
GRADATIM.

JACOBI
CUJACII
IC. TOLOSATIS
OPERA

AD PARISIENSEM FABROTIANAM EDITIONEM

DILIGENTISSIME EXACTA

IN TOMOS XIIII. DISTRIBUTA

AUCTIORA ATQUE EMENDATIORA

Pars Quarta continuatio
et reliquae quatuor partes

TOMUS DECIMUS

PRATI
EX OFFICINA FRATR. GIACHETTI
M. DCCC. XXXX.

JACOBI CUJACII J. C.

AD TRES POSTREMOS LIBROS

CODICIS JUSTINIANI

COMMENTARII.

TITULI POSTREMORUM LIBRORUM III.

CODICIS JUSTINIANEI.

LIBER X.

LIBER XI.

LIBER XII.

ILLUSTRISSIMÆ ET OPTIMÆ PRINCIPI

MARGARITÆ VALESIÆ

DUCI SABAUDIÆ ET BITURIGUM

JACOBUS CUJACIUS S.

Quod reliquis disciplinis, idem et nostræ accidit olim, OPTIMA ET ILLUSTRISSIMA PRINCEPS, *ut traderetur et tractaretur male ab omnibus, Tum quæ lux ceteris extitit, eadem et huic affulsit nostræ. At non idem vindex. Ceteris Franciscus rex parens tuus nunquam laudatus satis, nostra parum abfuit ut vindice careret, nisi quod supererat opere paterno, ei explendo te Deus reservasset. Nam certissimum hoc et compertissimum est, principem extitisse adhuc nullum, qui puræ Jurisprudentiæ professores foverit ut tu facis. Qua ex re (dicam quod sentio, et mecum sentiunt sani omnes, fremant licet obstipæ mentes quædam) nulla etiam adhuc schola huic tuæ similis, in qua omnes jus docent caste, pure, cordatæ, sine fuco, sine fallaciis: aut si quis tentet sequius, non sedilia, non solia, non, ut paucis omnia complectar, genius scholæ ferat; transferat potius statim mutetque illum, quisquis sit, in meliorem formam. Genius hic proprie tuus est; quamobrem merito etiam ad te omnia referuntur quæcunque hæc schola parit. Sua tibi Baro, sua Duarenus, sine exemplo Jurisprudentiæ maximi duces. Mea et ipse pessimus sim, si alii quam tibi: non omnia tamen, quia non omnia te digna, sed hoc novum in tres postremos Constitutionum Codicis opus expectatum et expetitum nimis, quod non te indignum forsitan homines judicaturi sint, vel quod perfecerit nondum simile alius quisquam, vel quod totum sit de rebus ad principes pertinentibus. Qua maxime ratione, ut arbitror, veteres Franci, qui principum suorum valde amantes fuerunt, missis novem aliis libris, hos tres*

duntaxat Francos fecerunt, quos equidem amici beneficio habui in manibus semper dum huic operi operam dabam, sed usui profecto fuere non multum, nec minus tamen ideo eos legebam libenter. Juvabat satis veterum Francorum studium et diligentia et principum cura. Eos quibus sum usus potissimum, illustrissimæ et potentissimæ Reginæ, Catherinæ Mediceæ locupletissima bibliotheca mihi suppeditavit. Tu obsonia: illa, instrumenta dedit, nec viris plane jam hoc debetur opus. Te igitur primum adeo, quia prima abs te fero, altera ratione quod illi repensetur brevi curaturus. Vale, Biturigis VI. *Id. Jul.* M. D. LXII.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER DECIMUS.

TIT. I. De jure Fisci.

Jus fisci cum dicimus, etiam privilegium fisci comprehendimus, *l. Ælianus, ff. de manumis. l. 2. sup. de priv. fis.* et ideo dubitari potest quid hic tit. *de jur. fis.* distat a titulo de privilegio fisci: quod quæri etiam potest de titulo de jure dotium, et titulo de privilegio dotis. Ego animadverti in tit. *de priv. fisc.* de eo tantum privilegio tractari, quo fiscus tacitam hypothecam habet, et præfertur ceteris creditoribus chirographariis, vel hypothecariis. Præfertur vero omnibus etiam privilegiariis: et chirographariis quidem etiamsi antiquiores sint; hypothecariis vero non aliter quam si antiquiores non sint, quo etiam jure fit, si alii creditores priores egerint, et pecuniam acceperint, ut eam fiscus eis omnimodo pecuniam auferre possit. Cetera fisci jura et privilegia in hoc titulo et in proximis titulis explicantur. Fiscum interpretantur esse cophinum sive sportam: et inde suffiscum Festo, eoque distare principem a fisco, quo sui cujusque loculi distant a seipso. recte. Et consequenter Græci interpretes ita; *φίσκος κόφφινος ἦν ᾧ τὰ τῶν δημευομένων 'ετίθετο χρήματα· μετὰ ταῦτα δὲ ταμεῖον γέγονε Καίσαρος ἐν ᾧ παραφυλάττετο τὰ φισκάλια χρήματα, καὶ 'εγένοντο ταμειακὰ ἅτινα τὸ παλαιὸν ὄντα τοῦ δήμου μετηνέχθησαν 'εν τῇ τοῦ βασιλέως οὐσίᾳ*. Quapropter existimo fisci appellatione non tantum sacrum ærarium contineri, id est, sacras largitiones sive thesauros, de quibus tamen proprie fiscus dicitur, *l. 3. supr. de quadr. præscr. l. 6. C. Th. quor. ap. non rec.* Sed et privatum, id est, res sive largitiones privatas Augusti vel Augustæ, *l. 1. inf. de loc. præd. civil. l. 1. inf. de collat. fun. fisc.* ideoque *l. 9. inf. hoc titulo*, quæ loquitur de rerum dumtaxat privatarum susceptoribus, non male sub hoc titulo posita est. Continetur etiam fisci appellatione arca præfectoria, *l. 6. inf. de exact. trib.* Eodem nomine et pleraque alia signficantur, veluti princeps, procurator fiscalis, officium fiscale, statio fiscalis. Habet et plura synonyma, ærarium, *ταμεῖον*, *δημόσιον*, publicæ rationes, publicum · quanquam initio publicum sive ærarium ad aliquid separatum fuerit a fisco, ut dicemus in *l. 2. infra, de petit. bon. sup.*

I. *Impp. Severus et Antoninus aa. Attico et Severo.* Si prius quam fisci rationibus pater vester obligaretur, perfectam prædiorum donationem fecisse fuerit probatus: quod citra fraudem creditorum gestum est, non rescinditur.

Ait, *Si prius quam*, ex contractu scilicet vel ex administratione. *Perfectam donationem*) Perficitur vulgo traditione vel mancipatione, collata in filios, ut in specie proposita, etiam nuda voluntate ex constitutione D. Pii, *l. 4. C. Th. de donat.* At hic insuper fingamus secutam traditionem, et dominium a patre recessisse, quo genere ea etiam donatio, quæ ex nuda voluntate consistit, perfici dicitur exemplo venditionis, *l. Titius, ff. de resc. vend. l. contractus, sup. de fide instrum.*

Fuerit probatus) Donaverat pater filiis emancipatis: hi si donationem obligatione priorem esse probaverint, non tenebuntur actione Pauliana.

Non rescinditur) Quia dicit, rescinditur, manifestum est Imperatorem loqui de Pauliana, non de hypothecaria, quæ rescissoria non est.

Ad hæc fraudationem creditorem si tollas, ideo recte Paulianam quoque actionem tollas, hypothecariam non item. Non loquitur etiam de actione in factum, qua fraudator vexatur ita quibusdam bonis dissipatis, ut nusquam appareant. Nam hæc etiam rescissoria non est.

II. *Imp. Gordianus a. Sereno.* Instar rei judicatæ obtinere minime potest computatio a tabulariis facta, nisi sententia procuratoris fuerit comprobata.

Tabularii eorum quæ publico inferuntur et debentur rationes conficiunt, *l.* 1. *et l. missi, inf. de exact. trib. l.* 2. *inf. de numer. l.* 1. *inf. de immu. nem. conc. l.* 1. *inf. de censib.* Sidonius IIII. Habes procuratorem in negotiis, villicum in prædiis, tabularium in tributis. At quia ob errorem calculi retractar computatio non potest, si res ita judicata fuerit errore in sententia non expresso, ne non tam computatio quam res judicata retractari videatur, *l.* 2. *sup. de re jud. l.* 1. *sup. de er. calc.* ideo dubitari potest an computatio a tabulariis civitatum vel provinciarum facta, rei judicatæ instar habeat, idest, an retractari non possit. Imp. ait, non habere, idest retractari posse nisi si comprobata fuerit sententia Rationalis. Et generaliter, nisi res judicata, vel transacta sit, etiam post longum tempus error calculi retractari potest, id quod de Reip. rationibus tractans Modestinus tradit in *l. calculi, ff. de admi. rer. ad civ. per.* Hæc tamen verba subjungit: *Sed si gratiose expunctæ dicentur non retractabuntur:* ubi existimo legendum, sed si rationes expuncte: hoc scilicet sensu, ut dispunctæ rationes ob errorem calculi retractari possint etiam post longum tempus, expunctæ non item, *l. in omnibus,* §. *Reip. ff. de div. temp. præsc.* Non est legendum Gratiose: nam quodcunque fit gratiose in perniciem Reip. nullius momenti est, *l. præses, C. de transac.* denique nisi sic legas, non est quo verbum, Expunctæ, referri possit.

III. *Idem a. Atticæ.* Si minore pretio, quam res est, aperta fraude emptoris vel gratia quæ obligata sunt fisco venierunt: aditus procurator meus debitam quantitatem inferenti restitui ea prædia jubebit.

Ait, *Fraude*) Collusione. *Vel gratia*) Sive fraude emptoris. *Quæ obligata sunt*) Sunt autem tacito jure obligata. *Fisco*) Omnes vet. lib. a fisco venierunt. A fisco idest a procuratore, aut officio ejus. *Procurator meus*) Non is qui vendidit, sed is qui nunc est procurator meus. *l. ult. C. si adver. fisc.* *Procurator meus*) Imo præses, *l. pen. ff. de resc. vend.* Non facio differentiam inter proconsulares et præsidales provincias, quæ ab Augusto diu non stetit. Sed in quibus non fuerit procurator Cæsaris, in eis dico adeundum esse præsidem quoties de fiscali causa agitur. Errat Alciat. in lib. de magistratib. dum in Proconsulares maximè procuratores missos scribit. Imo indifferenter εἰς τὰ ἑαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ δήμου, auctore Dione LIII. In eodem sunt et hæc falsa: tria genera provinciarum Augustum fecisse. Non easdem populo et Senatui provincias attribuisse, procuratorem privatæ rationis Ægyptium magistratum esse. *Debitam quantitatem*) Non dicit pretium, sed debitam quantitatem. Infert igitur fisco debitor, debitam quantitatem non pretium emptori. Fiscus venditionem resolvit et emptori pretium restituit. Quid fiet si privatus creditor æque dolo malo aut gratiose pignora minoris vendiderit? Et placet in eo idem observari, ut scilicet offerenti debitori debitam pecuniam is in hoc teneatur, ut rem vel id quod interest præstet, nisi si is solvendo non sit, quo casu oblato pretio res ab emptore revocatur, *l.* 1. *et* 3. *C. si vend. pig.* quod in fisco dici non potest qui semper est solvendo.

IV. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Mucatraulo.* Certa forma super metœcis data est, qui jussu principis in aliam civitatem translati sunt. Nam prædia eorum, quæ antequam demigrarent, habuerunt, si ab eis distracta non sunt, fisci rationibus vindicari jampridem decretum est: nisi aliud speciali præcepto augusta majestas decreverit. Ut igitur a principibus salubriter statutum est: ita salvis his quæ utiliter placuerunt, parentibus hæredes eos existere non oportere, nulla legis sanctione statutum est.

Mucatraulo) Antea male, Niceti. Est et in eodem nomine erratum in *l* 10. *sup. qui ac non pos. l.* 7. *sup. de resc. vend. l.* 15. *sup. de post. et redemp. ab host. l.* 8. *sup. de pact.*

Metœcis) Μέτοικοι sunt coloni qui ex una civitate in aliam migrant, quod non fit nisi jussu principis, *l. idem Ulp.* §. *ult. ff. de exc. tut.* Auctor Panegyrici Flaviensium ad Constantinum Imperatorem: Divus pater tuus Flaviam civitatem Heduorum voluit erigere metœcis undique transferendis. Apollonius Tyaneus in Epist. ἅπαντες ἀστοὶ καὶ οἱ μέτοικοι. Alii enim sunt in eadem civitate ori-

ginarii, alii *μέτοικοι*, qui et *incolæ* dicuntur. Posterior ætas advenas quoque eos appellasse videtur, unde vos Gallica orta est, *Aubains*, et in Basilicis Gallicis, *avenage*. Sed non ita Latini, quibus advena is est, qui in aliena civitate moratur ad tempus, *l. hæres*, §. *proinde*, *ff. de jud. l. pupillus*, *ff. de verb. sig.* Constituitur autem in hac lege, ut τῶν μετοίκων prædia in fiscum redigantur, quæ ab eis distracta non fuerint, nisi specialiter id eis princeps concesserit, ut ea sibi retinerent, ut tamen non arceantur a successione parentum in ea civitate relictorum ex qua migrarunt. Igitur postea sibi ex successione in eadem civitate bona acquirere possunt. Ex alia causa forsitan non æque, arg. *l. milites*, *ff. de re milit.* Hoc vero jus Nicephorum Imp. exercuisse adversus Christianos Cedrinus auctor est.

V. *Exemplum sacrarum literarum eorundem aa. ad Flaccum.* Prohibitum est cujuscunque bona, qui fisco locum fecisse existimabitur, capi prius, quam a nobis forma fuerit data. Et ut omni provisionis genere occursum sit Cæsarianis: sancimus, licere universis quorum interest, objicere manus his, qui ad capienda bona alicujus venerint, qui succubuerit legibus: ut etiam si officiales ausfuerint a tenore datæ legis desistere, ipsis privatis resistentibus, a facienda injuria arceantur. Tunc enim is cujus interest bona alicujus non interpellari, officialibus volentibus ea capere, debet acquiescere: cum literis nostris cognoverit, non ex arbitrio suo Cæsarianos ad capiendas easdem venisse facultates; sed justitiæ vigorem id fieri statuisse.

Cæsariani bona caduca occupare non possunt sine auctoritate principis. Occupantes manu et viribus eorum quorum interest propulsantur impune: quod et aliis casibus fit jure licito, *l. pen. inf. de exec. l. devotum*, *inf. de metatis*, *l. ult. inf. de discus.* Huc pertinet quod Paul. scribit v. Sent. tit. de jur. fisc. Quotiens sine auctoritate judicati officiales alicujus bona occupant vel describunt, etc. Cæsariani sunt officiales procuratoris Cæsaris, qui et Catholiciani dicuntur in *l. pen.* §. *ult. sup. de bon. pros.* et ab auctore Paratitli, quem librum habet P. Faber vir divinarum largitionum dote locupletissimus, ad *l. 4. sup. de episc. et cleric.* Ἐ' ἀν οἱ ταξεῶται ἢ οἱ καθολικιανοὶ, etc. Sicut et procurator ipse Catholicus sæpissime in lib. βασιλικῶν appellatur, et hoc ipso loco: εἰ δὲ καὶ οἱ ὀφφικιάλιοι τοῦ καθολικοῦ ἐπιχειρήσουσι παραβῆναι τὸν νόμον, et in *l. 2. sup.* εἰ μὴ ὁ καθολικὸς αὐτὸν βεβαιώσει, et in *l. 9.* κινδύνῳ τῶν καθολικῶν. Alii quidam sunt speciales, veluti vices mæ hæreditatum, metallorum, caducorum. Provinciales sunt catholici. Ideoque in constit. quadam Constantini apud Euseb. lib. x. καθολικὸν Africæ procuratorem interpretari oportet, non præf. præt. et similiter lib. IV. de vita Constantini, τῶν τῆς διοικήσεως καθολικῶν Theodor. Hermopolites ad *l. ult. sup. si a non comp. jud.* Ὁ καθολικὸς ἤγουν ὁ προϊστάμενος καὶ φροντίζων τῶν δημοσιακῶν πραγμάτων. Idem Euseb. VIII. τῆς μαγιστρότητος καὶ καθολικότητος nomine procurationem fisci proculdubio intelligit: nam magistri etiam dicebantur, *l. 5. sup. ubi cau. sta. l. dudum*, *C. Theod. de dec. l. 2. C. Theod. de jur. fis.* et in *l. 1. sup. de anno. et cap.* magister æris, id est, rationalis sive procurator thesaurorum. *Qui succubuerit*) Vet. lib. *qui succuberint.* Unde suspicor legendum, *quæ succuberint*, id est, quæ ceciderint in casum.

VI. *Imp. Constantinus a. ad provinciales* Justas etiam et quæ locum habent fisci actiones præcipimus concremari ob hoc solum, quod suis temporibus prolatæ non sunt: ut jam calumniæ privatorum eo saltem arceantur exemplo, quo justas fisci lites silere præcipimus. *Dat. III. Kal. Jul. Constantino a. v. et Licinnio Cæs. Coss.*

Pertinet hæc lex ad eas actiones quæ moventur post tempus legitimum, non ad eas quæ moventur ante tempus. Ut igitur privatorum actiones in rem præscriptione longi temporis excluduntur, ita et fiscales. Quod uti accipiendum sit ostendimus in πραγματείᾳ de legitimis temporibus. Et actio redhibitoria, ut in causa privatorum sex mensibus, æstimatoria anno finitur, ita et in causa fisci, cum quid emit fiscus. *Ut jam*) Legendum, *Jam.* Sententia hæc est: Si abolentur justæ fisci lites præscriptione temporis, quid fiet de injustis et calumniosis privatorum litibus?

VII. *Idem a. ad Volusianum p. v.* Defensionis facultas danda est quibus aliquam inquietudinem fiscus infert, cum facultates eorumdem, adhuc controversia pendente, inquietari describique fas non sit. Ubi ergo controversia extiterit fisco alicujus patrimonium vindicante, apud eum omnibus facultatibus constitutis cognitio ventiletur: ut

cum rei exitus debere eas vindicari probaverit, tum demum res persequi liceat, et super modo facultatum ac rerum interrogationem haberi quæ per conditionales servos investiganda est: ut si quid subtractum fuerit, exigatur, et extrinsecus integrum tantum aliud multæ nomine, quantum fuerat per fraudem ablatum. Sane in hujuscemodi quæstione si Cæsariani nomen inciderit, ad usurpationem constitutionis istius non debebit accedere, siquidem consuetudo fraudum, quibus prædicti omnia temerare consueverunt, exceptionem eorumdem meruerit. *Dat. prid. Kal. Jan. Sirmio. Costantino a. VII. et Constantio caes. Coss.*

Bona quæ sibi possessor defendit, et ad fiscum minime pertinere contendit, fiscus possidere, vel distrahere, vel describere non potest, antequam re disceptata locum esse fisco probatum et pronunciatum fuerit. Pendente igitur lite, apud possessorem bona remanent. Si quid tamen postea re secundum fiscum judicata interversum fuisse interim apparuerit, id a possessore in duplum repetitur. Excipiuntur Catholiciani, quorum bonis si fiscus moveat controversiam, a fisco statim bona possidentur, vel describuntur: quia consuetudo fraudum mala fide possessionis præsumptionem inducit. *Defensionis facultas*) Reclamandi copia, *l. ult. inf. de bo. vac.* *Ventiletur*) Apud rationalem. *Conditionales*) Hi sunt tabularii huic condicioni addicti et mancipati, adeo ut non possint ad aliam adspirare militiam vel dignitatem, *l. scripturas, sup. qui pot. in pig. hab. l. 3. 5. 7. 8. C. Th. de num. act.* qua forma adscriptitii etiam coloni, et capite censiti, et alii quilibet certæ condicioni addicti condicionales dici possunt. *Si Cæsariani nomen inciderit*) Si Cæsariano fiscus moveat controversiam bonorum. *Fraudum*) Cæsariani fraudibus sunt et rapinis infamens, atque ideo pendente lite non temere bona, quibus de agitur, eis permittuntur, *l. 2. C. Th. de bo. vac.* quinimo κατὰ πρόληψιν ea mala fide possident. Ex hac Cæsarianorum appellatione certo deducta est vox gallica, *Sergent*, et Germanica, *Scharienthen*, qua et Anna Alexii utitur lib. 13. φυλαττόμενοι ὑπὸ σεργεντίων ἑκατόν.

VIII. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Dracontium vic. Africæ.* Qui in contractibus scelestis, ac fisco perniciosis interversorum maculosis se fraudibus implicuerint, quadrupli redhibitione teneantur. *Dat. XV. Kal. Dec. Adrumeto Valentiniano, et Valente aa. Coss.*

Interversores sunt administratores, qui dolo malo dilapidant rem pecuniamve fiscalem. Eversores in *l. 2. inf. de palat. sac. larg. l. 1. C. Th. de suscept.* eadem ratione qua et in schola Rhetorum quidam olim Eversores dicebantur auctore Augustino iii. Confessionum c. iii. et l. v. c. xii. Decoctores in *l. quilib. inf. de decur. l. si aliquid, inf. de suscep.* Hi in quadruplum tenentur, *l. 1. inf. de iis qui ex pub. rat. l. 1. inf. pœ. fis. cred. præf. l. in fraudem, §. pen. ff. de ju. fis.* Imo in duplum *l. prox. sup. l. aufertur, §. 1. ff. eod.* in iis scilicet quæ fisco nondum acquisita sunt. In acqisitis locus est actioni in quadruplum. *Implicuerint*) Cassiodorus ix. Variarum. Qui se quoquo modo scelestis contractibus miscuerunt, *l. 3. C. Th. de cont. emp. l. 9. ff. de conf. tut.*

IX. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Patricio c. r. p.* Super creandis susceptoribus periculo procuratorum rei dominicæ dispositionem tuæ sublimitatis firmam esse præcipimus: ita ut omni ambitione cessante, quæ statuta sunt, quæque antiqua consuetudine commendantur in pabulis vel sumptu familiæ ministrando intemerata permaneant: super Irenarcha et Optione omni antiqua consuetudine observanda. *Dat. III. Kal. Jan. cp. Theodosio a. VIIII. et Constantino II. Coss.*

Susceptores rei privatæ creantur ex dispositione Comitis rerum privatarum, et periculo procuratorum rei privatæ, ideoque si solvendo susceptores non sint, omne damnum spectat ad procuratorem rei privatæ, qui in susceptoribus creandis attentior esse debuit. Comes rerum privatarum, sive privati ærarii, per procuratorum curam gubernat privatam substantiam principis. Theodoritus III. cap. XII. Ἐ' λπίδιος τῶν ἰδίων τοῦ βασιλέως χρημάτων τε καὶ κτημάτων τὴν ἡγεμονίαν πεπιστευμένος· κόμητα δὲ πρι βάτων τὸν τοιοῦτον προσαγορεύειν εἰώθασι Ῥωμαῖοι. Græci VI. βασιλικῶν. τὸν κόμητα τῆς ἰδικῆς περιουσίας, τουτέστι τὸν φροντίζοντα τῶν πραγμάτων τῶν ἀφωρισμένων εἰς τὰς ἰδίας χρείας τοῦ βασιλέως. Fuit et alius Comes sacri ærarii, sive sacrarum largitionum, sive thesaurorum, *l. 1. inf. de quæstor. l. 2. inf. ut dig. or. ser. l. 2. inf. de pal. sac. larg. l. 3. sup. ubi senat. vel. clar.* qui et ταμίας et præpositus regalium thesaurorum dicitur ab aliis auctoribus:

quam dignitatem Rutilius Numatianus intelligit, dum ait.

Nam neque opum curam, quamvis sit magna sacrarum.

Nec jus quæsturæ grata fuisse magis.

Idem qui in *l. senatus, ff. de ju. fis.* Præfectus ærarii in græca metaphrasi Comes Thesaurorum: uterque Comes est illustris. *Rei dominicæ*) rei privatæ. *Ambitione*) Gratia. *In pabulis*) Pabula sunt animalium. Annonæ, familiæ dominicæ sumptus. Et pabula quidem etiam capita vocantur in tit. de annonis et capitu, et alibi sæpe. Marcellinus XXII. *Pabula jumentorum quæ vulgo dictitant capita.* Cassiodor. VII. *Ad equos capitum definitum.* Hesych. καππτὸν, παράβλημα ἀλόγων. Ait igitur lex nostra in capitibus et annonis præstandis familiæ dominicæ et rei privatæ susceptoribus creandis, dispositionem Comitis rerum privatarum, et priscam consuetudinem servandam esse. Eandem quoque servari in Irenarca et Optione creando. Creantur Irenarchæ periculo decurionum, et ex dispositione præsidum, *l. 1. inf. de Irenarchis*: et ad *l. Divus, ff. de cust. reor.* ita definiuntur: εἰρηνάρχαι οἱ τῆς τοῦ δήμου εὐταξίας ἐπιστατοῦντες. Adjici possunt quæ de eis scripsimus Obs. 1. cap. 33. non tamen quod alias nobis docentibus excidit, præpositos pacis eosdem dici in *l. 46. C. Th. de decur. l. 1. C. Th. de pig.* ubi legendum pagis, ut apud Eusebium lib. IX. cap. 1. et *l. 2. inf. de suscep. l. 1. C. Th. de erog. mil. an.* qui in No. de Alexandrinis, παγάρχοι. Optio est erogator annonæ militaris, de quo dicemus in *l. 7. inf. de exact. trib.*

X. *Idem aa. Palladio pp. or.* Eorum patrimonia mortuorum, qui vitæ suæ tempore diversis conscientiam suam dicuntur polluisse criminibus, fisci rationibus nequaquam competere, vel ab eo alienari censemus: nisi post publicam accusationem eos constiterit fuisse convictos. *Dat. VIII. id. Jul. Ravennæ Eustathio, et Agricola Coss.*

Hujus constitutionis partes aliæ sunt in *l. 4. inf. de bon. vac. l. pen. C. Th. de bon. proscr. l. 30. C. Th. de petit. et ultro da.* Hujus hæc sententia: Mortuorum ante condemnationem bona fisco non vindicari: quod utique verum est, etiamsi post accusationem decesserint: pœna enim publicationis bonorum in hæredem non transit, excepto crimine perduellionis. At certe convictorum et condemnatorum ex publicis judiciis bona fisco vindicantur. An et si post appellationem decesserint? quod aperte *l. ult. sup. si reus vel accus. mor. fuer.* explicat. Verum etsi mortuus fuerit reus ante accusationem vel condemnationem, bonorum scelere quæsitorum quæstio morte non solvetur, *l. si quis cum, l. cum falsi, ff. ad l. Corn. de fal. l. Lucius, ff. de jur. fisc.* atque ideo repetundarum, peculatus, de residuis actio morte non finitur *l. ult. ff. ad leg. Jul. pec.* nec adulterii crimen ubi dotis quæstio est, *l. ult. sup. ad leg. Jul. de adult.* eademque ratio est suppositi partus, *l. 2. ff. de Carb. edic.* *Convictos*) Id est, condemnatos: nec enim ante convicti videntur quam condemnati fuerint, quemadmodum nec ante probatum videtur quam pronuntiatum fuerit: quamobrem hæc verba, Si probatum fuerit, in libris nostris ita sæpe accipiuntur, Si pronuntiatum fuerit. Porro desideratur hoc loco ultima constitutio, cujus sententiam proponam ex LVII. βασιλικῶν.

XI. ΠΑ͂ΣΑ δημοσία δίκη ἐντὸς ἓξ μηνῶν μετὰ τὴν προκάταρξιν πετρουμένων πληρούσθω, εἰ μὴ ἄρα συμβῆ κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, ἢ πρόσωπα, ἢ δικαιώματα τινὰ ἕτερα ἐξ ἐπαρχιῶν ἀχθῆναι κατὰ τὴν βασιλίδα πόλιν, ἢ αὐτοὶ οἱ ἐναγόμενοι τὴν αἰτίαν ὑπερθέσεως παράσχωσιν ὡς ἀπαράσκευοι.

Fit hujus mentio in libro Eustathii περὶ χρονικῶν διαστημάτων tit. de mensibus sex, iis verbis, Πᾶσα φισκαλία δίκη ἤτοι τοῦ δημοσίου ταμείου εἴσω ἓξ μηνῶν μετὰ τὴν προκάταρξιν περαιούσθω, εἰ μὴ ἄρα ὑπέρθεσις ἀναγκαία ἐστὶν, ὡς β'. ι. τοῦ κῶδ. τ'. ά. δ'. ιά. Ergo in *l. properandum, sup. de judic.* merito excipiuntur causæ fiscales, quoniam eæ intra sex menses a lite contestata finiendæ sunt ex hac constitutione (olim intra annum, *l. 4. C. The. eod.*) nisi rei necessitas exegerit personarum aut instrumentorum causa, longius proferri litem, vel reus in mora fuerit. Causæ autem pertinentes ad publica munera, quæ in eadem lege excipiuntur, finiendæ sunt intra tres menses, *l. generali, infra, de decur.* quod Græci ad *l. properandum* notant iis verbis: αἱ γὰρ τοῦ δημοσίου δίκαι ἐντὸς ἓξ μηνῶν τελειοῦνται· αἱ δὲ περὶ δημοσίων λειτουργιῶν ὑποθέσεις ἐντὸς τριῶν μηνῶν τέμνονται· δημοσία δὲ λειτουργία ἐστὶν ὡς τὸ γίνεσθαι τινὰ σιτώνην ἐπὶ τῷ ἀγοράσαι σῖτον τῷ στρατοπέδῳ.

TIT. II. *De conveniendis fisci debitoribus.*

I. *Imp. Gordianus a. Saturnino et aliis.* Non injusta ratione desideratis, repromissa fisco indemnitate eos priore loco conveniri qui reliqua contraxerunt: mox ad vos perveniri, qui ab his quædam mercati estis.

Ex Novella Justiniani primum conveniendus est reus, tum intercessor, deinde possessor hypotheca-

rum. At jure antiquo creditor eligere potuit cum quo mallet experiri, *l. ult. sup. de obl. et act.* Fiscus tamen hanc electionem sibi non adrogabat: reum namque prius excutiebat quam fidejussorem aut possessorem hypothecarum, *l. Moschis, ff. de jur. fisc.* *Repromissa*) Utrum repromissa a principalibus personis? An a vobis? et hoc Græcis placet magis. Si igitur vobis relictis fiscum vultis agere cum principali, cavere ei debetis de indemnitate. *Eos*) Principales debitores. *Priore.*) Emendatiores Codices, principali, ut et in *l. 3. inf.* *Perveniri*) Per actionem hypothecariam. *Mercati estis*) Si posteaquam illi cum fisco contraxerunt, mercati estis, *l. si debitor, sup. de privil. fisc.*

II. *Impp. Valerianus et Gallienus aa. et Valer. cæs. Patrophilo.* Fisco quidem contra te manet actio, quamvis argentum quod inferre debebas, rationibus fuerit relatum, si cautionem, quæ tibi super eo exposita est, tabularius non subnotaverit. Æquum tamen est, ut prius de bonis ejus qui exactor fuit, si solvendo est, et conveniendi ejus facultas datur, indemnitati fisci satisfiat: tunc si servari hic modus non possit, reposcatur a te.

Quamvis in rationes publicas relatum sit te solvisse, non tamen liberaris nisi apochis tabularius subnotaverit. Ceterum prius exactorem quam te conveniri æquum est. Alias vero amissa apocha illationis fides ex polyptychis, id est, publicis rationib. sumitur, *l. 2. inf. de discus. l. illatæ, sup. de fid. instr.* in quibus etiam apochæ referendæ vel regerendæ sunt cum subnotatione tabulariorum. *Cautionem*) Vet. cautioni. Est autem exposita cautio ab exactore. *Exactor fuit*) Nunc desiit esse. Exactor dat apocham, Tabularius subnotat et subscribit, *l. 1. inf. de can. larg. tit.*

III. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Januario et aliis.* Quoniam Agerio ac filio ejus ad exigenda reliqua consortes vos atque consocios esse dicatis, eisque certorum dumtaxat nominum exactionem mandatam, nec inter eum et ceteros qui exactores fuerant nominati, confusæ exactionis mutuum periculum constitutum, sed separato muneris obsequio discretam sollicitudinis rationem fuisse adseveratis: a jure non discrepat, ut prius ex bonis exactorum, qui principali loco ad exactionem fuerant destinati, indemnitati fiscali satisfiat: postque eos, si solidum debitum exsolutum non sit, nominatores conveniri. Rationalis igitur noster juris ordinem sequetur, excussisque exactorum facultatibus, nec non etiam nominatorum, si fiscus in universi debiti quantitate securitatem indemnitatis consecutus non fuerit, etiam vos ad restituenda fiscalia debita adstringet.

Plures nominati et creati sunt exactores fiscalium. Multum interest utrum exactio divisim eis mandata sit, an pro indiviso: hoc enim casu etiamsi postea inter se administrationem diviserint prius convenitur collega, quam nominator. Illo casu nominator prius quam collega. Utroque casu is qui exegit prius quam vel collega vel nominator sive creator: quæ omnia fusius demonstrabuntur in *tit. quo quisque ord. con.* *Certorum*) Alii, ceterorum, male, ut et in P. Flor. *l. si emancipato, de leg. præst.* *Inter eum*) Quidam codices; Inter vos: quod rectum est, ut in fine, Etiam vos. *Confusæ*) pro indiviso.

IV. *Impp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Archelaum com. or.* Hi qui fisco nostræ mansuetudinis obnoxii sunt omissa frustratione teneantur: ut quod suis nominibus debent, de suis facultatibus cogantur exsolvere: servatis, cum compleverint, allegationibus propriis, si quas adversus quoscunque ex suis contractibus debitores competere sibi ex jure crediderint: ita ut adversus eos, quos sibi obnoxios adseverant, legibus et judiciis experiundum esse cognoscant. Dat. *III. no. Jul. Novioduno, Valentiniano nb. p. et Victore Coss.*

Fiscus utiles actiones habet in debitores debitoris, *l. 3. et 4. sup. quan. fisc. vel priv. deb. sui deb. copos. l. 3. §. multa, ff. de jur. fisc.* maxime si ex ratione fiscali debitor fisci alia nomina fecerit. Eas vero fiscus omittere potest, imo debet ex *Nov.* 128. nec differtur actio fiscalis quoad ipse debitor fisci suos debitores exegerit. *Frustratione*) ἀνυπερθέτως. Frustrari est trahere moram et tergiversari. *Compleverint*) Solverint. Dicimus creditorem adimplere pro solvere creditori, *l. cum post §. ult. ff. de admin. tut. l. ult. sup. de testam. man.* et L. βασιλικῶν tit. IIII. καὶ πληρώσας

σε, idest, tibi soluta pecunia, et hoc loco μεθ' ὃ πληρώσουσι τὸν δημόσιον.

V. *Imppp. Valens, Gratianus, et Valentinianus aaa. Fortunatiano com. r. p.* Inter chartulas confiscati brevis quidam asseveratur inventus, qui nomina continebat debitorum seu contractuum, cum tamen neque testibus credita pecunia probaretur, neque cautionibus ea quæ brevi inserta sunt, ostenderentur, iniquum esse perspeximus, ut sub propriæ adnotationis manu unusquisque faciat debitorem. Occasionis igitur hujusmodi calumniam præsenti volumus jussione cohiberi, ut brevis vanitate rejecta nullus ad redhibitionem de his, quorum nomina conscripta sunt, urgeatur, quod et in aliis similibus causis observandum esse censemus. *Dat. prid. non. Jul. hierap. Gratiano a. IIII. et merobaude Coss.*

Confiscati) in Cod. Th. *Deportati*. Tribonianus, ut opinor, maluit scribere Confiscati: quoniam latius pertinet confiscati quam deportati nomen. Omnes enim deportati et confiscati sunt, *l. deportatorum, sup. de pœn.* non omnes tamen confiscati, deportati. *Brevis*) Breves, Brevia, Brevicula, chartulæ sunt sive libelli breves. Zonaras in Carth. concilio: βρέβιον ἡ ἐπιτομὴ λέγεται καὶ σύντομος γραφή. Anna Alexiade VI. καὶ τὰ βιβλία εἰς μέσον τηνικαῦτα προὐτίθετο, βρέβια ταῦτα ἡ συνήθεια οἶδε καλεῖν ἐν οἷς ἀναγράφεται τὰ ἐν ἑκάστῳ τεμένει ὄντα κειμήλια; Eandem vocem Julianus retinuit in Epistolis Græcis ad commune Judæorum: τὰ βρέβια τὰ καθ' ὑμῶν φυλαττόμενα, et paulo post: περὶ παρέδωκα τὰ βρέβια τὰ καθ' ὑμῶν ἐν τοῖς ἐμοῖς σκρινίοις ἀποκείμενα, et est frequens in libris βασιλικῶν, dum rationes, volumina, vel corpora rationum significantur, quæ quidem per se sola fidem non faciunt, *l. instrumenta, l. exemplo, sup. de probat.* et ideo non potest fiscus ex breviariis confiscati rationibus quamquam convenire quasi confiscati debitorem: et hoc lex ista constituit. Alias vero brevitas chirographi non minuit fidem, *l. si aliquid, sup. de donation.* *In aliis similibus*) Ut si privatus alii successerit, et brevia hujusmodi invenerit.

TIT. III. De fide et jure hastæ fiscalis, et de adjectionibus.

Antea perperam legebatur *De fide instrumentorum et de addictionibus.* Hoc titulo ostenditur quanta sit fides, quantum et quale sit jus hastæ fiscalis, id est auctionis quæ fit a fisco de bonis caducis, vel commissis, vel obligatis, cujus signum est hasta in foro posita, atque ideo quæ ita veneunt, sub hasta venire dicuntur, ut sub corona captivi, quod eorum venalium signum esset corona capiti imposita. Festus. *Hastæ subjiciebantur ea quæ publice venundabant, quia signum præcipuum est hasta.* Tertullian. in Apol. *Sub eadem voce præconis, sub eadem annotatione quæstoris divinitas addicta conducitur.* Adjectiones autem sunt licitationes sive promissiones offerentium majus pretium, ut in *l. 1. inf. de vend. reb. civ. l. 2. inf. de loc. præd. civ. l. pen. inf. de om. agro des.* Addictiones sunt penes eos qui pluris licitati sunt rerum subjectarum voci præconis collationes, has προσκυρώσεις, illas ὑπερθεματισμοὺς vocant.

I. *Imp. Antoninus a. Curtiæ.* Quod in libellum contulisti, procuratori meo, ad cujus officium desiderium tuum pertinet, allega: cui si probaveris, non auctore procuratore, vel eo, cui vendendi fuit facultas, neque habitis hastis, neque omni ordine peracto, venditas res esse, et id quod ex causa judicati debes, exsolveris: rescissa venditione mala fide facta, easdem res recipies cum fructibus quos ad emptorem mala fide pervenisse, vel pervenire debere constiterit. *pp. Non. Jan. Antonino A. IIII. et Balbino Coss.*

Fiscus pignora cepit ex causa judicati, et distraxit hastarum solemnitatibus prætermissis. Lex ait, venditionem rescindi, et debitori offerenti debitam quantitatem pignora restitui cum fructibus mala fide perceptis aut percipiendis, quod et in *l. 3. sup. tit. 1.* traditum est de eo qui minore pretio a fisco emerat per fraudem vel gratiam. Adde venisse non videri quod sine hasta venit. M. Tul. II. Phlip. *Fundum quis venisse dicit? quis hastam illius venditionis vidit? quis vocem præconis audivit?* *Non auctore procuratore*) Illius anni, vel illius rei. *Habitis hastis*) Ut *l. 1. C. Th. de dom. ad rem pr. pert.* Decursis hastis in *l. ult. inf. hoc tit. l. 1. C. Th. de fis. deb.* et similiter decursis solemnibus, *l. 2. sup. de his qui in Ecc. man.* *Vel pervenire*) Malæ fidei possessor de percipiendis fructibus semper tenetur: neque obstat *l. si fundum, C. de rei vind.* Lex ait, malæ fidei emptorem de fructibus perceptis teneri: ergo de percipiendis non tenetur: vitiosa est collectio.

II. *Imp. Gordianus a. Heracleoni*. Duplex ratio desiderium tuum juvat : et quod prætermissa hastarum solemnitate possessiones tuas ex officio distractas suggeris , et quod pretii vilitate ob exiguum debitum gratiosam emptionem in fraudem tuam utilitatemque rationum mearum adversarium commentum fuisse dicis . Quapropter illicita ista redargue , tam indemnitati fisci consulturus quam tuæ securitati opem laturus . *Dat. V. Kal. * Gordiano a. et aviola Coss.*

Desiderium) Desideria sunt preces quæ libello continentur . *Ex officio*) Ab exactore vel officiali . *Gratiosam*) *l. si quos , sup. de resc. vend.* *Utilitatemque*) Legendum , inutilitatemque : ut sit una dictio , Inutilitas , *l. ult. in fi. sup. de ser. et aqua* , et ita legendum opinor in *l.* 1. §. *hœc autem , ff. depos.* *Indemnitati* Oblato integro debito . *Securitati*) Receptis possessionibus .

III. *Idem a. Crispo* . Etsi instrumenta emptionis non extent, quibuscunque tamen probationibus uxor tua ostenderit ad se eam domum pertinere , quam a fisco ejus nomine dicis comparatam , pretiumque ab ea exsolutum , et in eam dominium translatum , frustra fiscum ex persona matris ejus referre quæstionem procurator meus non sinet. *pp. V. Kal. Nov. Gordiano a. V. et aviola Coss.*

Emptio fiscalis non exigit instrumenta , ὠνιακὰ . Itaque si uxor tua testibus vel aliis probationibus legitimis docere possit se a fisco auctionante emisse , temere non rescindetur emptio , licet instrumenta emptionis nulla supersint . Docere autem id debet procuratorem Cæsaris . *Matris*) Cui fiscus successit publicationis jure .

IV. Impp. Diocletianus , et Maximianus aa. et cc. Marcellinæ . Si tempora quæ in fiscalibus auctionibus vel hastis statuta sunt , patiuntur : cum etiam augmentum te facturam esse profitearis : adi rationalem nostrum, ut justam uberioris pretii oblationem admittat . *pp. III. Id. Jan. Sirmii ipsis IIII. aa. Coss.*

Post addictionem factam a fisco adjicere licet intra certa tempora , *l.* 1. *inf. de vend. reb. civ. l. ult. ff. jur. fisc.* quod in Rep. non obtinet , ut ostendi Obs. 2. Melior est condicio fisci quam reip. *l.* 1. §. *illud , ff. de ædil. edic.* *Auctionibus vel*) Hæc non sunt in veter libris

V. Imppp. Valentinianus , Valens , et Gratianus aaa. ad Viventium pp. Galliarum . Quæcumque pro reliquis prodigorum in annonario titulo ceterisque fiscalibus debitis in quibuscunque corporibus sub auctione licitanda sunt, fisco auctore vendantur : ut perpetuo penes eos sint jure dominii , quibus res hujuscemodi sub hastæ solemnis arbitrio fiscus addixerit , et si quidem unquam , ut a fisco facta venditio possit infringi , auctoritate rescripti fuerit impetratum , nullus obtemperet : cum etiam minoribus , si quando aliquid ex rebus eorum pro fiscalibus debitis addicatur emptoribus , repetitionis facultas in omnem intercipiatur ætatem . *Dat. III. Id. Mar. Ravennæ , Valentiniano nb. p. et Victore Coss.*

Prodigorum) Prodiga sunt annonæ , τρώξιμα , quibus opponuntur corpora . *Fisco auctore*) Procuratore fisci, *l.* 1. *sup.* *Ut perpetuo*) Hæc est vis et fides hastæ fiscalis, *l. si hypothecas , sup. de remis. pig.* nam si rite facta sit , nec rescripto principis , nec beneficio ætatis , nec alia ulla ratione convelli potest , nisi minor fuerit indefensus , *l. ult. sup. si prop. pub. pens.* *Cum etiam minoribus*) In hoc proposito fiscus quasi creditor vendidit . At si rem alienam quasi suam fiscus vendidit, a minore etiam post quinquennium revocari venditio potest . A majore non nisi intra quinquennium ex edicto Marci et Commodi , *l. ult. sup. si adv. fis. l. neque, sup. de test. mil.* Ex constitutione autem Zenonis non revocatur venditio , sed domino intra quadriennium jus est experiundi cum fisco . Dat. III. Id. Sic vet. libri . Aliter Cod. Th.

VI. *Iidem. aaa. ad Felicem Com. Sac. Larg.* Si qui proscribente ac distrahente fisco , debitorum fiscalium emerint facultates pro earum rerum tantum pretio obnoxii sint , quas eos patuerit decursis hastis et proscriptione habita comparasse . Nam ita eos munimus , ut nullius conventionis re-

liquorum fiscalium nomine patiamur extrinsecus subire jacturam. *Dat. IIII. Id. Novemb. Marcianopoli Valentiniano nb. p. et Victore Coss.*

Proscribente) Proscriptio fit de futura auctione propositis libellis in celeberrimis locis, ut Cicero ait pro Quintio. Theophilus, ἐν τοῖς περιφανέσι τῆς πόλεως μέρεσι, et Imp. in *l. ult. de delat. et l. pen. sup. de defens. civit.* quod in alienationibus Ecclesiarum fit per dies xx. scripto proposito, No. 120. Multa ergo exiguntur in auctione fiscali, Proscriptio, auctoritas procuratoris, Hasta, Præco, Quæstor, Addictio quæ fiat justo pretio.

Nam ita eos munimus) Fisco auctionante is qui emit, ad pretium quanti licitatus est, tenetur, non ad reliqua fisco debita, *l. 2. in fi. inf. de fun. rei pr. l. ult. in prin. inf. de censib.* Obstat *l. Impp. ff. de publican.* verum non de venditione fiscali ea lex loquitur, sed de venditione a privato facta. quo casu reliqua omnimodo emptorem sequuntur, ut est in titulo *sine cen. vel rel. fun. comp. non pos.* Plus obstat *l. Prædiis, ff. de ju. fisc.* Lex ait, *Placuit*: et vero id aliquandiu obtinuit. Sed cum id plerique refugientes nollent a fisco emere, facilius inveniendi emptoris causa ab Imperatoribus Valentiniano et Valente remissum est, *l. 1. C. Th. de fis. deb. Dat. IIII. Id. Sic vet. lib. Aliter C. Th.* Deest autem ultima Constitutio Zenonis quam subjiciam.

VII. ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ Ζήνων τῷ Δουνήνῳ. * Ἐὰν δημευθέντος τινὸς ἡ οὐσία πιπράσκεται, ἔξεστι καὶ τῷ κόμιτι τῶν ἰδιοκτήτων τοῦ βασιλέως καὶ τῇ σχολῇ τῶν παλατίνων, καὶ τῷ τοῦ δημοσίου συνηγόρῳ ἀγοράζειν τινὰ πράγματα ἐκ ταύτης τῆς οὐσίας, μηδενὸς διαβάλλοντος τὸ συνάλλαγμα. *pp. III. Kalend. August. post. cons.*

Ergo ex hac constitutione sicut tutor ex pupilli auctione emere potest, *l. 2. §. tutor, ff. pro empt.* ita et Comes patrimonii sive rerum privatarum, et Palatini, et patronus fisci ex auctione fiscali, non aliter, *l. ult. sup. de resc. vendit.* Quæ publicantur rei privatæ quæruntur, *l. 3. C. Th. unde vi*, et ideo ad curam pertinent Comitis rerum privatarum et procuratorum provincialium, qui sunt sub ejus dispositione. Palatinos etiam vere Juliani interpres ait Novel. 30. pertinere ad Comitem patrimonii, vel rerum privatarum, vel thesaurorum: de quibus suo titulo inferius.

TIT. IV. De venditione rerum fiscalium cum privatis communium.

I. *Imp. Alexander a. Epicteto.* Forma est quoties ad fiscum vel minima portio rei pertinet, ut universa a procuratoribus meis distrahantur, sed pretium partis tantum in fiscum redigatur, reliquum dominis partium restituatur. Emptorem igitur prædiorum, de quibus libellum dedisti, apud suum judicem conveni, usurum defensionibus, si quæ sibi competunt. *pp. VII. Kal. Octob. Fusco, et Dextro Coss.*

Potest fiscus solidum vendere invito socio, sed pars pretii socio reservanda est, *l. 2. sup. de com. rer. alie.* Sic enim facilius inveniet emptorem. *Forma*) Lex, ut in *l. Divi, ff. de adm. tut.* *Vel minima*) Nam si major portio, idem licet privato: Plautus Pœnulo: Impunissime tibi quidem hercle vendere hasce ædes licet: majorem partem minore habitas mea. *Emptorem*) Qui emit solidum a fisco, a socio utili actione convenietur, ut ei pretii partem exsolvat. Res autem ab emptore nullo modo revocari potest. Est utilis actio ex vendito, quasi et ipse videatur vendidisse partem suam fisco solidum distrahente.

TIT. V. *Ne Fiscus rem quam vendidit evincat.*

I. *Pars epistolæ Alexandri a. ad Rationalem.* Gravissimum verecundia mea duxit, ut cujus rei pretium, cum bona fide esset addicta, semel fiscus acceperit, ejus controversiam referat. Non solum ergo emptorem ab eadem statione, sed ne ab alia quidem quæstionem pati debere æquum est: cum etiam in his venditionibus, emptore non inquietato, officia inter se possint experiri. *Dat. XV. Kal. Maii, Modesto et Probo Coss.*

Ne fiscus quod bona fide addixerit retrahat, et ut si una statio addixerit, ne alia retrahat. Stationes sunt mansiones in quibus officia fiscalia consistunt, *l. 1. sup. de compens. l. 2. sup. de solut.* ubi pro rationibus, legendum, stationibus, ut et Accursius legit, qui tamen male fingit fiscum in ea specie debitori suo eidemque creditori successisse, cum sit ponendum, duobus fiscum successisse, de-

bitori et creditori, ex diversis tamen stationibus. Et in *Nov.* 91. duo fiscalia debita sic accipiuntur, duarum fisci stationum debita. Ad *d. l.* 1. Græci ita rectissime, Ο῾ δημόσιος ἐν διαφόροις ἐπαρχίαις ἔχει τοὺς προνοοῦντας τῶν αὐτοῦ πραγμάτων, καὶ λέγεται ἑκάστη φροντὶς στατίων. *Bona fide*) Non per fraudem aut gratiam, *l.* 3. *sup. de jure fisci.* *Statione*) Quæ vendidit. *Cum etiam*) Venditionibus factis non ex usu fisci, officiales ipsi sive stationarii puta novi cum præteritis, aut unius stationis cum alterius stationis hominibus, qui perperam vendiderint emptore non inquietato invicem experiri possunt.

II. *Imp. Martianus a Palladio pp. or.* Retractare fiscum quod semel vendidit æquitatis honestatisque ratio non patitur. *Dat. V. Kal. Jan. cp. Martiano a. et adelphio. Coss.*

Alibi dicunt retrahere, *l.* 1. *inf. de fun. rei pri. l.* 5. *inf. de locat. præd. civ.* Huic autem constitutioni locus non est, si bonorum actores venierint, *l. bonorum, ff. de jur. fisc.* nam cum ii noverint omnia quæ ad bonorum rationem spectant, evertitur plane et perturbatur ratio omnis eorum distractione. Eleganter in *l. ult. ff. de off. præs.* actoris amissionem ad totius domus eversionem pertinere. Zonaras in Clem. c. 82. εἰς οἴκου ἀνατροπήν. Addatur *l. interdum, ff. de publicanis.*

TIT. VI. *De iis qui ex publicis rationibus mutuam pecuniam acceperint.*

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad probum pp.* Si quis ab exactoribus, tabulariis, arcariis, officiisque rationum fœnebrem pecuniam sumpserit, detectus in eodem, ad quadrupli pœnam ex hac auctoritate teneatur. *Dat. IIII. Id. Mart. Trever. Valentin. et Valente aa. Coss.*

Ut in quadruplum teneatur qui ex publicis rationibus fœnebrem pecuniam sumpserit: quod pertinet ad *l.* 8. *sup. de jur. fisc.* De arcariis dicemus in tit. de susceptoribus.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. Palladio com. sac. larg.* Sciant omnes accipiendi mutuo ex sacris largitionibus auri non patere cuiquam facultatem. Quod si quis aurum ex nostro ærario, privatis commodis profuturum, occulte aut cautionis aut sponsionis fide ut debitor redditurus, sine nostra auctoritate acceperit, ablatis bonis omnibus perpetuæ deportationis subdetur exilio. Is etiam, qui ex memoratis thesauris sub specie publici creditoris aurum cuiquam commodaverit ac dederit, capitali sententiæ subjugetur. *Dat. XII. Kal. Aug. Hæracleæ Eucherio, et Syagrio Coss.*

Lex superior pertinet ad præfectoriam arcam, atque ideo ad præf. prætorio scripta est. Hæc ad comitem thesaurorum scripta est, et ad thesauros duntaxat pertinet: καὶ οὕτως συμβιβάζονται τὰ ἐναντιοφανῆ. Corrigitur quidem in *Cod. Th. l.* 1. a *l.* 2. Sed hoc Tribonianus ut a suo Codice removeret ex *l.* 1. verba idem statuentia in thesauris merito sustulit. *Privatis*) Quod tamen publicis destinatum est. *Cautionis*) Tacite vel palam chirographo aut fidejussore dato.

TIT. VII. *Pœnis Fiscalibus creditores præferri.*

I. *Imp. Alex. a Marcello.* Rem suam persequentibus pœnæ exactio postponitur. Sicut itaque in sortis quantitate fisci persecutio potior est, ita in triplo, quod pœnæ nomine adjectum est, propria forma servanda est. *pp. Kal. Jul. Juliano et Crispino Coss.*

Fiscus in actionibus personalibus rei persecutoriis πρωτοπραξίαν habet. In pœnalib. non item. Pœnæ enim fiscalis persecutio creditoribus postponitur, *l. in summa, l. quod placuit, l. Statius, §. ult. ff. de jur. fisc.* *In triplo*) Exemplum sumatur ex *l.* 1. *sup. tit prox.* In ea enim specie quadruplo simplum inesse crediderim. *Servanda*) Vet. ferenda.

TIT. VIII. *De Fiscalibus usuris.*

I. *Imp. Antoninus a. Antiocho.* Ejus summæ quam tibi pœnæ nomine inflictam probaturus es, usuræ non exigentur: nec enim multam tibi procurator meus irrogavit ultra quam placitum est, sed pœnam te jussit inferre. *pp. XV. Kal. Dec. Sabino et Anullino Coss.*

Pœnarum usuræ non debentur, *l. ult. ff. de mag. con.* usuræ enim pœna veluti quædam est. Iniquum

autem est pœnæ pœnam adjici : quo fit ut et usuræ usura non sit. At multæ deberi possunt usuræ, videlicet si intra tempora judicati non solvatur. *Nec enim*) Corrigit Imp. errorem proponenti in libello multam pro pœna. *Ultra quam*) Contra quam placitum est : nec enim procuratori Cæsaris multæ dictio est, *l. 2. sup. de mo. mult.* cum tamen pœnam infligat legibus definitam.

II. *Imp. Alexander a Victorino*. Si sub pignore creditum fuit, etiam fiscum qui successit in locum debitoris usuras præstare oportet, si eas dependi saltem pacto placuit. *pp. III. non. Sept. Juliano et Crispino Coss.*

Fiscus ex contractibus usuras accipit, non dat, sicut edictum ædilium exercet non patitur. Sed cum fiscus in privati debitoris locum succedit, etiam usuras dat, modo si privatus ille debitor usuras debuit. Privati autem ex stipulatione usuras debent, non ex pacto, quanquam si in eas usuras, quæ pacto condictæ sunt, acceptum sit pignus, retentione pignoris servari possint, idest, per exceptionem doli, *l. per retentionem, l. pignoribus, sup. de usur.* Igitur si sub pignore fœnori pecunia occupata sit, et fiscus debitori successerit, usuræ a fisco servabuntur per pignoris retentionem, etiamsi pacto nudo promissæ sint, et hæc est sententia hujus constitutionis.

III. *Imp. Justinianus Mennæ pp.* Fiscum etiam nostrum parere sanctioni nostri numinis jubemus, per quam usque ad dimidiam centesimæ usuras stipulari creditoribus, exceptis certis personis, permisimus : ut ipse etiam fiscus ultra dimidiam centesimæ partem a debitoribus suis minime exigat, sive principaliter ei promiserunt, sive a prioribus suis creditoribus actiones ad eum quocunque modo devolutæ sunt. *Dat. VIII. Id. apr. c. p. Dec. V. c. Cos.*

Usuræ majores semissibus privatis non debentur ex constitutione Justiniani, quæ edita est ipso II. Cos. Sed neque fisco ex hac constitutione. Semisses Justiniano et civiles et moderatæ visæ sunt. Ex hac constitutione semisses forsitan Tribonianus subscripsit in *l. 1. sup. de iis quib. ut indign. et l. cum quidam, §. si debitores, ff. de usur.* *Exceptis*) Si agricolis, trientes : olim senatoribus semisses ex constitutione Alexandri, ut Lampridius scribit, et *l. 4. C. Th. de usur.* Illustribus non nisi trientes, argentariis besses ; vel si Ecclesiis crediderint, quadrantes. *Devolutæ sunt*) Et hoc casu fisco ex quo debitorem convenerit semisses debentur, etiamsi ei cui successit, leviores debitæ fuerint ; quod et Accursius notat recte.

TIT. IX. *De Sententiis adversus fiscum latis retractandis.*

I. *Imp. Antoninus a. Aristæo.* Causas in quibus contra fiscum judicatum est, intra triennium retractari posse, et post id tempus, si prævaricatio arguatur, vel manifesta fraus probetur, notum est. *Dat. non. Jul. duobus aspris Coss.*

Res judicatæ facile non retractantur, nec ulla est satis probabilis retractationis species : in re tamen fiscali ex causa retractantur intra triennium, et post triennium si prævaricatio vel manifesta fraus arguatur, *l. 1. ff. de jur. fis.* Item prævaricator si reperta sint nova instrumenta, *l. Impp. ff. de re jud.*

TIT. X. *De Bonis vacantibus, et de incorporatione.*

I. *Impp. Dioclet. et Maximian. aa. et cc. Sirioni rationali.* Scire debet gravitas tua intestatorum res, qui sine legitimo hærede decesserint, fisci nostri rationibus vindicandas, nec civitates audiendas, quæ sibi earum vindicandarum jus veluti ex permissu vindicare nituntur, et deinceps quæcunque intestatorum bona civitatibus obtentu privilegiorum suorum occupata esse compereris, ad officium nostrum eadem revocare non dubites. *Dat. prid. id. Apr. Annibaliano, et Asclepiodoto Coss.*

Intestatorum res) Hæc sunt bona vacantia, nempe α'κληρανόμητα, quæ ad fiscum pertinent, *l. pen. inf. de præp. sac. cub.* ex lege Julia, *l. quidam §. quotiens, ff. de leg. 1.* *Veluti ex permissu*) Ex privilegio, ut Nicenses qui ab Augusto se hoc privilegio donatos Trajani temporibus contendebant, auctore Plinio lib. X. Epistol. Hæc vero lex ejus generis privilegia omnia infirmat. *Ad officium*) Quidam Cod. ad fiscum, quod valde probo.

II. *Imp. Constantinus a. ad Æmilium rationalem rei privatæ.* Si quando adnota-

tiones nostræ contineant, possessionem sive domum, quam donaverimus, integro statu donatam; hoc verbo ea vis continebitur, quam ante conscribebamus, cum adjacentibus, et mancipiis, et pecoribus, et fructibus, et omni jure suo, ut ea quæ ad instructum possessionis vel domus pertinent, tradenda sint. *Dat. vi. id. mart. Mediolani, constantino a. III. et Licinio Coss.*

Domum) Vacantem, alioquin nihil hæc lex facit ad titulum, *Donaverimus*) Ex liberalitate, ut in *l.* 1. *inf. si lib. imp. soc.* *Integro statu*) ὁλοκλήρως. Hujus verbi eadem vis est, ac si dixisset, sicuti instructa est, puta cum adjacentibus, et mancipiis, et pecoribus et fructibus et omni jure suo. Instructum latius patet quam instrumentum. Adjacentia dicimus veluti hortum aut insulam domui adjacentem.

III. *Imppp. Valentinianus, Valens; et Gratianus aaa. ad Florentium com. r. p.* Si quando aut alicujus publicatione aut ratione juris aliquid rei nostræ addendum est rite atque solemniter per comitem rerum privatarum, deinde per rationales in singulis quibuscunque provinciis commorantes, incorporatio impleatur, et diligens stylus sigillatim omnia scribat: tituli vero, quorum adjectione prædia nostris sunt consecranda substantiis, nonnisi publicata testificatione proponantur: gravissimis statim subdendis suppliciis, qui hujusmodi aliquid propria usurpatio netentaverint. *Dat. IV. Kal. Apr. Valentiniano nb. p. et Victore Coss.*

Ratione juris) Ut puta ex legibus caducis, quæ quales sint exposui in fragmento Ulpiani, et commentario de usucapion. emendata *l.* 4. *ff. de fideicom. liber.* ubi mendose legitur, caducis legionis: quem errorem interpretes Græci retinuerunt, quippe cum forsitan tale nobis mendum conflasset Tribonianus ipse, qui et quodam loco, cujus indicium debeo Petro Pitœo viro doctissimo, et geniosissimo, pro Pontifex Maximus pater patriæ, scripsit Princeps maximus proposuit: et alia pleraque deformia. Iidem Græci ea verba perperam explicant ex *l.* 6. *ff. de inj. rup. testam.* ut si legio intestato militi successerit, libertates competant. Certum enim est existente ab intestato hærede, libertates non competere. Tum etiam verba eam interpretationem non ferunt. *Addendum est*) Addere rei privatæ est ea quæ fisco delata sunt capere et incorporare, id est quasi in corpus fisci redigere, Marcellinus XVI. accorporare dixit, quod fit solemniter ex dispositione comitis privatarum et cura Catholicorum summa cura descriptis omnibus bonis, et titulis publice adfixis, *l. si quis intra, up. de bo. pros. l.* 2. *inf. de aquæd.* Theodoricus rex apud Cassiodorum: *Casas ejus appositis titulis fisci nostri juribus vindicabis*, et alio loco: *Fixis titulis publico debes applicare.* Solius fisci est titulos alienis prædiis imponere, nec licet privato vel suis rebus potentiorum alienisve proprios aut publicos imponere titulos, imprimere signa, σήμαντρα, σφραγίδας, suspendere regia vela, sive ut Ambrosius loquitur in Epistola 33. lib. 5. cortinas regias: qua de re extant multi loci in Novellis, et in hoc constitutionum Codice. Quinetiam Ecclesiæ titulorum impositio interdicitur Synodo a Gregorio Mauricii Augusti tempore habita. A fisco igitur solo jure imponuntur, videlicet testato publicis personis præsentibus, et solemni juris ordine servato. Athalaricus apud Cassiodorum: Si quis legum ordine prætermisso nomine publicos titulos præsumpserit affigere, etc. Gregorius quoque ad Constantiam Augustam lib. IV. Epist. queritur de Stephano quodam chartulario, quod nomine fisci loca singulorum invaderet et titulos imponeret in dicta causa. Libet etiam hoc loco de iis qui titulos potentiorum suis prædiis adfigunt hæc Augustini verba adscribere e Psalmo XXI. Ne domum, inquit, ipsius invadat aliquis potens, ponit ibi titulos potentis, titulos mendaces: ipse vult esse possessor, et frontem domus suæ de titulo alieno muniri, ut cum titulus lectus ferit, conterritus quis potentia nominis abstineat se ab invasione. *Qui hujusmodi*) Id est, qui hoc ordine prætermisso alienis prædiis titulos imposuerint, qua de re et in *l. ult. inf. tit. prox.*

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Palladio pp.* Vacantia mortuorum bona tunc ad fiscum jubemus transferri, si nullum ex qualibet sanguinis linea vel juris titulo, legitimum reliquerit intestatus hæredem. *Dat. VIII. Id. Jul. Ravennæ Eustachio et Agricola Coss.*

Jus sanguinis est jus cognationis, non agnationis, *l. qui in adoptionem, ff. de adoption. l. jura, ff. de divers. reg. jur.* Ut tamen cognatio quandoque generaliter accipitur, ita et sanguis. Ex qualibet igitur sanguinis linea, id est, supra vel infra, vel ex latere agnatum aut cognatum. *Vel juris titulo*)

Veluti conjugem, consortem, patronum. Hi si deficiant, fiscus hæres est ab intestato, et ob id eo casu ab eo fideicommissum relinqui potest, *l. filiusfam.* §. 1. *ff. de leg.* 1.

V. *Imp. Theodosius et Valentinianus aa. Hermocrati Com. r. p.* Si vacantia vel alio modo bona delata legibus ad ærarium perhibeantur, certi palatini electi et jurejurando obstricti mittantur, ut eorum instantia præses provinciæ præsente fisci patrono, diligenter inquirat, cujus vacans cadensque fuerit patrimonium, quantumque vel quale videatur: ut cum data reclamandi copia nullum id jure possidere vel vindicare, locumque ærario factum esse, tam ipsius relatione, quam publicorum monumentorum fide constiterit, rerum nobis notitia intimetur, ut jussu nostro vacantia vel aliæ res nomine occupentur ærarii. Quæ forma etiam in parte bonorum, vel in una alterave re seu actione una vel etiam pluribus servetur: nam si quid per fraudem in dispendium ærarii fuerit admissum, missi quidem exsecutores non evitabunt indignationem, præses autem facultatum parte dimidia multabitur; fisci vero patronus detrimentum, quod pro vitio ejus fisco ingeritur, resarcire urgebitur. *Dat. VII. Id. Oct. cp. Theodosio XV. et Valentiniano IV. aa. Coss.*

Ut publicata, ita et caduca et vacantia bona et commissa, rei privatæ principis addicuntur, et ideo pertinent ad curam Comitis rerum privatarum, qui per scholam Palationorum sive executorum suorum urgere debet præsides provinciarum, ut ea diligenter inquirant et describant, præsente patrono fisci: quo peracto auctoritate Comitis incorporatio fit. Et hoc quidem ita fit in provinciis quæ catholicum non habent, *l. 3. sup.* pertinet ad provincias quæ catholicum habent. *Mittantur*) Ut in *l. 2. inf. de calarg. tit.* *Vacans cadensque*) Cicero de Oratore *Possessio quasi caduca et vacua.* *Notitia*) Inventarium, ἀναγραφή.

TIT. XI. *De Delatoribus.*

Delator is est qui rem ad fiscum pertinentem ei ultro præmii causa denunciat, ut puta qui crimina publica, bona caduca, ereptitia, vacantia, commissa, tacita fideicommissa, vaga mancipia, thesauri inventionem nuntiat. Idem etiam accusator dicitur, *l. Senatus, l. deferre,* §. *iidem decreverunt, ff. de ju. fis.* maxime si crimen publicum deferat. Quidam alios defert, quidam seipsum. Quidam sua sponte defert, quidam ex alieno mandato, quidam ex officio veluti Palatinus.

I. *Imp. Alexander a. Basso.* Si ei qui capere potest tacitum fideicommissum relictum est, cessat delatio. His enim prohibetur tacite relinqui, qui palam relictum capere non possunt. *pp. XIII. Kal. Maii Maximo II. et Æliano Coss.*

Non omnia tacita fideicommissa fisco deferuntur. Quid enim si capaci tacite relinquantur? quo quidem casu legi fraus nulla fit. Tunc vero fraus legi fit cum tacita fide interposita fideicommissum incapaci relinquitur. Quod igitur palam possum relinquere, possum et tacite. Quid item si quod tacite rogavi, idem rogavero palam! *l. 3.* §. *si quis palam, ff. de ju. fis.* Possunt ergo esse tacita fideicommissa sine fraude, sicut *et tacite pecunia credi potest* sine fraude. At plerumque tacita cum dicimus, fraudes dicimus, ut tacitum mutuum apud Gellium lib. XII. et tacita pactio in *l. pen.* §. 2. *ff. de bon. lib. et* apud Plinium initio V. Epist.

II. *Imp. Gordianus a. Eutichemo.* Monente officii solicitudine, quinimo jussu procuratoris, ut causam ab alio delatam convenienti diligentia instrueres, non ipsum voluntarium delatoris munus suscepisse te, actorum lectio, quæ precibus intexta sunt, manifeste declarat. Ea propter ne quid in persona tua, quod est sectæ temporum meorum alienum, attentetur: præses provinciæ vir clarissimus ad solicitudinem suam revocabit. *pp. VIII. Id. Sept. Pio et Pontiano Coss.*

Delatorem probare oportet ea quæ intendit. Si probavit, præmio adficitur, quod plurimum videtur olim fuisse quarta eorum, quæ delata essent, et inde quadruplatorum nomen, atque ideo cum ingentia essent tacitorum fideicommissorum et caducorum, id est, legis Papiæ delatorum præmia, ea Svetonius auctor est Neronem ad quartas, utpote vulgares reduxisse. Si nec probaverit delator nec obtinuerit, inter infames et improbos aliis quibusdam pœnis affectus numeratur. His pœnis non adficitur Cæsarianus, qui jussu procuratoris causam ab alio delatam

instruxit : idemque est in advocato fisci , *l. post legatum* , §. *advocatum* , *ff. de iis , quæ ut ind.* nam neque delator est , neque sua sponte ad causam instruendam accedit. His etiam adjunge servos fiscales ex Paulo V. Sent. tit. de delatoribus. *Jussu procuratoris*) Lib. LVI. βασιλικῶν tit. VII. κατὰ κέλευσιν τοῦ κεφαλικοῦ· sed legendum , καθολικου *Actorum*) Acta inserebant precibus et relationibus.

III. *Idem a. Cæcilio.* Nulla macula vel crimine delatoris aspergitur is , qui cum ab officialibus fundum seu domum fisci possidere contenderetur , non se, sed alium ejus rei possessorem esse monstraverit. *pp. prid. Kal. Jul. Gordiano a. II. Et Pompeiano Coss.*

Non est etiam delator qui quasi possessor fundi fiscalis , cum a Cæsarianis conveniretur , alium possessorem esse affirmavit, quoniam id non tam fisci quam sui causa , ut scilicet dimitteretur , fecit , *l. delator , ff. de jur. fisc.* ideoque ex ea causa non timet infamiam , etiamsi eum quem dixit possessorem , non fuisse postea liqueat.

IV. *Imppp. Carus, Carinus, et numerianus aaa. Candido.* Ex varia statutorum diversitate ad id decursum est , ut hi qui Reipublicæ causas defendunt , delatorum criminibus non teneantur, cum omnibus notissimum sit , eos solos exsecrabiles nunciatores esse , qui fisco deferunt. *pp. III. Kal. Sep. Carino et Numeriano aa. Coss.*

Ut qui propriam , ita qui patriæ suæ causam agit, quæ nobis omnibus carior esse debet quam nosmetipsi , delatorum numero non habetur : et ideo si non obtinuerit , infamia non notatur , *l. 2. in princ. ff. de jur. fisc. l. neminem sup. ex quib. cau. inf. irrog.* At qui fisci causam agit et nunciat non nisi præmii consequendi causa, is vere delator est , atque adeo exsecrandus et detestandus : nihil enim est in Rep. tam pestiferum , quam delator aut sycophanta curiosus. *Statutorum*) constitutionum , *d. l. 2.*

V. *Imp. Constantinus a. Ad Provinciales.* Omnes judices invigilare præcipimus , delatores sine fisci advocato denunciantes pœnis afficere, apertissimi enim juris est , ut quod ex cujusque patrimonio ceciderit in casum , et legibus et recto juris ordine, fisci advocatis agentibus, vindicetur. Sed quia nonnulli præcipites secundum jus possessa patrimonia defe rre non cessant , damus omnibus licentiam , qui se læsos existimant , contra delatores severitatem judicum implorare ferro districtam. *Dat. XI. Kal. Apr. cp. Constantio et Albino Coss.*

Ferro puniuntur qui sine fisci advocato deferunt bona caduca. Evellendam linguam esse ex Cod. Th. Accurs. tradit , quod auditione didicerat , non lectione , neque enim legendi ejus studiosus fuit : cui similes sunt stupidi hodie complures. Vere tamen id Accursio perlatum est , *l. 2. C. Th. de petit. et ultro da.* Hoc etiam in eodem Codice invenitur constitutum in odium delatorum, ut si idem delator etiam in bonis causis tertio fuerit inventus , capite puniatur, *l. 12. 13. 28. C. Th. eod. tit.* quod scilicet jam deferendi studium quasi artem exercere videatur. *Ceciderint in casum*) et inde caduca. Simili forma cadere in commissum dicimus. Strabo XVII. πιπτεῖν εἰς καίσαρα. *Præcipites*) Sine advocato fisci , sine quo ne a præside quidem recte fit bonorum vacantium perquisitio , *l. ult. sup. tit. prox.* nec a catholico vel comite privati ærarii , qui judices sunt causarum fiscalium , *l. ult. sup. de adv. fisc. l. ult. inf. hoc. tit.* Hunc primus instituit Adrianus , non M. Antoninus. Procuratores Augustus, ut Dio scribit , quos ἐπιτρόποις vocat lib. LIII.

VI. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. Panhelienio consulari Lidiæ.* Servum domini delatorem jubemus in exemplum omnium proditorum severissimæ sententiæ subjugari, etiamsi objecta probaverit , excepto crimine majestatis. *Dat. VII. Kal. Novemb. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

Servus deferens dominum proditor est potius quam delator : ideoque ut illius exemplo ceteri terreantur , gravissima is pœna , veluti igne consumendus est, etiamsi vera detulerit , *l. ult. inf.* *Excepto*) *l. pen. sup. qui acc. non pos.* At Tacitus Imperator ne in causa majestatis quidem servos in dominorum capita audiendos censuit auctore Vopisco , nec Trajanus auctore Plinio. Desunt hoc loco duæ constitutiones Græcæ. Primæ sententia ex libris βασιλικῶν hæc est.

VII. Οὔτε οἰκέτῃ , οὔτε ἐλευθέρῳ ἔξεστι καταμηνύειν · ὅθεν μηδεὶς εὐλαβείσθω , μήτε θάνατον, μήτε οὐσίας ἀφαίρεσιν · εἰ δέ τις ἢ ἄλλως πῶς καταμηνύσει

τινὰ, ἢ ὡς εὑρόντα θησαυρὸν διαβάλει, οἰκέτης μὲν ὢν παραχρῆμα διδόσθω πυρὶ, καὶ μάλιστα εἰ τοῦ δεσπότου κατηγορεῖ· ἐλεύθερος δὲ ὑπάρχων καὶ τῆς οὐσίας ἐκπίπτων καὶ τῆς πολιτείας ἔξω τῶν ὅρων τῆς ῥωμαϊκῆς γινέσθω βασιλείας.

Neque servo, neque libero licet deferre: unde vitæ vel bonorum amissionem nemo pertimescat. Quod si quis alia quavis ratione quem deferat, puta quod thesaurum invenerit, servus quidem confestim tradatur igni, præsertim si dominum deferat, liber bonis ademptis deportetur.

Valde sunt hac constitutione recisæ delationum causæ, quæ recensentur in l. 1. ff. de jure fisc. et est huic similis quædam lib. VI. βασιλικῶν tit. 1. cap. LIX. quæ desideratur lib. 1. Ea porro cautum est, ut ne Comes rerum privatarum, vel alius quivis magistratus urbanus vel provincialis quenquam admittat deferentem alium quendam thesaurum invenisse. Ut tamen eum admittat qui rem vel hæreditatem ad fiscum pertinentem ab alio detineri nuntiat dato fidejussore ad summam V. librarum auri, quo caveat se rem executurum et probaturum. Et ut ne ante sententiam ex scripto latam sigilla rebus delatis imprimantur vel aliud quicquam innovetur. Eam proponam συνοπτικῶς, ut est in eo libro. Μήτε ὁ κόμης τῆς ἰδικῆς περιουσίας, μήτε τις ἕτερος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἢ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀρχόντων τὸν περὶ θησαυροῦ καταμηνύοντα προσδεχέσθω· εἰ δὲ περί τινος ἑτέρου φισκαλίου προσαγγέλλει, ὑπὸ ἐγγύην εὐθὺς οὐχ ἧττον ε. λιτρῶν γινέσθω, καὶ μήτις σφραγὶς ἀνάγραφος, ἢ καινισμὸς ὁ τυχὼν ἐπὶ τοῖς προσαγγελθεῖσι προσερχέσθω πράγμασι πρὸ διακρίσεως ἐγγράφου. Sequuntur alterius Constitutionis, quæ in hoc titulo desideratur, verba.

VIII. Μὴ ἐξέστω τοῖς τοῦ δημοσίου συνηγόροις λέγειν ὡς περιηχήθησαν τινὰ κατέχειν δημόσια, καὶ διὰ ταύτης τῆς ἀφανοῦς κατηγορίας ἐπιβουλεύειν ἑτέροις, ἀλλὰ καὶ ὁ καταμηνυτὴς παρέστω, καὶ ἡ ποιότης αὐτοῦ σκοπείσθω, καὶ μηδὲ υἱὸς πατέρα ἢ μητέρα, ἢ ἀπελεύθερος πάτρωνα ἐπὶ δημοσίοις καταμηνυέτω, μηδὲ ὁ ἐξορίας ὑπομείνας, ἢ ἐπὶ συκοφαντίᾳ κατακριθεὶς, ἢ πληγὰς παρὰ τοῦ ἄρχοντος δεξάμενος· μηδὲ ἕτερον πρόσωπον ἀπὸ νόμου εἰργόμενον ἀκουέσθω. Οἰκέτης δὲ ἢ ἐπὶ δημοσίᾳ αἰτίᾳ, ἢ ἐπὶ ἄλλῃ τινὶ τοῦ δεσπότου κατηγορῶν ἐν αὐτῷ τὸ φθέγγεσθαι τὴν κατηγορίαν ἀποτεμνέσθω, εἰ καὶ ἀληθεύει κατὰ τοῦ δεσπότου· τῶν ἡ σχολὴ δὲ τῶν παλατίνων ἐὰν καταμηνύσῃ τινὸς (μόνη γὰρ αὕτη καὶ δύναται καταμηνύειν, καὶ ἀναγκάζεσθαι), ἢ καὶ ἕτερος ὁ ἐκ τοῦ νόμου συγχωρούμενος μηνυέτω τῶν καταμηνύοντος ὁ τοῦ δημοσίου προεστὼς, καὶ εἰ μὲν ἐπὶ τῆς βασιλίδος πόλεως ἐστὶν ὁ καταμηνυθεὶς ἐκ δικαιολογίας τοῦ κόμητος τῶν ἰδικῶν ὑπομιμνησκέσθω, καὶ μηδὲν πλέον πάσῃ τῇ τῶν παλατίνων σχολῇ καὶ τῷ κατὰ καιρὸν πριμικηρίῳ, καὶ τοῖς τοῦ δημοσίου συνηγόροις διδότω τῶν τεσσάρων Ν Ν μήτε ὑπὲρ τῆς ὑπομνήσεως, μήτε ὑπὲρ προβολῆς τοῦ ἐντολέως· καθ' ἑκάστην δὲ διάγνωσιν τὰ νενομισμένα δαπανήματα ἐν τῷ εἰρημένῳ δικαστηρίῳ παρεχέτω, καὶ ὑπὲρ τῆς διαγνώσεως αὐτῆς, καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν πεπραγμένων ἐκλήψεως, καὶ ἀνεύθυνος μὲν ὢν ἀπαλλαττέσθω τῆς δίκης· εἰ δὲ ὑπεύθυνος φανείη μὴ αὐτὰ μόνα ἅπερ ἔχων εὑρίσκεται πράγματα, ἢ τὸ χρέος ὅπερ ἐχρεώστει ἀποδιδότω, ἀλλὰ καὶ τὰ σύμβαντα τῷ ταμείῳ δαπανήματα ἐν διπλασίων διδότω ὑπὲρ ᾧ μάτην ἐδικάσατο. Ἐὰν δὲ πράγματα μόνα καταμηνύεται ὡς διαφέροντα τῷ ἱερωτάτῳ ταμείῳ, ἀγνοεῖται δὲ ὁ ταῦτα διακρατῶν, καὶ ἐν τῇ βασιλίδι πόλει τὰ πράγματα, ἢ ὑπὸ τὴν αὐτῆς ἐνορίαν ἢ ἀκινήτοις μὲν οὖσιν αὐτοῖς μὴ ἐπιβαλλέτω τίτλοις, ἡ σχολὴ τῶν παλατίνων, μήτε ἐπιβαινέτω αὐτοῖς, ἀλλὰ προγράμματα προτιθέτω ὁ κόμης τῶν ἰδιοκτήτων τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς περιφανέσι τόποις τῆς βασιλίδος, καὶ ἐν οἷς τὰ πράγματα διάκειται, ἐπιτρέπων ἑκάστῳ ἀντιποιουμένῳ τούτων τῶν πραγμάτων εἴσω τριάκοντα ἡμερῶν καταλαμβάνειν τὸ αὐτοῦ δικαστήριον, καὶ συνίστασθαι τοῖς ἑαυτοῦ δικαίοις ἐπὶ ταῖς εἰρημέναις δαπάναις, εἴτε αὐτὸς ὁ κατέχων τὰ πράγματα βούλεται ἀπαντῆσαι, εἴτε φίλος αὐτοῦ, εἴτε οἰκέτης, εἴτε ἀπελεύθερος, ὅταν ἄπεστιν ὁ τῇ ἀληθείᾳ ταῦτα κατέχων πληρουμένων, καὶ ἐπὶ αὐτῷ πάντων ὅσα περὶ τοῦ φύλακος τῆς νομῆς νενομοθέτηται. Ἐὰν δὲ μήτε αὐτὸς ὁ τῆς ὑποθέσεως κύριος, μήτε ἐντολεὺς αὐτοῦ νεμόμενος, μήτε φύλαξ τῆς νομῆς φανεῖν εἴσω τριάκοντα ἡμερῶν, καὶ τοῦτο αὐτὸ γένηται δῆλον ἐν ὑπομνήμασι γινέσθω μὲν ἐπὶ νομῆς τῶν πραγμάτων τὸ ταμεῖον, μηδενὸς προκρίματος ἐπαγομένου τῷ κυρίῳ τῶν πραγμάτων ἐν ταῖς ἁρμοζούσαις αὐτῷ περὶ τούτων δικαιολογίαις, εἰ δὲ κινητὰ ἢ αὐτοκίνητα εἴη τὰ καταγγελθέντα πράγματα, μηδὲ ταῦτα κατεχέτω τὶς προπετῶς, ἀλλ' ἀναζητείσθω ὁ ταῦτα νεμόμενος, καὶ ὑπομνησθεὶς ἀγωνιζέσθω τὴν δίκην ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις δαπανήμασι, καὶ ὅρις. Διὰ δὲ πάντων τῶν ἐννόμων τρόπων, καὶ ἀποδείξεων ἐγγράφων, ἢ καὶ ἀγράφων ἀνερευνάσθω τὰ πράγματα, καὶ διὰ τῶν δυναμένων εἰδέναι τὸ ἀληθὲς προσώπων εἰδότος τοῦ ἐναγομένου, ὡς ἐὰν ἡττηθῇ οὐ μόνον τὰ περὶ τὴν δίκην γινόμενα δαπανήματα ἀπαιτηθήσεται, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα παρ' αὐτῷ φάνεντα, καὶ τὴν τούτων διατίμησιν. ταῦτα καθόλου περὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων ἡ διάταξις νομοθετήσασα ἐπιφέρει λοιπὸν ἰδικὴν νομοθεσίαν περὶ τῶν διὰ τυραννίδα δημευομένων λέγουσα τὸν ἐπὶ τούτοις καταμηνύοντα μηδὲ μηνυτὴν καλεῖσθαι, ἀλλὰ ἑτοίμως προσέχεσθαι, καὶ εἰ μὲν συκοφαντήσωσιν οἱ προσαγγείλαντες ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μηνυταῖς αὐτοὺς τιμωρεῖσθαι. Ἐὰν δὲ διελέγξωσι τὰ μηνυθέντα, μὴ μόνον ἀπαλλάττεσθαι τῆς τιμωρίας, ἀλλὰ καὶ ὀγδόην μοῖραν τῶν προσαγγελθέντων πραγμάτων αὐτοὺς κομίζεσθαι, τοὺς δὲ καταγγελθέντας ἐὰν μὲν τὰ παρ' αὐτῶν

κατεχόμενα πράγματα, ἤτοι ἡ οὐσία πᾶσα ἐλάττων εἴη τῶν πεντήκοντα τοῦ χρυσίου λιτρῶν πρὸς τὴν διατίμησιν αὐ ὧν τὰς ἐγγύας διδόναι· εἰ δὲ ὑπερβαίνει τὰς πεντήκοντα λίτρας ἄχρι μὲν τῶν πεντήκοντα παρέχειν, καὶ αὐτοὺς τὰς ἐγγύας, ἐπὶ δὲ τῇ λοιπῇ ποσότητι διομνύσθαι προςιθέντας ἐν τῇ ἐξομοσίᾳ ὡς προσεδρεύσωσι τῷ δικαςηρίῳ αὐτοὶ, ἢ οἱ τούτων ἐντολεῖς, καὶ οὐκ ἀπολειφθήσονται τοῦ δικαςηρίου τῶν θείων ἰδικῶν τοῦ βασιλέως. Ἐὰν δὲ μετὰ τὴν ἐξομοσίαν ἀπολειφθέντες τρίτον κληθεῖεν ἑκάςης κλήσεως ὑπὲρ δέκα ἡμέρας γενομένης, γένηται δὲ καὶ τρία κατ' αὐτῶν κηρύγματα, καὶ μήτε οὕτως φανεῖεν αὐτοὶ, ἢ οἱ ἐντολεῖς αὐτῶν, ἢ διεκδικηταὶ, ἐπιβαινέτω μὲν τοῖς πράγμασι τὸ ἱερώτατον ταμεῖον, φυλάττεσθαι δὲ τὸ ἀπόκριτον τοῖς ἀπολιμπανομένοις· εἰ δὲ τὰ προσαγγελθέντα πράγματα ἐν ἐπαρχίᾳ διάκεινται, καὶ ἢ ἀφ' ἑαυτοῦ κινούμενος ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων, ἢ ἐκ προςάξεως τοῦ κόμητος τῶν ἰδικῶν τοῦ βασιλέως ἐξετάξει τὴν ὑπόθεσιν, μηδὲν ταραχῶδες, μηδὲ βίαιον γινέσθω, ἀλλὰ τὰ μὲν δαπανήματα τῆς δίκης εἰς τὸ τρίτον μέρος τῶν ἐν τῇ βασιλίδι πόλει γινομένων παρεχέσθω. Ἕκαςος δὲ προσαγγέλλων, ἢ τῷ κόμητι τῶν θείων ἰδικῶν τοῦ βασιλέως, ἢ τῇ σχολῇ τῶν παλατίνων, ἢ τοῖς λαμπροτάτοις τοῦ δημοσίου συνηγόροις, ἢ τοῖς λαμπροτάτοις ἄρχουσι τῶν ἐπαρχιῶν γινωσκέτω, ὡς εἴτε ἐπιμείνας τῇ δίκῃ φανείη συκοφάντες, εἴτη ἀποςῇ τῆς κατηγορίας καὶ ἀφανὴς γένοιτο συμμετρον μὲν ἔχων περιουσίαν, καὶ μὴ δεδιὼς τὴν ἐν αὐτῇ τιμωρίαν, καὶ πληγὰς βαρυτάτας ὑπομένει, καὶ διηνεκῶς ἐξορίζεται· ἐὰν δὲ ςρατείαν ἔχῃ, ἢ σεμνὸν ἐπιτήδευμα, ἢ περιουσιαν ἀρκοῦσαν, ἐκπίπτοι καὶ τῆς ςρατείας, καὶ τῆς οὐσίας, καὶ οὐδὲ τὴν βασιλίδα πόλιν, οὐδὲ τὴν ἐπαρχίαν οἰκῆσαι συγχωρεῖται, παραφυλαττόντων τὸν νόμον τοῦτε κόμητος τῶν ἰδικῶν τοῦ βασιλέως, καὶ τῆς πειθομένης αὐτῷ σχολῆς, καὶ τοῦ παραβαίνοντος αὐτὸν ἐφ' ἑκάςῳ κεφαλλαίῳ πεντήκοντα χρυσίου λίτρας πρόςιμον ἀπαιτουμένου· εἰ δὲ ἐν ἐπαρχίᾳ παραβαθείη τι τούτων ἐφ' ἑκάςῃ αἰτίᾳ ἀνὰ τριάκοντα χρυσίου λιτρῶν καὶ οἱ τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχοντες, καὶ αἱ πειθόμεναι τάξεις αὐτοῖς απαιτείσθωσαν· ἵνα δὲ τὰ τῶν προςίμων τούτων μὴ λανθάνῃ, ἔξεςι καὶ αὐτοῖς τοῖς ἠδικομένοις καταμηνύειν τὸν παραβάντα τὸν νόμον, καὶ προσαγγέλλειν τῷ εὐσεβεςάτῳ βασιλεῖ, ἢ τῷ ἐνδοξοτάτῳ μαγίςρῳ ἀζημίως ἵνα ταῦτα δι' αὐτοῦ μανθάνων ὁ βασιλεὺς αὐτῷ τῷ μαγίςρῳ τὴν τῶν προςίμων εἴς πρᾶξιν ἐπιτρέψῃ.

Interpretatio Latina.

Ne liceat fisci patronis dicere ad se perlatum quemdam detinere bona fiscalia, atque ita non apparente accusatore alios insidiis appetere: sed delator exhibeatur et ejus qualitas spectetur: neque filius patrem aut matrem, aut libertus patronum ex causa bonorum fiscalium deferat, neque exul vel calumniæ causa damnatus vel fustibus a præside cæsus, vel alius quilibet jure prohibitus audiatur. Servo autem vel in fiscali causa vel in alia qualibet dominum accusanti in ipso loquendi conatu vox interdicatur, etiamsi vera deferat. Schola palatinorum si quem detulerit (hæc enim sola deferre potest et cogitur) vel etiam alius cui id jure conceditur: meminerit deferentis fisci præpositus, et si quidem est in regia urbe is qui delatus est, ex interlocutione Comitis privatarum conveniatur, nec amplius quam solidos quatuor det Palatinorum scholæ, et pro tempore primicerio, et fisci patronis pro conventione vel productione procuratoris. In singulam vero cognitionem solemnes sumptus supradicto judicio, et pro cognitione ipsa præbeat, et pro actorum exceptione, et si quidem obnoxius non sit, absolvatur: obnoxius vero non solum res quas debet reddat, sed et sumptus a fisco factos in duplum cum quo frustra litigavit. Sed si res solæ deferantur quasi pertinentes ad sacratissimum ærarium, nec sciatur qui eas detineat, sintque in hac regia urbe vel continentibus et immobiles, ne eis schola Palatinorum titulos imponat, nec eas occupet, sed edicta proponat Comes rerum privatarum in celeberrimis locis urbis, et in quibus res consistunt, permittens adversario cuilibet iis de rebus apud se judicium suscipere intra dies xxx. et sub jam dictis sumptibus de suo jure contendere, sive ipse possessor voluerit judicio occurrere, sive eo revera absente amicus ejus vel servus vel libertus, impletis etiam hac in re omnibus, quæ de custode possessionis lege cauta sunt. Quod si neque ipse dominus litis neque procurator ejus possidens neque possessionis custos compareat intra dies xxx. idque actis fiat manifestum, mittatur fiscus in possessionem rerum, nullo præjudicio domino inferendo quantum pertinet ad allegationes sibi competentes. At si res illæ mobiles vel moventes sint, non occupentur etiam temere, sed requiratur earum possessor, et admonitus causam suam agat sumptibus et le-

gibus supradictis. Omnibus autem legitimis modis et probationibus scriptis vel non scriptis perscrutari res oportet, et ab iis personis qui veritatem scire possint, sciente reo si succubuerit, non modo litis sumptus a se exactum iri, sed et res quas habere eum patuerit et æstimationem earum, id est, duplum. His summatim de fiscalibus rebus constitutione comprehensis, subjicit postea legem specialem de his, quæ ob crimen majestatis confiscata sunt, ut eorum nunciator, delator non vocetur, sed prompte suscipiatur, si calumniatus fuerit, ut perinde puniatur ac ceteri delatores, si objecta probaverit, non solum pœna liberetur, sed et octavam partem bonorum quæ denunciavit ferat, et eorum qui denunciati sunt si substantia omnis minor sit L. librarum auri, ut de æstimatione ejus fidejussores dent, si major, ut etiam usque ad eam summam L. librarum fidejussores dent: in reliquam quantitatem juri jurando committantur, adjicentes se vel procuratores suos adfuturos in judicio Comitis privatarum, neque id deserturos. Id post juratoriam cautionem deserentes, trinis edictis vocari decem dierum spatio intermisso, ac tum si nec ipsi nec procuratores vel defensores eorum adfuerint, bona fiscum occupare, reservata absentibus defensionis facultate. Ceterum si res in provincia constitutæ sint, litemque Præses provinciæ ultro, vel ex præcepto Comitis privatarum disceptet, nihil turbide nihil violenter fieri oportere sumptus qui fiunt in regia urbe pro tertia parte in litem præberi. Quisquis vero defert Comiti privatarum, vel scholæ Palatinorum, vel clarissimis fisci patronis, vel clarissimis presidibus provinciarum, ut sciat sive in lite perseverans calumniator apparuerit, sive destiterit et latitaverit, mediocres quidem facultates habentem, nec de earum amissione sollicitum, gravissimis verberibus subditum se perpetuo relegatum iri. Sin vero militiam vel honestum aliquod vitæ institutum, vel idoneas facultates habuerit, ei militia et bonis ablatis, regia urbe vel provincia interdictum iri. Ut hanc legem conservet Comes privatarum, et quæ ei obsequitur schola. In singula capita quæ quis violaverit multam esse L. librarum auri, in provincia autem si quid horum neglectum fuerit, in singulas causas XXX. auri libras præsides provinciarum, et eorum officia sigillatim exigi. Hanc multam ne quis effugiat, licere injuria affectis legis violatores ad piissimum principem deferre, vel ad gloriosissimum magistrum sine damno, ut hac re cognita, princeps magistro multæ exactionem committat.

Quod initio proponitur summe notandum est, ne cuiquam fisci patronus quasi possessori rerum fiscalium molestiam inferat non exhibito delatore. Patronus fisci, et delatoris quodammodo est patronus, *l.* 5. §. *advocatum*, *ff. de iis quæ ut ind. auf.* sine delatore si agat, ipse delator est potius, quam fisci patronus. De eo scribentes citant *l. ult. ff. de jur. fisc.* quæ est de procuratore Patronio non de patrono. Quod de iis qui deferre non possunt, congruit cum *l. deferre, ff. de jur. fisc.* et aliis quibusdam: quibus adjiciendi sunt conductores, procuratores, actores prædiorum fiscalium, *l.* 1. *inf. de conduc. et proc.* Quod de servo, cum *l. pen. sup. qui acc. non pos.* Quod de XXX. diebus, idem relatum est in Eustathii libro de temporibus, adducta hac lege, iis verbis; διὰ λ' ἡμερῶν ὀφείλει παρίςασθαι ὁ διακατέχων φισκάλια ἀκίνητα πράγματα, ὡς β'. ι. τοῦ κωδ. τ. ιά. δτ. τελευταία. Quod de octavæ partis præmio, idem ex hac lege Harmenop. scripsit lib. 1. Epit. tit. V. Quod de X. dierum intervallo, congruit cum *l. per intervallum*, *ff de judic. l. properandum, sup. eod.* Est tamen Nov. immutatum. Quod de custode possessionis, pertinere videtur ad *l. ult. sup. de acq. poss. l. meminerint*, *sup. unde vi*, *l.* 1. *sup. si per vim vel alio modo*. In fine puto magistrum officiorum significari.

TIT. XII. De Petitionibus bonorum sublatis.

Veteres libri, De petitis, non male, nam et petita dixere pro petitionibus, sicut indicta et æstimata et nota. Sudas, πετίτα ῥωμαϊκὴ λέξις· σημαίναι δὲ γνώρισμα αἰτήσεως·

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodos. aaa. Eutropio pp.* Quisquis in crimine majestatis deprehensus fuerit et punitus, bonaque ejus (sicut plectendi consuetudo criminis habet) fiscus invaserit: nul-

lus eadem sub specie munificentiæ principalis audeat proprio juri poscere: qui contra legem id ausus fuerit sperare quod non licet, reus violatæ legis habeatur. Sed quoniam plerumque ita in non nullis inverecunda petentium inhiatione constringimur, ut etiam non concedenda tribuamus: ne rescripto quidem nostro adversus formam latæ legis loci aliquid relinquatur. Si quid autem ex bonis talibus nostro judicio, nullo tamen desiderante atque poscente, concedi cuiquam voluerimus, hujusumodi tantum valeat liberalitas. *Dat. XVI. Kal. Decembr. Thessalonicæ Gratiano V. et Theod. aa. Coss.*

Proscriptorum bona peti non posse, ultro dari posse. Tantum igitur abest, ut viventium qui nondum damnati sunt bona peti possint, ut nec mortuorum et damnatorum bona honeste petantur. *Sub specie*) legendum, sub spe: et ideo mox, *Qui contra legem* inquit; *id ausus fuerit sperare*. *Violatæ legis*) Sacrilegii, *l.* 1. *inf. ut dig. ordo ser. l.* 13. *inf. de erog. mil. an.*

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Florentio pp.* Omne semen alienas appetendi fortunas stirpitus eruere cupientes, nulli deinceps volumus petitionis rerum esse licentiam. Et si intestatus quisquam quædamve, ac nullis ex numero propinquorum existentibus, vel uxore vel marito, fati munus impleverit, cujuscunque sit condicionis aut sectæ, seu quolibet titulo res fuerit fiscalis: nemo audeat ad petitionem rerum defuncti defunctæve, cujuscunque fortunæ aut sectæ sit, si fisco nostro locus pateat aspirare: cum ne illis quidem, quorum actu atque officio petitionum procedebat effectus, impune liceat sanctionibus nostris adversari. Sed vir illustris quidem cujuscunque temporis quæstor, si oblatæ petitioni subscripserit, vel etiam responsum dederit, virque illustris comes rerum privatarum, si vel instrui permiserit, vel petitionem, si qua insinuatur, admiserit, indignationem nostri numinis sustinebit, ceterisque fiet vindictæ et temeritatis exemplum. Memoriales vero qui excipienda hujusmodi rescripta vel implenda curaverint: et Palatinos qui instruxerint vel gesta admissæ petitionis ediderint, bonorum proscriptione puniri decernimus. Pari forma res etiam civiles, ad jus publicum pertinentes ab omni petitione muniendas esse censemus: scilicet, nec pragmatica jussione vel sacra adnotatione, vel quolibet oraculo divino, seu mandatis (si qua contra hanc sanctionem nostram fuerint impetrata) quodcunque roboris habere valituris. *Dat. XI. Kal. Maii. Theodosio a. XVIII. et Albino Coss.*

Hæc est constitutio Valentiniani de competitionibus, qua definitur, vacantia bona et generaliter res fisci aut reipubl. peti non posse. Puniri quæstorem, comitem rerum privatarum, memoriales, palatinos, quorum interventu vel opera tales petitiones admissæ et instructæ fuerint. Quæstor sacri palatii petitionibus subscribebat, vel etiam responsa reddebat, et, ut hoc loco omne ejus officium paucis exequar, leges dictabat, percesque ac responsa subnotabat, ut constat ex Notitia Rom. Imp. *et No.* 53. *et* 114. *l. ult. sup. de div. res.* Symmacus ad Auson. *Quæstor es, memini: consilii regalis particeps, scio: precum arbiter, legum conditor, recognosco:* et alio loco: *Te magis quæsturæ honos et condendarum sanctionum usus exercuit*. Procop. 1. de bel. Pers. εἰ μὴ πρόκλος ἐκώλυσεν· ὡς βασιλεῖ τότε παρήδρευε τὴν τοῦ καλουμένου κοιαίστωρος ἀρχὴν ἔχων ἀνὴρ δίκαιος, διὸ δὴ οὔτε ὅμον τινὰ εὐπετῶς ἔγραφεν, et alio loco. Τριβουνιανὸς βασειλιπάρεδρος, κοιαίστωρα τοῦτον καλοῦσι Ῥωμαῖοι; et alio φιδέλιος δὴ Ἀταλαρίχῳ παρήδρευε, κοιαίστορα δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην καλοῦσι Ῥομαῖοι. His vero de causis Quæstor justitiæ et legum custos appellatur, et thesaurus famæ publicæ, et armarium legum in *Nov. Valentin. de homic. cas. fac.* et a Cassiodoro duobus aut tribus locis: denique is plane est Quæstor quem in aula Cancellarium appellamus: quod iis si jungatur, quæ ad *l. ult. inf. de discus.* rejicimus, liquido constabit. His porro verbis Quæstor rescriptis et constitutionibus subscribebat, QUAESTOR LEGI addita die, ut in Constitutionibus Justini et Tiberii de adscriptitiis. Præcedebat subscriptio principis addita etiam die, quod iis verbis significatur in Nov. Valentiniani de homic. cas. fac. ET MANU DIVINA. DIVINITAS TE SERVET PER MULTOS ANNOS; et Nov. *de ind. reliq.* quod tamen deest in impressis. ET MANU

DIVINA . OPTAMUS VOS FELICISSIMOS , *etc.* Addebatur etiam dies quo is ad quem dirigeretur constitutio , eam accepisset , et quo fuisset antelata , id est , programmate proposita , *l.* 27. *Cod. Th. de iis qui super rel. cont.* ideoque in una nonnunquam et eadem Constitutione quatuor dies iis verbis subnotatos invenias , Data , Subscripta , Accœpta , Antelata , vel Lecta , vel Allegata . Etiam illud adjiciam , eundem morem posteriores Imperatores retinuisse, ut et ipsi subscriberent constitutionibus et cartularius cubiculi , quem vocarunt τὸν ἐπὶ κανικλείου . Habemus sane constitutionem quamdam Manuelis hac subscriptione . εἶχε τὸ σύνηθες κανίκλωμα καὶ τοῦ βασιλέως ταύτην Μανουὴλ ἐν Χρ τῷ θεῷ πιςὸς βασιλεὺς πορφυρογέννητος , καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Κομνηνὸς · καὶ κάτωθεν ἀπιωρημένην βοῦλλαν χρυσῆν διὰ μετάξης ὀξείας καὶ ἔξωθεν τὸ διὰ τοῦ ἐπὶ κανικλείου καὶ δικαιοδότου Θεωδώρου τοῦ ςυπειούτου . Sed ad rem . Ad Quæstorem pertinebant memoriales , id est , ut Græci interpretantur hoc loco , οἱ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι , et ad *l. eos , inf. de exc. mun.* οἱ τῶν ὑπομνημάτων πάντων, et ad *l.* 5. *inf. qui mil. pos.* τῶν κελεύσεων φύλακες , qui leges et rescripta excipiebant et implebant , id est , perscribebant aut perscribi curabant. Eorum obsequio res quæstoria agi dicitur in *l. ult. inf. de prox. sac. scr.* recte: erant namque adjutores quæstoris , et ex diversis scriniis assumebantur , ut in eo titulo fusius demonstraturi sumus . Comes rerum privatarum judex erat , et gubernator privatæ substantiæ principis, ex qua censebantur vacantia, caduca , et iis similia , *l. ult. sup. tit. prox. l.* 3. *l. ult. sup. de bon. vac. l. ult. sup. de fide hastæ fisc.* Ejus apparitores Palatini appellantur , quorum interventu competitiones instruebantur et insinuabantur comiti : quod hæc lex in posterum fieri vetat .

Quisquam quædamve) Vet. quisquam quæquamve . *Res etiam civiles*) Res civiles sunt quæ ad Rempubl. vel civitatem pertinent , veluti opera publica , *l. si aliquando sup. de op. pub.* secundum quam est apud Cassiodorum lib. VII. formula de Competitoribus . Earum vero rerum arbitrium Imperatores sibi vindicabant , atque ideo petebantur ab imperatore priusquam hæc Novella competitiones sustulisset, et ita cum olim fuisset ærarium divisum a fisco , qua ex causa Frontinus de aquæductibus , commoda publicæ familiæ ex ærario , Cæsaris ex fisco dari ait , ærario tamen et primus omnium Imp. Augustus abutebatur , atque ut Dio scribit , lib. LIII. λόγῳ erant hæc duo distincta , non ἔργῳ. *Pragmatica*) Pragmatica fit de consilii sententia solemniter suggestione aliena precibusve , *l. ult. inf. de prox. sac. scr.* Adnotatio ad libellum breviter annotato nomine principis , ut in Nov. Valenti. de hom. cau. fac. in qua illud singulare est quo utimur , sine adnotatione principis cædem casu vel sui tuendi causa factam non purgari , quod confirmatur hoc Philonis loco I. de vita Mosis : ὁ κτείνων ἄνθρωπον εἰ καὶ δικαίως , καὶ ἀμυνόμενος , καὶ βιασθεὶς , ὑπαίτιος εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ἀνωτάτω καὶ κοινὴν συγγένεαν . Sic vero judex alias per adnotationem , alias cognitionaliter lites disceptat , Nov. 86. Adnotationem ita definit Theodorus . παρασημείωσις ἐςὶν ἡ τὰ κυριωτέρα τῶν λαλουμένων περιλαμβάνουσα καὶ γράφουσα ταῦτα ὡς ἐν συνόψει καὶ δι' ὀλίγων, ὁποῖα εἴδομεν ὄντα παλαιὰ βασιλικὰ σημειώματα. *Oraculo divino*) Simplici jussione principis subnotata a quæstore solo vel magistro scriniorum .

Mandatis) hæc citra suggestionem aut libellum dantur , *l. ult. inf. de colla don.* et quidem si ultro recte *l.* 1. *sup.* si tacita alterius competitione , non recte .

TIT. XIII. De Iis qui se deferunt .

I. *Imp. Constantinus a. Rationali Hispaniarum* . Is cujus tacite fidei commissa fuerit hæreditas, statim officio gravitatis tuæ nunciet . et gesta prodat, et continuo quod actum fuerit renunciet : et post hanc fidem, tertiam ex omnibus defuncti bonis percipiat portionem . Quod si ab uxore defuncti istud ad officium devotionis tuæ fuerit revelatum : ipsa etiam quam defunctus esse voluit hæredem (si gesta apparuerint) tali præmio mancipetur , ut ex omni patrimonio medium consequatur , et cum fisco nostro celebret divisionem , id etiam habitura privilegium ut prior eligat optionem , et tunc occultator ille gestorum fisci et mulieris pariter inimicus , exutus omni patrimonio suo , ac fisco vindicato , in insulam deportetur . *Dat. id. Mart. Gallicano et Basso Coss.*

Delatores aut alios deferunt aut seipsos . Si alios deferant neque calumnientur , pro præmio eorum quæ denunciarunt certam partem ferunt , veluti quartam aut octavam . Si seipsos deferunt , ut si is cui tacite fideicommissaria hæreditas relicta est profiteatur se capere non posse , ei datur pro præmio dimidia pars ex edicto Trajani , vel assis si nondum quicquam restitutum sit vel dodrantis , si restitutus sit dodrans : quam distinctionem comprobat *l. edicto , et l. cum tacitum , ff. de jur. fisc.*

Quod si hæres, a quo tacite incapaci relicta est fideicommissaria hæreditas, pænitentia actus se detulerit, tertiam partem assis habet pro præmio. Majus est præmium eorum qui se, quam qui alios deferunt: quo enim difficilius quisque seipsum defert, eo majore præmio invitandus est: qua ratione etiam fideicommissario plus tribuitur præmii quam hæredi. *Statim*) Post apertas tabulas, *l. edicto*, §. *cum ante*, *ff. de ju. fisc.* *Post hanc fidem*) Quam fisco præstitit. *Ab uxore*) Dixit de hærede, nunc dicit de uxore fideicommissaria. Uxor vero est incapax ex lege Papia decimaria, ideoque tacitum fideicommissum ei perperam relinquitur: quod etiam indicat *l. ult in prin. ff. de his quæ ut ind.* At certe ex constitutione *l. 2. sup. de infirm. pœn. cœlib.* non est incapax. *Ad officium* Vet. officio, ut *sup.* *Ipsa etiam quam defunctus esse voluit*) Per interpositionem tacite fidei. *Apparuerint*) Vet. *apparuerit*: hoc est, si seipsam detulerit. Non potest mulier nisi seipsam deferre, *l. ait*, *ff. de ju. fis.* *Ex omni*) Ex asse. Imo non nisi ex dodrante, si dodrans uxori jam restitutus sit. Quadrans autem deductus ab hærede, in fiscum redigitur. *Occultator*) Hæres administer secreti fideicommissi.

TIT. XIV. Si Liberalitatis imperialis socius sine hærede decesserit.

In Cod. Th. sic titulus conceptus est, Si petitionis socius. At quia petitiones postea sublatæ sunt, non liberalitates, ita eum invertit Tribonianus, Si liberalitatis imperialis socius: quod idem eadem ratione fecit in *l. pen. sup. de ju. fis. et l pen. sup. de bon. vac.* quemadmodum constat ex *l. 30. C. Th. de petitionib.* et multis aliis.

I. Imp. Constantius a. Orioni Com. r. p. Jubemus ut si quis forte ex his quibus communiter a nobis aliquid donatum sit nullo hærede relicto decesserit: ad consortem potius solatium, quam ad personam aliam pars decedentis perveniat. *Dat. XV. Kal. Jul. Mediolani Philippo et Salia Coss.*

Consors consorti in eo quod donatum est, sine competitione succedit excluso fisco: quod etiam in naviculariis, decurionibus, cohortalibus, militibus fabricensibus, clericis locum obtinet, *tit. de hær. dec. l. si quis presbyter*, *sup. de episc. et cler.*

TIT. XV. De Thesauris.

I. *Impp. Leo et Zeno aa. Epinico Consulari.* Nemo in posterum super requirendo in suo vel alieno loco thesauro, vel super invento ab alio vel a se, effusis precibus pietatis nostræ benignas aures audeat molestare. Nam in suis quidem locis unicuique, dummodo sine sceleratis ac puniendis sacrificiis, aut alia qualibet arte legibus odiosa, thesaurum (id est condita ab ignotis dominis tempore vetustiore mobilia) quærere, et invento uti, liberam tribuimus facultatem, ne ulterius Dei beneficium invidiosa calumnia persequatur: cum superfluum sit hoc precibus postulare, quod jam lege permissum est, et postulanda imperatoriæ majestatis videatur prævenire liberalitas. In alienis vero terrulis nemo audeat invitis, imo non volentibus vel ignorantibus dominis, opes abditas suo nomine perscrutari. Quod si nobis super hoc aliquis crediderit esse suplicandum, aut præter hujus legis tenorem in alieno loco thesaurum scrutatus invenerit: totum hoc locorum domino reddere compellatur, et velut temerator legis saluberrimæ puniatur. Quod si forte vel arando, vel alias terram colendo, vel quocunque casu, non studio perscrutandi in alienis locis thesaurum invenerit: id quod repertum fuerit dimidia retenta, altera dimidia data cum locorum domino partiatur: ita enim eveniet, ut unusquisque suis fruatur, et non inhiet alienis. *Dat. VI. Id Octob. Leone iuniore a. Cos.*

Id est condita) Cassiodorus VI. thesarum definit depositivam pecuniam, quæ longa vetustate competentes dominos amisit. *Mobilia*) Legendum *monilia*, ut in *l. 2. C. Th. de thesaur.* *Dei beneficium*) Fortunæ donum in *l. si is qui* §. 1. *ff. de acqu. rer. dom.* *Calumnia*) Fisci: nam inventos thesauros sibi fiscus vindicabat, nisi inventor eorum retinendorum facultatem impetrasset a fisco. *Imo non*) Quidam Cod. Id est non: quod probo. Sic enim tollitur ambiguitas verbi, invitis. Nam inviti sunt qui nolunt, vel qui non volunt. *Altera dimidia*) Quid opus fuit hac constitutione, cum jam id esset ab Adriano clare constitutum? nempe quod deinde post Adrianum dimidiam loci domino concessam, ad quartam Imppp. Gratianus, Valent. et Theod. redegissent d. l. 2. Est et hac de re Leonis Nov. LI.

TIT. XVI. De Annonis et tributis .

Annonæ in speciebus consistunt veluti frumento , vino , oleo , pane, carne, sale . Tributa in corporibus , veluti auro , argento , ære , equis , vestibus , quæ et intributiones et contributiones dicuntur : et sunt duplicia soli et capitis , *l. ult. ff. de cens.* Capitis sunt qui stipendia vocent . Tertul. in Apologet . *Si agri tributo onusti viliores , hominum capita stipendio censa ignobiliore* . Conferunt autem et annonam et tributa possessores , id est , domini prædiorum provincialium quotannis vel ipsi prædiorum conductores, *l. sine hærede* , *§. Lucius, ff. de adm. tut.* per causam tuendi exercitus *l. 2. inf. de exact. trib.* Exulabat autem hujus tituli prima Constitutio , ut et ceteræ , quod Græca esset , quam ex lib. LVI. *βασιλικῶν* restituimus .

I. *Αἱ σχολάζουσαι τὸ λοιπὸν ἀννόναι καὶ αἱ κεφαλιτίωναι τῷ δημοσίῳ διεκδικείσθωσαν , καὶ μὴ διαιρείσθωσαν παρὰ τῶν ἀρχόντων ἑτέροις , ἢ εἰς δημόσια ἔργα δίχα θείου τύπου , καὶ τὴν δόσιν , καὶ τὸν τρόπον τοῦ δαπανήματος διορίζοντος , ἀλλὰ μηδὲ ἐκ τοῦ δημοσίου κάνονος εἰς ἰδιωτικὸν , ἢ δημόσιον ἔργον ὕλαι μεταφερέσθωσαν , ἢ εἰς ἀγορασίαν ὑλῶν χρήματα διδόσθωσαν ἄνευ θείου τύπου , τοῦ παραβαίνοντος οἴκοθεν τὸ δημόσιον πληροῦντος , καὶ τοῦ προσφόρου σκρινίου βαρυτάτοις ἐπιτιμίοις ὑποκειμένου .*

Capita vocat veluti fœnum , paleas ut diximus in *l. 9. sup. tit.* 1.quæ una cum annonis , magistratibus diversisque officiis præstantur , *l. 2. inf. de cur. publ. l. 1. et 2. sup. de off. præf. præt. Afr. Nov.* 27. et sequentibus . Vacantes autem , quod fit illis sine successore defunctis , ut cetera bona ad fiscum legibus caducis redeunt , *l. 1. Cod. Th. de anno. civ.* nec sine sacra forma a præsidibus impendi in opera publica possunt . Sed neque ex fiscali canone materiæ vel pecuniæ in eadem opera a judice transferri queunt , vel si temere transferantur de suo cogetur fisco satisfacere , competens etiam scrinium quod ea transferri concesserit , gravissimis pœnis subjicietur . Longe alia est ratio multarum , *l. pen. sup. de mod. mult.*

II. *Impp. Valerianus et Gallienus aa. et Valerianus Cæsar, Antiocho* . Æs quidem alienum pro portione , ex qua quisque defuncto hæres extiterit , præstari oportet: annonas autem is solvere debet , qui possessiones tenet et fructus percipit . *pp.* * *Seculare et Donato Coss.*

Si plures defuncto hæredes extiterint , æs alienum præstabunt pro hæreditariis portionibus ex XII. tab. Species annonarias is præstabit , qui possidet prædia et percipit fructus . Sunt enim hæc prædiorum onera non personarum . Prædiorum obligatio inter hæredes non dividitur . Personalis obligatio dividitur .

III. *Imp. Decius a. Citicio* . Indictiones non personis , sed rebus indici solent : et ideo ne ultra modum earundem possessionum , quas possides , conveniaris , præses provinciæ prospiciet . *Dat. XVII. Kal. Nov. Æmiliano et Aquilino Coss.*

Indictionis nomine continetur annonaria et tributaria functio . Plinius ad Trajanum : *Nec novis indictionibus pressi ad vetera tributa deficiunt.* Onera hæc sunt possessionum non personarum et ideo eorum nomine quæ non possideo , ea non agnosco, *Nov.* 128. *l. Impp. ff. de public. et vectig.*

IV. *Imp. Constantinus a. ad Proclianum* Omnes pensitare debebunt, quæ manus nostræ delegationibus adscribuntur : nihil amplius exigendi vel remittendi potestatem esse : nam si quis vicarius aut rector provinciæ : aliquid jam cuiquam crediderit remittendum , quod alii remiserit , de propriis dare facultatibus compelletur . *Dat. XV. Kal. Jul. cp. Constantino a. IV. et Licinio IV. Coss.*

Ait , *Delegationibus*) Sudas, *δηληγατίων κατὰ Ῥωμαίοις ἡ ἐκταγὴ τοῦ σιτοπομπείου , καὶ ἡ ἀννόνων μετακομιδή.* Delegationes igitur descriptiones sunt quibus exigendorum tributorum et annonarum modus continetur , quæ et delegatoriæ dicuntur, quod delegari mittique in provincias solent , *διατυπώσεις, ὑπομνήματα , ἀπογραφαί* . Manant autem a principe, nec quicquam a vicariis aut præsidibus amplius exigendum est quam eis contineatur . Sed neque remittendum ex eis quicquam . *Vel remittendi potestatem esse*) Hæc absunt a vet. lib. et C. Th. quod sequor proboque . *Nam si quis vicarius*) Vicarii sunt præf. præt. vicarii viri spectabiles , qui ex mandato principis in diœcesem aliquam sive tractum mittuntur multas habentem provincias *l. 1. inf. de prox. sac. sc. l. 1. sup. de off. vic. l. 1. sup. ut omn. jud. l. 1. §. a præfecto , ff. de leg.* 3. Propriam igitur jurisdictionem habent non a præ-

fecto mandatam, quod et de legatis proconsulum vere possim affirmare, et si, quod opto, erit otium quandoque comprobabo. Quot fuerint vicarii cum in Oriente, tum in Occidente, Notitia Romani Imperii indicabit. Præsides sunt clarissimi, et sub eorum cura una tantum provincia est, et proprie ii sunt, qui ordinarii, et ἐμβαθμοὶ dicuntur, *l. ult. sup. de mo. mul. l. omnes, sup. de episc. et cleric. l. 2. inf. de prox. sac. scri. Nov.* 20. 31. 103. 112. quasi infimi ordinis, ut ordinarii milites, hoc est, gregales, et manipulares.

V. *Imp. Constantinus a. ad Uranium.* Omnes omnino ad obligationem functionum publicarum oportet urgeri: lege enim nostra signatum est, nec esse extraordinaria nec vocari, quæ solemniter a provincialibus devotissimis conferenda sunt. *Dat. III. non. Feb. Constantio a. II. et Constante Coss.*

Canon proprie est pensio, quæ ex emphyteuticariis prædiis redigitur. Sed et obligatio, et indictio pro canonicis et ordinariis habentur: et ideo ab eis nemo excusatur. Ab extraordinariis plerique excusantur.

VI. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Dracontium Vic. Africæ.* Pro locis ac proximitate possessionum annonam ad limites transvehi præcipimus. *Dat. XV. Kal. Jul. Mediolani Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Ut transvehendæ ad limites et conferendæ annonæ militaris opus proximis possessoribus imponatur, *l. 4. inf. de erog. mil. an.*

VII. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodos. aaa. ad Principium pp.* In fraudem annonariæ rei, ac devotionis publicæ elicitum damnabili subreptione rescriptum, manifestum est jure non posse vires sortiri: circa omnes igitur par atque æqualis illationis forma teneatur. *Dat. VIII. Kal. Octb. Aquil. Arcad. a. I. et Bautone Coss.*

Ne ex rescripto quidem principis potest quisquam canonicas illationes subterfugere, quum sit contra utilitatem publicam. Unius enim immunitas onerat alios.

VIII. *Imppp. Valentin. Theodos. et Arcad. aaa. Cynegio pp.* Nemo possessorum ad instruendas mansiones vel conferendas species longius delegetur: sed omnes itineris ac necessitatis habita ratione delegentur. *Dat. X. Kal. Jan. cp. Arcadio a. i. et Bautone Coss.*

Mansiones vocant ἀλλαγὰς sive diversoria, in quæ se recipiunt milites expeditionis tempore, vel etiam sacer comitatus. Posteriores dixere Mansus: utrumque a manendo: et inde manentes in Historia Helmodii, et Gallis, *Maisons.* Villæ sic possunt appellari, συςήματα Clementi in Petro, ὡρωοδεύειν κατὰ δύο συςήματα. Separantur a civitatibus et oppidis in *l. 9. C. Th. eod. tit. l. 2. inf. de cond. in publ. hor. l. modios, inf. de suscep. l. 2. inf. de luc. adv. l. Claudiopolis, C. Th. de decur.* Eæ annonis et pabulis instruuntur ex collatione vicinorum, non ex collatione eorum qui procul disjuncti sunt.

IX. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Mediterraneæ civitates antea maritimis et maritimæ mediterraneis onerabantur expensis, ut plus haberet dispendii translatio, quam devotionis illatio: hoc non solum in præsenti verum etiam in posterum prohibemus ea lege, ut se ultimo noverint supplicio puniendos, qui ista commiserint. *Dat. III. non. Sept. Valentiæ Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

Ad limites et ad mansiones annonarum transvectio finitimorum est, quia et collatio. Quorum igitur est collatio, eorum est etiam transvectio, nec quas contulerint, mediterranei, transvehent maritimi, vel contra. Alii sunt maritimi, alii ripenses, alii mediterranei, id est, a mari fluminibusve remoti. Cicero de suppliciis: *Centuripinos homines maxime mediterraneos.*

X. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Minervio comiti r. p.* Obsistere commodis publicis et statutis necessitatibus non possunt privilegia dignitatum. Unde ut quisque de prædiis emolumentum consequitur, si non is evoluto anni spatio, intra sex menses omnem, cui esse constrictus dicitur,

reliquorum intulerit cumulum, ad ipsos, qui sunt domini prædii, exactionem volumus pertinere. *pp. Romæ Honorio a. IIII. et Eutychiano Coss.*

Dignitates ab extraordinariis muneribus excusantur, ab statutis, id est, canonicis, non item: et ideo si coloni vel emphytheuticarii eorum, qui in dignitate positi sunt, annonarum, et tributorum onera non præstant, uti oportet, eis eorum præstatio incumbit. Deficiente colono, dominus convenitur, etiam si dignitate aliqua præditus sit, non quidem statim, sed post sex menses ab anno cujus indictiones colonus debet.

XI. *Iidem aa. Adriano pp.* Judices, quos circa profliganda ærarii nostri compendia negligentes ac desides fuisse constiterit, omnia, quæ in administratione positi perceperunt emolumenta, reddere compellantur. *Dat. XIII. Kal. Mar. Mediolan. Vincentio et Fravitta Coss.*

Judices, id est præsides, quorum munus est tributorum exactioni incumbere, *l. in fiscalibus inf. de exac. tri. Nov.* 161. Cassiodorus in formula rectoris provinciæ: *Tibi fiscalium tributorum credita monstratur exactio.* Idem et Catholicorum munus est, et ex Constitutione Augusti jam ab initio Proconsulum. Dio LIII. τοὺς φόρους οἱ ἀνθύπατοι παρ' ὧν ἄρχουσιν εἰσπράττουσιν. *Circa profliganda)* Græci vertunt. εἰς ἀπαιτητέα *Emolumenta)* Annonas, capita, *l. peræquatores, inf. de censibus.*

XII. *Imp. Theodosius a. Isidoro. pp. Illyrici.* Id ab unaquaque provincia censuimus expetendum quod ab iisdem nuper esse promissum tua sublimitas indicavit: ut nullus vero de cetero ad possessiones eorum (quod maxime formidant) inspector accedat. Macedonum reliqui exemplum secuti, mediæ quantitatis ut obtulisse noscuntur, tributa suscipiant. Sed hi, qui protestati sunt nihil a se ultra tertiam partem posse conferri, illud exolvant, ad quod se indubitanter fore idoneos pollicentur. Quæ dispositio in perpetuum observabitur, sacro-sancta Thessalonicensis civitatis ecclesia excepta: ita tamen ut aperte sciat, propriæ tantummodo capitationis modum beneficio nostri numinis sublevandum, nec extraneorum gravamine tributorum rempublicam ecclesiastici nominis abusione lædendam. *Dat. VI. id. Octob. cp. Victore v. c. Cos.*

Duplex fuit Illiricum, Orientale et Occidentale, quod Beatus Rhenanus observavit ad librum de Notitia Romani Imperii. Hæc lex pertinet ad Illiricum Orientale, cujus duæ sunt diœceses, Dacia, et Macedonia. Daciæ provinciæ quinque, Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Mœsia prima, Dardania, Prævalitana, et pars Macedoniæ Salutaris. Macedoniæ sex, Achaja, Macedonia, Creta, etc. Id vero constituitur hac lege, ut singulæ provinciæ Illyrici ea conferant quæ obtulerunt et promiserunt tantum, et ne augendi tributi causa quisquam inspector vel peræquator provincialium possessiones accedat, id est, dimidiam canonis partem. Soli Achæi præstant tertiam partem, quod testati sint se amplius facere non posse: legendum in hac lege, ut in Vet. et Theod. pro, *Sed hi, Achivi*. Excipitur etiam Thessalonicensis ecclesia, quod et ante fuit propositum, *l. sacrosancta, de sacrosanct. eccl.* Huic remittitur capitatio. Ceteris ecclesiis non item. Non licet abuti nomine ecclesiæ evitandorum canonum causa, *l. placet, l. omne, sup. de sacro. eccles.* ne gravetur Respub. quæ quo pluribus datur immunitas, eo certe majora tributa pendit, *l. 4. inf. de exact. trib. l. 1. inf. de colleg. l. 2. inf. de pr. do. Aug. Nov.* 43. Quid sit capitatio, mox dicam. Sequitur ultima Constitutio quæ hactenus defuit.

XIII. Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος Ἀνθεμίῳ ἐπάρχῳ τῶν πραιτωρίων. Ἐὰν μὲν αἰτήσῃ ἐπαρχία ἢ πόλις κουφισμὸν λαβεῖν τυχικῆς συντελείας, ἢ ἐπόπτην, ἢ ἐξισωτὴν πεμφθῆναι, ἀναφερέσθω μὲν ἡ δέησις αὐτῶν εἰς βασιλέα, καὶ ἐξ ἐπιλογῆς αὐτοῦ ὁ ἐπιτήδειος πρὸς τοῦτο πεμπέσθω, ὅρκον πρότερον διδοὺς, καὶ ἐὰν τὶ μηνύσῃ οὗτος τοῖς ἐπάρχοις, μηδεὶς τύπος διδόσθω ἐπὶ τὴν μήνυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ αὐτοὶ οἱ ἔπαρχοι ἀναδιδάξωσι βασιλέα πάντα τὰ παρ' αὐτοῦ ἀναδιδαχθέντα καὶ ζητηθέντα, καὶ οὕτως θεῖος ἐκφωνηθέη τύπος ὀφείλων πᾶσι τρόποις παραφυλάττεσθαι· ὁ δὲ καθ' εἷς ἄνθρωπος δεήσεις περὶ τοιούτων ἐννοιῶν, μὴ ἐπιδιδότω· μήτε δὲ κουφισμός· ἢ μείωσις διηνεκῶς, ἢ προσκαίρως, μήτε ἐποψία, μήτε ἐξίσωσις γινέσθω, χωρὶς βασιλικῆς ἐγγράφου κελεύσεως, ἀλλὰ μήτε ἐκταγὰς ποιείτωσαν οἱ ἔπαρχοι ὑπὲρ χρόνων προλαμβανόντων τὴν αὐτὴν ἀρχὴν, μήτε σιτηρέσια τισὶν ἀφοριζήτωσαν, ἢ ἄλλως πῶς χρήματα, ἢ μὴ παρεχόμενα τὴν ἀρχήν; ἢ παρεχόμενα μὲν, διὰ δὲ τὴν ἔλληψιν τῶν ταῦτα κομιζομένων σωμάτων ἀργήσαντα, ἢ διὰ τὸ παυθῆναι τὴν αἰτίαν σχολάσαι δι

ἣν παρείχοντο τὴν ἀρχὴν, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐκ βασιλικῆς μόνης αὐθεντίας γινέσθω κατὰ τὸν θεῖον ἔγγραφον τύπον. Οἱ δὲ μὴ τοῦτο παραφυλάττοντες καὶ τὸ διδόμενον οἴκοθεν ἀποδιδότωσαν, καὶ πᾶσαν ἄλλην ζημίαν, ἣν ἂν ὑποστῇ τὸ δημόσιον μήτε δὲ ὑπερθέσεις, ἢ προθεσμίας ἐπὶ τούτοις ὀφειλομένοις δημοσίοις ἐνδιδότω τις, ἢ τὰς νενομισμένας προθεσμίας χωρὶς ἐγγράφου θείας κελεύσεως. Ὁ δὲ τοῦτο κατὰ αὐθεντίαν οἰκείαν ποιῶν οἴκοθεν καταβαλλέτω τὰ κεχρεωστημένα τῷ δημοσίῳ, μήτε δὲ τὰ πολιτικὰ χρήματα ὅσα, ἢ τῷ δημοσίῳ εἰσφέρεται, ἢ τοῖς πόλεσιν ἀφώρισται εἰς ἑτέρας μεταφερέσθω χρείας, ἢ προσώποις τισὶν ἀφοριζέσθω χωρὶς θείας κελεύσεως. Καὶ ἡ τάξις δὲ τῶν ἐπάρχων εἰ μὴ πάντα τὰ περιεχόμενα τῇ διατάξει ταῦτα παραφυλάξει καὶ διδάξει τοὺς ἐπάρχους, καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ αἱ πειθόμεναι τάξεις αὐτοῖς, καὶ οἱ λοιποὶ δημοσιεύοντες εἰ ταῖς τοιαύταις κελεύσεσιν ὑπουργήσοιεν, οἴκοθεν διδότωσαν τὴν συμβαίνουσαν τῷ δημοσίῳ βλάβην, καὶ ὡς τοῦ νόμου καταφρονήσαντες πεντήκοντα χρυσίου λίτρας προστιμάσθωσαν· τριμερῶς δὲ πάντα τὰ δημόσια εἰσφερέσθω τάτε ἀλλὰ καὶ τὰ λεγόμενα ἀρμενιακὰ, τουτέστι καλάνδαις Ἰανουαρίαις, καὶ καλάνδαις Μαΐαις, καὶ πρὸς τῷ τέλει τῆς ἐπινεμήσεως ἐξίσων τριῶν μερῶν διαιρουμένων τῶν δημοσίων, καὶ μηδεμιᾶς καινοτομίας ἐν τῷ μέσῳ γινομένης κατὰ τῶν συντελῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀρμενιακὰ τελέσματα ἐν δύο καταβολαῖς συνετελεῖτο ἔξεστι τοῖς ταῦτα συντελοῦσιν εἰ βούλονται τὴν προτέραν συνήθειαν προτιμᾶν, καὶ ἐν δύο καταβολαῖς ἀνὰ ἥμισυ καταβάλλειν. * καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἐν τῷ Σεπτεμβρίῳ τῆς μελλούσης ἐπινεμήσεως καταβάλλειν. Εἰ δὲ καὶ τριμερῶς βούλονται τὰ ἀρμενιακὰ δημόσια καταβάλλειν, ἐχέτωσαν τὸν Σεπτέμβριον μῆνα τοῖς μελλούσης ἐπινεμήσεως πρὸς ὑπέρθεσιν αὐτοῖς δεδομένον· τὸ δὲ πρὸ ἀπεσταλμένον κατὰ σύνθεσιν εἰσφερέσθω ἐν τῷ πρoνομίῳ ἑκάστης ἐπινεμήσεως, ἐπειδὴ τοῦτο δηλοῖ, καὶ ἡ προσηγορία αὐτοῦ.

Dat. Kal. April. Paulo v. c. Cos.

Interpretatio Latina.

Si provincia vel civitas revelationem petat animalis functionis, vel inspectorem, aut peræquatorem, referatur petitio ad principem, ejusque arbitrio idoneus mittatur prius jurejurando præstito: ex cujus tamen relatione facta præfectis prætorio non aliter forma ulla detur, quam si præfecti ea omnia quæ ab eo didicerunt et quæsierunt principem edocuerint, atque ita sacra proferatur forma modis omnibus observanda. Privati autem iis de rebus preces ne porrigant. Nec relevatio vel diminutio perpetuo, vel ad tempus, nec inspectio, nec peræquatio fiat aliter, quam ex scripta jussione principis. Sed neque præfecti delegationes faciant pro tempore præcedenti, neque annonas vel pecunias quibusdam seorsim addicant, non præstitas initio, vel postea defectas causæ præstationis accipientiumve corporum defectu: verum hæc omnia fiant ex sola auctoritate principis scripto comprehensa: quod qui non observarint, et data et omne damnum quod fiscus senserit, ei de suo resarcient. Is etiam qui debitoribus fisci dederit dilationes, præscripseritve terminos alios quam legitimos sua auctoritate sine jussione principis, quæ debentur fisco de suis facultatibus exsolvat. Sed neque pecunias civiles fisco inferendas, vel civitatibus deputandas, in alios usus transferat, vel quibusdam personis deputet sine auctoritate principis. Et officium præfectorum nisi omnia, quæ constitutione continentur, observaverit, instruxeritque præfectos, et præsides provinciarum obsequentiaque illis officia, et ceteri qui res fiscales tractant, nisi iis jussionibus paruerint, fisco contingens damnum de suis facultatibus præstabunt, et legis contemptores L. libris auri multabuntur. Tripertito autem omnia fiscalia inferantur, ea etiam quæ Armeniaca vocant, videlicet Kal. Januariis, et Kal. Maiis, et ad finem indictionis in tres æquas partes divisa, nulla in medio collatoribus innovatione facienda. Quia vero Armeniacorum tributorum præstatio duabus pensionibus dividitur, liceat collatoribus, si velint, priorem consuetudinem huic Constitutioni præferre, et duabus pensionibus solvere, et aliud dimidium Septembri futuræ indictionis. Quod si velint tripertito solvere, habeant ad dilationem totum Septembrem mensem futuræ indictionis. Antemissum vero ut convenit inferant in exordio cujusque indictionis: nam et hoc ejus significat appellatio.

Pro τυχικῆς lego ψυχικῆς, , nam et ad *l. ult. ff. de mun. et hon.* pecunias pro capitibus animadverti Græcos interpretari ψυχικὰ δημόσια. *Animales fun-*

ctiones in *l. cum satis, in fi. inf. de agric. et cens. l. eorum, C. Th. de col. don. pos.* Census capitum alibi, et capita et capitationes, quæ vetustissimæ indictiones sunt. Plutarch. περὶ παίδων ἀγωγῆς· καὶ τῶν ἐθνῶν κατὰ κεφαλὴν εἰσφερόντων ἄργυρον. At videntur etiam capitationes de prædiis dici, *l. si minor, sup. de act. emp. l. ult. C. Th. sine cens. vel reliq.* et Sidonio dum a Majoriano Imperatore terras suas relevari postulat scribenti: *Hic capita ut vivam tu mihi tolle tria.* Sed hoc ideo, quia colonorum, mancipiorum, quæ in prædiis sunt, nomine præstantur. Privatorum autem postulationes ejusmodi hæc Constitutio non admittit. Reip. vel provinciæ admittit. Reservat ea quoque sibi Princeps hæc omnia, relevationis formam, inspectoris vel peræquatoris missionem in rem, Annonarum vel pecuniarum largitionem et alienationem, Dilationem solutionum. Quo in loco scriptum est: εἰ ταῖς τοιαύταις, lego εἰ μή. Ἐκταγὰς delegationes sive dispositiones præf. prætorio interpretor, ut in *Nov. 147. et l. ult. inf. de exact. trib. Sudas: Delegatio*, ἡ ἐκταγή.

TIT. XVII. *De Indictionibus.*

Indictiones nihil aliud sunt, quam annonæ vel tributa, *l. 3. sup. tit. prox.* Quid igitur hic titulus distat a superiore? Superior est de iis quæ indicuntur. Hic de indictionum ratione et forma. Porro indictiones cum essent anniversariæ, inde cœperunt anni per indictiones numerari, quas vocant ἐπινεμήσεις, ita ut earum numerus non excederet XV. sed idem semper revolveretur. Cœpit hic mos Theodosii magni temporibus, ut Cedrinus scribit, vel Constantini potius, ut ex Fastis quibusdam Græcis Onuphrius vir doctus et diligens prodidit, in quibus sub Cos. Constantini 11. et Licinii 11. ita est. Ἰνδικτιόνων Κωνσταντινιανῶν ἐντεῦθεν ἀρχή. Eas vero incipere mense Septembri indicat *l. ult. sup. tit. prox. et l. 1. inf. de mil. veste, et Nov.* 128. et species, quam Græci ponunt ad *l. 13. ff. de jurisd. omn. jud.* de Gajo magno Drungario, cui princeps Titium successorem dedit, ut ab initio mensis Septembris sexta indictione magistratum incboaret: non posse Gajum Sempronium jubere judicare post mensem Augustum quintæ indictionis: si tamen jussus judicare mense Aprili quintæ indictionis cœperit, necdum veniente Septembri pronunciaverit, judicium non solvi. Hæc tria sunt paria, Anno quinto, Indictione quinta, Fusione quinta, *l. 6. C. Th. de indul. deb.* ex quo apparet ratio nominis. Onuphrii etymologia non placet. Sed neque Georgii Cedrini, qui in Theodosio ab Actiaca pugna eam deducit.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Palladio pp.* Omnes omnino, quocunque titulo possidentes, quod delegatio super indictione videbitur amplexa velut canones cogantur inferre: et ut ne qua sit dubietas, hac aperta definitione decernimus, ut id potius canonis vocabulo postuletur. Nulla igitur domus vel sacri patrimonii vel emphyteutici juris vel hominum privatorum (etiamsi privilegium aliquod habere doceatur) ab hac necessitate sejuncta sit, quæ jam non extraordinarium (ut hactenus) sed ipsis facientibus canonicum nomen accepit. *Dat. VII. id. Jan. Ravennæ Theod. a. VII. et Pallad. Coss.*

Male *Superindictione:* legendum, *Superindicti nomine.* Græci ὀνόματι ὑπὲρ τὸν κανόνα. Superindictio ergo pro indictione canonica habetur, ideoque ab ea nullus excusatur. Imo vero ecclesia excusatur patrimonium resve privata principis et viri illustres, atque alii quidam in dignitate positi. Quamobrem puto hanc legem de speciali quodam superindicto accipiendam esse, quod imperaverint Honorius et Theodosius, non de quolibet.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Dario pp.* Particulari delegationum notitia ante indictionis exordium singulis transmissa provinciis, collationis modum a possessoribus multo ante prospectum devotionis solitæ, non subitis calumniis tua sublimitas faciat imputari: ut et provincialibus subeundi dispendii necessitas auferatur, et officiis inferendi damna licentia denegetur. *Dat. V. Kal. Sept. Apamiæ Isidoro et Senatore Coss.*

Devotionis) Legendum, *devotioni* τῇ καθοσιώσει. *Calumniis*) Calumniæ species quædam est subito exigere provinciales nec præmonere. Est igitur præmittenda delegationis formula ante indictionis tempus, quod et Justinianus constituit *in Nov.* 128. *Dispendii*) Propter improvisam exactionem.

TIT. XVIII. *De Superindicto.*

I. *Imppp. Gratianus, Valent. et Theodos aaa. ad Procoss. Vicarios et omnes Rectores.* Nihil superindictorum nomine ad solas præfecturæ literas quisquam provin-

cialis exsolvat, neque ullius omnino indictionis titulus etiam solemnis immineat: nisi cum nostro confirmata judicio, et imperialibus nexa præceptis sedis amplissimæ deposcat indictio, et cogat exactio. *Dat. VII. Kal. Jun. Med. Antonio et Syagrio Coss.*

Superindictum est augmentum indictionis, *l. 3. C. Th. de col. fun. pa. Augmenti*, inquit, *et Superindictitii*. Marcellin. XXVII. *Indictionale augmentum*. Athalaricus Rex IX. *Quod a nobis augmenti nomine quærebatur, illustrem virum Comitem patrimonii nostri nunc jussimus removere*: et alio loco: *Quicquid supra consuetudinariam functionem augmenti nomine petebatur*. Est autem munus extraordinarium, a quo excusantur plerique, ut diximus *in l. 1. sup. tit. prox.* Porro constituitur in hac lege, ne quid præf. prætorio injussu principis indicat vel superindicat. Princeps emittit delegationem, tum ea insinuatur apud acta præf. præt. deinde mittitur præsidibus ut exigant. *Nov. 128.*

TIT. XIX. *De Exactionibus tributorum.*

I. *Imp. Constantinus a. ad Ælianum Proconsulem Africæ.* Ducenarii et centenarii sive sexagenarii non prius debent aliquem ex debitoribus convenire, quam a tabulario civitatis nominatim breves accipiant debitorum: quam quidem exactionem sine omni fieri concussione oportet. *Dat. Kal. Novemb. Trev. Constantino a. IIII. et Licinio IIII. Coss.*

Ducena et Centena dignitates sunt in schola agentium in rebus et in officio sacrarum largitionum, *l. 1. C. Th. de Cæsar. l. 1. C. Th. de murileg. l. 5. C. Th. de decur. l. 3. C. Th. de cohor. princ. cor. l. 3. et 4. inf. de agent. in reb. l. 5. inf. de princ. ag. in reb. l. 1. sup. de offic. mag. offic. l. 1. inf. de luc. ad.* Eusebius VII. de Samosateno: *καὶ ὑπερῆρται κοσμικὰ ἀξιώματα, ὑποδυόμενος καὶ δουκηνάριος μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι.* Procuratores ducenarii dicuntur a Cypriano in Epistolis: *Actis*, inquit, *publice habitis apud procuratorem ducenarium.* Et a Svetonio in Claudio cap. 24. An igitur sic videntur appellati ducenarii et centenarii, itemque sexagenarii (de quibus alterum dumtaxat locum observavi in *l. 2. C. Th. de anno. et trib.* quam huic esse conjungendam inscriptiones et subscriptiones probant satis) a numero pecuniarum eis commissarum, qua ratione procuratoribus Cæsaris indita fuisse nomina Dio scribit lib. LIII. *καὶ τοῖς γε ἐπιτρόποις καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀξίωμα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδομένων αὐτοῖς χρημάτων προγίγνεται.* Exegisse eos fiscales pecunias hæc lex ostendit, non tamen nisi ex brevi debitorum a tabulario confecto.

II. *Idem a. ad Populum.* Nemo carcerem plumbatarumque verbera aut pondera, aliaque ab insolentia judicum reperta supplicia in debitorum solutionibus, vel a perversis vel ab iratis judicibus expavescat: carcer pœnalium, carcer hominum noxiorum est et officialium, et cum denotatione eorum judicum, quorum de officio certiores esse debebunt qui contra hanc legem admiserint. Securi juxta præsidem transeant solutores: vel certe si quis tam alienus ab humano sensu est, ut hac indulgentia ad contumaciam abutatur, contineatur aperta et libera et in usu hominum instituta custodia militari. Si quis in obdurata nequitia permanebit, ad res ejus omnemque substantiam exactor accedat, solutionis obsequio cum substantiæ proprietate suscepto; qua facultate præbita exactori, omnes fore credimus proniores ad solvenda ea quæ ad nostri usus exercitus pro communi salute poscuntur. *Dat. Kal. Februar. Const. a. VI. et Con. Cæs. Coss.*

Plumbatarum) Nemo melius hoc genus verberum expressit quam Prud. *περὶ στεφάνων*, *de coronis*:

Tundatur tergum crebris ictibus,
Plumboque cervix verberata extuberet.
Pulsatus ergo martyr illa grandine,
Postquam inter ictus dixit hymnum plumbeos.

Ambrosius de passione Gervasii. *Jussit eum plumbatis contundi*, *l. 1. inf. de his qui pot. nom. l. quilibet, inf. de decur. l. 2. C. Th. de quæst. l. 7. C. Th. de exact.* *Pondera*) Ammianus Marcellinus XXIX. *Expediuntur pondera plumbea cum fidiculis et verberibus.* Victor de pers. Vand. *Ingentia pondera pedibus colligantes.* *Carcer*) * Locus est valde depravatus: eum si qua ratione restituere possem sæpius frustra tentavi. Sententia hæc fuit: Carcerem esse propositum noxiis, non debitoribus: Puniri judices et officiales qui contra hanc legem admiserint. *Juxta præsidem*) Melius in C. Th. *juxta eam solutores*, id est, collatores. *Indulgentia*) Summa hæc indulgentia est: nam ob debita privata carcerem patimur, *l. 1. sup. qui bo. ced. poss.* *Exactor*) Vet. *Exactor ejus*, melius

C. Th. *Cives ejus accedant*, nam et paulo post a vet. abest vox, *Exactori*, et cives admitti probat *l. pen. inf. hoc tit.* et bona eis addicuntur cum onere illationum debitarum.

* Hanc legem admodum juvenis tentavi restituere, neque hilum profeci, stromate 1. l. c. 25. Imo *lex* 6. *ff. de action. emp.* quam volebam emendare operarum culpa omissa est: quo factum est, ut Pandectis Florentinis adscriberetur quod minime debuit. Delenda igitur sunt quæ præter mentem meam irrepserunt, et ita reponendum inductis omnibus quæ ibi leguntur, exceptis his quæ de plumbatis inseruntur. Non occurrit igitur emendatio dictæ legis *nemo*, quæ animum meum expleat. Apponam tantum versionem Gallicam, quæ feliciori conjectori poterit esse subsidio. Hanc debeo (et plerique alii multa ei se debere profitentur ingenue) Nublæo causarum patrono cum humanitate singulari prædito, tum elegantiori doctrina perpolito, qui libros tres posteriores Codicis in linguam Latinam conversos utendos mihi dedit. Sic igitur habet vetus versio Gallica: *Car chartre* (prison) *appartient as malfaicteurs et a ceulx qui ont de servir peine, et li officials qui metteront contre ceste loy deuront suffrir tel peine, que ils soint mis hors de leur office.*

Ex Constantini igitur indulgentia debitores tributorum carcerem non patiuntur, cum tamen ob debita privata debitores in carcerem detrudantur: carcer enim pœnalium, carcer hominum noxiorum est, de quibus dici potest Lucretii illud IV. --- *Scelerisque luela, carcer.* Illud autem non videtur semper obtinuisse. Rufinus Aquilejensis de Vitis Patr. 1. 16. *Mihi enim infelici est maritus, qui debiti fiscalis gratia sæpe suspensus, et flagellatus, ac pœnis omnibus cruciatus servatur in carcere, nec aliam ob causam producitur nisi ut tormenta patiatur. Tres autem nobis filii fuerunt, qui jam pro ejusdem debiti necessitate distracti sunt. Ego quoque miserrima, quia ad similes pœnas inquiror, de loco ad locum fugitans inedia miseriaque confecta per hœc nunc latitans oberro loca.* Vide Palladium Lansiacæ cap. LXIII.

Quod attinet ad *l.* 6. *de act. em.* sic legitur Florentiæ, *etiamsi agnoverit.* Alii habent, *ignoraverit.* Puto legendum, *ignoverit.* A. Gellius libro 1. 3. *Hoc profecto, nemo ignovit.* Sic legitur in MSS. quibusdam: vetus Onomasticon, *ignosco*, ἐπιγινώσκω, videtur legendum, ἀπογινώσκω, quod est, non agnosco. C. A. FABROTUS.

III. *Imp. Constan. a. Nemesiano Com. Sac. Lar.* Quoties quis et privati debitor invenitur et fisci, et abreptus ab uno officio tenetur: ad universi debiti solutionem qui eum abstulit coerceatur: ac totius summæ exactionem in se suscipiat, qui eundem avellendum subtrahendumque crediderit. *Dat. IIII. Id. Mai. Niz. Aman. et Albi. Coss.*

Debitor privati ærarii fisci ab uno officio abreptus et custodiæ militari traditus est. Ab uno officio, hoc est a largitionalibus vel a privatianis. Lex ait ei utriusque debiti exactionem incumbere. Pro *coerceatur*, legendum *coarctetur*, ut in *l.* 3. *inf. de apo. publ. l. pen. in fin. inf. de agr. et cens.*

IV. *Iidem aa. ad Eustachium pp.* Actores ceterique rei privatæ nostræ ad solutionem specierum solemnium debiti vigoris auctoritate cogantur, ne provinciales rei privatæ nostræ fatiget immanitas. *Dat. VIII. Id. Mart. Romæ Limenio et Catulino Coss.*

Actores, procuratores, conductores rei privatæ ad solutionem canonum compelli possunt manu militari aut missione in possessionem, *l. missi*, *l. pen. inf.* ne horum immunitas ceteros gravet. Græci, ἵνα μὴ ἡ τοῦ βασιλέως ἀτέλεια ἐπιβλαβὴς γίνηται ταῖς ἐπαρχίαις· itaque vulgo male legitur *immanitas.*

V. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino pp.* Apparitores quicunque in collationem auri præcepti fuerint officii sui adhibere servitium, titulorum debita et collationum summas relationis suæ fide et adnotatione perscribant: sitque ex officialis instructione officium conscium, quid exactum, quidve prælatum esse videatur: ne longinqui itineris diversitate susceptor abductus, et curiæ suæ desit, et rei familiaris detrimenta sustineat. *Dat. Prid. id. Apr. cp. Theodosio a. IV. et Abundancio Coss.*

Si quando jubeantur præfectiani aurariæ functionis exactioni operam dare, necesse est eos acceptorum et reliquorum rationem principali susceptori reddere, ut eorum instructione et relatione susceptor intelligat, quid solutum quicque reliquum sit. Pro, *prælatum*, legendum, *prolatum*, id est, dilatum. Græci: τὶ μὲν ἀπήτισε, τὶ δὲ ἔτι λοιπάζεται. Sic *in l.* 3. *inf. de excut. et exact. quid exactum fuerit, quidve in debitis habetur.* *Curiæ suæ*) Creatur

enim susceptor aurarius ex curialibus, *l. 1. inf. de apoch. publ.*

VI. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Theodoro pp.* In fiscalibus debitis, hoc est annonariis, ceterisque titulis, qui ad arcam eminentissimæ pertinent præfecturæ, nec non in iis debitis, quæ rationale usurpat officium: rectores provinciarum constringantur, et ad eos necessitas maneat exigendi, a quibus expectatur auctoritas. *Dat. Kal. Junii Mediol. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Canones aut ærario inferuntur, aut arcæ sive mensæ præfect. prætor. ex qua emolumenta solemnia et pensiones præbentur. Fit hujus arcæ mentio in *l. 9. C. Th. de indul. deb. l. duos, inf. de suscep. l. ult. inf. de app. præf. præt. l. pen. inf. de cur. pub.* Fuit et arca quæstoria quædam. Symmachus in Epist. *Ex arca quæstoria, itemque ex formarum conditis.* Et arca theatralis præf. urbi, auctore Juliano in *Nov.* LXIII. Varii autem sunt illationum tituli, veluti annonarum, tributorum, vestium, quibus omnibus exigendis præsides provinciarum vim et auctoritatem suam interponere debent, *l. 11. sup. de an. et trib. l. prox. in fi.* *Rationale*) Rationalis sacrarum largitionum aut rerum privatarum, et rationalium officiales.

VII. *Iidem aa. Adriano pp.* Missi opinatores cum delegatoriis, judicibus, eorumque officiis insistant, ut intra anni metas id quod debetur, accipiant: nihil his sit cum possessore commune, cui non militem, sed exactorem, si sit obnoxius, convenit imminere. Judices itaque qui provinciales passi fuerint opinatoribus delegari, ejusdem quantitatis duplex pœna retinebit, et apparitores ex quolibet officio sententiam deportationis excipient, si per semet exigendos voluerint delegare militibus: et curiales temporale manebit exilium, si eos quos solenniter exigere consueverunt, opinatoribus putaverint esse tradendos, cum judicem oporteat inquirere debitoros, tabularios fideliter providere nomina debitorum, et apparitorum, et apparitores sive curiales consuetudine servata regionum convictis debitoribus imminere, ut perceptis congruis emolumentis, opinatores impleto anno ad proprios numeros valeant remeare. Qui si ultra annum protracti fuerint, judices et officia absque ulla mora de proprio cogantur exsolvere militibus, quod debetur, ipsis adversus obnoxios repetitione servata. Quod si ad nos aliqua de retentis ab opinatoribus querela pervenerit, in duplum ab his protinus exigetur, ut partem debitam miles, reliquam fiscus accipiat: judicibus quoque eorumque officiis eatenus subveniemus, ut in contumaces debitores cujuslibet dignitatis auctoritatem suam exerant: ac si impudenter solutio differatur, actores procuratoresque, eorumque prædia persequantur, de eorum quoque nominibus ad nostram scientiam relaturi. *Dat. III. Id. Jul. Med. Vincentio et Fravitta Coss.*

Opinatores sunt milites, qui in provincias mittuntur petendæ militaris annonæ causa *l. 11. et 14. inf. de erog. mil. an.* sic, ut opinor, dicti, quod exigant opinionem, id est censum agri. Glossæ Philoxeni. *Opinator*, ὁ τῆς στρατιωτικῆς ἀννώνης ἀπαιτητής. Male Haloander legit hoc loco, Optiones. Hi sunt qui annonam militibus dividunt, *l. 9. inf. eod. tit. l. 3. inf. de apoch. pub. et Nov. Martiani de indulg. rel. Nov. Justiniani* 129. et ideo recte ad *l. 1. ff. de mun. et hon.* Græci lib. 54. βασιλικῶν annonæ divisionem interpretantur optionem militum. Procopius 111. de bel. Vand. ὃς ἐπεμελεῖτο τὸ τῆς περὶ τὴν οἰκίαν δαπάνης, ὀπτιώνα τοῦτον καλοῦσι. Nominis ratio hæc, quod duces eos sibi optent dividendæ annonæ causa quasi adjutores, quo facilius cetera munia militaria obeant: qua ratione auxilia fœderatorum Optiones etiam dicuntur, *l. ult. sup. de loc. Nov.* 116. *et* 117. Duces illorum proprio nomine Phylarchi: nam in *Nov.* 102. rectissime Julianus φύλαρχον interpretatur Saracenorum ducem, quos ex fœderatis fuisse constat. Procopius 1. de bell. Pers. οὐδεὶς δὲ οὔτε Ῥωμαίων στρατιωτῶν ἄρχων οὓς δοῦκας καλοῦσιν οὔτε Σαρακηνῶν τῶν Ῥωμαίοις ενσπόνδων ἡγούμενος οἱ φύλαρχοι ἐπικαλοῦνται· ubi Volaterranus perperam legit Chiliarchi. Idem paulopost. καὶ αὐτὸν βασιλεὺς φυλαρχόντων ἐν παλαιστίνῃ Σαρακηνῶν κατεστήσατο. Theodorus Anagnostes 2. Ἀλαμουνδάρου τοῦ φυλάρχου Σαρακηνῶν. Verum ut ad opinatores redeamus quibus de agitur in hac lege, missi in provincias non fungentur exactorum officio, sed instabunt præsidibus et officiis eorum et curialibus tantum, quibus titulorum fisca-

lium exactio competit, ut intra anni spatium annonas accipiant, *l.* 11. *inf. de erog. mil. ann.* idemque de palatinis constituitur in *l.* 2. *inf. de can. larg. tit. et l. ult. inf.* et in *l. nullum, sup. de off. rec. pro.* ad quam ita Theodorus, ἐπιτρέπει τούτοις ὀχλεῖν καὶ κατεπείγειν τοὺς ἄρχοντας εἰς ἀπαίτησιν τῶν δημοσίων, μᾶλλον δὲ καὶ συμπονεῖν τοῖς τούτων ταξεώταις εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν τελῶν. Præsides potentiores exigunt Curiales sui ordinis viros, *l.* 12. *C. Th. de exact. trib.* et interdum omnes possessores secundum consuetudinem regionum. *Exactorem*) Lenior est appellatio exactoris quam militis. *Judices*) Præses qui provincialem patitur exigi ab opinatoribus, in duplum damnatur, officialis deportatur, curialis exulat ad tempus. In duplum etiam damnatur præses qui opinatorem ultra annum protrahit, sorte opinatori, pœna fisco relicta. Debet itaque omnimodo intra annum, vel de suo annonas quæ efflagitantur, opinatori præstare, ne fiat longior mora, ac deinde a provincialibus eas repetere. Præstituitur et palatinis, præfectianisque annus in *l.* 5. *inf. de execut.* *Delegari*) Exigendos tradi. *Congruis emolumentis*) Competentibus annonis. *Nominibus*) Interest principis nomina eorum nosse, qui indevoti et inobedientes sunt.

VIII. *Impp. Leo, et Anthemius aa. Nicostrato pp.* Si divina domus aut quælibet alia, cujuscunque dignitatis atque fortunæ, revera fundos extra metrocomias, non patrocinii gratia, sed emptionis jure, vel quolibet alio titulo legitimo possederit, et non impositas Reipublicæ functiones agnoverit, quemadmodum prior dominus dependebat: omnibus modis possessiones eorum publico vindicentur, et curiæ ejusdem civitatis, sub qua vici sunt adsignentur, ut publicis commoditatibus circa tributarias functiones undique nostra provisione videatur esse consultum. *Dat. Kal. Sept. Anthemio A. II. Cos.*

Coloni capitationem præstant, *l.* 1. *inf. ne rustic. ad ul. obs. dev.* exceptis Thracensibus et Illyricanis, *l.* 1. *inf. de col. Tra.* et colonis Ecclesiæ Thessalonicensis, *l.* 12. *sup. de annon. et trib.* plebs urbana non item, *l.* 1. *inf. de capit. civ. cens. exim.* Sed neque μητροκωμῆται. Qualis est metropolis inter urbes, talis est metrocomia inter vicos. Metropolis, caput materve provinciæ, vel ut Solinus, Florus, Marcellinusque loquuntur, mater urbium. Metrocomia, mater vicorum. Ut urbes a capitatione immunes sunt, ita et metrocomiæ, non etiam reliqui vici. Huic vero legi conjungenda est *l.* 1. *inf. non l. hab. et l.* 1. *inf. ut nemo ad suum pat.* quæ eandem inscriptionem et subscriptionem habent.

Si divina) Privata principis domus: idem in ecclesia, *l.* 5. *et* 6. *sup de sacros. eccles.* *Extra metrocomias*) Extra muros, *l.* 1. *inf. ne rustic. ad ul. obs.* *Non patrocinii*) Quod patrocinii gratia possidetur, vere non possidetur, *d. l.* 1. *inf. ut nemo ad suum pat.* *Et curiæ*) Possessores igitur cujuscunque dignitatis atque fortunæ si non solvant debitas capitationes, dominio prædiorum excidunt, eaque cum capitationis onere curiæ urbis, sub qua vici sunt, adsignantur: male vulgo legitur, *Sub qua vincti sunt*. Sequitur Constitutio Græca, quæ deerat.

IX. Αὐτοκράτωρ Ἀναςάσιος Ἀνθεμίῳ ἐπάρχῳ τῶν πραιτωρίων. Ἵνα μὴ πολλῶν ἀπαιτούντων τὰ δημόσια, καὶ οἱ συντελεῖς βλάπτωνται, καὶ αὐτὸς ὁ δημόσιος λόγος εἷς μόνος κανονικάριος εἰς ἑκάςην ἐπαρχίαν ἐκ τοῦ προσφόρου πεμπέσθω σκρινίου, ὀφείλων κατεπείγειν τὴν ἐξάνυσιν τῶν κεχρεωςημένων τίτλων τῷ ἰδίῳ σκρινίῳ· ἐξπελευςὴς μέν τοι μὴ πεμπέσθω εἰ μὴ μετὰ παραδρομὴν τῆς ὁρισμένης προθεσμίας, καὶ ἑτέρου μηνός· τούτου δὲ τοῦ χρόνου διατρέχοντος πεμπέσθω ὁ ἐξπελευςὴς προςιμωμένου καὶ τοῦ ἄρχοντος, καὶ τῆς τάξεως αὐτοῦ, καὶ τοῦ κανονικαρίου πρὸς τὸν οἶκον τῶν μὴ ἀπαιτηθέντων χρημάτων, καὶ πρὸς τὴν τῆς ῥαθυμίας ποσότητα, ὥςε τὸν αὐτὸν ἐξπελευςὴν, καὶ τὰ λοιπαζόμενα δημόσια, καὶ τὸ πρόςιμον μεθοδεύειν· μόνῳ δὲ τῷ ἄρχοντι, καὶ τῇ τάξει, καὶ τῷ κανονικαρίῳ ὁ ἐξπελευςὴς ἐπικείσθω ἀφοριζομένης αὐτῷ παραμυθίας, καὶ πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τὴν χρεωςοῦσαν, καὶ πρὸς τὰ διαςήματα· τὴν δὲ παραμυθίαν ταύτην ὁ ἄρχων ἐπιγινωσκέτω, καὶ ἡ τάξις αὐτοῦ· καὶ ὁ κανονικάριος ὡς αἴτιοι γενόμενοι τοῦ πεμφθῆναι τὸν ἐξπελευςήν· ἐξπελευςὴς δὲ ἕτερος μηδέποτε πεμπέσθω μὴ δὲ ἄλλος τὶς μετὰ τὸν ἐξπελευςήν· ἐὰν δὲ νομίσωσιν οἱ ἔπαρχοι χρειῶδες εἶναι τὸ καὶ ἕτερον ἐκπέμψαι μετὰ τὸν ἐξπελευςὴν, τὰ αὐτὰ καὶ ἐπι τούτῳ κρατείτω, καὶ τὴν ὁριζομένην αὐτῷ παραμηθίαν ὁ αἴτιος τοῦ πεμφθῆναι αὐτον παρεχέτω, τουτεςιν ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων, καὶ ἡ τάξις αὐτοῦ, καὶ ὁ κανονικάριος, καὶ ὁ ἐξπελευςής· ἡ γὰρ ἀφορισθεῖσα τῷ κανονικαρίῳ παραμυθία πᾶσι τοῖς μετ' αὐτῶν πεμπομένοις ἀπαιτηταῖς ἀρκεῖ, καὶ μηδὲν περαιτέρω, μήτε τὰ συςήματα τῶν πόλεων, μήτε οἱ συντελεῖς ἀναπειέσθωσαν, εἰ καὶ πλείονες πρὸς ἀπαίτησιν ἐκπεμφθείησαν προςιμωμένων ἑκάςοτε πάντων τῶν εκπεμπο-

μένων, καὶ μὴ ἀνυόντων τὰ δημόσια· καὶ ὅσαι δὲ γίνονται ἐκταγαὶ τῷ κανονικαρίῳ πεμπέσθωσαν. ὥστε δι' αὐτοῦ καὶ ταύτας ἀνύεσθαι, μὴ αὐξάνεσθαι δὲ διὰ τοῦτο τὴν ἀφορισμένην αὐτῷ παραμυθίαν· ἐνδοματικὰ δὲ μηδεὶς λαμβανέτω, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα παντελῶς ἀπαλειφέσθω· εἰ δὲ κατά τι παραβαθείη τὰ νομοθετηθέντα, πεντήκοντα χρυσίου λιτρῶν ἐπιτίμιον ἔστω, καὶ κατὰ τῆς τάξεως τῶν ἐπάρχων, καὶ κατὰ τῶν ἀρχόντων τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ τῶν τάξεων αὐτῶν, καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν δημοσιευόντων τῶν προσώπον. *Dat. XII. Kal. Aug. cp. Paulo v. c. Cos.*

Interpretatio Latina

Ne exactorum multitudo cum fisci rationibus tum collatoribus damnum inferat, unus tantum in singulas provincias ex competenti scrinio canonicarius mittatur, qui eorum, quæ proprio scrinio debentur, exactionem urgeat: Compulsor plane non mittatur, nisi post diem quo solvi debuit, et hoc amplius mensem alterum. At eo tempore elapso compulsor mittatur, qui non tantum reliqua fiscalia, sed et pro modo culpæ multam a præside et officio ejus et a canonicario exigat. Soli autem præsidi et officio et canonicario compulsor immineat, et pro ratione provinciæ atque itineris spatio solatium ab eis ferat, per quos factum est ut mitteretur. Verum alius compulsor nequaquam mittatur, nec alius quisquam. Si tamen præfecti ex usu esse existimaverint alium compulsorem mitti, eadem in eo serventur, et definitum solatium ei is præstet, qui mittendi causam præstiterit hoc est, præses provinciæ et officium ejus et canonicarius et compulsor. Constitutum namque canonicario solatium omnibus exactoribus post eum missis sufficit, nec eo amplius quicquam corpora civitatum vel collatores præstare coguntur, etiamsi plures mittantur, iis qui missi sunt sigillatim multandis, nisi publica tributa expedierint. Quæcunque autem fiunt delegationes canonicario mittantur, ut eas per se expediat, nec ob eas augeatur canonicarii solatium. Ἐνδοματικὰ nullus accipiat, sed et nomen illud penitus aboleatur. Quod si qua ex parte quis legem trasgrediatur, et adversus officia præfectorum, et adversus præsides provinciarum et officiales eorum, ceterorumque publica tractantium personas, L. librarum auri pœna constituta esto.

Huic Constitutioni derogat *Nov.* 128. quæ vetat post canonicarium, compulsorem mitti. Mittitur autem ex hac Constitutione post mensem, quam solvi debuit: quod ita ex hac lege in libro ῥοπῶν Eustathius magister urbis Romæ notavit. Μετὰ μῆνα τῆς ὡριμένης προθεσμίας πέμπεται ὁ ἐξπελευτής. Et canonicario quidem quod datur salarium, a collatoribus præstatur: Compulsori et aliis qui post compulsorem mittuntur, a præside et officio ejus, et canonicario et primo compulsore, qui in expediendis fiscalibus debitis negligenter versati sunt. De canonicariis memini me scripsisse aliquid Obs. 111. Græci ad *l. nullum, sup. de off. rec. prov.* palatinos, canonicarios vocant. Hi sunt palatini qui mittuntur ex scrinio canonum: et ideo recte iidem ad *l.* 10. *inf. de murileg.* Ὁ κανὼν ὁ διδόμενος ἀπὸ στρικοβλάτου καὶ μετάξης καθαρὸς εἰσαγέσθω κ'. λίτρας παρεχόντων τῶν κανονικαρίων, etc. De iis Majorianus. *Nov. de ind. rel.* Ἐνδοματικὰ sunt quæ dat collator exactori in hoc ut aliquid de exigendi severitate instantiaque remittat. Justinianus in *edicto de Alexandrinis*: καὶ τισὶ μὲν τῶν ὑπευθήνων ἐνδιδόναι καὶ τὰ καλούμενα ἐνδοματικὰ κομίζεσθαι.

Tit. XX. De superexactionibus.

I. *Impp. Arcadius et Honorius AA. Apolodoro Procons. Africæ.* Quicquid ultra debitum fuerit elicitum a curialibus vel cohortalibus vel aliis exactoribus, in duplum eruatur, quod provincialibus restitui protinus oportebit. Si quis autem exactorum superexactionis crimine fuerit confutatus, capitali periculo cupiditas ejus amovenda atque prohibenda est, si in iisdem sceleribus perseveret. *Dat. Prid. Id. Mar. Med. Stilicone et Aureliano Coss.*

Superexactores provincialibus tenentur in duplum. Obstat l. *perœquatores, inf. de cens.* quæ quadruplum statuit, in peræquatores scilicet aut discussores, qui pecunia corrupti demunt uni quod

transferant in alium, vel etiam pecunia redempti abstinent ab injuriis, ut *l. ult. inf. de discus.* De superexactoribus non loquitur. Obstat *l. placet, inf. de exc. mu.* quæ de eo loquitur, qui quid exigit extra ordinem ex descriptione præf. prætorio, non de superexactore, cui non dupli tantum hac lege, sed et si perseveraverit, capitis pœna proposita est: quod tamen mutavit *Nov. Leonis* 61.

Tit. XXI. De Capiendis et distrahendis pignoribus tributorum causa.

I. *Imp. Constantinus a. ad Afros provinciales*. Res eorum qui fiscalibus debitis per contumaciam satisfacere differunt, distrahantur: comparatoribus data perpetua firmitate possidendi. *Dat. XV. Kal. Jun. Serdicæ, Constantino V. et Maximo Coss.*

Tributorum non solutorum causa pignora capiuntur et distrahuntur, *l.* 8. *sup. de furt.* Imo curiæ adsignantur, *l.* 2. *l. pen. sup. de exact. trib.* quod equidem fieri existimo non invento emptore. Vel utrumque est indifferens, ut aut bona contumacium distrahantur sine reliquorum onere, aut curiæ addicantur cum reliquorum onere. Non male Accursium adjecisse, post duos menses a die capionis, probat *l.* 1. *C. Th. de dist. pig. qui trib. cau ten.* Emptorum securitatem, *tit. si prop. publ. pensit. sup.*

II. *Impp. Constantius et Constans aa. Restituto Præsidi Sardiniæ*. Satis sit debitorem annonarum ad solvendi necessitatem capione pignorum conveniri. *Dat. VIII. Id. Dec. Thessalonicæ Constantio VI. et Constante III. aa. Coss.*

Sufficit pignorum capio, nec vincula, aut tormenta adhibenda sunt.

Tit. XXII. De Apochis publicis, et descriptionibus curialibus.

Apocha est professio solutæ pecuniæ. Antapocha est exemplum apochæ subscriptum a debitore et creditori datum: et hanc esse veram definitionem antapochæ probat *l. plures, sup. de fide instr.* si modo, ut auctores sunt libri scripti, deleantur hæc verba, *vel antapocham suscipere*, quum Jacobus et Fulgosius sequuntur. Apocha debitor probat se solvisse, ut creditoris actionem excludat. Antapocha creditor probat sibi redditus, pensiones, usuras solutas fuisse, ut præscriptionem temporis summoveat, vel ut repellat colonum sese in libertatem asserentem. Apocha securitas etiam dicitur, ἀμεριμνία, et ἀπόδειξις sæpissime in Novellis, et in libris βασιλικῶν. Petronius Arbiter in Satyrico: *Redde mihi apodixim defunctoriam*, id est, remissionem senilis ætatis. Cassiodorus XI. *Merito testimonium solutionis securitas dicitur, de quo non solum animus, sed substantia communitur.* Sidonius V. *Contra tributa securitatibus consule.* Dicuntur et Recauta in *Nov.* 130. ubi Græci vertunt ἐντρεπίσματα non minus male, quam delegatores μηνυτάς. August. de cura pro mortuis: *Ubi esset recautum quo illa cautio vacuata fuerat, indicavit.* Posteriores dixere Evacuatoriam in formulis Marculphi, ab evacuanda obligatione, ut quandoque Græci, ἀκυρωτίαν. Hic titulus est de apochis publicis, id est, de securitatibus, quibus functionibus publicis satisfactum esse comprobatur. Sequitur, *Et descriptionibus curialibus.* Descriptio fit adscripto singulorum collatorum nomine et collationis modo, de qua est *l.* 1. Vellem additum fuisset, *Et de quadrimenstruis brevibus*, quod forsitan addi etiam oportet, de quibus agitur in eadem *l.* 1. Sunt autem quadrimenstrui breves, qui de singulis pensionibus conficiuntur a chartulariis, et ad officium palatinum, aut præfectum prætorio transmittuntur, *l.* 2. *inf.* Constat enim tribus pensionibus anni cujusque indictiones solvi, *l. ult. sup. de annon. et tribut. l.* 15. *et* 16. *Cod. Theod. eod. tit.* Cassiodorus: *Ut trina,* inquit, *illatione devotus possessor suam compleat functionem.* Et inde singularum pensionum breves quadrimenstrui sunt. Idem Cassiodorus XII. *Expensarum fidelem notitiam quaternis mensibus comprehensam, ad scrinia nostra dirigere maturabis, ut totius erroris caligine detersa, rationibus publicis veritas elucescat*; quæ Cassiodori verba Accursius usurpavit in *l.* 1. Majorianus *Nov. de ind. rel. Quadrimenstruis illationibus annuæ functionis celebretur exactio.*

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Ad inferiorum curialium relevandas fortunas, et impressionem potentium itidem curialium cohibendam, placuit, ut descriptiones (si quæ per singulos ordines cogentibus diversis negotiis agitentur) non sumant ante principium, quam apud acta provinciarum rectoribus intimentur, et ex eorum fuerint receptæ sententiis. Sed et aurum quod ex hujusmodi contributione redigitur, ita debet susceptori aura-

rio consignari, ut securitatibus nomen inferentis, dies, consul, mensis, causa et summa comprehendantur, quo et descriptionis æquitas illustretur, et descriptio documentis evidentibus fulciatur: hoc etiam observando, ut quadrimenstruis quoque brevibus, qui ad excellentiæ tuæ officium solemniter diriguntur, celebratæ descriptionis dispositio societur: ut omnes vestræ potestatis scientiam formidantes, nihil ad relevationem locupletum atque inopum perniciem audeant pertentare. Quod et tunc optimum est custodiri, cum lucrativæ facultates ex bonis curialium curiæ obvenerint, ut et inopes et locupletes fructu provisionis simillimæ potiantur: quam dispositionem si quis judicum, numerariorum vel curialium mutilandam esse crediderit, interminationi, quam vestra sedes statuerit, sub jacebit. *Dat. VII. Kal. Sept. cp. Varana Cos.*

Descriptiones, sive ὑπογραφαὶ Curialium, non ante effectum habent, quam insinuatæ fuerint et receptæ a præsidibus provinciarum. Ita vero fieri debent servata proportione Geometrica, ut tenuiores decuriones a potentioribus sublevemtur, non onerentur. Puto legem accipiendam esse de collatione auri coronarii, quod curialium munus esse constat. *Per singulos ordines*) Decurionum, per singulas civitates. *Et descriptio*) Legendum, *et descriptus*, id est, decurio qui aurum intulit. *Quod et tunc*) Res ipsa exigit, ut sicuti est in C. Th. absit hac parte verbum *Curiæ*: nam vel auri vel lucrativorum descriptionem curiales faciunt. De auri descriptione dictum est supra. Nunc dicit de lucrativorum descriptione, quam sustinent non curiales, quibus curialium bona obvenerunt ex causa lucrativa, ut constat ex tit. *de imp. luc. desc.* In utraque servari debet proportio Geometrica. *Judicum numerariorum*) Judices præsides sunt. Numerarii, officiales qui numeros agunt, proximi tabulariis, de quibus in *tit. de susceptor. infr.*

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Celeri Procons. Africæ.* Semel securitatem de refusione munerum emissam ab alio judice non liceat refricari: et ideo spectabilitas tua, saluberrimæ ac justissimæ præceptionis formam secuta, prohibebit in posterum eos ad discussionem transacti muneris constringi, quos claruit accepta securitatis prosperitate lætari. *Dat. V. Kal. Maii, Ravennæ post cons. Felicis et Tauri vv. cc.*

Non esse retractandam ejus illationis rationem, de cujus fide satis ex apocha constat. Quia ad proconsulem scribit, ait, *Spectabilitas tua.* Omnes proconsules sunt spectabiles.

III. *Imp. Marsianus a. Constantino pp.* Quicunque de provincialibus et collatoribus, decurso posthac quantolibet annorum numero, cum probatio aliqua ab eo tributariæ solutionis exposcitur, si trium cohærentium sibi annorum apochas securitatesque protulerit, superiorum temporum apochas non cogatur ostendere, neque de præterito ad illationem functionis tributariæ coartetur: nisi forte aut curialis, aut quicunque apparitor, vel optio, vel actuarius, vel quilibet publici debiti exactor sive compulsor possessorum vel collatorum habuerit cautionem, aut id quod reposcit, deberi sibi manifesta gestorum adsertione patefecerit. *Dat. XV. Kal. Aug. Varrone et Joanne Coss.*

Qui prolatis apochis ostendit se proximis tribus annis solvisse, præsumitur etiam solvisse superioribus, itaque exactori incumbit onus probandi, quod et ad emphyteuticarium trahitur vulgo: *Quicumque apparitor*) Ex quolibet officio, *l. missi, sup. de exact. trib.* Optio est erogator militaris annonæ. Optioni jungitur actuarius, ut *Nov. Martiani de ind. deb. et l. excellentia, et l. ult. inf. de erog. mil. an.* qui Subscribendarius in *l.* 1. *C. Th. eod. tit.* Et annonario in *l.* 3. *C. Th. de numerar.* Zonaras in Acta Apos olorum c. 83. differentiam facit inter σιτηρεσίων στρατιωτικῶν διανέμησιν, et τροφῶν στρατιώταις ἀφωρισμένων ὑποδοχὴν, et στρατολογίαν. Sed de his in *tit. de erog. mil. an.*

IV. *Imp. Justinianus a. Mennæ pp.* Securitatibus quæ publicarum functionum gratia, sive in solidum, sive ex parte solutæ esse conscribuntur, nullam exceptionem non numeratæ pecuniæ penitus opponi concedimus. *Dat. Kal. Jun. cp. dn. Justiniano. a. II. Coss.*

Contra chirographa intra biennium opponitur exceptio non numeratæ pecuniæ. Contra apochas privatorum intra dies XXX. Contra apochas publicas, nunquam. Hæc lex pars est *l. in contractibus*, *sup. de non num. pec.* ex qua hanc sic emendo, *Securitatibus publicarum functionum sive*, *etc.*

TIT. XXIII. *De Canone largitionalium titulorum.*

Canon largitionalium titulorum est, qui ex more infertur thesauris, vel privato ærario, ex quo princeps dona, et largitiones publice privatimve facit, necessaria comparat, *l.* 2. *inf. de cupres. l.* 1. *inf. de metal.* vel exequitur, *l. ult. inf. de pri. dom. Aug.* atque ideo idem dicitur Comes thesaurorum, sacrarum largitionum, sacrarum remunerationum vel munerationum, *l.* 2. *inf. de commea. l. Palatinos*, *inf. de palat. sacr. larg. l.* 41. *C. Th. de appel.* et interdum *παροχῶν* a Græcis, quem Cassiodorus lib. VI. ait, præsidere donis imperialibus, et per eum erigi supplicum fortunas, et Kal. Januariis affatim largitiones fieri, qui dies largitionum etiam notatur in *l. laudabile*, *sup. de adv. div. jud.* et a Nicephoro lib. X. cap. XXIII. Est et alius Comes privatarum largitionum.

I. *Imppp. Gratianus*, *Valentinianus et Theodosius aaa. Loliano.* Omnem summam auri vel argenti, et reliquarum specierum quæ sacris largitionibus ex more penduntur, statim ut exactio fuerit celebrata, ad thesauros uniuscujusque provinciæ, vel ad proximos referri sub obsignatione tabularii ceterorumque, quos sollicitos esse debere præcedentia jussa decreverunt, et thesaurorum præpositis consignari præcipimus, ut ex inde ad sacrum comitatum integer omnium titulorum numerus dirigatur. *Dat. XII. Kal. Aug. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Constituitur in hac lege, ut statim canon largitionum inferatur thesauris provinciæ, aut proximis thesauris, ne diu sit penes susceptores, *l. diu*, *inf. de suscep.* et ut inferatur sub obsignatione tabulariorum ceterorumque, quos hujus rei cura attingit, et obsignatus tradatur præpositis thesaurorum, cujusmodi multos fuisse sub dispositione Comitis sacrarum largitionum indicat Notitia Romani imperii, *l.* 14. *inf. de murileg.* non nisi satisdato promoveri. *Ad sacrum comitatum*) Græci vertunt, ad urbem regiam. Porro ibi est et urbs regia et sacer comitatus, ubi opum dominus Imperator. Herodianus 1 *ἐκεῖ τε ἡ Ῥώμη ὅπου ποτ' ἂν ὁ βασιλεὺς ᾖ*. Aliter Sinesius: *ὅπου ἂν ὁ βασιλεὺς, ἐκεῖ καὶ πάνυ τῆς τύχης οὔσης.*

II. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Neque sacrarum vel privatarum largitionum palatina officia, ex quacunque causa, vel ex quocunque titulo fiscalis debiti, cum ad provinciam mittuntur, possessores per se audeant convenire: sive id ex præterito reliquum trahatur, seu præsentis temporis tributa solvi conveniat: sed rectores provinciarum frequenter adeundo commoneant, eorumque officiis incumbant. Quod si rector provinciæ imminentem sibi memoratorum declinare molestiam quærens, vel qualibet alia ratione palatinis iisdem propria auctoritate publicæ exactionis permiserit curam: tam ipse, quam officium ejus vicena auri pondo fisco dependant. *Dat. VII. Id. Dec. cp. Basso*, *et Philippo Coss.*

Palatinos jam sæpe diximus supra largitionales sive privatianos esse, qui pertinent ad Comitem sacrarum vel privatarum largitionum, et quod hac lege constituitur in *l.* 7. *sup. de exact. trib.* non provincialibus eos, sed præsidibus imminere, ut ii maturent exactionem per se suave officia, non etiam delegatis his ipsis palatinis: quos si forte delegaverint, ex hac lege punientur, lenius tamen, quam si opinatores delegassent, ex *d. l.* 7. *Mittantur*) A Comitibus, *l.* 4. *inf. de pal. sac. larg.* et inde Mittendarii dicti.

III. *Impp. Leo et Anthemius aa. Heliodoro Com. s. l.* Præcepit nostra serenitas, neque veloci cursui, neque alii præter inveteratam consuetudinem gravamini subjacere chartularios, qui de cohortalibus officiis uniuscujusque provinciæ largitionales titulos retractare constituuntur: cum et idem amplissima præfectura disposuisse perhibeatur, ut his necessitatibus liberati, fideliter largitionales titulos valeant retractare. Quod si aliquo tempore nostra jussio temerario ausu ex aliqua fuerit parte violata: tam rector provinciæ, quam apparitor ejus triginta librarum auri condemnatione plectentur. Insuper virum spectabilem Comitem Orien-

tis, ejusque officium licentiam habere conatus nefarios inhibendi tam moderatorum, quam cohortalis officii, cum de ea re admoniti fuerint a palatinis: et eandem pœnam formidantibus, si non omnibus modis pietatis nostræ decreta congruum mereantur effectum. Illud etiam generali forma sancimus, ut in omnibus provinciis tam nominatio specialium susceptorum largitionalium titulorum, quam defensio tractatorum, non tantum per viros clarissimos moderatores provinciarum, sed etiam per viros spectabiles proconsules, et præfectum Augustalem, ac laudabiles vicarios, una cum eorum officiis, admonentibus semper nec non imminentibus platinis, procuretur: providentibus: ut post nominationem etiam specialium susceptorum largitionalium titulorum, nulla minuendæ exactionis ad sacrum pertinentis ærarium, aut transferendi ad arcarios, aut quoslibet alios extraneos titulos, rectoribus provinciarum, aut eorum officiis, vel etiam curialibus licentia permittatur: quadrimenstruis brevibus per idoneum tractatorem eorundem titulorum, super commendandis ratiociniis publicis, periculo rectorum provinciarum, ad sacratissimam urbem transmittendis: nam quacunque ex parte, quam jussit nostra tranquillitas, si minus fuerit procuratum; pœna superius designata tam ipsi judices quam eorum officia se noverint esse plectenda. *Dat. VII. Kal. Aug. cp. Anthemio a. II. Cos.*

In singulis provinciis sunt perpetui præsidum apparitores qui Cohortales dicuntur, ac plurimum eis primipili necessitas aut exhibitio cursus injungitur, ut non male Patricius definierit Cohortalinos esse Beneficiarios habentes curam mansionum equorum, referente Thalelæo lib. 45. Βασιλικῶν, tit. 1. cujus verba subjiciam, quod in eis et legendis et intelligendis cæcutierit Hervetus ὁ δὲ μακαρίτης πατρίκιος τοὺς κορταλίνους καλεῖ μὲν Beneficiarios, λέγει δὲ φροντίζειν αὐτοὺς τῶν ἀλλαγῶν τῶν ἵππων, quod confirmatur *l.* 14. *inf. de cur pub.* item *l.* 7. *C. Th. de cohor.* ex qua est *l. officiales, sup. de episc. et cler. Beneficiarii*, inquit, *vel officiales rationales si exhibitione cursus seu primipili necessitate neglecta.* Ex hoc cohortalium grege plerumque assumuntur qui tabulas vel chartas fiscalium debitorum tractent, agant, administrent, *l.* 10. *inf. de cohort.* Qui chartas tractant Chartularii dicuntur eadem ratione qua et chartularii divinarum domuum, magistrorum equitum et peditum, vel numerorum, sacri cubiculi, defensorum civitatum, fabricensium. Ecclesiarum. Et illis quidem id hac lege datur, ut ne sicut ceteri cohortales veredariæ necessitati, sive exhibitioni cursus obligentur, si ad tractandas chartas largitionalium titulorum ex eo corpore assumpti fuerint: pœna proposita in rectores provinciarum et eorum officia, si quem ex chartulariis ad ea munera adegerint, quos defendere potius et servare immunes debent, et hoc est quod paulo post ait, defensionem tractatorum eis incumbere. Tractatores enim et chartularios pro iisdem dici arbitror, ut in *l. nulli, inf. de numerar. l. ult. inf. de execut. Novell.* 28. 30. 128. 129. 147. nam et supra dixit, chartularios retractare largitionales titulos. Itaque vere possis dicere a chartulariis confici quadrimenstruos breves, de quibus in fine legis. *Comitem Orientis*) Sub Comite Orientis sunt xv. provinciæ Orientis, quarum præsides aut correctores si quid conentur illicite, coercitio Comitis erit, ut Zosimus scribit lib. 5. Palatinorum autem qui sunt sub Comite sacrarum largitionum partes eæ sunt, urgere, instare, monere, ne quid tale adversus chartularios attentetur. Videtur hoc in provinciis tantum Orientis ita constitui, verum porrigitur mox generaliter ad ceteras omnes. *Tam nominatio*) Ad nominatores periculum susceptionis spectat. *Præfectum Augustalem*) Qui in Ægypti provinciam mittitur proconsulari potestate, specialiter dictus est præfectus Augustalis, *l.* 1. *ff. de offic. præf. Aug.* Eum habere Strabo τὴν τοῦ βασιλέως τάξιν scribit, Tacitus regis loco esse. Ammianus Marcellinus xxii. *Ægyptus quæ jam inde ut Romano imperio juncta est, regitur a præfectis.* Sub eo sunt sex provinciæ Ægypti, Lybia superior, Lybia inferior, Thebais, Ægyptus, Arcadia, et Augustamnica, in cujus postremæ provinciæ nomine, ut hoc obiter dicam, error est in *l.* 9. *sup. de vectig. et com.* sicut et inscriptione, *l.* 3. *C. Th. de decur.* *Nulla minuendæ*) nec minuendi sunt tituli, nec permutandi sive confundendi · ut puta quod ærario debetur, arcæ præfectoriæ inferendum non est, quamquam sint revera omnes tituli fiscales: nec largitionalium susceptores rationes arcæ attingere debent, *l. duos, inf. de suscept.*

Seu etiam) Omnes lib. vet. *Sed etiam*, ut in *l. verba, sup. ad l. Jul. de adult. l. intra, ff. de div. temp. præsc.* Ait autem, *Sed etiam curialibus*, quod eos quoque tangat exactio et susceptorum nominatio.

IV. *Iidem aa. Heliodoro Comiti S. L.*

Præcipimus, ut si forte delegatio quæ ab amplissima præfectura in diversas provincias ex more quotannis emittitur, minus contineat omnes largitionales titulos, aut quomodo exactio eorum debet procedere: nihilominus competentem exactionem eorum a viris spectabilibus tam proconsulibus quam vicariis et viro spectabili Comite orientis et præfecto Augustali, nec non rectoribus provinciarum eorumque officiis et curialibus procurari: vicenarum librarum auri condemnationem præ oculis habentibus, si quid minus exactum vel illatum fuerit sacro ærario, quam prisca et inveterata consuetudo sacris largitionibus inferri constituit. *Dat. Kal. Jul. CP. Anthemio a. II. Coss.*

Delegatio manat a principe, insinuatur apud acta præf. præt. ac deinde ab eo mittitur in singulas provincias. Solus ipse delegationes vel indictiones non facit, *l.* 1. *sup. de superindicto.* Constituitur autem hac lege, ut solemnes canones præsidum et curialium cura exigantur, etiamsi per non curantiam forte omnes in delegatione comprehensi non sint: ut igitur suppleant præsides quod delegationi deest.

Tit. XXIV. Ne operæ a collatoribus exigantur.

I. *Imppp. Valentinianus Valens et Gratianus aaa. ad Viventium pp.* Operarum præbitionem, quæ illicite a provincialibus hactenus expetita est, synceritas tua cessare præcipiat. *Dat. X. Kal. Mar. Trev. Valentiniano nb. p. et Victore Coss.*

Cessare præcipit operarum præbitionem, eam tantum quæ exigitur illicite, non omnem, *l. ad portus, sup. de oper. pub.* veluti equorum prosecutionem, *l.* 1. *inf. ne rustic. ad ult. obs. deu.* non tamen equorum prosecutoribus ministerium, *l.* 1. *inf. de tract. et stat.* Operæ sunt quæ a Gallis dicuntur, *Corvées*, quasi opera corporalia, nam et Lugdunensibus *Veè*, operam significat. Sunt igitur veluti angariæ quædam. At angariarum nomen latius patet, et separantur ab operis in *l. penult. inf. de aquæd. l.* 7. *C. Th. de ext. mun.*

Tit. XXV. De Immunitate nemini concedenda.

I. *Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius aaa. ad Populum.* His nostræ serenitatis edictis civitatum tabulariis erit flamma supplicium, si cujuspiam fraude, ambitu, potestate, injusta cujusquam profiteretur immunitas: ac non secundum præcedentem definitionem omnes omnino, abolita specialium immunitatum gratia necessitas tributariæ functionis, firmata censitorum, peræquatorum, provincialium judicum peræquatione constrinxerit. *Dat. III. Non. Mart. Mediolan. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Tabularii civitatum qui rationes tributorum tractant, si iniquæ cujusquam immunitatis professionem admittant, vivi exuruntur. Tollit hæc lex immunitates a quibusdam perperam impetratas, et *l. immunitates, inf. de agr. et cens.* quæ huic conjungenda est, et revocantur omnes ad pristinam rationem census, censitorum, peræquatorum et præsidum judicio confirmatam.

II. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Per Bithyniam ceterasque provincias possessores in reparatione publici aggeris, et ceteris hujusmodi muneribus, pro jugorum numero vel capitum, quæ possidere noscuntur, adstringi cogantur. *Dat. VII. Kal. Nov. cp. Honorio VIII. et Theodosio V. aa. Coss.*

Ait, *Ceterasque provincias*, videlicet Ponticæ diœceseos, veluti Galatiam, Cappadociam, Armeniam. Ait, *adstringi cogantur,* abolitis scilicet immunitatibus, *l.* 1. *sup. de oper. publ.* Sic emendavi ex Cod. Th. et ex vet. (nec enim solus Codex Theodosianus sufficeret) et ex Græcis qui sic vertunt: δεσμεῖσθαι αναγκαζέσθωσαν. Antea legebatur, *Dare cogantur*.

TIT. XXVI. De Conditis in publicis horreis.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Volusianum p. V.* Omnia quæ in horreis habentur, expendi volumus: ita ut non prius ad frumentum extendatur expensio, quod sub præfectura tua urbis horreis infertur,

quam vetera condita fuerint erogata , et si forte vetustate species ita corrupta est , ut per semet erogari sine querela non possit : eidem ex nova portione misceatur, cujus adjectione corruptio velata damnum fisco non faciat : Ad istud autem negotium arbitratu ac judicio tuo nobis prudens, fidelis, optime sibi conscius pro integritate mentis apponatur custos ac mensor , qui vel frumenta modio metiatur , vel justis æstimationibus colligat , quanta habeantur in condito . *Dat. VI. Id. Apr. Divo Joviano et Varroniano Coss.*

Populo cura præf. urbi et præfecti annonæ in dies præbentur annonæ , et panes qui gradiles dicuntur, quod e gradibus qui in unaquaque regione urbis erant ad pistrina , ut constat ex descriptione antiqua urbis , præbeantur . Inde in *C. Th. tit. de annonis civicis et pane gradili* . Prudentius adversus Symmachum : *Et quem panis alit gradibus dispensus ab altis* . Cassiodorus IX. *Ut sive in gradu , sive in aliis locis frumentorum condita potuerint invenire* . Dantur frumenta pistoribus ex publicis horreis , tum deinde populo panes . Cavetur autem hac lege ut expendantur vetera primum , deinde nova : et si forte vetera corrupta sint , ut novorum admistione id vitium corrigatur . Item ut custodiendis , admetiendis , æstimandis conditis arbitrio præf. urbi idonei custodes et mensores præponantur . Hi vacationem habent munerum personalium , *l. his oneribus, §. 1. ff. de vac. mun. l. mensores, ff. de excus.* Fuere in portubus Tyberinis horrea, et in his annonæ urbicæ causa mensores portuenses , quibus junguntur caudicarii , id est , nautici frumentarii , *l. 1. C. Th. de can. frum urbi Rom. l. 9. C. Th. de suar.* Et Romæ in veteri inscriptione ita : *Hinc etiam factum est , ut mensores, nos portuenses quibus vetus fuit cum caudicariis diuturnumque luctamen , voti compotes abiremus , ut utrumque corpus et beneficio se et victoria gratularetur affectum.*

II. *Iidem aa. Anthemio Præsidi* . Cum ad quamlibet urbem mansionemve accesseris, protinus horrea te inspicere volumus, ut devotissimis militibus depuratæ et incorruptæ species præbeantur : nam si per incuriam officii gravitatis tuæ sartorum tectorum neglecta procuratione , aliqua pluviis infecta perierint , ad damnum tuum referantur . *Dat. VII. Kal. Sept. Arelati Divo Joviano et Varroniano Coss.*

Sunt alia in provinciis horrea , ex quibus militibus erogantur annonæ : ea præses provinciæ inspicere debet , an sarta tectaque sint , *l. si in aliquam. ff. de of. procons.* ne horreariæ species corrumpantur . *Depuratæ*) Omnes libri vet. *Defloratæ* . Græci , *ἄνθημα καὶ ἀδιάφθορα εἴδη* .

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Anatolio pp. per Illyricum* . Nulli posthac horreaticas species contingendi copia præbeatur: si vero quisquam temerator horreorum extiterit , qui sibi ex prædictis aliquid audeat usurpare : hanc pœnam sciat nostro arbitrio definitam , ut deportationis pœnæ subjectus , totius substantiæ cogatur subire jacturam. *Dat. VII. Id. Jul. cp. Cæsario et Attico Coss.*

In insulam deportari eos qui horreaticas species præsumpserint . Deportationi juncta semper est publicatio bonorum omnium . Huc pertinet *l. 2. inf. de iis quæ ex pub. col. il. sunt non usurp.*

TIT. XXVII. Ut nemini liceat in coemptione specierum se excusare , et de munere sitoniæ .

Ostendi Observationum 1. legendum esse , *Coemptione* , et quid sit coemptio , quam Græci συνωνὴν, male interpres *Nov. Tiberii de divinis domibus* , contributionem , vel onus . Coemit autem undique fiscus a provincialibus etiam invitis species annonarias usui publico , vel exercitui necessarias , Boetius 1. de consolatione . *Cum acerbæ famis tempore gravis , atque inexplicabilis indicta coemptio profligatura inopia Campaniam videretur , certamen adversum præf. prætorii communis commodi ratione suscepi , rege cognoscente contendi , et ne coemptio exigeretur , evici* . Cura autem coemendi frumenti sitonia vel sitonicum appellatur: itaque hoc tit. sitoniæ , an sitonici legas , nihil refert .

I. *Imp. Anastasius a. Matroniano pp.* Quoties urgente necessitate comparationes frumenti vel hordei , aliarumque specierum quibuslibet provinciis indicuntur : nulli penitus possidentium sese sub cujuscunque privilegii occasione excusandi tribui facul-

tatem censemus: omnique cuicunque possidentium, quocunque modo, quocunque tempore per sacros apices, vel etiam Pragmaticam sanctionem, aut judicialem forte dispositionem hujusmodi excusatio data est, vel postea data fuerit, licentia minime unquam contra tenorem nostræ legis saluberrimæ valitura. Adeo namque hujusmodi onera cunctis, pro qua singulos portione contigerit, volumus irrogari, ut ab iisdem comparationibus nec sacratissimam nostræ pietatis, nec serenissimæ nostræ conjugis domum pateremur subtrahere. *Dat. III. Kal. Aug. cp. Olibrio V. c. Cos.*

Non nisi urgente aliqua necessitate συνωνῦτον indicitur, veluti exercitus, aut urbis inopiæ sublevandæ causa, ac tum ab eo onere nemo excusatur, sed coguntur omnes species fisco vendere. *Hordei*) Forte, *olei* ut in *l.* 2. *inf. de can. frum. urb. Rom.* Curator frumenti, σιτώνης, Olei, ἐλαιώνης appellatur, *l. ult.* §. 5. *ff. de mun. et hon.* *Sacros apices*) Sacras adnotationes, quæ quidem fiunt encausto, de quo in *l. sacri, sup. de divin. rescript.* Græci dixere σεβάσμια κεραία, et σεβασμίας καὶ θεοειδεῖς κεραίας.

Nec sacratissimam) Indicto synoneto actores etiam et procuratores divinarum domuum species annonarias fisco distrahere coguntur. Desiderantur sub hoc titulo aliæ duæ constitutiones Græcæ, quarum sententiam proponam ex lib. LVII. βασιλικῶν.

II. Οἱ τὰς πόλεις οἰκοῦντες, ἢ ἐν αὐταῖς κεκτημένοι μὴ ἀναγκαζέσθωσαν εἰς ἑτέραν πόλιν, ἢ εἰς τὴν μητρόπολιν εἴδη χορηγεῖν· εἰ δὲ καί τις ἀπαραίτητος αἰτία καταναγκάσῃ τοῦτο γενέσθαι τοῖς δικαίοις τιμήμασι τοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει κρατοῦσιν ἐξ ὧν τὰ εἴδη παρέχεται πιπρασκέτωσαν ἐκείνων ταῦτα μετακομιζόντων τῶν δεομένων τῶν εἰδῶν· ὑπολογιζέσθω δὲ τοῖς πιπράσκουσι τὰ τιμήματα τῶν εἰδῶν εἰς τὰ συντελούμενα ἐν χρυσῷ παρ' αὐτῶν δημόσια· οὐδὲ γὰρ δίκαιον νῦν μὲν ἀπαιτεῖσθαι τινὰ παρέχειν εἴδη, μετὰ χρόνον δὲ αὐτῷ τὰ τιμήματα λογίζεσθαι, οὕτως εὐθυνίας γενομένης, τοῦ λαμπροτάτου ἄρχοντος ἑκάστης ἐπαρχίας ἐγκινδυνεύοντος εἰς τὸ καταλογίζεσθαι τὰ τῶν εἰδῶν τιμήματα κατὰ τὰς ὡρισμένας προθεσμίας ὑπὲρ αὐτῶν ἐκπέμπεσθαι· μηδεὶς δὲ ἀναγκαζέσθω πιπράσκειν πᾶσαν χρείαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὰ ἐκπερισσεύοντα εἴδη· ἀσεβὲς γὰρ ἐστιν ἀποστερέσθαί τινα οἰκείων, καὶ ἑτέροις ταῦτα χορηγεῖν ν'. χρυσίου λίτρας ὡρισμένου ζημίαν, καὶ κινδυνεύοντος εἰς [illegible] ἀξίαν, καὶ τὴν ζώνην αὐτοῦ τοῦ παραβαίνοντος τὸν νόμον, ἢ συγχωροῦντος αὐτὸν παραβαθῆναι· μηδεὶς ποτὲ χωρὶς μεγάλης ἀνάγκης ἐπιταττέσθω τοῖς κτήτωρσιν συνωνὴν, καὶ ὅτε δὲ γίνεται κατὰ θείαν μόνον κέλευσιν γινέσθω ἐφ' ᾧ τε τῷ τῆς συνωνῆς χρυσίον ἐκ τῆς συντελουμένης παρὰ τῶν κτητόρων ἐν χρυσῷ συντελείας παρακατέχεσθαι, ἐὰν ὅλως τὰ τῆς οἰκείας αὐτῶν συντελείας ἀρκῇ πρὸς τὴν συνωνήν· ἐὰν δὲ μὴ χρεωστῶσι δημόσια οἱ τὴν συνωνὴν ἐπιταγέντες, ἢ μέρος χρεωστῶσιν, ἐν νομίσμασιν εὐσταθμοις πρότερον τὸ χρυσίον λαμβανέτωσαν, καὶ οὕτως τὸ εἶδος ἀπαιτείσθωσαν μηδενὸς τολμῶντος, ἢ περάσταθμα δοῦναι τὰ νομίσματα, ἢ ἐλλιπῶς ταῦτα καταβαλεῖν, ἢ ἄλλως πως ζημιῶσαι τοὺς ὑποτελεῖς, ἀλλὰ καὶ τὸ τετραπλάσιον παντὸς τοῦ παρ' ἀλλήλου, καὶ τῆς ζημίας ἀπαιτουμένου, καὶ τοῦ ἐλλιπῶς καταβάλλοντος. Εἰ δὲ καί τις συνωνὴν ἐπιτάξας τολμήσῃ, ἢ τὴν ἐπιταγεῖσαν παρανόμως ἐκβιβάσει πεντήκοντα χρυσίου λίτρας προστιμάσθω, καὶ τῆς στρατείας καὶ τῆς ἀξίας ἐκπιπτέτω, ὑποκείμενος καὶ μείζονι κινήσει· καὶ ὅτε δὲ κατὰ θείαν κέλευσιν γένηται ἐπιταγὴ συνωνῆς, ἕκαστος τῶν κτητόρων πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν ζευγῶν, ἤτοι ζευγοκεφαλῶν ὑποκείσθω τῇ συνωνῇ, μηδενὸς αὐτῆς ἐξαιρουμένου. Ο' δὲ ὑπὲρ ταύτην τὴν ἀναλογίαν ἀπαιτῶν τινα τῶν συντελειῶν προφάσει τῆς συνωνῆς, καὶ ζημία τῶν πεντήκοντα τοῦ χρυσίου λιτρῶν ὑποκείσθω, καὶ ζώνης καὶ ἀξίας ἐκπιπτέτω, καὶ ἑτέραν μείζονα προσδοκάτω κίνησιν. Α'λλὰ ταῦτα χωρὶς τῆς θρᾳκικῆς διοικήσεως νενομοθέτηται· ἐν θρᾴκῃ γὰρ ἐπειδὴ οὐκ εἰς ὁλόκληρον εἰσφέρεται τὰ δημόσια διὰ τὸ προφάσει τῶν βαρβαρικῶν ἐφόδων ἐλαττωθῆναι τοὺς γεωργοὺς, καὶ μὴ ἀρκεῖν τὴν ἐν εἰδήσει συντέλειαν τοῖς κατ' αὐτὴν ἱδρυμένοις στρατιώταις, καὶ πάντων μᾶλλον ἀποστρέφεσθαι εἰς αὐτὴν στρατιωτικὰ τάγματα, ἀνάγκη ἐστὶ συνεχὴς πάνυ γίνεσθαι, ἐπειδὴ μὴ ἐνδέχεται δίχα συνωνῆς ἀποτρέφεσθαι τοὺς ἐν αὐτῇ στρατιώτας. Ε'ν ἐκείνῃ τοίνυν τῇ διοικήσει ἡ μέχρι σήμερον κρατείτω συνήθεια, ὑποκειμένων καὶ τῶν ἐμπόρων τῇ συνηθείᾳ, πρότερον μέντοι καὶ τοῖς συντελεσταῖς, καὶ τοῖς ἐμπόροις καταβαλλομένου τοῦ τῆς συνωνῆς χρυσίου ἐν εὐσταθμοις νομίσμασι, καὶ ὀβρύζοις, καὶ οὕτως αὐτῶν ἀπαιτουμένων ἀδιαστρόφως, καὶ ἀζημίως τὸ εἶδος εἰσφερειν, τοῦ δὲ ταῦτα παραβαίνοντος τοῖς αὐτοῖς ἐπιτιμίοις ὑποκειμένου, βέλτιον γὰρ ἀντὶ τῆς ἰδιωτικῆς ἐμπορείας μᾶλλον τοῖς στρατιώταις, καὶ τοὺς ἐμπόρους χορηγεῖν τὰς ἀναγκαίας αὐτῶν ἀποτροφάς. Ε'ὰν δέ ποτε διὰ τινάς πόλεις μὴ ἔχουσας σιτωνικὰ χρήματα, μήτε ἑτέρωθεν εὐπορούσας ἀνάγκη γέγονε συνωνὴν ποιήσασθαι, ἐξέστω μὲν τοῖς ἄρχουσι ταύτην ποιεῖν, ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἐνορίᾳ τῆς πόλεως τῆς τοῦ σίτου δεομένης, καὶ ἐν τοῖς αὐτῆς ὁρίοις, καὶ κατὰ τὰ ἐν τοῖς τόποις κρατοῦντα κατὰ καιρὸν τιμήματα· τοῦτο δὲ παραφυλαττέτωσαν, καὶ οἱ πατέρες τῶν πόλεων, καὶ πᾶς ἕτερος, τῆς συνωνῆς προνοούμενος. Εἰ δὲ καὶ ἀνάγκη γένηται πολιτικὴν γενέσθαι συνωνὴν ὡς ἐπιζητουμένων εἰδῶν ἐν τῇ βασιλίδι πόλει, καὶ ἐν ταύτῃ κατὰ θείαν μόνην κέλευσιν προβαινέτω, τοῦ χρυσίου πρότερον κατὰ τὰ ἐπ' ἀγορᾶς ἐν ἐκείναις τοῖς τόποις ὤνια παρεχομένου ἀδιαστρόφως καὶ ἀζημίως μετὰ τοῦ καὶ τὰ ναῦλα

ἐκ τοῦ δημοσίου π ρέχεσθαι ὥςε τὸν συντελετὴν πιπράσκειν μόνον τὸ επιζητούμενον εἶδος, καὶ πληρωθῆναι το ς δεομένοις τὴν χρείαν. Μηδὲν δὲ ἐκ ταύτης τῆς διατάξεως καινιζέσθω τὰ ἐπὶ τῇ συνωνῇ τῆς Ἀλεξανδρέων μεγαλοπόλεως διατετυπωμένα· ἀλλὰ κρατείτω καὶ ὁ θεῖος τύπος ὁ διατυπῶσας τὰ περὶ τῶν ἐπειτακτον ςρτιωτῶν ἀποςροφῆς ὑποκείσθω δὲ τῷ προςίμῳ τῶν πεντήκοντα τοῦ χρυσίου λιτρῶν, καὶ τὸν εἰς ζώνην καὶ ἀξίαν ὑπομένετω κίνδυνον, ἥτε μεγίςη τάξις τῶν ἐνδοξοτάτων ἐπάρχον, καὶ οἱ λαμπρότατοι τῶν ἐπαρχιῶν ἄρχοντες μετὰ τῶν πειθομένων αὐτοῖς τάξεων, καὶ οἱ κατὰ τόπον ἔκδικοι, καὶ ἄλλοι οἱ δημοσιεύοντες παραβαινοντες αὐτοὶ τὸν νόμ ν, ἢ παραβαθῆναι συγχωροῦντες, ἢ μὴ μηνόντες ἀνυπερθέτως, καὶ ἀληθῶς κατὰ τῶν π ραβαινόντων αὐτόν.

Interpretatio Latina.

Civitatum incolæ, vel qui in eis aliquid possident, non cogantur in aliam civitatem, vel metropolim species conferre. Sed et si inevitabilis quædam causa id fieri exigat, justis pretiis, quæ in ea civitate obtinent, ex qua præbentur species, eas indigentibus vendant. Compensentur autem venditoribus pretia cum auraria collatione: nec enim æquum est qui nunc præbuit species, et annonæ copiam attulit, ei postea pretia computari: et hoc fiat cura et solertia præsidis cujusque provinciæ. Nullus vero cogatur vendere omne id quod sui usus gratia comparavit, sed superflua tantum, quandoquidem satis impium est suis quemque defraudari, eaque in alios transferri, præside, qui legem violarit violarive concesserit, c. lib. auri multando, et dignitate propria cinguloque spoliando. Nulla unquam citra ingentem necessitatem jussionemque principis possessoribus coemptio indicatur, nec aliter quam ut coemptionis aurum ex auri collatione possessoribus debita, si quidem ea omnimodo ad coemptionem sufficiat, retineatur. Quod si nihil fisco debeant ii quibus coemptio indicitur, aut partem tantum, prius in nummis ponderis probi aurum accipiant, quam ab eis species exigantur, nemine audente vel injusti ponderis, vel ex parte tantum nummos exsolvere, vel qua alia ratione collatoribus damnum dare, damni quadruplo et eo quod pretio deest ab eo qui secus fecerit exigendo. Sed et si quis coemptionem indicere ausus sit, vel indictam illicite exegerit, L. libris auri multabitur, et militiam ac dignitatem amittet, majori etiam commotioni subdendus. At cum ex mandato principis coemptio indicitur, unusquisque pro rata jugorum et capitum quæ possidet, coemptioni subjiciatur, nemine excepto, eo qui in exigendo hanc rationem non servaverit, L. librarum auri multam subituro, et dignitatem ac cingulum amissuro, et majorem aliam commotionem expectaturo. Excipimus ab hac lege Thraciæ diœcesin. In Thracia enim quia tributa fiscalia in solidum non inferuntur, barbarorum incursibus colonis attritis, nec sufficiente specierum collatione ad alendos milites in ea consistentes, quod omnium maxime interest, nec tamen sine coemptione præstari potest, ideo eam frequentissime fieri longe necessarium est. In ea igitur diœcesi, quæ hactenus obtinuit, consuetudo servetur, ei subjectis etiam negotiatoribus, ut collatoribus et negotiatoribus coemptionis aurum primum solvatur in nummis obryzis et debiti ponderis, tum ab eis sine refragatione et damno ullo conferantur species: illo qui hæc non servaverit, eisdem subdendo pœnis. Melius enim est instar privatæ negotiationis militibus etiam negotiatores alimonia conferre. Quod si quandoque ob civitates aliquas inopes necesse sit coemptionem fieri, liceat præsidibus eam facere in territorio duntaxat ejus civitatis, quæ frumento indiget, et in confiniis ejus, et eo pretio quod in locis pro tempore obtinebit: quod et patres civitatum observabunt, et quilibet alius coemptionis curam gerens. At si necessitas exigat civilem coemptionem fieri in urbe regia deficientibus annonis, eá vero procedat ex sacra jussione, auro prius sine damno et dilatione præstito, ut in foro rerum venalium distrahuntur species, ita ut et naula ex publico præbeantur, et collator vendat

solummodo suppeditetque egentibus necessarias species. Nihil vero hac constitutione innovatur eorum quæ de coemptione magnæ Alexandrinorum civitatis disposita sunt sacra forma de annona militum evocatorum. Subjiciantur multæ L. librarum auri et periculo dignitatis ac cinguli, tam maximi apparitores gloriosissimorum præfectorum prætorio, quam clarissimi præsides provinciarum, et eis obsequentia officia, et locorum defensores, et alii publicorum tractatores, si hanc legem violaverint, aut violari concesserint, aut confestim et vere ejus violatores minime detulerint.

Præcipua constitutionis capita hæc sunt: non fieri coemptionem sine auctoritate principis, nisi si qua municipia annonæ caritate laborent: Reputari pretia specierum venditarum in collationem fisco inferendam, sicut et de sumptibus factis in transitu militum constituitur *Nov.* 129. vel etiam statim adnumerari. Coemptionem, exigi pro numero jugorum et capitum. Ait, *πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῶν ζευγῶν, ἤτοι ζευγοκεφαλῶν*, ut in *Nov.* 17. et ad *l.* 2. *inf. de veste mil.* Greci *ζυγοκέφαλα*. Sunt qui jugationem tantum præstant. Sunt qui *ζυγοκέφαλα*, id est, jugationem et capitationem. Ex eadem *Nov.* 17. *in Nov.* 128. lego *ἰουγαλίων*, pro *οὐλίων*, in Basilicis *ἰουλίων*, Alii metiuntur jugis, alii jugeris, ut Varro scribit. Aliud ergo jugatio, aliud jugeratio. Legatur pragmaticum Justiniani ad petitionem Virgilii, cap. *ne pro comparatione specierum collatores graventur*.

III. Ὅταν ἔν τινι πόλει σιτώνου γένηται χρεία, κατὰ δοκιμασίαν καὶ ἐπιλογὴν καθεκάστην πόλιν ἐπισκόπου, καὶ τῶν ἐν τοῖς κτήτορσι πρωτευόντων γινέσθω ἡ ἐπὶ αὐτῷ προβολή, οὐ κατὰ τὸ δοκοῦν τοῖς προβαλλομένοις. οὐδὲ ἐφ' οἷς ἂν βουληθείησαν προσώποις, ἀλλὰ μόνων τῶν ἐπὶ τῆς χώρας ἐκείνης ταξεωτῶν τῶν στρατευομένων, καὶ τῶν ἀποθεμένων τὴν τάξιν διὰ τῶν εἰρημένων προσώπων πρὸς τὴν σιτωνείαν προβαλλομένων· ἐπειδὴ εὐχερέστερον οὗτοι ταῖς δημοσίαις χρείαις ἐντετριμμένοι ἐκ μακρῶν χρόνων τὸ τῆς σιτωνείας διανύουσι βάρος πάσης δὲ ζημίας ἀπαλλαττέσθωσαν οἱ σιτωνοῦντες καὶ πληροῦντες τὴν εἰρημένην χρείαν, κατὰ τὸ δίκαιον λογοθετείσθωσαν· οὐ γὰρ δίκαιον αὐτοὺς ἀντὶ τοσούτων κόπων καὶ ζημιοῦσθαι· χορηγείτωσαν δὲ τὸν σῖτον κατὰ τὰ ἐπ' ἀγορᾶς ὤνια, καὶ μηδὲν περαιτέρω· Ὁ δὲ παραβαίνων ἢ παραβαθῆναι συγχωρῶν τὸν νόμον, λ. χρυσίου λίτρας ἐπιτίμιον καταβαλλέτω.

INTERPRETATIO LATINA.

Cum in civitate aliqua frumenti comparandi curatore opus est, ejus creatio fiat arbitrio et electione episcopi, et primorum civitatis, non ut videbitur creatoribus, neque ex quibus voluerint personis, sed soli ex regione illa officiales militantes et dimissi ad munus illud sitoniæ ab eis promoveantur. Hi namque qui in publicis negotiis diu sunt exercitati, facilius sitoniæ munus expedient. At omni damno liberentur qui eam necessitudinem curamque sustinuerint, et secundum leges discutiantur, quandoquidem æquum non est ut ex tot laboribus damnum ferant, frumentum autem præbeant non majore pretio quam in foro distrahatur. Qui violarit legem aut violari concesserit, triginta librarum auri multam sustineto.

Fit ex hac constitutione sitonæ creatio arbitrio possessorum civitatis et episcopi, non ex quibuslibet, sed ex cohortalibus. Et indemnes sitonæ servantur, ut ex *l. ult.* §. *item rescripserunt sitonas*, *ff. de adm. rer. ad civ. pert.*

Tit. XXVIII. De Collatione donatorum vel relevatorum aut translatorum, seu adæratorum.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Hermocrati pp.* Dispositionem amplissimæ recordationis Antiochi, qui certam quantitatem ante se relevatis possessionibus nomine canonis indixit, non imminui decernimus: id enim, quoniam in canonem cecidit, et anniversaria debet pensitatione persolvi, nec in præteritum nec in posterum patimur esse concessum: indulgentiam vero memoratæ descriptionis, et in anteactum, et in posterum tempus, non solum in relevatis, verum etiam in donatis, adæratis, translatisque, seu quodcunque aliud nomen novæ descriptionis excogitatum est, volumus observari: nullamque super his unquam exactionis molestiam formidari, quibus non tantum reliqua præ-

teriti temporis relaxamus, sed nec in posterum quicquam innovationis aut oneris adjiciendum esse censemus, nullique licere deinceps contra divalia statuta relevare suas possessiones: noverit tamen amplissimæ tuæ sedis officium, quod si aliquando nobis suggestio huic nostræ sanctioni contraria porrigatur, vel si sacris mandatis (si qua forte citra suggestionem his piis dispositionibus adversa manaverint) obsequatur, et alios tanquam debitores ex hujusmodi titulo crediderit exponendos: ducentarum librarum auri se condemnatione multandum. *Dat. XII. Kal. Dec. cp. Theodosio a. XVIII. et Albino v. c. Coss.*

Beneficia principum hæc sunt, donare possessiones dempto canone: relevare possessiones tributis, transferre possessiones in aliud jus aliamve fuctionem, veluti ex patrimoniali jure in privatum, vel ex una præstatione in aliam. Adærare, id est, æstimare et taxare pecunia, quod in annonis inferebatur. Cum hujusmodi pleraque principes contulissent, necessitate urgente postea eis derogatum est sæpe, et remissæ possessionibus quantitatis pars alia atque alia, descriptionibus indicta et imposita est *l.* 15. *C. Th. de ind. deb. Nov. Mart. de ind. rel.* quæ omnes hac Theodosii Novella tolluntur, et si quæ sunt ex eis reliqua remittuntur, deincepsque constituitur ut in talibus prædiis ea tantum descriptio locum habeat quam Antiochus præf. prætorio ordinavit, cujus definitio extat in *l. ult. Cod. Th. eod. tit.* (fuerat is præf. prætorio ante Hermocratem, ad quem hæc lex scripta est) et ut ei descriptioni post hac nihil adjiciatur, sicut ex *l. pen. inf. de om. agro des.* quam huic esse conjungendam ex integra Theodosii Novella, quam habemus, didicimus: si quis de fundis patrimonialibus steriles sub certo canone susceperit, nulla etiam adjectione onerari potest. Ad hæc, ut in posterum relevationem possessionum suarum ex liberalitate principis nemo petat, petitave fruatur: atque adeo ut ne ex hujusmodi titulo, relevatarum scilicet possessionum posthac a præfectianis alii quam qui ante hanc Novellam fuerint quasi debitores exponantur. Legendum hoc loco pro *Et aliquos, et alios, tanquam debitores*, etc.

Tit. XXIX. De Collatione æris.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Hilario pp.* Æris pretia, quæ a provincialibus postulantur, ita exigi volumus, ut pro viginti libris æris unus auri solidus a possessore reddatur. *Dat. V. Kal. Jan. Med. Arcadio IIII. et Honorio IIII. aa Coss.*

Sunt quædam provinciæ quæ æs fisco inferunt veluti Cyprus, quam veteres ærosam dixerunt: quo exemplo utuntur Græci hoc loco, eodemque ad *l.* 1. *inf. de arg. pretio*, et Thessalonices metallorum. Cyprus itaque æs et argentum infert. Pro utroque si malit aurum inferre, id hac ratione faciat, ut pro singulis libris argenti, inferat quinos solidos, et pro vicenis libris æris, singulos solidos.

Tit. XXX. De Discussoribus.

Discussores sunt veluti cognitores et disceptatores rationum fiscalium ab aliis tractatarum, *l. cum post, sup. de appell. l. pen. sup. quor. ap. non rec.* quæ duæ leges conjungendæ sunt, vel etiam rationum publicarum, *l. ult. inf. hoc tit. l.* 1. *sup. de ratioc. op. pub.* Simmachus in epist. *Video basilicæ pontisque rationem recte quidem Bonoso præsidali viro esse mandatam, cui et vigilantia superest ad illuminandas publicæ rationis ambages, et fides ad persequenda quæ examen invenerit. Sed vereor ne ludificationibus res injuncta frigescat obluctante eo quem socium discussionis accepit.* Hoc vero non quæratur in editis: multo certe plures restant non editæ quam editæ.

I. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Arthemium Vic. Hispaniarum.* Quoties in disceptatione constiterit, inique discussionem fuisse confectam, et fidem facti non poterit adprobare discussor: ipse in eodem titulo et in eodem modo ad solvendum protinus urgeatur, in quo alterum perperam fecerit debitorem. *Dat. Prid. Id. Maii Valentiniano nb. p. et Victore Coss.*

Iniquus discussor sive λογοθέτης tanti damnatur quanti provincialem fisco debere constiterit. *In eodem titulo*) puta in auro vel argento, et in eodem modo, id est, eadem quantitate.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Messalæ pp.* Ne diutius casu amissa securitate publica quædam præda nascatur collatoribus: decernimus ut quando secu-

ritates a discussoribus seu apparitoribus expositæ ratiociniis publicis continentur, rursus per injuriam non petantur. *Dat. V. Kal. Dec. cp. Stilicone et Aureliano Coss.*

Novella Valentiniani de indulg. reliq. valde pertinet ad hanc legem: quæ discussores refert in provincias plerunque proficisci ambitione et suffragio potius, quam merito vel electione certa, et ingressos statim expetere cohortales atque etiam scholares: vulgo male legitur, *scalares*, sicut et in vita Martini a Sulpitio Severo composita, *scalares alas et stipatos multiplici satellitio proferre jussiones sacras, expetere securitates annorum serie et vetustate consumptas, et eis non extantibus inde prædæ occasionem captare, extantium acceptilationem divendere, denique apud improbum rei arbitrum nocere chartulam cum periit, nihil proficere cum extat, ex quo sequuntur innumeræ clades* etc. Hac lege constituitur, nihil nocere securitatum amissionem, servari illationum fidem posse ex rationibus et regestis publicis, ut dictum est in *l. 2. sup. de con. fisc. deb. l. 2. §. ult. sup. de quadr. præsc.* vel ex arca præf. prætorio, *Nov.* 49. sicut ex creditorum rationibus in privatis debitis, *l.* 5. *et* 6. *sup. de edendo. Ratiociniis*) Vide nostrarum Observ. IV. cap. 27.

III. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Apollonio pp.* Per singulas provincias vel civitates, honoratis usque ad comitivam consistorianam, nec non etiam militantibus, et suis obsequiis non adhærentibus, advocatis quin etiam fori provincialis, mandari discussionis jugorum sollicitudinem decernimus. *Dat. V. Kal. Janua. Eudoxio et Dioscoro Coss.*

Discussionis onus injungi posse non honorariis tantum Comitibus consistorianis, sed etiam in actu positis, si suis obsequiis non adhæreant, arg. *l.* 1. *inf. de colleg.* Item advocatis fori provincialis, quod cum *l. 6. sup. de adv. diu. jud.* videtur pugnare, nisi eam ad illustrium et spectabilium judicum duntaxat advocationem referas, non ordinariorum judicum, quæ non nisi impleto hujusmodi munere, immunitate fruitur, *l. 1. inf. quib. mun. exc.* Sequitur l. 4. ex lib. 56. βασιλικῶν quæ exulabat.

IV. Μηδεὶς γινέσθω λογοθέτης χωρὶς βασιλικῆς καὶ θείας ἰδικῆς [illegible] τῆς αὐτοῦ τοῦ λογοθέτου προσηγορίας, μήτε κατὰ κέλευσιν τῶν ἐπάρχων, μήτε ἐκ προςάξεως ἄλλου οἱουδήποτε δικαςηρίου γινέσθω τὶς λογοθέτης ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἢ πολιτικῶν ἔργων ἢ σιτωνικῶν χρημάτων, ἢ λιμενητικῶν, ἢ τῶν περὶ τοὺς δημοσίους ὁλκοὺς τῶν πόλεων δαπανομένων, ἢ περὶ τειχοποιΐαν, ἢ περὶ ὁδωςρωσίαν, ἢ γεφύρων, ἢ μώλων κατασκευὴν, ἀλλ᾽ οὐδὲ τῶν λουτρωνικῶν χρημάτων, ἢ ἄλλως ὁπωσοῦν εἰς πολιτικὴν ζήτησιν ἀναφερομένων χωρὶς βασιλικοῦ ~᾽ λου· αὐτὸς γὰρ ὁ βασιλεὺς εἴτε ἐκ δημοσίου χρήματα ἐκπέμψῃ πρὸς τειχοποιΐαν, ἢ ἑτέρου παντὸς ἔργου κατασκευὴν, εἴτε εὕρῃ παρ᾽ ἑτέρου καταλελειμμένα χρήματα πόλεσι πρὸς ἅπαξ, ἢ καὶ διηνεκῶς ὅτε ἂν αὐτῷ παραςαίη, πέμπει τὸν λογοθέτην καὶ τὸ ἔργον ὀφείλοντα μετρῆσαι, καὶ ἀκριβεῖς λογισμοὺς ποιήσασθαι, καὶ εἰς τὸ θεῖον αὐτοῦ κράτος ἀναγαγεῖν, ἐφ᾽ ᾧ τε γενομένης ὀρθῶς τῆς δαπάνης θείαν γενέσθαι παρ᾽ αὐτοῦ τοῖς δεδαπανηκόσιν ἀμεριμνίαν, καὶ μηκέτι δευτέραν ζήτησιν αὐτοὺς ὑπομένειν, ἢ κληρονόμους αὐτῶν, ἢ διαδόχους· εἰδὲ καὶ ὁ λογοθέτης πεμπόμενος ἐπιτραπείη ποιῆσαι ἀμεριμνίαν τοῖς ὀρθῶς δεδαπανηκόσιν τὰ χρήματα, καὶ μετὰ τῆς τῶν λόγων ἐρευνῆς ἔκθηται αὐτῶν ἀμεριμνίαν τοῖς ὀρθῶς δεδαπανηκόσιν, ἔςω καὶ αὕτη κυρία, ὡς μήτε θείας ἀμεριμνίας δεῖσθαι τὸ λοιπὸν, μηδὲ ἑτέρας ἀσφαλείας τὸν δαπανήσαντα, ἢ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ, ἢ διαδόχους, ἀλλ᾽ ἀρκεῖσθαι τῇ τοῦ λογοθέτου ἀσφαλείᾳ· Ἐπαγγελλέτω δὲ καὶ δαπάνας διδόναι τοῖς λογοθέταις ἡ διάταξις ἐφ᾽ ᾧ τε ἀζημίως αὐτοὺς ποιεῖσθαι τὴν λογοθεσίαν· ὁ δὲ οἴκοθεν δαπανῶν, ἢ περὶ ἔργα τῆς πόλεως, ἢ περὶ ἄλλην κοινωφελῆ χρείαν μηδενὶ ὑποκείσθω λογοθεσίῳ μηδὲ αὐτὸς μηδὲ κληρονόμος, μηδὲ διάδοχος αὐτοῦ· μηδὲ ἐπὶ ζητήσει δημοσίων λογισμῶν, οἷον ἐπὶ κερδῶν, ἢ τῶν λεγομένων ἀγωγικῶν, ἤτοι παραπομπικῶν, ἢ τῶν δαπανομένων περὶ τοὺς δημοσίους ὄνους, ἢ ὀνηλάτας, ἢ τῶν διωγμητικῶν, καὶ τῶν ἄλλων ἃ γενικῷ ὀνόματι καλεῖται **Solemnia**. Μηδεὶς δὲ τῶν ἀρχόντων πεμπέτω λογοθέτην, ἀλλὰ ἀναφερέτω πρὸς βασιλέα ἐφ᾽ ᾧ τε παρ᾽ αὐτοῦ πέμπεσθαι τὸν ἐπὶ τούτοις λογοθέτην, μηδὲ ἄχρις ἑνὸς ὀβόλου ὀφείλοντα κερδᾶναι, ἀλλὰ τῷ τε δημοσίῳ λόγῳ, καὶ τοῖς ὑποτελέσι φυλάττειν τὸ δίκαιον· ἐὰν οὖν εὕρῃ παρά τισι χρήματα δημόσια ὁ λογοθέτης ἀνύσῃ αὐτὰ, καὶ εἰς τὸ θεῖον **ornamentum** εἰσκομίσῃ, ἐξέςιν αὐτῷ καθεκάςην λίτραν ἓξ νομίσματα ὑπὲρ θεραπείας παρακατασχεῖν. Εἰ δὲ παρὰ τῶν ὄντων ἐν ἐπαρχίαις, ἢ ἑκόντων, ἢ ἀκόντων ἄχρις ἑνὸς ὀβολοῦ λαβῃ, αὐτὸς μὲν τὸ λαμβανόμενον ἀποδιδότω τετραπλάσιον ὀφείλων εἰσκομισθῆναι τοῖς δημοσίοις, καὶ ποινῆς βασιλικῆς πειράσθω ὡς τὸ δημόσιον προδεδοκὼς, ἢ τοὺς συντελεςὰς ἀδικήσας. ὁ δὲ ἀνασχόμενος παρασχεῖν, ὡς διὰ τοῦτο καθομολογῶν ὑπεύθυνον αὐτὸν εἶναι τοῖς δημοσίοις, ἀπαιτηθήσεται πάλιν τὰ περὶ ὅσων ὑπέμεινε ζήτησιν ὀφείλοντα εἰσ ομισθῆναι τῷ δημοσίῳ λόγῳ, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ τῶν **Solemnium** ζητήσει ὁ βασιλεὺς μανθάνων τὸ γενόμενον λογοθέσιον, θείαν ἀμεριμνίαν ἐκτίθεται τοῖς λογοθετήσασι μηκέτι δευτέρ ου [illegible] λογοθέσιον, αὐτῷ τῷ λογοθετοῦντι ἐπι-

τρέπων τοῖς λογοθετουμένοις ποιεῖν ἀμεριμνίαν ἐφ' ᾧ τε τοὺς ταύτην λαμβάνοντας μηκέτι δευτέραν μένειν λογοθεσίαν· μήτε δὲ ὑπὲρ τῆς γενομένης ἀμεριμνίας λαμβανέτω τὶ παντελῶς ὁ λογοθέτης, ἀλλ' ἐὰν ὅλως ἐπιχειρήσῃ τὶ λαβεῖν ἄδειαν ἐχέτωσαν οἱ κτήτορες, καὶ π λῖται, καὶ ἀποθεῖσθαι τὸν ἐκβιβασμὸν αὐτοῦ, καὶ δεήσεις ἐπιδιδόναι τῷ κατὰ καιρὸν βασιλεῖ, ὥστε πεμφθῆναί τινὰ κατὰ χώραν τὸν ὀφείλοντα ποινὴν εἰσπρᾶξαι τὸν ἐπιχειροῦντα τὶ ἀπαιτῆσαι. Εἰ δὲ καὶ τὶς ἄρχων μετὰ τὸν παρόντα νόμον χωρὶς θείας ἐγγράφου κελεύσεως πρὸς αὐτὸν πεμπομένης ἀποστείλῃ λογοθέτην ἐπὶ οἱονδή ποτε τῶν εἰρημένων ἔτι αὐτὸς μὲν ὁ ἄρχων εἴκοσι χρυσίου λίτρας πρόστιμον ὑποστήσεται, ἡ δὲ τάξις αὐτοῦ, πέντε καὶ δέκα· μήτε προφάσει ἀνακαθάρσεως ὀχετῶν, ἢ τῶν πρὸς τοῖς τείχεσιν οἰκοδομημάτων, καὶ τῆς αὐτῶν καταλύσεως, ἢ τῶν ἐν ταῖς δημοσίαις στοαῖς γενομένων τῶν καλουμένων προδουλείων καὶ ἐρειπίων, ἢ τῶν ἐν ταῖς μεσοστύλοις τῆς πόλεως οἰκοδομουμένων ὡς ὀφειλόντων ἀνατραπῆναι, ἢ περὶ εἰκόνων, ἤτοι αὐτοτρόπων ὅλως ἐπινοιῶν, ἢ πολιτικῶν ζητήσεων ποιείσθω τινὰς προστάξεις. Εἰ δὲ καὶ ποιήσει ἄδειαν ἐχέτωσαν οἱ ἐν ταῖς πόλεσι τὸν ἐντεῦθεν ἐκβιβασμὸν ἀποθεῖσθαι, καὶ μηδεμίαν ἀπόκρισιν ποιεῖν ἐν τῶν τοιαύταις * πράξεσι μετὰ τοῦ καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν ἐπαρχιῶν, εἰ τοῦτο τὸ γινόμενον σιωπήσοιεν, καὶ πᾶσαν πολιτικὴν, καὶ δημοσίαν βοήθειαν τοῖς αὐτοῖς ὑποκεῖσθαι ἐπιτιμίοις, ἐξουσίαν ἐχόντων τῶν βουλομένων δεήσεις ἐπιδιδόναι βασιλεῖ, καὶ δι' αὐτῶν διδάσκειν τὰ γινόμενα ὡς ἂν ἐκ βασιλικῆς ἀγανακτήσεως ἐπακολουθήσῃ διόρθωσις, πρὸς τὸ καὶ τοὺς προστάξαντας ἄρχοντας γενέσθαι τὶ τοιούτῳ εἴκοσι χρυσίου λίτρας προστιμᾶσθαι, καὶ μείζονα προσδοκᾷν βασιλικὴν ἀγανάκτησιν· τὰς δὲ πειθομένας αὐτοῖς τάξεις μετὰ τοῦ προστίμου τοῦ πέντε καὶ δέκα τοῦ χρυσίου λίτρων, καὶ τὴν ἐν σώματι τιμωρίαν ὑπομένειν· μόνον γὰρ ἔξεστι τῷ βασιλεῖ, καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἐποψίαν ἐπιτρέπειν ἀνδρὶ καθαρῷ, καὶ σὺν ἀληθείᾳ, καὶ πρὸς ὠφέλειαν τῶν πόλεων τὰ τοιαῦτα ζητοῦντι, καὶ μηδὲν παντελῶς ὑπὲρ αὐτῶν κομιζομένῳ· προνοείτωσαν δὲ οἱ τῶν πόλεων πατέρες, καὶ οἱ τῶν κτητόρων εὐπόληπτοι, ὥστε μηδένα πολιτικὸν τόπον, ἢ δημόσιον, ἢ πρὸς τὰ τείχη, ἢ ἐν ταῖς δημοσίαις στοαῖς, ἢ λατρείας, ἢ ὁπουδήποτε κείμενον ὑπό τινων ἀλόγως κατέχεσθαι, καὶ μὴ ἐκδίδοσθαι τόπον πολιτικὸν χωρὶς θείου τύπου. τὰ γὰρ παρ' αὐτῶν μὴ ὀρθῶς ἐκδιδόμενα ἀνατρέπεσθαι, καὶ ζημιοῦνται οἱ ἐξειληφότες· προνοείτωσαν δὲ οἱ αὐτοὶ ὥστε τοὺς ἐκ τύπου θείου ἔχοντας νομὴν ὕδατος μὴ πλεονεκτεῖν τοὺς ἑτέρους. καὶ τὸν μὲν πλέον, τὸν δὲ ἔλασσον λαμβάνειν, ἔργον δὲ ἔστω τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου κόμητος τῶν θείων ἰδικῶν τοῦ βασιλέως, καὶ τῶν ὑπηρετουμένων αὐτῷ πα ατινῶν διερευνᾶν ταῦτα, καὶ προσαγγέλλειν, καὶ τὴν τῶν ἐπικειμένων προστίμων εἴσπραξιν ποιοῦσθαι, ἢ ἐὰν ῥαθυμήσειεν εἴκοσι χρυσίου λίτρας προστιμᾶσθαι, τὴν δὲ τάξιν αὐτοῦ πέντε καὶ δέκα.

* (forte προστάξεσι vel εἰσπράξεσι. Sic in edit. Op. Cujac. Paris. 1577.

Interpretatio Latina.

Nemo fiat discussor aliter quam ex jussione principis specialiter discussoris faciente mentionem, non præfectorum jussu, non ex præcepto alterius cujusquam judicis, non civilium operum vel pecuniarum frumento comparando destinatarum, vel portuum, vel eorum quæ impenduntur in aquæductus murorumve constructiones, vel ad vias sternendas, vel ad pontium et aggerum instructionem, sed neque pecuniarum ad lavacra destinatarum, vel alio quocunque modo ad civilem rationem pertinentium. At princeps sive ex ærario pecunias miserit ad mœnium, vel alterius operis constructionem, sive ab alio relictas civitatibus pecunias invenerit, semel vel etiam sæpius cum ei sederit animo mittat discussorem qui opus admetiatur, et rationes putet exacte, et ad se referat; ut si recte sumptus facti sunt, iis qui fecerunt sacra securitas conficiatur, qua freti nullam ii postea vel hæredes eorum, aut bonorum possessores quæstionem patiantur. Valeat et ab discussore post rationum discussionem emissa securitas, nec sacra apocha, nec alia qualibet cautione indigens. Sumptus autem discussoribus pollicetur constitutio, ut sine damno ratiocinia tractent. Eos vero qui de suo impendunt in opera civitatis, vel alias publicas necessitates, hæredesve eorum, nullam vult discussionem sustinere, vel lucrorum vel eorum quæ dicuntur ἀγωγικὰ aut παραπομπικὰ, vel sumptuum qui fiunt circa mulos fiscales, aut muliones, vel prosecutionum ratione, vel eorum quæ generali nomine vocantur, solemnia. Ceterum præsidum nemo discussorem mittat, sed referat ad principem in hoc ut ab eo mittatur qui hæc discutiat, ac ne unum quidem obolum inde corradat, sed tam fisco quam collatoribus jus suum conservet: et si inventas apud aliquos pecunias fiscales exegerit, et sacro ornamento intulerit, licito jure sibi in singulas libras sex solidos pro solatio retineat. Quod si vel obolum

invitis aut volentibus provincialibus acceperit, is quidem quod accepit reddat, quadruplum fisco inferens, et criminaliter coerceatur, quasi proditor fisci collatorumque concussor: Qui autem dedit quasi hoc ipso confessus se fisci rationibus obnoxium, rursus discutiatur et exigatur: Discussione autem solemnium facta et ad principem perlata, discussis sacra securitas detur: dari etiam ea potest a discussoribus, ita ut utroque casu nullam illi postea discussionem patiantur: neque vero ob securitatem a se expositam discussor quicquam accipere poest, vel si quid exigat, possessoribus et municipibus eum propulsandi jus est, referendi etiam ad principemut mittat aliquem qui hoc genus concussionis coerceat. Præses qui post hanc legem non accepta ex cripto jussione principis, discussorem quaumque ex causa miserit, xx. lib. auri, t officium ejus xv. pœnæ subjiciatur, qui iec occasione repurgationis cloacarum vel ædificiorum muris adjunctorum, vel ruinæ orum, vel-ob factas in publicis porticibus παδουλείας ut vocantur, et areas, vel eorum qæ in civitatis intercolumniis ædificata sunt, quasi destruenda sint, vel de imaginius aliisve a se excogitatis modis, aut civilbus quæstionibus ullas jussiones facere potst. Sed si fecerit, licet civibus executior earum obsistere, minimeque eis satisfacre, præsidibus provinciarum hoc silenti trasmittentibus, et omni civili publicoue auxilio eisdem subdendo pœnis, facultem quoque habentibus iis qui voluerit preces principi offerre, et gesta perdœre, ut principali indignationis correctiœnsequatur: præsidibus item talia jubenbus xx. lib. auri multandis, majoremqe principis commotionem expectantibus officio autem obsecundante præter multa: xv. lib. auri in corpus castigando. Soli eum principi licet horum inspectionem vo integro et fideliter atque ex usu civitatm hæc indaganti, nihilque protinus ob id acipienti mandare. Provideant autem patresivitatum possessorumque potiores, ne quis civilem vel publicum ullum locum in muris vel in publicis porticibus, vel obsequiis, vel alicubi injusta ex causa detineat, et ne cuiquam detur quicquam ex publico sine sacra forma. Quæ enim fuerint ab eis tradita, non recte rescindentur, et in damno versabuntur qui acceperint. Iidem provideant ne qui ex sacra forma habent possessionem aquæ, quid usurpent præter ceteros, et hic quidem plus, ille minus accipiat. Hæc autem magnificus Comes privatarum, et ei obsequentes Palatini perscrutari et deferre debent, impositasque pœnas exigere, vel si neglexerint, xx. lib. auri multantur, officium vero xv.

Præcipua legis capita hæc sunt, Non mitti in provincias discussorem sine auctoritate principis: discussis apocham sacram vel a discussore dari: Sumptus solatiaque discussorem habere ex publico: nihil capere a collatoribus. De iis qui vocantur *παραπομπικὰ* meminit Justiniani *Nov*. 128. Notandum quod sacrum ærarium, ornamentum vocat, vestiarium Græci appellant ad *l*. 2. *sup. ne fis. vel Resp.* et Nicetas vestiarium *τῆς βασιλείας βασιλικὸν ταμεῖον, ἢ χρυσῶνα.* Discussorem autem semel inspectorem vocat, ut in *Nov. Valent. de ind. rel.* et frequentius *λογοθέτην*. Procop. 11. de bel. Goth. *ἦν δὲ Ἀλέξανδρός τις ἐν Βυζαντίῳ τοῖς δημοσίοις ἐφεςὼς λογισμοῖς, λογοθέτην ἑλληνίζοντες τὴν τιμὴν ταύτην καλοῦσι Ῥωμαῖοι*· quæ interpres omisit. Sed fortasse Catholicum potius intelligit quam discussorem: nam et eodem nomine cœpit Catholicus appellari teste Harmenopulo. Novissime etiam Quæstor. Sic enim legimus scriptum in Notitia officiorum Constantinopoleos: *μέγας λογοθέτης διατάττει τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποςελλόμενα προςάγματά τε καὶ χρυσόβουλα πρός τε ῥῆγας, σουλτάνους, καὶ τοῦτο μὲν ἴδιον τοῦ μεγάλου λογοθέτου ὑπηρέτημα*. quæ functio Quæstoris est. Mutavere etiam Latini Quæstoris nomen in Cancellarii. Nicetas VII. *τὸν οἰκεῖον ὡς ἡ λατίνων βούλεται φωνὴ καγκελλάριον, ὡς δ' ἕλληνες εἴποιεν, λογοθέτην*. quo de officio sup. tit. 12.

TIT. XXXI. De Decurionibus et filiis eorum, et qui decuriones habentur quibus modis a fortuna curiali liberentur.

Curia Senatum significat: duplex autem est Senatus, antiquæ Romæ, et Constantinopolitanæ Romæ, qui dicitur maximus, *l. ult. inf. hoc tit.* In aliis civitatibus est curia, ergo et senatus. Sed hic

minor senatus dicitur, et qui in eum conscripti sunt consilii publici causa curiales sive decuriones, quodammodo senatores sunt, *l. omnes judices, inf. hoc tit. Nov.* 38. Evagrius lib. III. ἑκάστης πόλεως τοὺς ἐν τοῖς βουλευτηρίοις ἀντὶ συγκλήτου τινὸς ἐχούσης τε καὶ ὁριζομένης. Majorianus in *Nov. de Curialibus*: *Curiales, inquit, servos esse Reip. ac viscera civitatum nullus ignorat, quorum cœtum recte appellatum minorem senatum:* ubi pro *Servos* legendum *nervos*. Cassiodor IX. Non inaniter appellavit minorem senatum, nervos quoque vocitans ac viscera civitatum. Intelligit autem Cassiodorus Novellam illam Majoriani. Hic titulus non est in Basilicis, quod Leonis auctoritate *Nov.* 46. sublati jam essent ordines decurionum.

I. *Impp. Valerianus et Gallienus aa. et Valerianus Cæsar Carterio.* Si cum te pater decurionem esse voluisset, et illo in rebus humanis agente, honor tibi iste delatus est: tenentur quidem etiam hæredes ejus reipub. nam in hac parte vice fidejussoris pater accipitur: sed non ante, nisi tuis propriis rebus excussis. *pp. V. Kal. Dec. Æmilio et Basso Coss.*

Si filiusfamilias voluntate patris et patre superstite decurio factus sit, lex ait hæredes patris Reipublicæ teneri, patrem enim vice fidejussoris accipi: excuti vero prius filium oportere, *l. libertus*, §. *filium*, *Ad mun.* Ut igitur fiscus, ita Respublica electionem non habet. Sed neque privati ex Novella Justiniani. At si filiusfamilias a patre decurio factus, post mortem patris honores vel munera quædam civilia suscipiat, vel si voluerit eum pater decurionem fieri, eique decurionatus honor delatus sit post mortem patris, hæredes patris eo nomine Reip. non tenentur, *l. Lucius*, §. *hoc responsum, ff. ad municip. l.* 3. §. *ult. l. et si filium, ff. de mun. et hon.* Nec obstat *l. si filia*, §. *Neratius*, *ff. fam. erc.* quoniam ibi vivo patre filio delata est ἀγωνοθεσία atque ideo pater eam filium suscepturum professus est: quamobrem merito hæredes tenentur, etiamsi filius non nisi post mortem patris eo munere functus sit, *l.* 1. *inf. de per. suc. par.*

II. *Exemplum Sacrarum Literarum Diocletiani et Maximiani aa.* Observare oportebit magistratus, ut decurionibus solemniter in curiam convocatis, nominationem ad certa munera faciant: eamque statim in notitiam ejus qui fuerit nominatus, per officialem publicum perferri curent: habituro appellandi, si voluerit, atque agendi facultatem apud præsidem causam suam jure consueto: quem si constiterit nominari minime debuisse, sumptum litis eidem a nominatore restitui oportebit. *Sine Die et Consule*

Duumviri nominationem ad munera civilia faciunt ex more vel lege municipali convocata curia. Ab ea nominatione est appellatio, *l. si ad scribatum, l. ii qui ad civilia, l. cives, sup. de appel.* vel querela potius quam appellatio; *l. si nominatus, C. Th. eod. tit.* sine observatione dierum fatalium, *l.* 1. *sup. de temp. ap.* Confirmari nominationem oportet judicio præsidum, *l.* 59. *inf.* qui et nominationibus interesse solent, *l.* 1. §. *sed et si præses, ff. quan. ap. sit.* Edita est hæc Constitutio sine die et consule, ut et pleræque aliæ, quæ res vitii nihil adfert. Augustin. in Breviculo Collat. III. *Cognitor interlocutus est, evidentissime legibus definitum, imperialia Constituta, etiamsi Coss. non legerentur, in dubium non vocari.* Personalia certe beneficia sine die et consule non valent, *l. si quis, sup. de div. rescr.*

III. *Iidem aa. Julio.* Cum decurionatus honorem sponte susceperis, ab albo eximi, licet annosum te esse dicas, non potes. *pp. Id. Nov. Diocletiano a. II. et Aristobolo. Coss.*

Constitutionibus cautum est, invitos ad decurionatus honorem non vocari eos, qui majore sunt annis 55. Qui tamen sua sponte susceperint decurionatum licet excesserint annos LXX. non eimentur decurionum albo.

IV. *Iidem aa. Cassiano.* Cum adoptivum ex adoptantis dignitate decurionis filium effici nulla dubitatio fit, pro atrocibus injuriis eum, quem ad vicem naturalis pignoris tibi adscribebas a præside provinciæ illicitis corporis cruciatibus affici non oportuit, hocque congruenti pœna coercebitur. *pp. XI. Kal. Dec. Diocletiano a. II. et Aristobolo Coss.*

Decuriones plebejorum pœnis tormentis non adficiuntur. Sed nec filii eorum naturales et adoptivi: quam in rem pœna definitur in *l. omnes judices, inf.* Filios pignera vocat. Sunt enim ἐνέχυρα

βίου. ut Theophylactus scolasticus ait in epistolis, et Theophilus in Institutione prima. *Pignora pacis*, Seneca.

V. *Iidem aa. Alexandro*. Filios in potestate patris positos ad munera, seu honores non posse devocari falso tibi persuasum est. Sane si ad nominationem filii consensum non accomodaveris, ob administrationem ipsius minime conveniri poteris. *pp. VI. Id. * Maximo II. et Aquilino Coss.*

Filusfa. civilia munera et honores suscipere potest, nec pro eo pater invitus obligatur, nisi prætoriis actionibus, *l. 3. sup. Ne filius pro pat.*

VI. *Iidem aa. Leontio*. Expertes literarum decuronis munera peragere non prohibent jura. *Dat. VIII. Kal. Mai. aa. Coss.*

In decurionibus facultates magis spectamus, quam eruditionem literarum.

VII. *Iidem aa. Diogeniano*. Licet indivisa bona fratres habent, nihilominus tamen singuli suo nomine civilibus tenentur muneribus. *Dat. IV. Id. Mai. Paulino Ipsis aa. Coss.*

Qui munere aliquo functus est, certi temporis vacationem habet. At propter fratrem qui munere functus est, frater vacationem non habet qui munere functus non est, licet hæreditatem paternam possideant pro indiviso: nec enim ut indivisa sunt bona, ita et munera civilia: indivisa sunt munera inter patrem et filiumfam. et inter fratres qui sunt sub patris potestate, quia omnes simul unius vice funguntur atque ideo nonnunquam unus vacat propter alium.

VIII. *Iidem aa. Platoniano*. Infamia quæ tibi abominanda est, non etiam amissionis oculorum casus quæsitum tibi adimit honorem. *Dat. XVI. Kal. Feb. Nicomediæ cc. Coss.*

Infamia et nota quælibet adimit decurionatus honorem, cæcitas non item: quinimo cæcus et senator, et decurio, et judex fieri potest, non tamen magistratus: nam in magistratu majestatem ampliorem exigimus. Persæ ne coclitem quidem ad regni principatum aliamve dignitatem admittebant, auctore Procopio.

IX. *Iidem aa.* * In albo decurionum describendo, patrem non abenti filios anteferri constitit.

Pro *describendo*, quidam Codices habent, *præscriptis*. Puto legendum, *proscribendo*, ut in *l. Herennius. ff. eod.* Præfertur in albo proscribendo is qui liberos habet non habenti. et ita ex septimo capite legis Juliæ ex Coss. ei qui liberos habet in potestate aut bello amisit, priori fasces sumendi potestas fit, auctore Gellio lib. 2. qui liberos habent, plus sunt de rep. solliciti, quam qui non habent. Addatur *l. spurii*, §. *ultim. ff. eod.*

X. *Iidem aa. Aurelio*. Si ultra septuagesimum ætatis annum patrem tuum esse præses provinciæ perspexerit, eum personalium munerum vacatione perfrui providebit.

A personalibus muneribus excusat ætas LXX. annorum, nec tamen decurionatu solvit.

XI. *Iidem aa. ad Maximum*. Uxorem pro marito decurione conveniri non posse proculdubio est.

Dos tamen tenetur ob civile munus vel honorem mariti, nec speciale hoc est in primipilatu. Paraphperna non tenentur, *l. 3. sup. Ne uxor pro mar.*

XII. *Iidem aa. Zotico.* Nec infames immunitatem habere, cum hæc privilegii, non notæ sit, convenit. *Dat. V. Kal. Dec. aa. Coss.*

Infamia repellit ab honoribus. Immunitatem et vacationem munerum, quæ ex privilegio tantum datur, non tribuit, *l. 1. inf. de iis, qui non imp.*

XIII. *Iidem aa.* * A muneribus decurionatus nec sententia præsidis in perpetuum, nec anni quinquaginta, nec podagræ valetudo præstat excusationem.

In perpetuum decurionatu prohibitus non excusatur a muneribus civilibus. Sed neque podagricus, chiragricus, ischiadicus. nam ii morbi cessationem

et intervalla habent. Pro L. mallem LV. Tot anni excusant a decurionatu, non a munerib. Eustathius tamen περὶ χρόνων legit L.

XIV. *Imp. Constantinus a. ad Evagrium*. Nemo judex aliquem suo arbitrio de curia liberet: nam si quis fuerit hujusmodi infortunio depravatus ut debeat sublevari, de ejus nomine ad nostram scientiam referri oportet ut certo temporis spatio civilium munerum ei vacatio porrigatur. *pp. Id. Mart Constantino a. III. et Licinio III. Coss.*

Præses provinciæ tribuere munerum vacationem non potest, etiamsi justa videatur dandæ vacationis causa subesse, veluti paupertas, aut eversio bonorum, aut morbus sonticus. Sed impetranda est a principe, *l. 1. inf. de iis, qui a prin. vac. acc.*

XV. *Iidem a. Hilariano Correctori Lucaniæ et Brutiorum.* Universos decuriones volumus a tabellionum officiis temperare. *Dat. III. Kal. Feb. Sabino et Ruffino Coss.*

Decuriones tabellionum officio pro dignitate fungi non possunt. Tabelliones tamen ad decurionatum vocari possunt, *l. si quis decurio, sup. ad l. Corn. de fals.* cui hanc esse conjungendam inscriptiones et subscriptiones suadent. Tabelliones sunt publici contractuum scriptores, *l. 1. inf. ut nemo ad suum pat. l. 2. sup. de eunuchis, l. contractus, sup. de fid. instru.* vel testamentorum, *l. ambiguitates, sup. de testam.* Instrumenta, ab eis conscripta ἀγοραῖα dicuntur, *Nov.* 73. 52. 49. 117. 142. *et edicto* 7. Forensia sive publica, *l. comparationes, sup. de fide instr.* De eis specialis est *Nov.* 44. περὶ συμβολαιογράφων, ex qua intelligitur, habere eos stationes suas, quas et gradus et scamna Græci vocant, et ministros sive discipulos, itemque adjutorem sive substitutum confirmatum apud acta magistri census. Et Leonis *Nov.* περὶ πολιτικῶν σωματείων διατάξεων ex qua intelligitur, fuisse certum tabellionum corpus sub primicerio, a quo ex collegii sententia tabelliones quique creabantur, non nisi homines fidei probæ et scribendi loquendique peritissimi, nec non et jurisperiti, qui tenerent libros LX. βασιλικῶν, et haberent ἐπὶ στόματος, ut ait, XL. titulos Enchiridii, de quibus Harmenopulus in præfatione Adjicitur, creationem eorum insinuandam esse præfect. urbi, creatoribus jurantibus se nec ambitione nec gratia ulla, sed sola virtutis conscientia ad novi tabellionis electionem adductos, atque ita in secretario præf. urbi annuli signatorii oblatione, ejus promotionem fieri. Duci autem eum ad præf. urbi indutum ephestride, ac deinde promotione facta ad templum, ceteris tabellionibus eadem indumenta gerentibus, ibique pro ephestride ei a sacerdote dari album φελώνιον superdicta prece. Adjicit et inepta quædam alia: et ad extremum, licere συμποσιάζειν κατὰ τῶν συμπαρόντων καὶ συνευφραίνεσθαι· quæ omnia in Doctoribus creandis plerique nunc observant diligenter. At in ea Nov. Tabularii appellantur. Posterior ætas multa mutavit vocabula. Tabularii in libris nostris sunt qui civitatum aut provinciarum chartas et rationes tractant atque supputant, qui præsunt tabulario civitatum, in quo pleraque publica et privatorum reconduntur, veluti debitorum obsignatæ pecuniæ, quod ex multis locis liquet, qui sunt infra supraque. In rebus tamen privatorum plerumque adhibebantur, vel ut pro imperitis literarum scriberent aut subscriberent, vel ut pro stipulari nequeuntibus stipularentur quasi personæ publicæ: qua de re sunt multi loci, quos nolo notare: eamus porro.

XVI. *Idem a. ad Hilarianum proc. Africæ.* Si quis decurio vel propriæ rei causa vel reipublicæ, cagatur nostrum adire comitatum, is non ante discedat, quam insinuato judici desiderio proficiscendi licentiam consequatur: quod si pro sua audacia parvi aliquis hanc fecerit jussionem, indignationem competentem sortiatur. *pp. VII. Id. Jul. Carthag. Crispo III. et Constantino a. VII. et Constantio cæs. Coss.*

Ne decuriones suæ vel publicæ rei causa ad sacrum comitatum veniant sine commeatu præsidis. Obstare videtur *l. pen. inf. de legation.* Respondeas, præsidi decretum et causam legationis non insinuari, commeatum tamen sive ἀπολυτικὴν ab eo postulari.

XVII. *Idem a. ad Evagrium pp.* Qui derelicta curia militaverit revocetur ad curiam, *Dat. XVI. Kal. Jun. Constantino a. VII. et Constantio c. Coss.*

Qui militaverit in exercitu vel officio magistratuum.

XVIII. *Idem a.* * Si ad magistratum no-

minati aufugerint, requirantur: et si pertinaci eos animo latere patuerit, his ipsorum bona permittantur, qui præsenti tempore in locum eorum ad duumviratus munera vocabuntur: ita ut si postea reperti fuerint, biennio integro onera duumviratus cogantur agnoscere: omnes enim qui obsequia publicorum munerum tentaverint declinare, simili conditioni teneri oportet. *Dat. III. Kal. Octob. Serdicæ Constantino A. VII. et Constantio IV. Coss.*

Duumviri sunt magistratus municipales annui, refugæ biennales: fuere in aliis municipiis Quatuorviri, *l.* 1. *inf. de sol. et lib. deb. civ.* In aliis Ædiles, *l.* 2. *inf. tit. prox. l. qui insulam*, §. *Ædilis, ff. loc.* Juvenalis, Sat. 111.

Sufficiunt tunicæ summis ædilibus albæ.

Arpinum habuit Ædiles. Cicero XIII. Epistol. *Ædilem filium meum fieri volui. I enim magistratus in nostro municipio nec alius ullus creari solet*, et XV. ad Attic. *Nummos Arpinatium si L. Fabius Ædilis petet.* Lanuvium Dictatores, in Orat. pro Milone. Capua Prætores 11. Agr. Fundi, Horatio teste, nisi prætorem pro duumviro dixit, ut Acro interpretatur more Græcorum, qui Duumviros στρατηγοὺς vocant. Inde Spartianus in Adriano: *Per latina oppida Dictator et Ædilis et Duumvir. fuit.* Alexandria Hypomnematographos, *l.* 59. *inf.* Qui abierunt Duumviratu, Duumviralitii dicuntur. August. de cur. pro mortuis: *Curialis pauper vix illius loci Duumviralitius.* Dicuntur et Duumvirales et Duumviratii.

XIX. *Idem a. ad Lucretium.* Vacuatis rescriptis, per quæ munerum civilium nonnullis est vacatio præstita, omnes civilibus necessitatibus aggregentur, ita ut nec consensu civium vel curiæ præstita cuiquam immunitas valeat, sed omnes ad munerum societatem conveniantur. *Dat. VIII. Kal. Nov. Heracleæ Constantino a. VII. et Constantio IV. Coss.*

Non valent rescripta quibus nonnullis civilium munerum vacatio conceditur, etiamsi adsit consensus curiæ vel civium, *l. nemo*, *sup. hoc tit. et l.* 1. *inf. de iis qui a princ. vac. accep.* de temporaria vacatione loquuntur.

XX. *Impp. Constantius et Constans aa. ordini Civitatis Ædesenæ.* Circensium magistratus desertores ad eam gravitas tua faciat necessitatem conditionis urgeri, ut quascunque pro his expensas civitas prorogaverit, refundere protinus, ac repræsentare cogantur. *Dat. XIV. Kal. Feb. Naissi Acindino et Proculo Coss.*

Sic reposui inscriptionem, ut erat in vetustissimo libro, quem habemus. At Cod. Th. habet *Constantinæ.* Hæc urbs est Phœniciæ, Edessa Osroenæ. Scripta etiam videtur hæc lex fuisse ad præsidem Osroenæ: quoniam ait, *ad eam gravitas tua.* Sententia legis hæc est, Duumviros non edentes ludos Circenses, protinus Reip. reddere compelli ea quæ in eam rem Resp. prorogaverit. Similis est de prætoribus lex ejusdem Constantii lib. VI. C. Th. his verbis: *Pro eo, quem absentem tempus editionis invenerit, erogationem debitam fiscus expendat, post adventum cuncta quæ prærogata fuerint soluturo.*

XXI. *Iidem aa. Nemesiano Com. Largitionum.* Curiales omnium civitatum nullam pro re privata nostra debent inquietudinem sustinere: nec hujusmodi oneribus velut extraordinariis occupari, quoniam satis est si civitatum munera per eos congrue compleantur. *Dat. Prid. Id. Aug. Bessæ Acindino et Proculo Coss.*

Curiales pro Rep. subeunt munera, non pro re privata principis, et generaliter alienis, humilioribus, extraordinariis oneribus Reip. subducendi non sunt *l. pen. inf. de suscep. l.* 17. §. *exigendi*, *ff. ad munic.*

XXII. *Imp. Julianus a. Juliano Comiti Orientis.* Eos indulserunt veteres principes ex materno genere curialibus Antiochenis adscribi, quos patris conditio nullius vindicaret juri civitatis. *Dat. V. Kal. Sept. Antiochiæ Mamertino et Nevitta Coss.*

Partem patriæ nullam ducimus ex matre, licet ita Virgilius scripserit VIII. *Gnatum exhortarer ni mistus matre Sabella, Hinc partem patriæ traheret.* Ideoque patre non curiali natus, etiamsi mater sit ex curiali genere, non obligatur curiæ maternæ civitatis, *l. nullus* 2. *inf. hoc tit.* Excipitur hac lege curia Antiochena, quæ sibi vindicat etiam eos, qui nascuntur patre libero, matre decurionis filia, *l.* 62.

inf. hoc tit. cujus privilegii gratiam Imp. Leo facit certis personis comprehensis, *l.* 61. *inf. hoc tit.* et hanc Juliani legem invenies a Zosimo relatam lib. 5. Est igitur hoc unum privilegium Antiochenæ civitatis, quam Am. Marcellinus xx. Orientis pulchrum apicem, Herodianus IIII. *οὐ πολύ τι τῆς Ῥώμης μεγέθει ἀπολειπούσαι.* Procopius 1. de bell. Pers. *πλούτῳ τε καὶ μεγέθει καὶ πολυανθρωπίᾳ πόλεων πρώτην ἁπασῶν τῶν ἐν τοῖς ἑῴοις.* Dissimilia aliquantum sunt ea privilegia quæ Iliensibus et Delphis et Ponticis concessa sunt, *l.* 1. *ff. ad municip.* Nec enim id eis datum est, ut editus matre curiali et patre non curiali, curiam maternam sequatur, sed ut editus utroque parente curiali, matris Iliensis aut Delphicæ aut Ponticæ potius curiam sequatur. Iliensibus id datum est propter inclitam nobilitatem civitatis et originem civitatis Romanæ: qua ratione Claudii temporibus soluti etiam sunt omni publico munere, *l. non tantum*, §. *Iliensibus*, *ff. de exc. tut.* et Tacitus XII. et Strabo XIII. et Svetonius in Claudio. Delphis idem datum est propter religionem. Ponticis cur, nescio, qua lege scio, nempe Pompeja, auctore Plinio X. Epist. Illis qua lege nescio. Dum sit quod scias, si quid ad hæc sit quod nescias, laus est, quam hac sola ex parte capto. Ex altera sibi pergant sumere qui cœperunt. Undique enim sibi quisque vindicat nostra. Video, nec invideo: et malo ut aliis bene sit de meo, quam mihi male de alieno.

XXIII. *Idem a. Juliano Comiti Orientis.* Providendum est eorum novitati decurionum, qui nuper nomen curiis addiderunt, ne præteritis debitis susceptorum onerentur: sed conventis propter hæc debita his, qui ea præcedentibus delegationibus contraxerunt, nullam eos molestiam pro sarcina nominationis alienæ sustinere patiaris *pp. Byritho Kal. Nov. Mamertino et Nevitta Coss.*

Susceptores publicorum tributorum ex decurionibus creantur, *l.* 5. *sup. de exact. trib. l.* 8. *inf. de suscep.* quod tamen eis ademit Anastasius constitutis vindicibus. At novi decuriones non onerantur præteritis debitis susceptorum, quos ipsi non nominaverunt. Ait, *delegationibus*, quod susceptoris officio nemo fungatur sine delegationibus.

XXIV. *Idem a. Leontio Consulari Palestinæ.* Si quis decurio pater sit duodecim liberorum, honestissima munerum quiete donetur. *Dat. Kal. Mart. Antiochiæ, Juliano a. IV. et Salustio Coss.*

Pro XII. C. Th. et libri scripti hābent XIII. quod duobus II. mutatis in V conjecturam facit esse legendum XVI. Tot enim desiderantur in *l. semper*, *ff. de ju. immun.*

XXV. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Provinciales Bizacenos.* Curiales ultra terminos propriæ civitatis non jubeantur a moderatoribus provinciarum exhibere sui præsentiam, nisi publica necessitas exegerit. *Dat. Prid. Id. Sep. Aquil. Divo Joviano et Varroniano Coss.*

No. 45. inter alia decurionum privilegia hoc refertur, ne in aliam regionem pertrahantur, debent enim curiæ suæ assiduam et constantem operam.

XXVI. *Iidem aa. ad Modestum pp.* Quidam ignaviæ sectatores, desertis civitatum muneribus captant solitudines ac secreta, et sub specie religionis cum cœtibus monazonton congregantur: hos igitur atque in hujusmodi deprehensos erui latebris, consulta præceptione mandamus; atque ad munia patriarum subeunda revocari, aut pro tenore nostræ sanctionis familiarium rerum carere illecebris, quas per eos censuimus vindicandas, qui publicarum essent subituri munera functionum. *pp. Byritho Kal. Jan. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Pertinet hæc lex ad monachos Ægypti (quibus fuit Valens pertinaciter infensus) *l.* 63. *C. Th. de decur.* nec tamen ad omnes, sed ad eos tantum qui curia relicta Ægypti solitudines quæsissent: qua ex re capite minuti non censebantur: bona namque propria et testamenti factionem retinebant, *l. generaliter*, *sup. de episc. et cleric.* At ex ea vita non redeuntibus ad communem utilitatem, hæc constitutio adimit bona, quæ addicit iis qui eorum vice civilia munera gesserint, ut *l.* 18. *sup.* De monachis est locus singularis apud Hieronymum in Philone. Idem Valens dicitur legem dedisse, ut monachi inviti militiæ nomen darent. *Ignaviæ sectatores*) *L. cum de indebito*, *De probat.* Valerius maximus: *qui per religionis simulationem alimenta inertiæ quærunt.*

XXVII. *Iidem aa. Mauris Sitifensibus.* Privilegio militiæ paternæ se non vindicet, quem assuetus curiæ nexus adstringit, quod si militari avo et patre decurione nascetur, paternæ erit succedaneus functionis. *Dat. IX. Kal. Mai. Trever. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Qui natus est avo decurione, patre milite, avi conditionem sequitur. Qui patre decurione, avo milite, patris: denique curiæ causa est potior. Pro *assuetus*, veteres habent, *habitus*, quod significat avitus, ut jam ante indicavi III. *Sent. Pauli tit.* IV. Sic apud Hieronymum de vig. ser. *Proba nunc habitas venundare dicitur possessiones*, et Tacitus 13. *Per luxum habitas possessiones dissipassent.*

XXVIII. *Iidem aa. ad Voluzianum p. v.* Nullus qualibet prærogativa fultus, a debitis muneribus habeatur immunis. *Dat. IV. Kal. Jul. Med. Valent. et Valente aa. Coss.*

Nullus, decurio. *Prærogativa*, id est, dignitate aut militia.

XXIX. *Iidem aa. Germano pp. Galliarum.* Nati ex inquilinarum nostræ domus matrimonio et patre decurione, non patrum suorum, verum matrum conditionem sequantur. *Dat. III. Id. Oct. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Plures sunt casus, quibus qui nascuntur ex justis nuptiis, matris non patris originem sequuntur. Unum habuimus supra de Iliensibus, Delphicis, Ponticis, Antiochenis. Aristoteles III. Polit. ὁ ἐκ πολίτιδος ἔν τισι δημοκρατίαις πολίτης ἐστί. Est hic alius si qui nascantur ex inquilina vel colona dominica et patre curiali: hi namque coloniam vel inquilinatum sequuntur potius, quam curiam, quod videtur abrogatum *Nov.* 38.

XXX. *Iidem aa. ad Modestum pp.* Procuratores reipublicæ actionibus publicis debere uti non venit in dubium.

Idem est procurator et curator Reip. Is judex est et censor rerum ad civitatem pertinentium, et ideo λογιστὴς appellatur, id est, ut Gr. interpretantur κριτής, δοκιμαστής, *l.* 3. *sup. de mo. mul. l.* 2. *sup. de sen. quæ sine cer. quant. l. ult. ff. de off. ads.* Et est ex decurionibus. Prædia publica et vectigalia locat, pecuniam publicam tractat, opera et loca publica curat, *l. ad curatores*, *ff. de dam. inf. l.* 3. *§. plane*, *l.* 5. *§. idem ait*, et *§. hæc verba*, *ff. quod vi aut clam.*, *l.* 2. *et* 3. *ff. de adm. rer. ad civit. pert.* et ut est in hac lege causas Reip. agit apud præsidem aut principem. Dices, idem est procurator et curator Reip. Cur ergo cum scriptum esset in *l. pen. sup. ne de sta. def. procuratorem vel curatorem Reip.* atque ita legerint Græci, emendasti, *procuratorem rei privatæ?* nimirum quia de servo fisci eo in loco agitur non civitatis, idque de procuratore rei privatæ traditum est in *l.* 2. *et* 5. *sup. ubi cau. stat.*

XXXI. *Iidem aa. et Gratianus a. ad Modestum pp.* Ex omnibus domibus producti, qui origine sunt curiales, ad subeundam publicorum munerum functionem protrahantur: quippe cum occultatoribus talium, præter jacturam existimationis, etiam rerum discrimen incumbat, si ulterius progressi, utilitatem publicam privatis custodiis et patrociniis postponant. *Dat. III. id Jul. Ancyræ Gratiano a. II. et Probo Coss.*

Ne decuriones se ullius domus patrocinio tueantur, cujuscunque illa dignitatis sit vel fortunæ, *l.* 39. *inf.* patronos et occultatores coerceri.

XXXII. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theod. aaa. ad Neotherium pp.* Fabricenses ordinibus restituantur, qui originem curialem et propriæ munera declinaverint civitatis: reliqui ne levi quidem inquietudine pulsentur. *Dat. XVI. Kal. Apr. Thessal. Gratiano v. et Theodosio aa. Coss.*

Fabricenses sunt qui arma fabricant in publicis officinis. In eorum corpus curiales assumi non possunt *l.* 4. *inf. de fabr.* assumpti retrahuntur in curiam: idem de militibus et monachis dictum est sup. At fabricenses qui curiæ obnoxii non sunt, ne ad leve quidem munus publicum vocari possunt.

XXXIII. *Iidem aaa. Eutropio pp.* Omnes judices provinciarumque rectores a consuetudine temerariæ usurpationis abstineant,

sciantque neminem omnino principalium aut decurionum sub qualibet culpæ aut erroris offensa cruciatibus esse subdendum. Quod si quis forte judicum in hanc pertinaciam illiciti furoris eruperit, quod audeat principalem aut decurionem, et suæ curiæ (si sic dici oportet) senatorem tormentis subdere: viginti librarum auri illatione multatus, et perpetua infamia inustus, ne speciali quidem rescripto notam eruere mereatur: et officium quinquaginta librarum auri multam fisco nostro cogatur inferre: quoniam ut pertinaciæ judicis sui resistat, liberam eidem contradicendi permittimus facultatem. *Dat. XII. Kal. Aug. Heracleæ Eucherio et Syagrio Coss.*

Hæc lex pænam statuit in præsides, et officia, qui principales et decuriones pœnis aut tormentis plebejorum, veluti eculeo, ungulis, fidiculis subjecerint. In C. Th. de plumbatis hac lege nominatim cautum est: quod removit Tribonianus propter *l. quilibet, inf.* In constitutione Constantini et Licinii, quæ extat in Augustini epistola 68. et lib. III. contra Cresconium, ita legitur: *Vigentium pervidimus ideo minime tortum, quod se decurionem Ziquensium civitatis esse asseverarit. Principalium*) Principales sunt decurionum primi, a quibus distributionum omnium forma procedit, ut est in *C. Th. tit. de iis quæ admi. vel off. publ. ger.* non tamen extraordinariarum ex *l. 4. C. Th. de ext. mun.* Hos intellexit Tertullianus de corona militis, dum ait *Coronatur et vulgus nunc ex principalium proprietatum exultatione.* Hi vel. x. erant, vel v. vel xx. pro curiarum amplitudine et numero. Inde decemprimi Curiales, *l. 2. C. Th. de quæst. l. 44. conjuncta l. 42. C. Th. de iis qui super rel. cont. l. 39. C. Th. de epis. et cler.* Ut autem in schola domesticorum vel notariorum est primicerius caput scholæ, quem sequuntur decemprimi, ita in curia est summo loco primus curiæ, *l. Alexandrinis inf. l. 127. C. Th. eod. tit.* ut in Senatu princeps senatus, qui primus sententiam rogatur, et inde ab eo sunt quinque aut decem aut viginti primi. Primo curiæ similis est qui a Gregorio major populi appellatur, Germanis *Mejer*, Gallis *Mere*, qui et *Vimere* dicunt, pro vi majore, et *Mermonstier*, pro majori monasterio. Principalibus, qui Scabini antiqua satis appellatione, vel Consules, vel Jurati, vel Capitolini, vel Pares. Reliquis, qui præter eos consilii publici causa evocari solent in curiam. *Aut erroris*) Quidam Codices, *anterioris. Quoniam ut pertinaciæ*) Tertullianus de anima: *Gravior invidia est in præsidem cum officia pulsantur, plus cæditur qui jubet, quando nec qui obsequitur excusatur.*

XXXIV. *Iidem aaa. Floro pp.* Si quis procurationem facultatum suarum curiali crediderit esse mandandam, totius dignitatis exceptione depulsa, gravissima pœna plectatur: ille vero qui immemor libertatis et generis, infamissimam suscipiens vilitatem, existimationem suam servili obsecundatione damnaverit, tradatur exilio. *Dat. X. Kal. Nov. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

Ut indignum est decurione tabellionis officium, quod diximus sup. ita et alienarum facultatum procuratio: ergo et conductio, *l. curiales, sup. de loc.* nam conductio est procurationis species, *Nov. Th. necur. alt. præd. cond.* Sed nec publicorum vectigalium aut prædiorum conductor esse potest, *l. spurii, §. decurio, ff. eod. tit. l. 97. Cod. Theo. eod. l. 2. §. 1. ff. de admin. rerum ad civ. pertin.* quod Adrianum constituisse Xiphilinus scribit. Idemque obtinuit in Senatoribus. Asconius contra Antonium: *Præterea Antonius*, inquit, *redemptas habebat ab ærario vectigales quadrigas, quam redemptionem Senatori habere licet per legem.*

XXXV. *Iidem aaa. Postumiano pp.* In filiis decurionum retinendis priorum præceptorum decreta sublimitas tua custodiat. Eos quoque, qui advocationis obtentu curialia onera declinant, agere universa compellat, quæ et si necessitas non exigit, tamen patria non remittit. Quin ipsos etiam filios magistrorum, qui ex curiali stirpe descendunt, simili modo obnoxios esse decernat. *Dat. VIII. Id. Apr. cp. Nerobaude II. et Saturnino Coss.*

Tria in hac lege eaque diversa proponuntur: Ut in filiis decurionum in curia retinendis præf. prætorio anteriores leges sequatur et custodiat: Ut ne quis decurio per causam advocationis civilia munera detrectet. Potest decurio fungi advocationis officio, *l. falsi, §. 1. ff. ad leg. Cor. de fal. l. 56. 57. inf. hoc tit.* nec tamen ideo, etiam si alii complures existant decuriones gerendis muneribus idonei, ipse ab eis excusatur. Ut filii magistrorum, id est, professorum artium liberalium ex curiali

genere descendentium, a civilibus muneribus non excusentur, ut patres.

XXXVI. *Iidem aaa. ad Basilium Com. s. l.* Exemplo senatorii ordinis patris originem unusquisque sequatur, nec valeant specialiter delata rescripta, si quis se, matris origine defensa, a majore curia ad minorem transferri fortasse promeruerit: neque ulla pro more provinciæ referri sinatur exceptio. *Dat. XVI. Kal. Jul. Romæ Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Editus utroque parente curiali, regulariter patris curiam sequitur, nec auditur si opposita matris origine, a patris majore civitate ad maternam, quæ minor est, ut scilicet minoribus oneribus subjiciatur, transire velit. Excipiuntur civitates aut provinciæ, quibus contraria huic regulæ privilegia data sunt, de quibus diximus supra. Privilegia civitatibus aut provinciis hac de re concessa valent. Beneficia specialiter uni personæ delata non valent. Consuetudo etiam contraria non valet.

XXXVII. *Iidem aaa. Postumiano pp.* Quotiescunque se ex rescriptis nostris aliquid impetrasse contendunt hi, quos obnoxios curiæ vel origo fecerit, vel latum inter partes judicium designaverit: nullam prorsus spem curiam declinandi ex colore sacræ jussionis accipiant. *Dat. XIV. Kal. Aug. cp. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Curiæ subjicit nos origo vel res judicata vel incolatus vel possidendi condicio. Improbat autem hæc lex specialia rescripta in fraudem curiarum impetrata, ut *l.* 19. *sup.*

XXXVIII. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Ne quis officialium pœnæ specie atque æstimatione curiæ dedatur, nisi si quis forte curiam defugiens, ob hoc cœperit militare, ne ingenitis fungatur officiis. Omnes itaque omnino judices tuæ censuræ subditos admonebis; ne quis eorum æstimet curiæ loco supplicii quemquam deputandum, cum utique unumquemque criminosum non dignitas debeat sed pœna comitari. *Dat. VIII. Id Nov. cp. Ricomere et Clearcho Coss.*

Officiales præsidum pœnæ specie in curiam non damnantur, alioquin pœna dignitatem tribueret. Pœna deteriorem non meliorem ejus qui punitur, condicionem facit, ideoque Urbaniciani recte damnantur in corpus pistorum, *l.* 2. *inf. de app. præf. ur.* monachi abjecta stola sive tribonio, vel clerici deserto ordine ecclesiastico in curiam vel in cohortem, quasi videantur a meliore condicione in deteriorem transferri, *Nov.* 5. *et* 6. Officiales in curiam non item. Sed neque suarii in corpus pistorum, *l. ne quis, sup. de pœnis*, quia hoc genere pœnæ rei condicio deterior non fit. *Ingenitis*) Originalibus. Hic vero non tam datur, quam redditur curiæ. *Censuræ*) Præsides subjecti sunt præf. prætorio, *l. quilibet inf.* Cassiodorus in Psal. 104. *Quæ potestas hodie retinetur a præfectis, qui et vice sacra judicant, et cunctarum provinciarum potestatem maximam habere noscuntur.*

XXXIX. *Iidem aaa. Evsigno pp.* Curiales, qui se privilegio domus nostræ defendi posse crediderint, ad curiam retrahantur, et propriis functionibus mancipentur, et publica damna sarciant. *Dat. VIII. Kal. Jan. Honorio Nb. p. et Evodio Coss.*

Ut curiales ex domo principis non secus atque ex domibus privatorum in curiam retrahantur.

XL. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Cyne. pp.* Quilibet principalium vel decurionum, si vel decoctor pecuniæ publicæ, vel fraudulentus in adscriptionibus illicitis, vel immoderatus in exactione fuerit inventus: juxta pristinam consuetudinem non solum a vobis, quibus propter loci dignitatem rerum summa commissa est, verum et a judicibus ordinariis plumbatarum ictibus subjiciatur. *Dat. Die Kal. Apr. cp. Valentiniano a. III. et Eutropio Coss.*

Id primum moribus obtinuit, ut plumbatis castigari curiales possent, postea fuit mutatum *l.* 85. *C. Th. de decur.* quod attigimus *sup. l.* 33. Nunc hac lege reducitur, maxime ex iis causis, si eversores pecuniæ publicæ, si iniqui descriptionum arbitri, si superexactores vel concussores fuerint. Quod in corona Romani decurionis Prudentius expressit eleganter, qui cum non posset fidiculis subjici, plumbatis subjectus est, ne virum clarum ut ait, plebeja pœna damnaret. Gradu reorum for-

mam tormentis dari. Eversorem dixi, quem lex decoctorem, qui ita definitur a Græcis, *ὁ χρεωστῶν τινὶ καὶ διά τινος μηχανῆς παρασκευάσας ἐκκεπτωκαι τὸ χρέως καὶ μὴ καταβληθῆναι τῷ δανειστῇ*. Igitur decoctor est, qui quasi mutuatus sit contra S. C. cum tamen sit paterf. non sol it, vel qui quasi inops, cum sit dives, utitur novis tabulis, vel cedit bonis. Tertullianus in Apol. *Temporum vectigalia quotidie decoquunt. Rerum summa*) Marcellinus XVII. loquens de præf. præto. *Cui Augustus summam commiserit rerum. Constantinus A. ad Ablavium PP. Apud vos qui judiciorum summam tenetis.* Evagrius lib. III. c. XLII. *Μαρίνου τὴν κορυφαίαν διέποντος τῶν ἀρχῶν ὃν οἱ πάλαι ὕπαρχον τῆς αὐλῆς ἐκάλουν*. quod Latine sic reddi debuit, *Marini summam judiciorum tenentis, quem olim præf. prætorio vocabant.* Procopius male, *ὃν πραίτωρα καλοῦσι*, lib. 3. Bel. Vand. non enim *prætorem* vocant, sed *prætorii præfectum.*

XLI. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Decurio fortunam quam nascendo meruit, suffragiis atque ambitione non mutet: et si vacare per senectutem potuerit, propter ordinationem, quæ per plurimos cito definiri solet, curiam non relinquat. *Dat. Prid. Non. Jul. cp. Valentiniano a. III. et Eutropio Coss.*

Ne quis emendicatis decurionum suffragiis segreget se a curia, veluti senex, qui decurio non fit invitus, si post decurionatum ad eam ætatem pervenerit, curia non solvitur ne ceterorum quidem consensu et emendicato decreto, quod fieri solet, et facile.

XLII. *Imppp. Theodosius, Arcadius, et Honorius aaa. Abundantio comiti et magistro utriusque militiæ.* Militaribus viris nihil sit commune cum curiis, nihilque sibi licitum sciant, quod suæ non subjectum est potestati: nullum injuria, nullum verbere, nullum gravi pulsatione tribunus, duxve, aut comes curialem principalemve contingat. Si quis posthac temerario et inconsiderato ausu ullum ex principalibus viris usurpata attrectaverit injuria: sciat se decem libris auri esse multandum. *Dat. Prid. Kal. Aug. cp. Arcadio a. et Rufino Coss.*

In principales vel decuriones civilium magistratuum jurisdictio est, *l.* 47. *inf.* non militarium veluti tribunorum. Ait, *Duxve, aut Comes.* Veteres libri consentientes cum Theodosiano, *Dux ille an Comes sit*: quomodo plerique latini auctores loqui solent.

XLIII. *Iidem aaa. Rufino pp.* Omnes qui curiali abstricti sanguine, diversis se officiorum privilegiis, et actuum præjudiciis aggregaverunt, reddendos muniis esse non ambiges: sed nec rescripta aut adnotationes ad munerum fugam prodesse permittimus. *Dat. Prid. Id. April. cp. Theodosio a. III. et Abundantio Coss.*

Quod de officiorum privilegiis et actuum præjudiciis, congruit cum . 17. 28. 32. 35. 39. Quod de rescriptis, cum *l.* 19. 36. 37.

XLIV. *Iidem aaa. Rufino pp.* Nullus solius materni sanguinis vinculis illigetur: quia mulieris infirmitas nunquam hujusmodi functionibus reddit obnoxios, a quibus ipsa habetur immunis. *Dat. V. Id. Aug. cp. Theodosio a. III. et Abundantio Coss.*

Dixi hac de re in *l.* 22. *et* 29.

XLV. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Ennoio Proc. Africæ.* Nominationum forma vacillare non debet, si omnes qui albo curiæ detinentur, adesse non possunt: ne paucorum absentia sive necessaria, sive fortuita debilitet, quod a majore parte ordinis salubriter fuerit constitutum: cum duæ partes ordinis in urbe positæ totius curiæ instar exhibeant. *Dat. XVII. Kal. Jun. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Huic legi conjungenda est *l. nominationes, sup. de appel.* quæ eandem inscriptionem et subscriptionem habet. Non possunt fieri nominationes sive creationes ad munera civilia citra consilium decretumque publicum, præsentibus omnibus decurionibus, aut saltem duabus tertiis totius ordinis, *l.* 3. *ff. de dec. ab ord. fac. l. nulli, ff. quod cujusque univers.*

XLVI. *Iidem aa. Theodoro pp.* Ad subeunda patriæ munera dignissimi meritis et facultatibus curiales eligantur, ne tales

forte nominentur, qui functiones publicas implere non possint. *Dat. IV. Kal. Oct. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Ad munera, veluti ad sacerdotium provinciæ, nominantur potiores, id est, locupletes, et de Repub. bene meriti: et hoc est quod ait *l. honores, ff. eod. tit. honores, et munera non ordinationi, sed potioribus injungi*, hoc est, non tam vices spectari quam vires: quod de tutelis Paulus scripsit 2. recep. Sentent.

XLVII. *Iidem aa. Cæsario pp.* Curiales qui honorariam adepti sunt comitivam dignitatem, formidare debent eos, quorum moderationi sunt commissi; nec se existimare ideo meruisse dignitatem, ut judicum præcepta despiciat. Quod si in eadem culpa perseverent, quinque librarum auri multæ obnoxii subjugentur, honore quoque quem prodiderint, spoliandi. *Dat. IV. Kal. Jul. cp. Olybrio et Probino Coss.*

Curiales sunt sub jurisdictione præsidis, etiamsi honorati sint titulo comitis consistoriani, vel ordinis primi aut secundi. Honorem prodit qui eo abutitur ad judicum contemptionem.

XLVIII. *Iidem aa. Florentino p. v.* In successione curialium decernimus, ut etiam si patres decesserint teneatur adgnatio. *Dat. XII. Kal. Jan. Med. Cæsario et Attico Coss.*

Agnasci dicuntur posthumi. Hic igitur est legis sensus, non tantum natos, sed et posthumos sequi curialem fortunam patris. Quia enim lex ait, *Patres*, de aliis quam de filiis accipienda non est. De agnatis certe haudquaquam, quandoquidem decurionum agnati, etiam si eis hæredes existant, eorum conditionem non sequuntur.

XLIX. *Iidem aa. Theodoro pp.* Omnes qui quolibet curiæ jure debentur, cujuscunque superstitionis sint, ad implenda munera teneantur. *Dat. Id. Feb. Med. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Quolibet jure, puta genere, actu, re judicata. *Cujuscunque superstitionis*, puta Judæi aut Hæretici. Theodosius ait cujuscunque sectæ in *l. curiales, sup. de hæret.*

L. *Iidem aa. Eutychiano pp.* Omnes omnino curiales in originalibus ac debitis perpetuo curiis perseverent, et qui ex his ad provinciarum regimen atque administrationem qualibet fraude atque ambitione pervenerint, sciant se non solum in sua curia remansuros, sed etiam cunctis rursus ab exordio muneribus servituros. *Dat. VIII. Kal. Nov. cp. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Qui fraude vel ambitione facti sunt rectores provinciarum, revocantur in curiam, ita ut omnia curialia munera, et si jampridem ex eis quædam obierint, ex integro obire et repetere cogantur. Ait, *Originalibus*, genere: *Debitis*, quolibet alio jure.

LI. *Iidem aa. Messalæ pp.* Quamvis provisum fuerat congruæ emendationis occursu, quemadmodum curiales, militiæ nomine et honore suspenso, officiis redderentur: tamen quia hoc callido consilio repererunt, ut evitatis provinciæ suæ finibus, tanquam his eorum tantum interdictus fuisset accessus, peregrinos expeterent commeatus: ne diutius in perniciem curiarum latitandi spes et solatium eos impunitatis exacuat: horum cupiditatibus obviamus, ut ex eorum bonis, qui se vel prosecutioni vel muniis civitatum, interdictæ dudum ambitione militiæ, vel qualibet fraude subtrahere conati fuerint: curiis quas deseruerant, consulatur. Itaque si vocati edictis intra anni metas (hi tamen qui manifestis curiæ nexibus illigantur) latere potius, quam redire maluerint: sciant post emensum annum, interpellatis provinciarum moderatoribus, ex facultatibus suis curiis, quas destituerunt, esse consulendum neque enim de immaturo præjudicio temporis possunt brevitatem causari. *Dat. XVII. Kal. Sept. Theodoro v. c. Cos.*

Qui relicta curia militiæ nomen dederunt, aut revocantur, aut post annum bona eorum addicuntur curiæ, vel etiam iis qui eorum vice munera subeunt, ut demonstratum est sup. Et non tantum in patria,

sed et in peregrino solo decuriones militare prohibentur. Prosecutioni ait eos se subtrahere, qui longissime absunt. Huic conjungenda est *l. pen. sup. de resc. vend.*

LII. *Iidem aa. Probino Proc. Africæ.* Quis tam inveniri iniquus arbiter rerum potest, qui in urbibus magnifico statu præditis, ac votiva curialium numerositate locupletibus, ad iterationem quempiam transacti oneris compellat: ut cum alii nedum pene initiati curiæ sacris fuerint, alios et continuatio et repetitæ sæpe functiones adficiant? *Dat. XVI. Kalend. Apr. Mediol. Cæsario et Attico Coss.*

Nemo cogitur munera civilia iterare vel continuare: æquum enim non est, aliis idoneis existentibus, qui nondum munus ullum curiæ attigerunt, eos qui attigerint iterum prægravari. Si civium sit inopia, aliud dicendum est, *l. 3. inf. quemad. civ. mun. ind.*

LIII. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Euchario Proc. Africæ* Duumvirum impune non liceat extollere potestatem fascium, extra metas territorii propriæ civitatis. *Dat. VI. Id. Mart. Raven. Honorio IX. et Theodosio v. aa. Coss.*

Duumviri imperium non habent, *l. ea quæ, ff. ad municip.* Jurisdictionem habent usque ad certam quantitatem, ut v. Sentent. Pauli diximus, quam tamen defendere pœnali judicio nequeunt, *l. 1. ff. si quis jus dic. non op.* Pignoris capionem, *l. 29. §. magistratus, ff. ad l. Aquil.* Legis actionem, ut in 2. Sentent. diximus. In servos castigationem, *l. 12. ff. de jurisd. l. si privatus, ff. qui et a quib. man.* Tutoris et curatoris dationem, *l. 3. ff. de tut. et cur. dat.* quin et ordo ipse ipsum magistratum, id est, Duumvirum jure tutorem dat, *l. decreto, ff. qui pet. tut.* Præfert fasces sive bacillos, ut in 2. Agraria. Potestate sua non utitur extra territorium, sicut nec urbani magistratus. Territorium a terra malo deducere, quam a terrendo: nam et pro fundo accipitur sæpe, *l. 3. sup. de natur. lib. l. nulli, sup. de episc. et cler.*

LIV. *Iidem aa. Palladio pp.* Generali lege sancimus, ut si quis suum decurionem curiæ vindicare maluerit, si præsidis desit copia, in eundem manus injectione concessa, sciat ad examen cognitoris resultantem esse deducendum: ita ut moderator provinciæ (si quæstio fortasse fiducia defensionis ullo generatur) nisi intra tres menses causam originis competenti disceptatione cognoverit, atque convictum cum pœna restituerit debitis muneribus, vel liberum ab inquietudine pronunciaverit: decem librarum auri multam cogatur exsolvere: ejus etiam officium pari damni irrogatione teneatur. *Dat. V. Non. Maii Raven. dn. Theodosio a. VII. et Palladio Coss.*

Ordini in decurionem manus injectio est, si præsidis desit copia. Curialis conditionis quæstio apud præsidem agitur et peragitur intra tres menses: quod etiam tradidimus in *l. ult. sup. de jur. fisc.* Ait, *Ejus etiam.* Eustahius: καὶ ἡ τάξις αὐτοῦ ζημειοῦται.

LV. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Isidoro pp.* Si quis decurio, aut subjectus curiæ ausus fuerit ullam affectare militiam: nulla præscriptione temporis muniatur, sed ad condictionem propriam retrahatur, nec ipse, vel ejus liberi post talem ipsius statum procreati, quod patriæ debetur, valeant declinare. *Dat. III. Non. Apr. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Filius decurionis subjectus est curiæ, nec dum decurio. Neque autem decurio, neque subjectus curiæ xxx. vel xl. annorum præscriptione tueri se a curiæ vindicatione potest, *l. præscriptionem. sup. de præs. 30. ann.* Obstat, *l. si cohortalis, inf. de cohort.* quæ eandem inscriptionem et subscriptionem habet, eadem verba, nisi quod hæc de curialibus, illa de cohortalibus loquitur. At in cohortalibus idem prorsus nullo tempore excepto Theodosium constituisse constat ex *l. ult. Cod. The. de cohortal.* Verum Tribonianus ex Anastasii Constitutione, id est, ex *l. 4. sup. de præscr. 30. ann.* addit in *d. l. si cohortalis*, hæc verba *præter eam scilicet quæ ex* xl. *annis colligitur* (sic enim auctoribus libris scriptis legendum est) quoniam a sua Constitutione Anastasius postea solos curiales excepit in *d. l. præscriptionem.*

LVI. *Iidem aa. Isidoro pp.* Alexandrinis principalibus etsi advocatione fungan-

tur, nihilominus onus peregrinationis incumbat: nec publica cura, nisi in sua tantum civitate, committatur: et primus curiæ, cum muneribus universis expletis ad summum pervenerit gradum, comitivæ primi ordinis fruatur post biennium dignitate præstita, in curialibus tamen permaneat. *Dat. Prid. Non. Jun. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Hæc lex et tres quæ sequuntur et *l.* 1. *inf. de Alex. princ.* pertinent ad curiam Alexandrinam, et sumptæ sunt omnes ex una eademque Nov. Theodosii. Hæc curia instituta est a Severo Spartianus: *Alexandrinis*, inquit, *jus Bulentarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut sub regibus ante vivebant uno judice contenti, quem Cæsar dedisset.* Is vero judex quo Spartianus ait Alexandrinos fuisse contentos, Juridicus est Alexandriæ ὁ τῶν πολλῶν κρίσεων κύριος, ut Strabo ait XVII. de quo habemus specialem titulum. Datur autem primum hac lege Alexandrinis principalibus, etsi advocatione fungantur, quos tamen magis decere videbatur legatio, ut minime (sic accipio *nihilominus* non sine exemplis) legationis munus obire aliave qua procuratione vel cura extra suam civitatem fungi cogantur. Non dicit munus, sed cura. Principales expletis muneribus omnibus suscipiunt curas. Datur deinde aliud Primo curiæ, ut post biennium comitiva primi ordinis ornatus exeat, non quidem e curia, sed ex primicerio. De Primo curiæ diximus supra. De biennio, de primiceriis, de comitibus primi ordinis dicemus lib. XII. Nihil inexplicatum reliquimus. Uno loco si quid desideres, noli queri, tibi altero satisfiet: itaque male iis utetur, imo nihil plane percipiet, nisi qui omnia legerit.

LVII. *Iidem aa. Isidoro pp.* Quinque summates ordinis Alexandrini corporalibus injuriis immunes esse censemus, ut voce libera commoditates patriæ defendant: cum possint, si quid egerint criminose, pecuniariis coerceri dispendiis: æstimabuntur autem præsente curia viri spectabilis Augustalis judicio. *Dat. Prid. Non. Jun. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Datur et aliud hoc capite Alexandrinis principalibus qui pro patria advocatione funguntur, ut ne ad libidinem præfecti Augustalis corporalibus adficiantur injuriis, quod et principalibus Vulsinensium in Hætruria datur, *l. urbis C. Th. eod. tit.* de præfecto Augustali dixi in tit. *de can. larg. tit.* Ait, *Quinque summates* ut in *l.* 4. *inf. de navicul.* et Symmachus, *Summates Aricinæ urbis.*

LVIII. *Iidem aa. Isidoro pp.* Eum qui triginta annis in Alexandrina civitate civilibus inhæserit muneribus, corporalibus muniis non pecuniariis excusari convenit, habita consideratione videlicet meritorum: ut hoc bene cogniti privilegium consequantur, nec eo passim fruantur indigni. *Dat. Prid. Non. Jun. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Datur et aliud beneficium quasi pro emerito curialibus Alexandrinis, qui per XXX. annos functi in ea sunt civilibus muneribus, ut deinceps vacent a corporalibus, non etiam a patrimonialibus: sed hoc ita, si strenue et ferio per tot annos in ea versati sint, non negligenter, non scelerate, non defunctorie.

LIX. *Iidem aa. Isidoro pp.* Si quos spontaneos hyponematographi munificos suis exhortationibus ad publicas nominaverint functiones, jubemus non expectandum esse consensum pro tempore viri spectabilis Augustalis, qui fit plerunque venalis, sed utriusque partis sufficere voluntatem, ut incipiat functio, quam nullus incusat: tunc ad memoratum judicem tam nominati, quam etiam creatoris consona relatione currente: quam si suscipere vel confirmare distulerit, sciat se vigintiquinque librarum auri condemnatione plectendum. *Dat. Prid. Non. Jun. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

A Strabone inter magistratus civitatis Alexandrinæ numeratur ὑπομνηματογράφος, lib. XVII. qui Latine dici potest *Commentariensis*. Videntur duo fuisse, ut in aliis civitatibus Duumviri, qui nominationes ad munera civilia facerent, quas ratas esse cavetur hoc capite, etiamsi sine consensu factæ sint præfecti Augustalis, qui et invitus eas confirmare cogitur, videlicet utriusque partis, id est, nominantis et nominati concurrente consensu. Nominatorem creatorem vocat, ut in *l.* 2. *inf. quo quisque ord. con. l.* 2. §. *si eo tempore, ff. de adm. rer. ad civ. pert.* Addatur *l. ult. sup. de hæred. decur.* ubi vul-

go male, *creditores*, pro *creatores*, lib. 45. βασιλικῶν, χειροτονηταί.

LX. *Iidem aa. Thomæ pp.* Nullus qui nexu generis curiæ tenetur obnoxius, per substitutam quamcunque personam curiales impleat functiones, sed ipse per se debitum patriæ munus exsolvat, et si spectabili dignitate decoratus sit: nisi hoc ei speciali beneficio sit concessum: hi vero qui honorario titulo illustrem dignitatem consecuti sunt, per substitutos periculo suarum facultatum curiæ muneribus satisfacere non vetentur. *Dat. V. Kal. Mart. cp. Eudoxio et Dioscoro Coss.*

Ut is qui origine est curialis, etiamsi spectabili dignitate veluti Comitiva primi ordinis decoratus sit, per se non per substitutum munera civilia obeat, nisi hoc ei princeps specialiter concesserit. Ut is qui illustri dignitate honestatus est, veluti magisteria, eam per substitutum obire possit suo periculo: et hæc postrema legis verba repetita sunt in *l. ad similitudinem sup. de episc. et cler.* in qua idem significatur datum episcopis, presbyteris, diaconis. Alii clerici, ut puta hypodiaconi, lectores, cantores, exorcistæ, ostiarii retracti in curiam per se munera obeunt, *l. si quis curialis, sup. de episc. et cler.* nec obstat *Nov.* 123. quæ quod in præteritum indulget, in futurum vetat.

LXI. *Imp. Leo a. Juliano pp.* Neque Dorotheum virum illustrem, et totam ejus substantiam, neque Irenæum virum spectabilem tribunum et notarium, et si ante paternas illustres dignitates natus est, ullam inquietudinem pro curiali genere et conditione sustinere decrevimus. Liberos quoque eorum vel qui jam sunt, vel futuri sunt, eorumque posteros, quotiescunque continuata temporum et successionum perpetuitate nascentur, a conditione curiali, et functione esse liberos: lege divæ memoriæ Juliani, quæ de materno curialium Antiochenæ civitatis genere promulgata est, nihil in persona viri illustris Dorothei, vel viri spectabilis Irenæi, vel adversus facultates eorum, vel adversus liberos eorundem, vel qui jam nati sunt, vel postmodum quoquo tempore nascentur, vel adversus substantias eorum roboris vel juris habitura: circa alias sane universas personas de materno genere ad memoratæ Antiochenæ civitatis tantummodo curiam pertinentes, eandem legem præcipimus obtinere propriam firmitatem.

A generali constitutione, ut liberi ante illustratum patris suscepti curia retineantur, de qua dicemus *inf.* et a privilegio *l.* 22. *sup.* hæc lex familiam excipit Dorothei viri illustris, et filii ejus Irenæi viri spectabilis.

LXII. *Idem a. Constantino pp.* Si ille qui ex filia decurionis Antiochenæ splendidissimæ civitatis, et patre, qui nullius alterius civitatis muniis debeatur, procreatus est, sub examine provincialis judicis, vel sponte confessus, vel certe convictus, quod ex filia sit curialis progenitus, et albo decurionum adscriptus fuerit: nullam sibi superesse facultatem negandæ vel evitandæ conditionis existimet, et curialem non adspernari fortunam avi materni sui pertentet, nec dubitet se muneribus curialibus subjacere. Quod si quem curia, de qua præsens sanctio loquitur, natum ex filia curialis minime secundum præstitutam ordinationem sibi sociandum curaverit, prolem ejus pulsare nullo modo penitus poterit: nec enim patimur conventionem ejusmodi prætermisso filio, quem curialis filia ediderat, a nepote vel pronepote, vel ulterius incipere.

Confirmatur *l.* 22. *sup.* hoc addito, ut a filio hujusmodi conventio incipiat, non a ceteris liberis. Filius igitur si non fuerit curiæ Antiochenæ vindicatus, non vindicabitur etiam nepos.

LXIII. *Idem a. ad Senatum.* Doctitii viri clarissimi jubemus fortunam super curiali conditione nullo modo esse inquietandam, nec facultatibus ejus, sed eo, qui hujusmodi conamen inierit, sacrilegii pœnam luituro: omnes qui post peractam illustrem administrationem, vel adhuc in ea posito patre suo gignuntur, a curialium intentione defendantur una cum paternis sine dubio substantiis, quas cum persona patris a curiali nexu liberas esse nemo dissimulet.

De senatore ad senatum scribit, ne Doctitio vel facultatibus ejus ulla moveatur de curiali conditione controversia, legendum in contextu, *nec facultates ejus scilicet eo qui hujusmodi conamen inierit, sacrilegii pœnam luituro*. Quod sequitur, *Omnes*, initium est alterius sententiæ, quæ nihil commune habet cum re Doctitii. Ut nati ex illustribus vel administrantibus vel administratione perfunctis, curiæ non teneantur. Ergo antea nati tenentur, idque innuit *l.* 61. *sup. l. prox. l. pen. l. ult. inf.* Proinde illustris filius non est, qui natus est ante illustrem dignitatem patris, qua ratione fortiter defendi potest, filium regis non esse eum qui natus est antequam pater regno potiretur: qua Xerxes obtinuit adversus Darium fratrem natu majorem. At secus est tamen in decurionum et senatorum filiis, ut dicemus in *l.* 11. *inf. de dign.* et in filiis patronorum fisci, ut in *l. ult. inf.*

LXIV. *Imp. Zeno a. Sebastiano pp.* Neminem ex his, qui obnoxii curiæ constituti, ab initio felicissimi nostræ pietatis imperii Comitum privatarum rerum nostræ vel piissimæ Augustæ partis, seu Comitis sacrarum largitionum, vel Comitis domesticorum, Quæstoris vel magistri officiorum ad actum administrationis gerendum provecti sunt, vel in posterum provehentur, ob hoc curialium munerum laqueos volumus evitare: sed obligatos cum liberis suis quandocunque progenitis, et facultatibus suis, post administrationem depositam curiæ commoditatibus inservire: nisi forte aliis privilegiis super hoc legibus cognitis muniantur: nam alia universa legitima, vel ex constitutionibus data privilegia, integra volumus illibataque servari. Ne tamen indulti honoris inane nomen retinere videantur, dignitatum titulis potiantur, et per substitutos suarum periculo facultatum curialibus muneribus respondentes, habeant integra illibataque privilegia dignitatis. Eos vero, qui præfatas dignitates ante initium nostri imperii consecuti sunt, cum facultatibus suis, et post eam dignitatem progenitis filiis, a curialibus nexibus vel honore decrevimus liberari. Hos autem qui quocunque tempore patricii, vel consules, aut consulares facti sunt, aut in posterum fuerint, aut magistri militum, vel præfecti prætorio Orientis, vel Illyrici, vel urbis administrationem in actu positi quandocunque gessere, aut postea gesserint: omni modo cum facultatibus suis, et post eam dignitatem progenitis filiis a curiarum nexibus vel honore decernimus liberari.

In contextu legendum, *Comites privatarum nostræ vel piissimæ Augustæ partis, sive comites largitionum, vel comites domesticorum, quæstores, vel magistri officiorum licet ad actum*, etc. quam lectionem confirmat *l. prox.* Hæ autem omnes, quæ hac lege recensentur initio, dignitates illustres sunt, et ex ea, qui eas ante Zenonis imperium administraverunt, curia liberantur una cum liberis post eas dignitates susceptis. Ante suscepti in curia retinentur. At post Zenonis imperium, qui eas dignitates administraverunt per se, vel per substitutum, curiæ satisfacere coguntur, sicut et honorarii illustres, *l.* 60. *sup.* et liberi eorum quandocunque suscepti. Recensentur in extremo aliæ dignitates æque illustres, quæ tamen curia absolvunt, etiamsi post Zenonis imperium administratæ sint, exceptis liberis ante eas dignitates susceptis. Loquitur de præfectis tantum prætorio Orientis et Illyrici, quoniam hæc lex tantum pertinet ad Orientale imperium.

LXV. *Imp. Anastasius a. Polycarpo pp.* Divæ memoriæ Zenonis sacratissimam constitutionem, quæ de curialibus post certas excelsas administrationes seu dignitates conditionis nexu liberandis lata est, in hac parte tantummodo duximus corrigendam, qua cavetur eos etiam qui ante eandem constitutionem (ab initio tamen ejusdem divæ recordationis Zenonis imperii) Comites privatarum nostræ vel piissimæ Augustæ partis, seu Comites sacrarum largitionum, vel Comites domesticorum, Quæstores, aut magistri officiorum, licet ad actum administrationis gerendum provecti sunt, minime curialium munerum laqueos ob hoc evitare, sed obligatos cum liberis suis quandocunque progenitis et facultatibus suis, post administrationem depositam curiæ commoditatibus inservire: nisi forte aliis privilegiis super hoc legibus cognitis muniantur: his etenim qui memoratas administrationes, vel unam ex his peregerunt,

nec non liberis et rebus eorum beneficium, quod ante per illustrem administrationem peractam eis acquisitum est, intactum illibatumque jubemus servari, ut relaxatione conditionis et munerum curialium per anteriores principales dispositiones sibi concessa, tam ipsi quam liberi eorum post hujusmodi administrationem adeptam procreati, una cum propriis substantiis potiantur, et si contigerit eos post divæ memoriæ Zenonis constitutionem, sive per se sive per substitutos suos, curiæ competentia munera subiisse. Eadem videlicet constitutione divæ memoriæ Zenonis ex die quo promulgata est, suas vires obtinente: cum conveniat leges futuris regulas imponere, non præteritis calumnias excitare.

In hoc Justiniani Codice ponuntur sæpe leges, quibus superioribus derogatur, vix quibus superioribus abrogetur. In Codice Theodosii non ita. Hæc lex derogat proximæ, in qua Zeno curiæ obligat eos, qui ab imperii sui auspiciis facti essent comites privatarum, Comites largitionum, Comites domesticorum, Quæstores, Magistri officiorum. In hac Anastasius solvit, modo si ante constitutionem illam Zenonis eas gessissent dignitates, nec vult sibi eosdem quicquam præjudicasse, quod aliquandiu paruerint Constitutioni Zenonis, idque merito. Debuit enim Zeno in futurum legem ferre, non in præteritum, adempta libertate iis qui jam ad eam jure pervenerant, ex *l.* 63. et aliis plerisque constitutionibus.

LXVI. *Imp. Justinianus a. Demostheni pp.* Curialibus consortiis consulentes, censemus ut nemo sibi blandiatur, et non certis modis sese liberum esse existimet, sed pro nostra forma tantummodo sciat posse libertatem sibi curialis competere condicionis: omnibus anterioribus modis, quos non comprehendit præsens sanctio, ex præsenti die antiquandis. Si quis igitur vel summum patriciatus honorem fuerit consecutus, sive insulis consulatus honorarii aut ordinarii fuerit ampliatus, ut vel consul, vel consularis efficiatur, seu præfectorum prætorio insulas susceperit gubernandas, vel urbicariam (in ipso tamen actu) meruerit præfecturam, nec non magistri militum officium gerendum susceperit: is gaudeat se hujusmodi condicionis esse exsortem et liberum cum suis facultatibus, suaque posteritate quam postquam meruit dignitatem, vel actum gessit, ediderit: anterioribus filiis in condicione pristina remansuris. Sed et tam prælaturæ quæstoris quam viri eloquentissimi fisci patroni tam præfecturæ, quæ Orientalibus et Illyricianis præsidet sedibus, quam urbicariæ, cum ad fisci patronatum pervenerint, nexibus curiæ liberantur, una cum substantiis et liberis suis, quos vel ante habuerint, vel postquam ad eundem gradum provecti sunt. Viri etiam clarissimi principes agentium in rebus curiæ libertatem ex antiquis legibus consecuti sunt, et viri spectabiles proximi sacri scrinii nostræ memoriæ, et sacrarum epistolarum, nec non sacri scrinii libellorum, sacrarumque cognitionum et dispositionum, cum substantiis et liberis suis, quos per emerita stipendia susceperint: hoc etiam nos corroborantes intuitu laborum, quos multo, longo, prolixoque tempore pertulerunt, intactum illibatumque conservamus: ut hi omnes fortuna curiali liberentur cum sua substantia suaque sobole secundum ea quæ prædiximus. Ex ævo autem sequente progenitos antea nullius futuri fisci patroni liberos concedimus liberandos, ut ne quod summis apicibus dignitatum non est concessum, hoc alii sibi audeant vindicare: sed progeniti filii ante quam ad fisci patronatum pervenerint, in condicione pristina remaneant. Aliis autem modis quam his, quos singulatim enumeravimus, sive legibus antiquis comprehensi sunt (qualis erat is quem ex tribus maribus concessum ante fuerat patri maximo senatui sociare) sive comprehensi anterioribus scitis non fuerant, liberationem competere cuidam curialis fortunæ nullo patimur modo: sed sive pragmatica sanctio super hoc processit, sive sententia eminentissimæ præfecturæ, sive alius modus (quicunque excogitatus est) omnia ea penitus vacuari,

et pro infectis haberi, et curialia corpora suis reddi civitatibus, et substantias eorum subjacere, nulla excusatione eis penitus competente.

Hodie Comitiva privatarum, vel largitionum, vel domesticorum, vel quæstura, vel magisterium officiorum curia non solvit. Patriciatus, Consulatus, Consularitas, Magisterium militum, Præfectura prætoriana vel urbicaria, Patronatus fisci, Principatus agentium in rebus, Proximatus sacrorum scriniorum curia solvit. Patriciatus et Consularitas solo titulo honoris. Reliquæ non nisi administrationis merito, *Nov.* 70. *et* 81. Ait, *Sed et tam prælaturæ.* Locus est corruptissimus. Affirmo legendum, *Sed et viri eloquentissimi fori patroni, tam præfecturæ, quæ Orientalibus et Illyricianis præsidet sedibus, quam urbicariæ.* Fuit certus advocatorum numerus in foro præfecturæ prætorianæ et urbicariæ, qui Statuti dicebantur, sicut in quaque militia et collegio certi statuti sunt, alii supernumerarii dicuntur, et fuit sub primiceriis, ut Balsamon scribit Nomocanonis 8. c. 13. Ex eis duo fisci patroni quotannis prodibant: qua ex re curiali et cohortali fortuna liberabantur cum liberis omnibus quandocunque susceptis quod tamen illustres non habuerunt: nam liberi ex eis ante illustratum nati, non sunt illustres. Sed Justinianus hac lege idem statuit in fisci patronis, ut in posterum ii tantum cum patribus curia liberentur, qui fuerint post patronatum fisci procreati. Juris antiqui vestigium est in *l.* 8. *sup. de adv. div. jud.* ubi quod erat expressum de curiali conditione propter hanc legem Tribonianus immutavit. Ad extremum Justinianus abrogat omnes alios modos solvendi curialis vinculi, abrogat, *l.* 132. *C. Th. de decur.* Abrogat et alibi quartam Sabinianam datam adoptato ex tribus maribus, §. *sed ea omnia, Instit. de hær. quæ ab int. def.* Alciatus male censet legendum, *Tribus manibus:* quem ob id quidam alii etiam notarunt, sed rem non explicarunt. Erant hæc tres liberos mares habentium jura. Uni dato senatui, curiæ liberatio contingebat: Uni in adoptionem dato: quarta omnium bonorum adoptatoris ex S. C. Sabiniano deferebatur, sicut impuberi arrogato ex Constitutione Antonini. De principibus agentium in rebus quod hac lege continetur, non caret difficultate quam discutiemus in *l.* 7. *inf. de pri. ag. in reb.*

Tit. XXXII. Si servus aut libertus ad decurionatum aspiraverit.

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Saturnino.* Si libertus vel jus aureorum annulorum adeptus non est, vel natalibus suis non est restitutus, præses provinciæ non tantum curiæ particip re non permittet, sed juxta legis severitatem congruenti pœna ulciscetur.

Liberti in decurionum ordinem conscribi non possunt: libertinorum filii possunt, quia ingenui sunt: idque etiam in senatu maximo obtinet, *l.* 9. *inf. de dignit.* quod tamen turpe et invidiosum fuit, et Imperatori Claudio vitio vertitur, quod datum clavum tribuerit libertini filio: et Appio Claudio, quod in censura inquinarit senatum lectis libertinorum nepotibus. At impetrato jure annulorum aureorum vel restitutione natalium, libertini in curiam admittuntur. Annulo utebantur ingenui: idcirco annulus libertinis datur, ut quasi ingenui vivant. Scribit Dio Musam medicum ab Augusto accepisse annulum aureum, et subjicit, *Erat enim libertinus.* Meliore autem conditione sunt natalibus restituti, quam annulo donati: hi honore augentur, conditionem non mutant, jura tantum et munia, dum vivunt, ingenuitatis habent, *Nov.* 74. *l. falsa*, *ff. de cond. et dem. l. etiam*, *ff. de bon. lib. l.* 2. *sup. de ju. au an.* ubi pro *libertinitatis,* legendum *libertinis*. Illi conditionem mutant, quippe cum eis natalibus restituantur, in quibus homines fuerunt, nondum neque naturali neque civili jure descr pto, *l.* 2. *ff. de nat. rest.* ergo vere fiunt ingenui, *l. ult. sup. de bon. lib.* At ex *Nov. Justiniani* 78. ipso jure omnes liberti natalibus restituuntur, et jus habent annulorum, salvo jure patronatus. Possunt igitur omnes: hodie in curiam admitti, et cessant pœnæ legis Viselliæ, quam intelligunt hoc loco Imperatores, dum ajunt *juxta legis severitatem*.

II. *Iidem aa. Oricinæ.* Præses provinciæ si eum qui ædilitate fungitur, servum tuum esse cognoverit, si quidem non ignarum conditionis suæ ad ædilitatem aspirasse prospexerit, ob violatam servili macula curiæ dignitatem, congruenti pœna afficiet. Si vero cum opinione publica mater ejus pro libera haberetur, ex decurione procreatus, ad capessendum honorem errore lapsus processit: dominio tuo eum subjugabit.

Servus si sciens aspiraverit ad honorem curiæ, gravissima pœna adficitur: si ignorans, illæsus domino redditur. An et scienti domino? quod videtur: nam nec sciente domino decurio fit: etiamsi ea fini manumittatur. Sed magis est ut addicatur fisco, arg.

l. generali; *inf. de tabul.* Cur enim eo passus est dominus inquinari curiam? Præterea hæc lex ostendit, communem opinionem libertatem non tribuere servo ædilitatem gerenti potius, quam ædili: arbitror et gesta per eum ipso jure nulla esse, utilitatis tamen causa sustineri, *l. Barbarius, ff. de off. præt.*

Tit. XXXIII. De Prædiis curialium sine decreto non alienandis.

I. *Imppp. Valentinianus, Theod. et Arc. aaa. Cynegio pp.* Si quis decurionum vel rustica prædia, vel urbana venditor necessitate coactus addicit, interpellet judicem competentem, omnesque causas sigillatim, quibus strangulatur, exponat: et ita demum distrahendæ possessionis facultatem accipiat, si alienationis necessitatem probaverit. Infirma enim venditio erit, si hæc fuerit forma neglecta: ita enim fiet, ut nec immoderatus venditor, nec emptor (cujuscunque sit conditionis) inveniatur injustus. Denique nihil erit postmodum, quo venditor vel circumventum se insidiis, vel oppressum potentia comparatoris queri debeat: quandoquidem sub fide actorum, et de necessitate distrahentis, et de voluntate patuerit comparantis. Quod si quis contra vetitum occultis molitionibus per suppositas fraude personas cujuslibet loci; quem tamen ei decurio distrahat, comparator extiterit, sciat se pretio quod dedit, esse privandum: et locum quem comparavit, cum fructibus esse restituendum. *Dat. VIII. Kal. Decemb. cp. Honorio nb. pp. et Evodio Coss.*

Non valere venditionem prædiorum curialium, nisi fiat causa probata apud acta præsidis, *l. 2. sup. de off. ejus qui vic. ali. jud. obt.* vel præfecti prætorio ex *Nov.* Majoriani de curialibus, quam sequitur Cassiodorus lib. VII. formula ultima ad præf. prætorio non ad præpositum: idemque lib. IX. consequenter huic constitutioni: *Prædia*, inquit, *curialium, unde maxime mediocribus parantur insidiæ, nullus illicita emptione pervadat, quia contractus dici non potest nisi qui de legibus venit. Cujuscunque sit conditionis*) Sive collega sive non, *l. 2. Cod. Th. eod. tit.* *Sciat se pretio*) Qui prædium curiale emit sine decreto, curiali venditori restituit prædium cum fructibus, nec tamen ab eo pretium recipit vel meliorationes: idemque fit si quis emerit capite censitos sine terra, *l. 7. inf. de agr. et cens.* nam et hoc casu Reip. interest, ut censiti terræ suæ adhæreant, et illo ut curiales sua teneant, ne patrimonii dissipatione ad munera civilia minus reddantur idonei. Utroque item casum æquum est, ut qui sciens (nec enim causari juris ignorantiam potest), ad eam emptionem accessit, pretium amittat et sumptus. Idem quoque observatur, si quis dempto canone, quod fit illicite, prædium dominicum emerit, *l. ult. inf. de fun. rei priv.* nam et domino rerum privata conservari publice interest, et temerario emptori pretium reddi rationis non est. Non idem observatur si non vicanus vicani prædium emerit. Hic enim pretii deductionem habet, *l. 1. inf. non lic. habit. met.* adversus quam ex superioribus juris speciebus, quæ diversæ sunt, et in quibus emptorem majus damnum mereri visum est, non argumentamur recte. An igitur superioribus speciebus venditoris lucro pretium cedet? Minime vero cum sit etiam ipse in vendendo mala fide versatus. Assentior Accursio, qui id multarum legum argumento ærario inferendum censet in *d. l. 7.* et in *l. pen. sup. de resc. vend.*

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Florentio pp.* Nec venditio rei hæreditariæ curiæ acquisitæ, aut debitoris hæreditarii qui solverit, liberatio aliter admittenda est: nisi apud acta totius, vel majoris partis ordinis intercedente decreto, ineundi contractus, vel dissolvendæ obligationis causa probetur. Ita enim et id quod ex ea redigitur, ad prædiorum jubemus comparationem expendi: quorum reditus omnes (sicut dictum est) ejusdem curiæ publicis muneribus, quæ solatio egere costiterit, justissime servabuntur: ex consensu omnium, maxime ditiorum, vel idonea fidejussione oblata, conductoribus eligendis. *Dat. V. Id. Jun. cp. Felice et Tauro Coss.*

Lex prima est de prædiis decurionum. Hæc de rebus mobilibus, vel nominibus curiæ hæreditario jure acquisitis. Res hæreditaria jure non venditur, debitor hæreditarius solvendo non liberatur, nisi venditio aut dissolutio obligationis ex ordinis decreto fiat. Ex pecunia inde confecta, prædia comparantur, quorum reditus curiæ oneribus serviant. Reditus plerunque sunt pecuniæ, quæ ex locatione prædiorum rediguntur, *l. liberto*, *l. fundi*, *ff. de*

usuf. leg. Conductores autem idonei eligendi sunt. Quod ait, *sicut dictum est*, indicio est hanc legem partem esse amplioris cujusdam Theodosii Constitutionis, cujus et alia pars est in *l.* 1. *inf. tit. prox. et l.* 1. *C. Th. de imp. luc. des.*

III. *Imp. Zeno a. Sebastiano pp.* Curiales vendere quidem res immobiles, vel mancipia rustica prohibemus sine interpositione decreti; donationes vero vel permutationes, vel quoslibet alios etiam sine decreto permittimus celebrare conctractus: quoniam et sacræ constitutiones, quæ super hoc a retro principibus latæ sunt, in plurimis suis partibus de pretio non redhibendo locutæ sunt: ut ex hoc apertissime detur intelligi, solum emptionis decurionibus sine decreto interdictum fuisse contractum: cum tamen venditio intercedente (ut dictum est) decreto agitur, nullum eos vel qui ab his comparant, dispendium cujuscunque personæ vel causæ vel theatralis liberalitatis nomine (quod frequenter fieri dicitur) substinere decernimus: nec ex tabella decretum recitari, sed curialium, vel majoris partis curiæ relatione currente, sine ulla malignitate referentium vel damno contrahentium, ad confirmandam emptionem competentis judicis proferri sententiam.

Ait, *Mancipia, rustica*. Olim quælibet, *l.* 1. *C. Th. eod. tit.* hodie merito sola rustica, arg. *l. lex, sup. de admin. tut.* Ait, *Donationes*. Sola venditio inhibetur, et ideo in rubrica, *Alienandis.* id est, vendendis, ut in *l.* 1. *sup. de jur. emph.* donatio vel premutatio non inhibetur: quam legem mirabilem Justinianus vocat *Nov.* 38. Sed causa ejus hæc est, quod facilius quisque vendat quam donet: cujus etiam ratione S. C. obligatæ mulieri succurrit, non donanti: lex Julia inhibet hypothecam fundi dotalis, non alienationem: Caninia familiæ manumissionem testamentariam, non inter vivos: mores Parisiorum largitionem omnium bonorum testamentariam, non inter vivos. At hæc causa Justinianum non movit, quominus idem ipse jus in donatione, quod in venditione constitueret, neutram valere sine decreto, ut ipse refert *Nov.* 38. et hanc ejus constitutionem sub hoc titulo desiderari: quodque in quibusdam veteribus Codicibus ad finem tituli de decur. in aliis ad finem tituli proximi, adnotatum est, deesse constitutionem Græcam, hujus tituli extremo adnotari debuisse puto. Quin et postea Justinianus *Nov.* 87. nec cum decreto donationem permisit. Decretum autem fieri hac lege constituit Zeno, consensu curiæ et sententia competentis judicis viva voce, non ex periculo sive tabella recitata, ne quid pro scriptura exceptoribus dare contrahentes necesse sit. Omnino enim vult decretum fieri sine damno, sine impendio ullo, adeout nominatim etiam caveat, ne quod frequenter fieri iis venditionibus solet, quicquam theatralium nomine contrahentes præstent. *De pretio*) Unus tantum est contractus in quo intervenit pretium, is est emptio venditio. Dicitur et merces locationis pretium, sed καταχρηστικῶς. *Relatione*) Sic *sup. de decur. l.* 59. *consona relatione currente.*

Tit. XXXIV. Quando et quibus quarta pars debetur ex bonis decurionum, et de modo distributionis eorum.

I. *Impp. Thedosius et Valentinianus aa. Florentio pp.* Si decurionum consortio sit alienus qui curiali successit, competentis eidem juris (sive ex asse, sive ex parte hæres sit bonorumve possessor) partem quartam jure optimo a curia peti decernimus. *Dat. V. Id. Jun. cp. Felice et Tauro Coss.*

Si non curialis curiali successerit ex asse, quarta pars bonorum curiæ debetur, cum onere tamen æris alieni, *l.* 2. §. *æque diverso*. Si plures non curiales ei successerint ex partibus, singuli pro rata conferunt ad quartam curiæ debitam. *Eidem*) Successori.

II. *Iidem aa. Apollonio pp.* Meminimus nuper emissa lege divali, portionem quartam de facultatibus curialium fati munus implentium, quæ ex qualibet novissima voluntate vel ab intestato etiam, ad quemcunque (præterquam si ad filios curiales) deferantur, curiarum deputasse corporibus: sed multi tanquam corrumpendi totius patrimonii occasione captata, uniuscujusque rei sibi particulam vindicando, adeo totas dilacerant facultates, ut dum participibus relictarum opum nocere cupiunt, sua quoque jura præcipitent. Quorum nimiam licentiam provida dispositione refrenantes, ipsis quidem curialibus oc-

cupandi sua auctoritate res mortui copiam denegamus. Hæres autem ad quem ab intestato, vel ex postrema voluntate directis vel fideicommissariis verbis decurrit hæreditas, omne patrimonium quod relictum est, in partes quatuor dividi procuret: ut rebus totis in sortium casum deductis, vel curiæ quadrantis vel hæredi aut fideicommissario per universitatem dodrantis electio ex sortis felicitate contingat: ita scilicet et præfati successores, et curia promiscui rerum dominii liberabuntur incommodo. Naturale quippe vitium est negligi, quod communiter possidetur: utque se habere nihil, qui non totum habeat, arbitretur: denique suam quoque partem corrumpi patiatur, dum invidet alienæ. Sed ubi quarta pars bonorum mortui curiæ debet offerri, immobiles quidem res, quæ nec latere facile possunt, nec cuiquam (si divulgentur) officiunt, sub aspectu etiam curialium æstimari dividique concedimus: mobiles autem res vel se moventes, vel instrumenta, vel si quid aliud in hujusmodi jure consistat, in medium proferri divulgarique non patimur, sed juratis successoribus cum apud se diligenter æstimaverint, quæ quantique sint pretii facultates, credi oportere decernimus: quid enim tam durum, tamque inhumanum est, quam publicatione pompaque rerum, familiarum, et paupertatis detegi vilitatem, et invidiæ patere divitias? In exigendis vero debitis, si pretium quod pro quarta parte actionum curiæ competit, successores præstare noluerint, cautionibus jurata fide prolatis in medium, unusquisque a debitoribus convenientem sibi exigat portionem, eque diverso æs alienum, si cui defunctus fuerat obligatus, tam iidem successores, quam curia pro sua sorte restituere compellantur. Quod si sæpe dicti successores sacramentum sibi crediderint excusandum, tunc vero ad similitudinem rerum immobilium diligentior curialibus omnium rerum indago præbebitur: scilicet ut universis mortui facultatibus in aperto propositis vel æstimatio rerum vel divisio sub præsentia curialium celebretur. In omnibus autem casibus, ubi quarta pars curiæ competit, transactiones interpositas firmas illibatasque manere decernimus. Ad filiorum vero curialium, vel nepotum ac pronepotum scilicet decurionum similitudinem, ad quos integras opes pervenire censuimus; filiam, quin etiam neptem, proneptemve principali ejusdem civitatis, unde pater, avus, vel proavus oritur, nuptam: rerum vel ab intestato vel dispositione ultimæ voluntatis quæsitarum, integrum nullaque parte minutum dominium habere sancimus. Quod si post parentum obitum inveniantur innuptæ vel viduæ, impuberibus quidem, post transactam pubertatem: in aliis vero quæ pubertatem excesserint: vel etiam in viduis, post mortem parentis triennium duntaxat volumus exspectari: ut interim quarta portio suspensa, aut apud eam, si in matrimonio curialis ejusdem civitatis fuerit collocata, perpetuo jure permaneat: vel si intra id tempus alienum eadem curia sortiatur maritum, penitusve nupta non fuerit, memorata pars totius substantiæ curiæ cum triennii tam urbanorum, quam rusticorum prædiorum duntaxat fructibus addicatur: ita tamen ut et optionis conditio in offerendis rebus quartæ partis, vel dodrantis, et sacramenti tam de quantitate, quam de æstimatione rerum mobilium, deque actionibus inferendis, vel excipiendis (sicut in extraneis personis dictum est) ratio conservetur. Sed et si mater mortui, vel avia tempore quo filius neposve moritur, in conjugio ejusdem civitatis curialis inventa fuerit: ne ipsas quidem patimur quartæ portionis subire jacturam. Extraneum quin etiam hæredem propinquitatis quidem jure discretum: tamen curiæ ejusdem civitatis obnoxium, supradictæ portionis dispendio liberamus. *Dat. VII. Id. Mart. cp. Dioscoro et Eudoxio Coss.*

Ait, *Lege divali*, id est, *l.* 1. *sup* Ait, *Præter quam si ad filios curiales*, Ex Nov. Theodosii si filius, nepos, pronepos, pater, avus, proavus non curialis curiali successerit, quarta curiæ non debetur: Ex constitutione Justiniani, id est, ex *l. prox.*

inf. debetur. Hoc igitur loco non addiderat Theodosius *Curiales*, sed Tribonianus addidit, ut hæc lex congrueret cum Justiniani lege. Quibus autem casibus debetur quarta, ex universo ea sumitur, non ex singulis rebus: quamobrem hæres bona divisit in partes quatuor, et is eligit cui sors dederit. Forsitan et fratres in divisione hæreditatis, vel hæres et fideicommissarius jure Romano sorti totam rem committunt, ut in multis aliis casibus fit, vel inter fratres potius, ut solet hodie, major dividit, minor eligit: qualem legem Sulpitius Victor in Inst. Orat. ponit, ut commune patrimonium dividat qui est major ex fratribus, eligat minor, et Seneca Declamationum VI. *Sortium casum*) Vet. *Sortitum casumque*. *Promiscui*) Communio est promiscuum rerum dominium. *Sed ubi quarta*) Rerum immobilium æstimatio et divisio fit præsentibus videntibusque curialibus: reliquorum æstimatio fit jurejurando successorum, vel si adeo superstitiosi sint ut jurare nolint, omnes proferantur in medium. Cautionibus item prolatis si nolint successores pretium nominum curiæ præstare pro quadrante, nomina inter curiam et successores pro dodrante et quadrante dividentur, e contrario pro quadrante curia agnoscet æs alienum defuncti. *Vel divisio*) Ex Nov. Theodosii, prout successor elegerit: nam in arbitrio successoris est dividere, vel quadrantis æstimationem præstare. Ex sententia Justiniani prout inter ipsos convenerit.

Ad filiorum vero) Hoc etiam loco Tribonianus addidit, *Curalium*, et *Scilicet decurionum*. Ex Triboniani igitur sive Justiniani sententia si filius, nepos, pronepos curialis curiali, successerit, curiæ nihil debetur: idemque est si filia, neptis, proneptis curiali nupta, patri, avo, proavo curiali succedat. Idem si pater, avus, proavus curialis, aut mater vel avia nupta curiali. *Principali*) Principalis pro curiali quolibet, et sic quasi generali vocabulo. D. Augustinus Areopagitas principales Atheniensium vocat. *Quod si post*) Si moriente curiali filia, ejus neptis vel proneptis virgo sit aut vidua, expectatur triennium quoad nubat, et si curiali nubat, assem obtinebit: si non curiali, vel omnino non nubat, quartam curiæ restituet cum fructibus prædiorum tantum. Hæc quæ paulopost sunt verba) *et optionis conditio in offerendis rebus quartæ partis vel dodrantis et*) absunt ab omnibus libris scriptis, et quantum ego suspicor, ab Haloandro invecta sunt ex integra Nov. Theodosii, quod jamdiu ostendi in Notis ad lib. III. Institut. tit. 1. *Vel avia*) Idem proaviæ datum non est

III. *Imp. Justinianus a. Mennæ pp.* Si quis curialibus muniis obnoxius, uno forte vel pluribus filiis vel filiabus derelictis, filio quidem vel filiis suæ substantiæ partem minimam dereliquit (eam tamen, quæ excludere eos ab inofficiosi querela potest) aliis autem suam substantiam dereliquit, ut ex hac patrimonii distributione apud filium quidem vel filios curiales minima pars substantiæ remaneat, totum autem curiale munus masculis immineat, sive filii sint, sive nepotes, vel pronepotes, curiali tamen conditioni obnoxii: sancimus hujusmodi iniquitatem resecari, et non minus quarta portione in masculos posse testatorem transmittere, sive unus est filius sive plures, nulla diminutione ex permistione sororum eis facienda: ut non solum corporibus, sed etiam substantiis laborantes possint curiale habere consortium. Ad hoc sancimus, si quis curialis filiabus pluribus derelictis ab hac luce fuerit subtractus, quarum una curiali ejusdem nupserit civitatis, aliis filiabus, quæ ad hujusmodi vota non migraverint, vel extraneis in reliquam partem hæredibus derelictis: non videri curiæ ex sententia legis Theodosianæ ad Apollonium scriptæ, satisfieri, sed omnino quartam partem patrimonii curia consequatur, sive uni filiæ, quæ curialibus nuptiis copulata sit, deputanda, sive ex aliis hæredibus colligenda: filia proculdubio quæ curiali nupserit immuni ab hujsmodi quartæ datione servanda: cum per maritum ejus, quantum ad ipsius personam, curiæ sit satisfactum. Et hoc observari non solum si ultimo elogio condito testator curialis decesserit, sed etiam si intestato suum diem obierit: sed si quid minus fuerit vel minime derelictum: hoc modis omnibus filio curiali, vel filiæ, quæ nupta est ejusdem civitatis decurioni, ex substantia patris curialis vel deputari vel adimpleri: nullo obstaculo curiæ opponendo, si secundum, prædictam legem filius, nepos, pronepos, pater, avus, proavus, curiali morienti fuerint derelicti, qui nexibus curialibus ex quacunque vel dignitate vel occasione fuerint absoluti: in hoc ete-

nim Theodosianæ legi apertissime volumus esse derogatum. Et generaliter definimus ex omni causa, neque masculos liberos neque filias copulatas matrimonio curialis minus quarta parentis substantiæ habere: vel non extantibus filiis vel filiabus, sed aliis hæredibus, ipsam curiam secundum anteriores leges quartæ curialis morientis habere solatium. *Dat. Kal. Jul. cp. dn. Justiniano. II. Cos.*

Constituitur hac lege, ut si curialis filium vel filios, nepotes aut pronepotes habeat curiæ obnoxios, filias item, neptes, aut proneptes, masculis omnimodo relinquat quartam partem bonorum omnium, nec satis sit eis relinqui sortem partemve eam, quæ inofficiosi testamenti querelam excludit: ea est jure antiquo quadrans legitimæ partis, ex Nov. Justiniani triens vel semis legitimæ partis. Unus igitur si filius sit et una filia, sescuncia jure antiquo, vel ex Nov. Justin. sextans bonorum omnium singulis relinquendus est querelæ excludendæ causa. Ceterum in casu proposito quadrans bonorum omnium filio relinquendus erit. *Ut non solum corporibus*) Personalia et patrimonialia munera obeuntes. *Ad hoc sancimus*) Si curialis habeat tantum filias, et ex eis aliæ curialibus nuptæ sint, aliæ plebeis, vel etiam innuptæ, exemplo filiorum iis quæ curialibus nuptæ sunt, omnimodo quadrantem bonorum omnium relinqui necesse est, nec satis est si eis, aliis filiabus vel extraneis hæredibus institutis, relinquatur minima illa portio, quæ querelam inofficiosi testamenti excludit: quod ait esse ex sententia l. 2. quæ filiabus non curialibus nuptis negat integras opes deberi sine quartæ diminutione. *Deputanda*) Imputatur filiæ quarta si tantum ei relictum sit judicio defuncti. Colligitur ex aliis hæredibus, si filia nihil aut minus habeat quarta. Ipsa filia quæ curiali nupta est, nihil confert filio curialia ad quartam conficiendam. *Secundum predictam legem*) Ex predicta Nov. Theodosii si filius, nepos, pronepos, pater, avus, proavus non curialis curiali successerit, curiæ nihil debetur: qua in parte Justinianus nominatim ait, se Novellæ Theodosii derogare: quamobrem inscienter Tribonianus Theodosianæ legis verba accomodat ad Justiniani Constitutionem: nam Theod. legis verbis ita conceptis, ei sane nihil derogatur. Ad hæc ineptum fuit in filiis id et ceteris adscribere, quod Tribonianus adscripsit, cum in extremo legis idem generaliter constituatur in omnibus extraneis. Illud prætermittendum non est ex Justiniani *Nov* 38. 18. 89. quadrantem debitum curiæ versum esse in dodrantem, et ideo liberis curialibus hodie omnimodo relinquendum esse dodrantem, nec sufficere trientem vel semissem legitimæ portionis.

Tit. XXXV. De Imponenda lucrativis descriptione.

Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Apollonio pp. Descriptionis onore siliquarum quatuor, quas ex lucrativis jugationibus tantum, non humanis vel animalium censibus, neque mobilibus rebus jubemus indici, et si curiales non sint, majores ac posteros liberamus, ut si pater, avus, proavus filio, nepoti, pronepoti, vel filiæ, nepti, proneptive (nec interest nuptæ sint curialibus, necne) in postrema voluntate vel inter vivos etiam donatione quicquam de suis opibus largiatur: memoratæ descriptionis cessat indictio. Eque diverso, ut si posteri ad majores predicta sibi consanguinitate devinctos præfatis titulis suas conferant facultates, nullius accessione gravaminis hujusmodi liberalitas oneretur: in tam enim necessariis sibi conjunctisque personis sub liberalitatis appellatione debitum naturale persolvitur: cujus auctoritatem juris pariter valere sancimus, et si ab intestato succedant præfati sibi generis ordine sociati: ex his enim successionibus maxime debiti potius solutio, quam muneris oblatio comprobatur, quæ non largientibus etiam dominis, ipsa propinquitatis serie deferuntur. Ceteri vero, licet quadam inter se cognatione jungantur, nunquam tamen curiale prædium sine prædicto onore lucrabuntur: nisi forte is, cui lucro res cesserit, ejusdem civitatis ordini sit obstrictus: qui licet inter extraneos numeretur, vacuum tamen ea functione, quod datum est, consequatur: nam cum personæ condicio non mutetur, ne rei quidem statum convenit immutari. Lucrativas vero res eas tantum volumus appellari, et prædictæ descriptionis gravamen excipere, quæ hæreditatis, legati, fideicommissi jure, mortis causa donatione, vel cujuslibet postremæ voluntatis arbitrio ad quempiam delabuntur. Inter vivos etiam donatio

simplici liberalitate confecta, lucrativæ merebitur et nomen et sarcinam. Si vero vel socer futurus filii, vel nepotis, vel pronepotis sponsæ adfinitatis coeundæ causa donaverit, vel parens etiam filiam vel neptem vel proneptem curiali seu extraneo nubentem donaverit, licet casus eventu, res ejus, cui data est, vertatur ad lucrum: nec inter lucrativas numerabitur, nec descriptionis oneri subjacebit. Nec enim juris optimi est matrimonium, cum tot tantisque suis difficultatibus opprimatur, adventiciis etiam cumulare ponderibus. Res vero, quæ memoratis causis lucrativæ semel nomen exordiumque sortita est, licet ab eo, qui susceperat, ad alterum emptionis vel cujuscunque contractus jure migraverit: cum prædicto descriptionis gravamine proculdubio transferetur, ut vel sciens sibi imputet qui accepit oneratam, vel si ignoraverit, quod interest consequatur. Contraque si cujuslibet contractus exordio lucrativæ nomen evaserit, et si postea lucri titulo in dominium alicujus ceciderit: sarcinam memoratæ descriptionis effugiet: nulla enim in hujuscemodi causis confusionis intercedit occasio, si ad primordium tituli posterior quoque formetur eventus: nisi forte res decurionis, quæ ad eum cujuslibet mercimonii jure pervenerit, ad alterum fuerit postrema ejus voluntate, vel ab intestato, vel inter vivos donatione translata: tunc enim, quia semel in personam cecidit principalis, veterum titolorum nequaquam ratione perspecta, conditionem et onus merebitur lucrativæ. *Dat. VII. Id. Mart. cp. Dioscoro et Eudoxio vv. cc. Coss.*

Si non curialis curiali hæres extiterit, curiæ debetur quadrans, hæres retinet dodrantem cum hoc onere, ut in jugationes singulas quotannis curiæ inferat siliquas quator, id est, sextam partem solidi, dimidiam tremissis, quam descriptionem præter hæredem patitur et quivis alius non curialis, ad quem ex alia causa lucrativa bona curialis pervenerunt: et de hac descriptione tractatur hoc loco, et *l.* 1. *sup. de apo. publ. et l.* 16. *C. Th. de agen. in reb.* Cæterum hæc siliquatica, ut dixi, debentur in singulas jugationes, non ex capitibus vel rebus mobilibus. qua in re derogatur *l.* 1. *C. Th. eod. tit.* Rursus ut ex Nov. Theodosii, liberi et parentes masculi non curiales quadrantem curiæ non debent, ita nec siliquatica. At ex Constitutione Justiniani quadrantem debent, non sil quatica: nam quod ad siliquatica attinet, Justinianus Nov. Theodosii non derogavit: ac similiter ex eadem Nov. filia, neptis, proneptis, cœlebs nuptave non curiali, quadrantem debet, siliquatica non debet: denique liberi et parentes cujuscunque sexus siliquatica non debent, est enim hoc lucrativorum onus: parentes autem et liberi non tam lucra, quam debita videntur percipere: qua ratione et olim vicesimam non præstabant, nec eis hæredibus institutis ulla caduca fiebant. Ceteri etiam cognati non curiales sciliquatica debent. Plane curiales etiam extranei ea non debent, sicuti nec qudrantem. Æque loca pietati et Deo dedicata ab ejusmodi descriptione immunia sunt, *l. pen. sup. de sacros. eccles. Nov.* 131. *Consanguinitate*) Consanguinitas est fraternitas. Hoc loco cognatio, cui vix alium similem invenias. Ad majores igitur prædicta sibi consanguinitate devinctos, id est, ad patrem, avum proavum. *Lucrativas*) Lucrativi tituli ii sunt, Hæreditas, Legatum, Fideicommissum, Donatio causa mortis, Donatio inter vivos. Dos, Donatio propter nuptias, Emptio, Permutatio non sunt tituli lucrativi: *Licet casus eventu*) Haloander addidit, *mortis vel divortii*: quæ interpretis verba sunt, non auctoris.

Tit. XXXVI. De Præbendo salario.

I. *Impp. Constantius et Constans aa. ad Marcellinum Comit. Orientis.* Nulli salarium tribuatur ex viribus Reipublicæ, nisi ei qui jubentibus nobis specialiter fuerit consecutus. *Dat. V. Non. Octob. cp. Limenio et Catullino Coss.*

Series titulorum docet hanc legem sic esse accipiendam, ut non possint decuriones cuiquam salarium constituere injussu principis: excipiuntur tamen casus quidam, *l.* 4. *ff. de dec. ab ord fac.* Salaria interpretamur τὰ διδόμενα εἰς τροφὴν, sive ut plurimum Græci vertere solent, σιτηρέσια, et ὀψώνια. Sudas: ἀλλαρίοις, σιτηρεσιοις, pro, σαλλαρίοις. An igitur ratio nominis hæc, quod salaria percipientes inde se alant? Quæ salaria in *l.* 6. *inf. de profess et med.* annonaria commoda in *l.* 9.

TIT. XXXVII. *Si curialis relicta civitate rus habitare maluerit.*

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Eu-*

tychiano pp. Curiales omnes jubemus interminatione moneri ne civitates fugiant, aut deserant rus habitandi causa: fundum quem civitati prætulerint, scientes fisco esse sociandum, eoque rure se cariturος, cujus causa impios se patriam vitando demonstraverint. *Dat. XVIII. Kal. Jan. cp. A. cadio IV. et Honorio III. aa. Coss.*

Curialibus interdicitur ne ruri habitent, sicut in tit. de decurionibus, ne captent solitudines, lauras, secreta. Rus fisco vindicari. Impios esse eos qui patriam vitant, *l. pen. sup. de resci. vend.*

TIT. XXXVIII. *De Municipibus et originariis.*

Tria sunt quæ municipes faciunt, Nativitas, Manumissio, Adoptio, *l. cives, inf. tit. seq. l. 1. ff. ad mun.* quæ originis nomine continentur, *l. privilegio, inf. tit. sequ.* nam originales sive originarii sunt non nati tantum, sed etiam manumissi et adoptati, *l. cum neque, inf. tit. sequ.* quoniam et ii pro natis habentur, et alienæ originis jure censentur. Quamobrem non male sic quidam Codices habent, *de municipibus originariis.* Alii sunt municipes voluntarii, *l. 3. inf. de iis qui spon. mun. susc.* quos facit adlectio vel incolatus, *l. cives tit. sequ. l. filii, §. municipes, ff. ad municipales.*

I. *Imp. Antoninus a Silvano.* Cum te Biblium origine, incolam autem apud Berytios esse proponis: merito apud utrasque civitates muneribus fungi compelleris.

Biblus urbs est Phœniciæ Beryto finitima. Qui ortu est Biblius, incolatu Berytius, in utraque civitate munera facere cogitur. Proinde ad munera vocamur vel ut originarii, vel ut incolæ.

II. *Imp. Gordianus a. Frontoni.* Si ut proponis, ea quæ ex causa fideicommissi te manumisit, ab ea libertatem justam fuerit consecuta, quæ originem ex provincia Aquitania ducebat: tu quoque ejus conditionis ejusque civitatis jus obtines, unde quæ te manumisit, fuit: eorum enim conditionem sequi ex causa fideicommissi manumissos pridem placuit, qui libertatem præstiterint, non qui rogaverint.

Libertus sequitur originem patroni. Patronus etiam is est, qui ex causa fideicommissi manumisit, *l. libertus §. ex causa, ff. ad municip.* Manumissus ergo originem ejus sequitur: itemque manumissi filius, *l. filii, l. assumptio §. ult. ff. eod.* Fuit autem olim Aquitania duplex, ut ex Itinerario Antonini constat: Prima, cujus metropolis Biturigæ: Secunda cujus metropolis Burdegala: quam divisionem etiam diœceses episcopales observant. *Libertatem justam)* Testamento hæres scripta cum libertate.

III. *Imp. Philippus a Patroclo.* Filos apud originem patris, non in materna civitate, et si ibi nati sunt (si modo non domiciliis retineantur) ad honores seu munera posse compelli explorati juris est.

Filii sequuntur originem patris, non matris. Domicilium patris non sequuntur, videlicet si alibi domicilium sibi constituerint, *l. libertus, §. patris, ff. ad municip.* quod et in libertis locum obtinet, *l. ejus qui, ff. eod.* alioquin patris aut patroni domicilium sequuntur: denique domicilium proprium sequuntur, originem propriam non sequuntur: atque ita qui Tusculi natus est, nisi et pater ibi natus sit, vel domicilium habuerit, Tusculanus non est, sed et patris originem domiciliumve sequitur.

IV. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Secundo.* Origine propria neminem posse voluntate sua eximi manifestum est.

Jus incolatus mutatur mutato domicilio. Jus originis non mutatur, quia naturale est, nec igitur translatione domicilii mutatur, nec adoptione: proinde is qui adoptatur duarum civitatum est municeps: in patria sua, jure naturali: in patria adoptatoris, jure civili. Naturalis patria non amittitur. Civilis amittitur soluta adoptione. Hoc Græci significant, qui lib. LIV. βασιλικῶν ad hanc constitutionem hanc rationem adjiciunt: καὶ εἰκότως· οὐδὲ γὰρ οἴκησις ποιεῖ τὴν ἀρχαιογονίαν, ἀλλὰ τὸ ἀπὸ τόπου τινὸς ὁρμᾶσθαι· ὅθεν καὶ μὴ βουλόμενος τὶς ἐκ τῆς ἀρχαιογονίας τῆς ἰδίας ἐστίν· τὴν μέν τοι κατοίκησιν, ἐπειδὴ ἐκ τῆς οἰκήσεως τῆς ἡμετέρας δείκνυται, ἔξεστιν ἡμῖν ὅτε βουλόμεθα αὐτὴν ἐναλλάσσειν.

V. *Imp. Constantinus a. ad Maximum Vic. Urbis.* Si quis cum ex majore vel ex minore civitate originem ducit, eandem evitare studens ad alienam se civitatem incolatus occasione contulerit, et super hoc vel preces dare tentaverit, vel qualibet fraude

niti, ut originem propriæ civitatis eludat: duarum civitatum decurionatus onera sustineat, in una voluntatis, in una originis gratia. *pp. VIII. Kal. Jan. Paulino et Juliano Coss.*

Hæc lex ostendit jure incolatus non perimi jus originis. Nec precibus id aliave qua fraude obtineri posse.

TIT. XXXIX. *De Incolis, et ubi quis domicilium habere videtur, et de iis qui studiorum causa in alia civitate degunt.*

Incolas domicilium facit, non domus, non possessio sola. Interdum incola pro inquilino, qui proprie ἔνοικος dicitur, Incola μέτοικος, vel πάροικος, ut in *l.* 1. *sup. de fals. mon.* et apud Sophoclem, μέτοικος ἀντὶ τοῦ ἔνοικος, ut Demetrius notavit. Dorotheus ad *l.* 27. §. *Proculus, ff. ad l. Aquil.* τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τῶν παροικούντων τῷ οἴκῳ. Et alius: εἰ οἱ οἰκέται τοῦ κολωνοῦ ἢ παροίκου. Arnobius 1. *An in mundum veneritis alienis ex regionibus inquilini.*

I. *Imp. Antoninus a. Paulo.* Non tibi obest si cum incola esses, aliquod munus suscepisti modo si ante quam ad alios honores vocareris, domicilium transtulisti.

Incolatui renunciari potest, Origini non item: quod his verbis notarunt Græci hoc loco: τὸ γὰρ μεταστῆσαι τινὰ τὴν οἴκησιν, τὴν μὲν ἀρχαιογονίαν αὐτοῦ οὐκ ἐναλλάσσει, τὸ δὲ μετοίκιον ἐναλλάσσεται. *Suscepisti*, id est, implevisti: nam qui susceptum munus nondum implevit, renunciare incolatui non potest, *l. incola jam, ff. eodem.*

II. *Imp. Alexander a. Crispo.* Nec ipsi qui studiorum causa aliquo loco morantur, domicilium ibi habere creduntur nisi decem annis transactis eo loci sedes sibi constituerint secundum epistolam Divi Adriani: nec pater qui propter filium studentem frequentius ad eum commeat. Sed si aliis rationibus domicilium in splendidissima civitate Laodiceuorum habere probatus fueris: mendacium, quo minus muneribus fungaris, non proderit.

Non sunt incolæ qui aliquo loci studiorum causa commorantur. Post decennium tamen si ibidem permanserint, ex epistola Adriani incolæ censentur. Quod ait, *mendacium*, id est, si falso adseras te in ea civitate studiorum causa commorari.

III. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Alexandro.* Est verum eos qui in territorio alicujus civitatis commorantur, velut incolas ad subeunda munera, vel ad capiendos honores non adstringi.

Qui in territorio et finibus alicujus civitatis sedes posuit, licet in civitate non moretur, incola est ejus civitatis, *l. pupillus*, §. *incola, ff. de verb. signif.* nec obstat *l.* εἰδέναι, *ff. ad municip.* Loquitur enim de eo qui agrum tantummodo possidet, ut *l. prox. inf.* nec civitatis præcipuis utitur, id est, foro, balneo, templo, spectaculis. Hæc etiam non obstabit si affirmate legatur, quemadmodum Græci legunt LIV. βασιλικῶν, quorum verba subjiciam. Ἀληθές ἐστιν ὅτι οἱ οἰκοῦντες ἐν ἐνορίᾳ πόλεως τινὸς, ὡς μέτοικοι λειτουργοῦσι, καὶ τὰς τιμὰς πράττουσιν· ἄρα οὖν ὁ μὴ οἰκῶν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ἀλλ' ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτῆς οὕτως λειτουργεῖ, ὡς ὁ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει οἰκῶν. Sic igitur consentiet hæc lex cum *d.* §. *incola*: et in sequenti, quæ ad eundem scripta est, continebitur exceptio, secundum quam *l.* εἰδέναι esse accipiendam reor.

IV. *Iidem aa. et cc. Alexandro.* Cum neque originales, neque incolas vos esse memoratis, ob solam domus vel possessionis, licet ex substantia decurionis acquisita sit, causam, publici juris auctoritas muneribus subjugari vos non sinet.

Sola domus vel agri causa sine laris collocatione incolam non facit, *l.* 53. *C. Th. de decur. l. libertus*, §. *sola ratio*, *et* §. *sola domus, ff. ad municip.*

V. *Iidem aa. et cc. Maximo.* Si in patria uxoris tuæ, vel qualibet alia domicilium defixisti, incolatus jure te ultro ejusdem civitatis muneribus obligasti.

Incolatus jus est arbitrii cujusque: eo se quis nuda voluntate obligat vel liberat, domicilio mutato.

VI. *Iidem aa. et. cc. Marcellino.* Privilegio speciali civitatis non interveniente, tantum originis ratione, ac domicilii vo-

luntate, ad munera civilia quemque vocari certissimum est.

Nisi specialiter privilegium civitati datum sit, ut ob solam possessionis causam quis ejusdem civitatis muneribus obligetur, ut *l. libertus*, §. *sola ratio*, *ff. ad municip.* originis tantummodo vel domicilii causa muneribus publicis obligamur, *l. 4. sup.* Hic male antea legebatur *tamen.*

VII. *Iidem aa. et cc. Aurelio.* Cives quidem origo, manumissio: allectio, vel adoptio: incolas vero (sicut et Divus Adrianus edicto suo manifestissime declaravit) domicilium facit. Et in eo loco singulos habere domicilium non ambigitur, ubi quis larem rerumque ac fortunarum suarum summam constituit, unde rursus non sit discessurus, si nihil avocet, unde cum profectus est, peregrinari videtur: quod si rediit, peregrinari jam destitit.

Cives sunt qui et municipes et municipales dicuntur. Origo municipes facit, ut ortus ex patre Campano, Campanus est municeps, nec emancipatione vel datione in adoptionem Campanus esse desinit. Sed et nepotes ex eo quandoque suscepti, Campani sunt: et hæc originis causa omnibus anteponitur, *l. libertus* §. *præscriptio*, *ff. ad municip.* Originem hoc loco accipimus stricte pro nativitate. Municipes etiam manumissio facit, veluti manumissus a Campano, Campanus est. Et adoptio, ut si quis adoptetur a Campano, quo tamen jure soluto, Campanus esse desinit. Item allectio, ut si quis in civitatem aliquam receptus sit. Quidam codices habent, *allectio, id est, adoptio.* Placet tamen magis, *Allectio vel adoptio*, et ita Græci, τὸ ἐναπογραφῆναι τοῖς πολίταις, τὸ εἰς θέσιν ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει ληφθῆναι. A municipibus separantur incolæ, qui domicilii jure municipii commodis et præcipuis fruuntur. Ut autem quis plurium civitatum potest esse municeps, *l. 7. l. ejus qui*, *ff. eod.* ita et incola, *l. Labeo*, *l. assumptio*, §. *viris*, *ff. eod.* Ut sine civitate, qualis est is qui deditiorum numero est, ita et sine domicilio, *l. ejus qui* §. *Celsus*, *eod. tit.* Ait, *Et in eo loco.* Vet. *Et in eodem loco*: forsitan, *Et in eo demum loco*: quod pertinet ad illam rubricæ partem, *Ubi quis domicilium habere videtur*, qua de re quæri solet non solum ut sciatur ubi quis munera faciat, verum etiam ubi conveniatur. *Summam*, id est, τὴν ὁμάδα.

VIII. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Archadius aaa. ad Senatum.* Senatores in sacratissima urbe domicilium dignitatis habere videntur. *Dat. Kal. Mart. Valentiniano a. et Neoterio Coss.*

Senatores in antiqua et Constantinopolitana Roma domicilium habent ratione dignitatis senatoriæ: quod eo pertinet ut intelligamus eos in urbe conveniri posse, quod indicat *l. 2. sup. ubi sen. vel clar.* quæ huic conjungenda est. Possunt et in originali patria, *l. pen. ff. de senat.* cum in ea etiam honores retineant, *l. filii*, §. *senatores*, *et l. seq. ff. ad municip.* et in qua domicilium collocaverunt, *d. l. 2.* In eo §. *senatores*, sic lego, *Senatores et eorum filii filiæque quoquo tempore nati natæve, itemque nepotes et neptes ex filio origini eximuntur.*

IX. *Iidem aaa. Martiano Comiti Orientis.* Mulieres honore maritorum erigimus, et genere nobilitamus, et forum ex eorum persona statuimus: sin autem minoris ordinis virum postea sortitæ fuerint priore dignitate privatæ, posterioris mariti sequantur condicionem, et domicilia mutamus. *Dat. IV. Kal. Febr. cp. Arcadio II. et Rufino Coss.*

Ubi domicilium habet maritus, habet et mulier ratione matrimonii, quod et vidua retinet. Convenitur ergo ibidem, et munera personalia facit, *l. 12. C. Th. de navic.* Origini autem eximitur quantum ad munera, *l. 1. inf. de mul. in quo lo. mun. l. ult. ff. ad municip.* Domicilium matrimonii dicitur in *l. mulierem*, *ff. de rit. nupt.* et lar matrimonii in *l. 1.* §. *domum*, *ff. de lib. agnosc.* Eadem ratione matrimonii dignitatem mariti adipiscitur et vidua retinet, *l. feminæ*, *sup. de senat. Nov. de Consul. l. mulieres*, *inf. de dignit.* ex qua in hac lege hæc postrema verba, *et domicilia mutamus*, priori parti applicanda videntur.

TIT. XL. *De honoribus et muneribus non continuandis inter patrem et filium, et de intervallis.*

I. *Impp. Severus et Antoninus aa. Septimio Zenoni.* Sicut et honores et munera, cum pater et filius decuriones sunt, in eadem domo continuari non oportet: ita vacationum concessa tempora non aliis pro-

desse possunt, quam his qui ad eosdem, vel alios honores, eademque vel alia munera denuo vocantur. Pro infante vero filio, quem decurionem esse voluisti, quanquam fidem tuam in posterum adstrinxeris, tamen interim onera sustinere non cogeris: cum ad ea quæ mandari possunt, voluntatem dedisse videaris.

Nec honores nec munera quisquam continuare, repetere, iterare debet, nisi si idonei non existant, qui honoribus muneribusve fungantur, *l. honor*, §. *pen. et ult. ff. de mun. et hon.* Sed et inter patrem et filium continuari honores ac munera non debent, quia unius personæ vice funguntur, ideoque si hoc anno pater Duumviratu functus sit, eodem sequenti anno filius non fungetur. De filiofam. loquor: in emancipato secus est, arg. *l. 3. inf. de filiisfam. et quemad. pat. pro iis ten.* *Decuriones*) Ex quorum ordine sumuntur qui honores et munera gerunt. Curia est seminarium honorum et munerum. *Vacationum*) Vacationum tempora sunt quæ in rubrica, intervalla dicuntur, et in *l. Divus*, *ff. ad municip. l. filio*, *ff. de legat. l. ult. inf. hoc. tit.* Propter honorem aut munus quo defunctus sum ipse, certi temporis vacationem habeo: filius meus non habet propter me, in iis scilicet honoribus qui sumptu carent, vel in muneribus personalibus. *Pro infante*) Hæc rescripti pars relata est in *l. Lucius* §. *Impp. ff. ad municip.* Infans adscribi in ordinem potest ex causa, quod forte ab egregia indole vel clara stirpe progressum annorum expectari non oporteat. Huic si consenserit pater, non cogitur interim, id est, quandiu infans est, pro eo onera sustinere: quia ad ea quæ ei mandari possunt, videtur consensum accommodasse et fidem suam adstrinxisse: porro infanti mandari nihil potest. *In posterum*) Id est, post infantiam.

II. *Imp. Gordianus a. Cyrillo.* Ab honoribus ad honores eosdem quinquennii datur vacatio: triennii vero ad alios, legatione autem perfunctis biennii vacatio concessa est.

Hæc lex præscribit intervalla, quæ eadem magis est ut dicamus non honoribus tantum, verum etiam oneribus esse præscripta, *l. navicularii*, *ff. de mun. et hon.* Sunt autem quinquennii ad eosdem honores eademve munera, triennii ad alia: fuit et quinquennium lege Augusti a magistratu urbano ad provincialem. Dio LIII. μηδένα πρὸ πέντε ἐτῶν μετὰ τὸ ἐν τῇ πόλει ἄρξαι κληροῦσθαι· fuit et olim lex, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, auctore Livio VII. et X. Inde Cicero hanc legem condit, EUNDEM MAGISTRATUM NI INTERFUERINT X. ANNI NE QUIS CAPITO. De legatione dicemus in *l. 3. inf. de legat.*

III. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Critiæ.* Intervalla temporum, quæ in unius personam locum habent, fratribus (licet communia possideant bona) minime prodesse frequenter constitutum est. Sane his missis qui necdum functi muneribus ad hoc idonei constituti vocari debent, vos si ad obsequium civilium munerum repererit paruisse: ne interim interpellemini præses provinciæ providebit.

Propter fratrem qui honore aut munere functus est, frater non vacat, licet hæreditatem paternam pro indiviso possideant, *l. 7. sup. de decur.* Dimissis autem idoneis qui nullo adhuc munere functi sunt, qui semel functi sunt, iterum fungi non coguntur. Pro *ne interim*, perspicue legendum est, *Ne iterum*: quod et vet. lib. confirmant, *l. 52. sup. de decur. l. 3. inf. quemad. civ. mun. indic.*

TIT. XLI. *De Muneribus Patrimoniorum.*

Munus est officium privati hominis, ex quo commodum ad singulos universosque cives remque eorum imperio magistratus extraordinario pervenit, Ait, *privati hominis*: quod munus obeatur sine ullo honoris dignitatisve gradu, nec honorem gerenti indicatur, *l. honorem*, *ff. de mun. et hon.* Ait, *imperio magistratus extraordinario*, quod extra ordinem jure suæ potestatis id magistratus injungat, alias ex lege aut more, alias præter morem, id est, alias ordinarium, alias extraordinarium: rursusque alias patrimonio cum sumptu vel periculo, alias personæ solo ministerio sine sumptu. Ad hæc patrimoniale vel possessionibus vel personis, hoc solis municipibus vel incolis: illud etiam possessoribus qui nec cives sunt nec incolæ. Est et mistum tam patrimonii quam personæ.

I. *Imp. Antoninus a. Filio Philino.* Civilia munera per ordinem pro modo fortunarum sustinenda sunt.

Per ordinem, id est, ut suo quisque ordine munera sustineat, *l. filius*, *l. vicarius*, *ff. de legat.* et per vices, *l. 3.* §. *eos*, et §. *præses*, *ff. de mun. et hon.* nec tamen ultra modum facultatum, *l. ult.*

inf. tit. prox. Et non omnia, sed patrimonalia, ut ex tit apparet et illis verbis, *pro modo fortunarum*.

II. *Idem a. Materno*. Munera quæ patrimoniis publicæ utilitatis gratia inducuntur, ab omnibus subeunda sunt.

Munera quæ patrimoniis publicæ utilitatis gratia, ex qua publicorum nomen acceperunt, indicuntur, ab omnibus etiam eis qui immunitatem meruerunt, vel alio privilegio censentur, subeunda sunt.

III. *Imp. Alexander a. Attilio*. Qui immunitatem munerum publicorum consecuti sunt, onera patrimoniorum substinere debent: in quibus causis et hospites recipiendi sunt.

Immunitate legibus concessa corporalia munera remittuntur non pecuniaria, ex quibus est metatum, sive militis domum suscipiendi munus. Sed neque corporalia omnia: nam tutelæ remissæ non censentur, *l.* σπάδοντα, §. ὅλαβων, *ff. de exc. tut.* quod eas necesse sit nominatim remitti, *l. non tantum*, §. *eos*, *et* §. *sequ. ff. eod. l. legato*, *in fi. ff. de vac. et exc. mun. l. in honoribus* §. 1. *eod.* Capitolinus in Gordianis: *Familiæ Gordiani hoc Senatus decrevit, ut a tutelis atque legationibus et a publicis necessitatibus, nisi si vellent posteri ejus semper vacarent*. Eodem modo pecuniaria munera nominatim remitti oportet.

IV. *Impp. Valerianus et Gallienus aa. Zenoni*. Non videtur abhorrere ratione sententia, qua præses provinciæ equos curiales alere, non personarum, sed patrimonii esse decrevit: et tamen si iniqua esset, omisso a te appellationis auxilio, necessario permanet.

Legendum in textu, *equos curules*, non *curiales* ut in *l. pen. inf. de spect. l. 7. inf. de num. a. t. et C. Th. tit. de equis curulibus* Apulejus IV. *Equum curulem nimia velocitate refectum*. Circenses dicuntur in *l. 1. ff. de mun. et hon.* Munus ergo alendorum equorum curulium patrimoniale est, non personale, ut agasonis. Decretum sententiave iniqua valet, nisi provocationis remedio extinguatur.

V. *Imppp. Carus, Carinus, et Numerianus, aaa. Pisto*. Neque tempore ætatis, neque numero liberorum a muneribus, quæ patrimoniorum sunt, excusationem quis habere potest.

Annus LXX. vel numerus quinque liberorum, non excusat a muneribus patrimonialibus.

VI. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Polinestro* Professsio, et desiderium tuum inter se discrepant: nam cum philosophum te esse proponas, vinceris avaritia et rapacitate, et onera quæ patrimonio tuo injunguntur, solus recusare conaris, quod frustra te facere ceterorum exemplo poteris edoceri.

Philosophia non excusat a muneribus patrimonialibus, *l. in honoribus*, §. *pen. ff. de vac. mun. Pro avaritia et rapacitate,* vet. habent *avaritiæ cæcitate*, quod placet, *l. ult. inf. de vet. num. pot.* Cic. *At quam cæca avaritia est*.

VII. *Iidem aa. et cc. Alexandro*. Etiam minores ætate patrimoniorum muneribus subjugari selent. Unde intelligis te frustra plenam immunitatem desiderare, cum munera quæ impensas exigunt, subire te necesse sit.

Minor ætas non excusat a muneribus patrimonialibus. Plena immunitas est omnino munerum immunitas, personalium et patrimonialium.

VIII. *Iidem aa. et cc. Longino*. Nec protostasiæ, vel sacerdotii, vel decaprotiæ munera corporalia sunt, sed tantum patrimonii esse non ambigitur.

Hoc loco et *l. 3. inf. de filiisfam. et quemad. pa.* πρωτοστασίας, principalitates interpretor, quas et πρωτοτυπίας vocant, *l. 3. C. Th. de privil. eor. qui in sac. pal. mil. l. 2. C. Th. de protostas.* Inde principales πεντάπρωτοι, δεκάπρωτοι, εἰκοσάπρωτοι, de quibus *sup. de decurion. l. 33.* quæ sunt munera patrimonialia, quoniam eorum periculo exactiones et distributiones censuum fiunt, *l. 1. l. 3. §. decaprotos, ff. de mun. et hon. l. 7. C. Th. de tyron.* Modestinus et Charisius mista esse dixerunt, quod et corporale ministerium gerant, et pro oneribus defectorum (sic lego in in *l. ult. ff. eod.* etsi Florent. *omnibus* legatur, non *oneribus*, Græci ὑπὲρ τῶν ἀπόρων) fiscalia detrimenta resarciunt. At

certe quia magis patrimonii sunt, si quis vacationem munerum impetraverit, non excusabitur a protostasia vel decaprotia, vel icosaprotia. Malo autem hoc loco ita legere, ut est in Basilicis, *Nec protostasiæ, vel decaprotiæ vel sacerdotii*. Sacerdotium autem interpretor veluti Alytarchiam, Asiarchiam, Syriarchiam, Phœniciarchiam, quo qui funguntur, ludis præsunt in honorem Deorum institutis cum sumptu aliquo. In Basilicis, ἡ ἱερωσύνη, τουτέστιν τὸ ἐπιτελεῖν τὰ κυνηγέσια. Ait, *Sed tantum* ἀλλὰ μόνων χρηματικὰ quod pugnat cum Modestino et Charisio. Quidam Codices habent, *Sed tamen*.

IX. *Iidem aa. et cc. Marciæ*. Patrimoniorum munera mulieres etiam sustinere debent

Sexus non excusat a patrimonialibus. At a personalibus excusat: alioquin frustra admon mur non excusare eum a patrimonialibus, qua de re alio loco dicetur inf.

X. *Exemplum sacrarum literarum eorundem aa. et cc. ad præsides provinciarum*. Quantum ad extraordinarias indictiones pertinet, præsidibus significamus, ut omnes possessores ceterosque sciant conveniri debere: quandoquidem ea patrimonii munera esse constet, meritoque ab omnibus agnosci debeant, quo facilius obsequiis publicis pareatur.

Extraordinariæ indictiones sunt, quæ ad tempus ex improviso præter morem indicuntur, veluti angariæ belli tempore, aut equi, muli, veredi. His parere omnes possessores debent, etiam ecclesiæ. *l. neminem, sup. de sacros. eccles.* et ceteri municipes vel incolæ, *l. ult. §. patrimoniorum, ff. de mun. et hon.*

TIT. XLII. Quemadmodum civilia munera indicuntur.

I. *Imppp. Carus, Carinus et Numerianus aaa. Feliciano*. Cum te curatorem ad cogendas angarias creatum, appellationem interposuisse proponas: præses provinciæ si alterius curiæ te esse animadverterit, ad alieni corporis munera vocari non sinet: quia ejus patriæ oneribus respondere debes, cui te attributum esse commemoras.

Munus cogendarum, id est, compellendarum et adigendarum angariarum, sive exhibendarum, ut in *l. 1. inf. sump. injun. mun.* quod personale est, ut dicemus in *l. 2. inf. de præp. sac. cub.* si quis detrectet et appellaverit præsidem eo nomine, vincet, si se non jure creatum et ad nominationem alterius corporis pertinere docuerit. Pro *Curiæ*, vet. libri habent, *Creaturæ*, quod est nominationis, et pro, *Patriæ*, partis, quæ placent satis.

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Dionysio*. Majoribus honoribus functos ad minores devocari non oportere rationis est.

Quidam Codices, *Majoribus oneribus*. Quod rectum non est: nam paulo post sequitur, *ad minores*. Frequens est eorum verborum commutatio, quod ut honoribus, ita honeribus solerent veteres scribere, auctore Gellio lib. 2. c. 3. At honoribus munera plerumque cohærent, *l. 2. §. 1. ff. de vac. mun.* et ideo aliena hæc lex a titulo non est. Rationem Constitutionis Græci notarunt, *quia videntur injuria affici*: δοκοῦσι γὰρ ὑβρίζεσθαι

III. *Iidem aa. Eutichiano*. Cum te omnibus muneribus functum esse adseveres: ad eadem munera, si aliorum civium copia est, qui obsequiis civilibus fungi possunt, præses provinciæ devocari te non permittet.

Eadem est sententia *l. 52. sup. de decurion.*

IV. *Iidem aa. et cc. Regino*. Ultra modum sumptuum te muneribus civilibus gravari, levatis aliis, præses provinciæ non patietur: sed æquabilitatem, tam juris, quam censuræ memor, circa ordinem custodiet.

Ultra modum sumptuum, id est, nulla sumptuum habita ratione ex fortunarum modo, quod est æquabilitati contrarium, quam in muneribus indicendis præses tam juris quam censuræ memor, custodire debet. *Circa ordinem* id est, κατὰ τάξιν. Censuram disciplinam et judicationem publicam vocat, ut in *l. 3. sup. de cond. ob tur. cau. l. 1. inf. sum. injun. mun. l. 3. sup. de off. rect. prov.*

TIT. XLIII. De iis qui sponte munera susceperunt.

I. *Imp. Alexander a. Feliciano*. Vete-

rani, qui cum possent se tueri immunitate his concessa, decuriones se fieri in patria sua maluerunt, redire ad excusationem quam reliquerunt, non possunt, nisi certa lege et pacto servandæ immunitatis, vel partem ejus honoris agnoverint.

Veterani munerum personalium immunitatem habent: ut dicetur in titulo de veteranis: quæ labefactatur decurionatu sponte suscepto, servandæ immunitatis condicione non addita, non etiam si munus tantum aliquod municipale honoremve susceperint, *l.* 2. *l. ult. ff. de priv. vet. l.* 1. *ff. de jur. immun.* Valde illud notandum est, in ingressu curiæ dictam condicionem servari oportere, ut si quis se det curiæ ea lege ne corporalia munera subeat.

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Valerio*. Qui publici muneris vacationem habet, si aliquem honorem, excepto decurionatu, sponte susceperit, ob id quod patriæ suæ utilitatibus cesserit, vel gloriæ cupiditate paulisper jus publicum relaxaverit, competens privilegium non amittit.

Qui decurionatum agnovit, immunitatem amittit, *l. pen.* §. *ult. ff. de jur. immun.* Qui partem decurionatus, veluti honorem aliquem municipalem, non item, *l.* 1. *hoc tit.* Jus publicum dicit, quo est concessa immunitas.

III. *Imp. Leo a. Puseo pp.* Qui conditioni non obnoxius curiali, quemlibet honorem vel munus voluntate propria in quacunque gesserit civitate, nullum præjudicium circa fortunam suam statumque sustineat; sed tam ipse, quam liberi ejus, et qui ex his in posterum procreandi sunt, ab omni hujusmodi nexu cum suis facultatibus liberi alienique permaneant: ita tamen ut si aliqua functio volentibus eis fuerit injuncta, ex qua necesse sit eos aliquid accipere: quod ex data sibi pecunia in reliquis apud eos mansisse constiterit, solventes, sine ulla molestia vel conditionis suæ formidine discedant. Si quis vero ex his omnia decurionum munera, vel functiones, vel honores nulla imminente necessitate, sed sua sponte peregerit: eum pro sua liberalitate patrem civitatis, in qua voluntarius municeps apparebit, si hoc ei libuerit, fieri constituique hac lege decernimus. *Dat. V. Id. Nov. cp. Basilisco et Armerico Coss.*

Possessor qui neque in municipio natus est, neque in eo habitat, si sua sponte munera quædam civilia cœperit, non ideo vel se vel posteros obligat curiæ, rationibus tamen reddendis obligatur. Quod si sua sponte omnibus honoribus et muneribus civilibus perfunctus sit, fiet pronuntiabiturque, si velit, pater civitatis. Is est quasi pater patriæ, discussor pecuniæ publicæ operumque publicorum, *l.* 1. *sup. de rat. op. publ. l. ult. sup. de inf. exp. l.* 1. *sup. de aleat. l.* 1. *inf. quib. mun. exc. l.* 2. *inf. de deb. civ. Nov.* 17. 85. 128. 160., Græci, ad *l. ad curatores, ff. de damn. inf.* et *l.* 1. *inf. de solut.* et *lib.* curatorem Reipublicæ patrem civitatis interpretantur. Ο῾ πατὴρ τῆς πόλεως ἀναγκάζει τοὺς δεσπότας τῶν καταπεσόντων οἴκων ἀνανεοῦν αὐτούς.

IV. *Imp. Justinianus a. Mennæ pp.* Eos qui curiali fortuna liberi constituti, postea se curiæ cujuscunque civitatis obtulerint confidere volumus, quod posteritas eorum non solum jam procreata, sed etiam post talem deditionem procreanda, hujusmodi fortuna libera remanebit: sive specialiter sub hac lege curiæ se obtulerint, ut ab his descendentes tali fortuna liberi permaneant, sive nullam hujusmodi fecerint mentionem, nullo audente dicere, quod nati vel concepti post talem deditionem paternam conditionem sequi debeant: hoc enim speciali beneficio alacriores omnes ad conferendam civitatibus hujusmodi opitulationem constituere properavimus: ita tamen ut nec occasione quartæ portionis bonorum hujusmodi decurionis, quicunque successores ejus aliquam inquietudinem patiantur, utpote libera ejus substantia omni curiali gravamine conservanda: et si quid defunctus, vel ex administratione curialium munerum, vel ex quarta portione ad eandem curiam semel vel sæpius devoluta, vel ex alia quacunque causa eidem curiæ debuisse probetur, hoc idem

successores curialibus reddere minime dubitent, illis scilicet quæ super naturalibus filiis, quos naturalis pater sub hac lege curiæ dedit, vel postea dederit, ut legitimos tam ex testamento, quam ab intestato successores habeat, non solum veteribus legibus, sed etiam nostris sanctionibus disposita sunt, præsenti lege excipiendis: ut non ipsi tantum filii naturales, sed etiam ex his procreandi mares paternam sequantur fortunam, vel maribus liberis minime subsistentibus, quarta pars substantiæ mortui curiæ deputetur.

Qui se sua sponte curiæ obtulit, atque ita decurio factus est, obligatur quidem ipse, liberi autem ejus vel bona non obligantur: ideoque quadrans sive dodrans hæreditatis ejus curiæ non debetur. Si tamen ipse curiali hæres extiterit, puta Mævio, hæreditatis Mevii quadrans, vel hodie dodrans curiæ debetur, nisi liberi ejus eandem curiam sequantur. Aliud dicendum est si quis filium naturalem curiæ obtulerit γνησιότητος adipiscendæ causa. Hæc enim deditio personalis non est, sed et rem et posteritatem tenet. Idemque esse puto, si se filius naturalis post obitum patris non extantibus legitimis curiæ offerat legitimæ successionis obtinendæ causa. Quod ait, *vel maribus*, recte Accursius supplet, *Vel feminis curialibus nuptis*.

Tit. XLIV. De iis qui a Principe vacationem acceperunt.

I. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino pp.* Nullus vacationem temporariam curialis accipiat, nisi id forte veris ac probatis causis adnotatio nostra concesserit. *Dat. Prid. Non. Jun. cp. Theodosio a. III. et Abundantio Coss.*

Curiali vacatio ad tempus recte conceditur ex veris et approbatis causis, puta ob morbum vel egestatem, rescripto principis, non in perpetuum, *l.* 14. et 19. *sup. de decur.* Legibus autem promissæ immunitates ratæ sunt.

Tit. XLV. De Vacatione publici muneris.

I. *Imp. Gordianus a. Januario.* Muneris publici vacationem ea continere, quæ non lege, non senatusconsultis, non costitutionibus principum injunguntur, merito responsum est: ad quam formam juris pertinens si cœperis ad munera extraordinaria a magistratibus devocari, appellatione interposita poteris apud præsidem juris rationibus protegi.

Rescripto si concedatur immunitas, ea tantum videntur remissa, quæ ad tempus extra ordinem indicuntur: nam quantum ad ordinaria munera pertinet, inane rescriptum est, *l. cui muneris, ff. de mun. et hon.* *Responsum est*) Intelligit *l. in honoribus*, §. *qui muneris, ff. de vac. mun.*

Tit. XLVI. De Decretis decurionum super immunitate quibusdam concedenda.

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Ursino.* Exceptis qui liberalium studiorum antistites sunt, et qui medendi cura funguntur, decreto decurionum immunitas nemini tribui potest.

Magistris liberalium artium et medicis decreto decurionum datur immunitas, et hoc est quod dicitur probari eos decreto in *l.* 2. *inf. de profess. et med.* Alios autem decuriones immunes facere non possunt.

II. *Iidem aa. et cc. Cassio.* Ordinis ambitiosa decreta sacris constitutionibus reprobantur.

Ambitiosa, id est, gratiosa, ut si per gratiam professori aut medico immunitatem aut salarium constituerint, *l.* 4. *ff. de decr. ab ord. fac.* αἱ κολακικαὶ ψῆφοι· qua forma et ambitiosas correctiones dixit Cicero ad Atticum, et ambitiosas sententias Svetonius in Domitiano.

Tit. XLVII. De Excusationibus munerum.

I. *Imppp. Carus, Carinus, et Numerianus aaa. Demetrio.* Etiam hi qui nostra procurasse monstrantur, muneribus civilibus, quæ dignitati eorum congruunt, fungi debent.

Pertinere videtur hæc lex ad eos qui procuratores patrimonii Cæsaris fuerunt. Hi muneribus, quæ dignitati eorum congruunt, fungi debent, non sordidis, ut puta capsarii vel pistoris, quo exemplo Græci lib. LIV. utuntur in hunc locum, et *l.* 9. *inf.* et tractantes de immunitate ecclesiarum lib. V. Qui

autem nunc sunt procuratores ab omnibus muneribus excusantur.

II. *Pars Actorum Diocletiani, et Maximiani aa. et cc. Id. Febr. inductis Firmino et Apollinario et ceteris Principalibus Antiochensium adstantibus Sabinus Dixit.* * Et cetera. *Diocletianus Dixit*. Certis dignitatibus data a nobis indulgentia est munerum civilium et personalium, id est, his qui aut ex protectoribus sunt, aut ex præpositis: hi ergo ad munera personalia aut civilia non vocabuntur.

Hæc acta habita sunt in consistorio. Inductis igitur in consistorium. Ammianus XVI. *Inductis quadam solemni die agentibus in consistorium*. Sabinus advocatus dixit græce quædam, quæ eruere ex libris manuscriptis non potuimus, nec fuere unquam integra, quoniam subjicitur, *Et cetera*. Sententia autem Imperatoris hæc est: Curiales qui honorarias dignitates ex protectoribus, vel ex præpositis adepti sunt, vacationem habere personalium munerum: quod tamen Arcadius et Honorius non admiserunt, *l.* 153. *Cod. Th. de decur.* Protectores qui sint dicetur in *tit. de dom. et protect.* Præpositorum appellatio generalis est. Videntur tamen hoc loco significari præpositi laborum, qui erant ex protectoribus, *l.* 1. *C. Th. de præp. lab.* in qua ita est. *Qui ex devotissimis domesticorum scholis præpositi laborum nostro judicio et stipendiorum sudoribus promoventur*.

III. *Iidem aa. et cc. Mariano*. Tutelæ sollicitudo a muneribus civilibus non excusat, utpote cum nec tres simul injunctæ diversarum domuum hujusmodi beneficium præstent.

Etsi tres tutelæ excusent a quarta tutela, non tamen excusant ab alio munere civili. *Domuum*, id est, patrimoniorum, in Græca metaphrasi, ὑποστάσεων.

IV. *Iidem aa. et cc.* * Hydraulæ munerum civilium immunitatem sibi jure concessam probare minime possunt.

Hydraulas Græci ita definierunt: *Ὑδραῦλαι εἰσὶν οἱ αὐλοῦντες ἐν τοῖς ὀργάνοις τοῖς οὐκ ἀπὸ ἀσκῶν, ἀλλ' ἀπὸ ὕδατος κατά τινα μηχανὴν τὸ πνεῦμα δεχομένοις*· de quibus et Athenæus et Plinius et Vitruvius et Hero quidam Alexandrinus. In Glossis dicuntur organarii. Et his quidem Imperatores negant hoc loco datam esse immunitatem, licet profiteri videantur artem liberalem. Ajunt, *Probare*. Nota, ei qui se immunem dicit, proferendæ legis, quæ immunitatem tribuat, onus incumbere, ut et in specie *l.* 5. *ff. de probat.*

V. *Iidem aa et cc. Marcellino*. Procuratores absentium reipublicæ causa munerum civilium vacationem non habent:

Qui absunt Reipublicæ causa vacationem habent, *l.* 1. *inf. de profes. et med.* Procuratores eorum non item.

VI. *Iidem aa. et cc. Gaio*. Venatoribus immunitas ob hanc professionem solam nullo jure concessa probari potest.

Obstat *l. ult. ff. de jur. immun.* Pertinet ea lex ad milites qui a militiæ gravioribus muneribus excusantur: sumpta enim est ex libro Militarium Tarrunteni Paterni, quem Vegetius diligentissimum vocat assertorem juris militaris; et non Tarruntenus, sed T. Arruntenus forsitan appellari debet, præf. præt. sub Antoninis. Itaque fateor milites venatores non esse munificos: ceterum alii venatores qui feris provincias purgant, non ideo a civilibus muneribus excusantur.

VII. *Imp. Constantinus a. ad Catullinum Vicarium.* Negotiatores vestiarios, linteones, purpurarios, et parthicarios, qui devotioni nostræ deserviunt, visum est secundum veterem consuetudinem ab omni munere immunes esse.

Vestiarii et lintearii et purpurarii et parthicarii negotiatores Imperatori deservientes a muneribus excusantur. Lintearios malo quam linteones. Sic vet. libri, sic *l.* 5. §. 1. *ff. de instit. act.* Linteones negotiatores non sunt. Parthicarios item quam parthiarios, qui pellium Parthicarum negotiatores, sunt ex quibus fiebant Zauchæ, de quibus *l.* 2. *et* 3. *C. Th. de hab. qui intra urb.* Trebellius in Claudio, *Zanchas de nostris parthicis*. Græci ita vertunt, *Οἱ πραγματευόμενοι τὴν ἐσθῆτα ἢ τὴν ὀθόνην, ἢ τὴν πορφύραν, ἢ τὰ παρθικὰ δέρματα*.

VIII. *Idem a. et Julianus c. ad Tau-*

rum pp. Placet nullum omnino judicem de cetero provincialibus inferendum aliquid indicere, ut ea tantum sedulo cunctorum studio pensitentur quæ canonis instituti forma complectitur, vel nostra clementia decrevit inferenda vel delegatione solemniter sanciente, vel epistolis præcedentibus. Sed si quid urgere forsitan cœperit, referri ad celsitudinem tuam statuimus, et auctore te fieri, et eo persoluto: referri ad scientiam nostram, ut nobis jubentibus roboretur. Si quis autem usurpatoria temeritate amplius aliquid fuerit conatus exigere, obnoxius quadrupli repetitione teneatur, quæ severitas jussionis ad ordinariorum judicum officiorumque terrorem debebit excurrere: ut si eorum vel gratiosa conniventia, vel ignobili dissimulatione temeritas admiserit curialis, eos quoque damni simplicis pœna castiget. *Dat. Kal. Apr. Mediol. Constantio a. IX et Juliano c. II. Coss.*

Ne quid præses extra ordinem provincialibus indicat sine principis et præf. prætorio auctoritate: Ut canones dumtaxat pensitentur ex delegatione principali, vel epistolis, quæ canonicariæ dicuntur in formula Curæ epistolarum. *Persoluto*) Peracto, absoluto. *Si quis autem*) Hæc pars sumpta est ex *l.* 11. superior ex *l.* 8. *Cod. Th. de ext. mun.* ubi in fine rectius, *Similis*, quam *Simplicis*, arg. *l. pen. hoc tit.* De pœna quadrupli jam ante satis diximus.

IX. *Valentinianus et Valens aa. ad Claudium Proc. Africæ.* Illud convenit præcaveri, ne quis hanc, quæ personalis est functio, pretio putet esse taxandam. *Dat. Kal. Dec. Trev. Valent. et Valente aa. Coss.*

Munus personale non licet adærare, *l. æstimationem, ff. de mun. et hon.* non tamen oblatum aut promissum pretium exigi etiam cum Accursio dicemus, et in *l. in privatis, ff. de pollicit.* sic legemus, *Cum quidam ne honoribus fungeretur opus promisisset, honores subire cogendum, quam operis instructionem*, id est, potius quam. Pertinebat proprie hæc lex ad pistorum functionem, ut constat ex *l.* 12. *C. Th. de pistorib.*

X. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theod. aaa. ad Hypatium pp.* Privatæ rei nostræ privilegiis permanentibus, nihil extra ordinem prædia jure perpetuo consignata sustineant, neque adjectis sæpius, ac præter primum delegationis canonem postulatis adficiantur impendiis: quandoquidem neque aurario canoni sub privilegiis æstimato aliquid ex ea jubentibus nobis præbitionum diversitate decurritur: et pari cum ceteris æstimari sorte non convenit, quos præter annonarias functiones æstimata perpetuo pensitationum prærogativa nexuerunt: *pp. Karth. Id. Apr. post Consulatum Syagrii et Eucherii.*

Pertinet hæc lex ad fundos rei privatæ principis, qui plerumque in alios jure perpetuo transferuntur, et præter annonarias functiones etiam aurariam pensitant, ex qua nihil unquam demitur qua cunque ex causa. Privilegium autem hoc habent, quod hac lege confirmatur, ut ne ulla alia munera agnoscant sordida vel extraordinaria, etiamsi ea ceteris indicantur. Nec enim sunt pari condictione ac ceteri, cum plus etiam canonis titulo inferant quam ceteri, *l.* 2. *inf. de col. fun. pat. et tit. de privil. dom. Aug.* nempe taxatas perpetuo pensiones aurarias, a quibus ceteri immunes sunt. Pro *adjectis*, malim, *abjectis*, id est, sordidis, ut in Codice Theodosii, *l. pen. inf.*

XI. *Iidem aaa. ad Syagrium pp.* Eos, qui cum honore comitum nomine magistrorum memoriæ præfuere, vel epistolis, vel libellis, item eos, qui ibidem per agendis signandisque responsis nostræ mansuetudini obsecundant, omnium civilium munerum fieri jubemus extortes. Igitur qui ex eo gradu palatio nostro abscesserint, adesse sibi competentia privilegia glorientur: qui vero superioribus dignitatibus creverint, nihilominus ejus loci privilegia præsto sibi fuisse lætentur. *Lecta III. Kal. Sept. Capuæ Antonio et Syagrio Coss.*

Magistri scriniorum et memoriales, de quibus suis titulis libro XII. tractaturi sumus, excusationem habent civilium, id est, personalium munerum, non patrimonialium, nisi extraordinaria sint vel sordida: idemque datur exmagistris et exproxi-

mis, etiamsi ampliorem dignitatem consequantur, ut si senatores fiant, aurum glebale non conferant, *l.* 1. *de mag. scr. l.* 1. *et* 2. *inf. de priv. eorum qui in sac. pal.*

XII. *Iidem aaa. ad Hypatium pp.* Maximarum culmina dignitatum, consistoriani quoque comites, notarii etiam nostri, et cubicularii omnes, atque ex cubiculariis ab omnibus sordidis muneribus vindicentur: ceteros autem palatina vel militari intra palatium prærogativa munitos, ita demum privilegium simile contineat, si prioribus statutis se ad hujusmodi exceptionem docuerint pertinere: ut non singulis indulta personis, sed in commune dignitati vel corpori hujusmodi beneficia doceantur fuisse concessa: circa Rhetores atque Grammaticos eruditionis utriusque vetusto more durante. Sordidorum vero munerum talis exceptio sit, ut patrimoniis dignitatum superius digestarum, nec conficiendi pollinis cura mandetur, aut panis excoctio, aut obsequium pistrini, nec paraveredorum hujusmodi viris, aut parangariarum præbitio mandetur: exceptis his, quibus ex more Rheticus limes includitur, vel expeditionis Illyricæ pro necessitate vel tempore utilitas adjuvatur: operarum quoque artificum diversorum, excoquendæ etiam calcis obsequia nulla de talibus adjumenta poscantur: materiam lignorum atque tabulata exceptorum virorum patrimonia non præbeant: carbonis quoque, nisi eum quem moneta solemniter vel fabricatio secundum veterem morem poscit armorum, ab hujusmodi viris præbitio desistat: publicis vel sacris ædibus construendis atque reparandis, capituli atque temonis necessitas nulla mandetur: legatis atque allectis sumptus possessio hujusmodi privilegiis munita non conferat, hoc tamen his patrimoniis prosit, quæ dignitatem proprio videntur nomine possidere: eos etiam qui simili honore functi sunt, generali prærogativa a præbitione sordidorum munerum vindicamus. *Dat. V. Id. Dec. Antonio et Syagrio Coss.*

Culmina) Illustres senatores, *l. ult. hoc tit.* De Comitibus consistorianis, et iis qui sequuntur, lib. XII. commodius tractabitur. *Palatina*) Veluti apparitores comitum rerum privatarum. *Militari*) Veluti agentes in rebus sive magisteriani. *Eruditionis utriusque*) Græcæ et Latinæ, qui etiam a sordidis muneribus excusantur. *Superius digestarum*) Illustrium, comitum consistorii, notariorum, cubiculariorum. *Pollinis cura*) Ne fiant γυρινοὶ ἀρτοκοποὶ, tria paneficii onera sordida facit. *Panis*) Popularis vel militaris vel palatini.

Obsequium pistrini) Quod Græci interpretantur προετοιμάζειν τοῖς ἀρτοκόποις τυχὸν ἀλήθειν, id est, *molere.* *Paraveredorum*) De paraveredis et parangariis dicetur *tit. de cur. pub.* Nihil vero hic de veredis et angariis dicitur, a quibus tamen excusandi esse videntur arg. *l.* 3. *inf. de silent.* et *l.* 2. *inf. de præp. sac. cub.* et sane eorum munerum promiscua conditio est: et paulopost nominatim excipit operas. Excipiuntur autem hac lege paraveredi et parangariæ quæ intra Rheticum limitem præbendæ sunt, ut in *l. ult. C. Th. de colla. fun. pat. onera Rhetica.* August. 18. de civitate Dei c. 18 *Annonam inter alia jumenta bajulasse militibus, quæ dicitur Rhetica, quoniam ad Rhetias* (sic legendum ex vet.) *deportatur.* Excipiuntur etiam onera Illyricana, ut in *l.* 1. *inf. tit. prox.* *Vel tempore*) Tempore solemni, ut in *d. l.* 1. *Operarum*) Malo, *Operarum atque artificum*. ut in *l.* 15. *et* 18. *C. Th. de ext. mun.* Sensus est, exceptas dignitates, operas atque artifices non conferre, excoquendæ calcis onera non sustinere. *Materiam*) Recte in C. Theod. *materiam, lignum*, diversa enim hæc sunt, *l. ligni, ff. de leg.* 3. Ligna præbentur lavacris publicis, Materiæ operibus.

Vel fabricatio) Vegetius lib. 4. c. 8. *Ad arma facienda ferrum utriusque temperaturæ, et carbones servantur in conditis.* Superiores ergo dignitates non nisi monetariis et fabricensibus carbones præbent. *Capituli*) Capituli atque temonis necessitas. Dicitur et functio, et onus, et injuria, et cura, et obsequium, *l.* 2. *inf. de privil. eor. qui in sac. pal. l.* 4. *inf de prox. sac. scrin. l.* 1. *inf. de pal. sac. larg. l.* 14. *et* 18. *C. Th. de ext. mun.* et est patrimoniale munus, ut ex hac lege constat, quæ onera tantum patrimonialia recenset. Capitulum Græci interpretantur κεφαλικὰς συντελείας, de quo ac de temone plenius alio loco *inf.* *Allectis*) τοῖς ὑπὸ βασιλέως καλουμένοις. Allecti igitur sunt qui evocantur a principe publici negotii causa. Legati qui mittuntur ad principem. Aliter allecti susceptorum genus est, *l.* 11. 12. 13. *C. Th. de suscept.* Sidonius lib. 5. Epist. *Invident arcariis pondera, mensuras allectis.* Anianus ad *l.* 1. *C. Th. de episc. et cler. Clericos nec exactores nec*

allectos facere. Aliter in *l.* 11. *inf. de præp. lab.* *Possessio hujusmodi*) Patrimonium illustrium et spectabilium comitum primi ordinis, et notariorum et ceterorum. *Proprio videntur nomine*) Recte proprio nomine, ut intelligamus uxorum patrimoniis hæc privilegia non dari: uxores enim non proprio, sed mariti nomine possident dignitatem. *Functi sunt*) Ante hanc constitutionem. *Simili*, eodem.

XIII. *Iidem aaa. et Arcadius a. ad Neotherium pp.* Sordidorum munerum excusatio delata personis ad hæredem successoremve transire non potest: neque enim potest esse perpetuum, quod non rebus, sed personis contemplatione dignitatis atque militiæ indulsisse nos constat. *Dat. XVIII. Kal. Mai. Med. Arc. a. I. et Bautone Coss.*

Privilegia concessa dignitatibus non transeunt ad successores: licet enim earum patrimoniis concedantur, personis tamen ipsa cohærent, non patrimoniis. Quod Accursius notat, ea ad suos hæredes transire, defendi potest non legibus quas citat, sed *l.* 1. *et* 2. *inf. de privil. eor. qui in sac. pal. mil.* Privilegium item concessum certæ dignitatis certive corporis homini, non extenditur ad eos omnes qui eadem dignitate præditi, vel ex eodem corpore sunt, *l. prox. sup.*

XIV. *Imppp. Valentinianus, Theod. et Arcad. aaa. Tatiano pp. or.* Eam legem quam de extraordinariis sordidisque muneribus expressis vocabulis functionum, et insignibus dignitatum sine ulla ambage præscripsimus, ita circa eos, in quos nostra munera redundarunt, esse præcipimus servandam, ut iisdem beneficiis, non quamdiu militaverint, sed quandiu vixerint, perfruantur. *Dat. XI. Kal. Apr. Mediol. Tatiano et Symmacho Coss.*

Confirmat *l.* 18. *C. Th. de ex. mun.* illæ autem dignitates ex ea lege, et *l.* 15. *eod. tit.* non vindicantur ab extraordinariis, sed a sordidis muneribus tantum eadem lege comprehensis. Ceterum partem eam de extraordinariis omisit Tribonianus in *l.* 12. *sup. hoc tit.* quod extraordinariorum etiam excusatio data esset postea, *l. ult. hoc tit.* *Non quandiu*) Hoc fuit omissum in *d. l.* 18. non in *l.* 15. *C. Th.* sive *l.* 12. *hoc tit.* Ergo dum ait, *Eam legem,* non 15. sed 18. intelligit.

XV. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Messiano Com. R. P.* Evidenter atque absolute jubemus, ne fundi ad patrimonium nostrum pertinentes seu conductionis titulo, seu perpetuo jure teneantur, aliquid præter ordinem superindicti, vel pretii nomine, vel de sordidis quibuscunque muneribus agnoscant. Nam et hoc a divis principibus impetratum est, et a nostra serenitate reparatum. Quisquis igitur judicum contra fecerit, quinque pondo auri de facultatibus suis, alia de officiis suis, totidem et de curialibus, qui exsequi male jussa festinant, noverit eruenda. *Dat. XVII. Kal. Jul. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Conductionis) Temporalis, perpetuo autem jure, id est, emphyteutico, ut Græci interpretantur. Sic in *l.* 3. *inf. de fun. rei priv.* *Præter ordinem*) Extra ordinem. In *l.* 10. *sup.* præter canonem, et Græci hoc loco, ὑπὲρ τὸν κανόνα. *Pretii*) Græci legunt *petiti.* In C. Th. est utrumque, pretii petiti. Sensus hic est, ut ne quid pretii nomine ab eis quibus jure perpetuo ex liberalitate principis fundi patrimoniales concessi sunt, exigatur, *l. possessores, inf. de fun. pat.* *impetratum*) αἰτηθὲν.

XVI. *Iidem aa. et Theod. a. Melitio pp.* Ab illustribus personis sordida munera, et extraordinariæ necessitatis damna removemus. *Dat. XV. Kal. Mart. Rav. dd. nn. Honorio IX. et Theod. V. aa Coss.*

L. 12. illustres vindicantur a sordidis muneribus, Hac etiam ab extraordinariis.

TIT. XLVIII. *De quibus muneribus vel præstationibus nemini liceat se excusare.*

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Herculio pp. Illyrici.* Comparationi transvectionique specierum universi sine ullo privilegio coartentur ad necessitates Illyricianas, nam in his duntaxat titulis nullum sub quopiam cessare privilegii velamento censemus: sed sub hac condicione, cum tempus exegerit, hujusmodi collationi succumbant, ut

non tantum requiratur idoneus, verum universi pro portione suæ possessionis jugationisque ad hæc munia coartentur, et a summis sarcina ad infimos usque decurrat. *Dat. III. Id. Apr. cp. Basso et Philippo Coss.*

Neminem a comparatione et transvectione specierum quæ militibus Illyricanis conferuntur tempore solemni excusari. Comparatio est quod συνώνητον diximus in *tit. ut nem. li . in coem.* nam et Græci ita vertunt. Εἰς συνωνὴν εἰδῶν καὶ εἰς πηρὰπόμπην. Transvectionis autem verbo intelliguntur angariæ, parangariæ, paraveredi, *l.* 12. *sup. tit. prox.* Patrimonii onera hæc sunt.

II. *Impp. Theodosius et Valentin. aa. ad Taurum pp.* Cum ad felicissimam expeditionem numinis nostri omnium provincialium per loca, qua iter arripimus, debeant nobis solita ministeria exhiberi: neminem penitus ab angariis vel parangariis, vel plaustris, vel quolibet munere excusari præcipimus: sed omnes, sive ad divinam nostram domum, sive ad venerabilis augustæ vel ad Sacrosanctas Ecclesias, vel quaslibet illustres domos pertinent, nec lege pragmatica, nec divina adnotatione, sacrove oraculo excusatos, indictionibus magnificæ tuæ sedis tempore nostræ expeditionis obedire decernimus. *Dat. XIII. Kal. Mar. cp. Valentiniano a. VI. et Nonio Coss.*

Neminem expeditionis tempore excusari ab angariis, parangariis, plaustris. Putem et a coemptione tum neminem excusari, ne domum quidem Augusti vel Augustæ ex Nov. Tiberii *de divinis domibus*, §. *ult.* et hoc est quod ait hoc loco, *vel quolibet munere,* puta coemptione. Repetita est pars hujus legis in *tit. de sac. eccles. sup.*

III. *Imp. Leo a. Dioscoro pp.* Hac providentissima lege statuimus, omni excusatione cessante, nullaque persona vel dignitate penitus excepta, in quibuscunque locis administrationi sublimitatis tuæ commissis opus exegerit murorum constructionem seu comparationem frumenti, aliarumque specierum sine ullo impedimento, prout commodum atque necessarium magnitudo tua prospexerit, fieri.

Comparationis verbo hoc etiam loco συνώνητον significatur: inde Græci recte, ἢ συνωνῆς, ἢ ἄλλων εἰδῶν.

TIT. XLIX. *Qui ætate se excusant.*

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Severino et ceteris Scholaribus Arabiæ.* Cum vos adfirmetis liberalibus studiis operam dare, maxime circa juris professionem, consistendo in civitate Berytiorum provinciæ Phœnicæ, providendo utilitati publicæ et spei vestræ, decernimus, ut singuli usque ad vicesimum quintum annum ætatis suæ studiis non avocentur.

Minores xxv. annis in curiam conscribi non possunt, *l. non tantum, ff. de decur.* et ex lege Pompeja quæ Bithynis data est, auctore Plin. minores xxx. Sed neque ad munera civilia vel honores admittuntur, *l. ad Remp. ff. de mun. et hon. l.* 2. §. 1. *ff. de vac. mun.* nisi ex causa, ut si urgeat necessitas penuriæ hominum, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. *sup. qui et adv. quos in int. rest.* et beneficio liberorum *l.* 2. *ff. de minor.* et beneficio principis, quod plerumque non est sine utilitate, cum sit aliquando melius, ut Plinius ait, honestorum hominum liberos quam e plebe in curiam admitti. Valet et hac in re longa consuetudo nonnihil, *d. l. non tantum in fin.* Sed an minores xxv. annis judices fieri possint, quæritur? Et probo quod scriptum vii. βασιλικῶν tit. v. non posse: nec obstat *l. cum lege, ff. de rec. qui arb. rec.* quæ non ita definit minorem xxv. annis judicare posse, sed si evenerit, ut minor xxv. annis judex aditus vel electus sit consensu partium, vel datus, vel si quacunque alia ratione id acciderit, ex lege Julia judiciaria eum si fuerit intra annum xx. judicare non cogi. Item non obstat *l. quidam, ff. de re jud.* quæ id etiam generaliter non definit, sed si forte aliqua ex causa evenerit, ut minor judicet, tuendam ejus sententiam esse, modo si plena pubertate fuerit, quæ ætas decurionibus etiam definita est, *l.* 19. *C. Th. de decur.* Item non obstat *l. cum prætor, ff. de judic.* quæ solum impuberem judicare vetat: nam impubes plane prohibetur judex esse. Pubes judex esse potest ex consensu partium, sed excusatur si minor sit annis xx. et ita impubes testis esse vetatur, *l.* 3. §. *lege, ff. de testib.* minor xx. annis excusatur, *l. in testimonium, ff. eod.* Constituitur autem hac lege prima, ut minores xxv. annis ab studio juris civilis ob publica munera non avocentur: quod merito constitutum est: nam et si studiis dediti

non sint, vix minores xxv. annis ad munera civilia admitti jam ante demonstravimus.

Berytiorum) Hanc civitatem Justinianus nutricem legum appellat.

II. *Iidem aa. et cc. Theodoro*. Cum filios tuos patria potestate liberatos, adhuc minores legitima ætate esse dicas, merito postulas, ut liberalibus studiis non avocentur. Et ideo muneribus personalibus, quæ ad patrimonium non pertinent, non adstringentur, si civium inopia non est.

Filios patria potestate liberatos ponit ex facto, non quod idem non sit si in potestate fuerint. Et superior quidem constitutio est de studiis juris civilis, hæc de liberalibus et ingenuis, veluti Rhetorices, Musices, Grammatices, Geometriæ, a quibus etiam minores xxv. annis non avocantur ob civilia munera, nisi sit penuria civium.

III. *Idem aa. et cc. Plautiano*. Manifesti juris est, majores quinquaginta quinque annis invitos ad munera personalia vocari non posse: cum itaque septuagenario majorem te esse profitearis, si a nominatione facta appellationis auxilium interposuisti, tueri te notione præsidis provinciæ potes concesso jure.

Puto pro lv. vel ut in libris βασιλικῶν l., licet Eustathius lv. lib. de temporibus, legendum lxx. quod verba sequentia indicant: cum itaque septuagenario, atque ita in libris scriptis adnotatum inveni. Ætas enim lv. excusat a decurionatu, *l.* 2. §. *ult. l. non tantum*, *ff. de decur.* non a muneribus civilibus, sed lxx. *l.* 3. *ff. de jur. immun. l.* 3. §. *quamvis*, §. *cura*, *ff. de mun. et hon. l.* 2. §. *numerus*, *ff. de vac. mun. l. si ultra*, *sup. de decur.* nec sufficiunt lxv. et tres liberi, quoniam utraque species excusationis imperfecta est, cum vel lxx. anni vel v. liberi exigantur, *l.* 1. §. *ult. ff. de vac. mun. l.* 1. *sup. qui num. tut. se exc.* Olim in urbe lx. sufficiebant. Plin. iv. Epist. *Extrema tempora nobis impertire debemus, ut ipsæ leges monent, quæ majorem annis* lxx. *otio reddunt.* Varro iii. de vita P. Romani. *Cum in quintum gradum pervenerant atque habebant* lx. *annos tum denique erant a publicis negotii liberi atque otiosi:* ideo in proverbium quidam putant venisse, ut diceretur, sexagenarios de ponte dejici oportere, id est, quod suffragium non ferant.

TIT. L. *Qui Morbo.*

I. *Imp. Gordianus a. Cassiano*. Si ea cæcitate pater tuus oppressus est, ut utriusque oculi aciem prorsus amiserit, levamentum personalium munerum sentiet.

Cæcitas morbus est qui excusat a personalibus muneribus.

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Juliano*. Cum articulari morbo debilitatum te esse dicas: juxta juris publici auctoritatem a personalibus muneribus vacationem habebis.

Morbus articularis excusat a muneribus personalibus. Podagricus non item, *l. prox. inf. l.* 13. *sup. de decur.* Vehementior longiorque est articularis morbus, quam podagricus.

III. *Iidem aa. et cc. Celæ*. Podagræ quidem valetudo, nec ad personalium munerum excusationem prodest: verum cum ita te valetudine pedum afflictum dicas, ut rebus propriis intercessum commodare non possis, rector provinciæ, si allegationibus tuis fidem adesse perspexerit, ad personalia munera te vocari non patietur.

Podagræ valetudo et pedum valetudo idem, et hæc sententia, podagram non excusare a corporalibus muneribus, nisi talis sit, ut propter eam ne suis quidem negotiis interesse possit.

IV. *Iidem aa. et cc. Regino*. Casus corporis patris munerum personalium filio jure non præstat excusationem.

Morbus, aut debilitas patris filio non dat excusationem personalium munerum.

Tit. LI. De iis qui numero liberorum, vel paupertate excusationem meruerunt.

I. *Imp. Alexander a. Verecundo*. Numerus liberorum ab oneribus non excusat.

Intelligatur numerus quinque liberorum, ut in *l.* 2. §. *numerus*, *ff. de vac. mun.* et pro *Oneribus*, substituatur *Honoribus*, ex eadem lege, et veteri-

bus, et Græcis. Ab oneribus numerus quinque liberorum excusat, et interdum tres liberi, *l.* 1. *inf. de legation.* ut et apud Laconas teste Æliano VI. var. histor. numerus trium excusat : ἀπὸ τῆς φρουρᾶς : numerus quinque ab omnibus. Sed et quinque numerus non excusat ab oneribus quæ honoribus cohærent, *d. l.* 2. At numerus XVI. plenissimam excusationem tribuit, *l.* 24. *sup. de decur. l. semper*, §. *demonstratur, ff. de jur. immun.* ubi notandum, quod ait varie nec abscise definitum fuisse numerum liberorum.

II. *Imp. Philippus a. et Philippus Cæs. Severo.* Filium ab hostibus captum, ac necdum reversum, ad excusationem munerum personalium patri proficere non posse magis placuit.

Ut filius defunctus, ita captus ab hostibus necdum postliminio reversus patri non prodest ad excusationem munerum personalium, quia et incolumem et civem esse eum oportet.

III. *Idem a Nomo.* Nepotes in locum parentum succedentes vice eorum prodesse consueverunt; ideoque si quinque numerus liberorum ex amissorum filiorum nepotibus suppletur, a muneribus personalibus is, quem patrem tuum esse dicis, juxta constituta excusatur.

Nepotes ex filio defuncto ejus locum supplent avo, et licet plures sint, unius loco habentur habita stirpis ratione, ut fit in hæreditatibus et bonorum possessionibus ab intestato, et in bonorum possessione contra tabulas. Nepotes ex filia defuncta, avo non prosunt, quia avi familiam non sequuntur.

IV. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Domno.* Cum facultates tuas omnes in filium tuum contulisse te, nec quicquam habere proponas, respectu ejus patrimonii, quod tuum esse desiit, muneribus civilibus non adstringeris.

Non sunt adstricti civilibus muneribus, qui omne suum patrimonium in filium emancipatum contulerunt donationis causa : quod jure ante constitutionem Justiniani non fiebat, nisi rebus singulis nominatim designatis, cum tamen in venditione bonorum omnium secus esset, qua de re ex Codice Hermogeniano duas habemus Diocletiani constitutiones. Strictius semper donationes habitæ sunt, et merito. Hoc igitur hæc lex ostendit, paupertatem excusare a muneribus civilibus.

V. *Iidem aa. et cc. Martinæ.* De personalibus muneribus, quæ feminis pro sexus condicione indicuntur, exemplo marium quinque superstitum numero liberorum eas excusari, divi parentes nostri constituerunt.

Mulieres personalia quædam munera subire coguntur, *l.* 1. *inf. de mul. in quo lo.* Sed excusantur numero quinque liberorum.

VI. *Imp. Constantinus a Dalmatio.* Eos qui cujuscunque sexus liberos quinque habent, impetrata semel vacatione potiri convenit: ita ut si in hoc numero ætatis legitimæ filius inveniatur, obeundis statim pro suo patre muneribus applicetur: patribus qui filios vel filias V. habuerint, promissa legibus immunitate servanda. Quod si quis propter censum tenuiorem vacationem meruerit, atque hoc probaverit, beneficio potiatur, nec propter rerum angustias ad personalia vocetur obsequia. *Dat. XIV. Kal. Feb. Sirmio Crispo et Constantino Coss.*

Notandum ex hac lege vacationem promitti legibus, impetrari a principe. Numerum quinque liberorum excusare a muneribus civilibus, et pro patre filios majores XXV. ea subire. Paupertatem quoque extremam idem præstare, *l. paupertas, ff. de exc. mun. l. cura*, §. *inopes, ff. de mun. et hon.*

Si propter) Si cum non possunt patrimonio, corpori indicantur obsequia, et ad hunc etiam modum in *l.* 4. hæc verba accipienda sunt. *Respectu patrimonii*) nec enim de patrimonialibus, sed de personalibus muneribus loquitur.

Tit. LII. De Professoribus et Medicis.

I. *Imp. Antoninus a. Numisio.* Cum te medicum legionis secundæ adjutricis esse dicas, munera civilia, quandiu Reipublicæ causa abfueris suscipere non cogeris. Cum autem abesse desieris, post finitam eo jure vacationem, si in eorum numero es, qui

ad beneficia medicis concessa pertinent, ea immunitate uteris.

Medici militum Reip. causa absunt, *l. inter eos §. ult. ff. ex quib. caus. maj.* et quandiu absunt, et post annum quam abesse desierint, immunitatem habent: postea vero ita demum, si ex statutorum numero sint. Extat inter Græcas epistolas Juliani lex de medicis, quæ medicis vacationem tribuit curialium munerum, et eadem Latine reddita extat in *l. 4. C. Th. de med. et profes.* *Secundæ adjutricis*) Spartianus in Adriano: *Tribunus secundæ adjutricis legionis creatus.* Primæ fit mentio in *l. ult. inf. de cas. pec. l. ult. inf. de app. præf. prætor.* utraque fuit in Pannonia inferiori, una a Galba, altera a Vespasiano, ut Dio scribit LV.

II. *Imp. Gordianus a. Aureliano*. Grammaticos seu oratores decreto ordinis probatos, si non se utiles studentibus præbeant, denuo ab eodem ordine reprobari posse incognitum non est.

Grammatici et Rhetores decreto probati, et immunes facti, contrario decreto ex causa improbari possunt.

III. *Imp. Philippus a. Ulpiano*. Poetæ nulla immunitatis prærogativa juvantur.

Poetæ immunitatem non habent, non quod non sint ea dignissimi, sed quia lex deficit.

IV. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc.* * Oratione divi Pii liberalium studiorum professores, non etiam calculatores continentur.

Intelligit, ni fallor, epistolam D. Pii ad commune Asiæ, de qua in *l. ἐὰν δύο, ff. de exc. tut.* qua Grammatici, Rhetores, Medici, Philosophi continentur: non calculatores, qui ψηφισταὶ, et διαψηφισταὶ vocantur, ut ait *l. σπάδοντα, ff. eod. tit. τουτέστιν οἱ ψηφίζειν ἡμᾶς, ἐκδιδάσκοντες*, ut scriptum est LIII. *βασιλικῶν*.

V. *Iidem aa. et cc. Finidemo.* Nec intra numerum præstitutum ordine invito medicos immunitatem habere sæpe constitutum est, cum oporteat eis decreto decurionum immunitatem tribui.

Duo exigimus ut medicis competat immunitas, ut sint intra statutum numerum, et ut decreto ordin probati sint: idemque in professoribus dicendum est. Numerum definivit epistola D. Pii, qui in urbibus Roma et Constantinopoli, in ceteris non idem est.

VI. *Imp. Constantinus a. ad Volusianum.* Medicos et maxime Archiatros, vel ex Archiatris, Grammaticos, et professores alios literarum, et doctores legum una cum uxoribus et filiis, nec non et rebus, quas in civitatibus suis possident, ab omni functione et ab omnibus muneribus civilibus vel publicis immunes esse præcipimus: et neque in provinciis hospites recipere, nec ullo fungi munere, nec ad judicium deduci, vel exhiberi, vel injuriam pati: ut si quis eos vexaverit, pœna arbitrio judicis plectatur: mercedes etiam eorum et salaria reddi jubemus, quo facilius liberalibus studiis et memoratis artibus multos instituant. *pp. Kal. Aug. Sirmio Crispo et Constantino Coss.*

Archiatri sunt qui in comitatu principis medendi cura funguntur, ut omnium optime probat *l. 2. supra, quib. non ob. long. temp. præsc.* si modo ex vet. libris ita ejus legis inscriptio restituatur, IMPP. DIOCL. ET MAXIM. AA. ET CC. AURELIO ARCHIATRO. Ex Archiatris sunt qui dimissi sunt e palatio sive comitatu. His adduntur Grammatici et professores alii liberalium literarum, et doctores. Græci non agnoscunt, legum, qui sic vertunt, *καὶ οἱ παιδευταὶ, καὶ οἱ ἄλλοι διδάσκαλοι τῶν γραμμάτων*. quod placet: nam et in *l. prox. Magistros,* inquit, *studiorum doctoresque*. Hi vacationem personalium munerum habent, et patrimonialium sordidorum, *l. maximarum, sup. de exc. mun.* et metatorum, *l. archiatros, inf. de metat. l. ult. §. ult. ff. de mun. et hon. l. ab his §. angariarum, ff. de vac. mun.* Et in jus vocari vel exhiberi non possunt, sed per procuratores causas suas agunt. Gravissima pœna in eum proposita fuit, qui injuriam illis inferret, *l. 1. C. Th. de med. et profes.* quam Tribonianus mutavit in arbitrariam: itaque nihil hac in parte illi præcipuum habent: nam et cuilibet illata injuria arbitrio judicis coercetur. *Filiis*) Excipiuntur filii professorum, qui ex curiali stirpe descendunt, *l. 35. sup. de decur.*

VII. *Imp. Julianus a.* Magistros studio-

rum doctoresque excellere oportet moribus primum, deinde facundia: sed quia singulis civitatibus adesse ipse non possum: jubeo, quisquis docere vult, non repente nec temere prosiliat ad hoc munus, sed judicio ordinis probatus, decretum curialium mereatur, optimorum consensu conspirante. *Dat. XV. Kal. Jul. Accep. IV. Kal. Aug. Spoletio Mamertino et Nevitta Coss.*

Ut magistri decreto ordinis constituantur, qui bonis moribus præditi sint. Rectissime Justinianus, prius animas, et postea linguas eruditas fieri oportere Galenus 1. Meth. λέγειν οὐκ ἐφεῖται πᾶσι δημοσίᾳ, ἐν οὐδεμιᾶ τῶν εὐνομουμένων πόλεων, ἀλλ' εἴτις ἐπίσημος ἐςὶ καὶ γένος ἔχει καὶ ἀνατροφὴν δεῖξαι, καὶ παιδείαν ἀξίαν τοῦ δημηγορεῖν, τοῦς συγχωροῦσιν ἀγορεύειν οἱ νόμοι.

VIII. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Probum pp.* Reddatur unusquisque patriæ suæ, qui habitum philosophiæ indebite et insolenter usurpare cognoscitur; exceptis his qui a probatissimis approbati, ab hac debent collusione secerni: turpe enim est, ut patriæ functiones ferre non possit: qui etiam fortunæ vim se ferre profitetur. *Dat. XIV. Kal. Febr. Sirmio Valentiniano n. p. et Victore Coss.*

Philosophi vacationem non habent, nec Phavorinus ea de re ausus est agere apud Adrianum, ut Dio scribit. Excipiuntur illi qui decreto ordinis approbati sunt. Pro *Collusione*, legendum, *Colluvione*, id est, fece Philosophorum, quos πωγονοτροφίαι, et τριβωνοφορίαι solæ Philosophos non faciunt.

IX. *Iidem aa. et Gratianus a. ad Pretextatum p. v.* Archiatri scientes annonaria sibi commoda a populi commodis ministrari, honeste obsequi tenuioribus malint, quam turpiter servire divitibus, quos tantum ea patimur accipere, quæ sani offerunt pro obsequiis, non ea quæ periclitantes pro salute promittunt. *Dat. III. Kal. Feb. Trev. Valentiniano et Valente III. aa. Coss.*

Pertinet hæc lex ad Archiatros urbium regiarum, in quibus et comitatus consistit, ut pauperibus et divitibus pariter obsequantur, et accipiant jure licito quod qui e morbis evasere obtulerint, non cum ægrotis paciscantur, quæ pactio nec jure valet nec jurijurando Hippocratis congruit, *l. 3. de ext. cognit.*

X. *Iidem aaa. ad Olybrium p. v.* Si quis in Archiatri defuncti locum promotionis meritis aggregandus est, non ante eorum particeps fiat quam primis, qui in ordine reperientur, septem vel amplius judicantibus idoneus approbetur. Ita tamen ut quicunque fuerit admissus, non in priorum numerum statim veniat, sed eum ordinem consequatur qui ceteris ad priora subvectis ultimus poterit inveniri. *Dat. VI. Id. Mar. Valentiniano et Valente III. aa. Coss.*

In Archiatri defuncti locum qui substituitur probandus est ante omnia judicio septem, vel eo amplius primorum ejus ordinis atque collegii. Ut autem ultimus quisque probatus fuerit, ita et ultimum in eo ordine gradum obtinebit, nec sibi eum quem defunctus habuit, vindicabit: quod et si quis loco suo alteri cesserit, cur non ita plerique hodie censeant, miror. De hac autem lege Symmachus in epistolis: *Inter alia*, inquit, *quæ bonum publicum contulit, etiam medendi professoribus dedit ordinem successionis, si locum quempiam decedentis fortuna nudasset: qua lege cautum est, ut primi artis ejusdem de novorum scientia judicarent.* *Statim*) Non statim, sed paulatim prioribus decedentibus.

XI. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Monachio pp.* Grammaticos, oratores, atque philosophiæ præceptores, nec non etiam medicos, præter hæc, quæ retro latarum sanctionum auctoritate consecuti sunt privilegia immunitatesque, frui hac prærogativa præcipimus: ut universi qui in sacro palatio inter Archiatros militarunt, cum comitivam primi ordinis vel secundi adepti fuerint, aut in majoris gradum dignitatis ascenderint: nulla municipali, nulla curialium conventione vexentur, seu indepta administratione, seu accepta testimoniali meruerint missionem: sint ab omni

functione omnibusque muneribus publicis immunes, nec eorum domus ubicumque positæ militem seu judicem suscipiant hospitandum: quæ omnia in filiis etiam eorum et conjugibus illibata præcipimus custodiri: hæc autem et professoribus memoratis eorumque liberis deferenda mandamus. *Dat. Prid. Kal. Dec. cp. Constantio et Constante Coss.*

Addiderant Imperatores in hac lege, *Nulla senatoria vel glebali collatione*, *l.* 16. *C. Th. eod. tit.* Sed hæc verba detraxit Tribonianus, quod jam senatoria et glebalis collatio sublata esset, *l.* 2. *inf. de prætor.* neque animadvertit, iis verbis detractis, falsum reddi quod initio Impp. edicunt, præter ea quæ a retro principibus medicis et professoribus privilegia data sunt, nova quædam se eis hac Constitutione deferre: nam quæ retinuit Tribonianus in hac lege, ea tribuuntur in *l.* 6. *sup.* Et id duntaxat hac constitutione Impp. introduxerant nove, ut quemadmodum comitibus et archiatris remissa fuerat senatoria collatio *l.* 2. *et* 15. *C. Th. eod. tit.* ita et liberalium literarum professoribus eadem comitiva ornatis remitteretur. *Seu indepta*) Sive archiatri gesta administratione, sive accepta testimoniali non acta administratione cum honore comitum dimissi sint. Testimoniales sunt missionis honorariæ epistolæ, *d. l.* 15. *l. pen. C. Th. de veteranis, et tit. de testim. exhibend. et prot. l. ult. C. Th. de honor. cod. l.* 156. *Cod. Th. de decur.* Vegetius 11. *Contubernalibus completis stipendiis per testimoniales ex more dimissis:* et hæc sunt instrumenta de quibus in *l. si solemnibus, sup. de fide instr.* Epistolæ dicuntur in *l.* 1. *inf. de vet. l. laudabile, l. restituendæ sup. de adv. div. jud. l.* 45. *C. Th. de decur.* Si quid præterea est in hac lege, quod desideret diligentiam nostram, id XII. liber expediet.

TIT. LIII. *De Athletis.*

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Hermeti.* Athletis ita demum, si per omnem ætatem certasse, coronis quoque non minus tribus certaminis sacri, in quibus vel semel Romæ, seu antiquæ Græciæ, merito coronati, non æmulis corruptis ac redemptis, probentur: civilium munerum tribui solet vacatio.

Athletæ pro præmio coronantur, *l. spem, sup. quæ res pig. obl. l. commodis, ff. de re jud. l.* ἐὰν δύο, §. *athletæ, ff. de exc. tut.* Si ter vicerint et coronati fuerint, et in iis vicibus semel Romæ seu antiquæ Græciæ, civilium munerum immunitatem habent. Antiquam Græciam magnam sive majorem Græciam vocare videtur, id est, Italiam, ut Varro, dum ait, antiquam Græciam tauros vocasse ἰταλοὺς Græciam exoticam. Id etiam exigit ut merito indipiscantur coronas, non corruptis æmulis, id est, antagonistis. Ad hæc facit quod Svetonius scribit, Augustum athletis conservasse privilegia et ampliasse: et Arnobius IV. Exoletis et irrisoribus numinum dona instituuntur et munera, ab officiis otium publicis, immunitas et vacatio cum coronis.

TIT. LIV. *De iis qui non impletis stipendiis sacramento soluti sunt.*

I. *Imp. Antoninus a. Vanno.* Ignominiæ causa sacramento liberati, honoribus abstinere debent: a muneribus autem civilibus excusati non sunt.

Triplex est missio, honesta, causaria, ignominiosa. Ignominiosa excludit honoribus, non excusat oneribus, *l.* 3. *inf. de re mil.*

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Caro.* Cum ob provectæ ætatis senium sis dimissus, honestam missionem consecutum te esse ambigi non potest: habebis itaque a civilibus muneribus necnon etiam honoribus vacationem, non tamen privilegia ea quæ his competunt, qui pleno stipendiorum numero funguntur, usurpare te jus permittit, quando non perfecto statuto militiæ tempore, nec omnibus stipendiis decursis, sacramento solutum te esse etiam ipse confitearis.

Causaria missio honesta est, *l.* οἱ πάλαι, *ff. de exc. tut. l. causaria, inf. de re mil.* ut si quis ob prolixam ætatem sacramento solvatur, puta anno XLVI. vel. L. quo plerumque finiebatur ætas militaris, qua ex causa dimisso immunitas datur, etiamsi nondum emeritus sit. Cetera emeritorum privilegia ei non dantur, in pœnis puta vel in testamentis. Quod igitur ait *l.* 3. de causaria missione, ad hanc missionis causam non pertinet. Et quod de LXX. annis tradit Accursius, consistere nequit, cum et ignominioso ea ætas eandem immunitatem largiatur.

III. *Iidem aa. et cc. Philopatori.* Veteranis ita demum honorum et munerum personalium vacatio jure conceditur, si post vicesimum annum militiæ, quam in legione vel vexillatione militaverint, honestam vel causariam missionem consecuti esse ostendantur. Unde cum te in cohorte militasse commemoras, intelligis supervacuo vacationem tibi velle flagitare.

Hæc lex ostendit pro justo tempore militiæ viginti annos haberi, et *l. veteranis, sup. quand. prov. non est neces.* quæ hujus mentionem facit, et *l.* 1. *sup. de excus. veteran. l.* οἱ πάλαι, *ff. eod. tit.* Tacitus lib. 1. *Tiberius edixit imparem oneri Rempubl. nisi* xx. *militiæ anno veterani dimitterentur: ita proximæ seditionis male consulta, quibus* xvi. *stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.* Sudas: βετεράνος παρὰ Ῥωμαίοις ὁ ἀπολυθεὶς τῆς στρατείας· ἐπὶ εἰκοσαετίαν δὲ οὗτοι ἐδούλευον.
In legione) Pro *vexillatione*, Græci habent, *Numero*, ut in *l. contra, inf. de re milit.* A legionibus separantur numeri, id est, vexillationes. At contra a vexillationibus numeri, id est, legiones, *l.* 8. *inf. de erog. mil. an.* Numerorum appellatio generalis esse videtur, quæ Græci vocant τάγματα apud Sozomenum lib. 1. cap. 9. corrupte πρόγματα, et apud Josephum v. ἁλώσεως cap. 31. Hac vero lege his tantum qui xx. annos in legione militaverint immunitas datur, non si in cohorte. Item in vexillatione: ergo non si in cuneo: quod pugnat cum Constantini *l.* 1. *Cod. Theod. de coh. princ. cor.*

TIT. LV. *Quibus muneribus excusantur hi, qui post impletam militiam vel advocationem per provincias suis commodis vacantes commorantur, et de privilegiis eorum.*

Deest sub hoc titulo Constitutio Græca, cujus sententia iis verbis expressa est libro LIV. βασιλικῶν tit. 7.

Οἱ πληρώσαντες στρατείαν ἢ συνηγορίαν πρὸς τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῖς προνομίοις, μήτε σιτωνίαν, ἢ ἐλαιωνίαν, ἢ ἐποψίαν ἔργων, ἢ λογοθέσιον, ἢ εκδίκιαν ἢ πατερίων, ἢ λογιστίαν, ἢ ἀγορανομίαν ποιείτωσαν, ἀλλ' ἔνθα ἂν οἰκῆσαι βουληθῶσι, μήτε ὑπαντᾷν ἀναγκαζέσθωσαν τοῖς ἄρχουσι περαιτέρω πυλῶν· μὴ δὲ εἰς συλλόγους ἀπόντες καλείσθωσαν, μήτε ὀνομαζέσθωσαν, ἢ ὀνομαζέτωσαν, μήτε διαγραφὰς παρεχέτωσαν προφάσει συνηθειῶν, ἢ θεωρητικῶν, ἐχέτωσαν δὲ καὶ μίαν οἰκίαν ἐλευθέραν μητάτων τῶν ἐπιδημούντων στρατιωτῶν, καὶ τῶν ἐν τοῖς τόποις διατριβόντων δηλονότι, τῶν ἐχόντων ἀξίας τινὰς τὴν ἰδίαν ἀτέλειαν κεκτημένων· ἡ γὰρ διάταξις αὕτη προστίθησι ταῖς προτέραις εὐεργεσίαις, καὶ οὐκ ἀφαιρεῖται ἐξ αὐτῶν· παρεχέτωσαν δὲ τὰ δημόσια, καὶ τιμάτωσαν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τιμάσθωσαν παρ' αὐτῶν. Ὁ δέ τι τῶν ἐν τῇ διατάξει παραβαίνων, ἢ παραβασθῆν αισυγχωρῶν, πεντήκοντα λίτρας χρυσοῦ προστιμηθήσεται.

INTERPRETATIO LATINA.

Qui militiam vel advocationem impleverunt, præter ea privilegia quæ jam adepti sunt, nec frumenti aut olei comparandi curam vel inspectionem operum, vel ratiocinium, vel defensionem civitatis, vel patris civitatis munus, vel curationem Reipublicæ vel curationem annonæ exerceant, sed et habitent ubi voluerint, nec præsidibus ultra portas occurrere cogantur, nec ad curias sive collegia vocentur inviti, vel nominentur, vel nominent, nec descriptiones præbeant consuetudinum vel spectaculorum nomine. Unam quoque domum habeant liberam onere suscipiendorum militum supervenientium, iis qui in locis versantur dignitate aliqua præditis suam immunitatem obtinentibus. Hæc enim Constitutio priora beneficia auget, non minuit. At fiscalia tamen præbeant, et honorent præsides, ac vicissim honorentur ab eis. Qui hanc constitutionem violarit aut violari permiserit, L. librarum auri multam sustineto.

Pro ἀπόντες, lego, ἀκόντες. Superior titulus est de iis qui non impleverunt militiam: hic de iis qui impleverunt militiam vel advocationem, et nominatim exprimuntur munera quorum vacatio jure conceditur, quæ etiam non impleta advocatione datur advocatis illustrium vel spectabilium judicum, *l.* 6. *sup. de adv. div. jud.* de qua diximus in *l. pen. sup. de discus.* Fiscalia vocat solemnes indictiones.

TIT. LVI. *De Conductoribus vectigalium fisci.*

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Provinciæ.* * Non alios a muneribus et honoribus vacationem habere, quam qui mancipatum suo nomine vectigal a fisco conducunt, certum est. Quare eos, qui ab

his quædam exercenda accipiunt, nullis privilegiis esse munitos haud dubii juris est.

Sumptum videtur initium hujus constitutionis ex *l. in honoribus*, §. *non alios*, *ff. de vac. mun.* in quo pro *præsentes*, lego *per se*, δἰ ἑαυτῶν LIV. βασιλικῶν. Per se autem, id est, quod suo nomine in hac Constitutione.

TIT. LII. *De Libertinis.*

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Bucillo.* Conditio libertinitatis de muneribus civilibus tribuere non potest excusationem, ne in ea quidem civitate, ubi domicilium libertinus habet.

Libertinus propter patronum non excusatur a muneribus civilibus, *l. libertus*, *in princ. ff. ad municip.* ne in ea quidem civitate in qua domicilium habet, id est, quod conditio libertinitatis eum obstringat muneribus patronalis patriæ, non ideo exuitur oneribus civitatis, in qua sedes posuit ac domicilium constituit.

TIT. LVIII. *De Infamibus.*

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa.* * Infames personæ, licet nullis honoribus, qui integræ dignitatis hominibus deferri solent, uti possunt: curialium tamen vel civilium munerum vacationem non habent, sed solemnibus indictionibus ob tutelam publicam eos satisfacere necesse est.

Infamia a muneribus vacationem non tribuit, idem traditum fuit in *l. 12. sup. de decur.* Quod ait, *Licet nullis honoribus* et cetera, hæc sumpserunt ex Constitutione Antonini, *l. 3. inf. de re milit.* Paulo post ea legendum, *Sed et solemnibus indictionibus*: quibus verbis significantur munera patrimonialia quæ tutelæ sive utilitatis publicæ gratia indicuntur, *l. 2. sup. de mun. pat.* Ergo nec a personalibus nec a patrimonialibus infamia vacationem præbet.

TIT. LIX. De reis postulatis.

I. *Imp. Alexander a. Martiano.* Reos criminis postulatos novos honores appetere non debere, antequam purgarent innocentiam suam, et a divis parentibus nostris, et a me sæpe rescriptum est. *Dat. VI. Kal. Mar. Maximo II. et Æliano Coss.*

Rei delati novos honores petere non possunt, *l. reus*, *ff. de mun. et hon.* ut Catilina auctore Salustio, repetundarum reus prohibitus est consulatum petere: pristinos interim retinent, *l. libertus*, §. *in quæstionibus*, *ff. ad municip.*

TIT. LX. De iis qui in exilium dati vel ordine moti sunt.

I. *Pars Edicti Imp. Antonini a. pp. Romæ V. Id. Jul. duobus Aspris Coss.* Quibus posthac ordine suo, vel advocationibus ad tempus interdicetur, post impletum temporis spatium non prorogabitur infamia.

De hoc edicto agitur nominatim in *l. 3. ff. de decur.* In hac autem quæstione jus hoc est, ad tempus ordine motum vel relegatum, vel in opus publicum datum ex crimine non famoso, post tempus honore vel officio pristino fungi posse, ut in specie *l. falsi*, *ff. ad l. Corn. de fals.* in qua ob recitationem falsi ordine motum, infamem non censeri, et ideo post reditum recipi illa verba indicant, *quoniam in Corneliam non incidit*, id est, quia non est damnatus judicio publico ex lege Cornelia, quandoquidem ea tenentur qui fecerunt non qui recitarunt. Ad tempus vero ordine vel advocationis officio motus vel relegatus vel in opus publicum datus ex crimine famoso sive hæc pœna ex lege fuerit, sive gravior lege cum esset, eam ad eum modum judex mitigarit, etiam post tempus infamis manet, *l. 5. ff. de decur. l. 6. sup. ex quib. caus. inf. ir. l. 4. §. ad tempus*, *ff. de re milit.* Sed si levior cum esset pœna ex lege, graviorem judex inflixerit, ad tempus relegando vel removendo, licet crimen sit famosum, damnatione tamen ejusmodi non fit infamis, quod quasi transigi videatur de infamia, et ideo post tempus recipit honorem et functiones pristinas, *d. l. 5. l. ordine*, *ff. ad municip. l. in servorum*, §. *ult. ff. de pœnis*, *l. quid ergo* §. *pœna*, *ff. de iis qui not. inf. d. l. 4.* §. *ad tempus*, *l. 5. sup. ex quib. cau. inf. irr.* in qua pro *relegatum*: *relegandum*: et pro *damnandum*, *damnatum*, legendum censeo: et ideo adjectum, *Si sententiam non excessisse probaveris*, quod eorum qui sententiam excedunt, soleat augeri pœna. Et ita quidem jus est, Separatur juris auctoritas a Constitutionibus sæpe, *l. 4. §. Contra*, *ff. de do. exc. l. falsa*, *ff. de cond. et dem.* Sane hac in re Constitutiones juris auctoritati refragantur et quidem varie. Adrianus relegatum post tempus inter infames non habuit. Pius advocationis officio motum, *l. Imp. ff. de postul.* quæ ex eodem est auctore et libro, quo *l.*

5. *ff. de decur.* et tamen pugnant inter se, nisi in una jus exponi, in altera Constitutiones distinxeris. Severus et Antoninus ordine motum, *l. 3. sup. ex quib. cau. infam. irr.* Omnes indistincte, sive levius sive gravius crimen fuerit. Tandem Antoninus Caracalla, cum de re nondum liqueret satis, edicto proposito ita constituit, ut ordine vel advocationibus moti ad tempus quocunque crimine, completo tempore non haberentur inter infames, *d. l. 3. ff. de decur.* et ideo in hac parte edicti, *Post hac* inquit, nimirum quia etsi jam ante prodiissent Pii et Severi et Antonini similes Constitutiones, nondum tamen contra jus id ita invaluerat indistincte. Edictum non loquitur de relegatis. Ideoque in relegatis distinctione utemur, *l. 3. ff. de decur.* et jus sequemur, insuperhabito rescripto Adriani, quasi nec recepto nec probato Antonini edicto.

II. *Imp. Gordianus a. Ulpio.* Ad tempus exulare decurio jussus, et impleto tempore regressus, pristinam quidem recipit dignitatem: ad novos vero honores non admittitur, nisi tanto tempore his abstinuerit, quanto per fugam abfuit.

Decurio relegatus ad tempus non redit in ordinem indistincte, ut ostendimus supra. Quo tamen casu redit in ordinem, non statim etiam ad novos honores admittetur nisi tanto tempore post reditum in curia fuerit, quanto abfuit, *l. ordine, ff. ad municip.* nam honores municipales ratione temporis, quo quis in curia fuerit, deferuntur. Fugam hoc loco accepit pro exilio, quod et in aliis auctoribus cum Græcis tum Latinis frequentissimum est.

Tit. LXI. De Filiisfamilias et quemadmodum pater pro his teneatur.

I. *Impp. Severus et Antoninus aa.* * *pp.* Patrem emancipato filio consentientem: ad decurionatum non teneri, dubii juris non est: tunc enim consentiendo pater ad decurionatum obligatur, si filium in potestate habeat: consentire autem etiam is videtur, qui non testificatur dissentire nominationi.

Titulus recte concipitur de filiisfamilias. nam pro emancipatis pater non tenetur. Taciturnitas autem hac in re consensum imitatur, alias dissensum. Igitur si filiofam. ad decurionatum nominato pater taceat et patiatur, Reipub. obligatur velut fidejussor pro filio in solidum, non aliis: qua de re diximus aliquid in *l. 1. et 5. sup. de decur.*

II. *Imp. Antoninus a. Aspasio.* Cum appellasse te dicas, ostendis causam ad te pertinere: potueras enim nominato filio tantum contestari, et non consentire honori ei delato.

Obstat *l. spurii, §. pater, ff. de decur.* Si filiusfam. ad decurionatum nominatus sit, satis est patrem ne pro filio obligetur, contrariam voluntatem contestari, nec appellare etiam necesse habet, *l. ult. hoc tit.* Quod si tamen appellaverit, hoc facto in munerum civilium periculum incidit quasi fidejussor pro filio, si appellationis sententiam pertulerit, et hæc est sententia hujus legis. At si præscriptione temporis exclusus sit, solemnibus appellationis intra constituta tempora minime impletis, quia et appellare necesse non habuit, perinde omnia servantur, atque si non provocasset: et ideo si contestatus jam ante fuerat contrariam voluntatem, huic contestationi omissa appellatio nihil derogabit, *d. §. pater.*

III. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc.* * Si ii, qui cum patre ad protostasiæ munus vocati sunt, etiam nunc in patria potestate constituti sunt, ab hujusmodi necessitatibus liberentur: cum ex eadem familia ac domo duos ad ista obsequia destinari periniquum videatur. Sane eos, quos emancipatos esse, atque ex familia exisse manifestum est, sine cunctatione retinere debebis.

Duo ex eadem domo ad idem munus non vocantur, puta pater et filiusfamilias. At pater et filius emancipatus simul ad idem munus vocantur recte. Domum et familiam hoc loco dicimus pro corpore quod est sub unius potestate, ut in *l. 1. sup. de hon. et mun. non cont.* et ut quodam alio loco domum Theophilus accepit. De protostasiæ munere diximus in *tit. de mun. pat.*

IV. *Iidem aa. et cc. Alexandro.* Sine periculo tuo magistratus filium tuum curatorem constituit, nec appellandi tibi necessitas incumbebat: sane nominator, qui filium in potestate positum non consentiente patre ad munus devocavit, si tamen

ex voluntate tua antea filius decurio factus non erat, detrimento muneris obligabitur.

Filiusfam. periculo nominatoris creatur curator operum vel Calendarii, non periculo patris si non consentiat pater, vel si voluntate ejus decurio factus non sit, *l. honor*, §. *plebeii*, *ff. de mun. et hon.* nec dissentienti patri necessaria est appellatio.

Tit. LXII. De Periculo successorum parentis.

I. *Imp. Alexander a. Claudiano*. Si de proprio suo patrimonio muneris editionem tuo nomine pater tuus repromisit, ideoque etiam sacerdotem te creari impetravit: onus erogationis commune omnium hæredum ejus esse, præses provinciæ non ignorabit.

Sacerdotium provinciæ munus patrimoniale est, veluti Asiarchia: nam qui eo fungitur, sumptu ejus eduntur certamina et ludi in honorem Deorum, ut diximus in *l.* 8. *sup. de mun. pat.* et Observat. 2. cap. 15. quibus addi volumus, in Actis Apostolorum cap. 19. *τινὲς δὲ καὶ τῶν ἀσιαρχῶν παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον*. Sed et quidam sacerdotum Asiæ provinciæ, esse vertendum, qui scilicet præerant ludis theatralibus, quod hic Eusebii locus confirmat lib. 4. cap. 15. *καὶ ἠρώτων τὸν ἀσιάρχην Φίλιππον ἵνα ἐπαφῇ τῷ Πολυκάρπῳ λέοντα· ὁ δὲ ἔφη, μὴ εἶναι ἐξὸν αὐτῷ, ἐπειδὴ πεπληρώκει τὰ κυνηγέσια*. Rufinus interpretatur munerarium, recte: quo modo et illo D. Lucæ loco possis vertere, Sed et quidam munerariorum. Ut autem si patris voluntate filius decurio fiat, non tantum ipse pater, sed et hæredes ejus pro filio civilibus muneribus tenentur, *l.* 1. *sup. de decur.* ita si patris voluntate filius Asiarches fiat, et de suo pater se ludos editurum promittat, ex hac promissione non tantum filus obligatur qui sacerdotium meruit, sed et omnes hæredes patris, *l.* 1. §. *nec castrense*, *ff. de collat.* Illud etiam adjiciam, sacerdotes istos provinciarum ab honoribus et muneribus civilibus excusationem habuisse, ut hæc vetus inscriptio demonstrat. VERATIO A. F. PAL. *Qui cum privilegio sacerdotii Cenisensis munitus potuisset ab honoribus et muneribus excusari, præposito honore patriæ honorem ædilitatis laudabiliter administravit.* Cicero in Lucullo: *cum sacerdotes Deorum vacationem habeant.*

Tit. LXIII. De Mulieribus in quo loco munera sexui congruentia et honores agnoscant.

I. *Imp. Philippus a. Marthæ*. Eam quæ aliunde oriunda alibi nupta est, si non in urbe Roma maritus ejus consistat, non apud originem suam, sed apud incolatum mariti ad honores seu munera, quæ personis cohærent, quorumque is sexus capax esse potest, compelli posse sæpe rescriptum est. Patrimonii vero munera necesse est mulieres in his locis, in quibus possident, sustinere.

A patrimonialibus muneribus mulieres non excusantur, *l. pen. sup. de mun. pat.* Sed ea agnoscunt apud originem propriam, *l.* 12. *C. Th. de navic.* non apud domicilium mariti. A personalibus excusantur, imo interdicuntur, exceptis quibusdam, quæ sexui earum congruunt, *l. pen. sup. de iis qui num. lib.* quæ tamen non apud originem suam obeunt, sed ubi est domicilium matrimonii, *l. ult. sup. de incol.* *Si non in urbe Roma*) An quia si in urbe Roma sit domicilium mariti, certissimum est vel quasi in communi patria eas ibi congrua munera subituras? Fuit olim Roma communis patria Romanorum et Italicorum ex lege Julia: hodie est omnium qui ditioni Romanæ subjecti sunt ex Constitutione Antonini: et ideo eleganter Sidonius, in ea totius orbis civitate unica solos barbaros et servos peregrinari: et Rutilius Numatianus de Roma:

Fecisti patriam diversis gentibus unam,
Profuit injustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprii consortia juris,
Urbem fecisti quod prius orbis erat.

Tit. LXIV. De Legationibus.

I. *Impp. Valerianus et Gallienus aa. Chilino pp.* Pater trium incolumium liberorum legationibus publicis liberatur.

A legationis munere, quod personale est, quia viaticum et legativum de publico datur, tres liberi excusant, quod exposui in *l.* 1. *sup. de iis qui num. lib.*

II. *Iidem aa. Marco*. Cum vos proprio nomine sumptus ob defensionem publicam susceperitis, id quod ad proprias erogationes collega vester acceperat, non vobis reddere hæredes ejus oportet, sed si in ea causa

est, ut restitui omnino oporteat, reipublicæ debent potius inferre. Sane si honorariis advocatorum erat ea quantitas destinata, restitui illud vobis, qui hæc præstaturi estis, non injuria postulatis: eum autem collegam vestrum, quem defensione patriæ destitisse dicitis, apud provinciæ præsidem desertæ legationis arguere potestis.

Legati a civitate ad principem missi publicæ causæ defendendæ gratia, non communi sed suo quisque nomine separatim sumptus et viatica de publico acceperunt: unus ex eis mortuus est: hæredes ejus sumptus defuncto datos collegis non restituunt, quos etsi restituere oporteret, quod tamen vix oportet *l.* 10. *ff. eod. tit.* Reipublicæ potius restituerent quam collegis. At si quæ alia pecunia defuncto data sit in honoraria advocatorum qui causam publicam agerent apud principem, hanc restitui collegis oportet, patronis causæ publicæ erogandam. Quod sequitur, *Eum autem*, alius est casus libello comprehensus, cujus definitio hæc est, ut collega qui deseruit legationem, accusetur extra ordinem desertæ allegationis (sic habent vet.) id est, defensionis, ut in *l.* 1. §. *his igitur personis*, *ff. de postul.* Hanc legem Græci non intellexerunt 54. βασιλικῶν tit. περὶ πρεσβειῶν.

III. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Mutiano.* Transmarina legatione apud nos perfunctos constitutum est biennii vacationem munerum civilium et honorum habere, non eos, qui de proximo obsequium reipublicæ videntur exhibuisse.

Legatione perfunctis biennii vacatio datur, *l.* 2. *sup. de hon. et mun. non cont.* quod hæc lex ita distinguit, si transmarina, non si proxima legatio fuerit.

IV. *Impp. Constantius et Costans aa. ad Titianum.* Universi omnino ex comitibus vel ex præsidibus, qui suffragio perceperint dignitates, civilibus oneribus muneribusque teneantur adstricti, ne commoda publica cum umbratili suffragiorum pactione lacerentur: eos tamen a predictis oneribus excipi oportebit, qui in legationibus publicis versati sunt. *Dat. Prid. Kal. Jul. Trev. Placido et Romylo Coss.*

Qui honorarias dignitates ex comitibus vel ex præsidibus pretio non meritis adepti sunt, munerum vacationem non habent, *l.* 24. 25. 26. 27. 41. 75. 86. *C. Th. de decur.* nisi in officium legationis electi sint. Gestæ legationi hæ dignitates adjunctæ vacationem munerum civilium præstant, *d. l.* 25. Ait, *Cum umbratili*) Rectius C. Th. *sub umbratili*: ut Livius, *sub umbra fœderis*. Sententia hæc est: Ne sub specie et umbra harum dignitatum pretio non meritis coemptarum, commodis publicis officiatur.

V. *Imppp. Theodosius, Arcad. et Honor. aaa. Apodemio pp. Illyrici.* Si quod extraordinarium consilium postulatur, cum vel ad nos est mittenda legatio, vel vestræ sedi aliquid intimandum: id quod inter omnes communi consilio tractatuque convenerit, minime in examen cognitoris ordinarii referatur: provincialium enim desideria, quibus necessaria sæpe fortuitis remedia deposcuntur, vobis agnoscere, atque explorare permittimus: ut sit examinis tui, quæ ex his auxilio tuo protinus implenda sint, et quæ clementiæ nostræ auribus intimanda videantur: in loco autem publico de communi utilitate provincialium sententia proferatur, atque id, quod majoris partis probaverit assensus, solemnis firmet auctoritas. *Dat. V. Kal. Aug. cp. Arcad. a. II. et Rufino Coss.*

Decreta legationum fiunt publico consilio: nec præsidibus provinciarum insinuanda sunt. Præf. prætorio insinuantur, ut is vel desideriis provincialium satisfaciat vel ad principem legationis causam probet.

VI. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Monaxio pp.* Quoties ab Alexandrina civitate legatio destinatur, universos curiales præcipimus, qui intra urbem consistunt, si non ægritudine vel alia inexcusabili necessitate impediuntur, in locum curiæ convenire, et decreta sua propria subscriptione firmata viro spectabili præfecto Augustali insinuare: ut ejus relatione comitati, tuis virtuti-

bus suas petitiones intiment, et sub examine tuo perpensa legatione res ordinetur. *Dat. III. Non. Oct. cp. dn. Theod. a. VII. et Palladio v. c. Coss.*

Ut superior, ita hæc est de decretis legationum. Sed illa ad præf. prætorio Illyrici, hæc ad præf. prætorio Orientis de Alexandrina civitate, ut ejus civitatis decreta præfecto Augustali insinuentur, quæ tamen in Illyrico præsidibus non insinuantur. Major est præf. Augustalis quam præsidum auctoritas. Sub ejus dispositione sunt Ægypti provinciæ sex, ut diximus in *titul. de can. larg. tit.* quod tamen Justin. edicto 13. mutavit.

Tit. LXV. De Excusationibus artificum.

I. *Imp. Constantinus a. ad Maximum.* Artifices artium brevi subdito comprehensarum per singulas civitates morantes ab universis muneribus vacare præcipimus: si quidem in discendis artibus otium est accomodandum, quo magis cupiant et ipsi peritiores fieri, et suos filios erudire. *Dat. IV. Non. Aug. Feliciano et Titiano Coss.* Et est notitia ista. Architecti, medici, pictores, statuarii, marmorarii, lectarii seu laccarii, clavicarii, quadrigarii vel quadratarii, quos Græco vocabulo λιθοξόους appellant: structores, id est, ædificatores, sculptores ligni, musarii, deauratores, albini, quos Græci κονιάτας appellant, argentarii, barbaricarii, diatretarii, ærarii, fusores, signarii, fabri, bracarii, aquæ libratores, figuli, qui Græce dicuntur κεραμεῖς, aurifices, vitriarii, plumarii, specularii, eborarii, pelliones fullones, carpentarii, scultores, dealbatores, cusores linarii, tignarii, bractearii, id est, πεταλουργοί.

Artificibus notitia comprehensis, quia artes eas sine otio tractare non possunt, hæc constitutio otium dat et vacationem a personalibus muneribus. *Et est notitia ista*) Vet. *Est est notitia sic.* Basilica, καὶ ἔστι ἡ γνῶσις οὕτως. Notitia et breve idem. *Medici*) Accurs. legit, *mulomedici.* Utrumque retinendum censeo, *medici mulomedici.* Sic Basilica, ἰατροὶ, ἱπποιατροί. Medici sunt Chirurgi, Mulomedici, veterinarii. *Pictores*) *L. archiatros, inf. de metat.* *Statuarii*) ἀνδριαντοπλάσται. *Lectarii seu laccarii*) Sic emendavi ex vet. Lectarii sunt qui fabricant lectos. κραββατοποιοί. Laccarii, qui fossas vel puteos fodiunt, οἱ τὰ λακκία ποιοῦντες, ut Græci interpretantur 54. *tit.* 6. *Clavicarii*) Quidam codices clavicularii, Basilica Græca, κλειδοποιοί; Gallica, *Le Serrurier.* Alias clavicarii sive clavicularii dicuntur janitores carceribus præpositi, a clavibus gerendis. Græci ad *l. carceri, ff. de cust. reor.* Ὁ δεσμοφύλαξ, ὃν λέγομεν νῦν καὶ κλαβικάριον. Eundem et κοπικλάριον vocant, et ad *l.* 4. *sup. de cust. reor.* recte vilem hominem, in quem custodia amissa culpam Commentariensis confert, interpretantur Clavicularium: et ita omnino Clavicularios accipere oportet apud Julium Firmicum 3. Matheseos cap. 6. *Erunt cornicularii, aut Commentarienses, quibus damnatorum cura committatur, seu clavicularii, vel carcerum custodes, et quibus publicarum catenarum cura mandatur.* Commentariensem ὑπομνηματογράφον vocant. Hesychius. Κομενταρίσιος τὰς ἐγγραφὰς τῶν ἐγκλημάτων δεχόμενος, quæ commentaria a Gallis in foro vocantur, *l' escrove*, παρὰ, τὸ ἐκκρούειν, quod est contrudere, et conjicere in carcerem. Ciceroni lib. de Suppliciis, ratio carceris, quæ diligentissime conficitur, quo quisque die datus in custodiam sit. Valentinianus VIII. C. Th. *Qui commentariensium nomine exosa miseris claustra custodiunt.* Sed ad rem. Complures codices hoc loco habent *Cavidarii*, quod forsitan rectius est. Inveni idem vocabulum lib. 56. βασιλικῶν ad *l.* 12. *inf. de cohort.* Ἐὰν δὲ ἀποθηκάριος, ἢ τραπεζίτης, ἢ καβιδάριος ἢ ἄργυρον, ἢ ἐσθῆτα πιπράσκων ἐπιχειρήσῃ ταξεώτης γενέσθαι, ἐκβαλλέσθω. Invenitur etiam in veterum Glossis. *Quadrigarii*) ἁρματοποιοί. *Quos Græco vocabulo*) Reposui ex eodem βασιλικῶν libro λιθοξόους. Horum ars est lapides expolire, quod et his verbis in eo libro significatur, οἱ τοὺς διαφανεῖς λίθους ἀκονοῦντες. Cassiodorus in Psalm. CXXV. *De structoribus cementorum, aut saxorum quadratariis.* *Structores*) οἱ κοδόμοι. *Sculptores ligni*) γλύπται ξύλων Scribimus græca ex libris βασιλικῶν, ne quis de latinis postea addubitet. *Musarii*) μουσωταὶ, qui μούσωνες. et Musivarii, Significatio nota Apud Firmicum in fi. c. 4. lib. 3. legendum ex veteribus, *Aut inauratores, aut musivarios*: quod et antequam veteres inspexissem, me docuerat Petrus Pithœus vir eruditissimus. *Albini*) λευκάνται, τουτέστιν κονιαταί. Idem dicuntur Albarii, et in *l. si servus*, §. *ult. ff. ad leg. Aquil.* tectores, quem locum Græci ita vertunt, ἐὰν οἴνου πλήρη λάκκον μισθώσω κονιατῇ, et laccum, cisternam interpretantur. Inde Tertullianus de Idol. *Scit albarius tector, et tecta sarcire, et tectoria inducere, et cisternam liare.* *Argentarii*) ἀργυροκόποι, *l. pen. ff. de aur. et arg. leg. l. ult. ff. de obligat.*

et action. *Barbaricarii*) Donatus Æn. XI. *Barbaricarii dicuntur, qui ex auro coloratis filis exprimunt hominum formas, et animalium, et aliarum specierum imitatam subtilitate veritatem.* Idem cassides et buculas auro vel argento tegunt, *l. 1. C. Th. de fabric.* Palæmon in glossis: *Barbarica, ornamenta ex auro.* *Diatretarii*) Hi perforant margaritas, οἱ τιτρῶντες τοὺς μαργαρίτας· in *l. si servus, §. si calicem, ff. ad l. Aquil. Diatretum faciendum*, id est, calicem ex lapillo vel gemma perforandum. Dorotheus vertit, ἐπὶ τῷ τρυπῆσαι.

Fusores) veluti plumbarii, et si qui sunt alii: οἱ ον μολιβδουργοὶ καὶ ὅσοι τοιοῦτοι. *Signarii fabri, bracarii*) γλύπται, τέκτονες, βρεκάριοι. *Aquæ libratores*) Sic emendavi ex *C. Th. et l. prox.* quamquam Græci simpliciter vertant ζυγοστάται. Frontinus de aquæductibus. *Procuratorem oportet calicem ejus moduli, qui fuerit impetratus, adhibitis libratoribus signare.* *Aurifices*) Alii sunt deauratores, alii aurifices, χρυσωταὶ, et χρυσοχόοι· *Vitrearii*) ὑελουργοὶ Græcam βασιλικῶν appellationem, ut hoc iterum testificer, singulis artibus apponi necessarium esse duxi. *Plumarii*) Sic Græci atque etiam veteres libri, non plumbarii. Plumarii sunt qui vestimenta ex plumis avium conficiunt: quo genere prisca luxuria delectata est. Prudentius in Hamartigenia. *Avium quoque versicolorum indumenta novis texentem plumea telis.* Vel qui acu pingentes exprimunt animalium vel hominum figuras. Hieronymus in Chronicis: *Macedonius artis plumariæ:* et in versione Exodi sæpe. Firmicus 3. c. 13. *Facient linteones, aut tunicarum textores, plumarios,* et cap. 10. *Qui erunt etiam linteones aut plumarii:* eodem usi sunt Varro, Vitruvius, Vopiscus. *Specularii*) σφετλοποιοὶ, vel σπετλοποιοί. *Eborarii*) ἐλεφαντουργοί. *Pelliones*) σκυτοτόμοι. *Carpentarii*) In Basilicis, σαγματοποιοί. ad *l. ult. ff. de jur. immun.* οἱ τὰ σάγματα τῶν καμήλων. Igitur lego, σαγματοποιοί. * Hi faciunt clitellas camelorum, quæ carpenta latine dici non ambigo: earum enim forma eadem fere, quæ carpentorum quibus gestamur. *Sculptores*) γλύπται. Hoc nomine græco et sculptores lignorum significantur, et qui signa faciunt, sive signarii, et alii quilibet sculptores cælatoresque. *Dealbatores*) Albini parietes dealbant, hi alia quælibet. *Cusores linarii*) τῶν λιναρίων κνῆσται, qui cudunt lina. *Tignarii*) Hi sunt qui ligna dolant, *l. ferri, ff. de verb. signif.* Græci generali vocabulo utuntur, τέκτονες, ut in ea lege τέκτονας ξύλων. *Bractearii*) Qui dicantur Budæus exposuit recte. Bracteatores a Firmico dicuntur.

* Nihil mutandum censeo. Theophanes ἐκάθητο αὐτὸν ἐπὶ ὄνῳ σαγματομένῳ. Sic enim habebat Codex Peirescianus: quod miror non notatum in variis ad Theophanem: dixere enim σάγμα et σαῦμα vide Glossarium nostrum in Nicetam. Fabrotus.

II. *Impp. Constantius et Constans aa. ad Leontium pp.* Mechanicos et geometras et architectos, qui divisiones partium omnium incisionesque servant, mensurisque et institutis operam fabricationibus stringunt: et eos qui aquarum ductus inventos et modos docili libratione ostendunt, in par studium docendi atque discendi nostro sermone perpellimus: itaque immunitatibus gaudeant, et suscipiant docendos qui docere sufficiunt. *Dat. Prid. Non. Jul. Leontio et Sallustio Coss.*

Specialiter mechanicos videtur accipere pro iis quorum ingenio et institutione fiunt organa mechanica, pneumatica, automatopoetica. Dat autem vacationem personalium munerum. Ideo tamen tutelæ remissæ non censentur, ut ostendi in *l. 3. sup. de mun. pat.* itaque nihil obstat *l. Geometræ, ff. de exc. tut.*

TIT. LXVI. *De potioribus ad munera nominandis.*

I. *Imp. Antoninus a. Basilidi.* Si ipse vocatus ad munera civilia, potiorem alium nominandum putaveris, age causam tuam.

Ad munera personalia potiores nominandi sunt, et qui nominatus est, si alium se potiorem indicaverit, in eum transfertur onus: qua de re diximus aliquid in *l. 46. sup. de decur.* et Pauli Sentent. *lib. 2. tit. de potioribus nominandis*: et hoc re integra, *l. pen. sup. qui da. tut.*

TIT. LXVII. *Si propter inimicitias creatio facta sit.*

I. *Imp. Alexander a. Aniceto.* Si propter inimicitias ad munera civilia creatus es, hanc tibi nominationem non nocere præsidis æquitas faciet: cum et publicæ utilitatis intersit, non ex inimicitia creationes fieri debere, sed examinatione vera et commodo Reipublicæ.

Excusatur ab injuncto munere qui se propter inimicitias nominatum præsidi provinciæ probat, ut eo

onere negotioque vexetur, *l.* 6. §. *pen. ff. de exc. tut. l.* 14. *sup. eod. l.* 1. §. 1. *ff. de vac. mun. Examinatione*) Malo *existimatione*, ut in veteribus.

TIT. LXVIII. *De sumptuum recuperatione.*

I. *Imp. Gordianus a. Dionysio.* Muneribus civilibus non fungeris, quæ personis mandantur, si quinque filios incolumes habes: at si contra id privilegium ad munus fatigandi tui causa quidam te devocaverint, tuque appellatione interposita securitatem reportaveris: a nominatoribus sumptus, quos in litem feceris, recuperabis.

Si qui numero liberorum a publico munere excusabatur, nominatus sit, et appellaverit, excusatione probata et admissa, sumptus a nominatore injusto recipiet in eam litem factos, *l.* 2. *sup. de decur. l. severiter sup. de exc. tut.*

TIT. LXIX. *Si post creationem quis decesserit.*

I. *Imp. Gordianus a. Astitico.* Si ante diem subeundi honoris atque muneris pater tuus defunctus est, conveniri eo nomine hæredes ejus non oportere, præses provinciæ minime ambiget.

Qui decessit post nominationem antequam honorem vel munus subiret, nullam eo nomine obligationem in hæredes suos transmittit: et ita si pater decesserit post allectionem filii in curiam antequam munera civilia susciperet, nullam in hæredes suos obligationem transfert, ut diximus in *l.* 1. *sup. de decur.*

TIT. LXX. *De Tabulariis, scribis, logographis et censualibus.*

Tabularii, scribæ, logographi, censuales, conditionales sunt, et ideo quoties res exigit, tormentis subjiciuntur, *l.* 1. *et* 2. *hoc tit. l.* 7. *sup. de jur. fisc. l.* 1. *C. Th. ne col. per og. cel.* De tabulariis diximus in *l.* 2. *et* 7. *sup. de jur. fisc. l.* 15. *sup. de decur.* et dicemus in *l.* 13. *tit. seq.* Scribæ sunt curiarum sive magistratuum municipalium scribæ: et generaliter horum omnium munera personalia et municipalia sunt, *l.* 1. *hoc tit. l. pen. sup. de def. civ. l. ult.* §. *ii quoque*, *et* §. *mastigophori*, *ff. de mun. et hon.* Nihil hic de prætoris scriba, de quo *l. ult. sup. de mag. con.* Nihil de clariss. scriba, qui in provinciis est quasi prætor tutelaris quidam, de quo *Nov.* 94. et quæ officium ejus definit aperte Constantini Nov. περὶ συνυθειῶν τοῦ σκριβα· cujus initium, Ἐπειδὴ ὁ σκρίβας οὐκ ἔςι τέλειος δικαςὴς, ἀλλὰ καὶ τῶν θεματικῶν κριτῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἀντιγραφέων ὑποβέβηκε, καὶ σχεδὸν ἡ πασα φροντὶς τῶν ὀφηλίκων, καὶ ὁ περὶ τῶν πραγμάτων αὐτῶν κίνδυνως ἐκ μεγάλης ἀμελείας εἰς αὐτὸν ἀφορᾷ, etc. Tabulariis similes sunt logographi: nam et hi tributorum rationibus scribendis occupantur, *Nov.* 128. Sed ejusdem muneris pro varietate locorum variæ appellationes sunt, *l. ult. inf.* Et huic titulo non convenit Sudæ definitio: λογογράφος ὁ δίκας ἢ τοὺς δικανικοὺς γράφων. Censuales sunt qui operam suam accommodant magistro census in urbe, et actus Senatus conficiunt, *l.* 1. *C. Th. de stud. lib. l. consulta*, *l. testamenta*, *sup. de testam. l* 2. *et* 4. *inf. de priv. ag. in reb.* et in provinciis census et patrimonia describunt, quos in *l.* 1. *ff. de mun. et hon.* iis verbis puto notari, *Ad census accipiendos, vel patrimonium scribatus*, sic lego, ut *l.* 4. *sup. de appel.* aurum oblatitium a senatoribus exigunt: Prætores et Quæstores nominant, ut ex Codicis Theodosiani sexto didici, de quibus et in *l.* 1. *C. Th. de privileg. dom. Aug. et Nov.* 17. et Symmachus in epistolis: *Argenti publici ratio quod censualibus editores munerum contulerunt.* His etiam junguntur subscribendarii, actuarii, diurnarii, regerendarii, *l.* 8. *C. Th. de cohort. prin.* et alii in *l. ult. hoc tit.*

I. *Impp. Constantius et Constans aa. ad Catullinum pp.* Nullus omnino ex tabulariis, vel scribis, vel logographis, eorumque filiis in quocunque officio militet: sed ex omnibus officiis, necnon etiam si intra nostrum palatium militant, necdum impleto quinquennio reperti et retracti, protinus officiis municipalibus reddantur. *Dat. VIII. Kal. Jul. Lauriaco Marcellino et Probino Coss.*

Conditionales illos esse ex eo etiam apparet, quod illorum filios eadem munera sequantur. At ab ea conditione eos quinquennalis militia liberat, *l.* 38. *C. Th. de decur.* quod in eo Codice etiam de decurionibus ita præscriptum, Tribonianus in suum non retulit, propterea quod tandem obtinuerat, ne longam quidem militiam curia quemquam liberare.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinia. et Theodosius aaa. Neutrio.* Quicunque decurionum sponte se censuali ministerio

mancipaverit, conditionem habeat, quam ipse delegit, depositurus sui ordinis penitus dignitatem, si eum necessitas quæstioni subdendum invenerit. *Dat. XV. Kal. Octob. cp. Ricomere et Clearcho Coss.*

Curiales tormentis non subjiciuntur, *l.* 33. *sup. de decur.* Curiales censuales effecti tormentis subjiciuntur quasi conditionales.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Adriano pp.* Generali lege sancimus, ut sive solidis provinciis, sive singulis civitatibus necessarii fuerint tabularii: liberi homines ordinentur, neque ulli deinceps ad hoc officium patescat aditus, qui sit obnoxius servituti. Sed et si quis dominorum servum suum, sive colonum chartas publicas agere permiserit (consensum enim non ignorantiam volumus obligari) ipsum quidem, in quantum interfuerit publicæ utilitatis, pro ratiociniis, quæ servo sive colono agente tractata sunt, obnoxium attineri servum autem competentibus affectum verberibus fisco addici: dominorum enim interfuit ab initio providere, ne publicis actibus privata servitia immiscerentur. *Dat. VIII. Kal. Apr. Med. Vincentio et Fravitta Coss.*

Tabularii erant olim servi publici: Capitolinus in Gordianis: *Non scribæ, non servi publici, non censuales illis actibus interessent.* Servos publicos, tabularios vocat. Inde *l. ult. sup. de ser. Reip. man.* tabularii actus argumentum est servitutis. At hac Constitutione cavetur, ne in posterum servi tabulario præficiantur: sed liberi. Et ut si servus, vel adscriptitius sciente domino tabulariam administraverit, ipse quidem servus flagellis cæsus fisco addicatur, dominus ex administratione servi in solidum teneatur.

IV. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Cyro pp.* Boethos logistarum, demogrammateos, logographos, diastoleos, quæ vocabula publicis dicuntur subjacere necessitatibus, sive quolibet alio nomine nuncupentur; non honore, aut alicujus privilegii colore subnixos, pro definitione legum inexorabilium suam fortunam subire compelli, quatenus nec publicis quicquam noceatur, aut minuatur utilitatibus, et suis corporibus illi reddantur, quos vel patris, vel majorum obligatio, vel sua constringit.

Sic emendavi: *Boethos logistarum, demogrammateos*, ex LIV. βασιλικῶν, in quo ita est, Οἱ βοηθοὶ τῶν λογιστῶν, καὶ οἱ δημογραμματεῖς, καὶ οἱ λογογράφοι, καὶ οἱ διαστολεῖς. Logistæ sunt curatores Reip. ut dixi in *l.* 30. *sup. de decur.* Adjutores igitur curatorum Reip. et plebis scribæ, et logographi, et dispunctores, et nec honore nec privilegio ulla his conditionibus liberantur: idem statuendum de subscribendariis, diurnariis, actuariis, regerendariis, notariis, librariis, et si qui sint ejusdem conditionis qui aliis nominibus nuncupentur: διαστολεῖς interpretor dispunctores rationum sive instrumentorum, qui scio διαστέλλειν, διαστίζειν dispungere idem esse, conferre scilicet accepta et expensa. Dicimus et æra dispungere. Apulejus de Deo Socratis: *Igitur quotidiana eorum æra dispungas, invenies rationibus multa prodige profusa, et in semet nihil;* qui locus vulgo misere depravatus est: legitur enim, *ora dicere*, pro *æra dispungas*, et *vel*, pro *nihil*, et paulo ante, *decurritant*, pro *detrectant*.

Tit. LXXI. De Susceptoribus, præpositis, et arcariis.

Susceptores sunt qui annonis et tributis utriusque ærarii recipiendis præpositi sunt, *l. cum possessor, in fi. ff. de censib.* Præpositi, qui horreis, in quibus species fiscales deponuntur, *l.* 2. *hoc tit.* vel pagis, de quibus dixi in *l.* 9. *sup. de jur. fisc.* Arcarii, qui his quæ in arcam præf. prætorio inferuntur suscipiendis præpositi sunt *l.* 1. *sup. de iis qui ex pub. ratio mut. acc. l.* 3. *sup. de can. larg. tit. l. ult. hoc tit. et Justin. edic.* 13. Arcarii præfectorum a Cassiodoro dicuntur lib. 1. Arcam præfecti prætorio etiam τράπεζαν, sive mensam vocant, de qua in *l.* 6. *sup. de exact. tribut.* et ideo non male Sidonius arcariis deputat pondera, quæ simul ac mensuræ susceptoribus omnibus attribuuntur, *l. pen. sup. de defens. civit.* Majorianus ad Basilium PP. *de indul. rel. Sancimus universorum fiscalium titulorum vel ad arcam magnificentiæ tuæ, vel ad utrumque ærarium pertinentium reliqua a possessoribus non petenda.* Et ita in illo quoque edicto Justiniani ærarii, sive largitionum tituli ab arcariis separantur.

I. *Imp. Constantinus a. ad Eufrasium rationalem trium provinciarum.* Suscepto-

res publicos absque omni mora aurum censemus suscipere, ne quis per hanc occasionem sumptus facere compellatur. Nam si solvere volens a susicipiente fuerit contemptus: testibus adhibitis contestationem debebit proponere, ut hoc probato, et ipse securitatem debitam, commissi nexu liberatus, cum emolumentis accipiat: et qui suscipere neglexerit, ejus ponderis quod debebatur, duplum fisci rationibus per vigorem officii præsidis inferre cogatur. Quod autem susceptores judice cujus interest negligent violaverint: ex ipsius judicis facultatibus sarcietur. *Dat. XIV. Kal. Aug. Paulino et Juliano Coss.*

Scripta est ad rationalem trium provinciarum, id est, Siciliæ, Sardiniæ, et Corsicæ, ut constat ex Notitia imperii, et *l.* 1. *C. Th. com. divid.* Id vero ea continetur, ut aurum quod infertur, susceptores confestim recipiant, vel si per eos mora fiat, ut de eo publice contestationem collator faciat, ut in *l.* 4. *inf. de col. fun. pat.* cujus hæc erunt effecta: collator non incidet in commissum, quia per eum non stat quo minus fisco fundorum suorum nomine aurum exsolvat: collator liberabitur: collatori dabitur apocha perinde ac si revera solvisset, et damnum fisco susceptor resarciet in duplum judice imminente, vel ipse judex si in susceptore exigendo negligens fuerit. Oblatio igitur sola collatorem liberat: quod non ita fit in privatorum causis, nisi oblationem oblatæ pecuniæ peremptio sequatur. His de auri ponderatione adjectum fuit quod est relatum in *l.* 1. *tit. seq.* quæ eandem inscriptionem, et subscriptionem habet.

II. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Secundum pp.* Juxta inveteratas leges nominatores susceptorum, et eorum qui ad præposituram horreorum et pagorum creantur, obnoxii teneantur, si minus idonei sunt qui ab eisdem fuerint nominati: nec quicquam ex eorum substantia, celebrata per interpositam personam emptione, mercentur *Dat. III. Kal. Aug. cp. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Susceptores canonum, et præpositi horreorum creantur fide et periculo nominatorum: quod jus vetustissimum est, *l.* 8. *inf.* Nominator ex nominati bonis emere nihil potest per se vel per alium, quod quasi singulare notandum. Nemo dicet fidejussorem, quem inexcusso principali convenire licet, nihil posse emere ex principalis bonis. At nominatorem, quem inexcusso nominato convenire non licet, dicemus hac lege ex ejus bonis emere nihil posse, ne scilicet qui idoneum eum esse præstare debet, cum eo contrahendo quo minus sit idoneus, efficiat.

III. *Iidem aa. ad Mamertinum pp.* Susceptores novi non modo præsentis anni debita, verum etiam species quas ex reliquis inferunt, quia novæ sunt accrescentes, suscipiant. *Dat. Prid. Kal. Novemb. Romæ Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Susceptorum munus annuum est, *l.* 4. Susceptores annonarum novi non tantum hoc anno debita recipiunt, sed etiam reliqua anni præteriti, quandoquidem ea implentur ex hornotinis speciebus, atque ita novi susceptores nova suscipiunt sive ex præsenti, sive ex præterito debeantur. Pro *accrescentes*, rectius in C. Th. *ac recentes*.

IV. *Iidem aa. ad Florentium c. s. l.* Neminem susceptionis munera functum, ad idem munus adstringi, nisi se prius vinculo sollicitudinis superioris absolverit. Nam neque eos qui placuerint, gravare justi est: neque eos qui displicuerint, tenere prudentis est. Integro igitur singuli anniversario anno transcurso cogantur exponere, quibus titulis suscepta disperserint: ut facilius, si quis in furto fuerit deprehensus, recentem queat redintegrare jacturam. Non perpetui autem exactores teneantur in continuata vexandorum provincialium potestate velut concussionum dominatione, sed per annos singulos judiciaria sedulitate mutentur, nisi aut consuetudo civitatis, aut raritas ordinis eos per biennium esse compellat. *Dat. xv. Kal. Octob. Mantebri Gratiano nb. p. et Dagalaifo Coss.*

Hæc lex conflata est ex *l.* 11. *et* 22. *C. Th. eod. tit.* quæ sunt diversorum Imperatorum. At Tribonianus primæ inscriptionem et subscriptionem retinuit, non secundæ: quod nesciens Haloander, male inscriptione assumpta secundæ, hanc facit octavam. Id autem est ex prima, id est, ex *l.* 11. ut anno

finito susceptionis rationem reddant, nec ad idem munus ante vocentur, quam rationem reddiderint. Ex secunda, id est, ex *l.* 22. ut singulis annis susceptores mutentur, nisi more civitatis soleant fieri in biennium, vel nisi raritas hominum, sic legendum, non *auctoritas*, græce *τὸ σπάνιον,* eos in biennium creari cogat.

V. *Iidem aa. ad Germanianum c. s. l.* Quotiescunque certa summa solidorum pro tituli qualitate debetur, et auri massa transmittitur, in septuaginta duos solidos libra feratur accepta. *Dat. VI. Id. Jan. Romæ Lupicino et Jovino Coss.*

Constitutum fuit ut solidi ex quocunque titulo fiscali collecti in massam auri redigerentur, atque ita pro solidis massa ad comitatum transmitteretur, *l.* 12. *et* 13. *C. Th. eod.* et inde in aula, Scrinium aureæ massæ: proinde interest scire quanti libra auri æstimetur, ut sciatur illata massa, quot solidi illati sint. Et lex libram auri LXXII. solidis sive aureis æstimat, et ideo centesimæ usuræ definitio cum hæc primum fuisset, quæ in centenos aureos quotannis reddit duodenos: deinde, quæ in centenos reddit duodenos, semis, ut Justiniani et Leonis Novellæ docent: ad extremum hæc obtinuit, quæ in centenos reddit XVI. semis et quatuor siliquas: nam in libram, quæ est solidorum LXXII. XII. reddit auctore Harmenopulo: quod et Zonar. significat in Nicæni Conc. c. 17. his verbis: *ὥσπερ τοῖς νῦν αἱ λίτραι μέχρι τῶν ἑβδομήκοντα δύο ἀριθμοῦνται, οὖτος τοῖς παλαιοῖς αἱ ἑκατοντάδες ἦσαν, καὶ ἦν ὁ τόκος τῶν ἑκατὸν νομισμάτων νομίσματα δώδεκα· διὸ καὶ ἑκατοστιαῖος ἐλέγετο, ὡς ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἀπαιτούμενος.* Sed de his in *tit. seq.* alia quædam.

VI. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Chilonem.* Frumenta quæ horreis inferuntur, pro illationis modo illico apocharum cautionibus adnotentur, non autem oportet in horreis fiscalibus nisi fiscalia frumenta constitui. *Dat. V. Id. Apr. Trev. post. Consulatum Gratiani a. III. et Equitii v. c.*

Ut apochis frumenti horreis illati quantitas adnotetur: ut in horrea fiscalia nonnisi frumenta fiscalia reponantur. Pertinet hæc lex ad præpositos horreorum.

VII. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Have Hypati K. N.* Diu minime penes ipsos susceptores maneat facta collatio, sed statim quodcunque a provincialibus fuerit exsolutum, sacris thesauris inferatur. *Dat. III. Kal. Mai. cp. post Consulatum Antonii et Syagri.*

Dixi in *l.* 1. *sup. de can. larg. tit.*

VIII. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Exactores vel susceptores in celeberrimo cœtu curiæ, consensu et judicio omnium, sub actorum testificatione firmentur: provinciarumque rectoribus eorum nomina, qui ad publici munus officii editi atque obligati fuerint, innotescant: et animadvertant quicunque nominaverint, ad discrimen suum universa quæ illi gesserint, redundare. *Dat. VI. Kal. Nov. cp. Honor. n. p. et Evodio VI. Coss.*

Ordo curiæ exactores vel susceptores creat suo periculo, creationem insinuat præsidi: excipiendi sunt susceptores rei privatæ, quorum creatio ad curiam non pertinet, *l.* 9. *sup. de jur. fisc.* et susceptores vestium, quorum creatio pertinet ad proconsulare officium, *l. pen. hoc tit. l.* 4. *C. Th. eod.*

IX. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Cynegio pp.* Modios æneos vel lapideos cum sextariis atque ponderibus per mansiones singulasque civitates jussimus collocari: ut unusquisque tributarius, sub oculis constitutis rerum omnium modiis, scitat quid debeat susceptoribus dare: ita ut si quis susceptorum conditorum modiorum sextariorumque, vel ponderum normam putaverit excedendam, pœnam se sciat competentem esse subiturum, et submotis quæ contra utilitatem populorum omnium hactenus gesta sunt, frumenti quinquagesimas, hordei quadragesimas, vini et lardi vicesimas susceptoribus dari præcipimus. Humanitatis autem necessitate commoti, susceptoribus in Armeniæ susceptionibus longinquitatis causa frumenti et hordei quadragesimas, vini et lardi quintasdecimas, dari præcipimus.

Dat. IV. Kal. Dec. cp. Honorio N. P. et Evodio V. C. Coss.

Hæc constitutio jubet ut singulis stationibus et civitatibus mensuræ ac pondera publice collocentur, ne quid supra modum debitum a collatoribus exigatur, et ut susceptores puniantur, qui ultra modum exegerint: qua de re, et in *l. pen. sup. de defens. civit. et Nov.* 128. Et ut susceptoribus ἐπίμετρον detur, sic vocatur aptissime in *l. 5. C. Th. eod.* frumenti quinquagesima, hordei quadragesima, vini et lardi vicesima, amplius in Armenia, frumenti puta et hordei quadragesima, vini et lardi quintadecima: id et Mantisam veteres vocasse videntur. Quidam, Superpondium.

X. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Susceptores præsentibus defensoribus, et modum jugationis possessorum, et species singulas, vel earum numerum quantitatemque præscribant. *Dat. IV. Kal. Dec. cp. Timasio et Promoto Coss.*

Ut præsentibus defensoribus civitatum, qui quasi quidam Tribuni plebis sunt, susceptores præscribant modum jugationis cujusque, et species singulas quas fisco inferri oportet, ut earum quantitatem.

XI. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Benigno Vic. Urb. Romæ.* Securitates semel publicatas et gestis lectas, vini susceptoribus imputari: et cœptam arcæ discussionem volumus in apertum quæsita ratione deduci, et omnes publicas securitates, quæ gestis tenentur, a susceptoribus accepto fieri. *Dat. VI. Id. Iun. Med. Stilicone et Aureliano Coss.*

Ut apochæ apud acta publicatæ omnimodo vini susceptoribus imputentur, et ut cœpta arcæ vinariæ discussio rationisque redditio perficiatur et publicetur. Arca hoc loco vinariam significat, de qua et in *l. 3. C. Th. de cal. coct.*

XII. *Iidem aa. Pompeiano pc. Africæ.* Si aliquid a susceptore vel a tabulario fraudis admissum esse possessor deprehendat: nemo eorum semel interversione convictus, id rursus officium gerat, in quo ante decoxit, et si rescriptum nostrum elicitum clandestina supplicatione detulerit. *Dat. Prid. Kal. Ian. Med. Stilicone et Aureliano Coss.*

Ne tabularii vel susceptores in eo munere aliquid evertisse et decoxisse convicti, idem postea repetere possint. Huic legi conjungenda est *l. 1. sup. ad l. Jul. de amb.* quæ eandem inscriptionem et subscriptionem habet. At non de iis muneribus loquitur, sed de officiis quæ operam suam accomodant viro spectabili proconsuli Africæ, ut ne princeps officii vel numerarius, vel commentariensis, vel ducenarius, vel primiscrinius ea officia repetant. Munera possunt repeti, n si quis in eis decoxisse convictus fuerit. Illa officia nullo modo: quod et ad eundem modum constituitur de officiis ducis Lybiæ in *l. pen. C. Th. de numerar. Clandestina*) Clandestina, hoc est, obreptitia. At rescriptum præf. prætor. insinuatum valere puto, arg. *l. si quis, inf. de cohort. prin. l. 2. et 5. inf. de div. offic.*

XIII. *Iidem aa. et Theodosius a. Lucio Com. S. L.* Duos tabularios, seu numerarios, et susceptores totidem per universas provincias oportere constitui clementia nostra præcepit: scire autem volumus prætorianam amplissimam præfecturam, eos qui aurum largitionale susceperint, nihil cum arcæ ratiociniis habere commune: judices autem provinciarum quinque libris auri multandos, et primates officiorum capitali pœna plectendos, si hoc non fuerit custoditum. *Dat. VI. Kal. Febr. Basso et Philippo Coss.*

Ut in singulis provinciis duo sint tabularii et duo susceptores, quorum unus scilicet largitionales titulos tractet, alter arcæ præfectorum prætorio rationem, et ut ne horum officia confundantur, largitionalium puta et arcariorum: quod habuimus etiam *sup. de can. larg. tit. l. 3.* et repetemus in *l. 4. inf. de numerariis.* Cur autem ut in hac lege Tribonianus adjecit *Seu numerarios*, ita in *d. l. 4. Numerarii qui et*, quæ non erant in Codice Theodosii, operæ pretium est ostendere. Et animadverti in officio magistratuum eodem prorsus munere fungi numerarios, quo et tabularios in civitatibus et curiis. Tabularii chartas publicas administrare dicuntur, *l. pen. sup. tit. prox.* Et numerarii in *l. 6. C. Th. de numer.* Tabularii rationes supputant, *l. 2. sup. de jur. fisc. l. ult. ff. si men. fal. mod. dix.* Seneca 12. Epist. *Non esse feliciorem cujus patrimonium tabularios*

lassat. Numerarii item, quod nomen ipsum notat satis. A numerando enim dicti sunt numerari. August. 2. de liber arbit. *Multos novi numerarios, aut numeratores, vel si quo alio nomine vocandi sunt, qui summe atque mirabiliter computant.* Valentinianus, *Nov. de off. et num. præf. Penes numerarios prætoriane sedis publicarum rationum notitia consistit.* At tabularii conditionales sunt. Numerarii non item. Excipiuntur numerarii præsidum et consularium, quibus et ob eam rem conditionale tabulariorum nomen imponitur: *l.* 2. *inf. de num.* cui consequenter in Notitia Romani Imperii consulari Campaniæ, correptori Apuliæ et Calabriæ, præsidi Dalmatiæ pro numerario tabularii duo tribuuntur. Ut igitur intelligeretur in hac lege, et in *d. l.* 4. non de tabulariis civitatum, sed de tabulariis rectorum provinciarum agi, qui olim numerarii dicebantur, ideo illa quæ notavimus adjicienda esse, meo quidem judicio, Tribonianus censuit.

XIV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Euchario.* Humilioribus officiis aut extraordinariis oneribus occupari curiales non patimur, ne publica vacillet utilitas. Susceptionem itaquæ vestium æquius est ab officio proconsulari, vel ab his, qui in eodem meruerunt, solemniter procurari. Horum namque interest hujusmodi explorare rationem, et quærere qualitatem eorum, quorum ad constituendum commodior cura est. Neque enim æquum est, ut ad officium lucra, ad curialem susceptionis tantum damna pertineant: hanc igitur ab ordinibus injuriam submovemus: exceptis his si qui curialium in officio memorato aut militasse, aut militare fuerint deprehensi. *Dat. Prid. Kal. Mar. Rav. Honorio IX. et Theodosio V. aa. Coss.*

De hac lege scripsimus Obser. 2. c. 8. Quod ait, *Solemniter*, significat solere officia proconsularia hanc susceptionem procurare, *l.* 4. *C. Th. eod. tit.*

XV. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Volusiano pp.* Aurum sive argentum quodcunque a possessore confertur, arcarius vel susceptor accipiat, ita ut provinciæ moderator, ejusque officium ad crimen suum noverit pertinere, si possessoribus ullum fuerit ex aliqua ponderum iniquitate illatum dispendium, et quicquid ex provinciis ad nostrum dirigetur ærarium, id ad illustres viros ærarii nostri comites relatione deferatur. *Dat. III. Kal. Mart. Rav. post Consulatum Felicis et Tauri vv. cc.*

Ut cura præsidum et officialium eorum a susceptoribus vel arcariis provinciales iniquis ponderibus non lædantur: et ut quod ad comitatum transmittitur, ad Comites largitionum privatarum referatur. Probo, quod adjicitur in Codice Theodosii, *Et ad eminentiam tuam,* id est, ad præf. prætorio, propter ante habitam de arcariis mentionem.

TIT. LXXII. De Ponderatoribus et auri illatione.

I. *Imp. Constantinus a. ad Eufrasium Rationalem Trium Provinciarum.* Aurum quod infertur a collatoribus, si quis vel solidos voluerit, vel materiam adpendere, æqua lance, et libramentis paribus suscipiatur. *pp. XIV. Kal. Aug. Paulino et Juliano Coss.*

Constituitur hac lege, ut aurum quod fisco infertur a provincialibus, sive in solidis consistat, sive in massa obryzæ, æqua lance et libramentis paribus appendatur et suscipiatur: quæ verba Græci male acipienda censent, secundum *l.* 5. *sup. tit. prox.* et rectius in *C. Th. eod. tit.* ea ad stateram referuntur, quæ unam tantum habet lancem non duas, sicut libra, ut dum aurum appenditur, æqua sit ea lanx, æqua momenta, æquum examinis libramentum. Quinimo, quod amplius est in eodem titulo non consentit cum *l.* 5. *tit. prox.* secundum quam solidus est sexta pars unciæ. At secundum eam quæ est in illo tit. *C. Th. de ponderat.* Constantini legem, solidus est septima pars unciæ: libra igitur solidorum LXXXII. quam *l.* 5. facit LXXII. Consentit utraque in hoc, unciam esse duodecimam partem libræ: solidum constare scriptulis quatuor. Sed unciam una constituit ex scriptulis XXIV. quæ vulgaris est definitio, altera ex scriptulis XXVIII.

II. *Imp. Julianus a. ad Mamertinum pp.* Quoties de qualitate solidorum orta fuerit dubitatio, placet, quem sermo græcus appellat zygostatem, per singulas civitates

constitutum, qui pro sua fide atque industria, neque fallat, neque fallatur, contentionem dirimere. *Dat. IX. Kal. Mai. Salonæ Juliano a. IV. et Salustio Coss.*

Ut in singulis civitatibus sint ponderatores, sive ζυγοστάται, quorum judicio nummi probentur, et, ut fieri solere Justin. indicat edicto XI., signa etiam ponderum ab eis nummis imprimantur .. Inde Synesius Asclepiodoro: ὡς ἀπερίθμησαν, ὡς ἐζυγοστάτησαν, ὡς κατεσημαίνοντο τῇ δημοσίᾳ σφραγῖδι τὸ χρυσίον · ex quo apparet quanta in explorandis probandisve nummis olim diligentia fuerit adhibita, quam in Queruli Comœdia Pseudoplautus notans, *Quid*, ait, *tam simile quam solidus solido? Etiam hic distantia quæritur in auro, vultus, ætas et color, nobilitas, literatura, patria, gravitas atque ad scriptulos quæritur in auro plus quam in homine.*

TIT. LXXIII. De auri publici prosecutoribus.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Auri prosecutores partim nulla præmissa (ut assolet) prosecutoria aurum præsumunt, partim diutius retentant, quod statim fuerat adsignandum. Ideoque censemus ne quis absque præcepto viri illustris Comitis sacrarum largitionum vel coquendum aurum sumat, vel capiat deinceps retinendum. *Dat. XIII. Kal. Aug. Honorio VIII. et Theod. III. aa. Coss.*

In transmissionem auri sacrarum largitionum prosecutores constituuntur, sed non sine prosecutoria, id est, præcepto Comitis largitonum. *Coquendum*, id est, consumendum, intervertendum. Aurum publicum dicitur, quod ærario publico, id est thesauris et largitionibus infertur. Sic vero prosecutores frumentorum Cassiodorus dixit lib. IV. Prosecutores equorum *l.* 1. *inf. de tractor. et stat.* Prosecutores publicarum functionum, *l.* 9. *inf. de curs. pub.* Prosecutores reorum, *l. solent. ff. de cust. reor.*

TIT. LXXIV. De iis quæ ex publica collatione illata sunt non usurpandis.

I. *Imp. Constantinus a.* Nullus judicum id, quod a Republica ex collatione susceperit, mutui interventione opposita vel invadat, vel conetur invadere. *Dat. Prid. non. Mart. Trev. Paulino et Juliano Coss.*

De iis qui ex publicis rationibus mutuam pecuniam accipiunt, est tit. VI. hujus libri. Hæc de præsidibus qui mutuam dant. Sequens generaliter de omnibus qui mutuam eam dant, vel alio quovis modo usurpant.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Have Lampadi K. n.* Nullus penitus ex eo, quod refertur in conditis, vel in arca continetur, ad quemlibet titulum usurpet: nisi forte præsumendi facultatem sublimium potestatum jussione perceperit. *Dat. III. Id. Apr. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

Conditis) Horreis, *l. ult. sup. de cond. in pub. hor.*

III. *Impp. Archadius et Honorius aa. Messalæ pp.* Sciant judices, nihil sibi ex privatæ rei canone, vel ex eo, quod ex iisdem titulis exegerint, ad necessitates alias transferre licere, nisi malint gravissima severitate suam licentiam coerceri. *Dat. XVI. Kal. Jun. Med. Theodoro Cos.*

Superiores sunt de iis quæ inferuntur largitionibus, vel arcæ præfectorum. Hæc de iis quæ inferuntur ærario privato, ut ex Privatiano canone, sicut Græci loquuntur hoc loco, præsides nihil usurpent, et repetita est *l. ult. inf. de collat. fun. patr.* ex qua intelligitur hæc verba, *Ex iisdem titulis*, ad patrimoniales et emphyteuticarios fundos referri.

Tit. LXXV. De auro coronario.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Cynegio pp.* Ad collationem auri coronarii placuit neminem absque consuetudine esse cogendum. *Dat. XV. Kal. Feb. cp. Ricomere et Clearcho Coss.*

Aurum coronarium in aliis auctoribus sunt aureæ coronæ, quæ triunphantibus offeruntur, sicut æs coronarium, æneæ coronæ histrionum apud Plinium lib. 33. c. 9. et lib. 34. c. 8. In constitutionibus nostris aurum coronarium est quod in coronis aureis decuriones principi offerunt, amore proprio ut ait *l.* 4. *C. Th. de aur. cor.* vel indulgentiarum lætitia, vel rebus prospere gestis, vel alia ex causa. Pio oblatum adoptionis suæ causa fuisse Capi-

tolinus scribit Item Satrapæ, *l. ult. C. Th. de aur. cor.* Et Judæi, *l. pen. sup. de Judæis.* Solebant id olim Judæi quotannis conferre Patriarchis Hierosolimitanis. Cicero pro Flacco: *Cum aurum Judæorum nomine quotannis ex Italia et ex omnibus vestris provinciis Hierosolimam exportari soleret.* Verum Imperatores Romani id aurum Judaicum postea sibi vindicarunt, quod his verbis hoc loco Græci explicant recte. Ἐπειδὴ οἱ Ἰουδαῖοι παρεῖχον ὑπὲρ τοῦ γενέσθαι στέφανον τῷ οἰκείῳ ἱερεῖ καθ᾽ ἕκαστον ἔτος ῥητὴν ποσότητα χρυσίου, σήμερον ὁ τοῦ τοιούτου στεφάνου χρυσὸς εἰς δημοσίαν καταβολὴν μετενέχθη, καὶ περὶ αὐτοῦ διαλέγεται, ὁ τίτλος. Idem ad *l. pen.* id vocant στεφανωτικὸν κανόνα.

Tit. LXXVI. De Irenarchis.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Irenarchæ qui ad provinciarum tutelam quietis ac pacis per singula territoria faciunt stare concordiam, a decurionibus judicio præsidum provinciarum idonei nominentur. *Dat. VIII. Kal. Ian. cp. Honorio VIII. et Theodosio III. aa. Coss.*

De Irenarchis diximus in *l. 9. sup. de jur. fisc.* et Observat lib. 1. Hos sustulerant Impp. Honorius et Theodosius, sed cum Justiniano probarentur, illorum Constitutionem Tribon. in Justiniani sententiam detorsit.

Tit. LXXVII. De Argenti pretio quod thesauris infertur.

I. *Imppp. Arcadius et Honorius aa. Eutychiano pp.* Jubemus ut pro argenti summa, quam quis thesauris fuerat illaturus, inferendi auri accipiat facultatem: ita ut pro singulis libris argenti quinos solidos inferat. *Dat. XI. Kal. Mar. cp. Cæsario et Attico Coss.*

Diximus de hac lege in *l. 1. sup. de coll. æris.* Pro argento sacris largitionibus inferri aurum potest. Argenti libra æstimatur argenteis LX. *l. 1. C. Th. de exp. lud.* aureis quinque

CODICIS JUSTINIANI

LIBER UNDECIMUS.

Tit. I. De lustralis auri collatione.

Lustrale aurum χρυσάργυρον dicebatur: cujus oneris Zosimus magnum Constantinum auctorem facit Id Evagrius et Zonaras describunt eleganter, et quarto quoque anno pendi solitum narrant, id est, singulo lustro. Onus erat negotiatorum et mercatorum (et ob id aurum negotiatorium a Lampridio dicitur in Alexandro) quorum appellatione etiam tenuiores continebantur, qui quid corrogata stipe sibi comparabant, meritoriæ puellæ et lenones, et fœneratores, non tamen qui vernacula distrahebant, vel qui manu sibi victum acquirebant, veluti figuli et fabri, non veterani, clerici, copiatæ intra certum pecuniarum modum. Erant et res quædam huic muneri obnoxiæ ex lege testatoris vel fisci, ut constat ex *l. ult. C. Th. de lustrali collat.* et ex Constitutione Anastasii, cujus sententiam exponam *inf.* Erant et propria quædam ejus pensitationis scrinia. De ea accipienda est *l. 3. sup. de episc. et cler. et l. 1. sup. de com. et merc.* quæ sumpta est ex l. 5. *C. Th. de lustr. collat.* sicut et *l. 1. sup. de episc. aud.* Sed hæc ita a Triboniano composita et concinnata est, ut ad aurariam pensionem referri nullo modo possit: hocque dumtaxat exprimat, Christianos, videlicet episcopos, curare debere ne in mercando negotiatores modum excedant, etiamsi ad domum principis pertineant, ut si conductores sint domorum divinarum. Sunt et alia mercatorum onera, veluti siliquaticum et monopolium: et ideo hæc tria his verbis Cassiodorus ita recte conjunxit lib. xi. *Qui ita commercium negotiationis exerceat, quatenus nec Monopolii, nec Siliquatici, nec aurariæ aliquid pensionis impendat.* Siliquaticum in nundinis exigitur ob venditionem proponendam, ut idem auctor significat lib. iv. quod Græci κερατισμὸν appellant. Monopolium ab eo exigitur, qui monopolium beneficio principis exercet, quo tamen uti hodie non licet ex *l. 1. C. de monop.* ubi quod de echini monopolio, bellissime explicabitur ex Plinii lib. viii. cap. xxxvii. Sed ut ad aurariam collationem redeamus, hanc Anastasium Imperatorem sustulisse Evagrius et Zonaras, et multi alii auctores sunt. Itaque duas Constitutiones Græcas, quæ sub hoc titulo desiderantur, arbitror Anastasii fuisse. Prioris sententia extat lib. lvi. βασιλικῶν, tit. xii. his verbis:

I. Συγχωρεῖ πᾶσιν εἰς τέλειον τὴν συντέλειαν τὴν τοῦ χρυσαργύρου, ἐξῃρημένων τῶν πόλεων, ἢ κωμῶν τῶν λαμβουσῶν τὶ κατὰ τελευταίαν βούλησιν ὑπὲρ τοῦ συντελεῖν τοῦτο ἤγουν ἐὰν ἀπὸ τοῦ δημοσίου δίδοται τὶ ὑπὲρ τοῦ συντελεῖν τοῦτο. οἱ δὲ τὸ τέλος τοῦτο παρέχοντες ἄδειαν ἐχέτωσαν, εἴτε ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἴτε ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ καταβαλεῖν αὐτὸ, εἴτε τὸν τέταρτον κατ᾽ ἐνιαυτὸν, εἴτε ὑπὲρ τετραετίαν δίχα μέντοι ζημίας καὶ διαστροφῆς. Εἰ δὲ τὶ ἐκ περιττοῦ εἰ μετὰ τὸ τοιοῦτο τέλος ἀναλισκέσθω εἰς ἀναγκαίας χρείας τῆς πόλεως οἷον ἔργα, ἢ σιτωνείαν, ἢ φῶτα, ἢ τὰ ὅμοια, ἑκατὸν δὲ λίτρας ὁρίζει πρόστιμον τῇ σχολῇ τῶν παλατινῶν καὶ τοῖς ἄρχουσι, καὶ τῇ τάξει, καὶ τοῖς πολίταις, εἰ ταῦτα παραβαθεῖν ποτέ.

INTERPRETATIO LATINA.

Remittit omnibus prorsus collationem auri, argenti, exceptis civitatibus aut vicis, qui quid ultima voluntate sub hoc collationis onere acceperunt, vel si quid a fisco eadem lege datum sit. Qui vero tale onus agnoscunt, in eorum arbitrio sit id solvere Constantinopoli vel in provincia, sive quarto quoque anno, sive ultra quadriennium, sine damno et perversitate ulla. Ac si quid eo illato supersit, id in alias civitatis necessitates impendatur, veluti opera, aut frumenti coemptionem, aut lumina, aut similia. Constituit autem pœnam c. librarum scholæ palatinorum et præsidibus, et cohorti, et municipalibus, si hæc quandoque non observaverint.

Quod ait, *lumina*, balneorum intelligit, ut in *l. quia plurimæ, sup. de oper. pub.* Lampridius in Severo: *Addidit oleum luminibus thermarum.* Posterioris Constitutionis σύνοψις hæc est.

II. Μηδεὶς διαγραφέσθω εἰς θεωρητικὰ, ἢ ἄλλα τινὰ προφάσει τοῦ κουφισθῆναι τὴν συντέλειαν τοῦ χρυσαργύρου, ἐπεὶ ἡ προειρημένη ποινὴ ἐπικείσεται.

Ne quis, quod sit relevatus auri atque argenti collatione, describatur in spectacula vel alia quædam, alioquin supradicta pœna imminebit.

Θεωρητικὰ verto spectacula, ut in Constitutione *quib. mun. exc. ii qui post imp. mil.*

TIT. II. *De Navicolariis seu naucleris publicas species transportantibus.*

I. *Imp. Constantius a. et Julianus Cæsar Olybrio p. V.* Nullam vim oportet naucleros sustinere, delegatas species annonarias transferentes, nec concussiones perpeti, nec aliquod genus incommodi, sed venientes ac remeantes omni securitate potiri: decem librarum auri multa proponenda his, qui eos inquietare tentaverint. *Dat. Kal. Jun. Romæ, Constantio IX. et Juliano Cæs. II. Coss.*

Certum fuit in urbe naviculariorum corpus, *l. 1. §. 1. ff. quod cujusque univers. l. 5. §. licet, et §. ult. ff. de jur. immun. l. 1. inf. de hæred. dec.* ex quibus alii annonæ urbis serviebant, alii lignis ad lavacra, alii aliis necessitatibus publicis. De lignariis in *l. 10. Cod. Theod. eod. tit.* et Symmachus 1. Epist. *Navicularios lignorum obnoxios functioni.* Fuit et in provinciis, ut Zonaras indicat in Nicephoro ἀπὸ γενικῶν. Hi immunitatem habent ceterorum munerum, et huic dumtaxat functioni naviculariæ obnoxii sunt tam ipsi, quam prædia eorum. Et annonam urbis transvehentes, nec detineri ulla ratione, nec exactionem ullam pati possunt, ut hac lege constituitur, quæ huic facinori indicit multam x. librarum auri, fisco scilicet inferendam: quo spectat etiam *l. 1. inf. de lit. et itin. cust. l. 5. et 17. Cod. Theod. de navicul.*

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Eusebio pp.* Comperimus naucleros susceptas species in negotiationis emolumenta convertere. Ideoque decernimus, ut intra annum quas susceperint species inferant, et securitates reportent, quæ etiam diem illationis edoceant, ut intra alterum annum eis reddantur, a quibus species præstitæ sunt: *Dat. X. Kal. Jan. Med. Arcad. IV. et Honor. III. aa. Coss.*

Navicularii suscepta annona publica transvehenda, ex ea negotiari vetantur, et intra annum susceptam eam publico inferre jubentur acceptis securitatibus, id est, apochis (Relatoriæ dicuntur in *l. 8. C. Th. eod.*) quas intra alium annum referre iis debent, a quibus annonam susceperunt, ut apud eos constet suscepti oneris ratio et naviculariorum fides ac diligentia.

III. *Iidem aa. Flaviano p. v.* Ab iis qui in naucleros prædas egerunt, volumus eorum commodis satisfieri: et ideo ne crescat in posterum eorum audacia, sancimus ut quicunque in rapinis fuerit deprehensus, pœna quadrupli teneatur. *pp. Romæ in foro Aproniani IX. Kal. Febr. Stilicone et Aureliano Coss.*

Ut qui quid navicolariis diripuerint, rem eis et indemnitatem præstent, et extra rem pœnam quadrupli: itaque hæc actio non est vi bonorum raptorum, in qua non extra rem quadruplum est, sed propria quædam actio in eos qui rapinam navicula-

riis faciunt. Huic legi forsitan conjungenda est *l. pen. sup. de escus. tut.* quæ eandem inscriptionem habet et eosdem Coss. diem et locum diversum, quia hæc propositæ, illa datæ legis.

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Cum navarchorum cœtus circa provincias Orientis inopia navium titubaret, et investigandæ classis obtentu insularum secessus obiret, et navigandi opportunitate transacta judiciorum indignatio sine transvectionis expectaretur effectu: merito celsitudo tua præfecto augustali et insularum præside conventis, Alexandrinæ, et Carpatiæ classis summates, et nonnullos alios naucleros eo professionis adduxit, ut onus frumentarii commeatus, quod per Orientales navarchos ex Alexandrinæ civitatis conditis consueverat ad sacratissimam urbem transferri, in suam fidem susceptum ad eadem augustissimæ urbis horrea comportarent: solatiis pro mercedula præstitis ex tributariæ pensitationis immunitate, et eo quod vocatur φιλικὸν, nec non etiam aliis, quæ cognitionis tuæ limavit examen. *Dat. XIV. Kal. Feb. Honorio VIII. et Theod. III. aa. Coss.*

Laudat factum Anthemii pp. Orientis, qui cum cerneret navicularios diœceseos Orientis plus nimio occupatos in conquirendis navibus, nec suo tempore ex Alexandria, ut solebant, annonam allaturos, per præf. Augustalem, sub quo erat Ægypti diœcesis, a navicularis Alexandriæ urbis et per præsidem insularum, Cycladum scilicet et Sporadum, quæ sunt in Asiana diœcesi a navicularis Carpathiæ insulæ eam transvehi procuravit, pro mercede eis data tributorum immunitate, et eo quod dicitur φιλικὸν, id est, *amicale*, quod detur amice, et hoc, si quid simile contigerit, ad eundem modum observari oportere existimandum est deficientibus navicularis Orientis, ut annonæ urbis serviant Ægypti et Asianæ diœceseos navicularii, quem vocant præsidem insularum, Græci LIII. βασιλικῶν vocant Comitem, quod sic eo tempore vocaretur civili, ut verisimile est, et militari potestate permista.

V. *Impp. Theodosius et Valentin. aa. Anthemio pp.* Qui fiscales species suscepit deportandas, si recta navigatione contempta littora devia sectatus, eas avertendo distraxerit, capitali pœna plectetur. *Dat. XIV. Kal. Aug. cp. Honorio VIII. et Theod. III. aa. Coss.*

Capite damnatur navicularius, qui annonam urbis alio avertendo distrahit. Græci non capite, sed quadruplo scripserunt propter Novellam Leonis LXII. In causa privatorum est propria actio oneris aversi in duplum.

VI. *Iidem aa. Faustino pp.* Judices, qui in portubus suæ diœceseos onusta navigia, cum prosperior flatus invitat, sub prætextu hiemis immorari permiserint: una cum municipibus et corporatis ejusdem loci fortunarum propriarum feriantur dispendiis naucleri præterea pœnam deportationis excipiant si aliquid fraudis eos admisisse fuerit revelatum. *Dat. XVIII. Kal. Sep. Rav. Varana V. c. Cos.*

Ne si sit νηνεμία, quo verbo Græci utuntur in hanc legem, prætextu hiemis navicularii in portubus immorentur, et ut confiscentur tam judices quam municipes et corporati qui id fieri permiserint: navicularii autem deportentur. Corporatos vocat, veluti suarios, boarios, pecuarios, et alios negotiatores.

TIT. III. *De Prædiis et omnibus rebus naviculariorum.*

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Aurelianum pf. Annonæ.* Domum etiam mansuetudinis nostræ in his, quæ naviculario nomine obnoxia sunt, agnoscere præcipimus debitam functionem. *Dat. III. Kal. Oct. Lupicino et Jovino Coss.*

Prædia naviculariæ functioni obnoxia, etiamsi ad sacram domum pervenerint, eo onere non solvuntur: ergo etiam domus sacra pro rata prædiorum navarchicas pensiones præstat.

II. *Iidem aa. et Gratianus a. Chiloni Procons. Africæ.* In his quæ navicularii vendunt (quoniam intercipere contractum emendi vendendique fas prohibet) emptor navicularii functionem pro modo portionis comparatæ subeat: res enim oneri addita est, non personæ mercatoris. Neque navi-

cularium jubemus fieri eum, qui aliquid comparavit, sed eam partem, quæ empta est, pro suo modo ac ratione esse munificam: nec enim totum patrimonium ad functionem navicularіam occupandum erit, quod habuerit qui rei exiguæ mercator accessit: sed illa portio, quæ ab initio navicularii fuit, ad pensionem hujusmodi functionis sola tenenda est: residuo patrimonio, quod ab hoc vinculo liberum est, otioso et immuni servando. Domus vero quarum cultu decus urbium potius, quam fructus acquiritur, ubi a naviculariis veneunt; pro tanto modo ad hanc pensionem obligari placet, quantum habebant emolumentum, cum pecunia mutuaretur. Ubi vero spatium loci et exiguitas nullam habuit pensionem, aut, extructio, cujus est ardua difficilisque molitio, aut decus sumptuosum, aut (ut est plerumque liberale institutum) habitationem quis suam urbis ornamento adjecit, nolumus munificentiam, quæ postea addita est, improbam licitationem æstimationis accipere, sed vetusta potius loci species et pensio cogitetur, quam cultus hodiernus, qui per industriam hominis animosi accessit. *Dat. III. Non. Aug. Post. Consulatum Gratiani a. III. et Equitii v. c.*

Qui emit fundum navicularii juris, non ideo fit navicularius, sed canonem navicularium agnoscit pro modo fundi comparati: et vendere quidem atque emere ejus generis fundos licet, nec debet hic contractus inhiberi aut impediri, sed onus illud fundis cohæret et emptorem sequitur, nec fieri potest emptio sine onere. Qui autem domos emit ejusdem conditionis, tantum præstat canonis navarchici nomine, quantum illæ solebant locari venditionis tempore: quod iis verbis demonstratur in hac lege, *Cum pecunia mutarentur*: sic enim lego, nec habetur ratio temporis postea secuti, quo forte pluris locari et æstimari cœperunt.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Messalæ pp.* Hi qui fundos naviculariæ functioni adscriptos a naviculariis acceperunt quolibet ad se titulo transeuntes, secundum agri opinionem, quæ antiquitus habetur adscripta, navicularіam functionem suscipere cogantur: neque eas conditiones sibi existiment profuturas, quas venditor minus idoneus in se recepit imponentis arbitrio: hac tamen pactione servata, ut si ad minus idoneum fuerit translata possessio, etiam auctores transcripti prædii teneantur obnoxii: sitque hoc in promptu, ut damnis fiscalibus primitus ab idoneis consulatur. *Dat. XIV. Kal. Mar. Med. Theodoro v. c. Cos.*

Ut qui emptione vel donatione vel quolibet alio titulo fundos navicularios nacti sunt, veterem fundi opinionem, id est, censum et professionem agnoscat, ut in *l. ult. inf. de col. fun. fisc.* et ut huic juri non derogetur pactionibus habitis inter emptorem et venditorem, puta si inter eos convenerit ut venditor, non emptor, functionem navicularіam agnoscat, et ut prædium in emptorem transeat sine onere, arg. *l.* 1. *sup. sine cens. vel rel.* Ait, *imponentis arbitrio*: legendum ut in veteribus, *impositas ementis arbitrio.* Sed si emptor non sit solvendo, tum onus navicularium ad venditorem recurrit, sive ita convenerit, sive non.

TIT. IV. *De Navibus non excusandis.*

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Longeniano pp.* Multi naves suas diversorum nominibus et titulis tuentur, cui fraudi obviantes præcipimus ut si quis ad evitationem publicæ necessitatis titulum crediderit apponendum, sciat navem esse fisco sociandam: nam ut privatos quoque non prohibemus habere navigia, ita fraudi locum esse non sinimus: cum omnes in commune, si necessitas exegerit, conveniat utilitatibus publicis obedire, et subvectionem sine dignitatis privilegio celebrare. *Dat. III. Id. Jan. Rav. Arcad. a. VII. et Probo Coss.*

Privatis naves maritimas habere licet, quæ exigente necessitate transvehendæ annonæ publicæ causa angariari possunt, et si quæ affixis potentiorum titulis se excusaverint, confiscantur. De navibus veteranorum nominatim rescriptum est eas non excusari, *l pen. de veteranis.*

II. *Impp. Theodos. et Valentin. aa. Florentio pp.* Jubemus nullam navem ultra duorum milium modiorum capacem ante feli-

cem embolam, vel publicarum specierum transvectionem privilegio dignitatis, aut religionis intuitu, aut prærogativa personæ publicis utilitatibus excusari posse subtractam: nec si cœleste contra proferatur oraculum (sive adnotatio sit, sive divina pragmatica) providentissimæ legis regulas oppugnare debebit. Quod etiam in omnibus causis cupimus observari, ut generaliter, si quid ejusmodi contra jus vel utilitatem publicam in quolibet negotio proferatur, non valeat: quicquid enim in fraudem istius legis quolibet modo fuerit attentatum, id navigii quod excusatur, publicatione corrigimus. *Dat. IX. Id. April. Theodosio XVII. et Festo Coss.*

Quid felicem embolam vocet, verba quæ sequuntur indicant, *vel publicarum specierum transvectionem*: illud enim, *vel*, est, ἑρμηνευτικόν. Sententia igitur legis hæc est, neque ecclesiarum neque personarum in dignitate positarum naves ampliores duorum milium modiorum excusari a transvectione annonæ publicæ, et publicari eas quæ ab eo onore subductæ aliqua ratione fuerint. Contra hanc constitutionem nihil valere rescripta. Subjicitur et generalis clausula, quam miror non fuisse translatam in *tit. si contra jus vel util. pub.* nullius momenti esse rescripta, quæ pugnant cum utilitate et jure publico: est igitur alia functio navicularia, quam præstant navicularii vel qui prædia navicularia possident, de qua *tit.* 2. *et* 3. aliud onus τῆς ἐμβολῆς, quod ab omnibus exigitur, de quo in hoc titulo. Hæc vero constitutio una est ex Novellis Theodosii, de navibus ultra duorum milium modiorum capacitatem non excusandis.

TIT. V. *Ne quid oneri publico imponatur.*

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Rufino pp.* Oneri publico sarcinam privatam ne quis imponat, nec audeat portitores frumenti ad suscipiendum onus aliqua necessitate compellere: hoc enim facto, atque commisso non in dispendium solum atque naufragii damnum tenebitur obligatus, verum etiam publicæ coercitionis experietur vigorem. *Dat. V. Id. Ian. C. P. Olybrio et Probino Coss.*

Qui navi annona publica onustæ privatum onus imponit, non tantum indemnitatem fisco præstat, si ea re navis annonave perierit, sed et publice coercetur, id est, et civiliter et criminaliter tenetur.

Tit. VI. De Naufragiis.

I. *Imp. Antoninus a. Maximo.* Si quando naufragio navis expulsa fuerit ad litus, vel si quando reliquam terram attigerit, ad dominos pertineat fiscus meus sese non interponat, quod enim jus habet fiscus in aliena calamitate, ut de re tam luctuosa compendium sectetur?

Poeta ait, *Res fisci est ubicunque natat.* Hoc Antonino non probatur, *l. ult. ff. de inc. rui. et nauf.* ne ex aliena calamitate fiscus lucrum ferat.

II. *Imppp. Valentin. Valens et Gratianus aaa. ad Modestum pp.* Si quis navicularius naufragium sustinuisse affirmat: provinciæ judicem, ejus videlicet in qua res agitur, adire festinet, ac probet apud eum testibus eventum, relatioque etiam ad sublimissimam referatur præfecturam: ita ut intra anni spatium veritate revelata, competens dispositio procedat. Quod si per negligentiam præfinitum anni spatium fortasse claudatur: supervacuas serasque interpellationes emenso anno placuit non admitti. *Dat. pp. Bersti Non. Iun. Modesto et Arintheo Coss.*

Navicularius, qui publicas species vehit, naufragii casum non præstat, si modo eum contestetur apud præsidem provinciæ, in qua naufragium contigit, intra annum, et probet, et res omnis ad præfectum prætorio referatur. Inde Isidorus Pelusiotes ad Isidorum præfectum prætorio scribens: Βάνος ὁ ναύκληρος σῖτον ἔφη τῷ δημοσίῳ λοιπάζεσθαι ἂν ἄνεμοι, καὶ καταιγίδες, καὶ λαίλαπες κατὰ θάλασσαν ἐμερίσαντο ἤτοι νῦν τῷ σάλῳ τῆς θαλάσσης ἐπιτιμήσατε δικαιοσύνῃ κυβερνῶντες τὰ πράγματα, ἢ ἄχρις ἂν ἁμαρτάνωμεν τοῖς περιπτώμασι συγγινώσκετε· qua de re etiam scribit ad Sozomenum domesticum præfecti. At pro anno biennium præscribitur in *l. pen.* quod exposuimus lib. de tempor. cap. de ann. *Competens dispositio*, id est, absolutio, vel condemnatio.

III. *Imppp. Gratian., Valen. et Theod. aaa. Navicularariis Afris S.* Quotiens obruta vel submersa fluctibus navi examen adhibetur competentis judicis, duorum vel trium nautarum quæstione habita, ceteri ab hujusmodi nexu liberentur : quid est enim quod non abunde intra præfinitum numerum solers quæsitor inveniat? circa magistros navium; quibus est scientia plenior, immoretur: qui si fatali sorte defuerint, in alios inquisitio transferatur. Sane si universos violentia tempestatis obruerit, ne veritas lateat, a liberis nautarum sive magistrorum intra judicia constitutis, super eorum quæratur interitu , quos navicularius naufragio periisse contendit. Susceptionis autem necessitas ex Kalendis Aprilis in diem Kalendarum Octobris mansura servabitur. *Dat. VIII. Id. Febr. trev. Gratiano V. et Theod. I. aa. Coss.*

Navicularii , naucleri , navarchi , nautici , exercitores navium idem sunt. Vegetius IV. *Singulæ liburnæ singulos navarchos , id est , quasi navicularios habent .* Diversi sunt magistri , ut ex hac lege constat , et *l. pen. C. Th. de navic.* et ex tit. *de exercit. act.* qui a Græcis dicuntur πιςικοί, gubernatores hoc loco : diversi nautæ , qui navis navigandæ causa in navi sunt : aliquando tamen nautæ pro naucleris accipiuntur , ut in tit. *nau. caup. stab.* Hoc cognito , legis sententiam exponamus . Cum de naufragio quæritur apud præfect. urbi et præf. annonæ vel præsidem , in quæstionem adduci oportet dimidium nautarum numerum *ex l. 2. C. Th. de naufrag.* quod hac lege abrogatur , quæ duos vel tres existimat sufficere, et magistros navium , quos censet diligentius esse interrogandos quam ceteros . Nautis magistrisque deficientibus et omnibus naufragio peremptis , inquisitio transit ad alios , puta ad nautarum magistrorumque liberos , ut ii de parentum interitu quid habeant , exponant : atque ita nauclerus naufragium judicibus probat . In extremo lex oportunæ navigationis tempus definit a Kal. Aprilis in Kal. Octobris, quia æstatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur: æstate igitur suscipi annonam et subvehi oportet , hieme non item , nisi ventis valde secundis , *l. ult. sup. de navicul.*

IV. *Imppp. Valentin. Theod. et Arc. aaa. Tatiano pp.* Pro iis quæ semel a collatoribus illata naufragiis perierunt nolumus nobis aliquam cum possessoribus (sive senatores sive privati sint) esse communionem, vel aliquid periculi ad eos redundare. *Dat. XV. Kal. August. cp. Tatiano et Symmacho Coss.*

Ut periculum naufragii fiscus solus agnoscat, non possessores , qui semel suo munere functi sunt annona collata , et in navem imposita .

V. *Impp. Honorius et Theod. aa. navicularariis per Africam.* De submersis navibus decernimus, ut levato velo istæ causæ cognoscantur: et si quisquam de talibus negotiis aliquid accepisse detegitur, judex apud quem constiterit, his conquerentibus qui nudantur, pro qualitatibus personarum multandi, removendi, proscribendi habeat potestatem. Si vero causarum talium cognitores libelli datione , vel plenaria interpellatione commoniti, intra biennium has causas audire neglexerint, et hoc fuerit tempus elapsum : præjudicium noceat eatenus cognitori , ut navicularario propter vitium judicis absoluto , mediam oneris ejus partem , propter cujus probandam amissionem legitimo duntaxat tempore cognitio petebatur, judex cogatur inferre, residuam vero officium ejus exsolvat. *Dat. XVI. Kal. Apr. Rav. Honorio IX. et Theodosio V. aa. Coss.*

Hoc primum lege cavetur, ut de naufragio levato velo cognoscatur . Lampridius in Alexandro dixit , patente velo , id est, aperta fore . Prætendebantur foribus vela . August. 1. Confes. *Vela pendent in liminibus grammaticarum scholarum.* In Comœdia Querulo , *isti sunt qui in fanis et sacellis observant vela .* Tum ut judex eos coerceat , qui ex naufragio quid deripuerint , pro personarum qualitatibus , inquit , ut *l. 4. §. pen. ff. de inc. rui. nauf.* Deinde ut quæstio de naufragio intra biennium finiatur : quod si per judicem steterit quo minus finem intra biennium accipiat , ut a navicularario periculum transferatur ad judicem et officium ejus ex partibus æquis . Ait , *vel plenaria ,* malim , *planaria,* ut in *l. 4. sup. de dilat.* Hoc autem est, si per libellum vel de plano interpellati judices intra biennium de naufragio non cognoverint . Sic *planarii conflictus* apud Ammian. Marcellin. lib. 19. Ait, *Propter vitium judicis* , id est , præscriptione biennii .

VI. *Iidem aa. Anthemio pp.* Super naufragiorum, quæ contigerint, casibus usitato more habita quæstione, si quis calculus modiationis dicatur tempestate maris deperiisse, sub tuæ sedis auditione nequaquam feratur acceptus: sed hæc dispendii jactura in nomine nauclerorum concilium pro rata scilicet contingentis muneris deferatur. *Dat. XIV. Kal. Febr. Honor. VIII. et Theod. III. aa. Coss.*

Conjuncta *l. 4. sup.* de navicul. intelligetur hanc legem pertinere ad navicularios Orientis, ut si eorum culpa, navigandi oportunitate transacta, ex annona publica aliquid tempestate maris deperierit, periculum ad omne naviculariorum corpus pertineat pro rata portione, non ad fiscum, non ad collatores. Ait, *Si quis calculus modiationis*, id est, si qui modii frumenti: sic dicitur modiatio, et hoc loco, et *l. 1. inf. de annon. civ.* et aliis multis, ut ponderatio in *l. si olei, sup. de loc.* Cassiodorus lib. 4. *Modiationem tritici, quam sub hac sorte periisse probaverint, prosecutoribus sine aliqua faciat cunctatione reputari*: qui locus maxime pertinet ad hanc legem, ut intelligatur, quod naufragio periit sine navicularii culpa a fisco accepto ferri nec navicularii periculo cedere. Male quidam modiationem pensitationem esse frumenti. Rursus male hanc pensitationem esse quinquagesimam ex *l. 9. sup. de suscept.* cum sit modiatio, mensura: quinquagesima illa, ἐπιμέτρον. Male alii modiationem ad æstimationem numerariam referunt, in lege Rhodia: εἶναι τὴν χολιάδα τοῦ μοδισμοῦ χρυσίνων πεντήκοντα, quæ manifesto navem capacem modiorum mille æstimat aureis L.

Tit. VII. De metallariis et metallis, et procuratoribus metallorum.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Cresconium com. metallorum.* Perpensa deliberatione duximus sanciendum, ut quicunque metallorum exercitium vellet affluere, is labore proprio et sibi et reipub. commoda comparet. Itaque si qui sponte confluxerint, eos laudabilitas tua octonos scrupulos in balluca, quæ Græce χρύσαμμος appellatur, cogat exsolvere: quicquid autem amplius colligere potuerint, fisco potissimum distrahant, a quo competentia ex largitionibus nostris pretia suscipiant. *Dat. IV. Id. Dec. Parisiis. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Scripta est ad Comitem metallorum, quem fuisse in Illyrico Notitia Romani Imperii declarat. Sub eo erant procuratores metallorum, de quibus in *l. 4.* nam quæ in ea recensentur, provinciæ, Illyrici sunt provinciæ: unde apparet frequens in Illyrico metallorum fuisse commercium: quod et *l. 7. et 8. C. Th. eod. tit.* indicant. Constituitur autem hac lege, ut liber cuilibet effodiendi auri pateat aditus, ita tamen si fisco inferat octo scrupulos in balluca, et reliquum quod collegerit fisco potissimum distrahat. Balluca est χρύσαμμος, ut Tribonianus exposuit, quæ nuper effossa est e terra. Sic et ad 2. Græci 56. βασιλικῶν tit. 11. H. συντέλεια τῆς χρυσάμμου διδόσθω, etc. Pollux, τὴν χρυσίδα ψάμμον vocat. Veteres glossæ, Balluca, ἀχώνευτος γῆ, ἡ χρυσώδης. et alio loco, γήδιον χρυσοῦ ἀκαθάριστον. Opponitur huic legi *l. 2. et 3. et. 5.* quod earum explicatio, quam apposui singulis, expediet. Ait *Octonos*. Sic accipio octonos, ut in *l. 5. Septenos*, in singulos auri legulos, non cum Accursio, in singulas uncias.

II. *Iidem. aa. ad Germanianum C. S. L.* Ob metallicum canonem, in quo propria consuetudo retinenda est, quatuordecim uncias ballucæ pro singulis libris constat inferri. *Dat. VI. Id. Ian. Romæ, Lupicino et Ioviano Coss.*

Inscriptio et subscriptio indicat huic esse conjungendam *l. 5. sup. de suscept.* quæ est de libra obryzæ. Hæc autem de libra ballucæ. Obryzæ XII. unciis constat, Ballucæ XIV. Metallicus canon non definitur hac lege, qui pro locorum consuetudine diversus est, alius puta in Macedoniæ et Daciæ diœcesibus, de quo *l. 1.* alius in Pontica et Asiana, de quo *l. 5.* Sed quot unciis libra ballucæ æstimetur, hoc tantum hac lege definitur. Cur vero pluris quam obryzæ Græci explicant adjicientes, ἐπειδὴ πολλὴν μείωσιν ἔχει.

III. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Floro pp.* Cuncti qui per privatorum loca saxorum venam laboriosis effossionibus persequuntur, decimas fisco; decimas etiam domino repræsentent: cetero modo propriis suis desideriis vindicando. *Dat. IIII. Kal. Sept. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

L. 1. et 2. sunt de auri metallo. Hæc est de lapidis sive marmoris metallo, quod eruitur e privatorum locis, hac lege, ut decima fisco, decima locorum domino præstetur: reliquum sibi habeat fossor ὑπὲρ κόπου. quod etiam confirmat *l.* 11. *C. Th. eod. tit.*

IV. *Iidem aaa. Eusinio pp.* Cum procuratores metallorum intra Macedoniam, Daciam mediterraneam, Mœsiam, seu Dardaniam, soliti ex curialibus ordinari, per quos solemnis profligatur exactio, simulato hostili metu, huic se necessitati subtraxerint, ad implendum munus retrahantur, et nulli deinceps licentia laxetur, prius indebitas expetere dignitates, quam subeundam procurationem fideli solertique exactione compleverint.

Canon metallicus periculo curialium exigitur in Illyrico: pertinet namque ad eos creatio procuratoris metallorum, qui obtentu hostilis metus, vel indeptæ dignitatis huic se muneri subtrahere nullo modo potest. Macedonia quam memorat, diœcesis est una Illyrici. Altera est Dacia, in qua sunt provinciæ quinque, Dacia mediterranea, Dacia Ripensis, Mœsia prima, Dardania, Prævalitana, et pars Macedoniæ salutaris. Sed tres tantum quæ metalla proferant.

V. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcad. aaa. Romulo com. S. L.* Per annos singulos septeni per hominem scrupuli largitionibus inferantur ab aurilegulis, non solum in Pontica diœcesi, verum etiam in Asiana. *Dat. XI. Kal. Mart. cp. Arcadio a. II. et Rufino Coss.*

L. 1. pertinet ad Illyrici diœcesim: hæc vero ad Ponticam et Asianam, ut diximus in *l.* 2. Diversus est canon pro diversitate diœcesum.

VI. *Iidem aaa. Paterno.* Quosdam operta humo esse saxa dicentes id agere cognovimus, ut defossis in altum cuniculis, alienarum ædium fundamenta labefactent. Qua de re si quando hujusmodi marmora sub ædificiis latere dicantur, perquirendi eadem copia denegetur. *Dat. XVII. Kal. Apr. cp. Theod. a. III. et Abundant. Coss.*

Licet in alieno loco marmor effodere, domino loci præstito solatio, *l.* 3. *supra*, non tamen sub ædificiis, ut hac lege constituitur, ne forte actis cuniculis cadant.

VII. *Imp. Theodosius a. Maximino com. s. l.* Metallarii sive metallariæ, qui quæve ea regione deserta, ex qua videntur oriundi vel oriundæ, ad externa migraverint: indubitanter sine ulla temporis præscriptione ad propriæ originis stirpem laremque una cum sua sobole revocentur, etiamsi quos domus nostræ, et secreta retineant. Scient autem nullum exinde præjudicium fisco esse generandum, etiamsi quis ex his quem metallicum esse constiterit, privatis censibus suum nomen indiderit. *Dat. V. Id. Iul. cp. Victore V. c. Cos.*

Alii sunt sponte sua metallarii, ut *l.* 1. *sup.* Alii conditione, qua præscriptione temporis non liberantur, nisi forte, ut censeo, annorum 40. ex *l.* 4. *sup. de præscript.* 30. *ann.* a qua soli curiales excepti sunt, non alii condicionarii. Et pertinent ad fiscum, eique restituuntur, cum sua progenie, etiamsi privatorum facti sint adscriptitii coloni. Ait, *Et secreta*) Lauras intelligit, ut in *l.* 26. *sup. de decur.*

TIT. VIII. De Murilegulis et gyneciariis, et procuratoribus gynecii, et de monetariis, et bastagariis.

I. *Imp. Constantinus a. ad Bithynos.* Monetarios in sua semper condicione durare oportet, nec dignitatis cujuscunque privilegio ab hujusmodi condicione liberari. *Dat. XII. Kal. August. Gallicano et Basso Coss.*

Monetarii sunt qui monetam cudunt χαράκται. Falsi monetarii παραχαράκται, *l.* 8. *C. Th. de fal. mon.* Sudas, καὶ νῦν εἰώθασιν λέγειν παραχαράκτας τοὺς παρακόπτοντας; et alio loco, παραχαράκτης διαςροφεύς. Hesychius μωνητάριος τὸ κέρμα ἐργαζόμενος Hi Imperante Aureliano vitiata moneta, et procuratore sive rationali monetarum felicissimo in-

terfecto, adversus Imperatorem sese extulerunt: quod Vopiscus, Victor. Eutropius, Sudas scribunt. Est vero eorum condicio certa, quam dignitate mutare non possunt, quia nec patet eis aditus ad honores, *l.* 6. *inf. de dignit.* In inscriptione pro, ad Bithynos, quidam habent, Abbiano.

II. *Idem a. ad Felicem.* Procuratores rei privatæ, et bahpii, et gynecii, per quos et privata nostra substantia tenuatur, et species gyneciis confecte corrumpuntur, in baphiis etiam admista temeratio vim adducit inquinatæ alluvionis, suffragiis abstineant, per quæ memoratas administrationes adipiscuntur: vel si contra hoc fecerint, gladio feriantur.

Sic restitui hanc constitutionem partim ex libris manuscriptis, partim ex libris *βασιλικῶν*, in quibus ita est: *Ἐπειδὴ οἱ καθολικοὶ τῶν ἡμετέρων πραγμάτων ἐπ μὴν, καὶ οἱ βαφεῖς καὶ οἱ γυναικειάριοι*, quanquam non probo posteriora, maloque Baphii et Gynecii: tria namque constitutio proponit procuratorum genera: Rei privatæ, *per quos*, inquit, *privata nostra substantia tenuatur:* Gynecii per quos species Gyneciis confectæ corrumpuntur, *Species*, id est, vestes, ut *l.* 4. *inf. tit. seq. l. ult. inf. de milit. vest.* Baphii, per quos Baphiis, admista temeratio vim adducit inquinatæ alluvionis. Et hos omnes censet suffragiis, id est, pretio vel patrocinio non esse creandos: recte: pecunia namque comparata administratio vix unquam sordibus caret. Idem de Baphiis et Gynecariis dici non potest, quorum nulla est administratio, sed conditio vel servitus publica, Constantinus apud Eusebium lib. 11. *ὥστε καὶ ἢ γυναικείοις ἢ λινουφείοις ἐμβληθέντες ἀπηνῆτε καὶ ἄθλιον ὑπομένειν κόπον, ἢ οἰκέταινομίζεσθαι τοῦ ταμείου·* Gyneciarii addicti sunt contexendis conficiendisque vestibus imperialibus et ministeriorum imperialium, *Βαφεις* tingendæ purpuræ imperatorum propriæ. De procuratore Baphii idem Eusebius lib. 7. c. 32. *καὶ τιμῆσαί γε ἐπιτροπῇ τῆς κατὰ τύρον ἁλουργοῦ βαφῆς.*

III. *Impp. Valentin. et Valens aa. ad Germanum Consularem.* Ingenuæ mulieres, quæ se gynecariis sociaverunt, si conventæ denunciatione solemni, splendorem generis contuberniorum vilitati præferre voluerint, suorum maritorum condicione teneantur. *Dat. IIII. Kal. Iul. Med. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Exemplo S. C. Claudiani si ingenuæ, quæ se ad Gynecearium applicavit, denunciaverit fiscus ut ea conjunctione abstineat, nec paruerit, Gynecaria efficitur. Senatuscons. Claudiani vestigium certissimum est in *l. Lucius*, 2. *ff. depos.*

IV. *Iidem aa. ad Auxonium pp.* Quod ad præsens remedium pertinet, quintum animal bastagariis pro reparatione præbeatur. *Dat. Idib. Dec. Marcianop. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Bastagarii serviunt vecturæ rerum ad sacrum ærarium pertinentium, quam propriis jumentis faciunt excepta parte quinta, quæ de fisco reparatur. Sic *l. 7. inf. de cur. pub.* quartam partem veredorum reparari ait.

V. *Iidem aa. et Gratianus a. ad Filematium Com. s. l.* Qui aliquem ex familiis gynecii in latebris habere comperti sunt, quinque librarum auri damno subjiciantur. *Dat. XII. Kal. Sept. Ciliciæ Modesto et Arintheo Coss.*

Occultator Gyneciarii multatur auri libris quinque.

VI. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. ad Eucherium.* Qui textrini nostri mancipia occultatione celaverit, ternis libris auri pro singulorum hominum suppressione plectetur. *pp. Karthag. III. Kal. Mar. post Consulatum Auxonii et Olybri.*

Occultator textrinæ deputati servi multatur auri libris tribus: hæc derogat superiori: vel illa potius de vestiario, hæc de linifice.

VII. *Iidem aaa. ad Hesperium pp.* Edicimus ne qua mulier splendidoris gradus monetarii adhærens consortio, decus nativæ libertatis amittat. Quod si quam ab hac præceptione statutum nostræ perennitatis abduxerit: ea vel legitima admonita conventione discedat, vel si complexui monetarii putaverit inhærendum, non ambigat se sibi et liberis præjudicaturam, et ejus condicioni esse nectendam. Si qua vero

originaria seu colonaria possessionis alienæ ignaro domino seu sciente, monetario associabitur; hi conventi mox juri agrorum debitas personas retrahere festinent, vel de cetero sciant repetendi facultatem silentii sui conniventia perdidisse. Sed ut monetario nullam extraneam necti volumus: ita et ex monetario patre susceptas prohibemus extraneis copulari. *Dat. Prid. Id. Mar. Aquil. post Consulatum Auxonii et Olybri.*

Tria hoc edicto constituuntur. Primum ne ingenua copuletur monetario, et quæ se illi copulaverit, si post fisci denuntiationem in ea conjunctione perseveraverit, ut monetaria fiat cum sua sobole: quod et de ea quæ se junxit Gyneciario constitutum est *l.* 3. Tum ut adscriptitiæ colonæ junctæ monetariis, monetariæ fiant, nisi domini earum admoniti eas quamprimum revocaverint. Deinde ut monetariorum filiæ non copulentur ingenuis: copulatæ retrahantur, ut arbitror, cum sobole.

VIII. *Iidem aaa. Trifolio Com. s. l.* Æternam fiximus legem, ne unquam bastagariis militiam suam deserere liceat, vel aliam, antequam eam impleverint, subreptiva impetratione tentare. *Dat. IX. Kalen. Aug. Heracliæ Ricomere et Clearcho Coss.*

Ne bastagariis dent nomen militiæ armatæ antequam bastagæ munus impleverint

IX. *Iidem aaa. ad Principium pp.* Si quis naviculam functioni muricis, et legendis conchyliis deputatam ausus fuerit usurpare: duarum librarum auri illatione teneatur. *Dat. VI. Kal. Oct. Aquil. Aug. et Bautone Coss.*

Duabus libris auri multari eum qui naviculam lectioni conchyliorum deputatam usurpaverit. Conchyliorum varia sunt nomina, purpura, murex, buccinum, cerix, νιὸς πορφύρας, ut Archippus ait, quorum sanguine inficiuntur lanæ sacris usibus deputatæ. Loquor ut nostri auctores, sacris, divis, divinis: Sentio ut Socrates Christianus, qui Imperatores θειοτάτους καὶ δεσπότας vocari non tulit æquo animo: ut Tiberius qui occupationes suas non est passus vocari sacras.

X. *Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius aaa. Filometori com. s. l.* Lotas in posterum sericoblattæ et metaxe hujusmodi species inferri præcipimus, viginti librarum auri condemnatione proposita his, qui scrinium canonum tractant: prioribus etiam cujuscunque officii, si statuta cœlestia a quopiam passi fuerint temerari. *Dat. V. Kal. Iul. cp. Arcad. a VII. et Probo Coss.*

Metaxam lini dixit Lucillius apud Festum, quo modo etiam Vascones Pyrenæi loquuntur: At de serico dicitur frequentius. Moschopulus, σὺρ, ὁ σκώληξ, ὁ τὴν μετάξαν ἐργαζόμενος ἀφ' οὗ σηρικὰ ἱμάτια τὰ μεταξωτά. Zonaras in Nicena 2. ἐκ μετάξης ἐσθῆται πεποικιλμένας· αὗται γὰρ εἰ σηρικαί, quod et alii auctores comprobant multi: sed error in eo est, quod sericum quodvis eo nomine plerique significari putant. Rude est sericum et αὐτοφυὲς, nondum neque tinctum neque in fila diductum, et ideo separatur a nemate serico, *l. ult. ff. de public.* et hoc loco a sericoblatta, id est, a serico in purpureum colorem converso. Has autem species elotas, mundas et puras sacris largitionibus inferri ad vestes principi conficiendas hac lege præcipitur, multa proposita canonicariis et primoribus officiorum. Blatta purpura est, *l.* 1. *sup. quæ res ven. non pos. Purpura,* inquit, *quæ blatta vel oxyblatta atque ianthina dicitur.*

XI. *Imp. Theod. a. et Valentinianus Cæs. Maximino com. s. l.* Murileguli, qui relicto atque despecto propriæ condicionis officio, vetitis se infulis dignitatum et cingulis penitus denegatis munisse dicuntur: ad propriæ artis et originis vincula revocentur: ab illis autem qui rebus eorum videntur inhiasse, quos in sua origine permanere, et solemnibus ministeriis inservire manifestum est: omnia quæcumque constiterit ex quocunque titulo possessa, antiquis possessoribus restituantur. Quod si alienigenæ detentores oneribus condicionis extraneæ maluerint subjacere, quam restituere facultates: et futura deinceps agnoscant munia sibi esse subeunda, et de præterito si qua ipsis possidentibus reliqua colliguntur, a semetipsis sciant sine aliqua excusatione

solvenda. *Dat. XVII. Kal. Nov. cp. Victore Cos.*

Murileguli sive conchylioleguli sunt conchyliorum piscatores, huic muneri addicti originis et condicionis jure, adeo ut non possint ad dignitatem ullam vel militiam aspirare: vel si ad eam aspiraverint revocantur, redditis, bonis si qua ejusdem originis et conditionis homines aliquo titulo possideant. Quod si ea exteri possideant, malinque eidem se condicioni subjicere, quam ea bona restituere, audientur, ita ut in futurum sint murileguli, et in præteritum reliqua publici canonis fisco persolvant.

XII. *Iidem a. et Cæs. Maximino Com. s. l.* Hi qui ex filiabus murilegulorum et alienæ originis patribus sunt vel fuerint procreati, jura maternæ condicionis agnoscant. *Dat. VIII. Kal. Iul. Theod. a. XI. et Valentiniano. Cæs. Coss.*

Ut qui ex monetaria et ingenuo nascitur matris conditionem sequitur, *l. 7. sup.* ita qui ex murilegula et ingenuo, non tamen qui ex murilegula et curiali, *Nov.* 38.

XIII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Acacio Com. s. l.* Si quis ex corpore gyneciariorum vel lineariorum, vel linifariorum, monetariorum, vel murilegulorum, vel aliorum similium ad divinas largitiones nexu sanguinis pertinentium, voluerit posthac de suo collegio liberari: non quoscunque, nec facile in locum proprium, freti dextræ triumphalis absolutione, substituant: sed eos quos omnibus idoneos modis sub ipsis quodammodo amplissimæ tuæ sedis obtutibus adprobaverint. Ita tamen ut is qui ab hujusmodi condicione juxta formam cælitus datam beneficio principali fuerit absolutus, universi sui generis prosapiam in functione memorati corporis permanentem, cum omnibus ejus qui absolvitur rebus obnoxiam largitionibus sacris futuram esse, non dubitet. *Dat. VII. Kal. Mar. cp. dd. nn. Theod. XII. et Valentiniano II. aa. Coss.*

Miror Alciatum scripsisse monetarios in hoc titulo non esse qui monetam cuderent: nihil enim cusores monetæ ad hunc tit. pertinere, quasi scilicet titulus sit de vestium sacrarum duntaxat confectoribus et tinctoribus: quod est falsum: nam et de bastagariis est, quos perperam ille eadem ratione ad baphia condemnat: Qui et hanc legem et Notitiam Imperii Romani legerat, intelligere debebat, murilegulos, monetarios, bapheos, gyneciarios, bastagarios, thesaurenses, licet diversæ functionis, ad sacras largitiones pertinuisse, et sub dispositione Comitis largitionum fuisse, idcirco conjunctim sub eodem titulo proponi, idcirco et sacras largitiones thesauros dici, et ornamentum et vestiarium, ut lib. x. retulimus. Multa in Alciato sunt reprehendenda, quæ, ut Platonem Aristoteles, ut ceterorum, nos tacite malumus reprehendere, quam passim, testaque lutoque. Ait igitur hæc lex vestiarios et ceteros qui originis suæ jure ad sacras largitiones pertinent, beneficio principis per substitutum judicio Comitis largitionum approbatum huic conditioni parere posse, ita tamen ut et liberi eorum, et bona in eadem conditione permaneant. Lintearii sunt artifices lineæ vestis: linifarii, linifices: sic emendavi ex C. Th. et libris scriptis, cum antea male legeretur, *Limphariorum*, et ita Græci ad legem quæ sequitur, τῶν βαφείων καὶ τῶν λινιφαρίων. et paulo post etiam, *dextræ triumphalis*, ex eisdem libris, ut in *l. pen. C. Th. de an. civic. Qui*, inquit, *triumphalis dexteræ nostræ confirmationem est consecutus*: quibus verbis adnotatio significatur Eusebius 2. de vita constantini: τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἔγγραφος ὑποσημείωσις.

XIV. *Iidem aa. * com. s. l.* Privatæ vel linteæ vestis magistri, thesaurorum præpositi, vel baphiorum ac textrinorum procuratores, ceterique quibus hujusmodi sollicitudo committitur, non ante ad rem sacri ærarii procurandam permittantur accedere, quam satisdationibus dignis eorum administratio roboretur: sciturі ne prosecutorias quidem sacras posthac sibimet postulandas.

In Notitia Orientis sub Comite sacrarum largitionum ponuntur magistri lineæ vestis, magistri privatæ, quod hujus legis scripturam valde confirmat, id est, procuratores sive Catholici, ut Græci vertunt, et præpositi thesaurorum, et baphiorum, ac linificiorum procuratores, qui omnes rem sacri ærarii, id est, sacrarum largitionum procurant. Hos jam traditum est *sup. l.* 2. suffragiis non esse promovendos. Additur hac lege, nec nisi datis idoneis fidejussoribus, rem sacri ærarii salvam fore, et quo minus ita satisdent frustra eos petere sacras prosecutorias quibus scilicet laudentur et approbentur, ut

l. 7. C. Th. de privil. eor. qui in sac. pal. Apparet autem ex hac lege, *et l. 2.* non debuisse huic titulo adjici, *et procuratoribus Gynecii*, quod etsi habeant Basilici, Codex Theodosii non habuit, cum de procuratoribus rei privatæ, et de procuratoribus baphiorum ac linificiorum in eis agatur. Ait, *Satisdationibus dignis*, id est, idoneis: sic Plutarchus, *βέβαιω τὴν ἀξιόν.*

XV. *Iidem aa. Valerio com. s. l.* Qui aut patre conchylilegulo geniti probabuntur aut matre, memoratæ adscriptioni obnoxios se esse non ambigent. *Dat. X. Kal. Apr. cp. Hierio et Ardabure Coss.*

Ex alterutro parente murilegulo natus deterioris parentis conditionem sequitur: quod et de nato ex alterutro peregrino lege Mensia similiter cautum fuisse Ulp. in titulis auctor est. Sequitur synopsis ultimæ legis.

XVI. Μηδεὶς ὡς ἔτυχεν τοῖς δημοσίοις σωματείοις ἐγγραφέσθω, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀναγκαῖον, καὶ ἐκ γένους ὢν τοιούτου καὶ ἡλικίας, καὶ τέχνης ἐστὶν ἐπιτήδειος, πράξεως γινομένης ἐπὶ τούτῳ παρὰ τῷ ἄρχοντι τῆς ἐπαρχίας καὶ κατατιθεμένου τοῦ σωματείου ὅτι ἐπιτήδειός ἐστι, καὶ τὰ πραττόμενα εἰς ἡμᾶς ἀναφερέσθω, ὥστε ἡμᾶς πάλιν ἐπικυρῶσαι διὰ θείων συλλαβῶν τάξιν προβατορίας λαμβανούσων· εἰ δὲ παραβαίη ταῦτα τίς, οὔτε τὰς παραμυθιας λήψεται τὰς ἐντεῦθεν, οὔτε κοινωνήσει τῷ σωματειῳ, ἀλλὰ βασανισθεὶς ἐξορισθήσεται διηνεκῶς ἐκ τῆς ἐπαρχίας καὶ πᾶς δὲ συνεργήσας τοῖς αὐτοῖς ἐπιτιμίοις ὑποκείσεται, καὶ μάλιστα ὁ πραιπόσιτος.

Interpretatio Latina.

Ne quis, ut fit, publicis corporibus adscribatur nisi urgente necessitate, vel nisi sit ex eo genere, et tam arte quam ætate habilis atque idoneus actis apud præsidem provinciæ factis, et esse illum idoneum corpore deponente, rursusque gestis ad nos delatis, ut confirmentur divino oraculo nostro vice probatoriæ. Qui vero hæc non servaverit, neque solatia inde ulla percipiet, nec ullum cum collegio commercium habebit, sed gravissime coercitus exilio perpetuo damnabitur extra provinciam: eisdem pœnis subjicitur qui ei opem tulerit hac in re, et maxime præpositus.

L. 2 et 14. sunt de procuratorib. creandis. Hæc de ipsis Gyneciariis vel monetariis, vel murilegulis, vel aliis, ut ne in ea corpora conscribantur sine sacra probatoria, quæ et in aliis plerisque exigitur, *l. probatorias, inf. de div. off.* et edicto Justiniani 8. et 13. solatia indicat eos habuisse de fisco, id est, annonas, et non tantum puniri eos qui sine probatoria eis se collegiis immiscuerint, sed et suffragatores, et maxime præpositos: alii sunt præpositi gyneciis, *l. 5. sup. ad leg. Jul. repet.* qui alias procuratores dicuntur: alii thesauris, *l. 14. sup.* et baphiis, *l. 3. C. Th. de ind. deb.* alii gregibus et stabulis, alii bastagis, alii barbaricariis sive argentariis, ut Notitia docet, quæ omnia ad sacrum vel privatum ærarium pertinebant.

TIT. IX. *De Vestibus holoveris et auratis, et de tinctione sacri muricis.*

I. *Impp. Valentinian. et Valens aa. Archelao com. s. l.* Auratas, ac sericas paragaudas auro intextas viriles privatis usibus contexere conficereque prohibemus, et a gyneciariis tantum nostris fieri præcipimus. *Dat. V. Non. Jul. Nebiodumi. Acc. XV. Kal. Aug. Mar. Valentiniano n. p. et Victore Coss.*

Interdicit privatis hominibus usu paragaudarum, et eæ si quæramus quales sint, lex docet satis, auratæ nimirum vel sericæ auro intextæ phrygio sive barbarico opere, quod etiam ex Vopisco intelligere licet in Aureliano, qui alias monolores, alias dilores, alias trilores et pentelores facit pro numero intextorum filorum aureorum, quæ videntur lora appellasse, vel intexturam ipsam potius, ut non male in donatione Constantini ad Sylvestrum, lorum vetus interpres phrygium reddiderit. Nicetas: *βλαττία διβόλεα καὶ τριβόλεα νήματα χρυσουφῆ.* Mulieribus earum usu non interdicitur: et ideo ait *viriles*, et in *l. seq. vir*, et in *l. 4. virilia*, non servata scriptura Codicis Theodosiani, quoniam Justinianus eas matronis indulgebat.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinian. et Theodosius aaa. Floro pp.* Nemo vir auratas habeat aut in tunicis, aut in lineis, paragaudas: nisi hi tantummodo, quibus hoc propter imperiale ministerium concessum est: non enim levi animadversione plectetur quisquis vetito se et indebito non

abdicaverit indumento. *Dat. III. Kal. Apr. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

Idem repetitur hac lege, ne viri utantur paragaudis vel in tunicis vel in lineis. Linearum est frequens usus in Oriente propter fervorem æstus. Sed interdicitur hac lege et tunicis et lineis paragaudis. Lex superior a gyneciariis tantum eas confici permittit. Hæc quoque, quod tantundem valet, usum earum Imperatoris tantum ministeriis concedit.

III. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa.* * Vellera adulterino colore fucata in speciem sacri muricis tingere non sinimus, nec tinctum cum Rhodino prius serico alio postea colore fucari: cum de albo, omnium colorum tingendi copia non negetur: nam capitalem pœnam illicita tentantes suscipiant.

Vetat vellera adulterino colore tincta rursus murice tingi ad conficiendam speciem, sive vestem principalem. Vetat tinctum prius sericum Rhodino colore, cui nomen a rosa principe florum, alio postea inquinari licere, crudum nativumque vellus quolibet colore inficere. Pro *serico*, lego, *sericum*, ex tribus libris manuscriptis. Crustas vocarunt quibus alio admistus colori puri rubor muricis inardescit, *l.* 11. *C. Th. de scænicis.* Fucare est tingere et colorare, *l.* 1. *sup. quæ res vendi non pos. l. ult. C. Th. de murileg.*

IV. *Imp. Theodosius a. Maximino c. s. l.* Temperent universi, cujuscunque sint sexus, dignitatis, artis, professionis, et generis, ab hujusmodi speciei possessione, quæ soli principi ejusque domui dedicatur, nec pallia tunicasque domi quis sericas contextat aut faciat, quæ tincta conchylio nullius alterius permistione contexta sint, proferantur ex ædibus, tradanturque tunicæ, aut pallia ex omni parte texturæ cruore infecta: conchilii nulla stamina subtexantur tincta conchylio, nec ejusdem infectionis arguto pectine solidanda fila decurrant: reddenda ærario holovera vestimenta virilia protinus offerantur: nec est ut quisquam de abjurato pretio conqueratur, quia sufficit calcatæ legis impunitas: ne quis vero nunc hujusmodi suppressione in laqueos novæ constitutionis incurrat: alioquin ad similitudinem læsæ majestatis periculum sustinebit. *Dat. XVII. Kal. Feb. c. p. Victore. v. c. Cos.*

Interdicit tam mulieribus quam viris usu vestium sericarum purpurearum: fuit etiam ante purpuræ tinctura atque commercium privatis interdictum, *l.* 1. *sup. quæ res vendi non pos.* et a Nerone, ut Svetonius scribit cap. XXXII. Crustis non interdicit, quibus est purpureo alius admistus color, quas in usum sacræ domus fieri vetuit *l.* 3. Prætextis videtur interdicere, quæ nominatim permittuntur Nov. Leonis LXXX. At viris etiam interdicit holoveras vestes, id est, holosericas, quod et tacitum fecisse Vopiscus scribit. Serica veteres dixere βήροις, ut nunc Galli, *Verours* Zonaras et Balsamon in XII. can. Gangrensi βήροις, interpretatur esse σηρικὰ ὑφάσματα, et idem Balsamon, ad formulam imaginariæ donationis Constantini, Pontificem illum uti veris vestimentis et vero selochalino. Vopiscus in Carino: *Donati ab Atrebaticis birri petiti, Donati birri Canusini*: forte pro *beri*, sive *biri*, ut Trebellius veri lumen. Hieronymus 2. adversus Jovinianum: *Nunc lineis et sericis vestibus et Atrebatum ac Laodiceæ indumentis ornatus incedis.* Subsericis vestibus non interdicit: sed neque holoveras sive holosericas matronis invidet: sicut nec auratas vel auro intextas paragaudas, *l.* 1. *et* 2. *sup.* quæ pluris non sunt quam holoveræ. Libra enim auri tunc libra serici erat, ut Vopiscus scribit in Aureliano, et in lege Rhodia: ὁ λοσηρικὰ ὅμοια τῷ χρυσίῳ. Ornatus et cultus mulierum proprius est non virorum, et ideo ornamentorum usu non eadem lege coercentur qua viri. Purpura tamen quæ serico pretiosior semper fuit, usu utrisque pariter interdicitur. Id non est omittendum, hac lege caveri, ut privati purpuram quam habent, sacris thesauris reddant minime recepto pretio, et ut in posterum si habuerint, lege majestatis teneantur. Ait, *Arguto pectine.* Lucas Penna errorum et ineptiarum amaxarius ingens, hoc loco apposite imitationem Virgilii notat.

Arguto conjunx percurrit pectine telas.

V. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Apolonio com s. l.* Purpuræ nundinas, licet innumeris sint constitutionibus prohibitæ, recenti quoque interminatione vetamus. Et ideo septimum de scrinio exceptorum, sextum de scrinio canonum, quintum de scrinio tabulariorum, ad bapheja Phœnices per certum tempus mitti præcipimus: ut omnis fraus eorum prohibeatur

solertia timentium, ne quæsitis longo sudore stipendiis careant, etiam viginti librarum auri condemnatione proposita. *Dat. VIII. Id. Mart. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Pertinet hæc lex ad baphia Phœnices, a quibus Synesio περὶ βασιλείας de regno φοινικοβαφὴς χιτών. in quibus clam privatis usibus et fiscalibus pariter purpura tingebatur, et constituitur ob eam rem ut quotannis ad ea mittatur ex scrinio exceptorum septimus, ex scrinio canonum sextus, ex scrinio tabulariorum quintus, quorum interventu fraudes hujusmodi submoveantur. De his scriniis ceterisque largitionum dicetur in *l. 7. inf. de pal. sacr. larg.* Addidit Haloander, *quartum de scrinio vestiariorum*, quod veteribus libris abest, non deest.

TIT. X. De Fabricensibus.

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Tatiano pp.* Omnibus fabricensibus non pecunias pro speciebus, sed ipsas species sine dilatione inferri præcipimus, ut venæ nobilis, et quæ facile deducatur ignibus, seu liquescat ferri materies præbeatur, quo promptius adempta fraudibus facultate, commodo publico consulatur. *Dat. XV. Kal. Nov. Theodosio a. II. et Cynegio Coss.*

Fabricensium fuit certum corpus, qui in publicis fabricis faciebant arma, hastas, sagittas, loricas, arcus, spatas, ballistas, scuta, clibanos: deputati etiam dicebantur, *l. ult. sup. de serv. fugit. Nov.* 85. Statuti a Juliano in eadem Novella. His hæc lex puram ferri speciem fabricandi causa præstari jubet, non adærari, ne ea pecunia sibi forte victum vitiatumque ferrum comparent. Ait, *venæ nobilis*, ut Cassiodorus: *Seculis suis producit nobilis vena primarios.* Græci, ἁπαλὸν καὶ καθαρὸν εὐχερῶς λυόμενον τῷ πυρὶ καὶ χωριζόμενον.

II. *Iidem aaa. Rufino magistro officiorum.* Primicerium fabricæ post biennium non solum vacatione, verum etiam honore donari præcipimus: ita ut inter protectores ejusdem fabricæ post biennium adoraturus æternitatem nostram suo quisque tempore dirigatur. *Dat. VIII. Id. Mart. Valentiniano a. IV. et Neotherio Coss.*

Scripta est ad magistrum officiorum, ut 3. 6. 7. quoniam sub ejus dispositione fuerunt fabricæ et fabricenses, qui et primicerios habuerunt, ut collegia et corpora fere omnia non condicionalia, non perpetuos, sed alia annales, alia triennales, hæc biennales, qui post biennium pro præmio et immunitatem adipiscebantur et honorem inter protectores quasi veterani, atque ideo jus adorandæ purpuræ sacræ, qui honor maximus censebatur. Et horum si probatio exigatur, legantur quæ adnotavimus lib. xii. *tit. 7. et l. 2. tit. 2. et tit. 17. l. 1.* Hæc verba, *Ejusdem fabricæ per biennium*, auctore Codice Theodosiano delenda censeo.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Osio Magistro officiorum.* Stigmata, hoc est nota publica fabricensium brachiis ad imitatione tyronum infligantur, ut hoc modo saltem possint latitantes agnosci, his qui eos susceperint, vel eorum liberos sine dubio fabricæ vindicandis, et qui subreptione quadam declinandi operis ad publicæ cujuslibet sacramenta militiæ transierunt. *Dat. XVIII. Kal. Jan. cp. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Fabricensium est militia quædam, *l. 4. et* 6. numeri, *l. 5. et Nov.* 85. Dimissi fabricensium primicerii honorantur ut veterani, sicut dictum est lege superiori. Recepti compunguntur notis publicis ut tyrones. Ælius Amidenus lib. 8. cap. 12. Στίγματα καλοῦσι τὰ ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἢ ἄλλου τινὸς μέρους τοῦ σώματος ἐπιγραφόμενα, οἷα ἐςὶ τῶν ςρατευομένων ἐν ταῖς χερσί. Vegetius. *Punctis signorum scribendus tyro*, et alio loco: *victuris in cute punctis milites scripti.* Apud Gregorium 2. epist. fit mentio constitutionis cujusdam Mauricii Augusti, ne quis manu signatus ante expletam militiam ad monasteria migret quam dicit priorem tulisse Julianum Parabatam: et sic manu etiam signari aquarios ostendit *l. pen. inf. de aquæd.* Additur in hac l. ut fugitivorum fabricensium manu brachiove signatorum, vel liberorum eorum susceptores, fabricæ vindicentur, et relicta fabrica qui ad aliam militiam obrepserint, ut fabricæ restituantur: idem si ad curiam, *l. 32. sup. de decur.*

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Si quis consortium fabricensium crediderit eligendum in ea urbe, qua natus est, vel in qua domicilium collocavit: his quorum interest convocatis, primitus

acta conficiat, sese doceat non avo, non patre curiali progenitum, nihil ordini civitatis debere, nulli se civico muneri obnoxium: atque ita demum gestis confectis vel apud moderatorem provinciæ, vel (si is absit) apud defensorem civitatis ad militiam, quam optaverit, suscipiatur. Quod si absque hac cautione quispiam ad fabricensium consortium obrepserit: sciat se ad ordinis, cui debetur, patriæque suæ munera esse deducendum: ita ut nulla eum nec temporis, nec stipendiorum prærogativa defendat. *Dat. XV. Kal. Iun. cp. Honor. IX. et Theod. V. aa. Coss.*

Ut ne quis fabricensium collegio cooptetur antequam publice actis habitis apud præsidem provinciæ vel defensorem civitatis docuerit se curiali condicione liberum, nullique civili muneri subjacere: alioquin hoc non observato, fabricis allectum retrahi in curiam nulla obstante præscriptione temporis, ne XL. quidem, ut ostendimus in *l.* 55. *sup. de decur.*

V. Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Aureliano com. rerum privatarum. Jure provisum est, fabricenses artibus propriis inservire; ut exhaustis laboribus immorentur cum sobole professioni, cui nati sunt: denique quod ab uno committitur, id totius delinquitur periculo numeri, ut constricti nominationibus suis, sociorum actibus quandam speculam gerant, et unius damnum ad omnium transit dispendium: universi itaque veluti in corpore unius formæ, unius decoctionis (si ita res tulerit) respondere cogentur. *Dat. Prid. Non. Nov. cp. Theodo. a. XVI. et Fausto Coss.*

Pars est Nov. Theodosii de bonis fabricensium, ut exhausto labore militiæ liberi eorum eidem condicioni adstringantur: Ut unius delictum teneat omnes, cum et qui suscipitur in eam militiam, totius corporis nominatione suscipiatur, atque ita debeant actus suos invicem speculari et custodire: quæ res non mediocrem fisco utilitatem adfert. Ait, *unius decoctionis*, Forte *decoctioni*, id est, si quid unus eorum decoxerit et interceperit, ut *l.* 12. *sup. de suscept. l.* 9. *C. Th. eod. tit.* vel potius decoctionis, quasi universi videantur decoxisse quod unus decoxit, et hoc est quod ait *l. ult. sup. de hæred. decur.* quæ hujus pars altera est, fisco omnes pro intercepto respondere cogi: ex quo apparet male quosdam hic legere, *cognitionis*, et *rependere*.

VI. Impp. Leo et Anthemius aa. Eufemio Magistro officiorum. Eos qui inter fabricenses sacræ fabricæ sociati sunt, vel eorum uxores aut filios, qui itidem inter fabricenses militare dicuntur, non alibi pulsare volentibus respondere præcipimus, nisi in judicio tuæ sublimitatis, ad cujus jurisdictionem potestatemque pertinent: nec eos post stipendiorum finem militiæ super civilibus muneribus vel curialibus, quibus nullo modo subjacere demonstrantur, a viris clarissimis rectoribus provinciarum vel eorum officiis præter licitum inquietari.

Fabricensium et uxorum filiorumque eorundem judex est magister officiorum, de quo dicturi sumus in *l.* 3. *inf. de præpos. sac. cub.* Soluti militia, quod fit expleto primiceriatu, vacatione donantur, ut ait *l.* 2. *sup.* quod quid sit, hæc explicat, ne ad ulla munera curialia vel civilia a præsidibus provinciarum officiisve eorum devocentur.

VII. Iidem aaa. Eufemio magistro officiorum. Nullus fabricensium conductioni vel administrationi, vel agriculturæ Asianarum rerum se posthac immiscere conetur: dominis quidem, si qui contra hæc statuta meæ pietatis venire ausi fuerint, res vel prædia, quæ (scientes, quod fabricenses sunt) iisdem fabricensibus ministranda commiserint, amissuris: fabricensibus vero gravissime coercitis, post facultatum suarum amissionem, perpetua exilii pœna et animadversione retinendis. Quoties sane in translatione armorum angariæ necessariæ fuerint: sublimitas tua literas ad eminentissimam jubeat dirigi præfecturam, et numerum ei armorum, et ex quo loco transferenda sunt, indicare: ut continuo super præbendis angariis pro numero eorum, quæ transferuntur armorum, præceptione sua viros clarissimos moderatores provinciæ conveniat, ut secundum missam

a sublimitate tua notitiam naves vel angariæ confestim de publico præbeantur. Quod si aliqua tarditas vel negligentia post datas a sublimitate tua ad eminentissimam præfecturam literas in destinandis auctoritatibus amplissimæ sedis intercesserit, et ex hoc armorum transvectio fuerit impedita: quinquaginta libris auri tam numerarium pro tempore officii ejusdem amplissimæ sedis, quam alios quorum interest, condemnari præcipimus, eamque auri quantitatem protinus exactam fisci viribus aggregari: multa præterea triginta librarum auri proposita tam viris clarissimis, qui provincias regunt, quam eorum apparitoribus, si connientibus his armorum transvectio tarditate aliqua fuerit præpedita.

Idem Leo qui militibus interdixit alienarum rerum conductione et procuratione, *l. milites sup. de loc.* eadem fabricensibus interdicit hac constitutione, quod et in militibus antea fuerat constitutum, *l. si milite, sup. de condic. ob cau. dat.* et in fabricensibus, *l. C. Th. eod. tit.* quos militum quasi numero fecimus, *l. 3. hujus tit.* Putem et fidejussione interdicendum pro alienarum rerum conductoribus aut procuratoribus exemplo militum, *d. l. milites*, et clericorum, *Nov.* 123. *etc.* 20. *Clement.* Pœna partis hujus apertissima est. Subjicitur de transvectione armorum, ut fiat præstitis angariis de publico auctoritate præf. prætorio, posteaquam magistri officiorum literis numerum armorum, et locum ex quo transvectio facienda est, perdidicerit. Angariæ sunt jumentorum vel plaustrorum præstationes. Separantur hac lege a navibus, quanquam et naves ipsæ angariari dicantur, *l. pen. ff. de priv. vet.* Gregorius VIII. Epistol. cap. LIV. *Navem ab omni angaria exuere festines*. Separantur et quandoque ab operis, licet et has angariarum appellatio contineat, ut dixi lib. X. tit. 24. Separantur et plaustra in *l. 2. sup. de quib. mun.* quæ tamen non est dubium angariarum appellatione contineri, ut in formula cessionis in Oratorium collatæ apud Marculphum: *Nullas functiones vel exactiones neque caballorum partus, aut paraveredos, aut carrarum angarias*. Hujus vero partis pœna etiam apertissima est.

Tit. XI. De Veteris numismatis potestate.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. Germano pp.* Solidos veterum principum veneratione formatos ita tradi ac suscipi ab ementibus et distrahentibus jubemus, ut nihil omnino refragationis oriatur: modo ut debiti ponderis sint, et speciei probæ: sciturus universis, qui aliter fecerint, haud leviter in se vindicandum.

Ut in contractu emptionis et venditionis non reprobetur vultu veterum principum signata moneta, dummodo sit ponderis debiti et speciei probæ, id est, non adulterina, sive ut Leo ait Nov. 52. *ἀπαραποίητον τὴν μορφὴν ἔχον καὶ τὴν ὕλην ἀκίβδηλον καὶ τὴν ὁλκὴν τέλειον*. Venditor qui reprobaverit lege Cornelia tenetur, auctore Paulo 5. Sententiarum. Arrianus ad Epictetum lib III. *τὸ τοῦ Καίσαρος νόμισμα οὐκ ἔξεστιν ἀποδοκιμάσαι τῷ τραπεζίτῃ, οὐδὲ τῷ λαχανοπώλῃ, ἀλλ᾽ ἂν δείξῃς, θέλει ὡς θέλει προέσθαι αὐτὸν δεῖ τὸ ἀντ᾽ αὐτοῦ πωλούμενον*. Legatur et pragmatica sanctio Justiniani ad petitionem Vigilii cap. de mutatione solidorum.

II. *Iidem aa. et Gratianus a. ad Julianum pp.* Pro imminutione, quæ in æstimatione solidi forte tractatur, omnium, quoque pretia specierum decrescere oportet.

Si venierit res XX. aureis, et ante numerationem pretii imminuta fuerit aureorum æstimatio, imminuetur et rei venditæ pretium: nam XX. aureos præstando emptor liberabitur, etiamsi non tanti sint solutionis tempore, quanti contractus: eadem est contrariorum potestas, ut Aristoteles ait: igitur si ante numerationem aucta fuerit æstimatio solidorum, augebitur et pretium rei venditæ, quod summe notandum censeo: potest esse usui in mutuo, ut ostendimus in *l. 59. ff. de verb. obl.* et in locatione et in taxatione rerum sive mancipiorum legibus definita.

III. *Imppp. Gratianus, Valentin. et Theodosius aaa. Arintheo pp.* Universos auctoritas tua proposito edicto commoneat, obryzatorum omnium solidorum uniforme pretium postulare: scilicet capitali supplicio puniendo, qui vel jussa nostræ majestatis avaritiæ cæcitate contempserit, vel æternales vultus, dum fraudibus studet, duxerit viliores.

Idem hac lege caveri existimo quod prima, ut solidorum veterum et recentiorum eadem sit potestas,

æstimatio, pretium, dignitas: quam iis verbis expressit Zonaras in Nicephoro Phoca: στατῆρα πάντα βασιλικῶν ἐκτέπωμα φέροντα ἰσότιμον εἶναι τῷ ἄρτι κοπτομένῳ. In fine pro, *violare* emendavi *viliores* ex veteribus, et ex libris βασιλικῶν, in quibus ita est redditus: κεφαλικῶς τιμορηθήσεται ὅστις τὰ παλαιὰ ὄβρυζα ὄντα εὐτελεστέρως διατιμᾶται, id est, *capitaliter punitur qui vetera numismata obryza duxerit viliora*. Obryza, id est, solidos aureos, ut in *l.* 2. *sup. ut nem. lic. in coem. spec. et l.* 1. *inf. de oblat. vot.* et quidem auri meri et purissime cocti. Coctum pro obryzo in *l.* 1. *C. Th. de ponderat.* Merum, ut ex eo possit inauratio fieri in lege quadam Caroli magni. Aurum ad obrussam: Svetonius in Nerone c. 44. ut est scriptum in vet. libris. Si qui solvuntur vel publico inferuntur solidi non sint ex auro ejus modi, pro eo aliquid amplius superexigitur, id est, pro obryzæ incremento, *l.* 4. *C. Th. de auro coron.* et Justiniani edicto XI. qui prætextus ne obtendatur illationi solidorum qui sunt speciei probæ, eo edicto prospicitur.

Tit. XII. Nulli licere in frenis, equestribus sellis, et in balteis margaritas et smaragdos et hyacinthos aptare, et de artificibus palatinis.

I. *Imp. Leo a. Leontico*. Nulli prorsus liceat in frenis et equestribus sellis, vel in balteis suis margaritas et smaragdos, et hyacinthos aptare posthac vel inserere. Aliis autem gemmis frena et equestres sellas, et balteos suos privatos exornare permittimus: de cucurniis vero omnem prorsus qualiumcunque gemmarum habitum præcipimus submoveri: fibulis quoque in chlamydibus his utantur, quæ solo auro et arte pretiosæ sunt. Si quis autem contra interdictum pietatis meæ fecerit, sciat se continuo quinquaginta libris auri esse multandum. Nulli præterea privatorum liceat (exceptis scilicet ornamentis matronalibus, et tam muliebrium, quam virilium annulorum habitu) aliquid ex auro et gemmis, quod ad cultum et ornatum imperatorium pertinet, facere: neque illud sub colore et prætextu præparare, quod velit clementiæ principali velut aliquod munus offerre: pietas enim mea hujusmodi dona non expetit, neque regium sibi offerri a privatis cultum requirit. Sane si quis posthac aliquid contra vetitum hujusmodi sanctionis effecerit, et offerenda clementiæ meæ ornamenta, quæ usibus regiis deputata sunt, auroque et gemmis decorata ausus fuerit preparare, centum librarum auri condemnatione sciat se esse feriendum, capitali quoque subdendum esse supplicio: ornamenta enim regia intra aulam meam fieri a palatinis artificibus debent, non passim in privatis domibus vel officiis parari. Unde summa severitate sancimus, ut quod in cultu ornatuque nostro sacrum et adorabile est, id facere temeritas privata non audeat. Si quis sane contra vetitum tranquillitatis meæ aliquid fecerit, definitam superius multam ab eis per officia palatinorum exigi, et sacris largitionibus nostris jubemus inferri.

Margaritas tantum, et smaragdos, et hyacinthos vetat frenis, sellis et baltheis, non alias gemmas imponere. Adjicit *de curcumiis* (sic habent omnes vet. libri) ut nullæ his omnino inserantur. Sed eo nomine quid significetur non scio liquido. Idem de fibulis, ut de Adriano Spartianus scribit, eum sine gemmis fibulas strinxisse, aliter quam Pollio de Gallieno eum chlamyde purpurea gemmatisque fibulis usum. Aureæ ergo fibulæ permittuntur privatis non gemmatæ. Recte autem clamydibus fibulæ junguntur: ex una enim tantum parte induebantur. Sic et Svetonius in Tiberio chlamydem cum fibula jungit. Tum exceptis ornamentis muliebribus et annulis, ut ne quis privatus ex auro vel gemmis conficiat regia ornamenta, quæ solis palatinis artificibus, veluti gyneciariis, barbaricariis et argentariis conficere jus est. Aureis vasis sacris vel aliis quibusdam, quæ minime ad regium cultum accedunt, id est, eorum confectione privatis aperte non interdicit, et ita hanc legem alter Leo interpretatus est Nov. LXXXI. dederat tamen jam ante hanc facultatem Aurelianus, ut aureis qui vellent et vasis uterentur, et poculis, auctore Vopisco. Ait, *In privatis domibus vel officiis*. Sic emendavi ex veteribus: officiis pro officinis, ut in *l.* 1. *sup. exercit. et instit. act.* Ait *per officia palatinorum*; officiales Comitis sacrarum largitionum exigunt multas sacro ærario inferendas, *Nov.* 117. *l. ult. sup. de discus. l properandum*, §. *illo*, *sup. de judic.*

Tit. XIII. De Classicis.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. Auxonio pp. Orientis*. Classem Seleucenam, aliasque universas ad officium, quod

magnitudini tuæ obsequitur, volumus pertinere: ut classicorum numerus ex incensitis vel adcrescentibus compleatur, et Seleucena ad auxilium purgandi Orientis aliasque necessitates Comiti Orientis deputetur. *Data Indictione XII.*

Classici milites sunt deputati navibus amnicis purgandorum fluminum et aliarum necessitatum gratia. Inde classis Ararica, Istrica, Rhodani, Padi in Occidente. Fuere et in Oriente, plures ad quas hæc lex pertinet, qua cavetur eas omnes pertinere ad præfetianos, ut eorum cura, sicut interpretor, classicorum numerus ex incensitis suppleatur, id est, colonariæ conditioni minime adscriptis, ut de tyronibus constituitur, *l.* 1. *inf. de tyronib. Vel* inquit, *adcrescentibus*, ut in *l. sicubi*, *C. Th. de censu*, *vel ads. l.* 6. *C. Th. de tyronib.* et in *eod. tit. l.* 7. *Ex incessibus atque adcrescentibus*: ut lego *Incensitis*. Adcrescentes vocat qui ex classicis nascuntur. Classis Seleucena Orontis, qui amnis est Syriæ Seleuciam affluens, Comiti Orientis deputatur: nec mirum, cum sub ejus dispositione Syriam fuisse certissimum sit.

TIT. XIV. De Decurialibus urbis Romæ.

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcad. aaa. Tripholio pp.* Si quis decurialem de auferendis privilegiis putaverit lite pulsandum, intelligat se decuriæ interpellare debere judicem *Dat. XIV. Kal. Feb. Medio. timasio et promoto Coss.*

L. 1. *C. Th. eod. tit.* et. Theodorici apud Cassiod. lib. v. epist. ad Capuanum rectorem decuriarum, et de eodem ad senatum, indicat collegium decurialium in urbe Roma fuisse, qui s. c. acta, auctoritates senatus excipiebant, perscribebant, complebant, scrinia senatus servabant, viri scribendi, dicendique periti, quibus præfuit rector, quem hæc lex judicem appellat, et Cassiodorus ad Capuanum rectorem decuriarum: *Judex,* inquit, *nunc exhibe quod te volebas apud alios obtinere.* Judicabat enim inter decuriales et alios: et ideo lex ait, eum qui velit cum decuriali agere de auferendo privilegio ei jure veteri concesso, judicem decuriæ adire debere: et hoc vero sensu decuriam accipiendam puto in *l.* 3. §. *a municipibus*, *ff. de bon. pos. l. mortuo*, *ff. de fidejus. l si quis mihi bona*, §. 1. *ff. de acquir. hæred.*

II. *Imppp. Arcad. Honor. et Theod. aaa. Exuperantio, Julio et ceteris Decurialibus.* Leges tam a superioribus principibus, quam a Divo parente nostro conditas nostra auctoritate firmamus. Singulos itaque judices scire volumus, ne quis huic collegio injuriis corporalibus tentet notam atterere, neque ab his commodis, quæ rationibus approbantur, audeat separare. Huic enim collegio volumus antiquam privilegiorum prærogativam servari. *Dat. VIII. Id. Iul. Romæ, Honor. a. VI. Aristeneto Coss.*

Confirmat privilegia decurialibus concessa, ne qua ex causa corporalibus adficiantur injuriis, et si quæ sunt alia.

TIT. XV. De Privilegiis corporatorum urbis Romæ

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. ad Alypium p. v.* Nulli sit liberum, nulli permissum, ut novum aliquid urbis incolæ in urbe sustineant: sed in honorem æternæ urbis corporatis indulta suffragia valere præcipimus: cura autem rectorum provinciarum corporati urbis Romæ, qui in peregrina transgressi sunt, redire cogantur, ut servire possint functionibus, quas imposuit antiqua solemnitas. *Dat. Prid. Id. Iul. Aquileiæ Tatiano et Symmacho Coss.*

Corporati urbis Romæ sunt, de quibus sequentibus titulis sigillatim tractatur, veluti pistores suarii, boarii, pecuarii, caupones, lignorum, frumenti, olei portitores calcis coctores, populi Romani usibus et necessitatibus destinati, quos si in provincias transierint, cura præsidum urbi restitui hac lege præcipitur, et ne nova onera eis indicantur. Confirmantur et immunitates et privilegia eis concessa. Extat epistola Symmachi ad Valentinianum, ut indicta eis nova equorum collatio in usum exercitus remittatur, et conveniens ei rescriptum ad eundum Symmachum *l.* 1. *C. Theod. eod. tit.* Fuere et in aliis urbibus corporati, *l. ult. sup. de navicul. Novell. Valentin. de episcop. iud.* sed non privilegiarii.

TIT. XVI. De. Pistoribus.

I. *Imp. Leo a. Viviano pp.* Quicunque

ex mancipibus Comitis horreorum dignitatem et officium vel ambitione, vel gratia, vel pecunia, seu quolibet alio modo posthac fuerit adsecutus: exutus dignitate, quam contra interdictum nostræ serenitatis adeptus est, multatus viginti etiam libris auri, ad mancipum denuo consortium collegiumque revocetur: omne etiam speciale beneficium, quocumque modo contra hanc sanctionem fuerit impetratum, penitus conquiescat.

Fuit in urbe certum corpus pistorum, qui pani civili conficendo obnoxii erant. Hos *l.* 1. *et* 2. *inf. de frument. urb. Costantinopol. et l.* 18. *C. Theod. de pistor. et l.* 4. *C. Theod. de exs. et exact.* mancipes vocant, et hæc Constitutio Leonis duobus locis, ut emendavimus, et legerat jam ante Lucas Penna. Quæ de his diximus libro singulari de temporibus cap. 13. in hunc locum transferri velim. Ad eandem vero formam, et mancipem carceris Prudentius dixit, pro commentariensi. Augustinus et Ambrosius optionem carceris: mancipem sutrinæ Plinius: mancipem divinitatis Tertullianus: mancipes pro publicanis, multi. Symmachus 2. Epist. *Ursorum transvectionem cupiditati manicipii subtrahas:* ubi legendum, *mancipum.* Costituitur autem hac l. ut mancipes sive pistores, qui Comitis horreorum dignitatem adepti fuerint, pistrino reddantur: Non licere pistoribus ad hanc dignitatem aspirare.

TIT. XVII. De suariis et susceptoribus vini, et ceteris corporatis

Susceptores vini caupones vocat, et ideo Græci ita vertunt περὶ χοιρεμπόρων καὶ καπήλων, qui scilicet suscipiebant vina fiscalia et populo vendebant. Populo enim Romano oleum, panis, porcina gratuita præbebantur, vinum non nisi perraro, ut Vopiscus scribit in Aureliano. At de his sub hoc titulo nihil continetur, nec de aliis, quam suariis quicquam. Credo tamen de suariis constituta, ad ceteros esse porrigenda.

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. ad Albinum p. v.* Porcinarii urbis æternæ, cum pervigilem laborem populi Romani commodis exhibeant, sordidis semper muneribus liberentur. *Dat. VIII. Kal. Sept. Romæ Timasio et Promoto Coss.*

Suaria functio Reipublicæ maxime utilis, ac necessaria excusat a ceteris functionibus sordidis.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Florentio pp.* Quicumque ex corporibus suariorum, sive excipiendæ necessitate litis adstrictus, seu inferendæ voluntate spontanea provocatus, judicium voluerit experiri: fori urbani adjutorium præstoletur.

Ut suarii excipiant inferantque actiones apud prefectum urbi, sub cujus dispositione legimus in Notitia fuisse etiam tribunum fori suarii, de quo in antiqua inscriptione in hunc modum. *Fl. Ursacius* v. p. *tribunus cohortium urbanarum* x. xi. *et* xii. *et fori saurii.* Fuisse etiam arbitror quemdam tribunum campi pecuarii, eumque significari in auctoritate illa vulgari Aproniani præfecti urbi, qua præcipitur, submota micandi consuetudine, pecora sub exagio vendi, ita tamen ut lanio caput, pedes, et sevum lactans, et subgulare cedant: reliqua caro cum pelle et interaneis publice appendatur, et a venditore emptori præstetur. Cui simile est quod a præfecto quodam urbi institutum refertur in *l.* 4. *Cod. Theodos. de suar.* nescio an eodem Aproniano, ut pondus porcorum trutine examine, non oculorum libertate quæratur. Exagium enim et trutinam significat, vel certæ ponderationis genus. Theodosius in *Nov. de pre. sol. De ponderibus ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur exagia, quæ sine fraude debeant custodiri.* In glossis exagios est ἄρτου ἐντυπή, et pensatio. Zonaras in Nicephoro Phoca: παντὸς νομίσματος ἐξαγίου σταθμὸν ἕλκοντος qui locus ostendit, solidum exagium pendere: exagium porro constare siliquis xxiv. ad Nicandrum ita adnotatum est, τὸ ἐξαγιὸν κεράτια κδ'. sic legendum: sic et apud Actuarium lib. v. Methodi. De solido non est dubium eum constare siliquis xxiv. *Nov.* 130. Additur in ea auctoritate Aproniani, commoda omnia prædamque damnari, quam tribunus, officium, cancellarius, scriba de pecuariis capere consueverant. Tribunum campi pecuarii, ut existimo, et ejus officiales intelligit. De suariis, boariis, pecuariis habeo Nov. Valentiniani et Martiani, sed nihil pertinet ad constitutiones hujus tituli.

Tit. XVIII. De Collegiatis, et chartopratis, et nummulariis.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus. aa. Cyro p. v.* Qui sub prætextu decano-

rum seu collegiatorum, cum id munus non impleant, aliis se muneribus conantur subtrahere: eorum fraudibus credidimus obviandum: ne quis sub specie muneris, quod minus exsequitur, alterius muneris oneribus relevetur: ne argentariorum vel nummulariorum munera declinentur ab his, qui dici tantummodo collegiati vel decani festinant. Ideoque si quis eorum sub nudæ appellationis velamine collegiatum seu decanum se appellat; sciat pro se alium subrogandum, qui prædicto muneri sufficiens adprobetur: subrogatione videlicet memoratorum vel eorum qui moriuntur, primatum ejus qui subrogatur, admissa judicio. Quod autem supra numerum, qui in cautis brevibus continetur, nemo se quolibet patrocinio, vel cujuslibet assumpta potentia debeat excusare: hoc nostræ est serenitatis censere, et tuæ sublimitatis, tuique officii cautius observare: hoc inter omnes æqua lance servari præcipimus, nullo divinæ domus patrocinio, nullo sacrosanctarum ecclesiarum reverentia, nullo qualibet vel cujuslibet potentia se excusante. Sed ne tantum circa munera relevanda supplicibus consuluisse noscamur, illud etiam dicendum observandum quæ esse censemus, ut chartæ venditio, quæ de provinciis ad corporatos supplicum per innovationem translata est, primæ constitutionis terminis concludatur: hoc est, quod in initio dispositionis constitum est, id in posterum nulla addita novatione servetur. *Dat. X. Kal. Apr. Theod. XVII. et Festo Coss.*

Ex corporatis urbis videntur etiam esse qui collegiati vel συστηματικοὶ dicuntur. Hi, ut est scriptum in descriptione antiqua Constantinopoleos, e diversis corporibus ordinati incendiorum solent casibus subvenire: et ideo in epistola Symmachi de corporatis ad Valentinianum, hoc significari puto, dum ait, *Per alios fortuita arceantur incendia*. Et ex diversis corporibus fuisse ostendit *l. pen. sup. de comm. et merc.* dum in locum defunctorum alios esse substituendos ait ex eodem corpore quo defuncti fuerunt. Eadem cum sit sub *tit. de comm. et merc.* ostendit ex corporibus eos fuisse negotiatorum, et hæc Græcorum interpretatio ad eam legem, *οἱ προϊστάμενοι ἐν τῷ σωματείῳ πραγματείας χάριν.* Sed et alias operas quaslibet pro ratione imminentis necessitatis Reipubl. præstabant, sicut *Novel. Majoriani de curialibus,* collegiatos aliarum civitatum scriptum est operas patriæ alternis vicibus pro curialum dispositione præbere. Corporatis etiam adjungo decanos, lecticarios, copiatas, sive vispelliones, tot enim appellationibus iidem nuncupantur, *Nov.* 43. *et* 59. *l.* 4. *sup. de sac. eccl. l. si qua, sup. de episc. et cler. l.* 15. *Cod. Theod. eod. l.* 1. *Cod. Theodos. de lus. col.* qui definiuntur ab Epiphanio ad finem lib. 3. sive tomi 7. contra hæreses: οἱ τὰ σώματα περιστέλλοντες τῶν κοιμωμένων. Horum vero et illorum certum numerum fuisse ostendit *d. l. pen. et l. 4. sup. de sacr eccl.* quæ illi conjungenda est, supra quem nemo ab aliis muneribus, quasi sit ex decanorum vel collegiatorum corpore, vacationem obtinere potest, nec si ei suffragetur ecclesia, vel principis domus, vel quælibet alia potestas sive dignitas. Ait, *Supra numerum qui in cautis brevibus continetur,* malim *encautis*, ut *l. immunitates, inf. de agr. et cens. l.* 4. *Cod. Theodos. de ext. mun.* Statuti autem decani vel collegiati huic muneri vacantes a ceteris muneribus immunes sunt. Duo exigimus ut sint statuti, et ut in actu positi, id est, non otiosi et imaginarii. Supernumerarii ab aliis muneribus non excusantur. statuti quoque copiatarum vel collegiatorum munus non exercentes non excusantur, sed in copiatæ gradum, quem titulo tenus usurpant idoneo substituto, ad proprii corporis munera devocantur. Hanc constitutionem extorsisse videtur argentariorum supplicatio, quorum muneribus plerique se subducebant decanorum titulo: qua ex re augebantur onera ceterorum, *l.* 4. *sup. de exaction. tribut. Novel.* 43. nunc relevantur singulis pristino muneri restitutis, et albo decanorum erasis. Ait, *Primatum ejus qui subrogatur*. Hic locus ostendit eos ex diversis corporibus eligi primatum cujusque corporis judicio. In extremo additur de chartopratis, ut chartarum venditio, quæ ex provinciis in urbem transmittuntur, fiat secundum antiquam formam, id est, ut chartas fiscales suscipiant et vendant qui solebant, non argentarii, ad quos novissime translata chartæ venditio fuerat. Quia lex scripta est ad præfect. urbi, videtur chartarum dispositio et cura ad eum pertinuisse, *Nov.* 44. videtur ad Comitem sacrarum largitionum referri. Chartariæ fuere ut Romæ, ita Constantinopoli quarta regione, quæ a Zonara in Valentiniano, et a Cedrino vocantur Calcopratia, eodem errore quo et hunc titulum Græci inscripserunt, περὶ συστημάτων καὶ χαλκοπρατῶν. Chartopratia enim dicere debuerunt. Ait, *dicendum*, malo *edicendum*.

Tit. XIX. De Studiis liberalibus urbis Romæ et Constantinopolitanæ.

1. *Impp. Theodosius a. et Valentinianus Cæs. Theophilo p. v.* Universos, qui usurpantes sibi nomina magistrorum in publicis magistrationibus cellulisque collectos undecunque discipulos circumferre consueverunt, ab ostentatione vulgari præcipimus amoveri: ita ut si quis eorum post emissos divinæ sanctionis affatus, quæ prohibemus atque damnamus: iterum forte tentaverit: non solum ejus, quam meretur, infamiæ notam subeat, verum etiam pellendum se ex ipsa, ubi versatur illicite, urbe cognoscat. Illos vero qui intra plurimorum domos eadem exercere privatim studia consueverunt: si ipsis tantummodo discipulis vacare maluerint, quos intra parietes domesticos docent: nulla hujusmodi interminatione prohibemus. Sin autem ex eorum numero fuerint, qui videntur intra Capitolii auditorium constituti· hi omnibus modis privatarum ædium studia sibi interdicta esse cognoscant: scituri, quod si adversus cœlestia statuta facientes, deprehensi fuerint: nihil penitus ex illis privilegiis consequentur, quæ his qui in Capitolio tantummodo docere præcepti sunt, merito deferuntur. Habeat igitur auditorium specialiter nostrum in his primum, quos Romanæ eloquentiæ doctrina commendat, oratores tres numero, decem vero grammaticos: in his etiam qui facundia græcitatis pollere noscuntur, quinque numero sint sophistæ, et grammatici æque decem. Et quoniam non in his artibus tantum adolescentiam gloriosam optamus institui, profundioris quoque scientiæ atque doctrinæ memoratis magistris sociamus auctores. Unum igitur adjungi ceteris volumus, qui philosophiæ arcana rimetur: duos quoque, qui juris, ac legum voluntates pandant: ita ut unicuique loca specialiter deputata adsignari faciat tua sublimitas, ne discipuli sibi invicem possint obstrepere vel magistri, neve linguarum confusio permista vel vocum aures quorundam, aut mentes a studio literarum avertat. *Dat. III. Kal. Mar. cp. Theod. A. XI. et. Valentiniano Coss.*

Constitutio eos professores notat infamia, eisque interdicit urbe, qui sibi usurpant publice docendi auctoritatem. Privatam disciplinam probat: publice probatis receptisque professoribus ut doceant in Capitolio, ne et privatim doceant, interdicit. Publicorum professorum numerum constituit. Conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de professorib. qui in urbe Constantinop.*

Tit. XX. de honoratorum vehiculis.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Nebridio p. v.* Omnes honorati, seu civilium, seu militarium dignitatum vehiculis dignitatis suæ, id est, carruchis intra urbem sacratissimi nominis semper utantur. *Dat. III. Kal. Febr. cp. Honorio n. p. et Evodio Coss.*

Carrucarum usum in urbe permittit civili militarive dignitate præditis, veluti præf. urbi, magistro militum, et similibus: quem et Senatoribus omnibus permisisse Severum, et privatis Aurelianum legimus.

Tit. XXI. De Privilegiis urbis Constantinopolitanæ.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Philippo pp. Illyrici.* Urbs Constantinopolitana non solum juris Italici, sed etiam ipsius Romæ veteris prærogativa lætetur. *Dat. Prid. Id. Iul. Eustathio et Agricola Coss.*

Sumpta est ex *l.* 6. *sup. de sac. eccl.* et juri Italico quod dederat *l.* 1. *Cod. Theod. de jure Ital. urb. Const.* adjicit privilegia et prærogativam veteris Romæ. Legatur Chalcedonensis Synodi cap. 28. legatur et Justiniani pragmatica sanctio ad petitionem Vigilii *cap. ut fabricæ publice serventur.*

Tit. XXII. De Metropoli Beryto.

I. *Impp. Theodosius et Valentinian. aa. Hormisdæ pp.* Propter multas justasque causas metropolitano nomine ac dignitate

Berytum decernimus exornandam jam suis virtutibus coronatam: igitur hæc quoque metropolitanam habeat dignitatem. Tyro nihil de jure suo derogatur: sit illa mater provinciæ, nostrorum majorum beneficio, hæc nostro et utraque dignitate simili perfruatur.

Provincia Syriæ Phœnices duas habet metropoles, Tyrum et Berytum. Sic Pontica, Amasiam, et Neocæsaream, *Nov.* 28. et Cappadocia Cæsaream, et Tyanam: quam tamen divisionem, si quando princeps duas metropoles fecerit ex una, nec contra veterem consuetudinem ecclesiæ esse sequendam Basilius contendit apud Greg. Nazianzenum, et Innocentius probat in epist. ad Alexandrum.

TIT. XXIII. De Canone frumentario urbis Romæ.

I. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Iulianum pf. annonæ.* Nautici apud præsidum vel magistratuum acta confiteantur incorruptas species suscepisse, eorumque apud quos deponitur ista testatio, præsens aspectus probet, nihil in his esse vitii: quod eo tempore, quo ad sacræ urbis portum pervenit, præfecturam jugiter observare præceptum est. *Dat. XVIII. Kal. Iul. Remis Gratiano a. i. et Dagalaifo Coss.*

Populo alendo conferebant provinciales frumentum, oleum, porcinam, bubulam, et hic est qui dicitur canon et commeatus populi Romani, quem curante præfecto urbi et præfecto annonæ advehebant navicularii sive nautici et caudicarii, inspectum prius a præsidibus provinciarum vel duumviris, apud quos etiam navicularios testari oportebat de suscepti commeatus integritate. Inspectionem quoque præf. annonæ hæc constitutio exigit, navi appulsa Romam. Idem etiam officinas pistorum discurrebat, ut Cassiodorus ait, pensumque et munditiam panis exigebat.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. ad Senatum et populum.* Si quid frumenti vel olei urbicarii canonis remissione indultum est: speciali beneficio contra commodum publicum elicita non valeant. *Dat. XVI. Kal. Mai. Med. Cæsario et Attico Coss.*

Non valere rescripta quibus inferendi canonis P. Romani immunitas sive remissio conceditur, *l.* 2. *sup. de navib. non excu.*

III. *Iidem aa. Messalæ pp.* Neminem patimur in mutando canone urbis Romæ nostræ clementiæ beneficium postulare: sed ea rescripta, quæ quoquo modo potuerint impetrari, suscipi non sinimus: eos vero, qui contra hæc fecerint, in duplum retinendos esse decernimus: vicarios quin etiam ceterosque judices, nisi deinceps ab usurpatione urbicarii canonis abstineant, deportationis pœna detineri: primates officiorum capitali supplicio subjugari perpetua auctoritate sancimus. *Dat. Prid. Non. Sept. Altino Theodoro v. c. Cos.*

Non valere rescripta quibus commutationem quis sibi canonis adoptat, veluti ut pro indicto frumento oleum inferat. In duplum teneri eum qui talia rescripta contra utilitatem publicam impetraverit: quod confirmat *l.* 30. *C. Th. de annon. et trib.* Altera pars coercet vicarios et præsides provinciarum et eorum officia, si quid ex commeatu Pop. Romani sibi sumpserint et usurpaverint.

TIT. XXIV. De frumento urbis Constantinopolitanæ.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Urso p. v.* Nulli ne divinæ quidem domui nostræ frumentum de horreis publicis pro annona penitus præbeatur: sed integer canon mancipibus consignetur, annona in pane cocto domibus exhibenda: ita enim debet canon ab inclitæ memoriæ Constantino præstitus, necnon a divo pietatis meæ avo Theodosio auctus expendi: quoniam crescit inopia, si frumenta; quæ pro annona tribuuntur, ad usus alios deputata cognoscantur: coguntur enim de publico sibi emere, quæ aliis vendere potuissent. *Dat. X. Kal. Aug. cp. Theod. a. VII. et Palladio Coss.*

Hic titulus est de canone populi Constantinopoli-

tani, cui annona gratuita data est æque ac Romano. Primus dedit Constantinus, ut *l.* 1. indicat tam tituli præsentis quam sequentis, et Suidas iis verbis; *παλατῖνοι εἶδος ἄρτων, οὓς ἐφιλοτιμήσατο τῷ δήμῳ Κονςαντῖνος ὁ μέγας καθ᾽ ὃν ὑπάτευε χρόνον, οὕτως ὀνομάσας αὐτοὺς οἷα ἐκ τοῦ παλατίου χορηγουμένους· προσέθηκε δὲ τούτοις καὶ κρέα, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον*. An illud recte panes Palatinos dici, quod e Palatio erogarentur, ambigo: malim quod palatinis præberentur. Alii fuere militares, alii populares, *l. 7. C. Th. de an. civ.* Hunc vero constantinianum canonem postea auxit Theodosius: nam huic rei cum LXXX. fere millia modiorum deputasset Constantinus Socrate teste lib. 2. cap. 13. Theodosius auxit modum, *l. pen. C. Th. de an. civ.* ut Marcianus *l.* 2. *tit. seq.* ut Romæ Aurelianus teste Vopisco. Constituitur autem hac lege, ne frumentum pro pane populo præbeatur, sed integrum id quidem pistoribus detur, deinde populo panis coctus: alioquin frumentum si erogetur non panis, id populus in alios usus facile convertet, ac postea cogetur panem sibi emere quem vendere potuisset.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Leontio p. v.* Auri statuta quantitas ad coemptionem frumentariam perpetuo sit dedicata, nec liceat cuiquam postea administratione urbicariæ potestatis percepta, aliquid ex eadem summa minuere, vel ad quoscunque alios usus convertere: sed sub gestorum testificatione certum fiat, et quod mancipibus mutui nomine datum est, et quod ab iisdem sit excepta omni concussione solvendum: eum autem qui hanc formam ausus fuerit inquietare, quantitatem, in qua suam calliditatem exercuerit, in duplum redhibere jubemus: et quicquid ex prædicta ratione adcreverit, ad cumulum ejusdem auri quantitatis et frumentarii tituli fomitem redundare: legisque hujus tenorem æneis tabulis incidi *Dat. V. Kal. Dec. cp. Ariobindo et Aspare Coss.*

Ne præfectus urbi frumentariam pecuniam in alios usus convertat, alioquin tenebitur in dup um, et in id quod ex ea pecunia lucrifecerit. Et ut testato pecunia detur pistoribus mutui nomine ad coemptionem frumenti, utque vicissim testato frumenta coempta pistores conditis inferant. Mutuum hoc loco promutuum significat, et ideo Græci vertunt *εἰς πρόχρειαν συν[illegible]*, qui et in *l.* 40. §. *servus, ff. de statulib.* promutuum interpretantur, *πρόχρειαν*, et in *l. ex conducto* §. *item cum quidam, ff. loc.* promutua, *ἐν προχρείᾳ*. In Harmenopulo corrupte *ἐν πκυχειρίᾳ*. Theodorus Hermopolites ad *l.* 1. *sup. de sentent. quæ pro eo quod int.* *δέδωκά σοι καὶ ἐν προχρείᾳ το μίσθωμα τῶν τοιούτων χρόνων* Datur ergo pistorib. pecunia promutuo ex arca frumentaria, id est, in antecessum, ut vel eandem reddant vel frumentum et panes. Scio indebiti solutionem etiam promutuum esse: et aliam condictionem ex mutuo, aliam ex promutuo, quod alio tempore et loco demonstrabitur. Ait, *Excepta omni concussione*, Urbanicianus, qui pistorem concutierit, pistorem consortio addicitur, *l.* 2. *inf. de app. præf. urb.*

TIT. XXV. De Annonis civilibus.

I. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Proculo p. v.* Annonas publicas non tam titulis dignitatum, quam singulorum viritim meritis attributas divi Constantini liberalitate, sane claruit. Ideoque nihil ex his scholarum nomine vindicetur, sed pro uniuscujusque merito quæ sunt concessa serventur: ut quicunque perceptarum annonarum emolumenta vel in hæredes proprios jure sanguinis transfuderunt, vel in extraneos distractionis titulo transcripserunt: maneat quod gestum est, vel hæreditatis merito, vel alienationis arbitrio. *Dat. VIII. Kal. Iul. cp. Arcad. a. II. et Rufino Coss.*

Hæc constitutio abrogat *l.* 8. *et* 9. *C. Th. de an. civ.* Dederat Constantinus panes civiles scholis, quæ sunt sub dispositione magistri officiorum XI. ut ait Justinianus in *l. ult. sup. de loc.* Notitia X. recenset, Scutariorum primam, secundam, tertiam, Agentium in rebus, Armaturarum seniorum, Armaturarum juniorum, Gentilium seniorum, Gentilium juniorum, Scutariorum sagittariorum, Scutariorum clibanariorum. Undecima est fabricensium schola. Ex hac largitate Constantini orta est quæstio, utrum eos panes singulis scholaribus dedisset, an scholæ et universitati, non abs re. Nam si scholæ dedit, in schola manent semper, nec vendi vel in hæredem ab scholari transmitti possunt. Si personis singulorum, contra. Illæ leges scholæ favent. Hæc interpretatur datos meritis singulorum viritim (sic legendum, ut Græci

καθέκαστον, non *virorum*) et ideo alienationem et transmissionem eorum esse.

II. *Imp. Martianus a. Tatiano pp.* Centum vigintiquinque modios frumenti præter solitum canonem per singulos dies de præsenti sexta indictione ex die Kalendarum Januarii nomine peritteumatis de horreis publicis hujus almæ urbis insita nostræ pietatis liberalitate tribuimus: datis sacris apicibus ad sublimissimam quoque per Orientem præfecturam, quibus possit, et modum nostræ donationis agnoscere, et incunctanter præbere quæ jussimus, quam modiationem jugiter et in perpetuum civibus nostris debere conferri, valitura in ævum hac lege sancimus.

Hæc constitutio annonis urbis Constantinopolitanæ adjicit modios cxx. diurnos, nomine *parapeteumatis*. Sic habent veteres libri omnes, non *peritteumatis*, rectissime: id autem est tesseræ nomine, quæ πετὸς a Græcis appellatur, et πέτευμα, et παραπέτευμα cui etiam Martianus suæ pietatis nomen inseri jubet, sumpto plane exemplo ex *l. 2. inf. de frum. Alex.* De annonis diximus pleraque alia libro decimo, quæ repetere neque moris est, neque instituti nostri: quod quisque locus exigit, id breviter simul ac cumulate præstari satis esse ducimus.

Tit. XXVI. De Mendicantibus validis.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. ad Severum p. v.* Cunctis affatim quos in publicum quæstum incerta mendicitas vocavit, inspectis, exploretur in singulis et integritas corporum, et robur annorum, atque inertibus, et absque ulla debilitate miserandis necessitas inferatur, ut eorum quidem, quos tenet conditio servilis, proditor studiosus et diligens dominium consequatur: eorum vero, quos natalium sola libertas prosequitur, colonatu perpetuo fulciatur, quisquis hujusmodi lenitudinem prodiderit ac probaverit, salva dominis in eos actione, qui vel latebram forte fugitivis, vel mendicitatis subeundæ consilium præstiterunt. *Dat. XII. Kal. Iul. patavi Antonio et Syagrio Coss.*

Annonæ populares dabantur domorum possessoribus et mendicis invalidis, non validis. Validi, si servi sint, dominum mutant, et delatori acquiruntur, domino pristino servata actione servi corrupti. Si liberi, delatoris coloni perpetui efficiuntur. Ait, *lenitudinem*, id est, inertiam et ignaviam, ut *l. hi quos, C. Th. de accus.* cujus fuit olim propria actio quædam, quæ dicitur τῆς ἀργίας γραφή. Nov. 80. per quam huic constitutioni abrogatur. Valerius 2. c. 6.

Tit. XXVII. De Nautis Tiberinis.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Symmachum p. v.* Qui navem Tiberinam habere fuerit ostensus, onus reipublicæ necessarium agnoscat. Quæcumque igitur navigia in alveo Tiberis inveniuntur, competentibus et solitis obsequiis mancipentur: ita ut nullius dignitas aut privilegium ab hoc officio vindicetur. *Dat. VIII. Id. Oct. Altino divo Ioviano et Varroniano Coss.*

Ne quis dignitate vel privilegio ullo navem quam habet in Tiberi, excuset a subvectione canonis pop. Romani.

Tit. XXVIII. De Frumento Alexandrino.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* In æstimatione frumenti, quod ad civitatem Alexandrinam convehitur, quicquid de crithologia, e zygostasii munere, et pro naucleroram tuenda substantia eminentia tua disposuit, roboramus: atque ut curialibus prædæ auferatur occasio, jubemus eos ad hujusmodi sollicitudinem affectandam nunquam accedere, sed designata officia tuis provisionibus examinata sollicitudinem prædictam implere. *Dat. V. Kal. Febr. cp. Honorio IX. et Theodosio V. aa. Coss.*

Lex 2. est de canone frumentario pop. Alexandrini. Lex 1. de canone pop. Romani, vel Constantinopolitani advecto ex Alexandria, ut quod ex tota

Ægypto Alexandriam convehitur, æstimetur, excutiatur, et admetiatur in Alexandria, ne quid naucleri id Romam subvehentes ex eo usurpent, vel ne quid ex ea re subeant discriminis, dum forte vel non tale, vel ampliorem modum suscepisse insimulantur. Qui in Alexandria frumento suscipiendo, et excutiendo præfectus est, *κριθολόγος* appellatur, qualem et apud Opuntios fuisse Plutarchus refert in hellenicis. Qui admetiendo, *ζυγοστάτης*, de quorum munere, quæ disposuerat Anthemius PP. Orientis, hæc constitutio probat. Græci vertunt, *ὁ ἐρχόμενος σῖτος ἀπὸ Ἀλεξανδρείας κριθολογείσθω εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ στατμιζέσθω.* Adjicit, ut hæc munera gerant non curiales Alexandrini, sed Præfectiani ab Anthemio probati et ordinati.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Isidoro pp.* Diurnos centum et decem modios alimoniis Alexandrinæ civitatis addi decernimus, ut nemo privetur eo, quod nunc usque percepit, et perissochoregiæ nomen penitus amputetur, et tesseræ designentur, et nostræ pietatis nomine censeantur. *Dat. Prid. Non. Iun. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Alexandria, quam Procopius sophista *τῆς οἰκουμένης βάραθρον* appellavit, Strabo *τῆς οἰκουμένης μέγιστον ἐμπορεῖον*, multa habuit præcipua, *l.* 56. *et seq. sup. de decur. l. ult. sup. de legat.* et proprium canonem, ut utraque Roma, quem hæc constitutio auget eo adjuncto ut perissochoregiæ, id est, supererogationis nomen penitus amputetur, qua loquendi forma et superexactionem *περισσοπραξίαν* vocant, id est, ne hæc Imperatorum largitio supererogatio appelletur, sed tesseræ Theodosianæ: ut *parapeteumata* Martiana ex *l.* 2. *sup. de an. civ.*

Tit. XXIX. De Alexandriæ primatibus.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Isidoro pp.* Corporatos civitatis Alexandrinæ repurgandi fluminis onere liberamus, et pro tenore dispositionis tuæ quadringentos solidos ex dinumio vectigali memoratæ civitatis præcommodari decernimus: ita ut ex titulo navium modis omnibus repensetur, *Dat. Prid. Non. Iun. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Ut corporati urbis Romæ privilegiarii sunt, sicut traditum est tit. xv. ita et corporati Alexandriæ, quos specialiter hæc lex facit immunes ab onere purgandi Nili, et in eam rem ex dinummio vectigali accommodari decernit solidos quadringentos. Vectigal proprie significat quod fisco vel Reip. præstatur pro mercibus quæ importantur vel exportantur, quod *ἐξαγώγιον* Justinianus vocat in *edicto de Alexandrinis,* et Strabo lib. XVII. In Alexandria vectigalia alia *ἐξαγωγικὰ* alia *εἰσαγωγικὰ* facit. Dinummium autem appellatum videtur a præstationis quantitate et modo. Quod fuerit ex eo exagogii titulo sumptum, id impleri jubet ex titulo naulorum.

Tit. XXX. De Jure reipublicæ.

I. *Imp. Antoninus a. Dionysio.* Si quid adversus rempublicam indefensam in ea specie, in qua neque defensores creati fuerint, neque ut crearentur placuerit, statutum est: actionibus ejus nihil præjudicatum est.

Contra civitatem indefensam dicta sententia non valet: qua in re comparatur pupillo vel adolescenti.

II. *Idem a. Phorodio etc.* An respublica, in cujus locum successistis, ideo quia satisfecisse vos debito proponitis, jus pignoris in eo fundo habeat apud suum judicem quæritur: si enim neque beneficio sibi concesso id jus nacta est, neque specialiter in obligatione pignoris sibi prospexit, causa ejus non separatur a ceteris creditoribus, qui habent personalem actionem.

Respublica tacitam hypothecam non habet nisi ex privilegio, *l. Antiochensium, ff. de reb auct. jud. poss.* ergo nec is qui Reip. successit soluto debito. Successio tamen privilegium in personali actione ei dabit quod habuit Resp. *l.* 3. *sup. qui pot. in pig. hab. l. bonis, ff. de reb. auct. jud. poss.* Fisci melior est conditio. Accursius confundit fiscum et Remp. male.

III. *Imp. Alexander a. Saturnino.* Rempublicam ut pupillam extra ordinem juvari moris est.

Resp. circumscripta in integrum restituitur perinde ac pupillus vel adolescens, *l.* 1. *sup. de off. ejus*

qui vic. alic. jud. obt. l. 4. sup. quib. cau. ma. in int. rest. Quid hic hærent interpretes ? Resp. quamlibet civitatem significat.

IV. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Urbano*. Si secundum legem civitatis respublica, cujus meministi, ruina collapsis ædificiis tuis distraxit aream: nihil contra hujus legis tenorem rector provinciæ fieri patietur.

Probatur lex municipalis, quæ ruina lapsorum ædificiorum aream addicit fisco: merito: Cur enim ea non refecisti aut restitusti ? qua ratione et Vespasianus vacuas areas occupare et ædificare, si possessores cessarent, cuicunque permisit, auctore Suet. et Victore.

Tit. XXXI. De Administratione rerum publicarum.

I. *Imp. Philippus a. Crescentiæ*. Fundum vectigalem si suis quibuscunque temporibus debitæ quantitates inferantur, invito possessore auferri non posse manifestum est.

Agri civitatum dati in emphyteusim non revocantur, nisi emphyteuta in solvendo canone per triennium cessaverit, *l. 2. sup. de ju. emphyteut.* Post triennium Reip. committuntur.

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Iulio et Zenodoro.* Contra eos qui rempublicam administrantes, per officii necessitatem sub conditione relicti fideicommissi satis accipere debuerunt quanti reipublicæ interest satis non esse acceptum, dirigendam actionem prospicitis. *pp. VII. Kal. Dec. cc. Coss.*

Repetita est in *l. ult. sup. ut in poss. leg.* Administratores rerum publicarum si fideicommissi condicionalis civitati relicti caveri sibi non curaverint, Reip. tenentur in id quod interest.

Tit. XXXII. De Vendendis rebus civitatis.

I. *Imp. Antoninus a. Herculiano*. Si sine ulla conditione prædia vendente republica comparasti, perfecta venditione nulla ratione vereris, ne adjectione facta auferri tibi dominium possit: tempora enim adjectionibus præstituta ad causas fisci pertinent, nisi si qua civitas propriam legem habeat.

De hac lege scripsimus Obs. 2. c. 24 et *l. 4. sup. de fide has. fisc.*

II. *Impp. Valerianus et Gallienus aa.* Quamvis incrementum conductioni factæ publici prædii videtur offerri, non tamen additamenti specie oportet fidem locationis infringi, præsertim cum tantum jam temporis ex contractu decessisse proponas.

Ut post venditionem factam a Rep. adjicere non licet, ita nec post locationem, præsertim, inquit, cum jam, etc. Nam et post certa tempora venditioni vel locationi fiscali adjicere non licet.

III. *Imp. Leo a. Erithrio pp.* Si quæ hæreditatis, vel legati, seu fideicommissi, aut donationis titulo domus, aut annonæ civiles, aut quælibet ædificia vel mancipia, ad jus inclytæ urbis, vel alterius cujuslibet civitatis pervenerant, sive pervenerint: super his licebit civitatibus venditionis pro suo commodo inire contractum, ut summa pretii exinde collata ad renovanda sive restauranda publica mœnia dispensata proficiat: indefessa vero cura prospicientes, ne quis adversus civitatum commoda quicquam moliri possit incommodi, sed sine ulla fraude, seu nundinatione, vel colludio, seu conniventia hujusmodi venditiones procedant: hoc in posterum observandum esse censemus, ut siquidem ad hanc inclytam urbem, domum, vel civiles annonas, aut alia quælibet ædificia vel mancipia pertinentia contigerit venundari, non aliter nisi imperiali auctoritate vendantur: in provinciis vero præsentibus omnibus, seu plurima parte tam curialium, quam honoratorum et possessorum civitatis, ad quam res prædictæ pertinent, propositis sacrosanctis scripturis, singulatim unumquemque eorum, qui convenerint, jubemus sententiam quam putent utilem patriæ suæ designare: ut ita demum

decreti recitatione in provinciali judicio interveniente, emptor competentem possit habere cautelam. Hos autem venditionum contractus, sive jam completi fuerint, sive postea ineundi fuerint, stabiles esse censemus.

Ut prædia, mancipia, panes civiles ad urbem Constantinopolitanam pertinentes non vendantur nisi auctoritate principis: ut ad alias civitates pertinentia, non nisi decreto curiæ insinuato præsidi provinciæ: Et ut decretum fiat propositis sacrosanctis Evangeliis quasi Deo teste: et pretium inde collectum operibus publicis proficiat.

Tit. XXXIII. De Debitoribus Civitatum.

I. *Imp. Antoninus a. Diodoro.* Non prius debitorem reipublicæ honorem in republica subire, quam id quod debere constiterit, conventus exsolverit, tam meis quam divorum principum constitutionibus declaratur.

Debitores civitatis antequam solverint, ad honores invitari non possunt. Hoc ita si depitores sint ex administratione vel pollicitatione, non si ex mutuo, *l. rescripto, §. debitores, et seq. ff. de mun.* Si igitur quis polliceatur Reip. ob honorem decernendum, tenetur ex pollicitatione, nec honorem suscipere potest antequam pollicitationi satisfecerit. Tenetur et qui pollicetur ob honorem decretum, quo casu nihil debuit quo tempore honorem cœpit.

II. *Imp. Constantinus a. Verino s.* Apud eos, quos superstites integris facultatibus esse pervideris, vel quorum hæredes incolumia retinent patrimonia, sortes reipublicæ perseverare debebunt: ita tamen ut annuas usuras suis quibuscunque temporibus exsolvant, cum simul et Reipublicæ utile sit retinere idoneos debitores, et ipsis commodum cumulum debiti minime nutriri. Et quia nefas est, obnoxiis corporibus alienatis, circumscribi civitates placuit, si quis debitor reipublicæ civitatis quippiam ex eo patrimonio, quod habuit cum pecuniam reipublicæ sumeret, donaverit vel distraxerit, vel qualibet in alium ratione contulerit: qualitate rei alienatæ perspecta, atque omnibus debitoris facultatibus consideratis, quas habuit, cum ei pecunia crederetur: pro rata ab eo, qui ex debitoris facultatibus aliquid detinet, ex sorte atque usuris postulari: itaque quoties minus idoneum deprehenditur ejus patrimonium, cujus nomen civitati alicui invenitur obnoxium: judex omni diligentia et solicitudine debebit inquirere, ad quos ex qualibet conditione transierint debitoris facultates: ut singuli æqua æstimatione habita, pro rata rerum quas possident, conveniantur: personalem actionem contra eum habituri debitorem, qui ipsis solventibus liberatur. Ab eo autem a quo constat fortunarum suarum partem maximam recessisse, etiam reliquam portionem, quæ apud eum resederit, transferri ad idoneum oportebit. Quod si quispiam debitor reipublicæ civitatis fisco nostro locum fecerit, emptores qui ex fisco nostro comparaverint, manifestum est secundum jus vetus et rescripta divorum constitutionesque nostras nullam debere molestiam sustinere. Quod si quis debitor non comparuerit, vel certa omnia sua ita consumpserit, ut nemo aliquam rem ex ejus bonis possideat: id debitum convenit ad dispendium reipublicæ pertinere, ideoque cura patris civitatis apud idoneos, vel dominos rusticorum prædiorum pecunia collocanda est. *pp. Kal. Feb. Volusiano et Anniano Coss.*

Primum hoc constituitur, ne idonei debitores civitatum inquietentur in sortes, quæ usuras pariunt quotannis. Solvent ultro si nolint cumulum debiti nutriri. Tum ut a debitore civitatis bonis quibusdam venditis, quæ tempore contractus habuit, pro rata emptor teneatur in sortem et in usuras, in reliquum debitor pro rata eorum quæ retinuit, maxima parte vendita, ut quod debitori restat in emptorem transferatur, atque ita ab eo solidum exigatur. Manifestum est emptorem non teneri hypothecaria, quia possessio ab eo non avocatur, et contractam fuisse hypothecam lex non dicit. Quod enim ait, *Obnoxiis corporibus*, μετωνυμία est, pro patrimonio ejus cujus nomen, ut paulo post loquitur, civitati obnoxium est. Manifestum est non teneri Pauliana, quia venditio non rescinditur. Sed actione personali tenetur, quasi

debitor in sortem et in usuras pro rata bonorum, quæ a debitore emit, ex hac lege, quam, nisi quid addidit Tribonianus, ante Constantinum obtinuisse arguet *l. ult. inf. quo quisque ord. conv.* Quod autem solverit, a debitore principali recipiet quasi empto nomine actione cessa, vel etiam sine cessione, utili suo nomine ad exemplum personalis, qua reus principalis Reip. tenetur, *l.* 1. *sup. de obl. et act.* Deinde lex duos ponit casus, quibus eversio facultatum debitoris Reip. periculo cedit, nisi quod salva est actio in patrem civitatis: unus est, si bona debitoris publicata sint, quæ res non perimeret hypothecam si contracta esset. At si nulla fuerit hypotheca contracta, bona ad fiscum transeunt sine onere æris alieni, et a fisco rursus ad emptorem. Dico, si publicata sint quoniam lex ait. *Fisco locum fecerit:* quæ verba ita accipi reperio in *l.* 5. *sup. de jur. fisc. l.* 3. *C. Th. de bon. pros.* Quod si ob cessationem solemnium functionum occupata sint et distracta etiamsi fuerit contracta hypotheca, perimetur, et fisci, vel ejus, qui a fisco emerit, potior erit causa quoniam antiquior in hypotheca bonorum fiscus censetur *l.* 1. *sup. si propt. pub. pens.* ac multo minus emptor tenebitur personali actione. Sed si debitoris Reipub. hæreditatem quasi vacantem fiscus vendiderit, emptor Reipubl. tenebitur *l.* 1. *sup. de hæred. vend.* nec ei proficiet constitutio Zenonis, quæ emptorem de propietate vel hypotheca interpellari vetat, non de statu, non de debito hæreditario. Alter est si debitor copiam sui non faciat, et bona mobilia, quæ habuit tempore contractus, nusquam appareant. Igitur apud rerum immobilium possessores et idoneos, non dissolutos vel luxuriosos, a patre civitatis pecunia collocari debet: alioquin ipse tenebitur. De patre civitatis scripsi satis in *l.* 3. *sup. de iis qui spons. mun. suscep.*

Tit. XXXIV. De Periculo nominatorum.

I. *Imp. Gordianus a. Severino.* Hi qui a te collegaque tuo magistratus creati sunt, etiamsi maxime fidejussores non exegistis, tamen si per id temporis, quo magistratus honor deponebatur, solvendo fuerint, periculo vos creationis non fecerunt obnoxios ex eo, quod casu aliquo patrimonium eorum mutilatum sit: cum cessationi suæ id debeant imputare, damnaque reipublicæ (si qua ob culpam eorum passa est) sarcire, qui cum nomine publico eos convenire potuissent, id facere supersederunt.

Duumviri solent sibi successores nominare, ex qua nominatione Reip. obligantur, si successores tempore depositæ administrationis, pari rationi faciendæ pares non sint, nec ab eis creationis tempore creatores satis exegerint, quod si tempore depositi honoris solvendo sint etiamsi ab eis creatores satis non exegerint, non tenentur, *l. ordine*, §. 1. *ff. ad municip.* Sed si forte postea lapsi sunt facultatibus damnum Reipub. præstabunt, quorum culpa tardius sunt ab eis rationes exactæ.

II. *Idem a Rufino.* Si successoris tui successor non idoneum loco suo magistratum denominaverit, administrationis ejus periculum ad tuam personam spectare nequaquam potest: etenim nominati successoris duntaxat quisque periculum suscipere compellitur, nec ad nominatoris nominatorem manus jure porrigi possunt.

Nominati successoris periculum nominatorem nominantis non tenet, ut si ego te nominavero, tu Titium Titii periculum me non tenet. Idem si ego pro te fidejussero, tu tibi successorem nominaveris. *l. libertus*, §. *pen. ff. ad municip.* Non si pater filio consenserit ad decurionatum, et filius sibi successorem nominaverit. Plus ergo tenetur pater quam fidejussor, plus est quam fidejussor, et quasi reus ipse *l.* 2. *ff. eod.* quod summe notandum.

Tit. XXXV. De Periculo eorum qui pro magistratibus intervenerunt.

I. *Imp. Antoninus a. Augustali.* Fidejussorem magistratuum in his, quæ ad reipublicæ administrationem pertinent, teneri, non in his, quæ ob culpam vel delictum eis pœnæ nomine irrogentur, tam mihi, quam divo Severo patri meo placuit.

Superior titulus est de nominatoribus magistratuum, hic de fidejussoribus: utrique Remp. salvam præstare ex magistratuum administratione debent, non etiam ex nominatione successorum ab eis facta honore deposito. Et rem, non pœnam vel multam, quæ extra rem accedat, ut si magistratus pecuniam Reip. intervertit, fidejussor ejus tenebitur in sortem, non in pœnam, si qua illi ob eam causam infligatur et hoc est quod ait hæc costitutio, quam significari puto in *l. fidejussor*, *ff. de fidejuss.* Patris aliam esse conditionem arbitror. Hic enim plus quam fidejussor vel nominator est, ut dixi *l.* 2. *sup. tit. prox.*

Tit. XXXVI. Quo quisque ordine conveniatur.

I. *Imp. Antoninus a. Luciano*. Et si duobus simul cura pecuniæ civitatis, non tamen separatis portionibus, mandetur, singuli non pro virili portione, sed in solidum reipublicæ obligantur. Cum autem de indemnitate civitatis ejus quæritur, prius ejus bona, qui administravit, ac mox (si satisfieri non poterit) collegæ conveniuntur. Vos tamen, qui hæredes unius ex curatoribus extitistis, damno, si quod post mortem ejus dolo vel culpa collegarum accessit, onerari non est rationis.

Plures sunt qui pro eo obligantur qui honorem vel munus aliquod publicum gessit, nominator, fidejussor, collega, pater. At quo ordine conveniantur videamus. Puto separanda esse munera a magistratibus. Duæ priores leges hujus tit. sunt de muneribus. Duæ posteriores de magistratibus. Si munus duobus injunctum sit separatis portionibus, hic ordo servatur fidejussor, nominator, collega *l. 2. inf. hoc tit. l. 3. sup. de con. fis. deb.* Si pro indiviso, hic, collega, fidejussor, nominator, *d. l. 2. l. adversus, sup. de mag. conu.* Collega, quia conreus hoc casu. Fidejussor, quia propius semper accedit ad reum quam nominator. In magistratibus ordinis ratio eadem est, sive duo creati sint magistratus divisis actibus administrationis, sive indivisis, pu'a, ut fidejussor primum excutiatur, tum nominator deinde collega, *l. 3. et 4. hoc tit. l. Imperator, ff. ad municip.* et notandum quod ait *l. 3. In magistratibus*, quasi idem non sit costitutum in muneribus. Nam magistratus non omnimodo sunt conrei. Nec enim si deposito honore ambo solvendo sint, in singulos est actio in solidum, sicut in eos quibus pro indiviso munus injunctum est, *l. si pupillus, ff. de adm. tut.* Sic et si unus ex eis solvendo non sit, ad collegam quasi conreum non venitur inexcusso inopi fidejussore ac nominatore, *d. l. Imperator.* Reum principalem qui munus vel honorem gessit, ante hos omnes esse conveniendum constat, ac proinde etiam patrem ejus, argumento eorum quæ diximus, *l. 2. de per. nom. et tit. præced.* Hæc est hujus quæstionis definitio. Adjicit hæc *l. 1.* uno ex curatoribus pecuniæ publicæ defuncto, hæredem ejus pro collega non teneri ex ea causa, quæ non habuit locum eo vivo. Et ita omnibus idoneis defunctis, dicerem inter hæredes periculum non esse commune in eo quod post mortem unius hæredis dolo vel culpa contigerit, *l. tutores, §. tutoribus, ff. de adm. tut.*

II. *Imp. Gordianus a. Valerio*. Quotiens duobus non separatim, sed pro indiviso munus injungitur, et ita ut unusquisque eorum periculo soliditatis videatur obstrictus: manus ad nominatorem prius quam utrique, qui id munus administraverunt, solemniter fuerint excussi, nulla ratione porrigi possunt. Si vero separatis portionibus ad munus nominati sunt: prius pro portione conveniantur, qui administraverint, item fidejussores eorum, si nec ab his quidem indemnitas fuerit servata: tunc demum creatorem, ac si ne his quidem sufficiat, novissime participem muneris conveniri debere præses non ignorat.

Duobus creatis curatoribus Reipub. vel duumviris pro indiviso, id agitur tacite ut vice mutua obligentur in solidum: et male in *l. seq.* additum est quibusdam Codicibus, *hoc expresso*, et in hac scriptum, *soliditatis*, cum ex vet. sit legendum, *sodalitatis*, id est collegii · cetera exposuimus *l. 1.*

III. *Imppp. Carus, Carinus, et Numerianus aaa. Theodosio*. Si ita duumviri creati estis, ut mutuo periculo teneamini, in dubium non venit, vicariis damnis vos esse obstrictos, cum in magistratibus prius nominatores conveniendos esse, hoc quod in persona vestra custodiri desideratis, constitutum, est.

Certum est Duumvirorum creatorum pro indiviso commune esse periculum. At non ante ex facto alterius alter convenitur, quam creatores excussi fuerint. Hoc enim in magistratibus constitutum est: qui idem ordo non servatur in muneribus. *Cum*, pro *quamvis l. 60. Cod. Th. de appellat.*

IV. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Dioni*. Cum te et collegam tuum magistratus vestri tempore publicum fœnus collocasse proponas, nec potuisse debitum a quibusdam reipublicæ restitui, cum paratus sis pro te id, quod solus gessisti, reipublicæ satisfacere, consequens est rempublicam, si separati actus vestri contractus fuerint, successores collegæ tui, vel rerum ejus possessores prius ob personam

ejus congredi : et si solida indemnitas reipublicæ servata non fuerit, nominatores ejus interpellare, ac postremo loco, si quid ex nomine tui collegæ defuerit, ob culpæ nexum te interpellare : priores enim nominatores veluti fidejussores placuit obstringi.

Ait *si separati*. Dati quidem sunt pro indiviso, sed diviserunt inter se administrationem, quæ res vice mutua periculo non liberat. Ceterum idem ordo servatur, qui servaretur, si separata initio fuisset administratio. Ait, *Ob culpæ*. Sic in *l. Imperator, ff. ad municip.* eademque ratio est in muneribus, veluti in tutelis, *l.* 1. §. *usque adeo, de tut. et rat. dist.* in quo placet quod Hugolinus scripsit, negationem superesse illo loco. *Si non contutor, l.* 6. *sup. arb. tut.*

Tit. XXXVII. Ne quis liber invitus actum gerere cogatur.

I. *Imp. Alexander a. Urbico.* Si ut proponis decreto ordinis ad libertatem ductus es, non debere te invitum actum reipublicæ administrare, curator reipublicæ non ignorat : præsertim cum servi hujusmodi officia administrare debeant.

Ut privati servos actores habent, ita Resp. præpositos pecuniis dandis et suscipiendis, stipulationibus contrahendis, rationibus dominii tractandis, qui sunt sub dispositione curatorum Reip. vel Kalendarii vel patris civitatis *l.* 1. *inf. de solut. et lib. deb. civ.* Liberis actoribus non utuntur, et ideo plerique ad actum gerendum se venire patiuntur, *l.* 6. §. *irritum, ff. de inj. rup.* atque ita capite minuuntur. Sola tamen actus gesti ratio caput non minuit, *l. liberos, sup. de lib. cav.*

II. *Imppp. Diocletianus et Maximianus aa. Tiberio.* Si cum ingenuus esses ad actum gerendum a republica compelleris : auxilium præsidis et juris præsidia, prout usus exigebat, implorare potuisti.

Potest liber sua sponte Reip. actum gerere, non invitus, quia servile officium id est.

Tit. XXXVIII. Sumptus injuncti muneris ad omnes collegas pertinere.

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Dioscoro.* Cum ad munus exhibendarum angariarum cum aliis creatus, a consortibus muneris sollicitudine deserta solum te functum esse proponas : sumptuum detrimenta, si qua acciderint, collatione eorum, quos munus oportuerat participare, provisione præsidis dividentur. Quod si et a te obsequium derelictum esse cognoverit: quid censuræ publicæ congruit, non ignoret.

Pluribus curatoribus creatis ad cogendas angarias, si unus coegerit, alii cessarint, cessatores sumptus in eam rem factos agnoscent pro rata. *Si qua*, inquit, *acciderint*. Nam plerumque solet esse sine sumptu, ut diximus in *l.* 1. *sup. quemad. civ. mun. ind.* Si omnes cessarint, præsidis provinciæ coercitio est.

Tit. XXXIX. De iis qui ex officio quod administraverunt conveniuntur.

I. *Imp. Antoninus a. Octavio.* Fœnoris reipublicæ, quod non tua culpa perditum esse apparuerit, sufficit sortis damnum, non etiam usurarum ejus sustinere.

Qui ex contractu pro debitore Reip. obligatur, veluti fidejussor, et in sortem tenetur et in usuras, *l.* 2. §. *ult. ff. de adm. rer. ad civ. pert.* Qui ex officio quod administravit, ut puta Duumvir vel pater civitatis, qui non satis caute pecuniam publicam fœnori occupavit, in sortem tantum non in usuras. Pro pecunia quam ipse habet etiam in usuras. Pro alio in sortem tantum, si nulla ejus fraus vel culpa lata arguatur, *l. ult. in prin. ff. eod. l. Lucius*, §. *Paulus, ff. ad municip. l. cum quidam*, §. *pen. ff. de usuris.*

Tit. XL. De Solutionibus et liberationibus debitorum Civitatum.

Liberationis verbum ad obligationem refertur. Solutionis ad obligationem, vel ad nummos. Si ad obligationem, æque patet ac liberationis, *l. solutionis, ff. de solut.* cui ex inscriptione conjungenda est *l. liberationis, ff. de verb. sign.* In hoc tit. et in generali de solutionibus et liberationibus, specialiter refertur ad nummos, et ob id numeratio dicitur frequenter, vel ad aliam rem debitam. Sic et liberatio specialiter ad eam, quæ ex solutione debitori contingit, vel non. Ergo de solutionibus et liberationi-

bus, id est; de solutionibus ejus quod debetur, et liberationibus quæ ex eis debitori naturaliter contingunt Interea tamen in titulo generali de aliis quibusdam agitur, quæ specie et jure solutionis censentur, veluti confusione et compensatione.

I. *Imp. Alexander a. Quatuorviris et* decurionibus Fabretanorum. Cautiones servorum publicorum ita demum firmam securitatem debitoribus præstant, si curatorum adsignantium vel eorum, quibus exigendi jus est, auctoritate subnixæ sunt. Cum autem is qui exsolvisse dicitur, solam scripturam actoris suscipientis pecuniam promat: ea tantum defensio consuevit admitti, si quod exsolutum est, reipublicæ rationi profecisse doceatur. Sane curator vester, si fraude servi constiterit effectum, ut interciperentur a curatore illatæ a debitoribus quantitates: de peculio ejus, quod eo modo deest, restituet.

Scripta est ad Quatuorviros, id est, magistratus Reipublicæ Fabretenorum, ut in veteri quadam inscriptione Hispaniæ, *Quatuorviris et decurionibus Saborensium*: et ideo paulo post ait, *Curator vester*, id est, curator Reip. Cavetur autem ea, ut apochæ actorum Reip. securitatem debitoribus non præstent, nisi factæ sint auctore et apochis adsignante curatore Reip. vel Kalendarii, vel nisi probetur pecuniam versam in rem civitatis. Teneri curatorem Reip. de peculio, si fraude actoris pecunia a debitore civitatis soluta, intercepta, nec in rem civitatis conversa fuerit.

Tit. XLI. De Spectaculis et scænicis et lenonibus.

I. *Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aaa. ad Hesperium Proc. Africæ.* Non invidemus, sed potius cohortamur amplectenda felicis populi studia, gymnici ut agonis spectacula reformentur. Verumtamen cum primates viri populi studiis ac voluptatibus grati esse cupiant, promptius permittimus, ut integra voluptas sit, quæ volentium celebratur impensis. *Dat. VI. Id. Mar. Trev. Valente V. et Valentiniano aa. Coss.*

Cum vetitum paulo ante fuisset gymnicum certamen, id edere volentibus sua sponte populi recreandi causa, hæc lex permisit. Volentibus, inquam, non invitis, *l. qui dolo*, §. 1. *ff. ad leg. Jul. de vi publ.* Ait autem populi studia, ut Cassiodorus: Studia sua populus in circo et in theatro habet pro parte quam diligit, et Svetonius in Caligula: Infensus turbæ faventi adversus studium suum.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. ad Valerianum p. v.* Quisquis equos quos vel serenitas nostra, vel ordinarii consules tribuunt voluptatibus, ad commodum compendiumque privatum abduxerit: unius libræ auri condemnatione multetur. *Dat. VIII. Kal. Mai. Trev. Eucherio et Syagrio Coss.*

Eum qui equos circenses in suos usus converterit, unius libræ auri condemnatione multari.

III. *Iidem aaa. ad Valerianum p. v.* Eos qui agitandi munus exercent, illustris auctoritas tua nullis propter Circense certamen affici noverit oportere suppliciis. *Dat. VIII. Kal. Mai. Trev. Eucherio et Syagrio Coss.*

In agitatores præf. urbi coercitionem non habere, nisi si quid circa equestre certamen deliquerint. Hæc est Græcorum interpretatio.

IV. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino pp.* Si qua publicis porticibus vel in his civitatum locis, in quibus nostræ solent imagines consecrari, pictura pantomimum veste humili, et rugosis sinibus agitatorem, aut vilem offerat histrionem, illico revellatur, neque unquam posthac liceat in loco honesto inhonestas adnotare personas: in aditu vero circi vel in theatri prosceniis, ut collocentur, non vetamus. *Dat. III. Kal. Jul. Heracleæ Arcadio a. III. et Honorio a. II. Coss.*

Scænici a Græcis appellantur thymelici, veluti mimi, histriones, ludiones. Hos constat esse famosos, et tribu moveri: specialiter thymelici dicuntur cantores, qui modos faciebant et saltationes, Hi non sunt famosi, et hos videntur intellexisse Græci *l. 4. ff. de his qui not. inf.* qui ita vertunt. ἐκ

ἔστι δὲ παιδικὴ τέχνη οὐδὲ ἀτιμοποιὸς ἡ τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν λεγόντων ἐν τοῖς ὀλυμπίοις τὰ ἐνθύρια καὶ τῶν ἐν ξυστῷ ἀγωνιζομένων His lex illa adjungit agitatores, quos tamen hæc lex famosos, et inhonestos facit: quod vix aut nè vix quidem scio uti sine pugnantiæ confessione explicari possit: et ideo hac lege præcipitur ne scænicorum et agitatorum imagines honesto loco ponantur, quo principum collocari solent.

V. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio pp.* Nemo judicum ex quacunque civitate in aliud oppidum vel ex provinciæ solo equos curules, aurigas, bestias, histriones, cives tentet traducere: ne dum popularibus plausibus intemperanter serviunt, et publicarum rerum statum fatigent, et festivitatem impediant in cunctis oppidis celebrandam: ita ut si quis hanc violaverit jussionem, pœna teneatur ea quæ legum violatores persequitur. *Dat. VIII. Id. Aug. cp. Honorio VIII. et Theodosio III. aa. Coss.*

Ne præsides ex una civitate in aliam, vel ex una provincia in aliam equos circenses, agitatores, histriones, feras traducant, et ut suæ civitatis sive provinciæ voluptatibus quique deserviant: et huic præcepto apponit sacrilegii pœnam.

VI. *Imppp. Theodosius et Valentinianus aa. Florentio pp.* Lenones patres et dominos, qui suis filiabus vel ancillis peccandi necessitem imponunt, nec jure frui dominii, nec tanti criminis patimur libertate gaudere. Igitur tali placet eos indignatione subduci, ne potestatis jure frui valeant, neve quid eis ita possit acquiri: sed ancillis filiabusque (si velint) conductisve pro paupertate personis, quas sors damnavit humilior, episcoporum liceat, judicum etiam, defensorumque implorato suffragio, omni miseriarum necessitate absolvi: ita ut si insistendum eis lenones esse crediderint, vel peccandi ingerant necessitatem invitis, amittant non solum eam, quam habuerint potestatem, sed proscripti pœnæ mancipentur exilii, metallis addicendi publicis: quæ minor pœna est, quam si præcepto lenonis cogatur quispiam coitionis sordes ferre, quas noli. *Dat. XI. Kal. Mai. Felice et Tauro Coss.*

Pater qui filiam prostituit, patriam potestatem amittit, dominus dominium, creditor pignus, redemptor pretium redemptionis, venditor manus injectionem, et pater dominusve, qui invitam detinuerit in prostibulo, in metallum damnatur. Solvuntur prostitutæ et liberantur lenonum obsidione interventu episcoporum, et judicum, et defensorum plebis, itemque mercede conducti ministri earum, veluti aquarioli. Sequitur septimæ constitutionis, quæ hoc titulo desideratur, summa ex LX. *βασιλικῶν* tit. 38.

VII. Μηδεὶς πορνοβοσκείτω τοῦ λοιποῦ, μηδὲ πόρος ἐντεῦθεν ταῖς λαργιτίοσιν εἰσαγέσθω, μήτε οὖν δούλην ἢ ἐλευθέραν προϊστάτω τίς· ἐπεὶ εὐτελὴς μὲν ὢν ὁ τοῦτο ποιῶν πρὸς τῷ τιμωρηθῆναι, καὶ μεταλλίζεται ἢ ὑπερόριος ἐξορίζεται· στρατείαν δὲ ἔχων ἢ ἐπιτήδευμα σεμνὸν, ἀπολλύτω καὶ αὐτὴν σὺν τῇ οὐσίᾳ· ὡσαύτως καὶ οἱ θυμελικοὶ τούτων ἀπεχέσθωσαν· εἰ δὲ δοῦλον εἴη τὸ προσαχθὲν, παρὰ παντὸς ἐκδικείσθω προῖκα, εἴ τε ἀνὴρ, εἴτε γυνὴ, εἴτε κληρικὸς, ἢ μοναχὸς τοῦτο ἐκδικεῖ· ταῦτα δὲ φυλαττέτωσαν οἱ ἄρχοντες οἱ μείζοντες καὶ οἱ ἥττονες, καὶ αἱ τάξεις αὐτῶν ποινὴν ὑφορώμεναι, καὶ εἰς τὸ σῶμα καὶ εἴκοσι λιτρῶν.

Interpretatio Latina.

Ne quis deinceps lenocinium exerceat, et nullus reditus inde largitionibus inferatur, nullus ancillam, ingenuamve prostituat: alioquin humilior qui id fecerit coercitus metalli et exilii pœna damnabitur: honestior bona et militiam ac dignitatem amittet. His quoque abstineant thymelici: Quod si ancilla prostituta sit, ut gratuito vindicetur ab omnibus viris aut feminis, clericis aut monachis. Et uti hæc observent magistratus tam minores quam majores, et officia eorum corporis, et XX. librarum imminente pœna.

Tollit ergo hæc constitutio prostibula, et lenocinia, ut *Nov.* 14. Prostitutarum ancillarum ab hac injuria vindicationem et liberationem publicam facit, sicut liberorum venditorum, *l. ult. sup. de pat. qui fil. distr.* dum ne, ac si ab hostibus redemptæ, pro pretio pignori teneantur, sed solvantur statim, ac ne scænico quidem vel arenario hanc mulierum

productionem licere concedit. Vectigal lenonum et meretricum tollit: quod et Alexander auctore Lampridio sacris largitionibus inferri vetuit, sed sumptibus publicis deputavit. Caligula exegit Svetonio auctore.

Tit. XLII. De Expensis publicorum ludorum.

I. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Marcello.* Cum præsidem provinciæ impensas, quæ in certaminis editione erogabantur, ad refectionem murorum transtulisse dicas, et quod salubriter derivatum est, non revocabitur: et solemne certaminis spectaculum post restitutam murorum fabricam juxta veteris consuetudinis legem celebrabitur. Ita enim et tutelæ civitatis instructo murorum præsidio providebitur, et instaurandi agonis voluptas confirmatis his, quæ ad securitatis cautionem spectant, insecuti temporis circuitione repræsentabitur.

Licere præsidi provinciæ ludorum expensas in murorum maxime necessariam refectionem conferre, ita tamen, ut post eorum refectionem rursus ludi populi voluptatibus exhibeantur.

Tit. XLIII. De Aquæductu.

I. *Imp. Constantinus a. ad Maximil. com. s. l.* Aquarum possessores, per quorum fines formarum meatus transeunt, ab extraordinariis oneribus volumus esse immunes, ut eorum opera aquarum ductus sordibus completi mundentur, nec ad aliud superindictæ rei onus iisdem possessoribus attinendis, ne circa res alias occupati, repurgium formarum facere non occurrant. Quod si neglexerint, amissione possessionum multabuntur: nam fiscus prædium ejus obtinebit, cujus negligentia perniciem formæ congesserit. Præterea scire eos oportet, per quorum prædia aquæductus commeat, ut dextra lævaque de ipsis formis quindecim pedibus intermissis arbores habeant, observante officio judicis, ut si quo tempore pullulaverint, excidantur, ne earum radices fabricam formæ corrumpant. *Dat. XV. Kal. Jun. Gallicano et Symmacho Coss.*

Ut possessor per cujus prædium cloaca ducitur, cloacarium pensitat cloacæ purgandæ causa, ita et is per cujus prædium transit publicus aquæductus, vectigal præstat formarum aquæ abluendarum causa, *l. in venditione, ff. de act. empt.* et in libris Magonis et Vegojæ, *Aquarum*, inquiunt, *ductus per medias possessiones diriguntur, quæ a possessoribus ipsis vice temporum repurgantur, propter quod levia tributa persolvunt.* Adjicit hæc Constitutio, eos excusari a ceteris oneribus superindictitiis vel extraordinariis, et confiscari prædia per quæ aquæductus transit, si in eo repurgando cessarint possessores, et ut noxiæ arbores cura officialium judicis, quæ inferunt fabricarum ruinas, radicitus amputentur, nec circum aquæductus aliter habeantur, quam dextra lævaque intermissis pedibus xv. qua de re factum S. C. Ælio Tuberone et Fabio Maximo Coss. Julius Frontinus libro de aquæductibus refert.

II. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Pancratio p. v.* Si quis de cetero vetiti furoris audacia florentissimæ urbis commoda voluerit mutilare, aquam ad suum fundum ex aquæductu publico derivando: sciat eundem fundum fiscalis tituli proscriptione signatum privatis rebus nostris aggregandum. *Dat. VIII. * cp. Timasio et Promoto Coss.*

Confiscari fundum in quem dominus aquam derivarit ex aquæductu publico sine permissu principis.

III. *Iidem aaa. Albino p. v. Rom.* Eos qui aquæ copiam vel olim, vel nunc per nostra indulta meruerunt, usum aut ex castellis, aut ex ipsis formis jubemus elicere: neque earum fistularum, quas matrices vocant, cursum ac soliditatem attentare, vel ab ipso aquæductu trahere. Quod si quis aliter fecerit, non solum id quod prius jure beneficii fuerat consecutus, amittat, verum pro conditione quoque personæ severissima pœna plectetur. *Dat. V. Kal. Sept. Rom. Timasio et Promoto Coss.*

Aquam beneficio principis datam privatis duci debere ex castellis, vel ex ipsis formis, non ex fistulis matricibus, ex quibus aliæ succrescunt, vel ipso aquæductu. Rivos et fistulas usu deteri et lacerari, ut S. C. comprehensum fuisse idem Frontinus refert. Formas vocat conceptacula quælibet,

quibus distinguitur aquæductus, Græci hoc loco vocant δοχεῖα.

IV. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Asterio Com. or.* Usum aquæ veterem longoque dominio constitutum singulis civibus manere censemus, nec ulla novatione turbari. Ita tamen ut quantitatem singuli, quam veteri licentia percipiunt, more usque in præsentem diem perdurante percipiant: mansura pœna in eos, qui ad irrigationes agrorum vel hortorum delicias furtivis aquarum meatibus abutuntur. *Dat. Kal. Nov. Cæsario et Attico Coss.*

Lex ait, *licentia.* Loquitur ergo de iis quibus aquæ publicæ usum jamdiu princeps concessit, et ne ejus modo fraudentur sancit, confirmans usurpatorum pœnam definitam *l. 2. sup.*

V. *Impp. Theodosius et Valentinianus Cyro pp.* Si quis per divinam liberalitatem meruerit jus aquæ, non viris clarissimis rectoribus provinciarum, sed tuæ præcellentissimæ sedi cœlestes apices intimare debebit: condemnatione contra illum, qui preces moderatoribus insinuare conatur, quinquaginta librarum auri, et contra universos administratores, qui rescriptum per subreptionem elicitum suscipere moliuntur, proponenda: apparitoribus nihilominus eorundem virorum clarissimorum provinciæ moderatorum animadversionibus per vigorem tui culminis subjugandis: et amplissima tua sede dispositura, quid in publicis thermis, quid in nymphæis pro abundantia civium conveniat deputari, quid his personis, quibus nostra serenitas indulsit, ex aqua superflua debeat impertiri.

Ut qui impetravit jus aquæ, rescriptum insinuet præf. prætorio, non præsidibus: ut præf. prætorio disponat quid thermis publicis, quid nymphæis, quid privatis beneficio Principis ex aqua largiendum sit. Nymphæa sunt ædes publicæ quibus nuptias celebrant, qui ædibus carent ad choreas capacibus, ut Zonaras explicat in Leone magno. Inde νυμφικὰ λουτρὰ, ut Sudas interpretatur, τὰ εἰς γάμους ἐκ τῆς ἀγορᾶς ἀπὸ κρήνης λαμβανόμενα. Græci Nymphæa vocant Hydria, et in hanc et in sequentem legem, et Socrates lib. 4. cap. 8. quæ refert in oraculo quodam chorearum nomine fuisse designata.

VI. *Iidem aa. Cyro pp.* Omnis servitus aquarum aquæductus Hadriani sive domorum, sive possessionum, sive suburbanorum, sive balneorum, vel per divinos affatus intimatos in quolibet judicio, vel per usurpationem impertitos, penitus exprobretur: maluimus etenim prædictum aquæductum nostri palatii publicarum thermarum ac nymphæorum commoditatibus inservire. Et decernimus hanc dispositionem modis omnibus in posterum servari: nemini licentia tribuenda ab eodem aquæductu precibus oblatis usum aquæ petere, vel eum audere perforare: scientibus his, qui qualibet ratione putaverint ad hujusmodi molimen accedere, vel officio (si ausum fuerit instruere) vel minus instructis precibus parere, centena pondo auri multæ nomine fiscalibus rationibus se esse illaturos. Super his sancimus sulcum publicarum aquarum nullis intra decem pedes arboribus coartari, sed ex utroque latere decempedale spatium integrum illibatumque servari. Præterea de plumbeis fistulis ducentibus ad thermas, quæ Achillis nuncupantur, quas providentia tuæ magnificentiæ factas fuisse cognovimus, eandem formam servari censemus: etenim memoratas fistulas thermis tantum et nymphæis, quibus eminentia tua deputaverit, volumus inservire: facultate præbenda tuæ sublimitatis apparitoribus circumeundi sine formidine domus, suburbana, balnea ad requirendum, ne qua deceptio, vel suppressio, vel insidiæ contra publicam utilitatem a quoquam penitus attententur.

Pertinet hæc lex ad urbem Constantinopolitanam. Scripta enim est ad Cyrum præfectum prætorio Orientis cujus cura Theodosius protulit pomœrium Constantinopoleos, auctore Zonara. Præfectum urbi appellant quidam male, cum epigrammata vocent ὕπαρχον ἑῴης, id est, Præfectum prætorio Orientis sub nomine Constantini, quasi hic Cyrus sit novus conditor Constantinopoleos.

Θεοδόσιος τόδε τεῖχος ἄναξ, καὶ ὕπαρχος ἑῴας Κωνσταντῖνος ἔτευξαν ἐν ἤμασι ἑξήκοντα.

Fuit igitur in hac urbe aquæductus quidam Adriani, de quo præcipua hæc Theodosius sancit, ut ne is serviat privatorum usibus, ne ex rescripto quidem principis, sed palatio et thermis nymphæisque publicis, et ut circa eum aquæductum arboribus x. pedes utraque ex parte vacui relinquantur: idemque constituit de fistulis ducentibus ad Achillis thermas, ut thermis tantum nymphæisque publicis serviant. De aquæductu Adriani locus hic est singularis, atque adeo notandus. De thermis Achillis ita Georgius Cedrinus: ἐγγὺς δὲ τοῦ καλουμένου στρατηγίου, Αἴαντος τε καὶ Ἀχιλλέως βωμὸν ἀνέθηκεν· ἔνθα καὶ νῦν τὸ τοῦ Ἀχιλλέως χρηματίζει λουτρόν. Socrates item publici non thermarum nomine: Ait, *molimen*, sic emendavi ex vet. cum vulgo perperam legeretur, *emolumentum*.

Vel officio) Si officialis ejusmodi preces instruxerit, *l. 2. sup. de pet. bon. sub.*

VII. *Iidem aa. Eutychiano pp.* Ad reparationem aquæductus hujus almæ urbis omnia vectigalia, quæ colligi possunt ex universis scalis hujus inclytæ urbis, et ex operariis, qui Cyziceni dicuntur, ad refectionem ejusdem aquæductus procedere: illo videlicet observando, ut nemo eorum qui jus aquæ possident, quamcunque descriptionem sustineant: nam exsecrabile videtur domos hujus almæ urbis aquam habere venalem.

Antea legebatur, *ex universis ca'culis*: emendavi, *ex universis scalis*, tam ex veteri scriptura, quam ex Græcorum metaphrasi. Verba ipsa proponam, εἰς ἀνανέωσιν τοῦ ἀγωγοῦ τὰ παρεχόμενα εἰς τὰς σκάλας ἀναλισκέσθω. Scalæ sunt trajectus maritimi, qualis in regione sexta scala Sycæna, quæ πέρασμα Justinianarum dicitur in *Nov.* 69. quod confirmat Stephan. iis verbis: Συκαὶ πόλις ἀντικρὺ τῆς νέας Ῥώμης, ἡ καθ' ἡμᾶς Ἰουστινιανὰ προσαγορευθεῖσα. Quamobrem Gyllio assentior ad finem orationis primæ περὶ Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων (*de Operibus Justiniani*) legenti *Justinianis* pro *Jucundianis*, Gyllio viro animi, vigilantiæ, industriæ incredibilis, quem non ita dudum suo ordine functum lugeant, lugeant Helvii, quo vix unquam parem edituri sunt. Cedrinus Sycarum appellationem sumptam scribit ἐκ τῶν συκοφόρων δένδρων. In quinta regione fuit scala Chalcedonensis, in quarta scala Timasi, ut antiqua descriptio urbis Constantinopolitanæ docet. Græce dicuntur σκάλαι. Protensæ erant in mare trajiciendi causa usque ad navigia. Nautæ in eam rem certi singulis scalis destinati erant: et quicquid nummorum redibat inde, nescio an antea ad principem pertinuerit, id hæc lex deputat aquæductui reparando et reficiendo. Adjicit de operariis Cyzicenis, ut etiam quod ii publico vectigal pendunt, aquæductui deputetur: meminit œcorum Cyzicenorum Vitruvius VI. Et ut cives, qui jus aquæ habent, eo utantur gratuito, nec quicquam ad reparationem aquæductus conferant, ne videantur in urbe aquam emisse, potius quam beneficio principis emeruisse.

VIII. *Imp. Zeno a. ad Amantium p. v.* Hac lege sancimus, ut si quis amplissimam præfecturam gubernans, aurum aquæductui deputatum ad alterum quodlibet opus non aquæductibus vel aquæ publicæ competens exstruendum, vel curandum putaverit convertendum, de suis facultatibus eandem summam aquæductus titulo repensare cogatur: separatus vero arcarius aurum aquæductus suscipiat gloriosissimorum consulum liberalitate vel ex aliis titulis ad aquas publicas pertinentibus collectum, vel postea colligendum.

Scripta est ad Amantium P. V. ad quem constitutio περὶ καινοτομιῶν, vel de servitutibus, et *l. ne cui, C. de loc.* Ut aurum aquæductui deputatum et formis præf. urbi ad alios usus minime convertat, utque id specialis arcarius suscipiat, sive ex liberalitate principum proficiscatur, de qua *l. 2. et 3. inf. de consulib.* sive aliunde. Pro, *repensare*, quidam Codices habent *repræsentare*.

IX. *Idem a. Sporatio.* Diligenter investigari decernimus, qui publici ab initio fontes, vel cum essent ab initio privati, postquam publice usum præbuerunt, ad privatorum usum conversi sunt, sive sacris apicibus per surreptionem impetratis, ac multo amplius si auctoritate illicita nec appetito colore sacri oraculi hujusmodi aliquid pertentatum fuisse dignoscitur: ut jus suum regiæ civitati restituatur, et quod publicum fuit aliquando, minime sit privatum, sed ad communes usus recurrat: sacris oraculis vel pragmaticis sanctionibus adversus commoditatem urbis quibusdam im-

pertitis, jure cassandis, nec longi temporis præscriptione ad circumscribenda civitatis jura profutura.

Ut qui publici, fuere fontes ab initio, vel cum fuissent initio privati, postea publici, deinde rescripto principis vel usurpatione privati facti sunt, ad jus publicum redeant, nec quicquam valeant rescripta vel pragmatici contra publicam utilitatem, ut in *l. 2. sup. de nau. non exc. l. 2. sup. de can. fru. urb. Romæ*. Nec obstat *l. 4. sup.* quæ de usu sive jure aquæ publicæ loquitur, non de fontibus privato juri omnino vindicatis. Sed neque contra jus publicum quicquam valet præscriptio longi temporis, *l. 5. sup. de oper. publ.* sicut nec contra jus privatum principis, *l. usus, inf. de fun. rei priv. Nov.* 30. quod interpres Juliani latius quam oporteat, accepit de omni jure fiscali.

X. *Idem a. Pontio.* Decernimus ne quid a quacunque persona quamlibet dignitatem prætendat contra minuscularios aquæductus vel fontes publicos, qui ad aquæductus confluunt, pertentetur. Sed et si quis clam vel palam auctoritate confisus de iisdem paragogiis vel fontibus aquam traduxerit, vel clandestinis insidiis forte subripuerit, publicis aquæductibus eam restituere compellatur. Hoc etiam præcipimus, ne in posterum a quolibet juxta eosdem aquæductus plantari qualescunque arbores possint, ne ex stirpibus labefactentur parietes aquæductuum, quod et antiquis constitutionibus interdictum esse dignoscitur: scientibus universis, quod in posterum super hujusmodi commissis suburbanum, vel prædium vel balneum, vel aquæ mola, vel hortus, ad cujus usum aqua publica fuerit derivata, vel si quid ex his juxta aquæductum positum ad eum pertinet, qui plantavit arbores aquæductibus noxias, ad quemcumque pertineat locum, vel hominem, vel domum: proscriptionis titulo subjacebit, et fisci viribus vindicabitur: nulli super hujusmodi pœna nec per sacros apices venia tribuenda. Universos autem aquarios vel aquarum custodes, quos hydrophylacas nominant, qui omnium aquæductuum hujus regiæ urbis custodiæ deputati sunt, singulis manibus eorum felici nomine pietatis nostræ impresso signari decernimus, ut hujusmodi adnotatione manifesti sint omnibus, nec a procuratoribus domorum, vel quolibet alio ad usus alios avellantur, vel angariarum, vel operarum nomine teneantur: quod si quem ex iisdem aquariis mori contigerit, eum nihilominus, qui in locum defuncti subrogatur, signo eodem notari præcipimus: ut militiæ quodammodo sociati, excubiis aquæ custodiendæ incessanter inhæreant, nec muneribus aliis occupentur.

Pro, *quacunque dignitate prædita*, emendavi, *quamcunque dignitatem prætendat*, ex vet. Pro *muscularios,* Alciati mendo, restitui vetus verbum, *minuscularios*, id est, tenuiores et minutos aquæductus, ut in *l. 1. sup. de defen. civit. l. 3. C. Th. de ind. deb.* Augustinus VII. de civitate Dei cap. 4. *Tanquam minuscularios vectigalium conductores*. Et hos quidem minusculos aquæductus paulo post paragogos vocat, voce satis nota. Constituit autem ut ne quis ex eis vel ex fontibus publicis aquam usurpet, neve circa eos arbores plantet, nisi scilicet intermisso legitimo spatio, de quo *l. 1. et 6.* alioquin publicari suburbanum in quem aquam derivarit, et in quo secundum aquæductum arbores plantarit, vel prædium, vel balneum, vel aquæ molam ὑδρομύλιον, vel hortum. Ut balnea, ita aquæ molæ aliæ erant publicæ, aliæ privatæ, *l. 4. C. Th. de can. frum. urb. Rom.* Cassiodorus III. *Dicitur commodi cura privati aquam formarum, quam summo deceret studio communiri, ad aquæ molas exercendas vel hortos irrigandos fuisse derivatam*. Postrema pars constitutionis est de aquariis, ut manu signetur nomine principis, quo de more diximus in *l. 3. sup. de fabricens.* et aliis muneribus non occupentur.

XI. *Imp. Anastasius a. Servio pp.* Divinam dispositionem ab inclitæ recordationis principe Theodosio, super his qui aquam sibi de publicis aquæductibus seu fontibus præberi desiderant, promulgatam hac etiam lege in sua firmitate durare sancimus, quatenus nemo vel in hac sacratissima civitate, vel in provinciis sine divinis apicibus de sacro epistolarum scrinio more solito edendis, et judicio tuæ celsitudinis, vel aliis quorum interest, intimatis vel intimandis, aquam de publico aquæductu seu fonte trahere permittatur: his, quicunque nostra

jussa violaverint seu violare concesserint, denarum librarum auri condemnatione, aliaque gravissima indignatione feriendis.

Confirmat priorem partem *l.* 5. Pœnam mutat.

Tit. XLIV. De Gladiatoribus penitus tollendis.

I. *Imp. Constantinus a. Maximo pp.* Cruenta spectacula in otio civili et domestica quiete non placent: quapropter omnino gladiatores esse prohibemus. *pp. Beryto Kal. Oct. Paulino et Juliano Coss.*

Cruenta spectacula dicit, quæ Ammia. Marcel. XIV. cruenta ludicra, hominum inter se commistiones. Hæc merito tolluntur hac lege, de qua Sozomeus libr. 1. *τότε πρῶτον ἡ τῶν μονομαχῶν ἐκωλύθη θέα.* Monomachos gladiatores vocat, contumeliosum nomen, *l.* 5. *in princ. ff de lib et post.* et detestandum, *l.* 2. *C. Th. de gladiat.* quam immanitatem sustulisse Honorium Theodoritus, et Nicephorus auctores sunt, monachi cujusdam nece permotum monomachis infesti, quem Telemachum vocant, corrupte otho, Dirimachium.

Tit. XLV. De Venatione ferarum.

I. *Impp. Honorius, et Theod. aa. Mauriano com. domesticorum, et vices agen. mag. mil.* Occidendorum leonum cunctis facimus potestatem, neque aliquam sinimus quemquam calumniam formidare: bestias autem, quæ ad comitatum ab omnibus limitum ducibus transmittuntur, non plus quam septem diebus intra sigulas civitates retineri præcipimus, violatoribus eorum quinas libras auri fisci viribus illaturis. *Dat. XIII. Kal. Iun. Constantio, et Constante vv. cc. Coss.*

Superior titulus est de gladiatoribus. Hic videtur fuisse de ferarum confectoribus, quos vocant *κυνηγούς*, quales sunt, qui damnantur ad bestias: quanquam hæc lex ad eos non pertineat: quæ passim occidendorum leonum omnibus facultatem concedit, non in arena modo: et de feris adjicit, quæ a ducibus limitum ad comitatum transmittuntur, ut non plus quam 7. diebus in singulis civitatibus retineantur: quod corrupte in Eustathii lib. de temporib. refertur quasi traditum libro primo.

TIT. XLVI. De Majuma.

I. *Impp. Arcadius, et Honorius aa. Cæsario pp.* Clementiæ nostræ placuit, ut majumæ provincialibus lætitia reddatur: ita tamen ut servetur honestas, et verecundia castis moribus perserveret. *Dat. VII. Kal. Mai. cp. Arcad. IV. et Honor. III. Coss.*

Qui ludus sit Majuma Sudas exposuit. Georgius in Chronograhpia, is est quem Paulo Diacono miscuerunt, Cedrinum puto, *Præterea*, inquit, *Imperator facta majuma in Sophianis sedit.*

TIT. XLVII. Ut armorum usus inscio principe interdictus sit.

I. *Impp. Valentinian. et Valens aa. ad Buleforum cons. Campaniæ.* Nulli prorsus nobis insciis atque inconsultis, quorumlibet armorum movendorum copia tribuatur. *Dat. III. Non. Oct. Altino divo Joviano et Varroniano Coss.*

Conjungenda est cum *l.* 2. *Cod. Theod.* quibus equorum usus concessus est: quæ usu equorum certis personis interdicit: in hac autem parte usu armorum omnibus, ut *Nov.* 85. Synes. in epist. *ἐκ ἐξὸν ἰδιώ ας ἀνθρώπους ὁπλοφορεῖν.* Huc etiam pertinet edictum L. Domitii prætoris Siciliæ, de quo Valerius lib. 6. et Cic. lib. de suppliciis. Vetus ea Constitutio est, et generaliter ne fabricam armorum vel ferrariam privato habere liceat, *l. ult.* §. *magnus, ff. de public.* Ait, *movendorum*. Ut movere equos dicimus *l.* 4. *et ult. inf. de cur. pub.* ita movere arma, et movere militem, *l.* 7. *C. Th. de cur. pub.*

TIT. XLVIII. De Agricolis, censitis, et colonis.

Agricolarum variæ conditiones sunt, *l.* 6. *et* 20. *inf.* Hoc titulo duæ proponuntur, censitorum, qui et capite censiti a Juliano in Novellis dicuntur, et tributarii, *tit.* 2. *inf. l.* 2. *C. Th. si vag. manci. et* censibus obnoxii, *l.* 1. *inf. de tyr.* et adscriptitii quasi adscripti censibus, *l.* 18. *inf. hoc tit. l.* 2. *inf. tit.* 2. *l.* 10. *inf. de re mil. l. si quis presbyter, sup. de episc. et cler.* et terræ, ut Græcus interpres definit, *ἐναπόγραφος, ὁ ἀπογεγραμμένος τῇ γῇ πάροικος.* Censibus, id est, libris censualibus, *l.* 1. vel publici census scripturæ *l.* 22. Et quidem ser-

vi sunt, et eorum peculium pertinet ad dominum, *l.* 19. *et* 21. *inf.* Alii sunt coloni qui liberi sunt, *l.* 1. *inf. de præd. tam.* et res proprias habent, terram tamen dimittere non possunt, ut qui possessione 30. ann. quæsiti sunt ex *d. l.* 19. et liberi eorum ex *l. pen.* et qui ex adscriptitio, et libera nati sunt ex Justiniani Nov. ad Dominicum præf. præt. Illyrici, confirmata Justini, itemque Tiberii Constitutionibus, et coloni Palæstini, Thracenses Illyricani. Hi dominum non habent: adscriptitii dominum habent; et ideo in *l. pen.* §. *ult.* cum dixisset initio, *Nemini liceat adscriptitium vel colonum alienum*, quorum hic scilicet liber est, ille servus, subjicit, *admonente domino, vel ipsius adscriptitii vel terræ.* Dominum terræ ad colonum refert, qui et dominus coloni non est, quin terra po tius coloni domina est, *l.* 1. *inf. de col. Thrac.* Hæc eadem differentia notatur in *l.* 11. *inf.* dum ait, *Domino vel fundo*. Adscriptitius domino, colonus fundo redditur. Et *l.* 13. dum ait, *vel utroque vel vel neutro parente censito*. Alii igitur sunt censiti, alii non censiti, Adscriptitii tributarii sunt, id est, capitis censum sive capitationem præstant, quæ capitalis illatio dicitur in *l. pen. inf.* Gallice, *Taille.* Coloni non sunt tributarii *tit. de col. Thrac. et de col. Illy. inf.* Reditus tamen certos et pensiones domino terræ præstant in pecunia, vel in speciebus pro solo, *l.* 5. 8. 20. *et pen. inf.* Et hæc duo potissimum genera hoc titulo proponuntur. Est tamen et tertium genus, qui plane servi sunt censibus adscripti, *l.* 3. *et* 7. *inf. l.* 2. *C. Th. sine cen. vel rel.* quæ tria genera notantur in *l.* 12. dum ait, *servos, vel tributarios, vel inquilinos*. Tributarios adscriptitios vocat. Inquilinos, colonos liberos. Iidem namque frequenter dicuntur coloni, et inquilini ut Sidon. v. Epist. ad Pudentem, quem initio vocavit originalem inquilinum, postea vocat personam colonariam, et Salvianus v. de providentia. *Coloni*, inquit, *divitum fiunt, jugo se inquilinæ abjectionis addicunt*. At proprie coloni prædio rustico, inquilini prædio urbano serviunt. Valentinianus *Nov. de col. vagis. Si ad prædium se,* inquit, *cujuscunque rusticum urbanumque collegerit*. Colonum et inquilinum significat, quæ nomina ignorandum etiam non est interdum generaliter accipi, et continere tam censitos, quam non censitos, ut *l.* 13. *inf.* At censiti sive adscriptitii non plane servi, sed quasi servi sunt, *l.* 2. *inf. tit.* 2. Inspecto domino, servi: inspecto fisco inspectisque aliis omnibus, liberi et propriorum pos sessores, *d. l.* 2. *et l.* 4. *hoc tit.* Qui plane sunt servi, tales habentur inter omnes. Var. 1. de re rust. Agri coluntur hominibus servis, aut liberis, aut utrisque. Liberis, aut cum ipsi colunt, ut plerique paupercu li cum sua progenie: aut mercenariis cum conducticiis liberorum operis res majores ut vindemia ac fœnicisia administran, iisque quos obæratos nostri vocitarunt, et etiam nunc sunt in Asia atque Ægypto et in Illyrico complures. Possem et hæc et alia plurima quæ sequuntur ad consuetudines Galliæ referre: nam et servi, qui capitationem debent, et coloni, et feuda, et census, et alia innumera prædiorum hominumque onera ex jure Romano originem sumpsisse interea testor, dum me ad consuetudinum nostrarum jus eadem via explicandum paro, qua Reipub. Romanæ vetus primum, deinde novum jus aperui et disposui.

I. *Imp. Constantinus a. ad Æmilianum pp.* Nunquam rationibus vel colligendis frugibus insistens agricola ad extraordinaria onera trahatur: cum providentiæ sit opportuno tempore his necessitatibus satisfacere. *Lecta VII. Id. Mai. Romæ Ianuario et Iusto Coss.*

Legendum ut in Codice Theodosii, *Nunquam rationibus,* non *sationibus*. Sic Græci LV. βασιλικῶν tit. 1. ὁ γεωργὸς ἀσχολούμενος περί τὴν συλλογὴν τῶν καρπῶν ἢ περὶ λογισμούς: eandemque lectionem confirmat *l.* 2. *inf. de ag. et man. dom.* Sententia hæc est, colonos, qui rationibus prædiorum vel agricul turæ addicti sunt, nullo tempore ad angarias aliave onera ordinaria devocari posse. Gregor. 112. Epist. *Qui*, inquit, *in possessionibus Judæorum sunt, licet et ipsi legum districtione sint liberi, tamen quia colendis eorum terris diutius adhæserunt, utpote condicionem loci debentes, ad colenda, quæ consueverant rura permaneant, pensiones prædictis viris præbeant, quæ cuncta de colonis vel originariis jura præcipiunt, peragant, nihil eis extra hoc oneris amplius indicatur*. Idemque est in *l.* 1. *inf. ne rust. ad ul. obs.* *His necessitatibus*) id est, oneribus extraordinariis.

II. *Imp. Constantius a. ad Dulcitium Cons. Æmiliæ.* Si quis prædium vendere voluerit, vel donare, retinere sibi transferendos ad alia loca colonos privata pactione non possit: qui enim colonos utiles credunt, aut cum præsidiis eos tenere debent, aut profuturos aliis derelinquere, si ipsi sibi prædium prodesse desperant. *Dat. III. Kal. Mai. Med. Constantio a. IX. et Juliano Cæs. Coss.*

Prædium vendi donarive non posse receptis colo-

nis, *l. 7. inf.* uti nec ædes receptis annonis *l. 1. Cod Theod. de an. civ.*

III. *Imppp. Valentinianus, et Valens aa. Faventio Vic. Ital.* Quisquis ex desertis agris veluti vagos servos liberalitate nostra fuerit consecutus, pro fiscalibus pensitationibus ad integram terræ professionem, ex qua videlicet servi manere videntur, habeatur obnoxius. Id etiam circa eos observari volumus, qui ex hujusmodi fundis servos ad possessiones suas transire permiserint. *Dat. Prid. Kal. Aug. Med. Valentin. et Valente aa. Coss.*

In vaga mancipia sine domino manus injectio fisco competit, ut constat ex tit. *C. Th. si vag. pet. man.* (sicut plerisque locis hodie in vaga animalia, quæ vocant *Espaves*) vel etiam ei cui princeps ea ultro concesserit. At qui eos fuerit beneficio principis consecutus, indemnitatem capitationis, census sive tributorum sarciet, id est, quantum cum prædio non deserto adhærebant, dependi fisco solebat. Idemque est si eos ex aliena terra in suam migrantes quis susceperit: nam et hic terræ: quibus illi erant adscripti, censibus, pensitationibus, et tributis obligatur, Vagos, et emansores vocat, dum ait, *Ex qua manere videntur:* quod fit plerumque, ut etiam lex ponit, deserto et destituto prædio.

IV. *Iidem aa. ad Modestum pp.* Hi penes quos fundorum dominia sunt, pro his colonis originalibus, quos in locis iisdem censitos esse constabit, vel per se vel per actores proprios recepta compulsionis solicitudine implenda munia functionis agnoscant. Sane quibus terrarum erit quantulacunque possessio, qui in suis conscripti locis proprio nomine libris censualibus detinentur, ab hujusmodi præcepti communione discernimus: eos enim convenit propriæ commissos mediocritati annonarias functiones sub solito exactore cognoscere. *Dat. Kal. Mai. cp. Gratiano a. et Dagalaifo Coss.*

Pro colonis originariis capite censitis prædiorum domini per se vel per actores suos solemnem pensitationem agnoscunt. Sed si terræ cujusdam dominium habent, et sint ut hoc loco *et l. 19. inf.* Græci loquuntur ἰδιοκτητάριοι, non domini sed proprio nomine censibus alligantur. Quod etiam Justinianus inculcat *Nov. 128.* §. μηδεὶς. Priore item casu immunes non sunt, sed eorum ad solemnia compellendorum onus spectat ad dominum vel actorem prædii, ad quem fiscus venit recta via, colonis dimissis, *Novell. 141.* Possunt censiti tenere quædam suo nomine quasi a se quæsita, quæ tamen ad dominum pertinent, *l. 2. inf. titul. 2.*

V. *Iidem aa. ad Oricum pp.* Domini prædiorum id quod terra præstat accipiant: pecuniam non requirant, quam rustici optare non audeant, nisi consuetudo prædii hoc exigat.

Ut dominis prædiorum coloni inferant species sive fructus, non pecuniam, quam optare non audent. Optare, id est, εὔχεσθαι.

VI. *Iidem aa. ad Germanum pp.* Omnes omnino fugitivos adscriptitios colonos, vel inquilinos, sine ullo sexus, muneris, conditionisque discrimine, ad antiquos penates ubi censiti atque educati natique sunt, provinciis præsidentes redire compellant.

Lex est de reducendis et restituendis origini suæ adscriptitiis et inquilinis et colonis tam liberis quam servis aut tributariis, per præsides provinciarum.

VII. *Iidem aa. ad Maximum pp.* Quemadmodum originarios absque terra, ita rusticos censitosque servos vendi omnifariam non licebit: neque vero commento fraudis id usurpet legis illusio, quod in originariis sæpe est actitatum, ut parva portione terræ emptori tradita, omnis integri fundi cultura adimatur: sed cum soliditas fundorum vel certa portio ad unumquemque perveniat: tanti quoque servi et originarii transeant, quanti apud superiores dominos et possessores, vel in soliditate, vel in parte manserunt: et emptor pretium quod dederit, amissum existimet: nihilominus venditori ad repetendos servos cum adgnatione eorum vindicatione concessa: et si aliqua denique ex causa dissimulaverit, legis usurpare beneficium, atque iste sub hac taciturnitate decesserit: et hæredibus

ejus, et contra hæredes emptoris vindicationem damus, longi temporis præscriptione submota: mala fide namque possessorem esse nullus ambigit, qui aliquid contra legum interdicta mercatur.

De colonis cautum est *l.* 2. ne veneant sine prædiis. Idem exemplo colonorum hac lege cavetur de servis rusticis et censitis. Probo Accursii παραπομπήν, ut nec etiam permutari vel obligari possint: nam et legari non possunt, *l. si quis inquilinos*, *ff. de leg.* 1. Eum, qui emerit eos sine prædiis, mala fide emptorem esse, cum juris ignorantiam causari non possit, et ideo præscriptione longi temporis non juvari. Vindicationem eorum cum sua progeniæ venditori, qui sibi prædia retinuit, dari non reddito pretio, qua de re diximus in *l.* 1. *sup. de præd. cur.* Hæredibus quoque et in hæredes hanc actionem dari. Præterea venditioni partis fundi non jure accedere originarios omnes, vel censitos servos. Servandam esse anologiam, ut venditioni fundi totius accedant omnes: venditioni partis, pars rata.

VIII. *Iidem aa. ad Probum pp.* Omnes profugi in alieno latebras collocantes cum emolumentis tributariis, salva tamen moderatione, revocentur: scilicet ut si homines, apud quos reperiuntur, alienos esse noverant fugitivos, et profugis in lucrum suum usi sunt: hoc est, sive excoluerunt agros fructibus dominis profuturos, sive aliqua ab iisdem sibi injuncta noverunt, nec mercedem laboris debitam consecuti sunt: ab illis tributa, quæ publicis perierunt functionibus, exigantur. Ceterum si occultato eo profugi, quod alieni esse viderentur, quasi sui arbitrii ac liberi apud aliquem se collocaverunt, aut excolentes terras partem fructuum pro solo debitam dominis præstiterunt: cetera proprio peculio reservantes, vel quibuscunque operis impensis mercedem placitam consecuti sunt ab ipsis profugis, quæcunque debentur, exigantur: nam manifestum est privatum jam esse contractum. Si qui vero inter agricolas (ut solet) ex quibuscunque commerciis hujusmodi hominibus esse inveniuntur debitores: coram partibus constitutis judex ab obnoxiis, quod debetur, exposcat.

Ut qui sciens adscriptitium fugitivum suscepit, ejusque opera gratuita usus est quasi coloni proprii, non eum modo reddat; sed etiam temporis, quo illo usus est, capitationem fisco persolvat. Quod si ignorans eo usus sit, quasi mercenario contracta locatione conductione, ut ex ejus peculio indemnitati fisci satisfiat, et ut quod ei debetur ab aliis agricolis per judicem petatur. Aliud est suscipere fugitivum colonum, longe aliud quasi liberi hominis operas conducere. Qui suscepit, solemnes functiones agnoscit pro eo. Qui conduxit, non item. Et est similis distinctio in *l.* 4. *sup. de ser. fug.*

IX. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. ad Populum.* Immunitates specialiter datæ, et jugatio, et capitatio, libris publicis, et civitatum, ac provinciarum encautariis sine aliqua probatione factæ penes fruentes ereptæ in functionem pristinam redeant. *Dat. III. Non. Mart. Med. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Conjungenda est cum *l.* 1. *sup. de immu. nem. con.* et ad hunc titulum pertinet, quoniam de capitatione loquitur, quæ colonorum nomine præstatur. Tollit autem immunitates specialiter datas, et jugationem ac capitationem libris censualibus, et civitatum aut provinciarum encautis factam sine approbatione censorum, peræquatorum, ordinariorum et amplissimorum judicum. Encautæ scripturæ genus est vel picturæ, a quo monumenta civitatum dicuntur Encauta et Encautaria.

X. *Iidem aa. Cynegio pp.* Cum antea per singulos viros, per binas vero mulieres capitis norma sit censa: nunc binis ac ternis viris, mulieribus autem quaternis, unius pendendi capitis attributum est. Quocirca sublimitas tua hujusmodi census per Comanensium, et Ariaratensium, et Armeniæ secundæ, Amasenorum Helenoponti, et Diocæsariensium Cappadociæ secundæ urbes salubris ac temperatæ peræquationis modum monumentis publicis jubebit annecti.

Ut in provinciis sive civitatibus hac lege comprehensis, agricolarum capitatio ita censeatur, ut duo aut tres viri et mulieres quatuor pro uno capite habeantur. Provinciæ eæ sunt, Armenia secunda,

Helenopontus, et Cappadocia secunda. Armeniæ secundæ urbes Comanensium et Ariaratensium. Sic emendavi ex veteribus. De Comana Alciatus scripsit. De Ariarata Stephanus: Ἀριαράθεια, πόλις πλησίον Καππαδοκίας. et *Nov.* 31. Helenoponti Amasenorum urbis, de qua *Nov.* 28. Cappadociæ secundæ Diocœsariensium, quæ fuit olim primæ, deinde secundæ, Gregorius Olympio: γεγόναμεν αὖθις δευτέρα Καππαδοκία, πρώτη παρὰ σοῦ γεγονότες. Videnda et quæ præcedit epistola de Diocœsariensium civitate. Fuerunt autem eæ tres provinciæ Ponticæ diœceseos.

XI. *Impp. Arcadius, et Honorius ad Populum*. Originarios colonos nullis privilegiis, nulla dignitate, nulla census auctoritate excusari præcipimus, sed amputatis omnibus, quæ aliquoties per gratiam sunt elicita, domino vel fundo esse reddendos.

Originarii coloni nec privilegiis nec dignitate condicione sua liberantur. Sed neque census auctoritate, ut si in censum relati sint quasi ingenui. Census auctoritatem dixit, ut *l. in finalibus, ff. fin. reg.* quæ sicut domino non præjudicat si quis rem alienam quasi suam in censum deferat, *l. forma, §. si ego, ff. de censib. l. quæ quisque, ff. de acq. rer. dom.* namque ut de Deciano Cicero scribit pro Flacco, si aliena censendo sua facere quisque posset, haberent maximam plerique rerum omnium copiam: sic vero domino fundi non præjudicat colonus, qui se quasi ingenuum in censum defert. Fisco item nihil præjudicat professio censualis, *l. ult. sup. sine cen. vel rel.*

XII. *Iidem aa. Florentino.* Servos vel tributarios, vel inquilinos apud dominos volumus remanere. Nam cum metu damni deterritus unusquisque eum quem incognitum habuit, a se cœperit propulsare, voluntas fugiendi servis non erit. Nemo enim dominum suum deserit, sciens nusquam sibi latendi locum esse derelictum: sed aut cognitum sibi ingenuum unusquisque suscipiet: aut eum qui se liberum esse simulaverit, a se submovebit, metuens his, quæ statuta sunt, obnoxius fieri. Si quis igitur ex memoratis fugitivis apud quæmlibet fuerit repertus: duodecim libras argenti fisco nostro inferat detentator: ipsi autem, cujus fuerit, præter eundem fugitivum, alterum etiam ejusdem æstimationis inferre decernimus.

Lex 8. et l. 23. receptatoribus colonorum præcipit, ut fugitivos reddant et temporis capitationem agnoscant. Hæc adjicit ut eos reddant in duplum, et præter capitationem etiam argenti 12. libras. Utraque est de receptatoribus, qui fugitivorum opera quasi propriorum colonorum utuntur scientes, ideoque Græci nominatim adjiciunt κατὰ εἴδησιν. Alia in Illyrico et in Thracia pœna statuta est, ut propriis titulis indicabitur.

XIII. *Iidem aa. Vincentio pp. Galliarum.* Definimus, inter inquilinos colonosve, quorum (quantum ad originem pertinet vindicandam) indiscreta eademque pene videtur esse conditio, licet sit discrimen in nomine: suscepti liberi, vel utroque vel neutro parente censito, statum paternæ conditionis agnoscant. Illud etiam servandum est, ut si quando utriusque fundi idem dominus de possessione referta cultoribus ad eam colonos, quæ laborabat tenuitate, transtulerit, iidemque fundi ad diversorum jura dominorum qualibet sorte transierint: maneat quidem facta translatio: sed ita ut prædii ejus dominus, a quo coloni probantur fuisse traducti, translatorum adgnationem restituat. *Dat. III. Id. Jun. Stilichone et Aureliano Coss.*

Sive ex duobus adscriptitiis sive ex duobus colonis non adscriptitiis nati sunt filii, patris coloniam sequuntur, quod confirmat *Nov.* 157. quæ sicut lex ista, scripta est ad præf. prætorio Orientis, et de provinciis Orientis. In Illyrico filiorum divisio fit ex Nov. scripta ad Dominicum, et ex Oriente in Apamæa Syriæ ex *Nov.* 156. Et hæc de prima parte legis. Altera docet duorum fundorum dominum recte ex uno fundo in alium transferre colonos, et translationi stari, etiamsi fundi postea diversis personis alienati sint, quod repetitur *Nov. Valentiniani de episcopali judicio*, ita tamen ut et translatos proles sequatur. Nec enim debent parentes et liberi diversis prædiis adsignari: quæ ratio est etiam primæ partis. Tertia est in *l. seq.* Ait, *ad originem*, id est, agnationem et sobolem.

XIV. *Iidem aa. Vincentio pp. Galliarum*. Si coloni, quos bona fide quisque

possedit, ad alios fugæ vitio transeuntes necessitatem propriæ condicionis declinare tentaverint: bonæ fidei possessori primum oportet celeri reformatione succurri, et tunc causam originis et proprietatis agitari. *Dat. IV. Id. Iul. Med. Stilicone et Aureliano Coss.*

Si coloni bona fide possessi fugerint, etiamsi se ingenuos, non colonariæ condicionis esse contendant, prius interversa possessio bonæ fidei possessori restituenda est, quam de proprietate quæratur. Quod fiet interdicto utrubi (nam hæc lex in Codice Theodosiano posita est sub titulo utrubi) quod celerem reformationem vocat, id est, momenti actionem, quam nec appellatio remorari potest, *l.* 1. *sup. si de mom. pos.* nec compensatio, *l. ult. sup. de compens.* Celeris reformatio sive momenti actio aut interdictum, omnem rationem significat repetendæ possessionis vi vel alio modo perturbatæ, et ideo non tantum interdictum unde vi, sed et interdictum de tabulis exhibendis, quo hæres tabulas repetit ab alio suppressas, apud Anianum *tit. vic. civ. crim. ag. poss.* et interdicta uti possidetis et utrubi et Salvianum, apud eundem v. Sen. Pauli *tit. de interdictis:* et interdictum Quorum bonorum, *l.* 22. *Cod. Theod. quor. appell. non reci.* Celerem reformationem, redhibitionem, executionem dixit etiam in *l.* 5. *Cod. Th. de denun. l.* 4. *C. Th. unde vi, l.* 1. *C. Th. de inq. et col.*

XV. *Impp. Honorius, et Theodosius aa. Probo.* Colonos nunquam fiscalium nomine debitorum ullius exactoris pulset intentio: quos ita glebæ inhærere præcipimus, ut ne puncto quidem temporis debeant amoveri.

Pro fiscalibus debitis coloni non conveniuntur, nisi quid proprio nomine possideant, ne vel momento temporis ab agricolatione avocentur, sed domini eorum conveniendi et exigendi sunt.

XVI. *Iidem aa. Palladio pp.* Mulier quæ fuisse originaria docebitur, si cujuscunque liberi hominis secuta consortium, in urbibus, vel in quibuscunque locis victura constiterit: ejus omnem sobolem secundum vetera constituta conveniet revocari. *Dat. VI. Kalen. Iul. Ravennæ Maximo et Plinta Coss.*

Corrupte in Codice Theodosiano hæc lex inscribitur Constantini et Juliani nomine. Honorii eam esse comprobat *Nov. Valentiniani de* 30. *an. præscr.* Sententia ejus hæc est: colonam quæ se junxit libero homini cum omni sobole revocari. Natus ergo ex colona et libero homine matrem sequitur, *l.* 21. *l. ult. inf. hoc tit. l.* 4. *inf. de agr. et manc.* Nec obstat *l.* 13. *sup.* ut interpretatio ejus statim indicabit. At ex eadem Constitutione Honorii, quæ se junxerat colono sive originario alieno, non revocabatur cum omni sobole, sed cum tertia parte duntaxat. Quod confirmat *Nov. Valentiniani de episc. jud.*

XVII. *Iidem aa. Ioanni pp.* Per colonum præjudicium possessioni invito vel inscio domino imponi non posse, et jure, et legum auctoritatibus declaratur. *Dat. Id. Iul. Ravennæ Honorio XIII. et Theodosio X. aa. Coss.*

Repetita est in *l. ult. sup. si alie. res pig. da. sit,* ex qua intelligitur, hunc esse sensum, ut sicut servus prædium domini invito vel inscio domino pignori obligare non potest, *l.* 6. *et* 9. *sup. quod cum eo qui in al.* ita nec colonus *l. ult. sup. eod.* quæ huic etiam conjungenda est. Idemque de servitute dicemus.

XVIII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Probo pp.* Colonos nulla ratione ad ullum, quamvis humilioris militiæ, locum sinimus admitti: sed nec apparitores magisteriæ potestatis censibus adscriptos probari concedimus: quia in hac parte, et dominorum juri, et publicæ consulimus honestati.

Hæc etiam repetita est in *l.* 3. *inf. de appar. mag. mil.* Coloni nec cohortales nec apparitores magistri militum fieri possunt. In inscriptione pro Probo, alias legitur, Basso.

XIX. Αὐτοκράτωρ Ἀναςάσιος *. τῶν γεωργῶν οἱ μὲν ἐναπόγραφί εισι, καὶ τὰ τούτων πεκούλια τοῖς δεσπόταις ἀνήκει, οἱ δὲ χρόνῳ τῆς τριακονταετίας μισθωτοὶ γίνονται ἐλεύθεροι μένοντες μετὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, καὶ οὗτοι δὲ ἀναγκάζονται καὶ τὴν γῆν γεωργεῖν, καὶ τὸ τέλος παρέχειν· τοῦτο δὲ καὶ τῷ δεσπότῃ καὶ τοῖς γεωργοῖς λυσιτελές.

Interpretatio Latina.

Agricolarum alii quidem sunt adscriptitii, et eorum peculia dominis competunt, alii vero tempore annorum XXX. coloni fiunt liberi manentes cum rebus suis, et ii etiam coguntur terram colere et canonem præstare. Hoc et domino et agricolis utilius est.

Hujus constitutionis mentio fit in *l.* 23. et ab Eustathio libro de temporibus. Ex ea quidam sunt coloni non adscriptitii terræ et canoni obligati, qui acquiruntur possessione xxx. annorum. Rerum tamen suarum proprietate non carent, quod cum longe aliter observaretur sua ætate, de eo ita quæritur Salvianus v. de providentia Dei: *Fundos*, inquit, *majorum expetunt et coloni divitum fiunt, jugo se inquilinæ abjectionis addicunt, in hanc necessitatem redacti, ut exactores non facultatis tantum, sed etiam condicionis suæ, atque exulantes, non a rebus tantum suis, sed etiam a se ipsis, ac perdentes secum omnia sua, et rerum proprietate careant et jus libertatis amittant. Additur huic malo sævius malum: Nam suscipiuntur ut advenæ, fiunt præjudicio habitationis indigenæ. Quos suscipiunt ut extraneos et alienos, incipiunt habere quasi proprios: quos esse constat ingenuos, vertunt in servos. Præjudiciis temporum ingenui status homines circumvenimus.*

XX. *Imp. Iustinianus a. Demostheni pp.* Litibus imponentes celeritatem, sancimus si quando coloni cujuscunque conditionis contra dominos terræ declamaverint, super hoc ipso dubitantes, utrum is terræ dominus est, nec ne, an ipsi coloni dominium suæ terræ possident (eos tamen dicimus, qui non ex longo prolixoque tempore, vel longinqua et inveterata redituum susceptione sufficientem habent cautelam: in quibus casibus ne contradicendi quidem licentia colonis relinquitur, longi temporis præscriptione, vel redituum frequentissima consequentia colonorum impetus excludente) talem esse super redituum vel publicarum functionum præstatione formam censemus, ut si tales coloni quales supra diximus, idoneum fidejussorem totius summæ, quæ ab his dependitur, præstiterint, quod omnes reditus sine ulla procrastinatione, si melior causa dominorum judicetur, eis restituent, et talis fidejussor per triennium accipiatur, eoque impleto iterum renovetur: coloni in medio nullo modo super reditibus a dominis inquietentur. Si autem hoc coloni minime facere voluerint, vel potuerint: tunc iidem reditus per officium judicis annui exigantur per solita tempora, in quæ etiam dependebantur dominis: et deponantur in æde sacra, id est, in cimeliarchio civitatis, sub qua possessio sita est: vel si localis Ecclesia ad susceptionem pecuniarum idonea non sit, in Metropolitana ecclesia remaneant cum omni cautela, et post plenissimam definitionem, vel dominis dentur, vel colonis restituantur. Sin autem reditus non in auro, sed in speciebus inferantur, vel in totum vel ex parte, interim per officium judicis fructus vendantur, et pretia eorum secundum prædictum modum deponantur. Hæc de reditibus definientes ad publicas transeamus functiones: et si quidem coloni more solito eas dependant, ipsi maneant in pristina consuetudine, nullo præjudicio dominis generando, qui et quiescentibus colonis, et non contradicentibus ad publicum tributarias functiones minime inferebant. Sin autem moris erat domino totam summam accipere, et ex ea partem quidem in publicas vertere functiones, partem autem in suum reditum habere: tunc si quidem fidejussor a colonis detur, eundem fidejussorem dominis sine præjudicio litis tantam summam inferre, quantam tributa publica faciunt, ut a dominis publicis rationibus persolvatur: nullo ex hoc colonis præjudicio generando: super reditibus enim domini fidejussore fiant contenti. Sin autem fidejussore cessante, ad sequestrationem res veniant, et pecuniæ deponantur, et ex earum summa tanta judices separare, quanta ad publicas sufficiant functiones, et eam dispositionem dominum accipere, quatenus ipse eam persolvens, publicas accipiat securitates: reliqua quantitate, quæ in reditus puros

remanet, in tuto collocanda, et litis terminum expectante: nullo præjudicio, sive colonis, sive dominis, ex hujusmodi fidejussione, vel sequestratione, vel publicarum functionum solutione generando: sed omni causa in suspenso manente, donec judicialis sententia, quæ de toto negotio procedit, omnem rem aperiat, et ostendat quis dominus terræ constitutus sit, et ad quem publicarum functionum securitas debebat in posterum fieri, seu reditus pervenire, vel permanere. Recitata Septies in novo consistorio palatii Justiniani. *Dat. XV. Kalen. Oct. Chalcedone Decio v. c. Cos.*

Sæpe fit ut coloni vindicent se in libertatem, et dicant se esse, ἰδιοκτηταρίους, id est, propriorum bonorum possessores. Sed præscriptione longi temporis repelluntur, si dominus probaverit reditus et pensiones eos diu quasi colonos exsolvisse, quod probabit antapochis, *l. plures, sup. de fid. inst.* quæ huic conjungenda est. Possessio quidem longi temporis colonum non facit, cum ex lege Anastasii exigantur xxx. anni, sed pro possessore præsumptionem facit, et generaliter diuturna præstatio vel partis præstatio obligationem vel actionem, quæ non fuit ab initio, non constituit, *l. 7. sup. de usur. l. si certis, sup. de pac. l. ult. sup. ne uxor pro mar. l. operis, ff. de oper. lib.* Tacitum pactum inducit, *l. 5. sup. de usur.* Præsumptionem obligationis inducit, in dubio, *l. cum de in rem vers. ff. de usur.* et obligationem si qua fuit, confirmat et corroborat, extinctis exceptionibus anargyriæ, et Macedoniani, *l. 4. sup. de non num. pec. l. 2. sup. ad Maced.* et interdum perpetuat, in causa alimentorum, *l. 1. sup. de fideicom.* Quod si domini hac longi temporis præscriptione muniti non sint, et coloni vindicent se in libertatem, quæritur pendente lite ad quem reditus prædiorum et onera publicarum functionum pertineant? Et constituitur hac lege, præstita satisdatione de restituendis reditibus domino si vicerit, colonum reditus interim percepturum. Satisdationem præstandam in triennium, et post triennium renovandam esse, quia nondum scilicet lites triennio concludebantur. Nam *l. properandum*, a Justiniano edita est sequenti anno. Satisdatione non præstita, reditus sequestro deponendos in æde sacra ejus loci, id est, in κειμηλιοφυλακίῳ, ut *Nov.* LXXIV. vel in æde metropolitana, videlicet si reditus in nummis consistant ex constitutione prædii. Nam si in fructibus consistant, vendentur fructus ab officialibus judicis, et eorum pretia eodem modo interim in archiis ecclesiæ deponentur. Hæc de reditibus. Onera capitationum ipse colonus interim sustinebit ut solebat. Quod si non ipse ea sed dominus sub re solebat, fidejussore dato, quantum fisco dominus inferebat, tantum fidejussor domino præstabit absque præjudicio litis: fidejussore non dato, æque tantumdem ex sequestro deducetur et domino præstabitur, ac deinde fisco per dominum, cujus etiam nomine apocham fiscus concipiet: igitur publica tributa domino pendente lite repræsentantur. Reditus puri, id est, qui restant deducta publica functione, sub sequestro sunt vel fidejussore. Puri alias ab ære alieno. *Nov. 22. l. ult. sup. de repu.* et Theophilo de lege Falcidia: modo a publicis titulis, ut καθαρὰ οὐσία, sive *pura substantia.* Longe aliud est φανερὰ οὐσία. Demostheni et Lysiæ. Emendavi in contextu pleraque ex veteribus libris.

XXI. *Idem a. ad Senatum.* Ne diutius dubitetur, si quis ex adscriptitia et servo, vel adscriptitio et ancilla fuisset editus, cujus status sit, vel quæ pejor fortuna sit, utrumne adscriptitia, an servilis: sancimus ea quidem, quæ in anterioribus legibus cauta sunt pro tali progenie, quæ ex mulieribus adscriptitiis et viris liberis progenita sit, in suo statu relinqui, et sit adscriptitia proles ex tali copulatione procreata. Si quis autem vel ex servo et adscriptitia, vel ancilla et adscriptitio fuerit editus: matris suæ ventrem sequatur, et talis sit condicionis, qualis et genitrix fuit, sive ancilla, sive adscriptitia, quod hactenus in liberis tantum et servis observabatur. Quæ enim differentia inter servos et adscriptitios intelligatur, cum uterque in domini sui positus est potestate, et possit servum cum peculio vel sine eo manumittere, et adscriptitium cum terra dominio suo expellere.

Ut ex libero et ancilla vel contra, et ex cive Romano et Latina natus jure antiquo matrem sequitur, et ex libero et adscriptitia ex *l. 16. sup.* ita et qui ex adscriptitio et ancilla, vel ex adscriptitia et servo nascitur. Nec dici potest deterioris potius parentis condicionem partum sequi, cum inter servos et adscriptitios nulla propemodum differentia sit. Utrique sunt in potestate dominorum. Utrorumque nomine domini tenentur

actione de peculio, *l. ult. sup. quod cum eo.* Utrique manumitti possunt cum peculio vel sine peculio. Et ne de adscriptitiis dubitetur sufficiet Sidonii Apollinaris locus v. Epist. quo liberæ cum adscriptitio Pudentis nuptiis consentit, et stuprum cum ea ab adscriptitio admissum remittit, si stupratorem Pudens pro domino jam patronus originali solveret inquilinatu. Et ita patronos accipere oportet in *l.* 2. *inf. tit.* 2. Adscriptitii etiam domino nostro liberari possunt cum terra, non sine terra. De natis ex adscriptitio et libera dicetur *l. ult.*

XXII. *Idem a. Iuliano pp.* Cum scimus nostra jura nolle præjudicium generare cuiquam circa condicionem; neque ex confessionibus, neque ex scriptura, nisi etiam ex aliis argumentis aliquod accesserit incrementum: sancimus solam confessionem, vel aliam quamcumque scripturam ad hoc minime sufficere, nec adscriptitiam condicionem cuiquam inferre: sed debere hujusmodi scripturæ aliquod advenire adjutorium, quatenus vel ex publici census adscriptione, vel aliis legitimis modis talis scriptura adjuvetur: melius etenim est in hujusmodi difficultatibus ex pluribus capitulis condiciones ostendi, et non solis confessionibus, neque scripturis homines forte liberos ad deteriorem detrahi fortunam. Sin autem et scriptura, et post scripturam confessio seu depositio, sine vi, et necessitate tamen, intervenerit (quid enim si condicionale instrumentum vel aliam chartulam, in qua subscripsit, intimavit, et inter acta deposuit, sese colonum fuisse adscriptitium) tunc ex utroque genere obligationis, id est, tam scripturæ quam confessionis, vel depositionis talem eum esse credendum, qualem se scripsit et inter acta deposuit. Illud quoque non ineleganter dubitabatur, si coloni filius per triginta annorum curricula, vel forsitan per quadraginta, seu ampliora, adhuc vivente patre, et agriculturam peragente, ipse in libera conversatione morabatur, et dominus terræ, quia per patrem ei satisfiebat, non etiam præsentiam ejus exigebat, an post obitum patris, vel postquam forte is inutilis existat, et ruri non idoneus, potest excusari filius longinqua libertate abutendo, et quod per multos annos neque agrum coluit, neque aliquid colonarii operis celebravit: cum non possit dominus incusari propter suam desidiam, cui per patrem ejus omne, quod voluerat, accedebat. In omnibus itaque hujusmodi speciebus satis acerbum nobis videtur domino præjudicari colonorum absentia, qui rure nati, et postea absentes per suos vel patres, vel fratres, vel cognatos agriculturam peragebant, cum enim pars quodammodo corporis ejus per cognationem in fundo remanebat, non videtur neque abesse, neque peregrinari, neque in libertate morari: maneat itaque domino jus inconcussum, et donec ejus vel antiquitas, vel posteritas, vel cognatio in agrum remanet; ipse videatur sibi resedisse. *Dat. X. Kal.* * *cp. post consulatum Lampadii, et Orestis vv. cc.*

Ut sola conductio vel alia scriptura servum non facit, ita nec adscriptitium, nisi concurrant aliæ probationes, veluti tabulæ censuales, vel insinuatio et depositio facta apud acta. Hoc continetur prima parte hujus legis. Sed illo loco, *Sancimus solam confessionem*, pro *confessionem*, ex veteribus legendum est, *conductionem*, Et ita Græci, κἂν ἐμισθώσατο ὡς ἐναπόγραφος. et paulo post pro *condicionale instrumentum*, legendum ex eisdem, *conductionale*, quod et Græci sequuntur: εἰ δὲ, inquiunt τὴν μίσθωσιν ἐβεβαίωσεν ἑκὼν διὰ καταθέσεως ἢ ἐμφανείας, λοιπὸν πιςευέσθω τοιοῦτος εἶναι. Altera parte hoc continetur, præscriptione xxx. vel xl. annorum non liberari colonum originarium, qui tamdiu moratus est in libertate, si interim agrum exercuerit pater ejus, vel filius, vel frater, vel cognatus. Nam ex Constitutione Honorii de inquilinis et colonis, de qua diximus *l.* 16. *sup.* et ex Novella Valentiniani de xxx. annorum præscriptione omnibus causis opponenda, et de colonis vagis, repetitioni colonorum obstat præscriptio xxx annorum, et *l. eum qui inf. de fund. rei privat.* a qua hunc tantum casum Justinianus excipit hac lege. De colonis loquor. In repetitione autem adscriptitiorum prorsus Constitut. sequenti abrogat xxx. annorum præscriptionem, imo et xl. quam admittebat Anastasii Constitutio, id est, *l.* 4. *de præscrip. XXX. ann.* a qua idem Anastasius excepit postea curiales. Excepit et Justinianus sequenti lege adscriptitios.

XXIII. *Idem a. Ioanni pp.* Cum satis inhumanum est terram, quæ ab initio adscriptitios habebat, suis quodammodo membris defraudari, et colonos in alienis terris demorantes dominos terræ maximis damnis afficere: censemus quemadmodum in curialium condicione nemo extemporali cursu liberatur, ita nec adscriptitiæ condicioni suppositus ex annalibus curriculis, quanticunque emanaverint, vel quacunque prolixa negotiatione aliquis sibi vindicet libertatem: sed remaneat adscriptitius, et inhæreat terræ: et si se celaverit, vel separare conatus fuerit, secundum exemplum servi fugitivi sese diutinis insidiis furari intelligatur, et sit suppositus una cum omni sobole sua (etsi in alia terra eam fecerit) hujusmodi fortunæ et capitali illationi, nulla liberatione ei penitus competente. Cum autem Anastasiana lex homines, qui per triginta annos colonaria detenti sunt condicione, voluit liberos quidem permanere, non autem habere facultatem terra derelicta in alia loca migrare: et ex hoc quærebatur, si etiam liberi eorum cujuscunque sexus, licet non triginta annos fecerint in fundis vel vicis, deberent colonariæ esse condicionis, aut tantummodo genitor eorum, qui per triginta annos hujusmodi condicioni illigatus esset: sancimus liberos colonorum esse quidem in perpetuum secundum præfatam legem liberos, et nulla deteriore condicione prægravari: non autem habere licentiam, relicto suo rure ad aliud migrare, sed semper terræ inhæreant, quam semel colendam esse patres eorum susceperunt. Caveant autem possessionum domini, in quibus tales coloni constituti sunt, aliquam innovationem vel violentiam eis inferre: si enim hoc adprobatum fuerit, et per judicem pronunciatum: ipse provinciæ moderator, in qua aliquid fuerit tale perpetratum, omnimodo provideat, et læsionem (si qua subsecuta est) eis resarcire, et veterem consuetudinem in reditibus præstandis eis observare. Nulla ne tunc licentia concedenda colonis fundum, ubi commorantur, relinquere. Et hoc tam in ipsis colonis, quam in sobole eorum, qualiscunque sexus, vel ætatis sit, sancimus: ut et ipsa semel in fundo nata remaneat in possessione sub eisdem modis iisdemque condicionibus, sub quibus etiam genitores ejus manere in alienis fundis definivimus. Nemini autem liceat vel adscriptitium vel colonum alienum scienti prudentique in suum rus suscipere. Sed et si bona fide eum susceperit, postea autem repererit eum alienum esse constitutum, admonente domino, vel ipsius adscriptitii, vel terræ, et hoc faciente per se vel per procuratorem suum: hunc restituere eum cum omni peculio et sobole sua: et si hoc facere supersederit: omnis quidem temporis, quo apud eum remoratus est, publicas functiones sive terrenas sive animales pro eo inferre compelletur, nec non cura et provisione tam eminentissimæ præfecturæ, quam præsidis provinciæ: coartetur autem sic ad restitutionem ejus secundum veteres constitutiones et pœnas in eis insertas.

De prima parte diximus lege præcedenti. Nulla nec XXX. nec XL. annorum præscriptione se tueri adscriptitium adversus domini vindicationem posse, et si se celaverit, comparari eum servo fugitivo, quem dominus possidere intelligitur semper, et ideo vindicationi servi fugitivi vel etiam adscriptitii ne XL. quidem annorum præscriptionem obstare. At putem ex constitutione Anastasii servi non fugitivi vindicationi, etiamsi mala fide fuerit in possessione libertatis, obstare præscriptionem XL. annorum, quod et in Pragmatico de temporibus ostendi. Idemque est ex eadem Constitutione Anastasii in colono adscriptitio, sed non ex hac Justiniani, quæ adscriptitium curiali hac in re parem facit omnimodo. Secunda parte fit mentio *l.* 19. *sup.* quæ alia quædam est Anastasii Constitutio, et a Justiniano extenditur ad liberos colonorum, ut et ii patrum condicionem sequantur, id est, ut sint coloni liberi, terræ tamen addicti, quibus prædiorum domini nullam possint concussionem inferre: illatam extra ordinem vindicari: solemnes tantum reditus ab eis exigi posse. Tertia parte cavetur, ne quis adscriptitium vel colonum alienum in suum rus suscipiat. Perperam antea legebatur, *in suum jus*, sicut et supra, *licet non per* XXX. *annos fuerint in fundis vel vicis*, quod ita emendavimus

in contextu ex veteribus libris, *licet non* XXX. *annos fecerint*, qua de forma loquendi scripsimus in Pragmatico de temporibus cap. 26. et sic Julianus, *in eadem provincia*, inquit, L. *dies faciat.* Additur vero tertia parte, ut susceptor alieni adscriptitii vel coloni statim eum cum sua sobole suoque peculio restituat, atque intellexerit alienum eum esse. Cunctatorem totius temporis jugationes jubet et capitationes agnoscere. Confirmat et pœnam *l.* 12. *supra*.

XXIV. *Idem a. Ioanni pp.* Si qui adscriptitiæ condicionis constituti mulieres liberas quacunque mente aut quacunque machinatione, sive scientibus, sive ignorantibus dominis, sibi uxores conjunxerunt, vel conjunxerint: in sua libertate permanere tam eas, quam prolem, quæ ex his cognoscitur procreata, sancimus: illo proculdubio observando, ut si ex libero marito et adscriptitia uxore partus fuerit editus, is maternæ condicionis maculam, et non paternam sequatur libertatem. Sed ne adscriptitii putent sibi impunitum esse tale conamen, quod maxime verendum est, ne liberarum mulierum nuptiis ab his excogitatis, paulatim hujusmodi hominum condicio decrescat: sancimus, si quid tale fuerit ab adscriptitio perpetratum, habere liberam potestatem dominum ejus sive per se, sive per præsidem provinciæ, talem hominem moderata corrigere castigatione, et abstrahere a tali muliere: quod si neglexerit, sciat in suum damnum hujusmodi desidiam reversuram.

De nato ex adscriptitia et libero dictum est *sup. l.* 16. Hæc lex est de nato ex adscriptitio et libera, ut etiam matrem sequatur, qua de re scripsimus Observationum IV. cap. XXVIII. De solutione conjugii idem repetitur *Nov.* 22.

TIT. XLIX. De Capitatione civium censibus eximenda.

I. *Imp. Constantinus a. ad Eusebium v. p. præsidem Lyciæ et Pamphiliæ.* Plebs urbana, sicut in Orientalibus quoque provinciis observatur, minime in censibus pro capitatione sua conveniatur, sed juxta hanc jussionem nostram immunis habeatur. *Dat. Kal. Iun. Constantino a. III. et Licinio III. Coss.*

Ut in Orientis provinciis, ita et in Lycia et Pamphilia, quæ provinciæ sunt Asianæ diœceseos, plebs urbana capitationem, id est, censum capitis non præstat: qua de re scripsimus in *l.* 8. *sup. de exact. trib.* et *l.* 1. *inf. ne rustic. ad ul. obs.*

TIT. L. In quibus causis coloni censiti dominos accusare possint.

Quidam codices habent, *in quibus causis coloni capite censiti*.

I. *Imp. Constantinus a. ad Maximum vic. Orientis.* Quisquis colonus plus a domino exigitur, quam ante consueverat, et quam in anterioribus temporibus exactus est: adeat judicem cujus primum poterit habere præsentiam, et facinus comprobet: ut ille qui convincitur amplius postulare, quam accipere consueverat, hoc facere in posterum prohibeatur: prius reddito, quod superexactione perpetrata scitur extorsisse.

Dominus qui a colono plus exigit quam præstari sibi oporteat, convictus id omne quod supra modum moremque extorsit, reddere compellitur. Idem obtinet in fiscalibus, quod hic in privatorum colonis, *l.* 5. *inf. de agr. et manc. dom.* De colonis censitis pleraque jam sup. diximus.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Nebridio.* Coloni censibus duntaxat adscripti, sicuti ab his liberi sunt, quibus eos tributa subjectos non faciunt: ita his quibus annuis functionibus et debito condicionis obnoxii sunt, pene est, ut quadam debiti servitute videantur adstricti. Quo minus est ferendum, ut eos audeant lite pulsare, a quibus ipsos utpote dominis una cum possessionibus distrahi posse non dubium est: quam de cetero licentiam submovemus, ne quis audeat domini nomen in judicio lacessere: et cujus ipsi sunt, ejusdem omnia sua esse cognoscant: cum enim sæpissime decretum sit, ne quid de peculio suo cuiquam colonorum ignorante do-

mino prædii aut vendere, aut alio modo alienare liceret, quemadmodum contra ejus personam æquo poterit jure consistere, quem ne propria quidem leges sui juris habere voluerint: et acquirendi tantum, non etiam transferendi potestate permissa, domino et acquirere et habere voluerint. Sed ut in causis civilibus hujusmodi hominum generi adversus dominos, vel patronos, aditum intercludimus, et vocem negamus: exceptis superexactionibus, in quibus retro principes facultatem eis super hoc interpellandi præbuerunt: ita in criminum accusatione, quæ publica est, non adimitur eis propter suam suorumque injuriam experiundi licentia.

Ut servis, ita adscriptitis non esse cum domino actionem nisi ex superexactionis causa, ut in *l.* 1. *sup.* vel nisi criminaliter suam suorumque injuriam persequantur. Rerum eos proprietate carere, nec quicquam ex peculio suo alienare posse inconsulto atque ignorante dominio, ut *l.* 1. *C. Th. ne col. inscio dom. suo alienet pec. vel litem inferat civilem.* Ait, *annuis functionibus.* Sic Symmachus *annuas functiones et indicta* Majorianus *Nov. de indul. reliq. Per quorum officia profligari jubemus annuas functiones.* Quæ annua exactione solvuntur, *l. ult. sup. si propter publ. pensit.* Anniversariæ solutiones, *l.* 4. *sup. de fun. rei. pri.* et alio quodam loco, annuæ præstationes.

TIT. LI. De Colonis Palæstinis.

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius, et Arcadius aaa. Cynegio pp.* Cum per alias provincias, quæ subjacent nostræ serenitatis imperio, lex a majoribus constituta colonos quodam æternitatis jure detineat, ita ut illis non liceat ex his locis, quorum fructu relevantur, abscedere, nec ea deserere, quæ semel colenda susceperunt, neque id Palæstinæ provinciæ possessoribus suffragetur: sancimus, ut etiam per Palæstinam nullus omnino colonorum suo jure velut vagus ac liber exultet, sed exemplo aliarum provinciarum ita domino fundi teneatur, ut sine pœna suscipientis non possit abscedere: addito eo, ut possessionis domino revocandi ejus plena tribuatur auctoritas.

Coloni Palæstini sunt liberi, terram tamen dimittere non possunt, quod illi sibi proprio quodam jure vindicabant. Puniri eorum receptorem. Dominum fundi dicit, et dominum possessionis, non dominum coloni. Videnda sunt quæ diximus ad rubricam de agr. cens. Quidam codices habent, *per Palæstinas*, non male: fuere enim tres in Oriente, et hæc constitutio est de omnibus.

TIT. LII. De Colonis Thracensibus.

I. *Impp. Theodosius et Arcadius aa. Rufino pp.* Per universam diœcesim Thraciarum sublato in perpetuum humanæ capitationis censu, jugatio tantum terrena solvatur; et ne forte colonis tributariæ sortis nexibus absolutis, vagandi et quo libuerit recedendi facultas permissa videatur: ipsi quidem originario jure teneantur: et licet condicione videantur ingenui, servi tamen terræ ipsius, cui nati sunt, existimentur: nec recedendi, quo velint, aut permutandi loca habeant facultatem, sed possessor eorum jure utatur, et patroni solicitudine, et domini potestate. Si quis vero alienum colonum suscipiendum retinendumve crediderit: duas auri libras ei cogatur exsolvere, cujus agros transfuga cultor evacuaverit: ita ut eundem cum omni peculio suo et adgnatione restituat.

Diœcesis Traciæ habet provincias sex, ut Marianus Scotus scribit, Europam, Thraciam, Hæmimontum, Rhodopen, Mœsiam secundam, Scythiam. Theodorit. lib. 5. cap. 28. *τῆς Θράκης εἰς ἓξ δὲ αὕτη ἡγεμόνας διῄρηται.* Coloni per has sex provincias liberi sunt, terram tamen dimittere non possunt, tributum soli præstant, tributum capitis non præstant. Clientes potius sunt sub patrono, quam servi sub domino. Receptatorem eorum duabus auri libris multari, et restituere peculium et progeniem eorum omnem

Tit. LIII. De Colonis Illyricianis.

I. *Imppp. Valentinianus. Valens et Gratianus aaa. ad Probum pp.* Colonos

inquilinosque per Illyricum vicinasque regiones abeundi rure, in quo eos originis adgnationisque merito certum est immorari, licentiam habere non posse censemus, inserviant terris non tributario nexu, sed nomine et titulo colonorum: ita ut si abscesserint, ad aliumve transierint, revocati vinculis pœnisque subdantur. Maneat quoque eos pœna, qui alienum et incognitum recipiendum esse duxerint, tam in redhibitione operarum et damni, quod locis, quæ deseruerant, factum est: quam multæ, cujus modum in auctoritate judicis collocamus: ita ut etiam dominus fundi, in quo alienus fuisse monstrabitur, pro qualitate peccati coercitionem subire cogatur: nec sit ignorantiæ locus, cum ad criminis rationem solum illud sufficiat, quod incognitum sibi tenuerit. Servum etiam in memoratis regionibus si quis receperit, ignorationis excusatione sublata, quadrupli pœna teneatur: operarum præterea compendiis damnisque præstitis: in libertis etiam, quos pari usurpatione susceperit, is modus sit, quem circa liberos colonos duximus retinendum. *Dat. III. Id. Jul. Gratiano a. II. et Probo Coss.*

Videtur accipenda de Illyrico Occidentali. Nam Orientale infert capitationem excepta ecclesia Thessalonicensi, *l.* 12. *sup. de an. et trib.* Coloni igitur Illyrici Occidentalis liberi sunt, tributum soli præstant, capitationem non præstant, ex terra tamen ea discedere non possunt, cui sunt addicti Receptorem teneri domino terræ in id quod interest, et multari arbitrio judicis. Dominum quoque fundi in quo recepti fuerint emansores, arbitrio judicis coerceri, ignorantem excusari. At scientiam præsumi, cum unusquisque scire debeat colonum non suum, alienum esse, *l.* 1. *sup. unde vi*: et Rotharius *l.* 1. *de invasionibus:* susceptorem liberti eodem modo coerceri: susceptorem servi in Illyrico quanti ea res est, et in quadruplum damnari. Conjungenda est *l. ult. sup. de op. lib.*

Tit. LIV. Ut nemo ad suum patrocinium suscipiat vicos vel rusticanos eorum.

I. *Impp. Leo et Anthemius aa. Nicostrato pp. Orientis*. Si quis post hanc nostri numinis sanctionem in fraudem circumscriptionemque publicæ functionis ad patrocinium cujuscunque confugerit: id quod hujus rei gratia geritur, sub prætextu donationis vel venditionis, seu conductionis, aut cujuslibet alterius contractus, nullam habeat firmitatem: tabellionibus, qui talia instrumenta perficere ausi sunt, bonorum proscriptione plectendis: qui tamen scientes ausi fuerint hujusmodi instrumenta conscribere: vicis etiam vel possessionibus ad patrocinia confugientibus publico vindicandis. Hæ autem personæ, quæ contra publicam commoditatem in clientelam suam suscepisse collatores detectæ fuerint: nobiliores quidem centum auri librarum condemnationem subire cogentur: mediocris vero fortunæ facultatum suarum amissione plectentur: eadem pœna multandis etiam his, qui intercedentes ministerium suum hujusmodi nefariis actibus improba mente præbuerint. Quam formam ex eo quidem tempore, quod sacra constitutio a divæ memoriæ Martiano promulgata continet, id est, in Thracica quidem diœcesi abhinc annis triginta, hoc est, a consulatu Aetii II. et Sigisbuldi: in Orientali vero et Ægyptiaca et Pontica et Asiana diœcesi viginti octo: hoc est a consulatu Cyri valere atque executioni mandari præcipimus. *Dat. Kal. Sept. Anthemio a. II. Coss.*

Hic titulus est de susceptis, non de adscriptitiis vel colonis. Sucepti sunt clientes, qui se et bona sua omnia tuenda et defendenda potentioribus addicunt fraudandorum publicorum tributorum causa: qua specie potentiores vicanorum et rusticorum bona sibi vindicabant vel relinquebant susceptis sub patrocinii mercede certa: quod multæ Constitutiones damnant in tit. *de pac. vic. Cod. Theod. et Justiniani, Nov.* 17. *et Tiberii de divinis domibus* Salvianus v. de providentia Dei: *Ut vim,* inquit, *exactionis evadant, tradunt se ad tuendum protegendumque majoribus, dedititios se divitum faciunt, et quasi in jus eorum ditionemque transcendunt. Nec tamen grave hoc esset si potentes patrocinia ista non venderent, hac lege tueri pauperes videntur ut spolient: Omnes enim ii, qui defendi videntur, defensoribus suis omnem fere substantiam suam addicunt.*

Nihil susceptis tribuunt, sed sibi Novum genus venditionis et emptionis. Venditor nihil tradit et totum accipit. Emptor nihil accipit et totum penitus amittit. Susceptos vocat, ut Augustinus et Servius, quod notavi in 132. *ff. de verb. obligat.* Palæmon Grammaticus v. R. in glossis *Assecula, cliens sive susceptus.* Hæc constitutio irritas hujusmodi conventiones facit: tabelliones, qui eas perfecerint, confiscat, et vicos vel agros susceptos: susceptores etiam coercet, et harum conventionum intercessores et interpretes ex tempore præscripto Constitutione quadam Martiani quam non habeo. Quinque diœceses recenset, Orientem, Thraciam, Ægyptum, Asianam, Ponticam, quæ sunt sub dispositione præf. præt. Orientis, ut et Mariani notitia docet. Sequitur eadem de re Constitutio Græca, Latinæ cujusdam subdititiæ loco, quam ex libris βασιλικῶν desumpsimus.

II. Μηδεὶς κωμήταις προςάσιαν ὑπισχνείσθω, μηδὲ δεχέσθω γεωργοὺς ἐπὶ τουτῷ ὑπόσχεσιν προσόδων ἢ ἕτερον κέρδος λαμβάνων· εἰ δε τὶς παραβαίη ταῦτα καὶ τοῖς προειρημένοις ἐπιτιμίοις ὑποπεσεῖται καὶ ἑτέρᾳ μείζονι πειραθήσεται κινήσει· πρὸς τούτοις καὶ οἱ κώμητες εἰ μὲν δοῦλοι εἶεν, τοῖς δεσπόταις ἀποδοθήσονται σωφρονισθέντες; εἰ δὲ ἐλεύθεροι κ'. λίτρας προςτιμῶνται, καὶ τύπτωνται μετὰ δέκα τῶν πρωτευόντων τῆς κώμης, καὶ διηνεκῶς ἐξορίζονται, ἐν ᾧ γνώμῃ πάντων ἐγασίασαν.

Interpretatio Latina.

Ne quis vicanis patrocinium polliceatur, vel agricolas in clientelam suscipiat redituum alteriusve lucri promissione recepta, et ut qui hæc non servaverit, supradictis pœnis majorique commotioni subjaceat. Præterea ut vicani si servi sint, dominis castigati reddantur: si liberi, XX. libris multentur, et verberati una cum decem prioribus vici in perpetuum relegentur, dummodo scientibus omnibus secesserint.

Notandum est genus coercendi universi vici, quo sciente unus abscessit, et se in potentioris clientelam dedit, decem primorum castigatione.

Tit. LV. Ut rustici ad nullum obsequium devocentur.

I. *Exemplum literarum Diocletiani et Maximiani aa. ad Carisium.* Ne quis ex rusticana plebe, quæ extra muros posita, capitationem suam detulerit, et annonam congruam præstat, ad ullum aliud obsequium devocetur, neque a rationali nostro mularum fiscalium vel equorum ministerium subire cogatur.

Hanc constitutionem intelligere arbitror Constantinum in *l. 2. C. Th. de censu, sive adsc.* quæ perperam vulgo est *l. ult. de naufrag.* dum Diocletianum dicit plebem urbanam capitatione immunem reddidisse. Ait enim Diocletianus, *Extra muros*, quia urbanos capitationem præstare non vult. Id vero potissimum hac lege constituit, ne ad ulla onera devocentur, ut *l. 1. sup. de agr. cens.* veluti ad prosecutionem equorum aut mularum fiscalium, de quibus *l. ult. sup. de discussor.* Theodoritus lib. 1. cap. VII. δημοσίοις ὄνοις, καὶ ἡμιόνοις, καὶ ὄρευσι, καὶ ἵπποις χρήσασθαι.

II. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Probum pp. Illyrici.* Si qui eorum qui provinciarum rectoribus obsequuntur, quique in diversis agunt officiis principatus, et qui sub quocunque prætextu publici muneris possunt esse terribiles, rusticano cuipiam necessitatem obsequii quasi mancipio sui juris imponant, aut servum ejus vel forte bovem in usus proprios necessitatesque converterint: ablatis omnibus facultatibus perpetuo subjugentur exilio: et nihilominus rusticanum, qui se in ejusdem operas sponte propria detulisse desponderit, par pœnæ severitudo constringat. *Dat. Prid. Kal. Octob. Agripinæ Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Ne apparitores præsidum, principes officiorum, numerarii cornicularii, commentarienses, et alii qui militiæ auctoritate possunt esse terribiles, rusticos ad ullum obsequium vocent, vel servos eorum aut boves aratorios: sic principatum dicit, ut *l. 1. sup. ad l. Jul. de ambitu.* Sudas, princeps, ὁ ἔξαρχος τῆς τάξεως.

TIT. LVI. Non licere habitatoribus metrocomiæ loca sua ad extraneum transferre.

I. *Impp. Leo et Anthemius aa. Nicostrato pp.* In illis quæ metrocomiæ commu-

ni vocabulo nuncupantur, hoc adjiciendum necessario nostra putavit humanitas, ut nulli extraneo illic quoquo modo possidendi licentia tribuatur: sed si quis ex eisdem vicanis loca sui juris alienare voluerit, non licere ei, nisi ad habitatorem adscriptum eidem metrocomiæ, per qualemcunque contractum terrarum suarum dominium possessionemque transferre: sciente persona extranea, quod si contra vetitum se huic negotio immiscere, vel illic possidere tentaverit: quicunque contractus initus fuerit, carebit effectu, et contractu soluto, si quid præstitum est, hoc tantum reddetur. *Dat. Kal. Sept. Anthem. a. II. Cos.*

Pugnare videtur hæc lex cum *l. dudum, sup. de contra. emptio.* quod et Novel. Romani Lacapeni περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων ita est expressum: παλαιὸς νόμος ἐστὶν, ἵνα μηδεὶς παρὰ συγγενῶν ἢ κοινωνῶν ἐμποδίζηται πωλεῖν οἷς ἂν ἐνθελήσειεν· ἕτερος δὲ νόμος ἄντικρυς τοὐναντίον ἀπαγορεύει, μὴ ἐξεῖναι τινὶ πιπράσκειν ἑτέρῳ, ἢ μόνον τοῖς τῆς ἰδίας μητροκωμίας οἰκήτορσιν, ἡμεῖς δὲ τῶν ἡμετέρων ὑποτελῶν ἅμα καὶ τῶν δημοσίων φόρων τῆς τε ἄλλης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς λειτουργίας καὶ συντελείας πολλὴν τιθέμενοι πρόνοιαν τὸ ἐναντιοφανὲς αὐτῶν καὶ ἀδιόριστον διὰ ταύτης ἡμῶν τῆς θείας διατάξεως σαφεῖ καὶ συντόμῳ λόγῳ ἐπανορθοῦντες θεσπίζομεν, etc. At *l. dudum*, de propinquis et sociis loquitur, ne præferantur extraneis emptoribus: Hæc autem de convicanis, propter quam puto ad *l. dudum*, hæc verba Tribonianum adjecisse, *Nisi lex specialiter*, etc. quæ non erant in Codice Theodosiano, sicut ad *l. 1. sup. de reb. credit.* hæc, *Nisi specialiter hoc lege excipiatur*, propter *l. ult. eod. tit.* quæ non erant in Gregoriano. Novissime autem Romanus constituit, ut jure προτιμήσεως vocentur in emptionem primum cognati consortes, veluti fratres qui paterna prædia indivisa possident: tum socii quilibet, quos ad societatem conjunxit voluntas: deinde extranei, quos ad societatem conjunxit fortuna, quarum alteram voluntariam, alteram hæreditariam Cicero apppellat: post συμπαρακείμενοι ὁμοτελεῖς, id est, *qui eidem domino canonem pensitant*, vel ut Fridericus Imperator interpretatur, *qui sunt sub uno servitio.* Ad extremum, confines. Quinque gradus facit, et inter eos successionem dat, ut primis pretium non offerentibus intra dies xxx. vel procuratoribus eorum intra menses IV. vel etiam repulsis per causam injuriæ venditori illatæ, sequentes vocentur. Præscriptioni xxx. dierum vel mensium IV. locus est si ii qui jus προτιμήσεως habent, testato denunciati sint et cessaverint, sicut duorum mensium adversus principalem dominum emphyteuticario vendente *l. 3. sup. de jur. emphyteut.* Non facta denunciatione, non nisi decennii præscriptione jus προτιμήσεως excluditur. Eadem Novella idem jus datur convicanis non tantum convicano, sed etiam fisco vendente desertum forte prædium, quod κλασματικὴν γῆν vocat, ita tamen, ut in hac specie etiamsi denunciati non fuerint, intra quadriennium jure suo utantur, secundum *l. 2. sup. de quadr. præscript.* Scripsimus de hoc jure aliquid ad *l. qui Romæ, §. cohæredes, ff. de verbor. obligat.* Et de metrocomiis ad *l. ult. sup. de exact. tribut.* Ait, *vicanis*: quidam codices habent *vicariis*, ut Festus in verbo, vici. Hi sunt μητροκωμῆται. Κωμῆται Nov. 38. qui male ab interprete Comitiani. Comitiani sunt officiales comitis. Κωμῆται, vicani *Contractum*) Hoc verbo non continetur testamentum. Poterit ergo vicanus extraneum hæredem instituere. Quin et Novel. Romani, non testamenti modo sed et dotis, donationis propter nuptias, donationis directæ, donationis causa mortis, permutationis, transactionis non simulatæ excipitur causa, nisi si ex his causis bona sua tenuiores transferant in potentiores non vicanos, quibus tamen præscriptio decennii, sicut et extraneis quibuslibet non denegatur. *Hoc tantum reddetur*) Non rei melioratæ sumptus: de hac quæstione diximus in *l. 1. sup. de præd. cur.*

TIT. LVII. Ut nullus ex vicanis pro alienis vicanorum debitis teneatur.

I. *Imp. Zeno a.* * Grave est non solum legibus, verum etiam æquitati naturali contrarium, pro alienis debitis alios molestari: idcirco hujusmodi iniquitates circa omnes vicanos perpetrari modis omnibus prohibemus.

Fuit olim plerisque locis usurpatum, ut vicanus ex contractu vel delicto convicani teneretur, et ut liceret creditori ob vicani debitum ejusdem vici hominem, vel bona prehendere quoad verus debitor satisfecisset, quod Zeno tollit hac lege, et Justinianus *Nov. 52. et 134.* Cassiodorus IV Var. *Dividuntur causæ germanis · filius obligationibus paternis, si non sit hæres, exuitur: uxor maritalibus debitis, nisi per successionis vincula, non tenetur: et audacia ad solutionem trahit extraneos, cum absolvant jura conjunctos.* Idem legibus Langobardorum cavetur, *l. 3. de deb. et vad.* et Constitutioni-

bus Neapolitanis titulo de cultu pacis, et tit. de presaliis puniendis: sed postea cum revocatæ fuissent in usum, eis Gregorius liberavit clericos, et Fridericus studiosos promissa actione repetundarum famosa in quadruplum. Moribus nostris hoc jure utimur non in nostrates, sed in exteros, nec nisi permissu principis, ut si negotiatori Gallo merces diripuerint Hispani, idem quem primum offenderit Hispanum pari jure diripiet, quod jus Marquæ appellamus, quia ut arbitror, in limitibus potissimum exercetur.

TIT. LVIII. De Censibus et censitoribus, et peræquatoribus et inspectoribus.

Census descriptiones sunt jugerum et capitum. Censitores sive censores qui census agunt. Peræquatores et inspectores qui emendant, prædiis inspectis et adæquatis invicem, ut releventur quibus gravius est onus adscriptum, graventur quæ sunt censita levius, *l.* 10. *inf. de fun. pat. l. pen. et ult. sup. de an. et trib. l.* 12. *et* 14. *C. Th. de censit. l. ult. C. Th. de locat. fun. ju. emph.* Græci ἐξισωτὰς vocant. Eusebius IV. de vita Constantini, *ἄνδρας ἐξισωτας κατάπεμπε*. Græci interpretes juris, Ε'πόπτης λέγεται ὁ ἐξισωτής· itaque idem pene munus est inspectoris et peræquatoris. Cassiodorus x. *Ut ad prædium de quo querela est, diligens inspector aecedat, et rebus moderata inquisitione trutinatis, quicquid gravaminis potest habere possessio, rationabiliter abrogetur.*

I. *Imp. Constantinus a. ad Populum.* Quoniam tabularii civitatum per collusionem potentiorum sarcinam ad inferiores transferunt: jubemus ut quisquis se gravatum probaverit, suam tantum pristinam professionem agnoscat. *pp. XV. Kal. Feb. Romæ Constantino a IV. et Licinio III. Coss.*

De tabulariis diximus lib. 10. multis locis. Principalibus et tabulariis, ut Symmachus ait in epistolis, liberum est alios a dispendio vindicare, aliis debitum munus imponere, dum scilicet rationes tributorum tractant: quo fit, ut sæpe per gratiam divitum onera transferant in pauperes: qua de re graviter et copiose queritur Salvianus lib. 5. de providentia Dei. Hæc Constitutio hanc tabulariorum fraudem censet esse corrigendam secundum antiquæ censualis professionis modum, *l.* 1. *sup. de im. nem. conc.*

II. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Eutropio pp.* Quisquis vitem succiderit, aut feracium ramorum fœtus vetaverit, quo declinet fidem censuum, et mentiatur callidæ paupertatis ingenium: mox detectus competenti indignationi subjiciatur: illo videlicet evitante calumniam, quem forte detegitur laborasse pro copia, ac pro reparandis agrorum fœtibus non sterilitatem aut inopiam procurasse. ***Dat. Prid. Non. Iun. cp. Eucherio et Syagrio Coss.***

Ut qui simulat paupertatem succisis vitibus vel arboribus competenti pœnæ subjiciatur, nec pristina professione relevetur, *l.* 4. §. *si vites, ff. de censib.* Putationes non damnat, quæ fiunt ne vites supervacuis sarmentis silvescant, vel quibus luxuries ramorum coercetur, quæ res copiam parit non inopiam. Pro, *vetaverit*, Codex Theodosianus, *habetaverit*, forte legendum, *amputaverit.* Sic lib. 56. *βασιλικῶν* titul. 14. *ἐὰν τις ἀμπέλους ἐκτέμνῃ ἢ εὐφόρους ἐκκόπτῃ κλάδους.*

III. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Si peræquatore misso, aliquis aut procuratorem suum retraxerit, aut colonum per contumaciam retractationis fugaverit: ad eum censuum modum, quem vel eo, vel procuratore illius absente, peræquator apposuerit, nostræ sanctionis auctoritate tenebitur. *Dat. VI. Kal. April. cp. Honorio np. et Evodio Coss.*

Si misso peræquatore procuratorem prædii sui subduxerit quis, ne præsens censitioni adesset, vel colonum fugaverit retractationis census defugiendæ causa, quod absente colono vel procuratore de censu agri constituerit peræquator, ut nihilominus ratum habeatur: alioquin vix est ut censitio aut peræquatio absente domino vel procuratore recte facta videatur *l.* 5. *C. Th de censu.*

IV. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino pp.* Omne territorium censeatur, quoties defectorum levamen exposcitur, ut sterilia atque jejuna his, quæ culta vel opima sunt compensentur. *Dat. III. Non. Apr. cp. Theodosio a. III. et Abundantio Coss.*

Si qua civitas relevationem petat quasi defecto-

rum prædiorum, ut denuo totius territorii civitatis census agatur, et compensentur fertilia cum sterilibus. Pro, *jejuna*, quidam Codices habent, *herema*, et Græci τὰ ἔρημα μετὰ τῶν εὐθαλῶν συμψηφίζονται· unde corrupta illa vox orta est in quibusdam codicibus, *arenia*. Galli dicunt. *terres ermes*.

V. *Iidem aaa. Rufino pp.* Qui gravatos se esse a peræquatoribus conqueruntur, et injusto oneri impares esse proclamant: competitionis habeant facultatem, ut quid remissum gratia, quid interceptum fuerit fraude, convincant: et ex eo levamen accipiant, quod per deformia et criminosa commercia sibi impositum esse deplorant, ut aliis demeretur: quod intra annum post codicum oblationem, quo videbitur, de injusto conqueratur onere, iniquitatem peræquatoris accuset, ac præstitam gratiam habita competitione convincat, ut quod ei fuerat superfusum, ille cognoscat, quem debitæ functioni fraus clandestina subtraxerat: emenso autem eo tempore actio denegabitur, exceptis minoribus qui fuerint indefensi: his etiam qui aberunt reipublicæ causa: qui tamen ex eo tempore, quæ sunt statuta, custodient: ex quo ad agendum habuerint facultatem. *Dat. III. Kal. Dec. cp. dn. Theodos. a. III. et Abundantio v. c. Coss.*

Actio vel competitio adversus iniquam peræquationem datur intra annum post completam peræquationem traditosque peræquationis libros, ex die clausi renuntiatique census, ut ait *l.* 5. *C. Th. de censu sive ads.* Excipiuntur minores indefensi et absentes Reip. causa, quibus non ex eo die annus computatur, sed ex quo agendi facultatem habuerint. Ait, *quo videtur*, id est, apud tribunal quodcunque videbitur. Theodosianus apertius, *cui videbitur*.

VI. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Eusebio pp.* Peræquatores ac discussores, si incurrerint culpam negligentiæ vel gratiæ, non solum honorum jacturam, verum etiam annonarum in quadruplum multam subire debebunt: ea vero quæ in damnum provincialium fuerint accepisse convicti, in quadruplum cogentur exsolvere. *Dat. IV. Kal. Apr. Med. Arcadio et Honor. III. aa. Coss.*

Peræquatores vel discussores ob culpam vel gratiam damnati infames sunt: legendum, *honorum*, non *bonorum*, ut Græci, οὐ μόνον τῆς ἀξίας, ut Accursius citans *l. judices*, *et l. quoties*, *inf. de dignitat.* ut etiam *l.* 10. *C. Th. de censit.* Fisco percepta emolumenta sive salaria in quadruplum. Provinciali quoque extorta, dum erga alium forte cupiunt esse gratiosi, in quadruplum restituunt: qua de re diximus aliquid in tit. de superexactoribus.

VII. *Impp. Honorius et Theodosius. aa. Sebastiano com. ordinis primi.* Apud eum possessio firma permaneat, cui eam a peræquatore semel traditam fuisse constiterit: reliqua vero temporis anteacti a novo domino fiscum postulare non patimur, ne alterius culpa alter incipiat subjacere dispendio. Si quis vero privatus aut obligatam sibi possessionem, quæ deserta hucusque permansit, aut ex aliquo titulo deberi sibi jure confirmat: allegationes suas sine mora vel per se vel per aliam personam legibus ordinatam manifestare debebit: ita ut si æquitatis ratione suadente, ad petitorem fuerit translata possessio: is qui a peræquatore eam susceperit, rei melioratæ susceptis sublevetur expensis. Verum ne sub specie litis dominationes semel constitutæ turbentur: sex mensium spatium censemus debere servari, intra quod is qui putat sibi rem probabili ratione competere, debitas exerat actiones. Quod si tempus adscriptum silentio fuerit interveniente transactum: nullum penitus repetendi volumus esse principium. Quod si quis eo tempore, quo peræquatuor prædium alicui addicit, de suo jure vel per se aut per homines suos non crediderit actitandum: sex mensium curriculis evolutis, in perpetuum conquiescat. *Dat. Prid. Id. Mar. Rav. Honorio XI. et Constantio II. Coss.*

Solent peræquatores a dominis deserta et destituta prædia aliis tradere, atque ita dominium muta-

re, sine onere tamen reliquorum, quod accipientem a domino proculdubio sequeretur, ut constat ex titulo sine censu, vel rel. Post addictionem peræquatoris, creditores excluduntur, quibus prædia sunt obligata vel debita, nisi de jure suo experiantur intra sex menses, et novo domino reddant emponemata. Eadem præscriptione antiquior dominus excluditur, *l. locorum, tit. seq.* Ait, *Dominationes*, id est, dominia.

TIT. LIX. De omni agro deserto et quando steriles fertilibus imponuntur.

Non idem est desertum et derelictum. Derelictum occupantis fit, desertum non item, *l. 8. hoc titul.* Usucapitur tamen biennio. Desertum est quod incultum et squalidum est. Quod sequitur, *et quando steriles fertilibus imponuntur*, idem est, ac si diceret, περὶ ἐπιβολῶν.

I. *Imp. Constantinus a. Campesti.* Cum divus Aurelianus parens noster civitatum ordines pro desertis possessionibus jusserit conveniri, et pro his fundis, qui invenire dominos non potuerunt, quos perceperamus earundem possessionum triennii immunitate percepta, solemnibus satisfacere, servato hoc tenore peæcipimus, ut si constiterit ad suscipiendas easdem possessiones ordines minus idoneos esse, eorundem agrorum onera possessionibus et territoriis dividantur. Accepta.

Prædia deserta et quorum domini non reperiuntur, curialibus addicuntur sub immunitate triennii: qui si idonei non sint, tunc onus eorum et in possessores ejusdem civitatis, et in omne territorium diffunditur. Verbum, *Accepta*, quod est in extremo, est ex subscriptione, ut in *l. 1. inf. de fug. col.* verbum, *Data*.

II. *Idem a.* Si quis ab emphyteuticario seu patrimoniali possessore, privati juris quippiam comparaverit, cujus substantia alias possessiones sustentare consueverat, et succisis quasi quarundam virium nervis reliqua labuntur: earum possessionum onera subiturus est, quæ penes distractorem inutiles permanebunt. *Dat. VIII. Id. Dec. Thessal. Feliciano et Titiano Coss.*

Si emphyteuticarius vel patrimonialis possessor fundum proprii privatique juris ad se pertinentem vendiderit, quo emphyteutici seu patrimonialis juris prædia sustentare solebat, ac deinde reliquari eaque prædia deserere cœperit onus reliquorum transfertur ad emptorem, qui eum fundum comparavit, quo venditor alios tueri solebat. Atque ita emptorem sequuntur non tantum fundi comparati reliqua, sed et aliorum reliqua, qui fundo comparato sustentabantur: quod addi convenit ad tit. *sine censu, vel reliq. fund. comp. non pos.*

III. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Mamertinum, pp.* Quicunque deserta prædia meruerint, sub certa immunitate ad possessionem impetratorum non prius sinantur accedere, quam vel fidejussoribus idoneis periculo curialium datis, vel fundis patrimonii sui maxime utilibus obligatis, idonea cautione firmaverint susceptam a se possessionem nullo detrimento publico relinquendam.

Ut ii quibus deserta prædia addicuntur sub certa immunitate veluti triennii, *l. 1. hoc tit.* vel biennii, *l. 7. hoc tit. l. 12. Cod. Theod. de censitor.* pignoribus vel fidejussoribus caveant se ea damno publico minime deserturos, *l. 6. hoc tit. l. 7. inf. tit. de fun. pat.*

IV. *Iidem aa. et Gratianus a. ad Crescentium Vic. Afr.* Hæredes scripti etiam pro minus idoneis fundis fiscale onus cogantur agnoscere: vel si renuntiandum hæreditati putent, cedant his omnibus rebus, quas ex iisdem bonis quocunque titulo et jure perceperint. *Dat. IV. Id. Jul. Contionaci Gratiano a. II. et Probo Coss.*

Non potest hæres scriptus prædia hæreditaria ita dividere, ut fertilia amplectatur, sterilia deferat onerum publicorum evitandorum causa, sive hæreditario, sive legati, sive fideicommissi jure ei ex eisdem bonis ea deferantur, sed aut omnium tributa agnoscere debet, aut ab omnibus recedere.

V. *Impp. Valens et Gratianus aa. ad Anthemium pp.* Qui utilia reipublicæ loca possident, permistione facta etiam deserta suscipiant: ut si earum partium graventur

accessu, quas ante per fastidium reliquerunt, cedant aliis curialibus, qui utraque hac condicione retineant, ut præstatione salva cum desertis et culta possideant, sublata a paucis quos, iniquum est electa retinere, cum municipes gravatura sit pars relicta.

Qui fertilia et sterilia Reip. loca permistim possident, ut omnia retineant, vel ut omnibus salvo canone curialibus cedant. Nec enim possunt fertilibus retentis sterilia deserere. In curiales transfertur onus universitatis prædiorum, non partis.

VI. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Nebridio com. r. p.* Ut quisque conductor fuerit inventus possessor fundi, ut quisque qui ex publico vel templorum jure descendit: huic ager jungatur inutilior. Quod si contra id reluctandum existimaverit: alius possessor sub eadem præstatione quæratur: vel si voluntarius, qui sit conductor, non inveniet: tunc ad possessores antiquos, id est, decuriones vel quoslibet alios, loca juris prædicti ad junctis inutilibus revertantur, idoneis fidejussoribus præstitis. *Dat. XV. Kal. Feb. cp. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Ut conductori fundorum Reip. vel sacrorum templorum cum fertilibus adjungantur inutiles, vel ut alius sub eadem pensione eorum voluntarius conductor quæratur, vel eo non invento, ut fundi ad veteres possessores revertantur: Reip. ad curiales: templorum, ad illos qui ea prædia templis largiti sunt.

VII. *Iidem aaa. et Arcadius a. Cynegio pp.* Quicunque defectum fundum patrimonialem exercuerit, fertilem idoneumque præstiterit: salvo patrimoniali canone, perpetuo ac privato jure defendatur, et velut domesticum et avita successione quæsitum sibi habeat, suis relinquat: neque eum aut promulgatione rescripti, aut reverentia sacræ adnotationis quisquam a fructu impensi operis excludat. Ceterum eos, qui opimas ac fertiles pssident terras, aut etiam nunc sibi existimant eligendas: pro defecta scilicet portione summam debiti præsentis jubemus implere: illos etiam, qui emphyteuticario nomine nec ad plenum idoneas, nec omnibus modis vacuas detinent: sic ex illis quoque, quæ presidio indigent, justam ac debitam quantitatem debere suscipere, ut indulto temporis spatio post biennium decretum cannonem solvendum esse meminerint: nemo tamen qualibet meriti et potestatis objectione submoveatur, quo minus ad diacathociæ vicem defectas possessiones patrimonialis juris accipiat, eorum tributa et canonem soluturus: illud speciali observatione procurans, ut primo vicinas et in eodem territorio sortiatur; dehinc si neque finitimas, neque in eisdem locis repererit constitutas; tunc demum etiam longius positas, sed in quantum fieri valet, pro interjecto spatio sibimet cohærentes, pro modo et æquitate suscipiat: ut id consensu omnium fiat, quod omnibus profuturum est.

Lex est de iis, qui patrimoniales fundos emphyteuticario jure detinent, ut si defectos acceperint et idoneos reddiderint, eos perpetuo privatoque jure possideant et in hæredes transferant salvo canone. Et ut qui idoneos eo jure susceperint, defectos suscipiant cum onere canonis, non reliquorum, qui medii generis, ut etiam ex defectis suscipiant pro rata cum eodem onere, salva immunitate biennii: in *l.* 1. datur immunitas triennii, quæ est de fundis a dominis desertis et in curiales transferendis: Hæc de fundis patrimonialibus defectis, et iis qui meliores fundos detinent adjungendis ad diacathociæ vicem, id est, possessionis titulo et jure, ut eos retineant jure privato quasi possessores, ut habeant dominium possessionis, *l.* 11. *inf. hoc tit.* ut sint possessores, *l.* 12. *inf. de fund. pat. l.* 4. *inf. de div. præd.* et ita in *l.* 1. *C. Th. de fisc. debit. de diacathochis*, id est, de possessoribus, qui canonem fisco debent, interpretor: et ab hac defectorum adjunctione lex ait, nec dignitatem nec potestatem ullam excipi. Adjungi finitimos primum, deinde longe positos. Adjunctionem hujusmodi suscipere omnes debere, cum sit publice omnibus profutura, *l. seq.*

VIII. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Tatiano pp.* Qui agros domino cessante desertos, vel longe positos, vel finitimos, ad privatum pariter

publicumque compendium excolere festinat, voluntati suæ nostrum noverit adesse responsum. Ita tamen ut si vacanti ac destituto solo novus cultor insederit, ac vetus dominus intra biennium eadem ad suum jus voluerit revocare: restitutis primitus quæ expensa constiterit, facultatem loci proprii consequatur: nam si biennii fuerit tempus emensum, omni possessionis et dominii carebit jure qui siluit.

Quæ ad hanc legem pertinent exposuimus libro de temporibus cap. 21. et ad rubricam.

IX. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino pp.* Qui fundos patrimoniales jure privato canone salvo susceperint, hanc omnes sine ullius exceptione personæ propositam intelligant optionem, ut aut ea loca, quibus minor est soli fœcunditas, cum his, ex quibus fructus uberes capiunt, suscipere et tenere non abnuant: aut si eorum refugiunt sterilitatem opimioribus cedant. *Dat. VIII. Id. Nov. Tyro Arcadio III. et Honorio II. aa. Coss.*

Ut qui fundos patrimoniales sub præstatione canonis, jure privato susceperunt, eis abscedant, nisi fertilibus steriles imponi patiantur. Alii suscipiuntur jure privato quasi sint suscipientium proprii, alii jure emphiteuticario quasi alieni: utrique tamen sub canonis præstatione.

X. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Eutychiano pp.* Qui per potentiam fundos opimos, ac fertiles occuparunt, cum quæstuosis uberibusque pro rata portione suscipiant infœcundos ex eadem substantia. *Dat. Non. Mar. cp. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Lex ait fertilibus adjungi steriles ex eadem substantia, et *l.* 12. ex eisdem bonis, Nov. περὶ ἐπιβολῶν, nondum edita, ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας· quod exposui Observ. 4 cap. 30.

XI. *Iidem aa. Adriano pp.* Locorum domini intra sex menses edictis vocati revocantur: qui si adfuerint, et propria teneant: et ea quæ ex præterito contraxerint, debita redhibere cogantur. Si vero impares esse earum rerum tributis propria confitentur absentia, nec adesse voluerint: penes eos, qui hæc susceperint, et certum quem tributorum canonem promittunt, proprietas possessionis intemerata permaneat: ut postquam ea exsolverint, sciant sibi inquietudinem submovendam, nec subreptione cujusquam competitionis loca, quæ tenuerint, auferenda: quibus etiam illud indulsimus, ut ex eo tempore, ex quo primum loca, de quibus agitur, cœperint possidere, tributa poscantur. *Dat. VI. Kalen. Sep. Stilicone et Aureliano Coss.*

Ut prædia deserta a domino susceptoribus sine onere reliquorum addicantur, excluso domino præscriptione semestri, de qua et in *l. ult. sup. tit. prox.* exclusa competitione omni.

XII. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Seleuco pp.* Hac definitione sancimus, nullum possessorem, neque munificum prædium pro alienis debitis, vel destitutione esse retinendum: neque eorum prædiorum defectione prægravari, quæ ex iisdem bonis, quæ retinentur, nequaquam esse monstrantur: nec ullis præstigiis atque commentis exactio mutiletur. *Dat. Prid. Kal. Feb. Rav. Honor. VIII. et Theod. v. aa. Coss.*

Lex significat ἐπιβολὴν non fieri, sive sterilia fertilibus non imponi, nisi sint ex eisdem bonis, ut *l.* 10. Eadem bona sunt veluti ὁμόδουλα, et ὁμόκηνσα, ut *Nov.* 128. *et Nov.* 168. cujus titulus, ἐπαρχικὸς τύπος περὶ ὁμοδούλων, nondum edita. Pro, *defunctione* emendavi, *defectione*.

XIII. *Iidem aa. ad Probum.* Omnium prædiorum actores ac domini requirantur: quorum si vitio probantur debita fuisse contracta, in absoluto est ut debeat dominium commutari. *Dat. III. Id. Iun. cp. Constante et Constantio Coss.*

Prædia deserta et destituta a dominis vel actoribus eorum eis auferuntur, et aliis dominii jure

addicuntur, *quorum*, inquit, *vitio probantur de bita fuisse contracta*, dum scilicet prædia inculta deserunt. Ea peræquator addicit, *l. ult. sup. tit. prox.*

XIV. *Iidem aa. Aureliano pf.* Rura et possessiones quas curiales quolibet pacto publicatis apud acta provincialia desideriis suis vel reliquerunt, vel possidere alios permiserunt: penes eos qui eas excoluerunt, et functiones publicas recognoscunt, firmiter perdurabunt, nullam habentibus curialibus copiam repetendi. *Dat. III. Non. Dec. Honorio x. et Theod. VI. aa. Coss.*

Puto deserti prædii apud acta præsidis repetitionem ne intra quidem biennium esse vel sex menses: quia pro derelicto habitum videtur.

XV. *Iidem aa. Sebastiano Comiti Primi Ordinis.* Si quis deserta prædia, quæ navalem sustinent functionem, et in desertis nunc usque remanent, sub peræquationis jure perceperit: meliore condicione in omnibus titulis convenit ea relevari, ut gravis sors navalis esse non possit pro ea, quæ resedit, portiuncula, cum aliis fuerit dispendiis liberata. *Dat. Prid. Id. Mar. Rav. Honorio a. XI. et Constantino II. Coss.*

Si quis deserta prædia a peræquatore susceperit, quæ naviculario oneri obnoxia sunt, hoc quidem onere non liberatur, sed in omnibus aliis titulis fiscalibus leviora onera agnoscit.

XVI. *Impp. Theodosius et Valentinian. aa. Celeri Proc. Afri.* Jubemus neminem curialem pro alieni territorii debitis attineri, sed tantum municipem pro gleba propria conveniri. *Dat. V. Kal. Mai. Rav. post Cons. Felicis et Tauri vv. cc.*

Territorium et glebam dicit pro eodem, ut *l. 11. sup. de oper. publ. l. 3. sup. de nat. lib. l. nulli, sup. de episc. et cler.* Municipem quoque, et curialem pro eodem, ut *l. 5. sup. hoc tit. l. 1. inf. de fug. col. l. 41. C. Th. de oper. pub.* Curialis igitur glebæ propriæ non alienæ nomine tenetur, *l. 12. sup.*

XVII. *Iidem aa. Hermocrati pp.* Si quis auctoritate nostri numinis de fundis patrimonialibus steriles sub certi canonis pollicitatione susceperit; firmiter eum volumus possidere sub ejusdem tamen canonis solutione, quem nostræ majestatis auctoritas per annos singulos solvendum esse præscripserit, nullamque eos descriptionem, sive adjectionem, aut innovationem in posterum sustinere: quoniam nimis absurdum est eos, qui nobis hortantibus fundos inopes atque egenos magno labore impenso, aut exhausto patrimonio vix forte meliorare potuerunt, utpote deceptos inopinatum onus suscipere, illudque velut quadam circumventione deposci: quod si se daturos præscissent, fundos minime suscipere aut etiam colere paterentur. *Dat. XII. Kal. Dec. cp. Theodosio a. XVIII. et Albino Coss.*

De hac lege scripsimus in *tit. de col. don. vel rel. sup.* Pro, *egenos*, Novella integra habet, *jejunos.*

Tit. LX. De Fundis limitotrophis et terris, et paludibus, et pascuis limitaneis vel castellorum.

Fundi limitotrophi dicuntur hoc loco, et *l. nulli, inf. de fun. pat.* quod inde milites limitanei alantur, *l. 8. eod. tit. l. 1. hoc tit.* non quod ad milites limitaneos pertineant. At fundi limitanei qui dicuntur, ad milites limitaneos pertinent, itemque paludes et pascua, *l. 3. hoc. tit.* fundi autem castellorum ad milites castellanos pertinent, *l. 2. hoc tit.*

I. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Licinium pp.* Tiberianus ad possibilitatem singulorum quorumcumque locorum intuens, statuit certas possessiones quæ ad limitem frumenta convehcrent: quocirca generali lege sancimus Tiberiani dispositionem oportere observari, amoventes quicquid vel potentia cujuscunque elicuit, vel furtiva deprecatio: addentesque nihilominus in futurum nulli licere adversus utilem vetustatem, et præsentem legem nostram, importuna et respuenda reposcere. *Dat. XVIII. Kal.*

Oct. Aquilejæ, Arcadio a. et Bautone Coss.

Confirmat Tiberiani præf. prætorio dispositionem de fundis limitotrophis.

II. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Asclepiodoto pp. et cons. ordinario.* Quicunque castellorum loca quocunque titulo possident, cedant ac deserant, quia ab his tantum fas est possideri castellorum territoria, quibus adscripta sunt, et de quibus judicavit antiquitas. Quod si ulterius vel privatæ condicionis quispiam in his locis, vel non castellanus miles fuerit detentator inventus, capitali sententia cum publicatione bonorum plectetur. *Dat. V. Non. Mart. cp. Asclepiodoto et Mariniano Coss.*

Ut soli castellani milites possideant castellis agros deputatos, non privati, non alii milites.

III. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Nomo magistro Officiorum.* Agros limitaneos universos cum paludibus omnique jure, quos ex prisca dispositione limitanei milites ab omni munere vacuos ipsi curare pro suo compendio atque arare consueverant: et si in præsenti coluntur, ab his firmiter ac sine ullo concussionis gravamine detineri: et si ab aliis possidentur, cujuslibet spatii temporis præscriptione cessante ab universis detentatoribus vindicatos, iisdem militibus sine ullo prorsus (sicut antiquitus statutum est) collationis onere volumus adsignari. In his etiam contra eos, qui præceptionibus nostris obviam venire tentaverint, proscriptionis pœna valitura. Nam si quis forte, quod minime audere debuerat, emptionis titulo memorati juris possidet prædia: competens ei actio contra venditorem intacta servabitur. *Dat. Prid. Id. Sept. cp. Maximo II. et Paterno Coss.*

Pars est Novellæ Theodosii de ambitu et locis limitaneis inibi redhibendis, quam habemus integram, sicut et *l. 4. sup. de off. mil. jud. et l. curæ, sup. de off. mag. off.* Pertinet valde ad hanc partem quod Lampridius scribit, Alexandrum agros limitaneos militibus donasse, ita ut eorum essent si hæredes eorum militarent, nec unquam ad privatos pertinerent: dicentem attentius eos militaturos si etiam sua rura defenderent: addidisse his et animalia et servos, ut possent colere quod acceperant. Idem enim hac lege cavetur ne agri illi in privatorum jura ullo titulo transeant, nec præscriptone ulla temporis eis acquirantur, et ut a limitaneis militibus firmo jure possideantur sine ullo tributi vel collationis onere, cum paludibus et omni jure suo, puta pascuis, animalibus, servis, salva scilicet illa conditione, si militarent.

Tit. LXI. De Pascuis publicis vel privatis.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Rufinum pp.* Cum nulla ratio sit, cur in pascuis saltibus rei privatæ pensio debeat ampliari: nequaquam pro libidine ordinum augmenta facienda sunt: etenim idcirco graviorem pensionem imponi ab ordinibus accepimus, ut animalia ex rebus privatis nostris a locorum pastibus arceantur: quod fieri non oportere divæ memoriæ Julianus prorogata jussione constituit. Quare excellens auctoritas tua conventis provinciarum rectoribus, non eam licitationis necessitatem patiatur inferri, quam repentinam faciunt civitates, sed eam manere decernat, quam statuit antiquitas. *Dat. VIII. Kalen. Oct. Luceriæ, Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Sunt saltus pascui quidam rei privatæ principis, qui certa pensione locantur, ita tamen ut et animalia rei privatæ in eis jus sit compascere, quæ ne arceantur prætextu gravioris pensionis, constituunt Impp. ne in eis saltibus pensionum ullæ adjectiones admittantur.

II. *Imppp. Arcadius et Honorius aa. Simplicio comiti et magistro utriusque militiæ.* Insignis auctoritas tua hac condicione a publicis pratis Apamænis animalia militum prohiberi præcipiat, ut universi cognoscant de emolumentis eorum tuique officii facultatibus duodecim libras auri fi-

sci commodis exigendas, si quisquam posthac memorata prata mutilare tentaverit: non minore decernenda pœna, si etiam prata privatorum Antiochenorum fuerint devastata. Ita tamen ut sine læsione provincialium provideant curiales, quo pacto animalium militarium pastui consulatur. *Dat. V. Idib. Mart. cp. Honorio a IV. et Eutychiano v. c. Coss.*

De hujus loci restitutione scripsimus satis libro primo Observ. cap. XIX. Confirmatur Basilicis, in quibus ita est, μηδεὶς τοῖς λιμῶσιν Ἀπαμείας καταβοσκέτω.

III. *Impp. Honorius et Theodosius aa. comitibus et Magistris militum.* Prata provincialium nostrorum, et præcipue rei privatæ nostræ, perniciosum est militum molestia fatigari. Ideoque lege ad amplissimam præfecturam promulgata censuimus, ne hoc deinceps usurpetur: super qua re universos, quorum interest, convenire tua magnificentia non moretur: neque permittat possessores, vel colonos pratorum gravi qualibet importunitate vexari. *Dat. Non. Sept. Honorio X. et Theodosio VI. aa. Coss.*

Ne possessores vel coloni super pratis a militibus ullam molestiam sustineant: qua de re legem se promulgasse scribunt ad amplissimam præfecturam, id est ad Aurelianum præf. præt. quæ est lex 4. *C. Th. de pascuis.*

Tit. LXII. De Fundis patrimonialibus, et saltuensibus, et emphyteuticis, et conductoribus eorum.

Patrimoniales fundi sunt qui ad patrimonium principis pertinent, ad domum divinam, ut Procopius scribit 1. *de bel. Got.* Alii sunt fundi rei privatæ, alii divinæ domus: sicut alius Comes patrimonii, alius Comes rei privatæ, alius Comes domorum. Res quidem privata etiam patrimonium dicitur, *l 3. inf. de fun. rei pri.* quia ut largitiones aliæ sunt sacræ, aliæ privatæ, ita patrimonium aliud est privatum, *l. 8. C. Th. de ju. fisc. l. ult. inf. de agr. et man.* aliud sacrum, *l. 1. sup. de indict. l. ult. sup. de rect. et com.* quod a re privata separari solet et domibus, ut in edicto 4. et 8. Condicio patrimonialium propria hæc est, ut locentur, non ut in jus privatum transferantur, *l. 10. hoc tit.* solent tamen vendi et donari jure privato principis jussu, *l. 39. §. ult. ff. de legat. 1. l. 9. et 10. hoc tit l. 9. sup. de om. agr. deser.* præterquam in tractu Orientis *l. 13.* vel in emphyteusim dari, quibus generibus etiamsi dentur salvo canone, quodammodo propriam condicionem mutant. Saltuenses sunt pastioni deputata nemora, qui et patrimoniales sunt, *l. ult. hoc tit.* Emphyteutici sunt qui emphiteutico jure dantur, qui et patrimoniales sunt, *l. 12.* sicut limitotrophi quoque patrimoniales quidam sunt *l. 8. et 13.* qui et hac rubrica ceteris adnecti debuissent.

I. *Imp. Constantinus a. Cupito.* Si quis fundos emphyteutici juris salva lege fisci citra judicis auctoritatem donaverit, donationes firmæ sint: dummodo suis quibusque temporibus ea, quæ fisco pensitanda sunt, repræsentare cogantur. *pp. XVII. Kal. Iul. Trev. Constantino a. IV. et Licinio III. Coss.*

Fundum patrimonialem sive fiscalem ab emphyteuticario donari posse salvo canone emphyteutico, nec exigi auctoritatem judicis. Vendi non posse puto sine consensu rationalis, idemque esse in emphyteuticario privatorum.

II. *Idem a. ad Dracontium.* Patrimonialis fundi pensitationem, seu aurariam, seu frumentariam, intra tempus omissam minorum dominio non nocere præcipimus: nec ad fraudem juris eorum accedere, si quod solemniter debetur, paulo serius inferatur: ita tamen ut permanente substantia parvulorum, judex tutorem vel curatorem, per quem differtur illatio, negligentiæ suæ et deserti officii pœnas exigat, et damna deplorare compellat.

Fundum patrimonialem a possessore, tributis intra tempora non solutis, fisco committi, nisi minor sit XXV. annis: quo casu dominium fundi minori ætatis beneficio conservatur, et tutor curatorve in æstimationem convenitur.

III. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Germanianum com. s. l.* Quicunque

possessiones ex emphyteutico jure susceperint, ea ad refundendum uti occasione non possunt, qua asserant desertas esse cœpisse, tametsi rescripta per obreptionem meruerint: sed nec avelli eas ab his posse, nec si licitatio ab alio fuerit promissa: sed eas in perpetuum apud eos qui eas susceperint, et eorum posteritatem remanere, nec si super hoc rescriptum fuerit adversus eos impetratum. *Dat. VIII. Kal. Oct. Med. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Ut emphyteuticariis prætextu supra adjectionis vel rescripti auferri fundus emphyteuticarius patrimonialis non potest: ita nec relinqui ab eis prætextu defectionis et squaloris, vel etiam rescripti. Fundus apud eos et posteritatem eorum perpetuo remanet. Ait, *ad refundendum*, id est, ad reddendum eas possessiones, ut *l. item quod, ff. de in diem ad. l. generaliter, §. proinde et si pretium, ff. de fid. lib.*

IV. *Iidem aa. ad Florianum com. r. p.* Fundi patrimoniales, et qui ex emphyteutico jure ad domum nostram diversis generibus devoluti sunt, sic eis, qui eos poposcerint, cedunt, ut commissi metus esse non possit: neque enim magis commodamus nostra, quam tradimus ea jure dominii: ita tamen ut ea quæ in nostra possessione positi præstiterint, et in posterum solvant. *Dat. Idib. Mart. Treveris Valentiniano II. et Valente II. Coss.*

Ut fundi patrimoniales et emphyteutici juris ad domum principis devoluti, forte ex causa desertionis, vel permutationis colonorum, poscentibus salvo canone addicantur, et ne ob cessationem canonis committantur, quod pugnare videtur cum *l. 2. sup.* nisi hæc accipiatur de canone, illa de tributis *l. 1. sup. de susceptor.*

V. *Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aaa. ad Modestum pp.* Si qui a prioribus colonis vel emphyteuticariis destitutum patrimonialem fundum a peræquatore vel censitore susceperint: perpetuo eundem atque inconcusso jure possideant, nec quisquam secundus petitor accedat. *Dat. IV. Non. Nov. Gratiano a. IV. et Merobaude Coss.*

Ut qui a peræquatore vel censitore desertum agrum patrimonialem susceperit, perpetuo eum firmoque jure possideat, submota competitione omni.

VI. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Nebridio com. r. p.* Hi quibus patrimoniales possessiones per Asianam et Ponticam diœcesim vel a nobis, vel a divis parentibus nostris sacra largitate donatæ sunt, inconcusse possideant, atque ad suos posteros transmittant: quod quidem non solum in hæredibus, sed etiam in contractibus omnis generis volumus custodiri. *Dat. IV. Kal. Apr. cp. Ricomere et Clearcho Coss.*

Ut hi quibus patrimoniales fundi donati sunt per Asianam et Ponticam diœcesim, eos firmo jure possideant, salvo canone scilicet, et in hæredem, emptorem, donatariumve transmittant. Pro, *contractibus* quidam Codices habent, *contractatoribus.*

VII. *Iidem et Arcadius aaaa. Cynegio pp.* Quicunque ad emphyteusim fundorum patrimonialium, vel reipublicæ jussu nostri numinis venerit: is si redundantia fortunarum idoneus fuerit ad restituenda, quæ desertis forte possessionibus requirentur, patrimonium suum publicis implicet nexibus. Si vero minor facultatibus probabitur: datis fidejussoribus idoneis ad emphyteusim accedat: scientibus his, quos talium rerum cura sollicitat, in se negligentiæ damna, si hujusmodi cautio defuerit, esse vertenda. *Dat. VI. Kal. Mai. cp. Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

Ut qui fundum patrimonialem vel Reip. accipit in emphyteusim, de damno desertionis caveat pignoribus aut fidejussoribus periculo curialium, ut *l. 3. sup. de omni ag. des.*

VIII. *Iidem aaa. Clearcho pp.* Omnes fundi patrimoniales per Mesopotamiam et Osroenam provincias, quos constat divorum retroprincipum sanctionibus limiti deputa-

tos, ad jus pristinum sine ullius assertionis revocentur obstaculo, præbituri omnia quæ antea impendenda necessitatibus limitis præberi consueverant, ita ut nulli penitus audiantur, qui aut rescripto aut adnotatione dominium vel emphyteusim, vel conductionem quolibet genere largitatis de nostra liberalitate meruerunt. *Dat. prid. Kal. Mai. cp. Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

Ut fundi patrimoniales limitotrophi eripiantur iis qui eos dominii vel empyteuseos, vel conductionis jure impetraverint, et ad jus pristinum revertantur. De iis loquitur qui sunt per Mesopotamiam et Osroenam provincias, de quibus *Nov.* 154. *et* 157. quæ duæ sunt provinciæ diœceseos Orientis *l.* 13. *inf.* generaliter de diœcesi Orientis.

IX. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Eutychiano pp.* Universi cognoscant, nihil privato jure salvo canone fundis emptis cum patrimonalibus esse commune: ita ut ad eos nunquam patrimonialium fundorum peræquator accedat: gravi multa feriendo eo, qui statuta nostræ clementiæ ausus fuerit temerari. *Dat. prid. Id. Nov. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Lex loquitur de emptis non de donatis: ut patrimoniales fundi empti a principe jure privato, id est, dominii jure in emptorem translati, salvo canone jam patrimoniales non censeantur esse, et ut peræquator fundorum patrimonialium ad eos fundos non accedat.

X. *Iidem aa. Eutychiano pp.* Fundos patrimoniales eos duntaxat, qui salvo canone jure privato nostra liberalitate concessi sunt, cum his patrimonialibus, qui in condicione propria constituti sunt, illustris auctoritas tua jubeat exæquari: ita ut relevato onere quod imminet fatigatis, et translato in eos, qui integris viribus florent, adscriptio tributorum æqua lance dividatur. *Dat. IV. Id. Apr. cp. Theodoro Cos.*

Lex superior est de fundis patrimonialibus emptis jure privato. Hæc de donatis jure privato. Alii dantur in emphyteusim vel locantur. Peræquatore misso fundorum patrimonialium non ii tantum qui a conductoribus detinentur, qui a dominio principis non recesserunt, sed et ii quorum dominium in alios translatum est ex donationis causa, salvo canone exæquationi subjiciuntur.

XI. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Probo Comiti s. l.* Jus emphyteutici prædii, quod sine obligationis vinculo retentatum est, judicio nostro immutabile perdurare præcipimus, possessionem autem, quæ sine obligatione speciali fuerit vitiosa, vetustate temporis volumus adjuvari. *Dat. Idib. Ap. Ravennæ Honorio IX. et Theodosio III. aa. Coss.*

Non recte dantur fundi patrimoniales in emphyteusim sine pignoribus, *l.* 7. *sup.* sed si qui retentati, id est, diu detenti sint sine pignorum obligatione, non ideo emphyteuticario auferuntur, quinimo vetustas illa vitium corrigit possessionis: male legebatur, *nolumus*; emendavi ex scriptis et ex Græcis, *volumus*: sed et pleraque alia in superiorum contextu.

XII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Tauro pp.* Possessores vel emphyteuticarii patrimoniales, qui fundos minime nunc usque comparaverunt, eodem largitatis modo nequaquam ad eorum comparationem urgeantur: sed tanquam pretiis depensis sic eis nostri numinis beneficio potiantur, ut quod juris alter inferendo pretium consecutus est, hoc nostra liberalitate prædictus emphyteuticarius habeat. Illud quoque jus, in quibus coluit prædiis, quod aut ex successione, aut ex comparatione privata, aut nostri numinis liberalitate, aut quocunque modo possedit, sciat illibatum intemeratumque servari: licentia ei concedenda etiam libertates mancipiis ex fundis patrimonialibus atque emphyteuticariis, cum fundorum sint domini, præstare. *Dat. XIV. Kal. Jul. Ariobindo et Aspare Coss.*

Possessores separantur ab emphyteuticariis, quoniam possessores domini efficiuntur, emphyteuticarii domini non efficiuntur, *l.* 1. *ff. si ager vect. id est, emphyt. pet.* ut dixi in *l.* 9. *sup. de omni agro des.* Habentur tamen pro dominis, et in hac

lege simpliciter domini appellantur : ideoque fundorum servos manumittere possunt, quod nequeunt facere non domini, veluti conductores, *l. 2. tit. seq.* idque juris ita est, sive emerint fundos a principe, sive dono acceperint, sive transmissionis jure aut venditionis a priori possessore factæ eos obtinuerint liberalitate principis, aut quocunque modo: sic dico, quoniam omnes libri veteres habent, *a nostri numinis*, non *aut nostri numinis*, liberalitatem exercet princeps mutato dominio, successione vel venditione, si non accipiat quod dicitur εἰσδεκτικὸν *Nov. Leonis* XIII. quasi datum novi possessoris admittendi et suscipiendi causa: de quo et in *l. ult. sup. de jur. emph.* Quod ait, *Ne ad comparationem urgeantur*, congruit cum *l. ult. sup. de exc. mun.*

XIII. *Iidem aa. ad Florentium pp.* Nulli jam in posterum licere præcipimus patrimoniales seu limitrophos, vel saltuenses fundos, qui per tractum Orientis positi sunt, ad jus transferre privatum, sive dempto, sive salvo canone juris fundorum immutatio postuletur: legis temeratores quinquaginta librarum auri pœna coercentes, tam videlicet petitorem, quam officium, quod petitionem concedit admitti: licet adnotatio nostra, licet divina pragmatica contra vetitum proferatur. *Dat. VI. Id. Jun. cp. Theodosio a. XVII. et Festo Coss.*

Ne fundi patrimoniales vel limitrophi, vel saltuenses in diœcesi Orientis in jus privatum transferantur, legendum, *limitotrophos*, non *limitrophos*, cujus verbi vitium pervenit ad Gallos, qui fundos in limitibus constitutos vocant limitrophos: iidem etiam ignorantia significationis latinæ, adnotationis et protocolli appellationibus utuntur perperam. Porro tractum in hac lege, diœcesim interpretatus sum: nam hæc una est ex Novellis Theodos. sub tit. de patrimonialib. rei dominicæ et limitotrophis fundis ad Orientem positis.

XIV. *Imp. Anastasius a. Matroniano pp.* Jubemus omnes qui in quacunque diœcesi aut quacunque provincia, vel quolibet saltu, fundos patrimoniales vel templorum, aut agonothetici, seu relevatorum jugorum, vel cujuscunque juris per quadraginta jugiter annos: possessione scilicet non solum eorum, qui nunc detinent, verum etiam eorum, qui antea possederant, computanda; ex quocunque titulo vel etiam sine titulo hactenus possederunt, vel postea per memoratum quadraginta annorum spatium possederint; nullam penitus super dominio memoratorum omnium fundorum vel locorum, vel domorum a publico actionem, vel molestiam, aut quamlibet inquietudinem formidare: sed impositum canonem pro qualitate juris, cujus prædia sunt, vel loca, per singulos annos solventes, pro certo habeant suum esse quod possident, vel postea possederint. Ita ut omnibus ad excludendam omnem quolibet modo ex publico movendam quæstionem nudæ ex quocunque titulo, vel etiam sine titulo, corporalis quadraginta annorum jugis possessionis exceptio possit sufficere: hoc etiam adjiciendo, ut illi quoque, qui dempto canone hujusmodi fundos ab initio principali jussione datos sibi fuisse confirmant, si per quadraginta annos adempti canonis beneficium jugiter possederunt, neque canonem, cujus ademptionem quadraginta (sicut dictum est) annorum possessio testatur, possint penitus profligari: eo quod nostræ pietati placuit, in utroque casu, id est, tam salvo, quam dempto canone possessorum nostrorum jura in eo statu, in quo per quadraginta annos (sicut dictum est) jugiter manserunt, absque ulla innovatione durare. *Dat. III. Kal. Aug. cp. Olybrio v. c. Cos.*

Adversus fiscum præscriptione XL. ann. defendi possessorem qui fundos patrimoniales vel sacrorum templorum, vel agonotheticos, vel qui fundos quasi relevatos, vel qui fundos quasi donatos dempto canone, cum titulo, vel sine titulo XL. ann. possedit. conjungenda est cum *l. 4. sup. de præscript. 40. ann.* quæ eandem inscriptionem et subscriptionem habet. De hac præscriptione XL. ann. scripsimus satis lib. de temporibus. Ait: *agnothetici*: juris agonothetici, quos agonotethicos vocat *l. pen. inf. de diver. præd.* agonophoros *l. Titia 1. §. 1. ff. de legat. 2.* qui deputati erant sumptibus sacrorum certaminum, præmiis atque lucrari.

TIT. LXIII. De mancipiis et colonis patrimonialium, et saltuensium, et emphyteuticorum fundorum.

I. *Imp. Constantinus a.* Emphyteuticarios gravant coloni agros præter consuetudinem usurpantes, quos nullis culturis erudierunt: cum solemnitas id eos attrectare permittat, quod eorum labore, vel olivetis est obsitum, vel vineis: sed et irriguas fontium aquas usurpare conantur, quarum fructus solis emphyteuticariis debentur. Ideoque placuit ut deinceps aquarum jus potestasque penes emphyteuticarios permaneat: tantumque ex eis colonis impertiatur, quantum culturis eorum agrorum sufficere manifestum est, quos ipsi colunt, pro modo autem superfluæ irrigationis, quam ultra culturas suas usurparint, emphyteuticariis possessoribus pensiones accessionesque præbeant. *pp. VII. Idus Mart. carthagine Constantino a. v. et Licinio Cœs. Coss.*

Coloni non sunt conductores, sed qui adscripti sunt terræ. Hi non aliam terram colere, et exercere possunt, quam eam cujus culturæ servierunt antequam fundi darentur in Emphyteusim: sed neque aquam irriguam ultra modum suæ terræ usurpare possunt, ceterarum terrarum et aquarum fructus ad emphyteuticarium spectat.

II. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Germanianum com. s. l.* Libertates quas mancipiis ex fundis patrimonialibus atque emphytheuticis, qui fundorum non sunt domini, præstiterint, rationales hujus præcepti auctoritate rescindant. *pp. XIII. Kal. Mai. Lupicino et Joviano Coss.*

De hac diximus satis in *l.* 12. *sup. tit. prox.*

III. *Impp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Postumiano pp.* Cognovimus a nonnullis, qui patrimoniales fundos meruerunt, colonos antiquissimos perturbari, atque in eorum locum, vel servos proprios, vel alios colonos subrogari: edicti itaque hujus auctoritate sancimus eos, qui deinceps aliquid crediderint hujusmodi attentandum, iisdem possessionibus esse privandos.

Ut qui fundos patrimoniales jure privato vel emphyteutico susceperunt, eorum dominio excidant si colonos permutaverint.

IV. *Iidem aaa. et Arcadius a. Cynegio pp.* Super patrimonialium refectione fundorum dudum nostris est legibus constitutum, ut hi qui eos colentes solum eorum verterant, nunc ad alia loca dirigentes, nunc ad militiam convolantes, ad avitas condiciones, et propria jura revocentur. Ceterum eos qui castrensibus stipendiis otia quieta meruerunt, veterani constituti, nequaquam placet tela in usum vomeris et ligonis convertere.

Ut coloni patrimoniales, qui ad alia loca diligentes sunt (sic legendum) vel qui militiæ nomen dederunt, revocentur, nisi jam veterani sint.

TIT. LXIV. De Fugitivis colonis, patrimonialibus, et emphyteuticis, et saltuensibus.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. * pp.* Quicunque parvuli ex municipibus, vel colonis patrimonialibus, vel saltuensibus, quorum tamen avi ac patres implicati hujusmodi functionibus fuerint, conniventia militaris officii ad stipendium castrense, vel officia diversa transierint: ad munera patriæ, vel ad agrorum cultus conventis ducibus, tribunis, ac præpositis revocentur, neque his stipendia prosint.

Debuit hic titulus incipere a *l. ult. tit. præcedentis*. Cavetur autem hac lege, ut orti ex curialibus a militia retrahantur in curiam, *l.* 17. *sup. de decur.* Æque ut orti ex colonis patrimonialibus, vel saltuensibus a militia revocentur ad stivam, neque his stipendia prosint. Additur in quibusdam codicib. *data*, quod ex subscriptione est. Parvuli dicuntur intra annum xxv. *l.* 2. *sup. de fan. pat.*

II. *Iidem aaa. Cynegio pp.* Quisquis colonum patrimonialem aut sollicitatione susceperit, aut occultatione celaverit: non

solum ipsum restituere, sed etiam libram auri pœnæ nomine inferre cogatur. *pp. VIII. Kal. Nov. cp. Honorio n. p. et Evodio Coss.*

De eo, qui privatum colonum sollicitat ut fugiat, vel receptat, et celat, dictum est *l.* 12. *sup. de agr. cens.* Hæc lex est de eo qui celat patrimonialem.

III. *Impp. Honorius et Theodosius aa. ad Anthemium pp.* Cujuscunque adnotationis vel oraculi dudum impetrati, vel post eliciendi auctoritate submota: omnes quos patrimonialium agrorum vinculis fortuna tenet adscriptos, sub quibuslibet gradibus militantes, ad provinciæ moderatoris judicium illico sub idonea intercessione mittentur.

Ut coloni patrimoniales a tribunis vel ducibus ad præsidem provinciæ trahantur sub cautione idonea de colonaria condicione judicium accepturi. His etiam hoc datum invenio, ut tutores non ordinentur, *l. ult. sup. qui da. tut.*

TIT. LXV. De Collatione fundorum patrimonialium et emphyteuticorum.

I. *Imp. Constantinus a. ad Proculum Proc. Afr.* Emphyteuticarii possessores, qui mansuetudinis nostræ beneficio ad extraordinaria minime devocantur munera, sicut ceteri provinciales obsequium suum itineribus muniendis impendant: nulla enim ratione debent ab hoc, quod in commune omnibus profuturum est, sejungi *pp. Non. Mai. Carthagini Constantino a. v. et Licinio Cæs. Coss.*

Ut Emphyteuticarii fundorum patrimonialium excusentur ab extraordinariis muneribus, non tamen a munere viarum muniendarum.

II. *Idem a. ad Catullinum pp. Africæ.* Patrimoniales fundos extraordinariis oneribus, vel mediæ, aut tertiæ portionis obsequiis fatigari non convenit: cum eosdem et auri speciem, et frumenti plurimum modum constet persolvere: ita ut qui violare statuta tentaverit, puniatur. *pp. VI. Kal. Sept. Carthagini Constantino a. v. et Licinio Coss.*

Ut patrimoniales fundi excusentur ab extraordinariis muneribus, *l. pen. sup. de excu. mun.* vel a mediæ, aut tertiæ portionis obsequiis, id est, ne extraordinariorum onerum mediam aut tertiam pensionem exsolvant, *l.* 4. *C. Th. eod tit.* solidam functionem ab eis præstari satis est, puta, aurariam seu frumentariam pensitationem, *l.* 2. *sup. de fun. pat. l.* 10. *sup. de exc. mun.*

III. *Imp. Iulianus a.* Omnes qui patrimoniales fundos sive communiter, sive ex asse retinent, pro his conveniendi sunt ad universorum munerum ad eosdem fundos pertinentium pro rata portione, vel in solidum functiones, sicut unumquemque privatorum necessitas publicæ pensitationis adstringit. *Dat. V. Kal. Apr. Mamertino et Nevitta Coss.*

Qua forma possessores fundorum privatorum, eadem et possessores patrimonialium solemnibus functionibus satisfacere coguntur.

IV. *Impp. Valentin. et Valens aa. ad Germanum.* Placuit ut emphyteuticorum fundorum patrimonialiumque possessores, quo voluerint tempore, et quantum habuerint pensionis paratum (dummodo non amplius, quam in tribus per singulos annos vicibus) officio rationalis adsignent, ac de suscepto ab eodem securitatem eodem die pro more percipiant: modo ut intra Januariarum Iduum diem omnis summa ratiociniis publicis inferatur: gravissimæ pœnæ subdendo officio, si cuiquam quolibet anni tempore (dummodo nequaquam numerum trinæ illationis excedat) solutionem facere gestienti negaverit susceptionis officium, vel si moram fecerit in chirographo securitatis edendo: super quo possessores, aut procuratores, vel magistratus, aut quicunque in locis fuerint, qui conficiendorum actorum habeant potestatem, conveniat contestari, ut et de officii insolentia constet, in quod

exercenda vindicta est, et his possit esse consultum.

Ut canon patrimonialium et emphyteuticorum fundorum tribus pensionibus solvatur pro solventis arbitrio: nec enim certa sunt pensionum tempora; ita tamen ut parem rationem collator faciat intra Idus Januarias quolibet anno: solventi apocham dari a susceptoribus sive officiis rationalis, qui si in recipienda oblata pensione moram faciant, id contestari apud acta satis erit: sola enim oblatio liberabit a præstatione canonis, *l.* 1. *sup. de suscept.* quod etiam locum habet in privatorum emphyteusi. Nec obstat *l.* 2. *sup. de jure emphyt.* si recte intelligatur.

V. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Messalæ pp.* per omnes provincias patrimonialium fundorum ab ordinariis judicibus canon exigatur, et quicquid exactum fuerit dirigatur. Sciant vero memorati judices nihil sibi ex privatæ rei canone, vel ex eo quod ex iisdem titulis contigerit, ad necessitates alias transferendum: nisi maluerint gravissima severitate eorum licentiam coerceri *Dat. XVI. Kal. Iun. Med. Theodoro Cos.*

De hac lege scripsimus in *l. ult. sup. de his quæ ex pub. col. il. sunt non usur.* Pro *contigerit.* malo *exegerint*, ut in *d. l. ult.*

Tit. LXVI. De Fundis rei privatæ et saltibus divinæ domus.

I. *Impp. Constantinus et Constans aa. Edictum ad Populum.* Universi cognoscant has possessiones, quas de fisco nostro comparaverunt, seu comparant: nullo a nobis jure retrahi: sed propria firmitate possessas etiam ad posteros suos dominii perpetui durabilitate dimitti.

Venditio fundorum rei privatæ a fisco nullo jure revocari potest, *l.* 2. *sup. ne fis., rem, quam vend. evin.*

II. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Florianum Com. r. p.* Hi quos commoditas privatæ rei prædiorum ad ea postulanda sollicitat, adeant tuæ dicationis officium, et modum suæ deliberationis indicent per libellos, certumque habeant, quod unaquæque villa cum eo onere vel forma, cui nunc habetur obnoxia, ad novi domini jura migrabit: ut si quid adjecerit, sumptus cura vel solertia, si quid mancipiorum vel pecoris adcreverit, capitationis aut canonis augmenta non patiatur, sed solis dominis hæredibusque dominorum sit cessura felicitas. Si quis autem in annis singulis non solverit debitum, ex re ipsius, quod in reliquis remansisse claruerit, sine aliquibus dependere cogatur induciis. Sane si quem postea minus idoneum factum esse constabit, nec ita ut expedit, rationem reddere pensionis: res quas ex nostris rebus acceperat, ad alium idoneum jure, quo sanximus, transferentur: nec tamen decoctoris cujuscunque reliquis, qui novus accedet, onerabitur.

Ut fundi rei privatæ a Comite rerum privatarum postulantibus addicantur salvo canone præsenti, meliorationes et augmenta fundorum cedere lucro possessoris, nec eorum ratione canonem fundis semel adscriptum augeri. Non soluto canone fundos fisco non committi, ut et de fundis patrimonialibus constitutum est in *l.* 4. *sup. de fun. patr.* sed ex aliis rebus possessoris fiscum indemnem servari. Quod si possessor solvendo non sit, tum in alium fundos transferri sub eodem canone sine onere reliquorum.

III. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. ad Hesperium Proc. Africæ.* Quicunque possessionem rei privatæ nostræ acceptam suo nomine vel jure perpetuo, vel titulo conductionis ei crediderit esse tradendam, qui pensare utilitatem patrimonii nostri solvendo non valeat, is pro eo, quem succedaneum subrogavit, perpetuæ solutioni statuatur obnoxius.

Si quis fundum rei privatæ jure perpetuo vel titulo conductionis acceptum alii vendiderit, donaverit vel ablocaverit, qui solvendo canoni par non sit, pro eo ipse obligatur fisco. Ait. *jure perpetuo*, id est, dominii vel emphyteuseos jure, ut in *l. pen. sup. de exc. mun.*

IV. *Iidem aaa. Ad eundem.* Universi

fundi templorum ad rationalium rei privatæ sollicitudinem curamque pertineant, atque ab his anniversariis solutionibus postulatis, peculiari (ut semper fuit) studio defendantur.

Non tantum fundi rei privatæ, sed et fundi ἱερατικοὶ, sive templorum, pertinent ad curam rationalium rei privatæ.

V. *Iidem aaa. ad Nebridium.* Usus aquæ, qui fundorum nostrorum utilitatibus serviebat, plurimorum dicitur usurpatione sublatus : idque procuratorum conniventia vel dissimulatione perfectum, ut agrorum fertilitas destituta nullos fructus cultoribus præstet. Quia igitur satis injustum est statum florentis ante patrimonii aridæ sitis molestia fatigari : ad meatus pristinos universum aquæ modum, temporis præscriptione submota, præcipimus revocari.

Ne quid usurpetur ex aqua pertinente ad fundos rei privatæ, et ne usurpatorem ulla defendat præscriptio temporis, qua de re dixi in *tit. de aquæ ductu, sup.*

VI. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Vincentio pp. Galliarum.* Eum qui collegio vel curiæ vel burgis, ceterisque corporibus per triginta annos sine interpellatione servierit : res dominica vel intentio privata non inquietabit, si colonatus vel inquilinatus quæstionem movere tentaverit : sed in curia, vel in corpore, in quo servierit, remaneat. *Dat. III. Kal. Iul. Med. Stilicone et Aureliano Coss.*

Repetitioni colonorum vel inquilinorum obstat præscriptio xxx. annorum, ut diximus in *l.* 22. *sup. de agr. cens.* generaliter : sed Arcadii et Honorii tempore non idem generaliter obtinebat, nisi si coloni tanto tempore collegio, vel curiæ, vel burgis, vel aliis corporibus servissent, id est, si collegiati civitatum, curiales, burgarii vel corporati fuissent. De burgariis est *tit. lib.* VII. *Cod. Th.* ut qui eos sollicitaverit, vel receptaverit, perinde puniatur, atque illi qui vestibus publicis deputatos. Paulus diaconus in Valentiniano : *Crebra per limitem habitacula constituta, burgos vulgo vocant.* Vegetius IV. *castellum parvum burgum vocant.* Vocem deducunt quidam a Græco πύργος qua tamen et urbs quælibet significatur : inde Æschylo νόμιμα πύργινα, leges urbanæ. Constitutio autem hæc pertinet tam ad colonos rei dominicæ, quam ad colonos privatorum, et ei est omnimodo conjungenda *l. ult. C. Th. de iis qui cond. prop. rel.*

VII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. ad Eudoxium com. r. p.* Nemo dempto canone ad comparationem dominicæ pessessionis accedat. Quod si quis in posterum ad interdictum contractum accesserit : eum volumus pretia perdere perpetuo, nec expensarum, vel melioratæ rei fructuum exactioni compensationem opponere, nec temporis sibimet contra nostra commoda præscriptione (excepto vetustatis auxilio) blandiri. Palatinum etiam officium, si quoquo modo contractus ejusmodi fuerit celebratus, vel si talem petitionem instruxerit, quinquaginta pondo auri pœnæ nomine inferre privato nostræ mansuetudinis ærario : nulla liberalitate nostræ clementiæ, nulla sanctione contra tanta rei privatæ commoda valitura, licet adnotatio, vel divina pragmatica sit quæ contra vetita canonem vendere concedat, vel pœnam palatino remittat officio. *Dat. XIII. Kal. Iun. cp. Anatolio v. c. Cos.*

Ut ei qui emerit fundum rei privatæ dempto canone, fundus auferatur cum fructibus, neque pretio reddito, neque meliorationum aut sumptuum habita ratione, neque observata temporis præscriptione, præterquam XL. annorum, *l. ult. sup. de fun. pat. l. comperit, sup. de præs.* 30. *an.* Palatinos coerceri si his contractibus se immiscuerint. Hi sunt apparitores Comitis rerum privatarum. Observandum illud, vetustatem in hac lege accipi pro XL. annis. Et ita etiam vetustatem accipio in *l.* 11. *sup. de fun. patr. l.* 2. *Cod. Th. de long. temp. præscript.* Quod ait, ne compensatio fructuum exactioni opponatur, valde singulare est, cum dici soleat, nullum casum intervenire quo hoc genus compensationis impediatur. Quod excipitur præscriptio vetustatis, Triboniani est ex Constitutione Anastasii : nam Theodosii *Nov. de rescind. vend. rei dom.* ea verba non habet, excepto vetustatis auxilio. Cui similis exceptio Triboniani est in *l.* 12. *inf. de cohort.*

TIT. LXVII. De fundis et saltibus rei dominicæ.

Res dominica et res privata idem est, ut constat ex *l. pen. et ult. tit. præcedentis; l. 9. sup. de jure fisc.* Hujus tit. *l. 2.* proprietatem vocat et dominium. Debuit igitur superior titulus ita concipi, *De fundis et saltibus rei dominicæ*, vel *de fundis et saltibus rei privatæ :* et hic non interponi.

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. ad Drepatium Com. r. p.* Si quis ovium vel equarum greges in saltus rei Tamiacæ alienus immiserit, fisco illico vindicentur. Quod si venalis procuratorum conniventia, ut id deinceps tentetur, admiserit: eos gravissimo jubemus supplicio subjacere.

Ut fisco vindicetur grex ovium vel equarum immissus in saltus pascuos rei dominicæ, utque procuratores sive Catholici coerceantur, qui immitti permiserint.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. ad Paulum Comitem Dominicæ rei.* Si qua loca ad sacrum dominium pertinentia cujuslibet temeritas occupaverit: secundum veteris census fidem in sua jura retrahantur: rescriptis per obreptionem impetratis, et præscriptione longi temporis, et novi census præjudiciis in hac causa submovendis: neque enim aut precatio colorata, aut incubatio diuturna, aut novella professio proprietatis nostræ privilegium abolere potuerunt. *Dat. V. Kal. Apr. cp. Arcadio IV. et Honorio III. aa. Coss.*

Repetita est in *l. ult. sup. ne rei dom. vel temp.* Antiquo censui standum censet, non novo, ut *l. 1. sup. de censib.* Favendum sacro dominio, non possessioni longi temporis. Utilitatem fisci spectandam non obreptitia rescripta. Nescio quid moverit Haloandrum, ut hoc loco pro, *dominium*, quod paulo post proprietas appellatur, scriberet *tamejum*, et non in *d. l. ult.* et in rubrica, *tamiacæ*, pro *dominicæ*.

Tit. LXVIII. De Agricolis et mancipiis dominicis vel fiscalibus, sive rei privatæ.

Ut supra post *tit. de fund. patr.* datus est titulus de colonis patrimonialibus: ita nunc post titulum de fundis rei privatæ, datur titulus de colonis rei privatæ, qui et dominici dicuntur et fiscales.

I. *Imp. Constantinus a. ad Const. pp.* Nullus omnino originalis colonus rei privatæ nostræ ad aliquos honores, vel quælibet alia civitatis munera devocetur: non enim civitatum ordinibus et ceteris, ex quibus pro multitudine fieri nominationes oportet, per omnia florentibus, ad hæc suprema præsidia injuriosa nominatione descendendum est.

Ne coloni rei privatæ ad honores aut munera civilia devocentur. Ad ea vocantur curiales et ceteri, puta, collegiati aut corporati.

II. *Idem a. Ianuario* Comiti Orientis. Colonos nostros, qui privati sunt, vel ad ratiocinia gerenda, vel ad colendos agros idonei, retrahi jubemus, ac tantum colendis nostris rebus addici. Quin etiam in posterum observari, ne quis eorum rem privatam cujusquam gerendam, aut aliquid administrandum suscipiat.

Ne coloni rei privatæ principis alienam rem privatam administrent.

III. *Idem a. ad Equitium Magistrum Equitum et Peditum.* Servi atque coloni, eorum etiam filii vel nepotes, vel quicunque de fundis ac possessionibus nostris clanculo ad officia convolaverint diversa, reddantur, etiamsi armatæ habuerint sacramenta militiæ: nos enim etiam eos discingi jubemus ac reddi, qui protectorum fuerint nomen adepti.

Ut servi et coloni rei privatæ a militia qualibet etiam armata ad propriam condicionem cum sua sobole revocentur: quod et de patrimonialibus suo titulo constitutum est, etiamsi protectores sint, de quibus in *tit. de dom. et prot. inf.*

IV. *Idem a. ad Florianum com. r. p.* Ex ingenuo et colonis ancillisque nostris

natos natasve, origini, ex qua matres eorum sunt, facies deputari.

Natus ex ingenuo et colonis ancillisve rei privatæ, matris condicionem sequitur: quod et in privatorum colonis locum obtinet, *l.* 16. *sup. de agr. cens.*

V. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Cynegio pp.* Dominicos colonos neque ad descriptionem patimur devocari, neque extraordinarias pati functiones: maxime cum adversus consuetudinem memoratis onera dicantur inferri.

Ne coloni rei privatæ ullam descriptionem patiantur, et ne ad onera extraordinaria devocentur. Quod et de privatorum colonis constituitur, *l.* 1. *sup. de agr. cens. l.* 1. *sup. ne rust. ad ul. obs.*

VI. *Impp. Theod. et Valentin. aa. Valerio com. rerum pp.* Quoties alicui colonorum agrum privati patrimonii nostri placuerit venundari: non unus tantum, qui forte consortibus suis gravis ac molestus existat, sed alii quoque duo vel plures ex simili origine, ac jure venientes in supradicta emptione socientur.

Si plures sint coloni rei privatæ ejusdem originis et juris, id est, consortes, non uni eorum fundus rei privatæ addicendus est emptionis jure, ne is forte aliis molestiam exhibeat, sed duobus aut pluribus.

Tit. LXIX. De prædiis tamiacis, et de his qui ex colonis dominicis aliisque liberæ conditionis procreantur.

I. *Imp. Zeno a. Chyseroti*. Præposito sacri cubiculi. Si liber colonus, vel colona libera tamiaco vel tamiacæ matrimonii jure copuletur: filii vel filiæ ex hujusmodi contubernio procreati vel procreatæ, colonis dominicis adnectentur. Si autem adscriptitius vel servus alienus colonam vel ancillam dominicam ducat uxorem vel adscriptitia vel ancilla colono, vel servo nubat dominico, et ex hujusmodi conjunctionibus nati sunt liberi: veterum legum jus tenere sancimus.

Ταμεῖον cellarium dicitur in *Nov. Martiani de ind. rel.* Erant prædia tamiaca et coloni ac servi tamiaci in Cappadociæ provinciis, Nov. 20. et 30. et ideo eorum cura pertinebat ad Comitem domorum, et præpositum sacri cubiculi, ut dicemus in *tit. de præp. sac. cub.* et hac ratione domus separatur a re privata. Quod enim domui deputatur, cellario deputatur vel cubiculo. Res privata aliis necessitatibus, *l. ult. inf. de privil. dom. Aug. vel. rei pri.* Verum et domus sæpe ad rem privatam referuntur, iidemque dicuntur tamiaci et dominici, ut in hac lege, quæ ostendit ex colono libero et tamiaca vel contra, tamiacum nasci: Ex adscriptitio vel servo alieno et tamiaca, vel e contrario natum matrem sequi. Nam hoc jus antiquum est, *l.* 21. *sup. de agr. cens.*

II. *Idem a. Sebastiano pp.* Meminimus pragmatica sanctione jussisse fundos tamiaci juris in provinciis positos, nec non etiam possessiones Gonatici saltus sub certa forma (salvo scilicet canone et tributariis collationibus) iisdem prædiis impositis, volentibus distrahi, quatenus quicquid ex pretiis memoratorum fundorum possit restitui, publico inferatur: sed licet per eandem sanctionem hujusmodi venditionum contractibus plenissima delata sit cautio: attamen perpetuæ emptionis securitati consulentes, hujus etiam perpetuæ constitutionis auctoritate muniri eosdem emptores præcipimus.

Venierant ex Zenonis pragmatico fundi tamiaci quidam, et possessiones Gonatici saltus (sic lego, ut Græci, τοῦ γονατικοῦ δρυμῶνος, est saltus cujusdam Dominici proprium nomen) salvo canone et tributis, et emptoribus eo pragmatico securitas dabatur satis, quam quasi ex abundanti hæc constitutio confirmat.

Tit. LXX. De diversis prædiis urbanis et rusticis templorum et civitatum, et omni reditu civili.

I. *Imp. Iulianus a. Attico.* Pro ædibus, quas nonnulli in solo reipublicæ extruxerint, placitam præstare pensionem cogantur.

Hactenus dictum est de prædiis patrimonialibus et rei privatæ et tamiacis. Nunc tractare incipit de prædiis templorum et civitatum. Et hac lege in pri-

mis constituitur, ut superficiarii, qui in solo Reip. ædificaverunt, solarium quotannis Reip. præstent, de quo convenerit. Solarium appello, ut in *l. 2. ff. ne quid in lo. pub. l. etiam, ff. qui potior. in pig.* Justinus lib. 18. *Statuto annuo vectigali pro solo urbis.*

II. *Idem a. Secundo pp.* Pamphyliæ etiam civitates etquæcunque aliæ, quicquid sibi acquirant, id firmiter habeant.

Ut quod acquisierint civitates, id sibi firmo jure habeant et possideant.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. have Vincenti K. n.* Restaurationi mœnium publicorum tertiam portionem ejus canonis, qui ex locis fundisve reipublicæ annua præstatione confertur, certum est satis posse sufficere. *Dat. III. Non. Iul. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Ut tertia pars canonis, qui colligitur ex fundis Reip. mœnium instaurationi deputetur, *l* 10. *sup. de oper. pub. l.* 18. *C. Th. eod. tit.* In quibusdam Codicibus inscripta lex est Adriano Com. S. L.

IV. *Iidem aa. Cæsario pp.* Eos qui auctione prima fundorum juris patrimonialis, sive templorum possessores effecti sunt vel fuerint, firmum dominium tenere decernimus, ne ulterius vacillet uniuscujusque possessio, sed teneat quisque jus proprium, quod dato pretio roboratum est, vel fuerit.

Ut qui patrimonialia vel templorum prædia emerint, ea firmo jure possideant, nec admittatur secunda licitatio, *l. 3. sup. de fund. pat.* Vendi igitur poterant prædia templorum: quod in prædiis templorum Christianorum postea interdixit Leo.

V. *Impp. Valentinianus et Martianus aa. Palladio pf. p. Orientis.* Si qui ex titulo donationis vel ex emptione sive ex alio quolibet titulo possessiones, vel domus, vel ergasteria juris dumtaxat civilis, quæ hujus juris esse vere probantur, cujuslibet civitatis et præcipue hujus æternæ urbis, cui majorem debemus favorem, tam civilis (ut dictum est) juris, quam etiam agonotheticas possessiones a consulatu Ausonii et Olybrii, dempto civili canone, acceperunt: eos impositum eis canonem juxta fidem publicorum monumentorum civitatis, ad quam res pertinuerint, præbere jubemus. Nam si privati juris debita non patimur denegari, multo magis præbenda sunt civitatibus, quæ jure debentur: cum sufficiat possessoribus, quod apud eos dominium in perpetuum ex nostra liberalitate permaneat. Si quæ tamen possessiones juris civilis canonem privatis largitionibus in præsenti præbent, vel nunquam ademptum, vel postea impositum: ad hanc jussionem non pertinebunt, sed privato ærario canonem, quem nunc agnoscunt, inferre ex more debebunt: dominio firmiter apud eos successoresque eorum, et detentatores pari modo permanente. *Dat. XV. Kal. Febr. cp. Martiano a. i. Cos.*

Nov. est Martiani de prædiis civitatum omnium, ut qui possessiones cujuslibet civitatis juris tantummodo civilis, Constantinopoleos vero non tantum juris civilis, sed et agonotheticas acquisierit dempto canone, ei possessiones quidem non auferantur, licet secus sit in possessionibus rei privatæ, *l. ult. sup. de fund. rei pri.* Canon tamen exigatur, qui debetur civitatibus vel privatis largitionibus.

VI. *Imp. Zeno a. Aeliano pp.* Hac in perpetuum valitura lege sancimus, Nicensium civitati seu habitatoribus ejus tam jus exactionis quadrigentorum solidorum annui canonis civilis reditus ad suam patriam pertinentis ex possessionibus, id est, Calamo et Heliobomo, nec non Emptorio Varateno cum Epotio eorum sub territorio Apamenæ civitatis constitutis ex nuper lapsa tertia indictione cum ipsa restitui: quam si quid, ex quo sanctio Martiani divæ memoriæ lata est, ad ejusdem civitatis præjudicium gestum est, infirmari: et quod ex eadem provisione civitatibus delatum interea qualibet occasione minutum est, ex auctoritate constitutionis nostræ serenitatis iisdem civitatibus redhiberi: ita ut nec ju-

diciaria auctoritas, nec imperiale rescriptum, quacunque videlicet adjectione munitum: sæpe dictæ generalis legis vires possit refringere, quod si quis aliter fecerit, gravi pœna plectetur.

De Nicæa loquitur metropoli Bithyniæ, sub qua fuit Apamæa, et censet reditum civilem cccc. solidorum pertinentem ad Nicæam ex possessionibus quibusdam in Apamæa constitutis, Nicææ restitui. Jus exactionis, inquit, cum ipsa exactione. Ait præterea, *cum Epotio eorum:* multi codices, *cum Epetitio eorum:* forte legendum, *cum equitio eorum*, ut *Nov.* 30. σὺν αὐταῖς ταῖς τῶν ἵππων ἀγέλαις, vel *Enthecio, ut l. Julianus,* §. *ult. ff. de leg.* 3. *et Nov.* 128. Videtur is reditus Nicææ delatus constitutione Martiani, qua etiam generaliter quicquid delatum fuit aliis civitatibus, et postea occasione quadam ablatum vel imminutum, hæc constitutio censet restitui oportere.

Tit. LXXI. De locatione prædiorum civilium vel fiscalium, sive templorum sive rei privatæ vel dominicæ.

I. *Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius aaa. ad Florum pp.* Divi patris nostri aperta præceptio est, fundos ex re privata nostra ita tradi perpetuariis, ut periculo collocantium officiorumque tradantur: neque enim quicquam potest ex devotionis plenitudine vacillare, si apparitione judiciaria et fundi idoneis attributi sunt, et sit fiscalis indemnitas idonea fidejussione munita: quorum si alterum vel utrumque neglectum est, quæ ex hoc titulo pensitatio canonica desiderat, ex officiorum facultatibus serventur.

Differentia est inter perpetuarios conductores, de quibus hoc titulo tractatur, et emphyteuticarios. Perpetuarii non sunt domini, et mancipia manumittere non possunt, juris tamen sui abalienationem habent. Emphyteuticarii sunt domini et manumittere possunt, ut diximus *l.* 12. *sup. de fun. pat.* et ideo perpetuarium jus ab emphyteuticario recte distinguitur hoc modo in *l.* 2. *sup. de off. Com. rer. priv.* perpetuarii vel emphyteuticarii, ut emendatiores Codices habent: vulgo enim male, *hoc est emphyteuticarii*, sicut et vulgo perverse ad eam oppositus est *tit.* de offic. Comitis sacri palatii: cum nullus unquam fuerit Comes talis. Sic vero *et Nov Valent. de præs.* 30. *an.* jus perpetuum separatur a jure emphyteuticario. Conductio igitur alia est perpetua alia, est temporalis, *l.* 10. *sup. de loc.* sicut et emphyteusis. Dominii jus est perpetuum. Constituitur autem hac lege, ut fundi rei privatæ periculo palatinorum perpetuariis conductoribus addicantur dato fidejussore. Excepti erant Comites consistoriani, *l.* 1. *C. Th. qui cond. rei pr.* In fine pro, *serventur*, lege *eruentur*, ut *l.* 1. *inf. de grege dom.* pro *servandas*, *eruendas*: sic *l.* 1. *ff. de quæstion.* Vet. multi habebant, *servandis.* Marcellinus lib. 14. *Servandi stimulos admovente regina*, lego, *Eruendi*.

II. *Iidem aaa. Nebridio* Com. Rerum P. Fundi reipublicæ ab his, qui nec titulo conductionis eos detinent, quique meliores cultu patrocinante reddiderunt, ne nostrarum quidem sanctionum (si forte quispiam per subreptionem meruerit) nutibus auferantur, juxta legem veterem semel tantum licentia faciendæ adjectionis indulta.

Legendum affirmate, *Fundi Reip. ab iis, qui titulo conductionis eos detinent*: et ita Græci: οἱ πολιτικοὶ ἀγροὶ ἐάν μισθωθῶσιν τινὶ ἐπιμελῶς φροντίζοντι οὐκ ἀποσπῶνται ἀπ' αὐτοῦ. Conductione perpetua semel perfecta supra adjicere non licere: sic *l. ult. sup. de om. agro. des. l.* 3. *sup. de fun. pat. l.* 4. *tit. præced. l.* 1. *sup. de pas. pub.*

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Adriano pp.* Loca omnia fundive reipublicæ propositis prius licenter edictis, dehinc ubi in eum canonis modum contendentium augmenta subcreverint, ut extendi ultra, aut superari alterius oblatione non possint: perpetuariis conductoribus locentur.

Ut ei Reip. fundi addicantur perpetuæ conductionis jure, qui superior in licitatione extiterit. Exigitur et proscriptum, ut in *l.* 6. *sup. de fide et ju. has. fisc.*

IV. *Iidem aa. Minervio comiti rerum privat.* Congruit æquitati, ut veteres possessores fundorum publicorum novis conductoribus præferantur, si facta per alios augmenta suscipiant.

Puto legem accipiendam de conductione temporali,

ut veteres conductores novis præferantur contra *l. ne cui*, *sup. de loc.* si quantum adjiciunt novi, tantumdem offerant ipsi. Conductioni temporali supra adjicere licere, *l. seq.* Huic videtur esse conjungenda *l.* 2. *sup. de off. Com. rer. privat.*

V. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Volusiano pp.* Prædia domus nostræ si semel jure perpetuo vel nostra præceptione, vel auctoritate illustris viri Comitis ærarii privati, apud aliquem fuerint, vel jam dudum sint collocata: ad alium transferri perpetuarium non oportet: aperte enim definimus hoc edicto, ut a perpetuario nunquam possessio transferatur, etiamsi alteri eam Imperator vel exoratus, vel sponte donaverit, sive adnotatione, sive pragmatica. Cui si forte contra perpetuarium vir illustris Comes privatarum, dum allegabitur, acquiescet: et de proprio ipse centum libras auri, et alias centum fisci viribus Palatinum inferre cogetur officium: nec tamen post allegationem habebit hujusmodi jussio firmitatem, sed nec locabitur alteri, licet ingenti superari videatur augmento possessio. Jure igitur perpetuo publici contractus firmitate perpetuarius securus sit: et intelligat neque a se, neque a posteris suis, vel his, ad quos ea res vel successione, vel donatione, sive venditione, vel quolibet alio titulo pervenit, sive aliquando pervenerit, esse retrahendam. Sane quia non ex omni parte excludenda est largitas principalis: rem divinæ domus suæ Imperator (si velit) donabit ei, qui eam possidet jure perpetuo: sive ipse jam meruerit, sive cujuslibet tituli jure successerit: videtur enim suam concedere pensionem, non alteri nocere liberalitas, quæ possidentem jure perpetuo dominum vult vocari. Sane si quis non perpetuo jure, sed ad tempus locatam ab illustri viro Comite rerum privatarum possessionem videtur adeptus: non erit obstaculo principali largitati, si voluerit in alterum donationem transferre, quod ad definitum tempus alter forte conduxit. Si vero pro tali prædio ab altero conductore offeratur augmentum: sit in arbitrio conductoris prioris, cui res ad tempus locata est: ut si ipse quod alter adjecit, obtulerit, maneat penes eum temporalis illa conductio. Si vero idem hanc ipsam rem aliquando meruerit jure perpetuo possidere: habebit et ipse superius expressam perpetuam firmitatem.

Aut conductio prædiorum rei privatæ perpetua est, aut temporalis. Perpetua prætextu adjectionis ab altero, vel donationis alteri factæ in alterum transferri non potest, etiamsi hac de re rescriptum allegatum et approbatum sit apud acta Comitis privatarum. Donari tamen a principe ea prædia possunt ipsi conductori perpetuario: qua donatione remitti videtur merces locationis. Temporalis in alium transferri potest vel donatione principis, vel adjectione ab alio facta, quam nolit prior conductor suscipere, *l. prox. supra.* Pro, *collata,* ex vet. emendavi, *collocata,* ut *l.* 1. *sup. hoc tit. l.* 4. *sup. de vect. et com. l. quod ante, ff. de in diem ad.* Collocare est addicere. Sic *l. quæsitum, ff. de spons. collatæ,* pro *collocatæ*.

Tit. LXXII. De conductoribus et procuratoribus, sive actoribus prædiorum fiscalium et domus Augustæ.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Basso pp.* Conductores hominesve augustissimæ domus nostræ, quoties de causa ad domum regiam pertinente aliquid quæstionis emerserit: non aliter quam ex legum ordine, quibus similiter omne hominum genus tenetur, vel excipiant, vel inferant actiones: nec aliorum litigatorum negotio intercedant, nec sententiam judicantium, aut illicito patrocinii sui fomite jura conturbent, nullive executionis suæ turbulentum ministerium audeant commodare: non privatis se negotiis, non publicis misceant: nec quiescentem domum delatio ulla sollicitet, ne eos inconsultæ pertinaciæ sero pœniteat: gravior enim pœna constituenda est in hos, qui nostri juris sunt, et nostra debent custodire mandata. *Dat. Prid. Non. Mart. Raven. Theodosio XII. et Valent. II. aa. Coss.*

Nihil quidem hac lege de conductoribus vel hominibus prædiorum fiscalium, sed rubrica indicat, quæ dicuntur de conductoribus, et hominibus domus Augustæ, esse trahenda ad homines prædiorum fiscalium, et ultima sententia legis, quæ non est ex titulo, de conductoribus et hominibus domus Augustæ, sed ex titulo de actoribus et procuratoribus, et conductoribus rei privatæ in Cod. Theodos. et ita etiam titul. præced. rubrica indicat constituta in eo de conductoribus fundorum rei privatæ, vel civitatum, trahenda esse ad fundos sacri patrimonii, vel templorum. Eadem est condicio *tit. 74. infra*. Id autem hac lege cavetur, ut conductores vel homines, id est, procuratores vel actores prædiorum fiscalium et domus Augustæ in exercendis litibus communi, non proprio quodam jure utantur, et ne alienarum litium procurationem, vel patrocinium, vel executionem suscipiant, ne alienorum negotiorum, et ne quemquam deferant: alioquin gravius eos coerceri quam ceteros, qui mandatis principum non obtemperant.

Tit. LXXIII. Quibus ad conductionem prædiorum fiscalium accedere non licet.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Nestorio com. r. p.* Nullus Palatinorum, qui in officio rei nostræ privatæ militat, conductoris nomine vel per se, vel per quamlibet personam possessionum hujusmodi conducendarum habeat facultatem: cum neque militi, neque curiali hoc faciendum permittimus. *Dat. VI. Kal. Aug. Vincentio et Fravitta Coss.*

Ne possessiones rei privatæ locentur palatinis, id est, apparitoribus Comitis privatarum, ne militibus, ne curialibus. Quod et de rebus privatorum cautum est, ne curialibus vel militibus, non quod sciam, ne palatinis. Emptio etiam rerum privatarum palatinis interdicta est, *l. ult. sup. de resc. vendit.* quæ ad eundem Nestorium scripta est.

Tit. LXXIV. De Collatione fundorum fiscalium, vel rei privatæ, vel dominicæ, vel civitatum, vel templorum.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Firmino Comiti s. l.* Ordinariorum judicum officiis, nec non ipsis rectoribus provinciarum actores sive conductores dominicos conveniendi licentiam damus: ita tamen ut rationalibus privatæ rei ad exigenda fiscalia debita immineant.

Ut actores (sic legendum, non auctores, Græci vertunt διοικηταὶ) et conductores dominici sint sub jurisdictione præsidum, et quod ad fiscalia debita sive collationem attinet, sub jurisdictione procuratorum Cæsaris: quod valde pertinet ad *titul. ubi cau. fisc. supra*.

II. *Iidem aa. Messalæ pp.* Palatinos qui a viro illustri Comite rerum privatarum cum publicis literis destinantur ad commonitionem judicis, quo facilius ex prædiis rei nostræ conferantur debitæ pensiones: cum summa degere præcipimus disciplina, de quorum nominibus, si temere versati fuerint, ad sublimitatem tuam referri per ordinarios judices oportebit, ut in eos severissime vindicetur.

Plerumque Comes rerum privatarum mittit in provinciam palatinos, ut moneant præsidem de collationibus, *l. 2. et 3. sup. de can. larg. tit.* Lex præcipit, ut in ea se modeste et temperanter gerant.

III. *Iidem aa. et Theodosius a. Petronio pp.* Omnia prædia tam ea quæ in re privata olim tenentur, quam illa quæ ex proscriptorum bonis ad fiscum sunt devoluta, eatenus ab hujusmodi privilegiis et excusationibus submoveantur, ut omnes species annonarias, cursitationes etiam debitas, atque integram opinionem sciant esse solvendam.

Ut prædia rei privatæ, e quibus sunt etiam confiscatorum bona, ut quodam loco ostendimus *sup. lib. 10.* non excusentur a præstatione annonarum et opinionis, id est, census, et a cursu debito, transvectionum scilicet, de quo *l. 2. tit. seq.*

Tit. LXXV. De Privilegiis domus Augustæ, vel rei privatæ, et quarum collationum excusationem habent.

I. *Imp. Constantius a. ad Italicum.* Privatas possessiones nostras ab universis muneribus sordidis placet immunes esse,

neque earum conductores, neque colonos ad extraordinaria munera vel superindictiones aliquas conveniri. *Dat. VIII. Kal. Feb. Bononiæ Placido et Romulo Coss.*

L. ult. tit. præced. docet possessiones rei privatæ non escusari ab ordinariis muneribus. Hæc excusari ab extraordinariis, a sordidis, a superindictitiis, *l. pen. sup. de agr. et manc.* idemque de patrimonialibus traditum est supra

II. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Claudium*. Rem privatam nostram levandorum provincialium causa canonicas necessitates ea condicione, qua cunctos, volumus sustinere, sed excessit occasio jussionem: quandoquidem non locis solitis frumenta, quæ sunt ex diversis saltibus convehenda: trahantur: sed eo usque portentur, quo grave atque damnosum est provehere. Proinde spectabilis synceritas tua remanentes in iisdem locis implere faciat proprias functiones, quibus antea frumenta præbebat.

Ut sicut ceteri provinciales, ita res privata onus transvectionis sustineat pro locis et proximitate possessionum, ut *l. 5. sup. de ann. et trib.* Ait, *Remanentes*, vet. lib. habent, *Remeantem*, affirmo legendum, *rem eandem*, hoc est, rem privatam. Pro, *spectabilis*, vet. alii habent, *spectata*, alii, *re explorata*.

III. *Impp. Arcadius, et Honorius aa. Minervio Com. rerum pr.* Pro tyronibus in corporibus postulatis pretia conferri ex fundis perpetuariis nostræ rei privatæ præcipimus.

Ut possessiones rei privatæ, vel conductores earum perpetuarii, taxationem tyronum præstent, de quo onere dicemus in *l. 4. infra de dignit.* non corpora ipsa.

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Asclepiodoto pp.* Absit ut nos instructiones viæ publicæ, et pontium, stratarumque opera titulis magnorum principum dedicata inter sordida munera numeremus. Igitur ad instructiones reparationesque itinerum pontiumque nullum genus hominum, nulliusque dignitatis, ac venerationis meritis cessare oportet, domos etiam divinas tam laudabili titulo libenter adscribimus. *Dat. V. Kal. Mar. cp. Asclepiodoto et Mariniano Coss.*

Ut possessiones divinæ domus viæ instruendæ, vel sternendæ, vel pontium restituendorum immunitatem non habeant: idemque de ecclesiasticis prædiis constitutum est *Nov. 131. l. 7. sup. de sacros. eccl.* et ut hæc onera sordida non censeantur, quæ aliquando tamen sordidis adnumerata sunt, *l. 17. C. Th. de ext. mun.* contra rationem pravaque appellatione, ut est in *Novel. Theodosii, Neque dom. div. neque eccles. quol. pub. mun. exc.* Stratam dicit quod Galli, *pavè*. Cœpit postea quælibet via strata dici, ut 58. *βασιλικῶν tit.* 3. τῶν ὀκτὼ ποδῶν στράτα συνίσταται, *et tit.* 5. τῇ στράτᾳ χρησάμενος, *et tit.* 7. κατὰ μῆκος τῆς στράτας. Domum divinam dicit pro domo Augusta, ut *l. pen. sup. de exact. trib. l. 12. ff. ad S. C. Turp.*

V. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Flaviano pp.* Excepto patrimonio pietatis nostræ, cujus quidem reditus necessitatibus publicis frequentissime deputamus, universos possessores functiones in superindictitiis titulis absque ullius beneficii exceptione agnoscere oportere censemus. *Dat. III. Kal. Mai. Raven. Basso et Antiocho Coss.*

Idem hac lege cavetur de superindictitiis oneribus, quod *l. 1.*

TIT. LXXVI. De Grege dominico.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa Cæsario pp.* Propositis edictis sublimis magnificentiæ tuæ minimi maximique moneantur, ut sciant singulas libras auri ex propriis facultatibus eruendas pro singulis equis vel equabus, sive Hermogenianis, sive Palmatiis, nisi sponte eos obtulerint, in his vero quos ex aliis gregibus occupatos esse constiterit, sex auri uncias fisci viribus inferendas. *Dat. Prid. Kal. Dec. cp. Olybrio et Probino Coss.*

Multatur libra auri qui equum ex grege dominico occupaverit nec ultro reddiderit, semilibra qui ex alio grege. Hermogenianos et Palmatos dicit, ut *l.* 1. *C. Th. de equis curul.* ab agitatoribus, ut ex Græco interprete Alciatus tradit: an Palmati quod sint triumphantium et victorum sicut tunicæ palmatæ? Hermogeni quasi Mercurio geniti?

TIT. LXXVII. De Palatiis et domibus dominicis.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Joanni comiti rerum privatarum.* Consecratas nobis ædes, id est, inclyta palatia, ab omni privatorum usu et communi habitatione excepimus.

Ne palatia privatorum usibus deserviant, *l. quicumque, sup. de operi. pub.*

TIT. LXXVIII. De cupressis ex luco Daphnensi, vel Perseis per Ægyptum non excidendis vel vendendis.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Silvano comiti rerum priv.* Si quis Daphnensis luci in Syria, vel Parseidis in Ægypto arborem comparaverit, quinque libris auri noverit se esse multandum: non minore dispendio et illo feriendo, qui vendere arbores ausus fuerit, quas non licet emptoribus comparare.

Daphne suburbanus est lucus Antiochiæ cupressis obsitus, quem describit Sozomenus lib. v. cap. XIX. Stephanus: Δάφνη προάστειον ἐπισημότατον τῆς ἕω Ἀντιοχείας μητροπόλεως. Ex eo cupressum et per Ægyptum Perseam arborem vendi et emi vetat, et emptorem venditoremque eadem pœna multat. Nam si emptor rem iniquam facit, probabile etiam est venditorem rem iniquam facere, *l.* 10. *inf. de cur. pub.* quod tamen non est perpetuum.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Eudoxio Com. sac. lar.* Omnes judices cujuscunque dignitatis, sciant posthac absque permissu magnitudinis tuæ arborem ex Daphnensi luco Antiochenæ civitatis præcidendi, vel quolibet modo lapsas transferendi licentiam sibimet denegandam, sed nec Alytarcha unam cupressum aliis plantatis excidere sibi licere contendat, ac ne solatio antiquitus ei concesso privari per omnia videatur: pro eo, quod ei cupressum excidere denegatur, unam libram auri cum de privatis nostris largitionibus excipere decernimus: quinque librarum auri condemnatione hujus legis temeratore plectendo.

Novellam hanc constitutionem Græci vocant ad *l.* 2. *sup. de nox. act.* de cujus restitutione scripsimus 2. Observ. cap. 13. cum perperam antea legeretur, *a luco vel a littore*, pro, *alytarcha*, quam Græci confirmant, qui sic vertunt ἀλλ' οὐδὲ ὁ ἀλυτάρχης τοῦτο ποιεῖν δύναται.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER DUODECIMUS.

TIT. I. De Dignitatibus.

Imp. Alexander a. Severinæ. Si (ut proponitis) et avum consularem, et patrem prætorium virum habuistis, et non privatæ condicionis hominibus, sed clarissimis nupsistis: claritatem generis retinetis. *Sine die et Cos.*

Consules, prætores, consulares item et prætorii clarissimi sunt. Sed et eorum filiæ clarissimæ sunt, quandiu plebeii nuptiis conjunctæ non sunt: quod et generaliter de senatorum filiabus ad eundem modum traditur in *l. feminæ, ff. de senat.* Clarissimam igitur dignitatem quam dedere parentes plebeii mariti auferunt. Accursius male colligit ex *l. ult. sup. ubi senat. vel clar.* consules esse illustres. Colligeret rectius esse supra illustres. Plus enim in ea tribuitur consularibus honorariis, quam illustribus: quamobrem et qui re ipsa consulatum gesserunt, præfectoriis et ceteris qui illustrem administrationem gesserunt, et sic denique consules illustribus in administratione constitutis anteponendi esse videntur. Esse quosdam supra illustres ostendit §. *in summa, Instit. de injuriis, l. eos, §. super, sup. de usur. l. si quando, C. de app.* et quod ad *l. ult. ff. de senat.* Græci adnotant his verbis: *ἰλλουστρίους τινὲς λέγουσι τοὺς πρωτοσπαθαρίους καὶ τοὺς ὑπερβεβηκότας αὐτούς*, et alio loco: *ὁ πρωτοσπαθάριος καὶ οἱ ἐπάνω τούτου*, et in Græca *l. 14. sup. de testib.* *καὶ τῶν ἰλλουστρίων καὶ τῶν ὑπερβεβηκότων αὐτούς*. Hi sunt patritii et consules et consulares. Et in senatu quidem præf. urbi vir illustris considet supra omnes, *l. 3. C. de offic. præfect. urb.* primusque sententiam dicit Cassiodoro auctore. Eum sequuntur patritii, consules, consulares, præfecti prætorio, magistri militum, et ceteri viri illustres: et hoc ordine his solis jus est sententiæ dicendæ in senatu, ut constat ex *Novell.* LXII. a Juliano in Latinum conversa sermonem, ex qua perspicuum est, Tribonianum ad finem tituli De senatoribus, hæc verba de suo adscripsisse: *Senatores accipiendum est eos qui a patritiis et consulibus usque ad omnes illustres viros descendunt, quia et in senatu sententiam dicere possunt*: quod et multis aliis locis fecit, falso Jurisconsultorum veterum nomine super scripto, ut *l. 1. §. ult. de inter. in jur. fac. l. 2. §. pen. de judic. l. cum de indebito, de probat. l. uxores, de divort. l. si patronus, §. ult. de donat. l. si cum dotem, §. si maritus, et seq. sol. matr. l. si pluribus, de legat.* 1. Ergo secundum eam Justiniani sive Triboniani definitionem, et omnes illustres, et quidam etiam qui supra illustres censentur, senatores sunt. Sic in *l. 3. §. ult. inf. de silent. l. 2. sup. de tutor. illust. Illustres senatores*, et in *l. pen. inf. hoc tit. qui illustres*, in Græca conversione *συγκλητικοί* vocantur. Non omnes tamen senatores illustres sunt. Alii sunt clarissimi, alii spectabiles, alii illustres. Quartus senatorum gradus non est. Nam et qui consident supra illustres, aliquam ex his tribus appellationem habent, vel illustrissimi dicuntur. Spectabilem dignitatem mediam Justinianus vocat in *Nov. 7.* Non sunt igitur nisi tria dignitatum ge-

nera, inter senatores scilicet: nam extra senatum sunt aliæ complures, veluti equestris, perfectissima, egregia, de quibus suis titulis tractabitur.

II. *Imp. Constantinus Volusiano pp.* Neque famosis et notatis, et quos scelus vitæ aut turpitudo inquinat, et quos infamia ab honestorum cœtu segregat, dignitatis portæ patebunt.

Ait, *Neque famosis*) Hi sunt quibus lex infamiam irrogavit. *Et notatis*) Hi non sunt ipso jure infames, hæret tamen in eis macula quædam, ut qui judicio publico rei in vinculis sunt, vel qui ob testimonium dicendum vel non dicendum pecuniam accepisse convicti nec damnati sunt, vel qui inter requirendos adnotati sunt. Sic nota ab infamia distinguitur in *l.* 3. §. *lege*, *ff. de testib.* Veteres libri habent, *adnotatis*, quod idem est, Cic. III. de off. *Eosque a Censoribus omnibus ignominiis adnotatos*: sic vet. libri. *Et quos scelus*) Græci lib. VI. βασιλικῶν hanc addidere interpretationem: Οἷον ἔμποροι, οἱ χαράκται οἱ τελῶναι, καὶ οἱ ταξεῶται. οὗτοι πάντες κἂν ἰδικῶς, φιλοτιμηθῶσιν αὐτοῖς ἀξιώματα, οὐκ ἀπολαύουσι τῆς ἐκ τούτων τιμῆς, ἀλλ' ἐκπίπτουσιν αὐτῶν ὡσαύτως καὶ οἱ αἰσχροί· quod sumpsere ex *l.* 6. *inf. hoc titulo.* *Dignitatis portæ patebunt*) Senatus portæ: quoniam totus hic titulus est de senatoribus. In *l.* 1. *ff. ad leg. Jul. de vi priv. Omni*, inquit, *honore quasi infamis carebit*: de qua scripsimus Observ 1. cap. 38. Falso adjicit Acc. eos non posse Romæ agere vel in comitatu principis: quod de relegatis tantum est proditum, et de militibus ignominia missis, non de aliis infamibus: alioquin non possent Romæ apud Prætorem pro se postulare, quod est falsum: et vel tutelæ Romæ damnatus solum vertere cogeretur statim.

III. *Idem a. ad Rufinum pp.* Major dignitas nulli debet circa prioris dignitatis, seu militiæ privilegia præjudicium facere. *Dat. v. Kal. Mai. Syrmio Constantino a. v. et Licinio cæs. Coss.*

Si forte silentiarius, vel proximus sacrorum scriniorum, vel tribunus notarius inter senatores allectus sit, non ideo minus retinet privilegia, quæ silentiariis et proximis sacrorum scriniorum et notariis Constitutionibus concessa sunt, *l. eos, sup. de exc. mun. l.* 3. *inf. de silent. l.* 1. *inf. de primic. et not.*

IV. *Imppp. Constantius, et Constans aa. Philippo pp.* Senatorum substantias, quas in diversis locis et provinciis possident, et homines eorum, tam a temonariis oneribus conferendis, quam a ceteris præstationibus, quas judices describunt, nec non etiam ab omnibus sordidis extraordinariisque, et vilioribus muneribus liberos esse præcipimus, nullaque sorte constringi functionis indignæ.

Homines eorum) procuratores prædiorum, actores, clientes, coloni, qui alibi pertinentes, et οἱ προσήκοντες καὶ διαφέροντες· inde hominium in historia Helmodii, Galli *Homage.* *Temonariis*) Exigebant temonarii aurum tyronicum, tyrones, equos. Impp. Valentinianus, et Valens in *l.* 7. *Cod. Theodos. de tyronib. Si aurum*, inquiunt, *fuerit pro tyronibus inferendum, unumquemque pro modo capitationis suæ debitum redhibere oportet: et ne aliquod dubium relinquatur, solidorum numerum, qui temonario inferendus est, designamus.* Synesius in epistolis: ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἔταξε τοῦ στρατιωτικοῦ χρυσίου τοῦ καλουμένου τυρωνικοῦ, id est, temonarium fecit vel capitularium. Capitularios Symmachi 11. Epistol. legimus taxationem tyronis postulasse, et capitulariam et temonariam functionem eandem esse in *l.* 14. *Cod. Theod. de extr. mun.* Consequens est igitur temonarios exactores esse auri tyronici. Protostasiæ sive prototipiæ onere eos fungi indicat *l.* 2. *Cod. Theod. de deser. Si temonarius*, inquit, *prodiderit desertorem, protostasiæ onere biennio relevetur*: quod munus etiam ad tyronum præbitionem pertinuisse indicat *d. l.* 7. *Tyronum*, inquit, *præbitio in patrimoniorum viribus potius, quam in personarum muneribus collocetur, ut protostasiæ munus, quod provinciarum interna depascitur*, etc. Recte autem ait, tyronum præbitionem esse patrimoniale munus. Vegetius lib. 1. *Possessionibus indicti tyrones*: sic legendum. Tyronum vel equorum productio personale munus est, *l. ult. ff. de mun. et hon.* id est, τὸ δικασῶσαι, vel servare producendos: Hoc igitur loco, *a temonariis oneribus conferendis*, id est, a præstatione tyronum, equorum, auri tyronici.

Quas judices describunt) *l. prox. et l. quoniam, l. præcipimus, inf.* *Sordidis*) veluti calcis coquendæ.

V. *Iidem aa. ad Clearchum p. v.* Nemo præfectus urbi citra præceptionem vel scientiam nostram ulli muneri subjuget senatorem, nemo curiam nostram immani pulset injuria: si quid enim senatoria præditis

dignitate fuerit forte mandandum: nostro id judicio reservandum est. Sit namque dignitas, quæ nobis jubentibus sustinetur.

Hæc superiori hanc adjicit exceptionem, Nisi ex auctoritate principis senatores præstationibus a judicibus descriptis alligentur. *Sit namque*) Vet. *Sit namque dignitas, si nobis jubentibus sustinetur.* Munus quod sustinet senator jussu principis honor est potius quam onus.

VI. *Iidem aa. Orphito.* Ne quis ex ultimis negotiatoribus, vel monetariis, abjectisque officiis, vel deformibus ministeriis stationariis, omnique officiorum fæce, diversisque pastis turpibus lucris aliqua frui dignitate pertentet: sed et si quis meruerit, repellatur: repulsos autem etiam propriis reddi consortiis oportebit.

Ad senatoriam dignitatem non admitti humiles negotiatores, monetarios, viles sellularios, stationarios, cohortales. *Monetariis*) Lege quæ ad *l.* 1. *sup. de murileg.* *Deformibus*) Quidam Cod. *deformis ministeriis stationariis.* Utrum vero ii sunt qui apothecarii dicuntur in *l. si cohortalis*, *inf. de cohort.* ut Obs. 2. diximus; An, ut Græci interpretantur cum hoc loco, tum in *l.* 5. *sup. de vect. et com.* τελῶναι, id est *publicani* publicanorumve familia? An apparitores dispositi per urbem, vel per provincias certis locis, ut magistratibus denuntient quæ geruntur, ut *l.* 1. *ff. de off. præf. ur. l. si quis in hoc*, *C. Th. de episc. et cl. l.* 1. *C. Th. de cur. pub.* et aliis plerisque? quod videtur verius, quoniam subjicit, *Omnique officiorum fæce, diversisque pastis turpibus lucris*: quod idem potest ac si diceret, et ex reliqua officialium colluvie, qui de variis turpibus lucris vixerunt.

VII. *Iidem aa. ad Senatum.* Quoniam diversi judices nonnulla opera in quibusdam existimant urbibus extruenda: ad hujusmodi necessitatem senatorum substantia non devocetur. *Dat. V. Non. Mai. Tauro. et Florentio Coss.*

Idem demonstratum *l.* 4. senatores descriptionibus judicum non adstringi.

VIII. *Imp. Julianus a. Sallustio pp.* Jus senatorum et auctoritatem ejus ordinis, in quo nos quoque ipsos numeramus, necesse est ab omni injuria defendere. *Dat. Non. Feb. cp. Mamertino, et Nevitta Coss.*

Idem demonstratum est *l.* 5. et quæ hic exprimitur ratio, iis in ea verbis adsignificatur, *curiam nostram*: eadem vero ratione domus principis glebale onus agnoscit, quod senatorium est. Arcadius et Honorius in Cod. Th. lib. VI. *A. collatione glebalis auri ne domum quidem nostram immunem esse præcipimus.* Eadem quoque ratione filia senatoris libertino nubere non potest, ut ad *l.* 9. *ff. de senat.* Græci tradunt iis verbis, ὕβριν γάρ τοῦτο κρίνει τῆς τε βασιλείας καὶ τῆς συγκλήτου· καὶ ἡ βασιλεία γὰρ τῇ συγκλήτῳ συναριθμεῖται. Iidem in hanc legem ita scribunt: καλῶς εἶπεν ὁ βασιλεὺς συναριθμεῖσθαι, τοῖς συγκλητικοῖς ἐπειδὴ καὶ ὑπατεύειν ἀνέχεται.

IX. *Imppp. Valentinianus, Valens, et Gratianus aaa. ad Symmachum pp.* Libertorum filios adipisci clarissimam dignitatem non prohibemus.

Liberti prohibentur, libertorum filii non item. Sed neque liberti lege Justiniani, ut dictum est *sup. si ser. aut lib. ad decur. asp.*

X. *Imppp. Valens, Gratianus, et Valentinian. aaa. ad Gracchum pp.* Severam indagationem per tormenta quærendi a clarissimo nomine submovemus. *Dat. Prid. Non. Jan. Trev. Gratiano a. IIII. et Merobaude Coss.*

Si municipalis ordo tormentis eximitur, multo magis amplissimus, in quo est et princeps ipse, Ab omni itaque injuria defendendus est, *l.* 8. *sup.* veluti tormentis, vinculis, carcere. Marcellinus XXVIII. *Ne senator. quisquam inusitate et illicito more tormentis exponeretur.*

XI. *Iidem aaa. ad Procopium.* Senator vel alius clarissimus privatos habeat filios, quippe editos antequam susciperet dignitatem, quod non solum circa masculos dignoscitur constitutum, verum etiam circa filias simili condicione servandum: cum autem paternos honores invidere filiis non oporteat: a senatore vel solo clarissimo susceptum, in clarissimatus sciendum es

dignitate mansurum. *Dat. XV. * Hierapoli Gratiano a. IIII. et Merobaude Coss.*

Et decurionum et senatorum filii sunt ii qui ante dignitatem suscepti sunt, *l. moris, §. pen. ff. de pœnis, l. 2. §. in filiis, ff. de decurion. l. 5. ff. de senat.* et filii patronorum fisci ante suscepti: quod exposuimus in *l. ult. sup. de decur.* Pugnare creditur hæc lex. Ait enim, *senator vel alius clarissimus, privatos*, id est, *plebejos habeat filios, editos quippe antequam susciperet dignitatem*: idemque de filiabus subjicit esse servandum: quod eo pertinere ex Cod. Theodosii intelligitur, ut glebale munus non agnoscant. Ceterum, ut additur in extremo hujus legis, honores eis et præmia clarissimorum non invidemus: denique natos esse ante dignitatem prodest, non nocet. Lego, *senator* ex vet., non *Si senator*: atque ita quasi facto hyperbato, vel parenthesi, nihil legendo suspendi debet. *Vel solo*) Quidam cod. *Vel alio*: quod rectius est. Sic supra, *Senator vel alius clarissimus*. *Susceptum*) ante dignitatem.

XII. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. Neoterio pp.* Judices, qui se furtis et sceleribus fuerint maculasse convicti, ablatis codicillorum insignibus, et honore exuti, inter pessimos quosque et plebejos habeantur: nec sibi posthac de eo honore blandiantur, quo seipsos indignos judicaverunt. *Dat. XVIII. Kal. Feb. Thesal. Gratiano V. et Theodosio aa. Coss.*

Loquitur de judicibus repetundarum damnatis: qua ex damnatione et honore exuuntur, et infamia notantur. *Blandiantur*) Ne sibi per hujus honoris causam vindicent posthac προκαθεδρίαν, ἢ ἐν δικαστηρίοις συνεδρίαν, ut Theodorus interpretatur.

XIII. *Imppp. Valentinianus, Theodosius, et Arcadius aaa. Martiano comiti Orientis.* Mulieres honore maritorum erigimus, et genere nobilitamus, et forum ex eorum persona statuimus, et domicilia mutamus. Si autem minoris ordinis virum postea sortitæ fuerint: priore dignitate privatæ, posterioris mariti sequentur condicionem. *Dat. IV. Kal. Febr. cp. Arcad. II. et Rufino Coss.*

De hac l. diximus in *l. ult. sup. de incolis.* *Genere nobilitamus*) Uxor ergo plebeja per matrimonium clarissimam senatoriamve dignitatem adipiscitur, vel etiam clarissima amittit, ut ex Livio liquet de Virginia lib. x.

XIV. *Impp. Theodosius, et Valentinianus aa. Basso pp.* Præcipimus ut senatori in qualibet provincia constituto, nullam habeant judices injungendi aliquid forte publici muneris potestatem.

Idem quod in *l. 4. 5. 7. sup.*

XV. *Iidem aa. ad Eustasium.* Clarissimis vel spectabilibus universis ad genitale solum, vel quolibet alio, et sine commeatu proficiscendi, et ubi voluerint commorandi, habitandive permittimus facultatem.

Non poterant olim senatores non impetrato libero commeatu alibi morari quam in urbe *l. filii, §. pen. ff. ad municip.* Hodie nihil est opus commeatu: datur namque hac lege generaliter omnibus clarissimis vel spectabilibus.

XVI. *Iidem. aa. Apollonio pp.* Si gravius ullum facinus admittatur, nocente persona extra carceralem custodiam sub fidejussione habita, super illustribus quidem nobis suggeri jubemus: super ceteris vero quadam minore dignitate decoratis, ad tui referri culminis notitiam: ut ita demum quid de admisso crimine constitui oporteat, judicetur.

Sub fidejussione) vet. *Substitutione* legendum *Sub tuitione.* Sub fidejussione non constitui *l. prox.* docet. At tuitionem militarem intelligo, ut in *l. 1. sup. de off. mil. judic. l. 36. C. Th. de navic. l. 3. sup. de off. com. rer. priv.* Symmachus in epistolis. *Tuitionem contra me de sede vicaria postulavit.* Formulam tuitionis Cassiodorus composuit. Eam veteres Franci *Mundebur* appellarunt. *Super illustribus*) De illustrium crimine nullus judex cognoscit inconsulto principe, excepto casu *l. seq.* De reliquis dignitatibus præf. prætorio cognoscit, veluti de clarissimis, *l. pen. C. de off. præf. præt. Or.* idque in urbe: in provinciis provincalis judex, *l. 1. C. ub. senat. vel claris.*

XVII. *Imp. Zeno a. Arcadio pp.* Quoties ex privata cujuslibet interpellatione

civili vel criminali viri illustres conveniendi sunt: nulla danda fidejussionis concussione vexentur, sed per speciale privilegium suæ committi fidei consequantur, juratoria ab his cautione tantummodo exponenda. Quam si neglexerint, et contra insertum cautioni sacramentum ipsi vel eorum procuratores adfuerint: in pecuniariis quidem causis super possessione rerum ad eos pertinentium judex competens, quod juris auctoritas et rei qualitas suggesserit, ordinabit. In criminalibus vero negotiis dignitate quoque, qua se per suum videlicet perjurium indignos esse probaverint, spolientur: ut in eos, utpote illustri dignitate per suum facinus privatos, inconsulta etiam nostra pietate judicibus legum severitatem liceat exercere. Quibus illustrium dignitatum privilegiis hoc etiam adjiciendum esse censuimus, ut hujusmodi personæ nullam ex cujuslibet judicis sine scriptis habita sententia, conventionem neque in civili neque in criminali causa sustineant.

Illustribus unum dedit privilegium lex superior, ut de eorum criminibus nemo cognoscat inconsulto principe. Hæc alia duo adjicit: unum, ut sive civiliter sive criminaliter conveniantur, non satisdatio, sed repromissio juratoria judicio sistendi causa ab eis exigatur: cui tamen si non paruerint, hanc perjurii pœnam ferunt, ut in civili causa mittatur actor in possessionem, in criminali spolientur illustri dignitate, et inconsulto principe damnentur: atque ita etiam ex græca constitutione, quæ desideratur, *sup. tit. de custod. reor.* qui juratoriæ cautioni non paret, jure suo cadit. Alterum est, ut non nisi ex scripto conveniantur. Igitur nuda executoris voce conventi impune non parebunt. *Sententia*) ut Græci ψῆφος, ita latinis Constitutionibus sæpe sententia significat conventionem executoris, libelli admonitionem ὑπόμνησιν, δήλωσιν, πρόσκλησιν, atque etiam in Pandectis duobus locis.

XVIII. *Imp. Anastasius a. Eusebio magistro Officiorum.* Jubemus salvo honore, qui per evocationem sacræ revocatoriæ defertur, durante, licere cunctis tam minoribus quam majoribus potestatem gerentibus, nec non etiam honorariis illustribus, sive ex hac regia urbe principali, videlicet precedente consensu, profecti fuerint, sive in provinciis habitantes, sacratissimum (suis scilicet poscentibus negotiis) petere maluerint comitatum: sine sacra quoque revocatoria ad hanc regiam urbem pervenire.

Hæc adjicit quartum. Illustribus reipsa administrantibus, vel etiam honorariis licere ad sacrum comitatum venire sine sacra revocatoria. In *l.* 1. *sup. ut om. jud. tam c.* recte exactiores libri, *vel divina revocatoria,* pro quibus *Nov.* VIII. quæ est eadem de re, ἡ κατὰ πρόφασιν ἀνακλήσεως. Ea vel petitur vel ultro dirigitur a principe, ut ex formulis Cassiodori constat. Usus vero ejus hac lege penitus non tollitur. Sed illustribus tantum ea non petita jus veniendi in comitatum datur: quod non pugnat cum *l. nullus, sup. de off. rect. prov.* quæ de præsidibus loquitur, non de illustribus. *Tam minoribus*) Vet. *tam minores quam majores potestates*. Illustrium sunt gradus quidam, alii majores, alii minores. Præf prætorio major est magistro officiorum, uterque tamen illustris. *Principali videlicet*) Hoc item non pugnat cum *l.* 15. *sup.* quæ de clarissimis vel spectabilibus loquitur, non de illustribus.

TIT. II. De Prætoribus, et de honore præturæ, et gleba, et folli, et septem solidorum functione sublata.

1. *Impp. Valentinianus et Martianus aa. Tatiano p. p.* Nemo ex clarissimis et spectabilibus, qui in provinciis degunt, ad præturam postea devocetur: maneat unusquisque domi suæ tutus atque securus, et sua dignitate lætetur. *Dat. XV. Kal. Jan. cp. Valentin. VII. et Albieno Coss.*

Prætura onus fuit senatorium, *Nov. Th. ne dec. ad senat. dig. asp.* Hanc enim dignitatem senator qui suscipiebat suis sumptibus circenses et scænicos ludos exhibebat. Boetius III. de consolatione: *Prætura*, inquit, *magna olim potestas, nunc inane nomen et senatorii census gravis sarcina*: ubi vulgo male legitur, *præfectura*, sicut et in hac lege quibusdam Codicibus, et in *l. ult. inf. de silent.* Constituit autem Martianus hac lege ut ne senatores, viri clarissimi et spectabiles ex provinciis in quibus sedes suas constituerunt, ad præturæ munus devocentur: cui est conjungenda *l.* 1. *sup. de. off. præt.*

utriusque est eadem inscriptio et subscriptio. Additur in ea, ut tres tantum judicio senatus prætores eligantur. Erant olim multo plures, ut ex *Cod. Th.* constat, *tit. de prætoribus*.

II. *Iidem aa. ad Senatum*. Glebam, vel follem, sive septem solidorum functionem, sive quamlibet hujusmodi collationem, tam circa personas, quam res, et prædia funditus jubemus aboleri, ut omnis hujusmodi sopita perpetuo conquiescat exactio.

Glebam, id est, glebalem functionem, ut in Cod. Th. Arcadius et Honorius, *Glebam*, inquiunt, *possessionum non personarum esse perspicimus*: et Symmachus in epistolis nondum editis. *Sed velim noveris quæsitores glebæ senatoriæ protinus adfuturos, sperandamque Tuentii veniam pleniorem, si fidem paupertatis ejus exploratio ratam fecerit.* Synesius in epistolis: καὶ τὴν πατρῴαν βῶλον ὑποτελῆ τῇ συγκλήτῳ διαδεξάμενος. Eandem, et descriptionem, et collationem, et præstationem, et munus, et canonem, et pensionem vocant, et aurum glebale, et aurum oblatitium. Glebale, quod pro possessionibus pendatur. Oblatitium, quod non canonis vel indictionis, sed oblationis genere quodam a senatoribus exigatur, sicut aurum coronarium a decurionibus, aurargentum a negotiatoribus. *Vel follem*) Inter glebam senatoriam et follem senatorium nihil interesse puto. Martianus in *Nov. de indul. reliq. Quicquid ex titulo senatorii follis in provinciis debetur*. Sic legendum ex vet. libris. Zosimus 2. de Constantino. Ἀπεγράψατο τὰς τῶν λαμπροτάτων οὐσίας τέλος ἐπιθεὶς, ᾧ τινι φόλλιν αὐτὸς ἐπέθηκεν ὄνομα. i. *descriptum fecit substantiæ senatorum imposito onere, cui follis nomen dedit* Hunc locum et ceteros omnes Zosimi Petro Pithoeo debeo. Sed tamen etiam illi senatores quibus nulla erat possessio, duos folles in ærarium inferebant, ut constat ex Constitutione quadam Gratiani ad Hypatium in C. Th. lib. VI. Follis, aurei nummi genus est, *l.* 2. *et* 3. *C. Th. quor. ap. non rec. l.* 3. *C. Th. de suariis. l.* 5. 21. *C. Th. de prætor.* Moschopulus obolum interpretatur. Qui Romanis Terentiani, hi Græcis Follerales dicti sunt auctore Marcellino in Chron. *quibus*, inquit, *suo nomine figuratis placabilem plebi commutationem Anastasius distraxit*. Singuli siliquæ partem XII. efficiunt, ut Justinianus scribit in legibus Georgicis, tit. περὶ κλοπῆς. Idcirco plebi in commutationibus utiliores. Zonaras in Leone Isauro auxisse eum refert publica tributa sub specie mœnium reficiendorum, ita ut singulis solidis, quæ pendi solebant, insuper adjungerent collatores XXIII. folles. *Sive* VII. *solidorum*) Hæc VII. solidorum præstatio tenuissimos senatorum obligabat, ut Honorius et Theodosius ad Monaxium scribunt in Cod. Theodos. eratque id personæ onus non glebæ. Erant et quidam senatorii ordinis, qui eam tantum præstationem agnoscebant non glebalem, veluti exproximi, *l.* 12. *C. Th. de prox. com. disp.* Sed his omnibus præstationum generibus senatores hæc Martiani Novel. solvit.

Tit. III. de consulibus et non spargendis ab iis pecuniis, et de præfectis, et magistris militum, et patritiis,

Sic omnes vet. libri, sic codex Theodosianus. Est et de præfectis magistrisque militum in hoc titulo nonnihil. Hæc ergo tollere Haloander non debuit, *de præfectis et magistris militum*.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. ad Senatum*. Antiquitus statutum est consularibus viris ceteros quidem honoratos ipsius trabeæ summitate, pares vero infulis, consideratione tantum temporis anteire: quis enim in uno eodemque genere dignitatis prior esse debuerat, nisi qui prior meruerat dignitatem? cum posterior, etiamsi ejusdem honoris prætendat auspicia, cedere tamen illius temporis consuli debeat, quo ipse non fuerit. Hoc observando etsi iterata vice fastigia consulatus aliquis ascenderit: repetiti etenim fasces virtutes sæpe meriti comprobant, non augent: quia nihil est altius dignitate: quod si quis prior consul posteriori consuli eidemque patritio posthabitus, patritiatum postea consequatur: vinci eum oportet, qui prior meruerit patritiatum, post quam iste honore patritiæ dignitatis decoratus est.

Inter consulares præfertur is qui prior gessit consulatum, etiamsi posterior bis consul fuerit. Repetitio namque ejusdem honoris nihil adiicit: quod tamen abrogat *Nov. Valentiniani de honor. et quis in grad. præf.* Præfertur vero in omni curiæ senatoriæ actu, sententia, cœtu, *Nov.* 62. At qui junxit consulatui patriciatum, præfertur antiquiori consuli nec patritio, cum duplici honore præditus sit. Inde

quæritur si antiquior consul postea patritius fiat, quis præferatur? Uterque est consul et patritius, sed unus antiquior consul, alter antiquior patritius. Et recte censent antiquiorem consulem præferri, quod is consul fuerit priusquam alter vel consul vel patritius. *Honoratos ipsius trabeæ*) Ceteros consulares. Trabea stola est consulum *l.* 1. *inf. tit. ult.* *Pares vero infulis*) Non sunt pares dignitate si unus sit consularis tantum, alter consularis et patritius. *Repetiti*) Claudianus in Paneg. Manlii. *Meritis tantum redeunt, actusque priores commendat repetitus honor, virtusque reducit.*

II. *Impp. Valentinianus et martianus aa. Sporatio Com. Domesticorum.* Ordinem consulatus ad antiquam reducimus sanctionem, ut sellam nostram honoris merito, non rapiendi studio populorum agmina sectentur, ac lucrandi cupiditate deposita, venerabilem parentum habitum, et felicissima antiquitatis ornamenta conspiciant. Hoc ergo exemplo etiam ceteros procedere consules volumus, nec expendere eos sine effectu patimur. Cessante ergo ista spargendi vilitate, amplissimi consules procedentes deinceps abstineant hoc errore perdendi, optimoque consilio operi necessario proficiat, quod erat incompetenter projiciendum. Ad restaurationem itaque aquæductuum hujus amplissimæ urbis centena pondo auri præstentur per singulos consulatus: ut etiam consul patriæ se dedisse noverit, et data notum sit mansura esse perpetuo. *Dat.* * *Asporatio et Herculano Coss.*

De hac lege ita scribit Marcellinus Comes in Chronicis: *Martianus A. suis statuit decretis, ut ii qui Coss. fieri cupiebant, nihil æris in populum spargerent, sed statutam pecuniam ad reparandum urbis aquæductum dependerent.* De eadem Justinianus in *Nov.* 105. qua eam corrigit, et Leonis rursus *Nov.* xciv. illam Justiniani. Est autem legendum hoc loco, *reduximus*, *nostri honoris se ctarentur, conspicerent.* Ornamenta consularia hæc sunt, trabea sive palmata, scipio, calcei aurati, sella curulis, fasces. Cassiodorus in formula Consulatus. Vopiscus item in Aureliano: *Te consulem hodie designo scripturus ad senatum, ut tibi de putet scipionem.* *Centena pondo*) Tot etiam pondo ab honorario exiguntur, *l.* 3. non iterum consule, *l.* 4.

III. *Imp. Zeno a.* * Nemini ad sublimem patritiatus honorem, qui ceteris omnibus anteponitur, ascendere liceat: nisi prius aut consulatus honore potiatur, aut præfecturæ prætorio vel Illyrici, vel urbis administrationem, aut magistri militum aut magistri officiorum, in actu videlicet positus, gessisse noscatur: ut hujusmodi tantum personis, sive adhuc administrationem gerendo, seu postea, liceat (quando hoc nostræ sederit majestati) patritiam consequi dignitatem. Quoniam vero gloriosissimæ huic urbi, quæ caput orbis terrarum est, omnifariam credimus consulendum: universos, qui posthac honorarii consulatus insignibus principali munificentia decorantur, centum libras auri ad reficiendum aquæductum publicum ministrare censemus, ad similitudinem eorum: qui per annale tempus consularium editione munerum gloriantur: nam ipsis quoque expedit, ut florentissima civitas centum auri librarum munificentia substentata, honorarium quoque sentiat consulatum.

Et huic quoque Justinianus derogavit περὶ συγκλητικῶν ἀθροιζομένων constituens, ut Julianus refert, licere illustribus viris patriciatus codicillos accipere, quamvis neque consulares neque præfecti facti essent: quod Accursius notavit rectissime. *Qui ceteris omnibus anteponitur*) In senatu præfectus urbi præsidet, ut diximus *sup. l.* 1. *de dignit.* Ceterum patricii dignitas amplior est: videtur etiam præfectus prætorio ceteris omnibus esse potior, *l.* 1. *sup. de off. vic.* id est, vicariis aut proconsulibus, non tamen consulibus aut patriciis, Cassiodorus in formula patriciatus: *Præfectorios et aliarum dignitatum viros præcedit, uni tantum cedens fulgori, quem interdum a nobis constat assumi.* Zosimus, qui hanc primum refert dignitatem excogitasse Constantinum magnum lib. 2. τῆς ἀξίας τετυχήκει τοῦ πατρικίου πρώτου ταύτην ἐπινοήσαντος τὴν τιμὴν, καὶ προκαθῆσαι τοὺς ταύτης ἠξιωμένους τῆς αὐλῆς ὑπάρχων νομοθετήσαντος. *Præfecturæ prætorio*) Orientis scilicet. *In actu videlicet positus*) ἔμπρακτος non honorarius.

IV. *Idem a. Sebastiano pp.* Sancimus viris excellentissimis consularibus omnibus, qui jam facti sunt, vel postea fuerint, procedendi quoque, et re ipsa per annum gerendi consulatus, impetrato videlicet principali judicio, legitimam tribui facultatem. Ita ut peracta, quam meruerunt, processione, non novum aliquid vel quod nondum habeant, adipisci: sed consulatus jus, quod semel eis consularis detulerit processio, iterasse beneficio videantur: et in adoranda nostra purpura, vel in consequendis cunctis consulum honoribus, et privilegiis ex anteriore tempore provectionis ordinem sibimet noverint vindicandum. Hoc etiam observando, ut hujusmodi consul nec centum libras auri aquæductibus hujus inclytæ civitatis pro tenore sacræ constitutionis præbendas, quas cum esset consularis præstiterat, consul postea creatus persolvere denuo compellatur.

Consulares vocat non eos qui consulatum gesserunt, sed honorarios consules, ut *l. ult. sup. de decur.* His etiam designatis a principe re ipsa consulatum gerere licet: qua ex re honore non augentur, *l. 1. sup.* nec inter pares ex posterioris, sed ex prioris honoris tempore prærogativam in senatu vel in aula sibi vindican: præferri tamen ordinarios honorariis etiam antiquioribus certum est, *Nov.* 62. *argum. l. 4. inf. de priv. ag. in reb. l. 2. in fin. inf. de primic. et not.* Capitolinus in Pertinace: *S. C. Pertinax fecit, jussitque eos qui præturas non gessissent sed adjectione accepissent, post eos esse qui vere prætores fuissent. Sed consulatus*) Corrige ex veteribus, *Sed consulatus jus quod eis consularitas detulerat, processionis iterasse, etc.* quod mirifice rectum est. Consularitas est honorariorum. Processio ordinariorum exhibentium munera, *l. 3. C. ubi senat. vel clar.* ordinaria processio.

V. *Imp. Justinianus a. Joanni pp.* Sancimus viros excelsos patricios, quos in hujusmodi dignitatis apicem augusta majestas retulerit, illico ab imperialibus codicillis præstitis patresfamiliarum effici, ac potestate liberari paterna, ne videantur qui a nobis loco patris honorantur, alieno juri esse subjecti: quis enim patiatur patrem posse quidem per emancipationis modum suis nexibus filium relaxare: Imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate? Ne si contrarium adprobetur, per quamcunque machinationem imperialis majestas minui videatur. Et hoc quidem raro contingere satis certum est: nemo enim facile respexit filiumfamilias in patriciatus honorem provectum, quemadmodum in consulibus hæc res usitata est: sed ne quid in parte temporis tale eveniat, et sine legibus inveniatur, ideo hæc nobis visa sunt sancienda.

Patriciatus dignitas solvit patriam potestatem. Cassiodorus in formula patriciatus: *Leges tantam illis reverentiam detulerunt, ut in sacris positus cum hoc fuerit honore præcinctus, paternæ potestatis nexibus exuatur.* Additur in *Nov.* LXXXI. consulatus, consularitas, præfectura prætoriana, præfectura urbicaria in actu constituta, et magisterium militum. His dignitatibus filiifamilias patresfamil. fiunt sine capitis diminutione. Recte autem in hac lege patricium Justinianus definit, quem sibi patrem facit Imperator. Unde eleganter Claudianus ad Eutropium patricium post damnationem et publicationem bonorum.

Direptas quid plangis opes, quas natus habebit?
Non aliter poteras principis esse pater.

Extat publicationis Eutropii, et adempti patriciatus Constitutio in *Cod. Th. tit. de pœnis.* Fuit et generalis lex quædam Theodosii auctore Suda, εὐνοῦχον ἐν τοῖς πατρικίοις μὴ τελεῖν. *Retulerit*) Veteres, *extulerit*, rectissime. *Elegit*) Vet. *fecit.* Sic in Institutionibus Theophilus, ὃν ἑαυτῶ πατέρα πεποίηκε.

Tit. IV. De Præfectis prætorio, sive urbis, et magistris militum in dignitatibus exæquandis.

I. *Imppp. Valentin. Valens et Gratian. aaa. ad Ampelium pp.* Præfectum urbi, et præfectum prætorio, et magistros equitum, ac peditum, indiscretæ ducimus dignitatis: usque adeo videlicet, ut cum ad privatam secesserint vitam, eum locum velimus esse potiorem, qui alios promotionis tempore et codicillorum adeptione præcesserit. *Dat.*

III. Non. Iul. Nasonaci. Accep. III. Non. Sept. Modesto et Arintheo Coss.

Præfectum urbi nominat priorem, quoniam præsidet in senatu, ut diximus supra, *l.* 1. *de dignit.* Adsidet præf. prætorio, et post præfectum præt. magister militum. Ceterum in tres sunt dignitate pares, nec deposita administratione inter se nisi prærogativam temporis habent. *Locum*) Corrige, *loco*.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Restituto p. v.* Quisquis magisterium equitum peditumque susceperit, et gesserit ante captam a quoquam præfecturam: is cum privatus erit, et honorem deposuerit, expræfectis, qui provecti fuerint, præferatur. Sit igitur sedes prior ante provectis, locus conspectior, decernendi loquendique facultas antiquior, cui est splendor adepti magistratus vetustior. *Dat. VIII. Kal. Iul. Thessal. Gratiano V. et Theodos. aa. Coss.*

Idem in hac ostenditur quod in superiori. Expræfecto in consessu et in sententia dicenda exmagistrum præferri, qui ante illum functus est ministerio equitum et peditum. *Expræfectis*) legendum, *Expræfectis qui post provecti fuerint*. Expræfectis esse dicuntur qui præfectura abierunt, sicut exvicariis, expræsidibus, exprimiceriis, exconsulibus, excubiculariis, exprimipilaribus, exproximis, exscholaribus apud Nicephorum. Auctores de limitibus agrorum, squalidus ager quasi excolidus, quod jam a cultura exierit, sicut exconsul quod a consulatu discesserit. Eædem appellationes honorariis aptantur.

Tit. V. de Præpositis sacri cubiculi et de omnibus cubiculariis et privilegiis eorum.

Duplex est sacrum cubiculum, Augusti et Augustæ. Duo præpositi viri illustres, *l. ult. inf.* qui jurisdictionem habent inter privatos et colonos vel inquilinos vel servos domorum sacrarum, *l. ult. sup. ubi caus. fisc* id est, homines tamiacos. Hi homines prædiaque tamiaca erant in Cappadocia sub viro spectabili Comite domorum, ut recte scripsit Juliani antiquus interpres in *Nov.* 30. atque etiam Græci ad *l.* 5. *C. ad leg. Jul. rep.* iis verbis: *φροντιστὰς διοικῶν κτήματα καὶ ὑπὸ τὸν κόμιτα τῶν οἴκων· ἔστι δὲ οὗτος ἐν Καππαδοκίᾳ ὑποκείμενος τῷ κόμητι τῶν πριβάτων*, et confirmat *l.* 3. *inf. de palat. sacr. larg.* quæ deputata erant cubiculo et cellario sacro: ideoque præpositi sacri cubiculi interdum mittebant in Cappadociam canonicarios. Et inter cubicularios recensetur recte Comes domorum in *l.* 2. *inf. hoc tit.* Est et Comes sacræ vestis, *l.* 1. *C. Th. qui a præb. tyr.* Sunt qui sacræ vesti deputati sunt, *l.* 3. *inf. de castrens.* Sunt et primicerii sacri cubiculi, id est, qui primum locum gradumque obtinent inter cubicularios, *d. l.* 1. qui a Svetonio in Domitiano appellantur decuriones cubiculariorum. Est et castrensis sacri palatii vir spectabilis, *d. l.* 1. *d. l.* 2. sub quo erant pædagogia et ministeriales dominici et curæ palatiorum, de quibus dicturi sumus in *tit. de castrens. et minist.* Sunt et chartularii et plerique alii cubicularii et cubiculariæ adsistentes curæ larium cubiculi. De horum privilegiis et dignitatibus hoc titulo tractatur.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Florentio p. v.* Sacri cubiculi præpositi ea dignitate fungantur, qua sunt prædìti qui eminentissimam prætorianam vel urbanam meruerint præfecturam, aut certe militarem magisteriam potestatem: ita ut sit inter eos post depositas administrationes nulla discretio, sive nostræ serenitatis adoraturi admittantur imperium, sive pro suo arbitrio solemnes festivitates et cœtus, vel salutationes, vel quælibet alia officia frequententent: ut in sedibus et in consessu is eis ordo servetur, quem ordo provectionis ostenderit, sub habitu videlicet ipsis consueto: cum manifeste decretum sit eum esse potiorem qui præcesserit, vel illum subsequi, quem recentius probaverit examen. *Dat. VIII. Id. Nov. cp. Honorio XIII. et Theodosio X. aa. Coss.*

Superiori titulo exæquati sunt in dignitatibus præfecti prætorio, præfecti urbi, magistri militum, qui et ipsi præfecti sunt. *Nov.* 38. *et* 69. His hac lege compar adjungitur præpositus sacri cubiculi. Inde interpres Juliani recte, Præf. prætorio præf. urbis et magister militum præsentium, et præpositus sacri cubiculi similem habent dignitatem. Itaque secundum ordinem promotionis inter eos prælatio est. Ante hanc constitutionem antiquior præpositus novo præfecto loco cedebat. *Alia officia*) Veluti funebria aut nuptialia. Suet. in Calig. *Cum ad offi-*

cium venisset. *Sub habitu*) Ordo dignitatis servatur iis tantum qui solemni habitu utuntur.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Proculo pp.* Hac nostræ mansuetudinis æterna lege sancimus, ut omnes cubicularii, qui de nostro cubiculo exeunt, antequam primum locum obtineant (excepto castrensi et comite domorum) his privilegiis perfruantur, id est, ut neque possessiones eorum angarias, sive parangarias, vel etiam paraveredos in posterum dispositione etiam tui culminis vel alicujus calumnia dare cogantur: ne sordidis adstricti muneribus, decus ministerii, quod militando videbantur adepti, otii tempore et quietis amittant: domus quoque eorum, vel in hac sacratissima urbe, vel in qualibet alia positas civitate, ab omni hospitum cujuslibet dignitatis inquietudine vindicamus: provinciarum rectoribus, eorumque apparitoribus denarum librarum auri dispendio feriendis, si mansuetudinis nostræ statuta dissimulare, et ex aliqua parte violare tentaverint.

Antequam primum) Antequam sint primicerii. *Excepto*) Excubiculariis invenio immunitatem dari certorum munerum, *l. maximarum sup. de exc. mun.* Excastrensi vel excomiti domorum non item. Itaque hunc locum ita prorsus accipio, ut excepto castrensi et comite domorum, ceteris cubiculariis hæc quæ sequuntur, privilegia competant, *Id est ut nec possessiones eorum angarias*) Hæc onera indicuntur possessionibus. At *l. ult.* §. 1. *ff. de mun. et hon.* personalia vocat, quod de cura angariarum a possessoribus exigendarum, et eis quibus earum copia data est præbendarum, accipiendum est. Sordida munera dicuntur hoc loco. Et primum quidem quod excubiculariis datur privilegium, hoc est, ut ne hæc onera, puta angarias, parangarias vel paraveredos præstent. Secundum, ut ne præstent metatum sive hospitis suscipiendi munus: de quo dicemus in tit. de metatis. Hoc ædibus indicitur, Illa fundis.

III. *Impp. Leo, et Anthemius aa. Ioanni Comiti et Magistro officiorum.* Cubicularios tam sacri cubiculi mei, quam venerabilis Augustæ, quos utrosque certum est obsequiis occupatos, et aulæ penetralibus inhærentes, diversa judicia obire non posse: ab observatione aliorum tribunalium liberamus, ut in sublimitatis solummodo tuæ judicio propositas adversus se excipiant actiones.

Et inscriptionis similitudo, et eorum qui sacræ vesti deputati sunt cum cubiculariis adfinitas exigit, ut huic legi conjungatur *l. 3. inf. de. castrens. et mini.* Eundem ii omnes judicem habent magistrum officiorum, quem ἡγούμενον τῶν βασιλείων Theodoritus vocat lib. 5. cap. 20. et ἡγεμόνα τῶν ἐν τῇ αὐλῇ τάξεων Zosimus 2. Idem judex est silentiariorum et ministerialium omnium *l. 4. inf. de silent. l. ult. inf. de castr. et minist.* et decanorum, *l. 2. inf. de decanis*, et eorum qui militant in sacris scriniis, *l. in sacris scriniis, inf. de prox. sacr. scri.* et agentium in rebus post ducenæ vel centenæ gradum, *l. ex eo, inf. de agen. in reb.* et scholarium, *l. ult. inf. de privil. schol.* denique totius palatii disciplina ad eum spectat. Quia vero fabricarum et limitum cura ad eum spectat, judex etiam est fabricensium, *l. pen. sup. de fabric.* et ducum, et limitaneorum, et castris præpositorum, *l. viros, inf. de div. offic.* Huic similem esse eum arbitror, qui in Gallia dicitur, *Prevost de l' hostel.* *Utrosque*) Quidam Cod. *utriusque*.

IV. *Imp. Leo a. Puseo pp.* Jubemus omnes, qui vel jam in sacrum cubiculum cujuspiam liberalitate donati, aliove titulo dati vel dandi principalibus obsequiis inhærere vel ante meruerant, vel postea meruerint (licet nulla interveniente scriptura, nulla confectione gestorum) postquam devotissimis cubiculariis fuerint sociati, ad condicionem libertatis ingenuitatisque rapiantur, raptique videantur: hoc non solum circa superstites, sed etiam circa mortuos volumus custodiri. Nam cum hoc privilegium videatur principalis esse proprium majestatis, ut non famulorum, sicut privatæ condicionis homines, sed liberorum honestis utatur obsequiis: periniquum est eos duntaxat pati fortunæ deterioris incommoda. Sed testamenta quidem ad similitudinem aliorum, qui ingenuitatis infulis decorantur, pro sua liceat eis condere voluntate: intestatorum vero nemo dubitet faculta-

tes, utpote sine legitimis successoribus defunctorum, fisci viribus vindicari. Et hæc omnia tunc diligenti observatione volumus custodiri, cum sponte suaque voluntate quis dederit eunuchum sacri cubiculi ministeriis adhæsurum. Si vero quidam fuerit violenter extortus, aut invito domino vel ignaro intra sacrum ausus sit militare cubiculum: liceat domino destinatum sacra ex lege cubiculariis interpellare judicium, et eum quem probaverit nolente se, vel inscio, sacrum penetrasse cubiculum, ut suum famulum cum peculio consequatur. Sed et sicut læsis implorandi præsidii facultatem denegari non convenit: ita nec calumniandi viam patimur diutius esse patefactam. Ideoque tempus quinquennii præfinimus, intra quod contra eum suas debeant exercere quæstiones: ut si medio tempore movere distulerint, ulterius eis tanquam in suum famulatum vindicandi, vel ejus ut servi peculium, vel bona quasi liberti copia denegetur. Hæc omnia quæ super devotissimis cubiculariis sancimus, etiam ad cubicularias, quæ a dominis in sacrum cubiculum datæ vel dandæ sunt, superstites atque mortuas extendi propagarique decernimus.

Ut servus a domino oblatus cubiculo principis statim liber et ingenuus fiat. Hanc legem intellexit interpres Juliani dum ita scripsit in *Novella* 30. Constitutio posita est Leonis, ut mox oblatus fuerit aliquis eunuchus principi, in ipsa oblatione fiat liber. Quod si ingenuus fit, nullum jus patronatus habet dominus qui eum obtulit, ideoque intestato fiscus succedit, quia nec cognationem ullam, nec patronum habet. Testamentum quoque facit libere præterito domino, qui eum cubiculo principis addixit. Quod si invito aut inscio domino obrepserit in cubiculum principis, ejus vindicatio quinquennii præscriptione tollitur. Aliam dignitatem vel militiam armatam adepto servo, vindicanti domino non obstat nisi longa præscriptio, ut diximus in *l. pen. inf. qui milit. pos.* Clerici autem vindicationi obstat anni præscriptio, Monachi triennii ex *Nov.* 123. quod Leo abrogat in *Nov.* 9. *et* 10. *Donati aliove titulo dati*) Diversa hæc sunt, donata, data, concessa, ut in lege Agraria, et in *l. Lucius, ff. de leg.* 2. *Eos duntaxat*) Mortuos scilicet. *Eunuchum*) Castratis cubiculariis principes utebantur, quos etiam eunuchos dici plerique putant a cubiculo custodiendo, quod ἔχειν significet etiam custodire. Leo *Nov. de eunuchis* 98. καὶ τῆς εὐνῆς ἀνυπόπτους φύλακας εἶναι· τοῦτο γὰρ εἰ κλῆσις ἐγγυᾶται. qua de re rescripsimus in *l.* 6. *ff. de lib. et post.* Ambrosius v. Epist. *Gallicanus præpositus cubiculi eunuchus regius*. Socrates VI. Εὐτρόπιος γὰρ εὐνοῦχος προεστὼς τοῦ βασιλικοῦ κοιτῶνος, καὶ τὴν τοῦ ὑπάτου ἀξίαν πρῶτος εὐνούχων λαβών. Evagrius lib. IV. οἱ τοῖς βασιλικοῖς ἐξυπηρετούμενοι κοιτῶσι, οὓς εὐνούχους ἡ συνήθεια καλεῖ. Claudianus v. in Eutropium.

Præfecti sed adhuc gemmis vestique dabantur
Custodes Sacroque adhibere silentia somno.
Militia eunuchi nunquam progressa cubile
Non vita spondente fidem, sed inertia tantum
Mentis pignus erat, secreta monilia servent,
Ornatus curent Tyrios.

Judicium) Magistri officiorum, *l. prox. sup.* *Movere*) Movere, id est, agere ut in *l.* 3. *sup. de præscript.* 30. *nulli movendi ulterius facultatem patere,* et in *l.* 3. *sup. de quad. præscript.* *Omnis motus*) Id est, omnis actio, πᾶσα κίνησις. Græcæ locutiones sunt.

V. *Imp. Anastasius a. Eusebio Magistro officiorum*. Jubemus duobus viris illustribus præpositis utriusque sacri cubiculi tam nostræ pietatis, quam serenissimæ nostræ conjugis, qui post finitam militiam senatorio fuerint consortio sociati, licere quoties ad adspiciendos agros suos, vel ob aliam causam proficisci voluerint, cingulo uti: cum hoc ad implendum eorum desiderium, et ad nullius læsionem respicere videatur.

Hæc lex ostendit præpositos sacri cubiculi deposita administratione in senatorium ordinem conscribi, et *l.* 3. *sup. ubi senat. vel claris.* eisque extra urbem proficiscentibus cingulo militari uti licere, id est, ξιφηφορεῖν.

Tit. VI. De quæstoribus, magistris officiorum, et comitibus sacrarum largitionum, et rei privatæ.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. Restituto p. v.* Qui ex quæsturæ honore, aut officiali magisterio, aut comitiva utriusque ærarii nostri attoni-

to splendore viguerunt: acclamatione excipiantur solita, nec prætereantur ut incogniti. *Dat. VIII. Kal. Iul. Thessalonice Gratiano V. et Theodosio I. aa. Coss.*

Perperam in hac lege contra fidem veterum comp urium scriptum est, *officiali*, cum sit scribendum *efficaci*, ad differentiam exquæsturæ honorariæ, quam publice ab officiis et præconibus acclamatione et salutatione excipi oportet, perinde atque exmagisterium efficax, id est, reipsa administratum et excomitivam sacrarum privatarumque largitionum. Ceterum has dignitates non fuisse pares arg. est *l.* 2. *infra, ut dig. or. ser.* *Utriusque ærarii*) Jam ostendimus in *l.* 9. *sup. de jur. fisc.* duplex esse ærarium sacrarum largitionum sive remunerationum, rerum privatarum quæ a propriis Comitibus gubernantur. Habent et proprios rationales, *l. ult. sup. de adv. fisc. l.* 1. *sup. de annon. et cap.* Palatinum officium utriusque ærarii, *Nov. Valent. de* 30. *ann. præscr.*

Tit. VII. De Primicerio et secundicerio, et notariis.

In schola tribunorum et notariorum primum locum tenet vir spectabilis primicerius, id est primus sive protonotarius a Socrate 7. cap. 23. πρωτοςάτης τῶν βασιλικῶν ὑπογραφέων. Gallice *le Doyen.* Cerius productio est verbi: qua forma Augustinus D. Stephanum primicerium martyrum vocat in sermone XXI. et Baldricus Dolensium Archiepiscopus in historia Hierusalem, D. Petrum primicerium Apostolorum. Et sunt etiam aliorum officiorum primicerii, veluti cubiculariorum, mensorum lampadariorum, decanorum, fabricensium, scriniorum utriusque ærarii, palatinorum, advocatorum, domesticorum, et protectorum, et generaliter quælibet corpora, scholæ, collegia suum primicerium habent, et consequenter secundocerium, tertiocerium, quartocerium: et qui est, verbi gratia, hoc anno tertiocerius, sequenti est secundocerius, tertio, primicerius, *l. ult. inf. de dom. et prot.* Primicerius autem fere biennalis est. Post biennium solutus militia, hic quidem notariorum ordinis primus, quo de agimus, magistri officiorum titulo et codicillis donatur sine re, *l.* 2. *inf. hoc tit.* Ex reliquis, qui in consistorio notariorum funguntur officio, alii sunt tribuni prætoriani et notarii, *Nov.* 13. *et l. restituendæ, sup. de adv. div. jud.* alii tribuni residui ordinis et notarii: alii domestici et notarii, *l.* 2. *et* 3. *Cod. Th. eod. tit.* sunt et cubicularii chartularii, *Nov.* 8. 24. 26. 27. Juliani interpres cubicularium interpretatur chartularium. Marcellinus Comes Narsen chartularium et cubicularium, qui emittat σύμβολα, id est, commonitoria. Hi omnes vulgo secretarii dicuntur, notarii secretorum a Fl. Vopisco. A secretis *l.* 5. *qui mil. pos.* Procopius 2. de bel. pers. τὸν τῶν ἀποῤῥήτων γραμματέα, ἀσηκρῆτις καλοῦσι. Marcellinus Comes in Chronicis: *Misso ad se pro pepigendo fœdere Armonia a secretis.* Ab Anna in Alexiade III. σεκρετικοί· παρὰ τοῦ προεστῶτος τῶν σεκρέτων ἀναφέρονται, ἢ τῶν ὑπ᾽ αὐτὸν σεκρετικῶν. Sunt eorum in Gallia genera quatuor. De secundicerio notariorum est *l.* 21. *C. Th. de petit.* de quo sub hoc titulo nihil. Itaque mallem titulum ita concipi, ut in C. Th., *De primicerio et notariis.*

I. *Imppp. Gratianus. Valentinianus, et Theodosius aaa. Eutropio pp.* Præcipua est nostræ pietatis intentio circa notariorum nomen: atque ideo si unquam hujus ordinis viri laborem quiete mutaverint, vel senectute posuerint, seu cum alia dignitate post hanc qualibet usi sint: non omittant prioris vocabulum militiæ, sed compendium sequentis honoris assumant, et si quis ex officio vel præcipue sublimitatis tuæ temerario assensu in discussiones, peræquationes, aliam denique ullam rem inquietator extiterit: officium suum noverit, vel levis culpæ offensione detecta, gravis multæ discrimine fatigandum, et numerariorum corpus extincto injurie auctore minuendum. *Dat. XVII. Kal. Iul. Thessalonicæ, Gratiano V. et Theodosio I. a. Coss.*

Duo proponuntur in hac lege. Ut major dignitas exnotariis circa hujus militiæ privilegia non noceat: quod generaliter traditum est *l.* 3. *sup. de dignit.* Ut non injungantur eis census vel discussiones vel peræquationes: quod traditur etiam in *l.* 2. *Temerario assensu in*) Corrige, *temerarius ad census, discussiones, etc.* ut in *l.* 2. *Minuendum*) Tabularii sive numerarii præsidum aut præfectorum plerunque census, discussiones, peræquationes injungunt, quas tamen si exnotariis injunxerint, gravi multa coercentur, et corpore numerariorum exiguntur. Huc valde pertinet *l. pen. inf. de pr. eor. qui in sac. pal.*

II. *Imp. Zeno a.* * *Magistro officiorum.* Preclaram nobilemque militiam spectabi-

lium tribunorum notariorum, qui gloriosis obsequiis nonnihil reipublicæ commoditatis adferunt et decoris, diversis beneficiorum titulis muniendam credimus et augendam: nam biennales metas viro spectabili pro tempore primicerio agendis numeris duximus statuendas; hos autem tribunos, qui suis negotiis occupati minime sacrum palatium curaverint frequentandum, nisi intra annale spatium revertantur (quamvis commeatus jura prætendunt) pro absentia quidem unius anni, unius gradus: si vero duobus annis abfuerint, duorum: si tribus, trium: si quatuor, similiter quatuor graduum subire jacturam, his qui inferiores ei fuerint, postponendi. Qui vero per quinquennium integrum se præsentare cessaverint: exemptos matricula tantum nomine tribunorum, nec vero ordine perpotiri: his in hunc modum dispositis, vacationem census, discussionis, peræquationis, et cujuslibet alterius rei habituros. Illud præcipue provisionem nostram flagitare perspeximus, ne per ambitionem, vel gratiam aut cujuslibet occasionis obtentu, vel laborum seu sollicitudinum specie, publicorum cuiquam liceat aliquando graduum seriem conturbare, et temporum ratione calcata dudum militantibus anteferri, et quæ longis prolixisque stipendiis defensa jam pollicetur senectus, gratiosa festinatione subripere. Hoc etiam adjiciendo, ut primicerius post depositam publicam numerorum sollicitudinem, ac si ipsam gessisset administrationem, cujus consequitur dignitatem, magistri officiorum pro antiqua consuetudine infulas sortiatur: omnibus vacantibus, quamvis tempore præcedentibus, præponendus.

Ut primicerius notariorum sit biennalis: quod et de primicerio fabricensium, et primicerio officii præfect. urbi constitutum est *l. 2. sup. de fabricens. l. ult. sup. de offic. præf. urb.* et in aliis, *l. 1. inf. de decan. l. 1. inf. de mensor. l. Alexandrinis, sup. de decurionib.* Frustra Accursius opponit *l. 2. et pen. inf. de numer.* quæ nec de primicerio loquuntur, nec de notariis qui ad imperialia secreta pertinent, sed de numerariis præsidum vel magistri officiorum. Item ut tribuni notarii, etiamsi cum commeatu annum abfuerint, uno gradu inferius demittantur: si biennium, duobus: si triennium, tribus: si quadriennium, quatuor: si quinquennium, tum ordine pellantur, retento, tamen vocabulo militiæ, et privilegio dato in *l. 1. sup.* Habent etiam hoc privilegium x. primi tribuni et notarii post primicerium, ut sicut primicerii, ita et ipsorum domus a metatis excusentur, *l. pen. et ult. inf. de metatis:* et generaliter notarii ab omnibus sordidis muneribus excusantur, *l. maximarum, sup. de excus. mun.* Aliud item primicerio datur hac lege, ut deposita administratione, illustrem magistri officiorum titulum consequatur, quo fretus ceteris vacantibus etiam antiquioribus non cedat. Cassiodorus in formula primicerii notariorum: *Additur etiam perfuncti laboris aliud munus, ut si quo modo ad illustratum vel vacantem meruerit pervenire, omnibus debeat anteponi, qui codicillariis illustratibus probatur ornari.* *Agendis numeris*) Videtur primicerius tractasse numeros et matriculam scholarum: unde et paulo post, publicam ait eum numerorum solicitudinem sustinere: et in Notitia Rom. Imperii. *Sub dispositione* v. s. *primicerii notariorum omnis dignitatum et administrationum notitia, tam militarium quam civilium.* Scholas etiam, et numeros tractat. In *Novel.* LXXXV. numeros Julianus interpretatur matriculas. *Postponendi*) Vet. *postponendos.* *Matricula*) Vulgare est nomen notumque omnibus. Notæ publicæ in *l. 5. inf. qui mil. pos.* Patriculæ in *l. 5. C. Th. de domest. et prot.* Carthag. concilii cap. 120. μὴ προκριματισθῇ τῇ μάτρικι. Zonaras ita interpretatur, οὐ' βλαβήσεται ἐκ τοῦ καταγραφῆναι ἐν τῇ ἀπογραφῇ τῶν διαφερόντων τῇ ἐκκλησίᾳ. *Defensa jam*) Vet. *Defessa sibi jam.* *Præponendos*) Cassiodorus in for. notariorum. Additur etiam perfuncti laboris aliud munus, ut si quo modo ad illustratum vel vacantem meruerit pervenire, omnibus debeat anteponi qui codicillaris illustratibus probantur ornati.

Tit. VIII. Ut dignitatum ordo servetur.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. ad Prætextatum. p. v.* Si quis indebitum sibi locum usurpaverit, nulla se ignoratione defendat, sitque plane sacrilegii reus, qui divina præcepta neglexerit. *Dat. XII. Kal. Iun. Med. Ricomere et Clearcho vv. cc. Coss.*

Hic titulus non est de prærogativa temporis quæ servatur inter pares, sed de dignitatum diversarum

ordine et gradibus, quos Imp. Valentinianus præscripsit edita Constitutione ad Ampelium præf. urbi, cujus partes sunt, *l.* 1. *sup. de præf. præt. sive ur. l.* 1. *C. Th. de quæstor. l.* 1. *Cod. Th. de mag. scr. l.* 1. *inf. de com. rei mil. l.* 4. *C. Th. de hon. cod.* Valentinano hic ordo tribuitur in *l.* 2. *C. Th. eod. tit.* quod cave ne referas ad *l.* 2. *hujus tit.* quæ longe alterius est Valentiniani. Constituitur autem hac lege, ut qui hunc ordinem perturbaverit, reus sit sacrilegii, quasi violator sacrarum Constitutionum.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Cyro pp.* Omnes privilegia dignitatum hoc ordine servanda cognoscant, ut primo loco habeantur ii, qui in actu positi illustres peregerint administrationes : secundo veniant vacantes qui præsentes in comitatu illustris dignitatis cingulum meruerint : tertium vero ordinem eorum prospicimus, quibus absentibus cingulum illustris mittitur dignitatis: quartum honorariorum, qui præsentes a nostro numine sine cingulo codicillos tantum honorariæ dignitatis adepti sunt : quintum eorum, quibus absentibus similiter sine cingulo mittuntur illustris insignia dignitatis. Sed administratores quidem, et Comites rei privatæ omnibus vacantibus honorariis anteponi censemus: vacantes autem post administratores venientes, non omnes omnibus jam honorariis credimus præponendos, sed eos vacantes illis honorariis, qui similem adepti sunt dignitatem ut præfectus prætorio, non quæstorius præfectorio præponatur, parique modo quæstorius, quæstorio non vacans Comes thesaurorum, vel Comes rei privatæ honorario quæstorio vel magistro officiorum præferatur. Inter administratores illos etiam numerari decernimus, quibus illustribus in sacro nostro consistorio cunctis aliquid ordinariæ dignitatis, vel ante commissimus, vel postea committemus peragendum ; verbi gratia, si vacanti magistro militum belli cura committatur : cur autem aut vir magnificus Germanus magister militum vacans appelletur, cui bellum contra hostes mandavimus? aut cur excellentissimus Pentadius non egisse dicatur præfecturam, cujus illustribus cunctis dispositionibus vice prætorianæ præfecuræ miles in expeditione copia et commeatu abundavit ?

Hæc Constitutio est de honoratis, et quis præferatur in gradu: quinque facit virorum illustrium gradus. Primus est eorum qui vere illustrem dignitatem gesserunt. Secundus est vacantium præsentium in comitatu principis. Tertius vacantium absentium. Quartus honorariorum præsentium. Quintus honorariorum absentium. Differentiam facit inter vacantes et honorarios, sicut et *l.* 9. *inf. de metatis,* inter eos quibus illustratus sub cingulo, et quibus citra cingulum delatus est: et in integra *Nov. Theod. de metatis*, quam habemus, *Licet* inquit, *vacantis militiæ cingulo utantur, vel honorariæ prærogativæ potiantur insignibus : et paulo post: Illustrem dignitatem inter vacantes vel honorarios consecutus.* Vacantes ζωστοὶ sunt, Honorarii, ἄζωστοι. Cum cingulo defertur plerumque iis quibus merito ante gestæ administrationis defertur: ut primicerius notariorum peracta administratione fit magister officiorum vacans, primicerius domesticorum tribunus vacans : et ita apud Vegetium vicarios, comites, tribunos vacantes accipere oportet, et in *C. Th. tit. de Comitibus vacantibus* et apud Ammian. sæpe lib. 16. 18. 31. iidem adscriptitii dicuntur. Trebellius in Balista: *Gaudens quod ejus consilio nullum adscriptitium, id est vacantem haberet*. Lampridius in Alexandro *Ne quem adscriptum, id est, vacantium haberet.* Ubi vulgo male *vagantium*. Dicuntur et allecti. Et inter agentes in prima et secunda Constitutione de faciendo et confirmando Codice, et in *l. ult. C. Th. de hon. cod.* in qua ita est, *Ne quis sibi expetat, sive imaginarios, sive inter agentes codicillos acceperit, ut ei qui egerit ratione temporis præferatur*. Et in *l.* 5. *inf. de metatis*, ubi pro *Iter agens* legendum *Inter agens*, vel *Inter agentes.* Et in *l.* 1. *inf. de silent.* Ab his honorarii sive imaginarii, ut dixi, sunt longe diversi. Hi nullum cingulum gestant, nullo merito ante gestæ administrationis hunc honorem consequuntur, sed solo codicillorum principalium beneficio, *l.* 3. *sup. ubi senat. vel cla. l.* 1. *C. Th. qui a præb. tyr.* ubi quod ait, *vel qui*, honorariorum est definitio, *Nov.* 70. cujus generis etiam pontifices et augures et quindecim viros sacris faciendis Severum fecisse memoriæ proditum est. Præterea vacantibus datas annonas Lampridius significat, quas nullas honorarios constat habuisse. Itaque vacantes honorariis optimo jure præferuntur. Non tamen omnibus. His namque qui simili dignitate ornati sunt, proculdubio præferuntur, veluti præfectorius vacans præfectorio

honorario, quæstorius vacans quæstorio honorario. His autem qui ampliori dignitate præditi sunt non præferuntur veluti quæstorius vacans non præfertur præfectorio honorario. Comes vacans non præfertur quæstorio vel exmagistro honorario: denique vacantes omnibus honorariis non præferuntur. At administratores omnibus vacantibus, omnibus honorariis præferuntur. Et illustribus administratoribus adnumerantur vacantes, qui non sunt otiosi, sed ordinariam dignitatem aliquam gerunt, veluti Germanus magister militum vacans contra Vandalos dux magna classe missus a Theodosio, jam non pro vacante illustri, sed pro administratore habetur. Ducatus ipse est ordinarius, .i. clarissimus vel perfectissimus. *Prospicimus*) Vet. *perficimus.* *Etiam Comites*, Qui illustrium virorum supremi sunt. Comes ergo qui vere privatum ærarium administravit, præferetur præfectorio vacanti vel honorario. *Omnibus*) Scribendum, *omnibus vacantibus, omnibus honorariis.* *Vel magistro*) Quidam Cod. *exmagistro.* *Cunctis*) Corrige *Cinctis*, Vacantes cincti sunt, Honorarii non item. Sic et in fi. *Cujus illustribus cincti dispositionibus*: οὕτως; σύνταξον *cujus cincti illustribus dispositionibus.* *Germanus*) Hunc auctore Paulo et Prospero Theodosius ducem contra Vandalos fecit, cum ut hoc loco ostenditur, esset magister militum vacans. Pentadium autem qui erat præfectorius vacans, curatorem copiarum fecit, quæ auctoritate præfecti prætorio solebant ordinari, *l.* 4. *inf. de erog. mil. an.* De hoc genere curationis agitur in *l. ob negotium ff. de compens.* Est autem legendum in fine hujus legis, *Copia commeatuum abundabit*: fuerant namque ii duo recens designati ad expeditionem Vandalicam.

Tit. IX. De Magistris scriniorum.

I. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Zoilo pp. Orientis.* Viris spectabilibus magistris omnium sacrorum scriniorum nostræ benevolentiæ liberalitas tribuenda est, qui nostræ quodammodo adsidere majestati videntur: ideoque post depositum etiam officium ab omni indictionis onere, seu civilium, seu militarium judicum, prorsus immunes esse præcipimus: ut nec ab amplissima quidem sed tui culminis eis ulla molestia super suscipiendo quolibet gravamine penitus injungatur. Hoc beneficum ad proximos etiam sacrorum scriniorum, et exproximis volumus propagari: quinquaginta librarum auri officio tui culminis condemnatione multando, si quid adversus statuta clementiæ nostræ innovari concesserit. *Dat. V. Kalen. Mar. Theodos. a. XVIII. et Albino Coss.*

Ex magistris scriniorum qui et ἀντιγραφεῖς et principes scriniorum dicuntur a Lampridio in Alexandro, alii sunt magistri memoriæ, qui adnotationes omnes dictant et emittunt, et precibus respondent, *l. ult. sup. de div. rescr. Nov. Valent. de homicid.* inde Trebellius Pollio in Claudio. *Hanc epistolam ipse Claudius dictasse perhibetur: ego verba magistri memoriæ non requiro.* Alii sunt magistri epistolarum, qui legationes civitatum, consultationes et preces tractant, a Dione τὰς ἐπιστολὰς διάγοντες dicuntur sicuti magistri libellorum, libellos agentes, in *l. rescriptum, ff. de distr. pig.* qui cognitiones et preces tractant. Lampridius in Elexandro: *Post meridianas horas subscriptioni et lectioni epistolarum semper dedit operam, ita ut ab epistolis et libellis et a memoria semper adsisterent: nonnunquam etiamsi stare per valetudinem non possent, sederent, relegentibus cuncta librariis et iis qui scrinium gerebant*: ex quo loco notandum est ex scriniariis fuisse quosdam qui scrinium gerebant: unde Sudas: σκρινιάριος ὁ αἴρων τὸ σκρίνιον ἤτοι κιβώτιον. Sunt vero ii scriniorum magistri spectabiles, honore comitum ornati, adsessores quodammodo principis, immunes etiam deposita administratione ab omnibus civilibus muneribus, *l. eos, sup. de exc. mun.* Eadem immunitas et post depositum officium proximis sacrorum scriniorum datur viris spectabilibus, honore vicariorum ornatis, de quibus suo titulo dicemus inferius. Illud sciendum est, a magistris scriniorum separandos esse referendarios qui et ipsi spectabiles sunt, licet videantur in Gallia magistri requestarum utrumque munus esse complexi. Referendarii sunt qui supplicum desideria principi referunt et exponunt, jussiones principis judicibus insinuant, *Nov.* 10. 113. 124. ac nonnunquam, ut Sigebertus scribit in Chronico, publicas conscriptiones annulo seu sigillo regis confirmant. Iidem non sunt apud Cassiodorum III. Variarum, referendi curiæ, ut ejusdem Cassiodori formula de referendis in Senatu docet. Iidem in Notitia Romani Imperii sæpe inter officia non numerantur. Regerendarii numerantur, qui sunt a regestis sive libellis: corrupte apud Cassiodorum lib. XI. *regendarii.* Sed de his satis.

Tit. X. De Comitibus consistorianis.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Severino p. v.* Eos qui tranquillitatis nostræ consistorii dici Comites meruerunt, specta-

bilibus proconsulibus æquari generaliter decernimus. *Dat. VII. Kal. Oct. cp. Theodoro v. c. Cos.*

Consistorium intimum principis, quod Sudas θεῖον συνέδριον vocat, est in quo legatos et quoscunque se adeuntes admittit et audit, et de causis cognoscit, inquirentibus in negotium et dispicientibus consistorianis, ut Ammian. Marcellinus xv. ait, sive comitibus consistorii viris spectabilibus, quorum multa sunt privilegia, a sordidis et extraordinariis muneribus, a præbitione equorum et tyronum excusantur, *l. maximarum, sup. de exc. mun. l.* 1. *Cod. Th. qui a præb. eq.* sine fidejussione conducunt fundos rei privatæ, *l.* 1. *C. Th. qui cond. rei pri.* et ex hac constitutione proconsularibus exæquantur. De eis fit mentio multis locis. Ambrosius v. Epist. cxxxiii. *Convenerunt me Comites consistoriani ut basilicam traderem*, et alio loco: *ubi sedit in consistorio, ingressus sum; assurrexit ut osculum daret: ego inter consistorianos steti*. Ex hoc loco apparet non adsedisse consistorianos, sed stetisse.

II. *Imperat. Anastasius a. Eusebio Magistro officiorum.* Viros spectabiles comites consistorianos, et conjuges, et liberos, quin etiam servos eorum, atque colonos iisdem privilegiis, tam intentiones ab aliis proponendas excipiendo, quam suas contra alios exercendo perfrui, quibus viri clarissimi principes scholarum agentium in rebus per sacram pragmaticam sanctionem divæ memoriæ Zenonis utuntur.

Additur aliud privilegium hac Constitutione, ut in excipiendis dictandisque actionibus tam ipsi quam conjuges et liberi et servi et coloni eorum eis privilegiis utantur, quæ sunt concessa viris clarissimis principibus magisterianorum per *l. ult. inf. de pri. ag. in reb.* Quod ait de servis eorum, referri ad causas criminales potest, et interdum ad civiles, ut si de momento quæratur, *ex l.* 1. *sup. si per vim vel alio modo.*

TIT. XI. De Comitibus et tribunis scholarum

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Prisciano p. v.* Præpositos ac tribunos scholarum, qui inquietudinis epulis adhibentur, et adorandi principis facultatem antiquitus meruerunt (inter quos Comites etiam sacri stabuli, et cura palatii numerantur) si primi ordinis comitivam cum præpositura meruerunt, et casu ad altiora non pervenerint: deposito sacramento inter eos, qui Comites Ægypti, vel Ponticæ diœceseos fuerint, quorum par dignitas est, haberi præcipimus: alios qui honore comitivæ regimen fuerint nacti, absolutos militia, inter eos, qui duces fuerint provinciarum, numerari jubemus. *Dat. VII. Kal. Apr. cp. Lucio v. c. Cas.*

Vulgo male legitur hoc loco, *Qui inquietudinis epulis*, legendum, *Qui et divinis epulis:* ut ambrosiis dapibus. Martialis de epulis Domitiani. Scholæ agentium in rebus habent præpositos et tribunos, ad quos scholarum gubernatio pertinet, qui et Comites scholarum dicuntur, *l* 1. *inf. de pri. s ho. l.* 3. *sup. de offic. mag. off.* quod plerumque ornati sint comitiva primi ordinis, qui titulus honorarius est inventus a Constantino Imperatore, dum singulos quosque honore aliquo cumulare cupiebat maxime, secundi etiam ordinis et tertii Comitibus creatis. Eusebius iv. de Constantini vita: κομήτων δ' οἱ μὲν πρώτου τάγματος ἠξιοῦντο, οἱ δὲ δευτέρου, οἱ δὲ τρίτου. Hac vero dignitate ornati præpositi et tribuni scholarum hæc beneficia habent, ut intersint Imperatoris epulis, et ut adorent purpuram ejus, quod pro summo beneficio habetur. Eusebius eodem libro: οἱ δέ γε τοῦ παντὸς στρατοῦ καθηγεμόνες, κόμητές τε καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀρχόντων τάγμα οἷς τὸν βασιλέα καὶ νόμος πρότερον ἦν προσκυνεῖν. Idem viris clarissimis Comitibus sacri stabuli datur, id est equorum præfectis et rectoribus, quibus sportulas præberi ab iis qui equos conferunt, vel pretia eorum ostendit, *l.* 3. *C. Th. de eq. col. et l.* 29. *C. Th. de annon. et trib.* In Codice Theodosiano hoc titulo tribuni appellantur, ut ab Ammiano Marcellino sæpissime. Sed id comitiva tantum honoratis datur. Male inde deducere quosdam opinor Conestabli appellationem, quæ est mere francica: atque ideo in Notitia græca officiorum Constantinopoleos is definitur; κεφαλὴ τῶν ῥογκτόρων φράγγων. Comites sacri stabuli sunt, qui Gallice dicuntur, *Escujers.* His adjungitur etiam Cura palatii. Is erat architectus, ad quem cura fabricæ palatii pertinebat, cui auctore Cassiodoro pro honoris insigni hoc erat attributum, ut auream virgam gestans ante Imperatorem incederet. Custodiam aulæ Evagrius vocat lib v. Cura prætorii quæ dabatur tribuno militum, de quo Trebellius in Claudio, diversa functio est. Por-

ro iis quos diximus præpositis et tribunis scholarum honore comitivæ decoratis, et Comitibus stabuli et Curis palatii, peracta militia hic honor defertur, ut Comitibus Ægypti et Ponticæ diœceseos exæquentur, vel si scholas rexerint sine honore comitivæ, ducibus provinciarum, qui diœceseos Comitibus inferiores sunt, licet utrique spectabiles. *Alios qui*) Hic locus misere depravatus est. Vet. habent, *In aliis qui*. Alii, *In aliisque*. Legendum, *Sin absque honore comitivæ regimen fuerint nacti*: regimen, scilicet scholarum: quo nihil est evidentius.

TIT. XII. De comitibus rei militaris.

I. *Imppp. Valentinianus Valens et Gratianus aaa. Ampelio p. v.* Qui contemplatione meritorum, ducto intra provincias transmarinas strenuissimo milite, primi ordinis comitivam fuerint consecuti: ea reverentia altissimarum dignitatum viris subjugantur, ut his locum præstent, qui proconsulatus insignibus adornantur. *Dat. III. Non. Jul. Nasonnaci Modesto, et Arintheo Coss.*

Duo fuerunt in Oriente Comites rei militaris, Comes limitis Augusti, et Comes Isauriæ, ut ex Notitia constat. His Comites diœceseos Ægypti et Ponticæ longe sunt superiores, qui divisam cum vicariis administrationem habent, *l.* 1. *sup. de off. vic.* Eosdem etiam superant proconsules Asiæ, et Achajæ, et duces provinciarum Lybiæ, Thebaidos, et Armeniæ. Ceteris tamen ducibus veluti Phœnices, Mœsiæ, Mesopotamiæ adæquantur, ut lex proxima ostendit, videlicet si spectabiles sint, id est, honorati comitiva ordinis primi.

II. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Prisciano p. v.* Eos qui sub comitiva primi ordinis dignitate peculiariter ad quamlibet provinciam vel provincias defendendas milite credito auctoritate nostri numinis destinantur: et eos qui vicem illustrium virorum magistrorum militum susceperint peragendam: ducibus qui præter Ægyptum et Ponticam in aliis provinciis administraverint, adæquamus. *Dat. XII. Kal. Apr. cp. Lucio v. c. Cos.*

Quæ diximus ad legem primam, et huic et illi sufficiunt. Adjunguntur præterea Comitibus rei militaris qui vicem magistrorum militum gesserunt.

TIT. XIII. De Comitibus et Archiatris sacri palatii.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Prisciano p. v.* Archiatros intra palatium militantes, si comitivæ primi ordinis nobilitaverit gradus, inter vicarios taxari præcipimus: sive jam pridem deposuerunt militiam, sive postea deposuerint: ita ut inter vicarios et duces qui administraverint, et hos qui comitivam primi ordinis meruerint, nihil intersit, nisi tempus quo quis administraverit, vel comitivæ adeptus est insignia. *Dat. XII. Kal. Apr. cp. Lucio v. c. Cos.*

Qui dicantur archiatri notissimum est. Hi si honorati sint comitiva primi ordinis, vicariis et ducibus exæquantur, ita ut inter eos nihil nisi ratione temporis intersit. Ut igitur tit. de Comitibus et tribunis scholarum, sic accipitur, de tribunis scholarum comitiva primi ordinis decoratis: et tit. de comitibus rei militaris, id est, de præpositis militum eadem comitiva decoratis: sic et hujus tit. hic est sensus, de archiatris comitivæ primi ordinis honore præditis. Non est etiam dubitandum titulum de Comitibus consistorianis sic esse accipiendum, de consistorianis comitiva primi ordinis decoratis, et ideo Cassiodorus in formula ejusdem comitivæ, *Spectabilitas*, inquit, *clara et consistorio nostro dignissima*, et paulo post: *Comitivam tibi primi ordinis largimur, ut consistorium nostrum sicut rogatus ingrederis, ita moribus laudatus exornes*: et in antiqua inscriptione: *Memmio Vitrasio Comiti in consistorio primi ordinis.* Sequens etiam titulus est de rectoribus provinciarum eodem honore præditis. Notandum illud valde, vicarios et duces exæquari, et archiatris interdum non primi, sed secundi ordinis comitivam dari, *l. ult. sup. de profes. et med.*

TIT. XIV. De Comitibus qui provincias regunt.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Prisciano p. v.* Eos qui administratione civili ac provinciæ gubernaculis sub jurisdictionis licentia Comites quoque primi ordinis esse meruerint, vicariæ dignitatis post

depositam administrationem privilegiis frui oportet. *Dat. XII. Kal. Apr. cp. Lucio v. c. Cos.*

Idem hæc pars dat Comitibus et rectoribus provinciarum quod superior Comitibus et archiatris sacri palatii. Ex conjunctione harum quatuor partium hoc efficitur, Comites primi ordinis non omnibus spectabilibus anteponi: quod falso comminiscitur Cassiodorus in formula. Sed ideo dicuntur primi ordinis, quod alii sint secundi et tertii ordinis inferiores.

TIT. XV. De Professoribus qui in urbe Constantinopolitana docentes ex lege meruerunt comitivam.

I. *Impp. Theodosius a. et Valentinianus Cæs. Theophilo p. v.* Grammaticos tam græcos quam latinos, sophistas, et jurisperitos in hac regia urbe professionem suam exercentes, et inter statutos connumeratos, si laudabilem in se probis moribus vitam esse monstraverint, si docendi peritiam, facundiamque dicendi, interpretandique subtilitatem, et copiam disserendi se habere patefecerint, et cœtu amplissimo judicante digni fuerint æstimati, cum ad viginti annos observa ione jugi ac sedulo docendi labore pervenerint, placuit honorari, et his qui sunt ex vicaria dignitate, connumerari. *Dat. Id. Mar. cp. Theodosio a. XI. et Valentiniano Cæs. Coss.*

Professorum liberalium studiorum fuit in urbe collegium, sicut et archiatrorum. Ergo sub primicerio et certi statutiqu: fuerunt. Auditorium habuerunt in capitolio, *l.* 1. *sup. de studiis lib. ur. Ro.* quam huic esse arbitror conjungendam, licet in subscriptione nonnulla diversitas sit, vel eo maxime quod ita sit scriptum in Codice Theodosiano: *Digni fuerint æstimati qui in memorato auditorio professorum fungantur officio:* quod non est quo referas, nisi huic illa jungatur, atque ita, *in memorato auditorio*, in Capitolio interpretere. In subscriptionibus est error sæpissime. Hos vero professores ex hac lege post annum vicesimum honorari placet comitiva primi ordinis et vicariis adæquari: ad quam temporis præscriptionem respicit Quintilianus, dum scribit in hunc modum: *Post impetratam studiis meis quietem, quæ per* xx. *annos erudiendis juvenibus impenderam*: quod argumentum est jam olim post annos xx. perinde ac veteranis emerita professoribus dari consuevisse: illique Quintiliano data quem primum Romæ scholam publicam aperuisse sub Domitiano, et e fisco salarium accepisse sunt qui scribant: quod malim ex Svetonio, Vespasiano adscribi. Fit inter hæc mentio in Codice Theodosiano Leontii Jurisperiti, qui ea ætate vixerit, quod referendum duxi, quia Jurisperitorum memoriam celebrare me par est: moveorque adfinitate nominis ut ei alium adjungam, qui fuit non multo post, Leonem puta, de quo ita Sidonius cecinit. *Sive ad do tiloqui Leonis ædes, Quo bis sex tabulas docente juris, Ultro Claudius Appius taceret, Claro obscurior in decemviratu.*

TIT. XVI. De Silentiariis et decurionibus eorum.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Urso p. v. et Amiliano com. ord. pr. et Strategio pp. Illyrici.* Decuriones nostri palatii post emensum fideliter obsequium, postque deposita sacramenta militiæ electionem habeant, sive ex magistro officiorum velut agentes dignitatem consequi a nostra majestate maluerint, sive inter viros illustres Comites domesticorum videlicet inter agentes taxari: ut tam in adoranda nostra serenitate, quam in salutandis administratoribus, et reliquis prædicti honoris privilegiis, nec non in nostro consistorio his honor omnifariam observetur. *Dat. Kal. Nov. cp. Honorio X. Theodosio VI. aa. Coss.*

Silentiariorum officium Zonaras in Anastasio ait esse τῶν χαμαιζήλων ἀξιωμάτων. Hi sunt excubitores in consistorio vel palatio principis, stantes fere ad limina. Constantinus de administratione Imperii, διὰ τῶν βήλων ὑπὸ τῶν σιλεντιαρίων συρομένων. Hos Claudianus intellexit, dum ait, *Sacroque adhibere silentia somno:* et ob id excubias agere dicuntur, *l.* 3. *inf. hoc tit.* Et sunt sub decurionibus, *l.* 3. *in fin. inf.* qui alias sacri consistorii decuriones dicuntur, ut 6. *C. Th.* 2. *l. ult.* alias sacri palatii, ut in hac *l.* 1. Marcellinus xx. *Aliquis palatii decurio, qui ordo est dignitatis.* Et ii quidem decuriones absoluti militia ex magistris officiorum vel ex comitibus domesticorum honore inter agentes numerantur, atque ita illustratum vacantem cum cingulo nanciscuntur, ut nos exposuimus *sup. in tit. ut dig. or. ser.*

II. *Iidem aa. Venantio pp.* Unusquisque decurio vel silentiarius a tyronum equorumque præstationibus habeatur immunis: nullam collationem, quæ plerumque poscitur, solvat: nihil his ulla potestas injungat, aut necessitas imponat.

Decuriones et silentiarii immunes sunt a præstatione tyronum et equorum, et nudam collationem, quæ plerumque poscitur, id est, canonicam duntaxat agnoscunt, legendum, *nudam*, non *nullam*, *l. 4. inf. de prox. sac. scr.*

III. *Impp. Theodosius, et Valentinianus aa. Flaviano pp.* Decurionibus et silentiariis, etiamsi ad superiorem gradum successu meliore transcendunt, omnia privilegia, quæ jam dudum divorum principum judicio meruerunt, legis istius præceptione noverint esse firmata, non præjudicatura quacunque generalitate pragmatica: nec angarias, vel parangarias sive paraveredos ulla eis amplissimæ præceptionis imponat auctoritas: sordidis quoque muneribus, excoctione calcis, et superindicti gravamine eos liberamus. Domus quoque eorum, non tantum in hac sacratissima urbe, sed in qualibet alia positas civitate, immunes ab omni hospitum cujuslibet dignitatis inquietudine vindicamus: permissa eis veniendi ad comitatum licentia præter evocatoriæ securitatem: multa decem librarum auri judicibus provinciarum eorumque officiis infligenda, si statuta nostri numinis crediderint esse contemnenda. His addimus, ut cum optatam quietem acceperint, et inter viros illustres senatores cœperint numerari, honore curiæ sine aliqua functione lætentur, immunitatisque gaudio plena dignitatis lætitia potiantur: ut dignitatem solam habeant ex senatu sub hac videlicet definitione, ut triginta tantummodo numero ea privilegia consequantur. Decuriones quoque tres, sed eos tunc demum perpotiri decernimus beneficiis supra scriptis, cum per continuos XIII. annos inculpatas excubias peregerint. *Dat. IX. Kal. Apr. Rav. Ætio et Valerio Coss.*

Decuriones et silentiarii immunes sunt ab iis muneribus, angariis scilicet, parangariis, paraveredis, quæ qualia sint dicetur inferius commodiore loco: excoctione calcis, superindicto, metato. Ad sacrum comitatum veniunt sine sacra evocatoria. Deposita militia, quia vacantem illustratum adipiscuntur ex *l. 1.* inter senatores illustres recensentur, salvis tamen suis privilegiis, ita scilicet ut nec onus præturæ nec onus glebale, quod proprium est senatorum, agnoscant: et hoc est quod dicitur in *l. 3. sup. de dignit.* majorem dignitatem circa prioris militiæ privilegia præjudicium non facere. Hæc autem tantum dantur statutis xxx. silentiariis, et decurionibus tribus post excubias annorum XIII. Decurio præerat x. silentiariis. *Pragmatica*) Rectius *Pragmatici.*

IV. *Imp. Zeno a. Cosmæ Præposito Sacri Cubiculi.* Ne ad diversa tracti viri devoti silentiarii judicia sacris abstrahi videantur obsequiis, jubemus eos qui quemlibet devotissimorum silentiariorum scholæ, vel ejus uxorem civiliter, vel etiam criminaliter pulsare maluerint: minime eum ex cujuslibet alterius judicio, nisi ex judicio tantummodo viri excellentissimi magistri officiorum, conveniri.

Magistri officiorum judices sunt silentiariorum, et conjugum eorum. De iis magistris supra dictum est satis.

V. *Imp. Anastasius a. Anthioco Præposito Sacri Cubiculi.* Jubemus clarissimorum silentiariorum præditos militia, etsi genitorum suorum in potestate sint constituti, quæcunque solatiorum, seu emolumentorum, vel donationum, seu hæreditatum nomine per militiam, vel quamlibet ejusmodi causam his acquisita sunt, vel fuerint, jure castrensis peculii possidere: nec ea posse vel parentes superstites sibi vindicare, vel auferre, vel etiam post eorum obitum fratres, vel eorum alios hæredes, quasi ad defunctorum dominium pertinentia in divisionem deducere: nec enim oportet labores eorum aliis fructum, vel lucrum adferre. Hac namque ratione simul et contemplatione, nec ipsam militiam vel suffragium quodcunque pro ea,

vel ab iisdem viris devotissimis silentiariis, vel parentibus eorum, vel quolibet alio datum est vel fuerit, ac his patimur in successione defunctorum parentum conferri, seu nomine collationis in medium easdem offerri pecunias, vel his imputari. Ad hæc de tutelis, et curationibus eos excusari sancimus, ne alienarum rerum administrationem subire compellantur, qui propter nostra ministeria nec suis curam seu provisionem diligenter deferre possunt. Insuper liberos eorum, qui dignitate virorum spectabilium Comitum seu tribunorum decorati sunt vel fuerint, nullatenus nolentes administrationem præfecturæ suscipere seu peragere: omnibus videlicet ante latis privilegiis in persona non tantum in præsenti militantium, sed etiam postea eidem consortio inserendorum, tam tempore militiæ, quam post eam depositam observandis. *Dat. Kal. Ian. Ioanne et Asclepione Coss.*

Silentiarii hoc loco clarissimi vocantur, alio spectabiles, *l.* 30. *sup. de inoff. testam.* Similiter tribuni notarii spectabiles, *l.* 2. *sup. de primic. l. neque, sup. de decur.* Clarissimi, *Nov.* 8. *et* 13. *et l. restituendæ, sup. de adv. div. jud.* et in epistolis Symmachi, et in epitaphio. Claudiani poetæ. Clarissimi et spectabiles ab Augustino in epist. 160. et 159. et lib. de gestis cum Emerito: sicut et idem sæpe in auctoribus atque inscriptionibus antiquis dicitur clarissimus et illustris: ut in titulo operum Macrobii Theodosii viri clarissimi et illustris. Sic legendum, non, *Viri consularis*: qui error est etiam in titulo librorum Victorini de Trinitate, et Prudentii poetæ, et aliis locis quamplurimis. Sic magister census, qui deinde appellatus est γενικὸς auctore Leone *Nov.* 44. vir clarissimus appellatur in *l. ult. sup. de jur. emphy. l. consulta sup. de testam. l. secundum, sup. de donat. Nov.* 44. Vir perfectissimus, *l. orphanotrophos, sup. de epis. et cle.* Invenitur et sæpe idem tribus titulis ornari, clarissimi, spectabilis, illustris. Sidonius VI. *Vir ortu clarissimus, privilegio spectabilis, merito illustris.* Itaque harum dignitatum certa definitio non est: alii omnibus his fruuntur, alii duabus, alii una ex iis tantum: eosdem alias clarissimos, alias spectabiles appellare Imperatoribus placet. Crescit, vel minuitur ejusdem officii dignitas arbitrio principis, et ex ipsa rerum accessione, vel decessione. Nunc veniamus ad sententiam legis. Silentiarii quæ occasione hujus militiæ acquirunt, deputant castrensi peculio, nec ea parentibus acquirunt in quorum sunt potestate, nec conferunt fratribus. Quin et pretium militiæ nec confertur, nec imputatur eis in legitimam, etiamsi empta sit pecunia patris, *l.* 30. §. *ultim. sup. de inoff. test. Nov.* 53. quod in aliis militiis locum non habet. Silentiarii excusantur a tutelis et curationibus: quod repetitum est in *l. ult. sup. de exc. tut.* Eorum liberi honestati Comitiva primi ordinis vel dignitate tribunorum notariorum non agnoscunt onus præturæ, quasi senatorum liberi: quod privilegium patres etiam habere diximus in *l.* 3. *sup.* Perperam autem legitur hac parte *præfecturæ*, pro *præturæ*: quemadmodum memini dixisse me in *l.* 1. *sup. de præt* Confirmat postremo hæc lex cetera privilegia silentiariis data superioribus Constitutionibus.

Tit. XVII. De domesticis et protectoribus.

I. *Imppp. Valentinianus Theodosius et Arcadius aaa. Eusignio pp.* Domestici ac protectores osculandi, cum salutaverint, vicarios tui culminis habeant potestatem. Pœna enim sacrilegii similis erit si his honorificentia non deferatur, qui contingere nostram purpuram digni sunt æstimati. *Dat. Prid. Non. Mar. Med. Valentin. a. III. et Eutropio Coss.*

Differentiam esse inter domesticos et protectores ex Codice Theod. constat *eodem tit. l.* 6. *et* 9. quibus constituta de domesticis trahuntur ad protectores. Hi, ut *l.* 9. ait, armatam militiam subeuntes, non solum defendendi corporis sui, verum etiam protegendi lateris nostri sollicitudinem patiuntur, unde etiam protectorum nomen sortiti sunt. Hi igitur sunt in acie. Alii (quod ait l. 8.) ut indicio nominis apparet, familiarius militant, et sunt domestici protectores. Socrates 1. cap. 13. τῶν δορυφόρων τίς οὓς οἰκείους καλεῖ ὁ βασιλεύς. Sudas: δομέστικοι οἱ τῶν Ῥωμαίων ἱππεῖς οἱ κατὰ Ῥωμαίους οἱ κεια-κοὶ στρατιῶται. Idem et Zonaras in Diocletiano. Sed fuere tamen ex eis alii pedites, alii equites, *l. ult. inf. hoc tit. l. restituendæ, sup. de advoc. div. jud.* Cassiod. 1. Var. *Domestici partis equitum et peditum, qui nostræ aulæ videntur jugiter excubare*: et alii comites domesticorum equitum, alii comites domesticorum peditum, viri illustres, a quibus domestici regebantur. Constituitur autem hac lege prima, ut cum eis liceat attingere et adorare purpuram principis, *l.* 2. *sup. de fabric.* quamobrem Cassiodorus in formulis, *Inter protectores,*

inquit, *et domesticos sacram purpuram adoraturus accedat*. In salutandis etiam et osculandis vicariis præfect. prætorio ac multo magis præsidibus admittantur: quæ omnia summi honoris loco tribuuntur: et sic in *l.* 109. *C. Th. de decur. osculum his in provincia judicantium, et consessus indultus sit.*

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Heliodoro p. v.* Primicerius quidem domesticorum et protectorum utriusque scholæ post acceptum tribunatum inter eos spectabili dignitate perfruatur, qui ducatum gerere meruerint, alii vero, qui decursis stipendiis ab eodem decem usque numero subsequuntur, consulari, id est, clarissimatus dignitate perfruantur, cum ipsa loci decem primorum accessione. *Dat. III. Id. Iun. cp. Ætio et Valerio vv. cc. Coss.*

Sunt in utraque schola equitum et peditum domesticorum aut protectorum primicerii, ex quo gradu omnes scribunt Jovinianum ad imperium evectum, et post primicerium decemprimi, sicut et in schola tribunorum et notariorum post primicerium esse x. primos diximus supra. Et primicerius quidem domesticorum plerunque tribunatus honorem accipit. Marcellinus lib. 18. *Valentinus ex primicerio protectorum tribunus.* Atque ita tribunatu accepto viris spectabilibus ducibus provinciarum adæquatur. Capitolinus in Maximino de eo jam tribuno 4. legionis. *Quid tantum laboras, cum ejus loci jam sis, ut ducatum possis accipere?* Decem primi senatoriam dignitatem veluti exconsulares adipiscuntur inter allectos, ita tamen, ut onera senatoria non agnoscant exemplo silentiariorum: denique clarissimi senatores sunt. Ad has dignitates domestici et protectores gradatim perveniunt.

III. *Iidem aa. Sporatio Comiti Domesticorum Peditum*. Si quis domesticorum nulla negotii publici abstrahente sollicitudine, nec ei per commeatum solemniter ut abesset facultate concessa, per biennium obsequiis serenitatis nostræ defuerit: retrorsum in ordinem tractus inferiorem, quinque sequentibus postponatur. Si vero triennium ejus absentia continuasse monstretur, usque ad decimum locum proculdubio regredietur. Quod si quadriennio tenus abfuerit, novissimus collocetur: quinquennio autem similiter si fuerit devagatus, ipso jam cingulo spoliandus est: indignum quippe est, desides a propriis tamdiu muniis aberrantes, quos esse convenit assiduos, numerari.

Ut domesticus, qui biennium abfuerit sine commeatu, reversus, suum locum gradumque non recipiat, sed ab eo gradu quem obtinuit prius quam discederet, in sextum rejiciatur: qui vero triennium abfuerit, in decimum: qui quadriennium, in novissimum: qui quinquennium, ut exauctoretur, nec recipiatur ullo gradu locove. Corrupte legitur in contextu, *regredietur*: legendum, ut in manuscriptis, *regradetur:* et sic *in l.* 2. *C. T. de cur. pub. Promotus regradationis humilitate plectetur.* Hieronym. ad Pammach. *Finge aliquem tribunitiæ potestatis suo vitio regradatum*: et in Chronicis: *Heraclium de episcopatu in presbyterum regradavit*, et adversus Jovin. Sacerdotes, qui peccaverant, regradantur in æditüos. Solin. *Regradati menses*: atque ita legendum in *l.* 1. *inf. de pri. schol. l.* 3. *sup. de offic. mag. off.* Regradationem Græci καταβιβασμὸν vocant. Est etiam ex eiisdem libris postrema sententia hujus legis ita corrigenda: *Indignum quippe est desides a propriis tamdiu muniis aberrasse, quos convenit assiduos numerari.*

IV. *Imp. Justinianus a. Vigilantio Com. Domesticorum Consulari, atque Patricio*. Lege pragmatica sine fine victura præfiniendum ac constituendum credimus, ut si quis virorum fortium præsentalium domesticorum in equitum schola secundicerii locum adeptus, diem interea supremum clauserit: hæredes ejus non reliqui tantum temporis quod eidem gradui superesse monstratur, verum etiam insequentis anni, hoc est, primicertus solatiis ac emolumentis fruantur omnibus: ut quod ad quæstum et compendium militiæque fructum prolixæ pertinet, similis habeatur, ac si superstes permanserit ad finem usque supremum.

Qui in schola domesticorum et protectorum hoc anno est secundocerius, id est, post primicerium primus, sequenti anno fit primicerius. Quod si in secundoceratu decesserit, hæredes ejus ex hoc pragmatico non tantum reliqua secundoceratus, sed et integra primiceratus stipendia consequuntur. Id qui-

dem translatitium est in omnibus, quibus annua stipendia constituta sunt, ut anni quo quis decessit, hæredes ejus reliqua salaria et solatia consequantur, *l.* 11. *inf. de prox. sacr. scr. l.* 3. *inf. de ag. in reb. l.* 1. *inf. de primipilo*, *l.* 15. *sup. de advoc. div. jud.* quanquam referat Pli. IV. Epistol. a fisco superatos hæredes, qui scribæ quæstoris ante legitimum salarii tempus defuncti, reliqui quod erat sibi vindicabant. At ut sequentis etiam anni salaria defuncti hæredibus debeantur, quo jure, quo exemplo hoc fit? An pro casu militiæ? quod verissimum esse arbitror, ut quemadmodum uno ex militantibus in sacris scriniis defuncto, hæredibus ejus a subrogato certa pecunia præstatur, *l.* 11. *inf. de prox. sac. sc.* quod et ita fit in aliis quibusdam militiis ex scholæ placito vel Constitutionum beneficio, *l. omnimodo*, §. *ult. sup. de inoff. testam.* idque genus lucri auctore Juliano antecessore casus militiæ appellatur, *Nov.* 53. *et* 97. ea forma qua casus dotis *Nov.* 123. Unde per errorem quidam fecere militias ex casu, sicut in tit. Dig. de minoribus, patefecimus. Ita vero tertiocerius domesticorum, qui morte secundicerii sequenti anno occupat primiceratus gradum, pro casu militiæ hæredibus secundicerii præstat ejus anni solatia. Sunt aliæ quædam militiæ, quarum ex casu defuncti hæredes nihil ferunt, reliqua tamen ferunt, veluti fisci patrono mortuo, *l.* 13. §. *ult. sup. de advoc. div. jud.* quæ ita est concilianda cum *l.* 15. Videtur autem domesticorum primiceratus annuus fuisse, ut primiceratus largitionum, *l.* 11. *inf. de palat. sacr. lar.* non biennalis, ut alii, de quibus diximus tit. 7. *Præsentalium* Παραγγατίμων, hoc est præsentium in comitatu. Evagrius in Anastasio. Contextum curavi excudi uti oportet, quem Haloander depravarat.

Tit. XVIII. De Præpositis laborum.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Monaxio pp.* Qui præpositi laborum nostro judicio promoventur, clarissimi sint inter electos, ita ut ex consularibus habeantur: nam et immunitate digni sunt, quos nostris lateris comitatus illustrat. *Dat. III. Id. Nov. cp. Theodosio a. VII. et Palladio Coss.*

Præpositi laborum sunt qui magno illi vexillo erant præpositi, quod vulgo laborum, et laborum solutio sive κκμάτων λύτηριον dicebatur, ut Nazianzenus scribit in 1. Steliteutica, et Sozomenus lib. 1. cap. 4. λάβορον vocat, unde et in actis Nicenæ II. quæ ex Bibliotheca vetustissima mihi communicavit Ant. Loisellus vir optimus et eruditissimus, signum quod Sozomenus historiographus Constantinum in crucis usum convertisse memorat, dicens: *Jussit viros eruditos ex auro, et lapidibus pretiosis in vexillum crucis transformare, quod laborum vocatur.* Id præpositi, ut quæque pars in acie laborabat, in eam quasi auxilii et liberationis vice inferebant: fuereque jam olim Eusebio teste huic rei a Constantino præpositi milites L. qui, ut ex Cod. Theod. liquet, ex protectoribus et domesticis erant, et ob id post titulum, de domesticis et protectoribus, datur titulus de præpositis laborum, idemque iis honor clarissimatus defertur, qui supra delatus, est decemprimis domesticorum: qua etiam ratione existimo in *l.* 2. *sup. de exc. mun.* dum protectoribus junguntur præpositi, hos significari. Legendum autem in contextu, *Inter allectos*, ut in Codice Theod. multis locis, *l.* 1. *de dec. et silen. l.* 18. *et ult. de pal. sac. larg. l.* 8. 9. 10. *de domest. et prot.* Capitolinus in Pertinace: *Qui præturas non gessissent, sed allectione accepissent.* Vulgo male cum hoc loco, tum in *l. inf. tit. prox. Inter electos.* Ea autem vis est horum verborum, ut quamvis velut ex consularibus in senatu habeantur, tamen non agnoscant onera senatoria, veluti functionem glebalem aut præturam *d. l.* 1. *de decur. et silent. l.* 7. *Cod. Theod. de priv. eo. qui in sac. pac. mil.* Et ideo subjiciunt, *Nam et immunitate digni sunt*, *quos nostri lateris comitatus illustrat*, quasi si diceret, ideo eos recenseri inter allectos, ut præter senatoriam dignitatem, immunes etiam sint a descriptionibus et oneribus senatoriis. *Quos*, inquiunt, *nostri lateris comitatus illustrat*: nimirum quia sunt ex protectoribus. Protectores autem a latere.

Tit. XIX. De proximis sacrorum scriniorum, ceterisque qui in sacris scriniis militant.

In hoc titulo de scriniis sacris agitur, in quibus jura, id est, adnotationes vel pragmaticæ sanctiones, vel rescripta principis, vel cognitiones et preces eduntur, reponuntur et servantur, *l. ult. sup. de aquæd. l. omnium, sup. de testam. l.* 2. *inf. tit. prox.* Et sunt quatuor, scrinium memoriæ, scrinium epistolarum, scrinium libellorum, scrinium dispositionum. Alia sunt scrinia largitionum, de quibus dicetur titulo de palatinis largitionum. De magistris illorum scriniorum dictum est suo tit. *supra.* Alii sunt proximi scriniorum, qui sic dicti videntur, quod sint proximi magistris, et spectabiles æque ac magistri, qui in scrinio dispositionum non proximi, sed comites dispositionum appellati videntur *l.* 4.

hoc tit. l. 1. *C. Th. qui a præb. tyr.* et inde eodem Codice de proximis Comitibus dispositionum ἀσυνδέτως, et in *l.* 10. *eod. Ad similitudinem,* inquiunt *proximorum, et ii quoque qui priores in scrinio dispositionum fuerint, et Comitis acceperint dignitatem, et l. ult. tam proximo scriniorum, quam Comiti dispositionum.* Ideo autem non est in scrinio dispositionum proximus, quia nec magister: hæc igitur sunt συναίροντα, magister et proximus. Et quod *l.* 1. *hujus tit.* dispositionum primi proximi appellantur æque ac ceterorum scriniorum primi, adnotatione illa indiget, dispositionum pr oximos non dici proprie, sed Comites: quamobrem rectius in C. Th. non additur, *atque dispositionum:* et in *l.* 12. rectissime, *Omnes,* inquiunt, *qui ex proximis venerando cœtui Senatus fuerint adgregati, sive hi de scrinio memoriæ, sive epistolarum vel libellorum, sive dispositionum comites fuerint, ad septenos duntaxat solidos teneantur* Hujus quoque tit. *l.* 6. rectissime proximos tribus tantum scriniis attribuit, et *l.* 8. separat proximos a Comite dispositionum. Proximos sequuntur Melloproximi v. c. qui sequenti anno futuri sunt proximi. Proximatus enim dignitas annua est, *d. l.* 6. de Melloproximis, *l.* 5. 7. *et pen.* qui secundum locum tenere dicuntur *l.* 13. *et ult.* Sequuntur adjutores proximi, laterculenses primates exceptores, antiquarii, adjutores quæstoris: sequitur librariorum et scriptorum turba, memoriales, libellenses, epistolares, pragmaticarii, quorum ingeniis et mentibus committuntur pragmaticæ sanctiones, libelli, adnotationes, rescripta, preces, acta cognitionum, arcana, ut ait *l.* 8. qui militare dicuntur in scriniis sacris Similiter vero extra rationem scriniorum alii sunt admissionum magistri, *l.* 1. *C. T. qui a præb. tyr.* Alii admissionum proximi. Marcellinus 22. *Inductis*, inquit, *per admissionum proximum.* Alii admissionales, *l.* 2. *inf. de pri. eo qui in sac. pall. l. ult. inf. de div. off.* qui a Græcis, προσάγειν τοὺς δεομένους τιμὴν ἔχοντες. Seneca VI. de benef. *Non sunt amici, qui in primas et secundas admissiones digeruntur.* Suet in Vespasiano. *Quidam ex officio admissionis.*

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Cynegio pp.* Proximos memoriæ, epistolarum ac libellorum, atque dispositionum ita vicariorum honore cumulamus, ut inter eos merito dignitatis habeantur, qui pro præfectis diœceses sibi creditas temperarunt, ex eo tempore, ex quo eos splendor indepti proximatus ostendat: insequentibus præponendi, qui vicarias postea administraverint, et nullam injuriam descriptionis perhorrescant. *Dat. Prid. Kal. Mai. cp. Honorio np. et Evodio Coss.*

Proximi sacrorum scriniorum honore vicariorum ornantur, id est, ut inter eos habeantur, qui pro præfectis diœceses administrant, et ita Marcellinus lib. 14. Martinum regentem Britanniæ provincias pro præfectis, paulo post vicarium vocat: et in epitaphio Symmachi: L. AUR. ANIANO SYMMACO V. C. PRAEFECT. URBI, CONSULI, PRO PRAEFECTIS PRAETORIO IN URBE ROMA, FINITIMISQUE PROVINCIIS: Vicarii igitur sunt, qui pro præfectis prætorio diœceses administrant: quod etiam tradidimus, *l.* 4. *sup. de annon. et tribut.* Additur ut proximi sacrorum scriniorum aliis vicariis post etiam vera administratione perfunctis præferantur, et ut nullam descriptionem sustineant: quod postremum est ex *l.* 12. *C. Th. de proximis Com. disp.* Reliqua ex *l.* 4. Tria igitur privilegia proximorum hac lege proponuntur.

II. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcad. aaa. Constantino pp. Galliarum.* In sacris scriniis nostris militantes in provinciis a salutatione ordinarii, vel spectabiles judices non arceant, et inviti in concessum accipiant: scituris vel principe, vel corniculario, vel capitibus officii, ternas libras ex suis facultatibus auri eruendas, si consistorium nostrum sæpe ingredientibus, secretarii judicum non patuerit ingressus, aut reverentia non fuerit in salutatione delata, aut sedendi cum judice societas denegata. *Dat. VI. Idus Novembris, Triveris Timasio et Promoto vv. cc. Coss.*

Salvianus III. de gubernat. Dei: *Intra januas non modo illustrium potestatum* (vulgo male, *portarum*) *sed etiam præsidum aut præpositorum non omnes passim intrare præsumunt, nisi quos aut judex vocaverit, aut negotium traxerit, aut ipsa honoris proprii dignitas introire permiserit.* Vere Salvianus. At ex hac Constitutione militantibus in sacris scriniis ingressus et concessus patet in secretaria ordinariorum judicum, id est, præsidum, etiam eis nolentibus. Nam qui in consistorium principis admittuntur sæpe, recipere multo magis eos in secretarium suum ordinarii judices debent. Addidit

Tribonianus ex *l.* 5. *hoc titulo, vel spectabiles*, quæ non erant in Codice Theodosiano: addidit male. Nam non omnibus militantibus in scriniis jus datur considendi cum spectabilibus, sed exceptoribus tantum usque ad Melloproximos: Ceteri jus tantum habent considendi cum ordinariis judicibus. Quod sequitur de principe vel corniculario, vel capitibus officii, repetitum est in *l. ul. sup. de offic. divers. judic.* in qua quæ dicuntur capita, officii primates appellantur: et ita capita contubernii Vegetius, et capita scholarum, *l. pen. inf. de erogat. milit. ann.* qui primates et priores, *l. ult. inf. de castrens. l. ult. inf. de decanis*. Non iidem igitur sunt principes et primates, sive priores officiorum. Unus est officii princeps, primates plures, sicut in scriniis unus magister, unus proximus sive Comes dispositionum, et primates plures, *l.* 7. *inf.* Cornicularii sunt officiales, qui adsunt cornibus secretarii, ut Cassiodorus scribit xi. Variarum: a Græcis appellantur Hypaspistæ.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Claudio p. v.* In scriniis palatii militantes, id est, memoriæ, epistolarum, libellorumque ac dispositionum, post viginti annos transactæ militiæ, si discedendum sibi esse decreverint, consulari honore fulti inter allectos habeantur, huncque honorem dignitatis teneant, qui ex consularibus deferri consueverit: nec eos quisquam injungendo aliquid, vel jubendo, possit ab impertito otio separare. *Dat. XV. Kal. Mar. cp. Arcadio IIII. et Honorio III. aa. Coss.*

Militantibus in sacris scriniis, post 20. stipendia dimissis, defertur clarissimatus honor idem, qui delatus est supra domesticis et protectoribus et præpositis laborum. Sed ex eis quidam ex *l.* 5. eundem honorem habent etiam ante missionem.

IV. *Iidem aa. et Theodosius a. Epiphanio p. v.* Jubemus ut primum omnium sit eorum, qui in sacris scriniis nostris, id est, memoriæ et epistolarum, libellorum et dispositionum referuntur, secura possessio ab omnibus sordidis muneribus excusata: superindictum non timeant, venalitium non petantur, solumque canonicæ inditionis præstent tributum: labore dignitas conquisita extraordiniarium munus ignoret, nec ullam temonis patiatur injuriam, equorum tyronumque præstationem nullus agnoscat, qui vel adhuc in scriniis militat, vel honorem proximi, et comitivam primi dispositionum longi temporis sudore quæsivit: et hæc quidem patrimoniis censuimus deferenda. Quod autem omnibus constat deferri, adjectu alterius dignitatis perire non patimur: ut etiam si prosperioris fortunæ judicio ad honoris ornamenta processerint, vetera tamen eis scriniis labore privilegia quæsita serventur. *Dat. Id. Octob. Rav. Honorio VII. et Theodosio II. aa. Coss.*

Ut proximi sacrorum scriniorum, et Comites dispositionum, et reliqui militantes in scriniis sacris excusentur a sordidis, superindictitiis, et extraordinariis, et temonariis, oneribus, et equorum tyronumve præstatione, et a venalitio. De temonariis diximus hujus libri tit. 1. Venalitium videtur esse vectigal rerum publice venalium, de quo et *l.* 1. *inf. de vet.* Extremæ parti congruit *l.* 11. *sup de exc. mun.*

V. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Faustino pp.* Peculiari præceptionis nostræ favore præstamus, ut in scriniis memoriæ, epistolarum, libellorumque ab exceptoribus usque ad melloproximos dignitatem clarissimorum honoremque percipiant, et sicut reliqui, qui in iisdem scriniis militant, liberum cum ordinariis judicibus ingressum secretarii consessumque habere legibus meruerunt: hi quoque in quos hanc stipendiorum meritis clarissimatus conferimus dignitatem cum spectabilibus etiam habere sese reverentiam recognoscant, ut consedendi ingrediendive secretarum sciant a nobis licentiam contributam. *Dat. VIII. Id. Jun. Rav. Lucio v. c. Cos.*

De hac diximus satis *l.* 2. *et* 3. *supra*.

VI. *Iidem aa. Eustathio v. i. Quæstori et Helioni v. i. Magistro Officiorum.* Pro biennio annum solum agere deinceps decernimus eos, qui in tribus scriniis memoriæ, epistolarum, libellorumque ordine ac merito stipendiorum ad gradum pervenerint proximorum. *Dat. VIII. Id. Febr. cp. Theodosio a. VII. et Palladio Coss.*

Ut proximatus trium scriniorum annus sit, non ut olim biennalis. Citatur *l.* 11. *infra, de palat. sacr. larg.*

VII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Nomo Magistro Officiorum.* Unicuique, qui in sacris scriniis militat, sui loci merita servari oportere constituimus: et universos, qui ultra numerum statutorum in iisdem scriniis militant, sui gradus respectu per ordinem, quem sortiti sunt, in deficientium statutorum, locum (ut tamen ultimis socientur) subire decernimus: scilicet ut nemini penitus liceat, cum sit posterior tempore, locum præcedentis ambire: nisi forte ab eo, qui tempore vincitur, laborum comparatione superetur, ut quindecim primatum ejusdem scrinii testimonio cum sacramenti religione subnixus, præcedentibus dignior judicetur. Hanc quoque observationem extra filios proximorum volumus custodiri: etenim unicuique proximo unum de suis filiis, qui temporis duntaxat suffragio nititur, licet parum observasse militiam cognoscetur, insequentibus tempore, qui laborum meritis muniuntur, anteferri posse decernimus. Illum tamen, qui locum statuti meretur, proximo quidem ducentos quinquaginta solidos, melloproximo vero vel adjutori pro consuetudine uniuscujusque scrinii viginti aut quindecim solidos offerre præcipimus. Quod si quis de supernumerariis, qui statuti locum subire debuerat, ne pecuniam offerat, statuti etiam gradum recusare voluerit: sequenti tam offerendæ quantitatis prædictæ, quam subrogandi licentia permittatur: ita videlicet, ut si secundus, vel etiam tertius, vel alterius cujuslibet numeri in eadem excusationis voluntate duraverit, accedenti semper eadem copia, quam præcedens recusaverit, tribuatur. Hos autem qui ad statutorum ordinem progredi noluerint, nec de suo gradu volumus removeri: et cum vacaverit statuti locus, conditionem, quam antea repudiaverant, id est, et offerendæ pecuniæ et adipiscendi statuti locum, liberam habere præcipimus facultatem.

In sacris scriniis alii sunt statuti, alii supernumerarii. Vacante uno ex statutis, subingreditur in numerum statutorum unus ex supernumerariis, qui fuerit ordine temporis antiquior, et in ultimum statutorum locum, non in gradum quem defunctus tenuit. Dixi qui fuerit antiquior. Hoc ita nisi posterior laborum merito potior sit, quod quidem testimonio et religioni quindecim primatum scrinii committetur. Hic igitur antiquiori præferetur, si modo antiquior, quem alter laborum merito antecellit, filius proximi non sit: quo tamen beneficio unus tantum ex filiis proximi uti potest. Post hæc Impp. definiunt quid pro ingressu sive solatio aut suffragio, ut ait *l.* 11. supernumerarium, qui defuncti locum subiit, præstare oporteat proximo et melloproximo et, adjutori proximi. Vetus hic mos est, ut pro ingressu aliquid præstetur prioribus militiæ, scholæ, officii, collegii, curiæ, corporis, *l. pen. ff. de leg.* 3. §. *pen. et ult.* In quo pro *onera*, videtur legendum *honoraria*, ut in Epistol. Plinii ad Trajanum de adjectione buleutarum. Sveton. in Claudio: *Pro introitu sacerdotii*.

VIII. *Iidem aa. Nomo Magistro Officiorum.* Proximos sacrorum scriniorum, quos fides ac diuturnæ observationis industria literataque militia: Comitem quin etiam dispositionum, quem probitas ac strenuitas merito commendant: completo tempore suæ militiæ, comitivæ sacri nostri consistorii cingulo in diem vitæ potiri, manentibus videlicet jamdudum præstitis salvis privilegiis decernimus: quibus enim pietatis nostræ arcana merito committuntur, his pietas nostra vitam cingulo supradictæ comitivæ ornandam decorandamque decrevit.

Ut proximi sacrorum scriniorum et Comites dispositionum peracta dignitate habeant cum cingulo Comitum consistorianorum, ut scilicet sint vacantes non honorarii Comites consistoriani. Plus est esse vacantem quam honorarium, ut ostenditur in *tit. ut dign. ordo serv. Salvis*, inquit, *manentibus privilegiis propriis*, Secundum *regulam l.* 3. *sup. de dign.*

IX. *Imp. Leo a. Patricio Magistro Of-*

ficiorum . In sacris nostris scriniis militantes per commeatum non continuatim præstitum, ante conventionem profecti, intra indultum temporis spatium erunt cum suis conjugibus et liberis a conventione securi, ab indictionibus etiam publicorum et civilium munerum : et post completam militiam excusatione potiantur, super domibus quoque, quas in provinciis possident, metatorum molestia liberentur.

Commeatus est libera proficiscendi licentia. Intra tempora Commeatus militantes in sacris scriniis conveniri non possunt, nec conjuges eorum aut liberi. Vacationem habent etiam emeriti personalium munerum et metatorum. Supra quoque dictum est vacationem eos habere patrimonialium sordidorum et extraordinariorum *l.* 4.

X. *Idem a. Illyriciano Com. et Mag. Officiorum.* Hac parte statutos memoriales præcipimus esse in scrinio quidem memoriæ sexaginta duos : epistolarum vero triginta quator : libellorum quoque triginta quator : antiquarios vero, qui habentur in scrinio memoriæ, nunquam minus esse, quam quatuor. Suprascripti autem memoriales nullo modo duplici fungantur officio, nec geminis chartis irrepserint : ut non occupent plura in unum se commoda collaturi, nihilque reliquis relicturi.

Hæc lex definit statutorum numerum, et ne unus duobus fungatur officiis. Antiquarii sunt librarii sive scriptores librorum, *l.* 2. *C. Th. de stud. lib. urb. Rom.* Sidonius Apollinaris lib. 9. *Licet antiquarium moraretur insiccabilis gelu pagina*. Ausonius in Epistol. ad Probum PF. P. *Oblata per antiquarios mora*. August. de verbis Domini. *Laudat antiquarii manum admirans apicum pulchritudinem*. Hieronym. ad Florentium, *Habeo alumnos, qui antiquariæ arti serviunt*.

XI. *Imp. Anastasius a. Eusebio Magistro Officiorum*. Si quis in sacris nostris scriniis, id est, memoriæ, dispositionum, epistolarum, et libellorum, statutis jam connumeratus, ab hac luce fuerit subtractus: ab eo, quicunque utpote vacante loco de substitutis in statutorum consortio fuerit ultimus subrogatus, pro solatio, vel suffragio proximi definitam, sacræque constitutioni divæ memoriæ Theodosii et Valentiniani principum insertam quantitatem defuncti hæredes et successores, vel liberi ejus, seu creditores, qui fœnus cum mortuo pro statuti loco ei acquirendo contraxerint, consequantur : ita scilicet ut si hæreditas vel successio defuncti minime fuerit suscepta vel adita, tales personæ, id est, creditores quidem contra ceteros prærogativa sibi servata, liberi autem vel adgnati, seu cognati non hæreditatis, sed privilegii nomine simili modo hujusmodi summam percipiant, sibique petere ac vindicare permittantur : nullius machinatione hujusmodi nostra dispositione retractanda, seu violanda : maxime cum viros etiam pro tempore spectabiles eorundem proximos scriniorum, si quis eorum ante completum proximatus actum morte præventus sit, ad hæredes successoresque suos residui temporis proximatus solatia sine quadam imminutione transmittere non dubitetur.

Ex casu militiæ, quod uno ex militantibus in sacris scriniis defuncto, dari proximo scrinii a subrogato præcipitur *l.* 7. id hæc dari præcipit hæredibus, vel si hæredes non sint, creditoribus quorum pecunia defunctus militiam comparavit, vel liberis, agnatis, vel cognatis, non hæreditatis sed privilegii nomine, et sic *Nov.* 53. οὐκ ὡς πατρῷον κλῆρον, ἀλλὰ βασιλικὴν φιλοτιμίαν· adimitur hoc proximo, datur hoc ut in hæredem suum transmittat salaria anni mortis suæ.

XII. *Idem a. Celeri Magistro Officiorum*. In sacris scriniis militantes et parentes, atque uxores eorum, nec non liberos, ex sententia tantummodo tuæ celsitudinis criminales et civiles intentiones agentium excipere jubemus. Insuper etiam colonos seu adscriptitios et servos eorum in hac regia urbe degentes eodem beneficio potiri, fidei pro tempore adjutoris viri spectabilis proximi vel unius ex statutis committendos : ita ut si in provincia quicunque me-

morialis repertus fuerit, juratoriæ cautioni committatur, et si non possideat immobilem substantiam, servi nihilominus et coloni ad eum pertinentes, fidei ejus tradantur. Modum insuper sportularum ad mediocrem deduci quantitatem, et executoribus de schola agentium in rebus attribuendis, unum solidum singulos usque ad finem negotii, proque ingressu in judicio tuæ magnitudinis quolibet modo faciendo duos solidos, et pro editione gestorum exceptoribus dimidiam solidi partem: et si apud arbitrum negotium ventilari contigerit, ipsi quidem arbitro unum solidum, et nihil amplius: exceptoribus autem eum observantibus, tam pro ipso quod implere jubentur ministerio, quam pro editione gestorum seu relationis vel definitionis tertiam partem solidi præbere sancimus. Nec pro tempore virum spectabilem fisci, patronum, vel executores quibus imminendi litibus sollicitudo injuncta est, quicquam ab eis exigere seu profligare concedi: dimidia scilicet expensarum, quas in judicio tui culminis a memoratis personis præberi statuimus, portione in judiciis provincialibus ab his agnoscenda: ita ut si de civilibus annonis, vel tutela, seu curatione, vel novi operis nunciatione litem eos subire contingat, in majore quidem judicio ad similitudinem sumptuum, quos in judicio eminentiæ tuæ dependere præcepti sunt: apud virum autem clarissimum præfectum annonæ, seu fisci patronum urbicariæ magnificæ præfecturæ, vel architectos, pro modo eorum, quæ super arbitris et litibus apud eos exercendis superius statuta sunt, solventes expensas, nihil amplius agnoscere seu pendere cogantur. Quæ omnia custodiri jubemus, sive per se, sive per procuratores, aut etiam defensores lites exercere maluerint, hoc si prolata scriptis sententia moniti sunt. Si vero ex depositione, seu aliter quis eorum conventus fuerit: nihil eum vel scrinio viri clarissimi adjutoris, vel cujuslibet alii nomine sportularum offerre compelli: omnibus antelatis privilegiis postea, quibus per anteriores divorum principum sanctiones defenduntur in persónam tam eorum, qui adhuc militant, et qui postea eandem militiam sortiti sunt, quam eorum, qui prædictam militiam gradu vacante jam deposuerunt, vel postea deposuerint, servandis: ut eorum commodo ipsi quoque una cum uxoribus et liberis, colonis præterea, et servis propriis perfruantur. Et quoniam in controversiis, quas in judiciis moveri contingit, æqualitatem litigatoribus volumus servari, et adversariis eorum pro sumptibus et expensis similem antelatorum beneficiorum prærogativam custodiri: propter hanc etenim causam et viros devotos memoriales non tantum agendo in quolibet judicio, sed etiam actiones ab aliis ingerendas excipiendo, privilegiis a nobis indultis potiri decernimus: his videlicet, qui militiam virorum devotissimorum memorialium gradu soluto deposuerunt seu deposuerint, etsi quietis a more per provincias domicilium fovere maluerint: omnibus nihilominus privilegiis, quæ hujusmodi personis per sacratissimam legem nuper promulgatam a nostra serenitate præstita sunt, muniendis, et eorum commodis atque auxilio potituris.

Ut militantes in sacris scriniis, qui generali nomine memoriales appellantur, et Chartophylaces in Basilico ad *l. ult. sup. de inoff. test.* parentes, liberi, uxores, coloni, adscriptitii, servi eorum in urbe conveniantur apud magistrum officiorum, et committantur fide adjutoris proximi, vel unius ex statutis, præterquam si lis sit de annonis civilibus, vel servitutibus, vel novis operibus, vel tutelis aut curationibus, de qua præfectus urbi cognoscet, non magister officiorum, ut *l. viros, inf. de pal. sacra. largit.* De annonis adhibito præfecto annonæ, *l.* 1. *C. Th. de cond. in pub. hor.* de tutelis adhibito prætore tutelari, *l.* 2. *sup. quand. mil. tut. off.* De operibus et servitutibus adhibitis architectis. *Nov.* 7. Plerumque eam litem remittet ad præfectum annonæ, vel ad patronum fisci, qui scilicet apud præfectum urbi patroni fisci partibus fungitur, vel ad prætorem tutelarem, vel ad architectos. In provinciis autem memoriales conveniuntur apud præsidem provinciæ, et committuntur juratoriæ cautioni, etiamsi rerum immobilium possessores non sint, qui soli regulariter

judicio sisti satisdare non compelluntur, *l. ult. inf. de prin. agend. in reb.* Ut vero præfectus urbi eos plerunque remittit ad præfectum annonæ et alios quosdam : ita et magister officiorum aut præses nonnunquam eos remittit ad arbitrum delegatum, ut *l. ult. inf. de priv. schol.* Tum in hac lege definitur modus sportularum, id est, sumptuum qui in litem faciendi sunt, ut in judicio magistri officiorum executoribus litis, qui magistro officiorun attribuuntur ex schola agentium in rebus, ut et Marianus Scotus testatur : quo fit ut agentes in rebus sæpe magisteriani dicantur, ut eis, inquam, dent memoriales vel adversarii eorum, ne ulla sit in judicio inter partes inæqualitas, singuli solidum unum, et pro ingressu, id est, pro inducenda cognitione, ut ait *d. l. ult.* ὑπὲρ τῶν λεγομένων ἰνδουκέντων, ut *Nov. Tiberii de divinis domibus,* scrinio auditoris magistri officiorum, qui est ex eadem schola, de quo et in *l. ult. inf. de castrensi*, *l. 5. inf. de. princ. agen. in reb.* solidos duos, et pro editione actorum exceptoribus semissem. Exceptores ii sunt, qui notarii, et ταχυγράφοι, et ὀξυγράφοι vocantur. Inde Synesio συμμορία ταχυγράφων. Epiphanius contra Photinianos : ἐκέλευσαν ταχυγράφοις γράφειν ἀνυσίῳ διακόνῳ τοῦ βασιλέως αχ. καλλικράτῃ ἐκσπέκτορι Ῥουφίνου τοῦ ἐπάρχου, καὶ ὀλυμπίῳ, καὶ νικήτῃ, καὶ βασιλείῳ μεμωραδίοις. Ubi existimo legendum μεμωραλίοις, id est, memorialibus. Ut in judicio arbitri pro ingressu arbitro detur solidus unus, exceptoribus ejus pro editione gestorum vel sententiæ, vel relationis missæ ad magistrum officiorum tremissis : fisci patrono vel executoribus fori magisteriani causis imminentibus nihil : Ut in judicio provinciali pro sportulis dimidia portio expendatur ejus, quod in judicio magisteriano impendi præceptum est. Ut in judicio præf. urbi eadem sit sportularum ratio, quæ in judicio magistri officiorum. Ut in judicio præf. annonæ vel patroni fisci, vel architectorum eadem quæ in judicio arbitri. Et hæc quidem si ex scripto conveniantur. Quod si sola depositione ex non scripto, litem sine damno procedere. Et hæc privilegia non tantum militantibus competere, sed et eis qui militiam gradu soluto sive vacante deposuerint.

XIII. *Imp. Justinianus a. Proculo Quæstori sacri Palatii.* Comperimus divinitus pridem fuisse dispositum, viros devotos adjutores tuæ magnitudinis certo esse in numero, nec ad hujusmodi nomen, vel operam plures licitum esse adspirare, quam in scrinio quidem sacræ memoriæ, duodecim tantum : septenos vero in duobus reliquis scriniis, id est, sacrarum epistolarum, sacrorumque libellorum : sed posterioris licentiam temporis supra modum indulgendo ambitionibus, disturbasse rei merita, ac in multitudinem divulgasse, ut inter memorialium et adjutorum numerum non longum pene intersit. Sancimus itaque reduci eis, ac renovari statutum ordinis terminum, non ut eximantur adjutoribus hi, qui præter prædictam dispositionem in præsenti exuberant, sed ut interea omnibus aliis interdicatur ab affectando hoc nomen, donec exeuntibus singulis, ac recedentibus decrescere possit vetita conglomeratio, legitimusque jam resideat numerus : non prohibendis viris devotis adjutoribus desistentibus eodem officio, cum vel ad laterculensis gradum in scrinio sacræ memoriæ provecti fuerint, vel secundum locum obtinuerint in duobus aliis scriniis, post quem proximi creabuntur, licet nondum redacta sit quantitas pristina : tamen alios, quos pro se elegerint, subrogandos adjutores petere, qui posteriores erunt ceteris. Illud etiam disponendum duximus, utpote nonnullis anterioribus exemplis subnixum, nec non justitiæ congruum, ut ab his, quibus concessum est adjutorum agmini pro se sociare, libellus offeratur viro illustri pro tempore quæstori, petendaque ejus subscriptio tempus atque hominem, nec non etiam rem ipsam continens, id est, quod inter adjutores ei, quem pro se surrogat, merere permissum est : ordinandis videlicet iisdem adjutoribus pro ratione temporum, quibus libelli porrecti sunt, ut etiamsi memorialium matricula inferiore loco sit, qui prior in adjutoribus meruit, adjutor quidem habeatur superior, memorialis vero posterior pro utriusque ordinis modo vel discrimine : quod etiam in aliis quoque pene omnibus officiis observari dignoscitur.

Jam ostendimus in *l. 2. sup. de. pet. bon. subst.* quæstorem officium non habuisse, sed adjutores ex scriniis diversis, memoriæ, epistolarum, libellorum, memoriales quorum obsequio, ut ait *l. ultim. hujus*

tituli res agebatur quæstoria. Atque ita idem homo esse poterat, memorialis, et adjutor quæstoris, et plerumque, qui erat prior inter memoriales, ut hæc lex indicat, inter adjutores quæstoris erat posterior, et e contrario. Habui Prisciani librum veterem, in cujus extremo ita erat scriptum: Flavius Theodorus v. d. memorialis sacri scrinii epistolarum et adiutor v. m. quaestoris sacri palatii, scripsi manu mea in urbe Roma Constantinopolitana iii. kal. Iun. Mavortio v. c. cos. Justino et iustiniano Impp. Fuere autem ii quæstoris adjutores certo olim numero, 12. ex scrinio memoriæ 7. ex scrinio epistolarum, totidem ex scrinio libellorum: ad summam xxvi. quem restituit hac constitutione Justinianus, ne quis posthac uno ex adjutoribus, qui nunc sunt decedente, in locum ejus substituatur, donec ordo adjutorum ad veterem numerum redierit. Excipiuntur adjutores, qui deposito hoc officio transeunt ad laterculensis gradum in scrinio memoriæ, ad melloproximi gradum in scrinio epistolarum vel libellorum. His enim solis alium substituendi jus est porrecto quæstori libello, cui quæstor subscribat die et substituti admissione et probatione adnotata: Laterculum in scrinio memoriæ fuit duplex, majus et minus. Minus sub cura et dispositione quæstoris, *l.* 1. *et* 2. *sup. de of. quæst.* Majus sub cura primicerii notariorum, ut Marianus scribit. In *l.* 3. *tit. seq.* codices appellantur: et vero codices fuisse idem Marianus docet, dignitatum et administrationum civilium vel militarium et mandatorum principalium et promotionum et consuetudinum notitiam continentes. Et hoc sensu Tertullianus adversus Valent. Ex eorum laterculo, id est, ex eorum albo, et in reges et in sacerdotes allegere consueverunt. Habemus et librum Victurii de ratione paschali, in cujus extremo per indicem, consulum dies Paschalis subnotatur, isque index Laterculus Paschalis inscribitur, quem Sigibertus Theophilo Alexandrino tribuit. *Theophilus*, inquit, *Alexandriæ Episcopus ciclum de observatione paschæ per C. annos digestum, quem laterculum vocavit, ab hoc anno inchoavit.* Ratio nominis an hæc est, quasi in eo lateant arcana? Quamobrem Græci ad *l.* 5. *inf. qui mil. poss. et l. ult. sup. de off. mag. off.* οἰκειακὸν interpretari videntur: an quod sacri laterculi fuerint scrinia quatuor, ut constat ex *Nov.* 8. laterculum dicitur quasi πλινθίον. Laterculenses eis codicibus et edendis et servandis præpositi sunt.

XIV. *Idem a. Tatiano Magistro Officiorum.* Hac lege sancimus, si quando adjutores viri magnifici pro tempore quæstoris sacri nostri palatii in accusationem civilis causæ vel criminalis deducti fuerint, strictum jus et integritatis congruum ordinem conservari: ut si sine scriptis conveniendi sint, nomen ejus præcipientis ore designatum esse sufficiat. Sin autem scriptis in querimoniam unus adjutorum aut plures forte ferendi sint: monumenta sententiarum in persona tantummodo conveniendi adjutoris præcedentium æquum et justum initium futuro præstent certamini. Et quoniam probatioribus exemplis, quam indecoræ consuetudini deceat indulgeri: quod in universo devotissimorum scrinio libellensium evicisse monstratur, id in adjutores sacræ memoriæ, sacrarum etiam epistolarum transferendum censemus: ut qui liberam proficiscendi licentiam pronunciatione commeatus indepti fuerint, sine qualibet stipendiorum aut emolumentorum deductione peregre degant: etenim pro tempore viris clarissimis proximis, et melloproximis, aut eorum adjutoribus absentiæ causa vel offerre de suo proprio, aut ex annonis seu stipendiis quicquam relinquere cogendi: quamvis Januarias Kalendas indultum excedat spatium, et intra se festum diem contineat. Ad hoc illud observari sancimus, ne alius adjutor propter quamcumque ambitionem his, qui in præsenti sunt, vel post eorum diminutionem addatur, licet in veterem numerum redacti fuerint.

Ut adjutores quæstoris aut scriptis conveniantur nominatim, aut voce executoris. Ut eis sive sumpti sint ex scrinio libellorum, sive ex scrinio memoriæ, aut epistolarum, absentiæ causa intra tempora commeatus nihil depereat, et ut nihil ea propter proximis aut melloproximis aut eorum adjutoribus offerre vel relinquere cogantur, licet commeatus excedat Kal. Januarias, id est, licet absint ipso anni initio quo erogari salaria solent, *l. laudabilem, sup. de adv. div. jud. l.* 15. *C. Th. de agent. in reb.* Ut adjutoribus quæstoris præsentibus, etiam ad veterem numerum redactis, alius nullus addatur. Continebat et aliud quiddam hæc constitutio, quod abrogat lex quæ sequitur.

XV. *Idem a. Tatiano Magistro Officiorum.* Certæ quidem sunt dispositiones nostri numinis, quas super adjutoribus viri il-

lustris pro tempore quæstoris nostri palatii, quorum obsequio res agitur quæstoria, dedimus : quarum prima quidem ad supplicationem eorundem adjutorum emissa numero eorum, qui erant illo tempore, quo preces nobis obtulerunt, neque aliquem eximi, neque adjici præcipit, præterquam si quis eorum vel ad laterculensis gradum in scrinio sacræ memoriæ, vel ad secundum locum in duobus aliis scriniis, id est, sacrarum epistolarum, sacrorumque libellorum et cognitionum provectus fuerit : nam his licere desistentibus ab adjutoris officio alios pro se quos voluerint adjutores subrogare, ultimum locum in iisdem adjutoribus obtenturos, licet superiorem in memorialibus habeant. Altera vero per sacram pragmaticam facta est, per quam excelsæ memoriæ Proculo verbo suggerente præcipimus, illos etiam adjutores posse in suum locum alios inducere, qui per aliquem fortuitum casum minus implere suum officium valeant, veluti senium, vel morbum, vel aliam necessariam causam: quod ex ipsorum adjutorum petitione idem magnificæ memoriæ Proculus ad nos retulit. Sed in præsenti ab aliis memorialibus tam in scrinio sacræ memoriæ, quam in ceteris duobus sacrarum epistolarum sacrorumque libellorum et cognitionum relatis aditi, comperimus diminutionem eorundem adjutorum impediri per memoratam pragmaticam sanctionem, et insuper venditionis quodammodo memorati officii locum introductum esse, quod ne de cetero fiat, præsentem sanctionem ad tuam magnitudinem mittimus, per quam jubemus illis tantum permissum esse secundum prius nostræ serenitatis rescriptum alios in suum locum subrogare, qui vel laterculensis gradum in scrinio memoriæ, vel secundum locum in aliis duobus scriniis adepti fuerint : secunda nostra sanctione super hoc capitulo de cetero cessante: nulli danda licentia eorundem adjutorum, præterquam si ad memoratos gradus ascenderit, alium pro se eisdem adjutoribus ex quocumque fortuito casu connumerare, ut eo modo ad veterem numerum adjutores redeant, et duodecim quidem in scrinio sacræ memoriæ, septeni vero in aliis duobus sint, id est, sacrarum epistolarum sacrorumque libellorum et cognitionum. Illo videlicet observando, ne alius adjutor per quamcumque ambitionem his, qui in præsenti sunt, vel post eorum diminutionem, licet in veterem numerum redacti fuerint, addatur : nam si permutationem, licet fortuitus casus inciderit, prohiberi disposuimus : multo magis prioribus manentibus alios introduci vetamus, ceteris scilicet anterioris sanctionis capitulis in suo robore permansuris.

Ex *l.* 13. adjutores quæstoris qui in scrinio memoriæ laterculenses sunt, et in aliis duobus scriniis melloproximi, quamvis non sint ex XXVI. possunt alium in suum locum subrogare. Ex *l.* 14. quod tamen ei detraxit Tribonianus propter hanc *l. ult.* adjutores qui morbo aut senio impediuntur quo minus munus suum exequantur, possunt alium in suum locum subrogare. Hoc abrogatur in hac lege, et subrogandi jus permittitur duntaxat in casu *l.* 13. Certe si adjutores ad veterem XXVI. numerum redierint, licebit eis alios in suum locum subrogare interveniente quæstoris electione, et eum locum eamve militiam suam vendere, non tamen ultra centum solidos, et in hæredes suos transmittere, vel in liberos, etiamsi liberi eis hæredes non extiterint, ex *Nov.* 35. Cujus sententiam Julianus exposuit, dummodo probentur a quæstore, et inferant C. solidos pro introitu. Atque ita militiæ vel in hæredes aut liberos transmittuntur sub certa pretii definitione, *l. ult. sup. de pign.* ut hæc militia adjutorum intra numerum XXVI. sub præstatione C. solidorum, vel qui subrogatur hæredibus defuncti aut liberis præstat certam pecuniam ex casu militiæ, ut duobus locis diximus *sup.* et in tit. de minoribus D. quo respiciunt hæc Juliani verba, de adjutoribus quæstoris: *Qui fiunt in locum eorum qui suo loco ceciderunt, centum solidis præstitis fiant.*

TIT. XX. De Agentibus in rebus.

Superiores in literarum præsidiis militant, ut ait *l.* 1. *C. Th. de prox. com. disp.* Et ob id eorum militia literata dicitur, *l.* 8. *sup. tit. prox.* Hi militant in rebus, in actu Reip. et a Græcis dicuntur semper magisteriani, et *Nov.* 17. *et* 124. et in fine Lauciasæ historiæ. Rationem reddidi lege 12.

sup. tit. prox. Sunt eorum gradus multi, alii tribuni scholarum, de quibus *tit.* 11. *sup.* alii primicerii, alii senatores, alii ducenarii, alii centenarii, alii biarchi, alii circitores, alii equites, alii tyrones, *l.* 3. *hoc tit. l.* 1. *et* 3. *sup. de offic. mag. off. l.* 1. *inf. de privil. schol.* et in Notitia, *l.* 2. *de off. præf. præt. l.* 2. *C. Th. de filiis mil. appar. l.* 3. *inf. de filiis offi. et mil.* Hieronym. adversus Jo. Hierosolymitanum ad Pammachium: *Finge*, inquit, *aliquem tribunitiæ potestatis suo vitio regradatum, per singula militiæ equestris officia ad tyronis vocabulum devolutum, nunquid ex tribuno statim fiet tyro? Non, sed ante primicerius, deinde senator, ducenarius, biarchus, circitor, eques, deinde tyro: et quanquam tribunus quondam, miles gregarius sit, tamen ex tribuno non tyro, sed primicerius factus est.*

I. *Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius aaa. Anthemio Magistro Officiorum.* Nullus de schola agentium in rebus de cetero locum mortui conetur invadere: sed is, qui ordine stipendiorum et laborum merito ad gradum militiæ sequebatur, statim atque illum fata subduxerint, in ejus præmia percipienda succedat, omni obreptione cessante. *Dat. Prid. Kal. Jun. cp. Honorio a. VI. et Aristeneto Coss.*

Ut in locum defuncti agentis in rebus ascendat proximus non ulterior, *l.* 2. *sup. de off. mag. off.*

II. *Impp. Honorius et Theod. aa. Helioni Magistro Officiorum.* Nulli posthac sine nostræ majestatis auctoritate discingendi agentem in rebus, nulli eximendi pateat copia: nam probata schola et animadversionem vereri judicis, et nullam timere debent contumeliam vilitatis. *Dat. III. Id. Nov. cp. Honorio X. et Theodosio VI. aa. Coss.*

Ne quis consortio agentium in rebus removeatur sine auctoritate principis. Nam probata semel schola, et censuram judicis vereri nullam, et vilitatis contumeliam quoque nullam timere debet, si qui forte in eo numero humiles et abjecti esse dicuntur.

III. *Imp. Leo a. Patricio Magistro Officiorum.* Matriculam agentium in rebus a tua celsitudine confectam admittentes, jubemus ne ducenarii plusquam quadragintaocto in cingulis habeantur in posterum, et numerum centenariorum ducenti viri, quos vocante tempore gradus competentes admiserint: parique modo biarchorum nomen meritumque ducenti quinquaginti viri duntaxat: præterea circitorum trecenti, et equitum quadringenti quinquaginta impleant. Sit in æternum illa quoque fixa stabilisque tuæ sublimitatis dispositio, ut si quis de numero ducenariorum, quos quadragintaocto quotannis esse censuimus, forsitan de luce migraverit: laborum ejus fructum successores ab intestato vel ex testamento venientes luctui dispensent, et ita omnibus inter ceteros superstites potiantur solatiis, tanquam si vivus, qui hæc eadem diu speraverat, sibimet vindicasset: qua de causa locum etiam ejus successorum intuitu vacare conveniet. Nemo autem sine divali probatoria, quam codices in sacro nostro scrinio memoriæ positi, debeant inserendam accipere, militaribus ejusdem devotissimæ scholæ stipendiis vel privilegiis potiatur.

Definit numerum ducenariorum, centenariorum, biarchorum, circitorum, equitum. Constituit ut defunctus ducenarius in hæredem suum totius anni salaria transmittat, atque hæredis gratia ut eo anno defuncti locus vacet: et ne sine probatoria, quæ laterculis inseratur, quisquam scholæ agentium in rebus adjungatur.

IV. *Idem a. Patricio Magistro Officiorum.* Ex eo quo primum ducenæ vel centenariorum gradum in schola agentium in rebus militantes meruerint, desinant, in sacratissima videlicet civitate constituti alterius judicis cujuslibet auctoritate pulsari, vel in alio quolibet examine, præterquam viri magnifici magistri officiorum, et cui forsitan ipse concesserit actionibus sui quisque adversarii respondere. Quod multo magis in criminalibus causis observari decernimus: absurdum est enim ut in ejus salutem vel existimationem valeat quisquam

proferre sententiam, cujus de nulla re possit pecuniaria judicare. Hujus autem beneficii prærogativam subadiuvis etiam qui singulis inveniuntur temporibus deferri jubemus: licet hanc in eorum persona more quoque veteri servari cognoverimus, ut tamen post depositum officium memoratum, si non inter centenarios numerentur, communi jam lege respondere non ambigant. Prædictas autem omnes centenariorum personas in provinciis repertas concessa nunc speciali fori prærogativa, nisi publicæ executionis sollicitudo his injuncta sit, uti prohibemus; eosque ordinariorum etiam judicum pro veteri jure sententiis obedire præcipimus.

Ut centenarii et ducenarii in urbe respondeant, non apud præf. urbi, sed apud magistrum officiorum, vel apud arbitrum ab eo delegatum tam in criminalibus quam in civilibus causis. Idem datur subadjuvis quandiu eo officio funguntur, et deposito officio si facti sint centenarii. In provinciis autem ut respondeant apud præsidem sublata præscriptione fori, nisi si qua publicæ executionis sollicitudo eis injuncta sit. Habuit magister officiorum adjutorem ex schola agentium in rebus, ut dictum est *l.* 12. *sup. tit. prox.* et subadjuvas adjutoris duos, habuit et subadjuvas fabricarum quas constat fuisse sub dispositione magistri officiorum, et subadjuvas barbariorum, id est, officinarum barbaricariorum. Et horum subadjuvantium meminit Marianus Scotus, et lex sequens in qua vulgo male, *subadiubarum,* pro *sub adjuvarum*. De his et in *l.* 3. *C. Th. de agen. in reb. Periculum.* inquit, *se et adjutor et subadjuvæ subituros esse cognoscant si hujus sanctionis normam insequentibus magistris desierint intimare*. Iidem ut opinor chartularii dicuntur in *l.* 5. *et* 6.

V. *Idem a. Patricio Magistro Officiorum*. Agentes in rebus, qui per ordinem consequi solent principatus insignia, in unoquoque scrinio fabricarum et barbariorum quaternos subadjuvarum sollicitudinem per annum duntaxat integrum procedentes gradatim subire, hac in æternum valitura lege decernimus: exceptis videlicet universis negotiatoribus quodlibet mercimonium per se gerentibus, interpositasve personas, cum eis ante sacratissimis constitutionibus interdictum sit militare, exceptis nihilominus his, qui possessionum alienarum sollicitudinem procurationemve susceperint: eos enim ad hæc officia volumus aspirare, quorum labores scholæ agentium in rebus testimonio comprobantur. Illi quoque sunt ab hac liberalitate nostræ mansuetudinis excludendi, qui cum scholæ eidem socientur, in sacris scriniis, quibus spectabiles primicerius et tertiocerius præsunt, adjuvantes eos publicarum chartarum tractatibus occupantur, et duobus officiis operam suam adhibere non possunt: nam præter emolumenta, quæ de prædictis scriniis consequuntur, principatus etiam solatio debent esse contenti. Quod si morbo, vel ætatis senio capti, vel imperiti hujusmodi rerum, vel quocunque alio vitio præpediti, per se memorati officii curam subire nequierint: consideratis præcedentibus eorum laboribus, per substitutum chartularium ejusdem scrinii cui præfuturus est, ipse idoneum, et tam moribus optimis præditum, quam scientiam peritiamque rerum habentem, electione sua suarumque periculo facultatum præfatum munus eos implere præcipimus.

Male in quibusdam Codicibus hic apponitur tit. de præpositis agentium in rebus. Videtur autem hæc lex esse de principibus agentium in rebus, ut qui fuerint ex eo numero per annum integrum subadjuvæ fabricarum et barbariorum sint, non negotiatores, non actores, conductores, procuratores rerum alienarum, quod ii militare non possint, non principes qui sint adjutores primicerii aut tertiocerii in sacris scriniis, de quibus forte *l. ult. su. de diu. resc.* quod iis duobus officiis subadjuvarum et adjutorum pares esse non possint, ut si non sufficiant exequendo subadjuvarum muneri, ex causis hac lege expressis, per substitutum qui sit ex eodem scrinio, in quo præfuturus est quasi subadjuva, implere id possint: subadjuvæ vox desideratur in fine hujus legis. *Præfatum subadjuvæ munus eos implere præcipimus*. Sic habent vet. libri, et de iis subadjuvis diximus Constitut. præcedenti.

VI. *Imp. Anastasius a. Celeri Magistro Officiorum*. Hac saluberrima sanctione decernimus agentes in rebus pro con-

ventionibus, et modo sportularum executoribus præbendarum, pro quantitate sumptuum, quæ circa litigia sibimet ab aliis inferenda, vel a se contra alios per semetipsos, seu per ordinandos a se procuratores exercenda, convenit ab his agnosci: beneficiis, quæ in sacro nostro militantibus ministerio jampridem per divinas sanctiones indulta sunt perpotiri, et fidejussorem idoneum de eadem schola, non autem extraneum offerre compelli. Ita tamen ut privilegia quæcunque centenariis seu ducenariis, vel chartulariis seu viris clarissimis principibus post depositam quoque militiam jam per dispositiones principales impertita, et nunc usque observata esse noscuntur, intacta inviolataque custodiantur: cum perabsurdum, perque temerarium sit, hanc nostræ liberalitatem pietatis quemquam astuta interpretatione, non ad augmentum anteriorum privilegiorum, sed ad diminutionem convertere concedi. Simili videlicet forma pro matribus et uxoribus eorum, nec non etiam liberis sub eorum potestate constitutis: nec aliam sortitis vel sortituris militiam, nec non etiam servis ad eos pertinentibus servanda: ita ut in provinciis quoque supradictæ personæ degentes simili beneficio perfruantur. Sportulas tamen et litium expensas pro tertia superius enarratæ quantitatis soluturæ: denarum librarum auri condemnatione aliaque gravissima indignatione his feriendis, quicunque nostra jussa quolibet modo seu tempore violaverint, seu violare concesserint.

Non eundem, ut existimavit Accursius, sportularum modum litigantibus agentibus in rebus Anastasius præscribit, quem præscripsit militantibus in sacris scriniis *l.* 12. *sup. tit. prox.* sed eundem quem Leo et Zeno ministerianis *l. ult. inf. de castr. et minist.* et hoc quidem in urbe. In provinciis sportularum modus est levior, pro parte nimirum tertia, et hoc sive ipsi litigent, sive procuratores, sive mares, uxores, liberi, servi eorum. Ad hæc confirmat privilegia data centenariis et ducenariis et subadjuvis, *l.* 4. *sup.* et principibus agentium in rebus, *l. ult. tit. seq.*

Tit. XXI. De Principibus agentium in rebus.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus, et Theodosius aaa. Cynegio pp.* Agentes in rebus post palmam laboris emeriti principatus honore muneramus: atque ideo officiales tam ad necessitates publicas, quam privatas, non nisi principe mittantur auctore: nullarumque sine ipso cuiquam mandetur exhibitio personarum, etiamsi intercessio in locis degentis officii fuerit impertita. Causarum etiam patronos volumus esse conventos, ne ignorante principe ullam postulationem introducant, neve sub unius persona suscepti fraude quadam aliena negotia inserenda esse pertentent. Quod si fuerit definitio contempta: decem libras auri fisco nostro ab officio tuo jubemus inferri. *Dat. Prid. Kal. Mart. cp. Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

Agentes in rebus post continuæ militiæ tempus veluti pro præmio laboris exacti fiunt principes agentium in rebus, *l.* 13. *et.* 16. *C. Th. de agen. in reb.* Cassiodorus XI. *Cur agentium* inquit, *in rebus miles officii post tot laboris incerta aliquid patiatur ambiguum, qui crebris actionibus excubando, ideo principis nomen habere promeruit, quia militiæ sacramentis ceteros antecellit.* Quæ vulgo expressus typis Cassiodorus non ita habet. Nemo officialium illis inconsultis in munus aliquod mittitur, nulla exhibitio personarum, nulla intercessio, mandatur. Intercessio, id est, executio *l.* 8. *sup. de off. rec. prov. l.* 7. *sup. quæ res pig. obl.* etiamsi ea executio peregre facienda non sit, sed eo loci quo ipse officialis degit. At possunt advocati executione officialis, licet ignorante principe facta, postulationem introducere. Idrico et hoc quoque advocatis nominatim interdicitur, et ne unius suscepti specie alienas causas introducant. Susceptum dicit proprie, ut Augustinus in quæst. mistis: *Hoc est officium advocati ut secundum juris ordinem suscepti sui causam peroret.* Sic et quemlibet clientem vocari diximus tit. 54. lib. XI. Videntur ex schola agentium in rebus isti principes constituti officiorum præf. prætorio, et urbi et vicariorum et proc. Africæ et Achajæ et Comitis Orientis et Ægypti et præf. Augustalis et ducum quorumdam, quod et Marianus docet, dicens plerumque eos ex ducenariis sumi, et exire cum insignibus principatus, et *l.* 6. *C. Th. eod. tit. Principes*, inquit, *qui de agentium in rebus numero ad gubernanda officia diriguntur:* et Cassiodorus supradicto loco

de principe loquitur officii prætorianæ sedis, et *Nov. Th. de princ. agen. in rebus* quam habemus, in qua ita est: *Ut inconsulto principe qui ex schola agentium in rebus ad obsequia præfecturæ prætorianæ post infinita discrimina, et consumpta ætatis parte meliore pervenit, primores designati officii nihil usurpent, neque præfectianus aliquis suæ præsumat militiæ sacramenta, neque matriculis eximatur præter ejus conscientiam atque consensum, ita ut eadem matricula officii prætoriani in principis potestate consistat.*

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Theodoto p. v.* Omnia citatoria omnium scilicet causarum atque personarum, licet sint senatoriæ dignitatis, ad principes specialiter revocari præcipimus: actus vero ceteros, qui a sacratissimo cœtu senatus tractari consueverunt, censualium sollicitudine celebrari, nec aliquod præjudicium ex subreptitio rescripto supplicibus inferri. *Dat. XII. Kal. Iun. cp. Olybrio et Probino Coss.*

Ut etiam senatores omnibus in causis citentur in judicium per principes officii præf. urbi. Actus vero senatus ut conficiantur a censualibus. Capitolinus in Gordianis: s. c. *tacitum fieret, ita ut non scribæ, non servi publici, non censuales illis actibus interessent, senatores exciperent, senatores omnium officia censualium scribarumque complerent.* De censualibus diximus in *tit. de tabul. sup.* Eos fuisse in officio præf. urbi Marianus auctor est.

III. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Palladio Proc. Africæ.* Proconsularis apicis dignitatis adjectione principes agentium in rebus præcipimus decorari *Dat. VII. Kalen. Oct. Rav. Varana v. c. Cos.*

Principes agentium in rebus æquantur proconsulibus, sicut et Comites consistoriani, quibus etiam in litibus exercendis eadem privilegia competunt, quæ principibus. Pro Palladio, quidam Codices habent Arcadio.

IV. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Valerio Magistro Officiorum.* Ex agentibus in rebus principibus domesticos in suis actibus habere liceat eos, quorum fidem industriamque probatam sibi existimant, etsi sæpe eodem officio fuerint ante perfuncti: et si quis agens in rebus post vigintiquinque annorum curricula ob adversam corporis valetudinem militiæ finem minime valuerit expectare, sed ad honorariam ex principe dignitatem testimonio scholæ prosilierit: iisdem eum privilegiis muniri censemus, quibus hi qui ad principatus actum progressi sunt, potiuntur. Sed in salutationibus judicum consessibusque priores eos, qui per longæ militiæ metas ad principatus actum pervenerint, etsi actus tempore posteriores sint, esse præcipimus: nihil censualibus, vel apparitoribus adversus privilegia eorum excogitantibus, tanquam in actu principatus fuerint versati, vicenarum librarum auri condemnatione contra eos proposita. *Dat. IV. Kal. Feb. cp. Theod. a. XV. et qui fuerit Nunziatus.*

Ut principibus agentium in rebus liceat habere in suo officio domesticos, sicut præsidibus, ducibus, comitibus. Sed horum domestici completo actu, eundem repetere non possunt, *l. 5. et 6. de assess.* Principum domestici possunt. Ut eadem privilegia habeant principes honorarii post viginti quinque annorum militiam accepta testimoniali hanc dignitatem adepti, quam habent principes in actu positi, ita tamen ut ii in consessibus et salutationibus judicum illi præponantur, licet tempore posteriores sint.

V. *Iidem aa. Cyro pp.* Eos qui ordine transcursa militia, post ducenam ad desideratum principis pervenerint gradum, aut adjutores viri illustris magistri officiorum extiterint, cum inter honoratos cœperint numerari: vicarianæ dignitatis titulis decorari censemus.

Ut ex ducenariis principes facti vel adjutores magistri officiorum, ornentur honore vicariorum, *cum inter honoratos*, inquit, *cœperint numerari*, id est, cum, veluti ex lege seq. completa militia et indepto principatu inter comites primi ordinis vacantes cœperint numerari. De adjutore magistri officiorum diximus in *l. 12. sup. de proximis sacror. scrin.* de eo quoque accipienda est *l. 1. sup.*

de off. mag. off. in qua separata oratione legendum est, *adjutor præterea*, etc. Et ante eam de curagendariis sive curiosis promovendis, ita legendum ex Vet. *quos ordo militiæ vocat et labor*, ut in *l.* 20. *Cod. Th. de agent. in reb. Qui militiæ ordine ac labore decurso*, et *l.* 4. *C. Th. de curios. Quatenus labore atque ordine ad cursum regendum et ad curas agendas judicio scholæ et ordinis merito dirigamini*.

VI. *Iidem aa. Nomo Magistro Officiorum*. Principes agentium in rebus, quo sæpe sæva pericula vitæque interdum renuntiatio ad memoratum gradum adduxit, completo tempore militiæ suæ comitivæ primi ordinis cingulo in diem vitæ potiri, manentibus videlicet dudum præstitis salvis privilegiis decernimus.

De hac l. diximus lege præcedenti satis.

VII. *Imp. Leo a. Nicosterio p. p.* Quicunque ex corpore cohortalium militans in schola agentium in rebus filium procreavit antequam ad metas militiæ suæ perveniat, principatus honore decoretur, licet ipse post finitam militiam, utpote liber nulla debeat hujusmodi conventione pulsari, filium tamen cohortali condicioni relinquat obnoxium. Si vero postquam adeptus fuerit principatum, ediderit filium; is qui natus est, etiamsi in schola devotissimorum agentium in rebus militiam sortitus non fuerit, ita liber sit ac securus, ut nec illis cohortalis officii nexibus obligetur, quasi jam ex patre libero, et ab hac condicione penitus alieno progenitus.

Impressi Codices habent, *et licet*: Scripti carent conjunctione illa. Videtur desiderari illo loco, *Et principatus honore decoretur.* Principatus honor defertur finita militia pro emerito. Igitur sententia legis hæc est cohortalem militantem in schola agentium in rebus principatu cohortali condicione solvi, et filium quoque ab eo post principatum susceptum, non eum qui susceptus fuerit ante principatum. Idem in curiali hac constitutione cum fuisset expressum, Justinianus sustulit, cui magis placet militantes ad curiam revocari. Nam quod est in *l. ult. sup. de dec.* confirmat tantum libertatem eis qui ex jure antiquo ea potiti sunt, non quod in posterum velit Justinian. ista militia vel principatu curiales liberari.

VIII. *Imp. Zeno a. Ioanni Magistro Officiorum*. Multis devotissimæ scholæ agentium in rebus aditionibus permoti, viros clarissimos ejusdem scholæ principes, qui finitis militiæ stipendiis exeunt, quoties ex majoris judicis sententiis ipsi vel eorum conjuges, aut liberi, vel servi, aut coloni, sive per se sive per procuratores conveniantur, non amplius quam unum solidum executoribus sportularum nomine præbere compelli: apparitoribus vicarianis, seu præsidialis judicii, non nisi tertia parte solidi tantum præstanda: nullasque iisdem concussiones aut vexationes in præbendis fidejussoribus ingeri, sed eos fidejussores, quos locorum defensor æstimaverit, dare: ita videlicet ut pro tenore generalium edictorum hi, qui vel in sacratissima urbe, vel in provinciis immobiles possident facultates, adjuratoriæ cautioni et substantiæ suæ credantur. Hoc etiam adjiciendo, ut nunquam nisi ex sententia in scriptis prolata penitus moneantur. Ad similitudinem insuper aliorum officiorum, quoties civiles, vel criminales contra eosdem cognitiones moventur, executorem quidem negotii usque ad finem litis civilis, seu criminalis unius esse solidi præstatione contentum: et pro insinuandis nostræ serenitatis apicibus vel simplici contra obnoxios eorum postulatione deponenda, binos solidos ab his vel conjugibus eorum præberi: et quotiescunque exemplaria postulantur: hi quorum interest, accepto solido, quod petitur, præbere non differant: pro implendis vero monumentis, unde conveniendi tribuitur executoribus facultas, non ultra quam tres solidos, quibus competit, impertiri præcipimus: arbitris vero non amplius quam solidum, fisci patronis dimidiam solidi partem, notariis vero tertiam usque ad finem (sicut dictum est) causæ præstare: super editione quoque chartularum solidi partem dimidiam præ-

bere. Quod si non apud arbitrum, sed in competentibus judiciis majoribus cognitio celebretur: inducendi quidem negotii gratia non nisi quatuor solidos eosdem viros clarissimos erogare, gestorum vero excipiendorum causa duos tantummodo solidos dare, et nullius ultra suprascriptas quantitates cujuslibet alteri præstandi sumptus exactione vexari: his omnibus locum habentibus, sive ipsi aliis litem ingerant, sive ab aliis pulsentur. *Dat. Kal. Sept. Theodorico Coss.*

Hæc lex definit sportularum modum litigantibus principibus agentium in rebus, et ut ex scripto conveniantur, et fidejussores dent arbitrio defensoris locorum. De sportularum modo nolo singula persequi. Citatur hæc lex in *l.* 2. *sup. de com. consist.*

Tit. XXII. De Curiosis.

I. *Imp. Constantinus a. ad Lollianum pp.* Curiosi et stationarii, vel quicunque funguntur hoc munere, crimina judicibus nuntianda meminerint, et sibi necessitatem probationis incumbere, nec citra periculum sui si insontibus eos calumnias nexuisse constiterit: cesset ergo prava consuetudo, per quam carceri aliquos immittebant. *Dat. XI. Kal. Aug. Med. Acc. XII. Kal. Sept. Arbitione et Lolliano Coss.*

Curiosi qui et curagendarii dicuntur *l.* 1. *C. Th. eod. tit.* sunt ex agentibus in rebus, ut constat ex *l.* 1. *de off. mag. off.* et ex constitutionibus hujus tit. et nominatim *l.* 2. cavetur ut solis agentibus in rebus curæ publici cursus committantur, non officiis præfectorum prætorio vel vicariorum *l.* 2. *inf. de apparit. præf. præt.* Hæ sunt curiosorum præcipuæ curæ, ut non male Græci hunc tit. ita interpretati sint, περὶ φροντιςῶν τοῦ δρόμου, et quidem solæ, ut tamen et missi per regiones, provincias, littora, portus, commonitoriis et mandatis instructi a magistro officiorum in eos qui quid circa cursum publicum admiserint, diligenter inquirant, rem deferant sine inscriptione, ut quadam constitutione Græca *de custodia reorum* continetur, non tamen sine calumniæ pœna, ut hac lege cavetur, quæ etiam præhensionem eos non habere significat, et *l.* 4. nec vocationem. Alii erant curiosi cursus publici in comitatu, alii per diversas provincias, ut Mariani Scoti. notitia declarat, qui a magistro officiorum dirigebantur, quandoquidem ex magisterianis erant, id est, agentibus in rebus. De stationariis dixi *l.* 6. *sup. tit.* 1.

II. *Idem a. et Iulianus Cæsar. ad Taurum.* Agentes in rebus in curis agendis et evictionibus publici cursus inspiciendis nostrorum memores præceptorum credimus in omnibus velle profutura reipublicæ: ideoque solos agentes in rebus in hoc genere jussimus obsequium adhibere, et non ab alio penitus officio: hi vero pervigilii diligentia providebunt, ne quis citra evectionis auctoritatem moveat cursum, vel amplius postulet, quam concessit evectio. Quisquis igitur aliquid tale perpetrare tentaverit, improbi cœpti privetur effectu: demonstretur etiam judicibus vel curiosis evectio, etiamsi quis nobis jubentibus festinare memoret in obsequium necessarium, nec prævaleat contumacia vel dignitas. Ergo nummum vetamus exposci pro animalibus in cursu minime constitutis. Quod si forte aliquis existimaverit perpetrandum: ejus quadruplum, quod accepit, inferre cogatur. *Dat. XV. Kal. Mai. Mediolani Constantino a. IX. et Iuliano Cæs. II. Coss.*

Curiosi mittuntur ex schola agentium in rebus, ut inspiciant evectiones sive συνθήματα cursus publici, et curent ne qui sine evectione currant, *l.* 3. *inf. de cursu pub.* vel supra modum evectionis, ut qui unius rhedæ copiam habet, ne flagitet duas, vel qui biretum habet, aut veredum, ne flagitet rhedam. Et ut ne a provincialibus nummum exigant pro animalibus eorum in cursu minime præbitis.

III. *Idem. a. ad Agentes in Rebus.* Per id tempus, quo cursus tuendi sollicitunem sustinetis, condemnationes præfectorum præt. circa eos solos irritæ sunt futuræ, qui servaverint honestatem: ergo eos vero, qui inhoneste et contra decus seculi vel honorem militiæ versabuntur, non solum condemnatio mansura est, verum etiam gravior pœna est statuenda. *pp. Pri. Kal. Dec. Eusebio et Hypatio Coss.*

Præfecti prætorio coercitionem habent in curiosos qui in hoc officio inhoneste versantur.

IV. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Marcello Magistro Officiorum*. Agentes in rebus singulos per singulas provincias mittendos esse censemus, quibus tamen inspiciendarum evectionum tantum debeat cura mandari, ut nihil prorsus commune aut cum judicibus, aut cum provincialibus habeant: nec naves debebunt illicita concussione vexare, nec libellos, vel contestationes litis gratia suscipere, aut in carcerem quemquam trudere, sed cursui solum vacare. *Dat. Kal. Iun. cp. Olybrio et Probino Coss.*

De hac dictum est satis *l.* 1. Quod ait, *nec naves* eo pertinet *l.* 1. *inf. de lit. custodia*.

Tit. XIII. De Palatinis sacrarum largitionum, et rerum privatarum.

Palatinorum nomen generale est. Eo continentur militantes in sacris scriniis et agentes in rebus de quibus dictum est supra, et apparitores Comitum largitionum vel privatarum, de quibus hoc tit. agitur, et ministeriani, de quibus tit. seq. Generalem hanc significationem comprobat *l.* 1. *inf. de priv. eor. qui in sac. pal. mil.* Ambros. 5. Epist. *Palatina* inquit, *officia omnia, id est, memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum Comitum*. Hic tit. ut jam dixi, est de apparitoribus Comitum, qui et largitionales aut privatiani dicuntur, et hoc sensu plurimum in constitutionibus palatini accipiuntur, ut *l. ult. sup. de locat. præd. civ. l.* 1. *sup. quib. ad cond. præd. fisc. l.* 2. *sup. de col. fund. fisc. l. ult. sup. de fide hast. fisc. l.* 2. *sup. de pet. bon. sub.* et multis aliis: et sicut officium pro officialibus accipitur sæpe, ita palatinum pro palatinis. Ammian. *lib.* 4. *Tuas et palatii tui auferre jubeo propediem annonas*: et eodem libro, *Relicto palatio omni*.

I. Impp. Constantius et Constans aa. ad Beronicianum Vic. Asiæ. Palatini pro capitibus seu jugis suis tantum pensitationem atque obsequia recognoscent, extraordinariis et sordidis muneribus, et susceptionibus et temonariis oneribus liberati. *Dat. Non. Mai. cp. Constantio IV. et Constante III. aa. Coss.*

Palatini excusantur ab extraordinariis et sordidis muneribus.

II. *Imppp. Valentin. Valens, et Gratianus aaa. Titiano com. s. l.* Nullus thesaurensis, vel officialis Comitis thesaurorum semel deprehensus eversor, quocunque pacto, aut repetat militiam suam, aut aliam sibi requirat per ambitum dignitatem, ut sese transferat ad aliam quamcumque militiam. *Dat. VIII. Kal. Feb. Antiochiæ Gratiano a. IV. et Merobaude Coss.*

Thesaurensem vocare videtur officialem Comitis sacr. larg. qui et comes Thesaurorum dicitur. *Vel*, igitur hoc loco est διασαφητικόν. Si thesaurensis, id est, apparitor Comitis sacrarum largitionum deprehendatur eversor rerum ad sacrum ærarium pertinentium, militia pellitur, et nec ad eam reverti, nec aliam ullam militiam sive dignitatem capessere potest.

III. *Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius aaa. Pancratio c. r. p.* Prisco jam nunc ordine revocato, de palatino potius officio ad gerendum principatum officii Comitis domorum per Cappadociam mittantur, quales Comes etiam domorum, si inhonestum aliquid gesserit, vereatur. Idoneus itaque singulis annis e numero mittendariorum ad hoc eligere debebis et mittere. *Dat. pri. non. Iul. Scopis Ausonio et Olybrio Coss.*

De Comite domorum scripsimus tit. 5. hujus libri. Hic habebat officium, et officii principem non ex schola agentium in rebus, sed ex officio Comitis rerum privatarum.

IV. *Iidem aaa. Hesperio pp.* Nihil omnino ullis judicibus cum palatinis nostræ clementiæ, quicunque a Comitibus diriguntur, sit commune atque conjunctum: sed excepta reverentia, quæ non solum ab inferioribus sed etiam a majoribus, et in provincia degentibus rectoribus provinciarum debetur atque defertur, suis quisque necessitatibus obsecundet. *Dat. VIII. Id. Decem. Sirmio Ausonio et Olybrio Coss.*

Ut palatani missi in provincias a Comitibus ærarii suum munus exequantur per se salva reverentia præsidum.

V. *Iidem aaa. Nebridio Coss. c. r. p.* Quidam post impletum ordinem militiæ palatinæ quam gesserant, honoremque transactum, ad exceptorum scrinia transire nituntur. Hac igitur lege sancimus, ut nulli prorsus dehinc ista audendi relinquatur occasio: sed unusquisque ejus scrinii, quod primum militando elegit, ordinem persequatur, nec in alterius loco finem militiæ requirat, qui jam proprii ordinis transegerit principatum. *Dat. V. Id. Oct. cp. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Varia sunt scrinia largitionum et rerum privatarum. Qui in uno militavit et fuit in eo primicerius sive princeps, postea ad aliud transire, et locum alii debitum occupare non potest.

VI. *Iidem aaa. ad Probum pp.* Ab officiis palatinorum excellentia tua sciat ita penitus esse recedendum, ut nec ipsa post modum illicitum sibi credat iisdem aliquid injungere, et præterea provinciarum rectores prohibeat quicquam ulterius tale conari *Dat. VII. Kal. nov. Med. Post. cons. Merobaudis II. et Saturnini.*

Ne præf. prætorio, ne præsides quicquam palatinis injungant. Hoc enim ad solos Comites spectat.

VII. *Iidem aaa. Trifolio c. s. l.* Scriniis omnibus largitionum comitatensium infrascriptas decernimus dignitates: ut his contenti, ambiendi sibi aditum interclusum esse cognoscant, etiam si speciale beneficium emendicato suffragio quisquam voluerit impetrare: annonas etiam juxta definitum dignitatum modum volumus præstari, nec amplius quicquam præsumi. Brevis, quas dignitates per singula scrinia officium sacrarum largitionum habere statutum, est. *Scrinii* exceptorum perfectissimus ordinis secundi numero unus, id est, primicerius exceptorum unus: ducenarii duo, id est, tertiocerius, et quartocerius, centenarius unus, id est, primicerius instrumentorum: epistolares numero duo: formæ primæ numero trigintasex: formæ secundæ numero quatuor: formæ tertiæ numero tres. Scrinii numerorum perfectissimus ordinis tertii numero unus: ducenarius numero unus: centenaii numero duo. Epistolares numero duo: formæ primæ numero tres: formæ secundæ numero unus: formæ tertiæ numero duo. Sacri scrinii tabulariorum perfectissimus ordinis tertii numero unus: ducenarius numero unus: centenarius numero unus: epistolaris numero unus: formæ primæ numero tres: formæ secundæ numero quinque. Scrinii canonum perfectissimus ordinis tertii numero unus: ducenarius numero unus: centenarius numero unus: epistolares numero duo: formæ primæ numero quatuor: formæ secundæ numero quatuor. Scrinii mittendariorum ducenarius numero unus: centenarii numero duo: epistolares numero octo: formæ primæ numero septem: formæ secundæ numero triginta tres. Scrinii aureæ massæ perfectissimi ordinis tertii numero unus id est, primicerius sacræ massæ, numero unus: item secundocerius numero unus: ducenarii numero duo, id est, tertiocerius, et quartocerius: centenarii numero sex: epistolares numero quatuor. Aurifices specierum perfectissimus numero unus: ducenarii numero quatuor: centenarii numero sex: epistolares numero octo; formæ primæ numero XVII. formæ: secundæ numero quatuor. Aurifices solidorum ducenarii numero unus: centenarii numero octo: epistolares numero sex: formæ primæ numero novem: formæ secundæ numero triginta. Sculptores et ceteri aurifices centenarii numero unus: epistolares numero quinque: formæ primæ numero sex: formæ secundæ numero decem et octo. Scrinii auri ad responsum perfectissimi ordinis primi numero unus: perfectissimi ordinis secundi numero duo: ducenarius numero unus; centenarii numero duo; epistolares numero tres; formæ primæ numero

quatuor; formæ secundæ numero duo; formæ tertiæ numero unus. Scrinii a miliarensibus perfectissimus ordinis primi numero unus; ducenarius numero unus; formæ primæ numero unus; formæ secundæ numero duo; formæ tertiæ numero tres. Scrinii vestis perfectissimus ordinis tertii numero unus: perfectissimus ordinis secundi numero unus: ducenarii numero unus; centenarii numero unus: epistolares numero duo, formæ primæ numero septem, formæ secundæ numero decem, formæ tertiæ numero quatuor. Officialium sacrarum vestium ducenarii numero tres, centenarii numero tres: epistolares numero duo, formæ primæ numero duodecim, formæ secundæ numero decem, formæ tertiæ numero octo. Deputati sacræ vestis perfectiss. secundi ordinis numero duo, ducenarii numero duo: centenarii numero duo: epistolares numero duo: formæ primæ numero tres. Scrinii ab argento perfectissimi ordinis secundi numero unus: epistolares numero unus: formæ primæ numero sex: formæ secundæ numero tres: formæ tertiæ numero unus. Scrinii a pecuniis perfectissimus ordinis secundi numero unus: formæ primæ numero unus; formæ secundæ numero duo; formæ tertiæ numero quinque. Argentarii comitatenses ducenarii numero unus: centenarii numero duo; epistolares numero tres: formæ primæ numero octo; formæ secundæ numero viginti quinque. Barbaricarii centenarii numero duo; epistolares numero quinque; formæ primæ numero octo; formæ secundæ numero unus. *Dat. IV. Id. Iun. Heracliæ Ricomere et Clearcho Coss.*

Scrinia sacrarum largitionum hæc sunt, exceptorum, *l. 5. sup. canonum, l. 10. sup. de muril.* Tabulariorum, *l. ult. sup. de vest. ho ov.* numerorum, sive numerariorum, mittendariorum, aureæ Massæ, auri ad responsum, a miliarensibus, vestiarii sacri, ab argento, a pecuniis. Officiorum in eis scriniis dignitates et gradus quibus strenæ debentur et vestes, et annonæ, hi primicerii, ducenarii, centenarii, epistolares vel epistolarii, ut C. Th. et Salvian. 5. de providentia: *Veniunt plerunque novi nuntii, novi epistolarii a summis potestatibus missi*: ubi vulgo male, *novarum epistolarum*. Sunt et alii gradus, qui dicuntur formæ primæ, secundæ, tertiæ, ut et inter ministeriales, *l. 2. inf. de castren.* Numerum singulorum notitia hujus legis declarat, quam misere depravatam emendavi ut potui locis quam plurimis. Ubi erat scriptum, *scriniarii ad militem*, vetus habebat, *ad militem*, Emendavi ex notitia Mariani, *scrinii a miliarensibus*, Miliarenses nummorum genus est, qui erogabantur militibus. *Nov.* 105. Epiph. τὸ ἄργυρον τοῦτό ἐστιν ὃ οἱ Ῥωμαῖοι μιλιαρίσιον καλοῦσιν, ὃ ἑρμηνεύεται στρατιωτικὸν δόμα. Idem et Cedrinus scripsit. Ubi erat scriptum *per formam*, emendavi, *perfectissimus, vel perfectissimi*, et alia multa. Rerum autem privatarum scrinia quatuor sunt, beneficiorum, rationum, securitatum, largitionum privatarum. Quod non tantum notitia Romani Imperii comprobat, sed et *lex ult. C. Th. eod. tit.* in qua ita est. *Tam primicerius officii privatarum, quam alii quatuor reliquorum primicerii scriniorum.*

VIII. *Iidem aaa. Trifolio c. s. l.* Placuit justa et omnibus mittendariis palatini officii profutura suggestio, quam insinuasti, ut ex iisdem annis singulis ducenarii tantum, et centenarii habito provisionis intuitu cingulo liberentur. *Dat. IV. Id. Mar. cp. Arcadio a. i. et Bantone v. c. Coss.*

Hæc quoque lex valde corrupta est. Legendum *Placuit justa et omnibus mittendariis palatini officii profutura suggestio, qua insinuasti, ut ex iisdem annui singuli, ex ducenariis terni, ex centenariis habito provisionis intuitu cingulo liberentur*. Fuit in officio Palatino mittendariorum certus numerus, *l. 3. sup.* qui soli usu exigente mittebantur in provincias jussu Comitum. Ex eis singuli quotannis cingulo liberantur. Et sequentes in eorum locum succedunt, ex ducenar is terni, ex centenariis habito provisionis intuitu.

IX. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Nestorio com. r. p.* Non aliter quilibet in officio sacrarum largitionum, vel privatarum cingulum militiæ sibi sumendum existimet, nisi nostræ mansuetudinis adnotationem meruerit. *Dat. Prid. Id. Aug. Ancyræ Stilichone II. et Anthemio Coss.*

Ne quis palatinorum cœtui socictur sine adnotatione principis.

X. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Joanni pp.* Palatinos, qui sacrarum remunerationum rationem tractantes inculpatim ad calcem terminumque militiæ pervenerint, necnon etiam adjutorem, et primicerios diversorum officiorum, præcipimus habere privilegia, quæ nuper agentium in rebus scholæ nostra sunt mansuetudine contributa, scilicet ut a tyronum præbitione memorati reddantur exsortes, ceteraque onera non agnoscant. *Dat. VII. Id. Jun. Rav. Post cons. Honorii IX. et Theodosii v. aa.*

Ut palatini sacrarum largitionum completa militia, et primicerii scriniorum, de quibus *l.* 7. *sup.* et adjutor officii palatini, qui scilicet matriculam tractat, *l.* 16. *et* 17. *C. Th. eod. tit.* a tyronum collatione excusentur. Quod et scholæ agentium in rebus datum ajunt, nec tamen est supra relatum. Verum de eo in C. Th. est *l.* 13. *de agent. in reb. et inf. de priv. eo qui in sac. pal. mil. l.* 2. Ait, *Cetera onera*. Additur in C. Th. *quæ antea ad dignitatis disepndium sustinebant*.

XI. *Iidem aa. Anysio c. s. l. et Tauro c. r. p.* Ad similitudinem sanctionis, quam de proximis sacrorum promulgavimus scriniorum, etiam in officio sacrarum largitionum, atque privatarum pro biennio annum sub perpetua observatione præcipimus custodiri: ita ut et privilegia, quæ hujusmodi officiis vel primiceriis sacris legibus deferuntur, integra illibataque serventur. *Dat. III. Kal. Iul. cp. Theodosio a. VII. et Palladio Coss.*

Ut primicerii officiorum et scriniorum palatinorum sint annui, exemplo proximorum sacrorum scriniorum, *l.* 6. *sup. de prox sac. scr.* Biennales erant ex *l.* 14. *C. Th. eod. tit.*

XII. *Impp. Theodosius, et Valentinianus aa. Maximo c. s. l.* Viros devotos Palatinos non oportet in hac regia urbe apud virum illustrem Præfectum urbi litigare compelli, nisi de ædificatione domorum et servitutibus, et annonis orta videatur causa: in aliis vero causis, tam pecuniariis, quam criminalibus, apud viros illustres tantummodo Comites suos respondere. Rectoribus autem provinciarum intra administrationis suæ fines inter præsentes Palatinos, nec causis publicis occupatos cognoscere, tam pro civili quam pro criminali causa permittimus, sic tamen ut non aliter criminalis sententia adversus eos proferatur, nisi ex suggestione provincialis judicii vir illustris Comes, sub quo militat, certioratus hoc ei permiserit.

Ut palatini in litibus non respondeant præfecto urbi, exceptis casibus certis, de quibus diximus *l.* 12. *sup. de prox. sacr. scr.* sed Comitibus, in urbe scilicet. Nam in provinciis ordinarium judicem agnoscunt, nisi si qua publica sollicitudo eis injuncta sit, ut etiam in causa agentium in rebus excipitur, *l.* 4. *sup. de agent. in reb.* Sed neque provincialis magistratus criminalem sententiam dicere in eos potest inconsultis Comitibus.

XIII. *Iidem aa. Eudoxio c. s. l.* Inter alias prærogativas, quas ante meruerant scholæ societatis sacrarum largitionum, primicerius et tres primicerii scriniorum tribuni militaris prætoriani dignitate fruantur: nulla eis ex cujuslibet judicis præceptione injungenda publica vel privata necessitate.

Ut ex officio sacrarum largitionum primicerius totius officii, et tres primicerii scriniorum, tribuni prætoriani militaris dignitate fruantur, ita ut et civilium et militarium judicum indictionibus immunes sint. Sic *l.* 4. *inf. de appar. mag. mil.* Ait, *Societatis*, malim, *Sociati*. Ait, *Tres*: Atquin plures. Marianus ponit, et *l.* 7. *sup.* Vel desierunt esse plures, vel ex pluribus quinam hi tres sint, divinare non possumus. Idemque de primiceriis scriniorum rerum privatarum dicendum, qui et primates dicuntur *l. seq.* et primi scrinii a Mariano: quos fuisse quatuor ostendimus *l.* 7. At *l. seq.* tribus duntaxat eadem privilegia tribuit.

XIV. *Iidem aa. Florentio pp.* Jubemus viros devotos Palatinos rei nostri numinis privatæ eisdem privilegiis decorari, quibus etiam Palatini, qui in sacris largitionibus

deferuntur: cum enim par similisque militia sit, justum et competens videtur, iisdem utrumque officium privilegiis gloriari. Primicerios itaque officii tresque primates scriniorum rerum privatarum finito tempore militia inter tribunos militares prætorianos, salvis iisdem præstitis privilegiis sacris constitutionibus, nostram clementiam adorare decernimus: ita tamen ut nullam injunctionem, nullam sollicitudinem privati vel publici negotii quolibet judiciario præcepto sustinere possint: sed excepta omni necessitate, omnique fatigatione indeptæ dignitatis honore potiantur.

Eadem hæc Constitutio dat scholæ privatarum, quæ superior scholæ thesaurorum.

TIT. XXIV. De Stratoribus.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Zosimum Præsidem novæ Epiri.* Per omnes provincias edictum generale misimus, ut ab stratoribus unus tantum solidus probæ nomine posceretur, et in offerendis equis certam formam, staturam et ætatem provinciales nostri custodiendam esse cognoscerent, quos etiam fisco certo modo solidorum obnoxios fecimus, si quod stratores petere interdictum est, illi dare stratoribus non timerent. Officium quoque gravitatis tuæ centum argentis libris multabitur, si sciens prædictam rem gestam fuisse non illico eam severitati judiciariæ prodiderit. *Dat. XIII. Kal. Iul. Apolloniæ Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Nihil refert stratores: dixeris an statores: hi erant in officio præsidum aut proconsulum. Eis dabantur nonnunquam rei custodiendi, ut quemadmodum in Cypriani vita scriptum est: *Ductus et susceptus est Cyprianus custodiendus ab stratore sive statore officii proconsulis.* At proprium horum munus est equum freno tenere, et conscendenti magistratui opem ferre. Non utar auctoritate donationis Constantini, sed aliorum. Spartianus in Caracalla: *Cum illum in equum strator ejus levaret.* Paulus Diaconus de gestis Lang. *Equus quamvis hinc inde a stratore verberibus cæsus non poterat elevari.* Item equos militares probare, qui a provincialibus conferuntur, ut hæc lex indicat, et Marcellinus 29. his verbis: *Constantinus strator paucos militares equos ex his ausus mutare, ad quos probandos missus est in Sardiniam.* Et probæ nomine hæc lex statuit a provincialibus stratoribus unum tantum solidum dari, nihil præterea. Perperam antea legebatur, *proprio nomine*, sicut paulo post, *statutam æqualem*, pro *staturam et ætatem*. Hoc probæ nomine usus etiam est Marcellinus in fine libri XXII.

Tit. XXV. De Castrensianis et ministerianis.

Castrensiani sunt ministeriani aulici qui sacro ministerio deputati sunt, ut ait *l.* 4. veluti prægustatores, pincernæ, vestitores, pistores, pædagogia sive prædagogiani pueri, ut Marcellinus lib. XXVI. describit tunica auro distincta induti a calce in pubem, purpureis operti tegminibus pedum, quos et lib. XXX. refert in venatione disponi ad canes retinendos, Gallice, *paiges*. Castrenses ministri appellantur a Lampridio in Alexand. De iis Tertul. de corona militis: *Est etiam*, inquit, *alia militia regiarum familiarum, nam et castrenses appellantur*. Hi erant sub dispositione viri spectabilis castrensis sacri palatii, ut diximus tit. V. *sup.*

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Narsi viro spectabili, comiti et castrensi. s. p.* In officio spectabilitatis, tuæ secundum formam divalium responsorum post completum tempus præfinitum, id est, biennium, prioribus discedentibus, insequentes ad locum pro merito laborum stipendiorumque succedant: nec ulla licentia tribuatur his, qui impletum deposuerunt officium, denuo ad eandem militiam vel sollicitudinem remeandi. *Dat. VI. Id. Febr. cp. Theodosio a. VII. et qui fuerit nuntiatus.*

Castrensis sacri palatii officium habuit, ut Marianus Scotus in notitia docet. In eo qui biennio militaverunt superiore gradu, eam deinde militiam deponunt, et sequentibus locum faciunt, nec rursus ad eandem militiam reverti possunt, ut et de palatinis constitutum est *l.* 5. *sup. de pal. sacr. larg.*

II. *Iidem aa. Scholastico v. s. comiti, et castrensi s. p.* Si quis primæ, vel secundæ, vel tertiæ formæ specialiter inter statutos gradum cœlitus valuerit impetrare:

supernumerarius ultimus formæ tertiæ in matriculis habeatur. *Dat. Prid. Id. Ian. cp. Honorio XIII. et Theodosio X. aa. Coss.*

Ut inter largitionales *l. 7. sup. de palatin.* ita et inter castrensianos sive ministeriales certi sunt gradus primæ, secundæ, tertiæ formæ, et statuti alii, alii supernumerarii. Sed supernumerarii, qui primæ, aut secundæ, aut tertiæ formæ gradum beneficio principis obtinuerunt ultimi in formam tertiam rejiciuntur, nec pleno principis beneficio fruuntur ex hac lege.

III. *Impp. Leo et Anthemius aa. Joanni comiti, et Magistro Officiorum.* Hi qui in schola vestis sacræ militant, vel matres eorum, vel uxores, criminalem vel civilem litem contra se movendam in nullo alio, nisi in sublimitatis tuæ suscipiant examine.

Ut ministeriani vestis sacræ jurisdictioni subjiciantur magistri officiorum. Nescio an ob id castrensiani a Suda magisteriani appellentur, vel ita legendum, *μυνιςεριανὸς, ὁ καυςρίσιος*, quod probo. Dicitur autem magister officiorum etiam Comes, in inscriptione hujus legis, ut *l. 3. inf. de cur. pub. et l. 10. C. Th. de curio.* et in inscriptione *l. 3. sup. de off. mag. off. et l. 1. tit. seq.* Sic etiam se vocat Ælius Amidenus medicus. Sic in Nerva quidam: *ὁ πονηρότατος κατ᾽ ἐκείνου καιροῦ τῶν ὀφφικίων κόμης.*

IV. *Impp. Leo et Zeno aa. Mariano comiti et Magistro Officiorum.* Ante omnia nullius alterius judicis penitus minoris vel majoris sacro ministerio nostro deputatos, quorum officia sigillatim brevis subter annexus continet, nisi a tuæ duntaxat magnitudinis sententiis conveniri: ut in nullo penitus alterius judicis foro pulsantium, nisi in tuæ tantummodo amplitudinis examine, præbeant aliquando responsum. Sed ne in hoc ipso judicio enormibus molestentur dispendiis, vel ex nudis conveniantur facile judicis cujuscunque mandatis: ipsis quoque sportulis et fidejussonibus modum constituimus observandum, ante omnia decernentes nequando sine scriptura vel interpellatione deposita, ac sententia prorogata tuæ magnitudinis, eademque non edita conveniri possint: conventos vero non alium fidejussorem, nisi actuarium, vel unum ex primatibus suæ scholæ executoribus pro responsione suæ personæ sine scripto præstare, sive per seipsum, sive per procuratorem datum in judicio responsuri sunt, et sive in causis civilibus appetantur, sive in criminalibus accusentur: nec ultra conventionis nomine sportularum, quam unum aureum executoribus usque ad finem litis præstent, quemcunque contigerit conveniri. Inducendorum sane nomine et cognitionum exercendarum, standæque personæ gratia ex simplici postulatione contra eos habita, sive ex appellatione subsecuta, vel alio quolibet modo in judicio deponatur: tribus tantummodo solidis usque ad terminum negotii eos, qui accepturi sunt, præcipimus semper esse contentos. In cognitionalibus vero gestis edendis duos tantummodo præstari solidos. Hæc autem privilegia non in eorum tantummodo, sed in matrum quoque et uxorum personis valere, et ad integrum permanere: filiis quoque et maritis easdem fidejussionis nomine, si necessitas interpellationis exegerit, tradi, nec alios vades exigi: ipsosque dum militant, et post emensam militiam cùm his, qui ex tempore priori præstitæ sibi pragmaticæ sanctionis ejusdem militiæ stipendia implesse noscuntur, omnibus privilegiis perfrui (cunctis nihilominus capitulis sacris affatibus divæ recordationis Martiani, quos se meruisse asserunt, valituris: excepto hoc, quod in diversis judiciis tunc respondere præcepti sunt) hac sanctione decernimus. Advocato quoque fisci, exceptoribus etiam, qui apud arbitros hoc utuntur officio, ab exordio incipiendo usque ad terminum finemque negotii tertiam duntaxat partem solidi præbituros: in hujusmodi autem arbitrorum gestis edendis non ultra præstare, quam dimidiam solidi partem, et cum per provincias constitutus fidejussore conventus caruerit, adjuratoriæ tantummodo cautioni comitti, nec ullo tempo-

re, nisi ex tuæ duntaxat magnitudinis sententia conveniri: exceptis tributariis, et munerum functionibus, et criminibus, quæ in locis inquiri, flagitari, et vindicari generalia legum præcepta constituunt: præsenti sanctione decernimus: viro clarissimo adjutore sublimitatis tuæ in speculis constituto, ne quid ex his, quæ statuimus, aliqua subreptione violetur.

Quod lex superior scholæ vestis, hæc dat omnibus ministerianis, ut sint sub jurisdictione magistri officiorum, exceptis criminalibus et tributariis causis: et ut non nisi ex scripto conveniantur, et conventi ut committantur fidei actuarii, vel unius ex prioribus ejusdem scholæ. Definit et modum sportularum. Cetera nolo persequi. Desideratur in fine legis notitia ministerianorum. Desiderari etiam Constitutionem Græcam quidam Codices adnotatum habent.

TIT. XXVI. De Decanis.

I. *Impp. Honorius, et Theodosius aa. Helioni comiti, et Magistro Officiorum.* Quatuor qui ex corpore decanorum ad primum militiæ gradum pervenerint, biennii spatio primiceriatus gerant officium, neque ulterius cuiquam liceat in hoc immorari: ut omni gratia et ambitione cessante, post duorum annorum curricula succedant prioribus subsequentes. *Dat. Prid. Non. Nov. cp. Theodosio a. VII. et Palladio V. c. Coss.*

Decanos esse ex ministerianis *l.* 2. probat, et notitia: *l.* VII. *inf. de div. off.* Et Ambros. v. Epist. *Quod de palatio*, inquit, *decanos misissent et vela suspenderent.* Et Corippus in Justino: *Acciti proceres omnes, scholaque palatii Turba decanorum, cursorum, in rebus agentium.* Cujus ministerii si aves scire, retro titulum de collegiatis quæras. Fuere in eo corpore primicerii quatuor biennales.

II. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Nomo Magistro Officiorum.* Nostræ pietatis famulationibus adhærentes decanos non oportet pro desiderio pulsantium ad alia protrahi judicia, sed viri illustris tantum magistri officiorum observare examen: hoc namque modo neque mansuetudinis nostræ obsequia decipiuntur, et agentibus adversus eos jure adhibetur responsum. Ad exemplum itaque devotissimorum scholarium, nulli licere memoratos ad aliud judicium trahere, et pulsatos fidei priorum scholæ permitti præcipimus.

Decani pertinent ad jurisdictionem magistri officiorum, et conventi primiceriorum scholæ fidei committuntur.

TIT. XXVII. De Mensoribus.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Æmiliano Magistro Officiorum.* Primicerius mensorum biennio expleto agentis in rebus ultimi militiam sortiatur. *Dat. X. Kal. Aug. Ancyræ Stilichone et Anthemio Coss.*

Mensores etiam sunt ex ministerianis *l. ult. inf. de div. off.* De mensuris incertus auctor adjunctus libris de limitibus agrorum, mensores intelligens: *Ministeriales*, inquit, *Imperatorum putamus majores in accipiendo, minores in dando mensuras habuisse.* Iidem principi hospitia præparant, *l.* 1. 2. 5. *inf. de metatis.* Ex hoc corpore primicerius biennio completo inter agentes in rebus ultimo loco connumeratur

TIT. XXVIII. De Privilegiis eorum qui in sacro palatio militarunt.

I. *Imp. Constantinus a. Palatinis bene meritis s.* A Palatinis tam his qui obsequiis nostris inculpata officia præbuerunt, quam illis qui in scriniis nostris, id est, memoriæ, epistolarum, libellorumque versati sunt, procul universas calumnias, sive nominationes jubemus esse submotas: idque beneficium ad filios eorum atque nepotes ipso ordine sanguinis pervenire, atque immunes eos a cunctis muneribus sordidis et personalibus permanere cum universis mobilibus et mancipiis urbanis, nec injurias eis ab aliquibus inferri: ita ut qui hoc contempserit, indiscreta dignitate pœnas de-

bitas exigatur. *Dat. IV. Kal. Nov. Triveris Volusiano et Anniano Coss.*

His qui militarunt inter ministeriales et memoriales hæc constitutio excusationem dat a personalibus muneribus, et a patrimonialibus sordidis.

II. *Idem a. ad. Rufinum pp.* De cubiculis nostris vacatione donatos, vel diversis obsequiis palatinis, memoriales etiam, qui in scriniis memoriæ, epistolarum, libellorum, sacrarumque dispositionum referuntur, necnon et si qui in utroque officio palatinorum comitatensium singularumve urbium, et officio admissionum, et castrensis sacri palatii militant privilegia volumus habere, ut nec ipsi, nec filii, nec nepotes eorum ad honores vel munera municipalia devocentur. Quibus omnibus condonamus, ne exactorum, vel turmariorum, quos capitularios vocant, curam subeant, vel obsequium temonariorum, vel pentaprotiæ, aut etiam tyronis præstationem agnoscant: nam beneficiis nostris ita digni sunt, ut etiam censualibus, vel personalibus, vel corporalibus muneribus liberentur, et habeant castrense peculium, sive adhuc palatium observent, sive optata quiete donati sunt: quibus omnibus privilegiis conjungimus agentes in rebus, licet militaribus videantur esse subnixi. *Dat. V. Kal. Mai. Sirmio Constantino a. v. et Licinio Cæs. Coss.*

Hæc vero constitutio privilegia dat eisdem, atque etiam excubiculariis et admissionalibus et agentibus in rebus; et iis qui in utroque officio, id est, largitionum et privatarum, palatinorum, comitatensium singularumve urbium militant: largitiones sive largitionales et privatiani, alii fuerunt Comitatenses, qui scilicet in aula versabantur, *l. 7. sup. de pal. sac. larg.* (sic et Theodoritus vocavit lib. IV. c. XXII.) alii in urbibus singulis, qui omnes palatinorum matriculis attinentur, ut ait *l. 3. C. Th. eod. tit. l. 1. C. Th. de privil. app. mag. pot.* Privilegia hæc sunt, ne ipsi vel filii aut nepotes eorum ad honores et onera municipalia devocentur: ne tyronum exactionem sive præstationem agnoscant: quod unum idemque onus variis appellationibus hac lege significari ea comprobabunt quæ diximus *l. 4. sup. de dignit.* maxime si ut est scriptum in Cod. Theodosii in hac lege legatur *prototypiæ*, non *pentaprotiæ*, et quod turmarios vocat, a turmis tyronum, cogendis scilicet: et ut habeant castrense peculium: et ut ne personæ eorum aut servi professionibus censualibus inserantur: et ut vacationem habeant personalium munerum. Vacatio patrimonialium non datur nisi sordidorum. Ait, *licet militaribus.* Codex Theodos. *licet meritis militaribus*, id est, licet palatinis annumerandi non videantur, sed tamen ad eos quoque palatinorum nomen pertinere ostendimus in *tit. de pal. sac. larg.*

III. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Eutropio pp.* Ex aula nostra decedentes viri ab omnibus injunctis habeantur immunes, numerariorum fastus vel rapaces quæstus tanquam experientes et idonei non patiantur. *Dat. III. Non. Febr. cp. Eucherio et Syagrio vv. cc. Coss.*

Ne quid oneris numerarii præf. prætorio iis qui in palatio militarunt, injungant tanquam idoneis rerumque peritis, id est, hoc colore quod ad onera idonei sint.

IV. *Imppp. Valentinianus, Theodosius, et Arcadius aaa. Piniano p. v.* Omnes qui in palatio militando diversis actibus paruerint, in tantum ejus dignitatis, cujus meruerint missionem, obtinere noverint insignia, ut his omnibus præferantur in ordine atque consessu, qui posteriore tempore regendas provincias dignitatesque susceperint palatinas. Si quis autem temeraria usurpatione statuta violare tentaverit, sacrilegii pœnam sustineat. *Dat. Prid. Non. Jul. Med. Acc. IV. Kal. Sept. Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

Ut palatini soluti militia posterioribus præferantur, qui vel rexerunt provincias, vel dignitates susceperint palatinas. Connumerantur ergo inter clarissimos. Quod est in subscriptione *Nobilissimo puero*, et occurrit in aliis frequenter, non erit alienum hoc loco admonere, eo significari Cæsaris, id est, designati successoris imperii dignitatem. Zonaras in Justino: τὴν τοῦ νωβελλισίμου ἀξίαν τῷ Ἰουστινιανῷ ἐπιψηφιζόμενον.

TIT. XXIX. De Privilegiis scholarum.

Scholares erant sub magistris officiorum, taxati

in xi. scholis, *l. ult. sup. de loc.* Marianus Scotus x. recenset, quas retuli in *l. 1. sup. de annon. civil.* Undecima fuit fabricensium. Et sunt quasi supernumerarii milites, ut Sudas indicat in verbo ὑπεράριθμος. Alii sunt milites sub magistris militum, alii fœderati sub phylarchis sive optionibus. Separantur scholares, veluti agentes in rebus, a palatinis, *l. 2. sup. tit. præced.* qui est de privilegiis palatinorum. Hic vero de privilegiis scholarium.

I. *Impp. Theodosius, et Valentinianus aa. Phlegrethio comiti, et Magistro Officiorum.* Viris spectabilibus Comitibus scholarum verberandi regradandive senatores, ac ducenarios licentiam denegamus: ea namque, quæ tali commotione digna sunt, ad tuæ sublimitatis volumus referri notitiam. Insuper etiam domesticos eorum, non senatores, vel ducenarios, centenariosve fieri decernimus: pœna quinque librarum auri plectendo, quisquis hanc divinam jussionem excesserit: scrinio vero barbariorum, si tale quid vel attentari passum fuerit, vel attentatum contra leges non suggesserit, decem librarum auri condemnatione percellendo. Illud etiam observari non sine ratione convenit, ne is cui domestici officium per militiæ gradum, vel quinquennii tempus interdici censuimus, familiaritate Comitis simulata rem prohibitam alio nomine valeat usurpare. *Dat. XVI. Kal. Apr. cp. Cyro v. c. Cos.*

Hæc lex est de schola agentium in rebus, in qua suo titulo ostendimus has esse dignitates, senatorum, ducenariorum, centenariorum. Esse et Comites sive Tribunos scholarum, de quibus tit. xi. Id autem hac lege pro privilegio datur huic scholæ agentium in rebus, ne in senatores, et ducenarios Comites scholarum verberationem aut regradationem habeant, sed soli magistri officiorum. Quod repetitum est ex *l. 3. sup. de off. mag. off.* Et ne domestici Comitum scholarum, senatores vel ducenarii vel centenarii fiant. Et ne cui domestici officium interdictum est, fraudem huic interdictioni faciat. Interdictum autem est senatoribus, ducenariis, centenariis, domesticatus officium.

II. *Impp. Leo et Zeno aa. Eusebio Magistro Officiorum.* Hac lege decernimus, ut qui in singulis scholis militant, quique post emensa stipendiorum curricula ad primiceriorum gradum perveniunt, et adorata nostræ divinitatis purpura virorum clarissimorum Comitum meruerint dignitatem: tam cingulo quam privilegiis omnibus sibimet competentibus perfruantur: ac deinceps usque ad finem vitæ foro tuæ celsitudinis tantummodo subjaceant, ne ex alterius cujuslibet sententia civile subire litigium compellantur. In criminalibus sane controversiis, et in publicis tributis, et adversus tales viros provincias moderantium congruam jurisdictionem volumus observari, ne sub prætextu concessi privilegii, vel flagitiorum crescat auctoritas, vel publica vacillet utilitas.

Hæc lex est de omnibus scholis, ut subjaceant jurisdictioni magistri officiorum, et in criminalibus et tributariis causis etiam provinciæ præsidi.

III. *Imp. Zeno a. longino Magistro Officiorum.* Quoties super causa civili, vel etiam criminali, ex sententia videlicet judicii tui culminis, scholares, vel eorum conjuges, sive adhuc vivent mariti, sive post mortem eorum in viduitate constitutæ sunt, matresve eorum, in viduitate permanentes, aut liberi, qui non specialiter alterius judicis jurisdictioni subjectam condicionem sortiti sunt, et servi ad eos pertinentes conveniuntur: minime eos easve extranei fidejussoris exactione vexari, sed pro consuetudine vetustissima et jugiter observata numerarium suæ scholæ fidejussorem præbere jubemus. Hoc videlicet observando, ut in criminalibus causis quinque alios primates ex triginta viris a primicerio usque ad tricesimum retro numerandis una cum numerario (volentes scilicet et non recusantes) præbeant fidejussores, aut recusantibus quinque (sicut dictum est) viris extraneus in criminibus tantummodo publicis fidejussor una cum numerario præbeatur: ita ut executoribus non amplius ab his, quam unus solidus, sive per se sive per procuratores respondere maluerint, præbeatur. In subeun-

dis autem cognitionalibus certaminibus, quoties causa fuerit arbitro delegata, pro contestatione litis unum solidum, et pro definitione ab arbitro recitanda alterum unum, et nihil amplius dari decernimus. Quod si causa in judicio tui culminis ab ipsa contestatione litis, vel relatione judicis, aut appellatione interposita ventilatur: pro inducenda cognitione non amplius quam tres solidos, et chartarum, vel recitandorum in cognitionibus instrumentorum nomine, editionis quin etiam gestorum, duos tantummodo solidos dabunt. Quoties sane apud viros clarissimos provinciarum moderatores, ex delegatione scilicet sententiæ tuæ magnitudinis contra viros fortissimos scholares, vel eorum conjuges, vel liberos, vel servos cognitio celebretur: non amplius quam dimidiam partem consuetorum sumptuum præberi decernimus: hoc etiam adjiciendo, ut qui acceptis commeatibus ad provincias profecti fuerint, usque ad quinque mensium spatium, intra quod ipsis erit remeandi licentia, nullam penitus actionem super civili videlicet negotio (exceptis criminibus et tributariis functionibus) sustineant. Ne tamen ibi quoque post quinque scilicet commeatus menses ex sententia judicii tuæ magnitudinis conventi, in exigendis fidejussoribus aliquod sentiant detrimentum: adjuratoriæ eos cautioni jubemus committi. Quoties autem ex verbis, et sine ulla scriptis prolata sententia iidem fortissimi scholares, vel eorum matres seu conjuges (ut dictum est) aut liberi, aut servi moneantur: nihil pro ipsa executione sportularum nomine penitus eos, vel eorum matres seu conjuges aut liberos (secundum superius datam distinctionem) vel servos præbere decernimus. Sed si talis sit negotii vilitas, ut etiam sine scriptis, consentientibus videlicet partibus, super ea possit cognosci: expectato sine scriptis (sicut dictum est) habendæ cognitionis eventu, si deteriorem calculum reportaverint, sportularum nomine unum tantummodo solidum executori præstabunt. Si vero causæ qualitas habendam in scriptis cognitionem flagitaverit: in hoc necesse est casu, interlocutione in scriptis proferenda, ea quæ superius de quantitate sportularum decidendarumque cognitionum disposita sunt, observari.

Hæc etiam lex pertinet ad omnes scholas, et est de fidejussoribus et sportulis dandis in litibus scholarium. Datur fidejussor numerarius scholæ sive actuarius, et in criminalibus causis quinque primates ex xxx. viris cum actuario. Actuarium vocat *Nov.* 117. quem hæc lex numerarium. De tempore commeatus quod ea cavetur, simile est *l.* 9. *sup. de prox. sac. scrin.*

Tit. XXX. De castrensi omnium palatinorum peculio.

I. *Imp. Constantinus a. ad Severum. p. v.* Omnes palatinos, quos edicti nostri jam dudum certa privilegia superfundunt, si quam rem, dum in palatio nostro morantur, vel parsimonia propria quæsierint, vel donis nostris fuerint consecuti, ut castrense peculium habere præcipimus. Quid enim tam ex castris est, quam quod nobis consciis, ac prope sub conspectibus nostris acquiritur? sed nec alieni sunt a pulvere, et labore castrorum, qui signa nostra comitantur, qui præsto sunt semper actibus quos intentos eruditis studiis itinerum prolixitas et expeditionum difficultas exercet. Ideoque palatini nostri, qui privilegiis edicti uti potuere, peculia sua præcipua retineant, quæ dum in palatio nostro constituti sunt, aut labore (ut dictum est) proprio, aut donatione nostra quæsierint. *pp. X. Kal. Iun. Constantino a. VI. et Constantio Cæsare Coss.*

L. 2. sup. de privil. eor. qui in sac. pal. mil. palatinis dat castrense peculium. Idem hac lege repetitur.

Tit. XXXI. De Equestri dignitate.

I. *Imp. Valentinianus et Valens aa. ad Mamertinum p. p.* Equites Romanos secundum gradum post clarissimatus dignitatem obtinere jubemus. *Dat. Prid. Kal.*

Nov. Philippopoli divo Ioviano et Varroniano Coss.

In urbe primus ordo est senatorum, secundus equitum, *l. cum te, sup. de nupt.* De his *l.* 1. *C. Th. de iis qui ven. ætat. impetr.*

Tit. XXXII. De Perfectissimatus dignitate.

I. *Imp. Constantinus a. ad Paternum Valerianum.* Codicillis perfectissimatus fruentur, qui impetraverunt, si abhorreant a condicione servili, vel fisco, aut curiæ obnoxii non sint, vel si pistores non fuerint, vel non in aliquo negotio constiterint, nec sibi honorem venali suffragio emerint, nec rem alicujus administraverint.

Hæc lex ostendit quales esse debent qui perfectissimi honorarium titulum a principe petunt. Perfectissimi dicuntur præses Arabiæ, *l.* 4. *C. Th. de pœnis*, et Dalmatiæ a Mariano, et magister census, *l.* 30. *sup. de episc. et cler.* et primicerii scriniorum, *l.* 7. *sup. de pal. sac. larg. l.* 7. *C. Th. de privil. eor. qui in sac. pal. mil.* et olim duces auctore Marcellino lib. XXI. Erat et Egregiatus quædam dignitas, *l.* 1. *C. Th. de murileg. l.* 1. *C. Th. de hon. cod.* Lactantius lib. V. cap. XV. *Nemo egregius nisi qui bonus et innocens fuerit: Nemo clarissimus nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit: Nemo perfectissimus nisi qui omnes gradus virtutis impleverit.*

TIT. XXXIII. Qui militare possunt, vel non possunt, et de servis ad militiam vel dignitatem aspirantibus, et ut nemo vel duplici militia, vel dignitate et militia simul utatur.

I. *Impp. Severus et Antoninus aa. Antonio* S. Sal. Si militiæ nomen dare vultis, offerte vos his qui probandi jus habent: non autem ignoratis eos, qui litis causa militiam appetierunt, postulantibus adversariis solvi sacramento solere.

Militia solvitur qui litis causa nomen militiæ dedit salva existimatione, *l.* 4. §. *non omnis, et seq. ff. de re mil.* Sic edicto non juvatur qui litis causa cœpit Reip. causa abesse, *l.* 5. *ff. ex quib. caus. mai.*

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa.* Valerio militi. Non tantum decurionum filiis, sed omnibus in fraudem civilium munerum nomina armatæ militiæ dantibus, fraudem prodesse displicuit.

Ne quis militet in fraudem civilium munerum.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Pulcro Magistro Utriusque Militiæ.* Cura pervigili observare debebit sublimitas tua, ne coloni, vel saltuenses, aut ultro se offerentes, ad militiam suscipiantur armatam, aut cogantur inviti.

Ne coloni aut saltuenses alieni militent.

IV. *Imp. Leo a. Dioscoro.* Omnes omnino curialis, vel cohortalis condicionis constituti, nullam armatam militiam in posterum arripiant.

Ne curiales aut cohortales militent.

V. *Imp. Iustinus a. Licinio Magistro Officiorum.* Eis quidem, quibus indultum hactenus demonstratur, quo binis, aut ternis, pluribusve mereantur cingulis, non conjunctis ex prisca consuetudine, sed absectis, atque discrepantibus, detur electio, quem retinendum sibi potius censeant, quem deserendum cognoscant: ut in eo quod optaverint, firmiter maneant: eo quod despexerint, sine dubitatione repellantur. In posterum vero nemini prorsus facultas pateat eodem tempore plus, quam unius ordinis nomen affectare; interdicendis in commune cunctis (ut dictum est) binis pluribusve militiis, nec dignitatem conjungere cuilibet alii cingulo concedi: ut et qui supplicandum de re vetita nobis existimaverint, pœna decem librarum auri pro temeritate, quamvis infructuosa, plectantur; et qui susceperint jussionem augustam per subreptionem elicitam, quod nonnunquam contingit, decem librarum auri multa feriantur. Scriniis etiam necnon officiis, quorum hoc interest, si non restiterint, et hanc pragmaticam legem objecerint; decem li-

brarum auri dispendio puniendis. Si quid autem contra hoc perpetretur; sciant omnes, quod extra concessum admissum est, aut actum fuerit, vel notis conscriptum publicis, simile habeatur ac si nec impetratum nec pronunciatum omnino, nec insertum esset ullis matriculis. Scituris etiam omnibus, qui merentes in ordinibus armatis, sive civilibus administrandas provincias, seu regendos quoslibet numeros, vel jam etiam sunt, seu de cetero fuerint jussione nostra sortiti, et ut servetur eis gradus augusta promeriti sanctione: parem indulgendam sibi licentiam, postquam deposuerint sollicitudinem, aut in priore cingulo protinus persistendi, nullo vindicando titulo dignitatis, quam sollicitudo media præstiterit: aut retinendi splendorem, quem acquisierint administrationis obtentu, verum priore cingulo desistendi. Monente tamen innata nobis clementia, liberum esse cunctis prospeximus: si militia, qua decedendum est, inter eas habeatur, quas volentibus licet distrahere, et in alios eam conferendi, et pretia consequendi, prout in eisdem agminibus consueverit hactenus. Excipiendis videlicet, nec deducendis in hanc perpetuo conservandam legem pragmaticam eis, qui binas militias simul compositas, et sociali nexas consortio fuerint adsecuti: ut viris dicatissimis scholaribus atque candidatis fieri moris est, nec non viris devotis laterculensibus et pragmaticariis, vel a secretis contingit, quos memorialium, aut etiam agentium in rebus adornat cingulus, et si qui simili stipendiorum conjunguntur copula.

Ne quis duplici militia, vel dignitate et militia simul utatur: et qui duas habet militias, ut eligat quam retinere velit, alteram deponat. Similiter qui dignitatem veluti provinciæ administrationem aut numerorum tribunatum et militiam, ut sola dignitate solave militia contentus sit. Et ut qui duas habet militias, unam retinere, alteram vendere possit, si ex eis sit quæ venditionis titulo in alium transferri possunt: qualis est militia adjutorum quæstoris, ut diximus in *l. ult. sup. de prox. sacr. scrin.* et silentiariorum, ut diximus *l. ult. sup. de silentiariis*. Hæc igitur lex est non tantum de armata, sed et de civili militia. Ad extremum quoties duæ militiæ ex antiquo more unitæ et conjunctæ sunt, ut eis quidem simul uti liceat, veluti scholaribus et candidatis et laterculensibus, et pragmaticariis, et a secretis, de quibus omnibus dictum est supra, qui et memoriales sunt vel agentes in rebus: vide *l. ult.* Ut scholares, ita et candidatos pono inter milites, quos Vegetius candidatos duplares vel simplares. In passione Faustini, et Jobitæ: *Tradidit hunc Sapricio primicerio scholæ candidatorum*. Hieron. in Hilarione. *Candidatus Constantii Imperatoris*. Procopius III. de bell. Got. ἦν δὲ οὗτος ἀνὴρ βασιλέως μὲν Ἰουστινιανοῦ δορυφόρος ἐπεὶ ἐς τοὺς κανδιδάτους καλουμένους τελῶν ἔτυχε.

VI. *Imp. Iustinianus a. Mennæ pp.* Super servis, qui postea ad quandam militiam adspirare tentaverint, vel scientibus, vel ignorantibus dominis præcipimus, si quidem ignorantibus his eam meruerint, licere dominis adire competentem judicem, et suam ignorantiam eo quod contrarium minime probatur ostendere, eoque modo spoliatos eos militia in suum dominium trahere. Sin vero scientibus his servi militaverint: cadere quidem eos non tantum dominio eorum, sed etiam omni patronatus jure; illos vero ingenuos effectos, si quidem utiles ad militiam eis datam visi fuerint, in ea durare: sin vero minime idonei sint, ea privari. Super illis autem servis, qui jam militarunt, et adhuc in eadem militia perseverant, licentiam damus dominis intra triginta dierum spatium ab eo tempore connumerandum, quo præsens sanctio divulgata fuerit, vel nostram adire clementiam, vel competentes judices, et suam innocentiam commendare, eosque in suum dominium recipere: quo tempore transacto, simili modo tam dominio, quam omni patronatus jure cadere eos necesse est.

Servi qui militiæ nomen dederunt, domino ignoranti redduntur, *l. 2. inf. de tyron.* Scienti non redduntur, sed ingenui fiunt. Ignoranti revocandi jus perpetuo competit, ut ostendimus lib. de temporibus: quod in servo clerico aut monacho secus

est. Sed et hoc Leo correxit: ubi erat vulgo scriptum, *ignorantiam*, reposui, *innocentiam*, ut ex vet. et Græcis qui vertunt, ἀθωόθητα.

VII. *Idem a. Ioanni pp.* Si quis servum suum dignitatem habere, quemadmodum militiam, fuerit passus: spolietur et dominio servi, et jure quod pertinet ad patronos: cui enim ferendum est homines a nostra manu donationes accipientes adhuc inter servos haberi, et forte cum suis dominis nostram purpuram adorantes? In his itaque casibus, in quibus non militia, sed dignitas volentibus dominis servis acquiritur: eadem jura reserventur, quæ antea posita sunt, ne videatur nostra sanctio aliquid habere imperfectum. Sciant autem domini ad exemplum præteritæ nostræ constitutionis, quæ de hujusmodi servis loquitur, quod nisi hoc intra triginta dies, ex quo eis hoc fuerit notum, manifestaverint, et competentem judicem adierint, et spoliare eos dignitatibus curaverint: dominium eorum et jus patronatus amittant, nobis deliberantibus, postquam dominio servi fuerint liberati, et inter ingenuos connumerati, si oporteat eos habere dignitatem, vel ea quasi indignos spoliari.

Superior est de militia, hæc de dignitate: ut etiam per dignitatem servi domini patronique jure liberentur. Desideratur alia Constitutio Justiniani de duabus militiis non habendis, cujus sententiam proponam ex lib. 57. βασιλικῶν.

VIII. Ἡ διάταξις ἑλληνικὴ οὖσα βεβαιοῖ τὴν πρώτην διάταξιν τούτου τοῦ τιτ. τὴν λέγουσαν, μηδένα κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν δύο στρατείας ἔχειν, προστιθεῖσα ὅτι οὐδεὶς ὀφείλει οὔτε στρατείας ἄλλας μετιέναι, καὶ τοῖς τριβούνοις νοταρίοις ἐγκαταλέγεσθαι· ἀπαιτεῖ δὲ ὑπομνημάτων πραττομένων ἕκαστον κατατίθεσθαι τί μᾶλλον ἐπιλέγεται τῶν στρατιῶν, ἢ τῶν ἀξιωμάτων ὁρίζουσα χρόνον εἴσω τριῶν μηνῶν μετὰ τὸ γνῶναι ταύτην τὴν διάταξιν, ὥστε ἐντὸς τούτου προσιέναι τὸν βουλόμενον ἐν μὲν Κωνσταντινουπόλει τῷ κόμητι τῶν θείων ἰδικῶν, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις τοῖς ἄρχουσι τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ τὴν οἰκείαν φανεροῦν προαίρεσιν· εἰ δὲ συμβαίνει παραδραμεῖν τὸν χρόνον τοῦτον, κελεύει αὐτούς, εἰ μὲν στρατείας πολλὰς ἔχοιεν, μίαν καὶ μόνην ἔχειν· εἰ δὲ στρατείαν καὶ ἐπιστολὰς τριβούνων νοταρίων μένειν μόνον τριβούνους· εἰ δὲ στρατείαν καὶ κόμητος ἀξίαν, τὴν μὲν στρατείαν ἀπολλύειν, τὴν δὲ ἀξίαν τοῦ κόμητος τοῦ ὑψηλοῦ βήματος ἔχειν, μηδενὸς πραγματικοῦ τύπου παρὰ τὰ διηγορευμένα μέλλοντος ἰσχύειν· ἐὰν δέ τις στρατείαν ἔχων ἄρχων ἐπαρχίας γένηται, καὶ λάβῃ θεῖον τύπον περὶ τοῦ φυλαχθῆναι αὐτῷ τὸν ἴδιον τόπον, κελεύει ἡ διάταξις τοῦτον τὸν τύπον ἰσχύειν, ἵνα ὁ μὲν στρατείας φυλάττεται τόπος, μηκέτι δὲ κεχρῆσθαι καὶ τῷ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὡς εἰκὸς προσγενομένῳ αὐτοῖς ἀξιώματι· εἰ δέ τι τοιοῦτο ἐπιχειρίσωσιν ἑκάτερον τινὲς ποιεῖν, καὶ δύο τυχὸν στρατείας κεχρῆσθαι, ἑκατέρων ἐκπίπτουσιν· ὁρίζει δὲ πρόστιμον εἴκοσι λιτρῶν κατὰ τῶν παραβαινόντων, εἰ καὶ θεῖον τύπον ὡς εἰκὸς προυποριζομένων, καὶ ταύτῃ τῇ θείᾳ διατάξει ἐναντιουμένων, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τῶν ἀρχόντων τῶν τὸν τοιοῦτον θεῖον τύπον προσδεχομένων.

Interpretatio Latina.

Hæc Constitutio Græca confirmat primam constitutionem hujus tit. qua cavetur ne quis eodem tempore duas militias habeat, adjiciens, ne qui aliam militiam habeat, et præterea tribunis notariis adnumeretur: et exigit ut apud acta quisque deponat utrum malit dignitatem an militiam; Et in eam rem statuit tempus trium mensium, intra quos ex quo præsens constitutio promulgata fuerit adeat quisque in urbe Comitem privatarum: in provinciis præsides, et suam voluntatem exponat. Quo tempore elapso præcipit Constitutio ut si plures habeat militias, unam tantum retineat; si militiam et epistolas tribunorum notariorum, tribunus tantum maneat; si militiam et Comitis dignitatem, militiam amittat, dignitatem Comitis primi ordinis retineat, nulla pragmatica forma ex contrario locum obtinente. Quod si qui militiam habens fiat præses porvinciæ, et ut sibi gradus servetur a principe promeritus sit, jubet constitutio tunc gradum ei militiæ servari, nec uti cum dignitate ex provinciæ administratione conquisita. Quod si quidam utramque retinere studeant, et forte duplici militia utantur, utramque amittunt. Definit et in eosdem pœnam viginti librarum,

etiamsi sacram formam huic Constitutioni contrariam obtinuerint, atque etiam in præsides, qui eam susceperint.

Tit. XXXIV. Negotiatores ne militent.

I. *Imp. Iustinianus a. Mennæ p. p.* Eos qui vel in hac alma urbe, vel in provinciis cuidam ergasterio præsunt, militare de cetero prohibemus: exceptis argenti distractoribus, qui in hac alma urbe negotiantur: hos enim utpote utiles omnibus contractibus armata quidem militia penitus abstinere sancimus: aliam vero quamcumque sine metu præsentis sanctionis posse sibi acquirere. Si qui vero negotiatores, quos omni militia prohibuimus, jam militaverunt: eis licentiam damus negotiationem quidem relinquere, militiam vero retinere: scientibus, quod si postea negotiantes appareant, militia privabuntur. Quod et in argenti distractoribus hujus almæ urbis, si armatam militiam jam sortiti sunt, tenere volumus, ut relicta negotiatione liceat eis in eadem militia durare. Negotiantes etenim post hanc sanctionem hujusmodi militia privabuntur: illis qui ad armorum exstructionem suam professionem contulerint, minime prohibendis ad competentem suæ professionis venire militiam, et hujusmodi negotiationem nihilominus retinere.

Negotiatores nec civilem nec armatam militiam habere possunt, exceptis argentariis, qui civilem, ut edicto 9. et armorum negotiatoribus, qui fabricensium militiam adipisci possunt. Sidonius primo Epist. dum rerum omnium legem perverti significat: *Vigilant*, inquit, *fures, dormiunt potestates, fœnerantur clerici, student pilæ senes, aleæ juvenes, armis eunuchi, negotiatores militant, milites negotiantur*. Beneficio tamen principis militare et negotiari licet, *l.* 1. *sup. in quib. cau. mil. for. præs.* in qua legendum, *mercandi et militandi*: quamvis eodem beneficio duplicem militiam vel dignitatem et militiam habere non licere superiore titulo demonstratum sit. Cetera in hac lege sunt apertissima.

Tit. XXXV. De re militari.

I. *Imp. Antoninus a. Annæ Militi.* Stipendia et donativa temporis, quo apud hostes fuisse te dicis, res titui tibi postliminio regresso restitutoque non jure desideras.

Dantur militibus stipendia sive annonæ, et donativa. Sudas, δωνατική διάδοσις, ἡ διδομένη παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς στρατεύμασι. Et alio nomine augustatica apud Marcellinum Comitem in Chronico, et clavaria apud Cor. Tacitum lib. 19. a clavis calligaribus. His non expunguntur si capti sint ab hostibus, et redierint, *l. pen. ff. eod.* Sed si transfugerint ad hostes, licet militiæ restituti sint a principe, ejus temporis, quo apud hostes fuerunt, stipendia et donativa non recipiunt, *l.* 5. *inf.* et ita hæc *l.* 1. accipienda est, cum dicat, *restituto.* Postliminium de captivis dicitur proprie, sed eo verbo abutitur, ut et *l.* 2. *C. Th. de repud.*

II. *Idem a. Militibus Cohortis Primæ.* Viginti stipendia si implestis, sordida munera militiæ vobis non indicentur.

Qui in cohorte prima viginti annis militarunt, non solvuntur militia quasi emeriti, sed a sordidis militiæ muneribus excusantur.

III. *Idem a. Iuliano.* Milites ignominia missi cum infamia notentur, nullis honoribus, qui integræ dignitatis hominibus deferri solent, uti possunt: habeant autem morandi, ubi velint, potestatem, præter quam, in eis locis, in quibus specialiter arguentur.

Ignominia missi infames sunt et honorum incapaces. Liberum commeatum habent *præterquam in eis*, inquit, *locis quibus specialiter arguentur.* Sic veteres. Lego, *arceantur*. Et ita Græci, χωρὶς τῶν ἰδικῶς ἀπηγορευμένων αὐτοῖς. Arcentur autem legibus specialiter a castris, ab urbe, a sacro comitatu

IV. *Imp. Alexander a. Attico.* Defunctorum in desertione bona confiscari divus Marcus et Antoninus pater meus constituit.

Hoc pugnare videtur cum eo quod scriptum est lib. 60. βασιλικῶν tit. 56. λειποταξίας crimen morte extingui, nisi sic accipiatur, si reversi defuncti sint.

V. *Imp. Gordianus a. Valentino et aliis Militibus.* Cum allegatis septem annos in desertione egisse maritum sororis vestræ, et indulgentia nostra esse restitutum: non recte desideratis ut id tempus, ac si in castris fuerit, habeatur. Proinde excepto eo tempore, quod ad desertores pertinet, restitutus ex indulgentia nostra residuo militare debebit. Ideoque nec stipendia temporis, quo in desertione fuerit, exigere poterit.

De hac diximus satis in *l.* 1. Adde *l.* 10. *et penul. ff. eod.*

VI. *Idem a. Buto militi.* Semel causaria missis militibus, instauratio non solet concedi obtentu recuperatæ valetudinis melioris: quando non temere dimittantur, nisi quos constet medicis denuntiantibus, et judice competente diligenter examinante, vitium contraxisse.

Non solvuntur militia milites ob adversam valetudinem, nisi denuntiarint archiatri perpetuo eos vitio laborare. Quamobrem ex hac causa dimissi non temere restituuntur.

VII. *Idem a. Domno veterano.* Frustra vereris, ne nota, quæ propter delictum militare intercessit, existimationem tuam jam veterani læsisse videatur: maxime cum nec ex eo delicto, quod in paganorum potest cadere personam, notatos milites, post missionem placuerit esse famosos.

Condemnatus miles ex militari vel paganico delicto, nec ex ea delicti causa dimissus, notatur, nec tamen postea dimissus emeritis stipendiis pro infami habetur.

VIII. *Imp. Philippus a.** Causaria missio nulla existimationis macula aspergitur.

Causaria missio non infamat, ignominiosa infamat, *l.* 3. *sup. l. οἱ πάλαι, ff. de exc. tut.*

IX. *Imp. Constantinus Augustus.** Si quis barbaris scelerata factione facultatem deprædationis in Romanos dederit, vel si quis alio modo factam diviserit, vivus comburatur. *Dat. IV. Kal. Mai. Severo et Rufino Coss.*

Ut qui hostibus prædandi facultatem dederit, vel cum eis prædam diviserit, vivus exuratur.

X. *Idem a. Titiano p. p.* Quicunque militum ex nostra auctoritate familias suas ad se venire meruerint: non amplius, quam conjugia, liberos, servos etiam de peculio castrensi emptos, nec adscriptos censibus ad eosdem excellentia tua dirigi faciat. *Dat. III. Kal. Iun. Limenio et Catulino Coss.*

Cum militi princeps concedit, ut suam familiam ducat, familiæ appellatione continentur conjux, liberi, servi castrensis peculii, non adscriptitii.

XI. *Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius aaa. Cynegio p. p.* Tribuni vel milites nullam evagandi per possessiones habeant facultatem, cum signis propriis in mansionibus solitis ac publicis maneant: aut si quis tam necessaria scita contempserit; de eo ac tribuno ejus ad nostram scientiam rectorum ac defensorum relationibus protinus referatur, quatenus severissime in eos animadvertatur. *Dat. IV. Id. Apr. cp. Ricomere et Clearcho Coss.*

Ut tribuni et milites a signis et stationibus solitis non discedant: ut non aberrent per agros.

XII. *Iidem aaa. Richomeri comiti et Magistro utriusque militiæ.* Cum supra virentes fluminum ripas omnis legionum multitudo consistit: id provida auctoritate decernimus, ut nullus omnio immundo fimo sordidatis fluentis commune poculum polluat, neve abluendo equorum sudores deproperans publicos oculos nudatus incestet, sed procul a cunctorum obtutibus in inferioribus partibus fluviorum hoc ipsum faciat. *Dat. VI. Kal. Iun. Vincentiæ Tatiano et Symmacho Coss.*

Ut infra tentoria equis natetur fluvius, quoties in littore consistit exercitus.

XIII. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Romuliano p. v.* Nemo miles ex his, qui præsentes divino obsequio nostræ clementiæ deputati sunt, et qui in hac esse urbe præsente comitatu concessi sunt, quive de aliis numeris, vel legionibus sunt, vel sibi vacet, vel aliena obsequia sine nutu principali peragere audeat. Qui autem in hujusmodi facinore fuerint convicti; militia exuti pœnas consentaneas luere compellentur: hi vero; qui in privato obsequio militem retinere fuerint reperti, quinque librarum auri multæ nomine feriantur. Si vero quisquam missus a numero vel a tribuno ad comitatum serenitatis nostræ pervenerit (aliter enim eos hoc facere vetamus) illico se viris illustribus Comitibus, sub quorum regimine constituti sunt, offerre festinet, et causas profectionis exponat, ut et responsum cœleste mereatur, et citam remeandi accipiat facultatem. Si quos autem milites per provincias, relictis propriis numeris, passim vagari præsides earum cognorint: correptos faciant custodiri, donec de his clementiæ nostræ auribus intimetur, et quid fieri oporteat, decernamus. *Dat. Kal. Feb. cp. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Ne miles sibi vacet vel aliena obsequia peragat sine nutu principis. Ne veniat in comitatum sine auctoritate tribuni vel totius numeri. Missus a Tribuno vel numero, ut statim Comitibus et magistris militum suæ profectionis causas exponat. Ut vagi milites a præsidibus corripiantur. Male legebatur, *correctos*. Emendavi, *correptos*: pro quo Græci συνορπασθέντας. Male, *diurno*, pro *divino*.

XIV. *Iidem aa. Stilichoni Magistro militum.* Contra publicam utilitatem nolumus a numeris ad alios numeros milites nostros transferri. Sciant igitur Comites vel duces, quibus regendæ militiæ cura commissa est, non solum a comitatensibus ac palatinis numeris ad alios numeros milites transferri non licere, sed ne ipsis, quidem, seu de comitatensibus legionibus, seu de castris riparensibus castrensianis, ceterisque, cuiquam eorum transferendi militem copiam attributam, nisi hoc augusta majestas publicæ utilitatis gratia fieri jusserit: quia honoris augmentum non ambitione, sed labore ad unumquemque convenit devenire. Quod si qui contra fecerint: per singulos milites singulas auri libras a se noverint exigendas. *Dat. XIV. Kal. Apr. Medio. Stilichone et Aureliano Coss.*

De hac scripsimus 1. Emend. cap. 25. et placet emendatio, nisi numeros pro vexillationibus accipias. Aliæ erant vexillationes Comitatenses, aliæ legiones Comitatenses.

XV. *Imp. Leo a. Aspari Mag. Militum.* Milites qui a republica armantur et aluntur, solis debent utilitatibus publicis occupari, nec agrorum cultui, et custodiæ animalium vel mercimoniorum quæstui, sed propriæ muniis insudare militiæ: nullum præterea ex militibus posthac prædictis obsequiis vacare magnitudo tua patiatur, sed frequentes in numero suo esse jubeat, ut armorum quotidiano exercitio ad bella se præparent. Quod si quis ex militaribus judicibus ullos militum, tam divinis quam regiis, vel privatis domibus, ac possessionibus, diversisque aliis obsequiis contra interdictum serenitatis nostræ crediderit deputandos: sciat se ab eo, qui contra vetitum fecerit, et ab eo qui ausus accipere militem fuerit, per singulos milites singulas libras auri protinus exigendas. *Dat. Prid. Non. Iul. cp. Leone a. Cos.*

Conjungenda est *l.* 31. *sup. de loc.* Aperta autem et vulgaris est sententia, et quantum memini a. D. Paulo quodam loco relata, et vetustissima. Posthumium consularem damnatum Florus scribit, quod opera militum in agro suo usus esset. Ambros. 1. Off. *Is qui Imperatori militat, a susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus.* Veget lib. 11. *Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec privata iisdem negotia mandabantur: siquidem incongruum videbatur Imperatori militem, qui veste et annona publica pascebatur, utilitatibus vacare privatis.* Scripsimus aliquid hac de re *l. ult. sup. de fabricens.* Eodem pertinet, *l.*

13. *sup. hoc tit. l. 5. sup. de agent. in reb. l. 1. sup. negot. ne mil.* Ait, *tam divinis quam regiis.* Regias videtur vocare veluti regis Gothorum aut Armeniorum.

XVI. *Idem a. Dioscoro*. Militares viros civiles curas arripere prohibemus: aut si aliquam hujusmodi sollicitudinem forte susceperint, et militia statim, et privilegiis omnibus denudari decernimus: formidantibus his motum nostræ serenitatis, qui temeritate saluberrimis statutis obviam ire tentaverint.

Ne etiam civilia negotia mandentur militibus.

XVII. *Imp. Zeno a. Marciano Magistro Militum*. Neminem in ullo numero equitum, vel peditum, vel in quolibet limite, sine nostri numinis sacra probatoria in posterum sociari concedimus: consuetudine, quæ hactenus tenuit, antiquata, quæ magisteriæ potestati, vel ducibus probatorias militum facere, vel militibus adjungere licentiam tribuebat: ut hi tantum in numeris vel in limitibus militent, qui a nostra divinitate probatorias consequuntur. Viros autem eminentissimos pro tempore magistros militum, nec non et viros spectabiles duces, si supplere numeros pro his, qui fatalibus sortibus decrescent, necessarium esse putaverint: veritate discussa, per suggestionem suam nostræ mansuetudini declarare, qui et quanti, et in quo numero, vel limite debeant subrogari: ut ita demum prout nostræ sederit majestati, divina subnotatione subnixi, militiam sortiantur: officio, quod tuæ sublimitatis actibus obsecundat, centum librarum auri dispendio feriendo, si ex aliqua parte, quæ statuit nostra serenitas, fuerint violata.

Militem fieri per probatoriam principis tantum, non per probatorias magistrorum militum vel ducum.

XVIII. *Imp. Anastasius a. Ioanni Magistro militum præsentalium*. Tam collatores et provinciales, quam fortissimos milites, prout oportet, gubernari, minimeque læsionem aliquam seu dispendium perpeti properantes, esse necessarium prospeximus, dicatissimos milites, qui de diversis præsentalibus numeris per Orientis partes noscuntur consistere, virorum spectabilium ducum jussionibus obedire: ut quicquid emerserit, quod pro communi securitate curandum est, hoc protinus, utpote militari præsidio in proximis locis constituto, competens possit mereri remedium: ita videlicet ut etiam agentibus causas, tam criminaliter, quam civiliter, præfati milites jam non apud magnificam magisteriam per Orientem potestatem, vel ex sententiis seu præceptionibus ejus, sed per interlocutiones seu dispositiones tam excelsæ tuæ sedis, sub cujus jurisdictione consistunt, quam eorumdem ducum respondeant. Eo scilicet observando, ut Adresponsum, qui de officio tuæ sublimitatis huc usque ad prædictam magisteriam per Orientem potestatem moris erat destinari, viris spectabilibus ducibus inhæsurus mittatur, tam per se, quam per adjutores suos eosdem judices observare, et jussiones eorum implere curaturus: licentia non deneganda, et Adresponsum, qui de officio alterius viri excelsi magistri militum presentalium pro hac nostra dispositione destinatur, in locis in quibus apparitionis tuæ sublimitatis Adresponsum non contigerit reperiri, suam sollicitudinem pro emergentibus maxime causis peragere, cujus etiam illi, qui de altero officio mittendus est, præbemus facultatem: ut non tantum per adjutores suos Adresponsum, sed etiam invicem se adjuvando, nec publicis, nec privatis causis, vel executionibus abesse videantur: ad singulos etenim duces Adresponsum de apparitionibus vestris non perspeximus oportere destinari: ne per multitudinem eorum qualibet machinatione damna contra milites nostros augeri contingat. Ut autem omnifariam tam publicæ commoditati, quam fortissimis prospiciatur militibus: sportularum nihilominus exactionem merito censuimus moderandam, et jubemus

nec ipsis Adresponsum, nec adjutoribus eorum pro criminalibus seu civilibus causis, etiamsi ex publicis causis, descendere, vel ad publicam causam pertinere dicantur: licere aliquid plus, quam unum solidum a singulis, vel nolentibus, vel spontanea voluntate offerentibus suscipere militibus. Itaut si universitas numeri, seu principiorum monenda sit, duplicata quantitate tantummodo sportulas accipiant: in his etenim causis nec plures, quam duos primates, quorum nomina semel ac primum gestis intervenientibus fuerint publicata, patimur conveniri: syndico videlicet, prout consuetudo deposcit, legibusque cautum est, ordinando. Hoc quoque adjecto, ut pro omnibus quibuslibet expensis faciendis ingressus in judicio duciano unum tantummodo solidum, nihilque amplius milites vel syndici litigantes dependere compellantur: ut hujusmodi solatium ad commodum, Adresponsum, et ejus adjutorum, et exceptorum proficiat: nihil sibi usurpare, vel suo nomine poscere: vel viris devotis principibus, qui ducianum observant judicium, vel ducianam apparitionem de præfatis litibus concedendis. Ita videlicet, ut super litis expensis in personis etiam eorum, quicunque milites pulsare maluerint, eadem forma servetur. Erit autem arbitrii atque æstimationis virorum spectabilium ducum pro qualitate negotiorum vel quantitate quæ devotissimis militibus ab adversariis eorum ingeritur, vel suam audientiam interponere litigiis, vel eorum discussionem dicatissimis principiis, seu arbitris in locis degentibus committere. Quibus viris spectabilibus, ducibus, et eos observantibus Adresponsum, seu adjutoribus eorum curæ sit, si quando ad eosdem duces milites accersiti fuerint, vel de locis, in quibus constituti sunt, moveri præcepti: ne quolibet modo curiales, seu collatores quibusdam afficiantur dispendiis: ita scilicet, ut pro militibus inspiciendis, quandocunque voluerint viri spectabiles duces etiam præsentales devotissimos milites adhibere, non immodicam multitudinem eorum tempore pacis convocare procurent. Sin vero etiam necessitate poscente milites ad alia perveniant loca: læsionibus contra curiales seu collatores nihilominus modis omnibus abstineant: et si tam in eundo, quam in redeundo, triginta tantum dies oportet eos proficisci: ipsi suas expensas sibi præbendas, collatoribus seu curialibus minime prægravandis, suscipere non cessent. Sin autem ulteriore tempore in aliis locis necesse sit eos commorari: expensas eis ulterioris (ut dictum est) temporis, ad quæ pervenerint loca, ministrari. Quoniam vero comperimus quosdam temerario atque iniquo proposito anteriore tempore certos memoratis militibus tam in judicio sublimitatis tuæ, quam apud excelsam magisteriam per Orientem potestatem in accusationem deduxisse, et eosdem eodem tempore ad diversa quoque protraxisse judicia, diversas quoque super iisdem personis, iisdemque causis, et negotiis prolatas fuisse sententias: ne postea nihilominus tantæ contra milites nostros insidiæ, tantaque confusio querelis, quas eis ingeri contigerit, generetur: nemini licere apud sedem magnitudinis tuæ accusatione contra militem seu milites præsentales deposita, conventioneque oblata eundem, vel eosdem criminaliter, vel civiliter per jussionem virorum spectabilium ducum inquietare, antequam negotium ex priore actione prioreque conventione finem legitimum sortiatur. Idemque versa vice observari, ut si quidem miles seu milites præsentales provisione viri spectabilis ducis incusati ac moniti fuerint: incusatori licentia denegetur agenti postulationem seu accusationem in judicio tuæ sublimitatis contra eundem militem, vel eosdem milites deponere. Nec si eundem vel eosdem, tam criminaliter, quam civiliter obnoxios esse firmaverit, facultatem eidem agenti superesse separatis intentionibus suis, pro criminalibus quidem tuæ celsitudinis judicium, pro civilibus autem viri spectabilis ducis sublimitatem seu versa vice occupare. Si quis vero ad huju-

smodi tam audacissimum tamque æquitati contrarium conamen prosilierit: cum pro pecuniariis quidem negotiis jactura litis et damnorum, quæ vitio ejus contigerunt, solutione percelli: pro criminalibus autem quasi calumniatorem convictum legum aculeos sentire. Dispositiones autem antelatas non ad imminuendam potestatem magisteriæ per Orientem administrationis, sed pro tuitione locorum ac securitate publica noscimur præstitisse: cum non dubium sit, ipsos etiam duces, quibus fortissimi præsentales milites parere præcepti sunt, sub eadem excelsa potestate esse constitutos.

Marianus docet duos fuisse magistros militum præsentalium sive in præsenti, comitatu scilicet. Qua forma Marcellinus Comes præsentale magisterium dixit, et Arcadius Charisius, qui fuit ex novissimis Jurisconsultis, magistratus in præsenti, *l. ob carmen*, §. 1. *ff. de test.* Et unum magistrum militum per Orientem: unde quæritur, milites ex diversis præsentalibus numeris per Orientem constituti cujus jurisdictioni subsint, magistrorum militum præsentalium, an magistri militum per Orientem. Et olim quidem suberant magistro militum per Orientem, sed singuli magistri militum præsentalium certis suis quibusdam quique locis ex suo officio, id est, ex apparitione sua mittebant Adresponsum, cujus interventu milites Præsentales parebant magistro militum per Orientem. Adresponsum, ἀποκρισιάριον Græci interpretantur, ut *Novell.* 25. *et Edicto* 8. quod scilicet vice magistri militum præsentalium responsa dabat: qua ratione legati hodie a plerisque dicuntur ἀποκρισιάριοι, et responsales. Et inde nomen scrinio auri adresponsum, *l.* 7. *sup. de palat. sac. larg.* Habeat Adresponsum sive Apocrisiarius adjutores et exceptores, sed et ipsi Adresponsum diversis locis destinati mutua sibi auxilia præstabant. Hodie ex hac constitutione milites illi non magistri militum per Orientem, sed magistri militum præsentalium et ducum suorum jurisdictioni parent, licet ipsi duces sint sub magistro militum per Orientem. Quamobrem non magistro militum per Orientem hodie, sed ducibus magistri militum præsentalium Adresponsum mittunt, per quos jussiones suas exequuntur, et mutuas promiscuasve invicem operas præstant. Definit postea hæc lex modum sportularum in judicio duciano. Et ut totus numerus, si qua sit causa quæ ad totum numerum pertineat, litiget per syndicum, et satis sit conveniri duos numeri primates. Et ut dentur sportulæ Adresponso, et adjutoribus ejus, non principibus officii duciani officiove duciano. Et ut duces per se causas militares disceptent vel delegent arbitris aut principiis numerorum, in quibus ex prisca consuetudine jus reddi solebat. Et ne vocati a ducibus milites sumptibus curiales vel collatores gravent, nisi sicubi ultra dies xxx. morari eos necesse sit. Et ne eodem tempore eadem de re milites illi conveniantur apud Magistrum militum præsentalium et duces, vel ne dividantur actiones.

TIT. XXXVI. De castrensi peculio militum et præfectianorum.

De peculio præfectianorum est *l. ult.* Ita vero hunc tit. jamdudum emendavi lib. 2. Institutionum *tit. de mil. test.*

I. *Imp. Alexander a. Prisciano.* Si in potestate tua filius tuus fuit eo tempore, quo quædam nomine ejus emisti: ea tua esse non dubitatur. Peculio autem castrensi cedunt res mobiles, quæ eunti in militiam a patre, vel a matre, aliisve propinquis, vel amicis donatæ sunt. Item quæ in castris per occasionem militiæ quæruntur: in quibus sunt etiam hæreditates eorum, qui non alias noti esse potuerunt, nisi per militiæ occasionem, etiamsi res immobiles in his erunt. Matris autem hæreditas, quamvis in militia delata sit, ad peculium castrense non pertinet. In castrensi vero peculio prædium donatum non esse constat: quamvis empta ex castrensi peculio prædia ejus conditionis efficiantur.

Hæreditas matris non est in castrensi peculio. Hæreditas commilitonis est in castrensi peculio, quia occasione militiæ acquiritur. Res mobilis donata proficiscenti ad militiam, est in castrensi peculio, non res immobilis. Res a patre empta nomine filiifa. militis, non est in castrensi peculio. Empta prædia ex castrensi peculio, castrensia sunt. Huc pertinet *l. si filius, sup. fam. erc.* quæ ejusdem est Imperatoris. Et in quibusdam Codicibus hæc quoque ad eundem Antonium scripta est, sed Gallicus Codex habet, *Prisciano.*

II. *Idem a. Felici.* Filiusfamilias alienationem nullius rei sine voluntate patris habet, nisi castrense peculium habeat.

Filiusfamilias non potest agere, vel alienare sine voluntate patris nisi habeat castrense peculium, in quo habetur pro patrefamilias, *l. ult.* §. *filius*, *sup. de bon. quæ lib. acq.*

III. *Idem a. Feliciano militi.* Errat qui tibi persuasit, quod nexu patriæ potestatis jure sacramenti solutus es, manent enim nihilominus milites in potestate parentum, sed peculium castrense proprium habent, nec in eo ullum jus patris est.

Militia non solvit patriam potestatem, sed castrense peculium filii proprium est pleno jure.

IV. *Imp. Gordianus a. Gallo militi.* Cum allegas te a fratre tuo eodemque commilitone in iisdem castris institutum hæredem: successionem ejus potius in castrensi peculio tuo, quam patri tuo, cujus in potestate es, per te quæsitam videri rationis est: etenim peregrinationis labor sociatus commilitiæ ejus, et obeundorum munerum consortium affectioni fraternæ nonnihil addidisse, quinimo vice mutua cariores invicem sibi reddidisse, credendum est.

Hæreditas fratris commilitonis, qua commilitonis, non qua fratris æstimatur. Et ideo patri per filium non acquiritur, *l. pen. in princ. ff. eod.*

V. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. et cc. Philostrato.* Intelligis filio, qui militavit defuncto, peculium ejus penes patrem remansisse, non hæreditatem patri quæsitam.

Peculium castrense mortuo filiofamilias patri acquiritur, non jure hæreditario, sed jure peculii. Rationem exposui in tit. Institutionum, per quas pers. nob. acquir. Et ideo licet furiosus sit pater, id jure pristino retinebit, quod tamen jure hæreditario nancisci non posset.

VI. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Zoilo p. p.* Jus castrensis peculii tam scriniarios, quam exceptores, ceterosque qui in officio tui culminis merendi licentiam habere noscuntur, ac si in legione prima adjutrice nostra militent, inviolatum habere præcipimus.

Ut scriniarii, exceptores, et ceteri præfectiani habeant castrense peculium. Conjungenda est cum *l. ult. inf. de app. præf. præt.*

TIT. XXXVII. *De Erogatione militaris annonæ.*

I. *Imp. Constantinus a. et Julianus Cæs. Helpidio p. p.* Repetita consuetudo monstravit expeditionis tempore buccellatum ac panem, vinum quoque atque acetum, sed et lardum, carnem vervecinam etiam, milites nostros ita solere percipere: in duobus diebus buccellatum, in tertio die panem: uno die vinum, alio die acetum: uno die lardum, biduo carnem vervecinam. *Dat. XVI. Kal. Jun. Hierapoli Constantino X. et Juliano Cæs. III. Coss.*

Ut expeditionis tempore biduo milites percipiant buccellatum, quæ expeditionalis annona dicitur, et a Græcis *δίπυρος καὶ ξηρὸς ἄρτος*, et *παξημάδιον*, quam tamen vocem Latinam esse Sudas scribit: ea utitur Leo de re militari, et deducitur ab inventore Paxamo coco. Hyeron. adversus Jovin. *Elaboratas carnes ad jura Apitii et Paxami.* Tertio die, ut percipiant panem, uno vinum, altero poscam, uno laridum, biduo carnem vervecinam. Laridum militarem esse cibum Nazianzenus in Athanasio. *ὑείων κρεῶν ὑποδοχέα, οἷς τὸ στρατιωτικὸν τρέφεται.*

II. *Imp. Jovianus a. Secundo p. p.* Vicesimo non amplius lapide milites sibi jubemus paleas convectare. *Dat. V. Kal. Oct. Edesa Joviano, et Varroniano Coss.*

In 20. quæquæ millia passuum capitum sive paleas militibus a provincialibus præstari.

III. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Victorem Mag. Militum.* Cœnaticorum nomine milites, et super his stantes nihil penitus a provincialibus accipere audeant. Sciant enim milites, quod oportet eos commoda sua, quæ in annonarum perceptione adipiscuntur, accipientes, extrinsecus detrimentis provinciales non afficere. *Dat. V.*

Kal. Jan. Bonamansione, divo Joviano et Varroniano Coss.

Ne provinciales militibus conferant cœnatica, quod quasi pro cœna novum nomen expilandarum provinciarum causa excogitarant.

IV. *Iidem aa. ad Auxonium p. p.* Sicut fieri per omnes limites salubri prospectione præcipimus, species annonarias viciniori-bus limitibus a provincialibus ordinabis ad castra conferri: sed in veteranis castris constituti milites duas alimoniarum partes ibidem de conditis sumant, nec amplius quam tertiam partem ipsi vehere cogantur. *Dat. V. Nonas Mai. Marcianopoli Valentiniano n. p. et Victore Coss.*

Proximi possessores sustinent onus conferendæ militibus limitaneis annonæ, *l.* 6. *sup. de ann. et trib.* Sed milites constituti in veteranis castris (*C. Th. vitorenis,* Græci βετωρινοῖς. Propria castrorum quorundam appellatio videtur esse) duas annonarum partes de conditis sumunt, tertiam sibi convehunt. Condita specierum erant in limitibus. Capitolinus in Gordianis : *Nulla erat civitas limitanea potior, quæ totius anni in aceto, frumento, et larido, atque hordeo, et paleis condita non haberet.*

V. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. ad Probum p. p.* Actuarii, nisi expleto triginta dierum spatio pittacia authentica confestim tradiderint, species, quas ex fiscalibus conditis dissimulaverint exlcudere, vel numero cujus ratiocinia pertractant, supersederint erogare : de propriis facultatibus vel militibus ipsis, vel fiscalibus horreis adigantur inferre. *Dat. VI. Id. Apr. Sirmio Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Pittacia sunt rationes et commentarii annonarum militarium. Eodem nomine significantur etiam epistolæ, album, notoria. Susceptores annonarum et capitum eas proferunt ex conditis, et erogant militibus vel actuariis secundum pittacia authentica, quæ ab actuariis susceperint, *l.* 11. *et* 13. *C. Th. eod. tit.* Ea pittacia si actuarii celaverint nec tradiderint expleto xxx. dierum spatio, atque ita fraudaverint milites annonis, de suo damnum sarcire coguntur. Actuarii numeri totius rationes tractant, et a Græcis appellantur. ὑπομνηματοφύλακες.

VI. *Iidem aa. ad Modestum p. p.* Fortissimi ac devotissimi milites annonas et capita singulis diebus, aut certe competenti tempore, id est, prius quam annus elabatur, de horreis consequantur : aut si perceptionem suam ac si debitam studio voluerint protelare: id quod competenti tempore minime perceperint, fisci nostri commodis vindicetur. *Dat. Prid. Non. Apr. Antiochiæ Gratiano a. IV. et Merobaude v. c. Coss.*

Ut milites ex conditis annonas in dies singulos percipiant, vel intra annum : et qui in mora fuerint accipiendi, ut eas amittant.

VII. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Rufino p. p.* Nulli militarium pro his annonis, quæ in provinciis delegantur, repudiata ad tempus specierum copia, et inopiæ occasione captata pretia liceat postulare : ita ut si quis propter anni abundantiam suscipere oblata neglexerit, ac postea impositis pro necessitate rerum pretiis repudiata taxaverit, neque id, quod contra hanc legem expetit, sinatur exigere: neque id quod accipere dissimulaverit, consequatur. *Dat. III. Kal. Aug. cp. Theodosio a. III. et Abundantio v. c. Coss.*

Ne milites pro annonis exigant pretia, vel si secus fecerint, ut tam annonas amittant quam pretia, puta si cum esset annus in vilitate oblatas species repudiarint, quoad alius annus esset in summa caritate, ac tum pretia ejus anni pro speciebus debitis exegerint: qua ex fraude merito lex censet eos utrumque amittere. Idem non fiet in privatorum debitis: nam vel annonæ præstabuntur, vel pretium quanti fuere quo die solvi debuerunt, non quanti postea fuerint nata caritate, *l. vinum, ff. de reb. cred.*

VIII. *Impp. Arcadius, et Honorius aa. Hilario p. p.* Provincialium commodis nos convenit subvenire. Ad omnium itaque numerorum, sive vexillationum, aut etiam scholarum tribunos, vel viros illustres comites sublimitas tua faciat pervenire,

uti meminerint fœnum militibus justis capitibus præstandum, juxta legem Divi Valentiniani, nec tamen ad oppidum deferendum. *Dat. XVI. Kal. Jul. Arcadio IV. et Honorio III. aa. Coss.*

Capita sunt fœnum aut paleæ, ut diximus *l. 9. sup. de ju. fis.* Ea militibus non deferuntur a provincialibus, sed præstantur secundum modum quemdam a Valentiniano definitum.

IX. *Iidem aa. eidem.* Excellentia tua erogationis per susceptores factæ modum quantitate brevium conferri perficiat, ita ut quo die numeris datum sit diligentius exploretur: ac si quid amplius actuarios, vel optiones accepisse constiterit, quam brevium datorum scriniis nostris veritas continet memorati in duplum reddere compellantur: susceptoribus ea summa imputanda, quam semel flagitantibus eisdem erogasse monstraverint: nam ad illustres quoque viros magistros utriusque militiæ sacri apices cucurrerunt, quibus provida sanctione decrevimus, ut breves ante indictionis principium, summa fide ac veritate confecti, ad nostra scrinia dirigantur, secundum quos a susceptoribus erogatio celebretur. *Dat. VIII. Kal. Apr. cp. Honorio a. IIII. Et Eutychiano v. c. Coss.*

Ut erogationis faciendæ pittacia sive breves conficiantur, et ante indictionis principium ad sacra scrinia mittantur. Si quid amplius actuarii vel optiones a susceptoribus acceperint, de eo ut teneantur in duplum: susceptoribus culpæ nihil detur. De optionibus diximus satis, *l. 7. sup. de exact. trib.* Huic annonarum divisioni aderant actuarii, optiones, et suscribendarii: scripta vero fuit hæc lex ad præfect. prætorio, ut Acc. notavit, et Græci.

X. *Iidem aa. Eutychiano p. p.* Jubemus per omnes provincias cunctis numeris ac militibus a Novembri mense de novello vino annonam dari, quoniam veteris dispendiosa videtur erogatio. *Dat. X. Kal. Jun. Honorio a. IV. et Eutychiano V. c. Coss.*

Ut a Novembri mense militibus detur novum vinum, quod veteris divisio carior sit.

XI. *Iidem aa. provincialibus Prov. Proconsularis.* Opinatoribus, id est, exactoribus militaris annonæ nullum sit cum provinciali commercium: ita ut a judicibus, vel officio provinciali omnis summa debiti postuletur, intra anni spatium conferenda. *Dat. Prid. Apr. Med. Vincentio et Fravitta Coss.*

Opinatores non exigunt, sed imminent judicibus. Scripsi de hac re satis in *l. 7. sup. de exact. trib.* Provincia proconsularis in inscriptione accipitur pro Africa, *l. ult. C. Theod. de tyr. l. 13. C. Th. de ind. deb.*

XII. *Iidem aa. et Theodosius a. Anthemio p. p.* Septem dierum, per quos resistentes tribuni emolumenti gratia solemniter stellaturæ nomine consequuntur species, non aliter adærentur, nisi ut in foro rerum venalium distrahuntur. *Dat. V. Id. Apr. cp. Arcadio a. VI. et Probo v. c. Coss.*

Valde ad hanc legem pertinet Lampridii et Spartiani locus, quem Alciatus adfert. Nam ex eis liquet tribunos a militibus stellaturas accepisse: quod etsi improbarint Alexander et Niger, hæc lex non improbat. Consistebant stellaturæ in annonis dierum septem, aut earum pretio. Rem igitur tenemus: ratio nominis stellaturæ ignota est. Rem quoque ipsam clare demonstrat in Cod. Theodosii hæc Honorii et Theodosii Constitutio ad eundem Anthemium: *Si quas sub gratia donationis a militibus auferunt, quam merentur, annonas, duces seu tribuni juxta nummaria defixa pretia sine ulla dubitatione percipiant.* Munera variis nominibus prætexuntur, alii sportulas vocant, alii eulogias, alii stellaturas, forsitan a mittendo. Resistentes autem in hac lege, id est, in præsenti constituti tribuni.

XIII. *Impp. Honorius, et Theodosius aa. Anthemio p. p.* Lege repetita censemus, ut si quis interclusam specierum exactionem refricare tentaverit, vel adærationes statutas ausus fuerit immutare, tam vir spectabilis dux centum librarum auri, quam ejus etiam officium pari condemnationis summa quatiatur, adjecta sacrilegii pœna, quæ di-

valium scitorum violatores palam insequitur. *Dat. X. Kal. Apr. cp. Honorio XIII. et Theodosio III. aa. Coss.*

Adæratio est taxatio pretii, Græci ἀπαργυρισμὸν vocant, ut *Nov.* 43. *et* 130. quoties pro annonis militibus pecunia datur, quæ ærariæ dicuntur annonæ *l.* 14. *et* 15. *inf.* ut æraria ratio Ciceroni. Id vero jure fit: nec obstat *l.* 7. *sup.* si recte intelligatur. Semel autem pro annonis constituta adæratione, non jam annonæ ipsæ, sed pretia duntaxat, præstari debent. Scio pertinuisse hanc legem ad Palæstinas, et ideo duci Palæstinæ, et officio ejus pœnam indicit, si semel statutam adærationem immutarint.

XIV. *Iidem aa. Constantio Magistro militum.* His scholaribus, quibus laborum intuitu regendos numeros dedimus, de ærariis annonis singulos solidos per opinatores, caballationis quoque rationem pro administrato tempore debitam, quando militibus erogatur, sine mora præberi oportet: vel si quis eorum, antequam accipiat, in fata concesserit: quod ex utraque causa ei debebatur, hæredibus ejus restitui. *Dat. XIII. Kal. Dec. Constantio et Constante vv. cc. Coss.*

Ut scholares facti militum tribuni solitas consequantur annonas et capitationes, et debitas transferant in hæredes.

XV. *Iidem aa. Asclepiodoto p. p.* Annonas omnes, quæ universis officiis atque sacri palatii ministeriis et sacris scriniis, cæterisque cunctarum adminiculis dignitatum adsolent delegari, quasque hi, qui ad earum exactionem mittuntur, pro cupiditate et libidine sua graviter ex provincialium visceribus eruebant: ad similitudinem militum, quibus ærariæ præbentur annonæ, adærari præcipimus: ut omnibus supra designatis emolumenta debita in pretiis dispositio tui culminis pro publica utilitate taxatis præcipiat erogari. *Dat. XVI. Kal. Mar. cp. Asclepiodoto et Mariniano Coss.*

Hæc lex exemplo militum præcipit ministerianis militantibus in sacris scriniis et universis officiis dignitatum, quæ adminicula vocat, ut *Nov. Valent. de ind. rel.* annonas adærari, id est, ἀπαργυρίζεσθαι. Eodem verbo usus est Ammianus Marcellinus lib. XXXI. *In adærantibus reliquorum debitis non molestus.* Sic veteres libri. Constantinus 2. Epit. tit. 5. ἀπαργυρίζεσθαι λειτουργίαν τουτέστιν ἀντὶ τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ ἐργάζεσθαι αὐτὴν, διδόναι χρήματα.

XVI. *Imp. Anastasius a. Longino Magistro Equitum ac peditum.* Jubemus per hanc divinam dispositionem eos, quibus ex officio tuæ sublimitatis militarium meritorum, seu cujuslibet præstationis committitur erogatio, in primis jurare pro justitiæ ratione injunctam sibi sollicitudinem peracturos, et secundum præsentem saluberrimæ nostræ dispositionis observationem solatium (sicut dictum est) publicum erogator manu sua sine ullo dolo et fraude singulis militibus enumeret, quatenus unusquisque miles accepto per suam manum solatio, ipse cum actuario de negotiatione actuariis permissa secundum rationem agat justitiæ. Hoc videlicet observando, ut pro singulis solidis actuario sive statim, sive unum duosve, seu amplius annos restitutum fuerit debitum, minus quidem uno tremisse pro temporis scilicet brevitate pacisci liceat; amplius autem quam unum tremissem nullus actuarius pro quoquo tempore seu annorum spatio pacisci penitus permittatur: nec ulla possit actuarius machinatione pro temporis prolixitate unius quantitatem tremissis excedere. Si qua tamen inter actuarium et militem super pactione vel negotiatione tempore erogationis emerserit dubitatio: jubemus eidem militi dandas pecunias ab erogatore principis dari, et secundum hactenus observatam consuetudinem easdem pecunias vel ab erogatore, vel ab actuario retineri, quatenus causa apud devotissima principia propositis sacrosanctis scripturis inter actuarium et militem tractetur: ut ex omni parte miles nullum damnum sub quacunque occasione, præterquam id quod eum ex justa et permissa actuariis negotiatione deberi constite-

rit, patiatur. Super his vero quos datis forte commeatibus abesse contigerit, hæc volumus observari: ut pecuniæ, quæ erogandæ sunt, usque ad triginta milites, quos tantummodo datis commeatibus dimitti sacra constitutio continet, apud devotissima principia sequestrentur, illorum scilicet tantummodo militum, quorum intra triginta commeatales viros constitutorum actuarius tempore erogationis pittacia, utpote habita super pactione, protulerit: quatenus cum iidem redierint milites, causa apud devotissima principia secundum præfatum modum tractata, utriusque partis indemnitati similiter consulatur: non danda pro tempore tribuno licentia, triginta viris amplius sub commeatus occasione dimittere. Sin vero saluberrimam constitutionem offerendo amplius, quam triginta viros datis commeatibus tribunus dimittere ausus fuerit: pecunias quidem, quæ post præfatorum triginta virorum numerum per commeatus dimissis militibus erogandæ fuerant, publicæ rationi erogator non dubitet reportandas. Sciat vero tribunus præter jam constitutas super hujusmodi facinore interminationes, sese de propriis facultatibus singulis militibus, quibus ultra numerum triginta virorum sub nomine commeatuum eos dimittendo causa non consequendi publica solatia dederit, quicquid ob iniquam dimissionem amiserint, soluturum: nec prius idem tribunus ab eodem discedat numero, nisi omnes hujusmodi milites, id est, quos post permissam triginta virorum quantitatem commeatus nomine dimiserit, indemnes in hac parte atque illæsos reddiderit. Hoc etiam adjiciendo, ut sub gestorum testificatione tam decem ex devotissimis principiis, primates eorum videlicet, quam unusquisque caput scholæ juratus deponat sub præsentia sua rem (sicut superius depositum est) fuisse subsecutam, et sub obtutibus suis unumquemque militem solatium suum manu sua ab erogatoris dextera suscepisse: et hujus gesta, relatione a viro clarissimo tribuno, vel devotissimis principiis intra tres menses, ex quo profectus fuerit, numerandos, mittenda ad nostram referat pietatem. Hoc videlicet ante omnia curando, ut pro tempore erogator, postquam datæ fuerint ex publico pecuniæ, intra duos vel tres menses seu quatuor, pro qualitate scilicet spatiorum, commissam sibi sollicitudinem erogationis non dubitet faciendam, vel si ulterius apud se pecunias publicas differendo erogationem ausus fuerit retinere; sciat se modis omnibus damnum, quod ex negotiatione miles sustinuerit, ex propriis facultatibus militibus soluturum. Scientibus his, qui præfatæ dispositionis observantiam, sive in differenda ultra sigillatim definitum temporis spatium erogatione, sive in qualibet alia parte fuerint egressi, non solum sese militiæ cinguli amissionem, verum etiam facultatum quoque suarum publicationem pro tanto subituros flagitio: et insuper erogationum quoque sollicitudinem ab officio tuæ celsitudinis, si imperatoria fuerit violata dispositio, ad alios transferendam. Si vero idem officium, simul atque hujusmodi fuerit a quolibet facinus perpetratum, ad notitiam nostræ mansuetudinis, vel certe ad scientiam illustrissimæ magisteriæ referre curaverit potestatis, ut ejusdem apparitionis periculo tale flagitium principales minime possit aures latere: quatenus ex omni parte eodem delicto revelato, quicunque saluberrimas nostræ pietatis ordinationes ausus fuerit violare, interminatas minime possit pœnas evadere: ita ut singulis militibus, qui non observato in eorum persona tenore rectæ dispositionis læsi fuerint, liceat sacratissimum nostrum per unum forte vel etiam binos milites pro omnibus verba facturos petere comitatum, et porrectis precibus, quod contra nostram dispositionem passi sunt, approbare: eoque facto statutis violator imperatoriæ dispositionis suppliciis percellatur. Illud præterea omnibus modis observari decernimus, ut erogator omnes pecunias, quæ mortuis militibus usque ad diem mortis eorum debitæ fuerant, secundum jam datam diva-

lem dispositionem uxoribus vel liberis eorum non dubitet ministrandas.

Lex ostendit susceptorem et erogatorem militaris annonæ sive æris, esse ex officio magistri militum, et de manu sua in manum militibus, stipendia persolvere: ac si quid ante actuarius qui numeri rationes tractat, militibus dederit pro mutuo, id est, pecuniam vel species, id tempore erogationis recipit, et ex pacto in singulos solidos tremissem, id est, solidi tertiam partem (Tremisses a Severo formatos Lampridius scribit) non amplius, et non in annos, sed in tempus omne dilatæ promutui solutionis. De pactione habita inter militem et actuarium si sit quæstio, ab erogatore pecunias deponi apud principia, ibique rem judicari, et non, inquit, secundum hactenus observatam consuetudinem, easdem pecunias vel ab erogatore vel ab actuario, retineri. Negate lego ut Græci, *καὶ μὴ κατὰ τὴν μέχρι νῦν συνήθειαν*, etc. Fit etiam ab erogatore depositio apud principia, quoties milites per commeatum absunt. Non possunt abesse plures quam triginta, id est, commeatum pluribus dare tribunus non potest, vel si dederit, qui supra hunc numerum fuerint, stipendiis erogandis expunguntur, indemnitas eis tamen ex tribuni facultatibus præstatur. Additur ut erogationis factæ gesta conficiantur testato x. principiorum primatibus, et capite scholarum, si scholaribus facta sit erogatio, deponente de manu in manum erogationem factam. Marcellinus xxv. *Milites adventare quos capita scholarum ordo castrensis vocat.* Et ex mora erogatoris damnum quod militi contigerit ob pactionem sive contractum habitum cum actuario, ut erogator agnoscat. Et ut mortuo milite debitum stipendium erogator uxori vel liberis persolvat, ut *l.* 14. *sup.* Cur non totius anni, ut alias fieri ostendimus, *l.* 4. *sup. de dom. et prot.* an quia militibus stipendia in annos non constituuntur, sed ut quisque militiæ onus subierit? Paulo ante finem ubi erat scriptum *commeatum*, emendavi, *comitatum*, ex Græcis et ex Latinis manuscriptis.

XVII. *Idem a. Arcadio p. p.* Cum sæpe contingit propter quasdam maximas et inexcusabiles rationes quibusdam ad custodiam, vel aliam hujusmodi causam milites deputari, vel etiam jam deputatos esse, et non convenit hoc modo publicum aliquod damnum seu dispendium sustinere, jubemus, si qui fortissimi milites ex quocunque numero curiis, vel quibusdam corporibus, vel sacrosanctis ecclesiis, vel aliis personis pro custodia (ut dictum est) vel tali alia causa a nostro numine deputati sunt vel fuerint: ne per eorum translationes circa annonarum vel capitum eis præbendorum erogationem publicis rationibus quædam læsio ingeratur: eamdem de proprio personam, seu etiam personas, cui vel quibus deputati sunt, vel fuerint, hoc modis omnibus agnoscere: hoc tantummodo de publico pro iisdem annonis et capitu præbendo et imputando, quod in locis, ex quibus præfati milites perveniunt seu pervenerint, imputabatur: vel si antelatam præstationem supradictæ personæ recusaverint, eosdem milites non recedere de suis locis, vel eos qui recesserint, sine quadam mora ad ea redire. Hoc omnifariam custodiendo, ut nemo devotissimorum militum, cuicunque personæ seu corpori sine speciali nostræ serenitatis jussione scriptis proferenda deputetur: officio tuæ celsitudinis, si hanc nostræ mansuetudinis formam, quoties super militibus quibusdam deputandis aliquid statutum fuerit, gestis insinuare, et quid eos, quibus dati sunt, prout nobis placuit, agnoscere oportet, itidem publicare minime curaverit: tam dispendium quodcunque publicum hac ex causa sustinuerit, ei de proprio resarcire, quam triginta librarum auri multam propter desidiam suam, imo magis conniventiam dependere cogendo: rectoribus nihilominus provinciarum, et apparitoribus eorum, si statuta nostra violaverint, seu violari concesserint, ejusdem condemnationis solutione percellendis.

Scopus constitutionis hic est, ut ne cui milites tuitionis vel alia causa deputentur sine principis jussu, ut de publico non præstentur eis nisi annonæ et capita, quæ præstari solebant antequam cuiquam deputarentur: amplius si quo opus est, ut id illi quibus deputantur agnoscant, non publicum, id est, fiscus. Desiderantur duæ Constitutiones, quarum sententiam subjiciam ex libris *βασιλικῶν*.

XVIII. II' *διάταξις κελεύει πρότερον ἐπὶ χώρας παρακρατεῖσθαι τὰ εἰς ςρατιώτας δαπανώμενα, καὶ τηνικαῦτα τὰς λοιπὰς αἰτίας τοῦ δημοσίου προβῆναι·*

οὐδὲ γὰρ χρὴ μόνας τὰς ἐκπομπὰς κατεπείγεσθαι ῥαθυμεῖσθαι δὲ τὰ στρατιωτικὰ δαπανήματα· τοὺς δὲ ἄρχοντας, καὶ τὰς πόλεις, καὶ πάντα τὸν ἕτερον δημοσιεύοντα, εἴτε παραβαθῇ τῶν θεσπισθέντων, καὶ τὰ χρήματα παρέχειν οἴκοθεν τοῖς στρατιώταις, καὶ πρόστιμον ἑκατὸν λιτρῶν χρυσίου θεσπίζομεν.

Interpretatio Latina.

Constitutio jubet ut in regionibus retineantur in primis ea quæ militibus eroganda sunt, atque ita procedant reliquæ causæ fisci. Nec enim oportet solas transmissiones urgere, et erogationes militares negligere. Et si hanc constitutionem præsides violarint, aut municipia, vel quilibet alius tractator publicorum, ut de suo militibus pecunias exsolvant, et hoc amplius mulctam centum librarum auri.

XIX. Ἡ διάταξις κελεύει ἵνα ἐὰν στρατιῶται ὑφεστῶτες μὴ ὦσιν ἐν ταῖς οἰκείαις ἀγγαρείαις, ἀλλ' ἢ εἰς βοήθειαν ἠφορίσθησαν προσώποις τισὶν, ἢ κατὰ ἄφεσιν ἀπελύθησαν μὴ λαμβάνειν τὰς ἀννόνας αὐτῶν τὸν ὑπομνηματοφύλακα ἐν εἴδει διὰ τὸ μὴ φθείρεσθαι, ἀλλ' ἐν χρυσῷ διατιμωμένου τοῦ εἴδους κατὰ τὴν ὅρκου παρεχομένου παρά τε τῶν τριβούνων, καὶ τῶν βικαρίων, καὶ τῶν δομεστικῶν, καὶ ὑπομνηματοφυλάκων, καὶ ὀπτιώνων, οὐδὲν ἧττον καὶ μετὰ τὸν ὅρκον λογοτεθουμένων, καὶ εἴτε ἀνευρεθείησαν ψευσάμενοι ἐν διπλῷ καταβαλλόντων· εἰ δὲ καὶ στρατιώτης ἐξαργυρίσαι βουληθείη τὰς παρεχομένας αὐτῷ ἀννόνας, λήψεται τὰ χρήματα κατὰ τὴν τράπεζαν· εἰ δὲ τὸ εἶδος λαμβάνει λήψεται τὸ ἐν τῇ χώρᾳ χορηγούμενον κατὰ δοκιμασίαν τοῦ θεοφιλεστάτου τῶν τοπῶν ἐπισκόπου, καὶ τοῦ λαμπροτάτου ἐκδίκου τῆς πόλεως· εἰ δὲ καὶ ὁ ὑπομνηματοφύλαξ ἀγοράσῃ παρὰ στρατιώτου τὰς ἀννόνας αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς λαμβάνει αὐτὰς παρὰ τοῦ συντελεστοῦ ὡς ἐχαρισθείσας αὐτῷ, πάλιν κατὰ τὴν τράπεζαν λαμβάνειν αὐτὸν εἰ μὴ παρὰ τὸ εἶδος βούλεται ὁ συντελεστὴς προσαγαγεῖν· εἰ δὲ καὶ οἱ συντελεσταὶ βουληθείησαν ἑκουσίως πωλῆσαι τινὰ τοῖς στρατιώταις, οὐ κωλύομεν τοῦτο γίνεσθαι, εἰ καὶ μέλλουσιν ἐκ τούτου κερδαίνειν ἥττονα ποσότητα εἰδῶν παρέχοντες αὐτοῖς παρὰ τὴν δημοσίαν τράπεζαν· μὴ ἐξέστω δὲ τοῖς πολίταις ἐκ τούτου βλάπτειν τὸν συντελεστὴν ἵνα ἐὰν αὐτοὶ κακῶς συνφωνήσωσιν ἀναγκάζωσι τὸν συντελεστὴν καθὼς συνεφώνησε παρασχεῖν τὰ εἴδη· εὑροῦσα δὲ ἡ διάταξις ὅτε καί τινες τῶν χαρτουλαρίων τῶν γενναιοτάτων ἀριθμῶν, ἤτοι φοιδεράτων συνωνοῦνται ἑαυτοῖς σῖτον, ἵνα τὸ μὲν δημόσιον δίδωσιν αὐτοῖς κατὰ τὴν τράπεζαν τὰ τοῦ σίτου τιμήματα, αὐτοὶ δὲ ὡς προηγορακότες εἴδη κερδαίνουσι, κελεύει ἡ διάταξις μηδένα συντελεστὴν ἄκοντα ἀπαιτεῖσθαι παρέχειν αὐτοῖς συνωνήν· εἰ δὲ ἑκουσίως πωλῆσαι ζητήσῃ τὶς αὐτοῖς μὴ ὑπερβαίνειν αὐτοὺς τὰ τιμήματα τῆς τραπέζεις εἰς τὴν ποσότητα τὴν μέλλουσαν λόγῳ ἀννόνων τοῖς στρατιώταις χορηγεῖσθαι· εἰ γὰρ ἔξωθεν ἑτέραν ποσότητα βουληθῇ ἀγοράσαι, τότε κεκώλυται, πραγματεύσασθαι, ὡς καὶ πᾶς στρατιώτης. Ταῦτα δὲ πάντα δείκνυσι μέλλουσα γίνεσθαι ἀναψηλάφησις ἀναγκάζουσα πάντα ἄνθρωπον τὸν ὁτεδήποτε ψευσάμενον σφετερισάμενον διπλάσιον καταθεῖναι ἵνα τὸ μὲν ἁπλοῦν λάβῃ ὁ ἐκδικηθεὶς, τὸ δὲ ἕτερον ἁπλοῦν τὸ δημόσιον· πάντες δὲ οἱ στρατιῶται οἱ προσπαραμένοντες προσώποις τισὶν ἐν ἐξαργυρισμῷ λαμβανέτωσαν τὰς ἰδίας ἀννόνας κατὰ τὸν ἐξαργυρισμὸν τῆς τραπέζης· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς κεφαλιτίωνας, καὶ μὴ ζητείτωσαν τὰ εἴδη, εἰ μὴ ἑκὼν ὁ συντελεστὴς ταῦτα καταβάλοι, τοῦ παραβῆναι τήποτε τῶν προειρημένων τολμῶντος μέγιστον κίνδυνον ὑφορωμένου, εἴτε τριβοῦνος, εἴτε βικάριος ἐστὶν, εἴτε δομέστικος, εἴτε ὑπομνηματοφύλαξ, εἴτε ὀπτίων, εἴτε πρῶτος ἀριθμοῦ, εἴτε ταξεώτης τοῦ στρατηλάτου, ἐὰν συμβῇ τίποτε παρὰ τὸ ἀληθὲς γνωρισθῆναι, ἢ ἐπιχειρισθῆναι, καὶ μὴ παραχρῆμα δηλωθῇ, καὶ ἀνασταλῇ· ἡ γὰρ ἀναψηλάφησις πάντα τὰ παρὰ τὴν Διάταξιν γινομένα ἀπελέγξει

Interpretatio Latina.

Constitutio jubet si milites propriis angariis minime dant operam personis quibusdam auxilii gratia deputati, vel per commeatum dimissi, ut actuarius eorum stipendia in speciebus non accipiat, ne corrumpantur, sed in auro, facta specierum æstimatione secundum rationem mensæ, et jurejurando præstito a tribunis et vicariis, et domesticis, et actuariis et optionibus a quibus etiamsi jusjurandum dederint, ratio postea nihilominus, et si qua in re pejerasse inventi fuerint, duplum exigetur. Sed et si milites adærari sibi velint annonas, eandem in pretio rationem mensæ servari: si species dari, ut eas accipiant quas regio parit arbitrio religiosissimi Episcopi et clarissimi defensoris civitatis. Rursus si actuarius a milite emerit annonas ejus, et eas accipiat a collatore quasi sibi concessas, rationem mensæ servari, nisi malit collator species ipsas inferre. At si velint sua sponte collatores vendere quædam militibus, id non prohibemus, etiamsi ex eo lucrum facturi sint minorem specierum quantitatem præbentes, quam exigat ratio mensæ publicæ. Ne tamen ea propter liceat civibus læ-

dere collatorem, puta si curia sive civitas cum milite perperam conventionem inierit præbendarum specierum, ne cogatur collator secundum eam conventionem species inferre. Quia vero plerique ex chartulariis fortissimorum numerorum vel fœderatorum coemunt sibi frumentum pretia a fisco accipientes juxta nundinationem, quæ mensa continetur, sibi autem quasi jam ante comparatas species retinentes, ideo jubet constitutio ne quis collator invitus eorum coemptioni parere cogatur. Sed si quis sua sponte eis vendere velit, ne excedant illi pretia mensæ in quantitate ea, quæ annonarum nomine militibus præbenda est. Nam etiam extrinsecus quantitatem specierum eo pretio emere prohibentur sicut milites. Quæ omnia demonstrabit futura retractatio, qua quantum apparuerit sibi quemque vindicasse, in tantum damnabitur in duplum, ita ut simplum fiscus habeat, simplum auctor. Omnibus quoque militibus personis quibusdam deputatis secundum rationem mensæ adærentur annonæ et capita, nec petantur species nisi a volente: eo qui quid ante dictorum temerare ausus fuerit maximum periculum subituro, sive tribunus sit, sive vicarius, aut domesticus, aut actuarius, aut optio, aut numeri princeps, aut officialis magistri militum, si quid horum contigerit non bona fide tractari, et id confestim minime denuntiaverit. Retractatio enim quicquid adversus constitutionem acciderit coarguet et indicabit.

Tit. XXXVIII. De excoctione et translatione militarium annonarum.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Stilichoni Comiti et Magistro utriusque militiæ.* Opinatores quibus species in diversis provinciis delegantur, contra omnem consuetudinem nullis consistentibus familiis excoctionem panis efflagitant. Illustris igitur auctoritas tua novam usurpationem congrua auctoritate repellat: ut cum opinatores in provinciis delegantur, vetus consuetudo servetur. *Dat. Id. Septembr. Mediol. Theodoro v. c. Cos.*

Opinatores exigunt annonam militarem vel imminent judicibus, *l.* XI. *sup. tit. prox.* Excoctionem panis non exigunt ubi nullæ familiæ consistunt.

II. *Iidem aa. et Theodosius a. Adriano pp.* In excoctione buccellati, quod devotissimis militibus convenit præparari, in translatione etiam annonæ nullius excipiatur persona: videlicet, ut ne nostra quidem domus habeatur ab his immunis. Et si quispiam (quod non opinamur) implere quæ sunt præcepta neglexerit: in procuratorem ejus severissime vindicetur: ita ut si hujusmodi contumaciæ dominum conscium esse constiterit, quadruplum id quod pro ejus capitatione poscitur, posthabita dilatione solvatur. *Dat. IX. Kal. Apr. Romæ, Honorio a. VI. et Aristeneto Coss.*

Ut nullius familia excusetur ab excoctione panis militaris vel translatione annonæ: In procuratorem graviter animadverti: Dominum contumaciæ procuratoris conscium in quadruplum damnari.

TIT. XXXIX. De Militari veste.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. Auxonio pp.* Omnem canonem vestium ex Kalendis Septembris, usque ad Kalendas Aprilis nostris largitionibus tradi præcipimus: proposita pœna rectori provinciæ, vel ejus officio condemnationis, quæ tuæ justitiæ videbitur. *Dat. XIV. Kal. Dec. Marcianopoli Valentiniano et Valente Coss.*

Docet quo tempore canonem vestium militarium inferri oporteat. De earum susceptore est *l.* 14. *sup. de suscep.*

II. *Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aaa. Modesto p. p.* Provinciæ Thraciarum per viginti juga seu capita conferant vestem. Scythia et Mysia in triginta jugis seu capitibus interim annua solutione dependant. Per Ægyptum et Orientis

partes in triginta terrenis jugis, per Asianam vero et Ponticam diœcesim, ad eundem numerum in capitibus, seu jugis annuæ vestis collatio dependatur: ita ut per Orientem provinciæ in titulo auri comparatitii, quod per jugationem redditur, compensationis gratia perfruantur, exceptis Osroena et Isauria: nam eas demum constat aurum comparatitium minime redhibere. *Dat. V. Id. Aug. Hierapoli, Gratiano a. IV. et Merobaude v. c. Coss.*

Scripta est ad præfectum prætorio Orientis, sub cujus dispositione sunt diœceses quinque, quas recenset, Oriens. Ægyptus, Asiana, Pontica, Thracia, *l. 1. sup. ut nemo ad suum pat. l. 10. inf. de mun. act.* In Thracia in xx. quæque juga et capita vestes militares conferuntur, excepta Scythia et Mysia, quæ in xxx. confert interim dum aliud constitutum fuerit. In ceteris quoque diœcesibus in xxx. In Oriente id est proprium, ut vestium adærationem ejus diœceseos provinciæ præstent in auro, excepta Osroena et Isauria, quod comparatitium dicitur, quia ideo confertur ut vestes militibus emantur, sicut Vegetius scribit si tributa deficiant prorogato auro comparanda esse omnia.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Marciano Com. s. l.* Fortissimis militibus nostris per Illyricum non binos tremisses pro singulis chlamydibus, sed singulos solidos dari præcipimus. *Dat. XVI. Kal. Febr. cp. Arcadio IV. et Honorio III. aa. Coss.*

Ut in Illyrico, quod duas habuit diœceses, Macedoniam et Daciam, militibus singulæ clamydes a provincialibus conferendæ singulis solidis adærentur non binis tremissibus.

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Asclepiodoto p. p.* Militaris adæratio vestis a collatoribus exigatur, sacratissimis videlicet largitionibus inferenda: ita ut quinque ejus partes fortissimis militibus erogentur in pretio, sexta vero portio a gyneciariis clementiæ nostræ absque ulla ipsorum, vel publica incommoditate pro eadem contextione suscepta, junioribus gregariisque militibus in ipsa, quam maxime eos desiderare constiterit, specie præbeatur. *Dat VII. Id. Mart. Asclepiodoto et Mariniano Coss.*

Adæratio vestis largitionibus sacris infertur, ut *l. 1. sup.* ita ut quinque ejus partes militibus erogentur in nummis, sexta in vestibus a gyneciariis præstetur junioribus gregariisque, id est, tyronibus: et addunt Græci rationem, τούτους γὰρ οὐ δεῖ πιστεύεσθαι ἀργύρια. Sic in loco Hieronymi a me citato ad *tit. de agent. in reb.* Tyro et gregarius miles pro eodem dicitur: et juniores sæpe in C. Th. qui et caligati. Vel si Cedrino scilicet credimus, juniores sunt a Junio Balbo patre Gordiani III. instituti scholares.

TIT. XL. De Metatis et epidemeticis.

Metata sunt hospitia, quæ supervenientibus militibus, vel aliis personis provinciales præbent. Epidemetica sunt pretia quibus se redimunt onere hospitum suscipiendorum, quæ abrogantur *Nov.* 129. *et* 134. *et l. ult. hoc tit.*

Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Theodoro Magistro Officiorum. Si quis mensorum nostrorum manum, qua deputatas singulis quibusque domus enotant, et postibus hospitaturi nomen adscribunt, delere non dubitaverit: ad instar falsi reus ex hac auctoritate teneatur. *Dat. VI. Kal. Nov. cp. dn. Theodosio a. III. et Abundantio v. c. Coss.*

Metatores vulgo dicuntur qui præparandi et enotandi hospitii gratia procurrunt. Optatus Afer libr. 3. *Cum ante venturos milites metatores, ut fieri solet, mitterentur.* Suidas: Μετάτωρ ὁ προαποστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος· hac *lege et seq. et l.* 5. ut emendavimus mensores appellantur, et horum manum qui delet, tenetur pœna legis Corneliæ de falsis. Metatores pro hospitibus, *l. 9. hoc tit.*

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Osio Magistro Officiorum.* In qualibet vel nos ipsi urbe fuerimus, vel hi, qui nobis militant, commorentur: omni tam mensorum, quam etiam hospitum iniquitate submota, duas dominus propriæ domus, tertia hospiti deputata, eatenus in-

trepidus ac securus possideat portiones, ut in tres domo divisa partes, primam eligendi dominus habeat facultatem; secundam hospes, quam voluerit, exequatur: tertia domino relinquenda: plenum enim æquitate atque justitia est, ut qui aut successione fruitur, aut empto vel extructione gaudet, electam præcipue judicio suam partem teneat et relictam. Ergasteria vero, quæ mercimoniis deputantur, ad prædictam divisionis injuriam non vocentur: sed quieta sint et libera, et ab omni hospitum injuria defensata, solis dominis conductoribusque deserviant. Sane si stabulum (ut adsolet) militari viro in tertia domus parte defuerit: id ex ergasteriis, nisi id dominus qualibet occasione providerit, pro animalium numero, vel domus qualitate deputabitur. Illustribus sane viris non tertiam partem domus, sed dimidiam hospitalitatis gratia deputari decernimus; ea dumtaxat conditione servata, ut alter ex his quilibet, quive maluerit, divisionem arbitraria æquitate faciat, alter eligendi habeat optionem, et firmissimum perpetuo quod jussimus perseveret: ita ut xxx. libras auri, qui illustri sunt præditi dignitate, fisco nostro se illaturos esse cognoscant: ceteri vero militia sciant se esse privandos, si generale præceptum amplius usurpando, quam jussimus, repræhensibili temeritate violaverint. *Dat. VIII. Id. Feb. c. p. Honorio IV. et Eutychiano Coss.*

Ut militibus petentibus metata, tertia tantum domus pars deputetur salvis officinis, nisi si stabulo tertia pars careat: illustribus viris dimidia.

III. *Iidem aa. Vincentio p. p.* Cunctos judices scire volumus a prætoriis ordinariorum judicum, his præsentibus, abstinendum. *Dat. XVI. Kal. Feb. Mediol. Stilichone et Aureliano vv. cc. Coss.*

Prætoria præsidum ab onere metatorum excusantur si præsentes sint et alii superveniant.

IV. *Iidem aa. Æmiliano Magistro Officiorum.* Fabricensium domibus ubique constitutis omnem molestiam hospitum præcipimus amoveri: quo et Antiochiensibus, et ceterarum civitatum fabricis similis domorum excusatio præbeatur, absente scilicet sacro comitatu. *Dat. XI. Kal. Feb. cp. Stilichone et Aureliano Coss.*

Codex Theodosianus ostendit hanc legem pertinuisse ad fabricas Orientis, quæ erant Antiochiæ, Damasci, Edessæ, Irenopoli, quarum omnium civitatum fabricensibus excusatio datur ab onere metatorum, sive recipiendi hospitis, absente sacro comitatu. Et ideo recte Græci adjiciunt hoc loco: τὸ δὲ ἑτέρας πόλεως λέγεται περὶ Δαμασκοῦ καὶ Εἰρηνουπόλεως.

V. *Impp. Honorius, et Theodosius aa. Ioanni p.p.* Devotum possessorem ab omni inquietudine liberamus. Primo omnium igitur ad nullum prædium publicum vel privatum domus nostræ, vel cujuscunque juris nullus mensor accedat, si a quoquam fuerit destinatus: licentiam enim domino, actori, ipsique plebi serenitas nostra commisit, ut eum qui præparandi gratia ad possessionem venerit, expellendi habeat facultatem: nec crimen aliquod pertimescat, cum sibi arbitrium ultionis suæ sciat esse concessum: recteque sacrilegum prior arceat, qui primus invenit. Administrantem vero, ejusque officii proceres, quorum præcepto inhibitam personam ad agrum aliquem destinaverit, in tempus proscribi debere censuimus. Solam sane hospitalitatem sub hac observatione concedimus, ut nihil ab hospite, quod vel hominum, vel animalium pastui necessarium creditur, postuletur: omniumque sit acceleratum iter atque continuum, nec ulli liceat residere, ne diuturnitas commanentium ulla ex parte prædium vexet. Decem etiam librarum auri multa ferietur quisquis administrator, togatus, apparitor ullus, vel militans, vel iter, agens, ullo in loco aliquid ab hospite postulaverit: in tantum enim inhiberi sceleratum morem jubemus, ut ipsis quoque præbentibus impunitum esse non patiamur, si quid sponte contra præceptum nostrum pro-

bati fuerint obtulisse. *Dat. Prid. Id. Iun. Rav. Post. Cons. Honorii IX. et Theodos. v. aa.*

In civitatibus domus sustinent metatorum onus, non etiam in agris prædia, sed per ea tantummodo militibus aut præsidibus celeriter transeundi jus est, neque annona, neque capito ullo a possessoribus exacto. Emendavi in contextu, *administrator, togatus, aparitor ullus*, cum antea male legeretur, *erogator*. Togatus, id est, patronus causarum, sive συνήγορος, ut Græci interpretantur. Mallem etiam pro, *iter agens, inter agens*, ut dixi *l. 2. sup. ut dig. ordo serv.* Defensio hac lege permittitur possessoribus adversus vim et injuriam mensorum: quo argumento male quidam ex causis legitimis domino etiam dant jus expellendi conductoris sine judice.

VI. *Iidem aa. Adriano Proc. Africæ.* Hoc prospectum est, ut infausta hospitalitatis præbitio tolleretur, nec balneum quisquam a domino ædium postulet. *Dat. V. Non. Mar. Rav. Constantio et Constante Coss.*

Tollitur infausta hospitalitatis præbitio, ut si ab hospitibus petantur scorta, vel ut Græci interpretantur, si id petatur ut hospites strigillent equos, vel portent σάβανα. Tollitur et balnei petitio. In C. Th. ita erat scriptum, *nec privatum quisquam a domino ædium postulet*. Privatum Tribionanus interpretatus est balneum: quæ vox non dubito quin aliis in auctoribus eodem sensu reperiri possit. Membrum pro cubiculo notum est in *l. 15. ff. de man. test.* ubi Græci κοιτῶνα interpretantur, *l. librorum, de leg.* 3. Utramque vocem retinuit lingua Gallica.

VII. *Iidem aa. Eustathio p. p.* Devotissimos milites ex procinctu redeuntes, vel proficiscentes ad bella novi muri sacratissimæ urbis singulæ turres in pedeplanis suis suscipiant. *Dat. V. Non. Mar. cp. Honorio XIII. et Theodosio X. aa. Coss.*

Pertinet hæc lex ad urbem Consantinopolitanam, cujus alii fuerunt antiqui, alii novi muri a Theodosio juniore constructi curante Cyro P. P. de quibus *Nov. 39. et l. turres, sup. de oper. publ.* et constituit, ut milites a militia redeuntes, vel ad militiam proficiscentes diversentur in pedeplanis turrium novi muri. Hæc vox, *novi*, deerat, quam restitui ex C. Th. et Græcorum metaphrasi, εἰς τοὺς πύργους τοῦ καινοῦ τείχους Κωνσταντινουπόλεως ἐν τοῖς ἐπιπέδοις καταμένουσιν.

VIII. *Impp. Theodosius, et Valentinianus aa. Helioni Magistro Officiorum.* Archiatros nostri palatii, nec non urbis Romæ, et magistros literarum pro necessariis artibus et liberalibus disciplinis, necnon picturæ professores (si modo ingenui sunt) hospitali molestia, quoad vivent, liberari præcipimus. *Dat. XIV. Kal. Sep. Hierio et Ardabure Coss.*

Archiatri palatii sacri et urbis Romæ, ac professores artium liberalium, et picturæ ingenui ab onere metatorum excusantur. De picturæ professoribus videnda *l. ult. C. Th. de exc. artif.* De archiatris et professoribus artium liberalium dictum est *sup. de prof. et med.*

IX. *Iidem aa. Nomo Magistro Officiorum.* Omnes qui metata in suis domibus præstent, sive hospitia præbuerint metatoribus, seu quolibet pacto satis eis fecerint: nullam vel pensionis, vel discussionis domus gratia molestiam sustinere cogantur. Deinde neminem volumus cujuslibet loci, vel ordinis, in hac florentissima urbe domum propriam excusantem, metatum sibi in alienis ædibus privilegio militiæ vindicare: quod et in provinciis observari oportet. Ceteris vero, quibus illustris dignitas sub cingulo vel citra cingulum pro suo solo honore delata est, excusandarum ædium licentiam penitus denegamus: hoc juris etiam in his præcipimus observari, quos ipsa quidem administrationis condictio spectabiles novit, honor tamen additus a nostra liberalitate reddit illustres: scituris omnibus, quod si quis cum cingulo perfruatur, et excusationem ita propriæ domus impetraverit: ut a pensione etiam a portionis tertiæ sit immunis, et militiæ causa metatum alienis domibus sibi crediderit vindicandum: siquidem honore præditus excusationis jus habeat, carebit legum privilegiis, quas fraudare conatus est. Si vero

inter eos quibus nulla suffragatur dignitas, numeretur, centum librarum auri sacratissimis largitionibus pendendarum illatione mulctabitur. *Dat. XVI. Kal. Feb. cp. Theodosio et Valentiniano aa. Coss.*

Novella est Theodosii de metatis, quam habemus integram, cujus sententia hæc est, ut qui metata vel epidemetica præstant, nullam domus gratia pensionem tertiæ partis vel discussionem sustineant. Ut in urbe vel provinciis qui domum propriam excusat, in aliena per causam militiæ metatum non quærat. Excusantur autem illustres qui re ipsa illustrem dignitatem gesserunt, non honorarii vel vacantes, non honorarii illustres, licet jure actæ administrationis spectabiles sint.

X. *Impp. Valentinianus, et Martianus aa. * Mag. Officiorum*. Hac lege sancimus, ut si quis consularem, ac patritiam meruerit dignitatem, tres domos proprias, dum superest, habeat hospitum immunitate securas: hæredes vero ejus, filii aut pater, aut mater, nepotes, aut frater, aut soror, aut uxor, duarum domorum suarum excusatione potiantur. Si quis vero consulatu tantummodo gloriatur, duas semis domos suas immunes habeat: post fata vero ejus memorati hæredes unam semis domum suam habeant nullis hospitiis prægravatam. Pari privilegio perfruatur cum memoratis hæredibus, qui solius patritiæ dignitatis sine consulatu decoratur insignibus. Præfectorii vero, nec non et magistri militum duas domos suas habeant, quoad vixerint, hospitibus liberatas: hæredes vero eorum memorati unam defendant domum suam simili excusatione munitam. Magistri vero officiorum, vel quæstores unam semis domum suam, quoad vixerint, habeant hospitum onere liberatam: hæredes vero eorum prædicti unam ab hospitibus jure defendant. Comites autem domesticorum et protectorum, et sacrarum largitionum, et privatarum, et vir spectabilis primicerius notariorum, singulas domos suas ab hospitum gravamine, dum vivunt, gaudeant esse securas: memorati vero hæredes eorum me-

diam partem unius domus suæ sciant excusatione muniri: residuæ vero partis dimidiæ tertiam portionem hospitibus deputandam esse cognoscant. Si qui illustres honorarias dignitates quascunque sine actu cælitus impetraverunt: æquo animo suas domos hospitibus post hanc legem pandant pro tertia, quæ legibus præfinita est, portione: exceptis videlicet ergasteriis quæ in plateis vel angiportis esse noscuntur. Quod in omnibus domibus, quæ hospitales sunt, observari jubemus: ita ut nemo, vel ex sacro rescripto, vel ex divina adnotatione, seu pragmatica sanctione, contra hanc legem uti possit excusationis auxilio: his omnibus, quæ per hanc legem constituimus, in hac æterna urbe observandis.

Declarat quæ in urbe dignitates a metatis excusentur, et quot earum domus. Itaque ab eo quod traditur lege superiori de spectabilibus, excipiendi sunt primicerii notariorum, et ex lege sequenti decemprimi post primicerium. Et ab eo quod de illustribus honorariis, eorum ergasteria in plateis vel angiportis sita.

XI. *Imp. Zeno a. Illyriciano Mag. Offic.* Decem post primicerium tribunos, in domibus, quas in hac regia urbe possident, metatorum jussimus vacationem mereri.

Sicut primicerius notariorum, ita et x. post primicerium tribuni notarii singulas ædes, ut Græci interpretantur recte, in urbe excusant a metatis, non omnes. Absurdum enim esset si unam tantum excusaret primicerius, decemprimi omnes. Desideratur Constitutio Græca, qua prohibentur Epidemetica, id est, adærationes metatorum, de quibus initio *l.* 9. *sup.*

XII. Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς. Μηδεὶς ἄρχων ἐν τῷ περινοστεῖν ζητείτω προφάσει ἐπιδημητικῶν, ἢ προφάσει ἀφοπλισμοῦ χρυσίον· εἰ δὲ τοῦτο ποιήσει καὶ ἐκβάλλεται τῆς ἀρχῆς, καὶ δημεύεται, καὶ ἐξορίᾳ διηνεκεῖ ὑποβάλλεται.

INTERPRETATIO LATINA.

Imperator Justinianus. Ne quid præses

dum per provinciam oberrat, hac specie exigat a provincialibus, ne illos hospitio gravet, vel ut eis habere arma concedat. Qui secus fecerit, ut dignitate bonisque ademptis exilio perpetuo damnetur.

Abrogantur ergo epidemetica, et occasione ἀφοπλισμοῦ, id est, ne privatis auferantur arma, exactiones, in *Nov.* 8. ἀφοπλιστάς vocat, qui privatis hominibus habere arma non concedunt. Fit hujus Constitutionis mentio *l.* 26. *sup. de episcop. aud.*

Tit. XLI. De Salgamo hospitibus non præbendo.

I. *Impp. Constantinus et Constans aa. Leontio p. p.* Ne quis comitum, vel tribunorum, aut præpositorum, aut militum nomine salgami gratia, culcitras, lignum, oleum; a suis extorqueat hospitibus, sed nec volentibus hospitibus in prædictis speciebus aliquid auferant. Sed provinciales sint nostri ab hac præbitione securi: comitibus, tribunis, vel certe præpositis, militibusque gravi vexationi subjacentibus. *Dat. V. Id. Octo.*

Salgami nomine scio significari conditas herbas, veluti enulam, brassicam, betam, quæ etiam hodie a Turcis conditi solent. Sed hujus nominis obtentu exigebant etiam transeuntes milites culcitras, ligna, oleum, quod hæc Constitutio tollit.

Tit. XLII. De Commeatu.

I. *Imp. Constantinus a.* * Ne cui liceat præpositorum, vel tribunorum cohortium, vel vicariorum, et familiarium eorum tempore expeditionis quocunque genere, cuiquam de militibus a castris atque signis, vel his etiam locis, in quibus pertendant, discedenti commeatum dare. Si quis vero contra hanc legem facere ausus fuerit, et militem contra interdictum commeatum dimiserit eo tempore, in quo barbarorum incursio exstiterit: et tunc cum præsentes in castris atque apud signa milites esse debeant, quisquam abfuerit, capite vindicetur. *Dat. IV. Kal. Mai. Severo et Rufino Coss.*

Commeatus est abeundi licentia data militi ad tempus, puta his verbis apud Livium xxx. Si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do: primo vere adsitis edico. Difficile autem datur commeatus militibus, nisi causis justissimis approbatis, ut Vegetius ait. Certe expeditionis tempore imminentibus hostibus non datur, nec unquam amplius quam xxx. *l.* 16. *sup. de erog. mil. ann.* qui Commeatales dicuntur. Et Sudas Commeatalem intellexit dum interpretatur κομματων ἐξαίτησιν λαμβάνοντα τοῦ ἀφεθῆναι. Datur autem commeatus a Tribunis cohortium, aut præpositis militum, aut vicariis vel domesticis eorum, vel a principe. De his vicariis *l. ult. sup. de erog. mil. ann. l.* 5. *sup. de jurisd. om. jud.* Vegetius IV. *In sedibus*, inquit, *suis tribunorum aut vicariorum, nec non etiam principiorum ad omnem disciplinam arctissima severitate teneantur.* De dato a principe Gregorius Nazianz. his verbis: δότε μοὶ τὸ γράμμα τῆς ἀφέσεως ὥσπερ τοῖς στρατιωτικοῖς οἱ βασιλεῖς, καὶ εἰ βούλεσθαι μετὰ δεξιᾶς τῆς μαρτυρίας.

II. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Syagrio Magistro Officiorum.* Quicunque de scriniis, aut agentibus in rebus, vel etiam ex officiis palatinis, his videlicet qui sacrarum et privatarum remunerationum comitibus obsecundant, sex mensium spatium supra diem commeatus, aut jussionem evectionis abfuerit: is in inferiorem locum, quinque antelatis posterioribus dovolvatur. Is vero qui anni vacationem arbitratu proprio, judiciarii præcepti oblitus assumpserit, a decem post se militantibus transeatur: ac deinde cum jam aliquis desidia quadriennio officium proprium adire neglexerit, quadraginta de sequentibus postferatur. Qui vero nec post quadriennii quidem tempus: militantium non immerito matriculis auferatur. *Dat. Kal. Oct. Auxonio et Olybrio Coss.*

Datur commeatus non tantum militibus armatis, sed palatinis. Palatini qui supra diem commeatus abfuerint et sibi vacaverint, proprii gradus diminutione secundum hujus legis distinctionem coerceantur. Pro *transferatur*, emendavi, *transeatur.* De anni commeatu est *l.* 1. *sup. in quib. cau. mil. for. præs.*

III. *Impp. Honorius et Theodosius aa.*

Haisoni Com. et Magistro Militum. Si quis sine commeatu aliquo annum in penatibus propriis, vel in quibuslibet locis desidiosa quiete transegerit, decem sequentibus postponatur: in quo vero biennium talis culpa depræhenditur; viginti sibi antepositos congemiscat: tertius autem annus triginta prælatos jure deflebit: ita ut quartus exempto matriculæ nullam veniam derelinquat. *Dat. Prid. Id. Jun. Rav. Post. cons. Honorii VIII. et Theodosii v. aa.*

Hac lege coercetur et regradatur miles qui sine commeatu abfuerit.

TIT. XLIII. De Tyronibus.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. Modesto p. p.* Nullus tyro vagus, aut veteranus, aut censibus obnoxius ad militiam accedat. *Dat. XIV. Kal. Octob. Hierapoli Valentiniano et Valente III. aa. Coss.*

Ne veteranus miles completa militia rursus fiat tyro, ne adscriptitius, ne vagus, id est, qui quasi miles divagatur.

II. *Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius aaa. Eutropio p. p.* Quisquis alieni juris mancipium in tyrocinio militiæ scribi curaverit: convictus ac proditus auri libram ærario nostro cogatur inferre: mancipio scilicet domino, si factum ignoraverit, reddendo. *Dat. Id. Mai. Tyro metropoli, p. p. Beryto Antonio et Syagrio Coss.*

Thesauris infert libram auri qui servum alienum in arma conscribit. Quod sequitur, *Mancipio, etc.* non erat in C. Th. sed additum est a Triboniano ex *l. 6. sup. qui mil. poss.*

III. *Impp. Honorius et Theodosius aa.* * *c. s. l.* Tyrones in scholis loco semper posteriore ponantur: nec enim patimur quemquam celsiorem gradum obtinere, nisi cui et laborum assiduitas, et stipendiorum prolixitas suffragatur. *Dat. VI. Kal. Dec. Rav. Basso et Philippo Coss.*

Tyronum in scholis infimus est gradus.

TIT. XLIV. De Littorum et itinerum custodia.

I. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Eustathio p. p.* Saluberrima sanctione censemus, ne merces illicitæ ad nationes barbaras deferantur, et quæcunque naves ex quolibet portu seu littore dimmittuntur, nullam concussionem vel damna sustineant: ita tamen ut earum naucleri deponant, in quam provinciam ituri sunt: ut hoc manifestato, nulla contra eos postea indignatio seu concussio quoquo modo procedat. *Dat. XIV. Kal. Oct. cp. dn. Theodosio a. IX. et qui fuerit nuntiatus.*

Custodiantur littora et portus ne merces illicitæ ad hostes transferantur, veluti vinum, oleum, liquamen, id est, garum vel oxygarum, arma, ferrum, cotes, sales. Additur ne naves professæ ullam concussionem sustineant. Curam littorum committere dicitur Comes sacrarum largitionum in formulis Cassiodori, et inde curiosi littorum in *Nov. Theodosii de trib. fis.*

TIT. XLV. De Desertoribus et occultatoribus eorum.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Syagrio p. p.* Si quis forte desertorem agro tectove susceperit, atque apud se diu passus fuerit delitescere: actor quidem vel procurator loci, qui hoc sciens prudensque commiserit, capitali supplicio subjugetur: dominus vero, si hujus rei conscius fuerit, prædii, in quo latuerit desertor, amissione puniatur. Si quis autem desertorem prodiderit, mediocris loci ingenuus immunitate potiatur. Neque solum de his loquimur, qui proxime signis felicibus applicati: militiæ rudimenta timuerunt: verum etiam qui stipendiis militaribus degenerem latebram præbuisse monstrantur. Desertor autem habebitur quisquis belli tempore aberit a signis: horum qui sponte processerit, peccati anterioris supplicium non timebit. Sin vero flagitiosa ignavia delitescat: per eum, in cujus domo fuerit, invigilantibus extrinsecus quoque officiis publicis, ubicunque correptus, severitati

judicis offeratur: degeneri morte gladium subiturus. Sin autem rector provinciæ propositam severitatem vel gratia, vel dissimulatione distulerit: patrimonii atque existimationis damno subjiciatur, et in officii priores capitaliter vindicetur. *Dat. Id. Jul. Romæ Gratiano VI. et Theodosio I. aa. Coss.*

Puniuntur hac lege tyro milesve desertor et occultator ejus. Præmio autem adficitur proditor ejus: servus libertate: quod huic legi addendum est ex *l. ult. sup. quib. ex cau. ser. pro præ.* quæ eandem inscriptionem et subscriptionem habet. Ingenuus mediocris loci immunitate, ut in causa falsæ monetæ, *l. 1. sup. de fal. mon.* Ideo ait, *mediocris loci*, quia superioris dignitatis sunt, satis per se a muneribus civilibus excusantur.

II. *Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius aaa. Adriano p. p.* Si desertores inventi resistendum, atque armis obtinendum putaverint: tanquam rebelles in ipsis temeritatis suæ conatibus opprimantur. Ita tamen ut provinciarum judices sollicita cautione disquirant, ne sub falsarum tractoriarum nomine desertionis suæ crimen defendere moliantur, nec suppositis et commentitiis epistolis evadendi habeant facultatem. *Dat. VI. Kal. Mar. Rav. Theod. a. I. et Rumorido Coss.*

Pro, *oppugnandum*, emendavi, *obtinendum*, ex vet. Græci vertunt διὰ τῶν ὅπλων κρατῆσαι. Obtinere est obniti, ut *l. 4. sup. de æd. priv.* De tractoriis dicetur inferius suo titulo. Hæ si veræ sint, desertionis crimen diluunt. Itemque epistolæ, id est, testimoniales missionum literæ.

III. *Iidem aaa. Longino p. p.* Qui relictis militaribus castris se ad deprædationes, vel latrocinium contulerint, severitatem judicis non evadant. *Dat. IX. Kal. Apr. Rav. Arcadio a. VI. et Probo v. c. Coss.*

Superiores leges sunt de nec manifesto desertore, hæc de manifesto. Multa vero alia severius in desertores constituta sunt, veluti ut a provincialibus opprimantur impune, *l. 2. sup. quan. lic. unicuique sine jud.* ut ejus criminis abolitio non sit, *l. ult. in fine, sup. de abol.* ut morte non extinguatur crimen, *l. 4. sup. de re mil.*

TIT. XLVI. De Veteranis.

I. *Imp. Constantinus a.* Cum introisset principia, et salutatus esset a præfectis et tribunis, et viris eminentissimis acclamatum est: Auguste Constantine Deus te nobis servet, vestra salus nostra salus: vere dicimus, jurati dicimus. Adunati veterani exclamaverunt, Constantine Auguste, quo nos veteranos factos, si nullam indulgentiam habemus? Constantinus Augustus dixit: magis magisque conveteranis meis beatitudinem augere debeo, quam minuere. Victorinus veteranus dixit: muneribus et oneribus universis locis conveniri non sinamur. Constantinus Augustus dixit: apertius indica, quæ sunt maxime munera, quævos contumaciter gravant. Universi veterani dixerunt: ipse perspicis. Constantinus Augustus dixit: jam nunc magnificentia mea omnibus veteranis id esse concessum perspicuum sit, ne quis eorum in ullo munere civili, nec in operibus publicis conveniatur, nec ulla collatione, nec a magistratibus, nec vectigalibus, in quibuscunque nundinis interfuerint, ulla ob venditionem proponendam dare debebunt: publicani quoque (ut adsolent agentibus supplere) ab eisdem veteranis amoveantur, quiete post labores suos perenniter perfruantur. Fisco nostro quoque eadem epistola interdiximus, ut nullum omnino ex his inquietaret, sed liceat eis emere et vendere optimis negotiis pecuniam tractare, et mercimonia agitare: nec solum integra beneficia eorum sub seculi nostri otio, et pace perfruantur, sed etiam nullo munere civili, id est, corporali seu personali, vel deportorio onere eos affici concedimus. *Dat. Kal. Mar. Civitate Bellovocorum Constantino a. VI. et Constantio Cæs. Coss.*

Veterani immunitatem habent munerum personalium. Item deportoriorum, quæ Græci interpretan-

tur διαπώλια Immunes igitur sunt onere portorii, *l. 9. C. Th. de veteranis.* Item operum publicorum, de qua *l. 1. sup. de oper. publ.* et collationum extraordinariarum, et civitatibus vel publicanis nihil ob venditionem proponendam præbere debent. Ait, *Ut solent agentibus supplere.* Vet. *superpellere*, Cod. Th. *supercompellere*, quod est ὑπερπράττειν, sive λεηλατεῖν. Agentibus mercimonia. Ait, *eadem epistola* id est, testimoniali dimissionis veteranorum. Sic epistola accipitur *l. 2. sup. de desert.* et aliis locis quos indicavi *l. ult. sup. de profess. et med.* Multa vero ex hac lege errata sustulimus in contextu nostro.

II. *Idem a. Maximo p. p.* Providendum est ne veterani, qui protectoria dignitate cumulati, aut honores varios pro meritis suis consecuti sunt: incongruis pulsentur injuriis: cum si quis in hoc crimine fuerit deprehensus, rectores provinciarum pro jurisdictione sua examinantes factum, pro sui qualitate eos coerceant. *Dat. IV. Kal. Jun. Triveris Januario et Justo Coss.*

Veteranis plurimum honor protectorum aut domesticorum defertur data testimoniali ex protectoribus. Symmachus in epistolis: *Hujusmodi veteranis prærogativa debetur, ut illis protectorum dignitas tanquam pretium longi laboris accedat.* Julianus Leontio: ἐγκατελέξαμεν δέ σε τῷ τῶν οἰκείων συντάγματι γίνονται δὲ ἀπὸ τῶν ἀποφλωρησάντων οὗτοι καὶ στρατευσαμένων, *l. 7. et 14. C. Th. de lus. au. coll.*

III. *Idem a. Evagrio p. v.* Veterani qui ex negligentia vitæ neque rus colunt, nec aliquid honestum peragunt, sed latrociniis se dedunt, omnibus veteranorum privilegiis exuti, pœnis competentibus a provinciarum rectoribus subjiciuntur. *Dat. III. id. Aug. Constantio a. VI. et Constante II. Coss.*

Veterani qui se ad latrocinia conferunt, privilegia sua amittunt.

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Eustachio p. p. et Nestorio p. p. Illyrici.* Nullus eorum qui sacramentis inhærere desierit, vel volens permittatur, vel invitus militare cogatur servare judicium, sententiis quæ non his observatis latæ fuerint, nullam firmitatem habentibus, nisi forte reperiatur ibi tempore militiæ cœpta cognitio: tunc enim velut necdum cingulo deposito, sub militari judice rem tractari finirique præcipimus: nisi principali beneficio specialiter indulto quidam ex his sese defendant.

Veterani mutant forum. Nec enim jam amplius militare judicium observare coguntur, nisi ante missionem in eo lis contestata fuerit. Sic mulier per nuptias mutat forum, nisi ante nuptias litem inchoaverit, *l. pen. ff. de jurisd.* Sed ipsa se prioris judicis volens jurisdictioni subiicere potest. Veteranus duciano judicio se subiicere non potest.

TIT. XLVII. De Filiis officialium et militarium qui in bello moriuntur.

I. *Imp. Constantinus a. Evagrio.* Hi qui ex officialibus quorumcunque officiorum geniti sunt, sive eorumdem parentes adhuc sacramento tenentur, sive jam dimissi sunt, in parentum militiam vocentur. *Dat. Prid. Non. Aug. Basso et Ablavio Coss.*

Ut filii officialium sequantur militiam patris. Officialium, id est, apparitorum.

II. *Impp. Gratianus, Valentinianus et Theod. aaa. Neoterio.* Filios primipilariorum paternam sequi conditionem oportet.

Ut filii primipilariorum sequantur militiam patris, non curiæ addicantur. De primipilo dicetur suo titulo. Sequitur constitutio Græca quæ deerat, et sine qua in titulo frustra adjectum esset, *et militarium qui in bello moriuntur.*

III. Ἐάν τις ἐν πολέμῳ τελευτήσῃ ὁπωσδήποτε στρατευόμενος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐὰν εἷς ἐστιν ἢ πολλῶν παίδων ὁ μείζων παραχρῆμα εἰς τὸν τόπον τοῦ πατρὸς ὑπεισερχέσθω, καὶ τὰς ἀννόνας τὰς αὐτὰς λαμβανέτω εἰμέχρι βιάρχου ἦν ὁ πατήρ· εἰ δὲ ἀνώτερος ἦν τοῦ βιάρχου, βίαρχον μόνον γίνεσθαι τὸν παῖδα· πρόδηλον γὰρ ὅτι ὁ μείζων ταύτην ἔχων τὴν παραμυθίαν, φροντίζει καὶ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν.

INTERPRETATIO LATINA.

Si quis quocunque modo militans in bello moriatur, filius ejus si unus sit, vel ex multis major natu statim in locum ejus succedat, et easdem annonas accipiat si pater usque ad Biarchi dumtaxat gradum pervenerit. Quod si altiorem obtinuerit, ve-

luti ducenarii aut centenarii, filius ejus fiet tantummodo Biarchus. Manifestum autem est majorem natu, in quem ejusmodi solatium confertur, fratrum suorum curam habiturum.

TIT. XLVIII. de Oblatione votorum.

I. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Basilio p. v.* Quando votis communibus felix annus aperitur, in una libra auri et solidis obryziacis principibus offerendi devotionem animo libenti suscipimus: statuentes ut deinceps sequentibus annis uniuscujusque sedulitas principibus suis talia ingerant semper et deferant. *Dat. III. Non. Mar. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Nuncupabantur vota ineunte anno pro salute principis, *l. si calvitur, ff. de verb. sig.* et offerebatur libra auri in LXXII. solidis obryziacis sive obryzatis, quo nomine quid significetur ostendi in *tit. de vet. num. pot.*

TIT. XLIX. De Numerariis, actuariis et chartulariis et adjutoribus, scriniariis et exceptoribus sedis excelsæ, ceterorumque judicum tam civilium quam militarium.

Hic titulus est de dignitatibus quæ sunt in officio judicis civilis aut militaris. Civilis, veluti præf. prætorio aut præf. urbi. Militaris, ut magistri militum aut ducis.

I. *Imp. Constantinus a. ad Veronicianum Vic. Asiæ.* Vorax et fraudulentum numerationum propositum, qui diversis rectoribus obsequuntur, ita inhibendum est, ut antea sanximus, et nunc itidem sancimus, conditioni eos subdi tormentorum, et eculeis atque lacerationibus subjacere. *Dat. XIIII. Kal. Iun. Optato et Paulino Coss.*

Numerarii qui sunt in officio præsidum et consularium conditionales sunt: et ideo tormentis, re exigente, ungulis, uncis et eculeis subiiciuntur. Est huic conjungenda *l. damus Cod. Theod. de iis quæ adm. vel off. pub. ger. trad. sunt*, in qua idem ad eundem. *Damus*, inquit, *provincialibus potestatem, ut quicunque sibi a numerariis, qui diversis rectoribus obsequuntur, conquesti fuerint aliquas venditiones extortas, irritas inanesque efficiant*. Videnda sunt quæ diximus *l. 13. sup. de suscep.*

II. *Impp. Valentinianus et Valens. aa. Clearcho pp.* Qui numerarii appellari consueverant consularium atque præsidum dumtaxat, tabularii post hanc nostram sanctionem vocabuntur: scientes se tormentis esse subjectos, nisi judicibus, vel his, qui provecti nostro judicio ad provincias venerint, vel exactoribus debitorum aut reliquorum modum frequenter ingesserint sub actorum testificatione. Quos scire oportet, cum his qui debitores sunt, sese ad solutionem esse retinendos, nisi omnia debita ipsis fuerint indicantibus persoluta. Triennii tantum spatio tabulariorum decet tempus omne concludi. *Dat. XIV. Kal. Mar. cp. Valentin. et Valente aa. Coss.*

Cur mutetur nomen numerariorum rectorum provinciarum in nomen tabulariorum diximus in *dict. l. 13.*

III. *Iidem aa. Rufino p. p.* Numerarius amplissimæ tuæ sedis cingulum habere, et militiæ ordinem tenere jubemus. *Dat. Prid. Id. Dec. Parisiis Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Recte *l. 2.* consularium atque præsidum duntaxat. Nam illustrium præf. prætorio numerarii, vel etiam spectabilium conditionales non sunt. Quinimo cingulum militiæ gestant et tenent qui in officio præf. prætorio numerarii sunt.

IV. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Omnibus Rectoribus Provinciarum.* In provinciis singulis duo numerarii, qui et tabularii, collocentur: quo ad unum fiscalis arcæ ratiocinium, ad alterum largitionales pertinere tituli jubeantur: hoc scituri, quod si ex alterius quiddam actibus ad alteram partem illicita fuerit usurpatione translatum: is qui culpam judicis dissimulatione texerit, gravissimo sit supplicio subjugandus. *Dat. III. Kal. Apr. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

De hac etiam diximus satis in *d. l.* 13.

V. *Iidem aaa. Principio p. p.* Exceptores omnes judicibus provincialibus obsequentes, qui nec cohortalem militiam sustinere videntur, neque a fisco ullas consequuntur annonas, absque metu dare cœptis operam (etiam si decuriones sint) minime prohibemus: dummodo munia propriæ civitatis agnoscant, et peracto secundum morem officio exceptionis ad propriam sibi curiam redeundum esse non nesciant. *Dat. IV. Id. Dec. Aquiliæ Arcadio a. et Bautone Coss.*

Ut curiales, qui facti sunt exceptores præsidum, impleto exceptionis officio ad curiam redeant. Fiunt plerumque exceptores præsidum aut consularium etiam qui cohortalinæ conditionis non sunt.

VI. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Severo p. v.* Ne diutius ad cunctorum perniciem actuarii numerariorum consortiis adjuventur, illustris auctoritas tua cunctos ex numerariis actuariorum societate præcipiat abstinere, atque ab eorum communione discedere. Quod si hæc moniti custodire neglexerint: iisdem pœnis se, quibus actuarios, non ambigant subjacere. *Dat. IV. Kal. Iun. Niciæ Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Numerarii rationes et chartas tractabant in officio præf. prætorio, præf. urbi, præsidum, ducum. Actuarii palatinorum et comitatensium numerorum rationes tractant, *l.* 5. *sup. de erog. mil. an*, et ita actuarii specialiter accipiuntur *l.* 3. 5. 10. 15. *C. Th. eod. tit. de numer. act* Alii sunt actuarii, de quibus dicetur tit. seq. Alii auctarii Comitum ærarii, *l.* 3. *inf. de div. off.* Fuere et præf. prætorio, proc. præsidibus, vicariis, præfect. urbi, Ab actis. Lex constituit ne ullum sit numerariis forte præf. urbi commercium cum actuariis, ne quid fraudis inter se moliantur communicatis rationibus: quin et amplius in Cod. Theodosii, actuarii a præfect. urbi urbe pelli jubentur.

VII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Hierio p. p.* Actuarios tam clarissimæ urbis Constantinopolitanæ quam Antiochiæ, quamque curialium civitatum diversarum, non aliter nisi ut consueverat manus sanxerit principalis, sublimitas tua præcipiat ordinari. Quod si quis talis sub tua fuerit judicatione convictus: profecto irritis his, quæ vetita contrectaverit, etiam congruam indignationem incurrat. *Dat. X. Kal. Iul. Nicomediæ Theodosio XII. et Valent. II. aa. Coss.*

Hæc lex ita restituenda est ex vett. libris, et ex lege 21. et 22. *C. Th. de div. offic. Actuarios tam classium urbis Constantinopolitanæ, quam Thymelæ equorumque curulium civitatum diversarum*, etc. Alii igitur sunt actuarii classium urbis Constantinopolitanæ, alii Thymelæ, id est, scenæ et equorum curulium civitatum diversarum, id est, qui ex diversis civitatibus in urbem conferuntur. Hi non ordinantur nisi ex sacrorum scriniorum probatoria. Conjungenda est *l.* 6. *inf. de div. offic.* quæ in aliis quibusdam sacram probatoriam exigit.

VIII. *Iidem aa. Protogenii p. p.* Scriniarios vel numerarios officii tuæ magnitudinis jubemus nullatenus in posterum aut mutuam pecuniam sumere, aut polliceri cuiquam pro publicis expensis cogi, quos nullam post depositam militiam inquietudinem sustinere volumus.

Scriniarios habuere præf. prætorio et magistri militum et comites utriusque ærarii et proconsul Asiæ et castrensis sacri palatii. Item duces, si ita recte auctor Etymologici: *Σκρινιάριος τῆς δουκικῆς ὑπάρχων τάξεως ὅ ἐςι χαρτοφύλαξ, σκρίνιον γὰρ τὴν ὀρυγκτικὴν λάρνακα οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσι*. Hæc lex est de scriniis et numerariis præf. prætorio, ut si quid in publicas necessitates impendendum sit, non cogantur ipsi eo nomine pecuniam mutuam sumere aut se obligare, ne ex eo post depositum officium periclitentur. Commercio mutui eis omnino non interdicitur: legenda est *Nov. Valentiniani de officio, et numerariis præfectorum*.

IX. *Imp. Leo a Dioscoro p. p.* Nemini licere deinceps jubemus in quacunque militia connumerato, sollicitudinem actuarii subire, vel post depositam eandem curam ad militiam adspirare: quatenus inter privatos agens, omnique militari privilegio de-

nudatus, nihil nundinationis vel fraudis circa commendanda ratiocinia, quibus obnoxius est, attentare valeat.

Militem vetat numerorum actuarium fieri, et actuarium deposito officio militem fieri, ne privilegio militiæ rationum redditio cohibeatur. Qua re etiam constat Senatusconsulto inhiberi nuptias inter tutorem et pupillam.

X. *Imp. Zeno a. Arcadio p. p.* Nulli scriniario liceat pro tempore numerarios plusquam quaternis vicibus, nec his tamen continuandis, adjuvare. Idemque hoc super chartulariis, præbenda pro tempore numerariis opera, observari decernimus: ita ut adjutorum quidem biennii, chartulariorum vero unius anni intervallo continuatio interrumpatur. Nulla adjutoribus ad chartulariorum sollicitudinem, quam semel dedignati sunt, descendendi danda licentia. Ita ut Orientalis quidem tractus pro tempore numerariis, non nisi ab his scriniariis, qui intra triginta viros a numerario retro numerandos: Asianæ vero diœceseos numerariis non nisi ab his, qui intra quinquaginta a numerario similiter retro numerandos inveniuntur. Ponticæ vero et Thraciæ diœceseos passim et pro suo libitu ex omni multitudine eligendorum adjutorum tribuatur facultas. Omnia sane commonitoria, vel præceptiones, aut evectiones, seu quælibet publica instrumenta non solum adjutoribus, verum etiam provinciæ illius, de qua disponitur, tractatori inspiciendi: itidemque subscribendi, aliorum quoque qui una cum eo tractant, in eadem scriptione mentione habenda, necessitatem incumbere. Si quid autem sine hac observatione ex Orientali vel Asiano vel Thraciano scrinio fuerit emissum, falsi suspicione non careat: exceptis publicis instrumentis, quæ a scrinio Ponticæ diœceseos emittuntur, quod in iisdem instrumentis solum numerarium ejusdem diœceseos, ejusque adjutorem, et chartularium subscribere magnitudo tua disposuit. Ita ut si quid hujus legis fuerit violatum, numerarii quidem tam gradus sui, quam solemnitatum seu solatiorum universi anni jacturam: adjutores vero quinquaginta librarum auri, et chartularii quindecim itidem librarum auri pœnam subeant.

Scripta est præf. prætorio Orientis, sub cujus dispositione erant diœceses quinque, ut diximus *l. 2. sup. de mil. vest.* Sed hæc lex nescio quamobrem prætermittit diœcesim Ægypti: In officio præf. prætorio numerariis dant operam adjutores et chartularii. Adjutores eliguntur ex scriniariorum certo numero, vel ex omni turba pro diversitate diœcesum. Sed iidem viri numerariis adjutores esse non possunt plus quam quaternis vicibus in singulis intermisso biennio. Iidem etiam chartularii eis non adjunguntur plus quam quaternis vicibus, anno solummodo intermisso. Chartularii forsitan tractatores etiam appellantur in hac lege, ut tentavi *l. 3. sup. de can. larg. tit.* quos et commentarienses dictos auctor. Etymologici scripsit. Numerarii præf. prætorio auctoritates, commonitoria, præceptiones, evectiones conficiunt, *l. ult. sup. de fabr. l. pen. inf. de execut.* adhibita inspectione et subscriptione adjutorum et chartulariorum, et aliorum quorundam in ea subscriptione mentione facta.

XI. *Idem a. Cotoni Magistro Militum.* Officio tuæ magnitudinis datis precibus postulante, ut numerariorum actus non in biennium, sed in unum annum statuatur: nostra pietas hujusmodi petitionibus annuens dispositionem, quæ super biennio promulgata fuerat, super uno tantummodo anno revocavit.

Numerarii qui rectoribus parent, triennales sunt, *l. 2. sup.* quod et de numerariis præf. prætorio proditum est *l. 13. et ult. Cod. Th. eod.* At numerarii qui sunt in officio magistrorum militum, annui sunt: olim erant biennales. Alias legitur, *dispositionem, quæ super uno tantummodo anno promulgata fuerit, revocavit*

XII. *Imp. Anastasius a. Aspartico p. p. Illyrici.* Per hanc divinam pragmaticam sanctionem decernimus, quod antea dum tribuni prætoriani dignitas eis, qui in scriniis seu gradibus officii tuæ celsitudinis deponunt militiam, præbebatur, et custoditum fuisse dignoscitur: hoc super hono-

re quoque comitivæ dignitatis eis imperti-ri, ut sententia pro fine eorum militiæ proferenda dignitatis etiam mentionem contineat. Hæc quoque tantummodo, et sine speciali codicillorum vel divinorum apicum sanctione ad eandem dignitatem adipiscendam, et privilegia eam sequentia sufficiant: ita tamen ut primi ordinis comitivam per interlocutionem ejusdem potestatis mereantur cornicularius et chartularius, et primiscrinius, et numerarius scrinii Macedoniæ, et scrinii Daciæ, et scrinii operum, et scrinii auri. Hoc eodem in his etiam, qui post novellam dispositionem divæ memoriæ Zenonis, quæ de eisdem personis loquitur, deposuerunt militiam, obtinente.

Numerarii, cornicularii, primiscrinii, chartularii, qui sunt in officio præf. prætorio, militia deposita dimittuntur cum honore aliquo. Inde Sidonius I. Epist. *Numerariorum, seu potius advocatorum more, quorum cum finiuntur actiones, tunc incipiunt dignitates.* Et olim quidem ex tribunis prætorianis dimittebantur. Hodie ex hac lege ex comitibus primi loci sola testimoniali præf. prætorio sine codicillis principis. Scripta est hæc lex ad præfectum prætorio per Illyricum, in cujus officio erant numerarii quatuor, Daciæ, Macedoniæ, operarum, auri, qui hac lege recensentur, et clare a Mariano Scoto in notitia Romani imperii. Scriniariorum operum sive operarum fit mentio in *Nov.* 128. Ambrosius 5. Epist. *Apparitor præfecturæ, qui propter operas portuenses offensam contraxerat:* qui locus magis pertinet ad *l.* 1. *C. Th. de patron. hor. port.*

TIT. L. De Cursu publico, angariis et parangariis.

Exponamus ante omnia quid distent angariæ a parangariis, veredi a paraveredis. Id Græci lib. 56. *βασιλικῶν* expediunt his verbis: *καὶ ἔστιν ἀγγαρεία μὲν ἡ πάροδος ἡ διὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ τῆς καὶ δρόμου ἐχούσης, ὡς τυχὸν ἐντεῦθεν ἐπὶ Τύρον. παραγγαρεία δὲ ἡ διὰ τῆς ἐκ πλαγίας ὁδοῦ, ὡς τυχὸν ἐντεῦθεν ἐπὶ Ἡλιούπολιν*, ad *l.* 21. *inf. hoc tit.* jamque fuit evulgatum ab iis, qui dictionum Græcarum sensa collegerunt, iis tamen adjectis, *τὸ παλαιὸν ἦν ὁ πλατὺς δρόμος ὁ λεγόμενος διὰ ὀχημάτων*, quæ ad angariæ vel parangariæ definitionem nihil pertinent, sed ad *l.* 22. Est igitur angaria, qua cursus publicus di-

spositus est: parangaria alioversum. Utrunque onus a provincialibus exigitur in transvectione armorum, *l. ult. sup. de fabricens.* vel specierum, *l.* 1. *sup. de quibus mun.* conjuncta *l. maximarum, sup. de exc. mun.* vel qualibet alia necessitate publica: exiguntur nempe plaustra, jumenta, naves, operæ extra ordinem. Veredi sunt publici equi cursuales, qui a Græcis *ταχυδρόμοι* ad *l.* 8. *hujus tit.* Procop. 11. de bel. Pers. *ὁ δὲ ἵπποις τοῖς δημοσίοις ὀχούμενος, οὓς δὴ βερέδους καλεῖν νενομίκασιν*· et Julianus *Nov.* 130. qui *τῶν δημοσίων ἵππων δρόμον*, interpretatur veredorum cursum. Inde qui jussu principum huc atque illuc cursu publico mittuntur, veredarii ab Hieronymo in historia Esther, quos Josephus XI. *ἀρχαιολογίας* angaros, et ad Eustochium, *clericus vagus veredarius urbis.* Procopius de bello Vand. *τῶν τὰς βασιλικὰς ἀποκρίσεις ἀεὶ στελλομένων, οὓς δὴ βερεδαρίους καλοῦσι.* Prima origo nominis veredorum quod vehant sive ducant rhedas auctore Festo, quæ et ipsæ cursuales dicuntur, *l.* 9. *C. Th. de legatis, et dec. lec.* Qui scribunt reda, veredos scribunt. Qui rheda, verhedos, ut in Pandect. Flor. *l. ult. ff. de mun. et hon.* Sed cœpere etiam veredi appellari sine reda. Utebantur etiam ad cursum publicum bobus *l.* 1. *Cod. Th. eod. tit.* et mulis atque asinis: quod sustulisse Julianum Socrates scribit lib. 3. cap. 1. Carolum magnum iter fecisse carpento junctis bobus et bubulco, rustico more agente, Eginhartus scribit. Paraveredi videntur esse majores equi agminales, quos posteriores parafredos vocarunt, ut in lege Bajuvariorum. *Parafredos donent, aut ipsi vadant ubi eis injunctum fuerit:* estque ea hodie equorum appellatio Gallorum, Italorum, Hispanorumque communis. Francorum regi ab omnibus suis paraveredos solvi solitos Caroli magni leges a Benedicto Levita lectæ multis locis ostendunt.

I. *Imp. Constantinus a. Titiano.* Equos, qui publico cursui deputati sunt non lignis, vel fustibus, sed flagellis tantummodo agitari decernimus: pœna non defutura contra eum qui aliter fecerit. *Dat. Prid. Id. Mai. Sabino et Rufino Coss.*

Ut veredi agitentur flagellis, aut virgis, non fustibus.

II. *Idem a. Acyndino p. p.* Præsidibus et rationalibus ceterisque, quibus propterea respublica et annonas et alimenta pecoribus subministrat, usurpandi paraveredi licentia derogetur: sed nec alia via eundi quisquam

habeat facultatem, nisi per quam cursus publicus stare dignoscitur: excepta videlicet tua sublimissima sede, cui cursus publicus, et proficiscendi per eum licentia, et ubi ratio exegerit, præsto est. *p. p. XV. Kal. Mar. Constantino a. VII. et Constantio Cæs. Coss.*

Ne præsidibus et catholicis et ceteris magistratibus, quibus Respublicæ (ita legendum) id est, civitates, annonas, et capita administrant, præbeant etiam agminales equos, *l.* 19. *inf.* Et ne alia via eant, quam publica, quæ canalis dicitur in *l.* 2. *C. Th. de curios.* et in *l.* 15. *C. Th. de cur. pub.* Et Concilii Sardicæ cap. 21. exceptis præf. prætorio.

III. *Imp. Constantinus a. Tauro p. p.* Evectiones ab omnibus postulentur, et tam judices quam custodes publici cursus minime transire patiantur, antequam seriem evectionis aspexerint. Quod si quis putaverit resistendum, et sine evectione iter facere detegitur, vel ultra tempus, quod evectioni insertum est, publico cursu uti conatus sit: ubi repertus fuerit, eundem jubemus retineri: et si quidem dignitate præditus sit, de ejus nomine ad prudentiam tuam, et ad illustrem virum Comitem, et magistrum officiorum referri: adversus ceteros vero protinus indignatio competens exercenda est, quo sinceritas tua pro loco graduque militiæ ibidem coerceri posse crediderit. *Dat. VII. Kal. Jul. Med. Constantio a. IX. et Juliano Cæs. II. Coss.*

Evectiones sunt diplomata sive condicilli, quibus cursu publico utendi facultas datur, quæ et synthemata, et combinæ, et tractoriæ dicuntur, ut dicemus tit. seq. Hier. ad Julia. *Jam dimisso synthemate equus publicus sternebatur.* Idem in Hilarione, *Secreto ab Imperatore evectionem petit.* Aug. v. Confes. *Missum est a Mediolano ad præf. urbi, ut illi civitati Rhetoricæ magister provideretur, impertita etiam evectione publica* Sunt et loci similes multi. Non licet autem cursu publico uti sine evectione: ideoque a currentibus tam judices, quam curiosi evectionem sibi exhiberi postulant, *l.* 2. *sup. de curios.* Sine qua currentes, aut supra tempus evectione comprehensum, retinentur et coercentur.

IV. *Imp. Julianus a. Mamertino p. p.* Parhippum eum videri et habendum esse, si quis usurpato uno vel duobus veredis, quos solos evectio continebit, alterum tertiumve extra ordinem commoveat. Nil autem interesse debet, nec ad crimen vocari, utrum agens in rebus suo itineri, an mulionis subjugando modo evectionis datæ formam et licentiam non excedat. *Dat. V. Id. Sept. Mamertino et Nevitta Coss.*

Paraveredi appellantur *parhippi* a Græcis ad *l. ultim. hujus tit.* et a Cassiodoro 4. et 5. Variarum, et a Juliano in epist. ad Actium. Hoc loco Parhippus dicitur, qui supra numerum evectionis equos publicos usurpat. Quod hac lege damnatur. Sed si non servata evectionis forma suo vel mulionis sive hippocomi itineri agens in rebus, cui evectio data est necessitatum publicarum causa, eos subjunxerit.

V. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Symmachum correctorem Lucaniæ et Brittiorum.* Si quis per publicum cursum iter faciens, cujuscunque dignitatis vel militiæ, ab itinere recto divertit, pœna in eum competens proferatur. *Dat. VIII. Kal. Apr. Med. Valentiniano et Valente aa. Coss.*

Ne is, cui evectio data est, a canali publico deflectat.

VI. *Iidem aa. et Gratianus a. ad Ampelium p. v.* Evectionum copiam senatui, cum proficiscendi ad nos necessitas fuerit, serenitas nostra largita est: ita tamen ut cum a nobis evocatur, aut a clementiæ nostræ veneratione discedit. Si quis ergo posthac contra vetitum sibi cursum publicum illicita temeritate præsumpserit, motum in se nostræ mansuetudinis excitabit. *Dat. III. Id. Dec. Triv. Gratiano a. II. et Probo Coss.*

Evectionum copiam facit senatori evocato a principe. Sidon. 2. Epist. *Egresso mihi publicus cursus usui fuit; utpote sacris apicibus accito, et quidem vianti veredorum paucitas moram non faciebat.*

VII. *Iidem aaa. ad Hesperium p. p.* In omnibus provinciis veredorum quarta pars reparetur : stabula autem ut impensis publicis extruantur contra rationem est : cum provincialium sumptu, in quorum locis stabula constituta sunt, citius arbitremur apparanda ; et utilius sit tam publico quam his, quos stercus animalium pro suo solatio habere concedimus. *Dat. III. Kalen. Mar. Triv. Grat. a. IV. et Merobaude Coss.*

Ut singulis annis veredorum quarta pars reparetur, et ut provincialium sumptu stabula parentur et tueantur.

VIII. *Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aaa. Floro com. rerum privatarum.* Ut agendi itineris possit esse moderatio, deni veredi per dies singulos ex utraque parte dimittantur : pœna quinque librarum auri minime defutura contra eos, qui statuta nostra neglexerint.

Ut quotidie non plus quam x. veredi ex utraque parte mansionum dimittantur. Inscriptio in quibusdam est, ad Ausonium P. P.

IX. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Floro p. p.* Judicibus faciendæ evectionis copiam denegamus, cum id tantum nostro numini et tuæ sedi, nec non viro illustri magistro officiorum sit reservandum : cum neque præfecto urbi, nec magistris militum, nec ducibus, nec vicariis, nec cuiquam alii præter memoratas duas potestates a nobis hoc concessum sit. His enim tantum ambulandi facultatem judices ex suo arbitrio præbituri sunt, quos in transmissionem publicarum functionum prosecutores viderint constitutos : scituri, si definitionem nostram excesserint, se quidem xxv. auri libris, officia vero quinquaginta esse multandos. *Dat. X. Kal. August. cp. Antonio et Syagrio Coss.*

Ut evectiones tantum dentur a principe, vel a præf. prætorio, vel magistro officiorum. Sub magistro officiorum sunt curiosi. Ad eos refertur si quid minus legitime in usurpando cursu publico factum sit, *l. 3. sup. hoc tit.* Idcirco non mirum si evectiones dant. Cassiodorus in formula magisteriæ dignitatis : *Veredorum opportunam velocitatem, quorum status semper in cursu est, diligentiæ suæ districtione custodit. Per eum nominis nostri destinatur evectio* : et in for. præf. præt. *Evectiones simili potestate largitur.* Præsidibus autem dandarum evectionum facultas non est, ut *Nov. Majoriani de curial.* nisi publicarum functionum prosecutoribus.

X. *Iidem aaa. Philagrio Com. Orientis.* Gravissimæ pœnæ acerbitate proposita, evectionum contractus, animalium quoque publicorum merces, et ementis et distrahentis coercitione prohibemus. *p. p. Byrito. Dat. XII. Kal. Octob. Antonio et Syagrio Coss.*

Evectionum et veredorum commercio interdicitur. Igitur qui evectionem impetravit, ea ipse uti potest. Eam alii vendere non potest.

XI. *Iidem aaa. Cynegio p. p.* Nullus evectione utatur privatus, tametsi valuerit impetrare. *Dat. VI. Non. Mart. cp. Richomere et Clearcho Coss.*

Ut privati cursu publico non utantur. Agentes in rebus, senatores, præsides, rationales, magistratus, legati, episcopi evocati a principe, hi sunt quibus eo uti licet.

XII. *Imppp. Theodosius, Valentinianus et Arcadius aaa. Cynegio p. p.* Quoniam veredorum quoque cura pari ratione tractanda est : sexaginta libras sella cum frenis, sexaginta itidem averta non transeat : ea conditione, ut si quis præscripta moderaminis imperatorii libramenta transcenderit, ejus sella in frustra cædatur, averta vero fisci viribus deputetur : exceptis auri centenariis, quæ necesse est ab hippocomis in solitis sacculis reportari. *Dat. XV. Kal. Jul. cp. Arcadio a. I. et Bautone Coss.*

Ne plus justo onerentur veredi. Constituit ne sella cum frenis, ne etiam averta excedat 60. libras. Quid sit autem averta ex Græcis interpretibus fideliter Budæus exposuit in *tit. ad leg. Corn. de fals.* Alioquin conscinditur sella, confiscatur averta, exceptis auri centenariis (ornamenta erant veredorum avertis applicita) quæ hippocomi sive muliones in solitis sacculis domum referunt.

XIII. *Iidem aaa. Floro p. p.* Non patimur hippocomos per eos, qui veredis utentur, indigna spoliatione vexari : si quidem nonnulli veredariis saga eorum dicuntur auferre, vel præcidere. Quocirca per omnes judices, et curiosos miserabilis removeatur injuria: scientibus cunctis, ut si observata non fuerit nostra sanctio, non solum damna resarcire, verumetiam notam et multam, qui neglexerit, subire cogetur. *p.p. XV. Kal. Jul. Triveris Valentiniano a. IV. et Neolerio Coss.*

Ne mulionibus mutationibus deputatis, qui a Gallis postillones vocantur, veredarii auferant saga. Saga Græci vocant instrata equorum, hoc loco vertunt τὰ παλαιὰ, forte, pallia, et inde strata sagorum Isidoro: et ut hæc injuria summoveatur cura præsidum et curiosorum.

XIV. *Iidem aaa. Patonio pf. Augustali.* Publici cursus exhibitio secundum locorum consuetudinem, vel curialibus, vel cohortalibus debet committi, vel his qui suo periculo ab eminentissima præfectura sub competenti cautela excipiunt. *Dat. III. Kal. Aug. cp. Arcadio a. II. et Rufino Coss.*

Mancipes cursus publici pro varietate locorum vel ex curialibus, vel ex cohortalibus creantur, vel aliis electione præf. prætorio sub idoneis fidejussoribus. Videnda sunt quæ diximus *l. 3. sup. de can. larg. tit.*

XV. *Impp. Arcadius et Honorius aa. dextro p. p.* Si quis vel pro una mutatione veredum superducendum esse crediderit: quadruplum superductorum animalium pretium fisci viribus inferat. *Dat. XV. Kal. Apr. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Etiam qui pro una tantum mutatione supra numerum evectionis veredum usurpavit, in quadruplum damnatur. Ubi est scriptum, *fisci juribus*, emendandum semper *fisci viribus:* ubi *nostri nominis, nostri numinis.*

XVI. *Iidem aa. Remitheo Duci Armeniæ.* His tantummodo utendi cursus publici facultas concessa est qui legati de diversis gentibus ad nostram clementiam properare festinant. *Dat. V. Kal. Mar. cp. Cæsario et Attico Coss.*

Privatis non licet uti cursu publico, nisi legatis diversarum gentium ad comitatum festinantibus.

XVII. *Iidem aa. Vincentio p. p.* Nemo mulionem mutationibus deputatum, vel per sollicitationem, vel receptionem subtrahere audeat: decem libras argenti pœnæ nomine reformidans. *Dat. XII. Kal. Mar. Med. Honorio a. IV. et Eutychiano Coss.*

Hac lege coercetur qui hippocomum sollicitat vel receptat.

XVIII. *Iidem aa. Messalæ p. p.* Animalia publica, dum longe majore, ac periniquo pretio pabula æstimantur, per mancipes atque apparitores aperte vexantur, ne id contingat, sublimitas tua disponat, ut nec pabula mutationibus desint, nec provinciales ultra, quam justitiæ sinit ratio, prægraventur. *Dat. XV. Kal. Dec. Stilichone et Aureliano Coss.*

Mancipes intelligit cursus publici, ut *l. 15. Cod. Th. eod. l. 9. C. Th. de curios.* qui mancipes mutationum a Cassiodoro dicuntur. Hi habebant apparitores sive stationarios quosdam, sicut et mancipes publicorum, id est, publicani: sed hi dum iniquo pertio pabula veredis comparant de provincialibus, sic fit ut male veredos tractent: ideoque Costitutio moderatum pretium statui pabulis a præf. prætorio jubet, et ne pabula stationibus sive mutationibus equorum desint : τοῦ δημοσίου δρόμου ἱπποστασίαι dicuntur a Gregorio presbytero in vita Gregorii Nazianzeni.

XIX. *Iidem aa. et Theodos. a. Septimio Proc. Africæ.* Comperimus provinciales et pabula, et pecuniam pro cursu equo-

rum cursualium solemni ratione conferre, et extrinsecus etiam paraveredorum onere prægravari: provinciarum igitur rectores procurent ne unquam cursus publicus veniat in querelam: et occasio deceptionis curiales vel provinciales animalia indebita præstare compellat. *Dat. VII. Kal. April. Rav. dn. Theod. A. I. et Rumorido Coss.*

Ne provinciales cogantur conferre pabula et pecuniam pro equis cursualibus, et præterea etiam paraveredos *l.* 2. *sup.* Pro, *Curiales* Cod. Th. habet, *curialis*. *Animalia indebita*) id est, paraveredos.

XX. *Iidem aa. Anthemio p. p.* Nemo ducum ingressus semel provinciam suam, postmodum itineribus faciendis cursu atque angariis ipse, sive suum utatur officium: sed expeditionem militarem jumentis propriis exequatur. De cohortalinis etiam officiis eadem lege sancimus, ne quis ex his per provinciam suam discurrens, veredo uti conetur in posterum, cum sacra prohibitum sanctione cognoscat. Quod si quis ducum, vel apparitorum, vel cohortalium officiorum, temerario animo ea, quæ decernimus, contemnenda putaverit, per singula animalia, quibus usus fuerit, singularum librarum auri illatione multabitur. *Dat. IV. Non. Augu. cp. dd. nn. Honorio VII. et Theodosio II. aa. Coss.*

Duces euntes in provinciam utuntur cursu publico. Ubi autem in ea semel posuerint sedes, jam non amplius cursu vel angariis uti possunt ipsi vel eorum officia. Idemque de præsidibus et cohortalibus hac lege constituitur.

XXI. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Cyro p. p.* Nullus penitus cujuslibet ordinis, seu dignitatis, vel sacrosancta ecclesia, vel domus regia tempore expeditionis excusationem angariarum seu parangariarum habeat.

Idem constitutum est *l.* 2. *sup. quib. mun. vel præst.*

XXII. *Imp. Leo a. Pusco p. p.* Cursum ambularem ab omni Orientali tractu, nec non ab his civitatibus aliarum regionum, quarum instructio tui culminis meminit, tolli amputarique decernimus: ita tamen ut in transitu fortissimorum militum (quando nostra serenitas disposuerit ex aliis ad alia eos loca deduci, evectionesque animalium secundum consuetudinem a nostra fuerint æternitate consecuti) et in armorum tam confectione, quam translatione servata consuetudine, in profectione quin etiam legatorum, animalium dominis, qui ea solent accepta mercede locare, præbenda pensio arcæ tui culminis imputetur: tractorias videlicet animalium super memoratis causis nulli alii judici, cujuscunque sit dignitatis, nisi tuo tantummodo culmini faciendi licentiam patere decernimus.

Cursum ambularem) Est ὀξύμωρον, quod videtur posse defendi *l.* 9. *sup.* in qua evectionem vocat ambulandi facultatem. Sed placet magis quorundam librorum scriptura, *cursum clabularem.* Clabula est vehiculi genus. Cursus clabularis, cursus vehicularis Ammiano Marcellino libro 20. *et l.* 2. *et* 5. *C. Th. de curios.* et ita Græci hoc loco interpretantur, τὸ παλαιὸν ἦν ὁ πλατὺς δρόμος ὁ λεγόμενος διὰ ὀχημάτων. Hunc hæc lex infirmat in diœcesi Orientis, et aliis quibusdam aliarum regionum civitatibus, exceptis tribus causis, si transeant milites, si legati, si transferantur arma: quibus ex causis soli præfecti prætorio evectiones faciunt: et ex arca eorum sumitur quod animalium locatoribus pro mercede dari solet.

XXIII. *Imp. Anastas. a. Armenio p.p.* Jubemus nemini licere cujuscunque scholæ vel officii vel militiæ, seu conditionis, per totius Orientalis tractus partes, ob quamcunque causam proficiscenti seu redeunti, supra unum veredum unumque paraveredum, cum evectione tamen judiciali, movere: nisi specialis ei præstita sit nostræ serenitatis quantitatem animalium continens evectio, exceptis proculdubio his, qui pecunias publicas devehunt: cum in hac parte sine nostra quoque speciali auctoritate tanta convenit animalia moveri, quanta transve-

hendæ pecuniæ summa, et ejus tuitio deposcit: quinquaginta librarum auri his feriendis condemnatione, quicunque nostra jussa quolibet modo seu tempore violaverint, seu violare concesserint.

Ne quis in Orientis diœcesi vi evectionis datæ a præf. prætorio, aut magistro officiorum plus quam unum veredum, et unum paraveredum usurpet, præterquam si pecunias publicas vehat: evectione data a principe etiam ampliorem numerum commovere licet.

TIT. LI. De Tractoriis et stativis.

I. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Rufino p. p.* Tractoriæ cum stativis solitis tantummodo bidui tempus accipiant: nulli vero penitus cum necessariis sibi personis præbeantur, nisi his tantummodo, qui animalia atque equos sacro usui necessarios prosequuntur: ita tamen ut his dimissis in tractoriarum corpore quinque dierum numerus adscribatur: ut nullus ultra hoc temporis spatium ad residendum, in quo libitum fuerit loco, copiam nanciscatur. *Dat. VII. Kal. Sept. cp. Arcadio a. II. et Rufino Coss.*

Tractoriæ duplomata sunt, quæ dantur missis vel evocatis a principe cursu publico utentibus, adscriptis etiam stativis, id est, diversoriis et mansionibus, quibus alantur sumptu publico. Nam quos evocabant aut mittebant, eis non tantum equorum publicorum copiam dabant, sed et viatica. In Marculphi monachi libro hæc ponitur tractoriæ formula: ILLE PRINCEPS OMNIBUS AGENTIBUS IN ILLO LOCO: NOS GAIUM I. V. PARTIBUS ILLIS LEGATIONIS CAUSA DIREXIMUS, IDEO IUBEMUS UT LOCIS CONVENIENTIBUS EIDEM A VOBIS EVECTIO SIMUL, ET HUMANITAS MINISTRETUR, HOC EST VERHEDI SIVE PARAVERHEDI TOT, PANES TOT, VINI MOD. TOT, CERVISIAE MOD. TOT, LARDI LIB. TOT, CARNIS TOT, PORCI TOT, PORCELLI TOT, VERVECES TOT, AGNI TOT, ANSERES TOT, PHASIANI TOT, PULLI TOT, OVA TOT, OLEI LIBRAS TOT, GARI LIB. TOT, MELLIS TOT, ACETI TOT, CUMINI TOT, PIPERIS TOT, COSTI TOT, CARYOPHYLI TOT, SPICI TOT, CYNNAMOMI TOT, GRANI MASTICIS TOT, DACTYLAE TOT, PISTACIAE TOT, AMYGDALAE TOT, CERAE LIB. TOT, SALIS TOT, OLERUM LEGUMINUM CARRA TOT, FACULAE TOT, PABULI EUQUORUM CARRA TOT, HAEC OMNIA TAM EUNDO, QUAM REDEUNDO EIDEM MINISTRARI IN LOCIS SOLITIS, ET IMPLERI SINE MORA PROCURATE. Et ita tractoriam sive tractorias accipi etiam oportet in *l. pen. sup. tit. prox. l. 2. sup. de desert. l. 8. C. Th. de cur. pub. l. 2. C. Th. de dom. et prot.* et in libro 3. legum Langobardarum tit. 6. et tit. 1. cap. 37. et in constitutionibus Caroli Magni, *Si quis literas nostras despexerit*, id est *tractoriam*, *quæ propter missos recipiendos dirigitur*, et alio loco: *Ut missi nostri accipiant secundum quod sua tractoria continetur.* Et in constitutione quadam Constantini: *Aliquot*, inquit, *ex iis qui contra Cæcilianum dissentiunt data evectione publica per Africam et Mauritaniam inde ad Hispanias brevi tractu facias migrare: et inde nihilominus singulis episcopis singulas tractorias tribuas.* Eustathius ita definit libr. de temporibus τρακτωρεῖαι ἐλέγοντο αἱ κελεύσεις αἱ παρὰ τῶν ἐπάρχων προφάσει ζώων δρομικῶν γινόμεναι, ἃς καὶ κωμβίνας ἡ αὐτὴ γλῶσσα καλεῖ ῥωμαίων τουτέστι συνθήματα. Notandum quod ait de combinis. Ad *l. eos, §. ult. ff. ad leg. Cor. de fal.* pro, *falso duplomate*, textus βασιλικων habet πλαστοῦ συνθήματος interpres *combinas*. Non possunt autem qui tractorias habent in stativis esse ultra triduum. Viatica illis præbentur de publico, ut dixi, non tamen personæ ministeria necessaria. *Cum stativis*) Stativas Eustathius ἀλλαγὰς interpretatur, recte: non possunt itaque ii, qui duplomate utuntur, ultra triduum ullo loco ullave mansione residere sumptu publico.

Cum necessariis sibi personis) Tractoriæ non tantum præbent publice currendi sive ambulandi facultatem, sed et viatica, non tamen ministeria vel angarias, nisi equorum publicorum prosecutoribus, quod textus βασιλικῶν sic explicat recte: οὐκ ἔτι δὲ καὶ τοῖς πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ, ὑπεξηρημένον ἐκείνων τῶν εἰς τὸ κομιτάτον ἀναφερόντων ζῶα πρὸς βασιλικὴν ὑπηρεσίαν ἐπιτήδεια. *Quinque*) Ergo equorum prosecutoribus licet quinque diebus esse in stativis. Ferarum prosecutoribus septem, *l. 1. sup. de ven. fer.*

Tit. LII. De Apparitoribus præfectorum prætorio et privilegiis eorum.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. Mamertino p. p.* Præfecturæ cornicularios, qui annis singulis exeunt, post transactos corniculos nostram adorare purpuram volumus: quo honore perfunctis, cum jam missionem tenuerint, liberum otium damus, ut ad susceptionem, vel cujuslibet necessitatis officium minime devocentur. *Dat. III.*

Kal. Feb. Med. Valentin. et Valente aa. Coss.

Ut cornicularii qui sunt in officio præf. prætorio post missionem ad susceptionis, vel alterius necessitatis officium non devocentur. Ait, *tenuerint*, pro *obtinuerint*, ut *l. cum falsis, ff. de man. t est.* et aliis plerisque. Plin. 6. Epist. *Scripseram tenuisse Varenum*. Horatius, *Quo causæ teste tenentur*. De cornicülariis dixi *l.* 2. *sup. de prox. sacr. scrin.*

II. *Iidem aa. Zosimo Præsidi Epiri novæ.* Præfectianos ad perniciem provincialium exactionibus in provinciis, vel potius lucris et quæstibus suis sese immiscere vetamus, præterea, vel horreorum gerere custodiam, vel curarum jus, atque arbitrium sibi præsumere his denegamus: horum si quis præsentis legis temerator existat, volumus eum competenti motu et indignatione percelli. *Dat. XIV. Kal. Decemb. Med. Valentiniano et Valente IV. aa. Coss.*

Ne præfectiani, id est, apparitores præf. prætorio suscipiant horreorum fiscalium custodiam: de qua Vegetius lib. 3. cap. 3. *sed fidelis,* inquit, *horreorum custodia*, etc. ubi vulgo male legitur, *servatorum*. Item ne curarum jus, id est, curiosi officium, ut indicat titul. Cod. Th. Ne præfectianus exactoris, vel curiosi, vel horreorum custodis fungatur officio, ex quo hæc lex sumpta est. Curiosi creantur ex agentibus in rebus *l.* 2. *sup. de curios.* non ex præfectianis.

III. *Impp. Theodosius et Valentinian. aa. Zoilo p. p.* Cornicularii et primiscrinii, numerarii insuper, qui in officio tuæ sublimitatis per ordinem obsequiis militiæ terminatis, desideratam laborum requiem sortiuntur, pro multis erga rempublicam sudoribus ab omnibus indictionibus tam militarium, quam civilium judicum semper habeantur immunes: et civilium tantum judicum, non etiam militarium jurisdictioni subjaceant. Huic sanctioni addendum esse censemus, ut si quis præfectianus dum militat, vel post depositum cingulum, sine testamento quod legibus comprobatur, nullisque ab intestato successoribus derelictis, fati munus impleverit, omnes ejus patrimonii facultates, provisione magnificæ tuæ sedis non fisci viribus, sed arcæ tui culminis rationibus vindicentur: scriniariis autem et exceptoribus, ceterisque qui in officio tui culminis merent, cum in legione prima adjutrice nostra militant, audientiam tantummodo in causis, in quibus pulsantur, tuæ celsitudinis deputamus: in provinciis vero commorantes, rectoribus earum eos respondere jubemus: nisi publicum officium aliquod eis injunctum sit.

Cornicularii, primiscrinii, numerarii qui sunt in officio præf. prætorio post missionem adorant purpuram principis et immunitatem consequuntur tam civilium, quam militarium indictionum. Civilium judicum jurisdictioni suppositi sunt non militarium, sicut veterani, *l. ult. sup. de veter.* Primiscrinii dicuntur etiam primicerii, et ii dant apparitores, *l.* 1. *sup. de sportulis:* et ob id puniuntur, *l.* 3. *inf. de div. off.* Additur hac lege, ut præfectianis vel expræfectianis sine successore defunctis non fiscus, sed arca præfectoria succedat: ut præfectiani habeant castrense peculium, *l. ult. sup. de castr. pec. milit.* ut coram præf. prætorio conveniantur, et in provinciis coram præsidibus, nisi publica quædam executio eis injuncta sit.

Tit. LIII. De Apparitoribus præfecti urbis.

I. *Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius aaa. Principio p. p.* Præter eos qui de officio eminentium potestatum, numero stipendiorum et curriculis evolutis, urbisque præfecturæ, serenitatis nostræ annis singulis attingere purpuram, venerarique præcepti sunt: nulli prorsus eorum, qui provincialia officia peregerint, tranquillitatis nostræ muricem adorare sit liberum, omnium suffragiorum obreptione cessante. *Dat. XIV. Kal. Oct. Aquil. Arcadio a. et Bautone v. c. Coss.*

Præfectiani et urbaniciani completa militia adorant purpuram principis, de quo honore diximus supra quodam loco, non officiales rectorum provinciarum. Legimus in Mariano principes officii quorundam ducum completa militia adorare prote-

ctorem. Videtur legendum, *adorare purpuram inter protectores*.

II. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Palladio p. p.* Quicunque illustris urbanæ sedis apparitor clandestina fraude pistorem concusserit: accusatus atqueconvictus, perpetui paneficii nexibus addicetur. *Dat. VII. Kal. Ian. Rav. Honorio a. XI. et Constantio II. v. c. Coss.*

Urbanicianus, qui pistorem concutit, pistorum corpori addicitur. Id fiebat frequenter ab urbanicianis, quod tractaret præf. urb. etiam annonam urbis sacræ, et sub ejus cura pistores essent.

Tit. LIV. De Apparitoribus magistrorum militum et privilegiis eorum.

I. *Impp. Valentinianus et Valens aa. ad Artemium Correctorem.* Qui sese in officiis magistrorum equitum ac peditum militare monstraverint, ab omni nominationis injuria excusentur. *Dat. XIII. Kal. Oct. Aquil. Acc. XV. Kal. Nov. Salerni divo Joviano et Varoniano Coss.*

Apparitores magisteriæ potestatis ad susceptionem vel quamlibet aliam necessitatem ne vocentur, sicut de præfectianis supra constitutum est. *Qui*, inquit, *monstraverint*. Eis igitur incumbit onus probandi.

II. *Iidem aa. Mamertino p. p.* Qui in officio magistrorum equitum ac peditum militiam sortiti sunt, ordinis sint militaris.

Ut apparitores magisteriæ potestatis militibus annumerentur: ideoque castrense peculium habent, ut præfectiani: non tamen testantur jure militari, *l. scriniarios, sup. de testam. mil.* In Notitia Rom. Imp. Officium magisteriæ potestatis in numeris militum et in officio deputatur.

III. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Basso p. p.* Probari apparitores magisteriæ potestatis neque in aliquo officio cohortales, neque censibus adscriptos volumus. *Dat. Prid. Non. Mar. cp. Cyro v. c. Cos.*

Ut adscriptitii vel cohortales apparitores magisteriæ potestatis non fiant.

IV. *Iidem aa. Apollonio Magistro Militum præsentali et Anatolio Mag. Militum per Orientem.* Numerarios virorum illustrium magistrorum militum tam præsentalium, quam orientalium, qui ordine et stipendiis militiæ fuerint decorati, exeuntes tribunis prætorianis partis militaris, sudoribus eorum beneficium deferentes, sociari præcipimus: ita videlicet, ut post completam militiam ab omnibus indictionibus tam militarium, quam civilium judicum semper habeantur immunes; principatus vero munere functos tribunis vigilum militaribus aggregari volumus.

Ut numerarii qui sunt in officio magistrorum militum præsentalium vel per Orientem completa militia tribunorum prætorianorum militarium honore cumulentur, et ab omnibus indictionibus immunes sint: principes autem officii eorum honore tribunorum vigilum militarium decorantur

V. *Iidem aa. Ariobino Magistro Militum.* Eos qui in officiis vestris merentes, statutorum numero tantummodo inserti sunt, fori præscriptione muniri: ceteros vero, qui super hujusmodi numerum militare noscuntur, quasi nec militantes et apud illustrissimas præfecturas, et apud clarissimos provinciarum rectores de quolibet pulsari et conveniri, et sine cinguli præscriptione respondere negotio sancimus. *Dat. II. Non. Mar. cp. Cyro v. c. Cos.*

Apparitores magisteriæ potestatis alii sunt statuti, alii supernumerarii: statuti sub jurisdictione magistrorum. Supernumerarii sub jurisdictione præf. urbi aut præsidum. Novella Theodosii ccc. dabatur præscriptio fori.

Tit. LV. De Apparitoribus proconsulis et legati.

I. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. ad Flavianum Proconsulem Africæ.* Officio quodtuis meritis obsecundat, non curialem quemquam, nec ex ceteris corporibus volumus aggregari: at si

qui erunt inter apparitores hujusmodi, restitui eos muniis debitis mox jubemus.

Ne curiales vel aliis corporibus obnoxii, veluti pistorum aut trapezitarum, apparitores fiant proconsulis.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Dominatori Proc.* * Apparitioni tuæ et legatorum quadringentos censuimus deputandos, de iis duntaxat, quos esse sibi detractos reipublicæ membra non querunt.

Definit apparitorum numerum certum proconsuli cuidam. Quidam Codices habent, *Africæ*. Quod si est rectum, omnes hujus tituli leges sunt de proconsule Africæ, et legatis ejus. Quod ait, *de iis duntaxat*, sane congruit cum *l.* 1.

III. *Iidem aa. Messalæ p. p.* In proconsulari provincia officium proconsulare postulet, quod exigere consuevit, nec alienis se partibus impudenter inserat.

Veluti, inquiunt Græci, Asia et Corintho, secundum sui temporis morem. Secundum auctorem Constitutionis malim dicere in Africa, ut *l.* 11. *sup. de erog. mil. ann.* Constituit lex, ut exigant ejus provinciæ apparitores quæ solent, nec se alienis partibus immisceant.

Tit. LVI. De Apparitoribus Comitis Orientis.

I. *Impp. Theodosius, et Arcadius aa. Rufino p. p.* In officio Comitis Orientis non amplius, quam sexcenti apparitores habeantur, quos quidem publicis necessitatibus novimus abunde suppetere.

Definit numerum apparitorum Comitis Orientis. Supra de eo Comite diximus sæpe.

Tit. LVII. De Cohortalibus, principibus, cornicularis ac primipilaribus.

I. *Imp. Constantinus a. edicto suo ad Afros.* Omnes stationarii neque superexactionem audeant, neque carcerem habeant, neve quis personam (licet pro manifesto crimine) apud se habeat in custodia: sciens, quod si quid tale fuerit commissum, capite puniendus est. *pp. VI. Id. Mai. Karthag. Constantino a. IV. et Licinio IV. Coss.*

Stationarii sunt ex cohortalibus, de quibus *l.* 1. *sup. de curios. et l.* 6. *sup. de dignit.* qui et διάβατροι. Cohortales officiales præsidum vel consularium, vel correctorum. Constituitur hac lege ne quid qui stationes agunt, superexigant, ne quem conjiciant in carcerem.

II. *Impp. Constantinus et Constans aa. Tauro pp.* Nullus judicum quemquam sine sacra probatoria probare audeat, vel provehere: excipimus tantum officia provincialia cursus publici sollicitudinem sustinentia: nec enim tanto muneri adminiculum denegari publica permittit utilitas. *Dat. VI. Kal. Ian. Med. Acc. VIII. Id. Iul. Datiano et Cereale Coss.*

Ne quem ex cohortalibus præsides sine sacra probatoria probent aut promoveant, nisi si cui velint mandare cursus publici exhibitionem. Solent enim cohortalibus mandari *l.* 14. *sup. de cur. publ. l.* 3. *sup. de can. larg. tit.*

III. *Impp. Valentinianus et Valens aa. Festo Consulari Syriæ.* Solita cohortalibus Syriæ privilegia, quæ a divo Diocletiano porrecta sunt atque concessa, nos quoque porreximus: ac jubemus eos non ad sollicitudinem bastagæ, non ad functionem navicularíam devocandos, non invitos curialibus cœtibus adscribendos: verum peracto labore militiæ pastus primipili competenti sedulitate functione transacta, prærogativam his recusationis offerimus. *Dat. VI. Non. Oct. Valentiniano et Valente aa. Coss*

Ut cohortales consularis Syriæ ad functionem navicularíam, ad sollicitudinem bastagæ, de quibus oneribus suis titulis dictum est supra, ad curiam non devocentur, sed completa militia et necessitate primipili ab his omnibus soluti ac liberi sint. Quod ait, *pastus primipili*, et repetitur *l.* 7. *inf.* aperte indicat primipilum esse annonæ militaris exhibitionem et curam. Idem confirmat *l.* 8. *inf.* et in *Cod.*

Th. eodem tit. l. 6. Primipilaribus, inquit, *qui ad pascendos milites solemniter ad limitem destinantur*. Theodorus Hermopolites lib. IX. tit. 9. *πριμίπιλον ἐστὶ τὸ τοῖς πρώτοις ἀκοντισταῖς στρατιώταις διδόμενον σιτηρέσιον, ἵνα διανέμη τοῦτο αὐτοῖς*. Primipilum definit esse annonam quæ datur primipili centurionibus, ut inter milites distribuatur: et ideo recte ad *l. 1. sup. de cond. ex leg.* debitor ex primipilo, a Græcis dicitur, *ὁ διατροφὰς στρατιωτικὰς τῷ δημοσίῳ χρεωστῶν*.

IV. *Iidem aa. et Gratianus a. Probo p. p.* Officia rectorum provinciarum tuæ magnificentiæ literis volumus admoneri, ut susceptos in officio proprio vel probatos, cohortium nomine, vel legionum privilegiis æstiment inserendos. *Dat. XV. Kal. Iun. Modesto et Arintheo Coss.*

Officiales rectorum provinciarum cohortalium nomen, legionariorum privilegium habent. Græci legunt, *et legionum*, quod probo. *Susceptores in officio proprio*) Veluti natos ex cohortalibus.

V. *Iidem aaa. Modesto p. p.* Quicunque per Osroenam primipilarium majore lætatur numero filiorum, unum loco suo veluti hæreditario jure substituat, alterum pro amore patriæ Edesenæ curiæ tradat obsequiis, ceteris qua voluerit militia provisurus. Sin autem duos tantum procreaverit: cohorti satisfacere cogatur et curiæ. Quod si unum procreaverit: eundem ordini patriæ restituat, nullo contra hanc formam beneficio valituro, damus sane licentiam tam patribus eorum, quam ipsis, qui hujus legis auctoritate civitatum obsequio aggregantur, ut si quos curiales patrocinio principalium invenerint excusari: in medium proferant, ut et ipsi similibus officiis deputati, pareant impetratis. *Dat. III. Non. Dec. Antiochiæ Post. Cons. Gratiani a. III. et Equitii v. c.*

Quo loco reposuimus, *Edesenæ*, legebatur antea, *Osroena*. Confirmat restitutionem *l. 79. et* 105. *C. Th. de decur.* Edessa urbs est provinciæ Osroenæ. Constituitur autem hac lege ob penuriam curialium Edesenorum, ut liberi officialium præsidis Osroenæ post pastus primipili functionem, si bini sint, dividantur inter cohortem et curiam: si plures, ut unus cohorti, alter curiæ addicatur, reliqui liberam militiæ electionem habeant: si unus tantum, ut curiæ Edesenæ adscribatur. Ejusdem etiam curiæ curiales patrocinio principalium excusatos, lex impetratis ab Edesena curia parere jubet.

VI. *Imppp. Gratianus. Valentinianus et Theodosius aaa. Neotherio p. p.* Si apparitor diffugerit criminosus: edictum quo revocari possit adjecta conditione legibus subsequatur, cui nisi fuerit satisfactum, merito in latitantem a judice pro qualitate peccati sententia proferetur, veniam enim talibus non permittimus, nec indulgentiis crimina sublevamus. *Dat. Prid. id. Jun. Med. Arcad. a. I. et Bautone Coss.*

Ut in cohortalem criminis reum et latitantem a præside pro delicti qualitate competens santentia proferatur, sine spe veniæ aut indulgentiæ principalis.

VII. *Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Tatiano p. p.* Ordinariorum judicum apparitores, qui vel speculatorum vel ordinariorum attigerint gradum, nullo annorum numero, nulla stipendiorum contemplatione laxentur, priusquam primipili pastum digesta ratione compleverint. Quod si ante debitum locum, qui huic functioni habetur obnoxius, vel ægri corporis labem, vel defessæ senectutis extrema ad impetrandam quietem crediderit prætendenda: non prius octio condonetur, qua omne, quod primipilo debetur, expenderit. Eos etiam, qui pro sceleribus suis soluto militiæ cingulo addicuntur infamiæ, nec integro peculio sub hac occasione lætentur: ita condignæ ultioni volumus subjacere, ut functioni quoque quæ extrema militiæ debetur, nihil ex eorum facultatibus subtrahatur. *Dat. III. Non. Mai. Med. Timatio et Promoto Coss.*

Ordinarii judices in libris nostris sunt præsides viri clariss. non viri spectabiles vel illustres, *l. 2. sup. de*

prox. sacr. scrin. l. ult. sup. de. mo. mul. l. omnes, sup. de ep. et cl. Græci, ἐμβατμοὺς vocant *Nov.* 20. *et* 112. In præsidum officio sunt principes, cornicularii, commentarienses, numerarii sive tabularii, adjutores, subadjuvæ, ab actis, a libellis, exceptores. Sunt et qui speculatores dicuntur et ordinarii, ut Cod. Theod. tit. *de iis, quæ adm. vel. off. publ. ger. trad. sunt. Princeps,* inquit, *cornicularius, commentariensis, numerarius, et ordinarii per singula officia*, etc. et a Mariano in officio ducis Arabiæ ponuntur ordinarii. Et sic in militia armata quidam dicuntur specaliter ordinarii, et ii quidem vel manipulares, vel in prima acie dimicantes principes. Extremum munus in officio præsidum est primipili functio, qua non expleta lex vetat dimitti cohortalinos. Sed et si nondum debita functione transacta, causaria quandoque vel ignominiosa missione mittantur, ex eorum bonis lex costituit pastum primipili compleri. *Integro peculio*) Id est, integro patrimonio.

VIII. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Euthymio Vic. Asiæ*. Speciebus primipilaribus adærandis eadem pretiorum taxatio servetur, quæ in venalibus publicis poterit reperiri *Dat. V. Kal. Mar. cp. Arcad. IV. et Honor. III. aa. Coss.*

Ut in adæranda annona militari serventur pretia fori rerum venalium.

IX. *Iidem aa. Clearcho p. p. Illyrici*. Per Illyricum, in quo plurima ac maxima necessitatum publicarum emolumenta officiis constat præsidalibus expediri: centeni numero singulis judicibus obsecundent, nec ultra hunc modum, vel ad militiam ullus aspiret, vel conniventia judicum perseveret: adhibendi autem sunt ad hujusmodi ministeriorum obsequia, non illi, qui vano militiæ nomine immania lucra sectentur, sed qui necessitatem officii sollicitudinibus debitis exequantur.

Definit numerum cohortalinorum singulorum præsidum, qui sunt in Illyrico, veluti Thessaliæ, Epiri veteris, Epiri novi, Daciæ ripensis.

X. *Iidem aa. et Theodosius a. Anthemio p. p.* Quicunque ad chartas, vel tabulas, vel quodcunque aliud ministerium cohortalis optaverit: non ante accedere permittatur, nisi ejus nomen matriculis receptum primitus fuerit: pœna proposita his, qui contra statuta cœlestia crediderint suscipiendos aliquos, aut quodlibet eis officium injungendum. *Dat. XVI. Kal. Apr. Cp. dd. nn. Honorio VII. et Theodosio II. aa. Coss.*

Demonstratum est *l.* 5. *sup. de muner. act.* nonnunquam ad officia præsidum eos admitti qui cohortalinæ conditionis non sunt. Sed hæc lex vetat prius admitti, quam cohortalinæ militiæ nomen dederint.

Quicunque ad chartas) Hi sunt chartularii, de quibus *l.* 3. *sup. de can. larg. tit.* *Vel tabulas*) Hi sunt tabularii sive numerarii.

XI. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Anthemio p. p.* Si quis ex grege cohortalinorum urgente criminis insectatione stipendiis fuerit exemptus, aut otio traditus quietis artibus immoretur, aut si ad pristina sacramenta precum miseratione maluerit repedare: indultum nostræ majestatis oraculum amplissimæ tuæ sedi offerat allegandum. *Dat. XIII. Kal. Mar. cp. Honorio X. et Theodosio VI. aa. Coss.*

De hac diximus satis *l.* 12. *sup. de suscept.* Cohortalis ignominiosa missione missus restituitur per rescriptum principis insinuatum præf. prætorio.

XII. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Isidoro p. p.* Si cohortalis apparitor, aut obnoxius cohorti ad ullam adspiraverit dignitatem: spoliatus omnibus impetrati honoris insignibus, ad statum pristinum revocetur, liberis etiam in tali ejus conditione susceptis fortunæ patriæ mancipandis. Quod si quis ex his ausus fuerit ullam affectare militiam: nulla præscriptione temporis muniatur, præter eam scilicet, quæ ex XL. annis colligitur, sed ad conditionem propriam retrahatur; nec ipse vel liberi ejus post talem ipsius statum procreati, quod cohorti debetur valeant declinare. Sed nec ad aliam cohortalinus vel cohortalini filius audeat aspirare fortunam, cui majorum suorum exempla præjudicant. Sed etiam

cunctos, qui diversarum rerum negotiationibus detinentur, trapezitas scilicet vel gemmarum, argentique, et vestium venditores, apothecarios etiam, ceterosque institores aliarum mercium quibuscunque ergasteriis adhærentes, jubemus a provincialibus officiis removeri: ut omnis honor atque militia contagione hujusmodi segregetur. *Dat. III. Non. April. cp. Isidoro et Senatore Coss.*

Cohortalinis non licet ad aliam aspirare militiam vel dignitatem, nisi ut Marianus Scotus scribit, ex annotatione clementiæ pricipalis. Quod excipit de præscriptione 40. annorum exposuimus in *l.* 55. *supra de de.ur.* In extremo additur, ut a cohortalium militia summoveantur trapezitæ et alii quidam negotiatores.

XIII. *Iidem aa. Florentio p. p.* Nullum ex primipilaribus, nullum ex principe cohortalis officii, vel ad aliam posse militiam adspirare, vel ministeriis sibi contra publicam utilitatem blandiri, vel ad quamlibet aliam dignitatem ad præjudicium præteriti status accedere concedimus. Quod si contra hanc tam saluberrimam formam vel responsa cœlestia quædam militia aut dignitas audacter eliciatur: pro ingestis haberi, etiamsi speciali adnotatione nostræ indulgentiæ eam obtinuisse videatur: nec assertionem ei quoquo modo patere, qui se memoratis artibus publicæ studet commoditati subtrahere: sed statim civitatis, unde oriundus est, curiæ tradi præcipimus.

Ut ex primipilariis, et ex principe cohortalis officii, qui initio cum non essent subjecti cohorti sicuti sunt filii cohortalium, cohortali officio nomen dederunt, emeritis stipendiis suæ civitati restituantur, nec ad ullam dignitatem militiamve aspirare possint, etiamsi habeant adnotationem clementiæ principalis. Ait, *præteriti status*, puta, curialis conditionis. Quidam pro Florentio habent Thomæ.

XIV. *Imp. Leo a. Constantino p. p.* Quisquis cohortalibus adhuc obsequiis obligatus, vel regimen provinciæ, vel cingulum cujuslibet militiæ vel dignitatis quoquo modo meruerit: ante omnia contra licitum usurpatis impetratisve careat, etiamsi ultronea nostra liberalitate jus gerendæ provinciæ, vel militiæ, seu dignitatis cujuspiam sibi jactaverit fuisse delatum: dehinc universis solatiis conditionis, quam spreverat, defraudatus, ne quid eorum omnino per se, vel per interpositam personam possit acquirere: primipili tantum munus implere cogatur: mox curialibus civitatis, in qua natus est, in diem vitæ suæ functionibus inhæsurus: ita scilicet ut etiam hi, qui post impletam talem militiam quodlibet militiæ dignitatisve genus affectaverint, curiæ patriæ suæ restituantur. *Dat. VI. Kal. Jan. cp. Leone a. IV. et Probiano Coss.*

Pars repetita est in *l. si quis, sup. de off. rect. prov.* Sententia hæc est, posse quidem cohortalinum completa militia ad aliam militiam vel dignitatem aspirare, sed non ante completam militiam: Aspirantem solatia cohortalinæ militiæ amittere: Primipili pastum exhibere compelli, deinde curiæ civitatis suæ tradi, etiamsi couditione nascendi, vel alia ratione curialis non fuerit. Eum qui curialis fuerit, ut lege superiore dictum est, ne completa quidem in cohortali sive provinciali officio militia, ad aliam militiam vel dignitatem aspirare posse, sed curiæ suæ restitui.

Tit. LVIII. De Apparitoribus præfecti annonæ.

I. *Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus aaa. Rufino p. p.* Apparitores urbanæ præfecturæ annonario officio sese non inserant: sed apparitorum æmulatione secreta, ministerio suo annonæ præfecturæ fungantur.

Est quidem præfectus annonæ sub dispositione præf. urbi, et uterque annonæ civilis curam agit. Sed separatas apparitiones habent, quas lex confundi et commisceri vetat *l.* 1. *C. Th. de cond. in pub. hor.* Præf. annonæ apparitores: annonarii dicuntur. Præf. urbi, urbaniciani. *Ministerio suo*) Id est, annonariis.

II. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Messalæ p. p.* Præfectus annonæ canonem, qui ad officium suum pertinet, per compul-

sores suos exigat, et cum officio suo retineatur obnoxius, qui ad implendum canonem devotionis suæ exactionem non ostenderit.

Ut præf. annonæ per suos apparitores canonem exigat quem solet exigere: et nisi probaverit se exactionis muneri non defuisse, ut una cum suis apparitoribus obnoxius teneatur.

Tit. LIX. De diversis officiis et apparitoribus judicum et probatoriis eorum.

De singulis apparitoribus separatim dictum est *sup.* hic titulus est comunis de omnibus apparitoribus.

I. *Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus aaa. Severo Magistro Militum.* Si quando præfectus prætorio vel vicarius, aut rector provinciæ significaverit eum, qui chartis ac ratiociniis publicis invenitur obnoxius, ad præposituram castri ac militum transisse: retractatus illi adsignetur officio, a quo ad necessitatem præstandi ratiocinii devocatur: in rejecti vero locum is potissimum destinetur, cui meritorum adstipulantur insignia. *Dat. X. Kal. Ian. Gratiano a. II. et Probo Coss.*

Ut præfectianus aut vicarius, aut cohortalinus, qui cum esset chartis et rationibus reddendis obligatus ad præposituram castri et militum aspiravit. retrahatur et rationes reddat, alio a magistro militum electo præposito.

II. *Impppp. Gratianus, Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaaa. Eusignio p. p.* Nullus ex his, quos claruerit militia resolutos, indebita denuo sacramenta sine Augusti affatibus suscipiat: si quis autem id per obreptionem forte meruerit: quinque librarum auri multetur incommodo. *Dat. Prid. Id. Iul. Med. Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

De hac diximus in *l.* 12. *sup. de suscept.*

III. *Iidem aaaa. Eusignio p. p.* Nullus apparitor amplitudinis tuæ vel de officiis Palatinis ad eam provinciam, ex qua oriundus est, vel in qua collocaverit larem, vel qui jam in hujusmodi officio fuerit commoratus, obtentu publicæ necessitatis vel executor privati negotii dirigatur: etenim officii tuæ celsitudinis primiscrinius tres libras auri fisci utilitatibus sine dilatione persolvet, si statuta fuerint temerata. Apparitor vero qui huic se muneri passus est deputari, militia spoliabitur. Hæc vero pœna etiam ceteris irrogata est: ut si domesticus, aut protector, aut stator, vel agens in rebus, vel palatinus utriusque officii, vel ad eandem provinciam, in qua natus est, vel ad eam, in qua collocaverit larem, cum hujusmodi usurpatione perrexerit: matriculis quidem exemptus, ipse qui se voluerit mitti, auri libram unam fisci viribus inferre cogetur: adjutores vero officiorum, et palatinorum, ac numerarii Comitum illustrium virorum, sive actuarii, libram fisci viribus solvent, nisi statuta fuerint custodita. *Dat. II. Non. Dec. Med. Honorio nb. p. et Evodio Coss.*

Ne præfectianus publici vel privati negotii exequendi causa in eam provinciam mittatur, cujus est municeps vel incola. Punitur primiscrinius qui miserit, quem Græci hoc loco primicerium vocant. Punitur et missus executor. Idemque in domesticis et protectoribus servandum, et statoribus, et agentibus in rebus, et palatinis utriusque ærarii, quibus etiam eadem majorve pœna proponitur. Puniuntur et adjutores officiorum palatinorum, qui ea in patriam suam pergere permiserint, et numerarii Comitum utriusque ærarii, sive actuarii. Quod ait, *vel qui jam in hujusmodi officio fuerit commoratus*, quæ non sunt in C. Th. Tribonianus adjecit ex *l.* 8. *sup. de off. rector. prov.*

IV. *Imppp. Theodosius, Arcadius et Honorius aaa. Silum duci* * Vel qui exiguam rei familiaris substantiam habent, militare in apparitorum numero non vetentur.

Inopes judicum apparitores fieri non vetantur.

V. *Impp. Honorius et Theodosius aa.*

Graccho p. v. Quicunque apparitores ob culpam vel negligentiam fuerint judicato discinti, ad nullam militiam habeant facultatem aspirandi: nec ex rescripto his ullus aditus reseretur, quos congruit pœnæ gravissimæ subjugari, si contra inhibita quoque sacratissimis constitutis aspirare contempserint. *Dat. VIII. Kal. Aug. Rav. Honorio X. et Theodosio aa. Coss.*

Ut apparitores quilibet quorumlibet ob culpam re judicata officio remoti, ad nullam militiam aspirare possint, nec si habeant adnotationem clementiæ principalis. In fine pro, *contempserint*, legendum, *præsumpserint.*

VI. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Hierio p. p.* In his officiis, id est, virorum spectabilium proconsulis Asiæ, comitis Orientis, præfecti Augustalis, et vicariorum (quos etiam monuimus sub interminatione XX. librarum auri) nemo aliter admittatur, nisi eum emissa sacri scrinii probatoria consecraverit. Quod si quis talis sub tua fuerit judicatione convictus: profecto irritis his, quæ vetita contrectavit, etiam congruam indignationem incurret. *Dat. X. Kal. Iul. Nicomediæ dd. nn. Theodos. XII. et Valentin. II. aa. Coss.*

Ut nemo fiat apparitor proconsulis Asiæ, Comitis Orientis, præf. Augustalis, et vicariorum sine sacra probatoria, quæ emittatur ex scrinio epistolarum'. Probatoriæ in Novellis appellantur δοκιμασίαι, et σύμβολα. Conjungenda est cum *l. 7. sup. de num.*

VII. *Iidem aa. Anatolio Mag. Mil.* Ad splendidioris privilegia militiæ, posteaquam priorem continuo labore compleverint, eos venientes admittemus, qui ea voto adipiscendi honoris crediderint expetenda, non eos qui studio exercendæ cupiditatis ambierint, vel ut in meliore fortuna positi, aut ea scelera, quæ prius commisisse doceantur, occultent, aut alia deinceps possint impune committere.

Apparitores completa militia ad aliam splendidiorem secundum conditionem hujus legis aspirare possunt.

VIII. *Impp. Leo et Zeno aa. Joanni Magistro Officiorum.* Viros spectabiles duces, eorumque apparitores necnon limitaneos, castrorumque præpositos, tantummodo ex sublimis tui judicii sententia conveniri, nec aliis subjacere judicibus præcipimus: illustribus scilicet ac magnificis viris magistris militum consuetudine ac potestate, si qua ad limites aliquos Orientis, Thraciarum, et Illyrici ex longo tempore hactenus obtinuit, reservata.

Ut duces et eorum apparitores, et limitanei, et castrorum præpositi sint sub jurisdictione magistri officiorum. At duces dictum est *l. ult. sup. de re mil.* esse sub magistris militum, per Orientem scilicet, quod etiam hæc lex subjungit.

IX. *Iidem aa. Hilario Magistro Officiorum.* Probatorias memorialium et agentium in rebus, ceterorumque nihilominus apparitorum prætorianæ per Orientem amplissimæ præfecturæ, eorum etiam, qui in diversorum judicum officiis numerantur, ex sacris probatoriis solito more militiæ sacramenta sortiri decernimus, non passim, nec licenter solis auctoritatibus vel sacrarum literarum exemplaribus, sed ex authenticis tantum sacris probatoriis manu nostra subscriptis, et nostro arbitrio præstandis: ita ut nullus his dolus aut fraus possit annecti. De his etiam qui sunt veræ, et catholicæ fidei jubemus admitti: aliter vero militantes, nisi ex iis sint, quo solis auctoritatibus apparitioni aggregari vetusta consuetudo perdocuit, detecta fraude cujuscunque accusandi studio, non solum mendaci carere militia, sed et proscriptionis stylum subire decernimus, et bonorum omnium amissione multamus.

Memoriales et agentes in rebus, et apparitores quorumlibet judicum non recipiuntur nisi ex sacra probatoria, et non ex probatoriæ auctoritate sola, vel exemplo, sed ex authentico subscripto manu principis, ut etiam cavetur Justiniani edicto de Alexandrinis. Excipiuntur quidam qui ex sola auctoritate veteri more recipiuntur. Nota differentiam inter auctoritatem et sacras literas, qualis etiam est

inter S. C. et auctoritatem senatus. Id quoque merito hac lege constituitur ne recipiantur nisi Christiani, qua de re testari tres juratos oportet apud acta, priusquam prolata probatoria suscipiantur ex Constitutione quadam Græca, quæ desideratur lib. 1. tit. *de epis. aud.* Idem de militibus armatis Constantinum constituisse Cedrinus scribit. Idem de advocatis *l. ult. sup de postul.*

X. *Iidem aa. Erithrio p. p.* Hac sanctione decernimus, ut in posterum nemini licentia sit edendi exemplaria his, qui sociandi sunt cuicunque militiæ, quam sine divinis probatoriis adipisci non possunt: sed periculo primatum uniuscujusque officii ipsas authenticas sacras, quæ divinam nostræ pietatis continent adnotationem, cum subscriptione administrantium, sub quorum jurisdictione consistunt, his qui militare volunt, præstari, exemplaribus videlicet earum cum subscriptione eorundem judicum apud singula quoque officia, prout convenit, reservandis. Quamvis autem manifestum sit de hujusmodi probatoriarum observatione excepta esse certorum judicum officia: tamen ne ulla ignorantiæ relinquatur occasio, omnium officiorum, quibus necesse est per sacras probatorias militiæ sociari, notitiam in sacris apicibus subdendam esse censuimus. Sub hac igitur observatione omnes, qui sive in hoc sacro palatio nostro, sive in aliis quibuscunque officiis deinceps militare cupiunt; qui tamen (ut dictum est) non possunt pro tenore sacrarum constitutionum, vel veteri consuetudine, nisi præcedentibus sacris probatoriis, militiæ sociari: sicut subnexa notitia demonstrat, adipisci præcipimus: his scientibus, qui ex aliqua parte præsentis nostræ serenitatis legis formam conniventia, vel negligentia quadam colludere tentaverint: non tantum amissione bonorum omnium, sed etiam capitis periculo, utpote criminis falsitatis obnoxios, semel esse plectendos. Et est notitia scrinii Memoriæ probatoriæ agentium in rebus, palatinorum largitionum, palatinorum rerum privatarum partis Augustæ. Item scrinii Sacrarum Epistolarum sic; officii virorum illustrium præfectorum prætorio Orientis et Illyrici, et urbi, officii proconsulis Asiæ et Achaiæ, officii comitis Orientis, officii præfecti Augustalis, officii comitis divinarum domorum, officii vicariorum Thraciæ, Ponticæ, Asiæ, Macedoniæ et thesaurensium classis. Item scrinii Sacrorum Libellorum sic: officii virorum illustrium magistrorum militum utriusque militiæ in præsenti, Orientis et Illyrici, invitatorum, admissionalium, memorialium, omniumque pædagogiorum, cellariorum, mensorum, lampadariorum, eorumque qui sacris scriniis deputati sunt, decanorum partis Augustæ, cursorum partis Augustæ, officii virorum spectabilium ducum Palæstinæ, et Mesopotamiæ, novi limitis Phœnices, Osdroenæ, Syriæ et Augustæ Euphratensis, Arabiæ, et Thebaidis, Lybiæ, Pentapoleos, utriusque Armeniæ, utriusque Ponti, Scythiæ, Mysiæ primæ, secundæ, Daciæ, Pannoniæ, officii virorum spectabilium Comitis Ægypti, Pamphyliæ, Isauriæ, Lycaoniæ, et Pisidiæ.

Idem hac lege cavetur quod superiori, ut exceptis certis quibusdam officiis, alia non recipiantur nisi ex authentico adnotato manu principis, et subscripto ab eo cujus jurisdictioni subjectus est is, qui ad militiam aspirat. Et subjicitur Notitia eorum, quæ desiderant sacræ probatoriæ authenticum, quod alias sumitur ex scrinio memoriæ, ut agentium in rebus probatoria, *l. 7. sup. de agent. in reb.* alias ex scrinio libellorum, ut officii Comitis sive præsidis Lycaoniæ et Pisidiæ, *Nov.* 25. Alias ex scrinio epistolarum, ut officii vicarii Thraciæ, et hodie ex *Nov.* 26. prætoris. Multa vero in Notitia emendationis indigebant, hæc maxime, *Officii virorum magistrorum militum utriusque præfecturæ Orientis et Illyrici*, pro quibus reposui, *Officii virorum illustrium magistrorum militum utriusque militiæ in præsenti Orientis et Illyrici*. Puto *et Thraciarum*, subdi debuisse. Tum inferius, *Nobilis Comitis* inepte erat scriptum, pro, *novi limitis Phœnices*. Notandum quod ait, *Macedoniæ, et Thesauriensium classis*. Vicarii Macedoniæ mentionem Marianus facit. De thesaurensium classi nihil me alibi usquam legisse memini. Videtur autem idem unusque appellatus vicarius Macedoniæ, et thesaurensium classis. Qui thesaurenses dicantur exposui *l. 2. sup. de pal. sac. lar.* Notandus

locus de invitatoribus qui erant in officio sacri palatii, cui similem nescio: et de cellariis, sive cellarariis, a quibus præbetur cibus et potio: ab invitatoribus vocantur qui vocari jubentur: et de cursoribus, id est, veredariis. Notandus locus de lampadariis deputatis sacris scriniis, ut in eis faces sive lampades accedant: alii fuerunt lampadarii in officio præf. prætorio: et quæstoris exercitus apud Julianum Antecessorem Constit. 38. Et vicarii Ponticæ ex edicto Justiniani, qui ignem præferebant. De lampadariis edidit Theodosius Novellam quam amisimus, sicut et aliam de Pentapoli ad urbem Romam revocanda: de qua etiam in hac Notitia fit mentio. De Augusteuphratensi provincia Victor in Vespasiano: *Commagene, quam hodie Augusteuphratensem nominamus.* Alibi Euphratensis simpliciter dicitur, *l.* 10. *sup. de ædif. priv.*

Tit. LX. De Executoribus et exactoribus.

I. *Imppp. Arcadius et Honorius a. a. ad Provinciales et ad Proconsules.* Ne per diversas provinciarum partes, aut palatinus exactor accederet, aut illustrium virorum apparitor vagaretur, vel militaris terror inferret formidinem: hac lege sancimus, ut omnes memorati intenti sint ad provinciæ rectorem, cum eo agant, illo insistente, disponente, et agnoscente suo periculo rem peragendam, impleant universa. *Dat. VII. Kal. Jul. Med. Olybrio et Probino Coss.*

Ut in provincias provincialium exigendorum causa missi palatini vel apparitores illustrium virorum quorumlibet, vel milites præsidibus potius quam provincialibus immineant: qua de re diximus satis *l.* 7. *sup. de exact. trib.*

II. *Iidem aa. Andromacho p. p.* Quicunque e palatio nostro cujuslibet tituli ad provincias commeaverit compulsor, exactor, admonitor, portitorve præcepti, agens in rebus, vel palatinus, vel apparitor illustrium potestatum: hoc tantum potestatis arripiat, quod mandatum curæ suæ specialiter adprobatur: nec quod injunctum alteri fuerit collegii jure præsumat: nedum hoc sibi invicem mutui officii licentia patiuntur, agant cuncti, quod singulis credebatur. *Dat. Prid. Id. Jul. Mediol. Olybrio et Probino Coss.*

Ne palatini in provincias missi suo cuique separatim mandato negotio, mutuas sibi operas præstent, ne quod uni injunctum est, alter quasi collega præsumat.

III. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Palladio p. p.* Sive ex prætoriano officio, sive illustris comitivæ sedis largitionum, necnon et rei privatæ nostræ, vel ex quacunque apparitione ad quamcumque necessitatem profligandam quis fuerit destinatus, sciat intra anni metas debere collectis ratiociniis ad proprium judicem remeare, eique suam efficaciam ostendere, et quid ejus instantia exactum fuerit, quidve in debitis habeatur, vel penes quos resederit, vel cujus culpa aut causa in eadem provincia fuerit derelictum. Quod si exacto spatio anni, ejus regionis visceribus prædator insidians deprehensus fuerit, remorari: tunc absolutus cingulo militia abjicietur, primoribus ejus militiæ decem librarum auri multa proposita. Sin redire dissimulet, per vices officiorum ligatus ferreis nexibus, cura provincialis officii ad debitum mittatur examen: nec ei liberum sit, ut hoc se privilegio aut occasione defendat, quod sibi aliud negotium, vel aliam necessitatem post injunctam esse causetur: cum iisdem licentiam auferamus in eadem provincia continuare exactionem. *Dat. X. Kal. Octob. dn. Theodos. a. VII. et Palladio Coss.*

Ut præfectiani, palatini, vel alii apparitores in provincias missi exigendi causa, intra annum peragant exactionem, et judici suo qui misit, renuncient quid egerint, quid sit in reliquis, qui sint reliquatores, cujus vitio reliqua contracta sint. Post annum si non redeant, ut ligati ferreis vinculis sicut *l.* 1. *Cod. The. de mens. olea.* cohortalium cura ad congruum judicem transmittantur, et ne eandem exactionem iterare possint. Hæc verba, *per vices officiorum*, non sunt in C. Th. et sane sunt obscura, nisi hoc velint, si redire dissimulet, quasi iterato exactionis officio. Ait, *suam efficaciam*, id

est, quid effecerit. Sic *Novell. Valent. de suariis. Diligentiam et efficaciam huic operi commodabunt.*

IV. *Iidem aa. Joanni p. p.* Nullam possessionem alterius pro alienis debitis publicis vel privatis præcipimus conveniri. *Dat. V. id. Jul. Ravennæ, Honorio XIII. et Theodosio X. aa. Coss.*

Hac lege prohibentur ἐνεχυριασμοὶ, de quibus dictum est libro 11. tit. 57.

V. *Impp. Theodosius et Valentinianus aa. Volusiano p. p.* Contra nostra præcepta si quicquam vetito ausu exsecutor audebit: licebit provinciæ moderatori eundem correctum ad sublimitatis tuæ judicium sub prosecutione dirigere: et licebit provinciali, si probetur obnoxius, exsecutoris contra vetitum exactionem sibi vindicantis temeritatem legitime repellere.

Si quid exsecutor contra quam ei mandatum sit, exigat, manu injecta a præside provinciæ sub prosecutione duci ad præf. prætorio potest: quin et a provinciali manu et viribus repelli potest, etiamsi revera a provinciali debeatur quod is exigit sine mandato. Sic Græci legunt, *etiamsi probetur obnoxius.* Restitui legis contextum ut oportet.

VI. *Imp. Zeno a. Arcadio p. p.* Sancimus ut eum cui ex judicio tui culminis quocunque modo, sive studio numerariorum, aut tractatorum, vel ipsorum jussu, qui pro tempore amplissimæ tuæ sedis administrationem suscipiunt, exactio publicarum pecuniarum injungatur: minime prius liceat aliam sollicitudinem gerendam suscipere, quam reversus injunctæ sibi causæ responsum præbuerit. Si tamen ita sors tulerit, ut in ea provincia, ad quam exsequendi causa publici negotii aliquis proficiscitur, alia quoque causa sit exequenda: non prohiberi unum eundemque exsecutorem ab hac urbe regia proficiscentem, duorum simul, non plurium negotiorum exsecutionem suscipere: dum ipsi quoque tertii negotii non sit injungendi licentia, antequam de superioribus responsum portaverit. Exsecutoribus his, qui secundam sive simul duas, vel etiam tertiam causam passi fuerint exsequendam suscipere, non solum cinguli et bonorum suorum amissionem, verum etiam perpetui exilii supplicium subituris: eandem hanc pœnam numerarium quoque, et ejus adjutores, ad quorum curam, quod violatum est, pertinet, formidare.

Executori in provinciam misso duarum causarum exactio committi potest: una tantum commissa, non ante aliam suscipere potest, quam prioris rationem reddiderit. Ait, *qui secundam sive simul duas*, post primam scilicet. Sequitur Græca constitutio quæ deerat.

VII. Πᾶς ἄνθρωπος εἴτε θείαν κέλευσιν, εἴτε ἀρχικὴν πρόςαξιν ἐκβιβάζων, ὀφείλει πρότερον ἐμφανίσαι τῷ ἄρχοντι, ἵνα ὁ ἄρχων ἐξετάσοι, εἰ μηδεμία πλαστοῦ αὐτία ἐστὶν ἐν αὐτοῖς, ἢ κατὰ συναρπαγὴν ἢ ἐναντιούμενον νόμοις. Ο δὲ ἐκβιβασμὸς καὶ ἐγγράφως καὶ ἀγράφως γίνεται, δηλονότι τῶν θείων λογίων προκειμένων, καὶ πάντων τῶν ῥητόρων τῶν παρόντων ἅμα αὐτῷ τὴν ἐξέτασιν ποιουμένων, καὶ εἰ συνίδοι παρέχειν βοήθειαν· ἐὰν δὲ ἢ πλαστὸν εὕροι φανερῶς, ἢ νόμῳ ἐναντιούμενον φανερῶς, δεῖ αὐτὸν μὴ ἐκβιβάζειν, ἀλλ' ἀναφέρειν εἰς βασιλέα διὰ τοῦ μαγιστριανοῦ, ἢ εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν ἐξ ἧς τὸ πρᾶγμα ἐγίνετο, τὸν δὲ ἐκβιβαστὴν ὑπὸ ἀσφάλειαν ποιεῖν τὴν ἐγχωροῦσαν· καὶ τὰ πρόσωπα δὲ τὰ αἰτιασθέντα ὑπὸ προσωπικὴν ἀσφάλειαν ἀζημίως· ὁ γὰρ ἐγχειρίσας αὐτῷ τὸ ἀζήμιον περιποιήσει εἴπερ εὑρεθείη μάτην αὐτῷ ἐγχειρίσας· εἰ γὰρ μὴ τοῦτο γένηται, ὁ μὲν ἐκβιβαζόμενος ἀποθεῖται τὸν ἐκβιβασμόν· ὁ δὲ ἄρχων εἰ πρὸς αὐτὸν ἡ κέλευσις γέγονεν, ἢ καὶ τις ἕτερος ἴσως πρὸς τινα ἕτερον ἐγένετο, ὑπὸ ἀσφάλειαν ὀφείλει ποιῆσαι τὸν ἐκβιβαστὴν τὴν ἐγχωροῦσαν. Εἰ δὲ καὶ δυνηθείη τὶς ἀποθήσασθαι τὸν ἐκβιβασμὸν, ὀφείλει μανθάνων ὁ ἄρχων ἀποστῆσαι τὸν ἐκβιβαστήν· ποιεῖν δὲ ὑπὸ ἀσφάλειαν προσωπικὴν τὸν αἰτιασθέντα καὶ μηνύειν· εἰ δὲ ῥαθυμήσῃ τούτου, ἢ ὁ ἄρχων, ἢ ἡ τάξις αὐτοῦ, ἢ πρὸς ὃν τὸ γράμμα γέγονεν οἴκοθεν τῷ ὑπομνησθέντι ποιήσει τὸ ἀζήμιον, καὶ ἐν ὅσῳ ἄρχει, καὶ μετὰ τὸ παύσασθαι τῆς ἀρχῆς· ὑπεξαιρεῖ δὲ ἡ διάταξις τοὺς προφάσει δημοσίων ἐνεχομένους· εἰ δὲ λήμματος ἡττηθέντες οἱ ἄρχοντες μὴ ποιήσωνται τὴν ἐξέτασιν, προκειμένων τῶν ἁγίων λογίων εἰ καὶ παρίδωσι, καὶ εἰς χρήματα ζημιοῦνται καὶ ἐκβάλλονται τῆς ἀρχῆς, καὶ εἰς σωτηρίαν κινδυνεύουσι· πᾶς δὲ νόμος ἐμφανιζόμενος ὀφείλει πρότερον γίνεσθαι τοῖς ἐπάρχοις καταφανής· τὸν δὲ διακομίζοντα αὐτὸν εἰς τὴν ἐπαρχίαν, λαμβάνειν χρυσίνους ἓξ, τὸν δὲ ἄρχοντα σπουδάζειν διὰ προςάξεων οἰκείων πάσαις ταῖς πόλεσι ταῖς ὑφ' ἑαυτὸν φανεροὺς καθιστᾷν τοὺς νόμους ἀζημίως παντελῶς μηδὲ τοῦ ἄρχοντος, μηδὲ τῶν ἐκδίκων, μηδὲ τοῦ διακομίζοντος· ὁ δὲ κερδάνας, διπλάσιον δίδωσι· καὶ εἰ μὲν ἄρχων ἐστὶν, ἐκπίπτει τῆς ἀρχῆς, εἰ δὲ ἑτέραν φροντίδα εἴχετω, ἐκβάλλεται τοῦ φροντίσματος.

INTERPRETATIO LATINA.

Quilibet executor divinæ jussionis prætorianive præcepti, id prius insinuare præsidi debet, ut is inquirat an sit in eo vitium aliquod falsi, aut legibus adversum aliquid, et an per obreptionem impetratum sit. Executio autem fit scripto vel sine scripto propositis sacris evangeliis, et præsentibus possessoribus omnibus, et una cum præside inquirentibus, qui et opem executori ferent si res digna videatur. Sed si quid manifesto in ea falsi vel illegitimi deprehenderit, suspendet exactionem, et relationem mittet ad principem per agentem in rebus vel ad sedem ejus a quo res processit: Et interim executor quidem cautionem præstabit pro rei qualitate: reus personalem, se sisti puta, idque sine ulla impensa. Debet enim executor indemnem eum præstare quem convenit, si temere forsitan eum convenerit: quam cautionem nisi præstiterit, impune ab eo quem convenit, repelletur. Præses ipse vel alius ad quem jussio dirigitur, cautionem exiget ab executore pro rei qualitate. Sed et si potuerit quis executionem repellere et repulerit, debet præses executorem restituere, et ab reo cautionem exigere personalem, et rem deferre: quod si negligat, tam ipse quam suum officium, isve ad quem literæ missæ sunt, de suo indemnitatem convento præstabit durante vel deposito magistratu. Constitutio excipit eos qui nomine tributorum obligati sunt. Quod si pretio victi præsides non inquirant, qua de re superius diximus inquirendum esse, etiamsi negligentia hic tantum argui videatur, et rei familiaris damnum patientur, et magistratu ejicientur, et circa salutem periclitabuntur. Omnis autem lex Præfecto prætorio prius insinuari debet, deinde in provinciam transmitti et portitori dari aureos sex, præside curante per omnes civitates suæ provinciæ legem promulgari sine ulla impensa præsidis vel defensorum vel portitoris. Et si quis ex ea re quid perceperit, in duplum tenetur, et magistratus dignitatem amittit, officialis officium.

Pro ῥητόρων, lego, κτητόρων· vide *Nov.* 128.

Tit. LXI. De lucris Advocatorum et concussionibus officiorum seu apparitorum.

I. *Imp. Constantinus a. Æliano Proc. Africæ.* Si quis a ducenariis, vel centenariis, vel fisci advocatis læsum se esse cognoscit: adire judicia, et probare injuriam non moretur: ut in eum, qui convictus fuerit, competenti severitate vindicetur. *Dat. VI. Id. Nov. Triv. acc. XV. Kal. Mar. Karthagine Constantino a. IV. et Licinio IV. Coss.*

Coercendos esse ducenarios et centenarios ex officio palatino, et advocatos fisci si cui quid per injuriam abstulerint. Conjungenda est *l. 3. sup. de advoc. fisc.*

II. *Imp. Constantinus a. Eubulidæ Vicario Africæ.* Præter solemnes et canonicas pensitationes multa a provincialibus indignissime postulantur ab officialibus et scholasticis, non modo in civitatibus singulis, sed etiam mansionibus dum ipsis et animalibus eorundem alimoniæ sine pretio ministrantur: provinciales itaque cuncti judices tueantur, nec injurias inultas transire permittant. *Dat. III. Kal. Iul. Leontio et Salustio Coss.*

Ne quid officiales vel scholastici præter solemnia exigant a provincialibus, et ne eorum animalibus in itinere pabula gratuito dentur. Scholasticos accipit pro advocatis, de quibus amplior lex Cod. Theodosiani, *Non latet*, inquit, *scholasticos ultra modum acceptis honorariis in defensionem causarum annonas et sumptus accipere consuesse.* Et ita Sardicensis concilii c. 10. Scholasticus ex foro, id est, Zonara interprete, ὁ περὶ λόγους σχολάζων· Et Carthag. concilii cap. 99. ἐκδίκους σχολαστικούς. Et in passione Dorotheæ virginis, Theophilus quidam advocatus præsidis, Scholasticus appellatur. Macarius Hom. 15. ὅταν γένηται σχολαστικὸς, ὅλων τῶν δικολόγων ἀρχάριος καὶ ἔσχατος. Et recte in concilio Africano. Scholasticos, qui in actu sunt vel in munere defensionis causarum: nam alii nondum exierunt rhetorum schola.

III. *Impp. Arcadius et Honorius aa. Pompejano Proc. Africæ.* Quoties compulsor arguitur in deprædatione convictus,

etiam non consulta clementia nostra pœnam subeat legibus competentem. *Dat. Prid. Kal. Ian. Med. Stilicone et Aureliano Coss.*

Compulsor missus a principe, si in deprædatione convincatur, etiam inscio principe a proconsule coerceri potest.

IV. *Impp. Honorius et Theodosius aa. Adriano p. p.* Curialibus et navicularariis, omnibusque corporibus ita subveniri volumus: ut nihil apparitoribus universorum judicum liceat, quod ad prædam provincialium pertinet.

Ne quid ulli apparitores deprædentur a curialibus vel naviculariis vel ceteris corporatis. Græci adjiciunt pœnam tripli.

TIT. LXII. De Primipilo.

I. *Impp. Valerianus et Galienus aa. Domitio.* Commoda primipilatus post administrationem incipiunt deberi: et si is, qui ea percipere debuerit, prius rebus humanis eximatur, hæredibus petitio salva sit.

Quid sit primipilus supra anteverti dicere *l.* 3. *sup. de cohor. prin.* Commoda primipilatus sunt salaria quæ ei dantur, sive ut Græci vertunt, τὰ λόγῳ παραμυθίας παρεχόμενα, *l. pater, ff. de adim. leg.* Sed non debentur antequam impleta sit functio primipili. Debita in hæredem transmittuntur. Post administrationem ergo finitam: nam dum militat, non commoda, sed stipendia appellantur.

II. *Impp. Diocletianus et Maximianus aa. Alexandro.* Obtentu nominis primipili civiles actiones ad alios judices transferendæ non sunt.

Si quem primipilus conveniat occasione primipilatus sui, convenire eum debet non coram suo, sed coram proprio ejus judice, ita ut secundum regulam juris actor forum rei sequatur.

III. *Iidem aa. Domnæ.* Utilitas publica præferenda est privatorum contractibus: et ideo si constiterit fisco satisfactum esse ob causam primipili: poteris obligatam tibi possessionem titulo dotis petere, ut satis doti fieri possit.

Causæ primipili dos non præfertur in hypothecis. Sunt et multa alia singularia, ut si debitor ex causa primipili, vel fidejussor, aut nominator ejus solvendo non sit, dos uxoris fisco vindicetur, *l. satis, supra in quibus caus. pig. tac. contr.* Et res etiam specialiter obligata dotis nomine et donata, licet primipili morte confirmata sit donatio, *l. non verum, sup. de donat. inter vir. et uxor.* Ut fisco teneantur filii primipili etiamsi hæredes non extiterint, *l. si tutores, sup. de compens. l. seq.* Ut urgente fisco adversus debitores suos debitor ex causa primipili agat etiam ante diem, *l.* 1. *sup. de cond. ex lege.*

IV. *Iidem aa. Dionysio.* Cum ex sola primipili causa liberos, etiamsi patribus hæredes non existant, teneri Divus Aurelianus sanxerit: si neque successistis patri vestro, nec quidquam ex bonis ejus tenetis; consequens est a paternis creditoribus vos non conveniri.

De hac l. dictum est superiori satis.

TIT. LXIII. Publicæ lætitiæ vel consulum nuntiatores, vel insinuatores, constitutionum et aliarum sacrarum, vel judicialium literarum, ex descriptione vel ab invitis ne quid accipiant immodicum.

I. *Imppp. Gratian. Valentinian. et Theodosius aaa. Floro p. p.* Quicquid nostrorum unquam nuntiari cœpit prosperorum, ut bella si desinunt, si oriuntur victoriæ, fastis honor si datus fuerit regalium trabearum, compositevæ pacis erit offerenda tranquillitas, si sacros vultus inhiantibus forte populis inferimus: hæc sine immodico pretio nunciari excipique sancimus: gerulum jubemus esse castissimum indices nummarios esse prohibemus: judices statuimus esse sollicitos, ne turpi colludio quæratur ex miseris pretium gaudiorum. Quod si id sacrilega fuerit dissimulatione violatum: et in accipientem pudoris fortunarumque manebit excidium, et cogentem par pœna multabit, et officium triginta librarum auri vexatione quatietur. *Dat. IV. Non. Febr. cp. Merobaude II. et Saturnino Coss.*

Duo erant potissimum in hac lege corruptissima: *Fastus si honor datus fuerit regalium vel consulum, vel trabearum*. Emendavi, *Fastis si honor datus fuerit regalium trabearum*, id est, si ineunte anno novorum consulum nomina nuntientur. Consulum ornamenta sunt trabeæ, eædemque regum, quæ et τηβεννοὶ *Nov.* 105. et Appiano, Artemidoro, Sudæ, Moschopulo, auctori Etymologici. *Actum esse jubemus castissimum, indigentibus non numerariis esse præbendum*. Emendavi fide Cod. Theodosiani, et manuscriptorum, *gerulum jubemus esse castissimum, indices nummarios esse prohibemus*. Nummarios, id est, lucri avidos. Hieronymus ad Onasum: *Volo in nummarios invehi sacerdotes*. Svetonius in Domitiano: *Nummarios indices notavit*. Illa autem verba. *Sic sacros vultus inhiantibus forte populis inferimus*: Græci ita interpretantur, εἴτε λαυράτα καταγγέλλοιεν quod in Nicæna synodo 2. explicant hæc verba: *Sic regum laurata Græcorum vulgus apud CP. vocat imperiale signum*; et paulo post: *Laurata et iconas missas ad civitates vel regiones obvii adeunt populi cum cereis et incensis, non cera perfusam tabulam, sed Imperatorem honorantes*. Aliis auctoribus laureatæ tabellæ sunt signa lætitiæ. Seneca in Agamemnone: *Manifesta properat signa lætitiæ gerens. Namque hasta summo lauream ferro gerit*. Summa vero Constitutionis hæc est, ut eæ omnes publicæ lætitiæ populis sine immodico pretio nuntientur. *Immodico* adjecit Tribonianus, cum non esset in C. Th. propter constitutionem Græcam, cujus sententia sequitur.

II. Ἡ διάταξις βούλεται ἓξ νομίσματα μόνον παρέχεσθαι ἀφ' ἑκάστης ἐπαρχίας ὑπὲρ τῶν ἐμφανιζομένων θείων ῥημάτων, ἢ γενικῶν προςτάξεων, ἢ δημοσίων συμβολαίων, ἢ ἀνδριάντων· τὸν δὲ πλέον λάβοντα, τετραπλάσιον ἀναδιδόναι, κωλυόντων τοῦτε ἄρχοντος, καὶ τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τῶν πρώτων τῆς πόλεως, καὶ πάσης πολιτικῆς, καὶ δημοσίας βοηθείας· ὁ μὲν γὰρ ἐπίσκοπος ὑπὸ ἀγανάκτησιν ἔστι βασιλικήν· ὁ δὲ ἄρχων καὶ ἐκπεσεῖται τῆς ἀρχῆς, καὶ δημευθήσεται καὶ ἐξορισθήσεται· Καὶ ἡ τάξις δε κινδυνεύει μήτε διαγραφὴν γενέσθαι προφάσει τούτων τῶν αἰτιῶν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἓξ χρυσούς· μήτε ὡς παρὰ ἑκόντων μηδὲν, ἀλλὰ τὸν λαβόντα διδόναι τὸ τετραπλοῦν· καὶ ἡνίκα δὲ οἱ πολῖται βούλονται διαγράψαι τυχὸν, ἢ εἰς ἔργον δημόσιον, ἢ εἰς σιτωνείαν, ἢ αἰτοῦσι παρὰ βασιλέως τοῦτο ἐπιτραπῆναι, οὐ χρὴ ζημιοῦν αὐτοὺς οὐδὲν ὑπὲρ τούτῳ, ἵνα μὴ οἱ μὲν ἱερεῖς ἀγανακτῶντοι· οἱ δὲ ἄρχοντες, καὶ τῆς ἀρχῆς ἐκπίπτωσι, καὶ ἐξορίζονται καὶ δημεύονται· ἡ δὲ τάξις εἰς σῶμα τιμωρεῖται· εἰ μὴ μηνυθῇ βασιλεῖ τὰ παρὰ τὴν διάταξιν γινόμενα· ἐξουσίαν γὰρ ἔχουσιν οἱ διαγραφόμενοι ἀντιλέγειν τοῖς διαγράφουσιν. εἰ δὲ μὴ δύνανται τοῦτο ποιεῖν, ἐπικαλεῖσθαι τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλεῖ μηνύειν, οὐ χρὴ δὲ οὔτε τοὺς πατέρας, οὔτε τοὺς σιτώνας, ἢ ἐθνικοὺς ἀποδέκτας παρέχειν ἐκ τῶν οὐσῶν ἐν χερσὶ προσόδων, μηδὲ ποσότητα φυλάττεσθαι τῇ ἀφορισμένῃ χρείᾳ· εἰ δὲ παραβῇ ὁ ἄρχων, οἴκοθεν ταῦτα καταβάλλει· χρὴ γὰρ ἀμείωτα τάτε δημόσια καὶ τὰ πολιτικὰ φυλάττεσθαι.

Interpretatio Latina

Constitutio vult singulas provincias insinuatoribus sacrarum literarum vel generalium Constitutionum vel publicorum commonitoriorum vel statuarum sex dumtaxat solidos dari, et ab eo qui amplius acceperit, quadruplum reddi, hoc inhibente præside et Episcopo et primoribus civitatis, omnique tam civili quam fiscali adminiculo, nisi velit Episcopus in principis indignationem incurrere, Præses bonis et dignitate et civitate multari. Curet autem officium nec descriptionem fieri ex iis causis ultra sex aureos, nec ab invitis, et ab accipiente quadruplum inferri. At cum cives seipsos volunt describere operis publici vel frumenti coemendi causa, vel hoc sibi concedi a principe petunt, nihil oportet eos lædi ex hac causa, ne sacerdotes indignationem eandem incurrant, præsides dignitatem amittant et publicentur: officium in corpus torqueatur, nisi principi detulerint quicquid contra hanc Constitutionem fuerit admissum. Possunt enim descripti resistere describentibus, vel si nequeant resistere, licet eis invocare præsidem et deferre principi. Sed non oportet patres civitatum vel sitonas vel susceptores ex reditibus, quos habent, in manu quicquam præbere, sed eorum quantitatem destinatæ necessitati servare debent. Quod si præses violarit, de suo eos reditus implebit. Fiscales enim et civiles res imminutas servari necesse est.

Hæc constitutio si abfuisset, quod est in titulo, *Ex descriptione, vel ab invitis*, esset sine lege. Hic vero sit finis, quem Deus Dominusque dedit, cui soli sit laus, honor et gloria.

PARS QUINTA

JACOBI CUJACII J. C.

NOVELLARUM CONSTITUTIONUM

IMP. JUSTINIANI EXPOSITIO.

ILLUSTRISSIMO PRINCIPI AC DOMINO

D. CRISTOPHORO

COMITI PALATINO AD RHENUM,

Illustrissimi Principis ac Domini D. FREDERICI Electoris Palatini filio, Bavariæ Duci.

Cupivi jam antea sæpe, Illustrissime Princeps, ut daretur mihi aliquando tempus opportunum, quo te cultu et observantia aliqua revereri possem: et ne te fugiat quæ res hoc in me desiderium potissimum accenderit, Ego, cum frequentiores studiorum causa venirent ad nos Germani, quam soleant modo, consopitis civilium dissentionum injuria apud nos omnibus pene liberalium artium studiis, nostratium nemini concessi, qui Germanorum ingeniis faveret, quive nobilitatem et virtutem eorum admiraretur magis, ut illi vicissim in me habuere semper præ aliis aliquid quod diligerent, ea re adsiduos et familiares nullos habui, vel potius adsiduum et familiarem illi nullum habuere magis quam me: et in sermonibus, ut fit, de patria cum rogantur, de lingua, de moribus, de literis, et de principibus imprimis, nullum alium Germaniæ principem majore mihi eos animi alacritate prædicasse memini, quam Illustrissimum Principem Fredericum *patrem tuum, simul ac te in omni genere virtutis geminum patri filium: et ab iisdem non paucis post reditum in patriam certior factus sum, cum ad te præcipue referunt de ratione studiorum suorum quam hic transigere nobiscum, et mei mentionem injiciunt, quicquid hi narrant de me, id te excipere, et studium et aures adhibere libenter. Hoc equidem magni æstimo, et in felicitatis parte pono maxima: nec enim meritum ullum in me meum agnosco, quod tam sanctissimi et modestissimi Principis gratiam mereatur: et incendor mirum in modum ex ea re tamen ut me quodam officio illa præbeam non indignum, cujus etiam exhibendi parte aliqua non tulissem longiorem moram, nisi me ab studiis paulo magis remissiorem patriæ calamitates reddidissent, quam conturbatus et mœrens cerno, sævientem in seipsam omni crudelitatis genere. Et parum id quidem esset, si hoc anno cerneremus et experiremur primum, sed cernimus et patimur jam fere decennium doloris cum morsu maximo* θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι φίλον δαμάσαντες ἀνάγκῃ. *Quæ res non potest non imminuere studia mea, quæ sola officiorum genera suppeditare solebant mihi multa quibus colerem præstantissimorum virorum eximias præclarasque virtutes, et vero minuet ea res studia mea semper, quoad misericordi et omnipotenti Deo libuerit his Galliæ miseriis dare finem aut modum aliquem. Sed interea tamen colluctor ipse quodammodo mecum, ut quam minimum fieri potest decedat ex mea pristina diligentia, et ne dolori, quem ex hoc capio statu patriæ*

acerbissimum, succumbam prorsus, neve relanguescam ab spe melioris rei. Alios sibi pugnas, sibi prælia, sibi arma habere jubeo, quibus hæc cordi sunt nimis: ego quantum mihi imperare possum, adsiduus esse persevero in pervolutandis libris, e quibus vel eruam quæ recondita inest in eis consolationem, æquanimitatem et constantiam eam, quæ etiam in desperatione, aut præcipitio rerum omnium tranquilliorem mentem efficere possit. Nec suum abest huic meæ contentioni pretium: nam quidquid de jure nunc in vulgus edo, id etiamsi non adeo forsitan perfectum et perpolitum est atque alio tempore foret, tamen pro ratione temporis, quo limandi ejus mihi fuit potestas, non dubito quin satisfacturum sit his, qui aliquid de studiis juris censere et arbitrari possunt. Statim enim placebunt enarratæ Novellæ Justiniani longe alia ratione quam fuerint unquam antea: non ausim dicere meliore. Nec erit injucunda παρατηρημάτων *adjectio, quæ a* XII. *libro dehinc uno tempore si vixero proferam in medium perducta usque ad* XL. *Ultra enim ne procurreret ea in re opera mea, jam statim a primo mihi præscripsi. Non displicebit etiam Juliani discipulus, quem etsi tempora non tulerint ut ederem integrum, non efficient tamen ut eum derelinquam antequam ad extremum pertulerim, et nomini etiam tuo quatuor reliquas quæstiones inscripserim, ut nunc inscribo humiliter priores quinque, simul ac Novellas et Observationum accessionem quam dixi. Quod omne si tanquam ab homine tuæ Celsitudini deditissimo, benigne et libenter acceperis, et hanc animi erga te mei propensionem quæ effecit id elicuitque omne mihi quantumvis licet alienissimo tempore, in mente tua nobilissima et omnibus virtutibus instructissima ad conciliandam mihi eam in perpetuum, valere siveris, et me, illustrissime Princeps, expergefeceris: largius enimvero prolixiusque ad illustrissimam familiam tuam omni deinceps observantia et honore prosequendam, et ad studia quoque mea addicenda vobis potius quam nostris hominibus, qui literariis muneribus, quæ etiam diis feruntur esse amica, parum abest ut se honestari non putent, qui ne gratiarum quidem actione vel minima incipiunt jam nostram agnoscere benevolentiam. Deus Opt. Max. illustrissimum et potentissimum Principem* FREDERICUM *patrem tuum, et te dignissimum patri filium, et familiam omnem vestram conservet, et regat suo Sancto Spiritu, eamque cottidie ad secundiores provebat rerum eventus. Valentiæ Cavarum VII. Id. Aug. M. D. LXIX.*

Tuæ Nobilitati et Celsitudini Devotissimus
JAC. CUJACIUS.

NOVELLARUM CONSTITUTIONUM

EXPOSITIO.

Hæc mihi prior appellationis Novellarum occurrebat ratio, quod nova eis atque a veteribus dissidentia jura constituantur, quamvis non utique omnibus: exempli gratia xci. et xcii. Et huic quidem rationi Cedrinus aderat, qui de hoc Novellarum libro scribit in hunc modum in Justiniano, τοὺς παλαιοὺς νόμους πάντας ἀνενέωσε, ποιήσας μονόβιβλον, ὃ καὶ νεαρὰς διατάξεις ἐκάλεσε. Posterior tamen quæ succurrit animo meo, verior est: quod novissime promulgatæ sint post Codicem Justin. repetitæ prælectionis: nam et sæpissime a Græcis interpretibus appellantur νεαραὶ μετὰ τὸν κώδικα, et ab ipso Justiniano *Nov.* 66. et *in Constitutione de novo Codice faciendo:* et pariter Theodosii, Valentiniani, Martiani, Leonis, Majoriani, Severi Constitutiones non alia ratione Novellæ appellatæ sunt, quam quod post Codicem Theodosii, et aliæ quædam Leonis philosophi, Nicephori, Michaelis, Romani, Alexii, quod post βασιλικῶν libros promulgatæ essent. Quin et Justiniani quæ in *l.* 1. §. *sed cum Novellæ, C. de emend. C. Just. l. si quis filium, in fi. C. de inoff. test.* vocantur Novellæ, nondum retractato Codice hanc appellationem meruerant, editæ cum essent post primam Codicis editionem retractata repetitave jam Codicis editione, eam amiserunt. Nec enim Novellæ sunt quæ in corpus unum coierunt Codicis repetitæ prælectionis, justum Constitutionum corpus, sed quæ post Codicem illum emerserunt novæ, vel Justiniani ipsius, vel Justini, vel Tiberii, non quasi errones in corpus illud retrahendæ, e quo nunquam exierunt, sed quasi posthumæ Codicem certe rupturæ illum, quo sunt omissæ, maxima ex parte. Adjunximus eis formas præfectorum prætorio quasdam, sive ἐπαρχικὰ, et Novellas Justini Tiberiique nonnullas, quæ suis locis indicabuntur. Nec separanda esse censuimus edicta xiii. a Novellis, nam et pleraque alia inter Novellas edicta sunt, et illa xiii. omnia edicta non sunt: non sane quæ ad Armeniam, Phœnicem Libani, Ponticam, Hellespontum, Ægyptum, Alexandriam pertinent: (Edicta enim sunt generales leges quæ omnes populos et provincias tenent, *l.* 3. *C. de leg.*) et præterea ex illis tria vel quatuor, quæ sunt ante relata Novellis, frustra sub Edictorum alio nomine denuo reposuissem. Index vero titulorum quia non erat certus (nec enim veteri interpreti idem qui vel Haloandro vel Scrimgero) elegi quem sequerer ex Reginæ bibliotheca breviorem aptioremque ceteris, et hac pagina statim ut exprimeretur procuravi. Fuit Græcus, sed Latinum exhibere malui.

NOVELLA PRIMA.

De hæredibus et Falcidia.

Prior pars hujus Novellæ est de hæredibus, qui non obtemperant voluntati defuncti. Publius Syrus ait, magis fidum hæredem nasci quam scribi.

Qua de causa scripti hæredes pœnis constringendi sunt, ne quid faciant contra testamentum et vero constringuntur etiam tam veteribus legibus quam novis. At quo modo? An datis actionibus, aut persecutionibus, aut invocato auxilio magistratus, principis, pontificis? hac vero ratione testamento parere compelluntur, non puniuntur quod non paruerint. An data actione in duplum? Sed hac actione coercentur inficiatores uno tantum casu, si legata per damnationem, vel jure novo si legata relicta locis pietati dedicatis hæredes inficientur. An ex mora usurarum et fructuum admissa ratione? At qui moratur, non facit contra voluntatem: id enim facit quod facere jussus est, sed tardius: ut ille etiam qui inficiatur, contra voluntatem non facit palam: jussisse enim testatorem negat, non etiam facturum se quod testator jusserit. Et specialiter quidem mora filii hæredis scripti, qui fratribus relictam legitimam portionem tardius exsolvit, coercetur constitutione quadam Justiniani de inofficioso testamento relicti tertia parte amplius: porro contra voluntatem facit qui minus impendit in funus vel monumentum, quam testator jusserit, *l. cum in testamento, ff. de verborum significatione*, vel (ut hac Novella definitur) qui legata, aut fideicommissa, aut liber tates post sententiam judicis annum integrum frustra expectatus, præstare detrectat. Et huic quidem veteri jure hæreditatem fiscus auferebat quasi indigno, ut Paulus scribit III. Sententiarum, et Justinianus *l. ult. C. de fideicommis.* ut non male ad hanc delatio nis causam quæ ponitur in *l. 1. ff. de jur. fisc. Quod indignus quis hæres nunciatur,* possit dari exemplum hæredis facientis contra voluntatem. Quæ dubitandi ratio (ut opinor) fuit in specie *l. si peculium, ff. de statulib.* cum hæres servum liberum esse jussum sub conditione dandi x. Titio, prohibet dare, an postea manumisso servo, ex legato peculii hæres eam pecuniam deducere posset. Indignus est enim hæres, qui contra voluntatem facit, eam pecuniam imo hæreditatem lucrari. Verius tamen est non fecisse eum contra voluntatem qui servum manumisit ultro, quem testator liberum esse jusserat sub conditione dandi x. Titio: nec posse quicquam queri Titium, cum nec legatarius fuerit, *l. 8. ff. si quis omis. cau. testam.* At hæc causa deferendæ hæreditatis in fiscum, postea constitutionibus sublata est, *l. 5. C. de religios.* si in omittendo su premo officio mortui (ut ibidem exponitur) hærede peccante, quæ res onerat verecundiam hæredis: et si quid aliud igitur hæres fecerit contra voluntatem defuncti, ut si legata non solverit, quæ res non pulsat existimationem aut verecundiam hæredis. Ceterum hac Novella Justinianus restituit quodammodo jus vetus, quod aliorum principum Constitutiones aboleverant: nam hæredi qui voluntati defuncti non obtemperat, censet auferendam esse hæreditatem quasi indigno: vel totam, si extraneus sit: vel deducta Falcidia, si ex eis personis sit quibus portio legitima debetur, et qui de inofficioso testamento queri possunt, quales sunt liberi, parentes, patroni. Falcidia enim sive legitima portio his personis auferri nulla ratione potest. Sed sive tota hæreditas auferatur, sive quod superest, deducta Falcidia, id non statim transit ad fiscum. Non omne quod aufertur quasi indigno ad fiscum transit, *l. 1. §. quæ autem, C. de caduc. tollend.* Sumantur exempla ex *l. 5. §. amittere, ff. de his quæ ut ind. l. pen. C. de legat. l. si ex voluntate, C. de donat. inter vir. et uxor. l. si ab hostibus, §. ult. ff. sol. matr. l. si patroni, §. qui fideicommissam, ff. ad Treb. et Nov.* 115. Sic igitur hæredi non obtemperanti voluntati defuncti ablata hæreditas non statim fisco vindicatur ex hac Novella, sed substituto si substitutum habuerit hæres. Finita ipso jure est substitutio aditione hæredis scripti: ideoque non jure substitutionis substitutus venit (ut Joannes ait recte) sed beneficio hujus Constitutionis, quasi priore loco scriptus, et sicut extraneus quilibet, ut dicetur inferius. Deficiente substituto vocantur cohæredes qui adierunt pro portione hæreditaria, et hi etiam non jure accrescendi inviti, quod est portionis vacantis jus, non acquisitæ, sed non inviti hujus Constitutionis beneficio, ac si in eam quoque portionem hæredes scripti essent. Si non sint cohæredes, venit is cui hæres rogatus est restituere hæreditatem: nam et is (ut in hac Nov. Justinianus ait) hæredem imitatur, maxime transfuso S. C. Pegasiano in Trebellian.: qui locus est summe notandus. S. C. Pegasiano locus erat interveniente Falcidia, et non erat fideicommissarius hæredis loco, quia in hæredem conservabantur actiones. S. C. Trebelliano locus erat non interveniente Falcidia, ut puta hærede non plus quam dodrantem restituere rogato: qui casus cum ponitur *l. si mulier, §. ex asse, ff. de jur. dot.* recte et proprie subjicitur mentio transferendarum actionum, et S. C. Trebelliani: quia ex eo S. C. fideicommissario et in fideicommissarium dantur actiones, atque ideo fideicommissarius Trebellianus hæredis loco est, Pegasianus non item. Hodie omnis fideicommissarius, Trebellianus est: ergo omnis, hæredis loco. Post fideicommissarium Trebellianum veniunt legatarii et fideicommissarii singularum rerum. Sed qualis inter eos ordo dabitur? Is nimirum præferetur, cui uberius legatum aut fideicommissum pecuniarium relictum fuerit: ut si plures sint fideicommissarii Trebelliani, is præferetur cui major pars hæreditatis relicta fuerit: vel si par sit omnium causa, scripto hærede indigno pronunciato, omnes simul ad hæreditatem venient. Post legatarios et fideicommissarios veniunt testamento manumissi

secundum ordinem scripturæ, qui et lege Fusia Caninia, et lege Ælia Sentia servatur inter manumissos: vel simul omnes, si scripturæ ordine discerni non possint, exacta cautione implendæ voluntatis defuncti quæ etiam ab aliis omnibus exigitur, et præstanda est (ut Accursius voluit) personæ publicæ, vel his quorum interest. Sexto loco vocantur hæredes legitimi. Septimo extraneus quilibet, sicut ex sententia Orationis D. Marci libertatum conservandarum causa, constat vocari extraneum quemlibet quasi hæredem testamentarium, *l. ult. C. de testam. man.* et ita prætorio quoque jure pro hærede testamentario habetur is qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hæreditatem, *l. si duo hæredes, ff. si quis omis. caus. test.* et hæres scriptus cui remittitur conditio jurisjurandi, *l.* 1. §. *ad eos, ff. ad leg. Falc.* de quo etiam Græci accipiunt *l.* 20. §. *licet, ff. de pet. hæred.* illo loco, *Successores justos:* et libenter ipse pro his acceperim honorarios, sive prætorios successores, *l.* 2. §. *si defunctus, ff. pro empt. l.* 24. *ff. fam. ercisc.* Octavo gradu vocatur fiscus, sub eodem onere cautionis. Cautionis, inquam, non satisdationis, *l.* 1. §. *si ad fiscum, ff. ut leg. cau. cav.* nam nec privati locupletiores, id est, prædiorum possessores, satisdant, et fiscus semper est locuples. Sunt autem hujus Novellæ conditiones quædam. Una, ut legitima sit voluntas defuncti, quam non exequitur hæres: (illegitimæ enim hæres impune non paret) et ut quod testator injunxit, jus hæredi non remittat. Quod enim jus remittit, id etiam hæres omittit impune: cujus generis est conditio jurisjurandi quæ edicto prætor s remittitur, *l.* 8. *ff. de cond. inst.* et conditio viduitatis lege Julia, *l. cum ita, l. mulier, ff. de cond. et dem.* et conditio divortii, *l.* 5. *C. de inst. et subst.* et generaliter quæcunque caventur in fraudem legum, *l. Sejus ff. ad leg. Falcid.* Est et alia conditio hujus Novellæ, ut ea, quæ hæres facere jussus est, lex non repræsentet. In his enim quæ lex repræsentat, cessatio aut contumacia hæredi nihil nocet, ut in libertatibus quæ repræsentantur S. C. Rubriano: et ex contractu eodem modo pœna non committitur quando libertatem lex repræsentat, *l. ult. C. si manc. ita fuer. alien.* et de his loquitur Justinianus illo loco, *ἢ εἰ μήτις αὐτὸ νόμος* etc. quod sic interpretor, Vel si non id lex aliqua etiam hærede cessante nominatim repræsentat: et ita Irnerius etiam intellexit: male adjicit alius, Prohibeat: alius, Impediat: quæ vel Accursius indicat non adjecisse veterem interpretem. Hæc item pœnæ hujus Constitutionis conditio apponitur, ut hæres post aditam hæreditatem annum integrum cessaverit in exequenda voluntate defuncti, qui tamen non ab aditione numerabitur, sed ab admonitione et conventione judicis. Nam et ab eo tempore de legato aut fideicommisso, aut libertate aut liberto adsignato lis peragenda est intra annum, quæ est hujus Novellæ sententiæ illo loco satis obscuro, *ἀλλὰ κἀκείνου πρόνοιαν ἐθέμεθα·* et nova exceptio ad *l. properandum, C. de jud.* Scio Julianum, nisi corruptus est, et Theodorum annum numerare a condemnatione judicis: sed hanc interpretationem neque locus ille admittit, neque *ὑπομνήσεως* nomen, quo conventio significatur: et sententia quoque libelli conventio est, ut *l.* 6. *C. unde vi, l. pen. C. de dign.* Post conventionem hæredi datur annus: post condemnationem darentur tantum menses quatuor. Addi etiam hæc conditio potest, ut testator specialiter hæredi non obtemperanti aliam pœnam non indixerit: alioquin committitur pœna illa potius quam testator indixit, quam quæ hac Novella definitur: ut in specie *l.* 6. *et l. in testamento, ff. de condit. et demonst.* Si hæredem monumentum facere jusserit, et nisi factum esset, magna cum pecunia multaverit, vel ærario populi inferenda, vel arcæ Pontificum. Idem si vetita alienatione, subjecerit pœnam, ut in veteri inscriptione urbis Romæ: *Hoc monimentum ne de nomine exiat. Quod si quis id monimentum partemve ejus vendere, vel donationis causa cui mancipare voluerit, aliove quo nomine ejus monimenti partem alienare tentaverit, dare damnas esto ærario Populi Romani* S-L. XV. M. N. *et collegio Pontificum* S-L. XV. M. N. *et emptor et venditor.* Et in alia: *Si quis hoc sepulchrum vel monimentum cum ædificio universo post obitum meum vendere vel donare voluerit, vel corpus alienum invehere velit, dabit pœnæ nomine arcæ Pontificum* I-S. C. N. *et ei cui donatum vel venditum fuerit, eadem pœna tenebitur.* Et in alia: *Hoc monimentum ne de nomine exiat.* Et in alia: *Si quis hoc armarium vendere voluerit, tunc inferet arcæ Pontificum* H-S. L. M. N. *Si quis eo, vel titulo manus intulerit, dabit ærario sestertia quinque millia nummorum.* Et de hoc genere pœnarum testamento scriptarum, quæ ab hæredibus committuntur quod fecerint contra voluntatem defuncti, Asconius Pedianus in Verrem, commissa dici ea, quæ contra testatoris voluntatem facta aut non facta ab hærede multa aliqua pœnaque plectuntur. Sciendum est inter eos quos hæc Constitutio vocat in locum hæredis scripti qui non obsequitur voluntati testatoris, jure exhæredatos non vocari. Nam si vocas exhæredatos, dum vis tueri voluntatem, contra voluntatem facis, et derideberis offensione voluntatis defendens voluntatem. Recte igitur hujus Constitutionis beneficio submoventur exhæredati. Nam neque inter legitimos neque inter extraneos vocantur. Inter legitimos non vocantur, quia exhæredatione amiserunt nomen suorum, *l.* 1. §. *post suos, ff. de suis, et legit. hæred. l. filium, §. videamus, in fin. ff. de bon. posses. contra tab.*

ergo et legitimorum : nam qui non sunt sui, nec legitimi sunt, *l. scripto*, *ff. unde lib.* Inter extraneos non vocantur, quia nominatim summoti sunt hæreditate, atque ita pejor est exhæredatorum quam extraneorum conditio. Extranei veniunt contra mentem testatoris Constitutionis beneficio : exhæredati venirent contra verba. Inter legatarios, et fideicommissarios forsitan vocabuntur, si quid eis legatum fuerit, quia bonis omnino exclusi non sunt, et quod aufertur, non tam his personis adjicitur, quam bonis aliis defuncti quæ ad eos pertinent : quod Justinianus significat his verbis, τὸ ἀφαιρούμενον προστιθέσθω τοῖς ἄλλοις πράγμασι. Item inter substitutos vocabuntur, si substituti sint, licet expiraverit substitutio, quia et hos hæreditate non omnino exclusit testator, quos si non primo, secundo gradu ad hæreditatem invitavit. Illud quoque sciendum est, hanc Constitutionem, quamvis inscripta sit de hæredibus, serpere tamen ad legatarios et fideicommissarios, et mortis causa donatarios : nam his etiam, si moniti non paruerint voluntati testatoris, aufertur omne emolumentum, et transit ad substitutos, si substitutum habuerint, vel ad collegatarios, vel ad hæredes scriptos, vel ad extraneos, vel ad fiscum. Constat non tantum hæredibus, sed et legatariis substitui posse : et fideicommissariis et donatariis mortis causa, *l. ut hæredibus*, *l. cum pater*, §. *pen. ff. de leg.* 2. *l. Publius*, §. 1. *l. avia*, *ff. de cond. et dem. l. ei cui*, *ff. de donat. caus mort.* Constat etiam fideicommissum relinqui posse, imo et legari hodie posse non tantum a legatario vel fideicommissario, sed et a mortis causa donatario, *l. cum pater*, §. 1. *ff. de legat.* 2. *l. cum si*, §. *idem erit dicendum*, *ff. de transact. l. ab eo*, *C. de fideicommis.* Hi igitur si post admonitionem judicis intra annum non præstiterint legata, vel fideicommissa a se relicta, eis omne emolumentum quasi indignis aufertur, et transfertur eodem ordine inchoato a substitutis et desinente in fiscum, cum onere cautionis.

Posterior pars hujus Novellæ est de Falcidia. Revocavit fere jus antiquum priori, revocat et ista quodammodo id quod fuit ante legem Falcidiam, eodem studio conservandæ ultimæ voluntatis, ut plena fides plenumque obsequium defuncto exhibeatur : ut cui voluerit præstari testator legatum, præstetur integrum sine ulla deductione, neque enim hac parte aliter beneficio legis Falcidiæ uti hæredi extraneo concedit quam inventario bonorum facto, et non invito testatore : olim et inventario non facto et invito testatore locus erat legi Falcidiæ. Quid vero movit Justinianum ut inventarii confectionem exigeret ? Sciendum est hæredem, qui quid subtraxit, vel subduxit ex hæreditate, intervertendorum legatorum causa, eo minus jure Falcidiæ deducere : ut si cccc. fuerint in bonis, cccc. in legatis, et subtraxerit c. ex ccc. ipse deducet Falcidiam, ex c. Falcidiam deducet fiscus ereptam hæredi in ea quantitate ut indigno, *l.* 6. *ff. de his quæ ut indig. l.* 24. *ff. ad leg. Falc.* et hoc est quod ait *l. beneficio ff. eod.* beneficio legis Falcidiæ indignum esse eum, qui id egerit ut legatum, vel fideicommissum intercideret : nempe ut si rem Titio legatam subtraxerit, ex legato Titii Falcidia ei auferatur quasi indigno. Generaliter enim si accipiatur ejus legis definitio, falsa erit : nam is qui omisso testamento ab intestato possidet hæreditatem, non amittit Falcidiam, *l. duo hæredes*, §. *ult. ff. si quis omis. caus. test.* Quidam arbitrantur eum etiam amittere Falcidiam, qui nihil subtraxit, sed rem legatam propriam esse contendit, non hæreditariam : sed hoc Ulpianus improbat. Sic esse legendum in extremo *l. computationi*, *ff. ad leg. Falcid.* adfirmant Flor. et Bas. et ratio non obscura, quod aliud sit furari, aliud inficiari, *l. inficiando*, *ff. de furt.* et furtum quidem gravius inficiatione, ac similiter gravius esse abscondere quid et celare lucrandi animo, quam exhibere palam, et suum esse contendere : sicut gravius est clam illicitas nuptias contrahere quam palam *l. ult. ff. de rit. nupt.* et laudantur quædam facta palam, ut in acie patratæ cædes, quæ clam commissa capite luuntur. Quin etiam (ut Augustinus ait 1. de libero arbitrio) militi jubetur lege ut hostem necet, a qua cæde si temperaverit, ab Imperatore pœnas luit. Seneca xv. Epist. Ex Senatusconsultis plebeisque scitis sæva exercentur, et publice jubentur vetita privatim : quæ clam (sic legendum) commissa capite luerent, tamen, quia palam fecere, laudamus. Dubitatur autem circa *d. l. computationi*, §. *ult.* quid profuerit hæredi rem legatam quasi sibi propriam adserere, cum et si propria sit hæredis, omnimodo legatum valeat, sive scierit hoc testator, sive nescierit. Quidam dicunt hæredi eo proficere adsertionem talem, quod interveniente Falcidia, legatum rei hæredis propriæ non debeatur : quod falsum et commentitium est. Accursius hæredi proficere ad evitandam rei vindicationem, quem tamen conveniri fatetur posse actione ex testamento. Parva igitur utilitas hæc et pene dixerim nulla, cum omnimodo rem legatam legatarius habiturus sit. Debuit dicere testatorem forsitan legasse per vindicationem : quo genere res hæredis inutiliter legatur, ideoque rem propriam esse dum contendebat hæres, hoc intendebat, eam rem non contineri legato : vel testatorem legasse nominatim servos suos, vel quas alias res suas. Hæc de hærede qui interveniente Falcidia subtrahit res legatas, de quo hæc Novella non loquitur, sed de eo qui non interveniente Falcidia subtrahit et amovet res hæreditarias, ut inducat legem Falcidiam quasi

minor ad s[?] hæreditas pervenerit. Cui fraudi ut occurrat, ab hærede inventarium jubet fieri bona fide intra menses tres, *l. ult. C. de jure deli.* quo exemplo etiam inventario bonorum pupillarium præscribit Harmenopolus v. Epit. menses tres: quod Accursius tamen non probat in *l.* 24. *C. de adm. tut.* et inventario rerum dotalium Leo *Nov.* 110. Vel si hæres longe absit ab eo loco ubi est hæreditas, inventarium Justinianus fieri jubet intra annum. Tres menses numerantur ab apertura testamenti, non ab aditione: annus a morte testatoris. Fieri autem debet præsentibus creditoribus, legatariis, fideicommissariis, aut procuratoribus eorum, vel præsentibus tribus hominibus idoneis, et tabulario; nec enim soli tabulario hoc casu habetur fides, licet in orborum inventario conficiendo sufficiat *l. orphanotrophos, Cod. de episc. et cler. Nov.* 131. §. *ult.* Sed et in hac causa sufficit tabularius si inventario conficiendo intersint omnes ii quorum interest: sin vero agant peregre, vel omnes, vel ex eis quidam, eorum loco tres testes locupletes adhibentur: et nihilominus reversis peregre de fide inventarii per quæstiones servorum hæreditariorum, qui scilicet rerum notitiam habent, veluti actorum et per jusjurandum hæredis ac testium, inquirere licet. Jusjurandum hæredis omisit postrema editio Novellarum Græcarum, agnovere Basilica, agnovit Vetus interpres, agnovit Haloander, Julianus, Irnerius, quis non? Quod de quæstione servorum ait, ut torqueantur adversus dominos, veritatis inventarii perscrutandæ gratia, confirmatur etiam *l. ult. C. de quæst. l.* 1. *Cod. de ju. propt. cal. l. ult.* §. *licentia, Cod. de ju. del. Nov.* 48. quo genere inquisitionis si subtraxisse hæres aliquid deprehendatur, nec inventario retulisse, altero tanto amplius hæreditati reputare cogitur, *d.* §. *lic.* Falcidiam non amittit nisi in re legata, si quam forte subtraxerit: denique Falcidiam non amittit ob mala fide confectum inventarium. Falcidiam amittit ob non confectum inventarium, atque etiam de suo solvit legata, quæ superant modum puræ substantiæ defuncti, id est, in quibus plus est quam in eo quod bonis superest deducto ære alieno: nam pura substantia est quæ ære alieno soluta est *l. ult. C. de rep. Novell.* 22. Alias soluta tributis, *l. litibus, C. de agr. cens.* Hæc autem facultas inquirendi per tormenta servorum, et per jusjurandum hæredis ac testium, eis tantum datur qui aberant peregre tempore conficiendi inventarii, non his qui erant præsentes, et evocati interesse inventario conficiendo, aut procuratores mittere noluerunt: nam hos evidenter Julianus ait non habere quæstionem de servis hæreditariis, non exigere jusjurandum ab hærede. Ex ea interpretatione Juliani apparet in hac Nov. ἀποκειμένου, non sic interpretandum, Reposito vel reservato, sed Semoto, vel reposito, pro remoto, vel seposito, *l. si finita*, §. *postea*, *ff. de dam. inf.* quod et Nov. indicat aperte, dum data facultate inquirendæ veritatis, subjicit hanc exceptionem. Nisi præsentes legatarii omnes, vel ex eis quidam testato moniti venire, et inventario interesse noluerint. Postea vero Justinianus constituit, ut invito testatore legi Falcidiæ locus non sit. Non potuit olim cavere testator ne lex Falcidia in suo testamento locum haberet, *l. nemo ff. de leg.* 1. Excipiebantur casus aliquot: unus favore libertatis, *l.* 6. *ff. de fid. lib.* Nec mirum, cum et favore libertatis Senatus inhibeat Falcidiam, *l.* 33. *ff. ad leg. Falc.* Imitatur ergo testator hac in re jus publicum: et certe *d. l.* 6. satis aperte vetat Falcidiam detrahi, dum integrum legatum præstari jubet, et ratum est præceptum favore libertatis, integrum enim sive totum, id est, quod deductionem patitur nullam, *l.* 52. *ff. de leg.* 2. *Senec.* 2. *de benef.* Ut beneficia tua illibata, ut integra ad eos quibus promissa sunt perveniant sine ulla quod ajunt) deductione. Et vero constat ex *l.* 32. § *ult. ff. ad l. Falc.* prohibitum videri legatarium, si jussus sit totum quicquid cepisset restituere. Legatarium, inquam, oneratum fideicommisso, qui licet ex persona sua non possit inducere Falcidiam, quam tamen passus est, potest imputare fideicommissario pro rata: qua de causa et Falcidiæ cautionem a fideicommissario accipit, *l.* 1. §. *sed et legatario*, *l. videamus, ff. si cui plus quam per l. Fal.* idemque in fideicommissario Pegasiano juris est, *l. Plautius*, §. *ult. ff. de cond. et dem. l. facta*, §. *si Titius*, *ff. ad Treb.* et ita, licet prohiberi non possit hæres deducere Falcidiam, legatarius tamen potest et fideicommissarius qualiscunque, nam et hi suo jure Falcidiæ detractionem non habent, *l.* 47. §. *ult. ff. ad l. Falc.* Unum tractanti casum, quo jure posset testator vetare Falcidiam, obrepsit et alter. Jam ergo peregi duos. Est et tertius in *l. si legatus*, §. *ult. ff. ad Treb.* quo, secundum Flor. scripturam, ostenditur, non quod vulgo existimant, principem hæredem institutum Falcidiam donare debere: sed ex rescripto principis quandoque effectum habere voluntatem privati hominis vetantis deductionem Falcidiæ, etiam alio, quam principe hærede instituto. Pendet quæ in eo tractatur inspectio ex præcedenti, quo docet multum interesse, pars quarta jure hæreditario retineatur an in re vel summa. Nam si jure hæreditario, onera creditorum dividuntur inter hæredem et fideicommissarium: si in re vel summa, omne onus creditorum sustinet fideicommissarius. Inde sequitur alia differentia, Si pars quarta jure hæreditario retineatur, si quid deest, omnimodo supplendum est: si in re vel summa, licet jure id quod deest quartæ repleri debeat, plerumque tamen princeps extra ordinem

cogit hæredem scriptum, ut contentus sit ea re vel summa: cum et si hæres jussus sit sine ulla præceptione hæreditatem restituere, nonnunquam extra ordinem condonetur, et remittatur quarta ad voluntatem defuncti, accedente rescripto principis. Et hæc est sententia *d. l. si legatus*, §. *ult.* At quemadmodum testamento vetari Falcidia secundum regulam juris antiqui non potest, ita nec conventione alligari hæres vivo testatore, ne Falcidia utatur, ut est proditum in *l.* 15. §. 1. *ff. ad l. Falc.* ad quem Græcorum interpretationem, quoniam mihi magnopere placet, exponam Latine. Si hæres meus voluntate mea caverit ei, qui aliquid accepturus erat post mortem meam donationis causa, se Falcidia non usurum, et pœnam promiserit, nihilominus utetur Falcidia, et pœna non committetur. Stipulatus autem est vel sibi ne ex donatione causa mortis Falcidia retineretur, vel in rem: nihil enim interest, quia nec hoc nec illo modo cavetur recte contra jus publicum. Igitur et si vivo testatore legatarius stipuletur sibi tantum ne ex suo legato Falcidiam retineat hæres, inutilis cautio est, et plus aliquanto hac in specie testamentum quam conventio potest. Nam testamento caveri potest ne ex uno legato deducat hæres Falcidiam, puta ex legato Titio relicto: quo casu ex aliorum legatis plena quarta hæreditatis retinetur, *l. si in testamento*, *l. qui cccc.* §. 1. *ff. ad l. Falc.* atque ita voluntas testatoris oneri est ceteris legatariis, non hæredi, ac proinde non refragatur leg. Falc. Idem conventione fieri non potest, ut ceteri legatarii honerentur, *l.* 3. *ff. de transact.* nec si voluerit ac curaverit ipse testator eam conventionem interponi, ut in specie *d. l.* 15. §. 1. Post mortem testatoris non constabat olim, sed hodie constat ex Constit. Justiniani valere conventionem ne hæres Falcidia utatur, *l. ult. C. ad l. Falc.* quæ fuerat etiam olim sententia Ulpiani, *l. qui quod*, *ff. eod.* Marcellus cum in eadem sententia forsitan non esset, nec poneret discrimen hac in re inter legem Papiam et legem Falcidiam, agnoscitur in *l. si patron. ff. de don.* qua parte agitur de lege Falcidia aptatus Triboniani sermo congruens meditatæ jam vel usu receptæ sententiæ, *d. l. ult. Sed magis est ut non possit suæ confessioni obviare.* Confessionem accipit pro cautione, Græcorum imitatione, qui ὁμολογίαν dicunt, ut in *l. cum de indebito*, *ff. de prob.* quæ tota etiam est Justiniani, sive quæstoris Triboniani. Cetera etiam in ea parte *l. si patronus*, sermo ipse prodit satis Justiniani esse. Hodie igitur differentia est inter legem Papiam et legem Falcidiam. Patronus post mortem liberti legem Papiam si omissurum se caverit, non tenetur: debetur hæc portio reverentiæ patroni: idcirco non est arctandus ut eam invitus omittat, etiamsi ita promiserit. Hæres extraneus si se legem Falcidiam omissurum caverit quibusdam vel omnibus, post mortem testatoris, sane tenetur: cessat in eo reverentiæ ratio: et ut sciens, si solverit solida legata, non repetit, ita si caverit, non inducit Falcidiam, non condicit cautionem. Æquitas in paribus causis paria jura desiderat, *d. l. ult.* Dispares tamen eæ sunt causæ in patrono: nam si solverit, non repetit, *l. patronus*, *ff. ad Treb.* Si caverit, adhuc integrum ei est resilire, et majestatem suam retinere ac tueri. Itaque a solutione ad cautionem non semper est tuta argumentatio, qua Justinianus utitur *d. l. ult.* Puto autem hodie etiam vivo testatore legi Falcidiæ privata conventione derogari posse, cum et fieri hoc possit testamento, *arg. l.* 46. *ff. de pac.* Et testamento quidem hoc fieri vult Justinianus nominatim: quod non utique est, facta legis Falcidiæ commemoratione, sed etiam si integra legata hæredem præstare jusserit, vel si in re aut summa certa quadrantem ei constituerit, (ut docui supra) vel si legatarium rem legatam alienare vetuerit, Nov. 119. quæ tamen prohibitio forsitan olim non erat fraudi hæredi, sicut neque fisco vicesimam desideranti. An etiam si hæredem eundemque creditorem testator jusserit creditum compensare cum Falcidia, et plus non sit in Falcidia quam in credito? nam facta compensatione res eo redigitur, ut hæres jure Falcidiæ nihil habere videatur, quandoquidem quod Falcidiæ ratione deducit, jam ei debetur, *l. cum pater*, §. *Titio*, *ff. de leg.* 2. An ergo etiam non licebit hodie hæredi scripto repudiare testamentum, et ab intestato hæreditatem amplecti, quasi nulla occurrat fraus, concessa testatoribus prohibendæ Falcidiæ potestate? quod non possim introducere, cum absurdum sit ab eo dicere prohibitam Falcidiam qui nominatim eam detrahi jussit, quamvis ita, ut ne detraheretur etiam æs alienum quod defunctus hæredi debuit. Additur in hac Nov. ut qui cœperit quibusdam solvere solida legata, non ignorans vires patrimonii, solvat et reliquis, quasi prima solutione amplecti videatur in omnibus judicium defuncti: quo derogatur *l.* 6 §. *ult. C. ad leg. Falc.* in qua, ultro, legendum, non ultra, *l.* 15. §. *non idcirco*, *ff. eod.* ut Theodorus notat, nec obscure Justinianus significat hac in parte. Itaque valde imminuitur hac Novella potestas legis Falcidiæ: nam neque retinetur ab hærede, qui post interpellationem judicis annum traxit in non implenda voluntate defuncti, neque ab eo qui inventarium non fecit, neque ab eo quem testator retinere prohibuit, neque ab eo qui cœpit quibusdam integra legata solvere. De hærede extraneo loquor: nam liberis, parentibus, patronis non adimitur Falcidia ob contumaciam: non adimitur a testatore nisi ex justa exhæredationis causa, non adimitur ob soluta quædam pro solido legata; receptum etiam est non

adimi ob non factum inventarium. Quod Fulgosio displicet : non improbabili ratione, quod cum non fecerunt inventarium, præsumantur amovisse plus satis. Ad hæc quærunt an a testatore hæredi remitti possit confectio inventarii. Et existimarim posse, exemplo inventarii bonorum pupillarium, *l. ult. C. arb. tut.* Explicata totius Novellæ sententia universa, adnotemus modo quæ supersunt in contextu, vel observatione, vel interpretatione digna. Ὑπὲρ πρεσβείων) πρεσβεῖα Græcis non tantum legativa sunt, quæ his qui legatione aliqua funguntur dari solent, sed etiam legata quæ testamento relinquuntur. Cedrinus in Theodosio juniore, διετάξατο λαμβάνειν πρεσβεῖον. Ἀγνωμόνως) Bas. ἀγνώμονες, id est, *indevoti et contumaces.* Αὐτὸν μὲν ἀναχωρῆσαι) Hoc verbo non significatur repudiatio : nam repudiatione destitueretur testamentum, et confestim vocarentur hæredes legitimi ; sed hoc significatur, ut adita hæreditate abeat is qui plenam fidem in solvendis legatis defuncto non exhibet. quo casu non statim vocantur legitimi, sed substituti primum, deinde cohæredes, legatarii, et ceteri secundum ordinem hujus Novellæ. Ἀνήβοις) Hac de re tractavi in *l. ait prætor, §. item si non provocavit, ff. de minor.* Εἴτε στρατιωτικοῦ) Priori parte hujus Novellæ tenetur miles, qui non obtemperat voluntati testatoris, et posteriori etiam, quatenus vetat Falcidiam deducere hæredem contra voluntatem testatoris, sed non quatenus multat Falcidia hæredem, qui inventarium non fecit; nam ut omissio inventarii non obligat militem solido æri alieno, *l. ult. §. ult. C. de jur. delib.* ita nec solidis legatis. Puto etiam ignoscendum esse militi, qui ignoratione legis Falcidiæ quibusdam solvit integra legata. Εἴτε βασιλικοῦ) Cæsarianum interpretor ; sive officialem Cæsaris, ut illo Evangelii loco. καὶ ἦν τις βασιλικὸς, qui ab Hieronymo palatinus, a Nazianzeno dicitur βασιλισκὸς cogente versu, Εἶπε καὶ υἱὸς ἄνουσος ἐὼν κάμνων βασιλισκοῦ. Τῶν μητροπόλεων ἄρχοντες) Hi sunt præsides provinciarum, quia in metropoli provinciæ habitant *l. abesse, ff. ex quib. caus. maj. l. 4. §. pen. ff. de dam. inf.* ubi urbem metropolin Basilica interpretantur rectissime.

NOVELLA II.

De electione secundo nubentium, et de successoribus earum, et de usufructu donationum propter nuptias, et aliis capitulis.

Difficilior est ceteris omnibus, et habet capita IV. aut V. De primo primum dicam. Mater proprietatem rerum donatarum propter nuptias, quas morte viri lucrata est, si secundo viro nubat, servare debet liberis ex priori matrimonio susceptis, id est, alienare ex eis vel obligare nihil potest : dividere tamen res quæ sunt ex ea donatione inter filios potest, imo et unum ex filiis eligere, et in eum totam donationem conferre, *l. 3. l. generaliter, §. dividendi, C. de secund. nupt.* Hanc electionem Justinianus tollit hoc capite, et *Nov. 22.* Sustulerant et eam ante Leo et Majorianus *Nov. de sanctimonial. et viduis,* itemque Leo et Severus, *Nov. de abrog. cap.* Hodie igitur commoda donationis propter nuptias uni ex liberis largiri mater non potest, sed ea debet servare liberis omnibus. Eadem dicimus de viro, ut mortua prima uxore si secundam ducat, dotem quam morte mulieris lucratus est servet liberis primarum nuptiarum, nec possit in ea ne unum quidem ex liberis ceteris anteferre. Et hoc est quod præcipue primo capite hujus Nov. continetur, non esse parenti jus eligendi unum ex filiis in quem lucrum nuptiale transferat in solidum, sed id ex æquo esse servandum liberis omnibus, abrogato *d. §. dividendi*. Falsum est etiam abrogari *l. in quibus, C. de sec. nupt.* quoniam ea lex non dat electionem matri quæ lucrata est donationem propter nuptias, ut cedat eam cui volet ex liberis, quam electionem hæc Nov. adimit matri : sed dat electionem filio prioris matrimonii, ut partem quam habet in donatione propter nuptias transferat in quem volet liberorum suorum, nepotum matris : quam electionem hæc Nov. non adimit filio : qui absque dubio eandem transferet etiam in quem volet fratrum, et si volet præferet fratres filiis. At quid si conjux superstes non contrahat secundas nuptias? Jure veteri alienandi jus habet : ergo plenam proprietatem lucrorum nuptialium, *l. generaliter, §. ult. l. hac edictali, §. ult. l. si quis prioris, §. 1. C. de sec. nupt.* Hodie non habet proprietatem ex *Nov. 98.* Itaque sive ad alias nuptias venerit sive non venerit, dotis tantum vel donationis propter nuptias usumfructum habet, proprietatem liberis servat : quod et Novellis superioribus Majoriani et Severi comprehensum est. Imo ex *Nov. 127.* et Leonis 22. præter usumfructum, hoc amplius habet qui quæve abstinet secundis nuptiis, portionem virilem in lucris nuptialibus pleno jure, et hanc alienare potest. Reliquarum, vel etiam omnium, cum secundæ contrahuntur nuptiæ, alienatio an sit irrita videamus. Et hæc Nov. itemque 22. constituit irritam esse, si parenti supervixerint liberi : contra, si parens liberis supervixerit, omnino irritam non esse. Interim igitur in pendenti esse. Nam si parens liberis supervixerit, et liberis hæres extiterit, alienatio non revocatur : sicut si venditor rei alienæ domino rei venditæ hæres extiterit, eam rem jure hæreditario ab emptore vindicare non potest, id

est, adversus factum suum controversiam movere non potest. Si liberis parens hæres non extiterit, ut quia extraneum liberi testamento hæredem scripserunt, portione legitima relicta parenti, vel quia parentem juxta ex causa exhæredaverunt, alienatio valet ad finem modumque ejus quod in casum ἀπαιδίας id est, *orbitatis*, lucrari parens qui alienavit debuit: reliquum revocatur ab hæredibus liberorum defunctorum. Et hoc jam se antea constituisse Justinianus profitetur hac *Nov. et* 22. *et* 68. non Constitutione *l. corruptionem. C. de usufr.* ut pessime notat Accurs. sed Constitutione Græca, quæ desideratur in tit. de sec. nupt. Græci adnotant esse ejus tit. l. 14. Dotis, vel donationis propter nuptias lucrandæ pro parte, vel in totum, casus ii sunt, divortii, mortis, orbitatis, sive mortis liberorum: inde casus absolute pro lucro nuptiali, *l. ult. C. de ju. dot.* casum lucretur, casus redhibitionem stipuletur, et casus dotis *Nov.* 123. ut casus militiæ pro lucro, quod ex militia defuncti obvenit hæredibus ejus aut liberis. Sed dubitabatur adhuc an et si nihil ex lucris nuptialibus alienare possit conjux superstes, qui secundis nuptiis abstinet, præter portionem virilem, possit tamen unum ex filiis eligere: ita videtur. Nam alienatio tantum adempta ei est, non electio: et ita etiam divortio soluto matrimonio, nec contractis secundis nuptiis, ei cui obvenerit casus, alienatione tantum interdicitur, non electione, *l. consensu*, §. *si vero filio, C. de repud.* et recte Hugolinus atque Azo quæ in illa conceditur electio, eam existimaverunt hac Novel. non adimi: nam et de casu mortis hæc Novella est, non de casu divortii.

Secundum caput hujus Nov. hoc est, ut succedat mater filio. Qua in re seperanda sunt lucra nuptialia, quorum proprietas pertinet ad filios, ab aliis filii defuncti bonis. Liberi defuncti præferuntur matri in omnibus bonis: fratres vel sorores defuncti præferuntur matri in lucris nuptialibus. In aliis bonis ita distinguimus: aut in viduitate permansit mater, aut nupsit secundo marito. Si in viduitate permansit, filio pleno jure succedit ex testamento vel ab intestato: sed ab intestato cum sororibus, id est, filiabus suis in semissem, ex S. C. Tertulliano: cum fratribus in virilem, ex *l. ult. C. ad Tert.* Imo et hodie cum sororibus in virilem tantum ex *Nov.* 22. Si iterum nupsit; aut nupsit ante mortem filii aut post mortem: si post mortem, pro sua parte bona filii adventitia pleno jure capit, bona profecta a patre ususfructus tantum jure, proprietatem fratribus vel sororibus defuncti, filiis suis, servat *l. mater, C. ad S. C. Tert.* Si ante mortem filii, in omnibus bonis filii tam adventitiis quam profectitiis pro parte virili ab intestato, vel pro parte testamento adscripta usumfructum dumtaxat habet, *l. feminæ*, §. *ult. C. de sec. nupt.* Hæc distinctio temporis, et pœna secundarum nuptiarum, et separatio bonorum profectitiorum ab adventitiis hac Nov. tollitur, abrogata nominatim *d. l. mater, et d. l. feminæ*. Ergo ex hac *Nov.* mater ab intestato succedit filio cum fratribus, vel sororibus in virilem pleno jure in bonis adventitiis et profectitiis, sive in viduitate permanserit, sive ad secundas venerit nuptias post mortem, vel ante mortem filii: et merito. Nam et pater indistincte filio succedit, sive duxerit secundam uxorem, sive non. At rursus *Nov.* 22. tollitur quidem distinctio illa temporis ante vel post mortem filii, sed reducitur bonorum differentia, et pœna secundarum nuptiarum: ut in bonis profectis a patre, ab intestato usumfructum tantum habeat mater quæ iterum nubit, in ceteris plenam proprietatem. Coluit nascens ecclesia viduas: secundas nuptias permisit potius, quam probavit Greg. Naz. τὸ πρῶτον συνοικέσιον νόμος, τὸ δεύτερον συγχώρησις, τὸ τρίτον παρανομία, τὸ τέταρτον χοιρώδης βίος. Et inde tot Christianorum Imperatorum de coercendis secundis nuptiis constitutiones, et quia prioris mariti memoria obliteratur, et liberis prioris matrimonii debita non servatur affectio: quod tantum abest ut probarint legislatores qui Christiana religione imbuti non fuerant, ut constituerint pœnam viduitatis, quod vidubium dicebant, ut cœlibatus uxorium. His cognitis exponamus speciem quæ huic Nov. causam dedit. Gregoria quædam ex prioribus nuptiis suscepit filium et filiam, et morte mariti lucrata est donationem propter nuptias: deinde cum alteri nondum nupsisset, filio donavit quicquid ceperat ex donatione propter nuptias, retento usufructu: tum mortuus est filius intestatus etiam adhuc vidua matre, eique mater et soror ex æquo hæredes extiterunt. Quod congruit veteri et novo juri. Nam et novo jure, id est ex Nov. 22. mater cum sorore vocatur in semissem, cum duabus aut tribus sororibus æque olim ante Nov. 22. vocabatur in semissem; ex *Nov.* 22. in virilem, id est, cum duabus in trientem, cum tribus in quadrantem, sicut et cum fratribus. Ei igitur mater et soror omni jure æquis partibus hæredes extiterunt, nec dum ulla inter eas controversia versabatur: sed post mortem filii mater nupsit alteri hinc nata est controversia. Filia enim quod mater iterum nupserit, vindicat proprietatem rerum matri donatarum propter nuptias, et a matre translatarum in fratrem, non pro semisse pro quo hæres extitit fratri, sed in solidum; quia ex Constitutionibus positis sub titulo de sec. nupt. muliere iterum nubente proprietas donationis propter nuptias devolvitur ad filios prioris matrimonii, qui superstites sunt, usufructu

matri relicto. Et sane hoc etiam mater non negat, sed dicit se res donatas propter nuptias, jam non possidere jure donationis propter nuptias: hanc se possessionem, et jus omne suum transtulisse in filium, idque se etiamsi tum nupsisset alteri viro, quamvis fructuariam potuisse facere ex *d. l. generaliter*, §. *dividendi;* nunc mutata causa possessionis se eas res possidere jure hæreditario, quasi bona filii intestato defuncti. Defensio matris legitima videtur. At ex diverso sic illam filia impugnat. Imo ne jure quidem hæreditario, o mater, quicquam proprietatis jure quasi hæres fratris mei habere potes in bonis a patre profectis, quales sunt res illæ tibi donatæ propter nuptias, quas fratri donasti totas, *l. mater*, *C. ad Tertul.* quia viduo lecto discessisti post mortem fratris: ideoque debes mihi bonorum omnium fratris a patre profectorum proprietate cedere, et tibi usumfructum retinere: bonorum adventitiorum pro semisse plenam proprietatem ad te pertinere concedo. Pronuntiari debuit pro filia. Sed potest princeps etiam pendenti negotio novam legem dare, *l. 7. C. de legib.* Et vero hac etiam in causa cum Gregoria libello adiisset Imperatorem Justinianum, intelligens se nisi novo quodam et extraordinario jure superiorem in ea lite non futuram, Justinianus ita nove pronunciavit, quod pro lege generali est, partim pro filia, partim pro matre, res omnes quæ sunt ex donatione propter nuptias ad filiam pertinere, nec potuisse matrem filium eligere, in quem eas res fraudata filia in solidum conferret: idcirco naturam donationis propter nuptias eas res non exuisse propter electionem matris. Ceterum in aliis bonis tam profectitiis quam adventitiis matrem filio pro semisse ab intestato pleno jure succedere. Sed hoc postremum mutat *Nov.* 22. restituto jure antiquo, secundum quod Gregoria quia iterum nupsit, in bonis profectis a patre filio ususfructus tantum jure successit. Itaque hodie omnimodo pronuntiandum esse secundum intentionem filiæ.

Sequitur tertium Nov. caput. Morte soluto matrimonio parens superstes lucrorum nuptialium usumfructum habet, proprietatem servat filiis: si nulli sint filii, plenam proprietatem habet. Item si qui erant filii sine liberis prius moriantur quam parens, ex Constitutione Leonis parens plenam proprietatem habet, *l. hac edictali*, §. *his illud, C. de sec. nupt.* quod postea correxit Justinianus Constitutione Græca, quæ desideratur in fine tit. *de sec. nupt.* ut diximus supra. Voluit enim ad hæredes defunctorum filiorum pervenire proprietatem lucrorum nuptialium, etiam extraneos testamento scriptos, deducto eo quod in casum orbitatis parentem lucrari convenit. quod etiam pro rata observatur uno ex pluribus filiis ante parentem mortuo: nam pars quæ ei competebat transit ad hæredes ejus, sive fratres sint, sive extranei, deducto tantum eo pro rata, quod apud parentem ex casu orbitatis sive mortis liberorum remanere debet: quod hæc *Nov.* confirmat, *et* 22. *et* 68. *et* 98. Sed exponamus etiam cetera quæ sunt in ea Leonis Constitutione. Aut donatio propter nuptias consistit in rebus mobilibus aut immobilibus: si in rebus immobilibus, mater eis utetur fruetur viri boni arbitratu, nec poterit alienare: si in mobilibus, eas juratus arbiter, quam utraque pars ediderit, æstimabit, æstimatio possessorem dominum faciet, *l.* 1. *ff. de æstim. act. l. plerumque ff. de jure dot.* quia liberabitur restituendo æstimationem. Corpora ergo ipsa rerum mobilium alienare poterit. Sed quis erit possessor? Mater si satisdederit salvas res fore, et se eas quandocunque decesserit filiis superstitibus restituturam: et adjicitur in Const. Leonis, Secundum legum modum: et inferius, Secundum legum moderationem: quod videtur adjectum a Triboniano propter Constitutionem Justiniani, quæ deduci vult id quod ex casu mortis liberorum mater lucratur. Eandem a matre satisdationem exegerat Majorianus, sed non Severus. Quod si mater noluerit aut non potuerit satisdare, tum eas res æstimatas filii quasi domini possidebunt, si modo et ipsi de utroque satisdederint, et se in annos singulos matri præstaturos usuras trientes æstimationis totius: ut si mille æstimatæ fuerint res mobiles donatæ propter nuptias, se quotannis præstaturos 40. et si priores decesserint, reddituros se matri superstiti res omnes, vel pretium earum. Sed hic etiam adjicitur, Secundum legum moderationem propter Constitutionem Justiniani, Satisdabunt ergo hodie se reddituros res omnes quas ex casu ἀπαιδίας mater lucratur, ceteras transmittent in hæredes suos. Quid vero fiet si neque mater neque filii satisdare velint? Et Leoni placet matrem præferri filiis in administratione et possessione earum rerum, sicut utroque satis offerente verum est matrem præferri. Sed hac etiam in re hunc modum Constitutioni Leonis hac Novella Justinianus adjicit, ut si in rebus immobilibus consistat donatio propter nuptias, valeat Constitutio Leonis: si in pecuniis, et pecuniarum satis sit in hæreditate, ut valeat etiam Constitutio Leonis, id est, ut mater eligat quid malit pecuniam præstita satisdatione, an usuras trientes. Sed si non sit in hæreditate præsens parataque pecunia quæ mulieri adnumeretur, ut tum pecuniam non exigat, sed contenta sit usuris trientibus. Est vero mendum hac in parte illo loco ἐν κτήμασιν, et legendum ἐν χρήμασιν, ut vetus interpres legit, et repetitur *Nov.* 22.

Ultimi capitis Constitutio hæc est, ut morte mariti soluto matrimonio, mulier quæ dotem cavit nec

dedit, non lucretur donationem propter nuptias, et ut si partem tantum dedit ex dote, partem tantum lucretur ex donatione propter nuptias: cui hæc additur exceptio, *Nov*. 91. Nisi per maritum steterit quo minus dotem acciperet: quia propter moram mariti dos non data pro data habetur: non tamen et dos repetitur, quæ promissa tantum fuit non data, nisi fuerit cautum instrumentis dotalibus dotem datam esse, et non opposuerit maritus exceptionem non numeratæ dotis intra constituta tempora, *l. ult. C. de dote cau. et non num. et Novell*. 100. quæ male Accursius putat corrigi per hanc Novellam. Julianus adnotavit quædam capita hujus Novellæ transformata esse per *Nov*. 36. Ea nobis est 22. nam non eundem servat ordinem Julianus (nam nec ullus est certus) quem nos sequimur. Ea vero sunt capita de successionibus matrum, quæ jam exposuimus supra. Ἀποβαλλεῖν τὸν συνοικήσαντα) Eleganter vetus interpres, *Extulisse maritum*. Mart. 4. Epig. *Omnes quas habuit Fabiane Lycoris amicas Extulit*, et 5. *Ego conjugem extuli*, et 3. *Extuli inquis uxorem*, *Dat. xv.*) Legendum XVII. ex *Nov*. 22.

NOVELLA III.

De Clericis Constantinopolitanis.

Lex est specialis de clericis Constantinopolitanis. Generalem eodem die tulit de episcopis, et clericis, et diaconissis: ea est *Nov*. 6. Male Accursius arbitratur esse *l. non plures, C. de sacr. eccl.* quæ non est Justiniani, et non de clericis, sed de decanis, de quibus *Nov*. 43. Ea igitur lex generalis est *Nov*. 6. quæ ubique gentium clericos ad veterem numerum ab ecclesiarum ædificatoribus institutum, et bene commensum cum facultatibus, quas eisdem ecclesiis donabant, redigi jubet, nemine allecto in locum defunctorum, quoad is ordo suo numero restitutus fuerit. Et merito. Quia enim ecclesiarum ministeriis clerici adscribuntur, et earum sumptibus aluntur, æquum est clericorum allectionem non facere episcopum supra quam ecclesiæ facere, et sumptibus sufficere possint. Videtur quidem ea esse specialis, ut hæc, non generalis, si in ejus §. *pen.* legas, τούτῳ τῷ ἰδικῷ νόμῳ. Sed vetus interpres legit multo melius, ταῦτα τῷ ἰδικῷ. Loquitur enim de clericis Constantinopolitanis, quorum se numerum ait speciali lege definiisse, hac scilicet *Nov*. 111. in cujus initio etiam melius legitur γενικῷ, quam ἡγεμονικῷ, cui mox opponit ἰδικόν. Cum vero utraque Nov. eundem diem subscriptum habeat, tam generalis illa quam specialis hæc, hujus initium tale esse debet. Jam quidem communi et generali lege, non, Jampridem vel d dum. Porro clerici sic definiuntur. Qui divino cultui ministeria religionis impendunt, *l*. 2. *C. Th. de episc. et cler.* quæ lex Græce translata extat Eusebii x. hujusmodi sunt Presbyteri, diaconi utriusque sexus, subdiaconi, archidiaconi, lectores divinæ scripturæ, exorcistæ, ostiarii, psaltæ, et Hermiæ lib. v. ὑποβολεῖς, id est, *monitores*, vel potius *interpretes*, ut apud Nicetam, qui omnes ministri etiam Christianæ legis dicuntur in Constitutionibus. Sacerdotes autem soli episcopi, *l. nec honore, l. parabolani, C. de episc. et cler.* qui orationi et ministerio verbi vacant: a clericis separantur juvenes in *l*. 10. *C. Th. de epis. et cler.* Hi sunt qui dicuntur acoluthi, qui corrupte clericis adjunguntur, *l*. 6. *C. de episc. et cler.* nam certe illo loco veteres libri non habent, Et acoluthos. Hi solebant cereos et funalia deferre, ut *Nov*. 59. indicat, dum vetat acoluthos cerarium exigere ab hæredibus defunctorum. Ordinantur autem clerici omnes per episcopum in singulis ecclesiis certo numero. Copiatæ quoque sive decani ab episcopis ordinantur certo numero, *d. l. non plures*, itemque parabolani, *d. l. parabolani*. Hi sunt qui ad curanda debilium ægra corpora deputantur: ut illi, quod in labore funerario, sic dicti hi quasi temerarii, quod in periculis sæpe non parvis versentur frequenti ægrotorum contactu: eadem nimirum forma rationeque qua bestiarii Julio Firmico Matheseos VIII. parabolarii sunt, et Socrati paraboli: nihil autem refert parabolanos dixeris an parabolarios: idem enim utraque innuitur appellatione, et habet utraque auctores. Sed et acoluthi, et copiatæ, et parabolani quasi quodammodo sunt clerici, ministeria nimirum ecclesiæ: et de copiatis est locus, quo approbari hoc videtur in *l*. 1. *C. Th. de lus. col.* Proprie tamen cum clericos dicimus, acoluthos, copiatas, parabolanos non dicimus. Ceteri qui nullum habent (ut loquuntur) clericorum σχῆμα, plebei appellantur, idiotæ, laici, mundani, quæ distinctio Christianorum vetus est, licet si generaliter rem tractes, omnes sint clerici, omnes sacerdotes. *Differentiam*, inquit Tertullianus, *inter ordinem et plebem constituit ecclesiæ auctoritas*: et alio loco: *Cum extollimur et inflamur adversus clerum, tunc unum omnes sumus, tunc omnes sacerdotes, quia sacerdotes nos Deo et patri fecit.* Quod autem inter clericos lectores nominavi, ei videtur obstare Chalcedonensis synodi c. XIII. nisi ex Zonara legatur in eo pro ἀναγνώστας, ἀγνώστους, ad quem modum corrigendus etiam est apud Gratianum *c. extraneo, dist*. 71. Sed et apud Zonaram Apostolorum c. XII. ἀγνώστοις legendum, non ἀναγνώσταις. De diaconissis sequitur ut dicamus aliquid. Viduæ anus erant quædam quibus pauperum et carcere vinctorum cura, et pleraque alia pietatis offi-

cia commendabantur: nam vel (ut Lucianus fateri conatus est in Peregrino) quoties quis carcere continebatur videre erat ad carcerem περιμένοντα γραΐδια, χήρας τινάς. Et adhibebantur etiam eæ ad ministeria sacra perinde ac diaconi, ut constat ex *Nov.* VI. πρεσβύτιδας sive προκαθημένας vetat in ecclesia constitui Leodicenæ synodi cap. XI. Fuere tamen et canonicæ, *Nov.* 43. et 59. et Nicenæ 2. cap. 20. sicut canonici psaltæ Laodicenæ synodi cap. 15. Ceterum hac Nov. Justinianus certum constituit numerum diaconorum utriusque sexus, et omnium clericorum, et quidem ampliorem quam fuerit initio in majori ecclesia Constantinopoleως (quam sanctam Sophiam nuncupant) propterea quod nexa ei postea fuerat ædes Irenæ sacra condita a Constantino (ut Socrates scribit) et alia condita a Verina uxore magni Leonis, et alia quædam condita ab Sporatio, qui consulatum gessit sub Valentiniano et Martiano, quibus serviebant clerici majoris ecclesiæ. Idcirco augeri par fuit clericos majoris ecclesiæ auctis facultatibus connexione ædium illarum; et hunc ipsum numerum etiam post, quasi minus idoneum auxit Heraclius, auctore Photio, Nomocanonis tit. 1. Atquin septem diaconi tantum, quantumvis magna sit civitas, creari jubentur Neocæsar. synodi cap. ult. quod explicatur sextæ synodi in Trullo cap. 16. ita ut septem illi fuerint ἀγαπῶν tantum ministri, id est, mensarum quæ apponebantur egenis, viduis, orphanis, quæ convivia agitabant domi, non in templo, adhibitis precibus divinis, et erant pleraque sumptuosa, unoquoque dante symbolam, δεῖπνα ποικίλα Lucianus vocat: Tertullianus lucrum esse pietatis nomine sumptum facere. Diaconi de quibus agitur hac Novella et aliis canonibus ministri sunt sacrarum quæ in templo peraguntur functionum. Constituitur etiam hac Nov. ne clerici ex una ecclesia in aliam migrent, sicut de monachis alibi, ne ex uno monasterio in aliud transeant: quod et multis canonibus cautum est, quos Photius collegit Nomocanonis 1. c. 26. Notandum etiam illud est, actores sive dispensatores ecclesiæ, quos vocat œconomos, annonas clericis præbere, et quod superest erogare pauperibus: Τῶν ὑπὲρ τὸν ἀριθμόν) Vulgo, *Supernumerariorum:* Tacitus, Tranquillus, Plinius modo Super numerum, modo Supra numerum. Ἀντὶ τῆς περὶ ἣν τροφὴν χορηγίας) Sensus est, clericos quibus ecclesia non constituit et præbet annonas, omnem excogitare et amplecti rationem, sive honestam sive inhonestam, pecuniæ quærendæ: et hoc ideo ne eveniat, non esse creandos clericos sine annonarum idonea collatione: quod et canones approbare docui *Feudorum* 1. *tit.* 1.

NOVELLA IV.

De fidejussoribus: et mandatoribus, et pecuniæ constitutæ reis.

Lex fuit vetus, prius esse conveniendum debitorem pecuniæ creditæ quam accessiones: quo jure semper usus est fiscus, *l. Moschis, ff. de ju. fis. l.* 1. *C. de con. fi. deb. l.* 5. *C. de sent. et interl. jud.* et resp. in conveniendo magistratu prius quam fidejussore, *l.* 3. §. *ult. D. de adm. rer. ad civit. pert. l. libertus*, §. *filium, ad municip.* Privati eo jure uti desierunt, et cœpit Constitutionibus dari electio creditori conveniendi reum principalem, vel accessiones, vel possessores hypothecarum, nisi aliud convenisset, *l.* 14. *et* 24. *C. de pign. l.* 2. *et* 5. *C. de fidejus.* vel omnes simul eodem tempore, in solidum aut divisis actionibus, *l. ult. C. de obl. et act. l.* 3. §. *ult. ff. de duob. reis, l. grege*, §. *etiam, ff. de pign.* quin et variare potuit, atque uno electo ad alium transire, *l.* 23. *et* 25. *l. ult. C. de fidejus. l. qui mutuam, ff. mand.* hac Novella reducitur jus antiquum, ut prius conveniatur reus principalis personali actione, quam accessiones, ut et prius agatur personali adversus reum et accessiones, quam hypothecaria adversus extraneum possessorem hypothecarum: et prius adversus extraneum possessorem rerum principalis debitoris, quam adversus extraneum possessorem rerum accessionis. Recte extraneum possessorem: nam adversus dominum creditor agit quacunque vult actione, vel etiam utraque .i. personali simul et hypothecaria. Et ab hac definitione, §. *ultim. et Nov.* 136. excipiuntur soli argentarii, qui ex causa accessionis prius conveniri possunt quam reus principalis. Nec quidquam ei adversatur *Nov.* 112. in cujus specie creditor videtur agere hypothecaria prius quam personali: quod est aperte falsum: Egit namque prius personali lite pendente a debitore pignore vendito, deinde licet ei etiam cum emptore experiri hypothecaria. Nihil igitur opus hodie est pacto caveri ut fidejussor in id tantum teneatur quanto minus a debitore servari potuerit: nam ipso jure ita se res habet. Sed quemadmodum cum ita convenerat olim, agi prius potuit cum fidejussore, non tamen inexcusso reo, *l.* 116. *ff. de verb. obl.* ita hodie prius agi cum fidejussore potest, sed non inexcusso reo. Excuti reus potest etiam sine judicio. Huic Constitutioni adjicit Justinianus distinctionem talem, ut ei sit locus reo præsente, id est, ut tum conveniri eum excutique priorem oporteat cum præsens est ceterum reo absente, vocari in judicium accessio potest, sed non cogitur tamen statim litem contestari. Nam petenti dilationem dari ad exhibendum reum, et non exhibito reo, tum demum judicio accepto, compelli

accessionem solvere, si modo creditor suis ei prius actionibus cedat. Et hæc de priori parte hujus Nov. Sequitur posterior. Quæstio est, an creditori aliud pro alio solvi possit. In aliis contractibus indistincte dicimus aliud pro alio non solvi, nisi volenti: in mutuo aliud specie idem genere solvi, ut pro aureis aureos eodem numero, pro tritico triticum eadem mensura: denique non in eadem, sed in simili re solvi *l. in nave*, *ff. loc.* Aliud genere invito creditori, sive dissimilem rem solvi non posse, veluti pro pecunia oleum, nisi ita convenerit, *l. eo quod*, *C. si cert. pet. l.* 10. 16. 17. *C. de solut.* Quin et pro auro non solvi argentum invito creditori: sed si aurei dati sint, aureos esse reddendos, et liberari debitorem reddendo aureos, sive aucta sive diminuta sit eorum æstimatio, *l.* 2. *C. de vet. num. pot.* Plinius 33. cap. 3. *Costitutum*, inquit, *ut asses qui librales erant sextantario pondere ferirentur*, *ita quinque partes factæ lucri*, *dissolutumque æs alienum*. Igitur par est hac in re condicio creditoris et debitoris, sicut in aliis plerisque causis. Si volenti creditori pro pecunia solutus sit fundus, et minoris eum creditor vendiderit, quanto minoris vendiderit repetitionem creditor non habet. contra si pluris vendiderit, debitor etiam quanto pluris creditor vendiderit repetitionem non habet, *l. pen. C. de solut.* ac similiter quemadmodum creditor non cogitur pecuniam pro frumento accipere, ita nec debitor dare, *l. sed addes*, §. *si dominus*, *ff. locat.* et ut creditor in aliam formam non cogitur nummos accipere, *l.* 99. *ff. de solutionib.* ita nec debitor dare: ut si aureos acceperit et, aureorum imminuta sit potestas, aureos reddendo debitor liberatur, etiamsi nunc censeantur aliquanto minoris. Quid si credendo æstimati fuerint? Æstimatio forsitan electionem debitori dabit, non creditori, *l. plerumque*, §. *ult. ff. de jur. dot.* Igitur vel reddet eo casu debitor aureos, vel in aliis nummis non reprobis parem quantitatem. Quid dicemus si certum auri pondus mutuo datum sit, utrum reddetur integra materia, an et pecunia numerata? Certe constat legato vel donato certo pondere auri: vel materiam vel æstimationem solvi, *l.* 1. §. *ult. l. cum aurum*, *l. Titiæ*, *ff. de aur. et arg. leg. l. si quis argentum*, *in princ C. de donat.* quia scilicet quantitas videtur donari vel legari, cum non designatur certum corpus: at in mutuo certum corpus intervenit: datur enim certa auri materia mutuo. Sicut igitur dato frumento, non cogerer pecuniam accipere: ita data certa materia auri non cogar pecuniam accipere, nisi aliud actum sit, multo minus pro pecunia fundum Unus tantum casus hac Nov. proponitur, quo Justinianus vult creditorem cogi prædia accipere in solutum pro pecunia numerata. Casus hic est: Creditor pecuniam dedit Titio, et ab eo neque fidejussores neque pignora accepit: repetit pecuniam: non est præ manu, nulla etiam est in promptu res mobilis quæ pro pecunia accipi possit: volenti enim liceret mobilia accipere pro pecunia: (lego *mobilia*: non *immobilia*, κινητὰ, non, ἀκίνητα et ita legisse Julianus videtur) finge tamen esse prædia in bonis debitoris, verum ea creditorem nolle in solutum accipere: quid fiet? Aut invenitur prædiorum emptor, aut non invenitur. Si invenitur, ei debitor vendere, et ex pretio creditori satisfacere compellitur: cavere autem debet emptori de evictione. Male Julianus et Irnerius cavere eum creditori, se ex pretio redacto ex venditione pecuniam debitam soluturum. Nam ut sequenti casu cavetur creditori quasi emptori, ita sane hoc casu cavendum est emptori. Sequens casus hic est. Si non inveniatur emptor, quo casu sane creditor prædia pro quantitate debiti in solutum accipere cogitur, cautione evictionis nomine creditori præstita: nam in solutum datio venditionis speciem habet *l.* 4. *C. de evict. l. eleganter*, *in princ. ff. de pign. act.* Nec tamen erit hæc cautio, repromissio, ut in emptionibus solet, sed et arbitratu judicis satisdatio: propterea quod quasi quodammodo invitus creditor emit, dum invitus prædia accepit pro pecunia: idcirco æquum est ab evictione securiorem eum reddi. Nam et pro eodem incommodo hoc ei dat Justinianus, ut eligat prædia quæ volet in solutum: nisi si ecclesia debitrix sit, quo casu mediocria accipiuntur in solutum, non meliora, *Novella* 120 Sed et invento emptore, ei arbitratu judicis satisdatur de evictione: quia hoc se remedio debitor ære alieno ac forsitan pœna gravi liberat. Neque vero illud iniquum videri debet, ut invitus creditor pro pecunia res immobiles in solutum accipiat, cum ad extremum debitori liceat cedendo bonis et ejurando bonam copiam evitare carcerem, ex l. Julia. Sed ea cessio quodammodo injuriosa est, ut hoc loco ait, et *Nov.* 3. *et.* 135. licet ipso quidem jure nullam irroget infamiam, *l.* 11. *C. de ex quib. caus. infam. non irr. l. ult. C. qui bon. ced. pos.* ideoque benignius est in solutum dari prædia pro quantitate debiti, quo genere vitabitur carcer perinde ac cessione bonorum. Olim in carcerem ducebatur debitor, nisi bonis cederet: hodie non ducitur etiamsi bonis non cesserit, modo prædia habeat unde satis fieri creditori possit, ni specialiter nexuerit se carceri. Differentia alia est inter cessionem bonorum et dationem bonorum in solutum in *l.* 4. *Cod. qui bon. ced. pos.* Νόμον παλαιὸν) Non est quærenda hæc vetus lex in Pandectis, vel C. vetustissima enim est, et forsitan XII. Tab. M. Tull. XII. ad Att. demonstrat sponsorem .i. fidejussorem conveniri non posse, si reus locuples sit. *Quod scribis*, inquit, *a Junio te appellatum*, *omnino Cornificius locuples est.* Appellatus fuit Atticus quasi pro-

curator Ciceronis, qui pro Cornificio fidejusserat: Cicero scribit non debuisse appellari, quod idoneus fuerit debitor principalis. Et alio loco: *Quod pro Cornificio me spopondisse dicit Flavius, etsi reus locuples est tamen velim investiges ex consponsorum tabulis sit ne ita.* Et lib. XVI. *Possumus ut sponsores appellentur procuratorem introducere, neque enim illi litem contestabuntur: quo facto non sum nescius, sponsores liberari.* De Dolabellæ nomine loquitur, quod cum non dissolveret Dolabella Ciceroni, dicit se per procuratorem sponsores ejus appellare posse: quanquam, Dolabella scilicet existente locuplete, ad judicium accipiendum compelli utique non possint, atque adeo translato judicio ad procuratores Dolabellæ, ipsi sponsores liberentur. At si nulli sint procuratores debitoris, nec deibtor præsens, sponsor autem sit præsens, recepto, veteri illo jure ambigi poterat, quod et de eo jure tractans Papinianus attigit, ut hic Justinianus refert: (illum enim Papiniani locum si quæsieris in Pandectis, in quo ejus juris nulla sunt relicta vestigia, frustra fueris diligens) ambigi, inquam, poterat an saltem eo casu, absente scilicet reo, prius cum fidejussore experiri liceret: quod hac Novel. Justinianus definivit plane bene. Ἐγγυηταῖς καὶ τοῖς τοιούτοις βοηθεῖν ὅσιον) M. Tullius XVI. ad Atticum. *Sponsores appellare, videtur habere quandam* δισωπίαν. Τουτὸν δ' ἐςὶν εἰπεῖν) Locus est difficilis, quem enodavi accuratius Observat. 8. cap. 19. quam fecerit Accursius, qui hac clausula putat ea quæ superius dicta sunt de mandatore, fidejussore, sponsore, trahi ad similes personas, veluti ad reos constitutæ pecuniæ, cum sponsor, vel potius responsor (sic est corrigendum in veteri translatione) idem sit quod reus constitutæ pecuniæ, ut et Martino videtur, quem ἀντιφωνητὴν Græci vocant, et Constitutum ἀντιφώνησιν, ἐπιφώνησιν. Hic obligatur jure prætorio ex contractu, est enim constitutum simile recepto, quod erat contractus. Fidejussor et mandator obligantur jure civili, hic ex contractu juris gentium, ille ex contractu juris civilis, id est, ex stipulatione. Ad expromissores non pertinet hæc Novella, quia accessiones non sunt: expromissore enim dato reus liberatur. Male Accursius definit sponsorem eum esse qui non rogatus pro alio fidejubet: nam fidejussor quilibet sponsor est, M. Tullio, et Paulo nostro in Sententiis. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον ἐπὶ δανειςῶν) Proprie creditores sunt qui pecuniam mutuam dederunt, tam Græcis quam Latinis: et similiter qui eis respondent debitores sunt, qui ex causa crediti debent, *l. incendium C. si cert. pet.* Sed porrigitur utrorumque appellatio etiam ad alios contractus, *l.* 11. *de verb. signif. l. omnem, ff. de judic.* et ita huic toti Novellæ locus est non tantum in mutuo, verumetiam in aliis contractibus, quibus fidejussores aut mandatores accessérunt, aut rei constitutæ pecuniæ. Unde venditionis emptionis contractu si agatur de evictione, prius conveniendus est venditor quam βεβαιωτής, id est, is qui spondet pro venditore evictionis nomine. Confirmatorem venditionis vocant Julianus, et Vetus interpres, ut M. Tullius pro Cluentio confirmatorem pecuniæ, auctorem secundum *l.* 4. *ff. de evict.* ut auctorem pecuniæ, *l. si literas, C. mand.* Auctor primus est venditor ipse. Δίδομεν γὰρ τῷ δανειςῇ βουλομένῳ καὶ κινητά. *Creditori enim volenti pro auro res mobiles accipere, concedimus:* jam dixi supra hunc locum sit esse corrigendum. Φλαίου) Legendum Φλαυίου ut *Nov.* 47. De aliarum subscriptionum mendis scripsi Observ. 4. cap. 28.

NOVELLA V.

De Monachis.

Justinianus sequentem Novellam de episcopis et clericis edidit prius quam hanc de monachis: et ideo in hac statim initio consequens esse ait, ut episcopis et clericis lege data, monachis etiam utriusque sexus legem dicat. Monachi igitur separantur a clericis. Monachi non sunt clerici, *l. generaliter, C. de episc. et cler.* Fieri tamen possunt clerici, *l.* 52. *C. Th. eod. tit.* ut Julianus ille παραβάτης ex monacho factus est clericus in ecclesia Nicomediæ, August. epist. LXXVI. Clericis licet matrimonium contrahere, licuit olim ubique omnibus, licuit semper locis quibusdam, licet Constitutionibus et canonibus ex eorum ordinibus quibusdam, veluti lectoribus et cantoribus, ceteris fibulam imponunt. Monachis non licet matrimonium contrahere, nec si clerici facti sint, veluti lectores aut cantores, ut hac Nov. constituitur. Clerici certæ ecclesiæ deputantur *Nov.* 2. Monachi non habet ecclesiam, *Novell.* 133. Differunt etiam in pœnis. Clericorum est καθαίρεσις, monachorum sicut laicorum ἀφορισμός. Sunt et aliæ innumeræ. Valde autem mihi placet quod Hieronymus scribit *lib. de eccles. script.* Talem primum Christianorum conventum fuisse quales monachi esse imitentur et cupiant, ut nihil cujusquam proprium sit, nullus inter eos dives, nullus pauper patrimonia egentibus dividant, orationibus vacent et psalmis, quales primum D. Lucas refert Hierosolymæ fuisse: idque Hieronymus probat ex Philone, qui de prima Marci evangelistæ apud Alexandriam ecclesia scribens, non solum ibi, sed et in multis provinciis Christianos esse memorat, et habitacula eorum vocat monasteria. De Christianis etiam Lucianus scribens in Peregrino, καταφρονοῦσιν ἁπάντων ἐξίσης, καὶ κοινὰ ἡγοῦνται. Non confundebant

dominia, non alienabant: sed bona egentibus in commune conferebant, ut perinde ac domini eis uterentur, fruerentur, sicut eorum exemplo et imitatione monachi bona sua in monasterium, dominio retento. Et de hoc genere monachorum agitur in hac Nov. quorum est una domus, in qua sint omnia communia, quos ut ait *l. 7. C. de episc. aud.* synoditas vocant: Codex Theodosian. habet, Cœnobitas: utroque nomine vitæ societas significatur. Gennadius in Evagrio: *Composuit cœnobitis ac synoditis doctrinam aptam vitæ communi*. Socrates hist. eccl. 4. cap. 23. ἐν πρὸς τοὺς ἐν κοινοβίοις ἢ συνοδίοις μοναχούς. Itaque nihil refert synoditas dixeris an cœnobitas. Et his consequenter hac Novel. præcipitur, ut sit monachis una domus, una cœnatio, unum cubiculum, in quo tamen sit suum cuique cubile, sua exedra (sic malim χαμεύνην interpretari) quemadmodum hodie cernimus esse monasteria constructa, mediano inter exedras relicto, ut in *l. 5. §. interdum, ff de his qui dejec. vel effud.* ostenditur eos qui cœnaculariam exercent, cœnaculum habere variis constans cubiculis, cellis, exedris, et medianum esse commune euntibus in suas exedras, commune et promiscuum cellarum iter, *l. quis sit, §. apud Cœlium, ff. de ædil. edict.* Qui de exedræ nomine scripserunt, id veteres glossas referunt explicare alam et scholam: imo non scholam sic enim habent, Ala ἐξέδρα, εἴλη, μεγάλη πτέρυξ ὄρνιθος, ἱππικὴ παράταξις. et quod alam, exedram, sic videntur apud Vitruvium alæ atriorum accipiendæ esse. Iidem etiam ex glossis iisdem falso de improle hæc retulerunt, Improlis, ἀφῆλιξ, ὁ μήπω γεγεννηκώς. cum in eis ita sit, Improlis ἀφῆλιξ, μήπω πολιτευόμενος. et eis congruenter Festus, *improles, qui nondum est adscriptus in civitatem*: et Victorinus Afer. *Improles qui nondum vir est*. Sed ad rem. A monachis diversi sunt anachoretæ sive hesychastæ, de quibus hac Nov. mentio fit obiter, et inde Cedrino ἡσυχαστήρια diversa a monasteriis. Hi sunt qui eremitæ vocantur, et quos Aristoteles ait, aut bestias esse, aut deos. Quin et in monasteriis *Nov.* 133. tales esse vetantur nominatim, qui habeant proprium latibulum, quod κέλλιον dicitur illo loco, laura Nov. Nicephori, κελλεῖα καὶ τὰς καλουμένας λαύρας ἐν ἐρήμοις οἰκοδομεῖν· et Sudæ, λαύρα ἡ στενὴ κατοικία τῶν μοναχῶν. Secretum, *l. quidam C. de decur. et l. ult. C. de metal.* et hæc e secretis hujusmodi sive lauris ad metalla metallarios, illa ad curiam curiales revocat. Putem et servos ex his latebris perpetuo, et sine ulla distinctione a dominis revocari posse. Nam hac *Nov. et* 123. quæ vindicandorum servorum facultatem dominis adimit post triennium, libertatem servis dat, non est de eremitis qui amant secreta et solitudines, vel qui eas tantum, quas nox coegerit sedes habent, ut de anachoretis Severus Sulpitius Sallustium imitatus scribit: sed hæc Nov. loquitur de cænobitis, cui tamen abrogatur per Leonis Philosophi *Nov.* 10. quæ etiam ex cœnobiis jus perpetuum domino dat suos revocandi servos. His cognitis, tractemus an verum sit quod Accursius notat, monachismum esse capitis minutionem. Equidem puto non esse, quia nec civitatem, nec libertatem, nec familiam adimit. Non omnis status mutatio capitis minutio est: manumissio non est capitis minutio: senatu motio non est capitis minutio: monachismus non est capitis minutio: nam et jus legitimarum hæreditatum monachi habent, *l. ult. §. hoc etiam, C. de episc et cler.* et ante hanc Novellam habuerunt bona propria et testamenti factionem, *l. generali, C. de sacros. eccles.* quasi cives: et irritum testamentum non fit monachismo, quod tamen constat irritum fieri capiti minutione etiam minima; idque hæc Nov. probat et 76. Sed si ante monachismum testamentum non fecerit, ex hac Nov. non potest monachus postea facere testamentum. Omnia enim quæ ejus fuerunt propria tacito jure ad monasterium transeunt, excepta Falcidia debitæ successionis, quæ liberis servatur, in quam tamen imputare debent liberi dotem et donationem propter nuptias secundum jus commune, *l. quoniam, C. de inoff. testam.* excepta etiam uxoris dote et lucro nuptiali ex casu mortis, *l. ult. §. nam et maritis, Cod. de episc. et cler. Nov.* 22. atque ita casus mortis ducitur ad casum monachismi, et monachismo solvitur matrimonium. Hodie ex *Nov.* 123. monachus testamentum facere potest inter liberos, virili portione monasterio relicta, et ex *Nov. Leonis*, 5. de his quæ post monachismum acquisiit testamentum facere potest, vel in assem, si quid rerum suarum monasterio in ingressu contulerit: vel si nihil contulerit, in bessem, triente monasterio relicto. Idem Leo *Nov.* 8. alia in re hanc Justiniani Novellam emendat. Justinianus monachum desertorem addicit cohorti præsidis provinciæ, ut clericum desertorem *Nov.* 6. ut apparitores præfect. urbi corpori pistorum, *l. 2. Cod. de appel. præfect. urb.* quia hoc genere conditionem mutant in deterius. Non sic pœnæ specie cohortales addicentur curiæ, *l. ne quis, C. de decur.* vel suarii pistrino, *l. ne quis, C. de pœnis,* quia rei conditio deterior non fieret. Sed ex *Nov.* 123. qui semel deseruit monasterium, ei redditur: qui iterum, addicitur cohorti ex *Nov.* Leonis redditur monasterio semper, nunquam cohorti deputatur. Est et aliud in hac Nov. cap. de constructione monasteriorum, quod quidem hominum immane studium repressit Niceph.

Phocas, jubens constructorum curam agi, non construi nova: et adjecit ad hæc, ne quid monasteria vel ecclesiæ sibi amplius acquirere possent, ut Fridericus 3. Neap. tit. 29. quo jure propemodum utimur. Nam nihil etiam acquirere possunt sine principalis territorii domini auctoritate, et debent etiam eo casu impetrare jurium dominicorum, quam vocant peremptionem. Constitutionem Nicephori abrogavit postea Nov. Basilii Porphyrogennetæ ut Balsamo refert Constantinopolit. Synodi primæ et secundæ cap. I.

Κουρᾷ τε καὶ ἐσθῆτι) Hic est sensus, ut intra triennium attondeantur et vestiantur laicorum more. Attonduntur laici per pectinem, monachi strictim.

Ζώσιμος) In antiquis inscriptionibus urbis Romæ: *L. Clodius Hyrpanus vixit A.* CXV. D. V. *alitus puerorum anhelitu.* Τὴν καλουμένην αὐτῷ διδόναι πίστιν) Λόγον πίστεως in *edicto de officialibus.* Cedrinus, καὶ πίστεις λαβὼν ὡς οὐδὲν ὑποστήσεται φλαῦρον. Τοῦτο ὅπερ καὶ νόμος ἡμῶν ἕτερος λέγει) Constitutio est Græca, ad Julianum PF. P. quæ desideratur in *tit. de episc. et cler.* cujus initium satis demonstrabit hoc idem illa Justinianum quod ista constituisse, Τοῖς ἱεροῖς ἡμῶν νόμοις οἰόμεθα χρῆναι, καὶ τοῦτον προσθεῖναι τὸν ἐξ ἀρετῆς, ἀλλ' οὐκ ἐκ χρόνων τὰς εὐαγεῖς ἡγεμονίας παρέχοντα, ὥστε ἐπὶ τῶν εὐαγῶν μοναστηρίων ἢ ἀσκητηρίων μὴ πάντως τελευτῶντος τοῦ ἡγουμένου, ἢ τῆς ἡγουμένης τὸν ἐφεξῆς ἢ τὴν δευτέραν γίνεσθαι. Ἀρχιμανδρῖται. Patres monasteriorum interpretatur Epiphanius intio Panarii.

NOVELLA VI.

De Episcopis et Clericis.

Constitutio hæc vult ut episcopus adsumatur ex clero vel ex monasterio, non ex plebe: vel si quis ex plebe idoneus videatur, ut referatur prius inter clericos, et inter eos sex mensibus, vel ex *Nov.* 123. tribus conversetur, non repente ex plebejo clericus, et ex clerico episcopus fiat: ne illud objiciatur Aristophan. Ὁ νῦν μὲν οὐδεὶς, αὔριον δ' ὑπερμέγας, et quod in *l.* 7. §. *præterea, ff. de injur.* heri servus, hodie liber, quem Persius hesternum vocat: et similiter Cedrinus: Χθὲς δοῦλον ἐπίορκον, σήμερον δὲ τύραννον· et Aristides in encomio Romæ, Οἱ χθὲς σκυτοτόμοι, σήμερον ὁπλῖται· et ex Nazianzeno *Novell.* 137. Χθὲς ἱερόσυλοι, καὶ σήμερον ἱερεῖς. Χθὲς τῶν ἁγίων ἔξω, καὶ μυσταγωγοὶ σήμερον. Hieronymus ad Oceanum; *Heri cathecumenus, hodie Pontifex: heri in amphitheatro, hodie in ecclesia: vespere in circo, mane in altario: dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator.* Addit hæc Novel. ut ne ex curia vel cohorte episcopus adsumatur: recte, cum nec ex eo genere hominum clerici ordinentur, ut cavetur hac *Novell. et* 123. Monachi tamen si velint fieri curiales aut cohortales recipiuntur: quia horum honor nullus est, ministerium nullum, et si quidem a teneris annis in monasterio permanserint, curia liberantur, servata videlicet curiæ bonorum parte quarta: quod se jam ante Justinianus constituisse narrat hoc loco, Constitutione puta Græca, quæ desideratur in titul. *de episcop. et cleric.* qua etiam nominatim in futurum derogatur, *l. ad similitudinem. Cod. eod. tit.* Sed hoc totum recantans, et retractans postea Justinianus, quadrantem mutavit in dodrantem: et monachum definivit liberari curia post annos XV. a monachismo, atque ita solutum curia episcopum posse creari *Novell.* 123. Tum constituitur hac Novel. ut qui episcopus creatur, cœlebs sit et orbus, id est, ut neque uxorem neque liberos habeat, quod et jam ante duabus se constitutionibus decrevisse ait. Ambæ sunt Græcæ, et desiderantur ambæ in tit. *de episc. et cler.* Una in lucem edita est non ita dudum, alteram edemus aliquando simul ac omnes quæ desiderantur in codice Justiniani. Hujus autem Constitutionis ratio est hujusmodi, ne affectu uxoris aut liberorum diripiat episcopus ecclesiæ facultates: quam refert et refutat Leo *Novell.* 2. *et* 3. refert et eam Justinianus non hoc loco, sed in una supradictarum Constitutionum *de episc. et cler.* quam intelligit etiam in fine hujus Novellæ Justinianus, cum de hæreditatibus episcoporum agit. Coercetur quoque *hac Novell.* ambitus et largitio, de qua est elegans Constitutio in *l. si quemquam, C. de epis. et cler.* ubi illa Virgilii imitatio. *Auri sacra fames*, ut *l.* 4. *C. de vest. hol. Arguto pectine: et Nov. Valentiniani de sepul. Scimus, nec vana fides: et l.* 4. *C. Th. de agent. in rebus. Unde domo.* Verumtamen in ambitum non incidit episcopus, qui bona sua donat ecclesiæ, nec qui solvit enthroniastica, *Nov.* 123. Cathedratica Julianus vocat antecessor, et Pontifex Alexander c. *ecclesiis de cens.* Clerici CP. solvunt ἐμφανιστικὰ ob introitum vel *insinuativa*, non ceteri, *Nov.* 56. *et* 123. Sed et famulis ordinantis clerici ordinati præstant unius anni diaria, ex eadem *Novell.* 123. id est, quanti sunt diaria quæ in annum clerico præbentur de reditibus ecclesiæ. Diaria vocat cibaria et annonas, ut in *l.* 22. *C. de administ. tut.* Quod ait servos pasci alimoniarum taxatione, Græci vertunt διὰ τῶν διαρίων et in *l. servis urbanis, ff. de leg.* 3. ex cibariis apparere quo quemque servorum loco paterfamil. habeat, id est, ex diariis et demensis. Horat. 1. Epist. *Cum servis urbana diaria rodere mavis. Horum tu in numerum voto ruis.* Id etiam hac Novella constituitur, ne ultra annum epi-

scopi suis ecclesiis absint, nisi evocentur et retineantur a principe, cujus etiam jussu Reipublicæ negotia tractare possunt, ut Balsamo docet Chalcedon. synodi cap. 4. et ne litium obtentu suas ecclesias relinquant, cum clericos habeant et œconomos, et apocrisiarios per quos litigare possunt, ut et monasteria sive monachorum præsules suos apocrisiarios habent *Novel.* 79. *et* 133. quos possis ad responsum dicere, ut apocrisiarios judicum militarium *Nov.* 24. 25. Adiicitur, Ne episcopi veniant in sacrum comitatum sine testimonialibus, quas metropolitani accipiant a Patriarcha sive Archiepiscopo, Episcopi a Metropolitano: hi enim sunt Episcoporum gradus, Patriarcha sive Archiepiscopus, Metropolitanus, Episcopus. Testimoniales voco quas Justinianus et sacri canones συστατικὰ γράμματα, id est *commendatitias epistolas*, Chalcedonen. synodi cap. 11. et 13: et Apostolorum cap. 12. et 32. Arrianus in Epictetum γράμματα, παρ' αὐτοῦ λαβεῖν συστατικά. Aliæ sunt epistolæ εἰρηνικαὶ sive ἀπολυτικαί. Dividuntur enim canonicæ epistolæ in συστατικάς, et εἰρηνικάς. Συστατικαὶ dantur proprie separatis communione, ignotis, suspectis, reis postulatis, quibus absoluti declarantur: εἰρηνικαὶ Episcopis in comitatum principis, vel clericis in aliam civitatem euntibus, ut Chalcedonens. cap. 11. et Antiocheni cap. 7. et 8. et sextæ Synodi in Trullo cap. 17. Vel apertius συστατικαὶ sunt probatoriæ, quæ et Formatæ dicuntur Carthaginens. Synodi cap. 23. ut formales epistolæ Svetonio Tranquillo: εἰρηνικαὶ sunt commeatus et proficiscendi licentia, quæ dicuntur εἰρηνικαί (ut Zonaras ait) ὡς εἰρήνην βραβεύουσαι, *quasi pacis arbitræ*. Videtur Justinianus hoc loco pro his συστατικάς dicere maluisse. Generaliter itaque hac appelatione significari dicemus dimissorias et testimoniales quascunque, quarum frequentem usum inter Christianos Nazianzenus contra Julianum notat his verbis: Ἐν ἐπιστολιμαίοις συνθήμασιν, οὓς ἡμεῖς ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος τοὺς χρήζοντας παραπέμπομεν. Non omittam caput quo definitur ætas diaconissarum, ut sit annorum circiter L. cum tamen postea *Nov.* 123. sufficere existimaverit annos XL. Utraque discedit a præcepto Apostoli et *l. nulla, Cod. de episcop. et cleric.* congruit cum Chalcedon. Synodi cap. 15. et sextæ in Trullo cap. 14. et quemadmodum clericis mulierum extranearum consortio interdicitur, *l. eum qui, Cod. de episc. et cleric.* quas solebant matres, filias, sorores appellare, hæc (ut Hieronymus ait) pietatis nomina vitiis sui obtendentes, ut non male jactaretur in eos illud Martialis, *Quare non habeat Fabulla quæris, Uxorem, Themison, habet sorores*: ita vero diaconissis interdicitur consortio extraneorum virorum, quos ipsæ adoptaverint sibi fratrum aut cognatorum aut dilectorum loco.

NOVELLA VII.

De ecclesiasticis bonis et emphyteusibus.

Alienatio bonorum tantum majoris ecclesiæ CP. inhibita primum fuit Costitutione Leonis, *l. jubemus* 2. *Cod. de sacros. eccles.* deinde porrecta Constitutio fuit ad omnes ecclesias quæ erant sub Patriarcha Constantinopolitano, Constitutione Anastasii Græca quæ desideratur in Codice eod. tit. post *l. decernimus*. Hac vero Novella Constitutio Leonis porrigitur ad omnes provincias, et suppletur in multis. Constitutio autem Anastasii abrogatur, quæ interveniente decreto et actorum monumentis alienationes permittebat. Pertinet igitur hæc Nov. ad omnes ecclesias, imo et ad monasteria omnia et xenodochia, ptochotrophia, nosocomia, orphanotrophia, brephotrophia, gerontocomia, quorum verborum notionem Accursus ex Juliano satis evidenter exposuit: addere possis λωβοτροφεῖα, qualia hodie sunt multa passim. Prohibetur vero alienatio rerum immobilium, quibus adnumerantur servi rustici et coloni cum peculiis, et panes civiles. Et nominatim Julianus ait, mancipia rustica esse veluti membra rerum immobilium: atque ideo *l.* 3. *ff. de divers. temp. præscript.* longæ possessionis præscriptio locum habere dicitur tam in prædiis quam in mancipiis, ubi mancipiis, intelligo rusticis, ut *l. hac edictali*, §. *his illud*, *Cod. de sec. nupt. l.* 4. §. *in servis*, *ff. de cens.* De prædiis constabat: de mancipiis rusticis non constabat: et ideo dicere debuit, Tam in mancipiis quam in prædiis: sed hujusmodi locutiones occurrunt sæpe, ut *l.* 1. *ff. de verb. signif.* verbum Si quis tam masculos quam feminas complectitur, et *l.* 8. *ff. eod.* verb. Oportet (sic esse legendum putat Calcaguinus) tam præsens quam futurum tempus significat. Alienationis verbo continetur venditio, donatio, permutatio: donatio inquam etiamsi fiat ad vicissitudinem beneficii colorati, (sic est legendum *d. l. jubemus*, §. *scientes*) vel gratiæ referendæ. Color hic plerumque donationi quæritur, ut donari dicatur ἐπ' ἀντιδώρῳ id est, remunerandi gratia, ut *Novel.* 120. Sed hæc etiam ἀντίδωρα generaliter inhibentur, licet naturaliter debeantur, et mercedes sint ac pretia potius quam liberalitates. In eadem *l. jubemus*, §. *sane si hæc nostræ*, munerum verbo significantur ἀντίδωρα, ut constat ex §. *ult. Novel.* 120. dum ab emptore quidem prædium repeti demonstratur cum fructibus medii temporis, non reddito pretio, ac similiter a donatario, non reddito ἀντιδώρῳ, et ab eo qui in causam permutationis accepit, non reddita re quam vice mutua dedit: quod tamen judicio episcopi relin-

quit Ancyranæ synodi caput 15. Divisio prædiorum Constitutione Leonis non inhibetur, ut si prædia majoris ecclesiæ Constantinopolitanæ dividere velit episcopus inter eam et tres alias, quæ ei sunt adnexæ, sicut docuimus *Novel.* 3. Hæc enim divisio alienatio non est. Non inhibetur precaria quam ususfructus cessionem vocat Leo: nos hoc genus conventionis quale sit exposuimus *lib.* 1. *Feudorum*, simul ac libellaria quid sit, quam hoc loco Justinianus jus παροικικὸν vocat, et perinde atque alienatione hac quoque conventione interdicit episcopis, clericis, œconomis, archimandritis, orphanotrophis et similibus. De emphyteusi latior est quæstio. Ediderat jam ante Justinianus de emphyteusi Constitutiones Græca lingua, quæ desiderantur in *tit. de sacrosanct. eccl.* ad finem, et post *l. illud*: et jus quidem ea de re omne modo ita declarat, Perpetuam emphyteusim prohiberi, non posse emphyteusim extendi ultra personam emphyteuticarii, et filios ejus aut nepotes, vel etiam conjugem, si id de conjuge in contractu empyteuseωs nominatim expressum sit. Extraneo hærede relicto, morte emphyteuticarii finiri Emphyteusim. Et quod ad emphyteuticum canonem attinet, ut emphyteuticario sexta tantum pars pensionis sive reditus qui fuit initio, ob casus fortuitos remittatur: ut si locari solebat prædium LX. emphyteuticario addicatur L. et si forte pensio quæ fuit initio, diminuta sit, ut si prædium quod locabatur initio LX. nunc locetur tantum XL. ut hoc casu canon non minor XL. emphyteuticario imponatur. Quid si ædificia sint quædam labe corrupta, diruta, desolata, parietinæ, ager sterilis et saxosus? Et hæc quoque alienari non possunt, exemplo prædiorum pupillarium, quæ etsi infructuosa sint, non alienantur tamen sine decreto, *l. penul. ff. de reb. eorum* etc. et constat ex Nicenæ 2. c. 12. non tantum αὐτουργιῶν alienationem prohiberi, sed etiam aliorum: et αὐτουργιῶν nomine significari videntur prædia, quæ sua sponte fructus ferunt, veluti prata, salinæ, et his similia: sed (ut Balsamo et Zonaras canonum interpretes malunt) πάντα εὐπρόσοδα ea appellatione continentur. Verum etsi alienari etiam non possint quæ non sunt hujusmodi, dantur tamen exemplo αὐτουργιῶν in emphyteuseωs causam, sed canone imposito pro modo fructuum et æstimatione mechanicorum et architectorum, quorum arbitrio et in aliis plerisque causis statur de operibus publicis privatisque, et de servitutibus, *l.* 12. *Cod. de proxim. sacr. scrin.* et ita hoc loco: at *Nov.* 120. certum canonem definit. Quid si prædium quoddam sit ecclesiasticum, quod voluptati potius quam fructui deserviat, qualia sunt prætoria, sive ἐπαύλια, προάστεια, suburbana, *l. urbana, ff. de verb. signif.* Hæc prædia propter voluptatem separantur ab aliis quæ in reditu tantum sunt: nam suburbana si justum reditum habeant, non fit diminutio sextæ partis, *Novell.* 12. si modicum aut nullum reditum habeant, nec ideo tamen minus cara atque pretiosa sint, in ponendo canone his modus sequendus est, ut primum vero pretio suburbanum æstimetur, deinde ejus pretii vicesima pars canonis nomine constituatur: ut si suburbanum fuerit C. canon constituatur V. quæ ratio est usuræ quincuncis: quam rationem si æque patresfamilias adhibuerint in suburbanis suis voluptuosis, potius quam fructuosis alii locandis, ut bene rem suam nec forsitan illicite gesserint, ita profecto male se habuerint si rusticis prædiis vectigal sive mercedem imposuerint ad rationem usuræ quincuncis. Nam respublicæ imponunt agris suis vectigal ad rationem usuræ semissis, ut apud Plinium VII. Epist. *ager. reipubl. mancipatus quingentis milibus nummum, vectigalis nomine infert quotannis tricena millia*, id est, XXX. millia, quæ ratio est usuræ semissis. Legendum enim sic est apud Plinium, *Eundem vectigali imposito recepi, tricena millia annua daturus.* Vulgo corrupte, *Præcepi, ccc. millia annua daturus.* Solemnes usuræ civitatum semissales erant; ut recte in *l. Septicia, ff. de pollicit.* τῶν ἐξ ἔθους τόκον, usuram semissem Modestinus interpretatur, quanti a Republ. pecuniæ mutuari solebant: et quæ ibi refertur in Rempubl. collata liberalitas, omnino similis est ei quam præfert vetus inscriptio Hispaniæ hujusmodi. *R. P. Barc. do, lego, darique volo* XVII. *ff. ex quorum usuris semissibus edi volo quotannis spectaculum pugilum, die* IV. *Iduum Juni.* Et vel hunc igitur Reipubl. morem sequentur optimi patresfamil. in agris suis elocandis, sicut in æstimando usufructu Falcidia interveniente, sive privato is sit relictus, sive Reipubl. eadem computatio servatur annorum XXX. *leg. computationi, ff ad leg. Falc.* Æque putem reditum annuum debitum privato non æstimari pluris quam eum qui debetur Reip. id est, non supra rationem usuræ trientis, et quod in *leg.* 3. §. *ultim. ff. ad leg. Falc.* ponitur species in Rep. hoc ideo fieri, quod legatum Reip. relictum in annos singulos, unum est et purum, ut protinus veniat in rationem legis Falcidiæ: quod non ita est in privato, quia plura sunt legata, si quid privato legetur in annos singulos, primi anni purum, sequentium condicionalia, nec protinus induci Falcidia in omnibus potest. Nec obstat *l. si quis argentum*, §. *in reditibus, C. de donat.* ubi in reditibus æstimandis fere servatur ratio usuræ septuncis. Nam hoc fit (ut Petrus docuit recte) favore donatoris, ut reditus promissus minoris æstimetur: sicut et illud, Ut donator optima prædia ne det in solutum, *d. l. si quis argentum*, §. 1. et idem favor est ecclesiarum non in prædiis tantum dandis in solutum, *Novell.* 120. cum tamen regulariter creditori jus potestasque sit eligendi me-

liora, *Novell.* 4. sed etiam in reditibus æstimandis, *Nov.* 131. servatur enim fere ratio usuræ quadrantis, ut scilicet annua quæ ecclesiis relicta sunt pluris veneant. Quod item de prædiis urbanis ecclesiæ Hierosolymitanæ est, in *Nov.* 40. et 120. ut æstimentur ad rationem usuræ sextantis, favor esse videtur Ecclesiæ, veluti ut domum cujus pensio annua est x. vendat D. Privatis igitur verum pretium exigentibus non deberet tantum licere: nec in urbanis etiam tantum quantum in rusticis, propterea quod sumptum majorem requirunt urbana ædificia, et majoribus casibus obnoxia sunt, *l verum*, §. *sed hæc res, ff. de minor.* qua de causa oratio Severi prædiorum rusticorum alienationes prohibuit, urbanorum non prohibuit. Et ita vero *Nov.* 120. pluris æstimat ecclesia prædium quod dat in solutum quam privatus, quibus argumentis tentari potest, non sequi justi pretii rationem privatos, qui in locandis prædiis voluptariis sequuntur exemplum ecclesiæ, id est, rationem usuræ quincuncis: licet hoc quidem faciant non illicite, propterea quod se in pretio contrahentes ἐμπορικῶς, ut fit, circumscribere possunt. Nunc, ut cetera tractemus quæ pertinent ad emphyteusim rerum ecclesiasticarum, hac quidem Nov. adnotari necesse est, prohiberi perpetuam emphyteusim rerum ecclesiasticarum, sed ex recentiori Nov. 120. non prohiberi, nisi majori ecclesiæ CP. et religiosis locis, quæ sunt in ea urbe, vel in territorio ejus, et præterea cadere emphyteusi emphyteuticarium ob cessationem biennii, sicut in conductore quolibet receptum est expelli eum posse post cessationem biennii, simul ac pignoris obligationem exequi, *l. quæro*, §. *inter l. cum domini, ff. loc.* Martial. *Vidi Vacerra sarcinas tuas, vidi, Quas non retentas pensione pro bima portabat uxor.* Ait, Pensione pro bima, quia nonnisi ex biennii cessatione pignorum retentio erat. Idem etiam obtinuit ante Justinianum in pagano emphyteuticario et in superficiario. Hodie in tempore est differentia inter paganum et ecclesiasticum, in expellendi causa non est differentia, sed neque in eo quod expulso nulla datur deductio vel petitio meliorationum. Communis etiam illa utriusque causa est simul ac conductorum omnium, si re conducta abutantur, *l.* 3. *C. de loc.* Symmach. in epistol. Ante paucissimos, inquit, menses ille a parente meo horrea in Aquileja sita propter longinquitatem itineris incognita tenui mercede conduxit, atque his ita abusus est, ut parvo licet tempore iisdem locis labem consulto intulisse dicatur. Hunc ubi sæpe convenit ut conductione decederet, contemptu hominis et interventu quorumdam elusa est: nunc opis indiga geminum beneficium vestri favoris exoptat: primo ut improbissimus inquilinus locorum intentione pellatur, deinde ut habita deterioratæ rei æstimatione sumptum justæ instaurationis agnoscat. Et hæc de emphyteusi sufficiant: nunc videamus de pignoratione. Prædia, vasa, vestes ecclesiæ pignori vel hypothecæ specialiter obligari non possunt, *l. sancimus, C. de sac. eccl.* Generalis hypotheca bonorum omnium non prohibetur. Facilius conceditur generalis quam specialis, *l.* 1. *ff. de pign.* quia specialis obstringit magis. Facilius etiam antichresis, *Novell.* 120. Excipitur *d. l. sancimus* et hac Nov. causa redemptionis captivorum, ob quam Socrates narrat Acacium Amidenum Episcopum conflasse vasa omnia aurea et argentea, hoc clericis edicto palam ὁ Θεὸς μὲν ὑμῶν οὔτε δίσκων οὔτε ποτηρίων χρήζει· οὔτε γὰρ ἐσθίει οὔτε, πίνει, ἐπεὶ μὴ προσδεής ἐςίν. cui simile est illud Alexandri Imperatoris, *In sacris quid facit aurum?* Ob eandem causam immobilia non vendi ex eo apparet, quod id tantum certis ecclesiis Scythiæ *Novell.* 120. permittit. Excipitur etiam ab hac Constitutione Imperator, cum quo ecclesiæ licet prædiorum permutationem facere, dummodo prædia sint apud Imperatorem perpetuo remansura: quid enim si ea mox Imperator in alium translaturus sit? quid si sequester sit illicitæ venditionis? et hoc ita declaratur *Novell.* 55. sed abrogatur *Novell.* 119. §. *pen.* per quam quæsita a principe prædia ecclesiastica ex permutationis causa in alias personas transferri possunt. Excipitur etiam causa æris alieni, ob quam vendi prædia ecclesiastica possunt, et ἀντιχρήσεως lege pignorari, et in solutum dari. Quod ut intelligatur, notanda est differentia quæ intercedit inter fiscum et privatos creditores: privati creditores pro pecunia volentes accipiunt prædia ecclesiastica in solutum, vel coguntur accipere nullo invento emptore ex *Nov.* 4. Fiscus pecuniam exigit semper, in qua sunt positæ imperii vires, nunquam accipit prædia ecclesiastica in solutum. Igitur fisco ab ecclesia tributiones exigente, ut ei satisfiat, prædia ecclesiastica vendi necesse est. Utrumque fit decreto præsidis ex *Nov.* 46. *et* 67. At ex *Nov.* 120. non est opus decreto præsidis, et satis est acta confici gratuito apud patriarchas, metropolitanos, episcopos, secundum suam jurisdictionem, et adjicit ut venalia prædia proscribantur per dies xx. et veneant sub hasta. Est etiam ex ea Nov. hac in re differentia inter ecclesiam et ceteros debitores: nam ceteri debitores usuras semisses præstant, ecclesia quadrantes. Ceteri debitores non invento emptore prædia creditori dant in solutum vero pretio, ut si debeant L. dant prædium dignum L. Ecclesia prædium quod dat in solutum decima parte amplius æstimat, ut si revera sit L. id æstimat LV. Ceteri debitores non habent electionem, sed accipit creditor in solutum quæ mavult prædia etiam pretiosiora, Nov. 4. Ecclesia dat mediocria, ut diximus supra. Excipitur etiam ab hac Constitutione permutatio et perpetua emphyteusis,

quam inter se ecclesiæ contrahunt, decreto vel actis intervenientibus *Nov.* 54. 55. 120. Excipiuntur et Ecclesiæ certæ quædam *Nov.* 40. *et* 120. Sed nulla harum omnium exceptionum comprehendimus tamen prædia quæ ab imperiali domo ad ecclesiam perve nerunt: hæc enim ne in aliam quidem ecclesiam ulla ex causa abalienari possunt *Novell.* 120. Non comprehendimus etiam prædia ecclesiæ relicta hac lege ne alienentur: non templa ipsa vel monasteria, *d. Nov.* 120. monasteria, inquam, ea in quibus fit sacra λειτουργία ut in hac *Nov.* exprimitur: nec enim in omnibus fieri monasteriis ea solebat, *Nov.* 133. ac proinde ea tantum sacra monasteria esse censentur in quibus fit sacra λειτουργία. Et λειτουργίαν fieri Justinianus definit eleganter hoc loco, lectis sacris literis et tradita populo sacra et ineffabili communione. Julianus antecessor missam interpretatur cum hoc loco, tum *Nov.* 58. Vetus est verbum, quo et Ambrosius utitur et alii quidam, qui tamen omnes dicunt missas agere vel facere, vel tenere vel complere, non dicere, non canere, non audire. Cornelius in epistola ad Lupicinum, *Edictis Imperatorum Christianos ubique tormentis variis affici, et neque publice in urbe Roma, neque in cryptis notioribus missas agere licere.* Et putem in Laodicena synodo his verbis, μετὰ τὸ ἐξελθεῖν significari missam auditorum, et his καὶ τούτων προσελθόντων καὶ ὑποχωρησάντων missam pœnitentium, quas sequebatur fidelium admissio atque dimissio. Extremo autem loco Justinianus explicat latius quæ pœna irrogetur his qui fecerint contra hanc Constitutionem. Probat pœnas definitas Constitutione Leonis, sed adjicit, ut licet ab emptore vindicetur prædium ecclesiæ non jure venditum non reddito pretio, salva tamen sit emptori adversus œconomum vel quem alium venditorem actio ex empto de evictione. quod videtur novum, cum ipso jure nulla sit emptio, et uterque mala fide contraxerit, et merito hac in re subsistit Accursius. Sed Justinianus declarat œconomum odio dignum esse majore, pœna majore, idcirco teneri etiam eum emptori, idemque servari in permutatione et in mutuo. Ei enim qui permutationem contraxit esse regressum in œconomum quasi re evicta, et creditori esse condictionem in eundem. In donatione donatarium rem donatam amittere, et ἀντίδωρον, si quod intervenerit, vel si non intervenerit, conferre. Emphyteusi autem non jure facta, auferri emphyteuticario prædium, et nihilominus pensitari ab eo canonem, quem pensitaret si jure contracta emphyteusis esset. Μηδὲ παντὶ δώρῳ) Legendum, μηδὲ ἐπ' ἀντιδώρῳ. Καὶ συλλογίζεσθαι τὰς ἐκ τοῦ ἀληθιζομένου τιμήματος) Verba hunc sensum efficere videntur, ut ex vero et exacto pretio suburbani æstimetur quantum reditus colligant xx. anni, et ut tantumdem emphyteuticarius præstet canonis nomine in annos singulos: ut si suburbanum sit solidorum c. quia hac summa emitur reditus iv. ut quotannis emphyteuticarius præstet lxxx. Sed hac ratione emphyteuticarius emeret fere suburbanum quotannis: quod faceret nemo sanus. Igitur rectius Accursius hunc esse sensum probavit omnibus, ut tantum constituatur canonis nomine quantum sufficit pretio suburbani adæquando anno vicesimo. Ἐρείπιον) Interpres Æschyli, ἐρείπια κυρίως τὰ παραπτώματα τῶν οἴκων λέγονται. Θεουπολιτῶν) Hi sunt Antiocheni: ut docui Observ. 8. cap. 21. Ἄπορός τις κτῆσις) Recte Vetus interpres, Fœnea possessio, ut docui eodem libro cap. xl.

NOVELLA VIII.

De præsidibus.

Præsidum appellatio generalis est. ea continentur sub hoc titulo proconsules, comites, vicarii, consulares, correctores, imo et defensores civitatum: nam et ii in civitatibus præsidum vice funguntur, *Novell.* 15. Veteris interpretis Codex hunc habuit titulum, Ut judices sine quoquo suffragio, etc. Suffragium pecunia est quæ suffragatoribus aulicis datur promittiturve honoris adipiscendi causa, quo nomine erat actio, Si certum petetur de suffragio: nec in honoribus qui a principe deferuntur locus legi Juliæ de ambitu. Et eodem suffragii titulo principes etiam ipsi qui honorem deferebant pecunias accipiebant, quæ suffragia δεσποτικὰ vocantur in formula juris urandi huic Novellæ subjecta. Sed hoc omne suffragiorum genus sustulit Justinianus hac Novella, imitatus Nov. Theodosii, quæ extat *l. ultim. C. ad leg. Jul. repet.* et Tiberius *Novell.* 161. generaliter vetans suffragii nomine quicquam vel suffragatoribus dari vel publicis rationibus inferri. Utitur Just. ratione satis omnibus nota: cujus auctor Alexander Severus, necessarium esse ut qui emit vendat, nec sine rubore puniri posse eum qui quod emit vendit: et ita Seneca 1. de Beneficiis: *Provincias spoliari et nummarium tribunal audita utrinque licitatione alteri addici non mirum, quando quæ emeris vendere gentium jus est.* Proinde quum etiam est vice versa, ut qui non emit nec vendat .i. ut qui pro honore nihil dedit, nihil etiam accipiat: ac sane de utroque præses jurare cogitur initio administrationis cum ex Justiniani Constitutione, tum etiam ex Leonis *Novel.* 97. Sufficiunt enim salaria .i. annonæ et capita, quæ accipit de fisco, et retro sufficiunt, quæ dat pro codicillis, commonitoriis, jussionibus præf. prætorio. Commo-

nitoria appello quæ vocat σύμβολα. Pro commonitorio datur certum aliquid chartulariis sacri cubiculi sive cubiculariis: hi enim edunt σύμβολα. Pro codicillis item datur aliquid, primicerio tribunorum notariorum et quatuor scriniis sacri laterculi: et quod sacro laterculo inferri ait hoc loco, in edicto VIII. ait sacro palatio. Infertur enim publicis rationibus. Nec idem tamen palatium et laterculum. Exposui in *l.* 13. *C. de prox. sac. scr.* quid esset laterculum, quibus addimus Cedrini hoc, ἡ παρὰ Ἕλλησιν ὀπτὴ πλίνθος laterculum παρὰ Ῥωμαίοις λέγεται· ἦν δὲ πλίνθος δημοσία ἐφ' οὗ τότε τῶν βουλευτῶν καὶ τὰ τῶν στρατευμάτων ὀνόματα ἀπεγράφετο. Pro literis prætorianæ sedis, quæ solæ non nunquam sufficiunt: ut puta si plebis defensor creetur *l.* 8. *C. de defens. civit. Nov.* 15. datur etiam prætorianis certum aliquid secundum distinctionem in notitia propositam huic Novellæ subjecta. Ceterum illo edicto VIII. derogatur huic Nov. in eo quod restituitur vicarius Ponticæ, quem hæc Novella sustulerat. Sciendum enim est quatuor olim fuisse vicarios in Oriente, Asianæ diœceseωs, Ponticæ, Thraciarum Macedoniæ, *l. ultim. C. de diver. off. et app. jud.* Et vicarium Thraciarum Justiniani ætate vicarium longi muri nuncupatum, qui longus murus haud parvum munimentum fuit præsidiumque Thraciarum, de quo *Nov.* 26. et innumeri alii auctores: vicarium autem Macedoniæ non fuisse, fuisse vicarium Asianæ et vicarium Ponticæ, qui tamen hac Novella tolluntur: et cum antea fuisset vicarius Asianæ et præses Phrygiæ Pacatianæ, pro utroque unus constituitur Comes Phrygiæ Pacatianæ, qui in ea tantum provincia jurisdictionem habeat, non in universum tractum Asianum, ut vicarius: et similiter cum antea fuisset vicarius Ponticæ, et Consularis Galatiæ primæ, pro utroque unus constituitur Comes Galatiæ primæ, qui in ea tantum provincia non in ceteris provinciis Pontici tractus jurisdictionem exerceat. Restringitur jurisdictio, non minuitur honor, non apparitio, non salarium. At rursus edicto VIII. vicarius Ponticæ restituitur, qui in universum tractum Ponticæ diœceseωs jurisdictionem habeat, civilis et militaris magistratus, vicem agens præf. prætorio simul ac magistrorum militum et magistrorum officiorum et Comitum largitionum et Comitum domesticorum, ac Galatiæ primæ suus redditur Consularis, civilis magistratus. At similiter cum antea fuisset Comes Orientis, et Consularis sive præses Syriæ primæ *l.* 1. *C. de off. Com. Or.* pro utroque constituitur Comes qui in Syria tantum prima jurisdictionem habeat, non in universa diœcesi Orientis, quod exposuimus Observationum libro VIII. cap. XXI. Cetera persequamur. Nov. Theodosii tam dare quam accipere præsides vetat, et tam adversus dantem quam adversus accipientem omnibus tanquam crimen publicum deferendi potestatem facit: et quadrupli pœna convictum damnat: quam civitati inferri Accursius putat in qua honorem adfectaverit: male: movetur *Nov.* 123. quæ de episcopo loquitur, non de præside. Episcopus qui suffragium dedit et qui accepit pari pœna coercentur, *l. si quemquam*, *Cod. de episc. et cleric.* et data pecunia ecclesiæ vindicatur in simplum vel in duplum, secundum distinctionem *Nov.* 123. Non sic fit in præsidibus: nam qui pecuniam a præsidibus acceperunt suffragii nomine, in quadruplum tenentur, quod non ærario ullius civitatis, sed τοῖς ἐζημιωμένοις inferri Justinianus ait. Hæc Novella illius imitatio est: merito igitur ex hac illam interpretamur, et ii quidem qui acceperunt, indistincte tenentur lege Julia repetundarum in quadruplum, *l.* 1. *Cod. ad leg. Jul. rep.* etiam durante administratione, *l.* 4. *Cod. eod. Nov.* 86. Eodem crimine eademque pœna tenentur qui dederunt ut præsides fierent, non tamen indistincte, sed ita demum si et in provincia sordide versati sint, si veteres (ut dicitur) calceos vendiderint: idque ita hæc Nov. declarat, quæ simpliciter dicit quadruplum restitui. Dicam ergo spoliatis restitui, ut supra, vel quadruplum dividi inter fiscum et spoliatum, ut *l.* 3. *Cod. de adses.* non ulli civitati inferri, eademque pœna est si quid judicum domestici, cancelarii, chartularii, adsessores, ministri abstulerint, *d. l.* 3. *Nov.* 161. Sola vero suffragii datio pœnæ non obligat, et quod dicitur in *l. quisquis*, *C. si cert. pet.* alium sensum habet: collectarium una cum præside relegari qui honoris pretium dederit ambienti, et relegari præsidem non quod ambierit, sed quod pecunia collectarii præses factus se et honorem suum quodammodo collectario mancipaverit. Ad hæc Justinianus constituit cum hoc loco, tum *Novel.* 17. 128. 134. ne præsides provinciarum ullos in civitatibus constituant sibi τοποτηρητὰς sive vicarios, cum in eis defensores civitatum præsidum vice fungantur: nam et ipsi defensores nullo sibi vicarios optare possunt, nulli etiam defensoribus dari. Putem et non posse dari præsidibus, nisi a principe ex magna causa, vel nisi necessariam moram præses in itinere patiatur, *Nov.* 128. 134. atque ita videtur derogari titulo de officio ejus qui vicem alicujus judicis obtinet, qui est περὶ τοποτηρητῶν, quem vulgo male accipiunt de suffectis. Non sunt etiam τοποτηρηταὶ confundendi cum his quibus præsides jurisdictionem suam mandant: nam hi plerumque sequuntur præsides ipsos, ut legati proconsulis τοποτηρηταὶ in singulis municipiis absentium vicem substinent. Quibus mandatur jurisdictio, eos non sequuntur illa quæ præsidibus lege data sunt, *l.* 1. *ff. de off. ejus cui mand. est jurisd.* Vicarii sive τοποτηρηταὶ constituuntur, ut et ea quæ lege præsidibus specialiter

data sunt exequantur, *l. 2. C. de off. ejus qui vic. al. jud. obt.* excepto jure gladii *Nov.* 128. Id quoque hac Novell. constituitur ut præsides jurisdictionem habeant in paganos in omnibus causis, in milites in causis criminalibus et causis tributorum tantum, (in ceteris enim causis præscriptionem fori habent, *l. 1. Cod. in quib. cau. mil. fori præs. l. 2. C. de pri. sch. l. ult. Cod. de castr. et minist.*) et in magisterianos vel præfectianos qui ex urbe in provinciam veniunt exequendi negotii cujusdam causa, siquid supra legitimum modum sportularum exegerint, quod etiam repetitur *Nov.* 17. 86. 124. Et ut concussiones coerceant ademptione cinguli: nam in provinciis vicem principis gerunt, ut veteribus legibus caveri Justinianus ait: puto eas significari quibus præsides legati Cæsaris appellantur. Sed et veteribus legibus omnium magistratuum urbanorum vice funguntur, *l. de omnibus et seq. ff. de off. præs. l. si in aliquam, §. ult. ff. de off. proc.* Additur in hac *Nov.* ut præses post depositam administrationem L. dies moretur in provincia omnium actiones vel accusationes excepturus, nec excusetur divina revocatoria. Sic esse legendum in *l. 1. Cod. ut om. jud. tam civil. quam cr.* hujus *Nov. §. pen.* indicat *l. 3. Cod. de silent. l. ult. Cod. de dignit.* Vetat postremo in provincias mitti ληςοδιώκτας, ut *Nov.* 128. *et* 134. id est latronum prosecutores, vel (ut Julianus interpretatur) latrunculatores: vetat mitti βιωκωλύτας, qui scilicet vim, impressionem deprædationes arceant. Fuit quondam specialis quidam dux βιοκωλύτης, qui imperium habuit in Phrygia utraque et Pisidia et Lycaonia et Lydia, quæ provinciæ erant Asianæ diœcesews sed minuitur potestas ejus *Nov.* 145. At vetat etiam hæc Nov. extra ordinem mitti ἀφοπλιςὰς, id est, qui arma privatis auferant, quæ recondant in publicis armamentariis, secundum Novellam de armis et edictum de vicario Ponticæ: hoc genere hominum sub specie juris opprimuntur sæpe provinciales mirum in modum. Publice igitur interest ne mittantur, præsertim cum his omnibus curis sufficiat religio et diligentia præsidis, cujus jurisdictionem in hujusmodi causis nemo declinare potest, sed additur etiam in *l. ult. Cod. de metatis*, ne quid occasione etiam ἀφοπλισμοῦ præses ipse a provincialibus exprimat illicite. Id non est omittendum quod exigit in fine, ut præsides caveant fisco tributorum nomine, quod et *Nov.* 134. *et* 149. repetitur. Omissa cautio habetur pro data: et ideo cautionem hoc loco accipere debemus pro nuda repromissione, non pro satisdatione.

NOVELLA IX.

De Ecclesia Romana.

Hæc est de C. annorum præscriptione, de qua scripsimus lib. de temporibus cap. 31. et Observationum 5. cap. 5.

NOVELLA X.

De referendariis.

Hi sunt qui recitant principi supplicum desideria, et mandata principis judicibus insinuant, *Novel.* 113. 124. *l. 2. C. de off. ejus qui vic. alic. jud.* Procopius 2. de bel. Pers Ammonius 4. c. 41. Ex eorum numero sunt qui referendarii dicuntur majoris ecclesiæ Novel. 6. qui specialiter destinati sunt ad majoris ecclesiæ negotia principi referenda. Hac autem Nov. referendarii ad veterem numerum rediguntur: ut clerici *Nov.* 3.

NOVELLA XI.

De prima Justiniana.

Hujus Novellæ summam edidit Julianus: Integram Latine edi curavimus ad finem Novellarum Juliani. Ad *Novel.* autem 131. quidam notarunt Justiniani patriam esse Dalmatiam, alii Thraciam, quos refellit hæc Nov. in qua Justinianus ipse, In Pannonia secunda, inquit, nostra felicissima patria: hodie appellatur Bulgaria, Justinianus eam simul ac urbem natalem Achrido vel, ut Agathias scribit, Vedecinam civitatem Illyrici, de suo nomine primam Justinianam appellavit, et præf. prætorio Illyrici, et non Metropolews, sed etiam archiepiscopatus honore donavit, subjectis ei omnibus provincialibus episcopis diœcesews Daciæ et Mysiæ secundæ, Dardaniæ, Prævalitanæ, et secundæ Macedoniæ. Gregoras lib. 2. καὶ χρίεται βασιλικῶς παρὰ τοῦ τηνικαῦτα τὴν τῆς βουλγαρίας ἀρχιεπισκοπὴν διϊθύνοντος· πλείςοις τε γὰρ ἄλλοις αὐτὴν ὁ βασιλεὺς ἐκ παλαιοῦ τετίμηκεν Ἰουςινιανὸς ἑαυτοῦ γεγονυῖαν πατρίδα, καὶ πρώτην ὠνόμασεν Ἰουςινιανὴν, καὶ δὴ καὶ αὐτονομεῖσθαι ταύτην ἐς τὸ διηνεκὲς προσετετάχει· et paulo post, καὶ βασιλειον ενδιαίτημα τούτοις εἶναι εἰς τὸ λοιπὸν νενόμιςαι αὐτὴ ἡ πόλις ἣν ἀρχιεπισκοπὴν ὁ βασιλεὺς τετίμηκεν Ἰουςινιανὸς, καὶ πρώτην ὠνόμασεν, ὡς εἰρήκειμεν, Ἰουςινιανὴν, εἶτα τῆς προσηγορίας τοῦ ἔθνους ἐκεῖσε διαδοθείσης βουλγαρία ὁ χῶρος μετωνομάσθη καὶ μητρόπολις βουλγαρίας ἡ πρώτη Ἰουςινιανή. Et inde apparet majorem esse dignitatem archiepiscopi quam metropolitani. Nam archiepiscopus et patriarcha idem est: et hoc de archiepiscopo primæ Justinianæ repetitur in *Nov.* 131. in quo pro Τριβαλλέως ex ista legendum Πριβαλλέως .i. Prævalitanæ. Alia fuit in Africa Justiniana Carthaginensis *Nov.* 131. ex

eo nomen adepta Justiniani, quod is eam Romano imperio vindicarit et restituerit, ut Photius scribit. Alia Justiniana secunda in Cypro insula patria Theodoræ uxoris, ut Nicephorus Callistus scribit. Omnes donatæ Archiepiscopo. Alia Justiniana nova in notitia *Nov.* 8. et alia *Nov.* 28.

NOVELLA XII.

De incestis nuptiis.

Incestæ nuptiæ sunt quæ natura prohibitæ sunt. In *l.* 8. *et l. sororis, ff. de rit. nupt.* ait, quæ moribus, quod idem est, nempe tacito consensu omnium gentium. Confirmat definitionem hæc Nov. variis locis: ut cum incestas nuptias naturæ contrarias dicit, et bruta quædam eas conjunctiones abhorrere, et cum jubet ut nos intra naturæ fines contineamus, ne contra naturam obnitamur. Male igitur Accursius etiam ad nuptias legibus interdictas hanc Novellam trahit: nam et verbo ἀθέμιτος, quo movetur illæ tantum nuptiæ significantur quæ sunt naturæ contrariæ. Idem quoque Accursius et Harmenopulus male differentiam faciunt inter nefarias et incestas nuptias: nam hæc *Nov. et §. ergo Inst. de nupt.* nuptias naturæ contrarias promiscue appellat Incestas, nefarias, damnatas, uno facinore notato variis appellationibus. At contra jus naturale incestum committi videtur inter parentes tantum et liberos, inter eos qui veniunt ex latere et inter adfines contra jus civile, *l. ult. ff. de rit. nupt. l. si adulterium, §.* 1. *ff. ad leg. Jul. de adult.* Non ergo omnis incestus naturæ repugnat, aut non de omni incestu hæc Nov. est. Respondeo: Imo et inter eos qui veniunt ex latere vel inter adfines jure gentium incestum committitur. De adfinibus est *l. ult. §. ult. ff. de cond. sine cau.* Et ex his qui sunt a latere constat sororem moribus uxorem duci non posse, *l.* 8. *ff. de rit. nupt.* Idem dicam de sororis filia, *l. etiam si concubinam, ff eod.* imo et de sororis aut fratris nepte vel pronepte quia liberorum loco sunt, *l. sororis, ff. eod.* At *d. l. si adulterium* §. 1. ait cum sororis filia jure civili incestum committi Respondeo, inter parentes et liberos jure gentium incestum committi in infinitum: nec enim in recta linea ullo unquam gradu jure civili concessæ sunt nuptiæ. Inter fratres quoque et sorores jure gentium incestum committitur: quia nec jure civili unquam inter eas personas permissæ nuptiæ sunt: idcirco etiam vulgo quæsitam sororem uxorem ducere non licet, *l. et nihil, ff. eod.* Idem dicam de socru, nuru, noverca nam hæc conjunctio semper habita est pro nefaria, etiam si qua in patris tantum concubinatu fuisset, *l* 1. §. *pen. ff. de concub.* Cum sororis aut fratris filia fuit quandoque permissa, *l. ult. C. de incest. nupt.* etiam S. C. ut Cor. Tacitus scribit: quandoque prohibita, *l.* 5. *C. eod.* Similiter cum consobrinis modo fuit prohibitum connubium, modo permissum, *l. celebrandis, C. de nupt. l.* 2. *Cod. Theod. de inc. nupt.* Ideoque est in his personis a latere conjunctis jus civile spectandum maxime, quia cum eis vel inter eas nuptiarum prohibitio ex jure civili pendet, quandoquidem in eis jus civile modo incestum committi dicit, modo negat, et ob id ipsum de incesto jure civili commisso: ut si amita nupserit filio fratris vel filia fratris patruo, vir quidem punitur, sed mulier non punitur si prætendat juris civilis ignorantiam, *l. qui in provincia, §. ult. ff. de rit. nupt. d. l. si adult.* §. 1. quod et hac No. exprimitur. Mulier jus civile ignorare potest: jus gentium ignorare non potest. Unde si forte nupserit filio, punietur omnimodo, quia natura probrum admisit. Idem si adulterium commiserit, quia natura probrum est, *l. probrum, ff. de verb. sign.* Lactantius in Epit Instit. *Corrumpere alienum matrimonium etiam communi gentium jure damnatur*. At non punitur si nupserit filio fratris, dum existimat cum eo jure civili nuptias esse permissas. His cognitis videamus, quæ sit pœna incestarum nuptiarum. Jure antiquo dos caduca fit et fructus dotis, *l. incestæ, ff. de rit. nupt.* et donatio propter nuptias, *l.* 4. *C. de inc. nupt.* Liberi ex ea conjunctione suscepti spurii sunt, *l.* 1. *C. Th. eod. tit.* Ergo non videntur patrem habere, cujus debeatur successio, vel qui debeat alimenta, *l. si quis, C. eod.* Nov. 89. Bona contrahentium incestas nuptias servantur liberis justis usque ad tertium gradum, et parentibus usque ad secundum, et fratri, sorori, patruo, amitæ, nisi si quis ex his nuptiarum incestarum interpres et conciliator fuerit, *d. l. si quis*: quæ exceptio in aliis etiam casibus locum habet *Nov.* 117. *et* 154. Non possunt, nisi inter eas personas facere testamentum. His personis deficientibus, bona publicantur. Hac Novella augetur pœna: nam qui incestas contraxit nuptias, verberibus affectus, si humilior sit, si honestior, missa verberum castigatione deportatur in insulam. Sic exilium accipio in hac Novella, cum dicat liberos justos pœna patris sui juris fieri, constat autem sui juris non fieri relegatione, sed deportatione: et vero etiam olim incesti pœna erat deportatio, *l. si quis viduam, ff. de quæst.* Consequens erat deportatione bona adimi: sed filiis justis conservantur, et iis quidem solis: filiis deficientibus, publicantur. Gravior pœna irrogatur Osroenæ et Mesopotamiæ *Nov.* 154. quod in eis potissimum provinciis nimium multi se incestis polluerent, *l. aut facta, §. ult. ff de pœnis*. Et hanc quidem pœnam Justinianus in futurum constituit. In præteritum .i. jam contractas nuptias solvi jubet intra

biennium. Puniendi, id est, rei correctione incestum excusatur, *d. l. si adulterium, §. incestum, l. 4. C. de inc. nupt.* quia videtur fuisse involuntarium. Aristoteles 3. Eth. *ἀκούσιον ἐν μεταμελείᾳ ἐστίν*. Sed *d. l. 4.* jubet eas sine ulla recrastinatione dirimi. Justinianus dotem non facit caducam, et statum liberorum confirmat, ita tamen ut cum iis qui ex justis nuptiis procreati sunt patri succedant, non ex æquis partibus, sed ex quadrante tantum, fisco quoque alium auferente quadrantem bonorum. Itaque si unus sit filius ex incesto, unus ex justo matrimonio, fiscus aufert bonorum quadrantem, ex reliquis bonis filius ex incesto prognatus fert tantum sextantem et sicilicum. Quod si qui divortio non dissolverint incestas nuptias intra biennium, hos subdit pœnis eisdem quibus et illos qui in futurum inceste coierint, et hoc amplius filiis legitimis adimit quadrantem bonorum. Sed hujus pœnæ postea gratiam fecit habitantibus in Tyro, *Nov.* 139. *et Nov.* 154. provinciæ Osroenæ et Mesopotamiæ, ut Justinus *Nov.* 3. Excusantur vicinitate Persarum, quibus nuptiæ nullæ sunt incestæ, et in præteritum indulgentur, in futurum districte vetantur. Verum enim pœnæ hac Nov. propositæ opponitur primum *Nov.* 17. quæ damnatorum bona servari vult cognationi universæ: quod utique in his criminibus locum habet, quibus nominatim legibus irrogata bonorum publicatio non est, non in ceteris, quæ specialiter bonorum publicatione plectuntur. Tum opponitur etiam *Nov.* 134. §. *ult.* quæ bona punitorum non tantum liberis conservat, sed et parentibus usque ad tertium gradum. Dico excipiendum esse incesti crimen: nec enim ea generali Constitutione voluit derogare Novellis suis, sed veteribus legibus quæ in multis variisque criminibus bonorum publicationem inducebant: et eadem ratione nihil per eam derogatur *Nov.* 117. quæ bona ejus qui posteaquam voto studioque castitatis primam uxorem reliquit, vel stupro contaminavit se, vel secundam duxit, liberis addicit, vel his deficientibus, fisco.

Secunda pars hujus Novellæ est de concubinatu, sive de liberis ex concubina susceptis, qui nothi dicuntur. Nothorum nomen non possis exprimere Latine, sed pro eo naturalium usurpabis, male Haloander Spuriorum: nec enim sunt spurii. Ex Constitutione Constantini liberi in concubinatu ex ingenua muliere suscepti concubinatu in matrimonium converso, sui et legitimi fiunt, quam restituit Zeno, *l. Divi, C. de nat. lib.* Non satis est sequi matrimonium, sed intervenire etiam debent instrumenta dotalia, *Nov.* 18. Dos, concubinatus abolitio et nuptiarum argumentum est. Plautus Trinummo, *Me germanam meam sororem in concubinatum tibi sic sine dote dedisse magis quam in matrimonium.* Sufficit et aliud quodlibet argumentum nuptiarum, quod modo sumatur ex scripto *Nov.* 117. *cap.* 2. At Constitutio Zenonis pertinet tantum ad præterita .i. ad eos qui filios habent ex concubina, ut per matrimonii conjunctionem eos possint facere legitimos, nihil vero ad eos pertinet qui post eam Constitutionem ex concubina filios susceperunt, ideoque post eam suscepti filii naturales, per nuptias jura legitimorum adipisci nequiverunt: quare hortabatur homines Zeno ad solutionem concubinatus et matrimonii coitionem justam. Sed Anastasius *l. jubemus eod. tit.* etiam in futurum hanc rationem sobolis naturalis faciendæ legitimæ valere voluit. Est enim in ea separata oratione legendum: In posterum nihilominus: (quemadmodum Accursius legit) qua clausula quod dixit initio legis, In præsenti, etiam in posterum servari jubet: et adjicit, Aliquæ mulieres uxoris loco habentur. Verior est secundæ interpretatio Accursii, Uxoris loco habentur .i. uxores sunt veræ, dotalibus instrumentis confectis, ut in fine ait. Sequitur, Ex his sibi progenitos seu procreandos: progenitos ante nuptias, procreandos post nuptias. Ait, Pro ejus sobole: etiam suscepta post hanc legem et ante nuptias. His notulis si careat lex, difficilis videbitur. Anastasio consentit Justinianus, *l. cum quis, eod. tit.* eodem loco habens tam editos post nuptias quam editos ante nuptias, quod in *l. nuper.* ita declarat, ut et liberi ante nuptias suscepti legitimi sint, licet alii post nuptias editi non sint, vel etiam editi defuncti sint, ut *d. l. Divi*, et multo magis si gravidam puero concubinam in matrimonium duxerit puer suus nascitur. Cur multo magis? Quia conceptus est in concubinatu, editus in matrimonio. In his autem qui non legitime concipiuntur, tempus editionis spectatur, auctore Ulpiano, favore liberorum, ut contra favore eorumdem tempus conceptionis spectatur, *l. et servorum, ff. de sta. hom. Nov.* 89. Hæ Constitutiones quas retuli, causam dederunt huic Novellæ. In Zenonis enim et Anastasii Constitutione additur hic modus, Non existentibus justis et legitimis liberis: qui omittitur in Constitutionibus Justiniani. Quapropter an habendus esset pro omisso ambigi poterat. Et hæc Nov. declarat habendum pro omisso, ac proinde etiam existentibus legitimis liberis, ex concubina susceptos matrimonii coitione suos et legitimos fieri. Habenti legitimos liberos, mortua uxore, licet habere concubinam, non etiam uxore viva, *l. 1. C. de concub. l. ult. in fi. ff. de div. l. ult. in fi. C. com. de mand. d. l. Divi*, et ita emendo atque interpretor Catonis illud, *Quum conjunx tibi sit, ne res et fama laboret, Vitandum ducas inimicum nomen amici*: ut ne sit quis simul uni mulieri maritus, et amicus alteri, ne uxorem habeat et amicam: hoc enim est verum concubinæ nomen, *l. 144. ff. de verb. sig.* Præterea

Constitutio Zenonis loquitur de concubina ingenua: Justiniani de libera cum qua sit connubium. Liberæ appellatione continetur etiam libertina. Sed de ancilla dubitari potest, an concubina manumissa cum liberis et ducta in matrimonium, liberi sui fiant. Et Justiniano suos fieri placet *Nov.* 18. verum ponit ibi non tantum manumissam concubinam cum liberis, sed etiam liberis et matri impetratum jus aureorum annulorum, restitutosque natales. Manumissio libertinos facit: jus aureorum annulorum honorem et jura ingenuitatis tribuit: restitutio natalium ingenuos facit. Hodie ex *Nov.* 78. etiam manumissio sola ingenuos facit, et supervacuum est petere jus aureorum annulorum, restitutionemve natalium: manumissio item matris sola et contractus dotis cum ea habitus filios naturales ingenuos et suos facit. Exigit ergo Justin. *Nov.* 18. ut ancilla et liberi ex ea suscepti ingenui fiant, nam soli ingenui, jura suorum hæredum, agnatorum, cognatorum habent: libertini cognationem non habent. Exigit etiam ut nulli extent justi et legitimi filii: quod Haloander perperam omisit. Porro eæ Justiniani Constitutiones pertinent non ad futura modo, verum etiam ad præterita quæ nondum transacta, finita sunt, quod nominatim adscripserat *d. l. cum quis, et l. nuper,* ut ipse testatur *Nov.* 19. sed ideo detraxit eam clausulam edito Codice, quod præcedentium Imperatorum Constitutiones præterito tempori sufficerent. In hac Nov. nihil adjicit de præterito, quia satis intelligitur et hanc pertinere ad præterita, cum sit interpretatio et appendix *d. l. nuper.* Id tamen adjicitur hac Nov. quod non fuerat cautum superioribus Constitutionibus, hoc modo filios naturales non tantum patri suos et legitimos fieri, sed et consanguineos liberis justis: denique hoc modo jus etiam agnationis acquiri: quod non similiter fit per oblationem curiæ, *l. communium, C. de nat. lib. Nov.* 89.

NOVELLA XIII.

De prætoribus.

Non est de prætoribus omnibus, sed de prætoribus plebis sive de præfectis vigilum. Qui olim Romæ præf. vigilum dicebatur et in provinciis νυκτοςρατηγὸς, *l. ult. §. legati, ff. de mun. et hon.* ut in Ægypto Straboni νυκτερινὸς ςρατιγὸς, et Constantinopoli, νυκτέπαρχος, cœpit ex hac *Nov.* in urbe CP. appellari prætor plebis: quam appellationem durasse post Justinianum ex eo apparet quod in *d. §. legati, et l. 2. ff. de ser. fug. et tit. de off. præf. vig.* qui appellatur præf. vigilum sive nyctostrategus, in libris βασιλικῶν est prætor plebis. Primus Augustus Romæ incendiis arcendis et excubiis agendis septem constituit vigilum cohortes ex libertinis, ut alii plerique auctores scribunt, et Ulpianus noster in fragmentis. Vigilibus præposuit Tribunos, et super omnes præf. vigilum, *l. 3. ff. de off. præf. vig.* quem constituit tantum pro tempore, ut Dio scribit, et ideo extra ordinem constitutus dicitur *l. 2. ff. de orig. jur.* Constituerat et antea vicomagistros, quos Dio vocat ςενοπάρχους, qui etiam duraverunt diu cum Romæ tum Constantinopoli, et in descriptione antiqua urbis Constantinopolitanæ, Vicomagistros, inquit, quibus per noctem tuendæ urbis cura mandata est. Sed conferamus modo præfect. vigilum cum prætore plebis. Præfectus vigilum cognoscit de raptoribus, invasoribus, furibus, receptatoribus, effractoribus, incendiariis, *d. l. 3.* Cognoscit et de his ex hac Nov. prætor plebis, itemque de sicariis et adulteris. Jus fustium, flagellorum, virgarum præfect. vigilum habet, *l. 3. et l. ultim. ff. eodem,* et jus gladii in servos fures, *l. pen. ff. de cond. cau. da.* vel in fugitivos, *l. ult. ff. de off. præf. vig. l. 2. ff. de serv. fug.* quia sui furtum faciunt, *l. 1. C. de ser. fug.* Alia facinora quæ graviorem animadversionem desiderant, remittit ad præf. urbi, *l. 1. C. de off. præf. vig. l. 3. §. ult. l. ult. ff. eod.* Prætor plebis jus gladii habet etiam in liberos homines. Constituebatur præf. vigilum judicio, et electione præf. urbi. Prætor plebis non constituitur sine symbolo, et probatoria principis. Invenio etiam equites Romanos et ceteros præter illustres et perfectissimos, impetrata venia ætatis, mores suos probasse præf. vigilum, *l. 1. C. Th. de iis qui ven. æt. imp.* pro quo Justinianus substituit prætorem, *l. 2. C. eod* Prætorem igitur plebis intelligam ex hac Novella. Id summe notandum est quod hac Nov. de seditiosis et factionariis cognitio prætori plebis mandatur, quæ propria videtur præf. urbi fuisse, *l. 1. §. quies, ff. de off. præf. urb.* ubi populares eodem sensu dicit quo populum Prasinianorum Capitolinus in Vero, ut docui Observationum octavo. Sed ex hac Nov. Juliani antiquus interpres notat non tantum præf. vigilum, sed et prætorem plebis quasi adjutorem præf. urbi seditiones plebis compescere, et eos qui a coloribus et partibus quas tuentur nomina accipiunt. Præf. vigilum creabatur ex equestri ordine, ut Dio scribit: Vicomagistri ex plebe. Svetonius in Augusto, Vicos tuentur magistri ex plebe cujusque viciniæ. Prætorem plebis Justinianus creari vult ex senatorio ordine, ut tutelarem, liberalem, fideicommissarium, et ceteros, puta ex viris illustribus vel ex spectabilibus Comitibus consistorianis, vel ex viris clarissimis tribunis prætorianis et notariis, vel ex his qui magistratum in provinciis gesserint: ubi eleganter interpres Juliani, Si ex eis constituti non sunt prætores plebis, poterit eis dici: Subripuistis

principi, id est, per obreptionem facti estis prætores plebis: quod συναρπαγὴν vocant Græci. Præfect. vigilum habuit suum forum, et officiales et commentarienses. Prætori plebis hac Novella datur assessor xx. milites et xxx. matricarii: et matricarios Juliani interpres definit esse eos quorum opera spongiis, hamis, dolabris, sifonibus et aliis ferramentis incendia extinguntur, perfodiuntur parietes, diruuntur ædificia, quasi matricularios, quod in matriculam, sive commentarium prætoris plebis relati sint vel potius quasi materianos, quia ξυλουργοὺς, Cedrinus interpretatur. Τῇ τε ὑπατείᾳ παραζεύξαντες τοὺς πραίτωρας. Prætores collegæ consulum sunt, non quod sint pari imperio (majus enim est imperium Consulis, et superior magistratus, *l. 4. ff. de receptis*: sive major Festo est consul) sed quod iisdem auspiciis creentur, et inter se quasi collegæ auspicia turbare aut retinere possint, et quod ita rogentur prætores ut collegæ Consulum sint, quodque quasi participato magistratu se invicem collegas soleant appellare. Plinius in Panegyrico, Consul pleraque ad prætores remittebat atque ita ut collegas vocaret. M. Tullius IX. ad Atticum, Prætores ita rogantur ut collegæ consulum sint. Neque tamen hoc sensu Sabinus scripsit collegam a magistratu tutorem dari posse, *l. ubi ff. de tut. et cur. da.* alioquin posset a prætore consul dari, quod est falsum. Sed collegam accepit pro eo qui pari imperio esset, *l. collegarum, ff. de verb. sign.* Δευτέραν τε αὐτοῖς μετὰ τὸν νόμον δόντες τὴν τάξιν Jus civile subsequitur jus prætorium, *l. scio, ff. de testib.* et prætor, ut dicitur, lex loquens est, lex, mutus prætor: Τῆς μεγίστης ἐξάρχοντες βουλῆς. Plinius in Panegyrico: *Parum est ut consul in curiam venias, nisi et convocas, ut intersis senatui nisi et præsides, ut censentes audias, nisi et perrogas.*

Consistorianῶn) Basilica, τοῦ ὑψηλοτάτου βήματος, quod exposui Obs. VII. capite X.

Κοπιλείας.) Hoc nomine *depeculatio* significatur.

Βενεφικιαλίους) Beneficiarios malim interpretari. Et cum Festo beneficiarii sint milites, qui vacationem habent munerum graviorum ut mensores, veterinarii, fabri et alii qui enumerantur *l. ultim. ff. de ju. im.* putem hic significari exploratores et judices, quia pro hujus ministerii præmio habeat prætor plebis immunes. Tertullianus de fuga in persecutione. In matricibus, inquit, beneficiariorum et curiosorum, inter tabernarios et lanios et fures balnearum et aleones continentur: ubi sane beneficiarios et curiosos non accipiam pro his qui curam habent cursus publici, ut docui *l. 3. C. de can. larg. tit. et tit. de curiosis* sed ut hoc loco pro delatoribus, a quibus et delatoria curiositas dicitur, *l. 6. ff. de juris et fac. ign.* Cæsari, Plinio, Agathio aliter beneficiarii sunt corpore custodes sive protectores et buccellarii.

NOVELLA XIV.

De Lenonibus.

Alii sunt lenones, alii productores. Hæc Novella est de lenonibus. Lenones sunt ad quos scortorum captura redit, qui simul cum scortis ipso jure infames sunt. Jus etiam capiendi hæreditates et legata scortis Domitianus ademit: quod non obtinuit. Attamen in scorta stuprum commissum legibus non vindicatur, *l. si ea quæ stupro, l. quæ adult. C. ad leg. Jul. de adult.* nam et scorta non censentur, nisi quæ professæ sunt impudicitiam apud Ædiles. Cor. Tacitus. 2. *Vistilia licentiam stupri apud Ædiles vulgaverat more inter veteres recepto, qui satis pœnarum adversum impudicas in ipsa professione flagitii credebant.* Productores sunt earum etiam mulierum in quibus stupra commissa legibus vindicantur, ut Asconius Pedianus scribit. Non male autem hæc *Nov.* jungitur superiori: nam prætoribus plebis de lenonibus cognitionem dat, et in universum tollit prostibula et lenocinia omnia, quæ fuerunt tamen et ab aliis jam ante sublata una cum vectigali eo quod ad fiscum inde redibat, *l. ult. C. de spect. et scæ.* Id fuit aurum lustrale, ut in *Nov.* Theodosii de lenonibus nondum edita hæc verba declarant, Cum Florentius lenonum calliditate damnabili circumventam veterum videret incuriam, ut sub cujusdam lustralis præstationis obtentu corrumpendi pudoris liceret exercere commercium

NOVELLA XV.

De defensoribus civitatum.

Duæ superiores sunt de prætoribus plebis: hæc est de defensoribus civitatum, qui defensores plebis dicuntur, *l. 1. cod. de off. jurid. Alex. l. 4. et 5. Cod. de defens. civit.* et magistratus sunt vice præsidum, ut diximus *Nov. 8.* Præses est magistratus magistratuum. Et promoventur confirmanturque defensores plebis sine impendio ullo sola auctoritate præf. prætorio, vel quæstoris. *Nov. 75.* creantur decreto civitatis, *Novel. 8. l. 8. C. de def. civit. l. jubemus, C. de episc. audi.* etiam inviti et jurati. Et Christiani soli *d. l. 8.* ut advocati *l. ultim. C. de postul.* et officiales judicum *l. 9. C. de div. off.* et primates Alexandrinæ plebis *l. 6. C. de episc. aud.* Ut vero urbs Roma habuit Senatum, Consules, Tribunos plebis, ita et aliæ civitates quædam habuere pro Senatu curiam, pro Consulibus Duumvi-

ros, pro Tribunis plebis defensores plebis, quædam defensores tantum, *l. in hac*, *C. de donat.* Horum munus fuit olim quinquennale, *l. 4. C. de defens. civit.* Ex hac Novella est biennale. Apud eos fiunt insinuationes testamentorum, et donationum testationes, depositiones, conficiuntur et eduntur acta etiam adversus potentiores, vel præsides ipsos, *d. l. in hac*, *l. 9. C. de defen. civit.* qua de causa et archivium habent sive scrinium, et scriniarium unum et exceptorem et officiales duos. Cognitionem olim habebant in causis pecuniariis usque ad aureos L. *l. 1. C. eod.* ex hac Nov. usque ad ccc. et rei judicatæ executionem habent: et qui forte plus petit dolo malo, ut causa a defensore transeat ad præsidem, litem amittit, revocata veteri plus petentium pœna. Quod et ad Duumviros trahi potest: nam et ii usque ad certam summam judicandi jus habent, *l. inter, ff. ad municip.* et v. *Sentent. Paul. tit.* v. ideoque si quis forte supra eam quantitatem petat ne Duumviri judices sint, causa cadat. At vero tentarit quis forsitan motus quingenorum, et quinquagenorum frequenti mutatione, et eo quod proditum est, posse eos tutorem dare una cum civitatis episcopo, si pupilli facultates non excedant D. aureos, §. *pen. Inst. de Attil. tut.* posse etiam defensores civitatum de causis civilibus cognoscere usque ad D. aureos: nisi admonuero longe aliam esse rationem eorum quæ legis et eorum quæ jurisdictionis sunt: tutoris dationem legis esse, causarum cognitionem jurisdictionis, nec mendo laborare jure ullo, *l. 1. C. de defens. civit.* cum usque ad L. solidorum summam minores causas dicat, quæ utique non essent minores usque ad D. nam et eadem est minorum facultatum sive paupertatis definitio in *l. 10. ff. de accus.* et Constantini Porphyrogenetæ Nov. περὶ ἀναδόσεως τιμήματος ςρατιωτῶν. Porro cognoscunt etiam defensores civitatum de levioribus criminibus: majora enim remittunt ad præsidem, *l. 7. C. eod.* et prehensionem habent ex hac Nov. quæ negatur *l. 5. C. Th. de exh reis*, et ab eis appellatur præses. Male ergo quidam negant defensores habere jurisdictionem. Et nihil obstat quod dicitur, non conficere eos acta his de rebus quæ jurisdictionem desiderant, quæque pendent ex præsidum imperio et forensi magnitudine dignæ sunt, ut cum emancipandus vel manumittendus quis est: quæ tamen Accursius male opinatur fieri apud defensores posse, cum *l. pen. et ult. C. de emancip. lib. et l. ult. C. de vind. lib.* judices exigant, apud quos sit legis actio.

NOVELLA XVI.

De clericis.

Hæc Nov. est veluti accessio ad Nov. 3. utraque est specialis, hoc est pertinet utraque ad majorem ecclesiam Constantinopolitanam, cui erant connexæ aliæ tres ecclesiæ quarum clericis major ecclesia suppeditabat annonas. In his ecclesiis ut restitueretur antiquus clericorum numerus, vetuit *Nov.* 3. Justinianus in locum demortui alium ordinari, donec corpus clericorum rediisset ad veterem numerum: nunc adjicit ut si forte in una ecclesia nondum redierit ad veterem numerum, in alia redierit, adeo ut in locum defuncti alium in ea substitui sit necesse, is adsumatur ex his qui in alia abundant, non novus ordinetur.

NOVELLA XVII.

De mandatis principum et præsidibus.

Mandata dat princeps præsidibus quibus jurisdictioni eorum formam modumque imponit certum *Nov.* 26. veluti ut multam dicere, ut damnare in metallum, ut gladio punire possint, ut perpetuis vinculis damnare non possint, ut relegatos ab alio restituere non possint: et non tantum jurisdictioni, sed etiam vitæ et moribus, veluti ut ne feminam provincialem in matrimonium ducant, *l. si contra*, *C. de nupt.* ne dona vel munera accipiant, *l. solet* §. *ult. ff. de offic. procons.* Dantur etiam mandata his qui extra ordinem in provincias mittuntur, veluti Comitibus consistorianis et tribunis notariis, *l. 1. C. de mandat. pr.* Dantur et præfect. prætorio, *l. 2. C. de off. ejus qui vic. al. jud. obt.* Ea Græci vocant παραγγέλματα et ὑποθήκας *Nov.* 26. et ἀποκρίσεις tanquam mandatata ea quæ legatis dantur, *Nov.* 25. secundum libros βασιλικῶν. Est autem hæc Nov. veluti mandatorum quæ præsidibus dantur formula quædam et liber, quem jubet etiam deponi in sacro laterculo inter ceteras notitias, leges et formas gerendæ Reip. ut *Nov.* 25. *et* 26. et sunt ex hoc libro mandatorum notanda potissimum capita quæ sequuntur. Prætermittam ea quæ exposui *Nov.* 8. et quod de bonis damnatorum *Nov.* 12. Ut præsides circenses factiones compescant: sic δήμους interpretor. Ut leviores et vilium presonarum lites ex non scripto definiant minuendorum sumptuum causa, et omnino gratuito, et *Nov.* 28. Regulariter lis ex scripto agitur, sententia ex scripto, ex libello, periculo, tabella recitatur. Non satis est scribi sententiam, recitanda etiam est partibus ex scripto per judicem ipsum, vel si illustris sit judex, per officium, ut ostenditur in titulo de sententiis ex periculo recitandis. Inter viles personas aut de re modica sententia recitatur ex non scripto, et sportularum exactio nulla est. Sequitur ut ne quos præsides provinciarum admittant quocunque ex foro prodeant inspectores vel discussores formarum, portuum, itinerum, pontium, statuarum, muro-

rum, operum publico loco inædificatorum, quæ plerumque gravant provinciales, sine sacra pragmatica: quod congruit cum *l. ult. C. de discus.* et ut expectent secundam pragmaticam sive jussionem secundam, ut fit *Nov.* 124. *et edicto* 12. *et. Nov.* 24. 25. *et seqq.* Et ut nullos admittant quæsitores hæreticorum: quam potestatem sæpe nefarii quidam a principe postulabant, ut sub hoc prætextu calumniis onerarent et expilarent plebem innocentem et piam, quæ ratio etiam repulit quæsitores latronum et quæsitores armorum Nov. 10. et hoc de quæsitoribus hæreticorum repetitur edicto secundo. Si quid canonicum inciderit, ut id præses disceptet una cum metropolitano: quod non male Juliani interpres notat corrigi *Novell.* 123. qua vetantur canonicis causis immiscere se præsides .i. quæ sacris canonibus deciduntur, et ecclesiasticam censuram desiderant. Ut ne præsides λόγους, dent in longius tempus quam dierum xxx. Intelligit λόγους ἀπολίας καὶ συγχωρήσεως, ut *Nov.* 128. *et edicto* 2. *et* 13. qui consensu episcopi dantur iis qui ad ecclesiam confugiunt metus causa, dum scilicet vim, injuriam, sævitiam potentiorum vel dominorum vel patronorum pertimescunt, ut hæc Nov. aperte demonstrat, et *l.* 4. *et ult. C. Th. de iis, qui ad eccle. conf.* Vis asyli hæc est, ut inde inviti non extrahantur. Quid igitur si quis judicio experiri cum eis velit? Aut civile judicium id est, aut criminale. Si civile, vocari in jus possunt et per se aut per procuratorem causam agere: vocari, inquam, non rapi: et si venerint aut miserint procuratorem, in condemnatos fit executio judiciorum more, salvo jure asyli: nec enim ante constitutum tempus asylo extrahi possunt. Si nec venerint nec miserint procuratorem, ob contumaciam fit missio in possessionem bonorum, secundum ea quæ constituuntur in *l. ult. C. de iis qui ad eccl. conf.* quæ hunc ordinem constituit, sive confuga ille fuerit privatus, sive publicus debitor, nec pro eo vult Episcopum vel œconomum conveniri: qua re abrogatur *l.* 1. *C. Th. de iis qui ad eccle. conf.* In causa tamen tributorum debitoribus non servatur jus asyli, et pro eis œconomi vel defensores ecclesiæ tenentur nisi eos exhibuerint, ex hac *Nov. et edicto* 13. Si judicium est criminale, non servatur jus asyli, exempli gratia sicariis, adulteris, raptoribus virginum, ut hac Novel. cavetur, *et* 37. *et* 117. Constantinus Novel. περὶ φονευόντων μετὰ ξίφους. Ἡ τοῦ Μωσέως νομοθεσία ἀποφαίνεται, τὸν ἀνδροφόνον ἐκ θυσιαστηρίου λήψη, ἀλλὰ καὶ Ἰουστινιανοῦ οὐκ ἔστιν ἀσυλίας τόπος μοιχοῖς καὶ παρθένων ἅρπαξι καὶ φωρσὶ καὶ ἀνδροφόνοις, et ratio aperta, quod innocentes asyla tueantur, non nocentes.

Sequitur de apochis tributorum, ut eas curent præsides ab exactoribus tributorum ita confici ut prædiorum nomina exprimant, et tributorum quæ prædiorum nomine illata sunt modum, et capitum item modum jugerumque sive jugorum aut centuriarum, sive quo alio nomine pro consuetudine regionis mensuræ agrorum vocentur: nam alii jugis, alii jugeribus, alii versibus, alii centuriis, alii libris, alii parallelis agros metiuntur. Idem repetitur *Novell.* 124. Ut si dubitetur de possessionibus quæ tributa debent vel de tributorum modo: exempli gratia, si multo plura prædiorum jugera esse dicantur quam sint, consulantur tabulæ censuales, et ut censitores, quos *Nov.* 128. vocat τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν φύλακας edere cogantur veras, et cum omni subtilitate confectas ἐκθέσεις, id est, exemplaria publici census, ut Juliani interpres exposuit recte, et ut ejus rei disceptatio referatur ad præf. prætorio: interim vero ut absque præjudicio collatores inferant, quæ diu præstiterunt, et ut venditio prædiorum non inhibeatur a decurionibus vel censualibus qui exactioni tributorum incumbunt, etiamsi emptor non idoneus esse dicatur, si modo venditor in se periculum recipiat: et ut ea res apud præsidem disceptetur sine sportulis et impendio nullo. Convenitur ergo primum emptor tributorum nomine quasi possessor, deinde venditor quasi fidejussor. Sequitur ut præsides dum circumeunt provinciam et officiales atque milites eorum suis annonis contenti sint, neque sumptibus vel angariis provinciales onerent, ut *Nov.* 128. *l. ult. C. Th. de officio. omn. jud.* qua in re derogatur Nov. Majoriani de curialibus: et aliud caput de patrociniis et redemptionibus alienarum litium, quod exposuimus Observ. 8. cap. 31. Sunt et alia quædam ad hanc Nov. pertinentia exposita eodem lib. capite ultim. et 6. cap. 13. Pertinere etiam ad causam patrociniorum videtur quod est in hac Novella, ut ne quis alienos colonos vel adscriptitios (hi sunt servi, illi liberi) suscipiat, et nisi eos confestim restituat ut terram desertam defectamque colonorum vel adscriptitiorum penuria suscipere cogatur, et pro ea fisco solemnia tributa præstare, quam terræ adjectionem vocat ἐπιβολήν, et in eum locum eleganter Juliani interpres. *N ta,* inquit, *quando terra deserta non fertilibus agris, sed damni causam præstantibus personis imponitur.* Regulariter ἐπιβολὴ sive adjectio minus idoneorum fundorum fit si fertilibus steriles imposueris, ut si terra sterilis et defecta a domino deserta est, ne quid fisco depereat, ei qui alios ejusdem substantiæ eorumdemque bonorum agros possidet, terra sterilis imponitur, ut ejus onera agnoscat, *l.* 10. *et* 12. *C. de om. agro des. Nov.* 128. 166. 168. Ejusdem substantiæ possident bona cohæredes et socii et possessores, qui eidem domino canonem pensitant, vel

qui in tabulas censuales conjunctim referuntur. Sed ex hac Nov. terræ desertæ et defectæ imponuntur etiam his qui damno causam dederunt, seductione colonorum, licet ejusdem substantiæ prædia non possideant. Id quoque ad patrociniorum et redemptionum causam pertinere videtur, ut ne quis alienis prædiis titulos, tabulas, signa, characteres suos imponat, vel sinat imponi per causam patrocinii et deterrendi adversarii causa. quod etiam repetitur *Nov.* 164. et nos exposuimus *l.* 3. *C. de bon. vac.* et sunt in Codicis lib. 2. tres tituli, *De his qui potent. no. tit. etc.* ne potentiorum tituli alienis prædiis adfigantur: *Ut nemo pr. etc.* ne prædia sua, vel aliena muniat quis falso titulo principis vel suspenso velo regio: *Ut nem. lic. sine jud. etc.* ne quis rei detentæ ab alio de qua cum eo litigat ante sententiam signa vel *δείγματα* sua imprimat, etiamsi contendat esse suam, vel sibi obligatam: post sententiam et generaliter suo prædio a se possessio signa sua et characterem quemlibet imprimere posse. Characterem dixit *Nov. Tiberii de divinis domibus* Ἐπείτοιγε καὶ προῖκα τῶν δικῶν ἀκροάσασθαι. Privati homines, si egestate laborant, litigant gratis: Fiscus autem semper litigat gratis: quod Juliani interpres esse relatum ait 1. lib. Codicis titulo competenti. Imo neque relatum id est lib. 1. neque ullus est lib. 1. hac de re titulus competens. Libro tertio est titulus competens de sportulis et sumptibus in diversis judiciis faciendis, quo desideratur ultimo loco Græca Constitutio Justiniani de modo sportularum: et ea (ut suspicor) cautum fuit, nullas a fisco sportulas præstari, et introducta condictio in triplum in eos qui quid supra modum sportularum exegissent, §. *tripli, Institut. de act.* Ἄτε πατέρας) Patres civitatum intelligit, de quibus *l.* 3. *C. de his qui sp. mun. sus.* Ζυγοκεφάλων) Hoc exposuimus in *l.* 2. *C. ut nemi. lic. in coempt.*

NOVELLA XVIII.

De hæreditaria portione, et de collatione dotis, et de divisionibus bonorum, et de inficiatoribus, et his qui alienas res tenere deprehenduntur, et de his qui ex ancilla nascuntur.

Ut superior Novella utraque lingua scripta fuit, ita fuit etiam hæc scripta Latina ad Salomonem P. P. Africæ, ut declaratur *Nov.* 66. Sunt autem ejus fere sex capita. Primum est de modo legitimæ portionis ex testamento debitæ liberis, ne testamentum per querelam quasi inofficiosum rescindant. Hæc portio debitum dicitur hac Novella, et pleniori oratione debitum bonorum subsidium *l. si totas, C. de inoff. donat.* et legitima Portio, ut Græce, *νόμιμον μέρος, νόμιμον λάχος, νόμιμον ποσημόριον.* quamquam legitima sive debita portio sit proprie quæ ab intestato capitur: hæc quæ ex testamento capitur proprie legitimæ portionis portio est, §. *sed hæc, Institut. de inoff. test.* quarta legitimæ partis, *l. Pap.* §. *quoniam, ff. eod. tit.* quarta debitæ portionis, quarta ab intestato successionis, *l. parentibus l. quæ nuper, C. eod. tit.* et in *Nov.* 1. quarta, *τῶν ἐξ ἀδιαθέτου* licet nonnunquam ab intestato debeatur, veluti factis codicillis sine testamento: nam ut lex Falcidia proprie ad testamenti causam pertinet, trahitur tamen et ad causam intestati, *l. filiusf. ff. ad leg. Falcid.* ita et lex Glicia proprie pertinet ad testamenta: trahitur tamen ad codicillos factos ab intestato. Debitum naturale proprie est successio ab intestato, *l. scimus,* §. *illud., C. de inoff. test.* sed et ex testamento debita portio debitum naturale dici potest, quia natura debitæ successionis portio est. Ceterum jus civile eam portionem taxavit: lex Glicia primum ad modum quadrantis legitimæ portionis non observato numero liberorum, deinde Justinianus hac Nov. ad modum trientis, vel semissis, vel dodrantis pro numero liberorum: trientis, si non plures sint quatuor semissis: si plures sint quatuor, dodrantis, si liberi masculi sint curiales, vel feminæ curialibus nuptæ: atque ita Justinianus auxit portionem ex testamento debitam liberis ad excludendam querelam: auxit et debitam parentibus utriusque sexus, et debitam fratribus, turpibus personis hæredibus institutis. Nam generaliter ait se augere portionem debitam his omnibus, qui ea non relicta de inofficioso testamento queri possunt; quæ clausula male a Juliano coangustatur ad liberos, cum jam satis dixerit supra non de filiis tantum, sed generaliter de liberis. Auget igitur portionem omnibus personis exhæredatis vel præteritis, qui pro exhæredatis habentur, ad finem trientis vel semissis, quo non relicto, inofficiosi querela competit. Quin et ex sententia Justiniani dicam auctam esse portionem debitam ex lege Falcidia institutis liberis vel parentibus et oneratis præstatione legatorum aut fideicommissorum: alioquin melior esset condicio exhæredatorum quam institutorum nec tamen æquum est ut ferant minus instituti, quam non instituti. Sed et in Oriente communi consensu fuit porrectus etiam hujus Novell. modus ad Falcidiam extraneis hæredibus institutis: non sic in Occidente. Illud etiam notandum est, Justinianum augere portionem liberis non tantum ex testamento patris, sed et ex testamento matris et ceterorum parentum utriusque sexus: nam et olim, ut in matre exemplum ponam, S. C. Orfitiano filio legitimo hærede constituto matris, D. Marcus (quo auctore factum est S. C. Orfitianum) filio etiam ex testamento matris legitimam portionem dedit, ut Nicephorus Callistus scribit: sicut S. C. Tertulliano

matre legitima hærede constituta filii, D. Pius (quo auctore factum est S. C. Tertullianum) matri etiam ex testamento filii legitimam portionem dedit, ut Zonaras scribit: et similiter ut ex Constitutione Juliani nepotes ex filia avo succedunt ab intestato cum patruis et avunculis et cum consobrinis non deducta tertia, et cum agnatis non deducta quarta. Deductio quartæ tollitur *l. ult. Cod. de suis et leg. hær.* Deductio tertiæ hac *Novel. et Novel.* 118. atque ita abrogatur *l. si defunctus, Cod. de suis et leg. hær. et l. illam, C. de collat.* Quartæ et tertiæ deductio fiebat ex Constitut. Valentiniani et Theodosii, *l. si defunctus, Cod. Theod. de leg. hær.* cui Arcadius et Honorius de dotis et donationis propter nuptias collatione quædam addiderunt in *l. nepotes, Cod. Th. eod.* quæ citatur *d. l. illam*. Ut igitur nepotes ex filia sine ulla diminutione ab intestato veniunt, ita et ex testamento eis portio relinquenda est, ne de inofficioso agant: et generaliter liberis et parentibus qui ab intestato defuncto succedere possunt jure civili vel jure prætorio satisfacendum testamento est. His qui ex latere veniunt licet ab intestato rem habituri forent, testamento satisfaciendum non est nisi fratribus consanguineis, si turpes personæ hæredes instituantur. Id etiam adnotandum est, Justinianum augere portionem debitam liberis procreatis ex justis nuptiis, etiamsi sine dotalibus instrumentis copulatæ sint nuptiæ. Consensus enim nuptias facit, non dos, *l. ult.* §. 1. *Cod. de don. ante nupt. l. ult. Cod. de repud. Novel.* 22. Majorianus tamen omnimodo dotem exegit *Novel. de sanctim. et viduis.* Vult etiam Justinianus eamdem portionem relinqui naturalibus per nuptias dotalesque tabulas legitimis effectis: nam ut naturales efficiantur legitimi non satis est nuptias contrahi cum concubina, sed etiam dotalia instrumenta intervenire oportet, ut dictum est *Novel.* 12. et ita tam Græci quam Latini interpretes accipiunt hunc hujus Novellæ locum: ταυτὸ δὲ κρατείτω hoc idem obtineat, etc. Julianus longe aliter, nempe ut eodem jure sint liberi ex priore matrimonio sine dotalibus instrumentis procreati, et liberi ex posteriori matrimonio confectis dotalibus instrumentis suscepti, quod est ex *Nov.* 117. sed huic profecto loco non congruit, et quod hoc loco refertur non est ex *Novel.* 117. quæ longe post hanc edita est, sed ex anterioribus Constitutionibus, puta ex *l. cum quis, et l. nuper, Cod. de nat. lib.* Nec omittendum quod de dodrante Justinianus ait debito liberis curialibus, repetitum est *Novel.* 38. quæ tempore prior est. Ut olim plus erat relinquendum liberis curialibus quam ceteris, curialibus nempe quarta bonorum omnium, ceteris quarta legitimæ portionis, *l. ultim. Cod. quan. et quib. quar. pars, etc.* ita hodie plus curialibus liberis debetur quam ceteris. Curialibus enim dodrans bonorum omnium, ceteris triens, vel semis legitimæ partis. Id quoque notandum est, relinquendam esse liberis et parentibus portionem legitimam pleno jure non deducto usufructu: quin et uxori relicto usufructu bonorum, legato non contineri portionem legitimam .i. in ea portione uxorem sibi vindicare usumfructum non posse recte. An et extraneo hærede instituto et legato usufructu bonorum omnium, plenam Falcidiam hæres deducit, et præstat dodrantis usumfructum? Minime. Quid ergo? Æstimatur ususfructus *l. computationi, ff. ad leg. Falc.* Finge: Cajus legavit Titio usumfructum bonorum omnium. Bona ejus cum ex eorum fructu quotannis redigerentur X. æstimantur CC. ad rationem, ut dicitur, unius pro XX. Dodrans igitur est CL. Ususfructus autem legatum, quia sexagenario legavit, æstimatur L. facta computatione annorum quinque. Vel etiam si legaverit agenti ætatem XLV. annorum, ususfructus æstimatur CL. facta computatione XV. annorum qui ætati legatarii ad annum sexagesimum desunt. His casibus legatum ususfructus bonorum omnium valet, et Falcidiam non patitur, quia non excedit æstimationem dodrantis. Sed si legetur ususfructus quadragenario, CC. legatum æstimatur, atque ita absumit bona, et locus est Falcidiæ. Præstabit ergo legatarius hæredi L. pro Falcidia, et hæc est sententia *l. omnium, ff. de usufr. et l.* 1. §. *si ususfructus, in fin. ff. ad leg. Falc.* Obstat tamen quod dicitur, hæredem Falcidiam habere debere et Falcidiæ fructus, *l.* 15. §. *fructus, l.* 14. §. 1. *ff. eod. l. mulier,* §. *si hæres, ff. ad Treb.* Sed hoc ita procedit si non sit legatus bonorum ususfructus, nam usufructu legato, tueri debet hæres voluntatem defuncti, si legatum non excedat dodrantis æstimationem, vel si excedat, inire debet æstimationem ususfructus, et ex ea Falcidiam retinere, qua pecunia statim utetur fruetur arbitratu suo. Rursus obstat *d.* §. *si ususfructus, in princ.* quo non æstimandum usumfructum sed ex eo, id est ex fructibus quasi ex corporibus, quartam retinendam ait. Veteres usumfructum æstimabant: Aristo et Julianus putant ex eo quasi ex corporibus quartam partem retinendam: quod hac distinctione facile explicabitur. Aut constat locum esse Falcidiæ, aut non. Si constat intervenire Falcidiam, ut ex ceterorum legatis ita ex legato ususfructus fundi quarta pars detrahitur pro rata, secundum Aristonis sententiam, *l.* 5. *ff. de usufr.* Si non constat de Falcidia, et ususfructus fundi legatum secundum veterum sententiam et cetera omnia legata communi calculo necessario subjiciuntur, ut sciatur, quanti sint bona, quanti legata, atque ita ponitur ratio legis Falcidiæ. Idemque est si ususfructus tantum legetur, veluti ususfructus bonorum omnium, et dubi-

tetur de Falcidia : nam et hic necessario ususfructus bonorum omnium æstimandus est, num excedat dodrantem bonorum. Sed rursus his duobus casibus totum usumfr. æstimari, ut sciatur quantum sit in legato: Falcidiam autem non ex æstimatione deduci, sed ex fructu Accursius putat in *l.* §. *si ususfr.* quod est falsum : repugnat enim *d. l. computationi.* repugnat *d.* §. *si ususfructus*, qui veterum sententiam non recte opponit sententiæ Aristonis, nisi veterum sententia hæc est, habitæ æstimationis Falcidiam detrahi. Hæc in extraneis hæredibus. Eadem ratio non servatur in liberis aut parentibus hæredibus institutis : Nam uxori legato usufr. bonorum omnium, ex usufr. detrahitur triens, legatario bes præstatur ex hac Novella : quia in re emendat jus vetus (ut Accursius sentit) citata *l. uxori meæ*, *ff. de usufr. leg.* et verbis Novellæ demonstatur satis : cum id juris dicitur habere prætextum, de cetero tamen fieri vetatur. Idem ergo fuit olim hac in re jus extraneorum et liberorum, *l.* 18. *Cod. de exc. tut.* nisi fuisset adiectum ut frueretur mater una cum filiis, ut in oratione pro Cæcinna, et *l. si mulieri*, *ff. de usufr. accres.* Plena et pura debetur legitima portio. Pura a die et condicione, *l.* 30. 32. 36. §. *cum autem*, *Cod. de inoff. test.* nisi bona mente dies vel condicio apponatur, *l.* 25. *C. eod.* qua ratione etiam excusatur substitutio pupillaris, *l.* 26. *Cod. eod.* Idemque dicitur de portione debita patrono, *l. sive libertus*, §. 1. *et* 2. *ff. de ju. pat.* in qua hæc verba, Sine condicione et dilatione, videntur esse ex Constitutione Græca Justiniani de jure patronatus, in qua ita est, *πάσης αἱρέσεως καὶ πάσης ὑπερθέσεως ἀπηλλαγμένης.* Pura etiam debet esse ab omni onere legati et fideicommissi, et inde ratio dubitandi ad *l.* 12. *Cod. eod.* sicut portio debita patrono *l.* 28. *ff. de leg.* 2. quibus exemplis fortiter defendi potest, sicut patronus qui legem Papiam se omissurum fideicommissario cavit, non tenetur, *l. si patronus*, *ff. de donat.* ita liberos qui legem Gliciam se omissuros caverunt non teneri, cum tamen hæres extraneus qui se legem Falcidiam omissurum cavit, teneatur, *l. ult. Cod. ad leg. Falc.* et olim hæc tantum fuit differentia inter patronum et liberos, quod liberis debitam portionem libertates minuebant, patrono debitam non minuebant : hodie tamen et hanc minuunt ex Constitutione Justiniani Græca de jure patronatus. Item liberi hæredes instituti ne parentibus quidem paternis et cognatis .i. ab eodem patre progenitis fratribus præstant legata supra portionem legitimam, quia nec extranei supra Falcidiam, *l.* 28. *ff. ad leg. Falc. l. pen. C. de inoff. test.* patroni præstant liberis et parentibus liberti supra semissem, non tamen supra quadrantem, *l.* 4. *ff. de cond. et dem. l.* 6. §. *si patronus*, *ff. si quis. omis. caus. test. l. ex asse*, *ff. ad leg. Falc. l. si ejus*, §. *ult. ff. ad Treb.* hodie ne illis quidem præstant supra trientem ex eadem Constitutione, §. *sed nostra*, *Inst. de suc lib.* Itaque patronos liberis Justinianus exæquavit in omnibus, certe et in modo: nam ut patrono debetur triens, ita unico filio hodie debetur triens bonorum omnium. Pura debet esse portio legitima ab onere æris alieni, vel ejus quod æris alieni loco est. Plena et integra hodie debet esse non deducto usufructu, etiamsi matri relinquatur usufr. bonorum omnium. An et ex ea deduci Falcidia non potest ? Certum est lege Falcidia non excipi patrem et filium, *l.* 28. *ff. ad leg. Falc.* qui tamen excipiebantur lege Furia : sed quantum deduxerit hæres, tantum refundere et supplere cogitur, *l. scimus*, *Cod. de inoff. test.* Frustra igitur deducit Falcidiam. Ad hæc notandum est filium hæredem institutum in universum jus fratribus partem facere : ut si sint sex liberi unus instituatur hæres universalis, alii quinque in legitimam, singuli quinque habebunt unciam, hæres universalis septuncem, ut extraneus, habet semissem : nam et in semisse non minus extraneum quam filium pater hæredem instituere potuit: ut filius in alio semisse habet virilem portionem. Et hoc jure utimur : quod probatur Harmenopulo quinto epitomarum. Et ita exhæredatus qui omittit querelam inofficiosi testamenti, id est, qui tacet et non agit querela, partem aliis facit : ut si sint quatuor filii, et unus ex eis exhæredatus cui nihil relictum est omittat querelam, reliquis tribus, quibus singulis relicta est uncia, satisfactum videtur, licet non habeant integrum trientem : vel si reliqui tres quibus forte nihil aut minus debito relictum est agant querela, vindicabunt dodrantem non assem, exhæredato servabunt quadrantem, *l. Pap.* §. *quoniam*, *ff. de inoff. test.* Aliud dicendum est in exhæredato qui repudiavit, vel qui repudiantis animo non egit de inofficioso, vel egit et non obtinuit, exculsus forte præscriptione temporis vel agnitæ voluntatis : nam hic partem non facit itaque satisfactum non videtur reliquis tribus, quibus tres tantum unciæ relictæ sunt, cum debuerint relinqui quatuor, et agentes querela assem vindicabunt, *l. filio in princ. l. qui repudiantis*, *l. si ponas*, §. *ult. ff. eod.* nam hoc casu exhæredatus pro mortuo habetur, *l.* 1. §. *sed et si patruus*, *ff. de conjung. cum em. lib. d. l. qui repudiantis*. Liberi autem mortui ante rescissionem testamenti non faciunt partem. Non concurret igitur fratribus is qui exhæredatus est in hæreditatem legitimam. In *d. l. si ponas in fi.* quo loco ait, Non agere, recte Accursius supplet, repudiando : secus enim est si omittendo. Idem supplendum est his verbis, Non egit, *d. l. filio*, *in princ.* In earum legum ignoratione et in summo

errore versatur Paulus Castrensis et alii quidam, qui generaliter statuunt, exhæredatum partem facere ceteris, qui ad bona defuncti veniunt: et exhæredatio, inquiunt, filii non prodest fratribus. Imo prodest si constituerit non agere, vel si egerit et non obtinuerit, *d. l. si ponas*, §. *ult. et d. l. qui repudiantis*. Rursus, inquiunt, exhæredatus ab intestato admittitur. Imo non admittitur, si repudiantis animo non egerit et querela, vel si egerit et non obtinuerit, *d. l. filio in princ.* Item portio, inquiunt, exhæredati accrescit hæredi scripto non fratribus. Imo fratribus *d. l. si ponas*, §. *ult.* Quid tamen si (ut alio exemplo utar) quinque sint filii, quatuor instituti in trientem, unus exhæredatus, qui non obtineat in querela? Et hic etiam exhæredatus partem non facit .i. ejus persona non computatur, quia habetur pro mortuo. Itaque satisfactum videtur quatuor filiis dato triente, qui tamen non sufficeret si quinque liberi computarentur: eademque ratione quatuor filii, quod eis forte nihil relictum sit si agant querela, assem vindicabunt, et exhæredatus frater non concurret in legitimam hæreditatem, *d. l. filio:* eodemque exemplo si sint fratres exhæredati sive præteriti qui non agant querela vel non obtineant, et mater, rel'nqui debet matri triens, ac si nulli essent fratres: vel si mater agat querela, assem vindicabit, nec concurrent fratres in legitimam hæreditatem fratris, licet alias soleant cum matre ab intestato succedere, *Nov.* 118. idemque dicemus multo magis in his omnibus liberis qui non succedunt ab intestato, veluti deportatis qui cognationem amiserunt, ut partem non faciant ceteris .i. ut pro nullis habeantur, itemque in monachis et filiabus, quos quasve leges municipales excludunt. Jure nostro neque filiæ neque monachi excluduntur. Idem etiam dicam in filiabus, quæ pacto a successione intestati removentur: quæ pactio moribus civitatum comprobatur, non jure civili pop. Romani. Sequitur ut id notemus, ex hac Novella liberis legitimam non tantum institutionis sed et legati et fideicommissi titulo relinqui posse. Ex quo efficitur exhæredatos non habere querelam, si legati aut fideicommissi, imo et si donationis mortis causa jure eis sit relicta debita portio: id quod probat etiam *Nov.* 5. *et* 22. et juri antiquo congruit. Sed mutatur *Nov.* 115. secundum quam sola institutio querelam excludit, non legatum, non fideicommissum, sive hæreditatis sive pecuniæ fideicommissum sit, quod a Justiniano constituitur, ne cui temere inuratur exhæredationis nota, ut idem perspicue declarat eadem Nov. §. ταῦτα. Exhæredatio enim macula quædam est et injuria, et inde causa dandæ querelæ, quia filii injuria est, *l.* 8. *ff. de inoff. test.* et indignatio, *l. filius*, *ff. eod.* Non id quidem agit principaliter Justinianus ut instituatur filius in legitimam, sed ut ne temere exhæredetur, sicut in specie *l.* 132. *ff. de verb. obl.* qui stipulatur in hunc modum: Si me exhæredaveris, non hoc agit palam et principaliter ut instituatur, sed ut ne notetur et ne rubore suffundatur: et ideo valet stipulatio, quæ non valeret si palam ita conciperetur. Si me hæredem non feceris. Conclusio igitur hæc sit: Exhæredato querelam competere, etiamsi aliquo titulo singulari vel universali relicta ei sit debita portio. Conclusio est de exhæredato. *Nov.* 115. loquitur etiam de præterito, non de præterito a patre, sed de præterito a matre vel avo materno vel filio, qui pro exhæredato habetur: est enim tota de querela inofficiosi testamenti, non de bonorum possessione contra tabulas aut querela injusti vel rupti testamenti. Rursus conclusio est de exhæredato notæ causa, non de exhæredato bona mente, ut in specie *l. pen. ff. de cur. fur.* ubi etiam Græci notant non esse in eo locum Novellæ Justiniani, et *l. multi*, *ff. de lib. et post. l. si patronus*, §. *si quis non mala; l. Paulus* 2. *ff. de bon. lib.* Conclusionis exceptio hæc una est, nisi exhæredationi adscribatur elogium unum ex his quæ a Justiniano enumerantur, et probetur ab hærede. Probandum etiam olim erat ab hærede, *l.* 22. 23. 30. *C. de inoff. test. l. ult. C. de sec. nupt.* et contra filius quoque admittebatur ad probandum elogii falsitatem aut nullitatem, *l.* 28. *C. de inoff. test. l. si posthumus*, §. *ult. ff. de lib. et post.* Certa sunt elogia, certæ ingratitudinis sive indignitatis causæ. Olim erant incertæ et positæ in judicio centumvirorum. Itaque recte Paul. in *l.* 7. *ff. de bon. dam. meritis decausis:* male vulgo, *certis de causis:* nam certæ causæ non fuerunt ante eam Novellam, sed expendebantur merita filii exhæredati, *l. filius*, *ff. de inoffi. test. l.* 19. *C. eod. l.* 3. §. *si emancipatus*, *ff. de bon. pos. con. tab.* Censebantur et quædam justæ irarum causæ, quæ Justiniano non probantur, ut si filius emancipatus turpem et ignominiosam feminam sine consensu patris sibi matrimonio junxisset, satis causæ videbatur esse ad irascendum non filio tantum sed et nepoti ex ea conjunctione procreato, *d.* §. *si emancipatus*, licet injustæ nuptiæ non essent, quia filius emancipatus jure civili uxorem ducere potest sine consensu patris: igitur si et injustæ nuptiæ erant, ut si filiusfamiliæ ignominiosam feminam in matrimonium duxerat, justissima erat offensæ et odii causa, quæ tamen a Justiniano non est recepta. Qui vero honestam duxerat injussu patris, neque olim potuit neque hodie potest ob eam causam exhæredari. Justinianus de filia tantum loquitur, inter quam et filium in nuptiis contrahendis magna differentia est. Filius consensum et auctoritatem parentis ejus in cujus potestate est adhibere

debet: filia minor xxv. annis consensum etiam matris et propinquorum, *l.* 1. *l. viduæ l. in conjunctione, C. de nupt.* Filius qui uxorem duxit citra consensum patris hodie exhæredari indistincte non potest: non potuit etiam olim, nisi se ad turpem feminam applicasset: filia nubens citra consensum patris, vel matris exhæredari potuit, quod Patricius Græcus interpres colligit ex *l.* 18. *conjuncta l.* 20. *C. de inoff. test.* et ita declaratur *Novel.* 15. ut nimium morato patre in quærenda conditione, si post xxv. annum patiatur stuprum puella, vel si nubat libero homini absque consensu patris, exhæredari non possit. Videtur exhæredari posse si post eam ætatem nubat servo, si post eam ætatem meretricio more vivat, si ante eam ætatem nubat absque consensu patris aut matris, certe si ante eam ætatem turpem et impudicam vitam vivere maluerit, quam oblatam a patre vel matre conditionem accipere; exhæredari potest, *l.* 19. *C. de inoffi. testam.* idque evidenter exprimitur *Novel.* 115. De minori xxv. annis quæ nubit sine consensu patris, de majori quæ nubit servo, vel quæ meretricio more vivit, nihil diserte exprimitur, sed intelligitur satis. Recensentur et aliæ in ea causæ ingratitudinis, ut si filius prohibuerit parentes testamentum facere, quod est ex *l.* 23. *Cod. de inoffic. test.* Quid fiet si ex hac causa filium non exhæredaverint, utpote quia postea nunquam eis contigit posse facere testamentum? Et placet filio auferri hæreditatem quasi indigno et fisco vindicari, *l.* 1. *ff. si quis aliq. testam. proh. l.* 2. *Cod. eodem*, *Paulus* 5. *Sent. tit.* 12. Si duo sint filii, unius factum alteri non nocet, *l.* 2. §. 1. *ff. eodem*, ideoque pars tantum ejus fisco vindicatur qui prohibuit, pars servatur ei qui non prohibuit: sicut jure prisco solus sine cohæredibus sacris obligatur qui solus pecuniam exegit quam defunctus prætermiserat ne sacris alligaretur, Cicero 2. de legibus. Si unus sit filius, assem vindicat fiscus. Tenetur et qui prohibuit infactum actione his quorum interest .i. qui quid amiserunt ob eam rem, *l. Lucius*, §. *Sempronia*, *ff. de leg.* 2. veluti his quibus hæreditatem, legatum, aut fideicommissum pater relicturus, et iis qui alioquin excluso filio, defuncto ex asse ab intestato hæredes futuri erant, ut puta ejusdem vel sequentis gradus hæredibus, quorum interest fiscum non vocari: et ita Julianus recte, *læsionem*, inquit, *passi secundum priora jura suas adversus eum exerant actiones*. Puto esse actionem in simplum. Male Accursius notat esse in duplum ex *Novell.* 134. cum in ea non adversus eum qui prohibuit testamentum fieri proponatur actio, sed adversus præsidem, qui pecuniam extorquet ab his, qui testamentum faciunt, ut eis scilicet quam extorserit in duplum reddat. Datur ergo ea dupli actio testatori. Superior non datur testatori, sed ei cujus interest interclusam alii testandi facultatem non fuisse. Male etiam Accursius putat, eum cui defunctus testamento legatum aut fideicommissum relicturus erat, habere petitionem legati aut fideicommissi adversus fiscum: quia legati aut fideicommissi petitio non est ex imperfecta voluntate, *l. ex ea, ff. qui testament. fac. pos.* aut si legati petitio est, cur non erit etiam hæreditatis? Illud tamen recte, eis quibus legatum aut fideicommissum relictum est testamento, quod testator mutare prohibitus est, fiscum teneri, *l.* 2. §. *ultim. ff. si quis aliq. test. proh. l.* 3. §. *ultim. ff. ad Trebel.* Est et alia causa exhæredationis, si filius arenarius aut mimus fuerit, nisi et pater ipse ejusdem conditionis sit, ex *l. in arenam, C. de inoffic testam.* Denegatur filio arenario in ea lege querela inoffic. testamenti. Denegatur et bon. possessio Unde liberi, quæ ordinat litem de inofficioso: male Accursius contra tab. nam hæc exhæredato non datur. Item si filius, vel filia furiosi parentis curam nullam habuerit, postea sanitate recepta jure exhæredabitur: vel si in ipso furore decesserit intestatus, aut non mutato testamento quod ante furorem fecerat, in quo filium, vel extraneum hæredem scripserat, qui postea testatorem furore correptum non procuravit, hæredi legitimo vel testamentario aufertur hæreditas quasi indigno, et non fisco, sed extraneo applicatur, si quis sit qui pietate motus testato nec quicquam conventis admonitisque liberis vel aliis hæredibus, furiosi ejus procurationem susceperit. De furioso Justinianus loquitur, sed constat etiam generaliter ei qui ægrotum non curat hæreditatem auferri quasi indigno, *l.* 3. *ff. de his quæ ut ind.* et ex eadem causa dominium servi amitti et jus patronatus, *l.* 1. §. *sed scimus*, *C. de lat. lib. tol.* et generaliter in libris βασιλικῶν scriptum est, filium qui ægrotum, inopem, imbecillum patrem non curat, alit, defendit, ob hanc causam jure exhæredari: quo exemplo comprobari potest non esse hanc causarum enumerationem restrictius accipiendam. Ejusdem condictionis sunt liberi, qui parentem non redimunt ab hostibus: nam parente postliminio reverso exhæredari juste ob eam causam possunt: vel si parens apud hostes decesserit, hæreditas liberis, imo generaliter legitimis omnibus vel testamentariis hæredibus, si forte ante captivitatem testamentum fecerit, quod lege Cornelia confirmatur eo moriente apud hostes: his, inquam, omnibus si negligentiores fuerint in redimendo captivo hæreditas aufertur quasi indignis: et hoc etiam casu non fisco, sed ecclesiæ applicatur, ea conditione ut quicquid ex hæreditate pervenerit in redemptionem captivorum insumatur. Ignoscitur ætati ejus qui redemptionem non procuravit, id est nondum exhephebis. Exhephebi autem possunt ob eam causam etiam prædia sua pignori obligare,

licet minores sint annorum xxv. Oratione Severi excipitur tantum æris alieni causa, sed ex hac *Nov.* quam tractamus addenda est causa redemptionis, nec exigendum decretum. Possunt etiam prædia captivi propria pignori obligare, licet eorum domini nondum sint. Sequitur alia exhæredationis causa, si filii sint hæretici. Et generaliter hæretici non succedunt patri ab intestato, vel ex testamento, *l. Cognovimus, C. de hæret. Nov.* 118. *in fin.* non succedunt etiam agnatis vel cognatis, et his deficientibus vel exclusis, si defunctus plebejus fuerit, fiscus vocatur: si clericus fuerit, ecclesia intra annum, post annum fiscus. Quod si quidam sint filii orthodoxi, quidam hæretici, orthodoxi soli patri succedunt: resipiscentibus tamen fratribus restituunt portionem suam sine fructibus medii temporis, nullaque administrationis ratione reddita. Ceteræ causæ exhæredandorum liberorum vel parentum sunt notissimæ. Causæ summovendorum fratrum referuntur in *Nov.* 12. His vero causis enumeratis Just. constituit nove, ut nisi una harum exhæredationi adscribatur, et adscripta probetur ab hærede, exhæredato detur querela, et ut per querelam (quod etiam novum est) infirmetur tantum institutio, cetera valeant, veluti legata, fideicommissa, tutelæ, libertates, tabulæ pupillares: cui simile est decretum Adriani certa in specie, de qua *l. cum mater, ff. de inoff. test.* et hoc est quod Irnerius ait, Ex causa exhæredationis vel præteritionis irritum esse testamentum quantum ad institutiones, cetera firma manere: ubi præteritionem incunctanter accipere debemus pro ea quæ pro exhæredatione habetur: nam filio præterito a patre, nec libertates nec legata valent.

Sequitur secunda pars hujus Novellæ, de successione, et capacitate filiorum naturalium, et concubinarum, an capere possint ex bonis patris vel matris testamenti vel donationis jure vel ab intestato. Olim concubinæ licebat donare in infinitum, *l. donationes, ff. de donat. l.* 2. §. *Divus ff. de don. inter vir. et uxor.* poterat et solidum capere ex testamento, *l. cum tab.* §. 1. *de iis, quæ ut ind. auf.* Potuit etiam filius naturalis, et potest etiam hodie a matre hæres institui ex asse quin et exhæredatus habet querelam, sicut spurius, *l. si suspecta*, §. 1. *ff. de inoff. test.* Patri quoque ex testamento olim hæres esse potuit in assem, sicut extraneus quilibet. Hodie neque concubina, neque filius naturalis in bonis contubernalis aut patris assis capacitatem habent. Nam ex Constitutionibus existentibus justis liberis vel patre aut matre, naturales liberi unciam tantum ex testamento vel inter vivos capere possunt una cum matre, mater sola semunciam illis non existentibus, quadrantem una cum matre, soli filii (ut arbitror) unciam integram quadrantemve integrum, *l.* 1 *C. Th. de nat. filiis*, de qua fit mentio *Nov.* 89. *l.* 2. *C. eod. tit.* quem Constitutionum modum auxit primum ita Justinianus, ut non existentibus liberis vel patre aut matre, naturales liberi semissem ex testamento vel inter vivos capere possint una cum matre, *l. humanitas, C. de nat lib.* deinde ut assem, *Nov.* 89. Existentibus patre aut matre, deducta portione eis debita, reliquum capere possunt ex *Nov.* 89. ex qua recte Irnerius ad *l.* 2. *C. de nat. lib.* Nunc soli liberi naturales et legitimi ad hunc modum coarctant, non etiam mater: nam existentibus liberis justis unciam tantummodo capere possunt una cum matre. Datus quoque liberis naturalibus testamento tutor vel curator, confirmatur, et potest etiam eorum tutelam gerere mater, *l. ult. C. de conf. tut. l. ult. C. quan. mul. tut. off. fun. pos. Nov.* 22. An autem ab intestato filii naturales hæredes sint patri, videamus. Matri constat esse hæredes una cum justis liberis ex S. C. sicut spurios, *l. pen. C. ad S. C. Orf.* ergo et aviæ maternæ, *l. modestinus, ff. unde cog.* §. 1. *Inst. de S. C. Orf.* et fratribus ex matre eadem, quasi cognatos, *l.* 2. *et* 4. *ff. eod.* Patri olim non succedebant ab intestato. Patri etiam hodie non succedunt existentibus justis liberis vel juxta uxore, quæ etsi non veniat ad successionem mariti, obstat tamen filiis naturalibus: veruntamen alendi sunt viri boni arbitratu. Et non existentibus liberis justis vel uxore justa, non succedunt nisi in sextantem vel soli vel una cum matre dividendum in capita, ut si sint tres et mater, singuli habeant semunciam, ex hac *Novella, et* 89. Videtur ergo et his exhæredatis competere querela, non relicta sextantis tertia parte. Nepotes autem ceterique liberi naturales, avo vel proavo nullo modo ab intestato succedunt, *l. ult. C. de nat. lib.* Sed neque fratribus ex eodem patre ceterisque cognatis per patrem consanguinitatis vel agnationis jure. At ex testamento etiam in assem avis succedere possunt, non existentibus justis liberis, existentibus in unciam tantum, *d. l. ult.* Eodem autem modo pater et mater filio naturali ab intestato succedunt quo et illis filius naturalis. Mater igitur in assem, *l.* 2. *ff. ad Tert.* Pater in sextantem, si filius naturalis justos liberos non reliquerit: in nihilum si reliquerit, qui tamen naturali avo inopia laboranti alimenta suppeditabunt, *Nov.* 89. Spuriis filiis nihil horum quæ diximus datur in patris successione legitima. Spurii sunt qui ex incesto vel stupro vel adulterio progeniti sunt: naturales qui ex concubinatu. Unam concubinam habere licet, non plures: uxorem enim imitatur, et in antiquis inscriptionibus appellatur Viceconjunx. Plures si sint, scorta potius sunt, quam concubinæ: et liberi spurii, non naturales. Matri autem spurii quales quales sint, sane tam ex testamento quam ab

intestato succedunt, nisi illustris sit femina, quæ justos liberos habeat, *l. pen. C. ad S. C. Orf.* et multo magis naturales, imo et hi etiam illustri simul cum justis. Illustrem quoque matrem spurio non succedere Accur. putat in *l.* 2. §. 1. *ff. ad Tertul.* forsitan male : nam *l. penult.* de hæreditate matris loquitur, non de hæreditate spurii filii, de S. C. Orfitiano, non de S. C. Tertylliano. Sed æquitatis ratio opinionem Accursii valde confirmat, et quod soleant jura successionum esse reciproca. Si non possim tibi succedere mater, cur tu possis mihi ? Quæritur cur spurii et nothi matri succedant ab intestato, non patri. In spuriis ratio evidens est, quia nullum patrem habere intelliguntur, §. *vulgo, Instit. de succ. cog.* et eleganter a Seneca dicuntur *publici pueri*, in Controversiis. Mater semper est certa. Æquum igitur est ut quod justi liberi utrique parenti debent, id omne a liberis qui sunt sine patre transfundatur in matrem. Synesius Evoptio, *ὅσον ἀμφοτέροις παρὰ τῶν εὖ γεγονότων ὀφείλεται, τοῦτο πᾶν ἥκειν ἔδει παρὰ τῶν ἀπατόρων εἰς τὰς μητέρας.* In nothis sive naturalibus, propterea quod concubina uxorem legitimam imitatur, non idem omnino dici potest incertum esse patrem. Certus proprie est quem nuptiæ demonstrant, *L. 5. D. de in jus. voc.* certus quodammodo est is quem concubinatus demonstrat. Concubinatus non est conjunctio justa ut matrimonium : concubina non est justa uxor. Ex concubinatu nati liberi non sunt justi et in potestate patris. Denique est in concubinatu vitium aliquod, et liberi ex eo suscepti degeneres sunt, *l. ult. C. de nat. lib. et Theod. Nov.* 1. *de bon. decur.* Solinus in Æthiopia : ea propter inter omnes populos degeneres habentur, id est, nothi et obliqui. Statius, *Obliquumque a patre genus* : ubi Lactantius, *Quia fuerat*, inquit, *patris mei nothus.* Ob iquum ergo dicit ex concubina progenitum : ut Lucanus, *obliquum maculat qui sanguine regnum.* Bastardi vulgo a Germanico *Boestart.* .i. degeneris ingenui. Et ideo pater non omnino certus est, quasi tamen quodammodo certus est : qua de causa ei etiam omnino ab intestato non succeditur, et ex testamento ejus liberi non semper solidum accipiunt.

Tertia pars hujus *Nov.* est de collatione bonorum. Jure veteri et novo ab intestato collationi locus est, ut si filius emancipatus præteritus testamento patris petat bonorum possesionem contra tabulas, fratribus qui erant in potestate patris præterit s vel institutis, ac similiter petentibus bonorum possessionem contra tabulas, vel etiam miscentibus se, conferre debet bona propria, quæ patri quæsiisset si man isset in potestate, et non tantum fratribus, sed etiam nepotibus ex se natis in familia avi retentis id mque erit si omnes ven ant ab intestato per bonorum possessionem Unde liberi, vel per querelam rescisso testamento quasi inofficioso. Filius si non fuisset emancipatus, quæsisset olim patri tam adventitia quam profectitia : hodie non quærit filius fam. patri nisi profectitia et adventitiorum usumfructum. Ergo emancipatus suis hodie confert bona profectitia tantum et adventitiorum usumfructum, *l. ult. C. de collat.* Rursus hodie bona profectitia non tantum emancipati suis conferunt, sed et sui emancipatis et sui suis, et emancipati emancipatis dotem et donationem propter nuptias profectitiam conferunt, *l. ut liberis, l. illam, l. pen. C. de collat.* Ex testamento autem jure veteri non est collationi locus : nam fratres cohæredes testamento scripti nihil inter se conferunt, *l.* 1. *et* 7. *C. de collat. l. ult. C. com. utriusque jud.* nihil etiam conferunt fratres præteriti institutis venientes ex judicio defuncti, *l.* 1. §. *vel maxime, ff. de collat.* nihil instituti præteritis, nisi commisso edicto et petita bon. poss. contra tab. aucta fuerit eorum portio, *l.* 3. *ff. de collat. dot.* et generaliter nisi collationem fieri testator præceperit, *d. l.* 1. *et* 7. *l. pen. ff. de col. dot.* Jure novo .i. ex hac Novella etiam instituti conferunt dotem et donationem propter nuptias vel donationem simplicem, nisi id nolle se declaraverit testator : nam et ab intestato non est collatio nolente eo de cujus successione agitur, *l. ex parte* §. *intestato, ff. fam erc.* De collatione donationis simplicis scripsi Obs. 111. cap. 30.

Quarta pars est de divisione bonorum a patre facta inter liberos. Plus potest ultima voluntas defuncti inter liberos quam inter extraneos. Inter liberos testamentum imperfectum fit non inutiliter, *Nov.* 107. inter liberos fit divisio patrimonii recte quacunque scriptura, licet neque testamenti neque codicillorum jure censeatur, et quacunque nuncupatione voluntatis, *l. parentibus, C. de inoff. test.* et eam sequitur judex familiæ erciscundæ *l. filii, l. si cogitatione, l. ult. C. famil. erc. l. si filia,* §. *si pater, l. ex parte* §. *intestato, ff. eod.* Sed ex hac Novella ita demum valet servaturque divisio bonorum per scripturam facta inter liberos citra formam testamenti aut codicillorum, si ei subscripserint filii omnes vel pater : alioquin ex æquo inter se hæreditatem filii ab intestato partientur. Olim quodlibet indicium voluntatis paternæ (ut dixi) et qualiacumque verba sufficiebant, et scriptura qualiscunque, ut in donatione ex Constit. D. Pii.

Quinta pars est de inficiatorum et abjuratorum pœna. Multæ simplariæ actiones duplantur inficiatione, ut legis Aquiliæ, et ex testamento legatorum nomine quæ per damnationem relicta sunt, et hodie piorum legatorum nomine, et actio ex empto de modo agri et judicati et interdum depositi, et actio ex contra-

ctu habito cum argentariis sine scriptura, edicto septimo. His adjungit hac *Nov.* Justinianus actionem, Si certum petetur de syngraphis. Nam si debitor neget se scripsisse vel si opponat exceptionem non numeratæ pecuniæ, et probetur judici scripsisse vel accepisse, damnatur, in duplum: quod congruit cum *l.* 1. *C. Th. de usur. rei jud.* et novissimo edicto regis nostri comprobatur. Datur venia pœnitenti et bonam fidem agnoscenti, licet initio litis ad inficias ierit, ita tamen ut sumptus litis præstet quos actor jurejurando taxaverit, nisi id forte judex moderetur, *l. sancimus*, *C. de judic.* cui solet opponi Nov. 82. quæ judicem sequi omnino vult jusjurandum actoris. Hoc si prius jussit judex ad certum modum jurari, et juratum sit, *l. si quando. C. unde vi*, non si ipse actor suo arbitratu juratus modum sumptuum edixerit: hoc enim moderari judex potest. Est et alia inficiatoris pœna, ne pluribus defensionibus utatur contra regulam juris: nam qui inficiatus est semel, et convictus, postea non auditur solutionem allegans: quin et si verum sit solvisse eum, iterum solvere cogitur: nec potest aptior poni species ad hæc verba *l.* 43. *ff. de regulis juris.* Nisi lex impedit: quam ob rem et ea sola Harmenopulus utitur, et ante hanc Novellam fuisse etiam idem veteri quadam l. sive Constitutione cautum Justinianus narrat. Pœna dupli constituitur etiam in actorem qui apocham .i. professionem solutæ pecuniæ falso negat a se conscriptam: nam et summam apocha comprehensam debito reputare cogitur, et alterum tantum præstare. Pœnitenti parcitur, ut in aliis plerisque causis, *l. quamvis*, *ff. de in jus voc. l. de ætate*, §. *ult. ff. de inter. in jure fac. l.* 4. *Cod. de hæret. l. si quis libellos*, *C. de appel. Nov.* 12. Et hæc de actione Si certum petetur. In actione in rem alia est inficiatoris pœna, ut possessor si conventus rei vindicatione negavit rem esse actoris, postea convictus alleget pignoris vel emphyteuseos vel superficii causam, vel quam aliam defensionem, non audiatur: transferendam enim possessionem esse in actorem, deinde agendum hypothecaria aut vectigali aut superficiaria actione. Et sic pœnæ causa transfertur possessio eodem judicio in specie *l. ult. C. de rei vind.* et in specie *l. de bonis*, §. *ult. ff. de Carb. edict. l.* 2. §. *ult. ff. de collat. l.* 1. *C. uti possid. l. postquam.* §. *Imp. ff. ut legat. cau. cav.* Erat etiam olim actio de duplis fructibus ex XII. Tab. quam tacite Justinianus tollit, dum superiorem pœnam in actionibus in rem existimat sufficere.

Sexta pars est de naturalibus, quemadmodum per nuptias sui et legitimi fiant, quam exposuimus *Nov.* 12.

NOVELLA XIX.

De filiis ante dotalia instrumenta natis.

Hæc Novella est de filiis naturalibus, ut et postrema pars superioris, et hoc tantum quod per se intelligi poterat rei magis dilucidandæ causa declarat, *l. nuper et l. cum quis*, *C. de nat. lib.* et *Novel.* 12. §. *ult.* etiam ad præterita pertinere, quod etiam exposuimus *Novel.* 12.

NOVELLA XX.

De his qui in causis appellationum, apparitorum officio funguntur.

Ex Novel. 23. quæ hanc tempore præcedit, nata est quæstio hujus. A clarissimis judicibus si lis excedat x. libras auri appellatur ad præf. prætorio Orientis solum, et ideo obsequuntur ei in ea lite soli præfectiani. Ab spectabilibus appellatur ad præf. prætorio et quæstorem: et ideo tam memoriales quam præfectiani in ea lite apparitorum officio funguntur. Plerique a Justiniano ex clarissimis facti sunt spectabiles, *Nov.* 24. 25. 26. et sequentibus usque ad 31. et *Nov.* 102. 103. Cum ab eis clarissimis appellabatur ad præf. prætorio Orientis jus actorum soli præfectiani sibi vindicabant: nunc spectabilium honore auctis eisdem, et in causis appellationum manantibus ab eisdem, præfecto prætorio adjuncto quæstore sacri palatii, in societatem apparitionis et actorum venire etiam volunt memoriales sive epistolares et libellenses: quod hæc Novella vetat: vult enim ea in re veterem morem observari: solos igitur apparere præfectianos: ceterum appellationibus porrectis a comite Orientis ad præf. præt. et quæstorem, præfectianos et memoriales vel epistolares apparitorum officio fungi promiscue tam in causis introducendis, actis excipiendis, scribendis, edendis, quam in exequendo judicato, non observata divisione *l. præcipimus*, §. *in his autem*, *C. de appellat.* In appellationibus tamen porrectis a patronis causarum delegatis a principe, ad præfectum prætorio et quæstorem, servari *d. l. præcipimus*, §. *hinc saluberrimæ*, ut soli libellenses appareant. In vulgari titulo hujus Novellæ malim ἐν τοῖς σάκροις, ut intelligatur, in sacris judiciis appellationum. Sacra judicia appellationum sunt quæ in consistorio ab ipso principe per consultationem disceptantur adhibitis proceribus palatii et senatoribus, *l.* 2. *C. de legibus. Nov.* 62. et hujus generis erant appellationes non tantum ab spectabilibus, sed etiam a clarissimis judicibus: nam et a præfecto annonæ appellabatur princeps, *l. ult. ff. quod*

cum eo qui in ali. pot. est. Sed cum non posset audiendis omnibus appellationum causis sufficere princeps, placuit consultationum et sacrorum judiciorum loco haberi, si appellaretur ab spectabilibus judicibus, judicium præfecti prætorio et quæstoris, *d. l. præcipimus:* et in hac significatione sacra judicia dicuntur in hac Novella, quæ et speciem principalis judicii retinuisse dicitur sæpius, propterea quod perinde ac si præsente principe eisdem verbis, eodem ordine, forma et observatione peragebantur eadem, et idem erat in eis exercendis indumentorum et calciamentorum usus, quod tamen sustulit *Nov.* 126.

Ἤδη μὲν θεῖον ἐποιησάμεθα νόμον) Non intelligit *l. ult. C. de temp appell.* ut Accursius opinatur, sed *Nov.* 23. quæ scripta est Triboniano illustri magistro officiorum et quæstori sacri palatii: sic est restituenda inscriptio *Nov.* 23. Eadem scripta fuit etiam ad Joannem præf. prætorio Orientis, ad quem hæc mittitur, sicut retro et hanc missam opinor ad Tribonianum quæstorem. Et vero par erat ad utrumque mitti, cum sit utraque de causis positis in cognitione utriusque. Καὶ παρὰ καὶ ὁ ἐνδοξότατος ἡμῶν κοιαίςωρ.) Ut igitur præfect. prætorio adjungitur quæstor, æquum esse videbatur ut et præfectianis adjungerentur memoriales. Præfectiani parent præf. prætorio, memoriales quæstori. Eorum enim obsequio rem quæstoriam geri ait *l. ult. C. de prox. sac. sc.* Militantes in sacris scriniis memoriæ, libellorum, epistolarum, generali nomine memoriales appellantur, et sunt adjutores potius quam officiales *l. 13. C. eod. tit.* licet *Nov.* 23. officiales dicantur improprie. Notitia Romani imperii. Quæstor, inquit, officium non habet, sed adjutores de scriniis quos voluerit. Κόμης τῶν οἰκείων) Docui legendum esse τῶν οἱ κῶν Obs. 8. cap. 42. Ὀρδιναρίαν ἔμβατμον) Latinam et Græcam appellationem posuit: qua significatur minima dignitas: ea est clarissimatus, media spectabilitas, major illustratus, *Nov.* 7. 23. 102. Ordinarius ergo judex 1. clarissimus, ut puta præses, corrector, consularis, etiam Synesio in Epistolis, opposito ei comite militari, ut ordinarius miles Festo, id est manipularis: nam et hic est infimus militiæ gradus, *l. 1. C. ad l. Jul. rep.* Vopiscus in Bonoso: *Milites primum inter ordinarios, deinde inter equites.* κατὰ τὴν φύσιν τῆς οἰκείας) Ex judicii qualitate *l. pen. C. de app.* ex ordine vel ex jurisdictione propria, *l. a pro consulibus, l. jubemus, C. eod.*

NOVELLA XXI

De Armeniis.

Damnat mores Armeniorum feminis excludentes successione parentum, liberorum, cognatorum ab intestato: nec mirum cum et Romanorum damnarit legem Voconiam. Damnaverat jam ante eosdem edicto 3. sed edicto hoc jus valere præcepit ex initio sui imperii, hac Novell. quæ tempore posterior est ex imperii sui anno octavo. Julianus exposuit sententiam edicti, non hujus Novellæ. Damnat etiam mores Armeniorum puellas collocantes sine dote, et accipientes a marito, quales fuisse etiam Germanorum Cor. Tacitus scribit, et superiores quoque de excludendis hæreditate feminis, Saliorum, Anglorum, Thuringorum fuere.

NOVELLA XXII.

De solutione nuptiarum, et de secundis nuptiis.

Hoc primum Justinianus ait, se legem ferre in futurum non in præteritum: quæ vulgaris est differentia legis a judice. Judex enim statuit de præteritis, lex de futuris: quædam tamen leges ad præterita trahuntur. Deinde hac lege potiorem præmonet esse voluntatem defuncti, ut ecce ususfructus bonorum legatus uxori, non amittitur propter secundas nuptias, nisi id caverit testator. Ab eo cui adscripta est condicio viduitatis, exigitur cautio Mutiana, nisi aliud caverit testator. Tum declarat nuptias contrahi nudo consensu. Quidam concubitum exigebant, *l. pen. C. de inc. nup.* quod non est receptum. Alii instrumenta dotalia: quod etiam reprobatur: nam sine dote ac sine tabulis nuptialibus nuptiæ contrahi possunt, ut diximus *Novell.* 18. Nuptias facit maritalis honor et affectio, *l. donationis, ff. de donat.* plenus honor, *l. cum tabulis, §. 1. ff. de his quib. ut ind.* quo solo secernitur concubina ab uxore, *l. item legato, §. pen. ff. de leg.* 3. Honor est in ipsa appellatione, *Nov.* 74. Uxor, materfamilias, domina, nomina sunt dignitatis: Concubina quasi nomen est voluptatis: Exiguntur tamen tabulæ nuptiales, ut per nuptias filii naturales sui et legitimi fiant, *Nov.* 12. 18. Exigebantur et in nuptiis contractis inter impares honestate personas, ut si Senator scenicam duceret ex rescripto principis, *l. si donationum, l. Imp. C. de nup.* Hodie exiguntur nuptialia instrumenta si illustres viri uxorem ducant: (possunt autem etiam sine rescripto quamlibet ducere) in ceterorum nuptiis non exiguntur instrumenta dotalia, sed testatio sufficit, quæ fiat apud defensorem ecclesiæ tabulis consignatis defensoris et testium subscriptione, quæ tamen tenuioribus remittitur et agricolis et gregariis militibus, et his qui nuptias jurejurando adfirmant palam in æde sacra, vel tactis divinis scripturis, *Nov.* 74. quod ita emendat *Nov.* 117. ut illustres quidem viri non contrahant nuptias sine

dotalibus instrumentis: exceptis illustribus barbaris Romano imperio subjectis, propter eorum simplicitatem, ut Julian. ait: hi et ceteri omnes ut eas contrahant consensu solo, sine dote aut donatione propter nuptias si velint, et sine testatione vel jurejurando. Regulariter ergo nuptiæ solo consensu contrahuntur. An vero et nudo consensu distrahuntur? Ita fuit jus olim, *l. si constante, C. de repud.* Sed tollitur Justiniani *Nov.* 117 et reducitur Justini *Nov.* 140. idque est, ut Justinus ait, bona gratia matrimonium dirimere, id est dulciter, sine querela, et sine libello repudii: Plutarchus μετ' εὐφημίας. et sic quod Anastasius communem consensum vocat in *d. l. si constante*, Justinianus appellat bonam gratiam, *l.* 1. §. *ult. C. de rei ux. act. Nov.* 98. atque ita vel bona gratia dissolvitur matrimonium sine causa et ratione ulla, quod fieri Justinianus vetuit *Nov.* 117. vel ex certa causa veluti ob sterilitatem, *l. et ideo, ff. de don. inter vir. et uxor.* et hoc Justinianus permittit certis ex causis. Ut repudii certæ sunt causæ, ita et bonæ gratiæ: nec enim passim temere dissolvi matrimonia possunt: id lex Ausonia vetat, ut Palladas ait 2. Epigr. Οὐ δύναμαι δ' ἀλόχου τῆς Ἀνδρομάχης ἀναχωρεῖν. Εἴργει χάρτης γὰρ καὶ νόμος αὔσονιος. Causa repudii olim hæc fuit, debilitas mariti, qui ab initio matrimonii biennio integro, nihil potuit cum uxore, *l. penult. Cod. de repud.* hodie causa est bonæ gratiæ etiam sine repudio, ut Julianus ait in hac Nov. et triennii oscitatio exigitur, atque ita soluto matrimonio sine ulla diminutione dos uxori restituitur, donatio propter nuptias penes maritum remanet. An et propter sterilitatem uxoris matrimonium dissolvatur bona gratia Justinianus non definit. Constat tamen olim et hanc dissidii causam idoneam fuisse, *l. vitricus in fin. ff. de don. inter vir. et ux.* et fuisse Sp. Carbilio, Cor. Sullæ et aliis plerisque. Huic addicit Justinianus monachismum, et comparat monachismum morti, atque ideo quod pacti sunt conjuges in casum mortis, trahit etiam ad casum monachismi, ut *Nov.* 5. *l. ult.* §. *nam et maritis, C. de episc. et cler.* in qua quod ait, *Anteriore lege*, legem Græcam intelligit, quæ in eo titulo desideratur, in qua aperte definit ut viro eligente solitariam vitam reddatur mulieri dos, et ex donatione propter nuptias lucrum quod sibi pacta est in casum mortis mariti: muliere autem eandem vitam eligente, ut maritus retineat donationem propter nuptias, et ex dote lucrum de quo convenit in casum mortis, non de quo convenit in casum repudii nam hæc conjugii dissolutio fit sine repudio, *Nov.* 123. Quod si uterque solitariam vitam elegerit, sine ulla diminutione mulieri dos redditur, vir retinet donationem propter nuptias: idemque servatur si voto studioque castitatis et continentiæ separentur. Sed quid si per causam continentiæ soluto matrimonio, postea tamen secundum contrahant, vel polluant se stupro. Pœna huic peccato imponitur *Novell.* 117. Tertia causa propter quam bona gratia dissolvitur matrimonium est captivitas, et patientia quinquennii. Secundum jus vetus matrimonium captivitate dirimitur, ut alia servitute, *l.* 1. *ff. de divort. l. si ab hostibus, l. si quis, ff. solut. matrim. l. in bello*, §. *medio, ff. de cap. et postlim.* nec postliminio redintegratur, consensu novo redintegratur, et pœnis dissidii tenetur qui dissentit sine causa probabili, *l.* 8. *l. cum duæ, in fi. ff. eod.* Julianus excipit matrimonium contractum cum liberta: hoc enim captivitate patroni non dirimi, *l. eo jure*, §. *ult. ff. de rit. nupt.* Ex Novella Justiniani matrimonium captivitate non solvitur statim, et qui quæve mansit in civitate connubium non habet .i. jus secundi matrimonii, quamdiu certum est superesse captivum, nisi velit mulier multari dote, vir donatione propter nuptias. Sed si incertum hoc sit, satis est eum expectari quinquennio, post quinquennium secundæ nuptiæ impunitæ sint, quasi bona gratia solutis primis. Hæc eadem hujus Novell. sententia est in *l. uxores, ff. de divort.* Sed, ut memini jamdiu scribere me in notis Institutionum, stilus probat Triboniani eam esse, non Juliani. Julianus initio scripserat de libertabus tantum, *d. l. eo jure*, §. *ultim.* Ex mente Justiniani id traducitur, ad omnes uxores. Et quod ait, *Temere*, id est, quod in hac Novella κατὰ προπέτειαν. Deinde quod subjicitur, *Et generaliter definiendum est*, etc. definitio est hujus Novellæ, quam sumpsisse videtur (ut ipse notat) ex anteriorum quorumdam Imperatorum Constitutione: nam παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν, non est a præcedentibus jurisconsultis, sed a præcedentibus Imperatoribus. Unde et in *l.* 8. *ff. de cap. et postlim.* hæc verba *post. constitutum tempus*, Triboniani esse adfirmo. Id non est omittendum, huic Constitutioni Justiniani derogasse Leonem *Novell.* 33. in eo quod connubio destricte interdicit ei qui in civitate mansit, altero hostium potito, donec certum de morte ejus nuntium acceperit. Solvi secundas nuptias reverso captivo, vel lege Julia de adulteriis accusari posse eam quæ interim nupsit alteri, nec sufficere pœnas injusti dissidii. Idemque vult in captivis servari quod de militibus qui sunt in expeditione constitutum est, *Novell.* 117. Dirimebatur olim bona gratia matrimonium ob militiam *l. vel senectutem, ff. de don. int. vir. et uxor.* quod adhibita distinctione Constantinus divisit in hunc modum, ut quadriennio integro si nullum a marito qui agit in militia nuntium mulier acceperit, publice contestatione habita, e nuntiata duci sub quo ma-

ritus militat, impune nubat alteri, *l. uxor, C. de repud. Si nullum* inquit, *sospitatis ejus potuit habere judicium*, legendum, *indicium*. quod σύμβολον in hac Novella. Idem error in *l. 2. C. ut in pos. leg.* in qua legendum, *indicio*, ut in *l. avia, §. ultim. ff. de cond. et demonst.* Idem in *l. si cogitatione, C. famil. ercisc.* ut probat *l. ult. eodem tit.* Idem in *l. liber, C. de postlim. et red. ab host.* Hac autem Novella pro quadriennio praestituitur decennium: sed hoc recantat mox *Novell.* 117. quam probat Leo, et secundum eam idem in captivis constituit et militibus, ut nec si diu expectarit nubat ante mulier quam certior facta fuerit mortis mariti, et de milite etiam ex depositione ducis sub quo militabat, et morte mariti comperta ut adhuc vacet anno. Multatur dux qui de morte mariti acta falsa ediderit, et mulier quæ testimonio ducis vel tribuni decepta nupserit alteri, a priori viro repeti potest. Quæ secus nubit, rea est adulterii; et idem hoc constituitur non tantum de militibus, sed et de fœderatis et scholaribus, quæ sunt alia militum genera. Scholares sub primiceriis scholarum, milites sub magistris militum vel ducibus vel tribunis, fœderati sub optionibus sive phylarchis, ut docui *l. 7. C. de exact. trib.* Julianus in *Novell.* 117. quæ illi est 108. *de ordine, corrupte*, pro, *de optione*. Idem Julianus perite Novell 102. Phylarchum, ducem Sarracenorum interpretatur, quos ex fœderatis Romano nomini fuisse constat. Sex Ruffus: *Phylarchi Sarracenorum in Osroene cessere superati.* Jornandes; *In Osroene Sarracenorum Phylarchi devicti Romanis se dediderunt.* Sed pergamus ad reliqua. *L. 1. ff. de divort.* matrimonium dirimi ait captivitate vel alia contingente servitute alterutrius eorum. An igitur damnatione in metallum? Sic sane jure veteri: nam damnatio in metallum maxima capitis diminutio est. *Ex hac Novell.* damnatione in metallum non dirimitur matrimonium, et damnatio in metallum media non maxima capitis diminutio est. Et consequenter deportatione non solvitur matrimonium: quod et olim obtinuit, quia deportatio non fuit maxima capitis diminutio, *l. 1. C. de repud. l. res uxoris, C. de don. inter vir. et uxor. l. 14. ff. eod. l. 5. ff. de bon. damnat.* Imo deportatio, sive aquæ et ignis interdictio, maxima capitis diminutio est *l. pen. ff. de ext. cog. l. 4. §. ult. ff. de grad. et adf.* et deportatione solvitur matrimonium, *l. si quis sic stipuletur, ff. solu. matrim.* Utrumque ἐναντιοφανῶν auctor proponit, sed in media salebra est, conciliandi rationem nescit. Verius est, eos qui deportantur vel quibus aqua et igni interdicitur, nec cives nec liberos manere jure Quiritium, nuptias non manere jure Quiritium, liberos manere, nuptias manere jure gentium. Et jus gentium in nuptiis potissimum spectari, *l. adoptivus, §. 1. ff. de ript. nupt.* Servitute matrimonium solvi constat bona gratia, ut si libertus vel filius liberti ingratus in servitutem redigatur, mariti nomen amittit. Notandum quod ait de filio liberti: sic enim confirmat *l. ultim. C. de libert. et eor. lib. l. 2. C. de in jus voc.* nam et filius liberti patrono paterno acceptam ferre ingenuitatem debet. Ut autem de monachismo diximus supra, ita servitute soluto matrimonio, locus est pactionibus in casum mortis. His addit, inter servos vel cum servo aut serva non esse connubium, non dotem, non donationem porpter nuptias. Contubernium cum eis est, non connubium, *l. 3. C. de inc. nupt.* Si tamen sciente aut dissimulante domino servus vel ancilla liberæ personæ matrimonio se conjunxerit, justum est matrimonium, quasi contractum inter ingenuos: nam servus tacito jure ingenuus fit, adeo ut nec juri patronatus obstringatur; idemque est si servum dominus ægrotantem dereliquerit; nam et hic liber fit, quod etiam veteres probarunt. Ex his intelligitur quatuor esse causas solvendi matrimonii bona gratia, debilitatem, monachismum, servitutem, captivitatem.

Nunc tractemus de repudiis. Ex aliis enim causis matrimonium non solvitur sine repudio. Repudium mittitur per nuntium aut per libellum conjugi datum missumve ad domum ejus, *l. 6. Cod. de repud.* et concipitur certis formalibusque verbis ex XII. Tabul. sicut et Judæos narratur habere certam formulam repudii, a qua qui recedat, repudiando nihil agat. Mulieri in ipso repudio claves adimuntur, vel ab ea deponuntur. Cicero Philipp. Claves ademit, exegit; quem imitatus Ambros. ep. 65. *Mulier offensa claves remisit, domum revertit.* Non mittitur autem repudium nisi meritis ex causis, alioquin injusti repudii actio est, pœnalis actio. In *l. 8. ff. de capt. et postlim.* fit mentio pœnarum dissidii, et pœnæ sunt eæ; Mulier quæ absque probabili causa discedit a marito, vel quæ discedendi causam marito præbet, dotem amittit et lucra nuptialia, quæ maritus servat liberis communibus, et intra quinquennium alii nubere non potest, *l. consensu, C. de repud.* quod hæc *Novell. et* 117. uno tantum casu comprobat, si culpa uxoris maritus repudium miserit: altero .i. si ipsa repudium sine causa miserit, vacat tota vita, et in monasterium conjicitur ex *l. 1. et 2. Cod. Theod. de repud.* etiam deportatur, et omnia sua deponit in domo mariti usque ad acucolam capitis .i. acum crinalem. Mulier indotata marito præstat quadrantem bonorum suorum æque servandum liberis communibus, modo non excedat C. libras auri, *l. ult. C. de repud.* hunc enim hac Nov. Justinianus ait esse modum maximæ dotis: qui fuit olim decies centenorum millium nummum, *l. cum de in rem verso, ff. de usuris.* Martialis.

Centena decies quæ tibi dedit dotis. Juvenalis, *Et ritu decies centena dabuntur antiquo.* Tacitus 2. Annal. *Decies sestertium dote solutus est.* Vir autem qui causam dissidio dedit, amittit donationem propter nuptias et dotem : vel si matrimonium fecerit sine dote, quartam partem bonorum suorum, et mulieri est post annum cum alio connubium. Annum vacat propter incertum uteri : sed si pepererit, jure nubit etiam intra annum. Viro licet ducere statim aliam : quod tamen non licuit olim, *l.* 1. *C. Th. de repud.* Hodie communis est pœna viri et uxoris, ut si sine causa repudium miserint, in monasterium detrudantur, *Nov.* 127. et 134. Erat olim actio de moribus pœnalis *l. de moribus, C. Th. de incest. nupt. l.* 5. *C. Th. vic. civil. cr. ag. non pos. l. viro, ff. sol. mat. l.* 5. *ff. de pac. dot.* in qua judex pronuntiabat, quis videretur causam dedisse, dissidio, quæ non dabatur hæredi vel in hæredem, *l. rei judicatæ*, §. *ult. ff. sol. mat. d. l. de moribus*, et ea actione ex dote exigebantur portiones quædam propter mores mulieris, propter mores mariti dos repræsentabatur cum fructibus quadriennii, vel reddebatur sexto mense a die repudii, auctore Ulpiano. Hodie sublata est actio de moribus, *l. ult. C. de repud.* Erat in ea actione differentia inter mores graviores, ut si cum alieno viro probri quid fecisset mulier, et mores leviores (eodem Ulpiano auctore) inter crimina et mores, *l.* 2. *C. Theod. de repud.* Est et hodie quædam inter mores differentia: nam ob adulterium maritus non tantum dotem et donationem propter nuptias retinet : sed etiam ex ceteris bonis uxoris tantum capit quantum facit tertia pars dotis, et adultera in monasterium detruditur, nec potest nubere post quinquennium. Pari pœna coercetur maritus ob calumniam, si falso mulierem adulterii ream postulaverit, *Novel.* 117. vel etiam ob adulterium, si cum aliena uxore probri quid fecerit *Nov.* 134. Certæ olim non erant causæ repudiorum, sed positæ erant in arbitrio et disquisitione judicantium: hodie sunt certæ ex utraque parte, *l. consensu*, *et l. ult. C. de repud.* Et plæreque olim justæ, ut si mulier vinum bibisset, quæ hodie non sunt justæ. Item si vir impudice et luxuriosæ viveret, ut ex Justino exemplum Eusebius refert l. 4. cap. 17. usurpans Latinam repudii vocem, *τό λεγόμενον παρ' ἡμῖν ῥεπούδιον δοῦσα*, quod hodie non aliter licet quam si cum aliena uxore fuerit, quo casu tenetur lege Julia *Nov.* 134. Sed si cum virgine aut vidua fuerit, non tenetur lege Julia de adulteriis, *l.* 1. *C. ad leg. Jul. de adult.* et Zonaras Apost. cap. 48. et Augustinus de verbis Apostoli serm. 4. quanquam si is forte mulierem accuset adulterii, idem ipsa in eum referre, et retorquere crimen possit, *l. si uxor*, §. *judex*, *ff. ad leg. Jul. de adult. Periniquum enim videtur*, inquit, *ut pudicitiam vir ab uxore exigat quam ipse non exhibeat* : et ita Lactantius, *Exemplo continentiæ docenda uxor ut se caste gerat : iniquum est enim ut id exigas quod præstare ipse non possis* : et Nazianzenus : *πῶς σωφροσύνην μὲν ἀπαιτεῖς, οὐκ ἀντεισφέρεις δέ* ; Sunt ea verba §. *judex* ex rescripto Imp. Antonini, auctore Augustino ad Pollentium, quod tamen in eo prætermissum est, ut plerisque aliis Pandectarum locis rescriptorum et Constitutionum verba referuntur, eo non judicato, exempli gratia his, *l. ne piscatores ff. de incend. rui. et nauf. l. ita autem*, §. *ult. ff. de adm. tut. l.* 6. *ff. si tab. test. nul. ext. l.* 6. *ff. de cap. et postl. l.* 3. §. *non perpetuæ*, *ff. de sep. viol. l.* 1. §. *si quando*, *ff. de mag. con.* Sed redeamus ad rem. Ex parte viri certæ sunt causæ dissidii, ut si cum aliena uxore fuerit, si sacrilegus, si plagiarius, etc. si servilibus verberibus uxorem adfecerit, *l. consensu C. de repud.* quod mutatur *Nov.* 117. in qua certe non vult ob verbera repudium mitti, et aliam statuit pœnam huic malæ tractationi, ut tertia pars donationis propter nuptias mulieri repræsentetur. Ex parte mulieris certæ etiam sunt causæ, ex quibus una est jure veteri probata, non tantum si adulterii in hoc matrimonio commissi, sed et si commissi in priore damnetur, *l. miles*, §. *ult. ff. de adult.* Sed eæ causæ repudii ad breviorem numerum contrahuntur *Nov.* 117. Expositis causis pœnisque dissidii, Justinianus docet non esse connubium adscriptitio cum libera muliere, etiamsi hoc sciat consentiatque dominus, et ideo dirimi connubium a domino posse : quod est ex *l. ult. C. de agr. et cens.* Deterior est hac in re adscriptitiorum quam servorum condicio propter agriculturæ necessitatem : nam servi si duxerint liberam sciente aut consentiente domino, matrimonium non dirimitur. An vero jure nubat adscriptitia libero homini, non dicit : sed constat jure nubere, propterea quod ex eo connubio nati adscriptitii sunt, *l. mulier*, *l. ne diutius*, *l. ult. C de agr. cens.* Ex adscriptitio autem et libera nati, liberi sunt non adscriptitii *d. l. ult. Nov.* 54. Post hæc Justinianus docet ut contrahi, ita dirimi non posse matrimonium a filiisfam. sine consensu patris: item nec dirimi a filiis emancipatis posse in fraudem parentum, qui pro eis dederunt vel acceperunt dotem aut donationem propter nuptias, ut scilicet subjiciant eos exactioni dotis vel donationis propter nuptias, et pœnis injusti repudii; quam tamen fraudem sine effectu esse constituit, et se jam ante constituisse refert, videlicet, *l. ult. C. de repud.* quæ fuit Græce scripta, et in eo titulo desideratur, sed extat ejus sententia 28. *βασιλικῶν.* ac similiter filiarum divertentium fraus amovetur, *l. si filia*, *ff. de divor. l. filiæ*, *ff. sol. mat.* E contra matrimonium contractum a

filiofamil. consensu patris, non potest dissolvi sola patris voluntate, nisi ex magna et justa causa: ut recte queratur filia apud Ennium in hunc modum:

Injuria abs te afficior indigna pater.
Nam si improbum esse Cresphontem existimaveras,
Cur me huic locabas nuptiis? sin est probus
Cur talem invitum invitam cogis linquere? Et ita in Plauti Sticho filia ad patrem: *Aut olim nisi tibi placebant, non datas oportuit, Aut nunc non æquum est abduci pater.* Contractum autem ab emancipato matrimonium dissolvere pater nullo modo potest, *l. 5. C. de repud. l. cum hic status, §. si socer, ff. de don. inter vir. et uxor.* Tum agere incipit Justinianus de matrimonio soluto morte: quo casu vir ex dote, mulier ex donatione propter nuptias lucratur quod pactis dotalibus in casum mortis conventum est: æqualia debent esse pacta, non æquales quantitates: potest enim dos esse ccc. donatio propter nuptias cc. Hodie æquales etiam esse quantitates debent ex *Nov.* 97. At si maritus, exempli gratia, in casum mortis uxoris pactus sit partem quartam dotis, æque mulier in eundem casum ex donatione propter nuptias amplius pacisci non debet: et si forte amplius paciscatur, pactio restringitur, et redigitur ad qualitatem .i. ad quartam, *l. ex morte et seq. C. de pact.* quibuscum tantum abest ut pugnet *l. ult. §. si igitur, C. de don. ante nupt.* ut nominatim confirmentur in §. *sin autem.* Species et sententia *l. ultim.* hæc est, Donatio simplex jure civili vetita est inter virum et uxorem, non tamen dos vel donatio propter nuptias: nam constante matrimonio ut dos, ita et donatio propter nuptias, quæ veluti contraria quædam dos est ex parte mariti, constitui potest. Sed ante nuptias vel initio nuptiarum si dos et donatio propter nuptias constituatur, non est necesse utriusque æqualem esse quantitatem. Sin vero dos constituatur ante nuptias, donatio sponsalitia post nuptias, potest etiam non æqualis esse quantitas, ut si major sit dos, minor donatio. Ceterum e contrario major dote donatio propter nuptias constitui non potest, ne fraus fiat legibus prohibentibus donationes inter virum et uxorem, et ideo *l. si constante, C. eod.* ait. *ejusdem quantitatis*, non majoris scilicet, minoris secus. Quod ad pacta attinet, dote constituta ante nuptias, sponsalitia largitate post nuptias, si specialiter edictum sit ut sponsalitia largitas .i. donatio propter nuptias supponatur pactis dotalibus, quæ conventa sunt in dote, obtinebunt etiam in donatione propter nuptias: et hæc est sententia §. *si igitur.* Additur in §. *sin autem*, etiamsi id specialiter dictum non sit, pro dicto haberi .i. æqualia pacta servari. Sequitur in hac Nov. morte soluto matrimonio lucra nuptialia ad superstitem pertinere quasi propria, et alienari, obligari ab eo posse non transeunte ad secundas nuptias, non alienata pertinere ad liberos, etiamsi parenti hæredes non extiterint, *l. hac edictali, §. ult. C. de sec. nupt.* sicut et jura paternorum libertorum, nisi ex merito exhæredati sint, et casus militiarum, et jura sepulchrorum, et adsignationes libertorum, et dotes a parente filiabus nomine eorum datas, et si parenti hæredes extiterint, pro æquis non pro hæreditariis portionibus. Alienare lucra nuptialia parens potest non tantum inter vivos, sed etiam testamento per legatum aut fideicommissum aut generalem institutionem, *l. generaliter, §. ult. l. si quis prioris, §. 1. et §. certum, C. de sec. nupt.* Ex hac Novella specialiter tantum, non per generalem institutionem extranei, itaque abrogatur §. *certum*, abrogatur et §. *talem.* Ex eo enim si quidam liberi patri hæredes extiterint, quidam repudiaverint, illi soli qui hæredes extiterunt vindicant lucra nuptialia: et male in eo §. Accursius putat anterius matrimonium dici comparatione secundi, quod sequutum non est. Anterius dicitur ut prius legis initio. Ex hac Novella omnes vindicant lucra nuptialia nondum alienata etiam hi qui patri hæredes non extiterunt: et hæc quidem est sententia hujus Novellæ, quæ recantatur ita Justinianeo more *Novell.* 98. ut sive ad alias venerit nuptias conjunx superstes, sive non, usumfructum tantum habeat, proprietatem servet liberis: ergo ut non possit alienare. Rursus ex *Novel.* 127. et Leonis 22. præter usumfructum hoc amplius habet is qui abstinet secundis nuptiis, portionem virilem pleno jure in lucris nuptialibus, quam alienare potest: quam partem *Nov.* 127. male huic Haloander inseruit. Male etiam Haloander sic vertit, Soluto per quascunque supradictas divortiorum species: cum hæc tantum dicantur de lucris obvenientibus morte vel quasi morte, puta servitute aut monachismo, soluto matrimonio: ut Accursius et Theodorus interpretantur, non divortio, *l. consensu, §. si vero filio, C. de repud.* et διαζεύξεις recte Vetus interpres, disjunctiones sive discidia, scilicet ἀπὸ τελευτῆς, ut ait infra §. ἐπειδὴ δὲ τὰ χέοδη. Ad hæc subijcit Justinianus idem servari in matrimonio contracto sine dote vel donatione propter nuptias: nam et in eo soluto morte, nonnihil superest lucri pro superstite, quarta nimirum pars puræ substantiæ *Nov.* 53. cui modus et distinctio quædam apponitur *Nov.* 117. nec mirum, cum et concubina ex defuncti bonis nonnihil ferat etiam ab intestato una cum naturalibus liberis *Nov.* 18. Id autem quidquid est lucri servatur aut non servatur liberis secundum ea quæ superius definita sunt, cum utrinque dos intervenerit.

De secundis nuptiis. Hac in parte differentia est inter marem et feminam. Mas non luget feminam, et secundam uxorem ducere statim potest sive

morte sive repudio justo aut injusto solutum sit matrimonium secundum ; *l. consensu, C. de repud.* Femina defunctum maritum lugere debet. Luctus feminæ potissimum consistitit in continentia: olim etiam in habitu, non hodie, *l. decreto, C. ex quib. cau. inf. ir.* Olim quoque præstituti erant luctui peragendo menses x. nam et hoc fuit legitimum pariendi tempus. Hodie præstituti sunt xii. nam et morte mariti soluto matrimonio mulieri luctus inducitur non tantum ob incertum uteri confusionemve sanguinis, sed etiam ob memoriam et reverentiam defuncti mariti: quandoquidem etiamsi intra annum peperit, annuum luctum peragere debet, nisi hoc a principe vel a senatu impetraverit ut sibi intra legitimum tempus nubere liceret: ut docui Observ. 6. capite 32. id quod prægnanti nunquam concedit princeps. Quin et si talis sit maritus quem more majorum lugeri non oporteat, veluti hostis .i. transfuga, vel perduellionis damnatus, vel suspendiosus. Tiberius capite damnatum propinquos lugere vetuit. *Pater Silani, funeri ejus cum suspendio vitam finisset non interfuit*, auctores Svetonius et Florus. Igitur et si talis sit maritus, vidua tamen quamdiu erit prægnans non poterit alii nubere, vacua nubet statim, *l. libertorum*, §. 1. *ff. de his qui not. inf.* Divortio quoque aut bona gratia soluto matrimonio, mulier prægnans nubere non potest antequam pepererit, sed ubi pepererit nubere confestim potest etiam intra annum. Itaque multum interest morte an inter vivos solvatur matrimonium. Mortui luctus est annuus: vivi non est luctus, sed in incerto propter turbationem sanguinis annum abstinere nuptiis mulier debet: qua ratione cessante, ut puta maturius edito partu, maturius etiam ei licebit alii nubere, et hoc sive bona gratia, veluti mutuo consensu ex constitutione Anastasii, vel servitute, vel electione solitariæ vitæ, sive repudio solutum sit matrimonium, *l. si constante, Cod. de repud.* et Constit. Græca *de episc. et cleric.* Pœna autem earum, quæ defunctum maritum non elugent, id est quæ intra annum iterum nubunt, hæc est, ut notentur infamia ex edicto prætoris, quæ tamen rescripto principis aboleri potest, *l. 1. C. de sec. nupt.* cui conjungenda est *l. si qua, Cod. ad Tertyl.* ut hac Novella Justinianus utramque conjunxit, et ut nihil capere possint ex bonis prioris mariti, nihil ex donatione propter nuptias: quod hæc Novella declarat sumptum esse non ex *l.* 1. sed ex *l. 2. C. de sec. nupt.* ex quo apparet in *d. l.* 2. sponsalium nomine significari donationem propter nuptias, ut in *Nov. Valent. de episcop. jud.* Alias sponsalia sunt arræ, *l. 6. C. Th. de spons. et in tit. Si rector provinciæ vel ad eum pertinentes sponsalia dederint*: sic legendum. Nihil etiam ex testamento extraneorum capere possunt: relicta ab extraneis pro non scriptis habentur, et apud hæredem remanent: relicta a priore marito eripiuntur quasi indignis, propterea quod injuriosæ in priorem maritum fuerunt, et fisco vindicantur: sed tamen fisco præponuntur x. personæ comprehensæ edicto, Unde x. personæ. Nullo etiam titulo possunt quæ nubunt intra annum luctus in secundum maritum transferre ultra tertiam partem bonorum suorum liberi non existentibus, vel liberis existentibus ex priore conjugio non plus quam virilem, *l. hac edictali, C. de secund. nupt.* Item agnatis vel cognatis suis succedere ab intestato non possunt, nisi usque ad tertium gradum *l. 1. C. eodem.* Sed ut infamia, ita omnes eæ pœnæ remitti possunt, speciali indulgentia principis: et quidem simpliciter, si non habeat liberos: si habeat, ita demum si eis pure et pleno jure donaverit semissem bonorum, quæ habuerit tempore secundarum nuptiarum inter eos ex æquo dividendum: ita ut mortuo uno intestato sine liberis, pars ejus accrescat fratribus: superstitibus: omnibus mortuis bona redeant ad matrem, *l. si qua Cod. ad Tertyl.* Fratres præferuntur matri. At ne dixeris ideo indistincte in reliquis bonis matrem filio succedere, quod tamen additum est in Basilicis: sed notatur a Theodoro rectissime: nam ex hac *Nov.* in bonis profectis a patre usumfructum tantum habet pro parte virili, in adventitiis plenum jus: atque ita discrimen est inter bona adventitia, et bona profecta a matre et bona profecta a patre. Et hæc de pœna earum, quæ immature secundas nuptias contrahunt, quæ locum habet etiam non existentibus liberis propter honestatem solam §. εἰ δὲ ἐπιτροπεύει, infra: Immaturum matrimonium dicit *l.* 1. *C. de sec. nupt.* quod hac Novella ἄωρον. Plinius 4. Epistolarum: *Nuptias lugentis, nuptias senis, quorum alterum immaturum, alterum serum est.* Nunc de pœna earum tractemus quæ maturo tempore, id est annuo luctu peracto, vel quæ misso repudio secundas nuptias contrahunt. Hæ mitius puniuntur: nam neque infames fiunt neque incapaces. Puniuntur et mares ex hac causa, licet non puniantur ex causa immaturi matrimonii. Sed neque ex hac puniebantur olim *l. 2. §. ult. C. Theod. de sec. nupt.* Nam suadet tantum Theodosius magnus ut et mares abstineant secundis nuptiis extantibus liberis, vel ut eadem subeant quæ mulieres. Suasio legis non est conjuncta necessitati: ut in fine hujus *Novel.* quod suadet liberis primis non minus relinqui quam secundis, non est permistum necessitati. Legis virtus est imperare, permittere, punire, vetare: legis virtus nulla est in suadendo. Ideoque quod suaserat Theodosius magnus, ei Theodosius junior necessitatem injecit, *l. generaliter, C. de sec. nupt.* Causa pœnarum hæc est, quod plerumque

injuria et damno adficiantur liberi prioris matrimonii, quibus non existentibus nullæ etiam sunt pœnæ secundarum nuptiarum. Et primum quidem ita coercetur is qui secundas contrahit nuptias, ut lucrorum nuptialium et ceterorum bonorum, quæ a defuncto superstiti obvenerunt, usumfructum tantum habeat, proprietatem servet liberis etiam constitutis in potestate, atque ideo ex eis bonis ut nihil alienare vel obligare possit, imo nec eligere unum ex liberis, ut docui *Novell.* 2. Servatur autem proprietas liberis etiamsi neutri parenti hæredes extiterint, quasi honore præcipuo et privilegio quodam: qua in re derogatur, *l. generaliter* §. *penult. Cod. de secund. nupt.* nisi merito exhæredati proponantur. Et hoc quidem modo multari secundas nuptias ex eo apparet quo ex *hac Novella et l. generaliter* §. *ultim. l. si quis prioris* §. 1. *C. de secund. nupt.* is cui secundas nuptias non contrahit habet dominium lucrorum nuptialium in solidum vel (ut novissime constitutum est *Novell.* 127.) pro virili portione. Qui secundas contrahit, nullius portionis dominium habet: et adjecit Justinianus, nihil interesse dederit conjux, an dederit alter pro eo dotem vel donationem propter nuptias, ex *d. l. generaliter* §. 1. Nihil etiam mutare si donatio propter nuptias in dotem redacta sit, ex eadem lege §. *hoc observari*, ut e Græcis Eustathius exposuit recte. Quod ut dilucidius intelligi possit, sciendum est, mortuo marito uxori superstiti reddi dotem, et lucrum nuptiale præstari ex donatione propter nuptias. sed (ut supra dictum est) servari liberis prioris matrimonii, muliere iterum nubente, casum donationis propter nuptias, et omnia quæcunque mulier nacta est ex bonis prioris mariti, dotem eis non servari, *l. si liberis, C. de don. propt. nupt.* Sed quid si donatio propter nuptias conversa sit in dotem, ut si acceptas a marito res ex causa donationis sponsalitiæ postea uxor marito dederit in dotem? Utrum mortuo viro, et muliere nubente iterum, res illæ non sequentur liberos prioris matrimonii quasi dotales, an sequentur quasi sponsalia? Et placet eas censeri sponsalium bonorumve paternorum jure *d.* §. *hoc observari*, ac proinde servari debere liberis, nec alienari aut pignorari posse, alienatas vindicari a possessoribus posse, vel ex aliis parenti, qui alienavit bonis quasi tacito jure hypothecæ debere reparari, *l.* 5. *l.* 6. §. *pen. l.* 8. §. *pen. C. de sec. nup.* ut si forte possessorem defendat præscriptio xxx. an. quæ incipit currere adversus liberos ex eo tempore quo sui juris effecti sunt *l.* 4. §. *ult. C. de bon. quæ lib. acq. l.* 1. §. *ult. C. de ann. exc.* etiam adversus minores 25. an. non tamen adversus pupillos, *l. sicut, C. de præscr.* 30. *an.* hoc casu suum liberi reficient sibi ex aliis bonis. Sed an rata est alienatio si præmoriantur filii? Præmortuo patre constat non esse ratam: Præmortuis autem filiis, vel ex filiis nepotes existunt, vel non: si nepotes existunt, hi succedunt in ea bona in stirpes jure hæreditario, *L. in quibus, C. de sec. nupt.* Si non existunt, aut fratres reliquerunt, aut non. Si reliquerunt, ut si tres erant filii, et unus excessit relictis duobus fratribus et parente, parens ex eis bonis sibi deducit quod pactus est in casum ἀπαιδίας. Finge, convenit ut moriente marito sine liberis, mulier donationis propter nuptias semissem lucraretur, existentibus liberis. assem. Donatio propter nuptias est solidorum mille. Nullis existentibus liberis matri debentur D. Existentibus liberis, integram donationem lucratur. Si iterum nubat, dominium ejus pecuniæ liberis acquiritur, ut si sint quinque, singulis acquiruntur cc. Moritur porro ex eis liberis unus, cujus portio erat ducentorum. Hujus portionis semissem habebit mater, puta c. reliqua c. obvenient fratribus, vel etiam extraneis hæredibus filii testamento scriptis: Quod quidem, inquit, maxime accidit in matre: qui locus est obscurus, ut scilicet matre superstite, filii quasi sui juris, nec subjecti potestati matris, testamento sibi extraneum hæredem instituant: nam patre superstite in cujus sunt potestate, non possunt ne de iis quidem bonis, quæ patri non acquiruntur, facere testamentum, *l. ult.* §. *filiis, C. de bon. quæ lib. l. Imp. ff. ad Trebel.* Igitur ea bona ex testamento ad extraneos venire non possunt, sed ab intestato veniunt ad fratres, deducta portione debita patri ex conventione in casum ἀπαιδίας. Omnibus autem defunctis, parens habet integrum semissem: atque ita fit ut alienatio lucrorum nuptialium modo sit irrita, præmortuo nimirum patre qui alienavit, modo rata, præmortuis omnibus liberis, modo partim rata, partim irrita, quibusdam ex filiis præmortuis relicto parente et fratribus: idque attigimus jam supra *Novell.* 2. Secundum genus coercendarum secundarum nuptiarum est ex *l. hac edictali, C. de sec. nupt.* nam vir mulierve qui quæve existentibus filiis aut nepotibus in secundum matrimonium transit, non potest in secundum conjugem dotis vel donationis sponsalitiæ vel quo alio titulo plus transferre quam in unum ex liberis prioris matrimonii: et si inter eos liberos inæqualis fiat divisio bonorum paternorum aut maternorum, non potest plus conferre in secundum conjugem quam acceperit filius cui minor portio attributa est: minus potest attribui uni quam ceteris, non tamen minus portione debita. Cum filio qui nihil tulit, summoto forte ex causa exhæredationis, non comparatur conjux secundus, sed cum eo qui minus abstulit. Quod si plus relinquatur cedaturque secundo conjugi quam, ei qui ex liberis minus acceperit, superfluum pro non relicto sive pro non dato est, et

inter liberos prioris matrimonii ex æquo dividitur. Ex *l. quoniam, C. de sec. nupt.* inter liberos prioris et posterioris matrimonii: quam sententiam Julianus sequitur in epitome hujus Novellæ, cum tamen ex ea superfluum dividatur tantum inter liberos prioris matrimonii, et quidem omnes, nisi quidam sint merito exhæredati, *l. ult. C. de sec. nupt.* nam exhæredati neque in superflui partem veniunt, neque ex parentis bonis tantum quantum vitrico aut novercæ parens dedit, imo nihil vindicare possunt. Exhæredatio extinguit omne jus filii, et hoc *l. ultim.* adjicit ad *l. hac edictali:* nec enim id in *l. hac edictali* hæc exprimebant verba, *Nisi ex his causis etc.* quibus hoc significatur, Minus quarta legitimæ portionis filio relinqui non posse, nisi sit ingratus. Lege autem ultima, Minus quantitate relicta vel data conjugi secundo, filio prioris matrimonii relinqui non posse, nisi sit ingratus. Duplex est beneficium, ut ne minus legitima, et ut ne minus quam novercæ vel vitrico: et utrumque adimit exhæredatio. In quantitate autem bonorum parentis contrahentis secundas nuptias exquirenda, Justinianus definit tempus mortis spectari, non matrimonii secundi, non testamenti vel donationis: qua de causa si mortua uxore prima relicto filio vir superstes qui habebat cccc. in bonis, secundæ uxori donaverit cc. et postea in tantum decreverint bona incendiis forte vel naufragiis, vel morte servorum aut pecorum, ut non plus quam cc. supersint tempore mortis viri, novercæ cui donata sunt cc. privignus auferet c. idemque servatur in ponenda ratione legis Falcidiæ et in aliis plerisque causis. Et hæc quidem sunt quæ pertinent ad primam partem *l. hac edictali:* cui nihil obstat *l. si liberis, C. de don. ante nupt.* quæ matrem iterum nubentem ait filiis prioris matrimonii non servare dotem. Potest igitur ea dote iterum fungi in secundo matrimonio: nam hoc ita verum est si ex aliis bonis suis tantum præstiterit præstaturave sit filio, quantum dotis præstiterit secundo marito. Sed si præter eam dotem nihil habeat in bonis, virilem tantum ex ea conferre in secundum maritum potest, et ita Accurs. recte in *d. l. si liberis*, cujus in eam legem litera nulla non digna approbatione. Secundam partem *l. hac edictali*, ea est §. *his illud*, exposui *Nov.* 2. Ejusdem §. *pen.* est de tacita hypotheca data liberis in omnibus bonis parentis lucrorum nuptialium conservandorum causa, de qua diximus supra. Ejusdem §. *ult.* est de alienatione lucrorum nuptialium concessa his qui abstinent secundis nuptiis: quod jam sæpe dictum est supra mutari *Nov.* 127. Porro exposita et approbata *l. hac edictali*, Justinianus etiam exponit sententiam *l. 4. C. eod. tit.* quæ est hujusmodi, ut si quis tam ex primis, quam ex secundis nuptiis liberos susceperit, lucra primarum nuptiarum capiant primi liberi, lucra secundarum secundi, in ceteris parentis bonis ut omnes ab intestato primarum secundarumve nuptiarum liberi promiscue succedant. Et donationem propter nuptias Justinianus vocat, quod *d. l. 4.* sponsalitiam largitatem: quod est frequentissimum. Lucra secundarum, nuptiarum, capiunt soli liberi secundarum nuptiarum, neque concurrunt primi, licet ad tertias nuptias non transierit parens, videlicet si non fuerint alienata: nam ex hac Nov. alienari possunt, non ex 98. *et* 127. Lucra primarum alienari non possunt, quia transiit ad secundas nuptias. Tum deinde exponit Justinianus sententiam *l. pen.* §. *ult. C. de don. ante nupt.* quæ est Justini. Justinianus tamen se eam fecisse profitetur, *l. ult.* §. *ult. eod. tit.* imperantem scilicet cum patre, quo vivo et nobilissimus Cæsar et Imperator appellatus est. Dos et donatio propter nuptias ampliari vel augeri potest constante matrimonio: imo et constitui: itemque diminui constante primo matrimonio. In matrimonio secundo liberis existentibus ex primo diminui non potest, ne fraus fiat *l. hac edictali:* ut si secundo marito data vel cauta sunt mille in dotem, quia debet etiam mater singulis liberis prioris matrimonii relinquere aut dare mille, forte ut liberos fraudet .i. ut ne mille singulis dare compellatur, utque minuat portionem liberorum, manente matrimonio si fingat se minuere dotem, hoc non fit jure. Quin et generaliter evitandæ fraudis causa in secundo matrimonio inhibetur diminutio dotis. Sequitur aliud genus coercendarum secundarum nuptiarum, ut qui secundas contrahit nuptias relictum vel concessum sibi a priori conjuge usumfructum bonorum omnium amittat, et liberis prioris matrimonii integrum restituat, *l. 1. C. si sec. nupt. mul.* Sed hoc genus pœnæ hæc Nov. non admittit. Hodie igitur usufructus bonorum a priori conjuge acceptus non amittitur propter posteriorem, nisi hanc legem prior conjunx conjugi, cui usumfructum dedit, indixerit, et nisi pro ratione Falcidiæ ut *Nov.* 18. et hoc si usumfructum dederit titulo legati vel fideicommissi vel donationis simplicis. Quod si usumfructum bonorum dederit in dotem vel donationem propter nuptias, is qui eam dotem vel donationem propter nuptias .i. usumfructum bonorum lucratur soluto matrimonio, eam retinet optimo jure transiens ad secundas nuptias, etiamsi aliud cautum conventumve sit: quia etsi bona fuissent data in dotem vel donationem propter nuptias, lege competeret eorum bonorum usufructus contrahenti secundas, nec posset adimi cautione privatorum. Diversum est si quæ bona sint in conjugem collata alio titulo, quam dotis vel donationis propter nuptias: nam etsi quoties nihil in contrarium actum est, lex velit transeuntem ad secundas nuptias eorum bonorum usumfru. retinere, proprietatem autem amittere, tamen et hoc reli-

quit in arbitrio dantium, ut dationi dicerent legem quam vellent. Igitur nihil interest usumfruct. an plenam proprietatem alio titulo contulerit in conjugem, quia utroque casu excipere potest casum secundarum nuptiarum: sicut et nihil interest usumfructum an plenam proprietatem dotis vel donationis propter nuptias titulo contulerit in conjugem, quia neutro casu ulla cautione efficere potest ut contractis secundis nuptiis non habeat usumfructum. Addit patrem quoque contrahentem secundas nuptias non amittere usumfructum bonorum adventitiorum acquisitorum a filiofamilias. Acquiruntur ergo adventitia patri ususfructus jure nec amittitur ususfructus si induxerit novercam filio, *l. ultim. Cod. de bon. mat.* Castrensia tamen et quasi castrensia filiofam. acquiruntur pleno jure. Adjicitur in Haloandri editione, et in Basilicis, Et alia quædam, quod videtur adjectum ex sequentibus Novellis, veluti ex 117. de his quæ filiisfamil. relinquuntur sub hac cond. ne ad patrem usufruct. pertineat, et ex 118. de bonis fraternis. Sed persequamur modo breviter et alias secundarum nuptiarum pœnas. Quæ iterum nubit non utitur privilegiis vel dignitatibus prioris mariti, *l. filii*, §. 1. *ad. mun. l. cum te, C. de nupt.* Lege Julia et Papia stuprum committit liberta quæ est in matrimonio mariti, si eo invito nubat alteri, *l.* 1. *C. de inc. nupt.* Mater quæ iterum nupsit, ab ingratis liberis donationem non revocat nisi tribus casibus, *l.* 7. *C. de rev. don.* Idem in patre constitutum non est. Gravius coercentur mulieres, quæ plurimum faciliusque novis maritis non solum res filiorum, sed etiam vitam addicunt, *l. lex, C. de adm. tut.* Viri non adeo sunt faciles et inconsiderati: quamobrem nec ullo modo multabantur olim. Liberi impuberes non educantur apud matrem si iterum nupserit: quod tamen olim non obtinuit: nec fere ulla alia multa secundarum nuptiarum. Livius 39. *Pupillus relictus sub tutela matris et vitrici educatus fuerat.* Si iterum non nupserit, morte soluto matrimonio, educantur apud matrem: divortio facto, apud eum qui divortio causam non dedit, *Nov.* 117. His Justinianus obiter adjicit explicationem *l.* 1. *C. si dos constan. mat. sol. fuer.* Dos constante matrimonio uxori reddi non potest, nisi certis ex causis: nam repræsentatio dotis species donationis est, *l. mutus*, §. *manente, l. ult. ff. de jur. dot. l. quamvis, ff. solu. matr.* Quod si constante matrimonio dos reddita sit sine justa causa, mortua uxore repetitur ab ejus hæredibus cum fructibus medii temporis, et retinetur, si in casum mortis dotem sibi maritus receperit, proprietate servata liberis prioris matrimonii, viro secundas contrahente nuptias: hæc est interpretatio *d. l.* 1. cui adjicit Justinianus, dotem cautam non datam mortua uxore maritum ab hæredibus uxoris petere secundum conventionem habitam in casum mortis mulieris, æque servata proprietate liberis, si iteraverit nuptias: sed huic petitioni obstat præscriptio certi temporis ex *Nov.* 100. Nondum multandarum nuptiarum rationes exposuimus omnes. Sequitur alia. Mater deficientibus testamentariis et legitimis, tutelam filiorum gerere potest, si modo juraverit se iterum non nupturam, et renunciaverit S. C. Vellejano: nam tutela species intercessionis est. Sed si contra fidem jurisjurandi iterum nubat non redditis rationibus, nec petito alio tutore filii habent tacitam hypothecam tam in vitrici quam in matris bonis, quia fraudem cum eo participasse mater videtur, *l.* 2. *Cod. quan. mul. tut. off.* et amittit mater successionem filiorum legitimam, et testamentariam, quod alium filiis tutorem non petierit, exemplo Constitutionis Severi, *l. omnem, C. ad Tertyl. l. si mater, Cod. in quibus cau. pig. tac. cont. l. sciant. C. de leg. hær.* quæ simul. omnes conjungendæ sunt. Hodie jusjurandum non exigitur, sed testatio apud acta *Novell.* 94. cum tamen et in hac Nov. in qua recte Vetus interpres legit διομοσαμένη, non διεπαγγειλαμένη, et *Nov.* 155. probasset jusjurandum. Item hodie mater præfertur legitimis *Novell.* 118. At præterea quæ nondum finita tutela filiorum quam gerendam suscepit, secundo marito nubit, eis quoque pœnis alligatur quibus illa quæ nubit intra annum luctus: nam et utroque modo nuptiæ censentur immaturæ. Octava pœna secundarum nuptiarum, quæ hac Nov. proponitur, sumpta est ex *l. jubemus*, §. *in supradictis, C. ad Treb.* ex qua pater a quo legatum vel fideicommissum filio suo relictum est in diem vel sub conditione, non præstat filio satisdationem legatorum aut fideicommissorum servendorum causa, nisi transeat ad secundas nuptias: nam hoc casu satisdat, ut ait *d. l. jubemus*. Hæc stipulatio legatorum seu fideicommissorum sui origine satisdatio est. Cum tamen de ea agitur interponenda a patre, puto satisdationem accipiendam pro cautione nuda: atque ita in *hac Novella* Justinianus non ἱκανοδοσίαν dixit, sed ἀσφάλειαν· et præstatur hæc cautio filio emancipato, *l. filio, ff. ut leg. cau. cav.* non filiofamilias, *l. Imperator, ff. ad Treb.* Nono loco ostenditur secundas nuptias officere iis qui aspirant ad clerum, primas non officere, nam qui justam uxorem duxit et habet, diaconus, hypodiaconus, presbyter fieri potest, .i. ante clericatum matrimonium legitimum contrahere potest, primum, non secundum, ducta etiam ea quæ nunquam experta sit virum, non vidua. Post clericatum non potest matrimonium contrahere, ut Leonis *Nov.* 3. ne ex permissu quidem Episcopi, *Nov.* 123. quæ hac in re derogat Ancyranæ synodi cap. 10. nec queri de eo possunt clerici: cur enim

antequam offerrent se clero, sibi non adjunxerunt uxorem, vel ejus die pridie quo clerici facti sunt? et sic ante monachismum testamentum facere licet, post monachismum non item *Nov.* 5. nec de eo queri possunt monachi. Cur enim ante ingressum monasterii testamentum non fecerunt? Quod si post clericatum matrimonium contraxerint, pœna hæc est ut clero moveantur, *Nov.* 6. *et* 123. vel ex Leonis *Novel.* 79. ordine clericali eo quem tenebant ante nuptias, veluti diaconatu aut presbyteratu, non clero: et liberi sunt spurii ex *l.* 44. *C. de episc. et cleric.* quæ in eo titulo desideratur. Excipiuntur lectores et cantores non tantum Constitutionibus, sed et cap. 26. Apostolorum, et cap. 6. Synodi sextæ in Trullo: nam ii licet post clericatum nuptias contrahant, si modo eas non contrahant cum vidua, non moventur clero vel ordine suo, sed neque arcentur superiori ordine, veluti diaconatu, nisi contraxerint secundas nuptias Tertiæ interdictæ sunt *Nov.* 6.

Ultimo loco Justinianus proponit explicationem et emendationem legis Juliæ Miscellæ: quæ lex remittit conditionem viduitatis, si is cui forte legato relicto ea conditio adscripta est, intra annum (luctui nondum erat præfinitus annus) secundas nuptias contraxerit, et juraverit se procreandorum liberorum causa id facere, ut Sp. Carbilius jurasse dicitur apud Censores: ut lege Junia Norbana testatio interponitur liberorum quærendorum causa uxorem duci, apud Ulpianum tit. 111. et vulgo solebat inseri tabulis nuptialibus, liberorum quærendorum causa duci uxorem. Cornelius Tacitus 11. *Adhibitis qui obsignarent velut suscipiendorum liberorum causa convenisse.* Augustinus 3. contra Julianum: *Pudicitia conjugalis facit quod præscribunt tabulæ matrimoniales, ne ultra quam generandis filiis satis est, conjugis corpus attrectet.* Idem serm. 244. *Uxor non propter libidinem, sed propter filiorum procreationem accipitur. Denique et ipsæ tabulæ matrimoniales hoc continent, Liberorum*, inquit, *procreandorum causa*: et 1. de nuptiis ad Valerium Comitem: *Ut secundum matrimoniales tabulas nonnisi liberorum procreandorum causa concumbant:* et inde *l. liberorum, ff. de verb. signif.* liberorum procreandorum animo et voto uxores duci. Pertinet autem id legis Juliæ caput tam ad virum quam ad feminam, *l.* 3. *C. de ind. vid. tol. l. hæres*, §. *ult. de cond. et dem.* et ob id, quantum opinor, Miscella appellatur. Est de ea *l. ult. ff. de statulib.* et pleræque aliæ in *tit. de cond. et dem.* Capit igitur ex ea lege vir mulierve hæreditatem aut legatum intra annum, etiamsi secundum matrimonium contrahat, sive a conjuge sive ab extraneo hæreditas aut legatum relictum sit sub conditione viduitatis. Post annum non capit, nisi præstita cautione Mutiana, quæ solet interponi in omnibus conditionibus quæ morte legatariorum finiuntur, sive quæ in non faciendo concipiuntur, qua caveat se non coiturum secundas nuptias, et si coierit, redditurum legatum cum fructibus medii temporis, *l. Mutianæ, l. hæres*, §. *qui post, l. Titio fundus, ff. de cond. et demon. l. cum filius*, §. *qui Mutianam, ff. de leg.* 2. Ex Constitutione Justiniani conditio viduitatis remittitur etiam post annum; atque etiamsi non juraverit se liberorum quærendorum causa nuptias contrahere. Sed proprietas rei legatæ servatur liberis prioris matrimonii, ut et ceterarum omnium quas ex bonis prioris conjugis superstes conjux accepit, *l.* 2. *C. de ind. vid. tol.* At hæc conditio, Si vidua erit, vel Cum vidua erit. Si uxorem amiserit, Cum cœlebs erit, non remittitur, *l.* 3. *C. eod.* Nec enim indicit viduitatem, sed solatium viduitati præbet. Conditio viduitatis omnimodo remittitur. Sed hoc rursus in hac Novell. ita Justinianus emendat, ut conditio viduitatis nullo modo remittatur, atque adeo ut intra annum legati aut hæreditatis petitionem non habeat, nisi qui conditionem expleverit: expleri eam morte vel sacerdotio, ut conditionem, Si sine liberis decesserit, auctore Theodoro. Post annum vero ut legatum non capiat nisi præstita cohæredibus vel hæredibus testamentariis aut legitimis cautione Mutiana juratoria: atque ita revocatur jusjurandum legis Juliæ Miscellæ, cum hypotheca rerum suarum expressa vel tacita, vel præstita satisdatione, secundum distinctionem hujus Novellæ, ni conditioni pareatur de restituenda re integra cum fructibus medii temporis, vel pecunia cum usuris trientibus, vel cum usuris ex ea pecunia perceptis. Cautio Mutiana est satisdatio, *l. cum sub hac, l. hoc genus, ff. de cond. et demonst.* et interdum repromissio juratoria cum hypoteca bonorum ex *hac Novell.* et inde *l. Titio fundus, ff. eod.* cautio deficere dicitur non quæ præstita non est, sed quæ non durat eversis facultatibus fidejussoris, vel mortuo fidejussore sine hæredibus. Contractis secundis nuptiis stipulatio committitur, et rem legatam vindicat stipulator a quocunque possessore. Sed quid si is cui legata est pecunia, non possit satisdare? quid si etiam indignus est qui committatur juratoriæ cautioni? Tum vero ei legatum non præstatur ante conditionem expletam, sed præstantur usuræ trientes, ut in specie *l. hac edictali*, §. *his illud, C. de secund. nupt.* Addit Justinianus remitti hanc cautionem a testatore posse. Non omnis cautio remitti testatoris voluntate potest. Fructuaria non potest remitti: legatorum non potuit remitti ante Constitutionem Marci: Mutiana potest remitti. Et hoc postremo genere et illo, ut non utatur dignitate et privilegiis prioris mariti, itemque in clericis

et in liberta coercentur secundæ nuptiæ, etiam non existentibus liberis. Ceteræ pœnæ locum habent existentibus tantum liberis: et hoc si secundæ nuptiæ non sint immaturæ. Immaturæ dicuntur dupliciter. Si nubat mulier intra annum, et eæ coercentur etiam non existentibus liberis: Si nubat nondum finita tutela filiorum, et has coerceri palam est propter causam existentium liberorum. Quod sequitur de administratione lucrorum nuptialium et de successione matris exposuimus *Novell.* 2.

Οἱ δὲ αἰτίας ἀπάσης χωρίς.) Illa sine causa ulla, hæc justa ex causa. Τῷ ἐνδοξοτάτῳ στρατηγῷ) Judicum civilium alii sunt illustres, ut præf. prætorio: alii spectabiles, ut proconsules et prætores: alii clarissimi, ut correctores. *Novell.* tamen 17. correctores quartum ordinem occupant, quia non omnes sunt clarissimi, perfectissimi quidam. Ad modum eundem hic locus demonstrat judicum militarium alios esse illustres, ut magistros militum: alios spectabiles, ut duces: alios clarissimos, ut tribunos. Κατὰ πρόληψιν.) Ergo ex præsumptione voluntatis lucra nuptialia pertinent ad liberos, etiam si patri hæredes non extiterint, et ita *Novell.* 39. ex generali fideicommisso vel obligatione quædam κατὰ πρόληψιν, dicuntur excepta, et *Novell.* 136. argentarii κατὰ πρόληψιν, qui de usuris pacti sunt, de bessibus pacti videntur: et Harmenopulus ex mobilium legato quædam excipi κατὰ πρόληψιν. Possent similia ex Græcorum adnotationibus adjungi pleraque ad præsumptionum materiam magnopere conducentia, ut ad *l. pen. C. de fidejuss.* fidejussorem sine scripto acceptum judicio rei exhibendi causa non teneri ultra duos menses, quod κατὰ πρόληψιν non fidejusserit in longius tempus: quod et iisdem verbis adnotat Isidorus ad *l.* 8. *Cod. de don.* et alii ad *l. neque absentes, ff. de fideicommis. lib. l.* 3. *§. ult. ff. de adim. leg. l. cum quidam, ff. de iis quæ ut indig.* et ἐκ προλήψεως ad *l. defensionis, Cod. de iure fisc.* et ad *l.* 13. *C. de postlim.* ὡς προλήψει δοκῶν αὐτῇ συγχωρεῖν τὸ τίμημα, *et l. jurisgentium §. pactorum, ff. de pact.* et in Novellis Leonis et Constantini: οἱ μάρτυρες ἢ ἀξίαν, ἢ στρατείαν ἢ ἐπιτήδευμα, ἢ εὐπορίαν ἔχοντες κατὰ πρόληψιν δεκταῦοι τυγχάνουσι. Τηνικαῦτα πούσης φιλοτιμίας) In hunc locum hæc inveni adnotasse Græcos interpretes: τὸ φιλοτιμίας ἐνταῦθα οὐ περὶ τοῦ ὑποβόλου νοεῖται λεγόμενον ἢ τοῦ θεωρήτρου· ταῦτα γὰρ ὡς χρέως εἰσὶ χρεωστούμενα πλέον τοῖς παισίν· ἀλλ' ἐκεῖνο εἴρηται κυρίως φιλοτιμία, καὶ ἐκπίπτει τούτου ἡ δευτερογαμήσασα ὅπερ μέλλει κερδαίνειν· οἷον λεγάτα, δωρεαὶ καὶ ἄλλα τινὰ, εἰς ἃ οἱ μὲν αὐτῆς παῖδες μὴ δευτερογαμησάσης οὐδὲν ἔχουσι δίκαιον· τοῦ δὲ ὑποβόλου μὴ δευτερογαμοῦσα μεν παιδὸς λαμβάνη μοῖραν κατὰ δεσποτείαν: τοῦτο δὲ πλημμελήσασα καὶ ταύτης στερεῖται, καὶ ἔχει τὴν μερίδα κατὰ χρῆσιν μόνην, καὶ οὐδὲ ἐκποιεῖται ταύτην· ἀνατρέπεται γὰρ ἡ πρᾶξις παρὰ τῶν παίδων.

Ὅπερ τισὶν) Intelligit *l. ult. C. de bon. mat.* Haloander et Vetus interpres male τρισίν. Πρόνοια δὲ ἔσω) Hoc idem confirmatur *l.* 2. *C. quan. mul. tut. off. l.* 1. *C. de tut. illust. pers. Nov.* 94. Corrupte Julianus, præf. præt. Οὐκ αὐτὸς ὁ Ἰούλιος) Non ipsa lex Julia Miscella, Legi) Subscriptio est quæstoris, Quæstor legi, ut *Nov.* 105.

Observa Joan. Robert. Animadv. lib. 1. *cap.* 1. 2. 3.

NOVELLA XXIII.

De appellationibus.

Tria sunt capita hujus Novellæ. Primum ut a sententia judicum spectabilium vel clarissimorum appellare liceat intra x. dies a recitatione sententiæ tam in propria quam in aliena causa, sublata bidui et tridui antiqua distinctione, *l.* 1. *§. biduum, ff. quando app. sit.* A sententia illustrium præfectorum prætorio ut appellari non possit, *Nov.* 82. 119. Secundum caput, ut si princeps ad quem appellatum est aliis distentus occupationibus, Senatum convocare nequiverit habendæ consultationis causa, nulla ex mora judicii præscriptio temporalis appellanti objici possit. Inducenda in consistorium principis est causa appellationis intra annum, nec tamen si eodem die compleri non potuerit per occupationes principis vel senatus, ideo deperibit, *l. ult. §. si tamen, C. de tem. appel.* nam si ad alios judices introducta causa appellationis, quo minus intra annum peragatur per judices ipsos steterit, lis non perit, sed datur temporis reparatio, *d. l. ult. §. illud etiam, Nov.* 119. *l.* 2. *C. Th. de rep. ap.* Symmachus ad Theodosium, *Parentum numinis vestri divorum principum protulit sanctiones, quæ inter reliquas exceptiones reparationem jurgantibus tribuunt si per cognitorem causa labatur.* Tertio capite demonstratur, quis a quo appelletur in Oriente, quem dividit in diœceses quinque, ut *l.* 2. *C. de mil. ves. l.* 1. *C. ut nemo ad suum patr.* Et in Ægypti quidem diœcesi a clarissimis judicibus, si lis non excedat quantitatem decem librarum auri, appellatur ad virum spectabilem præf. Augustalem, sive præf. Ægypti, qui sine spe appellationis vice sacra cognoscat, .i. qua de re appellari olim princeps solebat. Ipse Julianus ait, Quantitatem D. aureorum, debuit dicere DCCXX. Fuit tamen ex anterioribus Novellis quingentorum, anterioribus tempore, posterioribus collocatione: nam hæc post Belisarii consulatum, sequentes Belisario Consule. In diœcesi Orientis ex causis quantitatis

ejusdem appellatur a clarissimis ad viros spectabiles Comites Orientis. In Pontica et Asiana diœcesi a clarissimis appellatur ad comites vel proconsules, vel prætores, vel moderatores viros spectabiles, quibus id lege specialiter datum est, ut vice sacra cognoscant in causis quantitatis ejusdem, ut a Consulari IV. Armeniæ v. c. appellatur Comes III. Armeniæ v. s. et a Correctore secundæ v. c. Proconsul primæ v. s. *Nov.* 31. De diœcesi Traciæ nihil dicit, quia in ea est regia urbs, et a clariss. omnes appellationes ad v. 1. præf. prætorio referuntur. In ceteris diœcesibus illæ tantum quæ superant quantitatem decem librarum auri. An et si clarissimi judicaverint ex delegatione principis, eadem distinctio, et quantitas observatur? Sic sane, qua in re derogatur *l. præcipimus, C. de appell.* quæ indistincte ab his quos princeps delegavit appellationes transmittit ad præf. prætorio et quæstorem. Ab spectabilibus judicibus, cujuscunque quantitatis lis fuerit, de qua ipsi ex ordine judicant, non ad alios spectabiles appellatur, ne par a pari appelletur, sed ad virum illustrem præfect. prætorio Orientis, ut is de re cognoscat vice sacra: adhibito viro illustri quæstore sacri palatii, *d. l. præcipimus, et seqq. Nov.* obsequentibus tam præfectianis, quam memorialibus: qua ex re nata est quæstio *Nov.* 20. Ab spectabilibus vel illustribus qui ex principis delegatione cognoscunt, appellari dicit eos qui solebant antea, id est principem ipsum vel magistrum officiorum et quæstorem, *l. præcipimus* §. *ult. l. pen. C. de appell.* Et si privati sint) Id est, non illustres, *d. l. præcipimus*, In fine ἀποφάσεων legas, non προφάσεων.

NOVELLA XXIV.

De prætore Pisidiæ.

Pisidiæ provinciæ Asianæ diœceseως Prætor Justinianeus civilis et militaris magistratus munere fungitur, et a clarissimis, qui ex delegatione in ea provincia cognoscunt, ad eum tanquam spectabilem appellatur, si modo causa non excedat quantitatem quingentorum aureorum, non ad Comitem Phrygiæ Pacatianæ: et contra ab eo præfect. prætorio appellatur, qui de re omni cognoscat adhibito quæstore sacri palatii, secundum superiorem Novellam. Dantur huic prætori officiales centum promovendi sacra probatoria ex scrinio libellorum, ut *Nov. seq. et l. 6. l. pen. et ult. C. de diver. offic.* et adsessor, et insignia prætoria, sex fasces, et carruca argentea, et inter milites Ad responsum: qua appellatione quid significetur diximus, *l. ult. C. de re milit.* Οὓς δὴ καὶ πραίτωρας ἐκαλουν) M. Tullius, a præeundo Prætores appellantur. Lucilius, *Prætorum est ante præire.* Δικαστικὰ καταγώγια) Domos judiciarias, *l. 8. C. Th. de oper. pub.* Οἱ μὲν Σικελίαν) Pomponius *l. 2.* §. *capta ff. de orig. ju.* Livius 32. Prætores creati crescentibus jam provinciis et latius patescente imperio.

NOVELLA XXV.

De prætore Lycaoniæ.

Ut in Pisidia, sic in Lycaonia, quæ etiam est Asianæ diœceseως, constituitur judex spectabilis prætor Justinianeus, cui dantur et mandantur eadem, quæ superiori Novella prætori Pisidiæ. Πέριγε αὐτῶν τῶν ὑπάτων) Festus, Initio prætores erant qui nunc consules: et ii bella administrabat.

NOVELLA XXVI.

De prætore Thraciæ.

Tertius hac Novella constituitur prætor Justinianeus provinciæ Thraciæ, et eadem illi dantur quæ superioribus, nisi quod prætoriani Officiales illius probatoriam sumunt ex scrinio epistolarum quam superiores ex scrinio libellorum, *l. ult. C. de divers. offic.* substituitur hic in duorum locum, vicarii scilicet magistri militum, et vicarii præf. præt. præses autem retinetur.

NOVELLA XXVII.

De Comite Isauriæ.

Constituit Comitem Jsauriæ ad exemplum Comitis Phrygiæ Pacatianæ, et Comitis Galatiæ primæ constituti *Nov.* 8. Is ante duplici appellatione dicebatur Comes et præses Isauriæ, ut Notitia Romani imp. declarat.

NOVELLA XXVIII.

De moderatore Helenoponti.

Cum antea fuissent duo præsides sive correctores Helenoponti, et ponti Polemoniaci, et duæ provinciæ, modo facit ex utroque Ponto Justin. provinciam unam Helenopontum, eique moderatorem præficit unum, sive Harmosten, quæ vetus (ut ait) appellatio est Lacedæmoniorum Reip. Appianus ἐμφυλίων *lib.* 4. ἣν ἄν τις ἑλλήνων ἁρμοστὰς ὀνομάσειεν ὃ καὶ Λακεδαιμόνιοι τοῖς καθισταμένοις τὰ ὑπήκοα ἐτίθεντο ὄνομα. Moderatorem, inquam, unum, sicut et habuisse

utrumque. Pontum refert semper publicorum tributorum et descriptionum tractatorem unum, nec tamen metropolim unam, sed duas, Amasiam. et Neocæsaream, sicut provincia Syriæ Phœnices, quamvis una sit, duas tamen metropoles habet, *l.* 1. *C. de metr. Ber.* et provincia Paphlagoniæ *Nov. seq.* Repetuntur multa tam hac quam superioribus inferioribusque Novellis specialibus de officio provincialium magistratuum, ex generalibus 8. et 17.

NOVELLA XXIX.

De prætore Paphlagoniæ.

Hæc quoque Novella ex duabus provinciis, Honoriade scilicet et Paphlagonia, unam facit, et prætorem Paphlagoniæ Justinianus unum. Ἐκ Βιθυνίας) *L.* 119. *C. Th. de decur.* Dio *in Adriano.*

NOVELLA XXX

De proconsule Cappadociæ.

Cappadociæ primæ præses, ut ait *Nov.* 20. vel potius primæ et secundæ Cappadociæ præsides duo, mutantur in proconsulem unum, qui non tantum civilis et militaris ut superiores, sed etiam tamiaci magistratus fungatur officio, et tamiacus magistratus abrogatur: is est qui olim dicebatur Comes domorum: erant enim in Pontica diœcesi, et in Cappadocia præcipue, domus et possessiones multæ propriæ patrimonii principis, et in eis coloni æque et inquilini, et servi, et equitia ejusdem juris, conditionis, nominis, homines puta tamiaci, possessionesque tamiacæ, qui quæve omnes erant sub jurisdictione Comitis domorum, *l. pen. C. ubi caus. fisc. Nov.* 20. quod memini me latius comprobare in tit. Codicis *de præpos. sacr. cub.* Ergo sublato Comite domorum transfundit hanc rerum tamiacarum, sive βασιλικῶν jurisdictionem omnem hæc Novella in proconsulem Cappadociæ, simul ac cohortem omnem Comitianam: ita tamen, ut hæc seorsim a cohorte civili exigat reditus, tractet, administret prædia tamiaca, nec se muneribus cohortis officiisve præsidalis admisceat, et retro etiam, ut officium præsidale nihil attingat eorum quæ ad officium Comitianum spectant. Comitianum et præsidale dicimus ἀναφορικῶς, quod conjunctum hodie, unique proconsuli attributum, Proconsulare nuncupatur. Inter officia Comitiana nominantur summarii, sic dicti ab æstimationibus faciendis, ut *Novell.* 64. et M. T. initio x. ad Atticum, et tredecim exactores, et κατασκευασταὶ, et primi ac secundi magistri primates officii: tolluntur procuratores et tractatores (horum enim onera satis illos implere) et consequenter quicquid malo more ab his collatores exigi solebant. Videtur autem, quod ad res tamiacas attinet, superior esse proconsule præpositus sacri cubiculi: nam et ejus præceptis parere jubetur proconsul, et relationes ad eum facere, et admittere quos ille miserit palatinos sive canonicarios, et proconsul spectabilis est, præpositus illustris. Deputati erant reditus tamiaci cubiculo et cellario sacro, id quod proprie ταμεῖον est: et inde causa jurisdictionis præpositorum sacri cubiculi, ut diximus *l.* 1. *C. de prædiis tamiacis.* ᾗ τινι Ῥωμαῖοι πρότερον τὴν ἐν Ἀφρικῇ) Carthaginem intelligit, quæ, (ut Sex. Ruffus scribit) prima fuit proconsularis provincia, et simpliciter proconsularis provincia cum dicitur, hæc dicitur, et proconsul quoque per eminentiam, Africæ proconsul. Οὐ γὰρ ἄντις ἀντιθείη τοιοῦτο τι τῷ δημοσίῳ) Hoc congruit cum *l.* 5. *C. de oper. pub.* tantum abest ut pugnet cum veteri jure, quod perperam tamen Juliani interpres adnotavit. Ὥστε καὶ δημοσίαν ποιεῖν τὴν οὐσιαν) Interpretatione pœnæ molliendæ sunt, *l. pen. ff. de pœnis.* Igitur hoc forsitan non male Juliani interpres, non omnia bona publicari, sed ea tantum quibus titulos imposuerit. Εἴτε ἐν ἐρεῦσι τελοῖεν) Ut *Nov.* 102. secundum modum tamen *Novel.* 123.

NOVELLA XXXI.

De Præsidibus Armeniæ.

Quatuor Armenias constituit, primæ dat proconsulem, secundæ correctorem, tertiæ Comitem, quartæ Consularem. Corrector et Consularis ordinarii sunt: Proconsul et Comes, spectabiles: et ut supra *Nov.* 28. *et* 29. ita hac Novella quæ fit innovatio in magistratibus et provinciis, ei non adstringuntur ecclesiæ. Nec ab similiter hodie plerisque regionibus, quæ civili aut militari magistratui est metropolis, non est etiam metropolis episcopis: et provinciarum longe aliam divisionem observat ecclesia, aliam Respublica.

NOVELLA XXXII.

De his qui pecuniam credunt agricolis.

Hæc Nov. pertinet ad provincias Thraciæ, et duo constituit favore agricolarum, unum de antichresi, alterum de usuris. De antichresi, ut creditores ἀντίχρησιν cum agricolis non paciscantur fundorum, vel pecorum, vel mancipiorum rusticorum, id est, ut ne ab agricolis fundos pignori capiant, ea lege ut fructus omnes percipiant usurarum vice, quoad

sors oblata vel soluta sit, atque ita ut fructus non imputent in sortem. Qui modus datus est usuris, idem datus non est antichresi: nam pacta antichresi fructus creditori cedunt etiamsi quo anno excedant usurarum modum, propterea quod non ita semper fructus bene proveniunt. Pacto antichresis constituitur, usuræ stipulatione. Antichresis perimitur nuda oblatione sortis, usuræ non item, *l. ex prædiis, C. de us.* Antichresin ab agricola pacisci non licet, usuras stipulari licet. Et de usuris quidem hoc constituit, ne ab agricolis creditor stipuletur graviores trientibus, credita pecunia, hoc est non plus quam singulas siliquas quotannis in solidos singulos, et non plus quam solidos quatuor, et siliquas quatuor in centenos: hæc enim est definitio usuræ trient s, ut constat ex Leone *Nov.* 83. et Aniano *l.* 2. *C. de usur.* Credito autem frumento vel aliis fructibus, ab agricola stipulari creditor potest usuram centesimam .i. in singulos modios octavam modii partem: hæc est usura centesima, ut constat ex *Nov.* 130. nam ut in pecunia usura centesima est, quæ in singulos solidos quotannis reddit tres siliquas .i. octavam partem solidi, ita in frumento centesima est, quæ in singulos modios quotannis reddit sextarios duos .i. octavam partem modii. Proinde usura centesima est quæ in cetenos solidos vel modios quotannis reddit duodenos semis. Hæc est nova definitio usuræ centesimæ: vetus hæc, quæ in centenos solidos vel modios quotannis reddit duodenos. Successit novæ et alia amplior, quæ in centenos solidos reddit XVI. semis et quatuor siliquas, hoc est in libram auri, quæ est LXXII. solidorum duodenos, auctor Harmenopulus III. Epit. et Zonaras Nicenæ synodi c. XVII. Ut nunc libræ, inquit, sunt solidorum LXXII. ita olim centenariæ erant, et C. solidorum usura erat XII. quæ et ob id dicitur centesima, quod de sorte C. exigatur, itaque quod Cedrinus scribit Nicephorum ἀπὸ γενικῶν usuræ nomine in singulos solidos exegisse quator siliquas atque adeo in singulas auri libras XII. solidos, usura centesima est. Olim credita pecunia stipulari licebat usuram centesimam, *l.* 4. §. *pro operis, ff. de nau. fœn. l.* 8. *C. si cer. pet.* credito frumento et frugibus omnibus quatuor centesimas, *l.* 1. *C. Th. de usuris*, et probat etiam *l.* 23. *C. eod. tit.* fruges recepisse immodicas usuras. Hodie credita pecunia stipulamur besses aut semisses: credito frumento ceterisque frugibus, centesimas, *l. eos, C. eod. tit.* Causa differentiæ inter pecuniam et fruges posita est in incerto et inconstanti frugum pretio, quæ etiam efficit ut frugum usuræ ex pacto debeantur, pecuniæ nonnisi ex stipulatione, *l.* 12. *C. de usur.* Et in frugibus jus est commune creditorum et debitorum omnium, ut admittant centesimam usuram: in pecunia separantur viri illustres a ceteris creditoribus, rusticani a ceteris debitoribus: nam hi promittere, illi stipulari tantum trientem possunt. Creditor qui plus exigit, credito cadit: miles hoc amplius exauctoratur. Crimen exasperatur in militem, *l. quædam ff. de pœnis.* In inscriptione non est quod dubitemus de nomine Agerochi, de quo ita lusit Tzetzes, Λέξις τὸ ἀγέρωχος τρία σημαίνει ταῦτα, ἔνδοξον, ἀρ'τοζήτην τε, τὸν ὑβριστὴν σὺν τούτοις. Ἀγέρωχον τὸν ἔνδοξον οὕτως ἐτυμολόγει, etc. Ξηρῶν καρπῶν) Fructus aridi sunt messes, *l. ult.* §. *ult. ff. de ju. fis. l.* 15. *C. Th. de suscept. l.* 1. *C. Th. de usur.* Sed idem dicendum in liquidis, arg. *d. l.* 1. *et l. oleo, C. de usur.*

NOVELLA XXXIII.

De his qui pecuniam credunt agricolis.

Quæ superiori Novella lex data est provinciis Thraciæ, hac porrigitur etiam ad provincias Illyrici.

NOVELLA XXXIV.

De his qui pecuniam credunt agricolis.

Exemplum est Latinum *Nov.* 32. quod superiori subjicitur aliquanto latius, ut eo utantur Illyrici perinde ac Thraces in contrahendo mutuo cum agricolis: et legendum in eo, In Mysia secunda et in provincia quam tu administras. Præses enim Æmimonti non regebat Mysiam secundam.

NOVELLA XXXV.

De adjutoribus Quæstoris.

Quæstor palatii est is quem nunc Cancellarium appellamus, ut docui libro decimo Codicis. Is adjutores habet ex scriniis quos vult veluti officialium vice, ut dixi *Nov.* 20. olim habuit XXVI. *l. comperimus l. ult. C. de prox. sac. scr.* ex scrinio memoriæ XII. ex scrinio epistolarum VII. ex scrinio libellorum VII. sacræ vocis ministros, ut est in Latina translatione hujus *Nov.* deinde multo plures. Hæc Nov. veterem numerum revocat, adeo ut nullorum in locum velit alios supra numerum subrogari, nisi si qui sint adjutores supra numerum laterculenses in scrinio memoriæ, vel in aliis duobus scriniis melloproximi: hi namque alium possunt in suum locum subrogare, accepto pretio quantolibet. De statutis quoque non ambigitur .i. qui sunt intra numerum XXVI. quin possint alios ponere in locum suum, consentiente

quæstore, vendito scilicet alii loco militiaque sua. Sed et transmittere eam in hæredes extraneos possunt, dummodo inferant pro introitu solidos c. et hoc est quod ait *l. ult. C. de pign.* militias transferri in hæredes sub certa pretii definitione. Pretium est c. aureorum: nam nec pluris vendere eam possunt. Hanc quoque militiam hæc Novella docet transmitti in liberos, etiamsi defuncto hæredes non extiterint. Quod si hæredes aut liberi minus idonei militiæ sint, vel si qua alia ratione non hæredes aut liberi, sed in locum defuncti adjutoris alii subrogentur, ii eam pretii definitionem certam hæredibus aut liberis defuncti præstare compelluntur, *l. 7. et* 11. *C. de prox. sac. scr. l. omnimodo §. ult. C. de inoff. test.* et dicitur hæc præstatio scholæ placitum, *l. ult. C. de pign.* et casus militiæ *Nov.* 53. *et* 97. Inde Julianus hoc loco, *Qui fiunt in locum eorum, qui suo loco ceciderunt, c. solidis præstitis fiant.*

NOVELLA XXXVI.

De successoribus in Africa.

Edita hæc Constitutio est pulsis Africa Vandalis. Et hoc ea cavetur ut Afri sua bona vel paterna aut avita, vel quæ jure cognationis eis obvenerunt usque ad tertium gradum, per præf. prætorio Africæ vel præsides provinciarum recipiant intra quinquennium, salva præscriptione xxx. annorum: quod et similiter fuit constitutum pulsis Italia Gotthis pragmatica sanctione Justiniani. Additur, ut si sit quæstio gentis, ex utraque parte probationes admittantur, cognitionaliter non μονομερῶς: quod valde pertinet ad *l.* 1. *ff. de probat.* et ut Afri Romanis non Vandalicis legibus utantur.

NOVELLA XXXVII.

De ecclesiis Africæ.

Eodem quo superior tempore hæc etiam fuit edita Constitutio, ut ecclesiæ Africæ bona sua a Vandalis seu Arrianis occupata recipiant sub onere tributorum publicorum. Ecclesias non fuisse olim immunes a publicis collationibus certissimum est. Damnat et Arrianorum et Donatistarum parabaptismata et parasynaxeis et conventicula, et ecclesiarum privilegia confirmat, nec vult hæreticis patere dignitates et officia publica.

NOVELLA XXXVIII.

De decurionibus.

Constitutum fuit olim ut decuriones prædia sua donarent sine decreto, non etiam venderent, *l.* 3. *C. de præd. decur.* Faciliores erant in vendendo quam in donando, idcirco prohibebatur venditio non donatio: et venditio, quia Reipub. interest decuriones facultatibus esse idoneos ad subeunda munera publica: nec enim inopes sunt oneribus ferendis pares. Desideratur in eo titulo *l.* 4. Justiniani Constitutio Græca, quæ etiam decuriones prohibuit donare sine decreto. Desideratur et *l.* 5. quæ nullam causam donandi, nullas personas excepit. De donatione directa, communi, simplici loquor. Dos enim et donatio propter nuptias non prohibetur, quia non est donatio simplex, cum et constante matrimonio fieri possit inter conjuges, *l. ult. §. sancimus, C. de pon. ante nupt.* Simplex donatio prohibetur, quia propter nuptias non fit: donatio simplex non est contractus. Donationi propter nuptias inest species quædam contractus, ut eleganter Justinianus ait in hac Novella: comparatur enim doti, quam constat esse contractum, *l. contractus, ff. de div. reg. jur. l. exigere, ff. de judic.* et hoc apertius ita definit *Novell.* 119. donationem propter nuptias specialem esse contractum. Idem Justinianus *de decurionibus l. ult.* enarrat, et confirmat hac *Novel.* ut curia liberent eæ dignitates, Patriciatus, consulatus, magisterium militum, præf. prætoriana vel urbicaria: patriciatus et consulatus etiam honorarius, reliquæ nonnisi re ipsa administratæ, et *Novel.* 70. *et* 81. Videtur his addi *d. l. ultim.* patronatus fisci, principatus agentium in rebus, proximatus sacrorum scriniorum. Sed quod ad has dignitates sive militias attinet, confirmat tantum *d. l. ult.* Justinianus libertatem his qui tum ea fruebantur ex jure antiquo, non etiam generaliter, et in futurum statuit patronatum, principatum, vel proximatum curia liberare, *l. 7. de princ. agen. in reb.* Idem Justinianus *l. ult. C. quan. et quib. quar. pars*, constituit ut omnimodo curiæ vel curialibus liberis maribus aut feminis curialibus nuptis curialis quadrantem omnium bonorum suorum relinquat: quod hac Novel. emendat mutato quadrante in dodrantem. Ceteri satis habent, si liberis relinquant trientem vel semissem legitimæ partis. Rursus ceterorum liberi naturales ab intestato non succedunt nisi in sextantem, ut diximus *Novel.* 18. Decurionum succedunt in dodrantem si se offerant curiæ. Liberi justi decuriones nascuntur, naturales non item et ob id debent se offerre curiæ, si quidem velint deficientibus justis liberis ab intestato dodrantem amplecti, et hoc de dodrante idem plenius definitur *Nov.* 18. 89. 101. De naturalibus loquimur, non de spuriis: nam etsi spurii decuriones esse possint, *l. spurii, ff. de decur.* tamen decurionatus non facit eos capaces hæreditatis paternæ ab intestato, quia nec patrem habere intel-

liguntur. Id quoque novum est in hac Novella, ut ex curiali, et tamiaca vel murilegula vel vicaria nati, patrem sequantur: repugnat enim *l. nati*, *Cod. de decur. l. his qui*, *Cod. de murileg.* Κωμῆται vel κωμητικοί sunt vicani, ut *Nov.* 52. capitationi subjecti, non (ut Haloander interpretatur) Comitiani. Comitiani sunt officiales Comitis privatarum vel largitionum, vel domorum. Βινδικας) De his *Novel.* 128. et Observ. 3. cap. 14. Νόμος ἐπίςαται.) Ut *l. qui res* §. *ult. ff. de solut. Lex. scit.*

NOVELLA XXXIX.

De fideicomissaria hæreditate, et de ea quæ parit xi. mense.

Hæc Novella non est de restitutione dotis et donationis propter nuptias, sed de restitutione hæreditatis, id est, de precaria substitutione, quo genere substituitur cuilibet hæredi, non directo: et secunda ejus pars de ea quæ ex stupro parit. Quod ad primam partem attinet, quæstionis est, an is qui rogatus est restituere hæreditatem, possit ex ea diminuere aliquid, aut alienare, aut obligare. Vetus distinctio, quæ probatur etiam Novella 108. hæc est. Aut rogatus est restituere hæreditatem simpliciter, aut quod ex hæreditate superfuerit. Si simpliciter, nihil diminuere aut alienare potest, et si quid alienaverit, fideicommissi persecutio competit jure ordinario .i. actionib. solemnib. ex testamento, vel in rem non tantum in hæredem, sed etiam in emptorem, vel donatarium et quemlibet possessorem, *l. si quando*, *ff. de leg.* 1. *l. qui solidum*, *ff. de leg.* 2. *l. pater* §. 1. *ff. de leg.* 3. et hoc sive purum sive conditionale, sive in diem fideicommissum sit, *l. ult.* §. *sed quia*, *C. com. de leg.* Olim erat in hæredem persecutio extraordinaria interventu prætoris fideicommissarii: et hærede non existente solvendo, in extraneum possessorem solemnis in rem missio: hodie est persecutio ordinaria in quemlibet possessorem. Libertas tamen data servo pendente conditione fideicommissi, non revocatur, sed est persecutio æstimationis servi, *l. quidam* §. *pen. l. si hæres institutus*, *ff. ad Treb.* Valet ergo libertas data servo fideicommisso, quæ tamen non valet data servo legato, *l. servum*, *ff. de manumiss.* conjucta *l. si locus*, *ff. de religios.* Legatum magis hæredem adstringit quam fideicommissum, maxime ubi concurrit libertatis favor. Præterea sciendum est ei qui rogatus est restituere hæreditatem, alienationem permitti ad finem quadrantis, quem deducere potest, vel etiam si liberi sint instituti et, onerati fideicommisso, ad finem trientis vel semissis, quem deducturi sunt, *l.* 3. §. *res*, *ff. ad Trebell.* Res igitur alienatæ hæredi imputantur in Falcidiam, et eatenus valet alenatio quatenus Falcidia largitur: quod supra Falcidiam est revocatur. Valet etiam alienatio quæ fit ex causa dotis, vel donationis propter nuptias, si liberi sint hæredes instituti, et Falcidia non sufficiat doti, vel sponsalibus constituendis pro dignitate personarum sive natalium, *l. quæro*, *ff. de jur. dot. l.* 9. *Cod. de adm. tut. l. mulier* §. *penult. ff. ad Trebel.* atque ita ex generali fideicommisso deducitur quantum doti sufficit et donationi propter nuptias: quod non esse ut novum videatur Justinianus ait hac Novella, cum et ex generali hypotheca quædam excipiantur tacito intellectu, *l. obligatione*, *ff. de pignorib.* Ut vero liberi fructus medii temporis hodie non imputant in Falcidiam, *l. jubemus*, *Cod. ad Trebel.* ita consequens esse arbitror ut ne in dotem vel donationem propter nuptias fructus imputent contra *d. l. mulier* §. *penult.* ut deductionum omnium quæ liberis ex fideicommisso permittuntur jus et ratio sit eadem. Sequitur alterum membrum distinctionis. Si hæres in diem vel sub conditione rogetur restituere quod ex hæreditate superfuerit, hoc casu diminuere interim et obligare potest, ex perspicua defuncti voluntate, qui superfluum tantummodo reddi jussit, *l. deducta* §. *penult. et ult. ff. ad Trebel.* Sed non dissolute tamen neque passim, veluti bona omnia intervertendi fideicommissi causa. Bona enim fides in diminuendo exigitur, et justa causa, veluti dotis aut sponsalium, aut redemptionis captivorum, aut alimentorum, *d. l. deducta*, §. *ult. l. Imperator*, *l. mulier* §. *ult. eod.* et boni viri arbitrium, *l. Titius*, *ff. eod.* puta ut diminuat tam ex suo patrimonio quam ex bonis fideicommisso subjectis pro rata, *l.* 3. §. *nonnunquam*, *ff. de usur. l. sed et si lege* §. *quod autem*, *ff. de pet. hæred.* ut si in patrimonio hæredis sint cc. in fideicommisso c. et consumat xii. patrimonio suo accepta ferat viii. fideicommisso iv. Id quoque boni viri arbitrium exigit, si creditorem debitor hæredem instituerit, et rogaverit restituere quod ex hæreditate superasset in conditionem aliquam, et interim diminuerit aliquid hæres, idemque creditor defuncti, ut cum credito consumpta compenset, nec in ponenda ratione legis Falcidiæ deducat quod sibi defunctus debuit, vel non deductum condicat incerti, *l. penult. ff. ad Trebel.* Summa igitur hæc est, eum qui rogatus est restituere superfluum hæreditatis, non posse profundere et dilapidare bona fideicommissi, et diminutionem eam illi permitti tantum quæ boni viri arbitrio congruat, et quæ fiat bona fide. Ceterum hic diminuendi modus non est admodum certus. Quamobrem Justinianus *Nov.* 108. diminutioni certum modum dedit, ut hæres rogatus superfluum restituere, diminuat pro dodrant omni ex

causa, et ut solum quadrantem fideicommissario conservare cogatur: imo et ex quadrante ut possit aliquid delibare justa ex causa, veluti dotis aut donationis propter nuptias, sive sit filius, sive extraneus: nec enim hoc casu distat filius ab extraneo. Superior differentia est de hærede simpliciter rogato hæreditatem restituere: nam filius filiave diminuent dotis vel sponsalium causa, extraneus non item. Id etiam additur *Nov.* 108. ab hærede rogato superfluum restituere sive filius is sit sive extraneus, cautionem esse præstandam de restituendo quadrante et de dolo malo, ut *d. l. Titius:* quod pugnare videtur cum *l. jubemus, Cod. ad Trebel.* quæ cautionem remittit filio: ad quam ita soleo respondere: Filio rogato restituere filiis suis nepotibus defuncti, remitti onus cautionis, exceptis duobus casibus, si parens jusserit caveri, vel si transeat ad secundas nuptias, *d. l. jubemus.* Filio rogato restituere fratribus suis, non remitti onus cautionis, *Nov.* 108. Secunda pars hujus Novellæ est de muliere quæ parit XI. mense post mortem viri, id est, quæ ex stupro parit: partus enim hic justus non est, si edatur sub finem mensis undecimi: si sub initium, justus est, ex decreto quodam Adriani. Quod de XIII. mensib. scriptum est Plinii VII. cap. V. est corruptissimum. In veteribus ita lego, Massurius auctor est L. Papyrium prætorem cohærede lege agente bonorum possessionem contra eum dedisse, cum mulier partum se decem mensibus diceret tulisse. Hæc vero quæ stupro se polluit intra annum lugubrem præter pœnam stupri eisdem etiam pœnis obstringitur quibus illa quæ immaturas nuptias contrahit, de quibus *Nov.* 22. Hæc enim, quæ stupro se polluit intra annum, odio certe non est indigna minore; liberis enim et defuncto injuriam facit: illa soli defuncto, quæ nubit luctu non peracto: quæ nubit iterum, etiam liberis.

NOVELLA XL.

Ut ecclesia S. resurrectionis domos alienare possit.

Derogatur ad aliquid *Nov.* 7. permissa ecclesiæ Hierosolymitanæ domorum venditione, cum decreto, ut *Nov.* 120. Pretii rationem discussimus *Novella* 7.

NOVELLA XLI.

De appellationibus quinque provinciarum.

Scripta est ad Bonum quæstorem exercitus, ut *Nov.* 50. quæ tempore prior est, cuique hæc derogat. Alius fuit quæstor palatii, de quo dictum est supra: alius quæstor exercitus, quem Procopius definit, χορηγὸν τῆς τοῦ στρατοπέδου δαπάνης, 1. de bel. Persico: rectissime, nam et hæc Nov. στρατιωτικὰς δαπάνας, et Julianus Nov. 50. annonas militum tam Comitatensium, quam limitaneorum qui per castra sunt, eum distribuisse. Sed habuit etiam jurisdictionem et auditorium et apparitionem instar præf. prætorio, et vicarium in urbe: nam sub eo erant provinciæ quinque, Scythia, Mysia, Caria, Cyprus et Cyclades insulæ, quarum caput Rhodus: et inde Rhodi appellatione hac Novella Cyclades significantur. Habuit harum provinciarum unaqueque suum præsidem, et de præside Cycladum est *l. 4. C. de navicul. Nov.* 163. et ab his præsidibus appellabatur non ad præf. prætorio, sed ad quæstorem exercitus ex *Nov.* 50. cui hæc ita derogat, ut ex Mysia quidem et Scythia appellationes apud eum inducantur, quod is sedem suam in eis provinciis habeat: ex ceteris autem provinciis ut appellationes in urbem inducantur apud eundem ipsum, si forte in urbe fuerit, vel apud vicarium ejus adhibito quæstore sacri palatii. Item a judice, quem ipse dederit in eis provinciis, puta Caria, Cypro, Rhodo, ut appelletur ad vicarium ejus, et ut lis apud eum in urbe cœpta, apud vicarium ejus peragi possit: si forte eum exercitus causa et necessitas avocaverit a munere judicandi. Vulgo dicitur, A judice dato eum appellari qui judicem dedit: id sic est accipiendum, ut et successor ejus appellari possit, *l. 1. ff. quis a quo appell.* vel vicarius ex hac Nov. vulgo dicitur, apud quem cœptum est judicium, et finem accipere debere. Et hic quoque addatur, vel apud successorem ejus aut vicarium.

NOVELLA XLII.

De episcopis regradatis.

Duo sunt genera pœnarum ecclesiasticarum, ἀφορισμὸς, qua plectuntur plebeii et monachi, et καθαίρεσις, id est, regradatio sive ordine motio, quæ episcoporum et clericorum est propria: et ita *hac Novella* regradantur episcopi quidam hæretici, qui negabant in Jesu Christo domino et salvatore nostro duas naturas distincte confitendas esse: divinam enim humanam absorbuisse: et fit hujus Novellæ mentio ab historicis multis, et in actis quintæ synodi Constantinopolitanæ, quæ eosdem episcopos reprobavit et condemnavit. τῶν εἰς κάλλος μηδὲ τῶν εἰς τάχος γραφόντων) Sudas in Origene.

NOVELLA XLIII.

De officinis ecclesiæ Constantinopoleωs.

Funerum sumptus fecit major ecclesia Constantinopoleωs, cui etiam ob eam rem Constantinus et

Anastasius imperatores destinaverant mille et centum tabernas sive officinas in pulcherrimis foris urbis, ut ex earum reddìtu faceret sumptus funerum, auctor Leo *Nov.* 12. Ex eis earumve inquilinis et habitatoribus alii defensoribus ecclesiæ præstabant vispelliones, quos vocat decanos et lecticarios et copiatas, ut *Nov.* 59. *l.* 4. *C. de sac. eccl.*, *l.* 1. *C. de collegiatis*: alii fossarios. Veteres etiam vocarunt Bargenas aut Bergenas, barbaros funerum elatores. Caper, Bergena non Bargina, cui genus barbaricum est: et Glossæ veteres: Barginna, νεκροφόρος βάρβαρος, προφώνητης βαρβάρου. Aliæ tabernæ præstabant pecunias œconomis ecclesiæ. Ceteroquin erant liberæ .i. a ceteris muneribus et intributionibus civilibus immunes: et hoc jure possidentur etiam hodie a sacerdotibus Mahumetanis. Aliæ officinæ, quæ non sunt ex hoc numero, id est, quæ funerum causa ecclesiæ destinatæ non sunt, immunes non sunt, licet ad ecclesiam, vel ad alias domos pietati dedicatas, vel ad viros illustres, vel ad domum Imperatoriam pertineant.

NOVELLA XLIV.

De instrumentis, et ut protocolla instrumentis relinquantur.

Tabelliones publici sunt contractuum scriptores, ut docui, *l.* 15. *C. de decur. l.* 14. §. *his tabellionibus, C. de sacros. Eccl.* a Græcis νομικοὶ dicuntur et ἀγοραῖοι, ut quæ ab eis conficiuntur instrumenta, ἀγοραῖα sæpe in his Novellis, publica vel forensia, *l. comparationes, C. de fide instrum.* quanquam proprie publica ea tantum sint, quæ insinuata sunt apud magistrum census vel duum viros vel defensores civitatum. Solent autem tabelliones primum contractus referre extra ordinem in schedam, quæ sic dicitur ἀπὸ τοῦ σχίζειν, vel a scindendo, ut qui sine aspiratione scidam scribunt sentiunt. Deinde redigunt eos in mundum, vel ut hæc Nov. loquitur, in chartam puram, et hoc modo instrumenta complentur, absolvuntur, expediunturque partibus, *l. contractus, C. de fide instrum. l. ult. C. de contrah. empt.* Hieronymus adversus Rufinum, Schedulis nondum emendatis, nondum ad purum digestis. Exigitur a tabellionibus peritia juris, *Nov.* 66. infra, et Leonis *Nov.* quadam. Separantur tamen a juris studiosis in *l. moris*, *ff. de pœnis.* Nec idem omnino jurisperiti et juris studiosi: nam et tabelliones (ut dixi) et advocati, pragmatici, formularii, tabularii, juris periti sunt, nec tamen juris studiosi: hac enim appellatione juris interpretes consultique significantur. Constituitur autem hac Nov. ut rogati tabelliones ipsimet adeant contrahentes, non discipulos mittant ut ipsimet instrumenta forment, et ut ne aliter ea discipuli ministrique absolvant edantque partibus quam scientibus præsentibusque tabellionibus: quod ideo constitutum est, ne interrogati a judice tabelliones causentur ignorantiam rei gestæ. Cuilibet ergo contractui ipsi per se præesse et interesse debent, et gestorum omnium scientiam præstare, non uti hac in re opera discipulorum. Licebit tamen eis auditorem vel substitutum habere, et per eum contractus formare absolvereque partibus, et per hunc quidem solum, non per alium quemlibet. Probari hic debet apud acta magistri census. Hic magistratus erat in urbe, quem posterior ætas γενικὸν appellavit auctore Leone *Nov.* 44. et Suda in Artemio, et locum etiam ipsum quo acta et insinuationes fiebant, quod et Cedrino est πακείδιον. In provinciis partes ejus sustinebant defensores civitatum. Cur igitur magistro census hac Novella non junguntur defensores civitatum? quia hoc in urbe tantum permittit Justinianus, ut tabellio habeat adjutorem et quasi vicarium, propter ingentem numerum contrahentium. Pœna tabellionum, qui per discipulum, exceptorem sive notarium, non per se instrumenta formant et excipiunt, hæc est, ut excidant stationibus suis et officio tabellionum, et ut statio transferatur in eum cujus opera uti maluerunt, si idoneus sit, vel in alium virum idoneum. Interdum alius est stationis dominus, alius tabellio; et tunc ex facto tabellionis dominus stationis non læditur: nam officio quidem et statione tabellio removetur, dominus tamen stationis proprietatem retinet, et ex ea solemnes reditus atque obventiones capit. Ex eo etiam tabellionis facto contrahentes non læduntur .i. contractus non redditur inutilis. Notandum initio hujus Novellæ differentiam constitui inter tabellionem et tabularium: hic enim est sensus, Mulierem literarum ignaram protulisse instrumentum absolutum et completum a tabellione, subscriptum a muliere tabularii manu, secundum Nov. 73. ex qua quidam male colligunt, duos tabularios exigi, qui subscribant pro imperito literarum, ut Alciatus docuit 6. et 8. παρέργων: nam ex initio hujus Novellæ constat unum sufficere, et in *Nov.* 73. legendum διὰ πάντως, non δύο πάντως. Igitur initio hujus Novellæ hæc verba, παρὰ ταβουλαρίου τὴν ὑπογραφὴν ἔχων τὴν αὐτῆς, sic interpretor, *Per tabularium ipsius mulieris subscriptionem habens.* Secundo capite hujus Novellæ constituitur, ne tabelliones in mundum redigant contractum alia charta quam ea quæ habeat protocollum, ex eo coargui falsum posse. Protocollum quid est? Alius majorem et regiam chartam interpretatur, alius schedam negligentius scriptam, alius exemplar formularum, quo tabelliones uti solent, Omnes errant vehementer. Ut hodie chartæ habent notam aliquam, ex qua dignoscitur quis cam chartam præparaverit, ita habebant olim char-

tæ brevem adnotationem, quæ declarabat quo Comite largitionum (sub ejus cura erant chartariæ) quo tempore et a quo præparatæ fuissent chartæ: ex eo coarguebatur sæpe falsitas: sicut Lutetiæ audivi accidisse ut Senatus suspectum chirographum ex die in eo adscripto quo nondum ejus notæ charta ulla erat in rerum natura, certissimo argumento quasi falsum improbaret: et hac ratione Justinianus non vult ex chartis abscindi protocolla, et hoc valere jubet in urbe. Prius caput valet in urbe et in provinciis. Περὶ συμβολαίων) De hac voce sic Græci interpretes scribunt in hanc Novellam, τὸ μίγμα τῶν βουλευμάτων τῶν συμβαλλόντων προσώπων συμβολὴ λέγεται· διὸ καὶ τὸ ἀπὸ ταύτης ἔγγραφον σύνταγμα συμβολὴ καλεῖται, οἷον ὑπόμνημα τῶν συμφωνηθέντων μεταξὺ τῶν συμβαλλόντων ἤτοι συμμιξάντων καὶ συναινεσάντων, καὶ εἰς ταὐτὸ τὰς ἰδίας ἀγαγόντων γνώμας: et inde symbolum fidei nihil aliud est quam instrumentum fidei. Τῆς σαπίωνος κυρίου) Græci interpretes, τοῦ βαθμοῦ κυρίου.

NOVELLA XLV.

De decurionibus hæreticis qui adversus orthodoxos testimonium perhibere possunt.

Primo capite, ut Judæi, Samaritani, hæretici decuriones propter diversitatem religionis curialibus muneribus non liberentur, quod et juri antiquo congruit, *l.* 4. *et* 9 *C. de jud. l.* 49. *C. de decur. l. curiales, C. de hæretic.* honore tamen et privilegio decurionum carent veluti in pœnis vel in exhibitionibus, quod soli Christiani et orthodoxi habent, *l.* 15. *et* 33. *C. de decur. Nov.* 151. Secundo, ut Judæorum vel hæreticorum judiciale testimonium non recipiatur contra orthodoxos ex *l. quoniam, C. de hæretic.* testamentarium ut recipiatur, et inter se invicem quodlibet, præterquam hæreticorum quorundam, qui ceteris improbiores sunt. Et additur hac Novella, admitti etiam testimonium hæreticorum adversus orthodoxos si orthodoxi curiæ vindicentur: nam si pro orthodoxis admittitur, et multo magis pro universitate orthodoxa. Ergo non omnes hæretici intestabiles sunt, non omnes infames, et rursus non omnes infames, intestabiles, veluti calumniæ damnati, *l.* 13. *ff. de testib.* vel furti vel tutelæ vel de dolo.

NOVELLA XLVI.

De alienatione rerum ecclesiasticarum.

Prædia ecclesiastica, si pecuniæ et mobilia desint, privato creditori in solutum dari, vendi item posse cum præsidis decreto, ita ut ex pretio solvat emptor fisco tributa quæ debet ecclesia: nec enim fiscus prædia in solutum accipit. Et dandam esse tributorum apocham emptori, simul ac insinuandam apud acta, ut si forte eam amiserit emptor, fides petatur ex actis publicis, *l.* 2. *C. de discuss. l. illatæ, C. de fide instrum.* Ex *Nov.* 120. non est opus decreto præsidis: hoc exposui *Nov.* 7.

NOVELLA XLVII.

Ut Instrumentis præponatur nomen Imperatoris, et eorum tempus Latinis literis adnotetur.

Solebat tempus initio instrumentorum et actorum designari multifariam, ex Consulibus indictionibus, mense, die, quibusdam civitatibus etiam conditæ civitatis annos præscribi mos erat. His omnibus vult Justinianus præponi nomen Imperatoris et annum imperii: idque generaliter injungit tabellionibus, qui publice contractus scribunt, et actuariis et exceptoribus, qui vel in judiciis vel apud magistrum census aut defensores plebis acta conficiunt. Etiam illud adjungit ut in instrumentis vel actorum monumentis tempora notentur claris et vulgaribus literis Græcis vel Latinis non antiquis: et antiquas vocat qualis fuit Latinis C aversa, sive apostrophus, et I præposita V literæ pro quatuor, Græcis δασεῖα, et π intra se δ complectens pro quinquaginta. Non hoc quidem vult numerorum vel temporum notationes esse ὁλογραμμάτους: sicut in Menecratis medici libro quodam, αὐτοκράτωρ, ὁλογράμματος, inscripto, αὐτοκράτωρ, ἐπειδὴ τούτῳ προσεφώνηται ὁλογράμματος, διότι χωρὶς χαρακτήρων ὅλαις ταῖς συλλαβαῖς γέγραπται, ut Galenus ait 1. de antidotis et VII. τῶν κατὰ γένη. Sicut Justinianus idem Pandectas voluit esse ὁλογραμμάτους, et ultimas voluntates etiam inter liberos *Nov.* 107. non sic instrumenta vel acta vult esse ὁλογράμματα. Vulgares tantum et notas omnibus in notandis temporibus litteras sive syllabas exigit.

NOVELLA XLVIII.

De eo qui moriens juravit quantum haberet in bonis.

Ut si quis testamento vel alia scriptura descriptionem bonorum suorum fecerit, et juraverit se nihil præterea in bonis habere, eam descriptionem omnino hæredes ejus sequantur, sive sui sint sive extranei, nisi malint hæreditate multari secundum Nov. 1. Contenti igitur eis bonis esse debent, nec alia requirere quasi hæreditaria per tormenta ser-

vorum hæreditariorum vel alio modo. Jusjurandum exigimus: alioquin nihil veritati officit quod defunctus modum patrimonii sui declaravit, *l.* 1. *C. arb. tut. l. scriptura, C. com. utriusque jud. l. si fundum*, §. *si libertus*, *ff. de leg.* 1. *l. cum pater*, §. *pater qui filio*, *ff. de leg.* 1. *l.* 15. §. *ult. ff. ad leg. Falcid.* quia persæpe eum declarat ὡς ἐν πλάτει, non exquisite adeo ut velit eum suos hæredes sequi. At cum jusjurandum adiicit, enixius hoc velle videtur ut bonorum descriptioni stetur: et ita in specie *l. cum pater* §. *filius*, *ff. de leg.* 2. Jusjurandum enixæ voluntatis argumentum est. Catullus, *Qui dum aliquid cupiens animus prægestit apisci, Nil metuunt jurare*. Et in *l. cum quis*, §. *codicillis*, *ff. de leg.* 3. jurisjurandi dati adseveratio auget fidem scripturæ, et creditoribus prodest. Additur hac Novella, hæredes solos quod propius accedant ad vicem defuncti, obstringi jurijurando defuncti, non creditores. Licere enim creditoribus et alia defuncti bona perquirere, et hypothecæ nomine vindicare. Igitur descriptio bonorum a defuncto facta interposito jurejurando hæredibus nocet, creditoribus non nocet. Debitoribus quoque prodest, ut puta si juraverit testator sibi Titium debere c. cum debeat cc. nam sola c. a Titio hæredes petere possunt. Sed si nihil debeat Titius, puto ei etiam religiosam adfirmationem testatoris nihil nocere, et ampliari hoc modo posse *l.* 6. *C. de probat.* denique idem esse in debitoribus quod in creditoribus.

NOVELLA XLIX.

De appellationibus, et de privatis scripturis, et jurejurando dilationis jurijurando calumniæ coaptando, ut semel tantum pro omni probatione juretur.

Tria sunt capita hujus Novellæ. Primum est de appellationibus. Certum est causam appellationis introduci posse μονομερῶς, id est, una tantum parte præsente, *l. ult.* §. *illud*, *Cod. de temp. app. l. ult. ff. ad Trebell.* longe aliter quam priorem litis causam, quæ introduci debet cognitionaliter sive συςάδην .i. utraque parte præsente. Semel autem inchoata causa appellationis, sive μονομερῶς sive cognitionaliter inchoata sit, peragenda est intra annum, vel si per judicem res trahatur, aut per vim casumque majorem, intra biennium *d.* §. *illud*, alioquin quasi deserta appellatione prior sententia ipso jure confirmatur, videlicet si is qui appellavit inchoatam appellationis causam ad summum non peragat intra biennium: quod ita explicat Justinianus hac *No. et* 126. ut tempore quidem biennii confirmetur sententia, sed tutius sit cessante eo qui appellavit, præsente eo qui priore judicio vicit, hunc prope finem biennii, ita ut tantummodo mensis supersit, de deserta appellatione queri, et a judice ad quem appellatum est, qui Græce uno verbo dicitur Ephetes vel Eccletarius, rem judicari postulare. Judicaturum autem eum pro præsente vel etiam pro absente si bonam causam habuerit, ut in eremodiciis fieri solet, *l. et post. edictum*, *ff. de jud. l. properandum*, *C. eod.* in quibus etiam causa agitur μονομερῶς. Quin et eremodicium est sive quis apud priorem judicem sive apud judicem appellationis inchoatam causam deserat. Quod si forte priore judicio victus, cum abesset in causa appellationis victor evaserit, præsenti adversario eum sumptus litis debere reddere, atque ita hoc casu victorem victo sumptus refundere, quod et proditum est in *l. properandum*, §. *sin autem ex gestis*, *Cod. de judic.* Unus est casus Novellæ 93. quo biennii præscriptio locum non habet, si interim litigarint partes apud arbitrum ex compromisso: præscriptiones enim officere non cessantibus non possunt, *l. contra*, *Codic. de inoffic. testam.* Secundum caput est de comparationibus literarum, et pertinet ad *l. pen. C. de fide instr.* Finge, mecum agitur ex meo chirographo vel ex chirographo testatoris qui me hæredem scripsit, vel ex instrumento a Titio tabellione confecto: nego me scripsisse vel testatorem vel tabellionem. Si de meo chirographo agatur, in promptu est, ut alia scribere cogar, et fiat comparatio: si agatur de scriptura testatoris vel tabellionis mortui, et alia ejusdem scriptura inveniatur indubitata, potest hæc cum illa conferri. At quæstionis est an sola collatio instrumento fidem adjiciat. Periculosum est hoc statuere, propterea quod multi sunt sciti alienarum literarum imitatores et ut similes sint scripturæ, possim tamen hanc scripsisse, illam non scripsisse. Verum olim placebat indistincte ex comparatione literarum fidem instrumento acquiri. Justinianus hanc distinctionem adhibuit *d. l. pen.* ut ex publico instrumento a tabellione confecto, et subscripto a partibus, facta comparatio fidem faciat, ex privato non aliter quam si habeat subscriptionem trium testium, ex quibus duo saltem chirographa et subnotationes suas recognoscant, vel negantes collatione propriarum literarum covincantur: idque procedit etiamsi privatum instrumentum, quod quis ad comparationem profert, contra proferentem faciat: nam ex eo etiam non fit collatio nisi subscriptionem habuerit trium testium. Huic Constitutioni *l. pen.* Justinianus hac Novella addit exceptiones duas: Una hæc est, si ego agam, jusve meum tuear ex privata scriptura subscriptionem non habente trium testium, et tu defendas rem ex ejusdem manus alia scriptura: nam

si eam qua uteris insimulem quasi suspectam, fiet comparatio cum ea qua quidem ego utor, licet non habeat subscriptionem trium testium: ejus enim scripturæ fidem improbare non possum qua utor, ut testes excipere non possum quibus utor, *l. si quis testibus, C. de testib.* Altera exceptio hæc est, si privata scriptura, quæ non habet subscriptionem trium testium, proferatur ex archivis publicis, veluti apocha ex arca præfecti prætorio, vel ex publicis monumentis confectis apud magistrum census aut defensores civitatum. Hæ enim scripturæ ad comparationem valent, licet non habeant subscriptionem trium testium, nec sint a tabellione confectæ: quia publicum testimonium habent: quinimo publicæ sunt propriæ: Forenses autem, quæ a tabellione, vel ab iis qui acta judicum scribunt. Augustinus epist. 162. *Non chartis veteribus, non archivis publicis, non gestis forensibus agimus.* His additur hac *Novell.* comparationes scripturarum facere homines peritos literarum juratosque, et relationi eorum stari: quod est repetitum ex *d. l. penult.* Additur et infra *Nov.* 73. comparationem literarum factam ex publico instrumento, vel ex privato habente subscriptionem trium testium, fidem ei instrumento non addere de quo ambigitur, nisi id quoque instrumentum privatum vel publicum, cujus fides ducitur ex comparatione, tribus testibus muniatur: et si forte aliud testes dicant, aliud suadeat comparatio fere semper vivæ et juratæ voci testium potius esse credendum. Scripturæ nudæ, licet comparatione literarum confirmetur, plenam fidem non esse: judicem tamen moveri ea posse ad deferendum jusjurandum .i. probationem eam facere semiplenam, eam quæ testes subscriptos habet probationem facere plenam. Testes si vivant interrogari, si mortui sint, privato instrumento fide stabiliendo comparationem sufficere. Publico etiam instrumento, testibus mortuis et tabellione et exceptore qui scripsit dictante tabellione, et argentario per quem pecunia numerata est more prisco, *l. filiæ, ff. de solut.* quem numeratoris nomine significari opinor *Nov.* 73. his omnibus mortuis, forensi instrumento, ut cœpi dicere, fidem addit comparatio sola literarum tabellionis et contrahentium et testium. Tabellione vivo, instrumenti forensis fides non indiget comparatione, quia tabellionis jurati testimonium sufficit, si sua manu scripserit instrumentum et compleverit, nec ullus intervenerit numerarius: idemque est si instrumentum scripserit alter, qui modo non extet, compleverit tabellio: ausim dicere idem esse si qui scripsit et complevit mandato tabellionis non supersit. Sed exigo etiam duorum vel trium testium subscriptionem aut præsentiam. Ideoque cum apud Harmenopulum lib. 1. tit. 6. adnotatum esset solius tabellionis testimonium sufficere in comparatione prolatorum instrumentorum, ad illum Harmenopuli locum recte in Regio Harmenopulo subnotatum est, ἡ παρασημείωσις αὕτη δεῖται ἐξετάσεως. Tabellione mortuo, literarum tabellionis comparatio fit, interrogantur etiam testes et argentarius et exceptor sive discipulus tabellionis: et hæc quidem sunt ex *Nov.* 73. quæ est de instrumento ad quod fit comparatio, hæc vero de instrumento ex quo fit comparatio. Non tractat igitur utraque de eodem genere instrumenti, non etiam de eodem genere jurisjurandi: nam hæc jusjurandum exigit a literatoribus qui literas aliis alias conferunt. Illa a partibus .i. ab eo qui profert instrumentum, et ab eo qui comparationem fieri desiderat, ut uterque juret de dolo et de calumnia.

Tertium caput est de jurejurando dilationis et jurejurando calumniæ. Datur de calumnia jusjurandum variis ex causis: nam et is qui jusjurandum adversario defert, jurat se id non deferre calumniandi animo, *l.* 11. §. *pen. ff. rer. amot. l.* 34. §. *qui jusjurandum l.* 37. *de jurejur. l. ult. C. de fideicom. l. delata, C. de reb. creb.* et qui postulat ut sibi thesaurum suum qui est in alieno fundo effodere liceat, se id non postulare calumniandi animo, *l.* 15. *ff. ad exhib.* et similiter qui postulat sibi copiam fieri inspiciendarum et describendarum tabularum testamenti, *l. pen. C. quemadm. test. aper.* et qui probationes petit, veluti testes et instrumenta, vel qui servos in quæstionem petit, *l.* 1. *C. de jurejur. prop. cal. l. ult. C. de quæst.* vel qui petit comparationem literarum fieri, *Novel.* 73. et qui satisdandi causa in municipium evocat *l. de die, §. jubetur, ff. qui satisd. cog.* et qui novum opus nuntiat, *l. de pupillo, §. qui opus, ff. de no. op. nunt.* et qui petit instrumentum exhiberi quod falsum dicat, etsi fides ejus approbata jam semel judici fuerit, *l. ult. C. de fide instr.* et qui postulat edi sibi rationes argentariæ, *l.* 6. §. *exigitur l. quædam, §. ult. ff. de edendo,* vel caveri sibi damni infecti, *l. qui bona, §. qui damni, ff. de dam. inf.* Item initio litis cujusque utraque pars jurat se non calumniandi animo litem contestari: quod juris etsi videatur sibi Justinianus vindicare, *l.* 2. *C. de jurejur. prop. cal.* tamen et in Pandectas relatum est *l. inter cohæredes, §. qui famil. ff. fam. erc.* Hoc tamen novo adjicit hæc Novella, ut et initio litis juret utraque pars se differendi negotii causa probationes ab adversario minime petiturum, quod dicitur jusjurandum dilationis et ut semel dumtaxat detur in rem litis initio, non in singula quæque momenta, quibus probationes ab adversario desiderabuntur. Petita tamen comparatione literarum, jurabitur iterum, quia et de dolo juratur, *Nov.* 73. Petito item jurejurando, ut Leonis *Nov.* 99. Forsitan et petitis servis in quæstio-

nem, quia res est magni momenti, et petita exhibitione instrumenti semel probari, quod velit quis modo arguere falsum. Prout horum quidque in litem inciderit, ita a petitore jurandum erit de calumnia. Aliæ probationes vel productiones si petantur, sufficiet jusjurandum datum litis initio. Jusjurandum calumniæ, quod dicitur vulgo, non est generale de quacunque re, sed de litis contestatione tantum : et datur in causis civilibus tantum, non in criminalibus, ut constat ex Leonis *Nov.* 107. et 97. nam in criminalibus sufficit inscriptio. Fridericus tamen Constitutione de pace tenenda et de incendiariis id etiam exigit in causis criminalibus, non (ut plerique opinantur) etiam Henricus libro secundo legum Longobardorum, cujus Constitutionem retulit Honorius c. 1. *de jur. cal.* Nec enim hoc dicit Henricus, clericos neque in civili neque in criminali causa jurare de calumnia, sed nullo eos modo ulla in causa jurare, et legem Martiani .i. *l. cum clericis, C. de episc. et cler.* quæ loquitur de clericis Constantinopolitanis ad omnes omnium civitatum clericos pertinere. Formulam jusjurandi hoc loco hanc posuit Julianus antecessor, SI DEUS, concisam, ut illa apud Gregorium Turonensem, SI VALEAS.

NOVELLA L.

De appellationibus quinque provinciarum.

Huic Novellæ, quæ est de quæstore exercitus, derogatur ad aliquid, quod ad appellationes quinque provinciarum attinet, *Nov.* 41.

NOVELLA LI.

De mulieribus scenicis.

Generaliter proditum est, ex turpibus obligationib. actionem non nasci : exemplo sint impudicæ mulieres, quæ se et fidejussores a se datos frustra productoribus obligant. Impudicæ sunt sive in lupanari sive in taberna, caupona, aut scena pudori suo non parcant : idque nominatim cautum est de scenicis quæ ludibrio corporis sui quæstum faciunt, *l. 4. C. de episc. aud.* et hac *Nov.* repetitur, hoc addito ut nec jurejurando obstringantur quo minus possint ad bonam frugem redire : quia jusjurandum contra bonos mores nullius est momenti, *l. juris gentium, §. et generaliter, ff. de pact. l. si quis inquilinos, §. ult. ff. de leg.* 1. *l. non dubium, C. de leg. Dionys. Halic.* XI. θεοὶ γὰρ ἐπὶ καλαῖς καὶ δικαίαις παραλαμβάνεσθαι φιλοῦσιν ὁμολογίαις οὐκ ἐπ᾽ αἰσχραῖς καὶ ἀδίκοις, neque obstat *l.* 1. *C. si adv. vend.* nam in ejus legis specie jusjurandum neque est contra leges neque contra bonos mores, ut puta si minor XXV. annis se a venditionis contractu non abiturum juraverit : cujus jurisjurandi hæc vis est, ut adversus venditionem in integrum restitui non possit, videlicet si corporaliter juraverit, non si instrumento : hæc duo sunt diversa, *l. 3. C. si minor se maj. dix.* Corporaliter jurat qui jurat tactis sacrosanctis. Evangeliis vel manu sublata, quos Balsamo vocat σωματικοὺς ὅρκους. Minori qui corporaliter juravit se emptori controversiam nunquam facturum, non datur restitutio in integrum. Petierat forte tantum restitutionem in integrum in specie *d. l.* 1. Quid si petiisset sibi gratiam jurisjurandi dari ? hanc quoque non dedisset Imperator, idque significat his verbis NEQUE PERFIDIAE NEQUE PERIURII, ME AUCTOREM FUTURUM. Verbis, NEQUE PERIURII, denegat restitutionem in integrum. Verbis, NEQUE PERFIDIAE, jurisjurandi, veniam. Et vero si daretur venia jurisjurandi, consequenter daretur etiam restitutio in integrum. Principum erat olim gratiam facere jurisjurandi *l. ult. in princ. ff. ad municip.* Svetonius in Tiberio, Equiti Romano jurisjurandi gratiam fecit uxorem in stupro generi deprehensam dimitteret, quam se nunquam repudiaturum ante juraverat. Sed ad ordinem redeamus. Accursius ex hac Novella scribit scenicam quæ resipuit, cuilibet etiam illustri vel clarissimo nubere posse sine rescripto principis, contra *l. Imperialis, C. de nupt.* quæ rescriptum speciale exigit, cujus formula exstat Cassiodori VII. Variarum : exigebatur etiam in ducenda ancilla. Hieronymus ad Oceanum, Si ab Imperatore stolam illis .i. ancillis meruerint, inter uxores eas recipere cogentur: sin autem principale rescriptum eadem tenuitas impetrare non quiverit etc. Verum quidem illud est, eam mulierem hodie nubere cuilibet posse sine rescripto speciali, sed hoc est ex *Nov.* 89. *et* 117. non ex hac Novella, quæ jurisjurandi inhonesti tantummodo gratiam facit sine rescripto speciali.

NOVELLA LII.

Ut ne quis pro alio pignoribus satisfacere cogatur, et ut in principem collatæ donationes valeant sine actorum insinuatione.

Primo capite hoc cavetur, ut ne alius pro alio teneatur ob id solum quod sit ejusdem Civitatis aut vici : quod et multis aliis legibus cautum fuisse ait. Citat Accursius *l. ult. C. unde vi, l. ult. C. loc.* quæ profecto nihil ad eam rem faciunt. Citare debuit *l. 4. C. de execut. et l. 1. C. ut nul. ex vic. pro alie. vic. deb. ten* in qua cum tradiderim quidquid ad hanc rem pertinet, non est quod idem retractem modo. Secundum caput pertinet ad Con-

stitutionem de insinuandis donationibus, quæ excedunt D. aureos, a qua excipiuntur Imperatoris liberalitates Constitutione Zenonis (ut Justinianus ait) quæ confirmatur *l. sancimus* §. *exceptis, C. de donat. l. ult. in fi. C. de quad. præs. l. illud, C. de sac. eccl.* Excipiuntur etiam hac *Nov.* donationes a privatis collatæ in Imperatorem, et hoc tantum in eis requiritur, ut publico instrumento comprobentur subscripto a donatore. Adjicit, Et testibus, quod *l. in donationibus, C. de donat.* remittebat.

NOVELLA LIII.

De exhibitionibus reorum, et ut fiant post diem xx. et de iis qui juratoriam cautionem præstant, et de hypothecis ex casu militiæ.

Prima pars hujus Novellæ est de reis, qui via quadam extraordinaria, veluti rescripto principis, vel auctoritate præfecti prætorio extra suum territorium in aliam provinciam evocantur, vel ex sua provincia in urbem: quo casu reus, ut in aliis causis fieri solet, cavet judicio sisti: actor, quod in aliis causis fieri non solet, se adfuturum judicio, et litem acturum ac peracturum ex animi sententia, adjecta certa summa pœnæ nomine, nec nisi præstita ea satisdatione quæstor palatii emittere talia rescripta debet. Nunc finge, reo vocato extra suum territorium, et mutua cautione præstita, reum venire ad diem condictum, actorem non venire. Eum operiri reus debet adhuc diebus x. post x. dies, reus absolvitur ab observatione judicii, id est instantia consumitur non lis: et pœna ab actore promissa committitur, et si quid amplius in viatica impenderit reus, ejus repetitio est. Viatica autem æstimabit jurejurando, quod tamen ut moris est judicis taxatione moderari poterit. Nec dabitur actori alia dilatio, *l. 2. C. de dilat.* Quid autem ex diverso statuendum sit reo non vocato ad extraordinarium judicem, dicemus *Nov.* 69. 96. 112.

Secunda pars Novellæ est de tempore dando reis qui in judicium vocati sunt, ad deliberandum utrum cedere an contendere debeant. Dabantur olim x. dies, hac Novella dantur xx. quæ confirmatur *Nov.* 82. et 96. et dantur etiam ad deliberandum an judicem recusare debeant, vel postulare ei collegam adjungi, sive *συνδικαστὴν*, ut *hæc Nov.* loquitur, et 13. et 113. Ante xx. diem lis contestatur inutiliter, ante xx. diem judex recusari vel ei collega adjungi potest: post xx. diem litemque contestatam, non item, *l. apertissimi, C. de judic.* cui nihil derogat *Novell.* 113. cum collegam rescripto principis adjungi dicat secundum leges: hoc enim est, ante litem contestatam. Recusato Judice, intra triduum per eundem executorem litis partes alium judicem eligere compelluntur, *d. leg. apertissimi*: et hic sane recusari nullo modo potest. Recusari solent judices dati, nisi consensu utriusque partis dati sint: quæ ratio est dubitandi ad *l. ex consensu, ff. de appellat*: nam ut recusari non possunt qui consensu utriusque partis dati sunt, ita ab eis videbatur appellari non posse. Magistratum non posse recusari Bulgarus putat: quod est falsum si judicet extra ordinem, *Nov.* 96. Frequentius tamen est ei collegam adjungi, *Nov.* 13. *et* 86. Martinus quoque in hac quæstione recusationum, recusandum esse judicem ante litem contestatam male colligit ex *l. nemo, C. de jurisd. omn. jud.* cum non de recusatione suspecti ea lex loquatur, sed de præscriptione fori, quæ opponenda etiam est ante litem contestatam, *l. ult. C. de exception. l. sed et si suscepit, in princ. ff. de judic.* et simili errore Bulgarus suæ sententiæ perperam addit exceptiones, quas Accursius notavit in *d. l. appertissimi*, ex legibus quæ sunt de incompetenti judice, non de suspecto. Incompetentis forum declinatur posita præscriptione fori. Suspecti judicium recusatur per libellum vel acta, *l. ult. C. de judic.* Libello recusationis vel actis inseritur causa, *l. si pariter, ff. de liber. cau.* alioquin libellus quinam hic est si causam non habet? ut libellus conventionis, libellus inscriptionis sane inanis est si causam non habet. Possis hæc cum eis conferre quæ de refutatione judicum scripsimus IX. Obs. Porro dies xx. quos diximus reo dari ad deliberandum utrum cedere, an contendere, et an coram eo judice ad quem vocatus est contendere debeat, ab eo die numerantur quo per executorem reus in judicium vocatus est. Vocari libello debet, qui dicitur libellus conventionis: alius est libellus responsionis: hoc *ἀντιβίβλιον*, illud *βιβλιον*. Pessime Haloander *ἀντιβιβλιον* exemplum libelli: nam reus *ἀντιβιβλῳ* subscribit se libellum conventionis sive exemplum ejus accepisse, et quo die acceperit, quæ subscriptio hoc loco appellatur rectissime, subscriptio *κατὰ τὸ βιβλίον*, quod non est subscriptio libelli, sed subscriptio ex adverso libelli, ex opisthographo. Debet autem reus statim atque accepit libellum conventionis, cautionem personalem præstare, judicio sisti. Personalis dicitur ad differentiam cautionis judicatum solvi, quæ de re est, non de persona: debet etiam reus executori pro conventione solvere sportulas, quas tamen, si absolvatur, ab actore repetiturus est *l. ult. C. de fruct. et lit. exp. l. ult. C. de cast. et minist. l ult. C. de prin. ag. in reb.* §. *tripli, Inst. de act. Nov.* 112. et male quidam etiam ab actore pro conventione rei aliquid dari executori colligunt ex *Novell.* 86. quæ de sportulis pedaneorum judicum loquitur, non executorum: male ex *l. ult. C. de fruct. et lit. exp.* quæ de reo tantum loquitur,

et hoc vult, eum qui hoc privilegio subnixus est, ut vocatus in judicium nullas executori sportulas solvat, pati debere ut eodem erga se jure utatur is quem ipse vocaverit in jus: male ex *l. ult. C. de agen. in reb* quæ loquitur de sportulis executorum et sumptibus litis. Sumptus in litem facit utraque pars. Sportulas pro conventione dat solus reus, et ita Placentino videtur. In contextu pro δεκαπλασίαν, legendum, διπλασίαν. Tertia pars Novellæ est de eo qui juravit judicio sisti, et pejeravit Jurat, non satisdat immobilium rerum possessor, *l. sciendum, ff. qui satisd. cog. l. ult. C. de princ. ag. in reb.* Jurant memoriales, *l.* 12. *C. de prox. sac. scr.* et viri illustres, *l. ult. C. de dignit.* Jurat et quilibet quandocunque judici justa causa videtur esse, forte non invento fidejussore, *Novell.* 112. Qui autem juravit judicio sisti, et contra fidem jurisjurandi latitat ante litem contestatam, requiritur et ducitur manu injecta etiam in civili causa jussu magistratus, cujus jurisdictio, est quive judicem dedit. Non invento, præstituitur dies certus, intra quem si non venerit, judex ordinarius summatim de causa cognoscit, et nisi evidens sit calumnia actoris, eum mittit in possessionem bonorum debiti servandi causa, *l. pen. C. de dignit.* et per eam missionem (ut Julianus ait) jus pignoris constituitur pro modo debiti: rectissime: id enim est quod dicitur prætorium pignus. Possessionem autem reus qui e latibulis vel fuga emergit integris omnibus, id est bonis non venditis, non recipit aliter quam si omnia damna actori restituerit, *l. sancimus, Cod. de judic.* et præterea satisdederit judicio sisti, ac tum deinde de lite disceptatur plenissime: nam summaria cognitio rem non definivit, litem non consumpsit. Pœna perjurii hæc est, ut absens reus qui pejeravit judicio sisti, non citetur edictis solemnibus, quemadmodum ceteri solent, sed requiratur et ducatur: quod valde pertinet ad explicationem *d. l. sancimus*, dum ait, *Licet non citati, sed requisiti*, etc. quæ verba non intellexit Accursius. Pœna perjurii etiam hæc est, ut reus quamvis sit ex his personis quæ satisdare non coguntur, nunc satisdare cogatur, nec amplius juratoriæ cautioni committatur. Hæc est sincera hujus partis interpretatio. In ea vulgo interpretes multa peccant. Statuunt certum tempus, alii xxx. annorum, alii unius anni post missionem in possessionem intra quod copiam sui facere reus possit, et bona sua recipere, .i. intra quod vendi bona non possint. Bonis vendendis constitutum est certum tempus pignore capto ex causa judicati, et in pignore conventionali, in pignore prætorio arbitrarium, ut docui Obs. v. Item quod dicat Justinianus actorem mitti in possessionem bonorum pro modo debiti, existimant eum mitti in rem aut in partem aliquam bonorum pro quantitate debiti, atque ita corrigi edictum prætoris, quo non tantum fit missio in universa bona mobilia et immobilia, sed etiam venditio universorum: nec si quid superest id redditur debitori: hoc enim ut reliquum debitori restituatur certis tantum personis datum est *l. Fulcinius* §. *adeo, ff. quib. ex cau. in pos.* Id vero corrigi hac Novella certe falsum est: cum generaliter dicat actorem mitti in possessionem bonorum, et bona habere, et reversum dominum bona recipere. Intelligit igitur omnia bona, non res certas: nec movemur his verbis PRO MODO DEBITI: nec enim hæc sunt pugnantia, mitti in universa bona et mitti pro modo debiti, quia venditione facta portionem singuli creditores ferent pro rata debiti. Missio igitur fit in universa bona pro modo debiti .i. debiti servandi causa, ut paulo post ait, crediti, *l.* 2. §. *non quærimus, ff. si quis omis. cau. test.* Vulgo, *Rei.* Specialiter dotis, *l. ea quæ, ff. ad municip. l. pen.* §. *item danda, ff. de div. temp. præs. l. officium, de rei vindic.* Judicati, *l.* 2. *et* 3. *C. qui pot. in pig.* Male etiam scribunt, judicem delegatum pronuntiare de actore mittendo in possessionem bonorum, cum hoc sit imperii sive jurisdictionis: et ob id pignus prætorium dicitur. Delegatus autem neque imperium habet neque jurisdictionem. Male delegatum confundunt cum eo cui mandata est jurisdictio. Male actorem prius mittendum esse in bona mobilia, deinde immobilia, tum nomina. Hic ordo servatur in pignore capto extra ordinem ex causa judicati, non in pignore prætorio quod in universa bona et jura constituitur *l.* 1. *C. de præt. pig.*

Quarta pars est de militiis, an hypothecæ obligari possint. Quædam militiæ vendi possunt, et in hæredes transmitti sub certa pecuniæ definitione, *l. ult. C. de pign. l.* 5. *Cod. qui milit. pos.* ut militia adjutorum quæstoris, *Nov.* 35. ubi demonstravimus eam pecuniæ taxationem scholæ placitum et casum militiæ appellari, et militiam quæ dicatur ex casu nullam esse in *l.* 3. §. *si quid minori, ff. de minor.* Ejusdem conditionis est militia Silentiariorum, *l.* 30. §. *ult. C. de inoff. test.* et Domesticorum, *arg. l. restituendæ, C. de adv. div. jud.* Quod vendi potest, et pignorari potest, *l.* 1. *Cod. res alie. ger. l.* 9. §. 1. *ff. de pign.* Ergo militiæ illæ etiam pignori obligari possunt. Aliæ sunt militiæ quæ vendi non possunt: ergo nec hypothecæ obligari. Sed tractemus de his quæ obligari possunt. Quæ utilitas hypothecæ hujus? Qui militiam habent, ferunt commoda et annonas ex fisco: eane commoda sibi vindicant creditores jure hypothecæ? Sic videtur. Atquin commoda certaminum creditor jure hypothecæ non vindicat, *l.* 5. *C. quæ res pig. obl. pos.* Horum alia est ratio. Sacra sunt commoda ex sacris certaminibus, quæ et Εἰσελαστικὰ dixerunt quidam,

sicut hodie receptum est commoda ecclesiastica pignori obligari non posse conventione privatorum: in causam tamen judicati capi et hæc ipsa et commoda ludorum possunt , *l. commodis , ff. de re jud.* et stipendia armatorum militum , *l. 4. C. de exec. rei jud.* Rursus quæro , militia hypothecæ obligata , an casus militiæ comprehendatur hypotheca. Hoc ita definit Justinianus in hac Novella ut casus militiæ cedat creditori , cui militia hypothecæ obligata est, si miles sine uxore et liberis decesserit. Liberos vel uxorem defuncti militis præferri creditori , non hæreditatis nomine (nam etiam non hæredes in casum militiæ veniunt) sed privilegii et principalis liberalitatis , quod est ex *l. 11. C. de prox. sac. scr.* nisi si pecunia creditoris militia comparata sit : hoc enim casu creditor præfertur uxori et liberis defuncti , et similiter creditor in speciali hypotheca rei sua pecunia comparatæ , præfertur antiquioribus creditoribus hypothecariis , *l. licet , C. qui pot. in pig. hab.* et si pupillus sit vel furiosus , vel miles , habet in ea re tacitam hypothecam , *l. pen. C. de ser. pig. da. man.* Ad hæc Justinianus confirmat privilegia concessa Silentiariis , puta ut pretium militiæ non conferant nec imputent in legitimam , si empta sit pecunia patris , *d. l. omnimodo , §. ult.* et ut quæsita ex ea militia deputent castrensi peculio , *l. ult. C. de Silent.* et ut tutelis ac curationibus excusentur , *l. ult. C. de exc. tut.*

Quinta pars est de indotatis uxoribus, *ex l. ult. C. de repudiis,* si matrimonium contrahatur affectione sola sine dote aut donatione propter nuptias, is qui discidio causam dat præstat conjugi quartam partem bonorum suorum , ita tamen ut non excedat ea pars c. libras auri, ut *Nov*. 22. Hoc ita ampliat *hæc Novella et 74. §. ult.* ut idem quadrans debeatur conjugi superstiti et egeno vel egenæ morte soluto matrimonio, sive extent liberi sive non: atque ita uxor viro et vir uxori succedit jure hæreditario, extantibus liberis, pro quadrante, nec mirum, cum et concubina succedat una cum liberis naturalibus pro sextante, et olim quoque extantibus parentibus et propinquis conjuges invicem ex parte certa succedebant , antequam hoc tolleret *l. ult. C. Th. de leg. hær.* Sed ex hac Novella etiam extantibus liberis inops conjunx locupleti succedit in quadrantem, quod rursus ita dividit *Nov*. 117. ut si tres sint filii , uxor inops viro in quadrantem succedat , si plures , in virilem ususfructus tantum jure . imo et proprietatis jure ex Leonis *Nov*. 106. Vir ut non succedat uxori .

NOVELLA LIV.

De colonis natis ex liberis personis , et ut loca ta sacra prædia invicem commutare possint .

Prima parte declarat ex quo tempore valere velit *l. ult. C. de agric. cens.* de qua Obs. 4. c. 28. Secunda permittit ecclesiis et piis domibus , ut invicem causa cognita et interposito jurejurando permutationes prædiorum faciant: qua de re tractatum est satis Nov. 7.

NOVELLA LV.

Ut cum solo principe sacrorum locorum permutatio fiat , et ut loca sacra invicem perpetuam emphyteusim contrahere possint.

Permutationem prædiorum ecclesias inter se facere permisit superiori Nov. hac permittit etiam eisdem perpetuam emphyteusim . Excipit utraque majorem ecclesiam Constantinopolitanam et territorium ejus , ut *Nov*. 46. *et* 120. Etiam illud cavet , ut quæ sunt permissæ inter ecclesiam et Imperatorem permutationes , citra fraudem fiant , ne forte ab Imper. mox prædia ecclesiastica ad privatum transeant : sed in eo non præstat *Nov*. 119.

NOVELLA LVI.

Ut in sola ecclesia Constantinopolitana præbeantur insinuationes .

Insinuationes , sive ἐμφανιστικὰ vocat quæ pro introitu novi clerici dant veteribus : quod in majori tantum ecclesia Constantinopolitana fieri concedit , ut Nov. 123.

NOVELLA LVII.

De subrogatis clericis , et ut qui ædificant ædem sacram ordinent in ea clericos patriarchæ auctoritate .

Ut in locum clericorum qui ecclesiam cui erant deputati dereliquerunt , alii protinus subrogentur , qui eadem diaria percipiant quæ desertores illi solebant accipere, et ut ne ea diaria œconomi in suum lucrum vertant , sed integra fide distribuant clericis . Diaria appellamus erogationes annonarum , ut *Nov*. 6. quas Cyprianus sportulas 1. Epist. Julianus antecessor , salaria . Item ut qui ecclesiam ædificavit , vel de suo clericis præbet annonas , jus habeat instituendi et substituendi in ea clericos quos voluerit , quod vulgo appellatur jus patronatus , modo si eos prius obtulerit et commendaverit Episcopo , dignos Episcopum recipere , indignos rejicere ὥστε μὴ βεβηλοῦσθαι τὰ ἅγια τοῦ Θεοῦ · quod sacris literis proditum esse ait , Ezechielis scilicet xx. τὸ ἅγιον οὐ βεβηλώσητε . Idemque de hoc jure

patronatus expressum est *Nov.* 123. in ædificanda quoque ecclesia exigitur scientia, auctoritas, σταυροπηγία, sive dedicatio Episcopi, et alia quædam, de quibus *Nov.* 5. *et* 67. *et* 131.

NOVELLA LVIII.

Ut ne domi fiat cummunio sacra.

Ne igitur in privatis ædibus fiat sacrosanctum epulum, quo ἀῤῥήτῳ ἐνεργείᾳ, ut Theophylactus, ἀῤῥήτῳ φιλανθρωπίᾳ καὶ θαυμάστῃ οἰκονομίᾳ, ut Samonas ait, exhibetur nobis verum corpus verusque sanguis Jesu Christi Domini et salvatoris nostri, nisi scilicet auctoritate episcopi et clericis adhibitis: alioquin ædes publicari, *Nov.* 131. ait ecclesiæ civitatis vindicari. Dicam igitur eas aut fisco aut ecclesiæ vindicari, ut de conventiculis illicitis quæ habentur in privatis ædibus, *l. conventicula, C. de episc. et cler.* ædes publicari ait *l.* 3. *et* 8. *C. de hæret.* ecclesiæ vindicari: itemque *Nov.* 132. Eodem vero modo prohibet etiam tinctionem sacram sive baptismum fieri in privatis ædibus sextæ synodi in Trullo c. 31. et 59. Utrumque tamen Leo privatim fieri permisit a familiaribus et domesticis clericis, *Nov.* 4. et 15. quod sua ætate conveniret bene Christianis inter se. Discidia enim Christianorum supradictæ prohibitioni ansam præbuerunt.

NOVELLA LIX.

De sumptibus funerum.

Hæc Novella est quasi appendicula quædam *Novell.* 43. pertinet certe utraque ad urbem Constantinopolitanam, et hac illa corroboratur, ut sumptus funerum faciat, et feretra suppeditet major ecclesia Constantinopolitana: cui ejus rei gratia donaverant Imperatores Christiani mille et centum officinas, atque etiam ex fundis quibusdam reditus certos ut patet ex *l.* 18. *C. de sac. eccl.* et ut ne quid per causam funeris exigatur ab hæredibus defunctorum. Præscribitur hac Novella sumptibus modus, puta quantum in semestribus singulis œconomos decanis sive copiatis dare oporteat, qui scilicet efferant et sepeliant mortuos, quantum prælucentibus acoluthis, quantum præcinentibus ascetriis et canonicis. Separantur ascetriæ a canonicis, ut asceteria a monasteriis. Canonicæ sunt monachæ, ut constat ex 2. Nicenæ cap. 20. et epistola Basilii, πρὸς Θεοδώραν κανονικὴν περὶ βίου κανονικοῦ, et Macarii homil. 27. et Chrysostomi homil. περὶ τοῦ μὴ τὰς κανονικὰς συνοικεῖν ἀνδράσι. Ex mora sex mensium, œconomis infliguntur usuræ trientes. Definitur etiam numerus ascetriarum sive canonicarum, quæ præcinere, et asseclarum sive ἀκολούθων, qui prælucere debent. Majore pompa et nobilioribus pretiosioribusque ferculis sive lectis, qui defuncto funus ducere voluerit, ut id suis sumptibus faciat, quos etiam Justinianus taxat pro locorum spatio quibus est pompa traducenda. Minus solvi si ducatur intra novos muros, et trajectum Sycarum Justinianarum, plus solvi si extra novos muros. De novis muris qui a Theodosio constructi sunt est alius locus in *l. turres, C. de op. pub. et l.* 7. *C. de met. et epid.* De trajecto maritimo, quod appellat Sycenum, vel sycas Justinianas, ut Nov. 159. hodie Peræum sive Galatinum appellari fertur: Stephanus sive Hermolaus libro de urbibus sic scribit: Συκαὶ καθ' ἡμᾶς Ἰουστινιαναὶ προσαγορευθεῖσαι. Justin. vocat πέρασμα .i. trajectum maritimum: male Haloander terminum: Sic paulo post, ἔξω τῶν νέων, τειχῶν, ἢ ἐν τοῖς ἄλλοις περάσμασι· id est, extra novos muros, vel alios trajectus, male, extra novos muros, vel ad alios terminos: Julianus recte, Trans novos muros, vel in alio transmarino loco. Trium solidorum) Julianus corrupte tremissem, pro tressem.

NOVELLA LX.

Ne reliquiæ debitorum a creditoribus injuria adificiantur et ne adsessores causarum cognitionem suscipiant.

Hac Novella coercentur creditores, qui ægrotante et modo non animam agente debitore domum ejus ingrediuntur, et signa bonis imponunt sine auctoritate judicis. Hoc quidem vis est: et ideo jus crediti amittunt, et tertia bonorum suorum parte multantur, et infames fiunt: quod Justinianus ait esse ex decreto D. Marci: id extat in *l. penult. ff. ad l. Juliam, de vi priv.* Sed in eo nihil nisi de credito amittendo expressum est: imo et vim fieri dicit. Ergo tertia bonorum parte multantur, et infames fiunt: quæ est pœna legis Juliæ de vi, *l. ult. ff. eod. l. sed et partus*, §. *ult. et l. seq. ff. quod met. cau.* ad quas addendum ex hac Novella, non tantum eos creditum amittere, sed et alterum tantum hæredibus defuncti præstare. Eadem vero pœna coercentur qui corpora defunctorum detinent, ac si volentes sibi de corio defuncti satisfieri, nec sepultura adfici eum et funeri justa persolvi sinunt priusquam fuerit omnis pecunia soluta: qua de re queritur Ambrosius lib. de Tobia, cap. 10. Leviorem pœnam constituerat Justinus, *l. ult. C. de sep. viol.* ex qua creditor qui debitoris sepulturæ impedimento est, non amittit creditum, quod quodammodo pugnabat cum decreto Marci, sed multatur L. libris auri: et ea ratione extorta pecunia restituitur, extorta cautio vel satisdatio vel hypoteca

inanis constituitur. Est et generale edictum Severi ne corpora defunctorum detineantur, aut vexentur, *l.* 3. §. *non perpetuæ*, *ff. de sep. viol.* Causa funeris publica est, *l. sunt personæ*, *ff. de religios. et sumpt.* et ideo qui funus ducunt, vel prosequuntur vel justa mortuo faciunt, in jus vocari non possunt, *l.* 2. *et* 3. *ff. de in jus voc.* et eo nomine sustinetur cognitio, *l. interdum*, *ff. de jud.* et sustinetur omnis exactio cognitiove diebus ix. ex *Nov.* 115. quod scilicet in nonum diem justa defunctis et *μνημόσυνα* persolvi solerent. *Nov.* 133. Gregor, 3. *ἐννάτῃ μὲν ἡμέρᾳ παρῆν μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ βασιλέως καὶ ἅπασαι τῶν ἐνδόξων συνήεσαν γυναικῶν τὸ νενομισμένον τελέσοσαι πένθος καὶ τὰ μνημόσυνα·* qui mos ex Paganis manavit. Dio in Adriano: *Πλωτίναν ἀποθανοῦσαν ἐτίμησεν ὡς καὶ ἐπὶ ἡμέρας ἐννέα μελανειμονῆσαι.* Etsi jam ex aliis hoc probavi satis libro de temporibus capite 6. Secunda pars Novellæ hoc habet. Adsessores non habere causarum audiendi plenam facultatem sine ipsis magistratibus vel judicibus a principe delegatis (nam et ii adsessores habent, et alium delegare possunt, quod ceteri legati non habent, *l.* 5. *C. de jud.*) sed litem coram magistratu urbano esse contestandam, ulimam cognitionem coram eo esse peragendam. Ultimam cognitionem eleganter Julianus dixit, ut *l. ult. C. de præscr.* 30. *ann.* novissimam cognitionem, cum allegationibus et probationibus finem litigatores imposuerunt. Sententiam quoque definitivam ab ipso magistratu urbano esse ferendam et appellationem recipiendam. A judice delegato a principe, qui privatus homo sit, vel a provinciali magistratu causam omnem in integrum audiendam esse, non per adsessores, adeo ut nec possit per adsessores subscribere libellis, *l.* 2. *C. de adsess.* in quo titulo desideratur Constitutio una Zenonis Græca, et alia Justiniani hac eadem de re, sed earum sententiam hæc Novella conservavit.

NOVELLA LXI.

Ut ne consentiente quidem muliere alienentur vel obligentur prædia donationis propter nuptias.

Certum est prædia dotalia inæstimata virum alienare, vel pignori obligare non posse ne consentiente quidem muliere, *l.* 1. §. *et cum lex*, *C. de rei ux. act.* Hæc prædia licet sint in bonis mariti mulieris tamen sunt, *l. quamvis*, *ff. de jure dot. l. in rebus*, *C. eod. l. Lucius*, §. *idem respondit*, *ff. ad municip.* mariti jure civili, mulieris jure gentium, ut exposui Observ. x. et ideo liberum est mulieri ut vel ea vindicet recta vindicatione quasi sua, vel hypothecaria quasi aliena. Prædia autem donationis propter nuptias mulieris nondum sunt, quia non donantur statim, sed adsignantur et conscribuntur in causam donationis: inde quæritur an hæc possit maritus alienare aut pignori obligare constante matrimonio. Et idem hac Novella constituitur esse juris in his prædiis quod in dotalibus, ne fraudetur mulier lucro nuptiali, quod sperat ex donatione propter nuptias in casum mortis vel discidii, et consequenter liberi communes quibus plerumque lucra nuptialia servare parentes solent. Dices, non fraudabitur: nam revocabit et rescindet alenationem aut pignus utili vindicatione: quod et quidam judices tentabant, ut Justinianus refert. Sed melius est statuere nullam esse alenationem vel hypothecam ipso jure, quam agere rescissoria. Quid enim si vir prædia potentioribis alienaverit conventu difficillimis? Nulla autem est alienatio, nulla hypotheca ipso jure, quantum ad mulierem attinet, quæ hoc intercedere efficaciter potest. Nam inter ipsos contrahentes rata est conventio quemadmodum rei alienæ hypotheca nulla est, quod ad dominum attinet: inter ipsos contrahentes valet, et parit actionem pignoraticiam, *l. si rem alienam* §. *pen. l. si pignore* §. *si prædo*, *ff. de pign. act. l. si ab eo*, *ff. de pign.* idemque est in venditione rei alienæ. Joannes tamen putat hanc superesse differentiam inter dotem et donationem propter nuptias, quod prædii dotalis alienatio vel hypotheca non valeat, etiamsi sæpius consenserit mulier, prædii donati propter nuptias alienatio valeat, ut hæc Novella definit, si consenserit semel atque iterum post biennium, dummodo ex aliis mariti bonis contingentem sibi portionem lucri ex tabulis nuptialibus servare possit: et hoc exemplo S. C. Vellejani de intercessionibus mulierum, circa quod Justinianus constituit *l.* 22. *C. ad Vellejanum*, mulierem non juvari Senatusconsulto Vellejano, si perseverantia apparuerit eam judicio animi intercessisse non levitate quadam, id est, si biennium postquam intercessit interum pro eodem ejusdem rei nomine intercedat. Sed hoc tamen exemplum hic per omnia non sequimur, quandoquidem addimus hunc modum, si ex aliis bonis mariti refici possit casus donationis propter nuptias. Item si vendenti marito rem immobilem destinatam donationi propter nuptias consentiat mulier, hic consensus post biennium confirmatur: nec enim intercessio est. Intercessio pro marito non valet, neque confirmatur etiamsi post biennium eam mulier iteraverit, *Novella* 134. Intercessio pro extraneo post biennium iteratione confirmatur. Ceterum Joannis differentiam non admitto: nam idem arbitror esse constituendum in dote, Juliano auctore, et latiori titulo hujus Novellæ, et eo quod ait in extremo, conservari alia privilegia jam doti data: ac si diceret, Æquiparari quidem dotem donationi popter nuptias in superiori specie,

sed non in privilegio. Nam dotis exactio privilegiaria est, non donationis propter nuptias, *l. si adsiduis*, §. *ult. ff. qui pot. in pign. hab. Novell.* 97. Theophilus in §. *fuerat*, *de action.* Beneficium autem illud dotis personale esse ait, quia in hæredem extraneum non transmittitur, *l.* 1. *Cod. de privil. dot.* In filium transmittitur, *Novella* 91. Ergo in privilegio est differentia inter dotem et donationem propter nuptias, non in facultate vendendi vel obligandi consensu mulieris iterato post biennium, si ex aliis bonis mulieri satisfieri possit. Non eodem jure sunt alia mariti bona, licet in eis mulier habeat tacitam hypotecam et dotis nomine, et donationis propter nuptias. Nam eorum bonorum alienatio et hypotheca valet ipso jure nec revocari potest a muliere jure tacitæ hypothecæ, si semel hypothecam remiserit, *l. etiam, l. jubemus Cod. ad S. C. Vellejanum, l. quamvis, in princip. ff. eodem l.* 1. §. *et cum lex, Cod. de rei uxor. actio*, nam remissio pignoris, neque donatio neque intercessio est.

NOVELLA LXII.

De Senatu.

Duo sunt capita hujus Novellæ. Unum est de consultationibus, quæ scilicet fiunt ad appellationem factam ad principem convocatis amplissimis magistratibus, et Senatoribus omnibus, ut diximus *Nov.* 20. et si forte harum causarum disceptationi non interfuerit pinceps, quoniam ad principem appellatum est, quidquid decreverit Senatus non aliter valet quam si id princeps ratum habuerit Hodie moribus nostris dum appellatur ad Senatum, appellari videtur ad principem, quia pars est Senatus, *l.* 8. *C. de dignit.* et contra Senatus pars principis, *l. quisquis, C. ad leg. Jul. majestat.* nec necesse est confirmari a principe decreta Senatus. Julianus adjicit alias conventum denunciari Senatoribus, alias silentium sine conventu: silentio tamen conventum inesse. Convenisse proprie dicuntur, quorum sententiæ conquisitæ sunt: conventum enim vocat συμβουλήν. Interfuisse, audisse, discessisse aut manus porrigendo, aut pedibus in sententiam eundo, qui siluerunt, et ii etiam convenisse dicuntur, sed generali vocabulo, non proprio: et sic olim S. C. fiebant alias conquisitis singulorum sententiis, alias per discessionem tacito consensu. Alterum caput est de ordine Senatorum, inter quos nominat primum præfectum urbi, deinde patricios, consules, consulares, præfect. prætorio, magistros militum, et ceteros illustres. Quo ordine nominat, qui eorum prior est, prior sententiam dicit, prioreque loco sedet. Igitur præfectus urbi omnes alios antecedit, *l.* 3. *C. de offic. præf. urb.* Cassiodorus in formula præfecturæ urbanæ *Consides supra omnes consulares, sententiam primus dicis, etc.* Præfect. urbi sequuntur patricii, patricios consules, hos consulares, et consulares sunt vel exconsules, id est, qui consulatum ordinarium gesserunt, vel honorarii consules. Etiam honorarii pars Senatus sunt, *Nov.* 70. Inter eos qui consulatum gesserunt, is præfertur qui prior gessit, *l.* 1. *C. de consulib.* et ordinarius honorario etiam antiquiori, *l.* 4. *C. de prin. agent. in reb. l.* 2. *in fi. C. de primic. et not.* Post consulares ponuntur præf. prætorio, et magistri militum, et ceteri illustres. Ex hac Novella sive ex more relato in hac Novella, et recepto tempore Justiniani. Tribonianus evidenter ad finem tituli Digestorum de Senatoribus hæc appinxit verba: Senatores accipiendum est etc. Abrogatur hac Nov. *l.* 3. *C. de consulib.* ut et ibi Accursius adnotavit. Additur etiam, eum qui propter magistratum quem gerit connumeratur inter Senatores, deposito magistratu Senatorem esse non desinere. Dare Senatores pro introitu sportulas: qui vetus mos est omnium promotionum: dant curiales, dant clerici et sacerdotes, dant memoriales, dant consules. Tum adscribitur etiam de loco in quo haberi Senatum oporteat, et Hippodromum justum locum esse in urbe Constantinopolitana. Olim ab auguribus constituebatur.

NOVELLA LXIII.

De prospectu maris.

Qui ædificat, vicino directum prospectum maris auferre non potest, nisi intermisso spatio c. pedum obliquum intermisso spatio, xii. ex Constitutione Zenonis Græca de ædif. pri. Pertinebat ea Constitutio ad urbem cp. Justinianus eam porrexit ad provincias, *l. pen. C. eod.* Quinetiam voluit in obliquo quoque prospectu auferendo observari spatium c. pedum *Nov.* 165. idemque Harmenopolus ex Papiniani lib. iii. Quæstionum porrigit ad prospectum montium, ex similibus enim similia decidi oportere. Hoc cognito, finge, Qui cupiebat intra c. pedes domum ædificare quæ obstrueret vicino prospectum maris, quod per legem ei facere non licebat, hoc in fraudem legis callide excogitavit, ut intermisso spacio c. pedum murum altissimum exstrueret quo vicino auferretur prospectus maris, ac deinde intra eum murum atque adeo intra c. pedes domum ædificaret, quæ etiam diruto muro officeret prospectui maris, atque ita ædificio consummato voti compos factus murum demolitus est. Huic fraudi occurrit Just. hac No. et comparat hominem raptori, quod eripiat gratissimum vicino prospectum:

non abs re, cum et is qui alii vel minimam rem rapuit, teneatur vi bonorum raptorum, §. 1. *Instit. vi bo. rap.* Cur igitur et ille non coercebitur, qui prospectum maris eripit sine servitutis jure et sine intermissione spatii legitimi? Ideoque multatur x. auri libris inferendis arcæ theatrali præf. urbi et jubetur dejicere domum. Hic enim est eventus judiciorum hujus generis. Augustinus homil. 30. *Plerumque homines de usu solis et luminis in ædificiis suis lites injustissimas concitant, et ut fenestris suis radii liberiores aliquanto largius infundantur, domos alienas dejicere sæpe moliuntur* . Adjicit Julianus eum teneri vi bonorum raptorum in quadruplum , quod Nov. non dicit : et vero in edicto vi bon. raptor. bonorum appellatione non continentur res incorporales .

NOVELLA LXIV.

De hortulanis .

In condictione hortorum initio iniri æstimatio quædam solet , ut finita conductione appareat quatenus aucti vel diminuti sint : nam conductor si hortum deteriorem fecerit , tenetur ex locato : si meliorem , repetit meliorationes actione ex conducto , *l. dominus* , §. 1. *l. colonus ff. loc. Novell.* 120. Igitur finita conductione , quo in statu sint horti, æstimatur . Æstimationem faciunt selecti quidam alii hortulani , necessario , quia harum rerum periti sunt . Sed ex eo sæpe locatoribus incommodum accedit : nam hortulani qui æstimationis causa arcessuntur , quasi in re negotioque communi , quod scilicet ipsi ejusdem sortis et conditionis sint , gratificantur conductoribus , et initio locationis vile æstimant olus insitum , fine locationis exacte subtiliterque æstimant omnia , olus, sterquilinium , consitiones et insitiones arborum et insitiones quidem arborum sane perperam , quod quarum ratio non habetur initio locationis , nec debeat haberi fine , et quod exemplo fructuarii debeat horti conductor jam satas arbores tueri , et in locum demortuarum alias substituere , *l. agri , ff. de usufruct.* idque plerumque lege locationis continetur . Huic vero fraudi ut occurrat Justinianus constituit ut deinceps in facienda æstimatione hortulanis æstimatoribus specialiter huic rei destinatis adjungantur ii qui vulgo summarii dicuntur , et ut æstimationem hortorum faciant jurati propositis sacrosanctis Evangeliis : quod est commune omnium æstimatorum , *Nov.* 49. *l. hac edictali* , §. *his illud , Cod. de secundis , nupt.* Summarii dicuntur qui faciendæ rationis summarum quarumcumque periti sunt : nam et summis tributorum faciendis adhibentur , *Novell.* 30. Ad hæc constituit Justinianus ut finita locatione quantum oleris accesserit vel deperierit æstimetur , siquidem et initio locationis olus æstimatum sit : sterquilinii aut insitionum rationem habendam non esse : si quis tamen non hortum , sed terram squalidam et incultam locaverit horti inserendi causa , sationis et culturæ mercedem conductori præstandam , et insiti oleris habendam æstimationem .

NOVELLA LXV.

De relictis ecclesiæ Mysiæ .

Ut prædia huic ecclesiæ relicta , vel data in alimoniam pauperum , vel redemptionem captivorum , si certum statumque reditum habeant , non possint alienari : si incertum , et longo intervallo distent ab ecclesia adeo ut barbarorum sint exposita vastationi , ut vendi possint , forte ex pretio uti propinquiora comparentur , vel redemptiones fiant captivorum , *l. si quis ad declinandam , C. de episc. et cleric. Nov.* 131. Si non longe distent , ut non aliter alienentur quam si id ita caverit testator , et sic Julianus recte . Integram vero hanc Nov. Latine ex vet. libro edi curavit Pet. Pithœus vir de jurisprudentia optime meritus , in quo et breviter addita subscriptione ejus sententiam sic expressam inveni . *De terris vel domibus , vel vineis quæ relicta sunt ecclesiæ Mysiæ in redemptionem captivorum , aut in nutritionem pauperum posse vendi non simpliciter , sed secundum distinctionem hujus legis , quæ specialiter permittit ecclesiæ Mysiæ relicta ab ejus episcopo vel administratoribus vendi pro redemptione captivorum , vel alimoniis pauperum , ita tamen si vel infructuosa sint , vel cultores sufficientes non habeant , vel in longinquo sint posita , et a Barbaris depopulentur , Dat. x. Kal. Ap.* c. p. *Imp.* d. n. Just. pp. *Aug. Joanne* v. c. *Cos.* Haloander adjecit de reo , qui litem contestatam deserit , et edictis vel literis evocatus præsentiam sui facere contemnit , ut damnetur ita demum si malam causam habuerit : hoc enim significatur his verbis: κακὸν πρᾶγμα ἔχων· nam absens per contumaciam si bonam causam habuerit , non ideo minus vincit , *l. et post edictum , ff. de jud.* Hæc vero sententia est ex Theodori interpretationibus ad *Nov.* 69. et Julianus eam non agnovit.

NOVELLA LXVI.

De successionibus.

Hæc Novella pertinet ad duas Constitutiones Justiniani , quarum una est *Nov.* 18. quæ quadrantem

legitimæ portionis debitum liberis mutat in trientem si quatuor vel minus sint, in semissem si plus quam quatuor: qui si non relinquatur, inofficiosum testamentum est, et querela competit vel supplementi actio. Altera est *l. jubemus*, *Cod. de testam.* quæ vult in testamentis scriptis, manu testatoris scribi nomen hæredis, vel si nesciat literas palam nuncupari coram testibus, et a testibus in subscriptionibus scribi: alioquin nullum esse testamentum. Declarat autem hac Novella, cum forte incidisset causa testamenti quædam, in qua de utriusque Costitutionis jure non observato ambigebatur, se velle ut utraque constitutio valeat ex eo tempore quo proposita et insinuata est in urbe vel in metropoli, vel alia civitate cujusque provinciæ, nec tamen confestim ex eo tempore, sed post duos menses demum a publicatione: idemque servari generaliter in omnibus Novellis Constitutionibus. Et ut siquis testamentum fecerit contra quam ea quæ nuper prodierit constitutio nova præcipiat, non ideo cogitur mutare testamentum, et aliud conficere secundum legem novam, ita ante facta homines non mutare invitos ob legem novam: verum hoc ita, nisi id lege nova nominatim comprehensum sit. Leges trahi ad præterita, si hoc sit nominatim expressum, ut *Nov.* 12. *l. ult. C. de pact. pignor. l.* 1. *Cod. de cont. jud.* et similiter leges ex citeriori tempore obligare, et valere quam definiatur hac Novella, si hoc sit in legibus specialiter expressum: ut *Nov.* 57. 116. Illud non est omittendum et postea Justinianum emendasse *dict. leg. jubemus Nov.* 119. qua quidem non vult testatorem literarum ignarum, qui scribendum testamentum dictat, palam testibus nuncupare nomen hæredis: alioquin testamenta scripta, secreta non fore, et inter ea et illa quæ per nuncupationem fiunt discriminis nihil fore. Satis igitur esse per alium scribi nomen hæredis.

NOVELLA LXVII.

De his qui templa ædificant, et ne episcopi Ecclesiis suis aberrent, et de alienatione prædiorum ecclesiasticorum.

Ne quis ecclesiam vel monasterium novum ædificet, antequam quo loco ædificaturus est eum dedicaverit episcopus, et constituerit ipse titulo donationis sumptus idoneos, cum alendis clericis vel monachis, tum faciendo sacro ministerio, et sartis tectis, et cereis noctu accendendis vel etiam luci, ut in Oriente fieri solebat auctore Hieronymo, interea dum populo legebatur Evangelium. Ne quis etiam veterem ecclesiam exornet vel tueatur et reficiat sine episcopi auctoritate, et hoc casu, ut sumptus nullos cogatur ecclesiæ quam reficit constituere, cum suos jam reditus habeat, et proprium tamen nomen operi ut inscribere possit, *l. ult. ff. de oper. pub.* quod tot ædium sacrarum et monasteriorum, quot fuerunt olim ædificatores potissimum affectasse Justinianus ingenue profitetur. Ne episcopi diutius extra suam ecclesiam evagentur in comitatu principis vel alibi secundum *Nov.* 6. ne aberrantibus diu, solemnes annonas œconomi suppeditent. Postremo addit hoc ad *Nov.* 46. ut æris alieni dissolvendi causa non possint etiam metropolitani vendere prædia ecclesiastica, nisi decreto interposito præsente clero et duobus episcopis ex diœcesi sive synodo, cui ipse metropolitanus præest. *Nov.* 46. episcopis vendentibus exegerat præsentiam cleri et metropolitani. Decretum cum dicit, decretum præsidis intelligit, quo hodie non est opus ex *Novella* 120.

NOVELLA LXVIII.

De Constitutione successionum in lucra nuptialia.

Morte soluto matrimonio et postea liberis præmortuis, proprietas lucrorum nuptialium, quæ eis conservabatur, consolidatur usuifructui .i. ad parentem superstitem redit ex Constitutione Leonis. Ex Constitutione Justiniani Græca, ut docui *Nov.* 2. *c.* 3. casus tantum ἀπαιδίας ad parentem superstitem redit, nisi liberis parens extiterit hæres. Ex hac Novella, qui casus contigerunt ante Constitutionem Justiniani Græcam, deciduntur Constitutione Leonis, ac proinde Constitutio Græca non pertinet ad præterita. Et de hoc parente dicitur qui contrahit secundas nuptias: sed idem procedit hodie etiam in eo qui abstinet secundis nuptiis, excepta portione virili ex *Novella* 127.

NOVELLA LXIX.

Ut omnes obediant præsidibus.

Novella 53. tractatum est de actore, qui reum ex suo foro ad extraordinarium judicem evocat: quod rescripto principis nonnunquam conceditur. Hac tractabitur de reo, qui æque rescripto principis vel quo alio privilegio se alibi conveniri debere contendit quam in foro competenti: ut qui ex provincia in qua deliquit litem educit in urbem: nam provincia in qua deliquit est pro foro competenti, *l.* 1. *ff. ubi de cred. agi opor. l.* 7. §. *pen. l. ult. ff. de accus. l.* 1. *C. ubi Sen. vel clar.* et ne ex rescripto quidem principis vel sanctione pragmatica vel alio privilegio potest revocare domum, nisi per appellationem, vel nisi Reip. causa in urbem

ex qua oriundus est evocetur pragmatica forma. Puto etiam interpretes recte excipere privilegia jure publico concessa. Melior est igitur hac in re conditio actoris quam rei: nam rescripta quibus actori datur facultas extra suum forum trahendi adversarii, non improbantur: rescripta quibus reo conceditur jus mutandi fori, improbantur, atque ita vitiatur regula *l.* 41. *ff. de div. reg. jur.* nam actori licet quod reo non permittitur. Ratio hæc est, quia actori cui incumbit onus probandi, facultas probandi præripitur, si alio loco agere compellatur quam quo delictum commissum est: ideoque in alium locum trahere eum reus sine fraude non potest, ne ex rescripto quidem principis. Durum quoque est ex rescripto principis actorem non sequi forum rei, sed strictius id etiam rescriptum accipitur, ut exposuimus *Nov.* 53. non tamen improbatur aut rejicitur. Porro huic Nov. locus est tam in civilibus quam in criminalibus causis, ut recte Julianus et Joannes et Accursius sentiunt: et tituli latior inscriptio probat quamquam (ut verum fateamur) non sit ex titulis Novellarum necessaria argumentatio, propterea quod arbitrio sunt studiosorum, non auctoritate Justiniani conficti, et idcirco tam varii, alii Juliano, alii veteri interpreti, alii Haloandro, alii Scrimgero, alii Basilicis, alii Indici nostro, quo maluimus uti. Martinus in causis tantum criminalibus huic Novellæ locum esse putat. Et in criminalibus certe ei locus est sive magnum sit crimen, veluti sacrilegium, sive parvum, veluti abigeatus, quod quidem crimen vel unus equus aut bos abactus facit. Furti etiam crimen, quod extraordinarium est, vel una gallina facit, sicut et furti et vi bonorum raptorum civilem actionem *Nov.* 63. quam in rem hoc loco Julianus eleganter. Quamvis res, qua de agitur, inquit, minima videatur, tamen justitiæ ratio non ex quantitate, sed ex suis regulis debet æstimari: nam et quod aliis vilissimum esse videtur, hoc aliis pretiosissimum est. Proinde huic Novellæ locus est sive ex maleficio magno agatur, sive ex parvo, et sive ex maleficio agatur civiliter, veluti vi bonorum raptorum, sive criminaliter, veluti lege Julia de vi: itemque in aliis civilibus causis, ut si agatur vindicatione, cujus varia sunt genera: nam aut dominium vindicatur, aut servitus, aut hypotheca, aut possessio, aut fines. Separat Justinianus vindicationem finium a vindicatione dominii, ut *l.* 10. *Cod. de evict.* Hæ omnes vindicationes moventur in ea provincia in qua prædia propter quæ lis est constituta sunt, et est ea provincia pro foro competenti, *l. ult. C. ubi in rem act. exer. deb. l.* 1. *Cod. ubi de pos. agi opor.* et frustra reus domum revocat. Idem statuo si agatur in personam, nam generaliter ait provinciæ præsidi obtemperandum esse sive de criminali, sive de pecuniaria causa agatur, et nominatim memorat συναλλάγματα. Igitur qui ratione contractus sortitus est forum Uticæ, licet Romæ domicilium habeat, non potest revocare domum, *l. hæres*, §. 1. *ff. de judic.* ne ex rescripto quidem principis. Et hujus Constitutionis facilis est executio, si utraque pars sit in provincia. Sed quid fiet si in provincia degat actor, possessor in urbe: possideat tamen prædium per procuratorem vel actorem vel colonum? quod et in actione in personam quæri potest, si reus Principalis habitet in urbe, institorem habeat in provincia cum quo contraxerit actor, ut *l. hæres*, §. *pen. ff. de judic.* Verum id in vindicatione tractemus tantum, et quidem ex *l.* 2. *C. ubi in rem actio ex deb.* ad quam proculdubio respexit Justinianus in hac Nov. Qui in urbe habitat, in provincia per procuratorem, actorem, custodem, colonum vel inquilinum possidet prædium meum. Ago cum procuratore rerum, scilicet ejus litium, vel cum inquilino vel cum custode possessionis, qui prædium absentis nomine possidet, is in judicio dominum laudat. Dari ei debet secundum moderamen locorum, ut et in aliis causis observari solet, *l.* 1. *et ult. C. de dilat. l.* 3. *C. Th. de jure fisc. l.* 4 *C. Th. de appel. l. ult. C. Th. de rep. app.* dilatio sex, vel quatuor, vel octo vel novem mensium ad certiorandum et evocandum dominum, ut vel ipse intra id temporis veniat, et judicium suscipiat, vel litis causa mittat procuratorem quod est ex *d. l.* 2. *Cod. ubi in rem act.* nisi quod dilationis tempus relinquit in arbitrio judicis, hæc Novella certum tempus statuit pro locorum intervallis. Si dominus neque veniat, neque procuratorem mittat, lis agitur cum eo qui absentis nomine prædium possidet, quasi cum vero et legitimo procuratore absentis: male Haloander, quasi is ipse dominus sit qui fecit: nam ὑπὲρ τοῦ ἀπόντος κυρίως πράττοντα et paulo post, νομίμως πράττοντα, procuratorem vocat. Damnatur autem vel ipse vel dominus, et si judicato satis non fiat, fit missio in possessionem bonorum absentis. At quid fiet si et is qui absentis nomine possidet non compareat? Servabitur ordo solemnis, qui servari solet in eremodiciis, id est, desertionibus litis contestatæ. Male Haloander vadimonium et litem contestatam confundit. Desertio vadimonii est desertio promissionis judicio sistendi causa factæ. Longe aliud desertio litis contestatæ, graviorque ex hac causa quam ex illa pœna: nam hæc damno litis coercetur, quia desertori non licet appellare, vel ex integro causam agere, illa non item: et olim quidem qui litem inchoatam deserebat evocabatur edictis tribus et peremptorio, non etiam is, qui non parebat promissioni judicio sisti. Ceterum ex hac Novella sive reus litem inchoatam deserebat, sive

inchoandæ liti præsentiam sui non faciat, nec defendatur, citatur legis voce, id est, præconis, ut Julianus et Irnerius interpretantur. Præco vox legis dicitur eadem forma qua Synesio carnifex, manus legum, in epistolis. Dicitur et vox judicis: solet enim præco verba judicis pronunciare: et scribitur tamen gestis. Judicem dixisse, non præconem, ut August. scribit 3. de Trinitate, et de verbis Domini, serm. 16. Et ex *Nov.* 112. citatur reus edictis tribus, per singula intermisso spatio dierum xxx. olim x. quibus si non pareat, damnatur etiam absens si malam causam habuerit. Damnatur sententia definitiva, si litem contestatam deseruerit. Damnatur summatim re cognita, et mittitur actor in possessionem bonorum custodiæ causa, si non venerit ad litem contestandam, lite manente salva, ut *l.* 2. *C. ubi in rem act.* et *Nov.* 53. *cap.* 3. et eodem modo absente actore, præsens reus sententia definitiva absolvitur omnimodo, si actor litem contestatam deseruerit, vel si ante litem contestatam abesse cœperit, absolvitur observatione judicii, ut *Nov.* 53. *cap.* 1. Ceterum ex *Nov.* 112. et Leonis 108. utroque casu lis consumitur revocato jure antiquissimo, quo qui ad vadimonium non occurrebant, causa cadebant, ut Svetonius scribit in Caligula: et reus præsens si bonam causam habuerit, absolvitur omnimodo, videlicet si actor evocatus tribus edictis, et post edicta annum expectatus fuerit. Excipiendus tamen est casus *d. Nov.* 53. *cap.* 1. quo actor diebus tantum x. expectatur, nec edictis evocatur, cum scilicet non est actor sequutus forum rei. Id etiam notandum ex *Nov.* 112. contumacem post edicta annum tantummodo expectari; cum ex *l. properandum*, §. *hujusmodi*, *Cod. de jud.* expectari debeat ad finem triennii. Itaque multa innovat *Nov.* 112.

NOVELLA LXX.

De liberationibus decurionum.

Præfecturæ nomine significatur præfectura urbis Romæ, vel urbis Constantinopolitanæ, et præfectura prætoriana Orientis vel Occidentis, id est, Italiæ, vel Africæ, vel Illyrici, et magisterium militum. Sunt enim eæ tres dignitates indiscretæ, *l.* 1. *C. de præf. pret. sive urb.* Sed vel honorariæ tantum sunt vel ordinariæ: hæ liberant curia, ille non item: repetit quod jam constituerat sup. *Nov.* 38. Αὐτῇ τῇ ἀρχῇ παραγγείλαντα) Rectissime vetus interpres, Ipso cingulo designatum: nam honorarii cingulum non habent, et ἀρχὴ administrationem significat sive cingulum. Quid autem sibi voluit is qui vertit, Petito per denunciationem magistratu? Ἁπλῶς) Rectissime etiam vetus interpres, *Carpentum*: quod Vopiscus judiciale carpentum.

NOVELLA LXXI.

De litibus eorum qui in dignitate positi sunt.

Vetus est Constitutio ut nec clarissimi, nec spectabiles, nec illustres litem pecuniariam agant per se, sed per procuratorem: quod honori eorum datur: et est hac de re *l. pen. C. de procurat.* in qua tamen qui enumerantur omnes vel illustres sunt, vel spectabiles, nulli clarissimi. Et sane videtur clarissimorum appellatione hac Novella Justinianus significare Senatores omnes etiam illustres et spectabiles: nam regulam ponit de clarissimis, et excipit illustres. Et inter clarissimos nominat Comites et tribunos. Comites intelligit consistorianos, ut *l.* 1. *C. de mand. princ.* quos constat esse spectabiles: *Novel.* 13. et tribunos notarios, qui modo spectabiles dicuntur, modo clarissimi. Et veterem Constitutionem recipit in illustribus tantum, veluti præfecto prætorio, aut præfecto urbi, aut magistro militum ut per procuratores causas civiles agant. Criminales nemo agit per procuratorem, *l. pen. ff. de pub. jud. l. ult. C. ubi Senat. vel clar. l.* 1. *ff. an per alium cau. ap. red. pos.* præterquam criminalem injuriarum illustres ordinarii vel honorarii *l. ult. C. de injur.* et episcopi ac presbyteri ex Nov. Valentiniani *de episc. jud.* Igitur viri illustres causas civiles agere debent per procuratorem, causas criminales per se, excepta injuriarum causa, quam per procuratorem exequi possunt. Spectabiles autem et clarissimi causas civiles ex hac Nov. per se agere possunt, nec per procuratorem eas exercere compelluntur, quia et plerique ex his tuendo in litibus pecuniariis procuratori pares non sunt. Habent etiam viri illustres aliud privilegium ex *l. ult. C. ubi Senat. vel clar.* ut in criminalibus causis si ordinarii sint habeant jus sedendi in secretariis judicum tam in urbe quam in provinciis, honorarii in provinciis tantum. In secretariis inferiori parte, ut ait *d. l. ult.* Symmachus primo Epistolarum, in uno subselliorum capite, regulariter litigatores stant, *l.* 1. *C. de offic. civil. judic.* et causidici, *l. quisquis*, *in fin. C. de postul.* Plinius 1. Epistol. *In tribunatu abstinui causis agendis, quod deforme arbitrabar cui loco cedere omnes oporteret hunc omnibus sedentibus stare*, et VI. *Ingens utrinque advocatorum universa subsellia perstantium corona*: sic legendum.

NOVELLA LXXII.

De tutoribus.

Jure veteri debitor creditoris vel creditor debi-

toris tutela aut curatione non excusatur, *l.* VIII. *Cod. qui da. tut. pos. l. neque, C. de exc. tut.* Item qui litem habet cum pupillo vel adolescente non excusatur, nisi fuerit lis de omnibus bonis vel maxima parte eorum, vel de statu, *l.* 6. §. *pen. l. si pupillum, et l. seq. ff. de excus.* Ex hac *Nov.* excusatur vel removetur, nisi sit mater vel avia *Nov.* 94. Vel si post susceptam administrationem tutelæ acquirat tutor obligationem adversus pupillum, forte adita hæreditate creditoris pupilli, ei contutor aut concurator adjungitur : quod etiam fiebat olim litis causa, *d. l. neque.* Diversum erit si post susceptam vel etiam depositam tutelam cessionis jure obligationem acquisierit : nam cessiones actionum factæ in personam tutoris vel curatoris, donationis venditionisve titulo, ipso jure nullæ sunt, nec regressum habet adversus eum qui cessit : et pupillus ab utroque liberatur : olim valebant, *l. non fit, ff. de reb. eor. qui sub tut.* Itaque multas leges Pandectarum et Codicis hæc Novell. tollit : et quidem merito. Eveniebat enim sæpe ut tutores vel curatores, quorum in potestate erant omnia, redimerent inanes, infirmas, inutiles actiones adversus pupillum, vel ex causa donationis eas sibi cedi procurarent, ac deinde supprimerent apochas, quibus se defendere et agentem excludere pupillus poterat. Apocas vocat ἀποδείξεις τῶν χρεῶν, ut *Nov.* 46. 49. Haloander interpretatur male pro ba tiones. Sed tamen paulo post recte, ἄλλας ἀποδείξεις, alias probationes. At priore hoc loco ἀποδείξεις vocat professiones solutæ pecuniæ: quod et vetus interpres intellexit qui interpretatur, De suscepta: sic enim solet appellare apochas. Accedebat etiam hoc incommodum quod tutores pupillo obligati intercipiebant chirographa aliasve debiti probationes. Itaque merito visum est utilius esse, si debitor creditoris vel creditor debitoris tutelam curamve non susciperet excepta matre et avia, quæ sunt extra suspicionem omnem quandiu abstinent secundis nuptiis : eademque ratione excipiam patrem et avum, imo et parentes omnes virilis sexus, non cognatos : nam id de matre et avia tantum cautum est, quod eæ solæ liberorum tutela fungi possint, *Nov.* 118. Tutor, qui huic Constitutioni non paret .i. qui dissimulat se esse creditorem pupilli nec excusat se, jus crediti amittit, et qui dissimulat se esse debitorem, non liberatur, quasi a semetipso exegerit : denique nec sibi solvere nec a semetipso exigere potest : quod tamen vetus prudentia admittit locis innumeris. Secundo quoque capite hujus Novellæ multæ Pandectarum et Codicis leges emendantur, quibus cavetur tutorem teneri in usuras ejus pecuniæ quam non deposuit ad comparationem idoneorum prædiorum, vel quam non idoneis hominibus fœnori occupavit. Nam ex hac Novella non cogitur eam fœnori occupare, vel ex ea comparare prædia : satis namque est si eam custodiat diligenter : pupillo igitur vacabit impune. Sed si negotiorum pupilli administratio et tuendæ vitæ pupilli ratio hoc necessario exigere videatur, etiam fœnerari cogitur. Ultro etiam fœnerabitur recte, suo tamen periculo : et secundum jus vetus habebit singulis annis laxamentum duorum mensium exigendæ et rursus occupandæ pecuniæ causa, *l. tutor, §. usuræ, ff. de adm. tut.* Ultro etiam ex superflua pecunia comparabit prædia idonea suo periculo : et idonea prædia definit esse fertilia et levioribus tributis obnoxia, et quorum auctor idoneus est .i. locuples, ut de evictione cum effectu conveniri possit. Quod dixit de pecunia, idem dicit de prædiorum reditu, ut videatur suo officio præclare functus tutor si tutiore loco reditus superfluos deponat. Adjicit etiam hoc ad jus vetus, ut non nisi juratus tutor vel curator ad administrationem accedat, neque tamen rationi jusjurandi se existimet ἀνεκλόγιστον fore. Exigitur et jusjurandum a curatore furiosi, *l. de creationibus, Cod. de episc. aud.* hac Novella ab omnibus.

NOVELLA LXXIII.

De instrumentis.

Inane est chirographum quod nullis testibus nullisve subscriptoribus confectum est, quodque nulla literarum comparatione confirmatur : non est omnino inane quod literarum comparatione confirmatur: nam deferendi jurisjurandi (quod hic extremum subsidium vocat litium finiendarum) occasionem judici dabit. Non quod teste uno vel duobus. nam et si testis unus non debeat movere judicem ad deferendum jusjurandum sine chirographo (ut in Feudis docuimus) movebit in hanc rem merito tamen judicem chirographum, et testis unus vel duo. Firmissimum autem id est quod trium testium præsentia vel subscriptione confirmetur, licet comparatione literarum non confirmatur, cum et sine chirographo tres testes sufficiant : et ita firmissimum quoque est forense instrumentum quod tabellionis mandatu amanuensis ejus scripsit, et complevit, vel scripsit tantum, tertia persona veluti argentario adnumerante pecuniam: nam hi tres, tabellio, amanuensis, argentarius, pro tribus testibus habentur : et si consentiant horum testimonia, constat fides rei gestæ satis etiam sine scriptura. Sed si nullus intervenerit amanuensis vel argentarius, præter tabellionem duorum vel trium testium præsentiam, aut subscriptionem desidero ex sententia hujus Novellæ. Quid igitur? Tabellionis solius fides non sufficit, forense instrumentum publicum testimonium non habet? ita videtur : hoc jure censetur id

solum quod actis insinuatum est apud magistrum census, vel magistratus municipales, vel defensores plebis. Strinxi breviter sententiam hujus Novellæ, et dilucidius tamen forte quam in *Nov.* 49. Id non est omittendum, hanc in instrumentis tantum eis diligentiam exigi, quæ in urbibus fiunt, et quæ superant libram auri, non in iis quæ ruri fiunt: nam et testamentis quæ ruri fiunt diligens observatio remittitur, *l. ult. C. de testam.* Sed et majorem exigit in chirographis quæ excedant L. libras auri, *l. ult. C. si cert. pet.* nam subscriptionem exigit trium testium: nec contenta est præsentia, qua hæc Nov. tamen omni in summa videtur esse contenta. Τῶν τελεσμάτων) Completionum. Prius enim solent tabelliones contractus scribere in schedula, deinde complere in mundo, ut patresfamilias rationes suas in adversariis primum, deinde in codice. Δύω πάντως) Legendum διὰ πάντως, ut docui *Novell.* 44. Πέντε μαρτύρων) Quinque hi sunt, tabellio, tabularius, tres testes, quoniam tres testes Novella exigit. Sed in forensi instrumento putem sufficere duos, propterea quod tertii vicem explet tabellio. Sed tamen si ex abundanti duobus fuerit adjectus tertius, ita connumerato tabulario et tabellione, fuerint quinque.

NOVELLA LXXIV.

De suitate liberorum, et de nuptiis.

Suitatem appello, quod Græci γνησιότητα, imitatus non tam interpretes nostros quam Stoicos, quibus familiare est ex qualitatibus fingere nomina: nec aliena Jurisconsulto Stoicorum imitatio, quandoquidem omnes prisci juris auctores ab Stoicis imbutos multis mihi quidem et magnis liquet argumentis. Explicantur autem hac Novella modi quibus filii naturales efficiuntur sui, volentes scilicet: nam invitus nemo fit suus, sicut et invitus nemo emancipatur. Primus modus hic est, si nuptiæ dotali instrumento contrahantur cum concubina, ex qua filii naturales procreati sunt, de quo Nov. 12. diximus satis. Hoc deficiente, veluti concubina mortua, vel indigna connubio, vel absente, vel patre in clerum cooptato, sequitur alter modus, ut precibus a patre Imperatori oblatis, vel a liberis naturalibus prolato testamento patris, quo sibi eos hæredes suos esse voluerit, beneficio Principis sui et legitimi fiant. Princeps libertinos potest ingenuitati restituere et natalibus, in quibus initio omnes homines fuerunt nondum neque naturali neque civili jure descripto, *l.* 2. *ff. de nat. restit. l. Imperialis,* §. 1. *C. de nupt.* quo tempore incognita erat servitus: sed necesse est (ut hoc loco valde singulari Justinianus ait) uti eos donet prius annulis aureis, atque ita quodammodo præparget: et hac de causa, ut opinor exigit in *Novell.* 18. ut ancillæ manumissæ impetretur jus annulorum simul ac natalium restitutio. Eodem vero exemplo princeps potest liberos naturales suos facere et restituere antiquis natalibus, in quibus omnes homines fuerunt, legibus nondum scriptis, quo tempore liberi omnes fuerunt conditionis ejusdem, non alii naturales, alii legitimi. Synesius Anastasio, τὰ χρυσᾶ παιδία τῇ τοῦ βασιλέως φωνῇ νόμῳ σοι παιδία γενόμενα. Hoc vero genere dandæ suitatis utitur pater si non extent legitimi liberi, et si mulier libera filii naturales progeniti sint, priore utitur etiam extantibus legitimis, atque etiam si ex ancilla filii naturales procreati sint. Est et tertius modus *Nov.* 89. Si pater filios naturales offerat curiæ civitatis teste populo, vel actis intervenientibus, si filias naturales curialibus matrimonio jungat, vel si ipsi se filii naturales curiæ offerant ex patris ultima voluntate, aut sponte sua: et hunc modum Theodosius introduxit, *l.* 3. *C. de nat. liber.* et probavit Leo, *l.* 4. ex qua refert Justinianus in *d. Novell.* 89. Philocalum quemdam filium naturalem publice obtulisse patrem curiæ Bostræ civitatis: unde liquet aperte in *d. l.* 4. pro *nostræ*, esse legendum, *Bostræ*, quæ est civitas Arabiæ, *Novel.* 102. et ita jamdiu memini me emendare in notis Institutionum. Primum modum invenit Constantinus, Justinianus amplificavit: secundum invenit Justinianus: nam rescripto principis olim non fiebant legitimi nisi qui nati erant ex muliere, quæ propter inæqualitatem justa uxor esse non poterat: rescripto enim justa uxor simul ac liberi justi fiebant. Hoc vero tertio modo, quem Theodosius adinvenit, filius naturalis susceptus ex libera muliere suus, et legitimus fit ex patris voluntate etiam existentibus legitimis liberis: ita tamen ut pater non plus ei dare vel relinquere possit, quam uni ex justis liberis cui minimam portionem dederit vel reliquerit, *l. communium,* §. *ult. C. de natur. lib.* qua in re Novellæ Theodosii *de bon. decur.* derogatur, ex qua in *d. l.* 3. addita perperam videntur hæc verba: *Naturalem dumtaxat fœcunditatem sortiatur.* Sua autem sponte filii naturales ex libera muliere nati si se offerant curiæ non aliter sui et legitimi fiunt, quam deficientibus legitimis, idemque dicendum de iis qui ex ancilla nati, et manumissi vel patris voluntate, vel sua sponte decuriones fiunt, *Nov.* 89. Est etiam inter hunc modum faciendi legitimi et superiores differentia hæc, quod superioribus non tantum jus suitatis, sed etiam jus agnationis acquiratur, hoc modo jus suitatis tantum, *d. l. communium.* Ei autem qui decurio simul ac patri filius hæresque legitimus factus est, qui et pro qua parte succedant definitur in *d. l. communium,* §. *sed si quidem.* usque ad §. *pen.* aliter quam in *No.* 89. quæ varie

demonstrat in ejus successione semper hanc rationem esse servandam, ut curia curialesve hæredes defuncti bonorum dodrantem habeant sublato quadrante et besse, de quo *d. l. communium*: sublata etiam differentia bonorum adventitiorum et profectitiorum. Erat et olim quartus modus, Adoptio *l. jubemus, in fin. C. de nat. lib.* qui tollitur *l. legem. C. eodem*, et hac *Nov. et* 89. Tentari posset reduci *Nov.* 117. §. 1. nam si sola nominatione filii naturalis suus fit, et adoptione multo magis, quod tamen non admitto.

Secunda pars hujus Novellæ est de nuptiis, quæ dotis et donationis propter nuptias conventionem exigunt, et de iis quæ testatione vel jurejurando vel nuda affectione contentæ sunt, cui aliquatenus derogatur, *Nov.* 117. ut exposui *Nov.* 12. *et* 22. et de quadrante bonorum relinquendo mulieri indotatæ, qua de re diximus *Nov.* 53. *cap. ult.* Κυρίαν ἐκάλει.) Epictetus in Enchiridio, *αἱ γυναῖκες εὐθὺς ἀπὸ ιδ' ἐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν κυρίαι καλοῦνται.* Hieronymus adversus Jovinianum, *Vocanda domina, celebrandus natalis ejus.*

NOVELLA LXXV.

De appellationibus Sicili.

Ut appellationes a Consulari vel Prætore Siciliæ referantur ad quæstorem palatii, quæ olim ad præfectum prætorio, *l.* 27. *C. Th. de app.* Ut decreto quæstoris confirmentur defensores plebis in Sicilia creati, et patres civitatum. Alii defensores confirmantur auctoritate præfect. prætor. *Nov.* 15. Dixi a Consulari, vel prætore. Consularem primum Sicilia habuit, deinde prætorem *Nov.* 104. in qua pro *τῶν προτέρων*, ex ista legendum, *τῶν πατέρων*.

NOVELLA LXXVI.

De monachis.

Qui ante *Nov.* 5. quæ post monachismum interdicit testamenti factione, facti jam erant monachi vel monachæ, testamenti factionem habent, præsertim existentibus liberis.

NOVELLA LXXVII.

De impudicis et juratoribus.

Cedrinus scribit Justin. tullisse *νόμους σφοδροὺς κατὰ τῶν ἀσελγαινόντων*: hanc Constitutionem intelligit, et 141. Et junguntur etiam his qui per capillum Dei, vel per caput, vel alio modo dejerant contumeliose.

NOVELLA LXXVIII.

De dotalibus instrumentis et manumissionibus.

Ex hac Novella manumissio sola ingenuos facit, non quod ad patronum, sed quod ad ceteros et jura alia ingenuitatis attinet: nam jus patronatus integrum manet, nisi id patronus in manumissione remiserit nominatim, *l. penult. et ult. C. de bon. lib.* Quin et si id remiserit, honor tamen et obsequium debitum patrono, remissum non videtur, sed neque actio ingrati. Hæc actio est extraordinaria, *l.* 1. *C. de libertis et eorum. lib.* cum tamen sit ex lege Ælia Sentia, quia post eam legem S. Consultis et Constitutionibus de ingratitudine libertorum extra ordinem agi cœpit. Competere eam actionem hoc loco Justinianus ait non tantum manumissori, sed et filiis manumissoris: quod etiam est ex lege Ælia Sentia, *l. Sciendum, ff. de verb. signif.* At *l. pen. Cod. de libertis et eorum lib.* eam dat generaliter hæredibus patronorum. Sed id Accursius recte restringit ad filios hæredes, *Nov. Valentiniani de libertis*, etiam filiis eam ademerat. Alia est actio ingrati adversus donatarium: et omnino duæ tantum sunt in jure actiones ingrati, adversus donatarium et adversus manumissum: nam adversus alios actionibus ingrati, ut quodam loco Seneca ait: fora non sufficerent. Ex his autem colligitur. pleniorem esse natalium restitutionem quam manumissionem remissionemve juris patronatus: nam manumissus etiamsi quantum ad cetera attinet ex hac Novella pro ingenuo habeatur, tamen juri patronatus obstringitur, et eo etiam remisso obsequiis et actioni ingrati. Natalibus restitutus nec obsequium vel honorem debet, nec quasi ingratus accusari potest, *l. pen. C. de bon. lib. l.* 10. *§. sed et si jus, ff. de in jus voc.* Sed nemo etiam facile a principe natalibus restituitur nisi consentiente patrono, *l.* 2. *in fi. l. ultim. ff. de nat. rest.* et filio patroni, *l. pen. ff. eod.* Igitur ne hodie quidem omnimodo supervacua est petitio annulorum et restitutio natalium: nam quantum ad patronos non est supervacua, quantum ad ceteros est supervacua: ut ecce, liberti hodie decuriones fiunt impune contra legem Viselliam, et cognationem amissam recipiunt, etiamsi natalibus restituti non sint, et libertæ Senatoribus nubunt jure, quia ingenuæ esse censentur: et ex eo matrimonio sui ac justi liberi nascuntur, et ante matrimonium suscepti in concubinatu ex eadem muliere per matrimonii conjunctionem sui et legitimi fiunt. Quin et manumissio sola concubinæ contractusque dotis cum ea habitus filios naturales ingenuos et suos facit, etiamsi jus annulorum et restitutio natalium impetrata non sit: qua re derogatur *Nov.* 18.

Manumissa igitur matre et nuptiis cum ea dotali instrumento contractis, manumissi etiam videntur filii: quod novum videri non debet, nam et ita κατὰ πρόληψιν miles servum cui legatum adscripsit manumisisse videtur, *l. ex his*, *C. de test. milit. l. Lucius*, §. 1. *ff. eod.* nec minor est præsumptionis ratio in proposito casu, ut concubina manumissa, et uxoris nomine honorata, videantur etiam filii naturales ex ea suscepti libertate donati, ac consequenter sui ac legitimi effecti. Dederat jam ante Antoninus omnibus ingenuis jus Quiritium, quod olim pro beneficio dari solebat: dederat et Justinianus libertinis, sublata Latinorum et dedititiorum conditione. Hac Novella dat omnibus libertinis ingenuitatem et jus annulorum et restitutionem natalium.

NOVELLA LXXIX.

De monachis litigatoribus.

Novella est de monachis: monachi non sunt clerici: sed dicemus etiam de clericis conjuncta *Nov.* 83. Olim monachi utriusque sexus, et clerici conveniebantur in provinciis apud præsidem, in urbe apud præfectum prætorio, et vocati in forum venire compellebantur ex Constitutione Leonis, *l. omnes qui ubicunque*, *C. de episc. et cleric.* de qua Theodorus Lector in hunc modum: Λέων ἐνομοθέτησε τοὺς κληρικοὺς παρὰ τῷ ἐπάρχῳ τῶν πραιτωρίων μόνον ὑποκρίνεσθαι. Volente actore conveniebatur coram episcopo, *l. decernimus*, *C. de episc. aud.* conjuncta *l. cum clericis*, *C. de episc et cler.* Ex hac Novella monachi non possunt conveniri nisi coram episcopo, cujus arbitrio vel ipsi monachi respondere debent per se, vel per antistitem suum, vel per actorem sive syndicum communem, qui apocrisiarus dicitur: et multantur civiles judices, qui huic Constitutioni non paruerint: et coercentur carcere executores qui quem ex his vocaverint ad judicem civilem non ad episcopum: nam et ab ipso episcopo executores conjici possunt in decanica. Decanica dicuntur et diaconica, ut in *l.* 3. *C. de hæret.* et Laodic. Synodi c. 21. ἐν τῷ διακονικῷ. Non sunt carceres, licet in ea rei quandoque conjiciantur custodiæ causa, cum et haberi in eis conventus soleant, et recondi res pretiosæ. Ex *Nov.* autem 83. clerici actione pecuniaria conveniuntur coram episcopo, qui litem finiat celerrime sine sumptu, et sine scriptura solemni: nam neque ex libello in jus vocandi sunt, neque ex libello dicenda sententia est quod et in monachis locum habet. Episcopo nolente aut nequeunte judicare, lis agitur apud judicem civilem. Quid si causa criminalis fuerit? ut militare delictum a communi distingui solet, ita separare debemus ecclesiasticum crimen a civili sive communi. Si commune fuerit clerici crimen, veluti adulterium aut homicidium, a judice civili disceptabitur intra duos menses, et de damnato clerico non ante supplicium sumetur, quam regradatus fuerit ab episcopo. Si ecclesiasticum: veluti sacrilegium, ut Zonaras scribit CP. Synodi 1. c. 6. et ambitus, ut puta si pecunia ambierit clericatum, vel contumacia adversus episcopum, disceptatio erit episcopi, ut *Nov.* 123. in qua Plenius aliisque distinctionibus adhibitis tota hæc res explicatur.

NOVELLA LXXX.

De quæstore.

Alius est quæstor palatii, de quo *Nov.* 35. alius quæstor exercitus, de quo *Novel.* 41. alius est quæstor, quem hac Novella Justinianus creat constituitque in urbe quærendis coercendisque mendicis, inertibus, otiosis, peregrinis, errantibus et vagis, cujuscunque conditionis sint, sive clerici, sive monachi, sive advocati aliarum civitatum: et hic quos συνηγόρους recte Julianus interpretatur scholasticos, ut *l.* 2. *Cod. de lucr. advoc.* Eo nomine primum nuncupati sunt Rhetores, ut Cor. Tacitus scribit lib. de Oratorib. et declamatores litium fictarum: deinde a fictis litibus transiit ad veras. Plin. 2. Epist. *Adhuc scholasticus tantum est: quo genere hominum nihil simplicius. Nos enim qui in foro verisque litibus terimur, multum malitiæ, quamvis nolimus, addiscimus.* Schola et auditorium et ficta causa innoxia est. At si forte exteri litis causa in urbem venerint: vult Justinianus quæstore imminente, instante, urgente, et ad extremum audiente et cognoscente morantibus judicibus celerrime eorum lites finiri. Eidem in mendicos validos coercitionem dat mitiorem quam definiatur, *l.* 1. *Cod. de mend val.* et constituit quandam veluti ἀργίας actionem ut ipse ait, id est, inertiæ et lenitudinis, qualis fuit olim apud Græcos. Pollux 8. τῆς ἀργίας ἐπὶ μὲν Δράκοντος ἦν ἀτιμία τὸ τίμημα, ἐπὶ δὲ Σόλωνος εἰ τρίς τις ἁλῶν ἠτιμοῦτο. Nicolaus apud Stobæum, Ἀθήνησι τῆς ἀργίας εἰσὶ δίκαι. Plutarchus de Dracone, Μία ὀλίγου δεῖν ἅπασιν ὥριστο τοῖς ἁμαρτάνουσι ζημία θάνατος, ὥστε καὶ τοὺς ἀργίας ἁλόντας ἀποθνήσκειν. Datur etiam huic quæstori potestas cognoscendi de crimine falsi, et de superexactionibus executorum, id est, si supra modum legitimum sportulas exegerint. Videtur et jus habuisse imbecillis dandi tutoris, ut ex Harmenopulo constat 5. Epit. tit 11. qui et in fine sexti de ejus officio tractat. Deputantur etiam huic novo magistratui annonæ et salaria, et adsessores, et apparitores certi.

NOVELLA LXXXI.

De solutione patriæ potestatis.

Ad *l. ult. C. de consulibus* Justinianus addit, non tantum patriciatus dignitatem solvere potestatem patriam, sed et ceteras dignitates, quæ curiali conditione liberant, de quibus *Nov.* 38. *et* 70. His dignitatibus liberi sui juris fiunt sine capitis diminutione, sequiturque eos peculium tacite, sicut emancipatos. Sine capitis diminutione, quia non desinunt esse in familia, sicut morte patris, *l.* 3. §. *ult. ff ad Maced.* et olim sacerdotio Vestali et flaminio Diali. At qui emancipatione sui juris fiunt capite minuuntur, quia in imaginariam servitutis formam rediguntur, *l. liberos, ff. de cap. min.* et ideo emancipati agnati esse desinunt, et nepotes ex eis suscepti post mortem avi non recidunt in eorum potestatem: superioribus modis recidunt, et agnatio non tollitur. Emancipationem fieri solitam ait injuriose fronte pulsata, ut *l. ult. C. de emancip. lib.* erat enim emancipatio legis actio, id est, actus legitimus, et in omni fere actu legitimo symbolum, in cretione digitorum crepitus, in mancipatione æs et libra, in manumissione alapa. Addit etiam in extremo episcopatum solvere patriam potestatem: quod ante non obtinuerat, *l. sacrosanctæ, C. de episc. et cleric.* Liberat et curia episcopatus, secundum modum *Novel.* 123.

NOVELLA LXXXII.

De judicibus.

Est hæc Novella de urbanis judicibus, non de provincialibus. Judicum nomen generale est, §. ult. eo continentur tam magistratus quam judices pedanei: hi sunt judices dati, qui quasi plano pede judicant, non pro tribunali, et a Græcis χαμαιδικασταὶ dicuntur, et διαιτηταὶ κληρωτοί. Continentur etiam eo nomine judices compromissarii, qui διαιτηταὶ αἱρετοὶ dicuntur. Pedaneis dantur δικαστικὰ, sive sportulæ: magistratibus non dantur, quia ampla salaria habent, pedanei permodica, et similiter sportulas permodicas: pedanei non habent adsessores: magistratus habent adsessores. Magistratus plerumque erant viri militares, legum ignari: pedanei periti νόμων καὶ πείρας, ut ait hoc loco, sicut adsessores, qui nihil a pedaneis distant, *Nov.* 60. nam ex eodem corpore studiosorum juris adsumuntur et pedanei judices, et adsessores, et hi debent præstare scientiam legum et morum, non magistratus, *l.* 2. *ff. quod quisque jur.* Magistratus habent tribunal, pedanei non habent tribunal, sedere tamen eos Justinianus vult a matutino ad occasum solis: et locum notat, In porticu regia, qua etiam Agathias scribit se libellis litigatorum dedisse operam ab ortu solis ad occasum, Historiæ III. Significat igitur se ex pedaneis, vel ex pedaneorum notariis fuisse. Julianus ait, In basilica, quod fere idem est, nam basilicæ adjacebat porticus. Sede re autem vel litigatoribus conducentibus subsellia, ut olim fieri solebat, auctore Svetonio in Nerone, vel ærario præbente gratuita. Zeno singulis judiciis certos et proprios deputaverat judices pedaneos, veluti in judicio præfecti prætorio certos, in judicio præfecti urbi certos, in judicio magistri officiorum certos, quibus solis causarum cognitiones magistratus delegarent. Justinianus quos constituit octo vult esse communes, et in judiciis omnibus eis causis delegari atque etiam ab ipso principe, et his etiam solis a magistratibus, non aliis, nisi forte partem quandam litis velint adsessoribus suis demandare, dum tamen ipsi litis contestationi et ultimæ cognitioni præsint, ac sententiam definitivam pronuncient, *Novell.* 60. A pedaneis autem si a principe dati sint appellationem fieri ad magistrum officiorum, vel præfectum prætorio, et quæstorem ut *Novell.* 23. Si a magistratibus, ad eos qui dederunt, *l.* 1. *ff. quis a quo app. l. præcipimus, C. de appel.* ex quo apparet quam ii distent a legatis, vel ab iis quibus magistratus suam jurisdictionem mandant, a quibus ad mandatorem non appellatur. Excipit duos casus, quibus a pedaneis jus appellandi non est, qui et generaliter recepti sunt in omnibus judicibus, Si quem damnarint ex eremodicio, *l. ex consensu*, §. *ult. de appellation. l. post edictum*, §. *ult. ff. de judic. l. properandum, C. eodem, l.* 1. *Cod. quorum appel. non recip.* Si bis jam reus appellaverit, nam tertium interposita appellatio non recipitur, *l.* 1. *C. ne liceat in una eademque cau. ter prov.* His autem pedaneis judicibus, *l. ult. C. de pedan. judicibus*, ait magistratus humiliora negotia committere. Ea negotia Justinianus definit usque ad summam ccc. aureorum: eaque vult eos disceptare ἐν σχήματι παρασημειώσεως, quod ita Græci interpretantur τουτέστι μὴ γίνεσθαι σημειώματα πλατυκὰ ἐπὶ ταῖς διὰ μέσου διαγνώσεσι, καὶ ἀπογεγραμμένας ἔχοντα πάσας τὰς τῶν μερῶν δικαιολογίας. Tria sunt vocabula diversa. σημείωσις, ὑποσημείωσις, παρασημείωσις. Primo significantur acta omnia judicii, secundo subscriptiones libellorum, tertio brevibus comprehensa præcipua capita litis. Græci interpretes, παρασημείωσις, τουτέστι τὰ κυριώτερα τῶν λαλουμένων, περιλαμβάνουσα καὶ γράφουσα ταῦτα ὡς ἐν συνόψει, καὶ δι' ὀλίγων. Itaque nec jurisdictionem pedanei habent, quod certissimum est, nec solemnem et plenam cognitionem, quia non cognitionaliter, quod est actis accurate diligenterque confectis, sed per adnotationem tantum causas humiliores disceptant, brevitatis et celeritatis causa. Sententiam tamen dicere ex pe-

riculo, sive ex scripto solemni omnimodo debent secundum generalem Constitutionem juris. Eodem vero brevitatis studio in his causis si appellatum sit a judice pedaneo, Justinianus constituit ut causa appellationis introducatur intra duos menses, post quos tempora fatalia currant, et post fatalia non impetretur reparatio, quod confirmat *l. 2. et ult. C. de rep. appell.* et *Novel.* 126. Post hæc Justinianus singulis judicibus in cognitione causarum duos exceptores, sive notarios deputat, et duos executores, quos sumi vult ex cohortibus seu apparitionibus majorum judicum, vel scholis agentium in rebus, vel scriniis sacris seu memorialibus, et creari totius cohortis vel scholæ, vel scrinii periculo, et removeri a judicibus pedaneis si male fungantur suo munere, et alios substitui electione et periculo cohortis, ut supra, quod pertinet ad *l. 2. Cod. de sportul.* Constituit autem eis modicas sportulas, quas det utraque pars, si modo lis excedat quantitatem c. aureorum: nam si lis eam quantitatem non excedat, sportulas nullas accipiunt. Constituit et eis ex arca præfect. prætorio modicum salarium. Adjicit, ut definitiva sententia exprimant uter ex litigatoribus sumptus litis agnoscere debeat, vel nominatim ut utraque ex parte compensentur impensæ: et ad id quod pertineat nonnihil diximus *Nov.* 18. §. *ult.* Confirmat et ea quæ dicta sunt de recusationibus judicum, et de xx. diebus reo dandis ad deliberandum, *Nov.* 53. Secunda pars est de compromissariis judicibus, qua confirmantur quæ de eis prodita sunt jure veteri, et hoc tantum adjicitur, ut mutua se obstringant stipulatione pœnali qui in eos consentiunt, quæ committatur in eum qui non paruerit arbitrio. Olim etiam se jurejurando obstringebant, et eo casu arbitrio stare compellebantur omnimodo actione in factum vel condictione, ex *l. 4. C. de recep. arb.* Hoc Novella corrigit: neque enim patitur arbitros eligi cum jurejurando, vel jurejurando si forte intervenerit adstringi partes arbitrio, nisi metu divini numinis. Vindicem perjurii Deum facit. Tertia pars est communis judicibus omnibus etiam magistratibus, ut ab omnibus appellari possit excepto præfecto prætorio: sed adversus sententiam præfecti prætorio, ut sit appellationis loco remedium ἀναψηλαφήσεως, libello Imperatori porrecto, *l. 1. C. de sentent. præf. præt.* qui tamen executioni impedimento non est, *Nov.* 119. Interposita appellatione vel petita restitutione in integrum, nihil novari potest. Non idem restitutio in integrum et ἀναψηλάφησις, quæ retractatio *l. ult. C. de fide instrum. l. ult. C. de temp. appell.* Judex contra sententiam suam in integrum restituit, *l. in causæ*, §. *ult. et l. sequ. ff. de minor.* Non tamen retractatur apud eum causa ex rescripto principis, sed apud successorem, *l. 2. C. de sent. præf. prætor.* Igitur si non sit successor, ut si Senatus judicaverit, putarem etiam non ad Senatum, sed apud alios παλινδικίαν, sive retractationem inducendam, et videnda hanc in rem Plinii epistola ad Ursum, libro VI. A judice compromissario non appellatur, *l. 1. C. de recep. arb.* et Carthaginensis Synodi cap. 28. et 123. moribus Galliæ appellatur. Additur, ut ne judices aliter judicent quam legibus proditum est, nec pareant in medio litis emissis rescriptis aut pragmaticis, *Nov.* 113. referre tamen ut possint. Sed et *Nov.* 125. relatione cohibentur. Ἐπὶ τῆς βασιλείου στοᾶς) *In foro.* Synesius in Epistol. τὴν στοὰν τὴν βασίλειον, τὸ πάλαι κριτήριον. Μηδὲ φαίνεσθαι φιλανθρωπότερον τοῦ νόμου) Symmachus in Epist. *Corruptæ videntur esse sententiæ si sint legibus mitiores.*

NOVELLA LXXXIII.

De Clericis litigatoribus.

Hæc Nov. declarat apud quos clerici conveniendi sint in civilibus vel criminalibus causis: quod exposuimus supra *Nov.* 79.

NOVELLA LXXXIV.

De fratribus.

Fratrum alii sunt ex eodem patre eademque matre, alii ex eodem patre tantum: utrique germani dicuntur: alii ex eadem matre tantum, qui uterini vocantur. Germani consanguinei sunt, nisi emancipatione soluta sit agnatio: consanguinitas enim species agnationis est. Germani igitur agnati sunt. Uterini non sunt consanguinei, quia cognati sunt non agnati, Ambrosius epist. 66. Uterini fratres .i. diverso patre, sed eadem matre geniti, agnationis jus habere non queunt, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sunt. His cognitis, finge. Quidam decessit intestatus sine liberis, cui proximiores cognati sunt fratres. Sed ex his alii germani, alii uterini; et ex germanis alii ex eodem patre eademque matre, alii ex eodem patre tantum. Quæritur qui potiores sint in successione intestati. Justinianus cum *hac Nov.* tum *Nov.* 118. ceteris anteponit fratres utroque parente germanos: post eos vocantur uterini et consanguinei simul diversi matribus, *l. ult.* §. *sed nec fratrem, C. de leg. hær.* ita tamen, ut in bonis profectis a patre, soli consanguinei succedant, in bonis profectis a matre soli uterini, in ceteris bonis utrique, *l. de emancipatis in fin. Cod. eod.* et hoc est quod vulgo dicitur, Paterna paternis, materna maternis deferri. Quod autem constituit Justinianus, ut in legitima successione defuncti fratris potiores sint ii, qui defuncto sunt utroque parente conjuncti, ejus

se argumentum præbuisse narrat in *l. ult. Cod. com. de success.* ex qua lege si filiusfam. sine liberis decesserit, in bonis ejusdem adventitiis, quorum proprietatem constat non acquiri patri, primum succedunt fratres ex eodem matrimonio nati, deinde fratres ex alio matrimonio, tum his deficientibus pater. Præfert ea lex fratres utroque parente conjunctos his qui ex altero tantum parente conjuncti sunt: quod et hæc Novella comprobat generaliter, et Nov. 118. Præfert et fratres patri: quod improbat Nov. 118. quæ cum fratribus conjungit patrem. Quod autem constituit, ut defuncto frater eodem patre genitus pariter cum uterino ab intestato succedat, idem non servatur in querela inofficiosi testamenti: nam consanguineis tantum datur non uterinis, *l. fratres, C. de inoff. testam.* et agente consanguineo ac testamentum rescindente, sane uterinus non concurrit in hæreditatem legitimam, *arg. l. filio in princ. ff. de inoff. testam.* et eodem modo in successionem legitimam hodie per bon. possessionem Unde legitimi parens cum fratribus defuncti vocatur, in querela parens præfertur fratribus, et rescisso testamento locum eis non facit, ut docuimus *Nov.* 18.

NOVELLA LXXXV.

De Armis.

Fabricensium fuit schola: et militia certa, qui in publicis fabricis arma bellica fabricabant, et erant sub dispositione magistri officiorum: qua de causa Novella scripta est ad magistrum officiorum, ut *l.* 2 3. 6. 7. *C. de fabricens.* His solis arma fabricare licet, non privatis: quin et privatis ferrariam habere non licet, *l. ult.* §. *Magnus Anton. ff. de public.* Privatis quoque fabricenses arma vendere prohibentur, et emptoribus arma jubentur auferri, non reddito pretio. Ex eis quidam erant qui dicebantur deputati, statuti numerorum a Juliano, qui numeri cujusque militum arma procurabant: et sic in Notitia Rom. Imperii legimus deputatos scholæ agentium in rebus et deputatos domesticorum. Deputati autem fabricarum etiam privatis arma vendere vetantur. Non ergo tantum fabricenses, sed fabricenses deputati: hi milites sunt et annonas ferunt ex publico, illi non item. Id etiam generaliter præcipitur fabricensibus et deputatis, ut nova arma, quæ fabricaverint, statim reponant in publico armamentario: idem præcipitur ballistariis in provinciis constitutis et fabricensib. Varia sunt fabricarum genera, aliæ armorum, aliæ sc torum, aliæ clibanorum, aliæ sagittarum, aliæ loricarum, aliæ arcuum, spatharum, hastarum, ballistarum. Vult autem Justinianus ut in provinciis ballistarii et armamentaria sint sub cura patrum civitatum: unde intelligimus quod in lib is *βασιλικῶν* scribitur in hunc modum, *οἱ βαλλιστάριοι τοῖς πατράσιν ὑπόκεινται τῶν πόλεων*, id est, ex hac Novella. De patribus civitatum in hoc Novellarum libro sunt multi loci, *Nov.* 17. 75. 104. 128. 160. ex quibus 17. *et* 128. ostendunt, curam eos habuisse operum publicorum, quod et *l.* 1. *C. de rat. op. pub.* probat: hæc Novella habuisse curam armamentariorum, quæ et ipsa numerantur intra opera publica. His addantur quæ diximus *l.* 3. *C. de his qui spon. mun. suscep.* Constituit ad hæc Justinianus ut magister officiorum mittat chartularios sive scriniarios quinque ex scrinio fabricarum creandos periculo quinque primorum scrinii, de quo et in *l.* 5. *C. de agen. in reb.* ut eos conquirant qui privatim arma faciunt, et eripiant eis arma quæ fecerint, eaque fisco vindicent: artifices autem idoneos fabricis publicis deputent adhibita confirmatione principis, et a magistratibus, apparitoribus, defensoribus, patribus civitatum, juratam cautionem exigant, curaturos se ne quid admittatur contra hanc Constitutionem. Armorum autem appellatione idem declarat se intelligere arcus, sagittas, contos, lanceas cujuscunque generis, scuta, cassides, spathas et gladios, quos *παραμήρια* vocant, quod femori accingantur. Cedrinus, *τῷ παραμηρίῳ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐξέτεμε.* Vetus interpres semispathas vocat recte. Vegetius 2. *Gladios majores quos spathas vocant, et alios minores quos semispathas.* Eadem forma dixere semisicas. M. Tullius 3. de Leg. *Runis et semisicis quas ipse se projecisse in forum dixit:* sic ut legam, vetus lectio, emisitiis, conjecturam movet. Addit Justinianus *ζάβας*. quas interpretatur esse *loricas*, ut Suidas verbo *ζαβαρείον*. Addit, et *ζυβύννους*, quæ interpretatur *missibilia*, venabulorum genera, Latine Ennius *sibinas*. Apollon. 2. Arg. *σιγύννυς* a quo et *Σίκωνοι* gens Scythiæ. Oppianus 1. de venat. *σιγύννην εὐρυκάρηνον*. Parvæ tantum machæræ privatis permittuntur, quia non sunt arma bellica.

NOVELLA LXXXVI.

Ut Præsidi suspecto in audiendis litibus adjungatur episcopus.

Dictum est *Nov.* 80. in urbe lites advenarum et peregrinorum a judicibus esse finiendas celeriter, imminente et instante quæstore: idem a præsidibus in provinciis fieri jubet hæc Novel. imminente et urgente episcopo, et de præsidum negligentia et tarditate episcopum ad principem referre, sine relatione episcopi principem a provincialibus inter-

pellandum non esse, suspecto præsidi in causæ cognitione adjungi episcopum, ut *Nov.* 53. Et ut lis dirimatur amice quasi ab honorariis arbitris, vel per adnotationem: quod quid sit exposui *Nov.* 82. vel cognitionaliter. Tria sunt genera finiendarum litium. Judex potest esse honorarius arbiter, non receptus ejus rei de qua judex est, *l.* 9. §. 1. *de receptis:* licet e contrario receptus arbiter postea possit ejusdem rei judex esse, ut Piso in causa Roscii Comœdi. Additur etiam manente administratione adversus præsidem repetundarum agi posse coram episcopo, *l.* 4 *C. ad leg. Jul. repet. Nov.* 8. Clericos aut monachos non venire in urbem sine literis episcopi, episcopos sine literis archiepiscopi aut metropolitani, *Nov.* 6. *l. si qua per calumniam*, *C. de episc. et cler.* Cessantibus quoque præsidibus in coercendis officialibus cujuscunque fori supra modum legitimum sportulas exigentibus, hoc referre ad principem episcopos debere. Magisterianum Julianus peritissime interpretatur agentem in rebus.

NOVELLA LXXXVII.

De Donationibus factis a decurionibus.

Interdicta est decurionibus rerum immobilium donatio inter vivos *Nov.* 38. donatio causa mortis non est interdicta: permissa igitur *Nov.* 46. nam et legatis comparatur *l. ult. C. de mort. cau. don.* licet non ab intestato, *l. si filius*, *ff. de legatis præst.* Unde eveniebat ut decuriones mortis causa donarent, etiam addita lege contraria naturæ legati, ne eam donationem pœnitentia revocarent: hanc enim legem donationum causa mortis jus civile non improbat, *l. si alienam*, §. 1. *ff. de mort. cau. don.* At hoc modo facta a decurione donatio causa mortis, effectum habebat quodammodo donationis inter vivos. Quapropter tandem visum est Justiniano hac Novella interdicere decurionibus donatione causa mortis, perinde ac donatione inter vivos etiam cum decreto, venditione sine decreto.

NOVELLA LXXXVIII.

De deposito et denunciatione inquilinis facta, et de suspensione erogationis annonarum.

Hæc Nov. pertinet ad *l. pen. C. depos.* ex qua testatione et denunciatione alterius restitutioni depositi mora adferri non potest: ut si creditor meus nuntiet depositario ne rem quam apud eum deposui mihi restituat antequam sibi satisfactum sit: quæ denunciatio efficax est, *l. ult. ff. de leg. com.* et sane si ita denunciatum sit depositario, rem quidem nihilominus statim repetenti depositori restituere cogitur, sed non sine cautione. Cavere enim dominus satisdato debebit depositarium defensum iri adversus denunciationem creditoris: quod non tollitur hac Novella: nam hæc Nov. pœnam tantum irrogat denunciatoribus, per quos fit ut depositarius rem depositam retineat, vel cautionem extorqueat, ut scilicet a denunciationis tempore rei aut pecuniæ depositæ periculum sustineant, et pecuniæ usuras trientes præstent: quod etiam observandum censet si inquilinis denunciaverint ne pensiones solverent dominis, vel si erogatoribus annonæ civilis aut præf. annonæ ne præberent panes viles aut tesseras. Nam damnum quod ex ea denunciatione contigit omne denuntiatori reputatur, nec immerito: quia denunciatio restitutioni depositi aut solutioni pensionum annonarumve impedimento est, nisi restituenti aut solventi defensionis et indemnitatis cautio præstetur, quæ non semper est in facili. Cautio enim ea satisdatio est: quia nulla est idonea defensio sine satisdatione. Hæc autem Constitutio obtinet dumtaxat locum in tribus casibus in ea expressis, depositi, pensionum, annonarum. In casibus pensionum et annonarum, quia de alimentis plerique pendent, et ex pensionibus tantum, vel annonis ea sibi parant. Alimentorum autem causa favorabilis est, et eorum petitioni etiam opponi compensatio non potest, *l.* 2. §. *frumentariæ*. *ff. de adm. rer. ad civit. pert.* et verecundiam pulsat, *l. pecuniæ*, *ff. de alim. leg.* In casu depositi, quia hic præ ceteris contractus bonam fidem exigit, et ideo famosa est actio, et opponi ei compensatio non potest, *l. ult. C. de compens.* et depositi ratio privilegiis anteponitur, *l. si hominem*, §. *ult*. *ff. depos.* et chirographis depositorum non opponitur exceptio non numeratæ pecuniæ vel non traditæ rei, *l. in contractibus*, *C. de non num. pec.* At si creditor meus denunciarit ei qui mihi pecuniam debet ex causa crediti vel fideicommissi, is nec satis offerenti mihi solvere cogitur: quinimo parere denunciationi et potest et debet. Perperam huic Novellæ Accursius opponit *l. officium* *ff. de rei vind.* quæ cum depositario dominum jure experiri ait rei vindicatione. Nec enim vindicatio hac Nov. tollitur, sed denunciatio: non dominus repellitur, sed creditor. Possim rem meam a depositario .i. ab eo apud quem tu eam deposuisti, vindicare. Non possim ob pecuniam quam tu mihi debes depositario denunciare, ne rem tibi quam apud eum deposuisti restituat: potest enim depositarius huic denunciationi non obtemperare.

NOVELLA LXXXIX.

De Filiis naturalibus.

Narrat initio quædam esse de naturalibus liberis

in Codice scripta, titulo scilicet *de nat lib.* et quædam *in Tractatu de tutoribus* καὶ ἐν τῷ τῶν ἐπιτρόπων λόγῳ, et intelligit *l. ult. C. de conf. tut. et l. ult. C. quan. mul. tut. off. fun. pos.* Quam suaves sunt qui Græca ea verba, quæ retulimus, accipiunt, de Institutionum libro? Enumerat deinde modos per quos filii naturales sui et legitimi fiunt, et quibus hi, quique his ab intestato succedant et pleraque alia, quæ exposuimus his locis supra *Nov.* 12. 18. 22. 74. Id nondum explicatum est, *l.* 1. *C. de nat. lib.* et Nov. Martiani *de matr. Sen.* cujus pars est *l. humilem, C. de incest. nupt.* abrogari a Justin. in fine hujus Novellæ, et *Nov.* 117. Ex eis constitutionibus si Senatores vel Duumviri vel perfectissimi (sic legendum *d. l.* 1. ut docuimus primi in notis ad Ulpianum) vel sacerdotes provinciarum, veluti Asiarchæ, Syriarchæ duxerint humilem abjectamque personam, id est, ancillam, libertam, scenicam, tabernariam, tabernarii, aut lenonis, aut arenarii filiam, vel eam quæ mercimoniis publice præfuit, non est matrimonium, liberi nec justi nec naturales, sed neque justi fieri possunt judicio patris rescriptove principis, et incapaces sunt sicut spurii, incapax etiam uxor. Hodie ex Nov. Just. Senatores viri clarissimi, viri perfectissimi et ceteri cum eis si resipiscant connubium habent, exceptis ancillis. Antiquata igitur est *l.* 1. *C. de nat. lib.* Antiquata lex Julia de Senatorum et libertinarum nuptiis.

NOVELLA XC

De Testibus.

Primo capite ostenditur testes vilissimæ conditionis subjici tormentis arbitratu judicis cujuslibet, adeo ut possit etiam pedaneus judex testem humilioris et obscurioris vitæ quæstioni subjicere, non tamen solus, sed in provinciis adhibito defensore plebis, in urbe adhibito officiali prætoris plebis: nam obscurarum et ignobilium personarum testimonio sane credendum non est sine tormentis, *l. ob carmen*, §. *si ea res*, *ff. de test.* Secundo capite confirmatur *l. testium*, *C. de test.* ex qua si debitum ex chirographo petatur, dissolutio etiam ejus probari debet scripto, id est, apocha, Scriptum scripto plerumque refutatur, *l.* 3. *C. si minor se ma. dix. l. pen. C. de cont. stip. l. generaliter C. de non num. pec.* Igitur si obligatio constat scripto, testibus solutio non probatur: recte, nisi sint quinque idonei et jurati quibus præsentibus solutio facta sit. De auditione testimonium hac in re omnimodo non valet: quod tamen valet in quæstione de finibus et de operibus. Debent enim illi quinque testes testari se vidisse solventem debitorem, vel etiam se audiisse creditorem dicentem sibi solutam pecuniam, unde retro colligitur de auditione testimonium valere: verum hoc ita procedit, non si id viderint vel audierint forte fortuna, sed si rogati in eam rem sint specialiter ut solutioni intersint, vel confessioni in solutum, vel in creditum acceptæ pecuniæ. Non rogatorum testimonia non recipiuntur: quod non pugnat cum *l. ad fidem*, *ff. de test.* quæ non rogatos admittit ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων καὶ περιστατικῶν, ut Harmenopulus ait, non in solutionibus pecuniarum vel in conventionibus. Et hæc quidem observatio exigitur si desit apocha. Si sit apocha, vel sola fidem faciat, sicut chirographum, vel cum testibus tribus secundum distinctionem *l. ult. C. si cert. pet.* vel potius secundum novissimam distinctionem *Nov.* 73. Quid si chirographum vel apocha non fiat, sed depositio et confessio apud tabularios extra judicium, qua debitor deponat se debere, vel creditor sibi solutum esse? et hæc etiam fidem non facit, nisi quinque testes rogati adfuerint et subscripserint. Quid si confessio fiat in jure, vel in judicio? hæc fidem facit, et quod dicitur, Confessum haberi pro judicato, de confesso in jure tantum dicitur, et ita accipienda lex 12. tab. *Æris confessi*, etc. *l. post rem*, *ff. de re jud. l.* 1. §. *proinde*, *ff. si quid in fraud. pat. l.* 4. §. *pen. ff. ad leg. Jul. maj. l.* 4. *C. de rep. hær. l. quidam*, *ff. de donat.* Hæc tria sunt paria, Jusjurandum, res judicata, confessio, *d. l post rem.* Omnia hæc plerumque fiunt in judicio: Non solet quis absens damnari. Non solet etiam absenti obligari qui juravit de operis, quo solo casu ex jurejurando actio est, si præsenti juraverit: non habetur etiam pro judicato qui absente adversario confitetur, *l.* 6. §. *si quis absente*, *ff. de confes.* Certa debet esse sententia, §. *curare*, *Institut. de act.* Certa confessio, *d. l.* 6. *in pr.* Certum jusjurandum, atque ita definitur a Clemente Alexandrino, ὁμολογία καθοριστική. Tertio capite ostenditur, eos qui varie aut contrarie testimonia dixerunt circa ea quæ totam causam continent, quæ vocat κυριώτερα, rejici et reprobari, improbos coerceri a judice, stultis veniam dari, *l. qui falso ff. de test.* Quarto, eum qui semel vel iterum vel tertio testes produxerit, et testium productioni renuciaverit, non admitti ad aliam productionem, si et priorum testimonia vel adversarii exceptiones cognoverit: sed si nondum ea perceperit, admittitur, dummodo juret se priora testimonia comperta non habere, et citra fraudem alia productione uti: quod et in titulo de testibus Pontifices probant, quamvis appellatum sit. Male Accursius hoc capite putat corrigi, *l. officium*, *ff. de rei vind. l.* 19. *C. de probat.* Coercetur enim hoc capite tantum multiplex productio testium, non etiam ab actore probata intentio-

ne sua cognitisque reo probationibus actoris, reus prohibetur exceptionis suæ probationes exequi, *l.* 9. *C. de except. l. emptor*, *C. de præscr.* 30. *ann.* Ad hæc quærunt interpretes, qua ex re cognosci possit, una sit productio testium an plures. Alii vices spectant, ut si aliquos produxero hac hora, sit una productio: si hora sequenti alios, altera. Alii dilationes, ut si intra dies x. jussus sim testes producere, quotquot producti sint intra eam dilationem, id pro una productione habeatur. Verum longe aliter definitur productio Nov. Leonis et Constantini, nimirum ex diebus singulis, ἑκάστης, inquiunt παραγωγῆς μίαν ἡμέραν λαμβανούσης. Quinto loco, testium productionem fieri posse extra judicium, si testes absentes sint, missis partium procuratoribus ex sententia judicis, quod est ex Constitutione Græca Justiniani, quæ desideratur in tit. de testibus, et hanc intelligit hoc loco, ἐπεὶ δὴ δὲ ἴσμεν, etc. et in *l. judices*, *C. de fi. instr.* ex qua similiter instrumentorum productio fit extra judicium, si in præsentia non sint. Et hac Nov. id generaliter fieri conceditur non tantum extra urbem in provinciis, sed etiam extra provinciam in urbem, vel extra unam provinciam in aliam provinciam. Fit autem in provinciis testium productio apud præsides aut defensores actis intervenientibus. Præsidibus junguntur defensores, ut significetur in eis civitatibus quibus præsidum adeundorum facultas non est, iri ad defensores, *Nov.* 86. qui præsidum vice funguntur. Finem autem lis accipit, ubi et cœpit, *l. ubi*, *l. si is qui Romæ*, *ff. de jud.* Et hæc in civilibus causis: nam in criminalibus testes omnimodo in judicium venire compelluntur. Cornelius Tacitus de Oratoribus: *Testimonia in judiciis publicis* (sic lego) *non absentes, nec per tabellam dare, sed coram et præsentes dicere cogebantur.* Et ideo D. Adrianus testibus non testimoniis esse credendum, hoc tantum in causis criminalibus dixit, *l.* 3. §. *idem Divus*, *ff. de testib.* Sextum caput est de exceptionibus testium. Excipiuntur testes quasi servi, recipiuntur tamen interim si se liberos esse contendant. Excipiuntur quasi inimici, ut Socratis 1. c. 31. τοῖς περὶ Εὐσέβιον ὡς ἐχθροῖς παρεγράφετο· sed interim recipiuntur et audiuntur nisi sint inimici capitales, id est, nisi judicium capitale exerceant inter se: nam ii rejiciuntur statim: et ita etiam in *l.* 6. *ff. de excus.* capitales inimicitiæ accipiuntur. Septimum caput est de testibus cogendis. Olim inviti testimonium dicebant in causis criminalibus tantum, *l.* 4. 20. 21. *ff. de test.* Plinius 3. Ep. *E testibus quidam quod evocatus esset invitus, ut accusationem exarmaret*, etc. In causis civilibus testes erant voluntarii, ut Quintilianus ait 5. Ex Constitutione illa Justiniani Græca etiam invitis in causis civilibus testimonium denunciatur, exceptis adfinibus et cognatis et viris illustribus, ut docui Obs. 8. c. 13. exceptis etiam mediatoribus, quo nomine significari putant Græci sequestres, apud quos res litigiosa deponitur, quos tamen μεσεγγυητὰς solent vocare, non μεσάζοντας, vel μεσιτεύοντας. Alii sequestres pacis sive honorarios arbitros, quorum sententia verior est, ut ex Harmen. constat 1. Ep. qui dum apud alios judices testes eos esse vetat, eos quasi judices accipit. Hæc Novel. addit exceptionem, nisi ex consensu utriusque partis citentur in testimonium. Octavum caput est de testium productione, ut non fiat μονομερῶς, nisi altera pars absit per contumaciam, *l. pen. C. de testib.* quod et in omnibus actis judiciorum locum habet.

NOVELLA XCI.

De duarum dotium debito, et de eo qui dotem accipere non vult.

Duo sunt capita hujus Novellæ. Primum est de privilegio dotis. Mulier in Actione personali de dote et in actione hypothecaria dotis nomine privilegium habet, ut præferatur omnibus creditoribus chirographariis et hypotecariis etiam antiquioribus, sive expressam sive tacitam hypothecam habeant. Idem privilegium habent filii hæredes matris, et liberi omnes, ut hæc Novella declarat, non extranei hæredes. Sed si duæ sint mulieres quæ de dote sua agant, antiquior causa dotis præfertur, *l. ult. C. qui pot. in pign. hab.* quod et hæc Nov. confirmat. Præfertur ergo prima uxor secundæ: præfertur socrus nurui in declamatione Quintiliani 360. Extantes dotales res suas quæque mulier vindicat, *l. in rebus*, *C. de jure dot.* Consumpta autem vel diminuta dote, in ceteris bonis potior est prior uxor aut liberi ejus: et ita etiam si duobus fiscis debeatur .i. duabus fisci stationibus, non præfertur una alteri nisi ex prerogativa temporis. Secundum caput est de marito vel socero aut prosocero, per quem stat quo minus dotem ab uxore, nuru, vel pronuru accipiat, ut ab eo nihilominus lucretur mulier donationem propter nuptias soluto matrimonio: qua de re diximus *Nov.* 2. *cap. ult.* Offerri debet dos testato si in prædiis consistat: si in aliis rebus, offerri et consignari et deponi extra judicium in æde sacra vel tabulario civitatis, vel offerri in judicio viro non ignorante: alioquin viri nulla mora videtur esse, ac proinde lucrum etiam nullum ex donatione propter nuptias obveniet mulieri.

NOVELLA XCII.

De immensis donationibus collatis in liberos.

Querela inofficiosæ donationis introducta est rescripto Alexandri, et data liberis his qui superstites erant tempore donationis, sive in unum ex eis, sive in extraneum collata sit donatio, per quam non totam rescindunt donationem, sed pro modo Falcidiæ tantum, ut memini me fusius demonstrare Obs. 5. c. 14. et hac quidem ratione, licet extranei hæredes non detrahant Falcidiam ex donationibus inter vivos, *l. Seja*, §. *ult. ff. de donat. cau. mort.* liberi tamen hæredes instituti si ex reliquis bonis Falcidiam servare non possint, eam revocant ex donationibus inter vivos, habita ratione non tantum bonorum, quæ parens habuit tempore mortis, sed etiam eorum quæ habuit donationis tempore : ut si habuerit CCC. in bonis, et donaverit CCL. quia hodie Falcidia est triens, filius hæres institutus explendæ Falcidiæ causa revocat a donatario, si extraneus sit L. si frater, et sint instituti ex æquis partibus, a fratre cohærede eodemque donatario, rovocat XXV. Sin autem CC. donaverit, quia ea quæ supersunt Falcidiæ sufficiunt, sive unus fuerit filius, sive duo, tres, quatuor, non est locus querelæ inofficiosæ donationis : eademque ratio intervenit si quæ lege aliqua detractæ sint portiones bonis parentis, dandæ puta uxori defuncti, et matri, nec quod superest Falcidiam liberis expleat: sed si expleat, non possunt queri, et inique in specie *c. Raynutius, de testam.* liberi habentes quantum satis est Falcidiæ tertiam Langobardico jure debitam matri, et alteram tertiam debitam uxori defuncti abscindunt, cum salva supersit illis tertia legitimæ portionis. Ille etiam pontificis error est non ferendus dantis filio trientem, ut filio, simul ac quadrantem ut extraneo ; hoc enim perinde est ac si patri præterito, cui datur querela inofficiosi testamenti ut patri, bonorum possessio contra tabulas ut extraneo, simul dederis utramque. Nec minus a jure civili abhorret in eo capitulo, quod a pagano facta substitutio verbis directis post pubertatem trahitur ad fideicommissum : hoc enim in milite tantum admissum est, *l. precibus, C. de imp. et aliis subst. l. centurio, ff. de vulg. subst.* Itaque in specie ejus *c. Raynutius* secundum jus civile dirimenda tria sunt peccata. Hæc de liberis institutis. Exhæredati qui non habent querelam inofficiosi testamenti, nec inofficiosæ donationis habent. Sed si habent illam .i. si jure eis effectuque competit querela inofficiosi testamenti, non et hanc protinus habent, nisi tantum non sint ab intestato laturi quantum sufficiat Falcidiæ, habita ratione non tantum bonorum quæ mortis tempore fuerunt, sed etiam eorum quæ inter vivos donata sunt. Rursus hæc quæ diximus locum habent, si donationis tempore superstites fuerint liberi : nam post donationem suscepti liberi in extraneum collatam, ut proponitur in *l. si unquam, C. de revoc. don.* patronum donasse liberto vel libertum patrono, quod olim erat frequentissimum, *l. si vero*, §. *inde Papinianus, ff. mand.* eam revocant in solidum, non pro ratione Falcidiæ tantum, quia verisimile est donaturum patrem non fuisse si se habiturum liberos existimasset, atque ideo etiam ipsemet eam revocare potest in solidum : quod et leges Langobardorum probant, *l. 1. de eo quod pater fil. nec. hab. rel. l. 14. de success.* non tamen videtur obtinuisse ante Constitutionem *d. l. si unquam*. Augustinus ser. de vita clericorum. *Quidam cum filios non haberet, neque speraret, res suas omnes, retento sibi usufructu, donavit ecclesiæ : nati sunt illi filii, reddidit episcopus, nec etiam opinanti illi, quæ donaverat. In potestate habebat episcopus non reddere, sed jure fori, non jure cœli.* Collatam autem donationem in liberos liberi postea suscepti non revocant in solidum, sed pro ratione Falcidiæ tantum, *l. 5. C. de inoff. don.* ac similiter donator etiam ipse. Quod dixi initio querelam inofficiosæ donationis esse ex rescripto Alexandri, apparet ex *l. Titia*, §. *Imperator, ff. de leg. 2.* in quo proponitur rescriptum ad Claudianum Julianum præfectum urbi. Claudium Julianum vocat Capitolinus in Maximo et Balbino : nec tamen ideo diversi, sicut nec Bæbius Marcellus noster, et Bæbius Marcellinus Dionis, nec Barbarius Philippus noster, et Barbarius Philippicus Sudæ.

NOVELLA XCIII

De appellationibus.

Hæc Nov. addit exceptionem ad *l. ult.* §. *illud C. de temp. appe.* ut præscriptio biennii nihil obstet appellatori, si interim dum de re transigenda cum adversario tractat vel componenda per arbitrum compromissarium, labatur biennium : quod jam notaveram supra *Nov.* 49. et ita observatur hodie justissima ratione : alioquin biennii cursu ait κυρίαν γίνεσθαι τὴν κρίσιν .i. sententiam in suo robore durare, *d.* §. *illud.* Alii, abire in rem judicatam : malim dicere, redire. Semel enim prioris judicis pronuciatione transiit in rem judicatam, *l. si fundus*, §. *si plures, ff. de pign* sed judicatum extinxit appellatio, *l. 1.* §. *ult. ff. ad Turpil.* Modo igitur appellatione circumscripta, redit causa ad condemnationem.

NOVELLA XCIV.

De tutela matrum.

Confirmat *Nov.* 72. Sed excipit ab ea matres. Excipiam et avias, eodem modo quo de matre Constitutio Severi trahitur ad aviam, *l.* 2. §. *et quid si nepotibus*, *ff. ad Tertyl.* Derogat *l.* 2. *C. quan. mul. tut. off. fun. poss.* remisso jurejurando. Confirmat quod de inventario bonorum pupillarium conficiendo legibus proditum est, *l. tutor*, *ff. de adm. tut. l.* 24. *C. eod. l. ult. C. arb. tut.* in provinciis præsente scriba, ut ait, viro clarissimo: qui qualis sit exposuimus tit. de tabulariis x. Codicis, in urbe auctoritate præf. urbi, et prætoris tutelaris per apparitorem scribam, *l. ult. C. de mag. con.* et ea etiam quæ prodita sunt de satisdationibus tutorum vel curatorum.

NOVELLA XCV.

De Præsidibus, ut deposito magistratu L. dies maneant in provincia, sive militarem sive civilem gesserint administrationem.

Non id solum quod titulus indicat hæc Novella constituit, ut *Novell.* 8. sed etiam ut ne præses antequam fines provinciæ ingrediatur ulla edicta mittat in provinciam, quod est contra *l.* 4. §. *antequam*, *ff. de off. procons.* et ut biduo tantum antequam provinciam ingrediatur amice scribat decessori suo, ut sibi officia mittat obviam: qui et ex eo tempore desinet esse magistratus, et annonas capere de publico vel de arca præf. prætorio, successor jurisdictionem exercere et annonas capere incipiet. Officia in provinciis erant perpetua, *l. præsidis*, *ff. si cert. pet. et* singulis præsidibus parebant, *l.* 59. *C. Th. de appellat.* Et ut præsidi antequam successor mittatur decedere provincia non liceat: quæ vetus est Constitutio, *l. illud*, *ff. de off. præs*. Dio 39. *καί περ ἀπαγορεύοντος τοῦ νόμου μήτε εἰς τὴν ὑπορίαν τοὺς ἄρχοντας τινῶν ἀποδημεῖν*, etc. Quod autem dicitur Romam demum reversum deponere imperium, *l. ult. ff. de off. proc.* id recte Accursius accipit de insignibus et ornamentis, quæ ut assumit statim atque urbem egressu est, *l.* 1. *ff. de off. procons.* (*τὰ τῆς ἀρχῆς ἐπίσημα καὶ τῆς ἡγεμονίας κοσμήματα* vocat Dio) ita et deponit statim atque urbem regressus est. Id etiam accipit recte de voluntaria jurisdictione: Nam etsi in provincia eam non exercet recte post adventum successoris, arg. *l. si forte*, *ff. de off. præsid.* in itinere tamen eam excere potest, ut eundo, cur non et redeundo? *l.* 2. *ff. de off. procons.* Plinius VII. Epist. *Hic proconsul provinciam Bæticam est petiturus: spero ut ex itinere deflectat ad te, si voles vindicta liberare quos proxime inter amicos manumisisti.* Hæc jurisdictio multum a contentiosa distat. Contentiosa tribunal exigit: voluntaria exercetur de plano. Urbem ingressus et insignia et potestatem omnem deponit: atque ideo refert Dio Augusto data proconsulari potestate, id etiam datum specialiter, ne Romam ingressus eam potestatem deponeret. Ceteri proconsules ad urbem esse dicuntur, quoniam in urbe nullam jurisdictionem habent: et ita quos Cæsar 1. de bello Civili, in Senatusconsulto quodam consules ad urbem, recte M. Tullius de eodem S. C. scribens XVI. Epist. Proconsules.

NOVELLA XCVI.

De Exactoribus et mutuis petitionibus.

Dictum est *Nov.* 53. reum extra ordinem non vocari extra suum forum, nisi stipulanti reo actor promiserit pœnam certam, datis fidejussoribus, si judicio defuerit constituta die, vel non obtinuerit: hac Novella ostenditur reum non vocari in suum forum, nisi actor reo et executori promiserit se intra duos menses nisi litem contestatus fuerit, omne damnum reo præstaturum in duplum, dummodo ea cautio non excedat quantitatem XXXVI. solidorum .i. dimidiæ libræ auri. In casu *Nov.* 53. pœna definitur arbitrio judicis: in casu hujus Novellæ pœna lege ipsa definitur, ut non sit amplior dimidia libra auri. In casu *Nov.* 53. est satisdatio: hic nuda cautio sive repromissio. Ibi de observatione judicii usque ad sententiam: hic de lite contestanda, et de damno sportularum pro conventione solutarum reo restituendo in duplum. Alia est cautio, quam actor præstat apud acta de sua persona, sive observatione judicii, puta quod in judicio permanebit usque ad terminum litis, et ni vicerit, decimam partem litis præstabit. Vetus est cautio §. *hæc autem*, *Inst. de pœna tem. litig.* et erat olim repromissio, ut ostendi Obs. 6. ex *Nov.* 112. est satisdatio vel juratoria cautio. Excipiuntur tamen edicto septimo argentarii, quibus agentibus sufficit nuda decimæ repromissio: excipiuntur et *Nov.* 112. lites quæ consensu utriusque partis moventur in judicio: namque in his de decima parte litis nihil omnino cavendum est. Secundum caput hujus Nov. est de mutuis petitionibus, ut earum unus idemque sit judex, ut *l.* 22. *ff. de judic.* nisi recusetur intra constitutum tempus *Nov.* 53. Itaque si quid mutuo velim petere ab eo qui mecum egit coram judice quem non recusavi, id debeo apud eundem judicem petere, non apud alium, vel expectare debeo dum de adversarii intentione pronuntiatum sit, ac deinde mea mihi intentione uti licebit apud alium

judicem : et huc pertinet *l.* 11. §. 1. *ff. de jurisdic. om jud. l.* 1. §. *ult. ff. de extr. cog. l. Lucius , ff. mand. l.* 34. *ff. de procur. l.* 15. *ff. de exc. rei jud. l.* 1. *C. rer. amot.* Existimatur etiam huc pertinere *l. pen C. de sentent.* male , cum dicat in eodem negotio .i. in eadem lite , ut Albericus animadvertit : non est igitur ea lex de mutuis petitionibus . Solet etiam ad eundem judicem iri si inter plures agatur familiæ erciscundæ , communi dividundo , aut finium regundorum , *l.* 1. *ff. de quib. reb. ad eund. jud. eat.* si plures sint tutores , *l.* 2. *ff. eod. l.* 5. *C. arb. tut.* si plures conrei ejusdem pecuniæ *Nov.* 99. si plures vindicent servi dominium , vel unus dominium , alter usumfructum , nisi justam recusationis causam is qui posterior venit adferat adversus judicem , *l. cognitio , l. si pariter , ff. de lib. caus.*

NOVELLA XCVII.

De Jure dotis .

Inæqualis ante hanc Novellam potuit esse quantitas dotis et donationis propter nuptias , æqualia tamen pacta esse oportebat *Nov.* 22. sed ex primo capite hujus Novellæ non tantum æqualia pacta , sed etiam æquales debent esse quantitates : et merito : nec enim aliter constitui sine summa captione potest, quod tamen non obtinuisse Leonis *Nov.* 20. docet . Eademque ratione si augeatur dos constante matrimonio , augenda etiam est donatio propter nuptias pari quantitate , et e contrario : et sic etiam olim cum dote aucta , augebatur donatio propter nuptias ; non poterat majori quantitate augeri quam dos, ne hac specie donaret vir uxori, quod moribus vetitum est : nec aliter poterat a marito augeri donatio propter nuptias , quam si et dos augeretur , *l. si constante, C. de don. propt. nupt.* Sed e contrario aucta dote: necesse non erat donationem propter nuptias augeri ut *Nov.* 22. quod hac Novella tollitur, quæ omnimodo vult congruere summas dotis et donationis propter nuptias. Secundo capite caute prospicit ne in fraudem creditorum dos augeatur. Certum est mulierem præferri omnibus creditoribus in exactione, aut persecutione dotis, atque adeo etiam in persecutione augmenti dotis. Quid igitur si dotem fingat se mulier augere, ut hoc colore soluto matrimonio sibi vindicet omnia bona mariti exclusis creditoribus , quibus forsitan hoc commento sublato bona mariti sufficerent simul ac doti ? Igitur hujus fraudis amovendæ causa ita distinguit : Aut quo tempore augetur dos, laborat ære alieno maritus, aut non : si non laborat, dos augeri potest citra suspicionem fraudis : et in eo augmento non minus quam in dote initio constituta mulier privilegium habet : si laborat, et dos augeatur prædiis , in eo etiam augmento privilegium habet, cum augmentum sit evidens , et ut Græci loquuntur , φανερὰ οὐσία: mobilia vocant ἀφανῆ . Et ideo si mobilibus augeatur dos, quia hoc genere per fraudem adfingi et adumbrari possent multa, in eo augmento privilegium non habet, nisi ex tempore. In donatione propter nuptias nihil horum spectamus, quia et in ea mulier privilegium nunquam habet, *Nov.* 61. 109. Sequitur aliud de privilegio dotis. Mulier præfertur omnibus creditoribus etiam antiquioribus : is etiam cujus pecunia res mobilis vel immobilis comparata aut refecta est, in ea re jure hypothecæ præfertur omnibus creditoribus etiam antiquioribus, *l. licet, C. qui pot. in pign. hab. l. interdum, ff. eod.* Inde quæritur an hic præferatur mulieri, vel an potius huic mulier. Et in exactione quidem donationis propter nuptias constat hunc præferri mulieri etiam antiquiori : quia in donatione propter nuptias, id est, in lucro nuptiali mulier privilegium non habet, in damno rei suæ, id est, in dote privilegium habet: et si prior fuerit tempore, præfertur etiam ei cujus pecunia res comparata est , sicut ex diverso hic si fuerit antiquior in hypotheca, mulieri præfertur. Non est igitur alter potior altero nisi ratione temporis, sicut de duabus mulieribus dictum est *Novella* 91. Excipitur is, cujus pecunia militia comparata est : nam hic mulieri præfertur etiam antiquiori si modo interveniente scriptura et testium subscriptione casum militiæ pignori ceperit , et pepigerit nominatim se in eo potiora jura habiturum. Quid sit casus militiæ dixi *Nov.* 35. *et* 53. Quartum caput est de dote filiæ non minuenda. Finge, morte generi solutum est matrimonium, cui pater dotem numeraverat filiæ nomine . Aut filia est in potestate, aut non : si est in potestate, pater habet tacitam ex stipulatu actionem, *l.* 1. §. *extraneum, C. de rei ux. act.* quam tamen intendere debet filiæ voluntate, quia communis res est, *l. qui hominem,* §. *si gener, ff. de solut. l.* 2. *et* 3. *ff. solut. mat.* Si est emancipata, pater non habet nisi expressam ex stipulatu actionem , alioquin sola emancipata agit, *l. si cum dotem,* §. *eo autem, l. Titia, ff. solut. mat.* Finge igitur morte generi soluto matrimonio, patrem egisse ex stipulatione expressa vel tacita, et dotem repetiisse, filiæ etiam lucrum obvenisse ex donatione propter nuptias, quod patri nec filiaf. acquirit nisi ususfructus jure. Quæritur, filia secundas contrahente nuptias, an pater minuere possit dotem filiæ, maxime si ex primis nuptiis lucrum fecerit filia. Et constituitur ne possit, nisi fortuito quodam casu diminutæ fuerint facultates patris. Dos est mulieris proprium patrimonium, etiam si sit in potestate, *l.* 4. *ff. de coll. l. denique,* §. *ergo ff. de mi-*

nov. l. pater, ff. ad leg. Falc. dotis igitur eadem quantitas constituetur filiæ in secundis nuptiis, et lucrum primarum nuptiarum ipsa sibi habebit in paraphernis, non in dotem. Ultimum caput est de collatione dotis. Filia quæ se bonis paternis miscet, conferre fratribus dotem debet, aut tantum remittere de bonis paternis quantum conferre debet, *l.* 5. *C. de coll.* quod est in hac Novella, παρὰ τοσοῦτον λαβεῖν, et paulo post, παρὰ τοσοῦτον συνεισφορὰν ποιεῖν, ubi male Haloander, *Collationem in tanto majore summa facere.* Quid vero si dotem filia recuperare nequiverit, marito non existente solvendo? Ulpianus in *l.* 1. §. *cum dos, et Gajus l.* 2. *ff. de col. dot.* marito non existente solvendo dicunt, non integram dotem conferri, sed id tantum quod ad mulierem potest pervenire .i. quod maritus facere potest. Hoc emendat nominatim hæc Novella, interpretatione et distinctione adhibita. Aut mulier fuit sui juris, aut in potestate patris: si sui juris, marito vergente ad inopiam, constante matrimonio potest dotem repetere aut vindicare, imo et lucrum donationis propter nuptias, *l. si constante, in pr. ff. sol. mat. l. ubi, l. in rebus, C. de jur. dot.* Si in potestate, et ampla fuerit dos, eodem casu cessante patre sola constante matrimonio de dote agere potest. His casibus si mature mulier major 25. annis (minori parcitur) dotem non repetierit, nihilominus eam conferre fratribus debet, nec liberatur conferendo inanem actionem. At quid si ampla non fuerit dos et fuerit filia in potestate? quo casu pater agere debuit voluntate filiæ. Culpa et cessatio patris filiæ non nocet et liberatur conferendo nudam actionem dotis, et fert ex bonis paternis partem suam integram. De hac Novella scripsit aliquid Alciatus III. παρέργων Et probo quod ait filiamf. ne adventitiam quidem dotem repetere posse sine consensu patris, quia communes sunt actiones, *l. ult.* §. *et filius,* §. *ubi autem, C. de bon. quæ lib. acq.* Sed hæc dos hodie non confertur. Non probo definitionem magnæ dotis: placet magis definitio *Nov.* 22. ut magna censeatur quæ est centum librarum auri. Non probo quod illa verba, *Et collatio circa illam vertitur spem,* intelligit de spe paternorum, bonorum, cum spem collationis significent, ut hæc paulo ante, *Speretur collatio, et l.* 1. §. *si impuberi, ff. de coll.* Ἐμπορικῶς) Hoc est naturale in commerciis ut possint contrahentes se in pretio circumscribere, id puta, agit emptor ut quam minimo emat, venditor ut quam plurimo vendat: et hic nimirum est animus omnium (ut mimus quidam dicebat) ut velint vili emere, caro vendere. Dolus abesse, debet fraus abesse non debet. Sed in faciendo pretio tantum hoc dicitur: nam Æsopica illa fabula falso colore juris nititur, in qua emptor, qui promiserat pretii reliquum debiturum se, ac proinde ideo se reliquum non solvere dicebat, ne debere desineret: objicenti venditori fraudem respondet in emptione et venditione licere contrahentibus se decipere. Imo nec se decipere licet dolo malo ulla in re, et in pretii conventi cautione multo minus.

Vid. Obser. Joan. Rob. Animad. lib. 3. *cap.* 14.

NOVELLA XCVIII.

De Lucris nuptialibus.

Lucrum nuptiale .i. casum mortis vel casum repudii, parens cui obvenit, conservat liberis ex eo matrimonio procreatis, etiamsi abstineat secundis nuptiis, et usumfructum solum sibi habet: imo et veluti pro viduitatis præmio virilem portionem habet proprietatis jure ex *Nov.* 127. Olim habuit plenam proprietatem in solidum. Liberis in lucrorum nuptialium proprietate quis succedat diximus *Nov.* 2. 22. 68. Quod diximus de lucro nuptiali, quod pars est dotis vel donationis propter nuptias, idem obtinet in universa dote vel donatione propter nuptias, ut si cujus culpa obvenerit uni ex parentibus tota, ejus proprietatem liberis conservet idem mutuo consensu, quod tamen infra prohibiturus est *Nov.* 117. soluto matrimonio, quo casu nullum nulli lucrum accedit, si quid in ipsa disjunctione donaverit alter alteri, ut ejus etiam proprietatem is conservet liberis ex eo matrimonio procreatis.

NOVELLA XCIX.

De duobus reis.

Duo rei ejusdem pecuniæ non inutiliter fidejubent vice mutua, *l. reos, ff. eod.* nam sic fit, ut solventi solidum partim suo, partim fidejussorio nomine, mandati actio competat adversus alterum, quæ non competeret, imo nec ulla alia si vice mutua non fidejussissent: nisi si socii essent, actio pro socio, vel ex cessione creditoris facta in solutione ipsa integræ summæ, actio credita pecuniæ vel ex stipulatu. Item quia etiamsi socii non sint, unus potest compensare quod alteri stipulator debet, ut Accursius sensit recte in *l.* 10. *ff. de duob. reis*: fidejussor enim recte compensat quod reo debetur, *l.* 4. *et* 5. *ff. de compens.* Non sunt autem duo rei fidejussores invicem, nisi id dictum sit nominatim, ut his quæ diximus de mandati actione et de compensatione locus esse possit. Videntur tamen effectu obligationis et exactione creditoris inspecta, invicem fidejubere, licet id dictum non sit nominatim, quia solidum a singulis exigi potest: ideoque et in S. C. Vellejano si mulier et Titius duo rei ac-

cepti fuerint, mulier videtur intercessisse, *l. vir uxori, in fi. ff. ad S. C. Vell.* et hac quoque ratione a Græcis semper appellantur ἀλληλέγγυοι, licet expressim vice mutua non fidejusserint, quod tacite id agatur ut unus pro alio teneatur. Qua forma loquendi, cum pro his qui lapsi essent facultatibus tributorum nomine jussisset Basilius Porphyrogenneta locupletes conveniri, hanc novam exactionem ἀλληλέγγυον appellavit, auctore Zonara et Cedrino. Sed hoc quod diximus singulos in solidum conveniri, etiamsi vice mutua non fidejusserint, mutatur hac Novella, quæ vult, ut conveniantur pro parte tantum, nisi nominatim singuli se obligaverint in solidum, vel scilicet proprio nomine vel mutua fidejussione. Quin et ii qui in solidum se obligaverint, si omnes solvendo et præsentes sint, habent beneficium divisionis: quod beneficium ante Adrianus dederat confidejussoribus et mandatoribus, dederat et Justinianus conreis constitutæ pecuniæ, *l. ult. C. de const. pec.* Dat et idem modo conreis principalibus, et vult ut omnes ad eundem judicem mittantur. Si quidam absentes sint vel non solvendo, ii onerant ceteros. Notandum ex hac *Nov.* duos reos non teneri in solidum singulos, etiamsi facti sint eo modo qui proponitur in *l. 4. de duob. reis*, id est, etiamsi id agatur, nisi exprimatur nominatim: quod olim necesse non fuit exprimi nisi in specie *l. reos, in fi. ff. eod.* et sic idem Justinianus noluit etiam novationem fieri, quamvis hoc ageretur, nisi et nominatim exprimeretur. Notandum quibus de rebus ad eundem judicem eundum est, compelli litigatores per apparitorem judicis: vel si apparitionem non habeat, ut si pedaneus sit, per apparitionem magistratus. Implorat pedaneus judex auxilium magistratus, et ubi res exigit utitur cohorte ejus, ut et *Nov. de testibus* demonstratum est.

NOVELLA C.

De non numerata dote.

Exceptio sive querela non numeratæ pecuniæ creditæ biennio finitur, *l. in contractibus, C. de non num. pec.* Exceptio non numeratæ dotis post solutum matrimonium anno finitur, *l. ult. C. de dote cau. non num.* quod ita procedere Justinianus declarat si biennio tantum duraverit matrimonium: nam si diutius duraverit, non tamen amplius decennio, post solutum matrimonium tribus mensibus finitur: si amplius decennio duraverit, mulieri dotem repetenti ex instrumento dotali nulla opponi non numeratæ dotis exceptio potest. Excipitur maritus minor XXV. annis cui a contracto matrimonio XII. anni dantur ad contestandam querelam non numeratæ dotis, hæredi ejus annus, eo defuncto intra annos XII. Differentia igitur hæc est inter majorem et minorem, quod in majore si amplius decennio duraverit matrimonium, silentio decennii extinguitur exceptio, in minore non aliter quam si plus quam XII. steterit matrimonium: Excipitur etiam hæres mariti minor XXV. annis, cui datur quinquennium a morte mariti, sive defunctus major fuerit sive minor, dummodo vivo marito non fuerit decennio extincta querela .i. modo intra decennium maritus decesserit. Et hæc ita constituit in futuris matrimoniis: in constantibus matrimoniis vult ut si in recenti contracta sint, intra decennium opponatur exceptio: vel si jam aliquantum temporis steterit matrimonium, ita ut non minus biennio desit ad decennium explendum, id temporis habeat maritus hæresque ejus ad contestandam querelam. Quod si decennio jam duraverit, aut minus biennio desit ad decennium, ut ipse maritus intra biennium opponat exceptionem non numeratæ dotis, hæres ejus intra tres menses a soluto matrimonio. Sed hoc postea alia quædam Leonis vel Basilii Nov. clarius declaravit, cujus sententiam Harmenopulus refert, sublatis omnibus dubitationibus, quæ in hanc Novellam moveri solent de minore XXV. annis, et de hæredis condicione meliore deterioreve quam defuncti. Etiam illud adjicit Justinianus querelam hanc esse contestandam non nuda denunciatione, sed literis in judicium vocata muliere, aut eo qui pro ea dotem cavit: quod et ita fit in contestatione non numeratæ pecuniæ, *l. in contractibus, §. pen. C. de non num. pec.* Contestatio perpetuat exceptionem, et transfert onus probandi in actorem, *l. 3. C. eod.* nisi agatur ex chirographo, quo adscripta sit debiti causa, *l. generaliter, C. eod.* Id quoque notandum est, huic exceptioni non numeratæ dotis locum non esse, si præter instrumentum dotale etiam apocha caverit maritus se dotem accepisse, *l. in contractibus, §. ideoque, C. eod.*

NOVELLA CI.

De Decurionibus.

Hæc Novella tota est de dodrante debito curiæ vel successoribus curialis curialibus, vel se ultro dantibus in curiam, de quo diximus satis *Nov.* 38. 74. et hoc adjicit præterea, ut eum, qui se dat curiæ, nati sequantur tacito jure. Olim patre facto curiali, liberi postea suscepti erant curiales, ante suscepti non erant curiales, *l. communium, §. sed si quidem, C. de nat. lib.* Hodie etiam ante suscepti curiales fiunt.

NOVELLA CII.

De Moderatore Arabiæ.

Habuit olim Arabia præsidem civilem magistratum, et ducem militarem: hæc Novella præsidem mutat in moderatorem, clarissimum in spectabilem, et auget ei annonas, adsignatque milites, quamvis civilis sit, non militaris magistratus: et ad summam eadem ei dat quæ moderatori Helenoponti *Nov.* 28.

NOVELLA CIII.

De Proconsule Palestinæ.

Cæsariensium lex est specialis. Cæsarea autem metropolis Palestinæ primæ, colonia Vespasiani, *l. ult. ff. de censib.* a qua Cæsariensis advocatio sæpe in Codice, an potius a Cæsarea Cappadociæ, de qua *Nov.* 30. Illa enim Palestina advocatio dicitur, *l. pen. C. de fidejus.* Scribit autem Justinianus Cæsaream Palestinæ nomen accepisse a Vespasiano contra omnium scriptorum sententiam, qui nomen Herodi regi Judeæ acceptum ferunt. Et constituit in ea Justinianus proconsulem, magistratum civilem, ad quem a viris clarissimis appelletur ex utraque Palestina, si lis non excedat quantitatem x. librarum auri, ut *Nov.* 23. et quæ sint tamen ejus quam ducis Palestinæ propria munera breviter stringit.

Τηβέννῳ) Trabea Remi et Romuli poetis, quæ Plutarcho τήβεννος, Polluci et Themistio τήμενος· nam et inventor Temenus Arcas. Stola proconsularis *Nov.* 31. Eunapius τὴν περιπόρφυρον ἐσθῆτα, τήβεννον ῥωμαῖοι καλοῦσιν, Dionys. Halic. 6. τηβέννας τὰς καλουμένας τραβέας· Polybius 10. λαμπρὰν τηβένναν, λαμπρὰν ἐσθῆτα, vestem candidam. Strabo 5. ἐν τῇ τηβεννικῇ ἐσθῆτι.

NOVELLA CIV.

De Prætore Siciliæ.

Non ut ad superiores pertinet cura publicorum tributorum, ita et ad prætorem Siciliæ, sed ad Comitem patrimonii Italiæ, qui et comes dicitur largitionum Italicarum. Videnda est Nov. 75.

NOVELLA CV.

De Consulibus.

Solebant Consules olim missilia spargere in vulgus, *§. pen. Inst. de rer. divis.* et ob id quamcumque sparsionem posteriores arbitror ὑπατείαν appellasse, Cedrinus duobus locis ἔῤῥιψεν ὑπατείαν πολλήν. Martianus *l. 2. C. de consul.* constituit ne quid deinceps Consules in populum spargerent, sed certam dumtaxat summam expenderent in formarum reparationem: cujus Constitutionis meminit Justinianus hoc loco, sed eam non probat, quia missilia jactare in vulgus et sportulas populo dare Consulibus volentibus permittit, ad certum modum tamen et septies tantum in anno: ac primum quidem initio magistratus Kal. Jan. quibus et prætores et Coss. inire magistratum solebant, *l. Publius, ff. de cond. et dem. l. pridie, ff. de feriis:* deinde Circensibus ludis, quos Mappæ appellatione designat, cujus rationem Georgius Cedrinus exposuit, et Cassiodorus ad Faustum præf. prætorio: tum theatrica venatione: et quartum, in spectaculo, quod μονημέριον dicebatur. Extat epigramma Leonis philosophi εἰς τὸ μονημέριον. Edebantur in eo pancarpum et ferarum venatio. Et pancarpum Vetus interpres exponit silvam, qua ratione et Chamæleo niger dictus forsitan sit pancarpum, ut ad Dioscoridem Græci quidam adnotarunt, ex varietate colorum: et oraculo quodam cum Dianæ juberetur Neleus statuam erigere ἀπὸ παγκάρπων ξύλων, erexit ex quercu in qua offenderat multos variosque suspensos fructus, ut interpres Callimachi scribit. Appellatur et a Sophocle in OEdipo Tyrlaurus πάγκαρπος. Augustinus adversus Secundinum Pancarpum ludicris muneribus edi propter omnium generum quæ inerant herbas: ut Festo pancarpiæ coronæ ex vario genere florum. Quinta munificentiæ exhibitio fit ludis scenicis, quos πόρνας vocari refert, a productione meretricum in scenam: Seneca, florales jocos nudandarum meretricum: sexta iterum ludis circensibus: septima tempore depositi magistratus. Modum erogationis subjecit huic Novel. Justin. quæ tamen notitia periit, eamque notitiam servari voluit in judicio vel actis Comitis largitionum: et inde Consulibus edi. Fuit et in ea impositus modus sparsioni uxoris aut matris Consulum: nam eæ solæ Consularibus infulis uti, et munificentiam populo exhibere possunt. Uxor ipso jure Consularis est, non mater, *l. 1. ff. de senat.* mater Consularis fit filii voluntate: nec vero aliam præter matrem hoc honore adficere Consul potest. Item constituit ut ne aurum populo Coss. spargant (hæc enim largitio propria Imperatoris est) sed argentum tantum, idque in minutioribus nummis, veluti miliarensibus, μήλοις, καυκίοις, τετραγωνίοις. Καυκίοι dicuntur a forma, quod sint paululum *concavi*, quales vidi nonnullos, ut τετραγώνιοι, quod quadrati, μηλοὶ, quod *rotundi*. De miliarensibus scripsi in *l. 7. C. de pal. sac. larg.* quos decimam partem solidi facere Suidas scribit, et Epiphanius Cedrinusque dictos miliarenses quasi militares. Leo hanc Justiniani Constitut. abrogavit *Nov.* 94. Προόδους *Proces-*

sus, ut *l. nam et Imp. ff. de don. inter vir. et uxor.*

Ἑπτὰ νυκτῶν) An loquitur ut Germani, quos Cor. Tacitus ait non dierum numerum sed noctium computare? Προσέρχεται δὲ, ἡνίκα αὐτοῖς νεύσειεν ἡ στολή) Rectius legit Vetus interpres αὐτὸς, ut sit sensus, perpetuum quodammodo ab Imperatore Consulatum geri, et ab eo manare trabeam, aliisque deferri ex nutu ejus, atque hac ratione Consulatum Imperio hærere semper, sceptrave subsequi. Et hujus loci sensum ut ita adsequeremur, viam fecit Petrus Faber magister libellorum ordinarius, doctissimus, meritissimus, laudatissimus in doctissimis commentariis ad *l. 2. ff. de orig. ju.* LEGATUR) Rectius etiam Vetus interpres, *Legi*, ut *Nov.* 22. Subscriptio est quæstoris.

NOVELLA CVI.

De Nautico fœnore.

Ex l. eos, *C. de usuris*, nauticæ pecuniæ, cujus scilicet creditor periculum suscipit, usura centesima est; terrenæ autem usuræ, cujus periculum pertinet ad debitorem, inter negotiatores usura legitima bes est. Periculum nauticæ pecuniæ suscipit creditor ad diem certum vel ad condicionem certam, puta quoad navis redierit salva, *l. 4. de nau. fœn.* et discusso periculo desinit currere usura centesima, et inter negotiatores incipit deberi bes *l. 1. 2. 4. C. de nau. fœn. l. fœnerator*, *l. pen. ff. eod.* Hoc cognito, hanc statuamus esse sententiam hujus Novel. comprobari in nautico fœnore more receptam conventionem hanc, uti creditor in centenos solidos capiat denos, quæ est usura dextans, et hoc amplius, ut navi imponat in singulos solidos singulos modios tritici vel hordei, pro quibus vectigal debitor .i. navicularius sive negotiator fisco dependat: quo adjecto excedit hæc conventio usuræ centesimæ modum. Comprobari et aliam conventionem more receptam, ut creditor in singulos solidos capiat tres siliquas, quæ est usura centesima, ut exposui *Novel.* 32. et ut hæc usura præstetur non usque ad diem certum, sed omnino usque dum salva redierit navis, sive redierit post annum, sive post mensem unum vel duos, qua pactione efficitur ut navi reversa post mensem in singulos solidos usuræ nomine creditor accipiat tres siliquas: quod rationem usuræ centesimæ mirum in modum excedit, quæ non in mensem, sed in annum pro singulis solidis tres siliquas reddit. Ideoque hæc Nov. abrogata etiam fuit postea *Nov.* 110. secundum quam in nauticis pecuniis centesimam usuram nullo modo licet excedere.

NOVELLA CVII.

De Testamentis factis inter liberos.

Testamentum militis scriptum notis valet *l. Lucius, ff. de mil. test.* Pagani non valet, et secundum notariam non datur bonorum possessio, *l. sed cum patrono §. ult. ff. de bon. pos.* nisi facta sit inter liberos suos vel emancipatos ex Constitutione Constantini, *l. 1. C. Th. fam. ercisc. l. ult. C. eod.* vel etiam inter quoscunque liberos ex Constit. Theodosii, *l. hac consultis. §. ex imperfecto*, *C. de testam.* quod hæc Nov. tollit. Vult enim etiam inter liberos omnia, etiam unciarum modum claris literis perscribi, quod et de omnibus numeris Basilium Macedonem constituisse in omnibus instrumentis Cedrinus scribit. Alia tamen ratione si imperfectum sit testamentum factum inter liberos, sane valet quantum ad portiones eis adscriptas *d. §. ex imperfecto*, legata aut fideicommissa, aut libertates non debentur, portiones extraneis adscriptæ non debentur, nisi propinquis vel uxori vel alumno, vel aliis personis quibus verisimile est omnimodo præstari testatorem voluisse *l. in testamento, ff. de fid lib.* Ex hac Novella etiam extraneis liberi ex imperfecto testamento præstare debent legata, si modo holographum et testibus palam nuncupatum testamentum fuerit. Item ex hac Nov. testamentum imperfectum factum inter liberos non rumpitur alio testamento imperfecto scripto vel non scripto. Quod non ita procedit in testamento militis, nam infirmatur imperfectum alio testamento imperfecto intra annum missionis, *l. ejus*, *§. ultim. ff. de mil. test.* Confirmatur et hac Novella quod de divisione bonorum inter liberos cautum est *Novell.* 18. §. 4.

NOVELLA CVIII.

De fideicommissariis hæreditatibus.

Hæc Nov. declarat quantum ex bonis hæres diminuere possit, qui rogatus est post mortem suam restituere quod ex eis bonis superfuerit: quod nos exposuimus jam supra *Nov.* 39. In hac Nov. fideicommissarius pro hærede accipitur, ut *l. quamvis, ff. de judic.*

NOVELLA CIX.

De hæreticis.

Mulieres tacitam hypothecam habent in bonis mariti tam sponsalium quam dotis homine. Habent et privilegium in persecutione dotis, non item spon

salium, ut *Nov.* 61. 91. 97. Hac Novella excipiuntur hæreticæ, ut neque tacitam hypothecam habeant neque privilegium, nisi resipuerint. Confirmantur et veteres Constitutiones, quibus hæreticis militia qualibet et curatione publica interdicitur: Citat Constitutionem Leonis: ea est *l.* 6. *C. de diver. off.* Citat et Constitutionem Justini: ea desideratur in tit. Codicis *de episcop. aud.* sed ejus sententia extat 57. *βασιλικῶν*.

NOVELLA CX.

De nautico fœnore.

Hæc Novella abrogat *Novel.* 106. In ea *αἰαληφθῆναι*, etc. Male Haloander sic interpretatur, Mandato dato ut e judicio tuo reciperetur. Vellem dixisset, revocaretur. Vetus interpres rectius, Refumi eam præparantes ex foro tuo.

NOVELLA CXI.

De tempore actionum sacris locis competentium.

Si cum ecclesia agatur, servamus actionibus præstituta tempora: si ecclesia agat, quæcunque tandem illa sit actio, non obstat nisi annorum XL. præscriptio, ut *Nov.* 131. abrogatur C. annorum præscriptio, quam probarat *Nov.* 9. *et l. ult. C. de sacr. eccl.* qua de re scripsimus Observ. 5. cap. 5. Hæc Novella est in edictis quintum.

NOVELLA CXII.

De litigiosis.

Rei litigiosæ alienatio vel pignoratio non valet jure prætorio, quia scilicet emptori vel creditori eam rem persequenti obstat exceptio litigiosi. Non valet igitur propter exceptionem, valet tamen ipso jure, *l.* 17. *in princ. l.* 18. *ff. de rei vind.* et ita est accipiendus titulus de litigiosis, qui est ultimus titulus libri XLIV. Digestorum, qui totus liber est de exceptionibus. Nam proponitur in eo primum generali tit. De exceptionibus, deinde speciales de exceptione rei judicatæ, de exceptione doli, de exceptionibus temporum, tum tit. Quarum rerum actio non detur, et in eo exceptiones tres, Jurisjurandi, Quod alea gestum sit, Quod libertatis onerandæ causa: et addiderat etiam lib. LXXVI. ad edictum Ulpianus, ex quo est *l.* 1. *eod. tit.* exceptionem rei venditæ et traditæ, *l.* 1. *ff. de except. rei vend.* et ad extremum ponitur tit. De litigiosis .i. de exceptione litigiosi. Nam qui rem litigiosam emit, repellitur tantum exceptione, non ipso jure: tenetur tamen uterque fisco: nam commune est crimen emptoris et venditoris, *leg.* 1. *ff. de jure fisc. l.* 2. *ff. de litig. l. ultim. Cod. eod.* atque ita partim ab emptore, partim a venditore duplum sibi conficit fiscus pœnæ nomine, ut in specie *l. Senatus, ff. de contr. empt. l. ult. ff. de dam. inf.* ita videlicet ut venditor pretium quod accepit et alterum tantum præstet, vel emptor æque duplum præstet, simplum a se, simplum a venditore. Neque tamen propterea ipso jure fit irrita venditio: nam et re litigiosa in sacrum dedicata, quo casu pœna dupli infertur adversario, non fisco, *l.* 3. *ff. de litig.* irrita non constituitur dedicatio: quamobrem puto manumissionem etiam servi litigiosi inanem non esse. Quod autem dixi de communi pœna emptoris et venditoris, hoc ita procedit, si emptor scierit rem esse litigiosam: nam ignorante emptore verius est venditorem fisco teneri in duas partes (a), emptori autem in simplum et tertiam partem pretii ex *l. ultim. C. de litig.* Ex eadem lege res litigiosa alii datur recte transactionis vel divisionis causa, vel in causam dotis aut sponsalium: quod et hæc Nov. confirmat. An et legatur recte? Sic sane ex *d. l. ult.* et legatario præstatur æstimatio litis, *l.* 3. *C. de litig.* Ex hac Novel. videtur tantum legari litis eventus, et ideo adesse liti legatarius potest, ut *l. si suspecta, ff. de inoff. testam.* Res autem litigiosa ea est de cujus dominio lis contestata vel mota controversia est in jus vocato adversario. Sola denunciatio rem litigiosam non facit, *l.* 1. *in princ. ff. de litig. l.* 1. *C. de pign.* quæ scilicet fit venditionis impediendæ causa: nam (ut dixi) quæ fit juris experiundi causa, rem litigiosam facit, ut et in S. C. petita videtur hæreditas si vel lis denunciata sit. Controversia de hypotheca rem litigiosam non facit, *l.* 1. *C. de litig. l.* 2. *C. de distr. pign.* Litis metus vel comminatio rem litigiosam non facit, *l.* 8. §. 1. *ff. de alien. jud. mut. cau.* Secunda pars hujus Novellæ est de cautione ab actore præstanda de observatione judicii et decima parte litis, antequam libellus conventionis reo offeratur, de qua diximus *Nov.* 96. Tertia pars est de contumacibus, quam exposui *Nov.* 69.

(a) *In Fabrot. sic legitur; ast. in Nivell.* teneri in simplum.

NOVELLA CXIII.

Ne sacræ formæ fiant in medio litis.

Quod cautum est *Novella* 82. §. *ult.* id hac Nov. cavetur explicatius, ut judices vel arbitri compromissarii judicent secundum leges et mores, non secundum rescripta vel pragmaticas formas vel jussiones principis, quæ pendente lite impetrantur et

insinuantur judicibus, non secundum depositiones referendariorum nuntiantium judicibus quemadmodum litem finiri princeps velit, non secundum jussiones magistratuum. Ipse princeps suo decreto litem finiri si velit, potest non judici formam rei judicandæ præscribere, satis legibus moribusque præscriptam: nisi forte in re dubia principem judex de jure consuluerit: quod tamen postea etiam judici interdictum fuit *Nov.* 125. Judicis qui rescriptis non jure litem disceptaverit, definitivam sententiam ipso jure nullam esse, ex compromisso pœnæ petitionem non esse, *l.* 10. *et* 11. *C. de judic.* Rescripta hujusmodi Julianus eleganter Ambitiosa vocat, id est, ad gratiam composita, Græci κολακικά· quibus si locus non est pendente lite, nec sane locus erit lite finita, quamvis appellatio vel retractactio speretur. Retractationis remedio utimur cum appellandi jus non est *Nov.* 82. §. *pen.* Loquimur autem de rescriptis, quibus rei judicandæ forma præscribitur, non de aliis rescriptis, quibus ad litem celerrime finiendam judices invitantur, vel ad acta edenda litigatoribus, vel ad sumendum συνδικαστὴν, *l.* 2. *C. ut lite pend.* his enim omnimodo parendum est. Præcipit ad extremum ut in singulis litibus initio antequam satisdationes judiciales præstentur, quas vocat confirmationes personarum, ut in §. *sin autem*, *Inst. de satisdat.* hæc Constitutio actis inseratur.

NOVELLA CXIV.

De sacris jussionibus.

Ut in litibus emissæ sacræ jussiones non aliter a judicibus recipiantur quam si subnotatæ fuerint a quæstore palatii, in qua subnotatione et judex et litigatores et is cui jussio perferenda data est, nominatim exprimi debent. Adjicit Theodorus non obstare *l. pen. Cod. de div. res.* quæ exigit subnotationem principis. Nam in rescriptis sane exigitur etiam subnotatio principis, neque id hoc loco negatur. Videtur tamen non exigi in jussionibus omnibus, et sufficere subnotatio quæstoris, his verbis, *Quæstor legi.* Fuit Constitutio Latina, ut et *Nov.* 65. *et* 143. et aliæ, et extat in vulgari Latino Codice Novellarum, cui addatur hæc subscriptio. *Dat. Kalend. Nov. C. P. D. N. Just. PP. Aug. ann. XVI. Basilio V. Cos.*

NOVELLA CXV.

De appellationibus, et de litigatoribus, et de Falcidia, et de exhæredatione, et de iis qui lugent, et de constituta pecunia.

Primo capite hoc constituitur, ut causa appellationis finiatur secundum leges quæ dicundæ sententiæ tempore valebant, non secundum novas, quæ post sententiam a qua appellatum est invaluerunt, etiamsi novæ nominatim porrigantur ad præterita negotia. Nam hæc clausula, Si novis legibus adjiciatur, de præteritis negotiis nondum finitis accipienda est, non de iis quæ jam finita sunt sententia judicis vel transactione partium, *l.* 1. *in fin. C. de cont. jud. l. pen. C. de sacr. eccl. Nov.* 111. Putat etiam Accursius eam clausulam non esse porrigendam ad negotia quoquo modo in judicium deducta, sed repugnat *Nov.* 113. *et d. l. pen.* Quod de appellationibus dictum est, idem etiam servatur in retractationibus, veluti si adversus sententiam præf. prætorio, a qua appellari non potest, retractatio postulata sit. Nam in retractatione leges novas quæ post sententiam præf. prætorio obtinuerunt, non sequimur: idem etiam servatur in relationibus judicum, quibus post ultimam cognitionem, cum inibi res est ut judicetur, principem de jure consulunt, quæ tamen facultas referendi cohibetur *Novella* 125. Nam in his causis, jus quod valuit relationis tempore, sequi debent Senatores qui in consilium principis adhibentur, non jus novum quod post eam introductum est. Secundo capite constituitur, ut si unus ex litigatoribus lite diu disceptata tandem renunciaverit suis allegationibus, alter nolit renunciare, sed moretur et frustretur diffidentia causæ, detur ei spatium trium mensium ad proferendas reliquas allegationes et probationes, post tres menses, ut perinde ac si uterque renunciasset allegationibus suis, sententiam dicat judex vel referat, *l.* 9. *C. de judic.* Spatium trium mensium datur extra ordinem ad convincendam improbitatem et calumniam litigatoris post legitimas dilationes, ut ipse Justinianus ait. Itaque nihil obstat *l. ult. ff. de feriis*, quæ de legitimis tantum et ordinariis dilationibus loquitur. Tertium caput est de exhæredationibus liberorum aut parentum, quod exposuimus satis diligenter *Nov.* 18. Quartum caput est de sustinenda exactione omni luctus et memoriæ defuncti diebus IX. quod expoxuimus *Nov.* 60. Quintum est de constituta pecunia, ut obligetur ex constituto qui dixerit, Constituo sive Satisfacio, quod est, Securum te facio: non qui dixerit impersonaliter, Satisfaciam: quo modo et stipulationem conceptam valere non arbitror. Quod si ita, Satisfiet tibi a me, constitutum valet etiam in solidum. Si ita, Satisfiet tibi a me aut Titio, valet etiam in solidum, perinde ac si non adjecisset, Aut Titio: id namque agitur ut et ego tenear in solidum. Sin autem hoc modo, Satisfiet tibi a me et Titio: teneor tantum pro parte, quia adjectio Titii inutilis non auget obligationem meam. Idemque fit in stipulatione: nam de se quisque promittit, non de alio.

NOVELLA CXVI.

De militibus.

Vetus est constitutio, ne milites privatis negotiis occupentur, *l. milites, C. de loc. l. milites, C. de re mil.* Vegetius 1. *Militibus privata negotia non mandabantur.* Florus xi. *L. Posthumius consularis, quoniam cum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus esset, damnatus est.* Idem et de fœderatis constituit hæc *Nov. et l. ult. C. de loc.* qui sub optionibus erant, ut diximus *Nov.* 22. et ideo fœderati ad optiones suas, milites ad numeros suos, relictis privatorum negotiis, redire jubentur, alioquin milites quidem et fœderati, ex hac causa capite plectuntur: qui opera eorum in suis prædiis negotiisve utuntur, confiscantur.

NOVELLA CXVII.

De divortiis et aliis capitulis.

Primum caput pertinet ad adventitia bona quæ per filiumfamil. patri acquiruntur ususfructus jure: quod ita procedere Justinianus declarat, nisi is qui donat vel relinquit filiofamil. hanc legem adiiciat, ne ususfructus patri acquiratur: nam in bonis hac lege donatis, pater nihil juris habet. Nunquam tamen probata fuit hæc adjectio, Ne proprietas patri acquiratur, in bonis quæ patri pleno jure acquirebantur: erat enim contra jus publicum: non est tamen contra jus publicum hæc, ut qui est proprietarius, sit etiam fructuarius. Administratio autem eorum bonorum quæ filiofamil. pleno jure acquiruntur, competit filiofamil. majori xxv. annis, vel curatori a testatore, vel donatore dato in eis bonis, vel a judice. Non tamen poterit filiusfamil. de eis bonis testamentum facere, *arg. l. Imperator, ff. ad Trebel.* Secundo capite unus introducitur modus, quo naturales filii sui fiunt, de quo diximus in *Novella* 74. Filiorum nominatio in publico instrumento, vel in privato munito testibus tribus, vel in testamento, vel apud acta, quæ etiam justæ uxoris argumentum præbet. Unde argumentabor forsitan, non male, et adoptione filios naturales, suos et legitimos fieri: Nisi plus aliquanto dare libuerit nominationi quæ fiat ex scripto quam adoptioni: nam et adoptio unius, ceteros non faceret legitimos, concubinam non faceret uxorem: unius nominatio et concubinam, uxorem, et naturales omnes ex ea procreatos, suos facit. Nam si unum habes pro filio suo non adoptatum, et matrem igitur pro uxore, et fratres æque pro suis. Videntur itaque omnes fieri sui per nuptias: et nuptiæ sane majoris momenti sunt quam adoptio. Alias non plus potest nominatio filii quam adoptio, §. *ult. Institut. de adopt.* Tertium caput est de exæquandis liberis primarum et secundarum nuptiarum, licet non in utriusque nuptiis intervenerint instrumenta nuptialia. Quarto capite declaratur, quando in nuptiis exigantur instrumenta nuptialia. De utroque diximus *Nov.* 18. 22. et plerisque aliis locis supra. Quintum caput de uxoribus indotatis exposuimus *Nov.* 22. *et* 53. §. *ult.* Sexto confirmatur Constitutio Leonis, id est, *l. ex morte, C. de pact. con.* et abrogatur *l.* 1. *Cod. de nat. lib.* et Nov. Martiani *de matrimoniis Senatorum*, qua de re diximus *Novel.* 89. Septimo declaratur apud quem et cujus sumptibus liberi educari debeant divortio facto, quod pertinet ad tit. Codicis, *Divortio fac. apud quem filii nut.* et de eo diximus *Nov.* 22. Octavum est de justis causis divortii, quæ quidem multæ sunt ex *l. consensu C. de repud.* et *Nov.* 22. Ceterum Nov. hac ad breviorem numerum contrahuntur, et pleræque ex prioribus improbantur, quæ tamen et postea a Leone revocatæ sunt *Nov.* 30. *et* 31. ut si mulier vivo marito de contrahendis nuptiis cum alio egerit, vel si odio mariti partum abegerit. Nonum caput est de matrimonio non solvendo nudo consensu, qua de re *Nov.* 22. simul ac de eo quod sequitur, de matrimonio ob militiam vel ex aliis causis dirimendo, et de pœnis injusti repudii. Ultimo capite datur marito jus occidendi adulteri etiam non deprehensi post tres denunciationes: quod et jure vetustissimo obtinuit, et *Nov.* quadam Majoriani, lege Julia non omnimodo. Qui denunciationibus non parent, habentur pro adulteris: quod valde novum est. Id etiam est novum, ut constante matrimonio maritus uxorem adulterii accusare possit, quod exposuimus lib. de temporibus c. 13.

NOVELLA CXVIII.

De æqualitate agnatici et cognatici juris.

Cognatio triplex est, ut ait *Nov.* 89. dividitur enim in parentes et liberos, qui in recta linea constituuntur, et eos qui sunt ex transverso, sive a latere, qui rursus dividuntur in agnatos et cognatos. Sed et parentes ipsi ac liberi dividi possunt in agnatos ac cognatos: nam pater filiofam. est agnatus, filio emancipato cognatus: mater quæ convenit in manum viri filio est agnata, mater quæ non convenit in manum viri, filio est cognata non agnata: nepos ex filiofam. avo est agnatus, nepos ex filiafam. cognatus: filius suus patri agnatus, filius emancipatus, cognatus. Quibus expositis, videamus quis inter eos ordo servetur in successione ab intestato. Primo loco vocantur liberi tam sui quam emancipati, sed diverso jure: sui jure civili, eman

cipati jure prætorio: quam differentiam hæc Novella non tollit. Itaque ne dixeris filium emancipatum ex hac Novella jure civili succedere: quod si dixeris, et hoc dixeris, filium emancipatum excludere nepotem ex eo retentum in potestate, et sublatum esse edictum novum. De conjungendis cum emancipato liberis, quod tamen est falsum. Id autem latius exprimitur hac Nov. primo ordine liberos vocari tam cognatos quam agnatos, ut avo non tantum nepotes ex filio succedunt, sed etiam nepotes ex filia et pronepotes pronepotesve ex nepte ex filio filiave nata, vel ex nepote ex filia nato cum certæ partis diminutione, quæ suis hæredibus vel agnatis defuncti accrescit ex Constitutionibus, hodie sine ulla diminutione ex hac *Nov. et* 18. Hodie igitur non est necesse codicillis ab intestato factis vocari nepotem ex filia in integram portionem matris, cum ipso jure ita res habeat, quod ex formulis Marculphi in hunc modum ab avo decerni solebat: *Quicquid pater de facultatibus suis erga filios aut nepotes distribuit, id lex Romana omnimodo observari præcipit: ideoque ego L. Titius in Dei nomine dulcissimis nepotibus meis Gajo et Sejo, dum peccatis meis facientibus mater eorum filia mea jam vita functa est, et non possunt illi per legem cum filiis meis avunculis suis in alodio meo ex integro succedere, hanc epistolam emisi, ut intelligant velle me ut in omni alodio meo cum avunculis suis in integram matris partem succedant: ea tamen ratione ut quidquid matri eorum tempore nuptiarum dedi, vel si quid aliud ex rebus meis ad eam pervenerit, id in partem matris imputent.* At similiter sine conventione in manum matri ab intestato succedunt filii, licet cognati sint, non agnati: ex S. C. Orfitiano, nepotes succedunt aviæ ex Constitutionibus. Sed et generaliter ex hac Nov. liberi defuncto succedunt sive agnati sint, sive cognati, et præferuntur parentibus, etiamsi defunctus in parentis fuerit potestate, in eo scilicet quod parenti non acquiritur (*a*): ut si defunctus fuerit in potestate patris et filium habuerit, peculium profectitium defuncti pertinet ad patrem peculii jure pleno, peculium adventitium pertinet ad patrem ususfructus jure, in proprietatem defuncti filius lege succedit, in peculium quoque castrense vel quasi castrense lege succedit pleno jure, itemque in bona adventitia quorum ususfructus patri acquisitus non est, ut si donata fuerint ea lege ne patri acquireretur ususfructus. Id etiam sciendum est, in hac liberorum linea gradu proximiorem non præferri: nam filius emancipatus non præfertur nepoti ex se nato et retento in familia avi, sed conjungitur ex edicto novo: et filius non præfertur nepoti ex alio filio jam ante mortuo sed simul uterque intestato succedit, et sic deinceps ceteri. Item sciendum est, in hac liberorum linea hæreditates dividi pro stirpibus, non pro virilibus portionibus, ut si defuncto sit filius et ex alio filio jam mortuo nepotes duo, filius ei succedit in semissem, nepotes in semissem, non singuli in trientem: ac similiter si defuncto tantum sint nepotes ex diversis filiis aut filiabus, in stirpes succedunt, §. *cum filius, Inst. de hær. quæ ab int. l.* 2. *et* 3. *C. de suis et leg. lib.* De successione liberorum naturalium diximus N. 18. De successione adoptivorum nihil tractabimus. Post liberos secundo loco vocantur parentes gradu proximiores tam cognati quam agnati. Vocabatur jam ante mater ex S. C. Tertulliano, filio cognata non agnata: ex hac Novella vocantur omnes servata graduum prærogativa, sive sint agnati sive cognati, et præferuntur iis qui sunt ex transverso, non tamen omnibus. Olim fratres præferebantur parentibus, *l. ult. C. com. de succ. l.* 4. *C. de bon. quæ lib. adqu.* Ex hac *Nov.* defuncto fratres vel sorores utroque parente conjuncti conjunctæve una cum parentibus succedunt in capita, sublato S. C. Tertulliano, quo mater cum sororibus defuncti succedebat in semissem, non in capita, ut exposuimus *Nov.* 2. Olim filius bona fraterna acquirebat patri in cujus erat potestate ususfructus jure: hodie bona fraterna quæ ab intestato obvenerunt pro parte virili ne ususfructus quidem jure acquirit patri, quia pro usufructu hodie in hæreditatem filii defuncti pleno jure concurrit pater, quem filius superstes, id est frater defuncti excludebat jure veteri. Olim pater excludebat matrem etiam ex S. C. Tertulliano: hodie simul admittuntur: idemque est in ceteris parentibus, ut sine discrimine sexus vel cognationis gradatim defuncto succedant. Id non est omittendum, si plures sint parentes defuncto ejusdem gradus, quorum alii sint agnati, alii cognati, ut si defunctus reliquerit avum paternum et avum maternum aviamque maternam, tum hæreditatem non dividi in capita, sed avum paternum in semissem vocari, ceteros in alterum semissem. Tertius ordo est eorum qui ex transverso veniunt, in quo ordine nullum etiam hodie est discrimen agnationis et cognationis, nullum discrimen sexus. Ex cognatis ante hanc Nov. vocati sunt fratres emancipati Constitutione Anastasii, et fratrum emancipatorum sororumque filii Constitutione Justiniani: ex hac Nov. vocantur omnes cognati simul cum agnatis, ejusdem gradus, exceptis fratribus: nam fratres utroque parente conjuncti eorumque filii præferuntur uterinis, id est patre diversis: agnati igitur cognatis. Nec mirum, cum et consanguineis eorumque filiis præferantur ex patre tantum conjunctis, id est matre divisis, *Nov.* 84. et

(a) *In Fabrot.* acquiritur; *In Novell. vero* non acquiritur.

sic agnati agnatis præferuntur, licet sint eodem gradu. Idemque servatur inter fratrum filios: nam fratris utroque parente conjuncti filii excludunt fratris altero tantum parente conjuncti filios. Rursus in hoc ordine venientium a latere, proximior, sive sit agnatus sive cognatus, ulteriorem excludit, et hæreditas in capita dividitur longe aliter quam in ordine liberorum. Excipiuntur tantum fratrum jam defunctorum eodem jure conjunctorum filii, quos fratres non excludunt, sed simul fratres superstites, fratrumque jam mortuorum filii defuncto ab intestato succedunt, quasi subierint in locum gradumque parentum: et succedunt quidem fratrum filii in stirpes non in capita: succedunt, inquam, cum fratribus defuncti, non cum parentibus fratribusque defuncti, ex hac Novell. sed ex *Nov.* 127. succedunt etiam cum parentibus fratribusque defuncti: cum parentibus, non item. Quod si soli sint fratrum filii, non parentes, non fratres, succedunt in capita, ut docuimus Feudorum 2. cap. 11. ubi et pleraque alia de successionibus ab intestato adnotavimus, quæ in hunc locum transferri possunt. Id etiam notandum est, ultra fratrum filios non esse repræsentationi locum. Soli fratrum filii repræsentant patres suos, adeo ut et si sint tertio gradu fingantur esse secundo, et præponantur patruis vel avunculis defuncti, qui sunt eodem gradu. Ceteri cognati gradatim succedunt et in capita, sine discrimine sexus, sublata lege Voconia, sine discrimine agnationis et cognationis, sublato jure xii. Tabular. et jure prætorio quo agnati etiam ulteriores præferuntur cognatis. Illud animadvertendum est, tolli tantum differentiam agnationis et cognationis in successionibus ab intestato, et in tutelis legitimis, non in ceteris causis. Et tolli in tutelis legitimis, per consequentiam, quia quo hæreditas redit, eo et tutela pervenit, nisi feminæ intercedant aut minores xxv. annis Ex feminis tamen excipitur mater et avia, ut *Nov.* 22. 27. Minores xxv. annis primus Justinianus exclusit tutela legitima. Ante Justinianum non excludebantur: et ideo in *l.* 73. *ff. de div. reg. jur.* sexus muliebris excipitur, non minor ætas. Jus agnaticum et cognaticum hæc *Nov.* dicit, ut *Novell.* 84. et in veteribus libris *l. ult. C. de leg. hær.* ad juris agnatici formam.

NOVELLA CXIX.

De donatione propter nuptias ut specialis sit contractus, et de aliis capitulis.

Primo capite donationem propter nuptias specialem facit contractum, qui non eodem quo ceteræ donationes, sed proprio et speciali jure censeatur. Donationem simplicem insinuandam esse si excedat D. aureos. Donationem propter nuptias non egere insinuatione nec ex parte mulieris, nec ex parte viri: quod ita emendat *Nov.* 127. ut egeat insinuatione ex parte viri, id est quatenus pro rata donationis propter nuptias vir lucrum captat ex dote, non ex parte mulieris. Olim erat insinuanda indistincte, nisi collata fuisset in matremfam. minorem xxv. annis, *l. minoribus, C. de donat. ante nupt. l. sancimus*, §. *alias vero, C. de donat. l. ult.* §. *simili, quoque, Cod. de jur. dot.* Dos nunquam fuit insinuanda *d. l. ult. in princ.* licet veteres eam connumerarint inter donationes, *l. ult.* §. 1. *C. de don. ante nu pt.* non tamen est donatio simplex, sed contractus. Donatio simplex neque est contractus, neque pactum: hæc insinuatur, coercetur, strictius accipitur: contractus non insinuatur. Ex Constitutionibus regum nostrorum optimorum et felicissimorum, et dos et omnis contractus insinuantur, ut falsitatis occasio nulla sit, longe melius quam Leonis *Nov.* 50. ne donatio quidem ulla insinuatur, quæ modo in scriptis habita sit. Secundum caput derogat legi Æliæ Sentiæ de manumissionibus, quæ minorem xx. annis testamento servum manumittere non sinit: id permiserat Justinianus primum majori xvii. annis §. *ultim. Instit. qui et quib. ex cau. man.* Hoc capite permittit mari xiv. feminæ xii. anno completo, id est ab ipsa statim ætate qua testamentum facere potest. Non ergo vindicta solum manumittere minor xx. annis potest causa probata apud consilium, sed etiam testamento. Tertium caput est de instrumentis sive chirographis, ut commemoratio in chirographo uno facta de altero chirographo, vim obligationis et justæ petitionis non habeat, nisi id quoque chirographum proferatur, aut alia ratione debitum comprobetur, quod confirmat *l. ultim. ff. de prob.* quam omisit Accursius, et alias citat quæ sunt de exemplo alterius scripturæ, de quo nihil hoc capite. Ut autem commemoratio illa nihil prodest, ita nec omissio nocet, *l. Lucio, ff. de obl. et act.*

Quartum caput exposui *Nov.* 23. Quintum est de retractationibus, de quibus diximus nonnihil *Nov.* 82. 113. 115. A sententia præf. prætorio non appellatur, sed adversus eam retractatio postulatur intra biennium, postquam deposuit præfecturam, et ei in ea dignitate successit alter, oblato libello principi, *l.* 1. *C. de sentent. præf. præt.* vel etiam (ut hac Nov. definitur) libello oblato præf. prætorio intra dies x. a tempore latæ sententiæ, qui libellus didascalicus appellatur, nec necesse est omnino eum offerri præfect. prætorio, cum et præfectianis offeratur rite, a quibus litium causæ introduci solent, et adsessoribus præfect. prætorio, quos vocat συμπόνους, male Haloander *collaboratores*: recte Vetus interpres, *Consiliarios*: et ita innume-

ris locis *adsessores* sive *consiliarios*, Græci modo *συμπόνους*, modo, *παρέδρους*, *συνέδρους*, *συγκαθέδρους* vocant, Latini etiam *participes l. 3. Cod. si rector provin. vel ad eum pert. l. 1. Cod. de cont. jud. l. 2. Cod. Theod. de inc. nupt.* Plautus Milite, *Socium tuorum consiliorum et participem consiliarium.* Et consiliatores: ut filium Dei salutem certissimam hominum Dominum nostrum Jesum Christum, quem Sibylla *σύμβουλον* vocat, Lactan. Consiliatorem interpretatur II. et IV. Plin. 4. Epist. *In gerendis honoribus consiliator et rector*: et sæpe in translatione Veteris testamenti. In *l. 12. C. Th. de legatis*, a consiliantibus: ut Horatius, *consiliantibus divis.* Tacitus 2. Hist. *Rediere omnes Bononiam rursus consiliaturi*. Cicero 15. ad Att. *Difficili ad consiliandum legatione*. Priscianus de præex. Rh. *Consiliabatur de urbe condenda*. Sed ad rem. Potest etiam post X. dies offerri libellus didascalicus retractandæ litis causa: sed si offeratur intra X. dies, non ante poterit sententia præfect. prætorio executioni mandari, quam victor satisdederit de re restituenda, sententia rescissa, si post X. dies victor non satisdat.

Sextum caput est de restitutione in integrum, quæ hæredi minori XXV. annis datur abstinendi causa, ut si hæreditatem minus lucrosam acquisierit, *l. ait prætor*, §. *sed et si hæreditatem*, *ff. de minor. l. necessariis*, *ff. de acq. hær.* Constituit autem Justinianus, minore postulante restitutionem abstinendi causa, ut evocentur solemnibus edictis, adhibeantur creditores hæreditarii: qui si non venerint intra menses tres, sine periculo minori dabitur restitutio in integrum, idoneo loco depositis rebus hæreditariis, earumque inventario publice confecto: quod valde pertinet ad interpretationem *l. etiamsi*, §. *ult. ff. de minor.* Septimum caput est de longi temporis præscriptione. In rem actiones tolluntur usucapione decennii inter præsentes, vicennii inter absentes adversus bonæ fidei possessorem: quid si initio decennii bonæ fidei possessor præsens fuerit, tum deinde abfuerit, ut si præsens fuerit octennio, absens biennio? Tum exigimus ut quantum abfuerit temporis, tantum expleto decennio præsens possideat ad implendam usucapionem. Adversus malæ fidei possessorem actiones in rem tolluntur præscriptione XXX. annorum, et ex hac Nov. adversus bonæ fidei possessorem, qui a malæ fidei possessore ignorante domino emit: nam si sciente domino emit, sufficit longi temporis possessio continua. Octavum caput pertinet ad testamenta, quod exposuimus *Nov.* 66. Nonum est de prædiis ecclesiasticis, quod *Nov.* 7. Decimum de lege Falcidia, quod *Nov.* 1.

NOVELLA CXX.

De ecclesiasticis contractibus.

Id est singulare in ecclesia majore CP. et aliis religiosis ædibus, quæ sunt intra eam urbem, vel intra territorium ejus, ut prædiorum suorum perpetuam emphyteusim vel etiam invicem permutationem prædiorum facere non possint: quo respectu initio hujus Nov. excipiuntur venerabilia monasteria sita intra eam urbem vel intra territorium ejus, quæ eodem jure utuntur quo vulgo ceteræ ecclesiæ ædesque venerabiles: nam et prædiorum invicem permutationem faciunt, et perpetuo jure emphyteutico conferre prædia sua in alios possunt. Id etiam est singulare in eis, ut post contractam emphyteusim cum fisco, vel Imperatore, vel Republica, vel curia, vel cum alio venerabili loco, possint pœnitere intra biennium. Et ut locationes eorum non excedant annos XXX. cum privatorum et publicorum fiant etiam in centenos, ut Hygenus scribit lib. de limitibus, in plures annos, *l. si in lege*, §. *ult. l. qui fundum*, *l. cum plures*, *ff. loc.* id est in plures quam quinque: nam plerunque solebant in quinquennium fieri. Siculus Flaccus: *Alii per singula lustra locare soliti, alii in plures annos*. Id quoque est præcipuum in majore ecclesia CP. ut nec possessionem alienare possit inutilem et publicis oneribus prægravatam, et aliud *Nov.* 46. *de dandis prædiis in solutum aut vendendis fiscalium tributorum dissolvendorum causa*. Cetera sunt communia ecclesiarum omnium venerabiliumque locorum, quæ exposui *Nov.* 7. Id tantum omisimus, non posse œconomos vel alios administratores vel cognatos aut adfines eorum ullo modo accedere ad locationem vel emphyteusim vel *ἀντίχρησιν* rerum ecclesiasticarum, vel emptionem, quibus casibus venditio permittitur, eodem exemplo quo nec tutor ad emptionem rerum pupilli, nec comes patrimonii vel palatinus vel patronus fisci ad emptionem rerum privatarum principis. Et ædificia vetustate collapsa nullius reditus, quæ vix sumptibus ecclesiæ refici queant, perpetuæ emphyteuseως jure reficienda dari sub tertia parte pensionis quæ ex locatione antequam ruerent redigi solebat, vel sub dimidia parte pensionis quæ post refectionem justior esse videbitur. Illo igitur casu remisso besse, hoc remisso semisse. Et non esse ratam traditionem prædiorum sterilium et defectorum factam ecclesiæ, etiamsi ut illa acciperet ecclesia ei fuerit certa pecunia adnumerata: quod etiam cautum est *Nov.* 7. Ἐπί τινι ποσότητι) Hæc quantitas definitur *Nov.* 7. Ἵνα ὁ δανειστὴς νέμηται) Hæc pignoris lex vocatur ἀντίχρησις. Ὁ δήσσου καὶ

Τομέως) Tomos ponit Ptolomæus in Mysia inferiori, et Odesson. Claudianus in Epithal. Palladii, *veteresque Tomi mavortia matris Nobilitas.* Τὸ πάκτου) Pactum pro canone, ut *l.* 3. *C. de obseq. pat. præst.* et alibi sæpe suffragium, et *μίσθωμα* pro eo quod datur suffragii et locationis causa.

NOVELLA CXXI.

De usuris.

Usuræ supra duplum non debentur, .i. altero tanto sorte amplius, *l. si non sortem* §. 1. *ff. de cond. ind. l.* 4. §. *pro operis, ff. de nau. fœn. et edicto* 9. quæ vetus lex est, ut docui Obs. v. Et ne per retentionem quidem pignoris servari possunt supra duplum, *d. l.* 4. §. *nec pignora*, *l. pen. C. de usur. l. prœtii C. mand.* Usuræ creditæ pecuniæ, quæ ex pacto peti non possunt, servantur retentione pignoris, *l* 4. *et* 22. *C. de usur.* non ita retentione pignoris usuræ servantur supra duplum. Item ex hac *Nov. et* 138. usurarum solutiones, quæ fiunt per partes diversis temporibus, coacervantur, et in duplum computantur abrogata *l.* 10. *C. de usur.* ex qua usuræ solutæ per partes duplum excedere possunt. Excipiuntur tamen *Nov.* 160. quæ annui reditus, quam usuræ speciem habent: ut in specie proposita. Resp. ex legatis collectam pecuniam et relictam in opera publica vel calefactiones balnearum ita collocavit, ut pro ea quotannis certus reditus certave intributio Reip. penderetur. Hic reditus perpetuo debetur, quandiu sortem qui acceperit non reddiderit, nec si ad duplum pervenerit, finitur. Species autem hujus Novellæ hæc est: sors erat D. aureorum: usurarum nomine soluti sunt primum DCCCLXVII. deinde LXXII. tum. X. In summa DCCCCXLIX. Debitor adhuc paratus est solvere LI. ut perficiat M. aureos, quæ summa duplum efficit. Liberatur et sorte et usuris. Et verba quibus Latine olim hæc Nov. expressa fuit, quæ nondum quisquam viderat hac ætate quantumvis licet anteriore magis magisque clara vidit et invenit Petrus Pithœus delicium et flos veteris novæquæ prudentiæ juris, et quod caput est fidei et probitatis species lumenque verum, et hæc sunt. IMP. *Justinianus A. Arsilio. Quidam mutuatus ab aliquo D. aureos solvit aliquam quantitatem usurarum, quasdam autem debens cautionem emisit in* DC. *aureos. Quoniam autem omnis solutio ad* DCCCCXLIX. *aureos pervenit, et creditor dicebat totum in usuras solutum fuisse et exigebat* DC. *qui cautione continebantur, Ait lex, Si reliquos* LI. *solverit ut debitum duplicetur, nihil aliud exigetur, quamvis veteres dixerint tunc supra duplum non competere debitum quando nulla solutio in medio contigit, Datum* XVIII. *Kal. Majas C. P. Belisario V. C. Cos.*

NOVELLA CXXII.

De dispositione artificum.

Hæc Novella integra extat inter edicta Justiniani ut agricolæ, nautæ, artifices, negotiatores pretii mercedisve nomine plus more veteri non exigant. Auxerant pretia impenso mercedesque, adeo ut coactus fuerit Justinianus veterem morem reducere, et occurrere cupiditati eorum: qui ad hæc præcipit architectis, mensoribus, aliisque operum æstimatoribus, ne pluris operas æstiment quam vetus mos ferat, et ne etiam quisquam pluris emat conducatve: et huic rei indicit pœnam tripli. Æquissima Constitutio cujus epitome ab Haloandro edita ex Theodoro vitiosa est, illo loco τὴν πράσεως διὰ τύπωσιν: legendum enim est, τὴν παλαιὰν διὰ τύπωσιν. In edicto 6. id est in hac *Nov.* pessime, μισθοδείας quidam interpretantur ludos literarios, cum eo nomine potius significentur conventiones sive conventus hominum et mercatus.

NOVELLA CXXIII.

De episcopis et clericis.

Prior fuit *Nov.* 6. cujus mentio fit initio hujus. Hæc pertinet ad Codicis titulum *de episc. et cleric.* illa ad tit. de *sacros. eccles.* et ut hic titulus in Codice prior illo, ita merito Nov. illa hanc præcessit. At quod attinet ad ea quæ hac continentur, quoniam pleraque vel jam exposita sunt supra variis locis, veluti *Nov.* 5. 6. 22. 57. 67. vel nulla indigent expositione, seligam tantum locos eos in quos quod adnotem us erit aliquid. Locus unus est quo demonstratur primum presbyterum et archidiaconum in ecclesia pecuniæ distributionem habuisse, et ob id Nov. Majoriani *de episcop. jud.* archidiaconus multam inferre jubetur ei quem fecerit clericum episcopus invitum, et Prudentius Laurentium, quem primum e septem viris vocat, .i. archidiaconum (nam VII. tantum diaconi initio fuerunt) votas opes dispensasse ait: et idcirco industriam in eo Hieronymus et Sidonius requirunt. Hieronymus Evagrio *Diaconi eligant de se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent.* Sidonius Domnulo, *Archidiaconus, in quo seu gradu seu ministerio multum retentus propter industriam.* Alius est locus quo declaratur episcopos et monachos tutores vel curatores fieri non posse: clericos unam tutelam legiti-

mam suscipere posse : quod ita accipiendum est, ut tamen inviti eam non suscipiant, *l. generaliter, Cod. de episc. et cleric.* Testamento tutores eos dari concilia vetant, ut Cyprianus scribit 1. Epistolarum. Sequitur, ut non possint etiam episcopi vel clerici vel œconomi .i. dispensatores pauperum, privatis negotiis occupari, non susceptores vel exactores tributorum fieri, non conductores vectigalium vel alienarum possessionum, nec actores aut procuratores aut fidejussores : quod congruit cum Chalced. synodi cap. 3. et Charthag. cap. 16. et *Novell. Leonis* 86. et exemplo militum comparatum est, *Novell.* 116. Et eodem exemplo monachi non possunt exhæredari ex hac Nov. hoc enim etiam in militibus olim obtinuit, *l. filiusfam. ff. de lib. et post.* Et clerici quasi castrense peculium habent. Alio loco ostenditur, episcopos ad testimonium dicendum in jus vocari non posse. Nec honore nec legibus, inquit *l. 7. C. de episc. et cler.* id est nec volentes nec invitos : sed domum mitti, ut fit *l. 2. §. sin autem, C. de jurejur. prop. cal.* Aliud est in clericis *l. 8. C. de episc. et cleric.* Sequitur de episcopis vagantibus et deserentibus ecclesias suas, de quibus eleganter Synesius, χρῆναι τούτοις ὅσοι τὰς οἰκειὰς ἐκκλησίας ἀπείπαντο, πᾶραν ἐκκλησίαν α'πείπασθαι. Est alius locus, quo episcopis et clericis interdicit aleæ lusu : est enim ταβλίζειν alea ludere, ut lib. 60. βασιλικῶν tit. de aleatoribus, aleatorum susceptor est ταβλοδόχος. Moschopulus περὶ σχεδῶν, Κύβους, τὰ ἐςιγμένα ὀςᾶ οἷς χρῶνται ταβλίζοντες. Sudas, Πεττοὶ, τὰ βόλια ἐν οἷς ταβλίζουσι. Deest autem hac de re Constitutio Græca in tit. *C. de episc. et cleric.* cujus sententiam retulit Phocius Nomocanonis tit. 9. c. 27. Est et alius locus de tollendis duplicibus monasteriis, quæ tolluntur etiam Nicenæ 2. ca. 20. et epistola Cypriani quadam, et Constitutione Græca Justiniani, quæ desideratur in Codice eodem titulo. Et alius, de his qui præferunt cruces in publicis rogationibus, quas λίτας vocat, *litanias, l. 3. C. de hæret.* δημοσίαν πρόσοδον *Nov.* 67. inventum recens Mamerci in Galliis. Et alius singularis de conditione legatorum vel institutionum vel donationum, si sine liberis decesserit, vel si nuptias non contraxerit, ut sacerdotio vel clericatu expleatur. Itaque statim post sacerdotium legati petitio est. Contra hic locus ostendit hanc conditionem, Si liberos susceperit, Si nupserit, vel Cum nupserit, remitti ei qui monachismum vel clericatum præoptaverit, et ideo legati statim petitionem esse, et substitutionem precariam extingui, si sub conditione contraria oneratus sit fideicommisso, nisi in redemptionem captivorum vel exhibitionem pauperum substitutio fideicommissaria concipiatur, quod est ex *l. 52. Cod. de episc. et cleric.*

NOVELLA CXXIV.

De litigatoribus.

Ex SC. jurabant olim litigatores (ut Plinius scribit v. Epist.) priusquam agerent, nihil se ob advocationem cuiquam dedisse, promisisse, cavisse : et pariter ex primo capite hujus *Nov.* jurant nihil se judicibus aliisve personis patrocinii causa dedisse, cavisse, præterquam honoraria advocatis et sportulas executoribus, quod iteratur in causa appellationis, et præstatur etiam in consistorio principis. Jurat autem præsens litigator præsente judice, absens præsente adversario et officialibus quibusdam judicis, et interdum adversario non præsente. Absens, .i. qui in forum non venit. Multæ enim sunt causæ ob quas domum mittitur ad jusjurandum præstandum, vel ob dignitatem personæ, vel si valetudine impediatur in judicium venire *l. ad personas, ff. de jure jur.* Ad episcopos domum mitti debet ex Novella superiori, et ad matronas, *l. 2. §. sin autem, C. de jur. prop. cal.* quæ et proprium hoc habent ex hac Novella, honestiores scilicet et verecundiores, ut solos officiales in domum admittant, non adversarium. Qui abest longius, in alia provincia jurat apud acta præsidis provinciæ vel defensoris civitatum. Per procuratorem non juratur. Contumacia nolentis jurare coercetur damno litis. Ei qui fatetur se pecuniam dedisse vel cavisse, si hoc probaverit, venia datur, et punitur is qui accepit cuive cautum est. Si non probaverit, coercetur, si modo et is cui dixerat se dedisse purgaverit se jurejurando. Perjurium ex hac causa punitur, .i. si falso juraverit se non dedisse, dummodo probetur intra menses IV. a die sententiæ. Additur etiam, hoc jusjurandum præstari a tutoribus et curatoribus qui pupillorum vel adolescentium nomine litigant, sine periculo tamen minorum, quod et de jurejurando calumniæ proditum est, *l. 2. §. quod observari, C. de jur. propt. cal.* eosdem eo jurejurando adfici, quomodo et Svetonius loquitur in Caligula. *Ut omnibus sacramentis adficerentur.* Sic libri veteres. Ratio utriusque est evidens, quod tutores et curatores de calumnia et de data pecunia, id est de conscientia sua liquido jurare possint ex animi sui sententia, quæ cessat in jurejurando in litem, *l. 4. ff. de in lit. jur.* Secundum caput hujus Nov. est de sportulis apparitorum sive executorum, de quo dictum est satis *No.* 8. 17. 86. Tertium est de referendariis sacri palatii, de quibus *No.* 10. et hoc quidem capite confirmatur Justini et Justiniani Constitutio quædam, qua cavetur, ut jussiones principis scriptæ vel non scriptæ omnimodo judicibus per referendarios insinuentur, nec fides habeatur judici soli, qui sen-

tentiis sui admonitoriis adscripserit, se jussione principis sine scriptis habita aliquem exhiberi vel duci jubere: et eam Constitutionem Julianus testis est fuisse positam lib. 1. Codicis. Eam vero hæc Novella confirmat, et præterea declarat referendariis esse tantum jus referendi desideria supplicum ad principem et insinuandi judicibus sacras jussiones: causis eos se immiscere non posse, vel prehendendo litigatores, vel satisdationem exigendo, vel adigendo eos ad pactionem vel transactionem aliquam.

NOVELLA CXXV.

De judicibus.

Hac Novella tolluntur relationes judicum, quæ superioribus comprobatæ sunt 113. 115.

NOVELLA CXXVI.

De appellationibus.

Pertinet initium Novellæ ad *l. præcipimus, C. de appellat.* ex qua appellationum causæ porrectarum adversus sententias spectabilium judicum veluti proconsulum, vel adversus sententias judicum delegatorum a principe, non disceptantur, ut solebant, a principe ipso in sacro consistorio Senatu præsente, sed a præf. prætorio et quæstore palatii, eo ordine, inquit, ea observatione, iisdemque temporibus, quibus in sacro consistorio lites finiuntur. Quæ verba ita accepta sunt, ut formulas easdem, ritus eosdem adhiberent, ac si princeps adesset, habitu etiam augustiore quasi præsente principe litigatores vel advocati vel apparitores uterentur, veluti campagis, ut Juliani interpres ait *Nov.* 20. qua voce utuntur Capitolinus et Pollio pro calceamento regio. Pref. prætorio et quæstor quasi principes ita pronunciarent, Nostra pietas, vel Nostra serenitas decernit etc. quod hæc Novella vetat. Cetera pertinent ad *l. ult.* §. *illud. C. de temp. app.* Ex *d.* §. *ult.* appellator si litem apud judicem appellationis inchoaverit suo tempore, deinde destituerit, silentio anni vel ad summum biennii sententia prioris judicis ipso jure confirmatur: quod ita emendat *Nov.* 49. ut non solo tempore confirmetur, sed causa cognita et pronunciatione judicis ad quem appellatum est sub finem biennii instante eo qui vicit priore sententia. Hoc rursus ita recantat modo, ut appellatore, qui causam appellationis incoaverat intra legitima tempora, quæ fatalia vocantur, destituente litem, expectetur tantum is quoad exierit petendæ reparationis tempus, quod est trium mensium, *l.* 2. *C. de temp. app.* tum deinde causa cognita recte et ordine, non præcipitanter de lite pronuntietur, non expectato vel observato fine biennii. Ex parte quoque victoris si absit, appellator autem adsit, finitis fatalibus diebus proculdubio lis causa cognita definienda est, et quidem sine dilatione ulla. Adjicitur in hac *Nov.* ut judex a quo appellatur intra xxx. dies edat acta litigatoribus: quod est ex *l. judicibus, C. de appel.* quæ lex adjicit, *Cum sua relatione*. Hæc Nov. *Cum sua subscriptione*. Subscriptiones non erant nudæ nominis appositiones, sed et is qui subscribebat, cui rei subscriberet adnotabat.

NOVELLA CXXVII.

De successione filiorum fratris, et de insinuatione donationum propter nuptias.

Ut Fratrum præmortuorum filii intestato succedant cum parentibus fratribusque defuncti, emendata *Nov.* 118. Ut donationes propter nuptias si excedant D. aureos ex parte mariti, sine insinuatione non parent ei æquale lucrum ex dote in casum mortis uxoris vel injusti repudii, ex parte uxoris ut valeant etiam sine insinuatione, *Nov.* 119. Ut conjunx superstes qui abstinet secundis nuptiis, extantibus liberis, in lucris nuptialibus veluti pro castitatis præmio habeat virilem portionem pleno jure, ut eadem sit viri pœna et uxoris qui auctor fuerit injusti repudii, quod exposuimus *Nov.* 22. et plerisque aliis locis. Igitur tota hæc Novella pertinet ad emendationem superiorum.

NOVELLA CXXVIII.

De exactione publicorum tributorum.

Initio cavetur, ut Julio vel Augusto mense apud acta præf. prætorio cujusque dioceseωs insinuetur descriptio tributorum sequentis anni vel indictionis, atque inde edatur cuilibet postulanti, qua quidem declaretur quantum quamque provinciam vel civitatem inferre oporteat jugorum vel centuriarum nomine secundum morem regionis, in auro, argento, speciebus vel annonis, et quæ etiam ad æerariam rationem æstimet species, quoniam plerumque collatoribus adærantur: item quæ declaret quid in arcam præfectorum inferendum sit, quid insumendum in militares vel alios usus. Mittitur hæc descriptio a præf. prætorio præsidibus in diversas provincias, *l. ult. C. de can. larg. tit.* Mittitur initio cujusque anni sive indictionis, et a præsidibus proponitur in singulis civitatibus. Significat autem hoc loco indictiones incipere a mense Septembri, *ut l. ult. C. de annon. et trib. l.* 1. *C. de mil. ves.* Hic ordo si non fuerit observatus, damnum fisco præ-

stari a præf. prætorio et præsidibus et tractatoribus cujusque provinciæ, provinciales ipsos nihil damni facere, si ignorantia descriptionis tributorum, modum legemque in ea adscriptam in tributis solvendis minime servaverint. Species inferendas esse statim initio indictionis, pecuniam divisis pensionibus. Quod sequitur, est de apochis publicis, qua forma fieri debeant a subscriptoribus publicorum tributorum. Ex his alias facit particulares, alias plenarias. Plenariæ sunt totius debitæ apochæ generales. Eodem sensu forsitan plenaria dicitur in edicto de Alexandr. Gregorius plenariam munitionem dixit 4. Epist. His adjicit, *desiderantibus possessoribus censualem proferre debere tabulas publicas, ex quibus discant debitorum sive reliquorum modum:* quod et *Nov.* 17. cavetur, et congruit cum *l.* 2. *C. de discus. l.* 4. *C. de fide instr.* Sequitur ut possessores suo periculo non nominent susceptores aurariæ functionis, sed ut pro more regionis vel præsides vel curiales vel exactores, vindices, canonicarii, aurum quod infertur suo periculo suscipiant et transmittant vel erogent. Vindices Anastasius creavit, et opposuit iniquis exactionibus curialium, adempta curialibus exigendi facultate, ut Evagrius scribit: de quibus et *Nov.* 38. *et Nov.* 134. ut eis manum porrigant præsides et cohortales, et ut quibus in regionibus vindices non fuerint, exactionis periculum ad præsides redeat. Canonicarii, sunt palatini qui mittuntur in provincias ex scrinio canonum ad exigendos solemnes titulos fiscales, et mittuntur vel a Comite domorum aut præposito sacri cubiculi, *No.* 30. vel a Comite privatarum, ut est in formula Comitivæ privatarum Cassiodori, Canonicarios dirigis. Scriniarii dicuntur *Nov.* 134. 147. De his *Nov. Majoriani de indul. rel. Nunc canonicarios* (inquit) *superioris militiæ auctoritate terribiles, et in provincialium viscera et damna sævientes.* Et paulo post, *Ne ulterius canonicariorum venalis improbitas publicis fortunis inferat privatisque dispendium, veteri more revocato, provinciarum rectores celebrandæ exactionis summa respiciat.* De his etiam est *l. ult. C. de exact. trib.* ut post canonicarium in provinciam compulsor mittatur, quod hæc *Nov.* prohibet, abolito compulsorum nomine. Nam (ut Valentinianus ait in *Nov. de jud. rel.*) si utilis publico esse non potuit qui ante perrexit, superfluum est ire alterum æque provincialibus obfuturum. Sequens caput est περὶ ἐπιβολῶν .i. quando steriles agri fertilibus imponantur, quod onus fuisse τῶν ἐρήμων καὶ ἀπόρων χωρίων, et Justiniani tempore potissimum invaluisse, Sudas scribit: qua de causa et multæ de eo Justiniani constitutiones novæ, ut 17. 166. 168. et hæc ex quibus observavimus quodam loco in definitione ἐπιβολῆς ab Harmenopulo tradita, pro ὁμοσκήνους legendum esse ὁμοκήνσους. Et ὁμοκήνσους quidem vocat eos qui ex eis bonis, quæ simul in censum relata inveniuntur, prædia possident. Fieri enim potest ut bona quæ unius cum essent, tabulis censualibus juncta sunt, postea distrahantur in plures, ac tum si quod uni obvenit prædium forte deficiat, ne quid censui depereat, imponi debet alteri. Qua de causa in Codice post titulum de censibus, datur titulus, De omni agro deserto, et quando steriles fertilibus imponantur, ὁμοδούλους vocat eos qui ex eis bonis quæ eidem domino serviunt, possident bona, quasi Conservos agricolas, ut Sozomeno ad finem noni ὁμόδουλος τῷ ἀγρῷ, est Agricola qui eidem cum aliis domino servit: et ad hos etiam defectorum desertorumque prædiorum onus redit, itemque ad ὁμοχώρους, id est, ejusdem territorii possessores, ut dixi *Nov.* 17. Et hoc quidem capite Justinianus jubet ut ex eo tempore prædiorum defectorum tributa quis agnoscat, quo sibi prædia imposita fuerint, non præteriti temporis tributa, ut *l. ult. C. de censib.* licet alias possessor, puta qui emit, vel ex legati causa accepit, tributis præteritis obligetur, *l. cum possessor,* §. *ult. ff. de censib.* Et ut ea impositio, sive adjectio (vetus interpres superindictionem vocat) decreto fiat præsidis provinciæ, salvo provocationis remedio; et ut fiat cum omni jure suo, cum mancipiis et peculiis et pecoribus et fructibus et enthecis et omni alio instructo et instrumento agri. Enthecas Haloander dotes prædiorum interpretatur ex *l.* 2. *ff. de instr. et instrum. leg.* id est, instrumenta et ferramenta agri causa reposita, *l. si mihi mœnia* §. *ult. ff. de leg.* 3. et Columella primo capite octavo, et ita Libanius, quicquid pecuniæ seponunt mensarii, Atticos vocare enthecam. In lege Rhodia alio censu entheca est onus impositum navi. Leontius in Joanne Eleemone, *Nauclerus emit enthecam,* id est, Oneravit navem emptis mercibus. Augustinus ad fratres in eremo, *Enthecam nobis habere non licet:* rationes afferens a se amissæ hæreditatis navicularii: e quibus et illa placebit quam priorem attulit, si fuerit emendata. *Naviculam* (inquit) *nolui esse Ecclesiam Christi,* legendum Naviculariam. Et paulo post, *Homines ad tormenta daturi eramus, ut de subversione navium secundum consuetudinem quæreretur:* quod postremum pertinet ad *l.* 3. *C. de naufr.* Instructi autem et Instrumenti differentia nota est. Latior instructi appellatio, ut ecce, Pecora pascendi causa parata ut ex eis fructus capiatur, instructo continentur, non instrumento: suppellex, instructo non istrumento. At hæc sciendum est, species illatas a provincialibus vel ad arcam præf. prætorio transmitti, vel consumi in provincia ipsa, et transmitti sumptibus

provincialium, quæ ἀγωγικὰ et παραπομπικὰ vocat, ut *l. ult. C. de discuss.* et pro eis quæ consumuntur in provincia ipsa, cum non transmittantur, nec absurde παραπομπικὰ exigi. Deinde constituitur ne exactores vel canonicarii missi in provincias, aliter admittantur quam si mandatum et delegationem suam præsidi insinuaverint: quod confirmat *l. ult. C. de execut. et exact.* Et adjicit Justinianus idem servari oportere in privatis exactionibus, ut scilicet procurator creatus exigendi debitoris causa non aliter admittatur quam si judici mandatum insinuaverit: quæ fuit Sententia Placentini, de qua Accursius disputat in *l. non solum*, §. 1. *ff. de procur.* nisi contentus sit reus cautione de rato, vel nisi sit procurator ex eis personis, quæ etiam sine mandato alieno nomine experiri possunt: quod verissimum esse arbitror, et male Accursius hunc locum coangustat ad executorem rei judicatæ: et pro Placentino fortissimum argumentum ducitur ex *l. exigendi, C. de procur.* Additur in hac Nov. ne exactor publicorum tributorum privatis exactionibus occupetur: id est, ne suscipiat procurationem alienæ litis, et ne debitorem debitoris publici aliter convenire possit, quam si debitor publicus solvendo non sit, *l.* 3. *et* 4. *C. quan. fis. vel pr. l.* 3. §. *multa, ff. de ju. fis.* Exigit debitorem debitoris fiscalis jure tacitæ hypothecæ. Excutit prius debitorem principalem, quia fiscus electionem non habet, *l.* 1. *C. de confis. deb. l. Moschis, ff. de ju. fis.* Sequitur: jus asyli non dari censualibus vel tabulariis adversus eos, qui de illorum fraude et malitia queruntur in exactione tributorum: sicut vicissim et tributorum debitoribus dictum est jus asyli non dari, *Novell.* 17. Prohibentur clarigationes, ut *l.* 4. *C. de exec. et exa. l.* 16. *C. de om. agro des. Nov.* 52. et specialiter ne dominus pro colono vel ascriptitio suo conveniatur, ut *l.* 4. *C. de agr. cens. et col.* Prohibentur iniquæ mensuræ et pondera: qua de re est *l.* 9. *et l. ult. C. de suscep. l. penult. C. de defens. civit.* In *l.* 9. publice deponi jubentur: hac *Nov.* in æde sacra. Specierum mensuras et pondera tradi a præf. prætorio, auri, argenti, æris, a Comite largitionum: ex quo conjicere possis quid arcæ præfectorum, quid ærario inferri consueverit. Id quoque colligendum ex hac Novella, exactores publicorum tributorum etiam tractasse pecunias civiles, deputatas scilicet annonis civilibus vel operibus publicis, vel salariis professorum aut medicorum: nam et principes eas sibi quodam modo vindicabant, *l.* 2. *C. de pet. bon. sub.* sed non boni. Collectas autem pecunias jubentur statim curatoribus Reip. præstare sine ulla diminutione vel sportularum vel descriptionum specie, ut *l. ult. C pub. læt.* Curatores Reip. (qui et patres civitatum appellantur) et curatores operum, vel curatores emendi frumenti, quos σιτώνας appellant, creari decreto Episcopi et primorum civitatis, id est locupletiorum, ut *l. ult. C. ut nem. lic. in empt. sp.* Et sane tota hæc Nov. est veluti summa brevis et retractatio Constitutionum Codicis de jure fisc. et populi, sicut *Nov.* 123. *de episcopis et clericis*, *Nov.* 22. *de nuptiis ac repudiis.* Denique hæ tres Novellæ, veluti libelli tres. Hi porro administratores rerum ad civitates pertinentium rationem reddere debent episcopo et quinque primis civitatum, nec potest mitti discussor alius rationum (quem logothetam proprie Julianus vocat) a præf. prætorio vel comite largitionum, aut privatarum, vel præside: hoc enim sibi reservat princeps: quod etiam est ex *l. ult. C. de discus.* Et nominatim discussio harum rationum interdicitur scriniariis operum, qui scilicet erant sub præfecto prætorio, *l. ult. C. de num. act. et chart.* Cetera quæ continentur hac Nov. sunt de præsidibus provinciarum. Et hoc in primis, ne idem sit in provincia et præses et vicarius præf. prætorio vel magistri militum. Alii sunt vicarii præf. prætorio, alii magistrorum militum *Nov.* 26. Idem et de exactore publicorum tributorum cavetur, et generaliter ne vicarius præfecto prætorio ullus constituatur, nisi ex adnotatione principis expeditionis tempore ob negotium copiarum, quod repetitur *Nov.* 134. excepta Osroena provincia et Mesopotamia. Idemque præsidibus injungitur ne ullos sibi vicarios constituant, ut Nov. 8. in qua etiam quod in hac de non mittendis latrunculatoribus, et de 50. diebus, exposuimus. Quod vero præterea, ne præsides angariis aliisve muneribus provinciam onerent, idem est *Nov.* 17. 134.

NOVELLA CXXIX.

De Samaritis.

Lex *penult. C. de hæret.* Samaritas ait non absimiles esse Montanistis. In *Novel.* 144. eis exprobrantur sabbata: manarunt enim ex Judæis. Fecerat eos Justinianus intestabiles, et jura legitimarum hæreditatum, et rerum suarum administrationem quasi dementibus ademerat. Hac Novella restituit administrationem rerum et testamenti factionem et hæreditates legitimas, ita tamen ut si Samaritano intestato plures sint agnati ejusdem gradus, ex quibus alii sint Christiani, alii Samaritæ, Christiani Samaritas prorsus excludant, resipiscentibus portionem suam reddant, detractis fructibus medii temporis, ut *Novel.* 115. Testamento autem si plures sibi Samarita hæredes scripserit, alios Christianos, alios Samaritas, ut Samaritæ sextantis tantum capacitatem habeant, reliquum Christianis accrescat: nisi quis forte (inquit) Christianis ex eis bonis (quæ scilicet relicta sunt Samaritis) legata relin-

quat, quod ita declaro: Samarita duos filios habet, unum Samaritam, alterum Christianum: utrumque hæredem scribit ex æquis partibus. Non stabitur judicio defuncti (neque enim singuli semissem ferent) sed Christianus dextantem habebit, Samarita sextantem. At finge, a Samarita, quem hæredem instituit ex semisse, pater Christianis legavit quantum efficit bes portionis ei adscriptæ, id est, ad finem unciarum quatuor. Hoc casu Samarita solidum semissem capiet, quod congruit cum judicio prudentum, qui incapacem oneratum legatis capacibus præstandis non repellunt, *l. cum ei qui, ff. de leg.* 2. *l. cogi, §. hi qui solidum, ff. ad Treb. l. si fidei meæ, ff. de leg.* 3. loquuntur omnes de incapaci pro parte: nam is qui in totum incapax est propter legatarii aut fideicommissarii personam, non admittitur. Ille facilius solidum capit, quia non est omnino incapax. Accursio tamen idem et in eo qui nihil capere potest, esse statuendum videtur. Movetur *l.* 1. *§. sed si legatum, Cod. si quis aliq. test. prob. l. legatarius, ff. de excus.* quæ de indigno sunt, non de incapaci. Indignus legatum capit propter fideicommissarium. Hæreditatem indigno eripit fiscus cum onere fideicommissi, fiscus lucratur quadrantem. Legatum non eripit, quia nihil lucraretur: id enim restitueret fideicommissario statim. Legatum autem in totum incapaci relictum, pro non scripto est, et apud hæredem remanet sine onere fideicommissi, quia et fideicommissum pro non scripto est, idemque in hæreditate juris est relicta incapaci. Transit enim in hæredem legitimum sine onere. Hanc autem Novellam postea Justinus successor Justiniani abrogavit *Novell.* 144. Fisco vocato, exceptis tantum agricolis Samaritis, quibus beneficium hujus Novellæ conservavit, ne cultura agrorum cessaret: quin et in successione eorum deficientibus cognatis, fisco dominum præferri voluit, qui et pro eis solet fisco tributa solvere, *l.* 4. *Cod. de agr. cens. et col.* Præterea Justinus interdicit Samaritis militia omni et curatione publica, ut generaliter omnibus hæreticis, *Novel.* 109. et advocatione et adsessura et rhetorices professione ac institutione adolescentum: et pœnam gravissimam irrogat Samaritis, qui post sacram lotionem redeunt in pristinum errorem: et inde quidem generaliter pupillorum et eorum qui non ita dudum facti sunt puberes, baptisma probat, etiamsi nulla præcedat catechesis, cujus nimirum capaces non sunt. Majores natu non admittit ad sanctum baptisma, nisi biennio auditores sive catechumeni fuerint: et in extremo decernit ut servus Christianus Samaritæ venditus, continuo liber fiat: quod et de vendito Judæis primus Constantinus constituit, auctore Eusebio. Constantius fisco vindicari voluit, auctore Hermia et Cedrino, et extat utriusque lex in Codice Theodosiano. In Justiniano Codice, si fuerit circumcisus, et rem gestam detulerit, hoc solo casu pro præmio delationis libertatem consequitur tit. *Ne Christ. man. hær. vel Jud. vel pag. etc.* in quo desideratur constitutio Græca, quæ idem constituerat de Christiano mancipio vendito hæreticis aut paganis. Legendus Gregorius Epist. 3. cap. 21.

NOVELLA CXXX.

De transitu militum.

Initio constituitur ut expeditionis tempore delegatores sint certi qui provideant annonæ militari. Delegatores vocat, quos Harmenopulus legatarios. Epit. 6. tit. 14. ex eparchicon libris, dum ad curam eorum pertinere dicit, ut eos qui in annonæ penuria invectas species supprimunt et flagellant, præfectis prætorio deferant, sicut ex libris βιγιλικῶν idem ad finem 4. Epit. chartulariis et tribunis sive prioribus numeri, quos solos nominaverat *Nov.* 117. adjungit legatarios, id est delegatores: hi sunt qui provident copiis militaribus, Optiones qui erogant, *l.* 9. *C. de exact. trib. l.* 3. *C. de ap. pub.* et in Basilicis ad *l.* 1. *ff. de mun. et hon.* Optio militum pro divisione annonæ. His hæc *Novel.* pro salario dat 15. partem copiarum, sicut et aliarum rerum susceptoribus certa pars datur, *l.* 9. *C. de suscept.* et adjicit eos collatoribus annonæ militaris recauta facere .i. Apochas. Augustinus de cura pro mortuis: *Ubi esset recautum quo illa cautio vacuata fuerat.* Sudas, Recautum, species apochæ. Et sic dicemus Recavere pro cautionem solvere, ut Repignorare, pignus dissolvere. Cautio est obligatio: Recautio, obligationis dissolutio, quæ ut dixi *Novel.* 72. veteri interpreti est De suscepta, id est Securitas de suscepta pecunia, ut opinor, ex *l.* 4. *C. de col. fun. pat. lib.* 11. Et quod ex recautis apparuerit possessores contulisse, id eis reputatur in tributa quæ debent vel debituri sunt: vel redditur ex communi canone totius provinciæ, vel ex arca præfect. prætorio cujusque diœceseos. Et si forte optiones vel duces recauta non fecerint, tum apud episcopum et præsidem sive defensorem civitatis satis erit inter acta deponere possessores quantum in alimoniam exercitus impenderint: et actorum non minor erit fides quam recautorum. Nihil vero præterea milites aut fœderati a possessoribus exigere possunt vel cœnaticorum vel introituum nomine, vel quo alio titulo commentitio, *l.* 3. *C. de erog. milit. an.* nihil nomine ἐπιδημητικῶν, ut *Nov.* 134. *l. ult. C. de metatis*, nihil etiam adærationis nomine, id est pretia pro

annonis, *l. 7. C. de erog. mil. an.* quam adærationem hæc *Nov.* ἀποργυρισμὸν vocat, ut, *Nov.* 43. *Adærationem* debuit vertere, non *Concussionem* exactæ pecuniæ. De metatis .i. hospitiis præbendis militibus, hoc etiam cavetur hac Novella, ut principales partes ædium dominis sive inquilinis reserventur, ut *l. 2. C. de metat.* Et adversus violatores hujus constitutionis pœnas inducit non tantum de legatoribus, sed etiam militibus et metatoribus et præfectis, tribunis, comitibus, sive alio quo nomine vocentur duces exercitus. Coercentur etiam præsides provinciarum, qui cum ducibus paciscuntur, et agunt ut itinere devio per diversas civitates exercitus evagetur. De fructibus conferendis ob transitum exercitus est *l. 27. ff. de usufr.*

NOVELLA CXXXI.

De ecclesiasticis canonibus, et de fideicommissis, et orphanotrophis.

Hac Novella confirmantur canones sacri .i. quatuor synodi œcumenicæ, et prærogativæ, privilegia, salaria ecclesiis concessa, ut *l. 2. C. de sacros. eccl.* Confirmatur immunitas sordidorum et extraordinariorum munerum, inter quæ non numerantur instructiones reparationesque pontium vel itinerum, *l. pen. C. de priv. dom. Aug. l. 5. et 7. Cod. de sacr. eccl.* Confirmatur immunitas lucrativorum descriptionis: quoties scilicet lucrativo titulo curialium bona ecclesiis obveniunt, *l. pen. C. eod.* Subjicitur et aliquid de præscriptione 40. annorum, qua sola tolluntur ecclesiasticæ actiones, ut *Nov.* 111. et de iis quæ legati vel institutionis titulo Deo aut divis relinquuntur, ex *l. 25. C. eodem,* cujus init. Ἐπειδήπερ ἐνπολλαῖς, etc. et alia quædam quæ exposuimus *Nov.* 5. 57. 58. Id valde placet, ut si quid testator jusserit fieri in rem piam, non adscripto loco, in ea civitate fiat in qua testator domicilium habuit: congruit enim cum *l. quæ conditio, §. ult. ff. de cond. et dem. l. si quis ad declinandam, C. de episc. et cler.* Et ut eligat ministrum sive dispensatorem quem voluerit: quod et sæpe fit exequendi testamenti causa, *lege 17. ff. de leg. 2. lege Divus, ff. si cui plus quam per leg. Falcid. Novel. Martiani de test. cl. Nov. Leonis* 68. et huic dispensatori præstatur cautio legatorum, *l. quidam, §. pen. ff. de leg.* 1. imo et legatorum petitio datur, *l. nulli, C. de ep. et cl. l. alio hærede, ff. de alim. leg. l. quidam §. pen. l. si a pluribus, ff. de leg.* 1. Id etiam notandum coerceri contumaciam hæredum qui piæ voluntati non obtemperant: et piorum legatorum usuras fructusque deberi ex tempore mortis: si in eis præstandis hæres sex menses moratus sit ab insinuatione testamenti, et Falcidiam eum amittere. Pœna hæc est contumaciæ et frustrationis: alioquin non frustrator hæres etiam ex legatis piis deducet Falcidiam: et ita Balsamo interpretatur rectissime, *l. 1. §. ad ea, ff. ad leg. Falcid.* Id etiam valde notandum, ea quæ episcopi vel orphanotrophi et similes locorum piorum administratores post creationem acquisierint, non posse in extraneum vel cognatum ullo modo transferri, sed in dominio ecclesiæ permanere, quasi præsumantur parta ex rebus ecclesiæ, aut data sive relicta pietatis et religionis contemplatione potius quam personæ, nisi si qua constet eis obvenisse cognationis jure ab intestato usque ad quartum gradum. Ex *l. 41. C. de ep. et cl.* a parentibus tantum aut fratribus aut patruis hæc sola videtur necessitudo et conjunctio personarum detulisse, cetera quæ ab ulterioribus cognatis vel extraneis obveniunt, religio et pietas. Et de hac quidem constitutione sic Cedrinus scribit in Justiniano, τύπον δὲ δέδωκε περὶ τῶν ἐπισκόπων καὶ οἰκονόμων καὶ ὀρφανοτρόφων καὶ ξενοδόχων, ὥστε μὴ κληρονομεῖσθαι εἰ μὴ ἃ πρὸ τοῦ γενέσθαι εἶχον ἐν τῇ ἰδίᾳ ὑποστάσει εἰς ταῦτα ἵνα διατίθενται· ἀφ' ἧς δὲ ὥρας προεχειρίσθησαν, μὴ ἔχειν ἄδειαν εἰς ἃ κερδήσοιεν διατίθεσθαι, ἀλλὰ τὰ αὐτῶν πάντα τὸν εὐαγῆ οἶκον κληρονομεῖν. Neque tamen huic præsumptioni locus est in clericis, sed observatur *l. sacrosanctæ, C. de Episc. et cler.* Est igitur in episcopis tantum ei derogatum, quia soli episcopi solvuntur hodie potestate patria, et acquisita in episcopatu in alium transferre non possunt. Alio capite Justinianus confirmat *l. si quis orthodoxæ, Cod. de hæret.* quod tamen illa fisco, Justinianus addicit ecclesiæ: sed hoc est indifferens, ut diximus *Novel.* 52. Et plerumque novæ constitutiones ecclesiæ dant, quod veteres fisco: ut moriente episcopo vel clerico sine successore ab intestato, ecclesia succedit, non fiscus, *l. si quis presb. Cod. de episc. et cler. Nov.* 131. delinquente episcopo, æque bona ejus ecclesiæ vindicantur, non fisco ex hac Novella. Ultimo capite confirmat *l. orphanotrophos, C. de episc. et cler.* quod male Accursius existimat abrogari *Novel.* 123. Nam de orphanotrophis loquitur tantum, qui sunt tutorum vel curatorum vice, et in judiciis non satisdant de rato vel de judicato, sicut nec tutores aut curatores, *l. ult. §. defensionem, C. de adm. tut. l. 1. §. sufficit, ff. eod.* quia dominorum loco sunt, et tamen tutelaribus vel curatoriis rationibus obnoxii orphanotrophi non sunt, quia sunt patrum loco, *l. ult. §. sin autem non habeat, C. de bon. quæ lib. acq.* Orphanotrophi ergo orphanis tutelæ vel negotiorum gestorum actione non tenentur. Episcopo non negatur quin administrationis suæ rationem reddere debeant.

NOVELLA CXXXII.

De hæreticis.

Hæc Novella condemnat conventicula hæreticorum, ut *Nov.* 37. Collectas vocat interpres vetus, quod commune est nomen etiam precum, quæ in conventibus illis habentur, ut concionis commune conventus et orationis in conventu habitæ.

NOVELLA CXXXIII.

De vita Monachorum.

De monachis diximus satis *Nov.* 5. et aliis plerisque locis supra.

NOVELLA CXXXIV.

De præsidibus, de adulteriis et pœnis.

Varia sunt capita hujus Novellæ. Priora de magistratibus sive præsidibus: et quæ primum in eis de vicariis et latrunculatoribus, et de non oneranda provincia, et de exactione tributorum, tractavimus jam satis superque supra *Nov.* 8. 17. 128. 130. Unus inter ea locus est, quo largitiones interpretatur ὑπεροχὰς, id est *Magnificentias*, nisi legendum est παροχάς. Alius, quo sordes præsidum coercentur, qui ex qualibet re quæstum faciunt, sive quis testamentum suum sive donationem propter nuptias insinuare velit: quæ ex parte viri indiget insinuatione, *Nov.* 117. itemque si quis velit inventarium bonorum aut testationem aliquam facere, vel apud acta aliquid deponere, vel justa defuncto facere: quæ ne pretio nundinentur præsides, hæc Novella sancit. Aliud caput est de appellationibus recipiendis, ut omnes judices eas recipiant, et sine dilatione edant acta litigatoribus. Atqui *Nov.* 126. edendis actis dat xxx. dies? Respondeo, Hæc verba, *Sine dilatione*, sic esse accipienda, sine dilatione frustratoria, ut *l.* 1. *C. de relat. l. eos*, §. *ult. C. de appel.* Adiicitur interposita appellatione nihil novandum, id est, Suspendendam executionem sententiæ, suspendendam translationem possessionis. Idem servatur postulata restitutione in integrum, *l.* 1. *C. in integ. rest. post. ne quid no. fiat,* non etiam postulata retractatione. Alio capite cavetur ne ex causa criminali alius pro alio teneatur, licet sit concivis aut contribulis: nec mirum, cum et idem sit in causa civili *Nov.* 52. 128. Propinquos etiam reorum aut notos aut familiares non teneri proditum est, *l. sancimus*, *C. de pœnis*. Bonorum Imperatorum constitutiones hæ sunt: nam sub malis ne propinqui quidem aut familiares reorum, satis tuti fuerunt. Absentem autem reum vocari edictis puta per triduum, *l. inter*, *ff. de pub. jud.* quemadmodum vocari etiam per triduum solet is cui denuntiatur testimonium ex XII. Tab. Quin et præses ad præsidem alterius provinciæ in quam reus transfugit, publicam epistolam scribit, ut reum remittat, cui omnimodo parendum est: et fit etiam publicæ epistolæ mentio *Nov.* 80. Post hæc constituitur ut præsides jussiones principis vel præcepta majorum judicum missa ad decessores suos nondum impleta, impleant ipsi perinde atque si ad se missa essent: quia etsi mutetur præses, idem judicium idemque tribunal manet, *l. proponebatur*, *ff. de judic.* eademque ratione præcepta majorum judicum, veluti præf. præt. non ideo minus sequenda esse quod postea abierint præfectura, quia mutatur tantum præfectus, eadem præfectura manet. Et quod traditur in *l. ult. ff. de pœnis*, speciale est ex constitutione Antonini, ut præses sua arte non possit cuiquam interdicere ultra administrationis suæ tempus. Quæ enim pertinet ad merum imperium, nisi sigillatim omnia legentur, magistratus non habet omnia ut præsidi jus est deportandi in perpetuum, interdicendi foro, advocationibus, negotiatione, negotiis publicis in perpetuum: jus confiscandi non est, jus victu interdicendi non est, jus item fabro arte sua interdicendi non est ultra tempus administrationis suæ. Nam dum arte interdicit, victu quodammodo interdicit. Non obstat etiam quod dicitur mandata jurisdictione, re integra finito magistratu, finiri mandatum, *l.* 6. *ff. de juris.* nam hoc ideo, quia is cui jurisdictio mandata est, proprie jurisdictionem non habet nisi quatenus fungitur vice mandantis, cujus potestate finita, necessario finitur et sua: quod non similiter dixerim in judice dato. Nam hic solet etiam in tempus successorum ejus qui dedit, durare licet (quantum opinor) eum litigatores nondum adierint, *l. venditor*, *in fi. ff. de judic.* quia non ex jussu solo, sed proprio jure posteaquam datus est, cognitionem habet, et ita mandata actione ex causa venditionis, quo casu et proprio jure mandatarius actionem habet, mandatum morte mandatoris non solvitur, *l.* 1. *C. de obl. et act.* Sequitur aliud caput de liberis debitorum, ne ob æs alienum patris a creditoribus detineantur et servire cogantur. Qua de re Ambrosius lib. de Tobia, *Vidi*, inquit *miserabile spectaculum*, *liberos pro paterno debito in actionem deduci*, *etc.* quod iisdem verbis Basilius in Psalm. 14. εἶδον ἐγὼ ἐλεεινὸν θέαμα, παῖδας ἐλευθέρους ὑπὸ χρεῶν πατρῴων ἑλκομένους εἰς τὸ πρατήριον. Et in illo loco Ambrosii igitur in actionem, id est, in auctionem. Idque generaliter prohibetur, *l. ob æs, et Cod. de obl. act.* ne liberi homines ob æs alienum creditoribus servire compellantur, et *hac Nov.* pœna legis Juliæ de vi privata creditoribus indicitur.

Aliud caput pertinet ad S. C. Vellejanum, quo ostenditur mulierem quæ pro marito intercesserit etiamsi eam intercessionem sæpius confirmarit, ipso jure non teneri: si pro alio intercesserit, ipso jure, teneri, sed habere exceptionem SC. Vellejani. Item si pro alio intercesserit, et post biennium intercessionem confirmaverit, omni modo teneri, *l.* 22. *C. ad Vell.* Quo facilius intercedit mulier pro marito quam pro alio, eo magis subvenitur ei: quod et supra jam attigimus *Nov.* 61. Aliud caput est etiam de mulieribus, ne ex debiti causa carcerem patiantur, custodiæve tradantur. Mares carcerem patiuntur, *l.* 1. *C. qui bon. ced. pos.* Quin et invitæ mulieres ab apparitore domo abstrahi et in publicum educi non possunt, *l.* 1. *C. de off. om. jud.* In causa criminali fidejussoribus committuntur vel juratoriæ cautioni vel si grave crimen intentetur, custodiæ mulierum. His addit de pœna adulterii se confirmare capitalem pœnam introductam a Constantino, et Constantino tribuit quod erat Constantii et Constantis, *l.* 4. *Cod. Th. quor. ap. non rec.* Olim non fuit capitalis. Præter capitis pœnam, vir qui adulterium commisit, si uxorem habuerit, amittit dotem et donationem propter nuptias, vel quartam debitam indotatis uxoribus: cetera bona liberis et parentibus ejus servantur usque ad tertium gradum, post tertium gradum fisco vindicantur. Mitius punitur mulier, quasi infirmior, quæ adulterium commisit: quanquam inter se conjuges exæquentur in pœnis ob causam injusti repudii, *Nov.* 127. Coercentur et hac Novella gravissime adulter et adultera, si forte gratia judicis vel qua alia ratione evaserint pœnam capitalem, et postea nuptias inter se contraxerint. Hoc enim est palam fateri adulterium, et lege Julia etiam comprehensum fuit, *l. miles*, §. *licet*, *ff. de adulter. l. commissum*, *C. eod.*

Martialis,

Mœchus erat, poteras tamen hoc tu Paula negare:
Ecce vir est, nunquid Paula negare potes?

Et alio loco,

Quod nubis Proculina concubino,
Et mœchum modo, nunc facis maritum.
Ne lex Julia te notare possit,
Non nubis Proculina, sed fateris.

Postremo generaliter de pœnis constituit, non posse ullum ita damnari, ut utraque manus vel uterque pes abscindatur, vel solvantur artus. Fugitivo unus pes amputatur, *l.* 3. *C. de serv. fug.* Falsario manus una, *Nov.* 17. 42. non utraque. Furi vetat amputari manum vel pedem, aut vitam adimi: Furi, non latroni: nam latroni vita adimitur. Reorum bona (nisi rei sint perduellionis) confiscari vetat, si supersint liberi vel parentes, usque ad tertium gradum. Quo capite non continetur casus *Nov.* 12. de incestis nuptiis, nec *Nov.* 117. de his qui post solutum matrimonium voto castitatis castitatem violant, quibus bonorum publicatio irrogatur. Scripta autem fuit hæc constitutio ad Petrum PP. et rescripta ad Monachium P. V. Et habet hanc subscriptionem. *Dat. Kal. Maj. CP. Imp. DN. Just. PP. Aug. an. xxx. post consulatum Basilii V. C. an. xv.*

NOVELLA CXXXV.

Ne quis cogatur cedere bonis.

Beneficium cessionis bonorum introduxit lex Julia. Beneficium est, quia etiamsi qui cedunt bonis, bonorum venditionem patiantur, *l. debitore*, *C. ex quib. inf. irrog. l.* 3. *et* 5. *ff. de ces. bon. l.* 2. *et* 4. *C. qui bon. ced. pos.* tamen infames ex ea causa non fiunt: quia non invitis illis venditio fit. Non tamen caret hæc res suggillatione aliqua, *Nov.* 4. propterea quod decoquunt creditoribus, cujus generis homines Adrianus in amphitheatro catamidiari jubebat, ut plerisque locis hodie fit in foro: et Bœotiis fuisse eandem legem Nicolaus apud Stobæum auctor est c. 42. Lex Roscia cum cavisset ut equites in XIV. ordinibus sederent, exceperat decoctores. Et hanc omnem contumeliam pati cedendo bonis decoctores cogebantur metu carceris et vinculorum et verberum: quæ supplicia proposita erant iis qui creditoribus suis satis non facerent, *l.* 1. *et ult. C. qui bon. ced. pos l.* 1. *C. Th. eod. tit.* Verum eos qui non suo, sed fortunæ vitio decoxerunt, hac Novella Justinianus liberat tam suppliciis quam cessionis necessitate, dummodo jurent se pares non esse solvendo, id est, si ejurent bonam copiam. Quod congruit antiquo juri. Cum enim ex XII. Tab. olim debitores creditoribus necterentur et addicerentur, id antiqua lege sublatum fuit, relata a M. Varrone, et liberati sunt qui bonam copiam ejurassent, ne essent nexi, sicut hac Nov. qui ejurant bonam copiam, id est se non esse solvendo, liberantur carcere cruciatuque omni corporis, imo et cessionis ignominia. Sed creditoribus pro extremo subsidio datur jus quantum potuerint bonorum debitoris conquirendi et vindicandi, et conveniendi etiam debitores debitoris.

NOVELLA CXXXVI.

De argentariorum contractibus.

Argentariorum officium omne quod alibi exposui, hic exponam incuriosius. Id enim notare satis habebo, eorum officium publicam causam habere, *l. argentarius*, *ff. de eden.* et necessarium usum, argum. *l*

quod privilegium, *ff. depos.* quod singulorum rationes conficiant, *l. prætor*, *ff. de eden.* et pro aliis vulgo intercedant, ut *edic.* 9. *et l. pen. C. de const. pec.* intercedunt suo quodam modo, recipiendo, ceteri constituendo et major vis recepti quam constituti. Nam ex recepto, est civilis actio, ex constituto, prætoria: et utilior prætoria civilis, *l. si creditori*, *ff. de leg.* 1. Item ceteri qui intercesserunt pro aliis non conveniuntur inexcusso reo: argentarii (si hoc malit creditor) priores conveniuntur, *Nov.* 4. Idem vicissim non dabatur argentariis, ut ipsi (si vellent) prius convenirent accessiones quam reum principalem: quod erat inequabile, atque adeo contra jus. Par enim species est juris certa consuetudine recepti: et (ut ait Paulus *l.* 2. *ff. mand.*) iniquum est non esse mihi cum illo actionem si nolit, illi vero, si velit, mecum esse. Qua de causa Justinianus hac Novella id ita moderatur, ut ex pacto argentariis quoque, si velint, liceat prius accessionem quam reum principalem convenire. Pactionem hanc non esse contra jus publicum, sive contra *Nov.* 4. Ea enim constitutio accessionum favore promulgata est. Licet autem suo favore suoque jure cuilibet non uti. Et ut publicam ea constitutio utilitatem omnino respiceret, tamen probatur nunc pactio contraria, ut hodie comprobata est pactio contra legem Falcidiam, et pactio ne liceat provocare vel observare tempora fatalia. Et hodie illa pactio recepta etiam est in omnibus creditoribus, et appellatur vulgo, Renuntiatio beneficii excussionis. Secundum caput hujus Novellæ pertinet ad *l. ult. C. de pig.* ex qua lege si argentarii rogaverint aliquam mutuam pecuniam, et post eum contractum militiam aliquam ex genere earum, quæ vendi possunt, sibi vel liberis vel cognatis suis comparaverunt, ea militia creditori hypothecæ jure obligata est, quia præsumitur comparata ex pecunia credita. Et idem vicissim *hac Nov.* datur argentariis, ut si pecuniam alicui crediderint, et is postea sibi vel liberis suis vel cognatis militiam comparaverit, sit ea militia argentariis pignori obligata. Nihil de cognatis dicit hæc Novella, sed Julianus perite adjecit cognatos ex *d. l. ult.* Eadem præsumptio non est si post mutui dationem extraneus debitor emerit militiam. Nec enim videtur eam emisse ex pecunia credita, nisi creditor probet emptam sua pecunia, id est, ea quam credidit. Priore casu creditor hoc probare non cogitur quia præsumptio legis ab eo facit, sed is qui militiam habet, probare debet militiam non esse comparatam ex pecunia credita. Dixi militiam hypothecæ obligatam esse. Quæres, sit ne obligata tacito jure, an ex conventione? Dicam, Ex conventione usitata argentariorum et negotiatorum, qua empta ex pecunia credita, pignori fore recipiunt, *l. qui Romæ*, §. *Callimachus*, *ff. de verb. oblig. l. cum tabernam*, *ff. de pign.* Et hoc est quod ait *d. l. ult.* Super hypothecis quas dare solent: alioquin res, ex pecunia credita comparata, creditori non est tacito jure obligata, et specialis vel generalis conventio exigitur, *l. licet*, *C. qui pot. in pig. hab. l.* 17. *C. de pign. l. procuratoris*, §. *plane*, *ff. de trib. act.* Idemque tertio capite comprobatur, cujus sententia hæc est, Argentarium cujus pecunia res comparata est, si specialis vel generalis conventio hypothecæ intervenit, in ea re præferri omnibus creditoribus, etiam antiquioribus: quod et in alio quolibet locum habet, *d. l. licet*, *Nov.* 97. Sed probare debere argentarium, eam rem pecunia sua comparatam, nec locum esse præsumptioni, ut in militia. Hoc tamen argentarii præcipuum habent, ut si (quod plerumque fit) egentibus non pecuniam mutuam dederint, sed monilia vel ornamenta quædam pretiosa crediti vel venditionis nomine fide habita de pretio, nec eis satisfiat, jus habeant vindicandorum monilium, licet de hypoteca nihil convenerit; quod non ita fiat in ceteris creditoribus: nam hoc tantum proditum est, venditorem retentionem habere quasi pignoris, *l. Julianus*, §. *offerri*, *ff. de act. empt. l. hæreditatis*, *ff. de hær vend. l. quod si nolit*, §. *idem Marcellus*, *ff. de ædil. edic.* non vindicationem. Sed et tacitam hypothecam argentarii habent in bonis debitoris, etiamsi non ex hac Novella, ex edicto septimo. At in rebus sua pecunia compratis, si forte ad alios res pervenerint quam ad debitorem, non habent hypothecam, nisi ita convenerit. Hoc etiam habent præcipuum argentarii, ut liceat eis stipulari besses usuras, *l. eos*, *C. de usuris*. Et ex hac Novella ut debeantur eis besses, etiamsi earum modus dictus non sit, quod in aliis locum non habet, *l. quod in stipulatione*, *ff. de usuris.* Et ut sine stipulatione debeantur ex præscriptione et conventione sola, quod etiam in aliis non procedit. Neque hoc novum est, cum et ex pacto stricto judicio debeantur usuræ pecuniæ trajectitiæ et pecuniæ civilis, et earum rerum quæ mensura constant: imo et interdum sine pacto αὐτομάτως; ut *l.* 3. §. *nonnunquam*, *ff. de usur. l. ult.* §. *præterea*, *C. de jure dotium*, et in actione ex testamento: quamvis et hæc sit stricta. Postremo datur hoc privilegium argentariis, ut eis agentibus debitores qui quid se debere caverunt vel publico instrumento vel chirographo vel subscrptione propria, non possint opponere exceptionem non numeratæ pecuniæ: idemque verum est, etiamsi cautione ab alio scripta expressis causis debiti, veluti ex causa mutui tot, ex causa transactionis tot, (perperam Haloander acceptilationis) in subscriptione non sint repetitæ causæ, id est, si nuda subscriptio fuerit: quo tamen causu dat Justinianus debitori facultatem actori deferendi jurisjurandi intra biennium contra

l. in contractibus, §. *illo videlicet*, *C. de non num. pec.* quæ quibus casibus cessat exceptio non numeratæ pecuniæ, etiam cessare vult dilationem jurisjurandi.

NOVELLA CXXXVII.

De Episcopis et Clericis.

Repetuntur quædam ex iis quæ dicta sunt *Nov.* 6. *et* 123. de creatione Episcoporum et clericorum: et utitur in eam rem auctoritate Gregorii Nazianzeni in magno apologetico de fuga sua in Pontum, et in oratione funebri Athanasii Alexandriæ episcopi, et Basilii can. 12. ad Amphilochium, et Nicenæ Synodi c. 3. qui est de extraneis mulieribus, de quibus et *Nov.* 123. *et l. eum qui probabilem, C. de episc. et cler.* Repetitur etiam ex *Nov.* 123. de synodis quotannis habendis finitimorum episcoporum in provinciis singulis, disciplinæ ecclesiasticæ tuendæ et corrigendæ causa, quod est ex Apostolorum c. 37. et Antiochenæ c. 20. et hujus rei curam injungit præsidibus provinciarum.

NOVELLA CXXXVIII

Ne usuræ excedant duplum.

Usuræ solutæ per partes supra duplum non debentur: hoc exposui *Nov.* 121. interpretatio principis vim legis obtinet, *l. ex facto*, *ff. de vulg. subst.* Hanc edidit Anton. Augustinus, sed corruptam: nam uno loco legendum est, *Alii adhuc minus consecuti sunt*, *hi quidem qui in duplum ex usurarum quantitate, etc.* et in fine, *quæ civitates mutuantur*.

NOVELLA CXXXIX.

Indulgentia incestarum nuptiarum.

Pœna incestarum nuptiarum definitur *Nov.* 12. cujus gratiam facit *hæc Nov.* habitantibus in Tyro et Sundyos pago. Quod quidam hic habent de appellationibus, ut omnes judices appellationes recipiant, et acta edant litigatoribus, et ut pendente appellatione nihil novetur, sumptum est ex *Nov.* 134. et hoc loco locatum male.

NOVELLA CXL.

Ut consensu solvatur matrimonium.

Hæc Novella est Justini, non Justiniani. Justinianus enim noluit nudo utriusque consensu matrimonia dissolvi, *Nov.* 117. Justinus permittit bona gratia ut dissolvantur etiamsi nulla subsit causa. Communis consensus, est bona gratia. Dicuntur tamen et justa ex causa dissolvi bona gratia, ut dixi in *Nov.* 22. eadem forma qua Titinnius, Quanta stultitia cupidinis, petunt consilium bona gratia ut parvifaciatur.

NOVELLA CXLI.

De stupro.

Stuprum vocat ἀνδρομανίαν, quæ coercetur etiam *Novel.* 77.

NOVELLA CXLII.

De iis qui eunuchos faciunt.

Constituitur in eos pœna qui eunuchos faciunt, quam corrigit Leo *Nov.* 60. Castrati, servi, liberi fiunt ex hac Novella, qui ex *l.* 1. *C. de eunuch.* publici fiebant, videlicet si suos quis castrasset: nam si alienos, dominis redduntur, et est in eum qui castravit actio in quadruplum, ex edicto ædilium, *l. si servus servum*, §. *et si puerum*, *ff. ad leg. Aq.* Vetus autem hæc est Constitutio, ne eunuchi fiant, Nervæ, Adriani, Domitiani, de qua præter alios auctores Papinius,

Qui fortem vetat interire sexum,
Et censor prohibet mares adultos
Pulchræ supplicium timere formæ.

Sunt et eadem de re S. Consulta quædam, *l.* 3. *et* 6. *ff. ad leg. Cor. de sic.* quibus omnibus hæc exceptio applicatur, Nisi præses permittat, et nisi morbus irrumpens in eam partem hoc exigat. Quod autem in extremo hujus Novellæ Justinianus ait, Si barbari huic præcepto meo paruerunt statim, et de Abasgis esse intelligendum Evagrius indicabit 4. c. 22. et Procopius 1. de bel. Pers. Ἀνακρίσεις) Cognitiones: et cognitiones proprie de statu.

NOVELLA CXLIII.

De raptu mulieris.

Hæc Novella pertinet ad interpretationem *l. unicæ*, *C. de rap. mul.* ex qua raptoris bona raptæ addicuntur, et interdicitur raptæ connubio raptoris. Inde orta quæstio est, si forte contra legis interdicta nupserit mulier raptori, an eo etiam casu raptoris bona ad eam pertineant. Et placet non pertinere, sed neque ex testamento raptoris quicquam capere potest, et bona transferuntur ad parentes ra-

ptæ qui nuptiis non consenserunt, vel his deficientibus ad fiscum. Idem cavetur *Nov.* 150. et patrem deportari, qui hujusmodi nuptiis consenserit. Olim raptor cum rapta nuptias faciebat in pœnam, ad raptorem uxore per lictorem deducta, ut Quintilianus ait, quod et Pontifices reduxisse videntur. Male pro hac *Nov.* hic edunt quidam quod est *Novel.* 145. Est autem hæc Constitutio latina, cujus subscriptio hæc fuit, *Dat. xii. Kal. Jun.* CP. *Imp.* DN. *Just.* PP. *Aug. ann. xxxvi. post.* Cos. *Basilii* VC. *ann.* XXII.

NOVELLA CXLIV.

De samaritis.

Hæc est Justini, quam exposuimus supra *Nov.* 129.

NOVELLA CXLV.

De duce vis arcendæ.

Βιοκωλύτης speciale fuit nomen ducis in Phrygia, Pisidia, Lycaonia, Lydia, ut diximus *Nov.* 8. a compescendis violentiis et grassationibus, quæ in eis provinciis erant nimio plures: militaris magistratus. Ex hac Novella imperium ejus minuitur, et Lydia ac Licaonia circumscribitur, quasi, cessantibus jam in Phrygia et Pisidia grassationibus, in his provinciis minime necessarius. Phrygiam sæpe in his libris duplicem facit, Salutarem et Pacatianam, atque etiam Notitia Romani Imperii: unde satis liquere potest de subscriptione primæ epistolæ ad Timotheum, recensiorem eam esse.

NOVELLA CXLVI.

Ut Hebræi legant scripturas Hebraice.

Quacunque lingua legi vult sacros libros, nec probat versutiam Judæorum, qui quo facilius linguæ Hebraicæ ignaris imponerent, non aliam quam Hebraicam linguam recipiebant. Non tamen quamlibet translationem probat, ut Græca lingua (cum essent translationes octo, quæ vocarunt βιβλία ὀκταπλᾶ) interpretationem tantum probat LXX. et interpretationem Aquilæ. Δευτερώσεις damnat, id est (ut Hieronymus variis locis interpretatur) Traditiones et observationes Pharisæorum, Judaicas fabulas, hæc Novella hominum inventiones. Damnat et impias hæreses Judæorum.

NOVELLA CXLVII.

De indulgentia reliquorum tributorum.

Recte, Indulgentia Marcellinus XVI. *Id eum scimus observasse ne per indulgentias quas appellant, tributariæ rei concederet reliqua.* Ab indulgentiis diversæ sunt relevationes: hæ futurum, illæ præteritum tempus respiciunt. Atque ita hoc loco Justinianus collatoribus remittit reliqua certorum annorum, sub hac conditione tamen, ut et a fisco vicissim ex præterito tempore nihil exigatur, maxime ab iis qui sportulas potius (quæ plerunque nullo merito accipiuntur) quam quod jure meritoque debetur exigunt. Sed ex præterito (si qua forte jam exacta sunt) ea non vult exactorum lucro potius quam fisco cedere. Provincialibus enim reliqua indulget, non exactoribus: et consequenter ea etiam non indulget quæ tractatores provinciarum vel scriniarii, id est, canonicarii vel arcarii, fisco jam confessi sunt, vel constituerunt se soluturos. Et arcarios eos vocat, qui his exigendis recipiendisque præpositi sunt, quæ in arcam præf. prætorio (quæ eadem et mensa dicitur) inferuntur, ut in tit. *de suscept. et arcar.* Alias arcarii sunt dispensatores servi vel œconomi, *l. Thais,* §. *ult. ff. de fid. lib.* Et perite vetus interpres epistolæ ad Romanos œconomum, arcarium. Excipit etiam Justinianus ab hac indulgentia discussiones pecuniarum civilium, et operum, et discussiones militares, id est, si quid civitatum commodis vel militibus deputatur, nec erogatum sit. His exceptis, cetera omnia remittit, etiamsi ex publico forte debito in privatam cautionem transierint emissam curialibus vel canonicariis vel similibus personis.

NOVELLA CXLVIII.

De reliquis.

Quæ præcedit indulgentia, est Justiniani: hæc indulgentia Justini Curopalatæ.

NOVELLA CXLIX.

De Præsidibus.

Hæc quoque Novella est Justini ejusdem, ut creentur præsides sine ullo impendio, cautione fisco præstita tributorum nomine, ut *Nov.* 8. 154. et ex nominatione episcoporum cujusque provinciæ et principalium possessorum: et ut si præsidem sibi non nominaverint et optaverint, de eo quem princeps miserit, querelam instituere non possint.

Commendat et tributorum illationem sine ullo personarum domorumve delectu .

NOVELLA CL.

De ea quæ raptori nubit.

Hæc confirmat sanctionem *Nov.* 143.

NOVELLA CLI.

Ne decurio vel cohortalis in judicium voccetur si ne jussione principis insinuata præfecto prætorio .

Inter alia privilegia decurionum , hoc unum est, ne ex una provincia litis causa trahantur in urbem vel in aliam provinciam , *Nov.* 45. quod non tam ipsis datur quam Reip. cui dant operam. Idem hæc Novella dat cohortalibus , eadem ratione, quia perpetui erant in provinciis sicut decuriones , *l. præsidis , C. de reb. cred.* Utrisque sub hac condicione, nisi evoceutur jussione sacra simul ac præfecti prætorio . Cohortales dicimus officiales præsidum , ut in tit. *de cohortal.* et passim in Constitutionibus . August. in Evangelium Joannis : *Cohors non Judæorum , sed militum fuit :* a præside itaque intelligatur accepta , tanquam ad tenendum reum , servato ordine legitimæ potestatis .

NOVELLA CLII.

Ne sacræ jussiones de publicis causis valeant sine approbatione præfectorum prætorio .

Joannis præfect prætorio Orientis suggestio superiorem Novellam extorsit , de insinuanda in judicio suo sacra jussione, qua decuriones vel cohortales extra suam provinciam evocantur litis causa . Ejusdem suggestio effec t ut insinuari etiam in judicio ejus voluerit Justinianus sacras jussiones de publicis causis , veluti de operibus publicis : alioquin irritas esse .

NOVELLA CLIII .

De infantibus expositis .

Ut infantes expositi, liberi fiant , videlicet si eos dominus exposuerit , quemadmodum de spadonibus et de circumcisis dictum est *Nov.* 129. 142. Nam si alienum quis vernam exposuerit, domino reddendus est. Id vero apparet argumento ægrotantis servi quo utitur : quem si dominus ejecerit , nec curaverit , dominium et patronatum amittit, servus fit Latinus ex Constitutione Claudii , civis Romanus ex Constitutione Justiniani , *l.* 2. *ff. qui sine man. ad lib. per. l. ult. C. de bon. lib. l. unica §. sed scimus , C. de lat. liber. tol.* Expositus a Græcis appellatur *ἀπρονόητος ad d. l.* 2. ideoque apud Harmenopulum lib. 1. tit. ult perperam ἀπρονόητος definitur esse furiosus et demens : nam certe furor non liberat servitute . Non possunt etiam expositorum educatores , eorum dominium sibi vindicare *l. ult. C. de infant. exposit. et de iis qui sanguin. nut. accep.* ubi infantes recens nati, sanguinolenti vocantur , ut *l.* 2. *C. de pat. qui fil. dist.* Donatus in Andriam, A matre sanguinolentum non pulchrum , sed scitum pronuntiat. Juvenalis, *A matre rubentem.* Prudentius contra Symmachum , *Quos sanguinolentos edendi mos juvat .*

NOVELLA CLIV.

De his quæ in Osroena incestas nuptias contrahunt .

Osroenæ et Mesopotamiæ provinciis hæc Novella Justiniani et tertia Justini in præteritum incestas nuptias indulgent contra generalem definitionem , *Novell.* 12.

NOVELLA CLV.

Ne matres tutelæ rationibus obnoxiæ sint.

Matres , quæ tutelam aut curationem gesserunt filiorum , rationibus reddendis obnoxiæ sunt , præsertim si iterum nubant , Nov. 22. et adversus eas potest peti restitutio in integrum : hic enim causus secundarum nuptiarum excipiendus est a *l. ult. C. qui et adv. quos in int. rest. non poss.* Regulariter aneclogistæ sunt, et non possunt adversus eas liberi petere integri restitutionem hoc colore quasi minores liberos in administratione rerum circumscripserint . Unus est locus, quo secundum Haloandri interpretationem ait se lege cavisse ne tutores filiorum suorum aliter tutelam suscipiant quam si apud acta caverint etc. et intelligit *l. ult. §. personis , C. de adm. tut.* Sed male Haloander vertit , Filiorum suorum . cum in Græco sit , pupillorum , non filiorum : nam a patre cautio sane non exigitur .

NOVELLA CLVI.

De sobole cum colonis partienda .

Si adscriptitia mea tuo adscriptitio nupserit, et liberos procreaverit , quæritur utrum patrem liberi ,

an matrem sequantur .i. tuo an meo dominio subjecti sint? Et ex *Nov.* 162. quæ hanc tempore præcessit, soboles dividitur in æquales partes si pari numero constat: ut si duo sint filii, unus sequitur matris dominium, alter patris: et electio fit sorte vel micando, ut in aliis plerisque causis, §. *optionis*, *Inst. de leg. l. Sed cum ambo*, *ff. de judic. l.* 2. *C. quand. et quib. quar. pars. deb.* et olim in dandis judicibus, et in dijudicando utra pars deberet prior dicere. Si unus tantum nascatur filius, matrem sequitur, et generaliter, si impar fuerit numerus, qui superat, matrem sequitur. Id hæc Novella confirmat.

NOVELLA CLVII.

De colonis qui in alienis prædiis nuptias contrahunt in Mesopotamia et Osroena.

Hæc Novella pugnare videtur cum superiori, quia liberos natos utroque parente adscriptitio, vult patrem sequi, non matrem: et matrimonium a domino adscriptivæ non dirimi: sed de præterit tempore loquitur, non de futuro, et de Mesopotamia tantum et Osroena, provinciis diœcesews Orientis.

NOVELLA CLVIII.

Ut jus deliberandi etiam impuberes transmittant.

Sciendum est impuberem, per se hæredem existere matri adita hæreditate vel petita bonorum possessione, tutore auctore, si excesserit infantiam, *l.* 1. *C. ad Tertul.* Infantem per se adire, vel bonorum possessionem petere non posse, per tutorem posse: atque ideo si delatam infanti hæreditatem matris tutor non adierit, vel si bonorum possessionem non petierit, et infans interim decesserit, non transmitti eam hæreditatem ad hæredes infantis, sed in eam vocari eos qui vocarentur, si hæreditas infanti delata non fuisset, *l. si infanti, C. de ju. delib.* Cui videtur obstare *l. cum in antiquioribus, eod. tit.* quæ generaliter definit, hæredem post delationem hæreditatis habere annum ad petendam deliberationem, et intra eum annum decedentem transmittere arbitrium deliberandi in hæredes suos. Itaque (sicut hæc Novella declarat) ne pugnet *d. l. Si infanti,* dicemus, eam non habere locum, nisi infante decedente post annum, quo casu jus deliberandi non transmittitur in hæredem infantis. His cognitis, ponamus speciem de qua quæritur in hac Novella. Decessit mater relicta filia impubere, quæ et patrem jam ante amiserat: mox post mortem matris intra annum deliberationis, nondum agnita hæreditate matris filia decessit relictis avunculo et amita. Quæritur an hæreditatem matris transmiserit ad hæredes suos, et quos habeat hæredes. Inciderat hæc species ante Nov. 118. quæ non pertinet ad præterita, et hoc est quod ait in hac Novella, hanc speciem esse antiquiorem eo die, ex quo ea 118. Novella valere jussa est. Nam legendum hoc loco τῆς ἡμέρας, non τῆς ἡμετέρας. Debuit ergo species decidi secundum jus vetus. Tractemus tam novo quam veteri jure uti decidi debeat. Jure veteri huic filiæ ab intestato hæres est amita sola, excluso avunculo: quia agnata præfertur cognato, et in eam filia transmisisse censetur hæreditatem matris, quia decessit intra annum deliberationis. Jure novo huic filiæ ab intestato hæredes sunt amita et avunculus ex æquis partibus, confuso agnatico et cognatico jure, et in eos filia censetur transmisisse hæreditatem matris, quia decessit intra annum deliberationis: et ad *l. si infanti*, respondendum est, eam locum habere post annum.

NOVELLA CLIX.

De substitutione facta in familiam morientis, usque ad quotum gradum valeat.

Species de qua hic tractatur est hujusmodi. Testator filios hæredes suos alienare prohibuit certa prædia, quæ jussit eos conservare filiis, si quos gignerent legitimos vel naturales: quod si quis eorum decederet sine liberis, ei verbis precariis substituit fratres superstites, et interdixit ne de ea re sibi invicem caverent, ut Constitutio Marci permittit, *l.* 2. *C. ut in pos. leg.* Postea codicillis suburbanum quoddam, quod testamento adscripserat Constantino uni ex filiis suis, legavit nepoti ex eo nato cum omnibus prætoriis et scalis et jure omni, cum emancipatus esset, interdicta alienatione extra familiam tam ei quam successoribus ejus, eique substituit Constantinum patrem, si nepos prior decederet sine liberis legitimis. Scalas vocat trajectus maritimos, ut *l.* 7. *C. de aquæductu.* Sive portus aut stationes navium auctore Moschopulo περὶ σχεδῶν. Alciatus perperam Cœnacula. Prior decessit Constantinus, et omnia bona paterna transmisit in filium, nepotem testatoris. Hic quædam prædia alienavit extra familiam: suburbanum illud moriens reliquit filio suo .i. pronepoti testatoris, et hic rursus pronepos id reliquit abnepoti, eique si impubes decederet, substituit extraneos matrem et uxorem. Existente conditione substitutionis extranei vindicant hæreditatem. Contradicit propatruus, .i. frater Constantini, quasi in eis bonis præferendus ipse sit ex voluntate testatoris, qui noluit ea bona de nomine suo exire. Refellitur ab extraneis hoc pacto. Testator in infinitum non prohibuit alienationem extra familiam, sed consulere tantum voluit filiis et nepotibus, dum cavit ut filii bona con-

servarent liberis suis, vel si sine liberis decederent, fratribus. Frater tuus Constantinus non decessit sine liberis: et in infinitum quidem prohibuit alienationem suburbani, sed cucurrerat jam id per quatuor gradus familiæ defuncti, id est, usque ad abnepotem eumque impuberem: hoc satis esse. Nihil igitur juris ex causa fideicommissi in eis bonis habes. Refellitur et hoc argumento: Tu ex bonis tibi a patre relictis sub eadem prohibitione quædam alienasti, tibi præjudicasti, quia et ipse voluntati patris non paruisti, *l. quoties ab omnibus C. de fideicom. l. cum pater §. libertus, ff. de leg.* 2. Justinianus judicat contra fratrem pro extraneis: Nam generaliter definit interdicta filiis alienatione sub hac conditione, Si sine liberis decesserint, natis liberis finiri prohibitionem, et nepotes posse bona extra familiam alienare. Quin et prohibitionem factam in infinitum, et substitutionem precariam ei adjunctam, ut oportet, ne sit nudum præceptum, qualis fuit prohibitio scripta in codicillis, non debere extendi ultra quartum gradum, maxime cum a quarto gradu vocantur in ea bona mater et uxor, quæ non omnino videntur esse extra familiam, cum et nurus numeretur in familia ex *l. ult. C. de verb. signif.* eo etiam maxime quod omnes, qui erant ejus familiæ, vendiderint ex eis bonis, atque adeo quasi mutuo consensu precariæ substitutioni renuntiaverint, *d. l. quoties*: dico, maxime, ex abundanti. Nam et his detractis, generaliter ex hac Novella constituendum est, prohibita alienatione extra familiam, et ex ea causa vocatis iis qui sunt ex ea familia jure fideicommissi, fideicommissariam substitutionem non extendi ultra quartum gradum, videlicet si extraneus extiterit hæres per medium impuberem, ut mater per abnepotem inpupillari ætate decedentem in proposita specie, quæ est summa hujus Novellæ non temere extendenda ad omnes species. Nam etiamsi priora quæ dixi detrahas, non est tamen detrahenda hæc adjectio, Si per medium impuberem extraneus extiterit hæres, quæ non magnam rationem habet: nam jus ita est, ut liceat in infinitum substituere. Et videtur hæc Novella ex earum numero esse, quas Harmenopulus Tribonianum composuisse narrat, obscure et ambigue pecunia corruptum, ut et *Nov.* 2. *et* 106., et recantatæ pleræque.

NOVELLA CLX.

De pecuniis et usuris civitatum.

Usuræ supra duplum non debentur, *Novell.* 121. 138. Sidonius Apollinaris: *Cauta centesima est, quæ per bilustre producta tempus modum sortis ad duplum adducit.* Recte, per bilustre tempus: nam si sors fuerit C decennio usura centesima cum producatur ad cxx. et utique producitur ad c. quod est duplum: et vero jure nonnisi ad c. decennio producitur, 20. usuræ non accrescunt, sed sorti soluta imputantur. Duplum idem paulo post vocat medietatem. Superpositam (inquit) medietatem, quæ per usuræ nomen accrevit. Alia est causa, redituum, alia usurarum. Reditus enim supra duplum debentur, ut in specie hac Novella proposita, in qua pro reditu habet, quod vere judicantibus usura est. Quamobrem et hanc forsitan ambitiosis Triboniani Novellis aliquis adnumeraverit. Fateor reditum ædium aut fundi duplo non finiri: reditum pecuniæ duplo finiri ajo. Nihil enim aliud esse reditum pecuniæ quam usuram, *l. Titius, ff. de præs. verb. l. alumna, ff. de adim. leg.* nec posse constitui vere, usuram esse, Si me tibi mutuam sortem dare rogaveris, et ei quot mensibus certam te summam superadditurum esse caveris: reditum esse: Si ego te sortem accipere rogavero, et mihi quotannis pro ea certam pensionem inferre, quoad omnis soluta mihi et reddita esset. Nam et hoc genere pecunia mutua fit, et fœnori collocatur, *l.* 10. *et* 11. *ff. de reb. cred.* Sed ideo supra duplum usuræ hoc genere contractæ deberi possunt, quia sortis periculum meum est, qui te sortem accipere rogavi et ita censeo νομὴν, Intributionem: male alii pastum.

NOVELLA CLXI.

De præsidibus.

Hæc est Tiberii ejus qui a Justiniano secundus imperavit, qua tamen Justiniani Constitutiones pleræque de præsidibus confirmantur, ut *Nov.* 8. 95. 128.

NOVELLA CLXII.

De donationibus sacra forma, et de adscriptitiis.

Donatio inter virum et uxorem confirmatur morte ex oratione Antonini. Vir donavit res certas uxori, nec tradidit. Quæritur an post mortem viri eas petere possit: videtur non posse, quod non sit perfecta donatio: nam lege Cincia donatio re perficitur: legendum Κιντίου, non Σεντίου et perperam Haloander addidit, Ælia: nam Ælia Sentia de manumissionibus fuit, non de donationibus. At ex Constitutione Justiniani donatio consensu nudo perficitur, sicut emptio, *l. si quis argentum, §. ultim. C. de donat.* et petitur condictione ex lege, ut hoc loco nominatim cavetur. Etiam id adducitur nove, ut maritus rem donatam uxori pignori obligando, non videatur mutare voluntatem, quod est contra *l. si*

maritus 2. *Cod. de donation. inter virum et uxor. l. cum hic status*, §. *si maritus*, *ff. eodem*. Consequens tamen est priori Constitutioni, quæ nudo consensu donationem perfici voluit: nam quæ nudo consensu constant, non videntur adimi pignoris obligatione, ut de legatis constitutum est, §. *si rem suam*, *Inst. de leg*. Olim cum traditione vel mancipatione constabat donatio, sane revocari videbatur non tantum venditione, sed etiam pignoratione. Id deinde adjicitur, ut si donatio in conjugem, vel in alium quemlibet collata, excedat legitimum modum, id est, D. aureos, nec insinuata fuerit, non vitietur utile per inutile, id est, ut in D. Aureis utilis sit, in superfluo inutilis, secundum *l. sancimus*, *C. de donationib*. Et hæc de donationibus. Alia capitula sunt de adscriptitiis. Ex libero et adscriptitia constat adscriptitium nasci. De nato ex libera et adscriptitio dubitatum fuit. Olim placebat et hunc adscriptitium nasci. Ex Constitutione Justiniani liber nascitur, *l. ult. C. de agr. cens. Nov*. 22. 54. Sed adjicit hæc Novella, ut colonus sit, nec terram deserere possit, argum. *l. cum satis*, *C. de agrorum cens.* quod Justinus comprobavit Novella de filiis liberarum in Africa, et tandem ad extremum idem Justinianus secundum jus vetus adscriptitium eum nasci voluit, ut in Observationibus docuimus: quod tamen non obtinuit. Sequitur de sobole ex conjugio duorum adscriptitiorum nata partienda inter adscriptitiorum dominos, quod exposuimus *Nov*. 156.

NOVELLA CLXIII.

De relevatione futurorum.

Relevatio hac Novella a Tiberio concessa (nec enim est Justiniani) similis est ei quam dedisse Constantinum Eusebius narrat 4. De vita Constantini, relevatis possessionibus quarta parte tributorum in quadriennium. At non vult tamen hac relevatione Tiberius minui sacram embolam, (sic vocat publicarum specierum transvectionem ut *l*. 10. *Cod. de sacros. eccles.*) sed integram eam inferri, reputato collatoribus pretio concessæ quartæ partis.

NOVELLA CLXIV.

De hæredibus.

Hæc etiam est Tyberii, de titulis vel signis alienis rebus non imponendis, ut *Nov*. 17. qua re sæpe hæredum jura perturbantur et confunduntur, ut hæreditarium esse non putent, quod est: aut si sciant hæreditarium, alieno titulo a possessione aut vindicatione perterreantur. Augustinus in sermonibus: *In ipsis deprædationibus suis titulum Christi hæretici posuerunt, ut prædæ ipsorum quasi defenderentur per titulum potentis. Quid facit Christus? Ejicit prædatorem, titulum non deponit, et possidet domum, quia invenit ibi titulum suum*.

NOVELLA CLXV.

Generalis forma de prospectu maris.

Videtur esse ἐπαρχικὸν, id est, Forma præfecti prætorio, ut explicui Observ. 6. cap. 10. et eadem de re extant ex ἐπαρχικῶν libris quædam apud Harmenopulum lib. 2. Pertinet autem hoc ad *Novel*. 63.

NOVELLA CLXVI.

De prædiorum sterilium ad fertiles impositione.

Novellæ quas exposuimus hactenus, excusæ sunt omnes, licet non uno volumine. Alias enim Haloander, alias Scrimgerus, alias Julianus Antecessor urbis Constantinopolitanæ, alias vetus interpres, bene meriti de hoc jure novo nobis suppeditarunt. His quatuor viris utatur oportet, qui volet sibi parare omnes, vel earum epitomen, simul ac quærere eum diligenter veteris interpretis, quas suppressit hominum incuria vel inscitia. Putem enim reperiri posse omnes, ut mihi contigit reperisse Nov. de prima Justiniana, De prætoribus plebis, De Armeniis, et Accursio etiam ipsi contigerat 38. et 45. quas adducit nescio quo loco: et hac ratione persuadebitur forsitan imperitis, indocilibus, incredulis, non minus esse omnes authenticas 168. scilicet, quam pauculæ sint illæ, quas solas esse e corpore juris falso testificantur et adseverant, quasque solas jus facere volunt. Porro quæ sequuntur tres, a me modo dantur ex libris βασιλικῶν. Hæc est περὶ ἐπιβολῶν. Si defunctus justa ex causa fundum aut territorium aut compossessionem alienaverit, et moriens residua bona liberis vel extraneis hæredibus reliquerit, qui ex eis similiter prædia quædam alienaverint, ex quibus possidente emptore aliquod forte postea defecerit, ita ut locus sit ἐπιβολῇ, quam prædia sustinent, quæ sunt ex eadem substantia et origine, *l*. 10. *et* 12. *C. de om. agro deser.* ut ne defecti vel deserti prædii onus irrogetur simul ejusdem substantiæ prædiis omnibus, sed ceteris primum prædiis, quæ possidet is qui ea emit a liberis vel extraneis hæredibus defuncti: vel, si hic idoneus non sit, hæredibus defuncti, id est prædiis quæ

possident hæredes defuncti ex eadem substantia: aut, si forte hæc etiam non sufficiant publicæ collationi, tum ut onus transferatur ad alia defuncti bona, quæ ad alios quam ad hæredes pervenerunt. Ad eum igitur, qui fundum aut compossessionem a defuncto emit, ut posuimus initio. Idemque dicendum est, si ea prædia per plures successiones transierint. Quamdiu enim proximiores sive posteriores possessores idonei sunt, ἐπιβολὴ antiquioribus non irrogatur, id est, defecta prædia, eorumque tributa antiquiores possessores non agnoscunt: quod si ejusdem gradus et ordinis plures sint possessores, quibus injungi ἐπιβολὴν oporteat, ut inter eos oneris divisio non fiat ex æquo, sed pro rata fertilium bonorum, quæ possident ex eadem substantia. Hæc est fere sententia hujus constitutionis, sermo hic (*a*):

Εἴποτε τοίνυντις κατὰ τινα τῷ νόμῳ γνώριμον αἰτίαν ἐκποιήσειεν ἀγρὸν, ἢ χωρίον, ἢ γήδια, ἢ σύγκτησιν ὅλην, εἶτα τελευτήσας ὕςερον παραπέμψειε τὴν αὐτοῦ περιουσίαν εἰς ἐξωτικοὺς ἢ παῖδας: πα'κεῖνοι τὸν ἴσον τρόπον ἐκποιήσειαν τῆς περιουσίας ἧς διεδέξαντο, χωρίον, ἢ ἀγρὸν, ἢ γήδια ἢ σύγτησίν τινα, καὶ τὸ παρὰ τῶν διαδόχων ἐκποιηθὲν εἰς ἀπορίαν ἐλάσῃ, ὥςε χώραν γενέσθαι τῇ τῶν ἀπόρων ἐπιβολῇ· οὔτε ἅμα πᾶσι τοῖς προκτησαμένοις, οὔτε παρὰ τὴν τῆς διαδοχῆς τάξιν ἐπάγεσθαι τὸ βάρος τῆς τῶν ὁμοδούλων ἀπορίας κελεύομεν, ἀλλὰ πρότερον μὲν τὸν παρὰ τῶν ἐκείνου παίδων, ἢ διαδόχων ἐξωτικῶν τοῦτο κτησάμενον, ὃ νῦν εἰς ἀπορίαν ἤλασεν, καὶ τὴν ἀκίνητον αὐτοῦ περιουσίαν τὴν ἐπιβολὴν δέχεσθαι· ἀπόρου δὲ τούτου φανέντος, καὶ τῆς οὔσης αὐτῷ κτήσεως, ἐπὶ τοὺς εἰς αὐτὸν παραπέμψαντας φέρεσθαι τὸ βάρος· εἰ δὲ μήτε αἱ τούτων κτήσεις πρὸς τὴν ἐπιφορὰν τῆς συντελείας ἀρκέσωσι, τότε ταύτην ἐπὶ τὸν πρῶτον κύριον τὸν εἰς τοὺς παῖδας, ἢ τοὺς ἐξωτικοὺς τοῦτο παραπέμψαντα, τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἀκίνητον κτῆσιν (εἰ τοῦτο ἔχοιτο ἡ ἐκείνου περιουσία) ἐπανιέναι, οὕτω τε ἐκ τῆς ἁπάντων ἀπορίας εἰς τὸν παρὰ τοῦ πρώτου δεσπότου τὸ χωρίον, ἢ τὸν ἀγρὸν, ἢ τὰ γήδια ὠνησάμενον τὴν ἀρχὴν, ἢ καθ' οἱ ἀνδήποτε νόμιμον αἰτίαν παρειληφότα· ταὐτὸν δὲ ἂν εἴη λέγειν, κἂν εἰ πολλαὶ μεταξὺ τυγχάνοιεν διαδοχαὶ οὖσαι· ἕως γὰρ ἂν ὁ προσεχέςερος εὔπορος εἴη, οὐδὲν ἐνοχλεῖσθαι τοὺς ἐν πρεσβυτέροις χρόνοις τὰς κτήσεις ἐσχηκότας, ἢ τὰς ἐκείνων οὐσίας, προσήκει· καὶ ταῦτα μὲν οὕτως διατετάχθω· τὰς δέ γε τῶν ἀπόρων ἐπιβολὰς εἰς ὅλως ὑπαχθεῖεν πολλοῖς οὖσι, καὶ τὴν αὐτὴν ἐπέχουσι τάξιν, ἢ καὶ ὀλίγοις, ἀναλόγως τῆς οὔσης παρ' αὐτῶν ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας εὐπόρου κτήσεως, καθ' οἷον δή ποτε τρόπον γίνεσθαι, καὶ τηνικαῦτα τὸ τῶν συντελειῶν βάρος ὑπὲρ τούτων αὐτοῖς ἐπάγεσθαι, ἡνίκα καὶ τὸν ἄπορον αὐτοῖς κτῆσιν ἀναλόγως παραδοθῆναι συμβαίνει, ἢ ὅτε πρὸς τὸ παραλαβεῖν ταύτην αὐτοὺς ἀπαγορεύσαιεν· πρὸς τοῦτο οὐδὲν δίκαιόν ἐςι τινὰ ταῖς ὑπὲρ τούτων συντελείαις βαρύνεσθαι, ὥςε πρόνοιαν τὴν σὴν λαμπρότητα ποιήσασθαι δεῖ ταῦτα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξετάζεσθαί τε καὶ προϊέναι· εἰ γὰρ μὴ ταῦτα παραφυλαχθείη καθ' ἃ διωρίσαμεν, ἴσθι ποινὴν ἅμα τῇ πειθομένῃ σοι τάξει ἀνὰ δέκα χρυσίου λιτρῶν καταθήσων, ἢ καὶ ἑτέρα, ὡς εἰκὸς, ἐπιτιμήσει μείζονι περιπεσούμενος, οὐδὲν ἧττον τῶν παρ' ἡμῶν διωρισμένων καὶ οὕτως κρατεῖν ὀφειλόντων· ταύτης γὰρ ἕνεκα τῆς αἰτίας καὶ Νικομήδης ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀπέςαλται τάξεως.

(*a*) *Interpretatio latina ad calcem Tomi.*

Finis indicat esse formam præfecti prætorio transmissam ad præsidem provinciæ, quod memini me probare 6. Observ. c. 10. et περὶ ἐπιβολῶν etiam tractare plenius lib. 4. cap. 30. et Nov. 17. et 128. Σύγκτησιν ex glossis veteribus interpretatus sum *Compossessionem*, id est, Universam possessionem plurium prædiorum, ut *l.* 34. §. *Lucius*, *ff. de leg.* 2. *l. alumnæ*, §. *Titia*, *ff. de adim. leg.* Μετοχὴν appellat *d. l.* 34. §. *ult.* nec enim eo nomine participatio significatur, sed universitas prædiorum uno clausa consepto, ut auctore Suda illo Davidis loco, ἧς ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ id est, cujus Conseptum in semet revolvitur, qua oratione summa conjunctio civium significatur. Glossæ etiam veteres σύγκτησιν interpretantur massam ut in Feudis docui: quod quidem massæ nomen in ea significatione etiam imperatores Leo et Anthemius usurparunt in *Nov. de bonis vacantibus. Ut communi*, inquiunt, *jure Cestiana massa, de qua quæritur, prædictæ dominæ, illustri feminæ restituatur.*

NOVELLA CLXVII

Generalis forma de missione in possessionem

In MS. Cod. cl. v. doctissimique Nicolai Heinsii amici nostri legitur, Βάσσου τοῦ ἐνδοξοτάτου ὑπάρχου. Fabrotus.

Additur Βάσσου τοῦ ἐνδοξοτάτου ὑπατοῦ. Suspicor legendum ὑπάρχου, ut sit et hæc alia forma præfecti prætorio, cujus verba hæc sunt (*a*).

Εἴ τις ἀκινήτου τινὸς ἀντιλαβέσθαι σπουδάζων, ἀρχικὰς ψήφους πορίσοιτο, ἐπὶ μὲν τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως ἀρκέσει τυχὸν ἡ τάξις τὴν σχολὴν μαρτυροῦσα τῆς τῶν πραγμάτων νομῆς τούτων, ἢ καὶ τῶν γειτόνων ἡ αὐτὴ τάξις λέγει μαθεῖν, ὡς οὐδεὶς τῶν πραγμάτων ἐπιλέλειπται, ἐπὶ δὲ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κειμένων ὑπὸ τοῖς τῶν τόπων ἐκδίκοις ὑπομνήματα ἃ παραπλησίως ταυτὸ τοῦτο πράττωνται, δεῖ συνίςασθαι, μαρτυρίαν

(*a*) *Interpretatio latina ad calcem Tomi.*

μὲν ἔχοντα τῶν γειτόνων· τηνικαῦτα δὲ ἄδειαν παρέχομεν τὰς ψήφους ἢ τηκόσι τὰ πράγματα κατασχεῖν· καὶ τοῖς μέλλουσι δὲ ἐκ συναλλαγμάτων τινῶν πρᾶγμα λαμβάνειν, καὶ νομὴν τοιαύτην; ἢ δεσποτείαν ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν ποιεῖσθαι κατοχὴν, ἀναγκαίας τὰς τῶν ἐκδίκων 'εν ταῖς ἐπαρχίαις μαρτυρίας νομίζομεν, ὥστε ὑπομνημάτων συνισαμένων ὑπ' αὐτοῖς, δηλοῦσθαι τὴν πράδοσιν, εἴτε ἐπιστάλματα τύχοι γραφέντα φροντισαῖς, εἴτε ἐπισταλμάτων χωρὶς ἡ παράδοσις μέλλει γίνεσθαι, προσόντος ἐνταῦθα τοῦ, καὶ τοὺς γεωργοὺς ἤτοι φροντιστὰς χρῆναι συνομολογεῖν ἐπὶ τῶν ὑπομνημάτων, ὡς τὸν νεώτερον εἰδοῖεν νομέα καὶ δεσπότην, καὶ τῇ τοῦ παραδόντος ἀκολουθήσαιεν γνώμῃ, τοῦτο αὐτῷ ἐπιτρέψαντος· ἔνθα δὲ ἂν ἔδικος μὴ παρῇ, τὸν λαμπρό ατον τῆς ἐπαρχιὰς ἄρχοντα τὰ τοιαῦτα συνιστᾶν ὑπομνήματα προστάττομεν, ἢ τὸν ὁσιώτατον τῆς πόλεως ἱερέα ὑφ' ἣν ἡ κτῆσις ἐστὶν, ὑπὲρ ῆς τὰ τοιαῦτα πράττεται, εἰ πολλῷ τυχὸν ὁ τῆς ἐπαρχίας ἡγούμενος ἀπολείποιτο τῶν τόπων ἐν οἷς ἡ παράδοσις γίνεται· ἐν δὲ τῇ βασιλίδι ταύτῃ πόλει, καὶ τοὺς καλουμένους ἐκβιβασμοὺς, καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς παραδόσεως συνιστάμενα ἐκμαρτύρια ῥοπὴν ἱκανὴν διδόναι τοῖς παρειληφόσιν ἡγ ύμεθα.

Hoc quod vult, breviter ut dicam et summotenus, ex sententia judicis non recte apprehenditur nisi possessio vacua, et quam in urbe quidem vacuam esse executorum testimonia adseverent, in provinciis acta defensorum plebis vicinorum testimonio cofirmata. Et similiter ex contractu in provinciis quoties quis ingredi possessionem desiderat, acta apud defensores civitatum fieri debent traditæ possessionis, simul ac consentientium voluntati tradentis, novoque domino colonorum vel auctorum possessionis. Si non sit copia defensoris, apud præsidem: vel etiam, si hic longe absit ab eo loco quo traditio fit, apud episcopum.

NOVELLA CLXVIII.

Forma præfecti prætorio, de his qui eidem domino subjecta prædia possident.

Hæc est περὶ ὁμοδούλων, id est, de prædiis hominibusve prædiorum ra tione eidem domino servientibus. His solent accrescere invitis defecta desertave prædia ejusdem substantiæ, ut diximus *Nov.* 128. *et* 166. denique ἐπιβολὴ onus est ὁμοδούλων ἢ ὁμοκήνσων, et irrogatur rusticis prædiis tantum. Nam et hæc sola referuntur in censum, non annonæ, civiles, non ædes. Et ideo in tit. Dig. *de censibus*, agrorum tantum censendorum mentio fit: ac quod est de servis, *l.* 4. §. *in servis*, id de rusticis tantum accipio, qui pars agrorum sunt, ut dixi supr. *Nov.* 7. Sed et quod dicitur de tributo capitis *l.* 3. id in agris tantum locum habet, non in urbibus aut metrocomiis, *l.* 1. *C. de cap. civ. l.* 8. *C. de exact. trib.* Prædiis igitur urbanis aut annonis civilibus non irrogatur agrorum ἐπιβολὴ, quia nec sunt ὁμόκηνσα, nec satis est si sint ejusdem originis. Verba eparchici hæc sunt (*a*).

Προστάττομεν κήνσῳ ἤγουν ἀπογραφῇ, χωρία φέρεσθαι μόνον, οὐ μὲν οἰκίας, ἢ ἄλλα πράγματα· ἡ δὲ ἐπιφορὰ ὁμοκήνσοις γίνεται· φυλάξει δὲ τοῦτο ὁ τοῦ ἔθνους ἡγούμενος, καὶ ἡ πειθομένη αὐτῷ τάξις, καὶ οἱ πράκτορες τῶν δημοσίων εἰσφορῶν, ἀνὰ τριάκοντα χρυσίου λιτρῶν ὑφορώμενοι ποινὴν ταύτῃ τῇ ψήφῳ καὶ νῦν ἀκολουθοῦντες, γενικοὺς ποιούμεθα τύπους, ὥστε μηδένα διδόναι ὑπὲρ ὁμοδούλων ἢ ὁμοκήνσων ἐπιβολὴν ἐπὶ οἰκίαις, ἢ ἄρτοις πολιτικοῖς, ἢ ἑτέρῳ τινὶ μὴ ἐγγεγραμμένῳ τῷ κήνσῳ· ταῦτα φυλαττέσθω, ταῦτα πέρατι παραδιδόσθω, τῶν παραβαινόντων αὐτὰ ποινὴν δέκα χρυσίου λιτρῶν κατατιθέντων, καὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν οὐσίας οὐ μετρίαν ἐπιφερόντων ζημίαν· οἱ γὰρ διὰ ταῦτα ἀδικούμενοι, ἕξουσι κατὰ τῶν παραβαινόντων καὶ τῶν ἐκείνοις κληρονομούντων, καὶ πραγμάτων αὐτῶν ἀγωγὴν, ὑπὲρ τοῦ παρὰ τὸν νόμον ὑπομεῖναι ζημίαν· τῶν λαμπροτάτων ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπηρετουμένων αὐτοῖς τάξεων, καὶ τῶν ἁπανταχοῦ γῆς ἐκδίκων, τὰ παρ' ἡμῶν γενικῶς διατεταγμένα φυλαττόντων, καὶ ὑφορωμένων τὰ ὡρισμένα κατὰ ταυτὸν ἐπιτίμια.

Hic est finis Novellarum. Laus sit Deo Patri nostro, et Domino Jesu, Christo, qui ut hunc finem adsequerer, etiam medio in turbine rerum Gallia nesciente tueri societatem humanam, utque redimeretur omnis hæc opera mea ab insulso milite cui prodita fuerat inique, pro sua clementia fecit. Te Sancte Deus veneror, tibique gratias ago, uni, soli, omnipotenti, veniam petens, ut velis, quamdiu voles esse me in hac ærumnarum valle, studia quæ fecisti mea, fortunare pariter, ne quis mihi malus ea turbassit male, per Jesum Christum Dominum nostrum.

(*a*) *Interpretat. latina ad calcem Tomi.*

FINIS PARTIS QUINTÆ.

PARS SEXTA

Ad V. Cl.

TRYPHONEM COMM. WRACHIEN

REIPUBLICÆ VENETÆ A CONSULTIS

IN COMMENTARIOS JACOBI CUJACII

AD LIBROS V. DE FEUDIS

DISSERTATIO

DE ORIGINE ET NATURA FEUDORUM.

Arma feræ Genti remque decusque dabant.

Ovid. Fastor. III.

Α῎παντες ϛρατιῶται καταϛάντες βίᾳ τὰ τῶν ἄλλων λαμβάνειν ἀξιοῦσιν.

Ι᾿σοκράτης ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τοῦ βουσίριδος.

SUMMA CAPITA

I. Quæ præcipua Cujacii laus in Re Feudali.

II. Quæ deinceps singillatim enucleanda in Cujacio aut improbantur a doctis Viris aut desiderantur quoad originem præsertim Feudorum.

III. Multiplex, et secum ipsa repugnantissima Doctorum Hominum opinio de Origine prima Feudorum.

IV. Quæ communiter peccari soleant in definitione Feudi.

V. Essentia, et natura Feudi in certo jure *utendi fruendi*, officiis mutuis, et Hominio Militari.

VI. Nulla origo veri, et proprii Feudi e jure aut moribus Romanorum, Clientelis, Militiis, Militibus Limitaneis, Beneficiis etc.

VII. Item Vasalli longe alii ac Procuratores Prædiorum, Actores, Custodes etc. Juris Romani. Hi scilicet praelecti Cujacio ad imaginem Vasallorum.

VIII. Rursus non id Feudum, quod nostris libris describitur, apud Langobardos, aut Gotthos.

IX. Nec apud Gallos aut veteres Soldurios, aut temporum Merowingicorum, aut Carolingicæ Dinastiæ etc.

X. E consarcinatis potius moribus veterum Germanorum, et Romanorum Consuetudines Feudales succrevisse videntur: Inde pleraque in iis contradictoria.

XI. Item absurdiora quæque enumerantur.

XII. Duo vitia procliviora in Interpretatione Feudorum. Quintuplex ætas Feudalis. Ad eamdem præmonita quatuor.

XIII. Priori continentur ætate primigenia Feudi Elementa e necessariis Naturæ Hominis principiis ad Historiam Heroicam adaptata.

XIV. Anne Heroica Romanorum Jurisprudentia quicquam in Feudum contulerit; quod putabat J. B. Vicus.

XV. Agrestis ætas altera Feudalis in moribus veterum Germanorum ad Seculum usque Ecclesiæ IV.

XVI. Magnum tamen illius discrimen a nostro Feudo.

XVII. Tertia ætas Feudi elanguescentis, et prope intermortui a Seculo Ecclesiæ V. ad Seculum X.

XVIII. Ad nongentesimum annum turbulentissima tempora Italiæ, Franciæ, Germaniæ, Hinc quarta ætas Feudi ferocientis, et in omnem licentiam effusi in Imperio Occidentali.

XIX. Eadem producta ab Othone I. Imperatore ad Conradum Salicum Augustum, a quo initium scripti nostri Juris Feudalis.

XX. De Feudali per ea tempora temperamento apud Græcos.

XXI. De significatione vocum *Feudi*, et *Beneficii* ante X. Seculum longe alia ac quæ postea invaluerit.

XXII. Item qui Leudes Vasalli, Fideles, etc. ante X. Seculum.

XXIII. De Equitibus et Militia sequioris Ævi.

XXIV. De Constitutionibus Augustorum in Rem Feudalem ad quintum Librum partitionis Cujacianæ.

XXV. A Seculo XIII. quinta ætas Feudi temperatioris, et postmodum in dies senescentis.

XXVI. Res Italæ illius ævi ad desuetudinem Feudi adaptatæ.

XXVII. Quo potiori artificio Jus Romanum in Rem Feudalem traductum sit.

XXVIII. De abrogatione reliquorum morum cum Feudo conjunctorum: Hi sunt Faidæ, Duella, Torneamenta, Sacramentalia, Servitia etc.

XXIX. In Feudalem Politiam rejiciendæ Expeditiones Hierosolymitanæ ab inclinante XI. Seculo ad medium XIII.

XXX. Quæ insigniora e Commentariis Cujacii ad interpretationem Feudorum deducantur.

DE ORIGINE
ET NATURA FEUDORUM
AD V. CL. TRYPHONEM COM. WRACHIEN
DISSERTATIO.

Jacobo Cujacio fere coævi Jurisconsultorum longe doctissimi, nempe Tui similes, Tryphon Cl., Franciscus Duarenus, Franciscus Hotomanus, aliique diligentissimam operam collocaverunt in Feudalibus Consuetudinibus recensendis, quarum antea squalida facies, Interpretum etiam inani fuco deformior, in contemptum prorsus abierat Eruditorum. Rapido eruditionis torrente decurrit Hotomanus in ea præsertim Disputatione, quam Commentariis Feudorum præposuit; non raro tamen fæculentus, ut nihil morer ostentationem invidiæ plenam. Dilucida Duareni methodus, et expedita. Multo tamen splendidior Cujacii laus, qui omnium primus genuinam earum Consuetudinum lectionem undequaque venatus est, jacentem erexit, ambiguam expedivit, rigidiori criterio singula exegit, ad Codices probatissimos universa emendavit. Sollertissimus idem perturbatam confusionem eripuit, aptiorique partitione quam aut vulgata in duos libros, aut reformatior Antonii Mincucii in sex libros, quam edidit Schilterus, Consuetudines Feudales in quinque libros distribuit, libro IV. copiosa adiecit fragmenta ex Ardizone, et Alvaroto, *eousque ab omnibus neglecta* (*a*): librum etiam V. et digessit exactius, et inutilibus resecatis (*b*), novis Constitutionibus locupletavit, cujusmodi sunt Friderici, et Romani de jure προτιμήσεως, Constantini Porphyrogennetæ *de Prædiis Militaribus* etc. quibus quasi fastigium imposuit χρυσόβουλλον Caroli IV. Si quando autem in germana interpretatione eruenda dignus vindice nodus inciderit, quantus porro Cujacius, et quam copiosus! Quasi velo subducto redivivam ubique cernas non incertam, non dubiam historiam sequioris ævi: obscuriores voces, mores, vicissitudines, instituta in numerato illi omnia præclare sunt. Quæ vero potiores sunt partes Jurisconsulti religiose, intelligenter, dilucide rem exequi suam, in iis etiam insignior. Inde uberiora quæque (atque in eo nec parem Cujacio alium invenias, nec supparem) e veteri Jure Justinianeo in Feudalem illustrationem adscita, tum vero Feudalem οἰκονομίαν sic ob oculos positam, ut perpetua junctura maneat, et series

Primo ne medium, medio ne discrepet imum.

I. Quæ præcipua Cujacii laus in Re Feudali.

(a) *Cuj. Feud. lib. 4. in tit. 73.*

(b) *Cuj. Feud. lib. 5. in Comm. ad Constitut. Frid. de pace componenda etc.*

II. Quæ deinceps singillatim enucleanda in Cujacio aut improbantur a doctis viris aut desiderantur quoad originem præsertim Feudorum.

Candore etiam styli Cujacium ceteris omnibus, quotquot antea ad rem Feudalem animum applicuerant, præexcelluisse scribit Guidus Pancirolus in *Thes. variar. Lect. Jur.* (*a*) At enim ibidem cum formam Feudorum, quam Cujacius e Langobardis seu Gotthis inepte repeti dixerat (*b*), Pancirolus e Langobardis emanavisse contendat (*c*), satis expressit sese aliquantulum a Cujacio in ipso Feudorum quasi cardine dissentire. Apertius etiam dissentit Hotomanus (*d*), qui utcunque dissimulato Cujacii nomine, ex illius tamen lib. 8. *Observationum* cap. 14. Cujaciana verba resumens: *Custodes, procuratores, actores possessionum* (ad hos scilicet Cujacius refert originem primam Feudorum) *cæpisse perpetuo jure possidere quod prius quasi precario possidebant*, nullum in hisce aut Feudum, aut (quod Cujacius contendit) Feudi rudimentum agnoscit. Et recentioribus Joh. Gottlieb. Heineccius multa ait e locupleti Romanorum penu in Leges Wisigotthorum mutuata, (nam et hoc ad originem Feudi proxime spectat) *quamvis*, inquit (*e*), *non adsentiamur Cujacio ad II. Feud. XI. scribenti omnia fere in eas leges esse petita ex Jure Civili*. Johannes etiam Baptista Vicus (quorsum enim singulos memorem?) infensiorem Cujacio Joh. Bodinum jure insectatus, quidpiam tamen sublimius in Cujacio desiderat (*f*). Nimirum et Prætoris Edicto, et XII. Tabulis vetustiorem Heroicam Romanorum Jurisprudentiam (cujus ille egregium quoddam simulacrum effinxerat) perspectam Cujacio voluisset ad interpretationem Feudorum. Quam omnino Jurisprudentiam, quoniam ne vel leviter quidem (inquit Vicus) Cujacius subodoraverit, nihil etiam agnovit penitiores causas affinitatis illius, qua tamen una tam concinne Cujacius potuit agreste Feudorum Jus politioribus Romanorum institutis et moribus emollire. Quidni eadem ratione expostulare quis possit, majori futura fructui quæcunque ad hosce libros frugifera, et fructuosa Cujacius habet, si acriori ille nisu usque eo contendisset, quo ex ipso Naturæ sinu derivata prima Elementa Feudorum, ad varias deinceps vicissitudines Populorum sensim adulta in unum tandem certum systema coaluerunt?

III. Multiplex, et secum ipsa repugnantissima Doctorum hominum opinio de origine prima Feudorum.

Hæc scilicet præcipua referuntur ad originem et naturam Feudorum, in quibus vel ipsis tamen sapientissime Cujacium versatum esse eo mihi compertius est quo aut jejunius fere reliquos, aut in absurdiores et secum invicem repugnantes opiniones Feudistas plerosque omnes videam declinavisse. Andreas de Isernia (g) (huc tendit magna nubes Doctorum (*h*)) novum nomen et jus recens esse dicit quicquid Feudorum est. Adversantur Guilielmus Budæus (*i*) Uldaricus Zazius (*k*) Pyrhus Aurelianus (*l*), aliique, qui a remotissimis usque temporibus, a clientelis Romanorum, et Romulo auspicantur. Limitaneis Militibus et prædiis innititur Lælius Taurellus (*m*): inde principium illi Feudorum est ab Alexandro Severo, et Constantino Magno. Non displicent Hotomano vetustiores Militares coloniæ Romanorum (*n*). Holoander autem (*o*), aliique Feuda referenda esse censent ad στρατείας seu Militias, de quibus in *l. fideicommissa* §. *si servo ff. de leg.*

(a) *Lib. 1. cap. 90. §. postremo.*
(b) *Cuj. in præf. ad lib. 1. Feud.*
(c) *Pancirol. loc. cit. §. ego vero etc.*
(d) *Hotoman. in Disput. de Jure Feud. c. 2.*
(e) *Hist. Jur. Civ. Rom. et Germ. lib. 2. c. 1. §. 14.*
(f) *Principii di una Scienza nuova ec. lib. 5. §. La Storia barbara schiarita ec.*
(g) *In prælud. Feud.*
(h) *Vid. Marinum Freccia, de Subfeudio §. lib. 1. cap. 1.*
(i) *ad l. Herennius, de evict. in annot. ad Pandect.*
(k) *In Epitom. Feud. et in l. 2. ver. Curias ff. de Orig. Juris.*
(l) *Consuet. Aurel. tit. de Feudis.*
(m) *Taurellus de Militiis ex casu etc.*
(n) *Hotom. Disput. de Feud. cap. 2.*
(o) *In proœmio Novellar. et alibi.*

3. et in *l. omnimodo* §. *imputari C. de inof. testam.* et *l. ult. Cod. de pignor.* etc. Contra Cujacius; *non*, inquit (*a*), *jus Feudorum antiquissimum esse nobis unquam persuaseris, nisi id liquido deduxeris ex moribus Populi Romani*. Deducit autem (quod monebam) propriori quadam analogia ex actoribus, procuratoribus, custodibus prædiorum etc. Hi sæpe in Pandectis et Codice *homines nostri* dicuntur, a Græcis οἱ προσήκοντες, οἱ διαφέροντες· *Nomen*, inquit (*b*), *mansit hominum, res et condicio tenendi possessionem mutata est. Quod igitur in jure de hominibus est scriptum, proprius refertur ad Vasallos. Quod de Clientibus, non ita. Quod de Mercenariis, multo minus. Quod de Militibus limitaneis, nullo modo*. At enim, nunc inter doctos magis invaluisse videtur e moribus sequioris ævi prima origo Feudorum. Ita vulgata fere opinio (*c*) eradicari ægre possit e Langobardis Italicarum rerum Dominis incæpisse usum omnem Feudalem. Tametsi Gotthos priores Langobardis Feudum adoptavisse scribit Horatius Montanus (*d*). Multo etiam priores Gallos asserunt Carolus Molinæus (*e*) et Alteserra (*f*). Franci scilicet, si iis credas, rerum in Galliis potiti prædia divisere Ducibus, et militibus jure beneficiario, et prorsus Feudali, condicta lege *Fidei, et servitii*. Eo jure Pagus Milidunensis a Clodovæo Rege ad beneficium datus est Aureliano Duci: *Cum Clodovæus*, inquit Aimoinus (g), *Regnum suum usque Sequanam, atque postmodum usque Ligerim fluvios ampliasset, Milidunum Castrum eidem Aureliano cum totius Ducatu Regionis jure Beneficii concessit*. Mummolo quoque Patricio eodem jure Beneficii seu Feudi (sic enim putant) Machovillam apud Avenionem a Guntrano Rege tributam testatur Gregorius Turonensis (*h*). Unde jam a Francici Regni incunabulis celebrantur Regii Leudes, Leodes, Fideles etc. Hieronymus item Bignonius (*i*) quandocunque in formulis Marculfi, aut in Capitularibus Regum Francorum nomen *Vassorum*, aut *Beneficii Regalis* occurrit, intelligenda esse ait beneficia, cujusmodi nunc Feuda vocamus. Omnium altius assurgit Franciscus Connanus (*k*) secutus Cæsarem scribentem *lib*. 3. *Commentariorum* eos qui opibus inter Gallos valebant, multos habuisse devotos, quos secum in Bellum ducerent *Soldurios* suâ lingua nuncupatos, quorum hæc erat conditio, ut omnibus in vita commodis una cum iis fruerentur, quorum se amicitiæ dedidissent· quod si quid iis per vim accidisset, aut eumdem casum ferrent ipsi, aut mortem sibi consciscerent. Hi nimirum Vasalli, hæc Feuda Connano sunt.

Ecquis autem tam incredibili diversitate opinionum non obruatur? Aut vero quæ alia implicatior esse possit contentio hominum doctissimorum? Quam quidem nemo unus sedare possit, qui non diligentissime animo præconceperit quid proprium et germanum Feudum sit, aut in quo tandem hoc nomen constituatur. Sic vero instructiores nedum ad hanc solum dirimendam varietatem opinionum, sed ad omnem præterea aliam Feudalem quæstionem accedemus, si ex hisce præcipue Commentariis Cujacii (nec enim uberiorem auctorem quæro) quasi expresso succo Feudali, codemque concocto, et promoto, ea strictim in unum veluti nucleum congerantur, quæ sola nobis possunt suppeditare intimam et primigeniam Feudorum notionem, ut ab eo demum aut Populo, aut tempore originem Feudorum repetamus, cui illa germana notio exactissime accomode- IV. Quæ communiter peccari soleant in definitione Feudi.

(a) *In princip. lib.* 1. *Feudor.*
(b) *Cujac. Observ. lib.* 8. *cap.* 14.
(c) *Vid. Arthurum Duck de usu et auct. Jur. Civ. lib.* 1. *cap.* 6. §. 3.
(d) *Hor. Montanus in Psal. Feud.*
(e) *Molinæus in Consuet. Paris tit. des Fiefs. n.* 15.
(f) *Alteserra lib. de Orig. et Statu Feud. pro moribus Galliæ c.* 1.
(g) *de Gest. Franc. lib.* 1. *cap.* 14.
(h) *Greg. Turon. lib.* 2. 4. *hist. c.* 45.
(i) *Ad formulas Marculfi*.
(k) *Lib.* 2. *Com. Jur. Civ. tit. de bon. libert.*

tur; ut profecto mirer de re tam magna Feudistarum plerosque tam parum fuisse sollicitos. Princeps autem commemorandus Obertus alter horum librorum Architectus, cui Feudum definitur: *Beneficium* (*a*) *illud, quod ex benevolentia ita alicui datur, ut proprietas quidem rei immobilis beneficiatæ penes dantem remaneat, ususfructus vero illius rei ita ad accipientem transeat, ut ad eum, hæredesque suos in perpetuum pertineat, ad hoc ut illæ et sui hæredes fideliter Domino serviant, sive servitium illud nominatim quale esse debeat sit expressum, sive indeterminate sit promissum*. Expeditius Baldus, Belvisius, Immolanus Feudum definierunt *concessionem rei pro homagio*, seu latinius dixeris, *hominio*. Johannes autem Reinaldus, Carolus Molinæus, Zazius, Rebuffus Feudum dixere *benevolam et liberam rei immobilis, vel æquipollentis concessionem cum utilis Dominii translatione, retenta proprietate sub fidelitate, et exhibitione servitiorum honestorum*. Omnium accuratissima definitio Cujacii principio libri primi: *Feudum est* (inquit) *jus prædio alieno in perpetuum utendi fruendi, quod pro beneficio Dominus dat ea lege, ut qui accipit sibi fidem et militiæ munus aliudve servitium exhibeat*. Atque in Obertiana quidem definitione id præcipuum Hotomanus (b) reprehendit, quod Feuda Regnorum, Ducatuum, Marchiarum quæ primum in hoc genere gradum obtinent, non complectatur, deinde vero quod transferri eadem possit ad eos agros, qui colonis adscriptitiis veteri Codicis jure attribuebantur, quos tamen inter et Feuda plurimum interest. Quamobrem Obertiana definitio non satis cohæret iis, quæ hisce libris describuntur. Improbantur item Hotomano adhibita verba *proprietatis*, et *ususfructus*, de quibus sat multa sparsim Cujacius. In universum autem Feudistis fere omnibus, quotquot Feudum definire assumpserunt, duo præcipua exprimi negliguntur necessario omnino exprimenda, si potiores Feudi characteres (quod par est) in definitione complecti cupimus, quoniam non alia re magis quam iis duobus verum et proprium Feudum constituatur. Primum est quod vago et incerto quodam Vasalli servitio commemorato, de necessario militari ejusdem hominio parum expresse dicunt; quod tamen Cujacius præcipuum posuit, deinde adjecit *aliudve servitium*, ut Feuda etiam impropria complecteretur, quæ multa ille passim a vero Feudo distinguit. Alterum est quod omittitur, fides scilicet illa et benevolentia, qua ipsimet Seniores Feudali jure Vasallis suis obligantur, ut ideo officiis ultro citroque debitis verum Feudi vinculum coalescat. Recte igitur hac in re, meo judicio, Hotomanus utrumque complexus: *Feudum est*, inquit (c), *clientela militaris ea lege contracta, ut Cliens pro beneficio accepto militarem operam præbeat, vicissimque Patronus suam illi fidem, benevolentiamque præstet*: cui definitioni si id addas quod item fere omitti solet, firmissimam istiusmodi militarem clientelam iniri, nec nisi certis causis certa forma exigendis solubilem, et rursus Beneficium intelligendum traditum jus re aliena perpetuo utendi fruendi, sic demum præcipuas te notas complexum esse existimaverim, quibus ab alio quocunque contractu nexuve civili Feudum distinguas, atque illud facile agnoscas ubicunque tandem inveniatur.

V. Essentia, et natura Feudi in certo jure *utendi fruendi*, officiis mutuis, et hominio Militari.

Porro quod ad mutua officia spectat: *quam accipit Dominus a Vasallo jurato fidem* (Cujaciana verba resumo) *eamdem vicissim eum tametsi injuratum debere Vasallo præstare, et quibus ex causis Vasallus Feudum amittit, eisdem etiam fere Dominum proprietatem, seu dominationem amittere, eamque Vasallo accedere*, aperte docet Cujacius in *Com. ad tit. 7. lib. 2. Feud.* Nimirum dilucide dicitur *lib. 4. tit. 68.* Do-

(*a*) *Feud. lib. 5. §. 1. juxta partitionem Cujacii.*

(b) *Hotom. Disput. de Feud. cap. 4.*

(c) *Hotom. loc. cit.*

minum esse Vasallo *conjugem*, quasi communi fidei vinculo conjunctum. Eodem autem lib. 4. *tit.* 24. *Domino committente Feloniam, per quam Vasallus amitteret Feudum si eam committeret, respondetur proprietatem Feudi ad Vasallum pertinere, sive peccaverit in Vasallum, sive in alium*. Et *tit.* 56. ejusdem libri confirmatur, *quod ex omni Felonia, qua Vasallus Feudo privatur, et Dominus proprietate privetur*. Nec movet quod quidam ajunt, Seniorem nihil amplius Vasallo debere quam quod conceptis verbi juravit *argum. l. cum affirmes* 8. *C. de liber. caus.* præsertim cum etiam patronis æque ac parentibus calumniæ jusjurandum remittatur *l. qui bona* 13. §. *pen. D. de damn. infect. l. de die* 8. §. *jubetur D. qui satisd. cogant. etc.* Nihil ii scilicet proficiunt. Alia enim hac in re Feudorum ratio est quam quæ ad mores Romanorum exigi possit, quæ si etiam exigenda ad eos esset, adhuc tamen veteri eorumdem formula contrahendæ clientelæ adjuvaremur, qua lege XII. Tabularum sancitum erat, ut si patronus Clienti fraudem fecisset, sacer esset. Sequitur militare Hominium Vasalli, quod cum Cujacius in definiendo Feudo complexus sit, vix indiget confirmatione. Hinc *lib.* 4. *tit.* 22. *Beneficium a Vasallo in Feudum, si nihil in fraudem legis fiat, recte dari potest dum tamen Militi detur*. In quem locum Cujacius *Vasallus*, inquit, *qui miles est, non potest alii quam militi proprium Feudum dare, ne ab origine Feudi recedat*. Ut nimirum intelligas liberas et alodiales principio res sic pro lubitu potuisse disponi, ut ne ulla obligatione Feudali tenerentur, sed si semel in Feudum tributæ essent, non amplius posse a munere militari sejungi. Huic simile illud eodem libro *tit.* 38. §. 4. *Vasallus Feudum sine voluntate Domini non alienabit, in Feudum tamen recte dabit, si secunda persona sit talis quæ Feudum servire possit, ut si dans Miles est, et ille qui accepit inveniatur Miles, ad hoc ut Feudum si contigerit, Domino similiter servire ut et prior possit, et hoc dare liceat in infinitum*. Quibus conficitur (quod alias etiam ex historia medii ævi abunde patet) non apud alium Populum Feudum principio invaluisse quam qui spiritu militari (sic enim dixerim) universim dominaretur, in collatione autem Feudi præcipue spectatam strenuam et personalem operam militis. Unde huc etiam pertinet Cujacianum illud (*a*) quod *temere Vasallus Vicarium servitium suæ opere supponere utique semper non potest*. Sæpius autem apud Scriptores medii ævi Feudum, et Militia sic promiscue usurpantur, ut verbis distincta re ipsa separari non possint. Ita in Speculo Saxonico *lib.* 3. *art.* 65. *Si quis a sibi in generatione inæquali infeudatur, non suam originem, aut civilia jura, sed tantummodo Feudi dignitatem, idest Scutum Bellicum minoravit*. Ad hæc quorsum clericatu et monachatu Feudum amittitur? quorsum pagani arceantur a Feudo? quorsum claudi et imbecilli? nempe quia hisce omnibus impar Militia est. *Eadem mens et cogitatio Domini facit ut agnati vocentur, non agnatæ, Filii, non Filiæ, quia mares certiorem generositatis fidem habent, et ut in optimo libro additur hoc loco, quia Fœminæ neque Faidam levare, neque pugnam facere possunt, idest quia bello gerendo, faciendove idoneæ non sunt, et Bellorum necessitas peperit Feuda* (*b*). Vulgatam autem in re Feudali proverbium (*c*), Beneficium dari propter officium. At enim vel sine officio pleraque in Feudum non raro tributa dices. Item Feuda Muliebria, et si quæ reliqua Feuda aut a militia eximuntur, aut cum militia conciliari non possunt. Præclare ais. Isthæc scilicet sunt quæ *impropria Feuda* Cujacius vocat. Docet etiam initio statim horum librorum aliud esse in *Feudum dare*, aliud dare *jure Feudi*. Ecquis autem tam jejunus rerum pera-

(a) *Cuj. in fine Com. ad tit.* 21. *lib.* 2. *Feud.*
(b) *Cuj. ad tit.* 1. *lib.* 1. *Feud.*
(c) *Lib.* 2. *tit.* 21. *Feudor. juxta partit. Cujac.*

ctarum qui ignoret seculis XI. et XII. Francos præsertim, et Italos Feudali vertigine eousque abreptos fuisse, ut vix quicquam aut donationis, aut contractus, aut juris, aut officii reliquum esset, quod Feudum non vocaretur? Omnia etiam in Feudum trahebantur: omnia in Feudum concedi solita legimus (*a*) *Grueria, teloneum, pedagium, rotagium, apum examina, imo, si quibusdam fides, ipsum quo vivimus aerem*. De multiplici autem Feudo vide Du-Cangium ad vocem Feudum tom. 3. Glossar. Mediæ et infimæ latinitatis; item Simonem Schardium in Lexico Juris Romani. Sit tamen quantumvis multiplex Feudum, illud perpetuo maneat, nullum esse verum et proprium Feudum, quod non in re certa, mutuis officiis, et militari obsequio Vasalli constituatur: quibus characteribus si quæ careant, ea *impropria Feuda* cum Cujacio dicemus, *vera Feuda* non dicemus. Tametsi satis compertum est, nonnisi ad similitudinem veri et proprii Feudi, impropria Feuda efficta fuisse, ut ideo non ante potuerint incipere quam verum Feudum invaluisset. Novimus etiam, statim ac militaris pruritus apud quempiam Populum deferbuerit, una pariter apud eumdem impropria omnia Feuda interiisse; quod autem semel constitutum verum et proprium Feudum eradicari penitus non posset, multum tamen amisisse primigenii vigoris et roboris, donec sensim in desuetudinem abierit, aut sæpius alicubi in bonum alodiale conversum sit.

VI. Nulla origo veri et proprii Feudi e jure aut moribus Romanorum, Clientelis, Militiis, Militibus Limitaneis, Beneficiis etc.

Quibus constitutis facile apparet quantum veteres Romanorum clientelæ a Feudali hominio dissideant. Nimirum, quod hactenus patefecimus, multo maxima pars hominii Feudalis in Militia posita est, Romanis *Clientibus onus militiæ adnexum non est* (*b*). Rursus *Clientes prædia sua pleno jure possident, Vasalli prædia Feudalia ususfructus tantum jure vel perpetui, vel temporarii etc.* Ostendunt etiam Hotomanus (*c*) aliique invitos prorsus Dionysium Halicarnasseum, Aulum Gellium, Plutarchum (*d*) a Romuleis clientelis ad Vasallorum hominium deflecti. Imo vero dilucide ii produnt veteres illas necessitudines in tenuiorum præcipue utilitatem, et clientum præsidium fuisse institutas, secus ac clientelæ Feudales, quæ omnes fere prospiciunt in utilitatem Senioris. Unde Carolus Magnus *lib. 5. Legum Franciæ cap. 8.* » De juramento (inquit) ut nulli alteri per Sacramentum, fidelitas promittatur nisi nobis, et unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem et sui senioris etc. » Veruntamen in re apertissima nihil moror (*e*). Propius Feudorum principium erui putatur e sæpius in Jure Civili recensitis *Militiis*; nec idem tamen satis accomodatum Instituto Feudali. Iis scilicet legibus nomen Militiæ (*f*) *ad Palatinorum officia pertinet, ut probat l. eis quidem C. qui milit. non poss. lib. 12. qua prospicitur ne quis duas militias habeat, sed alteram vendat, alteram retineat, et scrinia, vel officia, quæ non reclamaverint puniuntur; quæ ad Feuda non pertinent. Præterea Feudum non alienatur, illæ vero militiæ distrahi poterant. Denique non succedit in Feudo hæres extraneus ut in præfatis Militiis facit etc.* Monet item Cujacius (*g*) nullo modo ad Feudum trahi posse quæ de *Militibus limitaneis* memoriæ prodita sunt. Vix tamen ille profecit, ne asserta Vulphangno Lazio (*h*), Francisco Sonsberio (*i*) aliisque *e prædiis et militibus limitaneis* origo Feudorum latius etiam imposterum propagaretur. Unus autem maxime in testimonium adduci Lampridius solet, qui in Alexandro Severo Augusto *Sola*, ait, *quæ de hostibus capta sunt, limitaneis*

(a) *In Suppl. Mon. S. Bened. Congr. S. Mauri ad Glossarium Du-Cangii verb. Feudum.*
(b) *Cuj. in præf. Feud.*
(c) *Hotom. in Com. verb. Juris, et in XII. Tabb.*
(d) *Dionys. lib. 2. Antiqu. Rom. Aul. Gell. lib. 5. cap. 13. Plutar. in Romulo.*
(e) *Cuj. lib. 2. Feud. tit. 7.*
(f) *Pancirol. Thes. Var. Lect. cap. 90. §. quod forte.*
(g) *Cuj. lib. 8. cap. 14. Observ.*
(h) *Lib. 1. Com. Reipub. Rom.*
(i) *In tract. Feud. part. 1.*

Ducibus, et militibus donavit, ita ut eorum ista essent si hæredes illorum militarent. Probum etiam Augustum Vopiscus memorat, qui *Veteranis omnia illa, quæ anguste adeuntur Isauriæ loca privatis donavit, addens, ut eorum Filii ab anno octavodecimo ad militiam mitterentur*. Nec advertunt Viri doctissimi quod ubi prædia *dono data* semel et iterum dicitur, omne etiam directum dominium collatum fuisse significatur: quod adeo Feudo vero repugnat, ut nihil magis possit esse contrarium. Nec militare stipendium continuo Feudum dixerim, nec Feudo adjiciam quinquaginta agri jugera (huc enim usque prosiluit (*a*) impetus Feudistarum) Marco Curio Dentato attributa ob ejus egregia in Rempublicam merita (*b*): imo vero quod Feudali nexu carerent nihil ad Feudum referam insignia munera, et urbes Magnesiam, Lampsacum, Myuntem, magnum Artaxersis in Themistoclem pretium (*c*), quo pollicitam perniciem Græciæ, et interitum accelleraret. Eadem ratione refelluntur qui veteribus Hygino (*d*), Dolabellæ (*e*) aliisque, tum in jure frequentius usurpata vocabula *Beneficiorum* ad rem Feudalem adducunt. Primi Cæsares (si iis credas) primi Feudorum auctores sunt. Eja esto. Quorsum tamen Feudali jure nihil redolent (quod profecto necesse esset) copiosa illa vetustioris Cæsarei juris promptuaria, Codices Theodosianus, atque Justinianeus? nam quæ ibi aut scrinia Beneficiorum, aut Beneficia in Aquæductibus recensentur, cujusmodi sint accipienda, erudite prosequitur Jacobus Gothofredus. Milites etiam Beneficiarios Vegetius habet *lib. 2. cap. 7.* de quibus consule Isaacum Casaubonum in Spartianum (*f*), item Phil. Beroaldum, et Lævinum Torrentium in Tiberium Svetonii ad ea verba *Beneficii sui centuriones* etc. Ejus scilicet Beneficiarii dicebantur, cujus aut commendatione, aut suffragio promoti fuerant. Lampridius autem cum ab Alexandro Severo in Beneficiis tributas dixisset *præposituras locorum Civilium, atque administrationes, quæ ad procurationes pertinerent* e vestigio addit: *Præsides, Proconsules, et Legatos nunquam fecit ad beneficium, sed ad judicium vel suum, vel Senatus*, ut Beneficium universim intelligas quod favore Principis et arbitrio indulgentiori collatum sit. Accedunt loca quædam Coloniis beneficio concessa, *quæ libro* (g) *Beneficiorum Cæsaris adscribuntur* (unde illud apud Gruterum (*h*) *M. Ulpio Augusti Liberto Phædimo*, qui Trajano Imperatori fuerat A. COMMENT. BENEFICIOR. *quæ diversa longe erant a Feudo; nec enim mutabatur loci conditio*.

VII. Item Vasalli longe alii ac Procuratores Prædiorum, Actores, Custodes etc. Juris Romani. Hi scilicet prælecti Cujacio ad imaginem Vasallorum.

Age vero consideremus quam prope tandem admoveri Feudo possint ipsimet Cujacio asserti Actores, Custodes, Procuratores prædiorum. Equidem tum sæpe alias, tum præcipue *l. 6. et l. 18. et l. 19. C de agric. cens. et col.* prædia quædam in perpetuum sic attributa leguntur, ut qui ea colerent, certam eorum nomine pensionem præstarent, nec dimittere pro arbitrio possent. Nonnihil etiam fortasse adjuvabitur Cujaciana sententia verbis luculentissimis Salviani Massiliensis *lib. 5 de Providentia: Fundos* (inquit) *Majorum expetunt, et coloni divitum fiunt. Jugo se inquilinæ abjectionis addicunt*, et rursus; *Quos suscipiunt ut alienos et extraneos, incipiunt habere quasi proprios: quos esse constat ingenuos vertunt in servos.* Et ne omni penitus militiæ munere destituti videantur coloni profectum Dominum memorat Cæsar (*i*) *ad occupandam Massiliam navibus actuariis septem, quas Sicilia et Sardinia privatis coactis servis liberisque*

(a) *Vid. Marinum Freccia de Subfeudis etc. lib. 1. cap. 1. de Orig. Feud. §. 54.*
(b) *Tit. Liv. lib. 2. Decadis primæ.*
(c) *Cornel. Nep. in Themistocle.*
(d) *Hyginus de limitibus constituendis.*
(e) *Dolabella Auctor Grammaticus apud Goesium inter Rei Agrariæ scriptores.*
(f) *Casaubonus in Spartianum ad vitam Adriani prope initium.*
(g) *Cujac. ad lib. 1. Feud. tit. 12.*
(h) *Pag. 1078. num. 1.*
(i) *Cæsar de Bello Civ. lib. 1. cap. 8.*

Colonis suis compleverat. Item (*a*) *certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet*. Sallustius etiam in Catilinaria. *Ipse* (Catilina) *cum libertis et colonis propter Aquilam adsistit etc.* Sic nimirum Hotomanus existimat militarem colorem posse illiniri veteribus Romani juris hominibus, sed non idcirco concedendum parem esse illorum hominum et Vasallorum rationem. Etsi enim custodes prædiorum, et coloni liberi fuisse noscantur, eorum tamen conditio nedum servilis erat, quippequi (*b*) ἀναγκάζονται καὶ τὴν γῆν γεωργεῖν καὶ τὸ τέλος παρέχειν, atque adeo Terra eorum Domina nuncupatur *l. 1. C. de Col. Thrac.*, sed etiam agro vendito ipsi quoque vendebantur *l. 2. et l. 7. C. de agric. et censit.* Iidem usque adeo glebæ, et agricolationi addicti erant, ut *ne punctum quidem temporis* (sic enim dicitur) *abesse ab ea liceret*, *l. colonos 14. C. eod.* Inde ad nullum quantumvis humilem Militiæ gradum admitti poterant *l. colonos 17. C. eod.* Nam quod Domitius aut Catilina colonos suos in rem Militarem traduxerint, cum præter ordinem, consuetudinem, et conditionem aut servorum aut Colonorum traduxerint, nihil omnino prodesse possit. Quem vero fugit ingenuum semper et liberale Vasallorum hominium hisce libris describi? *Et licet sæpe Vasalli* (inquit Cujacius) *homines nostri dicantur, quia tamen ea appellatione proprie servi significantur, recte dixeris non tam eos, qui quid a nobis jure Feudi possident, homines esse nostros, quam nobis hominium debere*. Propriam autem, et perpetuam semper habitam esse Vasallorum militiam nihil est cur uberius edisseramus. Illud potius monendum non nisi ad remotissimam quamdam imaginem Vasallorum (quod ex ejus verbis satis patet) Cujacium proposuisse Actores, aut Custodes prædiorum, qui Homines in Jure dicuntur. Monendum etiam (ne vocis ambiguitate irretiamur) Hominum nomen latius in jure manare quam ut ad solos Colonos redigi possit. Sic universim Procuratores, conductores, emphyteuticarii, chartularii Homines dicuntur *l. 4. C. de dignit. l. 1. C. de Cond. et proc. præd. fisc. l. 2. C. de Episc. et Cler. l. 1. C. de commerc.*

VIII. Rursus non id Feudum quod nostris libris describitur apud Langobardos, aut Gotthos.

Quando autem nihil in moribus Romanorum invenimus, nihil in eorum jure civili, unde origo Feudi, et principium repeti valeat, *inepte etiam*, inquit Cujacius (*c*), *id repetieris e Langobardis sive Gotthis, quorum Leges nihil de Feudis habent palam.* Id ille dicit, non demonstrat. Quamobrem ne unius Cujacii auctoritate si qui dissentiunt (sunt autem plurimi) obrui querantur, eamdem sciant Ludovico etiam Antonio Muratorio imbutam animo opinionem, eoque firmiorem, quod nedum in Legibus, sed ne in monumentis quidem illius Gentis quicquam se unquam deprehendere potuisse testetur (*d*) *unde eluceat apud eos Populos Feuda in usu fuisse*. Atqui is potissimum Muratorius, qui omnem rem Langobardicam longa diuturnaque lectione quasi in sanguinem, et succum verterit. In Langobardorum autem Legibus quisnam unus Muratorio exercitatior, qui adeo egregiam iis curam navavit, ut mirum quantum post Muratorium detractum fuerit splendoris laudatissimis ante, et celebrioribus earum Legum editionibus Basileensi Basilii Johannis Heroldi anni 1557., tum binis Francofurdiensibus anni 1613. Friderici Lidenbrogii, et Melchioris Goldasti? Itaque unus mihi Muratorius omnium instar ea in re est ut nec majus aliud Cujacio præsidium quæram, nec validius quicquam expostulem quo Langobardi dejiciantur a veteri et vulgatissima exorti incœptique apud illos Feudi possessione. At enim (inquiunt) legibus Langobardorum causas non raro Feudales his libris dirimi nemo negaverit. Bene habet. Verumtamen quanto etiam

(a) *eod. lib. cap.* 12.
(b) *L.* 18. *C. de agric. et censit.*
(c) *Cujac. in præf. lib.* 1. *Feud.*
(d) *Murat. Dissert.XI. T.* 1. *Antiquit. Italicar.*

plures causæ iisdem hisce libris jure Romano (*a*) definiuntur? Ergo Feudum e jure Romano? Id vero illi negant. Urgent etiam ad singulas fere horum librorum paginas aut verba occurrere, aut mores Langobardorum; perinde vero muta verba, et jejuna, non vim verborum deceat attendere; aut vero nihil quicquam hisce libris insertum sit quod non continuo germanum Feudum ita significet, ut ab illius natura separari non possit, nec eo uspiam uti potuerint Langobardi, quin Feudo statim obligarentur. Quod præcipuum adverti velim in universa Cujaciana Interpretatione Feudorum, ne luculentissima, qua scatet, Langobardicæ eruditionis peritia, adversus ipsiusmet Cujacii mentem, perperam abutamur. Illud autem palmare est Sigonio (*b*), Pancirolo (*c*), aliisque, quod Autharis III. post debellatam citeriorem Italiam Langobardorum Rex triginta Ducibus, quibus post mortem Clephonis Regis Res Langobardica permissa fuerat, urbes ditionesque concessit, *quas* (inquit Pancirolus) *ad stirpem virilem tantum transmitti voluit, dominio supremo sibi reservato*. Inde illi Feudum coficiunt, quod omnino confici nequit, tum quia, ut cetera etiam liberaliter tribuam, nihil tamen statutum videam, quod mutua præseferat Vasalli, et Senioris officia, tum quia in propriis bonis et alodialibus verum Feudum constitui soleat, in iis autem Ducibus nihil præterea quicquam cernam quam administationem Reipublicæ sic in Principes distributam, ut tamen unus omnium præesset. Et si eorum temporum res gestas evolvas, certe hæreas anne Autharis iis Ducibus regnum deberet, an Duces Authari ditiones suas. Porro priores Authari Duces a Populo electi, nec nisi Ducum auctoritate Rex Autharis institutus. Isthæc ipsa Sigonius novit, nec certe alia scribere poterat quam quæ e Paulo Diacono præsto essent primordia Italici Regni. Paulus autem ad hanc rem *ob restaurationem*, inquit (*d*), *Regni Duces, qui tunc erant, omnem substantiarum suarum medietatem Regalibus usibus tribuunt, ut esse possit unde Rex ipse* (Autharis), *sive qui ei adhærerent, ejusque obsequiis per diversa officia dediti, alerentur.* Atque hoc quidem loco, quo maxime oportuerat, nihil Paulus habet, quod Feudo accomodes. Imo vero nec imperatam, sed sponte collatam oblationem ex ejus verbis resumas. Nimium etiam laboraveris si ubicumque pro concessa possessione imperatum tributum legas, ibi continuo Feudum ponas. Quin major instet labor si quoscunque Populos ad imperium muliebre indociles cernas (huc enim refertur virilis successio Langobardorum) in iis Feudum suspiceris. Quod si tantus amor incesserat repetendi a Langobardis Epochen Feudorum, quorsum non vetustius ab Alboino primo Langobardorum in Italia Rege exordiuntur? Nimirum vel ante Mediolanensem victoriam, e qua Italum profluxit Regnum Langobardorum XV. fere annos ante Autharim Regem, Ducatum Forojuliensem (*e*) Alboinus erexit, ejusdemque Ducem instituit Gisulfum *regimen Civitatis, et Populi suscepturum*, ut scilicet supremum Dominium Alboino reservatum intelligas. Tametsi, si quid video, non facile ex historia illius ætatis expedias anne Regi, aut potius victori Populo, cujus armis, arbitrioque debellata Italia continebatur, supremum tunc ejusdem Dominium addiceretur, ut ideo Langobardicæ Reipublicæ regimen, et munimentum tum Regi primitus a Populo, tum per Regem deinde Ducibus confirmatum fuisse dicendum sit; Feudum sane nullo modo. Et cum magna vis Feudi in subordinatione Vasallorum posita sit, imo vero, si penitius introspicias, ea propria natura Feudi ex historia medii ævi agnoscatur, ut qui major Vasallus Feudum amplissimum

(a) *Vid. lib. 2. Feud. tit. 1. et alibi.*

(b) *Sigonius lib. 1. Hist. Regni Italiæ ad annum 585.*

(c) *Lib. 1. Thesauri var. lect. Juris Hist. Feud.*

(d) *Paulus Diaconus de Gest. Langobard. lib. 3. cap. 16.*

(e) *Paulus Diaconus lib. 2. c. 9. de Gest. Langobard.*

obtineret, ejusdem partem aliquam, minoribus adscitis Vasallis, quasi cogeretur in frustula distribuere (inde Subfeuda, et Vasalli subalterni), quo sic ipse hominio multiplicato promptior, instructiorque eodem Feudali jure esset ad exhibenda servitia Principi Seniori suo; mirari profecto subeat quomodo tam late in triginta, ut minus. Ducibus Langobardicis Feudo constituto, in iisdem sic substiterit, ut nullum reliquum supersit vestigium initæ apud illos Subfeudationis. Cujacius (*a*) in hanc rem Gerardum excitat testem, qui cum esset Langobardus, inepte mehercle dixisset, quod tamen dicit, *antiquissimum Jus Feudorum*, si primum Feudum a Langobardis manasset. Alterum et ipse testem Obertum excitabo, qui dum (*b*) causas alias dirimi ait jure Romano, alias Legibus Langobardorum, alias *secundum Regni consuetudinem*, porro consuetudinem Regni sic distinguit a Legibus Langobardorum, ut adinvicem confundi non possint. At enim nihil aliud eo loco consuetudo Regni, quam Jus Feudorum, cujusmodi et illud *lib.* 4. *Feud. tit.* 82. *Si per Pares secundum usum Regni etc.* et alibi sæpe. Satis hæc, ut intelligas quid Gerardus, et Obertus de Origine Feudorum sentirent, et quam longe eam abducerent a moribus Langobardorum.

IX. Nec apud Gallos aut veteres Soldurios, aut temporum Merovingicorum, aut Carolingicæ Dynastiæ etc.

Qui autem ad vetustissimos usque Gallos, aut saltem ad Merovingicam Dynastiam, Feudi originem retrahunt, ii fere video quid sequantur. Iisdem tamen commonendis unicum excitabo depuratioris Francorum Historiæ, et solidioris eorundem Juris consultissimum Hainault (*c*), qui cum omnium recentissimus scripserit, tam magnificas opiniones ignorare non potuit, ut non nisi summo criterio ab iisdem removeretur. Nimirum in X. Ecclesiæ Seculo subsistit, atque in eo demum figit Epochen apud Gallos Feudorum. Nec moveor auctoritate Aimoini, qua præcipue Alteserra, aliique ad Seculum Ecclesiæ V. aut proxime VI. rem Feudalem traducunt. Ecquæ enim tam certa narratio Aimoini Monachi Floriacensis, qui cum tempore obscurissimo scripserit, integra etiam quinque secula a rebus descriptis distabat? Porro vetustissimi Rerum Francicarum historici apud Du-Chesnium Ducatum quidem Milidunensem Aureliano a Clodovæo concessum tradunt, de jure autem *Beneficii* nihil tradunt. Refutatur etiam Carolus Molinæus, qui se vidisse scribit *antiqua* instrumenta donationis antiquorum Feudorum factæ per Childebertum I. Clodovæi I. Filium Francorum Regem Monasterio Sancti Germani Pratensis. Siccine Regalem omnem in Monasteria munificentiam Feudum vocabimus? *Ipsum diploma* inquit Muratorius (*d*), *jam editum vide: nihil tale inde exculpas.* Quæ vero de Carolingicæ Dynastiæ Beneficiis fidenter pro Feudis assumi solent, diligentius paullo infra explicabuntur, ubi etiam e serie rerum et temporum intelligetur nullo fundamento fulciri quod memoriæ proditum scribit Sigonius (*e*) *Lotharium, I. pro foribus Basilicæ Vaticanæ de Feudis statuisse.* Confusio autem irrepsit ob Lotharium II. Augustum, et Germaniæ Regem III. cujus magna in hisce libris auctoritas est, ejusdemque Diplomata libro V. Feudor. inseruntur. Et prior etiam in eumdem errorem inciderat Gerardus ipse, quem egregie Cujacius redarguit *lib.* 1. *Feud. tit.* 17. Eodem modo in IV. horum librorum tit. 49. Capitula Conradi Regis inscribuntur, quæ haud dubie sunt Friderici. Feudorum autem morem, quem Connanus a *Gallicis devotis* seu *Solduriis* repetit, quorsum non eadem ratione repetamus e devotis etiam Hispanorum, de quibus Plutarchus in Sertorio, aut e devotis Celtiberorum, quorum meminit Valerius Maximus? In istorum autem fide illud præcipuum erat, ut Patrono interfecto sibi mortem consciscerent, nec ullus plane

(a) *In Præf. ad lib.* 1. *Feud.*

(b) *Lib.* 2. *Feud. tit.* 1.

(c) *Hainault Abregè Chronologique de l'Histoire de France etc. an* 922

(d) *Murat. Dissert. XI. T. I. Antiquit. Italic.*

(e) *Sigonius lib.* 4. *Hist. de Regno Ital. ad ann* 825

eorum erat, qui ob eam rem renueret interire: immane porro hominum, et in Vasallis Feudalibus inauditum. Ut vero facile concedatur veteres illos Gallorum Soldurios mercedem aliquam muneris sui, et quasi auctoramentum servitutis Patronorum suorum beneficio accepisse, Cæsar tamen cum omnia commoda Patronorum promiscua, et communia Solduriis ipsis describat, satis expressit non certos et proprios agros Solduriis fuisse attributos; qua tamen in re maxime constituitur id genus Feudi, quod hisce libris descriptum est.

X. E consarcinatis potius moribus veterum Germanorum, et Romanorum Consuetudines Feudales succrevisse videntur. Inde pleraque in iis contradictoria.

Atque hæc quidem universa simul colligata conjunctaque si quis animo complectatur, facile tribuat nullo modo Viros doctissimos in tam magnam diversitatem opinionum, quotquot hactenus refutavimus, abripi potuisse quin sua quisque peculiari Feudi imagine duceretur, quam hisce libris insertam cum in moribus aut Romanorum, aut Germanorum (etenim seu Gallos, seu Gotthos, seu Langobardos accipias, omnis soboles Germaniæ est) sese deprehendisse crediderit nihil ultra sollicitus, uni earum Gentium alteri Feudum alligarit. Admoneri profecto illi debuerant, si suæ quisque sic consideret opinioni, ut ab eadem non posse dejici existimaret, et eæ tamen omnes miris modis dissentirent, multo maxime probabile esse peculiare aliquid in utriusque illius Gentis aut moribus aut institutis adinveniri, quod cum una commixtum in hosce libros deductum sit, causa esset tam magnæ dissensionis; nec vero certum principium Feudi ejus, quod hisce libris describitur, consequi posse, nisi in utriusque illius Gentis copulatis moribus inquireretur. Intelligendum est autem quod pluribus prosequuntur Grotius, Bodinus, Pufendorfius, et qui reliqui de Jure Naturæ et Gentium scripserunt, nullam quidem esse Societatem, cui non aliquando adhibendum Bellum sit, idque laudabile, dummodo aut mitis sit exitus aut necessarius, sed in eo ipso magnam esse Societatis alterius ab altera diversitatem, dum altera ad bellum ferocientibus animis quasi nata esse videatur, altera sic bello fungatur, ut pacis studiosa in pace sine injuria quam diutissime vivat. Atque ejus quidem utriusque cum finis dissimilis sit, porro nec eædem esse poterunt leges, nec mores iidem, quos utcunque parce conjungas, semper tamen supersit aliquid, unde indigestam commixtionem valeas subodorare. Omnino autem subodoratur in hisce libris Feudorum, ut nec alio censeam referenda absurda multa, nonnulla etiam contradictoria, quibus hi libri scatere videntur, eo opportunius hoc loco innuenda, ut inde etiam Lectores admoneantur in quæ maxime intendere animum necesse sit, ut plenior Cujaciana Sapientia a vulgari ceterorum Interpretatione discernatur. Contradictoria ea videntur. Ut lis inter Vasalli demortui agnatum, et extraneum non apud Dominum per Pares, sed per Judicem ordinarium, vel arbitrum disceptetur *lib.* 2. *tit.* 15. deinde vero *lib.* 4. *tit.* 55. eadem lis iisdem fere verbis profertur, ut per Pares apud Dominum disceptetur. Item de investitura *lib.* 1. *tit.* 28. §. 1. ut Paribus absentibus liceat investituram adhibitis testibus extraneis fieri, et non liceat fieri *lib.* 2. *tit.* 3. §. 1. et *lib.* 4. *tit.* 36. etc. Huic simile illud *tit.* 28. *lib.* 1. §. 2. ut cum Vasallus non possidens sese investitum contendit, deficiente probatione, Patrono detur optio, ut aut juret, aut auctori deferat; quod idem confirmatur *lib.* 2. *tit.* 3. §. 1. Contra ut Dominus nullo præstito sacramento absolvatur *lib.* 4. *tit.* 36. et ut Patrono jusjurandum deferatur *lib.* 1. *tit.* 1. §. *Si autem controversia etc.* Accedit, ut sola traditione sine investitura justum Feudum acquiratur *lib.* 4. *tit.* 36. et non acquiratur *lib.* 1. *tit.* 26. Item ut fraterni Feudi successio si fratres simul habitent concedatur *lib.* 1. *tit.* 19. et non concedatur *lib.* 2. *tit.* 12. Item ut in Ducatu, Marchia, et Comitatu jus successionis sit, et non sit *lib.* 1. *tit.* 9. Item ut lex commissoria adhiberi in Feudo constituendo possit, *lib.* 4. *tit.* 65. et non possit *lib.* 1. *tit.* 29. Item ut muto, surdo, cæco, claudo paterni Feudi successio concedatur *lib.* 4. *tit.* 41. et non

concedatur *lib.* 1. *tit.* 2. §.*ult.* Item ut si Feudum a fratribus communiter sit acquisitum, fraterna successio permittatur *lib.* 1. *tit.* 19. et ut non permittatur *lib.* 1. *tit.* 1. §. *et quia videmus*. Hæc scilicet præcipua contradictoria in libris Feudorum memorat Hotomanus, quibus etiam ambigua multa subnectit in Præfatione ad Disputationem de Feudis. Neque putandum est e varia solum Civitatum Langobardiæ consuetudine tantam ambiguitatem et discrepantiam in hosce libros invaluisse: quandoquidem quotiescumque de peculiari Civitatis alicujus instituto occurrat oratio, expresse signari istud fere soleat. Neque vero principes horum librorum auctores Gerardus, et Obertus cum ejusdem ambo urbis Consules (*a*) essent, et eodem fere tempore scripserint, tam diversa expromere potuissent, nisi diverso sæpe principio obsequi cogerentur, quod cum e dissimillimis geminæ Gentis moribus derivaretur, nulla arte aut ingenio conglutinari penitus posset. Nec me fugit quantum ad hæc etiam potuerit barbaries seculorum. Non me fugit incomposita diversorum Auctorum fragmenta in librum præcipue IV. irrepsisse. At enim ut alterum dubitari jure possit anne rude ævum, et tam varium Doctorum ingenium concinno, et in omnibus cohærenti systemati conficiendo par esset, alterum certe dubitari non possit, in iis, quæ intimiorem Feudi naturam proprie, et vere constituunt, tam aperta contradictoria induci non potuisse, nisi e contradictoriis principiis deducerentur. Sic nimirum nedum in iis tantum locis (ea scilicet ad exemplum protulimus quo simile quidpiam in aliis etiam suspicaremur), sed alibi quoque sic, inquam, enervatam successionem deprehendas, sic severe exactam investituram, sic multa Vasallo imposita, sic omnia Seniori tributa, ut in nullam rem aliam magis prospici videatur quam ut præpotentium paucorum dominatus confirmaretur, possessio autem omnis avocaretur vel a remota quidem imagine juris optimi, sive alodialis. Ea porro certa ratio ferocientis societatis, cujus omnis politia impetu atque concitatione contineatur. Contra sic alibi facilitate adipiscendi, atque diuturnitate successionis in similitudinem boni alodialis possessionem omnem firmatam videas, sic rursus provocatione patefacta licentiam Senioris atque Convasallorum compressam cernas, sic demum interclusam occasionem acrioris servitii aut exercendi, aut exposcendi deprehendas, ut expressos mores intelligas Populi sedatioris, cujus summa Juris omnis in Fide, et æquabilitate rerum magis quam in vi et coactione posita esset. Sunt hæc autem potiora discrimina duplicis illius societatis quam antea describebamus. Sunt hæc eadem quasi caracteres, et notæ, quibus peculiaribus Jus civile Romanorum a veteribus Germanorum institutis magno intervallo distinguitur, et separatur, ut ideo vel ex hisce maxime appareat Feudale systema, cujusmodi his libris concluditur, non aliunde quam e duplici eo fonte in unum sensim coeunte emanavisse. Egregie Tacitus in Agricola: *Castrensis* (inquit) *Jurisdictio secura, et obtusior, ac plura manu agens, calliditatem Fori non exercet*. Contra Jus Civile Romanorum in subtilissima omnium æquabilitate, *neque enim aliter esset jus*. Cic. Off. 2. cap. 7.

XI Pleraque absurda.

Clarius idem quadantenus intelligetur e plerisque absurdissimis, quibus hi libri fætere putantur. Ordiar autem ab ipsomet primigenio principio Feudi, quod cum Beneficii loco habeatur, nec pretio aut mercede constitui (*b*) possit, attamen numerata pecunia, perinde ac bonum optimum et alodiale emi permittitur, vel mulieri etiam si placeet (*c*). Inde alterum ut si Mulier, quæ Feudum tenet, filios e duobus Matrimoniis reliquerit, soli filii e priori Matrimonio (Cujacius emendat e *posteriori*) suscepti tum in Feudo tum in Alode potiores sint (*d*). Accedit ut pactio, quæ in secundis Nuptiis transacta sit, ne Filii, qui ex iis nascentur succedant nedum aliis superstitibus filiis, sed

(a) *Sigonius lib.* 12. *Hist. ad ann.* 1154.
(b) *Lib.* 1. *tit.* 29.
(c) *Lib.* 1. *tit.* 25. *lib.* 2. *tit.* 12. *etc.*
(d) *Lib.* 4. *tit. XI.*

iisdem quoque mortuis valere debeat (*a*). Ecquid illa ut Feudatarius solus et agere et conveniri etiam de Feudi proprietate (*b*) possit; ut quod inter Feudatarium, et extraneum judicatum, aut transactum fuerit, Dominus quamvis non vocatus, quamvis nesciens, ratum tamen habere (*c*) cogatur? Item absurda videntur: quod Dominus, qui se non investisse juravit, utcunque se investitum Vasallus testibus idoneis probet, libere nihilominus absolvatur (*d*). Rursus, quod Feudum e fide, et clientela coalescens ab eo tamen qui neque fidem dedit, neque jurejurando se obligavit, teneri possit, isque Vasallus vocetur (*e*). Item quod si Patronus in jus a Vasallo vocatus, non venerit, liceat Vasallo in illum grassari, et prædas agere (*f*). Item quod servus, qui ne investituræ quidem adhiberi testis potest, attamen nomine Domini sui et investire valeat, et investiri (*g*). Longus essem si universa commemorarem, imo hæc ipsa quispiam quærat quorsum pertineant tam longe petita? Nempe illuc pertinent, ut intelligatur quod utcunque succi plenus Cujacius ubique sit, quidam tamen in hisce libris distinguendi loci sunt implicatiores, qui cum ad communem sensum accepti Feudistis quibusque exercitioribus, cujusmodi Hotomanus erat, crucem figere soleant, admirabilior in illis Cujaciana sapientia, atque industria est, ne omnino aut hæreamus, aut fluctuemus: vere enim novo huic Augiæ stabulo defæcando vix novus hic Hercules satis erat. Interim quod ad rem propositam facit, id inde colligimus veteres mores Germanorum et Romanorum abinvicem (quod satis constat) discrepantissimos ne in hosce quidem libros confluere potuisse (de quo diligentius infra §. 27.) quin perpetuum maneret vestigium dissimilitudinis, et varietatis.

XII. Duo vitia proclioviora in Interpretatione Feudorum. Quintuplex ætas Feudalis. Ad eamdem præmonita quatuor.

Quo autem quasi gradu coiverint statim expediam, si prius duo vitia animadverterim, quibus præcipuis videtur mihi res Feudalis, ut plurimum solere perverti. Unum est eorum, qui sic in omnibus uniformem, atque perpetuo eamdem Feudi ideam observant, ut ne latum quidem unguem ab ea unquam discedant, ubicunque demum hoc nomen inveniatur seu in hisce libris, seu in Diplomatibus antiquis, seu in historia rerum anteactarum, quando tamen nihil hoc nomine magis ambiguum, nihil incertius paullo infra ostendetur: Imo vero in hisce ipsis libris si semel propriam Feudi naturam (quod antea fecimus) ex intimioribus, et sæpius repetitis characteribus arripueris, non tam quid in reliquis dicatur quam quid sobrie sentiri debeat spectandum esse ex antea recensitis contradictoriis pluribus, ambiguis, absurdis satis patefecerimus. Ecquid autem illustrationi eorum fidas, qui incertissima, nec provisa ambiguitate nominis ducti eo etiam induci possint, ut

Serpentes avibus geminentur, Tigribus agni?

Alterum est vitium quod quidam nimis late patere sinant Interpretationem horum librorum, nihil minus advertentes quam quod omnino debuerant advertere solius Langobardiæ veteres Consuetudines hisce libris concludi. Inde non invidenda eruditio illorum est, qua sibi licere putant cujuscunque ait Gentis, aut temporis Feudales mores nullo prorsus aut criterio, aut discrimine in horum librorum explanationem adsciscere: qui iidem laudandi haud dubie essent si ad scitam quamdam temperantiam sic calamo indulsissent, ut sola analoga, et propiora præeligerentur. Nunc vero cum ipsamet alienissima non raro coacervent, laudari non possunt. Quibus vitiis declinandis, et ut inexhausta Cujacianæ in hosce libros eruditionis supellex in certas partes distribuatur, atque inde pateat quanta cujusque partis auctoritas esse possit, et vis, sic mihi, nova quadam partitione, in quin-

(a) *Lib. 4. tit. 52.*
(b) *Lib. 4. tit. 52.*
(c) *Lib. 4. tit. 23.*
(d) *Lib. 4. tit. 1.*
(e) *Lib. 3. tit. 1. §. prima autem causa, in fine; item lib. 2. tit. 16. etc.*
(f) *Lib. 2. tit. 22. §. Si vero Vasallus.*
(g) *Lib. 2. tit. 4.*

que quasi ætates Res omnis Feudalis distinguenda esse videtur, ut ad præsidium et memoriæ et ingenii sigillatim patefiat, si qua ratione possit, et quibus primis, atque ex ipsa natura hominis derivatis æquitatis necessitatisque elementis Feudum exortum sit, et quomodo deinde ac apud quos Populos potissimum adoleverit, tum paullisper resederit, deinceps ad ferocem juventæ florem pervenerit, postmodum quibus artibus sedatius Feudum quasi in virilitate substiterit, tandem ut consenuerit. Ita vero intelligetur: I. Adequatam, et dilucidam Rei Feudalis Ideam acquiri non posse, nisi uberior, et distinctior instituatur oratio quam Feudistæ fere soleant. Huc usque scilicet non nisi e nostris libris locuti sumus, e quibus omnino solis loquendum erat, si non aliud quam quod hisce libris describitur, aut ei proximum Feudum quærunt viri illi doctissimi tam diversis et repugnantibus opinionibus suis. Latius nunc spatiabimur, et post immutabiles quasdam, et absolutas, atque in summa ratione positas Feudorum notiones certa deinde stamina Feudorum a remotissima antiquitate ad infima usque tempora deducentur. Nimirum peculiare quoddam Feudi genus veteribus Germaniæ indigenis negari non potest. Peregre iis postea in Occidentalis Romani Imperii devastationem effusis nihil fere Feudalis moris in devictas gentes derivatum: mansit tamen ingenitus quidam spiritus ferocitatis, quo ad X. seculum novis causis obortis exasperato novum Feudum erupit, quod pacatius in scripta redactum ad XII. seculum perfectum est. Deinde, et præcipue post XIII. Seculum novi mores etc. II. Accurate distinguendum id quod intimam, et integralem Naturam Feudi constituit ab accessoriis quibusdam Feudalibus, cujusmodi judicia, provocationes etc. Hæc multa colligi posse ex Legibus Langobardicis, aut ex Capitularibus Regum Francorum facile tribuo; illud nego. Item apprime distinguendam significationem verborum. Ita Tribonianus in Digestis titulum posuit *De precario:* et nemo tamen adeo improvidus fuerit qui e Digestis ea repetat quæ *de precariis* sequiori ætate invaluerunt, licet idem utriusque Beneficii sit nomen, et eadem nominis ratio quod præcibus petenti concedatur. Multo istud magis advertendum in moribus Medii Ævi. III. Quemadmodum proposita Feudalium ætatum distributio una maxime apta esse agnoscetur rite et utiliter digerendæ eruditioni Cujacianæ, atque inde etiam supplendis si quæ minora in Cujacio desiderentur aut carpi soleant, sic eadem distributione edocebimur quo demum oculo in ipsismet Cujacianis Commentariis deceat versari. Exemplum habeas, quod positum in una re transferri per multas possit. In Com. Feud. ad tit. 30. lib. 1. quoad Redemptionem Feudi; *Carolus Magnus* (inquit Cujacius) *de heribano statuit, ut a ditioribus exigantur libræ tres,* etc Item de Sacramentalibus in *Com. ad tit.* 24. ejusdem libri: *In Sacramentalium* (inquit) *numerum computatur Reus, qui jusjurandum præit, l.* 5. et 12. *Lang. qual. quis se def. deb. etc.* Nimirum Carolum memorat, provocat ad Langobardos, et tamen utroque eo loco de nostro Feudo Cujacius agit. Ergo nostrum Feudum a Caroli usque ætate aut Langobardis? Apage. Nonnisi enim in externam quamdam illustrationem ea adducuntur, meritoque adducuntur dummodo advertatur non majorem inde auctoritatem, et vim mutuari quam quæ ex analoga comparatione aut adoptatis moribus proficiscatur. IV. Apparebit non dissimili modo, tametsi contraria ratione, hosce libros Feudorum coaluisse ac Codex olim Alaricianus. Præcipua in eo quæque ex Codicibus Gregoriano, Hermogeniano, Theodosiano, Paulli sententiis, et Institutionibus Caii cum non aliud quam purum putumque Jus Romanorum suo Codice comprehendi voluerit (*a*) Alaricus Junior Rex. At enim artifex Anianus Gotthus. Ita sæpe Gotthici mores pro Institutis Romanis Gotthica manu vel invito animo inducti. Hi illi Anianismi Cujacio,

(a) *Vid. Jacob. Gothofredum Proleg. Cod. Theodos.*

Gothofredo, Bynkershoekio, aliisque reprehensi. *Sed mehercle non secus ac Gotthos ingentia antea flagitia ipsummet Tribonianum admisisse constat, detortis sæpe, exempli gratia, Ulpiani verbis in sententiam Justiniani, atque in jus, quo tum utebantur* (a). Haud dissimili modo hi libri Feudales. Teterrima ad X. Seculum prævalente Occidentalis Imperii Anarchia effræne continuo Feudum e barbaris omne moribus invalescens: mitius deinde certis consuetudinibus dirigi cæpit; tandem quasi in systema redactum ab iis est, qui renatis moribus Romanis allecti eorumdem in Feudum omni ratione deducendorum magnum aditum patefecerunt: atque eo semel aditu patefacto, nihil deinde non tentatum, quo primæva Feudalis ferocia ingruentibus humanioribus moribus obrueretur.

XIII. Prior continentur ætate primigenia Feudi Elementa e necessariis Naturæ Hominis principiis ad Historiam Heroicam adaptata.

Interea primigenia Feudi elementa priori ætate concludimus. Perinde autem ad eam rem fuerit seu metu periculi, seu spe utilitatis, seu mutui amoris impulsu (huc scilicet referuntur præcipua systemata Philosophorum) homines primum in societatem adductos dixeris. Tametsi satis constat post primam creationem non aliam fingi posse humani generis propagationem quam quæ e conjugio genita sit. Unde nedum eadem omnium hominum communio naturæ, sed vinculo ipso propagationis, homines omnes ad necessariam Societatem amore mutuo colligatam geniti intelliguntur. Quod cum ad unamquamque miliam adaptari facile possit, brevi tamen multiplicata humana sobole in latiorem Societatem homines coadunati (quæ inconstantissima hominis indoles est) in societate permanere vix potuissent, nisi naturali illos vinculo naturalis necessitas edomavisset. Ejus autem generis excogitandum vinculum est, quod cum naturali eorumdem conditione valeat conciliari. Naturali scilicet conditione homines æque omnes liberi sibi nascuntur, omnes æquali jure pollentes in medium positæ vindicandæ possessionis, ut inde vel citra naturalem eum statum neminem videas (nisi si quis a vulgari instinctu remotior) qui quasi veteris vestigio juris, non abundare malit quam egere, non malit præesse quam servitio premi. In naturali autem statu, naturali suo jure homines expoliari non poterant nisi aut ratione devicti, aut vi fortasse præpotentiori. Ratione velim homines primum edoctos quid jus et fas esset, et quibus præsidiis contineri societas posset, quæ corrueret omnis, et interiret, si eadem omnes energia jus cuique proprium aut effusæ libertatis, aut indivisæ possessionis assererent. At enim id intelligere, fuisset hominum sedatorum depuratioribus Ideis utentium, cujusmodi in rudi adhuc consociatione non verisimile est suspicari; certe non possit exigi ab efferata Societate, quæ a patria Noachi justitia in belluarum feritatem devoluta omnis esset. Victu scilicet, cultuque parcissimo, durissimoque primigeniæ simplicitati naturæ accomodato, nulla adhuc oblata occasione leniorum cupiditatum exerendarum efferatissimum robur sensim homines induisse, quo semel ob possessionem rerum in medio positarum exasperato, anarchica immanitas Polyphemi typo adumbrata successerit, laudatissima hypothesis est hominum intelligentissimorum. Jam vero effrænata licentia grassante, in pari jure, eademque pari cupiditate adipiscendi cum non plus uno possessio eadem addici posset, plus ii consecuti putandi sunt, qui plus robore ingenioque antecellerent, atque audacioribus viribus ad tuendam possessionem valerent. Nec rursus ab indomita anarchia ad formam aliquam Juris evocari homines poterant, nisi conatu quodam vehementiori, quo demum conatu pauci ex iis præpotentiores possessionis omnis potiti, reliquam multitudinem in necessitatem adegerint legum accipiendarum. Hos Heroicos Hercules dixeris, quos plures extitisse memorat M. Varro, et unicuique fere Genti suus Hercules peculiaris asseritur: *quidquid scilicet ubique magnificum in claritatem ejus referri solitum* (b). Ita a ferina licentia

(a) *Cujacius in cap. 1. lib. 2. Instit.*

b) *Tacit. de morib. Ger. §. 34.*

ad ferocem Oligarchiam naturali successu homines primum transiisse noscuntur, atque hæc prima apud illos inducta noscitur libertatis et servitutis distinctio. Et quoniam nihil violentum possit esse diuturnum, invalescentem in dies servilem manum, sævi impotentisque dominii pertæsam in atrocissimas seditiones erupisse e penitiori Mithologia, et paucis, quæ adhuc supersunt. Heroicæ historiæ fragmentis illustrat J. B. Vicus. Sic autem abnormi societate in supremum discrimen adducta, tantum de usurpata dominatione, possessioneque præpotentiores ii remittere debuerunt, quantum tuto, et sine periculo retinere non poterant. Inde mitiori dominatione succedente, tum laxiores permitti debuerunt habenæ servitutis, tum vero (quando aliud fieri non posset, et de rerum possessione potissimum ageretur) utilis possessio rerum sic concedi debuit multitudini, ut tamen supremum et directum dominium a Potentioribus retineretur. Atque hæ quidem vicissitudines cum omnium certissimæ videantur, quascunque meditatione consequi possumus, ferocienti societati hominum contingere debuisse, quibus a ferina communione ad certam imaginem Religionis, et Juris evocarentur, in iisdem porro agnoscamus necesse est universalia rudimenta et primordia Populorum omnium et Gentium, quæcunque demum per Terrarum orbem dispersæ sunt, cum non aliæ aut intelligi, aut fingi Gentes possint politioribus utcunque moribus institutæ, quæ ex informi ea societate non prodierint, atque eductæ sint. Inde refutantur Cicero, Demosthenes, Aristoteles, Herodotus, et si qui reliqui ad oratoriam quamdam probabilitatem magnificentius quam verius scripserunt, principio Societatum, justos Reges statim ob prævalentem eximiæ integritatis et justitiæ opinionem, consensu Populorum, adeptos Regnum. Eam primam, si iis credas, omniumque vetustiorem formam Dominationis. Quis credat autem, non eo sentiente ratione? Quamquam monumentis etiam Antiquitatis præmunimur. Auctores scilicet sentiendi gravissimi Thucidides *in procemio*, Plutarchus *in Theseo*, Cæsar *lib.* 6. aliique sat produnt primum illud hominum genus nil prius potiusve habuisse quam obvios quosque expoliare, male afficere, occidere, aut in servitutem coercere. Hinc primas quasque Civitates ante Abrahami ætatem redundantes legimus servitiorum. Testis autem historia Sacra Nimrodum Chami Nepotem primum omnium homines ad Imperium subjugavisse. Hic dictus venator robustus; quo nomine crudelem usurpatorem significari, præter Hebræam vocis derivationem, satis etiam confirmatur testimonio Josephi Flavii, et Philonis. Sed enim hæc obiter. Nam quibus præcise gradibus, Divina Providentia dictante, dispersæ Gentes ad politiora instituta pervenerint, atque ad æquabiliorem distributionem eam et juris et rerum, qua præcipua Populorum felicitas continetur, eorum fuerit explicare, qui ist hæc sibi quasi propriam Spartam assumunt, atque ex intima perspecta natura hominis, universaliores Societatum vicissitudines exprimere posse confidunt. Sat mihi innuisse quomodo a furenti anarchia ad æquabilem Politiam primævi homines pervenire non potuerint, nisi idem per medium Statum transirent, quo et compressior quidem, sed tamen aliquis ferociæ impetus effervesceret: et simul flexibilior Multitudinis servitus mutuis quibusdam Potentiorum officiis deliniretur, et sic fructus aliquis possessionum Multitudini permissus esset, ut tamen directum dominium (sic enim ajunt) apud Potentiores maneret. Ecquis autem in eo statu Feudalem spiritum, ut ita dicam, non novit? Juvat scilicet abstractum Feudalem spiritum a concretiori Feudo separare, quo dilucidius appareat quid suo cuique tempori sit tribuendum. In Feudo siquidem concreto (hoc verbo utor quando aliud non suppetat significantius) præter intimiorem eum spiritum contentionis, utilitatis, et obsequii, quo Feudi veluti essentia continetur, advertendæ etiam peculiares formulæ sunt, quibus multiplicibus modificari is spiritus potest, atque actuosus fieri. Suæ sunt hisce libris formulæ peculiares.

Possent etiam esse aliæ, et eæ quidem diversæ, absque eo quod Feudalis idcirco spiritus deperiret. Et ita si jus Civile Romanorum omni prorsus Feudali spiritu carere ostendatur, ineptus esset qui ex eo Jure Civili nostrum Feudum derivaret. At enim et is quoque ineptus qui nostrum præcise Feudum aut Gotthis, aut Langobardis, aut Gallis tribueret, quod eæ Gentes Feudali quodam spiritu effervescerent nisi una simul demonstraret iisdem prorsus ac quæ hisce libris descriptæ sunt, legitimis formulis, quarum plerasque antea delibavimus, Feudum apud eas Gentes in usu fuisse. Prior tamen Feudalis spiritus esse debeat, quem deinde formulæ subsecutæ in certum systema disponant. Interim cum necessarius is spiritus fuisse agnoscatur, quo obdurata ferocia exlegis primævæ Societatis emolliretur, præcipua quædam colligenda nobis sunt ex indicatis Naturæ principiis, quæ in universam rem Feudalem latissime portendantur. I. Quemadmodum e primæva Anarchia Feudalem spiritum necessario prodire debuisse ostensum est, sic eumdem necessario renovatum iri colligimus, si quando Societas in eamdem recidat immanitatem. II. Quo propiores primis illis temporibus Gentes sunt, eo gravidiores esse debere Feudalium institutorum. Revera id genus multa expiscantur ex Homero præcipue et Virgilio sapientissimis Heroicæ historiæ Scriptoribus. III. Si quæ gentes indigenæ aut ingenio obtusiori, aut interdicto aliorum Populorum commercio, aut situ ipsæ suo ad sapientiorem Politiam sero adspiraverint, easdem tenaciores esse debuisse morum Feudalium: nihil tenaces quæ ad politiora instituta festinantius accesserint. IV. Cum ad multiplices formulas Feudalis spiritus exigi valeat, et quasi certis conditionibus obligari, in iis vero arbitrium hominum plurimum possit, profecto ineptum esset singularis cujuscunque Feudalis moris summam rationem exquirere, quæ tamen quoad penitiorem, eamdemque universalem Indolem Feudi exquiri jure optimo potest: Ceterum formulas eas attendendas, quibus varias species Feudi apud varios Populos discernamus. V. Firmamentum rei omnis Feudalis, et basim in duobus principiis versari sic naturæ hominum congenitis, ut ab eadem disjungi non posse videantur. Alterum est facile homines in Beneficii rationem induci quandocunque aut deperditi desperatique cujuspiam boni utilitas aliqua retineatur, aut vero ob futuram promissam operam præsens interim fructus aliquis percipiatur. Alterum est quo magis quispiam præpolleat, et confidat viribus suis, eo minimum de acquisita possessione recedere, nec penitus dimoveri nisi quatenus aut longa patientia, et quasi oblivione, aut urgentiori necessitate adigatur. VI. Quoniam securam quietem animi unam maxime aptam experiamur tranquillæ vitæ degendæ, et nemo sit, qui natura ipsa impellente, non tranquillus vivere velit, porro concitatissimis, atque irrequieta sollicitudine fœtis Feudalibus moribus exuendis promptiores Populi, et procliviores, cæteris paribus, necessario esse debeant, quam iisdem sponte induendis, sedatiori interim consuetudine abrogata.

XIV. Anne Heroica Romanorum Jurisprudentia quicquam in Feudum contulerit, quod putabat J. B. Vicus.

Hæc scilicet, et quæ reliqua id genus multa e summa ratione, et perspecta natura hominis colligi possunt, si quis ad memoriam rerum peractarum vivificet, instructius ille certiusque judicium ferat de re universa Feudali. Hæc eadem frugis plena, si cum Cujaciana ad eam rem eruditione connectantur. Vicus autem Heroica Historia Romanorum potissimum delectatur, quam ad descriptas necessarias vicissitudines Feudo undequaque scatere confirmat. Inde in temperantiorem Politiam derivatas agrarias Leges, Mancipationes, Clientelas, Emphytheuses. Uno verbo, nonnisi post Dominationem Feudalem lenius Jus Civile Romanorum invaluisse, ut ideo cum ad Secula utcunque diuturna nonnihil primigeniæ indolis suæ non potuerit non retinere, docilius idem debuerit ad renovatum quoque recens Feudum accomodari. Atque in eo

quidem accomodando (inquit ille) unus maxime egregius Cujacius , attamen nescius undenam istud, aut quorsum. Viderit ipse. Vereor enim anne omnia concedi Vico debeant. Esto tamen. Attribuam quæcunque mavult, dummodo et ille mihi vicissim tributum velit , quod nolle omnino non poterit , primævum eum spiritum longa successione sic sensim apud Romanos evanuisse , ut in multo majori post Decemviros Juris parte ed contrarios prope mores deflexerit . Mansit quidem, atque ad seros usque Nepotes transmissa est multitudo quædam servilis , ut et quibusdam ex ea fere Patrimonium constaret. Sic Pedanio quadringentos fuisse servos Tacitus (*a*) scribit, et Plinius (*b*) , Cæcilio Isidoro quatuor mille . Laurentius autem apud Athenæum (*c*) ait , viginti millia servorum fuisse qui Romæ possederint . Et Demetrio Pompejano numerum servorum quasi Imperatori exercitum quotidie referri solitum memorat Seneca (*d*). Quæ ut Heroico veteri spiritu nonnihil redoleant , nihil sane cum Feudo commune habent . Et si *Claudius Drusus statua sibi cum diademate posita Italiam per Clientelas occupare tentavit* (*e*), si multos servili manu, si plures favore exercitus ad tremefaciendam libertatem abusos scimus, quodnam rogo cogitemus aut libertatis in Republica, aut Majestatis nomen in Imperatorib. reliquum iri potuisse, si semel ad elatiores animos Romanorum (quæ magna dominationis , et avidissima gloriæ illorum indoles præ ceteris Populis fuisse deprehenditur) fervens etiam Feudalis spiritus accessisset ? Nempe de Principibus quibusque Romanorum non inconcinne resumatur Cornelii Nepotis illud de Miltiade, *qui multum in Imperiis , magistratibusque versatus , non videbatur posse esse privatus : præsertim cum consuetudine ad Imperii cupiditatem trahi videretur* . Nihil , inquit Cujacius (*f*) , legibus Romanorum cautum est de Feudis . Nihil (ipse adjungam) caveri potuit, cum nihil magis aut libertati Populi Romani, aut temperatæ Politiæ adversaretur. Revera Carolus Molinæus (*g*) (quod refert et probat Arthurus Duck (*h*) omnes se Romanos libros evolvisse testatur , atque ex iis omnibus confirmat nedum quidpiam de Feudo cautum , sed Feudum prorsus incognitum Juri Romano veteri , prorsus incognitum Justinianeo . Quamobrem quod Obertus ait antiquissimum Jus esse Feudorum , alio modo intelligendum est quam quo statim principio horum librorum Cujacius innuit si a moribus id Romanorum proficiscatur . Sed hactenus hæc . Pertinent autem ad primam Feudorum ætatem quam Cujacio intactam , et vix Feudistarum cuiquam solitam percenseri summis quasi apicibus placuit delineare , cum non alia melius ratione intelligi possit quid sit , de quo disputetur , quam si e puris et primigeniis naturæ principiis in subjectam materiam nativa lux educatur .

XV. Agrestis ætas altera Feudalis in moribus veterum Germanorum ad Seculum usque Ecclesiæ IV.

Et reapse mirifica educitur e statutis principiis in mores veterum Germanorum, quos Rheno , et Danubio , Montibus Sarmaticis , et Oceano Septentrionali conclusos describunt Strabo , Ptolomæus , Solinus , Pomponius Mela , omniumque diligentissimus Germanicorum morum scrutator C. Cornelius Tacitus . Latius scilicet deinde patuit Germaniæ nomen , ut extremus olim finis , nunc fere medius Danubius per Germaniam excurrat . Veteris autem Germaniæ Populos , quod longe prosequitur Henricus Bebelius (*i*) , quis non indigenas putet ? *Quis porro* (*k*) *præter periculum horridi , et ignoti*

(a) *Annal.* 14. *c.* 43.
(b) *Plin. lib.* 37. *c.* 10.
(c) *Lib.* 6. *n.* 137.
(d) *De tranquil. animi cap.* 8.
(e) *Sueton. in Tiberio prope init.*
(f) *Lib.* 2. *Feud. tit.* 1.
(g) *Molinæus ad consuet. Paris. tit. des Fiefs num.* 5.
(h) *De auct. Jur. Civ. lib.* 1. *cap.* 6. §. 2.
(i) *Tom.* 1. *Illustrat. Germaniæ etc. Basil. ex Officina Henricpetrina.*
(k) *Tacit.* §. 2. *de Morib. Germanorum .*

maris , Asia , Africa , aut Italia relicta , Germaniam peteret informem terris , asperam cælo , tristem vultu aspectuque nisi si Patria sit ? De iisdem constantissima opinio *nullis aliis* (*a*) *aliarum nationum connubiis infectos propriam , et sinceram , et tantum sui similem gentem extitisse*. Inde Populos ab alienigenarum commercio abhorrentes retinentissimos futuros novimus morum semel initorum . Fuisse (*b*) apud eos et Herculem memorant ut primos illius Gentis feroce Domitores intelligas . *Magna Comitum* (*c*) *æmulatio , quibus primus apud Principem suum locus ; et Principum , cui plurimi , et acerrimi Comites . Hæc dignitas , hæ vires magno semper electorum juvenum globo circumdari , in pace decus , in Bello præsidium . Nec solum in sua Gente cuique , sed apud finitimas quoque Civitates id nomen , ea gloria est , si numero ac virtute comitatus emineat*. Quis non in hisce et Seniores et Vasallos agnoscat ? *Cum ventum* (*d*) *in aciem turpe Principi virtute vinci, turpe Comitatui virtutem Principis non adæquare . . . Illum defendere , tueri , sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare præcipuum sacramentum est . Principes pro victoria pugnant, Comites pro Principe* . En tibi expressam indolem Feudi , en tibi officia Vasalli in Seniorem suum. Erat etiam propositum præmium , et certa utilitas Vasallorum . *Exigunt enim* (*e*) *Principis sui liberalitate illum Bellatorem equum , illam cruentam , victricemque frameam . Nam epulæ , et quamquam incompti , largi tamen apparatus pro stipendio cedunt . Materia munificentiæ per Bella , et raptus* . Quid quod ipsa ratio prælii incundi Feudalem innuit dominationem? Nimirum *non casus* (*f*), *nec fortuita conglobatio turmam, aut cuneum facit , sed Familiæ et propinquitates* . Feudalem etiam spiritum arguimus quod *nec Regibus* (g) *infinita , aut libera potestas* . Iisdem nullum scriptum Jus ; quo magis latens , et incertum ad arbitrium Potentiorum , tametsi præclare Tacitus *plus ibi* (inquit §. 19.) *boni mores valent quam alibi bonæ leges* . Rursus (quæ Feudum redolent) nobilitas omnis in armis . *Scutum reliquisse* (*h*) *præcipuum flagitium ; nec aut sacris adesse, aut concilium inire ignominioso fas* . Item armata Comitia . *Ut turbæ* (*i*) *placuit confidunt armati* . Imo nihil quicquam neque (*k*) *publicæ, neque privatæ rei nisi armati agunt* . Huc etiam referas quæ de Inimicitiis a tota Familia susceptis idem Tacitus scribit §. 21 . iisdemque manu potius quam Jure ullo finitis ait Pomponius Mela *de Situ Orb. lib. 3. cap. 3.* Item de Monomachia , de armis solemniter conferri solitis , et si quæ reliqua id genus cum Feudalibus moribus magis conjuncta ex historia medii ævi late propagata comperiuntur . Ad hæc voces ipsæ patriam produnt originem suam . Quæ scilicet præcipuæ voces et quasi Formulæ Feudales in hisce libris occurrunt , e Germanis veteribus fere sunt . Ecquid aliud veteres illi *Gesellen* et *Waeseln* quam Vasalli sunt ? Atque in id genus quidem voces copiosus Cujacius . Alicubi tamen latina derivatio magis Cujacio placet . Sic Feudum a fide seu fidelitate . In quo repugnantissimum habet Hotomannum (*l*) , cujus quoad universas Feudales voces dignus est qui consulatur Commentarius *de verbis Feudalibus* .

Atque e vetustissimis iis moribus ad Seculum usque Ecclesiæ X. dum obscura quædam Feudorum stamina deduco, tantum abest ut idem successive Feudum perpetuo perseveravisse confirmem , quod quinimmo vel apud antiquos illos Germanos Feudalem Do- XVI. Magna tamen illius discrimina nostro Feudo.

(a) *Tacit. ibid.* §. 4.
(b) *Tacit. ibid.* §. 2.
(c) *Tacit. de Morib. Germanor.* §. 13.
(d) *Tacit. ibid.* §. 14.
(e) *Eod.* §. 14.
(f) *Tacit.* §. 7.
(g) *Tacit.* §. *eod.*
(h) *Tacit.* §. 6.
(i) *Tacit.* §. 11.
(k) *Tacit.* §. 13.
(l) *Cap. 1. Disput. de Feudis.*

minationem viguisse censens, negem tamen id genus præcise Feudi viguisse, quod nostris libris descriptum est. Quam omnino distinctionem admittant necesse est Struvius, Itterus, et si qui reliqui doctissimi a Germanis ordiuntur. Sic demum illis assentiar. Et si nulla Juris pars est, quæ accuratissimæ temporum distributionis non indigeat, utpote cujus maximum ad illius illustrationem præsidium sit, porro vehementius omnium indigeat Feudalis res, in qua vix proficias si ad ingenitam sæpius obscuritatem, confusionem etiam temporum adjicias. Et eo magis necessaria distributio quo uberior Interpretis eruditio, quam uberrimam in Cujacio nemo diffiteatur. Nimirum (quantum complector animo) ad certum quodque tempus certa Feudi species, nec tamen omnis continuo eadem, sed certe omnis ad Feudum pertinens, atque adeo ad mutuam comparationem adhibenda quidem (nihil impedio) sed tamen intelligenter et caute. Siccine enim, quia Principes apud Germanos non essent *Territorii Domini* (sic enim ajunt), sed in Conciliis eligerentur, Vasallos habere non potuisse dicendi sunt? Siccine necessaria censenda superioritas Territorialis, et ager, et sedes Domini fixa, ut quis Vasallos habere dicatur? Hæc scilicet in Georgium Adamum Struvium, e §. præsertim 14. *Cor. Tac. de morib. Germanorum* (a) Feudum repetentem præcipua congerit Dietmarus (b), quibus nullum Feudum apud veteres illos Germanos in usu fuisse non mehercle conficitur, sed diversum Feudum in usu fuisse ac quod postmodum adhibitum est. Major etiam (quod antea advertebamus) in illo Feudo ferocia quam quæ in nostro exigatur. In eo Feudo *infame* (c) *in omnem vitam, ac probrosum superstitem Principi suo ex acie recessisse . . . multique* (d) *superstites Bellorum infamiam laqueo finierunt*. Nec rursus in certa utilitate, et certo rei immobilis fructu, quemadmodum nostrum Feudum, vetus illud Germanicum positum erat, quod nonnisi (e) vi, belloque tueri poterat: nec aliud debebat exigi ab hominibus, quos *nec arare terram* (f) *aut expectare annum tam facile persuaseris, quam vocare hostes, et vulnera mereri. Pigrum quinimo et iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare*. Huc etiam referas (sed tamen parcius, remotius, et sobrius) quæ de Gallorum solduriis memorat Cæsar: huc etiam quæ de reliquis Septentrionalibus finitimis Populis veteres et Historici et Geographi memoriæ tradiderunt. Quemadmodum enim a remotissima usque antiquitate Populos Orientales ad Regiam Dominationem non tam institutos quam natos agnoscimus, sic robustiores illos Septentrionales spiritu quodam Feudali universim enutritos legimus. Unde illud Juliani Augusti apud Cyrillum: *Vides* (inquit) *Syros quam libenter aliis nationibus inserviunt: contra vero quantus libertatis amor in Celtarum Populis*.

XVII. Tertia ætas Feudi elanguescentis et prope intermortui a Seculo Ecclesiæ V ad Seculum X.

A Trajano autem secundum Consule, quo anno scribebat Tacitus *de moribus Germanorum* ad Seculum usque Ecclesiæ V. magna Rerum Germanicarum facta mutatio est. Svevi, Franci, Burgundiones, Gotti, Vandali, Langobardi, aliique e veteris Germaniæ finibus ferocissimi Populi in Imperium Romanum irruperunt, seu multitudine ipsi sua solum mutare coacti, seu spe grandiori excitati, in Avitas illorum sedes succedentibus Alamannis, Saxonibus, Boiis, aliisque Impetu Germanorum, et victricibus armis finitimæ Romanæ Provinciæ paullatim edomitæ: tandem Italiæ ipsi jugum injectum, donec funditus subversum sit in Augustulo Imperium Romanorum Occidentale. Sunt hæc scili-

(a) *Vid. Struvium in Syntagm. Jur. Feud et præcipue lib.* 1. *cap.* 3. §. 3.
(b) *Dietmarus in Not. pag.* 87.
(c) *Tacit. de morib. Germ.* §. 14.
(d) *Idem* §. 6.
(e) *Idem* §. 14.
(f) *Eod.* §. 14.

cet devictæ Gentes, quæ turgentiores comperiuntur Feudalium Institutorum sequiori ævo. Sed enim quo id pede processerit videndum est. I. Porro Feudalibus moribus inserenidis licentia major permittenda erat subjectis Populis quam quæ tuto posset. Bellicosus scilicet (quod antea vidimus) spiritus Feudalis, nec nisi in armorum strepitu vigens. Nihil autem magis quicquam providendum Genti victrici erat quam ne armorum fervore ii Populi excitarentur, quos semel victos stabili servitute compressos vellent. Quod cum omnium maxime prospici soleat si cui propositum sit dominari, idem Germanis non potuit non prospici, quemadmodum de Suionum Gente inter Germanos ipsos Tacitus refert (*a*) a qua quoniam subitos hostium incursus prohiberet Oceanus, atque unus omnibus suprema potestate imperaret, *nullis exceptionibus, nec precario jure parendi, ideo non arma ut apud ceteros Germanos in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo*. Siquidem, *Otiosæ armatorum manus facile lasciviunt. Enimvero neque Nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præponere Regia utilitas est*. Quæ si illi intelligebant (quorsum autem non intelligerent? porro quos peculiares Feudales mores domo detulerant, eos peregre profecti sic sibi tueri debuerunt, ut ne iisdem (quoniam periculosum) curarent allicere subjectas Gentes. II. Si naturalem successum adverteris, quem superius innuimus (*b*), in tanta dissimilium morum commixtione quantam tunc consecutam intelligimus, multo proclivius erat, ut, nisi externa alia incurreret causa, mutua consuetudine et usu ferocior ille, et Feudo turgidus domitor Populus in temperatam Politiam, et Feudo vacuam prudens et volens induceretur, quam ut domitus iste in ferociam illius vel vi, metuve descenderet. III. Securiorem Romanarum Provinciarum possessionem sibi firmatam iri victores intelligebant, si quanto plus possent ad observantiam quamdam Romanorum institutorum, et quasi obsequium Romani nominis sese flecti tribuerent. Quo spectare videtur quod Gregorius Turonensis (*c*) scribit Clodovæum Francorum Regem ab Anastasio Imperatore consularia insignia impetrasse. Memorabiles etiam Gotthorum in Italia Regum nummi, quos recenset Eccardus (*d*), in quibus Romanorum Imperatorum effigies, et nomina cusa sunt. Porro, utcunque hæc accipias, sane alienissima fatearis ab eo Populo, qui ferox omni opera incumberet in extirpationem morum Romanorum: non nisi autem iis extirpatis novi Feudales mores a Romanis abhorrentes inseri poterant. IV. Ad citeriorem Italiam pertinet quod scribit Otto Frisingensis Friderici primi Imperatoris coævus (*e*): *In civitatum institutione ac Reipublicæ conservatione antiquorum Romanorum solertiam ita imitatos* Langobardos, ut Imperii insolentiam fugientes Consulum potius quam Potestatum regi voluerint arbitrio. Nimirum ne vel longo quidem et diutissimo ævo Romanorum morum desiderium Itali deposuerant: Ut vel ex eo Feudalem ad X. usque Seculum progressum, qualis apud Italos fuerit, suspiceris. At enim insignius apud Muratorium (*f*) quod *quamquam ad profitendam legem suam quisque in Italia per Edictum Lotharii primi, aliaque fortasse præcedentia impelleretur; attamen in tot chartis Seculi IX.* (quas Muratorius vidit) *rara Legis professio occurrit. In nonnullis quidem* Natio *exprimitur his videlicet verbis* ex genere Francorum, *aut* ex genere Alamannorum, *quod satis fuit ad innuendam quoque Legem: at in tot aliis istud quoque*

(a) *Tacit. de morib. Germanor.* §. 44.

(b) *Tacit.* §. 13. *num.* 6.

(c) *Hist. Franc. lib.* 2. *cap.* 38.

(d) *Eccard. Epist. de Nummis quibusdam sub Regimine Theodorici Gotth. Regis in honorem Impp. Zenonis et Anastasii cusis. Hanov.* 1730. 4.

(e) *Otto Frising. de Gest. Friderici I. Imp. lib.* 2. *cap.* 13.

(f) *Murat. Præf. in Leges Langobardicas part* 2. *Tom.* 1 *Script. Rer. Italicar.*

omittitur . Initio autem Seculi X. frequentius obtinere cœpit Nationis, *ac subinde etiam* Legis *mentio in publicis Tabulis : qui ritus vulgaris postea fuit, et fere semper , usurpatus a Notariis Seculo XI. et XII. Post annum MCC. vix ejus vestigia reperias .* Hactenus Muratorius. Unde colligimus e sæpius omissa ad Seculum usque X. et fere apud Italos dissimulata profitendæ Legis utcunque jussa expressione, *cunctus Populus Romanus interrogetur quali vult lege vivere etc.* (*a*) , satis apparere concesso arbitrio vivendi ad quam legem mallent seu Romanam, seu externam (Francicam scilicet, Alamannicam etc.) ita usos ad id usque tempus Italos esse , ut quam minimum a Romana recesserint, atque adeo , ob communiorem Romanæ Legis apud Italos usum , vix necesse fuisse in publicis chartis exprimere qua lege viverent . Nam etsi per ea tempora Justinianeum Jus, et vel illud quidem mutilum et semirutum, non ultra Exarchatum Ravennatem in Italia diffusum memoriæ proditum sit, manebant tamen universim diffusa monumenta veterum Romani Juris Sapientum, manebant per manus tradita instituta Majorum, ad quæ seri etiam Nepotes patrio amore quodam conformarentur. V. Tandem domitores illos Imperii Romani Populos Romanis et ipsos legibus vicissim domitos tam certum est quam quod certissimum . Sic olim

Græcia capta ferum victorem cœpit et artes
Intulit. . . . .

Equidem in universum dici possit quod de Langobardis præcipue adnotavit Arthurus Duk *de usu et auct. Jur. Civ. Rom. lib.* 1 . *c.* 5. §. XI. eum Romanis honorem ab hisce Gentibus delatum , *ut leges suas omnes latine scripserint , et contractus secundum leges Romanas inierint , et eas Juris Romani reliquias , quas adipisci potuerunt in usu judiciorum una cum legibus suis observarint , Codicem Theodosianum , Caii Institutiones , Ulpiani Fragmenta , Pauli notas , et sententias ; forsan majorem honorem delaturi libris Justinianeis si in eos incidissent .* Verumtamen Theodorici Ostrogotthorum Regis edictum vulgatum videas apud Lindenbrogium (*b*) : consulas etiam Cassiodorum *in Variis.* Inde intelligas nova consuetudine Romanarum Provinciarum multum novi Juris adoptatum , multum Romanorum Institutorum . Idem etiam (tametsi aliquantulum parcius) deprehendas in Wisigotthicis (*c*) legibus , quas Euricus Rex describi jussit anno Æræ Hispanicæ 504. qui annus Æræ vulgaris est 466. quum *antea tantum moribus et consuetudine tenerentur* (*d*). Gotthos autem præ ceteris commemorasse juverit , ut intelligatur quale sit , quod Heineccius in Cujacio minus probat, *omnia fere in horum leges petita esse e Jure Civili* . Et tamen vel ex iis ipsis appareat effusos in Romanum Imperium Germanicos Populos nedum statim veterem illam Feudalem formulam , quam superius e Tacito expressimus , in subjectorum animos transfundere non potuisse , quod quinimo (quæ reliquorum eorumdem morum vicissitudo fuisse deprehenditur) ne apud seipsos quidem sic inflexam servare potuerint ut non multum ad Romanos ritus temperaretur. Frustra itaque Horatius Montanus quasi proprios , et peculiares nostri Feudi parentes asserat Gotthos ; certe non majori ratione quam aut Francos , aut Langobardos, de quibus si quæ nobis animadversa antea sunt cum paucis hoc loco positis conjungantur, ferocem quidem genium quemdam, quo quasi matrice Feudalia semina continerentur , perpetuum apud eas Gentes perseveravisse dicemus , verum autem et proprium Feudum nullo modo , aut si quod genus Feudi ,

(*a*) *Const. Lotharii I. anni 824. cujus Pagius, et Baronius meminerunt. Vid. Leges Lotharii cap. 57. apud Murat. post Leges Langob.*

(b) *Cod. leg. pag. 239. et sequent.*

(c) *In Codice Lindenbrogiano.*

(d) *Isid. in Chronic. Goth. ad an. 504. et 608.*

profecto non iis characteribus, quibus nostrum Feudum hisce libris designatum in præstituta definitione complexi sumus. Itaque (quod sæpe monuimus) peculiare et proprium Feudum illius ævi a nostro diversum, idemque enervatius et obscurius quam quod antiquis Germanis in usu fuerat. Fortasse etiam penitus interiisset, nisi ad Seculum X. teterrima tempora recidissent, quibus feroces illi veteres mores veluti data porta rursus erruperint. Inde novum Feudum in Italiæ, Franciæ, Germaniæ cultioribus finitimisque Provinciis latissime effusum.

XVII. Ad nongentesimum annum turbulentissima tempora Italiæ, Franciæ, Germaniæ. Hinc quarta ætas Feudi ferocientis, et in omnem licentiam effusi in Imperio Occidentali.

Regnorum scilicet in Filios a Carolo Magno instituta partitio licentius etiam a Successoribus usurpata, cum florentissimum Regnum, quod ex Italia, Francia, Germania in unum collatis Carolus possederat quasi in frustula laceravisset, diras etiam adinvicem contentiones excitavit, quibus quantum quisque viribus prævaleret, tantum eniteretur de alterius finibus eripere, et deprædari. Principibus autem mutuo bello distentis, et enervatis, domi etiam ob intestinos motus sollicitis, tum quanto plures possent alliciendi Vasalli fuerunt, quorum fide et manu suis quisque rebus prospiceret, tum vero cujusque Principum possessione in Fortunæ discrimen sæpius adducta, quicquid uni alteri dignitatis, et potentiæ subducebatur, omne penitus (quæ incertæ et perturbatæ Dominationis indoles est) ad Vasallos perveniebat non sine animo ferociori. Hinc concitatissimi Procerum in Galliis tumultus ad tempora præcipue Caroli Crassi, in quem unum cum conjunctim opes omnes, et Regna recidissent, quæcunque antea Carolo Magno possessa in multos deinde distributa Principes fuerant, mirari profecto subeat in tam insigni augustoque nomine Imperii tam parum tamen fuisse roboris, atque stabilitatis. Acerbiora scilicet eodem tempore cæpta versari in Italia quoque et Germania. Convalescente semine seditionis Potentioribus in Italia jactatum non adeo veterem (*a*) Italicam virtutem exolevisse, quin unus e multis Italis inveniretur qui avitam renovare gloriam posset manu consilioque. Ita alienæ Dominationis pertæsos vivo adhuc Crasso non latenter innuere sat sibi cuique inesse animi et virium, quibus conjunctis patrium Regnum Italiæ ad ipsorum arbitrium vindicaretur. Germani quoque per eadem tempora Italorum exemplo Regnum Germaniæ (Germaniam intelligas quicquid etiam nova accessione veteri Germaniæ adjectum fuerat) Carolo abrogaverunt Arnulfo suffecto Filio Carlomani. Hoc scilicet gradu ad annum circiter nongentesimum Christi in universale latrocinium errupit Res tunc publica omnis Italiæ, Franciæ, Germaniæ, et reliquæ cultioris Europæ, ut is demum plus raperet qui plurium manibus uteretur. Ideo vividius Feudi genus circa hæc tempora exortum tum necessario exoriri debuisse dignoscitur, tum majoribus deinde etiam viribus convalescere. Crasso scilicet mœrore confecto duo præcipue in Italia Duces Forojuliensis, et Spoletanus, et duo Marchiones Lucensis, et Eporædiensis, tum vero Pontificiæ post Sergium, et Formosum contentiones ea tempora in Italicam Rempublicam intulerunt, quibus nulla alia tetriora aut fœdiora vel Principum nequitia, vel Populorum insania in tota antiquitate comperiuntur. In Galliis item vix Regium simulacrum deprehendas in secutis post Crassum Principibus Odone, Carolo Simplice, Roberto, Rodulfo, aliisque ad Hugonem usque Capetum. Hugo autem vel maxime Feudalia jura debuit promovere, ut a quo Regno Carolum Lotharingiæ Ducem, cui lege successionis Francia debebatur (hic nimirum e Carolina Stirpe superstes) ejecerat, in eodem sin minus jure, at saltem Vasallorum consensu confirmaretur, nec vero pigeret quemquam direptio, e qua in singulos pars aliqua lucri derivaretur. Non dissimiles post Crassum

(*a*) *Sigonius de Regno Italiæ lib. 5. prope finem.*

in Germania vicissitudines sub Arnulfo, Ludovico IV., Conrado I., Henrico Aucupe ad Ottonem usque Magnum Imperatorem. Accesserunt eodem ævo barbaræ irruptiones Sclavorum præcipue in Germaniam, Hungarorum in Italiam, atque Saracenorum. Tum vero infirmi Principes sæpe incerti, sæpius extorres quod Regnum per se ipsi integrum tueri non poterant in partes distribuere cogebantur, et jure Feudi in Magnates transferre, ut illorum deinde quisque eo animosius ingruenti ruinæ resisteret, quo præsentiorem sibi jacturam sentiret. *Sic et olim Persarum Rex Darius putavit facilime se Græca lingua loquentes, qui Asiam incolerent, sub sua retenturum potestate, si Amicis suis (quos Principes secum ex Jonia, et Æolide duxerat) oppida tuenda (nempe perpetua Urbium imperia) tradidisset, quibus se oppresso, nulla spes salutis relinqueretur* (*Cor. Nepos in Miltiade*). Gliscentibus autem in dies (quod novæ usurpatæ potentiæ quasi in spem grandiorem consequens erat) mutuis inter Regios Valvassores (sic ii vocabantur) odiis, et simultatibus minores pariter unicuique comparatos Vasallos videas, ut ideo universali fere Anarchia prævalente, universale quoque Feudum invaluerit, quod quoniam Magnatum cupiditatibus in diversa rapientibus præsentissimum agnoscatur adhibitum temperamentum, non potuit etiam non facile Populis hisce adoptari, utpote quibus e veteri Germania omnibus quasi e communi domo olim profectis nondum radicitus (etsi postmodum longe moderatiores) aviti Germaniæ mores divulsi essent. Sed et qui animi ferocientis, atque ad duritiam obfirmati individuus esse solet agrestis victus, et cultus immanis, cum semel politiores artes negligere cœperit, quæcunque rerum sensubus obversantium varietatem adaugent, utilitatem cumulant, ipsamque naturam in potestatem quodammodo redigunt suam, et addicunt humanis usibus, sensim etiam eo devenit, ut commoda omnia posthabeantur, et fructuum suavitates, quæ ex humo subacta et parata ad satus accipiendos elicerentur. Ut pateat dilucidius quorsum tam squalida universim per hasce Regiones Agricultura Seculo X, atque inde, nova ratione, levi scilicet Patrimonii dispendio, tam faciles Feudali jure largitiones agrorum, quibus lappæ unice, et tribuli, et vix fere infelix lolium, aut steriles dominarentur avenæ. Mehercle autem Xenophon in OEconomico Agriculturam præexcellentissimis laudibus non exornasset, nisi eam intellexisset præcipuum esse nervum Reipublicæ, externorumque commerciorum, eamdemque neglectam indicium esse barbaræ stupiditatis.

XIX. Eadem producta ad Conradum Salicum Augustum, a quo initium scripti nostri Juris Feudalis.

Sic vero uniformi vicissitudine perturbationum Italiam, Franciam, Germaniam seculo Ecclesiæ X. exagitantium uniforme Feudum erupit, cujusmodi deinde temperatius astrictiusque hisce libris descriptum est. Tametsi citeriorem Italiam, seu Langobardiam proprie et unice spectant hi libri utcunque ad exteros etiam ejus temporis mores facile transferantur. Quamobrem cum non alterius Feudi quæramus genealogiam quam illius, quod hisce libris contentum est, iisdem vero eæ fere consuetudines contineantur, quas haud dubie in Italia non ultra Seculum X. retrahi posse compertum est, ideo conficitur ex illius ævi Italica historia potissimum adsciscendam illustrationem originis, seu melius renovationis Feudorum. Ab anno 927. ad annum 963. Hugone, Lothario II. Berengario II. Adelberto Italiæ Regibus turbulentius Res Italæ exagitatæ, quæ tandem in Ottone I. re et nomine Magno, eodemque Germaniæ atque Italiæ Rege sin minus in portum ductæ, attamen prohibitæ sunt ne in sæviorem procellam erumperent: et qui sub Italis post Berengarium I. Principibus vi et impetu excreverant mores Feudales (huc referas ferocem Feudi juventam, quam postea sedatior virilitas secuta est) quasi in ordinem redigi visi sunt, et ad certam rationem aliquam revocari, ut inde fere sit incipiendum quicquid hisce libris Feudalium Consuetudinum conclusum est. Quod scilicet Feudum nullum certe fuit in Italia a Romana Republica libera ad Vandalicas usque

et Gotthicas irruptiones, quod item Feudum (si aliquod fuit) nonnisi incertissimum et obscurissimum fuit sub Langobardis, et postea sub Francis, deinde vero fluctuantibus sub Italis Principibus, et quaquaversum vastatis Italicis opibus ferox continuo Feudum in Italia invalescens eo cuique licentius aut usurpatum, aut traditum comperitur, quo iracundius impotientiusque supremum Italiæ dominium adversis undique fluctibus jactabatur, tandem in Ottone subsistere visum est, ut ideo rebus Italicis ad Saxones translatis, iis fere debeatur quicquid deinceps novi Juris succreverit, aut morum in Langobardia secutum sit. Ita per ea tempora e veteri Francorum instituto quandocunque Imperator in Italiam descenderet, castrametato Roncaliæ prope Placentiam exercitu, nedum omnes quicunque Feuda tenerent ad excubias Imperatori agendas per præconem evocatos invenio, sed certum etiam sub Ottone primum inductum morem, ut priores ibi dies *in jure dicundo consumeret, alteros paci inter Civitates constituendæ dicaret, extremis jura Feudorum cognosceret, et novis legibus stabiliret* (*a*). Atque huc spectat quod Sigebertus refert in Chronicis, et Witichindus lib. 2. *Rer. ab Henr. et Ottone gestar.* in magna scilicet disceptatione, an Avo succederet Nepos una cum Patruo, rem gladiatorio certamini committi placuisse, atque cessisse victoriam iis qui Nepotes in Feudo inter Filios recensebant. Novis autem per hæc tempora Feudi legibus ut splendidior quoque facies conciliaretur, novam tunc etiam primum Nobilitatis rationem in Italiam inductam video, ut ii soli Nobiles judicarentur, qui Feudalibus honestati essent insigniis. Certa etiam Feudalia jura ad gradus incœpta accomodari summi, medii, et infimi Feudi. Item Feudum vetus, et novum paullatim distinctum, et si quæ reliqua antiquiora in Feudis sunt; nam Feudi ligii aut non ligii distinctionem in posteriora tempora rejiciendam putat Hotomanus (*b*). Illud etiam satis constat multo maximam partem majorum (quæ supersunt) in Italia Feudorum, unde reliqua minora emanarunt aut posterius, aut non multum altius quam ab hisce temporibus repetendam. Secutis Ottonibus II. et III. tantum nominis apud Posteros traductum est quantum magni Ottonis Patris et avi ditionibus, et institutis tuendis consilio et viribus valuerunt. Porro vix quicquam novi in Politiam citerioris Italiæ inductum est. Æstuantes deinde Ardoini Dodonis Filii Marchionis Eporædiensis cupiditates in majorem etiam Feudorum necessitatem conjecerunt Henricum I. Italiæ Regem. Henrici tandem Successor Conradus Salicus ad annum 1026. eam Roncaliæ edidit de Feudis Constitutionem, quæ cum omnium vetustior in hosce libros traducta, imo verius horum librorum quasi fulcimentum et basis sit, ideo quemadmodum ab Ottone Magno auspicatæ in Italia Feudalis consuetudinis, quam hi libri complectuntur, initia duximus, sic a Conrado Salico Augusto scripti hujusce Juris Feudalis initium ducendum est. Quod quidem ita intelligi velim, ut tamen longe alio sensu a Feudistarum nonnullis, iisdemque nec obscuris, nec ingloriis (c) definitum fuerit jus novum et recens quicquid Feudorum est. Nec enim ii distinguebant certas quasi ætates Feudorum, quas ipsi distinximus, et distinguere omnino decet, si modo quicquam adæquate, et dilucide loqui cupimus de re universa Feudali. Itaque in alterum ii scopulum nimiæ cujusdam novitatis inciderunt; et iidem tamen excusandi nobis sunt qui non illo ævo vixerint, quo multum ultra Lotharium II. aut Fridericum I. Augustos in Feudorum genealogia retexenda, litteris adhuc jacentibus, et consepulta rerum ante actarum memoria, ascendere permitterentur.

(a) *Sigon. de Regno Ital. lib.* 7. *prope fin.*
(b) *Hotom. Disput. de Feud. cap.* 7.
(c) *Vid. Marin. Freccia de Subfeudis lib.* 1. *cap.* 1. *etc.*

XX. De Feudali per ea tempora temperamento apud Græcos.

Conrado quidem integrum prope Seculum antiquiores Constantini Porphyrogennetæ, et Romani Lecapeni Constitutiones horum librorum quinto inseruntur: at enim illas Cujacius ad exemplum inseruit, quo late patentem illius ævi Militarem, atque adeo Feudalem spiritum significaret. Nec tamen in hosce libros propior usus earum est, nec vero ultra Apulliam et Calabriam Græca apud Italos dominatio porrigebatur. Nihil itaque ad eam Regionem, quam hi libri proprie respiciunt. Tametsi non inficior e priori earum Novellarum περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων etc. (nil enim moror seu illam Constantini Porphyrogennetæ dixeris, ut Leunclavius inscripsit, seu Romani Lecapeni, quemadmodum Cujacio placuit, confusa per eos dies inter utrumque Imperatorem auctoritate) Fridericianas duas Constitutiones de jure προτιμήσεως, quæ ad hosce libros multum faciunt, eductas esse. Posterioris etiam Constantinianæ περὶ ςρατιωτῶν (sic enim inscribi solet) affinitatem cum Constitutionibus Lotharii, et Friderici *de Feudis non alienandis* erudite prosequitur Carolus Labbæus (*a*). Inde vero iisdem ferme perturbationibus quibus imperium Occidentale, Græcum etiam Imperium tunc temporis involutum vel ex his ipsis Novellis innuitur, quibus (ut cetera omittam) non tam magna sane solertia Potentiorum opibus coercendis prospiceretur nisi et in præpotentiam effusæ, et suspectæ Imperatoribus eæ opes fuissent. Nimirum quando aliud tuto non posset, ab omni saltem successione prædiorum, quæ in Militaribus Codicibus descripta essent, excluditur quicunque miles non esset, multo magis qui potentia aut dignitate antecelleret. Puto id statutum apparenti quadam æquabilitate distributionis, et ne militare auctoramentum in alios usus converteretur; intimius tamen, ut modus aliquis esset formidatis acquisitionibus Præpotentiorum. Nam et quod de jure προτιμήσεως cautum est, alio spectat quam quo censent doctiores quidam *ne res exeant de Familia*. *Imo vero* (*b*) *hæc non fuit causa inducendæ* προτιμήσεως, *alioquin et re extero alienata titulo dotis, vel donationis, vel permutationis, vel testamenti, vel permutationis non simulatæ locus esset juri* προτιμήσεως, *quod est falsum, et Romani, ac Friderici Constitutionibus vetitum nominatim*, ut fortasse præter rationem honestatis alteram etiam, quæ πολιτικώτερα, suspicari possimus. Atque duabus hisce Novellis si tertia etiam ejusdem Porphyrogennetæ conjungatur, quam Cujacius (*c*) memorat, et Leunclavius edidit περὶ τῶν δυνατῶν τῶν ὑπεισελθόντων εἰς κτῆσιν πενήτων, multum inde pariter dilucidationis in hanc rem omnem proficiscatur. Ceterum Iconoclastica rabies, intestini motus de successione et Imperio, incursiones etiam Saracenorum, et Bulgarorum late grassantes teterrima ea tempora in Orientalem Græcorum ditionem invexerant, quibus non alia magis accomodata direptioni, vastationique Præpotentiorum. Id genus morbo medendo late propagatum Feudum novimus in Imperio Occidentali: haud dissimile remedium apparet in Orientali quoque Imperio tentatum.

XXI. De Significatione vocum *Feudi*, et *Beneficii* ante X. Seculum longe alia ac quæ postea invaluerit.

Age vero ad intimiorem horum temporum, et Rei omnis Feudalis illustrationem in voce ipsa et *Feudi* et *Beneficii* paulisper moremur. Nimirum Fridericum Ænobardum iniquo animo tulisse legimus (*d*) exprobratam sibi ab Adriano Pontifice *Beneficii accepti* oblivionem: sese enim Imperium soli Deo acceptum referre, nec vero cujuspiam esse *Beneficiarium*, seu Feudum tenere. Unde intelligitur medio Seculo XII. (qua ætate Feu-

(a) *In Notis ad Novel. Porphyrogennetæ* περὶ *ςρατιωτικῶν in Collect. Meursiana Operum Constant. Porphyrogennetæ ex officina Elzeviriana anno* 1617. *etc.*

(b) *Cujac. in tit.* 14. *lib.* 4. *Feudor.*

(c) *Idem. lib.* 3. *Feud. in com. ad Novellam* Ῥωμάνου τοῦ γέροντος *etc.*

(d) *Radevicus Frisingensis de Rebus gestis Frid.* 1. *Imp. lib.* 1. *cap.* 9. *et* 10.

dorum consultissimi (*a*) Bulgarus, Martinus, Jacobus, Hugolinus, imo Gerardus ipse de Nigris primi horumce librorum, et Obertus de Orto secundi et tertii libri Scriptores floruerunt) Beneficium et Feudum in unam penitus eamdemque significationem conspiravisse. Itaque recte Cujacius (*b*) repugnantibus licet Feudistarum nonnullis: *Ego*, inquit, *Beneficium pro Feudo, nec his libris Beneficium alio sensu accipi sinam*. At enim si quæras quo primum tempore hoc *Feudi* vocabulum cœperit adhiberi, non vetustius fortasse adhibitum videas quam ad finem vergente Seculo IX. si tamen genuina Caroli Crassi Constitutio est, quam de Expeditione Romana anni 884. ediderunt Freherus, Goldastus, aliique: *Cuicunque* (inquit) *secundum hanc legem expeditio imperetur, si ad Curiam Gallorum, hoc est in Campum, qui vulgo Rungalle dicitur, Dominum suum non comitetur, et ibi cum militari apparatu non repræsentetur, Feudo præter hos, qui cum gratia Dominorum suorum remanserunt in conspectu nostro, absque spe recuperationis privetur*. Quam quidem Constitutionem vel ex eo maxime severiores quidam suspectam habent quod nonnulla referat posterioribus temporibus concinniora. Viderint illi. Viderint etiam quam vere Carolo Simplici, Rodulpho, et Lothario Principibus adhibitum vocabulum Feudi contendat Dominicus de Prærogat. alodior. cap. 15. §. 1. Certe X. Seculo hoc nomen auditum est. Ita in tabulario S. Theofredi (*c*) in Velavis ad annum 990. *Dederunt de Terra quam habebant ad Fevum etc.* Nam chartæ Pipini Regis pro Monasterio Frigiacensi (*d*) et Lotharii I. Imperatoris anni 846. (*e*) quibus ea vox usurpatur, apocriphæ existimantur. Suos etiam nævos habet alia charta Caroli Magni descripta in Chronico S. Michaelis Vird. pag. 403. qua Feudum commemoratur. Quamobrem cum non alio nomine quam Benefici ante X. Seculum significari potuerit id quod postmodum Feudum dictum est, et revera in *Beneficio* ante id tempus propriam Feudi significationem conclusam asserat eruditissimus Bignonius, operæ pretium fuerit summatim hoc loco colligere quæ fuse disserit *de Beneficio* Ludovicus Antonius Muratorius Tom. I. Dissert. XI. *Antiquitat. Italicar. Medii Ævi*. Nimirum ambiguum, et incertum sequiori ævo *Beneficii* nomen Muratorius ostendit ante annum Millesimum a Christo nato. Ostendit. I. Carolinis Regibus Galliarum potitis Beneficium sæpius intelligi jus quidem utendi alieno prædio, sed ita tamen ut non ulterius quam quousque vita suppeteret, idque seu ob præstitum, seu ob præstandum aut honorificum, aut œconomicum, aut militare servitii genus. Adhuc viget istiusmodi notio in Ecclesiasticis Beneficiis, eademque longe distat a Feudo, quandoquidem omni careat certo nexu obsequioque Feudali. II. Beneficia illius ævi cum *Precariis* seu *Præstariis* confundi solita, *eo tantum titulo*, inquit, *ab ipsis distincta quod Emphyteuses aut ad annos XXIX. aut ad tertiam usque generationem, aut ad alios temporis limites portendantur, easque renovare quinto quoque anno, aut serius erat opus*: *Beneficia vero ad vitam usque accipientis conferebantur*. III. Beneficia tunc temporis usitata commemorat principali et proprio nomine (quod nunquam ad Feudum trahi possit) Fœminis elargita. IV. Genus quoddam in usu tunc positum *Beneficiorum* censum annuum Ecclesiis tribuere solitum aut *Nonas* aut *Decimas*: gravius porro εἰσδεκτικὸν quam ut Feudalibus moribus receptum sit. Copiosa autem ad hæc congerit Muratorius monumenta antiquitatis, quæ aut actum agam si repetam, aut si nova ponam, utar in re nunc minime dubia diligentia nihilum

(a) *Vid. Guid. Pancirol. lib. 2. de Claris Legum Interpretibus*.

(b) *Cujac. Feud. lib. 1. tit. 1. §. hoc autem etc.*

(c) *Du-Cangius Glossar. ad verbum Feudum*.

(d) *Tom. 13. Spicilegii Acheriani*.

(e) *In Bullar. Cassinensi Tom. 1. pag. 27.*

necessaria. Fortean etiam hæc eadem *ad Feudum* commodissime transferantur si quando hoc nomen occurrat ante Seculum X. Et ita viderit Cujacius quam demum concinne in *Com. ad tit. 53. lib. 4. Feud.* pro eo quod in Constitutione quadam (*a*) Caroli Magni habetur *Beneficium, Feudum* reposuerit. Interim quæ eruditissima prosequitur Muratorius conferri cum iis velim, quæ frugis plena Cujacius ipsemet habet tum sæpe alibi, tum præcipue ad primum horum librorum *tit. 5.* mutua utrinque fulgebit lux. Inde vero admonebimur quod quemadmodum *aliud est pignus* (*b*), *aliud hypotheca, aliud fiducia, aliud ἀντίχρησις, et omnia tamen pignora; sic aliud Feudum, aliud emphyteusis, aliud libellaria, aliud precaria, aliud ususfructus, et omnia tamen ususfructus quoniam qui dat retinet proprietatem.* Hæc scilicet aut non advertunt, aut dissimulant qui ubicunque, ex ultima etiam si placet antiquitatis memoria, certam aliquam speciem diuturnioris ususfructus Beneficio attributam deprehendunt, ibi continuo Feudum clamant. Haud dubie pessimo exemplo. Præadverti debet penitior indoles usus fructus, considerandum etiam an ille in prædio, aut censu, aut stipendio, aut in re alia quapiam constituatur; Deinde vero quæ germana Beneficii significatio Feudo conveniat, tandem quo servitio Feudum coalescat, quam Fidem expostulet, quo munere peculiari obligetur, quibus solemnibus formulis conferri debeat.

XXII. Item qui Leudes, Vasalli, Fideles, etc. ante X. Seculum.

Nec dissimilis ratio est Vasallorum, quos si sæpius ante X. seculum Vassos, Vasallos, Leudes, Fideles dictos ostenderim absque eo quod aut Beneficium ullum perciperent, aut ullam ex Beneficio utilitatem, luculentius etiam confirmabuntur quæ hucusque de Feudalibus ætatibus tradita nobis sunt. Quando enim potiora hæc omnium nomina sunt quæcunque possint ad exprimendum Feudum adhiberi, aut vero in hisce libris adhibeantur, sane ex his ipsis ante X. Seculum aut ignotis, aut ambiguis, aut incertis facile intelligetur quale item Feudum per ea tempora, quam certum, quam late patens liceat suspicari. Nempe obscurum, jejunum, incertum, si tamen aliquod fuit. Sed ad rem Monachus Sangallensis (*c*) *de Gestis Caroli Magni* Episcopi cujusdam meminit, qui *habuit unum Vasallum non ignobilem Civium suorum valde strenuum, et industrium, cui tamen ille ne dicam Beneficium aliquod, sed ne ullum quidem aliquando blandum sermonem impendit.* Huic simile illud e Lege Wisigothorum (*d*) *Quod si inter Leudes quicunque nec Regis Beneficiis aliquid consecutus sed in expeditionibus constitutus aliquid acquisierit etc.* Nimirum in usu positum fuisse patet ut quis inter Leudes haberetur nullo sibi Beneficio acquisito. Quæ eadem ex iis Legibus verba quoniam Cujacius ipse utcunque in rem aliam resumat principio statim horum Commentariorum, atque ibidem plura etiam similia *de Leodibus* adjiciat e remotissima antiquitate derivata; eo nobis utilius fuerit in hujus et synonimarum vocum germanam significationem inquirere, quo magis interest ad reliqua etiam omnia vetustatis monumenta, quæcunque Cujacius e tenebris eruat (nec enim singillatim percenseri omnia debeant) exploratissimam transferre regulam, non ex iisdem adhibitis verbis idem continuo adhibitum Feudum concludi posse, imo vero (quod semel monitum sæpius monendum est) quemadmodum in reliqua omni, sic in re præcipue Feudali utpote omnium obscuriori nihil dicendi formulis fidendum, aut vocibus, nisi prius diligentissime attendatur earumdem iis temporibus usus,

Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.

(a) *Lib. 3. cap. 20. Capitul. Caroli Magni et Ludovici Pii.*

(b) *Cujac. lib. 1. tit. 5. Feud.*

(c) *Lib. 1. cap 22.*

(d) *Legum Wisigotth. lib. 4. cap. 5.*

Carolingica autem in Galliis ætate non ex *Beneficio* seu Vasalli, seu Leudes sed ex *commendatione* dicebantur, ut is demum Vasallus esset, qui aut regi, aut Potentioribus sese poterat *commendare*. Unde privilegium legimus a Ludovico Pio Augusto Hispanis concessum (*a*) *ut se in Vasallicium Comitibus nostris more solito commendent..... et si beneficium aliquod quisquam eorum ab eo, cui se commendaverit, fuerit consecutus, sciat se de illo tale obsequium seniori suo exhibere debere, quale nostrates homines de simili beneficio senioribus suis exhibere solent:* et in annalibus Francorum ad annum 857. *Tassilo Dux Bajoariorum in Vasallicio se commendavit Pippino Regi etc.* Nitardus etiam *lib.* 3. *hist. Si honores* (beneficia scilicet quæ sæpe *honores* dicta advertit Du-Cangius, (*b*) *quos idem in Burgundia habuit eidem donare vellet, ut se illi commendaret præcepit.* Unde apparet Vassos antea et institutos et habitos quam Beneficium aliquod consequerentur, neque seniores adactos ad hujusmodi Beneficia Vassis attribuenda, imo sæpius nullum attribuisse. Accedit Capitulare Caroli Magni anni 817. *De Vassis Dominicis qui adhuc intra casam serviunt, et tamen Beneficia habere noscuntur, statutum est ut quicunque ex eis cum Domno Imperatore domi remanserint, Vasallos suos Casatos secum non retineant, sed cum Comite, cujus pagenses sunt, ire permittant* (*c*). Erant itaque qui *Vassi Dominici intra casam* servirent, nec tamen beneficio fruerentur. Adhibebantur Vassi in Aula Regis, et *intra Casam*, hoc est *in Palatio* serviebant: quod genus Vasallicii famulicium dixerim liberale, ingenuum, et honorarium. Sui etiam Primatibus, Episcopis, Comitibus etc. vassi hujus generis erant. Unde illud *tit.* 79. *Ripuariæ legis cap.* 3. *Si alicujus Seniscalcus qui servus est, et Dominus duodecim Vassos infra Domum habet etc.* Ad quam rem etsi recte adnotatum Cujacio (*d*) sit corrupte irrepsisse in acta Synodi Ticinensis *Vassi Domestici* pro *Dominici*, nolim tamen inde colligi inauditos antiquitati *Vassos Domesticos*, cum idem omnino sit seu *Vassos Domesticos* dixeris, seu *Vasallos Casatos*, qui in laudato Capitulari commemorantur. Atque ex hisce omnibus quoniam aliam quamdam significationem Vasallorum post X. Seculum novimus invaluisse quam quæ antea usurpabatur, inde etiam intelligitur quomodo (quod Muratorius advertit) (*e*) ex illius ævi monumentis constare vix certo possit *quibus ritibus quibusve verbis, pactis, et tabulis ante annum a Christo nato millesimum Vassi constituerentur*, atque adeo investitura coalesceret. Porro autem cum nullum Feudum sit quod aut investitura, aut successione acquisitum non fuerit (*f*), imo vero nulla successio sit, quæ ab investitura non inceperit, ut ideo multo maxima juris Feudalis pars in illius vi, evictioneque posita sit concedetur profecto nondum id genus Feudi quod nostris libris describitur firmiores ea ætate propagavisse radices, qua ætate obscura lateat investitura. Nam quod Obertus ait (*Feud. lib.* 2. *tit.* 3.) *abusivo modo dici investituram, quando hasta, vel aliud corporeum quidlibet porrigitur, id eam habet vim, ut cum proprie investitura in Legibus Langobardorum significaret possessionem*, abusus deinde quidam irrepserit, quo alio prorsus sensu istud verbum in Feudis accipiatur, et jam a prima usque Feudorum consuetudine (quantum ex istoriis apparet) ea dici cœperit *Investitura*, quæ per certa Symbola et signa fieret, et rei certæ nomine expresso, adhibitis Paribus, aut tabulis signatis, etc. et ita deinceps post Investituram

(a) *Apud Baluzium ann.* 815.

(b) *Du Cangius in Glossar. med. et infimæ Latinitatis verb. Honores.*

(c) *Pag.* 495. *Edit. Baluzianæ.*

(d) *Cujac. lib.* 1. *Feud. tit.* 1. §. 1.

(e) *Murator. Dissert. XI. Antiquit. Med. Ævi Tom.* 1. *pag.* 555.

(f) *Lib.* 2. *Tit.* 2. *Feud.*

Fidelitas, et possessio Feudi subsequerentur. Atque ad hunc ipsum locum revocanda quoque sunt nomina Marchionum, Comitum etc. quorum pridem significatio diversa fuisse dignoscitur quam quæ postea in rem Feudalem deducta est. Et ita eorum *multos* (*a*) *ordinasse Carolum Magnum historiæ narrant, non rei tantum militaris caussa, sed ut ab eis etiam Populus jura peteret, ut in Legibus Ripuariorum cap. 55. et* 90. Quæ omnia nobis animadvertenda diligentissime sunt, ne præpostero antiquitatis ardore (inveterata fere labes) perperam abripiamur, neve putemus vel ante nongentesimum annum nostrum Feudum provehendum, quod sæpe ante nongentesimum ea verba usurpata inveniantur quæ deinde secutis temporibus sic Feudo cohæserunt, ut unius sonus ab alterius Idea separari non possit.

XXIII. De Equitibus et Militia sequioris Ævi. Multo autem maxima affinitas Vasallorum, et Equitum sequioris ævi. Uno veluti partu et Feudum et id genus Militiæ prodierunt. Præterco Equestres ordines Templariorum, Teutonicorum, Melitensium, qui etsi omnium vetustiores, nonnisi tamen a XII. Seculo originem habent. Sedatior isthæc Militia, atque ad Religionem omnis accomodata. Prætereo etiam varios Militiæ gradus Equites, Melloequites, et Vasallos, de quibus vide Cujacium in *Com. tit.* 7. *lib.* 2. *Feudor.* Ipsum intueor primævum Militiæ illius institutum, de quo diligentissime ex Italis Muratorius (*b*) et Redius (*c*), ex anglis Edoardus Bissæus (*d*), e Gallis Du-Cangius (*e*), et sæpe Hotomanus (*f*). Equitis juxta ac Vasalli masculum munus et militare, jusjurandum utrique præstitutum, et si sancta Vasalli in seniorem suum fides, sancta etiam Religio Equitis in eum qui equestrem dignitatem contulisset. Apud Redium Ildebrandus Giratasca anno MCCLX. cingulo militari honestatus *ad expensas publicas* Civitatis Arretii *post Evangelium juravit alta voce quod ab illa hora in antea foret fidelis, et Vasallus Dominorum Comunis Civitatis Arretii*. Johannes item Villanius (g) tristem exitum narrans prælii illius, quod anno 1325. Florentini commiserunt cum Castruccio Lucæ Domino, et Azone vicecomite, fusi profligatique exercitus culpam trasfert in Bornium Marescallum Florentinorum, qui fugere maluit quam Azonem lacessire, a cujus Patre Galeatio creatus jampridem fuerat miles. Quæ magna autem solemnitas Seculis præcipue XI. et XII. ad istiusmodi conferendam militiam adhibebatur, quæ majora virtutis experimenta publice instituebantur, quibus se dignum Miles eo honore probaret: rursus nonnisi aut eximiæ fortitudinis viris, aut isignioris nobilitatis id genus Equestris cinguli per ea tempora attributum satis ostendunt, quo vehementiori Militiæ spiritu (qui idem Feudalis spiritus est) ea secula fervevent, ut cum virtutes fere reliquæ omnes obsolevissent, ea tamen excelleret, qua qui aut gloria, aut celebriori sui nominis fama flagraret, solemniter auctoraretur ad infirmiorum præsidium, ad sanguinem usque extremum, si oporteret, ultro effundendum pro Viduis, pupillis, Ecclesiis, ad omnem demum utcunque non sibi sed alteri irrogatam propulsandam injuriam, atque præpotentiorum refringendam ferocitatem. Cujusmodi auctoramentum militiæ cum maximæ iis laudis et decoris loco haberetur, a vetustissimis usque Germanorum institutis emanavisse prodit Cor. Tacitus (*de Moribus Germanorum cap.* 13.): *Arma* (inquit) *sumere non ante cuiquam moris quam Civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso Concilio vel Principum aliquis, vel Pater, vel propinquus scuto frameaque juvenem ornant. Hæc apud illos toga,*

(a) *Cujac. in tit.* 1. *lib.* 1. *Feudor.*
(b) *Tom. IV. Antiquit. Med. Ævi Dissert. LIII.*
(c) *In Notis ad Dityrambum Bacco in Toscana p.* 149.
(d) *In Notis ad Nicolai Uptoni librum de Studio Militari.*
(e) *In Gloss. Lat. ad voces Miles, Militia etc.*
(f) *In laudata Disput. de Feudis.*
(g) *Lib.* 9. *Hist. cap.* 304.

hic primus juventæ honos, ante hoc domus pars videntur, mox Reipublicæ. Quod primævum institutum cum secutis quoque temporibus retinuerint Gotthi, Langobardi, Franci, Germani, raro tamen atque incerto usu perseveravit donec post Seculum X. quasi adulta Militia uniformibus legibus obiri cæperit, et illustrioribus ritibus amplificari, quam qui a veteribus adhibebantur. Post XIII. autem Seculum quasi consenuit, et maximi pridem honoris non nisi in magnum præmium magnis viris, aut urgenti necessitate attributi, concessa passim Seculo XIV. insignia legimus atque prærogativas ignavis hominibus turmatim ad Militiam evectis, ignoti nominis, nullius aut virtutis, aut generis, aut saltem imposterum sperati servitii. Hos ridet Matthæus Villanius ad annum MCCCLV. (*a*) Seculo autem XV. nihili æstimatos ejus generis Milites scribit Michael Savonarola in Opusculo *De Laudibus Patavii*. Nunc vero nonnisi remota quædam illorum Equitum imago superest in Teutonicis, Melitensibus etc. remotior etiam in Equitibus Garterii, Velleris aurei, Calatravæ, et qui reliqui id genus sunt. Quam tantam varietatem, et quasi gradum progressumque Militiæ eo lubentius placuit recensere quo certius ex illius uniformi cum Feudo natura de uniformi etiam utriusque fortuna, atque vicissitudine admoneremur. Imo vero, ne quid omnino deesset: quemadmodum Feudum plerique deducunt e Jure Civili Romanorum, sic etiam ex eodem jure nonnullis derivatas videas Militias sequioris ævi. Nam præter Equites Legionarios qui equo in bello merebant, et Equites Romanos qui e locupleti sestertiorum penu præcipue accensebantur, iidemque primi post Senatores nobilitate splendebant, recitari etiam solet e Codice Justinianeo *l.* 1. *ut dignit. ord. serv.* qua nova quædam Equestris forma inducta esse videtur, et quintuplici quasi ordine militaris cinguli constituto, virtuti, et officio tribui id cæptum quod antea fortunæ potissimum, et divitiis tribuebatur. At enim hæc hactenus. Ad similitudinem autem quamdam protulimus, ut quæ ad Feudalia instituta proxime spectent. Illud tamen non negligendum quod sicuti supra (*b*) nobis duplex constitutum principium est in ipsa hominis natura insitum, unde Feudum omne proficiscatur, sic duplicem ex eadem natura finem constitui commode posse in quem et Feudum, et Militia juxta prospiciant. Primus finis est ut Præpotentiorum vires mutuo metu, et periculo coerceantur; postremus autem ut qui concitatiores ociosis pacis studiis contineri non possint, iis arma sic permittantur ut tamen species quædam honestatis retineatur. Hæc scilicet duo præsentissima comperiuntur esse remedia, quibus eversio Societatis hominum retardetur si quando immanis et efferata paucorum potentia cum æstuosiori impetu universorum conspiret in interitum *distributivæ* (sic enim dicitur) *æquabilitatis* illius, qua una ad geometricam proportionem adhibita quamdiuturna Respublica vivere possit, et quambeatissima administrari.

Ad X. autem Seculum quale universim, et præcipue apud Italos Feudum invaluerit explicatum est. Explicatum etiam quo certo principio, ineunte Seculo XI. Jus scriptum Feudale a Conrado Salico Augusto sit auspicandum. Hujus Constitutionem *de Beneficiis* omnium primam insertam videas libro V. Cujacianæ *Feudorum* partitionis. Tres deinceps Constitutiones subnectuntur Henrici II. Augusti cognomine Nigri *De causis amittendi Feudi; De Vasallo qui unum ex Dominis refutaverit; De ingratitudine Vasalli quinque testibus comprobanda*. Has excipiunt duæ Lotharii II. Augusti, et Germaniæ Regis III. *De Feudis non alienandis, et De investitura non petita intra annum*. Tertiam etiam ejusdem Lotharii Constitutionem (nam falso Lotharii I. inscribitur) *de successione Feudali* in quædam capita videas (*c*) distributam *lib.* 1. *tit.* 27. *et seqq.* Inde

XXIV. De Constitutionibus Augustorum in Rem Feudalem ad Quintum lib. partitionis Cujacianæ.

(a) *Lib. 5. Hist. cap.* 14.
(b) *Vid. sup. N. XIII.*
(c) *Cuj. in eos titulos.*

longo agmine subsequuntur Constitutiones octo Friderici I. Ænobarbi Imperatoris I. *de Feudis non alienandis*. II. *De Jure Fisci, seu de Regalibus*. III. *De Pace tenenda*. IV. *De Incendiariis, et Pacis violatoribus*. V. *De Pace componenda, et retinenda inter subjectos*. VI. *De Pace Constantiæ*. Duæ postremæ *De jure* προτιμήσεως. Atque hæ quidem sunt præcipuæ Imperatorum Constitutiones, quibus quasi nervo, et succo quatuor priores Feudalium consuetudinum libri permeantur. Insignis autem in Fridericianis Constitutionibus solertia est, qua Feudalis spiritus ita morigeratur, ut qui spiritus absolutæ, pacatæque unius Dominationi repugnantissimus per se sit, idem ipse enervatus, et obsequentior in præsentissimam societatis securitatem, et Imperatoriæ Majestatis amplitudinem edometur. Et ideo vel maxime ad Feudum pertinent quæ *de Pace* sancita sunt, cum nihil magis conduceret ad primigenium Feudi fervorem temperandum, et nativam reprimendam ferocitatem; nec vero pax esse posset, quæ Vasallorum fide, et constantia non firmaretur. Ecquid autem ad Feudum Constitutiones Friderici II. *De Statutis, et Consuetudinibus circa libertatem Ecclesiæ editis etc.*? Ecquid illæ Henrici VII. *De Crimine lesæ Majestatis, de Rebellibus* etc.? Nempe in veteri, et vulgata collectione subdi hæ Constitutiones libris Feudalibus solent. Recte Cujacius rescidit. Nec me fugit in *Constitutionibus Neapolitanis* quasdam legi Friderici II. Constitutiones, quæ ad Feuda spectant: nec tamen illis locus esse possit in nostris libris. Neque enim Constitutiones Augustales censendæ sunt, quas non Imperator edixerit, sed Rex Siciliæ. Quo eodem fundamento nituntur, qui priorem Fridericianam de jure προτιμήσεως *Sancimus* etc. addubitant par ne sit inter Augustales recensere, an ad eas amandare, quæ in solo utriusque Sicilæ Regno auctoritatem habent, et vim. Nam si tantum in Siculo Regno, profecto excludenda est ab hisce libris. Ii vero certe errant dum non incertam, non dubiam Friderici I. Constitutionem ad Fridericum II. traducunt. A Friderico scilicet II. promulgatam volunt, quam Fridericus I. dubio procul promulgavit. Nec vero tunc quicquam rei erat Friderico I. cum Siculis qui Guillielmo Regi parebant. Error autem ortus ex eo est quod eamdem inter Constitutiones illius Regni Capitulis Roberti Regis adjunctam viderint. Et Matthæus de Afflictis cum omnes illius Regni Constitutiones commentario illustrare promisisset, eam quoque illustraverit. Quem errorem placuit redarguere tum ne is ullo modo apud imperitos officeret Distributioni Cujacianæ, tum quod eumdem Viris etiam doctissimis proclivem fuisse videam, ut et in eum præ cæteris inciderit eruditissimus Card. (*a*) de Luca, qui innumeras inde quæstiones exsuscita parum attendendas, si nihil rationis in suppositione est. Notandus etiam hoc loco esset Regens (*b*) de Marinis, qui (quod Cujacius in Commentario hujus Constitutionis asserit) (*c*) Dominos Feudorum in jus προτιμήσεως non facile admittit. Sed enim quæ aut Imperatorias ad hanc rem Constitutiones respiciunt, aut Italicas per ea tempora consuetudines, nihil ulterius moror. Propria hæc Cujacii sparta, quamuberrimis adornavit Commentariis conspiranti Doctorum hominum plausu, admirationeque approbatis.

XXV. A Seculo XIII. quinta ætas Feudi temperatioris, et postmodum in dies senescentis.

Illud potius quærendum est quo tandem fato post Seculum XII., et præsertim post XIII. (quod fere constat) sensim cæperit elanguescere Feudalis is spiritus, quo a Seculo X. omne obruebatur Imperium Occidentale. Certe apud Gallos (*d*) quemadmodum jurisdictiones, sic et Feuda inter Patrimonialia bona jampridem accensita Cujacius ipse testatur *lib.* 4. *Feud. tit.* 19., qui idem *lib.* 1. *tit.* 1. monuerat Francicis moribus Feuda

(a) *De Luca de servitutibus Disc.* 68.
(b) *De Marinis lib.* 1. *cap.* 233. *num.* 8.
(c) *Vid. Cuj. lib* 2. *Feud. tit.* 4.
(d) *Vid. Molinæum ad Consuet. Paris. tit. des Fiefs n.* 104. *Guenoys ad Consuet. Franc. in addit. ad tit.* 1. *de Feud. etc.*

etiam ad Filias transire, *et jure patrimonii censeri, salvo censu debito senioribus*. Eadem etiam apud Italos in Patrimonia, et Alodia alicubi transiisse satis notum (*a*). Invaluit etiam, ut in dubio prædia omnia, et possessiones Alodia esse præsumerentur (*b*). Nunc vero nedum apud alios Populos, sed in ipsa Langobardia non major horum librorum auctoritas est, quam quæ Legis Rhodiæ apud Romanos olim esset, ut ea demum in Nauticis valeret, nisi si qua in re publico Juri Romanorum adversaretur. Sic Veneti in Re Feudali peculiari utimur Senatus Consulto Anni 1586. Sic etiam reliquis Populis suæ sunt peculiares consuetudines, et Leges. In universum autem tantum Feudi retentum est, quantum licentia, atque ferocitate compressa, cum utilitate Regii Fisci, et æquabili omnium jure, et tuta privatorum possessione potuit conciliari. Atque in id quidem, utcumque ex natura ipsa Feudi necessario Populos induci paullatim debuisse facile intelligatur, si quæ antea de summis Feudi principiis, et elementis disseruimus ad hunc locum et ad hæc sæcula accomodentur; placet tamen aliam inire viam, qua novus hac in re eruditionis campus aperiatur, si quantum supremæ Principum Dominationis interesset primævam Feudalem indolem aut extinguere, aut enervare, paucis patefecerim. Et quoniam præcipuus Cujacius in Feudalibus Francorum moribus retegendis, in iis potissimum subsistendum. Nempe quo ii usque proruperint non abs re fuerit explicare, unde simile quidpiam apud reliquos etiam Populos suspicemur. Post X. scilicet Seculum magis semper in dies insolescentibus viribus Præpotentiorum eousque perventum est, ut quod Feudum Hugoni Capeto subjectorum animis devinciendis par visum fuerat, omne in Monarchicæ dominationis destructionem converti deprehensum sit. Ita Francica res non amplius Regni instar (quæ forma a Majoribus manaverat) sed magni potius instar Feudi per ea tempora administrata: quo quid Principi acerbius, qui in nomine Regio Regios spiritus nutriat? quid indignius quam quod de Philippo I. Franciæ Rege memoriæ proditum est, hominium ab eo oblatum Comiti cuidam subdito suo pro Feudo quod a subdito acceperat? Ut nimirum mutuam Feudorum collationem intelligas, et Regis in Subditos, et Subditorum in Regem. Quid autem iniquius quam ut vasallus nedum ipse (Gigantium more) arma in Regem inferret, sed in eumdem minores etiam cogeret Vasallos suos, subditos Regis, ut sic demum de dissidiis inter Potentiores obortis judicium illud a Rege extorqueretur, quod Rex antea abnuisset? At enim horum non rara videas exempla in historia Francorum. Hæc eadem obiter innuit Clariss. Hainault (*c*), qui quo dilucidius declaret quantopere non solum per duo præcedentia, sed vel inito etiam Seculo XIII. universa apud Francos Feudali spiritu detinerentur, *Majoritatem* ipsam Regum (sic enim ajunt) ad Feudales mores exactam animadvertit. Et ita Sanctus Rex Ludovicus IX. anno 1215. natus VII. Kal. Majas non nisi post annum XXI. eodem VII. Kal. Majas anni 1236. *Major* declaratus est, tametsi Ludovico Regi VIII. Patri in Regno successisset a Mense usque Novembri anni 1226. Neque vero aut unius Principis, aut paucorum annorum facile opus erat tam penitus insitum Feudalem spiritum eradicare. Atque ad id quidem adhibitos *Missos Dominicos*, tum vero sensim inductas *Appellationes ad Regem* erudite prosequitur laudatus Hainault. Concludit tandem nonnisi ad finem vergente Seculo XIII. in Philippo IV. cognomine Pulchro, a quo eodem instituta sunt *Parlamenta*, restitutam firmius esse supremam Regum auctoritatem, undequaque

(a) *Vid. Arthur. Duk de auct. Jur. Civ. lib.* 1. *cap.* 6. §. 8. *Roland. a Vall. lib.* 2. *cons.* 2. *Christin. in Decis. Belg.* 212. *Vol.* 4. *etc.*

(b) *Cuj. in lib.* 4. *tit.* 3. *Feud.*

(c) *Abregè chronologique de l' historie de France etc. seconde Partie. Remarques particulieres etc. pag.* 888. *et suiv.*

coercita, compressaque licentia Feudali, unde antea tanta labes in monarchicum imperium fuerat intentata.

XXVI. Res Italæ illius ævi ad desuetudinem Feudi adaptatæ.

In idem potestatis suæ detrimentum, prævalentibus Feudalibus moribus, sese adduci sentiebant quicumque reliqui Principes supremam sibi Dominationem revindicandam arbitrabantur. Et ita in Italia cum nullibi magis quam in Ditione Mediolanensi Feudum vires arripuerit, nullibi etiam magis promptas manus, et audentes animos novimus ad facinus omne, et effusam usurpationem. Eos quidem præsenti ira deterritos in officio paullulum continuit Otto Magnus. At vero post Ottonem erectiores etiam, ferocioresque. Tandem sub Friderico Ænobarbo Mediolanenses, et qui eis adhærebant Placentini, Brixiani, Cremenses, aliique eousque furoris, calamitatisque pervenerant, ut qui irrequieti laxiorem etiam servitutem sustinere se posse negarent, nec umquam interim ab injuriis in finitimos abstinerent, iidem ludibrio habiti, inermi manu ab hostibus ipsi suis, quos toties et despexerant, et irritaverant eversam æquatamque omnem solo Principem Urbem intueri coacti sint. Inciderunt hæc in annum 1162. Atque hoc extremo severitatis exemplo reliqui pariter Italiæ Populi admoniti sunt ut ad mores temperantiores converterentur. Et utcumque secutum deinceps in Fridericum eumdem fœdus Langobardicum, veteris instar Socialis Belli, satis docuerit quantum ad res quasque maximas exequendas firma constantia valeat, et conspirans Populorum consensus, non tamen inficiari illud possit exterminatorem Fridericum multo maxime et opes, et animos tum Civitatum tum furentium in iis Præpotentiorum confregisse, ut non multum postea reliquum fuerit, quo veteres Feudales mores in contentionem, et audaciam exererentur. Et licet etiam vel secutis ætatibus numquam Italia ab externo armorum strepitu, et intestinis discordiis, odiisque inexpiabilibus conquieverit, semel tamen a Friderico compressos Italicos Feudales spiritus contentionis turgidos, atque ferocitatis, sensim deinde ab eo tempore quasi naturali suo cursu novimus obsolevisse. Neque alio spectabant Imperatorii ii Nuncii, seu Conquisitores, seu *Missi Dominici*, quos legimus per Italiam exigendis *Regalibus*, et Urbium Consulibus instituendis tanta cura a Friderico destinatos. Qui scilicet Feudalis spiritus æquabilioribus moribus præcipue post Conradum dirigi cœperat, multo magis edomitus est sub Friderico, victricibus ejusdem armis cum Jurisconsultorum opinionibus unanimiter consentientibus. Et cum huc præcipue referatur magna pars illius juris, quod hisce libris contentum est, inde maxime patet quomodo ex hisce ipsis libris quasi initia sint educenda secutæ deinceps desuetudinis primitivi fervoris Feudalis. Tantum porro Romani moris in hosce libros tunc primum traductum videas quantum satis fuit ad copiosiora imposterum eodem exemplo in Rem Feudalem accersenda, quibus tandem veteres feroces mores, unde a Seculo X. Feudum prodierat, consopirentur. Hinc sæpius æquitatis rationem absolute spectatam intelligas. Ita cum priscus mos esset ut Vasallus contra omnes Dominum suum adjuvaret, addita clausula est *lib.* 4. *tit.* 31. *nisi contra alium Dominum antiquiorem*. Excipi etiam semper Imperatorem Fridericus (*a*) voluit. Titulo autem 27. ejusdem libri *Domino guerram faciente alicui . . . . cum palam est quod irrationabiliter eam facit, adjuvet eum* (*Vasallus*) *ad ejus defensionem, ad offendendum vero alium adjuvet si vult. . . . . Alii sine distinctione dicunt semper debere eum adjuvare*. En tibi priscum morem. Contra *si eum adjuvare noluerit non tamen Feudum amittet secundum Obertum, et Gerardum*. Ad hæc tit. sequenti *quantocunque tempore steterit Vasallus quod Domino non servierit . . . . bonus judex varie ex perso-*

(a) *Cuj. in tit.* 31. *lib.* 4.

nis, causisque definiet: et finge Vasallum remotum esse, vel propinquum, paratum esse vel non, Dominum guerram habere, vel non, utrum magnam vel parvam, et annuntiavit ei Dominus vel non; hæc omnia vertuntur in cognitione causæ, et proniores sumus ad absolvendum, quam ad condemnandum. Mores mehercule isthæc refferunt æquabiliores, sedatioresque. Universim autem Renovatione Feudali, atque εἰσδεκτικοῖς apud supremum Principem permanentibus parum præterea quicquam in possessione, aut servitio primigeniæ Feudalis indolis permissum cernas. Præcipue vero ex historia horum temporum enervata noscitur multiplex ea Vasallorum conjunctio, qua nulla ferocior Feudalibus turbis, et civilibus seditionibus excitandis. Commodissima in eadem tempora accidit Pax Constantiæ anni 1183, qua securiorem quietem nactæ Civitates Italiæ omnem illius fructum visæ sunt contulisse in sese redimendis a barbaro jugo, et agrestibus moribus sequioris Ævi. Tunc unaquæque (hac demum libertate, atque Imperii titulo adepto) peculiaribus suis legibus vivere cæpit, atque ad voluntatem Rectorum, et Civium peculiares sibi unaquæque statuere formas judiciorum, contractuum, successionum. Inde quasi magna nube succrevere *Statuta Urbium*, prout unicuique accomodatius, utiliusque decernebatur. Romani autem prisci Juris retinentissimos Italos ante Seculum X. ejusdem etiam post Pacem Constantiæ quasi postliminio revocandi fuisse avidissimos haud levi illud est argumento, quod omnes fere Civitates Italiæ post eam pacem Municipalibus legibus suis in minuendo, et enervando Langobardico jure utcumque sex antea secula radicibus actis, miris modis consenserint: tum vero universali usu, atque conspiratione invaluerit ut ubi nihil Municipalibus legibus statutum esset, Romanorum Juri acquiescendum omnes sibi Civitates aut tacite, aut expresse præscripserint. Publicæ etiam eo Seculo Juris Romani Scholæ Bononiæ in Irnerio auspicatæ, tum vero post expugnationem Amalphitanam diffusa per totam Italiam cæca antea oblivione sepulta Exemplaria Digestorum Italos animos excitavisse videntur, ut tandem aliquando alienigenarum consuetudinum puderet quando aviti mores suppeterent sapientiores. E tenebris evocata priorum Augustorum edicta, et responsa veterum Jurisconsultorum, gravitatis omnia, simplicitatis et miræ cujusdam civilis æquitatis referta Studiosorum animos non poterant non percellere. Et si confirmari illud posset, quod Sigonius constanti doctorum hominum fama probatum ait (*a*), Lotharium II. Cæsarem, tum Salicam, tum Langobardicam Legem omnem abrogavisse, stabiliorem quoque Epochen haberemus, qua restituto apud Italos Romano jure, mos deinde Feudalis cæperit evanescere. Verumtamen diu etiam post Lotharium Langobardicum jus apud Italos valuisse vel hisce ipsis Feudalibus Consuetudinibus patet, quibus Lothario posterioribus sæpe dicitur alias causas jure Romano dirimi, alias lege Langobardorum. Quamobrem longe mihi probatius est nulla lege aut Edicto quemadmodum post annum nongentesimum tacita consuetudine Feudales mores in animos Italorum universim obrepserint, sic eosdem post Fridericum contraria consuetudine sensim exutos, ut ideo ab eo tempore quasi Senectus quædam Feudalis magis magisque in dies ingravescens ordienda sit. Unde etiam hactenus inobservatum in nonnullam recidat illustrationem Feudorum, quorsum per hæc tempora Schola Accursiana in Juris Romani interpretatione licentius versata sit, quam antea præsumserit Schola Irneriana. Litteralis significationis retinentissima Schola Irneriana: secuta Accursiana securior de verbis, unice sollicita de intima ratione Legum. Quod omnino contingere debuisse is intelligat, cui perspectum sit, nec tædium

(a) *Sigonius de Regno Italiæ lib. XI.*

morum barbarorum aliunde incæpisse, quam a vehementiori desiderio, admiratione-que Legum Romanarum; nec per Leges Romanas tacito usu abrogari potuisse mores barbaros, nisi iis artificiose, et caute illinito colore quodam Juris Romani. Ita priorum illorum Jurisconsultorum scrupulosa diligentia esse debuit, quæ admirationem comitari individua solet: posteriorum horum licentius arbitrium, quod deinceps decursu temporis intemperantius excrescens in quibusdam demum e Schola Bartoli ad libidinem deflexit intollerabilem.

XXVII. Quo potiori artificio Jus Romanum in Rem Feudalem traductum sit.

Sed enim distinctius explicandum quo præcipuo artificio Romani mores in Rem Feudalem traducti sint. Atque ad id quidem ea prima mihi sollertissima videtur adhibita ratio, quam Obertus innuit principio libri II. quod *strenuus Legisperitus sicubi casus emerserit, qui consuetudine Feudi non sit comprehensus, absque calumnia uti poterit lege scripta*. Quid non facile hoc aditu in Rem Feudalem invectum ex jure Romano, quod deinde indirecte (ut sæpe fit) ad ea etiam extenderetur, quæ expressa utcumque, et patenti consuetudine Feudali contenta antea essent? Si quæras cujus causa potior sit anne Domini, cui Feudum committatur, an Creditoris pignoratitii? Nihil de hoc consuetudo Feudalis. Ergo e jure civili respondet Cujacius (*a*) *commisso Feudo pignus extingui arg. L. lex vectigali ff. de pign. quæ idem in Emphyteusi definit. Rursus si quæratur agro Feudali, jure Belli capto, et adsignato Militibus, modica portione possessori relicta, an eam portionem jure Feudi a pristino Domino recognoscere non debeat quasi novo jure eam habere cœperit victorum beneficio, concessioneque, quod mores non definierunt, dicam ab eodem Domino eam portionem jure Feudi recogniturum quasi minime mutata possessionis causa, arg. l. item si verberatum* §. 1. *de rei vind. etc.* Cætera de hoc genere multa usu, et conspiratione Doctorum e Jure Romano in rem Feudalem traducta non dissimili ratiocinatione colligentur. Proxima huic ratio altera, ut si quid in Feudo usurpatum communiter esset, adjungeretur tamen quid fieri deberet *secundum rationabilem usum. In Feudo Comitatus* (*b*) *vel Marchiæ, vel aliarum dignitatum non est successio secundum rationabilem usum, sed hodie hoc est usurpatum*. Nimirum *Mortuo vasallo* (inquit Cujacius in ea verba) *in Feudo Regali opus fuit quasi novi beneficii nova investitura: non ergo id Capitaneorum liberi, agnative successione acquirebant, sed investitura. Ceterum deinde usurpatum etiam hoc est, Feudum Regale jure successionis acquiri*. Cui juri prævalenti tum mos vetustus tum consentanea ratio hoc loco opponitur, atque adeo dicitur *secundum rationabilem usum etc.* Nam porro concinnius moribus Romanorum si quæ summæ potestati proxima essent nulla successione distraherentur. Tametsi alia via occurrit Fridericus (c) satis habens si id genus Feudi Regalis non dividatur, sed cedat majori natu. Eodem modo *lib.* 4. *tit.* 16. Matrimonio ea conditione contracto ne filii ex eo nati ab intestato succedant *nec in Feudum succedunt..... quamvis ratione improbetur talis condictio etc.* Alibi etiam eamdem formulam seu rationis, seu æquitatis in hisce libris adhibitam videas. Placuit autem superius allata verba *tit.* 9. præligere, ut quoniam non ea Gerardi, sed alterius Interpretis Cujacio viderentur, ideo moneremus perinde esse sive hæc lenimenta primævæ consuetudinis Feudalis ii primi adoptaverint quorum verba in textum horum librorum adscita sunt, sive ii qui vetustiores post vulgatos hosce libros in re Feudali floruerunt, cujusmodi Pileus et Conradus, et si qui reliqui vetustissimi Interpretes commemorantur. Tertia ratio est

(a) *Cujac. in tit.* 1. *lib.* 2. *Feud.*
(b) *Tit.* 9. *lib.* 2. *Feud.*
(c) *Frid. in Const. de Feudis non alienandis lib.* 5. *Feudorum.*

ut si quid hisce libris scriptum sit, quod aut simile aut non prorsus abhorrens, ad mores Romanorum trahi possit, quicquid ex eo consequitur ad Jus civile Romanorum exigatur. Deficientibus liberis (inquit (*a*) Obertus) *vocantur* in Feudum *Fratres cum Fratrum præmortuorum Filiis;* id quod *consentit* (inquit Cujacius in ea verba) *cum Novella Justiniani, dissentit a Jure antiquo. Sed tamen hoc in transverso limite solis Fratrum Filiis Justinianus dedit ut in successione repræsentarent Patres suos; atque ita Patruo succederent in stirpes una cum Patruis. Si nulli sint Patrui in capita succedent ut Harmenopulo, et Azoni videtur; recte, nam Novella stirpes tantum spectari vult concurrentibus Fratribus defuncti etc.* Idem Cujacius (*b*) ex similitudine *Feudi*, et *donationis* Feuda de Camera, aut de Caneva nedum exhausto ærario aut cellario finiri ait, sed etiam Dominum in id tantum teneri quod facere potest deducto ne egeat, imo et deducto ære alieno *exemplo donatoris* e jure Romano, *nam et in Feudum datio liberalitas sive donatio est.* Quam omnino sententiam, dissimulato tamen donatoris exemplo, expressam videas *lib.* 4. *tit.* 68. Denique quarta ratio introducendi juris civilis e dissensione Doctorum invaluit. Dissentientibus scilicet (quod sæpe fit) Juris Doctoribus eam sententiam videas sensim prævaluisse, quæ magis cum Romanis moribus conjungeretur. Sic *tit.* 4. *lib.* 1. successio Feudi Paterni extendi dicitur ad quartum gradum tantum *secundum quosdam, hoc ideo quia postea non vocatur Feudum Paternum. Alii autem dicunt usque ad septimum gradum.* Quæ sententia conformior moribus Romanorum sic deinceps obtinuit, ut ad extremum admissum sit in Feudo genearchico succedere *agnatos* (*c*) in infinitum. Prior autem sententia de Feudo Paterno *non ultra quartum gradum prorsus evanuit; nam et in edicto de in jus vocando, et de legatis præstandis Parentes etiam dicuntur ultra* (*d*) *Tritavum*, et Paternum sæpius dicitur quicquid a Parentibus in Posteros descendit, ut in *l. patri ad leg. Jul. de adult. etc.* Huic simile illud (*e*) de investitura *sub conditione aliqua vel tempore*, an ejus jus in hæredes transmittatur: Disentientibus scilicet Doctoribus, paullatim universalius invaluit transmitti comparata investitura cum stipulatione, et firmiori sic demum in rem jure statutó ad speciem quamdam contractus optimi, et ad mores Romanos. Atque hæc quidem mihi quadruplex potior ratio visa est, qua in Rem Feudalem Romani mores induci cæperint. Inde vero ii nævi, quos in hisce libris ex consociatione barbaræ consuetudinis cum moribus Romanis (*f*) antea adnotavimus, cujusmodi illud ex Hotomanno animadversum contradictorium, quod in Feudo Marchiæ, Ducatus etc. *jus successionis sit et non sit.* Istud quomodo irrepserit e paucissimis hoc loco delibatis intelligitur: eadem ratione reliqua pariter intelligentur. Nec putandum est solius id Langobardiæ singulare. Audi Cujacium (*g*) multa esse quoad Feuda *in moribus Galliæ dissentanea, multa sine ratione.* Quo magis autem a XII. Seculo removemur, eo majori copia, licentiaque Jus civile Romanorum in Feudum traductum est; et ita porro prospectu etiam universaliori Res Feudalis ad Jus Civile accomodata. Sic Cujacius *lib.* 2. *tit.* 17. *Introductis Feudis* (inquit) *reducta videtur vetus differentia rerum mancipi, et nec mancipi.* Sic etiam *lib.* 3. *tit.* 1. *Quibus fere ex causis* (inquit) *Filius jure exhæredatur et Vasallo Feudum eripitur.* Nemo sane in hisce

(a) *Lib.* 2. *Feud. tit.* 9.
(b) *Com. in tit.* 2. *lib.* 2.
(c) *Cujac. in Com. ad tit.* 1. *Lib.* 1. *Feud.* §. *Et quia vidimus.*
(d) *Cujac. in tit.* 4. *lib.* 1. *Feud.*
(e) *Tit.* 5. *lib* 1. *Feud.*
(f) *Vid. sup. Num. X. et XI.*
(g) *In tit.* 14. *lib.* 4.

non videt Romanas formulas, et generales quasdam Regulas, quibus nullæ aptiores ad derivandos in Rem Feudalem Romanos mores. Atque quatuor quidem adductarum rationum cum tertia feracissima, et acutissima sit, videndum in ea præcipue est ne nimium aliquando præconceptæ similitudini indulgeatur. Sic, ut in proposito maneamus, viderit Cujacius quam intima tandem similitudo sit *Feudi*, et *donationis*. Porro nec Cujacius ipse diffiteatur non meram aut donationem, aut liberalitatem ejus dici posse, cui ob rem elargitam servitia deinde debeantur: debentur scilicet in Feudo.

XXVIII. De abrogatione reliquorum morum cum Feudo conjunctorum. Hi sunt Faidæ, Duella, Torneamenta, Sacramentalia, Servitia etc.

Nunc paucis complectendum quo communi fato, quemadmodum Feudalis licentia, sic reliqui barbari mores Feudali primævo instituto congeniti sensim post XII. et vehementius post XIII. Seculum consenuerint. Ejus generis voco *Duellum, Faidas, Torneamenta, judicia paribilia*, et si qui hisce alii propiores mores sunt, qui in veteri Germanorum ferocia usurpati, paullatim deinceps consopiti, aut certe nec adeo immaniter nec adeo late diffusi majori quadam vivacitate una cum Feudo repullularunt. Consulendus præ cæteris *de Faidis* Jacobus Sirmondus ad Capit. Căroli Calvi; item Gloss. Lindenbrochi, et Spelmanni, et Eruditissimus Petrus de Marca *lib.* 4. *cap.* 14. *De concordia Sacerdotii, et Imperii*. Quæ scilicet privata dissidia pudore, et pondere Legum Romanis moribus comprimebantur, barbaris moribus non jure et judicio, sed ferro et manu, privata vindicta, persequi cæperunt. Multa extant in Capitularibus Regum Francorum, et in Legibus Langobardicis, quibus certus quidam *Faidis* modus imponitur. At enim ad X. Seculum quam penitus insederit cæcus hic furor cædis, deprædationis, et incendiorum testes abunde locupletes sunt Episcopi Gallicani, in Sirmondiana Collectione Conciliorum, et Episcopi Hispaniarum apud Card. Aguirrium, qui ineunte Seculo XI. tantam connisi reprimere iniquitatem non alia id melius ratione se consequi posse intellexerunt, quam si propositis per dies aliquot hebdomadæ induciis reliquis diebus sic conniverent, ut quasi ipsi Auctores fierent devastationis, atque impunitatis. Quod fere vetustius recitari solet (a) *Anno MXXXIV. Episcopi, et Proceres Provinciarum in Aquitania primum, deinde per reliquas Gallias decreto suo privatis Bellis inducias indixerunt sub nomine Treguæ Domini a Mercurii suprema die usque ad diluculum diei Lunæ subsequentis ea lege, ut nemo ab inimico ultionem exigeret, nemo prædaretur etc.* Relatum ad hæc videas in libros Decretalium titulum *De Tregua, et Pace*. Atque in id genus inducias videas etiam prospexisse secuta Concilia Claro montanum sub Urbano II. anno 1095. Romanum sub Paschali II. anno 1102. Lateranense sub Innocentio II. anno 1139. quo demum Concilio Incendiorum devastatio universim prohibita est. Secuta concilia Seculi præsertim XII. veteres inducias confirmaverunt, sed ita tamen, ut quam plurimos ea deprehendas dies Festos quatuor illis singularum hebdomadarum diebus adjecisse; atque adeo aliquanto magis de docilitate Populorum in tam magna retardanda licentia sibi spopondisse quam priora illa Concilia Seculi XI. sperare potuerint. Tandem post alterum Concilium Lateranense sub Alexandro III. anni 1180. non amplius observandas inducias, sed Apostolica voce Ecclesiæ Proceres, et districto gladio Principes Seculi privatas omnes in universum concertationes, quacumque eæ demum die committerentur, videas execravisse: inopportuna execratio, fortasse etiam inanis, si (quæ Populorum tunc immanitas erat) duo antea Secula in pervicaces contorta fuisset. Accedunt *Torneamenta*, seu *Nundinæ, vel Feriæ* (inquit auctor Breviloquii apud Du-Fresne (b) *in quibus milites ex edicto convenire solent, et ad ostensionem virium suarum, et audaciæ temere congregari, vel congredi*. Cruenta

(a) *De Marca loco cit.* §. 2.

(b) *Glos. ad vocem Torneamentum.*

sæpius spectacula, *dum more (a) Francorum cum hastis, vel contis sese cursim equitantes vicissim impeterent*. Quæ bellica exercitatio ut Militari Romanorum disciplinæ conformis olim fuerit, aliam porro par erat adhiberi post Christianum nomen. Eadem tamen avidissime arrepta longeque licentius, quamdiu Feudales mores prævaluerunt. Primum *Torneamentorum* sequiori ævo auctorem Gaufridum Secundum Dominum Pruliaci in Andibus memorat Chron. Turonen. *Anno* 1066. *Gaufridius de Pruliaco, qui Torneamenta invenit apud Andegavum occiditur etc.* Nihil torneamentis celebrius hoc Seculo et sequenti, quo tandem ad finem vergente, expresse vetitas legimus ab Alexandro III. in laudata œcumenica Synodo Lateranensi *detestabiles nundinas quas vulgo torneamenta vocant .... unde cædes hominum, et pericula animarum sæpe proveniunt*. Ut nimirum intelligas non id tantum adhibitum quod Plato posuit 8. Legum γυμνάζεσθαι πρὸς εἴδολα ἄψυχα· inde post XII. Seculum desuetudo, aut certe non adeo ferox, fervensque pruritus.

Sequuntur *Duella*, quorum illud a Faidis discrimen est, quod cum Faida diceretur quicquid hostile esset, et cædem una cum Vasallis susciperentur, Duellum in singulari certamine, seu Monomachia positum est. Atque id maxime proprium morum Heroicorum, quorum cum Feudalibus analogiam ex Vico antea patefecimus. Sic Menelaum cum Paride singulari certamine pro Helena, spectatore, et cessante utriusque partis exercitu, manus conserentem inducit Homerus, sic Hectorem cum Ajace, Æneam cum Diomede. Virgilius etiam Æneida Turni nece, et singulari pro Lavinia certamine concludit. Sic etiam Valerium Corvinum, sic M. Torquatum, aliosque Romanorum complures scimus decertavisse. Quod tamen apud alios Populos aut raro adhibitum, aut in publicum bonum, aut non nisi tacite permittebatur, expresse istud jussum legimus in Legibus Langobardorum *l. quibuscunque Lang. qual. se quis def. deb.* nec fustibus, sed armis militaribus. Qui mos ferociæ plenus, mirum quam profecerit in barbarie Feudali, ut ideo singulare adnotetur *lib.* 4. *Feud. tit.* 47. quod *non est consuetudo Mediolani ut de Felonia aut de infidelitate pugna fiat*. Atque ex Feudalibus iis moribus nova in Italia, et finitimis Gentibus Nobilitatis ratione, quæ omnis militiam redoleret, post X. Seculum (b) adoptata, probrosus itidem haberi cæpit, qui provocatus Duellum detrectavisset. Inde teterrimo opinionis errore in posteros etiam traducta labes sic intime adhæsit, ut eidem penitus abolendæ (quod terrificum inanis Nobilitatis εἴδωλον invaluerat) vix satis fuerit diuturnitas seculorum. At enim hac de re omni eruditissimus Andreas Alciatus (c) aliique. Certe nisi post XII., saltem acrius post XIII. seculum, utramque Potestatem, et Ecclesiasticam, et Civilem nedum omne præsidium, atque auctoritatem tantæ ferocitatis periculo novimus subtraxisse, sed in id maxime intentam ut severissimis legibus in universum prohiberetur. Nempe quæ vera Nobilitas est, et quæ solida existimatio ad vitam socialem requiritur, ea non ex viribus corporis, sed ex virtute animi dijudicatur). Hæc Hominis, illa Brutorum.

Accensenda quoque hisce sunt *Paribilia*, pericula scilicet aquæ ferventis, laminæ candentis et reliqua id genus, de quibus accurate Cujacius ad *tit.* 1. *lib.* 1. *Feud.* §.

(a) *Radulfus Coggeshallensis in Chron. MS. apud Du-Fresne loc. cit.*

(b) *Vid. Sigonium lib. 7. de Regno Italiæ post Annum* 973. *Item tit.* 10. *lib.* 2. *Feud. cum Com. Cujacii.*

(c) *Alciatus de singulari certamine in fine Tomi* 3. *Operum Ed. Basil.*

Si autem controversia etc. Eadem sæpius legas commemorata in Capitularibus Regum Francorum apud Baluzium; item in Leg. Frisio. *tit.* 3 in operibus Burchardi, Hincmari Remensis, aliorumque. Imo certæ etiam preces, et formulæ ad hujusmodi judicium solitæ adhiberi leguntur in Ordine Dunstani Dorobernensis Ecclesiæ (*a*) Archiepiscopi. Quidnam iis judiciis absurdius, quid immanius? Et tamen in Feudales mores traducta. Vel hæc ipsa post XII. Seculum apud politiores Populos sensim evanuerunt.

Huc quoque pertinent *Sacramentalia*. Alterum et id genus defensionis Feudalis *dabitur defensio cum XII. Sacramentalibus* (*b*). Equidem non sat semper habita est *nuda defensio* (*c*) *quæ fit, ut Aristoteles loquitur, ad hominem hoc modo: Vici jam satis, quia quod intendisti probare nequivisti*. Revera et in Jure Civili si causa dubia sit, judex *ut* (*d*) *omnem animo suò eximat scrupulum quandoque jusjurandum defert actori vel reo l.* 3. *C. de reb. cred. l. admonendi D. de jurejur. Novel.* 124. etc. At enim omni distincte casu, quæcumque demum possessio Rei sit, aut utcumque inanis probatio Actoris, semper Jusjurandum, atque Conjuratores exposcere diffidentissimi id Populi est, ad insidias parati, cui nihil in æquitate Civili, sed omnia jura aut in vi, aut in arctiori quadam Religione posita sint. Inde, cum rigida antea Sacramentalium necessitas exigeretur, moribus sensim, inclinante XII. Seculo, mansuscentibus multum arbitrio judicis permitti cæpit, atque adeo post Fridericum Ænobarbum sacramentum in re Feudali *ita demum datur* (*e*) *si aliquid pro eo sit, quod judicem moveat: ubi nihil est, quod faciat pro aliquo eorum præter possessionem solam, tunc secundum quod judici melius visum fuerit aut possidenti dabitur sacramentum, aut actore nihil probante, qui convenitur, etiam si nihil præstiterit, obtinet*. Eodem scilicet gradu quemadmodum post nongentesimum annum ferocientibus immaniter Populis ferox universim Feudum errupit, sic iisdem post XII. Seculum ad humaniores consuetudines revocatis sedatius etiam Feudum iniri cæpit, idemque quantum maxime licuit ad Romanos mores converti. Imo vero Romanorum quoque veterum morum si qui cum recentius inductis Germanicis conveniebant, universalis abrogatio successit. Hujusmodi conditio servilis, cujus etiam sequiori æquo vestigia manent in Legibus Ripuariorum, et Langobardorum, quibus præ ceteris cavebatur ne servi justam libertatem consequi, aut alienare quid possent nisi post duplicem manumissionem. Ejusdem generis servitutem ad annum usque MCC. in Italia perduravisse satis constat ex Legibus Guilielmi Siciliæ Regis, et Friderici II. Cæsaris, tum etiam ex Decretalibus Pontificum Romanorum Alexandri III. Urbani III. Innocentii III. in quibus agitur de Conjugiis Servorum, quæ *Contubernia* in jure dicuntur. Attamen qua ætate scribebat Bartolus (scribebat autem inclinante XIII. Seculo) nullos (*f*) amplius extitisse Christiani nominis servos compertissimum est. Adeo constat post XII. seculum una cum Feudo reliquam etiam omnem renovatam Politiam apud cultiores Europæ Gentes. Huc referas etiam rabiem Ghibellinam, et Guelfam. Sed enim nolo plura.

(a) *Vid. Glossarium verborum obscuriorum post Capitularia Caroli Magni, et Ludovici Pii etc. ex Bibliotheca Pithœana Parisiis* 1603.

(b) *Lib.* 1. *Feud. tit.* 1. §. *cum autem etc.*

(c) *Cuj. in tit.* 1. *lib.* 1. *Feud.*

(d) *Cuj. ibidem.*

(e) *Lib.* 4. *Feud. tit.* 36.

(f) *Bartolus in l. hostes de Captivis.*

XXIX. In Feudalem Politiam rejiciendæ Expeditiones Hierosolymitanæ ab inclinante XI. Seculo ad medium XIII.

Qua ætate autem Feudum æstu vehementiori fervebat, eadem commodissime susceptas legimus Hierosolymitanas Crucesignatorum expeditiones. Nec existimem, nisi divino miraculo, tot Populos moribus lingua genioque repugnantissimos tam magno consensu, et incredibili conspiratione in unum exercitum coaluisse, eosdem in periculosissima itinera, ignotas Regiones, certissimos hostes, incertissimum rei exitum videntes, prudentesque tanta æmulatione, et ardore frequentissimos convenisse, ut vel unum Anselmum Archiepiscopum Mediolanensem ad annum (*a*) 1096. quinquaginta Langobardorum hominum millia secuta esse commemorentur: universim autem vacuas Urbes, incultos agros, patrias Regiones desertas referant illius Ævi scriptores. Quod magis etiam, in priori præcipue Expeditione, mireris totius ferme Occidentis unanimes Principes (si Henricum Schismaticum, et execratum excipias) curas omnes, atque cogitationes in Asiam, et Palestinam sic contulisse, ut reliquæ suæ omnis peculiaris utilitatis obliti tunc penitus viderentur, quæ certe universis eadem esse non poterat, atque diversis Populis (unde magna frequentius, et implacabilia dissidia) semper solet esse diversa: nec territos magnitudine rei, reliquo affectu omni compresso, a suæ quemque Civitatis, aut Reipublicæ incommodo, et prope excidio (quæ divitiis, et hominibus penitus exhauriebantur) exorsos esse, ut eo demum post Herculeos labores contenderent quo vel si omnia cessissent ex animo, non satis tamen aut tuta victoria, aut diuturna possessio in tam longinquis Terrarum oris, circumsidentibus undique potentissimis hostibus, sperari certa liceret. Quamobrem providentissimo consilio Bellum sacrum in ea tempora censeam incidisse, quibus cum Populorum animi (vicissitudinibus eorum sic exposcentibus) impotenti fervore, et bellico contagio quodam detinerentur, quantum pietas, et Religio Hyerosolimam a Saracenis recuperandam suadebant, tantum etiam societatis Politicæ intererat occasionem arripere omnem, qua longa diuturnaque peregrinatione ferociores nostratium mores Orientalium consuetudine, commercioque demulcerentur, aut certe qui inexplebiles Bellum sitirent et spiritus alerent ferociores, externo gravissimo bello satiati tandem aliquando (quæ hominum natura est) meliora pacis studia inciperent desiderare. Illud etiam, quoad Societatem, perinde erat aut concitatissimos homines Feudo, Militia, et Heroica gloria quadam domi reprimere, aut eosdem in Bellum sacrum quam longissime removere, ut qui præsentes non prodessent, iidem remotissimi ne nocerent. Unde facile in Concilio Claromontano Urbano II. Pontifici Maximo prioris Orientalis Expeditionis auctori tantus Principum plausus adjunctus est, tantus omnium consensus accessit, quantum frustra deinde post medium XIII. Seculum secuti Romani Pontifices ardentissimo zelo Religionis renovare tentarunt. Quæ octo scilicet in Saracenos susceptæ Crociatæ sunt (nec enim plures) eæ ab inclinante XI. Seculo ad medium XIII. per ducentos ferme annos non ultra portenduntur. Propria isthæc ætas (quod antea sæpe diximus) et quasi Virilitas Feudorum. Subsecuta autem Feudali senectute quis unus magis ad Muhammedanorum comprimendum furorem sollicitus Pio II. Pontifice, quis inflammatior, quis promptior? Vix tamen hilum profecit. Irrita cesserunt vota ejus omnia, conatus, et preces, non quod medio Seculo XV. quo Pius vivebat, vindicandæ propagandæque Religionis amore tepidiores Populos fuisse putem, sed quod, cum idem Religionis fervor maneret, penitus tamen deferbuisset Bellicus, et Feudalis is spiritus, quo præcipuo usus videtur Deus ad corda hominum in opus sanctissimum

(a) *Sigon. De Regn. Ital. ad an.* 1096. *lib.* 9.

excitanda. Itaque conjunctissimæ cum Feudo Crociatæ, quas quemadmodum e Feudali eo pruritu primitus prodiisse compertum est, ita easdem successu temporum, in ipsiusmet Feudalis primævi fervoris enervationem summopere contulisse multomaxime verosimile apparet. Atque hæc quidem ad originem, et naturam Feudorum eo maxime consilio præmonita ne uberrimam Interpretationem Cujacianam illatis (quod ajunt) manibus attingamus.

XXX. Quæ insigniora e Commentariis Cujacii ad interpretationem Feudorum deducantur.

Tandem quæ potiora ex ipsamet interpretatione Cujacii in usum universaliorem horum librorum colligi possint adnotemus I. Desinet quæri, quod multum quæri jam pridem solebat, quanta hisce libris tribuenda auctoritas sit. Nam præter quam quod tacita Principum a probatione, diuturnaque consuetudine, et usu quasi in partem aliquam Juris Civilis hi libri transiisse videantur, et revera non secus ac quædam illius pars post Ænobarbum Cæsarem in celebrioribus Accademiis cæperint interpretari, alterum etiam precipuum ad hanc rem e Cujacianis Commentariis colligitur, vix quicquam hisce libris contineri, quod si Cujaciana manu tractetur non aut sua se ipsum æquitate tueatur, aut non recta emanet e Jurisprudentia Justinianea, aut vero concinna quadam analogia ad eamdem refferri non possit, in quibus certe non minor horum librorum auctoritas, ac quæ reliquo Juri publico attribuatur. Remanente absurda quædam superius recensita. Eadem quoque conspiranti Populorum consensu (quæ tunc magna barbaries erat) noscuntur invaluisse: in quo ipso magna vis est. Nam contradictoria, si quæ supersunt, quemadmodum in reliquis libris Juris, sic etiam in Feudis ad prudentiam Interpretis exigentur. In universum autem *fere ullæ sunt rationes ex juris Auctorum, quæ non aliqua parte claudeant: contenti enim probabilius, nec solliciti admodum fuerunt in reddendis exactis rationibus recepti et ex plorati juris etc.* (*a*). II. Laudanda sollertia hominis est, qui in re plena periculi emerserit cautus evadis, et scopulos prætervecta omnes sit oratio ejus. Ecquid enim Feudali hoc jure turbulentius per tria præsertim post annum Millesimum Secula, aut quo demum acerbiores excitatæ Tragediæ sint? Prudentissimus Cujacius sic sibi toto opore cavit, ut nec quicquam omittat quod ad suam rem illustrius cadat, nec tamen obductas obscuræ memoriæ cicatrices aut retegi patiatur, aut refricari. Quo magis admonendi sumus non nisi sapientiori sobrietate in Re Feudali versandum, qua nedum sola Jura Privatorum, sed supremorum sæpe Principum Regnorumque fata contineantur. Quamobrem non tam ad formulam Juris Civilis quam ad speciem quamdam Juris Gentium Feudum expendendum intelliget jurisconsultus, ut inde præelectiora e gemino eo fonte ad casus singulares accommodentur. Attendet etiam diligentissime quid principio inter contrahentes transactum fuerit. Plura enim pacta esse possunt quam quæ expressa consuetudine Feudali contineantur iis derogare nefas. III. Intelligetur non adeo externæ adscititiæ illustrationis hosce libros Feudorum indigere, ut non aliquid et ipsi, si rite adhibeantur, retribuere valeant luminis mutui in Jus Civile Romanorum. Ita in Com. ad tit. 36. lib. 4. Jusjurandum Romanis moribus *remitti legimus* (inquit) *Patrono non Liberto. At in his Feudorum causis tam Vasallo, quam Domino remittitur. Potes hujus loci argumento, si tantum auctoritatis ei dederis, tentare idem dandum esse liberto, ut sit jus æquabile etc.* IV. Apparebit in nonnulla offendi posse, quæ certissima hisce libris ponuntur, eademque nequeas intrinsecæ absurditatis redarguere, quibus tamen (non secus ac veteres olim Feudistæ sibi assumpserunt) rectius adhuc ex bono et æquo tem-

(a) *Cujac. in cap. 19. lib.1. Instit.*

perandis, emolliendisque ingenium Interpretis, dummodo sapienter fiat, jure optimo exerceatur. Dux præit Cujacius ad *tit.* 30. *lib.* 4. Quæ ibi scilicet statuitur partitio fructuum Feudi vacantis, Cujacio improbatur. Æquiorem sequi vellet partitionem exemplo usufructuarii Jure Romano. Vel in eo tamen Censorem Cujacius habuit Joh. Robertum; et bene habuit quando isthæc illi præcipua causa fuit, qua semel assertam sententiam alio etiam loco (*a*) solidius confirmaret. Tametsi haud scio quinam alii Cujacianæ Interpretationis Feudorum reprehensores. Nec moveor si qui argutias venantur gerris (quod ajunt) Siculis leviores. Qui iidem et si numero prævalerent, non moverer. Nam quæ rationis esse debent, numero non æstimantur, sed pondere.

(a) *Vide Notata Antonii Mercatoris ad cap.* 7. *lib.* 2. *Animadversion. Joh. Roberti.*

DE FEUDIS

LIBRI QUINQUE

QUORUM

Primus est GERARDI NIGRI, **Secundus et** **Tertius OBERTI DE ORTO**	Jurisconsultorum Mediolanensium.

Quartus ex variis et incertis AUCTORIBUS antiquis.

Quintus IMPERATORUM CONSTITUTIONES quæ ad Feuda pertinent complectitur.

AUCTI, EMENDATI, ATQUE ETIAM EXPLICATI STUDIO ET DILIGENTIA

JACOBI CUJACII J. C.

TITULI LIBRORUM QUINQUE

DE FEUDIS

LIBER I.

LIBER II.

LIBER III.

LIBER IV.

TIT. LXXXVI. *de Fructibus feudi.*

TIT. LXXXVII. *An præscriptione feudum acquiratur.*

TIT. LXXXVIII. *de Probatione investituræ.*

TIT. LXXXIX. *Conditionem feudum tacite sequi.*

TIT. XC. *Fratrem fratri in feudo non succedere.*

TIT. XCI. *de Investitura veteris, et novi beneficii.*

TIT. XCII. *Justo errore excusari vasallum, qui fidelitatem non fecit.*

TIT. XCIII. *Factum fratris fratri in feudo paterno non nocere.*

TIT. XCIV. *de Feudo guardiæ et gastaldiæ.*

TIT. XCV. *de Successione feudi*

TIT. XCVI. *de Investitura alieni beneficii.*

TIT. XCVII. *Non amittere feudum eum, qui sine dolo cessavit per annum in petenda investitura.*

TIT. XCVIII. *Ex delicto vasalli feudum ad dominum redire.*

TIT. XCIX. *de Feudo ligio.*

TIT. C. *Imperatorem feudum amittere, vel alium pro se fidelem dare.*

TIT. CI. *Ecclesiam fidelitatem non facere.*

TIT. CII. *Non cogi vasallum pro uno feudo duas fidelitates facere.*

TIT. CIII. *Filios tantum secundi matrimonii matri in feudum succedere.*

TIT. CIV. *Casus quibus femina in feudo succedit.*

TIT. CV. *de Feudis habitationum.*

TIT. CVI. *Servos post delatam successionem manumissos in feudum non succedere.*

TIT. CVII. *Ut vasalli sumptibus domini servitia præstent.*

TIT. CVIII. *Vasallum feudum posse in alium arctiori lege transferre.*

TIT. CIX. *Clericatu feudum amitti.*

LIBER V.

CONSTITUTIONES.

Constitutio Conradi de beneficiis.

Constitutio Henrici de causis amittendi feudi

Alia Constitutio Henrici de vasallo, qui unum ex dominis refutavit.

Alia constitutio Henrici ejusdem, ut ingratitudo vasalli probetur testibus quinque.

Constitutio Lotharii de feudis non alienandis.

Alia ejusdem Lotharii constitutio de investitura non petita intra annum.

Constitutio Friderici de feudis non alienandis, et aliis capitulis.

Alia de jure fisci.

Alia constitutio ejusdem Friderici de pace tenenda.

Alia Constitutio Friderici Imperatoris de incendiariis, et pacis violatoribus.

Alia Constitutio ejusdem de pace componenda, et retinenda inter subjectos, et aliis capitulis.

Alia Constitutio ejusdem Friderici de pace Constantiæ.

Alia Gonstitutio Friderici de jure προτιμήσεως.

Alia ejusdem de jure προτιμήσεως.

Νεαρὰ Ῥομανοῦ τοῦ γέροντος περὶ ἐποιήσεως κτιμάτων καὶ, *etc.*

Νεαρὰ Κωνςαντίνου Πορφυρογεννέτου περὶ ςρατιωτῶν.

Aurea Bulla Caroli IV. Romanorum Imperatoris.

NOBILISSIMO ET OMNI VIRTUTE INSTRUCTISSIMO VIRO,

D. THOMÆ REDIGERO

JACOBUS CUJACIUS S.

Nulla est pars Juris pejori conditione, quam illa quæ de Feudis est et jure militum, sive militari, nec tamen illepido sermone conscripta. Nam vel qui ceteras se tenere profitentur, hanc rejiciunt, quasi barbaram: vel qui in hanc potissimum operam ponunt suam, facile damnum patiuntur ceterarum: hos abhorret, illos adpetit ipsa quidem vehementer, verum hi contra depereunt illam soli, illi despiciunt solam: ac proinde ab utrisque misera errat sæpenumero ad villicos rerum, sine doctrina Juris, prudentiores nonnunquam æstimatores, quam sint illi, quos dixi, Juris utriusque conciliatores semidocti. Quod mihi eo usque visum est indignum, ut hoc anno habitationem ei, tanquam matronæ elegantiori, mundiorem paraverim, epulasque quibus exciperetur, conquisitiores, te præsertim, quibus usus erat, librorum (eæ sunt illi epulæ) rariorum et vetustiorum promo, cujus beneficii memoria nulla est in me, nisi quidquid struxi inde, id omne tibi tuendum commisero. Ac ne quid secus faciam, etiam observat nobilis Daniel Schram communis amicus noster, homo omnibus bonis artibus perpolitus, totaque vita innocentissimus. Ecce jam igitur tibi veluti ab utroque, quos amicitia reddidit unanimes, feudorum Jus purius mundiusque acceptum, nisi nos fallimus, quam fuit ante, quod in fidem tuam et clientelam, veluti quodam feudi Jure conferimus lubentes animis. Bene vale. Biturigis XV. Kal. Junii M. D. LXVI.

GERARDI NIGRI

DE FEUDIS,

LIBER PRIMUS.

Hujus libri auctorem esse Gerardum Nigrum, argumento est tit. 29. quo improbatur feudum datum lege commissoria, et tit. 2. §. pen. et 4. §. ult. quo si in dando feudo convenerit, ut liberi masculi et feminæ id obtinere possint, et vasallus moriatur relicto filio et filia, filius præfertur: utraque enim sententia Gerardo tribuitur, lib. 4. tit. 63. et 66. Oberto de Orto displicuit. Non est igitur hic liber Oberti, sed Gerardi: uterque fuit consul Mediolanensis. Otho Frisingensis 2. de rebus gestis Friderici cap. 12. *Aderant,* inquit, *Cumanorum seu Laudensium consules de Mediolanensium superbia facientes querimoniam, præsentibus duobus Coss. ejusdem civitatis, Oberto de Orto, et Gerardo Nigro*. Libri tamen II. et III. auctorem Obertum esse negare non possumus. Liber IV. est ex variis et incertis auctoribus. Continentur his libris mores quibus in feudorum causis Ligures sive Langobardi utebantur: qui plerunque fuere diversi, ut ecce Cremonæ, Ticini, Mediolani vasallus feudum poterat alienare sine voluntate domini: Mantuæ, Veronæ, et aliis quibusdam locis exigebatur consensus domini. Rursus Placentiæ, qui militem investierat de feudo hac lege ne in successorem transiret, non poterat eo vivo sine ejus voluntate alium de eodem feudo investire. Mediolani, et Cremonæ secus. Et hos quidem Italiæ mores et jus quod his libris digestum est, aliæ gentes si qua in re propriis moribus deficiantur, libenter observant, ut idem plane de his libris statuere possis, quod de lege Rhodia Imper. Antoninus, eam in rebus nauticis Romanos sequi, nisi si qua in re adversetur juri publico P. Romani: et nos quoque jus feudorum, quo Italia utitur, sequimur non inviti, nisi si qua in re pugnet cum legibus aut moribus nostris. Constitutiones autem Imperatorum de feudis, quas his libris Hugolinus inseruerat, Odofredo teste, quibusque nos alias adjecimus, proprio libro, id est, quinto, conclusimus. Intellecta igitur librorum partitione, materia, auctoribus, pretium curæ est de Feudi nomine et definitione ut statuamus aliquid. Feudum quidam dixere fœdum, ut Guillelmus Imperator in Constitutione quadam in Chronicis Flandriæ relata, per quam terris imperialibus privatur Margarita Comes Flandriæ ob fidem non præstitam. *Ut*, inquit, *eadem Comitissa in fœdum tenuit*. Vocem sane Feudi Isidorus a fœdere deduxit. Obertus autem a fidelitate vel fide: quod rectius puto, vel eo maxime, quod hi qui rem a domino jure feudi acceperunt, dicantur esse ejus Leudes, sive Leodes, quod est Francorum lingua, *Ses leaux*, *ou loyaux.* Annonius 3. cap. 81. *Guntranus fuit leudis suis benevolus*. Et lib. 4. legum Gottharum, tit. 5. *Si inter leudes in expeditionibus constitutus de labore suo aliquid acqusierit*: et in exemplo pactionis habitæ inter Guntranum et Childebertum reges apud Gregorium Turonensem, lib. 9. *Leudes illi qui domino Guntrano sacramenta præbuerunt*: et inferius. *Convenit ut nullus alterius leudes nec sollicitet, nec venientes excipiat*: et ejusdem lib. 8. *Credo alicujus ex leodibus nostris esse filium*: et 3. *A leodibus suis defensatus est*: et lib. 2. *Hæc dedit leodibus ejus*. Unde puto Germanos feudum appellare Leudum, sive *Lehen.* Nam et pari ratione iidem illi leudes, feudales dicuntur, quod est Francorum lingua, *Feaux*, et feudum jus sive res, cujus acceptione fidei domini nis exhibendæ vinculo constringuntur. Fideles his

libris sæpe: quo nomine olim servi nuncupabantur, et vero milites etiam, qui quid in feudum acceperunt, servos imitantur: nam tametsi servi non sint, serviunt tamen, et servitia debent, quæ duo sunt diversa, *l. uxori, in fin. ff. de usufr. leg.* Servum scilicet esse, et servire, servitus, et servitium. Potestas domini servitutem, patientia servientis servitium facit. Vasalli igitur non sunt servi, sed ἀντίδουλοι, ut Æschylus loquitur: et licet sæpe Homines nostri dicantur, quia tamen ea appellatione proprie servi significantur, recte dixeris, non tam eos, qui quid a nobis jure feudi possident, homines esse nostros, quam nobis Hominium debere, quæ vox Hominii concinnior est quam Homagii, qua utuntur Robertus in Supplemento Cronicorum Sigeberti, Helmodius in historia Slavorum, Otho et Radevicus, et Abbas Urspergensis sæpe, et Fridericus Imp. ad Othonem Frisingensem, *Hominio, inquit, ac fidelitate nobis facta coronam regni de manu nostra, Petrus res Danorum suscepit*. Sed et Vvassi, vel Vassalli nomen, quod eisdem competit, servitium significat, sive comitatum cum deducatur non ex eo quod sint quasi in vasario nobilium, et vasa eorum instrumentaque censeantur, sed a Germanica et veteri Gallica voce *Gessel*, qua significatur comes qui nobis servit mercede certa, unde et Gessatas populos Gallica lingua nuncupatos, Polyb. 11. et Plutarchus in M. Marcello scribunt. Licet autem mercenarii aut vasalli servi non sunt, tamen ut servi appellatione mercenarii continentur, ita et vasalli. Mercenarios, quos etiam vocarunt ambactos, servorum loco esse probat *l. 4. ff. de usu, et habit.* adhibita interpretatione Theophili in §. 1. *eod.* et ita Græci accipiunt *l. 1. §. familiæ, ff. de vi, et de vi arm.* et confirmatur, *d. l. 1. §. si filiusfamilias:* et ea ratione furti non tenentur, *l. si libertus, ff. de furt. l. respiciendum, §. furta ff. de pœnis*. Placet ergo nobis Stoicorum sententia, quam Diogenes Laertius refert, tria esse servitutis genera, unam quoties non est potestas vivendi ut velis, ut si liber homo carcere contineatur, quam definiunt, στέρησιν αὐτοπραγίας· alteram esse ἐν κτήσει, ut ea qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur: tertiam ἐν ὑποτάξει, ut ea quam serviunt mercenarii, obærati, addicti, vasalli, clientes. Separo vasallos a clientibus, licet vasalli his libris nonnunquam clientes appellentur, et conveniant in multis, et separationis ratio evidens. Clientibus onus militiæ adnexum non est. Vassallorum condicio hæc est, ut cum delectus edicitur, in militiam eant, vel vicarium mittant, vel certum censum domini ærario inferant, quod Heribannum sive Haribannum dicitur a Germanorum antiqua voce *Here*, qua significatur exercitus, quo sensu, et *Herislit* dixerunt, *l. 15. Lang. de exercit. l. 17. de eo, qui alii antest. disertionem exercitus.* Theodulphus in Chronicis: *D. Pipinum regem in exercitu derelinquens, et id quod Thedisca lingua Harislit dicitur.* Idem Hermannus Comes lib. de origine Francorum. Heribanni quantitatem definivit Carolus legum Langobardarum lib. 3. Fridericus pro ea portionem certam reditus feudi, inf. lib. 5. Bannum est generale nomen, quo significatur edictum sive citatio. Heribannum speciale citatio nempe ad delectum Utroque nomine significatur etiam pœna edicto non obtemperantis. Igitur heribannum non tantum edictio delectus est, sed etiam pœna non respondentis ad delectum, quam et *Herischuldam* Germani vocant, Aventino teste. Sed, ut alias etiam differentias inter clientes et vasallos exequamur, clientes prædia sua pleno jure possident, vasalli prædia feudalia ususfructus tantum jure perpetui vel temporarii, proprietas est dominorum a quibus prædia acceperunt beneficii jure: usumfructum dicimus cum Oberto lib. 3. quod Interpretes utile dominium vocant, propterea quod vasallus rei in feudum datæ utilem non directam vindicationem habet, ut inf. 2. tit. 8. §. 1. quæ tamen ratio utile dominium non inducit, et verior est Conradi sententia *lib. 4. tit. de alie. pat. feudi* · nullum esse utile dominium. Clientes dabant se in fidem patronorum, et ab eis ferebant sportulas vel cœnam rectam. Vasalli vel ultro fidem suam nobis offerunt cessa proprietate bonorum suorum, vel nos collatis in eos prædiis nostris, fidem eorum eligimus et sequimur, sportulas vel cœnas a nobis non ferunt, nisi qui feudum quod dicitur de camera, vel caneva, quod vere non est feudum, obtinent: his sportulas damus, quæ Soldatæ dicuntur, lib. 2. tit. 10. a Gallorum et Germanorum antiqua voce *Sold.* nam et Cæsar ipse scribit, Gallis esse devotos, quos illi Soldurios appellant, *quorum*, inquit, *hæc est condicio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint, si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant.* Robertus in Supplemento Sigeberti. *Sumpsit Henricus rex pecunias de feudo uniuscujusque loricæ. Capitales barones secum duxit. Solidarios vero milites innumeros.* Otho 1. cap. 31. *Hospites, quos nunc solidarios dicimus.* Radevicus 3. cap. 20. *Ut largitione pecuniæ milites qui solidarii vocantur colligeret.* Clienti respondet patronus, ut in XII. Tab. *Patronus si clienti fraudem fecerit sacer esto:* et inde sumpta translatione, qui causam agit actoris vel rei, patronus, reus cliens dicitur, vel susceptus: nam et clientes posterior ætas vocavit Susceptos et summissos, *l. 1. C. de prin. ag. in reb.* Vasallo autem respondet dominus, qui et senior di-

citur, licet provectæ ætatis non sit, eadem forma qua Senatorem et Presbyterum dicimus, morum potius quam ætatis habita ratione. Nomen igitur ætatis mite dominus feudi habet, quamvis adolescens sit aut juvenis. Interea tamen, cum jus feudorum antiquissimum esse Gerardus scribat, qui ipse fuit Langobardus, inepte id repetieris ex Langobardis ipsis, sive Gotthis, quorum leges nihil de feudis habent palam, nec antiquissimum esse nobis unquam persuaseris, nisi id liquido deduxeris ex moribus P. Romani, quod fiet ita commodissime. Fit sæpe in libris nostris hominum mentio, qua appellatione frequentius servi significantur. Sed et liberi, puta actores, procuratores, custodes prædiorum, insularii, conductores, emphyteuticarii, chartularii, precarii possessores. His possessio conceditur ad tempus. Quæ actori, feudum est gastaldiæ. Quæ custodi, feudum guardiæ. Iisdem postea cœpit concedi in perpetuum, quod est verum et proprium feudum, atque ita, ut me Observat. 8. tradidisse recordor, paulatim qui erant actores, custodesque prædiorum nostrorum temporarii, perpetui esse cœperunt, latinumque Hominum nomen retinuerunt, novum et exterum Vasallorum sive Leodum et Feudatariorum acceperunt a principibus et nobilioribus, qui eis sua prædia in perpetuum concedere maluerunt, si militiæ oneribus se obligarent, invecta in Italiam nomina, a principibus Germanis, quibus fuere semper multi Comites (sic Corn. Tacitus vasallos vocat: Glossæ συςρατιώτας interpretantur) et principum æmulatio magna, cui plurimi et acerrimi. *His*, ut ait, *præcipuum sacramentum erat defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ principis sui adsignare*, quod vulgo sacramentum fidelitatis appellamus. Et eadem fere hominum condicione usam Græciam Novella Constantini Porphyrogennetæ περὶ ςρατιωτῶν probat, cujus sententia hæc est. Quædam esse prædia militaria quibus cohæreat onus militiæ, ita ut possessorem necesse sit se ad militiam comparare domino edicente delectum: vel si nolit aut non possit se ad delectum exhibere, certam eo nomine pecuniam fisco dependere, quæ feudorum omnium lex est sive a nobili, sive a plebejo possideantur, sive, quod pene idem est, a milite, sive a pagano. Distinxit omnis ætas nobiles a plebeiis, sed procedente tempore, qui nobilium erant milites, vasalli, ministeriales, feudatarii, ut recte Albertus Krantzius scribit in metropoli, etiam nobilitatem sibi vindicarunt: qua de re dicturi sumus 2. tit. 10. At quoties tam vile est feudum, ut non possit possessor se aliumve in expeditione ex ejus reditu tueri, hoc jure utimur hodie in Francia ex Capitulis Caroli additis ad legem Langobardorum, ut ei adjungatur alius quoad pro modo redituum æquabiliter simul eis miles unus indici possit. Ut vero ex constitutione Lotharii vasallus alienare feudum non potest, ita Constantinus Porphyrogenneta vult, ut prædia militaria, quæ nunc dicimus feuda, a militibus non alienentur. Sed militum duo sunt genera. Quidam ἐκ τῆς κοινότητος, novitii, caligati, gregarii, manipulares, soldurii. Horum prædia quæ nondum sunt relata in codices militares ex ea Novella jure militari non censentur. Alii sunt originarii et justi milites qui nobilibus adnumerantur, quam differentiam militum Fridericus sequitur in tit. de pace tenend. §. *si miles*. Et justorum quidem militum meliora prædia ex Novella Constantini militiæ sunt tacite obligata, si equites sint, usque ad quantitatem 4. librarum auri: si classiarii, qui ab eodem Constantino πλωϊμοὶ, et πλωτῆρες dicuntur, usque ad quantitatem duarum librarum. Supra eam quantitatem prædiorum suorum alienationem habent, intra eam non item: Quod si prædia eorum, quæ eam quantitatem excedunt, nominatim omnia sint relata in codices militares, et hæc omnia hæredibus conservari debent sive militibus, sive paganis, non distrahi. Sin vero non sint omnia adscripta militiæ, sed habeat miles jure optimo possessionem aliquam, militiæ functione liberam, quæ alode sive alodium dicitur his libris quasi fidei vinculo soluta, Constantinus vocat κτῆμα ἰδιοπεριόριςον καὶ τῇ ςρατείᾳ ἀκαταδούλωτον, quæ scilicet possidetur proprio jure, non feudi, non beneficii jure, hanc distrahere potest. Illam neque possessor, neque fiscus vendere potest: vel si vendiderit, eidem possessori repetitio competit, indemnitate emptori præstita, quo cessante agnati ejus possessionem revocare possunt, neque adversus eos emptori est repetitio, vel reputatio pretii aut meliorationum, auferre tantum potest ea quæ imposuit prædio si recipiant separationem: deficentibus agnatis, succedunt σύνδοται καὶ σύναιχμοι, id est, consortes, quibus simul militiæ nomine prædia adsignata sunt. Consortibus succedunt milites indigentiores, et his rursus pagani πρὸς τὸ μὴ διαπίπτειν τὸν ἐκ τοῦ κήνσου φόρον, id est, ne census fisco depereat: ex quo intelligimus hujus generis militaria prædia obnoxia esse oneribus militiæ, vel si refugiat possessor militiam, censui certo, id est, banno et heribanno: et possideri ea posse tam a paganis quam a militibus. Ejus Novellæ pars quædam est apud Harmenopulum Epitomarum 1. tit. 16. Sed valde corrupta. Legendum συντηρεῖσθαι δὲ εἰς ἑκάςην ςρατείαν ἱππέων μὲν τεσσάρων λιτρῶν ἀκίνητον κτῆσιν, οἷς ἀριθμεῖσθαι κελεύομεν, καὶ ἐπὶ τὸν ςόλον τεταγμένους πλωΐμους τοῦτε Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Σάμου· λοιπὸν δὲ πλωΐμων λιτρῶν δύο. Quod subjicitur, est ex eadem Nov. si quis militem, ἐν παροίκου λόγῳ, id

est, quasi colonario jure sibi subjectum retinuerit, atque ita prædia ejus militaria invaserit, ut damnetur in aureos VI. ex quibus pars dimidia militi detur, pars altera media in fiscum redigatur. Quod si non invaserit ea prædia, sed emerit, milite suæ conditioni reddito, ut pretii repetitionem non habeat, et hoc amplius, ut fisco pœnæ nomine inferat aureos 111. Deest in Harmenopulo quantitas aureorum. Sin vero cum alius quidam milites sedibus suis et possessionibus expulisset, vel illi ipsi bonis suis cessissent, male Interpres, ex statione sua discessissent, corrupte etiam in Harmenopulo, ἢ αὐτῶν ἢ ἐκείνων, cum sit legendum ἢ αὐτῶν ἐκείνων ἐκστατίω χρησαμένων· illo, inquam, casu si quis miseratione ductus milites susceperit quasi colonos vel mercenarios, eum non teneri. At si quis militem castris abductum, quæ vocat fossata, in privato obsequio detinuerit, eum fisco teneri in annos singulos, quibus illum detinuerit, in aureos VI. eamque summam exigi ab excussore sive discussore publico, qui vocatur illo loco ὁ ἐξκουσσεύσας, vulgo corrupte ὁ ἐξκουσσατεύσας. Ex his quæ diximus hactenus, cum feudi naturam ostendant satis aperte, facile eruetur definitio feudi. Quid est feudum? Jus prædio alieno in perpetuum utendi fruendi, quod pro beneficio dominus dat ea lege, ut qui accipit sibi fidem et militiæ munus aliudve servitium exhibeat. Jus est non prædium ipsum, ut exponam initio libri tertii, et jus ususfructus. Solet ususfructus constitui in personam tantum. Sed tamen conveniri potest, ut et in hæredem fructuarii transeat. Verum enim hæc actio a Justiniano coarctatur ad primum hæredem, ne in universum inutilis sit proprietas semper abscedente usu fructu, *l. antiquitas*, *C. de usufruct.* Quin imo receptum est conveniri posse, ut ad successorem transeat in infinitum. Si modo addatur lex fidei, hominii, servitii, ut diximus, quæ efficit ne sit inutilis proprietas. Quin et quorumdam locorum hi sunt mores, ut ejus anni, quo hæres vasalli se in fidem et clientelam domini commendavit, reditum integrum dominus ferat, vel ut certa ei summa numeretur ἀντὶ τῆς ἀνακάμψεως, sive pro redemptione, ut loquuntur, et restauratione feudi, et ut si mutetur vasallus venditionis genere domino præstetur pretii quinta pars a venditore vel ab emptore, si ad actum sit, et quintæ quinta, ut si venierit fundus C. XXIV. si mille, CCXL. quæ præstationum genera a Leone in Novellis εἰσδεκτικὰ appellantur, quod quasi præstentur novi possessoris admittendi et suscipiendi causa. Sic fit ut non sit inutilis proprietas, licet ususfructus in perpetuum constituatur, et pleniori quidem jure quam soleat ususfructus esse: nam et vasallus fundi ac servitutum vindicationem habet, et fructus suos facit quoquo modo terra separatos, quæ non solent fructuario dari. Liberi tamen vasalli plerumque moribus nostris nihil debent, præter manus porrectionem et deosculationem, quæ sunt hominii symbola. Annonius 4. cap. 64. *Tassillo dux Bajoariorum more Francico in manus regis Pipini in vassaticum manibus suis semetipsum commendavit, fidelitatemque jurejurando promisit*: quod ita Ado Viennensis: *Tassillo se illi in vasallum commisit.* Et Richardus, *se in manibus Caroli commendavit.* Ne dixeris etiam feudum esse contractum. Jus est potius quod per contractum constituitur, dum scilicet dominus id per investituram cedit, quæ cessio datio est, ea lege, ut qui accipit fidem, et servitium danti semper exhibeat. Et contractum hujusmodi sequitur traditio, ut *inf.* 2. *tit.* 7. §. *ult.* et 4. *tit.* 15. et est ex eo contractu actio de evictione in dominum, ut 2. *tit.* 8. et adversus vasallum condictio causa dati si fidem fallat, ut infra tit. 20. vel etiam præscriptis verbis, si nolit dominus feudum revocare. Constituitur autem hoc jus in rebus soli non in mobilibus. Omnium quidem rerum ususfructus constitui potest ex S. C. non tamen jure feudi. Quædam sunt res quæ immobilibus adnumerantur, ut annonæ, sportulæ, pensiones, *l. Jubemus* 2. *C. de sacros. Eccl. Nov.* 7. et in his feudum illud consistit quod dicitur camera, id est, cum ex ærario, sive arca domini vasallo adsignatur stipendium certum, vel cum dicitur de caneva, id est, cum ex cellario domini vasallo præbentur annonæ. Hujus generis feudum est in curte domini, ut *inf. tit.* 2. §. *Item si quis*: nec est proprium feudum, sed jure feudi censetur: quæ duo sunt diversa, sicut Gallis aliud est, *Tenir fiefs*, aliud, *Tenir en fiefs.* Proprium feudum est extra curtem, et consistit in prædiis. Illi simile est feudum guardiæ, cum curti sive domui suæ quasi jure feudi dominus custodem apponit: vel gastaldiæ, cum actorem præficit, quæ tempore vel morte dantis aut accipientis finiuntur, et definitione non comprehenduntur: quia sunt impropria feuda. Porro adjeci in definitione feudum pro beneficio dari: hæc res efficit, ut feudum beneficium appelletur sæpe, et vasallus beneficiarius, χαριστικάριος: nam originem ex officio et amicitia trahit, ut *inf. tit.* 30. et simili sensu in Constitutionibus beneficiarii dicuntur quibus beneficii loco cura committitur mansionum cursus publici, vel quod aliud officium munusve publicum. Postremo quod est adjectum de fide, pernecessarium est, nec conventione mutari potest: nam etsi valeat conventio, ne jusjurandum fidelitatis præstetur, ne servitium præstetur: nulla tamen vis est hujus conventionis, ne fides præstetur. Est enim contra naturam substantiamve feudi: et ideo non est rata habenda *l. cum precario D. de precario.* Idem est natura et

substantia, et falsa vulgaris interpretum differentia, §. *de illa*, *Instit. de societ. l. pacta*, *ff. de cont. empt. conjuncta l. jurisgentium*, *ff. de pact.*

TIT. I. De iis qui feudum dare possunt, et qualiter acquiratur et retineatur.

Quia de feudis tractaturi sumus, videamus primum qui feudum dare possunt. Feudum autem dare possunt, Archiepiscopus, Episcopus, Abbas, Abbatissa, Præpositus, si antiquitus consuetudo eorum fuerit feudum dare. Dux, Marchio, et Comes similiter feudum dare possunt, qui proprie regni vel Regis capitanei dicuntur. Sunt et alii qui ab istis feuda accipiunt, qui proprie Regis vel regni valvasores dicuntur, sed hodie capitanei appellantur, qui et ipsi feuda dare possunt. Ipsi vero qui ab eis accipiunt feudum, minores valvasores dicuntur.

Feudum dare possunt, Archiepiscopus, Episcopus, Abbas, Abbatissa. Itemque Præpositus. Dignitas ecclesiastica hæc est, cui canones deferunt ab Episcopo primum locum et rerum ecclesiasticarum dispensationem in Aquisgranensis concilii c. 139. Quod autem dicitur de Archiepiscopo et ceteris, ei obstat *tit.* 2. §. *Item si Episcopus*, quo negatur Præpositum, vel aliam Ecclesiasticam personam jure feudum dare, longam tamen consuetudinem in ea re observandam esse, quod consentit cum hoc loco, quo ecclesiasticis personis datur jus concedendi feudi, ita demum si hic mos antiquus ejus Ecclesiæ fuerit, si antiquitus, ut ait hoc loco, consuetudo eorum fuerit, quæ eadem verba repetuntur *inf.* 4. *tit.* 91. Negantur, inquam, jure feudum dare de rebus Ecclesiarum, quæ eis subjectæ sunt, et tituli vocantur, et hoc esse ex decreto Urbani Pontificis facto in sancta Synodo, quod tamen in futurum tantum valet, non in præteritum: nec enim jus in præterita constitutum intelligitur, nisi id nominatim exprimatur.

Is est Urbanus II. qui Synodum Placentia habuit, in qua Ecclesiasticorum mores licentiamque correxit, et hoc etiam inter cetera cavit, ne ulla fieret ordinatio sine titulo, id est rebus quibusdam, unde se alat, ordinato non adscriptis, *cap. statuimus* 70. *dist.* quod Carolus Magnus ita expressit in suis Constitutionibus. *Ut nullus absolute ordinetur sine pronuntiatione et stabilitate loci ad quem ordinatur.* Et hujus tituli res vetuit Urbanus Episcopos et ceteras personas Ecclesiasticas in feudum dare: et merito, quia proprio patrimonii jure ad Ecclesias pertinent, et decimas ac primitias concilium Lateranense, ut Vincentius scribit, non bona profana, non quæ jam olim dederant in feudum si ad eos redirent ob fidem non præstitam, vel quam aliam vasalli culpam, excepto Archiepiscopo Mediolanensi, ut *inf.* 4. *tit.* 40. De veteri feudo non est dubium eos investituram facere posse. De Abbatis nomine illud non omittam, nonnunquam in historiis Abbates accipi pro nobilibus, quod nomen etiam hodie retinent in montibus Pyrenæis nobiles quidam: et hoc sensu, quantum opinor, Annonius 5. c. 1. *Carolus,* inquit, *ordinavit per totam Aquitaniam Comites Abbatesque, necnon alios plurimos, quos Vassos vulgo vocant*, etc. 34. *Quibusdam Abbatiolas sicut erant integras dedit, quibusdam de Abbatia Martiniana beneficiola donavit*, et c. 36. *Ludovicus quos potuit conciliavit sibi dans eis Abbatias et Comitatus ac villas.* Suidegerus in Chronicis Franciæ Gallicis: *Abbates*, inquit, *in antiquis historiis non sunt monachi vel religiosi, sed Barones Magnatesque seculares, quibus Abbatias vel monasteria princeps dat ad tempus, vel quoad vixerint.* Similia ejusmodi multa olim principes Christiani sibi adrogarunt, maxime urgente rerum necessitate, quæ in exemplum trahere non debemus: alioquin sequeretur confusio ordinum omnium; nam et legimus Clotharium edixisse ut cunctæ Ecclesiæ Galliarum fisco tertiam partem fructuum persolverent. Annonii 1. c. 26. et Carolum Martellum decimas et Ecclesias militibus et laicis cogente bellica necessitate, cum non haberet quod eis largiretur, ut eum sequerentur, possidendas concessisse in Richardi Chronicis: *Quæ* inquit, *usque in hodiernum diem ab eorum quibus dedit possidentur hæredibus*, et apud Jacobum Meyerum, in Flandria olim Comites, quod tamen postea sustulit Urbanus Pontifex, clericorum bona sibi vindicasse, sive testati, sive intestati decessissent, erant enim intestabiles. Illud non est incognitum, quod et Sigebertus, et Turpinus, et Godefridus, et plerique alii Chronographi scripserunt, sæpe Romanos Pontifices Imperatoribus et Regibus concessisse, ut Episcoporum facerent investituram per annulum et virgam, et ne ante Episcopus consecraretur, quam esset a Rege laudatus et investitus: et inde illud Helmodii: *Episcopos investire solius imperatoriæ majestatis est*, qua de re dicemus 3. *tit.* 1. Nunc de reliquis videamus qui feudum dare possunt. Et ait Ducem, quæ vox desiderabatur antehac, Marchionem, Comitem, feudum dare posse. Hi temporarii olim fuerunt, hodie perpetui: quales multos ordinasse Carolum Magnum historiæ narrant, non rei tantum militaris causa, sed ut ab eis etiam populus jura peteret, ut in legibus Ripuariorum, cap.

55. et 90. *Si quis judicem fiscalem, quem Comitem vocant, interfecerit :* idem Gravio vel Graphio appellatur, vel Paulo Diacono teste Historiæ Langobardorum quinto, quo nomine judex significatur: et inde Landgravii, id est, provinciæ Comites sive Judices, et Marchgravii limitis Comites, Psaltzgravii, palatii Comites, qui et majores domus et præfecti rectoresque palatii dicuntur, ut Eginhartus, Jornandes, Annonius scribunt, Burgravii, arcis præsidiive comites, et Centgravii, qui in antiquis Germanorum legibus Centenarii dicuntur, Gogravii, et Dinggravii, judices pedanei: et ita Comes pro judice accipitur, *inf. tit.* 28. et in Constit. Friderici *de pace tenen.* Cœpit et præfectus quilibet Comes appellari, ut Navarchus, vel Eustathio teste in illum Homeri locum :

Εἴς δέ τις ἀρχὸς ἀνὴρ βουληφόρος ἔςω·

Et præfectus equorum regiorum, Comes stabuli primum, deinde corrupte Conestablus tam in Orientis quam in Occidentis imperio, cujus appellationis veriverbium aliud, quod Thomas retulit, libro de regimine principum, minor ut non omnibus moveat risum, quem, ut conciliaret lectoribus, mihi videtur non in eo tantum, sed in aliis omnibus toto libro delirasse: aut verius sane non putem summo philosopho et pene ab Aristotele secundo σύνταγμα tam ineptum excidisse. Marchionem autem Obertus 2. tit. 10. intelligebat esse eum qui limiti certo regni præesset, sed inepte vocabulum a mari deducebat, quod plerique limites sint maritimi. Nota est Francorum vel Germanorum vox *March*, sive *Marcha* pro limite. Annonius 5. cap. 11. *Reliquit Marchiones, qui fines regni tuerentur, et hostium arcerent incursus.* Scio etiam antiqua Gallorum lingua et Bajoariorum, et Alamanorum equum militarem *March* appellari, cum ita Gallos equestrem pugnam instituisse Pausanias scribit libro decimo, ut singulos equites selectos, equis sequerentur alii duo, qui domini equo occiso suum submitterent, quique domino et sibi invicem auxilio, vel supplemento essent, quomodo aut simili etiam hodie lanceas componimus, et hanc quidem equestris pugnæ institutionem eos vernacula lingua vocasse *Trimarchisiam*, quod singuli equites constarent ex tribus: equum enim eos marcham appellasse: et ita hodieque vocitant Britones, quos priscam linguam Gallicam retinuisse simul et Britannos, sive Anglos montanos, quos Vvalos appellant. Rhenanus comprobavit: nec enim fuit eadem prorsus cum Germanica, cum Ariovistum Germanum Cæsar scribat longinqua in Galliis consuetudine Gallicam linguam didicisse: et Tacitus, Gotthinos non esse Germanos Gallicam linguam coarguere. Commune tamen fuit illud March pro equo : ut in lege Bajoariorum, *Si equus est, quem March dicimus*, et alio capite : *Si quis aliquem de equo suo deposuerit, quod March Galli vocant*, et in lege Alamannorum : *Si tamen equum involaverit, quem Alamanni March dicunt.* Sed non ideo adsentior Alciato marchionem interpretanti præfectum equitum. Nicephorus Gregoras 7. ὅπερ ἐν τοῖς ῥωμαίων στρατεύμασιν ὁ τὴν βασιλικὴν κατέχων σημαίαν τοῦτο παρὰ λατίνοις μαρχέσιος· Significat Marchionem Imperatori vexillum prætulisse. Sed ad reliqua transeamus. Duces, Marchiones, Comites, proprie in Liguriæ, sive Langobardiæ regno, Regis vel regni Capitanei vocantur. Qui autem ab illis feuda accipiunt, Regis Valvasores, vassi dominici ab Annonio sæpe, et in Synodo Ticinensi corrupte vassi domestici, pro dominici. Et rursus qui a Regis Valvasoribus, minores Valvasores. Otho Frisingensis 2. de rebus gestis Friderici cap. 12. *Tres sunt ordines in Langobardia, Capitaneorum, Valvasorum, plebis.* Feudum autem dare possunt Capitanei Regis et Valvasores, qui et majores Valvasores, et hodie Capitanei dicuntur improprie, ut *inf. tit.* 3. *et* 14. Minor Valvasor in minimum jus feudi proprium non transfert: nam eo mortuo sine liberis feudum quod dederat minimo Valvasori ad Capitaneum redit : quod tamen Mediolani non observari traditur *lib.* 2. *titul.* 10. Maxime si jam ab antiquo in minimi Valvasoris familia feudum resederit, non si de eo nuperrime investitus fuerit : hic enim plebeiis adnumeratur, sicut soldurius, cujus commoda morte finiuntur: Quinetiam minor Valvasor feudum quod in alium transtulit, etiamsi nulla subsit culpa valvasini, quandocunque libuerit, avocare potest, reddito pretio, si id forte vendiderit, nisi Valvasinus cum eo Romam, cum qua Langobardis res fuit semper, in expeditione perrexerit: quo casu temere ei feudum auferre non potest. Sed Mediolani generaliter idem jus est minori Valvasori, quod majori, et hæc omnia demonstrantur *infra* §. *notandum*, *et tit.* 3. *et* 2. *tit.* 10. *et* 4. *tit.* 38. Unde forsitan in *tit.* 3. pro Mediolanenses, legendum est Mediolani

Et quia vidimus de personis, videamus qualia prius habuerunt initia. Antiquissimo enim tempore sic erat in dominorum potestate connexum, ut quando vellent, possent auferre rem in feudum a se datam: postea vero, eo ventum est ut per annum tantum firmitatem haberent, deinde statutum est ut usque ad vitam fidelis produceretur: sed cum hoc jure successionis ad filios non pertineret, sic progressum est, ut ad filios deveniret, in quem scilicet dominus hoc

vellet beneficium cofirmare, quod hodie ita stabilitum est ut ad omnes æqualiter veniat. Cum vero Conradus Romam proficisceretur, petitum est a fidelibus qui in ejus erant servitio, ut lege ab eo promulgata, hoc etiam ad nepotes ex filio producere dignaretur, et ut frater fratri sine legitimo hærede defuncto, in beneficio quod eorum patris fuit succedat. Sin autem unus ex fratribus a domino feudum acceperit, eo defuncto sine legitimo hærede, frater ejus in feudum non succedit, quod et si communiter acceperint, unus alteri non succedit, nisi hoc nominatim dictum sit, scilicet ut uno defuncto sine legitimo hærede, alter succedat: hærede vero relicto, alter frater removebitur.

Hoc autem notandum est, quod licet filiæ ut masculi patribus succedant legibus, tamen a successione feudi removentur, similiter et earum filii, nisi specialiter dictum fuerit ut ad eas pertineat. Hoc quoque sciendum est, quod beneficium ad venientes ex latere ultra fratres patrueles non progreditur successione secundum usum ab antiquis sapientibus constitutum, licet moderno tempore usque ad septimum geniculum sit usurpatum, quod in masculis descendentibus novo jure usque in infinitum extenditur.

Nunc incipit Gerardus tractare de origine, processu, et successione feudorum, quorum jus fuisse antiquissimum ait: non igitur nuper a Langobardis in Italiam invectum. Et quidem initio qui quid jure feudi possidebant, erant tantum temporarii possessores, veluti actores, procuratores, precarii possessores, qui et homines nostri dicuntur sæpe in pandectis et Codice: et a Græcis προσήκοντες, οἱ διαφέροντες· mutata enim voluntate licebat domino quandocunque feudum revocare, exemplo precarii, quod precibus utendum conceditur tamdiu quamdiu is qui concedit patitur. Post cœpit feudum in annum tantum concedi, et singulis annis renovari vel re ipsa vel patientia, sicut et precarium constitutum ad tempus, et locatio conductio patientia renovatur, *l. in rebus*, §. *ult. ff. de prec. l. qui ad certum*, *ff. loc.* et hujus generis etiam hodie est feudum guardiæ vel gastaldiæ, id est, quod fidelis noster tenet quasi custos vel quasi actor prædiorum: finitur enim anno, nisi datum sit in longius tempus, ut *inf.* §. *item illud*, *et tit.* 6. §. *ult.* At deinde feudum concedi cœpit quoad vasallus viveret, sicut plerumque ususfructus constituitur in vitæ tempus, quamquam et ad aliud tempus certum, et precario, ut cum libuerit danti revocetur constitui possit. Potest etiam ea lege, ut ad proximum hæredem fructuarii transeat, sicut et paulatim obtinuit, ne feudum finiretur morte vasalli, sed ad unum ex filiis vasalli, quem dominus optaret, et tandem ut etiam ad omnes filios vasalli perveniret quod postea Conradus Imp. lege lata produxit ad nepotes ex filio, quos vocat aviaticos, idemque Conradus filiis et nepotibus ex filiis deficientibus, fratres consanguineos invitavit ad successionem feudi a communi parente acquisiti. Quam aliam originem feudorum quærimus? His veluti incrementis paulatim feuda constituta sunt, quæ et post Conradum usus recepit, ut transirent ad liberos mares in infinitum, et ad ceteros qui ex latere conjuncti essent defuncto usque ad fratres patrueles, id est, usque ad quartum gradum, et novissime usque ad VII. vel etiam in infinitum. Quin et ad extremum cœperunt moribus nostris feuda etiam ad filias transire, et jure patrimonii censeri, salvo censu debito senioribus. Legem autem illam, quæ proponitur lib. 5. Conradum promulgasse Gerardus ait petentibus vasallis cum Romam proficisceretur, coronæ scilicet Imperii accipiendæ causa, quam dedit Joannes XXI. Is est Conradus, Salicus nuncupatus, quod dux esset Francorum Orientalium, qui Salii dicti sunt. Ammianus Marcellinus XVII. Petit primum omnium Francos, eos videlicet quos consuetudo Salios appellavit. Sigebertus: *Franci*, inquit, *uti cœperunt legibus, et legem Salicam dictaverunt.* Separatis libris habetur lex Salica, et lex Francica: hæc est Occidentalium, illa Orientalium. Notandum quod ait Conradus: in beneficio quod patris eorum fuerit: nam si beneficium illud sive feudum sibi frater acquisierit non a patre acceperit, quod novum dicitur, in eo fratri successionem non dedit, neque si duo fratres communiter e domino feudum acquisiissent. Igitur ex sententia Conradi fratres in feudo genearchico invicem sibi succedunt, non in feudo novo, nisi id nominatim cautum sit in constituendo feudo (feudum enim ex conventione legem accipit) vel nisi communi nomine communique pecunia domino sciente emptum aut bello partum aut communi munere, id est, communibus armis et equis, quæ plerumque vasalli offerebant, ut est in lege Conradi, a domino impetratum sit, ut *inf.* 19. *et* 2. *tit.* 12. Notandum agnatos vocari ad successionem feudi, non cognatos, ut puta fratres consanguineos, non uterinos, fratres patrueles, non consobrinos: nam dominus qui dat feudum, eligit sanguinem, familiam, stirpem generosam et fortem aliquam, nihilque minus vult, quam ut ad

feudum invitentur qui scorsum ab ea familia nascuntur. Eadem mens et cogitatio domini facit, ut agnati vocentur, non agnatæ, filii non filiæ, quia mares certiorem generositatis fidem habent, et ut in optimo libro additur hoc loco, quia feminæ neque faidam levare, neque pugnam facere possunt, id est, quia bello gerendo faciendove idoneæ non sunt et bellorum necessitas peperit feuda, quæ ratio sumpta est ex *l.* 18. *Lang. de hom. lib. ho.* Faida est bellum aut inimicitia, *l.* 15. *Lang. de plag. et compos. l.* 10. *de success.* a Germanico *Feed*, aut *Vehd.* In *lib.* 4. *tit.* 41. *infra,* quia feudum servire non possunt. Feminæ igitur in feudum omnino non succedunt: quod ita procedit nisi aliud convenerit nominatim in constituendo feudo vel nisi feudum fuerit muliebre, id est, de quo fuerit a primo mulier investita, ut *infra tit.* 4. *et l.* 4. *tit.* 59. et hoc jure fretus Rodolphus Imp. ab. Othocaro Bohemiæ rege repetebat Austriam, ut Æneas Sylvius scribit, quasi ad se reversam morte Friderici ducis Austriæ defuncti sine masculis hæredibus. Othocarus eam retinebat per uxorem Margaritam sororem ducis defuncti. Contra Rodolphus Austriam negabat feudum esse muliebre. Eodem jure defuncto Guglielmo Aquitaniæ duce absque hærede masculo relictis filiabus duabus, Ludovicus rex totam Aquitaniam quasi feudo aperto sibi vindicavit: quia non erat feudum muliebre. Constat enim vasallo defuncto sine legitimo successore, feudum ad dominum reverti. Et hæc quidem in feudo: nam in alode Langobardorum moribus etiam filiæ sororesve succedunt, ut *inf.* 2. *tit.* 17. Eadem fuit lex olim in Francia Occidentali. In terra Salica secus, ut est scriptum legis Salicæ *tit. de alode*, atque etiam in Anglia et Thuringia, quemadmodum scriptum est legis Anglorum eodem titulo, ne a lancea in fusum hæreditas pertransiret. Sed ad feuda et jus Italiæ redeamus. Cognationis tres sunt limites, Superior, Inferior in recta linea, et Obliquus. Superior cognatio, quæ est parentum, non vocatur ad successionem feudi, ut 4. *tit.* 45. et in constitutionibus Neapolitanis, *tit. de bon. forjud.* in feudis, quæ liberis ex liberalitate principis vel alio justo titulo obvenerunt, ascendentes non succedere: quia qui feudum accipit sibi tantum, et posteris suis accipit. Parentes non sunt posteri: cognati ex transverso non sunt posteri. Ergo neque parentes, neque cognati ex transverso mihi succedere in eo feudo possunt, quod ipse primum acquisivi. Liberi mei, quæ est inferior cognatio, succedent in infinitum. Sed et si duobus filiis relictis decessero, Primo et Secundo, et Primo feudum quod acquisieram divisione obvenerit, in eo Primi liberi in infinitum succedent: et cum defecerint, Secundus ejusque posteri in infinitum: ita fit, ut licet mihi cognati ex transverso in feudum non succedant, succedant tamen filiis meis qui eis sunt a latere conjuncti: quoniam mihi sunt liberorum loco: ut ecce, Mihi frater aut patruus meus non succedit, filius succedit, et huic filio meo frater, id est, alter filius meus, vel nepos mihi succedit post filium, et huic nepoti patruus, id est, alter filius meus, vel frater patruelis, id est, alter nepos meus: denique in feudum succedunt semper ejus, a quo feudum originem cæpit, posteri soli: his deficientibus, feudum ad dominum recurrit, atque ita dominus fratri aut patruo meo aut patri præfertur: quod variis locis inferius demonstrabitur, maxime *inf. tit.* 8. *et* 2. *tit.* 11. *et* 4. *tit.* 59. *Sine legitimo hærede.* Id est, sine masculis liberis, ut *infra* 8. *et* 4. *tit.* 38. *Legibus.* 12. *tab. Hoc quoque sciendum est quod beneficium.* Quidam hoc loco accipit beneficium pro lege Conradi, qua primus ex latere vocavit secundum gradum in feudum paternum. Ego pro feudo, nec his libris alio sensu beneficium accipi sinam. Controversia eadem est, quæ inter Fridericum fuit Imperatorem, et Adrianum Pontificem Romanum. Hic cum satis superbe per literas Friderico exprobrasset oblivionem beneficii de manu sua accepti, collata imperii corona, respondit Fridericus, se imperium soli Deo acceptum referre, Adriani se beneficiarium non esse. Adrianus autem pœnitentia actus, ut gliscentem perniciem a se depelleret, ita se excusabat subdole, beneficium se pro bono facto accepisse, non pro feudo. Re tamen vera ita Adrianum sensisse demonstrabat inscriptio quædam Lateranensis palatii, et senserunt etiam alii plerique, quasi feudi jure regna et imperia a se penderent. Pendet quidem regnum Siciliæ. Cetera pendent ex Imperio, Polonia, Bohemia, Anglia etiam alias Imperatorem salutavit quasi feudataria. Francia nunquam. Albertus Argentinensis in Chronicis. *Francia a nullo haberi dicitur in feudum. Usque ad vij. geniculum.* Reposui, geniculum, ex Vet. et ita *l.* 1. *Lang. de success. Omnis parentela usque in vij. geniculum numeretur:* et in lege Salica c. 46. *In masculis descendentibus,* id est, in liberis, ut *inf. tit.* 10. *et* 11. Liberos ergo dicit in infinitum admitti. Agnatos a latere, usque ad VII. gradum, ut inf. tit. 4. Sed et hos in infinitum admitti defendi potest ex *lib.* 4. *tit.* 34. cum et in alode agnati in infinitum jure civili succedant, §. *ult. Instit. de suc. cog.* Hunc tantum locum male vulgo accipi, de iis qui veniunt a latere ajo: et hoc de liberis adscribi par erat, quos Conradus non vocarat ultra secundum gradum.

Notandum est autem, quod illud beneficium quod a Regis Capitaneis, atque Regis valvasoribus aliis impenditur, proprie jure feudi censetur. Illud vero quod a mino-

ribus in alios transfertur, non jure feudi judicatur, licet aliter in curia Mediolanensi observetur, sed quando voluerint, recte auferre queunt, nisi Romam cum illis in exercitu perrexerint, quo casu in jus feudi transit, vel nisi aliquid propter feudum acceperint: tunc enim nisi restituto pretio auferre non possunt.

Quæ ad hunc §. pertinent, exposui initio hujus tituli.

Item illud quod datur nomine gastaldiæ vel guardiæ, et pro mercede alicujus rei, transacto anno potest jure auferri etiam pretio pro eo dato non restituto, nisi ad certum tempus datum fuerit.

Si vero gastaldi aliquid nomine proprii feudi possederint, non valebunt propterea possessionem sibi defendere, nisi per pares curtis vel breve testatum potuerint probare se antequam gastaldi essent, vel postquam desierunt esse, investituram accepisse.

Vulgo hic adscriptus est titulus De feudo guardiæ et gastaldiæ. Sed ab optimo libro, tam hic quam duo sequentes absunt, et *tit. Quib. modis feud. amit.* est hujus libri tit. 2. recte: nam a tit. *De iis qui feudum dare possunt, et qual. acq. et ret.* usque ad titulum, *Quib. mod. feud. amit.* id agit Gerardus, primum ut doceat qui feudum dare possunt, deinde quibus modis acquiratur et retineatur. Acquiri successione vel investitura. Retineri proprium feudum jure perpetuo, non id quod dederint minores valvasores: revocari enim dantium arbitrio, §. prox. supra, non id quod dicitur guardiæ vel gastaldiæ: anno enim finiri: et his omnibus explicitis, quibus modis feudum amittatur declarare incipit tit. 2. ab his verbis: *Quia supra dictum est, quibus modis feudum acquiratur et retineatur*, etc. quæ superioribus primum titulum sufficere perspicue et evidenter ostendunt. Hoc autem loco ait, feudum quod datur guardiæ vel gastaldiæ nomine, et pro mercede alicujus rei, finiri anno, nisi detur ad certum tempus, puta biennium aut decennium, ut *inf. tit.* 6. §. *ult.* Pro mercede alicujus rei, ut quod datur advocatiæ defensionisque nomine, de quo dicemus in Constit. Friderici de pace ten. vel pro mercede oneris alicujus. Hæc in fragmentis Ardizonis, id est, lib. 4. tit. 81. appellantur feuda pro vice dominicaria vel villicaria, vel decania, vel aliis angariis: quod perinde valet, ac si diceres, feuda quæ nomine guardiæ vel gastaldiæ, vel advocatiæ, vel pro mercede oneris alicujus dantur, nisi decaniam non pro decania, sed proprie mavis accipere, ut Langobardorum et Gotthorum legibus decanus est, non tantum qui in militia decuriæ imperat, sed et qui domi judicandi munere fungitur, ut advocatus: ut centenarius, millenarius, quingentenarius: et hæc feuda dicuntur impropria, *d. lib.* 4. *tit.* 81. recte, cum his adversa vera feuda dicantur propria. Et plerumque, ut dixi, maxime quæ actus aut custodiæ nomine dantur, quotannis renovantur: namque ut annuis vicibus redit annona, ita hæc quæ per causam quasi servandæ vel procurandæ annonæ mandantur functiones quotannis resumuntur: et quidem tacite si modo post annum dominus patiatur eum, qui tale feudum acceperit, possidere, exemplo precarii. Quod si forte pro eo feudo dominus aliquid acceperit, non ideo minus, ut ait hoc loco, revocabit feudum post annum etiam non reddito pretio: quia ea pecunia ejus tantum anni reditus emptus videtur: et nihil vetat jus etiam proprii feudi modico pretio a domino promereri: non utique prædii ipsius vero et justo pretio, ut §. *prox. sup. et inf. tit.* 3. *et* 13. 19. 25. *et libro* 2. *tit.* 12. *et* 15. et sic etiam hodie qui veniunt a latere in omnibus fere Galliæ provinciis, si velint cognati defuncti feudum obtinere, id redimere debent a domino, vel reditu unius anni, vel pecunia certa: nec obstat quod dicitur *inf. tit.* 29. feudum non sub prætextu pecuniæ dari, etc. nam et similiter mandatum dicitur esse gratuitum, et originem ex amicitia trahere, *l.* 1. *ff. mand.* recipit tamen honorem, salarium, remunerationem, *l. si remunerandi*, *l. salarium eodem tit.* Pretium, quod domino dat vasallus, honor, sive munus est potius quam pretium: alioquin beneficium non esset beneficium. Vincentius Speculi doctrinalis 7. cap. 145. *Feudum*, inquit, *appellatur beneficium, licet non sit gratuitum, sicut et dos appellatur donatio propter matrimonium licet gratuita non sit: et sic inter advocatum, et clientem, licet interveniat pecunia, non tamen dicitur esse locatio et conductio, sed magis opera beneficii loco præberi, et id quod datur ad remunerandum dari, et inde honorarium appellari*, quæ postrema Vincentii verba sunt ex *l.* 1. *ff. si men. fal. mod. dix.* a mensore ab eo ad advocatum non male translata. Et ita etiam in deposito, quod nonnunquam intervenit pretium custodiæ, *l.* 2. §. *et generaliter*, *ff. de vi bon. rapt.* ἀντίδωρον est potius quam pretium: quo genere commodatum pariter, et precarium, licet origine gratuiti sint contractus, nihil vetat pretium, sive ἀντίδωρον recipere, et dotem ἀντίφερνα. Feudum autem nomine guardiæ datur ei qui quasi custos prædio opponitur,

sive casario, id est, casæ custodi, ut Festus interpretatur, ut *l.* 7. *C. de bon. pros.* Solet custos separari a fructuario, inquilino, institore, *l.* 1. §. *quod autem*, *ff. de vi, et vi arm. l.* 11. §. *Item si cum plures*, *ff. de instit. l.* 90. *ff. de leg.* 3. *l. a filio*, §. *testator*, *ff. de adim. leg. l.* 1. *C. de rep. hær. l. ult. C. de delat.* Feudum gastaldiæ causa datur ei, qui quasi actor sive procurator prædiis nostris imponitur. Gastaldus enim sive gastaldio, non multum distat ab actore, *l.* 20. *Lang. de fur. l.* 1. *et* 2. *de acq. act. reg. Gastaldis*, inquit, *nostris curtes nostras providentibus vel gubernantibus:* et hoc nomine habuere etiam olim Ecclesiæ quædam actorem sive administratorem rerum, *can. salvator* 1. *quæst.* 3. Est tamen aliqua differentia inter gastaldum, et actorem, *l.* 1. *Lang. si actor reg. res reg. alie. et inf. tit.* 6. eadem quæ inter villicum et dispensatorem, *l.* 166. *ff. de verb. signif. l. pen. in pr. ff. de adim. leg.* et Columellæ inter villicum et actorem sive procuratorem 1. c. 6. 7. 8. Ut autem custos, ita gastaldus proprie feudatarius non est: quia quodammodo in præsens tantum constituitur, non ut perpetuo eo munere fungatur: itaque Paulus Diaconus lib. 5. Hist. Langob. c. 11. cum scribit jussu Grimoaldi Langobardorum regis in Italia certas possessiones datas Alzeconi duci Bulgarorum, ita tamen ut non Dux, sed Gastaldus vocaretur, hoc significat jure Gastaldiæ datas, non perpetuo proprioque feudi jure. Etymum ex Germanica lingua deduxit Amerbacchius in adnotationibus ad Constitutiones Caroli Magni. Quod si gastaldus prædium possideat jure feudi proprii, dominus contra se jure tantum gastaldiæ id dedisse contendat, quæritur cui incumbat onus probandi? et videtur hac in re pugnare hic §. cum §. *Item si aliquis inf.* Finge dominum repetere feudum quasi gastaldiam: potest enim revocari post annum, et ut scriptum est *lib.* 4. *tit.* 94. quod nomine Gastaldiæ vel Guardiæ in feudum datur, ablata gastaldia vel guardia jure auferri potest. Constat autem domino revocanti mandatum sive gastaldiam probationem incumbere ex *d.* §. *Item si aliquis*, qua impleta non poterit sibi possessor possessionem defendere: id est, restituere domino feudum cogetur, nisi contra probaverit se de prædio jure proprii feudi investitum fuisse priusquam gastaldus fieret, vel etiam post susceptam gastaldiam, dominum gastaldiam in proprium feudum commutasse: Probatio elidet probationem, ut in plerisque aliis causis fieri solet. At a domino primum, qui feudum repetit quasi gastaldiam, probatio exigitur: qui si in ea defecerit, tuebimur possessorem, etiamsi pro sua parte nullas probationes attulerit, modo juraverit, ut dicemus *inf.* §. *si autem controversia*. Hoc igitur loco, *Non valebunt*, sic interpretabimur, ut non possint sibi possessionem defendere domino probante intentionem suam, nisi præstita probatione contraria, quæ quidem (nam et hic adjicitur modus) sumatur ex brevi testato, id est, breviculo sive instrumento publico, ut *inf.* 2. *tit.* 3. *et* 4. *titul.* 1. vel ex duobus testibus idoneis, puta paribus curtis. Hæc probatio satis competens est, ne inopes vasalli gravioribus onerentur impensis, ut *inf.* 4. *tit.* 88. Sunt autem pares curtis, qui et pares curiæ dicuntur nonnunquam, et pares domus, convasalli, qui ab eodem domino eademve domo feuda tenent, ut *inf. tit.* 6. §. *pen. et* 28. *et* 2. *tit.* 16. 20. *et* 4. *titul.* 35. 36. 55. 60. non quasi patricii, ut volunt ignari feudorum. Curtem dixere pro domo, castro, palatio, prætorio. Ideo autem ad probationem investituræ non alii testes, quam pares admittuntur, quia coram eis solemniter fieri debet investitura, ut *inf.* 2. *tit.* 3. Hujus generis feudis, quæ tempore finiuntur, adjungunt quidam θυρεοφόρων, sive scutiferorum feuda, sed refelluntur eo quod ex Fragm. Ardizonis scriptum est lib. 4. feuda scutiferorum, ut ad libitum dominorum possint adimi, rationis non esse dum tamen serviant laudationem curiæ: hæc putem esse feuda valvasinorum, quæ etiam curia Mediolanensis temere auferri non patitur. Citat et in hanc rem Ardizo *l.* 1. *Lang. qual. cum fara sua alicui mig. per. sit.* Sed nihil ibi profecto ea de re: male etiam ibidem vulgo faram pro substantia accipiunt, cum sit soboles et progenies, auctore Paulo Diacono 2. Hist. Langob. cap. 7. Ceterum ejusdem generis sunt feuda de camera vel de caneva sive soldatæ, quæ in annonis nummisque consistunt militi concessa sub onere fidei atque servitii: finiuntur enim morte dantis vel accipientis, ut *inf.* 2. *tit.* 10. nihilque distat feudum soldatæ a feudis ærariis cellariisve, id est, de camera vel de caneva. Feuda quoque habitationum, nisi aliud specialiter cautum sit, morte accipientium finiuntur, ut *inf.* 4. *tit.* 105. recte: nam et in jure civili habitatio jus personale est. Dubitatum olim fuit esset unius anni, an quamdiu viveret is cui concessa habitatio esset. Sed placuit quamdiu viveret, competere, *l. si habitatio*, §. *utrum*, *ff. de usu et habit*. Habitatio igitur non est annua. At guardia et gastaldia prædiorum unius anni esse intelligitur, sicut annuis vicibus prædiorum reditus disterminantur. Sed de his hactenus.

Si vero Archiepiscopus, Episcopus, vel Abbas, vel Abbatissa investituram ejus feudi, quod alius detinebat, eo tenore alicui dederit ut post decessum ejus qui possidet, habeat, et ante decesserit quam ille qui feudum possidet, successores eorum non cogun-

tur eam investituram facere vel confirmare, etiamsi pares ejus curtis adsint testes, vel breve testatum inde sit, nisi ille qui investituram acceperit, nomine ejus feudi in possessionem missus sit eo consentiente qui detinet. Sed si ille qui feudum possidet, prius decesserit quam ille qui investituram fecit, jure cogitur eam ratam habere. Laici vero iisdem modis quibus supra diximus, si aliis investituram dederint, hæredes eorum si rationibus claruerint omnimodo eam adimplere compelluntur.

Proxime recensui feuda impropria, quæ tempore vel morte finiuntur. Inde quæritur, an vivo possessore feudi improprii, cui finem mors allatura sit, possit dominus id in alium conferre per investituram, et an successor domini ex causa posterioris investituræ ad tradendum obligetur. Aliud est investitura, aliud traditio. Investitura est cessio feudi solemnis sive contractus, qui sine traditione possessionis per se subsistit. Investituram sequitur traditio possessionis vacuæ, ut *inf.* §. *prox. et lib.* 4. *tit.* 15. et plus est possessionem dare quam investituram concedere *c. visis* 16. *q.* 2. At qui investituram fecit, præcise obligatur ad tradendum, nec liberatur præstando id quod interest, *d. titulo* 15. et idem probat 2. *tit.* 7. §. *ult.* namque ait dominum omni modo compelli ad tradendum, et hoc amplius propter moram obligari in id quod interest: et ita ex venditionis contractu verius est secundum Martini sententiam, venditorem præcise obligari ad tradendum, §. 1. *Instit. de donat.* Paulus 1. Sent. *Si id quod emptum est, neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.* Et nihilominus omne id quod interest emptoris ob venditoris moram, in æstimationem venit, *l. si sterilis*, §. *cum per venditorem*, *ff. de act. empt.* Idemque in hærede receptum est, ut abscisse cogatur rem legatam tradere, *l. si domus*, §. *qui confitetur*, *et* §. *seq. ff. de leg.* 1. quem etiam constat ex mora teneri in id quod interest. Ergo, ut ad rem redeam, si qui me de feudo investivit, prædiumque tradidit, deinde me vivo te de eodem feudo investierit in tempus mortis meæ: quæritur an successorem ejus posterior investitura obliget ad tradendam tibi possessionem vacuam. Et hac in re Gerardus et Obertus separandos esse censent laicos a clericis, quæ vetus est distinctio Christianorum: licet si generaliter rem tractes, omnes Christiani sint clerici, omnes sacerdotes. Posterior investitura quam laicus fecit, successorem ejus obligat sine ulla distinctione. In clerico distinguitur. Aut enim clericus, qui ex rebus Ecclesiæ duos de eodem feudo separatim investivit, ante priorem feudatarium vita decessit, aut post. Si ante priorem, successor ejus non tentur implere investituram: quia obligatio, quæ non cœpit a defuncto, non potest incipere a successore secundum regulam juris antiqui: non potuit autem incipere a defuncto, quamdiu vixit prior feudatarius: quia investitura posterior in se conditionem habuit, si prior feudatarius moreretur, cujus morte feudum ad dominum redibat. Sin autem post priorem feudatarium clericus decesserit, quia hoc casu obligatio cœpit a defuncto, et in successorem ejus continuatur: quam differentiam confirmat *lib.* 4. *tit.* 4. et id quidem præcipue de clericis in precariis constituit Lotharius Imp. quod nos trahimus ad feuda, ut *infra tit.* 5. *l.* 2. *Langob. quan. lic. rect. ecc. acta anteces. suor. resc.* quæ Constitutio concil. Carthag. falso tribuitur in *c. de precariis* 10. *q.* 3. et videtur indistincte loqui, ut significabitur *inf. tit.* 27. In clericis, regula juris antiqui servatur, ut a successoribus obligationes non incipiant, favore Ecclesiarum: In laicis, regula juris novi a Justiniano proditi, ut incipiant: nam et successorum qualitas est diversa. Laicorum successores sunt universi juris defunctorum successores. Clericorum successores, ecclesiastici juris non defunctorum successores sunt. Receptum autem est fere tota Italia, in posteriori investitura non exigi consensum prioris feudatarii, *d. tit.* 4. *et inf.* 30. et merito: nihil enim ei præjudicat posterior investitura, quamdium advivit: nam hæc non de feudo perpetuario dicuntur, sed de feudo quod accipientis morte finitur, ut *inf. tit.* 5. *et* 31. proficit tamen consensus prioris posteriori, si eo volente mittatur in possessionem, ut ait hoc loco. Rursus hæc disputatio de duplici investitura ita procedit si in posteriori insit conditio: nam si omnino posteriorem investieris pure, quasi mox prædium traditurus, inanis est investitura: et qui eam accepit, aut sciens accepit, aut ignorans: Si ignorans, actionem habet in id quod interest: Si sciens, nullam habet, nisi de evictione convenerit nominatim, ut *inf.* 2. *tit.* 8. *et* 4. *tit.* 20. 80. 87. 96. *Si vero Archiepiscopus*, etc. quoniam hi solent res ecclesiasticas in feudum dare. *Iisdem modis*, in tempus mortis prioris feudatarii, coram paribus aut instrumento publico. *Si rationibus claruerint*, id est, si probetur investitura per pares curtis aut instrumento publico: ut infra §. si vero feudum. Si rationes investituræ hæredibus constiterint.

Si autem controversia inter dominum et fidelem de feudi investitura fuerit: quid ju-

ris sit, videamus. Et si investitura facta fuerit coram paribus curtis, aut in brevi testato: recte eum qui investitus est, cogitur dominus mittere in feudi possessionem. Si vero fuerit in possessione, et mota fuerit ei controversia a domino: ei defensio detur propter possessionem. Si autem non fuerit in possessione, nec supradictis modis poterit probare: tunc illius erit defensio, qui investituram dicitur fecisse. Si vero feudum aliquis habuerit, de quo nulla controversia est, et dixerit se investituram alterius feudi accepisse ab eodem domino, nec in possessione fuerit, nec prædictis rationibus probare poterit, licet domini esset defensio ex ordine, tamen quia aliunde vasallus est, remittitur domino ex æquitate defensio.

Cum autem quis dixerit feudum ad se per successionem pertinere, asserendo illud esse paternum: si fuerit in possessione medietatis vel alicujus partis, vel cambium proprietatis nomine illius feudi habuerit, vel aliis justis rationibus illud esse paternum probare potuerit: jure obtinebit. Si vero probare non potuerit prædicto modo, dabitur ei defensio cum XII. sacramentalibus.

Item si aliquis possederit castrum, quod dixerit se pro feudo tenere, et e contra dominus per guardiam dixerit se ei dedisse: domini est probatio; et si poterit probare, tunc ille qui tenet, domino debet restituere, vel probare per pares curtis, vel per breve testatum, postquam in guardiam suscepisset, se a domino pro feudo investituram accepisse: domino vero in probatione deficiente, tunc illius erit defensio, qui possidet.

Similiter si aliquis possederit castrum vel aliam rem, et dominus dixerit se pro pignore ei dedisse, e contrario ille dixerit se accepisse pro feudo: si potuerit dominus probare quod ei pro pignore dedisset, tunc ille qui tenet, domino restituet, vel probet supradicto modo se postquam a domino pro pignore accepit, feudi nomine accepisse: et si dominus non poterit probare se nomine pignoris dedisse, erit defensio illius qui possidet.

Quæstio est de probatione investituræ et successionis, qui duo sunt modi acquirendi feudi, difficilis et plena scopulis, ad quos dum feruntur incaute, impingunt multi, et pertinent ad eam plures tituli, qui omnes, nisi quis diligenter animum advertat, velitari quodammodo inter se et confligere videntur, et omnium maxime obscurus est tit. 7. infra, qui hoc loco explicabitur. Feudum aut investitura acquiritur aut successione. Qui investituram allegat, aut actor est, aut reus Actori incumbit probatio, reo defensio. Probatio est testium idoneorum, vel instrumentorum publicorum productio. Defensio est purgatio, quæ fit dato jurejurando, cum juratoribus XII. Tria erant olim purgationis genera. Unum, jurisjurandi religio, cum conjuratoribus sive sacramentalibus XII. cognatis, vel adfinibus, vel clientibus, vel extraneis, qui scilicet idem quod reus jurarent. Sunt qui de probitate et religione nostra ita confidant, sintve ita rerum nostrarum instructi peritia, ut non dubitent se una nobiscum devovere: jurabant autem tactis sacrosanctis Evangeliis, vel armis sacratis, *l.* 5. 7. 10. *Lang. qual. quis se def. deb.* Annonius 4. cap. 26. *Pactum inter Francos, et Saxones sacramento super arma, ut eis mos erat, jurantibus, firmatum est*. Alterum est lex duellionum probata etiam Constitutione Friderici Imp. certis casibus: impia lex, quam rex Langobardorum Liutprandus profitetur se propter suæ gentis consuetudinem vetare non potuisse, *l.* 23. *Lang. de hom. li. ho.* et hoc genere purgationis diu usi sunt Christiani, tam in civilibus quam criminalibus causis, re omni duello commissa, quod singulare certamen dixeris recte: cum et qui in eam pugnam descendit, Latine singularis appelletur. Glossæ enim veteres singularem interpretantur esse μονόμαχον, ἀπόκοπον: quod nomen Latini etiam tribuunt apro, ut Græci, qui μονιόν appellant: delectatur enim solitudine: proinde a Gallis *Sanglier* dicitur, quasi singularis. Tertium genus purgationis est periculum aquæ ferventis, vel aquæ frigidæ, vel laminæ candentis: quo etiam diu usi sunt Christiani, ducto more, argumento nescio an bono a potione illa, quam strupri insimulatis mulieribus dari jussit Moses: quod usque eo processit, ut et leges scriptæ juberent adhiberi ignitos vomeres, vel aquam frigidam aut calidam litium dirimendarum causa, ut Langobardæ sæpe, et militares Friderici Imperatoris apud Radevicum, et in pactione pacis inter Alsatiæ principes, et civitates apud Rhenanum, liber vel per-

sonatus serviens furti reus cum aliquot suæ comparitatis testibus, plebejus et rusticus aquæ frigidæ judicio se expurgare jubetur, quod tamen primum omnium exolevit in Langobardia, *l.* 32. *Lango. qual. se quis def. deb.* Id hac ratione sumebatur, quam et vigere adhuc in Saxonia Occidentali narrant, ut in flumen demissum, et emersum, pro sonte, submersum pro insonte haberent, ut indicat *l.* 1. *Constit. Neapol. De legibus paribilibus sublatis*. Quid vero est paribilibus? E tribus purgationis generibus, unum legem duellionum, ut apud Urspergensem, alia leges paribiles dixerunt, quæ in Gallicis Neustriæ consuetudinibus *Loyx apparissantz*. In legibus Philippi Comitis Flandriæ, quas Neoportuensibus dedit vulneris noctu illati reus, si ita scabinis videatur (nomen est Judicum, quod retinuimus, ex Hebraica lingua deflexum) ferro candenti se excusare jubetur. Rex hæc omnis gerebatur interventu sacerdotis, qui priusquam periculum fieret, Deum certis conceptisque verbis obtestabatur, et adorabat, ut innocentes servaret, nocentes male perderet. Helmodius in hist. Slavorum: *Offerebant criminibus pulsatos sacerdoti ferro, vel vomeribus examinandos*. Et precum formulas prodidit Joan. Aventinus Annalium Bojorum IV. Plerique exibant illæsi: testis oculatus Georgius Pachymerius in Græcorum historia, et alii innumeri. Mitto judicium per crucem, de quo *l.* 26. *et* 33. *Lang. qual. se quis def. deb.* et in testamento Caroli Magni, apud H. Mutium. *Si propter terminos*, inquit, *aut confinia regnorum orta fuerit controversia, volumus ut ad declarationem rei dubiæ judicio crucis Dei voluntas et rerum veritas perquiratur*. Mitto judicium per corpus et sanguinem Domini, de quo Sigebertus, *Ludovicus rex*, inquit, *ab Adriano comprobandæ suæ innocentiæ caussa ad examinationem corporis et sanguinis Domini invitatus est*, etc. Solemnia erant illa tantum tria defensionum genera, et horum primum intelligi his libris debet, quoties fit defensionis mentio: non defensio nuda, quæ fit, ut Aristoteles loquitur, ad hominem hoc modo, Vici jam satis, quia quod intendisti probare nequivisti: quia etiamsi actor, vel accusator deficiatur probationibus, defendere se reus debet, vel jurejurando cum aliis XII. vel duello vel periculo aquæ ferventis aut laminæ candentis. Nec abigitur de primo genere defensionis hunc locum accipiendum esse, cum se quis jurejurando defendit cum conjuratoribus XII. Unde si is qui investituram allegat, actor sit, id est, si intendat sibi vacuam possessionem a domino tradi oportere, sic statuamus, eum probare debere investituram per pares curtis, id est, convasallos, aut per instrumenta publica: eo non probante domini esse defensionem, puta ut juret cum aliis XII. se investituram non fecisse, atque ita absolvatur: hoc enim jure feudorum actore non probante, non continuo reus absolvitur: namque sicut jure civili actore defecto probationibus non ideo judex statim reum absolvit, sed in dubiis causis, ut omnem animo suo eximat scrupulum, quandoque jusjurandum defert actori vel reo *l.* 3. *C. de reb. cred. l. admonendi, ff. de jurejur. Nov.* 124. ita hoc casu a domino unde petitur rem tradi ex causa investituræ, etiamsi actor deficiatur probationibus, exigitur ut juret cum XII. sacramentalibus, vel referat jusjurandum, ut infra tit. 28. et in aliis causis duello res dirimitur. Itaque non potest hæc sententia absolute usurpari semper, Actore non probante reus absolvitur. Multum tamen hac in re potest auctoritas prudentiaque judicis, quo fit ut dominus nonnunquam injuratus absolvatur in totum remisso jurejurando, ut *infra* 4. *tit.* 36. §. *sacramentum, et* §. *ult.* nonnunquam conjuratores tantum remittantur. Sane uno casu necessario satis habebit, si juret dominus solus non adhibitis conjuratoribus, puta si actor vasallus, sive gastaldus sit ejus ex causa alterius feudi, de quo non sit controversia. Honor enim hic seniori, id est domino debetur, ne quærendis et adhibendis sacramentalibus fatigetur: et hoc est quod ait §. *si vero feudum*, licet domini esset defensio ex ordine, id est, licet jure exigi a domino jusjurandum posset cum aliis XII. ante absolutionem: tamen quia actor vasallus est, ex æquitate remitti domino defensionem, eam scilicet, quæ fit per sacramentales, non ipsius domini jusjurandum, ut inf. tit. 6. Opponit ordinem æquitati. Ordo est merum jus: et ita *lib.* 4. *tit.* 71. *Domini*, inquit, *est defensio ex ordine.* Hoc igitur casu religioni solius domini statur: atque ita quod acquisierit gastaldus, id domino cedet, si non probet domini investituram, *l.* 1. *Lang. de acq. act. reg.* quasi præsumatur id omne parasse ex re domini, sicut Episcopus et curator omnis rerum Ecclesiasticarum omnia videtur parasse ex rebus Ecclesiæ, quæ non paret ei obvenisse jure cognitionis, *Nov.* 123. Uxor ex rebus viri, *l. Quintus*, *D. de don. inter. vir. et uxor. l.* 6. *Cod. eod.* Plautus Casina,

Nam peculi probam nihil habere addecet
Clam viro, et quod habet partum, ei haud
commodi est,
Quin viro aut subtrahat aut stupro invenerit.
Hoc viri censeo esse omne, quidquid tuum est.

Quod si is qui investituram allegat sit reus, id est, si sit in possessione feudi, domino rem suam vindicanti incumbit onus probandi non jure feudi proprii eam se concessisse, sed jure gastaldiæ

vel jure pignoris, vel quo alio jure. Domino non probante, defensio est rei, hoc est jurare reus debet cum sacramentalibus XII. se de eo feudo investitum fuisse, ut possessionem retineat: si non ita juraverit, domino juranti possessio restituetur, ut *inf. tit.* 6. *et* 24. *et* 4. *tit.* 37. Uno casu reus jurabit solus sine sacramentalibus, si superiore anno sciente et tacente domino feudum possederit, atque ita, ut fit in causa interdicti *Uti possidetis*, possessionem retinebit, ut *inf. tit.* 28. §. *ult. et* 4. *tit.* 36. §. 1. Domino autem probante se jure gastaldiæ aut jure pignoris prædium concessisse, non jure feudi, nulli defertur conditio jurisjurandi, sed potior est in lite dominus, nisi contra possessor probet per convasallos aut instrumenta publica pignore vel gastaldia posteriorem esse investituram, ut *sup.* §. *Item illud, et inf. tit.* 6. §. *pen.* et hoc loco §. *Item si aliquis, et* §. *Similiter.* Nunc de eo dicamus, qui successionem allegat, in quo videndum illud etiam est in primis, reus an actor sit, id est, possideat an non possideat. Finge, Ego et frater meus divisimus feudum paternum: mortuus est frater meus sine liberis: ego in partem fratris mei me successisse dico, quod fuerit paternum feudum: dominus negat: quid fiet? Aut ego possideo portionem fratris mei, aut non. Si possideo, domino incumbit probatio, mihi defensio: domino probante, vincor, domino non probante vincam dato jurejurando. Si non possideo, mihi incumbit probatio, domino possidenti defensio: si probavero obtinebo: si non probavero, vix obtinebo: et hoc est quod ait *tit.* 7. *infra. Si tamen vasallus poterit probare paternum fuisse, sive possideat, sive non* (quæ tamen verba, *Sive non*, delenda sunt) *obtinebit: alioquin nisi probaverit, vel nisi possideat, dominus obtinebit.* At rursus in hac specie ita distinguendum est: Aut ego, qui non possideo portionem fratris feudi paterni, partem meam habui ex divisione, aut non. Si non habui, et agam de parte fratris, ac probavero esse paternum feudum, neutri dabitur jusjurandum: si non probavero, domino dabitur, propter supradictam rationem, ut ait tit. 7. id est, propter inopiam probationum, quam dixerat tit. 6. Integra vero mihi erit semper petitio partis meæ, quam nondum habui. Quod si habui partem meam ex divisione feudi paterni, licet eam nunc non habeam, ut quia eam partem commutavi cum domino, vel cum fratre, vel quo alio accepta proprietate sive alode alterius prædii, quod cambium vocat, §. *Cum autem*, ab antiquo verbo cambire, Hermannus Contractus concambium, hæc res movebit Judicem ad deferendum mihi jusjurandum cum XII. ut fieri solet, conjuratoribus, ut *infra* 7. nec enim semper jusjurandum datur reo, sed quandoque reo, quandoque actori, prout Judici videtur, ut *inf.* 4. *tit.* 36. §. *sacramentum.* Et hoc est quod sequitur in §. *Cum autem.* Si vero probare non potuerit prædicto modo, id est, si actor testibus vel instrumentis probare non potuerit feudum esse paternum dabitur ei defensio cum XII. sacramentalibus, videlicet si partem suam habeat vel habuerit ex divisione. In plerisque Codicibus hæc clausula deest: sed eo modo accepta, omni vitio caret.

Si quis de manso uno feudi nomine investituram acceperit, et dixerit quod omne incrementum pertineat ad eum per investituram, si dominus reservaverit sibi aliquid in ipsa curte, tunc oportebit fidelem incrementi investituram per pares curtis, vel per breve testatum probare. Sed si dominus in ipsa curte nil sibi retinuit, tunc omne incrementum jure feudi fidelis obtinebit. Si vero fidelis in possessione incrementi fuerit, non oportebit eum investituram probare, sed jurare.

Rursus si aliquis acceperit investituram feudi cum omni incremento quod ei obveniret, et aliquid accreverit vivente eo, a quo acceperit: ipsius erit: et si ille qui investituram fecit, sine hærede decesserit, et feudum reversum fuerit ad eum a quo ipse tenuerit, vel ad alium: quicquid post mortem ejus qui dedit accreverit, ad eum pertinebit, ad quem regressum fuerit.

Mansum Amerbacchius putat esse jugerum et quasi a mensura mansum dici: alii agrum definiunt esse XII. jugerum. Jugerum est mensura agrestis, quæ est in longitudinem pedum CCXL. in latitudinem pedum CXX. Eandem mensuram glossæ arvipendium vocant, et πλέθρον esse interpretantur, vel finem geometricum quo finiuntur agri, cum tamen alii, quod illi simile est nomen, arapennem exponant semijugerum sive actum majorem undique versum finitum pedibus CXX. Mansus autem, ut ego definio, est fundus, unde quis se et familiam suam tueri satis commode potest, ac præterea vectigal sive censum domino referre, et quod veteres dixere hæredium: nam hæreditates Carolus Magnus interpretatur mansa in suis Constitutionibus, a manendo scilicet. Childebertus in quodam Pragmatico apud Annonium: *Cum mansis, et cum manentibus meis.* Helmodius Hist. Slavorum. *Vir iste primo vij. mansis totidemque manentibus ex hæreditate patrum contentus fuit.* Et in antiquis monumentis S. Galli Helvetiorum monasterii relatis ab Ægidio Tschudio in antiqua Rhetia. *Testificati sunt se vi-*

disse de legitimis curtilibus usus omnes istos, et nobis ad monasterium nostrisque mansis in nostris territoriis commanentibus cum illius civibus esse communes. Definitionem mansi confirmat, quod curtem hic §. significat esse partem mansi, sicut villa pars est fundi, *l. fundi, ff. quib. mod. usus-fruct. amit.* et quod Annonius scribit. Carolum Calvum in Francia et Burgundia tributum exegisse ad hunc modum. E mansis dominicatis, id est, qui ad fiscum pertinerent, solidum unum, e manso ingenuo denarios IV. de censu dominico, de facultate mansuarii totidem, e manso servili denarios duos de censu dominico, de facultate mansuarii totidem: quæ distinctio mansorum invenitur etiam XII. Epist. Gregorii ad finem. Et idem Annonius Carolum Magnum ne inopia coacti ministri divini cultus in eo segnius elaborarent edixisse, ut singulis Eccelesiis mansus tribueretur unus: quod et in Constitutionibus Caroli ab Ansegiso Abbate collectis legitur, *eo addito ut pro manso illo Ecclesiæ nullum servitium nullumve censum senioribus debeant: eo plus si quid possederint, ut pro eo Ecclesiæ non sint immunes:* quod consilio Vormatiensi tribuitur, *c.* 1. *de censib.* Et inde Coloniensis synodi *c.* 4. *Ne ex dote Ecclesiæ*, id est, *ex uno manso, et* IV. *mancipiis census exigatur.* Mansuarios dixit, quos alii manentes sive commanentes, id est, villicos, alii παραμοναρίους, ut Synodi Calcedonensis c. 2. et villam μονὴν, alii massarios: nam et mansum dixere massam Cassiodorus, et Gregorius, et alii, pro quo glossæ Græcæ reddunt συγκτῆσιν. Eosdem Amerbacchius putat mansionaticos appellari in Constitutionibus Caroli Magni: sed fallitur. Mansionatici sunt mansiones, sive diversoria, quæ Græci dixere ἀλλαγάς. Annonius 5. c. 31. *Generale placitum Duziaco habuit, et inde per Attiniacum et consuetos mansionaticos Compendium adiit:* et Carolus in Constitutionibus: *Ceteri per singula territoria habitantes et discurrentes mansionaticos*: et alio loco: *Illis vero locis ubi modo via et mansionatici ordinati sunt.* Quæstio autem hujus §. hæc est. Si quid manso in feudum dato accreverit, puta alluvione vel insula juxta mansum in flumine nata, utrum ad vasallum, an ad dominum pertineat: idem olim fuit quæsitum in fructuario. Et Paulus accessionem alluvionis negabat ad fructuarium pertinere, quia fundi fructus non est, *lib.* 3. *Recept. Sentent.* Sed placuit pertinere, *l.* 9. §. *huic vicinus, ff. de usufruct.* Latenti incremento augeri usumfructum, non evidenti. In vasallo mediam viam Gerardus sequitur, et latentis evidentisque incrementi omissa differentia distinguit tantum; in curte, id est, in villa ipsa, sibi receperit dominus aliquid, puta membrum habitandi causa, et hortum forte aut viridarium, an nihil receperit. Si nihil sibi receperit, vasallum sequitur accessio. Si aliquid sibi receperit, dominum, nisi de incremento sive accessione illa mox vasallus a domino investitus fuerit: quod et si agat probare debet, ut dictum est supra, per convasallos vel per instrumentum publicum, si excipiat, id est, si quod accrevit possideat, domino non probante intentionem suam, satis est, si se jurando defendat, id est, si cum XII. conjuratoribus juret se de incremento investitum fuisse. Sic posteriores Jurisconsulti et Imperatores diligentius quædam tractarunt, quam priores mediis sententiis et novis distinctionibus quibusdam introductis, ut et in hac quæstione Si alius in venatione feram bestiam vulneraverit, et alius ceperit, cujus esse intelligatur, ejus qui vulnus inflixerit, an ejus qui occupaverit? Trebatius ejus eam esse putat qui vulneraverit. Sed placuit magis eam esse occupantis. Hoc diligentius tractans Fridericus Imp. ita distinguit apud Radevicum. *Si quis cum canibus venaticis sive molossis feram invenerit, et persecutus fuerit, ut ei potius quam occupanti cedat. Si cum canibus leporariis sive laconicis, ut occupanti cedat. Si lancea vel gladio vulneraverit aut occiderit, nondum ceperit, ut ejus sit, non occupantis. Si telo, balista, aut arcu misso occiderit, ut æque ejus sit, non occupantis, eousque scilicet, donec eam persequatur:* quod et *l.* 6. *Lang. de venat.* probat. Verum, ut ad rem redeam, si non naturaliter aliquid feudo accesserit, sed opera et diligentia vasalli, ut si ad finem fundum emerit, id proculdubio feudo non accrescit, cum separatum sit a feudo. Contra, si id quod vasallus acquisivit, separationem non recipiat, ut si servitutem prædio feudali acquisierit, vel si ædificium posuerit in solo feudali, feudo accrescit, feudo tamen domino aperto, pretii repetitionem vasallo competere quidam putant, ut *inf.* 2. *tit.* 9. §. *e contrario, et* 4. *tit.* 29. His cognitis, fingamus speciem ad §. ult. quam simul ac rationem ejus vulgo explicante male. Capitaneus dedit feudum valvasori, valvasor minori valvasori, minor valvasor mihi. Feudum quod habet capitaneus, vel quod habet valvasor major aut minor, est verum et proprium feudum. Id quod ego habeo, qui valvasinus sum (sic enim me nuncupant) jure feudi proprii non censetur: et ideo mortuo minori valvasore, qui mihi feudum dedit sine hærede masculo, feudm redit ad majorem valvasorem, vel capitaneum, ut diximus initio hujus tituli. Finge, mihi minorem valvasorem dedisse feudum cum omni incremento quodcunque quandocunque feudo accederet: an si quid accesserit, dices, id etiam mortuo minori valvasore ad capitaneum redire, et me non tantum feudo principali, sed etiam accessione excludi? Sic sane, si

accesserit post mortem valvasoris, id est, post aperturam feudi, non si accesserit vivo valvasore. Hæc mihi accessio invidenda non est. Mediolanenses ne feudum quidem mihi totum invident, neque enim id ad Capitaneum recurrere volunt.

TIT. II. Quibus modis feudum amittatur.

Quia supra dictum est, quibus modis feudum acquiritur, et retinetur, nunc videamus qualiter amittatur. Si enim dominus prælium campestre habuerit, et vasallus eum morantem in ipso prælio dimiserit non mortuum, nec ad mortem vulneratum, feudum amittere debet.

Item si fidelis cucurbitaverit dominum, id est, cum uxore ejus concubuerit, vel concumbere se exercuerit, aut cum ea turpiter luserit: vel si cum filia, aut [1] nepte ex filio, aut cum nupta filio, aut cum sorore domini concubuerit (hoc ita obtinet, si in domo domini maneat) jure feudum amittere censetur.

Similiter si dominum assalierit, vel castrum domini, sciens dominum vel dominam intus esse. Item si fratrem suum occiderit, vel nepotem, id est filium fratris.

Aut si libellario nomine, amplius medietate feudi dederit, aut pro pignore plus medietate obligaverit, ita ut transactum [2] permittat, vel dolo hoc egerit, amissione feudi multabitur. His omnibus casibus feudum ad dominum revertitur.

Rursus, si fidelis minus medietate, libellario nomine dederit, et sine hærede decesserit, et feudum ad dominum redierit: vel postquam ad libellariam dederit, vel pignori obligarit, domino refutaverit: tunc ille qui ab eo acceperit, nullo jure adversus dominum se tueri poterit.

Præterea si ille, ad quem feudum per successionem jure obvenire debet, consenserit eos investire, ad quos secundum morem et ordinem rectum non pertinet: nullo modo ad eum repetendum regressum habet.

(1) γρ. *nuru, id est, cum nupta filio.*
(2) γρ. *distractionem.*

Item si fuerint duo fratres, et unus investituram feudi acceperit: si postea feudum cum fratre diviserit, et ille, qui feudi partem accepit, postea plus medietate vendiderit, et sine hærede legitimo decesserit: feudum ad dominum revertitur. Item si quis feudum habuerit in curte domini sui: non poterit ipsum feudum in aliqua parte libellario nomine alicui sine consensu domini sui dare, vel pignori obligare. Similiter si extra curtem detinuerit, et dominus districtum habuerit, vel alium honorem: si alienaverit sine domini voluntate, jure ad dominum revertitur.

Amittendi feudi causa una est. Perfidia, ingratitudo, improbitas vasalli, quæ his libris felonia dicitur sæpe verbo militari, quod tractum videtur e Græco φήλωσις sive φήλωμα, nec enim felonia est rebellio tantum sive ἀνταρσία, cum et dominus ipse in feloniam incidat, sed fraus, culpa, improbitas. Eadem causa est adimendæ hæreditatis legitimis hæredibus: quæ ademptio ut exhæredatio dicitur, ita plerique ademptionem feudi exhæredationem vocant: Turpinus in Chronicis: *Joannes rex Angliæ Arturum Comitem Britanniæ perimit, super quo a Baronibus apud regem Franciæ, cujus vasallus erat, accusatus, cum comparere nollet, post multas citationes per judicium Parium exhæredatus est.* Sigebertus. *Guilielmus rex Siciliæ exhæredavit Comitem de Basevilla, quod ab ipso desciverat.* Una est utriusque exhæredationis causa, si generaliter rem universam spectes, Felonia et Perfidia Sed hæc rursus in varias et multiplices scinditur species. Eas quidem Justinianus redegit ad certum numerum, propter quas liberos, parentes aut fratres exhæredare licet: nondum tamen eripiendi feudi causas certa definitione conclusit quisquam, ut *inf.* 3. *tit.* 1. An igitur vasallus feloniam fecerit, quæstio est magis facti quam juris, et ut ante Justinianum exhæredationis causæ positæ erant in arbitrio Centum virorum: ita hodie removendi et abdicandi vasalli causæ disceptandæ relinquuntur judicio parium, id est, convasallorum: proinde arbitrariæ sunt non certæ, non legitimæ. Cognitionem paribus mandat Constitutio Conradi, et Henrici Conradi filii, et Lotharii, et Friderici. Certæ quidem sunt causæ, quæ jurejurando fidelitatis specialiter exprimuntur. Certæ etiam illæ propter quas jure hæreditas adimitur, donatio revocatur, matrimonium dirimitur, quas et in revocando feudo observare debemus, ut 3. *tit.* 1. Certæ sunt quæ his libris exprimuntur.

Sed præter omnes istas incidere possunt innumeræ, propter quas æquum sit vasallis feudum adimi: quas probare dominum paribus curiæ necesse est productis testibus quinque ex Constitutione Henrici. Domino non probante, vasallus se purgare debet duello: ut *inf.* 4. *tit.* 47. quod non ita accipiendum est, ut dominus ipse in pugnam descendere debeat, cum in honorem dominii soleat ei defensionis necessitas remitti, ut *sup. tit. prox.* §. *Si vero feudum:* sed ut si quis sit compar, qui cum eo vasallo cujus perfidia arguitur, decertare velit, duello se purgare debeat, ut habetur in Constitutione Henrici: quod si desit singularis cum quo ineat pugnam, jurejurando se purgare debet cum tribus paribus, vel si pares habere non potuerit, cum propinquioribus cognatis XII. vel etiam solus, ut est proditum *inf. lib.* 5. ad Constitutionem Henrici. Nunc eas feloniæ causas exponamus, quæ hoc titulo recensentur. Prima hæc est, Si vasallus cum domino in militiam profectus eum in ipso conflictu et vitæ discrimine dimiserit, et cum eo non laboraverit, ut ait infra tit. 21. id est, si periclitanti opem non tulerit, quod est astalium facere, id est, frustrari, et decipere, *in l.* 6. *Lang. de malef. et pub. cr.* et idem astalium ab astu quod Felonia: et similiter in eisdem legibus asto animo, est doloso et callido, *l.* 4. *de fur. l.* 15. *qual. quis se def. deb. l.* 3. *de hom. lib. ho. l.* 1. *de dam. injur.* quo modo Plautus loquitur in Pœnulo:

Mea soror ita stupida est sine animo asto.

Et Accius apud Nonium,

Nisi ut asta ingenium lingua laudem.

Et ejus generis in eis pleraque sunt alia, quæ barbara multis esse videntur, cum tamen originem suam repetant a Græca vel Latina lingua, ut argi sive argæ contumelia, *l.* 1. *de convitiis*, quam interpretes alioversum trahunt, sed ignavum ea et inertem significari certo certius est a Græco ἀργός. Paulus Diaconus VI. cap. 8. *Memineris ut me inertem et inutilem dixeris, et vulgari verbo Arga vocaveris.* Didymus de Demosthene, ἀκίνητος ὢν περὶ τὰς συνουσίας, ἐλέγετο ἀργός. Et Strigæ, *l. ult. de hom. ser. l.* 3. *qual. mund. alien. per. l.* 2. *de injur. mul.* quæ Festo est malefica, quæ hominis intestina corpore paulatim defluente peredere fingitur. Plautus Pseudolo:

Strigibus vivis convivis intestina quæ exedunt.

Glossis striga, λαιστρυγὼν, quæ etiam humanis corporibus vesci credebatur, καὶ γυνὴ φαρμακὶς, Langobardis *Masca*, hodie *Magsz.* Et tollenonis usus a Festo, Vegetio, Isidoro declaratus, qui explicatur aperte, *l.* 23. *de hom. lib. ho.* Et de equo aut pecore rabioso, *l.* 2. *de pauperie:* quod et Absyrtus et Hierocles mulomedici, et Porphyrius confirmant contra Galeni sententiam. Secunda causa amittendi feudi hæc est. Si uxorem domini corruperit, vel si tentarit corrumpere: initium facti pro facto habetur, vel potius attentatio ipsa pudicitiæ perfectum facinus est, si manus tulerit ad papillas*, si sub vestimenta. Item si nurum corruperit, quæ filiæ loco est, si sororem domini vitiaverit quæ nondum exierat domo fratris, id est, virginem, quæ in capillo fuerit, ut *inf.* 3. *tit.* 1. §. *rursus.* Comis enim tantum non velamine ullo virgines obtegebant caput, et præceptum Pauli ad solas virgines pertinere existimabatur, quod tamen est contra sententiam Tertulliani, et ita *l.* 1. *Lang. de eo, quod pat. filiis nec hab. rel. l.* 21. 22. 23. 25. 27. *de succes.* et in Constit. Neapolitanis, *tit. de suc. nob. in feudis*, in capillo esse dicitur, quæ nondum nupsit viro. Soli autem sorori hic modus injicitur, Si habitarit cum domino vasalli fratre suo, non etiam filiæ aut nurui. Est autem hic hujus tituli locus valde depravatus: adjicit enim his neptem ex filio: cur non etiam neptem ex filia? Et breviter sic locus restituendus est, *vel si cum filia aut nuru, id est, cum nupta filio aut cum sorore domini concubuerit (hoc ita obtinet, si in domo domini maneat) jure feudum amittere censetur.* Sequuntur aliæ causæ: Si dominum ex insidiis appetierit, si obsederit dolo malo. Sola cogitatio solusve conatus vasalli non punitur, insidiæ puniuntur, ut *inf.* 4. *tit.* 62. Item si vasallus fratrem suum occiderit aut filium fratris, quem posteriores nepotem dixere, et fratruelem et fraternum. Cur tamen si fratrem domini sui occiderit, feudum non amittit, ut *inf.* 4. *t.* 42. Quia in dominum suum directo non delinquit. Est quidem in offensa, cujus nomine judicium parium et coercitionem habere debet, sed non privari feudo. Henricus libro quinto: *De his*, inquit, *culpis unde beneficium non amittitur, Parium laudatione defendat se vel emendet.* At dices: Ille qui fratrem suum interficit, multo minus delinquit in dominum. Sed parricidium homicidio gravius est, ac proinde æquum, ne tam infamis persona, quæ parricidio se polluit, in curia domini amplius versetur, non quidem feudum domino aperiri, sicut si directo in dominum deliquisset, sed in parricidæ proximos agnatos transferri: idemque est, si aliud quodcumque parricidii genus commiserit, ut *inf.* 3. *tit.* 2. idem si non spe hæreditatis fratrem occiderit, quia quaqua ratione occiderit parricidium est: idem si non occiderit sed occidendum prodiderit, *d. tit.* 42. Et ita si sororem suam vitiaverit, feudo privabitur, si sororem domini non item, nisi uno casu, de quo di-

ximus supra. Gravius enim est incestum stupro : et in incesto idem merito Jacobus Ardizo , et Uldricus Zasius admittunt : cujus rei exemplum est in Austria Cuspiniani , de duobus Austriæ Marchionibus , Leopoldo , et Alberto. *Aut si libellario nomine amplius medietate feudi dederit.* Sic legendum : Nam in feudum dare non prohibetur , ut inf. 2. tit. 4. et 9. et in Constitutione Friderici de feudis non alienandis. Antehac corrupte legebatur , *In feudum dederit.* Libellarius autem contractus est venditio : quæ fit scriptura interveniente certo pretio, et hoc amplius certa pensione constituta in annos singulos , et hac plerumque lege ut stato condictoque tempore contractus renovetur rursus numerato pretio certo vel arbitrario. Dixi , scriptura interveniente. Brevi scilicet scriptura : et inde nomen : et in Constitutione Lotharii illo loco , *Libellum vel aliud instrumentum :* quod ait libellum , ad hoc genus contractus proprie respicit. Regulariter venditio perficitur nudo consensu , nisi conveniat , ut scriptura fiat , *l. contractus , Cod. de fide instr.* Dixi , certa pensione, quod probat *inf. 2. tit. 9. §. donare , et 4. tit. 53.* Et Gregorius 2. Epist. cap. 1. *Libellario nomine ad summam tremissis unius habere concede.* Vocetur lex libellaria, ut lex commissoria. Utraque venditionis lex est. Venditio dicitur *d. tit.* 8. et in edicto alio Constantini Porphyrogennetæ de prædiis militaribus his verbis : εἰ δέτινες παρὰ ἐπόπτου ἢ βασιλικοῦ ςρατιωτικοὺς διάλιβέλλων ἐξωνήσαντο τόπους, etc. quibus rescissa venditione vult reddi pretium. Alii locationem esse dicunt : et est eadem quæstio quæ de emphyteusi , sitne venditio an locatio : qua de causa usus fecit proprium contractum , exemplo emphyteuseως , quod jus παροικικὸν Justinianus vocat *Nov.* VII. Quin et libellariam idem esse , quod emphyteusim plerique censuerunt , pro quibus est Leonis *Nov.* XIII. Sed in hoc est differentia, quod non soleat emphyteusis renovari non mutato possessore , Libellaria renovatur statis certisque temporibus etiam non mutato possessore data certa pecunia, vel quam bonus vir arbitratus fuerit secundum qualitatem rei in libellum datæ , quod quidem renovationis pretium Leo εἰσδεκτικὸν vocat. Et emphyteusis contrahitur sub lege meliorandæ rei , puta ædificii in area ponendi vel reficiendi , vel agri excolendi et recreandi , libellaria hanc legem non habet. Et libellaria in perpetuum fit semper , ut *inf. tit.* 8. Emphyteusis nonnunquam ad tempus. Et si credamus antiquis feudorum conditoribus , in libellaria est commisso locus post biennium, sicut in locatione , cum in emphyteusi triennii cessatio exigatur : et is, qui per libellum a domino possidet , vendere potest sine consensu domini , emphyteuticarius non item. Fit libelli hujus sive libellariæ mentio sæpe his libris, ut *inf. 8. et 2. tit. 9. et 4. tit. 3. 53. 57.* et in Constitutione de Pace Constantiæ , et in Langobardis , et in aliis etiam auctoribus. Cassiodorus v. Variar. *Comperimus patrimonii nostri prædia te Thomati libellario titulo commisisse.* Gregorius 8. Epist. cap. 61. *Voluerat possessiones sub specie libellorum tenere.* Vasallus autem feudum totum ejusve partem , vendere , ut id emptor haberet quasi proprium , non potuit sine consensu domini. Per libellum mediam partem vendere potuit sine consensu domini plerisque Italiæ locis , aliis etiam totum. Vendere , inquam , per libellum potuit dimidiam partem privato non Ecclesiæ. Privato plus permittitur quam Ecclesiæ, id est , non tanta in privato , quam in clerico probitas exigitur : quæ ratio est scripta *inf. tit.* 8. Tertullianus de Monogamia : *Cum ad peræquationem disciplinæ sacerdotalis provocamur deponimus infulas , et impares sumus.* Ecclesiam decet ne partem quidem feudi a vasallo emere sine consensu domini , maxime cum sit immortalis , privatus mortalis , quo moriente sine hæredibus masculis feudi etiam pars ea , quam per libellum alii concessit , ad dominum recurrit. Ex Constitutione autem Lotharii et Friderici , nec vendere ullo modo partem ullam feudi privato vasallus potest sine domini voluntate , ut *inf. 2. tit. 9. et 3. tit. 2. et 4. tit. 44. 53.* ne domino debitum servitium pereat ad inopiam redacto vasallo : quod etiam olim obtinebat in feudo de camera vel de caneva : et in feudo proprio , cujus domino juncta erat districtio juris , quæ duo non semper concurrunt in eandem personam , sed cujus in personam concurrunt , ejus auctoritas potestasque major est , ut merito in alienatione ejus sit exploranda voluntas. Æquum etiam est in eo feudo abalienando , quod quasi e sinu et penuario domini depromitur , id est : ex camera vel caneva , domini voluntatem exquiri. Quod diximus de alienatione , idem obtinuit in pignoratione , creditori distractione permissa , quod genus pignoris consultum dicitur *inf. 2. tit.* 9. quia eo maxime creditori consulitur. Et hoc est quod ait hoc loco : *Ita ut distractionem permittat :* cujus emendationis conjecturam fecit vetustissimus liber , in quo erat , transactionem , non transactum. Idem si dolo hoc egisset , ut feudum in alium transiret , puta si investituram pro venditione adsimulasset , ut *inf. 2. tit. 4.* et in Constitutione Friderici *de feudis non alienandis.* Et hac juris forma neglecta , feudum ad dominum redibat , præterquam si feudi paterni alienatio facta esset agnato , qui omnino successionis jure feudum habiturus erat , quia renunciatio est potius quam alienatio , ut *inf. tit. 8. §. ult. et 4. tit.* 45. vel errante vasallo circa qualitatem rei , puta feudum accipiente pro alode , ut *inf. 4. tit.* 20. At , ut dixi , vasallus feudum potuit semper , potesque alii sine fraude in feudum dare sine voluntate

domini : ita ut sit vasallus vasalli, nec mortuo priori vasallo sine liberis masculis, ad dominum res ipsa recurret, ut *inf.* 2. *tit.* 10. Jus feudi recurret, vel etiam res ipsa, si nolit posterior ab eo jus feudi recognoscere, ut *inf.* 2. *tit.* 9. §. *sine autem.* An etiam jus feudi alii poterat vasallus vendere invito domino quasi feudum, non quasi libellum, ita ut non suus, sed domini vasallus esset : sicut usumfructum vendere fructuarius potest etiam invito domino, quod Græci interpretes cum ita scriptum reliquissent: ὁ ἔχων χρῆσιν καρπῶν δύναται πωλεῖν αὐτὴν καὶ ἄκοντος τοῦ δεσπότου ἢ καὶ τοῦ κληρονόμου αὐτοῦ· quidam eis hanc opinionem quasi singularem adscribit, nesciens id eos sumpsisse ex *l. cui ususfructus*, *ff. de usuf.* Rursus ut morte mea si jus utendi fruendi quod meum est vendidero, finitur ususfructus in persona emptoris, an et jus feudi ita venditum, ut dixi, Si decessero sine liberis masculis ? Et videtur jus feudi in alium per eam rationem multo minus potuisse aut posse transferri, ne invito domino novus et extraneus vasallus accedat, ut *inf.* 2. *tit.* 12. cum alienatione facta per libellum vel pignoratione pro parte dimidia, vel ut Cremonæ, Ticini, Mediolani obtinuit, in assem, vel secunda datione in feudum non mutetur vasallus, illo genere mutetur. Et tamen illud quoque fuisse permissum ante Constitutionem Lotharii, ut existimem, facit §. *item si duo fratres*, ut hodie moribus Galliæ receptum est posse omnino jus feudi sine voluntate domini a vasallo cedi et vendi alteri : qua ratione vulgo dicitur feuda patrimonii jure censeri. Ceditur cum sua causa, nam emptor fidem, et hominium debet, quod nisi profiteatur intra constituta tempora, dominus fructus suos facit vel quibusdam locis feudum domino aperitur, cujus generis feudum dicitur *Fiefs de danger*, quod ejus amittendi vasallo periculum immineat, nisi mature fidem, et hominium exhibuerit : Emptor etiam debet ἀνακάμψεις, et εἰσδεκτικά, et militiæ oneribus ac servitiis feudo cohærentibus obligatur. Igitur mors emptoris spectatur, non venditoris. Ususfructus tamen plenum merumque jus omnino vendi alteri non potest, et spectatur mors venditoris, non emptoris. Sed et Ecclesiæ moribus nostris recte vasallus feudum vendit cum sua causa : quo tamen casu ne quid domino depereat, vel quod Ecclesia sit immortalis, vel quod sit inhabilis militiæ, cogitur Ecclesia dare hominem, a quo officia debita exhibeantur, quoque mortuo fidelitas redintegretur. Iisdem moribus eo, qui feudum vendidit absque consensu domini, defuncto sine hæredibus, feudum emptori non aufertur, cum tamen jure Italico si invito domino vasallus partem mediam jure vendiderit per libellum, aut pignori obligaverit, et jure προτιμήσεως dominus anno vel renunciatione exclusus fuerit, mortuo vasallo sine hæredibus masculis, vel etiam cedente feudo in manus domini a quibus acceperat, feudum emptori auferatur, ut §. *rursus*, *et inf. tit.* 8. *et* 16. *et* 4. *tit.* 83. Domino consentienti non est jus προτιμήσεως, non recidit etiam feudum in eum, qui consensit alienationi moriente venditore sine legitimis hæredibus, aut refutante dominum hominio, ut dicitur, ei remisso : sed qua condicione quove jure id consentiente domino acceperit emptor, puta quasi proprium vel quasi libellum, eodem retinebit semper, præterquam in specie *tit.* 25. 57. *lib.* 4. Consensu etiam agnati amittunt jus προτιμήσεως, et jus successionis : et ita demum jus prælationis habent, vel eo jure omisso jus successionis, cum est feudum genearchicum, mortuo venditore, illud reddito pretio, istud non reddito pretio emptori, si venditioni non consenserint, ut *hoc tit.* §. *præterea*, *et tit.* 4. §. 1. *et lib.* 4. *tit.* 14. *et tit.* 45. Quod in contextu isto ait, *His omnibus casibus*, sic est interpretandum, si libelli nomine dederit supra dimidiam partem, si pignori obligaverit permissa distractione, si dolo hoc egerit, non si fratrem suum occiderit. Quod autem ait, *Item si fuerint duo fratres et unus*, etc. est valde obscurum. Duo sunt fratres consortes Primus et Secundus. Primus feudum acquisivit, idque in commune contulit : quæ collatio domino nihil prejudicat, qui Primum solum sibi vasallum adoptavit, ut *inf.* 2. *tit.* 12. Soluta consortione et diviso feudo, Secundus feudi partem accepit : jure igitur, quia partem dimidiam tantum, totum nequivisset : quo enim colore nisi refutationis? Sed hoc non potuisset, quia in feudo fraterno, id est, feudo novo successurus non erat. Igitur quia partem accepit recte, quandiu vixerit Primus, non redibit ad dominum portio Secundi, nisi Secundus plus medietate suæ portionis vendiderit, et sine liberis masculis decesserit. Utrumque exigimus. Neque hoc neque illud sufficit, quia vivit primus, a quo ejus portionis alienatio in Secundum collata sustinetur. Utrumque si concurrat, dominum admittemus, quia Secundus eam portionem tenuit quasi feudum ab eodem domino ex divisione, et deficiente ejus sobole mascula, æquum est id domino accedere potius quam extero emptori, qui plus medietate emit. Ante Lotharium alienatione majoris partis quam dimidiæ feudum domino aperiebatur. Post Lotharium pars tantum alienata domino aperitur, ut *inf.* 4. *tit.* 44. Est enim ejus indignitas major, qui indulgentia sibi data abutitur, quam ejus cui nihil lex indulsit. Quod sequitur, *Item si quis feudum*, ejus rationem exposui supra.

Item si Episcopus, vel Abbas, vel Abbatissa, vel dominus plebis feudum dederit

de rebus Ecclesiarum, quæ eis subjectæ sunt, et tituli vocantur: nullum habet vigorem, secundum hoc, quod constitutum est a Papa Urbano in sancta synodo: hoc est illud, quod post ejus decretum fuerit datum: quod autem ante datum fuerit, firmiter permanere debet. Idem juris est, si Præpositus, vel alia ecclesiastica persona, quæ antiquitus non sit solita in feudum dare: scilicet ut quod dederit jure non valeat.

Hujus paragraphi sententiam exposui tit 1. Illud tantummodo non exposui quem hic Gerardus vocet dominum plebis. Et is videtur esse, qui Vicedominus dicitur in cap. volumus, et cap. dominum 89. distinct. Administratio est episcopatus, et onus suscipiendæ plebis negotiorum ecclesiasticorum causa, vel inopia incessante adventantis et hospitantis in Ecclesia. Sigebertus in Chronicis: *Theophilus Vicedominus secundas partes ecclesiasticæ dispensationis sub Episcopo agebat*. Carolus, *l.* 4. *Lang. de rever. eccles. deb. Mandet Comes Episcopo, vel Abbati, vel Vicedomino*, vulgo corrupte, Vicecomiti. Cassiodoro Vicedomini videntur esse œconomi, v. var. Epistol. Justitiæ. Hoc autem loco titulum novum perperam apponi finis indicat, in quo ita est. Et his omnibus casibus feudum amittitur, et ad dominum revertitur. Casibus enim his qui sequuntur feudum, vel quia non jure datum est, vel quia deficiunt hæredes masculi, vel quia vasallus linguæ usum amisit, ad dominum revertitur.

Quin etiam si quis eo tenore feudum acceperit, ut ejus descendentes masculi et feminæ illud habere possint: relicto masculo, ulterius feminæ non admittuntur.

Dictum est sup. feudum ad dominum redire vasallo sine hærede defuncto. Hæres his libris sive hæres legitimus masculum significat, ut *inf. tit.* 8. *et lib.* 4. *tit.* 38. propterea quod feminæ in feudum non succedunt, nisi feudum sit muliebre, vel nisi ita convenerit nominatim in dando feudo. Inde quæritur, si in dando feudo convenerit, ut liberi masculi et feminæ id obtinere possint, et vasallus moriatur relicto filio et filia, an uterque succedat? Obertus utrumque succedere existimat, ut *inf.* 4. *tit.* 63. Gerardo aliud judicium est hoc loco, et *inf. tit.* 4. §. *ult.* Putat enim masculum præferri, quasi scilicet hæc fuerit mens contrahentium ut ita demum feminæ admitterentur si masculi deficerent, quod et si palam verbis expressum esset, Obertus probaret, ut *inf.* 2. *tit.* 17. Sed id quod agitur pro expresso haberi debet, *l. cum quid*, *ff. de reb. cred.* Et Gerardi sententiam fuisse communiter receptam fragmenta Ardizonis indicant, *inf.* 4. *tit.* 104. Ex eisdem reliquiis didicimus non idem esse dicendum si ita convenerit, ut in feudo succederent feminæ sicut masculi. Hujus enim conventionis potestate mares et feminæ simul succedunt, tam ex mente quam ex verbis contrahentium. Proponitur et in eisdem alia quæ ad hanc quæstionem pertinet perelegans species. Maritus et uxor simul de eodem feudo investiti sunt ea lege, ut et descendentes sive liberi sui id haberent: feudum hoc non est muliebre, non masculum, sed mistum ex utroque. Conjuges defuncti sunt filio et filia superstitibus. Filius totum feudum sibi vindicat filia in partem venire vult: quid fiet? Aut uterque ex eis nuptiis natus est, aut non: priore casu mas præfertur: posteriore, ut si filium maritus susceperit ex prima uxore, filiam ex secunda, feudi quo de agitur socia, filia veniet in partem una cum fratre consanguineo: quia cum sit filius ex aliis nuptiis, non debet filiam excludere, quæ ex his nuptiis progenita est, in quibus feudum acquisierunt, sed potius quia feudum est ex parte masculum, ex parte muliebre, quisque sibi parentis sui partem vindicare debet: et eadem ratione si filia tantum supersit, nullus filius, filia partem tantum feudi habebit, altera pars domino committetur. Ponitur et in eisdem fragmentis singularis casus quo feminæ in feudum succedunt, ut si feudum datum sit ad servitium certum, quod feminam exequi non dedeceat, puta ut iter uxoris domini officiose comitetur, *inf.* 2. *tit.* 3. §. *ult.* vel ut domini focique dominæ ministret, et rem ejus familiarem accuret, qualis est Vasallus casatus, qui dicitur legis Francicæ 3. *c.* 68. *et* 4. *c.* 75. et in Constitutionibus Caroli magni, ut describatur quot homines quis casatos in suo beneficio habeat. Constat vero feudum ad certum servitium dari recte, ut *inf.* 4. *tit.* 67. Datur et ita plerumque ut nullum pro eo servitium certum exhibeatur, cujus etiam mulier capax est. Et ii omnes casus sunt excipiendi quibus Galliæ locis feminæ in feudum non succedunt. Aliis plerisque locis liberi utriusque sexus in feudum succedunt. Cognatæ ex transverso non succedunt extantibus masculis. Et circa eam consuetudinem simul, et circa conventionem hoc loco propositam hæc incidit quæstio. Mos hic sive conventio est ut masculis non extantibus feminæ succedant, extantibus masculis ut non succedant. Quæritur, an quæ lex dicta est feminis, dicta etiam videatur posteritati masculæ feminarum ut ecce, vasallus mortuus est relicto filio fratris, et filio sororis, utrum censes

filium fratris esse potiorem, quod alter descendat ex femina, an utrumque admittis, quod uterque sit mas, uterque pari gradu? Sunt qui utrumque admittant: quod non probo, nam id ea conventione agitur, ut ex ea familia cui primum feudum acquiritur, mares, et feminæ succedant: filius sororis non est ex ea familia. Solus quidem admitteretur ex benignitate quadam, ut *sup. tit.* 12. Sed non concurrente eo, qui est ex illa familia. Et si forte cum feudum pater acquisiisset, deinde obierit relicta filia, et filiis duobus Primo, et Secundo, quot sunt personæ, tot sunt linæ: et linearum ordo accurate observandus, ut *inf. 4. tit.* 59. Unde si Primo divisione obvenerit feudum, posteri ejus in infinitum ceteris præferentur, linea Primi absumpta, adsumetur Secundi, et hac demum extincta linea filiæ. Proinde si moriens primus habuerit filium fratris, et filium sororis, filius fratris præferetur filio sororis, id est, linea Secundi lineæ filiæ.

Mutus feudum retinere non potest, scilicet qui nullo modo loquitur: sed si feudum fuerit [1] magnum quo ei ablato se exhibere non valeat, tum ei relinqui debet, unde se sustinere possit. Ex his omnibus casibus feudum amittitur, at ad dominum revertitur.

(1) *γρ. paternum*.

Mutum Gerardus definit eum qui eloqui nihil potest, ut §. *item surdus*, *Inst. quibus non est per. fac. test.* et ait, mutum retinere feudum non posse, quia scilicet debito servitio parum idoneus videtur. Contra Gerardus refertur muto retentionem dedisse feudi paterni, *inf. 4. tit.* 41. Feudi, inquam, paterni tantum. Quod et hic subjecerat. Sed his libris nulli sunt fœdiores mendis. Ait. *Sed si feudum fuerit magnum*. Dixisset convenientius *parvum*, quia sequitur, *quo ei ablato se exhibere non valeat*. Scriptum erat corrupte, maternum, unde fecere, magnum, propterea quod non agnoscunt hi libri feudum maternum, ut *inf. tit.* 12. Sed debuissent potius emendare paternum, pro maternum. Hic igitur est sensus, si feudum fuerit relictum a patre, quo ablato esuriturus sit, tum ei relinqui debere unde tueri se et educere possit, quam sententiam pietatis ratio extorsit, jure enim qui servitio non sufficit, nec feudum retinet.

TIT. III. De natura feudi.

Natura feudi hæc est, ut si princeps investierit Capitaneos suos de aliquo feudo, non possit eos devestire sine culpa, id est, Marchiones et Comites, et ipsos qui [1] proprie hodie appellantur Capitanei. Idem est si investitura sit facta a Capitaneis et majoribus valvasoribus, qui [2] proprie hodie Capitanei appellantur. Si vero facta fuerit a minoribus, vel minimis valvasoribus, aliud est. Tunc enim possunt devestiri non habita ratione culpæ, nisi fecerint hostem Romæ: tunc enim idem est in minimis, quod in majoribus valvasoribus: vel nisi emerint feudum, tunc enim pretium restituendum est secundum antiquum et rationabilem usum. Moderni [3] autem non ita subtiliter cernentes dicunt idem observandum in minimis quod dictum est in majoribus valvasoribus.

(1) *γρ. improprie*.
(2) *γρ. improprie*
(3.) *ἴσως Mediolanenses*.

Propria feudi natura hæc est, ut sit perpetuum, nec temere vasallo eripi possit sine causa. Princeps non eripit temere quod dedit Duci aut majori valvasori. Dux quoque non eripit id quod dedit majori valvasori, nec major valvasor, quod minori. Minor tamen quod dederit valvasino, quia jure feudi non censetur, vel major dominus eripere valvasino cum libuerit potest, exceptis certis casibus, quos exposui *tit.* 1. *sup.* Est autem his duobus locis reponendum, improprie, ubi est scriptum, proprie, ex supradicto *tit.* 1. *in prin. et inf.* 14.

TIT. IV. De Successione feudi.

Sequitur de successione feudi videre. Si quis igitur decesserit filiis et filiabus superstitibus, succedunt tantum filii æqualiter, vel nepotes ex filio, loco sui patris, nulla ordinatione defuncti in feudo manente vel valente.

Hoc quoque observatur, ut si frater meus alienaverit partem suam feudi, vel fecerit investiri filiam suam, si moriatur sine hærede masculo, nihilominus revertitur ad me, et olim observabatur usque ad quartum gradum tantum secundum quosdam, hoc ideo quia postea non vocatur feu-

dum paternum. Alii autem dicunt usque ad septimum gradum.

Filia vero non succedit in feudo, nisi investitura fuerit facta in patre, ut filii et filiæ succedant in feudum (tunc enim succedit filia filiis non extantibus) vel nisi investitæ fuerint. Hæc de feudo paterno. In alio vero feudo, quod habuit initium tantum a fratribus, non succedit unus alteri, sive una investitura, sive duabus, nisi hoc fuerit dictum expressim ut alter alteri succedat.

Loco sui patris. In limite transverso non est, ut loquuntur, repræsentationi locus, nisi in fratrum jam mortuorum filiis, qui succedunt cum fratribus defuncti, patruis suis, ut *inf.* 2. *tit.* 11. In limite directo liberorum est repræsentationi locus in infinitum, ut si sit filius, et ex alio filio jam ante mortuo nepos, simul uterque succedit in feudum et in alodem, et sic deinceps ceteri pro stirpibus, non pro capitibus. Tempore Othonis I. Imperatoris, cum esset ea de re ingens quæstio, an avo succederet nepos una cum patruo, placuit rem committi gladiatorio certamini et cessit victoria his qui nepotes computabant inter filios: quod Sigebertus refert in Chronicis, et Vviticbindus II. rerum ab Henrico et Othone gestarum. *Nulla ordinatione*. Non potest ergo pater uni ex filiis feudum prælegare: qua de re dicemus *inf.* 4. *tit.* 54. *Hoc quoque observatur, ut si frater meus alienaverit partem suam feudi*, consentiente scilicet domino: alioquin feudum domino aperiretur, non mihi. *Vel fecerit investiri filiam suam*, ut *inf.* 4. *tit.* 45. *Revertitur ad me*. Si et ipse alienationi non consensero, ut *sup.* 2. §. *præterea*. *Usque ad quartum gradum* usque ad fratres patrueles, ut *sup.* 1. §. *hoc quoque*. *Quia postea non vocatur feudum paternum*. Qui hac ratione utebantur, feudum id tantum dici paternum existimabant, quod esset a patre aut avo profectum, quasi scilicet patris appellatione ultra patrem solus avus intelligeretur, *l. justa ff. de verb. signif.* et ita fratres patrueles defuncti succedere in feudum avitum, propius sobrino, id est, patruelis filium non succedere in feudum proavitum. Sed magis placuit paternum dici, quodcunque a parentibus descendit, ut in *l. patri*, *ff. ad leg. Jul. de adult.* patres pro parentibus accipiuntur, et hac ratione in feudum a parentibus profectum agnato defuncto agnatos succedere usque ad septimum gradum: quia parentes usque ad eum gradum nominantur: ulteriores majores appellantur, non parentes. Paulatim increscunt sententiæ juris, *l. fideicommissa*, §. *si rem suam*, *ff. de leg.* 3. Obtinuit ad extremum succedere eos in infinitum, ut dixi *sup.* 1. §. 1. nam et in edicto de in jus vocando, et de legatis præstandis parentes etiam dicuntur ultra tritavum. *Nisi investitæ fuerint*, domini beneficio, ut *inf.* 25. Cetera quæ ad hunc §. pertinent, exposuimus *sup. tit.* 1. §. 1. *et tit.* 2. §. *penult.*

TIT. V. Qualiter hæres investitoris teneatur.

Si quis investitus fuerit de alieno feudo post mortem ejus, vel si quis fuerit investitus sub conditione aliqua, vel tempore, de quo nullus erat investitus, sive præmoriatur tenens feudum, sive investitor, sive investitus: investitor et investitoris hæredes tenentur investito, vel hæredi ejus veniente tempore vel conditione: licet alii dicant, si moriatur investitus antequam tenens feudum, vel ante conditionem existentem, vel ante tempus quod hæredes ejus non debeant investiri: nam si quis fuerit investitus pure de alieno feudo, non valet habita investitura: hoc ita est, nisi fuerit facta ab aliqua ecclesiastica persona: tunc enim si præmoriatur investitor antequam feudum tenens, vel conditio, vel tempus existat: non obligatur successor illius: et hoc probatur per legem Lotharii de precariis: et hoc intelligendum est in vasallis, qui feudi successionem non habent.

Hic titulus est de feudo quod successionem non habet, id est, quod morte accipientis finitur. Et ait ejus generis feudo, exempli gratia, Primo concesso, pure Secundo factam a domino investituram non valere, sub conditione vel in diem factam valere: Primus enim mori interim potest. Et multo magis valere eam, quæ confertur in tempus mortis Primi. At quæritur an jus investituræ in hæredem secundi transmittatur, ut prædium sibi tradi oportere intendere possit. Alii dicunt indistincte transmitti. Hi comparare videntur investituram stipulationi: quia stipulatio omnis in hæredem transmittitur. Alii ita distinguunt: Aut prior mortuus est Primus, aut Secundus. Si præmortuus est Primus, jus suum Secundus transmittit in hæredem. Si præmortuus est Secundus, nihil transmittit. Hi legatorum exemplum sequi videntur. Legatum enim

relictum in conditionem vel in diem incertum, veluti, cum mortuus erit Primus, mortuo legatario ante diem vel conditionem in hæredem non transfertur, *l.* 1. §. *si quis sub conditione*, *ff. ut leg. no. cau. l. si dies*, *ff. quan. dies leg. ced.* Priorum opinio verior est, quia investitura actus viventium est, non morientium: est enim cessio. Cessio autem actus viventium, *l. ult. ff. com. præd* Comparanda igitur stipulationib. potius quam legatis. At contra quæritur, an hæres domini Secundo teneatur. Et placet eum quoque indistincte teneri sive post Primum, sive ante Primum, et sive ante conditionem, sive post conditionem dominus decesserit: quod et in stipulationibus, et in legatis ita procedit: nam etsi hæres a quo legatum relictum est sub conditione, decesserit ante conditionem, hæres hæredis legatario obligatur, licet ab hærede scripto obligatio non inceperit, *l. sub diversis*, §. *ult. ff. de cod. et dem.* In clerico tamen distinguitur, et regula juris antiqui strictius observatur: nam si clericus moriatur ante Primum, vel ante conditionem, vel ante diem incertum, successor ejus non tenetur: si post Primum, vel post conditionem, vel post diem incertum, successor tenetur, ut diximus *sup. tit.* 1. §. *si vero Archiepiscopus*. Voluntas itaque ejus non observatur, nisi eundem ipsum obligatio tenuerit. Et quod in feudis idem Lotharium ait constituisse in precariis. Quid vocet precarias videamus. Genus est contractus, quo initio primum cum ecclesiis contrahebatur, ut emphyteuseως genere primum cum civitatibus tantum, deinde etiam cum aliis: unde et cum privatis precarias contrahi nihil vetat. Non sunt autem precariæ, sive precaria non est id genus contractus de quo agitur in titulo Digestorum de precario, licet idem utriusque beneficii sit nomen, eademque nominis ratio, quod precibus petenti concedatur: quo genere frequens erat liberos ab Ecclesia impetrare bona quæ parentes donaverant. Precaria est cessio ususfructus rei immobilis, idem possis dicere feudum esse, idem emphyteusim, idem libellariam: nam proprietatem retinet qui dat: aut igitur nihil, aut usumfructum dat et cedit. Utile dominium nullum est, ut recte sensit vulgaris interpres quisquis est, sive Pileus sive Conradus (nam hi duo sunt vetustiores horum librorum interpretes) ad *tit. de alienatione feudi paterni, lib.* 4. Contractuum leges sive pactiones, ex quibus dicuntur contractus capere formam, ita sunt dispares nonnunquam, ut novas appellationes excogitare sit necesse: exemplo sit pignus, aliud est pignus, aliud hypotheca, aliud fiducia, aliud ἀντίχρησις · et omnia tamen pignora. Sic aliud feudum, aliud emphyteusis, aliud libellaria, aliud precaria, aliud ususfructus: et omnia tamen ususfructus: quoniam qui dat, retinet proprietatem. Adjiciamus ergo legem precariæ propriam. Precaria est cessio ususfructus rei immobilis, quæ fit clerico ad tempus, vel dum vixerit ea lege, ut Ecclesiæ ministerium exhibeat, ut Toletani concilii c. v. vel quæ fit: quod erat proprius et frequentius, ei qui Ecclesiæ rem suam donavit aut liberis ejus vel in ea re sola, vel in aliis rebus Ecclesiæ, vel tam in ea quam in aliis rebus Ecclesiæ ad tempus certum vel in tempus vitæ donatoris tantum aut etiam filiorum ejus, *c. precaria* 10. *q.* 2. *et Remensis synodi c.* 36. *et* 37. *et Turonensis c.* 51. quod genus negotii Ecclesiis permittitur remunerandæ donationis causa, *l. jubemus*, §. *sane ne omnis*, *C. de sacros. Eccl. Nov.* 7. *et* 120. et id nonnunquam agitur, ut is cui ceditur ususfructus, certam pensionem sive censum quotannis præstet, ut legum Alamannorum tit. 2. et ut renovetur singulis lustris, *c.* 1. *de precariis*. Inde Carolus Magnus legis Franciæ IV. *Si quis*, inquit, *in censibus reddendis, et precariis renovandis negligens fuerit.* Ubi autem fit renovatio, quæ ἀνάκαμψις dicitur aptissimo vocabulo, et præstantur εἰσδεκτικὰ ut Leonis *Nov.* 13. cujus titulus compendiosior est περὶ ἀνακάμψεως. De precaria accipienda videtur *l.* 2. *Lang. de benef.* quæ congruit omnino cum eo quod scriptum est inter decreta Pontificum, *Quicunque fidelium propria devotione de facultatibus suis aliquid Ecclesiæ contulerunt, si forte ipsi aut filii eorum redacti fuerint ad inopiam, ab eadem Ecclesia suffragium vitæ temporis usu percipiant*, et Turonicæ synodi c. 51. Quid distet precaria a feudo, et libellaria si quis quærat, consulat definitiones: nam et feudi, et libellariæ definitionem tradidi supra: Quid ab emphyteusi, collata etiam emphyteuseως definitio cum definitione precariæ, statim indicabit. Emphyteusis est contractus, quo dominus prædii sui usumfructum in alium transfert ea lege, ut id melius et cultius reddat constituta pensione certa. Feudo additur lex fidei et servitii, emphyteusi lex meliorationis. In aliis nulla est lex talis. In feudo nulla est pensio annua, in ceteris est pensio annua. In feudo et emphyteusi, nulla ἀνάκαμψις: in ceteris est ἀνάκαμψις. In his omnibus intervenit et præstatur domino εἰσδεκτικὸν, sed varie. In feudo ex morte vasalli reditus unius anni vel pecunia certa aut arbitraria, ex alienatione pretii portio. In emphyteusi ex alienatione pretii portio, ex morte nihil. In libellaria et precaria dum quasi redeunt et renascuntur, certum pretium etiam non mutato possessore. In omnibus est commisso locus, sed variis ex causis. In feudo ob culpam, in ceteris ob tardius solutam pensionem.

TIT. VI. De contentione feudi inter dominum et fidelem.

Si contentio fuerit inter dominum et fidelem de investitura feudi, per pares curiæ dirimatur, alii enim testes, etsi idonei sint, admittendi non sunt; inopia tamen probationum dirimatur per religionem clientuli possessoris feudi, vel cum duodecim sacramentalibus secundum quosdam. Ceterum si dominus possideat, etiam per suum jusjurandum cum duodecim sacramentalibus dirimatur: hoc ita, nisi clientulus sit gastaldus vel actor domini: tunc enim tantum suæ, id est, domini religioni statur, nisi habeat testes pares idoneosque: nam aliquando multa bona auferuntur domino hoc modo: et hoc colligitur per legem, quæ est in titulo de acquisitione actorum Regis. Idem dicendum est de guardia.

Similiter si quis voluerit dicere de pignore sibi dato se investitum esse, non credatur suo juramento, sed testibus idoneis paribus domus.

Insuper sciendem est feudum Guardiæ et Gastaldiæ quacunque hora vult auferri posse a domino, scilicet post annum.

Quæ ad hunc titulum pertinent, exposui *sup.* 1. §. *si autem controversia. De investitura feudi.* Fideli allegante investituram, domino negante. *Clientuli possessoris.* Ergo rei *Secundum quosdam.* Horum sententia jure verior. Usu hodierno solus jurat, ut *inf. lib.* 5. *Ceterum si dominus possideat.* Ergo si fidelis agat. *Tantum suæ.* Sine Sacramentalibus. *Nisi habeat.* Vasallus scilicet. *Hoc modo.* Sensus hic est. Si non exigantur a vasallo testes pares et idonei, si domini jurijurando non stetur, evenit ut res acquisitas domino multas, gastaldi vel actores sibi retineant commento investituræ. Aut igitur probent investituram testibus paribus et idoneis, aut domini jurijurando fidem habeant. *Idem dicendum est de guardia.* Ut solius domini jurejurando sine sacramentalibus dirimatur res, quæ ei est cum custode prædiorum de certi prædii investitura. *De pignore.* Quod probat dominus, ut Conradus interpretatur recte ex §. *similiter*, *tit.* 1. *sup. Non credatur.* Non detur possessori defensio. *Insuper.* hoc exposuimus supra 1. §. *item illud.*

TIT. VII. De contentione feudi fratris defuncti.

Si contentio fuerit inter me et dominum de portione feudi fratris mei defuncti, dicendo paternum esse, et sic me debere succedere, ille vero minime, tanquam habuerim partem meam, sive possideo, sive alienavi, dabitur mihi jusjurandum, scilicet patrem meum jure investitum fuisse, licet non possideam portionem fratris mei. Si vero nullam partem habuero illius feudi, nec mihi nec domino dabitur jusjurandum, nisi propter supradictam rationem domino non ut ego propter hoc aliud meum feudum ammittam. Si tamen vasallus poterit probare paternum fuisse, sive possideat, sive non [1], obtinebit: alioqui nisi probet paternum fuisse, vel nisi possideat, dominus obtinebit.

(1) γρ. dele *sive non*.

Sive alienavi. Partem scilicet quam habui, ut si eam cum alia re permutavi, ut *sup.* 1. §. *cum autem. Licet non possideam.* Quandoque actori dat judex jusjurandum, ut *inf.* 4. *tit.* 36. §. *sacramentum:* et hoc casu maxime, quod pars quam habui, arguat intentionem meam esse veram, id est, feudum a patre initium habuisse. *Nec mihi nec domino.* Si probavero feudum esse paternum. *Propter supradictam.* Propter inopiam probationum titulo præcedenti. *Domino.* Qui reus est. *Aliud meum.* Partem meam quam non habui. *Si tamen vasallus.* Duo sunt casus, Si probaverit, Si possideat: primo obtinebit omnimodo: secundo obtinebit domino non probante. Delenda sunt illa *Sive non*, ut dixi *tit.* 1. §. *Cum autem.* Sive non probaverit vasallus vel si non possideat, dominus obtinebit, uterque scilicet dato jurejurando.

TIT. VIII. De alienatione feudi.

Si clientulus voluerit partem suam feudi alienare, id est, medium sine domini voluntate, poterit hoc facere: ulterius progredi non potest, secundum justum, et verum usum. Alioqui et feudum amittit, et non valebit quod factum est. Quod dictum est alienare, intelligas de libello. Huic

consuetudini derogatum est per legem Lotharii. Mediolanenses vero irrationabiliter considerantes, dicunt, clientulum etiam totum alienare posse sine domini voluntate. Inde potest præsumi, si clientulus fecerit libellum in perpetuum de feudo suo alicui Ecclesiæ, non valere: ideo scilicet, quia nunquam reversurum sit ad dominum: cum Ecclesiæ non desinat esse hæres. Quod observandum est in privato, ex natura perpetui libelli. Sed diversum observatur in Ecclesia, quam in privato: Ecclesia enim cultrix et auctrix justitiæ, non patitur contra justitiam aliquid fieri in se, vel in alterum: Privatus vero sæpe obviat justitiæ: et si Clientulus fecerit libellum, vel aliud de medietate feudi, sine domini voluntate, eo mortuo sine legitimo hærede masculo (quod verbum ita intelligendum est in feudo, id est, sine filio masculo) revertitur feudum ad dominum.

Si vero cum domini voluntate totum vel medium alienaverit, stabilis permaneat alienatio: fratri vero, vel nepoti per libellum facta alienatio, etiam sine voluntate domini.

Quæ ad hunc titulum pertinent, exposui *sup. tit.* 2. *Huic consuetudini.* Adnotatio est interpretis cujusdam. *Fecerit libellum*: pro parte dimidia. *Quod observandum est in privato.* In privato datio libelli perpetui pro parte dimidia valet, non in Ecclesia, quod exposuimus supradicto titulo: eadem est in hac re natura feudi et libelli: utrumque jus perpetuarium est. *Sed diversum.* Quia in Ecclesia non valet, in privato valet. *Vel aliud.* Ut si pignori obligaverit *Stabilis.* Ita scilicet ut mortuo vasallo sine hæredibus masculis feudum ad dominum non recurrat. *Fratri vel nepoti.* Qui omnino in feudum successurus erat, et ita ut post mortem vasalli rem quasi feudum, non quasi libellariam tenere incipiat.

TIT. IX. De investitura Marchiæ, Ducatus, vel Comitatus, et ejus successione, et retentione.

De Marchia, vel Ducatu, vel Comitatu, vel aliqua regali dignitate, si quis investitus fuerit per beneficium ab Imperatore, ille tantum debet habere. Hæres enim non succedit ullo modo, nisi ab Imperatore per investituram acquisierit.

In feudo Comitatus, vel Marchiæ, vel aliarum dignitatum non est successio secundum rationabilem usum, sed hodie hoc est usurpatum.

Jure in feudo tantum valvasorum est successio, quod non recta emanat a Principe, non in feudo Ducum, Comitum. Marchionum, vel majorum valvasorum, quod proxime descendit a principe, et regale dicitur *inf.* 4. *tit. de lege Conradi*, in Constitutionibus Neapolitanis feudum quaternatum, quod in quaternionibus Doanæ, ut earum sermone utar, inscriptum est, a Gallis, *Fiefz chevel, fiefz à pur sans moyen*: Illiud *Fiefs par moyen, ou Arrierefiefz* Videtur et regales Gallis dici *Fiefz de hauber*, vel etiam quod et si pendeat a Duce, exempli gratia, tamen mortuo vasallo sine hæredibus Regi vacat, non Duci, sic dictum ab armorum genere, quo Regi possessor ejus servire debet. Mortuo autem vasallo, in feudo regali opus fuit quasi novi beneficii nova investitura, non ergo id Capitaneorum liberi agnative successione acquirebant, sed investitura. Ceterum deinde usurpatum etiam hoc est, feudum regale jure successionis acquiri. Et hoc est quod sequitur, *In feudo Comitatus, etc.* Quæ adnotatio cujusdam interpretis est. Et quod ait *Usurpatum est*, consuetudinem inveteratam significat, quæ jam nunc sit pro lege observanda, ut *l.* 13. §. *ult. ff. de injur. l.* 1. §. *ludi*, *ff. de ext. cog.* maxime cum eam approbet Fridericus in Constitutione de feudis non alienand. qui tamen aliam differentiam admittit, ut feudum regale non dividatur, sed majori natu cedat, si plures sint ejusdem gradus, quod est juris gentium; Livius 40. *Cupit regnum scelerate, qui transcendere festinat ordinem ætatis, etc.* Justinus 2. *Arthemenes maximus natu ætatis privilegio regnum sibi vindicabat, quod jus et ordo nascendi et natura ipsa gentibus dedit*, et 34. *Quod regnum majori natu cesserit.* Quod illi de regno, idem ratio exigit in regali feudo, quod scilicet a Rege directo proficiscitur, quodque qui obtinent sunt veluti Reguli quidam: Alia feuda dividuntur inter eos qui sunt ejusdem gradus. Plerisque locis, et ea majori natu cedunt ex asse, aut certe in eis præcipuum aliquid habet. Otho Frisingensis 2. de gestis Friderici cap. 29. *Mos in Burgundia, inquit, qui pene in omnibus Galliæ provinciis servatur, remansit, ut semper seniori natu ejusque liberis seu maribus, seu feminis paternæ hæreditatis cedat auctoritas, ceteris ad illum tanquam ad dominum respicientibus.* De hæreditate loqui-

tur. Hæreditas autem est alode. Sed idem obtinuit etiam in feudo.

TIT. X. De Successione feudi Capitaneorum vel valvasorum.

Si Capitanei vel valvasores majores, vel minores investiti fuerint de beneficio, filii vel nepotes ex parte filiorum succedunt. Si vero unus ex iis filiis vel nepotibus sine descendentibus masculini sexus hæredibus mortuus fuerit, prædicti fratres vel nepotes per investituram patris et avi in beneficium succedunt. Et similiter intelligendum est in consobrinis.

Ait, *Si Capitanei etc.* Nam et in horum feudo successionem esse usurpatum est. Vel accipiantur speciali significatione, ut dicam *inf.* 2. *tit.* 10. Si igitur vasallus moriatur, relictis filiis duobus Primo et Secundo, et ex Tertio et Quarto jam ante mortuis nepotibus duobus, hi omnes in feudum quod non est regale æqualiter succedent. Regale filio majori natu deferetur. Sed et non regale feudum uni ex liberis in solidum obvenire potest ex divisione, cum plura feuda defunctus habuit. Et quod ita tulerit forte Primus in assem vel in partem, eo moriente sine liberis, perveniet ad Secundum et nepotes ex Tertio et Quarto. Concurrunt nepotes cum Secundo in successione Primi. Non concurret tamen cum Secundo nepos ex Quarto in successione nepotis ex Tertio: quia patruus patrueli proximior est. Porro mortuis Primo et Secundo, si moriatur nepos ex Tertio sine liberis masculis, in feudum quod habuit succedat alter nepos ex Quarto: et hoc est quod ait, similiter intelligendum esse in consobrinis, id est, in patruelibus. Est inter fratres consaguineos successio in feudo paterno. Est inter fratres patrueles in feudo avito.

TIT. XI. De Successione domini in feudo ejus qui fratem vel filiam habet.

Si duo fratres simul investiti fuerint de beneficio novo, et non de paterno, et unus eorum sine descendentibus masculini sexus mortuus fuerit, dominus succedit, non frater, nisi hoc pactum conciliet. Quod si fuerit pacto tali facta investitura, ut frater fratri succedat, per pactum frater succedet, non dominus: quod diximus de fratribus ut unus alii succedat, idem intelligendum est de filiabus. In his omnibus videndum est quid actum sit inter contrahentes. Investitura enim quæ fit ante duos vel tres liberos homines servari debet, nisi juri vel naturæ contraria sit. Si ergo domino et fideli placuit, ut paciscantur de filiabus quatenus ipse succedant, hoc quoque servandum est, et sic per pactum filiæ succedunt.

Pleraque edi curavimus aliter quam in hunc diem edi solerent, non aliter quam veterum librorum moneret auctoritas: quod ne singulis locis testificer, hic adscripsisse satis erit: et maxime de titulorum sectione et restitutione nova, vel potius, ut dixi, vetere recocta. Sed inter ceteros ex libris antiquis hunc præcipue titulum suæ formæ reddidimus, quod et Conradus Interpres tentaverat, *lib.* 3. *tit.* 1. *inf.* Sententia autem hujus tituli non est obscura. Ex pacto fratrem fratri in feudo novo, filiam patri succedere. Pacta formare investituram. Superior titulus est de feudo paterno, hic de novo. Superior de successione filiorum, hic de exclusione filiarum, nisi eis quoque lex investituræ successionem conciliarit.

TIT. XII. De Successione feudi materni non conjugalis.

Si femina habens beneficium moriatur, nullo modo succedit in beneficium maritus, nisi specialiter investitus fuerit. Et si ipsa femina filios dimiserit, dicunt quidam, filios non debere succedere in beneficium matris, nisi specialiter sit dictum, vel investiti fuerint: quia secundum usum regni proprie beneficium vocatur paternum, non maternum. Sed secundum æquitatem dicamus filios debere succedere. Hæc dicimus de Capitaneis et de majoribus et minoribus valvasoribus. De minimis autem, id est, qui beneficium tenent a minoribus valvasoribus, sic servatur, ut in sequenti dicetur.

Deficientibus cognatis, vir uxori succedit ex edicto prætoris, in alodem scilicet, non in feudum in quo maritum dominus excludit, ut *inf.* 2. *tit.* 15. *et* 4. *tit.* 85. Sed etsi feminæ sint cognati, conjuncti scilicet per feminas, hi in feudum non suc-

cedunt. Imo nec filii aut filiæ matri in feudum succedunt, quia cognati sunt non agnati, licet S. C. Tertylliano in alodem succedant quasi agnati, et præferantur agnatis. In feudo, agnati filiis vasallæ præferuntur, et deficientibus agnatis dominus. Verum ex æquitate .i. humanitate et benevolentia quadamque sexus prærogativa placet filios præferri domino, non etiam filias: et hæc dicuntur de feudo quod a mare originem cepit, et in feminam pacto vel more regionis vel gratia domini aliquandiu constitit. Sublata enim femina, feudum statim repetit suam originem, quia nec nomen nec naturam suam immutavit ob feminam quæ extitit in medio: est enim diciturque proprie (sic emendavi ex Vet.) beneficium paternum non maternum. Dixi, filium præferri domino, agnatis enim certe non præfertur, secundum ea quæ diximus 2. §. *pen. sup.* Multum interest feudum mulier habuerit, an feudum muliebre fuerit: nec enim omne quod mulier habuit, muliebre est. Et in muliebre succedunt filii et filiæ æqualiter. Muliebre est id de quo mulier primum investita est. Illud quod a mare ad mulierem pervenit pacto vel privilegio, vel gratia domini, vel more regionis, non est muliebre. Gerardus tamen et Obertus, qui posita pactione, ut mares et feminæ succedant, et a vasallo relictis filio et filia, in jure successionis dissentiunt, itemque si relictis filiis aut filiabus duabus, unus ex eis filium, alter filiam reliquerit, utrumque invitante Oberto, feminam repellente Gerardo, consentiunt tamen in hoc, ut si a vasallo in filiam quæ sola ei supererat vi ejusdem pactionis transierit feudum, muliebre censeatur effectum: ita tamen ut ab ea in feminas non transeat, nisi deficientibus masculis, ut *inf.* 4. *tit.* 33. At refelluntur ab his qui acutius cernunt hujusmodi feudum non esse muliebre: nec enim illi duo soli ea ætate jure fuere antistites, sed et plerique alii cum honore tum nomine clariores, ut Bulgarus, Martinus, Jacobus, Hugolinus, quos in consilio habuit Fridericus primus maximus Imperator, ut Radevicus scribit, nec sibi bene cautus Gerardus, cujus ædes ob rem cum Friderico non bene gestam Mediolanenses solo æquaverint. Guntherus 2. Ligurini.

Hoc stupefacta malo plebes, cladisque futuræ
Territa primitiis, jam nunc præsentia damnans,
Et ventura timens, Gerardi Consulis ædes,
Quippe hic præcipuus famosi criminis auctor,
Et suasor fuerat, rapido fremebunda tumultu
Diruit.

Refelluntur autem illi duo Jurisconsulti hoc argumento scientissime. Si feudum quod mulier habet transit ad filiam quasi muliebre deficiente filio; transibit et ad filiam existente filio, hoc autem est falsum, ergo et illud. Sic igitur statuunt in eo feudo quod mulier habuit ex pacto non ex primaria investitura, ipso jure (aliud enim in filio suaserit benignitas) neque filium, neque filiam ejus succedere, sed dominum. Idemque est si id habuerit mulier ex privilegio, nam et privilegia principum restricte accipienda sunt. Feuda data generi posterisque tam maribus quam feminis, non videntur data his qui ex feminis nati sunt, sicut nec immunitates, *l.* 1. *ff. de jur. immun. l. vacatio, ff. de mun. et honor.* Datum filiæ jus succedendi in feudo patris, non videtur etiam datum sorori vasalli, qua ratione recte ab Othocaro Rodulphus Imperator Austriam repetebat. Privilegio enim Friderici II. quod ex archiis Austriæ protulit Cuspinianus, duci Austriæ hoc tantum datur, ut si Dux sine hærede filio vita decesserit, Ducatus ad seniorem filiam perveniat. Et quod dicitur, beneficia principum plenissime interpretanda hoc de liberalitatibus et largitionibus dicitur, non de privilegiis, ut cum pupillis largiuntur alimenta usque ad pubertatem, hanc munificentiam sic interpretamur, usque ad plenam pubertatem *l. Mela. ff. de alim. leg.* vel cum loca quædam colonis beneficio concedunt, aut adsignant, quæ libro Beneficiorum Cæsaris adscribuntur, auctore Hygeno, quæ diversa longe erant a feudis, nec enim mutabatur loci conditio. At hunc quem dixi, esse verum sensum tit. 33. argumento est, quod in eo sequitur. *Ex hoc illud descendit*, etc. Sic enim ratiocinatur: Si feudum quo femina excidit, morte, non recidit in feminam ex ea descendentem quod etiam in eandem ipsam non recideret si reviivisceret, feudum etiam quo mas excidit sumpto clerici vel monachi habitu, non recidet in eundem habitu deposito. *Hec dicimus.* Locus hic erat vulgo mirum in modum depravatus. *Ut in sequenti dicetur*. Et mox sequitur titulus de feudis datis minimis valvasoribus. Significat autem hac clausula ea quæ dixit de successione feudi *tit.* 10. 11. 12. esse de feudo Capitaneorum, vel majorum et minorum valvasorum. Minimorum valvasorum feudum successione non acquiri, nec enim perpetuo jure censeri, et eripi cum libuerit posse, *ut sup. tit* 1. §. *notandum*, *et tit.* 3.

TIT. XIII. De Feudis minimis valvasoribus datis.

Si minores valvasores beneficium tollere voluerint minimis valvasoribus, licet eis facere: excepto, si beneficium vendiderint

eis. Si vero pretium de beneficio acceperint, tunc aut pretium reddant, aut beneficium dimittant.

Si beneficium. Vet. habente, Si beneficium non vendiderint eis. Vendi quidem non potest beneficium quasi proprium aut quasi libellaria, sed quasi feudum alii rursus dari potest pretio aliquo accepto, quod pro honore sive munere accipitur potius quam pro pretio, ut diximus *sup.* 1. §. *item illud Dimittant*, ne auferant, ut *sup. tit.* 3.

TIT. XIV. Qualiter Capitanei vel valvasores feudo priventur.

Si Capitanei, vel majores valvasores, qui hodie vocantur Capitanei, licet improprie, vel minores, seniores in bello dimiserint, vel si credentiam ad eorum damnum scienter manifestaverint, si valvasores seniorum uxores adulteraverint, si scienter seniores assalierint, vel similes culpas commiserint, beneficio carere debent.

Si Capitanei, Emendavi, Si Capitanei, vel majores valvasores, qui hodie vocantur Capitanei, licet improprie, vel minores, seniores in bello dimiserint. *Vel si credentiam*. Hac de re caveri solebat nominatim jurejurando fidelitatis, ut *inf.* 2. *tit.* 5. et Constitut. Neapolit. 3. *tit.* 18. Est enim pars fidei summa. De causis amittendi feudi dictum est *sup. tit.* 2. satis, et dicetur *lib* 3.

TIT. XV. De Contentione feudi inter Capitaneos vel valvasores.

Si contentio fuerit de beneficio inter Capitaneos, coram Imperator definiri debet. Si vero fuerit contentio inter minores valvasores, et majores de beneficio, in judicio parium definiatur, vel per judicem curtis.

Hoc est ex Constitutione Conradi, ut inter Capitaneos, veluti de Ducatu, judicet Princeps, qui tamen in consilium adhibebit pares curtis: et ita cum de Ducatu Saxoniæ, cui adjuncta est Archimarescalli dignitas, inter se contenderent Henricus Dux Lavvenburgensis, et Fridericus, quem Imperator investierat de Ducatu Saxoniæ, et a concilio Basiliensi rem vellet Henricus definiri, Fridericus ab Imperatore, scripsit Sigismundus Imperator ad concilium Basiliense hoc modo, Feudalis contentio per dominum feudi ac pares curiæ terminanda est: quæ epist. extat tertio tomo Conciliorum. Si sit lis inter valvasores majores vel minores de feudo, non a principe, sed a domino, id est, ab eo qui feudum dedit: simili ratione adhibitis paribus curtis dirimenda est vel a judice curtis Capitaneorum feudum proxime descendit a Rege: Valvasorum, non item, qui tamen non ideo minus sunt vasalli Regis: Vasallus enim vasalli regii est vasallus regius, ut in Constitutione Friderici *de feudis non alienan. d.* §. *illud quoque*: quæ et id confirmat §. *pen.* quod diximus litem dirimendam esse a domino et paribus, atque etiam Constitutio de pace Constantiæ, etc. *ex transmissa*, *de for. comp.* Quod adjicit hoc loco, vel per judicem curtis, indicat habere dominos feudi nonnunquam proprium judicem qui judicet inter convasallos de feudalibus controversiis, et sic *inf.* 2. *tit.* 15. *Ejus curiæ judicem.* Vet. habent, et forsitan ita legendum etiam 4. tit. 55. Si inter vasallum et dominum de feudo controversia sit, de ea pares curtis jurati cognoscunt ex Constitutione Conradi et Friderici, quod et olim obtinuit in Gallia, ii scilicet pares in quos dominus et vasallus consenserint. Si dissentiant in eis eligendis, an hi cognoscent quos dominus ediderit? Minime, hoc enim exemplo pessimum est, *l. observandum*, *ff. de jud.* sed quot ediderit dominus, tot edet vasallus, et hi simul de re tota cognoscent, ut *inf.* 2. *tit.* 16. *et.* 20. His quæ diximus obstat *inf.* 2. *tit.* 15. *et* 20. *et* 4. *tit.* 38. §. 1. *et* 55. qui cognitionem dant judici ordinario sive Comiti vel arbitro, si inter duos vasallos, vel si inter dominum et vasallum controversia sit. Quod ita explicandum est, Si inter duos vasallos sit controversia de feudo utroque contendente feudum ad se pertinere, domino eos vocante judicabunt pares. Alter alterum ad pares trahere invitum non potest, quia invicem negant se esse vasallos, sed ad judicem ordinarium, dicto titulo 15. *et* 38. 55. et Constitutione Friderici *de pace ten.* §. *si duo.* Si de alia re litigent inter se, ut si alter alterum accuset infidelitatis, parium jurisdictio est, ut inf. 20. Si inter dominum et vasallum sit controversia de causa commissi, pares judicabunt. Si de feudo ipso, domino negante investituram, pares non judicabunt, quia nondum constat, an ei sint pares, nisi secundum modum propositum, *d. tit.* 20. *et lib.* 4. *tit.* 46.

TIT. XVI. Quando per alienationem Capitanei vel valvasores feudo priventur.

Si aliquis de Capitaneis, vel de majoribus valvasoribus, vel de minoribus suum be-

neficium, sive totum sive partem alienaverit: et ipse vel hæres ejus sine hærede decesserit, quia senioribus beneficium aperitur, totum quod fecit, revocari debet.

Sive totum. Mediolanensium more. *Sive partem*. Communi et probatiori more, ut *sup*. 8. et hoc ita, si alienationi dominus non consenserit, ut diximus *tit*. 2.

TIT. XVII. De Successione, et culpis militis fidelis.

Si quis ex militum ordine decesserit, qui de feudo investitus fuerit, ut constitutum habemus, observetur de beneficio et successione, et culpis. Si unus inculpatus fuerit una de his nominatis culpis, ut habemus insertum, observetur per Constitutionem domini Lotharii Imperatoris, quam constituit tempore Eugenii [1] Papæ ante januam beati Petri Apostoli in civitate Romana, per laudamentum sapientum Mediolani atque Papiæ, seu Cremonæ, atque Mantuæ, et Veronæ, quæ vulgo Berne vocatur, et Tarvisii, et Paduæ, atque Vincentiæ, Parmæ, Lucæ, Pisæ, et Syponti, et Marchionum atque Ducum vel Capitaneorum atque Valvasorum majorum.

(1) γρ. *Innocentii*.

Hoc titulo unam Gerardus proponit Constitutionem Lotharii primi Imperatoris, de successione et causis amittendi feudi. Proponetur alia lib. 5. *de feudis non alienand*. et alia de investitura non petita intra annum et diem, ambæ Lotharii III. non I. Tres fuere hujus nominis Imperatores Primus Lotharius Ludovici Pii filius, Secundus Lotharius Hugonis filius, Tertius Lotharius Gebhéardi filius, qui Lutherus sive Ludderus proprie dictus est. Unde cum Guntherus Lutherium scribat vetuisse alienationem feudorum, apparet Lotario III. eam Constitutionem esse tribuendam, ut et proditum est *inf*. 2. *tit*. 9. §. *est autem*. Et quod præterea Fridericus I. eam Constitutionem velit trahi ad præteritas alienationes nulla obstante præscriptione temporis, quod de præscriptione longi temporis intelligitur ut dicemus 4. *tit*. 49. Igitur non potest id referri ad Constitutionem Lotharii I. a quo usque ad Fridericum I. intercedunt plus quam CCC. anni, et subscriptio Constitutionis Lotharii de feudis non alienandis, nec non et Constitutionis de investitura non petita intra annum et diem, omnino ad Lotharii III. tempora pertinet, et vere notatur in secunda, anno M. CXXVII. indiction. V. et in prima, quod sumpsimus ex libro legum Langobardarum, anno M. CXXXVII. indict. XV. Igitur in inscriptione illius secundæ Constitutionis error videtur esse in nomine Eugenii, et sane etiam hoc loco, pro Innocentii: nam quod sequitur de successione feudi, constat primum introduxisse Conradum longissime post Lotharium I. Confirmavit autem Lotharius III. Certe inscriptio tit. seq. vulgo apposita ad Eugenium a vetustioribus libris abest. *Si quis ex militum ordine*. Otho Frisingensis 1. cap. 5. *Ex eorum militum ordine, quos valvasores nominare solent*. *Inculpatus*. Accusatus. *Ante Januam Beati Petri*. Alii dicunt, ad limina: alii in atrio. Libro 3. legum Lang. tit. 10. sunt capitula quatuor, quæ legibus Langobardorum Lotharius primus addidit ad limina Beati Petri sub Eugenio. Addiderat x. Solebant porro eo loci Imperatores Romæ Constitutiones suas promulgare et proponere. Cassiod. IX. Var. Definita nostra et S. C. tabulis marmoreis et ante atrium Beati Petri Apostoli in testimonium collocari. *Per laudamentum sapientum*: id est, consilio Jurisperitorum: idem enim est laudamentum quod arbitrium, judicium, consilium, ut *inf*. 20. 23. 32. *et lib*. 2. *tit*. 20. Radevicus 4. cap. 11. *Accepto de hac petitione fideli laudamento*, et 3. cap. 10. *Laudamentum accepisse memoratur, ut scriptura et pictura talis de medio tolleretur*. *Quæ vulgo Berne vocatur*. Retinui veterem scripturam. quæ vulgare Langobardorum nomen exprimit, Berne, aut Berna: nam et hodie Bernæ Helvetiorum et Veronæ idem Germanice est nomen, *Bern*. Pessime emendant quidam, Quæ vulgo Brennona vocatur, et falsissime adserunt Veronam olim Brennonam dictam. Reposui et alia civitatum Langobardiæ nomina, quæ deerant.

TIT. XVIII. Qualiter nepos vel patruus succedant in feudo avito.

Si quis miles mortuus fuerit sine filio masculo, et nepotem reliquerit, in beneficium avi, in patris vicem succedat. Et si hic deest, et fratrem reliquerit, in beneficium patris ipse succedat. Et si filius fratris mortuus fuerit, frater patris in beneficium avi defuncti succedat.

Loquitur de feudo avito sive paterno. Si avus meus feudum acquisierit, patre meo defuncto vivente avo, ego succedam in feudum avi mei. Si pater

meus et tuus feudum acquisierit, et tibi divisione feudum obvenerit, te mortuo sine liberis masculis, ego in feudum patris mei succedam. Si filium reliqueris, mihi præferetur : sed si is postea sine liberis mortuus fuerit, ego succedam in feudum patris mei avi defuncti. *Defuncti*, id est, filii fratris. Feudum enim paternum, quod uni ex fratribus obvenerat, si defecerit in persona fratris, vel in progenie ejus, confestim recurrit ad alterum fratrem alteramve lineam, atque ita fit, ut in feudum succedant semper ejus a quo feudum originem cœpit liberi soli, non alii ejus agnati : mortuo enim fratre sine liberis, non tam videtur superstes frater fratri, quam patri in feudum succedere, quandoquidem si paternum non esset feudum, nec successio esset inter fratres.

TIT. XIX. Quando frater fratri succedat in feudo.

Si quis acquisierit beneficium, et sine filio masculo mortuus fuerit, et fratrem reliquerit, frater non succedat fratri, sed dominus, nisi per investituram a domino ordinatum fuerit, ut frater succedat fratri si mortuus fuerit sine hærede masculo, vel succedat frater fratri morienti sine filio, si beneficium de communibus bonis fuerit emptum utriusque nomine domino sciente, si insimul steterint, vel in hostem regis acquisierint.

Hoc autem titulo loquitur de feudo novo, in quo frater fratri non succedit, exceptis duobus casibus, de quibus diximus *sup. tit.* 1. *Si insimul steterint.* Si simul habitaverint, ut *inf.* 2. *tit.* 12. *Si communis victus fuerit.*

TIT. XX. Ut miles feudum non amittat, nisi ex certa culpa.

Sancimus ut nemo miles sine cognita culpa beneficium suum amittat [1], si ex culpis iis vel causis convictus non fuerit, quas milites usi sunt nominare quando fidelitatem faciunt dominis suis, per laudamentum parium suorum [2], vel si dominis suis servire noluerint, tunc condictio causa data proponitur ad repetendum feudum, ex quo non servit domino. Nam si steterit viginti annis et ultra, quod non servierit domino, nisi necesse fuerit domino, feudum non amittit.

(1) γρ. *id est si.*

(2) γρ. *vel si dominis suis servire voluerint. Quod si dominis suis servire noluerint, tunc condictio ob causam dati.*

Sancimus. Idem cavetur Constitutione Conradi et Henrici. *Si ex culpis.* Reponendum, *id est, si ex culpis. Vel per laudamentum parium.* Sustuli disjunctionem. Henricus Imp. *Si*, inquit, *contra ea quæ in fidelitate nominantur fecerit ; parium laudatione beneficium amittat* : sic etiam inf. 23. et 4. *tit.* 97. *Vel si dominis suis.* Emendavi, *vel si dominis suis servire voluerint. Quod si dominis suis servire nuluerint, tunc condictio ob causam dati*, etc. Non ergo amittunt milites beneficium, si dominis suis servire voluerint, id est, Si prompti et parati fuerint. Sufficit voluisse, licet non servierint. Sed si dominis petentibus et quiritantibus adversus hostes defuerint, vel si servitio quod eis nominatim indictum est defungi noluerint, et cessaverint per annum, ut est in Constitutione Henrici, tunc *condictio ob causam dati* proponitur ad repetendum feudum. Proinde ipso jure feudum non amittunt, sed causa cognita, ut *inf.* 4. *tit.* 28. et probata legitima vocatione, ut est in Constitutione Friderici *de pace comp.* §. *ult.* id est, probato banno. Bannum est edictio, proscriptio, denunciatio quælibet etiam Gallis. Inde edicta prætorum, *Bannissements des Prevosts* in libro Blancæ reginæ, et Gallica translatione Codicis, et ad *l.* 3. *C. de legib. Les loix qui sont appellèes par nom de bannissement*, ubi Latine est edictum. Quo vero edicitur delectus, proprie Heribbannum appellatur, ut docui in præfationibus. Ceterum causa illa cognita et probata, etiam feudum vasallo auferri confirmat Constitutio Friderici *de feudis non alienandis*, §. *firmiter* : et refert Otho Frisingensis 2. de rebus gestis Friderici cap. 11. hunc fuisse morem Imperatorum tam Francorum, quam Germanorum, ut educto exercitu in expeditionem Italiæ, ad petendam Romani imperii coronam in campo Roncaliæ supra Padum consisterent, ibique ad lignum præaltum scuto suspenso universorum equitum agmen feuda habentium ad faciendas excubias per curiæ præconem evocarent, et eodem exemplo qui in Imperatoris comitatu essent singuli singulos vasallos suos : ac sequenti die quicunque nocturnis vigiliis defuisse prehenderetur, domique suæ remansisse, is mox feudo suo multaretur, quod et Guntherus retulit 2. Ligurini his versibus :

Roncaliam properat rapidis attingere castris.
Hic quoties claram Regnator tendit ad urbem

Teutonus, Ausoniam sumpturus rite coronam,
Ponere castra solet: ligno suspenditur alte
Erecto clypeus: tunc præco regius omnes
Convocat a dominis feudalia jura tenentes,
Excubias Regi prima celebrare fideles
Nocte, vetustorum debent ex more parentum,
At quicunque domi, domino nolente relictus
Defuerit, feudo privari curia censet.

Dixi, petentibus dominis, alioquin etiamsi diu cessaverit vasallus in servitio debito præstando, ei temere feudum non aufertur, ut *inf.* 4. *tit.* 8. 17. 43. *et* 28. ubi quæ in causæ cognitione vertantur eleganter explicatur. Si petenti defuerit, feudum amittit, usu tamen curiali Constitutio Henrici, quam lib. 5. posuimus, aut qui ei adnotationes apposuit, receptum docet, ut id medietate quantum valuerit possit a domino redimere, quod ita accipiendum est, quantum valuerit reditus anni ejus, ut in Constit. Friderici *de feudis non alienandis*, §. *firmiter*: cum quo non pugnat 4. *tit. de capit. regis Conradi*, §. *ult.* cum in eo sit legendum. *In Lombardia dimidiam, in Teutonica*, etc. Carolus Magnus, *l.* 1. *Lang. de Heribanno*, statuit ut a ditioribus exigantur libræ tres, id est, LX. solidi, *l.* 13. *Lang. de exerc.* ab his qui tres tantum libras habent XXX. ab his qui duas, quarta pars, id est, X. qui unam, V. Libra æstimatur solidis XX. Solidi denariis XII. inter Salicos, XL. inter Saxones et Frisones. Sic est legendum *l.* 1. *et* 3. *Lang. de quan. sol.* Ex Remensis concilii c. 41. et veteri scriptura. *Ex quo non servit domino*: petenti.

TIT. XXI. Quot modis miles beneficium suum amittat.

Si quis miles beneficium suum vendiderit totum sine jussu domini sui, ut proprium beneficium amittat decernimus, dominus vero habeat, vel si concubuerit cum uxore domini sui domino vivente, vel si in pugna suum dominum dimiserit, et cum eo non laboraverit, si potuerit, seu ultra annum et diem vadat, ut investituram beneficii sui a filio vel successore domini sui non petat, vel post mortem patris sui vel alterius cui succedebat, nisi causa justa intervenerit quare non petierit, veluti mortis, vel capitales inimicitiæ, vel infantia, vel justa absentia, et si (ut supra dictum est) non petierit, damnetur.

Ait, *Totum*, Nam partis alienationem Lotharius 111. non prohibuit palam, sed adjecit hoc ad eam Fridericus primus. Illam vero præcipue causam amittendi feudi, quod ceteræ satis explicatæ sint titulo secundo, exequar hoc loco, cum cessavit vasallus contumaciter per annum et diem in petenda investitura, ut *inf.* 4. *tit.* 76. quæ et Constitutione Friderici probata est, atque ita Constitutionibus, ut Gallice rem exprimam, *Tous fiefs sont fiefs de danger*, quas tamen Mediolanenses non admiserunt, ut *inf.* 3. *tit.* §. *Prima et* 4. *tit.* 49. neque mores Galliæ, nisi quibusdam locis, quibus vigent illa feuda quæ dicuntur, *De danger*, sed mutato vasallo, aut mutato domino, si non petatur investitura intra annum, vel intra dies XL. aut dies VII. pro varietate locorum quibus alia atque alia præscriptio viget, post ea tempora quamdiu cessaverit vasallus, tamdiu dominus facit fructus suos ipso jure, feudum sibi non vindicat quasi jure commissi: et ita cum Edoardus Angliæ Rex ratione ducatus Aquitaniæ non exhiberet Philippo Valesio fidem et hominium, consuluit Jurisperitos Philippus, an sibi esset apertum feudum, et responderunt non esse apertum, sed eum interim fructus suos facere: qua de causa misit Rex in Aquitaniam Episcopum Atrebatensem, et dominum de Craon, ut juri suo addicerent reditus omnes ducatus Aquitaniæ quo ad Rex Angliæ de eo investitus fuisset: sic legi in antiquis Chronicis S. Dionysii a Suidegero, Jo. Chartiero, et aliis quibusdam composita per partes. Sed, ut ad Lotharii Constitutionem redeamus, quæ feudo multat vasallum, qui intra annum et diem investituram non petiit, additur exceptio, nisi justa causa impedierit petere, et justam causam explicatur esse mortem, ut si inciderit mors vasalli prope finem anni, quo casu successori ejus æquum est redintegrari tempora ex sua persona, sicut si is cui successit post investituram decessisset: et hac ratione se olim Philippo Valesio excusavit semel idem Edoardus, qui in ducatus Aquitaniæ petenda investitura trahebat moras, et excusationem Philippus admisit. Sunt etiam in justis causis capitales inimicitiæ, id est, bellum et faida, quam exercet vasallus cum alio, quaque distinetur, et distrahitur ab officio debito, vel si vasallus absit Reip. causa, et ejus generis feudum sit ut non possit investitura per procuratorem dari, vel accipi, quod in aurea bulla Caroli IV. Imp. appellatur *Vanlehen*: alioquin per procuratorem investitura accipi potest, ut *inf.* 2. *tit.* 4. et procuratorem habere absens Reip. causa, *l. ab hostibus*, *ff. ex quib. cau. maj.* Item si nondum vasallus infantiam excesserit, et hæc postrema est sine ulla controversia: nam et omnis ætas pupillaris excusatur Constitutione Friderici, *et inf.* 4. *tit.* 13. Item justus error, *inf.* 4. *tit.* 92. *Ultra annum.* E veteribus liber melior habebat, ultra annum

et mensem, et diem: unde non dubitavi emendare, ultra annum et diem, maxime cogentibus multis locis, qui alioquin adversarentur, nec esset apta distinctio inter militem et paganum, cum his libris Militis nomine significetur vasallus, et magis domino opponatur quam pagano, ut *inf. 4. tit. 4.* et Constit. Conradi *de beneficiis*, et Hermanno Contracto *Miles ejus factus est*, id est, vasallus. Sunt et alia quædam quæ in hoc contextu verissime emendavimus.

TIT. XXII. De investitura quam facit dominus sine consensu fidelis.

Si quis fecerit investituram, vel cambium de beneficio sui militis, sine illius consensu cujus est beneficium, pro infecto habeatur.

Aut feudum successionem habet, aut non. Si non habet, investituram de eo alii facere dominus in diem, vel sub conditione potest sine consensu prioris vasalli, ut diximus supra, §. *si vero Archiepiscopus.* Si habet, non potest id dominus per investituram, libellum, precariam, venditionem, permutationem in alium transferre sine consensu possessoris, ut et Conradi et Friderici Constitutionibus cautum est (et probatur Accursio arg. *l. invitus*, *de fid. lib.*) quæ tamen Mediolani non observantur, ut infra 4. *tit. de lege Conradi §. ex eadem*: namque valet ibi alienatio feudi, id est, dominationis feudi a domino facta pari, vel majori sine voluntate vasalli, non etiam mainori: non ergo a nobili plebejo. De venditione feudi loquor sine curte ex qua pendet feudum. Aliud est vendere curtem, aliud vendere feudum. Curtem vendere potest, qua venditione non continentur vasalli sive feuda, ut infra 4. tit. 19. et 60. Feudum vendere non potest, nisi moribus Mediolanensium pari vel majori, qua ratione fretus olim Arturus dux Britanniæ noluit pro Rege Galliæ Regem Angliæ quasi dominum agnoscere, quamvis a Rege Galliæ delegaretur, sed minori domino: et nobiles sæpe feudatarii pro nobili domino substitui plebejum non posse contenderunt, indignum esse rati, nobilem de plebejo feudum recognoscere, quod semper recognoverat a nobili. An tamen dominus potest feudum, et curiam simul cuilibet vendere? Sic videbatur Oberto, forte arg. *l. quædam*, *ff. de acq. rer. dom* modo si totum feudum alienaret, ne pro uno duos dominos vasallus agnosceret, ut in Constit. Friderici *de feud. non alien. §. præterea Ducatus*, et ita legendum in *d. §. ex eadem*: dum tamen totum alienet. Contra Gerardo videbatur inferiori, nec cum curia dominationem feudi vendi posse, ne invitus vasallus pareret inferiori: et in veteri libro ad *d. §. ex eadem*, Gerardi sententiæ confirmandæ causa adduntur hæc verba. *Et hoc Mediolani judicatum est, et sic ibi obtinet, ut non valeat nisi fiat æquali In quibusdam curiis Lombardiæ Oberti opinio valet, ut cum curia cuivis feudum totum dominus vendere possit.* Hæc est adnotatio. Quod ait hoc loco, *Pro infecto habetur*, significat venditionem esse ipso jure nullam, et ideo emptorem vasallum non habiturum pro domino.

TIT. XXIII. Ut miles fidelis de possessione feudi non ejiciatur sine culpa.

Sancimus ut nemo miles ejiciatur de possessione sui beneficii, nisi convicta culpa, quæ sit laudata per judicium parium suorum, sicut supra diximus. Si autem dixerit miles, quod sui pares per odium inique judicassent, miles in possessione maneat per sex hebdomadas, et ad nostram veniat præsentiam cum illis qui laudamentum fecerint, et ante nos definiemus.

Repetitur primum, quod dictum est supra, et ex Constitutione Conradi, ut militi non adimatur feudum, nisi convicta culpa et approbata judicio parium. Deinde, ut si contra vasallum ingrati reum pronuntiaverint pares, et de iniquitate queratur vasallus, provocetque Imperatorem, non ante possessione ejiciatur quam de re ipsa cognoverit Imperator. Pronuntiationem enim extinxit provocatio. Et ut provocationem denunciet adversario sesquimense prius quam ad principem eat, ut proinde paratus veniat ad agendum, quod in majoribus valvasoribus locum obtinet. De minoribus cognoscit missus sive legatus Regis. Hactenus Constitutio Lotharii III.

TIT. XXIV. Si dominus investituram feudi negaverit, cum fidelis est in possessione feudi.

Si quis miles in possessione sui beneficii fuerit, et dominus investituram negaverit, miles affirmet per jusjurandum, si potuerit, quod suum sit beneficium per investituram domini sui: et si dominus possederit, et miles si dixerit quod investitus fuerit a domino suo, et dominus negaverit, adhibeantur pares illius, et per ipsos inveniatur veritas: et si pares non fuerint, veritas inve-

niatur per dominum, quia non est bonum ut veritas negetur.

Vasallo possidente et allegante investituram, domino allegante pignus: domino incumbit probatio: quo non probante, defensio est possessoris, id est jurare debet cum XII. se investitum fuisse. Quod si agat is qui investituram allegat domino possidente, similiter actori incumbit onus probandæ investituræ per pares idoneos testes. Actore non probante, domini est defensio dato jurejurando cum XII. sacramentalibus, quæ in Consuetudinibus Neustriæ vocatur, *Desrene*, et fit modo tertia manu, id est, cum tribus sacramentalibus, modo quinta vel sexta vel septima. In sacramentalium numerum computatur reus qui jusjurandum præit, *l.* 5. *et* 12. *Lang. qual. quis se def. deb.*

TIT. XXV. Ut filia in feudo paterno non succedat, nisi fuerit investita.

Si quis sine filio masculo mortuus fuerit, et reliquerit filiam, filia non habeat beneficium patris, nisi a domino redemerit. Si autem dominus ei dare voluerit propter servitium et amorem patris, non revocetur ab ullo ex parentibus suis, neque damnetur.

Filia non succedit in feudum paternum: si tamen id a domino redemerit, ceteris agnatis præferetur. Redemptio potior est successione. Redimitur data modica pecunia pro honore magis quam pretio, de qua convenerit inter filiam, maritumve ejus et dominum, ut infra 2. tit. 15. atque ita censebitur quodammodo esse feudum novum, non paternum: quia id redemptione potius habet filia quam successione. Moribus Galliæ filia succedit in feudum etiam sine redemptione. Onus redemptionis est tantum in limite transverso, Græce ἀνάκαμψις, Gallice *Relief ou rachapt*, non in limite directo, sicut olim jure civili Populi Romani: in limite directo nullum erat onus vicesimæ, nullum caducorum, nullum quartæ curiæ civitatis debitæ aut siliquaticorum. Redimunt ergo feuda a domino ii tantum qui veniunt a latere vel reditu ejus anni, vel reditu unius anni e tribus retrosum actis, vel pecunia certa, puta LX. solidis, aut pecunia ea quam bonus vir arbitratus fuerit. Redimendum etiam est quibusdam locis feudum quod filiæ obvenit, si nupta sit, vel cum nupserit, ut Lutetiæ et Blesis, nisi feudum teneat a fratre natu majore, ut loquuntur, paragii jure. *Ex parentibus.* Ex agnatis filiæ sive defuncti. In his libris sæpe parentes accipiuntur pro cognatis, militari et vulgari sermone, ut Hieronymus ait adversus Rufinum, quo sensu plerisque etiam placet parentelam accipi Julii Capitolini loco illo: Gordianus duxit uxorem filiam Misithei vel Zosimi Timesiclis viri doctissimi, quem causa eloquentiæ dignum parentela sua judicavit: ubi tamen manifestum est parentelam, ut D. Paulo πατρίαν pro paternitate accipi, quod socer patris locum obtineat: et ab eodem illo paulo post Gordianus Misitheum patrem, Misitheus Gordianum filium appellat. Tertullianus ad Martyres Cetera æque animi impedimenta usque ad limen carceris deduxerint vos, quousque et parentes vestri. Vopiscus in Aureliano. Achillyo cuidam parenti Zenobiæ.

TIT. XXVI. Feudum sine investitura non constitui.

Sciendum est feudum sine investitura nullo modo constitui posse, etiamsi domino jubente quis alicujus rei possessionem nomine feudi nanciscatur et teneat: licet tamen possessionem taliter adeptam, dum vixerit, quasi feudi nomine retinere, hærede ejus in hoc jure nullo modo ei succedente.

Feudum novum non acquiri sine investitura. At pro investitura traditio habetur sive missio in possessionem feudi, ut infra 4. tit. 36. non tamen omnino. Quod enim ita constitutum est feudum, successionem non habet: non est igitur proprium feudum, et quod veteres Galli dixerunt, *Fiefs de condition feodale.*

TIT. XXVII. Feudum non traditum morte domini Clerici perimi.

Si dominus qui investivit, forte sit clericus, et contigerit ut ante moriatur, quam vasallus possessionem feudi nanciscatur: exinanitur feudum: quod generaliter in omnibus clericis qui feudum dant, observatur.

Hoc pugnat cum his quæ dicta sunt 1. §. *si vero Archiepiscopus et* 5. obligationem, quæ cœpit a clerico defuncto ex causa investituræ, transire in successorem: hoc casu obligatio cœpit a defuncto: debet ergo in successorem transmitti: et hoc ipso casu ita respondetur infra 4. tit. 40. Non loquitur de beneficio alieno, quod tamen confingunt interpretes, atque ideo etiam non distinguit uter prior decesserit,

vasallus an clericus, sed de beneficio cujus possessio penes clericum fuit, in quo ita distinguit. Aut eam possessionem tradidit investito aut non. Si tradidit, successor factum mutare non potest. Si non tradidit, investitura evanescit, et obligatio, quæ cœpit a defuncto, in successorem non transit. Sed in beneficio alieno hæc etiam posterior distinctio locum habet: nam si clericus de alieno feudo Titium investierit, et possessionem tradiderit consentiente priori vasallo, etiamsi decesserit ante priorem vasallum, successor investituram et traditionem ratam facere cogitur, *d. §. si vero Archiepiscopus.* Si non tradiderit, successor non obligatur. Hoc tamen loco nihil est quod de feudo alieno factam investituram arguat. Igitur in feudo cujus possessio fuit penes clericum, qui investituram fecit, dicam d. titulo 40. spectari rationem juris: Hoc loco Lotharii Constitutionem, qui successores clericorum, id est, qui eis in functione Ecclesiastica successerunt, non multum voluit factis defunctorum obligari, *l. 2. et 4. Lang. quan. lic. rect. Eccl. cap. 2. de precaris.* Colore igitur aliquo assumpto facile mutabunt factum defuncti, maxime re integra, id est, nondum sequuta traditione. Loquitur autem de rebus Ecclesiæ, non de rebus clerici propriis: alioquin hæres teneretur investituram implere.

TIT. XXVIII. De Conventione investituræ feudi inter dominum et vasallum.

Si inter dominum et vasallum lis oriatur de investitura feudi, domino scilicet investituram se fecisse negante: si testibus res probari non poterit, possessoris sacramento res decidatur. Idem in eorum successoribus observatur. Si vero testes interfuerint, et eos vasallus ad testimonium vocaverit, eorum testimonio cum sacramento credatur testes vero sint pares ejus, et qui ab eodem domino feudum teneant. Qui si tempore investitionis abfuerint, etiam extranei sunt recipiendi: qui etiamsi veritatem celare voluerint, forte amore vel pretio vel alia qualibet ex causa, a Comite vel a populo jurare compellantur, quod ex ea causa falsitatem non dicant, nec vera se scientibus tacebunt. His enim non cogentibus eos, vasallus cum ipso domino ad Imperatorem ire festinet, eique causam intimet: et quod Imperator inter eos judicaverit, observetur. Si autem se venturum, vel nuncium missurum vasallus promittat: ex quo promiserit, usque ad annum quiete possideat. Si vero ad Regem non venerit, vel non miserit intra annum, domini sacramento causa finiatur. Et si testes sacramento jam dicto præstito se non interfuisse dixerint, domini sacramento quæstio terminetur. Hæc omnia etiam in clericorum personis locum habent, præterquam quod de personis testium dictum est. In clericorum enim feudo pariter accipiuntur pares et extranei. Hoc ideo, quia cum clerici quosdam de feudo investiunt, sæpe absconse, et sine præsentia suorum fratrum hoc facere student.

Si quis se, vel patrem suum ab aliquo defuncto, vel patre ejus de feudis investitum esse contendat: nisi per duos pares de domo ipsius domini probaverit quod intendit: vel etiam cum pares absunt, per alios idoneos duos testes, tunc in electione domini est, utrum, velit jurare cum duodecim sacramentalibus, illum, qui feudum quærit, per se, vel patrem ejus, si de hoc quæratur, de ipso feudo investitum non fuisse. Quod si jurare noluerit, actor juret cum duodecim sacramentalibus, se vel patrem suum investitum fuisse: quod si jurare noluerit, qui convenitur est absolvendus. Secundum enim morem Mediolanensium, hæc sacramenta præstanda sunt tam a filiis actoris, vel rei, quam ab ipsis principalibus personis. Si autem aliquis in possessione feudi sit, de quo dominus dicit, eum investitum non fuisse, tunc sine probatione ulla testium, debet solus jurare, se vel patrem suum fuisse investitum. Hæc autem sunt ita tenenda, si per unum annum, sciente domino, et non contra dicente, in possessione permansit. Alioquin justa ignorantia, vel parvi temporis negligentia, cum iniquæ possessionis perjurio, quandoque domino in possessione damnum adferat.

Si vasallus allegat investituram, dominus negat, repetitur quod dictum est supra 1. §. *si autem controversia*, et 24. actori probationem incumbere, reo sive possessori defensionem cum XII. vel uno casu

soli, si anno integro possederit feudum sciente domino: et adjicitur successores etiam eorum se jurejurando defendere, sed principales personæ jurant de suo facto abscisse, puta se fecisse aut non fecisse, successores de conscientia, id est, se scire, nescire, credere aut non credere, ut *inf.* 4. *tit.* 36. *et* 72. Vasallum laicum probare investituram per pares qui adfuerunt, vel si nulli fuerint pares, per extraneos, ut *inf.* 2. *tit.* 3. ubi plenius hac de re tractabimus, et *lib.* 4. *tit.* 36. Clericum per quoscunque, quod occultiores sint horum investituræ. Pares vel extraneos testes negantes se de re controversa scire aut meminisse quidquam, ad jusjurandum adigi a Comite vel populo. Quomodo a populo? Legendum, *a Præposito.* Comes judex est ordinarius. Præpositus est missus Comitis, aut vicarius, *l.* 78. *et* 81. *Lang. de fur. l.ult. Ne lib. ho. op.* Vel etiam ad jusjurandum adigi a domino et aliis paribus, ut infra 4. tit. 71. Sufficiunt autem duo testes: modo jurent se veritatem neque silentio abdituros, neque mendacio contaminaturos. *Se scientibus*, inquit. Sic habebat vet. liber, ut *inf.* 2. *tit.* 5. me sciente, et *l.* 14. *Lang. de testibus. l.* 2. *de perjuriis.* Græci in suis formulis, εἰδότος ἐμοῦ. Et nisi ita testes jurare cogantur Comiti, forte dum videntur non esse cogendi, rem vasallus referet ad Imperatorem intra annum, possessione vasallo interim salva: quod nisi fecerit, dirimetur lis jurejurando domini cum XII. potius quam rei: et ita in casu tit. 7. jurejurando actoris lis finitur, et in aliis plerisque, ubi judicem movet æquitas, ut *sup.* 4. *tit.* 36. Item si testes quos protulit reus, ut in specie §. *item illud*, *et* §. *si vasallus*, *et seq. tit.* 1. *sup.* se investituræ non interfuisse dixerunt, jam non reo, sed actori defertur jusjurandum. Regulariter deficientibus probationibus reo datur jusjurandum ea conditione ut juret vel referat: et ita si vasallus agat, deficientibus probationibus dominus jurat cum XII. ut fieri adsolebat, vel refert actori jusjurandum, et eo non jurante, dominus absolvitur, ut tit. seq. idemque est si dominus agat, ut inf. tit. ult. *Cum ipso domino.* Alias, cum misso domini. *Si quis se vel patrem.* Dixit de vasallo reo. Nunc de vasallo actore: et quibusdam Codicibus hic præponitur titulus hoc loco: *Si hæres vasalli defuncti se dicat, vel patrem suum investitum.* Et dicit de hæredibus actoris et rei apertius quod supra attigerat illo loco. Idemque et in eorum successoribus observatur. *Pares de domo*, id est, pares curtis. *Solus*: sine sacramentalibus.

TIT. XXIX. De feudo dato lege comm ssoria.

Si quis obligaverit aliquam rem pignori eo pacto, ut si statuto tempore pecunia soluta non fuisset creditori, eam pro feudo habeat: potest debitor quandocunque pecuniam solvendo, pacto non obstante, pignus recuperare. Feudum enim non sub prætextu pecuniæ, sed amore et honore domini acquirendum est.

Lex sive pactio commissoria, quæ etiam fiducia dicitur, in venditione ita fit, ut si ad diem emptor pretium non solverit, venditio resolvatur, et ipso jure rei venditæ dominium ad venditorem recurrat. Hæc conventio justa est. Eadem lex apponitur in pignore, cum ita pignus mancipatur creditori, ut pecunia ad diem soluta, debitori remancipetur, non soluta perpetuo jure apud creditorem remaneat: hoc igitur genere pignoris proprietas mancipatur creditori: qua de causa pactione rescissa rem amittere dicitur creditor, quæ scilicet fuerat mancipata, *l. ult. C. de pact. pign.* Et in *l. si rem*, §. 2. *ff. de pignorat. act.* hypothecam esse, cum non transit nec possessio ad creditorem, ut Flor. scriptum est, id est, cum nec proprietas transit, ut in fiducia, id est pignore dato lege commissoria, nec possessio, ut in pignore simplici. Pignoris enim possessio sola transit in creditorem, non dicta lege commissoria, *l. cum et sortis*, §. *ult. ff. de pign. act.* et ideo distrahi potest a tutore sine decreto, cum non intelligatur esse pupilli, *l.* 5. §. *si pupillo, ff. de reb. eor. qui sub tut. sunt.* Fuit olim hæc conventio justa, sed deinde a Constantino improbata est, *d. l. ult.* quod ei insit fraus et captio nimia, sæpe pro parva pecunia debitore pretiosa amittente pignora. Igitur ex ea Constitutione etiamsi ea lex pignori inserta sit, licebit debitori post diem oblata pecunia pignus repetere. Verum enim vero ita pacisci licet, ut ad diem pecunia non soluta creditor solutionis jure rem retineat, quia hyperochæ repetitio superest, *l. ult. C. de dist. pign. l. quamvis, ff. de solut.* vel ut jure emptionis eam retineat justo pretio: quia et hic superflui petitio est, *l. si fundus*, §. *ult. ff. de pignor. l. Titium, ff. de pign. act.* An et ita valet pacta conventio, ut eam jure feudi retineat, quod videtur: nam hoc modo totum jus quod in ea re habet debitor, a se non abjudicat: et hæc fuit sententia Oberti, ut *inf.* 4. *tit.* 66. Gerardo aliud judicium est, quia hæc conventio est contra naturam feudi, quod originem ex beneficio et amicitia trahit, non ex pecuniæ sua die non solutæ, velut multatione quadam. Igitur non parebit debitor huic conventioni, et post diem recte aget pignoratitia actione oblata et consignata solida pecunia. Et dari feudum non potest pignoris lege commissoria. In feudo ta-

men apponi lex commissoria potest, *l. lex. vectigali, ff. de pignor.*

TIT. XXX. Si dominus investierit aliquem de feudo sui militis.

Si quis investierit aliquem de feudo sui militis, viri Placentini prorsus asserunt hanc investituram non aliter valere, nisi eo consentiente cujus erat feudum. Mediolanenses, et Cremonenses nihil distare asseverant, utrum eo consentiente an ignorante: dummodo eo vivente nullum detrimentum de feudo suo sibi contingat. Hoc autem dicendum est de eo milite, qui feudi successionem non habet.

Dixi hac de re satis 1. §. *si vero Archiepiscopus.* In fine ex vet. emendavi, qui feudi successionem non habet, ut sup. *tit.* 5.

TIT. XXXI. Si dominus feudum militi suo obligaverit.

Quidam obligavera t terram quandam suo militi, deinde cum filius domini longum post tempus pecuniam offerendo pignus liberare voluisset, filius militis contendebat patrem suum a domino defuncto de prædicto pignore investitionem feudi accepisse: unde viri prudentes Mediolanenses interrogati laudaverunt, in electione filii militis esse cum XII. sacramentalibus jurare patrem suum, vel se a domino suo per investituram prædictam terram tenuisse, ita ut per XXX. annos contestatio pignoris a parte domini adversus ipsum, vel patrem suum facta non fuisset. Si autem ipse jurare noluerit, filius defuncti domini necesse habet jurare cum duodecim sacramentalibus defunctum militem inde per feudum investitum non fuisse. Quod si ita jurare recuset, investire ipsum filium militis domini filius de jam dicta terra per feudum debet.

Dominus suo vasallo pignori obligavit fundum post longum tempus filius domini oblata et consignata pecunia agit pignoratitia actione. Filius vasalli allegat investituram, et præscriptionem triginta annorum: tot enim se annis fundum jure feudi possedisse: quo tempore et si non tollatur jus luendi pignoris, ut Rogerius docuit in dialogo de præscriptionibus, et Harmenopulus 3. Epitomarum tit. 5. acquiritur tamen jus feudi, licet initio investitura nulla intervenerit, ut *inf.* 4. *t.* 6. et plenius a Friderico II. definitur Const. Neap. 3. *t.* 38. data etiam actione possessori si possessionem amiserit. Sed exigunt bonam fidem fragmenta Ardizonis, et contenta sunt longo tempore, propter bonam fidem scilicet. Malæ fidei possessori necessaria est præscriptio XXX. annorum: unde et ex diverso dicemus dominationem feudi XXX. annis acquiri. Quid autem fiat in specie proposita? Aut probat actor pignus, aut non. Si probat, nec ex adverso probat reus investituram, ut exigitur *tit.* 1. §. *similiter*, potior est causa luendi pignoris possessione. XXX. annorum. Si non probat pignus, satis erit reum jurare cum XII. sacramentalibus se vel patrem suum investitum fuisse vel quasi jure investituræ eum fundum sine ulla interpellatione per annos XXX. possedisse: aut si nolit jurare, debet jusjurandum actori referre, quo non jurante, reus absolvitur, cumque actor ne amplius ea res in controversiam veniat, quasi de veteri beneficio investire cogitur. Dicit actorem jurare cum XII. Hoc ita nisi reum constabat ratione alterius feudi suum vasallum esse: hoc enim casu æquum est soli religioni domini stari, ut *sup. tit.* 1. §. *si vero feudum et tit.* 6. Diximus feudum acquiri possessione XXX. annorum. Non idem dicemus, si dominus XXX. annis fundum possederit, quasi non feudalem, vel si vasallus XXX. annis fundum possederit quasi proprium: nihil enim obstat præscriptio vasallo vel domino feudi nomine jus suum persequenti: quod et eadem Constitutio Friderici significat: nihil etiam eam obstare vulgo receptum est in census aut terragii juribus, quorum hoc præcipue discrimen, quod ex hoc non debeantur εἰσδηκτικὰ, ex illo debeantur. Conditiones eæ sunt et qualitates prædiorum, quas sola voluntas domini tollit, non vetustas. Voluntas domini, ut si jura sua restrinxerit, ut loquuntur, et absorbuerit. Verum adversus jus commissi vel petitionem εἰσδεκτικῶν, vel reliquorum, sive ὀπισθωτελειῶν, poterit se possessor tueri præscriptione XXX. annor. *l. competit, Cod. de præscr.* 30. *ann.* ex consuetudine Biturigum adversus petitionem ὀπισθοτελειῶν præscriptione quinquennii.

OBERTI DE ORTO

DE FEUDIS

LIBER SECUNDUS

TIT. I. De Feudis sive eorum consuetudine Mediolanensi.

Obertus de Orto Anselmo suo salutem. Causarum quarum cognitio freqenter nobis committitur, aliæ dirimuntur jure Romano, aliæ legibus Langobardorum, aliæ autem secundum regni consuetudinem, quæ quam varia, quamque secundum diversorum locorum aut curiarum mores sit diversa, nec breviter potest dici, nec hoc libello facile comprehendi: usum tamen feudi, qui in nostris partibus obtinet, prout possibile est, exponere tibi necessarium duxi. In judicio etenim quod de feudis agitur, illud legibus nostris contrarium dici solet. Legum autem Romanarum non est vilis auctoritas, sed non adeo vim suam extendunt, ut usum vincant aut mores. Strenuus autem Legisperitus, sicubi casus emerserit, qui consuetudine feudi non sit comprehensus, absque calumnia uti poterit lege scripta.

Docet jus feudorum totum manare ex consuetudine, atque ideo in feudorum causis plus valere consuetudinem quam jus civile Pop. Romani. Quin imo cum ita esset scriptum in *l. 2. C. quæ sit long. cons. Consuetudinis ususque longævi non vilis auctoritas est, sed non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat aut legem*: ea verba invertit hoc modo, *Legum Romanarum non est vilis auctoritas, sed non adeo vim suam extendunt, ut usum vincant aut mores.* Et utraque tamen sententia est vera. Illa intelligitur de consuetudine quæ nondum in judiciis convaluit. Hæc de consuetudine quæ contradicto judicio confirmata est, *l. cum de consuetudine, ff. de legib.* Hæc pro lege habetur, eique etsi non accedat, indulget tamen ratio. Ad hoc sententia *l. 2.* intelligitur de iis, quæ lege definita sunt, in quibus sane plus valet lex quam consuetudo. Hæc de iis quæ lege definita non sunt. Tertullianus de Cor. mil. *Consuetudo in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex.* Recte, Cum deficit lex, ut *l. 33. ff. de legib.* In iis quæ non ex scripto descendunt. Et eodem modo cum de jure et æquitate quæritur, et una lex judicem ait æquitatis potius quam juris stricti ejusdemque scripti rationem habere, *l. 8. C. de Judic.* altera inter jus scriptum et æquitatem solum principem interponere interpretationem, *l. 1. C. de legib.* rem ita ita distinguimus, ut in his, quæ scripto palam comprehensa sunt etiam si prædura videantur, judex a scripto recedere non possit, et ut solus princeps eam duritiem emendare possit, sicut duritiem legis Juliæ, de qua *l. prospexit, ff. qui et a quib. man.* moderatus est, *l. in adulterii, C. ad leg. Jul. de adult.* in his autem, quæ palam scripto comprehensa non sunt, judex spectare debeat æquitatem potius quam jus scriptum, ut si pœna sit in eum qui ferro percusserit lege comprehensa, non utique eam irrogabit ei qui clavicula hominem percusserit: spectabit enim mentem

non verba legis conditorem non legem: et omnino ibi tum maxime æquitas dominatur, et præponenda est rigori, cum lex scripta deficit: quin imo, ut Aristoteles definit, æquitas nihil aliud est quam jus quod lex scripta prætermisit, τοῦ γεγραμμένου νόμου ἔλλειμμα, τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον δίκαιον, sicut consuetudo proprie nihil aliud est quam jus quod lex scripta prætermisit, sed æquitas jus natum et naturale, consuetudo, jus constitutum, et receptum. Nihil porro legibus Romanorum cautum est de feudis. Igitur valere in feudis potius debet consuetudo quam quod legibus generaliter cautum est, quodve disputando et argumentando ex eis deduci potest, ut infeudis non succedunt parentes ex consuetudine, licet in aliis rebus jure scripto succedant, non succedunt filiæ, licet jure scripto succedant in aliis bonis. Plus potest consuetudo quam lex in his quæ lege nominatim comprehensa non sunt. At si qua in re in feudorum causis mores defecerint, tum decurritur ad jus commune civium Romanorum, id est, quod eo jure in aliis rebus cautum est, cum nondum feuda in usum venissent, producitur etiam ad feuda; ut si quæratur, Cum vasallus feudi partem pignori obligavit, et deinde feudum domino committitur, cujus causa sit potior, domini an creditoris pignoratitii, quod mores nondum definierunt, dicam commisso feudo pignus extingui, arg. *l. lex vectigali, ff. de pig.* quæ idem in emphyteusi definit. Rursus si quæratur, agro feudali jure belli capto et adsignato militibus, modica portione possessori relicta, an eam portionem jure feudi a pristino domino recognoscere non debeat, quasi novo jure eam habere cœperit victorum beneficio concessioneque, quod mores non definierunt: dicam ab eodem domino eam portionem jure feudi recogniturum quasi minime mutata possessionis causa, arg. *l. item si verberatum, §. 1. ff. de rei vind.* Hygenus de limit. const. Quos dominus in possessionibus suis remanere passus est, eorum condicionem mutasse non videtur. Item si quæratur, an feudo vendito lege commissoria, quibus locis feudi venditio non prohibetur, et solutis domino εἰσδεκτικοῖς, post resoluta venditione ad diem pretio venditori non soluto, εἰσδεκτικῶν repetitio competat, quæ res moribus definita non est: dicam competere, cum et fructuum omnium repetitio competat adversus emptorem, *l. 4. et 5. ff. de leg. com.* et omnia in pristinum statum restituenda sint, perinde atque si neque emptio, neque venditio intercessisset, *l. facta, ff. de ædil. edic.* Consuetudinem dixi pro moribus inveteratis (nam et hoc exigitur, ut consuetudo vim legis obtineat) cum scilicet ex frequenti consuetione quasi tales aut tales mores populus inducit. Proprie ex consuetudine mos fit. Aristoteles, ἦθος ἐξ ἔθους περιγίνεται. Lactantius v. *Paulatim male vivendi consuetudo, mos factus est.* Publius Syrus: *Vitium prius fuit observatio, nunc mos est.* Ovid. 2. Metam. *Morem fecerat usus.* Varro autem vult morem esse communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus consuetudinem faciat.

TIT. II. In quibus rebus feudum consistat.

Sciendum est autem feudum sive beneficium non nisi in rebus soli, aut solo cohærentibus, aut in iis quæ inter immobilia connumerantur (veluti cum de camera aut de caneva feudum datur) posse consistere, ac feudum neminem posse acquirere nisi investitura aut successione.

Feudum consistit in rebus soli, vel solo cohærentibus, vel in eis quæ pro immobilibus habentur, velut salariis, pensionibus, stipendiis, sportulis, annonis, ut *infra 4 tit. 53.* quæ res incorporales sunt: incorporales autem res immobilium magis quam mobilium jure censentur, *l. 2. C. de. serv. et aq.* Nov. 7. Rerum incorporalium propria est species. Ex rebus enim aliæ sunt corporales, aliæ incorporales, et corporalium aliæ mobiles, aliæ immobiles. Sed ubi tantum fit mentio mobilium et immobilium, incorporales immobilibus potius accensentur: qua de causa nomina, quæ jura sunt incorporalia, immobilia, vel mobilia esse non dicam, sed immobilium jure censeri, quæ forte fuit mens Accursii in *l. moventium, ff. de verb. signif.* licet moribus Biturigum distinguatur, ut si debeatur res mobilis, nomen rebus mobilibus, si immobilis, immobilibus adnumeretur, quæ distinctio sumpta est ex Accursio ad *Nov. de non alien. reb. Eccl.* Ait, *solo cohærentibus.* Hujusmodi sunt juncta infixaque, quæ quasi pars ædium aut fundi, vel propter ædes habentur, ut granaria quorum stipites in terra defossi sunt, et quædam alia etiam si non sint affixa, ut claves, claustra, epitonia, *l. Julianus, §. ult. l. fundi, ff. de act. empt.* et tormenta bellica, ut in eis Consuetudinibus expressum est, quia propter ædes habentur. Torcularia etiam et dolia iidem mores simul ac Turonensium immobilibus adnumerant: quod est contra *d. l. fundi §. 1.* qua rutis cæsis et instrumento deputantur. Id vero feudum quod consistit in aliis rebus, quæ etsi solo non cohæreant, inter immobilia tamen connumerantur, vulgo ait appellari de camera aut de caneva Camera est ærarium. Caneva vel canava, cella vinaria: quod inscriptio hæc Ennodii ante canavam probat: *Sobria cella cadis vinum quod servat onustis*, etc. D. Augustinus ser. 61. *De horreo, canabo, vel cellario proferre non possumus:* et

hæc quæ in ærario vel cellario sunt constituta feuda, quæ sunt in curte domini, ut *sup.* 1. *tit.* 2. §. *Item si quis feudum*, non habent propriam naturam feudi, morte enim dantis et accipientis finiuntur, ut *infra tit.* 10. Finiuntur et exhausto ærario vel cellario sine culpa domini, ut *infra* 4. *tit.* 68. Ex hac enim causa dominus tantum tenetur in id quod facere potest, deducto ne egeat, imo et deducto ære alieno, exemplo donatoris: nam et in feudum datio, liberalitas sive donatio est. Adjicit in fine hujus tituli, feudum aut investitura acquiri aut successione, ut *infra* 4. *tit.* 36. Acquiritur etiam præscriptione, et traditione possessionis facta nomine feudi. Sed hæc habentur pro investitura. Et redemptione. Sed hæc successionis prætextum habet, ut *supra* 1. *tit.* 25. De investitura autem Obertus primum tractat. Tractabit deinde de successione.

TIT. III. De investitura feudi.

Investitura quidem proprie dicitur possessio: abusivo autem modo dicitur investitura quando hasta, vel aliud corporeum quidlibet porrigitur a domino se investituram facere dicente: quæ si quidem ab illo fiat, qui alios habet vasallos, saltem coram duobus ex illis solemniter fieri debet: alioqui licet alii intersint testes, investitura minime valet. Si enim domino adhuc in possessione constituto, an facta sit investitura, quæratur: non debet probare nisi per pares curtis illius domus, vel per publicum instrumentum a tribus vel a duobus paribus confirmatum. Nam si instrumentum defecerit, vel quia factum non fuerit, vel quia amissum sit: tunc qui probare desiderat, pares curiæ illius, qui interfuerint, offerat, qui si negaverint, forte corrupti odio vel gratia seu præmio, et dicant se non interfuisse cum investitura fieret, vel non reminisci: tunc domino cogente jurent tactis sacrosanctis scripturis, quod hujus rei veritatem nesciant: et tunc actor aut alios producat pares, aut jurisjurandi domino detur electio, ut proinde juret investituram factam non esse, aut sacramentum vasallo referat, et ille aut juret, aut acquiescat. Quod si jurare pares aliqua ex causa recusaverint, nec dominus eos jurare compellat: liceat vasallo etiam per extraneos probare investituram. Testibus vero deficientibus, jurisjurandi electio domino detur.

Si vero vasallus quidem possideat, vel si feudum cameræ aut canevæ in duabus seu tribus acceptionibus quietis quasi possideat, dominus autem feudum negans esse, rem suam petat, vel quod de camera vel de caneva bis vel ter (sicut diximus) jam solutum est, deinceps solvere renuat: tunc non est opus probatione, sed possidenti data electione, aut juret suum esse feudum rectum, aut domino referat jusjurandum.

Si autem investitura ab eo, qui vasallos non habebat, dicatur facta: tunc per quoslibet idoneos testes aut per publicum instrumentum probari potest, aut inopia probationis emergente, res decidatur per jusjurandum.

Præterea si aliquis tenor præter communem feudi rationem in investitura a domino dicatur intervenisse, vel si dicatur feudum sub tali condicione dedisse, ut vasallus in festivis diebus vadat cum uxore sua ad Ecclesiam: omni facultate probandi domino adempta habeat vasallus potestatem defendendi se per sacramentum. Item si vasallus pactum speciale contra feudi consuetudinem allegat, veluti de filiarum successione: liceat ei tenorem, si potest, sicut investituram probare: quod si in probatione defecerit vel cessaverit; concedatur domino hoc negare jurejurando præstito.

Et vestimentum et vestituram dixere Latini: ut in antiqua inscriptione, *Vestituris basium.* Investimentum Livius 4. *Legem promulgat, ne cui album investimentum addere petitionis liceret causa:* sic habent veteres libri. Dicemus ergo recte investituram: quo nomine proprie significari possessionem ait, ut in legibus Langobardorum sæpe. Sed abusive in hoc tractatu investituram accipi pro cessione feudi, quæ fit a domino porrecta hasta aut vexillo, vel qua alia re coram paribus curiæ vel aliis testibus. Hoc minus est quam possessionem tradere: idcirco post investituram agitur ad tradendum, ut *inf.* 4. *tit.* 15. Porrigunt investiendo alii baculum, alii gladium, alii hastam, alii vexillum, alii annulum: quod donum investituræ dicitur in Constitutione Friderici de pace tenenda, alii aliter, ut Accursius retulit *Inst.*

tit. de verbor. oblig. in princ. Otho Frisingensis: *regna per gladium, provincias per vexillum tradi.* Guntherus. *Ergo ubi vexillo partem, quam diximus, ille, hic autem gladio regnum suscepit ab ipso. Hunc etenim longo servatum tempore morem Curia nostra tenet.* Episcopatus imo et omnia feuda antiquo more Gallico per annulum et virgam quod dicebant, *Par rain, et par baston. Rain* pro annulo, ut hodie Germanis, *Reing.* Adjiciebant baculum: unde jactatur hoc vulgo e Gallorum moribus. *Le vasal se peut jouer de son fief jusque a mettre la main au baston.* Vasallus feudi sui liberam administrationem habet, modo si non se in alterius domini fidem clientelamque conferat, nimirum ab alio accepto scipione, quod aliis verbis, *Jusque a submission de foy.* Hujus autem generis investituram intervenire etiam in proprietatis alienatione constat ex antiquo contractu emptionis et venditionis, in quo ita est, *Tu Pascuti fuste illum investito, Tu Segnuti fustem illum manu capito.* Minus autem est, ut dixi, investitura quam possessio. Dices, cur non traditio hastæ aut gladii aut scipionis pro possessionis traditione habetur, ut clavium, *l. clavibus, ff. de contr. empt. l. 2. Cod. de per. et com. rei vend. l. 1. C. de crim. exp. her.* Dicam, traditis clavibus non videri traditam possessionem domus, nisi in re præsenti traditæ sint. Rei præsentia per se sola facit, ut tradita ejus possessio videatur: apprehenditur enim non manibus tantum aut pedibus, sed etiam oculis quasi longis manibus, *l. 1. §. pen. l. quod meo, §. si venditorem, l. quarundam, ff. de acquir. poss. l. pecuniam, ff. de solut.* Investitura igitur etiam si fiat porrectis clavibus, pro traditione possessionis non habetur, nisi fiat in re præsenti: sed est tantummodo argumentum concessionis in feudum aut venditionis: investituram in feudo sequitur fidelitas, fidelitatem traditio. Dixi investituram fieri debere coram paribus: quod ita intelligendum est, si dominus alios vasallos habeat: alioquin extranei admittuntur, ut *supra 1. tit. 28. et infra 4. tit. 36. et 69. et hoc titulo, §. si autem investitura*, et cur omnino pares adhibendi sint, si eorum suppetat copia, non exteri, hæc redditur ratio, ne quid ab exteris falsitatis excogitetur, qua suspicione carent pares, qui fidei vinculo arctiore tenentur obstricti: et hoc dicimus de nova investitura. In veteri quilibet admittitur, ut *inf. 4. tit. 35.* Item hoc dicimus de laicis. Clericis permittitur, ut adhibeant quoscunque, ut *supra 1. tit. 28.* Fit ergo investitura sine scripto. Sed fieri etiam potest ex scripto per publicum instrumentum: quo casu quæritur an necessaria sit parium subscriptio sive confirmatio. Hoc loco exigit confirmationem parium: sed obstat *infra 4. tit. 35.* qui et cum eo quod de clericis diximus pugnare videtur. Sed animadvertendum est, in eo titulo nihil certo definiri, varias tantum opiniones referri. Alii dicunt non valere investituram quæ fit non accersitis et adhibitis paribus curtis, licet dominus se eam fecisse confiteatur et probari possit publico instrumento: nihilque interesse dominus qui investituram fecit fuerit clericus an laicus. Alii valere arbitrantur, si modo dominus confiteatur se eam fecisse, etiam si fecerit eam sine paribus. Alii arbitrantur publicum instrumentum non sufficere, nisi fuerit a paribus confirmatum: quæ sententia tribuitur Gerardo et Oberto: et sane Obertus ita aperte definit hoc loco. Alii ut Mediolanenses, publicum instrumentum sufficere arbitrantur, quorum opinio verior videtur. Quin et domini confessionem sufficere puto. Et distinctione inter clericum et laicum non recipio. Prima et tertia opinio subtili jure vera est: quod in *dict. tit. 35.* hæc verba significant, ad subtilitatem consuetudinis. Secunda et quarta voluntatem contrahentium spectat potius quam subtilitatem nimiam, quam judices admittunt raro, *l. sicut, §. si debitor, ff. quib. mod. pig. sol.* Igitur domino possidente si qui investitum se de feudo dicit, adversus dominum experiatur, probare debet investituram per publicum instrumentum, vel per pares, vel certe his deficientibus aut jurantibus se rei gestæ non meminisse aut jurare nolentibus, per extraneos. Duo sufficiunt, ut *supra 1. tit. 28. et inf. 4. tit. 69.* Imo plures videntur exigendi, eadem ratione qua pares quantum potest adhiberi voluimus, ne quid falsitatis incurrat, *l. ult. Cod. de fideic.* Sed Parium qualitas omnem falsi suspicionem tollit. At his deficientibus duobus etiam extraneis contenti sumus: quia scilicet personam et vicem parium repræsentant, et his substituti videntur. Vasallo autem non probante, dominus jurat cum XII. se investituram non fecisse, aut refert jusjurandum actori, qui si forte relationem suscipere nolit, protinus dominus absolvitur, ut *supra 1. tit. 1. §. si autem controversia, et tit. 28. §. si quis se, et tit. ult.* Dixi de domino possessore, nunc dicam de vasallo possessore. Vasallo possidente vel quasi possidente quid fiet? Possidetur res corporalis. Quasi possidetur res incorporalis, *l. ait prætor, §. item ei qui per captivitatem, ff. ex quibus cau. maj.* veluti jus percipiendarum annonarum e cellario domini, quod feudum dicitur de caneva. Id enim videtur quasi possidere vasallus, si bis aut ter annonas sine controversia perceperit: Ex tribus aut quatuor acceptionibus formatur quasi possessio: qui locus est in hanc rem hoc titulo singularis, *§. si vero vasallus.* Usus pro possessione est Vasallo possidente, vel quasi possidente, si dominus agat pignoratitia, probatio domino incumbit, ut diximus *dict. §. si autem controversia.* Si

agat rei vindicatione, et repellatur exceptione investituræ, et is simpliciter neget esse feudum, vel etiamsi jam amplius nolit præbere annonas, negans se eas ante præbuisse feudi nomine, et adserens rei suæ libertatem, hoc casu, quia negantis nulla est probatio (nemo enim ejus quod negat factum rationem aut potest aut debet aut solet reddere) necesse est reo defensionem dari, ut juret suum esse feudum, aut actori referat jusjurandum: quo non jurante, statim reus absolvitur. Et quæ diximus observari in probanda investitura, eadem observantur in probando pacto investituræ. Ut in venditione aut in investitura facta venditionis nomine, ita in feudi investitura quodcunque pactum est, id valet, puta ut sine juramento fidelitas præstetur, ut tit. seq. vel ut filiæ succedant, ut *supra* 1. *tit.* 4. ut succedat frater fratri in feudo novo, ut *supra* 1. *tit.* 19. ut vasallus festis diebus officii causa uxorem domini sui in ædem sacram comitetur et ducat, ut §. *ult. hujus tituli*, ubi hanc pactionem condicionem vocat. Condicionem investitura admittit, ut *supra* 1. *tit.* 5. id est, adjectionem, quæ suspendat actum, licet videatur actus esse solemnis. Admittit etiam conditionem, id est, pactionem quamlibet, modo non sit juri aut naturæ feudi contraria: et inde condicionale feudum dicitur quod sub pactione certa certove servitio constituitur. Qui autem pactionem allegat, sive sit dominus, sive vasallus, eam probare debet eo modo quo supra dictum est investituram esse probandam, quo deficiente, alteri defensio competit cum sacramentalibus XII. nisi malit jusjurandum referre. Recte interpres exponit hæc verba, *Omni facultate probandi domino adempta*, id est, domino in probatione deficiente. At præterea constat investituram non tantum de certo servitio, sed etiam de incerto pacisci licere puta, indistincte, ut pro feudo servitium præstetur, vel etiam id agi ne ullum servitium præstetur. Unum casum hic adnotare libet, quo etiamsi de certo servitio convenerit, vasallus eo liberatur, puta si domino feudum pignori obligaverit sub lege ἀντιχρήσεως, quod est ex decreto Innocentii III. *c.* 1. *de feudis*: qua ratione et emphyteuticum prædium eadem lege accipiet dominus si modo ejus temporis nullam pensionem ab emphyteuticario exigat, ne utrunque habeat canonem et fructus, vel ille servitium et fructus: alias enim ἀντίχρησις pontificio jure improbata est, quia usuræ proxima est: id enim agitur ut creditor fructus lucrifaciat, sorte manente integra: quod male Albertus Krantzius. Chron. 8. cap. 35. appellat emptionem sub lege redimendi factam. Præcessit enim pecunia debita, cujus nomine res pignori obligatur ea lege ut creditor fructus non computet in sortem, utque non aliter eam rem debitori restituat quam omni pecunia soluta. Est igitur pignus, non venditio.

TIT. IV. De investitura veteris vel novi beneficii.

Investitura autem aut fit de veteri beneficio, aut de novo: quæ de veteri fit, etiam a minore potest fieri. Sive autem a minore, sive a majore fiat, non de omni possessione vasalli, sed de justa tantum facta intelligitur nisi, aliud nominatim dicatur. Novi vero investitura feudi non ab alio recte fit, nisi ab eo qui legitime suorum bonorum administrationem habet. Qui enim qualibet ratione aliquid de suis rebus impeditur alienare, is nec per feudum poterit investituram facere. Sed etiam res cujus alienatio prohibetur, nec per beneficium dari conceditur, nisi in casu: ut ecce, si quis ex agnatis tuis rem quæ a communi parente per successionem ad eum pervenerit, alienare voluerit, non permittitur ei etiam secundum antiquam consuetudinem alii eam vendere, nisi tibi vel alii proximiori pro æquali pretio accipere volenti: per feudum tamen cuilibet dare potest, nisi fiat in fraudem nostræ consuetudinis vel legis novæ bonæ memoriæ Lotharii Imperatoris: tunc enim rescissa investitura, reddito a te vel ab alio proximiori, videlicet secundum antiquam consuetudinem pretio, si quod dederit, is qui investituram accepit compellatur rem tibi restituere. Personam vero investituram accipientis non distinguimus: nam etiam servus investiri poterit, nisi ignorantia prætendatur. Sed utrum ipse an alius pro te investituram faciat vel suscipiat, nihil interesse putamus: potest enim hoc negotium, et per procuratorem ab utraque parte expediri. Feminam quoque etiam novi feudi investituram facere posse plerique consentiunt. Nulla autem investitura debet ei fieri, qui fidelitatem facere recusat, cum a fidelitate feudum dicatur, vel a fide, nisi eo pacto acquisitum sit ei feudum, ut sine juramento fidelitatis habeatur. Utrum autem præcedere

debeat fidelitas investituram, an investitura fidelitatem, quæsitum scio: et sæpe responsum est investituram debere præcedere fidelitatem. Fidelitatem autem dicimus jusjurandum quod vasallus prestat domino.

Duplex est investitura, alia veteris, alia novi beneficii. Veteris est quæ fit a successore domini, vel successori vasalli, ut *infra* 4. *tit.* 35. mortuo scilicet domino vel vasallo. Novi, ex qua primum formam suam et originem feudum accipit. Hæc dat legem feudo, et contractus est. Illa quæ fit de veteri feudo, non est contractus, sed feudi tantum quædam veluti recognitio simplex, sive ἀνάκαμψις, quæ fit gratuito, Constitutionibus Neapolitanis, et nostris illata certa pecunia. Et peti solet ita ut quis intendat se de suo recto feudo investiri debere, ut *infra tit.* 20. *et* 4. *tit.* 46. et in fragmentis: *Cum*, inquit, *de veteri beneficio fit investitura, satis est si de recto beneficio fiat investitura*, id est, nulla solemnitas exigitur. Satis est rectum esse feudum, et jurari fidem. Rei nomen exprimi et adhiberi pares non est necesse, ut *infra,* 4. *tit.* 35. et fieri potest a minore xxv. annis, ut hoc loco Obertus ait. De hac dicere possis non esse beneficium, sed injuriam, si quis eam non impetraverit, ut *l.* 1. §. *plane*, *ff. de aqua quot. et æst.* Nova investitura fit solemniter per symbola, vel, ut Helmodius loquitur, signa, et rei certæ nomine expresso, et adhibitis paribus, et ab eo qui rerum suarum administrationem habet: nam qui non potest alienare, nec feudi nomine investituram facere potest, excepta femina: est enim hæc investitura alienationis species. Placebat quibusdam veteris, sed non novi beneficii investituram a femina fieri posse. At diversa opinio obtinuit, ut *hoc tit.* §. *feminam* quæ mitior sententia dicitur in Fragmentis. Ratio dubitandi hæc erat, quia feminæ nihil alienare poterant sine tutoris auctoritate, *l.* 1. *Lang. Qual. mul. lib. alie. per. est.* Erant enim in perpetua tutela, sive, ut loquebantur, in mundiburnio, Langobardorum jure, quibus tutor est mundualdus, ut Germanis *Munder*, quæ eadem Gallis etiam olim fuere vocabula, ut in Chronicis S. Dionysii, *Bail*, *garde*, *munburnie*, et Frossardo: *Et seront mis quatre manibours en Angleterre pour gouverner le Royaume:* Olivario de Marchia, *Mambour et pere de vous.* Rectum autem feudum dicitur, non ut vulgo sentiunt, quod communem Feudi rationem, sive naturam retinet, cum et id rectum dicatur, quod non est verum et proprium feudum, ut feudum de camera, *tit. præced.* §. *si vero vasallus*, sed feudum rectum dicitur feudum vetus, cujus possessio justa est, et ideo qui investitur de suo recto feudo, ei possessio tantum justa confirmatur, ut ait hoc loco: nam si sit vitiosa possessio, certe non est rectum feudum, nec per eam investituram legitima fit. Additur hoc titulo. Quemadmodum is qui alienare non potest feudi investituram facere non potest, ita rem alienari prohibitam nec in feudum dari posse: quod non tantum de prohibitione legis accipitur, sed etiam de prohibitione testatoris argumento emphyteuseως, *l. ult. C. de reb. alie. non al.* Excipitur unus casus, quo agnatus prædia familiaria, sive alodia sint sive feuda, extero alienare prohibetur, vel si alienaverit, ea ejusdem familiæ agnato proximiori jure προτιμήσεως, quæ Britannis inde dicitur *Premesse*, revocare et retrahere conceditur, quod jure civili olim obtinuit ante *l. ludum*, *C. de con. empt.* sed reductum fuit in Oriente Constitutione Romani Lacapeni, in Occidente Constitutione Friderici. Eodem jure ante Fridericum Saxones utebantur: sic enim legitur in veteri Saxonum lege, cap. 62. *Liber homo, qui sub tutela nobilis cujuslibet erat, qui jam in exilium missus est, si hæreditatem suam necessitate coactus vendere voluerit, offerat eam primum proximo suo, si ille eam emere noluerit, offerat tutori suo vel ei qui tunc a Rege super ipsa re constitutus est: si nec ille voluerit, vendat eam cuicumque voluerit.* Sunt autem agnatis ad revocandam venditionem constituta certa tempora, principalibus personis dierum xxx. procuratoribus eorum mensium iv. ex quo fuerint testato denunciati, ut ad emptionem accederent si vellent, Constitutione Romani. Moribus autem Galliæ, vel annus datur, vel lx. dies vel menses sex pro varietate regionum. Nimia licentia brevitate temporis costringitur. Idem vero jus προτιμήσεως habet dominus, sive prædium dederit in feudum, sive in emphyteusim. Si dederit in emphyteusim, intra duos menses, *l. ult. C. de juemphyt.* Si in feudum, intra annum, ut *infra tit.* 9. Moribus Galliæ plurimum intra dies xl. et constituere debet statim atque intellexit venditionem, utrum malit uti jure προτιμήσεως, an exigere εἰσδεκτικά uno enim electo, non potest variare, arg. *l.* 4. §. *eleganter, et l. pen. ff. de lege commis.* Si in jure προτιμήσεως concurrat agnatus et dominus feudi vel ephyteuseos, vel census, agnatus præfertur, ut *infra tit.* 9. §. *pen.* Ergo et cum agnato proximiori venditur, merito dicemus domino non competere jus προτιμήσεως. An et si ulteriori? non ausim adfirmare, cum agnato proximiori, sive agnato sive extero vendiderit, competere jus προτιμήσεως probet 4. *tit.* 14. et hoc titulo adsignificet bis positum verbum, proximiori: sed plerisque locis refragantur mores Galliæ, et in testamentis si testator vetuerit fundum alienari extra familiam, fundo extero alienato, proximiori

agnato fideicommissi petitio competit, *l.* 32. §. *ult. l. peto* , §. *fratre* , *ff. de leg.* 2. fundo ulteriori agnato alienato , proximiori nulla fideicommissi petitio est , *l. filiusfa.* §. *cum pater* , *ff. de leg.* 1. *l. unum ex familia* §. *sed si fundum*, *ff. de leg.* 2. *l. pater filium*, *ff. ad leg. Falc id.* Ergo non potest quis feudum genearchicum alii vendere quam agnato , si id agnatus eodem pretio habere velit: in feudum tamen dare cuilibet potest , ut *infra tit.* 9. Et hoc est ex consuetudine Mediolanensi , qua feudum alienari potest totum sine domini consensu , sed extraneo dominus præfertur , agnatus utrique . In feudum tamen dari extraneo potest , neque tunc locus est juri προτιμήσεως , nisi hoc fiat in fraudem consuetudinis , ut si adsimuletur investitura feudi , pro investitura venditionis, quo casu jus προτιμήσεως locum habet . Ex Constitutione Lotharii vasallus feudum amittit , si id alienaverit sine consensu domini, et domino committitur , nec agnati præferuntur , ut hoc loco significare videtur dum ait , secundum antiquam consuetudinem . Non ergo secundum Constitutionem Lotharii , et ita si in dominum vasallus deliquerit , agnati excluduntur , licet quidam contra sentiant , qui et contra sentirent superiore casu , si in alium , posteri ejus excluduntur . non omnes agnati, ut *infra* 3. *tit.* 2. *et lib.* 4. *tit.* 18. *et* 42. Non prohibebat tamen ea Constitutio in feudum dari sine fraude , doloque malo , ut Constitutio Friderici declarat de feudis non alienandis , et 4. tit. 22. Adjicitur hoc titulo servum posse de feudo investiri, ut scilicet servo vendi potest . Sed acquirit feudum domino confestim , feudive actionem . Et per nuntium , gestorem , procuratorem dari accipique investituram posse , ut *infra* 4. *tit.* 70. 85. Vacante Imperio datur de feudis imperialibus per Palatinum Rheni ex bulla aurea . Sed excipiuntur feuda quæ dicuntur , *Vanlehen* , quod scilicet deferantur per vexillum . Ergo et per procuratorem dari fidelitas potest , quæ statim subsequi solet tam veterem quam novam investituram . Nulla , inquit , investitura debet ei fieri , qui fidelitatem facere recusat . Nulla , id est , neque vetus , neque nova , ut infra 20. Datur plerumque fidelitas per ipsum vasallum . Gregorius . Tyrensis in Chronicis. *Factus est Boemundus homo Imperatoris fidelitatis manualiter exhibito , et corporaliter præstito juramento, qualem solent fideles dominis suis exhibere* . Et plerumque consuetudines regionum exigunt , ut ipsemet vasallus veniat , domino postulante , et ut per alium non aliter juret , quam si et per alium dominus faciat investituram . Sed hoc jure secus est . Et potest jusjurandum dari per procuratorem , ut de jurejurando calumniæ proditum est , *l.* 2. *C. de jur. cal.* et est exemplum apud Livium XXXI. licet litis totius fiendæ causa ipsum litigatorem jurare melius sit , *l. pen. C. de reb. cred.* Solet et ad domum domini plerumque investitura peti, fidelitas offerri , nisi cum pactione aliud vel privilegio cautum est, ut Constitutione Friderici in Austria Cuspiniani duci Austriæ hoc datur , ne pro conducendis feudis requirere seu accedere debeat imperium extra metas Austriæ , et ut in terra Austriæ ei debeant sua feuda conferri per imperium et locari .

TIT. V. De juramento fidelitatis et qualiter vasallus juret domino .

Qualiter autem debeat Jurare vasallus fidelitatem videamus . Jurare scilicet sic debet: Ego juro ad hæc sancta Dei Evangelia , quod amodo in antea ero fidelis ei , ut vasallus domino : nec id , quod mihi sub nomine fidelitatis commiserit , pandam alii ad ejus detrimentum , me sciente . Si vero domesticus , id est, familiaris ejus sit, cui jurat : aut si ideo jurat fidelitatem non quod habeat feudum, sed quia de jurisdictione sit ejus, cui jurat: nominatim vitam , membrum , mentem , et ejus rectum honorem jurabit .

TIT. VI. De forma fidelitatis .

In Epistola Philiberti Episcopi , in Decretis vicesima secunda , q. 2. c. de forma. Qui domino suo fidelitatem jurat, ista sex in memoria semper habere debet, incolume, tutum , honestum , utile , facile , possibile . Incolume , ne sit in damno domino suo de corpore suo . Tutum , ne sit ei in damno de secreto suo , vel de munitionibus suis , per quas esse tutus potest . Honestum, ne sit ei in damno de sua justitia , vel de aliis causis, quæ ad honestatem ejus pertinere videntur. Utile , ne sit ei in damno de suis possessionibus . Facile vel possibile , ne id bonum quod dominus suus facere leviter poterat , faciat ei difficile : neve id quod possibile ei erat, faciat impossibile . Ut fidelis hæc documenta caveat , justum est . Sed quia non sufficit abstinere a malo , nisi fiat quod bonum est, restat , ut in sex prædictis , consilium et auxilium domino præstet , si bene-

ficio vult dignus videri, et de fidelitate esse salvus, quam juravit. Dominus quoque in his omnibus vicem fideli suo reddere debet: quod si non fecerit, merito censebitur malefidus, sicut ille, qui in eorum prævaricatione vel faciendo vel consentiendo deprehensus fuerit, perfidus et perjurius.

TIT. VII. De nova forma fidelitatis.

Est et alia de novo super fidelitatis juramento inventa forma, et utentium approbata consuetudine, quæ hodie fere in omni curia videtur obtinere. Hæc scilicet, Ego Titius juro super hæc sancta Dei Evangelia, quod ab hac hora in antea, usque ad ultimum diem vitæ meæ, ero fidelis tibi Cajo domino meo contra omnem hominem, excepto Imperatore vel Rege. Quod verbum si recte intelligatur, nulla quidem indiget adjectione, sed integram et perfectam in se continet fidelitatem, sed propter simplices et nominis significationis ignaros, ad illius verbi interpretationem hoc adjici solet, id est, Ego juro, quod nunquam scienter ero in consilio, vel auxilio, vel in facto, quod tu amittas vitam vel membrum aliquod, vel quod tu recipias in persona aliquam læsionem, vel injuriam, vel contumeliam: vel quod tu amittas aliquem honorem, quem nunc habes, vel in antea habebis. Et si scivero vel audivero de aliquo, qui velit aliquod istorum contra te facere, pro posse meo, ut non fiat, impedimentum præstabo: et si impedimentum præstare nequivero, quam cito potero, tibi nunciabo, et contra eum prout potero, auxilium meum tibi præstabo. Et si contigerit te rem aliquam, quam habes vel habebis, injuste, vel fortuito casu amittere, eam recuperare juvabo, et recuperatam omni tempore retinere. Et si scivero, velle te juste aliquem offendere, et inde generaliter vel specialiter fuero requisitus, meum tibi, sicut potero præstabo auxilium: et si aliquid mihi de secreto manifestaveris, illud sine tua licentia nemini pandam, vel per quod pandatur faciam: et si consilium a me super aliquo facto postulaveris, illud tibi dabo consilium, quod mihi videbitur magis expedire tibi: et nunquam ex persona mea aliquid faciam scienter, quod pertineat ad tuam, vel tuorum injuriam, vel contumeliam.

Investitura vero facta, et fidelitate subsecuta, omni modo cogatur dominus investitum in vacuam possessionem mittere, quod si differat, omnem utilitatem ei præstabit.

Hoc loco proponitur jurisjurandi fidelitatis formula, quo vasallus domino fidem suam alligat, et fidei suæ commissa non proditurum se promittit, et si sit domesticus, vel si dominationi feudi juncta sit jurisdictio, etiam sibi curæ fore vitam, corpus, mentem, honorem domini sui promittit, *tit.* 6. *et* 7. *et Const. Neapolit.* 3. *tit.* 15. *et* 18. et in formula a Radevico proposita 3. c. 19. et hoc postremum jurat vasallus non ratione feudi quod habet, sed ratione jurisdictionis, quam dominus habet, vel ratione familiaritatis, et *οἰκειότητος*, ut si feudum in curte habeat: quæ ratio etiam alia in re religionem officii majorem a beneficiario exigit, puta ne quid sine consensu domini ex feudo abalienet, ut *sup.* 1. *tit.* 2. §. *Item si quis feudum*; et hic proculdubio est sensus hujus tituli, quem ex tam effusa interpretum turba, quæ temere ruit in hos libros, adsecutus est nemo. Id vero quod diximus de tuenda vita et honore domini, et si quid aliud specialiter jurejurando exprimi solet, potest videri fidei promissione generali contineri satis, ut h. tit. Carolus certe Magnus breviori formula contentus fuit, *Promitto me domino meo Carolo*, *et filiis ejus*, *fidelem futurum tota vita sine fraude doloque malo*, *legis Franciæ* 4. *tit.* 46. Sed plerique fidem sibi promitti satis non habent, nisi et fidei partes muniaque specialiter enumerentur, vel eo maxime si quid contra ea fecerint, ut non possint negare se commisisse in jusjurandum, et feudum amisisse, ut *sup.* 1. *tit.* 20. Præterea separandus hac in re nobis est vasallus homologus ab eo, qui non est homologus; nam in jurejurando homologi nullus excipitur, in jurejurando non homologi excipitur Imperator, vel Rex, vel antiquior dominus, ut *inf.* 4. *tit.* 31. Duorum quis potest esse vasallus, non homologus, vel uni homologus, alteri non homologus. Duorum tamen esse vasallus homologus nemo potest, ut libro quarto demonstrabitur: qua de qualitate vasalli ingens sæpe concertatio est, ut fuit tempore Caroli VII. Francorum Regis inter Cancellarium Regis, et Cancellarium Petri Ducis Bri-

tanniæ, et Comitis Montisfortis, ille ducem Britanniæ Regis homologum esse ajebat, hic negabat. Rex post multas controversias Petrum in fidem et hominium recepit, more majorum suorum, nullo alio adjecto, et mox eidem Petrus ratione Comitatus Montisfortis fidem dedit quasi homologus, quam non dederat palam ratione Ducatus. Sunt et vasalli quidam, qui plus quam fidem debere videntur, alii præcipue debent domino conciliare pacem, alii se pro domino obsides dare, alii certum servitium: quæ Jurejurando vel pactione investituræ nominatim exprimi necesse est: alioquin non debentur: inde veteribus Gallis hæc hominum genera, *Homme de fiefs*, *Homme de paix*, *Homme de plieure*, *Homme de service*. Quædam alia sunt, quæ etsi non exprimantur, debentur tamen, ut ipso jure moribus nostris et Constitutionibus Neapolitanis ἀνάκαμψις mortuo vasallo, quæ redemptio dicitur et restauratio feudi, vendito feudo εἰσδεκτικὰ; quæ laudationes vocantur, nisi dominus malit uti jure προτιμήσεως. Debentur et quibusdam locis domino collationes vel munera quædam certis ex causis, puta nuptialium herilis filiæ elocandæ causa, et λύτρον ob redemptionem domini ab hostibus capti, et equestris sportula sumpta a domino, vel filio ejus majore natu equestri dignitate, qui summus est militiæ gradus: nam veteribus Gallis tres fuere militum ordines, *Chevaliers*, *Bannerets*, *Bacheliers*, quos possis dicere Equites, Melloequites, et Vasellos, sive vasallos, nisi malis a Buccellariis deducere. Posterior enim ætas Buccellarios dixit milites corpore custodes, sive protectores, qui patronis suis adsistunt semper, *l. ult. C. ad leg. Jul. de vi pub.* Renatus apud Gregorium Turonensem: *Ocylla buccellarius Ætii*. Interpretes βασιλικῶν· βουκκελλάριος ὁ παραμένων στρατιώτης, et in veteribus Glossis, *Adsecla*, *buccellarius*. Et legem Gotthorum sive Wisigotthorum 5. *tit.* 111. *Si in patrocinio constitutus sub patrono aliquid acquisierit, medietas in patroni vel filiorum ipsius potestate consistat, aliam medietatem buccellarius qui acquisivit obtineat. Quod si buccellarius filiam tantummodo reliquerit, ipsam in potestate patroni manere jubemus*. In Const. Neap. 4. tit. 21. Fridericus II. adjicit aliam causam exigendæ a vasallo intributionis, Si frater domini in equestrem ordinem promoveatur, et Guilielmus Rex tit. 20. Si soror domini nubat, Si possessionem aliquam dominus emat, Si transeat Principis comitatus vel exercitus in expeditionem, Si dominus sit Episcopus pro ejus consecratione, vel si in conventum Episcoporum solemnem a Pontifice maximo evocetur. Sed in Neustria tres tantum quas initio dixi causæ receptæ sunt, et dicuntur. *Les trois chevels aydes*, Bourboni addunt quartam, si dominus Hierosolymam invisere velit, et vocant *Questes*, ut Neapolitanæ Collectas. Debebant olim etiam servi dominis suis munera quædam ipso jure, et clientes patronis eadem illa quæ diximus plerisque locis vasallos debere dominis. Halicarnassæus 2. τοὺς δὲ πελάτας ἔδει τοῖς ἑαυτῶν προστάταις θυγατέρας τε συνεκδίδοσθαι γαμουμένας καὶ λύτρα καταβάλλειν πολεμίοις εἴτις αὐτῶν ἢ παίδων αἰχμάλωτος γένοιτο. Debebant et patronis liberti. Sed hi non sine jurejurando vel stipulatione, ut cum juraverant vel promiserant post manumissionem se natalitium patrono daturos liberisve patroni aut nuptialitium, *l. 7. §. jurare, ff. de op. lib. l. ult. ff. de lib. cau.* In fine tituli 6. adnotatur, quam accipit dominus a vasallo jurato fidem, eandem vicissim eum tametsi injuratum debere vasallo præstare: et hoc est quod dicitur inter dominum et vasallum fidem esse reciprocam. Et 4. tit. 68. dominum esse vasallo conjugem quasi communi fidei vinculo conjunctum eodem sensu quo D. Paulus σύζυγον dixit non uxorem, sed familiarem, consortem, collegam. Et quibus ex causis vasallus feudum amittit, eisdem etiam fere dominum proprietatem sive dominationem feudi amittere, eamque vasallo accedere: ut *inf. 4. tit. 24. et 56.* mores nostri proprietatem amissam superiori domino addicunt, veluti Imperatori aut Regi, et Constitutiones Neapolitanæ 3. tit. 19. Et sive dominus sit qui vasallo sive vasallus qui domino jusjurandum deferat, non jurat de calumnia, ut *inf. 4. tit.* 36. Idem puto esse statuendum de accusatione, ut quemadmodum vasallus dominum accusare vel contra eum testimonium dicere impune non potest, ita nec possit dominus in vasallum; nisi de feudo sit quæstio: quod jus fuit etiam olim inter patronum et clientem. Halicarn. 2. κοινῇ δ' ἀμφοτέροις οὔτε ὅσιον οὔτε θέμις ἦν κατηγορεῖν ἀλλήλων ἐπὶ δίκαις ἢ καταμαρτυρεῖν· εἰ δέ τις ἐξελεγχθείη τούτων τὶ διαπραττόμενος, ἔνοχος ἦν τῷ νόμῳ τῆς προδοσίας. Conveniunt in plerisque vasalli et clientes: quinimo clientum commune nomen est. Sed et distant in multis. Interpres ad tit. 6. jusjurandum quoddam fidelitatis allegat, quod dederit Otho Joanni, quod sumsit ex *c. tibi domino* 64. *dist.* Is est Otho I. qui non fidelitatem Joanni juravit, cum juraret potius ea ætate Pontifex Imperatori (erat enim creandi Pontificis potestas penes Imperatorem) sed cum a Berengario, qui se in Italia pro Imperatore gerebat, opprimeretur Joannes XII. ei tantum Otho suam operam pollicetur, quasi dominus, non quasi vasallus. In melioribus libris non sunt formulæ fidelitatis quæ ponuntur *tit.* 6. et 7. et sane libro Oberti nescio a quibus temere insertas credo: qui cum titulo quinto satis formulam fidelitatis exposuisset, congruenti ordine mox

subjecit, *Investitura vero facta et fidelitate subsequuta etc.* ut investituram fidelitatem ita fidelitatem traditionem sequi: alioquin damnari dominum in id quod interest, atque etiam præcise cogi tradere, quod exposui *sup. tit.* 1. §. *si vero Archiepiscopus*: unde intelligitur investituram non transferre possessionem; scipionem, anulum, vexillum, claves non transferre possessionem, nisi tradantur in re præsenti. Illud omisimus illi parti jurisjurandi, *Et si scivero etc. tit.* 7. Similem proponi apud Nicetam in Alexio Comneno his verbis, καὶ εἴ τι δὲ εἴδω ἢ νοήσω ἢ ἀκοῇ παραλήψομαι εἰς ἀτιμίαν ὑμῶν καὶ λύμην τοῦ ὑμετέρου φερόμενον στέμματος καὶ ὑμῖν τὴν περὶ τούτου διδοὺς ἐσοίμην εἴδησιν, καὶ αὐτὸς δὲ, ὡς ἐξόν μοι, τοῦτο κωλύω.

TIT. VIII. De investitura de re aliena facta.

Cum de re aliena vel alii obligata, investitura fiat: illud distinguitur utrum scienti, an ignoranti facta sit. Qui enim alienæ rei sciens investituram accepit: nisi pacto speciali sibi prospexerit, de evictione agere non poterit: ignorans vero recte aget ut aliud ejusdam bonitatis, seu quantitatis ei præstetur. Sed in eo nulla est differentia, qui investituram fecit, utrum sciverit vel ignoraverit.

Si quis investitus fuerit de re aliena aut alii pignorata, non is qui investituram fecit, sed is qui accepit, distinguimus utrum scierit rem esse alienam, an ignoraverit. Scienti de evictione actionem non damus sine pacto speciali. Nescienti damus, ut *inf.* 4. *tit.* 55. Sed quam actionem? præscriptis verbis. Investituræ enim contractui nulla lex proprium nomen dedit, et ex investituræ causa competit etiam condictio ob rem dati, ut sup. 1. tit. 20. quæ solet cum actione præscriptis verbis concurrere: et hoc ita procedit, si pendente lite ante condemnationem vasallus auctorem laudaverit, id est, si domino denunciaverit ut liti subsisteret. Illaudatus dominus non tenetur de evictione, exemplo venditionis, ut *inf.* 4. *tit.* 1. Est ex investitura actio de evictione, est ex venditione, permutatione, in solutum datione, adjudicatione, ex articulo, Do ut facias: et ex dote, *l.* 1. *Cod. de ju. dot l.* 53. *ff. eod.* non ex litis æstimatione, *l.* 53. §. *pen. de rei vind.* Est et ex donatione si ἐπ' ἀντιδώρῳ quis donaverit, *l.* 2. *Lang. de evict.* quia videtur intercessisse genus permutationis, *l. sed et si lege*, §. *consuluit*: *ff. de petit. hæred.* et ejus legis Langobardorum meminit Accursius in *l.* 1. *ff. si quis a par. man. fuer.* ubi corrupte legitur Machilda pro Launachilda.

TIT. IX. De jure quod in feudo vasallus habet.

Rei autem per beneficium recte investitæ vasallus hanc habet potestatem, ut tanquam dominus possit a quolibet possidente sibi quasi vindicare: et si ab alio ejus rei nomine conveniatur, defensionem opponere: nam et servitutem eidem rei debitam petere potest, et retinere. Quid ergo si pretio, vel dolo, aut incuria servitutem rei beneficiariæ imponi patiatur, et ad dominum ex qualibet causa postea beneficium revertatur, an ex eo præjudicium domino generetur, quæsitum fuit: et responsum est ut vasallo quidem donec feudum tenet, possit obesse: domino autem etsi per longa tempora perseveraverit servitus, minime noceat.

E contrario autem si quid feudo a vasallo additum sit, si quidem tale sit quod adjectum est, quod per se subsistere possit, id est, ut per se censeatur, ut prædium id non accrescit feudo. Si vero per se non possit subsistere, ut servitus, plerisque placet feudo accedere, et sicut partem feudi disponendam esse: meliorem namque conditionem feudi facere potest, deteriorem vero sine domini voluntate, vel eorum agnatorum ad quos per successionem pertinet, facere non potest.

Quamvis enim per beneficium ad eum pertineat, tamen proprietas ad alium spectat, et ideo quartæ sive tertiæ ratione quæ a Langobardis seu a Romanis viris uxoribus fieri solet, post mortem viri ad mulierem nihil pertinet: nam nec pignus quod consultum dicitur, fieri potest ex feudo.

Est autem optima consuetudine interdicta feudi alienatio, super qua multæ et diversæ sententiæ dabantur in singulis civitatibus seu curiis, donec Imperator divæ memoriæ Lotharius tertius promulgavit super hoc novam constitutionem, quæ posita est in tit. de beneficiis. Necessitate namque suadente poterat olim vasallus domino in-

scio vel invito feudi partem vendere retenta videlicet alia parte. Si vero vel totum vel partem volebat per feudum aliquem investire, hoc licebat ei sine fraude facere. Si autem dissentiente domino vendebat, sive per feudum investiebat (quod et ipsum syncere hodie, et sine fraude licet ei facere) si tamen sine hærede masculo descendente decedebat, vel feudum in manu domini refutabat, aut alia ratione intercedente forte culpa amittebat, tunc omnis feudi alienatio ad irritum revocabatur, eo excepto, quod ille qui secundo loco beneficium acceperat, non amittebat si priori domino servire, et ab eo feudum recognoscere volebat. Donare autem aut judicare pro anima, vel in dotem pro filia dare nullius curiæ poterat consuetudine, licet posset locare, nisi locatio esset fraudulenta alienatio, sicut est per libellum, ut dicunt, venditio. Quis enim dubitat quod libellario nomine sub vilissima duorum denariorum pensione perpetuo concedatur utendum alienatum in fraudem esse? Porro sive de bona consuetudine, sive de prava quæramus, concessa erat domino pro æquali pretio redemptio, nisi hoc jus amiserit dominus per refutationem, vel annali silentio, ex quo sciverit computando. Præscriptione autem triginta annorum submovebatur tam sciens quam ignorans; in prohibendo autem vel redimendo potior erat proximi agnati quam domini conditio, si tamen feudum erat paternum. De illa vero feudi alienatione quæ a domino fit, si dubitetur, lex Imperatoris Conradi consulatur, quæ posita est in jam dicto titulo de beneficiis.

Ait, *Rei autem per beneficium recte investitæ*: et ita inf. 4. tit. 40. Rei pro beneficio investitæ. Docet vasallum prædii in feudum dati utilem habere vindicationem, et si possideat exceptionem tanquam rei quæ in bonis suis sit, ut inf. 4. tit. 52. et non tantum prædii, sed etiam servitutis. Plus igitur habet quam fructuarius: nam fructuarius neque fundi neque servitutis vindicationem habet, *l.* 1. *ff. si ususfr. pet. l.* 1. §. *ult. ff. de no. op. nunc.* Idem quod superficiarius, emphyteuticarius, creditor, hypothecarius: hi enim omnes fundi et servitutis fundo debitæ vindicationem habent: nec tamen ideo utiles dominos dixeris recte: certe non creditorem: ergo nec ceteros. Sed an possunt servitutem imponere? Superficiarium constat posse. Ergo et emphyteuticarium et creditorem et feudatarium. Sed finietur commisso feudo arg. *l. lex vectigali, l. grege* §. 1. *ff. de pig.* nec domino libertatem adserenti ulla obstabit præscriptio temporis: ne factum vasalli domino noceat. Et notandum quod ait hoc loco, *Ex qualibet causa* ergo etsi refutatione vel donatione vasalli ad dominum redierit, perimetur servitus: idem dicendum putem, si quem feudali fundo censum vasallus imposuerit, quod mores Galliæ permittunt, si modo dominus censuarium non investierit, et εἰσδεκτικὰ eo nomine nulla receperit: quia deteriorem feudi conditionem vasallus sine domini voluntate facere non potuit: et in hac ipsa specie quam proposuit Papo, Senatus Consultorum XIII. imperite videtur fecisse dominus qui censuario quod pro census pretio vasallo dederat obtulit: potuit enim feudum ad se reversum optimo jure retinere aut vindicare quasi censu perempto: meliorem quidem facere feudi conditionem vasallus potest, ut fundo feudali servitutem acquirere. Deteriorem facere non potest, vel hac ratione, ut docet in §. *Quamvis*, quia proprietas ad eum non pertinet: nec enim nudum domini nomen retinet is qui feudum concedit, sed etiam dominium, id est proprietatem. Est igitur dominus cum re, non sine re: non potest autem invito domino dominii causa deterior fieri. Quamobrem ex feudo quod maritus habuit, post mortem mariti non potest mulier ὑπόβολον retinere, quoniam ex bonis tantum mariti propriis retinetur. Id voco ὑπόβαλον, quod instar aut vicem habet donationis propter nuptias, quodque morte mariti soluto matrimonio ex bonis ejus uxor lucratur. Dotalitium dicitur *c. plerumque, de don. inter vir. et uxor. c si autem* 35. *q.* 2. et a Roberto in Chronicis. *Vvilielmus*, inquit, *Rex Siciliæ fecit chartam, Joannæ Reginæ de dotalitio suo*. In Constitutionibus Neapolitanis etiam dotarium. A Langobardis, *Morgangheba.* Est autem Langobardorum jure quarta pars bonorum mariti, *l.* 1. *Lang. de iis quæ a viro in mul. dan.* Romanorum autem moribus hoc loco significatur fuisse tertia: et sane fuit tertia, non quidem bonorum, sed dotis, ut Harmenopolus observari refert 4. Epit. Ex Constitutionibus Neapolitanis est tertia bonorum mariti, *lib.* 3. *tit.* 13. 15. 16. et ex consuetudine Nortmanniæ: sed eo jure sumitur etiam ex feudis, quoniam Gallico more feuda jure patrimonii censentur: proinde alienari etiam ac pignorari possunt. Gotthorum jure est decima bonorum mariti. Sed servare debent eam par-

tem mulieres liberis ex eo matrimonio susceptis, ergo alienare eam non possunt: et ita ex Justiniani *Nov.* 98. donationis propter nuptias casus qui morte mariti obvenit mulieri non extantibus liberis, pleno jure ad mulierem pertinet, extantibus servari debet, sive iterum nubat, sive non, deducta tamen parte virili, si iterum non nubat, cujus proprietatem liberis servare non cogitur, *Nov.* 127. quod omnino Carolus Rex Siciliæ in tertia mulieri debita hypoboli nomine censuit observari. Verba ejus hæc sunt: *Mulier lucretur dotarii proprietatem, si non habeat filium ex illo marito: alias habeat solummodo usumfructum: et si non nupserit ulterius, vocetur cum filiis ejusdem matrimonii in lucro proprietatis dotari in virilem portionem: alioquin si nubat, habeat solummodo usumfructum.* Sciendum autem est non deberi ὑπόβολον uxori, nisi in cubiculum mariti venerit: et hoc est quod dicitur, *Au coucher gaigne la femme son dovaire.* Virgini ut Harmenopolus docet, non datur ὑπόβολον quod erat tertia pars dotis, sed θεώρετρον, quod erat duodecima: idem dixere ἀνακαλυπτήριον· et inde ille Antipatri jocus, qui cum deformem duxisset uxorem, rogareturque quando daturus esset ἀνακαλυπτήρια, quin potius, inquit, quæritis quando ἐγκαλυπτήρια· Sed plerisque locis etiam uxori virgini debetur ὑπόβολον. Et aliis locis ipso jure, aliis non nisi ex conventione, ut donatio propter nuptias non nisi ex conventione.

Sequitur, *Nam nec pignus, quod consultum dicitur, fieri potest ex feudo.* Non ergo omnis pignoratio prohibetur, sed ea tantum quæ consultum dicitur, cum distractio pignoris creditori permittitur, ut diximus sup. 1. tit. 2. In quibusdam libris scriptum legi detracta voce pignus. Nam nec quod consultum dicitur, etc. Unde tentabam, id videri Consultum esse quod præter ὑπόβολον mulieri conceditur in mariti bonis, de quo in *l. ult. Lang. de his quæ a viro in mul. dan.* In summa rurali dicitur, *Droict de vefue. Droict de vivelotte.* Est autem ususfructus certæ partis bonorum. Videtur enim sic argumentari. Si ususfructus mulieri constitui non potest in feudo, quod tamen erat magis probabile, non poterit etiam constitui proprietas, id est, quarta: hæc enim portio Langobardorum legibus ad mulierem proprietatis jure pertinebat. Sequitur. *Est autem optima consuetudine interdicta feudi alienatio.* Dum ait, *Optima,* tacite arguit iniquitatis consuetudinem Mediolanensem, ut sup. 1. tit. 8. quam pravam paulo post vocat. Olim recta consuetudine potuit feudi tantum partem dimidiam per libellum alienare, aut pignori obligare sine consensu domini, excepto casu posito inf. 4. tit. 73. eodem feudi jure alium investire etiam in solidum potuit. Sed mortuo venditore aut investitore sine legitimis hæredibus, vel refutante feudum, vel qua alia ratione feudo domino aperto, feudum ab emptore vel a secundo feudatario dominus revocabat: non tamen omnino a secundo feudatario, qui domino non recusaret fidem et hominium exhibere. Erat et domino jus προτιμήσεως intra annum scienti nec renuncianti, intra xxx. annos ignoranti, cum scilicet venierat feudum sine ejus voluntate, non cum alii rursus datum erat in feudum: quæ omnia exposuimus *sup. 4. et lib. 1. tit. 2.* Donare autem, vel in dotem dare pro filia, vel etiam pro anima sua Ecclesiæ feudum concedere, quod et constitutione Friderici expressum est, nulla consuetudine permittebatur. Locare permittebatur, ut in feudum dare citra fraudem, hodieque permittitur. *Quæ posita est in titulo de beneficiis.* Sane in manuscriptis Langobardorum legibus eam Lotharii Constitutionem vidi positam post legem Conradi sub. tit. De beneficiis, quæ vulgo quasi reticula libri extremam partem occupat. *Sub vilissima.* Ut 4. *tit.* 73. Secus si serio dederit per libellum partem dimidiam feudi. *De illa vero.* De hac re diximus sup. 1. tit. 22. et dicemus 4. *tit. de lege Conradi.*

Tit. X. De nominibus vasallorum.

Qui a Principe de Ducatu aliquo investitus est, Dux solito more vocatur. Qui vero de Marchia, Marchio dicitur. Dicitur autem Marchio, quia tenet quod est juxta mare, quia plerumque Marchia juxta mare sit posita. Qui vero de aliquo Comitatu investitus est, Comes appellatur. Qui vero a Principe vel ab aliqua potestate de plebe aliqua vel plebis parte per feudum est investitus, is Capitaneus appellatur, qui proprie valvasor major olim appellabatur. Qui vero a Capitaneis antiquitus beneficium tenent, valvasores sunt. Qui autem a valvasoribus feudum, quod a Capitaneis tenent, similiter acceperint, Valvasini, id est minores valvasores appellantur, qui antiquo quidem usu consuetudinem feudi nullam habebant. Valvasore enim sine filio mortuo, feudum quod valvasori minori dederat, ad Capitaneum revertebatur. Sed hodie eodem jure utuntur in curia Mediolanensi, quo et valvasores. Ceteri vero qui ab antiquis temporibus beneficium non tenent, licet noviter a Capitaneis seu valvasoribus acquisierint,

plebeii nihilominus sunt. Nam et illi qui soldatam habuerunt vel acceperunt vel habent, per eam nullum [1] pedagium, sed nec feudi usum acquirunt. Soldata autem est præstatio quædam annua gratuita, quæ a neutra parte transit in hæredem. Morte enim dantis vel accipientis interveniente finitur. Soldata vero dicitur, quia plerumque in solidorum donatione consistit, quandoque autem in vino et annona consistit.

(1) *γρ. paragium.*

Vasallorum alii sunt Capitanei, alii valvasores, alii valvasini, alii plebeii. Capitaneorum nomen aut generaliter accipitur aut specialiter. Generaliter complectitur Duces, Comites, Marchiones, qui Regis Capitanei sunt, ut sup. 1. tit. 1. Specialiter, eos qui neque sunt Duces, neque Comites, neque Marchiones, sed plebi aut parti plebis gubernandæ a Principe vel Rep. vel Comite, aut Duce præpositi sunt, qui proprie majores valvasores dicuntur: et ita Platina in Clemente v. et Martino iv. Capitaneos præfectos urbium vocari ait: quo sensu Capitanei a Comitibus et Ducibus seperantur sup. 1. tit. 10. 12. 17. et Constitutione Friderici *de pace tenen. et* 4. *tit.* 89. Sed improprie tamen Capitaneorum nomen sibi vindicant. Proprie valvasoros majores sive Regis valvasores dicuntur. Et qui ab his feuda accipiunt, minores valvasores aut simpliciter valvasores. Et rursus qui a minoribus valvasini, aut minimi, aut etiam minores valvasores, ut *sup.* 1. *tit.* 1. *in prin. et* §. *notandum*, *et tit.* 12. Et valvasini quidem jus olim feudi proprium et perpetuum non habebant: nam mors valvasoris a quo feudum acceperant, si quidem decessisset sine legitimis hæredibus, feudum majori Valvasori, sive Capitaneo aperiebat, a quo id valvasor acceperat. Et poterat valvasinis auferri quandocunque domini majoris vel dantis arbitrio, ut *sup.* 1. *tit.* 3. *et inf.* 4. *tit. de lege Conradi,* §. *similiter*. Hodie, ut ait hoc loco, idem Mediolani jus est valvasinis, quod valvasoribus. Sunt alii quidam vasalli, qui noviter feudum acceperunt a Capitaneis, id est, majoribus valvasoribus vel a minoribus, ii novi homines non dicuntur valvasini, quia plebeiis non militibus adnumerantur, et illæ appellationes militum appellationes et ordines sunt. Non sunt autem justi milites sive nobiles, nisi qui a Principe, vel Duce, vel Comite, vel Marchione de feudo investiti sunt, vel qui a majore, aut minore valvasore de feudo investiti sunt, si modo ii longam annorum seriem numerare possint, qua feudum onusque militiæ ei adnexum in familia sua resederit, quæ est certissima nobilium definitio. Et ita vero hic locus indicat hodie quosdam vasallos esse plebejos, ut et dominos, *inf. de lege Conradi libro* 4. §. *ex eadem.* Et his etiam vasallis similes sunt soldurii: nam plebeiis adnumerantur, et stipendii ratione nullum paradogium habent: sic legunt veteres interpretes Baldus et Alvarotus et paradogium nobilitatem interpretantur. Vulgo pessime, pedagium. Scio esse legendum, paragium: et hunc esse sensum: Vasalli qui plebeiis adnumerantur, nullum habent paragium, id est, non censentur esse pares curtis domini. Parium dignitatem soli nobiles habent. Omne igitur feudum non nobilitat possessorem, et ita hodie quibus locis res ita geritur inter fratres, ut feudum frater major natu præcipue obtineat, et ceteris aspergat tertiam partem, ceteri non minus partes suas nobiliter tenent, quam frater major natu, nec minus dicuntur esse pares in feudo, et a majore quidem fratre dicuntur feudum tenere jure paragii, quo sensu etiam paragium dicitur Constit. Neapolitanarum 3. tit. 26. sed ejus conditio talis est, ut pro eo nullam fidelitatem frater fratri jurare aut repromittere debeat: et hac forsitan ratione Carolus ille Rex Navarræ, qui tot claves intulit regno Franciæ, a Joanne Rege extorsit, ut certas possessiones, quas ab eo tenebat in Neustria hominii et fidei nexu, deinceps teneret, ut est scriptum in Gallicis Chronicis, *En parroye*, hodie dicimus, *En paraige*. Cetera quæ ad hunc titulum pertinent exposuimus lib. 1. variis locis.

Tit. XI. De gradibus succedendi in feudo.

Per successionem quoque sicut per investituram beneficium ad nos pertinet. Mortuo enim eo, qui beneficium tenebat, prima causa liberorum est: filiis enim existentibus masculis vel ex filio nepotibus, vel deinceps per masculinum sexum descendentibus, ceteri removentur agnati. Ad filias vero seu neptes vel proneptes, vel ex filia nepotes, seu pronepotes successio feudi non pertinet. Proles enim feminini sexus, vel ex femineo sexu descendens, ad hujusmodi successionem aspirare non potest: nisi ejus conditionis sit feudum, vel eo pacto acqisitum. His vero deficientibus, vocantur primo fratres cum fratrum præmortuorum filiis, deinde agnati ulteriores. Quod ita intelligendum est, si feudum sit paternum,

hoc est, si fuit illius parentis, qui ejus fuit agnationis communis. Si enim Titii avus de novo beneficio fuerit investitus, Titio sine legitimo hærede masculo defuncto, ejus feudi successio non pertinet ad ejusdem Titii patruum magnum, nec ad prolem ex eo descendentem, imo revertitur ad dominum. Ad cognatos autem beneficium non pertinet, neque beneficii successio. Si vero dominus vel alius beneficium defuncti novum esse dicat, agnatus autem illius proximus paternum esse contendat: tunc onus probationis incumbit illi qui novum dicit. Sed scio aliter pronunciatum esse. Bonus tamen judex causa cognita diligenter intuebitur cujus potius jurejurando dirimenda sit hæc quæstio; utroque scilicet in probatione deficiente.

Cum proposuerit tit. 2. feudum aut investitura, aut successione acquiri, et dixerit jam de investitura satis, modo incipit tractare de successione. Et in successione feudi ait primam causam esse liberorum virilis sexus, per virilem sexum descendentium. Ait primam causam esse liberorum ex §. *sui autem*, *Inst. de hær. qua. et diff.* liberos feminini sexus, aut per femininum sexum descendentes, in feudum non succedere, exceptis duobus casibus jam sæpe vexatis superiore libro. Post liberos vocari statim consanguineos fratres et fratrum præmortuorum filios, si feudum fuerit paternum, non novum: quod etiam est jam sæpissime vexatum. Post consanguineos admitti agnatos: cognatos non admitti. Quod ait fratres et fratrum præmortuorum filios simul admitti, consentit cum Nov. Justiniani, dissentit a jure antiquo, *l. 3. C. de leg. hær. l. 2. §. hæc hæreditas, ff. de suis et leg. hæred.* Sed tamen hoc in transverso limite solis fratrum filiis Justinianus dedit, ut in successione repræsentarent patres suos, atque ita patruo succederent in stirpes una cum patruis. Si nulli sint patrui, in capita succedent, ut Harmenopulo et Azoni videtur, recte: nam Novella stirpes tantum spectari vult concurrentibus fratribus defuncti. Novæ autem Constitutiones stricte accipiendæ sunt: ac similiter licet ex ea Nov. frater utroque parente conjunctus, et filius ejus præferatur fratri uno tantum parente conjuncto filiove ejus, non tamen dicemus in successione filiorum fratris vel sororis patruum, vel avunculum patri matrive ex utroque parente conjunctum præferri patruo vel avunculo patri matrive ex uno tantum parente conjuncto, ut Bartolus sentit recte in *l. post consanguineos, §. legitima, ff. de suis et leg. hær.* Quam enim adhibuit Justinianus distinctionem inter fratres et fratruum filios, eandem non adhibuit inter patruos et avunculos. Igitur omissum a Justiniano pro omisso habebimus, et sequemur jus vetus. Quod vero diximus, si soli sint fratrum filii, succedere eos in capita, in legibus Gotthorum est evidenter expressum his verbis *lib. 4. tit. 2. Qui moritur si fratres et sorores non reliquerit, et filios fratrum vel sororum reliquerit, si ex uno fratre sit unus filius, et ex alio fratre vel sorore forsitan plures, omnem hæreditatem defuncti percipiant, et æqualiter per capita dividant portionem.* Gotthorum sive Wisigotthorum Reges, qui Hispaniam et Galliciam Toleto sede Regia tenuerunt, ediderunt XII. Constitutionum libros æmulatione Codicis Justiniani, quorum auctoritate utimur sæpe libenter, quod sint in eis omnia fere petita ex jure Civili, et sermone Latino conscripta, non illo insulso ceterarum gentium, quem nonnunquam legimus ingratis, ut gens illa maxime, quæ concedit in Hispania plane cultior ceteris hoc argumento fuisse videatur. Communicavit autem eos mihi ultro Petrus Pithæus, quem ego hominem et si amore et perpetuo quodam judicio meo dilexi semper vix jam ex ephebo profatus fore, ut probitate et eruditione æqualium suorum nemini cederet, tamen pro singulari isto beneficio maximam modo animi benevolentiam et summa ac singularia studia omnia me ei debere confiteor, idemque erit erga eum animus bonorum omnium, si quod vehementer exopto eos libros in publicum conferre maturaverit. Sed, ut quod institutum est agamus, in transverso limite solis fratrum filiis est jus repræsentationis. In directo limite in infinitum est repræsentationi locus. At in jure primogenituræ magna est quæstio, an etiam nepotes ex filio primogenito vel filii ex fratre primogenito repræsentent patrem suum, atque ita excludant patruum. Jus gentium hoc est, ut in regno primogenitus succedat, vel finge, mos hic est, qui est plerisque locis, ut primogenitus filius patri, vel primogenitus frater fratri succedat in assem, ne in plures divisa hæreditate ob inopiam rei familiaris familiæ claritas obsolescat: mortuus est pater relicto nepote ex filio primogenito jam ante mortuo, et alio filio: vel mortuus est frater relicto fratris primogeniti filio, et alio fratre, uter succedet? Si exemplis non legibus certare licet, non desunt exempla, quibus ostendatur patruum excludi. Mortuo Edoardo rege Angliæ, relictis filiis tribus, Joanne, Hemone, Thoma, et ex primogenito primoque mortuo filio Edoardo nepote Richardo, Richardus prælatus est patruis. Joanne item duce Britanniæ mortuo sine liberis, cum esset quæstio de successione Ducatus inter Joannem Comitem Montisfortis fratrem Ducis ter-

tio genitum, et filiam fratris secundogeniti Guidonis Vicecomitis Lemovicum, quæ nupserat Carolo Blesensi, filio Comitis Blesensis, et Margaritæ sororis Philippi Valesii regis Francorum, et Carolus niteretur moribus Britanniæ, qui volunt fratrem primogenitum præferri, post eum secundogenitum admitti, deinde tertiogenitum, et uxorem suam diceret repræsentare secundogenitum, ex quo erat nata, atque ideo præferri eam debere tertiogenito, vicit Carolus judicio Philippi regis, et S. Consulto. Sed utraque successio tristes eventus habuit: uam et Richardus regno pulsus est ab Henrico Duce Lenclastri, et Carolus Blesensis xx. annis post adjudicationem ducatus bello superatus, et occisus est a filio Joannis Joanne Comite Montisfortis, ac post re transacta cum vidua Joannes judicio Caroli v. recepit ducatum retinuitque sine controversia ulla. Narratur etiam Robertum Regem Siciliæ, cum de Comitatus S. Severini successione esset quæstio inter Comitis defuncti filium et nepotem ex filio primogenito, pronuntiasse pro nepote. Sed Jo: Andreas excusat factum ad Speculatorem tit. De feudis, dicens movisse Robertum Constitutiones tam suas, quam Caroli 11. patris, quæ proprie ad eum Comitatum pertinebant, et exigere videbantur, ut nepoti potius quam filio deferretur. Juris rationibus si certamus, potior est filii causa quam nepotis ex filio primogenito, fratris quam filii fratris primogeniti. Jus enim repræsentationis hanc vim tantum habet, ut eo jure fretus remotior cum proximiori in successione concurrat, non etiam ut proximiorem prorsus excludat: id vero agitur il lis exemplis, ut proximior in totum excludatur: quod excedit vigorem, finem, exemplum repræsentationis. Non est igitur per speciem repræsentationis admittendum. Item quia ubi proximitatis jure defertur successio, ut cum proximus agnatus proximusve cognatus ad successionem vocatur, repræsentationi locus non est, id est, ubi valet proximitatis ratio, non potest etiam valere repræsentationis, quia pugnant invicem: et e contrario, ubi valet repræsentationis ratio, ut in linea liberorum, non potest etiam prævalere proximitatis: eadem vero causa est primogenituræ, quæ proximitatis. Ergo cum primogenito defertur hæreditas, non potest esse repræsentationi locus, sed sicut ubi proximitas spectatur. eum vocamus, qui proximior fuerit mortis tempore, vel quo bon. possessio petitur, *l.* 1. *ff. unde leg. l.* 3. *ff. unde cog.* ita ubi primogenitura observatur, eum vocamus qui moriente eo de cujus bonis agitur, primogeniti gradum locumque tenuerit, non proximioris jam ante mortui filium: et ita Carolo 11. rege Siciliæ mortuo relicto filio Roberto secundogenito, et ex filio primogenito primoque mortuo nepote, filius ex responsis prudentum, ut Conradus Vecerius scribit in Henrico VII. et Bonifacii pronuntiatione prælatus est nepoti: et ita hodie observatur in Neustria, ubi primogenitus ipso jure assem occupat, ut nepos ex filio primogenito non habeat jus primogenituræ, quamdiu alius filius defuncto superest, contra morem antiquum, quem fuisse justiorem plerique contendunt stulte: fuit is quem diximus antiquus mos Francorum, ut filius primogenitus succederet ex asse, quod et inter filias eos observasse constat ex *Constit. Neap.* 3. *tit.* 27. Hodie plerisque locis filius primogenitus in assem non vocatur, sed excipuum aliquid habet, quod tamen primogenita non habet: nam si defunctus filias tantum reliquerit, major natu præcipuum nihil fert. Unde etiam putem quo more as primogenito conceditur, appellatione primogeniti non contineri primo genitam: quia hæc jura primogenito dantur familiæ conservandæ causa, ut dixi quam femina non propagat: est enim familiæ suæ caput et finis. Non debent ergo feminis competere ulla jura primogenituræ. In fine hujus tituli dicitur, si sit controversia inter dominum et fratrem vasalli defuncti sine liberis, domino dicente feudum novum et sibi apertum morte vasalli, fratre paternum, domino competere onus probandi. Defensionem ergo per jusjurandum frati deferri, domino non probante, ut *inf.* 4. *tit.* 2. Sed subjicit non ita semper obsevari: nam et actori quandoque judicem jusjurandum deferre, ut *supra* 1. *tit.* 1. §. *Cum autem, et tit.* 7. *et infra* 4. *tit.* 36. §. *sacramentum*.

TIT. XII. De Successione fraterni feudi.

Si duo fratres de novo beneficio, et non de paterno simul investiti fuerint, uno sine hærede defuncto, ad alterum non pertinet ejus beneficii portio, nisi facta fuerit eo pacto investitura. Si duo fratres in casa communi post mortem patris remanserint, id est habitaverint simul, et unus eorum feudum acquisierit: plerique dicunt ad alium non pertinere, sed ad dominum, nisi per pactum: neque vivente eo, qui acquisierit, neque post mortem ejus: fructus tamen erunt communes, donec simul habitaverint. Quod si cum equis et armis communibus vel pecunia communi sit acquisitum, adhuc idem dicunt, ne forte invitus dominus alium, quam quem voluerit, sibi acquirat vasallum: dum tamen meminerimus

id quod de communi expensum est, alteri pro parte competenti esse restituendum.

Frater fratri non succedit in feudo, sive id ambo simul acquisierint, sive alter eorum, ut *sup.* 1. *tit.* 4. Sed non relictis liberis, ad dominum revertitur, nisi pacto investituræ aliud convenerit: quod et in conjugibus observatur. Nec ad feuda accommodari debet, *l. unica*, *C. si lib. Imp. soc.* quoniam de liberalitate mera est, quæ ad donatorem non recurrit. Feudi liberalitas non est mera, quia ad dominum recurrit certis modis, multaque ex feudo jura et commoda dominus habet. Idem vero erit si fratres sint consortes, sive ὁμόκληροι, ut Pindarus loquitur, et universorum bonorum socii, et vel ambo vel unus communi nomine feudum acquisierit de communi pecunia: nam erit quidem feudum commune, sed mortuo uno, alter licet succedat in aliis bonis, nihil tamen præter suam partem in feudo habebit, pars deficiens domino deferetur. Idem pene erit, si unus suo nomine feudum acquisierit, si modo socii fuerint omnium bonorum: quia videtur feudum acquisiisse de communi, et ideo ut maxime non sit statim commune feudum, quod scilicet unus emit suo nomine, non communi, erit tamen in commune redigendum, *l.* 4. *C. com. utr. jud. l. si quis societatem*, *ff. pro soc.* Sed omnino quod dixi exigitur, ut omnium bonorum socii sint, alioquin feudum feudive fructus non sunt in commune conferendi, licet paternam hæreditatem communem habeant, *l. cum duobus*, §. *Pap. ff. pro soc.* Feudo communicato, fructus feudi erunt communes, quamdiu consortio manebit. At certe non videtur proprie fieri feudum commune quod in medium confertur: quia si decedat sine liberis, alter quamvis ei succedat in aliis bonis, nihil habebit in feudo quod defunctus suo nomine emit. Communicatur ergo interim fructus potius quam jus ipsum feudi. Domino autem numerata pecunia pro feudo, quod communi nomine emptum est, quove communiter fruuntur, emptori pro parte consortis reputabitur judicio familiæ erciscundæ vel communi dividundo, *l. si societatem* 2. §. *ult. ff. pro soc.* Et hoc ita procedit si nesciente domino feudum redemptum sit de communi, ut si putavit dominus se uni tantum vendere, cum emerent ambo, vel unum emere sua pecunia, cum emeret communi, ne cui invito vasallus obveniat: alioquin si scierit communi nomine pecuniave redimi, inter fratres quasi ex tacita conventione erit in eo feudo successio, ut *supra* 1. *tit.* 19. Quærit interpres quid sit dicendum, si feudum fuerit individuum. Sed manifestum est de eo feudo hic non agi: nam proprie feudum individuum est feudum consortis impatiens, ut Regnum, Ducatus, Comitatus, Marchia. Hic agitur de feudo, cujus sint duo pluresve consortes. Res dicitur individua duobus modis. Quod nec communionem nec divisionem recipiat ut Feudum Regale, et in eo inepta est quæstio hujus tituli. Quod communionem recipiat non divisionem, ut servitus, quæ potest esse communis duorum, et individua tamen est. Et in servitute, si forte feudum duobus constitueretur, dicerem uno mortuo, superstitem retinere solidum, quia et ab initio singuli habuerunt solidum, *l. viæ*, *ff. de servit. l. hæredes*, §. *an ea*, *ff. fam. erc. In Casa.* Sic *l.* 11. *Lang. de success.*

TIT. XIII. An maritus succedat uxori in feudo.

Titius a Sempronio talem investituram accepit feudi, ut haberet ipse et hæredes sui legitimi masculi: et iis deficientibus, feminæ. Porro Titius superstite tantum filia decessit. Ipsa a domino investita fuit, et feudum in dotem dedit, maritoque superstite sine liberis decessit. Quærebatur si ad maritum successio feudi pertineat? Responsum est, non pertinere.

Ait, *In dotem dedit*. Ergo et si pro filia pater feudum in dotem dare non possit, ut *sup.* 9. §. *donare*: potest tamen ipsa pro se, ut inf. 17. Ratio differentiæ: quia patris in dotem datio alienatio est: efficitur enim dos proprium patrimonium filiæ *l. pater*, *ff. ad leg. Falcid. l.* 4. *ff. de col. bon. l. denique* §. *ergo*, *ff. de minor.* et valeret alienatio habereturque pro refutatione si feudi capax esset filia, sed ideo non valet, quia pro refutatione accipi non potest, cum feudo jure succedere non possit filia, Pro filio igitur valebit si feudum donaverit propter nuptias, licet ex eo nurus alias ferre non possit ὑπόβολον legitimum, ut *sup.* 9. §. *quamvis*. Filiæ autem pro seipsa in dotem datio, id est, si feudum, quod ei obvenit ex conventione (ceteroquin feudi incapax est) mulier in dotem det, alienatio non est: quia quamvis dos sit in bonis mariti constante matrimonio, mulieris tamen est naturali jure, *l. quamvis*, *ff. de jur. dot. l. in rebus*, *C. eod. l. Lucius*, §. *idem respondit*, *ff. ad municip.* et quia tamen civiliter videtur fieri in bonis mariti, muliere nubente moribus nostris domino debetur ἀνίκαμψις, nisi id teneat jure paragii a fratre, vel alio. Quod autem ait, maritum uxori in feudum non succedere, id etiam dictum est sup. 1. tit. 12.

Tit. XIV. De refutatione feudi.

Quidam vasallus cum decrepitæ ætatis esset, feudum suum in manu domini ad hoc refutavit, ut Sejum et Sempronium filios suos de eodem beneficio investiret. Vasallo mortuo, Sempronius sine legitimo hærede Sejo adhuc superstite decessit. Lis est inter dominum, tanquam novum feudum sibi delatum esse dicentem, et Sejum paternum esse contendentem. Eorum sententia prævaluit, qui dixerunt hoc feudum, quamvis refutatum, nihilominus esse paternum.

Refutare in his libris est renuntiare. Vasallus potest feudo renuntiare in domini manus easdem a quibus acceperat, et per eadem symbola, ut *sup.* 9. §. *si vero vel totum*, *et* 1. *tit.* 2. §. *rursus*. Potest et tacite renuntiatio fieri, ut si feudum vasallus alienet agnato, qui id successione habiturus erat, ut *inf.* 4. *tit.* 45. Observanda quæ inde nascitur inæqualitas inter dominum et vasallum. Dominus vasallum refutare non potest, nisi certis cognitisque causis. Vasallus dominum quandoque libuerit refutare potest, remisso, ut dicitur, hominio, Dominus enim nihil damni facit, cum in re sua plenam potestatem recipiat, et non sit ei difficile alium acquirere vasallum. Vasallo eripi feudum sine damno et fraude non potest. Hæc vero renuntiatio vasalli efficit, ut dominus feudum in dominico habere incipiat, ut loquitur *inf.* 4. *tit.* 40. perinde atque si commissum sibi et apertum esset. Veteres Galli dixerunt, *Que le Seigneur retraict le fief a son domaine, et a sa table, et charue*. Vulgo interpretes qui se in hac sola parte juris exercuerunt, omnium imperitissimi, existimant huic renuntiationi agnatos debere consentire, ad quos successionis jure feudum pervenire potest: alioquin feudum eos a domino revocare: falluntur. Si vasallus feudum retineat, et velit ejus causam deteriorem facere, agnati debent consentire, ut *sup.* 9. §. *e contrario*. Alienationi quoque consentire debent, etiamsi fiat domino consentiente, quia habent jus *προτιμήσεως*, ut *sup.* 1. *tit.* 2. §. *præterea*, *ut inf.* 4. *titul.* 45. Facta refutatione in manus domini non habent jus *προτιμήσεως*· nam ut privilegiarius adversus privilegiarium privilegio non utitur, ita *πρότιμος* adversus *πρότιμον* non utitur jure *προτιμήσεως*· est enim *προτίμησις* privilegium: nec obstat 4. tit. 58. primum, quia non loquitur de refutatione facta in manus domini, sed de refutatione facta feudatario ab agnato, qui feudi successionem sperabat: deinde eam esse efficacissimam docet, si omnino, id est, in rem, et generaliter feudum refutaverit, etiam non consentientibus aliis agnatis: et species hæc est: Tres sunt fratres, Primus, Secundus, Tertius. Primo obtigit feudum paternum. Secundus pepigit cum Primo de non petendo feudo a Primo hæredibusve ejus, neque ab eo cui Primus feudum dederit ulla ratione: quod refutare est. Deinde Primus decessit sine filio masculo, scripto hærede extraneo. Tertius vindicat totum feudum jure successionis. Secundus in partem feudi eodem jure venire cupit. Contradicitur. Tertius Secundum renuntiasse successioni feudi. Secundus se pepigisse ne peteret a Primo, vel hæredibus ejus, vel ab eo cui is dedisset, et se etiam non petere ab hærede scripto vel alio cui primus dederit, sed a Tertio de quo nihil pepigerit, qui neque hæres est Primi, neque feudum accepit de manu Primi. Justa est intentio Secundi: nihil igitur ei pactio illa nocebit, ut inf. 4. tit. 26. Aliud dicendum est si pactum fecerit in rem, id est, si in universum renuntiaverit successioni feudi: quam renuntiationem hi libri admittunt. Hoc casu Tertius totum habebit. Aliud etiam est dicendum, si Secundus refutaverit Primo feudum pro sua parte ea fini, ut Primus a domino pro ea parte investiretur quasi de novo beneficio: quo casu si pro ea parte Primus fuerit investitus quasi de novo beneficio, nihil in ea vindicare Secundus poterit: quia et ita omnino videtur successioni renuntiasse, cum feudum paternum voluit reddi novum, sed Tertius qui non renuntiavit, pro parte sua feudum habebit. Cur non totum? quia et Primus pro parte feudum refutavit accipiendo investituram novam pro parte Secundi: potest pro parte feudum refutari in manus domini, ut inf. 4. tit. 44. et quod juris est in toto, idem in parte: quo casu solvit refutatio servitio, non honore, non tam propter memoriam prioris dominii, quam etiam quod adhuc serviat consortibus ejus quem refutavit, ut 4. tit. 76. et hoc sensit Henricus II. his verbis: *Si contigerit feudum incuria, aut neglectu fidelis consortibus applicari, id est, si vasalli refutatione acciderit, uno scilicet ex dominis refutato et contempto, ut vasallus aliis consortibus accresceret, nullum ex eo levamen, etc*, Sciendum est in hac quæstione refutationum, accurate videndum esse semper, num facta sit refutatio in fraudem. Quidam enim feudum refutant, ut mox aperto marte cum domino confligant, et nihilominus feudum, quod verbo tenus refutarunt, vi occupant, aut retinent: cui malitiæ occurrendum est, habita refutatione pro infecta, et jure commissi feudo domino delato, quod contra fidem fecerint dominum bello persequentes refutationis falso colore quæsito, ita ut nec nova quidem investitura unquam ad nebulones illos reverti feudum possit: et

præter hæc irrogat etiam ei infamiam aurea bulla Caroli IV. Imp. et bannum, id est, proscriptionis pœnam. Species autem hoc loco proposita hæc est. Quidam vasallus exacta jam ætate, quæ sensim sine sensu senescit, feudum in manus domini refutavit ea lege, ut dominus mox de eo filios suos Primum et Secundum investiret: ut investituræ ita devestituræ addi lex et pactio potest. Dominus filios investivit, deinde mortuus est pater, tum deinde Primus sine liberis. Utrum in ejus partem Secundus succedet, quasi feudum sit paternum, an domino aperietur quasi feudum novum? Responderunt refutatione non desiisse esse paternum: quia refutationem decrepitus fecit cogitatione mortis, et in eorum gratiam qui omnino feudum habituri erant: non fuit igitur ei mens immutandæ qualitatis feudi: proinde id filii percipient quasi ex investitura veteris beneficii, non novi, nec opus erit post mortem patris alia investitura. Præmature fieri potest investitura, ut et divisio bonorum omnium inter filios.

TIT. XV. De contentione feudi inter generum fidelis mortui et agnatos.

Vasallus superstite tantum una filia decessit. Illa vero maritum accepit, cui dominus accepta pecunia partem feudi, quod pater puellæ habebat, retenta sibi parte altera, dedit. Nunc quidam agnatus defuncti cum marito agit, dicens totum hoc feudum esse paternum, et ideo omnimodo ad se devolutum. E contra maritus contendit, hanc partem quam ipse habet novum feudum esse: et ideo domino apertum. Quæritur igitur, utrum apud dominum eundem, et in ejus curia cogatur agnatus defuncti litigare, an apud agnati judicem vel arbitrum utriusque consensu electum hoc esse debeat? mihi et aliis placet, potius apud judicem ordinarium vel arbitrum, quam apud eundem dominum, hoc litigium fore determinandum.

Item placet agnatum non semper cogendum probare, feudum hoc esse paternum, sed ab adversa parte novum esse probandum, qua deficiente in probatione, tunc agnato (ut supra diximus) causa cognita detur electio, quatenus vel juret esse paternum, vel alteri parti referat jusjurandum: et ille aut juret, aut taceat.

Sciendum est, quod si inter duos, qui dixerint se esse vasallos, de feudo fuerit dubitatio: alter alterum invitum trahere non potest ad dominum vel ejus curiæ judicem. Si vero cum sua curia dominus vocaverit eos, nemini eorum licet illius domini, vel ejus curiæ examen declinare.

Ab hoc titulo omnia fere quæ sequuntur sunt de judiciis. Mortuus est vasallus relicta filia. Feudum domino apertum videbatur: quamobrem filia maritusve ejus partem feudi a domino redemit, ut sup. 1. tit. 25. partem alteram dominus retinuit. Mox extitit agnatus quidam defuncti, qui partem feudi a genero defuncti redemptam, jure successionis suam esse petebat, dicens feudum non fuisse domino delatum, sed totum ad se pertinere quasi paternum. De altera parte nondum agebat adversus dominum. Non est dubium male eum agere adversus generum, quia filia redimens feudum, excludit agnatos, d. tit. 25. Sed quæritur quis sit ejus controversiæ judex competens, dominus et curia ejus, an judex ordinarius vel compromissarius? Videndum est quid in ea controversia potissimum veniat in judicationem: est autem hoc utrum feudum sit paternum an novum: nam actor dicit esse paternum, reus novum. Judicandum igitur erit, paternum videri, aut novum videri: quo modo si pronunciet dominus vel judex curæ, et de generi, et de suo jure per consequentiam simul pronunciare videbitur, hoc est de parte generi, et de ea parte, quam ipse retinuit, quod nulla jura nullique mores patiuntur, ut quis rei suæ sit judex vel arbiter: idcirco melius erit adire judicem ordinarium, aut in arbitrum compromittere, qui utique recte judicaturus est contra actorem pro parte redempta a filia, etiamsi actor probaverit feudum esse paternum: alteram vero partem a domino vindicabit, et evincet. Et hujus litis inter dominum, et agnatum judex etiam erit Comes civitatis aut judex territorii, non curia, non pares. Imo et pares secundum modum propositum inf. tit. 20. et lib. 4. tit. 46. et pares quos elegerint, vel si dissentiant quot elegerit unus, tot eliget alter: et pares qui juraverint fidelitatem, non qui repromiserint tantum, nisi in eos ambo consenserint, ut tit. seq. et Constitut. Friderici *de feudis non alien.* §. *pen.* In superiori autem atque in hac etiam controversia probatio actori incumbit, qui feudum intendit esse paternum. Imo interdum ei qui novum dicit, prout judici videtur: quo deficiente in probatione, causa cognita, ut dictum est *sup. tit.* 3. *et* 11. §. *ult.* agnatus jurare debet feudum esse paternum aut jusjurandum referre: et si ex relatione dominus jurare noluerit, lis statim danda est secundum agnatum. Rursus quæritur, si

de feudo non sit controversia inter dominum et vasallum, sed inter duos, quorum singuli feudum vindicent ex causa investituræ, quis sit judex? Dominus ipse judexve curiæ et pares, si eos ultro ad se vocaverint. Alter alterum invitum ad judicium domini et parium trahere non potest, quia invicem negant se esse vasallos, et in illa curia habere pares, ut infra 4. tit. 38. et 55. Si tamen alia de re litigant, quæ ad feudi causam pertineat, alter alterum ad curiam domini invitum trahet: et ita distinximus jam supra 1. tit. 15. et ita intelligenda Constitutio Friderici, *d.* §. *pen.* quæ inter vasallos dominum judicare vult, inter dominum et vasallum pares: quod ita Guntherus VIII. Ligurini.

Inter vasallos unius forte patroni,
Quæstio de feudo quoties agitatur eodem,
Quo feudi domino gaudent, hoc judice certent.
Si tibi pro feudo, quod te tribuente fatetur
Acceptum, tu vero negas, vasallus agendam
Forte movet litem, non tu, sed curia judex
Audiat, et certo determinet ordine causam.

TIT. XVI. *De contentione feudi inter dominum et vasallum.*

Si inter dominum et vasallum de feudo orta fuerit contentio, per pares illius domus, sicut lex Conradi dicit, dirimatur, si tamen pares habeat. Et si quidem dominus et vasallus consenserint in eligendis paribus, nulla dubitatio est: si vero dissentiant, tunc quid faciendum sit, quæritur: sed prævaluit eorum sententia, qui dixerunt dominum debere eligere prius quem aut quos voluerit, et vasallus similiter hoc facit secundum numerum a domino comprobatum. Ille tamen vasallus, qui fidelitatem domino non juravit, domino vel vasallo dissentiente, pro pari non est eligendus.

Hujus tituli sententiam explicui jam tit. præcedenti, et lib. 1. tit. 15. Optio parium datur domino et vasallo, sed domino priori, et eorum tantum qui fidelitatem juraverint, ut inf. tit. 20.

TIT. XVII. *De eo qui sibi et filiis investituram accepit.*

Qui sibi et hæredibus suis masculis, vel his deficientibus, feminis per beneficium investituram accepit: una tantum filia superstite, nullo alio descendente relicto, decessit. Hæc marito paternum feudum in dotem dedit, et duobus filiis procreatis, obiit: quorum unus quidem duas filias reliquit, alter vero uno filio masculo relicto decessit. De predicto itaque feudo ingentem vidimus quæstionem, masculo quidem hoc feudum totum sibi, quia solus ejus, qui primo investituram accepit, hæres masculus sit, vindicante. Feminis vero totam sui patris partem sibi defendentibus, quia ex eo nullus extitit masculus. Cumque inter sapientes sæpe super hac quæstione sit disputatum, tandem pro masculo pronunciatum est: non enim patet locus feminæ in feudi successione, donec masculus superest ex eo qui primus de hoc feudo fuerit investitus.

Nam et illud judicatum scio: si ille qui proprium feudum suum militi per beneficium dedit duobus filiis relictis decesserit: quorum unus filia relicta obiit, alter vero, filio masculo superstite, defunctus est, quod miles non debet feudum suum recognoscere per feminam, donec superest masculus ex eo, qui primam investituram fecit, cum de paterno esset hoc feudum, alioqui si esset, verum esset quod dicitur, per feminam debere recognoscere.

Investituræ feudi pactum adjectum est, ut deficientibus masculis feminæ in feudo succederent. Vasallus decessit relicta tantum filia: ea secundum conventionem in feudum successit, idque marito in dotem dedit, quod jure fieri dictum est sup. tit. 1. tum decessit relictis duobus filiis. Deinde unus eorum moriens reliquit unum filium, alter duas filias. Utrum eæ portionem patris sui vindicabunt, an potius obveniet patrueli? Et pacti forma exigit, ut totum feudum pertineat ad masculum: quod ita datum est, ut non nisi deficientibus masculis feminæ succederent: observanda enim est semper origo et constitutio feudi, nec incidens persona filiæ originem feudi commutat: et quod de hac pactione diximus, idem sequemur in eo jure quo utimur, ut ex transverso masculis extantibus feminæ in feudum non succedant: nam si vasallus decesserit relicta sorore, et hæc genuerit duos filios,

quorum unus reliquerit unum filium, alter duas filias, filius excludet filias: idque confirmat Obertus rerum judicatarum auctoritate, quæ vim legis obtinet, *l. nam Imp. ff. de legib.* et M. Tullius res judicatas partem juris civilis facit, videlicet si perpetuo similiter judicatum sit: atque ob id etiam iterum secundum masculum fuisse judicatum refert in hac specie. Vasallus, qui feudum acceperat ea lege, ut in eo deficientibus masculis feminæ succederent, id militi in feudum dedit, tum decessit relictis filiis duobus, qui in dominationem feudi successerunt, deinde eorum unus decessit relicto filio, alter relicta filia. Quæritur a quo debeat miles feudum recognoscere fide et hominio exhibito et petita investitura, a filio, an a filia. Et pronuntiatum est, feudum a solo filio recognoscendum esse, quia scilicet solus nepos succedit in feudum avitum, non neptis. Aliud tamen esse dicendum in alodiis: nam si quis alodium militi in feudum dederit, et obierit relictis duobus filiis quorum deinde unus filium, alter filiam relinquat, miles a filia, vel a filio feudum recognoscere potest: quia in alodiis feminæ et mares simul succedunt: parantur alodia liberis utriusque sexus, nec in eorum acquisitione adjici pactio potest, ne feminæ succedant extantibus masculis, tum quia venditoris nihil interest, tum etiam quia eæ pactiones de succedendo vel non succedendo in feudis tantum valent, non tamen ita de alodiis: nam et si inter virum et uxorem secundam convenerit in contrahendo matrimonio, ne filii ex ea suscepti succederent patri ab intestato, filiis prioris matrimonii non existentibus in feudum non succedunt, in proprietatem succedunt, ut inf. 4. tit. 32. ubi proprietatem vocat, quod hic alodium, ut *sup.* 1. *tit.* 1. §. *cum autem*, idem et proprium dicitur et hæreditas et patrimonium, ut inf. 4. tit. 51. 53. 54. 65. et concilio Ticinensi. *Qui*, inquiunt, *in propriis vel in beneficiis basilicas habent.* Feudi enim proprietas non pertinet ad vasallum, sed ad superiorem dominum, cui quod est alodium, id vasallo vasallive vasallo est feudum: et ita Fridericus apud Radevicum 4. cap. 34. Cum Episcopi Italiæ dicerent nuntios Imperatoris se non cogi in palatiis suis recipere. *Concedo*, inquit, *si forte aliquis Episcoporum habet in suo proprio solo, et non in nostro palatium.* Si autem in nostro solo et alodio sunt palatia Episcoporum cum profecto omne quod inædificatur solo cedat, nostra sunt et palatia. Usi sunt et alodii vocabulo alii auctores multi, cujus significationem et etymon exposui in præfationibus libri primi, sic dici alodium sive alodem ut amentem quasi sine mente, istum alodem quasi sine lode, quod ejus possessor nemini sit leodes. Ado Viennensis: *Saxonibus ingenuitate et alode fidei firmitas roborata.* Abbas Urspergensis: *Conferendo Ecclesiæ prædia et alodia.* Theodulphus: *Saxones baptizati more suo omnem ingenuitatem et alodem suam manibus gurpierunt* (quod est dimiserunt, alias, dultum fecerunt, ut alio loco, obsides dultos) si unquam ab eo animi proposito, et fidelitate Caroli regis desciscerent. Sigebertus: *Tria loca in alodio suo divino cultui mancipavit.* Idem Sigebertus alodia vocat res mancipi. *Quicquid in re mancipi habebat, in tres partes divisit*: et alio loco: *Quicquid in re mancpi habuit, per testamentum Ecclesiis delegavit.* Feuda sunt nec mancipi: atque ita introductis feudis, reducta videtur vetus differentia rerum mancipi, et nec mancipi. Recognoscere autem in posteriori specie de alodiis miles feudum potest a filio vel a filia, non cogitur ab utroque, quia una tantum fidelitas debetur, ut dicemus inf. lib. 4. Erat autem valde hic titulus depravatus in fine. Emendavi ope manuscriptorum, *Donec superest masculus ex eo qui primam investituram fecit,* cum de paterno feudo esset hoc feudum: alioquin si alodium esset, verum esset quod dicitur, per feminam debere recognoscere.

TIT. XVIII. Quando in feudum filia, non frater succedat.

Duo fratres, Titius et Sejus, a quodam Capitaneo de novo beneficio simul investiti sunt, eo videlicet tenore, ut quamdiu ipsi vel eorum hæredes masculi viverent, et masculis deficientibus feminæ, si superessent, feudum haberent. Ex fratribus his unus una filia relicta, altero adhuc vivente decessit. Quæritur cui portio defuncti deferatur, utrum filiæ, an fratri? Respondetur, filiæ. Unusquisque enim sibi suisque hæredibus videtur prospexisse: si tamen is qui filiam reliquit, sine hærede decessisset propter tenorem investituræ insertum, ejus pars fratri, non domino acquisita foret.

Duo fratres de novo feudo investiti sunt ea lege, ut in eo invicem succederent ipsi, et sui liberi masculi, et deficientibus masculis feminæ. Si unus ex fratribus moriatur sine liberis, ei frater superstes ex conventione succedet. Si relicta filia, an etiam frater præferetur filiæ? Minime vero: quia unusquisque videtur suis liberis prospicere voluisse, et eos fratri prætulisse, ut inf. 4. tit. 90. An exclu-

demus etiam fratrem, si hæc filia superstite patruo et procreata filia moriatur? sic sane eadem ratione. Si duabus filiabus relictis, quarum una filium, alia filiam relinquat, filium præferemus filiæ, ut *sup. prox. tit.* quia posteritati quidem suæ quisque consulere voluit, sed ita tamen ut in ea sexus discrimen non omitteretur.

TIT. XIX. Si de investitura feudi contentio fuerit inter dominum et fidelem.

Ex facto quæsitum scio, si inter dominum et fidelem de investitura feudi contentio emerserit, quia factam eam dominus neget, si vasallus afferat eos testes qui tempore investituræ pares erant, sed postea qualibet ex causa pares esse desierunt, an ideo sint removendi quia nunc non sunt pares? Sed quamvis aliter sentiant, tamen mihi et quibusdam aliis videtur sufficere eos tempore investituræ saltem pares fuisse. Quid enim peccavit qui investituram accepit, si illi quos eo tempore, utpote idoneos, adhibuit, postea pares esse desierunt?

In facienda investitura adhibendi sunt duo pares, adhibiti sunt duo, sed postea pares esse desierunt, feudo amisso. An ad probandam investituram modo, de qua lis est inter dominum et vasallum, testes idonei habentur, id est, an satis est fuisse pares investituræ tempore, licet testimonii perhibendi tempore pares non sint: quod videtur: et exemplo testamenti vulgo confirmari solet, in quo satis est, si rogati testes tempore faciendi testamenti liberi homines fuerint. Id autem interpretes sic excipiunt, nisi pares ex turpi causa paragium amiserint: quod falsum puto, nec enim omnis infamia repellit a testimonio, *l.* 15. *ff. de test. Nov.* 45. et ut maxime talis sit infamia quæ repellat a testimonio, cum tamen adhibiti investituræ superstites idonei fuerint: eis postea irrogata infamia investituram vitiare non potest.

TIT. XX. Si inter dominum et fidelem de feudo fuerit quæstio.

Ex eo quod scriptum est, si inter dominum et vasallum de feudo nascatur quæstio quod per pares ejusdem curiæ dirimenda sit quæsitum est, si quis dixerit se a quodam episcopo fortassis jam defuncto de annua præstatione aut qualibet alia re per feudum investituram accepisse, et cum successore ejus agat, et ille respondendo neget hunc esse vasallum, utrum per pares ejusdem curiæ sit judicandum super hac quæstione? Opponit enim vasallus quod dominus eum negat esse vasallum, et ideo in ea curia pares non habet. Idem dicit vasallus quod prius de suo recto feudo debet investiri quam a nemine judicari, domino respondente quod quicquid inter eos sive de investitura, sive de fidelitate, sive de principali causa agendum est, per suam curiam est expediendum. Sed laudatum sæpe scio, pares illius curiæ secundum præfatum modum esse eligendos prius, ad quorum spectat officium, ut illum prius de suo recto feudo investiri faciant, sed fidelitatis jusjurandum differatur donec de principali causa cognoscatur: ex illo enim apparebit utrum jurare debeat, an non, quod totum expeditæ quæstionis est, si constiterit vasallum aliquid aliud præter id de quo quæritur, ab eodem domino tenere pro feudo: tunc enim quin debeat de suo recto feudo investituram accipere, et fidelitatem jurare, et sic ad principalem causam accedere, non est dubium.

Dominus Titium investivit de re aliqua, vel de annua præstatione ex cellario aut ærario suo ea lege ut ea frueretur Titius quamdiu viveret, nec finiretur morte domini. Is mortuo domino cum successore agit petens investituram de veteri beneficio. Successor negat eum esse vasallum. Duæ hic quæstiones interveniunt, una est de possessione altera de jure feudi et conditione actoris. Prior momentaria est. Posterior principalis actio. Vasallus contendit se de suo recto feudo investiri debere, quod quid significet, tit. 4. diximus, prius quam secunda actio, id est, principalis, instituatur: cujus litis etiam negat pares curiæ domini esse judices competentes, quod inquit, negando me esse vasallum, et illos inficietur mihi esse pares. Obertus auctoritate rerum sæpius judicatarum probat pares judicaturos, sed optandos esse, ut sup. demonstratum est tit. 16. et electos curare statim debere, ut vasallus de suo recto feudo investiatur non præstito jurejurando fidelitatis, ne temere quem sibi non vult dominus esse vasallum, hac ratione fiat ei invito vasallus: alias in-

vestitura veteris beneficii non fit sine fidelitate, ut sup. 4. §. *nulla*. Sed hæc investitura quæ fit sine fidelitate color etiam est quidam potius, quo pares litis hujus congrui judices efficiuntur quam investitura. Hoc igitur colore cognoscent mox de principali causa, in qua si vicerit dominus, investitura illa habebitur pro nulla: si vicerit vasallus, tum exacto ab eo jurejurando fidelitatis, vere investietur de suo recto feudo, ut inf. 4. tit. 46. Color quæritur judicationi parium, ut color querelæ inofficiosi testamenti quasi sanæ mentis testator non fuerit, quæ tamen falsa expositio est. Sed falsæ expositiones sive colores, ut Quintilianus docuit, etiam in foro recipiuntur. Datur iniquæ actioni color. Datur incompetenti judici color. In proposita specie incompetentes erant pares, quia de hoc ipso quærebatur an essent actori pares: quæ controversia cessat, si constet actorem aliunde vasallum esse, id est, ratione alterius feudi: eo enim casu in alterius feudi controversi certissimum est forum parium competens fore, qui actorem curabunt protinus investiri de suo recto feudo præstita fidelitate, et possessionem perturbatam reformabunt, tum de principali causa cognoscent, ut inf. 4. tit. 82. et a domino plerumque probationem exigent, defensionemve actori dabunt, ut *sup.* 11. §. *ult. inf.* 4. *tit.* 2. 3. Ait, *Sed laudatum sæpe scio.* Id est, judicatum, ut dixi 1. tit. 17. et eodem sensu Guntherus Poeta feudalis noster,

Quam laudaverit ille
Compenset redimatque suum mercede laborem.

Alias laudatum, id est, condictum et conventum. Helmodius Hist. Slav. *Colloquium provinciale laudatum fuerat. Sicut laudatum fuerat occurrit ad locum placiti. Laudatum fuit ne quis transfugam alterius reciperet: Factum est ex consilio utriusque partis ut laudaretur pax.*

TIT. XXI. De contentione feudi inter dominum vel agnatum, et venerabilem domum.

Miles qui beneficium tenebat, cum esset sine liberis, venerabilem domum intravit, et seculo renunciando arma bellica deposuit, habitumque religionis assumpsit, et sic conversus factus est, hic donec vixerit, feudum retinere conatur, quod dominus vel agnatus sibi pertinere contendit. Sed judicatum est domini vel agnati conditionem esse potiorem eo quod desiit esse miles seculi qui factus est miles Christi, nec beneficium pertinet ad eum qui non debet gerere officium.

Monachismo feudum amitti, et redire ad proximum agnatum, si fuerit paternum; vel ad dominum, si fuerit novum, vel etiam si fuerit paternum nullo existente agnato, non ad venerabilem domum. Alodia tacito jure venerabilem domum sequuntur, ex Nov. Justiniani de Monachis. Ut autem monachismo, ita clericatu feudum amittitur, ut inf. 4. tit. 7. 33. 41. et ult. nec obstat tit. *De capit. Conrad.* §. *ult.* quia loquitur de feudo, quod initio concessum est Clerico et Ecclesiæ. Nos loquimur de feudo initio militi concesso, et hoc dicimus clericatu vel monachismo amitti, quoniam cui datum est, is esse desiit: et servanda semper est feudi lex et origo prima. Nec sane quod receptum sit, recte vasallum alium pro se vicarium dare, qui domino serviat, ideo dicemus clericatu, vel monachismo feudum non amitti, quia feudi initium et Constitutio aliud suadet, et temere vasallus vicarium servitium suæ operæ supponere utique semper non potest.

TIT. XXII. Si dominus vasallum in culpam incidisse dicat, vel contra.

Dominus vocat militem, qui ab eo feudum possidebat, dicendo eum in culpam incidisse, per quam feudum amittere debeat. Hic non respondet. Quæritur, quid faciendum sit domino? Respondeo, eum ad curiam vocare debere, et si non venerit, iterum debere eum vocare, usque in tertium, spatio septem vel decem dierum arbitrio ejusdem curiæ terminando. Quod si neque venerit ad tertiam vocationem, hoc ipso feudum amittat, et ideo debet curia dominum mittere in possessionem. Sed si intra annum venerit, restituitur ei possessio, alioquin et beneficium et possessionem amittit: ut in Lombarda, de iis qui ad palatium venire contempserint: l. si cujuscunque.

Si vero vasallus queritur de domino, forsan quia feudum malo ordine intravit, domino perperam respondente, quid vasallo faciendum sit quæritur. Respondetur, eum curiam debere vocare, et in ea de domino conqueri. Curia autem debet adire dominum, eumque salva reverentia competenter cogere ut vel possessionem restituat et acquiescat, vel judicio curiæ se comittat. Quod si ter admonitus facere distulerit, tunc licet vasallo ad aliam majorem potestatem ire, et

sibi consulere, si dominus ei justitiam facere noluerit, poterit eum deprædare.

Si dominus intendat ob culpam vel ingratitudinem vasalli feudum sibi esse commissum, vocare eum debet ad judicium parium edictis tribus intermisso spatio VII. vel X. dierum arbitrio judicis. Quod ait de VII. diebus, est ex jure Pontificio, *c. præsenti* 5. *q.* 2. ut libro seq. tit. 1. §. *est et alia.* Quod de X. est ex jure civili, *l. ad peremptorium, et seq. ff. de judic. l. proproperandum, C. eod.* Et eundem edictorum ordinem adversus Mediolanenses observavit Fridericus consilio jurisperitorum. Radevicus 3. cap. 27. *Legum periti Friderico suadent Mediolanenses licet improbos et infames, judicis tamen officio per legitimas inducias citandos esse, ne violentia eis illata, vel contra jus in absentes prolata sententia videretur.* Legitimas vero inducias dicunt judicis edictum unum, mox alterum, et tertium seu unum pro omnibus quod peremptorium nominatur. Si tribus edictis evocatus vasallus non venerit, dominus mittitur in possessionem feudi: et re tamen ita transacta adhuc vasallo datur annus, intra quem si venerit, possessio ei restituitur, refusis impensis litis, et onus probandi domino incumbit. Post annum vasallus omnem recuperandi feudi spem amittit: quod congruit cum *Nov.* 112. *et l.* 3. *Lang. de his, qui ad pal. venir. cont.* In Langobarda datur annus et dies: quod adjicere posteriores legibus solent, quæ annum præscribunt, ut intelligatur eam præscriptionem non finiri anni die supremo, sed sequenti die, et eum, qui venerit die sequenti, satis in tempore advenire. Quid autem dicemus e contrario, si vasallus queratur de domino, puta quod possessionem feudi invaserit malo more? hoc casu aperte Vincentius scripsit vasallo in dominum competere interdictum Unde vi, in Speculo doctrinali, quod hoc loco significatur obscure. Et vocabitur similiter dominus ad curiam edictis tribus, quæ dominum hortabitur verecunde possessionem vasallo restituere. Hortabitur, dicunt Impp. in *l.* 9. *C. de condict. ob cau. l.* 8. *C. de lib. cau.* Obertus hoc loco, competenter coget, id est, moderate. Hortationi itaque immistum est nonnihil necessitatis, et ad d. l. 8. lib. 48. βασιλικῶν scriptum est ἀναγκάζεται. Si non pareat dominus edictis interdictisve curiæ suæ, eum vasallus ad majorem curiam vocabit, et ad extremum in eadem contumacia perseverantem, poterit deprædare, id est, grassari in eum impune, quasi omni fide solutus, ut contra si vasallus rebellis et contumax esse perseveret, ex Jurisconsultorum sententia apud Radevicum et Guntherum res vasalli direptioni adjudicantur.

OBERTI DE ORTO

DE FEUDIS

LIBER TERTIUS

TIT. I. De Beneficio quid sit, et quibus modis amittatur.

OBERTUS DE ORTO ANSELMO SUO S.

Cogis me, et super hoc sæpe scribendo multum urges, ut causas, quibus beneficium amittatur, enumeratas tibi significarem. Quod ideo distuli[1], quia sæpius circa nostræ Reip. curam occupatus, et multis privatorum causis, aliisque rerum innumerabilium impedimentis detentus, onus illud subire non valebam. At ne videar preces tuas parvi pendere, et studium discendi tibi imminens negligere, quid mihi super hoc videatur, paucis explicabo, dummodo memineris causas illas sub aliqua certa regula aut definitione rotunda non posse comprehendi. Nam sicut de probationibus in Digestis scriptum reperimus, sic et de his causis sine calumnia dicere possumus. Si quis enim dixerit, quæ causæ quemadmodum alicui domino ad ingratitudinem alicujus vasalli probandam possint sufficere, nullo certo modo posse definiri: nihil erraverit. De illa tamen ingratitudine loquor, per quam beneficium amittatur: non enim ad hoc sufficit omnis occasio, per quam fidelis accepti beneficii videtur ingratus, sed sunt quædam (ut ita dixerim) egregiæ ingratitudinis causæ, quibus beneficium secundum mores curiarum solet adimi. Quomodo enim vasallus, quam humiliter, quam devote, quam benigne, quam fideliter erga dominum suum debeat se habere, potius ex naturali ratione, et bonis curiarum consuetudinibus potest percipi, quam lege aut scripto aliquo possit comprehendi. In primis te illud scire oportet, beneficii illius, quod est genus, talem esse definitionem. Beneficium nihil aliud est, quam benevola actio tribuens gaudium capientibus, capiensque tribuendo, in id quod facit, prona, et sponte sua parata, ut ait Seneca. Hujus autem generis species quædam est beneficium illud, quod ex benevolentia ita datur alicui, ut proprietas quidem rei immobilis beneficiatæ penes dantem remaneat: ususfructus vero illius rei ita ad acccipientem transeat, ut ad eum hæredesque suos masculos sive feminas (si de his nominatim dictum sit) in perpetuum pertineat: ad hoc ut ille et sui hæredes fideliter domino serviant, sive servitium illud nominatim quale esse debeat, sit expressum, sive indeterminate sit promissum.

Prima autem causa beneficii amittendi hæc fuit, et adhuc est in plerisque curiis,

sed in nostra curia Mediolanensi non obtinet, quod si vasallus per annum et diem domino suo mortuo steterit quod hæredem domini sui, investituram petendo, fidelitatem pollicendo, non adierit, tanquam ingratus existens beneficium amittit: et e converso si domino superstite vasallus decesserit, et filius ejus per jam dictum tempus neglexerit petere investituram, beneficio carebit. Est et alia ingratitudo notanda, si dominus investituram pollicendo, vasalli fidelitatem petierit, et illo non præstante, dominus tribus vicibus, convenienti tempore interposito, forte septem dierum spatio, ad curiam suam super hoc reclamaverit, et vasallus tribus vicibus citatus a suis paribus jurare noluerit, si tamen beneficium tale sit, ut pro eo jusjurandum fidelitatis fieri debeat. Sunt enim quædam feuda ita data, ut pro his fidelitas non sit præstanda.

Item qui dominum suum, cum quo ad prælium iverit, in acie periclitantem dimiserit, beneficio indignum se indicavit. Præterea si vasallus præscierit aliquem contra dominum suum assaltum, vel mortem, vel captionem, aut patrimonii grandem jacturam molientem, debet dominum quam citius potest certiorare, ut proinde dominus sciens prudensque periculum valeat declinare. Quod si non fecerit, doloque vel negligentia celaverit: beneficio se cariturum agnoscat. Rursus si dominæ, vel filiæ, vel nurui, aut sorori in domo adhuc manenti, quæ in capillo dicitur, sese immiscuerit: feudo, quo se monstraverit indignum, carere debet. Porro si dominum assalierit, ut ita loquar, vel vicum in quo est, per vim aggressus fuerit, vel impias manus in personam domini ubicumque ingesserit, vel alias graves, vel inhonestas injurias intulerit, vel morti ejus veneno, vel gladio, vel aliter insidiatus fuerit, beneficium amittit. Illud te non lateat, quod si suo domino justitiam facere noluerit, feudo quod tenebat, expoliandus est, sicut in alio libello tibi scripsisse hoc credo. Sed non est alia justior causa beneficii auferendi, quam si id propter quod beneficium datum fuerit, servitium facere recusaverit. Aliud est si forte ideo non servierit, quia non potuerit, tunc enim feudum non amittit. Item si delator domini sui extiterit, et per suam delationem grave dispendium eum sustinere fecerit, vel si cognoverit dominum inclusum, et eum cum potuerit non liberavit, feudum perdit. Istis et aliis modis, qui a diligenti judice perquirendi sunt, beneficia debere amitti, tam naturalis quam civilis ratio suadet: quæ potest colligi, si quis novam Constitutionem justas exhæredationis causas enumerantem, et alias Constitutiones veteres justas ingratitudinis et repudii causas, quibus matrimonia recte contracta solvuntur, et donationes jure perfectæ revocantur, subtiliter scrutatus fuerit. Sed quia natura novas deproperat edere formas, potest multis modis contingere, ut aliæ emergant causæ, quibus videatur juste adimi posse feudum: ideoque judex solers et discretus et æquitati obsecundare sollicitus cuncta subtiliter dispensans provideat, si qua fuerit antiquioribus causis, similis seu major, ut proinde sciat utrum beneficium sit amittendum, an nihilominus retinendum. Illud enim est certum, quod non ex omni causa, ex qua opinio vasalli gravatur, beneficium amittitur: nam et sæpe [1] deierat, et beneficium nihilominus retinet, ut puta, qui beneficii portionem alienat absque domini scientia, beneficium quidem retinet, sed fidem promissam servare non videtur.

(1) *γρ. degenerat.*

Hoc libello proponit primum Obertus definitionem beneficii generalem ex Annæo Seneca. *Beneficium est benevola actio, etc.* Beneficium igitur non est id quod sub oculos venit, puta fundi, ædes, annonæ quæ dantur, sed dantis voluntas propensa. Quod ait, *Tribuens gaudium etc.* id Aristoteles exposuit his verbis. *καὶ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τὸ εὖ πάσχειν τῶν ἡδέων, τὸ μὲν γὰρ εὖ πάσχειν τυγχάνειν ἐστὶν ὧν ἐπιθυμοῦσι. τὸ δὲ εὖ ποιεῖν ἔχειν καὶ ὑπερέχειν ὧν ἀμφοτέρων ἐφίενται.* Beneficii species est feudum. Est igitur feudum beneficium, quod propenso animo datur, ita ut proprietas rei immo

bilis penes dantem remaneat, ususfructus in accipientem perpetuo jure transeat sub onere fidei et servitii certi incertive plurimumque militiæ. Non res ipsa immobilis quæ in feudum datur. Res est materia feudi, multum autem interest materiam feudi et feudum. Feudum si philosophos imitemur, est benevola actio dantis rem soli: si Jurisperitos, quibus omnia vocabula juris intellectum habent, jus quod dominus in re soli prolixe nobis et benevole concedit. Imperiti Philosophiæ jurisque id quod traditur possideturque tantum spectant: dum feudum definiunt esse rem immobilem. Definitio demonstrat feudum esse gratuitum, cum ex benevolentia proficisci dicatur: quod redemptio sive ἀνάκαμψις non mutat, ut dixi 1. tit. 1. Et rei in feudum datæ proprietatem ad vasallum non pertinere rem igitur esse nec mancipi, ut diximus 2. tit. 17. Eadem demonstrat feudi jus esse perpetuum. At sunt quædam feuda temporaria, ut feuda habitationum et his similia. Sed hæc non sunt propria feuda, ut *sup.* 1. *tit.* 1. §. *item illud.* Definitio hæc, proprii feudi definitio est. Qua de causa et beneficia, quæ clericis dantur, non sunt propria feuda, sed comparantur feudis habitationum, feudis annonariis, vel ærariis, feudis functionum privatarum, vel publicarum, qualia sunt eorum, quos prædiis nostris actores aut custodes imponimus, et advocatorum olim Tiguri, et Bithyniæ, et beneficiariorum apparitorum, qui et Cæsariani feudales dicuntur, et horum imitatione etiam clerici beneficiarii sunt, et inde beneficiorum sacerdotalium nomen, quæ et a principe olim conferri solebant, ut feuda propria, nec, electus quisquam Episcopus ante consecrari poterat, quam a principe Regalia per sceptrum accepisset, ut Otho et Guntherus scribunt, et Albertus Argentinensis sæpe meminit Episcoporum et Abbatum ab Imperatore de suis regalibus solemniter investitorum, præstita etiam fidelitate et hominio: et hoc quidem jus conferendorum Regalium, id est, investiendorum Episcoporum de suis Regalibus, multi Reges Galliæ a Carolo Magno sibi vindicarunt, sed id modo Pontifici Romano, modo certis Ecclesiæ remiserunt, ut Ecclesiæ Attrebatensi remissum testatur vetus inscriptio ædis D. Mariæ Attrebatum, modo remissum repetierunt, modo vacante tantum cathedra usurparunt conferendorum beneficiorum potestatem, atque etiam vacantis Ecclesiæ reditus, donec alius a se investiretur Episcopus, et hoc potissimum Regalia vocarunt, quo jure etiam Nicephorum olim Phocam Imp. Orientis usum Zonaras et Cedrinus scribunt. Ex his autem beneficiis, quæ impropria esse diximus, alia morte dantis et accipientis finiuntur, ut mercenariorum militum, alia morte accipientis tantum, ut feuda habitationum, alia anno finiuntur, ut custodum procuratorumve feuda. Igitur perpetuo jure non censentur. At præterea superior feudi definitio demonstrat feuda sub certo incertove servitio dari. Imo quædam dantur sine servitio, quorum mulier capax est. Sed non ideo vitiosa definitio est: nam quod Plerumque fit, definitione comprehendi sufficit. Omnia feuda plerumque sunt conditionalia, id est, sub lege servitii. Cetera quæ ad definitionem feudi pertinent exposui lib. 1. Post definitionem feudi docere Obertus instituit quibus modis feudum amittatur, e quibus quod plures jam persequuti simus libris superioribus, quodque res sint facillimæ per se, obscuræ diligentiæ esset, si in his rursus frustra adlaboraremus. *Illud te non lateat,* inquit, *quod si suo domino justitiam facere noluerit, feudo quod tenebat, expoliandus est*. Hæc verba sunt ambigua, nam vel hoc significant: Si vasallus in curia sua (potest enim fieri, ut vasallus curiam habeat propriam) domino jus reddere noluerit; quæ causa amittendi feudi justissima est, Constit. Neap. 3. tit. 19. Vel si electus inter pares judex causæ feudalis operam dare noluerit, vel ex bono et æquo non judicaverit, quæ causa etiam justa videtur, cum jurejurando fidelitatis inseri soleat, ut in jurisjurandi formula relata in Summa rurali, *Sire je viens a vostre hommage, et en vostre foy, et deviens vostre homme de bouche et de mains, et vous jure et promets foy et loyautè, et de garder vostre droict a mon pouvoir, et faire bonne justice à vostre semonce, ou à la semonce de vostre baillif à mon sens*. Possunt et hoc verba illa significare, Si feudi ratione a domino in judicium vocatus juris sui experiundi causa, edictis obtemperare noluerit: nam etiamsi feudi amittendi causa justa alia non fuerit, contumacia ejus plectitur damno possessionis et feudi: et hoc magis sensisse videtur, cum dicat id se alio libello eidem Anselmo scripsisse. Scripsit autem prioris libelli tit. ult. ubi e contrario etiam dominum qui justitiam vasallo facere, id est, de jure suo experiri, et in judicium venire noluerit, dominatione feudi multari et direptioni subjici demonstratur. Sequitur alia causa, et quidem justior, si servitium quod indictum est pacto investituræ, implere noluerit cum potuerit, Si dominum accusaverit judicio, publico, vel extraordinario excepto crimine perduellionis, vel si testimonium adversus eum dixerit, ut inf. 4. tit. 36. vel si carcere clusum dominum cum potuerit non liberaverit, ut si pro eo non fidejusserit, quod expressum est Constit. Neap. 3. tit. 19. et ex eadem causa filius exhæredatur a patre, Nov. 115. Quibus autem fere ex causis filius jure exhæredatur, et vasallo feudum eripitur. Feudi ereptio, exhæredatio est. Conferri etiam cum his possunt causæ divortii, et causæ revocandæ donationis: quæ omnes morte

alterutrius finiuntur: nec enim ab hærede, vel in hæredem objici possunt, quæ objectæ non sunt à defuncto vel in defunctum, ut si me testamento pater non damnarit ingrati, nec damnabit hæres patris, nec si filium damnarit pater, ideo damnabitur et nepos ex filio, idemque est in revocanda donatione *l.* 7. *C. de rev. don.* et in actione de morib. inter vir. et uxor. *l. ult. C. Th. de inc. nupt.* Ergo et in actione ingrati sive τῆς προδοσίας quæ in vasallum datur. Multæ aliæ possunt exoriri causæ, propter quas videatur vasallo feudum adimendum esse, quæ sunt relinquendæ judicio curiæ: nec enim possunt omnes certo modo definiri: nam et si in dominum nihil deliquerit; nonnunquam feudum amittit, ut si fratrem, vel consobrinum occiderit, et nonnunquam etiamsi a fide nonnihil recessisse vasallus videatur, feudum non amittit secundum morem antiquum, hodie amittit pro ea parte, si perjurii periculo dominum non liberaverit, feudum non amittit, ut inf. 4. tit. 17. 48. vel etiam si quid quod in rem domini erat celaverit, ut eod. lib. tit. 5. Ait, *Nam et sæpe degenerat* (sic legendum) id est, deflectit ab officio. Degenerare est ἀποκάμψαι.

TIT. II. Ad quem feudum amissum redeat.

Denique sæpe quæsitum est vasallo propter justam culpam a feudo cadente, utrum ad dominum, an ad successorem vasalli beneficium pertineat: sed hæc distinctio tam ratione quam moribus comprobata est, ut si quidem vasallus ita in dominum peccaverit, ut feudum amittere debeat, non ad proximos, sed ad dominum beneficium revertatur, ut hanc saltem habeat suæ injuriæ ultionem. Si vero non in dominum: sed alias grave quid commiserit, sicut ille qui fratrem suum interfecit: vel aliud grave crimen (quod parricidii appellatione continetur) commiserit, feudum amittit, et non ad dominum, sed ad proximos pertinet, si tamen beneficium fuerit paternum, sic enim sæpe pronunciatum scio.

Si vasallus contra Constitutionem bonæ memoriæ Lotharii Imperatoris beneficium alienaverit, quia dominum contemnere videtur, ad dominum beneficium pertineat: scriptum est enim ut pretio ac beneficio se cariturum agnoscat.

Feudum amissum ex causa ingratitudinis, perfidiæ, contemptus, contumaciæ redit ad dominum quem vasallus offendit, non ad agnatos vasalli, etiamsi ob alienationem factam invito domino amissum fuerit: nam et qui alienat invito domino, eum aspernari et contemnere videtur. Feudum autem amissum ratione gravioris delicti, in alium quam dominum commissi, ut ratione parricidii, non redit quidem ad liberos vasalli, sed ad agnatos, si fuerit paternum feudum: atque ita definivimus superiore lib. tit. 4. Cur vero non ad liberos? Cur innocentibus liberis delictum patris nocet? Non potest alia ratio reddi quam quæ in crimine majestatis quod in liberis metuantur exempla paterni sceleris magis quam in agnatis, qui non ex eo, sed ex superiori parente prodierunt: magni autem interest domini probos vasallos habere, indolis et stirpis bonæ. Ceterum, ut pretio precibusve filia quandoque feudum emeretur a domino, et excludit agnatos, ut 1. tit. 25. ita liberi si feudum a domino impetraverint, præferentur agnatis, ut 4. tit. 34. Potest dici et priore casu, cum in ipsum dominum deliquit vasallus, mortuo vasallo liberisque ejus, feudum paternum, in quo post liberos agnati jure successuri erant, ad agnatos redire: idemque dicendum esse, si vasallus feudum in manus domini refutaverit: atque ita auctori fragmentorum videtur lib. 4. tit. 78. 83. et posteriori casu, cum in alium vasallus deliquit, mortuo vasallo jus feudi ad liberos transire, arg. *l.* 8. §. *ult. de in jus. voc.* secundum Celsi sententiam: nam Juliani certe in feudis sententia reprobatur.

EX VARIIS ET INCERTIS AUCTORIBUS

DE FEUDIS

LIBER QUARTUS

TIT. I. De evictione feudi, et ejus æstimatione præstanda.

Negotium tale est: quidam vasallus a domino tenebat feudum, de quo ab aliquo interpellatus fuit, et sic vasallus dominum vocavit, ut eum defenderet: domino renuente ad judicem venire, vasallus amisit causam per sententiam, nunc vero vasallus cambium feudi a domino petit, ad quem dominus respondens ait, illum nunquam ab eo feudum tenuisse, nec ab eo investituram accepisse: contra quem vasallus dicit se hoc feudum ab eo tenuisse, et investituram recepisse, et ab eo petivisse, ut eum in judicio defenderet, nec tunc temporis inficiabatur illius esse, quod idoneis totum testibus probat vasallus. Super negotio isto tale est sapientum nostræ civitatis consilium, videlicet Oberti et Gerardi, ut si vasallus cum de feudo interpellabatur, auctorem suum, id est dominum ut eum defenderet vocavit, et hoc probare possit, si in eo judicio vasallus fuerit victus de re aliena investitus fuisse, ut dominus vasallo ejusdem æstimationis quod erat tempore rei judicatæ feudum restituat vel nummos in feudum dandos numeret, et hoc cum certum est vasallum de feudo victum fore. Sed si dominus neget hoc feudum nunquam ab eo tenuisse, nec ab eo domino ipsum vasallum vel ejus antecessores unquam investituram accepisse, et hoc vel per instrumentum publice confectum, vel per pares curtis vasallus poterit probare, dominus ad restitutionem feudi tenebitur, alioqui dominus sacramentum subire cogetur, istum qui est in causa, vel ejus antecessores a se, vel a suis antecessoribus nunquam hoc feudum tenuisse, vel investituram accepisse, quo facto dominus absolvendus erit.

Actio de evictione in id vasallo datur, ut dominus aliud feudum ejusdem pretii, cujus erat id quod evictum est rei judicandæ tempore, vasallo concedat, vel litis æstimationem quam ex sententia judicis victori vasallus exsolvit. Hoc enim significant illa verba, *Vel nummos in feudum dandos numeret*, nempe ut vel æstimationem litis quam vice feudi subiit vasallus, dominus ei restituat. Absolvitur tamen dominus si vasallus eum non laudaverit, ut liti subsisteret, quemadmodum diximus 2. tit. 8. quæ actio in auctorem præsentem olim dicebatur, vel si probare vasallus nequiverit se ab eo feudum tenuisse, et juraverit dominus se parentesve suos investituram non fecisse. *Cambium feudi*. Ut aliud præstet in vicem ejus qui evictus est.

TIT. II. Si contentio est inter dominum et agnatos defuncti de feudo.

Si de feudo defuncti militis sit contentio

inter dominum et agnatos defuncti, domino novum feudum, agnatis vero paternum esse contendentibus, agnati in possessione feudi, de quo quæritur, constituendi sunt. Eo facto, super principali quæstione cognoscendnm est, utroque autem deficiente in probatione, electio jurisjurandi agnatis danda est.

Mortuo vasallo, dominus feudum novum esse dicit, agnatus antiquum. Agnatus investiendus est de suo recto feudo secundum modum propositum 2. tit. 20. atque ita in possessionem constituendus. Proinde in lite principali domino incumbit probatio quasi actori, et utroque deficiente, electio est agnati ut juret, vel jusjurandum referat domino: quod tamen judex non sequitur semper, ut sup. 2. tit. 11. §. ult. Idem erit si lis sit inter dominum et emptorem feudi, ut inf. 50. Regulariter enim defensio datur reo.

TIT. III. De possessione apud filiam collocanda.

Inter filiam defuncti et agnatos ejus de quodam prædio mota est quæstio, agnatis feudum, filia vero alodium, sive libellariam esse asserentibus: super possessione apud quem manere debeat, quærebatur. Responsum est apud filiam possessionem interim esse collocandam, deficientibus vero hinc inde probationibus, per jusjurandum causa cognita res decidetur, electione danda agnatis. Defuncto milite, inter dominum et filiam illius super quodam feudo quærebatur, domino feudum, filia alodium sive libellariam esse allegante. Respondeo filiam in possessione feudi manere debere donec de eo judicetur, probatione vero hinc inde cessante, electio jurisjurandi filiæ danda est.

Si lis sit inter filiam et agnatum, filia dicente se esse alodem vel libellariam, agnato feudum, filiam in possessionem constituemus: actoris itaque partes agnatus sustinebit: sed probationibus deficientibus, electio dabitur agnato potius quam filiæ, ut inf. 50. 65. uterque defunctum attingit agnatione, et discrimen tantum est in sexu, cujus etiam prærogativa fidei sæpe maris stabitur potius quam feminæ. At in superiori titulo electio datur reo, non actori. Non sunt contrarii: nam hic dicit actori electionem dari causa cognita: quod et nos in superiori specie admittimus, ut sup. 2. tit. 15. Idem admittemus in specie §. seq. Si lis sit inter filiam et dominum, filia dicente alodium vel libellariam, domino feudum: filia in possessione constituetur, et deficientibus probationibus filiæ defuncti secundum communem regulam conditio jurisjurandi deferetur potius quam extero qui se dominum dicit, ut inf. 50. nam et ab ea præsumptio facit: præsumuntur enim in dubio prædia omnia esse alodia, plerisque locis feudalia vel censualia, hoc jure alodia, sed nihilominus causa cognita dicenti esse feuda, conditio jurisjurandi deferri potest: totum enim hoc pendet ex arbitrio judicis. Præterea notandum in alodiis, et in libellariis filias succedere. Imo et in precariis, et emphyteusibus, nam a feudorum tantum successione removentur.

TIT. IV. Dominum investituram feudi sui militis in alium facere posse.

Moribus receptum est, dominum de feudo militis sui, quod post mortem ipsius ad dominum reverti sperabatur, in alium militem investituram facere posse, quæ investitura tunc demum capiet effectum, cum feudum domino aut hæredi suo fuerit apertum. Secus est in ecclesiasticis personis: namsi ecclesiastica persona talem faciat investituram, non aliter valebit, nisi sibi, non etiam successori suo feudum aperiatur, et in tali investitura consensum ejus de cujus feudo sit, exquiri non oportet.

Hoc dicitur de feudo quod successionem habiturum non est, et de investitura, cui inest conditio sive pactio, ut ne ante mortem militis ex investitura secundus agat, sibi tradi oportere, qua de re diximus satis 1. *tit.* 1. §. *si vero Archiepiscopus*, *et* 5. 27. 30.

TIT. V. De pœna inficiationis feudi.

Vasallus si feudum vel feudi partem, aut feudi conditionem ex certa scientia inficiatur, et inde convictus fuerit, eo quod negavit feudo ejusve conditione expoliabitur, alius autem vasallus, quamvis hoc sciens non patefaciat, feudum tamen retinet, aut si aliam rem domini celaverit vasallus, feudum non amittit.

Feudum amittit qui feudum sciens inficiatur, vel feudi conditionem, id est, servitium feudo impositum, ut inf. 21. et 39. Inde illud Gallorum, *Qui fief denie : fief. pert.*, nam et hic dominum contemnere aut erubescere videtur. Dixi, sciens. Nesciens non amittit feudum, imo nec inficiator est: et multominus si dubitans responderit. Dubitans negat, *l. si quis testamentum*, *ff. ad leg. Aqu.* sed negat inscienter. Pro errante igitur, et ignorante habetur, *l. ult. C. de cond. ind. l. 2. ff. quis ordo in bo. poss. ser.* ergo non pro inficiatore. Et hoc de ea etiam inficiatione accipiendum esse quæ fit extra judicium, quod sequitur indicat, non amittere vasallum forte alterum feudum proprium ob non detectam convasalli inficiationem: nam detegi eam quæ fit in judicio quid opus est? At etsi factam extra judicium non detexerit, qui sciebat vasallus alter, hic non ideo tamen feudum amittit, nec enim omnia quæ in rem sunt domini indicare domino vasallus debet, sed ea tantum quæ ad domini vitam, existimationem et patrimonii grandem jacturam spectant, ut *sup. 3. tit. 1. §. præterea*. Ait, *Vel feudi partem*. Et hunc recte censent interpretes partem tantum amissurum, exemplo ejus qui partem feudi alienavit contra Constitutiones.

TIT. VI. De præscriptione feudi longissima.

Si quis per triginta annos rem aliquam in feudum possedit, et servitium domino exhibuerit, quamvis ea de re non sit investitus, præscriptione tamen triginta annorum se tueri potest.

De hac re diximus lib. 1. tit. ult.

TIT. VII. Clericum feudum perdere.

Qui clericus efficitur aut votum religionis assumit, hoc ipso feudum amittit.

Miles scilicet cui fuerat initio concessum, ut diximus 2. tit. 21.

TIT. VIII. An vasallus qui se non exhibet domino, feudum amittat.

Et si vasallus omni anno domino se non repræsentat, feudum tamen non amittit.

Relegantur quæ adnotavimus ad 1. tit. 20.

TIT. IX. Omnes fidelis filios fidelitatem facere debere.

Omnes filii ejus qui feudum acquisierit, fidelitatem facere debent, maxime si [1] indivisum habent: quod si feudum ex divisione ad unum tantum pervenerit, ille tantum faciet fidelitatem.

(1) γρ. *divisum*.

Legendum in contextu, *Si divisum habent:* quod et fragmenta probant. *Cum plures*, inquiunt, *vasalli paternum habent beneficium donec illud indivisum possident, una fidelitas, et unum servitium domino fieri debet* (*idque plerisque locis major natu præstat.*) *Si vero partitum fuerit, quot partes, tot erunt fidelitates:* et Constitutio Friderici, *Omnes*, inquit, *qui partem feudi habent jam divisi, vel dividendi, fidelitatem faciant*. Primum proponit Marchiam. Ducatum, Comitatum non posse dividi, sed primogenito cedere vel eo inhabili existente, puta furioso aut infami secundogenito: quod etiam expressum est aurea bulla Caroli IV. Imp. Cetera dividi, ita ut omnes fidelitatem faciant: quod Guntherus in hunc modum:

Marchia seu Comitis possessio sive Ducatus
Integra permaneant, feudalia cetera multis
Participanda patent, domino dum quisque fidele
Spondeat obsequium jurandaque fœdera præstet.

Est et hujus rei arg. in *l. 5. in pr. ff. com. divid.* Quid tamen dicendum est e contrario, si plures sint domini unius feudi? Et hoc casu placet pro uno feudo unam tantum fidelitatem esse faciendam dominatione divisa inter dominos, si unus sit vasallus, ut Const. Friderici *de feudis non alien. §. præterea Ducatus*. Eam igitur faciet cui voluerit ex dominis: quo jure utimur. Servitium omnibus debebit. Sin autem indivisa sit dominatio, fidelitas non fiet ante divisionem, quoniam, ut inferius fragmenta sive ut vocant capitula extraordinaria comprobabunt, secundum jus feudi non debet quis duas fidelitates pro eodem feudo facere. Et si faceret unam partibus indivisis, non posset partibus divisis alteram defugere, vel etiam manente communione quisque quasi dominus fidelitatem jurari reddique sibi postularet, nec quies esset vasallo antequam singulis ita contra jus naturamque feudi satisfecisset: itaque melius est expectari divisionem.

TIT. X. Adoptivum in feudum non succedere.

Adoptivus filius in feudum non succedit.

Ratio non est obscura. Adoptio non adfert jus sanguinis: et sanguini dantur feuda, non adscititiis commentitiisque liberis. In alodiis tamen succedunt.

TIT. XI. Filios secundi matrimonii tantum feminæ in feudum succedere.

Mulier habens feudum, relictis filiis ex duobus matrimoniis decessit, inter quos feudi quæstio aliarumque rerum maternarum vertebatur: obtinuit filios [1] prioris matrimonii tam in feudo, quam in ceteris potiores esse.

(1) *γρ. posterioris.*

Nemo non iniquitatem in hac sententia testatur esse maximam: sed nos ita fingimus matrem acquisisse feuda vel alodia contemplatione secundi matrimonii, et ita inf. tit. 103. positam speciem legimus, et in contextu isto, posterioris matrimonii, non prioris, quam scripturam etiam titulus ipse confirmat, quem fide bona restituimus, sicut ceteros ut erant in vetustissimo feudorum libro. Acquisivit ergo feuda vel aliodia contemplatione posterioris matrimonii, et ideo ejus tantum matrimonii filii in eis bonis ab intestato succedunt, licet alias ex S. C. Orfitiano omnes æqualiter succedant. Idemque dabimus liberis prioris matrimonii in rebus quæsitis prioris matrimonii contemplatione: quod receptum videtur exemplo *l. 4. C. de secund. nupt.*

TIT. XII. Ut naturales post facti legitimi non succedant.

Naturales filii licet postea fiant legitimi ad successionem feudi nec soli nec cum aliis admittuntur.

Filii naturales patri non succedunt, etiamsi post delatam successionem fiant legitimi, ut nec clerici, nec monachi, licet postea desinant esse clerici aut monachi, ut sup. 2. tit. 21. nec servi, licet postea fiant liberi. Matri tamen filii naturales succedunt ex S. C. Orfitiano, nisi sit mulier illustris quæ justos liberos habeat, *l. pen. C. ad S. C. Orfit.*

TIT. XIII. De minore ad fidelitatem feudi non cogendo.

Si minori datum fuerit feudum, fidelitatem facere non cogatur, donec venerit in majorem ætatem, in qua doli capax sit, feudum tamen retinet.

Si quis decesserit filio impubere relicto, fidelitatem nec ipse nec alius pro eo facere cogitur: idem de servitio personali: alius tamen pro eo faciens servitium, admittetur.

Minorem accipit pro impubere, ut indicat §. *prox.* et quod ait donec doli capax sit. Omnis enim pubes doli est capax, impubes incapax. Hic igitur fidelitatem facere non compellitur, nec tutor vel procurator ejus, nec ex hac causa feudum perdit: excusat eum ætas, et expectare debet dominus quoad adoleverit, quæ patientia interim pro fidelitate habetur. Servitium tamen per alium facit, et consequenter solvit ἀνακάμψεις, et εἰσδεκτικά. Non cogitur alius pro eo fidelitatem jurare, quia nec dominus alium suscipere, si malit pubertatem expectare. Si cogit posset dominus suscipere fidem per procuratorem, eo casu et vasallus cogeretur eam præstare per se aut per procuratorem. Volenti domino non est dubium per tutorem recte fidelitatem præstari non minus quam servitium. A pubertate danda est fidelitas intra annum et diem ex Constit. Friderici: alioquin feudum proprietati consolidatur, restitui tamen minor in integrum potest, ut Doctores sentiunt recte, quod hodie, cum dominus ob fidelitatem non datam feudum non revocet, sed fructus tantum lucrifaciat, forte non procederet, propterea quod vix datur pro re mobili restitutio in integrum, et fructus solo separati mobilibus adnumerantur. Pubertatem autem æstimamus ex annis xiv. et ita hac in ipsa causa definitum fuit in consilio Roberti regis Siciliæ in hæc verba: Si decesserit ille qui ad certum servitium a Rege feudalia quæcunque tenebat, successor intra annum et diem necesse habeat Regi fidelitatis et homagii ligii præstare juramentum: alioquin cadat omni jure, quod habet in feudalibus, quæ defunctus tenebat, et liceat Regi de eis pro sua voluntate disponere, et hoc si prædictus successor excesserit xiv. annum. Lutetiæ et aliis quibusdam locis contrarius est mos, ut puberes mares ante xx. feminæ ante xv. fidelitatem facere non cogantur: eademque est in omnibus causis pubertatis definitio. Bituriges eam æstimant ex annis xviii. spadonum vere patria, quandoquidem ea ætate jure civili spadones soli pubescere, et testamenti factionem nancisci intelliguntur, auctore Paulo in Sententiis. Citius pubescunt aliæ nationes.

TIT. XIV. Quando agnatus ad feudum admittatur vel excludatur.

Titius filium masculum non habens, partem suam feudi Sejo partem ejus feudi possidenti agnato suo concessit. Sempronius proximior agnatus mortuo demum Titio partem illam feudi nullo dato pretio recuperare potest: quod si Titius filium haberet, pretio reddito etiam vivo Titio: quod si consensit alienationi, vel per annum ex quo scivit tacuit: omnino removebitur.

Emendato contextu, ut fecimus, sic ponatur species. Titius filium masculum non habens, partem feudi paterni vendidit Sejo agnato suo, qui et eam possidet modo, non tamen proximiori agnato. Si proximiori vendidisset, venditio haberetur pro refutatione, ut *inf.* 45. Sed quia Sejus non est proximior pro alienatione est, et valet alienatio secundum morem antiquum, vel consentiente domino post Constitutionem Lotharii: quapropter Sejus optimo jure eam partem feudi possidebit, quamdiu Titius vixerit. At mortuo Titio agnatus proximior, qui alienationi non consensit, eam a Sejo revocabit, non reddito pretio quasi successionis jure, ut inf. 45. et sup. 1. tit. 4. §. 1. Quod si Titius filium habuerit, non avocabit eam mortuo Titio, nisi et Titii filius, qui in successione feudi eum præcedit, mortuus fuerit: sed neque filius ullo modo, ut *inf.* 70. *l. Seja, ff. de evict.* Igitur melius fecerit hoc casu, si quasi jure προτιμήσεως reddito pretio eam partem revocaverit vivo Titio, videlicet cum alienationi non consensit: alioquin nullum jus revocandi vel retrahendi habet, ut *sup.* 1. *tit.* 2. §. *præterea*. Obstat etiam in eo jure agnato proximiori non ignoranti præscriptio anni, sicut domino, ut 2. *tit.* 9. §. *pen.* quam præsciptionem multæ nationes observant, Biturigibus finitur dieb. LX. Id ergo est ex hoc loco singulariter notandum, adversus remotiorem agnatum, qui feudum emit, proximiorem agnatum jure προτιμήσεως uti posse: quod discrepat cum moribus multarum gentium, et hoc fere tota Gallia vulgo jactatur, *Lignager sur lignager n' à point de retenue*, id est agnatus adversus agnatum non utitur jure προτιμήσεως. Consentiunt tamen omnino cum hoc jure mores Burdegalensium 2. §. 5. Unde si remotior agnatus ab extraneo emptore festinarit feudum revocare, multo magis dicam id proximiorem, qui modo veniat intra annum numerandum a die impletæ venditionis, remotiori agnato feudum evincere posse: quod Tricassini sequuntur. Illud tamen sane dissentaneum est, ut etiam non sequantur: nec enim si emerit remotior agnatus, ei proximiorem præferunt: multa sunt in moribus Galliæ dissentanea, multa sine ratione: ut quod de jure recepto Neratius scripsit non esse ejus anxie rationem inquirendam, ne multa ex his quæ certa sunt subvertantur, id Galliæ moribus aptari verissime possit, quod plerumque omni ratione destituantur petiti partim ex jure Gallico, partim ex imperitorum Doctorum sententiis male cohærentibus. Quod tamen agnatus adversus agnatum non utatur jure προτιμήσεως hanc dicunt esse rationem, quod introductum jus illud sit ne res exeant de familia: non exire autem eas de familia quæ in agnatum ulteriorem transferuntur. Imo vero hæc non fuit causa inducendæ προτιμήσεως, alioquin et re extero alienata titulo dotis, vel donationis, vel permutationis, vel testamenti, vel transactionis non simulatæ locus esset juri προτιμήσεως quod est falsum, et Romani ac Friderici Constitutionibus vetitum nominatim, et id juris tantum sibi vindicant agnati in venditione, emphyteusi vel locatione. Imo in venditione tantum: nam etsi Constitutio Romani etiam de emphyteusi et locatione loquatur, interpretes tamen Græci scribunt in sola venditione eam usu fuisse receptam. Adjecerat etiam Nov. Michaelis sive Manuelis antichresin. Igitur nulla alia ratio est quam honestatis, ut cavetur secunda Constitutione Friderici de jure προτιμήσεως, *et l. dudum*, *C. de contr. empt.* ut agnatus tantundem offerens præferatur extero, ergo ut conjunctior propinquiorque ulteriori: *Etiam vivo Titio*, proximus scilicet agnatus revocabit.

TIT. XV. Dominum feudi tradere cogi.

Si facta de feudo investitura pœniteat dominum antequam possessionem transferat: an præstando interesse vasallo liberetur, quæsitum fuit. Responsum est prætermissa illa condemnatione, dominum possessionem feudi de quo investituram fecit tradere compellendum.

De hac re diximus satis 1. *tit.* 1. §. *si vero Archiepiscopus.*

TIT. XVI. Quando filii in feudum non succedant.

Filii nati ex ea uxore, cum qua matrimonium tali condicione contractum est ne filii ex ea nati patri ab intestato succedant:

nec in feudum succedunt 1. Nam quamvis ratione improbetur talis condicio, ex usu tamen admittitur.

(1) γρ. *non succedunt.*

In contextu legendum, in feudum non succedunt, ut et Baro notavit. De quæstione ejus tractabitur *inf. tit.* 32.

TIT. XVII. Vasallum non teneri offerre servitium.

Licet vasallus domino servitium non offerat quantocumque tempore steterit (dummodo domino petenti servire paratus sit) beneficium non amittit: si tamen sciat, ei magnum periculum imminere, ultro adjutorium suum ei debet præbere. Inde quæsitum est, si dominus in perjurium incidat, quia dare non valeat quod dare juraverat: et vasallus eum liberare possit suam pecuniam dando et non facit, an beneficium amittat? et responsum est non amittere.

Et hoc etiam suis locis expositum est sup. vel primo, vel tertio libro.

TIT. XVIII. Feudo amisso filios vasalli excludi.

Si vasallus culpam committat, propter quam feudum amittere debeat: neque filius, neque descendentes ad id feudum vocabuntur: sed agnati qui quarto gradu sunt, dummodo ad eos pertineat.

Et hoc quoque lib. 3. tit. 2.

TIT. XIX. Generali alienatione non contineri vasallos.

In generali alienatione vasalli non continentur, nisi nominatim dictum sit.

Dominus feudum, id est, proprietatem feudi vendere non potest sine consensu vasalli, ut diximus 1. *tit.* 22. Cum curte tamen tota a qua feudum proficiscitur, et feudum nominatim vendere non vetatur: denique vendi feudum per se non potest, cum curte potest. Porro curtis, aut alodium est, aut feudum. Si feudum voluntate superioris domini alienari debet: si alode, contrahentium voluntas sufficit. Sed sive hoc, sive illud sit, et jure licito simpliciter veneat, nihilque dicatur de feudis ad eam curtem respicientibus, feuda emptorem curtis non sequuntur, ut inf. 60 et hoc loco. In generali alienatione, curtis scilicet, vasalli non continentur, nisi nominatim dictum sit. Idem ego dixerim etiam de jurisdictione, quæ ex curte illa descendit, Jurisdictionem puta non sequi alienationem curtis, nisi nominatim dictum sit, sive venierit sola sive cum feudis: nihil enim commune habent feuda cum jurisdictione ut 1. *tit.* 2. §. *item si quis feudum*: et 2. *tit.* 5. nihil alodia, ut in Const. Friderici *de pace com.* §. *ad hæc.* Et ob id verius est a vasallo acquisitam jurisdictionem feudo non accrescere, ut 2. *tit.* 9. §. *e contrario*, et eum qui ab aliquo feudum recognoscit, non videri etiam recognoscere jurisdictionem, et in generali sermone, ea quæ nobis cariora et pretiosiora sunt, non contineri. Ac multo minus alienationem sequetur destrictio juris suprema de appellationum causis, ut merito cum Edoardo Regi Angliæ Carolus V. concessisset Aquitaniam cum vasallis et jurisdictione omni, negaverit se etiam remisisse de causis appellationum cognoscendi potestatem. Hygenus de limit. const. Proprietatem quidem dari ei cui adsignabat: sed territorii intra quod adsignabat, jus non auferri. Puto autem hoc jure sicut feudum vasallus alienare non potest sine consensu domini, ita jurisdictionem qui accipit sine ejus a quo accepit voluntate neminem alienare posse: et hunc esse sensum *d.* §. *ad hæc.* Hodie in Gallia, ut feuda patrimonialia esse censentur, ita et jurisdictiones. Venduntur enim curtes, sive proprio sive feudali jure teneantur cum jurisdictione. Et videtur etiam vendi mistum imperium non merum, quia non cohæret jurisdictioni: nisi dixerit, Omni, quod peremptorium vocabulum Valentinianus appellat: nam et merum imperium jurisdictio appellatur improprie, *l.* 1. *ff. de off. ejus cui mand. est jur. l.* 1. §. *et quia ff. de orig. jur.* ut jurisdictio de fideicommissis, quamquam hæc legis sit, ut merum imperium, non jurisdictionis. Jurisdictio est notio quæ jure magistratus competit. Mistum imperium est potestas quæ jurisdictioni inest, Merum, jus gladii, vel cujus alterius gravioris coercitionis nominatim lege concessum.

TIT. XX. Vasallum repetere feudum quod ignorans alienavit.

Si vasallus feudum alienavit ignorans, non domino, sed ipsi vasallo feudum restituen-

dum est: ad interesse vero emptori ignoranti condemnandus est vasallus.

Ignoranti emptori feudi dari actionem de evictione. Ignoranti venditori dari repetitionem feudi: qua de re *inf.* 51.

TIT. XXI. De pœna negantis feudum.

Vasallus feudum quod sciens abnegavit, amittit, ignoranti vero subvenitur. Quod si dubitet, dubitanter respondere debet.

Adjicit de dubitante quod prætermiserat *supra titul.* 5.

TIT. XXII. Feudum a vasallo in feudum dari posse.

Beneficium a vasallo in feudum si nihil in fraudem legis fiat, recte dari potest dum tamen militi detur.

Abesse fraus debet, ut Constitutio Friderici declarat: et militi dari, cum militi initio datum est, ut fit plerumque: militia enim peperit feuda Vasallus ergo qui miles est, non potest alii quam militi proprium feudum dare, ut *inf.* 38. §. *similiter*, ne ab origine feudi recedat: non clerico, non pagano, non mulieri, quibus tamen initio recte dominus feudum daret.

TIT. XXIII. Vasallum agere et conveniri de feudo posse.

Si vasallus de beneficio suo agat vel conveniatur, sive obtineat sive non (licet ignorante domino fiat), omni tempore firmum erit illud judicium: nam et transigere recte poterit, nec quod accepit transactionis nomine feudum erit.

Feudi nomine vasallum dictare, et pati actiones etiam ignorante domino, rem igitur in judicium deducere potest, et ratum est judicium, etiamsi evincatur feudum, quo tamen casu si velit adversus dominum habere regressum, laudare eum debet ante condemnationem, ut *sup. tit.* 1. Quin et de lite transigere potest inscio domino, et quod acceperit transactionis nomine, in feudum non cedit, ut inf. 52. Sed et hic abesse fraus et collusio debet. Et transigere potest decidendi non alienandi aut diminuendi causa, ut Const. *Neap.* 3. *tit.* 5.

TIT. XXIV. Quando proprietas feudi ad vasallum perveniat.

Domino committente feloniam (ut ita dicam) per quam vasallus amitteret feudum si eam committeret: quid obtinere debeat de consuetudine quæritur: et respondetur proprietatem feudi ad vasallum pertinere, sive peccaverit in vasallum, sive in alium.

Hoc explicavi libro secundo tit. 5.

TIT. XXV. Feudum iisdem de causis amitti, licet datum sit hæredi, et cui vasallus dederit.

Feudum ea lege datum, ut ipse et hæredes sui masculi et fœminæ, et cui dederit habeant, iisdem culpis amittitur, quibus et aliud feudum: quod si vasallus alienavit, feudum esse desinit apud emptorem.

Ea lege Titio datum est feudum, ut ipse et hæredes sui, et cui ipse dederit, habeant. Hac pactione datur Titio jus extero feudum alienandi quasi proprium vel libellariam. Si dictum sit *Et cui dederit in feudum*, non posset Titius, nisi in feudum dare, et cui dedisset jure feudi retinere. Sed cum dixit, *Cui dederit*, dabit etiam ita ut emptor habeat jure proprio vel libellario. Ex quo sequitur emptorem rem emptam ex his causis non amissurum, quibus feudum amitti solet: quia verum feudum non est. At hic respondetur, et inf. 57. mentem contrahentium exigere, ut hac in re jure feudi censeatur, et ut non tantum Titii si rem non alienaverit, sed etiam si alienaverit emptoris in persona, id juris iisdem modis finiatur vel amittatur, et ad dominum revertatur, quibus et verum feudum.

TIT. XXVI. De pactione de non petendo feudo.

Titius cum Sempronio fratre suo feudum paternum possidente pactum fecit de eo feudo non petendo a Sempronio hæredibusve suis. Sempronio sine hærede masculo defuncto, inter Titium et Sejum fratrem suum de eo feudo quæstio orta est, quid inde fieri debeat quæritur? Rersponsum est pactum non obstare Titio.

Hæc species explicata est *sup.* 2. *tit.* 14.

TIT. XXVII. Vasallum pro domino belligerari.

Domino guerram faciente alicui, si sciatur quod juste, aut dubitatur, vasallus eum adjuvare tenetur. Sed cum palam est quod irrationabiliter eam facit, adjuvet eum ad ejus defensionem, ad offendendum vero alium adjuvet, si vult. Sed si eum adjuvare noluerit, non tamen feudum amittet, secundum Obertum et Gerardum. Alii vero sine distinctione dicunt semper debere eum adjuvare. Sed Obertus et Gerardus utuntur eo argumento, quod quemadmodum dominum excommunicatum vel a Rege bannitum non est obligatus vasallus ad adjuvandum, vel servitium ei præstandum: imo solutus est interim sacramento fidelitatis, nisi ab Ecclesia, vel a Rege fuerit restitutus, ita nec istum injuste guerram alicui facientem.

Si injusto bello vasallus domino non adfuerit, feudum non amittit: nam et qui domino proscripto, vel communitate ecclesiastica excluso non præstat suam operam, excusatur. Solet princeps nominatim proscriptorum vasallis jurisjurandi gratiam facere, Pontifex illorum quos execratur. Historiæ suppeditant exempla innumera. Sed et ipso jure solutos eos esse sacramento, hoc loco significatur. Et ipso jure proscriptos, sacros: repulsos, deteriores eos esse, qui injustum bellum gerunt.

TIT. XXVIII. Propter cessationem servitii præstandi feudum non amitti.

Ad hoc quantocunque tempore steterit vasallus quod domino non servierit, secundum usum Mediolanensem beneficium non amittit, nisi servitium facere renuerit, vel nisi a domino ei denunciatum fuerit, et ille cum potuerit diu steterit quod servitium nullum ei fecerit. Bonus tamen judex varie ex personis causisque definiet: et finge vasallum remotum esse, vel propinquum, paratum esse, vel non, dominum guerram habere, vel non, utrum magnam, vel parvam, et annuntiavit ei dominus, vel non, hæc omnia vertuntur in cognitione causæ, et proniores sumus ad absolvendum quam ad condemnandum. Tum scias quod si vasallus sciat dominum obsideri, vel aliter ei mortem imminere, et cum potuerit ei non nunciaverit, vel etiam sine nuncio eum non adjuverit, feudo privabitur.

Tractavimus hac de re præcipue *lib.* 1. *tit.* 29.

TIT. XXIX. De ædificio facto in feudo.

Si vasallus in feudo aliquod ædificium fecerit, vel ipsum sua pecunia melioraverit, et contigerit postea ut vasallus sine filio masculo decedat, dominus aut patiatur ædificium auferri, aut solvat pretium meliorationis. Idem dico, si pretio servitutem fundo acquirat. Quidam alii dicunt omnino ad dominum pertinere.

De feudi incrementis diximus satis *lib.* 1. *tit.* 1. §. *si quis de manso.*

TIT. XXX. De fructibus feudi.

Si vasallus decedat sine hærede masculo, et contingat feudum ad dominum reverti, sic distinguitur: quod si ante Martium, omnes fructus illius anni ex feudo provenientes, ad dominum pertinebunt. Si vero post Kalendas Martii usque ad Augustum, omnes fructus, qui interim percipiuntur, ad hæredes vasalli pertineant. Si vero post Augustum, omnes fructus anni percipiet dominus: quidam tamen dicunt quocunque tempore anni decedat, omnes pendentes fructus ad dominum pertinere.

Quæstionis est ejus anni quo feudum domino apertum est fructus ad quem pertineant. Finge commissum sive apertum esse feudum domino morte vasalli, qui decessit sine hærede masculo, relicta filia vel sorore, vel uxore. Utrum fructus ejus anni ad dominum, an ad filiam pertinebunt? Feudi ususfructus pertinet ad vasallum, ut sup. 3. tit. 1. Conferamus igitur vasallum cum fructuario. Fructus aut sunt pendentes, sive, quod idem est, stantes, aut solo separati: et hi vel extantes vel consumpti. Vulgo existimant ex fructibus pendentibus finiti vel amissi ususfructus tempore, fructuario nihil deberi, quod do-

mino acquirantur, et omnes fructus eo tempore ab ipso fructuario terra separatos ad fructuarium pertinere : quæ opinio ut iniquissima et falsissima est. Fateor quidem fructus pendentes finiti ususfructus tempore domini esse, quod jus æquabile est, cum et fructus pendentes inchoati ususfructus tempore fructuarii sint, *l. si pendentes, ff. de usufr.* Sed ut si ususfructus pendentibus fructibus acquisitus paulo post interierit, non ideo minus domino ex eis fructibus debetur pro rata ejus anni : ita si post aliquot annos fructibus pendentibus interierit ususfructus, licet, fructus domino acquiri videantur, non ideo minus ex eis fructuario debetur portio rata : et ita licet fructus a terra separati et extantes videantur acquisiti bonæ fidei possessori, tamen in rei vindicationem domino rem suam esse petente veniunt non minus quam pendentes, *l. certum, C. de rei vindic.* Sic igitur finito vel amisso usufructu, fructus pendentes, vel percepti dividendi sunt inter dominum et fructuarium pro rata temporis, quo ususfructus constitit in personam fructuarii in eo anno, *l. si operas, ff. de usufr. l.* 5. §. *ultimo, ff. si ususfr. pet.* et nihil interesse opinor percepti extent an consumpti sint : nam et consumptorum ratio habenda est : nihil etiam interest ab eo percepti sint, vel ejus nomine, quos solos fructuarius et colonus suos faciunt, *l. in singulis, ff. de annuis leg. l. si apes,* §. *ult. ff. de furt.* §. *is vero. Instit. de rer. divis.* an sua sponte deciderint, vel ab alio decerpti aut desecti fuerint, quos tamen antequam apprehenderit fructuarius suos non facit : qua re distat a domino, a bonæ fidei possessore, ab emphyteuticario, qui quoquo modo terra separatos fructus suos faciunt, *l.* 12. §. *ultimo, ff de usufr. l. qui scit,* §. *penult. ff. de usur. l. si fructuarius, ff. quib. mod. ususfr. amit.* Igitur sive tempore finiti ususfructus pendeant fructus, sive a solo separati sint, et ii sive extent, sive consumpti sint, sive ab ipso fructuario sive quo alio modo a solo separati sint, ita ineunda est ratio inter dominum et fructuarium, ut pro rata præteriti temporis quo eo anno constitit ususfructus portio fructuario vel hæredi ejus præstetur, quod superest domino. Nec obstat *l. defuncta, ff. de usufr.* quia in ejus specie anno integro duravit ususfructus, et ideo agrorum pensiones integræ hæredi fructuarii debentur, licet tardius inferantur. Eadem omnino ratio intervenit in emphyteuticario et colono et eo qui libelli aut precario jure possidet, ut dividantur novissimi anni fructus pro rata temporis, quo in eorum persona ea jura constiterint. Finge anno x. prædium fuisse domino commissum : est enim in iis omnibus negotiis commisso locus. Æquum est ut illorum lucro cedant fructus pro rata anni decimi, ut fit inter virum et uxorem, inter quos fructus fundi dotalis dividuntur pro rata ejus anni quo diremptum est matrimonium, *l. cum in fundo,* §. *Divortio, ff. de jur. dot. l. fructus,* §. *Pap. l. si alienam, l. si marito,* §. *ult. ff. sol. mat. l.* 1. §. *sed et novissimi, C. de rei ux. act.* et non tantum fructus terra separati, sed etiam pendentes, *d. l. fructus,* §. *interdum.* Eandem divisionem observari inter vasallum et dominum ratio juris exigit, puta ut fructus cedant lucro vasalli hæredisve ejus pro rata anni ejus, quo feudum domino commissum vel apertum est, quam qui non tenuerunt, et in usufructu non admiserunt, ita in feudo rationem inierunt, primum ut fructus omnes solo separatos etiam extantes statuerent ad filiam pertinere, pendentes ad dominum, idque exemplo creditoris, ut est in fragmentis, qui si pignus acceperit lege ἀντιχρήσεως tempore dissoluti pignoris, id est, solutæ vel depositæ et consignatæ pecuniæ fructus jam solo separatos, etiamsi nondum consumpti sint retinet usurarum vice, et pendentes tantum restituit reputatve in sortem, *l. si pignore,* §. *si prædo, ff. de pig. act. l. ex prædiis, C. de usur.* et hoc quidem exemplum in fructibus perceptis et extantibus omnes admiserunt uno consensu, perperam : cum perceptos fructus creditor retineat ex conventione usurarum vice, vasallo hæredive ejus nulla conventio dederit jus retinendi ex fructibus plusquam ratio temporis ferat, quo apud eum jus feudi fuerit. In pendentibus dissenserunt : et hac etiam in parte omnes erraverunt, ut Baldo et Yserniæ videtur, et mihi constat. Alii, ut dixi, omnes fructus pendentes domino adjudicaverunt quoquo tempore vasallus mortem obiret. Alii tempora ita distinxerunt, ut si obierit ante Kalen. Mar. omnes fructus pendentes ad dominum pertineant, si post Kal. Mar. usque ad Kalend. Augu. omnes fructus, qui interim percipientur, etiamsi pependerint moriente vasallo, ad filiam pertineant: hi sunt hordeum, fœnum, legumina. Si post Kal. Aug. ut omnes fructus eo tempore pendentes ad dominum pertineant, puta messes frumentariæ, et triticariæ, et vindemiæ, et poma, et oleæ. Denique secundum horum opinionem fructus pendentes moriente vasallo ad dominum pertinent, nisi moriatur post Kal. Mar. quo casu fructus, qui usque ad Kal. August. percipientur, veluti pro rata temporis, quo jus feudi in persona defuncti eo anno constitit, filiæ relinquunt, id est, fœnisicia, messes hordearias et fabarias et alia legumina : quod superest, domino : eandemque rationem servari dicitur inf. 54. inter hæredem vasalli et agnatum qui repudiavit hæreditatem. Hæc vero non est æqua proportio. Finge mortuum vasallum mensis Martii suprema die, totius anni fructus esse c. messes hordearias et fabarias, et fœnisicia esse xl. messes frumentarias et tricicarias, et vindemiam, et olivinam fuisse lx. Si dederis filiæ omnes messes hordearias, et fabarias, et fœnisicia, plus æquo dederis:

nam cum quarta tantum parte anni; id est, mensibus tribus, apud defunctum jus feudi resederit, ἀναλόγως quarta tantum pars reditus annui filiæ debetur: xxv. igitur non xl. Et contra, si messes hordeariæ, fabariæ, fœnariæ sint tantum xx. cetera lxxxx. injuriam feceris filiæ vasalli, si non xxv. sed xx. tantum ei dederis. Deinde si vinea fuerit data in feudum, et vasallus Augusto decesserit, erit iniquissimum si nihil filiæ vasalli dederis. Præterea cur si ante Kal. Martias obierit, nihil etiam dederis pro rata. Igitur melius est sequi exemplum fructuarii et mariti, et ceterorum, qui cum domino dividunt fructus omnes pendentes, vel perceptos pro rata anni ejus quo finitur perimiturve ususfructus, aut matrimonium dirimitur. Et si vis etiam tibi explicari sæpe vexatam speciem §. *Papinianus*, nimirum hæc est: Nuptiæ vindemiæ tempore factæ sunt, hoc est mense Octobris, dataque in dotem vinea eodem ipso mens. Vir collectis vindemiis ex Kal. Novemb. vineam fruendam locat, suprema die Januarii discessio sit, qui tertius mensis est a locatione, quartus a die nuptiarum. Si fructuum divisio ex die nuptiarum non fiat, sed ex tempore locationis, ante locationem perceptos fructus integros vir retinebit, et quartam partem mercedis locationis ex qua ad divortii diem tres numerantur menses, quæ anni quarta pars est. Itaque cum quatuor tantum mensibus duraverit matrimonium, vir anni unius et quartæ partis alterius fructus retinebit: quod si admittimus, illud quoque admittemus, si collectis vindemiis altera die dissidium intervenerit, virum integros fructus retenturum, quo nihil dici iniquius potest. Quamobrem si quatuor mensibus duravit matrimonium, et fructus percepti a die nuptiarum (percepti autem sunt in casu nostro vindemiæ fructus, percepta quarta mercedis anni instantis pars) si multo majores fructus sint quam pro tempore matrimonii, pro ratione temporis dividentur, ut si tertia anni parte stetit matrimonium, tertiam fructuum vir retineat. Fructus itaque vindemiæ cum quarta parte mercedis ejus anni in quem locatus est fundus, commiscebuntur, et ex ea pecunia viro tertia portio relinquetur, qui tertia quoque parte anni onera sensit matrimonii. Sed hoc apertius dicamus. Kal. Octob. uxorem duxi, dedit mihi in dotem vineam fructus mei esse videntur quos ex eo die ex vinea dotali percepi. Quare si vindemiis collectis fruendam locavi, exactis mensibus tribus locationis, quo tempore quarta mercedis pars mihi emerita est, uxor a me divertit, et vindemiæ fructus, et quartam mercedis partem videor meo jure posse retinere. Sed obstat æquitas, neque patitur te et præcedentis anni fructus omnes, et instantis quartam partem retinere, qui quatuor duntaxat mensibus in matrimonio vixeris. Quare ad illud ibitur, ut vindemiæ fructus et quarta mercedis pars confundantur, et commisceantur, et ex ea omni pecunia tertiam partem feras, qui tertiam quoque partem anni cum uxore vixeris. Cetera quæ ad eam speciem pertinent, exposui Julii Pauli 2. Sentent. tit. 22.

Vid. Joan. Rober. Animad. lib. 2. cap. 10.

TIT. XXXI. De auxilio vasalli.

Contra omnes debet vasallus dominum adjuvare, et contra fratrem et filium, nisi contra alium dominum antiquiorem, hic enim ceteris est præferendus.

In veteri libro quod non erat, quodque Interpres non agnoverat, *Et patrem*, delevi. Igitur vasallus contra fratrem et filium suum domino opem ferre debet, non ut arbitror, contra seipsum, non contra patrem suum, cui jure naturali et civili debet fidem, obsequium, honorem, domino feudi jure civili tantum, non contra dominum antiquiorem, non contra Imperatorem vel Regem, nisi sit εὐχωλιμαῖος ἢ ὁμόλογος id est, ligius. Excipi semper Imperatorem Fridericus voluit.

TIT. XXXII. Quando filii in feudum non succedunt.

Quidam habens filium ex nobili conjuge: post mortem ejus non valens continere, aliam minus nobilem duxit, qui nolens existere in peccato, eam desponsavit, ea lege, ut nec ipsa nec filii ejus amplius habeant de bonis patris, quam dixerit tempore sponsaliorum, verbi gratia decem libras vel quantum voluerit dare quando eam desponsavit, quod Mediolanenses dicunt accipere uxorem ad morganaticam, alibi, lege Salica, hic filiis ex ea susceptis decessit. Isti in proprietatem non succedunt, aliis extantibus, sed nec in feudo, etiam aliis non existentibus, qui licet legitimi sint, tamen in beneficio minime succedunt. In proprietate vero succedunt patri: prioribus non existentibus, succedunt etiam fratribus sine legitima prole decedentibus secundum usum Mediolanensium.

Pactione fieri potest, ut filiæ in feudum succe-

dant, habita cum domino in investitura. Pactione etiam fieri potest ut filii non succedant, non tantum habita cum domino in investitura, sed etiam cum fratre, ut dixi *supra* 2. *tit.* 14. vel cum uxore in contractu matrimonii, ut supra 16. in hac specie. Titius filium ex nobili uxore suscepit, ea mortua duxit aliam ignobilem ea lege, nê filii ex ea nati ei succederent ab intestato, et omnino, ut neque ipsa, neque filii ejus amplius ex bonis suis ferrent quam quantum dixerit dederitve, mane diei nuptiarum, quæ dictio donatiove a Græcis dicitur ὑπόβολον, Germanis *Morgencap*, sive *Morgangheba* in legibus Langobardorum sæpe, et Ripuariorum 39. et Alamannorum 56. quod mane die nuptiarum a viro in mulierem conferri soleat quasi ὄρθριον δῶρον. Greg. Turonensis in exemplo pactionis initæ inter Guntrannum et Childebertum Reges. *Tam in dote quam in Morgangheba, id est matutinali dono.* Quin et Mediolanenses, cum in matrimonio intervenit ὑπόβολον eadem ratione id dicunt contrahi ad morganatum, sive morganaticam, id est, dato hypobolo, data *murgangheba*, et ita Albertus Argentinensis in Chronicis, *Tanquam matri suæ per Rodolphum regem morganatico jure donatum*. Aliis locis, matrimonium contrahi lege Salica: nam ex lege Salica Francorum Orientalium mane diei nuptiarum maritus uxori constituit ὑπόβολον. Nati autem filii ex patre nobili, matre plebeja, nobiles sunt, quia mater per nuptias nobilitatem adepta est, *l. mulieres, C. de dignit.* Contra nati ex patre plebejo, matre nobili, plebej sunt: nam et ipsa per nuptias facta est plebeja, *l.* 1. *C. eod. l. feminæ, ff. de senat.* ut Virginia cum esset patritia, per nuptias facta est plebeja, Livii x. idque congruit cum antiqua definitione juris, ut connubio interveniente liberi patrem sequantur semper, *l. cum legitimæ, ff. de sta. hom.* quod tamen Tricassini et aliæ quædam nationes non servant: nam sive plebejæ nobilibus sive nobiles plebejs nubant, filii melioris parentis condicionem sequuntur, nobiles, quæ et in veterum Glossis gennades et mulieres lucæ, ea forma qua boves lucæ Lactantius de opificio Dei. *Potestne aliquis cum videat etiam boves lucas cum immanissimis corporibus servire homini*, vulgo corruptissime, boves et vaccas, aut equos. Sed redeamus ad rem. Titius, qui ex uxore nobili jam mortua filium habebat, duxit plebejam ea lege ne liberi ex ea suscepti ab intestato succederent, nolens, inquit, existere in peccato, id est, ne faceret injuriam filio prioris matrimonii, et memoriæ uxoris primæ. Conventio valet, et filii secundi matrimonii, existente filio primi matrimonii, neque in feudum, neque in alodem patri ab intestato succedent. Non existente filio, succedent in alodem, non etiam in feudum. Succedunt quoque invicem in omnia bona, et præferentur fratribus consanguineis ex patre tantum conjunctis, id est filiis prioris matrimonii si qui supersint, secundum *Nov.* 84. Succedent et sine dubio fratribus illis consanguineis, qui neque liberos, neque utroque parente conjunctos fratres eorumve fratrum filios reliquerint. Secundum hæc quæ diximus, hæc pactio strictius accipitur in alodis, quam in feudis. In feudis enim valet, sive extent filii prioris matrimonii, sive non. In alodiis non valet, si deficiant filii prioris matrimonii. Feudu reguntur moribus: Alodia legibus, quibus obrogare omnino pactiones privatorum non possunt. Legibus autem eæ pactiones sunt valde contrariæ, *l. pactum. C. de pac.* et in feudis tantum præcipue vim suam exercent.

TIT. XXXIII. Quando filia succedit in feudum.

Si femina habens feudum decesserit, quia femineum est feudum, et sine pacto speciali, deficientibus filiis masculis, ad filias pertinebit. Obertus et Gerardus. Alii vero dicunt, nisi per pactum speciale ad eas non pertinere, sicut si datum esset masculo, quia si ideo quod est femineum, sine pacto transit in feminas, eadem ratione, quia est femineum, transire debet in femineam prolem, etiam masculis extantibus, quod falsum est. Ex hoc illud descendit quod dicitur clericum nullo modo in beneficium paternum debere succedere, etiamsi postea hunc habitum post posuerit. Idem in omnibus, qui habitum religionis assumunt, ut Conversi: hi enim nec postea in feudo succedunt, et si quod habent perdunt.

Sententiam hujus tituli exposui lib. 1. tit. 12.

TIT. XXXIV. Pater feudum amittente, filios non succedere.

Vasalli feudum delinquentis, licet ad agnatos quandoque pertineat, filius tamen ad id nullatenus aspirabit, nisi id iterum a domino licite acquirat, scilicet gratiam ei faciente, verbi gratia, si non sunt alii ex latere, quibus aperiatur. Ad ejus petitionem admittuntur, qui quarto gradu sunt remoti ab eo qui acquisivit, et etiam usque ad infinitum, dum tamen hos constet ab eo per masculum descendisse.

Docet vasalli delinquentis feudum nonnunquam ad agnatos pertinere, puta si in alium quam dominum deliquerit, quod explicuimus 3. *tit.* 2. et eo tamen casu excludi filios vasalli, nisi id iterum a domino licite acquisierint, scilicet gratiam ei faciente, ut fit plerumque deficientibus agnatis: et ita filia succedit in feudum, si a domino postulaverit hanc gratiam apponi sibi, ut *supra* 1. *tit.* 25. Gratia domini vocantur qui jure non vocantur; et potior est gratia jure. Vocari autem agnatos in infinitum: qua de re 1. *tit.* 1. §. *hoc quoque sciendum*.

TIT. XXXV. De Probatione investituræ.

Sive clericus sive laicus sit dominus, ad probandam novam investituram semper pares curiæ sunt necessarii: et si sine eis facta sit investitura, etiamsi dominus confiteatur factam, quia tamen sine hac solemnitate facta est, non valet, etiamsi probari possit per breve testatum. Sed alii contra testantur: et si dominus confiteatur factam, decurrens postea ad [1] solemnitatem consuetudinis, non audiatur, sed tale habeatur ac si pares adfuissent: sed alii, etiamsi probari possit per breve testatum, ut Obertus et Gerardus, nisi a paribus curiæ fuerit confirmatum. Consules tamen Mediolanenses nuper quibusdam contra rescripserunt, in quo fere omnes Mediolanenses consenserunt et consentiunt, ut breve testatum non a paribus, sed ab aliis confirmatum sufficiat ad probandam novam investituram. Novam investituram dico, quando feudum primo quæritur. De veteri autem beneficio investituræ quæ fit a domini successore, vel [2] vasallo successori, etiam extranei recipiuntur ad testimonium, præter feminas, secundum usum Mediolanensem. Istæ enim nec in causis feudorum nec aliorum recipiuntur ad testimonium, ceteri autem recipiuntur in omnibus quæ ad causas feudi pertinent, præter quam de nova investitura.

(1) γρ. *subtilitatem*.
(2) γρ. *vasalli*.

Quæ ad hunc locum pertinent exposuimus 2. *tit.* 3. 4. id tantum est omissum, in investitura feminas ut supersint non posse rogari, sicut nec in aliis actibus solemnibus. Et generaliter significatur in more Mediolanensi nec in feudorum nec in aliarum rerum causis mulierum testimonium recipi: quod fuit jus antiquum Pop. Romani, *l.* 1. *C. Th. de rap. virg.* Testes esse possunt. Superstites esse non possunt. Testium duo sunt genera, Testes, et Superstites. Videnda *Nov. Leonis* 48.

TIT. XXXVI. Quot modis feudum acquiratur.

Sciendum est itaque feudum acquiri investitura, successione, vel eo quod habeatur pro investitura, et ecce si dominus alicui coram paribus curiæ dixerit. Vade in possessionem illius feudi, et teneas illum pro feudo. Licet enim non intercessisset investitura, tamen tale est ac si intercessisset, quia ejus voluntate possessionem nactus est feudi nomine. Inde etiam dicitur, quod si aliquis probaverit se aliquid nomine beneficii aliquo tempore tenuisse domino præsente et non contradicente, et servitium ejus quasi a vasallo recipiente, licet non probet investituram, veruntamen obtinebit præstito juramento, nisi aliud contra inducatur. Quod autem dictum est, per pares probetur investitura, intelligendum est de eo domino qui alios habet vasallos, ceterum sufficiunt extranei. Nec dicatur ideo investituram ubi sine paribus facta est, [1] valere, quoniam tunc temporis aberant pares, quia etiamsi absint, tamen expectandi fuerint. Sacramentum non semper est dandum possidenti, sed quandoque possidenti, quandoque petenti, quandoque neutri datur, et cum alicui horum datur, ita demum datur, si aliquid pro eo sit quod judicem moveat, ubi nihil est quod faciat pro aliquo eorum præter possessionem solam, tunc secundum quod judici melius visum fuerit, aut possidenti dabitur sacramentum, aut actore nihil probante, qui convenitur etiam si nihil præstiterit, obtinet. Et cum datur,

(1) γρ. *non valere*.

aut datur a judice, aut a parte: si a parte, aut subeat cum duodecim sacramentalibus secundum inferiorem distinctionem, aut referat pars cui delatum est: si a judice, juret cui delatum est, cum duodecim. Vasallus cum sex parentibus ceteros si vult, habeat extraneos: dominus vero si vult, cum parentibus, aut cum vasallis solis, aut cum parentibus, vel cum extraneis mistis, vel vasallis, et jurabit vasallus semper sine mentione conscientiæ. Dominusque de suo facto similiter. De facto vero patris vel avi, aut alterius ascendentis, juramento conscietiam solum apponet. In quibus causis sacramentum calumniæ a domino non exigetur, quod nuper Rex Fridericus in ₂ Romandiola constituit, ut vasallus calumniæ sacramentum a domino non exigat: quod etiam a parte domini intelligendum est, ut quod quisque juris in alium statuit, ipse eodem jure utatur. Similiter vasallus dominum accusare, vel testimonium contra eum reddere non potest in civili causa aut criminali. Quidam tamen dicunt in criminali non licere, in civili modica licere, in quibus si contra fecerit, feudo privabitur.

(2) γρ. *Roncalia*.

Quod dicitur initio, quemadmodum accipiendum sit diximus 1. *tit.* 26. et pleraque ex his quæ hoc titulo continentur 1. *tit.* 1. §. *si autem controversia; et tit.* 28. et multis aliis locis. Cum autem docuisset investitura feudum acquiri, statim subjicit, non aliter eam valere quam si fiat coram paribus, si dominus et alios vasallos habuerit: ceteroquin sufficere extraneos, ut et supra dictum est 2. tit. 3. valere igitur factam investituram coram extraneis, si nulli fuerint pares, vel etiam si qui sunt, abfuerint, ut *supra* 1. *tit.* 28. Est enim in hoc contextu ita legendum, *Nec dicatur ideo investituram ubi sine paribus facta est non valere, quoniam tunc temporis aberant pares, quia etiam si absint, tamen expectandi fuerint.* Et quod ait, *Quia*, ratio est opinionis improbatæ, qua in eam nos vult compelli non debere. Præterea docet hoc loco deficientibus probationibus jusjurandum modo reo, modo actori deferri, modo neutri, arbitratu judicis, quod et variis locis demonstratum est superioribus libris: et notandum quod ait ei plurimum deferri jusjurandum, a quo præsumptio facit, ut *tit. seq.* ubi si quæratur an unus testis præsumptionem sive probationem semiplenam faciat, dicam hujus rei disquisitionem totam esse positam in arbitrio et religione judicantium. Non haberi quæstionem ob unum testem, ne de servis quidem alienis probat *l. maritum, ff. de quæst.* quam male interpretes adstringunt ad servos proprios, nec temere igitur jusjurandum deferri ob unum testem: quem tamen momentum aliquod adferre volunt vulgo ex *l. Theopompus, ff. de do. præl.* male accepta, ut Alciatus docuit. Ad hæc duo facit hoc loco genera jurisjurandi, unum quod a judice, alterum quod a parte defertur, hoc voluntarium soleo dicere, quia ex pactione et conventione venit, *l.* 1. *l. qui jurasse*, §. *ult. l. sed et si servus*, §. *ult. ff. de jurejur.* sive in judicio deferatur, sive extra judicium, de quo in *l.* 17. *in pr. et l.* 28. §. *ult. ff. eod.* Illud judiciale. Necessarium est quod refertur, ὅρκος ἀντεπαγόμενος: necessario enim jurare debet is cui refertur, nisi velit rem amittere, ut 1. *tit. ult. et* 2. *tit.* 3 *et* 15. Refertur voluntarium quod delatum est. Judiciale non refertur. Jurare autem debet pars cui defertur jusjurandum cum XII. sacramentalibus. Vasallus cum sex cognatis, alios necesse non est esse cognatos. Dominus cum XII. cognatis, vel cum XII. vasallis, aut partim vasallis, partim cognatis, partim extraneis, partim cognatis: qua in parte erat hic contextus misere depravatus. Subjicitur et alia differentia inter dominum et vasallum. Vasallus jurat semper sine mentione conscientiæ, puta se investitum a L. Titio, non se credere aut existimare: nam et si successione ad eum feudum pervenerit, investitus fuit de veteri beneficio. Dominus autem de suo quidem facto jurat præcise, puta se investituram non fecisse, de facto parentum suorum non ita jurat, sed se nec scire nec credere factam a parentibus investituram, quia nec posset de eorum facto præcise jurare liquido, ut *infra* 72. ubi etiam adjicit, *semper*, ut hoc loco ex Veteribus reposui, *Et jurabit vasallus semper sine mentione conscentiæ. In quibus.* Regulariter qui defert jusjurandum, jurat ipse prius de calumnia, *l.* 11. §. *pen. ff. rer. amot. l.* 34. §. *qui jusjurandum, l.* 37. *ff. de jurejur. l. ult. C. de fideic. l. delata, C. de reb. cred.* Sed remitti id legimus patrono, non liberto. At in his feudorum causis tam vasallo quam domino remittitur. Potes hujus loci argumento si tantum auctoritatis ei dederis, tentare idem dandum esse liberto, ut sit jus æquabile. Potes et hoc generaliter extendere in litem totam, et in litem omnem, ut etiam quod ultro uni ex litigatoribus concesserit princeps, eo fruatur pars adversa, ne plus oneretur unus quam alter, et quod remittitur uni, ut remittatur etiam alteri, *l. ult. C. de fruc. et lit. exp.* In formula jurisju-

randi est inæqualitas , sed necessaria . In condicione sacramentalium est inæqualitas , sed parvi momenti . Id autem ne dominus feudi juret de calumnia refertur Fridericum constituisse in Roncalia: sic legendum , non Romandiola , et est similis error infra 49. Romandiola est exarchatus Ravennæ . Roncalia sive Roncaliæ , campi supra Padum non procul a Placentia , in quibus solebant olim Imperatores conventus agere solemnes . Abbas Ursper gensis : *Roncaliæ mos Langobardorum est justitiam suam requirere , et ab Imperatoribus recipere .* Guntherus 2. Ligurini :

Roncaliam properat rapidis attingere castris .
Est locus Italiæ modicum sejunctus ab urbe ,
Cui quia pulcra situ placet inde Placentia nomen .

Et alio loco :

Cura Roncaliis certo mandatur habenda
Tempore , etc.

Illud postremo adjicit , vasallum adversus dominum non audiri , nec in civili nec in criminali causa . Et quod ait , *Modica* , erat loco motum . Id infra reposuimus hoc modo . Quidam tamen dicunt in criminali non licere , in civili modica licere , qua de re lib. 2. titulo 5.

TIT. XXXVII. Si inter dominum , et vasallum de beneficio contentio sit .

Si inter dominum et vasallum controversia sit de beneficio , possidente domino , et vasallo in probatione deficiente , qui convenitur , nullo præstito sacramento absolvatur : vasallo vero possidente , et actore in probatione deficiente , si longa sit vasalli possessio , ejus juramento causa finiatur : ubi vero nova est possessio , sacramentum ei non præstabitur , sed domino deferetur , nisi aliud faciat pro possidente .

Poni videtur hoc loco alia differentia inter dominum et vasallum . Agente vasallo , nec probante , domino defertur jusjurandum, ut 1. *tit.* 1. §. *si autem controversia* . Hic dicit ei jusjurandum remitti : quod ita abscisse accipiendum non est : alioquin remitteretur etiam vasallo, ut *sup. tit. prox.* §. *in quibus* . Sed remittitur domino officio judicis , ut *sup. tit. prox.* non jure ipso, licet frequenter remittatur. Domino non probante, vasallus jurat si longa ejus possessio fuerit : si nova , dominus nisi magna præsumptio faciat pro vasallo : quod totum pendet ex arbitrio judicis , ut 1. *tit.* 1. §. *cum autem : et 7. et 2. tit.* 11. §. *ult. et* 15. *et hujus libri tit.* 2. 3.

TIT. XXXVIII. De lege Conradi .

Lex Conradi de beneficiis, quæ dicit : Si inter Capitaneos controversia sit, coram Rege finiatur: si inter valvasores , coram paribus curiæ, Mediolani non tenetur, sed talis distinctio ibi observatur : quia si inter duos, quicunque fuerint, de beneficio regali controversia fuerit, quorum uterque a Rege se dicit investitum fuisse, tunc causa coram eo decidatur: Ceteræ vero causæ apud pares curiæ .

Si inter pares duos de aliquo beneficio controversia sit, quorum uterque suum feudum proprium esse dicat, sive asserant eundem investitorem, sive diversos, coram judice vel arbitro finiatur , Sed cum unum producunt investitorem, si possidenti sine fraude dominus guarentare voluerit, ipse obtinebit, nisi adversarius contra aliquid induxerit .

Ex eadem lege descendit, quod dominus sine voluntate vasalli feudum alienare non potest , quod Mediolani non obtinet : ibi enim sine curia etiam beneficium totum recte alienatur : dum tamen aut æquali domino , aut majori vendatur . Inferiori vero sine vasalli voluntate non licet partem alienare, etiam majori retenta parte alia feudi, verbi gratia, est vasallus qui ab eodem domino in pluribus locis feudum tenet, si partem feudi in uno loco vendat, in alio sibi teneat , iste non debet emptori, sed per priorem dominum totum beneficium recognoscere , cum curia vero cuicunque beneficium etiam rustico et sine vasalli voluntate potest , dum tamen totum alienet . Obertus . Quidam autem dicunt, ut Gerardus, non valere si fiat inferiori .

Similiter nec vasallus feudum sine voluntate domini alienabit, in feudum tamen recte dabit, si secunda persona sit talis , quæ feudum servire possit : ut si dans miles est , et ille, qui accepit, inveniatur miles, ad hoc

ut feudum si contigerit, domino similiter servire, ut et prior possit, et hoc dare liceat in infinitum. In quibusdam tamen curiis ultra tertiam personam feudi consuetudo non extenditur, ut cum feudum pervenit in quartam personam, ei auferre dominus possit. Profecto ille, qui suum beneficium alii dat in feudum, non debet alia lege dare, nisi qua ipse habeat: ut si habeat sibi suisque hæredibus (quod intelligi debet de solis masculis) non debet alii dare, ut habeat ipse et sui hæredes masculi et feminæ. Unde quibusdam placet, quod eo ipso beneficium amittat. Gerardus et alii, et qui dedit, et cui datum est, beneficium perdit. Secundum alios vero, ut Obertum, tunc domino aperitur, cum masculi defecerint.

De primo capite Constitutionis Conradi diximus lib. 1. sed dicit eam Mediolani non servari, nisi de beneficio regali lis sit. Ceteras capitaneorum lites agitari coram paribus, non coram Rege, id est, Imperatore. Adjicit auctor sequutus sententiam ejusdem Constitutionis, litem de feudo quæ est inter duos pares dirimendam esse a judice ordinario, vel compromissario: quod quemadmodum accipiendum sit diximus 1. tit. 15. et 2. tit. 15. et si forte unum eundemque investitorem producant, ait secundum possessorem dandam esse litem, cui dominus guarentare voluerit, id est, pro quo liti subsistere et defensionem suscipere voluerit. Est enim antiqua Germanorum vox *Guarent*, qua significatur auctor, qui de evictione tenetur. Is igitur quem dominus defenderit in possessionis causa obtinebit. In principali autem causa vincet, qui de jure suo melius docuerit. In contextu emendavi. *Si possidenti sine fraude, dominus guarentare voluerit, ipse obtinebit. Sine fraude,* id est, sine vitio, ut in Constit. Friderici *de pace ten*, §. *si duo*. *In* §. *ex eadem,* ponitur aliud caput legis Conradi, ut dominus sine voluntate vasalli feudum alienare non possit, quod exposuimus lib. 1. tit. 22. Contempserunt id etiam Mediolanenses, ut et Constitutionem Friderici de petenda investitura intra annum et diem, et alias plerasque, qui Imperatoribus prope natura fuere semper infensissimi. Et e contrario vasallum quoque non posse feudum alienare sine domini voluntate. In feudum tamen alii rursus dare posse, dummodo militi det, cum et ipse miles est, ut sup. 22. et eadem lege qua accepit: nam si accepit sibi et suis hæredibus, quod de masculis intelligitur, ut sup. 1. tit. 8. non potest dare alteri ejusque hæredibus tam masculis, quam feminis, aut si ita dederit, feudum statim domino aperietur, vel non statim, ut Obertus existimat, sed cum masculi defecerint: quæ sententia humanior est. Potest quidem arctiori lege quam ipse habeat in alium feudum transferre, ut est in fragmentis, sed non meliori, ne deteriorem feudi causam faciat, ut sup. 2. tit. 9. §. *e contrario*. Item ultra tertiam personam feudi consuetudo (sic legendum; non concessio, id est, proprium jus feudi, ut 2. tit. 3. §. ult.) non extenditur. Capitaneus feudum suum dat majori valvasori: major valvasor minori: minor valvasino: sed in valvasino feudi consuetudo non servatur; nam ei feudum auferri quandocunque potest ab eo qui dedit vel a majori domino, cui tamen si concurrant præferetur qui dedit. In curia Mediolanensi feudi consuetudo in infinitum extenditur: idemque juris est valvasinis quod valvasoribus, ut sup. 1. tit. 1. et 3. et 2. tit. 10. quo jure utimur. Ejusdem Constitutionis, quæ integra proponetur sequenti libro, de successione feudi aliud caput Gerardus exposuit tit. 1.

TIT. XXXIX. De pœna inficiantis feudum.

Si fuerit inter dominum et vasallum de beneficio controversia, domino dicente, hoc, quod tenens in feudum a me habes: ille vero negaverit prorsus, si quidem probatum fuerit, ipsum ab eo auferatur. Sed cum dubitanter responsum fuerit, nescio, minime secundum quosdam, sed secundum alios ut Obert., et Gerard. tunc demum eo privabitur, si fraudulenter, id est sciens hoc negaverit.

Quæ scripta sunt ad tit. 5. et in hunc transferantur.

TIT. XL. Ut successor clerici investitoris feudum tradere cogatur.

Clerico investituram faciente de suis bonis, ejus successor omnifariam cogitur eam adimplere, cumque de bonis Ecclesiæ eam fecerit, si possessio rei pro beneficio investitæ penes eum fuerit, ipse et ejus successor ipsam adimpleant, quod etiam in laicis contingit. Ubi vero de alterius feudo fecerit investituram, si quidem pure, non valeat, sed si sub tempore vel conditione quo feu-

dum sibi aperiatur, valebit investitura etiam sine voluntate vasalli facta. Si tamen ante decesserit investitor, quam feudum ad eum revertatur, successor non cogitur eam habere ratam: aut cum se vivente feudum apertum fuerit, possessionem tradat, et investituram adimpleat, et ideo sciendum est Archiepiscopum Mediolanen. non posse dare in feudum, quod tempore introitus sui in dominico invenerit, sed si ei postea feudum aperiatur, ipsum recte dabit. Profecto alii Episcopi et clerici ea quæ in dominico habent, et feuda his aperta olim dederunt, et hodie dant.

Aut de suis bonis clericus investituram fecit, aut de bonis Ecclesiæ, si de suis, ex ea investitura hæres ejus tenetur omnimodo. Si de bonis Ecclesiæ quæ tenuit, is etiam similiter qui ei in functione Ecclesiastica successerit, ex ea investitura tenetur: quod pugnat cum 1. tit. 27. et ibi explicatum est. Si de bonis Ecclesiæ quæ alius tenebat in feudum, aut pure eam fecit, aut in diem vel conditionem, Pure facta non valet. In diem vel conditionem ita demum si eo vivo qui investituram fecit dies venerit vel conditio extiterit, id est, si ad eum feudum redierit quod tempore secundæ investituræ alius tenebat, ut *sup.* 1. *tit.* 1. §. *si vero Archiepiscopus, et tit.* 5. Ad hæc adjicit Episcopum quod invenerit in dominico introitus sui tempore, puta, feudum quod ad Ecclesiam redierat, alii recte in feudum, dare, rem nempe solitam in feudum dari. Excipit solum Archiepiscopum Mediolanensem, Ecclesiæ ejus amplificandæ studio, ut mos inoleverat, quæ et multa alia privilegia habuit, et Ambrosii nomine Christianis omnibus fuit in honore præcipuo.

TIT. XLI. De vasallo imperfecto.

Mutus et surdus, cæcus, claudus, vel aliter imperfectus, etiamsi sic natus fuerit, totum feudum paternum retinebit. Obertus et Gerardus, et multi alii. Quidam tamen dicunt, eum qui talis natus est feudum retinere non posse, quia ipsum servire non valet. Sic dicimus in Clerico, et in femina, et in similibus.

De mutuo diximus 1. tit. 2. §. ult. de clerico 2. t. 21. de femina variis locis. Eadem est ratio surdi, cæci, claudi, manci, debilis ad mandata servitia.

TIT. XLII. De vasallo qui occidit fratrem suum vel domini sui.

Si quis interfecerit fratrem domini sui, non ideo beneficium amittit: sed si fratrem suum interfecerit ad hoc, ut totam hæreditatem habeat, vel aliam feloniam commiserit; Verbi gratia, Hominem tradendo, ut in curia amplius stare non possit, privabitur beneficio; quia tamen erga dominum non fuerit facta, ad agnatum proximiorem feudum pertinebit, si paternum fuerit, eodem prorsus observando quantum ad ordinem gradus, qui continetur in legibus. Cum autem ad dominum respicit felonia, feudum tunc domino aperitur.

Hæc exposuimus *lib.* 1. *tit.* 2. *et* 3. *tit.* 2. *Eodem prorsus*. Observari ordinem graduum, qui jure civili descriptus est.

TIT. XLIII. Non teneri vasallum offerre servitium.

Non cogitur vasallus omnino secundum usum Mediolanensem dominum adire, et servitium ei offerre, sed cum nunciatum ei fuerit, tunc domino si potest serviat.

Vide lib. 1. tit. 20.

TIT. XLIV. De alienatione feudi.

Si vasallus contra constitutionem Lotharii Regis beneficium alienaverit, si totum, perdit totum: si partem, partem perdit, et ad dominum revertitur: et ideo si contra unum dominorum, quorum communis vasallus erat, fecerit feloniam, eum forte cucurbitando, ejus solius parte privabitur: et si voluerit unius solius partem refutare, aliis sibi reservatis, hoc facere poterit, quia vasallus etiam sine domini voluntate recte feudum refutare potest. Post refutationem autem, ad serviendum quidem non tenetur, sed eum offendere non debet.

Ex constitutione Lotharii, vasallus qui feudum alienat sine voluntate domini, feudum amittit, feu-

dum amissum ad dominum revertitur, et hoc est quod dicitur, alienatione feudum domino aperiri. De eo Constitutio Lotharii loquitur, qui totum feudum alienat, sed porrigitur a Friderico etiam ad eum qui partem alienat, quem tamen ob alienationem partis non dicemus totum feudum amittere, ut olim totum feudum amittebat qui supra dimidiam alienabat, sicut docui libro primo. Amittet igitur eam tantum partem quam alienavit, idemque dicemus in eo qui partem feudi inficiatur: idem in eo qui delinquit in unum ex dominis, et in eo qui unum ex dominis, partemve feudi refutat in manus domini sui: quæ refutatio liberat quidem servitio, sed non honore, ut exposuimus sup. 2. tit. 14.

TIT. XLV. De alienatione paterni feudi.

Alienatio feudi paterni non valet, etiam domini voluntate, nisi agnatis consentientibus, ad quos beneficium quandoque sit reversurum: nec in filiam vasallus feudum poterit confirmare, agnatis non consentientibus vel postea ratum non habentibus, et licet prohibeatur beneficii alienatio, inter agnatos tamen si paternum fuit, concederetur: et si libellum unus alteri fecerit de feudo paterno non est libellus, sed quasi refutatio.

Feudum aut novum est aut genearchicum. In alienatione feudi novi sufficit consensus domini, nec agnatorum exigitur. In alienatione feudi genearchici, et domini et agnatorum consensus necessarius est: agnatorum, inquam, proximiorum: nam proximiores agnati in his, quæ veniunt a communi parente, jus habent successionis, et jus προτιμήσεως, non in aliis bonis. In feudis ergo paternis non novis. Ratihabitio autem hac in re consensum imitatur et retrotrahitur, ut in aliis plerisque jure civili, imo omnibus sine ulla distinctione ex Constitutione Justiniani, sedata controversia inter Sabinianos et Proculianos, quæ fuit olim ea in re. Consensu consumitur jus successionis, et jus προτιμήσεως, et jus commissi, ut docui nescio quo loco supra. In refutatione non est necessarius consensus domini vel agnatorum. Sed si refutando feudum, id velit vasallus in filiam vel in extraneum confirmare volente domino, huic confirmationi etiam agnati consentire debent: idem si in ulteriorem agnatum, secundum ea quæ diximus tit. 14. quia hæc refutatio alienatio est. Et sic e contrario ponitur hoc loco unus casus, quo in alienatione domini consensus non exigitur, si vasallus feudum alienaverit proximiori agnato: quia hæc alienatio refutatio est potius quam alienatio. Potest autem refutatio fieri invito domino, ut *tit. prox. supra.*

TIT. XLVI. De feudi controversia inter dominum et vasallum.

Si inter dominum et vasallum de beneficio fuerit controversia, coram paribus finiatur. Ubi autem dicit vasallus prius de suo recto feudo debere se a domino investiri, si quidem sine controversia de alio sit vasallus, indubitanter primo investiendus est, et postea cognoscendum est quod sit suum rectum feudum, et quod non. Sed si nihil aliud ab eo tenet pro beneficio, nisi de quo controversia est, tunc tota causa prius ventilanda est: et sic videndum utrum postea investiendus sit.

Hic locus explicandus est ex tit. 20. lib. 2.

TIT. XLVII. De Infidelitate pugnam non fieri.

Non est consuetudo Mediolani, ut de felonia aut de infidelitate pugna fiat, licet contrarium sit quod præcipit lex Langobardorum, ut de infidelitate pugna fiat.

Cum lex duellionum impia vigeret, non omnis tamen lis ea dirimebatur. Unde quæritur an si de commisso feudo ob turpitudinem aliquam aut perfidiam lis sit, hæc duello dirimi possit. Lex quidem Langobarda ita vult, et armis militaribus, non fustibus, *l. quibuscunque, Lang. qual. se quis def. deb.* Itemque Henrici II. Constitutio quædam, sed ut ait, Mediolani non observatur. In aliis causis plerumque fustibus et clavis singulare certamen iniri solebat, *l. 84. Lang. de fur.* et inde Constit. Neap. 2. tit. 37. præcipitur, ut singulares habeant clavas puras, id est, sine spinis, sine aculeis Exercere etiam olim se milites solebant clavis ligneis, non invicem, ut decertant singulares, sed ad palos, auctore Vegetio 1. cap. 11. 12. 14. quod Platoni est γυμνάζεσθαι πρὸς εἴδωλα ἄψυχα 8. Legum.

TIT. XLVIII. Quando vasallus feudum perdat.

Si a morte vasallus dominum liberare potuerit, et non fecerit, beneficio carebit,

sed licet potuerit facere ne dominus in peccatum præcipitaretur veluti perjurium, non tamen feudo privandus erit.

De hac re diximus satis 3. tit. 1.

TIT. XLIX. De Capitulis Conradi Regis factis in Roncalia.

Hæc sunt capitula quæ rex Conradus fecit in [1] Romandiola de beneficiis. Constituit enim ut si post mortem domini vasallus, vel post mortem vasalli hæredes ejus per annum et diem steterint quod dominum vel hæredem ejus non adierint, fidelitatem pollicendo, et investituram petendo, si tale sit beneficium ut fidelitas sit præstanda, ipsum perdat, sicut et antiquitus consuetudo fuit, sed non Mediolani.

Præterea ut liceat dominis omnes alienationes feudi factas, nulla obstante præscriptione revocare. Similiter in petendis hostenditiis: hostenditiæ dicuntur adjutorium quod faciunt dominis Romam cum rege in hostem pergentibus vasalli qui cum eis non vadunt. Verbi gratia, in Lombardia dimidiam, in Theutonica terra tertiam partem fructuum facta computatione fructuum solummodo ejus anni quo hostem faciunt. Item si clericus, veluti Episcopus, Abbas, beneficium habens a Rege datum non solummodo personæ, sed Ecclesiæ, ipsum propter suam culpam perdat, eo vivente, et Ecclesiasticum beneficium vel honorem habente ad Regem pertineat: post mortem vero ejus, ad successorem ejus revertatur.

(1) *vo. Roncalia.*

Vetus liber pro *Romandiola* habebat *Roncalia* rectissime, ut supra 36. quo loco etiam Lotarius edidit Constitutionem de feudis non alienandis, et aliam Fridericus de privilegiis studiosorum. Sed perperam retinebat Conradi nomen, cum vero verius sit hæc quator capita Friderico deberi, Constitutione eodem loco promulgata. De tribus sane constat esse Friderici, ex Constitutione ejus proposita libro quinto, ut feudum amittat vasallus qui non jurat fidelitatem intra annum et diem, ut nulla præscriptione repellatur dominus revocans alienationem feudi sine suo consensu factam: Ut vasallus qui non respondet ad delectum, reditus annui certa parte multetur. Quartum autem, ut si clerico concessum sit feudum non tam personæ quam Ecclesiæ respectu, ob culpam clerici ad dominum redeat, mortuo clerico a domino ad Ecclesiam, etsi ea Constitutione non comprehendatur, tamen ab Othone Frisingensi, Friderico palam adscribitur 2. cap. 11. Quorundam, inquit, Episcoporum regalia personis tantum, quia nec personis, sed Ecclesiis perpetualiter a principibus tradita sunt, a Friderico Roncaliis abjudicata fuere, quod expeditione Italica sequuti Imperatorem non fuissent: quod ita Guntherus.

-- Talia regalia jura
Amisere nota, personæ scilicet ipsæ
Non tamen Ecclesiæ: neque enim, quod pastor inique
Gesserit, Ecclesiæ fas est in damna refundi.

Nulla obstante præscriptione. Ergo nec præscriptione 30. annorum, quæ tamen in aliis feudorum causis valet, ut *sup.* 6. *et lib.* 2. *tit.* 9. §. *pen.* Sed putem etiam domino revocanti alienationem obstare præscriptionem 30. annorum, et Constitutionem Friderici esse tantum accipiendam de præscriptione longi temporis, ut recte Guntherus sic eam expresserit.

Nullaque vel longi præscriptio temporis obstat.
Quo minus ad dominum redeant translata priorem.

Constantinus Porphyrogenneta exigit præscriptionem 40. annorum. *In Lombardia* Emendavi 1. tit. 20. ex Constitutione Friderici et manuscriptorum integriori fide. *In Lombardia dimidiam, in Theutonica terra tertiam partem fructuum, etc.* Duo erant regna, Lombardicum, et Theutonicum. In Theutonico, Bajoaria, Svevia, Saxonia, Thuringia, Frisia, Lotharingia, ut Otho Frisingensis scribit.

TIT. L. Cujus juramento stetur in quæstione feudi.

Item sciendum est quod si inter masculum et feminam controversia fuerit, masculo dicente hoc est feudum, femina negante, nisi apertis probationibus femina ostenderit non esse feudum, creditur masculo suo juramento affirmanti cum duodecim sacramentalibus. Sed si inter dominum et feminam, domino dicente feudum, femina negante, probationibus deficientibus detur feminæ

sacramentum. Item si sit inter dominum et emptorem feudi: si emptor dicat non esse feudum, domino in probatione deficiente, sacramento emptoris finiatur. Quidam tamen distinguunt, ut si magna eorum pars, quæ vasallus ibi tenebat, feudum sit detur domino sacramentum.

Regula est reo dari jusjurandum, ut dixi supra 2. et 3. si lis sit inter dominum et emptorem, inter dominum et agnatum vel agnatam. Sed si lis sit inter agnatum et agnatam, agnato potius, quamvis actor sit, deferetur jurisjurandi conditio, deficientibus probationibus. Item si præsumptio faciat pro domino, defertur potius domino, quam feminæ vel emptori. Præsumptio est pro domino, si eorum quæ in eo agro venditor possidebat magnam partem constet esse feudum: nam et vendita adfinis pars præsumitur feudum. Quæ vasallus ibi tenebat, id est, venditor. In extremo delevi hæc verba, *alibi feminæ*.

TIT. LI. Electionem dari emptori feudi, cui feudum restituat, domino an vasallo ignoranti.

Domino cum emptore feudi agente, si vasallus jurare poterit quod ignorans esse beneficium vendidisset, credens proprium, electioni emptoris committitur utrum domino, velit ipsum cedere an vasallo restituere. Obertus dicit omnia vasallo restituenda. Quo restituto, id beneficium vasallus retinebit, non nocente venditione eo quod ignorans alienavit, et quod dicitur alienatione feudum aperiri domino, intelligendum est cum a scientibus venditur beneficium. Et quod dicitur de venditione, idem est in omnibus alienationibus.

Feudum ex Constitutione Lotharii alienatione domino committitur, si vasallus sciens vendiderit, quia dominum contemnere videtur, qui eo invito vel ignorante feudum alienat, ut sup. 3. tit. 2. Ignorans est extra omnem culpam. Igitur si ignorans vendiderit, feudum domino non committitur, sed id vasallus ab emptore cognita veritate repetere potest, ignoranti emptori præstita indemnitate ut supra 20. Quod si id dominus ab emptore petere occupaverit, emptoris est electio cui feudum restituat, petitori an venditori. Si venditori, judicio absolvetur: si domino multo magis: sed id deinde a domino vasallus re petere poterit. Obertus sublato circuitu malebat soli venditori restitui.

TIT. LII. Vasallum de feudo agere et conveniri posse.

Si controversia inter vasallum et alium de beneficio fuerit, adversario proprietatem totius, vel partem, vel servitutem, vel aliud aliquod jus sibi vindicante, causa per vasallum etiam domino absente quasi propria ad finem perducatur: ipse enim solus utiliter agendi et excipiendi habet potestatem, et si pro eo aut contra eum judicatum fuerit, vel cum adversario transegerit dummodo fraudulenter factum non sit, etiamsi post beneficium domino aperiatur, tale erit ac si eo causam agente judicatum fuisset et ideo ab eo ratum haberi oportebit.

Vide supra tit. 23. et lib. 2. tit. 9. in princ.

TIT. LIII. De feudi alienatione et recuperatione.

Præterea si vasallus ante Constitutionem Lotharii Regis feudum alienabat, quod in quibusdam curiis pro parte, in quibusdam pro toto olim licebat, et ipsum postea recuperabat, pro feudo sibi retinebat, hoc est in causam feudi recadebat, hodie autem si ipsum alienaverit, si quidem illicite, licet postea recuperaverit, tamen penes eum non remanebit, utpote domino, ad quemcumque pervenerit, apertum. Profecto si domini voluntate vendiderit, vel per libellum, vel aliter alienaverit, si idem postea recuperaverit, penes eum remanebit, non jure beneficii, sed aut proprio, aut pro libello, aut aliter secundum quod idem recuperaverit dummodo sciat, quod si ad libellum domini voluntate id dederit, si quidem pro libello ei datur singulis forte annis, et hoc jure feudi censebitur. Illud vero jus quod per libellum transtulerit, et postea recuperaverit pro beneficio non tenebit, sed velut alterius rei datæ per libellum si feudum domino refutaverit, per libellum retinebit.

Jure antiquo feudum alienare vasallus poterat, jure libelli in totum vel pro parte etiam invito aut ignorante domino: jure libelli non jure proprio. Id ergo emptor jure libelli retinebat non jure feudi, ut dixi 1. tit. 2. Cum autem id postea recuperabat vasallus, rursus prædium veri feudi naturam recipiebat. Constitutionibus Caroli Magni cavetur, ne vasallus vendat feudum fiducia contracta, ut mox idem redimat in alodem ab eo cui vendiderit etiam in alodem, legis Francicæ 4. cap. 51. quia fidem fallere videtur qui per hanc causam ipse sibi mutat possessionis causam. Hodie Constitutionibus Lotharii et Friderici, ne partem quidem feudi alienare sine domini consensu vasallus potest, et alienatione feudum domino aperitur, usque adeo, ut et si id mox vasallus receperit, non possit retinere invito domino, quod cecidit semel in commissi causam: Sed si domini voluntate vasallus feudum vendiderit, et deinde recup ravit, id eo jure habiturus est quo recuperaverit, non feudi jure pristino invitus. Si tamen per libellum alienaverit, eoque nomine ei quotannis inferatur pensio certa, quia non omne jus abalienavit, pensionem retinebit jure feudi. In fine emendavi. *Sed velut alterius rei datæ per libellum, si feudum domino refutaverit, per libellum retinebit*, id est, si declaraverit se jam amplius ea re quasi feudali uti frui nolle.

TIT. LIV. An agnatus vel filius repudiata hæreditate possit feudum retinere.

Si contigerit vasallum sine omni prole decedere, agnatus ad quem universa hæreditas pertinet, repudiata hæreditate feudum si paternum fuerit, retinere poterit, nec de debito hæreditario aliquid propter feudum solvere cogitur, sed in fructibus si quos reliquit, ut de eis debitum solvatur, quo tempore decesserit (secundum quod supra diximus) considerabitur. Ubi vero filium reliquit, ipse non potest hæreditatem sine beneficio repudiare: sed aut utrumque retinet, aut utrumque repudiat: quo repudiato, ad agnatos, si paternum sit, pertinebit, et licet alterum sine altero retinere non possit, agnatis tamen consentientibus poterit dominus eum si voluerit quasi de novo beneficio investire, quo facto licebit ei repudiata hæreditate feudum tenere: nullo onere hæreditario imminente.

Agnatus cui delata est hæreditas defuncti, potest separare bona feudalia ab alodiis et feuda jure suo retinere quasi a communi parente profecta, alodia repudiare: quo casu aliodia in solidum agnatæ si quæ sint ejusdem gradus jure accrescendi vindicabunt. vel agnati agnatæve sequentis gradus ex successorio edicto, vel cognati, vel uxor, vel fiscus secundum ordinem legum. Agnatus qui sola feudi retinet ære alieno defuncti non obligabitur: et fructus feudi ejus anni, quo vita functus est vasallus, dividentur inter eum, qui subierit hæreditatem, et agnatum vasalli, qui hæreditatem repudiavit eodem modo quo inter dominum et hæredem vasalli dividi eos dictum est supra 30. Est hac in re differentia inter agnatum et filium: nam filius non potest separare alodia a feudis, ut infra 64. nisi consentientibus agnatis, ut additur hoc loco: his enim consentientibus repudiata hæreditate potest amplecti feuda, ita tamen ut de eis quasi de novis beneficiis investiatur, non quasi de veteribus et suis rectis feudis. Hæreditatem repudiatam suscipient agnati ex successorio edicto. Est et in feudo repudiato locus successorio edicto, non in feudo refutato, ut 2. tit. 14 Repudiantur delata nondum acquisita. Refutantur acquisita. Post acquisitionem autem nec locus est successorio edicto, nec juri accrescendi. Rationem differentiæ inter filium et agnatum vulgo non explicant, quæ mihi videtur esse hujusmodi. Agnatus in feudo tantum genearchico succedit, non in feudo novo: et ideo non tam videtur id a defuncto accipere quam a communi parente, puta avo, vel proavo qui id primus acquisivit, ut si feudum acquisierit avus meus, et ab eo in patrem meum transierit, a patre autem obvenerit mihi, me mortuo sine liberis, in id succedet patruus meus quasi in feudum patris sui, non quasi in feudum meum, ut 1. tit. 18. et ideo repudiata hæreditate mea poterit feudum quasi patris sui feudum retinere, et debitis oneribusve hæreditatis meæ non obligabitur. Quin et ipse testamento non potero in fraudem patrui mei illud feudum in alium conferre: ut 1. tit. 4. Hæc de agnato. Filius autem succedit patri non tantum in genearchico feudo, sed etiam in novo, et genearchicum, puta quod descendit ab avo etiam capere videtur a patre suo, non ab avo, cum in ejus successione patruo suo præferatur, qui tamen erat proximior avo: qua de causa non aliter admittitur in feudum avitum, quam quasi hæres patris, et ideo separare bona non potest: hæreditas enim scindi non potest. Repudiata igitur hæreditate non poterit feudum retinere, nisi consentientibus agnatis. Quin et si agnati consenserint, id quasi paternum non retinebit, sed quasi novum, et consentione hujusmodi sibi periment agnati jus successionis, ut infra 58. Et consequenter si exhæredatus sit excludetur, cum tamen agnatus exhæredatus non excludatur a successione feudi antiqui. Item tentari

hac ratione potest patrem uni ex filiis feudum prælegare posse, ut consuluit Paulus Castrensis Cons. 163. Sed obstat lib. 1. tit. 4. quo Gerardus ait filios æqualiter succedere, nulla ordinatione defuncti in feudo manente. Et sane licet capere id filii videantur a patre, tamen quia id pater conservare agnatis vel liberis suis debuit, non potest unum ex filiis eligere, exemplo lucrorum nuptialium, quæ superstes conjux servat liberis communibus, nulla electione concessa, *Nov.* 2. *et* 22. Et ita his libris quoties ponitur uni ex filiis feudum obvenisse in solidum, non electione patris, sed divisione ponitur obvenisse, *ut supra* 9. *et infra* 59. *et* 93. *et* 99.

TIT. LV. Coram quo sit quæstio feudi ventilanda.

Ex eo, quod supra diximus, ut si inter duos de beneficio fuerit controversia, coram judice vel arbitro finiatur, talis hic fit quæstio: quodam sine filio decedente, alius credens beneficium quod ipse tenebat, apertum domino esse, ab eo investitus est ejus beneficii nomine: e contra apparent agnati, qui feudum sibi vindicant quasi paternum. Est igitur quæsitum, an apud curiam domini vel judicem sit hæc quæstio terminanda? responsum scio, quia ad dominum quodam modo causa spectare videtur, ad quem investitus habebit regressum de evictione, ut coram paribus finiatur curtis, et licet alter per se non possit alterum trahere ad curiæ judicium, generaliter tamen etiamsi inter duos causa fuerit de beneficio, eos curia vocante non licebit eorum alicui ejus curiæ judicium declinare.

Quæ ad hunc locum pertinent, repetenda sunt ex *lib.* 1. *tit.* 15. *et lib.* 2. *tit.* 15. *et* 20. *et supra* 38.

TIT. LVI. De pœna domini feloniam committentis.

Ex facto quæsitum scio, et ego a pluribus quæsivi, si dominus contra vasallum apertam feloniam fecerit, an sicut vasallus feudum debet amittere, ita dominus proprietate privetur? Et quidam dicunt ex omni felonia, qua vasallus feudo privatur, et dominus proprietate privetur. Alii, non nisi ex magna felonia: alii, ex nulla. Sed prior sententia mihi placet, non habita distinctione qualis vasallus sit, utrum per sacramentum, vel non.

De hac re diximus 2. tit 5. Vasallum per sacramentum vocat eum qui juravit fidelitatem: cui adversus est is cui pactione remissa est fidelitas.

TIT. LVII. Quando feudum licite alienatur.

Si quis ea lege alicui feudum dederit, ut ipse et sui hæredes, et cui ipse dederit habeant, quid juris sit quæritur. Respond. iste qui sic accepit, poterit id vendere vel donare: aliter, si sibi placuerit, etiam sine voluntate domini alienare, et ille etiam cui datum fuerit: non habebit ipsum pro feudo, nisi sicut ei datum est. Sed qualitercunque ei datum fuerit, sive ad proprium, sive ad libellum, licet propriam feudi naturam non habeat, jure tamen feudi censebitur, ut ex his causis ipsum amittat, quibus et verum feudum. Ubi ergo sic datum est feudum, et cui in feudum dederis, aliud est, et propriam feudi naturam habet.

Voluntate domini licite alienatur. Sed in hac specie voluntas domini strictius accipitur, ut supra 25.

TIT. LVIII. Quando pactum non obstat successioni feudi.

Tres erant agnati, vel plures: unus eorum habebat feudum, quod erat paternum, sed alter eorum finem et reputationem ei, suisque hæredibus, et cui ipse dederit fecit: decessit iste sine filio masculo. Alter, qui non refutavit, vindicat sibi totum. Alter vero, qui refutationem fecit, vult ad successionem venire, pacto non obstante. Sapientes quidam Mediolanen. interrogati responderunt non obstare illud pactum, nisi feudum omnino refutaverit, vel nisi ad hoc refutaverit, ut dominus eum quasi de novo beneficio investiret. Tunc enim secuta Investitura nova, quasi novum sit Feudum, non succedit.

Hoc exposuimus lib. 2. tit. 24.

TIT. LIX. De natura successionis feudi .

Successionis feudi talis est natura , quod ascendentes non succedunt: verbi gratia pater filio . Inferius vero filius patri succedit, et non filia , nisi ex pacto , vel nisi sit femineum . (Tunc enim succedit filia matri et patri : secundum quosdam succedit nepos ex filia solus) et sic usque in infinitum , si feudum sit paternum . Paternum autem voco, quicunque ex superioribus id acquisivit dummodo scias, quod si quis habens beneficium quatuor superstitibus filiis decedat , et feudum ad unum solum ex divisione deveniat , et iste superstitibus filiis duobus vel tribus decedat , qui patrueles dicuntur, et ad unum eorum beneficium feudi ex divisione perveniat , et similiter iste superstitibus filiis decedat , ad quorum unum feudum similiter pervenerit , sicut etiam ex aliis superioribus vel primis fratribus supersunt masculi , si ille qui feudum habet , decesserit nullo filio relicto , an ad omnes , vel ad quos perveniat , quæritur . Resp. ad solos et ad omnes qui ex illa linea sunt , ex qua iste fuit . Et hoc est quod dicitur , ad proximiores pertinere . Isti vero proximiores esse dicuntur , respectu aliarum linearum: sed omnibus ex hac linea deficientibus omnes aliæ lineæ æqualiter vocantur.

In feudum parentes non succedunt: rationem exposui lib. 1. tit. 1. Id mores multarum nationum traxerunt ad alodia , sine ratione . Excipitur autem unus casus in fragmentis . Si contracta fiducia pater filium de feudo a domino suo curaverit investiri : nam ex pactione præmortuo filio recurret feudum ad patrem . In eisdem , quod satis obscure scriptum est . Quidam dominus , etc. explicandum est ex his quæ sequuntur hoc loco , Paternum , etc. ut linea ejus fratris cui divisione feudum obvenit quamdiu duraverit censeatur esse proximior , et præferatur lineæ alterius fratris . *Nepos ex filia solus* . Sic emendavi ex manuscriptis , et verissime. Si enim filiæ obvenerit feudum ex conventione , et filia decesserit relicto nepote et nepte nepos solus admittetur , ut 1. tit. 12. et inf. 63. *Qui patrueles dicuntur* . Species ponatur hoc pacto : Titius feudum acquisivit , et reliquit filios quatuor , Primum Secundum , Tertium , Quartum . Primus duos filios suscepit , Quintum et Sextum , totidem et reliqui fratres suscepere , qui liberi invicem sunt fratres patrueles , Sextus duos quoque filios suscepit . Septimum et Octavum . Feudum Titii obvenit Primo a Primo transiit in Sextum , a Sexto in Octavum . Mortuo Octavo sine liberis , succedet Septimus : hoc non extante Quintus , patruus Octavi : rursus Quinto deficiente atque ita linea Primi deficiente , in feudum æqualiter succedent Secundus , Tertius , Quartus , eorumve posteri . Patrui Magni Octavi , vel propriores sobrinis non succedent , quia ex Titio non prodierunt a quo feudum cepit causam et originem .

TIT. LX. Beneficium in curiæ venditione non contineri .

Quidam Capitaneus in quadam curte sua beneficium dedit militibus , et postea eandem curiam vendidit , non habita mentione beneficii . Controversia est inter Capitaneum et emptorem , dicente emptore se curiam cum beneficio emisse , domino vero contradicente ad eum beneficium non pertinere . Respondi illud beneficium in venditione non contineri , nisi expresse de eo actum sit .

Hanc quæstionem exposuimus supra 19.

TIT. LXI. Utrum filius vasalli feudum amittat vivo patre .

Quæsitum est apud me , si filius vivente patre dominum offenderit, ita quod feudum amitteret si pater decessisset , utrum feudum amittat , vel non : secundum istos , sic secundum Gerard. et Obertum similiter .

Indignum esse filium successione feudi ob feloniam commissam vivo patre. Agnatum igitur si feudum fuerit paternum , vel dominum filio præferri. In hoc consentiunt omnes auctores : et in fine omnium quos habui integerrimus et vetustissimus liber habebat , *Respondi secundum Stephanum sic : secundum Gerardum et Obertum , similiter*. Idemque confirmat Constitutio Friderici , quam his elegantissimis versibus Guntherus expressit.

Si patris dominum vasalli filius acri
Læserit offensa , festinet providus illum
Conciliare pater : quod si contemnet agendum,

Munere privetur, si vero audire monentem
Filius indomita neglexerit aure parentem:
Non erit in feudo successor idoneus illo,
Ni prius accensam domini placaverit iram.

TIT. LXII. Non puniri vasallum ex sola cogitatione.

Si voluerit vasallus dominum offendere, sed non laboraverit, feudum non amittit. Gerardus et Obertus similiter etiam si laboraverit, non amittit feudum, nisi insidiatus ei fuerit, et hoc probatum fuerit.

Solam cogitationem solumve conatum vasalli non [puniri. Insidias puniri amissione feudi.

TIT. LXIII. De successione nepotis ex filia.

Similiter si quis investitus fuerit de feudo, ita ut ad feminas transiret, et duas filias tantum reliquerit, quarum una filium habeat, et altera filiam, utrum post mortem illarum masculus tantum feudum habere debeat? secundum Gerardum masculus tantum, Obertus contra: et e contra si filios ille habuerit.

Si placuerit, ut feminæ succederent, et filia reliquerit nepotem et neptem, nepos solus admittetur. Et hoc est quod dixi supra 59. secundum quosdam, nempe Gerardum, succedere nepotem ex filia solum, cum filia feudum obtinuit ex conventione: idemque est in nepote ex filio. Diximus hac de re 1. titulo 2. §. pen.

TIT. LXIV. Differre agnatum a filio in successione feudi.

Filius non potest recusare hæreditatem patris absque feudo, propinquus autem potest.

Rationem differentiæ explicui supra 54.

TIT. LXV. De Contentione feudi inter filiam et propinquum, vel inter vasallum et emptorem.

Si contentio fuerit inter filiam et propinquum de hæreditate et de feudo, cum filia feudum habere non poterat, quia dicat ipsa, Hoc est de mea hæreditate, et ille dicat, imo de feudo, electio propinqui erit decernere veritatem jurejurando. Gerardus et Obertus. Similiter si contentio fuerit inter aliquem qui emisset a seniore, et vasallum, quia dicat vasallus, Hoc est de feudo meo, ille autem neget, electio emptoris est veritatem jurejurando decernere, cum pares curtis veritatem non testantur. Gerardus et Obertus.

Cum pares curtis veritatem non testantur, id est, deficientibus probationibus: et iis de rebus dictum est satis *supra* 2. 3. 50. *Decernere*. Forsitan discernere est rectius, ut *infra* 88.

TIT. LXVI. De pacto legis commissoriæ.

Similiter feudum lege commissoria datum non valet, id est si ad certum tempus pecunia non solvatur creditori, ut habeat in feudum. Gerardus: et secundum Obertum valet.

Non displicet inscriptio vetus hujus tituli, De pacto legis commissoriæ: nam ut pignoris hypothecam, et legem pacti, et pactum pacis, et actionem conditionis dicimus recte, cur non et pactum legis? De hac autem re tracavi 1. *tit.* 29.

TIT. LXVII. Ut feudum ad certum servitium dari possit.

Similiter potest feudum dari ad certum servitium. Gerardus et Obertus.

Hoc est feudum condicionale, et sumatur exemplum ex 2. *tit.* 3. §. *ult.* Et hoc etiam cur refutari non possit non video: quod hic interpres tamen exagitat.

TIT. LXVIII. Quando feudum de camera sit dandum.

Notandum est in feudo quod de caneva seu camera dicitur, non debere dari nisi cum sit in camera vel caneva, unde solvi possit: vel si ita evacuata sit caneva sine culpa promissoris, expectandum est donec interim de caneva vel de camera dari possit. Dominum autem feudi dare posse intelligitur, omni ære alieno deducto. Non enim

æquum est eum videre egentem, quem prius habuit in conjugem.

Hoc exposui *supra* 2. *tit.* 2. et quod ait, *conjugem tit.* 5. vulgo perperam additur, *vel amicum*.

TIT. LXIX. Qui debeant interesse investituræ.

Quod autem pares tantum debeant interesse investituræ feudi, et non alii, hoc tunc verum est cum dominus vasallos alios habuerit. Alioqui adhibeat dominus quos meliores poterit, liberos tamen, argumentatione legis de ultimis voluntatibus in Lombardia, scilicet illa quæ dicit. Si quis donationem facere voluerit de suis rebus alicui vel investituram, adhibeat sibi de pagensibus suis, et qui per eandem legem vivant duos testes idoneos, vel tres, vel plures: pluralis enim locutio, duorum numero contenta est. Idcirco pares necessarii sunt in instrumento investituræ, et non alii, ne quid excogitetur falsitatis in perniciem domini, aliis testibus inductis, corruptis forte pecunia, vel odio, vel gratia, quæ non sunt suspicanda in paribus.

Scriptum erat simpliciter, *l.* 7. *Lang. de ult. volunt.* ut adhibeat testes idoneos. Hanc ergo ita accipit, ut sufficiant duo vel tres liberi homines, etiam extranei cum deficiunt pares, ut *supra* 36. *et lib.* 1. *tit.* 28. *et.* 2. *tit.* 3. Ex d. l. 7. emendavi, *Adhibeat sibi de pagensibus suis, et qui per eandem legem vivant, duos testes idoneos, etc.* Pagenses sic dicuntur, ut Græce κωμῆται.

TIT. LXX. De re communi in feudum danda, et per quos fiat investitura.

Item sciendum est, non esse impedimento investituræ, et si investituram faciat de re quam communem dominus habeat cum aliquo, quia si sponte dividere noluerit ille cum quo habet rem communem qui investivit, potest cogere per judicem ille qui investitus est, ut dividat.

Item hæres ejus necesse habet tenere firmam investituram quam pater fecit. Item eadem lege, et eodem jure debet habere rem iste qui investitus est, quo haberet qui eum investivit, cum cohærede suo, scilicet ut adæquatio percurrat usque ad 40. annos. Item investitura per se vel per suum nuncium dari et accipi potest, quæ omnia supradicta colligi possunt per supradictas leges Langobar. titulo de ultimis voluntatibus, l. si quis, et C. com. divi l. 1. et fi.

Non tantum rem propriam, sed et communem, id est, partem pro indiviso in feudum dare dominus potest: nam et quovis alio modo alienare eam potest ante acceptum judicium familiæ erciscundæ vel communi dividundo, *l. portionem, C. de donat.* non post judicium acceptum, *l.* 13. *et* 14. *ff. fam. ercisc. l.* 1. *C. com. divid.* et judicium familiæ erciscundæ dabitur feudatario, quia nemo invitus in communione detinetur, *l. ult. C. com. div.* et ei atque in eum omnes transeunt actiones, ut *supra* 23. 52. Adjicit idem omnino jus habere feudatarium in ea re communi, quod investitor habuit cum cohærede sive socio suo, et perimi id sola præscriptione XL. annorum. Cur XL. non XXX. quæ in omnibus feudorum causis recepta est? Hoc obtinet inter fratres aut cognatos, vel inter fratrem, ut hoc loco significatur, et vasallum qui alterius fratris partem in feudum accepit ex *l. si inter Lang. de præscript.* quæ confirmatur a Friderico II. *Const. Neap.* 3. *tit.* 37. nam usque ad XL. annos de adæquatione partium inter eos agi potest: et ita accipienda *l.* 3. *Lang. de proh. alien. minor.* Jure civili obstat præscriptio XXX. annorum. Quod ait hæredem investitoris, id est, filium factum patris mutare non posse, ut dixi, *supra* 14. est ex *d. l.* 7. *Lang. de ul. vol.* et congruit cum *l. si ab eo, C. de lib. cau. l.* 3. *C. de reb. alien. non alienand.* Quod subjicit per nuntium investituram dari vel accipi posse, id exposui 2. *tit.* 4.

TIT. LXXI. Si instrumentum feudi falsum dicetur.

Si instrumentum diceretur falsum a domino, daretur defensio vasallo qui instrumentum adferret, ut in Lomb. qualiter quis se defen. d. l. de chartis, et auferetur domino qui veritatem noverit: quod iniquum erit si aliquis ex dono suo conveniatur cum domini sit defensio ex ordine, cum vasallus non possideat.

Notandum est, quod de omni controversia quæ inter dominum et vasallum oritur,

si pares veritatem noverint, omnino cogi debent a domino et paribus dicere veritatem, qui si dicant se nescire, cum sciant et vasallus postulet, dominus eos coget jurare et veritatem dicere, ut C. de testib. l. si quando, et in Lomb. ut judex, De off. jud. et in tit. qualiter quis se defen. d. l. si qualiscumque causa, et tit. de testib. ut quicumque, et l. ult.

Si instrumentum investituræ quod pofert vasallus, dominus dicat falsum, vasallo datur defensio ex *l. de chartis 2. lang. qual. se quis def. deb.* et domino, qui veritatem novit aufertur. *Quod iniquum erit* (sic legendum) *si aliquis ex dono suo conveniatur*, id est, si ex beneficio suo, et investitura conveniatur agente vasallo, cum domini defensio sit ex ordine, cum vasallus non possideat, id est, agente vasallo: et ita *supra* 1. *tit.* 1. §. *si vero feudum.* Licet, inquit, domini esset defensio ex ordine. Hoc igitur casu melius erit totius rei defensionem domino dari cum XII. His additur pares cogi a domino, et aliis comparibus testimonium dicere, vel si negaverint se quicquam scire, cogi etiam jurare, ut *supra* 1. *tit.* 28.

TIT. LXXII. Qualiter juret dominus, aut vasallus cum defensio ei datur.

Cum datur domino defensio de investitura, quæ dicitur a se facta, jurare debet se investituram non fecisse. Cum vero datur hæredi, vel successori ejus, jurare debet se nec scire, nec credere investituram factam esse ab antecessore suo, et si qua investitura facta esse dicetur, semper debet nominare dominum a quo investitura facta dicitur, cum multum discrepet sacramentum hæreditarium a principali sacramento, C. de re cre. et jurejur. l. generaliter, ut habes de tutore, qui jurat quod credit et existimat, ut C. de jura. ca. l. 2. §. sin autem: de conscientia enim sua jurare debet, et non de alieno facto (cum iniquum sit aliquem jurare de alieno facto) hæres vel successor, nec etiam filius, ut D. rerum amo. l. Marcellus: sed contrarium reperitur in Lombard. quia licet filius minorem virtutem habeat quam pater, tamen debet præcise jurare patrem suum non fuisse debitorem, ut in Lomb. qualiter quis se defendere debet, l. si contigerit.

De hac re dictum est *supra* 36. *et lib.* 1. *tit.* 28.

TIT. LXXIII. De alienatione feudi.

Summopere mandare curamus, ut si quis aliquem de beneficio investiverit, quod ille qui investitus fuerit, non potest per proprium vendere, nec pro levissima re locare, nec infeudare, nisi majorem partem apud se retinuerit: et si in desperatione filiorum fuerit, nulla ratione, nec quolibet modo dare potest. Quæ omnia si facta fuerint, nullius momenti erunt: et eo defuncto omnia ad priorem dominum revertuntur, et si dominus conquestus fuerit paribus, pares auditis rationibus intra anni spatium expedire faciant, vasallo non faciente satisdationem, domino dent possessionem, salvis suis rationibus, nisi diffinitivam promeruerint sententiam.

Ab hoc titulo incipiunt fragmenta sive extraordinaria capitula, quæ nobis Ardizo et Alvarotus conservarunt, hactenus neglecta ab omnibus, sed non minoris fructus quam libri superiores, quæ nos titulis distinximus nostro ingenio, non ope veterum librorum, ut superiores omnes titulos restituimus. Auctoritas vero cur non et tanta his quanta superioribus libris aut cur illis major? Et rursus quando ista juris parte nulla veterum prudentum scriptis indigentior est, quæ malum hæc stultitia, ut has insuper reliquias nacti a superiorum librorum principiis minime discrepantes improbemus? Est autem hic titulus de alienatione feudi. Majori parte retenta feudum alienari posse. Paulatim increscit vel decrescit jus. Obtinuit et dimidia parte retenta alienari posse. De eo jure loquor, quod obtinuit ante Constitutionem Lotharii. Sed qui erat extra omnem spem suscipiendorum liberorum, spem domini nulla parte frustrari potuit. Ait. *Per proprium vendere.* Bene, per proprium: nam per feudum dare potest. *Pro levissima re locare. Libro* 2. *tit.* 9. vilissima pensione: quæ libellaria fraudulenta est: et ideo quod sequitur, *Infeudare*, etiam de infeudatione, ut ita loquar, fraudulenta accipiendum est. A libellaria enim et infeudatione ut jure fiat, omnis fraus abesse debet, ut *supra* 22. *et lib.* 1. *tit.* 2. *Et eo defuncto.* Eo defuncto sine liberis, omnia

ab emptore ad dominum revertuntur, si forte vivente vasallò de alienatione querelam apud pares dominus non instituerit.

TIT. LXXIV. De feudis scutiferorum.

Feuda scutiferorum, ut ad libitum dominorum possint adimi, rationis non est, dum tamen serviant secundum laudationem curiæ.

De hac re scripsi 1. *tit.* 1. §. *item illud.*

TIT. LXXV. De condicione feudi non impleta.

Ut inter condicionalia, et non condicionalia aliqua sit differentia, dicimus, quod si quis alicui dederit beneficium condicionale (utpote quæ dantur propter habitationem) deserta habitatione beneficium amittetur: et etiam cum certo constituuntur servitio, non dato servitio non poterit retineri beneficium.

Feudum amittit, qui feudo impositam condicionem non implet, ut 1. *tit.* 20. imo et qui inficiatur, ut *supra* 5.

TIT. LXXVI. De fidelitate.

Quoniam de fidelitate mentionem fecimus, super ea aliquid summatim despiciamus. Si beneficium est sine fidelitate, et vasallus aliquid, quod sit contra suum dominum fecerit, amittat beneficium laudatione parium: hoc idem dicimus in iis, qui fidelitatem jurant. Si cui militi fidelitas requisita fuerit a domino, dominus secundum quosdam librum militi ostendere debet, et miles eam facere debet, vel parium laudationi stare intra annum, quod nisi factum fuerit, miles secundum quosdam de beneficio damnari potest, quod contra præceptum domini Lotharii regis Papiæ datum videtur. Librum autem quod vasallo ostendi soleat non necessitate fieri, sed voluntate. Est enim quoddam signum requisitæ fidelitatis memoriæ causa. Et venit aliquando, ut vasallus dicat domino se facturum fidelitatem, quam pares laudaverunt: tunc non perdit beneficium, si stat per dominum, quod faciat curiam.

Qui fidelitatem jurant, si voluntate utrorumque separatio facta fuerit, fidelitas finitur, si sua voluntate vasallus, vel judicio parium feudum dimisit, fidelitas durat.

Fidelitatis nomine jusjurandum fidelitatis significatur: hoc non semper vasalli præstant: quibusdam enim pactione remittitur, ut *supra* 56. *et lib.* 2. *tit.* 4. non tamen ideo minus ex causa ingratitudinis feudum amittunt laudatione parium. Nulla ex causa ipso jure feudum amittitur, ne ob alienationem quidem, sine cognitione et pronuntiatione parium, ut *supra* 74. Is cui non est remissa fidelitas, similiter feudum amittit, si fidelitatum non fecerit intra annum, ut *supra* 1. *tit.* 21. domino scilicet postulante, et ut plerumque fit ostendente librum memorialem feudorum suorum, et fidelitatem sibi præstitarum. *Contra præceptum D. Lotharii*. Puto auctorem intelligere secundam Constitutionem Lotharii propositam libro sequenti, quæ eum qui dolo caret non vult feudum amittere ob non datam fidelitatem intra annum: quod et tunc locum habet cum per dominum stat quo minus ea detur, dum non cogit in unum pares, ut fidelitatis formulam vasallo præscribant jurare paratissimo. *Separatio*, refutatio feudi: *Fidelitas durat*, ut *supra* 58.

TIT. LXXVII. Si plures sint domini vel vasalli, an plures fidelitates vel servitia debeantur.

Cum plures fratres vasalli paternum habent beneficium, donec illud indivisum possident, una fidelitas, et unum servitium domino fieri debet. Si vero partitum fuerit, quot partes, tot erunt fidelitates. Servitia vero non pro partibus, ut unum primum [1] videlicet graviora, sed pro quantitate beneficii moderanda. Plures autem domini, et si feudum inter se dividant, nullo modo nisi unam fidelitatem ex feudo habere poterunt. Servitium vero omnibus non gravitate, sed moderamine faciendum est.

(1) γρ. *ut cui plurimum.*

De hac re scripsimus *supra* 9. *Ut unum primum*. Legendum opinor: *ut cui plurimum videlicet graviora:* hoc sensu, ut servitia non imponantur pro

amplitudine partium, veluti graviora ei cui divisione agri plurimum obvenerit, sed pro earum æstimatione, et pretio.

TIT. LXXVIII. Culpam unius ex cohæredibus ceteris non præjudicare.

Cum feudum hæreditarium uni ex cohæredibus propria culpa auferetur a paribus per judicium, ceteris non præjudicat. Hoc autem ita intelligitur, ut vivo eo, vel suis hæredibus feudum ad ceteros venire non intelligatur.

Si unus ex cohæredibus in dominum deliquerit, is solus partem suam amittit, eaque ad dominum revertitur, et a domino ad cohæredes ubi ille defecerit posterique ejus, ut *infra* 83. *et* 98. et nos attigimus *supra* 3. *tit.* 2.

TIT. LXXIX. Ut ratio vasalli prius quam domini discutiatur.

Si contentio fuerit inter dominum et vasallum, et dominus habuerit aliquam rationem contra vasallum, et vasallus contra dominum, vasalli ratio prius discutiatur; quoniam pares majorem jurisdictionem habent de suo pari, quam de suo domino.

Par in parem majorem habet jurisdictionem, quam in dominum. Dominum pares verecunde compellant, ut bonam fidem agnoscat, ut *supra* 2. *tit. ult.* Parem severius: nec mirum si sit jurisdictio pari in parem, cum ex consensu litigatoris eligatur, ut *supra* 2. *tit.* 16. Sed non posset tamen misso pari par qui de feudo litigat, extraneum judicem optare, quia feudi litem melius visum est quodammodo dirimi intra privatos parietes ab iis qui sunt ex eadem domo, et qui eundem dominum recognoscunt. Quia vero major est parium jurisdictio in parem quam in dominum, ideo ait petitionem vasalli discutiendam esse prius quam domini. De re igitur domini verecunde, ægre, lente cognoscunt.

TIT. LXXX. De evictione.

Generaliter verum est in feudis dominos de evictionibus teneri, at si quis sciens investituram alterius beneficii acquisierit, eo evicto nullam adversus dominum vasallum actionem habere dicimus: quoniam in acquirendo malam habuit fidem.

De evictione feudi dictum est *supra* 2. *tit.* 8. *et* 4. *tit.* 1. *et* 55.

TIT. LXXXI. De feudis impropriis quæ auferuntur dantis arbitrio.

Unum quidem non minus utile, sed satis congruum superioribus adverti, et ex comprobato usu in scriptis bono arbitrio reducere procuravi. Si quis igitur pro vice dominicaria, vel villicaria, et ut dicam, pro decania, vel aliis quibuscunque angariis feudum, quod improprium est, acceperit, nisi specialiter hoc actum sit inter contrahentes, id est, nominatim feudum cum honore feudi, et ita, ut non liceat domino auferre quod datum fuerit, etiamsi administratio illa auferatur: quod datum penitus ablata administratione sine omni obstaculo auferre liceat. Si autem quod superius dictum est probare conetur, et quodammodo possidere vasallum a quibusdam credatur, non jurejurando decidi oportet, sed testibus, vel instrumento aliisve legitimis probationibus causa firmiter approbetur.

Feuda quæ dantur pro mercede functionis, vel administrationis alicujus, ablata ea administratione finiuntur, ut *supra* 94. nisi aliud convenerit: puta ut obtineantur cum honore feudi etiam adempta administratione: hæc sunt feuda impropria: quod exposuimus 1. *tit.* 1. §. *Item illud.* Et si qua fuerit de hac feudi qualitate contentio inter dominum et vasallum, vasallus, qui proprium dicit, hoc probare debet per pares vel instrumento publico, ut *d.* §. *Item illud, et* §. *Item si aliquis.*

TIT. LXXXII Prius possessionem restituendam esse quam de principali causa agatur.

Si qua contentio de beneficio inter aliquos (prout sæpe fieri solet) orta fuerit, si unus dominus vel loco domini habeatur, et alter vasallus vel loco vasalli habeatur: si per pares secundum usum regni judicium ventiletur, primo de suo recto beneficio investiri

debet, et si possessio aliqua perturbata fuerit, modo restitui debet.

Ut fit in alodiis *l. incerti, C. de interd.* præcedit enim causa momenti semper: et hac de re dictum est *supra* 2. *tit.* 4. *et* 20.

TIT. LXXXIII. Si unus ex fratribus dederit suam partem fratri, vel domino, vel extraneo.

Si alter ex fratribus, qui paternum habeat beneficium, suam portionem dederit domino vel alicui extraneo: dominus vel extraneus tandiu teneat sine prejudicio quandiu ille, qui dedit, hæredem masculum habuerit: si vero sine hærede decesserit, alter frater si vixerit, vel ejus hæres sine ullo obstaculo et temporis præscriptione beneficium, quod hæreditarium est, vindicet a quocunque possidente. Hoc idem dicimus, et si fratres fuerint, et alter ab altero ex fratribus acquisierit, hoc enim verissimum ex usu comprobato didicimus.

Si frater fratri, vel si domino unus ex fratribus sua parte cesserit quam habet in feudo paterno, hæc cessio refutatio est, quæ agnatis præjudicabit quamdiu is qui cessit liberive ejus superfuerint: ea stirpe perempta, ad agnatos portio ea feudi revertetur. Idemque erit si suam partem extraneo dederit: quod jure fit: nec enim ea pars seorsim pro feudo aliquo solido accipitur: quod congruit cum *lib.* 1. *titul.* 2. §. *rursus*. Idem si in dominum deliquerit, ut *supra* 78.

TIT. LXXXIV. Patrem in feudo filii non succedere.

Quoddam usui traditum recordationis causa in scriptis ponere procuravi. Si quis igitur habens filium, ipsum per dominum investire fecerit, nisi nominatim cum domino pactus fuerit, ut si filius decesserit ante patrem quod feudum ad patrem revertatur: dicitur defuncto ante patrem filio patrem carere beneficio, et domino acquiri beneficium.

Diximus hac de re *supra tit.* 59.

TIT. LXXXV. De investitura facta marito vel utrique conjugi.

Si maritus de feudo suæ uxoris investiatur ea absente, nisi nominatim quasi gerendo uxoris negotium investiatur, sibi acquirit feudum ea sciente vel jubente: Si vero uterque insimul investiatur, pro parte sibi proficiunt; nisi cum jam dicta distinctione factum fuerit, et diximus etiam, ut si unus ante alterum sine hærede decesserit, quod alterius pars domino acquiratur.

Per gestorem accipi potest investitura, ut per procuratorem *supra* 2. *tit.* 4. Conjux conjugi in feudo non succedit, etiamsi id simul acquisierint, sicut nec frater fratri *supra* 2. *tit.* 12. *et* 13. Marito si dominus investituram fecerit ut acquireret uxori, ille quasi sibi acquisiturus acceperit, uxori acquiritur feudi actio, *l. qui mihi, ff. de donat.* Si ea jubente vel sciente, et tacente ita acceperit marito acquiritur. Taciturnitas uxoris jussum imitatur. Hoc cum maritus accipit suo nomine: nam si uxoris nomine quasi gestor, non dubium est uxori actionem acquiri. *Jam dicta distinctione.* Gesseritne maritus suum tantum negotium ea sciente vel jubente, an commune.

TIT. LXXXVI. De fructibus feudi.

Unum quidem satis usitatum dicimus, quod si aliquis decesserit nullo in feudo relicto hærede, jus feudi ad dominum pertinere dicimus: Fruges autem extantes non ad dominum, sed ad filias ipsius vasalli, vel etiam ad uxorem ejus pertinere: et hac ratione creditor eas retinere potest, licet pignus habere non possit: et hoc cum distinctione Imperialium Constitutionum.

Diximus hac de re *supra tit.* 30. et distinctio Imperialium Constitutionum, quam dicit hoc loco, ea est quæ illo proponitur.

TIT. LXXXVII. An præscriptione feudum acquiratur.

In beneficiis ut in ceteris contractibus, præscriptiones currere satis humanum, et rationi congruum videtur. Si quis ergo feu-

dum alienum bona fide ab aliquo justa traditione acceperit, licet dominus non sit, cum verus dominus in traditione putetur, longi temporis præscriptione jus sibi acquirit. Si vero malam fidem habuerit, nulla se poterit tueri præscriptione, nec etiam de evictione agere poterit.

Et hac de re etiam diximus *supra* 1. *tit. ultimo*.

TIT. LXXXVIII. De probatione investituræ.

De ingressu curiæ a quibusdam varia ac diversa putantur: nos autem, quod sæpius ac rationabiliter in multis curiis et civitatibus intelleximus, in scriptis bonæ recordationis causa inserere procuravimus. Quicunque igitur beneficium per investituram acquisierit sine possessionis traditione, pares ad investituram habeat, ut pro ipso veritas discernatur, cum controversia inde fuerit. Sane si possidet, aliis quibusdam adjuvetur adminiculis. Verumtamen quia milites inopes vasalli sunt, per testes vel per breve testatum probatio satis competens esse dignoscitur.

Aut vasallus possidet, aut non. Si non possidet, probare debet investituram per pares duos aut breviculum, ut variis locis dictum est superioribus libris. Pares duo sufficiunt aut breviculum, quod breve testatum dicitur, id est, tabellionis adnotatio brevis, ne inopes vasalli ampliorum probationum simul ac sumptuum oneribus divexentur. Si possidet, aliis se potest adjuvare adminiculis, puta jurejurando aliove quo genere purgationis. *De ingressu curiæ*, id est, de qualitate vasalli et paris.

TIT. LXXXIX. Condicionem tacite feudum sequi.

Beneficia condicionalia, quæ in majoribus curiis a veteri tempore esse noscuntur: utpote Patriarcharum, Archiepiscoporum. Abbatum, Abbatissarum, Ducum, Marchionum, Comitum, Capitaneorum, sive etiam majorum valvasorum, si duobus, tribus, vel deinceps aliis dantur vasallis, tacite condiciones eos sequuntur, nisi nominatim in ipsis traditionibus ipsæ condiciones excipiantur. Hoc idem etiam de his condicionibus, quæ noviter constituuntur ad harum similitudinem verissimum fore sapientibus placet.

Beneficia condicionalia sunt quibus cohæret certi servitii vel administrationis onus, ut *supra* 5. *et* 75. *et infra* 104. *et lib.* 2. *tit.* 3. §. *ult.* qualia sunt fere Ducum, Comitum, Episcoporum, Abbatum. Hæc si in alium conferantur, condiciones tacite sequuntur accipientem, etiamsi nihil dictum sit, quia prædiis cohærent, ut servitutes et qualitates aliæ prædiorum, *l. via*, §. *si fundus, l. cum fundus, ff. de ser. rust. præd.*

TIT. XC. Fratrem fratri in feudo novo non succedere.

Si duo fratres in hæredes masculos et feminas de beneficio investituram acceperint, altero decedente filia relicta, neptem cum patruo ad feudum venire dicimus: cum unusquisque fratrum suæ soboli bene consuluit. Si enim frater suus sine ulla progenie decesserit, feudum non ad superstitem, sed ad dominum perveniet: nisi pactum de successione factum foret.

Frater fratri in eo feudo quod communiter acquisierit non succedit, sed uno ex eis mortuo sine liberis, dominus vocatur, ut *supra* 2. *tit.* 12. nisi aliud in traditione vel investitura convenerit. Unde etiam si unus moriatur relicta filia, cum id actum est, ut et filiæ in feudo succedant, filia sola in portionem patris sui veniet. *Neptem*, inquit, *cum patruo ad feudum venire dicimus*. Ad feudum scilicet totum, non ad portionem defuncti fratris: hanc filia capit, suam retinet patruus. Idemque erit, et si præterea hoc actum sit, ut fratres sibi invicem et liberi eorum masculi et feminæ in feudo succedant, ut *supra* 2. *titulo*. 18.

TIT. XCI. De investitura veteris et novi beneficii.

Beneficium intelligitur de veteri et novo: et cum de veteri fit investitura, satis sit si de recto beneficio fiat investitura. Hæc autem investitura ab unaquaque persona fieri potest, sive seculari, sive ecclesiastica, si antiquitus eorum consuetudo fuerit: hæc secundum quosdam, et a femina, et a minore xxv. ann. fit. De novo si fiat investitura,

nominatim et de certa re oportet fieri. Hæc investitura a muliere secundum quosdam non valet: quibusdam valere placet: quæ sententia mitior est. A minore autem XVIII. annorum non valet: hoc etiam de minoribus ann. XXV. asseritur, ut quibusdam placet: A prælatis Ecclesiarum vero tradi, et legitime dici potest jure, ut valeat investitura, dum tamen dissipator videri non possit: quod si aliter intelligeretur, nullum beneficium ab ecclesiasticis personis datum retineri posset. Dicitur etiam quod si conjunctæ personæ gratia, vel etiam alicui alteri tale dedit feudum, quod duos consimiles vasallos acquirere posset, inutile est beneficium.

Hæc exposita sunt *supra*. 2. *tit.* 4. Illud notandum, a clericis recte investituram fieri etiam de novo feudo, rem Ecclesiæ bene gerentibus, non si ambitiose forte, quia cum duos sibi potuissent parare vasallos uno contenti fuerint: quod his addi velim quæ dicta sunt 1. *tit.* 1. *in princ.*

TIT. XCII. Justo errore excusari vasallum, qui fidelitatem non fecit.

Quicunque paratus est facere bene fidelitatem domino suo, prout pater fecerat fidelitatem patri vel antecessori domini, dum tamen hæc bona fide dicat, et non dolose, sed justo errore, omnino condemnari non potest. Cum enim controversia est inter ipsos per antiquitatem feudi, vel per breve testatum, vel per testes, domino incumbit probatio, alioquin per vasallum veritas inquiratur.

Vasallus qui fidelitatem non facit intra annum et diem, feudum amittit, ut *supra* 1. *tit.* 21. nisi dolus malus absit, ut est in secunda Constitutione Lotharii libro sequenti. Dolus autem abesse videtur, si inter eum et dominum de qualitate fidelitatis controversia sit, vasallo per errorem contendente non ita patrem suum jurasse, aut non ea lege initio datum feudum: quod præscriptio temporis, vel instrumentum publicum vel testimonium parium enucleabit.

TIT. XCIII. Factum fratris fratri in feudo paterno non nocere.

Quoddam satis bene dispositum ad utilitatem, et ad perniciosam calliditatem destruendam in scriptis inserere curavimus. Quidam miles bina beneficia a duobus dominis, prout solitum est acquisivit: qui decedens duos reliquit filios, qui paterna beneficia inter se dividentes, alter eorum suo domino pro beneficio quod ad eum venit, fidelitatem nullo anteposito, sicut pater fecerat, fecit. Alter vero frater alteri domino similiter pro suo beneficio, quia alium nullum dominum habere videbatur, nullo anteposito fidelitatem fecit: defuncto posteriore fratre sine filiis, utrumque feudum in unam, ut prius, venit personam: et sic dominus talem fidelitatem quærit, qualem frater ejus fecerat: quas altercationes amputantes dicimus, illud, quod frater fecit, nihil superstiti obesse: licet in secundam et tertiam generationem, et usque ad infinitum pervenerit.

Hæc sententia accipienda est de eo feudi genere, quod vulgo ligium dicitur, ut illa verba demonstrant, *Nullo anteposito*. Ligius enim vasallus dicitur, qui contra omnes, ne Rege quidem excepto, vel antiquiori domino fidem et operam omnem suam domino promisit, *c. Pastoralis*, *de sent. et re jud.* Annonius V. cap. LIV. *Henrico filio Comitis Andegavorum Ludovicus Rex ducatum Nortmanniæ ejecto rege Anglorum restituit, et eum pro eadem terra in hominem ligium accepit.* Albertus Argentinensis in Chronicis: *Cum omnes quasi ejus essent vasalli, non ab Imperatore moverentur cujus essent ligii.* Krantzius 4. Chronicorum: *Ligius Italorum verbum est, et significat totalem subjectionem.* Homologum appellavimus 2. *tit.* 5. et aliis quibusdam locis supra, ex Constitutione Friderici de ducatu Austriæ apud Cuspinianum, ut colonum homologum, *l. ult. C. Th. de pat. vic.* et ex hac forsitan appellatione illam imperiti fabricarunt, quibus hæc vox Homologus, ex Latina voce Homo composita videbatur. Quidam addunt et hoc esse proprium homologi Galliæ moribus, ut feudum domino committat, si id alienaverit sine domini voluntate, et ut plus inferat feudi redimendi causa quam non homologus. Species autem hoc loco proposita hæc est. Qui duo feuda habebat, unum ligium, alterum non ligium, moriens duos reliquit filios, Primum et Secundum. Primo obvenit feudum ligium, eademque fide is se domino devinxit, dicavit, devovit. Secundo obvenit non ligium, et fidem ta-

men dedit domino quasi ligius. Mortuo Secundo sine liberis, an pertinebit feudum ad Primum, sub obnixæ fidelitatis promissione sicut promiserat Secundus, ita ut duobus Primus sit homo ligius et uni serviat per substitutum ? ut *inf.* 99. Minime : quia in feudo quod origine non fuit ligium, fratris factum fratri obesse non potuit, ut *supra* 2. *tit.* 9. §. *e contrario*, *l.* 2. §. 1. *ff. si quis aliq. test. prob.* Vasalli factum non mutat originem feudi in deterius. Vulgo perperam hæc sententia referebatur inter Lotharii Constitutiones, cum Jurisperiti esse alicujus et hæc verba demonstrent. *In scriptis inserere curavimus* ut supra, *In scriptis reducere procuravi*, *In scriptis ponere procuravi, In scriptis bonæ recordationis causa inserere procuravimus*, et illud verbum, *Dicimus*, quo significatur sententia prudentis, et pro quo male vulgo substituerant, *Sancimus*.

TIT. XCIV. De feudo guardiæ et gastaldiæ.

Quod nomine gastaldiæ vel guardiæ in feudum datur, ablata gastaldia vel guardia jure auferri potest.

Ut *supra* 81. *et lib.* 1. *tit.* 1. §. *item illud.*

TIT. XCV. De successione feudi.

Quidam dominus habens beneficium, reliquit duos filios, et unusquisque ipsorum habuit duos vel tres filios : unus illorum fratrum decessit, una tantum filia relicta, portionem illius non ad omnes superstites, sed ad patruos [1] illius et suis posterioribus pertinere dicimus.

(1) γρ. *Fratres.*

Secundum ea quæ diximus *supra* 59. hoc loco pro *patruos* legendum videtur, *fratres*. Et posteriores accipiendi pro posteris, ut *l.* 3. §. *ex his*, *ff. de injusto rup. test.*

TIT. XCVI. De investitura alieni beneficii.

Si quis acceperit investituram alterius beneficii, inutilis est hæc investitura : et qui sciens hoc agit, de evictione agere non potest.

Hac de re diximus *lib.* 1. *tit.* 1. §. *Si vero Archiepiscopus.*

TIT. XCVII. Non amittere feudum eum qui sine dolo cessavit per annum in petenda investitura.

Inter dominum et vasallum nulla fraus debet esse, et inde potest accipi, si vasallus non dolose steterit per annum quærere investituram sui beneficii, non damnabitur: dolus enim abest, si justa causa impediente steterit, vel etiam cum amore servitium fecerit domino conscio. Dicimus autem ut si contra ea quæ in fidelitate nominantur fecerit, beneficio carebit.

Inter bonos bene agier oportet : et judicium inter dominum et vasallum quod agitur apud pares bonæ fidei est : et ideo non aliter feudum amittit vasallus ob cessationem anni, quam si dolo malo cessaverit: quod congruit cum Constitutione Lotharii, de qua dictum est 76. et 92. Quod sequitur, *Dicimus autem*, *etc.* est sumptum ex Constitutione Henrici II. *Cum amore*: cum amore ductus alii servitium fecerit.

TIT. XCVIII. Ex delicto vasalli feudum ad dominum redire.

Vasallus habens feudum deliquit contra dominum, cui, judicatum est : agnati cum domino litigant : quidam domino dicunt pertinere : quidam agnato. Dicimus autem ad dominum non [1] pertinere, donec aliquis masculus ex delinquenti vasallo superest, alii vero contradicunt.

(1) dele *non.*

Tollenda est negatio, et legendum, *Dicimus autem ad dominum pertinere*, ut supra 78.

TIT. XCIX. De feudo ligio.

Si quis investitus de feudo ligio, pro quo contra omnes fidelitatem domino debet, Lucio et Titio ex se descendentibus filiis, sibi hæredibus institutis, vita decesserit, divisione facta, si ad solum Titium feudum pervenerit, rationabiliter placuit eum solum fidelitatis sacramento esse obnoxium,

ad quem solida feudi jura transierint: quod si ab alio domino Lucius postea feudum per investituram acquisiverit, pro quo similiter ei contra omnes homines fidelitatem fecerit: decedente Titio sine liberis, ad quem devolvatur feudum, quod ex divisione habuerat, an ad alium fratrem, an ad dominum quæri potest: et cum placeat quem ligium hominem duorum esse non posse, videri potest feudum ad dominum pertinere: sed rectius visum est feudum, quod per investituram acquisierit impedimento ei non esse, licereque ei per substitutum acceptabilem domino priori servire.

Vasallus ligius decessit relictis filiis duobus, Titio et Gajo. Titio divisione obtigit feudum ligium in solidum, isque domino fidem dedit quasi ligius. Deinde Gajus aliud sibi feudum acquisivit, et æque domino suo fidem dedit obnixam, veluti devotissimus dicatissimusque auctoritati et dominationi ejus. Mortuo Titio sine liberis, quæritur an ei in feudo succedat Gajus frater: quod videtur: quia feudum est paternum. Sed obstat, quod natura non patitur, ut quis sit homo ligius duorum in solidum: an igitur dicemus feudum domino aperiri? Minime. Verior est opinio prima, et licebit Gajo per substitutum priori posteriorive domino servire. Ait, per substitutum domino acceptabilem, ut in Constit. Friderici de feudis non alienandis, §. firmiter. Videnda sunt ea quæ scripsimus tit. 93. sup.

TIT. C. Imperatorem feudum amittere vel alium pro se fidelem dare.

Ex facto incidisse scio, Fridericum principem nostrum, cum ab initio Dux esset, et pro Ducatu fidelitatem faceret, divino nutu postea Imperatorem creatum, petita ab eo fidelitate pro ducatu, petenti domino respondisse, non teneri se fidelitatem facere, cum omne hominum genus sibi fidelitatem debeat, et ipse soli Deo et Romano Pontifici. Sed cum insistente feudi domino de hoc contenderetur, proceribus prudenter visum est, feudum amissum esse, vel alium ducem in Ducatu constituendum, qui feudo servire debeat, et domino fidelitatem faciat.

Vasallum feudum amittere si eligatur Imperator, nisi domino per substitutum serviat, et fidelitatem exhibeat, quam ipse præstare salva Imperii majestate non potest.

TIT. CI. Ecclesiam Fidelitatem non facere.

De negotio super quo nos consulere voluisti, tibi secundum jus curiæ et usum feudi breviter respondemus, quatenus pro feudo, quod ab aliquo per Ecclesiam detinetur, nulla sit facienda fidelitas.

Ecclesiam ipso jure esse solutam jurejurando fidelitatis. Ceteri non nisi ex conventione, ut *sup.* 2. *tit.* 4. §. *nulla.*

TIT. CII. Non cogi vasallum pro uno feudo duas fidelitates facere.

Insuper etiam te instructum esse volumus, quod si dominus a quo feudum tenebatur, diem suum pluribus hæredibus relictis obierit: vasalli, qui communiter illud tenent, non coguntur fidelitatem pro eo feudo facere, nisi domini illud feudum primo partirentur: quoniam secundum jus feudi non debet quis duas fidelitates pro eodem feudo facere.

Hoc vero exposuimus *supra tit.* 9.

TIT. CIII. Filios tantum secundi matrimonii matri in feudum succedere.

Mulier quæ feudum secundi viri contemplatione acquisierat, si ex utroque matrimonio superstitibus liberis decesserit, solos ex secundo viro susceptos filios ad feudi successionem admitti, usu curiarum obtentum est.

Et hoc quoque supra tit. 11.

TIT. CIV. Casus quibus femina in feudo succedit.

Si cui militi ad certum servitium feudum fuerit datum, isque relicta ex se descenden-

te femina, decesserit, quæ id servitium juxta feudi conditionem non minus decenter præstare possit, quam masculus, et si in investitura minime cautum sit, ut et feminæ ad id aspirare valeant, eam tamen admitti rectum putamus: quin imo hoc casu, simul cum masculo in feudum eam succedere quidam putant, quod multo magis dignum observantia existimavimus, cum feudum sic datum est, ut nullum pro eo servitium fiat, ut pleraque hodie feuda dantur. Item si quis eo tenore de feudo aliquo sit investitus, ut in eo succedant feminæ, sicut masculi, sive feudum id ad certum fuerit datum servitium, sive pro eo indeterminate fuerit promissum servitium, investito moriente in feudum succedunt pariter et mares et feminæ: quamquam enim superstite masculo, ex eo qui primus feudum acquisivit feminæ excludantur, et si in maribus et feminis fuerat acquisitum (ut in feudis regulariter tradi solet), sermonem tamen investituræ, nec non vim verborum et sensum contrahentium intuentes, discretionem sexus in ejusmodi feudi successione non fecimus.

Jugales a quodam milite simul de eodem feudo investiti fuerant, ut in se descendentesque suos id haberent. Hi ex se filio, et filia superstitibus defuncti sunt, inter quos feudi quæstio agitatur: masculus enim universum feudum sibi vindicat: femina vero ad parentum feudum pariter cum fratre vocari se defendit: quidam pro masculo, quidam pro femina pronuntiant. Eorum qui pro filia judicant, sententiam sequendam esse censeo cum filia ex antedictorum jugalium contubernio superest ex prædefuncta uxore alio suscepto masculo, qui consanguineus ad eam frater sit. In ceteris priorum sententia sane sequenda est: quod si sola ex eo matrimonio relicta filia, nullo ex eo vel alio connubio superstite masculo, ab hac luce subtracti fuerint, feudum scindi fert prudentum nostræ civitatis opinio, ut dimidiam quidem partem femina sibi acquirat: reliquam vero dominus aut ejus hæres accipiat.

Hæc etiam omnia explicata sunt *sup.* 1. *tit.* 2. §. *pen.*

TIT. CV. De feudis habitationum.

Feuda habitationum, nisi aliud specialiter cautum sit, morte accipientium finiuntur.

Et hoc *lib.* 1. *tit.* 1. §. *item illud.*

TIT. CVI. Servos post delatam successionem manumissos in feudum non succedere.

Quæsitum scio, dudumque apud prudentes fuisse causam hanc: si servi, quibus macula servitutis obstaculo fuerat, libertate donati fuerint, an ad feudi successionem valeant aspirare? Denique post magnas varietates obtinuit sententia distinguentium, quo tempore libertatis donum assecuti fuerint: ut si quidem eo tempore, quo cohæres alter, utpote his constitutis inhabilibus, aut dominus quasi ad se devolutum vindicasset, ab ejus successione sint penitus alieni, ne quod legitime factum est, supervenienti facto postea retractetur: qui si re integra manumissi fuerint, in feudum recte succedere queunt.

Idem in clericis sup. 53. ut ergo in alodiis, ita et in feudis delatæ successionis tempus spectatur. Defertur autem successio a morte ejus de cujus bonis agitur.

TIT. CVII. Ut vasalli sumptibus domini servitia præstent.

Antiquatum esse ipsis rerum experimentis nos ipsi cognovimus, fideles, nisi aliud contractibus pactiones insertæ desiderent, dominorum sumptibus eisdem servitia ministrare. Justum namque est, ut illi consequantur stipendium, quo tempore suum

commodare reperiuntur obsequium, præsertim cum nec quisquam propriis cogatur impendiis militare, maxime cum extra civitatis suæ tentoria servitiis exhibendis eos convenit fatigari.

Multum hac in re et ceteris mores regionum possunt: aliis vasalli diebus xv. aliis tribus mensibus tantum suis sumptibus domino militant.

TIT. CVIII. Vasallum feudum posse in alium arctiori lege transferre.

Nulla juris constitutione aut consuetudinis, ususque longævi observantia prohiberi sciscitatus invenio, vasallum arctiori, quam ipse habeat, lege feudum in alium ubilibet posse transferre.

Dixi hac de re *supra* 4. *tit.* 38.

TIT. CIX. Clericatu feudum amitti.

Et jure et moribus receptum est, vasallum clericali se militiæ dedicantem feudum amittere. Scriptum est enim in divinis eloquiis: Miles Christi serviat Christo: milites seculi serviant seculo.

De hac autem lib. 2. tit. 21.

DE FEUDIS

LIBER QUINTUS

QUO

VARIÆ CONSTITUTIONES

IMPERATORUM

Ad hanc Partem Juris pertinentes continentur.

Constitutio Conradi de beneficiis.

In Nomine Sanctæ et individuæ Trinitatis: Conradus Dei gratia Romanorum Imperator Augustus, Omnibus Sanctæ Dei Ecclesiæ fidelibus et nostris tam præsentibus quam futuris notum esse volumus, quod ad reconciliandos animos seniorum et militum, ut ad invicem semper inveniantur concordes et ut fideliter nobis et suis senioribus serviant et devote, præcipimus et firmiter statuimus, ut nullus miles Episcoporum, Abbatum, Abbatissarum, Marchionum, vel Comitum vel hominum, qui beneficium de nostris publicis bonis, aut de Ecclesiarum prædiis nunc tenent aut tenuerint, aut hactenus injuste perdiderint, tam de nostris majoribus valvasoribus, quam eorum militibus sine certa et convicta culpa suum beneficium perdat, nisi secundum consuetudinem antecessorum nostrorum et judicium parium suorum. Si contentio emerserit inter seniorem et militem, quamvis pares judicaverint, illum suo beneficio carere debere, et ille dixerit, hoc injuste vel per odium factum esse, ipse suum beneficium teneat, donec senior et ille quem culpat, cum paribus ad nostram præsentiam veniant, et ibi causa juste determinetur. Senior vero, et miles qui culpatur, qui ad nos venire debuerint, sex hebdomadas antequam iter incipiat ei cum quo litigaverit, innotescat. Hoc autem de majoribus valvasoribus observetur. De minoribus vero in regno nostro, aut ante seniores, aut ante missum nostrum eorum causa finiatur. Præcipimus etiam, ut si aliquis miles, sive de majoribus, sive de minoribus de hoc seculo migraverit, filios ejus beneficium tenere: si vero filios non habuerit, et aviaticum ex masculo filio reliquerit, pari modo beneficium habeat, servato usu majorum valvasorum in dandis equis et armis suis senioribus. Si vero forte aviaticum ex filio non reliquerit, sed fratrem legitimum ex parte patris, et si seniorem offensum habuerit, sibi vult satisfacere et miles ejus esse, beneficium quod patris sui fuit, habeat. Insuper et omnibus modis prohibemus, ut nullus senior de beneficio suorum militum cam-

bium aut precariam aut libellum sine eorum adsensu facere præsumat. Illis vero quæ tenet proprietario jure, aut per præcepto suo porrectum libellum sive per precariam, nemo eum devestire audeat injuste. Fodrum autem de castellis, quod nostri antecessores habuerunt, habere volumus. Illud vero quod non habuerunt, nullo modo exigimus. Si quis hanc jussionem nostram infregerit, auri optimi libras c. componat, medietatem cameræ nostræ, et medietatem cui damnum illatum fuerit.

De primo capite, ne vasallo feudo eripiatur, nisi judicio parium cognita, et convicta culpa certa, lib. 1. tit. 20. et 23. De secundo capite, ut si reus culpæ valvasor major judicio parium condemnatus provocaverit ad principem, nihil innovetur, et sesquimense priusquam inter arripiat adversario innotescat provocatio, in d. tit. 23. De tertio, ut filii et nepotes ex filiis, utque fratres fratribus in feudo paterno succedant, in 1. tit. 1. §. *Cum vero Conradus.* Sed satisfacere prius domino debent si eum offensum habuerint, ut sup. 4. tit. 61. et solemnia munera offerre, arma scilicet et equos, ut sup. 2. tit. 12. De quarto, ne dominus feudum sui militis alienare possit, in 2. *tit.* 9. §. *ult. et* 4. *tit.* 38. §. *ex eadem.* Proponitur et initio illius tituli aliud, quod deesse hoc loco videtur, licet possit deduci ex differentia quam statuit inter majores et minores valvasores. Quintum caput est de fodro, nolle se in eo exigendo morem antecessorum suorum excedere. Fodrum Annonius 5. cap. 3. annonam militarem esse interpretatur: ergo a Germanico vocabulo *Futer.* Fridericus de pace Constantiæ: *Nobis intrantibus Italiam fodrum consuetum præstabunt:* Lotarius et Carolus in suis legibus: *Missi curam habeant, ne homines nostri vicinos tempore æstatis quando ad herbam caballos suos mittunt, vel tempore hyemis quando marescallos illorum ad fodrum dirigunt, deprædentur, aut opprimant.* Guntherus:

Id quoque quod fodrum vulgari nomine dicunt,
Et capitolicium certo sub tempore censum,
Hæc Ligures sacro tribuerunt omnia, fisco.

Sic in *cap. præterea, de ju. pat.* et Othonis 2. *cap.* 12. 23. Radevici 4. *cap.* 10. 15. 34.

Constitutio Henrici de causis amittendi feudi.

Imperator Augustus Henricus secundus. De militum beneficiis quoniam dubias variasque causas in regno nostro esse cognovimus, ideo ad Reipublicæ statum quædam statuimus. Si quis ergo dominum suum interfecerit, vel vulneraverit ipsum dominum, suamve dominam obsederit, vel cum cucurbitaverit, vel contra ea, quæ in fidelitate nominantur, fecerit, vel his supradictis consilium dederit, parium laudatione beneficium amittat. Si vero de supradictis se defendere voluerit, testibus a parte domini deficientibus, cum tribus paribus se expurget: si autem pares habere non potuerit, cum duodecim propinquioribus parentibus se defendat (usu vero curiali solus defendat). Si quis autem suorum parium, idoneus tamen exinde se veritatem scire dixerit, et per pugnam eum fatigare voluerit, ut per pugnam se defendat edicimus. Si quis autem fuit, qui domino non servierit, parium laudatione beneficium amittat: (curiali tamen usu id redimere potest pro medietate, quantum valuerit) sed si hoc defendere noluerit, duos vel unum saltem, parem ostendat, et cum his se serviisse juret: et si pares paremve habere nequiverit, cum tribus vel duobus propinquioribus parentibus se intra annum serviisse juret: (usu tamen curiali solus jurare conceditur. Qualiter autem juret, an solus, vel cum aliis nihil interest, dum tamen servitia nominet. Si autem concorditer cum domino suo se habuerit dominum sæpe videndo, tunc dicimus, ut probet, per testes servitium fecisse et per se non stetisse. Si autem aliqua inter dominum et vasallum discordia fuerit, vel si domicilia in longinquum habuerint, vasallus dominos se repræsentando servitium promittat, et si necesse fuerit, hoc probet jurejurando, saltem ad finem controversiæ vasallo a paribus dato. Si quidem intra annum servierit quod levissimum fuerit, et dominus aliud servitium imposuerit, quod vasallus neglexerit, unde damnum domino illatum fuerit usque ad fruges, feudatarius parium existimatione damnum resarciat. De aliis vero culpis unde beneficium non amittitur

parium laudatione defendat se, ut supra, vel emendet.

Enumeratis quibusdam causis amittendi feudi, ait reum ingrati vasallum domino deficiente probationibus se expurgare debere jurejurando cum tribus paribus vel cum XII. cognatis. Aliter 4. tit. 36. cum de investitura lis est inter dominum et vasallum. Vel etiam se expurgare debere duello, si quis existat compar, qui eo nomine cum eo in pugnam descendere velit, ut sup. 4. tit. 47. et dixi lib. 1. tit. 2. Eum vero qui per annum cessasse in præstando servitio dicitur, se expurgare jurejurando cum paribus duobus, vel uno vel cognatis duobus, aut tribus, servitii genere, quod se præstitisse jurat, nominatim designato, vel si constet eum sæpe dominum salutasse, adiisse, convenisse benigne sine ulla querela, satis erit per testes quoscunque eum hanc sedulitatem probare. Sequitur: *Si quidem intra annum servierit*, quod levissimum fuerit id est, si minimum servierit, *et dominus aliud servitium imposuerit, etc.* hoc casu feudum non amittit, sed damnum domino præstare cogitur. Denique culpæ ratione vasallus aut feudum amittit, aut damnum præstat. Quæ inclusimus parenthesi, inseruit vel apposuit Constitutioni interpres aliquis, ut usus curiarum studiosum commonefaceret, quo solus vasallus jurat, ut sup. 1. tit. 6. et servitii omissi culpa se liberat mercede certa, ut diximus sup. 1. tit. 20.

Alia Constitutio Henrici de vasallo qui unum ex dominis refutavit.

Imperator Henricus: Si contigerit feudum incuria, aut neglectu fidelis consortibus applicari, nullum ex eo levamen detrusus excipiat, ne senioris sui contemptus illusus fiat, ob quem feudum jure dimiserat. Sane qui aliter fecerint, quam quod mens saluberrimæ nostræ constitutionis exposcit, beneficio se carituros esse cognoscant, ita ut eis amplius sperare non liceat, seniori danda licentia tam ab ipsis eorumque posteris, quam ceteris detentatoribus prædictum beneficium vindicandi.

Si vasallus unum ex dominis refutaverit, non ceteros consortes, ei quidem servitium non debet, sed et offendere eum non debet, ut sup. 4. tit. 44. alioquin feudo omni privabitur: et hoc item memini me exposuisse lib. 2. tit. 14.

Alia Constitutio Henrici ejusdem, ut ingratitudo vasalli probetur testibus quinque.

IMP. HENRICUS AUG. universo populo.

Si vasallus inhonestis factis, atque indecentibus machinationibus dominum suum offenderit, insidiisque eum clandestinis, vel manifestis appetiverit, vel inimicis ejus suas amicitias copulaverit, atque in aliis sic versatus est, ut potius inimicus quam fidelis esse credatur, vel si eum cucurbitaverit, seu incampestri bello suum dominum reliquerit, feudo privabitur. Quod non obtinere sancimus, nisi quinque testibus summæ atque integræ opinionis probatum fuerit manifeste. Datum VIII. Idus Augusti feliciter.

De hac re diximus lib. 1. tit. 2.

Constitutio Lotharii de feudis non alienandis.

LOTHARIUS DIVINA FAVENTE Clementia tertius Imperator Romanorum, pius, felix, inclytus, ac triumphator semper Augustus universo populo.

Imperialis benevolentiæ proprium esse judicavimus, commoda subjectorum investigare, et eorum calamitatibus diligenti cura mederi, similiter Reipubl. bonum statum, ac dignitatem Imperii omnibus privatis commodis præponere. Quocirca omnium fidelium nostrorum tam futurorum quam præsentium noverit universitas; qualiter dum apud Roncalias secundum antiquorum Imperatorum consuetudinem pro justitia ac pace regni componenda consideremus, omnia quæ ad honorem Imperii Romani spectare videntur solicite indagantes, perniciosissimam pestem, et reipub. non mediocre detrimentum inferentem resecare proposuimus. Per multas enim interpellationes ad nos factas comperimus milites sua beneficia passim distrahere, ac ita omnibus exhaustis, suorum

seniorum servitia subterfugere, per quod vires Imperii maxime attenuatas cognovimus, dum proceres nostri milites suos omnibus beneficiis suis exutos, ad felicissimam nostri numinis expeditionem ullo modo transducere valeant. Hortatu itaque et consilio Archiepiscoporum, Episcoporum, Ducum, Comitum, Marchionum, Palatinorum, ceterorumque nobilium, similiter etiam judicum hac edictali lege in omne ævum Deo propitio valitura decernimus, nemini licere beneficia, quæ a suis senioribus habent, sine ipsorum permissione distrahere, vel aliquod commentum adversus tenorem nostræ constitutionis excogitare, per quod Imperii vel dominorum minuatur utilitas. Si quis vero contra hæc nostræ legis saluberrimæ præcepta ad hujusmodi illicitum commercium accesserit, vel aliquid in fraudem hujus legis machinari tentaverit, pretio ac beneficio se cariturum agnoscat. Notarium vero, qui super hoc tali contractu libellum vel aliud instrumentum conscripserit, post amissionem officii, infamiæ periculum sustinere sancimus. Dat VIII. die mensis Novemb. M. C. XXXVII. Indictione XV.

Hæc est Constitutio Lotharii, de qua sæpius actum est supra, cujus Lotharii dixi 1. tit. 17. Ne feuda alienent vasalli sine consensu domini: quia alienatione feudorum ad militiæ servitia subeunda propter inopiam redduntur inhabiles. Hæc servitia cohærent feudis: et ob id Cornelio Tacito vasalli comites dicuntur, quod in bello sequi dominum cogantur. Jubet amoveri fraudes, et notario irrogari infamiam, ut *l. jubemus* 2. *C. de sacros. eccl.* et vasallum feudo multat et pretio. In contextu illo loco, *Vel aliquod commercium*, emendavi, *commentum*, quod figmentum in Constitutione Friderici eadem de re.

Alia ejusdem Lotharii Constitutio de investitura non petita intra annum.

IMP. LOTH. AUG. EUGENIO PAPÆ, et universo populo.

Quoniam inter dominum et vasallum nulla fraus, nec ullum malum ingenium debet intervenire, idcirco per hanc præsentem legem sancimus, si vasallus non dolose per annum et diem steterit, quod a domino sui beneficii investituram non petierit: feudum non ob hoc amittat: dolus enim abesse videtur si justa causa impediente steterit. Datum VI. Kal. Septembris, anno a Nativitate Domini M. C. XXVII. Indictione V.

De hac supra 1. tit. 21. et 4. tit. 76. 92. 97.

Constitutio Friderici de feudis non alienandis et aliis capitulis.

FRIDERICUS DEI GRATIA Romanorum Imperator semper Augustus universo populo.

Imperialem decet solertiam ita Reipublicæ curam gerere et subjectorum commoda investigare, ut regni utilitas incorrupta persistet, et singulorum status jugiter servetur illæsus. Quapropter, dum ex prædecessorum nostrorum more universalis curiæ Roncaliæ pro tribunali sederemus, a Principibus Italicis, tam rectoribus Ecclesiarum quam aliis fidelibus Regni, non modicas accepimus querelas, quod beneficiati eorum feuda, quæ ab eis tenebant, sine dominorum licentia pignori obligaverant, vendiderant, et quadam collusione nomine libelli alienaverant: unde debita servitia amittebantur Imperii, et nostræ felicis expeditionis complementum minuebatur. Habito ergo consilio Episcoporum, Ducum, Marchionum, et Comitum, simul etiam et Palatinorum, judicum, et aliorum procerum, hac edictali, Deo propitio, perpetuo, valitura lege sancimus, ut nulli liceat feudum totum vel partem aliquam vendere, vel pignorare, vel quocunque modo alienare, vel pro anima judicare sine permissione majoris domini ad quem feudum spectare dignoscitur: unde Imperator Lotharius tantum in futurum cavens ne fieret, legem promulgavit.

Nos autem ad pleniorem regni utilitatem providentes, non solum in posterum, sed etiam hujusmodi alienationes illicitas hactenus perpetratas, hac præsenti sanctione cassamus, et in irritum deducimus, nullius temporis præscriptione impediente, quia quod ab initio jure non valuit, tractu temporis convalescere non debet, emptori bonæ fidei ex empto actione de pretio contra venditorem competente.

Callidis insuper machinationibus quorumdam obviantes, qui pretio accepto, quasi sub colore investituræ, quam sibi licere dicunt, feudum vendunt, et in alios transferunt: ne tale figmentum, vel aliud ulterius in fraudem Hujus nostræ constitutionis excogitetur, modis omnibus prohibemus: pœna auctoritate nostra imminente, ut venditor et emptor, qui tam illicita reperti fuerint contraxisse, feudum amittant, et ad dominum libere revertatur. Scriba vero, qui super hoc instrumentum sciens conscripserit, post amissionem officii cum infamiæ periculo manum amittat.

Præterea, si quis infeudatus major quatuordecim annis, sua incuria vel negligentia per annum et diem steterit, quod feudi investituram a proprio domino non petierit, transacto hoc spatio, feudum amittat, et ad dominum redeat.

Firmiter etiam statuimus tam in Italia quam in Alamannia, ut quicunque indicta publica expeditione vocatus a domino suo, in eandem expeditionem spatio competenti temere venire supersederit, vel alium pro se domino acceptabilem mittere contempserit, vel dimidium reditus feudi unius anni domino non subministraverit, feudum quod ab Episcopo, vel alio domino habuit amittat, et dominus feudi in usus suos illud redigendi modis omnibus habeat facultatem.

Præterea Ducatus, Marchia, Comitatus, de cetero non dividatur, aliud autem feudum, si consortes voluerint, dividatur, ita ut omnes qui partem feudi habent jam divisi, vel dividendi, fidelitatem faciant, ita tamen, ut vasallus pro uno feudo plures dominos habere non compellatur, nec dominus feudum sine voluntate vasalli ad alium transferat.

Insuper si filius vasalli dominum offenderit, pater a domino requisitus deducat filium ad satisfaciendum domino, vel a se filium separet: alioquin feudo privetur. Si autem pater vult eum deducere, ut satisfaciat, et filius contemnit, patre mortuo in feudum non succedit, nisi prius satisfecerit domino, parique modo vasallus pro omnibus suis domesticis faciat.

Illud quoque præcipimus, ut si vasallus de feudo suo alium vasallum habuerit, et vasallus vasalli dominum domini sui offenderit, nisi pro servitio alterius domini sui hoc fecerit, quem sine fraude ante habuerit, feudo suo privetur, et ad dominum suum a quo ipse tenebat, revertatur, nisi requisitus ab eo paratus fuerit satisfacere majori domino quem offenderit, et nisi vasallus idemque dominus a domino suo requisitus, eum qui majorem dominum offenderit, requirat ut satisfaciat, suum feudum amittit.

Præterea si inter duos vasallos de feudo sit controversia, domini sit cognitio, et per eum controversia terminetur: si vero inter dominum et vasallum lis oriatur, per pares curiæ a domino sub fidelitatis debito conjuratos terminetur. Illud quoque sancimus ut in omni sacramento fidelitatis Imperator nominatim excipiatur.

Proponuntur hac Constitutione tres aut quatuor causæ amittendi feudi. Lotharius in futurum tantum vetuit alienationes feudorum. Fridericus etiam jam olim factas alienationes vel pignorationes feudi totius vel partis sine consensu domini, nullas esse pronunciat, nulla obstante præscriptione temporis, quod de longi temporis præscriptione accipiendum esse ostendit 4. tit. 49. Obstabit enim certe præscriptio peremptoria xxx. annorum. Alia est conditio emphyteuseos, quod ad pignorationem attinet: nam etsi prædium emhpyteuticum non possit vendi domino non denunciato, *l. ult. C. de ju. emphyt.* pignorari tamen potest, *l. tutor*, §. *ult. ff. de pig. act.* Alia etiam conditio domini: nam et si alienare pro-

habeatur lege Conradi, non tamen pignorare. Et valet quidem a minori argumentum ad affirmandum hoc modo. Si potest vendere, et pignorare, *l.* 9. §. 1. *ff. de pign. l.* 1. *C. rem alien. ger. non interd.* Fructuarius usumfructum vendere potest invito domino: ergo et pignorare. Dominus proprietatis vendere proprietatem potest, ergo et pignorare. Non tamen valet ad negandum hoc modo. Si non potest vendere, nec pignorare. Adjicit hac Constitutione, venditione facta sine consensu domini feudum domino aperiri: emptori tamen bonæ fidei, id est, qui ignorans esse feudum emit, adversus venditorem competere ex empto actionem pretii nomine. Apud Guntherum corrupte scriptum est.

Prætoriquæ bonæ fidei præstetur in illum.
Actio quæ pretium cogat redhibere solutum.
Legendum enim.
Emptorique bonæ fidei.

Malæ fidei emptor de evictione actionem non habet, *l. si fundum, C. de evict.* quo casu æquum est venditori a domino pretium auferri, ut secundum Constitutionem Lotharii et pretio et beneficio careat. Amoventur etiam fraudes hac Constitutione, ut si vasallus in feudum dationem, quæ jure permissa est, pro venditione adsimulaverit, ut *supra* 2. *tit.* 4. §. 1. et ad hanc fraudem respicit etiam *infra* §. *Illud*, dum ait, quem sine fraude habuerit. Deinde proponit aliam causam amittendi feudi de qua diximus 1. *tit.* 21. *et* 4. *tit.* 13. si pubes non petierit investituram intra annum, et aliam, si militiæ munere fungi nolit, vel alium pro se mittere, suumve laborem reditu prædii redimere, ut *supra* 1. *tit.* 20. Adjicit aliquid de feudi divisione, quod exposui 4. *tit.* 9. *et* 1. *tit.* 9. et inde interpres Conradus de inhabili ambigit an succedat: quam quæstionem dirimit Caroli IV. aurea bulla. Sequitur quarta causa, si vasalli filius vel domesticus dominum offenderit, et nolit vasallus eum ad dominum perducere satisfaciendi causa. Sed si per eum non stet quo minus is domino satisfaciat, excusatur: et filius solus feudi successione indignus judicatur, ut *supra* 4. *tit.* 61. Et similiter si vasallus vasalli majorem dominum offenderit, nec satis fecerit, redit feudum ad minorem dominum, si per minorem fiat quo minus satisfaciat, utrique feudum eripitur: quod ita Guntherus explicat rectius, quam tota Feudistarum fæculenta cohors.

Si tuus ex feudo cuiquam vasallus idipsum
Contulit, atque tuo vasallum munere fecit
Ipse sibi, si forte tuam jam tertius ille
Successor meruit factis atrocibus iram,
Ne tibi pro culpa domino mediante secundo
Fecerit ipse satis, reprobato protinus illo
Ad dominum redeant feudalia jura secundum
Si tuus ille suum tibi conciliare fidelem
Spernit, et aut torpens aut perfidus esse probatur
Ambobus spretis ad te tua jura recurrent.

Quod ait §. *pen.* exposui 1. *tit.* 15. *et* 2. *tit.* 15. Quod §. *ult.* variis locis, ne alius quam Imperator habeat vasallum homologum, vel Rex, vel Dux, qui regnum vel ducatum a nullo tenet in feudum. *Beneficiati*. Sic in veteri inscriptione, *Trib. spe beneficiatus.* De hac autem Constitutione Abbas Urspergensis. Fridericus, inquit, lege cavit ne feudorum injustæ fieri possint distractiones. *Obligaverint*. Emendavi, obligaverant, vendiderant et quadam collusione nomine libelli alienaverant ut *supra* 4. *t t.* 35.

Alia de jure fisci.

IMP. FRIDERICUS.

Regalia sunt armanniæ, viæ publicæ, flumina navigabilia, et ex quibus fiunt navigabilia, portus, ripatica, vectigalia quæ vulgo dicuntur telonea, monteæ, multarum pœnarumque compendia, bona vacantia, et quæ indignis legibus auferuntur, nisi quæ specialiter quibusdam conceduntur, et bona contrahentium incestas nuptias, et damnatorum, et proscriptorum, secundum quod in novis Constitutionibus cavetur: angariarum, parangariarumque et plaustrorum, et navium præstationes, et extraordinaria collatio ad felicissimam regalis numinis expeditionem, potestas constituendorum magistratuum ad justitiam expediendam, argentariæ et palatia in civitatibus consuetis, piscationum reditus et salinarum, et bona committentium crimen majestatis, et dimidium thesauri in loco Cæsaris inventi non data opera, vel loco religioso: si data opera, totum ad eum pertineat.

Regalia sive fiscalia jura hoc loco proponuntur, quæ Itali Friderico remiserunt, ut Guntherus et Abbas Urspergensis scribunt, atque etiam Radevi-

cus 3. c. 41. et 4. c. 5. Et primum quidem Armanniæ. An potius Arimanniæ, quæ videntur officia esse apparitorum: nam Arimanni sunt qui magistratibus parent, *l.* 58. *Lang. da fart. l.* 2. *de sedit. l.* 10. *de præscrip.* et personæ publicæ dicuntur, *l ult. Lang. Ne lib. ho. op.* ita ut quemadmodum magistratuum creatio numeratur inter regalia, *l.* 1. *ff. ad leg. Jul. de amb.* numeretur et apparitorum. Sed nihil mutandum. In breviculo quodam redituum Ecclesiæ Romanæ, cujus auctor Deus dedit quidam, dicitur Benedictus locasse cuidam comiti Ariminensem comitatum et territorium integrum Castri Conchæ cum suis publicariis et armanniis, et medietatem Comitatus Pesauri cum publicariis et armanniis suis intra vel extra civitatem ipsam positis. Videntur esse fabricæ et publica armamentaria, quæ sibi semper principes vindicarunt, ut *Nov. de armis* Justinianus. Sequitur, *Viæ publicæ et flumina navigabilia, aut ex quibus alia navigabilia fiunt*. Radevicus. Omnis utilitas ex decursu fluminum proveniens. *Portus, ripatica.* Portoria intelligit. In beneficio Caroli Magni concesso Ecclesiæ Parisiensi S. Vincentii et Germani, apud Annonium monachum. Portum donamus qui est inter pagum Senonicum et Mllidunensem, ita ut nullus alius ibi portum habeat, neque teloneum aut rotaticum, seu vultaticum, seu pistaticum, ripaticum vel salutaticum: ubi pro pistaticum fortasse legendum, cispaticum, ut in Constitutione ejusdem Caroli de teloneis et cispaticis. *Vectigalia quæ vulgo dicuntur telonea.* Alias, *Vectigalia, et quæ vulgo dicuntur telonea:* hujusmodi sunt pedatica, et navigia quæ tamen displicuerunt Carolo legis Francicæ 3. c. 12. et capitulis additis ad leges Langobardorum, cap. 18. ut cum navis per medium flumen, vel sub pontem transit, nec ripam appellit. *Monetæ* Guntherus, Cudendæ jura monetæ. Dedochinus Abbas. *Regalia*, inquit, *sunt civitates, Ducatus, marchiæ, Comitatus, monetæ, teloneum, mercatus, advocatiæ omnia jura centurionum .i. villicorum, turres, et villæ cum omnibus pertinentiis suis, militiæ et castra, Multarum pœnarumque compendia*. Vulgo banna. Nisi quæ specialiter quibusdam conceduntur. Ut legatum quod aufertur tutori excusanti se, quod pupillo cedit non fisco, *l.* 5. §. *amittere ff. de iis quæ ut ind.* et quod aufertur ei qui celavit tabulas testamenti, *l. pen. C. de legatis*, *Secundum quod in novis Constitutionibus cavetur.* Intelligit Novellas Justiniani Bona igitur contrahentium incestas nuptias, si desint liberi justi usque ad tertium gradum, vel parentes usque ad secundum et frater, soror, patruus, amita. Ceterorum si desint liberi vel parentes usque ad tertium gradum, *Nov.* 12. *et* 134. *Extraordinaria collatio.* Hæc est quæ fodrum dicitur. *Argentariæ* Argenti fodinæ, ut salinæ. *Piscationum reditus.* Hoc sumptum est ex *l.* 17. *ff. de verb. signific.* ubi corrupte majores nostri legebant piscariarum, pro picariarum. Picariæ sunt e quibus foditur pix: nam et picem fossilem inveniri Plinius scribit 16. c. 12. et simili errore in Bruto Ciceronis male Sebast. Conradus legit pecuarias, pro, picarias. Igitur usurpatione tantum defendi potest fiscus, qui sibi vindicat piscarias, ut privati, *l. injuriarum*, §. *ult. ff. de injuriis*, contra jus gentium. Et dimidium thesauri in loco Cæsaris inventi non data opera, vel loco religioso. Hoc est ex *l.* 3. §. *si in locis*, *ff. de jur. fis.* Non sunt autem hæc sola jura fiscalia, sed et pleraque alia. Hic tantum præcipua enumerantur, quæ cum jam longo tempore deperiissent, Episcopi et proceres et civitates Italiæ Friderico Imperatori restituerunt.

Alia constitutio ejusdem Friderici de pace tenenda.

Fridericus Dei gratia Romanus Imperator semper Augustus, Episcopis, Ducibus, Comitibus, Marchionibus, et Rectoribus, ad quos literæ istæ pervenerint, gratiam suam et pacem et dilectionem. Quoniam divina præordinante clementia, solium regiæ majestatis conscendimus, dignum est ut cujus præcellimus munere, illi omnino pareamus in opere. Inde est quod nos tam divinas quam humanas leges in suo vigore manere cupientes, et Ecclesias sive ecclesiasticas personas sublevare, et ab incursu et invasione quorumlibet defensare intendentes, quibuscunque personis jus suum conservare volumus, et pacem diu desideratam, et antea toti terræ necessariam, per universas regni partes habendam regia auctoritate indicimus. Qualiter autem eadem pax tenenda sit et servanda, in subsequentibus declarabitur evidenter.

Si quis hominem intra pacem constitutum occiderit, capitalem subeat sententiam: nisi per duellum hoc probare possit quod vitam suam defendendo illum occidit. Si autem omnibus manifestum sit quod non necessario, sed voluntarie illum occiderit tunc neque per duellum, neque quolibet alio modo excusabitur quin capitali

damnetur sententia. Si vero violator pacis a facie judicis fugerit, res ejus mobiles a judice in populum publicentur et dispensentur: hæredes autem sui hæreditatem, quam ipse tenebat, recipiant tali condicione inter posita, ut jurejurando spondeant, quod illeviolator pacis nunquam de cetero ipsorum voluntate aut consensu aliquod emolumentum inde percipiat. Quod si hæredes neglecto postmodum juris rigore, hæreditatem ei dimiserint; Comes eandem hæreditatem regiæ ditioni assignet, et a regio jure beneficium suscipiant.

Si quis alium intra pacis edictum vulneraverit, nisi in duello, et vitam suam defendendo hoc fecerit, probaverit: manus ei amputetur, et sicut superius dictum est judicetur, et judex in causa ipsum, et res ejus secundum rigorem justitiæ strictius consequatur.

Si quis aliquem ceperit, et absque sanguinis effusione fustibus percusserit, vel crines ejus aut barbam expilaverit: decem libras ei, cui injuria illata esse videtur, per compositionem impendat, et judici viginti libras persolvat.

Si vero temerarius absque percussione eum invadat, quod vulgo dicitur [1] *cisteros*, calida manu, ac verberibus contumeliisque male tractaverit; quinque libras componat: et judici pro tali excessu decem libras persolvat.

Quicunque judici suo pro excussu viginti libras invadiaverit, prædium suum pro pignore illi tradat, et intra quatuor septimanas invadiatam pecuniam persolvat. Quod si intra quatuor septimanas prædium suum solvere neglexerit hæredes sui si voluerint hæreditatem recipiant, et Comiti intra sex septimanas viginti libras persolvant. Si autem Comes eandem hæreditatem regiæ potestati consignet, proclamatori etiam damnum restituat, et prædium a Rege beneficiali jure obtineat.

1 *zitterhand*.

Si clericus de pace violata pulsatus fuerit, aut pacis violatorem in contubernio suo habuerit, et de iis in præsentia sui Episcopi sufficienti testimonio convictus fuerit: Comiti, in cujus comitatu idem clericus hoc perpetraverit, viginti libras persolvat, et de tanto excessu secundum statuta canonum Episcopo satisfaciat. Si autem idem clericus inobediens extiterit, non solum officio et beneficio ecclesiastico privetur, verum etiam tamquam proscriptus habeatur.

Si judex populi clamore aliquem pacis violatorem ad castrum alicujus domini secutus fuerit, dominus cujus castrum id esse cognoscitur, ad faciendam justitiam illum producat. Qui si de sua fuerit diffisus innocentia, et ante conspectum judicis venire formidaverit, si mansionem in castro habet, dominus ejus omnia bona mobilia sub sacramento judici repræsentet, et cum de cetero in domo sua tanquam proscriptum non recipiat. Si vero mansionem in castro non habuerit: dominus ejus secure eum adducere faciat, et postmodum judex cum populo eum tanquam pacis violatorem persequi non desistat.

Si duo homines pro uno beneficio contendunt, et unus super eodem beneficio investitorem producit, illius testimonium, cum investitor donum investituræ cognoscit, Comes primo recipiat: et si idem probare poterit idoneis testibus, quod absque rapina hoc idem beneficium habuit, remota controversiæ materia id obtineat. Quod si de rapina præsente judice convictus fuerit, rapinam dupliciter solvat, beneficio vero careat, nisi justitia et judicio dictante illud in posterum requirat. Si tres vel plures contendunt de eodem beneficio producentes utrinque diversos investitores, judex in cujus præsentia causa ventilatur, a duobus requirat boni testimonii hominibus in provincia eorumdem litigatorum commorantibus per sacramentum quod juraverint, quis illorum absque rapina ejus beneficii possessor extiterit, et cognita ex ipsorum

testimonio rei veritate, possessor beneficium suum quiete obtineat, nisi judicio et justitia dictante alter de manu sua illud eripiat.

Si rusticus militem de violata pace pulsans manu sua juraverit quod non de voluntate sua, sed de necessitate hoc fecit: manu militari se miles expurgabit.

Si miles rusticum de violata pace pulsaverit, et manu sua juraverit quod non voluntate, sed necessitate hoc fecit: de duobus unum rusticus eligat: an divino, an humano judicio innocentiam suam ostendat: aut septem testibus idoneis quos judex elegerit, se purget.

Si miles adversus militem pro pace violata aut aliqua capitali causa duellum committere voluerit, facultas pugnandi ei non concedatur, nisi probare possit quod antiquitus ipse cum parentibus suis natione legitimus miles existat.

Post natale Sanctæ Mariæ, unusquisque Comes septem boni testimonii viros sibi eligat: et de qualibet provincia cum ipsis sagaciter disponat: et quanto precio secundum qualitatem temporis sit annona vendenda, utiliter provideat. Quicunque vero contra deliberationem ipsius intra anni terminum altius modium et carius vendere præsumpserit: tanquam violator pacis habeatur: et totidem viginti libras Comiti exolvat, quanti modios sive maldios altius vendidisse convictus fuerit.

Si quis rusticus arma vel lanceam portaverit, vel gladium, judex in cujus potestate repertus fuerit, vel arma tollat, vel viginti solidos pro ipsis recipiat a rustico. Mercator negociandi causa per provinciam pertransiens, gladium suum suæ sellæ alliget, vel super vehiculum suum ponat: non ut quem lædat innocentem, sed ut a prædone se defendat.

Nemo retia, aut laqueos, aut alia quælibet instrumenta ad capiendas venationes tendat, nisi ad ursos, apros, vel lupos capiendos. Ad palatium Comitis nullus miles ferat arma, nisi rogatus a Comite.

Publici latrones, et convicti vel compacti antiqua damnentur sententia. Quicunque advocatiam suam vel aliquod aliud beneficium inordinate tractaverit, et a domino suo admonitus non resipuerit, et in sua perdurans insolentia ordine judiciario tam advocatia quam beneficio exutus fuerit, si postmodum ausu temerario advocatiam vel beneficium invaserit, pro violatore habeatur.

Si quis quinque solidos aut valens vel amplius furatus fuerit, laqueo suspendatur: si minus, scopis et forcipe excorietur et tondeatur. Si ministeriales alicujus domini inter se guerram habuerint: Comes sive judex, in cujus regimine eam fecerint, leges, et judicia exinde prosequatur. Quicunque per terram transiens equum suum pabulare voluerit, quantum propinquo secundum viam stans in loco amplecti potuerit, ad refectionem et respirationem equi sui, impune ipsi equo porrigat. Licitum sit etiam ipsi uti herba viridi, et sylva sine vastatione qualibet utatur pro sua commoditate et usu necessario.

Constitutio hæc est Friderici primi, ut ceteræ omnes, quæ ad Germaniæ publicam pacem spectat, et vulgo appellatur a Germanis *Fridbrief*, id est, Breve pacis, ut Abbas Urspergensis scribit, et *Landfrid*: sive *Landfridem*, id est, publica pax, Jo. Frossardi 3. cap. 97. corrupte *Languefride*. Edita hæc fuit Ratisbonæ quantum opinor rebus pacatis inter principes Germaniæ, qui diu dimicarant inter se ob ducatus Saxoniæ et Bajoariæ ereptum Henrico Superbo a Conrado Imperatore: qua de re Otho. Ne, inquit, Bajoaria ulterius totius regni quietis immunis esset treugam proximo Pentecostæ ad annum jurari jussit. Et ideo forsitan recte huic Constitutioni in veteri libro hic titulus præponitur. De treuga et pace. Constituitur autem primum capitis pæna in eum quem constiterit pacis, sive induciarum tempore hominem occidisse dolo malo, et absolvi eum quem non constiterit cædem fecisse dolo malo, si paratus sit duello comprobare eam se fecisse ob tutelam sui corporis, quod naturalia et civilia jura permittunt. Bona mobilia absentis et fugitivi populo a judice diripienda dari, non fisco. Immobilia hæredibus ejus relinqui, si modo juraverint se nihil ex eis proscripto suppeditaturos, cui jurijurando si non paruerint, jam non amplius ea eos proprio,

sed feudi tantum jure ab Imperatore tenere posse. Ei qui vulnus inflixerit, manum amputari: et ita in legibus ejusdem militaribus apud Othonem, eum qui vulnere illato inducias fregerit, manu aut capite plecti. Ei qui sine cæde et vulnere re ipsa injuriam atrocem fecerit, ut si barbam vulserit, aut crinem laceraverit, aut fustibus aliquem cæciderit, hanc irrogat multam, ut injuriam passo inferat auri libras x. judici xx. Est hoc frequens in legibus Gotthorum, ut judici pars multæ aut tota adjudicetur. Injuriam quæ verbis fit, levius coercet, de qua sic ait: *Si vero temerarius absque percussione eum invadat, quod vulgo dicitur Ziterhand, calida manu, ac verbis contumeliisque male tractaverit*, etc. Omnes libri scripti habent illud, *Hand*, sed illud *Zitter* est depravatum in *cister* vel *cisteros*. Quid autem sit *Zitterhand*, mox explicat, calida manu scilicet, quod Germanicæ linguæ peritis exploratissimum est: aut legendum *haisterhand*, ut legibus Alamannorum, Si quis in curtem Episcopi armatus contra legem intraverit, quod Alamanni *Haistera handi* dicunt. Additur in §. *quicunque*, in hanc causam prædia pignori capi. Debet enim condemnatus reus mox Comiti multam invadiare, quod est obligare dato pignore. Dixere etiam veteres, si Varroni credimus, alligare pecuniam, vel obligare. Id vero pignoris reus luere debet intra mensem: quod si non fecerit, addicitur hæredibus ejus ea lege, ut id reluant intra sesquimensem, aut in fiscum redigitur: ita tamen ut judex prædium sibi retineat feudi jure, et proclamatori litis æstimationem exsolvat. Proclamatorem vocat actorem, cui injuria illata est: nam et Germanis actio est clamor, et veteribus Gallis *clain* ou *clam*. Inde legibus Alammannorum, *Nemo*, inquiunt, *negligat ad placitum venire, ut in ipso placito pauperes conclament causas suas*. Post hæc clericis pacis violatoribus propriam pœnam indicit. Superiorem indixit laicis. Notandum ex §. *si judex*. proscriptum non esse domo recipiendum: quæ vulgaris fuit olim adjectio, cum interdicebatur aqua et igni et tecto: et lege Julia de vi puniuntur, qui recipiunt deportatos, auctore Paulo in Sententiis, qui relegatos, pecuniaria pœna, *l.* 11. *ff. de inter. et rel.* In §. *si duo*, tractat de contentione feudi inter duos vasallos, ut dirimatur a Comite: ergo a judice ordinario: quod exposui 1. *tit.* 15. *et* 28. Et ut primum ejus testimonium recipiatur, qui producit investitorem suum, qui recognoscat donum investituræ, puta scipionem, annulum, clypeum. Testimonium, id est, probatio et testes qui ab eo producuntur quibus si constiterit eum jure feudum acquisisse, vincet in possessionis causa. Contra si vi probetur invasisse, damni æstimationem præstabit in duplum, et possessione ac feudo carebit, nisi id in principali causa suum fuisse probaverit. Ex illa controversia duæ nascuntur lites, una est de possessione, altera de jure. Qui priori multatus est in duplum, non debet cadere etiam posteriori. Sed si forte priori non multetur, et possessionem tantum restituere compellatur, quamvis feudum suum invaserit, et posteriore judicio feudo privabitur, secundum *l. si quis in tantam*, *C. Unde vi*: quæ ita re distincta nihil obstabit. Ex §. *si rusticus*, *et seq.* intelligimus in causis criminalibus jurari de calumnia: nam si rusticus militem violatæ pacis reum deferat, jurare prius debet de calumnia, miles autem manu quarta (sic est legendum) se debet expurgare, id est, dato jurejurando cum tribus conjuratoribus. Et ita ex diverso si miles rusticum deferat, de calumnia dejerat, rusticus purgat se dato jurejurando cum vii. aliis, vel probat suam innocentiam humano judicio, id est, testibus legitimis, vel divino, id est, duello: nam per campionem miles cum rustico pugnare poterit, vel etiam per se si velit: alioquin rusticus militem ad pugnam compellare non potest: nam neque miles plebejus militem nobilem. Nobilis æstimatur ex genere et vita militari, ut *Const. Neap.* 3. *tit.* 59. *et* 60. Ceterum in causis criminalibus etiam jurari de calumnia ostendit Constitutio de incendiariis, quæ sequitur. Romano jure in causis criminalibus neque calumniæ jusjurandum datur, ut Leonis *Nov.* 107. et male contrarium elicitur ex *l. ult. C. de fide instr.* neque aliud quodlibet jusjurandum, excepto judicio injuriarum, *l. lex Cornelia*, §. *hac lege*, *ff. de injur.* in quo tamen festivus poeta mavult Bithynico satisfacere quam jurare. Sed non ita in Græcia olim. Lysias ἐν τῷ κατὰ Θεομνήστου πρώτῳ, Ἐν ἐκείνῳ χωρίῳ ὅταν τὰς τοῦ φόνου δίκας δικάζονται οὐ διὰ τούτου τοῦ ὀνόματος τὰς διωμοσίας ποιοῦνται, ἀλλὰ δι' οὗπερ ἐγὼ κακῶς ἀκήκοα, ὁ μὲν γὰρ διώκων ὡς ἔκτεινε διόμνυται, ὁ δὲ φεύγων ὡς οὐκ ἔκτεινεν. *Po t natale.* Hæc Constitutio edita fuit paulo post Kal. Septembres, ut Otho Frisingensis scribit, et ideo jubet post natale S. Mariæ, qui est vi. Id. Septemb. a Comite certum annonæ pretium constitui, quod qui in vendendo excesserit, multatur quasi violator pacis: et ait, *Modios* vel *maldios*. Utrumque idem significat: nam et hodie nescio quot modios *Maldar* Germani vocant, et eodem sensu Abbas Urspergensis: *Ut quilibet*, inquit, *mansus rusticorum prædiorum solveret maltare unum avenæ*. Deinde interdicit armorum usu rusticis et mercatoribus, nisi in usum itineris, ut lex Julia de vi publica, atque etiam militibus in palatio Comitis. Venatione omnibus, præterquam ursorum, aprorum, luporum, et sane ab Imperatore etiam hodie in investituris feudorum specialiter jus venandi principibus et nobilioribus vasallis pro beneficio concedi solet. Adjicit §. *quicunque advocatiam*, privari advocatia vel alio feudo eum qui in eo se gerit insolenter vel ignaviter,

merito cum et ex ea causa expellatur conductor, et ereptum si invadat pro pacis violatore haberi. Advocatia dignitas est quædam sive urbis aut Ecclesiæ præpositura, *c. salvator*, 1. *q.* 3. *c. in quibusdam, de pœnis*, *c. præterea*, *De ju. pat.* ut advocatia Tigurinensis in Austria Lazii, advocatia Betunæ in Chronicis Flandriæ. Carolus in donatione Ulmæ regalis villæ facta abbati Augiæ majoris apud Mutium Germ. Chron. IX. *Eligant huic loco advocatum et defensorem, eo tamen tenore ut quandocunque sui commissi prævaricator in rebus aut hominibus, quod vulgo Balmund dicitur, existat, statim sine mora, sine judicio advocatiam perdat*: et paulo post: *Si advocatus hæc nostra statuta transgrediatur, sine judicio et absque spe recuperationis advocatia statim privetur.* Abbas Urspergensis: *Mortuo Adelgozo sine hærede, qui fuit advocatus Augustæ, Fridericus Imp. tam advocatiam, quam alia prædia ipsius sibi vindicavit*, et alio loco. *Laicam a clericis prohibens investituram, et recipiens ab Ecclesiis Ducatus, Marchias, Comitatus, advocatias, monetas, telonea, ceterorumque regalium quæ possidet summam.* Constituitur et in fures pacis violatores laquei pœna, si quinque solidos aut valens, vel amplius (sic legendum) furati fuerint, ut moribus Britanniæ in fures domesticos, c. 582. si minus, præcipit ut virgis cædantur et strictim tondeantur: et ita in pacis conventione inita in Alsatia apud Rhenanum. *Si quis sicli unius aut duorum pretii furtum aut prædam fecerit, corium cum capillis perdat*: et in legibus militaribus Friderici apud Guntherum.

Detonsaque coma post verb ra pulsus abibit.
Vertice detonso supponet terga flagellis.

Et in legibus Gotthorum frequentissime, ut turpiter declavati rei flagellis cædantur: et Leonis Nov. 60. *καὶ αὐτὸν πρῶτων μὲν εἰς τὸ ταῖς μάστιξι σῶμα καὶ ἐν χρῶ κουρίᾳ ἀτιμάζεσθαι*· et 92. *τοῖς μὲν ὁρίζεσθαι τὴν ποινὴν μέχρι τῶν εἰς τὸ σῶμα πληγῶν καὶ τῆς ἐν χρῶ κουρείας* et 63. *ἐπὶ ταῖς μάστιξι καὶ τῇ ἀτιμωτῶν τριχῶν ἀποβολῇ*· et in LX. *βασιλικῶν* sæpe. Cum §. *ult.* congruit *l.* 1. *Lang. de iterant. et Neap.* 3. *tit.* 58. Lege Laurentum sancitum erat auctore Festo, ne pomum ex alieno legeretur supra armum, id est, quod humeris esset oneri. Licebat ergo intra armum: et similiter licebit secundum viam pabuli nonnihil transeunti equo carpere ex herba aut stipula illecta. Herbæ appellatione non continetur fœnum, ut de edicto Clodovei Gregorius Turonensis refert lib. 2.

Alia constitutio Friderici Imperatoris, De incendiariis et pacis violatoribus.

Fridericus Dei gratia Romanorum Imperator, et semper Augustus. Decet fidelitati nostræ, tempora generali populorum provinciarum tranquillitati circumspectionis nostræ studio provideri, ut dum in subjectis dominationis virtute pollemus, reprobos quoslibet ac scelerosos a subditorum injuriis arceamus æquitatis nostræ correctione. Considerantes quippe quæ damna, quantæque desolationes hominum et provinciarum, per seditiones et incendia provenerint, et quantos præterea futurorum timores reportent, ea quæ de conscientia et consilio principum, et aliorum fidelium nostrorum, tam liberorum, quam ministerialium, ad reprimendas incendiariorum insolentias, imperialis nostra sanxit auctoritas, universalis imperii fidelibus nota fieri volumus, et sicut in castro nostro Nurimberc hæc ordinata et confirmata sunt, firmiter indicimus observanda. Primum igitur de incendiariis demandamus generaliter, ut si liber homo, ingenuus, ministerialis, vel cujuscunque condicionis fuerit, incendium commiserit pro guerra propria, pro amico, pro parente, vel causæ cujusquam alterius occasione, de sententia et judicio imperiali, proscriptioni statim subjectus habeatur. Hic excipiuntur, si qui forte manifesta guerra castra manifeste capiunt: et si qua ibi suburbia, aut stabula aliave tuguria præjacent, igne succedunt. Excipiuntur et judices, quos in malefactores pœnam justitia exigente exercere contingit. Quod si aliquis in Ducatu alicujus incendium fecerit, ipse proscriptum pronunciet, ac deinde justitiæ suæ auctoritate eum proscribat. Idipsum faciant Marchiones, Palatini Comites, Lantgravii, et Comites alii, nec alicui eorum liceat talem absolvere, nisi domino Imperatori. Quicunque etiam incendiarium in domo sua scienter receperit, et consilium auxiliumve ei impenderit, damnum et injuriam passo pro fa-

cultate sua restituat, Judici vero x. libras monetæ de illa diœcesi in qua commissum est, persolvat, ac domino Imperatori pro voluntate et gratia sua disponat. Si quis autem super hac culpa innocentiam suam probare vel ostendere voluerit, cum duobus viris veracibus culpa in præsentiam judicis se expurget. Si quis autem cuiquam imposuerit, quod incendiarium receperit, et de hoc ipsum jure voluerit convenire, hoc nequaquam ei fieri liceat, nisi præstito primo calumniæ sacramento. Dominus etiam Imperator proscriptorum neminem a sententia proscriptionis absolvat, nisi de illicitis primo damnis cum injuriato componat, et nisi consciente judice hoc faciat. Proscriptum vero, quem pro incendio sententiam proscriptionis incurrisse omnibus notum fuerit, Diœcesianus Episcopus, si ad satisfactionem inobediens extiterit, a communione Ecclesiæ Dei et fidelium Christi abjiciat, et extraneum eum reddat, nec eum absolvat, quoad usque læso damnum restituat: et e converso, quem Episcopus legitimis induciis citatum justitia dictante excommunicaverit, et hoc judici insinuaverit, judex eum banno proscriptionis condemnet, et nec prius eum absolvat, quam coram Episcopo de his pro quibus condemnatus est, satisfaciat. Quod si a proscriptione illa prædicto modo fuerit absolutus, et Episcopo suo voluerit obedire, incendium primo abjuret, deinde sit in arbitrio Episcopi, qualem ei pœnam injungat, ad visitandum sepulchrum Domini, aut limina Jacobi Apostoli. Si autem proscriptus eo, ut dictum est, modo absolvi desideraverit, domino Imperatori fines Imperii per annum et diem abjuret. Si quis autem a proscriptione et excommunicatione similiter non fuerit absolutus infra annum et diem, universo jure, honore, et legalitate privatus habeatur, ita ut ferendo testimonio, vel ad judicandum, de cetero nequaquam sit amittendus. Omni quoque feudali jure carebit perpetuo. Item si in reisa alicujus domini, cum ipso domino cujus est reisa, aliquis fuerit, qui incendium (ut sæpius contingit) faciat, dominus ipse cujus est ipsa reisa, jurabit super reliquias, quod non fecerit conscientia vel mandato vel voluntate sua. Reum autem abjiciet a se et nunquam recipiet. Quod si illum post satisfactionem receperit, tenetur universum damnum, quod ille commisit, restituere. Item si contingat dominum aliquem in villa aliqua hospitari violenter, et fortuitu evenerit domum aliquam incendi, et ille cui fit damnum, dominum impetierit, quod mandato suo vel voluntate vel conscientia sua factum sit, damnum damnificato restituat. Item si incendiarius captus fuerit, et coram judice negare voluerit incendium se commississe, si forte notorium non fuerit, per provinciam judex si possit eum cum VII. idoneis testibus convincere, capite plectatur. Sed si notorium fuerit, nullius requirendum est testimonium, sed statim decollandus. Item si Castellani cujusquam domini descendentes a castro domini sui, incendium fecerint domino absente a provincia, castrum domini propter hoc non erit comburendum, sed bona incendiariorum quæcunque extra castrum fuerint reperta, comburantur. Post revesionem vero domini, si dominus incendiarium retinere voluerit, et a se non repulerit, castrum ejus similiter erit comburendum. Item si proscriptus propter incendium in aliquam domum confugerit, de qua non possit haberi, nisi domus incendatur, propter hoc incendium non erit quis incendiarius, sed damnum pro incendio restituere debet. Item si incendiarius super castrum aliquod agitatus confugerit, et dominus, cujus est castrum, fortassis dominus, vel vasallus, vel consanguineus fuerit, dominus ille non debet eum persequentibus repræsentare, sed juvabit eum a castro in sylvam, vel alias, ubi securus sibi videatur. Quod si nec dominus, vel vasallus, nec cognatus fuerit, persequentibus eum statim repræsentet, vel cum eo in eadem culpa sit.

Statuimus etiam, et eodem firmiter edi-

eto sancimus, ut quicunque alii damnum facere, aut lædere ipsum intendat, tribus ad minus ante diebus per certum nuncium suum diffiduciet eum. Quod si læsus diffiduciatum se fuisse negare voluerit, nuncius idem si vivus est, juret quod contradixerit ei ex parte domini sui, loco et tempore designato. Si mortuus est nuncius, juret dominus junctis sibi duobus viris veracibus, quod contradixerit ei, ne dolo mediante de fide violata quis valeat inculpari. His sancientes adjicimus, ut quicunque treugas alicui dederit, nisi ibi determinatum et exceptum fuerit, quo tenore servet vel non servet eas, contradicere eis ante terminum statutum nequaquam possit. Quod si fecerit, ut violator fidei judicetur: item qui nuncium aliquem, pro eo quod contradicturus mittitur, læserit, fidem suam violavit, et de cetero omni honore suo carebit, et in posterum nullus ei contradicet.

De filiis quoque sacerdotum, diaconorum, rusticorum, statuimus, ne cingulum militare aliquatenus assumant, et qui jam assumpserunt, per judicem provinciæ a militia pellantur. Quod si dominus alicujus eorum eum in militia contra judicis interdictum retinere contenderit, dominus ipse judici in x. libras condemnetur, servus autem omni jure militiæ privetur. Statuimus etiam, ut si quis vineas aut pomaria exciderit, proscriptioni et excommunicationi incendiarorum subjiciatur. Ut autem hæc tam utilis ordinatio omni tempore rata permaneat, et eo quo dicta est tenore inconvulsa consistat, eam legibus prædecessorum nostrorum Imperatorum atque regum jussimus interseri, et perpetuo jure servari. Cui si quis ausu temeritatis contraire præsumpserit, Dei omnipotentis et nostræ perpetuo indignationis sit reus. Fiat fiat. Actum Nurembere in præsentia Principum, consilio, et consensu eorum. Anno Incarnationis M. C. LXXXVII. III. Kalen. Jan.

Hæc etiam, quam sumpsimus ex Abbate Urspergensi, pertinet ad publicam pacem Germaniæ, et de feudis nonnihil habet: et etiamsi non haberet, semper pacem publicam, quæ tota consistit ex vasallorum fide et constantia, majores conjunxerunt cum feudis. Eos qui vites exciderint coercet ut incendiarios, ut latrones, *l. 2. ff. arb. far. cæs.* Ait, *Item si in reisa.* Excursio militaris hoc Germanico jam obsoleto vocabulo significari videtur. Olivarius Marchiæ: *Tost apres ceux de la verde tente, et autres Gandois firent una rese sur les marches de Hainaut.* Et Jo. Aventinus auctor est multam non respondentis ad delectum appellari Raisogueldum, quod vulgo Heribannum vel Hostenditiæ.

Alia constitutio ejusdem de pace componenda et retinenda inter subjectos, et aliis capitulis.

FRIDERICUS DEI GRATIA Romanorum Imperator semper Augustus, universis subjectis suo Imperio, Salutem.

Hac edictali lege in perpetuum valitura jubemus, ut omnes nostro subjecti Imperio, veram et perpetuam pacem inter se observent: et ut inviolata inter omnes perpetuo observetur. Duces, Marchiones, Comites, Capitanei, Valvasores, et omnium locorum rectores, cum omnibus locorum primatibus et plebeis, a decimo octavo anno usque ad septuagesimum obstringantur juramento ut pacem teneant: et rectores locorum adjuvent in pace tenenda atque vindicanda: et in fine uniuscujusque quinquennii de prædicta pace tenenda omnium sacramenta renoventur. Si quis vero aliquod jus de quacunque re, vel facto contra aliquem se habere putaverit, judicialem adeat potestatem, et per eam jus sibi competens exequatur. Si quis vero ausu temerario prædictam pacem violare præsumpserit: si civitas est, pœna centum librarum auri cameræ nostræ inferenda puniatur: oppidum vero triginta libris auri multetur: Duces autem, Marchiones, et Comites quinquaginta auri libras præstent: Capitanei quoque et majores valvasores viginti auri libris puniantur: minores valvasores, et omnes prædictæ pacis violatores, tres libras auri inferre cogantur, et damnum passo secundum leges resarciat. Injuria seu furtum

legitime puniatur. Homicidium quoque et membrorum diminutio, vel aliud quodlibet delictum legaliter vindicetur.

Judices vero, et locorum defensores, vel quicunque magistratus ab Imperatore, vel ejus voluntate constituti seu confirmati, qui justitiam facere neglexerint, et pacem violatam vindicare legitime supersederint; damnum omne injuriam passo resarcire compellantur: et insuper si major judex est, sacro ærario pœnam decem librarum auri præstet, minor autem pœna trium librarum auri multetur. Qui vero ad prædictam pœnam persolvendam inopia dignoscitur laborare, corporis sui coerctionem cum verberibus patiatur: et procul ab eo loco, quem inabitat, quinquaginta miliaria per quinquennium vitam agat.

Conventiculas quoque in civitatibus, omnesque conjurationes, et extra, etiam occasione parentelæ, et inter civitatem et civitatem, et inter personam et personam, sive inter civitatem et personam modis omnibus fieri prohibemus, et in prætertium factas cassamus, singulis conjuratorum pœna unius libræ auri puniendis. Episcopos vero locorum ecclesiastica censura violatores hujus sanctionis, donec ad satisfactionem veniant, volumus coercere. Receptatoribus etiam malefactorum, qui prædictam pacem violaverint, et prædam ementibus, nostram indignationem subituris, et eisdem pœnis feriendis. Præterea bona ejus publicentur, et domus ejus destruatur qui pacem jurare et tenere noluerit, et lege pacis non fruatur. Illicitas etiam exactiones maxime ab Ecclesiis (quarum abusio jam per longa tempora inolevit) per civitates, et castella omnino condemnamus, et prohibemus, et si factæ fuerint, in duplum reddantur.

Item sacramenta puberum sponte facta super contractibus rerum suarum non retractandis: inviolabiliter custodiantur. Per vim autem et justum metum etiam a majoribus (maxime ne querimoniam maleficiorum commissorum faciant) extorta, nullius esse momenti jubemus.

Ad hæc, qui alodium suum vendiderit, districtum et jurisdictionem Imperatoris vendere non præsumat: et si fiat non valeat. Si vero contigerit alodium aliquod etiam infeudatum conferri Ecclesiæ, vel per oblationem fidelium, vel per emptionis et venditionis alteriusve hujusmodi contractum, infeudatus, nisi per gratiam Ecclesiæ tanquam de novo receperit, feudum quod habebat retinere non poterit. Ut autem æquitas quæ in paribus causis paria jura desiderat; per universitatem totius Imperii servetur; firmiter statuimus tam in Italia, quam in Alamannia; ut quicunque indicta publica expeditione Romam ad suscipiendam Imperii coronam, Regem aut sub Rege dominum suum non adjuvaverit, aut eundo cum ipso, aut pro quantitate feudi stipendia militiæ persolvendo (si de vocatione legitima a domino suo convinci per compares suos poterit) feudum perdat, et dominus in suos usus illud habeat redigendi liberam facultatem.

Hæc et ea quæ sequitur pertinent ad publicam pacem Italiæ: et est conventionis publicæ confirmatio hæc, id est, pacis pactæ cum Mediolanensibus primo bello Mediolanensi. Illud primum constituitur, ut pacem jurent omnes ab anno XVIII. usque ad LXX. unde et constitutione sequenti legendum, a XVIII: non a XVI. et Radevici 3. cap. 41. non XIV. Hæc est plena pubertas Romanorum jure, Langobardorum legitima ætas, *l.* 1. *Lang. de proh. alie. min.* quod Accursius refert in *l.* 2. *C. de eo quod cer. lo.* et qui eam non compleverunt Gunthero improprie pupilli dicuntur, Civitates quæ pacem violaverint, multantur C. libris auri puri scilicet, Omnis pæna auri, auri puri intelligitur. Marcas dicit Urspergensis pro libris. Plus tamen est marca, continet enim duas libras. Sed quod Latinis olim fuit libra auri, est hodie marca fere, quod selibra, hodie libra: oppida multantur XXX. libris, ut vulgo scriptum est, Sed veteres habent XX. et Radevicus ita legit et Guntherus.

Urbs, inquit, *centum libris puri multabitur auri, Oppida vicenis.*

Totidem libris multantur Capitanei et majores valvasores. Abbas Urspergensis: *Capitaneus seu alius invasor major XX.* corrupte, pro valvasor major. Minores vero valvasores, inquit, prædictæ pacis violatores, tres libras. Guntherus XII.

Magnates bis dena viri, bis sena minores .

Et Urspergensis. Alii vero x. et usque ad tres marcas prout eis facultas suppetit. Præterea inhibentur hac Constitutione, et coercentur conventiculæ, conspirationes, sodalitia: quod hinc repetitum est Caroli IV. aurea bulla: et scribit Conventiculas, non Conventicula, ut emendandum etiam est in *l. conventicula, C. de Episc. et cleric. l. ult. Cod. de iis qui ad Eccl. conf.* Proponitur et hoc edicto pœna gravissima in eum qui pacem jurare noluerit, his verbis. *Præterea bona ejus publicentur, et domus ejus destruatur, qui pacem jurare et tenere noluerit, et lege pacis non fruatur.* Publicentur, non est confiscentur, sed in populum publicentur et dispensentur a judice: ut in *Const. de pace tenen.* et ita Guntherus:

Qui pacis jurare modum formamque tenere
Improbus obnuerit, quæ possidet omnia vulgo
Diripienda patent, evertendique penates .

Item pœna dupli in eos qui quid ab Ecclesiis exegerint illicite. Illicitas exactiones dicit ex *l. 2. Cod. de Episc. et cleric.* Guntherus angarias et Fridericus II. *de statut. et cons.* quæ Constitutio per partes ab Irnerio tota inserta est Codici justinianeo. Ex hac est tantum insertum Codici, quod sequitur de sacramentis puberum, ad *l. 1. C. si adv. vend.* quo negatur minoribus restitutio in integrum adversus conventiones juratas corporaliter, puta tactis Evangeliis aut manu sublata, non ex scripto tantum, et sua sponte, id est, sine vi et metu: alioquin et majores ob vim aut metum restituuntur, maxime, inquit, si extorta sint ne querimoniam, etc. quod ita declarat Guntherus recte.

Juramenta metu mortisve dolore coacta ,
Præcipue ne quis multis nocitura loquendo
Publicet, aut in se crudeliter acta queratur ,
Nullius meriti vel ponderis esse jubemus .

Quod sequitur. *Ad hæc qui alodium*, id exposuimus 4. *tit.* 19. *Si vero contigerit*. Dominus non potest invitum vasallum delegare alteri. Potest tamen vendere curtem sive alodem, et si eam Ecclesiæ vendiderit vel donaverit, mox debent ejus curtis vasalli feudum ab Ecclesia recognoscere. Curtem Ecclesiæ alienatam sequuntur vasalli. Quod sequitur, *Ut autem æquitas*, est ex Topicis Ciceronis, et definitio banni et heribanni explicata est 1. tit. 20. His non apposui Constitutionem illam Friderici II. quia nihil pertinet ad feuda, nec eadem etiam ratione alias duas Henrici VII. quibus tamen hoc ex supplemento Chronicorum Uspergensis adscribi volumus. Die coronationis suæ more aliorum principum Romanorum legem edidit seu authenticam novam de summa Trinitate et fide Catholica. Deinde Pisam se recepit: ibi duas alias condidit leges. Primam de reis crimine læsæ majestatis: secundam qui debeant haberi rebelles et infideles imperio, quas leges Roma tanquam caput mundi insignivit et confirmavit, cujus confirmationis hæc sunt verba. Ego coronarum corona confirmo principi potestatem, eique subjicio civitates, gentiumque nationes. Tueantur Aquilæ gloriam meam. Hæc Roma.

Alia Constitutio ejusdem Friderici de pace Constantiæ .

In Nomine Sanctæ et Individuæ Trinitatis Fridericus divina favente clementia Romanorum Imperator semper Augustus, et filius ejus Henricus sextus Romanorum Rex Augustus. Imperialis clementiæ immensa serenitas mansueta cum semper in subditis suis dispensationem favoris et gratiæ habere consuevit, ut quamvis districta severitate excessuum delicta debeat et possit corrigere: magis tamen studeat propitia tranquillitate pacis et piis affectibus misericordiæ Romanum Imperium regere, et rebellium insolentiam ad debitam fidem et debitæ devotionis obsequium revocare. Ea propter cognoscat universitas fidelium Imperii tam præsentis ætatis, quam successivæ posteritatis, quod nos solita benignitatis nostræ gratia, ad fidem et devotionem Lombardorum, qui aliquando nos et Imperium nostrum offenderant, viscera nobis innatæ pietatis aperientes, eos et societatem ac fautores eorum in plenitudinem gratiæ nostræ recipimus: offensas omnes et culpas, quibus nos ad indignationem provocaverunt, clementer eis remittentes, eosque propter fidelia devotæ sinceritatis servitia, quæ nos ab eis credimus certissime recepturos: in numero dilectorum nostrorum fidelium computandos censemus. Pacem itaque nostram, quam eis clementer indultam concessimus, præsenti pagina jussimus subscribi, et auctoritatis nostræ sigillo communiri, cujus est hic tenor et series. Nos Romanorum Imperator Fridericus, et filius noster Henricus Romanorum

Rex concedimus vobis civitatibus, locis, et personis societatis regalia: et consuetudines nostras tam in civitate, quam extra civitatem, videlicet Veronæ et castro ejus, suburbiis etiam, et aliis civitatibus et suburbiis, locis et personis societatis in perpetuum, videlicet ut in ipsa civitate omnia habeatis sicut hactenus habuistis vel habetis. Extra vero omnes consuetudines sine contradictione nostra exerceatis quas ab antiquo exercuistis, vel exercetis tam in foro, vel in nemoribus, et pascuis, et pontibus, aquis et molendinis, sicut ab antiquo habere consuevistis vel habetis, in exercitu, in munitionibus civitatum, in jurisdictione, tam in causis criminalibus, quam in causis pecuniariis intus et extra, et in ceteris, quæ ad commoditatem spectant civitatum. Volumus ut regalia, quæ vobis non concessimus, in hunc modum cognoscantur, per episcopum loci, et homines tam de Episcopatu, quam de civitate eligantur viri bonæ opinionis, et qui ad hoc idonei esse credantur, tales qui nec contra civitatem, nec nostram majestatem privato vel speciali odio teneantur, qui jurent quod bona fide et sine fraude perquirent, et inquisita consignabunt ea, quæ specialiter ad nostram excellentiam spectant. Si autem huic inquisitioni supersedendum esse putaverint, censum duorum millium marcharum argenti per singulos annos petimus. Attamen competenti moderatione moderabimur etiam quantitatem istam si enormis visa fuerit.

Si quis autem super iis, quæ vobis concessimus vel permisimus, sive in civitate, vel extra civitatem, querimoniam apud majestatem ipsam deposuerit: ejus querimoniam non admittemus: et silentium ei imponemus, hoc quod nos, vel noster antecessor Rex vel Imperator Episcopis, Ecclesiis, vel Civitatibus vel aliis quibuscunque personis clericis, vel laicis ante tempus guerræ dedit, vel quolibet concessionis titulo concessit, firmum et ratum habemus, salvis superioribus concessionibus, ut pro eo solita nobis servitia exhibeantur: sed census non præstetur. Commoditates, quas pro bono pacis civitatibus concessimus in civitatibus, vel extra, illorum regalium nomine non intelligimus, pro quibus census debeat præstari.

Privilegia omnia, et data, et concessiones, quæ in privilegium, vel damnum civitatum, vel locorum, vel personarum societatis occasione guerræ in alicujus injuriam prædictorum a nobis, vel nunciis nostris indulta sunt, cassentur et in irritum deducantur. In civitate illa, in qua Episcopus per privilegium Imperatoris, vel Regis comitatum habet, si Consules per ipsum Episcopum consulatum recipere solent, ab ipso recipiant sicut consueverunt recipere, alioqui unaquæque civitas a nobis consulatum recipiat. Consequenter vero in singulis civitatibus Consules constituentur a nuncio nostro, qui sit in civitate, vel Episcopatu: et investituram recipient, et hoc usque ad quinquennium, finito quinquennio unaquæque civitas a nobis recipiat, et intra quinquennium a nuncio nostro sicut dictum est, nisi in Lombardia fuerimus: tunc enim a nobis recipiet. Eadem observentur in successore nostro. Et omnes investituræ gratis fiant. Cum autem nos Imperator divina vocatione decesserimus, vel regnum filio nostro concesserimus: simili modo a filio nostro vel ejus successore investituram recipietis.

In causis appellationum si quantitas xxv. lib. imperialium summam excesserit, appellatio ad nos fiat: salvo jure et moribus Brix. Ecclesiæ in appellationibus: ita tamen, ut non cogantur in Alamanniam ire: sed nos habebimus proprium nuncium in civitatibus, vel Episcopatu, qui de ipsa appellatione cognoscat, et juret, quod bona fide, et sine fraude causas examinabit, et definiet secundum leges, et mores ipsius civitatis intra duos menses a contestatione litis, vel a tempore appellationis receptæ, nisi justo impedimento vel consensu utriusque partis remanserit.

Consules, qui in civitatibus constituen-

tur, tales sint, qui fidelitatem fecerint nobis, vel faciant antequam consulatum recipiant.

Vasalli nostri a nobis investituram recipiant, et fidelitatem faciant sicut vasalli ceteri omnes, sicut cives a XVI. annis usque ad LXX. nisi tales personæ sint quibus debeant, et possint sine fraude sacramenta remitti. Vasalli, qui tempore guerræ vel treugæ non postulaverint investituram, vel debita servitia nobis non exhibuerint; hac occasione feudum non amittant. Libellariæ et precariæ in suo statu permaneant secundum consuetudinem uniuscujusque civitatis, non obstante lege nostra, damna omnia et ablata, etiam injurias quas nos per nos et per nostros ab universitate societatis, vel ab aliquo de societate, vel coadjutoribus societatis sustinuimus, per nos cum nostra parte remittimus gratis, et plenitudinem nostræ gratiæ eis damus. Moram superfluam in civitate, vel episcopatu pro damno civitatis non faciemus: Civitates murare, vel extra munitiones facere eis licet. Item societatem, quam nunc habent, tenere, et quoties voluerint removere eis liceat: pactiones timore nostro vel per impressionem nuntiorum factæ cassentur, et pro infectis habeantur, nec pro eis aliquid exigatur.

Pacta Placentinorum, scilicet pactum pontis Padi, et fictum ejusdem pontis, et regalium et datium, et pactum quod Episcopus Hugo fecit de castro arquato, et si aliqua facta sunt similia ab ipso Episcopo vel a communi vel ab aliis de societate nobiscum vel nostro nuncio, ipso ponte remanente cum omnibus suis utilitatibus Placentinis: ita tamen quod teneantur persolvere fictum Abbatissæ Sanctæ Juliæ de Brixia: et si quæ sunt similes.

Sententiæ quoque, quæ de jure, et secundum leges et consuetudines contra aliquem vel aliquos de societate latæ sunt, teneant, sicut de jure contra eos tenerent si gratiam nostram non habuissent. Quæ vero contra aliquem, vel aliquos de societate latæ sunt occasione guerræ seu discordiæ, in irritum deducantur. Possessiones omnes, quas quisque de societate tempore guerræ tenebat juste: si per vim ablatæ sint ab eis, qui de societate non sint, cum fructibus, et sine damno restituantur: vel si eas recuperaverit, quiete possideat, nisi per electos arbitros ad cognitionem regalium nobis assignetur. Opizoni marchioni omnem offensam, quam nobis vel alicui partis nostræ fecerit postquam in societate fuerit, vel per se, vel per aliquam personam cum societate, vel defendendo aliquem de societate: Imperiali clementia per nos, et nostram partem remittimus, et in plenitudinem nostræ gratiæ eum recipimus, nec per nos nec, per interpositam personam, pro præteritis offensis sibi vel parti ipsius, aliquam inferemus jniuriam, læsionem, vel coercitionem. Amplius eam jurisdict., quam Mediolanenses exercere consueverunt in comitatib. Seprii, Martexanæ, et Burgariæ, et in aliis comitatib. exceptis locis, quæ Pergamenses nomine nostro tenent inter Alduam, et Oleum excepto Romano veteri, et Bariano, et eam, quam modo exercent, libere et quiete habeant, et possideant sine contradictione nostra, et successorum nostrorum salvis pactis, et datis et concessionibus in suo robore durantibus, quæ Mediolanenses per commune fecerunt civitatibus Pergamo, Novariæ; et Laudo: nec per per hanc concessionem lædendis, nec ullum præjudicium fiat juri aut consuetudini alicujus civitatis, et societatis præter dictas concessiones. Pacta inter civitates, et societates quondam facta nihilominus firma, et illibata permaneant: nec aliquid intelligatur acquisitum Mediolanensibus in Episcopatu Laudensi præter dictas concessiones salvo jure aquæ Lambri Mediolanensibus, si quod habent vel in pedagio. Omnes de societate, qui fidelitatem nobis jurabunt in sacramento fidelitatis adjicient, quod possessiones jura quæ nos habemus in Lombardia, et possidemus extra societatem jurabunt bona fide nos manutenere si opus fuerit, et cum super hoc per nos vel per certum nuntium nostrum fue-

rint requisiti, et si amiserimus, recuperare: ita videlicet quod finitimæ civitates obnoxiæ sint principaliter ad hoc faciendum: et si opus fuerit, aliæ teneantur ad competens auxilium præstandum. Civitates quæ sunt extra Lombardiam in suo confinio, similiter teneantur facere. Si qua vero civitatum ea, quæ in conventione pacis ex parte nostra statuta sunt, non observaverit: ceteræ civitates eam ad id observandum bona fide compellant pace nihilominus in suo robore permanente. Nobis autem intrantibus Lombardiam fodrum consuetum et regale quæ solent et debent, præstabunt: et vias et pontes bona fide et sine fraude et sufficienter reficient: in eundo et redeundo mercatum sufficiens nobis et nostris euntibus et redeuntibus bona fide et sine fraude præstabunt: in omni decimo anno fidelitates renovabunt in iis, qui eas nobis fecerunt, cum nos petierimus, vel per nos vel per nostrum nuntium. Si qui ex parte nostra de suis justis possessionibus expulsi sunt, restituantur sine fructibus et damno, nisi in causa principali suæ proprietatis jure possit se tueri possessor: salvis prioribus concessionibus: et omnes offensæ eis remittantur: eodem jure servando iis qui sunt ex parte nostra circa restitutionem: nisi civitas adstringatur juramento ut non restituat: quo casu arbitrium boni viri volumus pro restitutione succedere: et si qua controversia fuerit orta de feudo inter nos et alium qui sit de societate, per pares illius civitatis vel episcopatus in quo descendit, agetur, et secundum consuetudinem illius civitatis, in eodem episcopatu terminetur, nisi nos in Lombardia fuerimus: tunc enim in audientia nostra si nobis placuerit agitabitur. Item volentibus venire contra pacta, non per violentiam facta, et juramento firmata inter civitates et civitates, societates et societates, vel civitatem et alias personas: nos audientiam denegabimus. Item nos restituimus stratam Veronensibus: et nominatim recipimus Drolinum in plenitudinem gratiæ nostræ, et omnem offensam ei remittimus, etc. Dat. apud Constantiam solemni curia VII. Kalend. Jul.

Superior promulgata est Roncaliæ, hæc Constantiæ, de qua Abbas Urspergensis in hunc modum: Jam bellis omnibus fatigatus Imperator Lombardis omnibus condixit curiam apud Constantiam, ubi Principes et potestates eorum se repræsentaverunt, et pacta quædam de faciendo servitio Imperatori, de singulis civitatibus Lombardiæ ibidem statuta sunt, quæ adhuc dicunt se tenere in scriptis, nec ad serviendum ultra hæc compelli volunt. Concedit hac Constitutione regalia quædam civitatibus Lombardiæ, quædam sibi retinet, maxime fodrum, et investituram Consulum ac vasallorum. Gratiam delicti facit Opizoni marchioni Malaspine. Apicium vocat corrupte Guntherus pro Opitium. Otho 2. cap. 16. Marchio Opitius cognomento Malaspina. Fictum vectigal vocat, quasi fixum. Comitatus Seprii et Martexanæ, Radevicus Comitatum Sefrenensem et Martusanum.

Alia Constitutio Friderici de jure προτιμήσεως.

Sancimus amodo in omni provincia et in omni civitate, si quis ex parentela habeat communem agrum, domum, vel vineam, vel rem immobilem divisam vel indivisam, aut ex communi emptione, vel aliquo hujusmodi titulo, vel alio modo aliquo conjunctim, et voluerit alienare supradictas res per venditionem, vel emphyteusim, vel locationem, non ante liceat ei alienare, quam denunciaverit illis quos vocavimus per ordinem in jus προτιμήσεως. In primis vocentur parentes, qui sunt conjuncti, post hos socii, post hos illi, qui sunt conjuncti, etiamsi extranei sint, post hos vocentur omnes, qui sunt sub uno servitio, et qui sunt conjuncti ex aliqua parte. Sin autem plures sint in jure προτιμήσεως, omnibus denuntietur, ut intra XXX dies solvendo justum pretium sine mora aut quantum quivis emptor sine fraude dederit, unusquisque portionem suam accipiat. Verum si intra statutum terminum, juxtum pretium non solverit, de cetero non habebit jus προτιμήσεως, nisi si quis eorum erat in captivitate, vel deportatus, vel in exilium missus, vel absens

Reipublicæ causa, aut ex propria sua causa, vel minor xxv. annis : et licet isti fuerint absentes ex justa causa, tamen tutores eorum, vel curatores, vel procuratores, vel defensores intra 4. menses debent venire et solvere justum pretium cum legitimis usuris et expensis necessariis, et accipere jus προτημήσεως, et extraneos emptores omnimodo expellere, et si neglexerint hoc facere, sarcient de propriis suis quicquid incommodi illi habuerint. Licet autem supra diximus omnes vocari ad jus προτημήσεως, tamen si probatum fuerit quod atroces injurias vel manus impias venditori vel ejus familiæ intulerint, vel ipsius substantiæ gravem jacturam moliti sunt, vel contra ejus vitam nisi sunt, omnes isti nullo modo sine voluntate venditoris ad jus προτημήσεως, veniunt. Ex causa tamen dotis vel donationis propter nuptias, vel simplicis donationis vel donationis causa mortis, vel ex testamento, permutatione, transactione, et parentes, et extranei omnes possunt alienare, nisi quis vendendo vel locando ei, qui non habuit jus προτημήσεως, simulate donaverit, vel legatum dederit. Ideoque illi qui habent jus προτημήσεως possunt exigere juramentum a venditore et emptore, et post juramentum si probatum fuerit contra Constitutionem nostram simulate hoc fecisse venditorem et emptorem, rem et pretium perdent, et fisco applicabitur, fiscus autem vendet rem illam illis qui habent jus προτημήσεως. Sed si ante juramentum probatum fuerit hoc eos fecisse, venditio erit irrita, et venditor cogetur invitus vendere illis qui habent jus προτημήσεως. Prohibemus autem potentiores personas aliquid accipere prætextu adoptionis, vel donationis simplicis, aut causa mortis, ex testamento, vel ex usucapione, aut sub prætextu defensionis, nisi forte parentes fuerint. Potentiores autem dicimus, qui non tantum per se, sed etiam per propinquos possint inferre timorem alienatoribus, aut promissionem beneficii. Quod si aliquis ex potentioribus hoc præsumpserit facere, sit alienus ab illa re, et æstimationem illius rei præstet fisco. Transcurso tamen decennio sine denunciatione, nulla de cetero moveatur controversia illis qui possident ex aliquo contractu, vel ex donatione, vel ex testamento, ab illis qui habent jus προτημήσεως, vel etiam fisco.

Alia ejusdem de jure προτιμήσεως.

Quum omnibus hominibus qui legibus reguntur et moribus præceptum esse constet jus suum cuique tribuere, nec cuiquam jus suum detrahære, libertatis procedente gratia, qua naturaliter quod cuique facere libet nisi quid vi aut jure prohibetur, est concessa facultas, res suas unicuique liberum esse aut propter nuptias donationis aut dotis aut simplicis donationis aut cujuslibet alienationis aut ultimæ voluntatis dispositionis causa, sive testamentario jure in alium transferre non est ambigui juris. Sed quoniam et jure præcipitur, honeste vivere, alterum non lædere, ne hi qui cognatione vel communione, vel aliquo propinquitatis modo eorum qui vendunt urbanis rusticisve prædiis adhærendo ab his qui intromisceantur lædantur, vel aliter ipsa venditione impediantur jure προτημήσεως præferri sancimus, etc.

Jus προτημήσεως habent agnati et domini feudorum, vel ἐμφυτεύσεων, de quo supra lib. 2. tit. 4. et 9. et lib. 4. tit. 14. et ideo has Friderici Constitutiones hoc lib. inserere voluimus, quamquam de eo tantum sint, quod cognatis et aliis quibusdam competit, non etiam de illo quod feudorum dominis. Subjecimus et Romani Lecapeni Novellam de eodem jure, ex qua priorem Friderici constat esse translatam. Jure civili datur quidem hoc jus convicanis, *lib. 1. Cod. non licere habit. metroc.* non tamen propinquis aut sociis, *l. dudum C. de con. emptio.* nisi ex conventione, *l. qui Romæ, §. cohæredes ff. de verb. obl.* vel in auctione bonorum, *l. cum bona, ff. de reb. auct. jud. po. l. Imperator, ff. de pac.* Meminit initio Novellæ Romanus *d. l. dudum*, et *l. 1. Non. lic. hab. metr.* Parentes hac Constitutione militari sermone Fridericus appellat, quos Romanus συγγενεῖς, ut auctores superiorum librorum sæpe. Sequitur Novella Romani. (a)

(a) Novellam hanc et sequentem emendatiores vide et in latinum versas, ad calcem V. hujusce libri.

ΝΕΑΡΑ'

ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΓΕΡΟΝΤΟΣ, *περὶ ἐκποιήσεως κτημάτων, καὶ προτιμήσεως συγγενῶν, καὶ κοινωνῶν, καὶ ἀναμεμιγμένων, καὶ συμπαρακειμένων ὁλοτελῶς, καὶ συναπτῶς ἡνωμένων, καὶ τῶν νοουμένων ὁμοτελῶν χωρίων, καὶ κωλύσεως δυνατῶν προσώπων, καὶ ἐκποιήσεως στρατιωτικῶν κτημάτων.*

Παλαιὸς νόμος ἐστὶν, ἵνα μηδεὶς παρὰ συγγενῶν, ἢ κοινωνῶν ἐμποδίζηται πωλεῖν οἷς ἂν ἐθελήσειεν· ἕτερος δὲ νόμος ἄντικρυς τοὐναντίον ἀπαγορεύει μὴ ἐξεῖναι τινὶ πιπράσκειν ἑτέρῳ, ἢ μόνον τοῖς τῆς ἰδίας μητροκωμίας οἰκήτορσιν· ἡμεῖς δὲ τῶν ἡμετέρων ὑποτελῶν ἅμα, καὶ τῶν δημοσίων φόρων τῆς τε ἄλλης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς λειτουργίας, καὶ συντελείας πολλὴν τιθέμενοι πρόνοιαν, τὸ ἐναντιοφανὲς αὐτῶν καὶ ἀδιόριστον διὰ ταύτης ἡμῶν τῆς θείας διατάξεως σαφεῖ καὶ συντόμῳ λόγῳ ἐπανορθοῦντες, θεσπίζομεν ἀπὸ τοῦ νῦν ἐν πάσῃ πόλει, καὶ χώρᾳ, καὶ ἐπαρχίᾳ, ἵνα εἴ τινες τυχὸν ὡς ἀπὸ συγγενείας διῃρημένως, ἢ ἀδιαιρέτως, ἢ ὡς ἐκ κοινῆς ἀγορασίας, ἢ ἄλλης τοιούτου τρόπου κτήσεως· ἢ οἱ μὲν ἐκ συγγενείας, οἱ δὲ ἐξ ἐπικτήσεως ἐπίκοινον οἰκίαν, ἢ ἀγρὸν, ἢ ἀμπελῶνα ἢ ἕτερον τὸ οἱονοῦν ἀκίνητον ἔχοντες, ἢ ἄλλως, καὶ οὐχ ὡς ἐξ ἐπικοίνου τοῖς ἐγγίζουσι κτήμασι κατά τι μέρος ἀναμεμιγμένοι ἢ συμπαρακείμενοι ὁμοτελεῖς, ἢ ἁπλῶς πλησιάζοντες, βουληθεῖεν ἐκποιῆσαι τὰ ἴδια κατὰ πρᾶσιν, ἢ ἐμφύτευσιν, ἢ μίσθωσιν, μὴ πρότερον ἑτέρῳ τινὶ ταῦτα ἐκποιείτωσαν, εἰ μὴ πρὸς ἐκείνους διαμαρτύρωνται, οὓς καλοῦμεν κατὰ τάξιν πρὸς τὴν προτίμησιν, ἵνα πρῶτοι κληθῶσιν οἱ ἀναμὶξ συγκείμενοι συγγενεῖς, εἶτα οἱ οὕτως συμπεπλεγμένοι κοινωνοὶ, μεθ' οὓς οἱ μόνον ἀναμεμιγμένοι, εἰ καὶ ξένοι πάντῃ τῷ ἐκχωροῦντι τυγχάνοιεν, ἔπειτα καὶ οἱ συμπαρακείμενοι ὁμοτελεῖς, μετέπειτα οἱ ἁπλῶς ἔν τινι μέρει συναπτῶς ἡνωμένοι· ὁμοτελεῖς δὲ φαμὲν πάντας τοὺς ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὑποτεταγμένους ἀναγραφομένους, κἂν ἐν διαφόροις τόποις τὰ ἴδια τελέσματα καταβάλλωνται πολλῶν δὲ πέριξ τοῦ ἐκχωρουμένου κτήματος ὁμορούντων κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν ἑκάστῳ ἡ προτίμησις διαμαρτυρίας τελείσθω, ἵνα τῶν προτιμωμένων ἴσως παραιτουμένων οἱ ἐφεξῆς καλούμενοι εἴγε βούλοιντο συναλλάξαιεν. Εἴ τοι πάντες ἐκ τῶν ἴσων ἔρχονται προνομίων, ὥστε κατὰ μηδὲν ἀλλήλων προκεκρίσθαι ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ προκλήσει, ἡ αὐτὴ πάλιν ὁμοίως γενέσθω προφώνησις, ἵνα ἐντὸς λ'. ἡμερῶν τὸ ἄξιον τίμημα, ἢ ὅπερ ἀρραβωνιοσυγγάτως ἀληθὴς δίδωσιν ἀγοραστὴς, αὐτοὶ ἀνυπερθέτως καταβάλλοντες ἀναλόγως ἀφ' ἑαυτῶν, ἢ ἔκ τινος ἀρχῆς τοῦτο ἐπιμερίσωνται. ὅσοι δὲ μὴ ἐμπροθέσμως τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτοῖς παράσχοιεν ὑποτίμησιν, οὐκέτι δίκαιον ἕξουσι προτιμήσεως, πλὴν εἰ μήτις αὐτῶν αἰχμάλωτός ἐστιν, ἢ περιωρισμένος. ἢ ἐξόριστος, ἢ ἐν δημοσίαις, ἢ καὶ ἰδίαις χρείαις ἀδόλως ἀπολιμπάνεται, ἢ οὔπω τὸν καὶ χρόνον τῆς ἰδίας ἤνυσεν ἡλικίας· τούτων γὰρ οἱ τὴν διοίκησιν τῶν προσόντων αὐτοῖς ἀναδεδεγμένοι ἐντὸς δ'. μηνῶν μετὰ τῶν συμπαρακειμένων νέων ἀγοραστῶν πρὸς τὸ ἐυλογοῦν συνεισέρχονται ἀναπληροῦντες αὐτοῖς τὸ ἀνῆκον τίμημα μετὰ τοῦ νομίμου τόκου, καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀναλωμάτων, τοὺς δὲ ξένους ἀγοραστὰς ἀπωθοῖντο τελείως τὸ τίμημα μετὰ τῶν αὐτῶν τόκων τε καὶ δαπανημάτων ἀναδιδόντες αὐτοῖς. Εἰ δὲ οἱ τῶν εἰρημένων προσώπων διοικηταὶ ὑφορῶνται μήπως τὸ παρ' αὐτοὺς πραχθὲν ἐκεῖνοι δεκτὸν οὐχ ἡγήσωνται, μετ' ἐγγράφου νομικῆς διαγνώσεως, ἢ ἀποβαλλέσθωσαν, ἢ καταδεχέσθωσαν τὸ συνάλλαγμα. Εἰ δὲ καὶ πρὸς τοῦτο ῥαθυμήσουσιν, οἴκοθεν αὐτοῖς παρεχέτωσαν πᾶν κέρδος, καὶ πᾶσαν ὠφέλειαν ἣν ἔμελλον ἕξειν ἐκεῖνοι εἴπερ ἔσπευσαν οὗτοι πρὸς συνάλλαγμα· καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ συγγενῶν, καὶ κοινωνῶν, καὶ ὁμοτελῶν, καὶ τῶν ἄλλως παρακειμένων. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ὁμάδος τῶν καλουμένων χωρίων ἢ ἀγριδίων, πολλῷ μᾶλλον κρατείτω, ἵνα καὶ οἱ κτήτορες αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους ἔχωσι τὴν προτίμησιν. Εἰ δὲ πάντες παραιτήσονται οἷς δίδοται ἡ προτίμησις, ἢ δείκνυνται αἴτιοι χρηματικῆς ζημίας, ἢ σωματικῆς ἐπιβουλῆς τε καὶ ἀτιμίας τραχείας τῷ ἐκποιοῦντι, καὶ τῇ αὐτοῦ φαμιλίᾳ οὐ κατὰ τύχην, ἀλλ' ἐκπρονοίας δι' ἑαυτῶν, ἢ διὰ τῶν προσηκόντων αὐτοῖς γεγονότες, τοὺς τοιούτους ἄκοντος τοῦ πεπονθότος κατ' οὐδένα τρόπον εἰς τὴν ἐκείνου κτῆσιν εἰσενεχθῆναι βουλόμεθα· κατὰ πρόφασιν μέντοι προικὸς ἢ προγαμιαίας δωρεᾶς, ἢ ἁπλῆς, θανάτου αἰτίᾳ δωρεᾶς, ἢ ἐκ διαθήκης, ἢ ἀνταλλαγῆς, ἢ διαλύσεως, καὶ οἰκεῖοι καὶ ἐξωτικοὶ ἅπαντες ἐκποιεῖν δύνανται, μόνον μήτις κατὰ σκῆψιν λάθρα πωλήσας, ἢ μισθώσας τοῖς μὴ προτιμωμένοις, ἐν τῷ φανερῷ δωρεῖσθαι ἢ λεγατεύειν, ἤ τι τῶν εἰρημένων προσποιήσηται· διὰ ταῦτα γὰρ καὶ ὅρκον τοῦτε διδόντος, καὶ τοῦ λαμβάνοντος οἱ τὸ προνόμιον τῆς προτιμήσεως ἔχοντες δύνανται ἀπαιτεῖν. Εἰ δέ γε οἱ ἐκποιοῦντες πρὸς περιγραφὴν τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας ἄλλοτι πρᾶξαι τολμήσουσι, καὶ ἄλλοτι ἐκ τοῦ φανεροῦ προσποιήσονται, εἰ μὲν μετὰ τὸν ὅρκον ἐλεγχθῶσιν αὐτοίτε καὶ οἱ οὕτω δολερῶς αὐτοῖς συναλλάξαντες τάς τε τῆς ἐπιορκίας ποινὰς ὑφέξουσι, καὶ ὁ μὲν τοῦ κτήματος, ὁ δὲ τοῦ λάθρα καταβληθέντος τιμήματος ἐκπεσεῖται, καὶ ἀμφότερα τῷ δημοσίῳ εἰσκομισθή-

σονται, ἵνα ἐκ τοῦ δημοσίου εἰς τοὺς πλησιάζοντας διαπραθῇ. Εἰ δὲ πρὸ τοῦ ὅρκου φωραθεῖεν τοιοῦτόν τι διαπραξάμενοι, καὶ τὸ πραχθὲν ἄκυρον ἔσαι, καὶ τὸ κτῆμα ὁ ἅπαξ πειραθεὶς κακῶς ἐκποιῆσαι, καὶ ἄκων ἀπεμπολῆσαι ἀναγκασθήσεται εἰς ἐκείνοις οἷς δεδώκαμεν τὴν προτίμησιν. Τοῖς δὲ δυνατοῖς ἀπαγορεύομεν τοῦ λοιποῦ υἱοθεσίας τρόπῳ, ἢ δωρεᾶς ἁπλῆς, ἢ θανάτου αἰτίᾳ, ἢ ἐκ διαθήκης, ἢ κατὰ μόνην χρῆσιν, ἢ ὡς ἐπὶ τινι προςασίᾳ καὶ συνδρομῇ λαμβάνειν τι παρὰ τῶν εὐτελεςέρων, εἰ μὴ ἄρα συγγενεῖς αὐτῶν εἶεν, ἀλλὰ μηδὲ νέας ἀγορασίας ποιεῖσθαι, ἢ μισθώσεις, ἢ ἀντολλαγὰς ἔν τισι χωρίοις, ἢ ἀγριδίοις ἐκ τῶν κτητόρων αὐτῶν. Εἰ δὲ δὴ τούτων αἱ ςάσεις, ἀλλ' ἑτέρων προσώπων εἰσὶ τὰ διαπιπρασκόμενα προάςεια, εἴτε ἐκ τοῦ δημοσίου οἱ λεγόμενοι κλασματικοὶ τόποι, ἢ καὶ ἄλλη κτῆσις ἀνήκουσα αὐτῷ ἐκποιεῖται, καὶ ὡσαύτως οἱ αὐτοὶ κτήτορες προτιμάσθωσαν, τούτων δὲ ἑκουσίως ἀποτασσομένων, τότε καὶ τοῖς δυνατοῖς ἔξεςι συναλλάττειν. Ἐκεῖνοι δὲ νοείσθωσαν δυνατοὶ οἵ τινες κἂν μὴ δι' ἑαυτῶν, ἀλλ' οὖν διὰ τῆς ἑτέρων δυναςείας, πρὸς οὓς πεπαρρησιασμένως ᾠκείωνται ἱκανοί εἰσιν ἐκφοβῆσαι τοὺς ἐκποιοῦντας, ἢ πρὸς εὐεργεσίας ὑπόσχεσιν τὴν πληροφορίαν αὐτοῖς παρασχεῖν. Εἰ δέ τις ἐκ τῶν δυνατῶν προσώπων τοιοῦτόν τι ἐγχειρήσει διαπράξασθαι, καὶ τοῦ κτήματος ςερηθήσεται καὶ τὴν ἀποτίμησιν αὐτοῦ τῷ δημοσίῳ εἰσπραχθήσεται. Μετὰ μέντοι δεκαετίαν ἀνεπιφώνητον κατὰ τῶν ὁπωσοῦν συναλλαξάντων, ἢ δωρεᾶς δεξαμένων, ἢ ἐκ διαθήκης τι κτησαμένων, οὐδεμία παρ' οὐδενὸς τῶν ἐντεῦθεν προτιμωμένων, ἢ καὶ ὡς ἐκ τοῦ δημοσίου ζήτησις ἔςαι. Πρὸς τούτων δὲ κελεύομεν ὥςε πάντα τὰ ςρατιωτικὰ κτήματα ὅσα ἐντὸς τριακονταετίας καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἐξεποιήθησαν, ἢ μετὰ ταῦτα μέλλουσιν ἐκποιεῖσθαι, ἀναργύρως εἰς τὴν τῆς ἰδίας ςρατείας ἐνοχὴν καὶ ὑπηρεσίαν πάλιν ἐπανακάμψαι, εἰ μὴ ἄρα καὶ μετὰ τὴν ἐκποίησιν τοσοῦτον τῷ ςρατιώτῃ περιλαμβάνεται ὅσον τὸν ςρατευόμενον πρὸς τὴν της νέας ςρατείας σύςασιν ἐξαρκεῖ, καθ' ὅσον γὰρ ἐλλείπει κατὰ τοσοῦτον ἡ ἐκποίησις ἀναιρεῖται.

Vocantur hac Constitutione in jus *προτιμήσεως* cognati primum consortes, veluti fratres, qui paterna prædia pro diviso aut pro indiviso possident: hi sunt qui dicuntur *οἱ ἀναμὶξ συγκείμενοι συγγενεῖς* auctoribus Græcis interpretibus, qui et inde adnotant recte consortes extraneos præferri cognatis non consortibus. Post cognatos consortes vocantur socii, deinde qui rem communem habent citra societatem, sive sint cognati sive exteri, tum ii qui communi census vinculo tenentur, licet non eodem loco censum exsolvant, postremo vicini et confines. Hi testato de nunciandi sunt antequam venditio fiat extraneo. Denunciatis datur mensis, procuratoribus eorum menses quatuor, non denunciatis decennium, dominis *ἐμφυτεύσεων* et feudorum longe alia tempora, *l. ult. C. de ju. emphyt. et supra 2. tit. 9.* et ii qui præsentes venditioni adfuerunt, et tacuerunt, ut interpretes Græci adnotant rectissime, nec venditioni consensisse, nec pro denunciatis habentur, *l. Titia, §. Lucia, ff. de leg. 2. l. Gajus, ff. de pig. act.* Consensu amittitur jus *προτιμήσεως*, et præscriptione temporis, et ingratitudine sive indignitate. Datur etiam hac Nov. jus *προτιμήσεως* convicanis, secundum *l. 1. Cod. non lic. habit. metr.* Est et aliud hac Novel. caput de locupletioribus, et potentioribus, ut ne quid ex bonis tenuiorum acquirant, *ἔν τισι χωρίοις ἢ ἀγριδίοις ἐν οἷς οὐκ ἔχουσιν ἴδια κτήματα*, ut explicatius enarrant interpretes: non igitur nisi *ἀνακοινώσεως*, aut *πλησιασμοῦ* jure: et ad definitionem potentiorum. Novel. Constantini Porphyrogennetæ, *περὶ δυνατῶν τῶν εἰσελθόντων εἰς κτῆσιν πενήτων* declarat nihil interesse potentior sit qui emerit, an is qui potentiori domesticus sive *προσωκειωμένος* fuerit, Fridericus male, propinquus. Igitur ne potentiores quidem derogare possunt juri *προτιμήσεως*, quinimo severius cum his agitur: nam neque donationis aut testamenti, aut transactionis, aut patrocinii, aut adoptionis jure ad bona tenuiorum pervenire possunt. Sed eadem et hos quæ superiores tuetur præscriptio decennii. Postremum caput vetat alienationem prædiorum militarium: quod omnino pertinet ad feuda, et consentit etiam cum Friderici et Lotharii Constitutionibus, ne milites per inopiam muneribus militaribus reddantur inhabiles, publicove depereat census qui eo nomine dependi solet, qua de re visum est etiam proponere Novellam Constantini Porphyrogennetæ, cujus metionem habuimus sæpe lib. 1.

ΝΕΑΡΑ' ΚΩΝΣΤΑΝΤΙ'ΝΟΥ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗ'ΤΟΥ ΠΕΡῚ ΣΤΡΑΤΙΩΤΩ῀Ν.

Ὥσπερ σώματι κεφαλὴ, οὕτως ἐν πολιτείᾳ ςράτευμα, ὧν οὕτως ἢ ἑτέρως ἐχόντων, ἀνάγκη καὶ τὸ πᾶν συμμεταβάλλεσθαι, καὶ ὃς μὴ ταῦτα ὑπὸ πολλὴν τίθεται πρόνοιαν, περὶ τὴν οἰκείαν σφάλλεται σωτηρίαν, εἴπερ οἰκείαν οἴεσθαι χρὴ τὸ κοινόν· καὶ ἐπειδὴ τῷ χρόνῳ τὰ τῶν ςρατιωτῶν ἀῤῥωςήσαντα ὅθεν αὐτῶν καὶ ἡ τοῦ εἶναι, καὶ ζῆν προσῆν ἀφορμὴ πρὸς τὸ χαλεπώτερον ἐναπέκλινεν, ἡ ἐκ Θεοῦ βασιλεία ἡμῶν πρὸς τὸ εὐεκτοῦν, καὶ ἀμεινότερον ταῦτα μετήνεγκε, κοινὴν τῷ παντὶ χαρισαμένη τὴν λυσιτέλειαν. Θεσπίζομεν τοίνυν αὐτὸ τοῦτο δὴ ὅπερ ἡ συνήθεια ἀγράφως πρώην ἐκύρωσε, μὴ ἐξεῖναι τοῖς ςρατιώταις τὰ ἐξ ὧν αἱ ςρατεῖαι ὑπηρετοῦνται κτήματα διαπωλεῖν, συντηρεῖσθαι δὲ εἰς ἑκάςην ςρατείαν, ἱππέων μὲν ἀκίνητον κτῆσιν δ'. λιτρῶν,

οἷς ἀριθμεῖσθαι κελεύομεν, καὶ τοὺς ἐπὶ τὸν στόλον τεταγμένους πλοΐμους τοῦ τε αἰγαίου πελάγους, καὶ τῆς σάμου, καὶ τῶν κιβυῤῥαιωτῶν· αὐτόστολοι γὰρ καὶ οὗτοι, καὶ αὐταίρετοι βαρείας μετίασι τὰς ὑπηρεσίας, τοῖς δὲ βασιλικὰ πλοΐμα ἐπὶ ῥόγαις ὑπηρετωμένοις, καὶ τοῖς λοιποῖς πλοΐμοις ἤδη νῦν ἐκράτησεν ἐκ συνηθείας δύο λιτρῶν εἰς ἑκάστην στρατείαν ἀκίνητον διασώζεσθαι κτῆσιν, ὃ καὶ ἡμῖν ἀρκούντως ἔχειν δοκεῖ· εἰ μὲν οὖν ἐν τοσαύτῃ ἀκινήτῳ κτήσει εἶεν οἱ ἐν ἑκατέραις στρατείαις κατειλεγμένοι σώζοιεν ταύτην συντηροῦντες ἀνεκποίητον καὶ παραπέμποιεν εἰς τοὺς φυσικοὺς κληρονόμους καθ' ἂν ἂν βούλοιντο νόμιμον τρόπον μετὰ τοῦ οἰκείου μέντοι γε βάρους, εἴτε κατιόντες εἶεν πρὸς οὓς παραπέμπονται, εἴτε ἀνιόντες, εἴτε ἐκ πλαγίου, εἴτε ἐξ ἀδιαθέτου ἰσοκληρία τισὶν ἁρμόζει, εἴτε ἀπὸ διαθήκης ἐξ ἀνίσων μερῶν εἰκότως κληθεῖεν γνήσιοι, ἢ φυσικοί, ἢ ἐξωτικοί, παγανικοί, κληρονόμοι· τοὺς ἀξιωματικοὺς γὰρ παντὶ τρόπῳ ἀποκλείομεν πρὸς τὰς τοιαύτας διαδοχὰς καὶ κατὰ ἀναλογίαν τοῦ κέρδους τῆς κληρονομίας ἕπεσθαι ὁριζόμεθα καὶ τὸ βάρος τῆς συντελείας· κινητὸν δὲ οὐ περιεργαζόμεθα ὑπάρξιν, ἀλλ' ἐν ἐξουσίᾳ αὕτη κείσεται τοῦ κεκτημένου, εἰ μήπου κατὰ πολὺ ἡ ἀκίνητος ἐλαττοῦται· δέον γὰρ τότε ἀνδρὸς ἀγαθοῦ δοκιμασίᾳ τὸ ἐλλιπὲς τῆς ἀκινήτου ἐκ τῶν κινητῶν ἀναπληροῦσθαι. Εἰ δὲ ἐν περιουσίᾳ πολλῶν ἀκινήτων ὁ στρατιώτης καθεστήκοι, ὥστε κατὰ πολὺ τὴν δικαίαν ὑπερβαίνειν ποσότητα, εἰ μὲν ἅπαντα ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς κώδιξιν ἀπογράφονται μὴ δύνασθαι μήτε ταῦτα, μήτε ἐκ τούτων τὸν στρατιώτην διαπωλεῖν κἂν μείζονα εἶεν ἠξιωμένα τιμῆς, μᾶλλον δὲ μὴ δύνασθαι τινὰ ἐκ τούτων ἀγοράζειν, καὶ μάλιστα περίβλεπτον, ἢ ἀξιωματικὸν, ἢ δυνάστην μέχρι σχολαρίων, ἢ μητροπολίτην, ἢ ἐπίσκοπον, ἢ μοναστήριον, ἢ ἕτερον τὸν οἱονδήποτε εὐαγῆ οἶκον εἰδότες ὡς οὐκ ἔσεσθαι αὐτοῖς περὶ τῶν δαπανημάτων λόγος, κἂν εἰ τύχοιεν πολλὰ καταναλωκότες εἰς φιλοπονίαν τῶν ἠγορασμένων, λήψονται μέντοι γε τὰς ὕλας αὐτῶν μετὰ τοῦ μὴ βλάψαι τὴν προτέραν κατάστασιν. Εἰ δ' οὐ πάντα ἀπογεγραμμένα εἰσὶν, ἀλλ' οὐ ἔχει ὁ στρατιώτης κτῆμα ἰδιοπεριόριστον καὶ τῇ στρατείᾳ ἀκαταδούλωτον, ἐξουσίαν ἐχέτω ᾧ δὴ βούλοιντο τρόπῳ τοῦτο ἐκποιεῖν, ἐν ᾧ μέντοι γε ἡ ἀπογεγραμμένη κτῆσις αὐτοῦ ἱκανή ἐστι ὑπηρετεῖσθαι τῇ στρατείᾳ. Εἰ γὰρ ἀπολέλειπται ἀνάγκην ἕξει ὁ ἐκ τοῦ στρατιώτου λαβὼν ἔκ τινος αἰτίας τὸ ἐλλιπὲς δι' ἀκινήτου ἀναπληρῶσαι· εἰδ' ἀδόλως ἀπογεγραμμένα εἰσὶ τὰ τοῦ στρατιώτου ἀκίνητα, τὰ εὐχρηστότερα σιωπηρῶς ὑποκείσθωσαν ἕως δ'. λιτρῶν, καὶ τούτῳ τῷ προνομίῳ ἐξ ἡμετέρας προνοίας συγκροτείσθωσαν· τὰ δὲ περιττὰ ἐφεῖσθαι τούτοις ἐκποιεῖσθαι, καὶ εἴπερ συμβῇ ὃν μὲν τὰ εὐχρηστότερα ἀγοράσαι πρότερον, ὃν δὲ τὰ ἀχρηστότερα ὕστερον, ἐκνικηθῇ δὲ ἐκ τοῦ προτεθειμένου προνομίου τὰ εὔχρηστα, ἐχέτω τὰ τῆς ἐξογενεσίας δίκαια κατὰ τοῦ μεταγενεστέρου ὁ προγενέστερος· εἰ δὲ πολλὰς ἔχων τὰς ἀκινήτους κτήσεις καὶ πολυτίμους τὴν ἀπογεγραμμένην ἐκποιήσειεν, ἐκνικῆσαι δὲ ταύτην βουληθῇ ὕστερον ὡς ἀπογεγραμμένην, δίδοσθαι μὲν αὐτοῖς τὴν βοήθειαν τῆς ἐκνικήσεως, ἐκ τῆς ἄλλης δὲ τῷ ἀγοραστῇ τὸ ἱκανὸν περιποιεῖσθαι ὅτε δηλονὴ εὐπορεῖεν ὑπὲρ τὰς δ'. λίτρας οἱ ἱππεῖς, ὑπὲρ τὰς δύο δὲ οἱ πλωτῆρες· εἰ δὲ μέρος στρατείας ὑπηρετεῖ τις κατὰ ἀναλογίαν τοῦ μέρους αὐτοῦ, καὶ τὴν εὐπορίαν τυποῦσθαι· μὴ ἄλλως δὲ κυριεύεσθαι τὰ στρατιωτικὰ τοῖς ταῦτα οἵῳ δὴ τινι τρόπῳ κτωμένοις, εἰ μὴ ὁ τῆς τεσσαρακονταετίας ἀνεκφώνητος διαῤῥεύσει χρόνος· σχεδὸν γὰρ τοῖς κακῇ πίστει νομεῦσιν ἠρίθμει τούτους ἡ πάλαι συνήθεια, πλὴν ὅσον οἱ μὲν ἐξ συναλλάγματος νεμηθέντες τὴν τῶν καρπῶν ζημίαν διέφευγον· οἱ δὲ πίστει κακῇ νεμόμενοι καὶ καρποὺς, καὶ προσόδους, καὶ πᾶσαν βλάβην κατετίθεντο, ὃ καὶ ἡμῖν ἀρέσκει· στρατιώτην δὲ νομίζεσθαι διατυποῦμεν οὐ τὸν καθωσιωμένον μόνον τοῖς ἱεροῖς λεγεῶσι στρατιώτων, ἀλλὰ γὰρ δὴ καὶ τούτους οἳ διά τινα τύχης ἐπήρειαν ἐπιλεεῖς ὀφθέντες ἀδορείας ἐνδίκως τετυχήκασι· καὶ τῶν αὐτῶν τούτοις δικαιοῦμεν ἀπολάβειν προνομίων, οὐ συγχωροῦντες οὔτε παρ' ἐκείνων πιπράσκεσθαι τὰ ἐξ ὧν αἱ στρατεῖαι ὑπηρετοῦνται, καὶ πολλῷ πλέον παρὰ τοῦ δημοσίου· ἃ γὰρ τοῖς κυρίως δεσπόταις ἐπιτιμῶμεν τοῦ κοινῇ συμφέροντος ἕνεκεν, πῶς ἂν τῷ δημοσίῳ πιπράσκειν ἐπιτρέψαμεν· καὶ τὴν πάλαι ἄγραφον ἀδικίαν ἐκείνην νόμου τάξιν ἔχειν μεθήσομεν ἣν ἐλρῆν γῆς τε ἁπάσης ἐξελαύνεσθαι καὶ θαλάσσης, ὡς οὖσαν θηριωδεστάτην καὶ ἀπηνεστάτην, οἶμαι γὰρ ὡς οἱ ταύτην εἰσαγαγόντες τὴν αὐτὴν ταῖς ἄρκτοις φύσιν τῇ πολιτείᾳ προσένειμεν· λόγος γὰρ ἔχει μόνας θηρίας τὰς ἄρκτους λιμῷ πιεζομένας τοὺς δακτύλους παραλιχμᾶσθαι, εἶπου καλῶς τις εἰδὼς χεῖρας ὅλης τῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐχὶ δακτύλους τοὺς στρατιώτας δοκοίη· ταῦτα μὲν οὖν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις ἐντελῶς ἅμα καὶ λυσιτελῶς κατὰ τὸ ἡμῖν δοκοῦν διατυποῦμεν, ἐπὶ δὲ τοῖς προλαβοῦσι πάλαι μὲν ἐπικρατεῖ ἀδικίτητος καὶ παχυμερὴς συνήθεια ἀναργύρως τοὺς ἀγοραστὰς τῶν στρατιωτικῶν ἐξωθεῖσθαι· ἡ δὲ λεπτομερὴς τῶν κατὰ μέρος διοίκησις ἄλλοτε ἄλλως ἐν οἷς ἂν αὐτοῖς μετῆγον οἱ τῆς ψήφου κύριοι μεταφερομένη πολλήν τινα λώβην παρεῖχε τοῖς πράγμασι καὶ πᾶσαν ἀσάφειαν· ἡμεῖς οὖν ἅμα πρόσω καὶ ὀπίσω τοὺς περὶ τῶν συμφερόντων τρέψοντες ἀναλογισμοὺς τὰς κεχυμένας ἐκείνας, καὶ ποικιλοτρόπους ἀποδιοπομπούμενοι πράξεις νῦν ῥυθμῷ καὶ λόγῳ τοῖς ἐν ἅπασι διοικήσεσι στέλλοντες, θεσπίζομεν εἰ μὲν εἶεν κληρονόμοι αὐτοῖς τοῖς γεγραμμένοις στρατιώταις κατιόντες τυχὸν, ἢ ἀνιόντες, ἢ ἐκ πλαγίου μέχει ἕκτου βαθμοῦ αὐτοὶ πάντως προσδεχθήσονται κατὰ τὴν τῶν βαθμῶν συγγένειαν προτιμώμενοι εἰς τὸ ἐκδικεῖν τὰ παρὰ τῶν στρατιωτῶν ἐκποιηθέντα κακῶς, ἢ παρὰ δυνάστου βίᾳ κατασχεθέντα, τῶν ἐγγυτέρου δὲ βαθμοῦ συγγενῶν μὴ βουλομένων, ἢ μὴ δυναμένων, καὶ οἱποῤῥοτέρω εἰσδεχθήσονται συγγενεῖς, συγγενῶν δὲ οὐχ' ὑπόντων, ἢ τῶν ἀπὸ νόμου καλουμένων ἀγχιστῶν οἱ συνδόται καὶ οἱ σύναιχμοι τούτων ἀκουτισθῶσι προσερχόμενοι, τούτων δὲ οὐκ ὄντων οἱ συντελεσταὶ ἀπορώτεροι στρατιῶται, ἵν' ἐξ ἐκείνων τὸ ἐνδέον τῆς εὐπορίας ἀνασώζοντες ἐποικοδομηθεῖν πρὸς ἰσχὺν ἱκανότητος· εἰδὲ καὶ οὗτοι οὐκ εἶεν, ἀνάγκη καὶ τοὺς πολιτικοὺς συντελεστὰς εἰσακούεσθαι, πρὸς τὸ μὴ διαπίπτειν τὸν ἐκ τοῦ κήνσου φόρον. Εἰ δὲ στρατιώτης στρατιώτου ἑτέρου κτῆσιν ἠγόρασεν, εἰ μὲν ὁ εὐπορώτερος ἐξ

ἀπόρου τὴν αὐτὴν ὑφέξει τοῖς δυνατοῖς ποινὴν ἀναργύρως ἐκπίπτων τῶν ἠγορασμένων· εἰ δὲ ἄπορος ἐξ εὐπόρου. τὸ ἀγορασθὲν ἕξει πάντως ἢ τὸ τίμημα λήψεται· εἰ δὲ ἀμφοῖν ἀπορία εὑρίσκεται τῷ ζημιουμένῳ μέρει προσβοηθεῖσθαι κελεύομεν, τὴν ἀγαθὴν πίστιν ἐνταῦθα τηροῦντες, ἥτις οὐκ ἐᾷ τινὰ κερδαίνειν ἐκ τῆς τοῦ ἄλλου ζημίας· ταῦτα περὶ τῶν στρατικῶν κτήσεων, ἃ μὲν εὑρηκότες ἃ δὲ ἐξευρηκότες δεῖν ᾠήθημεν μεταβῆναι καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν στρατιωτικῶν προσώπων, καὶ τὰ συμπεσόντα τούτοις μικρὸν ἄνωθεν ἀναγορεῦσαι· ἦν ὅτε ἡ ὁλοσχερὴς τῶν πραγμάτων ἀνατροπὴ καὶ φορὰ ὀλέθρου δυσκάθεκτος, καὶ πᾶς τὶς τῶν ἐν δόξῃ κραταιῶν πασσυδὶ χώρας ἀπεριγράπτους ἀποτεμνόμενος, ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ τοῖς ἀθλίοις ἐνέταττε κτήτορας, σχέτλια ποιεῖν οὐχ' ἡγούμενος, πάσχειν δὲ μᾶλλον εἰ ἕτερος ὑπέρτερος τούτου ἐν πλεονεξίᾳ ὀφθείη, καὶ ἦν ὁλοσχερὴς ἅμιλλα κακῶν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι τῶν δυνατῶν ἦν, ἀλλ' ἐκεῖθεν ἀρξαμένη καὶ εἰς τοὺς ὀλιγοστενεῖς, ἐτελεύτησεν· αἱ γὰρ τῶν ὑπερεχόντων ἕξεις διαδόσιμοι ὡς ἐπὶ πᾶν τῷ πλήθει γίνονται· ἐκεῖθέν τε οἱ ἄρχειν τοῦ στρατοῦ λαχόντες, ὥσπερ ὄντες νόμου τὰ τούτων εἶναι τῶν στρατηγῶν, ἅπαντες εἶχον λαμβάνοντες, ἀντεδίδουν δὲ αὐτοῖς στρατείαν ἄνθρωποι ὤνιοι ἀμελεῖς, ἀπόλεμοι. μυρμήκων ἀγενεστέροι, καὶ λύκων ἁρπακτικώτεροι, δι' ὧν τοὺς ἐχθροὺς δασμολογεῖν οὐκ ἔχοντες, ἠργυρολόγουν τοὺς ὑπηκόους, ὅθεν οὐκ ἐδεήθησαν χρόνου πρὸς τὸ πᾶν ἀνατρέψαι, ἀλλ' ἐκ τῆς σφῶν κατὰ φθορᾶς εἰς ἔσχατον κινδύνου τὴν τῶν Ῥωμαίων ἤλασαν ἀρχήν· ὅσην μὲν οὖν τὴν σπουδὴν περὶ τὴν τούτων ἀνασοβὴν κατεβαλλόμεθα πολλοὶ τῶν χρηστῶν καὶ μετρίων ἀναφωνήσουσιν, ἢ μᾶλλον ἡ πληθὺς τῶν εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος ἐπινοστούντων βοήσεται ἄρτι τῆς δουλείας ἀπηλλαγμένοι, ἀναγγέλλουσι δὲ οἶμαι καὶ αἱ τῶν ἄλλων πραγμάτων πρὸς τὰ κρείττω μεταβολαὶ οἷς πρὸς ταλαιπωρούμεθα ταῖς φροντίσιν ὑπνομαχοῦντες, ἵνα μὴ κωφὴ τις ᾖ καὶ διαπεφωρημένη ἡ ἐπινοηθεῖσα τῶν πλημμελῶς φερομένων διόρθωσις, ἣν ἐν τῷ παρόντι ἐδίκτῳ, ὡς οἷόν τε ἐστὶ ἀκριβῶς ἀνεστοιχειώσαμεν· καὶ τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ εἰς διαμονὴν αΐδιον παραδιδόντες θεσπίζομεν, εἴτις στρατιώτης ἐν παροίκου λόγῳ εὑρεθείη κατέχων, εἰ μὲν αὐτὸς ἐκεῖνος; καὶ τὰ ἐξ ὧν ἡ στρατεία ὑπηρετεῖται, κτήματα ἁρπάσας ἔχει ἓξ χρυσοῦ νομίσματα ποινῆς ἕνεκεν ἀποτίσει ἐξ ὧν ὁ στρατιώτης μὲν τὸ ἥμισυ λήψεται πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ, τὸ ἥμισυ δὲ ὁ δημόσιος τῆς χάριν ἐστερήθη δουλείας· Εἰ δὲ οὐχ' ἁρπάσας ἀλλ' ἀγοράσας εὑρεθείη, τὰ στρατιωτικὰ πρὸς μὲν τὴν δημόσιον γ'. χρυσοῦ νομίσματα καταθήσει, πρὸς δὲ τὸν στρατιώτην ἀγωγὴν ὑπὲρ τοῦ τιμήματος οὐκ ἕξει· εἰ δὲ ἑτέρων ἐξελασάντων αὐτοὺς ἐκ τῶν οἰκείων ἢ αὐτῶν ἐκείνων ἐκουσίῳ χρησαμένων ἄλλοι τούτοις κατοικτείραντες ἐδέξαντο, εἴτε παροικεῖν, εἴτε θητεύειν, ἀνεύθυνοι ἔστωσαν· ὅσοι δὲ στρατιώτας ἱκανοὺς εἰς ἰδίας ὑπηρεσίας κατατόλμησαν ἐχειν τῶν φοσσατῶν τούτους ἀποστερήσαντες, εἰς ἕκαστον ἓξ νομίσματα ὁ ἐξκουσσεύσας εἰσπραχθήσεται, καὶ ταῦτα ὁ δημόσιος οἰκειώσεται, εἰ μήπου ἀπὸ στρατηγοῦ, ἢ τῶν ἄλλων ἀρχόντων τούτους ἔτυχον δεδεγμένοι; καὶ οὗτοι ἐκ τῶν ἀποτεταγμένων εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ στρατηγοῦ, ἢ τῶν ἀρχόντων καθειστήκεισαν· εἰ γὰρ ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ τῆς καινότητος εἰσὶν οὐκ ἀθῳωθήσεται, ὁ τούτους ἔχων, εἰ καὶ δεικνύειν ἑτοίμως ἔχει παρὰ τοῦ στρατηγοῦ, ἢ ἄρχοντος ἐπιτραπῆναι κεχρῆσθαι αὐτῷ.

Ut Lotharii et Friderici Constitutione feuda nullo modo possunt a militibus alienari, ita nec ea prædia militaria, quæ relata sunt in Codices militares ex hac Constitutione quæ feudis comparamus. Cetera autem quæ Codicibus militaribus absunt, possunt alienari usque ad certum modum, puta secundum ejus distinctionem, si modo retineat sibi tantum ex eis miles quantum conficiendis quatuor vel duabus libris auri sufficiat, ne scilicet omnino redactus ad inopiam, et militiæ reddatur inutilis: quæ est etiam ratio Constitutionum Lotharii et Friderici. Sed hoc distabant illa prædia militaria a feudis, quod illa a nemine recognoscebant, quippe cum eorum essent milites pleno jure domini et consequenter quod alienatione aliis non aperirentur, sed illis ipsis restituerentur. Ceterum ut Fridericus nullam censet emptori præscriptionem temporis opitulari posse, quominus venditio rescindatur, ita nec Constantinus, nisi 40. annorum, quasi scilicet omnis qui ea prædia emerit in eo pro malæ fidei possessore habeatur, *l. 7. C. de agr. et cens.* licet in fructuum et ejus quod interest ratione distinguat inter bonæ et malæ fidei emptorem, sicut Fridericus in pretii repetitione. Et præterea longi tantum temporis præscriptionem excludere Fridericus voluit, ut docui 4. tit. 49. Militibus hac sive Novella sive edicto Constantinus adnumerat causarios, et quid juris sit si prædia miles a milite emerit, definit, et alia quædam quæ exposuimus in præfationibus libri primi. His adnectere libuit pro coronide Caroli IV. auream bullam sive χρυσόβουλλον, ut tum etiam in Oriente loquebantur Nicetas ἐρυθρόγραφον, quia multum, pertinet ad feuda, nec vulgo versatur in manibus. Superiores quoque Friderici de jure προτιμήσεως, Romani eadem de re, Constantini de prædiis militaribus nondum perfecte quisquam ediderat, extabant tantum Friderici fragmenta quædam apud Afflictum, et Baldum, et Oldendorpium, ceterorum apud Harmenopulum. Deo immortali omnipotenti sit laus, honor, et gloria, hominibus pax et salus per Jesum Christum Dominum nostrum.

AUREA BULLA CAROLI IV.

ROMANORUM IMPERATORIS.

IN NOMINE SANCTAE ET INDIVIDUAE TRINITATIS FOELICITER, AMEN.

CAROLUS IV. DIVINA FAVENTE Clementia Romanorum Imperator, et Bohemiæ Rex, ad perpetuam rei memoriam.

Omne regnum in seipsum divisum desolabitur: nam principes ejus facti sunt socii furum: ob quod dominus miscuit in medio eorum spiritum vertiginis, ut palpent in meridie sicut in tenebris: et candelabra eorum movit de loco suo, ut cæci sint, et duces cœcorum, et qui ambulant in tenebris, offendunt: et cæci mente, scelera perpetrant, quæ in divisionem contingunt. Dic superbia, quomodo in Lucifero regnasses, si divisionem auxiliatricem non habuisses? Dic Satan invide, quomodo Adam de Paradiso ejecisses, nisi eum ab obedientia divisisses? Dic luxuria, quomodo Trojam destruxisses, nisi Helenam a viro suo divisisses? Dic ira, quomodo Romanam Rempublicam destruxisses, nisi in divisione Pompejum et Julium sævientibus gladiis ad intestina prælia concitasses? Tu quidem invidia, Christianum Imperium a Deo ad instar Sanctæ et individuæ Trinitatis, fide, spe et charitate, virtutibus Theologicis roboratum scujus fundamentum super Christianissimo regno fœliciter stabilitur, antiquo veneno, quod velut serpens in palmites, Imperiales, et membra ejus propinquiora, impio scelere vomuisti, ut concussis columnis totum ædificium ruinæ subjiceres: divisionem inter septem Electores sacri Imperii, per quos (velut septem candelabra lucentia in civitate Spiritus septiformis) sacrum illuminari debet Imperium, multoties posuisti. Sane cum ex officio, quo Cæsarea dignitate potimur, futuris divisionum et dissentionum periculis inter Electores ipsos, de quorum numero (ut rex Bohemiæ) esse dignoscimur, ratione duplici tam ex imperio quam electionis jure quo fungimur, occurrere teneamur: infra scriptas leges ad unitatem inter Electores fovendam, et electionem unanimem inducendam, ac detestandæ divisioni prædictæ variisque periculis ex ea sequentibus aditum præcludendum; in solemni curia nostra Nurembergensi assidentibus nobis omnibus Principibus, electoribus ecclesiasticis et secularibus, ac aliorum Principum, Comitum, Baronum, Procerum, Nobilium, et Civitatum, multitudine numerosa in solio Majestatis Cæsareæ Imperialibus infulis, insigniis, et diademate

decorati, deliberatione prævia, de Imperialis potestatis plenitudine edidimus, statuimus, et duximus sanciendas, etc. sub anno Domini millesimo, trecentesimo, quinquagesimo sexto, indictione nona, quarto Idus Januarii: regnorum nostrorum an. decimo, Imperii vero secundo.

Decernimus, et præsenti edicto Imperiali perpetuo valituro sancimus, ex certa scientia, et de Imperialis plenitudine potestatis, ut quotiescunque et quandocunque futuris temporibus necessitas sive casus electionis, regis Romanorum in Imperatorem promovendi, emerserit, et principes electores ad electionem hujusmodi, juxta antiquam laudabilem consuetudinem habuerint proficisci, unusquisque princeps elector, si et quando super hoc fuerit requisitus, quoslibet Principes electores suos, vel ipsorum nuntios, quos ad electionem ipsam transmiserint per terras, territoria, et loca sua, et etiam ultra sicut longius poterit conducere teneatur, et eis absque dolo præstare conductum, versus civitatem, in qua talis electio fuerit celebrata, et ab illa etiam redeundo, sub pœna perjurii ac perditionis (pro et illa dumtaxat vice) suæ vocis, quam in electione hujusmodi fuerit habiturus. Quas quidem pœnas, eos vel eum, qui in præstando memoratum conductum rebelles seu rebellem, negligentes seu negligentem se præbuerint, eo ipso decernimus incidisse.

Statuimus insuper, et mandamus universis aliis Principibus feuda a sacro Imperio Romanorum tenentibus, quocunque nomine censeantur, nec non Comitibus, Baronibus, militibus, clientibus, nobilibus, et ignobilibus, civibus, et communitatibus castrorum, civitatum, et locorum sacri Imperii universis, ut eodem tempore, dum videlicet regis Romanorum in Imperatorem promovendi electio celebranda occurrerit, unumquemque principem electorem ab ipsis vel eorum aliquo conductum hujusmodi postulantem, vel ejusdem nuntios, quos ad electionem ipsam direxerit, ut præfertur, per territoria sua, et alias quanto potuit remotius absque dolo modo præcedenti conducant. Si qui vero huic nostræ constitutioni contraire præsumpserit, subscriptas ipso facto pœnas incurrant. Omnes quidem principes, Comites, et Barones, nobiles, milites, clientes, ac universi nobiles contrarium facentes, reatum perjurii, et privationem omnium feudorum, quæ a Sacro Romano Imperio, et quibuscunque, aliis obtinent, et etiam omnium possessionum suarum a quocunque habitarum incurrant. Omnes quoque cives, et communitates, contra præmissa facere præsumentes, similiter sint perjuri. Et nihilominus universis suis juribus, libertatibus, privilegiis, et gratiis a sacro obtentis Imperio, sint omnino privati. Et cum personis, et bonis suis omnibus, bannum et proscriptionem Imperialem incurrant. Et eosdem ipso facto exnunc, prout extunc, omni jure privamus. Deinceps cuilibet hominum auctoritate propria, et sine judicio, seu invocatione magistratus cujuslibet, impune licebit eos invadere, nullamque pœnam propter hoc invadens ipsos debebit ab Imperio seu quovis alio formidare: præsertim cum contra Remp. ac Sacri Imperii statum ac dignitatem, ac etiam contra honorem proprium, et salutem tantæ rei temerarii neglectores, tanquam rebelles, inobedientes, et perfidi, infideliter, et perverse agere, convincantur. Decernentes insuper et mandantes, ut omnium civitatum cives et communia, jam dictis Principibus electoribus, et eorum cuilibet hoc poscenti, eorumque nuntiis victualia in communi pretio atque cursu pro suis, seu nuntiorum prædictorum hominumque suorum necessitatibus, dum ad prædictam civitatem causa celebrandæ electionis prædictæ accesserint, et etiam dum discesserint ab eadem, vendere seu vendi facere teneantur, nullam in præmissis fraudem quomodolibet adhibendo, alioquin contrarium facientes, pœnas illas volumus ipso facto incurrere, quas in præcedentibus contra cives et communitates duximus promulgandas.

Quisquis insuper ex Principibus, Comiti-

bus, Baronibus, militibus, clientibus, nobilibus, seu ignobilibus, civibus seu communitatibus civitatum, Principi Electori ad electionem de Rege Romanorum celebrandam eunti, vel ab ipsa denuo redeunti, hostiles custodias tendere, seu insidias parare præsumpserit: aut ipsos, vel eorum aliquem, in sua vel suorum personis aut rebus, invadere, vel turbare, seu ipsorum vel alicujus eorum nuntios ante dictos sive conductum petierint, sive etiam non duxerint exigendum, hunc una cum universis militiæ complicibus, ipso facto supra dictas pœnas decrevimus incurrisse: ita videlicet, quod quævis persona pœnam incidat, sive pœnas, quas juxta præmissa pro qualitate personarum duximus infligendas.

Si vero aliquis Princeps elector, cum aliquo suo coelectore inimicitias gereret, et inter eos quæcunque contentio, controversia seu dissensio verteretur, iis nequaquam obstantibus, alter alterum, vel alterius nuntios ad electionem hujusmodi destinandos, præmisso modo conducere sit adstrictus sub pœna perjurii ac perditionis (ea vice dumtaxat) suæ vocis in electione, ut superius est expressum.

Si qui vero alii Principes, Comites, Barones, milites, clientes, nobiles ac ignobiles, cives vel communia civitatum cum aliquo Principe electore, vel pluribus ex eisdem adversam gererent voluntatem, seu quavis discordia inter ipsos ad invicem, vel guerra sive dissensio verteretur, nihilominus omni contradictione et dolo cessantibus, Principi Electori vel principibus, seu ejus, vel ipsorum nuntiis, ad electionem hujusmodi destinandis, et redeuntibus ab eadem, talem debeant præstare conductum: prout singuli pœnas jam dictas, per nos videlicet in se latas, voluerint evitare, quas eos qui secus fecerint incurrisse decernimus eo ipso.

Ad præmissorum autem omnium firmitatem et certitudinem ampliorem, jubemus et volumus, ut universi Principes Electores, et ceteri Principes, necnon Comites, Barones, nobiles, civitates, seu ipsarum communitates, præmissa omia literis, et juramentis suis firmare, et ad ea bona fide, ac sine dolo implenda efficaciter se debeant obligare. Quicunque vero literas hujusmodi dare renuerit, pœnas illas ipso facto incidat, quas pro personarum conditione per præmissa singulis duximus infligendas.

Si quis autem Princeps Elector alius, vel Princeps cujuscunque conditionis aut status, feudum, vel feuda a sacro tenens Imperio, aut Comes, Baro, vel nobilis, seu successores talium, vel hæredes supra et infra scriptas Imperiales nostras constitutiones et leges adimplere noluerint, aut eis contraire præsumpserint: et si quidam talis Princeps Elector extiterit, extunc ceteri sui Coelectores a suo ipsum deinceps excludant consortio, ipseque voce electionis, et aliorum principum Electorum loco et dignitate careat, atque jure: nec investiatur de feudis, quæ a Sacro Imperio nisus fuerit obtinere. Alius vero princeps aut vir nobilis (ut præfertur) in has nostras leges committens, similiter non investiatur de feudis, quæ a Sacro Imperio, vel alias obtinet a quocunque. Et nihilominus omnes præmissas pœnas suam concernentes personam incidat eo ipso. Quamvis autem universos Principes, Comites, Barones, nobiles, milites, clientes, civitates quoque, et communitates illarum, ad præstandum cuilibet Principi Electori, vel ejus nuntiis præfatum conductum, ut prædicitur, indistincte volumus et decernimus obligari. Nihilominus eorum cuilibet singularis conductus, et conductores, pro regionum et locorum adjacentia cuilibet magis apto duximus designandos, ut statim per sequentia plenius apparebit.

Primo namque regem Bohemiæ, Sacri Imperii Archipincernam conducent, Archiepiscopus Moguntin. Bamburgen. et Herbipolen. Episcopi, Burgravii Nurenbergen Item illi, de Hohenloch, et Vvertheym, de Brunech, et de Hanavv: item civitates, Nurenburg, Rotenburg, et Vvindesheym.

Deinde Archiepiscopum Colonien. Sacri

Imperii per Italiam Archicancellarium conducent, et conducere tenebuntur Moguntinen. et Treveren. Archiepiscopi: Comes Palatinus Rheni, Lantgravius Hassiæ: item de Katzenellenbogen, de Nassau, de Dietz, Comites, Item de Isenburg, de Vvestenburg, de Runckel, de Limpurg, et Falckensteyn: item civitates, Vvertflar, Geylnhusen, et Fridberg.

Item Archiepiscopum Treveren. Sacri Imperii per Galliam, et Regnum Arelaten. Archicancellarium conducent Archiepiscopus Moguntinen. Comes Palatinus Rheni: item de Spanheym, et de Feldentz, Comites: item Rugraven Vvildegraven, de Nassau, de Isenburg, et Vversterburg, de Runckel, de Limpurg, et de Dietz, de Katzenellenbogen: de Egesteyn, de Falckensteyn: item civitas Moguntinen.

Deinde Comitem Palatinum Rheni, Sacri Imperii Archidapiferum, conducere debebit Archiepiscopus Moguntinen.

Ducem vero Saxoniæ Sacri Imperii Archimarescalcum, tenebitur conducere rex Bohemiæ, Moguntinus et Mardeburgen. Archiepiscopi: item Bamburgen. et Herbipolen. Episcopi, Marchio Misnen. Lantgravius Hassiæ: item Fulden. et Hersfelden. Abbates, Burggravii Nurenburgen. item illi de Hohenloch, de Vvertheym, de Bruneck, de Hanavv, de Falckensteyn. Item civitates, Erffordia, Mulhusen, Nuremberg, Rotenburg et Vvindesheym.

Et hi omnes proxime nominati, Marchionem Brandenburgen. Sacri Imperii Archicamerarium, similiter conducere tenebuntur.

Volumus autem et expresse statuimus, ut unusquisque Princeps Elector, qui talem voluerit habere conductum, his a quibus ipsum postulare decreverit, hoc ipsum adeo tempestive, viamque qua fuerit transiturus, insinuet, et talem conductum exposcat, ut illi qui ad conductum hujusmodi impendendum deputati, et qui fuerint requisiti, ad hoc opportune se valeant et commode præparare.

Præmissas vero constitutiones circa materiam conductus editas, ita sane debere declaramus intelligi, ut unusquisque superius nominatus, vel forsan non expressus, a quo in casu præmisso conductum requiri contigerit, ad præstandum ipsum per suas dumtaxat terras et territoria, ac etiam ultra, quanto potest remotius, absque dolo, sub pœnis contentis superius est astrictus.

Prætera statuimus et etiam ordinamus, ut Archiepiscopus Moguntinensis qui fuerit pro tempore, singulis Principibus coelectoribus suis, ecclesiasticis et secularibus, electionem eandem, per suos nuntios patentibus debeat literis intimare, in quibus quidem literis talis dies et terminus exprimatur, infra quem eædem literæ ad singulos eosdem Principes verisimiliter possint pervenire: hujusmodi vero literæ continebunt, ut a die in literis ipsis expressa, infra tres menses continuos, omnes et singuli Principes Electores Franckfort super Moganum esse debeant constituti, vel suos legales ad eundem terminum atque locum nuntios destinare, cum plena et omnimoda potestate, suisque patentibus literis, majori cujuslibet sigillo eorum signatis, ad eligendum Romanorum Regem in Cæsarem promovendum. Qualiter autem, et sub qua forma tales literæ confici debeant, et quæ in eis solemnitas debeat immutabiliter observari, et in qua forma et modo Principes Electores nuntios suos ad electionem hujusmodi destinandos, ad potestatem, mandatum, seu procuratoria ordinare debuerint, ad finem præsentis libri scriptum invenitur clarius et expressum. Et eandem formam illic traditam mandamus, et de Imperialis potestatis plenitudine, usque quaque decernimus observari.

Cum autem ad hoc perventum fuerit, quod de Imperatoris vel Regis Romanorum obitu, in diœcesi Moguntinensi constiterit, extunc infra unum mensem, a die notitiæ obitus hujusmodi continue numerandum, singulis principibus, Electoribus, obitum ipsum et intimationem, de quibus præmittitur, per Archiepiscopum Moguntinensem, jubemus

et decernimus suis patentibus literis declarari. Quod si idem Archiepiscopus in executione et intimatione hujusmodi negligens aut remissus fortasse existeret, extunc iidem Principes motu proprio, etiam non vocati pro fidei suæ virtute (qua sacrum prosequi tenentur imperium) post hæc infra tres menses, sicut in constitutione supra proxime posita continetur, in civitate Franckfort sæpe dicta conveniant, electuri Regem Romanorum in Cæsarem promovendum.

Debet autem unusquisque Princeps elector vel sui nuntii prædictam civitatem Franckfort, cum ducentis equitibus tantummodo præfatæ electionis tempore introire, in quorum numero quinquaginta tantum armatos vel pauciores introducere secum poterit, sed non plures.

Princeps vero elector, ad electionem hujusmodi vocatus et requisitus, et ad ipsam non veniens, vel legales nuntios cum literis patentibus sigillo suo majori sigillatis, plenamque et liberam ac omnimodam potestatem continentibus, ad eligendum Romanorum regem, futurum Imperatorem, non dirigens aut veniens, aut hujusmodi nuntios fortasse transmittens: si postea Princeps ipse aut prædicti nuntii a prædicto electionis loco recederent Rege Romanorum futuro Cæsare non electo, nec ad præmissa procuratore legitimo substituto: solemniter, et relicta electionis voce seu jure, quod in eadem electione habuit, et tali modo deseruit, careat ea vice.

Injungimus autem civibus de Franckfort et mandamus, ut ipsi universos Principes electores in genere, et quemlibet eorum in specie, ab invasione alterius, si quid inter eos adversitatis emergeret, et etiam ab omni homine cum omnibus eorum hominibus, quos ipsi et eorum quilibet in præfato ducentorum suorum equorum numero, ad præfatam duxerint civitatem in virtute juramenti, quod super hoc ipsos ad sancta præstare statuimus Evangelia, fideli studio et solerti diligentia protegant et defendant, alioquin perjurii reatum incurrant: et nihilominus omnia jura sua, libertates, privilegia, gratias et indulta quæ a sacro obtinere noscuntur Imperio, omnino amittant: bannum quoque imperiale cum personis, et bonis suis omnibus incidant eò ipso. Et liceat extunc omni homini auctoritate propria ac sine judició, cives eosdem, quos eo casu exnunc prout extunc omni jure privamus, tanquam proditores, infideles et rebelles imperii, impune invadere: ita quod invadentes hujusmodi, pœnam quamcunque a Sacro Imperio, vel quovis alio nequaquam debent formidare.

Cives insuper antedicti de Franckfort per omne tempus illud, quo super electione sæpe dicta tractari et agi contigerit, neminem præfatam civitatem cujuscunque dignitatis conditionis vel status extiterit, intromittant: vel intrare quovis modo permittant. Principibus electoribus, vel eorum nuntiis et procuratoribus ante dictis dumtaxat exceptis, quorum quilibet cum ducentis equis debebit (ut prædicitur) intromitti. Si vero post ipsorum Principum electorum introitum, seu in ipsorum præsentia in præfata civitate aliquem reperiri contigerit, illius exitum cives ipsi debebunt absque mora et cum effectu protinus ordinare sub omnibus pœnis contra ipsos superius promulgatis: et etiam in virtute juramenti, quod cives ipsi de Franckfort, super eo virtute præsentis constitutionis præstare debebunt, ad Sancta Dei Evangelia, ut in præcedentibus est expressum.

Postquam autem sæpe dicti Electores seu nuntii civitatem Franckforden. ingressi fuerint, statim subsequenti diluculo in Ecclesia Sancti Bartholomæi Apostoli ibidem in omnium ipsorum præsentia, Missam de Sancto spiritu faciant decantari ad finem, ut ipse S. Spiritus corda ipsorum illustret, et eorum sensibus lumen suæ virtutis infundat, quatenus ipsi suo suffulti præsidio, hominem justum bonum et utilem eligere valeant in Regem Romanorum futurum Cæsarem, ac pro salute populi Christiani expedientem. Peracta quoque Missa hujusmodi, omnes illi

Electores, seu nuntii accedent ad altare, in quo missa eadem extitit celebrata: ubi Principes electores ecclesiastici coram Evangelio Beati Joannis, In principio erat Verbum, quod illic ante ipsos poni debebit, manus suas pectori cum reverentia supponant: seculares vero Principes electores, dictum Evangelium corporaliter manibus suis tangant, qui omnes cum tota sua familia, tunc ibi debebunt inermes assistere: et Archiepiscopus Moguntinensis formam juramenti eis dabit, et una cum ipsis, et ipsi vel absentium nuntii una cum eo, juramentum præstabunt vulgariter in hunc modum. Ego N. Archiepiscopus Moguntinen. Sacri Imperii per Germaniam Archicancellarius, ac Princeps elector, juro ad hæc Sancta Dei Evangelia hic præsentaliter coram me posita, quod ego per fidem qua ego Deo et Sacro Romano Imperio sum astrictus, secundum omnem discretionem et intellectum meum, cum Dei adjutorio, eligere volo temporale caput populo Christiano: id est Regem Romanorum in Cæsarem promovendum, qui ad hoc existat idoneus, in quantum discretio et sensus mei me dirigunt: et secundum fidem prædictam vocemque meam, et votum seu electionem præfatam, dabo absque omni pacto, stipendio, pretio, seu promisso, vel quocunque modo talia valeant appellari. Sic me Deus adjuvet, et omnes Sancti.

Præstito denique per Electores seu nuntios in forma et modo prædictis hujusmodi juramento, ad electionem procedant: nec ammodo de jam dicta civitate Franckfort separentur, nisi prius major pars ipsorum temporale caput mundo elegerit, seu populo Christiano, regem videlicet Romanorum in Cæsarem promovendum. Quod si facere distulerint infra triginta dies, a die præstiti juramenti præfati continue numerandos, extunc transactis eisdem triginta diebus, ammodo panem manducent, et aquam: et nullatenus civitatem exeant antedictam, nisi prius per ipsos vel majorem partem ipsorum, rector seu temporale caput fidelium electum fuerit, ut præfertur.

Postquam autem in eodem loco, ipsi vel pars eorum major numero elegerit, talis electio perinde haberi et reputari debebit, ac si foret ab ipsis omnibus, nemine discrepante, concorditer celebrata. Sique per tempus aliquod morari, abesse, et tardare contingeret aliquem de Electoribus seu nuntiis antedictis, dum tamen veniret antequam prædicta est electio celebrata: hunc ad electionem istam in eo statu admitti debere decernimus, in quo ipsa adventus sui tempore consistebat: et quia de antiqua approbata et laudabili consuetudine, tam inconvulse, quam immutabiliter semper extitit hactenus observatum. Ideoque et nos constituimus, et de electione Imperiali decernimus plenitudine potestatis, quod is qui modo præmisso in regem Rom. electus fuerit, peracta statim hujusmodi, priusquam in aliquibus causis aliis, sive negotiis, virtute Sacri Imperii administret, universis et singulis principibus Electoribus ecclesiasticis et secularibus, qui propinquiora Sacri Imperii membra esse noscuntur, omnia ipsorum privilegia, literas, jura, libertates, concessiones, antiquas consuetudines, et etiam dignitates, et quicquid ipsi ab Imperio usque in diem electionis suæ obtinuerunt et possederunt, absque dilatione et contradictione confirmare et approbare debeat per suas literas et sigilla, ipsisque præmissa omnia innovare, postquam Imperialibus insulis fuerit coronatus. Confirmationem autem hujusmodi Electus ipse cuilibet Principi Electori in specie, primo suo regali nomine faciet: et deinde sub Imperiali titulo innovabit, et in his ipsos Principes omnes in genere, et quemlibet eorum in specie nullatenus impedire, sed potius absque dolo gratiose tenebitur promovere.

In casu denique quo tres Principes Electores præsentes seu absentium nuntii, quartum ex se, seu eorum consortio, videlicet Principem Electorem præsentem vel absentem in Regem Romanorum elegerint, vocem illius electi, si præsens affuerit, aut nuntiorum ipsius, si eum abesse contigerit, ple-

num vigorem habere, et eligentium augere numerum, partemque majorem decernimus constituere, ad instar ceterorum Principum Electorum.

In Nomine Sanctæ et Individuæ Trinitatis feliciter, Amen. Carolus IV. Divina favente Clementia Romanorum Imperator semper Augustus et Bohemiæ Rex, ad perpetuam rei memoriam. Decor et gloria Sacrosancti Romani Imperii, et honor Cæsareus, et Reipublicæ grata compendia venerabilium et illustrium Principum Electorum concordi voluntate foventur: qui velut columnæ proceres sacrum ædificium circumspectæ prudentiæ solerti pietate sustentant, quorum præsidio destra Imperialis potentiæ roboratur. Et quanto mutui favoris ampliori benignitate stringuntur, tanto uberioris pacis et tranquillitatis commoda feliciter profluunt populo Christiano. Ut igitur inter venerabiles Moguntin. Colonien. necnon Treveren. Archiepiscopos Sacri Imperii Principes Electores, omnium litium et suspicionum mala, quem et qui de prioritate seu dignitate sessionum suarum, in curiis Imperialibus et regalibus suboriri valerent in posterum, perpetuis in antea temporibus amputentur, et ipsi in cordis et animorum quieta conditione manentes et de opportunitatibus Sacri Imperii, concordi favore, et virtuosæ dilectionis studio convenientius meditari valeant pro consolatione populi Christiani habita deliberatione cum omnibus Principibus Electoribus, tam ecclesiasticis quam secularibus, et de ipsorum consilio decernimus, et de Imperialis potestatis plenitudine, hac edictali lege perpetuo valitura sancimus, quod supra dicti venerabiles Archiepiscopi, Treverensis videlicet, ex opposito et lineari directione, versus Imperatoris faciem: Moguntinensis vero in suis diœcesi et provincia, et extra provinciam suam in toto Archicancellariatu suo Germanico, provincia, Coloniensi dumtaxat excepta, et demum Coloniensis in suis diœcesi et provincia, et extra provinciam suam in tota Italia et Gallia in dextero latere Romanorum Cæsaris sedere possint, valeant et debeant in omnibus publicis actibus, Imperialibus puta judiciis, collationibus feudorum, et in refectionibus mensarum, ac etiam in conciliis, et in omnibus aliis agendis, propter quæ contingit seu continget, eos pro honore seu utilitate Imperiali tractandis mutuo convenire: et hunc modum sessionis, sub omni eo ordine, sicut expressatur superius, ad prædictorum Coloniens. Trever. et Moguntinen. Archiepiscoporum successores perpetuo extendi volumus, ut nullo unquam tempore super his quævis dubietas generetur.

Statuimus insuper, ut quotiescunque Imperialem curiam ex nunc in antea celebrari contigerit in qualibet sessione, videlicet tam in consilio quam in curia, quam in mensa, et locis aliis quibuscunque ubi Imperatorem vel Regem Rom. cum Principibus Electoribus sedere contigerit, a dextero latere Imperatoris vel Regis Romanorum, immediate post Archiepiscopum Moguntinen, vel Colonien. illum videlicet quem tunc temporis, pro qualitate locorum et varietate provinciarum, juxta privilegii sui tenorem dicto lateri dextro Imperatoris assidere contigerit; Rex Bohemiæ cum sit Princeps coronatus et unctus primum, et post eum continuo Comes Palatinus Rheni secundum sedendi locum debet obtinere: ad sinistram vero partem immediate post illum, quem ex prædictis Archiepiscopis a latere sinistro sedere contigerit, primum locum Dux Saxoniæ, et post eum Marchio Brandeburgen. alterum obtinebit. Ceterum quotiens et quando deinceps sacrum vacare continget Imperium, ex tunc Moguntinen. Archiepiscopus potestatem habebit sicut potestatem habuisse dignoscitur ab antiquo; ceteros Principes antedictos suos in dicta Electione consortes literatorie convocandi. Quibus omnibus seu his qui potuerint et voluerint interesse in Electionis terminis invicem congregatis, dictus Archiepiscopus Moguntinensis, et non alter eorumdem Electorum suorum vota singulariter habebit in-

quirere ordine subsequenti. Primo quidem interrogabit a Treverensi Archiepiscopo, cui primam vocem competere declaramus, sicut invenimus hactenus competiisse. Secundo a Coloniensi Archiepiscopo, cui competit dignitas necnon officium Romanorum Regi primum diadema Regium imponendi. Tertio a Rege Bohemiæ, qui inter Electores laicos ex Regiæ dignitatis fastigio, jure et merito obtinebit primatum. Quarto a Comite Palatino Rheni. Quinto a duce Saxoniæ. Sexto a Marchione Brandeburgensi. Horum omnium vota, præmisso jam ordine, dictus Archiepiscopus Moguntinensis perquiret: quo facto, dicti Principes sui consortes, ipsum vice versa requirent, ut et ipse intentionem suam exprimat, et ipsis aperiat votum suum.

Præterea in celebratione Imperialis curiæ, Marchio Brandeburgensis aquam lavandis Imperatoris vel Regis Romanorum manibus ministrabit. Primum vero potum Rex Bohemiæ: quem tamen sub regali corona, juxta privilegiorum regni sui continentiam, nisi libera voluntate voluerit, non tenebitur ministrare. Comes etiam Palatinus Rheni cibum afferre tenebitur. Dux Saxoniæ mareschalcatus officium exercebit, ut solitum est fieri ab antiquo.

Quoties insuper (ut præmittitur) sacrum vacare continget Imperium, illustris Comes Palatinus Rheni, Sacri Imperii Archidapifer, ad manus futuri Regis Romanorum in partibus Rheni et Sueviæ, et in jure Franconico, ratione principatus seu Comitatus Palatini, privilegio esse debet provisor ipsius imperii, cum potestate judicia exercendi, et ad beneficia ecclesiastica præsentandi, recolligendi reditus et proventus, et investiendi de feudis juramenta fidelitatis vice et nomine Sacri Imperii recipiendi: quæ tamen per Regem Romanorum postea electum, suo tempore omnia innovari et de novo sibi ipsa juramenta præstari debebunt, feudis Principum dumtaxat exceptis, et illis quæ *Vanlehen* vulgariter appellantur, quorum investituram et collationem soli Imperatori vel Regi Romanorum specialiter reservamus. Ipse tamen Comes Palatinus omne genus alienationis seu obligationis rerum Imperialium, hujusmodi provisionis tempore expresse sibi noverit interdictum. Et eodem jure provisionis illustrem Ducem Saxoniæ Sacri Imperii Archimascalcum frui volumus in illis locis ubi Saxonica jura servantur, sub omnibus modis et conditionibus, sicut superius est expressum. Et quamvis Imperator sive Rex Romanorum super causis, pro quibus impetitus fuerit, habeat (sicut ex consuetudine introductum dicitur) coram Comite Palatino Rheni, Sacri Imperii Achidapifero Electore Principe respondere: illud tamen judicium Comes ipse Palatinus non alibi, præterquam in Imperiali curia, ubi Imperator seu Romanorum Rex præsens extiterit, poterit exercere.

Decernimus ut in celebratione Imperialis curiæ, quotiescunque illam deinceps perpetuo celebrari contigerit, antedicti Principes Electores Ecclesiastici et seculares, juxta præscriptum ordinem atque modum a dextris et sinistris immutabiliter teneant loca sua, eisque vel eorum alicui in quibuscunque actibus ad curiam ipsam spectantibus, eundo sedendo vel stando, nullus princeps alius, cujuscumque status, dignitatis, præeminentiæ vel conditionis existat, nullatenus præferatur: eo signanter expresso, quod nominatim Rex Bohemiæ in celebratione curiarum hujusmodi, in omnibus et singulis actibus antedictis quemcunque Regem alium quacunque etiam singulari dignitatis prærogativa fulgentem, quem quovis casu venire vel adesse forte contigeret, immutabiliter antecedat.

Inter sollicitudines illas innumeras, quibus pro felici statu Sacri Imperii, cui auctore Domino feliciter præsidemus, cor nostrum quotidie fatigatur, ad hoc præcipue meditatio nostra dirigitur, qualiter desiderata et salubris semper unio inter Sacri Imperii Principes Electores jugiter vigeat, et eorum corda in sinceræ charitatis concordia conserventur. Quorum providentia suo tempo-

re orbi fluctuanti tanto celerius, tantoque facilius subvenitur, quanto inter eos nullus error surrepserit, et purior fuerit charitas custodita, obscuritate succisa, et jure cujuslibet dilucide declarato, sane generaliter longe lateque est publicum, et quasi per totum orbem notorium et manifestum, illustres Regem Bohemiæ, nec non Comitem Palatinum Rheni, Ducem Saxoniæ, et Marchionem Brandeburgensem, virtute regni et principatuum suorum in Electione Regis Romanorum in Cæsarem promovendi, cum ceteris Principibus Ecclesiasticis, suis coelectoribus, jus, vocem, et locum habere, et una cum ipsis censeri, et esse veros et legitimos Sacri Imperii Principes Electores, ne inter eorundem Principum secularium Electorum filios super jure, voce et potestate præfata, futuris temporibus scandalorum et dissentionum possit materia suscitari, et sic bonum commune periculosis dilationibus impediri, futuris, auctore Deo, cupientes periculis salubriter obviare: statuimus, et imperiali auctoritate, præsenti lege perpetuis temporibus valitura decernimus, ut postquam iidem Principes Electores seculares, et eorum quilibet esse desierint, jus, vox et potestas Electionis hujusmodi, ad filium suum primogenitum, legitimum laicum: illo vero non existente, ad ejusdem primogeniti primogenitum, similiter laicum, libere et sine contradictione cujuspiam devolvatur. Si vero primogenitus hujusmodi absque hæredibus masculis legitimis laicis, ab hac luce migraret, virtute presentis Imperialis edicti, jus, vox et potestas electionis prædictæ, ad seniorem fratrem laicum per veram paternam lineam descendentem, et deinceps ad illius primogenitum laicum devolvatur: et talis successio in primogenitis et hæredibus Principum eorumdem jure, voce et potestate præmissis, perpetuis temporibus observetur: ea tamen conditione, et modo, ut si Principem Electorem, seu ejus primogenitum, aut filium seniorem laicum mori, et hæredes masculos et legitimos laicos, defectum ætatis patientes, relinquere contigerit, tunc frater senior ejusdem primogeniti, tutor eorum et administrator existat, donec senior ex eis legitimam ætatem attigerit, quam in Principe Electore XVIII. annos completos censeri volumus, et statuimus perpetuo haberi; quam dum attigerit, jus, vocem et potestatem, et omnia ab ipsis dependentia, tutor ipse sibi totaliter cum officio teneatur protinus assignare. Si vero aliquem ex hujusmodi principatibus eorum, Imperio sacro vacare contingeret: tunc Imperator seu Rex Romanorum, qui pro tempore fuerit, de ipso providere debebit et poterit, tanquam de re ad se et Imperium legitime devoluta: salvis tamen semper privilegiis, juribus et consuetudinibus Regni nostri Bohemiæ, super Electione Regis in casu vacationis, per Regnicolas, qui jus habent eligendi Regem Bohemiæ, faciendi juxta continentiam eorumdem privilegiorum, et observatam consuetudinem diuturnam, a divis Romanorum Imperatoribus sive Regibus obtentorum, quibus ex hujusmodi sanctione Imperiali in nullo præjudicare volumus: imo ipsa decernimus nunc et perpetuis futuris temporibus in omni suo tenore et forma, indubiam tenere roboris firmitatem.

Cum per duos Romanorum Imperatores et Reges prædecessores nostros illustribus Bohemiæ Regibus, et prædecessoribus nostris, nec non regno Bohemiæ ejusdem regni coronæ olim concessum sit in regno eodem a tempore cujus contrarii hodie non existit memoria consuetudine laudabili inconvulse servata diuturnitate temporum, et præscripta moribus utentium sine contradictionis aut interruptionis obstaculo introductum, quod nullus Princeps, Baro, nobilis, miles, cliens, burgensis, civilis, nulla denique persona ejusdem regni et pertinentiarum ejusdem ubicunque existentium, cujuscunque status, dignitatis, præeminentiæ, vel conditionis existat, ad cujuscunque actoris instantiam, extra regnum ipsum ad quodcunque tribunal, seu alterius, præterquam regis Bohemiæ, et regalis curiæ suæ judicium citare poterit, sive

trahi nec vocari debeat, perpetuis in antea temporibus, sive possit. Ideo privilegium consuetudinem et indultum hujusmodi auctoritate Imperiali, et de Imperialis potestatis plenitudine, ex certa scientia innovantes, et etiam confirmantes, hac presenti nostra constitutione imperiali perpetuis temporibus valitura statuimus, ut si contra privilegium, consuetudinem, vel indultum præfatum, quispiam prædictorum, puta Princeps, Baro, nobilis, miles, cliens, civis, burgensis, seu rusticus, aut alia quæcunque persona præmissa, ad quodcunque tribunal, extra regnum prædictum Bohemiæ, in quacunque causa criminali, civili vel mixta, seu super quocunque negotio citatus fuerit quocunque tempore, vel citatus comparere, vel in judicio respondere minime teneatur: et quod si adversus hujusmodi non comparentes, vel non comparentem a quocunque judice, cujuscunque auctoritatis existat, extra regnum ipsum Bohemiæ constituto, judicialiter procedi, processus fieri, seu sententias interlocutorias vel diffinitivas, unam vel plures in quibuscunque prænominatis causis sive negotiis quovis modo fieri vel promulgari contingeret, auctoritate præmissa, de plenitudine insuper antedicta imperatoriæ potestatis citationes, præcepta, processus, et sententias hujusmodi, nec non executiones, et omnia quæ ex eis vel aliquo ipsorum quomodolibet sequi attentari possent, vel fieri, irritamus penitus, et cassamus. Adjicientes expresse et edicto imperiali perpetuo valituro, eadem auctoritate, et de præmissæ potestatis plenitudine decernentes, ut quemadmodum in prædicto regno Bohemiæ a tempore (cujus contrarii non habetur memoria) jugiter observatum existit, ita nulli prorsus Principi, Baroni, nobili, militi, clienti, civi, burgensi, seu rustico, nulli demum personæ, seu incolæ regni Bohemiæ sæpe dicti, cujuscunque status, præeminentiæ, dignitatis vel conditionis existat vel extiterit, a quibuscunque processibus, sententiis, interlocutoriis vel diffinitivis, sive præceptis Regis Bohemiæ, aut quorumlibet suorum judicum, nec non executionibus eorumdem, contra se in regali judicio, seu coram Regis, regni seu prædictorum judicum tribunalibus, factis aut latis, habitis, vel ferendis in antea, seu fiendis, liceat ad quodcunque aliud judicium appellare: provocationes quoque seu appellationes hujusmodi, si quas contra hoc interponi contigerit, eo ipso viribus non subsistant: et appellantes ipsi pœnam perditionis causarum ipso facto se noverint incurrisse.

Præsenti constitutione in perpetuum valitura statuimus, et de certa scientia declaramus, quod successores nostri Bohemiæ Reges, nec non universi et singuli Principes Electores, ecclesiastici et seculares, qui pepetuo fuerint, universas auri et argenti fodinas atque mineras, stanni, cupri, ferri, plumbi, et alterius cujuscunque generis metalli, ac etiam salis, tam inventas quam inveniendas in posterum, quibuscunque temporibus in regno prædicto, ac terris et pertinentiis eidem regno subjectis, nec non supradicti Principes, in principatibus, terris, dominiis et pertinentiis suis, tenere juste possint, et legitime possidere, cum omnibus juribus nullo prorsus excepto prout possunt seu consueverunt talia possideri: nec Judæos habere telonia, in præterito statuta et indulta percipere. Quodque progenitores nostri, reges Bohemiæ ferme, ipsique Principes Electores, ac progenitores, et prædecessores eorum legitime poterunt, usque in præsens, sicut hoc antiqua, laudabili, et approbata consuetudine, diuturnique ac longissimi temporis cursu præscripto noscitur observatum.

Statuimus præterea, ut regi Bohemiæ successori nostro, qui fuerit pro tempore, sicut constat ab antiquo illustribus Bohemiæ Regibus nostris prædecessoribus licuisse, et in possessione pacifica continua ipsos fuisse juris subsequentis, videlicet monetas auri et argenti, in omni loco et parte regni sui, et subjectarum sibi terrarum et pertinentiarum omnium, ubi Rex ipse decreverit

sibi quæ placuerit cudi, facere et mandare sub omni modo et forma in regno ipso Bohemiæ, in his ad hæc usque tempora observatis: quodque futuris perpetuo Bohemiæ Regibus hac nostra Imperiali constitutione et gratia perpetuo valituris a quibuscunque Principibus, Magnatibus, Comitibus, ac personis aliis, quascunque terras, castra, possessiones, prædia sive bona liceat emere, comparare, seu in donum sive donationem, ex quacunque causa aut inobligare, recipere, sub talium terrarum, castrorum, possessionum, prædiorum seu bonorum conditione consueta, ut videlicet propria recipiantur vel comparentur ut propria, libera velut libera: et ea quæ dependent in feudum, similiter emantur in feudum, seu comparata taliter teneantur: ita tamen, quod ipsi Reges Bohemiæ, de iis, quæ hoc modo comparaverint vel receperint, et regno Bohemiæ duxerint applicanda, ad pristina et consueta jura de talibus sacro explananda et reddenda Imperio sint astricti. Præsentem nihilominus constitutionem et gratiam virtute præsentis legis nostræ Imperialis ad universos Principes Electores, tam ecclesiasticos quam seculares, successores et legitimos hæredes ipsorum, plene extendi volumus, sub omnibus modis et conditionibus, ut præfertur.

Statuimus etiam, ut nulli Comites, Barones, nobiles, feudales, vasalli, castrenses, milites, clientes, cives, burgenses, nullæque personæ Moguntinensi, Treverensi, et Coloniensi, Ecclesiis subjecti, vel subjectæ, cujuscunque status, conditionis, vel dignitatis existant, ad cujuscunque actoris instantiam extra territorium et terminos ac limites earundem Ecclesiarum, et pertinentiarum suarum ad quodcunque aliud tribunal, seu cujuscunque alterius, præterquam Archiepiscoporum Moguntinensis, Treverensis, et Coloniensis, et indicium suorum judicum citari poterunt, temporibus retroactis vel trahi seu vocari debeant, perpetuis in antea temporibus sive possint, sicut in præteritis invenimus temporibus observatum. Quod si contra præsens edictum nostrum prædictos Ecclesiarum Treverensis, Moguntinensis, seu Coloniensis subditos, vel eorum aliquem, seu aliquos, ad cujuscunque instantiam, seu ad cujuscunque tribunal pro quacunque causa criminali, civili, vel mixta, seu quocunque negotio, extra territorium, limites, seu terminos dictarum Ecclesiarum, vel alicujus earum citari contingeret, comparere vel respondere minime teneantur: et citatio et processus et sententiæ interlocutoriæ et diffinitivæ contra non venientes, a talibus judiciis extraneis latæ vel factæ, fiendæ vel ferendæ, nec non præcepta, et præmissorum executiones, et omnia quæ ex eis, vel aliquo eorum quomodolibet sequi attentari possent, vel fieri, irrita decernimus eo ipso. Adjicientes expresse, quod nulli Comiti, Baroni, nobili, feudali, vasallo, castrensi, militi, clienti, civi, rustico, nulli demum personæ Ecclesiis hujusmodi subjectæ seu ejus incolæ, cujuscunque status, dignitatis vel conditionis existant, a processibus, sententiis, interlocutoriis et diffinitivis, sive præceptis Archiepiscoporum, et Ecclesiarum hujusmodi, vel suorum officiatorum temporalium, aut executionibus eorumdem contra se in Archiepiscopali, seu officiatorum prædictorum judicio factis, aut latis, habitis vel ferendis, in antea, seu fiendis ad quodcunque tribunal liceat appellare, quamdiu in Archiepiscoporum prædictorum, et suorum judicio querelantibus, non fuerit justitia denegata, appellationes contra hoc factas non recipi statuimus, cassasque et irritas nunciamus. In defectum vero justitiæ, prædictis omnibus ad Imperialem dumtaxat curiam et tribunal, seu judicis immediate in Imperiali curia pro tempore præsidentis audientiam, et etiam eo casu non ad quemvis alium judicem, sive ordinarium, sive etiam delegatum, his quibus denegata fuerit justitia, liceat appellare. Quicquid vero contra præmissa factum fuerit, sit irritum, eo ipso, eandem constitutionem virtute præsentis legis nostræ Impe-

rialis, ad illustrem Comitem Palatinum Rheni, Ducem Saxoniæ, et Marchionem Brandeburgensem Principes Electores seculares, sive laicos, successores, hæredes, et subditos eorum, plenissime extendi volumus, sub omnibus modis et conditionibus, ut præfertur.

Inter illas multiplices Reipublicæ curas, quibus assidue mens nostra distrahitur, multa consideratione necessarium fore prospexit nostra sublimitas, ut Sacri Imperii Principes Electores, ad tractandum de ipsius Imperii, orbisque salute frequentius solito congregentur, qui solidæ bases Imperii, et columnæ immobiles, quemadmodum per longinquas adinvicem terrarum consistant distantias, ita de incumbentibus regionum sibi cognitarum defectibus referre simul et conferre noverunt, sanisque providentiæ suæ consiliis non ignorant, accommodis talium reformationibus operam salubriter dare. Hinc est, quod in solemni curia nostra in Nuremberg, cum venerabilibus ecclesiasticis, et illustribus secularibus Principibus Electoribus, et multis aliis Principibus, et proceribus per nostram celsitudinem celebrata, habita cum eisdem Principibus Electoribus deliberatione, et de ipsorum consilio pro bono, et salute communi, cum dictis Principibus Electoribus, tam ecclesiasticis quam secularibus, duximus ordinandum: quod iidem Principes Electores de cetero per singulos annos semel transactis a festo resurrectionis Dominicæ, quatuor septimanis continue numerandis, in aliqua civitatum Sacri Imperii personaliter congregentur: et ad idem tempus proxime affuturum, seu anno præsenti colloquium seu curia et congregatio hujusmodi in civitate nostra Imperiali Metensi, per nos et eosdem Principes celebretur: ac tunc, et deinceps die quolibet congregationis hujusmodi, locus per nos quo sequenti anno conveniant, ipsorum consilio statuatur, hac nostra ordinatione ad nostram et ipsorum dumtaxat beneplacitum duratura. Qua durante, ipsos sub nostro Imperiali conductu recipimus, ad dictam curiam accedendo, stando, ac etiam recedendo: Præterea ne tractatus communis salutis et pacis, per tractum et moram solatii, seu excessivam frequentiam convivii, retardetur, ut aliquando fieri est consuetum, concordi voluntate duximus ordinandum, ut deinceps curia, seu congregatione præfata durante, generales omnium Principum celebrare alicui non liceat invitatas: particulares vero, quæ agendorum expeditionem non impediant, cum moderamine sint permissæ.

Præterea statuimus, et hoc Imperiali perpetuo sancimus edicto, quod universa privilegia et literæ, quibuscunque personis, cujuscunque status, præminentiæ, vel dignitatis existant, seu civitatum, oppidorum, et quorumlibet locorum universitatibus, super quibuscumque juribus, gratiis, immunitatibus, consuetudinibus, seu rebus aliis, etiam proprio motu, seu alias a nobis, vel recolendæ memoriæ divis Romanorum Imperatoribus et Regibus, prædecessoribus nostris, sub quibuscunque verborum tenoribus concessa et concessæ, seu a nobis, vel successoribus nostris, Romanorum Imp. et Regibus, futuris temporibus concedenda, seu etiam concedendæ, non debeant aut possint libertatibus, jurisdictionibus, juribus et honoribus, seu dominiis Principum Electorum Sacri Imperii Ecclesiasticorum et secularium, aut alicujus ipsorum in aliquo penitus derogare. Etiam si in talibus privilegiis, et literis quarumlibet personarum cujuscunque præeminentiæ, dignitatis, aut status extiterint, ut præfertur, seu universitatum hujusmodi expressatum sit, vel fuerit in futurum, quod revocabilia seu revocabiles esse non debeant, nisi de ipsis, et toto in eis comprehenso tenore, in tali revocatione fieret de verbo ad verbum seriatim mentio specialis: hujusmodi namque privilegia, et literas, si et in quantum libertatibus, jurisdictionibus, juribus, et honoribus, seu dominiis, quæ superius exprimuntur, dictorum prin-

cipum Electorum, aut alicujus ipsorum derogare, vel obviare censetur, in aliquo quoad hoc revocamus ex certa scientia, et cassamus, revocataque, et revocatas intelligi, reputari et haberi decernimus de plenitudine Imperatoriæ potestatis.

In plerisque partibus vasalli et feudatarii dominorum feuda seu beneficia quæ a dominis ipsis obtinent intempestive, verbaliter, et in fraude renuntiant seu resignant eadem: et facta renuntiatione hujusmodi, dominos ipsos malitiose diffidant, suasque inimicitias eis denunciant, damna ipsis subsequenter gravia inserendo, et beneficia seu feuda sic relicta prætextu guerræ, seu inimicitiæ rerum invadunt et occupant, et detinent occupata. Ea propter præsenti constitutione in perpetuum valitura sancimus, quod talis resignatio seu renunciatio haberi debeat pro non facta, nisi libere et realiter facta fuerit per eosdem, ita quod possessio beneficiorum et feudorum hujusmodi, dominis ipsis corporaliter et realiter assignetur in tantum, quod nullo unquam tempore diffidantes ipsi in bonis feudis seu beneficiis resignatis dominos ipsos perturbent, per se aut alios, aut molestent, nec ad hoc consilium præstent, auxilium vel favorem. Contrarium faciens, seu dominos suos in beneficiis et feudis resignatis, vel non resignatis, invadens quomodolibet, perturbans, vel damna ipsis inferens, seu consilium, auxilium præstans talia facientibus, vel favorem, feuda et beneficia hujusmodi eo ipso amittat, infamis existat, et banno Imperiali subjaceat, et nullus ad feuda vel beneficia hujusmodi pateat ei de cetero quocunque tempore aditus vel regressus, nec de novo concedi sibi valeant ullo modo, et facta eis contra hoc illorum concessio seu investitura sequuta viribus non subsistat. Postremo, omnes pœnas prædictas, illos vel illum, qui prædicta resignatione non facta contra dominos suos fraudulenter agentes, vel agens, scienter eos invaserint, vel invaserit, diffidatione quacunque prævia, vel omissa, vigore præsentis sanctionis incurrere decernimus ipso facto.

Detestandas præterea, et sacris legibus reprobatas conspirationes et conventiculas, seu colligationes illicitas, in civitatibus et extra vel inter civitatem et civitatem, inter personam et personam, seu inter personam et civitatem, prætextu parentelæ seu receptionis in cives, vel alterius cujuscunque coloris conjurationes, insuper confœderationes et pacta, nec non et consuetudinem circa hujusmodi introductam, quam censemus potius corruptelam, reprobamus, damnamus, et ex certa scientia irritamus, quas civitates seu personæ, cujuscunque dignitatis seu conditionis, aut status, sive inter se, sive cum aliis, absque auctoritate dominorum, quorum subditi vel ministeriales, seu in quorum districtu consistunt, eisdem dominis nominatim non exceptis fecerint hactenus, et facere præsumpserint in futuro, sicut per sacras divorum Augustorum prædecessorum nostrorum leges prohibitas non ambigitur, et cassatas: illis confœderationibus, et legibus dumtaxat exceptis, quas Principes et civitates, ac alii super generali pace provinciarum atque terrarum inter se formasse noscuntur. Illas enim nostræ declarationi specialiter reservantes, in suo decernimus vigere manere, donec de his aliud duxerimus ordinandum: personam singularem, quæ de cetero contra tenorem præsentis constitutionis et legis nostræ antiquæ, super hoc editæ confœderationes, colligationes, conspirationes et pacta hujusmodi inire præsumpserit, ultra pœnam legis ejusdem, notam infamiæ et pœnam decem librarum auri: civitatem vero, vel universitatem in hanc legem nostram similiter committentem, centum librarum auri, nec non amissionis et privationis libertatum et privilegiorum Imperialium, pœnas incurrere decernimus, eo ipso medietatem pœnæ hujusmodi pecuniariæ fisco Imperiali, reliqua vero domino

districtus, in cujus præjudicium factæ fuerint, applicanda.

Ceterum quia nonnulli cives, et subditi Principum, Baronum et aliorum hominum, sicut frequens ad nos querela perduxit, jugum originariæ subjectionis quærentes abjicere, immo ausu temerario contemnentes, in aliarum civitatum cives sæpe recipi se procurant, et frequentius in præterito procurarunt: et nihilominus in priorum dominorum, quos tali fraude præsumpserunt vel præsumunt deserere, terris, civitatibus, oppidis et villis, corporaliter residentes civitatum, ad quas hoc modo se transferunt, libertatibus gaudere, et ab eis defensari contendunt, qui in partibus Alamanniæ Psalburgerii consueverunt vulgariter appellari. Quoniam autem patrocinari non debent alicui fraus et dolus: de Imperatoriæ potestatis plenitudine omnium Principum Electorum Ecclesiasticorum et secularium sano accedente consilio, ex certa scientia statuimus, et præsenti lege perpetuo valitura sancimus, quod prædicti cives et subditi, eis quibus subsunt, taliter illudentes, in omnibus terris, locis et provinciis Sacri Imperii, a præsenti die in posterum, civitatum in quarum cives qui tali fraude recipi se procurant, vel hactenus procurarunt, juribus et libertatibus in nullo potiantur, nisi ad hujusmodi civitates corporaliter et realiter transeuntes ibique larem foventes continuo, vere et non ficte residentiam facientes, debita onera et municipalia subeant in eisdem. Si qui vero contra præsentis nostræ legis tenorem recepti sint vel fuerint, in futurum illorum receptio omni careat firmitate: et recepti cujuscunque dignitatis, conditionis aut status existant, in nullo casu penitus sine causa civitatum, ad quas recipi se procurant, juribus aut libertatibus gaudeant quomodo libet, vel fruantur. Non obstantibus quibuscunque juribus, privilegiis vel consuetudinibus observatis, quantocunque tempore, et obtentis: quas et quæ, in quantum præsenti nostræ legi obviant, præsentibus ex certa scientia revocamus, de prædictæ Imperialis plenitudine potestatis, omnique carere decernimus robore firmitatis. Circa præmissa omnia Principum, dominorum, et aliorum hominum, quos taliter deseri contingit, vel continget in posterum, juribus circa personas et bona subditorum, quorumcunque ipsos sæpe dicto modo deserentium semper salvis, hos nihilominus, qui sæpe dictos cives et subditos alienos recipere contra præsentis nostræ legis dispositionem præsumpserint, vel recipere in præterito præsumpserunt, si eos omnino non dimiserint infra mensem, post intimationem præsentium eis factam, centum marcas auri puri pro transgressione hujusmodi, totiens quotiens deinceps factum fuerit, incurrere decernentes, quarum medietas Imperiali fisco nostro, reliqua vero dominis illorum, qui recepti fuerint, irremissibiliter applicentur.

Eos qui de cetero adversus aliquos certam diffidationis causam se habere fingentes, ipsos in locis, ubi domicilia non obtinent, aut ea communiter non inhabitant, intempestive diffidant, declaramus, damna quæcunque per incendia, spolia, vel rapinas diffidatis ipsis cum honore suo inferre non posse: et quia patrocinari non debent alicui fraus et dolus, præsenti constitutione in perpetuum valitura sancimus diffidationes hujusmodi quibuscunque dominis aut personis, cum quibus aliqui fuerint in societate, familiaritate, vel honesta quavis amicitia conversati, sic factas vel fiendas in posterum, non valere, nec licere, prætextu diffidationis cujuslibet quempiam invadi per incendia, spolia vel rapinas, nisi diffidatio per tres dies naturales ipsi diffidando personaliter, vel in loco quo habitare consuevit, publice fuerit intimata, possitque de intimatione hujusmodi per testes idoneos fieri plena fides: quisquis secus quempiam diffidare et invadere, modo præmisso præsumpserit, infamiam eo ipso incurrant, ac si nulla diffidatio facta esset, quem etiam tanquam proditorem per quoscunque judices pœnis legalibus statuimus castigari. Prohi-

bemus etiam et damnamus universas, et singulas guerras, lites injustas, cuncta quoque injusta incendia, spol'a, rapinas, indebita et inconsueta telonia, et conductus, et exactiones, pro ipsis conductibus extorqueri consuetas, sub pœnis, quibus sacræ leges præmissæ, et eorum quodlibet sanciunt punienda.

Vobis illustri et magnifico Principi N. Marchioni Brandeburgensi, Sacri Imperii Archicamerario Electori, et amico nostro charissimo, electione Romanorum Regis, quæ ex rationabilibus causis jam imminet, facienda præsentibus intimamus, vosque ex officii nostri debito ad electionem præfatam rite vocamus, quatenus a die tali, etc. infra tres menses continue computandos, per vos, seu nuntios, aut procuratores vestros, unum vel plures sufficiens mandatum habentes, ad locum debitum justa formam sacrarum legum super hoc editarum venire juretis, deliberaturi, tractaturi et concordaturi cum aliis Comprincipibus coelectoribus vestris et nostris, de electione futuri Regis Romanorum in Imperatorem postmodum favente Domino promovendi: in eodem mansuri usque ad plenam consummationem electionis hujismodi, et alias facturi, et processuri, prout in sacris legibus super hoc deliberate editis invenitur expressum: alias non obstante vestra seu nostrorum absentia, in præmissis una cum aliis Comprincipibus et Electoribus vestris et nostris, prout legum ipsarum sanxerit auctoritas, finaliter procedamus.

Nos talis, Dei gratia, etc. Sacri Imperii, etc. notum facimus tenore præsentium universis, quod cum electio Romanorum Regis ex rationabilibus causis imminet facienda, nos de honore et statu Sacri Imperii sollicitudine debita intendere cupientes, ne tam gravibus et dispendiis periculose subjaceat, de fide, et circunspectionis industria delectorum nobis talis, etc. fidelium nostrorum obtinentes, utque præsumptionis indubiæ fiduciam singularem, ipsos et quemlibet ipsorum in solidum, ita quod non sit melior conditio occupantis, se quod per unum eorum incœptum fuerit, per alium finiri valeat et licite terminari, omni jure, modo, forma, quibus melius et efficacius possumus seu valemus, modo veros, legitimos procuratores, et nuncios speciales facimus, constituimus, et ordinamus, ad tractandum ubilibet una cum aliis Comprincipibus, et coelectoribus nostris, tam ecclesiasticis quam secularibus, et cum ipsis concordandum, et conveniendum, et concludendum, de persona quacunque habili ac idonea in Regem Romanorum eligenda, ac ipsis tractatibus super electione talis personæ habendis, pro nobis loco et nomine nostris interessendum tractandum et deliberandum, nec non vice et nomine nostris eandem personam nominandum et in ipsam consentiendum, ac etiam in Regem Romanorum promovendum, ad Sacrum Imperium eligendum, ac in animam nostram præstandum quodcunque juramentum necessarium, debitum seu consuetum fuerit circa præmissa, et quodlibet præmissorum alium vel alios procuratores, in solidum substituendum, et revocandum: et omnia et singula faciendum quæ in præmissis, et circa præmissa etiam usque ad consummationem tractatuum nominationis, deliberationis, et electionis hujusmodi de præsenti faciendæ necessaria, aut utilia fuerint, seu etiam quomodolibet opportuna, etiam si præmissa, vel eorum quodlibet mandatum exigant speciale, etiam si majora vel magis singularia fuerint supradictis, et quæ nosmetipsi facere possemus, si hujusmodi tractatuum, deliberationis, et Electionis futuræ negotiis præsentes, et personaliter adessemus, gratum et ratum habentes et habere volentes et nos perpetuo habituros firmiter promittentes, quicquid per ante dictos procuratores, seu nuntios nostros, nec non substitutos aut substituendos ab ipsis, seu eorum altero, in præmissis seu eorum quodlibet actum, gestum, seu factum fuerit, aut quomodolibet ordinatum.

Cum universi et singuli principatus, que-

rum virtute seculares Principes Electores jus et vocem in Electione Regis Romanorum in Cæsarem promovendi obtinere noscuntur, cum jure hujusmodi, nec non officiis, dignitatibus et juribus aliis eis et cuilibet eorum annexis, et dependentibus ab eisdem adeo conjuncti, et insep rabiliter sint uniti, quod jus, vox, officium et dignitas aliqua jura ad quem libet eorum principatuum eorumdem spectantia, cadere non possint, in alium, præter illum qui principatum ipsum cum terra, vasallagiis, feudis, et dominiis, ac ejus pertinentiis universis dignoscitur possidere, præsertim edicto Imperiali perpetuo valituro sancimus, unumquemque principatuum prædictorum, cum jure et voce electionis, ac officiis ceteris, omnibus dignitatibus, juribus et pertinentiis ad ipsum spectantibus ita perseverare, et esse debere unitum perpetuis temporibus, indivisibiliter et conjunctive, quod possessor principatus cujuslibet, etiam juris, vocis, et officii, et dignitatis, et pertinentiarum omnium ad illum spectantium, quieta debeat et libera possessione gaudere, et Princeps electus ab omnibus reputari, ipseque et nemo alius præter ceteros Principes Electores ad Electionem et omnes actus alios pro Sacri Imperii honore vel opportunitate gerendos, omni tempore assumi sine contradictione qualibet, et admitti, nec aliquod præmissorum ab altero, cum sint et esse debeant inseparabilia, dividi, vel ullo tempore debeat separari, aut judicio vel extra divisim repeti valeat, vel evinci, vel etiam per sententiam separari, nec aliquis unum sine alio impotens audiatur. Quod si per errorem vel alias auditus quis fuerit, aut processum judicium sententia, vel aliquod hujusmodi contra dispositionem nostram emanaverit, seu quomodolibet attentare contigerit, hoc totum et omnia ex his, et quodlibet eorum sequentia, eo ipso viribus non subsistant.

Quoniam autem superius in principio constitutionum nostrarum præsentium, circa ordinationem ecclesiasticorum Principum Electorum, in consilio et in mensa, et alias quoties Imperialem curiam celebrari, seu Principes Electores, deinceps cum Imperatore, vel Rege Romanorum congregari contigerit sufficienter duximus providendum, super quæ priscis audivimus temporibus pluries disceptatum, expedire credimus, etiam processionis, et deambulationis inter eos ordinem diffinire. Quapropter hoc Imperiali edicto decernimus, ut quotiescunque in congregatione Imperatoris, vel Regis Romanorum, et Principum prædictorum, Imperatore, vel Rege ipso deambulante, insigna ante faciem ejus portari contigerit, Archiepiscopus Treverensis in directa diametrali linea ante Imperatorem vel Regem transeat, illique soli medii inter eos ambulent, quos Imperialia vel Regalia contingent insignia deportare. Dum autem Imperator vel Rex absque insigniis eisdem incesserit, extunc idem Archiepiscopus Imparatorem vel Regem præfato modo præcedat, ita quod nemo penitus inter eos medius habeatur, aliis duobus Archiepiscopis Electoribas loca sua justa distinctionem provinciarum suarum circa sessionem superius declaratam, etiam circa processionem perpetuo servaturis.

Ad declarandum autem in Imperatoris, vel Regis Romanorum deambulantis præsentia, processionis ordinem Principum Electorum (de quo supra fecimus mentionem) statuimus, ut quotiescunque in celebratione Imperialis curiæ Principes Electores cum Imperatore, seu Rege Romanorum in quibuscumque actibus, vel solemnitatibus processionaliter ambulare contigerit, et Imperialia, vel regalia debuerint insignia deportari, dux Saxoniæ Imperialem vel Regalem ensem deferens, Imperatorem seu Regem immediate præcedat, et inter illum et Archiepiscopum Treverensem medius habeatus. Comes vero Palatinus pomum Imperiale portans, a latere dextro, et Marchio Bandeburgensis sceptrum deferens, a sinistro latere ipsius Ducis Saxoniæ linealiter

gradiantur. Rex autem Bohemiæ Imperatorem, seu Regem ipsum immediate nullo interveniente sequatur.

Quoties insuper, in Imperatoris, vel Regis Romanorum præsentia, Missarum solemnia celebrari, ac Moguntinensem, Treverensem, Coloniensem Archiepiscopos, vel duos ex eis adesse contigerit in confessione, quæ ante missam dici consuevit, ac in porrectione Evangelii osculandi, et pace post Agnus Dei portanda, nec non in benedictionibus post finita Missarum solemnia, ac etiam ante mensam faciendis, et in gratiis post cibum acceptum agendis, id inter eos observetur, prout de ipsorum consilio duximus ordinandum, quod prima die hæc omnia et singula a primo, secunda die a secundo, tertia vero a tertio peragantur, primum autem seu secundum, vel tertium, hoc casu secundum quod prius vel posterius quilibet eorum consecratus existit debere intelligi declaramus, et ut se invicem honore condigno præveniant, et exemplum aliis invicem honorandi, is, quem circa præmissa ordo tetigerit ad hæc alterum convenientia, et charitativa inclinatione invitet, et tunc demum ad præmissa procedat, seu quodlibet præmissorum infra scriptæ leges promulgatæ sunt in curia Metensi per dominum Carolum IV. Romanorum Imperatorem, et Bohemiæ Regem Augustum, anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimosexto, in die Natalis Christi, assistentibus sibi omnibus Sacri Romani Imperii Electoribus, præsentibus dominis venerabili in Christo patre domino I. Episcopo Albanensi, Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinali, ac Carolo Regis Franciæ primogenito, Normandiæ Duce Illustri, ac Delphino Viennensi. Si quis cum Principibus militibus, vel privatis, seu quibuscunque personis plebeiis etiam scelestam factionem, aut factionis ipsius inierit sacramentum, vel dederit de nece consilium venerabilium et illustrium Principum nostrorum et Sacri Romani Imperii, tam Ecclesiasticorum quam secularium Principum Electorum, seu alterius eorumdem: nam et ipsi pars corporis nostri sunt (eadem enim severitate voluntatem sceleris, qua effectum puniri jura voluerunt) ipse quidem (utpote majestatis læsæ criminis reus) gladio feriatur, bonis ejus omnibus fisco nostro addictis: filii vero ejus quibus vitam Imperiali specialiter lenitate concedimus, paterno enim deberent perire supplicio, in quibus paterni, hoc est, hæreditarii criminis metiuntur exempla, a materna vel avita, omnium etiam proximorum hæreditate et successione habeantur alieni: ex testamentis aliorum nihil capiant, sint perpetuo egentes et pauperes: infamia eos paterna semper comitetur, ad nullum unquam honorem, ad nulla prorsus sacramenta perveniant: sint postremo tales, ut his perpetua egestate sordentibus, sit et mors solatium et vita supplicium. Denique jubemus eos esse notatos, sine venia, qui pro talibus unquam apud nos intervenire tentaverint. Ad filias sane eorum, quolibet numero fuerint, Falcidiam tantum ex bonis matris, sive testata, sive intestata defecerit, volumus pervenire, ut habeant mediocrem potius filiæ alimoniam, quam integrum emolumentum, aut nomen hæredis consequantur. Mitior enim circa eas debet esse sententia, quas pro infirmitate sexus minus ausuras esse confidimus. Emancipationes quoque quæ a prædictis, sive in filios post legem dumtaxat latam, sive in filias fuerint collatæ, non valeant, dotes, donationes quarumlibet: postremo item alienationes, quas ex eo tempore qualibet fraude, vel jure factas esse constiterit, quo primo memorati de ineunda factione ac societate cogitaverint, nullius statuimus esse momenti: uxores sane prædictorum recuperata dote, si in ea conditione fuerint, ut quæ a viris titulo donationis acceperint, seu accipiunt, filiis debeant reservare, tempore quo ususfructus absumitur, omnia ea fisco nostro se relicturas esse cognoscant, quæ juxta legem filiis debebantur. Falcidia etiam ex his rebus, filiabus tantum, non etiam filiis deputetur, id quod de prædi-

ctis eorumque filiis cavimus, etiam de satellitibus, consciis ac ministris, filiisque eorum simili severitate censemus. Sane si quis ex his, in exordio initæ factionis studio veræ laudis accensus, ipsam prodiderit factionem, vel cum incognita adhuc consiliorum arcana patefecerit, absolutione tamen ac venia dignus habebitur. Statuimus insuper, ut si quid contra prædictos Principes Electores ecclesiasticos vel seculares, commissum dicatur, etiam post mortem rei id crimen instaurari possit. In hoc item crimine, quod ad læsam in Principibus Electoribus suis majestatem pertinet, etiam in caput domini servi torquentur. Volumus insuper, et præsenti Imperiali sancimus edicto, ut etiam post mortem nocentium hoc crimen inchoari possit, ut conjuncto mortuo memoria ejus damnetur, et bona successoribus ejus eripiantur. Nam ex quo sceleratissimum quis ceperit consilium, exinde quodammodo sua mente privatus est. Porro, ex quo quis tale crimen contraxit, neque alienare, neque manumittere eum posse, nec ei solvere jure debitorem decernimus: in hac causa in caput domini servos torqueri statuimus, id est propter causam factionis damnandæ, contra Principes Electores ecclesiasticos et seculares, ut præmittitur: et si decesserit quis, propter incertam personam successoris bona serventur, si in causa hujusmodi fuisse mortuus arguatur.

Si ceteros Principes congruit in sua integritate servari, ut corroborentur justitia, et subjecti, et fideles pace gaudeant et quiete, multo magis magnifici principatus, dominia, honores et jura Electorum Principum debent illæsa servari. Nam ubi majus incumbit periculum, majus debet adhiberi remedium, ne columnis ruentibus, basis totius ædificii collidatur. Decernimus igitur, et hoc perpetuis temporibus valituro Imperiali sancimus edicto, quod ex nunc in antea perpetuis futuris temporibus insignes et magnifici principatus, videlicet regnum Bohemiæ, Comitatus Palatini Rheni, Ducatus Saxoniæ, et Marchionatus Brandeburgensis terræ districtus, homagia, vasallagia, et alia quævis ad ipsa spectantia scindi, dividi, seu quavis conditione demembrari non debeant, sed ut potius in sua perfecta integritate perpetua maneant, primogenitus filius succedat in eis sibique soli jus ac dominium competat: nisi forte mente captus, fatuus, seu alterius famosi et notabilis defectus existeret, propter quem non deberet seu posset hominibus principari: in quo casu inhibita sibi successione, secundogenitum, si fuerit in ea progenie, seu alium seniorem fratrem, seu consanguineum laicum, qui paterno stipiti in descendenti recta linea proximior fuerit, volumus successurum. Qui cum apud alios fratres et sorores se clementem et pium exhibebit, continuo juxta datam sibi a Deo gratiam, et juxta suum beneplacitum, et ipsius patrimonii facultates divisione, scissione, seu demembratione principatus, et pertinentiarum ejus sibi omnibus modis interdicta.

Die vero qua solemnis Imperialis, vel regia fuerit celebranda, veniant circa horam primam Principes Electores, ecclesiastici et seculares ad domum habitationis Imperialis sive regalis, et ibi Imperator vel Rex ipse omnibus insigniis Imperialibus induetur, et ascensis equis omnes vadant cum Imperatore, vel Rege ad locum sessionis aptatæ, et ibi quilibet eorum in ordine et modo supra in lege de ordine processionis ipsorum Principum Electorum plenius diffinito. Portabit etiam Archicancellarius, in cujus Archicancellariatu hæc fuerint, super baculo argenteo, omnia sigilla et typaria Imperialia et regalia, seculares vero Principes Electores, sceptrum, pomum et ensem, secundum quod superius exprimitur, deportabunt. Portabuntur etiam immediate ante Archiepiscopum Treverensem suo loco transeuntem, primo Aquisgranensis, secundo Mediolanensis corona, et hoc ante Imperatorem dumtaxat, qui jam Imperialibus est infulis decoratus, quas gestabunt aliqui Principes inferiores, ad hoc per Im-

peratorem juxta placitum deputandi. Imperatrix etiam vel Regina Romanorum suis augustalibus amicta insigniis, post Regem vel Imperatorem Romanorum, et etiam post Regem Bohemiæ (qui Imperatorem immediate subsequitur) competentis spatii intervallo suis associata proceribus, suisque comitata virginibus, ad locum sessionis procedat.

Statuimus ut quandocunque Imperator, vel Rex Romanorum solemnes curias suas celebraverint, in quibus Principes Electores sua deservire seu exercere debent officia, subscriptus in his ordo servetur: primo enim Imperatore vel Rege ipso in sede regia seu solio Imperiali sedente, Dux Saxoniæ officium suum agat hoc modo: Ponetur enim ante ædificium sessionis Imperialis vel regiæ, acervus avenæ tantæ altitudinis, quod pertingat usque ad pectus, vel sellam equi super quo sedebit ipse Dux: et habebit in manu baculum argenteum, et mensuram argenteam, quæ simul faciant in pondere duodecim marcas argenti: et sedens super equo, primo mensuram eandem de avena plenam accipiet, et famulo primitus venienti ministrabit eandem: quo facto figendo baculum in avenam recedet, et Vicemarscalcus ejus, puta de Pappenheim, accedens, vel eo absente, Marscalcus curiæ ulterius avenam ipsam distribuat: ingresso vero Imperatore vel Rege ad mensam; Principes Electores ecclesiastici, videlicet Archiepiscopi, stantes ante mensam cum ceteris Prælatis, benedicent eandem secundum ordinem qui circa hæc eis in superioribus est præscriptus, et benedictione completa, iidem Archiepiscopi omnes (si adsint) aliquando duo vel unus sigilla et typaria Imperialia sive regalia a Cancellario curiæ recipient, eoque in cujus Archicancellariatu curiam ipsam celebrari continget, in medio procedente, et aliis duobus ex alterutro latere sibi junctis sigilla et typaria, ipsa, omnes quidem baculum, in quo suspensa fuerint manibus contingentes ea portabunt, et ante Imperatorem vel Regem reverenter ponent in mensa. Imperator vero sive Rex, eadem ipsis statim restituat: et in cujus cancellariatu hæc fuerit (ut præfertur) is majus sigillum collo appensum, usque in finem mensæ gestabit, et deinceps donec ad hospitium suum perveniat, ab Imperiali sive regali curia equitando. Baculus vero (de quo præmittitur) esse debebit argenteus, duodecim marcas argenti habens in pondere, cujus tam argenti quam pretii partem tertiam unusquisque Archiepiscoporum ipsorum persolvet: et baculus ipse protinus una cum sigillis et typariis debet Cancellariis Imperialis curiæ assignari in usus suos placitos convertendo. Postquam autem is quem ordo tetigerit portando sigillum majus, ab Imperiali curia ad hospitium suum redierit (ut præfertur) statim sigillum ipum per aliquem de suis familiaribus prædicto Imperialis curiæ Cancellario remittet super equo, quem juxta propriæ dignitatis decentiam, et amorem, quem ad Cancellarium curiæ gesserit, ipsi Cancellario tenebitur elargiri: deinde Marchio Brandeburgensis Archicamerarius accedat super equo, habens argenteas pelves cum aqua in manibus, ponderis duodecim marcarum argenti, et pulchrum manutergium: et descendens ab equo, dabit aquam Imperatori vel Regi Romanorum manibus abluendis. Comes Palatinus Rheni intrabit similiter super equo, habens in manibus quator scutellas argenteas cibis impletas, quarum quælibet tres marcas habeat in statera: et descendens ab equo, portabit, et imponet ante Imperatorem vel Regem in mensa. Post hoc Rex Bohemiæ Archipincerna veniat similiter super equo, portans in manibus cuppam, seu scyphum argenteum ponderum duodecim marcarum coopertum, aqua et vino permixtim impletum, et descendens de equo scyphum ipsum Imperatori vel Regi Romanorum porriget ad bibendum: sicut autem hactenus observatum fuisse comperimus, ita statuimus, ut peractis per Principes Electores seculares prædictis ipsorum officiis, ille de Falckenstein subcamerarius, equum et

pelves Marchionis Brandeburgensis pro se recipiat; magister coquinæ de Nortemberg equum et scutellas Comitis Palatini, Vicepincerna de Lymburch, equum et scyphum Regis Bohemiæ, Vicemarschalcus de Pappenheim, equum, baculum et mensuram prædictam Ducis Saxoniæ. Si tamen ipsi in tali Imperiali curia præsentes existant, et eorum quilibet in officio suo ministret: si vero ipsi vel eorum aliqui a præfata curia se duxerint absentandos, extunc Imperialis vel regalis curiæ quotidiani ministri vice absentium, puta quilibet in loco ejus absentis, cui in vocabulo, seu in officio communicat, sicut gerit officium, sic tollat in præmissis et fructum. Imperialis insuper mensa vel regia sic debet aptari, ut ultra alias tabulas aulæ, sive mensas in altitudine sex pedum sit altius elevata, in qua præter Imperatorem dumtaxat vel Regem Romanorum die solemnis curiæ nemo penitus collocetur: sedes vero et mensa Imperatricis sive Reginæ a latere in aula, ita quod ipsa mensa tribus pedibus Imperiali sive regali mensa sit bassior, et totidem pedibus eminentior, supra sedes Principum Electorum, qui Principes suas inter se una eademque altitudine sedes habebunt, et mensas infra sessionem Imperialem, mensæ pro septem Principibus Electoribus Ecclesiasticis et secularibus præparentur, tres videlicet a dextris, et tres aliæ a sinistris, et septima directe versus faciem Imperatoris vel Regis, sicut superius in capitulo de Sessionibus, et ordine Principum electorum per nos est clarius definitum: ita etiam quod nullus alius cujuscunque dignitatis vel status existat, sedeat inter ipsas, vel ad mensas eorum. Non liceat autem alicui prædictorum secularium Principum Electorum, peracto officii sui debito, se locare ad mensam sibi paratam, donec alicui suorum Comprincipum Electorum ejus officium restat agendum: sed cum aliquis eorum, vel aliqui ministerium suum expleverint, ad præparatas sibi mensas transeant, et juxta illas stando expectent, donec ceteri ministeria sua expleverint supradicta, et tunc demum omnes et singuli pariter ad mensas suas sibi positas se locabunt: invenimus etiam ex clarissimis relationibus et traditionibus antiquorum illud a tempore, cujus contrarii jam non habetur memoria, per eos qui nos præcesserunt, feliciter esse jugiter observatum, ut regis Romani, Imperatoris futuri, in civitate Franckfordiæ celebretur electio, et prima coronatio Aquisgrani, et in oppido Nurembergensi prima seu regalis curia haberetur. Quapropter certis ex causis etiam, præmissa servari debere temporibus declaravimus, nisi præmissis omnibus, seu eorum alicui impedimentum legitimum obviaret. Quantumcunque insuper aliquis Princeps Elector ecclesiasticus, vel etiam secularis justo impedimento detentus, ad Imperialem curiam vocatus, venire non valens, nuntium vel procuratorem cujuscunque status vel dignitatis transmiserit, missus ipse licet loco mittentis, juxta datum sibi ab eo mandatum admitti debeat, in mensa tamen vel sede, quæ illi, qui ipsum transmittit, deputata fuerit, non sedebit. Præterea, consummatis his quæ in Imperiali qualibet curia vel regali fuerint pro tempore disponenda, recipiet magister curiæ pro se totum ædificium sive ligneum apparatum Imperialis sive Regiæ sessionis, ubi sederit Imperator sive Rex Romanorum, cum Principibus Electoribus ad celebrandas solemnes curias, vel feuda (ut premittitur) Principibus conferenda.

Decernimus hoc Imperiali edicto, ut Principes Electores ecclesiastici, vel etiam seculares, dum feuda seu regalia ab Imperatore vel Rege recipiunt ad dandum vel solvendum aliquid, nulli penitus sint astricti: nam pecunia quæ tali prætextu persolvitur, officialis debetur. Cum ergo ipsi Principes Electores cunctis Imperialis curiæ præsint officiis, suos etiam habentes in officiis hujusmodi substitutos, datos ad hoc a Romanorum Principibus, et dotatos: videtur absurdum quod substituti officiales a

suis superioribus, quocunque quæsito colore encenia postularent, nisi forte ipsi Principes Electores sponte et liberaliter his aliquid largirentur. Porro ceteri Principes Imperii, ecclesiastici vel seculares, dum prædicto modo eorum aliquis feuda seu ab Imperatore Romanorum vel a Rege suscipit, dabit officialibus Imperialis sive regalis curiæ sexaginta sex marcas cum uno fertone argenti, nisi eorum aliquis privilegio seu indulto Imperiali, seu regali se tueri possit, et probare se solutum, vel exemptum a talibus, aut etiam aliis quibuscunque quæ solvi in susceptione feudorum hujusmodi consuevissent, prædictarum, insuper septuaginta trium marcarum, et fertonis, divisionem faciet magister curiæ Imperialis seu regalis hoc modo.

Primo enim decem marcas pro semetipso reservans, dabit Cancellario Imperialis sive regalis curiæ decem marcas, magistris, notariis, et dictatoribus tres marcas, et sigillatori pro cera et pergameno unum fertonem ita videlicet quod Cancellarius et notarii Principis recipientis feudum, non ad aliud, quam ad dandum sibi testimonialem recepti feudi, seu simplicis investituræ literam sint astricti. Item dabit magister curiæ pincernæ de Lymburch de præfata pecunia decem marcas, magistro coquinæ de Nortenberg decem marcas, sive Marscalco de Pappenheim decem marcas, et camerario de Falckenstein decem marcas: tali tamen cum conditione, si ipsi et eorum quilibet in hujusmodi curiis solemnibus præsentialiter, adsint in suis officiis ministrando. Si vero ipsi vel eorum aliqui absentes fuerint, ex tunc officiales Imperialis sive regalis curiæ, qui talibus præsunt officiis eorum, quorum supplent absentiam, singuli singulorum sicut vicem nomenque et laborem sufferunt, sic lucra et commoda reportabunt. Dum autem Princeps aliquis, equo vel alteri bestiæ insidens, feuda sua ab Imperatore recipit vel Rege, equus ille seu bestia cujuscumque speciei sit, debetur superiori Marschalco, id est Duci Saxoniæ, si præsens adfuerit, alioquin illi de Pappenheim ejus Vicemarschalco, aut illo absente, Imperialis sive regalis curiæ Marschalco. Cum Sacri Romani celsitudo Imperii diversarum nationum moribus vita et idiomate distinctarum linguis habeat gubernacula moderari, dignum est, et cunctorum sepientum judicio censetur expediens, quod Electores Prin. ipsius Imperii columnæ et latera, diversorum et idiomatum et linguarum differentiis instruantur, ut plures intelligant et a pluribus intelligantur, qui plurimorum necessitatibus relevandis Cæsareæ majestati assistant, in partem sollicitudinis constituti. Quapropter statuimus, ut illustrium Principum, puta regis Bohemiæ, Comitis Palatini Rheni, Ducis Saxoniæ, et Marchionis Brandeburgensis Electorum filii, vel hæredes et successores, cum verisimiliter Theutonicum idioma sibi naturaliter inditum sciri præsumatur, et ab infantia didicisse, incipiendo a septimo suæ ætatis anno, in Grammatica, Italica, et Slavica linguis instruantur, ita quod infra quartumdecimum ætatis annum existant in talibus juxta datam sibi a Deo gratiam eruditi, cum illud non solum utile, immo ex causis præmissis summe necessarium habeatur, eo quod illæ linguæ ut plurimum ad usum et necessitatem Sacri Imperii frequentari sint solitæ, ut his plura ardua ipsius Imperii negotia ventilentur. Hunc autem proficiendi modum in præmissis posuimus observandum, ut relinquantur optioni parentum in filios, si quos habuerint, seu proximos quos in principatibus sibi credunt verisimiliter successuros, ad loca dirigant, in quibus de hujusmodi possint linguagiis edoceri, vel in propriis domibus pedagogos, instructores, et pueros consocios in his peritos eis adjungant, quorum conversatione, pariter et doctrina in linguis ipsis valeant erudiri.

FINIS.

CONSTANTINI IMPERATORIS

IN PORPHIRA NATI

NOVELLA

De alienatione fundorum ac prælatione cognatorum, et consortium, et permistorum, et sub eodem titulo collationis adiacentium, et conjuncte unitorum, deque prædiis et agris, qui sub eodem titulo pendere vectigal intelliguntur; et de arcendis personis potentibus, et alienatione fundorum militarium.

Vetus lex est, neminem prohiberi nec a cognatis, nec a consortibus, quo minus rem suam cui velit vendat, tam divise, quam indivise quamvis alia lex e diverso interdicat, ne liceat alii vendere, quam metrocomiæ cuique suæ solis habitatoribus. Nos autem multum pro subditis nostris solliciti, perspicuam compendiariamque legem sancimus, in quavis civitate, loco, atque provincia, ut si qui deinceps velut ex cognatione divisa vel indivisa, vel tanquam ex emptione communi, vel alio tali dominio aut acquisitione, vel partim ex cognatione, partim extranea comparatione, domum aut agrum aut vineam aut aliam quamcumque rem soli habentes; vel aliter, quam jure consortii, vicinis fundis aliqua ex parte permisti, vel adiacentes, qui sub eodem titulo vectigal pensitant, alienare sua distrahendo, vel per emphyteusim, vel locationem voluerint; ne prius hæc in alium quemquam transferant, quam ad eos testationem fecerint, quos ad prælationem ordine vocamus: ut primi scilicet vocentur promiscue conjuncti cognati, deinde consortes inter se connexi, post quos ii, qui tantum permisti sunt, licet ei, qui rem alienat, omnino sint extranei; deinceps adiacentes, iisdem pensitationibus obnoxii, secundum quos ii, qui simpliciter ex aliqua parte juncti sunt. Iisdem vero pensitationibus obnoxios dicimus, quotquot sub eodem censitore descripti sunt, licet diversis in locis tributa sua solvant. Quum autem plures undique iis adiacent, quæ distrahuntur; aut fundi qui alienandus est, fines attingunt: ad omnes eodem ordine de prælatione denuntiatio fiat, ut ab eis intra diem trigesimum justo pretio, id est, quod alius absque dolo malo præstaret, sine mora soluto, pro rata vel per se ipsos, vel alicujus opera rem partiantur. Quotquot vero non intra diem præstitutum pro rata parte pretium præstiterint, nullum prælationis jus amplius habebunt, extraquam si quis eorum captus sit, aut deportatus, aut relegatus, aut ob publica vel sua negotia citra dolum malum absit, aut nondum xxv. ætatis annum impleverit. Nam qui horum facultates administrandas susceperunt, intra quadrimestre spatium cum adjacentibus novis emptoribus pro rata portione admittuntur, exsoluto eis convenienti pretio cum usuris legitimis, et necessariis impensis. Emptores autem extraneos in universum submovent, pretium cum usuris, et impensas (ceu par est) eis restituentes. Quod si personarum indicatarum curatores vereantur, ne forte quod ab se gestum fuerit, illi ratum non habent: cum legitima cognitione, quæ interveniente scriptura fiat, aut omittant aut acceptent contractum, qua in re si negligentes sese gesserint, de suo præstent eis omne lucrum et omne commodum, quod percepturi fuerant, si mature contra-

ctum hi celebrare perrexissent. Atque hæc in cognatis, et adiacentibus, qui vectigal una pensitant. Quin et in universitate vicorum, qui dicuntur, et agrorum multo magis obtineat, ut et illorum habitatores jus inter se prælationis habeant. At si repudiarint omnes, quibus est concessa prærogativa, vel probetur eos pecuniarii damni, vel insidiarum corpori structarum, et infamiæ atrocis exstitisse auctores illi, qui rem alienat, eiusque familiæ; ac data quidem opera, per se, vel per homines ad se pertinentes: tales eo invito, qui ejusmodi perpessus est, nullo modo ad ipsius prædium pervenire volumus. Occasione tamen dotis, aut donationis propter nuptias, aut ex testamento, aut permutatione, aut simplicis mortisve caussa donationis nomine tam propinquis quam extraneis omnes alienent: modo ne quis per simulationem re clam iis vendita vel locata, qui nullum prælationis jus habent, palam se donare, vel legare, vel quid aliud eorum, quæ commemorata sunt, præ se ferat. Nam propterea qui jus prælationis habent, tam ab eo qui dedit, quam qui accipit, jusjurandum exigere possunt. Si vero ii, qui alienant, in fraudem legis nostræ aliud quid agere fuerint ausi, et aliud aperte præ se tulerint; si quidem post jusjurandum convicti fuerint, tam ipsi quam qui adeo fraudulenter cum eis contraxerunt, et perjurii pœnas sustinebunt, et alter fundo, alter pretio clam numerato excidet; utrisque fisco inferendis, ut a fisco res iis, qui proximi sunt, venundentur. Sin ante præstitum jusjurandum tale quid egissse deprehensi fuerint, et quod actum fuerit irritum erit, et fundum qui semel nequiter alienare conatus est, vel invitus iis vendere cogetur, quibus jus prærogativæ concessimus. Potentibus autem de cetero interdicimus, ne per modum adoptionis, aut simplicis, aut mortis caussa donationis, aut ex testamento, aut nomine solius ususfructus, aut alicujus patrocinii vel auxilii, quicquam ab humilioribus accipiant, nisi forte cognati eorum fuerint. Nec item novas emptiones, aut locationes, aut permutationes in vicis vel agris, in quibus proprios fundos nullos habent, instituant. Potentes autem intelligantur, qui tametsi non per se ipsos, tamen per aliorum potentiam, quibus cum fiducia familiares sunt, satis virium ad terrendos alienantes habent, vel ad efficiendum, ut de beneficio sibi promisso certi sint. Si qua vero ex personis potentibus aliquid ejusmodi perpetrare conata fuerit, et fundo spoliabitur, et ejusdem pretium ab ea fiscus exiget.

EJUSDEM NOVELLÆ

Argumentum et Epitome de libro Michaelis Proconsulis Ataliensis.

Si de prælatione lis instituta fuerit, puta venditione a persona pari erga parem facta, sancivit (hic Imperator) ut primum vocentur promiscue conjuncti cognati, deinde connexi consortes, et post eos ii, qui duntaxat permisti sunt, licet alioqui sint extranei. Secundum hos qui adiacent, sub eodem titulo vectigal pendentes. Postea simpliciter ex aliqua parte conjuncti. Et vectigal sub eodem titulo pendentes vocavit, eos, qui sub eodem censitore descripti sunt. Occasione tamen dotis, aut donationis propter nuptias, aut simplicis, aut mortis caussa donationis, aut ex testamento, aut permutationibus, aut transactione, alienandi licentiam concessit, nec adversus hos agi nomine prælationis voluit. Quod si quis intercedere simulationem suspicatur, quasi palam quidem fiat donatio, clam vero venditio, vel locatio: licet, inquit, ei qui est in consortio, contrahentibus juramentum deferre.

SCHOLION LEUNCLA VII.

Exemplaria quædam Constantino, quædam Romano seniori novellam hanc adtribuunt. Sed sciendum est et hanc et alias quasdam constitutiones factas esse, quum Constantinus quidem esset imperator; socer autem ipsius Romanus dignitatem eam ob-

tineret, ut imperatoris pater appellaretur. Idcirco Cedrenus etiam legem hanc a Constantino scriptam ait.

IMPERATORIS CONSTANTINI PORPHYROGENNETÆ

NOVELLA

De militaribus fundis, quam dictavit Theodorus patricius et quæstor Decapoleos.

Quale quiddam in corpore caput, tale quid est exercitus in republica. Quæ duo si recte vel secius adfecta sint: necesse est cum eis mutari omnia. Atque his qui magna cura non prospicit, de salute sua periclitatur si modo suum existimare debet quod publicum est. Et quoniam paullatim res militum laborantes, unde scilicet ipsis et existendi et victitandi suppetebat opportunitas, in deteriorem ac difficiliorem conditionem deflexerunt: constituta divinitus majestas nostra ad statum hæc recte comparatum et meliorem, publico ipsam rempublicam commodo adficiens, traduxit. Sancimus igitur id, quod ipsa consuetudo jamdudum citra scripturam confirmavit, ne militibus ea prædia de quibus militiæ functiones exhibentur, distrahere liceat; sed ad quamlibet militiam, equitum quidem possessio in rebus soli constituta, ejusmodi conservetur, ut quatuor libras æquet. Quibus adnumerari jubemus et classiarios ad classem ordinatos, tam Ægæi maris, quam Sami, et Cibyrræotarum. Nam quum hi et personaliter adesse classi, et remiges ipsimet esse cogantur: functiones sane quam graves obeunt. At in iis qui stipendiis acceptis operas imperatoriis classibus exhibent, et in classiariis ceteris, ex consuetudine jampridem obtinuit, ut in singulas functiones militares servetur in rebus soli constituta duarum librarum possessio, quod nobis etiam satis esse videtur. Quantum sane in rebus soli si possideant qui alterutram harum militiam obeunt, idque sibi servent citra ullam alienationem, et ad hæredes naturales transmittant, quocumque modo legitimo voluerint, cum onere tamen suo; sive liberi ac descendentes sint ad quos transmittunt, sive parentes et ascendentes, sive ex transverso; sive ab intestato quibusdam portiones æquales competant, sive fortassis ab inæqualibus portionibus ex testamento vocentur, sui, vel naturales, vel extranei paganici hæredes: (nam in dignitate constitutos omni modo ab hujusmodi successionibus excludimus) ut pro rata lucri, ex hæreditate provenientis, etiam functionis onus sequatur. De bonis autem mobilibus nihil curiose statuimus, sed erunt hæc in potestate possidentis: nisi forte accidat ut rerum soli magna facta sit imminutio. Tunc enim arbitrio viri boni quod in rebus soli constitutæ possessioni deest, de mobilibus supplendum erit. Sin autem multis soli rebus abundet miles, ita ut longe justam quantitatem excedant: siquidem omnia descripta sunt in codicibus militaribus, neque poterit hæc, neque de his quicquam distrahere miles, quamtumvis multo majoris æstimentur quæ supersunt. Vel potius nemo quicquam horum emere poterit, præsertim spectabilis aut in dignitate constitutus, aut metropolitanus, aut, episcopus, vel monasterium, vel alia quæcumque religiosa domus, vel potens, ad scholarem usque: scituri se nullam de pretiis actionem habituros. Quin nec impensarum habebitur ratio, quamvis in excolendas res emptas multa expenderint. Materias tamen suas ita recipient, ut statum priorem non lædant. Quod si omnia descripta non sunt, sed forte possessionem miles seorsum suis inclusam terminis habet, nec ulli militiæ servituti obnoxiam: facultatem habeat ejus alienandæ quocumque modo volet: tantum ut descripta in rebus soli possessio ejus ad exhibendam functionem militarem sufficiat. Quippe si quid desit, cogetur is qui a milite prædium ex aliqua causa nactus est, quod deficit per illas ipsas res soli, supplere. Sin rex soli, quas miles possidet, prorsus descriptæ non sunt: quæ magis fertiles sunt, ad quatuor usque

libras tacite sint obligatæ. Quo quidem illæ privilegio ex providentia nostra munitæ sunto. Eorum autem, quæ reliqua sunt, permissa sit eis alienatio. Ac si quidem usuvenerit, ut unus fertiliora prius emat, alius minus utilia posterius; et ex privilegio jam exposito, fertiliora fuerint evicta: jura prioritatis adversus posteriorem anterior habeat. Quod si possessiones in rebus soli plures et pretiosas admodum habentes, eam quæ descripta fuit alienaverint, posteaque ut descriptam evincere: voluerint: evictionis subsidium eis damus, et ut aliis ex possessionibus emptori satisfiat, quum scilicet ultra quatuor quidem libras equites, classiari vero ultra duas in bonis habent. Quod si partem functionis militaris aliquis exhibet, pro rata partis ejus etiam de eo, quod in bonis habere debet, statuendum erit. Non aliter autem dominium prædiorum militarium iis acquiratur, qui ea quocumque titulo possident; nisi annorum quadraginta tempus adtestatione nulla interveniente affluxerit. Propemodum enim malæ fidei possessoribus hos olim quoque consuetudo numerabat: nisi quod ex contractu possidentes nullum fructuum damnum sentiebant: malæ vero fidei possessores, et fructus et reditus, et omne detrimentum solvebant: id quod nobis quoque placet. Milites vero existimandos, statuimus, non eos modo qui sacris militum legionibus sunt devoti: sed et hos, qui ex injuria quadam fortunæ inopes facti, per edictum immunitatem consequuti sunt: quos iisdem cum illis frui privilegiis æquum censemus, non concedentes, ut vel ab ipsismet ea distrahantur, de quibus functiones militares exhibentur: multo minus a fisco. Nam si vere proprieque dominis interminamur ob id quod expedit publice: quinam fisco distrahere permittemus, et non scriptam illam veterem iniquitatem, legis obtinere vicem concedemus? quam quidem ubique terrarum et maris expulsam oportuit, utque maxime belluina sit et immanissima. Nam equidem arbitror illos, qui hanc introduxerunt, eandem cum ursis naturam reipublicæ tribuisse, quippe vulgo perhibetur, solas ex feris ursas fame pressas digitos suos sugendo circum lambere: licet qui recte rem æstimaverit, forte an potius manus totius reipublicæ quam digitos esse milites arbitretur. Atque hæc sequuturis temporibus plene simul et utiliter, de nostra quidem sententia, statuimus. Quod adtinet præterita, jam olim quidem obtinet rudis et simplex consuetudo, ut citra pretii restitutionem prædiis militaribus emptores eiiciantur. At particularis singulorum administratio, quæ alias aliter immutabatur, prout eam inflectebant illi, qui judiciis præerant, magnam quandam rebus perniciem, ac nullam non obscuritatem adtulit. Idcirco nos tam in anteriora, quam posteriora, cogitationes de iis, quæ expediunt, convertentes; et confusas illas atque varias actiones ablegantes; et administrationem in rebus omnibus ordine quodam ac ratione munientes: sancimus, ut siquidem hæredes extent descriptis militibus, descendentes puta, vel adscendentes, vel ex transverso, ad sextum usque gradum, ii prorsus admittantur juxta graduum propinquitatem aliis alii prælati, ad evitionem eorum, quæ male a militibus alienata sunt, aut a potente per vim detenta et possessa. Quod si gradus propioris cognati nolint aut non possint: etiam cognati remotiores admittentur. Nullis autem cognatis extantibus, aut adfinibus, qui ex lege vocantur: accedentes ejusdem militiæ, collationisque participes, audiantur: qui si nulli sint, milites inopes, eadem sustinentes onera; ut ex his sarcientes id, quod eorum inopiæ deest, eo usque proficiant ut satis habeant. Quod sine illi quidem extent, municipales quoque collatores audiri necesse est, ut ne vectigal census intercidat. Si vero miles possessionem militis alterius emit, si quidem locuples ab inope, eamdem cum potentibus pœnam sustinebit, citra restitutionem pretii res amittens. Sin inops a locuplete, omnino rem emptam habebit, aut pretium recipiet. Quod si ambo reperiantur inopes, parti da-

mno affecte subveniri jubemus, bonæ fidei rationem in hoc habentes, quæ neminem cum alterius detrimento lucrum facere sinit. His de possessionibus militaribus partim ita repertis, partim a nobis excogitatis; ad ipsas quoque personas militares transeundum existimavimus, et quæ his contigerunt altius paulo repetenda. Erat aliquando id tempus, quum plena rerum eversio vigeret, ac infrenis impetus exitii: quum quivis eorum qui gloria præstabant, passim fundos citra modum abscindens, loco mancipiorum miseros possessores haberet; iniqui se nihil existimans facere, sed perpeti potius, dum alius ipsum avaritia superaret: ita malorum plenum quoddam certamen erat. Neque vero in potentibus insistebat hoc malum, sed ab ipsis exorsum, in minus valentes desinebat: nam superiorum adfectiones in vulgus plerumque propagantur. Adeoque qui in exercitu militibus præsunt, quasi lex aliqua talem esse ducem jubeat omnes sursum deorsumque milites agunt, acceptisque muneribus et donis immunitatem illis a militia rependunt: homines venales negligentes, minime bellicosi, formicis ignobiliores et lupis rapaciores! Quapropter quum ab hostibus exigere tributa non possent, a subditis pecunias exigebant. Itaque non longo eis ad evertendam rempublicam spatio temporis opus fuit, sed præcipitatione sua Romanum imperium ad extremum periculum impulerunt. In horum ergo repressione quantum studii posuerimus, multi boni moderatique viri prædicaturi sunt. Vel multitudo potius eorum, qui ad patrium solum reversi sunt recens servitute liberati, clamabit. Celebrabunt etiam, opinor, aliæ res in melius redactæ, quarum curis adsiduo cruciamur, ipso cum somno bellum gerentes: ne futilis et evanida sit a nobis excogitata rerum quæ vitiose feruntur, correctio; quam in edicto præsenti, quantum ejus fieri potuit, accurate instituimus, et ævo sequuturo ad durationem æternam tradentes, sancimus, ut si quis militem coloni loco detinere deprehensus fuerint, si quidem is ipse fundos etiam de quibus functiones militares exhibentur, raptos habeat: triginta sex solidos aureos mulctæ loco solvat, quorum dimidiam quidem partem miles accipiet ad recuperationem restitutionis in integrum suæ; dimidiam vero fiscus ejus servitutis nomine, qua spoliatus est. Quod si eum prædia militaria non rapuisse, sed emisse compertum fuerit: fisco quidem viginti tres solidos solvet, adversus militem vero actionem de pretio nullam habebit. Si vero suis bonis ab aliis expulsos, vel per semetipsos cessione usos, alii miseriti receperunt, vel uti colonorum obeant munera, vel uti pro mercede serviant, extra culpam sunto. Si qui autem milites idoneos ad exhibenda ministeria sua, fossatis surreptos habere fuerint ausi, pro quolibet eorum ab excussore sive discussore publico solidi sex singulis vicibus exigentur, quos fiscus sibi vindicabit: nisi forte ab ipsis ducibus, aliisve magistratibus eos acceperint, ipsique milites ex eorum sint numero, qui ministerio ducis aut magistratuum destinantur. Nam si extranei sint, et gregarii; non liberabitur qui eos detinet, tametsi probare non difficulter possit, a duce vel magistratu potestatem sibi factam, ut eis utatur.

Ex hac novella Constitutione Constantini Porphyrogennetæ περὶ ςρατιωτικῶν *de prædiis militaribus seu feudis*, Græcos æque ac Romanos, Germanos, et alios, hominibus, sive comitibus et συςρατιώταις. sive vasallis usos, eandemque fere horum hominum apud illos conditionem fuisse, discere licet. Ut namque Lotharii et Friderici Constitutionibus feuda nullo modo possunt a militibus alienari, ita nec prædia militaria, quæ nunc dicuntur feuda, relata in Codices militares ex hac Constantini Constitutione: quæ autem Codicibus militaribus absunt, possunt ab iisdem alienari usque ad certum modum, puta secundum ejusdem Constantini distinctionem, si equites sint, usque ad quantitatem quatuor librarum auri: si classiarii, qui ab eodem Constantino πλωϊμοὶ et πλωτῆρες et οἱ τὰ βασιλικὰ πλώϊμα ἐπὶ ῥόγαις ὑπηρετούμενοι, usque ad quantitatem duarum librarum tantum, ne scilicet omnino redacti ad inopiam et militiæ reddantur inutiles: quæ est etiam ratio Constitutionum Lotharii et Friderici. Ut militis possessio aliqua, militiæ functione libera et quasi fidei vincu-

lo soluta, alode sive alodium ab iisdem dicitur, sic a Constantino κτῆμα ἰδιοπεριόριςον καὶ τῇ ςρατείᾳ ἀκαταδούλωτον, quæ scilicet possidetur proprio jure, non feudi, non beneficii jure. Justinianus *Nov.* 21. *cap.* 2. hujusmodi possessionem vocat, γενεσιαρχικὸν χώριον et γενεαρχικόν et Edict. 3. dicit γενεαρχικὸν πρᾶγμα, et τὸ καλούμενόν γενεαρχικὸν χώριον. Vetus Novellarum interpres vertit, *progenitoriale prædium*. Haloander, *genearchicum*: qui, quod notare non incongruum, corrpute in dicta Nov. legit, ἐπὶ τοῖς ἤδη δὲ ἀναισθησιν γενεαρχικοῖς χωρίοις· et vertit, *in his prædiis, quæ insulse genearchica, hoc est a principe olim generis familiæ suæ adscripta laudant*, pro ἐπὶ τοῖς ἤδη διανεμηθεῖσι γενεσιαρχικοῖς χωρίοις, *super jam divisis progen itorialibus prædiis*, ut recte legit et vertit vetus interpres: cujus lectionem sequutus est Scrimgerus. Ut Vasalli ex eorumdem Imperatorum constitutionibus, cum delectus edicitur, nisi in militiam eant, vel vicarium mittant, certum censum, id est, bannum et heribannum sive haribannum, domini vel senioris ærario inferre tenentur: sic possessores horum militarium prædiorum ex eadem novella Constantini, obnoxii sunt oneribus militiæ, vel si refugiant militiam, censui certo: ut intelligere licet ex ratione quam idem Imp. reddit cum ait, neque possessorem neque fiscum hujusmodi militare prædium vendere posse: vel si vendiderit, eidem possessori repetitionem competere, indemnitate præstita emptori: eo cessante, agnatos ejus possessionem revocare posse, neque adversus eos emptori esse repetitionem vel reputationem pretii aut meliorationum, auferre tantum posse ea quæ imposuit prædio si recipiant separationem: deficientibus agnatis succedere συνδότας καὶ συναίχμους, id est, consortes, quibus simul militiæ nomine prædia adsignata sunt: consortibus succedere milites indigentiores: et his rursus paganos πρὸς τὸ μὴ διαπίπτειν τὸν ἐκ τοῦ κήνσου φόρον, id est, *ne census fisco depereat*. Denique ut Fridericus Lothari de eadem re constitutionem emendans nullam præscriptonem temporis opitulari posse quominus venditio rescindatur, constituit hac ratione, *quia quod ab initio jure non valuit, tractu temporis convalescere non solet*: ita nec Constantinus, nisi XL. annorum: hac etiam ratione reddita, σχεδὸν γὰρ τοῖς κακῇ πίςει νομεῦσι ἠρίθμει τούτους καὶ πάλαι ἡ συνήθεια, *propemodum enim malæ fidei possessoribus hos olim consuetudo quoque numerabat*. Namque ut ajunt Impp. in l. Quemadmodum 7. C. de agric. et censit. *malæ fidei possessorem esse nullus ambigit, qui aliquid contra legum interdicta mercatur*. Hæc autem Constitutio licet non semel edita sit a doctiss. Viris, Cujacio nempe lib. V. Feudorum, et Leunclavio in fine Synops. Basilicῶn, et Tomo 2. Juris Græco Romani, multis tamen et fœdissimis huc usque scatuit mendis, ut quivis videre poterit ex fœdioribus quas jam, reliquis prolixitatis vitandæ causa omissis, proponam. Ac primum hujus titulus ante mendose semper editus fuit περὶ ςρατιωτῶν a Cujacio et Leunclavio, vel περὶ ςρατιωτικῶν τοπίων, ab eodem Leunclavio. Integrum restitui ex MSS. Codd. hoc modo, περὶ τῶν ςρατιωτικῶν, ἣν ἠπηγόρευσε Θεόδωρος πατρίκιος, καὶ κοιαίςωρ ὁ δεκαπολίτης. Sic in eadem constitutione *prædia militaria, fundi militares*, non semel τὰ ςρατιωτικὰ dicuntur. Non procul etiam ab initio corrupte legitur, ὅπερ ἡ συνήθεια ἀγράφως πρώην ἐκύρωσε. In MSS. ἀγράφως προσεκύρωσε· unde restitui προεκύρωσε. Non multo post alia quasi lacuna quædam est in his verbis: κἂν μείζονος εἶεν ἠξιωμένα τιμῆς . . . . μᾶλλον etc. Corruptius in edit. Cujacii, κἂν μείζονα εἶεν ἠξιωμένα τιμῆς . . . . μᾶλλον. Supplevi et restitui ex MSS. κἂν μείζονος εἶεν ἠξιωμένα τιμῆς τὰ περιλιμπανόμενα μᾶλλον. Paulo post vitiose etiam legitur, ἀνάγκην ἕξει ὁ ἐκ τῶν ςρατιώτου λαβὼν τὸ κτῆμα, τὸ ἐλλιπὲς ἔκ τινος αἰτίας δὶ ἀκινήτου ἀναπληρῶσαι. vertit Leunclavius: *cogetur is qui a milite prædium nactus est, quod deficit, ex aliqua causa per illam ipsam rem supplere*. Restitui ex MS. ἀναγκην ἕξει ὁ παρὰ τοῦ ςρατιώτου λαβὼν ἔκτινος αἰτίας τὸ κτῆμα, τὸ ἐλλειπὲς δὶ ἀκινήτων ἀναπληρῶσαι· et verti, *cogetur is qui a milite prædium ex aliqua causa nactus est, quod deficit, per illas ipsas res soli supplere*. Paulo post maxima diversitas lectionis est, quam adnotasse sufficiet, ut peritiores veriorem eligant: pro his namque καὶ τούτῳ προνομίῳ ἐξ ἡμετέρας προνοίας συγκροτεῖσθωσαν· in uno ex MSS. legitur, καὶ τοῦτο προνόμιον ἐξ ἡμετέρας προνοίας αὐτοῖς ἐσθ᾽ ὅτε δεδομένου. Item post corrupte Cujacius edidit, εἰ δὲ πολλὰς ἔχων τὰς ἀκινήτους κτήσεις καὶ πολυτίμους τὴν ἀπογεγραμμένην ἐκποιήσειεν, ἐκνικῆσαι δὲ ταύτην βουληθῇ ὕςερον ὡς ἀπογεγραμμένην δίδοσθαι μὲν αὐτοῖς τὴν βοήθειαν τῆς ἐκνικήσεως ἐκ τῆς ἄλλης δὲ. . . τῷ ἀγοραςῇ τὸ ἱκανὸν περιποιεῖσθαι: Leunclavius etiam, εἰ δὲ πολλὰς ἔχοντες τὰς ἀκ. κτ. καὶ πολ. τὴν ἀπογ. ἐκποιήσαιεν ἐκνικεῖσθαι δὲ ταύτην βουληθεῖν ὕςερον τὴν ἀπογ. δίδομεν αὐτοῖς τὴν βο. τῆς ἐκν. ἐκ τῆς ἄλλης δὲ . . . . τῷ ἀγ. . . . . . τὸ ἱκ. . . . περιπ. Restitui ex MSS. εἰ δὲ πολλὰς ἔχοντες ἀκινήτους κτήσεις καὶ πολυτίμους τὴν ἀπογραφεῖσαν ἐκποιήσαιεν, ἐκνικῆσαι δὲ βουληθεῖεν ταύτην ὕςερον ἅτε ἀπογεγραμμένην, δίδοσθε μὲν αὐτοῖς τὴν βοήθειαν τῆς ἐκνικήσεως, ἐκ τῆς ἄλλης δὲ τούτων οὐσίας τῷ ἀγοραςῇ τὸ ἱκανὸν περιποιεῖσθε. Item post, ςρατιώτην δὲ νομίζεσθαι διατυποῦμεν, οὐ τὸν κα-

ϑωσιωμένον μόνον τοῖς ἱεροῖς λεγεῶσι τῶν ςρατιωτῶν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτους. Correxi ex MSS. ςρατιώτας δὲ νομίζεσθαι διατυποῦμεν οὐ τοὺς καθωσιωμένους μόνον ταῖς ἱεραῖς λεγεῶσι τῶν ςρατιωτῶν, ἀλλὰ γὰρ δὴ καὶ τούτους· Paulo post recte in edit. Cujacii ut et in MSS. codd. scriptum, ἀδωρείας ἐνδίκως τετυχήκασι· male Leunclavius· ἀδωρίας ἐντύχως τετυχήκασι. Item post, μέχρι ἕκτου βαθμοῦ, αὐτοὶ πάντως προσδεχθήσονται κατὰ τὴν τῶν βαθμῶν συγγένειαν προτιμώμενοι. reposui ex MSS. μέχρις ἕκτου βαθμοῦ, τούτους πάντως προσδέχεσθαι κατὰ τὴν τῶν βαθμῶν ἐγγύτητα προτιμωμένους. Item pro, καὶ οἱ πορ'ρ'ωτέρω εἰσαχθήσονται, in eodem MS. legitur καὶ τοὺς πρωτέρους εἰς δέχεσθαι· emendavi et edidi, καὶ τοὺς πορ'ρ'ωτέρους εἰς δέχεσθαι. Nec multo post mutilus est hic locus, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι τῶν δυναςῶν ἦν, ἀλλ' ἐκεῖθεν ἀρξαμένη, καὶ τοὺς ὀλιγοσθενεῖς ἐτελεύτησεν· αἱ γὰρ τῶν ὑπερεχόντων ἕξεις διαδόσιμοι ὡς ἐπίπαν τῷ πλήθει γίνονται. ἐκεῖθεντε οἱ ἄρχειν τοῦ ςρατοῦ λαχόντες, ὥσπερ ὄντος νόμου, τὰ τούτων εἶναι τῶν ςρατηγῶν, ἃ πάντα εἶχον λαμβάνοντες ἀντεδίδων αὐτοῖς ἀςρατεύτους ἀνθρώπους, ὠνίους, ἀμελεῖς, ἀπολέμους, μυρμήκων ἀγενεςέρους, καὶ λύκων ἁρπακτικωτέρους. δι ὧν τοὺς ἐχθροὺς δασμολογεῖν οὐκ ἔχοντες. Leuncl vertit, *quod in potentibus sane non insistebat, sed ab ipsis exorsum, in minus valentes desinebat. Nam superiorum adfectiones in vulgus plerumque propagantur. Inde factum, ut qui exercitui cum imperio præerant, quasi lex esset, ut horum facultates ad ipsos pertinerent: omnia omnium bona rapientes, rei militaris imperitos homines eis vicissim obtruderent, venales, negligentes, minime bellicosos, formicis ignobiliores, et lupis rapaciores. Quorum opera quum hostibus extorquere tributa non possent* etc. Restitui ope MS. et sententia clarissimi charissimique Rigaltii, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι τῶν δυνατῶν ἔςη τὸ δεινὸν, ἀλλ' ἐκεῖθεν ἀρξάμενον, καὶ εἰς τοὺς ὀλιγοσθενεῖς ἐτελεύτησεν· αἱ γὰρ τῶν ὑπερεχόντων ἕξεις, διαδόσιμοι ὡς ἐπίπαν τῷ πλήθει γίνονται· καὶ οὕτως οἱ ἄρχειν τοῦ ςρατοῦ λαχόντες, ὥσπερ ὄντος νόμου τοιούτου εἶναι τὸν ςρατηγὸν ἅπαντας ἦγον ἄνω καὶ κάτω τοὺς ςρατιώτας, καὶ δῶρα λαμβάνοντες ἀντεδίδοσαν αὐτοῖς ἀςρατείαν· ἄνθρωποι ὤνιοι ἀμελεῖς, ἀπόλεμοι, μυρμήκων ἀγενέςεροι καὶ λύκων ἁρπακτικώτεροι· δι ὧν τοὺς ἐχθροὺς δασμολογεῖν οὐκ ἔχοντες ἠργυρολόγουν τοὺς ὑπηκόους· et verti. *Neque vero in potentibus insistebat malum, sed ab ipsis exorsum, in minus valentes desinebat. Nam superiorum adfectiones in vulgus plerumque propagantur; adeoque qui in exercitu militibus præsunt, quasi lex aliqua talem esse ducem jubeat, omnes sursum deorsumque milites agunt, acceptisque muneribus et donis immunitatem illis a militia rependunt, homines venales, negligentes, minime bellicosi, formicis ignobiliores, et lupis rapaciores! Quapropter quum ab hostibus exigere tributa non possent, a subditis pecunias exigebant*. Notanda vero est hæc elegans ratio ab Imp. reddita, αἱ γὰρ τῶν ὑπερεχόντων ἕξεις, διαδόσιμοι ὡς ἐπὶ παν τῷ πλήθει γίνονται. *nam superiorum adfectiones in vulgus plerumque propagantur*. Eadem enim ratione motus Theodosius in Nov. de sepulchr. violat, dixit: *Clericos vero, quos tam diri operis constiterit auctores, dignos credimus majore supplicio: vehementius enim coercendus est quem peccasse mireris. Scelus omne gravius facit claritudo personæ. Intolerandum, nimis execrabile, non ferendum, induere nomen et titulum sanctitatis, et abundare criminibus*. Is namque plus exemplo quam peccato nocet ut Cic. lib. 3. de legibus ait his verbis, *Perniciosius de rep. mereri vitiosos Principes, qui non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem, nec etiam solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur: plus exemplo quam peccato nocent*. Eadem quoque sententia utitur Hilarius Papa can. Nulli fas. 25. quæst. 1. *reatu majori delinquit qui potiori honore perfruitur: et graviora facit vitia peccatorum sublimitas peccantium*. Et Nicolaus Papa can. præcipue 2. quæst. 3. pene similem ex B. Gregorio refert, *Deterius in populis prælati delinquunt: ac per hoc ipsi crudelius quam cæteri puniuntur:* rationemque hanc subjicit, *scire enim prælati debent, quia si perversa umquam perpetrant, tot mortibus digni sunt, quot ad subditos suos perditionis exempla transmittunt. Unde necesse est, ut tanto se cautius a culpa custodiant, quanto per prava quæ faciunt, non soli moriuntur: exemplo* namque *eorum qui majori præeminent dignitate, facilius alii possunt ad similia provocari*, ut ait Urbanus in cap. Cum quidam 12 de jurejur. Notandum quoque verbum δασμολογεῖν, pro, *tributa exigere, poscere, colligere*. Gloss. Græcolat. Δασμὸς, Simultas: auctius in MS. Bibl. Reg. legitur Δασμὸς: Simultas, vectigal. Hinc verbum Gallicum, *Dace*, deductum. Rursus post corrupte legitur: ἐξ χρυσοῦ νομίσματα ποινῆς ἕνεκεν ἀποτίσει, ἐξ ὧν ὁ ςρατιώτης μὲν τὰ ἡμίση λήψεται πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἀποκαταςάσεως αὐτοῦ· τὰ ἡμίση δὲ ὁ δημόσιος, ἧς χάριν ἐςερήθη δουλείας. εἰ δὲ οὐχ ἁρπάσας, ἀλλ' ἀγοράσας εὑρηθῇ τὰ ςρατιωτικὰ, πρὸς μὲν τὸν δημόσιον τρία χρυσοῦ νομισματα καταθήσει. restitui ex MSS. τριάκοντα ἓξ χρυσίου νομίσματα ποινῆς ἕνεκεν ἀποτίσει, ἐξ ὧν

ἡμίσεια μὲν ὁ στρατιώτης λήψεται πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἀποκατ. αὐτοῦ. τὰ ἡμίσεα ὁ δημόσιος, ἧς χάριν ἐστερήθη δουλ. εἰ δὲ οὐχ ἁρπ. ἀλλ' ἀγ. εὑρ. τὰ στρατ. πρὸς μὲν τὸν δημόσιον κδ. χρυσοῦ νομίσματα κατοθήσει. Unde apud Harm. lib. 1. tit. 16. ubi deest hæc quantitas aureorum, restituendum λζ. χρυσοῦ νομίσματα, ποινῆς ἕνεκεν ἀποτίσει· et κδ'. χρυσοῦ νομίσματα καταθήσει· non η. χρυσοῦ νομίσματα, ποινῆς ἕνεκεν ἀποτίσει· et γ. χρυσοῦ νομ. καταθήσει, ut vult doctiss. Cujacius in præfat. lib. 1. feudorum. Post editum est recte: εἰς ἕκαστον ἐκ ἑκάστῳ χρόνῳ ἓξ νομίσματα ὁ ἐξκουσσεύσας εἰσπραχθήσεται· male vero versum a Leunclavio, *pro quolibet eorum ab illo, qui eos excusavit, solidi sex singulis vicibus exigentur*, ἐξκουσσεύσας enim hoc in loco, ut idem monuit olim in præfat. lib. 1. feudor. pro excussore sive discussore publico accipitur, non pro eo qui excusat: corrupte in MSS. Codd. scriptum, ὁ ἐξκουσσατεύσας. Excussor sive Discussor est velut cognitor et disceptator rationum fiscalium, toto tit. C. de discussor. et l. Cum post, C. de appellat. Glossæ vett. Latino-gr. discussor, Λογοθέτης. Glossæ Græco-lat. Λογοθέτης, Ratiocinator, Discussor, disputator: sic τὰς στρατιωτικὰς καὶ φοιδερατικὰς δισκουσσίωνας, *militares et fœderaticas discussiones* dixit Justinian. in Nov. 148. cap. 2. Glossæ vett. Discussio, Λογοθεσία. Λογοθέσιον, Ratiocinium. Paulo post male quoque Leunclav. vertit hæc verba, εἰ γὰρ ἐκ τῶν ἔξωθεν καὶ τῆς κοινότητος εἰσὶν, *nam si extranei sint, et ipsius communitatis:* reposui, *nam si extranei sint et gregarii.* sicque ἐκ τῆς κοινότητος apud Harmenop. recte vertit doctiss. ejus interpres Joh. Mercerus. Duo namque et ex hac Constantini Novella, et ex Friderici constitutione de pace tenenda §. si miles, sunt genera militum. Quidam ἐκ τῆς κοινότητος, plebeii, gregarii, sive χυδαῖοι ἄνθρωποι ut in Gloss. Græco-lat. legitur, novitii, caligati: manipulares, soldurii. Alii sunt nobiles, originarii, justi, et ut ait Fridericus in d. §. *natione legitimi*.

IMPERAT. CONSTANTINI PORPHYROGENNETÆ

NOVELLA

De potentibus in prædia pauperum succedentibus.

Ex multis cognovit divinitus constituta majestas nostra, potentes et locupletiores in provincia Thracensi, contenta imperiali lege, ipsoque jure naturali et mandato nostro, non desinere in prædia succedere titulo emptionum, et donationum, et hæreditatum: atque occasione hujusmodi miseros per tyrannidem opprimere pauperes, et sedibus suis expellere. Propterea de communi deliberatione legem atque decretum commune hanc in sententiam in omnibus provinciis nostris ferimus ac sancimus. Nam licet imperiali constitutione arcerentur tam personæ quam domus, augustæ pariter et religiosæ, quo minus emerent a vicorum universitate, vel a personis singulis; et aliter quidem de iis, quæ ante constitutionem latam a præterita prima indictione contigerant, statueretur; gravius autem post legem promulgatam: tamen ne sic quidem plerique potentiorum a perniciosissimis contractibus cum egenis abstinebant, ita ut etiam judices necessitate potius quam voluntate coacti, alias alia decreta sententiasque proferrent, quibus hæc moderarentur. Quamobrem publicum de his decretum cum imperiali determinatione nostra factum est, ut citra dubitationem et moram omnes expellantur, qui a lata constitutione, quam diximus, emere prohibentur, ita quidem ut nec impensarum repetitionem habeant: quotquot scilicet ab imperialis nostræ renunciationis die in vicos aut agros aut prædia pauperum succedere fuerunt ausi. De iis autem, quæ acciderunt a prima indictione, sive a tempore famis usque ad diem nostræ renuntiationis, citra discrimen unum et idem decretum heic sancitum valeat, ita ut omnis donatio, et hæreditas, et ad legis hujusce fraudem excogitatæ confirmatoriæ, atque transactiones inter personas jam prohibitas cessent, ac ne quidem pro factis habeantur: non metuentibus iis qui vendiderunt, ullam eorum quæ hoc nomine soluta sunt, repetitione. Præterea factæ permutationes rescindantur, recipiente quolibet id, quod ante ipsius erat: nisi forte nolit id fieri pauperior, ut cui prius esset cum altero consortium, quique non tantum possessionem suam peculiariter segregaverit quietis caussa, verum etiam potiorem partem receperit. Quod distractiones attinet, hæc quoque rescindantur, et venditæ res statim venditoribus restituantur, itidemque cohæredibus et sub eadem titulo vectigal pendentibus, justa primam constitutionem. Pretia quod attinet, tam personæ quam res ipsæ considerentur: ac si quidem ex poten-

tibus erat emptor, aut familiaritate conjunctus alicui potenti, sive politico sive ecclesiastico, puta episcopo; venditor autem adeo inops est, ut ne quinquaginta quidem aureos habeat in bonis: pretii restitutio locum non habeat. Sin amplius quam quinquaginta solidos habet, sane post præstitutum triennii spatium haud gravate pretium restituet, iisdem cum universitate privilegiis utens fruens; licet scholaris sit, aut secretis inserviat. Quod si distractio facta sit ab universitate, cui pretium ob inopiam restituere difficile sit, tot annorum spatium ad solutionem habeat, quot annis judex de futuris fructibus pretium facile restitui posse computatione facta collegerit. Quod si probet venditor aut venditores, in venditione quocunque modo vim dolumve malum intercessisse, vel ante venditionem factam, ab emptore, vel ejus familia, se per injuriam læsos, aut oppressos potentia: nihil restituant, licet emptor ex numero potentiorum non erat. Humiliora vero monasteria, et omnes inde usque a spathariis degentibus in hac urbe, quæ divinitus custoditur, itemque magistratus inferiores, si quid emerint absque vi et injuria quacunque nec patrociniis potentiorum defensi; non pretia duntaxat recipiunto, verum etiam lucrosas impensas: puta quæ factæ sunt in consitiones vinearum, et aquariarum molarum extructionem. Poterunt et materias ædificiorum suorum tollere, modo ne statum priorem lædant: nisi forte pro iis impensam factam recipiunt. Quod si ob inopiam reddi eis, quæ debentur, nequeant; ad tot annorum spatium sequestrentur ea, quæ alienata sunt: donec ex futurorum liquidorum fructuum perceptione debitum pretium, vel impensa facta, ceu dictum est. colligi possit. Vel ipsum prædium potius ab eo possideatur, qui alienavit; verum in collectione fructuum cura simul et cautio adhibeatur, ut ipsi fructus ad satisfaciendum ei, qui contraxit, serventur: atque hac in parte facultatem habebit, ut et ipse provideat, ne fructus amittantur: ac si quidem is, qui alienavit, aliunde sibi prospicere potest; universi fructus illi tradantur quo cum contractum fuit. Sin autem, retineatur ab eo, qui alienavit, quantum ad usum ipsius necessarium, agrique cultionem requiritur: reliquum totum restituatur illi qui cum eo contraxit. Quod si ab illustrioribus universitatis ad pares, vel paulo dignitatibus inferiores, velut a scholaribus ad milites, vel ab humilioribus ad paulo superiores, velut ab expertibus militiæ municipibus ad scholares vel secretis inservientes, alienatio facta, vel adhuc futura sit, inconcussa maneat. Similiter etsi ob incumbentem a fisco necessitatem aut quod fortassis alio in loco dotem filiæ suæ constituere velit, aliunde quis solvere nequeat id, quod fisco debet, aut quod impositum ei onus est, aut promissam in rebus soli dotem: hac ipsa quoque de caussa fieri alienatio poterit earum rerum quæ soli sunt; sed duntaxat ad convicanos, aut necessario ad ea prædia, quæ sub eadem metrocomia sunt, idest, sub eadem comitura. Quapropter eodem modo et potenti persona vendente, vel aliter alienante, optimum factu visum est præferri vicanos, quatenus consortes sunt, vel pascuis ejus, aut aquis, aut montibus carere nequaquam possunt. Ac pro emptore quidem hoc intelligitur, ut si certum duntaxat aliquid retinere velit, et ea, quæ consortii sunt, alienare, potestatem hoc agendi habeat. At licet prædii, quod alienatur, aliqua pars ab aliis separata peculiariter existat; tamen emptores aut totum emere coguntur, aut toto cedere. Ceterum quatuor mensium diem habent ad collectionem pretii, quantum quidem alius daret, vel potius quanti fit æstimatio, si quidem hoc pauperes, qui emunt, optaverint. His in hunc modum ab imperio nostro decretis atque constitutis, præcipimus tibi, ut omnibus in provincia promulgationem hujusmodi legemque nostram, a personis potentibus ad extremum et ultimum usque, legi cures: ac prout in ea continetur, juxtaque vim ejus, de pauperibus atque potentibus inquiras et ordines: quæ sancita est mense Martio, indictione. V.

FINIS PARTIS SEXTÆ.

PARS SEPTIMA

JACOBI CUJACII J. C.

AD LIBROS II. III. ET IV.

DECRETALIUM

GREGORII NONI

RECITATIONES SOLEMNES.

AD LIBRUM SECUNDUM.

AD TITULUM I. DE JUDICIIS.

Libri secundi Decretalium tit. 1. est de *Judiciis*. Judicia vocat non res judicatas, quæ lites causasque determinant, non actiones, quamquam et judiciorum nomine hæ nonnunquam significentur. sed judicia vocat litium, quæ inter aliquos versantur disceptationes forenses et judiciales: quarum initium est litis contestatio, finis judicatum. Vulgo traditur, personarum in judiciis triplicem potissimum esse rationem, ex actore, et reo, et judice quamquam interveniant etiam patroni, et oratores, et exceptores, sive pragmatici, et procuratores, ac defensores. At certe judicia æstimantur, et censentur ex solis judicibus, qui juris, de quo utraque pars experitur, et concertat (experiri est verbum commune actoris et rei) disceptatores sunt legitimi juris, de quo controvertitur inter duos, pluresve disceptatores legitimi. Jus enim, ut ait M. Tullius in Top. judicii finis est, ex quo etiam nomen, nimirum quasi juridicium, ut Cassiodorus ait. 11. *Variar.* latius accepto *juridicii* nomine etiam pro cognitione nuda, quam habent pedarii judices. Hoc satis est ad titulum.

AD CAP. *De Quodvultdeo* I.

Hoc caput est ex Concilio Africano, et de Quodvultdeo Episcopo Centuriensi apud Concilium cujusdam criminis reo postulato a clerico quodam, vel etiam laico suam, vel suorum causam persequente. Nomen *Quodvultdei* frequens erat in Africa. Fit mentio in eodem Concilio alterius Quodvultdei Verensis Episcopi: et B. quoque Augustinus qui Africæ fuit Episcopus, de hæresibus scripsit librum ad *Quodvultdeum Diaconum*. Cum autem Quodvultdeus ille Centuriensis Episcopus accusaretur de crimine aliquo apud Concilium Africanum, et postulante accusatore introductus esset ad Concilium, totius Concilii nomine interrogatus est ab eo, qui præsidebat Concilio, num vellet apud Concilium causam suam agere, quod cum annuisset, altera die mutata sententia id abnuit, et recessit a Synodo, a Concilio. Qua in re non tantum inconstanter, sed etiam contumaciter et superbe se gessit: nam etsi ultro ab initio se judicio Concilii non subjecisset, ei tamen acquiescere, idque revereri, et observare debuisset: et ut recte sentiunt interpretes, supervacanea fuit illa interrogatio: quia et in invitum potuit Concilium ferre sententiam. Quamobrem, id est, propter hanc contumaciam, ex Concilii sententia jubetur esse ἀκοινώνητος, id est, *extra communionem ecclesiæ*, et uno verbo, *excommunicatus*, quoad satisfecerit, præstita scilicet cautione judicio sisti, in Synodo sisti, et absolutus fuerit a sententia excommunicationis, et redditus ecclesiæ. Cautio illa judicio sisti pro satisfactione est, *cap.* 23. *inf. de verbor. significat,* et purgat igitur contumaciam, et consequenter cautionem subsequi debet absolutio excommunicationis. Et hoc est, quod ait hoc loco: *placuit, ut nullus eidem communicet, donec satisfactione præmissa fuerit absolutus.* Verba sunt Raymundi, qui operam dedit huic collectioni Decretalium, non sunt antiqui canonis, qui integer extat in antiqua et prima Decretalium collectione, cujus auctor est Bernard. Papiensis: eademque integra extat apud Burchardum, et Ivonem: imo et in exemplaribus Græcis Concilii Carthagin. in quibus de Quodvultdeo hic canon extat: et ut glossa hoc loco notavit, in antiqua quidem collectione ita legitur: *nullus eidem communicet, donec causa ejus qualem potuerit terminum sumat:* in Græco autem hoc modo: μηδεὶς τῷ αὐτῷ

Κοβουλδέῳ κοινωνήσει οὗ τὸ κατ'αὐτὸν πρᾶγμα περαιῶται, eodem sensu, quia scilicet olim hoc jure utebantur, ne quis excommunicatus absolveretur ante discussum crimen, cujus reus postulabatur, ante discussam finitamque excommunicationis causam *can. si Episcopus forte* 11. *qu.* 3. qui et in hanc sententiam adducitur in *c. per tuas, inf. de sentent. excommun.* At hodie excommunicatus ob contumaciam absolvitur statim atque satisfecerit, puta præstita cautione judicio sisti, etiamsi criminalis causa nondum peracta fuerit, *dict. cap.* 23. *inf. de verb. signif.* et ob id Raymundus verba antiqui canonis immutavit. Desiderabat autem in specie proposita adversarius Quodvultdei, ob solam contumaciam, eum statim episcopatu removeri regradari, deponi, quod Concilium non admisit, quia iniquum esse censet adimi episcopatum, antequam Episcopus peractus fuerit reus criminis quo postulatus est: *Nam*, inquit, *adimi ei episcopatum ante causæ ejus exitum, nulli Christiano jure videri potest*, quod est ex secunda epistola Decretali Felicis Primi ad Galliæ Episcopos, quæ extat in primo tomo Conciliorum. Id Alexius Aristenus Græcus canonum interpres (sunt plures Græci canonum interpretes, Alexius, Zonaras, Balsamon, Harmenopulus) id, inquam, Alexius sic interpretatur, καθαιρεθῆναι τινὰ πρὸ καταδίκης οὐ δίκαιον. Recte. Nam depositio, sive regradatio Episcopi, sivi clerici proprie καθαίρεσις dicitur, excommunicatio, ἀφορισμός. Et contumaciæ quidem refugientis judicium coercendæ sufficit excommunicatio, quam comitatur etiam subtractio redituum ecclesiæ: nam ut est in *cap. pastoralis, in fin. inf. de appellat.* illi proventus ecclesiastici merito subtrahuntur, cui communio ecclesiæ denegatur. Depositio, sive καταίρεσις non infligitur contumaci, nonnisi condemnato: nemo autem ideo condemnatur, quod judicio contumaciter abfuerit non temere, puta, quod litem contestatus non fuerit, sed is tantum, qui litem contestatus fuerit causa cognita: nisi forte, qui ante litem contestatam evocatus, judicio non adfuit, in ea contumacia integro anno perseveraverit, ut vult glossa hoc loco ex *can. rursus, et can. seq.* 11. *quæst.* 3. qui tamen id liquido non probant, cum post annum contumaces non esse audiendos excusantes absentiam suam, non etiam damnandos esse dicant. Et hæc satis, abundeque ad cap. 1. sufficiunt.

AD CAP. *Decernimus* II.

Hoc cap. est ex Concilio Remensi habito sub Eugenio Secundo, ne laici, qui et privati dicuntur, judicent de negotiis ecclesiasticis, sed ecclesiarum. Prælati tantum, ecclesiarum Primates, puta, *Episcopi*, ut ait, *Abbates, Archidiaconi*. Ordo dignitatum exigit, ut legamus hoc loco *Archidiaconi*, non *Archiepiscopi*, qui satis continentur sub Episcoporum appellatione, quæ primo loco posita est. Archidiaconi sunt Prælati, qui et vicarii Episcoporum, oculi Episcoporum, *cap.* 1. *et cap.* 7. *sup. de offc. Archidiac.* Chorepiscopi, et Archidiaconi idem est, quasi certarum regionum, sive villarum Episcopi, sub summo tamen sacerdote, sive Episcopo. *Sigebert. in Chron.* Ad hosce Prælatos ecclesiarum pertinet cognitio causarum ecclesiasticarum, maxime spiritualium, inquit, veluti de decimis ecclesiæ debitis, de ecclesiis, de jure matrimonii, de jure sacerdotiorum, de jure, inquam, id est, veluti proprietate, dominiove ususfructus: nam de possessione, vel quasi possessione, quæstio disceptatur apud laicos judices, vel seculares, ut vocant, *cap. ult. h. t. cap.* 7. *inf. qui filii sint legit.* De causis autem spiritalibus suo jure, vel suo nomine laicos non judicare adeo verum est, ut nec si hæ causæ, quæ sunt spiritales inciderint in causam profanam, de qua principaliter agebatur apud laicos, de eis laici arbitrari, et cognoscere possint, hoc est certissimum, *cap.* 5. *inf. qui fil. sint legit.* Ergo ut Joannes prior scripsit, ac deinde Innocentius, *laici de causis spiritalibus, neque principaliter, neque incidenter*, ut loquuntur, *cognoscere possunt*, quin et consuetudo, si quæ invaluerit in contrarium, damnatur et reprobatur in *cap.* 3. *sup. de consuetud.*

AD CAP. *Quanto* III.

In hoc cap. rebus spiritalibus, quamvis ipsæ revera non sint spiritales, adjunguntur causæ juris patronatus. Nam etsi jus patronatus laico competat, qui ecclesiæ, quam forte exædificavit et dotavit, patronus est, in hoc solum, ut defuncto rectore ecclesiæ alium in ejus locum nominet, et offerat Episcopo, ut ab Episcopo ordinetur, instituatur, et præficiatur ecclesiæ; tamen de causis juris patronatus ipse cognoscere non potest, et multo minus ordinare, vel instituere rectorem inconsulto Episcopo, *cap. cum laici, infr. de jur. patron.* Conjunctæ enim hæ causæ, ut ait hoc loco, et commixtæ sunt spiritalibus, puta regimini et administrationi ecclesiarum, conjunctum jus patronatus rebus spiritalibus, ut ait in *cap. de jure, inf. de jure patron. et cap.* 19. *eod. in prima Collect.* Qua de causa nec vendi jus patronatus, et pretio nummario æstimari, et addici potest, *d. cap. de jure*: forte non tam, quod sit annexum rebus spiritalibus quam quod sit inæstimabile, quod sit sine pretio pretiosum. Nam etsi revera jus patronatus sit jus seculare, jus laicale, nimirum cum a laicis possideatur, tamen illud accidens cum rebus spi-

ritalibus commune habet, ut ejus nullum sit commercium: sicut actio ex testamento, utamur hac comparatione, quæ revera est actio stricti judicii, ut constat ex *l.* 6. *de in lit. juran.* hoc habet accidens commune cum judiciis bonæ fidei, ut in eam veniant usuræ legatorum, et fideicommiss. ex mora citra stipulationem, *l.* 3. *C. in quibus caus. in integr. restit. non est necess.* Scripta est autem hæc constitutio ad Henricum Secundum Anglorum Regem, quod in eo regno laici quidam connivente rege imo et reges ipsi vindicarent sibi cognitionem causarum, quæ de jure patronatus ecclesiarum inter aliquos movebantur: imo et ordinationes clericorum in ecclesiis, quarum patroni erant, ut est proditum in *c. relatum, de jure patron.* quod est scriptum *ad Episcopos Angliæ.* Et hoc jure etiam sua ætate usos esse Reges Angliæ, Hostiensis testis est hoc loco: idque sumebant ex capitibus antiquis libertatum, et consuetudinum Anglicarum, in quibus ita est apud Matthæum Paridem in Henrico Secundo: *De advocatione*, inquit, (patronos ecclesiarum vocabant etiam ecclesiarum advocatos) *et præsentatione ecclesiarum* (hoc est de patronatu) *si controversia emerserit inter laicos, vel inter clericos, vel inter laicos et clericos, in curia domini Regis tractetur, et terminetur.* Verum ut liquet ex hoc cap. 3. id Pontifices Romani non probarunt.

AD CAP. *At si clerici.* IV.

Extat hoc cap. in antiqua collectione Bernardi Papiensis sub eodem titulo, inque eadem collectione magna ejus pars repetita est in *cap.* 10. *de appellat.* Ex eo autem intelligimus, laicum magistratum non esse clerici judicem competentem in criminalibus causis: ut et ex *cap.* 8. 13. *et* 17. ac proinde sententiam a laico, sive seculari, sive mundano, ut loquuntur, judice dictam in clericum non valere: imo nec si confessus, aut convictus fuerit clericus apud laicum de crimine aliquo, nihil horum valet. Ut enim sententia a non suo judice dicta non valet, non tenet, *l. ult. C. si a non compet. jud. cap.* 3. *sup. de consuet. can. pen.* 12. *q.* 1. ita nec confessio, aut convictio, evidensve comprobatio criminis facta coram non suo judice valet. Quapropter qui apud laicum judicem clerici confessi, vel convicti sunt, nondum damnati, ab Episcopo damnandi non sunt, quia pro confessis, vel convictis non habentur. Confessionem fieri oportet in jure, ut ait in hoc cap. vel in judicio, *l. post rem, de re jud. l.* 1. *§. proinde, ff. si quid. in fraud. patr. l. quidam, de donat. l.* 4. *§. penult. ad leg. Juliam majest. l.* 4. *Cod. de repudiat. hæred. Justinianus Novell.* 90. ἐν βήματι, id est, quod alii ducunt, *in jure, pro tribunali*, et in jure quidem, et judicio congruo et competenti, alioqui inanis et illusoria confessio est, quæ non fit ἐν βήματι competenti, in jure competenti: congruus autem et legitimus clericorum judex est Episcopus: unde si apud eum confessi, vel convicti fuerint clerici, tunc merito damnantur ab Episcopo, et regradantur, aut suspenduntur, si crimen fuerit grave, quod commiserint, veluti sacrilegium, aut ambitus: id est, simonia, aut vitium contra naturam, quod longe vincit pœnam talem, sive remedium, quod ei imponitur in *cap.* 4. *inf. de excess. prælat.* Quod si levius crimen fuerit, Episcopus clerico pœnitentiam injungit certi temporis: non dicit quanti temporis, quia plerumque id Canones relinquunt arbitrio Episcopi, *can. mensura, de pœnit. dist.* 1. quia apud DEUM non tam valet mensura temporis, quam doloris. Inter leviora autem, vel minora crimina Papa in hoc cap. ponit adulterium; illo loco, *de adulteriis vero, et aliis criminibus, quæ sunt minora:* quod tamen crimen Ulpianus numerat inter graviora *libro sing. reg. t t. de dotibus*, §. 9. et Imperatores inter sæviora, *l.* 7. *C. Theod. de indulg. crim.* Et Clemens quoque in *cap. quid*, inquit, *in omnibus criminibus adulterio gravius?* 32. *quæst.* 7. nec sine calumnia excusari hic Papæ lapsus potest. In extremo hujus cap. additur, ab Episcopo, qui clericum regradavit ob crimen aliquod maximi sceleris, non esse eum clericum mox temere tradendum judici seculari, puta ut de eo, post regradationem, tanquam de laico supplicium sumat, *quia*, inquit, *semel Episcopus suo officio functus est, atque ita desiit esse judex in ea causa.* Quæ ratio sumpta est ex *l. judex, de re judic. et præterea* (quod et hic attingit) *miseriam unam, uni homini quidem esse affatim.* Dixi *non temere:* neque enim, qui regradati, aut exauctorati sunt ab Episcopo, negari potest, quin aliquando puniendi remitti possint ad magistratum secularem, veluti ex causa falsarum, et corruptarum literarum Romani Pontificis, *cap.* 7. *inf. de crim. fal.* vel causa hæreseos, *cap. excommunicamus*, §. 1. *inf. de hæret.* Quod ne videatur fieri ab Episcopo, postquam officio suo functus est, ideo ibidem jubetur, et in *cap. novimus, inf. de verb. signif.* eum, qui regradatus est, in ipso articulo mitti ad magistratum secularem, qui regradationi præsens adfuerit. Male autem etiam in hanc rem Bernardus Papiensis, qui auctor est scholiorum hujus libri, affert *can. clericus* 3. *quæst.* 4. quoniam in eo, quod ibi jubetur clericus, qui insidiatus est vitæ sui Episcopi, quive per calumniam eum accusavit, deponi, id est, regradari, et curiæ tradi serviturus, id non est intelligendum de curia judicum secularium, sed de curia Decurionum, qui judices non sunt, cui pœnæ causa clericus addicitur, ut serviat, tanquam pistrino. Ad

hæc non omittam, moribus nostris esse quædam crimina, quæ PRIVILEGIARIA vocantur, de quibus etiam clerici apud judices seculares respondere coguntur: cujusmodi est crimen lesæ majestatis, crimen falsæ monetæ, crimen vis publicæ: ex quibus tamen non ante clericus damnatur et plectitur a judicibus secularibus, quam ab Episcopo suo ordine clericali motus et regradatus fuerit, quod congruit cum Novel. Justin. 83. Non omittam etiam, quod plerisque videtur, clericum in flagranti crimine deprehensum habitu militari, aut laicali posse a judice seculari puniri tanquam laicum, non carere ratione, quia talis quis esse præsumitur, qualis reperitur in habitu, *l. item apud*, §. *si quis virgines*, *de injur. cap. in audientia*, *inf. de sentent. excommun.* Exemplo est Lentulus quidam nobilis, quem vetus interpres Juvenalis refert suscepto servi habitu, et persona egisse mimum, et deprehensum in falso, crucifixum fuisse tanquam servum, in Satyra 8. His de hac quæstione addam alia quædam in cap. 8.

AD CAP. *Ceterum quia*. V.

Restituenda videtur inscriptio hujus cap. ex *cap. eam te*, *sup. de rescript.* hoc modo: *Idem Tornacensi Episcopo*. Species autem ejus, quæ non est in facili, ita, me judice, omnino ponenda est: quidam, quos jure feudi certum erat possidere quosdam agros ab Episcopo, et ecclesia Tornacensi, quamvis sub ea ipsi ecclesia, eove Episcopo non essent, sed sub alio Episcopo, super iisdem feudis inter se, ut Baldus ponit recte, controvertebant, et actoribus reos provocantibus ad suum Episcopum, cum rei nollent apud eum respondere, dicentes, se paratos esse de feudis, quæ tenerent, respondere coram Episcopo, tametsi ejus diœcesani non essent, a quo ea feuda tenerent, ejusque sententiæ obtemperare: ob id a suo Episcopo, coram quo no'ebant respondere, non cognita, aut non bene perpensa causa, excommunicati sunt tanquam contumaces, et sacris interdictum est universis hominibus, qui in eis agris et villis commorabantur. Qua de re consultus Pontifex ab Episcopo Tornacensi, rescripsit, id eum pati non debere, imo et sententiam excommunicationis, vel interdicti ab Episcopo, cujus litigatores diœcesani erant, latam rescindere, et supradictos feudatarios, beneficiarios, vasallos suos absolvere posse. Unde colligitur, controversias, quæ de feudis moventur inter eos, qui feuda tenent, disceptandas esse a domino feudorum, id est, ab eo, a quo constat, ut ait, hoc enim exigitur, illos ea feuda tenere. Quod sane est certissimum, ubi inter ipsos vasallos, ut dixi, de feudo controversia est, ex constitutione Friderici *de feud. non alienand.* §. *ult.* Imo et nonnunquam, si inter extraneos lis sit de feudis et vasallos, cum res, de qua agitur, principaliter dominium non contingit, ut *cap.* 6. *et cap.* 15. *inf. tit. seq.* alioqui, si res contingat, dominus principaliter judex esset in causa propria, quod jus non patitur ceteroqui, dominio feudi semper etiam jurisdictio conjuncta est. Et hoc est, quod præcipue notandum videtur ex hoc cap. 5.

AD CAP. *Dilecti filii*. VI.

Integrum extat hoc cap. in *cap.* 1. *de appell.* in prima collectione, quod non est notatum in editione Romana, in qua tamen fere semper accurate notantur loci antiquarum collectionum. Divisum autem est illud integrum cap. in duas partes: una posita est in *d. cap.* 1. *et* 3. *de appellat.* altera hoc loco: Et, ut hujus cap. sententiam paucis exponam, olim necesse erat actori exprimere speciem, genus, et nomen actionis, *l.* 3. *C. de eden. l. ult. C. de interdict. et Nov. Valentiniani de episcopali judicio*. Ex hoc cap. intelligimus, hodie id non admodum desiderari, et satis esse, ut ait, simpliciter et pure factum ipsum, et rei veritatem narrare, atque ita agere διηγηματικῶς, ut Theophilus noster loquitur in *tit. de except.* διηγηματικῶς, id est, in factum. Unde et in factum conceptam actionem, *l.* 15. *in princ. ad leg. Falc.* Philoxenus in glossis sic recte interpretatur, διηγηματικῶς.

AD CAP. *Intelleximus*. VII.

Cap. 7. quod etiam non est notatum in editione Romana, extat integrum in cap. ult. eodem titulo in prima collectione, et breviter hoc vult, excommunicatos quoque, si quem conveniant, si quem vocent in jus, in judicium, constat non esse audiendos, quoniam extra convictum, et consuetudinem hominum, qui excommunicantur, esse, et versari jubentur: si quem igitur conveniant, non esse audiendos in judicio, *cap. per tuas*, *inf. de sentent. excomm.* Sin autem conveniantur, etiam per se audiendi non sunt, eadem ratione, per defensorem tamen respondere coguntur. Denique neminem excommunicati per se, vel per alium convenire possunt: at conventi, non per se, sed per alium causam suam agere, et de jure suo experiri possunt et debent. Si per alium in jus vocati respondere non tenerentur, [excommunicatio ipsis tribueret judiciorum exemptionem, sive immunitatem, denique prodesset eis, non noceret, quod non est ferendum. Ut autem unde cœpit hodierna recitatio, etiam finem accipiat, his addam interpretationem cap. 8. quod sequitur.

AD CAP. *Clerici* VIII.

Hoc cap. respicit ad Novell. Justiniani 83. quæ differentiam facit inter crimina clericorum civilia sive communia, veluti *homicidium, adulterium, furtum;* et crimina ecclesiastica, veluti *sacrilegium, simoniam:* atque ita sicut leges nostræ faciunt alia crimina militaria, alia communia in *l. 2. de re mil.* ita Justinianus alia facit clericorum crimina civilia, quæ *communia* dici possunt, alia ecclesiastica: et de civilibus quidem criminibus constituit, ut cognoscat potestas secularis, de ecclesiasticis Episcopalis: quæ constitutio Justiniani relata etiam est *in can. si quis cum clerico*, 11. *q.* 1. At placuit aliis canonibus, ac tandem Pontificibus omnibus, *ut et de omnibus criminibus clericorum generaliter*, ut ait hoc loco, id est, indistincte soli Episcopi cognoscant, non potestas secularis. Pontifices sibi persuaserunt olim fore, ut hoc jus etiam Principes reciperent, et approbarent, quorum leges, quod hic proponitur, ut et ipsi Principes profitentur, non dedignantur sacros canones imitari et sequi, *Novel.* 5. *et* 83. et in chrysobul. (sic vocant auream bullam) Nicephori Imperatoris Constantinopolitani, τῶν κρατοῦντα, id est principem συμφράζειν καὶ συνεδριάζειν τοῖς καλῶς παρὰ τῶν ἀρχιερέων πεπολιτευόμενοις καὶ οἰκονομουμένοις: *facile Principem subsequi decreta, quæ recte decreta sunt a Pontificibus.* Et ita etiam indistincte, ut de omni clericorum crimine cognoscant Episcopi, Fridericus secundus constituit in constitutione *de statutis, et consuetudinibus contra ecclesiæ libertatem.*

AD CAP. *Causam quæ.* IX.

Inscriptio hujus cap. ita restituenda est: *Clemens tertius Abbati de Evecsanhamo,* quod monasterium est in Anglia, sicut et monasterium Dunelmense, et Episcopus Dunelmensis. Erat autem, ut etiam in hoc cap. 9. ostenditur, idem Episcopus Dunelmensis, et Abbas monasterii Dunelmensis, quoniam ecclesia cathedralis erat monasterium, cujus scilicet canonici erant monachi regulares ordinis S. Benedicti, ut testatur Bonifacius octavus in *extravagantibus communibus,* sive in extravagantibus diversorum, *in cap. 1. de offic. jud. ordin.* Itaque ad Monachos Dunelm. pertinet Episcopi electio, ejusdemque Abbatis Dunelmensis ut constat *ex Matthæo Parido in Henrico tertio.* Et ideo cum mota esset lis inter monachos Dunelmenses et monachos S. Albani, qui etiam sunt in Anglia (ut magna pars constitutionum horum librorum pertinet ad Anglos) ac proinde negligat ceteros. Verum ne interrumpam cœptum ordinem, et alio digrediar, cum lis orta esset inter monachos Dunelmenses et monachos S. Albani super ecclesia quadam, super beneficio quodam, utraque parte id sibi vindicante, constituit Pontifex in hoc cap. ne aliter judex delegatus, quem ipse Pontifex delegavit, ad causam agendam, et disceptandam admittat fratres, sive monachos Dunelmenses, quam huic rei consensum, et auctoritatem præbuerit Episcopus, idemque Abbas ejusdem monasterii, ne si forte vincant monachi Sancti Albani, judicium reddatur elusorium, vel ad irritum reducatur, causa ex integro retractata ab Episcopo Dunelmensi, sine cujus auctoritate res a monachis suis in judicium deducta fuerat. Res enim acta a monachis sine consensu Abbatis, ejusdem Episcopi, nocere Abbati non debet, juxta notissimam regulam juris. Nota vero, quod ait, *ne si fratres S. Albani forte obtineant, Episcopus idem se Abbatem monasterii proponens, litem sopitam valeat resuscitare:* ne redintegretur lis, inchoanda est a monachis ex sententia Episcopi alioquin Episcopus actum ageret, et denuo retractaret. Et ex eo, quod ait: *Ne si fratres S. Albani obtineant*, colligitur ex contrario, victis fratribus S. Albani, litem ob id non retractari, quod victoribus litigandi auctor Episcopus non fuerit. Et ita hoc loco Panormitanus definit recte. Metus est igitur ne lis retractetur vincentibus Albanis, non etiam victis Albanis, quoniam hoc casu judicium manebit ratum et firmum cum Episcopo nihil deperit, imo aucta fuerit res Episcopi ex victoria monachorum suorum.

AD CAP. *Cum non ab homine.* X.

Hoc cap. adscribendum etiam est eidem Clementi, non Cælestino, ex *cap. 14. inf. de sent. excommun.* quod hujus cap. recte pars esse existimatur, et rursus ex *cap. 3. eod. tit. in secunda collect.* in qua ea pars extat integrior et plenior: cumque in ea fiat mentio Episcoporum suffraganeorum, ut vocantur, qui subsunt Archiepiscopo, sive Metropolitæ, cum inquam, in eo fiat mentio suffraganeorum ejus, ad quem Pontifex rescribit, certum indicium est, fuisse hoc rescriptum Archiepiscopo cuidam. Ac præterea cum in eodem cap. 3. significetur in remotissimis ab urbe Roma provinciis eum Archiepiscopatum fuisse, et fiat in eo cap. mentio Regis cujusdam, propius vero non abfuerit, qui conjecerit hoc fuisse rescriptum Strigonensi Archiepiscopo, qui est in regno Hungariæ, atque etiam eadem de re est Lucii tertii rescriptum in *cap. 8. sup. hoc tit.* ut constat ex, *cap. pen. eod. tit. in prima collect. et ex cap. 20. inf. de decim.* quod est pars *d. cap. pen.* mos hic inoleverat in Hungaria, ut Rex, vel a Rege alius quilibet judex secularis cognosceret de furto, homicidio, perjurio, vel alio quocunque crimine, in quo clericus deprhensus fuisset, nulla posita differentia inter civilia, et ecclesiastica cri-

mina, quam tamen posuerat Justinianus. Hunc morem improbat Pontifex hoc loco, ut et *cap.* 8. *sup.* de criminibus clericorum, cognitione data ecclesiastico judici, id est, Episcopo, qui clericum, ubi res id postulat, deponat ex causa delicti, et eximat ordine clericali, redigatque in ordinem laicorum, sive privatorum. Quo facto, si forte hanc pœnam e clerico laicus factus, et quodammodo deminutus, non emendationi, sed consuetudini delinquendi deputaverit, primum excommunicatur ab Episcopo, deinde si pergat male agere, ut hic definitur, anathematizatur. Anathematismi major est, quam excommunicationis coercitio. Excommunicatio alia est major, alia minor: major separat a fraterna societate, et consuetudine: minor a sacramentorum perceptione tantum, non a consortio fratrum, *cap. pen. inf. de senten. excommun.* Anathematismus autem rescindit, et avellit ab ipso corpore Christi, quod ita aperte declaratur in magno decreto *Ivonis*, *part.* 14. *cap.* 51. Major autem excommunicatio in hoc cap. intelligitur, et ubicunque excommunicationis simpliciter mentio fit, non levior intelligitur, ut in aliis causis, secundum quod dicitur, *in ambiguis nos sequi quod est levius, vel minimum;* sed ubicunque excommunicationis mentio fit, semper major intelligitur, *d. cap. pen.* At, ut diximus, clericus, qui ex causa delicti depositus ab Episcopo, et regradatus est, si denuo recidat in idem crimen, primum excommunicatur, deinde anathematizatur: quod si nec post anathematismum redeat ad bonam frugem, tum remittitur, ad judicem secularem, ut exilio, vel qua alia pœna legitima coerceatur. Nota etiam, de clerico regradato Episcopum suscipere cognitionem in memoriam scilicet prioris clericatus, ejusque coercitionem sibi vindicare, si iterum atque iterum in idem vitium relabatur, ex cujus causa regradatus est: at si nulla ratione emendari potest tanquam deploratus rejicitur ad judicem secularem. Et hæc est sententia hujus cap. quæ proponitur etiam in *can. sicut*, §. *ex iis in fin.* 11. *quæst.* 1. Nec debet confundi sententia hujus cap. cum eo, quod tractatum est in *cap.* 4. *sup.* quod est de clerico, qui regradatus ab Episcopo continuo remittitur ad judicem secularem puniendus ex causa criminis semel admissi, cum hic agatur de clerico regradato, de clerico non clerico, qui ex causa iterati criminis post regradationem adhuc admonetur primum ab Episcopo, inflicto, ut vocant, fulmine excommunicationis, sicut a Quintiliano in Declamationibus exhæredatio appellatur *fulmen parentum*; inflicto, inquam, fulmine excommunicationis, et anathematismi: deinde, si in eodem crimine perseveret, relinquitur extrema pœna, sive extremo judicio afficiendus judici seculari, perinde atque si nunquam clericus fuisset. Et quod ait in hoc *cap. si in profundum malorum veniens contempserit*, est ex Proverb. *cap.* 18 et usurpatur etiam in *can. non licuit* 17. *dist. Impius, qui in profundum malorum venit, contemnit*, καταφρονεῖ.

AD CAP. *Quia G.* XI.

Inscriptio hujus cap. ita restituenda est: *Cælestinus tertius Vintoniensi Episcopo, et Abbati S. Albani*. Hi vero duo prælati erant judices delegati a Romano Pontifice, ut cognoscerent de interdicto unde vi, quo agebat quidam adversus Lucium Titium, finge, dicens se ab eo per vim dejectum possessione suæ Ecclesiæ: et Lucio Titio defuncto pendente judicio, nondum finito, cum et mox alius ejus Ecclesiæ possessionem apprehendisset, jubet Pontifex, quod maxime notandum est, ut iidem judices, qui dati erant inter actorem et Lucium Titium jam defunctum, ex formula sibi initio præscripta judicium idem exerceant adversus novum hunc possessorem, qui in defuncti locum statim subintravit; mutationem possessoris non solvere judicium: denique ab eo, qui vim intulit, judicium transferri ad novum possessorem, licet vim nullam intulerit, perinde ac si ad eum prædo ille ante litem motam, ante motum interdictum unde vi, possessionem transtulisset: quia (et hoc est singulare in jure Pontificio) etsi interdictum unde vi, vi ipsa jure civili sit in personam, nec sequatur quemcunque possessorem, sed detur tantum in eum, qui vim fecit, *l. cum a te, de vi et vi arm.* aliter quam actio, *quod vi metusve causa*, quæ in rem scripta est, et datur in quemlibet possessorem, *l.* 9. §. *ult. quod metus causa*, hoc tamen jure ex Concilio Lateranensi interdictum unde vi sequitur quemcunque possessorem, *cap. sæpe contingit*, *inf. de restit. spol.* Et valde notanda est hæc differentia inter jus civile et jus Pontificium.

AD CAP. *Cum venissent*. XII.

Definitur in hoc *cap. de privilegiis Romanæ ecclesiæ, vel Romani Pontificis*, solum Roman. Pontificem judicare posse, non ullos alios: et, ut facilius hoc intelligatur, conjungendum est hoc cap. cum *cap.* 2. *sup. de in integr. restit.* ex quo intelligimus, proprie pertinuisse definitionem hujus cap. ad Rhotonensem Britanniæ minoris monasterium, quod ex privilegiis Leonis, et Gregorii, et Clementis ad jus et proprietatem Romanæ Ecclesiæ pertinebat, et secundum definitionem hujus cap. igitur judicat Pontifex Roman. in causa propria, non quasi omnino propria tamen, sed quasi ecclesiæ causa communi: sicut magistratum injuriam sibimet factam legimus ulcisci posse, *l. item apud*,

§. *idem ait*, *de injur*. At non tam se ulcisci, quam magistratum, quem gerit, et Rempubl. quinimo imminuti magistratus, et quasi læsæ majestatis reum esse eum, qui potestatem suam in administrando non defendit, ut Asconius Pedianus scribit tertia in Verrem. Præterea dico etiam exortem, et ab omnibus eminentem potestatem, quam Romano Pontifici posteriores permiserunt, id pati, ut et de propria sua omnino causa judicet. Certe de Marcellino Romano Pontifice legimus, cum argueretur, se quamvis coactum immiscuisse sacrificiis paganorum, et collectum ob eam rem isset in collegium sive Concilium multorum Episcoporum, nihil de ea re concilium pronuntiasse, imo acclamasse omnes: *Tuo ore judica causam tuam, non judicio nostro: noli audiri in judicio nostro, sed collige in sinu tuo causam tuam: prima sedes non judicabitur a quoquam*, *can. nunc autem* 21. *dist.* Secundum hæc Roman. Pontifex est ἀνυπεύθυνος πάσης δίκης, etiam hodie apud Christianos, sicut fuit olim apud Gentes auctore Dionysio Halicarnassæo, qui illis verbis utitur, ἀνυπεύθυνος: adeo ut, nec Senatus, nec Pop. Romani judicio obnoxius esset, sicut est proditum in *can. nemo* 9. *quæst.* 3. Papam Roman. neque ab Imperatore, neque a Regibus, neque a clero universo judicari posse, et *can. si Papa* 40. *dist.* cunctos ipsum judicaturum, a nemine judicandum esse.

AD CAP. *Novit.* XIII.

Controversia, de qua agitur in hoc cap. 13. fuit inter Philippum Augustum Regem Francorum, et Joannem Anglorum Regem, qui defuncto Rege, Richardo sine liberis fratre suo, ei successit in regno excluso Arturo Duce Britanniæ filio fratris ejusdem Richardi; cui quidem Arturo regnum potius debebatur tanquam repræsentanti patrem suum, fratrem ejusdem Richardi majorem natu. Joannes erat frater Richardi natu minor, et ut ferebat plurium Doctorum opinio, filius fratris majoris natu jure repræsentationis in successione regni, quæ consortis impatiens est, præferendus erat fratri minori, quamvis proximiori; longe tamen aliter, quam ferant rationes juris, ut docui Feudorum lib. 2. tit. 11. quæ quidem rationes præferunt fratrem filio fratris proximitatis jure, sicut in directo limite filium præferunt nepoti ex filio, ubi de successione regni agitur, ut et Carolo secundo Regi Siciliæ legimus succesisse Robertum filium ætate minorem, excluso Carolo Martello nepote ex filio majore natu, ex sententia Jurisperitorum, et Bonifacii Pontificis Romani, ut Conradus Vecerius refert in Henrico VII. et facit hujus sententiæ Bonifacii etiam mentionem Baldus in *l. cum in antiquioribus*, *C. de jur. de lib.* quam et probasse Clementem V. constat ex Clementina 2. *de sentent. et re jud.* ubi Robertum agnoscit pro Rege Siciliæ: imo et a Clemente V. Avenione, ubi ipse summam sedem, dimissa Roma, primus stabiliverat, Robertum utriusque Siciliæ, eis fretum, et trans fretum Regem declaratum idem Vecerius auctor est. At, ne longius errem a controversia hoc loco proposita, Rex quidem Philippus jus Arturi defendit totis viribus, quamdiu Arturus vixit; nefarie autem occisi a Joanne patruo suo, etiam necem ultus est, Joannem parricidii postulatum a Constantia Arturi matre, et a proceribus Britanniæ apud se et pares Franciæ damnando tanquam parricidam, et feuda, quæ a se tenebat in Francia, veluti *Ducatum Normanniæ, et Aquitaniæ et Comitatum Pictonum, Andium, Cænomanorum*, quasi commissa sibi ob tam nefarium facinus, adhibita vi magna armorum occupando, quæ et occupata omnia ejus posteri retinuerunt. Ea vero de re cum apud Innocentium III. Joannes viribus impar querelam instituisset, allegans violari a Philippo jurisjurandi religionem, qua pactas secum inducias confirmaverat, Innocentius III. Cardinalem quendam, ut se res tota habet, primum misit legatum ad Philippum Regem, qui admonitus ab eo nisi arma deponeret, et ex integro de jure suo experiretur apud Abbatem Casemarii, et Archiepiscopum Bituricensem (erat is Abbas legatus Innocentii, ideoque hoc loco præponitur Archiepiscopo, et fit ejusdem Abbatis mentio in alia causa quadam in *cap.* 2. *de probat. in tertia collect. et in inscriptione cap.* 8. *inf. eod. tit.*) nisi, inquam, apud eos Rex Philippus de jure suo legibus decertaret armis depositis, ut universo Regno sacris interdiceret. Extant hac de re duæ epistolæ Innocentii ad Philippum, *cap.* 7. *sup. de off. legat. et c.* 43. *inf. de appell.* quibus refellit Innocentius appellationem Philippi, qui a legatis suis, et a sententia interdicti ad futurum concilium appellaverat, ut Molinæus refert in commentariis ad interdictum Henrici secundi contra abusus Paparum, vel quod ille Cardinalis eam sententiam interdicti tulerat extra fines regni Francorum. Est etiam hac de re hoc cap. 13. scriptum ad Archiepiscopos, et Episcopos Franciæ ea mente, ut eos averteret a fide, et obsequio Regis, quasi non obtemperantis ecclesiæ, id est, suis præceptis. Ac primum protestatur in hoc c. aliud agens, aliud simulans se de feudis ad regem pertinentibus non suscipere, vel usurpare cognitionem, quam scit ad regem tanquam dominum feudorum, et pares Franciæ pertinere, sed suscipere se cognitionem de perjurio, id est, de violato induciarum cum Joanne factarum jurejurando: qua de re non debere regem ægre ferre, si Pontifex apud se, vel delegatos a se disceptari velit, cum, ut ait (hic utitur suasoriis argumentis) et in *can. Valentinianus* 63. *dist.* ex historia ecclesiastica Theodoreti vide-

licet *lib.* 4. *cap.* 5 sit relatum, Valentinianum Imperatorem si forte delinqueret, profiteri, se subjectum esse judicio, et correctioni Mediolanensis Archiepiscopi; et generaliter sit proditum Constitutione Arcadii, Honorii, et Theodosii, (quæ extat in fine Cod. Theod. et in *cap. quicunque* 11. *quæst.* 1. et comprobata est a Carolo Magno, ut constat *ex can. volumus, ead. q. et causa*) uno ex litigatoribus eligente judicium Episcopi sui, ad eum protinus causam transmittendam esse. Hæc omnia scribit, ut demulceat Prælatos Franciæ, eisque persuadeat, se juste incessere regem Francorum, et propter eum universo regno sacris interdicere. Qua de re tamen Innocentius tertius nihil egit, nihilque potuit apud Philippum Augustum præstantissimum Principem. At notandum interim, quod in hoc cap. obiter ait Innocentius, Philippum Augustum (qui scilicet Augustus est appellatus, non quod esset Imperator) descendisse ex genere Caroli Magni: nam ex eo sequitur necessario Hugonem Capetum, cujus Philippus Augustus fuit trinepos, ex Carolo Magno originem genusque traxisse, quod et verius esse hodie plerique autumant tum Franci, tum Itali. Et de Dante, qui Hugonem illum scripsit fuisse lanium, Volaterranus et ipse Italus palam scripsit, se non satis scire, cur id Dantes dixerit, cum sit manifesto falsum, *lib.* 8. *Geographiæ.* Neque vero quicquam est aliud, quod sit necesse adnotare ad hoc c. 13.

AD CAP. *Pastoralis* XIV.

Utinam servaretur lex hujus cap. quæ vult litigatores ipsos per se, si intellectu capiant factum, de quo est controversia sive quæstio, narrare apud judicem, non per Advocatos. Ii enim plerumque in facto narrando callide nimis, et perfidiose se gerunt, ut decipiant judicum religionem et fidem, quin et sæpiusnumero ad causam orandam accedunt facto nondum bene perspecto et percepto, de quo (ut Ammianus Marcellinus lib. 30. scribit) *sub ore judicis inter ipsos conflictuum articulos instruuntur*, quod hodie fit vulgo: hisce hominibus committas jura tua, causas tuas, qui ad eas nondum cognitas accedunt temere, ac tunc demum incipiunt cognoscere cum et agere? Scripta est autem Constitutio ad Episcopum Heliensem in Anglia, qui de multis et variis juris articulis Pontificem consuluerat, ut patet ex sequentibus locis, qui omnes conjungendi sunt, et colligendi in unum fascem, *ex c.* 18. *de off. et pot. jud. del. et cap.* 11. *de off. jud. ord. ex c.* 53. *de appel. ex c.* 8. *de fid. instrum. ex c.* 1. *de sacr. non iter. ex c.* 14. *de rescript. ex c. pen. de iis, quæ fiunt a præ'at. sin. consens. cap. ex c.* 7. *de donat. ex c.* 28. *de decim. ex c.* 29. *de jur. patr. ex cap.* 19. *de privil. ex c.* 4. *de except.* cui hoc *c.* 14. coaptandum esse, quod editio Rom. non notavit, constat *ex c.* 3. *de excep. in* 3. *coll.* Hæc omnia capita scripta sunt ad *Heliensem Episcopum*, et conficiunt librum satis magnum, quem Innocentius edidit ad *consulta Heliensis Episc.*

AD. CAP. *Examinata* XV.

Prior pars hujus c. integra extat in *cap.* 7. *inf. de confirm. uti. vel inutili*. Utroque capitulo conjuncto speciem hanc esse apparebit, quæ est pulcherrima. Controversia erat de jure patronatus ecclesiæ S. Angeli inter nobilem virum Matthæum de Riparia, ad quem hoc cap. scriptum, est, et milites Campaniæ quosdam, nempe fratres certi ordinis in Campania, veluti milites S. Joannis Hierosolymitani, et agebatur interdicto uti possidetis, quo in judicio plerunque interveniunt tres sententiæ, antequam veniatur ad judicium petitorium, quod est de proprietate: una, qua possessio, de qua agitur, sequestratur in mediam manum aliquam: altera, qua possessio adjudicatur uni ex litigatoribus: et tertia, quæ præjudicium maximum facit judicio petitorio, ita ut, post eam vix a quoquam unquam judicium petitorium instituatur, qua quidem tertia sententia judex in possessione omnino tuetur eum, cui possessionem adjudicavit: vulgo dicimus *les sequestres, la recreance, la maintenue, avec la sentence.* In hac quidem causa de jure patronatus possessio primum supradictæ ecclesiæ, ne fructus dilapidarentur, sequestrata est apud Vicedominum Sabinensem (res agebatur in Italia) id est, apud administratorem episcopatus Sabinensis, qui quidem episcopatus respondet ecclesiæ Rom. et habuit Vicedominum, ut et fere omnes episcopatus olim, ut liquet satis ex *c. volumus, et c. seq.* 89. *distinct.* Episcopus appellatur domnus, ut cum ei occinitur, *Jube domne benedicere.* Vicedominus vicem gerit Episcopi in omnibus negotiis ecclesiasticis. Sigebertus in Chron. *Theophilus*, inquit, *Vicedominus secundas partes ecclesiasticæ dispensationis sub Episcopo agebat.* Anastasius Bibliothecarius facit etiam mentionem Petri cujusdam Vicedomini ecclesiæ lib. 23. At ut Hostiensis, et Panormitanus scribunt recte in *cap.* 7. *de confirm. ut vel inut.* (quod hujus pars est, ut dixi) sex sunt Episcopi, qui circa latus agunt semper Romani Pontificis, *Hostiensis, Portuensis, Sabinensis, Albanus, Prænestinus, Tusculanus*, et ii habent proprie Vicedominos in suis episcopatibus, per quos administrant spiritualia et temporalia omnia, quæ per se quo minus administrare possint Rom. Pontifex facit, cujus consilio semper assident. In causa autem proposita, non tantum sequestrata est possessio apud Vicedominum Sabinens. sed etiam de re tota partes in eum compro-

miserunt, qui et sententiam tulit de re tota, sed tulit eam contra formam juris et compromissi, et ideo sententia judicatur esse nulla in *d. c.* 7. quamvis fuerit confirmata, quod notandum, a Cælestino Innocentii antecessore, quia non fuit confirmata (quod notandum) pure, et exerte, atque districte, sed, ut fieri solet, adjecta clausula vulgari, *sententiam confirmamus sicut provide lata est, et ab utraque parte recepta*, quæ clausula conditionem facit. Quamobrem ad irritum deducta sententia Vicedomini, Matthæus denuo cœpit agere de jure patronatus cum supradictis militibus, et egit actione in rem, vindicans, et asserens sibi jus patronatus, qui repulsus est, quasi instituta actione incongrua et inepta. Nec enim actio in rem possessori datur, *l.* 1. §. *interdictum, D. uti possid.* Denique non habet quisquam actionem in rem, quam non sibi dispendio possessionis comparaverit. Testibus autem probatur Matthæum jam ab eo tempore, quo supradictus Vicedominus supradictam ecclesiam S. Angeli tanquam sequester acceperat, fuisse possessorem juris patronatus, quo de agebatur: inepte igitur agere actione in rem, quæ possessori non datur, sed adversus possessorem. Merito igitur repulsus est, verum ex sententia hujus c. integrum ei est, post repulsam agere congrua et competenti actione, puta repetito interdicto uti possidetis: nam etsi inepta actio frustra instituatur, *l. fidejussor, D. de neg. gest. l.* 1. *si mens. fals. mod. dix. l.* 2. *C. de form. et impet. act. subl.* tamen non consumit aptam, et negotio convenientem actionem, *l. cum indebitum, de cond. indeb. et clem. ult. de appell.* quæ est sententia hujus cap.

AD CAP. *Deputati.* XVI.

Hoc cap. scriptum est Magistro, et fratribus militiæ templi in Italia constitutis: ii sunt, qui alibi *Templarii* dicuntur *cap.* 3. 7. 10. 20. *de privil.* ex eo deducta appellatione, quod primum consederint Hierosolymis ex parte templi Dominici ab Abbate templi, et Balduino rege eis ad habitandum concessa. Hic ordo cœpit Gelasii II. temporibus, et abrogatus est cum summa infamia a Clemente V. ob ingentia quædam facinora, bonaque ejus ordinis adjudicata sunt partim militibus S. Joannis Hierosolymitani, qui hodie Melitam tenent, et Hospitalarii, id est, Xenodochi olim appellabantur, partim militibus JESU CHRISTI in Lusitania, ut Raphael Volaterranus scriptum reliquit. Qui eis præest, et qui templariis præerat veluti princeps quidam, *Magister* appellabatur. Hic solebat dominiis, sive prædiis ad Ordinem suum, sive ad militiam suam pertinentibus, præficere præceptores (sic vocantur hoc loco, vulgo *Commendeurs*) quibus illorum prædiorum tuitio præcipua curæ esset. De iis præceptoribus, ut vocantur, dubitabatur, an eorum prædiorum nomine agere et conveniri possent, quoniam non erat eis a magistro specialiter commissa litium procuratio: qua de causa et judices tam civiles quam Ecclesiastici eos non admittebant ad lites exercendas Ordinis sui nomine; adjicientes et eos sibi homines obscuros et incognitos, et eorum genus et nationem incognitam esse: propterea quod plerunque eorum prædiorum cura a Magistro mandabatur exteræ nationis hominibus, ut fit etiam hodie, verbi gratia, Syro, vel Chaldeo cura prædiorum, quæ erant in Gallia, Gallo cura prædiorum, quæ erant in Hispania. At in hoc cap. definitur non ob eas res, sive causas prohibendos illos esse ab actione causarum, ad ea prædia pertinentium, et generaliter rem ad suum Ordinem pertinentem eos in judicium deducere posse. Hæc est sententia hujus c. quod recte etiam trahit Panormitanus ad Præceptores S. Antonii, quibus rerum, quas is Ordo in Italia habet, cura mandatur, qui plerique omnes erant Galli: nam is Ordo primum cæpit in Gallia Viennensi.

AD CAP. *Qualiter.* XVII.

Certissima juris regula est, *actores sive accusatores sequi forum rei, l.* 2. *et* 5. *C. de jurisd. omn. jud. l.* 3. *C. ubi in rem act. exerc. deb. c.* 5. *et* 8. *tit. sequ. can. si quisquam,* 110. *quæst.* 1. secundum quam regulam laici, quibus est cum clericis negotium aliquod, eos convenire debent in foro ecclesiastico, in foro Episcoporum scilicet, in quorum diœcesi clerici morantur. Et ob eam rem episcopis Pontifex Romanus injungit hoc loco, *ut laicis agentibus contra clericos, Episcopi jus reddant plene atque perfecte, et ne frustratorias clericorum appellationes recipiant.* Frustratoriæ, quæ et moratoriæ dicuntur, sunt, quæ in hoc tantum interponuntur, ut negotium trahatur ex die in diem, ut quantum potest procrastinetur, ut mora judicio injiciatur, ut non emendetur sententia aliqua, quæ inique noceat ei, qui appellat. Quæ igitur interponitur sine causa, aut levi ex causa, ab his, qui nulla in re injuria judicis læsi, aut onerati sunt, *c.* 13. *inf. de appell.* Paulus 5. Sentent. *tit.* 35. *moratorias*, inquit, *appellationes recipi non placuit.* Ait. *ut laicis de clericis conquerentibus plenam faciant justitiam.* Plenam justitiam, quia plenam oportet esse rei, quæ in judicium venit, inquisitionem, *l.* 9. *Cod. de judic.* plenamque sententiam, *l.* 2. *et* 3. *C. Theod. de sentent. ex per. recit.* D. Augustinus, *in breviculo cum Donatistis collatione tertia: Legibus*, inquit, *prohibetur judex semiplenam proferre sententiam.* Quod si ita ad plenum judex ecclesiasticus jus laicis agentibus con-

tra clericos non reddat, si jurisdictionem suam eis deneget, periculum est, ut hic indicatur, ne eo dimisso laici confugiant ad judicem secularem, quod tamen Pontifex hoc loco valde abominatur et prohibet: id fieri solebat tamen, idque æquitatis ratio suadere videtur. Nam si propter desidiam judicis secularis laici trahi possunt ad judicem ecclesiasticum, *cap.* 10. *tit. seq.* cur non etiam propter desidiam, vel injuriam judicis ecclesiastici, clerici ad judicem secularem? quod et Justinianus probat *Nov.* 83. *et glossa in can. filius* 16. *qu.* 7. Pars autem est hoc c. capituli 17. *inf. de accusat.* ut Constat ex *c.* 4. *eod. tit. in* 3. *collect.*

AD CAP. *Causam, quæ.* XVIII.

Hoc cap. est de controversia quadam, quæ erat inter Abbatem et conventum Vindoniensem, sic legendum, *Vindoniam* vocabant, quam veteres *Vindimam*, inter Abbatem, inquam, et conventum Vindoniensem ex una parte, et Archidiaconum Carnotensem ex altera, super procurationibus quibusdam, id est, super annonis, et pabulis jumentorum, quæ præstari solent Prælatis obeuntibus provincias suas, puta, Episcopis, vel Archidiaconis, qui et ipsi Prælati sunt, *cap.* 2. *sup.* Archidaconus Carnotensis contendebat eas sibi procurationes esse præstandas obeunti provinciam suam ab Abbate et monasterio Vindoniensi ratione visitationis. Visitatori Prælato debentur annonæ, et capita, sic vocant *pabula equorum*: ratione, *inquam*, visitationis procurationes præstantur, *cap. procurationes*, *cap. cum nuper inf. de censib. cap.* 2. *et* 3. *eod. tit. in sexto*, *cap. cum ex officii*, *inf. de præscript.* et recte *in cap. cum venerabilis*, *inf. de censib.* visitationi adnexam esse procurationem. Contra monachi Vindonienses negabant se eas procurationes debere præstare Archidacono Carnotensi, et privilegio quodam suo se ab hoc onere exemptos esse adserebant. Pontifex hujus controversiæ decisionem delegavit Episc. et Archid. parisiensi, decisionem, inquam, ut est in antiqua Decretali: et si decisionem, ergo et cognitionem, ut *c. pen. inf. h. t.* qui delegat consequens, delegat et antecedens. At monachi Archidiaconum Parisiensem ejerarunt, tanquam suspectum, hac ratione, quod ipsi pene similis controversia esset cum aliis quibusdam monachis, et loco ejus postulaverunt delegari Decanum Parisiensis ecclesiæ, quod et Pontifex facit hoc cap. existimans, quod notandum, hanc esse justam causam ejurandi et recusandi judicis, quod in simili causa, simili periculo versetur: nec enim videtur aliter judicaturus de causa aliena, quam optat judicari de sua, quæ non absimilis est. In hanc rem Constitutio est valde singularis. Huic vero controversiæ invenies parem in *cap.* 14. *inf. de censib.*

AD CAP. *Exhibita.* XIX.

Cum orta esset controversia de electione Virdunensis Episcopi in Lotharingia inter ipsum electum et Archidiaconum, et Canonicos quosdam ejusdem ecclesiæ, qui electionem contendebant non rite, et ordine, non legitime, non canonice factam: mandavit Honorius III. auctor hujus cap. Episcopo Parisiensi, et aliis quibusdam, ut vocatis iis quorum interesset, ea de re tota, omni ex parte et diligenter inquirerent. Coram quibus electus adversariis partim objecit, quod conspirassent in necem suam, quod sibi inimici essent capitales: quæ exceptio est legitima, *c.* 32. *inf. de simon. c.* 22. *inf. de sent. et re jud.* partim quod excommunicati essent: quæ exceptio etiam est legitima, *c.* 7. *sup. h. t.* Et cum electus utramque exceptionem probare judicibus paratus esset, judices ejus probationes admittere, et testes ab eo productos exceptionum probandarum causa audire noluerunt, sed se ultro ex officio suo iis de rebus, et de principali negotio simul inquisituros interlocuti sunt, interfati sunt, existimantes (hic fuit illorum error) se non tam judices, quam inquisitores datos. Sciendum est, triplicem vel quadruplicem viam esse, qua in judicium crimina reorum deduci possunt, *c.* 16. *et c.* 24. *inf. de accusat. c.* 31. *inf. de simon.* Una est accusatio, quæ accusatoris inscriptionem exigit: altera, denuntiatio, quæ inscriptionem non exigit: tertia, inquisitio, quæ ex mero judicis officio fit sine accusatore, sine delatore, rumore aliquo ad eum perlato: et quarta, quæ tamen primæ quodammodo inest, est exceptio, puta quoties quis in modum exceptionis refellendi adversarii causa crimen ei aliquod objicit in modum exceptionis, ut ait *h. loco*, atque etiam alibi, ut in modum contradictionis in *l. Papinianus*, §. *si filius*, *D. de inoff. test.* In specie autem proposita Episcopus Parisiensis, et ceteri Syndicastæ, qui ei adjuncti judices erant, existimabant, ut dixi, sibi mandatam tantum inquisitionem eorum, quæ electus Episcopus Virdunensis opponebat adversariis suis, et, quod caput erat, inquisitionem de electione, an rite facta esset, necne, id est, *ut ipsi ultro per se*, ut ait, *de his omnibus inquirerent per testes a se conquisitos, et accitos, non per testes productos ab electo, vel adversariis electi.* Qua de causa cum in hac falsa opinione essent, lite nondum contestata, testibus audiendis, quos undique conquisierant, dederunt operam, contra quam fieri soleat, ubi more judiciorum per testes res agitur: nec enim testes audiuntur ante litem contestatam, *cap.* 22. *de sent. et re jud.* Et est hac de re sola titulus sextus hujus libri, *ut lite non contestata non procedatur ad testium receptionem.* Quamobrem (nempe quod de negotio principali testes recepissent ante litem contestatam) electus quasi injuria affectus pro-

vocavit ad summum Pontificem, qui in hoc cap. justam appellationem pronuntiavit, quod sibi fuerit animus non inquisitionis nudæ supradictis judicibus deferendæ, sed etiam cognitionis: nec sunt hæc verba, quibus usus est Pontifex in literis ad eos scriptis, *ut veritatem inquirerent*, continuo accipienda de nuda inquisitione, cum et de cognitione plena accipi possint, quæ fiat servato more et ordine judiciorum, ut *l.* 9. *C. de judic.* Itaque rescissa sententia Episcopi Parisiensis, causam ex integro Pontifex agendam remittit ad Archiepiscopum Remensem, et Decanum Bremensem; non ad eosdem, quia non solet ad eum, a quo appellatum est, causam remittere is, ad quem appellatum est, si is sententiam ejus infirmaverit, *l. eos*, *C. de appellat. cap. accepta, inf. eod. tit. cap.* 8. *de matr. contr. interd. eccl.* Causam, inquam, remittit ad Archiepiscopum Remensem, et decanum Bremensem Coloniensis diœceseos, ut est in inscriptione hujus c. quia sub Coloniensi Archiepiscopo fuit tum Bremensis episcopatus, qui postea factus est Archiepiscopatus, ut Albertus Krantzius optimus auctor scribit secundo Metropoleos, cap. 19.

AD CAP. *Venerabilis* Penult.

Controversia, de qua agitur in hoc cap. fuit inter Simeonem Archiepiscopum Ravennatem, et commune civitatis Cerviæ, Archiepiscopo Ravennate magna ex parte sibi vindicante jurisdictionem illius civitatis, Cerviensibus contradicentibus. Et facit hujus controversiæ mentionem adducto isto capitulo Hieronymus Rubæus *lib. Histor. Ravennat.* Porro hujus controversiæ decisionem mandavit Pontifex Magistro Tancredo Canonico Bononiensi, qui unus fuit ex glossatoribus antiquis Decretalium, et cum apud eum Tancredum dolo malo Cerviensium res protracta fuisset in triennium a tempore litis contestatæ, atque ideo Cervienses dicerent, periisse instantiam supradictæ causæ, et agere perseveranti Archiepiscopo post triennium objicerent præscriptionem triennii ex *l. properandum, C. de judic.* quæ vult causas civiles, et privatas terminari intra triennium, aut si intra triennium terminatæ non fuerint, instantiam ejus judicii deperire, ex integro tamen de eadem re litigari posse, ut *l. et post edictum*, §. *pen. de judic.* Pontifex Tancredo rescripsit: nihil Cerviensibus hanc præscriptionem triennii opitulari: quia per eos factum erat, quia dolo malo eorum factum erat, ne lis terminaretur intra triennium, alioquin ex dolo suo lucrarentur, ex dolo suo lucrum facerent. Hæc est vera ratio hujus cap. quam ex veteribus animadvertit Philippus glossator, quod Bernardus Parmensis non animadvertit, qui et stulte, ne quid dicam acerbius, cum aliis plerisque putat hoc cap. corrigi *d. l. properandum.* Id vero ut instantia litis non pereat præscriptione triennii, si dolo malo adversarii lis protracta sit in triennium, confirmat optime *l. arbitrio*, §. *pen. de dolo*: quæ adversarium, cujus dolo factum est, ut lis legitimis temporibus transactis perierit, ait, teneri actione de dolo, non quidem in hoc, ut res arbitrio judicis restituatur, quem in finem plerunque datur actio de dolo, quoniam res perempta non est, instantia judicii non periit, sed ut præstetur quanti interest actoris: id non esse factum, non esse litem prolatam ultra legitima tempora, puta si quid ob eam rem damni, si quid impendii actori accesserit, ut *l. cum quis*, *eod. tit.* Alioqui si id impune ferret adversarius, si non teneretur ad id, quod interest, ad idem exemplum facile quis legem eluderet, circumscriberet, legi fraudem faceret, quæ certo tempore lites circumscripsit: id videtur ante Justinianum, id est, ante *d. l. properandum*, fuisse annum, ut Servius indicat in illum locum Virgilii: *Si omnes uno ordine habetis Achivos* Certe in criminalibus fuisse annum certo certius est, quod hodie est biennium ex Constitutione ejusdem Justiniani, fuisse ante Justinianum annum, liquet ex *l.* 1. *et* 1. *et tit. ipso C. Theod. ut int. an. crim. quæst. term. l. c. C. Theod. ad l. Corn. de fals.* et omnino *ex l. reus*, *de muner. et honor.* ut et in omnibus causis fuisse annuum ante Justinianum. Censeo autem notandam esse interpretationem *d.* §. *pen. l. arbitrio.* Non omittam, ad hoc c. plurimum facere *cap. ult. inf. de testib. cog.* ex quo, quod Rubæus omisit, intelligimus etiam apud Cervienses illos tanto in odio fuisse Archiepiscopum Ravennatem, ut in ejus necem conjurarent pecunia corruptis duobus clericis ecclesiæ Ravennatis.

AD CAP. *Significaverunt* Ult.

Hujus capitis ultimi inscriptio, simul et capitis ultimi *inf. de testibus cogendis*, sic restituenda est: *Idem Episcopo Bononiensi, et Magistris Tancredo Bononiensi, et Balduino Pratensi, Bononiæ commorantibus Canonicis.* Species autem hujus c. ult. hæc est: Abbas et Monachi S. Mariæ (quod monasterium est Florentiæ) agebant interdicto uti possidetis contra oppidanos vicini cujusdam castri, et contendebant se esse in possessione, aut verius quasi possessione (jura enim proprie non possidentur) hujus juris, ut in castro illo Rectorem, id est, Potestatem, sive judicem secularem, quem vellent eligerent, et constituerent ad tempus certum, eoque tempore finito alium. Lis

agebatur apud potestatem Florentinam, qui summus in ea urbe magistratus est, inter Syndicum monasterii, et Syndicum ejusdem castri: et Potestas Florentina judicavit pro monachis, possessionem, de qua agebatur, addixit monachis, neque tamen sententiam suam Potestas perduxit ad effectum. Nam cum monachi quendam Rectorem fecissent supradicti castri (castrum accipit pro oppido) non coegit Potestas oppidanos ut eum reciperent: imo Abbatem et monachos coegit apud se de proprietate, vel quasi propr. supradicti juris litem contestari, cum, etsi quæstio de possessione pertineat ad cognitionem Potestatis, qui judex est secularis, judex civilis, sive mundanus *cap. 7. inf. qui filii sint legit.* non tamen pertineat ad eum cognitio de proprietate, aut verius quasi proprietate (quia juris proprie neque possessio, neque proprietas est, qua de causa aufert etiam Potestati Florentinæ Pontifex in hoc cap. cognitionem de proprietate, non habita ratione litis apud Potestatem a monachis ea de re contestatæ, qui ne volentes quidem agendo de jure monasterii subjicere se poterant judici seculari, *cap. 12. tit. seq.* et ad judices ecclesiasticos causam de proprietate, vel quasi proprietate supradicti juris remittit, ea lege, ut prius Rectorem electum a monachis in castrum introducant, deinde de proprietate disceptent: prius exequenda et peragenda est causa possessionis, quam proprietatis, *l. ordinarii, C. de rei vind. l. 1. C. de appellat. c. 1. inf. de caus. possess. et propriet.* nisi quis utramque causam copulare velit, et judex simul utramque disceptare potest, ut docui nuper ad *l. 12. §. nil commune, de acquir. poss.* Et hæc quidem mandata, hasve literas Rom. Pontificis cum Syndicus supradicti castri se diceret paratum esse docere subreptitias esse, hoc est, impetratas per suppressionem veri, et adsertionem falsi, sed quod instaret tempus feriarum vindemialium, antequam hæ præteriissent, se ad id docendum teneri negaret propter ferias, idque faceret dolo malo trahendi negotii causa, quoad id tempus exiret, quo circumscriptum erat, et finitum illud electi Rectoris munus: ideo Pontifex decernit in hoc cap. ut non habita ratione feriarum vindemialium judices supradicti impleant mandata sua, puta, ut Rectore electo in castrum intromisso, secundum definitivam sententiam Florentinæ Potestatis, tunc de quasi proprietate illius juris cognoscant. Feriæ non observantur ubi res, de qua agitur, si differatur, in periculum cadat, ne elabatur, aut pereat, *l. 1. §. pen. l. 3 de fer. l. 2. in fi. de custod. reor.* ut apud Svetonium Tranquillum legimus Augustum, ne quod negotium mora elaberetur triginta amplius dies, qui honorariis ludis occupabantur, actui rerum, id est, juri dicundo accommodasse. Hæc est sententia hujus cap.

AD TITULUM II.

De Foro competenti.

Hic titulus est de *foro competenti*, id est, quo in foro quis agere, vel conveniri debeat. Idem dixeris etiam recte *forum congruum*, ut judicem competentem, judicem congruum, judicem incompetentem, judicem incongruum, *l. 1. C. de jurisd. omn. jud.* in quo titulo et id latet: est enim plenior titulus, *de jurisdictione omnium judicum, et foro competenti*: et in Nov. Martiani, *neminem exhiberi ad comitat.* Forum competens, quod scilicet reo competit, ut loquitur *can. si quisquam 11. q. 1.* quod competit his, qui eo conferunt suas controversias, et quæ vendere volunt, et alia quæque, ut Varro ait. Unde nomen Isidorus virili genere dixit *forus*, nec sine exemplo: nam et Lucilius *forus*, inquit, *olim ornatus lucernis*, et Sallustius apud Nonium, alio tamen significatu: nam et nomen hoc multiplex est. *Illum*, inquit, *nautis forum.* Et Victorinus Afer, qui simul ostendit, et multiplex hoc esse nomen, in fine libelli *de orthographia*: *Forus*, inquit, *status tam in foro, quam in navi, et torculari.* Hic autem titulus pars est superioris: nam et in titulo superiore Constitutiones quædam sunt de foro competenti, et aliæ de his, qui legitimam habent personam standi in judicio, de ratione, more, ritu, et ordine judiciorum, officio judicium, de translatione judiciorum ab uno possessore ad alium, de narratione negotiorum, quæ in judicium veniunt, de congruis actionibus, et incongruis, de temporibus litium. Latius denique quam hic titulus superior patet diffunditurque. Tria autem capitula heic proponuntur initio hujus tituli, quæ simul explicabo. Non sunt ex Decretalibus epistolis Rom. Pontificis, ut quæ sequuntur, sed ex veteribus canonibus, atque conciliis.

AD CAP. *Si quis* I.

Et cap. 1. quidem, quod repetitur ex *can. si clericus 11. q. 1.* hoc vult, ut clericus adversus clericum litem, si quam habet, instituat apud proprium Episcopum, non apud judicem secularem, quia, ut Zonaras ait, τοῦτο εἰς περιφρόνησιν καὶ ὕβριν τοῦ ἐπισκόπου ἐστίν: quam rationem sumit ex *c. seq.* Prius igitur adeundus est proprius Episcopus, ut litis ipsemet cognitionem suscipiat, vel ut ex consilio, et permissu ejus in alios, in quos utraque pars consenserit tanquam arbitros, transferat, ut *c. 4. et 18. inf.* Hoc loco dicitur generaliter, *apud alios*, nulla facta distinctione inter laicos et clericos. Ergo ex consensu Episcopi, et utriusque partis causa cle-

ricorum laico permitti potest, quod ἐξ ἀντιδιαστολῆς, id est, ex contrario sensu etiam innuit c. 2. et aperte definit can. *clericum* 1. *et* 2. 11. *q.* 1. et Concilii Aurelianensis quarti c. 20. Et ita olim obtinebat. Aliud tamen visum est Gregorio IX. *cap.* 13. *inf.* ne clerici ab Episcopo, ne consentiente quidem Episcopo, possint causam suam permittere laicis, sed ecclesiasticis tantum. Quod non magna ratione nititur: Nam quod fit ex consensu Episcopi, et ex consensu utriusque partis permissa cognitione laico, cur non erit ratum et firmum? cur hoc invideas laicis? an deterior illis mens, quam ecclesiasticis?

AD CAP. *Nullus* II.

Ait in cap. 2. *Nullus judicum, neque presbyterum, neque diaconum, etc.* Nullus judicum, secularium scilicet, ut glossa supplet recte, et confirmat c. 1. *de cler. conjug. in* 6. Nullus igitur judicum secularium, neque presbyterum, neque diaconum, aut clericum ullum, aut juniores ecclesiæ sine permissu Pontificis, id est, Episcopi proprii, per se distringere, aut condemnare præsumat. Legendum omnino, *juniores ecclesiæ*, *ut Concilii Altissiodorensis c.* 43. qui *juvenes in l.* 10. *Cod. Theod. de episc. et cler.* hi sunt acoluthi, lectores, ostiarii, et alii inferioris ordinis, qui λιτοὶ παπαὶ, dicuntur in *Novella Isaaci. Imp. Constantinopolitani.* Et serva hoc loco, et in *d. l.* 10. juniores illos, sive juvenes ecclesiæ separari a clericis: non esse igitur clericos: idem tamen in iis, quod in clericis jus servatur, ne quis judex secularis eos sine licentia Episcopi distringere, aut destringere, mulctare, castigare, aut condemnare audeat, alioquin ut ab ecclesia excludatur, quoad suum erratum agnoverit, et purgaverit, quod quidem repetitur ex *can.* 2. 11. *q.* 1. Carolus *lib.* 3. *legum Longobardorum tit.* 1. *l.* 11. *Ne clerici*, inquit, *ad publica, vel secularia judicia trahantur vel distringantur.*

AD CAP. *Sane si* III.

Sententia hujus c. quod est ex Concilio Africano, id est, Carthaginiensi, ut constat ex Concilii Carthaginiensis, quod græce scriptum exstat *can.* 123. unde apparet, et conjungendum esse *hoc. c. cum c.* 1. *sup. de arbitr.* sententia, inquam, hujus cap. 3. hæc est: si duo Episcopi diversarum provinciarum inter se contendant de loco aliquo, unoquoque eum locum adserente suæ provinciæ, suæ diæcesi, suæ cathedræ, ut loquuntur, ut hujus controversiæ dirimendæ causa judex detur Primas, in cujus provincia ille locus situs est. Primatem vocat Metropolitanum, teste Balsamone, id est, Archiepiscopum, et recte. Nam omnes olim Metropolitani dicebantur *Primates*, et *Patriarchæ*, et *Exarchæ* diœceseos, vel provinciæ, et primæ sedis Episcopi, ut constat ex Sardicensis Concilii *c.* 6. Hodie distincti sunt Primates a Metropolitanis: Primates scilicet sunt supra Metropolitanos, ut Chalcedonensis Concilii *can.* 9. *et* 17. *can. si clericus* 11. *q.* 1. Et initio quidem quatuor tantum Primates constituti sunt ex Concilii Constantinopolitani sexti *can.* 36. et Justiniani *Nov.* 123. nempe hi quatuor, Romanus, Constantinopolitanus, Alexandrinus, Hierosolymitanus. Deinde cum Romanus se super omnes sic in cælum extulisset, jam noluit se Primatem appellari, aut Primatibus adnumerari, quasi non habentem comparem: tum pro Romano subditus est Anthiochenus Primas, *c. penult.* 22. *dist.* ex Concilio illo Chalcedonensi, sed depravato dedita opera a Gratiano, puta pro Romano substituto Antiocheno, *cap. antiq. inf de privileg.* Post additi sunt Primates alii complures, Aquilejensis in Italia, Grandensis in Histria, Cantuariensis in Anglia, Bituricensis in Aquitania, et Viennensis in Gallia Narbonensi, qui se Primatem primatum vocat. Sunt etiam, qui addunt Toletanum in Hispania. His Primatibus, ut distinguantur a ceteris Episcopis solent præferri, ut scitis, plures cruces. Verum enimvero iidem esse censentur judicio fere omnium Primates, et Patriarchæ, ut *c.* 1. *et* 2. 99. *distinct. et c. conquestus* 9. *q.* 3. ubi fit mentio Primatis Bituricensis.

AD CAP. *Si quis contra* IV.

Didicimus jam ex c. 1. clericum esse conveniendum apud proprium Episcopum, vel ex consensu Episcopi apud eum, quem utraque pars elegerit. Id ex hoc c. 4. sic intelligi oportet, ut si actori Episcopus suspectus sit, tunc ex consensu Episcopi, et utriusque partis apud alium causa agatur, ac prætetera, ut per executorem datum ab Episcopo, id est, per viatorem, vel si hunc nolit actor, quem executorem dedit Episcopus, per executorem datum a Defensore insulæ Corsicæ, quæ potestas est secularis, ad quam hoc scribit Gregorius primus in hoc cap. compellantur partes in alios judices, vel arbitros compromittere, nihil refert clericos an laicos, cum nec distinguat, sed generaliter dicat, *in alios.* Hæc fuit mens Gregorii, qui tamen non idem omnino permisit Defensori Siciliæ *c. pervenit* 11. *q.* 1. nisi quatenus si cui res sit cum Episcopo, eam rem apud Defensorem Siciliæ disceptari decernat. Mentem autem Gregorii Raymundus auctor hujus Compilationis occuluit, immutatis ejus verbis secundum novissimas Pontificum Constitutiones, quæ ne consentiente quidem Episcopo, et utraque parte volunt alios judices eligi, quam clericos, nulla autem ratione volunt laicos tractare, vel disceptare negotia

clericorum, *c.* 18. *inf.* Sic scripserat Gregorius, ut patet ex lib. 9. Epistolarum, *Executor ab ipso Episcopo, aut si et hoc actor refugerit, a tua est experientia deputandus, id est, a defensore Corsicæ, qui judex est secularis.* Et hunc sensum etiam retinuit Bernardus Papiensis in secunda Collect. Verba autem, ut a Raymundo immutata sunt, nullum idoneum sensum referunt. At ratione eadem motus Raymundus in fine hujus cap. cum Gregorius ita scripsisset: *vel tua, vel Episcopi tui sollicitudine*, hoc sensu, ut sententiam dictam a judicibus datis ex consensu partium ad finem perduceret, id est, exsequeretur, vel Defensor Corsicæ, si ad eos deligendos judices partes compulisset, vel Episcopus, si Episcopus id fecisset: omisit Raymundus illa verba, *vel tua*, ne quid Defensori, qui est judex secularis, relinqueret, quod posset in causis clericorum. Quod autem ait, ut *quidquid fuerit definitum, servata lege compleatur*, puto omnino accipiendum esse de *l. a Divo Pio, in princ. de re judic.* quæ vult, judicum a se datorum sententias eos exsequi, qui dedere. Et plane judices dati videntur ab eo, qui compulit partes in eos consentire.

AD CAP. *Si Clericus.* V.

Scriptum est hoc c. Archiepiscopo Genuensi, et hoc vult, ut secundum regulam juris, actor sequatur forum rei, sive in personam sit actio, clericus adversus laicum agat judicio in rem apud forensem, sive secularem judicem, et ut jus sit laico revocare forum, si vocetur in jus apud judicem ecclesiasticum. Et quodammodo damnat consuetudinem, quæ invaluerat quibusdam in locis in contrarium, ita ut clerico agenti trahere liceret laicum ad judicem ecclesiasticum, non sequi judicem secularem, quod est contra ordinem juris, ut ait *lex* 2. *C. de jurisd. omn. jud.* Et fit sæpe, id tamen ferente casu quodam, ex rescripto Rom. Pontificis, ut hoc loco glossa notavit, vel ex rescripto Principis ut *Novel.* 53. nempe, ut extra ordinem reus trahatur ad forum actoris. Id fieri etiam ex generali consuetudine regni Franciæ Innocentius notat in *ca.* 2. *sup. de alien. mut. jud. causa fac.* Et sane ita obtinuit diu in Francia ante Franciscum primum. Id fit etiam ex privilegio Friderici Imp. quod tamen hodie non servatur, quo quidem studiosis, id est, scholaribus, ut vocant, id similiter tribuitur, ut sive agant, sive conveniantur (immo et hoc hodie servatur in scholaribus) causam suam agant in suo foro, non in foro adversarii, ad exemplum, ut opinor, clericorum, quia tum idem juris ubique sibi clerici extra ordinem vindicabant. Loquitur in hoc c. de judicio in rem, quo experiebatur clericus in laicum, et ait, *si clericus laicum de rebus suis, vel ecclesiæ impetierit*, id est, *si clericus in laicum egerit in rem*, et ut subjicit, *laicus res ipsas non ecclesiæ esse, aut clerici, sed suas proprias adseveret.* Notandus est hic locus, qui demonstrat, quod verissimum est, hanc esse formam judiciorum in rem, ut actor vindicet, reus contra vindicet, §. 1. *Instit. de action.* alioqui nulla inter eos esset dominii lis, nisi uterque assereret se esse dominum rei, qua de agitur, *l.* 42. *D. de petit. hæred.*

AD CAP. *Ex transmissa.* VI.

Hoc c. est scriptum Senonensi Archiepiscopo, sic est restituenda inscriptio, et sententia ejus hæc est: Tres erant milites, id est, vasalli Trecensis ecclesiæ, sive Tricassinæ ecclesiæ, sic legitur in uno vetusto exemplari secundæ Collect. ecclesiæ Trecensis, non ecclesiæ tuæ, melioremque hanc esse lectionem Hostiensis ait. His militibus faciebat quidam controversiam de feudo seculari, quod tenebant non ab eadem ecclesia Trecensi: a qua tenebant alia quædam feuda, sed non hoc, de quo agitur: quod igitur non tenebant ab eadem ecclesia Trecensi, sed a nobili quodam laico, et conveniebat miles ille, qui controversiam faciebat, apud Trecensem Episcopum, quos convenire debebat apud dominum feudi: namque in his causis, quæ de prædio, quod vasalli tenent feudi nomine, controvertuntur inter vasallos et extraneos, solus feudi dominus judex competens est, c. 5. sup. tit. prox. Qua de causa et merito militibus illis nobilis ille dominus feudi, ad quem res pertinebat, inhibuit, ne responderent coram Trecensi Episcopo, quod et Pontifex approbat in hoc cap. adjiciens; si dominus feudi hac de re in jure dicundo inter eos tardior, aut segnior fuerit, tum ut rei totius cognitionem suscipiat Archiepiscopus Senonensis, qui est Metropolitanus illius provinciæ. Certum illud est, propter desidiam judicis secularis a foro seculari causam transferri ad forum ecclesiasticum, *c.* 10. *et* 11. *inf. c.* 4. *eod. in* 2. *Collect.*

AD CAP. *Verum* VII.

De feudo seculari agebatur c. superiori proximo, et ita posuimus: idem tamen obtinere etiam in feudo ecclesiastico hoc c. ostendit, ut de eo, vel de causis ad feudum ecclesiasticum pertinentibus Episcopus cognoscat tanquam dominus feudi, sicut de feudo Imperiali Imperator. Quæstio autem erat in specie hujus c. 7. de feudis quibusdam inter Præpositum ecclesiæ cujusdam Episcopo defuncto, necdum in locum ejus alio consecrato, sed electo forte nondum consecrato, et alios quosdam: quam quæstionem ubi consecratus fuerit Episcopus, tum vult Pontifex ab Episcopo disceptari si feuda ecclesiastica fuerint, ab Imperatore si Imperialia, a Rege si Re-

galia. Consecrationem Episcopi exigit, quæ fieri solet a Metropolitano, quia, ut antiqua Decretalis habet, ante consecrationem Episcopus plenam auctoritatem et potestatem non habet. Electio igitur et confirmatio sola non sufficit, ut jurisdictioni statim universæ præesse Episcopus possit ante consecrationem. Nec refragatur *cap.* 15. *sup. de elect.* quod adducit glossa, quoniam electo et confirmato nondum consecrato Episcopo non tribuit plenum officium juris dicendi in omnes, sed in clericos tantum contumaces, et turpibus lucris deditos laicum in morem: quinimo ait, ea quæ majoris inquisitionis discussionem exigunt, ante consecrationem ab Episcopo expediri non posse. Porro ex hoc loco glossa in *can.* 1. 11. *q.* 1. notat recte, clericum, veluti Præpositum, de quo hic agitur, sive Decanum ecclesiæ de feudo seculari, veluti Imperiali, conveniri posse etiam coram Imperatore, coram judice seculari: hoc glossa notat illo loco, dum tres casus ponit, quibus clericus in causis secularibus conveniri potest coram judice seculari ex causa feudi, ut in hoc loco, et ex causa reconventionis, ut *ca.* 1. 3. *q.* 8. *et l.* 2. §. *sed etsi agant*, *de judic. l. cum Papin. C. de sent. et interl. omn jud.* (qui est tertius casus) ex causa delicti, quod in clerico ita occalluerit, inveteraverit, irroboraverit, ut nulla ratione a judice ecclesiastico corrigi possit, ut *c.* 10. *sup. tit prox.*

AD CAP. *Cum sit* VIII.

Retuli in cap. proxime superiori casus tres, quibus clericus apud judicem secularem conveniri potest, illis quartum addere licet ex hoc *cap.* 8. ex quo est in arbitrio Rectorum, et Defensorum ecclesiæ, quibus injuriam fecere, damnumve dedere profani, et mali homines quidam, qui ob eam rem hoc loco sacrilegi esse dicuntur: est, inquam, in arbitrio eorum hosce raptores, et facinorosos homines convenire ex hac causa, vel coram ecclesiastico judice, etsi laici fuerint, non obstante regula juris: *Actor sequitur forum rei*, vel coram judice seculari, quod etiam ex consuetudine introductum et receptum esse ait in favorem ecclesiæ, ne ei quis temere injuriam, vel damnum inferat. Et Constitutio Friderici, de qua ante fecimus mentionem, dat similem optionem studiosis, ut reos conveniant vel coram judice ecclesiastico vel coram judice seculari. Quod autem hoc loco illam regulam, *Actor sequitur forum rei*, generalem vocat, eo respicit, ut intelligamus, tam ad clericos quam ad laicos eam pretinere, id est, actorem sive laicum, sive clericum sequi forum rei.

AD CAP. *Quod clericis*. XI.

Hoc cap. est de causis pecuniariis, quas clerici, qui Parisiis commorantur, habent contra laicos, vel laici contra eos, ut hæ causæ decidantur jure canonico, id est, secundum jus scriptum, non secundum consuetudinem. Opponit enim jus Canonicum consuetudini, ut constat ex antiqua Decretali: opponit jus scriptum juri non scripto. Sed quæso a quo decidi eas causas oportet? nec enim id apparet ex hoc cap. quia inscriptio hujus cap. periit, quæ si exstaret, nullus esset labor hac in re. Communis tamen opinio hæc est, ut hæ causæ decidantur ab Episcopo Parisiensi, quem et Laurentius, ex quo id glossa mutuata est in hoc cap. et locus est singularis (nondum mihi perquirere licuit an sit verum, vel an fuerit olim verum) notat, inquam, Episcopum Parisiensem habere jurisdictionem temporalem, et Comitis vicem gerere, atque ideo banna, id est, publicas denuntiationes fieri Regis, et Episcopi nomine. Ait, *Si quas causas pecuniarias,* in antiqua Decretali est, *causas seculares*, et nihil admodum refert, *can. clericum nullus præsumat* 11. *qu.* 1. Sunt qui perperam interjiciant, vel subaudiant, *scholares* legentes hoc modo: *Si quas pecuniarias causas scholares clerici Parisiis commorantes, etc.* quod non est recte, quia hæc Constitutio generaliter loquitur de clericis, qui Parisiis, id est, Lutetiæ Parisius commorabantur. Sic loquebantur, nec inepte: nam et Frontinus libro de coloniis, cujus testimonio sæpe Volaterranus utitur, dicit colonia Vejus, colonia Gabius, colonia Tarquinius: et sic Lutetia Parisius, Mediolanum Sanctonus, *qui est Xaintes*, Avaricum Biturigus dixeris recte.

AD CAP. *Licet*. X.

In hoc cap. improbantur literæ, quas quidem laici ex populo Vercellensi, qui populus est in Liguria, impetraverant a Romano Pontifice, ut debitores suos traherent ad forum ecclesiasticum, ad quod neutiquam trahendi sunt, nisi Consulum Vercellensium in jure dicundo manifesta sit incuria: ab horum tamen Consulum sententiis permittitur laicis appellatio ad Episcopum Vercellensem, vel Pontificem Romanum: quod valde novum est, ut a seculari appelletur ad ecclesiasticum, et non videtur etiam permitti in hoc cap. nisi temporis causa, vacante scilicet Imperio morte Imperatoris, necdum electo Imperatore novo. Vercellarum civitas erat Imperialis, et vacante Imperio hoc sibi adrogabat Romanus Pontifex esse juris, ut imperatoris vices agat in terris Imperialibus, *Clem.* 2. §. *ult.*

de sent. et re judic. Ut igitur a Consulibus Vercellensibus appelletur ad Romanum Pontificem, vel, ut ait, ad Episcopum Vercellensem, qui eam civitatem ab Imperatore tenebat feudi, seu beneficii nomine, ut Hostiensis scribit hoc loco: et simili modo si suspecti sint Consules Vercellenses, et ante terminum litis, ante definitivam sententiam ejurentur, recusentur causa recusationis probata, ut vacante Imperio cognitio rei, de qua agitur, pertineat ad Romanum Pontificem, vel ad Episcopum Vercellensem. Hoc satis ad hoc cap. est, nisi extra jus, quod facit, velis notare, Consules civitatis, qui jurisdictionem habent, hoc loco *Consules justitiæ* appellari, et *Commune Vercellensium* dici hoc loco, ut Marc. Tull. *Commune Siciliæ*, *Commune Cretensium*, et Ovid. *gentis Commune Pelasgæ*, *et l. 1. de appellat.* τὸ κοινὸν τῶν Θρνοῶν, *et l. si de vi*, *de judic.* τό κοινόν Θεσσαλῶν, et Polybio, τὸ κοινόν τῶν Ἀχαίων.

AD CAP. *Ex tenore* XI.

Qui est finis cap. superioris, idem est finis hujus cap. ne scilicet causæ, quæ pertinent ad forum seculare, pertrahantur ad forum ecclesiasticum, ne fora, ne jurisdictiones confundantur. Lis erat in specie hujus c. in Comitatu Britanniæ minoris inter duos nobiles de hæreditate quadam, cujus quidem litis, sive causæ cognitio pertinebat ad forum seculare, id est, ad curiam Comitis Britanniæ. Comites primum habuit Britannia post tres regulos, quos habuit initio: deinde habuit Duces, primusque Dux appellatus fertur Joannes Secundus. Hujus vero causæ cognitionem literis impetratis a Pontifice Romano pars altera curaverat mandari Archiepiscopo Turonensi, qui Metropolitanus est totius Britanniæ minoris, *can. hæc quippe* 3. *q.* 6. Archiepiscopo, inquam, Turonensi, et Thesaurario ejusdem ecclesiæ Turonensis, qui Cellarius dicitur in inscriptione antiquæ Decretalis, ut *l. quæsitum*, §. *cellarium de instr. et instr. leg.* Qua re cognita, simul et expostulatione Comitis Britanniæ, jubet Pontifex in hoc capite, cui subreptæ fuerant literæ supradictæ, ac si ejus causæ cognitio pertineret ad judicem ecclesiasticum, eam remitti, reddive ad curiam Comitis Britanniæ, si modo ea de re jus dicere promptus, paratusque sit, alioquin, ut jam sæpe dictum est sup. propter desidiam judicis secularis ab eo commutatur jurisdictio, et commeat ad judicem ecclesiasticum.

AD CAP. *Si diligenti*. XII.

Major est quæstio, de qua tractatur in hoc *cap.* 12. de qua et jus, quod in eo constituitur, novum omnino est. Vult enim clericum, qui pactione habita cum eo, quo cum contrahit, renuntiat privilegio fori, quod habet, ne alibi conveniatur, quam in foro ecclesiastico, nihil agere, et nihilominus ex contractu in foro ecclesiastico conveniendum esse, renuntiationem illam nihil valere. Ratio, quæ movit Innocentium Pontificem ad hoc decernendum, quod ante nemo alius Pontifex decreverat, hæc est, quod juri publico pactis privatorum derogari non possit, quæ est vetus regula juris civilis: quæ tamen ratio hac in re, si verum amamus, fucus est, et color potius, quam ratio vera, quia initio contractus clericus renunciando præscriptioni fori, sane juri publico non derogat, jusve publicum non mutat, quo clericis data est, præscriptio fori ecclesiastici, sed proprium et privatum jus, quod statim ab initio contractus habet, ne secum ex contractu alibi agatur, quam in foro ecclesiastico, eo se abdicat, et non usurum paciscitur: quæ conventio etiam jure civili probata est, legibus nominatim loquentibus de præscriptione fori, quæ competit ob sacerdotii prærogativam, *L. pen. C. de pact. l. si quis in conscribendo* (quæ est portio d. l. pen C. *de episcop. et cler.* Ea igitur conventio jure civili probata est, et jure canonico, quod ante Innocentium obtinuit, improbata non est, ergo non est contra jus publicum, ergo non derogat juri publico alius, qui se subjicit jurisdictioni judicis non sui suo dimisso, *l.* 1. *et* 2. *de judic.* si non alius, ergo nec clericus, qui in contrahendo se subjicit seculari jurisdictioni. Constituat Innocentius quantum volet, ne ullus clericus se subjiciat jurisdictioni seculari, et sit hoc ratum deinceps: at ne hoc prætextu utatur, quod pactis privatorum juri publico derogari non possit, qua hæc ratio juri non congruit. Clericus enim qui se subjicit jurisdictioni alienæ, et suo foro renuntiat, de jure et commodo suo proprio detrahit, non de jure publico: et id quidem plerunque facit ex usu et commodo adversarii, qui alioqui cum eo contracturus non erat, et sine ullo alterius incommodo, sine injuria aliorum clericorum, quibus in suis causis integra est præscriptio fori. Denique ut definitur in *l.* 27. *de reg. jur.* etiamsi privatorum conventione nihil ex jure publico convelli, infringi, immutari possit, contractuum tamen, et actionum, et obligationum privatarum causæ porut convenerit inter contrahentes ab initio contractus formari, et mutari possunt. Quidni? Et quod etiam legibus, et canonibus innumeris, qui notantur in glossa, cavetur, ut Asconius Pedianus ait 3. in Verrem, de commodo proprio unicuique licet detrahere. Præsertim cum adversario nihil possit esse incommodi, imo comodi plerunque plurimum. Neque vero me quidquam movent canones Milevitani Concilii, et Toletani, et Carthaginensis, quorum

auctoritate hic Innocentius utitur, id est, nihil me movent *can.* 41. *et can.* 42. (hos enim intelligit) 11. *q.* 1. Primum enim can. 41. vetat, ne clerici conclericos suos dimisso proprio Episcopo trahant ad judicem secularem: sed non vetat etiam, ne in contrahendo clericus se subijciat jurisdictioni judicis secularis. Citra conventionem non trahit clericus, vel laicus clericum ad judicium seculare, fateor: at ex conventione cur recte non trahat? maxime conventione jurejurando confirmata; ut et proponitur in specie hujus cap. conventionem illam, sive renuntiationem fuisse jurejurando confirmatam. Nam jusjurandum de hoc adjectum, quod ait Innocentius hoc loco esse contra canones, id est, contra jus publicum, non videtur esse verum. Pactum et jusjurandum est contra jus publicum, si juravero me furti non acturum, si quando forte furtum mihi feceris, *l.* 7. *§. et generaliter de pact.* At si post furtum factum pepigero cum fure, et juravero me cum eo furti non acturum, hoc est contra privatum jus, quod jam mihi competit, quæsitumque est, non contra jus publicum. Hæc conventio, et jusjurandum valet. Eodemque modo, si extra contractum juraverit clericus, se fori præscriptione non usurum, si quando ex negotio postea quomodocunque contracto conveniatur, id facile concedam esse contra jus publicum: at si in ipso contractu id juraverit, tunc dicam id non a publico, sed a privato jure remotum esse. Unde et qui hoc casu pacti conventi, et jurisjurandi fidem frangere permittit, certe is longe magis aberrat a jure publico, bonisque moribus, quam qui eam tueri dicit, et servari oportere contendit. Deinde can. 42. hoc tantum vult, ne clericus judicio criminali, vel civili pulsatus, provocatus a judice ecclesiastico rem pertrahat ad judicem secularem, quod ita procedere satis manifestum est, si nulla se conventione obstrinxerit de sequendo, et subeundo foro seculari. Itaque duo canones illi conventionem illam non improbant, et consequenter conventio illa non est contra canones: hodie tamen non videtur esse contra canones ex hoc c. Quod autem ait Pontifex, *privilegium fori, quod clerici habent, universo ordini clericorum datum esse, non certæ personæ*, hoc sane est verissimum, et usurpantur eadem verba ab Honorio tertio in *cap. pen. de judic. in quinta Collect.* Ex eo tamen non efficitur recte quod vult Innocentius, non posse singulos in sua causa hoc privilegio non uti secundum fidem conventionis habitæ cum alio, quia nihil ea res præjudicat privilegio universali, et singulorum non est eadem ratio, quæ universitatis, *l.* 2. *l.* 7. §. 1. *quod cujusq. univers. nom.*

AD CAP. *Cum contingat.* XIII.

Ostenditur in hoc c. cum clericis agi ex causa delicti apud Episcopum ejus diœceseos, in qua deliquerunt, non apud collegium, vel capitulum, cui deputati sunt, ut divino cultui ministeria religionis impendant. Episcopum esse clericorum judicem ordinarium, non collegium, aut capitulum, cui deputati sunt proprie, nisi (addit hanc exceptionem) ex indulgentia et privilegio summi Pontificis, vel ex consuetudine, quæ semper pro jure et lege non immerito custoditur, nisi, inquam, Capitulum in eos exerceat jurisdictionem extra ordinem. At jurisdictio hæc, quam consuetudo, vel privilegium capitulo defert, cui clerici sunt adscripti, inanis videtur esse, si non sit ei conjuncta coercitio quædam, *l. ult. de offic. ejus, cui mand. cap.* 28. *sup. de off. jud. del. Jurisdictio*, inquiunt, *sine modica coercitione nulla est*. Et hic proponitur Capitulum, quod sibi vindicabat jurisdictionem in clericos Capitulo adscriptos, addictosque servitio Capituli, sive ministerio, non potuisse tamen eos coercere, suspendere, deponere, excommunicare. Et est hac in re huic loco similis alius in *cap. dilectus, sup de major. et obed.* Unde videtur in his locis, quod et verum esse arbitror, jurisdictionem accipiendam esse pro cognitione nuda. Nec novum est, ut judices quidam cognitionem tantum habeant, non etiam executionem, vel coercitionem, *l. ait prætor de re judic.* Et jurisdictionem pro cognitione nuda in jure accipi frequentissimum est.

AD CAP. *Postulasti.* XIV.

Capitis 14. species talis est. Sacerdos quidam, qui officium, sive beneficium obtinebat in Ecclesia quadam diœcesis Carnotensis, finge, in qua etiam morabatur, in diœcesi Silvanectensi, in qua domicilium habebat, crimen aliquod, veluti homicidium admisit, ex quo pœna beneficii seu officii privatio est: Quæritur utrius diœceseos Episcopus de eo crimine cognoscere, et pronuntiare debeat, id est, is, in cujus diœcesi ecclesiam habet Episcopus Carnotensis: an is, in cujus diœcesi patrimonium habebat, et in qua deliquit, id est, Episcopus Silvanectensis? Et definit Pontifex in *hoc cap.* ejus Episcopi ea de re cognitionem esse, eumve Episcopum ea de re cognoscere, et in reum sententiam ferre debere, in cujus diœcesi deliquit, et in qua patrimonii ratione domicilium habet: pœnæ autem executionem, puta beneficii ademptionem, si beneficio ecclesiastico indignus judicatus fuerit, pertinere ad Episcopum, in cujus diœcesi ecclesiam et beneficium

habet Et ita sæpenumero dictam a magistratu unius provinciæ sententiam exequitur magistratus alterius provinciæ, vel dictam a magistratu urbano magistratus Provincialis, *l. a D. Pio*, §. 1. *de re judic.* Scripta est autem hæc constitutio Episcopo Silvanectensi, ut in veteribus legitur, *qu'on appell. Senlis*: unde et mentio Regis in *cap. postulasti*, *inf. inf. de homicid.* quod esse partem hujus cap. alteram constat ex quarta collectione Decretalium, *Regis* scilicet *Francorum*. Illud vero in comperto est ratione delicti nos sequi forum ejus provinciæ in qua delictum admisimus, nec posse revocare provinciam nostram opposita fori præscriptione, *l. ult. de accus. l. 1. C. ubi Senat. vel claris. l. 1. C. ubi de crimin. agi oport. cap. ult. inf. h. t. can.* 1. 3. *q.* 6. Theodosius in Novella de amota militantibus fori præscriptione: *Veteres*, inquit, *leges specialiter fori præscriptionibus, et contractus, et delicta, et negotia gesta subtrahere*, *nec pati aliquem, qui quid in qualibet provincia criminose commiserit memorata,* ut ait, *se posse præscriptione defendere*. Symmachus in Epistolis: *Facinus,* inquit, *ubi admissum est, debet expiari*. Cyprianus prima Epistola ad Cornelium: *æquum,* inquit, *et justum est*, *ut uniuscujusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum*. At non æque compertum hoc est, quod significatur hoc c. nos etiam domicilium ibi habere, ubi patrimonium habemus, nisi et ibi assidue versemur, ut in *l.* 2. *C. ubi Senat. vel clariss. et cap. seq.* sicut nec domicilium ibi habemus, ubi beneficium ecclesiasticum habemus, nisi et ibi commoremur, ut hic proponitur, et *cap.* 29. *de rescript.* Utrobique non est dubium nos domicilium habere, et ubi patrimonium, et ubi beneficium ecclesiasticum habemus, si non minus hic, quam illic frequenter commoremur, *l. ejus*, §. *Celsus, ad municip.* Duplex igitur in specie proposita ratio fuit accusandi sacerdotis, et condemnandi apud Episcopum Silvanectensem, ratio domicilii, et ratio delicti.

AD CAP. *Ex parte B.* XV.

Species c. 15. quæ est pulcherrima, talis est: Berengaria filia Garsiæ Regis Navarreorum nupsit Richardo Primo Anglorum Regi, quod omnis Anglorum historia satis testatur. Defuncto autem Richardo Rege, ipsa contendebat castrum Segrei in diœcesi Andegavensi situm, quo fuerat spoliata a Guilielmo nobili quodam, ad se dotalitii jure sive donationis propter nuptias, quæ veluti dos quædam mariti est, pertinere, non quod id a Richardo Rege marito suo accepisset, sed a Joanne fratre Richardi, qui ei in regno successit, facta permutatione aliarum possessionum, quas Berengaria dotalitii nomine a Richardo acceperat cum castro supradicto, quod negotium antiqua Decretalis *Concambium* vocat voce Latina, a qua et verbum *Cambio*, ἀμείβομαι. Cum autem illa ageret interdicto unde vi possessionis reciperandæ gratia, vel interdicto de clandestina possessione adversus Guilielmum, a quo supradicto castro spoliata fuerat, apud Archiepiscopum, et Decanum, et Archidiaconum Turonensem, ex rescripto Innocentii tertii (perperam hic legitur Joannis) quo quidem rescripto hujus causæ disceptandæ ab Innocentio illi delegati judices erant, Archiepiscopus scilicet, et Decanus, et Archidiaconus Turonensis: apud quos ex rescripto illo conventus Guilielmus allegabat, et excipiebat quamplurima contra rescriptum. Ac primum, id rescriptum non valere, quoniam, inquiebat, eo trahebatur in jus extra domicilium suum principale, in quo præcipue collocaverat sedem rerum, et fortunarum suarum, quod erat in diœcesi Rhedonensi (sic enim est legendum semper in hoc cap. non Rhodonensi, *de Renes*) non Turonensi in castro Guarchiæ, quod a Turonibus distabat ultra iter duorum dierum, vel ut barbare loquuntur, ultra ultra duas dietas, id est, ultra XL. millia passuum, sive, ut mos est, Gallis metiri itinera, ultra leucas XXVI. et bessem; cum tamen concilio Lateranensi sit constitutum, ne quis ex rescripto summi Pontificis ultra iter duorum dierum trahi possit ad alienum et extraordinarium judicem, *c. nonnulli*, *et seq. sup. de rescr. cap. olim, de except.* Adjiciebat Guilielmus aliam exceptionem, quod de feudi controversia, si quæ exoriatur inter aliquos, non alius cognoscere debeat, quam dominus feudi, *cap.* 5. *et* 13. *sup. tit. prox. cap.* 6. *et* 7. *sup. h. t.* videlicet aliter, quam si dominus feudi in jure reddendo lentus et negligens fuerit, in *cap.* 10. *et* 11. *sup. h. t.* negligentia cujuscunque judicis cognitionem transfert ad alium. Hoc vero cum ita esset, de ea re tamen nullum verbum exstabat in supradicto rescripto. Unde contendebat Guilielmus, rescriptum esse subreptitium, quod ea res in eo suppressa esset, et quod facta in eo non esset mentio domini feudi (is erat Dux Andegavensis) quodve in eo domini feudi negligentia non argueretur. Imo et falsum id esse rescriptum Guilielmus dicebat, hoc argumento, quod nunquam eo castro Richardus Berengariam donasset jure dotalitii, quocque ex permutatione ei obvenisset inutili, facta nimirum cum Joanne Regni Angliæ subsessore, et incubatore potius, quam justo possessore, quoniam regnum, ut plerique omnes existimabant, pertineret post mortem Richardi ad Arturum Ducem Britanniæ, fratris Richardi natu majoris filium, ut dixi in *cap.* 13. *sup. tit. prox.* Arguebat etiam Guilielmus, ut constat ex *cap. ex parte*, *inf. de fide instrument.* (quod hujus particula est) falsitatem rescripti ex eo, quod in eo

rescripto mendose omissa una littera scriptum esset *Spliabatur*, pro *Spoliabatur* : quod tamen argumentum tanquam leve rejicitur in *d. c. ex parte.* Ad hæc omnia, quæ adversarius objiciebat, Berengaria regina replicavit, adversarium suum non in Rhedonensi tantum, sed etiam in Andegavensi diœcesi domicilium habere; pluribusque in locis domicilium habere posse, *l.* 6. §. *viris*, *l. ejus*, §. *Celsus*, *ad municip.* In Andegavensi scilicet diœcesi eum habere castra, et reditus plures, et quia hoc non sufficeret, illic interdum commorari solere; ac præterea castrum Segrei, de quo lis erat ibi, esse in Andegavensi diœcesi. Quæ vel sola ratio sufficeret in judicio in rem, ad quod tendit interdictum de reciperanda possessine, *l.* 12. §. *nihil commune, de acquir. possess.* nempe ut in eo loco potius, ubi res litigiosa est, judicium exerceatur, non extrahatur foras, *cap.* 3. *et ult. h. tit. l.* 3. *C. ubi in rem act. exerc. deb. l.* 1. *C. ubi de hæred. ag. l. ult. C. de præscr. long. temp. l. quod legatur*, *de judic. l.* 10. *de rei vind.* Diœcesim Andegavensem proprius abesse a Turonensi, ad quem trahehatur Guilielmus, certe minore intervallo abesse, quam itineris duorum dierum, quandoquidem Andegavum a Turonibus abesse tantum XVIII. millium intervallo, id est, leucarum duodecim, ut ait: utitur Gallico vocabulo Ammianus Marcellinus lib. 15. *Gallos non millenis passibus, ut Italos, sed leucis itinera metiri.* Verissimum enim est, quod Gordianus Episcopus Ravennas in historia Gothorum, et Isidorus in fine 15. originum scribunt, leucam finiri mille et quingentis passibus, et perquam aperte confirmatur eo, quod Ammianus Marcellinus *lib.* 16. scribit, *leucas XIV. efficere unum et viginti millia passuum :* nam si tot millia XIV. leucas efficiunt, ergo singulæ leucæ finientur mille et quingentis passibus. Et huic rationi convenienter XII. leucæ efficiunt XVIII. millia passuum, non XX. ut Hostiensis ait male XX. enim millia passuum efficiunt leucas XIII. et trientem unius. Huic item rationi convenienter X. leucæ, seu leuvæ, ut vocant aliter, efficiunt XV. millia passuum : XXVI. leucæ adjuncto besse, XL. millia passuum, quod bidui iter est legibus definitum, *l.* 1. *si quis caut. l.* 38. *ex quibus caus. major. l.* 13. *de excus. tut. l.* 2. §. *si Præses*, *quis ord. in bon. poss. serv. l.* 3. *de verb. sign. l.* 6. *Cod. Th. de repar. appell. et apud Paulum* 4. *Sent. t.* 6. *et* 5. *Sentent. t.* 33. Eadem vero ratione servata, ut nominatim Abbas Urspergensis scribit, C. leucæ efficiunt CL. millia passuum, LXX. leucæ, CV. millia, cum describit longitudinem et latitudinem camporum Catalaunicorum, qui insignes sunt victoria parta adversus Theodoricum regem Gothorum cædeque ejusdem Regis. Verum ad rem præter ea, quæ dixi, replicabat etiam Berengaria, non recte ei adversarium objicere, quod contempto domino feudi confugisset ad judicem ecclesiasticum : hoc enim viduam se dote sua, id est, dotalitio spoliatam inique, non incongrue fecisse, cum ad judicem ecclesiasticum etiam pertineat defensio viduarum et dotium, *cap. nuper*, *de donat. int. vir. et ux. cap. super quibusdam*, *in fin. de verbor. signific. c.* 1. 87. *dist.* Et tandem rejectis exceptionibus omnibus Guilielmi in judicium petitorium, cui congruunt proprius pleræque ex eis, potioresque exceptiones, quam possessorio judicio, quo agebat Berengaria : jubet Pontifex hoc posteriori rescripto, ut si judicibus delegatis Archiepiscopo Turonensi, et collegis ei adjunctis, constiterit, castrum, de quo agitur, situm esse in diœcesi Andegavensi : ibique adversarium domicilium habere, minusque id abesse a Turonibus, quam itinere duorum dierum, secundum tenorem prioris rescripti de causa cognoscant, et quam ocyssime possessionem reginæ reforment cessante appellatione, ut momenti causa postulat. Sic appellatur causa de reciperanda possessione, quæ et celeris reformatio, sive momentanea appellatur, ideoque nec a sententia de momento dicta, sive de momentaria possessione appellare licet ex *cap. seq. et l. un. C. si de mom. possess. appel. fuerit.*

AD CAP. *Conquestus.* XVI.

Sententia hujus c. est apertissima : eos, qui possessione, vel quasi possessione rerum, aut jurium ad ecclesiam pertinentium per vim Ecclesiam spoliarunt, vel homines ejus, puta procuratores, vel actores, vel judices, tanquam sacrilegos, ut *c. nulli liceat*, *et canc. prædia* 12. *quæst.* 2. monitione præmissa subjici censuræ ecclesiasticæ, quoad satisfecerint ecclesiæ : nimirum ecclesia restituta, unde dejecta est, omni cum utilitate, quæ ob eam rem ecclesiæ abest, ecclesiæ præstita, puta quanti ejus interest se vi dejectam non esse, ut *l.* 1. §. *non solum*, *de vi arm.* In interdicto unde vi non tantum res venit, sed etiam utilitas, id est, quanti interest. Quæstio autem erat in specie hujus c. de quasi possessione jurisdictionis cujusdam, quam, cum pertineret ad ecclesiam Bononiensem, vi usurpabat Potestas Bononiæ.

AD CAP. *Dilecti.* XVII. et CAP. *Significasti.* XVIII.

Hæc duo capita simul explicabimus. Quidam cives Romani pecuniam crediderunt Episcopo Dunelmensi, qui episcopatus est in Anglia, cum Romæ ageret negotia ecclesiæ suæ, quod merito omnes Interpretes subaudiunt in *c.* 17. quam pecuniam ille

Episcopus promisit se Lutetiæ soluturum. Et iis quidem creditoribus civibus Romanis ex rescripto Pontificis data erat potestas eum Episcopum Lutetiæ conveniendi coram Abate S. Genovefæ, quem constat præesse jurisdictioni *cap. 40. sup. de offic. deleg.* At priusquam illum convenissent, vita decessit, et alius in locum ejus Episcopus electus, et confirmatus est, cum quo ex eodem rescripto creditores Lutetiæ agere apud eundem Abbatem, et pecuniam creditam repetere pergunt, quasi creditam pro utilitate, et necessitate ecclesiæ Dunelmensis, quo casu proculdubio est, successorem Episcopi teneri ex contractu sive negotio gesto ab antecessore suo pro utilitate, ut dixi, et necessitate Ecclesiæ suæ, *cap. 1. infr. de solut.* At ille novus Episcopus objicit privilegium, quod Anglis dedere Rom. Pontifices, ne ultra mare in judicium trahi possent. Cui privilegio in *hoc cap.* Pontifex negat esse locum, ubi quis Anglus huic privilegio renuntiavit, cui utique etiam renuntiasse intelligitur cum se Lutetiæ soluturum cavit is, cui pecunia credita est, quæ renuntiatio etiam successorem ejus tenet. Ergo in arbitrio creditorum est, ut vel eum conveniant in Anglia, ubi domicilium habet, vel Lutetiæ, ubi pecuniam solvi convenit, ut *l. hæres, §. ult. de judic. l. contraxisse, de oblig. et act.* ubi, inquam, eum conveniant, et petant non tantum sortem, sed etiam id quod interest: usurarum petitionem illicitam esse hoc jure, petitionem ejus quod interest licitam, ut *cap. 2. inf. de fidejuss.* Nihil autem interest, certo quis loco, ut solveret obligarit se, an quod etiam est expressum in *hoc cap.* ut certo loco responderet, et se defenderet, *d. l. hæres, §. proinde*, quia unicuique licet renuntiare privilegio sui fori, et Constitutioni Lateranensi de duabus dietis, *cap. nonnulli, sup. de rescriptis, cap. ult. de for. comp. in quinta Collect.* quæ tamen nondum edita est. Verum his obstat primo *cap. 12. sup.* quo cavetur, clericum non posse renuntiare privilegio sui fori, et se subjicere foro seculari. Obstat etiam *cap. 18.* quod sequitur, quo cavetur, ut ne ex consensu quidem proprii Episcopi possit clericus se subjicere foro civili sive seculari, nec vice versa foro ecclesiastico incompetenti sine consensu proprii Episcopi, quod tamen olim non obtinuit etiam ex parte, ut docui in *cap. 1. et 4. sup.* Nam consentiente Episcopo, et adversario suo ex conventione sane potuit clericus se subjicere foro seculari. At respondeo, in hoc cap. etiam Episcopum Dunelmensem se non subjecisse foro seculari, cum se in hoc obligavit, ut Lutetiæ solveret creditoribus pecuniam, utve Lutetiæ responderet creditoribus, quoniam hæc conventio non ita accipienda est, ut respondeat coram judice seculari, sed ut coram ecclesiastico, quemadmodum et hic proponitur eum conventum fuisse, vel successorem ejus ex delegatione Romani Pontificis coram Abbate S. Genovefæ. Quod si dicas, ita promisisse Episcopum Dunelmensem sine consensu Metropolitani, dicam nec consensum Metropolitani requiri, et c. 18. loqui tantum de consensu proprii Episcopi, sine quo clericus nec judici ecclesiastico, si suus judex non sit, se subjicere potest. Facit autem in hoc cap. 18. differentiam inter laicos et clericos: hos, ut diximus, non posse se subjicere jurisdictioni judicis non sui, nisi sit judex ecclesiasticus, et nisi adhibito consensu proprii Episcopi, id est, proprii et competentis judicis: illos autem, quos privatos vocat, ut et alibi sæpe, quos Græci λαϊκοὺς, posse se subjicere jurisdictioni judicis cujuscunque suo arbitrio, *l. 1. et 2. de judic. l. ille, a quo §. pen. ad Senatusc. Treb. l. 1. C. de jurisdict. omn. jud.*

AD CAP. *Proposuisti* Pen.

Idem omnino cavetur, nec quicquam amplius, in hoc quod est in *l. 7. de judic.* si quis postea quam in jus vocatus est, clericus, vel miles, alterius fori esse cœperit, in ea causa eum non habere jus revocandi forum, *de demander son renvoy, quasi præventum*, ut ait. Præventus autem est ab eo, qui illum in jus vocavit, antequam fieret clericus, vel miles, et aliud sortiretur forum. Præventus, inquam, est ab eo, qui eum in jus vocavit, quod initium est omnium actionum instituendarum, *§. ult. Instit. de pœn. tem. litig.* qui, inquam, illum in jus vocavit, priusquam alterius fori esse cœpisset; et multo magis si jam cum eo litem contestatus fuerit, *l. pen. de jurisd.* Et ita præventus videtur tutor, qui petitus est, nec eam petitionem excludere, vel effugere potest, postea excusatione aliqua, et immunitate quæsita, antequam tutor a Prætore, vel præside decerneretur, *l. 28. in pr. de excus. tut.* Neque his obstant, quæ vulgo objiciuntur, et diluuntur male. Non obstat *lex qui autem, si quis caut. Qui novo privilegio utitur*; inquit, *non videtur in eadem causa judicio sisti.* Hoc nihil obstat superioribus, quia ea lex non loquitur de privilegio fori; quo nec qui in jus vocatus est, quique præstitit cautionem judicio sisti, uti potest, si id quæsierit postea, sed loquitur de alio privilegio, quo uti postea non prohibeatur, quoniam ait, qui novo privilegio utitur. Nihil etiam obstat *l. 4. §. reus, de re milit.* quæ majus negotium exhibet. Ideo autem non obstat, quia hoc non vult, ut arbitrantur, reum capitalis criminis postulatum, nondum peractum, si ultro se militiæ dederit, in ea causa capitali, velut ex privilegio militiæ, forum revocare posse: hoc, inquam, non vult: sed quia crimini civili adjunxit aliud quasi militare crimen, in reatu capitali militiæ nomen dando improbe, non eo remittendum esse, ubi reus

postulatus est, sed ibi audiendum, et capite puniendum esse, ubi improbe et impudenter militiæ nomen dedit. Quod autem in eadem l. dicitur illo loco, *si dicta causa sit, vel requirendus adnotatus, etc.* id ex Basilicis didicimus initium esse alterius paragraphi, nec appingendum superiori paragrapho *reus.* Et hujus quidem sequentis paragraphi hanc esse sententiam; si dicta causa sit, id est, si peractus sit reus ubi capitalis criminis postulatus est, priusquam militiæ nomen daret, vel si absens, et profugus adnotatus sit inter reos, ut requireretur priusquam militiæ nomen daret, hunc ignominia missum ad suum judicem remittendum esse, ut a quo damnatus est, vel quasi damnatus, plectatur ab eodem: requirendus autem adnotatus, post annum habetur pro damnato, *l. ult. de requir. reis.*

AD CAP. *Licet* Ult.

Ex hoc c. intelligimus, non tantum, ubi quis domicilium habet, conveniri posse, sed etiam ubi contraxit, vel deliquit judicio in personam, vel ubi res est, quæ ab eo possidetur, et vindicatur judicio in rem, ut *c.* 14. *et* 15. *sup. cap.* 1. *de privileg. lib.* 6. Item Romæ conveniri quemlibet subjectum Romano Imperio posse, etiam si neque ibi contraxerit, vel deliquerit, neque ibi sit res, quæ vindicatur, neque deliquerit, neque ibi domicilium habeat, quod esse verum ostendit *l. nec non, §. si eum, ex quibus caus. major.* Atque ita absque dubio jus erat, cum Roma erat communis patria, ut *l. Roma, ad municip. l. eos, de vacat. mun. l.* 6. *de excus. tut. l.* 1. *C. de mulier. in quo loco munera sex. congr. et bonor. agnosc. lib.* 10. *l.* 21. *Cod. Theod. de Prætor. et Quæst.* cum, inquam, Roma erat communis patria, quia tum omnes, qui erant in orbe Romano, id est; qui erant subjecti Imperio Romano, et cives Romani erant ex Constitutione Antonini Pii, *l. in orbe, de stat. hom. Novell.* 78. quæ tamen ratio cessat hodie, quamvis idem jus non cesset. Nam ut in hoc c. ostenditur, quivis Romæ repertus conveniri potest: jus idem manet: et tamen ejus juris ratio prima, et summa cessat, quia et Romanum Imperium evanuit, et qui Roma oriundus non est, non aliter censetur esse civis Romanus, quam si specialiter civitate Romana donatus fuerit. Qua de causa nec ea ratione utitur Pontifex in hoc cap. sed quia, ut ait, Romana ecclesia mater et magistra est omnium ecclesiarum, *c.* 2. *in fin. sup. de sum. Trinit. c. antiqua, inf. de privileg.* Ideo Cristianum quemlibet si ibi reperiatur, ibi conveniri posse, nisi forte eo venerit legationis causa, vel ex alia causa justa et necessaria, veluti judicandi, aut testimonii dicendi, aut appellationis exequendæ, quibus casibus jus habet revocandi domum, si Romæ conveniatur, *l.* 2. *§. legatis, de judic. c. ult. inf. de dilat.* Multum vero sibi adrogat Romanus Pontifex, dum ait *ecclesiam suam esse omnium ecclesiarum dominam et matrem*, quod perinde est, ac si diceret *se esse Episcopum Episcoporum*; quod innuit etiam cum se palam vocat *servum servorum*: id tamen veteres tantum abest, ut sibi adrogarent, ut ne de eo quidem cogitarent, imo et diris devoverent eos, qui se *Episcopos universales*, vel *Episcopos Episcoporum* dicerent, *c. nullus* 99. *distinct.* et Gregorius primus *epistolarum lib.* 6. *epistola* 30. *ad Mauritium Imp.* item epist. 38. *lib.* 4. sæpe et Cyprianus, et omnis ecclesia Africana, et Græca. Et ea de re est elegans Tertulliani verbum in *lib. de pudicitia.* Edictum illud, quo quis se Episcopum Episcoporum vocat, edictum peremptorium tale esse, ait, ut ei adscribi non possit, Bonum Factum. Sicut olim in Senatusconsultis, et edictis solebant appingi singulares duæ literæ, quæ significarent bonum factum, B. F.

AD TITULUM III.

De Libelli oblatione.

Hic titulus est de libelli oblatione, et libellus, de quo hic agitur appellatur libellus conventionalis, *c.* 3. libellus conventionis, *§. tripli, Instit. de action. l.* 3. *C. de annal. except.* Βιβλίον τῆς αἰτιάσεως, vel τῶν αἰτιάσεων, sæpe in Novellis, *Novel.* 53. *et* 112. Theoph. in *d. §. tripli.* libellus petitionis, postulationis: reclamationis idem est, *c.* 1. *h. t.* quem scilicet ex scripto actor reo offerre, et porrigere debet, et judici sua manu subscriptum, in eo, si agat in rem, perspicue designata re, quam petit, ut *cap.* 2. *h. t. et l.* 6. *de rei vindic.* vel si agat in personam, expressa causa obligationis, causa debiti, ut *cap.* 3. *h. t. et l. et an eadem, §. actiones, de re jud.*

AD CAP. *Ignarus*. I.

Hoc c. est ex Concilio Suessionis, *de Soissons* habito in Basilica Sancti Medardi, quæ est celeberrima, cui quidem Concilio præfuit Hincmarus, sic est scribendum, Archiepiscopus Remensis, confirmatumque id Concilium a Benedicto, et Nicolao Pontificibus Romanis, ut constat ex magno Decreto Ivonis Carnotensis *part.* 4. *cap.* 136. *et cap. seq.* Et pars hujus Concilii, imo et causa ipsius, de qua agitur in hoc cap. 1. est in *can. legum* 2. *quæst.* 1. sententiam nosse operæ pretium est: In conferendo baptismo necessariam esse sen-

pturam, quæ exprimat nomen ejus, qui sacro fonte ablui desiderat, *can. baptizandi, de consecrat. distinct.* 4. *can. quia passus, de consecrat. dist.* 2. Electionem quoque Episcopi ex decreto fieri relato in literas, et sub scripto electorum manu, *can. Episcopus* 61. *dist. cap. innotuit, sup. de ele t.* Itemque ordinationem, creationem, χειροτονίαν, ut vocant clerici, scripturam desiderare, quam in rem locus ille *d. can. legum* singularis est. Hæreticum quoque, ut in eo subjicit, agnito errore suo non recipi in ecclesiam Catholicam sine scripto, quo rectam fidem profiteatur, et abjuret pravam, *can. convenientibus, et can. si qui voluerint*, 1. *quæst.* 1. Item accusationem fieri ex scripto, quod est certissimum. Excommunicationem quoque, vel ab excommunicatione absolutionem et reconciliationem fieri ex scripto, *can.* 1. 2. *quæst.* 8. Item sententiam judicis ferri ex scripto, *l.* 3. *C. de sent. ex peric. recit.* Ex periculo, id est, ex scripto, ex libello, qui et recitatus periculum adducit, nisi jure judicaverit, *d. l.* 3. quod quidem verum est regulariter. Excipiuntur enim certæ causæ, quæ adnotantur ad finem ejusdem tituli ex Novella Justiniani, in quibus fertur sententia verbo tenus, sine scripto. Ex his vero omnibus Hincmarus in supradicto Concilio colligebat, et dicebat, etiam querelam, et actionem omnem in judicio ex scripto instituendam esse porrecto libello judici, et adversario, idque dicebat, et pronutiabat, quibusdam clericis se ab eo Hincmaro ordine ecclesiastico suspensos esse in Concilio, in Synodo conquerentibus, nempe hujusmodi querelam per libellum Synodo insinuandam esse subscriptum expostulantium manu.

AD CAP. *Significantibus.* II. et CAP. *Dilecti.* III.

Hoc c. 2. repetitur in *cap.* 49. *inf. de appe'l.* Utrumque caput hanc habet inscriptionem, quam sic restituemus, *Innocentius tertius Magistro Gregorio Archidiacono, et Gulielmo Normanno, et Gregorio de Greves Canonicis Suessionensibus.* Et ex vulgari clausula: in extremo utriusque cap. atque etiam in extremo *cap.* 3. *h. t.* supplenda sunt hæc verba, *audiatis causam, et appellatione remota sine debito terminetis*: vel quæ reperiuntur in fine *cap. exhibita, et cap. accepta, sup. de judic.* Et observandum, causæ, de qua agitur in hoc cap. 2. et seq. cognitionem aliis primum delegasse Pontificem Romanum, deinde cum juste ab eorum sententia interlocutoria appellatum esset ad eundem Pontificem, ab eo causam fuisse remissam, et delegatam non iisdem, sed aliis judicibus, juxta morem judiciorum, ut ad eum, a quo jure appellatum est, causa non recurrat, *l.* eos, *C. de appellat. c. exhibita, et c. accepta, sup. de judic. cap.* 2. *de matr. contr. int eccles. contr. can. placuit* 2. *quæst.* 6. Observandum est etiam ex specie *cap.* 2. *h. t.* jure appellatum esse a judicibus delegatis quod postulante reo judicio in rem convento, ut sibi perspicue rem designaret actor, quam suam esse petebat, judices non præberent operam, neque ad id actorem compellere vellent. Et similiter ex specie cap. 3. quod reo convento judicio in personam postulante sibi exprimi causam obligationis, judices hac in re jurisdictionem suam denegassent. Unde apparet non argui quidem, et culpari libellum, quod in eo res, quæ petitur, non sit perspicue designata, vel quod in eo non sit expressa causa obligationis, quam ob rem nec libellum vitiari verum est, *l.* 3. *C. de ann. excep. cap.* 1. §. *secus autem, de sent. et re judic.* in 6. sed culpari judicem, quod id excipentem, et postulantem reum non audierit. Justa enim hæc rei postulatio erat.

AD TITULUM IV.

De Mutuis petitionibus.

AD CAP. *Ex litteris.* I.

Mutuæ petitiones sunt mutuæ actiones, *l.* 11. §. 1. *de jurisd.* Græcis ἀντιαγωγαὶ, ἀντικατηγορίαι, conventiones, et reconventiones, quæ fiunt in eodem judicio, ut si me petente decem ex causa mutui, reus vicissim petat a me ex testamento totidem, vel amplius, quasi contrario judicio, ut Tertullianus secundo adversus Marcionem, Ægyptiis de Hebræis petentibus vasa aurea, et argentea, contra ait, Hebræos mutuas petitiones instituisse, allegantes sibi quoque mercedes restitui oportere operariæ servitutis pro lateribus ductis, pro civitatibus, et villis ædificatis, quod postea *Compensationem* vocat recte. Compensatio vel fit ipso jure, vel per exceptionem doli inducitur, vel per mutuam actionem, *l.* 1. *C. rer. amot.* ad quam multum facit ille Tertulliani locus: jus autem hoc est, ut ubi quis secutus forum rei adversus eum expertus est, ibi etiam, si quid invicem ab eo reus petat, statim sive ex continenti respondere debeat, id est, in ipso articulo reconventionis, quamvis alias forum illud actori non sit competens forum, *l.* 1. §. *ult. de extraord. cogn. l.* 11. §. 1. *de jurisdict. l. Lucius, mand. l.* 22. *de jud. l.* 1. §. *ult. quæ sent. sin. appel. resc. poss. Nov.* 96. quod confirmatur in *cap.* 1. *h. t.* hoc expresso nominatim, ut actor mutuæ petitioni adversarii apud eundem judicem respondere cogatur, qui utriusque petitionem, ut ait, vel concordia terminet, vel judicio, ut *cap.* 19. *inf. de testib. c.*

querelam. inf. de simon. Concordiam accipit pro transactione, ut in idiotismo *accord.* Suadet sæpe judex partibus, ut transigant, *l. 7. C. de sent. et interl. jud.*

AD CAP. *Prudentiam*. II.

Plus adjicit in hoc capit. ut si actori ex rescripto Pontificis judex datus sit, qui de causa cognoscat remota appellatione, id est, ita ut ab eo appellare non liceat, debeat etiam ille judex, et possit de mutua petitione rei appellatione remota cognoscere, ut utriusque partis jus conditioque sit eadem, nec detur plus uni, quam alteri. Illis autem verbis, *appellatione remota,* non omnis prorsus appellatio inhibetur, sed ea tantum, quæ jure specialiter permissa non est, ut ostenditur in *cap. pastoralis*, *inf. de appell.* Inhibetur appellatio ex conventione partium *l. ult. §. ult. C. de tempor. appel.* Inhibetur etiam rescripto Principis sæpe præ nimio studio expediendarum litium, *l. 1. §. ult. a quibus appell. non lic.* vel rescripto Pontificis, qui non minus sibi tribuit, quam Princeps: ne dicam plus. Ad hoc etiam notandum est, mutuis petitionibus locum esse coram judicibus ordinariis, vel delegatis, non coram, aliis, in quos de una tantum re compromissum est, *cap. 6. sup. de arbitris*. Atque demum notandum, est, quod sicut actor coram iisdem judicibus mutuæ petitioni respondere debet: ita reus apud alios judices pendente priore judicio mutuam petitionem instituere non possit, nisi illos recusarit, ad quos vocatus est, tanquam suspectos intra constituta tempora, atque ita utramque litem, utramque petitionem pertraxerit ad alios judices, ut *Nov. 96. et 53. et c. 3. de resc. lib. 6.* Non est etiam omittendum certas esse causas, in quibus reconventiones non admittuntur, ut in causa momentanæ possessionis, in causa interdicti unde vi, vel de clandestina possessione, *c. ult. inf. de ord. cog.* et in omnibus aliis causis, quæ celeritatem desiderant; neque item si quis agat cum excommunicato, excommunicato reconventio permittenda est, *cap. cum inter. in fin. de exception.* Excommunicatus convenire, vel reconvenire non potest interim dum ecclesia exsulat.

AD TITULUM V.

De Litis contestatione.

AD CAP. *Olim*. UNIC.

Libelli oblationem, et conventionem, de qua ante dictum est, sequitur litis contestatio, quam constitutio hujus tituli docet fieri per petitionem actoris *par la demande,* in jure propositam, inquit, id est, ad sellam judicis, et secutam responsionem, et contradictionem rei, exposito, narrato, et perorato omni negotio, de quo lis est, *l. 1. Cod. eod. tit. l. rem, §. patroni, C. de judic. l. 2. §. 1. et §. sin autem reus, C. de jurejur. propter calum. 2. §. partibus, sup. de elect.* cujus cap. verba usurpavit Gregorius IV. in hac Constitutione. Simplex postulatio, id est, μονομερὴς, quæ fit ex una parte tantum, litis contestatio non est, litis contestatio est conflictus utriusque partis. Item positio facti sola, et responsio ad eam positionem facti, id est, disceptatio facti, quo de agitur litis contestatio non est. Imo hæc disceptatio agitur, antequam veniatur ad litis contestationem, ut de facto constet prius inter partes si fieri possit, deinde causa cominus agatur, proposita actione in jure, et exceptione, sive depulsione actionis, quo genere res plane in judicium deducitur, et litis contestatio fit: quod est valde notandum. Nam sæpius in foro etiam hodie quæritur, quando lis contestata sit, vel non, et multi in eo vexantur, qui liquido id nesciunt quid sit sicut et nihil tale liquido sciunt tabulæ forenses, nati tantum ad conturbanda negotia hominum, confundenda, et permiscenda jura omnia: nihil eo genere hominum est in Repub. pernitiosius, nihil imperitius. Porro in specie hujus cap. quia petitiones tantum, et responsiones super pluribus vel omnibus articulis litis coram judicibus factæ, erant disputationes de facto ultro citroque: non hoc solo lis fuit contestata etiamsi factæ fuerint coram judicibus, et consequenter, qui est finis hujus cap. nihil egerunt judices, qui tamen quasi lite ordinata atque perfecta, *le procéz parfait*, rem judicandam remiserunt ad Romanum Pontificem. Sæpe mandatur judicibus, ut instruant litem, et ordinent omni ex parte atque informent, deinde ita instructam remittant ad mandatorem, qui, si non lite contestata eam remittant, nihil plane agunt, quia non potest videri lis informata, quæ contestata non est: non potest judicari lis, quæ nondum contestata est. Nomen litis contestationis nemo est, qui nesciat ex Festo venire ex eo, quod res in judicium per litis contestationem deducatur testibus præsentibus: quam in rem plurimum facere videtur huic loco Cincii dictum apud Macrobium 3. *cap.* 16. *Jubent,* inquit, *dicere quorum negotium est* (describit contestationem litis) *narrant: Judex testes poscit: ipsus* (id est, ipse judex) *it mictum: ubi redit, ait se omnia audivisse; tabulas poscit, literas suscipit; vix præ vino sustinet palpebras; it in consilium, etc.* Placet quod ait initio. *Jubent dicere, quorum negotium est*, id est, utramque partem. Nam et hodie volunt plerique, ut specialiter judex jubeat partes contestari,

quorum duo priores erant suffraganei Archiepiscopi Tyrensis, cum tamen Berytus jure civili etiam metropolis esset, sicut Tyrus, ut constat ex *l. un. Cod. de metr. Beryt. lib.* 11. sed non eadem in civitate semper fuit observatio ecclesiæ, et fori civilis. Hi, inquam, tres Episcopi ab illo Archiepiscopo productos testes receperunt, eorumque dicta publicaverunt: et hoc amplius sententia sua definitiva Archiepiscopo possessionem juris parochialis in Ecclesia Tyrensi adjudicaverunt. Quod Pontifex maxime improbat in hoc *cap.* 2. scripto ad Patriarcam Hierosolymitanum et Archiepiscopum Cæsariensem, sic legendum omnino, quia ante litem contestatam testes recipi, et sententia definitiva ferri non potest. Accedebat, quod Rector ille Sancti Marci non abs re appellaverat a supradictis Episcopis; quorum duo erant suffraganei adversarii sui, cujus, appellationis, tametsi judices eos dedisset Pontifex, adjecta clausula *appellatione remota*, quia fuit justissima appellatio, rationem habere debuerant, ut *cap. pastoralis, inf. de appel.* Justissima igitur fuit appellatio, justissima eorum judicum ejeratio, sive recusatio, quod major eorum pars sint suffraganei adversarii, quod notandum.

AD CAP. *Accedens*. IV.

Controversia erat inter Gulielmum Vicecomitem Cenaici, *qui est en Bretagne*, et uxorem ejus, quæ ab eo temere diverterat, et confugerat ad Comitem Britanniæ, viri sui, ut proponitur, inimicum capitalem. Habuit Britannia hæc, minor scilicet, quæ *Armorica* dicitur, ut alias dixi, primum Reges, ut constat ex inscriptione *canon. hac quippe* 3. *quæst.* 6. et ex Reginone secundo Chronicorum, et ex Galfrido de Gestis Britannorum lib. 9. deinde habuit Comites, *cap.* 11. *sup. de for. compet.* et in hoc *cap.* 4. quod et Gregorius Turonensis scribit *lib.* 4. *cap.* 4. ad extremum Duces. Dicebat autem mulier illa, ideo se a viro discessisse, quod propter necessitudinem sanguinis, qua inter se conjuncti erant, jure inter se non consisteret matrimonium. Qua de re priusquam quæreretur, merito desiderabat vir sibi ante omnia restitui uxorem. Dati autem sunt, qui inter eos judicarent, Episcopus, et Archidiaconus Corisopitensis *aujourd'huy l' Evesque de Corbie*, et Petrus Burtensis quidam, quos maritus ejerabat et rejiciebat his rationibus; quod Episcopus Corisopitensis Comitem Britanniæ inimicum suum proximo cognationis gradu contingeret, quæ justissima est causa recusationis; quod item (quæ etiam est justissima causa) Archidiaconus ejusdem Comitis familiaris et domesticus esset: rursus quod Petrus ille subditus esset uxori suæ et vasallus: et postremo, quæ est gravissima causa, quod ad eos judices non esset sibi liber et facilis accessus, quia domicilium eorum erat sub ditione Comitis Britanniæ, nec alium locum ad agendam et disceptandam causam, quo liber esset marito, nec metuendus accessus, dare volebant, aut assignare: et quia omnes eæ justissimæ erant causæ recusandi eos judices, merito Pontifex in eorum locum judices dedit, Abbatem scilicet de Eleemosyna diœceseos Carnotensis, quæ Abbatia manet etiam hodie; *l' Abbaye de l' Aumosne*, nec longe remota erat a terris, a possessionibus illius mulieris, quæ nupserat supradicto Vicecomiti, et Abbatem de Curia Dei Diœceseos Aurelianensis, *l' Abbé de Nostre Dame de la Cour Dieu.* Hos, inquam, judices dedit Pontifex rejectis prioribus, et ad irritum revocatis his omnibus, quæ a prioribus gesta erant, et maxime depositionibus testium, quos ex parte uxoris receperant ante litem contestatam, contra regulas juris, nulla cum intervenisset culpa, mora, aut contumacia Vicecomitis, et sub hoc mandato, ut ante omnia et celerrime supradicti duo Abbates cogerent uxorem ad Vicecomitem maritum suum reverti, ac deinde cognoscerent de jure matrimonii, et prædiorum dotalium, quæ Comes Britanniæ detinebat simul cum uxore Vicecomitis, quæ ad eum dimisso marito confugerat. Hæc tria cap. quæ exposui, confirmant aperte regulam in ipso titulo propositam.

AD CAP. *Tuæ fraternitatis* III. et CAP. *Quoniam* Ult.

Ex hoc titul. restat hæc tantum inspectio, quemadmodum in reum contumacem, qui litem contestari, et judicium accipere detrectat, judicium peragatur, si, ut fert regula hujus tituli, adversus eum testes recipi, et sententia definitiva ferri non potest: an res, qua de actum est, manebit indecisa, an impunita contumacia rei? Coerceri quidem ea potest excommunicatione, communi flagello non obedientium ecclesiæ, ecclesiasticisve judicibus, *cap.* 1. 2. 3. *et ult. §. ult. h. t.* Sed an etiam coerceri potest damno litis, sive rei, quæ in controversiam venit, perinde atque si litem contestatam deseruisset? (quæ desertio plectitur damno litis, *l. contumacia, de re judic.* quæ intelligenda est de eo, qui litem contestatam deserit, et contrahit, quod dicitur eremodicium) an etiam qui ante litem contestatam contumaciter judicio abest, plectitur damno litis? hoc quæro, vel an plectatur alio modo? aut si adversus reum contumacem, ut fert regula, ante litem contestatam non possunt testes recipi, non potest sententia definitiva ferri, qua via adversus illum rem exsequemur, quo ordine? Et Pontifex

quidem in hoc *c. ult.* §. *in aliis vero casibus*, ex jure civili, vel ex interpretibus juris civilis: fuit enim Innocentius, qui est ille Pontifex, juris peritissimus, et totum quidquid scribit in hoc *c. ult.* satis prolixe, est ex jure civili, vel ex glossis juris civilis, quarum pleræque factum est, ut juris vim sumpserint per Pontifices, qui ex eis Decretales confecerunt, et generales Constitutiones. Ex his, inquam, Pontifex in *cap. ult.* interesse putat, qua actione actum sit, in rem, an in personam: nam si actione in rem, reo absente per contumaciam, mittendus est actor in possessionem rei petitæ, rei quam vindicat, quam petit custodiæ causa: ut ait in hoc *c.* 3. Recte, quia non tam possessio ei, quam custodia datur, *l. is cui legatorum, ut in poss. legat. l.* 3. §. *ult. de acqu. poss. l. cum legatorum, quibus ex caus. in poss. c. pen. de dol. et contum. c. pen. et ult. inf. de eo qui mitt. in poss. serv. rei causa* Datur inquam, ei custodia rei petitæ, ut saltem, quod etiam additur in *d. l. is cui legatorum*, tædio perpetuæ custodiæ veniat in judicium; et obtemperet judici. Unde et Pontifex in *d.* §. *in aliis, c. ult. ut tædio*, inquit, *affectus reus veniat responsurus*, *et d. c.* 3. *in antiqua Decretali, ut tædio affectus appellaturus saltem se judicis conspectui repræsentet.* Et hæc dicuntur de reo convento actione in rem, qui rem possidet suo nomine, et vel tribus edictis, vel uno peremptorio pro omnibus evocatus præsentiam sui facere contemnit (contumax a contemnendo dicitur) vel qui dolo malo id agit ut inveniri, et in jus vocari, et duci non possit, ut fiebat olim, vel qui dolo malo latitat, quæ tria contumaciæ genera notantur in *c. ult.* §. *porro.* Quod si post missionem, id est, posteaquam actor missus est in possessionem rei petitæ, post illud primum decretum, quo actor missus est in possessionem vindicatæ rei, reus venerit intra annum, ut definitur in *cap. ult. ex l. pen.* §. *pen C. de præscr. trig. vel quadr. ann.* et præstiterit cautionem judicio sisti, ac præterea actori refuderit impensas, quas fecit eo nomine, sane rei possessionem vacuam recipiet expulso actore, qui in eam missus est, Gallice, dicimus, *il aura main levée*. Sed si vel non venerit intra annum, vel non præstiterit cautionem judicio sisti, vel non refuderit actori impensas, tum ex secundo decreto, quod et Bernardus tutius esse arbitratur et cautius, nempe ut secundum decretum interponatur in c. pen. ex secundo, inquam, decreto jubetur rem petitam possidere civiliter jure dominii, et usucapere, si dominus non fuerit, reo de possessione dejecto, qua non exierat propter primum decretum, ut fit in causa damni infecti, *l. si finita*, §. *ubi autem, de dam. inf.* vel ut quidam arbitrantur, ipso jure actor post annum reo perseverante in eadem contumacia verus rei possessor constituitur, quod indicare quodammodo videtur *c. pen. inf. de dol. et contum. etc.* 1. *inf. de eo qui mitt. in poss. rei serv. et c.* 11. *sup. de off. ord.* Et his peractis de proprietate rei quæritur, si de ea quæri reus velit, in qua quæstione tamen reus est ex reo actor, ex possessore petitor: actor vero ex actore reus, ex petitore possessor, quia factus est verus possessor vel ipso jure, vel quod tutius est, secundo decreto, ut fit etiam in specie *l.* 45. *de dam. inf. l. si priusquam, de nov. oper. nunt. l. de bonis*, §. *ult. de Carb. ed. l.* 1. *C. uti possid. l.* 8. quæ proprie pertinet ad hanc rem, *C. quom. et quando jud.* Observa actorem non fieri reum propter contumaciam rei, id est non fieri possessorem, non transferri in eum possessionem civilem, nisi post annum a sententia Pontificis in *hoc cap.* quæ nititur *d. l. pen.* §. *ult. C. de præscript.* 30. *ann.* et opinione Pilæi, et Bulgari dissentientium hac in re a Joanne, Martino, et Azone, qui existimant actorem per missionem in possessionem solam, statim possessorem fieri, quorum sententiam merito Pontifex non sequitur. Hæc autem dicimus, quod ab initio ita proposui, de reo convento judicio in rem, et contumace, qui rem, qua de agitur. possidet suo nomine. Nam in eo, qui rem immobilem possidet alieno nomine, veluti procuratore, vel custode prædiorum, custode saltus, vel conductore, alius ordo servatur, nempe quod et in *d. cap. ult.* §. *in aliis* proponitur iisdem verbis ex *l.* 2. *Cod. ubi in rem act. exerc. deb.* ut procurator, vel conductor conventus judicio in rem (potest conveniri judicio in rem, qui rei restituendæ facultatem habet, quia tandem receptum est judicium in rem non tantum dari in possessorem, sed etiam in non possessorem, si modo rei restituendæ facultatem habeat, *l. officium, in fin. de rei vind.* et procurator, vel conductor, qui alieno nomine possidet, sane non est possessor simpliciter vel absolute quia is possidet, cujus nomine possidet, non ipsemet, *l. quod meo, in princ. de acqu. poss.*) ut, inquam, procurator, vel conductor conventus judicio in rem statim dominum laudet sive nominet, cujus nomine rem immobilem possidet, cui et mox jussu judicis denuntiatur, ut intra certum diem judicio adsit, et causæ defensionem suscipiat per se, vel procuratorem, qui hoc loco, ut et alibi sæpe, in hoc jure appellatur *responsalis*, sive *apocrisiarius*, qui vice alterius respondet. Et huic vero denuntiationi si dominus non pareat, præscriptio longi temporis ex eo die interrupta esse intelligitur, quo procurator ejus conventus est judicio in rem, perinde atque si lis contestata fuisset. Præscriptio sane interrumpitur litis contestatione, hoc est certissimum, sed et conventione, aut voca-

tione in jus, *l. sicut*, *l. cum notissimi*, *in princ. C. de præscr.* 39. *ann. l. ult. C. de ann.except.* Rursus autem dominus, qui primæ denuntiationi non pareat, tribus edictis evocandus est, quibus etiamsi non paret, tum summatim, sive παχυμερῶς, ut loquitur Novell. 53. causa cognita actor mittitur in possessionem petitæ rei, et contumax ex reo fit actor, si quidem velit adhuc de rei proprietate experi, actor vero ex actore fit reus, sed non nisi post annum, ut supra dictum est, in reo, qui sibi possidet non alieno nomine, sed suo. Observa autem Constitutionem *d. l.* 2. quam in hoc c. ult. Pontifex suam facit, esse de eo, qui possidet rem immobilem alieno nomine. Aliud ergo est in eo, qui rem possidet immobilem alieno nomine, quia ab eo dominio probat protinus actor rem evincit, et aufert officio judicis, nec suspenditur sententia, quoad domino absenti denuntiatum sit, et male glossæ, quæ ex Novell. 69. idem esse volunt in possessore rei mobilis, quia id illa *Nov.* non dicit aperte, neque innuit tacite: quin et illa Novella non est de judicio in rem, sed de judicio in personam ex causa delicti, quoties procurator, vel custos, aut villicus, vel colonus, aut inquilinus, qui rem mobilem alieno nomine possidet, in ea re excolenda, vel utenda, vel administranda aliquid agit in fraudem et injuriam alterius. Qui casus non est etiam commiscendus cum eo, quod sequitur in *c. ult.* §. *ult.* de judicio in personam. Est enim illa Novella de judicio in personam ex delicto, et *c. ult.* de judicio in personam ex contractu, et quod cavetur in eo est magna ex parte sumptum ex *Nov.* 53. nempe hoc, ut si conventus actione in personam Edictum est de actione in rem) id per contumaciam agat, ne secum lis contestetur, si tergiversetur, et moras trahat, actor mittatur in possessionem omnium bonorum ejus crediti servandi causa, primum in possessionem bonorum mobilium, ut Pontifex Novellæ adjicit secutus Doctores juris civilis ex *l. a Divo Pio.* §. 2. *de re jud.* quamvis illa lex ad executionem judicati pertineat, non ad rationem, et ordinem coercendæ contumaciæ debitoris nondum judicati; deinde si bona mobilia non suppetant, in possessionem bonorum immobilium: ut, inquam, hoc ordine servato creditor mittatur in possessionem bonorum debitoris debiti servandi causa eaque bona teneat pignoris vice, quod dicitur pignus Prætorium *pro qualitate debiti declarati*, διαφαινομένου, inquit, *Novel.* 53. *nec ea bona recipiat*, *qu'il n' en aye point la main levée*, aliter quam si in judicio adfuerit intra annum, ut supra dictum est de judicio in rem: post annum quoque veniens, et de obligatione litigare paratus, ut debitor onus sustineat actoris, id est, onus probandi, se pecuniam, de qua actum est, non debere. His addit Pontifex in hoc *cap. ult. licere tamen judici hac via omissa excommunicationis viam eligere si expediat hoc magis,* id est commune remedium, quo in contumaces utitur ecclesia. Electio judici datur ab initio, ut in contumacem reum hac vel illa ratione utatur, ut contumaciam rei hoc vel illo modo coerceat: at ex post facto etiam jam electa via una, si nimia videatur superbia et contumacia rei, et altera via uti potest, uti potest utraque via. Hæc omnia sciunt memoriter, qui in foro versantur, sed non ita distincte et enucleate. Ad extremum monendi sumus, ea, quæ hactenus dicta sunt esse de reo contumace: de actore contumace nondum dictum est. Quid fiet si actor ipse contumax fuerit, qui litem inchoavit? In actore contumace indistincte sive post litis contestationem, post vocationem in jus ante litis contestationem desistat, nec rem exsequatur servatur quod est in *Nov.* 112. ut et hic, postquam fuerit tribus legitimis edictis evocatus, si judici non obtemperaverit, habent adhuc annum, intra quem contumaciam suam emendare possit, redditis ante omnia reo sumptibus, quos fecit in judicio: post annum vero, ut auditis rei allegationibus, et receptis testibus a reo productis judex μονομερῶς, id est, actore absente, possit procedere ad sententiam definitivam. Et in hoc postremo casu distat valde actor contumax a reo contumace. Nam propter hanc contumaciam extremam actoris, proceditur ad sententiam definitivam ante litem contestatam, non etiam propter contumaciam rei. Major et fœdior est contumacia actoris, qui controversiam movit, quam contumacia rei, quem non ita dedecet judicium fugere vel subterfugere.

AD TITULUM VII.

De Juramento calumniæ.

AD CAP. *Inhærentes* I. CAP. *Imperatorum* IV. CAP. *Cæterum* V. et CAP. *Cum in causa* Ult.

Juramentum calumniæ, de quo in hoc titulo agitur, præstatur initio judicii cujusque civilis post litis contestationem, *cap. pen. h. t. l.* 2. *C. eod. tit.* Initium cujusque judicii est litis contestatio, *l.* 5. *de pet. hæred. l.* 5. *in fi. de publ. jud. l. deferre*, §. *sed eas*, *de jur. fisc. l. adulteram*, *C. ad leg. Jul. de adult. et. Novell.* 112. quæ in hanc rem est apertissima, ut tum lis inchoari dicatur cum contestatur apud judicem. Et præstatur quidem jusjurandum calumniæ tactis sacrosanctis Evangeliis, ut ait *Nov.* 124. *ut litigantes jurent*, *etc.* ab utraque parte, puta actore jurante se non calumniandi animo, non vexandi adversarii causa litem inferre, et reo

similiter, se non calumniandi animo ad inficias ire, sed juris sui opinione adductum, atque fiducia: præterea nihil se judicibus corrumpendi judicii causa dedisse, cavisse, promisisse, vel aliis personis suffragii nomine, præterquam advocatis honoraria, et viatoribus sportulas, ut *d. l. 2. et d. Nov.* 124. Pœna autem non jurantis proponitur in *cap. ult. §. ult. h. t. ex. d. Nov. et d. l.* 2. ut actor, qui non vult jurare de calumnia, protinus causa cadat, et reus similiter pro confesso et judicato habeatur; ad quod etiam facit nonnihil *cap. 4. h. t.* Id tamen genus jurisjurandi, imo et omne jusjurandum in *cap.* 1. ostenditur interdici clericis, ex Constitutione Henrici Secundi Imperatoris, qui *Sanctus* est appellatus, quæ extat in 1. *collect. Decret.* et in lib. 2. *leg. Longobard. tit. de Advocat.* et ab Honorio Secundo Pontifice Romano confirmatur in hoc *c.* 1. scripto ad Episcopos Occidentales, atque ita, quod jam ante Marcianus Imperator constituerat specialiter de clericis Orientalibus, vel Constantinopolitanis tantum, ut nullo adficerentur jurejurando, vel adigerentur, *l. cum clericis, Cod. de episc. et cleric.* id generaliter porrigitur ab Henrico Imper. et Honorio Pontifice etiam ad clericos Occidentales, et monachos etiam, qui non sunt clerici totius Orbis Christiani, ita ut nemo per se quicquam jurare cogatur, vel possit ultro, inconsulto, ut ait, Rom. Pontif. vel Prælato suo, sed per alium jurare possit, puta per Procuratorem, vel Oeconomum, vel Syndicum, ut *c.* 3. 4. *pen. et ult. h. t. c. optatum* 100. *dist. can. metuentes* 17. *qu.* 4. sicut olim cum Flamini Diali, et Sacerdoti Vestali jurare fas nunquam erat, quod et Gellius refert 10. *c.* 14. his verbis fuisse expressum in edicto prætoris perpetuo, *Sacerdotem Vestalem, et Flaminem Dialem in omni mea jurisdictione jurare non cogam.* Et Dio 59. idem a C. Caligula constitutum fuisse, tum licebat ei alium dare, qui pro se juraret. Quod et plebiscito probatum fuisse T. Livius scribit in fin. 31. Et sic Episcopi, clerici, et monachi jurant per alios, vel etiam per se arbitratu summi Pontificis, vel Prælati sui, ut ait in hoc *c.* 1. Quo modo et in *c. ult.* Episcopus Beluacensis auctore Summo Pontifice jurat de calumnia, *propositis*, ut ait, id est, ante oculos positis, non, ut vulgus, *tactis sacrosantis evangeliis*, ut fit etiam in testimonio dicendo, quod est ex *Nov.* 123. Clerici item auctore Summo Pontifice jurant de calumnia, et de quacunque alia re possunt arbitratu Summi Pontificis in specie *c.* 5. *h. t. et c.* 3. *inf. de fidejuss.* Observandum autem est in hoc *c.* 1. Honorium proponere verba ipsa Constitutionis Henrici jam defuncti, quoniam ait, *Henrici quondam Imperatoris*: ergo *Henrici secundi*, ut et condices habent, non *Henrici V.* ut quidam annotarunt, qui Honorio supervixit.

Utrumque etiam Henricum et Honorium *Marcum* appellare, mendosum est, pro *Marciano Imp.* Item utrumque simul cum Marciano Imp. niti auctoritate veterum canonum, per quos clericis jurare nefas est, *can. pen. et ult.* 22. *q.* 5. *can.* 1. *et* 5. 2. *q.* 4. Et hoc etiam eosdem adjicere ex *Nov. Justiniani* 6. *et* 131. canones vim legum obtinere. Non omittam, Bernardum notare ex hoc *c.* 1. ex illo scilicet loco, *in quacunque causa sive criminali, sive civili*, etiam in criminali causa jurari de calumnia: quod et Fridericus Imp. sequitur in Constitutione quadam *de pace tenenda:* quasi jam jure proditum, cum id proditum tantum esset a Joanne, Bulgaro, Hugolino, et Azone, contra quos rectis Martinus sensit, in causa criminali non jurari de calumnia, sed in pecuniaria tantum. Neque vero adversus Martinum quidquam facit hoc *cap.* 1. quia non loquitur de solo jurejurando calumniæ, sed de quolibet jurejurando. Nihil etiam contra Martinum facit *l. pen. C. de fid. instrum.* qua Accursius nititur sententiam Joannis, et aliorum confirmare, quia ea lex non post institutam falsi accusationem dicit jurari de calumnia, sed ante accusationem ab eo, qui petit instrumentum exhiberi, quod postea falsi arguere parat. In judicio igitur ad exhibendum, quod civile est, non in judicio criminali, ut recte Martinus sensit, et constat ex *Nov. Leonis Philosophi* 97. *et* 107. quia in judicio criminali sufficit subscriptio accusatoris in crimen, et reo omnia conservandæ salutis honesta sunt. Nec movere etiam nos debent hæc verba *l.* 1. *et* 2. *Cod. h. t. in omnibus causis, in omnibus litibus*, quia de civilibus tantum accipienda sunt, non de criminalibus. Movere etiam nos non debent loci *Nov.* 123. quibus agitur de puniendo judice, qui quid accepisse a reo convictus fuerit, vel de puniendo reo, qui falso judicem sordium insimulaverit vel in civili, vel in criminali causa, ut ajunt. Non enim agitur iis locis de juramento calumniæ, quasi id etiam in criminali causa præstari conveniat.

AD CAP. *Litteras*. II.

Ad *cap.* 2. hoc annotare satis erit, ex antiqua Decretali constare et apparere, litem, ad quam illud *cap.* pertinet, fuisse inter ecclesiasticas personas, inter Episcopum et Abbatem de decimis quibusdam, in qua Pontifex Romanus Eugenius Tertius, qui est auctor hujus *c.* 2. et duorum seqq. censet a neutra parte esse exigendum jusjurandum calumniæ, sed nequæ in ulla lite, quæ moveatur de rebus spiritualibus, quales sunt decimæ, quod tamen Bernardus glossatur exagitat valde in hoc cap. 2. imo et improbat Bonifacius VIII. in *cap.* 1. §. *ult. eod. tit. in* 6. quasi scilicet in causis spiritualibus major cautio sit adhibenda, majorque subsit ratio exigendi juris-

jurandi de calumnia. Sed Eugenius, meo quidem judicio, separare voluit causas pecuniarias, in quibus de re familiari agitur, a causis spiritualibus, quasi in pecuniariis tantum, quæ aguntur contentione, et aviditate majore, exigi oporteat jusjurandum calumniæ, non in spiritualibus, quæ pertinent ad rem ecclesiæ potius, quam ad rem propriam. Quo argumento etiam confirmari potest, quod ante dixi, et in criminalibus causis, quæ scilicet ad ultionem et vindictam pertinent, non ad rem familiarem, *l.* 6. *et. pen. de sepul. viol.* in causis, inquam, criminalibus non jurari de calumnia. Bernardus in hoc cap. 2. spiritualibus causis adjungit causas adnexas immixtas spiritualibus, et connexas, veluti de jure patronatus, ut dicitur in *c.* 3. *sup. de judic. et in c. de jure, inf. de jur. patr.* cum tamen non ideo, quod quæstio de jure patronatus sit connexa causæ spirituali, necessario consequatur et jus patronatus spirituale esse. Et cautior certe prudentiorque est Thomas Aquinas, dum jus patronatus scripsit ordinatum tantum esse ad spiritualia: nam si ad spirituale, igitur non est ipsum etiam spirituale: sicut iter ad locum religiosum, non est ipsum etiam religiosum, *l.* 14. §. 1. *de servit.* Non omittam in hoc cap. 2. esse legendum, *de decimis ecclesiæ, vel ecclesiarum*, ex veteribus, non *de ecclesiis, decimis, et rebus spiritualibus*: et illo quoque loco, *canones juramentum calumniæ in hujusmodi casibus, vel causis nulli prorsus indicunt*. Rectissime in antiqua Decretali abesse hæc verba, *in hujusmodi casibus, vel causis,* id est, in spiritualibus, quia certe nec laico, nec clerico canones ulla in causa indicebant jusjurandum calumniæ, quo jure etiam non utimur, nec in foro indicitur unquam jusjurandum calumniæ, quod et quodammodo corroborat Bonifacius VIII. *cap.* 1. *eod. tit. in* 6. dum statuit, omissionem hujus jurisjurandi non vitiare judicium: ergo non esse id admodum necessarium. Clericum autem ne volentem quidem jurare etiam canones admittebant, ut dictum est in *c.* 1. *sup.* Inde igitur statuere licet, ubi causa agitur jure canonico, puta apud judicem Ecclesiasticum, jusjurandum calumniæ non exigi: ubi jure civili, exigi, quod tamen mores nostri non exigunt, ut dixi.

AD CAP. *In pertractandis*. III.

Ex hoc cap. notandum, OEconomos non jurare in animam principalium personarum, quarum res agunt sed in animam suam: quod utique verum est si jurent de his, quorum scientes et experientes sunt, non si jurent pro principalibus, quia tunc jurant in animam eorum, ut scriptum est hoc cap. Nescio quæ res hanc varietatem fecerit post Concilium Lateranense habitum sub Alexandro III. *parte* 23. Et ad hoc etiam pertinet *c.* 2. *de testibus in* 6.

AD CAP. *Cum causam*. VI.

Ad hoc cap. pen. quia cetera exposuimus, quæ sunt in illo cap. et aliis, hoc tantum annotabo, causam, de qua hic agitur, quæ fuit Reipub. Faventinæ, de villis quibusdam cum Archiepiscopo Ravennatæ, fuisse cum Alberto Archiepiscopo, ut memorat hoc adducto c. Hieronymus Rubæus *histor. Ravennat. lib.* 6. et de eadem etiam causa agitur in *cap.* 37. *infr. de testib. et cap.* 9. *de probat.* Extra hæc, quæ delibavimus ex hoc tit. addam pro coronide, Bonifacium VIII. in *cap.* 1. *et* 2. *eod. tit. in* 6. tria constituere genera jusjurandi: jusjurandum de calumnia, jusjurandum de veritate dicenda, et jusjurandum malitiæ, ut vocat. Neque vero etiamsi jusjurandum de calumnia dicatur præstari ad veritatem eliciendam, *cap.* 5. *hoc tit.* male separatur a jurejurando de veritate dicenda: hoc præstatur a testibus, et nonnunquam, ubi id res exigit, a partibus: illud vero a partibus tantum: nec idem utriusque tenor est ut docet glossa in *c. pen. hoc tit. etc. ex literis, inf. de jurejur.* At videtur, aut posset videri, non fuisse cur separaret jusjurandum malitiæ a jurejurando calumniæ: nam et calumnia malitia est nimis callida, et malitiosa interpretatio, ut M. Tullius ait, et quod malitiæ jusjurandum dicitur ab interpretibus, id calumniæ jusjurandum appellatur in *l.* 13. §. *qui damni, de damn. inf.* cum quis jurat se non calumniæ causa, id est, non malitiose vexandi adversarii causa postulare cautionem damni infecti, vel se non calumniæ causa jusjurandum deferre, *l.* 34. §. *qui jusjurandum, l.* 37. *de jurejur. l.* 11. §. 1. *rer. amot. l. delata, C. de reb. cred.* vel se non calumniæ causa desiderare, ut ab urbe in municipium remittatur satisdationis judicio sisti præstandæ causa, *l. de die*, §. *jubetur, qui satisd. cog.* vel non calumniæ causa postulare sibi edi rationes, non superflue, *l.* 6. §. *exigitur, de edend.* vel cum nuntiat novum opus, *l. de pupillo*, §. *qui opus, de novi op. nunt.* vel cum desiderat, ut sibi in alieno thesaurum suum, cujus memoria extstat, quærere liceat, et effodere, *l.* 15. *ad exhib.* vel ut sibi fiat copia inspiciendarum, vel describendarum tabularum testamenti, *l. pen. C. quemadm. test. aper.* At dici potest, non male hoc interesse jusjurandum calumniæ a jurejurando malitiæ quod ita discretionis causa appellatur, quamquam calumnia et malitia idem sit, quod jusjurandum calumniæ sit de lite instituta calumniose proprie, aut quam veremur ne instituatur, vel suscipiatur calumniose: jusjurandum autem malitiæ de alia quacunque calumnia.

AD TITULUM VIII.

De Dilationibus.

AD CAP. *Dilecti* I.

Agitur in hoc tit. de dilationibus, quæ dantur instrumentorum, vel testium exhibendorum, et producendorum gratia, ut in Codice Justiniani, *eod. tit. et D. de ser. et dilat.* Sed de dilationibus, quæ reo dantur citato per libellum ad deliberandum, et consultandum, cedere an contendere ultra debeat, quæ quidem dilationes ex *Novella* 53. sunt viginti dierum, hodie arbitrio judicis definiuntur. At si nimis breves datæ fuerint, in hoc cap. 1. quod extat etiam in prima *Collect. tit. de dol. et contum.* ostenditur, justam esse reo causam appellandi. Et nimis breves esse, si evocetur reus in jus edicto peremptorio, arctiore condicta die, maxime in rebus ecclesiasticis, ut ait in *cap.* 1. nisi quæ gravis necessitas urgeat, et exigat reum quantocyus in judicium venire, ut *c. consuluit, in fin. de offic. et pot. jud. del. sup.* Melius esse peragere ordinem trium edictorum, intermisso per singula edicta spatio 30. dierum, ut cautum est *Novell.* 112. eoque ordine peracto adhuc interponere edictum peremptorium, aut certe ab initio unum edictum peremptorium interponere pro omnibus, sed in diem longiorem, qui ordo in jure civili servatur in citandis reis, vel actoribus contumacibus post litem contestatam, pertinetque ad eos tantum *l. contumacia, de re jud.* ut in *l. seq.* §. 1. demonstrant hæc verba: *si litem inchoatam deseruit*: inchoatur litis contestatione, *d. Novella* 112. Itemque ad eos pertinet *l. ad peremptorium, et seqq. aliquot, de judic.* Græci interpretes demonstrant, qui eas leges omnes accipiunt de adversario absente post litem contestatam, μετὰ προκατάρξιν, de desertore litis contestatæ, qui et solus dicitur in jure contrahere eremodicium, quam vocem etiam circumforanei retinent, *l. ait prætor*, §. *ult. de minor*, *l. cum quærebatur*, *judic. sol. l. properandum*, *C. de judic.* Id vero etiam contumacis veriverbium indicat. Venit enim contumax a contemnendo, et proculdubio παρετυμολογεῖ Jurisconsultus in *l. contumacia*, §. 1. cum ait, *contumacem esse eum, qui tribus edictis evocatus, vel uno peremptorio, præsentiam sui facere contemnit*: contumacem esse, qui contemnit. Et recte etiam in *l. de ætate*, §. *qui tacuit de interrog. in jur. fac.* contumacem Prætorem contemnere videri. Non contemnit autem prætorem, vel judicem quemcunque alium, qui vocatus per viatorem, vel per libellum, in judicium non venit, sed perhorrescit judicem potius, et reveretur, timidus est, inquam, potius quam superbus: at qui litem contestatam deserit, plane contemptor judicii, et tribunalis est. Et hic igitur proprie contumax. Qui tamen ordo jure civili finitus est adversus contumaces, qui litem contestatam deserunt atque destituunt. Idem sensim productus, ut constat ex *Novell.* 69. *et* 112. et ex hoc *c.* 1. *et c. ult. sup. ut lite non contest.* et aliis plerisque locis, etiam ad eos, qui ante litem contestatam vocati judicio adesse refugiunt. Denique idem ordo hodie servatur in eum, qui deserit litem contestatam, et in eum, qui deserit vadimonium, id est, promissionem judicio sistendi causa factam, qui tamen non dicitur, ut ille, contrahere eremodicium, quia cum eo nomine significetur desertio litis, nec potest quisquam videri deserere litem, quæ nondum inchoata est. Et omnino eædem dilationes, sive induciæ dantur utrique parti ad deliberandum. Induciæ ad deliberandum dicuntur in hoc titulo induciæ legitimæ. Radevicus 3. de gestis Friderici Imperatoris cap. 27. *legitimas*, inquit, *inducias Jurisperiti vocant judicis edictum unum, mox alterum, et tertium, et unum pro omnibus, quod peremptorium nominatur*. Male glossa in hoc cap 1. *unum edictum peremptorium tantum temporis continere, quantum tria edicta solemnia*; quoniam hoc omne positum est in arbitrio judicis, qui hoc solum cavere debebat, ne peremptorii nimis brevem edictionem faciat.

AD CAP. *Præterea*. II.

In hoc cap. ostenditur, reum legitime tribus literis evocatum a judicibus delegatis, et literis etiam adjuncto exemplo delegationis Summi Pontificis, cum satis habuerit spatii ad deliberandum, satisque accepto illo delegationis exemplo de omni causa instrui potuerit, serius venientem frustra desiderare ut sibi aliud spatium deliberandi detur. Et huic simili alius casus subjicitur in *c.* 3. *inf.* quo etiam frustra petitur dilatio ad deliberandum.

AD CAP. *Litteræ*. III.

Cum esset controversia inter presbyterum ecclesiæ S. Priscæ in urbe Roma et nobiles quosdam de quibusdam possessionibus a nobilibus possessis, quas presbyter contendebat suæ Ecclesiæ debere pensiones certas; cognitionem ejus rei Ponifex Romanus delegavit Episcopo Ferentino, sive Ferentinati: cui presbyter ecclesiæ suæ nomine, quo et agebat, libellum conventionis obtulit, quo narrabat jam per triennium, et ultra nobiles cessasse in solutione pensionum et rogatus a nobilibus ut præcise diceret certum tempus quo cessassent, et apertius scilicet exponeret illam

adjectionem , *et ultra* ; presbyter respondit cessasse jam eos per *septennium*, atque ita quodammodo mutavit libellum: nam cum initio dixisset *triennium, et ultra* , postea dixit *septennium*. Quamobrem nobiles desiderabant , quasi instituta nova actione , sibi dari longiores inducias ad deliberandum , et iis denegatis ab Episcopo Ferentino , appellaverunt ad delegantem , ad Summum Pontificem , qui eam appellationem injustam, et moratoriam esse recte pronuntiat , quia declaratio illa actionis fuit primitus institutæ , et libello comprehensæ, non mutatio, et omnino eadem de re , non alia , de qua ex libello oblato adversariis a presbytero ecclesiæ suæ nomine plene cumulateque adversarii instrui poterant. Et , ut dicitur in *l. hæredes* , §. 1. *qui testam. fac. poss.* qui , quod obscurius in testamento scripsit post solemnia testamenti explanat , non nunc dat , sed datum significat : sic qui quod obscurius petiit, vel scripsit , postea adversario postulante explanat , non nunc petit , vel scribit , sed petitum jam , vel scriptum significat, quæ comparatio congruere huic cap. potest.

AD CAP. *Exposuit*. ULT.

Ultimum cap. hujus tit. ut et cap. ult. *sup. de major. et obed. et c. ult. inf. de dol. et contum.* pertinet ad veterem illam controversiam de primatu Aquitaniæ , quæ durat etiam hodie inter Archiepiscopum Bituricensem, et Archiepiscopum Burdegalensem , utroque eum sibi vindicante , utroque dicente se esse Bituricensem. Nam et Burdegalenses , et Avaricenses , quæ vetus est appellatio civium hujus urbis , in qua nunc moramur. Bituriges sunt : hi Bituriges Cubi , illi Bituriges Vibisci. Et vitis Biturica , quam Plinius laudavit , non est vitis illa hujus provinciæ, sed vitis Burdegalensis , quæ excellit. Proinde uterque Archiepiscopus sibi adscribit quod T. Livius testatur lib. 5. *Penes Bituriges Celtarum summam imperii fuisse* , id est , ut hodie interpretari oportet , *Aquitanorum* : nam et Plinio utrique Bituriges locantur in Aquitania *lib.* 4. *cap.* 19. His non erit otiosum addere , non a Latina appellatione Biturigum hanc civitatem appellatam videri *Bourges*, sed quod hi populi *Burgigalli* dicerentur , unde et auctore Isidoro *lib.* 15. *Etymologiarum* Bourgigalliæ , et postea *Burdigalliæ* nomen hujus urbis Coloniæ , ut idem ait. Sed ad rem. Cum cœpisset illa controversia inter Archiepiscopum Burdegalensem , et Archiepiscopum Bituricensem tempore Gregorii IX. is postulante Archiepiscopo Bituricensi diem dixit peremptorium Archiepiscopo Burdegalensi , *cap. ult. inf. de dol. et contum.* quod est de eadem re , puta initium Quadragesimæ proximæ , quod Græci vocabant ἀπόκρεω apud Gregoram octavo, ἀπόκρεω ὁ καιρὸς ὁπότε πρὸς ἐδωδὴν ἀθρότερον καὶ ἀνεροτοποσίας διδόασιν ἄνθρωποι : intra quem diem scilicet judicio adesset et responderet Burdegalensis Bituricensi per se , vel per procuratorem idoneum in urbe Roma coram Gregorio IX. Qui tamen , cum diem fefellisset , postea in urbem venit ipsemet , non ex hac causa , sed ex causa publica Ecclesiæ Romanæ evocatus a Pontifice Romano ratione dissidii , ut Hostiensis et Joannes Andreæ notant , exorti inter Gregorium IX. Pontificem et Fridericum II. Imperatorem. Cumque ibi etiam adesset Archiepiscopus Bituricensis , ab eo Burdegalensis fuit appellatus , ut de primatu Aquitaniæ disceptaturus in jus ambularet , quod tamen non fecit , sed mox Burdegalam cogitans procuratorem reliquit ad respondendum , et defendendum cum hoc modo , *salvis exceptionibus sibi competentibus* : qui modus conditiove fecit , ut ex persona domini procurator exciperet , non potuisse dominum , qui Romam venerat publici negotii causa in auxilium ecclesiæ Romanæ , ut ait , ibi interpellari de alio negotio , et de alio interpellatum jus habuisse revocandi domum , *c. ult. sup. de for. competen.* Ac præterea , quia dominus non satis habuerat temporis ad deliberandum cum capitulo et suffraganeis suis de negotio illo primatus Aquitaniæ , procurator desiderabat sibi aliam dilationem dari deliberandi causa : quam et Pontifex ei concedit in hoc c. die , quæ condicta fuerat ad initium Quadragesimæ , prorogata ad diem Nativitatis Domini. Similis fuit controversia de primatu inter Toletanum et Bracarensem Archiepiscopos in Hispania , de qua est *c. coram* , *inf. de restitut. in integr.* et in 5. *Collectione Honorii III. cap. ult. de dilat.* quoniam et in illa controversia fuit quæsitum de dandis dilationibus , non quidem ad deliberandum , sed ad instruendum judicem , et ad producendos testes.

AD TITULUM IX.

De Feriis.

AD CAP. *Omnes*. I. et CAP. *Quoniam*. II.

Titulus IX. libri secundi est de *feriis* , id est , diebus feriaticis , ut loquitur *l.* 2. *eod. tit.* majestati Altissimi dedicatis , diebus devotionum , ut loquitur *l. ult. C. Theod. de navicular.* quibus opponuntur dies communes , *l.* 2. *C. de stat. et imag.* Inter feriatos vero frequentiores sunt , quos Apostolus *Apocalyps.* 1. et tota Ecclesia *Dominicos* vocat , a quibus quæque septimana incipit. Et quamvis more Romano dies quilibet a media nocte incipiat , et finiatur sequenti media nocte , *l. more*, *D. eod. tit.*

c. 24. sup. de offic. et pot. jud. de leg. tamen quod ad reverentiam, venerationem, observationem horum dierum attinet, *can. quod die* 75. *dist. can.* 1. *de consecrat. dist.* 3. *et c.* 1. *hoc tit.* definitur eam venerationem Dominicorum dierum incipere pridie vesperi, et desinere sequenti vespera, nisi loci et provinciæ consuetudo aliud introduxerit, ut *cap.* 2. *hoc tit.* Idque exemplo festivitatis Paschæ, quam Dominus celebrari præceperat ab Hebræis inter duas vesperas: quæ tamen verba Hebræi, qui eorum optimi interpretes sunt, quippe cum ea diu in usum perduxerint, longe aliter accipiunt, quam *cap.* 2. Venerationem autem in eo consistere, ut abstineatur, ut ait *cap.* 1. ab omni opere illicito, quod scilicet illicitum dies ipse Dominicus facit. Facit autem omne opus illicitum, præterquam id, quod ad Dei cultum spectat. In sacra scriptura modo legitur, *ab omni opere servili*, *et cap.* 3. *hoc tit.* modo simpliciter et abscise, *ab omni opere*, *ab omni labore omnium molestiarum.* Ut item abstineatur *a mercaturis*, *sive nundinationibus faciundis*, *a litibus et jurgiis*, et ita ut sint his diebus, ut Plautus loquitur, alcedonia in foro, sive placita nulla, ut loquitur in *c.* 1. *et can. placita* 15. *q.* 2. voce vulgo recepta, vel ex vulgo ducta potius. Quod enim idiotismus *plaids*, id vocarunt *placitum*, id est, *jurgium forens*, *concertatio forensis.* Ut item abstineatur his diebus a suppliciis reorum. Quod et leges civiles constituerunt, vel Seneca teste in 5. *Controv.* qui diebus festis intercedentibus pœnam ex lege differri ait. At postremo ut abstineatur his præcipue diebus ab omni jurejurando, nisi si quando forte quidam copulant dexteras, pacis, vel transactionis firmandæ causa, vel ex alia causa necessaria, qua ex causa etiam diebus feriatis judicia exerceri possunt, *cap. ult. hoc tit.* Quod autem dixi diem Dominicum totius septimanæ esse primum diem, id ita iisdem verbis scriptum est in *l. ult. C. Theodos. de spect.* Hunc tamen diem, et qui sequuntur dies etiam ecclesia ferias vocat, nempe *secundam*, *tertiam*, *quartam*, *quintam*, *sextam feriam*, et postremum diem non feriam, sed *diem Sabbathi*, in memoriam Sabbathi Judæorum, a quibus Christiani profecti sunt. An igitur omnibus diebus feriæ? Minime: sed quia olim ecclesia annum incipiebat a Pascha, atque adeo prima anni septimana erat septimana Paschalis, et ejus primæ septimanæ dies omnes feriati, *cap. ult. hoc tit. l.* 6. *C. eod. tit.* hinc factum est, ut et reliquarum septimanarum dies feriæ dicerentur, quamvis non essent feriæ, capto scilicet omine, et auspicio bono ex prima anni septimana, quæ tota feriata erat, quod pauci norunt. Ad hæc notandum etiam hoc est ex *c.* 2. hunc fuisse priscum morem ecclesiæ, ut diebus Dominicis stantes orarent in signum resurrectionis, nec flecterent genua: quod etiam hodie servat Æthiopia, ubi ob eam rem scipiones quamplurimi, baculi quamplurimi in limine templi positi sunt in summo parvum temonem habentes, ut qui in templum ingreditur sumat quisque suum, cui in templo stans innitatur. Certe id ita Nicæna Synodo definitum est, ne quis vel castum, vel jejunum agat, ne genu flectat die Dominico, *can. quoniam*, *de consecrat. dist.* 3. *can. ultim.* 30. *dist.* Tertullianus de corona militis: *Die Dominico*, inquit, *jejunare nefas ducimus*, *vel de geniculis adorare: eadem immunitate*, ut subjicit, *a die Paschœ in Pentecosten usque gaudemus: ut stantes*, inquit, *oremus in publico cœtu totius ecclesiæ:* non in secreto, ut ait in *cap.* 2. παραβύστω. Nam in occulto quin quisquis orare possit die Dominico flexis genibus non est dubium. Itemque Episcopus dum consecratur, vel clericus dum ordinatur, quod fieri debet die Dominico, *can. quod dies* 75. *dist.* et is simul, qui Episcopum consecrat, vel clericum ordinat, genua flectere non prohibetur. In eodem *cap.* 2. de festo SS. Trinitatis, quod alii celebrant in octavis Paschæ, alii Domica prima ante Adventum Domini, valde singulare est, quod Alexander Tertius ait: illud festum Trinitatis nullo certo, statoque tempore celebrari in Romana Ecclesia, quia quod quotidie occinitur in fine Psalmorum ex instituto Damasi Pontificis, ut Carolus Magnus scribit in lib. de ritibus veteris Ecclesiæ, et Raphael Volaterranus in anthropologia, et alii plerique, quod, inquam, quotidie occinitur *Gloria Patri*, *et Filio*, *et Spiritui Sancto*, continua celebratio Trinitatis est. Ait autem Alexander in hoc *cap.* 2. *Festivitatem illam SS. Trinitatis quosdam celebrare in octavis Pentecostes*, id est *octava die*, *sive Dominica prima post. Pentecosten* et proculdubio nos intelligit, Gallos intelligit, qui octavam diem post Pentecosten SS. Trinitatis dicamus. Et Clemens Tertius *cap.* 4. *hoc tit. dum dixit Pentecosten carere octavis*, proculdubio respicit ad morem nostrum, qui festum SS. Trinitatis colimus die octava post Pentecosten, nec recolimus Pentecosten. Octavam agere est recolere festum superius, et cludere. Observa vero in *d. c.* 4. Clementem octavam diem post Pentecosten agnoscere, non octavam Pentecostes. Hæc duo sunt diversa: non potest illa dies esse octava Pentecostes, quæ dicata est SS. Trinitati. Inscriptio autem *c.* 2. ita restituenda est: *Alexander III. Terdonensi Episcopo*, male in secunda collect. *Archiepiscopo*, quia, ut ex notitia Episcoporum constat, quem codicem fiscalem Volaterranus vocat, Terdonensis est suffraganeus Archiepiscopi Mediolanensis.

AD CAP. *Licet.* III.

Multo majus mendum est in inscriptione hujus *c.* 3. quod dirigitur ad Archiepiscopum Triburiensem, et ejus suffraganeos, ut recte additur in antiqua Decretali, cum tamen notitia supradicta nullum ponat vel Archiepiscopum, vel Episcopum Triburiensem. Nam et Tribur villa tantum fuit quædam Imperatoria prope Moguntiam, ut constat ex præfatione Concilii Triburiensis, et piscatio halecum, *qu' on appelle harens*, cujus fit mentio in hoc *cap.* 3. nulla Triburi. Permittit in hoc cap. Pontifex, ut diebus Dominicis, et natalitiis Martyrum, quibus diebus memoria celebratur non nativitatis, sed gloriosæ mortis Martyrum pro fide intemerata, et aliis diebus festis, si halecum copiam mare egerit in litus, quod non semper, sed per vices, facit, et certis temporibus, maxime post æquinoctium autumni, ut tum non habita ratione festorum dierum omnes concurrant ad halecum capturam. Loquitur de regionibus maritimis, in quibus homines ex ea potissimum re victitant frugum inopes, et quæstum faciunt, quod vel ad Daniæ insulas respicit, vel Scandiæ, vel Norvegiæ, ubi piscatio halecum exercetur luculentissima, ut falsamentarii mercatores omnes narrant, et ex literatis scribunt Krantzius, et Munsterus. In Belgii ora exercetur ea quoque, sed non ita copiose, nec ibi ex ea re victitant potissimum Belgæ. Qua ex re fit, ut hujus *cap.* 3. rescriptum fuisse directum putem ad Archiepiscopum Daniæ, vel Scandiæ, vel Norvegiæ, unde etiam provenit magna vis asellorum, quos vocant *Stolefis*, quod nisi ferula verberentur igne percoqui non possunt. Magna autem est ratio non interdicendæ illis illius piscationis quoquo se die offerat, ne, ut ait *l.* 3. *C. eod. tit.* occasione momenti pereat commoditas cœlesti provisione concessa, quæ lex plus aliquanto permittit, quam hoc *c.* 3. nempe ut et opus rurestre cuique liceat facere die Dominico: quod tamen abrogat Leonis Nov. 54. quanquam et generaliter Laodiceni Concilii *can.* 29. permittat eo die cuique non cessare ab opere suo, vitæ suæ tolerandæ causa, post preces solemnes scilicet Deo in ecclesia redditas, a quibus non desistit, qui simul et vitæ suæ, suorumque curam agit. Verba Concilii hæc sunt: τὴν κυριακὴν, id est, *diem dominicum*, προτιμῶντας εἴγε δύναντο σχολάζειν ὡς χριστιανοί. Modus hic additur, εἴγε δύναντο, *si queant*, non dicit, ut vulgo redditur, *si hoc eis placet*, sed *si queant*, si hoc eorum conditio et res ferat, si ejus diei cessatio non sit suæ, suorumve sustentationi nocitura. Recte enim Scævola apud Macrobium consultus quid feriis agi liceret, respondit, *quod prætermissum noceret*.

AD CAP. *Capellanus.* Pen.

Certum est, nuptias contrahi et perfici posse quolibet die anni: perficiuntur nudo consensu collato in præsens tempus: at celebrari nuptias, et consummari, quod et concubitu contingit, non quolibet anni tempore posse. Exceptum enim est primum ab ea re Concilio Laodiceno tempus quadragesimæ, tempus feriarum esurialium, ut Plautus loquitur, *can. non oportet* 33. *q.* 4. *c.* 1. *de matr. contr. int. eccles. in prima Collect.* Ac deinde exceptum est tempus, quod a Septuagesima excurrit ad octavas Paschæ, vel, ut servatur in ecclesia Romana, et refertur in *hoc c.* 4. a Septuagesima usque in diem sextum post Pentecosten, quo quidem tempore includitur etiam Quadragesima, *d. can. non oportet*: cum tamen vetus Concilium Laodicenum nuptiis celebrandis tantum exemisset Quadragesimam ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοστῇ γάμους ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν. Imo ulterius res processit, et ab Adventu quoque Domini ad Epiphaniam, ac deinde ad Epiphaniæ octavam vetita nuptiarum celebratio, et consummatio est. Imo et tribus septimanis ante festum S. Joannis Baptistæ, ut est scriptum in *d. can. non oportet.* Unde orta est quæstio, quæ definitur in hoc c. 4. utrum tres illæ septimanæ sic accipiendæ sint, quæ præcipue antecedunt festum S. Joannis Baptistæ, quæ contingunt festum S. Joannis Baptistæ, an quæ a die Litaniarum excurrunt usque in octavum diem post Pentecosten, quod temporis spatium plane continet septimanas tres? Hoc erat satis difficile explicatu. At hæ solemnitates, festivitates puta Litaniarum, et quæ statim sequuntur, Ascensionis, et Pentecostes, præcedunt quidem festum Sancti Joannis, sed cum eo non continuantur. Remotæ igitur sunt illæ tres septimanæ, non conjunctæ festo S. Joannis: imo plerunque inter eas et festum Sanctis Joannis longum intervallum intercedit, et hoc præsenti anno MDLXXXVI. inter octavum diem post Pentecosten, et festum Sancti Joannis sunt dies 23. Pontifex autem recte definit in hoc cap. pen. tres illas septimanas ante festum S. Joannis, quas dicit *can. non oportet*, non sic esse accipiendas, quæ sunt conjunctæ festo S. Joannis, sed quæ longe ante festum illud cucurrerunt, quæ scilicet impenduntur Litaniis, sive Rogationibus, et celebritati Ascensionis, et Pentecostes. Quod et sic vulgus observat, et vulgari idiomate hoc narrare non erit inutile: omnis hæc temporum ad nuptias celebrandas religiosorum comprehensio his verbis expressa est rectissime: *Nopces nous donne S. Hilaire*, quæ est octava Epiphaniæ. *Septuagesime defend de les faire*. Quasi modo, quæ est octava Paschæ, *veut qu' on les face*. *Les Rogations*,

quæ sunt Litaniæ, *les dechasse. La Trinitè*, qui est octavus dies post Pentecosten, *puis les octroye, les Advents les desenvoyent*. At hodie hic ordo plane mutatus est Concilio Tridentino, et superflua est quæstio hujus *c. pen.* quoniam nuptiarum celebritas permittitur etiam Litaniarum tempore, et Ascensionis, et Pentecostes; et Septuagesimæ temporibus dum prohibentur tantum a feria quarta Cinerum, *qui est les Mercredy des Cendres*, ad Octavam Paschæ, et præterea ab Adventu Domini ad diem ipsum Epiphaniæ, qui est dies Baptismi Dominici, non expectata octava Epiphaniæ, sive festo S. Hilarii.

AD CAP. *Conquestus*, Ult.

Ad cap. ult. hoc tantum notandum, enumerari in eo præcipuas ferias, quæ Deo dicatæ sunt, et separari eas hac in re a feriis usui hominum deputatis, veluti feriis messium, et vindemiarum: quod his volentes judicem adire, et coram eo litigare non prohibeantur, illis prohibeantur, quod congruit cum *l. 1. D. eod. titul.*

AD TITULUM X.

De ordine cognitionum.

AD CAP. *Intelleximus*. I. *et* CAP. *Tuam*. III.

In hoc tit. ostenditur, ubi duæ causæ, vel quæstiones in idem judicium veniunt, vel deducuntur, de qua prius cognoscendum sit; qui locus latissime patet, et multo plura certe continet, quam in hoc titulo prodita sint: mihi tamen satis erit explicare ea, quæ sunt in hoc titulo: longius evagari, neque debeo, neque volo. In specie *cap.* 1. si mulier de jure matrimonii agat, quod secum Lucium Titium contraxisse dicit, Titius autem opposita exceptione agat de jure cognationis, quod sibi cum illa intercedere, et matrimonio impedimentum adferre dicit: definitur, prius esse cognoscendum de jure cognationis, quam de jure matrimonii, quia quæstio, quam vir in modum exceptionis induxit, præjudicium facit quæstioni principali de matrimonio. Probata enim cognatione, et lite data secundum Lucium Titium, actio mulieris peribit. Cognitio cujuscumque causæ præjudicialis causam non præjudicialem semper præcedere debet: si alio ordine peragerctur res, id est, si de actione prius quam de exceptione litis judiciique, mora esset nimis longa: ille ordo breviorem litem facit, et studendum est brevitati litium. Ponendum autem est in hac specie Lucium Titium confiteri, quod mulier in judicium deduxit, videlicet se cum muliere matrimonium contraxisse, verum objicere supradictam exceptionem præjudicialem et peremptoriam: alioquin non confitente reo de intentione actoris, non ante est probanda exceptio, sive dilatoria, sive peremptoria, quam actor probaverit intentionem suam, *l. emptor, C. de præsc. long. temp. l. siquidem, C. de excep. l. exceptionem, C. de probat.* nimirum, quia actore non probante, reus, etiamsi non probaverit exceptionem suam, absolvitur, *l. qui accusare, C. de edend. can. Christiana* 32. *quæst.* 5. Ponendum item, ut recte notavit Innocentius, mulierem egisse judioio petitorio, non possessorio, id est, maritum sibi vindicasse, cujus in domicilium nondum perducta erat, non etiam ductam in domum mariti, ac deinde ab alio foras exactam se marito restitui desiderasse; hoc enim casu prius satisfaciendum esset mulieri quam viro, prius restituenda esset viro, quam ageretur de jure matrimonii, a quo fuerat temere ejecta, *c. exhibita, sup. de judic. c. ex conquestione, inf. de restit. spol.* Idque secundum regulam juris, ut spoliatus statim, et antequam de re alia ulla agatur, restituatur in pristinum statum: qua ex re ea causa dicitur causa momenti, et momentum, et celeris reformatio possessionis in jure nostro. Qui autem in specie *cap.* 1. servatur ordo, idem etiam eadem ratione servatur in specie *cap.* 3. quæ est hujusmodi magna ex parte petenda ex historia nostra: Aleidis, nomen mulieris, quæ in idiotismo dicitur *Alix*, vel *Alis*, filia Henrici II Comitis Camporum Catalaunicorum in Gallia, a quibus tota illa regio Campania hodie dicitur, et Isabellæ reginæ Hierusalem, et Cypri, ab Isabella matre, obtinuit regnum Cypri, idque transmisit ad filiam suam, cui fuit idem nomen *Alix*: hæc sibi vindicabat Comitatum Campaniæ adversus Theobaldum VI. (Doctores non recte ponunt speciem) Comitatus Campaniæ possessorem, cui Theobaldus in modum exceptionis objiciebat natalium originem, dicens, non esse originem ejus legitimam, aviam scilicet non fuisse uxorem legitimam Henrici II. propterea quod illa (Isabella scilicet) prius nupserat Godefrido de Tholen, ut Joannes Tilius narrat, et ab eo temere discesserat, ut nuberet Henrico, et consequenter ab ea vitium permanasse ad filiam et neptem. Antiqua Decretalis, quæ exstat in quinta Collect. docet hac de re actum fuisse apud Philippum Augustum regem Franciæ, eoque defuncto pendente lite apud Ludovicum VIII. filium ejusdem Philippi, ad quem *cap.* 3. scriptum est, utrumque vero regem Honorium III. admonuisse, ne ante judicarent de proprietate Comitatus Campaniæ, quamvis ea esset quæstio principalis, quam Pontifex ipse cognovisset de exceptione, et causa natalium quasi præjudiciali, et peremptoria quæstionis principalis, et ad

cognitionem utique suam pertinere causam natalium, quod insit in ea quæstio de matrimonio, ut in *cap.* 1. *et* 7. *inf. qui fil. sint. legit.* Quæstio natalium pertinet ad forum ecclesiasticum, quod sit conjuncta quæstioni matrimonii: quæstio proprietatis ad forum civile.

AD CAP. *Cum dilectus.* II.

Si quis de damno illato prædiis suis agat adversus eum, qui damnum intulit, et is, proposita petitione mutua, agat interdicto unde vi, quasi ab eo, qui prior litem fecit, de possessione prædiorum vi dejectus: est quidem, ut definitur in *cap.* 2. utraque quæstio ab eodem judice definienda simul, una sententia, una saliva, *cap.* 1. *de mut. petit. sup.* sed qui prior litem fecit, ejus petitio prius tractanda et discutienda est, juxta regulam, ut ait *cap.* 2. *qui prior appellat, prior agat*, et ut intelligit, *l.* 29. *de judic.* in qua vulgo quidem ita legitur, sed in Florentinis longe aliter, et rectius, qui appellat, (quod verbum est subdistinguendum addito sicilico, seu virgula) *prior agit.* Et nihil est præterea in ea lege, quod et Basilica sequuntur, quæ sic habent, ὁ ἐκκαλεσάμενος ἐνάγων ἐστὶν, id est, qui a judicis sententia appellavit ad judicem superiorem, actor est. Et sane ita est, ut qui appellavit ad judicem, prior agat, et litem in judicium perducat. Itaque ea lex nihil omnino pertinet ad mutuas petitiones. At quid si is, qui damnum dedit, conveniatur lege Aquilia, vel alio jure, et non aliam petitionem instituat, puta interdictum unde vi de restituenda possessione sibi erepta, ut posui, sed opponat exceptionem removendi, repellendi actoris gratia hoc modo, si non tu me vi possessione prædiorum meorum dejecisti, quibus tu me damnum intulisse dicis. Et hoc casu Pontifex in *hoc cap.* 2. refert se pronuntiasse, se decrevisse, ut exceptio de vi prius discuteretur, et probaretur, eaque probata, ut non ante restitutionem possessionis, reus actori respondere teneretur: ceterum non ideo statim esse restituendam possessionem reo, qui ea de re non egit interdicto, sed de vi tantum excepit repellendi actoris gratia. Quod Pontifex confirmat exemplo sumpto ex *l. Lucius, de his qui not. infam.* de exceptione opposita testi, *que vous appellez reproche*, veluti reatu aliquo, quo fiat ne sit idoneus testis: quæ exceptio, sive præscriptio etsi probata fuerit, non tamen ideo statim vel testis famam lædit, vel subjicit eum pœnæ reatus, sed testimonio tantum ejus non creditur. Nam et sic vi probata, quam actori objicit reus, non ideo statim possessio reo restituenda est, quia nec de ea restituenda directo egit interdicto unde vi, sed de vi tantum excepit repellendi actoris gratia quem repellit etiam, non tamen hoc quoque assequitur, ut sibi possessio restituatur, reformetur, redintegretur, verum ultro eam restituere poterit actor, deinde de damno dato agere.

AD CAP. *Super.* Ult.

Ex hoc cap. notandum, agenti interdicto *unde vi*, nec exceptionem, nec mutuam petitionem sive compensationem objici posse, *l. ult. in fi. C. de Compensat.* interdictum unde vi dari sine exceptione. M. Tullius in Oratione pro Cecinna, et expediri protinus sine mora, sine cunctatione, præterquam uno excepto casu, si conventus interdicto unde vi, et ipse mutua petitione instituta eodem interdicto experiatur ex alia causa adversus actorem, vel si excipiat in hunc modum; si non et tu me vi dejecisti possessione illius fundi. Hæc enim objectio, quoquo modo objiciatur, repellit actorem. *Qui alterum incusat vitii, eum ipsum intueri oportet*: Verba sunt Plauti in *Truculento*. Et hic est finis hujus tituli decimi.

AD TITULUM XI.

De Plus petitionibus.

AD CAP. *Consilium.* Unic.

Plus petitur re, vel summa; loco, tempore, causa, quod Gregorius IX. auctor hujus Constitutionis sumpsit ex Institutionibus Justiniani, et ex Pauli 1. *Sentent.* Et quoquo modo plus petierit actor, sane punitur, et si plus petierit re, vel causa, vel loco, omne damnum, quod ex ea contigit, actorem reo resarcire, omnemque utilitatem, quæ ob eam rem abest reo, eidem præstare: si plus tempore, spatium solvendi, quod reus habuit, reo duplicari, ac præterea sumptus, quos in litem fecit, ei restitui, quod est ex Constitutione Zenonis Græca, §. *hodie*, *Instit. de except.* Et quicquid omnino est relatum in Constitutione hujus tituli, ex jure civili est, ac proinde secundum jus civile interpretandum, ex quo quidem solo jure habent quod petant Pontifices exornandorum suorum decretorum causa. Nec omittendum, quod in hac Constitutione significatur, licere actori corrigere petitionem suam, id verissimum esse, si modo id faciat tempore, id est, *ante litem contestatam*, post litem contestatam sera pœnitudo est, quæ pœna jam commissa actorem non liberat, *l.* 3. *C. de plus petition.* quæ vulgo est unica lex, sed facio tertiam, quia præcedere debent duæ Constitutiones Græcæ de plus petitionibus, una Zenonis, altera Justiniani, ut docet Observatio 12. *cap.* 21

AD TITULUM XII.

De Causa possessionis, et proprietatis.

AD CAP. *Susceptis* I. et CAP. *Ad ultimum* II.

Certum est, ubi quæritur de possessione, vel quasi possessione, et de proprietate, vel quasi proprietate, prius cognoscendum esse de possessione, vel quasi possessione, quam de proprietate, *cap. ult. de judic. sup. l. exitus, de acq. poss. l. 3. C. fin. regund. l. 2. C. de interdict.* His vulgo addunt etiam *l. si de vi, de judic.* quam Observatio quinta *cap.* 15. jamdiu docuit ad hanc rem non pertinere: sed convenienter addi possunt aliæ pleræque leges, *l. ult. C. quor. bon. l. si coloni, C. de agricol. et cens. lib.* 11. *l. ordinarii, Cod. de rei vind.* ubi et hoc proponitur, ab eodem judice utramque quæstionem definiendam esse, ut in *l. nulli, C. de judic.* quod et Gregorius I. *in hoc cap.* 1. ait *legali provisione esse decretum*, nempe *d. l. ordinarii, et d. l. nulli*. Et causam sive quæstionem possessionis in hoc *c.* 1. vocat *causam momenti*, ut juris civilis auctores. Hujus appellationis præcipua ratio hæc est, quod sit expedienda causa possessionis celeriter, remota exceptione, compensatione, et appellatione omni, abjecta cunctatione omni, *l. un. C. si de moment. poss. appell. l. ult. in fi. C. de compens l. momentariæ, C. unde vi, c. ult. sup. de ord. cognit.* Isidorus quinto Etymolog. *Momentum dici a brevitate temporis, quod tam cito*, inquit, *quam statim, salvo negotio principali, possessio reformetur: nec in ullam moram producatur, protrahatur*. Qua ex re etiam dicitur et momentaria possessio, quod momento temporis, si queat, reformanda, et restituenda, vel danda, vel tuenda sit ei, ad quem ea res pertinet, celeris reformatio *d. l. si col. et l. 5. Cod. Th. de denunc. et edit. resc.* celeris *redhibitio, l. 4. C. Theod. unde vi*, celeris *executio, l. 1. C. Theod. de col. et inquil.* Denique omne interdictum, quod possessionis, vel adipiscendæ, vel reciperandæ causam continet, momentarium est. Species autem *cap.* 1. quæ fuerit satis constat ex epistolis Gregorii *lib. 7. cap. 47. et* 44. *et cap.* 100. *et* 101. *Actores*, qui et ibidem *actionarii* dicuntur, id est, Oeconomi, et administratores ecclesiæ Syracusanæ invaserant prædia quædam Felicis viri clarissimi inscio Joanne Episcopo Syracusano, quem tamen ea de re Felix cum insimularet, nec judicio ejus stare vellet, nec rursus Pontifex Romanus aditus a Felice ea de re quicquam definierit inaudita parte altera, jussit ab utraque parte quamprimum edi judicem, qui de utraque parte cognosceret, de possessione scilicet primum, deinde de proprietate, quanquam et commixtim de utraque, si res ferat, judex cognoscere possit, ut ex epistolis Symmachi ad Theodosium Imp. constat. Verum etsi de utraque cœperit commixtim judex cognoscere, tamen non prohibetur nondum finito judicio secernere alteram ab altera, et prius de possessione testationes, sive testimonia excutere, et secundum ea pronuntiare, quam de proprietate. Quæ est sententia *cap.* 2. Verba Symmachi hæc sunt: *Recitata est Constitutio, quæ judicibus tribuit copiam, non imponit necessitatem, ut quoties de possessione judicant, continuo, si casus tulerit, etiam de jure cognoscant*. Quo ex loco patet non esse verum, quod ajunt, jus Pontificium non concordare cum jure civili.

AD CAP. *Susceptis*. III. et CAP. *Cum dilectus*. VI.

Constat ex *cap. 3. et 4. et 6. hujus tit.* si simul actum sit possessorio, et petitorio, si, ut loquuntur Interpretes, cumulata sint hæc duo judicia, id est, si simul actum sit de possessione, et proprietate conjunctim, utramque quæstionem una sententia terminari posse, ita tamen ut illius sententiæ prima pars, prior pagina sit de possessione, posterior autem de proprietate prævaleat, et prædominetur in executione sententiæ, *d. c.* 6. videlicet si forte vicerit in possessorio: nam qui vicit in petitorio, potior est eo, qui vicit in possessorio: qua ex re etiam dici *momentariam possessionem* Doctores putant quod non sit diu mansura apud eum, qui eam, evicerit, si vincatur in petitorio judicio, quod et Græci probare videntur, qui vocant eam πρὸς καιρὸν καὶ πρὸς ῥοπὴν νομήν, id est, *temporariam possessionem, l. 1. §. ult. de acqu. quot. et æst.* Atque ita fit, ut qui vicit in petitorio, potentior sit eo, qui vicit in possessorio, utque is, qui vicit in petitorio, potentior ab eo, qui vicit in possessorio, possessionem avocet: temporaria enim fuit possessio, quæ priori judicio ei adjudicata est. Petitorium judicium perpetuum jus tribuit: possessorium non ita semper, nisi quis et in sequenti judicio, id est, in petitorio vincat. Sæpe autem hoc evenit, ut qui vicit in possessorio, vincatur in petitorio, sicut in specie *cap.* 3. clerici Conventualium Ecclesiarum Sutrinæ urbis in Hetruria: qui cum essent in quasi possessione eligendi Episcopi Sutrini una cum Canonicis, sive clericis Cathedralis ecclesiæ, agebant possessorio simul et petitorio tanquam spoliati quasi possessione a Canonicis Cathedralis ecclesiæ, qui eis reclamantibus, et exclusis, processerant ad electionem Episcopi: hi, inquam, clerici conventuales sive regulares, ut vocant, in specie proposita in hoc *cap.* 3. vincunt in possesorio,

et restitui pristinæ possessioni jubentur : in petitorio autem, id est, in jure eligendi, quod se habere adserebant, vincuntur. Et vincunt quidem in possessorio, quia legitime probarunt, se interfuisse superioribus annis electioni trium Episcoporum continua serie succedentium in ecclesiæ Sutrinæ summo sacerdotio. Canonici autem nihil probarunt quod moverit judices, nempe quia testes a Canonicis prolati adversus fidem testationis suæ vacillabant, quos non essse audiendos constat ex *l. 2. ff. de testibus*, et quia per eos testes negationem, cujus per rerum naturam probatio nulla est, *l. actor*, *C. de probat.* canonici adstruere conabantur, puta non fuisse illis clericis conventualibus jus eligendi, et consequenter non aliis, quam sibi jus eligendi Episcopi competere. Vincuntur autem clerici regulares in petitorio, quia se jus eligendi habuisse non probaverunt. Nec enim quod electioni trium Episcoporum interfuerint, et suffragium tulerint, ideo sequitur et eos jus eligendi habuisse, nisi præscriptionem huic juri acquirendo necessariam impleverint. Et actore non probante, ut ait, reus, etiamsi nihil probaverit, absolvendus est; quæ verba sumpsit ex *l. qui accusare*, *C. de edend. Probandum*, inquit, *actori, aut causa periclitandum est*. Sumpsit et in hoc *cap. 3.* alia verba ex *l. solemus, de jud.* ut probet venisse in judicium, id est, in judicium perduxisse clericos conventuales agentes contra clericos Cathedrales interdicto restitutorio, etiam quasi proprietatis causam, id est, jus eligendi suum esse petentes, quia ut ait *l. solemus*, *id venit in judicium, non de quo actum est inter litigantes, ut veniret*, quia vix unquam ea de re bene inter se conveniunt, semper fugiente reo, et declinante judicium: id, inquam, venit, in judicium, non de quo actum est, ut veniret (sic enim legendum, ut in Florentinis, et in antiqua Decretali, male vulgo, *non solum de quo actum est ut veniret*: legendum, *non de quo actum est, ut veniret*: sed id non *venire in judicium, de quo nominatim actum est ne veniret*. Si igitur nominatim et specialiter actum non sit inter litigantes, ne quæstio proprietatis in judicium veniret, de ea simul et de possessione litigantes egisse videntur, quod et eorum allegationes probant. Et hæc sufficiant ad *cap. 3.* in cujus inscriptione pro *Archiepiscopo*, emenda *Episcopo*, quia Sutrium Episcopum habuit, non Archiepiscopum, quod et contextus hujus cap. satis ostendit pluribus in locis, maxime illo, *inter eligentes Sutrinos Episcopos*. Scribit autem Pontifex Sutrino Episcopo, cujus electionem Canonici Sutrini repetierant, priore electione rescissa, quæ clericos Conventuales spoliaverat quasi eligendi Episcopi possessione, et in posterum jure eligendi concesso solis Canonicis, quod Conventuales clerici de fecissent in probatione petitionis suæ, assertionis suæ.

AD CAP. *Cum super*. IV

Quæstio hujus cap. non est valde absimilis a specie *cap. 3.* supra explicati. Species hujus *cap. 4.* de qua etiam agitur *cap. 2. inf. de confess.* quod conjungendum est cum hoc *cap. 4.* est de Episcopatu Bethleem, qui est sub Patriarca Hierosolymitano, de quo erat controversia inter duos, Cajum et Titium, finge, utroque se gerente pro electo in Episcopum, et Cajo quidem suffulto auctoritate regis Hierosolymitani, qui tunc fuit Guido VIII. et ultimus rex Hierosolymitanus, a quo quidem rege Cajus se spoliatum querebatur, proposito interdicto restitutorio, simul et agebat petitorio, se rite et ordine Episcopum factum asserens. Et censet quidem Pontifex, quod ad possessionem attinet, esse Cajo restituendam, petitorio autem agendi neutri jus fuisse, quod neutrius electio legitime facta esset: et consequenter etiam Cajo, alio electo, possessionem, cui restitutus est, ad extremum auferendam esse. De utroque judicio possessorio, et petitorio Pontifex pronuntiavit, quia et de utroque actum fuerat, et ipse de utroque cognoverat: qua autem de re judex cognovit, ut idem ait ex *l. de qua re, de judic.* etiam pronuntiare debet.

AD CAP. *Pastoralis Officii*. V.

Hujus cap. quæstio hæc est, an is, qui cœpit agere judicio petitorio, id est, rei vindicatione, quæ lis proprietatis dicitur, possit nondum finito judicio petitorio agere interdicto adipiscendæ, vel reciperandæ, vel retinendæ possessionis, licet hoc faciat præpostere, quatenus possessorio prius agere debuit, quam petitorio, ut dictum est initio hujus tituli Et quod attinet ad interdictum reciperandæ possessionis, veluti *unde vi*, vel interdictum adipiscendæ, veluti *quorum bonorum*, vel *quod legatorum*, incunctanter definit Pontifex in *hoc c.* id etiam recte institui post inchoatum necdum finitum judicium petitorium, si modo in judicio petitorio nondum renuntiatum sit testium productioni ab utraque parte, necdum conclusa res sit, ita ut nihil desit finiendo judicio, quam definitiva sententia, immo, et posteaquam renuntiatum sit, vel conclusum in judicio petitorio, ex justa causa arbitrio judicis, *veluti* inquit, *cum ex perspicuis indiciis facile arguitur iniquitas invasoris, et spoliatio, casu, vel malitia adversarii actori præripuit omnem facultatem probandi dominii*: quod utique in petitorio judicio semper exigitur, *l. exitus, de adquir. poss.* Verba illa, *renuntiatum sive conclusum* mutuatus est Pontifex ex

Nov. de testib. ubi ea res tamen uno tantum exprimitur verbo ἀποτάξεως, sive ἀποταγῆς, pro quo Irnerius vertit *conclusionem*, Julianus *renuntiationem*, recte ut *abrenuntiationem*, sive *ejerationem*, ut Tertullianus loquitur, quæ fit in baptismo: Græci ἀποταγὴν sive ἀπόταξιν vocant. Pontifex in hoc cap. utrumque verbum conjunxit his verbis, *si renuntiatum, aut conclusum sit*: et infra, *si renuntiatum, vel conclusum sit*, utitur disjunctione, quasi ambiguus, quo verbo potius sibi utendum esset. Unde liquido apparet, quam sint stulti, qui inter renuntiationem et conclusionem differentiam faciunt Panormitanus, Joannes Andreæ, et alii. *Renuntiare* igitur et *concludere* idem est, nempe renuntiare omnibus aliis probationibus, et allegationibus, et palam profiteri se nihil aliud habere, quod in judicium afferat suæ causæ muniendæ gratia. Jul. *renuntiare testium productioni*, Alexand. III. *renuntiare testibus, cap. 17. inf. de testib.* Denique mutuo consensu partium rem eo deducere, ut protinus de ea judicari debeat. Quod item ait in hoc *cap. cum ex perspicuis indiciis facile arguitur iniquitas invasoris*, id quoque Pontifex mutuatus est ex *l. dolum, C. de dol.* ubi tamen hodie ut fatentur omnes, esse legendum *insidiis*, non *indiciis*, feci ego, ex perspicuis indiciis, et in Gallica translatione, *par aperts aguets*. Rursus, quod ait, *eum, qui rem vindicavit, postea agere posse interdicto unde vi*, quod etiam confirmat *cap. 36. inf. de testib.* id est, ex *l. cum fundum §. ult. de vi et vi armat.* Quod item in antiqua, et integriori Decretali ait: *non videri eum possessorio renuntiare, qui cœpit rem vindicare*, id est, ex *l. 12. §. nihil commune, de acquir. poss.* qui tamen §. non loquitur de interdicto unde vi, de quo est hoc cap. sed de interdicto uti possidetis, quod et Ulpianus recte illo loco docet institui pendente judicio in rem, cum tamen hoc tantum admittat Pontifex in hoc titulo in interdicto reciperandæ, veluti unde vi, vel adipiscendæ possessionis veluti quorum bonorum, non in interdicto retinendæ, quale est uti possidetis, et utrubi, de quibus Pontifex sensit absque dubio illo loco: *aliis possessoriis indiciis in suo robore duraturis, etc.* quibus plane verbis ne quid comminiscamur, abrogat *d. §. nihil commune*, sed timide, non quia nominatim designatis aliis judiciis possessoriis. Et motus fortassis hac fuit Pontifex ratione diversitatis, quæ et omnes Doctores movit, quod interdictum unde vi, vel quorum bonorum facile admittat concursum actionis in rem, quia ut actio in rem, et illa quoque interdicta non possessori dantur: at interdictum uti possidetis, quod possessori datur ad tuendam possessionem, vel retinendam, videtur non posse ferre consortium, vel concursum actionis in rem, quæ non possessori competit, *l. 1. §. hoc interdictum, uti possid. §. æque, Inst. de act.* Hæc enim sunt pugnantia, ut quis agat quasi possessor, et quasi non possessor. At consule interpretationem nostram, quam fecimus non ita dudum ad *d. §. nihil commune*: et invenies nihil illam rationem diversitatis obesse, quo minus, qui rem cœpit vindicare, postea experiatur etiam, si velit, interdicto uti possidetis, vel mutata forma judicii, vel pendente, vel omisso judicio in rem. Etiam contraria judicia, ut Baldus dixit, cumulari posse subalternatim, nempe ut hoc, vel illo, qui agit, vincat. Et hæc omnia sunt conferenda cum iis, quæ dixi in *d. §. nihil commune*: et hoc cap. et ille §. ad eandem quæstionem spectant. Sed de his hactenus. Cap. 6. jam exposui nudiustertius.

AD CAP. *Cum olim*. Pen.

Lis erat inter Canonicos ecclesiæ Vicentinæ et Archidiaconum, cui nuper Episcopus Vicentinus Archidiaconatum contulerat vacantem. Canonici agebant interdicto possessorio tanquam perturbata quasi possessione, quam suam esse vocabant, nominandi et eligendi Archidiaconum, perturbata, inquam, ab Episcopo, a quo causam novus Archidiaconus habuit, cum quo et hoc nomine agebant recte interdicto possessorio sive restitutorio: quia hoc interdictum datur non tantum in eum, qui possessionem turbavit per vim, vel alio modo, et intervertit, sed etiam in eum, ad quem res pervenit, hoc jure scilicet, *cap. 18. tit. seq.* Contra novus Archidiaconus probabat, jam superiores duos Archidiaconos Episcopum Vicentinum creasse sine controversia, sine contradictione Canonicorum. Itaque possessorem hujus juris fuisse Episcopum, non Capitulum. Fuit hac de re lis contestata apud Romanum Pontificem, ut est nominatim scriptum in antiqua Decretali, quæ exstat in quarta collectione sub tit. *de offic. et pot. jud. de leg. cap. 1.* et ad hoc cap. omnino supplendum est, ut submoveantur pleræque objectiones Interpretum. Lis igitur fuit contestata hac de re apud Romanum Pontificem, qui et mox totius rei decidendæ addixit judices certos ex consensu procuratorum utriusque partis: et ideo non poterant recusari, qui editi erant, vel a partibus ipsis, vel a procuratoribus earum, videlicet si procuratores plenam agendi potestatem habebant, *l. si procurator, C. de procurator.* Hi porro judices cum judicassent contra Canonicos in judicio possessorio, Pontifex eorum sententiam confirmat reservata, quod est ex jure civili, integra quæstione quasi proprietatis, si parati essent agere contra Episcopum, et probare jus sibi esse conferendi Archidiaconatum, victos in judicio possessorio vindicare posse in petitorio, quemadmodum sæpe evenit, ut cujus causa non bona est in possessorio, sit bona in petitorio. Ac præterea res acta et judi-

cata inter novum Archidiaconum et Canonicos, quamvis in ea de jure proprietatis nonnihil actum sit; Canonicis dicentibus ejus dignitatis collationem ad se pertinere, non ad Episcopum, tamen debet ea res, juxta regulam juris canonicis præjudicare cum episcopo suo de proprietate actionem instituentibus. Canonicis hac in causa fuit adjunctus Archipresbyter ejusdem ecclesiæ, cui ægre animo erat subjici tali Archidiacono: nam Archipresbyter subjectus est Archidiacono, presbyter Diacono, quod prima fronte mirum videtur, et verum est tamen, *cap.* 1. *sup. de offic. Archipres. cap.* 7. *de offi. Archid. can. perlectis* 25. *distinct.* Quod dixi, in judicio possessorio, et de proprietate aliquid allegari sive in medium afferri, id si fiat, ut plerumque fit, non est inutile: nam ut Quintilianus ait 7. Instit. in sponsionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiam si non proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis: tamen inquit, *non solum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse oportet docere.*

AD CAP. *In causa*. Ult.

Dicerem, quod et alii tentant, *hoc c. ult.* nihil ad hunc titulum pertinere, nisi antiqua Decretalis, quæ exstat integra in quinta collectione, cujus etiam hic glossa mentionem fecit, doceret evidenter, Patriarcham Gradensem et Episcopum Castellanum, qui sunt in Histria Venetis finitima, egisse possessorio judicio adversus Abbatem et monachos S. Georgii, qui sunt Venetiis hac ratione quod quæ in signum subjectionis illis monachi exhibere soliti erant, exhibere desiissent, puta quod venientes illos ad monasterium non exciperent honorifice; non præberent lautia non præberent annonam, ut solebant; nec domum redeuntes prosequerentur honore solito, nec solverent Patriarchæ quinquaginta solidos Venetos, quos ei exolvere olim consueverant; nec indicta Synodo a Patriarcha Gradensi vel Episcopo Castellano ad eam proficiscerentur; nec Abbates novi ab eodem Episcopo confirmationem peterent. Et horum quidem jurium omnium quasi possessionem decreto Pontificis Romani restitutam illi fuisse. Ac deinde, cum utrinque actum esset judicio petitorio, in hoc judicio vicisse Abbatem et monachos beneficio privilegiorum impetratorum a superioribus Pontificibus Romanis, quibus absolvebantur supradictis oneribus: contra quæ privilegia, nulla Patriarcha et Episcopus muniti erant præscriptione, nulla prærogativa diuturni temporis. Ac declarasse præterea Pontificem, monasterium illud recta, et ἀμέσως, id est, simpliciter pertinere ad Romanam Ecclesiam. Simul et hoc adjecisse de eadem sententia, de pensione illa quinquaginta solidorum Venetorum licere Patriarchæ alio jure experiri si quod aliud se habere comperisset, quam quod allegaverat jurisdictionis, et subjectionis jus, ac si ejus juris pensio illa idoneum argumentum esset, quod tamen non erat idoneum: pensiones præstantur variis ex causis. Et revera etiam monasterium illud pertinebat tantum ad jurisdictionem, et subjectionem Romanæ ecclesiæ sine medio: potuit olim pertinuisse ad Patriarcham illum, sed Pontifices illi nullam omittebant rationem augendæ rei suæ.

AD TITULUM XIII.

De Restitutione spoliatorum.

AD CAP. *Licet*. I.

Titulus superior fuit generalis de omnibus interdictis: hic titulus est specialis de interdicto unde vi, et de clandestina possessione, de interdicto recipe randæ et restituendæ possessionis per vim, vel alio modo possessori conturbatæ, quo scilicet, vel directo agitur, vel in modum exceptionis, ut *cap.* 4. *inf. hoc t.* Et primo quidem in *c.* 1. quod est Gregorii I. ad Constantium Episcopum Mediolanensem, proponitur statim regula juris, quæ fusa per totum hunc titulum, expoliatum, privatumve possessione sua per vim, vel alio modo, ante omnia, prius scilicet, quam agatur de proprietate, vel ulla alia re, restituendum esse, nec moram restitutioni ullam esse faciendam. Qui ordo si forte prætermissus fuerit aut neglectus, et missa scilicet quæstione possessionis mutuo consensu partium, acta sit causa proprietatis, probaveritque is, qui perturbaverat possessionem alienam, se esse dominum rei, de qua agitur, et obtinuerit, non est quod jam agatur judicio possessorio. Pendente petitorio et possessorium agi potest, sive introduci, ut docuimus in *c.* 5. *sup. t. prox.* At prius finito petitorio consensu partium, et lite data secundum petitorem, sane frustra agitur possessorio, quia prævalet sententia, quæ de petitorio dicta est consensu utriusque partis, *c.* 6. *sup. tit. prox.* Speciem vero, ad quam hæc Constitutio prima pertinet, ex epistolis Gregorii esse didicimus: Philagrium quendam cæcum, cui cœlum Deus abstulerat, cum prædia quædam possideret, actores ecclesiæ Mediolanensis exspoliaverunt possessione, qua de re cum cæcus ille conquereretur, et expostularet, quidam ecclesiæ Mediolanensis nomine, eodem Philagrio consentiente, introduxit proprietatis causam, et probavit ea prædia ad ecclesiam Mediolanensem pertinere, ac vicit. Quamobrem jam non est Philagrio integrum, ut Pontifex ait, agere judicio possessorio: alioqui si non consensisset Philagrius de proprietate agi, statim missa quæstione possessionis,

nihil agenti interdicto restitutorio exceptio proprietatis officeret : quæ tamen officeret agenti ad exhibendum, vel petenti fideicommissum, vel fideicommissi satisdationem, *l.* 3. §. *ibidem*, *ad exhib. l. ille a quo*, §. 1. *ad Trebell.* Agenti interdicto restitutorio nihil exceptio proprietatis officit, nec ulla alia exceptio, ut infra demonstrabitur. Hoc interdictum sine exceptione est, ut quæ in id quæstio deducitur celerrime terminetur, nec objecta exceptio ullam moram possessionis restitutioni injiciat. De hoc ipso cæco est *c.* 4. *inf. de censib.* quod huic cap. 1. conjungendum est. Fuit is cæcus natione Genuensis, et in eo *c.* 4. solvitur onere collationis sive intributionis faciendæ in publicum a Genuensibus, qui Mediolanenses incolæ essent, quod onus a Græcis μετοίκιον dicebatur, quasi incolatus tributum.

AD CAP. *Sollicite.* II. CAP. *Accepta.* III. et CAP. *Audita.* IV.

In cap. 2. hujus tituli ostenditur, agenti de possessione reciperanda interdicto unde vi, interdicto reintegrandæ possessionis, ut loquitur *cap. reintegranda*, 3. *q.* 1. ex quo factum est, ut hoc interdictum in foro appelletur *la reintegrande :* agenti, inquam, de reintegranda et restituenda possessione beneficii sive sacerdotii cujusdam, si reus objiciat, auctorem post amissam possessionem beneficio sua sponte renuntiasse, beneficium sua sponte ejerasse, et hanc exceptionem judici probare paratus sit, non ideo retardandam, aut impediendam esse restitutionem possessionis, quia præsumitur non sua sponte renuntiasse, cui possessio jam erat erepta, de qua etiam forte reciperanda desperabat. Contra vero præsumptionem justam et probabilem testes non recipiuntur, *c.* 15. *et* 21. *et cap. pen. inf. de sponsal.* Recte autem ponit eum ejerasse beneficium post spoliationem : nam si ante spoliationem ejeraverit beneficium, postea spoliatus videri non potest, qui desierat possidere, *l.* 1. §. *interd. autem*, *de vi et vi arm.* Possessio amittitur solo animo : et renunciatio igitur sola, quamvis corpore non discesserit ab ecclesia sua, amissio possessionis est. Ergo ei qui renuntiavit, antequam vi dejiceretur, hoc interdictum non competit, quod ei soli datur, qui tunc cum dejiceretur possidebat. Et ita omnino est accipiendum *c.* 3. *h. t.* nempe de eo, qui antequam vi dejiceretur, de possessione ecclesiæ aut beneficii, sua sponte id dimiserat et ejeraverat : itemque *c.* 2. *eod. t. in secunda collectione.* Non notatur in eis *capitulis hoc t.* et in *d. c.* 2. *in secunda collectione*, tempus, quo ejeravit beneficium. Itaque non potest statuere tuo marte ea cc. intelligenda esse de tempore subsequente potius, quam de antecedente expoliationem : itaque, ut *c.* 2. monet, sollicite et diligenter distinguenda sunt tempora, qua plane admonitione submonet, et eadem distinctione adhibita *c.* 3. cum 2. conciliandum esse, quod et confirmat *c.* 4. quod sequitur, in quo idem Pontifex Alexander 3. iisdem verbis repetit quod dixerat in c. 2. ut constat ex antiqua Decretali. Unde nec verisimile est Alexandrum in suo registro, sic vocatur, id est in compilatione, sive collectione suarum decretalium, inter c. 2. et 4. medium inseruisse, quod ab iis discreparet. Hæc distinctio a vero venit, dissolvitque multas interpretum distinctiones hac in re misere adlaborantium. At exponamus quæso integram sententiam c. 4. Cuidam clerico possidenti in Scotia certam ecclesiam, certum beneficium ecclesiasticum, Lucius Titius faciebat possessionis controversiam contra fidem jurisjurandi, qua ante ei caverat in conspectu ecclesiæ se ei ea de re nunquam facturum controversiam, et beneficium illud penitus ejeraverat : id est, adhibito jurejurando illi beneficio renunciaverat : renuntiatio non fit sine jurejurando, et hinc ejerationi, vel dejerationi nomen. Convento autem Lucio Titio interdicto uti possidetis, Pontifex edito rescripto judices dedit, qui causa cognita actorem tuerentur in possessione, efficerentque, ut ea libere et tranquille frueretur, nec inquietaretur a Lucio Titio. Postea Lucius Titius Romano Pontifici per nuncium significavit, se jam ante ab auctore dejectum fuisse vi de possessione ejusdem ecclesiæ, et ideo ejerationem postea factam, justa præsumptione, non sponte sua factam videri, ut *cap.* 2. *sup.* Ad id Pontifex rescripsit, ut si res ita se haberet, Lucio Titio possessio pristina restitueretur, et redintegraretur, et si quid judices delegati pronunciassent de interdicto uti possidetis ex eo d e scilicet, quo Lucius Titius misit ad Romanum Pontificem, ut id omne rescinderetur. Atqui antequam judices delegati rescriptum illud recepissent, et cognovissent, pronunciaverant jam pro actore, qui egerat interdicto uti possidetis contra Lucium Titium, duabus rationibus : quod Lucius Titius ejerasset beneficium, de quo agebatur, sua sponte, quod sua sponte se beneficio illo abdicasset : deinde quod in altera ecclesia beneficium obtineret, et neminem duarum ecclesiarum ministrum esse, vel duas dignitates ecclesiasticas, vel duos personatus habere posse, *cap. de multa, inf. de præbend. et dignit.* ubi cum dignitas hujusmodi, Archidiaconi scilicet, vel Decani, vel Præpositi dignitas separatur a personatu, dignitates a personatibus; manifestum est, (qua de re tamen Doctores Canonici pungunt se mirum in modum, quibus aqua hæret in hisce verbis distinguendis) personatus specialiter dici beneficia sine dignitate, cum separentur a dignitatibus, veluti præbendam, aut

rectionem, curamve parochiæ unius. Confirmat autem Pontifex in hoc cap. sententiam datam a judicibus delegatis secundum formam prioris rescripti priusquam quicquam cognovissent de rescripto posteriori, quod a Pontifice extorserat Lucius Titius. Et hoc posterius rescriptum, quod Lucius Titius impetraverat, ne quid scilicet interim judices delegati innovarent aut immutarent, sic interpretatur Pontifex, quasi eo excludere voluerit: quod vi et audacter immutatum esset contra rationem juris, non quod secundum formam prioris rescripti, quod posterius nominatim fecerat irritum.

AD CAP. *In litteris*. V. et CAP. *Item cum*. VI.

In cap. 5. ostenditur, eum, qui egit interdicto unde vi, quod vi dejectus esset possessione ecclesiæ suæ, non habita ratione, quam adversarius objicit, quod in ea ecclesia legitime institutus non esset, statim possessioni suæ per vim ereptæ, et malo more, restituendum esse, quia etiam prædo, inquit, restituendus est, si vi dejiciatur ab extraneo, a quo vi ipse non possidet, quod certe ita est, *l.* 1. §. *qui a me*, *de vi et vi arm. l. ult. de acq. poss. l.* 10. *C. de don. int. vir. et uxor.* Conjungendum vero cum hoc cap. est *cap.* 9. *sup. de offic. deleg.* Conjungitur etiam cum hoc cap. recte, quod sequitur *c.* 6. *in parte* 22. post concilium Lateranense habitum sub Alexandro III. ubi eadem est inscriptio c. 6. quæ vulgo in *h. t. cap.* 5. puta Episcopo Brixiensi, non, ut alii codices habet, *Exoniensi*. Congruit autem perquam bene compilatio, sive conjunctio utriusque capituli. Nam ut in *c.* 5 ostenditur, agenti interdicto unde vi frustra opponi exceptionem institutionis illegitimæ: ita et in *cap.* 6. agenti interdicto unde vi, vel de clandestina possessione, quo minus statim restituatur in possessionem, nihil officere objectionem criminis alicujus, ad quod etiam adversarius propter inimicitias, quas cum actore gerere præsumitur, non est audiendus. Igitur priusquam de eo crimine agatur, reformanda est possessio, quæ erepta est actori malo more, malo exemplo.

AD CAP. *Conquerente*. VII.

Jus commune est, quod proponitur, ut et in ceteris fere omnibus in hoc cap. ut si quis clericum sibi subditum Archiepiscopus injuriose spoliaverit suo beneficio, quamprimum restituat possessionem cum fructibus, quos Archiepiscopus percepit, vel clericus ipse percipere potuit si ei possidere licuisset, ex eo die, quo spoliatus est, ex *l.* 4. *C. unde vi*, *cap.* 11. *inf. h. t.* Deinde si Archiepiscopus præscriptione temporis contendat per se, vel per procuratorem suum beneficium illud sibi quæsitum esse, ut de eo jure secunda actione experiatur coram judicibus a Pontifice delegatis. Ergo etiam adversus superiorem, qui quem injuriose deturbavit possessione sua competit interdictum reciperandæ possessionis Et hoc solum est, quod proponitur in *hoc. c.* 7.

AD CAP. *Ex transmissa*. VIII. *et* CAP. *Ex conquestione*. X.

Docet c. 8. etiam ad instar interdicti uxorem temere deserentem, consortioque sui, et consuetudine privantem maritum suum, ei restituendam esse, nec repelli maritum agentem hac de re, ut sibi uxor reddatur, ut ad se redeat uxor, non repelli, inquam, maritum exceptione male tractationis, si modo offerat cautionem deinceps de ea tractanda bene et liberaliter, ut *c.* 1. *ut lit. non contestat. et c.* 13. *in fi. inf. hoc t.* Exceptionem malæ tractationis dico, sicut Rhetores, maxime Quintilianus, actionem malæ tractationis, cui respondet in jure *actio de moribus*, et *actio rei uxoriæ*. Repelli tamen maritum posse repetentem uxorem suam objectu capitalium inimicitiarum, quas cum uxore maritus gerere dicatur, puta si capitali judicio uxorem accusaverit, si caput petierit uxoris, vitam, et fortunas ejusdem. Hoc enim casu suspensa cognitione restitutionis, mulier est sequestro deponenda apud notæ auctoritatis et verecundiæ feminam, *cap.* 14. *inf. de sponsal. l.* 3. §. *ult. de lib. exhib.* donec de causa inimicitiarum, et dissidii, et matrimonii plenius cognitum sit. Et sic e contrario uxor a viro temere dimissa, et foras exacta jure desiderat sibi restitui virum, aut se viro prius, quam quæratur de jure matrimonii, quod propter cognationem, quam inter se maritus affirmat intercedere, dicit non esse justum, ut *c.* 10. *et* 13. *inf.* Et in c. 10. quod hic explicatur, aut quod explicatum jam est Pontifex rescindit sententiam Decani Aurelianensis, et abbatis S. Evurtii, sic est legendum in antiqua decretali, S. Evurtii, *Saint Evuert*, rescindit, inquam, illorum sententiam, quæ denegata mulieri restitutione viri sui, de jure matrimonii pronuciarunt. Porro inscriptio hujus *cap.* 8. *et cap. seq.* restituenda ex antiquis, sine quibus, cum tamen contemnantur ab omnibus, vix quis quam possit jus Pontificium bene interpretari, nec sine summa etiam cognitione juris civilis.

AD CAP. *Cum venissent*. IX.

Species hujus c. hæc est: Archiepiscopus Eboracensis concessit ecclesiam aliquam Canonicis et Capitulo S. Trinitatis ea lege, ut post mortem Lucii Titii cujusdam clerici, qui eam ecclesiam tenebat, pleno

jure ecclesia ad Capitulum rediret, quæ concessio valet, *cap. 4. inf. de donat.* Potest scilicet, ut hoc exponam, Archiepiscopus ecclesiam, quam alius possidet, et regit, providetque, non quidem alii privato assignare sine justa causa removendi possessoris: sed etiam si nulla subsit justa causa ejus removendi, potest eam Capitulo, vel Collegio cuidam Deo dedicato assignare, hac lege tamen, ut non nisi post mortem possessoris ejus Ecclesiæ commodis Capitulum fruatur: sed etiam potest hanc legem addere, ut interim possessor ecclesiæ præstet Capitulo quotannis certam pensionem, canonem certum de reditu ejusdem ecclesiæ; quo tamen genere præstationis videtur Archiepiscopus non posse onerare possessorem, ut patet ex *cap. prohibemus, infr. de censib.* Verum ponendum est omnino id Archiepiscopum non nisi jure fecisse, forte consentiente possessore, qui Capitulo favebat non minus quam Archiepiscopus: quod nisi ita esset, etiam credibile est id Romanum Pontificem, ut fecit, confirmaturum non fuisse. Ergo cum hæc lex dicta esset, ut Lucius Titius Canonicis, et capitulo quotannis persolveret pensionem certam, Canonici eam perceperunt quamdiu vixit Lucius Titius, utique auctore Archiepiscopo. Post obitum vero Lucii Titii Canonici per se venerunt in possessionem supradictæ ecclesiæ, sine nova auctoritate Archiepiscopi. Quæritur an vitiosa possessio sit, sicut dicitur in *l. fundi, in princip. de acquir. possess.* vitiosam rei emptæ possessionem esse, si per se emptor in eam venerit, non inductus a venditore, *ut in c. pastoralis, inf. de priv leg.* vitiosam esse possessionem, si religiosi, quibus hoc concessum erat, ut mortuis possessoribus, vel rectoribus (*les Curez*) ecclesiarum suarum, pertinentium ad suum monasterium, eas ecclesias in suos usus converterent: si, inquam, ii religiosi in eam possessionem per se ingressi sint sine auctoritate Episcopi vitiosa possessio est, nec illa concessio sufficit, aut excusat illos a vitio. At in specie proposita Pontifex respondit, vitiosam non esse possessionem Canonicorum, optima ratione, quia jam ante per Lucium Titium Canonici ecclesiam supradictam possedisse intelliguntur: quandoquidem Lucius Titius eam tenebat canonicorum, sive Capituli nomine: et ut jure civili proditum est, is rem vel jus possidet, cujus nomine possidetur, *l. quod meo, in pr. de acquir. poss.* hujusque rei argumentum præbere annuam pensionem, quam Lucius Titius Canonicis, quasi dominis suis inferebat. Præstatio pensionis argumentum est traditæ possessionis. Itaque non jure fecisse Archiepiscopum, qui possessionem Canonicorum perturbavit pervasis frugibus, et aliis bonis ecclesiæ, quæ Lucius Titius moriens reliquerat, et consequenter restituendos esse Canonicos possessioni suæ, antequam de jure, et quasi proprietate ipsius ecclesiæ quæratur, quæ est principalis quæstio. Antiqua Decretalis ponit Canonicos, cum timerent vexationem, et calumniam Archiepiscopi, cum timerent potentiam Archiepiscopi, appellasse ad Romanum Pontificem, antequam Archiepisc. quidam invasisset, quod valde notandum est. Nam ex eo intelligitur hoc jure tantum abesse, ut non possit appellari a sententia interlocutoria, vel alio quocunque gravamine, *c. super eo, inf. de appel. c.* 1. *eod. t. in* 6. *ca.* 2. *de dol et contum. in* 6. contra quam ferat jus civile, quo jure non potest appellari nisi a definitiva sententia, exceptis certis casibus, *l. pen. C. quor. app. non recip.* tantum, inquam, abest, ut jure pontificio non liceat appellare a sententia interlocutoria, et quocunque gravamine, ut et hoc jure appellare liceat a gravamine, quod veremur, nondum sustinemus, quod confirmat *c.* 2. *de conjug. serv. in prima collectione.*

AD CAP. *Gravis.* XI.

Ex hoc c. intelligimus, in interdicto unde vi venire non tantum restitutionem possessionis ecclesiæ vi ereptæ: sed etiam mobilium rerum, quæ ibi erant, ut *l.* 1. §. *quod autem, de vi et vi arm.* venire etiam omne damnum, quod sensit actor ob hoc, quod vi dejectus est: omnem utilitatem, quæ ob eam rem actori abest, omne id, quod actoris interest, *d. l.* 1. §. *qui vi dejectus, et* §. *non solum.* Venire etiam fructus non tantum quibus prædo fruitus est, vel frui potuit, ut *l. domum, C. de rei vindic.* sed etiam fructus, quibus actor frui potuit, si ei licuisset possidere, ut *l.* 4. *C. unde vi, l. si navis,* §. *ult. de rei vind. l. ait prætor* §. *per hanc, quæ in fraud. cred. l. si ea res de act. empt.* Species ad quam pertinet hoc c. fuit de Archiepiscopo, ut constat ex antiqua Decretali, non ut hic vulgo legitur, de Archidiacono, qui vim fecerat monasterio Dolensi: denique pro Archidiacono, legendum in hoc *cap. Archiepiscopo.*

AD CAP. *Olim causam.* XII.

Certum est, vim vi repelli, vim vi vinci, et virtute audaciam opprimi posse: hoc omnes leges omniaque jura permittunt, *l. scientiam,* §. *qui cum aliter, ad leg. Aquil.* si modo id fiat confestim, non ex intervallo, *l.* 3. §. *eum igitur, de vi et vi arm.* quod et articulus, mox, demonstrat in *l.* 12. §. 1. *de eo quod met. caus.* Mox autem, sive confestim fieri videtur, ut ex *hoc c.* constat, ex quo hoc præcipue notandum est, cum hoc sit valde singulare, non tantum, quod fit statim in ipso articulo vis illatæ ejus propulsandæ causa, sed

etiam quod fit statim atque certiores facti sumus vi aut clam rei nostræ possessionem occupatam esse, quod contingit in specie hujus c. quæ est hujusmodi: Quidam Episcopus Terdonensis, qui est in Lombardia, exorto in Liguria, in Lombardia ordine fratrum Humiliatorum, sic appellantur aut seipsos appellant, quos semimonachos Raphael Volaterranus vocat Anthropol. 21. et confirmatum hunc ordinem fuisse scribit ab Innocentio III. quod satis patet ex hoc cap. quod est Innocentii III. postea reprobatus fuit a Lucio III. *c. ult. de hæret. in prima Collectione*: quod is ordo omne genus jurisjurandi abhorreat, quam sententiam tamen postea mutarunt, et ita restituti sunt a Clemente IV. ut hic glossa refert recte. Episcopus Terdonensis, inquam, novo huic ordini, forte nihil minus quam Humiliatorum (hypocritas quidam definit recte eos, qui se nequiter humiliant) prædia quædam dedit redempta a feudatariis ecclesiæ Terdonensis, ut in eis scilicet Humiliati hospitale, et oratorium ædificarent: retinuit sibi Episcopus eorum prædiorum dominium et possessionem, usum tantum et fructum Humiliatis reliquit, quos cum ordo Templariorum, de quo dictum est *c. 16. sup. de judic.* spoliasset eorum prædiorum possessione sine consensu Terdonensis Episcopi, primum Pontifex permittit, ut statim atque id intellexerit Episcopus, et Canonici Terdonenses procul inde Templarios submoveant, vim vi repellentes, ut ait, deinde adversus eos secundum ordinem juris, si quid juris scilicet Templarii in eis prædiis se habere putent, de eo experiantur, et omnino, ut non ante de jure agatur, quæ principalis quæstio est, cum spoliatis, quam spoliati pristinam possessionem receperint, vel per se, vim vi repellentes, vel per judicem.

AD CAP. *Litteras tuas*. XIII.

Hoc c. est de uxore, quæ temere discesserat a viro, sine venia ecclesiæ, hoc amictu, hoc prætextu, quod ei esset conjuncta quarto cognationis gradu, qua de re cum maritus temere repudiatus ab uxore ageret veluti restitutorio interdicto inter cetera mulier excepit, habere in manu paratas cognationis proximæ probationes: non esse conjiciendam scientem se, sciente animo suo, in periculum incesti, quod plane incurreret si restitueretur viro, et cum eo rem haberet. Quæritur an hac exceptione rejecta in sequens judicium de jure matrimonii, prius mulier restituenda sit viro? Et quibusdam videbatur potiorem esse restitutionem viri omni alia quæstione, ex *c. 10. sup.* Contra vero aliis quibusdam, differendam esse causam restitutionis quoad cognitum esset de causa cognationis, *arg. c. 1. sup. de ord. cognit.* ubi ostenditur differri quæstionem de matrimonii jure, quoad cognitum sit de jure cognationis, videlicet muliere agente petitorio judicio, et marito opponente cognationem, quæ oppositio præjudicialis est. Est enim illud cap. 1. ut ibi docuimus, et in hoc c. Pontifex declarat, de petitorio judicio, quo prior mulier egit, non de possessorio, id est, de uxore sibi vindicante virum, cum quo nondum fuerat, non de uxore ducta in domum viri, et postea repudiata. Itaque ex diametro certe illud cap. 1. non distat ab eorum sententia, qui restitutionem viri differri non oportere censebant. Verum contrariæ sententiæ adserendæ, quæ differri restitutionem vult, nec confestim adjudicari in casu proposito, potest addi non esse hoc novum, cum et alii plerique sint casus, quibus differenda restitutio est; ut puta si capitales inimicitiæ ad extremam perniciem spectantes intercedant, *cap. 8. sup.* vel si vir, qui de restitutione uxoris agit, non offerat securitatem, ἀσφάλειαν, ut Græci loquuntur, id est, cautionem de ea recipienda, et tractanda humaniter, ut in fine hujus cap. vel si mulier posteaquam temere divertit a viro, adulterio se commaculaverit, *cap. 4. inf. de divort.* Fuit et tertia opinio erciscundorum, sic vocantur a Servio mediæ sententiæ auctores mediam secantes viam, qui rem dividunt, discinduntque in partes, puta distinguentium hoc modo: *Si habeat mulier in manu probationes, quibus doceat se viro conjunctam eo gradu, qui dispensabilis non est, puta gradu prohibito jure divino, can. sunt quidam 25. q. 1. tum ut ne restituatur viro, c. pen. inf. de divort.* si gradu prohibito jure tantum humano, non jure Pontificio, qui certe dispensabilis et venialis est, tum ut confestim restituatur. At hæc vera omnia Pontifex seorsim ab his omnibus quodammodo sentiens, indistincte definit, restituendam viro uxorem esse, cum hac exceptione tamen, et modo, ut si uxor probationes habeat in manu omni exceptione majores, quibus liquido comprobet exceptionem suam, puta conjunctum sibi virum esse quarto cognationis gradu, et vel maxime si conjunctum eo gradu, qui jure divino prohibitus sit, tum ita restituendam esse viro uxorem ut tamen non cum eo rem nuptialem peragat, propter periculum incesti, quoad de causa principali cognitum, et pronunciatum fuerit; ut restituatur igitur viro quoad cetera omnia, non quoad rem, si modo, et ipsa jusjurandum calumniæ prestiterit, puta se non calumniandi, et vexandi mariti causa eam exceptionem cognationis opponere. Hoc igitur casu plena restitutio non est, quia restituitur in domum mariti, non in lectum genialem. At si probationes uxor in manu non habeat, sane plena restitutio fiet statim, et poterit per excommunicationem mulier compelli ad τὴν ὀφειλὴν, ut S. Paulus loquitur,

viro reddendam: a qua re tamen, si conscientia eam sua deterreat, quia certo sciat se non esse uxorem justam, et incestum admissuram, si viro ea in re se præbuerit morigeram, hoc sane c su eleganter ait Pontifex, quod notandum, tum in hoc loco, tum in *cap. inquisitioni*, *inf. de sent. excom.* pluris mulieri conscientiam suam, quam excommunicationem Episcopi esse debere, a qua etiam facile absolvetur, probatis quandoque causis injusti matrimonii; obediendum scilicet Deo, et momenti conscientiæ nostræ potius esse, quam hominibus. Hæc controversia agitata fuit apud Archidiaconum istius civitatis, Archidiaconum Bituricensem absente Archiepiscopo, quia (nec quærenda est alia ratio) Archidiaconus vicarius est Episcopi, vel Archiepiscopi in omnibus, ut ait *c.* 1. *sup. de offic. Archidiac.* Et Archiepiscopus Bituricensis appellatur hoc loco, non primas Aquitaniæ, vel Patriarcha, quia in ejus Primatus possessione ab antiquo erat Archiepiscopus Burdegalensis: nunc Bituricensis etiam se gerit pro Primate, nescio quo modo, cum nondum finita sit controversia de Primatu, quæ jam ante cœpit inter hosce Archiepiscopos.

AD CAP. *Ex parte*. XIV.

In hoc c. ostenditur, interdictum restituendæ possessionis dari tantum ei, qui possidebat, vel quasi possidebat eo tempore, quo se spoliatum esse dicit, ut in *l.* 1. §. *Interdictum autem*, *de vi et vi arm. et cap.* 2. *sup.* et ideo puellam impuberem, quæ hanc rem procurante patruo suo nupsit infanti puero, id est, nondum septenni, et in domum patris ejus deducta est, et postea pubes facta emigravit, et ab episcopo alii nubendi licentiam petiit per procuratorem, repetiitque res in domum illam illatas dotis nomine, Pontifex recte egisse ait per procuratorem de injusto, et nullo matrimonio, quamvis minor esset 25. annis: nec contra recte egisse adversarium de ea sibi restituenda, quia neque uxor ejus fuit, neque sponsa, *c.* 2. 4. *et* 5. *et pen. inf. de dispens. impub. c.* 14. *de sponsal.* Deductio in domum sola uxorem, vel sponsam non facit eam, quæ justam ætatem non habet, si et is, in cujus domum ducitur justam ætatem non habeat, nec ipsa postea habeat ratum, quod parvula inopsque consilii gessit.

AD CAP. *Cum ad sedem*. XV.

In hoc cap. ostenditur, interdictum unde vi non dari nisi adversus eum, qui vi dejecit, quive, quod in æquo est, possessorem dejici mandavit, vel qui, quod etiam mandato comparatur, quod alius vi dejecit ratum habuit, ut *l.* 1. §. *dejecisse*, *et* §. *sed et si quod alius*, *de vi et vi arm.* Et ita in specie hujus cap. cum Hospitalariis, sic vocantur milites, de quibus actum est nonnihil in *cap.* 16. *sup. de judic.* ii sunt, qui Rhodum olim tenebant, hodie tenent Melitam: cum, inquam, Hospitalarii milites egissent interdicto unde vi, adversus Episcopum Cumanum in Sicilia, tanquam vi dejecti de possessione certæ domus Hospitalis, et ecclesiæ suæ, probassentque se vi dejectos ab hominibus ejusdem Episcopi, et cruces, quas in ea ecclesia fixerant, quarum figura propria quædam eorum est, nempe quadruplici latere a summo paulo latior, cruces, inquam, illas ab iisdem hominibus fuisse avulsas, quæ σταυροποῖα, vel σταυροπήγιον, ut loquuntur Novellæ, signi Salvatoris impositio argumentum certum erat possessionis supradictorum militum, cumque iidem milites vicissent, causam possessionis tenuissent apud judicem delegatum ad hanc rem a Romano Pontifice: sententiam hujus judicis delegati Pontifex merito in hoc c. rescindit, quia etsi se vi dejectos probassent ab hominibus Episcopi, non tamen probarunt id eos fecisse mandatu Episcopi, factumve eorum ratum habuisse Episcopum. Ergo non poterant in Episcopum agere interdicto unde vi, quod in personam concipitur diserte, nempe his verbis: *Unde tu illum vi dejecisti*, ut patet ex *l.* 11. *D. de vi et vi arm.* omnia interdicta non concipiuntur in personam, non scribuntur in personam: vi tamen ipsa, τῇ δυνάμει, personalia sunt, *l.* 1. §. *pen. de interdict.* Sed et hoc quod dicitur unde vi, in personam concipitur, unde nec in quemlibet possessorem datur rei pervasæ ab alio, nisi ab eo causam habeat, qui eam rem pervasit, cui in idem vitium successisse intelligitur, *c. pen. inf. h. t. cap. ult. part.* 22. post concilium Lateranense habitum sub Alexandro III. Hæc sunt tantum, quæ erant notatu digna in hoc cap. Nam semper omitto quasi superflua, vel inania, vel inutilia, quæ glossæ congesserunt, dum affectant nimis etiam invito auctore multa conjicere in singula capitula: ego his conditionibus non utor.

AD CAP. *Olim vobis*. XVI.

Hoc c. pertinet ad reginam Legionis, et Castellæ in Hispania: nam et Ovetensis, et Zamorensis episcopatus, quorum in hoc cap. mentio fit, sunt in Hispania: et species hæc est: Ovetensis Episcopus cum magno ære alieno opprimeretur, rex Legionis, et Castellæ de suo absolutis creditoribus, et ipsum Episcopum absolvit atque liberavit: verum donec sibi Episcopus satisfaceret, id actum est, ut rex perciperet omnes reditus episcopatus, certa tantum pensitatione interim Episcopo nummaria

præbita: quæ cum ei non sufficeret, Episcopus occupavit malo more partem finitimæ diœceseos, sive episcopatus Zamorensis. Qua de re cum Zamorensis adversus Ovetensem experiretur interdicto restitutorio, simulac desideraret ex natura hujus interdicti fructus ex parte illa suæ diœceseos perceptos sibi restitui, *ut cap.* 10. *et* 11. *sup.* non esset autem Episcopus Ovetensis par hisce fructibus restituendis, cum non esset solvendo propter inopiam, nisi restitueretur episcopatui suo: respondit Pontifex, et rescribit in *hoc c.* usurpata sententia illa *l.* 6. *de dol.* quam etiam usurpavit Arnulphus Episcopus Lexoviensis in epistola quadam ad Nicolaum monachum, *inanem esse actionem, quam inopia debitoris excludit*, *ἄπορον actionem*, ut ait *Nov.* 97. ideo suspendendam esse restitutionem fructuum, quoad Ovetensis episcopatum suum recepisset. Et hanc esse propriam speciem hujus cap. Enricus Cardinalis Hostiensis scriptum reliquit se didicisse ab Hispanis ipsis, quorum in patria illi episcopatus erat. Inscriptio c. ita restituenda est. *Idem Abbati et Priori de Elsec*, ut legi in veteri libro.

AD CAP. *Olim inter*. XVII.

Idem in hoc c. ostenditur, quod in *c.* 2. *et* 14. *sup.* restituendæ possessionis interdictum ei tantum competere, qui tunc cum dejiceretur, cum exspoliaretur possessione, possidebat, quia nec alius vi dejici videtur, quam qui possidet, *l.* 1. *§. interdictum autem, de vi et vi arm.* Et ideo cum Lutetiæ controversia esset de jure parochiæ S. Stephani de monte, quæ et hodie idem nomen retinet, inter Abbatem S. Genovefæ et Episcopum Parisiensem, et Episcopus contra Abbatem ageret de restituenda sibi possessione ejusdem parochiæ, qua se spoliatum esse dicebat, recte responsum est; spoliatum non videri alium, quam qui possidebat: Episcopum autem illum nunquam parochiam illam possedisse. Et inane esse argumentum possessionis, quod ex interdictione sacrorum facta Parisiensi Episcopo ducebatur, qua populo ejusdem parochiæ sacris interdixerat, effeceratque, ut is populus sacris aliquandiu abstineret, quia interdictio illa sive excommunicatio possessorem parochiæ episcopum non facit: alioquin et quælibet excommunicatio non suæ parochiæ etiam injusta, et frivola Episcopum ejusdem parochiæ faceret possessorem, quod non est admittendum: nec enim est in arbitrio nostro, nobis, ut libet fingere possessionem.

AD CAP. *Penult.*

Hoc c. abrogatur jure civili, quo interdictum unde vi datur tantum adversus eum, qui vim fecit, qui vi dejecit possessorem, non adversus eum, ad quem res ab alio pervasa pervenit, *l. cum a te, de vi et vi arm.* nimirum quia interdictum unde vi est scriptum in personam hoc modo: *Unde tu illum vi dejecisti*: ut docui *c.* 15. Verum ex sententia hujus *cap. et c. ult. partis* 22. post concilium Lateranense Alexandri III. etiam in eum datur interdictum unde vi, ad quem non ignarum vitii res ea pervenit, cujus possessione alius possessorem vi dejecerat. Hoc interdictum jure quidem civili datur etiam in hæredem prædonis, l. 1. §. *ult. l.* 2. *de vi et vi arm.* Sed non etiam in emptorem, vel donatarium, ad quem res transit, non jus universum, de quo in hoc c. agitur: et ex eo tamen etiam in eum interdictum datur, si sciens prædoni in rem ipsam vi pervasam successerit. Alia est jure civili conditio hæredis, qui est universalis successor: alia conditio singularis successoris: hæres succedit in omne vitium defuncti, *l. cum hæres, de div. et tempor. præscript. l. pen. C. de acquir. poss. Vitia*, inquit, *possessionis a majoribus contracta perdurant, et culpa auctoris sui possessorem comitatur*. Verum ea sententia non est aptanda ad quemlibet successorem, sed ad hæredem tantum, vel bonorum possessorem, quod et verbum, *majoribus*, demonstrat: majores enim proprie sunt, qui olim nobis fuerunt, nunc non sunt, defuncti scilicet, quibus nos hæredes extitimus, vel honorarii successores, qui et veluti hæredes sunt. Et duxit proculdubio ex illa lege D. Ambrosius, quod ait, *facto auctoris damnari successionem hæredis*, *can. cit.* 1. *q.* 1. Emptor autem jure civili non succedit in vitium venditoris, nec alius quisquam successor singularis: at ex hoc c. ut dixi, malæ fidei emptor etiam in vitium venditoris succedit. Denique nihil refert abstulerit quis rem per vim, an retinuerit sciens prudensque per vim ablatam ab alio. Et hoc casu igitur, mala fides, id est conscientia deprædationis pro deprædatione est. Male quidem Constitutionem hujus c. existimant non pertinere ad interdictum unde vi, quod constat esse annuum: sed potius ad beneficium proditum in *can. redintegranda* 3. *q.* 1. quod quidem beneficium est perpetuum, id est, perpetuo competit: quod si ita est, sequitur nullam hac in re esse differentiam inter jus civile, et jus Pontificium, cum tamen hic dicatur aperte hanc constitutionem esse contrariam rigori juris civilis. Præterea ille *can. redintegranda* nihil novi inducit, sed hoc tantum vult, quod etiam jure civili locum obtinet, ut etsi interdictum unde vi sit annale, tamen rerum ablatarum, quæ extant, ut sit persecutio perpetua, *l. pen. de interdict. l. itaque, in fin. de dolo*.

AD CAP. *Pisanis* . Ult.

De bello , quod diu inter se gesserunt Pisani , et Lucenses in Etruria est hoc cap. Lucenses, non, ut hic loquitur , Lucani . Nam Lucani sunt in regno Neapolitano , in Campania , non in Etruria . Pisanis scilicet Lucam sibi vindicantibus ex dono Henrici Imperatoris , cui obtigerat ea civitas jure commissi per causam rebellionis . De hoc , inquam, bello fit mentio in hoc c quæ frequens est apud Blondum , Platinam , et Volaterranum , et alios Historicos . Ideo autem fit de eo mentio in hoc cap. quod in illo bello vastatis et invasis Lucensium villis et castellis , quod et pariter in Pisanos Lucenses exercuerant , Pisani occupaverant quædam castra Episcopi Lucensis , quæ bello finito Episcopus ipse sibi restitui postulabat . Bellum fuit hostile , non civile . Quæ rapta sunt bello civili , quod notandum , si extant et cognoscuntur a dominis , qui bello civili se non immiscuerunt , utique eis restituenda sunt , *l. un.* quæ est expressa in hanc rem, *C. Th. de infirm. quæ temp. tyran.* De his autem, quæ hostes sibi invicem eripuerunt valde placet , quod Probus ait , scribens de bello civili adversus Lepidum , licet male ea capta sint , jure tamen eorum repetitionem non esse , quia civitate jam sedata et composita , et re labefactata expediret Reipub. quasi ægræ , et sauciæ , requiescere quomodocumque ne vulnera curatione ipsa rescindantur . Eodem vero modo dicimus , erepta hostili bello eis, qui in ejus belli societatem non venerant , licet ejusdem nationis fuerint , restituenda esse , et in specie hujus cap. Episcopum Lucensem apud Romanum Pontificem , jure videri hoc desiderasse , ut Pisani ea sibi castra restituerent plenissime cum fructibus et reditibus omnibus . Quam in rem etiam cum Pontifex delegasset subdiaconum quendam ecclesiæ Romanæ , nimirum ut ejus interventu Pisani plenissime restituerent quæcunque certum erat Episcopum Lucensem invasionis tempore possedisse , de ceteris vero , quæ eum possedisse non liquebat, ut a Pisanis exigeret cautionem judicio sisti in urbe Roma, in curia Romana: atque ita re confecta, ut Pisanos absolveret a sententia interdicti , vel excommunicationis in eos emissa a Romano Pontifice . Subdiaconus autem exegit quidem supradictam cautionem , sed non curavit etiam Episcopo restitui castra , quæ constabat Episcopum eo tempore possedisse , nec fructus eorum , census , pensiones , reditus , quos affictus vocat in hoc cap. vulgari verbo Italorum , qui et affictare dicunt pro locare prædiā sub pensione certa . Et fictum quoque eodem sensu legimus in constitutione Friderici I. de pace Constantiæ . Cum itaque subdiaconus exegisset cautionem illam , de restitutione nihil egisset, atque ita absolvisset Pisanos ; id Pontifex mutat , et rescindit in hoc cap. ob non servatum a Subdiacono finem et modum mandati, non procuratam castrorum restitutionem plenam , liberam , et vacuam. Favit Pontifex Lucensibus potius quam Pisanis. Nam et Lucenses, ut Joan. Andræ hic annotavit, erant Guelphi , id est , partes tuebantur ecclesiæ . Pisani autem partes imperii , Gibellini dicebantur . Ortæ sunt hæ duæ factiones atrocissimo illo bello , quod inter se gesserunt Fridericus II. et Gregorius IX. auctor hujus c. et vigent adhuc in Italia . Appellationem earum , qui rectius sentire videntur , deducunt ex duabus potentissimis familiis Germanorum , quarum una duxit exercitum Imperatoris adversus Pontificem , altera Pontificis adversus Imperatorem . Scripsit singularem librum hac de re Bartolus , quem adire licet cuique cupienti nosse commenta in hanc rem de Guelphis et Gibellinis .

AD TITULUM XIV.

De dolo , et contumacia.

AD CAP. *Ad hæc.* I.

Additur in antiquis collectionibus decretalium epistolarum , *de dolo , et contumacia alterius partis punienda : alterius partis* , id est , actoris , vel rei. Recte. Capitulum 1. pertinet ad interdictum *ne vis fiat ei , qui in possessionem missus est* , vel ad actionem in factum ex causa ejusdem interdicti , quo, quave tenetur is , cujus dolo malo factum est , ne creditor missus in possessionem bonorum absentis , vel latitantis debitoris rei servandæ causa ea bona possideret. Hoc interdictum est annuum, ut et hoc c. significatur , et *l. 1. §. ult. ne vis fiat ei , qui in poss.* Ceterum ab eo interdicto , ejusve interdicti pœna (est enim pœnale) reus absolvitur , qui prohibuit creditorem venientem in possessionem , si sub finem anni creditori offerat cautionem judicio sisti , videlicet si reus fuerit ecclesiastica persona , et causa quoque ecclesiastica , negotium ecclesiasticum : quod est ex singulari beneficio hujus cap. longe enim alia conditio est privatorum , alia clericorum. Dolus privati , qui missum in possessionem possidere passus non est , coercetur , etiamsi sub finem anni offerat cautionem judicio sisti. Pœnitentia enim nocens esse non desinit , *l. qui ea mente , de furt. l. pen. vi bon. rapt.* beneficio tamen cautionis possessionem a creditore vacuam facit , *l. pen. §. ult. C. de præscript. 30. ann c. ult. sup. ut lit. non contest.* Mitius vero agitur cum clericis , ut et in specie *cap.* 2. Nam et in proposita specie clericus , qui sub finem anni offert cautionem judicio

sisti, etiam non tenetur pœnali interdicto, *ne vis fiat ei, qui in possessionem, etc.* Dolus clerici agnoscentis bonam fidem, ante exitum anni non coercetur. Porro ut huic interdicto locus sit, omnimodo dolus malus exigitur hoc loco, ut et in edicto prætoris, et *l.* 1. §. *si quis ideo, ne vis fiat ei, qui in poss.* Unde et in *d. l.* 1. §. *sed sive rei*, rectius vulgo ita legitur, *sive dominus, sive alter prohibuerit, sive dominus, sive alter*, veluti tutor, aut curator, aut procurator prohibuerit missum in possessionem custodiæ causa: male in Florentinis, ut etiam in Basilicis, *sive dolo, sive aliter prohibuerit*, quoniam omnino necesse est, ut per dolum, et malitiam malam prohibuerit.

AD CAP. *Ex litteris*. II.

Hoc cap. est de contumacia reorum, qui evocati edictis solemnibus judicio non adfuerunt, vel qui ubi adfuerunt, et litem contestati sunt semel, postea judicium deserunt, et quod dicitur *eremodicium* contrahunt: nempe ut actor ex ordine juris hoc casu, vel mittatur in possessionem petitæ rei, si egerit judicio in rem, vel in possessionem bonorum omnium debitoris rei servandæ causa pro quantitate debiti, si egerit in personam, ut docuimus jam supra *cap.* 3. *et ult. ut lit. non contest.* aut si reus contumax clericus sit, et hoc ita judici videatur, rei petitæ sequestretur possessio in manum mediam. Et ita in specie hujus *cap.* 2. cum lis esset inter monachos quosdam, et canonicos de possessione, et jure quarundam ecclesiarum, jussu delegatorum judicum fuit possessio earum ecclesiarum sequestrata propter contumaciam Canonicorum quoad de jure earum judicatum esset: cui sententiæ judicium delegatorum nihil obesse ait posterius rescriptum, quod a Pontifice Romano Canonici impetraverant, quo ejus rei disceptatio delegabatur aliis, quia, ut docet, per obreptionem κατὰ συγκρτικὴν impetratum erat. Quod probat hoc modo: *non fiebat in posteriori rescripto mentio prioris rescripti*, id est, mentio prioris mandati delegationis: itaque non potuit posterius priori abrogare, vel derogare: non fiebat etiam specialiter ulla mentio ecclesiarum, de quibus agebatur, sed generaliter tantum, et perfusorie his verbis: *Super quibusdam ecclesiis*. Perfusorius sermo argumentum est doli mali, *l. qui libertatis*, §. *ult. de eviction. l. quæro, de action. emp.* quem quidem dolum et in hac specie ita Pontifex coercet, ut Canonicos, qui eum dedolarunt, jubeat monachis expensas litis eo nomine factas, et viatica rependere, quod subreptitia, vel obreptitia rescripta nullius momenti sint. Subreptitia Imperatoribus suis noxia, et detrimentosa sunt: quod præcipue notandum est ex hoc cap. quasi singulare. Est mitior illa ratio coercendæ contumaciæ clericorum per sequestrationem possessionis in personam tertiam, possessionis, qua de agitur arbitrio judicis, hac lege dicta sequestro, ut victori rem, possessionemque restituat cum fructibus, quos interim percepit.

AD CAP. *Causam*. III.

Hoc *cap.* conjungendum est cum *c.* 4. *et* 7. *inf. qui fil. sint leg. et cap.* 17. *sup. de offic. et pot. jud. deleg.* ex quibus etiam hujus *cap.* 3. inscriptio restituenda est. Est autem hoc *cap.* 3. de coercenda contumacia actorum, non reorum. Lis erat in Anglia de hæreditate Primi inter Secundum fratrem Primi, et nepotem ejusdem Primi ex filia sua Agatha, quam Secundus dicebat adulterio fuisse quæsitam, ac proinde negabat filiam fuisse legitimam. Nepos agebat interdicto unde vi quasi a secundo, quod etiam ponendum est, vi dejectus de possessione eorum bonorum: agebat etiam petitione hæreditatis, et judices acceperat datos in hanc rem omnem a Romano Pontifice. Verum postea hic nepos cum judicio abesset, nec legitime evocatus judicibus delegatis fieret obsequens; hoc *cap.* definitur, ut appelletur procurator ejus, si quem reliquerit, vel si neminem reliquerit, aut si is, quem reliquit, evocatus venire contempserit, ad domum nepotis programmata affigantur, quibus iterum evocetur quasi ex abundanti. Ad domum, inquam, ut in *cap. ult. t. seq. l. vim*, §. *nupta, ad leg. Jul. de adult. l.* 5. §. 1. *quod vi aut clam*, *l.* 2. *C. de ann. except. l.* 1. *C. Th. si cert. pet. de chirogr. et Nov.* 1. *Theodosii, de invasor.* Atque ita judicibus delegatis, ut liceat testes recipere, etiamsi nondum lis contestata fuerit, productos ex parte adversa; et ultimam ferre sententiam, videlicet post annum, si actor in eadem contumacia annum perseveraverit, ut Nov. 112. continetur. Et quod alias dixi, quodque hic Bernardus attingit, distat valde reus ab actore: nam si reus ante litem contestatam dolo malo, et per contumaciam judicio absit, non continuo sunt recipiendi testes, non continuo proferenda sententia definitiva: quandoquidem satis debet esse actori si mittatur in possessionem bonorum, quæ in petitionem deducta sunt, vel quæ in rei dominio sunt, ut in *cap. ult. sup. ut lite non contest. cap. ult. tit. seq.* Major et fœdior est contumacia actoris, qui litem fecit, quam rei, cujus proprium est fugere, et subterfugere, quod et Novella 112. notat.

AD CAP. *Prout nobis*. IV.

Hoc cap. est *de contumacia reorum.* Cum esset controversia de quibusdam decimus inter aliquos,

et reus aliquandiu contumaciter abfuisset: deinde jurejurando interposito cavisset judicio sisti ad diem certum, et eo die tamen, cum venisset, noluisset respondere actori hoc obtentu, quod advocatum non haberet, nec posset invenire: hoc loco definit, hunc obtentum, seu amictum eum non excusare a contumacia. Et est hanc in rem hic locus valde singularis, qui etiam quasi insignis quibusdam libris in ipsa rubrica annotatus est hoc modo: *De dolo, et contumacia alterius partis punienda, et de advocato non expectando.* Verum adhuc veluti ex abundantia censet Pontifex ad convincendam, ut ait, rei malitiam, πρὸς τὸ νικῆσαι τὴν αὐτοῦ πονηρίαν, ut ait Novella 115. ex qua id Pontifex sumpsit: censet, inquam, adhuc semel evocari in judicium, tum deinde, sive edicto audiens fuerit, sive non, sententiam definitivam pronuntiari, quia scilicet, quod notandum, in hanc contumaciam inciderat post litem contestatam, vel etiam si judices jurent sibi non liquere, præsenti decimarum quasi possessionem adjudicari debere, salva et integra manente quæstione proprietatis, ut *l.* 8. *C. quom. et quando jud.*

AD CAP. *Finem*. V.

Sententia hujus cap. hæc est: Si actori reus opposuerit exceptionem initio litis contestandæ, exceptionem peremptoriam, vel dilatoriam; primæ partes sunt actoris, ut probet intentionem suam, si de ea reus non confiteatur, deinde reus exceptionem suam. Sic probatio elidet probationem *l. si quidem, C. de except. l. emptor, C. de præscrip. long. temp. l. exceptionem, C. de probat.* Et reo quidem ad exceptionem probandam a judice certa tempora præscribi solent, intra quæ si non id, quod in exceptionem deduxit, probaverit, ab eo die, quo huic rei implendæ induciæ datæ ei sunt, vel ἀνακωχαὶ, ut vocantur, agnoscere debet expensas litis legitimas et moderatas, quas interim fecerit actor: præsumitur enim moram quæsiisse judicio potius, quam sincera fide exceptionem opposuisse: vel si expensis solvendis par non sit reus, extraordinaria ei irrogatur pœna corporalis arbitrio judicis, quod falsam exceptionem in judicium deduxerit. Calumniari est falsam exceptionem, vel petitionem instituere. Peremptoria exceptio significatur in hoc cap. his verbis, *ad impediendum processum*. Dilatoria his, *ad differendum*. Peremptoria enim exceptio est, quæ litem perimit, vel impedit, ne ulterius procedat, veluti exceptio doli mali, exceptio rei judicatæ. Dilatoria est, quæ differt, suspenditque negotium, ut exceptio procuratoria, quod procurator datus in litem non sit legitime institutus: vel exceptio fori vel exceptio pacti temporalis, puta ne intra quinquennium petatur. Dilatoria negotium vulnerat, ut loquuntur, peremptoria interficit. Præterea dilatoria plerumque opponitur in ipso tempore litis contestatæ, *l. exceptionem, Cod. de probat. l. pen. et ult. C. de except.* in ipso limine quæstionis, ut Symmachus ait in 1. *epistola*, loquens de procuratoria exceptione, de qua et idem proponitur nominatim in *l. ita demum, et l. licet, C. de procurat.* Exceptio autem peremptoria potest opponi etiam post litem contestatam, immo et quandoque post rem judicatam si appellatum sit, *l.* 4. *et* 8. *Cod. de except. l.* 2. *sentent. rescind. non poss.* Ergo ex sententia hujus cap. sive initio litis contestandæ, sive post opposita fuerit exceptio, quam reus probare nequiverit intra tempus a judice præscriptum, quasi calumniator, necessum est, ut damnum expensarum actori resarciat, vel pecunia, vel pœna depensa. Expensarum modicarum scilicet, quæ in judiciis fieri solent: *ad moderatas,* inquit, *expensas*, ut in *c.* 1 *in fin. inf. de sequestr. poss. ad expensas legitimas, cap. seq. in fi. ad expensas necessarias, c.* 3. *in fin. tit. seq.* Nam si actor, verbi gratia, immodica honoraria præbuerit advocatis, vel si sportularum nomine plus dederit viatoribus, quam oportet, id est, supra modum legibus comprehensum, has sane profusiones reo imputare non potest, sicut nec domino procurator alias, quam legitimas, necessarias, et probabiles, *l.* 31. §. *ult. de negot gest. l. qui mutuam*, §. *ult. mand.* Qure et huic rei judex solet modum, et taxationem imponere, nec damnare in expensas, quas ultro fecit adversarius, qui causam tenuit, vel quas fecisse juravit, sed quas in judiciis facere moris est, *l. properandum, et l. seq. Cod. de judic. cap.* 1. *de except. lib.* 6. Quarum et ipsasum recte Speculator, et alii Doctores censent nullam esse rationem habendam, si forte victori per gratiam remissæ fuerint, ut fit plerumque.

AD CAP. *Cum dilecti*. VI.

Quidam cum fuisset electus Episcopus Leodiensis a majore parte Capituli, sanior forte pars, quæ in eum non consenserat, eam electionem impugnabat, tanquam electo homine indigno, et cooperto multis sceleribus: ac re omni perlata ad Romanum Pontificem: cum electus edicto peremptorio evocatus non venisset, neque procuratorem ullum misisset, qui suo nomine responderet adversariis, sed nuntium tantum, qui excusaret absentiam suam, cum tamen præsentia ejus omnino non desideraretur, et sufficeret ad litem procuratoris institutio. Cum inquam, non venisset ad judices, quos hujus rei disceptatores Pontifex Romanus elegerat, quantumvis licet evocatus edicto peremptorio condicta die

certa, qua judicio sisteret se, puta Dominica, ut ait in h cap. *Ego sum pastor bonus*, *quæ est secunda post celebrationem Paschæ* : cum, inquam, ille electus Episcopus Leodiensis non venisset, aut procuratorem non misisset ad diem condictam, neque post diem diu exspectatus ob eam rem; in hoc cap. judicatur esse contumax, et sumptuum ex altera parte legitime factorum damno subjicitur. Nam cui dies ad veniendum datur, sive condicitur, is, etiamsi habuerit justam causam non veniendi, ad eum ipsum diem, tamen finita illa causa ad diem si non venerit, nulla se excusatione tueri potest. Continet enim, ut hic eleganter proponitur ex *l. Celsus*, *de recep. arbit.* condictio diei duo præcepta, unum purum, ut judicio adsit, alterum in diem, ut judicio adsit in diem illum. Igitur si vel alterius præcepto non paruerit, in contumaciæ pœnam incurrit. Potest una eademque obligatio et pura esse, vel conditionalis, et in diem, *l.* 8. *de verb. obligat.* sic et condictio, sive citatio una eademque. Et observa in hac specie, quod antiqua Decretalis perspicue demonstrat, citatum fuisse illum electum Episcopum auctoritate Romani Pontificis per nuntium, quem ipse miserat ad Romanum Pontificem, cum et is scilicet esset ecclesiastici ordinis, injungente nimirum ei Romano Ponti fice *viva voce*, ut ait, cum reverteretur ad domi num suum, ut ei diceret, quod se sisteret in curia Romana: qui citationis modus est valde singularis. Quid non potest summa potestas? Id quoque in hoc cap. singulare est, quod a gravamine non eo tantum quod sustinemus, sed etiam eo, quod imminet, quodque veremur, appellare licet, id quod et jam supra notavimus *tit. prox. cap.* 9.

AD CAP. *Cum olim.* VII.

Hoc cap. est de episcopatu Rossensi, qui est in Hibernia sub Archiepiscopo Cassiliensi; quem episcopatum sibi delatum fuisse electione solemni Canonicorum ecclesiæ Rossensis cum Daniel quidam falso persuasisset Cœlestino III. Romano Pontifici, et nemine ei controversiam faciente ab eodem Pontifice consecratus fuisset: postea supervenere duo præcincti Monachi Franciscus et Guilelmus, quorum uterque asserebat, se electum fuisse episcopum Rossensem. Quapropter ejus rei disceptatione delegata Armachano, et Cassiliensi Archiepiscopis (quator sunt Episcopi in Hibernia, Armachanus, Dublinensis, Cassiliensis, Tuamensis) cum tribus edictis ad se Danielem evocassent, is nullis adfuit unquam: qua contumacia perciti illi duo Archiepiscopi cœperunt de omni causa illo absente cognoscere, et deprehenderunt, neque Danielem illum, neque Guillelmum unquam fuisse electos, sed Franciscum solum, non cleri tantum, sed et populi judicio, ut olim penes populum constat Episcoporum electionem fuisse, *can. sacrorum* 63. *dist. c. querelam*, *sup. de elect.* atque etiam judicio regis Cortaciæ (sic legendum): Ut Anglia olim, sic Hibernia habuit multos regulos, et Hibernia in his regulum Cortaciæ, quæ una est ex quator nobilibus provinciis Hiberniæ, ac in ea Cassilia, et Rossia, de cujus ecclesia agitur, *ut Richardus Slannivestus docet libro primo de rebus in Hibernia gestis*, qui in ea historia conscribenda potuisset nonnihil juvari hac Decretali si eam cognovisset: porro id, quod ante dixi, cum judices delegati ita se habere deprehendissent, explosis ceteris, Francisci electionem confirmavere. Quo genere etsi res omnis finita videretur, tamen ad pervincendam contumaciam et malitiam Danielis ut *cap.* 4. *et seq. supra*, benigne adhuc censet Pontifex Danieli copiam dedefensionis faciendam esse intra tres menses, si rem defendere et judicio adesse velit: vel si nolit, et latitare perseveret, adhuc annum expectandum esse ex benignitate tantum et benevolentia: post quam quidem temporum præscriptionem, si in eadem contumacia Daniel permanserit, tum decernit pontifex, ut Franciscus omnino Episcopus consecretur. Annum vero illum numerari vult ex illo die, ex quo, ut hic narratur, Daniele accessit ad Pontificem Romanum questum injuriarum sibi factarum nomine a rege Cortaciæ, et Diacono Rossensi, et Francisco supradicto post Francisci confirmationem. Quam querimoniam Pontifex pro appellatione accipit statuens ad se appellari non verbo tantum, si quis dicat appello, *l.* 2. *de appell.* sed etiam facto, ut puta, si quis ad se questum veniat de gravamine, molestia, et injuria aliqua, ut *c. dilecti* 52. *inf. de appell.*

AD CAP. *Veritatis*. VIII.

Est hoc cap. de Curiensi Episcopo in Germania, quem Canonici apud Pontificem Romanum reum postulabant alienationis et dilapidationis rerum Ecclesiæ, et insuper homicidii atque incestus, et criminum aliorum hujusmodi, quæ sine offensa Romani Pontificis supprimere non potuerunt, ut *can. quapropter* 2. *quæst.* 7. quam in rem datis judicibus, cum ad eos evocatus Episcopus Curiensis venire contempsisset per summam superbiam, ab eis auctore Romano Pontifice, officio et beneficio omni suspensus, non exutus fuit. Postea vero datis aliis judicibus Curiensis Episc. timens majorem animadversionem, in judicium venit, neque tamen cum Canonicis litem contestari voluit: fretus, ut ait, frivolis quibusdam excusationibus. Quamobrem etiam illius suspensio confirmata est. Tertio autem loco velut ex abundanti ad pervincendam ejus malitiam

malam cum dati essent alii judices, qui de objectis criminib. cognoscerent, nec ille rursus legitime evocatus in judicio stetisset per se, vel per procuratorem: judices protulerunt in eum sententiam excommunicationis: hoc fulmine plerunque percuti contumaces *solent. cap.* 1. 2. 3 *et c. ult.* §. *ult. supra, ut lit. non contest.* Ac præterea iidem judices testes receperunt prolatos in eundem Episcopum. Qua re ita transacta cum nemo pro Episcopo verba faceret, et absentiam excusaret, quin etiam argueretur Episcopus in ipso reatu sacra fecisse, quod excommunicato non licet, *can. si quis presbyter* 11. *quæst.* 3. ideo etiam pontifex censet eum abdicandum omni honore sacerdotali, et Episcopatus sede suprema in perpetuum, sine spe restitutionis. Et hic est unus casus, quo contra regulam supradictam tit. 6. testes recipiuntur, et sententia definitiva fertur lite nondum contestata, videlicet cum agitur de regradatione, sive depositione Episcopi, sicut et cum agitur de electione Episcopi, *cap. ult. eod. tit. in.* 6. eadem est ratio contrariorum, eadem ratio *χειροτονίας*, et *ὑποχειροτονίας*: eadem ratio *αἱρέσεως*, et *καθαιρέσεως*: eadem ratio electionis, et depositionis quod et hic Joannes notat. Adde, quod et contumacia, superbia, sive absentia pertinax nimis pro confessione habetur, *can. decernimus* 3. *q.* 9.

AD CAP. *Contingit*. Pen.

Ex hoc capite intelligimus, actorem propter contumaciam adversarii missum in possessionem petitæ rei, vel missum in possessionem bonorum debitoris pro quantitate debiti custodiæ causa, possessorem quidem fieri, at possessorem verum non fieri nisi post annum, etiamsi interim in possessionem venire, aut adeptam retinere vi, aut dolo adversarii prohibitus vel impeditus fuerit. Quod confirmatur etiam *cap.* 1. *tit. sequ. et cap.* 2. *sup. de offic. ordin.* et memini jam me id tradere *cap. ult. sup. ut lit. non contest.* Quandiu est in possessione vetus possessor, adversarius etiam possidet cum eo: sunt ambo in possessione: aut verius, unus in possessione, alter vero possessor: post annum vero vetus possessor dejicitur, solusque possessor constituitur actor, atque ita punitur contumacia rei.

AD CAP. *Venerabilis*. Ult.

Caput ultim. est de controversia primatus Aquitaniæ, *qui est encore pendu au crocq*, inter Archiepiscopum Burdegalensem, et Bituricensem, et de contumacia, et tergiversatione Archiepiscopi Burdegalensis, qui in Primatus quasi possessione erat. Qua de re satis jam abundeque diximus in *cap. ult. sup. de dilationibus*.

AD TITULUM XV.

De eo, qui mittitur in possessionem rei servandæ causa.

AD CAP. *Constitutis*. I. CAP. *Cum sicut*. II. et CAP. *Cum venissent*. III.

Hic tit recte jungitur proxime superiori *de dolo*, *et contumacia*. Namque missio in possessionem rei servandæ causa, genus unum est coercendæ contumaciæ alterius partis, *c. ult. inf. hoc tit. cap.* 2. *eod. tit. in* 2. *collectione*, *cap.* 3. *et cap. ult. ut lit. non contest. cap.* 11. §. 1. *de off. jud. ord. c. querelam. inf. de simon.* Unde et quod habuimus in *c. pen. sup. tit. prox.* ut qui missus est in possessionem rei servandæ causa, vel, quod idem est, custodiæ causa, ut *cap.* 3. *sup. ut lit. non contest. c.* 3. *et* 4. *hoc t. l.* 28. *D. de judic.* post annum verus solusque possessor effectus est, ut et cum eo simul adversarius possideret: post annum adversarius expellitur, et solus ipse possidet, solus possessor fit verus, vel ipso jure, ut quidam existimant, vel quod magis est, secundo decreto judicis: maxime si interim in possessionem venire, aut in possessione esse ab adversario prohibitus sit. Et secundo, inquam, decreto, ut diserte scriptum est, ut non sit hac de re amplius dubitandum, in *cap.* 2. *eod. tit. in* 3. *collectione*. *Si*, inquit, *et secundo decreto se verum possessorem constitui postulaverit* (locus est valde notandus). Ita vero demum, qui missus est in possessionem ex primo decreto, post annum verus solusque possessor fit ex secundo decreto, si intra annum reus contumax cautionem non præstitit judicio sisti, vel si per eum non steterit, quo minus eam præstaret, ut *cap.* 2. quæ cautio sola potest efficere ut vacuam et liberam possessionem obtineat solus, quam et obtinuit ante: cautio, inquam, quæ oblata et reipsa præstita fuit. Nam præstandæ cautionis nuda voluntas non sufficit sine effectu, *cap.* 1. *hoc tit.* Actore autem vero possessore constituto post annum ex secundo decreto, non ideo perimitur principalis quæstio de proprietate sive de jure petitæ rei, vel ecclesiæ, ut in specie proposita in hoc cap. 1. cui scilicet competat ea res, vel ecclesia, actori an reo, *cap.* 1. *eod. tit. in* 3. *collect. cap.* 4. *in fine. sup. tit. prox.* Notandum est in specie hujus cap. primi, fuisse quæstionem de jure cujusdam ecclesiæ inter aliquos: ergo de beneficio ecclesiastico. Quod interpretes tamen negant propter *cap.* 1. *eod. in* 6. quo cavetur, ut si de beneficio ecclesiastico agatur, propter contumaciam possessoris actor non mittatur in possessionem rei servandæ causa, et hoc colore hanc discordiam decretalium

constitutionum sedant, quasi in hoc c. 1. fuerit de jure ecclesiæ actum, non ut de beneficio ecclesiastico, sed ut de proprietate cujuslibet rei: qui color est sine lumine. Nec potest sane sine calumnia negari, Innocentium quartum in cap. 1. sive concilium Lugdunense habitum præsidente Innocentio IV. hoc cap. abrogasse. Et vero quorsum illud concilium ita decrevisset, nisi quia retro Pontificum Constitutiones aliud decernebant? Fuit etiam quæstio de jure certæ ecclesiæ in specie c. 2. cujus in possessionem cum actores inducti fuissent propter contumaciam adversarii, ac deinde adversarius intra annum obtulisse cautionem judicio sisti, recte Pontifex jubet possessionem illi restitui integram et plenam, *qu'il aye la main levée*, ut superioribus decretis cautum est, *ut l. pen. § pen. C. de præscript.* 30. *ann.* Intra annum, sic accipimus, ut est expressum in *cap.* 3. *hoc tit. intra annum et diem*. Duobus, aut tribus, aut sex mensibus præscriptis additur unus dies pro corollario, *l. ubi lex, de reg. jur.* et similiter mensi unico unus dies, *l.* 2. *C. de tempor. appell.* anno unico unus dies. Ex eod. cap. 3. intelligimus, non satis esse possessionis vacuæ obtinendæ causa, in quam missus est actor ex primo decreto, intra annum offerre cautionem judicio sisti, sed etiam actori misso in possessionem reddendas esse expensas litis necessarias, et probabiles, si quas fecerit per causam contumaciæ adversarii, sui ut *c. ult. §. in aliis, sup. ut lite non contest.* Excipitur unus casus in eodem cap. 3. si, ut ibi proponitur, legatus Romani Pontificis dederit judices, qui inter actorem et reum secundum rectam consuetudiuem regionis, non secundum jus publicum judicarent, et ipsis volentibus judicare secundum jus publicum, non secundum consuetudinem contra formam mandati seu delegationem, reus appellavit ad Romanum Pontificem, nec tamen ideo minus judices delegati actorem miserunt in possessionem petitarum rerum. Hoc enim casu reus intra annum oblata cautione judicio sisti possessionem suam reciperet, etiamsi expensas interim factas nullas resarcierit actori, si modo consuetudo illa, secundum quam ex mandatu legati rem judicari volebat, cum ratione conjuncta fuerit: alioqui si abhorruerit a ratione, et dispendium illud illum respicit.

AD CAP. *Si adversarius*. Ult.

Quod et in cap. ult. de adversario, qui ordine edictorum peracto peregre profectus est, nullo domi procuratore legitimo relicto, nulloque existente, qui ejus defensioni se offerret, ut ex hac causa in possessionem rerum petitarum veniat actor custodiæ causa, id jam sæpius dictum est supra et explicatum: quod item de nuntiatione facienda ad absentis et contumacis domum, vel, quod idem est, ob portum, ut XII. Tab. loquuntur, in *c.* 3. *sup. tit. prox.* Transeamus igitur ad tit. seq.

AD TITULUM XVI.

Ut Lite pendente nihil innovetur.

Litis nomen in hoc titulo latius accipitur, quia non tantum litem contestatam significat, sed etiam controversiam motam, *cap.* 2. *eod. tit. in Clement.* sicut in Senatusconsulto de petitione hæreditatis, litis contestatæ mentio complectitur etiam controversiam motam. Controversia semper præcedit litem, quæ proprie non dicitur lis ante contestationem, *l. sed si et lege*, §. *si ante*, *de pet. hæred.* Itemque in specie *leg. nec bona*, *C. de præscript. long. temp.* nihil refert, post litem contestatam, an post controversiam motam, nihil mutat. Et in quæstione etiam de re litigiosa, litigiosa dicitur res etiam post controversiam motam, et ante litem contestatam, *Novell.* 112. Quod autem hic titulus vetat, *ne quid innovetur lite pendente*, hunc sensum habet, ut omnia sint in integro, donec lis finita fuerit, puta ut possesor interim non privetur possessione, vel quasi possessione, *c* 1. *et* 2. *hoc tit.* vel ut interim res, de qua controversia est, non alienetur, ut *c.* 3. *et* 4. vel ut super ea lite et controversia non impetretur jus novum, *c.* 5. quod est ultimum hujus tituli.

AD CAP. *A memoria*. I.

Hoc c. est de controversia, quæ diu fuit in Anglia inter Archiepiscopum Cantuariensem et Archiepiscopum Eboracensem, utroque sibi vindicante Primatum Angliæ, qua controversia finita, et Cantuariensi adjudicato primatu, exorta est alia controversia propter crucis antelationem, quod scilicet Eboracensi etiam superato in causa primatus, non desineret præferri crux triplicata, ut fit hodie Primatibus et Patriarchis, præsertim in comitatu Romani Pontificis, vel legati ejus, *c. antiqua*, *inf. de privilegiis*, quod et omnibus Archiepiscopis datur jure novissimo, *c. ult. de priv. in Clem.* nimirum ut omnibus Archiepiscopis præferatur vexillum crucis, non lituus: sic vocatur baculus a summo incurvus, ut Cicero definit, qui Episcopis præfertur. Episcopis igitur lituus, Archiepiscopis vero crux trina. Id vero jus anteferendæ crucis Archiepiscopis cum diceret Eboracensis se habere ex indulgentia Honorii II. contra Cantuariensis, cui primatus Angliæ adjudicatus erat, id ei juris competere pernegabat, et hoc salutare signum præferri tantum posse Primatibus contendebat, cum nondum edita es-

set supradicta Clementina. Et hac quidem controversia pendente censet Pontifex, nihil esse innovandum, id est, non esse Eboracensi præripiendum jus per totam Angliam præferendæ crucis, in cujus quasi possessione eum fuisse constabat. Non esse, inquam, præripiendum, ne ex sententia quidem ulla Romani Pontificis, quam et cum sequiorem tulisset hac in causa Alexander III. non fuit ei rubori eam reformare in melius in hoc c. 1. quod et in quolibet Pontifice, et generaliter in quolibet homine non nisi laudi adscribi debet: *can. sententiam* 35. *quæst.* 9. Nec vero doctus unquam quisquam consilii mutationem et sententiæ inconstantiam dixit esse, ut inquit Marcus Tullius.

AD CAP. *Laudabilem*. II.

Superioribus convenienter additur in hoc cap. 2. constante matrimonio si exoriatur controversia inter conjuges impellente conscientia de jure matrimonii, propter justum aliquod impedimentum, quod interesse resciverunt, ea pendente controversia non ideo separandos eos statim esse conjuges, aut privandos geniali congressu. Quod et in antiqua Decretali ita decrevisse refertur Alexander. III. et similiter Symmachus Romanus Pontifex in *can.* 18. *quæst.* 4. *ne Prælatus, ne Episcopus, si qua accusatio adversus eum instituatur, ob id lite pendente statim deseratur, ac destituatur a clericis suis*. Ut vero submoveam, quæ interpretes huic cap. 2. objiciunt, nec expediunt bene, non obstat huic cap. *cap. tenor, inf. de sent. et re jud.* in cujus specie cum penderet lis de matrimonio priore loco contracto, quod interim factum est, posterius matrimonium dissolvitur. Nec enim id dissolvitur, aut suspenditur, de quo lis pendet, sed id, quod illa lite pendente posteriori loco factum est. Eademque est ratio *cap. veniens, inf. de regularib.* Non obstat etiam huic cap. 2. *cap. literas, sup. de rest. spol.* quo mulier, quæ temere discessit a viro sine venia ecclesiæ, si in promptu habeat probationes justi impedimenti, restituitur quidem viro, verum ea lege ne cum eo rem habeat. Ergo non restituitur ad plenum, et potest quidem, ut breve faciam, hac in causa quasi possessionis imperfecta, sive minus plena restitutio fieri: retineri autem possessio lite pendente non potest, quin retineatur tota. Denique retentio uxoris non recipit hunc modum, ne cum eo congrediatur ut in *cap.* 2. restitutio, recipit hunc modum, *ut in cap. ult.*

AD CAP. *Ecclesia*. III. et CAP. *Ecclesia*. IV.

Utrumque caput pertinet ad eandem ejusdem litis speciem, de qua disceptatum fuit in urbe Roma. Est vero ea species explicatu difficillima, certe non offendi difficiliorem in his libris. Est etiam ea species certissimum indicium longioris moræ judiciorum, quæ per diverticula, et flexiones, et veluti meandros quosdam quæritur ab utraque parte etiam hodie in urbe Roma. Et nullus profecto est in orbe locus, in quo lites prolixioribus majoribusque ambagibus et fallaciis implicatæ sint. In urbe Roma S. Mariæ ecclesia egit apud Laurentium rei vindicatione contra Joannem laicum quendam possessorem quorundam prædiorum ejusdem ecclesiæ. Et Laurentius quidem causa cognita Joannem absolvit. A qua sententia ecclesia S. Mariæ appellavit ad Senatorem urbis, de quo infra dicemus. Contra objecit Joannes, Laurentium non ut judicem, sed ut arbitrum aditum fuisse, et ideo ab ejus sententia appellari non posse. A sententia scilicet arbitri compromissarii appellari non potest, *l. non distinguemus, §. et idem cum a judice, de recept. arb. l.* 1. *C. eod.* et in *Carthaginensis concilii can.* 98. *et* 125. et in *epistola Nicolai Papæ ad Carolum regem apud Regionem Cronic.* 2. *et cap. ult. de for. compet. in* 3. *collectione*, quod conjungendum est cum *cap.* 3. *et* 4. *hujus tit. et c.* 10. *sup. de constit. et c.* 1. *sup. de restit. spol. in* 3. *collectione*: pertinent hæc omnia capita ad eandem speciem, et eandem causam. Verum ut eam speciem persequamur, actor ecclesiæ S. Mariæ Laurentium arbitrum non fuisse ex eo colligit, quod sumptus et aditus esset sine compromisso, sine constipulatu pœnali. Non fuisse igitur arbitrum compromissarium, sed arbitrum non compromissarium: et ab arbitro non compromissario appellari posse, *l. ex consensu, ff. de appellat.* multo certe fortius, ut ait in *d. c. ul.* quam a judice. Fuit autem ab illo arbitro appellatum ad Senatorem, qui in urbe etiam hodie præest jurisdictioni et curiæ Capitolinæ, sic vocatur, cui assident consiliarii aliquot, qui et Senatores et collaterales dicuntur, quorum primus in *d. cap. ult. de for. comp. in* 3. *collectione* appellatur Primicerius judicum, id est, primus, qui et vicarius est Senatoris, τοποτηρητής, ut Justinianus vocat, *c'est a dire Lieutenant* ut constat ex Statutorum urbis hodie reformatorum a Gregorio XIII. *lib.* 1. *cap.* 4. Et causam quidem, de qua agitur Senatorem delegasse Primicerio judicum, sive primo collateralium, ostenditur in *d. c. ult.* apud quem Joannes dicebat, non recte agi secum rei vindicatione, eo quod prædia, de quibus erat quæstio, non ipse possidebat, sed monasterium D. Sylvestri, quod est in urbe. At quia constabat Joannem lite pendente ea prædia transtulisse ad monasterium S. Sylvestri, constituendo scilicet se possidere ea nomine monasterii tanquam colonum sub pensione certa, ut *l.* 19. *et* 21. *§. ult. de acquir.*

possess. l. quædam. de rei vindic. et ob id lite cœpta coram Laurentio proponitur in *d. cap. ult.* Joanni adfuisse Syndicus monasterii : jure autem civili et cononico vetita est alienatio rei litigiosæ, *l.* 1. *de litigios. l. ult. C. eod. Nov.* 112. *can. ult.* 11. *quæst.* 1. Ac tum in urbe remanserat lex quædam sive institutum populi Romani tale, ut possessio rei litigiosæ, quam reus alienasset, auferretur ei, in quem translata fuisset, et addiceretur petitori; ideo Senator possessionem supradictorum prædiorum addixit ecclesiæ S. Mariæ, quæ ea sua esse petebat judicio in rem, hac lege tamen, ut salvo et integro jure ecclesiæ pensionem monasterii inferret ecclesiæ, quam Joannes inferre solebat. Post hæc de sententia Senatoris rescindenda actum est magna controversia et contententione apud successorem ejus (hic magistratus erat semestris in eadem Curia Capitolina) et de possessione restituenda monasterio. Successor vero Senatoris pro monasterio sententiam dixit, rescissa sententia antecessoris sui, qua scilicet possessionem addixerat ecclesiæ. Duæ hic existebant sententiæ contrariæ, una pro ecclesia, quam tulerat prior Senator, altera pro monasterio, quam posterior Senator. Et judicum Capitolinorum cum alii confirmarent sententiam dictam pro ecclesia alii dictam pro monasterio, exstitit quidam ex eis, qui temere et contra bonos mores ecclesiam vi dejecit de possessione, eamque restituit monasterio. Quod cum accidisset, totius rei cognitionem in se recepit Cœlestinus III. qui tum tenebat in urbe sedem summam, qui tamen priusquam eam litem definiret, vita decessit. Post decessum Cœlestini Innocentius III. successor ejus in irritum revocavit quæcunque gesta erant in Capitolio super hoc negotio post diem supremum Cœlestini : immo et quæ post eum diem, quo hujus rei cognitionem Cœlestinus in se receperat : et possessionem censuit ecclesiæ, quæ per vim expoliata erat ab uno ex Consiliariis sive Assessoribus Capitolii, restituendam esse, sicut in jure proditum est, etiam injusto possessori, et prædoni vi ereptam restitui debere : *c.* 5. *sup. de restit. spol.* At quia non poterat monasterium in præsentiarum eam possessionem eorundem prædiorum ecclesiæ restituere, propterea quod finita conductione Joannis supradicta prædia aliis locaverat, quibus ea avellere non poterat: ideo censuit idem Pontifex, ut in locum eorundem prædiorum alia prædia monasterium ecclesiæ restitueret libera et soluta ab omni pignoris, aut hypothecæ jure. Rursus vero repetente monasterio priorem causam de restitutione possessionis, qua se prius inique expoliatum esse asserebat per sententiam prioris Senatoris, his rationibus, quia lex sive institutum illud Urbis, quo nixus Senator sententiam illam tulerat, nullius erat momenti, forte quasi non rite facta, aut non rite populi consensu approbata. Et quia (hæc est altera ratio) laicis, qualis est Senator, tantum abest, ut quicquam statuere liceat in præjudicium ecclesiarum vel monasteriorum, ut nec quod decreverint in eorum commodum consistere possit sine approbatione Romani Pontificis *can.* 1. 96. *dist. c.* 10. *sup. de constitut.* Quod objici etiam poterat sententiæ posterioris Senatoris. Idcirco Innocentius III. recte perpensa monasterii expoliatione priori, et quæ hanc secuta est, expoliatione ecclesiæ (potest expoliatio una opponi alteri, *cap. ult. sup. de ord. cog.*) ad extremum pronuntiavit pro monasterio, monasterium tanquam prius spoliatum et prius restituendum esse. Denique monasterio possessionem restituendam esse prædiorum, quæ dederat ecclesiæ in vicem et locum prædiorum, de quorum possessione principaliter agebatur, sub hac lege tamen; ut ne ea prædia alienaret quoad de quæstione principali, puta de jure, et proprietate ecclesiæ S. Mariæ judicatum esset, sive pergeret ecclesia prædia vindicare, sive repetere actione in factum ob vitium litigiosi contractus habiti inter Joannem et monasterium, juxta *l. ult. C. de litigios.* Interim vetita fuit alienatio prædiorum, quæ restituebantur monasterio, ut in causa principali si vinceret ecclesia, haberet, quod evincere posset, *cap.* 3. Et ita est explicanda hæc omnis species, quam qui tenet, non est amplius quicquam requisiturus. Non omittam ex fine cap. 4. notandum esse, redditionem cautionis pignoratitiæ factam debitori argumentum esse idoneum remissi pignoris, ut *l.* 7. *Cod. de remiss. pign.* sicut redditionem cautionis principalis, remissio sortis, *l.* 2. *de pact.* Quo pertinet illud Epigramma Martialis.

Quod Cajetano reddis, Polycharmes, tabellas,
Millia te centum non tribuisse putas :
Debuit hoc, inquis, Tibi habe, Polycharme, tabellas :
Et Cajetano millia crede duo.

Cui omnino simile est illud :

Quadringentorum reddis mihi, Phœbe, tabellas,
Centum da potius mutua, Phœbe, mihi.
Quære alium, cui te tam vano munere lactes :
Quod tibi non possum solvere, Phœbe, meum est.

AD CAP. *Ult.*

Cum lis esset inter monasterium quoddam in Anglia, et rectorem certæ parochiæ de decimis novalium, quod quid sit postea explicabitur, juxta fines illius parochiæ positorum, et ad monasterium pertinentium, nolente monasterio eas novalium decimas Rectori persolvere, lite pendente, suppressaque mentione ejus litis pro monasterio impetrata est indulgentia et remissio decimarum a Romano Pontifice :

et quia lite pendente, quo tempore nihil innovari oportuit, nihil supplicari Imperatori vel Pontifici, *l. 2. ut lit. pend. Novella* 82. *et* 115. merito Pontifex decernit in hoc cap. ult. non habita ratione illius indulgentiæ cœptam litem a judicibus datis definiendam esse. Novalia vocant *novelleta*, ut vocantur in Digestis, puta *oliveta*, vel *vineta*, recenter instituta ex agris, qui ab omni memoria inculti fuerant, ut *c.* 21. *inf. de verb. significat.* quæ quidem novalia si instituta sint, et excolantur a monachis, eorum decimas, aut eorum novalium decimas plerunque monachis Romanus Pontifex remittit, *dict. cap.* 31. *et cap.* 10. *et* 17. *inf. de decim. cap.* 31. *et ult. inf. de privil.* Novalium, inquam, quæ exercent monachi, quæque instituerunt, monachis Romanus Pontifex remittit fraudatis Rectoribus parochianis, ubi magna ea fraus non est, sicut distinguitur in *d. cap.* 21. Observandum etiam in hoc cap. quoniam anxie quæritur ab interpretibus juris Pontificii quid sit personatus. Constat quidem personatum esse genus beneficii ecclesiastici, quod quale sit, et uti sit separandum a dignitate ecclesiastica dubitatur. Verum cum in hoc loco persona appelletur Rector parochiæ, sive Curio, consequens est, et parochiæ curam personatum esse, aut certe parochiæ curam ex hoc cap. ult. pro certo personatus exemplo in medium afferri posse.

AD TITULUM XVII.

De Sequestratione possessionis et fructuum.

AD CAP. *Ad hoc.* I.

Cum possessore convento judicio in rem, et contumace, judices, qui mitius agunt inter clericos, non mittunt plerumque ut fit, actorem in possessionem petitæ rei custodiæ causa, sed sequestrant possessionem in mediam manum, *cap.* 2. *de dolo et contum.* quod et factum est in specie *cap.* 1. *hoc tit.* quæ est ejusmodi. Controversia erat inter Archiepiscopum Mediolanensem et monasterium quoddam de possessione, et jure quorundam prædiorum, cujus disceptatio a Cœlestino Tertio delegata fuit Veronensi Episcopo, qui cum cognovisset, et pronuntiasset de possessione ex parte forte majori pro Archiepiscopo, postea procuratore monasterii volente agere secunda et principali actione de proprietate judicio petitorio apud eundem Episcopum Veronensem secundum id, quod jure proditum est, eundem oportere esse judicem possessorii, *cap.* 1. *sup. de cau. poss. et prop. l. ordinarii, Cod. de rei vind.* Archiepiscopus objecit, non judicio petitorio fuisse addictum Episcopum Veronensem, sed possessorio tantum. Contra procurator monasterii dixit, Episcopo Veronensi fuisse causam absolute et indistincte demandatam, nec continentiam ejusdem causæ scindi vel dividi oportere, quæ verba sumpsit ex *l. nulli, Cod. de judic.* Continentiam, id est, περιοχὴν, sive συνοχὴν τῆς δίκης. At nolente Archiepiscopo in causa proprietatis subire judicium Episcopi Veronensis, et per contumaciam judicio absente, procurator nomine monasterii missus est in possessionem, quæ fuerat Archiepiscopo adjudicata judicio possessorio. At eum procuratorem Archiepiscopus postea vi coegit de possessione discedere. Tum deinde Cœlestinus declaravit quidem se Episcopo Veronensi tam proprietatis, quam possessionis causam delegasse, sed mitius egit cum Archiepiscopo contumace, quam Veronensis Episcopus: namque possessionem rerum controversarum abstulit utrique parti, et sequestravit in manus Episcopi Vercellensis, et Episcopi Novariensis, ut est in antiqua Decretali. Sequester solus possidet, cum id agitur, ut neutra pars possideat, *l.* 39. *de acquir. poss.* Delegavit autem idem Cœlestinus hoc in negotio judices Reginensem et Mutinensem Episcopos, qui omnes sunt sub Archiepiscopo Mediolanensi, qui scilicet de causa possessionis et proprietatis plenius cognoscerent, et possessionem ad extremum ei adjudicarent, quem in proprietate potiora jura habere animadvertissent. Proprietas enim prævalet et retrahit ad se semper possessionem, etiam alii adjudicatam momentario judicio, *cap.* 6. *sup. de caus. possess. et propriet.* Porro Innocentius Tertius successor Cœlestini in hoc *cap.* 1. non improbat rem a Cœlestino gestam, sed Archiepiscopo Mediolanensi tantum permittit, quod omnio cum jure communi congruit, ut reus oblata cautione judicio sisti, et refusis impensis moderatis actori possessionem recipiat, quam propter contumaciam suam amisit, intra annum scilicet, ut *cap.* 3. *sup. de eo, qui mitt. in poss. cap. ult.* §. *in aliis, sup. ut lit. contest.*

AD CAP. *Dilectus*. II. et CAP. *Ab eo.* Ult.

Sequitur in hoc *cap.* 2. quæstio de causa quadam, quæ fuit in Anglia agitata coram judicibus delegatis inter Rectorem certæ ecclesiæ et monasterium quoddam super jure cujusdam Ecclesiæ, qua lite nondum finita, cum Rector certa ex causa appellasset a judicibus delegatis ad Pontificem Romanum, judices delegati perperam et contra jus, per appellationem cognitione suspensa, monasterium custodiæ causa miserunt in possessionem ecclesiæ tanquam Rectore contumace, qui tamen contumax non erat. Appellare non est contumacia. Ac præterea Abbas et monachi missi in possessionem eccle-

siæ, fructus medio tempore perceptos, quos servare debebant, passim divendiderunt aut dilapidaverunt. Quamobrem jubet Pontifex in hoc *cap.* 2. ut fructus sequestro deponantur apud virum idoneum, donec lis finem accipiat, et qui distracti sunt, ut revocentur, et sub custodia sequestri collocentur, quod congruit cum *l.* 7. *§. ult. qui satisd. cog. l. Imperatores*, *§. ult. de appell. l. si cum dotem*, *§. si vero dotem*, *sol. matrim. l.* 5. *Cod. quorum appell. non recip.* Et proprie admodum cum *cap.* 3. *hujus tit.* congruit *dict. l. Imperatores*, *§. ult.* in hoc, ut si a possessore superato judicio in rem, qui appellavit, fructus dissipentur interim, vel, ut ea lex loquitur, *populitentur*, ii donec lis finiatur, apud sequestrum deponantur. Paulus etiam hac de re eleganter 5. *Sentent. tit. pen. Quoties*, inquit, *possessor appellat, fructus medii temporis deponit convenit. Quod si possessor provocet, fructus in causa depositi esse non possunt, nec recte eorum nomine satisdatio postulatur*. Et sequitur apud eundem: *si propter prædia urbana, vel mancipia appelletur, pensiones eorum vecturæ etiam, si de navi agatur* (quia scilicet loco fructuum sunt) *deponi solere*. Symmachus in Epistolis: *Interea Constitutionis memor* (et intelligit *d. l.* 5. *Cod. quorum appell. non recip.*) *sequestrantur mobilia, fructusque percepti, ne temporis, usurpatio abuteretur indebitis*. His vero, quæ diximus hactenus de de sequestratione possessionis et fructuum, cui opponitur titulus *C. de prohibita sequestrat. pecun.* quemadmodum accipiendus sit, satis Paratitla docent. Consule Paratitla Codicis, nihil videbis apertius.

AD TITULUM XVIII.

De confessis.

AD CAP. *Cum monasterium*. I.

Ex cap. 1. quod etiam exstat in 2. collectione *c.* 2. *de homicid.* intelligimus, re homicidii de seipso confesso fidem non haberi adversus alios, quorum se consilio crimen admisisse dicat, non interrogari eum, qui de se confessus non convictus est, de conscientia aliorum: quod est ex *l. ult. C. de accus. l. repeti*, *§.* 1. *de quæst. Nemo*, inquit, *de se confesso juste credere possit crimen alienum*: et Julius Papa *can. ult.* 15. *qu.* 3. *Nemini*, inquit, *confesso de se super alienum crimen credi oportet*. Et periculosa confessio rei adversus quemlibet admitti non debet. Periculosa etiam dicitur in hoc *cap.* 1. ut opinor ex *l.* 1. *§. quæstioni de quæst.* Huic constitutioni addi potest ratio Pauli 1. *Sentent. tit.* 12. quam confirmat etiam *l. deferre*, *§.* 1. *de jur. fisci*: ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperavit, et quod ait *l. ult. §. sic autem, de bon. eor. qui ante sent. mort. sibi consciv. qui sibi non pepercit, multo minus alii parceret*. Et simili fere modo Quintilianus Declamatione 292. *Ne credibile est*, inquit, *eum pepercisse hospiti, qui sibi non pepercit*. Verum et si confessus non convictus non interrogetur adversus alios, convictum tamen adversus conscios et participes, et socios interrogari moris est, *l. D. Adrianus*, *§.* 1. *de custod. reor.* Immo et confessum et convictum interrogari moris est adversus conscios, sed in crimine læse majestatis tantum, ut proponitur in hoc *cap.* 1. et in *d. can. ult.* 15. *q.* 3. In ceteris criminibus confessus de seipso non interrogatur adversus alios. His consequens est, ut quos de seipso confessus quis nominavit, ob id solum nulli pœnæ, nullisve tormentis subjiciantur, quoniam ea delatio de se confessi nulla est: sed si ei etiam accedat fama vulgi, necesse est, quod et in hoc cap. 1. proponitur, ut nominatim purgent innocentiam suam interposito jurejurando, et adhibitis saltem tribus Sacramentalibus, ut vocant, qui idem quod ipse conjurent: aliquando tres adhibentur, aliquando septem, vel, ut loquuntur, aliquando 3. manus, aliquando 7. *can.* 33. *inf. de testib. can. requisisti* 33. *quæst.* 1.

AD CAP. *Cum super*. II. et CAP. *Ex parte* ult.

Conjungendum est hoc cap. 2. cum c. 4. *sup. de caus. possess. et propriet.* Pertinet enim utrumque ad eamdem controversiam, quæ fuit inter duos de Episcopatu Bethleem in Syria, in qua neuter obtinuit, ut docuimus supra in *dict. c.* 4. Quin et, ut hic ostenditur, Canonicus unus, qui in jure confessus erat, se ut unum eligeret ex eis certam pecuniam, puta 500. Saracenos, quæ tum in Syria moneta erat in usu, stipulatum, dejectus fuit ob eam rem tanquam simoniæ reus (Simonia est non tantum accipere pecuniam, sed etiam stipulari) dejectus, inquam, fuit ab omni beneficio et officio ecclesiastico. Unde non male Interpretes notandum censent, judicio constituto inter duos, et in id incidente criminatione tertii cujusdam, licet cum eo principaliter actum non sit, si de crimine confiteatur, id ab eodem judice coerceri posse. Item, quia ait in hoc cap. 2. *in jure confessus*, recte notant, confessionem pro explorato crimine non haberi aliter, quam si facta sit in jure, vel in judicio, et quod addi convenit omnino ex *cap.* 4. *sup. de judic. in judicio competenti c.* 3. *hoc. t.* Nam facta in judicio incompetenti nihil nocet. Item requiritur, ut facta sit citra errorem facti, quæ est sententia *c.*

3. *hoc tit.* Nam erranti in facto, nec in jure facta confessio nocet: erranti in jure nocet: et hoc est, quod ait *l. 2. de confess.* non confiteri eum, qui errat, nisi jus ignoraverit. At qui in judicio competenti non ignarus facti confitetur, proculdubio pro condemnato, sive judicato habebitur ex illa lege duodecim Tabularum: *Æris confessi, rebusque jure judicatis*, quæ comparat judicato confessum, quia sua quodammodo sententia judicatur. Confessus, inquam, in jure, vel judicio: nam confessus extra judicium pro judicato non habebitur, nisi confessus fuerit consulta opera rogatis, et præsentibus testibus quinque, ex *Novell. de testib.* nam quæ ita fit confessio extra judicium, confessionem in judicio factam imitatur, quia solemnis quædam veluti confessio est, et dedita opera, propensiore consilio instituta. Non omittam, falsum esse, quod interpretes utriusque juris notant, in hoc titulo *de confessis*, et similibus, quæ sunt in Digestis et Codice, agi de iis, qui confessi sunt post litem contestatam: in titulo autem Digestorum *de interrogationibus in jure faciendis*, agi de confessis ante, vel post litem contestatam. Sed hæc differentia est falsa, quia et hic titulus est *de confessis* in ipso limine judicii, ipso ingressu judicii ante litem contestatam: et ille est tantum de confessis post litem contestatam, quia ante litem contestatam interrogationes, quæ fiebant olim, fieri desierunt, *l. 1. et l. penult. de interrog. in jur. fac.* Sed hoc est discriminis revera inter hunc et illum titulum, quod hic est de ultro confessis, ille de his, qui dum a Prætore interrogantur, respondent, et confitentur, aut negant, volunt quasi coacti: vel enim verum, vel falsum respondent. Ac præterea hic titulus est de confessis de intentione actoris, ille de confessis de eo, quod instruit intentionem actoris, quod et ad ejus litis pertinet articulum aliquem.

AD TITULUM XIX.

De Probationibus.

AD CAP. *Ex epistolæ.* I.

Congruit hoc caput omnino cum *l. 7. C. de testibus*, et *l. ult. Cod. de edend.* quæ generaliter definit, unumquemque in judicio intentionis suæ probationes adferre debere, non desiderare, ut ab adversario exhibeantur adversus semetipsum, non oportere originem petitionis fundari ex instrumento ejus unde petitur. Nam in hoc cap. Gregorius primus Recharedo, Wisigothorum regi in Hispania rescribit, non jure eum desiderare, ut sibi ex archivis, ut loquuntur, Justiniani Imperatoris exhibeantur conventiones habitæ inter Justinianum, et reges Gothorum antecessores suos, quibus exhibitis inde probare se Recharedus arbitrabatur posse quædam jura sua, quæ tum sibi vindicabat adversus Mauritium Imperatorem, quoniam unusquisque qui agit, probationes adferre debet, quibus instructus veniat ad agendum, non petere ab adversario, quibus se instruat, et lædatur adversarius. Recharedus hic est, qui Gothos, quos constat fuisse Arrianos, ex perfidia Arrii traduxit ad fidem Catholicam. Idem etiam leges Gothorum, quæ extant, composuit, digessitque in libros duodecim, et concilio Toletano tertio, quo damnata fuit Arrii perfidia, interfuit, vel potius præfuit. Inscriptio hujus cap. erat valde depravata. Ant. August. Hispanus eam restituit ex epistola Gregorii lib. 7. quæ incipit ab his verbis: *Explere verbis*, etc. quomodo etiam legendum est initio hujus cap. non ex epistolæ verbis.

AD CAP. *Sicut.* II.

In hoc cap. damnatur consuetudo, quæ jusjurandum, quod nonnisi deficientibus omnibus aliis probationibus defertur, *l. tutor, de jurejur.* exigebat ab eo, qui probationes implesset suæ intentionis prolatis instrumentis et testibus idoneis, quasi hæc probationum genera non sufficerent ad fidem faciendam, nisi adjuncto jurejurando ejus, qui eas protulisset. Quæ consuetudo est contra jus publicum et rationem omnem, quam utique nulla consuetudo vincere potest, *l. 2. C. quæ sit long. consuet. et Novella Justin. 52. in princ.*

AD CAP. *Ex litteris.* III.

In hoc capite ostenditur, in judicio finium regundorum, quod constat esse duplex, quoniam in eo singulæ partes actores, et rei sunt, *l. 10. ff. fin. regund.* probationes etiam exigi ab utraque parte. Quod si etiam ab utraque parte testes producti sunt æque numero, et honestate, existimatione, dignitate pari, censet Pontifex prævalere, et præponderare ea testimonia, quæ pro possessore faciunt: quasi potiora sint, et potentiora, quæ adjunctam possessionem habent, secundum quam in dubiis causis, vel paribus fortuna litem dare videtur semper. Et hoc est, quod ait regula juris, in pari causa meliorem esse conditionem possessoris, quæ exstat in locis innumeris juris civilis, cum qua et congruit id, quod dicitur in *l. Arrianus, de obligat. et act.* et proponitur in hoc cap. 3. quod totum conflatum est ex jure civili, quia procliviores sumus ad absolutionem, quam ad condemnationem. Excipitur in hoc capite causa liberalis, in qua si

testes non dispari numero tam pro libertate, quam contra libertatem dixerint, pro libertate pronuntiandum est, *l. lege Junia, de manumiss.* eo non inspecto, qui possessor sit, vel non. Nam pro libertate pronuntiatur, etiamsi is, pro quo pronuntiatur, non fuerit in possessione libertatis: ut si ex servitute proclamaverit ad libertatem: quo casu non ipse possessor est sed is, qui servum suum esse dicit, *l. 7. §. ult. de liber. caus.* et tamen non secundum possessorem pronuntiatur, sed secundum non possessorem, qui ex servitute reclamavit ad libertatem. Hoc favor libertatis extorsit. Non est autem novum, ut a possessore probatio exigatur, utve possessori onus probationis incumbat, cum et reo possidenti, qui actori opponit præscriptionem longi, vel longissimi temporis, incumbat onus probandi, immo et opponenti aliam quamcumque exceptionem, quia reus in exceptione actor est, *l. in exceptionibus, de probat. l. 1. de except.* ut mirum non sit, si et in duplicibus judiciis, in quibus possessor non rei tantum, sed etiam actoris partes sustinet, a possessore probationes exigantur. Hæc est sententia hujus capitis 5. Species fuit de judicio finium regundorum moto inter Decanum, et Archidiaconum Cicestrensem in Anglia: nam in inscriptione legendum est *Cicestrensi Decano*, non *Cestrensi Episcopo:* moto inquam, inter Decanum, et Archidiaconum Cicestrensem ratione fundorum affinium, sive vicinorum, quos jure præbendarum, sive beneficiorum suorum sibi quisque possidebat.

AD CAP. *Proposuisti*. IV.

Docet hoc cap. cum quæritur, cognita fuerit uxor a viro necne, potius credendum mulieri juranti, se integram esse et inviolatam, et cum ea septem obstetricibus, sive honestis matronis idem affirmantibus, quam jurejurando solius viri. Ex aspectu partis, qua quæque mulier est, putaverunt olim deprehendi posse deintegrata sit puella, necne, et ex attactu τῆς ὕμενος fictitiæ membranæ cujusdam, *cap. ult. inf. de frig. et malef. cap. pen. inf. hoc tit.* Hoc tamen plerique medici etiam veteres, ut Oribasius, negant, affirmantes nullam esse ὕμενα puellis, et oculus etiam sæpe manusque obstetricum falli proditum est in *d. cap. pen. et can. nec aliqua 27. quæst. 1.* Verum huic rationi probandæ virginitatis locus est, si non multo post contractum matrimonium queratur puella de imbecillitate viri. Nam si multo post querelam instituat hac de re, viro potius credendum esse, tanquam præstantiori, tanquam capiti, *cap. 1. inf. de frigid. et malef. cap. 6. et 12. inf. de despons. impub. can. si quis acceperit 23. quæst. 1.*

AD CAP. *Tertio loco*. V.

Conjungendum est hoc cap. 5. c. 3. *inf. de confirm. uti. vel inut. et cap. pen. inf. de transact. et cap. 2. sup. de caus. poss. et prop.* quæ omnia cc. pertinent ad consulta quatuor, aut quinque cujusdam Alani Canonici, et hoc cap. 5. ad consultationem tertiam ut ait; *tertio loco fuit a nobis quæsitum*. Species hæc est. *Quidam Canonicus instrumentum venditionis quorundam prædiorum Ecclesiæ factæ solemniter, ut instrumento continebatur* (quod omnino ponendum est, alioqui venditio non valeret rerum immobilium Ecclesiæ) *instrumentum,* inquam, *illud obsignavit sigillo communi Capituli. Id vero sigillum Capitulum, vel procurator nomine Capituli negat esse verum sigillum Capituli, ut ait, adulterinum esse, furtivum esse sigillum, et testibus juratis, quod semper in testibus exigitur, ex corpore Capituli probat, nunquam animum fuisse Capitulo alienandorum eorum prædiorum*. Et Pontifex definit testibus potius, quam supradicto instrumento esse credendum. Et merito, quia et instrumenti fides in dubium vocabatur, alioquin, ut Paulus scribit 5. Sent. *tit. de testib. testes cum de fide tabularum nihil dicitur, adversus scripturam interrogari non possunt*. Canonicum appellavi quem hoc cap. appellat *regularem*, ut Canonicos similiter regulares: nam etsi utraque appellatione idem significetur; tamen vulgus ea nomina separat, ut regulares vocentur, qui certis se votis obstrinxerunt, veluti monachi, quidam Canonici, qui nullis se votis obstrinxerunt, quomodo etiam vulgus differentiam facit inter Quinquagesimam et Pentecosten, inter carbunculum, et anthraca.

AD CAP. *Juravit*. VI.

In hoc cap. docet, sponso volente sponsam ducere in matrimonium, si interveniant idonei juratique testes, quibus probetur eos inter se conjunctos esse quinto cognationis gradu, matrimonium impediri, et contra hanc probationem legitimam, si et partibus publicata fuerit, quod notandum, aliam probationem in contrarium non admitti. Nec mirum, cum nec contra præsumptionem legitimam. *c. 21. infr. de sponsal. c. 6. inf. de condit. appos. cap. 2. sup. de restit. spol.* Obstare videtur *cap. series, inf. tit. prox.* quo ostenditur, post probationem legitimam contrariam probationem admitti, quæ offertur ab altera parte. Sed ut Bernardus notat hoc loco, nihil plane illud caput obstare videbitur, si respicias ad hanc decretalem, ut integra exstat in antiqua collectione, in qua hæc decretalis ponit in contrarium unum tantum testem introdu-

ctum fuisse, et de unius testimonio, ut ait, producti in contrarium non esse curandum. Verum etsi plures producti sunt, verius est potius post publicationem priorum testium alios non admitti, ut in hoc capite proponitur, omissa illa clausula antiquæ decretalis de testimonio unius ante publicationem priorum testium, sive testimoniorum alios testes admitti. Et hanc esse sententiam *d. c. series*.

AD CAP. *Post cessionem*. VII.

Ex hoc cap. intelligimus, excommunicatum, ut suo nomine, *cap. 7. sup. de judic.* ita alieno nomine in judicio experiri non posse. Excommunicato igitur procuratori esse non licere ad litem alienam agendam, vel suscipiendam, quia consortio, et consuetudine fidelium ei interdictum est. Cum autem quæritur, excommunicatus quis sit nec ne, unius testimonio fidem haberi, puta Episcopi, cui excommunicandi jus fuit, cujus etiam solius, vel unius testimonium in omnibus aliis causis judices accipere jubentur constitutione Arcadii et Honorii Impp. de episcopali judicio, quæ extat in fine *C. Theod.* testimonium, inquam, unius Episcopi dictum ab ipso ultro, non interrogato, non evocato testimonii dicendi causa, *can. ult.* 6. *quæst.* 2. quin et adversus testimonium Episcopi alii testes admitti, et interrogari possunt, *cap.* 18. *inf. tit. seq.* Quod præcipue notandum ex hoc c. 7. est de excommunicato, cui procuratori ad lites esse non licet.

AD CAP. *In præsentia*. VIII.

Hoc c. longe majoris momenti est, quam superius cujus speciem si teneas, et omnia teneas, quæ ad illud dici possunt: ceterum in ea ponenda, et explicanda non minimus est labor. Species hæc est: *Amatus quidam nomine Milonem filium suum hæredem instituit, et si sine liberis decederet*, quæ conditio etiam omissa semper intelligitur, *l. cum avus, de condit. et demonstr. ei substituit verbis precariis fratres suos Milonis patruos. Post mortem patris Milo nullis sublatis liberis cum ægrotaret, se et sua bona omnia monasterio quidam devovit, obtulit, donavit mortis causa. Quam tamen donationem sanitate recepta revocavit.* Donatio causa mortis revocatur pœnitentia, et convalescentia, *l.* 30. *de mort. caus. don. l. non omnis, de reb. cred. At postea idem Milo eidem monasterio rursus se, et sua devovit, non jam mortis causa, sed inter vivos, addito jurejurando, se eam donationem nullo casu revocaturum. Deinde mortuo Milone sine liberis, substituti jure fideicommissi, sive precariæ substitutionis, quod idem est, partim occuparunt bona, quæ Milo acceperat a patre, partim repetierunt, a monasterio, quæ in id Milo contulerat. Contra monasterium jure donationis inter vivos jurejurando firmatæ ea bona retinebat, et alia, quæ occupaverant, a substitutis repetebat, ac dicebat, conditionem fideicommissi defecisse, hac ratione, quia non videtur sine hærede decessisse, qui monasterium hæredem reliquit. Sine hærede* sic est accipiendum, *sine liberis*, quia conditio fideicom. hæc fuit, *si sine liberis vita decesserit.* Et certum est etiam rogato aliquo hæreditatem restituere, *si sine hærede decesserit*, hanc conditionem accipi de liberis, puta, *si sine liberis decesserit, L. ex facto, §. ult. ad Trebell.* Dicebat ergo Syndicus, *conditionem substitutionis præcariæ defecisse, quod non videtur sine liberis decessisse, qui monasterium hæredem reliquisset. Monasterium enim esse loco filii*, ut recte ait Accursius, sive Odofredus. Nam hoc est proprie ex Odofredo in *Authen. nisi rogati, C. eod. tit.* Itaque post devotionem illam, et donationem juratam Milonis, quam contulit in monasterium, consequens est, fideicommissum expirasse, ut et nominatim definitur constitutione Justiniani Græca, quæ est, aut esse debet *l.* 53. *C. de episcop. et cler.* quæ repetitur etiam in *Novel. de sanct. episc.* 123. §. *sed et hoc præsenti*, secundum vulgarem translationem. Itaque recte, et convenienter Constitutioni Justiniani Pontifex in hoc cap. judicat pro monasterio contra substitutos per fideicommissum, quasi substitutione extincta per devotionem illam, et donationem Milonis posteriorem, cui certe nihil officit, quod allegabant probabantque substituti, Milonem, cum erat minor ætate, eam donationem fecisse simpliciter nullo alio adjecto, vel expresso, quia incerta hæc et ambigua allegatio, et probatio erat. Nec enim exprimebant, quam donationem fecisset minor, priorem, an posteriorem, et potuit in facienda posteriore esse major. Non exprimebant etiam minor fuisset, id est, impubes, an minor, id est, pubes minor quam 25. annorum natus. Nam et impubes minor est, et pubes etiam quoad attigerit vigesimum quintum annum; et potuit valere facta donatio a pubere, adhibito jurejurando ex Constitutione Friderici *de pace tenenda inter subditos*, §. *sacramenta puberum.* Probatio probationem elidit, fateor, sed ea tantum, quæ certa et liquida est. Nam quæ certa et liquida non est, quæque etiam interveniente judice explicata, et elucidata non est, merito nullius momenti esse censetur: quæ non est liquida, non elidit liquidam. Species est elegantissima.

AD CAP. *Licet.* IX.

Pertinet hoc caput ad eandem controversiam, de qua actum est *sup. cap. pen. de juram. calum.* quæ fuit mota proposito interdicto uti possidetis inter Albertum Archiepiscop. Ravennatem, et Rempublicam Faventinorum super jurisdictione, et dominio supremo quorumdam locorum, in qua cum Pontifex præscripsisset menses tres, intra quos ab utraque parte testes producerentur, quibus probaretur tam principalis intentio cujusque, puta, jamdiu homines illorum locorum se habuisse pro dominis in exhibendis obsequiis, operis tributis, et vadimoniis, judicatisque faciendis, quam exceptiones, *qu' on appelle reproches*, si quas objiciunt testibus vicissim ex altera parte productis: cum, inquam, ad eam rem Pontifex præscripsisset menses tres, transactis tribus mensibus, publicatisque jam dictis testium ab utraque parte productorum, extitit Syndicus sive Procurator Reipublicæ Faventinor. qui testibus productis ab OEconomo Ecclesiæ Ravennatis objiceret exceptiones quasdam earumque probationem offerret. A qua re cum fuisset exclusus præscriptione trium mensium, tentavit aliam viam, et querelam falsi testimonii adversus testes illos instituit, quam constat nulla nisi vicennii temporali præscriptione excludi, sicut cetera crimina, quæ fere omnia extinguuntur vicennii præscriptione, quo jure utimur, *l. querela, C. ad leg. Cornel. de fals.* Querelam, inquam, falsi nullis claudi temporibus vicennio brevioribus, ut ait *l. 2. Codice Theod. eod. tit.* Ergo et ante, et post sententiam, et quandocunque institui posse, ut *cap. 6. de exception. inf. cap. 4. supra, de procurat.* Et hac quidem via Procurator Faventinorum exclusus non est præscriptione trium mensium. At cum in causa nullos testes produxisset. vix ex illis fuere sex, qui non varie testimonia dicerent, vel qui non in suo testimonio singulares essent. Reprobantur et puniuntur, qui varie testimonia dixerunt, *l. qui falso de testib.* Reprobantur quoque testes singulares, *cap. bona, inf. et cap. cum dilectus, sup. de elect. cap. tam literis, tit. seq.* Arnulphus episcopus Lexoviensis in Epistolis: *Cognovimus*, inquit, *singulos testes de singulis actibus singulare testimonium perhibere*. Et infra: *probationis privilegium solitaria testimonia non merentur.* Reprobantur illi sex qui unum eundemque sermonem attulerant, tanquam non bonæ existimationis viri, et generaliter improbantur omnes, quos pars Faventinorum produxerat, quia non id omnino per eos probabat quod intenderat, nempe testes Ecclesiæ Ravennatis pecunia corruptos falsa dixisse. Corruptos enim fuisse probabat aliquatenus, at falsa dixisse non probabat. Quamobrem et pro ecclesia Ravennate Pontifex judicat contra Faventinos, quæ justæ possessionis suæ, sive probationis causa multo plures, et fide digniores testes produxerat, per quos et diutius se possedisse, quam Faventinos ostendebat, et consequenter Faventinos, qui sine justo titulo quædam jura in locis, seu villis, de quibus agitur, quandoque usurpaverant, non possedisse: quia ejusdem rei possessio apud duos in solidum esse non potest, *l. 3. §. ex contrario, de acquir. possess.* Faventinos, inquam, non possedisse, sed vim turbativam, ut loquitur secutus interpretes juris civilis, et inquietativam intulisse possidenti Ecclesiæ Ravennati. Qua de causa etiam Ecclesia egit interdicto uti possidetis, ut modo posui, quod datur turbato et inquietato possessori: dejecto autem seu expulso datur interdictum unde vi. Hæc est sententia hui. c 9. Verum addit, *duo insimul eandem rem, et eodem modo in solidum possidere non possunt*. Adjecit Pontifex imbutus disciplina interpretum juris civilis, verba illa, *et eodem modo*, quia diverso modo duos posse eandem rem in solidum possidere cum Doctoribus juris civilis existimabat, puta unum civiliter, alterum naturaliter: unum juste, alterum injuste: cujus sententiæ ex veteribus: Trebatius fuit in *l. si duo, uti possid.* Verum hæc sententia non obtinuit, et eam satis abundeque amolitus sum non ita dudum in titulo de acquirenda possessione.

AD CAP. *Per tuas*. X.

In hoc capite proponitur hæc species: *Lucius Titius, qui in concubinatu mulierem quandam habuerat per septennium, nec ullos ex ea liberos procuraverat, eam dimisit, ac deinde reduxit domum, ubi illa cum jam morata esset per justum concipiendi et pariendi tempus, peperit filium, quem ipsa Lucii Titii filium esse dixit. Lucius Titius negavit ab initio suum esse, deinde victus importunitate mulieris agnovit eum esse suum. Is vero major factus cœpit deperire consobrinam suam, filiam amitæ suæ*, id est, *sororis Lucii, Titii, eamque subarravit, et cognovit. Quod cum damnaret, et reprehenderet passim omnis cognatio omnisque populus, cujus opinione omni is habebatur pro filio Lucii Titii, mater, ut hunc omnibus scrupulum adimeret, prodiit in medium, et juravit se eum revera non suscepisse ex Lucio Titio, sed ex alio quodam pendente jurgio, et moxa, quæ inter eos intercesserat: quæritur, an mulieris jurijurando standum sit? Et recte Pontifex non esse ferendam incostantiam mulieris, quæ ab initio eum filium esse Lucii Titii asseveravit, coegitque Lucium Titium, ut eum agnosceret pro suo: deinde se injecit ultro, ut juraret, juravitque filium eum non esse Lucii Titii, quod*

genus jurisjurandi Prætor non tuetur, *l*. 3. §. 1. *de jurejur. et ex l. generaliter*, *C. de non num. pec.* Pontifex tradit etiam nimis indignum esse, quod quisque sua voce dilucide protestatus est, id cum in eundem casum infirmare, testimonioque proprio resistere. Ex quo sequitur, non justum esse matrimonium, quod ille contraxit cum consobrina sua, nepte Lucii Titii. Neptem accipit, ut vulgus, pro *filia sororis*, et nepotem pro *filio fratris*, ut *cap.* 12. *inf. de despons. impub cap.* 7. *inf. de consang. et affin.* Item ex eo sequitur, majorem esse vim fidemque assertionis prioris ipsius mulieris conjunctæ cum assensione, et agnitione viri, quam jurisjurandi posterioris, quod mulier sibi ultro juravit non deferenti cuiquam.

AD CAP. *Quoniam*. XI.

Hoc caput est pars concilii Lateranensis habiti sub Innocentio III. ut judex ordinarius, vel extraordinarius dum judicat adhibeat publicam personam, puta tabularium, §. *cum autem*, *Instit. de adopt. l. orphanotrophos*, *C. de episc. et cler. l. pen. C. de defens. civit.* ab actis duos habeat viros idoneos, qui acta omnia judiciaria conficiant. Extraordinarium judicem vocat eum, qui datur ex rescripto Principis, vel Summi Pontificis, ut *l.* 2. *C. de dilat.* Et apud Paulum 5. *Sentent. tit.* 5. in princip. *Res judicatas etiam videri ab eo, qui a principe extra ordinem petatur*. Et apud Gellium 12. *cap.* 13. illo loco: *a Consulibus judex extra ordinem datus*. Quid hoc est *extra ordinem?* id est, ex rescripto Principis, ut *l.* 1. §. *denique de appellat.* Acta autem judiciaria, quæ sint, recensentur hoc loco subtilius et diligentius, quam ullo alio, nempe acta judiciaria esse citationes factas per libellum, et dilationes impetratas a judice instrumentorum, vel testium exhibendorum gratia, et in scriptis redactas: et recusationes judicum, quæ ex scripto etiam fieri solent, et exceptiones oppositas partibus, vel testibus, quæ etiam literis mandari solent, et petitiones, id est, conventiones, et reconventiones et responsiones, et interrogationes judicis, vel partis, et confessiones factas in judicio, quæ etiam literis perscribi solent, et testium depositiones, et instrumentorum productiones, et interlocutiones judicum, et appellationes, et renuntiationes, quoties partes declarant se jam satis probationum exhibuisse, nec ullas amplius exhibere velle, quoties probationibus omnibus, et allegationibus finem imponunt, quibus conclusiones in causa adjiciuntur, quæ et ultimæ cognitiones dicuntur, *l. ult. C. de præscript* 30. *annor. et Justiniani Novel.* 51. Atque ita post renuntiationem, et conclusionem res eo perducitur, ut sententia definitiva tantum supersit: hæc vero omnia, ut dixi, literis mandari solent et olim mandabantur per judices ipsos, qui et contractus excipere, hoc est certissimum, etiam in hoc regno olim, et in scriptis redigere solebant. Hodie literis mandari solent per actuarium accurate annotato loco et tempore, quo hæc gesta sunt, designatisque personis, inter quas gesta sunt. Nam periculosum erat solius judicis scripturæ stare, litigatore sæpenumero veram negationem judicis assertioni contrariam approbare nequeunte, quia ut ait ex *l. actor*, *C. eod. tit. et l.* 10. *C. de non num. pec.* factum negantis per rerum naturam, id est, naturali ratione nulla directa probatio est, ut *cap.* 1. *eod. tit. in* 4. *collectione*, *et cap. bonæ memoriæ* 1. *sup. de elect. et cap.* 5. *sup. de renunt.* quia, ut Aristotiles ait, *negationis nulla subest causa*, *nulla directa probatio*. Nam tramite quodam occulto vel ex circumstantiis ducto argumento negatio probari potest: ut si negem me occidisse hominem, qui illo die, et illo loco occisus est, et probem me illo die alibi fuisse, *l. pen. C. de contrah. stip.* ut Valerius uno absentiæ argumento sacrilegium defendisse se dicit. Et Clodius Romæ violatæ religionis accusatus eo quod tempore, quo ab eo violata religio dicebatur, Interamnæ fuisset, non Romæ, defendebatur. M. Tull. 1. de invent. *Si quo die*, inquit, *ista cædes Romæ facta est*, *ego Athenis fui*, *eo die in cæde interesse non potui*: *sui autem Athenis eo die: hoc si non constat*, inquit, *indiget approbatione*, *et sufficit* (absolvendo reo scilicet) *si approbetur*. Sequitur in hoc capite omnium horum actorum judicialium exempla edenda esse partibus ea sibi edi postulantibus ab actuariis, *l.* 2. *C. ut lite pend. cap.* 12. *inf. de fid. instr.* Exempla, inquam, authentica remanere debent apud actuarium. Ex hac vero tanta multitudine actorum, quæ hic enumerantur, intelligere licet, quantis se sumptibus vexent, qui lites sequuntur, quibus ob eam rem leges, dum sublevare volunt eos, quibus indulgent, quorumve miserentur, lites eorum disceptare jubent more παρασημειώσεως in *Novellis Justiniani*, sæpe, id est, per annotationem brevem, non per longum tenorem scripturæ.

AD CAP. *Ad nostram*. XII.

In inscriptione hujus cap. legendum est, Londensi Archiepiscopo, ut et in inscriptione *cap.* 2. *sup. de consuetud.* civitas est in Dania, ut Albertus Krantzius refert *lib.* 1. *rerum Danicarum*, *cap.* 1. Unde et in contextu hujus cap. legendum Daniæ, non Daciæ, quanquam vetus hic error est in omnibus libris etiam in libro fiscali Romani Pontificis, Daciam scribendi, non Daniam, ut Lucanos, pro Lucenses semper: Januenses, pro Genuenses. In hoc autem

cap. 12. damnatur consuetudo, quæ invaluerat in Daniæ regno, ut clericum reum criminis postulatum, qui testibus idoneis convinci poterat, admitteret ad probationem negationis purgationemve innocentiæ suæ per testes quoscunque, sine delectu, qui conficto argumento ex circumstantiis quibusdam negationem rei adfirmaret esse veram: neque enim ubi criminis probatio est in promptu, vult Pontifex admitti probationem inficiationis, vel purgationem rei; sed tum demum ubi suspectus tantum est criminis reus, non etiam crimen approbatum, ut *cap.* 1. *sup. de confessis*, *cap.* 6. *inf. de purg. canon.*

AD CAP. *Cum causam*. XIII.

Inscriptio hujus cap. quæ valde depravata est, ita ex veteribus restituenda est. Idem Vicensi, et Lamecensi Episcopis, et Abbati de Palumbaria Braccarensis diœceseos: hi omnes sunt in Lusitania, atque etiam Colubriensis et Egitanus Episcopi, de quibus agitur in hoc *cap.* 13. inter quos quæstionem, quæ erat de finibus diœceseon suarum censet Pontifex, esse dirimendam et determinandam ex antiquis commentariis, et monumentis, ut *l. census*, *eod. tit. l.* 12. *fin. reg.* et ex publica fama, et testibus, et aliis, inquit, quibuscunque adminiculis, sive auxiliis, quæ etsi per se non prosint singula, ut ex Ovidio vulgo refertur, universa tamen juvant, si non fulminet, saltem ut grandinet: Quintilianus 4. *cap.* 12. Sic M. Tullius in partitionibus. *Verisimilia*, inquit, *partim singula movent suo pondere, partim etiamsi videantur exigua esse per se, multum tamen cum sint coacervata proficiunt*. Et alio loco: *Quæ singula forte inter se non movent, universa tamen inter se connexa, atque conjuncta movere debebunt*. Et quod ait, aliis adminiculis, sumpsit ex *l. instrumenta*, *C. eod. tit.*

AD CAP. *Causam*. Pen.

De hoc cap. diximus jam aliquid in *cap.* 4. *sup.* Si quæ puella repetatur in matrimonium, quæ se virginem dicat, et devotam cuidam monasterio, constituitur in hoc cap. ut in illo monasterio maneat, donec cognita sit ex aspectu, et contactu honestarum matrumfamilias a viro illa cognita fuerit, qui eam uxorem suam esse repetit, necne, et donec prolatæ fuerint probationes ab utraque parte, vel obstetricum, quæ virginem eam esse retulerant, dicto refutando, vel suæ intentionis cujusque confirmandæ causa. Nam si probetur a viro fuisse cognitam, proculdubio viro restituenda est, si integra reperiatur, in monasterio retinenda, cui se devovit. Res est aperta.

AD CAP. *Cum bonæ*. Ult.

Hoc caput ult. docet, cognitione litis, quæ fuerat contestata apud certos judices delegatos, ex causa jussu Romani Pontificis translata ad alios, acta authentica priorum judicum etiam ad posteriores transferenda esse, non exempla, sed authentica, ac præterea novas probationes utriusque partis a posterioribus judicibus recipiendas esse, sive authentica acta priorum judicum reperiri potuerint, sive non, modo si inter partes constet de litis contestatione, id est, si uterque fateatur litem contestatam fuisse apud priores judices. Nam et hæc est vis præcipua hujus capitis, ante litem contestatam probationes non recipiuntur, aut sane præpostere recipiuntur, ut dictum est *sup. ut lit. non contest. non proced. ad test. product.*

AD TITULUM XX.

De Testibus, et attestationibus.

Testes qui sint, notissimum est: superstites dicuntur in 12. tabul. illo loco, *superstitibus præsentibus*: quasi qui negotiis, quæ geruntur inter alios præsentes supersunt fidei faciendæ causa. Dicuntur et *alligati*, *auctore Isidoro lib.* 5. *orig. cap.* 23. *M. Tull. in Cluentiana*, *et in epist. ad Quintum fratrem*. Attestationes autem sunt testimonia, sive dicta testium, quæ in judiciis publicari solent utraque parte præsente. Neque enim idem est, testes et testimonia, ut sententia illa Adriani demonstrat, *testibus, non testimoniis esse credendum*, *l.* 3. *§. idem Divus*, *ff. de testib. cap. tua*, *inf. de cohabit. cler. et mul.* Testimoniorum mortua vox est, testium viva, testimonia publica scriptura tuetur, testes jusjurandum.

AD CAP. *Placuit*. I.

De testibus in hoc cap 1. ex concilio Matiscensi, vel quod idem est, Matisconensi proponitur, testes jejunos interrogari et audiri oportere, et nonnisi idoneos ac fideles, omnique exceptione majores, et incorruptos, mercenarios procul rejiciendos esse, ubi glossa *fideles* interpretatur Orthodoxos, non paganos, non Judæos, non hæreticos ex *Nov.* 45. *§. ult.* quod etsi verum sit, puta testes nonnisi Orthodoxos in causis Orthodoxorum recipiendos esse, tamen antiqua decretalis, *et can. placuit* 4. *qu.* 1. qui habet *fideliores, ut nulla*, inquit, *eis calumnia inferri possit*, satis ostendit aliam fuisse concilii mentem. Denique concilium *fideles* dixisse fide præstantes viros et auctoritate.

AD CAP. *In nomine*. II.

In hoc cap. 2. proponitur ex Gregorio I. sive ex Justiniani *Nov. de testib.* quæ congruit ea in re etiam cum *l. pen. C. eod. et l. judices, C. de fide inst.* ut testes producantur et interrogentur συστάδην, ut Græci loquuntur, cominus utraque parte præsente: testium productionem factam μονομερῶς, sive κατὰ μίαν μοῖραν, ut Nov. loquitur, id est, *præsente una parte tantum*, altera parte absente, non valere, nisi forte adversarius, in quem testes producuntur, admonitus a judice, ut veniret, et testium productioni interesset, cum ei non esset difficile venire, nulla re districto necessaria, venire contempserit: hoc enim casu contumaciter absente reo μονομερῶς facta productio testium valet: *quia contumax ubique pro præsente habetur*, ut ait *Nov.* 69. §. *si vero*. Non omittam exemplum rei absentis ex causa necessaria et inevitabili, adeo ut productioni testium interesse non possit, quamobrem judicatur non abfuisse per contumaciam, quo scilicet exemplo utitur Julianus antecessor in *Nov. de testibus: ut si*, inquit, *intra septa sanctorum fuerat*, quod exemplum assuit Novellæ de suo, non ex Nov. *si*, inquit, *intra septa sanctorum fuerat*, ubi proculdubio ex Ivone Carnotensi parte 16. cap. 156. legendum est, *fugerat, si intra septa santorum fugerat: templi septa* dixit, *l. pateant, C. de iis, qui ad eccl. conf.* Ecclesiæ septa, *Concilii 4. Aurel. can. si quis*, inquit, *necessitatis impulsu ad Ecclesiæ septa confugerit, et intra ea quodammodo incluserit se, nec inde sibi exire tutum sit, justa causa hæc est excusandi eum a contumacia*.

AD CAP. *Quoniam*. III. et CAP. *In omnis*. IV.

Ejusdem Gregorii I. est cap. 3. In delatione sive accusatione presbyteri etiam mulieres audiri, non quaslibet, sed conscias tantum et participes ejusdem facinoris, et audiri non tanquam accusatores, quia nec ad accusationem mulieres admittuntur, nisi suam suorumque injuriam persequantur, *l. 1. de accusat.* sed audiri tanquam testes: quo sensu ut ita hoc cap. accipiatur titulus exposcit. Conscias igitur, vel conscios haberi pro testibus, et audiri tanquam testes, sed non temere tamen fidem adhiberi eis, ut *cap. 1. sup. de confessis, cap. 10. inf. hoc tit. non omnibus testibus esse credendum.* Conscios autem prorsus repelli a testimonio non est verum: neque enim hic est sensus *l. quoniam, C. de testibus*, quam tamen in hanc rem Bernardus attulit. Verum hoc vult tantum illa lex, testibus evocatis testimonii dicendi causa sumptus itineris suppeditandos esse ab eo, qui eos produxit, non esse hoc mercedem testimonii, sed viaticum, *Nisi*, inquit, *sint socii et participes ejusdem criminis*. Namque ii suis sumptibus in judicium venire debent. Tantum igitur abest ut ea lex probet conscios et participes ejusdem criminis non admitti ad testimonium dicendum, ut maxime probet admitti, sed venire suis sumptibus, sicut reum ipsum principalem: huic vero sententiæ similis et proxima est quæ proponitur in *cap. 4.* etiam accusatorem ipsum numerari in testibus, ac propterea accusatori adjunctum testem unum, efficere duos testes, adjunctum alterum, tres. Sed ii ex sententia *cap. 4.* ad fidem faciendam in judicio non sunt idonei, *cap. 1. de consang. et affin. in 4. coll.* ubi hujus cap. mentio et interpretatio extat hujusmodi, non posse eundem in judicio esse accusatorem et testem, hoc est certissimum *can. in primis 2. qu. 1.* At extra judicium admonere proximum suum fratremve quemque posse et debere, si non audierit seorsim factam admonitionem adhibito uno aut altero, *non secundum judiciorum ordinem*, ut ait, sed secundum regulam Evangelicam, quod etiam testimonia ex Evangelio deprompta in hoc cap. satis demonstrant. Ac præterea aperte ait in *d. cap. 1. de consang. et aff. in 4. coll.* omnes, qui adhibentur admonendo proximo, qui obduruit, obcalluit in aliquo crimine, nec redit ad bonam frugem, omnes, inquam, pro testibus haberi, *non quidem*, inquit, *pro testibus commissi reatus, sed pro testibus fraternæ commonitionis*, et ita accipiendum est caput 4. ex alio cap.

AD CAP. *Quoties* V.

In hoc. cap. ostenditur, dissolvi matrimonium ex causa cognationis, quæ detegitur esse inter conjuges, si existant duo, vel tres testes ex eadem cognatione, qui affirment conjuges inter se esse conjunctos eo cognationis gradu, quo vetitæ sunt nuptiæ: unus testis non sufficit *cap. 22. inf. h. t.* duo vel tres requiruntur, vel deficiente cognatione omni, ut *can. 1. 35. qu. 6.* si existant duo vel extranei ætate provectiores, et auctoritate, atque existimatione graves, qui jurati a majoribus suis se accepisse affirment, eos inter se proximo cognationis gradu seu genere esse conjunctos, et neque ad testimonium se duci odio, vel amicitia, vel pecunia, vel cautione ulla, aliave qua re, quæ testes plerunque pariat, ut *Quintil. 5. cap. 7.* ait, *testem gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri*.

AD CAP. *Insuper.* VI. *et* CAP. *Cum nuncius.* XII.

Ex cap. 6. intelligimus, quod est valde notandum, lite mota monasterii nomine, vel contra monasterium non admitti quidem in ea lite ad testimonium dicendum eos, qui agunt et defendunt rem monasterii nomine, quos actores, et responsales vocant. Vox, qua apparet, responsales, quos Græci ἀποκρισιαρίους vocant proprie esse defensores Ecclesiarum. Actores igitur et defensores Ecclesiarum nomine constitutos, quoniam ipsarum Ecclesiarum vicem gerunt, non admitti ad testimonium dicendum in ea causa, quam agunt: sed admitti tantum testimonium reliquorum fratrum ejusdem monasterii, deficientibus scilicet aliis testibus, ut *cap.* 26. §. *ult. inf. de jurejur.* quod et de clericis statuitur *cap.* 12. *inf. h. t. et can.* 1. 14. *qu.* 2. Ut in lite instituta Ecclesiæ nomine clericorum testimonia, qui eidem Ecclesiæ adscripti sunt, deficientibus aliis testibus recipiantur, quia scilicet non in propria causa, sed in causa Ecclesiæ testimonium dicunt, jurati scilicet, nec enim eis jusjurandum remittitur, *cap. tuis, inf. hoc t.* Et præterea horum nemo melius novit jura, quæ Ecclesiæ competant.

AD CAP. *Ex parte.* VII.

Patet ex hoc cap. eum, qui possessione Ecclesiæ, cujus minister erat, dejectus est, si egerit interdicto unde vi, licet dicatur filius esse antecessoris sui, vel palam in concubinatu mulierem habere, si modo testes, quibus reus, cum quo interdicto agitur, id probare tentat, sint homines notati infamia latrocinii, vel perjurii, vel raptus, vel cujuscunque alterius atrocis criminis, absque dubio restituendum esse in possessionem: causa illa ad eum removendum tanquam indignum fuit satis idonea, quod filius antecessoris sui sit, *cap.* 3. *suo. de fil. presb.* Arnulphus Episcopus Lexoviensis in *epist. ad legatos Albertum et Theodinum. Non expedit,* inquit, *provinciæ nostræ, in qua quotidie tam impudenter impudicitia convalescit, filios presbyterorum paternis altaribus adhiberi.* Itemque illa causa satis idonea erat, quod publice domi focariam haberet, *cap. vestra inf. de cohabit. cler.* Sed hæc qui allegabant, non probabant, per testes idoneos: et ideo beneficio momenti merito Pontifex definit contra pravam judicum quorundam delegatorum sententiam, ministrum vi dejectum de possessione Ecclesiæ, quamprimum in eam restituendum essse.

AD CAP. *Si qui testium.* VIII.

Ostenditur in hoc cap. si evocati testimonii dicendi causa adversa valetudine, vel senio (quod et ipsum adversa valetudo quædam est, *Terent. in Heautont. senetus ipsa morbus est*) vel debilitate, sive infirmitate, quæ non multum ab adversa valetudine distat, certe valetudinis adversæ sequela est, si inquam, per hasce causas impediantur, quo minus in judicium veniant, mitti homines honestos et prudentes arbitrio judicis, qui eos domi interrogent, ut de Urgulania potentisssima fœmina Cornelius Tacit. refert 2. *Annal.* cum testis in causa quadam, quæ apud Senatum tractabatur venire dedigneretur, missum esse prætorem, qui domi eam interrogaret singulari quodam beneficio, quod tamen hodie trahitur ad omnes egregias personas, etiamsi infirmitate non impediantur, ex *l. ad personas egregias, de jurejur.* quæ tamen verba *ad egregias personas* Triboniani esse videntur, quia egregiatus dignitas, de qua extat titulus Cod. quam cognovere novissimi Imperatores, vel dixtinsere ab aliis, non fuit nota Jurisconsultis nostris olim. Eodemque Cornelio auctore, ne virgines quidem Vestales quoties testimonium dicebant, alibi, quam in foro et judicio audiebantur: quod tamen sub Imperatoribus non obtinuisse Dio indicat *lib.* 54. dum ait sub Tiberio et Cajo flaminem Dialem in foro jusjurandum non dedisse: nam quæ ratio flaminis Dialis, eadem et Sacerdotis Vestalis, ut in edicto illo prætoris: *Sacerdotem Vestalem, et flaminem Dialem in omni mea jurisdictione jurare non cogam*, de quo diximus in *cap.* 1. *de juramento cal. sup.* Verum additur etiam in hoc *cap.* 8. ad pauperum domum mitti excipiendi testimonii gratia, *quoniam*, inquit, *ad judicium perduci non possunt:* non certe suis sumptibus, at sumptibus litigatorum perduci possunt, quos utique et litigatorem, qui eos producit, suppeditare debere constant ex *l.* 3. §. *Gabinio*, *eod. l.* 11. *C. eod. l. eos qui*, §. *si quis*, *C. de appellat. l. ult. C. Theod. de abolitionib. cap.* 11. §. *pen. de rescript. in* 6. Itaque rectius scriptum est in antiqua decretali hoc modo, *si qui paupertate depressi sunt, et non potuerit eos idem ad vestram præsentiam ducere:* ut hæc sit sententia: si nec ipse, qui eos testes producit, per inopiam possit eos suis sumptibus in judicium producere, ut tum mittatur in domum eorum, qui eos audiat.

AD CAP. *Sicut.* IX.

Didicimus jam ex *cap.* 5. *sup.* dissolvi matrimonium si duo, vel tres jurati affirmarint conjuges proximæ cognationis necessitudine esse conjunctos: at si matrimonio dissoluto ob eam rem ex sententia judicis Ecclesiastici, postea apparuerit testes illos pecunia corruptos fuisse, ut id dejerarent, quid

fiet ? et distinguit Pontifex in hoc cap. aut non migrarunt ad alias nuptias, et tunc rescissa sententia divortii redeunt in matrimonium: aut migraverunt ad alias nuptias alter, ambove, et hæ quoniam revera adulteria potius sunt, quam justæ nuptiæ, non jure diremptis prioribus, et non est integrum tamen redire ad priores, quas secundæ contaminaverunt: hoc casu, testes tantum manet perjurii, et adulterii pœna, cui causam præbuerunt. Ceterum, ut dixi, vix rescinditur posterius matrimonium, ut hoc cap satis aperte demonstratur: quia, ut quod ex causa judicati solvi, non possum repetere vel condicere, *l. de qua re*, *§. ult. D. de judic.* ita quod divortium feci, et matrimonium contraxi cum alio vel alia, auctore judice, videor, ab eo discedere non posse: Bernardo aliud judicium est, sed non ego crediderim, qui potius adhæreo verbis hujus cap.

AD CAP. *Veniens*. X.

Ostenditur in hoc cap canonice non esse institutum presbyterum, qui ad ministerium Ecclesiæ pervenit remissa parochiali, aut ex parochianis potioribus quibusdam, quibus nominandi ministri jus erat: remissa, inquam, certa vini pensitatione, quam pro beneficio Ecclesiæ ministro dependere soliti erant, liberatis parochianis ab obligatione ejusmodi, hunc Presbyterum, qui hac via pervenit ad ministerium Ecclesiæ, non esse canonice institutum, id est, simoniæ reum esse, nec enim tantum pecuniæ, sed et cujuscunque rei alterius datio vel cessio, vel promissio, vel remissio simonia est, *cap.* 2. *sup. de confess. cap.* 11. *de simon.* sicut calumniator non tantum is, qui dedit pecuniam negotii facessendi alteri causa, sed et si promiserit, vel remiserit obligationem, qua ei erat obstrictus is, quem submittit calumniando alteri, *l.* 1. *§. ult. et l.* 2. *de calumniat.* At hoc genus simoniæ, qui allegat, nequaquam id probat recte prolatis duobus testibus tantum, quorum cum uno depectus ea de re presbyter fuerat, quia hic neque est testis idoneus, cui credatur, neque alter, qui superest solus, quia ut Q. Scævola ait apud *Valer. Max. lib.* 4. unius testimonio credere pessimi exempli est, et ut legimus in *cap.* 23 *inf.* nulla est causa, quæ unius testimonio, quasi legitimo terminetur.

AD CAP. *Causam*. XI.

A Judicibus delegatis causæ cognitione translata ad alios judices auctoritate pontificis, ad eos transmittendas esse attestationes utriusque partis receptas a prioribus judicibus post litem contestatam; docet hoc cap. additur in antiqua decretali, quæ extat integra in coll. 1. eod. tit. et post concilium Later. habitum sub Alex 3. parte 3. cap. 2. si attestationes receptæ a prioribus judicibus publicatæ non fuerint, si patefactæ adversario non fuerint, apud posteriores judices alios testes novos et idoneos produci et audiri posse: ante publicationem in integro esse productionem aliorum testium, ut *cap. ult. sup. tit. prox.* post publicationem priorum attestationum, non item, ut *cap.* 26. *et* 35. *inf. h. t. cap.* 6. *sup. tit. prox.* videlicet si super articulo, sive capitulo, sive re eadem, post publicationem priorum, novi testes producantur. Nam super alio capitulo, de quo nondum actum sit, novi testes audiri possunt, *cap.* 17. *et* 19. *et* 25. *inf. h. t.* Itemque testes veteres, qui priore judicio auditi sunt, et posteriore judicio audiri possunt, etiam post publicationem testationum aliarum priorum, ut *cap.* 38. *et* 44. *inf. h. t.* De cap. 12 dixi sup. ad cap. 6. sequitur cap. 13.

AD CAP. *Super eo* XIII.

Sequitur in hoc cap. idoneos nullo in judicio esse testes eos, qui de crimine aliquo confessi et convicti sunt olim, ut *cap.* 7. *sup.* quive post productionem reprehensi, et refutati sunt ab eo, in quem producti sunt, et de crimine aliquo convincuntur, ut *cap.* 54 *inf. et cap.* 13. *eod. tit. in* 1. *collect.* Reprobatum est eorum testimonium, qui vel jam ante convicti sunt, vel confessi de crimine aliquo, vel qui nunc convincuntur ab eo, adversus quem testificantur. Quæ res tamen non subjicit eos ejus criminis pœnæ legitimæ, quia nec objectum est eis crimen solemniter accusatione instituta, et criminaliter secundum ordinem judiciorum, sed civiliter tantum refellendorum eorum testimoniorum causa, *pour les reproches*, *d. cap.* 13. *cap.* 1. *in fi. inf. de exceptionib.* ubi tamen additur hæc exceptio, nisi crimen testi objectum contingat causam, de qua agitur, ad quam exceptionem plurimum facit *cap.* 2. *sup. de confess.*

AD CAP. *De cetero*. XIV.

Constituitur in hoc capite ne in causa criminali laici admittantur ad accusationem clericorum, nisi suam suorumve injuriam persequantur: sed neque ad testimonium contra clericos. Quod et veteribus canonibus sancitum est hac ratione, quod alii sint mores laicorum alia instituta vitæ, et laici plerunque in clericos feruntur infestius, et indignum est, ut clerici ab iis incusentur, vel insimulentur, qui eorum gravitatem nolunt imitari, *can. laicos*, *can. laici*, 2. *quæst.* 7. Excipiuntur tamen laici, qui socii sunt, et participes cum clericis criminis ejusdem: hi enim ad te-

stimonium admittuntur, quamvis non admodum eis fides adhibeatur, *cap.* 3. *sup.* Excipiuntur crimina quædam, quæ glosssæ notant, quibus clericos laici reos postulare, vel in eos testimonium perhibere possunt, quibus criminibus, quæ glossæ notarunt, ut dixi, maxime in *cap.* 10. *inf. de accusat.* ad numerari potest irregularitas, ut vocant, quam clerici contrahunt per bigamiam, ut *cap.* 33. *h. t. inf.*

AD CAP. *In causis.* XV.

Congruit omnino hoc cap. cum Novella Justiniani *de testibus*: in causis Ecclesiasticis, sive civilibus, id est, secularibus sine distinctione criminales an civiles fuerint, ut Hostiensis interpretatur non male, denique in omnibus causis ei, qui testes tertium produxit, publicatis eorum testimoniis, et præscriptionibus (*ce sont les reproches*) eis oppositis vel objectis non permitti quartam productionem testium facere, ut *cap.* 29. *inf.* Denique productionem quartam testium non permitti aliter, quam si tres priores publicatæ, discussæ, et dispunctæ nondum fuerint, et præterea juraverit, qui quarta productione utitur, se priora testimonia comperta non habere, et citra fraudem quarta productione uti, quæ Novellæ sententia refertur etiam ad verbum in *cap. pen inf.* Et hæc quidem est solemnitas, quam in *hoc cap.* 14. et in *cap.* 36. *inf.* ex legibus requiri dicitur, ut ad quartam productionem perveniatur. Productiones autem plures alii volunt æstimari ex vicibus quidem, quibus testes producti sunt: alii ex dilationibus datis testium exhibendorum causa: ego sequor Novellam Græcam Leonis et Constantini, quæ productiones testium æstimat ex singulis diebus, unaquaque productione occupante diem unum, ἑκάστης φησὶ παραγωγῆς μίαν ἡμέραν λαμβανούσης. In fine hujus cap. additur, post publicationem testimoniorum de eis posse palam disputari in foro, in judicio. Quid hoc est? Posse scilicet testimonia refelli post publicationem oppositis præscriptionibus (*les reproches*) *cap.* 35. *inf.* non etiam cum hisce alia contraria opponi testimonia, *cap.* 26. *inf.* Et ita proculdubio disputare pro refellere, dispungere, discutere, in hoc cap. accipiendum est, ut in Novella *de testibus* Interpres Latinus sæpe παραγραφὰς, *les reproches*, appellat disputationes.

AD CAP. *Intimavit.* XVIII.

[f] In præsenti cap. hoc habetur: si quis testes contra se producendos jurejurando adstrinxit, ne contra se testimonium, vel consilium, vel opem adversario ferrent: non habita ratione jurisjurandi (quod nec legitimum est) quandoquidem eo id agitur, ut veritas supprimatur, *cap.* 45. *inf. h. t.* antequam eorum testium, qui producti jam et recepti ac interrogati sunt, dicta publicata, renuntiatumque testibus fuerit, nihilominus, quia res est integra, non dum secuta publicatione, vel renuntiatione testium, et ipsos, quos ille jurejurando constrinxerat, et alios testes recipi posse in eadem causa, etiamsi contra eum dicant, qui eos adjuraverat, ne dicerent, ut *cap.* 4. *inf. tit. seq.*

AD CAP. *Causam.* XIX.

Proponitur in hoc cap. 19. hoc, testationibus publicatis, et secuta renuntiatione a productione testium, cum nihil aliud superest, quam ut res judicetur, non esse integrum alios testes super iisdem articulis exhiberi; super aliis, qui conjuncti sunt superioribus exhiberi posse. Neque vero per renuntiationem, et publicationem testationum re eo deducta, ut judicaretur, posse adversam partem judicium remorari oblato privilegio aliquo, quod impetraverit lite pendente, sive post litem contestatam, aut controversiam motam, delegatosque judices, ut *cap. ult. sup. ut lit. pend.* Pertinet vero ad litem, de qua agitur in *hoc cap.* etiam *cap. pen. sup. de mut. petition.*

AD CAP. *Personas.* XX.

Quæstio erat de personatu ecclesiæ cujusdam, velut præbenda, vel curatione, quem quidem personatum, defuncta ecclesiæ persona, quæ ea fungebatur, filius defuncti quasi jure hæreditario, aut propinquus, aut vicarius ejus ad se pertinere contendebat, contradicente altero, cui forte id beneficium Episcopus contulerat. Et in hanc rem proferebantur testes ex utraque parte: alii qui affirmabant, collationem ejus beneficii ad Episcopum pertinere, sive, conferre id beneficium Episcopum solere: alii, qui asserebant filio, vel vicario id beneficium ex consuetudine regionis solere cedere. Et in hoc casu Pontifex censet, neutros testes esse idoneos, videlicet, *si*, inquit, *consimili morbo laborent*, id est, si par eis sit controversia cum aliis, sicut in *cap.* 18. *sup. de judic.* habetur, idoneos non esse judices quosdam ejus controversiæ, qui similem aleam ipsi habent cum aliis; quia et hi et illi non aliter jus, et testimonium dicturi præsumuntur, quam optant sibi dici: ideo refelluntur et repelluntur jure et merito. Conjungendum autem est hoc cap. cum *cap.* 4. *inf. de appell.*

AD CAP. *Judæi.* XXI.

Sequitur in *hoc. cap.* Christianos adversus Judæos testes admitti in omnibus causis civilibus et

criminalibus, cum et Judæi adversus Christianos testimonium dicant, nisi si apostatæ fuerint, et perfidi adversus Deum, qui merito præsumuntur et perfidi fore adversus homines quacunque rapta occasione, puta qui controversi sint ad Christianismum, et tincti sacro fonte post ad Judaismum redierunt, *can. non potest* 2. *quæ. t.* 7. Damnantur autem in *hoc cap.* qui Judæis permittunt adversus Christianos testimonium dicere, sed contra Judæos Christianorum testimonia recipere nolunt, ut *cap.* 1. *eod. tit. in Clem.* cum potiorem esse Christianorum causam oporteat, sub quorum potestatem se Judæi subjecerunt excepti a Christianis humaniter. Conjugendum autem cum hoc cap. est *cap.* 5. *sup. de Jud.* et notandum, quamvis initium hujus cap. hoc sit: *Judæi sive Saraceni, etc.* quæ verba extant etiam in *cap.* 5. *de Judæis:* tamen in hac parte de testibus eodem jure non esse Saracenos, quo et Judæos. Saracenorum testimonium omnino improbatur adversus Christianos: nam et Saraceni bellum ἄσπονδον gerunt cum Christianis: hi sunt Turcæ, quandoquidem a Saracenis, quasi successores religionem et regna acceperunt: Judæi autem serviunt Christianis, vivunt sub Imperio Christianorum: quæ discriminis ratio notatur et in *can. dispar.* 33. *quæst.* 8.

AD CAP. *Super eo*. XXII.

Hoc cap. est de muliere, quæ dicit se ab aliquo desponsam, idque probat per matrem, et aliam mulierem, non recte, ut hic definitur, quia matris testimonium suspectum est, et alterius mulieris, quæ unica superest, nullum. Cui sententiæ nihil obstat cap. 3. *inf. qui matrim. accus. poss.* vel *can.* 1. 35. *quæst.* 6. quæ jura Bernardus objicit, quoniam de cognatione ibi quæritur, puta an conjuges inter se cognatione juncti sint, qua in causa parentes audiuntur non tam sponte juris auctorum, quam necessario, quod nulli alii hujus rei certiores possint esse testes. Parentes, inquam, et propinqui, non unus, puta pater solus, non mater sola, ut in secunda parte hujus capitis, sed duo, vel tres ex eadem cognatione, ut propter causam cognationis, quæ probatur per eos esse inter conjuges, matrimonium dissolvatur, *cap.* 5. *sup.* Matrimonium, inquam, quod jam contractum est; aliter quam si matrimonium nondum contractum sit. Hoc enim casu, vel matris affirmatio sola nuptiis impedimento est, quæ dirimendis jam contractis non sufficeret, ut prima parte hujus cap. cui, ut dixi, objicitur *cap.* 3. *qui matr. accus. poss. et can.* 1. 35. *quæst.* 6. In hac prima parte, inquam, de sponsalibus quæritur, contracta sint nec ne, qua in re nemo non videt parentum perquam suspecta mendacii testimonia esse propter affectionem naturalem, et plerumque stultam, ut est in proverbio Græcorum. Omnem parentem esse stultum, πᾶς πατὴρ μωρός, erga liberos scilicet.

AD CAP. *Licet*. XXIII.

In hoc cap. rejicitur unius testimonium in omnibus causis, quæ aguntur, vel inter Christianos et Judæos, vel inter Judæos et Christianos, ut *cap.* 10. *sup. l. jurisjurandi, C. eod. tit.* Legendum autem in contextu hujus cap. *inter vos*. Scribit autem ad quosdam clericos, et quoscunque Christianos, vel Judæos, ut in antiqua collectione decretalium Alexander III. Vulgo dicitur, *unus testis, nullus testis, Unius testimonium etiam jurati non esse legitimum*. Unde et in fine hujus cap. legendum, *unius testimonio quasi legitimo*, non, *quamvis legitimo*, ne scilicet ulla causa terminetur, ut in princip. *hujus cap.* recte legitur, *quasi*, non, *quamvis*. *Redeant Catones et Scipiones*, inquit Quintilianus in declamatione quadam, *vel alia quæcunque clarissima nomina: unius testimonium nunquam habebitur pro legitimo*. Olim tamen unius Episcopi testimonio plerisque in causis, cum erant sanctissimi Episcopi, fides habebatur, ut docui *cap.* 7. *sup. sit. prox.* Sed et vulgo putant Interpretes cujuscunque testimonio unico fidem haberi in specie *cap. prox. sup.* et in specie *can. cum itaque, de consecrat. dist.* 4. quod ego non admitto. Nam impedimento quidem unum hominem fateor esse posse ne quid fiat, puta, ne matrimonium contrahatur, ut *cap. prox. sup.* vel ne Baptismus iteretur, ut *can. cum itaque*, non etiam ut id, quod factum est infirmetur, vel confirmetur sententia judicis. Addunt et aliam exceptionem ex *l. Theopompus, de dote præl.* Male. Nam in hujus l. specie duabus filiabus hæredibus institutis ex æquis portionibus minori filiæ dotis nomine eadem quantitas ex communi pecunia danda est, quam majori dedit pater dum vixit, non quod Pollianus, de quo ibi agitur, cujus providentia filiam minorem natu pater nuptam collocari voluit, juravit hanc fuisse voluntatem defuncti patris: sed quod etiam citra jusjurandum Polliani id satis appareat voluisse patrem, qui filias hæredes fecit ex æquis portionibus. Unde argumento ducto, et omnibus in rebus videtur eas pares esse voluisse. Addunt et aliam exceptionem ex *l. si quis decurio, C. ad l. Corn. de fals.* quasi ex sententia hujus l. tabellionis unico, et singulari testimonio credatur, si in dubium vocetur instrumenti fides. Et hoc quoque male: nam est alia mens hujus *l. si quis decurio*: nempe hæc: si tabellio arguatur falsum testamentum scripsisse, etiam postea Senator municipalis, id est, decurio factus fuerit, subjici eum tormentis, seu quæstioni, veritatis eruendæ causa.

De torquendo igitur decurione ibi agitur, qui ante decurionatum, cum fungeretur tabellionis officio, arguitur falsum instrumentum scripsisse: de recipiendo testimonio unius testis ibi non agitur. Non est etiam verum, testes, qui instrumento subscripserunt, si mortui sint, vel si peregre sint, solius tabellionis testimonio fidem haberi, ex *Nov. de testib. §. si vero moriatur*: quoniam ex ea Novella ita demum tabellionis testimonium recipitur, si publicum instrumentum fuerit, id est, si publice in foro confectum, cujus rei publica est fides. Ac certe publica fides plus potest quam testis unus, aut certe testis unus nihil potest, aliter quam si conjuncta sit publica omnium fides. Non est etiam verum, quod Interpretes notant, unum testem facere præsumptionem, vel facere probationem semiplenam, ut loquuntur. Unde enim hoc sumpserunt, unum testem inducere præsumptionem? Prudentem certe virum gnarum temporum, et hominum nullam in præsumptionem unicus testis induxerit, et præsumptio est, quod quisque præsumit animo. Et ita quoque Jacobus sentit, unum testem non inducere præsumptionem ex *l. quæsitum, de testib.* congruenter. Unde item semiplenam probationem dixerunt? nisi quod plerumque duo testes faciant plenam fidem, plenam probationem: ergo, inquiunt, unus semiplenam, quæ collectio est vitiosa: alioqui quod numerus incipiat a duobus, cuilibet licebit colligere, unum esse seminumerum, et quis unquam audivit de seminumero? Immo hujus opinionis adserendæ causa aliud argumentum sumunt ex *l. 1. § ult. quemadm. testam. aper.* ubi dicitur, unum ex testibus, et signatoribus tabularum testamenti non agnoscentem sigillum suum, cum aperiendæ sunt, et resignandæ tabulæ testamenti, suspectas tabulas facere. Hoc argumentum non est idoneum. Nam etsi unus testis moveat suspicionem, qui non agnoscit sigillum suum, unus signator: non tamen ideo dicitur recte etiam semiplenam probationem facere, vel præsumptionem. Aliud enim est suspicio, longe aliud præsumptio, vel probatio. Qui suspicatur, plus se videre putat, quam qui præsumit: confidentior item est, qui probatione nititur, tametsi imperfecta, quam qui suspicione movetur sola. Ac præterea cum unus ex signatoribus sigillum suum non agnoscit, hic suspectas tabulas facit magis ex reipsa, quod sigillum recognitum non sit, quam ex persona: Quod res loquitur plus movet, quam quod homo loquitur.

AD CAP. *In literis* XXIV.

Ex hoc cap. intelligimus, testes, quos quis de domo, sive familia sua producit, non esse idoneos, ut *l. pen. eod. tit. l. 3. C. eod c. 1. 4. quæst. 2. et can. accusatores 3. qu. 5.* maxime si adversus eum, qui testes producit de domo sua, manifesta argumenta faciant, ut si qui usus est consuetudine mulieris fere per septennium, quam legitime et solemniter, uti oportet, duxerat in matrimonium, nunc per testes domesticos et familiares probare nitatur, causam divortio quærens, se antequam cum ea muliere nuptias contraxisset rem habuisse cum consobrina soceri sui, quæ ratio contractæ affinitatis ex stupro nuptias postea secutas illegitimas facit, quia, ut Bernardus notat recte, consobrina soceri est genero affinis in primo genere affinitatis ex tertio gradu: ex concilio autem Lateranensi in primo genere affinitatis usque ad tertium gradum nuptiæ prohibentur, *cap. pen. inf. de consang. et affin.* Ex stupro autem affinitatem contrahi ex parte viri cum cognatis stupratæ mulieris, et ex parte mulieris cum cognatis stupratoris, certi et explorati juris est, *can. nec eam 35. qu. 2. cap. 6. 7. et pen. inf. de eo, qui cognov. consang. cap. 3. inf. de sponsal. c. 2. inf. de consang. et affin.* Non omittam, dometicos et familiares testes idem esse. hos scilicet esse, qui in eadem domo nobiscum degunt, hoc non est satis adde, et quibus imperari potest, ut testes fiant. Sic Balsamon recte definit Carthaginensis Synodi *cap.* 32. et confirmatur *l. 6. D. eod. l. respiciendum, §. furta, D. de pœn. l. præsenti, §. pen. C. de his, qui ad eccles. confug. l. pridem, C. de quæst.* In hanc definitionem cadunt non servi tantum, sed et coloni conditionarii, qui nobis veluti quadam quasi servitutis conditione obnoxii sunt, veluti coloni censiti, vel adscriptitii. In hanc conditionem cadunt etiam mercenarii, qui in eadem domo, vel colonia degunt, qui et servorum loco esse dicuntur, id est ἀντίδουλοι, *l. 1. §. familiæ*, conjuncto *§. si filius, de vi et vi arm. l. 4. de usu et hab.* conjuncta interpretatione Theophili in *§. 1. Inst. eod.* Itemque liberti, si in domo patroni morentur. Et proculdubio uxor et maritus, vel si non maritus, uxor saltem, cui imperari potest, et quorum etiam una dicitur esse domus, *l. 1. §. si vir, ad Senatusc. Syllan.* Aliter igitur in litibus domestici testes accipiuntur, et longe aliter in testamentis. Nam in testamentis domestici testes ii tantum dicuntur, qui sunt in potestate testatoris, vel qui testatorem habent in potestate, *§. sed et si filius, Inst. de testam. ordin.* quos scilicet patria potestas commiscet, et efficit unos ex pluribus, et contra manumissio ex unis plures: hi non sunt classici testes. Classici testes, auctore Festo, ii sunt, qui testamentis signandis adhiberi possunt.

AD CAP *Cum venisset.* XXV.

Ex hoc cap. intelligimus, appellationi, quam interposuit, renuntiasse videri eum, qui appellavit,

et post appellationem causam eandem apud eosdem judices agere perseveravit, testesque produxit apud eosdem. Intelligimus etiam, delegati judicis officium, si apud eum lis contestata fuerit, atque ita si res non fuerit integra, non finiri superveniente morte delegantis, et utrumque probat etiam *cap. gratum, sup. de off. et pot. jud. deleg.* quod pertinet etiam ad eandem speciem, ad quam hoc *cap.* 25. et facit ad alterum *l.* 6. *D. de jurisd.* Sequitur aliud, quod et præcipuum est in hoc cap. et consonat prorsus iis, quæ habuimus *sup. cap.* 11. 15. 17. 18. *et* 19. post publicationem, testationem, et renuntiationem factam de testibus producendis ab utraque parte, puta utraque parte testes valere jubente, satisve dicente se produxisse testium, aut se nescire quid sit satis, ut quidam dicunt, in quæstionem eandem alios testes produci non posse, in aliam posse.

AD CAP. *Series.* XXVI.

Quidam cum diceret matrimonium contractum inter Titium, et Cajam, non esse legitimum, quod eo cognationis gradu juncti essent, quo legibus nuptiæ vetitæ sunt; id probabat testibus legitime, et perspicue distinguentibus gradus, et personas cognatorum, ut jus exigit, *cap.* 7. *inf. de consang. et affin. cap.* 47. *inf. h. t.* initio facto, quod et jus exigit, a primo gradu ex transverso, puta a fratre, et sorore, qui hoc jure sunt in primo gradu, jure civili in secundo. At quæritur, an iis testibus adversa pars, quæ matrimonium legitimum essse adserit, audiatur si velit ex contrario opponere alios testes, qui quos illi dixerunt esse fratres, jurent non esse fratres? Et respondet Pontifex eam audiri, et ex utraque parte recipi testes, non quidem post publicationem priorum, sed re integra: sic enim intelligendum est, nec valere con suetudinem huic juri contrariam.

AD CAP. *Præterea.* XXVII

Sequitur in hoc cap. stuprum recte probari testibus juratis, qui se vidisse rem dicant, vel de ea re inaudisse ab iis, qui rem ipsam perpetrarunt, vel ab aliis. His, inquam, testibus probari stuprum, non quidem iis solis: sed si et iis consentiens fama, et alia legitima adminicula accedant: *Etenim*, inquit, *circumspectus judex atque discretus motum animi sui ex argumentis, et testimoniis, etc.* Quæ verba sumpsit ex *l. ob carmen*, §. *ult. eod.* De auditione testimonium recipitur, tanquam adminiculum alterius probationis, non tanquam ipsum per se sit ratum, et legitimum testimonium, *c.* 47. *inf. h. t. c.* 7. *inf. de consang. et affin. cap.* 2. *de sobole susc. ex secund. nupt.* in prima collectione, et in *Nov. Justin. de testib.* Famæ quoque consentientis, sive rumoris eadem ratio est, *l.* 3. §. *ejusdem, D. eod. tit. cap.* 27. *inf. de sponsal. cap.* 4. *inf. de eo, qui cognov. cons.* Fama consentiens pro adminiculo est, non pro certa et firma probatione.

AD CAP. *Cum a nobis.* XXVIII.

Ostenditur in hoc c. unius testimonium usque adeo rejici et repudiari, ut dictum est sup. *cap.* 23. ut nec unius judicis cujuscunque dignitatis, et auctoritatis, testimonio singulari fides habeatur, *etiamsi Præsidiali præfulgeat dignitate*, ut ait *cap.* 47. *inf. h. t.* loco illorum verborum, quæ sunt in *l.* 9. *C. eod. etiamsi præclaræ curiæ honore præfulgeat*: quibus Senator signficatur, non præses. Idem tamen est in præside. Immo et idem in Episcopo, et Archiepiscopo, *c. post cessionem, sup. tit prox.* sed non in Romano Pontifice, qui, vel cujus vox instar esse debet multorum, qui etiam excipitur in fine hujus cap. Igitur contra dictum, vel scriptum uniuscujusque judicis, majoris, vel minoris, secularis, vel ecclesiastici probationem admitti, majoremque esse fidem dorum, vel trium testium quam unius judicis. Et hoc obtinere non tantum in causis, quæ ex contractibus, sed et quæ ex testamentis descendunt.

AD CAP. *De testibus* XXIX.

Ostenditur in hoc cap. testes productos ad probandam exceptionem aliquam, si juraverint se pro ejus rei veritate dicturos, si interrogentur super negotio principali, non cogi respondere, nec ultro, si velint testificari de re principali, audiendos esse: quia nec super ea re jurejurando conventi sunt, sed super exceptione tantum, et sine jurejurando nullus est testis idoneus, *l.* 9. *Cod. eod. tit. cap.* 51. *inf. h. t. cap.* 5. *sup. cap.* 1. *inf. de consang. et affinit.* Et hoc est, quod in priore parte hujus cap. scriptum est generaliter, *de testibus productis ad probandam exceptionem*: generaliter, inquam, ut legitur in tertia collectione, et in registro Innocentii III. auctoris, hujus cap. Vulgo tamen additur, dilatoria *ad probandam exceptionem dilatoriam*, quod probo. Nam et hæc exceptio cum principale negotium non dirimat, sed differat, nihil attinet cum ea confundi principalis negotii disquisitionem, contra quam in posteriori parte hujus cap. ostenditur, productis ab alterutra parte testibus ad probandam exceptionem, jam non dico dilatoriam, sed peremptoriam, alteram partem recte desiderare: ut iidem testes jurati audiantur super negotio principali, quod cum ipsa exceptio per-

tingat, prorsusque perimat, proxime exceptioni junctum est, quoniam exceptio peremptoria negotium principale recta petit, hoc agens, ut id extinguat. Ergo non male ab eo, qui fert testimonium de exceptione peremptoria, desideratur, ut de principali negotio verum dicat, quia parum abest exceptio peremptoria a negotio principali, aut nihil. Quod vero subjicit, *nisi forsan sufficiens productio testium, etc.* etiam convenit tantum exceptioni peremptoriæ, quæ opponi potest, et probari quocunque tempore post litem contestatam, et ante rem judicatam, etiam post publicationem testimoniorum quasi novus articulus, ut *cap.* 17. *sup.* veluti exceptio rei judicatæ, vel doli mali. Immo et quandoque opponitur recte, et probatur post rem judicatam in actione judicati, ut *l. si fidejussores*, *§. ult. de fidejuss. l. tamen, ad Senatusc. Macedonian. l. Nesennius*, *§. ult. de re judicat. l.* 1. *§. non tantum*, *l.* 20. *§. ult. de tut. et rat. distr. l.* 1. *C. de juris, et fact. ignor.* cum tamen exceptio dilatoria, veluti exceptio temporalis, ne pecunia petatur intra annum, vel exceptio fori, vel exceptio procuratoria sit opponenda in ipso limine judicii, in ipso tempore litis contestandæ. Qua de re satis diximus supra in *cap.* 5. *de dolo, et contum.* Unde sumes, quæ transferas in hunc locum. Quod autem legitur in 3. *collectione hoc ipso c.* ubi extat integrius, et hoc quæsiisse Archiepiscopum Tyrensem, ad quem hoc cap. an testes, qui ad purgandam alterius infamiam producuntur, qui vulgo Sacramentales dicuntur, districte sint examinandi, sicut ceteri testes, id definitur in *cap.* 13. *inf. de purg. can.* quod cum illo conjungendum est, nempe ita ut de opinione tantum sua, et credulitate interrogentur, an credant verum esse, quod reus asserit, qui purgat innocentiam suam, non etiam de veritate, et certa quadam animi sui conscientia.

AD CAP. *Constitutus.* XXX.

Ad speciem hujus *cap.* 30. pertinet etiam *cap.* 7. *concess. præbend. et cap.* 3. *de suppl. neg. Præl.* Pendet etiam ea species ex eo, quod constitutum est in Concilio Lateranensi habito sub Innocentio III. *cap.* 3. *inf. de concess. præb.* ut vacantes præbendæ, vacantiave officia, aut beneficia ecclesiastica intra sex menses computandos ab eo die, quo sciverint, aut scire potuerint ea vacare, ut *d. cap.* 3. *et* 8. *de concess. præb.* personis idoneis conferantur ab Episcopo, vel a Capitulo, ut cuique hæc collatio competit: et ubi quidem Episcopo hæc collatio competit, si Episcopus intra sex menses non peregerit; ut jus conferendi vacantis beneficii ipso jure devolvatur ad Capitulum: contra, ubi collatio ad Capitulum spectat, cessante Capitulo devolvatur ad Episcopum: vel utroque cessante, ad Archiepiscopum sicut Metropolitanum: et rursus hoc quoque cessante, ad Romanum Pontificem, ut *d. cap* 3. *de suppl. negl. Præl. et cap.* 6. *et* 9. *inf. de concess. præb. et cap. unico, inf. ut eccles. ben. sin. dim conf.* Et hæc Constitutio Concilii Lateranensis viget etiam hodie ubique, et vulgo, qui hæc jura persequuntur, dicuntur persequi devolutiones. Ita vero vacante Archidiaconatu quodam in Anglia, Archiepiscopus Eboracensis cum Honorio eum Archidiaconatum contulde set, Capitulum vero Rogerio quasi collatione ad se isvoluta ex Concilio Lateranensi, et proprio privilegio quodam Cœlestini III. ob cessationem, et moram Archiepiscopi Eboracensis longiorem, qui sero admodum eam dignitatem Honorio contulerat, nempe post sex menses, post quos hoc casu moræ emendatio non est, ut recte sentiunt omnes, quia ipso jure statim jus conferendi devolvitur ad Capitulum. At quia Capitulum etiam eam dignitatem Rogerio sero admodum concesserat, puta post sex menses, et quia igitur Capitulum in eodem vitio versabatur, definitur in *cap.* 3. *de suppl. neg. Præl.* ejus dignitatis collationem devolutam esse ad Romanum Pontificem, et neque Honorium igitur, neque Rogerium ea rite, et ordine donatum esse. Pronuntiaverat idem Pontifex primum pro Honorio, *cap.* 7. *de concess præb. inf.* Deinde cognito jure suo pronuntiavit pro seipso, *d cap.* 3. Ac priusquam hoc ita definiretur, Rogerius, quæ est species hujus capitis, factus in possessionem Archidiaconatus, quia Honorius eum de possessione detruserat, egerat in eum interdicto restitutorio coram judicibus a Romano Pontifice delegatis. Qua delegatione postea revocata ab eodem Pontifice postulatu Honorii, desiderabat Honorius quædam dicta testium ad eam causam pertinentia aperiri, et publicari, contradicente Rogerio, qui eos testes in ea causa, quæ vertebatur inter ipsum et Honorium, dicebat non fuisse productos, sed in alia causa, quæ ante fuerat inter ipsum, et Archiepiscopum Eboracensem: et secundum Rogerium Pontifex judicat in hoc capite, quod in alia causa non possit quis eorum testimonio uti, qui id in alia causa perhibuerint pro eodem. Denique quod quis non possit uti testimonio eorum, quos ipse non produxit in hac causa, etiamsi produxerit in alia, ut possit tamen eos ipsos in hac causa producere, sed non productis in causa, quamvis productis in alia, ut non possit uti testimonio eorum: quæ est sententia ultimæ clausulæ hujus capitis, cui locus est generaliter, et in quolibet alio genere probationis. Quæ enim mihi probatio profuit in una causa, non etiam prodest in alia, aliter quam si in aliam eandem probationem exhibuero, *l.* 12.

de jurejur. quæ plurimum certe facit ad hunc locum, non notatur tamen.

AD CAP. *Præsentium.* XXXI.

Quod habuimus ante in *cap.* 15. idem ostenditur in hoc cap. 31. testes etiamsi eorum testimonia publicata jam sint, excipi, et refelli posse post publicationem, hoc tamen addito, ut qui eos refellit non aliter audiatur, quam si prius præstiterit juramen tum calumniæ; puta se sincera mente non calumniæ causa eos refellere: exceptis duobus casibus, quibus juramentum illud remittitur, si ante publicationem protestati fuerint se habere justas causas testes excipiendi, et reprobandi: item si docuerint se post publicationem demum didicisse exceptionum causas, quas nescierant ante. Etiam hoc additur in extremo huj. cap. ut qui post publicationem testes refellit contra se productos, non possit postea eos pro seipso producere ulla in causa, ut quemadmodum testes, quos quis probavit semel, qui vulgo testes affidati dicuntur, postea reprobare non potest, *l. si quis testibus, C. eod. tit.* ita reprobatos semel, postea probare non posse. Quæ est sententia, ut alibi docuimus, *l. produci, D. eod. tit.* hanc inconstantiam ferendam non esse.

AD CAP. *In nostra.* XXXII.

Quod est in hoc *cap.* 32. sumptum est ex *l. ob carmen, §. ult. D. eod. tit.* ut et pars *cap.* 27. *sup.* nempe hoc, productis testibus utraque ex parte impari numero non eundem sermonem afferentibus, sed diversum, vel adversum, si omnes sint qualitatis, honestatis, dignitatis, et æstimationis ejusdem, prævalere eam partem, quæ numero præponderat; sin vero non omnes sint pares, si alii bonæ rei, alii malæ, eorum testimonio potius esse credendum, qui meliores sunt, etiamsi pauciores sint, dicitque tunc præponderanda esse testimonia, non numeranda, et, ut ait *d. l. ob carmen*, non ad multitudinem testium respiciendum esse, sed ad sinceram testimoniorum fidem, et testimonia, quibus potius lux veritatis adsistit. Ubi autem testes ab utraque parte producti, non dispari sunt numero, nec dispari qualitate, eis potius credi oportet, qui pro reo faciunt, *cap.* 3. *sup. tit. prox.* favorabiliores sunt rei, quam actores. Et sic re acta inter duos sine testibus, si ambo sint pares, seu boni pariter, seu mali, reo potius credendum esse censet Cato apud Gellium *lib.* 14. *cap.* 2.

AD CAP. *Tam literis.* XXXIII.

Hoc cap. est de electo in Episcopatum Lucensem, cui objiciebant quidam ex Capitulo Lucensi bigamiæ irregularitatem, quod cum vidua matrimonium contraxisset olim, qua in quæstione censet Pontifex etiam laicum, et fœminas testes notæ, et expertæ fidei admitti contra electum. Hoc est speciale in causa tantæ irregularitatis, ut ait. Excipiuntur et alia quædam vitia, sive crimina. Ceterum regulariter in causa criminali laicus adversus clericum non auditur, ut docui in *cap.* 14. *sup.* At si causa irregularitatis, quæ per bigamiam contrahitur, per testes illos irregulares probata perspicue, et plene non fuerit, recte censet Pontifex, non ante absolvendum electum, quam se purgaverit a diffamia illa (ut utar verbo D. Augustini) productis septem scilicet Sacramentalibus, ut vocantur, sive conjuratoribus ex eodem corpore, sive Capitulo, vel ex aliis ecclesiis ejusdem civitatis, qui jurent se credere quod ille jurat de innocentia sua esse verum, quæ purgatio canonica dicitur, quia jure comprobata est. Alia est purgatio vulgaris, quæ improbatur, ut quæ fit sub incerto duelli, vel quæ manu prehensa, et ignito vomere, vel manu missa in ignem, vel in frigidam, vel fervidam, *cap.* 1. 2. 3. 7. *inf. de purg. vulg.* Ivo Carnotensis Episcopus in epistola 91. *Nonomachiam, id est, duellum,* inquit, *et ferri calidi examinationem, nec consuetudo ecclesiastica in discutiendis causis ecclesiasticis recipit, nec canonica auctoritas instituit.* Bene, *in discutiendis causis ecclesiasticis*: nam in aliis causis idem ipse Ivo suo tempore eam probandæ suæ innocentiæ rationem admittit in epist. 251. At eidem electo Lucensi præter irregularitatem supradictam, quædam alia crimina iidem accusatores objiciebant, qui ea non probabant testibus legitimis, vel singularibus tantum; quæ testimonia non recipi jam didicimus supra *cap.* 9. vel de auditione tantum, vel fama loquentibus, quæ probationes etiam per se solæ infirmissimæ sunt, ut docimus *cap.* 20. *et* 27. *sup.* Ideo ii accusatores exclusi sunt, et absolutus Episcopus, sive electus: quin et iidem accusatores, qui falsas literas quasi scriptas ex consensu sanioris, et majoris partis Capituli ad Romanum Pontificem attulissent, suspenduntur hac conditione ab omni officio, et beneficio tanquam falsarii. Qua de re est etiam *cap.* 8. *tit. seq.*

AD CAP. *Cum autem.* XXXIV.

Agebat Archidiaconus Menevensis ecclesiæ, sic est legendum, *qui est la principautè de Galles* nec enim idem est Anglia, et Vvallia, sub eodem tamen rege, *c' est un autre pays*: agebat, inquam, Archidiaconus Menevensis, quæ est prima Ecclesia Episcopalis in Vvallia, hodie vocatur illa ecclesia S. Davidis, ut Polydorus Virgilius scribit; unde et Pe-

tri, et S. Davidis episcopi mentio apud Matthæum Westmonasteriensem: ille, inquam, Archidiaconus agebat apud Pontificem Romanum contra Archiepiscopum Cantuariensem, quod absente Episcopo Menevensi (cujus vicem Archidiaconus gerit in omnibus, *cap.* 1. *sup. de offic. Archidiac. cap.* 15. *sup. de restitut. spol.*) Archiepiscopus Cantuariensis, ac si ei subesset Episcopatus Menevensis, omnia ageret, et administraret tanquam Metropolitanus: cum ex contrario Archidiaconus contenderet Menevensem esse Archiepiscopum Vvalliæ, nec ullo modo subesse Archiepiscopo Cantuariensi, qui est in Anglia, non in Vvallia. Quam in rem datis judicibus Pontifex Romanus mandat, ut post litem contestatam testes recipiant ab utraque parte, quos scilicet Archiepiscopus in Anglia, et Archidiaconus produxerit in Vvallia, vel etiam ut testes recipiant ante litem contestatam, quos produxerit Archidiaconus, videlicet si Archiepiscopus per contumaciam absit, nec appareat, nec procuratorem idoneum mittat, et periculum sit, ne testes, qui forte senio confecti, aut valetudinarii sunt, homines esse desinant, ut *cap. ult. ut lite non contestat.* illo loco: *Senes et valetudinarii*, cui et in hoc *cap.* 34. similis hic est: *Testes maxime senes et valetudinarii*. Hoc quoque ostenditur in *d. cap. ult.* quemadmodum in contumaces lite non contestata procedatur ad testium receptionem quorumcumque, etiamsi juvenes, robusti, et valentes sint, et ad definitivam sententiam, quod et nos fusius ibi exposuimus. Et in casu quoque hujus cap. 34. sententiam definitivam ferri posse, quamvis lis contestata non sit, extrema verba indicant *sententiam recepturi*, quæ proculdubio de definitiva sententia accipienda sunt.

AD CAP. *Ex tenore*. XXXV.

Species hujus cap. hæc est: *Lucius Titius cum diceretur Semproniam duxisse in matrimonium, et ab ea idem peteretur suus esse maritus, contra objiciebat, id matrimonium, quod dicebatur cum Sempronia contraxisse, justum non fuisse, propterea quod jam ante aliam duxerat uxorem, quod etiam probabat testibus a se productis, qui loco et tempore expresso affirmabant, eum jam antea cum alia matrimonium contraxisse. Testes autem producti a Sempronia, sequenti tempore tantum, posteriore tempore dicebant eum duxisse Semproniam*. Inde quærebatur, *post publicationem attestationum utriusque partis an admittenda et audienda esset mulier, quæ alios testes habebat in promptu, quibus probaret eo tempore, quo Lucii Titii testes certo quodam loco et tempose dixerant, eum priorem uxorem duxisse, Lucium Titium non eo loci, sed alibi fuisse, si eos testes Sempronia producere velit?* Et respondet Pontifex, *novum hunc articulum fuisse, et super articulo novo recte admitti novam productionem testium, etiam post publicationem priorum, qui super aliis causis interrogati sunt.* Qua de re diximus satis in *cap.* 17. 19. 25. *et* 29. *sup.*

AD CAP. *significaverunt*. XXXVI.

Lis erat in agro Parisiensi de Prioratu Argentolii, qui propius Lutetia abest inter Canonicos Sancti Dionysii, et Moniales *de Forcelles*, hodie dicitur, *de Celles*, et cum egissent primum moniales adversus monachos judicio petitorio, et testes produxissent, quibus proprietatem ejus prioratus ad se pertinere probarent: mox mutato, vel suspenso judicio petitorio de proprietate transierunt ad possessorium, quod jura permittunt, *cap.* 5. *sup. de caus. posses. et propr. l. cum fundum*, §. *ult. D. de vi et vi arm.* Et id quoque in antiqua Decretali proponitur, judices delegatos in hanc litem per interlocutoriam sententiam pronuntiasse de consilio prudentum, et declarasse jure licitum esse, nempe eum, qui cœpit agere petitorio, nondum finito eo judicio, et possessorium judicium introducere posse. Egerunt autem Sanctimoniales illæ interdicto unde vi, quod de possessione ejus Prioratus antecessores suæ vi dejecte fuissent, quasi eo interdicto ad se transmisso successionis jure, sicut legibus proditum est, interdictum unde vi hæredi, et cuilibet successori ex persona defuncti competere, *l.* 1. §. *hoc interdictum*, *de vi et vi arm.* Et cum in eo judicio possessorio testes producti essent ab utraque parte ex parte Sanctimonialium, quæ probarent decessoribus suis vi ereptam possessionem, ex parte monachorum, qui probarent, eos diu sine vitio Prioratum possedisse: cumque jam pro sua parte monachi testes tertium produxissent, et inibi res esset, ut testimoniorum apertura et publicatio fieret, desiderarunt ante publicationem illarum trium productionum, ut sibi liceret tribus illis productionibus quartam adjungere. Quo desiderio frustrati per sententiam interlocutoriam judicum delegatorum, appellaverunt ad Romanum Pontificem intra dies decem a tempore sententiæ interlocutoriæ, ut oportet ex *Novel. Justin.* 33. *et cap. cum dilectus*, *in fine*, *sup. de elect.* ubi tamen in editione Plantini male legitur *decennium*, pro *decendium*, quæ tamen barbara vox est. Et Pontifex rescribit quidem in hoc cap. quartam productionem testium monachis esse permittendam juris sui communiendi causa: si modo eam petierint servata solemnitate juris, ea scilicet, quam jam ante exposui *sup. cap.* 15. *ex Novel. Justin. de testib. et cap. pen. hoc t. inf.* Quam quidem solemnitatem si forte monachi non

probaverit se observasse, et consequenter si constiterit repulsos eos a quarta productione non jure appellasse, vel etiam non appellasse intra decem dies, censet Pontifex damnandos esse eos ad solvendas monialibus ejus litis expensas legitimas, in simplum scilicet, olim jure Romano in quadruplum, ut Paulus scribit 5. *Sentent in fine*. Præcipit autem judicibus delegatis, ut prius cognoscant de possessione quam de proprietate qui est solemnis ordo juris, *l. ordinarii*, *C. de rei vindic. cap. ult. sup. de judic.* vel etiam simul de utroque cognoscant, *C.* 3. 4. *et* 6. *sup. de caus. poss. et prop.* quod et licere Symmachus in epist. ad Theodosium docet, *si casus tulerit*, inquit, puta quod in hoc cap. traditur, si de proprietatis causa jam judici liqueat satis. Hoc casu cur non et de proprietate judicabit simul?

AD CAP. *Cum causam*. XXXVII.

Hoc caput est de causa, quæ vexata diu fuit inter Albertum Archiepiscopum Ravennatem, et Rempub. Faventinorum in Italia ob villam Luci, et Sancti Politi, et oppidum Aureorum, quod situm est in colle Foroliviensi, ut Hieronymus Rubæus scribit in 2. et 6. historiæ Ravennatium, ad quam causam diximus jam ante etiam pertinere, *c.* 9. *sup. tit. prox. et c. pen. sup. de juram. calum.* In hac vero causa sive lite, cum super ea lis fuisset contestata, præstitumque ab utraque parte jusjurandum calumniæ apud Romanum Pontificem, *d. cap. pen.* et nimis onerosum ac molestum esset utrique parti suis sumptibus, ut fit, testes producere, et producere ad eundem Pontificem, ideo mandat in hoc cap. Pontifex Episcopo Placentino, ut testes productos ab hac, vel illa parte super negotio principali, vel super exceptionibus testium, *sur les reproches*, ex adversa parte productorum recipiat, et eos diligenter examinet, et interroget de circumstantiis singulis, quas Græci Rhetores περιςατικὰ, etiamsi singulæ per se circumstantiæ ad rem, de qua agitur, confirmandam non admodum valeant: quia etsi singulæ parum valeant, tamen coacervatæ multum valent. Vox est Hilarii Episcopi, *circumstantiæ illuminant dicta.* Et sic, ut testes interroget de causis, quibus inducti fuerint ad perhibendum testimonium, de personis, loco, tempore, visu, auditu, scientia, credulitate, fama, certitudine. Hæ sunt circumstantiæ, de quibus testes rogandi sunt sigillatim veritatis eruendæ causa. Et hæc omnia literis perscripta, et sigillo Episcopi Placentini obsignata jubet Pontifex in hoc cap. ut Episcopus Placentinus ad se transmittat, sibi enim reservat judicium hujus litis. Mandat etiam Pontifex eidem Episcopo, ut Faventinos, si forte per eos fiat, quo minus testes ab Archiepiscopo Ravennate producantur et audiantur, coerceat inflicta excommunicatione, ut *cap.* 33. *sup.* Cohibet etiam Pontifex in hoc *cap. effrænatam*, ut loquitur, *multitudinem testium*, definiens, ne plures, vel Archiepiscopus, vel Respublica pro sua parte testes in judicium producat quam quadraginta, quod refert etiam idem Pontifex in *cap.* 4. *de probat. in tertia collectione*. Respicit autem Pontifex ad id, quod ait, *l.* 1. §. *ult. D. eod. tit.* ex Constitutionibus Principum licentiam producendorum in medium multorum testium ad sufficientem numerum eo coarctari, *ne effrenata*, inquit, *potestate ad vexandos homines superflua multitudo testium protrahatur*. *Ad sufficientem*, inquit, *numerum*, quod et de quolibet probationum genere dici potest, ut *cap.* 10. *eod. t. in tertia collectione*. *Postquam*, inquit, *fuerit sufficenter allegatum, ut celerius lites expediantur,* ut *cap.* 39. *sup. h. t. si sufficiens*, inquit, *productio testium facta fuerit*. Qua ratione etiam dicitur in *cap. prox. sup. ne adhibita quidem solemnitate legitima quartam productionem testium admitti, si effrænata sit multitudo testium*. Quod nimium est, resecari oportet: vitiosum enim ubique est, quod nimium est. Non est etiam omittendum quod et hoc cap. ostenditur, prius in hac causa ex parte Faventinorum productos testes quosdam receptos esse ab Episcopo Ferrariensi, a quo, ut puto, appellatum fuit ad Romanum Pontificem, quos quidem testes vult, in hoc cap. volentibus Faventinis cedere in numerum quadragenarium apud Episcopum Placentinum sine nova productione, quia alia causa non est. Mutatio judicii non facit aliam causam, *l. ita demum, C. de procurat.* si alia causa esset, opus esset eorundem testium productione nova, si et iis in alia causa quis uti vellet, *cap.* 30. *sup.* ut et si necesse fuerit eosdem produci apud Episcopum Placentinum, hic, ostenditur recte eos produci, si modo eorum attestationes clausæ hactenus, non apertæ et publicatæ fuerint. Hæc est sententia extremæ clausulæ hujus cap. quam glossographi non tenent.

AD CAP. *Veniens*. XXXVIII.

Controversia erat inter Cajum et Titium de Decanatu ecclesiæ Arvernorum, sive Clarimontis, quem Cajus ad se pertinere dicebat, fretus quadam sententia Lemovicensis Episcopi: Titius vero fretus electione Capituli ejusdem ecclesiæ, de qua electione et protinus faciebat fidem prolatis testibus, instrumentisque, nempe ut moram faceret executioni sententiæ, quam Cajus persequebatur, et fieri omni contentione postulabat coram Romano Pontifice. Probata vero electione, et hoc sequebatur, Titii maxime interesse, ne ea sententia temere ad effectum perduceretur. Unde et impleta ea probatione, quæ impleri, ut dixi, protinus debet et incunctanter, morandæ executionis

causa Pontifex interlocutus pronuntiavit, justam causam videri Titio esse litigandi adversus Cajum de dignitate, seu Decanatu supradicto, et mox lite contestata inter Cajum et Titium de re omni, quæ venerat in controversiam, quærebatur, an probatio illa, quæ recepta fuerat ante litem contestatam, et prolata ex parte Titii, suæ electionis approbandæ causa, esset recipienda post litem contestatam. Et Cajus quidem illam admittebat salvo jure exceptionum suarum, *de ses reproches*. Titius non admittebat, nec admittendas esse censebat sine productione nova, adjiciens sibi esse integrum post litem contestatam eosdem, vel alios testes in hoc judicio producere. Ex diverso Cajus contendebat, quia jam facta erat publicatio supradicte probationis, non licere Titio alia productione uti, ex *cap.* 17. *sup.* quod et alia pleraque consententia habet. At Pontifex pronuntiavit utrique parti in hoc judicio, quo principaliter quæritur ad quem Decanatus pertineat, licere testes producere tam super quæstione illa principali, quam super sententia Lemovicensis Episcopi lata pro Cajo, quæ dicebatur injusta, vel nulla, et super electione Titii facta ex consensu Capituli. Ergo, quod maxime notandum, post publicationem testimoniorum productorum super articulo aliquo ante litem contestatam, licet post litem contestatam, super eodem articulo simul, et negotio principali omni alia testium aliorum, et eorum productione uti. Hæc est summa sententiæ hujus cap. eaque valde singularis, cujus ratio probabilis hæc est, quod videatur prior productio, ante litem contestatam scilicet, ex necessitate facta potius nimis præpropere et festinanter executionis morandæ causa, quam jure legitimo. Non puto extare similem locum in hoc jure, ideoque summe notandus est. Nam sententia *cap.* 44. *inf.* quam eandem esse putant, longe alia est, ut ibi a me explicabitur, et liquido demonstrabitur. Causa vero, qua de hic agitur definienda mandatur *Abbati novem fontium*, sic est legendum in inscriptione: non, *de novo fonte*, et *Abbati Casæ Dei, de case Dieu en Auvergne*. Constat hodie Abbatias esse in diœcesi Avernorum. Et additur etiam in extremo hujus cap. ut Canonici Clarimontensis ecclesiæ, *de Clairmont*, si forte excommunicati fuerint, absolvantur, quo possint liberi in hac causa rogati de electionis jure et ordine testimonium dicere, quia ea res non facile probari potest nisi per Canonicos, qui electionem fecerunt. Et sic Honorius III. in *cap. ult. de judic.* in quinta collectione: *Si contra illos monachos*, inquit, *excommunicationem ad impediendum causæ processum opponi contingat, absolvimus eos ad cautelam*. Quid hoc est *ad cautelam?* quibus verbis utitur etiam in hoc cap. *ad cautelam*, ne tali prætextu valeant, inquit, repelli ab agendo, vel testificando, qui locus hunc maxime illustrat.

AC CAP. *Tuis quæstionibus*. XXXIX.

Jam didicimus in *cap.* 6. *et* 12. *sup.* in causis ecclesiæ, vel in causis monasterii clericorum ejusdem ecclesiæ, et monachorum ejusdem monasterii testimonium admitti, sed non injuratorum, nisi adversarius eis jusjurandum remiserit, quod solum in hoc cap. proponitur, et ad idem facit *cap* 51. *inf.* ne religiosis quidem hominibus invito adversario jusjurandum remitti, si producantur testimonii causa. Non admittitur etiam eorum testimonium, nisi ex inopia aliarum probationum, quia causa Ecclesiæ quodammodo propria ipsorum causa est, *cap.* 26. *§. ult. inf. de jurejur.* Idem Pontifex Innocentius III. in registro, sive regesto suo scribens *Decano, et Capitulo Eboracensi*, *ne*, inquit, *pro defectu testium causa maneat indecisa, quæ est inter Episcopum et Capitulum super consuetudinibus Ecclesiæ, licere Procuratori Capituli tres, vel quatuor de Canonicis ejusdem ecclesiæ viros omni exceptione majores (sans reproches) inducere ad testimonium perhibendum veritatis, quibus tanquam legitimis testibus, sine dubitatione credatur*. Locus est insignis. Conjugendum autem est hoc cap. cum *cap.* 25. *inf. de præb.* cujus inscriptio est eadem, et initium idem.

AD CAP. *Dilecto*. XL.

Ex hoc cap. intelligimus, si ex pluribus judicibus delegatis in causa aliqua, uni res, super qua litigatur, cognita liquido et comperta sit, quem unus ex litigatoribus evocet in testimonium, id est, quo desideret uti teste potius, quam judice, in locum ejus alium judicem subrogandum esse, ut deposito manere judicandi testis personam suscipiat: nec enim potest esse testis, et judex, et vel hujus, vel illius personam suscipere debet. Hoc vero æquissimum esse videtur, cum et judex ipse ultro in re sibi nota testis, quam judex esse malle debeat, maxime si quod in veritate est, non probetur, vel si contra id quod in veritate est, quicquam falso approbetur. Et huic Constitutioni omnino cougruit convenitque lex illa Platonis II. de legibus ἐὰν τὶς τινὰ δικάζοντα ἀνιςήζεται μάρτυρα, καὶ μαρτυρίσει οὐκ ἐπιδύναται δικάζειν. Id est, *Si quis quem ex judicibus vocaverit ad testimonium dicendum, et testimonium dixerit, jam non potest amplius in ea causa judex esse.* Causa vero, de qua hic agitur, vertebatur inter Præpositum Atrebatensis ecclesiæ: corrupte hic legitur *Ariensi*, pro *Atrebatensi*, et in

inscriptione etiam, atque textu corrupte, *Abbati Dedimensi*, pro *Abbati de Dunis, vel Dunensi*, qui est in diœcesi Montensi, et duxit nomen a civitate Dunis, cujus in Annalibus Flandriæ meminit sæpe Jacobus Mejerus: vertebatur, inquam, inter Præpositum Atrebatensis Ecclesiæ, et Joannam Byzantinam comitem Flandriæ, quæ jus sibi esse asserebat conferendi in Ecclesia Atrebatensi sacerdotales præbendas sex, contradicente Præposito, et earum collationem ad se, non ad illam pertinere asserente. Etiam laici, aut fœminæ jus concedendi præbendas habere possunt, tanquam patroni patronæve ecclesiarum, in quibus præbendæ fundatæ et constitutæ sunt, quod et de hac ipsa comite Flandriæ significat *cap. ult. inf. de con ess. præb.* In hac vero causa a Romano Pontifice datis judicibus Episcopo, et Decano Atrebatensi, et Abbate Dunensi desiderante Præposito, qui Decanum testimonio in ea causa ferendo, tanquam gnarum totius rei, super qua litigabatur, quam judicando aptiorem esse dicebat, propter inopiam probationis, quia alii non erant, qui ea de re testificari possent, quam Decanus ipse, et alius quidam, merito in locum Decani substituitur Abbas Ursicampi, *qu' on appele d' Ourchapms*, qui est in diœcesi Noviodunensi, et uterque Abbas Dunensis, et Ursicampi ordinis Cisterciensis. Rescissa autem est suspensio Præpositi, qui suspensus fuerat a donatione earundem sex præbendarum sacerdotalium, suspensus, inquam, post appellationem a se interpositam a judicibus delegatis, eo quod non admisissent supradicti Præpositi petitionem desiderantis, aut illos judices remoto Decano, de causa cognoscere, aut omnino non cognoscere, quoad alium judicem in locum Decani Romanus Pontifex subdidisset, quæ est decisio hujus cap. Ait, *præbendarum sacerdotalium*, quia aliæ sunt sacerdotales, quas soli sacerdotes obtinent cum onere faciendi sacra; aliæ non sacerdotales, quæ isto onere solutæ sunt, aliæ item integræ, aliæ dimidiatæ, aliæ majoris emolumenti, aliæ minoris, *cap.* 27. *de præbend. in* 6. *cap.* 11. *inf. de concess. præb.*

AD CAP. *Significavit.* XLI. et CAP. *Albericus*. XLIII.

Sequitur c. 41. cui adjungam etiam interpretationem c. 43. quoniam ad idem spectant. Pertinet cap. 41. ad diœcesim Sabinensem, cujus quidem diœceseos Episcopus non discedit a latere Pontificis Romani, discedit semper ab Eccelesia sua, cui tamen ob eam rem quasi vicarium præficit, quem vocant *Vicedominum*: ipse est dominus, omnesque Episcopi domini, unde vox illa: *Jube domne benedicere*, quæ dirigitur ad Episcopum, qui præsens adest, et hoc jam ante docuimus in *cap.* 15. *sup. de judic.* In inscriptione hujus *cap.* *Vicedominus* ille judex appellatur *judex Sabiniensis*. Cum autem in ea diœcesi quidam fundassent Ecclesiam S. Nicolai nullo sibi retento jure patronatus, ne periret hujus munificentiæ memoria, atque probatio, presbyter in ea Ecclesie constitutus, superstites præsentes, et scientes hujus liberalitatis desiderabat audiri, eorumque testimonia in literas referri, quod Pontifex annuit in hoc cap. ut *cap. ult.* §. 1. *sup. ut lite non contest.* et usus recepit, eamque rationem conservandæ memoriæ rerum gestarum, et transferendæ ad posteros vocat examen ad futuram et æternam rei memoriam. Verum exigit Pontifex, ut qui ita fit testium ex scripto commentarius, fiat denuntiatis quoque ex scripto, et præsentibus, si adessse velint, Ecclesiæ fundatoribus, vel hæredibus eorum. Eadem ratio servatur in cap. 43. cujus interpretationem huic cap. conjungam. Si ex non scripto pronuntiaverit Ecclesiæ Capitulum inter virum et uxorem divortii sententiam, ne pereat hujus rei memoria, quia religiose conservari maxime liberorum interest, quos postea vir creaverit ex justa uxore, testes, qui judicio interfuerunt, quod fecit hoc Capitulum, audiuntur, et interrogantur, eorumque dicta in publica monumenta rediguntur, *c' est un autre examen à futur*. Et inde obiter notandum, de causa matrimonii retinendi, vel dissolvendi Capitulum ecclesiæ Episcopalis cognoscere posse, vacante scilicet Episcopatu, ut Hostiensis supplet recte hoc loco. Idemque Hostiensis negat esse verum, quod hinc Tancredus et Bernardus colligunt, in causa matrimonii sententiam dictam valere, etiamsi ex libello, sive periculo recitata non fuerit: cui quidem Hostiensi etiam hac in re subscribo, non qua ratione ille nititur, qui verba hujus cap. manifesto calumniatur, sed quia non in causa matrimonii tantum, sed etiam in qualibet alia causa idem statui potest Capitulo judicante, qui Senatus ecclesiæ dicitur a D. Hieronymo: nam si illustris judex verbo sententiam dicit definitivam, interlocutoria enim cujuslibet judicis verbo fertur, non scripto, at regulariter definitiva scripto fertur: verum, ut dixi, excipitur judex illustri dignitate præditus, qui verbo sententiam dicit. Et si judex illustris, cur non etiam licebit senatui Ecclesiæ verbo definitivam sententiam dicere? De illustri judice proditum hoc est in *l.* 2. *C. de sent. ex peric. recit.* et a Cassiodoro in formula præfecti prætorio: *Verbo*, inquit, *sententiam dicit, quid est, quod non habeat commissum cujus est ipse sermo judicium?*

AD CAP. *Cum causa*. XLII.

Cum hoc cap. conjungendum est *cap. pen. inf.*

de empt. et vend. Abbas, et Monachi S. Martini Viterbiensis, qui sunt Cisterciensis ordinis, adversus cives quosdam Viterbienses, quibus vendiderant possessiones quasdam, egerunt apud Romanum Pontificem actione ex vendito ad rescindendam venditionem, ut *l.* 2. *depos.* egerunt hoc modo, quod dimidio minoris eas possessiones vendidissent, sive quod in venditione circumscripti fuissent ultra dimidiam justi pretii, quo in judicio ab utraque parte testes producti sunt: ex parte monachorum, qui dicerent simpliciter non redditis causis circumscriptos illos esse ultra dimidiam justi pretii: ex parte Viterbiensium civium, qui dicerent longe secus. Et Pontifex *inspectis*, *diligenter*, ut ait, *attestationibus*, *pubblicatisque*, uti fieri solet, ante rem judicatam, pronuntiavit circumscriptos monachos videri ultra dimidiam justi pretii: et ideo juxta *l.* 2. *C. de rescind. vend.* aut restituendas venditoribus possessiones esse, ac vicissim restituendum emptoribus pretium, quod solverunt, aut supplendum, quod justo pretio constaret defuisse venditionis tempore, prout emptores elegerint, *d. cap. pen.* Unde orta est alia quæstio, quanti revera possessiones essent venditionis tempore, in qua, qui ab utraque parte producebantur testes jubet Pontifex recipi ab Episcopo, et Archidiacono Viterbitano, sic legendum, quæ civitas vicina Viterbo in Thuscia, et causam audiri, ac deinde omnia testimonia, et acta ad se remitti. Inde etiam suborta est alia quæstio, an in hac quæstione, quanti possessiones essent venditionis tempore, admittendi essent idem testes, qui priori judicio a monachis producti erant apud Romanum Pontificem. Dubitationem faciebat publicatio eorum testium, quæ peracta erat, ut posui. At quia non eadem quæstio prioris judicii fuit, quæ posterioris: illa enim de circumscriptione, hæc de pretio vero et justo venditarum possessionum, quasi in quæstione, sive articulo novo, recte definit Pontifex, eosdem testes produci, et recipi posse, ut *cap.* 17. 19. 25. *et* 35. *sup.*

AD CAP. *Cum in tua*. XLIV.

Proponitur in hoc cap. alius casus, quo etiam post publicationem iidem testes rursus admittuntur, si non sit eadem causa posterior, in quam rursus admittuntur, et prior, in qua jam admissi, et publice evulgati sunt, ut puta, si cum quæreretur de contrahendo matrimonio, an scilicet contrahi possit inter aliquos, testes producti sint, iidem etiam post publicationem, si matrimonio jam contracto quæratur, an jure contractum, testes produci possint, quia alia quæstio hæc est, illa de contrahendo, hæc de jam contracto. Species est ejusmodi: *Cum ageretur de matrimonio contrahendo inter aliquos, si nullum subesse inter eos cognationis impedimentum per undecim, vel duodecim propinquos, eosdemque juratos probatum fuerit, potiores ii testes sunt, quam qui post contractum matrimonium ob causam proximitatis cum jurejurando testificantur, id non esse justum, videlicet si et in hoc posteriore judicio propinquiores illi, prioresque testes idem affirmaverint: quibus*, inquit, *in hoc casu non potest objici exceptio, si non partes jam eorum testimonia didicerunt, vel si non jam eorum testimonia publicata fuerunt, quod idem est. In hoc casu*, inquit, non in hac causa. Nec enim speciale est in causa matrimonii, quod gl. volunt tamen, ut post publicationem iidem testes admittantur. Hoc, ut dixi, volunt, non minus falso, quam quod in *cap. prox. sup.* in causam matrimonii speciale esse, ut sententia definitiva ex non scripto nuncupari possit. Sed in hoc certe casu, ubi scilicet alia causa est, in qua iidem testes producuntur, puta si prior de contrahendo, posterior de jam contracto matrimonio fuerit, nihil vetat, etiamsi quæ in priore dixerunt publicata fuerint, eos audiri in posteriori. Speciale quidem hoc est in causa matrimonii, ut propinqui sint testes idonei, *cap.* 5. *sup. cap.* 27. *inf. de sponsalib.* quod cum isto conjungendum est, *can.* 1. 35. *quæst.* 6. *cap.* 1. *de consang. et affin. in quarta collectione*, sed non etiam speciale, quod glossæ adserunt, illud est, ut post publicationem iidem testes in eadem causa admittantur. Quod desideratur in principio hujus cap. replere licet ex *cap.* 30. *in fin. de decim.* quod etiam cum isto conjungendum est. Et ita explicandum est hoc *c.* 44.

AD CAP. *Constitutis*. XLV.

Quod didicimus *sup. ex cap.* 33. *et* 37. excommunicationem infligii iis, per quos fit, quo minus in litibus testes exhibeat pars altera, cujus interest exhiberi eos et exaudiri; idem habetur in *hoc cap.* 45. Quod item habuimus in *cap.* 18. *sup.* eos, qui de re qua de litigatur, testes interrogari possunt, non ideo minus interrogari, et interrogationibus respondere, quod jurejurando adacti fuerint ne illud deferrent, ab uno scilicet ex litigatoribus, cujus maxime intererat eos facere, et non interrogari: nec enim huic jurijurando standum esse: idem habetur in *hoc cap. et cap. pen. inf. de accusat.* Etiam hoc additur in hoc cap. Archiepiscopum Surrentinum simoniæ reum postulatum suspendi ab officio Episcopali, seu Pontificali, nisi curaverit cognatos suos, qui impedimento sunt, quo minus accusator testes, quos habet, producendos in eum, ab audacia et temeritate se omni temperare, quia prohibere eos

potest, et non prohibendo crimen facit suum, *l. 4. C. de noxal. act.* Vox est in canonibus frequentissima, non carere scrupulo societatis, et consensionis occultæ eum, qui manifesto crimini desiit obviare, *can. facientis* 86. *distinct. can. error* 83. *dist. can. quod potest* 23. *qu.* 3. *can. negligere* 2. *qu.* 7. *cap.* 47. *inf. de sentent. excommun.* Additur etiam in hoc cap. hæc ratio suspendendi Archiepiscopi ex *l. pen. C. de postul.* quia iniquam se litem fovere ostendit, et experiri debet judicis auctoritatem a se delusam, qui adversario subtrahit defensionis et probationis copiam. Qua ratione etiam utitur *in cap.* 4. *tit. seq.* Et est similis lex apud Platonem 12. ἐάν τίς τινα πορεύεσθαι δίκῃ κωλύσει βίᾳ, ἢ μάρτυρας etc. id est, *si quis aliquem prohibuerit in judicium venire, vel ipsum, vel testes,* et subiicit demum pœnam, quæ nec deest in jure civili extat enim tit. *ne quis eum, qui in jus vocatus est, vi eximat.* Id quod produci etiam potest ad testes vi exemptos.

AD CAP. *Cum venisset.* XLVI.

Controversia, de qua agitur in hoc *c.* fuit inter Annam sororem Marchionis Misnensis, et Othocarum Principem Bohemiæ, qui et Primislaus dictus est. Hic cum duxisset Annam uxorem, diuque in matrimonio habuisset, creavissetque ex ea liberos, postea repudiata ea, duxit Margaretam sororem Ducis Austriæ, quod Munsterus narrat huic cap. congruenter *in Bohemia lib.* 3. *Cosmographiæ.* Qua de re cum Anna querelam instituere vellet apud Pragensem Episcopum, qui in Bohemia primus est Episcoporum, et hodie Archiepiscopus est ex instituto Caroli IV. Imperatoris, et Clementis VI. Pontificis Romani, prohibita est a satellitibus Othocari ad Episcopum ingredi: idemque Episcopus coactus ab eodem Othocaro, illa inaudita inter eum et illam divortii sententiam tulit, quamvis jam ante illa appellasset ad Romanum Pontificem, quod ei non pateret aditus ad Pragensem, et ad eundem Romanum Pontificem rursus etiam provocavit a divortii sententia. Pontifex autem judices dedit sive delegavit, qui de causa appellationis cognoscerent, a quibus cum Bohemus appellasset ad eundem Romanum Pontificem, et ipsi judices delegati nihilominus in causa processissent, et testes productos ab Anna recepissent; Princeps Bohemorum testium productionem nullam esse dicebat, quasi factam post appellationem legitime a se interpositam, quo genere plane desierant esse judices, et quasi factam ante litem contestatam, contra regulam tituli, *ut lite non contestata*, etc. vel eo maxime quod Princeps diceret se non abfuisse per contumaciam, quo scilicet casu tolerari potuisset receptio testium ante litem contestatam, ut *cap. ult. eod. tit. et cap.* 34. *sup. hoc tit.* Contra Anna dicebat necesse esse Bohemo, etiamsi res non ita se haberet, confiteri, litem fuisse contestatam apud Episcopum Pragensem, cujus sententia nitebatur, alioquin ea niteretur frustra. Et hoc quidem confesso, consequens erat, apud judices delegatos in causa appellationis, cum in ea causa μονομερῶς agi possit, aut agi potuerit etiam Bohemo absente per contumaciam, *l. ult. §. illud, C. de temp. appell.* non fuisse necessariam in causa appellationis litis contestationem, sufficere litis contestationem factam apud Pragensem Episcopum, cujus sententia cum niteretur Princeps Bohemiæ, necesse erat eum fateri litem fuisse contestatam apud Pragensem, alioqui sententia divortii non valeret. dicta scilicet ante litem contestatam. At Bohemus dicebat, se paratum esse purgare contumaciam, si quæ subesset, aut argueretur, atque ideo neque se repelli ab agendo debere, neque testes a se productos a testimonio perhibendo. Ad hæc omnia Pontifex mandat Magdeburgensi Episcopo, et Præposito Salisburgensi, sic legendum in inscriptione, ut testes utrinque productos recipiant eosdem, vel alios, vel testes, quos duxerint producendos super his, quæ hoc in negotio gesta sunt, vel a Pragensi Episcopo, vel a posterioribus judicibus delegatis, præsertim cum testimonia eorum, quos Anna produxit, publicata nondum fuerint, nec renuntiaverit etiam ipsa ampliori productioni testium: nam post publicationem, et renuntiationem iidem, vel alii testes in eadem causa non admitterentur, *Novel. de testibus, cap.* 17. 29. 35. *sup.* Hæc vero omnia, ut narravi in controversia hac processisse, sane non sunt expressa in hoc cap. Ceterum ea concinnavi partim ex antiqua Decretali, quæ extat in quarta collectione, eodem tit. partim ex alia eademque, quam legi in registro Innocentii III. Proposita enim fuit in duobus locis, et utroque variæ, et imperfecte, ut plerumque omnes Decretales decurtatæ sunt, verum alia ex alia sarciri et repleri potest. Illo autem loco hujus c. *sed a satellitibus ejusdem prohibita*, intellige ejusdem Principis Bohemiæ, ut Hostiensis, quod et in antiqua Decretali expressum est. Male vulgo interpretantur, *ejusdem Pragensis Episcopi,* qui sane satellites non habet, Satellites sunt δορυφόροι. sive stipatores, custodesque corporis.

AD CAP. *Licet.* XLVII.

Cum erant olim affinitatis, et cognationis ratione vetitæ nuptiæ usque ad septimum gradum, non immerito in causis matrimonii, in quibus quærebatur de cognatione sive affinitate conjugum, aut sponsorum vel speratorum, testimonium de auditione recipiebatur, *cap.* 2. *de sobol. susc. ex secund. nupt. in*

prima collectione, *cap.* 1. *de consanguin, et affinit, in quarta collectione*, *can. de parentela* 35. *quæst.* 6. *cap.* 5. *hoc t.* Quia plerunque nonnisi de auditione testimonium testes, qui in ejusmodi causa proferebantur, ferre poterant. Non poterant scilicet liquido dicere se vidisse, aut scivisse, propter brevitatem humanæ vitæ, sed poterant tamen dicere se a duobus, aut tribus ex majoribus suis fide dignissimis audivisse, jam diu accepisse, didicisse cognationem inter sponsos, vel conjuges intercedere. Hoc igitur, ut ait in princ. h. c. necessitas extorsit, ut de auditione testimonium reciperetur, quod vix ferret brevitas humanæ vitæ, ut testificari quisquam possit de visu vel certa scientia. At hodie Concilio Lateranensi habito sub Innocentio tertio prohibitione nuptiarum coarctata ad quartum gradum, *cap. pen inf. de cons.* et *affin.* coarctatur quoque de auditione testimonium. Vix enim admittitur, præterquam si conjurati dederint plures: unius testimonium semper reprobatur, et plures fide, dignitate, auctoritate præstantes, bonæque rei homines, ut *d. cap.* 5. *sup.* distincte, et enucleate designatis gradibus cognationis, vel affinitatis, ut dictum est *sup. cap.* 26. *et* 44. Ac præterea, ut hic additur, testificantibus iisdem se aliquos ex ea cognatione, vel uno quodam graduum prædictorum quasi inter se cognatione junctos, vidisse familiariter vitam agere. Et hæc est summa sententiæ hujus capituli.

AD CAP. *Per tuas.* XLVIII.

Post pubblicationem testium, quod jam sæpe diximus, ait, non jure desiderare illum, qui illos testes produxit, ut iterum interrogentur, nisi ab initio ante publicationem, cum postularet eos super certis articulis audiri et interrogari, vel dolo malo, vel culpa judicis id fuerit omissum. Nam super articulis omissis, quasi super novis recte interrogantur, *cap.* 17. 19. 35. *sup.* Articuli eduntur et proponuntur ab eo, qui testes producit, super quibus eos interrogari vult, deinde interrogantur a judice. At si super omnibus articulis interrogati fuerint, sane post publicationem denuo non interrogantur, nisi ex mero judicis officio, ubi obscura eorum testimonia sunt *cap.* 35. *inf.* Sin vero quidam articuli omissi fuerint a judice, de quibus commonefactus fuerat ab eo, qui testes producebat, super his eos interrogari iterum etiam post publicationem testium postulatu ejus, qui edidit articulos necesse est. Olim interrogari testes solebant etiam ab adversario ipso, vel patrono. Asconius Pedianus in Miloniana: *Testes*, inquit, *interrogaverunt, M. Cicero. M. Marcellus, et Milo ipse qui accusabatur.*

AD CAP. *Licet dilectus.* XLIX.

Cum esset lis quædam in Hispania Episcopo Burgensi cum clericis Ecclesiæ S. Mariæ de Zoris, scribendum cum Z, idque refero, ut corrigatur, quæ quidem lis cœperat ab antecessore suo, qui hisce clericis abstulerat possessiones quasdam, et jus liberum sibi optandi Episcopum sede vacante. At cum testes productos a clericis novus Episcopus Burgensis excepisset et refutasset, quæritur, an amplius, etiamsi quæ alia se habere dicat, quæ testibus objiciat, eos refellere et refutare possit? Et respondet Pontifex, posse, productis aliis testibus: Testes testibus refelli posse ex utraque parte, sicut scriptum scripto, *l.* 3. *C. si minor se major. dix. l. pen. C. de contr. stipulat. l. generaliter*, *C. de non num. pec.* Testes, inquam, testibus refelli posse semel, et iterum, non tertium: alioqui nullus esset litium finis, nullus calumniarum modus. Tertia igitur refutatio testium improbatur, cum tamen trium testium productio in eadem causa non reprobetur, *cap.* 15. *et pen hoc tit. Nov. de testib.* tertia testium refutatio, ut puta, si primos secundi refutarunt, et secundos tertii, tertiorum refutatio non recipitur. Hæc est sententia. Recte autem testes refelli et refutari etiam post publicationem didicimus, *sup. cap.* 31. cum tamen post publicationem iidem, vel alii non producantur. Ex quo apparet quanto intervallo distet reprobatio a productione. Ad hoc cap. valde pertinet caput 2. *eod. tit. in* 6. quod adduxit glossa, ex qua illius capitis inscriptio restituenda est. Nec omittam, quod est in antiqua Decretali, Episcopum Burgensem fuisse protestatum, nullius momenti esse receptionem testium a clericis productorum Episcopatu vacante, et Ecclesia Burgensi indefensa. Quod et confirmat idem Pontifex in *cap. ult. inf. ne sed. vac. aliq. innovet.* quod scriptum est ad eundem Episcopum Burgensem, et absque dubio cum hoc cap. conjungendum.

AD CAP. *Præsentata*. L.

Inter Archidiaconum Suessionensem, et Capitulum S. Petri Suessionensis orta est controversia de jurisdictione, quam in ea Ecclesia S. Petri se habere ratione Archidiaconatus sui Archidiaconus contendebat. Archidiaconatus dignitas quibusdam in locis tribuit jurisdictionem, ut *cap. ult. sup. de offic. Archidiac.* Tres autem arbitri electi ex compromisso partium finiendæ controversiæ, qui

recepto arbitrio testibus utrinque productis, receptis, publicatisque, cum eo rem perduxissent, ut sententiam ferri oporteret, accidit, ut unus ex eis arbitris moreretur, alter vero fieret Archiepiscopus Ebredunensis. Morte, et sacerdotio solvitur compromissum, at arbitrium, ita ut solus is, qui superest, non cogatur sententiam dicere, *l. item si unus*, §. 1. *l. non. distinguemus*, §. *sacerdotio*, *l. arbiter Calendis*, *de recept. arb. cap. pen. sup. de offic. judic. deleg.* Itaque soluto compromisso dati, sive delegati sunt judices a Romano Pontifice, qui hac de re disceptarent, Præpositus Remensis, et Canonici duo ejusdem Ecclesiæ, apud quos definitur in hoc cap. testes productos coram arbitris, quamvis eorum testimonia arbitri publicavarint, adversario, contra quem faciunt, non recipiente ea, in judicio iterum produci posse salvo jure exceptionum opponendarum testibus, testimoniisve iis, contra quos faciunt, quæ definitio tota ducta est ex *l. pen. C. eod.* Et sane si ante litem contestatam judicio summario, ut vocant, producti testes, postea in judicio directo et plenario lite contestata iterum produci possunt super eadem re, etiamsi publicati ante litem contestatam fuerint, *cap.* 38. *sup.* cur non et producti in judicio compromissario recte producuntur in sequenti recto et ordinario judicio, maxime consentiente eo, contra quem faciunt, ut hic proponitur, cui datur optio ex *d. l. pen.* ut vel eos testes recipiat perinde atque si in judicio ordinario testimonium dixisset, vel consentiat iterum in judicio ordinario testimonium dicere? Compromisso, sive arbitrio opponitur judicium ordinarium.

AD CAP. *Nuper*. LI.

Sequitur in hoc cap. 51. quod scriptum est Episcopo Molinensi (sic corrigenda est inscriptio) ne religiosorum quidem virorum, veluti Franciscanorum, aut Dominicanorum, qui se religiosos, non monachos appellari volunt, ne eorum quidem testimonium recipi sine jurejurando, sicut nec monachorum, *cap.* 39. *sup.* Loquitur hic de Franciscanis, sive fratribus minoribus, ad quorum æmulationem alii se appellarunt Minimos. In quorum quidem Minorum ordinem cum se temere injecisset presbyter quidam, ab eo mox pœnitentia actus resilierat intra annum probationis, intra annum δοκιμασίας, de quo in *c. ad. apostolicam*, *et cap. ex parte*, *inf. de regularib. can.* 1. 2. *et* 17. *quæst.* 2. Custode Fratrum Minorum, ut loquitur, qui vulgo Guardianus dicitur, *le pere Gardien*, contendente eum presbyterum jam voto se et professioni illius ordinis adstrinxisse, idque contradicente presbytero, probante per fratres ejusdem ordinis, injuratos tamen, et dicente etiam eodem Custode, secundum regulam ordinis, quod erat falsum et impium, fratres minores jurare neque posse, neque debere. Quapropter definit Pontifex in hoc capit. fratrum minorum testimonio in fraudem alterius, sine jurejurando credi non oportere.

AD CAP. *Venerabili*. LII.

Ex hoc c. intelligemus, qua ratione, et via utatur Romanus Pontifex, qui hoc jus sibi vindicat solus, cum quem censet in numerum Sanctorum referendum, atque ideo memoriam ejus quotannis sancte colendam. In Corisopitensi diœcesi, quæ est in Britannia minore, in Aremorica, *qui s' appelle Cornovaille*, Mauricius quidam fuit Abbas monasterii S. Mariæ, sic habent veteres libri, non, S. Martini, Cisterciensis ordinis, per quem cum Deus multa edidisset miracula, quæ utique solius Dei sunt opera contra naturam mirabiliter edita, non hominis opera, non Dæmonis: Dæmon, aut homo mira aut mirabilia efficere potest, miracula solus Deus, vel per se, vel per homines: cum itaque per Mauricium Abbatem Deus multa miracula edidisset, in hanc venit opinionem, ut vulgo haberetur colereturque pro Sancto et vivus et mortuus, atque monasterium commutato nomine ex nomine ejus duceret nomen, diceretur que monasterium S. Mauricii, non S. Mariæ, ita ut vita defuncto ad sanctitatem nihil videretur deesse, quam ut auctoritate Romani Pontificis referretur in Divos. Qua de re rogatus Pontifex a Capitulo Corisopitensi, et a generali capitulo Cisterciensis ordinis, et ab Abbate præcipue, et monachis ejusdem monasterii S. Mariæ, mandavit primum Episcopo Leonensi, qui est etiam in Britannia, et Abbati S. Chaldæi de Landoveneck, *qui est encore aujourd'huy*, ut est in antiqua Decretali, quæ extat in quinta collectione nondum edita, ut in vitam, et miracula a Deo per Mauricium edita inquirerent. Hi peracta inquisitione rescripserunt Romano Pontifici, quæ per testes juratos cognovissent. At quia ex eorum rescripto non liquebat, an eos testes sigillatim interrogassent, quod utique necesse est, sigillatim nempe, id est, per se singuli, non turmatim, ut interrogentur, *cap. inquisitionis*, *inf. de accusat cap.* 2. *de testib. in* 6. *cap.* 2. 6. *et* 7. *eod. tit.* quia etiam ex eorum literis non liquebat an exacte de circumstantiis singulis, ut oportet, *cap.* 37. *sup.* testes interrogassent, ideo tantisper hoc negotio dilato eadem de re Pontifex Romanus iterum quærere jubet Episcopum Corisopitensem, et Episcopum Trecorensem, et Abbatem S. Crucis Caronparellæ, ut est in antiqua Decretali in inscriptione antiquæ Decretalis, quæ confirmatur libro

fiscali Pontificis, simul et emendatio superior monasterii S. Mariæ, pro S. Martini. Jubet, inquam, hosce tres de vita, et miraculis Mauricii quærere, iterum auditis, et diligenter examinatis testibus ad miraculorum fidem faciendam, vitæque anteactæ castitatem productis ab Abbate, et monachis S. Mariæ, sive, ut jam vulgo loquebantur, S. Mauricii. Et eleganter Pontifex Romanus tutius esse inquit, diligenter, et iterato de eadem re inquirere, priusquam quis cooptetur in divorum numerum. Vox est de via collecta, cujus fertur primus auctor esse D. Augustinus, multorum quasi Sanctorum corpora homines venerari in terris, quorum animæ cruciantur in inferis. Nam quandoque evenire posse, ut Ecclesia aberret in consecratione sanctorum, quam vulgo canonizationem vocant, glossa affirmat apertissime in *cap. un. de rel. et ven. sancta in* 6.

AD CAP. *Cum clamor*. LIII.

Quod est in hoc cap. id jam tradidimus in *cap.* 48. testes semel interrogatos, denuo non interrogari, nisi tam confuse vel obscure testimonia dixerint, ut ex eorum dictis liquido, quod in re est erui non possit. Hoc enim casu officio judicis congruit, ut eos iterum interroget, quasi nec interrogatos. Nec enim interrogatus esse, et interrogationi respondisse videtur, qui oscure respondit vel ambigue, ut incertum dimiserit interrogatorem, *l. de ætate*, §. *nihil. de interr. in jur. fac.* Nec quo minus ex hac causa judex interroget iterum, nihil officit apertura, et lectio attestationum, quia non apertura sola, sed pubblicatio eorumdem testium, vel aliorum receptionem impedit.

AD CAP. *Testimonium*. LIV.

In omnibus causis civilibus et criminalibus reprobari et rejici testes, qui infames sunt ipso jure, veluti damnatos judicio publico, in absoluto est, *cap.* 47. *sup. cap.* 7. *tit. seq. l.* 2. *de Senat. l.* 3. §. *lege*, *l.* 15. *D. hoc tit.* Sed et ii reprobantur, qui ipso jure infames non sunt, id est, ex edicto Prætoris, quo continentur omnes infamiæ causæ. Sed qui re tantum ipsa, id est, turpitudine vitæ pristinæ diffamati sunt, et opinione hominum, quod et hoc *cap.* 54. probat, *et cap. ult.* Item ii etiam testes, qui turpi judicio nullo damnati sunt, refelluntur, et repelluntur si quod eis adversarius, in quem producti sunt, crimen objiciat, in quo adhuc volutentur et permaneant, idque testibus convincat. Nam et hoc necesse est, *cap.* 13. *sup. cap.* 1. *inf. de except.* Crimen enim, quod jam abjecerunt salva existimatione, objicitur frustra, crimen cujus pœnitentiam egerunt, *cap. per tuas*, *inf. de simon.* excepto crimine perjurii, ut hic proponitur, videlicet si in alia causa quandoque pejerasse probentur, etiamsi de perjurio illo damnati non fuerint, *cap.* 7. *hoc t. can. quicumque* 6. *quæst.* 1. *can. si quis convictus, et can. parvuli* 22. *quæst.* 5. Quod tamen ita procedere dicendum est in actionibus civilibus tantum. Verum in actionibus civilibus quibuscumque, etiamsi non rem, sive quanti interest, sed pœnam persequantur ex delicti causa. At in criminalibus actionibus, seu accusationibus, quibus potissimum agitur de publica vindicta, licet in iis plerumque præferatur is, cujus interest, testes omnino rejiciuntur, quos adversarius probat crimen aliquod contraxisse, etiamsi ab eo crimine jamdiu destiterint anteactæ vitæ acta pœnitentia. Quæ est sententia valde notanda hujus cap. Et rejiciuntur quidem tantummodo, non etiam ex ea re sola infamiam incurrunt, licet probati fuerint crimen aliquod admisisse, quia de eo cum eis non jure, et ordine actum est instituta actione, sed obiter per modum exceptionis, *par maniere de reproche.* Exceptiones quantumlibet famosæ, quæ objiciuntur testibus, qui damnati ex ea causa non sunt, non faciunt eos famosos, *l. Lucius, de his*, *qui not. infam. cap.* 2. *de ord. cogn. cap.* 13. *de testib. in prima collectione.*

AD CAP. *Ultra*. PEN. et CAP. *Non debet*. Ult.

Cap. penultimum, quod totum translatum est ex Novel. Justiniani, jam exposui *sup. cap.* 15. Porro in cap. ultimo ostenditur, reum criminis postulatum, etiamsi nondum confessus, convictus, damnatus, atque adeo ipso jure infamia notatus nondum sit, hoc ipso, quod inter reos relatus est, nulla in causa esse recipiendum in testem; exceptis, ut ait, certis criminibus, veluti crimine simoniæ propter immanitatem hujus criminis, *cap. tanta*, *cap. pen. de simon. cap.* 1. *de testib. in* 6. et crimine læsæ majestatis, *cap. licet*, *infra de simon.* quia in his criminibus, qui ipso jure infames sunt, admittuntur, *cap. tanta*, *et cap. licet.* Ivo Carnotensis in epistola 20. *Cum in aliis accusationibus accusatorum, et testium innocentia quæratur, ad insimulationem tamen Simoniacorum etiam infames personas admitti.* Exceptis his atrocibus criminibus, et discriminibus reus delatus etiam ante sententiam a testimonio repellitur, quod testem oporteat non tantum infamia, sed et suspicione vacare, *c.* 1. *inf. de except. c. non est credendum* 3. *q.* 11. *can. testes* 2. *q.* 7. Nam et eadem ratione, nec qui in reatu alicujus criminis est ante sententiam, et eam quidem absolutoriam, alium accusare potest, *l. neganda*, *C. de his qui acc. non poss.* Nec, ut ait hoc loco, ad ordines Ecclesiasticos promoveri, vel ad alios honores quoscum-

que, *l. reus*, *de mun. et hon.* Hic est finis hujus tituli. Hostiensis tempore, quo nondum erat editus Sextus Decretalium, extra hoc volumen pleræque circumferebantur Gregorii Constitutiones, quarum unam libri quidam positam habebant in extremo hujus tituli, et liber etiam ipsius Hostiensis, eamque ideo ultimam facit Hostiensis, atque interpretatur, quæ tamen hodie cum extet in *cap.* 1. *de testib. in* 6. in illum locum rejicienda est. Est autem illa Constitutio de sequestre, sive mediatore simoniæ committendæ inter aliquos, quem ait, si nihil acceperit, propter immanitatem hujus criminis admitti ad testificandum simoniæ probandæ causa, contra quam videatur definitum a Justiniano in *Nov. de testib.* §. *quoniam vero*. Mediatores, sive μεσῖται dicuntur sequestres, interpretes, conciliatores sceleris,

AD TITULUM XXI.

De Testibus cogendis, vel non.

Hujus ego tituli non ut consuevi singula capita sigillatim, sed simul omnia permixtim explicaturus sum, quoniam ita res ipsa fert postulatque, ut faciam. Testium Quintilianus *lib.* 5. *cap.* 7. duo facit genera, aut voluntariorum, aut eorum, quibus judex in publicis judiciis lege denuntiare testimonium solet, id est, quibus invitis testimonium denuntiat, exceptis certis personis, quæ nec publicis judiciis inviti pertrahuntur ad dandum testimonium, veluti cognatis et affinibus in cognatos vel affines, *l.* 4. 5. 8. 19. *D. de testib.* In publicis judiciis, inquam, invitis testimonium denuntiare judicibus, et accusatoribus permissum erat. Quod et Plinius indicat in epistola quadam ad Minutianum lib. 3. quo loco facit mentionem testis cujusdam, qui iratus, quod invitus evocatus esset, omnem accusationem suo testimonio perturbarat, et exarmaverat, ut loquitur. In privatis autem judiciis utraque pars nonnisi voluntariis testibus utebatur. Romana certe ecclesia non consuevit invitos cogere, sed monere tantum ad testimonium perhibendum pro causæ veritate, *cap.* 1. *et* 5. *eod. t. in prima collectione*, *cap.* 13. *de testib. in eadem collectione*, *cap.* 3. *hoc t.* Et idem *cap.* 7. *in fine*, *sup. tit. prox.* ait, *testes monere curetis*, non cogere, et in *cap.* 1. *hoc tit. moneas, et inducas*. Verum in hoc ipso *cap.* 1. *et* 3. *et* 6. *et* 9. *et penult. hujus t.* excipitur unus casus, si gratiæ quis, vel inimicitiæ, vel metus adversarii causa detrectet, et refugiat dare testimonium. Hoc enim casu deficientibus aliis probationibius, testes cogendi sunt: si sint clerici, per suspensionem officii, et beneficii, et tandem per regradationem, sive καθαίρεσιν, si laici, per censuram Ecclesiasticam, ut *cap.* 2. *hoc t.* Caput 1. loquitur de causa matrimonii: et similiter cap. 6. et de causa civili igitur. Ergo illo etiam casu in causis civilibus testes cogendi sunt si, ut dixi, id est, illo casu si gratia, vel odio, vel metu adversarii cohibeantur a dicendo testimonio, et deficiant aliæ probationes. Hoc enim primus introduxit Justinianus, atque ita tandem cœpit in causis civilibus invitis denunciari testimonium, exceptis cognatis et affinibus et aliis quibusdam, *l.* 15. quæ est scripta græce, *et l. si quando, C. de testib. et Novel.* 90. *eod. t.* Et hoc est quod ait in *cap.* 3. *in fine hoc. t.* de rigore humani juris testes passim, id est, in omnibus causis testimonium dicere compelli, et jurare consequenter tam in criminalibus, quam civilibus. De rigore, inquam, humani juris. Nam jure Pontificio monendi tantum, et persuadendi sunt veritati adserendæ ne desint, non cogendi aliter, quam si inopia probationum urgeat, et gratia, vel odio, vel metu adversæ partis a ferendo testimonio absterreantur. Hoc enim casu, et in civilibus, et in criminalibus causis testes cogendi sunt, etiam jure Pontificio, tam clerici, quam laici, ut *cap. ult. eod. t. in prima collectione*, idque probat evidenter *capit.* 9. *hoc. t.* quod est de crimine falsi, *et cap.* 4. quod est de crimine adulterii, et simoniæ, *et cap. ult.* quod est de crimine conjurationis sive conspirationis a clericis factæ contra proprium Episcopum, *et cap.* 5. quod est de crimine injuriarum atrocium clericis per laicos illatarum. Idem probat etiam *cap.* 8. *hujus t.* si conjungatur, ut oportet, cum *cap.* 33. *sup. t. prox. et cap.* 16. *inf. de accusat. et cap.* 8. *inf. de pœnis.* Hoc, inquam, probat, cum agitur de criminibus invitos evocari ad testimonium, sive de criminibus agatur civiliter, sive criminaliter. Non omnis actio de crimine est criminalis, *d. cap.* 16. *in fine*, *de accusat.* §. *penult. Institut. de injur.* Nam de crimine modo agitur civiliter, quo genere persequimur quanti interest nostra. Constituamus igitur, sive de criminibus agatur criminaliter, sive civiliter in proposito casu, et iterato jam sæpius, testibus invitis denuntiari testimonium. Et hoc etiam ita decrevisse Urbanum IV. in causa electionis Toletani Episcopi, Hostiensis refert in *cap. pen. hoc t.* qui et hujus sententiæ est assertor valens, et fortis: scilicet ut jure civili, ita et jure Pontificio in omnibus causis, vel civilibus, vel criminalibus testes supradicto casu compelli ad dicendum testimonium, et jurejurando adigi posse. Neque vero ab hac sententia dimovere nos debet illud *cap. pen.* ex quo solo plerique statuunt, hoc jure in causis criminalibus testes nunquam esse cogendos, quod ibi ita sit scriptum, testes nominatim esse cogendos, si gratia, vel odio,

vel metu a dicendo testimonio deterreantur, et urgeat penuria probationum, præterquam, inquit, de criminib. Ergo, inquiunt, ubi agitur de criminibus testes cogendi non sunt. Prava collectio, quia non animadvertunt in specie hujus cap. rem fuisse Episcopo cum suo Capitulo variis de causis, et inter cetera de criminibus quibusdam: litem autem inter se egisse, et inchoasse per procuratores, per quos constat causam criminalem agi non posse, *l. ult. C. ubi senat. vel clariss. cap.* 15. *inf. de accusat.* in causa criminali præsentia opus est rei, et accusatoris, immo et præsentia testium: nec enim sufficit tabella, aut testimonium quod dicitur, ut constitutum est in *Nov. de testib.* Quia ergo inter eos lis cœpta erat, cujus varia erant capitula, per procuratores recte dicitur excipienda esse capitula criminalia, non quod et in criminalibus causis testes cogi non possunt, sed quod lite cœpta, et agitata per procuratores excipienda necessario ab ea sint crimina, de quibus disceptari potest præsentibus iis tantum, quorum res est. Ergo hic murus ahæneus esto, non tantum in civilibus, sed et in criminalibus causis utroque jure supradicto casu, non temere testes esse cogendos, extra illum casum commonefaciendos tantum esse, ne rei veritatem occultent. Quod autem Bernardus in *cap.* 1. supprimere veritatem, et nolle testimonium dicere, delictum esse mortale, quod non probat bene, verissimum tamen esse constat ex *cap. pen. eod. t. en prima collectione*, ubi id aperte proditum est, delictum esse mortale, non veniale. Id vero palam est, in omnibus causis similiter delinqui suppresso vero, non minus, quam contra verum dicto mendacio. Denique tam delinquo supprimendo verum in causa criminali, quam in causa civili, et hujus delicti coercendi causa, merito in utroque judicio compellor ad veritatem adserendam, præstito, uti oportet, jurejurando. Et hæc quodammodo satis sunt ad hunc titulum, nisi et hoc notare velis ex *cap* 3. manifesta, evidentia, notoria (male faciunt inter hæc tria discrimen, quæ ideo ut hanc distinctionem amoliar, conjungo) manifesta, inquam, evidenter notoria probationem non requirere, vel accusationem, vel ordinem judicialem: sed ea tantum, quæ manifesta non sunt, quæ scilicet negatio ejus, qui convenitur dubia, et incerta f cit, *l. ult. C. quib. ad libertat. proclam.* Sunt autem de manifestis similes loci complures, *cap.* 3. *inf. de eo, qui cogn. cons. uxor. cap.* 2. *de consan. et affinit. cap. tua, de cohab. cler. et mul. cap.* 21. *de jurejur. cap.* 9. *inf. de accusat. can. manifesta* 2. *quæst.* 1. *l.* 11. §. *idem libro secundo, de action. emp.* Apius apud Livium 39. *Rem evidentem pro dubia non esse quærendam.* M. Tullius in Acad. *Nihil clarius, aut illustribus ipsa evidentia esse posse.* Possis et hoc notare ex *cap. ult. hujus t.* eum, qui ab alio, in quem testimonium dicturus erat, jurejurando obstrictus est, ne testimonium diceret, a jurejurando ejusmodi absolvendum esse sententia judicis competentis, quæ scilicet potius declarat absolutum eum esse, quam absolvit, quia ipso jure absolutus est, *cap. pen. inf. de accusat.* Jusjurandum tale relaxari jubet et *c.* 4. *hoc t.* quod in causa criminali, qua quis simoniæ, et adulterii reus postulatur, veniam facit jurisjurandi testi, a quo reus jusjurandum de non ferendo testimonio extorserat. Neque enim ideo minus compellitur in ea causa testimonium dicere, quinimo reus ipse perinde damnatur, atque si is testis in eum productus fuisset, quia non, ut ait, debuit accusatori instrumenta subtrahere, quorum etiam appellatione testes continentur, ut ait *l.* 1. *de fide instrument.* Dicuntur enim instrumenta ab instruendo, *l.* 5. §. *ult. de Carbon. edic.* et causam itaque non instruunt minus personæ testium, quam testimonia, vel conventiones scriptæ. Addit etiam in *cap.* 4. *ex l. pen. C. de postulat.* quod etiam usurpavit in *cap.* 45. *sup. t. prox.* tam illum, qui adversario surripit instrumenta, quam qui palam ei advocationis et defensionis copiam subtrahit, satis aperte ostendere, iniquam se fovere litem, et a se delusam judicis auctoritatem experiri debere. Non est omittendum, quod de testibus synodalibus dicitur in *cap.* 7. *h. t.* testes synodales, id est, ut statim definiam, quinam sint ii testes synodales, publice receptos, et probatos in synodo provinciali, et constitutos quasi observatores, et custodes sive παραφύλακας iis, quæ fierent dicerenturve contra decreta synodi provincialis: hos, inquam, testes Sinodales semel interrogatos causa matrimonii coram Episcopo, vel Capitulo, vacante Episcopatu scilicet, ut in *cap.* 43. *sup. t. prox.* non cogi iterum respondere in eadem causa eorum judicibus delegatis, nisi deficientibus aliis probationibus, vel nisi emergat quædam quæstio nova, de qua coram Episcopo, vel Capitulo hi testes synodales, vel publici interrogati non fuerunt. De iisdem in altera parte hujus cap. 8. hoc constituitur, tametsi selecti semel, et probati in synodo fuerint, postea tamen eos reprobari posse ex causa infamiæ, quæ subvenerit, quæ irrogata eis postea fuerit, si post infamiam irrogatam inustamque ad testimonium vocentur. Illud est extra omnem controversiam infames repelli a dicendo testimonio, si antequam, ad testimonium dicendum vocarentur probati non fuerint, *cap.* 54. *sup. t. prox.* Sed et si probati ante fuerint, ut ii, qui publici, vel synodales dicuntur, ex causa infamiæ subsequentis repelli posse hic locus ostendit, qui in hanc rem est valde notandus. De iisdem etiam in parte tertia hujus cap. 7. hoc habetur, eorum testimonia non rebrobari,

si quid falsi eis per errorem exciderit non data opera, non consulta opera, dummodo id confestim sive incontinenti, ut ait, correxerint, et mutaverint: ex intervallo non esse correctioni locum: ex intervallo seram emendationem esse: et ideo non minus falsi coargui testimonium refutarique posse, quam si postea testis corrigere paratus non esset. Et facit satis ad hanc rem *l. si falsos, C. ad leg. Cornel. de fals. et c. 7. infr. de crimine falsi*.

AD TITULUM XXII.

De Fide Instrumentorum.

AD CAP. *Si scripturam*. I. et CAP. *Scripta*. II.

In cap. 1. ex libro secundo Epistolarum Gregorii I. unde totum desumptum est, omnino sic est legendum: *Si scripturam authenticam non videmus, aut exemplaria* (hic est addenda subdistinctio hoc modo) *si scripturam authenticam non videmus, aut exemplaria, nihil facere possumus*. Quod Gregorius primus scripsit de prædio quodam, quod commune habebat cum quodam monasterio, verum id prædium ab extraneo possidebatur, et cum ab extraneo possideretur, deque jure suo monasterium ageret, ait, nihil se de jure monasterii statuere posse non oblato authentico instrumento auctoritatis, et originis, neque authentici exemplari ullo. Exemplari uti licet deficiente authentico, *l. in fraudem, §. neque, de jure fisci*. Quin et exemplaris non minor est auctoritas, quam authentici, si modo id publica manu conscriptum fuerit, et jussu judicis, *cap. ult. inf. h. t.* Et retro authentici non minus per se interdum infirma vis, et fides, quam exemplaris; puta si testes, quibus communitum est authenticum, desierunt esse in rebus humanis, vel si authenticum non fuerit forense, vel ἀγοραῖον, ut Justinianus vocat, id est, publice confectum obsignatumve, *cap. 2. hoc t.* Authenticum dicimus, quod et originale dicitur, ut *l. C. de divers. rescr. cap. 11. et ult. sup. de probation. cap. ult. sup. hoc tit.* Male glossæ definiunt quid sit authenticum, quod nihil aliud certe est, quam originale.

AD CAP. *Ex litteris*. III.

In hoc cap. 3. ostenditur, rescripta Pontificis, quibus causæ alicujus cognitionem et definitionem mandat certis hominibus non ideo esse falsa, et suspecta, quod in narratione facti quædam literæ sint erasæ. Hac enim in parte litura si qua sit, ea non vitiat scripturam. Et argumentatur a privilegiis ad rescripta, sive mandata ejusmodi: nam si privilegia, quæ extra ordinem a Romanis Pontificibus conceduntur, quæque majoris sunt momenti, non ideo suspecta sunt, quod in positionibus eorum (*in propositionibus* legendum videtur, vel ut vulgo, *in possessionibus*) id est, in appellationibus possessionum, quarum in iis privilegiis mentio fit. Si, inquam, privilegia non ideo sunt suspecta, quod in eorum positionibus lituræ quædam suffusæ sint, et multo minus ob eam rem suspecta illa ordinaria rescripta erunt, quæ in narratione facti, a quo positiones privilegiorum non multum absunt, *c. 1. sup. de lite contest.* lituram aliquam, vel inductionem, vel superinductionem, vel superscriptionem habent, quia, ut est in antiqua Decretali, quæ extat post Concilium Lateranense *part. 49. cap. 3. vel 4.* in loco non suspecto ea litura, vel inductio est. Positiones, propositiones, narrationes facti loca non sunt suspecta: sed dies, et Consul, nomina actoris, rei, judicis, hæc sunt maxime suspecta, et in iis locis suspectis litura falsi satis idoneum argumentum habet, *cap. 6. hoc t.*

AD CAP. *Accepimus*. IV.

Sequitur in cap. 4. privilegia monasterii S. Augustini, quod unicum est in Angliæ provincia Cantuariensi, quæ Archiepiscopus Cantuarensis falsi insimulabat, priusquam ea inspexisset, perperam ea insimulavit, quæ nondum inspexit. Nam inspectio necessaria est prius, et lectio, quæ satis etiam significatur inspectionis nomine, *l. 2. §. inspect., quemad. test. aper.* et ut quint. ait Instit 5. *Inspectio ipsa sæpe falsum deprehendit, alioqui deprehendi et coargui, qui potest?* Unde et in c. 1. eod. tit. in 2. collectione recte, *Literarum,* inquit, *sibi copiam fieri postulavit: his siquidem litteris ejus inspectis, cum eas argueret falsitatis ea causa, quod in narratione facti abrasæ sint,* etc. ut *cap. prox. sup.* Inspectionem autem illam fieri oportet testib. adhibitis, quorum numerum etiam Pontifex definit in *hoc cap. 4.* ut non sint, neque plus, neque minus quam duodecim. Et quia sententia dicta pro monasterio hac in causa fuerat appell. suspensa, vel potius extincta, appellatione facta ad sedem Romani Pontificis, quamvis consentaneum, et consequens esset etiam Romæ privilegia illa exhiberi inspicienda: quia tamen in difficile et periculosum videbatur propter longinquitatem itineris, ideo Pontifex eam exhibitionem privilegiorum, et inspectionem fieri jubet in ipso monasterio, vel alio quodam loco congruo, et tuto intra diem certum, et cessante Archiepiscopo, nec Romam veniente, nec mittente procuratorem juris sui disceptandi causa, senten-

tiam dictam pro monasterio ad effectum produci. Pro monasterio dico, quod Pontifex hoc loco pro statu monasterii, et *cap.* 34. *sup. de testib. super statu Menevensis Ecclesiæ,* id est, super libertate ipsius Ecclesiæ, vel monasterii.

AD CAP. *Contingit*. V.

Diximus in *cap.* præcedenti, inspectionem litterarum sæpe falsum deprehendere. At non est ignorandum, inspectionem literarum etiam falso fabricando sæpe materiam instruere: ejusdem rei sæpenumero sunt effecta diversa, imo contraria, eadem res causave et calorem ciet et frigus: sic inspectio sæpe falsum deprehendit, sæpe falso fabricando aperit viam, *l.* 2. §. *diem*, *quemadm. testam. aperiant.* Et ideo in Patefaciendis tabulis testamenti, et ubi earum describendarum potestas facienda est his, quorum interest, semper supprimi oportet diem, et Consulem, ne quid falsi fiat, ut ait *d.* §. *diem* ne quid prælato die fiat, ut *l.* 1. §. *editiones*, *de eden.* quod *προχρονισμὸν* vocant, idiotismus, *un antidate*. Et hac quidem ratione constituit Pontifex in *hoc cap.* ut quoties inspectio, vel edictio privilegiorum, quibus nititur monasterium, vel quodlibet aliud corpus, sive collegium, aliqua in causa ab adversario desideratur, ut non omnes articuli privilegiorum edantur, et describantur, sed ii tantum, vel is tantum, articulus, qui ad ipsam causam pertinet, ne descriptis omnibus articulis privilegiorum, et integro denique contextu privilegiorum, vel indulgentiarum, vel aliorum quorumlibet instrumentorum, quidam inde mali homines sumant materiam fabricando, vel falso, vel litigio quodam. Malitiis hominum quantum potest obviam eundum esse. Recitari quidem posse totum instrumentum præsente judice, aut superstitibus præsentibus bonis viris, quos judex allegaverit, et præsente adversario; sed non etiam describi, nisi quod ad causam proprie, de qua agitur, spectat, et quo solo usurus est is, qui eo nititur, ut *l.* 1. §. *edenda. D. de edendo*.

AD CAP. *Inter dilectos*. VI.

Hoc cap. etsi sit prolixum valde, tamen non erit longi subsellii: nam facilia sunt omnia, quæ in eo proponuntur, et scitu digna tamen, quia ut soleant fabricari, et deprehendi falsa instrumenta docet. Lis erat inter Archiepiscopum Mediolanensem, et Abbatem S. Donati *de Sexto Calendarum*, sic appellatur in libro fiscali Romani Pontificis, aliter S. Donati de Scorula, ut *cap.* 1. *sup. de sequestr. possess.* quod pertinet ad eandem litem, unde et in antiqua Decretali modo hoc, modo illo nomine appellatur. Et vero lis erat de prædiis, et territoris quibusdam quæ Abbas cum obtinuisset in possessorio judicio ex sententia Veronensis Episcopi, quod etiam refertur in *d. cap.* 1. postea vindicabat monasterio suo instituto petitorio adversus Mediolanensem Archiepiscopum, qui ea prædia possidebat, quæ Abbas, proprietatem monasterii nomine eorum prædiorum suam esse dicens, postulabat sibi restitui cum fructibus. Probabat autem proprietatem eorum ad monasterium pertinere variis argumentis, sed debilibus satis et infirmis, quale est illud, quod sumebat ex locatione eorundem prædiorum facta sæpius ab Abbatibus ejusdem monasterii, quod futile est argumentum, quia ea res neque dominium arguit, *l. ad probationem*, *C. de loc. l. ad probationem*, *C. de liber. caus.* neque possessionem civilem: quo in loco hujus cap. qui est in extremo antiquæ Decretalis, quæ formis expressa est, perperam habet, *cum juxta Canonicas sanctiones ad probationem rei propriæ, sive ad defensionem non sufficiat facta locatio*. Rectius enim veteres *pro Canonicas*, habent *legitimas*, et intelliguntur illæ duæ leges, quæ incipiunt, ad probationem. Idem Abbas proferebat privilegium Luithardi Comitis quondam, et Episcopi Ticinensis, qui monasterium illud condiderat, quique prædia illa, de quibus agebatur monesterio donaverat, præferebat instrum. donationis factæ a Luithardo, sic legendum, ut textus indicat paulo post aperte. At in eo instrumento donationis multa erant argumenta falsi. Primum, quod annotatio Indictionis, *qui est la date*, abolita esset aut exarata, aut vitiosa aliquo modo, qui locus est valde suspectus, et quod charta vetus erat, scriptura recens, quod est aliud maximum argumentum falsi: ac præterea, quod sigillum non Episcopi Ticinensis, qui eam donationem fecisse dicebatur, sed Imperatoris videretur esse, quod declarat prolixius. Quod, inquam, potius sigillum Imperatoris videretur, quodque in eodem sigillo in expressione nominis proprii deletæ essent duæ litteræ, secunda, et sexta, et aliæ suppositæ, quodque spatium secundæ, quo contineri debuissent duæ litteræ ad exprimendum Luithardi donatoris nomen, non sufficeret nisi ad unam literam, spatium vero sextæ literæ esset arctius, quam ut recipere posset literam D sextam, ita ut plane videretur hoc nomen Lotharius permutatis illis litteris coarctatisve depravatum in Luithardus, ut pro Lotharius legeretur Luithardus. Et hic quoque locus nominis proprii ipsius donatoris maxime attendendus erat tanquam locus suspectus. Etiam in sigilli cera erat inæqualitas, erat enim interior cera vetus: exterior recens. Eadem vero vitia etiam observata sunt in privilegiis Imperatoris oblatis ab eodem Abbate nomine monasterii, et in sententia quadam Mediolanensis Archie-

piscopi, cui etiam idem Abbas innitebatur, et quam idem Archiepiscopus tulisse dicebatur ex delegatione Ludovici Imp. pro monasterio, contra nepotem quendam Luithardi. In qua sententia præter cetera, et hoc vitium peculiariter inerat, quod non eadem manu perscripta erat, qua et subscripta a Notario, qui tamen in subscriptione se omnia perscripsisse *αυτιχειρὶ*, id est, *manu propria* profiteretur, sicut olim fieri solebat. Neque enim subscriptio erat nuda nominis appositio, sed causæ et rei gestæ enuntiatio brevis, ut vel constat ex Nov. 126. et ex hoc cap. satis evidenter illo loco, cum tamen Notarius in subscriptione profiteretur se instrumentum manu propria conscripsisse. Ubi paulo ante legendum est, *tamen quia subscriptio Notarii manus videbatur alterius, quam scriptio instrumenti*, legendum est, *scriptio*, non *subscriptio:* ut sit sensus, alia manu fuisse scriptum instrumentum, alia manu subscriptum, cum tamen, qui subscripsisset et se scripsisse instrumentum in subscriptione profiteretur. Mox ibidem notatur aliud in eo sententiæ instrumento vitium, quod encaustum, quo significatur ardor cocti muricis, coctæve ceræ, ut *l. pen. C. de divers. rescr. l. extraordinariorum, C. Th. de extraordin. sive sordidis muneribus*, quod inquam, encaustum, *qui est le cachet de cire*, aqua videretur quadam conspurcatum, et infectum ut antiquius appareret. Hæ sunt artes falsariorum monachorum: nam hi falsarii monachi erant. Ad hæc etiam objiciebatur, eam sententiam dictam fuisse inter alios, et testationes quoque sententiæ insertas, fuisse prolatas inter alios, quæ ratio est optima, quia secundum regulam juris, *res inter alios acta, alii non obest, aut obesse debet*. Res acta inter monasterium, et nepotem Luithardi non potuit obesse Archiepiscopo Mediolanensi, qui postea litigavit cum monasterio. Adversus privilegium Henrici Imp. quod idem Abbas proferebat, licet in eo satis idonea extarent vestigia falsi, tamen hoc quoque objiciebatur ex abundanti, quod ita conceptum esset illud privilegium, ac si eodem privilegio Henricus confirmaret, et donaret eadem prædia supradicto monasterio: quæ duo *confirmare*, et *donare*, quod notandum, simul commeare non possunt, non potest scilicet, quod jam monasterio donatum est, amplius donari eidem, nisi ejus esse desierit, *§. sic itaque, Instit. de action.* Vel igitur id privilegium tantum confirmare, quamvis in eo sit insertum donandi verbum, id, inquam, privilegium tantum confirmare jam ante factam donationem, quæ si nulla facta est, vel si quæ facta est, irrita sit, aut quæ falsa dicitur, falsa appareat, nec confirmatio donationis, quæ nulla extat, quicquam prodest, juxta regulam juris, qua utitur hoc loco, *cum principalis causa non consistit, nec ea, quæ sequuntur locum habere*. Cum igitur donatio non consistat, nec confirmationem quoque donationis locum habere; quod potest accommodari ad varias species et quæstiones. Vel certe dicendum est, illud privilegium Henrici non eadem confirmare et donare, sed alia atque alia. Hoc vero, ut dixi, ex abundanti proponebatur, quia id refellendo privilegio Henrici sufficiebat, quod omni ex parte vitiosum esset. His vero rationibus omnibus motus Pontifex, cum videret monachos jus nullum habere, pronuntiavit pro Archiepiscopo contra monachos nullo instrumento idoneo suffultos, denique pronuntiavit pro possessore contra petitores, ut cum obscura sunt jura utriusque partis, jure civili proditum est pro possessore pronuntiandum esse, in *Instit. §. commodum, de interdict.* Non habuit etiam Pontifex rationem famæ, cujus meminit in propositione hujus cap. quæ increbuerat, ea prædia Luithardum donasse monasterio. Nam ex fama non ducitur idonea probatio, ex rumore, *cap. 5. inf. de eo, qui cogn. cons. uxor. c. 27. de sponsal.* Non habuit etiam Pontifex rationem testium, quibus monachi conabantur probare ea prædia se diu possedisse supra 50. annos, vel citra annos 50. quia ut glossa monet recte, id tentarant quidem productis testibus monachi probare, sed nihil effecerant.

AD CAP. *Quod super*. VII.

Hoc c. ut intelligatur, aptandum est ad *c. de vot. et vot. redempt.* utrumque est de cruce signatis, sic vocantur, qui scilicet appicto, seu assuto vestibus, aut scutis signo crucis, voto se militiæ adstringunt adversus Sarracenos in Judæa (quod jam fecere olim plerique Principes Christiani) ac postea pœnitentia ducti voto se absolvi petunt a Romano Pontifice, redditis causis, quæ supervenerunt; et voto persolvendo impedimentum attulerunt, qui si indulgentiam, et absolutionem impetraverint, votique veniam, Pontifex constituit in hoc cap. ut ne litteris absolutionis, quas impetraverint a Pontifice, vel Cardinalibus, quibus etiam jus est connivente Pontifice dandæ hujusmodi veniæ, ut ne inquam, temere hisce litteris fides habeatur: sed ut causæ revocandi voti expressæ in literis absolutionis excutiantur diligenter a judicibus, quibus insinuatæ illæ literæ fuerint, quibusque notæ conditiones, qualitates, facultates eorum cognitæ fuerint, qui voti sunt rei. At si inveniantur literæ subreptitiæ, vel obreptitiæ esse, ut omnino compellantur votum, quod fecerunt, adimplere, quasi non absoluti: votum, inquam, adimplere, vel redimere, ut est in antiqua Decretali, cogantur. Votum redimitur erogationibus, et nonnunquam ære collato Romano Pontifici, ut factum in Anglia quandoque refert Matth.

Paris, sub Henrico III. Anglorum Rege, Anno a nato Rege Messia filio Dei 1240.

AD CAP. *Pastoralis.* VIII.

In c. 8. hoc docet breviter, eas tantum Decretales Epistolas Romanorum Pontificum esse probandas, et sequendas judicibus, quæ consentiunt cum jure communi, cum jure publico: dissidentes autem a jure publico non esse recipiendas inconsulto Pontifice. De decretalibus loquitur, quæ circumferebantur passim in scholis, et in foro, necdum erant relatæ in Corpus juris, in collectionem ullam, sive compilationem, quam Romanus Pontifex fieri jussisset, vel factam approbasset. Hoc est apertissimum, nec in hoc est requirendum, si inepti nolumus esse, quicquam amplius.

AD CAP. *Cum dilectus.* IX.

Ex hoc cap. notandum est maxime, post publicationem testium, eosdem quidem, vel alios recipi non posse, ut tandem aliquis sit finis producendorum testium, *cap.* 29. *sup. in fin. de testib.* sed si nondum renuntiatum sit, si nondum renuntiaverit utraque pars probationibus omnibus, si nondum facta conclusio fuerit, quæ et ultima cognitio dicitur in jure civili, quod alibi docui, alia instrumenta proferri posse a partibus juris sui tuendi, confirmandi, comprobandi gratia. Et hanc unam esse differentiam, quod notandum, inter testes et instrumenta, quia et testes facilius corrumpuntur et turbantur, si sæpius interrogentur, et a diversa parte in laqueos inducuntur facilius, quam instrumenta, quæ sunt muta testimonia. Pertinet autem hæc Constitutio ad regnum Scotiæ, eique conjungenda est constitutio *cap.* 6. *sup. de caus. poss.* et *cap.* 6. *sup. de arbitr.* quæ ad idem regnum pertinent: in quo quidem regno sequente parte hujus cap. Pontifex probat receptam consuetudinem, ut sub Regis nomine edita instrumenta fidem faciant plenam, et potiora sint testibus omnibus. Hæc consuetudo invaluerat in Scotia. Alioqui potiores sunt testes instrumento publico, si sint plures, puta quatuor, aut quinque, quod ex cap. seq. mox intelligemus.

AD CAP. *Cum Joannes.* X.

Hujus cap. species hæc est valde notanda. Egit Mævius adversus Lucium Titium condictione ex causa mutuæ pecuniæ. Cui Lucius Titius objecit compensationem debitæ sibi ab eodem paris quantitatis ex causa venditionis. Replicavit Mævius, non esse huic compensationi locum, eo quod venditæ domus possessio vacua et libera nondum sibi tradita fuisset, prius tradirem oportere vel offerri, quam pretium peti vel compensari, ut *l. qui pendentem, de act. emp. l. pure, §. si servus, de dol. except.* Judices pronuntiaverunt Lucium Titium, Mævio domus venditæ possessionem vacuam et liberam, puta omni hypotheca solutam, tradere oportere, priusquam pretium compensaret, scilicet priusquam L. Titius pretium compensaret, sibi debitum ex causa venditionis. A qua sententia Lucius Titius appellavit ad Romanum Pontificem. Res agebatur in Italia. Pontifex delegavit judicem, qui ea de re cognosceret. Lucius Titius dixit, se nondum teneri ad traditionem domus, quia venditio erat conditionalis, non pura, nempe facta hac lege et conditione, ut Lucius Titius venditor eam inhabitaret domum, quamdiu viveret, et post mortem ejus filii ejusdem, quæ pactio cedit in partem pretii, *l.* 21. §. *pen. de act. emp. l.* 6. *in fine, de serv. rustic. præd.* id est, eo minoris Lucium Titium domum vendidisse, qui alioqui detracta ea conditione, id est, pactione, eam domum alii cuidam pluris vendere potuisset. Idque totum productis testib. L. Titius approbarat, excepto, quod testes se ejus temporis, quo venditio hæc facta fuisset: non meminisse dicebant: factam tamen esse omni adseveratione affirmabant, non sub conditione, quæ suspenderet venditionem, ut puta, vendo si navis ex Asia venerit, sed sub lege, pactione, conditione illa, quæ in partem pretii cederet. Contra Mævius, prolato instrumento venditionis publico, cui erat certum tempus factæ venditionis adscriptum, et producto tabellione, qui id confecerat. Publicum instrumentum est, quod tabellio conficit, *Nov.* 73. quod et forense dicitur, *l.* 20. *C. de fid. instrum.* Prolato igitur instrumento publico venditionis, et producto tabellione, qui id confecerat, producto etiam uno ex testibus, qui instrumento subscripserant, probabat venditionem fuisse puram. Nam et scriptura instrumenti nullam præ se ferebat pactionem, nullum modum sub quo venditio facta videretur, et tabellio quoque testisque ille affirmabant, quamvis ab initio fuisset ne pure, aut conditionaliter contractus habitus se non meminisse dicerent: potuit enim minus scribi in instrumento, quam conventum fuisset inter contrahentes. Ergo cum ex utraque parte diversæ probationes exhiberentur, inde quæsitum est, utrius partis probationes prævalerent, Lucii Titii, qui conditionalem venditionem fuisse dicebat, an Mævii qui puram? Et breviter respondet Pontifex, prævalere Titii probationem, quia constabat ex confessione utriusque partis in jure sive in judicio facta post appellationem ad interrogationem judicis delegati, qui ubicumque eum æquitas movet, partes de facto, de quo agitur, interrogare potest, *l. pen. de interr. in jur. fac.* etiamsi fuerit in causa

conclusum, quia, inquam, ex confessione partium constabat unicum tantum fuisse contractum inter eos, venditionem, quam quatuor testes omni exceptione majores conditionalem fuisse asserebant. Ideo, ut dixi, prævalere intentionem probationemque Lucii Titii, potiores esse quatuor testes instrumento publico, quoniam instrumenti publici fides non debet esse major quam duorum testium, ut *cap.* 11. *sup. de probat.* Et ita est accipiendum quod dicitur in *l. in exercendis* (cujus verba referuntur in hoc cap.) *C. de fid. instrum. in exercendis litibus eandem vim obtinere fidem instrumentorum, quam depositiones testium*, ubi recte Accursius, tantum scilicet valere duos testes, quantum instrumentum publicum, et vicissim tantum valere instrumentum publicum quantum duo testes; at non tantum quantum quatuor. Quatuor igitur testes potiores esse duobus: quod cum dico, hoc dico, quatuor testes potiores esse instrumento publico, quod est tantum pro duobus testibus, quod cedit duorum tantum testium loco. Sane hoc est valde notandum. Nec omittendum, ex definitione hujus cap. nos intelligere, non ideo minus valere testimonia data super contractu aliquo, quod testes non meminerint temporis, quo contractus habitus est: nam hæc memoria, ut Papinianus loquitur, quid officit veritati rei gestæ? Non semper quisquam ad liquidum de tempore, quo res gesta est, respondere potest. Id etiam notandum, sive quis agendo, sive excipiendo proponat in judicio venditionem, qua de agitur, fuisse conditionalem, non ideo minus, si res ita ferat pro eo sententiam dicendam esse. Et quod propono in modum exceptionis, sufficit ad superandum adversarium exprimendamque secundum me sententiam. Dixi in extremo recitationis inter cetera ex cap. 10. hoc esse notandum, venditorem, quem jussit judex rei venditæ emptori tradere possessionem vacuam, omnique nexu liberam, si interposita appellatione in modum exceptionis proposuerit, venditionem fuisse conditionalem, id est, factam sub conditione, sub modo, qui nondum impletus est, pro se, consequi sententiam posse in judicio appellationis, etiamsi non in modum actionis, sed exceptionis hoc proposuerit, ut elideret intentionem victoris, qui priori judicio vicit; hoc certe est verissimum, quia non minus, imo plus favere debet judex reo, quam actori, exceptioni, quam actioni. Neque vero, ut existimo, huic sententiæ quicquam obstat *cap.* 2. *sup. de ord. cogn.* vel *cap.* 1. *inf. de except.* quoniam et in specie earum Constitutionum exceptio suum effectum habet, et omnino parem effectum, quem et in specie hujus cap. repellit actorem, in specie cap. 2. repellit testem refellitque in *cap.* 1. et in *hoc cap.* 10. æque repellit actorem sibi rem venditam tradi postulantem. Notandum etiam est ex hoc cap. exceptionem peremptoriam non oppositam coram priore judice, a quo appellatum est, posse opponi coram posteriore in causa appellationis, si modo ea exceptio pendeat ex priore judicio, ex quæstione in prius judicium deducta, ut proponitur in hoc cap. puta quod venditio, de qua actum est priore judicio, conditionalis, sive modalis fuerit, non pura: sicut et testes jam diximus in *cap.* 17. *sup. de testib.* in causa appellationis produci posse super articulo novo, si modo pendeat ex quæstione et judicio priore. Postremo illud quoque notandum est ex hoc cap. 10. judicem, ad quem appellatum est, sententiam prioris judicis partim confirmare, partim infirmare posse, sicut factum est in specie proposita in hoc cap. 10. et jure fieri ostendit, *l. ult. de jurepatron. et c.* 14. *in fin. inf. de privileg. et cap. Raynutius, et c. Raynaldus, inf. de testament.* Hæc erant addenda ad cap. 10.

AD CAP. *Ex parte*. XI.

De specie hujus c. 11. sententiaque satis abundeque diximus *sup. in cap.* 15. *de for compet.* ex quo hujus cap. inscriptio restituenda est.

AD CAP. *Perpetuus*. XII.

Sciendum est, in Ecclesiis parochialibus alios esse vicarios perpetuos eorum, ad quos cura Ecclesiæ proprie pertinet, alios vicarios temporales. Et perpetuos quidem constitui in locum monasterii, cui parochiæ cura præcipue incumbit, vel in locum ejus, qui curam et administrationem Ecclesiæ sive parochiæ remittit Episcopis: Ecclesiæ, inquam, sive parochiæ, quæ annexa est dignitati, vel personatui, ut ea dignitate, eove personatu liberius fungatur in Ecclesia Episcopali. Et solet utique debetque ab eo, qui vice sua perpetuum vicarium constituit, ei adscribi et assignari certa et congrua portio redituum et decimarum Ecclesiæ, cui sufficitur, *cap. extirpandæ*, §. *qui vero, inf. de præbend. cap. postulasti, sup. de rescript. cap.* 3. *sup. de offic. vicar.* Regulariter nemo per alium potest regere Ecclesiam sive parochiam, cujus cura ei demandata est, *d.* §. *qui vero.* Verum excipiuntur supradicti, qui perpetuum vicarium habere possunt, per quem regant parochias suas, sicut Episcopi, qui semper assident Romano Pontifici, habere possunt Vicedominos in Diœcesibus suis ipsis interim nunquam discedentibus a latere Romani Pontificis, qua de re diximus in *tit. de judic.* Excipiuntur etiam ii, quibus Pontifex Maximus studiorum gratia vacationem dedit regendæ parochiæ ad tempus, qui certe interim per vicarium temporarium parochiam suam regere possunt, constituta ei pariter portion

congrua tolerandæ vitæ suæ, *cap. cum ex eo, de elect. lib.* 6. Hoc cognito accedamus ad speciem hujus cap. 12. quæ est de decimis, quas perpetuus vicarius quidam cujusdam monasterii velut pro portione sua congrua percipiebat, monachi contra contendebat ad se pertinere. Quos imo ex diverso reconveniendo perpetuus vicarius contendebat, alias quasdam decimas debere percipere, simul et desiderabat ab iisdem monachis edi sibi communia instrumenta ad causam decimarum ejusdem Ecclesiæ pertinentia, juxta *l. procurator, C. de edend.* quod vicarius perpetuus, cum non impetrasset a judicibus delegatis, hoc cap. ostenditur jure appellasse eum ad Roman. Pontificem, et subjicitur clausula imperfecta tamen, quæ ita supplenda est ex *cap.* 67. *de appel. et cap.* 19. *sup. de judic. et c.* 2. *sup. de lib. oblat.* quatenus si est ita, revocato in statum debitum si quid post appellationem hujusmodi invenerint attentatum, audiant hinc inde propositum.

AD CAP. *Imputari* XIII.

Quod est in hoc cap. 13. sumptum est ex *l. scripturæ, C. eod. tit.* et hoc vult, eum, qui in judicio diversa instrumenta profert inter se pugnantia, neutro ex instrumento commodum ullum referre posse: *qui profert*, inquit, *scripturas inter se contrarias, fidem sibi invicem derogantes: d. l. scripturæ, ait scripturas diversas, et fidem sibi invicem derogantes*. Quo loco Accursius notat duo genera contrariorum, aut contrariarum scripturarum, ad quæ sententiam illam existimat pertinere. Alia, inquit, sunt contraria, sive adversa directo, alia per medium Directo sunt contrariæ hæ duæ propositiones, quod sumit ex Dialectica Boetii: *Homo est animal, Homo non est animal*. Contrariæ autem per medium, non directo, sunt hæ propositiones: *Homo est animal, Homo non est substantia.* Nam per medium illud, *Homo non est substantia*, efficitur hominem non esse animal: id non efficitur directo et aperte, sed per medium illud, et obscure. Hoc vel illo modo si contrariæ sint scripturæ, quæ ab una parte proferuntur in judicio, nullius momenti sunt, quia, ut Pontifex ait, de se queri debet, qui quo potius uteretur instrumento non elegit, sed utrumque inconsulto protulit. Eademque ratione idem de testibus videretur esse dicendum ex sententia Martini, ab una eademque parte productis, quia et hos eligere, et domi versare, antequam in judicium produceret, et alligare potuit. Qua ex re etiam a Cicerone alligati appellantur, *quos*, ut Isidorus interpretatur, *quisque ante judicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se adserendæ veritati*. Nec obstat huic sententiæ Martini Novel. Justiniani *de testibus*, §. *si vero quidam*, quia non de testibus loquitur ab una eademque parte productis, sed ab utraque parte, *cap.* 16. *et* 32. *sup. de testib.* Si testes ab utraque parte producti sint inter se contrarii, non rejiciuntur omnes, sed singulorum testimonia excutiet judex, eligetque ea, quæ veriora videbuntur, et secundum ea sententiam feret; sed si ab una parte producantur testes, qui sint contrarii invicem, omnes rejicientur tanquam vani et futiles.

AD CAP. *Si cautio*. XIV.

Hoc cap. sumptum est ex *l. cum de indebito*, §. *ult. de probation.* et est de instrumento cautionis, quo quis per errorem cavit se pecuniam debere, quam non debet. Et hæc quidem cautio, si fuerit indiscrete concepta, ut ait *d. l. cum de indebito*, ἀδιακρίτως, ἀσαφῶς, puta non expressa causa debiti, frustra agit ex ea cautione stipulator, nisi probet pecuniam sibi deberi ex certa causa, pecuniam cautione comprehensam. At si causa debiti in cautione expressa sit, veluti mutuum, aut legatum, onus probandi indebiti incumbit promissori prolato alio quodam scripto, veluti, prolatis codicillis, quibus ademptum sit legatum, quod ex testamento se debere caverat, vel prolata apocha, id est, professione solutæ pecuniæ, ut *l. generaliter, C. de non num. pec. l. testium, C. de testib.* vel prolatis testibus quinque, quibus rogatis et præsentibus pecunia creditori soluta sit, *d. l. testium, et Nov. de testib.* §. 1.

AD CAP. *Cum P. tabellio*. PEN. et CAP. *Si instrumenta*. Ult.

In cap. pen. ostenditur, instrumenta, quæ tabellio notis excepit, si morte præventus ea complere et absolvere non potuerit, postulantibus iis, ad quos ea res pertinet, ab alio tabellione auctoritate judicis ordinarii, hoc enim exigit, absolvi, et in publicas literas referri posse. Extat hac de re omnino simile decretum Honorii III. *collect.* 5. *eod. tit. cap. ult.* quod etiam prorsus congruit cum *cap. ult. hoc tit.* Privilegia sive instrumenta quælibet, Collegii, aut monasterii si deficiant, id est, instrumentis vetustate exolescentibus, posse ea instrumenta refici et renovari a tabellione pubblico, auctoritate judicis ordinarii, vel ab eo specialiter delegati judicis ad ea instrumenta vetera inspicienda. Et ita fit sæpe.

AD TITULUM XXIII.

De Præsumptionibus.

Ab iis, quæ judex comperta habet ex testibus, vel instrumentis, diversa sunt, quæ ex facto ipso, quo de agitur, vel circumstantiis, ex antecedentibus, vel insequentibus animo præsumit. Quarum tamen, si jure approbatæ eæ præsumptiones sint, non minor vis est, quam instrumentorum aut testium, imo et tanta vis nonnunquam, ut vix contrariæ probationes admittantur, *cap.* 2. *sup. de restit. spol. cap.* 15. *et* 21. *et pen. inf. de sponsal. cap.* 6. *inf. de condit. appos. cap.* 10. *inf. hoc t.* Quas tamen probationes sæpenumero admitti non nego, contra præsumptiones scilicet. Ab eo quidem, pro quo præsumptio facit, nulla probatio exigitur, *cap. ult. hoc tit.* Contraria tamen probatio contra eum sæpe recipitur, etiamsi præsumptio jure recepta et prodita sit, maxime si ita relata sit ea præsumptio in Corpus juris, et recepta, ut ei staretur donec contrarium approbaretur, ut *l. generaliter*, §. *si petitum, in fine, de fideicom. libert. l.* 24. *et l. seq. et l.* 27. *de probat. et præsumpt. l. ult. in princ. quod met. caus.* Præsumptioni igitur sæpenumero opponitur probatio, etiam justæ et legitimæ præsumptioni, id est, jure proditæ. Et operæ est me hoc loco in medium proferre exempla aliquot præsumptionum jure proditarum, earum maxime, quibus Græci Interpretes, vel auctores juris κατὰ πρόληψιν quid fieri decernive dicunt. Ac primum Justiniani *Novel.* 39 ex generali pignoratione omnium bonorum, et ex generali fideicommisso omnium bonorum, quædam excipi κατὰ πρόληψιν. Et in *Nov.* 22. κατὰ πρόληψιν ex tacita voluntate nubentium lucra nuptialia reservari filiis communibus, etiamsi parentibus hæredes non extiterint. Et *Nov.* 136. argentarios, qui de usuris præstandis pacti sunt, κατὰ πρόληψιν de bessibus tantum usuris pepigisse videri, quæ in centenos aureos quotannis reddunt octonos, quæ civiliores usuræ sunt. Et interpretes Græci ad *l.* 8. §. *quarta, de inoffic. testam.* legata relicta ab instituto κατὰ πρόληψιν videri repetita a substituto. Et tacitas hypothecas, vel stipulationes tacitas induci justa præsumptione, *l. ult. C. in quib. caus. pig.* justa præsumptione, id est, κατὰ νόμιμον πρόληψιν. Et in *l. Nesennius, de neg. gest.* aviam aluisse nepotem videri de re, de patrimonio nepotis, non de suo. Et in *l.* 8. *C. de donation.* mulierem κατὰ πρόληψιν donasse videri filiis prædia sua, quæ filiorum nomine in censum retulit, nisi contrarium probetur, id est, nisi alium animum habuisse probetur. Et in *l. qui hominem.* §. *si Titium, de solution.* eum, qui omnibus negotiis suis procuratorem præposuit, κατὰ πρόληψιν debitoribus suis mandare videri, ut ei solvant. Et *l. ult. in fine, C. ad Senat. Maced.* filiumfamilias militem ex præsumptione, ut ait, quod est κατὰ πρόληψιν, pecuniam mutuam accepisse, et expendisse videri in causam castrensis peculii. His addi possunt, quæ notavi in fine *Nov.* 22. et multa alia. Eas vero præsumptiones jus inducere ex eo, quod plerumque fit, indicat aperte *lex* 3. *et* 9. *de probat. et præsumption.* indicant et complures alii loci: certe in hoc titulo, quo non nisi justæ præsumptiones exponuntur, eas si excusseris diligenter, inveniens ex eo duci, quod plerumque fit: regulæ juris ex eo ducuntur, quod plerumque fit, quodve fieri solet, sicut et præsumptiones juris.

AD CAP. *Sicut*. I. CAP. *Afferte*. II. et CAP. *Ex studiis*. III.

Ostenditur in *cap.* 1. eum, qui clam lædit amicum, per jocum id fecisse non videri, non magis quam eum, qui in eum jacit telum. Et in *cap.* 2. mulier, quæ facile annuit Salomoni jubenti secari corpus pueri, de cujus matre disceptabatur, præsumitur non esse mater, quæ vero id magnopere abominabatur, præsumitur esse mater vera, quod relatum extat in 1. *Regum cap.* 3. Et simili modo apud Svetonium in *Claudio cap.* 15. mater, quæ filium suum, quem scit esse suum, nescio qua ratione ducta, non agnoscit tamen esse suum, ob id solum judicatur esse mater, quod indicto ei matrimonio juvenis, id maxime refugiat, et abominetur. Congruenter autem cap. 2. statim annectitur aliud ex Bonifacio in prima collectione Bernardi Papiensis, dilectione sola discerni ex quo quis genitus sit, puta filiusne Dei, an diaboli: eum nempe, qui ex Deo est, diligere proximum suum; eum, qui ex diabolo, odium habere in proximum suum: et recte ait, dilectione sola. Nam, ut testis est Hieronymus cap. ult. ad Galat. quod censeo summe notandum, hic sermo semper fuit in ore S. Joannis jam præ senio pedibus præpediti, et elati humeris fratrum, *filioli diligite vos invicem:* et cum rogaretur, cur id toties iteraret, ita respondisse, *quia præceptum Domini est, et hoc solum si fiat sufficit*. Nec ab eo longe D. Petrus, quia ante omnia commendat charitatem, eamque dicit esse κάλυμμα, tegumentum omnium peccatorum, quod et Jacobus, Paulus, et Salomon docuerunt. In cap. 3. cum dixisset Salomon in Proverbiis, ex studiis pueri cujusque, quibus adjicit animum, præsumi mores et conditiones pueri si munda sint, et recta opera ejus; id ita interpretatur Hieronymus, ut munda et recta sint opera ejus, quia pueritia omne suum

studium ponit in virtute colenda, et modestia (sic legendum in hoc capit.) in continentia, et auditione sapientum, et observatione mandatorum domini, et maxime in amplectenda humilitate et simplicitate omni, quæ sunt aurea verba.

AD CAP. *Nullus*. IV.

In hoc c. 4. præsumptionem adversus seipsum inducit reus, qui judicium, et veritatis inquisitionem fugit, adeo ut pro confesso et damnato habeatur, ut *l. si in liberum, de bon. libert. l. 7. §. præterea, de suspect. tut. Novel. 53. §. si vero*, illo loco, *qui fugit, sui ipsius accusator est*. Unde et vox illa Senecæ. *Fatetur facinus, qui judicium fugit*. Et cum hoc quidem cap. 4. conjungendus est can. *decernimus 3. q. 9.* qui eandem inscriptionem habet, nempe Bonifacii ad Episcopos Galliæ, quæ quidem Epistola extat integra apud Burcardum et Ivonem, et constat ex ea fuisse eam emissam adversus Maximum quemdam Episcopum Valentinæ civitatis in Gallia, quem clerici Ecclesiæ suæ multis magnisque criminibus reum postulabant, ipso in jus evocato sæpius, et per contumaciam absente et refugiente omnino Synodi, omniumque judicum judicium.

AD CAP. *Nonne*. V.

Hoc cap. proponitur, eum, qui tacet, consentire videri, quod esse in Proverbio Nazianzenus scripsit 2. *de pace* τὴν σιωπὴν συγκατάθεσιν εἶναι διδάσκει ἡ παροιμία: *Taciturnitatem esse consensum parœmia docet*, quod et plerumque verum est, *l. item quæritur, §. pen. loc. l. 2. §. 1. ad municip. l. 12. de sponsal. et Novel. 123. de sanctiss. Episc. §. si servus*. Plerumque verum hoc est, sed non utique semper. Vitiatur enim hæc parœmia in multis casibus, et perdit officium suum, in quibus voluntas expressa requiritur, consensus expressus, nec sufficit tacitus.

AD CAP. *Mandata*. VI. CAP. *Quosdam*. VII. CAP. *Quanto*. VIII. et CAP. *Scribam*. IX.

In cap. 6. ex anteacta vita ducitur præsumptio morum cujusque, qua et Rhetores sæpissimæ utuntur. In cap. 7. et 8. vicini præsumuntur melius scire vicinorum negotia. Utrumque cap. pertinet ad Africam: nam et 8. scriptum est ad Victorem Episcopum, qui et Primas fuit Africæ, et in cap. 7. nominatim fit mentio Africæ. In cap. 9. qui priores leges eis datas a Domino contempserunt, et posteriores contempturi præsumuntur, quod de Judaico populo dictum est.

AD CAP. *Quia verisimile*. X.

In hoc. cap. non tantum declaratur ubi sit præsumptioni locus, sed etiam ubi non sit, ut *l. ult. C. de condict. indeb.* præsumptionem transactionis non induci contra eos, qui dubii et incerti pecuniam quasi debitam persolverunt, et consequenter agentes eos condictione indebiti non posse repelli aliter, quam si ii, a quibus pecuniam repetunt, probent eam sibi debitam fuisse. Et sic in specie hujus cap. 10. justa præsumptio non est, si quis præsumat eum, qui dignitatem, aut personatum aliquem obtinebat in majore Ecclesia, eum cessisse alteri, et in locum ejus subiisse perpetui vicarii munus, quod non est verisimile: *d' éstre devenu de Prestre clerc:* et ideo vindicantem eum personatum, vel dignitatem eandem, non aliter posse repelli, quam si liquido probetur, eum personatum Ecclesiæ, aut dignitatem deposuisse, et suscepisse vicarii. Probari hoc potest testibus idoneis omni exceptione majoribus. Consentiens etiam fama ad movendam præsumptionem nonnihil facit, *l. 3. §. ejusdem, de testib.* Denique probatio contraria præsumptionem elidit, nisi si qua sit præsumptio omni luce clarior, vel contra quam jure sit proditum, probationem non esse recipiendam.

AD CAP. *Illud*. XI.

Species in hoc capit. talis proponitur. Cum libera mulier longo tempore in consuetudine fuisset servi, non ignara conditionis ejus, et rem uxoris cum eo egisset, ac postea ab eo divertisset; servus egit præjudicio suam esse uxorem petens: idque probat ex instrumento publico donationis propter nuptias a se in eam collatæ vice dotis. Hoc quoque in argumentum nuptiarum testibus probat eam tanquam nuptam annulos gestasse in digitis: quod tamen argumentum levissimum est, cum et Genuæ, ubi hæc lis agebatur, pistrices innuptæ gestent annulos. At prius illud argumentum de instrumento publico donationis propter nuptias, satis idoneum est, ac si cum eo concurrat consentiens fama viciniæ, quæ confirmet eam fuisse uxorem servi, et tanquam uxorem, eadem mensa, eodemque cum illo cubili semper usam, plane quasi justa uxor ad maritum redire compellatur. Hoc enim jure, non jure civili, et inter servos et cum servis justum conjugium est, ut *cap. 1. et 2. inf. de conjug. serv. can. si quis liber, can. si fœmina 29. q. 2.* Eadem mensa et cubili uti matrimonii argumen-

tum est, ut apud Poetas argumentum quæsitæ, et indeptæ divinitatis est, si Deus quem mensa, Dea cubili exceperit. Et in jure civili argumentum libertatis, si servo dominus fecerit potestatem accumbendi suis epulis apud Theophilum, §. *ult. Instit. de libert. et Cajum* 1. *Instit.* Fama item viciniæ idem argumentum, eandemque nuptiarum præsumptionem præbet, *cap. prox. sup. et cap. ult. de sponsal. in secunda collectione*. Sed omnium maxime valet ad nuptiarum faciendam fidem publicum illud instrumentum, quod tabellio confecit, qui officium, inquit, suum fideliter adimplevit, ut scilicet præsumitur id semper fideliter adimplere, cum ad hoc teneatur ex jurejurando, quod ita est proditum nominatim in *cap.* 1. *de fid. instrument. in* 4. *collectione*, et facit ad idem etiam *cap.* 13. *inf. de præscript.* Neque vero Pontifex in hoc c. habet rationem ullam eorum, quæ mulier allegabat, instrumentum illud fuisse conscriptum in fraudem domini, puta, quod in eo diceretur, domino sciente, aut volente servum donasse propter nuptias, et nuptias cum illa muliere contraxisse, quia non ideo intelligitur dominus dominium servi amisisse, etiamsi voluntate ejus servus duxerit liberam mulierem. Stat enim matrimonium etiam salvo jure dominii, *cap.* 1. *inf. de conjug. servor.* Quod item testibus mulier illa approbat recusasse se nuptias sæpius interpellatam, et conjunctionem illius hominis, merito rejicitur: quia non ideo consequitur, quod in nuptias postea quandoque consenserit. Denique non probat quid non esse, qui probat id aliquando non fuisse, et ex diverso non probat quid esse, qui probat aliquando fuisse, vel non fuisse. Quod ad matrimonii definitionem attinet, quæ ex Instit. Justiniani in hoc capit. proponitur, matrimonium scilicet esse maris et fœminæ conjunctionem, individuam vitæ consuetudinem retinentem, ex ea definitione colligit Pontifex, mulierem, quæ temere a viro discessit, ut ad eum redeat compellendam esse, quia scilicet societas ejusmodi individua est, quia matrimonium est conjunctio vitæ consuetudinem individuam retinens. Pontifex legit, *retinens*, vulgo tamen in Institutionibus omnibus legitur continens, quod tamen idem est. Verum inde apud Theophilum pro *παρέχουσα*, legendum *περιέχουσα*. Qui rursus cum dicit *ἐπαγγελλομένη*, *ἤγουν περιέχουσα*, duplicem lectionem notasse videtur, condicens, sive continens individuam vitæ consuetudinem.

AD CAP. *Literis*. XII. *et* CAP. *Tertio* XIII.

Ex cap. 12. hoc intelligimus, justam, certam, et vehementem, aut, ut ait, violentam suspicionem adulterii esse, et incestus, si visa fuerit uxor aliena in eodem cubili nuda cum affini quodam suo cognato mariti æque nudo, ita ut hoc approbato jure possit vir uxorem domo exigere, et ea mortua aliam ducere, non etiam eo mortuo illa alii cuiquam unquam nubere, ut *can. hi vero* 32. *qu.* 7. qui maxime ad hoc caput facit, et tamen non annotatur. Quod autem in hoc cap. dicit, eam suspicionem ex eo esse, quod sæpe illi duo amantes conspecti fuerint per agros, et loca sola oberrantes, idem confirmatur in *cap.* 13. quamquam et detracta hac suspicione in cap. seq. ponatur etiam, quia arguuntur adjurati de stupro fuisse confessi, quod et in facto capituli 12. adulteros, eosdemque incestos fuisse confessos integra Decretalis ponit. Unde et in specie cap. seq. merito dissolvuntur sponsalia præsentibus verbis contracta, quæ matrimonium imitantur, si modo probetur sponsus antea rem habuisse cum nepte suæ sponsæ.

AD CAP. *Literas vestras*. XIV.

Species hæc est: Lucius Titius hæreticus cum resipuisset, et errorem suum palam in Eccl. confiteretur, ei excidit, ut et fratrem suum nominaret quasi imbutum errore pari; at postea negavit se fratrem suum nominasse, juravitque fratrem suum esse Catholicum. Convictus est nominasse. Aut igitur perjeravit posteriore loco, aut ante mentitus est hæreseos insimulando fratrem. Unde ex hac varietate et inconstantia ducitur justa præsumptio, eum aut serio non pœnituisse pristini erroris, aut subito in eundem errorem recidisse, et consequenter præsumptio est pejerasse eum quoque, jurando fratrem esse Catholicum, quem ante dixerat esse hæreticum. Quamobrem etiamsi ex hac suspicione sola Lucius Titius damnari non possit ut hæreticus, sicut nec alio crimine quoquam unquam constat, quemquam ex suspicionibus esse damnandum, *l. absentem. de pen.* Apulejus 10. Milesia; *Veritatem*, inquit, *criminum*, *fidemque probationibus certis instrui*, *nec suspicionibus tantum conjecturam permitti placuit.* Tamen licet, ut dixi, non damnetur statim ut hæreticus, injungenda eidem Lucio Titio est pœnitentia quædam magna, vel explorandæ et pertentandæ ejus fidei, vel pœnitentiæ causa, et de ea quoque pœnitentia peragenda ab eo exigenda est satisdatio idonea sub pecuniaria, sive temporali certa pœna, in eam pœnitentiam peregerit. Satisdatio, inquam, quia in eo, qui perjurii suspectus est, juratoria cautio non sufficit, *cap.* 54. *sup. de testib.* Hæc est summa et præcipua sententia hujus cap. Verum extra eam notari ex eodem cap. potest, quia in eo proponitur quibusdam civibus Charitatis, quæ civitas ad Ligerim sita est, ab Episcopo Altissiodorensi, Episcopo suo, de hæresi insimulatis, cum illi appellassent ad Romanum Pontificem, et Pontifex

dedisset judices, qui ea de re omni cognoscerent; partes in eosdem judices compromiserunt. Notandum, inquam, est in judices ipsos partes sub pœna certa, ut fit, compromittere posse, nempe, ut judices non observato rigore juris, si hoc malint, rem ex æquo, et bono inter eos disceptent, dijudicentque ut arbitri, non ut judices, quamquam non desinant esse judices, quod probat etiam *cap.* 7. *et* 12. *sup de arbitr. et c.* 21. *de præbend. et dignit.* et valde notandum est. Neque huic rei quicquam obstat, quod dicitur, de causa criminali compromitti non posse, quod est verissimum, *l. non distinguemus*, §. *Julianus*, *de recept. arb.* quia et in specie hujus cap. causa non fuit criminalis ordine juris contra hæreticos instituta: sed fuit tantum ex officio Episc. in sua diœcesi de hæreticis habita perquisitio forte gravior, quam par esset.

AD CAP. *Cum in juventute*. PEN.

Species hujus cap. hæc est. Rex Ungariæ apud Innocentium III. per nuntium, et litteras Episcopum Quinquecclesiensem, quæ civitas olim dicta est Peuci in Pannonia inferiori, quæ hodie Ungaria dicitur: Rex, inquam, Ungariæ hunc Episcopum apud Pontificem Romanum deferebat tanquam incesti crimine infamem admissi in neptem suam. Idque Rex faciebat non tam studio castitatis tuendæ, quam vexandi Episcopi gratia, quem non diligebat, quod et populus omnis in Ungaria ferebat, et improbabat. Verum Pontifex non neglecta statim denuntiatione Regis, cum mandasset Jaurinensi Episcopo, vulgo Javarin, sic legendum in hoc c. quod sciunt qui periti sunt historiæ Ungaricæ, ut ceteros Episcopos. Ungariæ conveniret, et hac de re consuleret, nempe de vita et moribus Episcopi Quinquecclesiensis, et illi respondidissent omnia præclara de virtute et sanctitate hominis jam ætate provecti, quia etiam verisimile non erat eum in hoc prolapsum dedecus, sive probrum. Et remota ætatis ratione etiam naturale fœdus, ut ait, inter cognatos nihil permittebat sævi criminis suspicari, quæ verba sumpsit ex *l. eum qui*, *Cod. de Episc. et cler.* et scribendum, ut in C. Th. *scævi*, ut *scævi dogmatis in l.* 19. *et* 43. *C. de hæret.* eodem C. Th. Ex anteacta vita etiam suppetebant summæ probitatis argumenta plurima, quæ ejusmodi fuerunt, ut a Romano Pontifice donaretur ille Episcopus jure pallii, qui est summus honos Episcoporum, de quo *in tit. de auctorit. et us. pal.* pallii coccinei, et plerumque pallii cum genio, pallii genialis ut Cassiodorus loquitur, *qui est fait a images*. Exitum vero hujus negotii fuisse pro Quinquecclesiensi Episcopo constat ex *c.* 12. *inf. de purgat. can.* quod cum isto conjungendum est, ut etiam glossa notat.

AD CAP. *Dudum*. ULT.

Hoc tantum in hoc cap. ostenditur, cum presbytero cujusdam Ecclesiæ Pontifex Romanus jubet in ea Ecclesia studiosum quendam nuper prodeuntem ex scholis adscribere numero clericorum. adjecta hac conditione, sive clausula, si idoneus fuerit, hanc clausulam non imponere studioso necessitatem probandi se idoneum esse, cum ab eo præsumptio faciat. Præsumitur enim quicunque nuper ex schola prodiit, idoneus esse, nisi contrarium probetur. Itaque non ipse se idoneum esse, sed presbyter, qui eum non vult recipere, idoneum eum non esse probare debet, secundum ea, quæ diximus in principio hujus tituli.

AD TITULUM XXIV.

De Jurejurando.

AD CAP. *Ex administrationis*. I. CAP. *Pervenit*. II. et CAP. *Si vero*. VIII.

Titulus vigesimusquartus est de jurejurando. Romanus Pontifex tria ante proposuit genera probationum, testes, instrumenta, præsumptiones, iis nunc addit quartum, jusjurandum, quod et Rethores addunt, mox additurus, ut et illi, quintum, res judicatas scilicet, sive præjudicia. Et in cap. 1. ostendit, creditores vigore potestatis ecclesiasticæ compelli posse, ut jurisjurandi de solvendis usuris, quod dederunt eis debitores, debitoribus veniam faciant, maxime si subsit justa causa remittendi jurisjurandi, et remittendarum usurarum, ut puta, causa est expræssa in antiqua Decretali, si debitores militiæ nomen dederint adversus Saracenos, alioqui jurisjurandi hujus fidem, etsi non exigendam a creditore, implendam tamen a debitore esse, constat ex *cap.* 6. *hoc t.* Jurisjurandi, inquam, de solvendis usuris, quod inopia et necessitas debitori extorsit, cum et jurisjurandi, quod vi et metu potentioris esset extortum, fidem servandam esse censuerint, apud quos jusjurandum omne inviolatum, sancteque, observabatur, ut de M. Pomponio Trib. pleb. refert Cicero 3. Offic. qui quod terrore coactus juraverat, servavit. Et similiter adversus jusjurandum, quod minores quam 25. ann. nati dederunt in contrahendo, constitutio Friderici non vult dari restitutionem in integrum, quæ subdita est, *l.* 1. *C. si advers. vend.* sed in iis exigitur, ut vis et metus omnis abfuerit, alioqui restituuntur adversus jusjurandum vi aut metu extortum. Nec mirum, cum et majores 25. annis restitui probet, et solvi jurisjurandi religione, *cap.* 2. *hoc t.* quod est de Episcopo Laodi-

censi, qui juraverat se non repetiturum, quod ex rebus suis per vim et metum Arnulphus Comes Laodicensis abstulerat, quo tempore in Syria Christiani rerum potiebantur. *Ex rebus*, inquit, *suis*, quæ verba male accipiunt de rebus ecclesiæ, cum in iis minor sit dubitandi ratio. Idem etiam probat *cap. 8. hoc t.* quod est de iis, qui terrore coacti renuntiant beneficio ecclesiastico, cum obtestatione jurisjurandi, de eo beneficio non repetendo. Qua religione facile absolvuntur a Romano Pontifice. Absolutione opus est: nam certe etiam metu extortum jusjurandum obligat. Ergo restitutione adversus jusjurandum, sive absolutione opus, quod tamen facile impetratur, vi aut metu approbato judici.

AD CAP. *Pervenit*. III.

Ostenditur in hoc cap. eum, qui quid juravit se daturum, facturumve sub conditione, si quid vicissim daret, faceretve is, qui illum adegit jurejurando, illo non implente conditionem, ex jurejurando non obligari, quod est certissimum, *cap.* 29. *hoc tit.* quia conditionale jusjurandum imperfectum est, et nihil hac in re distat fides nuda a fide jurata, ut hujus capit. 3. illa verba demonstrant: *Juramento, vel fidei obligatione*, id est, fidei nudæ, et *cap. pervenit, in fine, inf. de fidejuss. et cap.* 3. *sup. de iis, quæ vi met. caus.* Vox est juris, et legum: frangi posse fidem, ei, qui fregerat prius fidem qualemcumque, fidem nudam, vel juratam.

AD CAP. *Ego N.* IV. *et* CAP. *Nullus*. V.

In capit. 4. proponitur formula jurisjurandi, quod singuli Episcopi Romano Episcopo, et Metropolitanis suis, ut *cap. dilecti, sup. de major. et obed.* jurare solent, dum confirmantur, vel consecrantur coram positis tactisve sacrosantis Evangeliis, quod jusjurandum fidelitatis dicitur, eoque adiguntur omnes Episcopi; cum tamen singuli Episcopi non possint a clericis suis idem jusjurandum exigere, nisi si eis committant dispensationem rerum ecclesiasticarum, ut habetur in *cap.* 5. quod cum adscribatur Urbano II. in *can. ult.* 22. *q.* 5. merito suspicamur superiora quatuor capitula esse Gregorii VII. non III. ut vulgo notant, cujus tempore etiam nondum tale jusjurandum exigebatur ab Episcopis, quale proponitur in *cap.* 4. teste Alberto Krantzio Metropoleos *libro* 7. *c.* 3. non item Gregorii IX. cujus Constitutiones in hoc volumine, cujus ipse auctor est, non primum, sed ultimum locum cujusque tituli occupant.

AD CAP. *Debitores*. VI.

In hoc cap. quæ alibi non solet fieri differentia inter fidem et jusjurandum, fit tamen in causa usurarum, ita ut si quis, sine jurejurando promiserit usuras creditori, hoc jure, quo omnino vetitæ sunt usuræ, non cogatur eas solvere, si adhibito jurejurando, cogatur eas solvere, non quidem ab ipso creditore, ut dictum est *c.* 1. sed conscientia et religione jurejurandi cogente sola. Quod illa verba hujus cap. significant, *cogendi sunt domino reddere juramentum*. Domino, non creditori; usuræ hoc jure illicitæ sunt. Hæc igitur est sententia hujus cap. Rei illicitæ jusjurandum Deo reddendum esse, adjecta tamen hac cautela, sive consilio commentitio, ut ubi debitor solverit usuras creditori, quas juravit se soluturum, mox eidem easdem creditor, qui accepit restituat, dicis scilicet causa, ut hoc qualicumque genere Deo satisfaciat. Quis vero lusus hic est? quæ derisio Dei? Melius esset non ita Deo satisfacere, sed dejurii pœnitentiam facere. Et similis fere tamen cautela proponitur in *cap.* 16. *inf. de sponsalibus*, videlicet, ut qui interposito jurejurando fidem dedit sponsæ, si postea mutata sententia monachus fieri præoptet, prius jurijurando satisfaciat contracto matrimonio cum sponsa, mox ea relicta, et intacta transeat ad monachismum; quas ego cautiones duas nullo modo probare possum.

AC CAP. *Ad nostram*. VII.

Creditor pignori accepit prædia, et reditus quosdam hac lege, ut fructus prædiorum, et reditus perciperet, donec sors ei oblata, aut soluta esset, quæ lex pignoris vocatur in jure civili ἀντίχρησις, et jure civili probata est, *l. si ea pactione, l. si ea lege, C. de us.* jure autem Pontificio improbata est, et in hoc cap. et in *cap.* 1. *inf. de feudis*, quia conventioni usurarum proxime accedit. Idem quoque creditor adegit debitorem jurejurando, per eum non fieri, quo minus ipse prædiis, et reditibus pignori datis libere uteretur frueretur ve, donec omnis pecunia sibi solveretur. Qua ex causa Archiepiscopus Rothomagensis, qua in provincia ita res gesta erat inter creditorem et debitorem, creditori ad postulationem debitoris tanquam usurario inflixit excommunicationem, cum tamen creditor ex fructibus (qui utique, ut et hic significatur, intelliguntur semper deductis expensis fructuum percipiendorum causa factis, *l. fructus, sol. matrim. l. quod in fructus. de usur.*) cum, inquam, creditor ex iis fructibus deductis impensis nondum sortem recepisset, qua recepta se contentum esse dicebat, nec supra sortem quicquam amplius desiberabat. Debitor

queque eidem creditori contra fidem jurisjurandi abstulit prædia, quæ dederat, et reditus. Quod cum iniquum videretur, ac plane iniquum esset, jubet Pontifex creditorem absolvi vinculo excommunicationis oblata cautione idonea parendi judicio Archiepiscopi. Jubet item creditori restitui prædia pignorata, et reditus, donec sortem integram ex fructibus percepisset. Fructus imputantur in sortem, non etiam cedunt hoc jure lucro creditoris in vicem usurarum. Unde si quid supra sortem ex fructibus creditor perceperit, id protinus restituere debitori debet, ut *capit.* 1. 2. 8 *. inf. de usur.* Additur in antiqua Decretali in hanc rem, usurarum crimen esse detestabile, et horrendum valde, et utriusque Testamenti pagina damnatum, usurarum scilicet, quæ propter lucrum infliguntur: nam quæ propter moram debitoris petuntur, hoc jure non prohibentur, ut glossa notat recte in *c. conquestus*, *inf. de usur. et l.* 5. *C. de act. emp.*

Cap. 8. jam conjunxi *sup.* cum. c. 2.

AD CAP. *Ex rescripto.* IX. *et* CAP. *Cum contingat.* XVIII.

Scripta est constitutio cap. noni Senonensi, et Cabilonensi Episcopis (sic est corrigenda inscriptio) cui etiam congruit mentio Tremensis monasterii, quod est in Diœcesi Cabilonensi. Species autem, quæ in ea proponitur est hujusmodi. Credidit quidam certam pecuniam Abbati Tremensi, qui quosdam ex monachis suis creditori eo nomine obsides dedit, quod et potuit quasi homines suos, quia etsi liber homo a nemine pignori dari possit, tamen obses dari potest ab eo, cujus juri subjectus est. Et separanda omnino est datio pignoris, imo et datio fidejussoris, a datione obsidis. Monachum Abbas obsidem dare potest: fidejussorem non item. Ipse quidem monachus pro alio fidejubere potest Abbate auctore, *c. pen. inf. de fidejuss.* sed non potest etiam ab Abbate fidejussor dari, sicut nec pignori, quia liber homo est, *l. ult. quæ res pign.* Monachismus non aufert libertatem. At in specie proposita Abbas creditori Monachos obsides dedit, qui jurati se creditoris quodammodo potestati subjicerent quoad credita pecunia soluta esset, addita hac lege, ut his monachis defunctis nondum soluta pecunia, alios in eorum locum monachos obsides Abbas substitueret. Dedit etiam in causam idem Abbas hujus crediti laicum quendam locupletem, et uxorem ejus fidejussores, qui idem adpromiserunt, quod Abbas ipse, et obsides interposito jurejurando, ut hic proponitur. Atque ita disitincte separantur obsides a fidejussoribus. Ac præterea ostenditur recte mulierem juratam fidejubere pro alio, nec juvari Senatusconsulto Vellejano; quam sententiam Bartol. tuetur in *l. si quis pro eo de fidejuss.* et confirmat *cap. cum contingat*, *infra*, *et istud. cap.* evidenter, quo quæ sub potestate viri et uxoris qui pro Abbate fidejusserunt cum jurejurando, quæ, inquam, sub potestate eorum sunt possessiones, interdictionis sacrorum subjiciuntur, ni quod uterque jurati caverunt adimplerent: simul et Abbati, et monachis interdicitur ingressus ecclesiæ, si jurijurando non satisfecerint. Sed prius illud abrogatum ex Constitutione Bonifacii, quæ extat in Extravagantibus, ut loquuntur, communibus, *c.* 2. *de sent. excomm.* qua cavetur ne propter senioris, ut vulgus loquitur, sive domini perfidiam, aut perjurium in solvendo ære alieno villis ejus, aut castris sacris interdicatur, vel propter æs alienum. Mulieres autem, quæ intercedunt pro alio interposito jurejurando non juvari Senatusconsulto Vellejano, etiam hac ratione confirmari potest, quoniam minoribus comparantur, *l. ult. C. de jur. et fact. ignor. l. ult. C. Th. de integr. restit.* Cum autem hodie ex Constitutione Friderici, quæ solet inseri titulo *C. si adversus venditor.* minoribus non subveniatur adversus jusjurandum: ergo nec mulieribus subveniri debet, cum alias utriusque jura impense, et prolixe opitulentur et faveant. Magnum etiam hujus sententiæ argumentum præbet *d. c. cum contingat.*, quod est 28. *infr.* nam, ut ibi cavetur, si jusjurandum mulieris hoc efficit, ut alienatio rerum dotalium, vel rerum donatarum propter nuptias facta a marito consensu mulieris, quæ ex Constitutione Justin. non valet, *l. un. §. et cum lex*, *C. de rei ux. act. et Nov.* 61. valeat tamen propter jurisjurandi religionem: si, inquam, jusjurandum hoc efficit, cur non valebit etiam intercessio mulieris adhibito jurejurando? Hæ sunt vires jurisjurandi, cujus certe est major vis, quam fidei nudæ, ut et in aliis quibusdam, quæ studiose collegit Petrutius quidam, atque conjecit in unum librum singularem, inscriptum de viribus jurisjurandi, nec tamen collegit omnes vires, certe non illud, quod introduxit Novella Leonis 72. ut pactum non censeatur esse nudum adhibito jurejurando, vel nomine divino, sive sanctissimæ Trinitatis adscripta invocatione in ipso contractu, ut fit hoc modo: *In nomine Domini*, vel *in nonomine Sanctæ, et individuæ Trinitatis*, vel etiam adscripto signo crucis salutiferæ. Neque vero etiam sunt quas ille refert omnes veræ jurisjurandi vires. Nam quod tentat, ut et glossa hoc loco, pactum legis commissoriæ valere in pignorib. adhibito jurejurando, tantum abest, ut comprobetur *cap. pen. inf. de pignor.* quod in hanc rem adducitur, ut contra ex eo cap. potius approbetur, ut sive pacto, sive jurejur. ea lege pignus detur, ut sua die sorte non soluta pignus creditoris dominio cedat, quæ lex commissoria dicitur, et olim

fiducia dicebatur, ut inquam, potius hoc approbetur, eam conventionem non valere, *ut l. ult. C. de pact. pign.* Nihil etiam ad majores vires jurejurando adjiciendas, quamvis id Procopius 2. de bello Vandalico dicat, *ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἁπάντων ὕστατον* etc. nihil, inquam, facit *l. si quis major. C. de transact.* quoniam ut major 25. annis non possit pacto, vel transactioni contradicere, non tam jusjurandum id facit, quod pacto subjectum est, quam pœna, ut significat supradicta *Novella Leonis* 72.

AD CAP. *Querelam*. X.

Coercetur etiam hoc cap. 10. is qui jurijurando non satisfecit. Quendam enim presbyterum certæ ecclesiæ, cui eam Canonicus quidam concesserat sub onere præstandæ sibi modicæ pensionis annuæ cujusdam in pecunia numerata, quam et is juraverat præstaturum se, et longo tempore præstiterat, postea præstare desierat, ita coercet in hoc cap. 10 Pontifex, ut ecclesiæ administratione presbyter ille exutus eam Canonico restituat, a quo eam acceperat. Canonicus, qui concedit alii ecclesiam, cujus ipse rector est, reservare sibi potest pensionem certam in annos singulos, ut *cap.* 6. *sup. de pact.* quod etiam recte fit transactionis causa, *cap. nisi, de præbend. et dign.* vel auctoritate Romani Pontificis, *cap. quamvis, eod. t. in* 6. Et constituitur pensio, vel in nummis, ut in specie hujus cap. in duobus Bysantiis, vel in fructibus benificii Sed olim quidem constitui poterat pensio, ut legi ego in Taxa, sic vocatur, Cancellariæ Apostolicæ, tertiæ partis fructuum: post cœpit constitui mediæ partis: specialiter autem in Francia omnium fructuum, ita scilicet, ut omnes fructus cederent pensionario, beneficiarius habeat quotidianas fidelium erogationes, vel si quæ alia emolumenta ecclesiæ, quam regit, obvenirent. Quod tamen hodie non servatur coarctatis plerunque pensionibus ad tertiam partem fructuum. Quod autem ponit in hoc capit. pensionarium per biennium continuum a pensionis solutione cessasse, ex eo liceat colligere, biennii cessationem hoc jure requiri, ut ecclesia a pensionario ad eum, qui ei concessit, recurrat, ut ei committatur, quod forte receptum est exemplo coloni, vel inquilini, qui biennio cessavit in pensionis solutione, et ob eam rem expelli potest, *l. quæro*, §. *inter*, *et l. cum domini*, *loc. cap. pen. inf. locat.*

AD CAP. *Tua nos*. XI.

De pensionibus, quæ beneficiis imponuntur, est etiam cap. 11. et de pœna perjurii, sive incauti, et illiciti jurisjurandi. Monachis sæpe jus est clericis conferendi curam et administrationem certarum parochiarum, sive ecclesiarum, quod non faciunt tamen nisi imposita, et excepta sibi pensione certa, quam si clerici ab eis nominati iisdem juraverint se majorem præstaturos, olim moris, et consuetudinis fuerit, ac deinde cum instituerentur rectores in illis ecclesiis ab Episcopo, nominationem enim monachorum sequi debet institutio Episcopi, juraverint Episcopo, se solemnem tantum pensionem præstaturos, quam scilicet antecessores præstare soliti essent; hoc posterius scilicet jusjurandum plane congruit concilio Lateranensi, quo cavetur, pensionem aut censum ab antiquis ecclesiis impositum augeri non posse, *cap.* 7. *et* 15. *inf. de censib. cap.* 6. *sup. de pact.* ideoque servandum omnimodo est posterius jusjurandum, quod clerici dederunt Episcopo cum instituerentur, *quand l' Evesque les installoit*, non etiam prius jusjurandum, quod monachis dederunt. Et tamen, quia id dederunt temere, et inconsulto contra tenorem concilii Lateranensis, et quod igitur jure implere non poterant, beneficio, quod ista mala ratione adepti sunt, indigni esse censentur.

AD CAP. *Cum quidam.* XII.

Duæ sunt partes hujus cap. 12. In priori docet, perjurium in Episcopis tanto gravius coerceri, quanto majori Episcopi eminent dignitate. Recte. Nam, ut est in *can. nulli fas* 25. *quæst.* 1. *majore reatu delinquit, qui potiore honore fruitur, et graviora facit vitia peccatorum sublimitas peccantium.* Et Theodosius in Novel. de sepulchris. *Vehementius*, inquit, *est coercendus, quem peccasse mireris: scelus*, inquit, *omne gravius facit claritudo personæ.* Et similiter M. Cato apud Valerium lib. 2. cap. 4. *magis notandum eum esse, qui amplissimi honoris majestatem tetro facinore inquinavit.* Et Ennodius in epistolis: *excellentius crimen esse, quod digna veneratione persona commiserit.* Et additur ratio in hac priori parte, quia exemplo eorum, qui præstant ceteris dignitate, alii provocantur ad similia facinora perpetranda, ut *can. præcipuæ* 11. *quæst.* 3. Et regulariter M. Tullius tertio de legibus: *Perniciosius de Repub. mereri vitiosos Principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem, nec solum obsunt, quod ipsi corrumpuntur, sed quod corrumpunt: plus exemplo*, inquit, *quam peccato nocent.* In posteriori parte hujus cap. ostenditur, illicitum esse jusjurandum impium, inhonestum, inhumanum, si quis juravit se nunquam verba commutaturum cum patre, vel matre, fratre, vel sorore, nec quicquam eis ad cultum, et victum suppeditaturum: et ideo nec esse servandum, ab-

solvi eo juratorem ipso jure, ut docuimus in *cap. ult. de test. cog.* at perperam, et temere etiam dati tam impii jurisjurandi juratori pœnitentiam injungendam esse.

AD CAP. *Sicut*. XIII.

Simile est quod cavetur in *cap.* 13. de Priore monasterii cujusdam ordinis B. Benedicti (Beatum vocant Pontifices, non sanctum) qui προπετῶς, temere, ut jura loquuntur, et iracundiæ calore quodam juraverat contra fidem devotionis, et professionis in eo monasterio se nunquam esse moraturum quamdiu in eo esset alius quidam monachus, cum quo ei non bene conveniebat: vel quem ferre non poterat; cujus inconsulti jurisjurandi etiam dicitur monacho esse injungenda pœnitentia. Jusjurandum igitur temere datum calore quodam iracundiæ, coercendum esse, ut *l. 2. C. de. reb. cred. l 2. C. ad leg. Jul. majest.* Et in monacho illo hæc erat specialis ratio, quæ est expressa in antiqua Decretali, quod regula B. Benedicti, quam fere omnes monachi profitentur, omnino jurare prohiberet, ut legitur in eadem regula, quæ formis jamdiu expressa est, nec lectio ejus inutilis, *cap.* 4. non jurare, ne forte perjuretur.

AD CAP. *Veritatis*. XIV.

Hæc Constitutio scripta est ad Guilielmum II. Siciliæ regem, qui Bonus appellatus est, et incipit a notissimo illo verbo Euripidis, ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας, *Veritatis simplex oratio est*. Cum vero esset Rex Siciliæ, ut est etiam hodie, feudatarius Romani Pontificis, atque ideo obnoxius præstando juramento fidelitatis, et hominii, *qu' on appelle homage*, Romano Pontifici: id quidem juramentum Clemens III. singulari quadam indulgentia remisit Guilielmo, non remisit fidem non hominium, sed onus subeundi jurisjurandi: ita tamen, ut id jusjurandum hæredes, sive successores singuli ejus Guilielmi omnino darent sibi, et singulis successoribus suis. Unde orta est quæstio, vivo adhuc Guilielmo, vivoque Clemente, an si id semel quandoque successores Guilielmi præstitissent Romano Pontifici, eo Pontifice defuncto, id etiam rursus præstare cogerentur novo Pontifici? Et respondet Clemens, quod notandum, satis esse jusjurandum semel præstari uni Pontifici, sequentibus autem Pontificibus id non esse præstandum, reipsa tantum exhibendam eis fidelitatem esse, et clientis, hominisve officium, et obsequium esse perinde, ac si eisdem jusjurandum dedissent. Homagium vulgo scriptum est in hoc cap. at rectius in antiqua Decretali habetur *hominium*, ut plerique alii auctores melius loquuntur. Ivo Carnotensis dixit in Epistolis *hominatum* non male: nam promiscue dicimus *dominium*, et *dominatum*.

AD CAP. *Verum*. XV.

In secunda collectione Decretalium annotatur hoc cap. partm esse cap. *cum non ab homine*. Quod partim scilicet extat in *cap.* 10. *sup. de jud.* partim in *cap.* 14. *inf. de sentent. excommun.* Verum eam annotationem non puto esse veram: quia res omnis *cap. cum non ab homine*, quatuor quæstionibus concluditur, et ea, qua de agitur in hoc c. est quinta, quæ Pontifici proposita fuit a Brundusino Archiepiscopo, ut habetur in eadem collectione secunda. Propositæ igitur ab eo sunt quinque, cum quatuor illæ tantum propositæ fuerint a Strigonensi Archiepiscopo, ut certis conjecturis memini me probare in *d. c.* 10. *de judic.* Varietas igitur est summa in numero quæstionum, et in persona consultoris, forte, et in nomine personave consulti Pontificis, qui in illis cc. est Clemens III. in hoc cap. Cælestinus III. Sed iis omissis videamus, quæ sit sententia hujus cap. Omnia conservandæ salutis honesta et licita sunt, *l.* 1. *de bonis eor. qui ante sentent. mort. sibi consc.* M. Tullius, pro Milone: *Omnis*, inquit, *est honesta ratio conservandæ salutis*. Imo et per consequentiam conservandarum quoque rerum suarum: quia his rebus sustinetur vita salusque nostra, hæ sunt nobis pro viatico. Unde si quid juravero conservandæ salutis meæ causa, nec id postea servavero, est sane causa, qua absolvi me jurejurando oporteat, ut pejerasse lethale non sit animæ meæ. Et ita definit Cœlestinus in hoc cap. idque confirmat ex *can.* 3. 4. *et* 5. 15. *qu.* 6. Hos enim proculdubio canones intelligit, quibus quidem canonibus constituitur, subditis Principi excommunicato, vel abdicare se principatu jusso, etiamsi ab eo jurejurando adacti fuerint servandæ fidelitatis, gratia fit jurisjurandi, quod id jurasse videantur conservandæ suæ salutis causa, metu sive terrore Principis, ideoque a jurejurando absolvuntur.

AD CAP. *Veniens*. XVI. et CAP. *Quintavallis*. XXIII.

Erat inter cives quosdam Venetos lis vel controversa de maledictis et conviciis factis invicem, et quia ea lis sive controversia facile perimitur, veluti pacto ex XII. Tab. et transactione, et jurejurando, et dissimulatione, vel satisfactione qualicunque, *l. non solum*, §. 1. *l. sed. si unius*, §. *si ante*, *de injur. l. si tibi*, §. 1. *de pact.* et brevitate quoque temporis, nempe silentio anni. Injuriarum

actio est annua, nec ulla est in jure infirmior actio. Cum cives illi Veneti arbitrium satisfactionis permisissent Lucio Titio, jurassentque se ei obtemperaturos, et Lucius Titius nimium acerbe in unum ex eis arbitratus fuisset, puta ut satisfactionis gratia abstineret curia Ducis Venetorum, cui erat a consiliis, et in qua plerisque ecclesiis in jure earum defendendo adesse solebat: Pontifex censet jurisjurandi religione absolvendum eum esse, quia si existimasset tam acerbe arbitraturum fuisse Lucium Titium, id est, si existimasset iniquum arbitraturum fuisse, id quod juravit non jurasset: vel, ut dicam apertius, quia non comprehenduntur jurejurando casus, de quibus verisimile est eum, qui juravit, non cogitasse, ut *c.* 21. *inf. illo loco*, *nec habebas in mente etc.* et in *c.* 23. *hoc ipso tit.* in quo etiam iniquissimum et acerbissimum fuit arbitrium in causa injuriarum. Pater enim earum mulierum, quæ injuriam aliis mulieribus fecerant, iisdem mulieribus, quæ injuria affectæ erant promiserat, jurejurando adhibito promittens se pariturum arbitrio earum, id est, se satisfacturum injuriis pro arbitriis earum. Ita autem decreverant illæ mulieres, ut si deinceps, vel uxor, vel filii, vel filiæ ejus illam sibi injuriam inferrent verbo vel facto, uxorem domo exigeret, filios autem, vel filias exhæredaret. Quod arbitrii tam iniqui et vesani genus nunquam patri venerat in mentem, itaque nec id jurejurando comprehendisse intelligitur. Sicut in pacto, vel transactione venire non intelligitur id, de quo cogitatum non docetur, *l.* 7. §. *ult. de transact.* ita nec in jurejurando. Et facit proprie ad hanc rem *l. si libertus*, *de oper. libert.* Libertus juraverat se tot operas patrono daturum, quot patronus arbitraretur: sensisse intelligitur non de quolibet arbitrio, sed de arbitrio boni viri tantum: et ideo non aliter arbitrium patroni ratum habendum est, quam si æquum arbitratus fuerit, quia ut subjicit ea lex, plerunque ea mens est personam certam arbitrio substituentium, vel certæ personæ arbitrium eligentium, ut id faciant, quia recte eam arbitraturam putant, non quod vel immodice obligari velint. Facit etiam ad hanc rem, *l. ult. in princ. ad municip.* ubi Impp. ajunt gratiam se facere jurisjurandi Decurioni, qui juraverat se Ordini sive Curiæ non interfuturum, si postea ille Decurio Duumvir creatus fuerit, qui in ordine semper est primus, quasi magistratus municipalis, vel quasi Princeps Senatus municipalis. Nam cum juravit se Ordini non interfuturum, non intelligitur de hoc casu cogitasse, si Duumvir fieret, sed se non interfuturum, ut Decurionem.

AD CAP. *Brevi*. XVII.

Breve est, quod annotari oportet ad hoc cap. 17. Superioris cap. constitutio, ut est integrior in tertia collectione, *cap.* 2. *eod. t.* mentionem facit advocati, qui jurejurando obstrictus erat, ut interesset consiliis Ducis Venetorum (legendum enim in eo cap. 1. *consiliis*, non *consiliariis*) qui item jurejurando obstrictus erat, ut adesset causis agendis defendendisque certarum ecclesiarum. Unde quia posset quæri, an is excusaretur a perjurio si interpellatus per judicem, ut adsit causis eccclesiarum defendendis, ad Romanum Pontificem appellet, quasi in ea re a judice gravatus injuste, merito subjicitur hoc cap. quo definitur, appellationem non excusare a perjurio, imo magis innectere perjurium, appellationem non esse perjurio obtentui.

AD CAP. *Quanto*. XVIII.

Constitutio hujus cap. scripta est Petro II. Regi Aragonum, sive Aragoniæ. Sic depravate appellatur hodie Tarraconensis Hispania, Aragonia, pro Tarraconia, Petro, inquam, scripta est cognomento Catholico, cui persuaserunt quidam, ut juraret, se ad certum tempus non reprobaturum, ut constituerat, certam monetam non justi ponderis, quæ vivo patre suo Alphonso II. inoleverat. Quæ res cum esset populo inutilis, atque damnosa, et actus pœnitentia Petrus desideraret a Romano Pontifice jurisjurandi veniam, Pontifex rescripsit in hunc modum adhibita distinctione: aut falsam eam monetam esse credebas, aut legitimam. Si falsam, non debes servare jusjurandum: quia jusjurandum æquitatis, non iniquitatis tuendæ, et introducendæ causa conditum est, *can. inter. cetœra* 22. *quœst.* 4. *cap.* 3. *de jurejur. in* 3. *collectione*. Imo hoc casu jurisjurandi temere effusi pœnitentiam agere debes, quam indixerat Cæsar, Augustanus Episcopus, ut est in antiqua Decretali, *qù on appelle Saragosse,* qui est hodie Aragoniæ Metropolitanus ex constitutione Joannis XXII. Sin vero monetam legitimam omnino, ut conceptum est, sed hac ratione, et via servata, ut in locum monetæ paternæ, quæ non est justi ponderis, aliam justi et debiti ponderis formari jubeas sub nomine et imagine patris tui, ceterum, ut abroges, et conflari jubeas veterem, quæ deficit in pondere. Hoc est consilium, quod Regi dat Pontifex, quo, si verum amamus, fal sam monetam aliam falsæ monetæ supponi suadet, et clavum, ut dicitur clavo trudit. Est enim falsa non minus, quæ nomen Alphonsi præ se fert, qui

nunquam cudi eam jussit, quam quæ jussu ejus cusa postea justo pondere diminuta est. Verum, ut excusemus Pontificem, major illa, quam hæc falsitas fuit, ac plane minor corrigit majorem. Ac rursus illa Reipublicæ detrimentosa fuit, hæc non item.

AD CAP. *Veniens*. XIX.

Hic erat usus et mos communis in civitate Tudertina, quæ est in Umbria, *qui est le Duché de Spolete*, ut qui in ea crearentur Consules annui jurarent, ex causa mutui, vel fidejussonis quoties ageretur apud se, secundum consuetudinem civitatis pronuntiaturos se, et quod pronuntiassent executuros se intra dies XXVIII. Qua ex re fiebat, ut si ab eorum sententia fuisset appellatio interposita ad Romanum Pontificem, tamen non habita ratione appellationis, plus deferendo jurijurando, quo devincti erant, quam appellationi suas sententias exequerentur intra dies XXVIII. Id vero Pontifex in hoc cap. maxime improbat, quia jusjurandum illud non potuit derogare juri superioris, id est, Romani Pontificis, sive juri publico, quo quidem damnato appellare permittitur, quandoquidem in omni jurejurando semper exceptum intelligitur jus superioris, quod scilicet non fiat in injuriam et præjudicium superioris. Quod et de voto est expressum in *can. manifestum*, 33. *q*. 5. ubi hac de re est glossema valde suave, ut videtur. Fidejussiones, sive intercessiones in hoc cap. idiotismi verbo vocat plegiarios, *pleiges* non ut est editum, plagiarios.

AD CAP. *Ad nostram*. XX.

Ad cap. 20. hoc annotare satis erit, usuras hoc jure illicitas esse, *cap*. 6. 7. *et tot. t. de usur*. et ut in hoc cap. proponitur, si debitores usuras solverint creditori fœneratitio, addito jurejurando, de non repetendis usuris, quas tamen postea moriens creditor in testamento damnaverit hæredes suos restituere his omnibus, quicunque approbarent se pecuniæ creditæ usuras defuncto persolvisse, quod et plerique hodie fœneratores faciunt in extremo vitæ periculo: esse quidem hujus legati petitionem debitoribus salva religione non posse: sed tamen ultro hæredes debere officio judicis extra ordinem compelli ad reddendas usuras, ad implendam voluntatem defuncti, ut *l. servos, de alim. leg. l. hæreditas, de petit. hæred.*

AD CAP. *Ad nostram*. XXI.

Archiepiscopus Neapolitanus initio Pontificatus jurare coactus quodammodo fuerat, se in omnibus causis ordinem judiciorum solemnem servaturum. Ejus jusjurandum interpretatur Pontifex de causis dubiis et controversis, non de manifestis et notoriis, ut vocant, quæ accusationem, et ordinem judiciorum non requirunt, *can. manifesta* 2. *qu*. 1. *c*. 3. *sup. de testib. cogend.* ubi id fusius exposuimus

AD CAP. *Ea te*. XXII.

Hoc cap. est de jurejurando fidelitatis, quod cum præstare deberet Romano Pontifici judex Caralitanus, qui est in Sardinia (Caralis præcipua civitas Sardiniæ) cum, inquam, id jusjurandum præstare deberet Romano Pontifici, qui totius tum Sardiniæ dominationem obtinebat, *c. si diligenti*, *inf. de præscript.* quod cum isto conjungendum est, cumque ut id fidelitatis jusjurandum exigeret ab eo judice nomine Romani Pontificis, Romanus Pontifex mandasset Archiepiscopo Turritano, qui etiam est in Sardinia: judex id præstare maluit Archiepiscopo Pisano, forte secutus morem priscum majorum, quia dum Pisanis parebat Sardinia, id solebat præstare tum Archiepiscopo Pisano. Verum id ita præstitit Archiepiscopo Pisano judex Caralitanus, ut adjiceret hanc clausulam, salvo Apostolicæ sedis honore: cui tamen maxime detrahebat, cum quod ei sedi exhibendum erat jusjurandum, dabat alteri: et ideo ea clausula eum non excusat, quia si id fidelitatis jusjurandum, quod Pisano dedit, repugnat fidelitati et hominio debito Pontifici Rom. ab eo desciscere debeat tanquam illicito et indebito, et Romano Pontifici, quod debet, exhibeat. Sicut Panormitanus hoc loco notat, non excusat a convitio objecti mendacii hæc adjectio, mentiris salva reverentia tua, quæ adjectio plane derisoria est potius, cum quis aliud agit, aliud loquitur. Et hoc, ut dixi, si fidelitatis jusjurandum, quod Caralitanus Pisano dedit, repugnet fidelitati debitæ Ecclesiæ Romanæ: alioquin si id contrarium non sit juri debito Ecclesiæ Romanæ, definitur hoc loco, utrique recte præstari hoc jusjurandum, Romano et Pisano Pontifici, et utrique esse servandum: præstari fidelitas pluribus dominis potest ex variis causis. Judex vero Caralitanus, cujus hic fit mentio, fuit Marchio Massæ in eadem insula, ut constat ex *d. cap. si diligenti*. Ut judex Arboreæ in eadem provincia insula, hodie est Marchio Arboreæ. Unde et in antiqua Decretali *cap*. 8. *hujus t.* in 3. collectione, judicis Caralitani nobilitatem appellat, quia Marchio erat, et ex genere illustri. Nobilitas est virtus generis, ut Aristoteles definit 3. *Polit*. εὐγενειά ἐςιν ἀρετὴ γένους,

De cap. 23. quod sequitur, dixi satis supra in cap. 19.

AD CAP. *Tua nos.* XXIV.

Hoc cap. est de jurejurando, quod divortio facto jurarunt conjuges invicem, puta se nunquam redituros in gratiam, neque mulierem virum repetituram unquam, nec virum mulierem. Quod jusjurandum, quia temerarium et illicitum est, ut *c.* 15. *sup. et c. seq.* §. *illud*, et quia etiam post illud jusjurandum, et divortium consecutum est adulterium ex utraque parte: ideo Pontifex censet, viro repetente uxorem, cogendam eam esse omnimodo, ut ad eum revertatur, nisi malit uterque vovere castitatem et continentiam. Certe si ex diverso uxor virum repetat, et uxor absolvitur religione jurisjurandi, et vir, qui eam recipit non committit jusjurandum, quia uxorem non repetitit ipse, sed recepit, qui de non recipienda ea nihil juraverat, sed de non repetenda. Et ita est proditum in Constitutione quadam Innocentii ad Vivariensem Episcopum, quæ extat in Registro ejus sub titulo de divortiis, sub quo etiam in eodem Registro ponitur Constitutio hujus cap. quod satis ostendit in specie hujus cap. divortio fuisse adjectum jusjurandum, de quo hic agitur.

AD CAP. *Quemadmodum.* XXV.

Hoc cap. est de jurejurando, quod viri aliquando initio matrimonii contrahendi uxoribus jurant, se nunquam eas dimissuros vel repudiaturos. Cui quidem jurijurando Pontifex definit justa præsumptione inesse tacitam conditionem, sive exceptionem, si matrimonii fidem non violaverint. Namque sine metu religionis ex causa adulterii vir etiam si id juraverit, quod ante proposui, uxorem domo exigere potest. Hæc enim videtur fuisse mens ejus, qui id juravit. Ea demque ratione in sponsalibus dicimus, hanc conditionem inesse, cum quis scilicet juratus promittit se aliquam ducturum in matrimonium, hanc conditionem, inquam, si interim spem matrimonii non violaverit. Quod comprobat argumento a minori ad majus, ut Aristoteles loquitur, Quintilianus vocaret a *majori ad minus*; si justa uxor ex causa adulterii dimitti potest, quod erat minus probabile, et sponsa quoque ex eadem causa poterit repudiari, et uxor non duci domum, quod est magis probabile, nempe ut facilius solvantur sponsalia, quam nuptiæ. Et adfert Pontifex in hanc rem illud Ovidii:

Turpius ejicitur, quam non admittitur hospes.

Utitur etiam alio argumento: sponsam, quam ante nuptias invasit vitiligo, id est, lepra, vel sideratio, sive nervorum resolutio, quæ paralysis dicitur, vel cæcitas, vel quæ alia corporis truncatio fœda, uxorem ducere non licet. Cur non etiam post sponsalia stupro conspurcatam? Ante sponsalia sponsa, vel ante nuptias uxor, ut se gesserit non spectatur, sed post sponsalia, vel post nuptias. Denique post fidem datam viro, si vel sponsaliorum, vel matrimonii fidem violaverit, proculdubio, aut non duci, aut ducta dimitti potest, non habita ratione jurisjurandi mulieri a viro præstiti, de ea nunquam dimittenda, vel de ea ducenda in matrimonium, quia in jurejurando vir hos casus non comprehendisse, imo a jurejurando hos casus animo suo exclusisse et excepisse videtur, si fidem violaret, si ante nuptias incideret in lepram, vel alium morbum sonticum. Quæ posteriores causæ licet non dirimant contractum matrimonium, impediunt tamen contrahendum: sicut de furore dicitur, furore superveniente non dirimi matrimonium, impediri tamen, quod nondum contractum est, ne contrahatur. Et aliis etiam casibus plerisque, quæ causa non dirimit contractum matrimonium, impedit tamen contrahendum, *cap.* 22. *sup. de testib. cap. pen. et ult. inf. de divort. cap. ult. qui fil. sint leg. c.* 4. *inf. qui cler. vel vovent. l. patre furioso, de iis, qui sunt sui vel alie. jur. l. oratione*, §. *ult. de rit. nupt. l. furor, de sponsal.* Tertullianus 2. ad uxorem: *Dominus*, inquit, *magis ratum habet matrimonium cum gentili non contrahi, quam contractum ante conversionem omnino disjungi.* Unde et hoc loco Pontifex de sponsa scribens, quæ leprosa facta est post sponsalia, vel quæ in alium morbum perpetuum, et sonticum, atque deformem incidit, quærit, an uxorem ducere cogatur sponsus, quamvis, inquit, interdum contractum non dirimat, quod impedit contrahendum, id est non obstante eo, quod vulgo dicitur, et ab eo repetitur ex Accursio, contractum matrimonium non dirimere, quod impedit contrahendum. Verum ita sane Pontifex censet, impediri matrimonium superveniente inter moras contrahendi matrimonii morbo sontico. His additur hoc ipso cap. §. *illud*, si vir juraverit, se uxorem nullo unquam de crimine accusaturum, jusjurandum esse illicitum, et contra bonos mores, quia tali conventione mulieres ad peccandum invitantur. Unde si uxor postea desciverit a fide Christiana, et transierit ad Paganismum, infert impune eam accusari, et judicio ecclesiæ dimitti posse, et aliam uxorem duci, ex *can. si infidelis* 28. *quæst.* 1. *et can. si infidelis* 28. *quæst.* 2. *et cap.* 7. *inf. de divort.* Quod tamen cap. 7. non admittit, ut scilicet alia uxor ducatur, nisi cum ex duobus paganis, sive gentilibus alter fit Christianus, alter paganus manet, repudiatque Christianum, vel Christianam. In casu autem hoc loco proposito, cum ex duobus Christianis alter manet Christianus, alter fit paganus, statuit *cap.* 7. *de divort.* manere matrimonium. Nec igitur aliam uxorem duci posse, cum tamen hic dicatur uxore facta pagana, virum, qui in fide Christiana perman-

sit, et ab ea repudiatus est, uxorem omnimodo dimittere posse, quoad lectum scilicet, et quoad jus connubii, quod plane est, aliam uxorem ducere posse. Verum additur hic modus in hoc cap. qui rem omnem expedit, si interpellata mulier, quæ pagana facta est, noluerit resipiscere, et ad virum reverti, nisi et ipse fidem Christianam ejeraverit, et accusata damnataque muliere apostaseos judicio ecclesiæ, eam dimiserit. His omnibus concurrentibus sane eam omnimodo dimittere potest, dirempto matrimonio omnimodo, et aliam igitur impune ducere. Improbum etiam videtur esse jusjurandum, ut etiam in hoc §. proponitur, si quis stultus juravit initio nuptiarum, se mulierem nunquam adulterii facturum ream, verumtamen quia se eo jurejurando adstrinxit, qui etiamsi uxor committat adulterium, ei veniam facere potest hoc jure, non poterit quidem ex sententia Pontificis eam accusare adulterii, et dimittere, cui videtur veniam fecisse adulterii, sed poterit ecclesiæ denuntiare reatum uxoris ut ei pœnitentia injungatur. Majus igitur facit in hoc c. apostaseos, quam adulterii crimen: nam apostaseos accusare mulierem solemniter potest contra quod juraverit, adulterii non potest, sed denuntiare tantum: aliud est enim accusatio, aliud denunciatio. Quod autem in hoc §. affert ex scriptura, ut ait, patronum esse turpitudinis uxoris suæ, qui crimen ejus celat, id non est in scriptura sacra, sed in Homiliis Chrisostomi, et perperam in hunc locum ora libri adscriptum habet Levitici c. 18. in quo nihil tale est.

AD CAP. *Et si Christus*. XXVI.

In hoc cap. multa sunt præclara et facilia, quæ ad hanc quæstionem pertinent: an Christiano homini jurare liceat, vel non liceat, et an monacho saltem non liceat. Respicit enim hæc Constitutio monachos. Et ea quidem omnia, quæ hic proponuntur, non recitabo, quia lectione tantum opus est, et sumpta sunt ex intima Theologia, ex litteris sacris, ex Augustino, et aliis divinis auctoribus, nempe ut approbetur jurare licere ex necessitate, et ex honesta et justa causa, non temere, non inconsulto, non improbe et illicite; et ut exploratur illorum sententia, qui nulla omnino ex causa jurandum esse censent. Quod et Humiliati, qui dicebantur, contendebant olim, et monachi, sive religiosi quidam, ut *cap.* 51. *sup. de testib.* Nec desunt hodie hæretici, qui idem affirment, Anabaptistæ appellati. Inter multa autem et varia, quæ hac de re proponuntur in hoc cap. valde mihi placet, sumpta ab effectu et usu proprio jurisjurandi definitio. *Jusjurandum est confirmatio veritatis*. Is est proprius usus, propriusque effectus jurisjurandi. Placet item, quod ait, per creatorem ipsum, non per creaturam esse jurandum. Jusjurandum speciem esse cultus divini, qui utique non est dandus creaturæ, sed Creatori. Apulejus de Deo Sacratis, loquens de jurejurando: *Summo Deorum hic honor proprius est. Nam jusjurandum dicitur, ut Ennius*: hæc sunt verba Apuleii, quibus significat jusjurandum, vel ut veteres scribebant, jurandum, dici, quasi Jovis jurandum, ut Ennius dixit, *Fides alma, apta pennis, jurandum Jovis*. Et Nævius apud Nonium, *Jus sacratum Jovis jurandum sagmine*. Adde quod et Tertullianus *libro de Idol. quis per quos dejerat non honorat?* Verba sunt interrogantis, significans honore affici eum, per quem juratur. Per solum igitur Deum esse jurandum, quia soli Deo honor est et gloria. Placet etiam quod notat in *h. cap.* secundum Græca exemplaria, hæc verba Apostoli, *quotitie morior per gloriam vestram, quam habeo in Cristo Jesu*, 1. *ad Corinth.* 15. pro jurejurando accipienda esse, quoniam in Græco ita est: καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν χριςῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

AD CAP. *Sicut*. XXVII

Docet in hoc cap. 27. non esse servandum jusjurandum, quod vacante sede Episcopali Canonici juraverunt in præjudicium juris Episcopalis, et contra utilitatem ecclesiasticam, et iis, qui id temere juraverint omnibus injungendam esse pœnitentiam. De canonicis loquitur Tudertinæ ecclesiæ, qui vacante sede Episcopali decretum aliquod fecerunt, sive Constitutionem aliquam in fraudem juris episcopalis, sive futuri Episcopi, quem ipsi electuri erant; eamque Constitutionem jurejurando confirmarant, quod ratum habendum non est. Unde et hoc c. in tertia collectione ponitur sub titulo de Constitutionibus, quæ fiunt a Capitulo, a Senatu ecclesiæ, sic vocatur: hanc vero rationem, ut emendent Canonici Tudertini arbitrio Episcopi Hameliensis, qui et ipse est in Umbria sicut Tudertanus, *dans le Duché de Spolette*, mandat, inquam, Episcopo, ut eam rem causa cognita emendet.

De capite 28. quod sequitur, dixi jam satis in capite 9. sup.

AD CAP. *Sicut*. XXIX.

Quod est in hoc cap. confirmat ea, quæ diximus in c. 3. Hoc enim ait, Ducem, vel Comitem, qui alteri vicino suo illato injusto bello eripuit bona quædam, et extorsit ab eo juratam promissionem aliquam sub pœna infligendæ excommunicationis personæ ejus, territorii autem ejus subjiciendi sa-

crorum interdictioni, esse compellendum, ut bona, quæ eripuit, vicino restituat, et jusjurandum, quod extorsit ab eo, ei remittat, vel ea ratione, quia et ipse vicissim, quod ei promisit non præstat. Vulgo dicitur, *frangenti fidem fides frangatur eidem*, *c.* 28. *de simon. c.* 7. *inf. de pœn.* et in regulis lib. sexti, *frustra*, inquit, *quis sibi fidem postulat servari*, *qui fidem a se præstitam servare recusat.* Et hujus regulæ præclarum exemplum extat apud Guilielmum Tyrium belli sacri 14. *cap.* 24. ubi et hoc subjicit, iniquum esse ei fidem servari, qui contra pacta versari nititur.

AD CAP. *Nimis*. XXX.

Sequitur in hoc cap. ne viri ecclesiastici, sive clerici laicis præstare teneantur jusjurandum fidelitatis et hominii, si nulla ab eis teneant bona feudi jure. Clericus non habet alium dominum, quam eum, qui est in cœlis, hæc est ratio hujus capit. huic soli stat, aut cadit, στήκει ἢ πίπτει, ut Apostolus ait, servum Domino stare, aut cadere, huic debet fidelitatem et hominium in omnibus. In spiritualibus certe nulli alii hominium debet, *cap. ult. inf. de regul. jur.* in temporalibus seu secularibus, non nisi ratione feudi, ei, a quo feudum tenet, et ratione possessionum, propriorum etiam fisco censum debet, ut laicus, non etiam ratione possessionum, quæ ad ecclesiam pertinent, *l.* 15. *C. Theod. de episc. et cler.*

AD CAP. *Petitio*. XXXI.

Quoniam in hoc cap. agitur de Principe Antiochiæ, sciendum est eo tempore, quo Christiani, et Syriæ, et aliis quibusdam Orientis provinciis dominabantur, omnem eorum ditionem fuisse divisam in quatuor imperia, in Regnum Hierosolymorum, Comitatum Tripolitanum, Comitatum Edessanum, et Principatum Antiochenum, unum scilicet universa illa in ditione fuisse Regem, duos Comites, et unum Principem, et hic præcipue dictus est Princeps Antiochiæ, non Comes, ut ceteri, vel Rex, quod cui primo cessit ea dominatio Antiochiæ ante Princeps appellabatur, quia filius erat Ducis Apuliæ Boemondus primus, cui nupsit Constantia filia Philippi primi Francorum Regis. Cum autem tempore Honorii tertii Princeps Antiochiæ Raymundus (ut præfert antiqua Decretalis, quæ præfert literam R) maxime timeret, ne qua in urbe Antiochena fieret conjuratio contra dignitatem suam, vacante ecclesia Antiochena, jurejurando adegit canonicos ejusdem ecclesiæ, ut ita jurarent, *non erimus contra te*, sic proponitur. Unde quæritur, an salva religione possint canonici adversus eum litigare, quia litigare est stare contra aliquem, an, inquam, possint illæso jurejurando adversus eum litigare pro defensione sui, vel pro defensione ecclesiæ, si quid forte sibi, vel ecclesiæ eripere, vel si quo jure se ecclesiamve defraudare conetur. Et recte Pontifex ita jusjurandum interpretatur, ut nihil possint Canonici moliri, vel agere pro aliis, quo vel persona Principis lædatur, vel majestas, nempe quia hæc videtur fuisse mens juratorum, non etiam, ut ne possent causas suas, vel ecclesiæ in judicio legitime tueri adversus eum. Denique hæc verba, *non erimus contra te*, sic accipienda esse, non erimus pro aliis contra te, non etiam hoc modo, non erimus pro nobis, vel pro ecclesia nostra contra te. Jusjurandum interpretari Pontificum est, *cap.* 18. *sup.* In contextu recte legitur, *pro juribus*, *et honoribus ipsius ecclesiæ*, *etc.* nam et ita in fine antiquæ Decretalis; pro defensione juris, sive honoris ecclesiæ vestræ, vel vestri.

AD CAP. *Ex literis.* XXXII.

Jam didicimus ex capit. 7. sup. quod creditor ex fructibus pignoris sibi dati supra sortem percipit, id debitori restitui oportere. At quid fiet, si de pignore quidem liqueat, id est, si constet fundum pignori esse datum, de sortis autem quantitate non liqueat, atque ideo non sit certum fructus percepti sortis quantitatem exsuperent necne. Et in specie quidem proposita fama differebatur, fructus sortem exsuperare. Sed famæ imbecilla probatio est, sive infirmum argumentum est, quod ex fama ducitur. Itaque veritatis eruendæ causa censet Pontifex partibus esse deferendum jusjurandum de veritate dicenda, hoc est, jusjurandum calumniæ, quod in litibus post litem contestatam præstari solet, *cap. pen. sup. de juram. cal. l.* 2. *C. eod. t.* Dico iterum jusjurandum de veritate dicenda hoc loco esse jusjurandum calumniæ: nam et hoc Capitulum in quinta collectione ponitur sub titulo de juramento calumniæ quod hujus rei magnum argumentum exstat. Bonifacius quidem facit differentiam inter jusjurandum calumniæ, et inter jusjurandum de veritate dicenda, *cap.* 1. *et* 2. *de jur. calumn. in* 6. Sed non male tamen etiam jusjurandum de calumnia dicitur jusjurandum de veritate dicenda, *cap.* 5. *sup. de jur. calumn. cap. dudum* 2. §. *partibus*, *sup. de elect.* Opus autem est hujusmodi jurejurando in specie proposita, quia fama communis non sufficit, quamvis, quod fama differtur, quasi notorium esse censeatur testimoniumque publicum, ut *Quintil. ait* 5 *Institution.* Sed hoc testimonium parum judicem movet, nisi accedant alia adminicula, ve-

luti jusjurandum calumniæ in hac specie, quod et aliis locis multis, ex quo cœpi in hoc jure versari, me docuisse memini.

AD CAP. *Intellecto.* XXXIII.

Non ita dudum quærebatur in aula Regis, quæ lex vel constitutio vetasset, ne Regi esset potestas illa alienandi ea bona, quæ sceptri, sive regni Francici propria sunt, *qui sont de son domaine*, et longe magis ne liceret regnum ipsum alienare, cum hanc dubitationem animo Principis nescio quis genius ingessisset. Nihil est verius. Et ea de re cum nemo non consuleretur, et ipse, qui tum eo veneram certis de causis ea de re consulerer, respondi, nullam esse legem specialem, quæ id prohibuisset, sed hanc esse legem generalem omnium regnorum, cum ipsis regnis natam, et quasi jus gentium, jus quod et initio regni Rex quisque jurare et ferre quodammodo solitus esset, ut in Instituit. de lege Regia dicitur, sive de Augusta, cum ipso imperio natam eam esse. Et adducebam hoc caput 33. quo ostenditur, Regem Ungariæ, qui juravit se jura regni sui, et honorem coronæ conservaturum, postea nihil agere, si quæ jura regni sui bonave alienaret, etiamsi jusjurandum interposuerit de nunquam revocanda alienatione, liberum ei esse eam quandoque revocare, prevalere prius jusjurandum, quod fuit legitimum posteriori, quod illegitimum est, ut *cap.* 16. *et* 23. *sup.* sicut ex diverso prævalet posterius jusjurandum, quod legitimum est si prius fuerit illegitimum, ut *cap.* 11. *sup.* Scripta autem hæc constitutio est ad Colossensem Archiepiscopum quem constat esse in Ungaria.

AD CAP. *Mulieri*. XXXIV.

In specie hujus capituli merito absolvitur vir, quem mulier quædam jurato affirmabat suum esse maritum, non proferens alia hujusce rei argumenta vel testimonia, quia uni ne jurato quidem, et maxime adversario fides habenda est. At quæritur absoluto viro an possit mulier, quæ juravit ultro eum suum esse maritum alteri nubere, et an si petat veniam nubendi alii ab Episcopo, eam Episcopus concedere debeat? Et ait, nec eam Episcopum concedere debere, ne author sit perjurii, si illa forte verum juravit, neque denegare, ne sit legitimi matrimonii interpellator, si ea falso juraverit eum suum esse maritum, sed eam suæ conscientiæ esse relinquendam, si sciens sciente animo suo falsum juravit, nubat alii, sin verum, ne nubat alii, non Episcopum hac de re arbitrari debere, sed ipsammet. Est sane elegans decisio, in quam tamen nihil est amplius inquirendum. Mittendæ sunt glossæ, quæ malunt ineptias, quam pauca dicere.

AD CAP. *Clericus*. Penult.

Ostenditur in hoc capit. clericum, qui juravit se observaturum instituta et constitutiones editas in ecclesia sua, in quam scilicet cooptabatur, aut cooptatus erat, ea tantum ut jurarat observare teneri, quæ tum edita erant, non quæ postea edita sunt, etiamsi non interposito novo jurejurando, postea promiserit se observaturum instituta, quæ postea ederentur, si modo non simpliciter id promiserit, sed habita relatione ad jusjurandum, quod initio dedit de servandis jam editis institutis, sive constitutionibus secundum tenorem et legem jusjurandi a se initio præstiti. Hoc enim est quod ait in hoc cap. obscure et incondite, *per idem juramentum*. Hæc nempe est vis juramenti ab initio præstiti de servandis jam editis, non se etiam servaturum, quæ postea edita sunt, quia id eo juramento non continebatur, retulit se ad id, in quo nihil tale. Jusjurandum non porrigitur ad ea, de quibus dictum aut cogitatum non est, *cap.* 16. *et* 25. *sup.*

AD CAP. *Juramentum*. Ult.

Hoc cap. totum sumptum est ex jure civili. Multum interest litium dirimendarum causa, jusjurandum a judice deferatur, an a parte, jusjurandum a judice actori vel reo delatum, non potest ab eo, cui delatum est, recusari, quin pro confesso habeatur, nisi ex justa causa recusetur: ut si dicatur superfluo deferri, defensionibus, quæ in judicio allegatæ sunt, sufficientibus, vel si dicatur non rite esse concepta formula jurisjurandi, *l. penult.* §. *sin autem*, *Cod. de reb. cred.* Jusjurandum autem in judicio delatum a parte, parti, potest recusari, et referri, id est, oblata conditio jurisjurandi recusari, et in eum, qui obtulit, rejici potest. Excipitur actio famosa, veluti furti, vel quasi furti, vel injuriarum, in qua delatum jusjurandum reo an furtum, an injuriam fecerit, referri non potest, *l.* 11. §. *ult. l.* 12. *et* 13. *rer. amot.* Cujus rei ratio verior hæc est, quia actio, quæ ex maleficio descendit, neque pacto, neque jurejurando tollitur, nisi quatenus id lex nominatim permisit; ut lex 12. Tabul. quæ nominatim permisit pacisci de furto, et de injuriis, *l. jurisgentium*, §. *si paciscar, et l. si tibi*, §. 1. *de pact.* Lex autem ea id in furti et injuriarum actione permisit, ut jusjurandum deferri possit, et jurejurando, sicut pacto, ea lis finiri: sed non permisit etiam nominatim, ut jusjurandum posset referri. Lex igitur sequenda est, legisve scriptum omnino, nec amplianda ad exem-

plum earum actionum, quæ ex contractu veniunt, vel quasi contractu, in quibus referre delatum jusjurandum licet, sed non etiam sine lege. Hoc enim Prætor introduxit, *l. jusjurandum, et ad pecunias*, §. *ait prætor, de jurejur.* Ait hic, *quamvis quod in judicio a parte parti defertur, recusari possit licite, ac referri.* Ait *in judicio* nam extra judicium, quod defertur ex conventione, a parte parti referri non potest, *l. jusjurandum, eod. tit. cap. quod ex conventione, hoc tit.* Et ratio hæc est, quia id agi videtur inter partes, cum una ex conventione alteri defert jusjurandum, ne is, cui defertur, id referat et rejiciat in deferentem: at in judicio interventus judicis facit, ne jusjurandum, quod a parte parti defertur, omnino videatur venire ex conventione sola utque auctore judice, et ex edicto prætoris reo referendi facultas datur, *d.* §. *ait prætor.* Defert autem judex, vel pars parti jusjurandum, quod et hic declaratur, in dubiis causis tantum, *l. admonendi, eod. t.* Quid hoc est, in dubiis causis? Cum dubia est argumentorum probatio, ut Svetonius loquitur in Claudio, forte propter probationum ex utraque parte conflictum, vel propter rumorem publicum, ut *cap.* 32. *sup.* vel, ut hic proponitur, propter præsumptionem aliquam, quæ faciat pro altera parte. At si deficiant probationes omnes omnino, si argumenta omnia, tum sequenda est regula juris, actore non probante reum absolvi, etiamsi nihil præstiterit. Ergo etiamsi non juraverit, si non probaverit exceptionem, quam contestatus erat, *l. si quidem, C. de except.* absolvendum esse, *l. qui accusare, C. de edendo.*

AD TITULUM XXV.

De Exceptionibus.

AD CAP. *Denique*. I.

Post titulum de Jurejurando datur titulus de Exceptionibus. Exceptiones sunt defensiones reorum, quæ in judicio actoribus opponuntur elidendarum vel eludendarum actionum causa. Exceptiones sunt clypei oppositi telis, id est, actionibus, vel, ut M. Tullius ait, sunt arietes subjecti actionibus, in Topic. Sed et reorum exceptionibus, quæ ab actore opponuntur replicationes, exceptiones dicuntur, *l.* 2. *eod. tit.* itemque refutationes testium, vel testimoniorum, ut *l.* 13. *C. de testib.* Et ad has quidem exceptiones, id est, reprobationes et refutationes testium proprie pertinet *cap.* 1. *hoc tit.* quo ostenditur, si ante vel post datum et publicatum testimonium testes refellantur objectis criminibus quibusdam, quorum ante rei postulati non sunt, ejus exceptionis probationem incumbere ei, qui ea utitur, et implendam utique eam esse ante definitivam sententiam. Probatis autem objectis criminibus testimonia quidem eorum refelluntur quasi nullius fidei, nullarumque virium testimonia, quoniam, ut est *in canone testes* 2. *quæst.* 7. cujus auctoritate Pontifex in hoc capit. utitur *testes absque ulla infamia* (hæc sunt verba) *vel suspicione, vel manifesta macula in dicendo testimonio requiruntur.* Probatis igitur criminibus objectis, probata exceptione, qua fretus reus testes refellit, rejiciuntur quidem eorum testimonia, sed non ideo læditur eorum existimatio, nec pœnæ ideo ulli subjiciuntur ordinariæ, *l. Lucius, de his qui not. inf. cap.* 2. *sup. de ord. cogn. cap.* 13. *de testibus, in prima collectione.* Et ratio hæc est, quia nec objectum eis crimen est accusatione instituta criminaliter et solemniter, sed civiliter tantum in modum exceptionis. Quod tunc præcipue locum habere in hoc capitulo ostenditur, si crimen, quod testibus objectum et probatum est, causam, qua de agitur, non contingat: nam si causam contingat, ut si cum causa esset de simonia, testis ex parte rei productus probatus fuerit unus ex ejus negotii, sive mercimonii administris, et sequestribus fuisse, *cap.* 2. *sup. de confess.* hoc testis crimen ipunitum, inultumque dimitti non oportet. Et hæc de criminibus, quæ in excipiendis testibus opponuntur, quorum ante confessi vel convicti non fuerunt. Nunc dicamus de criminibus, quæ testibus objiciuntur, quorum jam ante confessi vel convicti, et damnati sunt. Et hos ait protinus sine cunctatione, sine controversia esse repellendos, hac allata ratione ex Stephano, et Adriano Pontificibus, id est, ex *can.* 1. *et* 3. *quæst.* 11. *quia non est credendum*, inquit, *contra alios eorum confessioni, id est, testificationi, qui criminibus implicantur, aut premuntur, nisi prius se probaverint innocentes.* Quæ ratio proprie pertinet ad eos, qui sunt in reatu, nondum peracti rei, quia peractis reis jam non est integrum probare innocentiam suam: sed porrigitur etiam hoc loco ad peractos reos, et majore quidem ratione. Bernardus hunc locum aliter interpretatur, sed per quam ruditer et infeliciter.

AD CAP. *A nobis* II.

Sciendum est, differentiam esse hanc inter excommunicatum, et eum, qui sciens excommunicato communicat (ignoranti parcitur) id est, qui colloquio excommunicati, convictu, et familiaritate utitur: quod excommunicatus ab ecclesia omnino repellatur: qui excommunicato communicat a Sacramentorum perceptione tantum, non ab ecclesia prorsus, quæ excommunicatio minor dicitur in hoc jure: illa est major, quæ ecclesia prorsus excludit, *cap.*

pen. inf. de sentent. excommun. cap. ult. inf. de cleric. excommun. Excipiendus tamen est clericus, qui excommunicato a Romano Pontifice communicat, eumque participem facit muneris et officii ecclesiastici. Nam ejus conditio eadem est, quæ excommunicati, *cap.* 18. *eod. tit.* Excipitur etiam clericus, qui mulierem excommunicatam ob id, quod in concubinatu ejus esset, domo non abigit, *cap.* 55. *eod. tit.* Est et alia differentia, quæ pendet ex superiori, et quadam ex parte proponitur in hoc cap. quod accusatus alium accusare non potest, ne familiarem quidem, et quotidianum convictorem suum. Ergo nec alium, qui excommunicatus similiter sit. Denique excommunicatus neque excommunicatum, vel majore, vel minore excommunicatione accusare potest, quia nec civiliter agere potest suo, vel alieno nomine, *cap. 7. sup. de judic. cap. 7. sup. de probation.* At non invenio accusare etiam prohibitum illum, qui excommunicato communicat. Major excommunicatio, qua ille affectus est, majorem vim habet, quam minor, quam incurrit is, qui excommunicato communicat.

AD CAP. *Cum ecclesiasticæ* III.

Hoc cap. est de clerico, cui in ecclesia Novariensi, quæ est in tractu Mediolanensi in Insubribus: clerico, inquam, cui in Ecclesia Novariensi Romanus Pontifex præbendam contulerat, cujus collationis beneficio etiam, ut est in antiqua Decretali, in corporalem ejus præbendæ possessionem inductus fuerat. Corporalem dicit antiqua Decretalis, ut *lex debitor*, §. *ult. de pignor. act.* pro naturali aliquo jure subnixa, ut possessio creditoris pignoratitii jure pignoris subnixa est, et hæc, de qua hic agitur jure beneficii Pontificialis. Cum autem ejus Ecclesiæ Canonici perturbarent possessionem illius clerici, nec libere ea illum perfrui sinerent, et conventi interdicto retinendæ possessionis, opponerent actori exceptionem hujusmodi, si non aliam præbendam in alia ecclesia habet, freti Concilio Lateranensi, quo prohibetur quis duas habere præbendas sine venia summi Pontificis, vel personatus duos, *cap. de multa*, *inf. de præbend.* quia iidem Canonici, qui id objiciebant in eodem vitio versabantur, et plures scilicet præbendas in diversis ecclesiis possidebant; merito in hoc capitulo dicuntur, non esse audiendi, si quod in aliis reprehendunt vitium, in eo ipsi deprehenduntur; non esse ferendum Clodium si accuset mœchos, non Verrem, si fures: non Gracchum, si seditiosum civem: non Milonem, si homicidas: non Augustum, vel Domitianum, si adulteros. Nam hi duo Principes in reprehendendo eo crimine, in quo mirum in modum sibi indulgebant, fuere vehementissimi. Hic est mos hominum. Scripta autem est hæc Constitutio Laudensi Episcopo, qui Novariensi vicinus est: sic legendum in inscriptione, Laudensi, non Laudunensi, Laudunum est in Gallia, *Laon*: Lauda, sive Laus Pompeja, et Novaria in Italia.

AD CAP. *Pastoralis* IV.

Sciendum est, exceptiones alias esse peremptorias alias dilatorias, *l.* 3. *D. hoc tit.* Peremptoriæ sunt, quæ, rem, qua de agitur, sive litem omnino perimunt, ut exceptio rei judicatæ, vel jurisjurandi, si judicatum, vel juratum sit, rem dare non oportere: exceptio pacti perpetui de nunquam petenda pecunia: exceptio doli mali, et quod metus causa factum erit. Nam et hæc rem omnem, litemve perimit, nec si probetur evitari potest ab eo, cui objicitur. Et omnino, quod notandum, eadem vis est sententiæ definitivæ, et exceptionis peremptoriæ, ut ait *l.* 37. *C. Theod. de appellation.* quia utroque genere, vel lis consumitur, et finitur, vel non admittitur aut non procedit, sed interrumpitur. Quamobrem et peremptoria exceptione a judice non recepta, id est, a judice reprobata, non minus quam lata definitiva sententia appellari potest, *l.* 2. *et d. l.* 37. *Cod. Theod. de appellat. l.* 23. *Cod. Theod. quorum appellat. non recip.* Dilatoriæ autem exceptiones sunt, quæ causam morantur, et differunt ad tempus, non perimunt prorsus causam: veluti exceptio pacti temporarii, puta ne pecunia petatur intra triennium: hæc exceptio rem differt quoad tempus pacto comprehensum exierit: et exceptio procuratoria, vel exceptio fori, quæ exceptio declinatoria dicitur, quoad alius idoneus procurator datus, aliusve competens judex aditus sit, et similiter exceptio excommunicationis, quoad absolutus actor fuerit, *cap.* 12. *hoc tit. cap.* 1. *eod. tit. in* 6. Et peremptoria quidem exceptio opponi potest quandocunque ante rem judicatam, *l.* 4. *et* 8. *Cod. de exception. l.* 2. *Cod. sentent. rescind. non poss.* etiam post publicationem testium, *cap.* 27. *et* 29. *sup. de testibus*: et interdum etiam opponi potest post rem judicatam, ut ibidem docui. Dilatoria autem exceptio opponenda est in principio litis, non lite jam progressa ulterius, in ipso limine quæstionis, ut Symmachus ait in epistolis, et hoc probat evidenter *lex pen. et ult. Cod. de except. l. exceptionem, Cod. de probation. et cap. inter, inf. de sentent. et re judic.* Et, ut in hoc cap. definitur, opponendis ab initio omnibus exceptionibus dilatoriis, quas quis habet, vel habere possit plures, judex certum præfigere diem debet, intra quem omnes eas opponat, ne diu trahatur negotium, aut negotii disceptatio, atque progressus, post quem diem non licet alias opponere, nisi si quæ exoriantur no-

væ, quæ ante locum non habuerunt, vel nisi jurejurando confirmabit, qui eas post diem opponit, se ante eas cognitas non habuisse, ut fit in specie *cap. 6. inf. qui matrimon. accus. poss.* Inde vero apparet, non quocumque tempore dilatoriam exceptionem opponi posse, sed ab initio opponendam esse intra diem præstitutum a judice, atque præscriptum cum tamen exceptio peremptoria, et perpetua, quocumque tempore admittatur, nec ullo certo tempore præfinito ad opponendam eam circumscribatur. Verum ab his omnibus excipienda semper est exceptio excommunicationis, quæ in qualibet parte litis opponi potest, atque etiam post diem a judice præstitutum opponendis exceptionibus dilatoriis: hoc est, ut ait *cap.* 12. in exceptione excommunicationis speciale, ne quisquam in periculum animæ suæ excommunicato communicare, id est, cum eo judicio experiri cogatur, *cap.* 12. *hoc tit. cap.* 1. *eod. tit. in* 6. *c. un. eod. tit. in Clementinis.*

AD CAP. *Cum inter.* V.

In hoc capit. ostenditur, excommunicato quidem non permitti actionem, vel accusationem, conventionem, vel reconventionem, ut *cap.* 2. *sup. cap.* 7. *sup. de judic.* sed permitti tamen exceptionem et defensionem juris, causæ suæ, vel causæ ecclesiæ suæ tuendæ causa, ut *cap.* 8. 10. *et* 11. *h. t.* Ac præterea exceptionem objicere testibus contra se productis excommunicatum posse, vel etiam judicibus ipsis tanquam iniquis, meritove suspectis, saltem per alium, si non per se, ut *d. cap.* 7. Et hoc quidem permittitur excommunicato, non favore ejus, cum nec jura illi faveant ullo modo, sed juris naturalis id exigente, et efflagitante ratione summa. Defensio est juris naturalis, *cap.* 2. *in fin. de sentent. et re judic. in Clement.* Excommunicatus non est exsors juris naturalis, sive gentium, sicut nec deportatus, *l. sunt quidam, de pœn.* cui excommunicatum glossa comparat in *§. minor, Institut. de cap. diminut.* Qua ratione etiam excommunicato ei aliqua in causa condemnato appellatio permittitur, maxime si in causa absolutionis sit, ut ait hoc loco, quamvis in appellatione exequenda litem ipse faciat agatque prior, *l. qui appellat., D. de judic.* Nec obstat *cap. per tuas, inf. de sentent. excommun. vel cap. pastoralis, inf. de appellation.* quo videtur denegari excommunicato commune appellationis beneficium, remedium, auxilium; quoniam, ut breve faciam, ibi a sententia ipsa excommunicationis, quæ interponitur, appellatio dicitur esse inefficax: propterea quod tametsi causam transducat ad eum, ad quem appellatum est, tamen judicatum non extinguit, non eluit excommunicationem semel inustam, quæ tamen est perpetua virtus appellationis, ut judicatum extinguat omnino, *l.* 1. *§. ult. ad Turpil. l.* 2. *§. ult. de pœn. l. furti, §.* 1. *de his qui not. infam.* At appellatio quæ ab excommunicato ab alia sententia interponitur condemnationis pronuntiationem extinguit, ut dicitur in hoc *cap. et cap.* 11. *et cap. ult. inf. h. t.*

AD CAP. *Cum venerabilis* VI.

Erat lis inter Joannem Episcopum Sabinensem, et monachos Sanctæ Mariæ Parcensis, qui erant ordinis Sancti Benedicti, et in diœcesi Sabinensi, ut constat ex libro fiscali Romani Pontificis: erat, inquam, inter eos lis de jure ecclesiæ Sancti Viti, quod totum sibi Episcopus Sabinensis vindicabat, tam spirituale scilicet, quam temporale, quod in prædiis quibusdam consistebat, et moletrinis. Contra monachi contendebant, id omne jus supradictæ ecclesiæ Sancti Viti ad se pertinere jure permutationis factæ jam olim cum Theodosio quondam Episcopo Sabinensi, ejus ecclesiæ Sancti Viti vice ei datis aliis quibusdam ecclesiis, et possessionibus. Inde vero, id est, ex hac responsione monachorum, pro se, pro sua intentione Joannes sumebat argumentum confessionis monachorum, videlicet ac si eam ecclesiam Sancti Viti tempore permutationis cofiterentur fuisse in dominio, vel quasi dominio (nec enim Episcopus est omnino dominus) Episcopi Sabinensis, quia a non domino contracta permutatio non valeret, *l.* 1. *§. ult. de rer. permut.* Quod adjicit in hoc cap. quia permutatio est contractus bonæ fidei, ut *l.* 1. *C. de rer. permut.* parum ad eam rem, vel nihil facit. Quot enim sunt bonæ fidei negotia, quæ a non dominis contrahuntur? Venditio certe, et commodatum, et depositum alienæ rei valet. Utebatur autem Episcopus collectione ejusmodi. Ex vestra, o monachi, responsione sive confessione patet ecclesiam Sancti Viti olim pertinuisse ad Episcopum Sabinensem: si pertinuisse, inde infero, et hodie pertinere, quia instrumentum, quo quasi publico permutationem illam approbatis, fidem non facit. Neque enim tabellionis auctoritate, et testium subscriptione ulla communitum est. Imo et falsum est, quia, quod in exemplo illius instrumenti a vobis prolati est scriptum, permutationem illam Theodosium Episcopum Sabinensem fecisse vobiscum, id non est ita in authentico, sive originali, quandoquidem in eo Theodosius Episcopus nominatur, simpliciter, nec additur cujus diœceseos Episcopus ille fuerit. Quæ exceptio falsitatis, quia est peremptoria, quocumque tempore opponi potest, etiam post rem judicatam, ut ait, intra vicennium, quo querela falsi legibus circumscribitur, *l. querela, C. ad. l. Corn. de fals. cap.* 9.

sup. de probat. cap. 4. sup. de procurat. Et ita quidem Episcopus infringebat defensionem monachorum. Nam etsi dicerent monachi ex *l. 9. D. eod. tit.* non videri reum de intentione actoris confiteri, qui exceptione utitur, et inde efficerent, nec se videri de intentione Episcopi confiteri, opposito et prolato illo permutationis instrumento, quod et verum est, tamen quia id instrumentum non erat publicum, neque sincerum omni ex parte, et congruens cum authentico, sane neque monachis, neque Episcopo prodesse poterat, et inanis fuit hæc velitatio omnis. Nihil etiam pro Episcopo faciebant testes ab eo producti, qui affirmabant anteriores Episcopos aliquanto tempore bona ejusdem ecclesiæ Sancti Viti possedisse. *Aliquanto tempore*, inquit, non tamen justo tempore ad proprietatem, vel quasi proprietatem acquirendam, quia non de possessione quærebatur, sed de jure sive quasi proprietate potissimum, quam ad se omnimodo pertinere nullis testibus idoneis Episcopus approbabat. Itaque merito Pontifex dirimit ita hanc controversiam in hoc cap. ut statuat, temporalia bona ecclesiæ Sancti Viti monachis auferenda non esse. Episcopo autem spiritualia sive Episcopalia jura adjudicanda esse, quæ neque privilegio ullo, neque præscriptione temporis legitimi probabatur Episcopum amisisse. Et jura quidem Episcopalia omnia, quæ recensentur in *cap. conquerente, sup. de offic. judic. ordin.* obedientiam scilicet, et subjectionem, institutionem, et destitutionem, correctionem, et reformationem, censuram ecclesiasticam, causarum ecclesiasticarum cognitionem, pœnitentiarum indictionem, sacrorum ordinum collationem, Synodatici, vel Cathedratici nomine certam summam, quæ canonibus definita est, quartam partem decimarum, et funerationum, annonas ac capitum pro modo facultatum tempore cujusque visitationis annuæ. Hæc sunt jura Episcopalia, quæ omnia in hac specie adjudicantur Episcopo Sabinensi, exceptis iis scilicet, inquit, juribus, *quæ authenticis scriptis*, id est, originalibus, nec enim exemplaria sufficiunt, *l. 2. de fide instrum.* probabuntur Episcopo Sabinensi detracta fuisse. Non auferuntur autem monachis temporalia propter falsitatem instrumenti eorum nomine in judicio prolati, quia eam falsitatem non ipsi commiserunt, quod notandum in hoc cap. sed procurator eorum, et delictum procuratoris non debet in damnum ecclesiæ, vel monasterii redundare, *can. si Episcopum* 16. *quæst.* 6. maxime si conscii ejus delicti monachi non fuerint, ut *cap.* 1. *sup. ut lit. non contest. test. non recipiant.*

AD CAP. *Olim*. VII.

Certum est ex concilio Lateranensi neminem trahi posse rescripto summi Antistitis ad alienum, et extraordinarium judicem extra suam diœcesim ultra iter duorum dierum, et, ut loquuntur, ultra duas dietas : *deux journées, πɣρὰ τῶ δύο σάθμο, c. nonnulli, et c. seq. sup. de rescript. c.* 15. *sup. de for. compet.* Et ideo in specie hujus c. qui erant in diœcesi Trajectensi, ut proponitur in antiqua Decretali, non jure literis Innocenti III. trahebantur ad diœcesin Trevirensem, ad Archiepiscopum Trevirensem, quæ duæ diœceses longiore intervallo distant inter se. Cum autem hac exceptione apud Archiepiscopum Trevirensem proposita, quod contra leges, aut canones traherentur in judicium, eam exceptionem Archiepiscopus non recepisset, hic narratur, eum, ad quem res pertinebat, eo nomine ab Episcopo Trevirensi appellasse ad Honorium III. successorem Innocentii. Quam appellationem hic definitur justissimam esse, si probaverit exceptionem suam esse veram, id est, ultra iter duorum dierum distare diœcesin unam ab altera. Reus in exceptione actor est, ac si de ea certus non fuerit, judex eam velut actionem quandam probare debet, *l. in exceptionibus, D. de probat.*

AD CAP. *Dilecti*. VIII.

Canonici quidam ecclesiæ Sanctæ Mariæ Gracensis, sic legendum, in diœcesi Bituricensi, *que vous appellez Grace*, Priorem sibi elegerunt Martinum quendam. Quæ electio cum aliis quibusdam Canonicis ejusdem ecclesiæ displiceret, verbi gratia, Titio, Cajo, Mævio, nec vellent eam approbare, Martinus eo nomine eis Canonicis diem dixit, quo sisterent se litis inchoandæ causa coram judicibus delegatis a Romano Pontifice, Decano scilicet, et Canonico quodam Altissiodorensi, ut est in antiqua Decretali. Apud quos Canonicos Martino opposuerunt exceptionem excommunicationis, et perjurii, eamque probarunt, atque ita contendebant Martinum non esse audiendum. Contra Martinus Titio quidem opposuit etiam replicationem excommunicationis, Cajo, et Mævio perjurii. Ad quam replicationem probandam imperite judices Martino certum diem condixerunt, imperite, ut dixi, et perperam, quia non fuit ea replicatio recipienda, quæ erat inefficax, quandoquidem etiam excommunicato, vel perjuro juris sui, vel ecclesiæ suæ defensio permittitur, ut diximus in *cap. 5. sup.* erga probationem inefficacis replicationis, vel alterius cujuscunque appellationis supervacuæ, et inutilis non esse laborandum, ut ait *lex* 21. *C. de probation.* quia nec impleta hujusmodi probatio quicquam actori proficit, vel nocet reo, quo minus se, ecclesiamque suam defendere possit. Addam in hoc cap. 8. replicationem non recipi, quia actor objicit reo idem vi-

tium, quod exceptio rei objiceret actori; ut si excommunicationis, et perjurii notam, quam reus objecit actori, actor tanquam pilam retorqueat in reum. At longe secus in *cap.* 3. *sup.* replicatio recipitur, qua actor retorquet in reum, quod reus excipiendo torsit in actorem: ut si quem agentem de retinenda possessione certi beneficii, sive præbendæ, reus dixit plura obtinere beneficia, replices et eum quoque plura obtinere. Cur vero hoc tam varie? Cur replicatio recipitur in *cap.* 3. in *cap.* 8. non recipitur? Et ratio differentiæ hæc videtur esse, quia in hoc cap. reus opponendo actori exceptionem excommunicationis, et perjurii suscipit defensionem ecclesiæ, cujus interest maxime excommunicationis, vel perjurii nota affectum non cooptari, sive conscribi in suum corpus, in numerum clericorum suorum. At in cap. 3. exceptio de pluribus beneficiis nihil proprie spectat ad defensionem ecclesiæ, cujus quid interest, si quis plura beneficia habeat, modo superesse possit omnibus; neque vero in specie hujus cap. 3. Canonicis, qui eam exceptionem opponebant, in mente erat utilitas ecclesiæ, sed sua propria, ne cresceret Collegarum numerus, vel etiam invidiæ motus quidam. Ac præterea in specie cap. 8. replicationem, si reciperetur, infringeret statim duplicatio rei hujusmodi, si non et tu agendo mecum excommunicato communicasti. In specie cap. tertii nulla replicationi duplicatio opponi potest.

AD CAP. *Apostolicæ*. IX.

Canonici quidam Pragenses in Bohemia cum agerent apud curiam Romanam, quæ ipsius ecclesiæ ordinationem respiciebat, veluti ordinationem clericorum, qui in ea ecclesia desiderabantur, ut in *cap. proposuit, inf. de cleric. excommun.* et objiceretur canonicis exceptio suspensionis beneficiorum, quæ in ea ecclesia obtinebant; quæ sane exceptio si probetur esse vera et legitima, repellit eos ab agendo, *cap.* 7. *sup. de probat.* eadem enim hac in re vis est suspensionis, et excommunicationis; contra Canonici testibus, et instrumentis parati essent probare sententiam suspensionis contra se datam, ipso jure nullam esse: cum hoc perpenderet caute, et prudenter Pontifex, ne diutius retardaretur ordinatio Pragensis ecclesiæ, canonicos interim absolvit, restituitque beneficiis suis. Quod est hoc loco absolvere ad cautelam, ne quam videlicet ejus rei disceptatio moram afferat ordinationi Pragensis ecclesiæ, ut fit *cap.* 38. *sup. de testibus, cap. cum desideres, cap. per tuas, et cap. venerabili, inf. de sentent. excommun.* Panormitanus non male, *ad cautelam,* interpretatur, ad majorem securitatem, quo rei agendæ nullus resideat scrupulus, qui eam rem moretur, et impediat. Conjungendum autem est hoc *c. cum cap.* 9. *inf. de cler. excommun.*

AD CAP. *Dilectæ*. X. CAP. *Significavit.* XI. et CAP. *Venerabilem*. Ult.

In cap. 10. præcipue definitur, excommunicato non permitti quidem actionem, sed permitti defensionem, sive exceptionem, ut et sup. dictum est *cap.* 5. *et* 8. et condemnato permitti appellationem, et persecutionem appellationis, sive excommunicationem præcedat appellatio, sive sequatur, ut et ex aliis causis appellationem sequi posse docuimus in *cap.* 16. *sup. de testibus,* id est, post appellationem recte excommunicationem infligi ab Episcopo, ex aliis causis, a quo appellatum est ad Romanum Pontificem, ei qui appellavit. Verum in specie hujus cap. 10. ad quam illa definitio pertinet, varie res acta est, multis et variis appellationibus hinc inde interpositis ad Romanum Pontificem. Primum enim cum in Anglia de decimis novalium, ut est relatum in *cap.* 31. *inf. de privileg.* quod pertinet ad hanc speciem, et de aliis rebus quibusdam egissent monachi quidam adversus sanctimoniales quasdam apud judices delegatos a Romano Pontifice, et ab iis judicibus moniales ad eundem Pontificem appellassent *ex certa causa,* ut ait, *ex sufficiente gravamine,* ut loquitur etiam in *cap. ult.* quod in omni appellatione requiritur, ut subsit aliquod gravamen, quod causam præbeat appellationi; moniales eam quidem appellationem per nuntium exposuerunt Romano Pontifici: sed quod ab iisdem judicibus post appellationem interpositam excommunicatæ fuissent, id reticuerunt: et nihilominus dati sunt judices alii, qui de causa appellationis cognoscerent. Apud quos monachi opposuerunt exceptionem excommunicationis ante celatæ a monialibus. Opposuerunt, inquam, hanc exceptionem, ac si non liceret excommunicatis persequi causam appellationis. Qua exceptione a judicibus non recepta, cum nec recipi jure deberet, quia excommunicationis exceptio inanis est ad excludendum quenquam ab appellatione, vel appellationis persecutione, rursus monachi quasi gravati appellaverunt ad curiam Romanam, et acceperunt alios judices, qui de appellatione cognoscerent. Hi vero postremi judices, quam priores judices jure, meritoque pronuntiaverunt exceptionem excommunicationis non esse admittendam, id est, quam sua sententia rejecerant, et reprobaverant, pronuntiaverunt esse admittendam. A quibus cum appellassent sanctimoniales, infirmata quoque eorum sententia, et priorum confirmata est, quia exceptio excommunicationis nihil officit appellanti, vel per-

sequenti appellationem, ac defendenti se per nuntium, aut per procuratorem, sed agenti tantum, provocanti alium in judicium, non provocato, quod cavetur etiam in cap. 11. et exemplo infamis comparatum videtur, qui etsi agere, vel accusare non possit alieno, vel publico nomine, tamen ad defendendum procuratorem dare potest, *l. 4. et 5. D. de popul. act.* Nam et excommunicatus licet jure civili infamis non sit, tamen jure Canonico pro infami habetur ad tempus, quoad absolutus fuerit, ut Panormitanus notat in *c. proposuit, de cler. excommun.* Species autem cap. 11. est hujusmodi: Cum elegisset sibi Capitulum Conarcense, ut Panormitanus legit, in diœcesi Mediolanensi clericum quendam in Archipresbyterum, et eam electionem noluisset confirmare Archiepiscopus Mediolanensis, immo et alium quendam clericum ipse suo arbitratu Archipresbyterum in ea ecclesia constituisset: Capitulum ab Archiepiscopo appellavit ad Romanum Pontificem. A quo judices dati electionem quidem Capituli confirmaverunt, sed ab aliis petitionibus, sive postulationibus, a Capitulo adversus illum, quem Archiepiscopus Archipresbyterum fecerat, institutis, capitulum submoverunt, et illum absolverunt. Quamobrem Capitulum rursus appellavit ad Romanum Pontificem, et judices alios sumpsit: coram quibus cum proposuisset Archipresbyter ille non jure creatus ab Archiepiscopo Mediolanensi, cum, inquam, proposuisset Capitulum, vel potius, quia hodie universitas, Collegium, Corpus excommunicari non potest, *cap. Romana, §. ult. de sentent. excommun. in 6.* vel ergo potius homines, qui nomine Capituli rem persequebantur, non esse audiendos, quod excommunicati essent, in hoc *cap.* 11. ut et in superiore hæc exceptio rejicitur, quia excommunicatio non aufert cuiquam defendendi juris sui, vel persequendæ appellationis, et impetrandi rescripti, impetrandorumque judicum, qui de appellatione cognoscant, facultatem: quæ est etiam sententia *cap. ult. hujus t.* ad quod sufficiunt, cum nihil præterea in eo habeatur, quæ jam diximus ad *cap.* 10. *et* 11.

AD CAP. *Exceptionem*. XII.

Quod est in principio hujus cap. id jam aliqua ex parte exposui in *cap. 4. sup.* speciale hoc esse in exceptione excommunicationis, ut quamvis sit dilatoria, non peremptoria, opponi possit quocunque tempore ante rem judicatam, et quandoque post rem judicatam executionis morandæ causa, ut *cap. 1. eod. t. in 6.* etiamsi reus sciens prudensque eam exceptionem sibi competere ab initio non opposuerit, vel contestatus non fuerit: cum tamen scientes alias exceptiones omnino opponere debeant in exordio litis. Et ratio specialitatis, ut ita dixerim, redditur in hoc capit. ne quis periculo animam suam objiciat, quod utique fecerit, si sciens etiam litem suscipiendo excommunicato communicaverit, qui certe excommunicatus dicitur, non tam quod aliis communicare non possit, quam quod nec ei alii. Et hoc quoque additur in hoc cap. eum tamen, qui sciens consulta opera initio litis exceptionem excommunicationis omisit, et distulit in proximum rei judicandæ tempus, ut in majores sumptus interim conjiceret actorem, sumptuum nomine actori teneri. Item, quod maxime notandum, excommunicatum publice, pro tribunali scilicet, vel *προνάῳ* ipso jure ab agendo repelli officio judicis, etiam non opposita exceptione. Proinde excommunicationis publicæ exceptionem cuilibet judicio tacite inesse, ut *cap. 1. eod. t. in 6.* quod totum ad interpretationem hujus cap. pertinet.

AD CAP. *Adversario*. Penult.

Quod est in hoc cap. pen. sumptum est ex *l. si rem meam, de except. rei judic.* cujus, quæ sequitur lex rationem subjicit, quia alia res est. Si rem meam a te petiero sive vindicavero, et tu ideo absolutus fueris, quod probaveris te sine dolo malo desiisse possidere, puta te fortuito casu, cui resistere non poteras, eam amisisse: deinde postea eam rem possidere cœperis, et ego denuo eam rem a te petam, an nocebit mihi exceptio rei judicatæ, quod priori judicio absolutus fueris? Minime, quia alia res est, et hæc exceptio obstat tantum ei, qui eandem rem in judicium deducit

AD TITULUM XXVI.

De Præscriptionibus.

AD CAP. *Placuit*. I.

Præscriptionis nomen modo generaliter accipitur, modo specialiter. Generaliter pro exceptione omni. Specialiter pro exceptione temporis, ut in hoc titulo, veluti, triennii, decennii, aut vicennii, aut tricennii, vel 40. aut 100. annorum, quæ temporum exceptiones peremptoriæ exceptiones sunt. Capitul. primum est de exceptione triennii ex concilio Cartaginensi VI. quo inter cetera grassantibus in Africa hæreticis, qui Donatistæ dicebantur, et Montenses, cautum est, ut si quis forte vicinus Episcopus, cessante proprio Episcopo, aliquem locum, id est, regionem, vel parochiam quandam ab errore Donatistarum revocaverit ad fidem Catholicam, eamque possederit per triennium sine interpellatione Episcopi, cui propriæ ejus parochiæ vin-

dicatio competit, quasi constitutæ in sua diœcesi, eam sibi habeat jure perpetuo, quod eam reduxit, et reddidit ecclesiæ Catholicæ, abduxit Donatistis: vel si eo tempore nullus fuerit in diœcesi Episcopus Catholicus, ut ex possessione triennii nullum præjudicium fiat matrici, ut ait, id est, ut Zonaras interpretatur, matriculæ, sive ἀπογραφῇ, et descriptioni numerove locorum, quæ illi diœcesi respondent. Certe qui numeri dicuntur, sive ἀριθμοὶ Novella 85. Juliano ejus Novellæ Latino interpreti sunt matriculæ, quæ et patriculæ dicuntur in *l.* 5. *C. Theod. de domest. et prot.* et in antiqua inscriptione quadam, eodemque modo idem concilium Carthaginense cap. 87. ματρίκιον interpretatur χαρτοτήσιον, ubi chartæ deponuntur, et asservantur, et ἀρχέτυπον, quod alii archium, ut Latina conversio ejus concilii habet, archium, et grammatophylacium in *l. moris*, §. 1. *de pœn.* At si legas hoc loco non matrici simpliciter, sed ut vulgo legitur, matrici ecclesiæ, ut *cap.* 10. *inf.* Zonaræ interpretatio non congruit. Matrix ecclesia est Episcopalis, sive cathedralis ecclesia: matrix cathedra, concilii Milevitani cap. 25. et Carthaginensis cap. 121. illo loco, ἐν ταῖς ματρικίαις ἤγουν ταῖς καθέδραις. Hic vero est sensus hujus loci, quamdiu diœcesis viduata est Episcopo Catholico, non currere triennii præscriptionem, sed tunc demum incipere currere, cum diœcesis Episcopum habere cœperit Catholicum, vel cum is, qui ei præerat Episcopus Donatista, resipuerit, et se ecclesiæ Catholicæ reconciliaverit. Porro huic cap. opponitur *can. placuit* 16. *quæst.* 3. qui non triennii hac in re præscriptionem constituit, sed mensium sex tantum ex concilio Milevitano: verum limitat idem etiam in concilio Carthaginensi paulo post hoc cap. Mitto quod Bernardus comminiscitur, quod relatu indignum esse arbitror, et sic statuo perspicue: si admonitus a vicinis Episcopis intra sex menses Episcopus parochiam in sua diœcesi constitutam aberrantem a fide, ab errore non revocaverit intra illos sex menses, eam parochiam ei cedere, qui eam postea ab errore revocavit, quæ est sententia *d. can. placuit*. Sed, quæ est sententia hujus cap. 1. si quis ex vicinis Episcopis eam parochiam quamprimum ab errore revocaverit, non admonito, vel expectato proprio Episcopo, esse proprio Episcopo jus vidicandæ ejus intra triennium: non etiam post triennium. Has duas sententias, quæ sunt utriusque Constitutionis sententiæ, si ita exposueris, et contuleris, statim videbis nihil eas inter se pugnare. Nolim autem hanc constitutionem hujus cap. primi ad omnes hæreticos trahi, neque ad provincias omnes, cum sit specialiter conscripta de Donatistis tantum, quorum perfidia, et dissidium, quod vocamus Schisma, diu afflixit Africanam ecclesiam.

AD CAP. *Nihil prodest*. II.

Ostenditur in cap. 2. taciturnitatem, conniventiam, patientiam Episcopi, qui res pauperum ab aliis possideri patitur, nihil officere successoribus ejus, quo minus eas res vindicare possint, et quandocunque, sine præfinitione temporis, si mala fide possideantur: vel intra tempus legitimum, si bona fide. Nec enim hæc Constitutio, ut putant, denegat bonæ fidei possessoribus præscriptionem justi temporis, quod jus est vetustissimum tributum bonæ fidei possessori. Res autem pauperum, quæ hic dicuntur, et res ecclesiæ idem sunt, *can. quia juxta* 16. *quæst.* 1. *Res ecclesiæ*, inquit, *patrimonia sunt pauperum. Et can. ult. quicquid habent clerici, pauperum est.* Qui loci sunt notandi.

AD CAP. *Sanctorum*. III.

Ex cap. 3 intelligimus, præscriptionem XXX. annorum, cujus auctor est Theodosius Magnus, etiam Episcopis prodesse, qui aliena prædia per tot annos sine interpellatione Synodali, vel legitima, bona fide ecclesiæ suæ nomine possederunt. Quod utique verissimum est, si ea prædia laicorum fuerint: sed si alterius ecclesiæ, vel diœceseos fuerint, quæritur an sufficiat præscriptio 30. annorum? Et olim quidem sufficiebat, ut patet ex plerisque canonibus, qui habentur *can.* 16. *quæst.* 4. hodie vero non sufficit, quandoquidem ecclesiæ adversus ecclesiam necessaria est præscriptio XL. annorum, ut definitur *Novella Justiniani* 131. cujus sententia Juliani Antecessoris verbis proponitur in *can. ult.* 16. *quæst.* 5. et in *capitul. Caroli Magni lib.* 5. *cap.* 236. et confirmatur perquam evidenter in *cap.* 8. *hoc tit.* et in *cap.* 4. quod sequitur, de cujus sententia videamus.

AD CAP. *De quarta*. IV.

Hoc cap. est de quarta decimarum, et funerationum cujusque parochiæ, quæ inter jura Episcopalia connumeratur, *cap. conquerente, sup. de off. Judic. ordin.* Hoc vero jus quartæ si sibi vindicet Episcopus agendo contra clericum parochianum, cui cura parochiæ incumbit et administratio, jure repellitur præscriptione quadraginta annorum, non triginta, subducto scilicet eo tempore, quo episcopatus vacaverit, quo præscriptio illa non currit *cap.* 14. *et* 15. *inf.* sicut nec præscriptio triennii in specie cap. 1.

AD CAP. *Vigilanti*. V.

Docet hoc cap. 5. malæ fidei possessori nihil pro-

desse præscriptionem 30. vel 40. annorum, et hanc esse summam discrepantiam inter jus civile et Pontificium: nam jure civili etiam malæ fidei possessori prodest præscriptio 30. vel 40. annorum: jure Pontificio non nisi bonæ fidei possessori, ut *cap.* 3. *sup.* in illo loco *sincere*. Sincere enim est bona fide, quod ἐκ παραλλήλου, sive cum geminatione bona fide sinceriter in *l.* 10. *C. de distract. pignor.* Sincera fides, bona fides, *l.* 2. *C. si propter, pensit. publ.* Titus. Livius lib. 29. *quod non sincera fide in gratiam redisset.* Epitome Livii pro *sincera* habet *bona*. Idem ergo est bona fides, et sincera fides. His vero consequens ut mala fides interveniens, quod est certissimum, jure civili non interrumpat præscriptionem sive possessionem triginta annorum, jure Pontificio interrumpat, *cap. pen. et ult. h. t. can. si virgo* 34. *quæst.* 2. At quid est quod præscriptionis 30. annorum, vel 40. Alexander in hoc cap. auctorem facit Ephesinum quendam, sic nominat, cum certo certius sit, præscriptionis 30. annorum auctorem esse Theodosium Magnum, præscriptionis 40. Anastasium, ut docet *Observ.* 18. *cap.* 26.? Quid igitur sibi vult hic Pontifex, dum utriusquæ præscriptionis auctorem facit Ephesinum, cujus nulla alibi memoria extat? Et proclivius est quidvis aliud divinare, quam qui Ephesinus iste, vel, ut alii codices habent, Euphegius fuerit, forte scripsit Eugenius, quem constat, cum rerum potiretur in Oriente Theodosius Magnus, se pro Imperatore gessisse in Occidente, ubi potuit exemplo Theodosii introduxisse præscriptionem 30. annorum. Verum hoc refutat quod adjicitur in antiqua Decretali, hunc commentitium Ephesinum fuisse patrem Origenis, qui quidem Origenes multis seculis Theodosium, Constitutionemque dictæ præscriptionis 30. annorum antecessit. Hunc locum serva interim, ut probes quam cynici, et fuci olim fuerint, quæve imperitia, et incuria curiæ Romanæ.

AD CAP. *Ad aures.* VI.

Quod sequitur in hoc cap. 6. confirmat, quod diximus in cap. 4. ecclesiam adversus ecclesiam, si forte quæratur de jure percipiendarum decimarum, se tueri posse præscriptione 40. annorum, XL requiruntur, ut et cum agitur de finibus parochiarum, vel diœceseon, *cap.* 9. *inf.* nec sufficiunt hodie 30. anni, nisi cum de privilegiis ecclesiæ agitur, quæ amitti constat inusu, id est, non utendo, inusu 30. annorum, *cap. si de terra, inf. de privil g. cap.* 1. *de decim. in* 4. *collectione.* Privilegia semper restrictius accipiuntur, et facilius amittuntur.

AD CAP. *Causam* VII.

De decimis est etiam quod habetur in cap. 7. non posse eas deberi, vel detineri a laico, nimirum quia tributa sunt egentium animarum, quarum cura præcipua est clericorum, ut ait *can. decimæ* 16. *quæ st.* 1. id est, quia dependuntur in hoc, ut clerici, qui eas percipiunt, inde alant se, si aliunde se alere non possint, et pauperes, quod et quæ sequuntur in eodem cap. evidenter ostendunt. Eodem modo dicitur in *can. decimas* 17. *quæst.* 7. decimas esse concessas in usum pietatis, non, ut fit, in usum qualemcunque nostrum. Proinde laicus neque ulla præscriptione temporis, neque alio quocunque jure jus decimarum sibi acquirere potest, ne id quidem concedente et consentiente Episcopo et capitulo, quod ecclesiæ Senatus est, ut *cap.* 17. *inf. de decim.*

AD CAP. *Illud.* VIII.

Quæ sequuntur in cap. 8. omnino confirmant ea, quæ supra diximus de præscriptione 30. annorum, obtinuisse eam olim adversus ecclesiam, hodie non obtinere, sed præscriptionem solam 40. annorum, quam *vetustatem* leges et jura vocare voluerunt, ut est scriptum in *l.* 2. *C. Theod. de long. temp. præscript.* Hoc tantum additur in *cap.* 8. ubi inter aliquos vertitur quæstio de præscriptione temporis, et interruptione, uno scilicet præscriptionem allegante, altero interruptionem sive interpellationem præscriptionis, ab utraque parte testes recipi, quod fit et in aliis plerisque causis, *l. fallaciter*, *C. de abol. Nov.* 36. Quint. 5. *Aliquando utrinque testes esse, et quæstionem sequi ex ipsis, utri meliores viri: et ex causis, utri magis credibilia dixerint: et ex litigatoribus, utri gratia magis valuerint.*

AD CAP. *Quia indicante*. IX.

Cap. 9. falso adscribitur Alexandro III. cum sit Gregorii I. ad Joannem Syracusanum Episcopum, ut constat ex libro 6. Epistolarum ejusdem Gregorii cap. 200. et collocari igitur debet hoc cap. initio, aut circa initium tituli inter constitutiones Gregorii I. vel ante cap. 4. Porro in hoc cap. agitur de finium regundorum judicio, quo duo Abbates controvertebant inter se, et docet huic controversiæ dirimendæ necesse esse vocari agrimensorem, qui in re præsenti in fines disterminet atque distinguat, ut *l.* 8. §. *ult. fin. regundor. l.* 3. *C. eod.* ita tamen, ut subjicit, ut utrique parti servetur præscriptio 40. annorum: nec enim sufficit præscri-

ptio triennii, quæ tamen sufficit inter privatos, *l. ult. C. eod. t.* et sufficiebat etiam olim inter ecclesiasticos, *can. inter memoratos* 16. *q.* 4. qui male tribuitur Innocentio Papæ, cum sit ex concilio Hispalensi 2. can. 2.

AD CAP. *Ex transmissa.* X.

Ex hoc cap. notandum est, jus percipiendarum decimarum, et oblationum, et aliarum obventionum ecclesiasticarum, posse quidem acquiri per possessionem justam, id est, bonæ fidei 40. annorum, ut demonstratum est sup. *cap.* 6. sed in hunc annorum numerum non computari annos, quibus hostes his locis incubuerunt, in quibus ecclesiæ constitutæ sunt, puta si non fuerit, vel quod non fuerit his, quorum interest, eo tempore interrumpendæ præscriptionis bona copia, ut *can. prima actione*, 16. *quæst.* 4. *et. Nov. Valentiniani de* 30. *ann. præscript.*

AD CAP. *Accedentes.* XI. et CAP. *Cum ex officii* XVI.

Ex cap. 11. intelligimus, procurationes, id est, cibaria, annonas, et capita, quas ratione visitationis ecclesiæ pro modo facultatum suarum debent Episcopis, Archiepiscopis, Archidiaconis, decanis, et legatis, vel nuntiis Romani Pontificis, contra has, inquam, procurationes nullius temporis præscriptionem opponi posse; quod etiam cavetur in *cap.* 17. *inf. de censibus, et procur.* qui titulus est de hac re, id est, cibariis, annonis, et conviviis: quod quidem cap. 17. cum isto cap. omnino conjungendum est. Idem etiam cavetur in *cap.* 24. *eod. tit. et cap.* 1. *de præscript. in quarta collectione.* Et ita etiam contra visitationem ipsam, quæ incumbit Episcopis, vel Archidiaconis, vel Decanis, ut dixi, majorum ecclesiarum, vel legatis, et nuntiis Romani Pontificis, contra visitationem ipsam nullius temporis præscriptio admittitur, ut additur in *cap.* 16. *inf.* quod cum isto simul explicabitur, id est, non idcirco amittit jus visitandi bis in anno, ut Canonibus cautum est, ecclesias suæ diœcesi subjectas Episcopus, aut ratione visitationis sibi debitas annonas, quas procurationes vocant, quod diu ipse, vel prædecessores sui iis juribus usi non fuerint. Potest quidem unus Episcopus, ut cavetur in *d. cap.* 16. hæc jura sibi bona fide quærere per possessionem 40. annorum adversus alterum Episcopum, cui ea jura competebant: at ecclesiæ nullo tempore possunt sibi acquirere immunitatem ab hisce oneribus citra speciale privilegium Romani Pontificis, ut cavetur in hoc *cap.* 11. et in *d. cap.* 17. *de censib.* Est autem *cap.* 16. hujus tit. et Archiepiscopo Senonensi, cui Abbas S. Maglorii, *qui est a Paris*, et alii quidam ecclesiastici in ipsius diœcesi constituti visitanti ecclesias suæ diœceseos, visitanti, et circumeunti provinciam suam justas procurationes præstare recusaverant, in quos ob eam rem ab Archiepiscopo Senonensi latam sententiam suspensionis pridem, deinde excommunicationis in perseverantes in eadem contumacia Pontifex confirmat in *d. cap.* 16. In hoc autem *cap.* 11. ostenditur, sine speciali privilegio Romani Pontificis nullam ecclesiam ab hoc onere immunem esse, nullosve clericos, aut Canonicos, aut monachos, nec, quod longissimo tempore id oneris non sustinuerint, ullam eis præscriptionem opitulari posse: idque id specie hujus *cap.* 11. constituitur adversus *ordinarios*, ut ait, majoris ecclesiæ Mediolanensis, in qua Canonici vocantur ordinarii, ut Ravennæ Cardinales olim, Lugduni etiam hodie Comites. Ii scilicet ordinarii majoris ecclesiæ Mediolanensis, ceteris aliarum ecclesiarum Canonicis et clericis ejusdem diœceseos conferentibus in procurationem legatorum Pontificis exhibendorum causa, hi, inquam, soli ordinarii nihil quicquam in hanc causam conferre volebant. Hæc autem Constitutio jubet etiam eos eadem onera subire.

AD CAP. *Cum non liceat.* XII.

Ex juribus Episcopalibus, quæ fere omnia numerantur in *cap. conquerent. sup. de off. jud. ord.* alia non utendo amittuntur opposita præscriptione legitima, ut quarta decimarum, et funerationum, *cap.* 4. *sup.* et institutio, vel destitutio presbyterorum: sic oportet accipere institutionem, et destitutionem, cum ita simpliciter nuncupatur, ut in *d. cap. conquerenti*, et in *cap.* 18. *inf.* quæ est institutio, et destitutio clericorum, ut in *cap.* 2. *de præscript. in quarta collect.* Hæc facultas, inquam, instituendi, et destituendi, augurandi, et exaugurandi presbyteros non utendo amittitur. Itemque ordinatio sacerdotis parochiani, quem vulgo Pontifices vocant Plebanum vulgari voce, ut in Italia *Plebano*, *le Curé*. Ordinatio igitur sacerdotis parochiani, et plebani, et clericorum, qui ei opem ferunt in divinis mysteriis, et baptismi collatio, et pœnitentiæ levioris irrogandæ facultas, et decimarum perceptio, et sepelendi, excommunicandi, interdicendi, absolvendi, jura hæc non utendo amitti possunt, et utendo bona fide, et ex justa causa acquiri, *cap.* 18. *inf.* Alia sunt jura Episcopalia, quæ non utendo non amittuntur: ut jus visitationis: et quod eam consequitur eive annexum est, ut ait *cap.* 25. *inf. de censib.* jus petendæ procurationis, sive alimoniæ, ut superiore cap. Reverentia item; et obedientia Episcopo debita nullo tempore intercidit, etiamsi

per annos innumeros in ea exhibenda ecclesiæ quædam suæ diœceseos cessarent, ut in hoc cap. videlicet, si quæ forte prætendunt se exemptas esse ab obsequio Episcopi fretæ solo lapsu temporis longissimi. Opus est Romani Pontificis speciali privilegio, quo eximantur ab obsequio diœcesani Episcopi, nec sufficit temporis prolixitas. Quod etiam in visitationum, et procurationum causa servari jam ante dictum est. Et privilegium quidem illud, quo plerique eximantur ab obsequio atque etiam jurisdictione diœcesana, ut in hac urbe Biturigum Canonici S Sacelli, et Capitulum S. Stephani, et monasterium S. Sulpicii, et qui communem societatem Cristianorum omnium ex nomine Jesu propriam suam fecerunt; privilegium, inquam, illud jure Pontificio approbatur *cap.* 1 *de privileg. in* 6 *cap. un. de excess. præl. in Cle. cap.* 15. *et* 18. *h. t.* at im probatur sane vehementer passim ab omnibus Episcopis quorum interest: sed fremant quantumlibet, id privilegium jure Pontificio receptum est, quamvis eo concesso rem suam augeat Romanus Pontifex, et minuat ceterorum Episcoporum. Sunt Ordines et monasteria innumera hodie, quæ eo privilegio fruuntur, ratione ducta ex *can. luminoso*, 18. *q.* 2. et ex iniquitate plerumque, oppressione, et injuria Episcoporum, et quandoque conventione habita cum Episcopo diœcesano, et remuneratione interveniente. Quæ tamen conventio non videtur esse rata, sicut nec si ex conventione Episcopus jus visitationis remittat, aut procurationis, *cap.* 21. *inf. de censib.* Sunt etiam Episcopatus plerique, qui non subjacent Metropolitano, sed soli Romano Pontifici ἀμέσως, immediate, ut Aniceusis Episcopatus in Gallia, *le Puy*, et Papiensis, sive Ticinensis in Italia, et alii multi.

AD CAP. *Ad audientiam*. XIII. et CAP. *Cum nobis*. XIV.

Cum cap. 13. simul explicabo cap. 14. de præscriptione centum annorum, quæ sola singulari quodam jure Romanæ Ecclesiæ obstat: non sufficiente adversus eam XL. vel L. vel LX. vel alia quacumque temporis præscriptione: cum tamen adversus aliam ecclesiam, uti in superioribus demonstratum est, sufficiat præscriptio XL. annorum. De hac singulari præscriptione C. annorum agitur in hoc cap. 13. et 14. Olim etiam adversus Romanam Ecclesiam currebat præscriptio XL. annorum, ut adversus aliam ecclesiam quamcumque. Primus Justinianus constituit, ut ne ulli ecclesiæ alia præscriptio noceret jus suum persequenti, quam C. annorum, *l.* 24. *C. de Sacros. Eccl. Nov.* 9. *sive* 5. edicto Justiniani, cujus etiam Suidas mentionem facit in Prisco Emeseno. Qui tamen Justinianus postea mutata sententia in Nov. 111. et 131. adversus ecclesias omnes sufficere voluit præscriptionem XL. annorum, sublata C. annorum, seculi, ut ait, magis quam temporis præscriptione τοῦ αἰῶνος μᾶλλον ἤπερ τοῦ χρόνου παραγραφῇ, quod et Gregorius I. probavit, non excepta Romana ecclesia, *can. volumus*, 16. *q.* 5. Recentiores Pontifices, Joannes VIII. Innocentius III. Bonifacius VIII. in Ecclesia Romana conservari voluerunt Justiniani priores Constitutiones, ut scilicet ei non possit alia præscriptio temporalis opponi, quam C. annorum, idque constat ex hoc *cap. et cap. seq. et cap.* 17. *in fin. hujus tit. et cap.* 2. *eod. tit. in quarta collectione*, *et cap.* 4. *inf. de confirmat. ut. vel inut. et can. ult.* 16. *qu.* 4. Hoc denique præcipuum habuere voluerunt ecclesiam Romanam, quanquam difficile, immo pene impossibile sit probare C. annorum possessionem, vix enim ulli completis C. annis superesse possunt homines, qui de ejus possessionis justo initio perducto ad C. annos testificari possint. Rumor quidem et fama communis, vel de auditione testimonia, quæ dicant ii, qui se a majoribus suis id audisse et accepisse dicant, proferri possunt, sed harum probationum sublestior est fides. Porro cum hoc proponitur, cum ecclesiam Romanam excipiunt, proculdubio intelligunt ecclesiam Sancti Petri, idque patet manifeste ex *cap. un. de præscript. in* 5. *collectione*: ubi Honorius III. idem privilegium, quod habet ecclesia Sancti Petri, dat ecclesiæ Sancti Joannis Lateranensis in eadem urbe, quæ propria est sedes Romani Pontificis. Nunc videamus, quæ sit species *cap.* 13. *et cap. seq.* Alexander III. cuidam nobili feudi jure concessit pensionem annuam certæ pecuniæ impositam cuidam castello, et debitam ecclesiæ Romanæ, et omnia jura, quæ in eo castello ecclesia Romana habebat, veluti cibatus, sive procurationis, et banna, ut ait, idest, jus edicta proponendi; et jurisdictionem, quæ hoc loco significatur Placitorum nomine, quia barbare Placita vocant *plaids*, sive litigia, et coercitiones, sive mulctas delinquentium, quæ etiam in idiotismo forisfacta, *farfaiture.* Huic vero nobili quo minus hoc jure et beneficio Pontificio uteretur, cum Castellanus ejus castelli faceret controversiam, et neque solveret pensionem annuam, neque cetera jura redderet nobili supradicto: Pontifex pro nobili pronuntiat adversus Castellanum hac potissimum ratione, quod etsi diceret Castellanus hoc jure nobilem non fuisse usum per XXX. annos: tamen quia ea res principaliter contingebat ecclesiam Romanam, quia ejus rei principale negotium erat ecclesiæ Romanæ, a qua beneficium illud proficiscebatur, et pendebat, nihil agere Castellanum objiciendo inusum, sive præscr. XXX. annor. adversus ecclesiam Romanam necessariam esse præscriptionem C. annorum. Hæc fuit

ratio præcipua, cui adminiculabatur etiam beneficium Pontificis, quod nobilis proferebat: itemque liber censualis Romani Pontificis, ex quo apparebat, superiora jura pertinuisse ad ecclesiam Romanam. Qui quidem liber sane plenam fidem facit, etiamsi non inveniatur, ut ait, in archio ipso ecclesiæ Romanæ, sed apud Cardinalem quendam, qui olim fuerit Camerarius Romani Pontificis, id est, qui præfuerit archio, sive grammatophylacio ecclesiæ Romanæ. Testes quoque hujus rei approbandæ causa ab eodem nobili producti recipiuntur ut idonei, nec ideo rejiciuntur, quod diceret Castellanus verbo tenus tantum, scriniarium, sive tabellionem non ex fide dicta testium in litteras retulisse: quia non est credibile pejerasse scriniarium, qui in eo officio accipiendo juravit, se eo perfuncturum bona fide. Quare etiam præsumit Pontifex in *cap.* 1. *de fid. instrum.* in quarta collectione, tabellionem suo officio functum fideliter, *cum,* inquit, *ad hoc ex jurejurando teneatur.* Ex cap. 14. præter id, quod in eo habetur de non minori, quam c. annorum præscriptione ecclesiæ Romanæ objicienda, notandum est, in eam c. annor. imputationem non numerari tempora schismatum ecclesiæ, quorum plura intercessisse tempore Alexandri III. historia probat, tribus, vel quatuor ordine Pontificibus, quos vocarunt Antipapas, Alexandro oppositis factione Cardinalium, et Principum quorundam, Octaviano scilicet, et Guidone, et Joanne, et Landone, quos omnes cum mors eripuisset ex rebus humanis superstite Alexandro, nemo post eos ausus est in possessione summæ cathedræ ullam deinceps Alexandro inferre molestiam, verebantur enim ne mortem obirent, ut priores illi quatuor, atque ita diu Alexander, qui fuit vir magnus, fruitus est sede illa.

AD CAP. *Auditis*. XV.

Conjungendum est cum hoc cap. *cap.* 5. *sup. de in integr. restit.* utrumque pertinet ad litem, quæ erat in Anglia inter Episcopum Vigorinensem, et Abbatem *Eveshamum,* sive *de Evesham*, sic legendum hoc loco, ut in inscriptione *cap.* 9. *sup. de judic.* quem solum abbatem liber fiscalis Romani Pontificis ponit in diæcesi Vigorinensi, ubi tamen corrupte legitur Evesanna, ordinis Sancti Benedicti, cum sit legendum *Eveshama*; quod et historia Anglica manifestum facit multis in locis. Fuit autem lis ea de quibusdam ecclesiis vallis et villæ Eveshamæ, quas diœcesana lege, ut ait, id est, tanquam constitutas in sua diœcesi Episcopus jure communi ad se pertinere dicebat. Abbas contendebat eas esse prorsus exceptas et liberas a ditione et jurisdictione Episcopi ex privilegio Henrici et Offæ, qui Reges Merciorum omnium, qui in Anglia fuerunt potentissimi, et ex privilegio Constantini Papæ (corrupte in hoc cap. *Cælestinus prædecessor noster*, pro *Constantinus Papa*, ut recte legitur in antiquis) Idem etiam Abbas Episcopo opponebat præscriptionem XL. annorum: quod tot annorum spatio cessasset Episcopus in Vallis Eveshamæ jurisdictione usurpanda. Deficienti Abbati in probatione privilegii supererat exceptio possessionis XL. annorum, sicut, ut hic etiam ponitur, deficienti Episcopo in probatione ejus temporis, quo dicebat ecclesiam Vigorniensem caruisse Episcopo, atque ideo ex præscriptione XL. annorum tempus illud vacantis ecclesiæ deducendum esse, ut *cap.* 1. *et* 4. *sup.* supererat exceptio usurpationis. Usurpatio interrumpit præscriptionem, ut puta si probaverit in ecclesia quadam ejus vallis Archidiaconorum quendam Vigorniensis ecclesiæ eo profectum illius ecclesiæ invisendæ causa, fuisse benigne receptum, eique præbitas annonas et capita. Si et per Archidiaconos suos idem probaverit Episcopus, se coegisse, sive collegisse denarium Sancti Petri: sic vocabatur nummus argenteus, quem singulæ familiæ in Anglia olim pensitabant Romano Pontifici, quod tributum etiam ob eam rem dicebatur *Romescot*, *comme lataille de Rome*, ut scribit Matthæus Vvestmonasteriensis, et Polydorus Virgilius, ultro concessum ab Offa et Ina regibus Anglorum, ecclesiæ Romanæ. Id vero exigi ab Episcopo per Archidiaconos ostendit *cap.* 12. *inf. de censib.* in quo sic legendum est, *cum Beati Petri denariorum collectam per Archidiaconos vestros feceritis*, *etc.* Usurpationis etiam, sive interruptæ possessionis argumentum erat, ut hic proponitur, publica processio, quæ δημοσία πρόοδος apud Justinian. *Novel.* 67. quam a civitate Vigornia in eam vallem tempore Pentecostes Episcopus ducere solebat. Argumentum etiam aliud erat interruptæ præscriptionis, cognitio causarum matrimonialium, quæ in ea valle movebantur, quam Episcopus semper usurpaverat, et Cappellanorum, ut ait, suspensio, vel interdictio. Et hæc sufficiant ad c. 15.

Cap. 16. jam exposui *sup. in. c.* 11.

AD CAP. *Si diligenti*. XVII.

Quod habetur in hoc cap. conjungendum est cum his, quæ dicta sunt *sup. in cap.* 22. *sup. de jurejur.* de jurejurando fidelitatis, quod præstare judex Caralitanus in Sardinia, quæ tota parebat Romanæ ecclesiæ, debuit Romano Pontifici, non Pisano Archiepiscopo, qui neque privilegio, neque præscriptione ulla id sibi unquam juris acquisierat: namque id semper exegerat a judice Caralitano, non suo nomine, sed nomine sedis Romanæ: ex quo apparebat non Archiepiscopum Pisanum, sed Pontificem Romanum fuisse in quasi possessione juris supradi-

cti, quia is solus possidet, cujus nomine possidetur, *l. quod meo, de acquir. possess.* Itaque non poterat Archiepiscopo, qui non possidebat sibi, procedere præscriptio temporis. Imo et hoc posito, Archiepiscopum Pisanum jus illud Ecclesiæ suæ, non ecclesiæ Romanæ nomine: atque ideo Archiepiscopum Pisanum ejus juris possessorem fuisse, dicendum est, præscriptionem Archiepiscopo non prodesse, quia mala fide possedit, sciens id juris ad Romanam ecclesiam pertinere, cum et jusjurandum ab eo judice exigeretur sub hoc modo, salvo honore sedis apostolicæ, *d. cap.* 22. Malæ autem fidei possessori, et justum possessionis titulum non habenti prescriptio non procedit. Ac præterea, sic gradatim procedit Pontifex in hoc capitulo, hoc concesso, præscriptionem procedere, non aliam posse adversus Romanam ecclesiam procedere, quam c. annorum, quam probare perdifficile, imo pene impossibile est, ut diximus in *cap.* 13. *sup.* In contestu hujus cap. illo loco, *juramentum, quod per sedem Apostolicam*, legendum ut in sequentibus, *quod pro sede Apostolica*, id est, nomine ecclesiæ Romanæ, non Pisanæ, et sic habet antiqua Decretalis. Quod autem ait in hoc *cap. in præscriptione rerum ecclesiasticarum bonam fidem, et justum titulum requiri*, id obtinet hoc jure in omni omnium rerum præscriptione, ut ait *cap. ult. inf. hoc t.* non tantum canonica, quæ secundum canones inter ecclesiasticos procedit, sed etiam civili, quæ inter laicos. Nam et inter laicos omni tempore bona fides intervenire debet, quoad justum præscriptionis tempus adimpletum sit. Incidens mala fides medio tempore interrumpit præscriptionem vel usucapionem hoc jure, sed non etiam jure civili. Quod si in præscriptionibus omnibus bona fides hoc jure requiritur, ut in *cap.* 3. 5. *pen. et ult. hoc tit.* et justus titulus igitur, id est, justa et legitima causa possessionis adipiscendæ et obtinendæ, ut *cap.* 31. *inf. de decim. cap.* 9. *sup. de probat.* nam ubi justus titulus abest, vix est ut non etiam absit bona fides, *l. ult. C. unde vi*. Cum igitur constet, sine bona fide præscriptionem non procedere, consequens est, nec eam procedere posse sine justo titulo. Quod tamen non videtur, per omnia admittere *cap.* 1. *de præscript. in* 6. nisi et ibi dicas, eum, qui possidet sine titulo, modo non possideat contra jus commune, non omnino carere titulo, vel eo, quod ejus possessio veluti juri contraria coargui non possit: sicut nec si origo possessionis hominum memoriam excesserit.

AD CAP. *Cum olim*. XVIII.

Episcopus Lucensis vindicabat sibi in villa quadam jura Episcopalia, veluti institutionem, et destitutionem presbyterorum, ordinationem rectoris parochiani, et clericorum, et vindicabat quidem ea jura fretus jure communi, sive communi lege diœcesana, ut *cap.* 15. *sup.* atque etiam ex sententia quadam arbitrorum, hac in causa pro se data adversus Abbatem S. Salvatoris, qui nunc denuo de hisce juribus cum eo Episcopo controvertebat, prolato privilegio Gregorii VII. ante sententiam illam arbitrorum impetrato, quo hæc jura, quæ abjudicabantur Episcopo, adjudicabantur Abbati, et villa illa eximebatur potestate Episcopi: prolatis etiam multorum Pontificum Rom. similibus privilegiis concessis post sententiam arbitrorum. Ac præterea opposita præscriptione xxx. annorum, quæ initium duxerat a concessione illa privilegiorum, et a justo titulo igitur, et bona fide cœpta et continuata sine interpellatione legitima. Quapropter etiam pro Abbate Pontifex pronuntiavit in his causis, ut ait, quibus quæsiisse se jura Episcopalia præscriptione legitima Abbas docuit post sententiam arbitrorum: in aliis in quibus quod idem non doceret, præscriptione uti non potuit, Episcopo juxta sententiam arbitrorum jure suo conservato.

AD CAP. *Veniens* Pen. et CAP. *Quoniam*. Ult.

Erat in Ungaria quæstio de decimis Comitatus Simiginensis, sic est legendum. Comitatum hic vocat, quem Ducatum Bonfinius scriptor doctissimus historiæ Ungaricæ. Et hæc quidem quæstio de decimis, ut cœpi dicere, erat inter Episcopum Vespriniensem et Abbatem S. Martini, qui est in diœcesi Vespriniensi, Abbate decimas illius Comitatus vindicante interdicto uti possidetis, ex privilegio Stephani primi Ungarorum Regis, quem S. Stephanum vocant, quod relatus fuerit inter divos, confirmato a Paschali II. Romano Pontifice, quod in decimarum jure conferendo non sufficeret auctoritas regis, cum nec regi id juris competere possit, *cap.* 31. *inf. de decim.* Quod pertinet etiam ad ecclesiam Vespriniensem. Episcopo autem easdem decimas contra vindicante, et argumentis quibusdam refellente privilegium illud Abbati concessum. Quibus tamen argumentis tanquam infirmis Pontifex locum non dedit, et omnino privilegium illud ratum et firmum esse jussit, ac jubet in hoc cap. Verum, ut subjicit, quod attinet ad electionem, consecrationem, et erogationem chrismatis sive olei, ex quo fit post baptismum unctio benedicta (ut Tertullianus loquitur in libro de Baptismo, et eadem de re Cyprianus ad Januarium in hunc modum. *Ungi necesse est eum, qui baptizatus sit, ut accepto*, inquit, *Chrismate*, id est, *unctione, esse Dei unctus, et habere in se gratiam Christi possit*) Item quod attinet ad consecrationes altarium, et basilica

rum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines promovendi sunt, Pontifex jubet clericos parochiales supradicti monasterii (nam et monachi parochias habere possunt, *cap.* 10. *sup.* id est, regimen quarundam parochiarum) illos, inquam, clericos non posse ea beneficia, quæ ante retuli, ab Abbate consequi, sed a solo Episcopo Vespriniensi, si Catholicus fuerit, et gratus Romano Pontifici, et quidem gratuito, non ære collato, alioqui simonia contraheretur, *cap.* 16. *et* 36. *inf. de simon.* et si Episcop. Vespriniensis Catholicus non fuerit, ab alio quolibet Episcopo Catholico: hæc enim dare Pontificum est, non monachorum. Ut vero ab alio quolibet Episcopo Catholico, deficiente proprio, id esse ait ex privilegiis Paschalis et Alexandri concessis Abbati supradicti monasterii, quibus quidem privilegiis cum nihil nominatim derogaverit privilegio Clementis, quod subsecutum est, et datum Abbati generaliter, ut a quocunque Episcopo, ut diximus, beneficia illa rectores parochiarum supradicti monasterii accipere possint; concludit pristina privilegia concessa Paschali et Alexandro sub distinctione in illis expressa, et paulo supra exposita generali sermone abrogata non esse; nec abrogata quoque ea privilegia esse præscriptione XL. annorum jam completa, quæ hoc jure legitima præscriptio est adversus ecclesiam, aut monasterium, cum Abbas allegando pro se illa privilegia Paschalis, et Alexandri, præscriptioni omnino renuntiasse videatur: et post ea quoque privilegia impetrata præscriptionem implere non potuerit malæ fidei possessor constitutus. Impetratio enim privilegii, quod notandum, argumentum est malæ fidei. Quo enim opus est mihi privilegio si bonæ fidei possessor, si mihi bene conscius sum? Mala autem fides, sive initio possessionis intervenerit, aut quasi possessionis, sive supervenerit, sane hoc jure impedit et interrumpit præscriptionem, ut *cap.* 5. *sup.* et ratio redditur in *cap. ult.* ex Epistola ad Romanos, *quia omne quod non est ex fide, peccatum est*, ac si ille locus Apostoli sic accipiendus sit, quod quæ præcedunt quodammodo innuunt, quod fit contra animi nostri conscientiam, contra fidem bonam: ut si quid edamus, aut bibamus aliud dictante conscientia: si quid faciamus, quod intelligamus, aut existimemus non esse faciendum: si quid possideamus, quod sciamus esse alienum, aut quod idem est nostrum non esse, peccatum est. Et sic Gratianus interpretatur in *can. quæras, de pœnit.* 3. *distinct.* sic. et alii multi. Hic est finis hujus tituli de præscriptionibus.

AD TITULUM XXVII.

De Sententia, et re judicata.

AD CAP. *Sententia.* I.

Hic titulus est de sententia, et re judicata. Sententia est causa res judicata effectus, condemnatio puta, vel absolutio, ut *l.* 1. *D. de re judic.* Lis, quæ definitur sententia transit in rem judicatam, *l. si fundus*, §. *si pluris, de pignor. cap.* 13. *inf. h. t.* Sententiam enim in hoc titulo non accipimus pro qualibet interlocutione judicis, sed pro sententia definitiva, *l. quod jussit, D. de re judic.* et pro sententia, quæ non sit concepta contra leges, aut canones, aut bonos mores, ut *Institut. initio tit. de offic. judic.* alioquin ipso jure nulla sententia est, *cap.* 1. *h. t.* licet ab ea appellatum non sit. A sententia ipso jure nulla, appellare non est necesse, *l. si expressim, de appell. l.* 1. §. *item cum contra, quæ sent. sin. appell. rescind. l.* 2. *et* 5. *C. quand. prov. non est nec.* aut si qua a sententia ipso jure nulla interponitur appellatio, ut fit sæpe, ex abundanti interponitur, ut est in epistola Gregorii I. ex qua sumptum est cap. prim. quod notandum. Nam ex eodem exemplo, modove recte dices, ex abundanti opponi exceptionem, quæ judicio bonæ fidei inest ipso jure. Eleganter autem Græci interpretes notant multum interesse sententia judicis sit ἄδικος, an παράνομος: quia παράνομος est ipso jure nulla, ἄδικος valet, nec citra appellationem rescindi potest: hæc de jure litigatoris iniqui pronuntiat, ut si volentem se excusare a tutela beneficio liberorum, et probantem se tot habere liberos, quot sunt necessarii ad excusationem, judex pronuntiaverit eum non probasse numerum liberorum: illa autem, quæ est, παράνομος, de jure publico pronuntiat inique, ut si pronuntiet numerum liberorum, non prodesse ad excusationem tutelæ, quod etiam ostenditur in *d.* §. item cum contra.

AD CAP. *Jurgantium.* II. et CAP. *Non potest.* III.

Ex eodem Gregorio etiam est *cap.* 2. *et* 3. quorum uno ostenditur, rem, quæ in judicium deducta est, jamque perducta ad ultimam cognitionem, celeriter, et ex tempore judicandam esse pro qualitate ejus, puta, ut si qua de re turpissima agatur, ea maxime, et maturissime judicetur, ut M. Tul. ait pro Cæcinna, nisi forte de vita hominis agatur: *nulla enim unquam*, inquit ille, *de morte hominis cunctatio longa est.* Quamobrem etiam pro qualitate causarum judicibus delegatis certa tempora præstitui solent, intra quæ sententiam dicant, *l.* 32. *de judic.* Et generaliter ex constitutionibus causæ civiles ad summum finiendæ sunt intra triennium, *l. properandum, C. de judic.* causæ criminales intra biennium, *l. ult. C. ut intr. cert. temp. crim. quæst. termin.* fiscales intra sex menses, *l. ult. C. de jure fisci*, quæ est Græca constitutio Justiniani. Et causæ quæ sunt de conditione Decurionum intra tres men-

ses, *l. generali*, *C. de decur. lib.* 10. Altero cap. nempe 3. idem Gregorius definit, eum, qui dejectus est sede sacerdotali, id est, Episcopali, quam obtinebat, sine auctoritate Synodi, non esse jure dejectum, veluti dejectum ab Archiepiscopo non adhibito solemni conventu, sive Synodo, ut in specie *cap.* 1. Et hunc esse verum sensum cap. tertii, probat aperte integra epistola Gregorii, quæ est lib. 2 epistola 8. et apertius quæ sequitur epistola 9. Vulgo sic accipitur cap. 3. ut sola Synodus in hanc rem specialiter coacta possit justa ex causa Episcopum sede sua dejicere et regradare. Quod et verum est, extatque ejus rei exemplum apud Ammianum Marcellinum 15. de Athanasio Episcopo Alexandriæ, quem, hoc agente Constantino Imperatore, Synodus removerat ab Episcopatu et sacramento, quod obtinebat ex injusta causa, aut causa non probata. Cui decreto Liberius Pontifex Romanus noluit subscribere, nec urgente Constantio quidem, qui vehementer cupiebat decretum illud Synodale confirmari a Romano Pontifice, qui etiam tum eminebat supra omnes ceteros, ut ille Marcellini locus evidenter demonstrat. Et de ea omni controversia extat dialogus elegans habitus inter Liberium, et Constantium post Decreta Liberii tomo primo Conciliorum. At quamvis hoc sit verissimum, solius esse Synodi, id est (ut Marcellinus interpretatur) cœtus in unum quæsiti ejusdem loci multorum, solius, inquam, esse synodi Episcopum justa ex causa Episcopatu movere, tamen cap. 3. alius est sensus, et idem omnino, qui cap. 1., ipso jure nullam esse sententiam, qua ab Archiepiscopo Episcopus, qui ei suberat, sine auctoritate synodi Episcopatu motus est. Nam et species cap. 1. fuit, ut constat ex integra epistola Gregorii, de Episcopo, quem Archiepiscopus proprio Marte, ut ita dixerim, et sententia sua Episcopatu abire jusserat, non adhibita auctoritate synodi.

AD CAP. *Ea quæ*. IV.

Quod sequitur in *cap.* 4. est ex epistola Leonis I. ad Episcopos Cæsarienses Mauritaniæ, de iis, quæ juste decrevit, et definivit synodus Africana, ut a Romano Pontifice comprobentur, et confirmentur. Unde nota, synodos provinciales indigere confirmatione summi Pontificis. Et adi, si libet, integram Epistolam Leonis, quæ in Codice epistolarum ejusdem est epistola 87. et hoc habet in extremo, quod hic legis, quod poni sane debuit ante tres superiores Gregorii constitutiones, qui fuit longe post Leonem, si servanda est, ut plerunque servatur, series Pontificum.

AD CAP. *De cetero*. V.

Sequitur in *cap.* 5. executione sententiæ Romani Pontificis ab eodem alii demandata, si qua fraus intervenerit, inquit, ut de omni negotio non cognoscat executor, sed rem omnem remittat ad Romanum Pontificem, quia executor, neque judex est, vel cognitor, neque arbiter, ut *l.* 6. *C. de execut. rei jud. l.* 1. *C. Th. de litigios. Et si fraus intervenerit*, inquit, hoc sic interpretari velim, ut si falsis precibus oblatis Romano Pontifici elicitum dicatur ab eo rescriptum, quod ad eam litem finiendam pertinuerit, de qua Pontifex pronuntiavit. Sic hæc verba, *si fraus intervenerit*, accipienda esse locus unde ea sumpta sunt demostrat. Is est enim in *l.* 4. *C. si contra jus, vel util. publ.* quæ tamen lex pugnat omnino cum hoc cap. 5. Nam etsi non cognitio, sed executio nuda, sive mera, ut loquuntur, alicui mandata sit, executorem inquirere debere ait de veritate precum, quæ falsæ dicuntur, ut si falsæ præces esse videantur, *de toto*, inquit, *negotio cognoscatur*, ab eodem scilicet executore. Quam constitutionem vere dixeris extorsisse falsi, et subreptionis aliquid, et mendacii nomine: nec probari tamen eam a Romano Pontifice in hoc cap. quod et verba hæc demonstrant: *de cetero noveris*, inquit, quorum virtus hæc est, *aliud quidem olim fuisse observatum*: nimirum ex sententia *d. l.* 4. ceterum deinceps idem non esse servandum, non esse permittendam nudo executori totius causæ cognitionem.

AD CAP. *Cum aliquibus*. VI.

Potest etiam ad executores rerum judicatarum referri cap. 6. qui res judicatas ad emolumentum sive ad effectum perducunt, plerumque eo, qui vicit, jussu Prætoris misso in possessionem bonorum ejus, quem vicit, judicati servandi causa: quod pignus Prætorium dicitur: vel extra ordinem captis et distractis pignoribus, *l. a divo Pio*, §. *ult. de re jud. l.* 2. *C. de execut. rei jud.* Et ubi quidem exequendi judicati causa mittitur, qui vicit, in possessionem bonorum ejus, quem vicit, non verbo tenus eum mitti sufficit, nisi mittatur, ut ait, in possessionem corporalem, naturalem, realem: quomodo loquitur etiam *l. debitor*, §. *ult. de pignor. act.* Et hoc est, quod ait in hoc c 6. cum aliquibus est adjudicata possessio, non sufficit eis dare pignora, nisi corporali possessione lætentur: quod proculdubio Pontifex sumpsit ex *l. non est*, §. 1. *de pig. act.*

AD CAP. *Lator*. VII.

Hoc cap. est de sententia divortii lata inter virum

et uxorem ex mutuo consensu utriusque, colore quæsito quasi injusti matrimonii, et decepto judice ecclesiastico, quam sententiam retractari et rescindi Pontifex jubet, si postea apparuerit justum fuisse matrimonium, quia obreptum est judici. Et hoc quidem ita fit recte etiam ad postulationem viri, si postea pœnitentia actus detexerit fraudem et errorem, ne animæ suæ periculum adiret. Unde colligitur contra quod vulgo feratur, adversus factum quemque suum venire, et erratum suum corrigere posse salutis æternæ conservandæ gratia. Sententiam quoque per errorem latam postea veritate comperta, cognito errore judicis rescindi posse, vel a Principe, vel a summo Pontifice, vel Senatu, ut *c. pen. de frig. et malef. cap.* 11. *hoc tit.* quo jure utimur. Neque enim tanti momenti, aut ponderis est res judicata, ut vincat veritatem, quamvis ipsa sane pro veritate habeatur interim, dum nullus error detegitur, juxta regulam, *res judicata pro veritate habetur*.

AD CAP. *Cum causa*. VIII.

In hoc cap. 8. proponitur alia causa rescindendæ sententiæ, si Romani Pontificis legatus, cui Pontifex delegaverat cognitionem causæ, quæ vertebatur inter laicos quosdam Veronenses, et clericos ecclesiæ S. Anastasiæ, quæ Veronæ ecclesia episcopalis, adversus quos laici agebant ex empto, nomine domus sibi venditæ ab Archipresbytero eorundem clericorum, sine consensu Capituli: si, inquam, legatus ille, post appellationem ab eo, tanquam suspecto, nomine clericorum interpositam ad Romanum Pontificem, clericis submotis præscriptione temporis, intra quod persequi debebant appellationem, sententiam dixerit adversus clericos, et domum, qua de agebatur, secundum consuetudinem Veronensis civitatis, quæ confirmabat venditiones prædiorum ecclesiasticorum factas ab Archipresbyteris: si, inquam, domum illam laicis adjudicaverit, quam et postea re perlata ad Romanum Pontificem Brixiensis Episcopus delegatus ab eodem Pontifice confirmaverit: nam hoc casu ipso jure nulla utraque sententia est, quippe cum lata sit contra canones, *cap.* 1. *sup.* qui quidem canones, nec ab Episcopo factam unquam tuentur venditionem prædiorum ecclesiasticorum sine consensu cap. Quapropter domum clericis Romanus Pontifex adjudicat, laicis abjudicat, a quibus etiam dicit nihil facere consuetudinem Veronensem, canonum decretis facientibus pro clericis, usurpata illa sententia *l.* 2. *C. quæ sit long. consuet.* ut et in *cap. ult. sup. de consuet. consuetudinem non esse tanti momenti, ut rationem vincat, aut legem*, aut canones scilicet.

AD CAP. *Inter ceteras*. IX.

Sequitur in c. 9. quod extat etiam Concilii Lateranensis habiti sub Alexandro III. *part.* 7. *c.* 4. et est facillimum, sententiam, quæ iniquitatem continet manifestam, veluti sententiam latam expressim contra jus publicum, etiamsi ab eo dicta est, cui causa delegata fuerit, adjecta hac clausula, *appellatione remota*, rescindendam esse. Et iis igitur tribus continuis casibus *c.* 7. 8. 9. sententiam rescindi citra appellationem quasi ipso jure nullam, *cap.* 4. *sup. de rescrip.* quod et similitudo inscriptionis suadet.

AD CAP. *Tenor*. X.

Hujus cap. species est de viro, quem cum apud judicem delegatum a Romano Pontifice mulier maritum suum esse peteret, et is negaret se illius maritum esse, judex absente citra contumaciam muliere, absentes justa aliqua et necessaria ex causa, absolvit, quæ sententia non tenet, *l. de unoquoque*, *de re jud. can. omnia*, *cap. absente*, 3. *q.* 9. quia non utraque parte præsente, vel, ut est in XII. Tab. præsente ambobus, quia non præsente ambobus lata est. Quamobrem etiam postulante muliere, iterum alius judex datus est a Romano Pontifice, qui denuo de negotio omni cognosceret. Ad quem vocatus vir, cum morbo se teneri, nec adesse judicio posse finxisset, mox tamen aliam uxorem duxit. Ex hac causa, quod temere pendente judicio prioris matrimonii aliud contraxisset, excommunicatus, ac deinde absolutus est, et post absolutionem judicio adfuit: alioquin manente excommunicatione per se judicio adesse, et experiri non potuisset, *cap.* 7. *sup. de jud. c. per tuas*, *inf. de sent. excom. c. cum inter*, *in fin. sup. de except.* Et re omni tandem apud judicem posteriorem disceptata ex utraque parte, cum vir proferret absolutionis sententiam, mulier testes, quibus probabat se a viro publice annulo pronubo fuisse oppignoratam, et subarratam, ut loquuntur, quæ vel sola res matrimonium facit, *cap. ult. de despons. impub.* si in præsens tempus non in futurum verba collata sunt. De annulo isto pronubo fit mentio in multis aliis juris pontificii locis, atque etiam in *l.* 36. §. 1. *de donat. int. vir. et uxor.* et a Plutarcho in problemat. qui, ut fit hodie, et illum annulum olim non habuisse σφενδόνην, id est, palam sive fundam, *que vous appellez chaton*, narrat. De hoc vero negotio omni proposito jubet judicem posteriorem Pontifex cognoscere, non habita ratione absolutionis prolatæ pro viro, quæ illicita est, ut ait, utpote facta absente altera parte citra contumaciam. Jubet et illum districtius viro injungere sub pœna excommunicationis, ne pendente judicio hujusmodi ad eam mulierem, quam audacter et

temere nimis superduxit, accedat Hæc omnia sufficiunt ad cap. decimum: nam quisquiliarum Doctorum piget. Nulli sunt Doctores ineptiores, quam qui in jus Pontificium scripserunt.

AD CAP. *Consanguinei*. XI.

Cap. 11. docet, judicio ecclesiæ, quod est judicio Episcopi, inter virum et uxorem facto divortio per causam συγγένεια, id est, cognationis spiritualis, et compaternitatis contractæ ex baptismo cujusdam infantis, quæ idoneis testibus comprobata fuerit, quæ divortii causa justissima est, *cap.* 3. 6. 7. *de cognat. spirit. c.* 1. *et* 3. *eod. tit. in* 6. *l. si quis alumnam*, *C. de nupt.* quæ sola in jure civili extat de compaternitate constitutio. Ita vero re transacta judicio ecclesiæ, non ob id solum rescindi sententiam Episcopi, quod postea mulier confiteatur tempore matrimonii contracti nulla se fuisse viro spirituali cognatione conjunctam, sed post contractum matrimonium commatrem ei esse cœpisse. Quæ cognatio superveniens sane non dirimit matrimonium: quamvis res in eam causam reciderit, a qua incipere non poterat, *c.* 2. *inf. de cognat. spirit.* Adsertio igitur mulieris sola non est justa causa rescindendæ sententiæ rite, et ordine legitimo prolatæ, *nisi,* inquit, *accedant aliæ probationes legitimæ*, quibus scilicet patefiat, errasse Episcopum in judicando, qui utique potuit in judicando servare ordinem, juris, nec tamen ideo minus libere judicare.

AD CAP. *Cum olim*. XII.

In cap. 12. Innocentius rescindit sententiam Cœlestini prædecessoris sui, cui obrepserat, quemve dolo malo circumvenerat litigantium aliquis, usurpato illo Nicolai Pontificis verbo, sententiam Romanæ sedis posse in melius commutari cum aliquid Pontifici subreptum est, *can. sententiam*, 35. *qu.* 9. quam usurpavit etiam in *ap. tum ex litteris*, *sup. de restit. in integ.* Species hæc erat: inter Episcopum Magalonensem, qui nunc dicitur Montis Pessulani Episcopus in Gothia, sic vocabant provinciam illam, quæ nunc dicitur *Languedoc* Inter Episcopum igitur illum, et Præpositum ecclesiæ orta controversia de Archidiaconatu ejusdem ecclesiæ vacante, et ad Archidiaconatum illum alium nominante Præposito, alium Episcopo, atque etiam eodem Episcopo a se electum et nominatum, ut ait, investiente per annulum, et inducente in possessionem. Annulum Fridericus ait esse donum investituræ in constitutione de pace tenenda. Annulo jungi scipio, vel fustis solebat. Inde in idiotismo, *investior per rain, et par baston.* Nam et veteribus Gallis, ut et Germanis annulus dicebatur *rain.* Ea vero re omni perlata ad Cœlestinum, Cœlestinus irritam fecit nominationem utriusque, et pollicitus est brevi se electurum certos homines ejusdem provinciæ, quorum opera Archidiac. aliquis in locum defuncti substitueretur. Post ipsemet Cœlestinus non recordatus pronuntiationis, et pollicitationis suæ alii cuidam eum Archidiaconatum contulit, cui Innocentius hac constitutione, licet habuerit consensum Episcopi Magalonensis, abrogat Archidiaconatum etiam absenti, non est querenda ratio longius, abrogat absenti in odium subreptionis, et imposturæ, de qua liquido constabat satis: liquido, inquam, constabat obreptum fuisse Cœlestino: Archidiaconatus autem vacantis electionem permittit Capitulo Magalonensi. Et nihil est præterea in *cap.* 12. nisi et illud annotare velis, quod Præpositus ille contendebat, vel prætendebat, vocem suam, suffragium suum computandum esse pro duobus, quod dignitates etiam hodie pleræque in plerisque ecclesiis sibi vindicant, et consuetudo admittit, jus hac in re nullum extat certum, quæ et satis nova est, ut una vox pro duabus habeatur, et computetur, et jure hoc fiat necne latissime hic Panormitanus disputat.

AD CAP. *Cum inter*. XIII.

Ad cap. 13. notandum est, a sententia judicis intra decem dies appellandum esse, ut cavetur Justiniani *Nov.* 23. quam Pontifices sequuntur, *cap.* 15. *inf. h. tit. cap. cum dilectus*, *in fi. sup. de elect. cap.* 36. *sup. de testib. cap.* 5. *eod. tit.* in quinta collectione Decretalium. Sunt sex collectiones, et sexta ea, in qua versamur, Gregorii IX. A sententia igitur intra decem dies appellandum est, aut si intra decem dies ab ea appellatum non sit, sententia, etiamsi per injuriam lata sit contra jus litigatoris, ut *l.* 1. *§. item cum contra, quæ sent. sin. appell. rescind.* auctoritate rei judicatæ censetur. quasi silentio ejus, qui condemnatus est, confirmata, *l. ult. C. de sent. quæ sine certa quant. profer. et d. cap.* 15. *inf.* sententia, inquam, post decem dies transit, ut loquuntur, in rem judicatam, vel quod idem est, sententia, cujus, quamdiu appellari potest, parva aut pene nulla auctoritas est, post decem dies acquirit auctoritatem rei judicatæ, quæ auctoritas tanta est, ut nullo remedio attentari possit, ut loquitur *l. eleganter*, §. 1. *de condict. indeb.* quod vix alibi in jure civili reperies verbum, et tamen eo verbo nullum est in foro frequentius. Auctoritas denique tanta est sententiæ, quæ censetur auctoritate rei judicatæ, quæ tempore quæsivit auctoritatem judicati, ut nullo remedio rescindi possit, quæ statim atque rei judicatæ auctoritatem assum-

psit, jus facit, *l.* 3. *in princip. de liber. agnosc.* et pro veritate habetur, *l. ingenuum, de statu homin.* Et hoc potissimum Pontifex hoc c. rescribit ad Abbatem S. Zenonis Veronensis, pro quo adversus Archipresbyterum S. Proculi ejusdem civitatis judicatum erat, nempe ecclesiam S. Proculi pleno jure, id est, sine ulla exceptione, ut *cap.* 15. *de præscription. et cap.* 16. *de for. compet.* esse subjectam monasterio S. Zenonis, a quo judicato appellatum non erat. Jus autem summum et plenum potissimum consistit, ut hic enarratur, in fidelitate et obedientia manuali, ut hic loquitur, et in *cap.* 11. *sup. de major. et obed. et cap.* 12. *sup. de restitut. spol.* quam quidem fidelitatem et obedientiam Archipresbyterum S. Proculi et clericos ejus judicatum erat debere Abbati S. Zenonis. Consistit etiam plenum illud jus in jure conferendi ordines sacros in eadem ecclesia S. Proculi, in jure conferendi primam tonsuram clericalem. Quod non est novum Abbatibus quasi Episcopis, concedi a summo Pontifice, *cap.* 3. *de privileg. in* 6. et fit ea vero tonsura raso vertice capitis, *can. duo*, 12. *qu.* 1. *can. prohibente*. 23. *distinct.* Et inde fit, ut Hieronymus in quadam epistola obtestetur Augustinum per suam coronam. Consistit etiam in chrismate, sive oleo, quo qui baptismum petunt inunguntur, derogando supradicto Archipresbytero. Consistit quoque, ut ait, in Litaniis in ecclesia S. Proculi agendis ducendisve, certis statisque temporibus, quod etiam non leve juris sui, et quasi possessionis, et majoris potestatis, sive dominationis argumentum est, *cap.* 15. *sup. de præscript.* Litanias, vel litas dicunt, quas vulgus, rogationes, vel processiones. Extat vero hæc constitutio plena primo epistolarum Innocentii III. hæc decurtata est, ut sunt fere omnes constitutiones in hunc librum relatæ.

AD CAP. *Causam.* XIV.

Ex hoc cap. intelligimus, a sententia definitiva judicis dati ex consensu litigantium, reum, qui superatus est, quamvis ex consensu ejus datus judex sit, posse appellare ad eum, qui judicem dedit, ut *l. ex consensu, de appell.* quod tamen *l.* 8. *C. de episc. audient.* videtur non admittere in Episcopo, qualis fuit, qui in specie hujus cap. judex delegatus proponitur a Summo Pontifice ex consensu partium: Laudensis scilicet Episcopus inter Canonicos Novarienses, et Albertum Siccum clericum, cujus delegationis ad Laudensem Episcopum exemplum extat lib. 1. Epistolarum Innocentii III. epistola incipiente, *cum illius vicem, etc.* At d. l. 8. non loquitur de Episcopo judice dato ex consensu partium, a quo appellare licet, sed de arbitro sumpto ex consensu partium, ut *l.* 7. *cod. t.* a quo appellare non licet. Consensum autem partium, quo adhibito judex datus est, tanti momenti esse hic ostenditur, ut si a sententia ejus judicis appellatum sit, judex, qui de appellatione cognoscit eam infirmare non possit, si modo iniquitatem non contineat manifestam, etiamsi is, quod notandum, qui appellavit, quodammodo probaverit sententiam contra formam mandati, sive delegationis fuisse prolatam: quodammodo, non ad liquidum, alioqui nulla esset sententia. Et ratio hæc redditur, quod ad unam, vel quamlibet speciem probationis judex animum intendere non debet, si alia argumenta suppetant, quæ animum ejus ab ea probationis specie dimoveant, ut *cap.* 6. *sup. de renuntiat.*

AD CAP. *Quod ad consultationem.* XV.

Quod diximus initio *c.* 13. *h. t.* de præscriptione decem dierum, qua tollitur appellandi facultas, confirmatur etiam in hoc *cap.* 15. in quo etiam hoc additur, tametsi judicato exequendo Constitutiones præscripserint menses quatuor, ut *l.* 2. *et.* 3. *C. de usur. rei jud.* tamen arctari illud tempus, et produci posse arbitrio judicis, *l.* 2. *de re judic.* vel etiam voluntate ejus, qui judicatus est, ut puta si, ut in specie hujus cap. proponitur, sententia judicis reo indicta purgatione canonica, quæ fit præstito juramento, et adhibitis conjuratoribus certis, reus receperit se eam purgationem impleturum intra viginti dies, post XX. dies exequendam sententiam esse, nec ab executione posse appellari, nisi, ut ait, executor modum judicationis excedat, quod sumpsit ex *l. ab executione, C quor. appell. non recip.* et cetera quoque fere omnia sumpsit ex jure civili: et omnino quicquid præclarum est in hoc jure, ex jure civili est, nec hujus interpres idoneus quisquam, nisi sit juris civilis peritissimus. Initium vero hujus c. in quo ita est, *quod ad consultationem: et infra, etc.* repleri potest ex rescripto pleniori ipsius Innocentii, quod extat primo Epistolarum

AD CAP. *Sicut.* XVI.

Hoc cap. est de exceptione rei judicatæ, cujus effectus hic est, ut iterum de ea re non quæratur, quæ judicata est, etiamsi per injuriam contra jus litigatoris sit, si modo appellatione rescissa non sit: sed judicata, ut hoc tantum quæratur, an judicatum sit, *l.* 1. *§. pari, de liber. exhib.* Quod probari duobus idoneis testibus satis est, qui omni adseveratione confirment, sententiam de ea re, quæ iterum in judicium deducitur, jam olim fuisse prolatam, etiamsi testes causas non dicant, quibus ju-

dices moti talem sententiam protulerint, propter auctoritatem scilicet rerum judicatarum, quæ efficit, ut præsumamus, quod maxime notandum, omnia legitime et solemniter judicem egisse, etiamsi in sententia omnes causæ, quæ, judicem moverunt, expressæ non sint. Denique omnis sententia, quæ censetur auctoritate rei judicatæ, præsumitur esse justa, nisi aliud approbetur, *cap. 13. in fine, sup.* Ex hoc igitur cap. 16. recte constitues, quamvis ex scripto sententiam ferri oporteat, *l. ult. C. de sent. ex peric. recit. cap. ult. de sent. et re judic. lib.* 6. tamen sententiam latam esse, etiam sine scripto, recte probari. Quod summe notandum esse censeo.

AD CAP. *Cum super.* XVII.

Ex hoc cap. intelligimus, quamvis sæpius constitutum sit, sententiam inter alios dictam aliis non nocere, aliorumve jus invitorum, vel ignorantium non lædere, non mutare, ut est proditum in *t. C. res inter al. act vel jud. al. non nocere, et l. pen. de re judic. et l. is qui fundum, de usufr. leg.* tamen quia in causa possessionis sententia inter alios dicta aliis nocere potest, in jure quod habet, puta in proprietate aliis nocere non potest: verum quia in causa possessionis aliis sententia, quæ inter alios dicta est, nocere potest, puta si sententia mandetur executioni, et is, qui vicit inducatur in possessionem rei controversæ: idcirco ne id eveniat, ne id fiat, aliis, inter quos judicatum non est, permittitur ab eo judicato appellare, et hoc remoto executionem remorari, quod et ex aliis justis causis permitti ostendit *l. 4. §. alio, et l. 5. de appell.* Quæstio erat de monasterio quodam Hispaniæ, quod Episcopus Auriensis, qui nunc dicitur Auriensis in Gallecia, contendebat juri suo esse subjectum: quæstio, inquam, erat de statu illius monasterii, ut loquitur hoc loco, et c. 34. *sup. de testib. et cap. 4. de fid. instrum.* et cum esset dicta sententia pro Episcopo Auriensi adversus monasterium, recte proponitur in hoc cap. ab ea sententia appellasse Ovatensem Episcopum, qui alius est Episcopatus in Hispania, cum quo res judicata non erat, quia ad suam ecclesiam potius ajebat illud monasterium pertinere, atque ideo ejus intererat sententiam illam temere non perduci ad emolumentum.

AD CAP. *Cum Bertholdus.* XVIII.

Ex initio hujus c. notandum est, quod alibi non est tam evidenter expressum, jus patronatus, quod laicus habet in ecclesia aliqua, id est, jus in ea defuncto rectore nominandi alterius, et deducendi ad Episcopum, ut eo auctore inducatur in possessionem ecclesiæ: jus, inquam, patronatus transmitti in hæredem cum ceteris omnibus facultatibus defunc i. Itemque jus patronatus pignori dari posse cum fundo, sive curia, ut vocat, aut villa, in qua ecclesia illa ædificata est. Et similiter locari posse, *bailler à ferme*, cum fundo, cum universitate, ut ait, *cum universitate quadam prædiorum locari posse jus patronatus: vel in emphiteusin dari, cap. ex litteris, inf. de jur. patron* Et pignori dato fundo, tacito intellectu, et jus patronatus, quod ei fundo adhæret, pignori suppositum videri, nisi specialiter in dando fundo dominus excepe-rit jus patronatus, ut *d. cap. ex litteris*. Et in specie hujus c. sicut scriptum est *in antiqua Decretali collectione tertia*, Bertholdus miles fundum, quem et curiam vocat, creditori pignori dedit, expressim recepto et retento sibi jure patronatus. Quamobrem, et in fine hujus cap. Bertholdus verus patronus dicitur. Itaque vacante ecclesia in illo fundo sita, cum hæres creditoris pignoratitii nominasset Primum quasi patronus, et Bertholdus, qui erat verus patronus nominasset Secundum, *qu' on appelle presenter, l' un en presentát l' un, et l' autre l' autre,* re varie disceptata, tandem ad extremum ex sententia Romani Pontificis vicit Secundus, qui ante victus fuerat sententia Remensis Archiepiscopi ab eo per obreptionem extorta, cujus obreptionis hæc argumenta erant: Primum quod in sententia Archiepiscopi falso erat scriptum, hæredem creditoris approbasse legitime, eo tempore, quo nominavit Primum, se fuisse quasi in possessione juris patronatus: quod non probaverat, quia probaverat tantum, sibi tanquam patrono rectorem illius ecclesiæ quotannis solvisse pensionem certam. Quæ sola pensitatio idoneum juris patronatus argumentum non est, *cap. 6. in fi. sup. de fid. instrum.* non probaverat se esse in possessione nominandi ministrum ecclesiæ vacante ministerio. Hoc modo recte probasset possessionem: illo non idonee probatur jus patronatus, ejusve juris quasi possessio. Item quod falso erat in ea sententia expressum, Secundum non probasse intentionem suam, qui eam vero probaverat perquam idonee. Item (et hoc est tertium) quod Archiepiscopus de ea re pronuntiavit non acceptis attestationibus utriusque partis. Quæ omnes sunt justissimæ causæ rescindendæ sententiæ, latæ nimirum ex falsis causis, circumvento judice fraude litigatoris. Non additur hæc causa quarto loco, quæ tamen addi posse videbatur, quod de omni eo negotio Archiepiscopus pronuntiaverat μονομερῶς, id est, una tantum parte præsente, præsente Primo, absente Secundo, nec probante justas absentiæ causas. Non additur, inquam, hæc quarta ratio, quia Secundus quasi contumax ex edicto peremptorio, et rite igitur absens, condemnatus est, quod et nominatim proponitur in

antiqua Decretali, quam et in hanc rem rectissime Bernardus adduxit hoc loco.

AD CAP. *In Causis*. XIX.

Constitutio hæc scribitur ad eundem Archiepiscopum Remensem, cujus mentio habita est in *cap. superiori*, et breviter hoc vult, auctoritatem rei judicatæ a Summo Pontifice vim legis, decreti, sive canonis generalis obtinere, et in similibus causis esse sequendam, nisi, ut dicitur de Constitutionibus Principum in *l. 1. C. de Const. Princ.* Pontifex alicui sine exemplo subvenerit, vel ob merita alicui specialiter indulserit, quia hæc beneficia personalia sunt. Quin et in rebus judicandis hoc exigit Nov. Leonis 92. et animus ei fuerit, τὸ κριθὲν ποιεῖν νομοτέθηκα.

AD CAP. *Inter monasterium*. XX. et CAP. *Suborta*. XXI.

Hoc cap. 20. est de lite, quæ fuit inter monasterium S. Leofridi de Cruce, quod est Rothomagi, quod vulgo dicitur *S. Lo*, et monasterium S. Odoeni, vulgo *S. Ouen*, quod est in eadem civitate: monasterio S. Odoeni contendente ex suo corpore Abbatem esse eligendum, et dandum, qui negat monasterium S. Leofridi: contra monasterio S. Leofridi jus sibi esse asserente, Abbatem eligendi, quem mallet ex monachis monasterii sui, non accersito aliunde alio, ex privilegio quodam sibi dato a Lucio Papa. Cujus litis disceptationem cum mandasset Innocentius certis judicibus, et apud eos lis contestata, et jam ex utraque parte producti testes essent, procurator S. Odoeni protulit aliud quoddam mandatum novum ejusdem Innocentii, quod per obreptionem eum extorsisse præbebat argumentum omissa in eo mandato mentio Luciani privilegii, et omissa mentio litis actæ apud priores judices, productæque jam ad publicationem testium. Faciebat etiam obreptionis suspicionem in eo mandato, nulla reddita idonea ratio, ob quam monasterio S. Odoeni suspecti essent, et recusarentur judices priori mandato hac in causa dati; quos etiam posterioris mandati eliciendi causa monasterium S. Odoeni recusaverat nimis sero, quia exceptiones dilatoriæ, quales sunt quæ judices rejiciunt et recusant, opponi debent ante litem contestatam in ipso limine quæstionis, *l. pen. et ult. C. de excep. l. exceptionem*, *C. de probat. cap.* 62. *tit. seq.* alioqui litem contestando approbare judices, et recusationum causis renuntiare litigator videtur, nisi qua forte causa post litem contestatam emergat et exoriatur, quæ ante litigatori incognita fuerit, *cap. 4. sup. de excep.* Quapropter Innocentius confirmat sententiam judicum datorum priori mandato, qua Abbas S. Leofridi ex monachis ejusdem monasterii electus, jure electus dicebatur, non habita ratione cujusdam sententiæ, quæ lata dicebatur jam ante pro monasterio S. Odoeni: dicebatur, inquam, a procuratore S. Odoeni, non etiam in medium producebatur, quia nec si in medium producta esset, amictu ejus, obtentuve, ut dicitur, novorum instrumentorum res judicata infringi potest, *l. 4. C. de re jud. l. Imperatores, eod. tit. et cap. seq.* nec exceptio peremptoria, qualis est exceptio rei jam ante judicatæ, opponi potest post sententiam alteram, nisi ab ea appellatum sit, ut *l. 2. C. sent. rescind. non poss.* Usque adeo autem Innocentius probat electionem Abbatis S. Leofridi assumpti ex ipso monasterio, ut et ei munus εὐλογίας ultro, sive benedictionis impendebat, quod proprium erat Archiepiscopi Rothomagensis, *cap. 1. sup. de suppl. neg. præl.* quodque in aliorum electionibus benedicendis, et confirmandis eidem Archiepiscopo testatur se velle salvum manere et integrum. Denique electo S. Leofridi Romanus Pontifex ultro impertit benedictionem, et absque præjudicio in posterum benedictionis faciendæ ab Archiepiscopo Rothomagensi. Extat vero hæc Constitutio perscripta latius *lib. 2. Epistolarum Innocentii*, in qua quod ait, et jam attigi supra, sub prætextu novorum instrumentorum res judicatas restaurari non posse, confirmatur etiam in *cap. seq.* 21. in quo agitur de controversia, quæ fuit inter Episcopum Meldensem, *l' Evesque de Meaux*, et monasterium Rubescense, sic legendum in *c.* 21. non *Atrebatense*, vel Resuascense, vulgo dicitur hodie S. Petri de Rebesco monasterium, et est ordinis S. Benedicti, *c' est l' Abbaye de Rebais*. Agitur, inquam, de controversia, quæ inter eos fuit super statu, libertate, et subjectione supradicti monasterii, quod ex parte monasterii dicebatur esse liberum, nec Episc. Meldensem cognoscere ex parte Episcopi, suo juri et potestati subjectum. Et in ea quidem controversia judicio possessorio vicit Episcopus, et restitutus est in quasi possessionem obedientiæ ab eodem monasterio sibi debitæ, qua spoliatus fuerat. Abbate monasterii nimirum non negante, eum Episcopum olim habuisse quasi possessionem obedientiæ in eodem monasterio. Vicit etiam Episcopus judicio petitorio, quia pronuntiatum est, subjectionem ejus monasterii ad eum pertinere, quamvis Abbas pro monasterii sui libertate protulisset privilegium quoddam Innocentii II. privilegium scilicet exemptionis, ut vocant. Sed Episcopus fortioribus rationibus nitebatur, et præcipue sententia Alexandri III. lata pro Episcopo contra illud privilegium exemptionis, quod Abbas allegabat, quodve

post sententiam Alexandri pro Episcopo latam tunc frustra allegabat. Cur frustra? quia prætextu post reperti instrumenti sententia retractari non potest.

AD CAP. *Cum I. et A.* XXII.

Hoc cap. est scriptum Abbati S. Crispini in Cavea, *qui s' appelle ainsi encore aujourd' hui, S. Crespin en Cave*, sic legendum in inscriptione, et Abbati Vallis secretæ, *de Vaux secret*, qui sunt in diœcesi Suessionensi. Eodem vero sensu dixit Ovidius Caveam, de Ponto.

Cum bene sint clausæ cavea Pandione natæ.

Et Petronius: *Super limen cavea pendebat aurea, in qua pica varia intrantes salutabat.* Varro caviam dixit 3. de re rust. Græci καλιὰν, et καλιὸν dicunt. Verum ad rem. Cum canonici quidam S. Dionysii Remensis objicerent Abbati suo varia crimina, insimulantes eum simoniæ, et perjurii, et malæ administrationis, et judices inter eos dati a Romano Pontifice Abbatem illum removissent ab ecclesiæ administratione: Abbas appellavit ad Romanum Pontificem, iniquam sententiam esse judicum delegatorum proclamans, tum quod lite apud eos non contestata cognitionem suscepissent, tum præterea quod testimonium eorum, qui in Abbatis criminationem malitiose conspiraverant, recepissent, quos non esse recipiendos satis constat, *can. conspiratores*, 3. *q.* 4. sicut nec de re pronuntiandum esse ante litem contestatam ex tit. 6. hujus lib. tum quod testimonia, quæ receperant, non publicassent, nec Abbati reo postulato ea patefecissent, uti oportet, *cap.* 24. *et cap. pen. inf. de accusat.* Quæ omnia si vera sunt, jubet Pontifex sententiam judicum delegatorum infirmari, si falsa, confirmari. Hoc tantum exigit ad infirmandam sententiam judicum delegatorum, ut constet crimina objecta Abbati non nisi ab iis, qui in ejus vitam, et existimationem conspiraverant, fuisse probata. Nam si vel testes conspiratores non esse appareat, vel alia de re, puta de statu illius ecclesiæ, interrogatos respondisse, cujus correctio supradictis judicibus ex parte omni mandata erat in capite et in membris, ut Pontifices loqui solent in *cap.* 17. *et pen. inf. de accus.* de statu, inquam, illius ecclesiæ, vel de re quadam alia ad ejus ecclesiæ emendationem pertinente, non de criminibus Abbati objectis, vel si remotis conspiratoribus appareat crimina satis esse probata, probata per alios: his casibus proculdubio sententiam judicum delegatorum confirmari oportet.

AD CAP. *Cum te*. XXIII.

Species hujus cap. est elegans de actione injuriarum, qua Lucius Titius verbi gratia egerat adversus Cajum, quod Cajus contumeliose dixisset, equum suum non minoris esse, quam Titii capillos, *mon cheval vaut autant, que tes cheveux*, quæ tamen, ut Pontifex ait, vel nulla, vel modica contumelia est. Quamobrem et ex hac causa damnatum ait non esse infamem, et frustra igitur desiderari a Principe, vel Pontifice restitutionem famæ. Principis est, vel Summi Pontificis, qui dicitur summus ecclesiæ Princeps, restituere famam, *l. imperialis*, *C. de nupt. l. si qua*, *C. ad Senatuscons. Tertull.* Cassiodorus 3. Variarum. *Fas est,* inquit, *Principi maculosas notas vitiosæ opinionis abstergere*. Symmachus 3. epistolar. *Notatus judicio*, id est, factus infamis sententia judicis, inquit, *exploratissimum remedium veniæ Imperialis implorat, ut judicati remissione famæ suæ vulnus excludat.* Svetonius in Vitellio: *Vitellium ultro ignominiosis notas, reis sordes, damnatis supplicia dempsisse*. At, ut dixi, non indiget famæ restitutione, qui injuriæ modicæ, ac pene nullius nominis damnatus est in certam pecuniæ summam, ut hic proponitur, quamvis alias injuriarum actio secuta condemnatione irrogare soleat infamiam, *l.* 2. *de his qui not. infam.*

AD CAP. *Ad probandum*. XXIV.

Species hujus cap. 24. quæ est satis obscura, lucem accipit ex *cap.* 22. *sup. de rescript.* Ea fuit de electione Custodis, *c' est a dire Gardien*, præficiendi monasterio cuidam puellarum in Germania, eademque electione confirmata sententia judicum delegatorum, quam tamen sententiam Pontifex in hoc cap. rescindit, eo quod unus ex judicibus tempore rei judicatæ excommunicatus fuisset publice, id est, pro tribunali, vel προνάῳ ecclesiæ, et ideo ex integro de electione ipsius Custodis alios judices cognoscere jubet. Unde intelligimus publice, non etiam privatim aut secreto, excommunicatum judicis officio fungi non posse, nec ei ullos conjudices adjungi posse. Hæc est vis publicæ excommunicationis, ut arceat excommunicatos homines, ut *cap.* 12. *sup. de except.*

AD CAP. *Quamvis*. Pen. et CAP. *Duobus* Ult.

Duo hæc cc. sunt Gregorii auctoris hujusce collectionis, qui ut in ea collectione aliquid de suo insereret, ex jure civili ultro non aditus a consultoribus ullis, vel litigatoribus pleraque sumpsit et inseruit, quo fit, ut in ejus constitutionibus ple-

rumque nemo inscribatur, ad quem constitutiones dirigantur. Et fuit hæc collectio Gregorii ultima nempe sexta. Collectio autem Decretorum facta a Gratiano fuit prima, quæ præcessit sex collectiones Decretalium. Et hoc quidem, quod est in cap. pen. hujus tit. est de re inter alios judicata, an aliis nocere aut præjudicare possit, qua de re nihil ante dictum est: id, inquam, est ex *l. pen. de re jud.* a me satis explicata Observ. 12. c. 25. inde assumes, quod ad hoc c. pen. pertinet. Quod autem est in *c. ult.* est in *l. inter pares, eod. tit.* Facit, quod notandum, in hoc *cap. ult.* tria genera judicum, alios esse judices ordinarios, alios delegatos, alios compromissarios. Inter pares numero judices ordinarios, si dissonæ sententiæ proferantur eam prævalere, quæ pro reo facit, quæ reum absolvit. Denique reum paribus sententiis absolvi, qui vulgo dicitur Ἀθήνης ψῆφος, Minervæ sententia, Minervæ calculus. Aliquando tamen prævalet sententia, quæ pro actore facit, ut si de libertate egerit, prævalet sententia, quæ facit pro libertate, quæ res valde favorabilis est, *d. l. inter pares*, *l. lege*, *de manum.* vel si agat de testamento, *l. si pars*, *de inoff. testam.* vel, ut in hoc cap. definitur apertius, quam ullo alio loco, quo maxime nomine propter hunc casum memoriæ mandandum est, si quis egerit de dote, vel matrimonio: nam ea sententia obtinet, quæ pro dote facit, vel pro matrimonio. Et hæc de sententiis plurium judicum ordinariorum. At inter pares numero judices delegatos sive judices, datos, si dissonæ sententiæ proferantur, ea prævalet, quam is, qui judices dedit, confirmaverit, secutus fuerit, et approbaverit, *c' est à luy à les departir.* Judices autem compromissarii, id est, arbitri sumpti ex compromisso partium certa pœna compromissa vicissim, si diversas sententias dixerint, nullis partes, quæ in eos compromiserunt stabunt invitæ, omnes contemnent impune, *l. diem*, *§. si plures*, *de rec. arb.* quia de eo non est actum inter partes, quæ ex compromisso arbitrum adierint, non est actum scilicet inter eas, vel conventum, cui potius sit standum; si inter pares numero arbitros diversæ sententiæ fuissent.

AD TITULUM XXVIII.

De Appellationibus, recusationibus, et relationibus.

Titulus XXVIII. est de appellationibus, recusationibus, et relationibus, quo prolixior nullus est in hoc libro secundo. Appellatio est remedium juris, quo, aut cujus auxilio is, cui sententia judicis non satisfacit, ex integro eandem causam agit apud majorem judicem. Recusatio vero est rejectio, vel ejeratio judicis, cujus ea de re, sive lite notio est, quæ vertitur inter aliquos. Et fit quidem ea recusatio ante litem contestatam, vel ex causa etiam post litem contestatam, ut docui in *cap. 20. sup. tit. prox.* Relatio autem est consultatio judicis ad Principem, vel Pontificem Maximum super ea re, cujus cognitionem suscepit, nec dum implevit. Ac de appellatione quidem, et recusatione sunt multa in hoc titulo, de relatione est solummodo *c. 68.*

AD CAP. *Dilecti*. I.

Ex hoc cap. 1. hoc solum notandum est, post appellationem legitime interpositam, si judex, a quo appellatum est, non intermiserit jurisdictionem, ut in specie hoc cap. proposita, si Archiepiscopus Priorem cujusdam ecclesiæ, qui ab eo appellaverat ad Romanum Pontificem, submoverit ab administratione ecclesiæ: si ecclesiam interdicto subjecerit: si sacram rem fieri in ea ecclesia prohibuerit: si Canonicos Priori subjectos imperio, vel mandato ejus obtemperare prohibuerit, post appellationem interpositam ab eo, si item beneficia, quorum collatio ad Priorem pertinebat, ipse suo arbitratu contulerit, nulla interveniente mora, aut cunctatione malitiosa, ut ait, puta quærendorum interim fructuum beneficii vacantis causa, ut recte supplet Hostiensis: si, inquam, nulla interveniente more Prioris, quæ ad Archiepiscopum juxta concilium Lateranense devolveret beneficii vacantis conferendi potestatem, breviter nulla interveniente mora Prioris, qua de re concilii Lateranensis sententia extat in *cap. 2. inf. de concess. præb. etc. 30. sup.* quo definitur, ut si intra sex menses is, cui jus conferendi competit, non contulerit beneficium, ut ejus conferendi potestas transeat, vel devolvatur, ut loquuntur, *qu' on appelle les devolus*, a Priore ad Episcopum, ab Episcopo ad Archiepiscopum, ab Archiepiscopo moratore et cessatore ad Romanum Pontificem. Si igitur post appellationem beneficia, quorum collatio pertinebat ad Priorem, Archiepiscopus ipse contulerit: quicquid is Archiepiscopus et hoc et aliud post appellationem egerit non habita ratione appellationis, id omne irritum fieri oportere, ut *cap. 62. et 63. inf. et l. 11. ff. eod.* Est autem cum hoc cap. conjungendum *cap. 6. de judic.* quod etiam eandem inscriptionem habet, et incipit ab iisdem verbis.

AD CAP. *Inter cetera*. II. et CAP. *Consuluit*. XVIII.

In inscriptione hujus cap. 2. pro Archiepiscopo Remensi scribendum est, Archiepiscopo Ravenna-

tensi, ut *cap.* 28. *eod. t. in prima collectione*, cujus quidem cap. 28. pars est hoc cap. 2. Nam et Abbatem S. Apollinaris ex codice fiscali Romani Pontificis, quo de agitur nominatim in contextu *d. cap.* 28. *et cap. quoque* 2. *in prima collectione*: ex eo, inquam, codice fiscali satis constat esse in diœcesi Ravennatensi, nullum vero talem in Remensi. Et dicitur Abbas S. Apollinaris in claustro, ad differentiam Abbatis S. Apollinaris novi, qui est in eadem diœcesi Ravennatensi: hic ordinis S Benedicti: ille ordinis Camaldulensis. Valde autem notandum est, quod hac parte continetur, non valere appellationem, si quis appellaverit ab Archiepiscopo, non in speciali causa aliqua, sed generaliter in omnibus causis quæcunque quandocunque adversus eum coram Archiepiscopo intenderentur. Quod et ad alios judices ordinarios trahi potest, *cap.* 18. *inf. h. t.* ubi additur recte appellationem esse recipiendam, si quis appellaverit ab omni gravamine, quod sibi in una causa inferri posset, quia specialis hæc, quæ causa una circumscripta est, non generalis appellatio est. Et hoc jure constat, non tantum a gravamine vel injuria, quam quis patitur, sed etiam ab ea, quam prospicit atque veretur, necdum sentit et perfert, appellari posse. Denique hoc verbo uti litigatorem posse, appello ad superiorem, quod vereor ne hic mihi judex injuriam faciat, moveorque ut ita existimem illis et illis conjecturis, *c.* 6. *sup. de dol. et contum. cap.* 2. *de conjug. serv. in prima collectione*, quia mulier, inquit, gravari timebat, ad nostram audientiam appellavit.

AD CAP. *Ad nostram*. III.

Hoc cap. scriptum est Abbati S. Petri super Diva, ut legitur in antiqua Decretali, cujus etiam contextus declarat monasterium illud esse ordinis S. Benedicti. Codex fiscalis id ponit in diœcesi, Sajensi, *de Seez, qui est en Normandie*, et vocat monasterium super Diva, quod nomen etiam retinet hodie, *S. Pierre sur Dive*. Sententia autem hujus cap. hæc est, ut monachis, dum Abbas incumbit castigationi et correctioni secundum regulam et institutionem Ordinis S. Benedicti, non liceat ab eo appellare, vel hoc remedio effugere castigationem, ut *cap.* 26. *§. ult. et cap.* 61. *in fin. inf.* Recte: quia monachi, qui appellant ab ea castigatione, a regula ipsa et ordine institutionis appellare videntur, quod non licet cur a pœna legitima non licet appellare? *l. si qua pœna, de verb. signific.* nimirum quia appellare hoc est a lege ipsa. Cicero in Prætura urbana in Verrem: *lex est*, inquit, *pœna est, qui ad eum quid jus dicit?* Similis est ratio hujus cap. appellatio comparata est juris publici tuendi, non infringendi gratia. Hodie tamen a pœna appellatur, quia non legitimæ, sed extraordinariæ, et arbitrariæ omnes sunt, *l. hodie, D. de pœn.* qua lege etiam confirmatur exceptio, quam huic cap. Bernardus adscripsit, nisi in castigando Abbas moderationem, seu συμμετρίαν, ut est in Basilicis, excedat. Quæ exceptio etiam locum habet, et apponi debet ad id, quod dicitur, ab executione appellari non posse, *l. ab executione, C. quor. app. non recip.*

AD CAP. *Personas*. IV.

Docet in hoc cap. 4. si is, qui appellat ab Episcopo, appellationi exequendæ longiorem diem præstituerit, sive dixerit, sive condixerit dolo malo (appellantis est diem condicere appellationi exequendæ, *cap.* 57. *et* 64. *inf. hoc t. cap.* 3. *de matrim. cont. contr. interdict. eccles. in prima collectione*, sicut actoris est reo præstituere tempus, quo se judicio sistat, ut patet ex *Nov. Justin.* 53) Sed et judicis, a quo appellatur, die exequendæ appellationis protracto longius frustrandi et morandi gratia; judi cis, inquam, partes sunt, ut diem coarctet, quem is, qui appellavit, victori condixit: et ad eum diem, quem judex dixerit, si is, qui appellavit, judicio non adfuerit, ut judex sententiam suam ad effectum perducat quasi deserta appellatione. Et cum hoc c. conjungendum est *c.* 20. *sup. de testib.* ut prima collectio docet, in qua hæc Decretalis est integra et perfecta omni ex parte.

AD CAP. *Cum sit*. V. CAP. *Ad hæc*. VI. et CAP. *Si duobus*. VII.

In cap. 5. ostenditur, sive ante sententiam definitivam quis appellaverit, sive post (ante sententiam definitivam appellari potest hoc jure, veluti ab interlocutoria, ab interlocutione judicis, vel a quocunque alio gravamine, vel ratione justæ suspicionis de futuro quodam gravamine, si pergat idem judex de eadem re cognoscere: *Canones*, inquit, *etiam extra judicium*, quod maxime notandum, præsente parte scilicet, *passim appellare permittunt*, quamquam hæ, ut subjicit, non tam sint *appellationes*, cum fiant extra judicium, quam *provocationes*, id est, interpellationes, vel ut alii legunt, *vocationes*, ad causam, aliudque judicium. Id vero canones permittunt multis in locis, *cap.* 1. *eod. t. in* 6. *c.* 2. *de dol. et contum. in* 6. quod tamen jus civile non admittit exceptis certis casibus; *l. pen. C. quor. appell. non recip.* Jure civili ab interlocutione judicis appellare non licet regulariter. At sequimur hac in re jus Pontificium) Ut igitur cœpi dicere, definitur in hoc *cap. sive ante sententiam*

definitivam (sic est intelligendum : nam interlocutio non est proprie sententia) *appellatum sit*, *sive post sententiam*, appellationi exequendæ præstitutum esse annum, nisi interveniat evidens quædam et necessaria causa, quæ rem differri suadeat in alterum annum : quod omne est ex Novella Justiniani 49. Et hunc quoque legitimi temporis finem, anni puta, ut dixi, vel ad summum biennii, pars ipsa, ut dictum est paulo supra, sibi arctare potest, vel etiam judex ipse ex causa id tempus recisius facere potest, non minus quam tempus legitimum judicati faciendi, *l.* 2. *de re judic.* Qui autem intra tempus præfinitum non exequitur appellationem sententiæ judicis, a quo appellavit, acquiescere debet omnino quasi appellatione deserta. Hoc est quod præcipue definitur in hoc c. quod sumptum est, ut dixi, ex illa Novella Justiniani. Verum additur etiam illud, quod jam satis dixi appellari etiam posse a quolibet gravamine. Et in extremo etiam, hoc damnatum quasi raptorem, aut prædonem appellare posse, non ut dixi, quasi inflicta pœna legitima, sed quasi inflicta extraordinaria, *nisi*, inquit, *sit raptor*, *vel adulter*, *vel incestus manifestus*, qualem hominem etiam refert D. Paulum absentem, et invocatum damnasse, qui esset incestus, sive incestuosus : utrumque dicitur recte, et stuprator manifestus, et vero damnat eum absens *primæ*, non ut notant in margine, *secundæ*, *ad Corinth. cap.* 5. et quia jam satis perspicue exposui omnia, quæ pertinent ad cap. 5. primum admonebo sex ejus cap. partes esse faciendas, conjuncto ei scilicet cap. 6. et 7. in quibus tres posteriores partes ejus cap. continentur, tres priores jam attigi. Primam, quæ est in *Novella* 49. de tempore, intra quod is, qui appellavit, prosequi appellationem debet, de qua re est *cap.* 8. *inf.* secundam, quæ docet a gravamine futuro, quod quis veretur ne sibi fiat a judice, et ante litem contestatam appellari posse, ut *cap.* 1. *eodem t. in* 6. *cap.* 2. *de dol. et contum. in* 6. *cap.* 12. *inf. hoc t.* et appellari quidem posse passim, ut ait in secunda parte, id est, ubique locorum. Nam vel in vico extra judicium, nedum in foro, vel in judicio. Sed hoc interesse, quod si in judicio appelletur, forte ante sententiam post judicium acceptum, post litem contestatam, sane appellatio hæc dicitur proprie, quæ in jure, vel in judicio fit, atque adeo standum est omnino sententiæ judicis, ad quem appellatum est. At si extra judicium appelletur judex, non tam appellatio hæc est, quam provocatio, id est, interpellatio, vel, ut quidam codices habent, vocatio ad causam agendam, puta controversia quadam exorta inter aliquos altero alteri denuntiante litem, his verbis : *Appello judicem* : vel *appello te ad judicem.* Cujus generis vocationem subinde intermittere, subinde condicere licet, nec qui semel eam condixerit, per se sine libello profecto a judice in ea perstare cogitur, nec qui appellatur etiam ei parere hodie tenetur : olim autem ducebantur, aut sequebantur vocantem in judicium: hodie vocatio parum firma est, si non fiat judicis auctoritate, quo jure utimur. Et videtur sane hæc verior esse interpretatio hujus secundæ partis Tertia pars est de raptore, vel prædone condemnato, ut appellare ei liceat in judicio apud ecclesiasticas personas, quasi inflicta non pœna legitima, sed extraordinaria, ut dixi *recitat. prox.* nisi sit raptor, vel adulter, vel incestus, quod satis perspicuum est. Quarta pars est in hoc *cap.* 6. quod a 5. separari non debuit, sicut nec 7. quia partes sunt cap. 5. sup. ut annotatum est in concilii Lateranensis sub Alexandro III. habiti parte decima, quod et præfatio istius cap. 5 quæ extat integra in prima collectione indicat, qua Pontifex se ab Archiepiscopo Remensi de variis quæstionibus juris fuisse consultum ait, et verba etiam, quæ sunt in extremo cap. 7. in ead. collectione prima demonstrant : *Quod in fine quæstionum tuarum.* Hoc autem definitur in 4. parte, eum, qui aliqua in causa appellavit a judice, exorta alia quadam nova lite, ne de hac nova lite apud eum experiatur, a quo appellavit ex alia causa, ne is, a quo appellavit, de nova causa cognoscat, si qua moveatur justa suspicione, posse eum recusari. Suspicionis causa frequens hæc est, quia plerunque judices infensi iis sunt, qui ab eorum sententiis appellant, dum existimant ab eis sibi injuriam fieri, *l.* 20. *et* 30. *C. eod. t.* Quam tamen causam si non probaverit is, qui ab eo judice appellavit una in causa, vel si opponere noluerit, sequenda est omnino definitio Ulpiani, quæ extat in titulo Digestorum, *Apud eum*, *a quo appellatur*, *aliam causam agere compellendum.* Hæc sunt tituli verba. Quæ tamen definitio non videtur olim obtinuisse, quoniam ait Ulpianus, *et hodie hoc jure utimur.* Hodie certe, si quod post appellationem crimen commiserit is, qui appellavit, quod grave et notum sit in vulgus, omnino cogitur apud suum judicem competentem et congruum respondere, tametsi ab eo ex alia causa appellaverit, et ita constituitur in *c.* 24. *inf. hoc t.* His addenda est quinta et sexta pars ex cap. 7. In quinta parte ponitur, utramque partem a judice suo appellasse, quoniam utrique parti displicebat sententia judicis. Et hoc fieri posse, ut utraque pars appellet, ostendit etiam *l. ult. C. eod. tit. et cap. Rainaldus*, *et cap. Rainutius*, *inf. de testam.* Ponitur, inquam, utramque partem appellasse ad superiorem judicem, verum non ad eundem judicem utramque, sed unam ad judicem ordinarium, alteram ad Romanum Pontificem. Nam hoc quoque jure recta licet appellare ad Romanum Pontificem omissis intermediis judi-

cibus, ad quos jure ordinario appellari debuit: quamquam recta ad Imperatorem appellari leges non sinant, *l. Imperatores*, *eod. t.* Cum vero una pars appellasset ad ordinarium, altera ad Romanum Pontificem, qui dicitur ordinarius ordinariorum, ut in Novella 15. præses provinciæ ἄρχων ὀρφόντων, in sua provincia scilicet, ut etiam illud dictum de Romano Pontifice coangustant Doctores ad Territorium ecclesiæ Romanæ ex §. *ult. c.* 7. Ceterum si is, qui appellavit ad ordinarium judicem, veluti ab Episcopo ad Archiepiscopum, agendo apud Archiepiscopum reticuerit adversarium suum appellasse ad Romanum Pontificem, atque ideo judicio absentem adversarium, nec obtemperantem edicto peremptorio quasi contumacem Archiepiscopus, cum ignoraret eum appellasse ad Romanum Pontificem, excommunicationi subjecerit, quæ propria est pœna contumacium: definitur hac in parte quinta, excommunicationis sententiam valere, sequi facile posse absolutionem, sed tamen valere excommunicationem. Justa ignorantia judicis facit, ut excommunicatio ab eo judice facta valeat post appellationem, contra quam definiatur in *cap.* 1. *sup. et cap. per tuas*, *inf. de sent. excom.* Sexta et ultima pars, quæ est etiam in d. c. 7. docet, a civili, id est, a seculari judice, vel post sententiam appellari posse ad Romanum Pontificem in territorio ecclesiæ Romanæ, non extra territorium, quamvis aliud consuetudo ferat, quam Pontifex hic improbare videtur.

AD CAP. *Ex ratione*. VIII.

Quod autem dictum est initio cap. 5. eum, qui appellavit, intra annum, vel ad summum biennium exequi debere appellationem, huic præscriptioni in hoc cap. additur hæc exceptio, nisi morbo vel qua alia necessaria et sontica causa destrictus fuerit, adeout non fuerit ei otium, et facultas intra biennium exequendæ appellationis, si et hoc probaverit verum esse probationibus manifestis, alioquin appellatio pro deserta habetur, *cap.* 3. *eod. tit. in Clementinis.*

AD CAP. *Meminimus*. IX.

Ut nulla fuit ratio, ex epistola una ad Archiepiscopum Remensem de variis quæstionibus, faciendi tres partes, vel tria cc. 5. 6. 7. ita nec hoc loco ex una epistola ad Vigorniensem Episcopum, qui est in Anglia, faciendi quator, ex quibus prima est in *cap.* 3. *inf. qui cler. vel vov. matr. cont. poss.* secunda in hoc *cap.* 9. tertia in *cap.* 10. quarta in *c.* 11. Quod si non fuisset factum, vel si nunc corrigere liceret, quod numeratur 12. esset 8. Hoc autem cavetur initio hujus cap. cum, cui causæ cognitio a Romano Pontifice demandata est remota appellatione, non posse tum de causa cognoscere, si ab eo interposita appellatio fuerit ad Romanum Pontificem, vel verbo, vel facto ipso: ut licet facto ipso appellare, *cap. dilecti* 52. *inf. hoc t. c.* 7. *sup. de dol. et contum.* puta nulla emissa voce appallationis inito itinere ad Romanum Pontificem, modo id inierit, antequam ad eum judicem, cui cognitio causæ mandata est, vocaretur in jus. Post vocationem in jus nullum appellationis remedium judici partibus jam ab eo susceptis impedimentum creare posset: ante vocationem in jus appellatio admittitur, licet causa fuerit appellatione remota commissa. Hæc enim clausula, quæ sæpe apponitur in rescriptis Pontificiis, remota appellatione, non removet vel excludit omnem appellationem, sed eam tantum, quam frustratoriam et moratoriam esse constat, vel quæ jure publico specaliter comprobata non est, *c.* 63. *in pr. h. t.* qua de clausula etiam consule *cap.* 1. *sup. de resc. et c.* 2. *sup. de mut. petit.* Non omittam, hujus cap. testimonio etiam Innocentium III. uti in *c.* 22. *sup. de offic. jud. deleg.*

AD CAP. *Super eo*. X.

Parte sequenti illius epistolæ, de qua superiori cap. diximus, cavetur, licet causæ cognitio *appellatione remota*, mandata fuerit, ut est in antiqua Decretali, appellatione interposita ab incidente articulo quodam, ab incidente quæstione quadam, veluti ob causam exceptionis cujusdam in judicium deductæ, non tantum ab ejus articuli, sed etiam a totius causæ cognitione judici abstinendum esse, maxime si principalis quæstio absque illa, quam invexit exceptio, definiri non possit, quod etiam confirmat *c.* 34. *eod. t. in prima collectione.* Verum ut significatur in extremo hujus cap. cujus sensus est satis obscurus, et in eo explicando Doctores pungunt se suis acuminibus, si quasi rescripto quodam oblatis falsis precibus per obreptionem impetrato, quod ad causam, qua de agitur, finiendam pertineat, appellatur a judice, non continuo intermittenda, aut differenda causæ cognitio est: si ut additur in antiqua Decretali, causæ cognitio mandata sit remota appellatione, quia plerunque hoc fit frustrandi et morandi causa, *l.* 2. *C. ad leg. Cornel. de fals.* et non ab injuria ulla judicis appellatur, sed a fraude adversarii, qui per obreptionem a Summo Pontifice rescriptum eripuit. Quamobrem et hujus quoque rei disceptatio ad judicem ipsum spectat, qui cœpit de causa cognoscere, falsæ scilicet an veræ fuerint preces oblatæ Summo Pontifici, ut *l.* 4. *C. si contr. jus. vel util. publ. cap.* 2. *inf. de crim. fals.*

AD CAP. *De appellationibus*. XI.

Tertia vel quarta pars ejusdem epistolæ est cap. 11. quo cavetur non in gravioribus solum, sive majoribus casibus, aut litibus, sed etiam in levioribus sive minorib. interpositam appellationem esse recipiendam, ut *l.* 20. *C. eod. tit.* et eleganter Julianus Antecessor Constantinopolitanus in Nov. Justin. 69. *quamvis res*, inquit, *de qua agitur, minima videatur; tamen justitiæ ratio non ex quantitate, sed ex suis regulis æstimari debet: nam quod et aliis*, inquit idem, *vilissimum esse videtur, hoc aliis pretiosiss. est*. Et hæc verba aptabuntur ad hoc cap. commodissime, quia ejus rationem ostendunt evidenter. Porro huic Constitutioni locum esse puto, si in parvis et minimis causis ad Episcopum, vel etiam ad Archiepiscopum appelletur, non si ad Summum Pontificem, vel ad Principem, ex *Nov.* 27. Et ex eo quod Constantinus ait eleganter in *l.* 2. *C. Theod. de op. publ. de rebus*, inquit, *præcipuis maximisque, non de quibuscunque vilissimis nostrum debent interpellare consilium*. Hæc Constantinus. Et similiter Marcell. lib. 2. *Infra imperiale culmen esse minutias causarum mutare*.

AD CAP. *Super eo*. XII.

Hoc cap. scriptum est Senonensi Archiepiscopo, et conjungendum cum *cap.* 1. *sup. de rescript.* Sunt vero ejus tres partes: in prima differentiam constituit inter jus civile, et jus Pontificium unam, quod jure civili ante sententiam appellatio non recipiatur, *l.* 5. *et pen. C. quor. appell. non recip.* atque ideo, quod appellare non liceat ab interlocutione judicis, vel ut loquuntur, ab articulo aliquo, casu, sive a præjudicio, exceptis casibus sex: si quæstionem in civili negotio habendam judex interloquatur, vel in criminali, si hoc fiat contra leges, *l.* 2. *de appell. recip.* quo jure utimur, *on appelle de la gehenne, de la torture*: item si mulctam graviorem, quam par sit, *l.* 2. *quis, et a quo appell. l.* 25. *C. eod. t. de appellat.* si relationem judex promiserit se de omni negotio facturum ad Principem, ejusque exemplum litigatori ediderit, *l. ult. quand. appell. sit:* si oppositam in judicio exceptionem peremptoriam temere improbaverit, *l.* 37. *C. Th. eod. t.* si locum postulanti ad agendum, vel si dilationem petenti instrumentorum, vel testium causa, eam denegaverit, *l.* 18. *C. Theod. quor. appell. non recip.* Jure autem Pontificio generaliter et indistincte appellatio recipitur, et ante sententiam, et ante litem contestatam, ut *c.* 5. *et* 7. *§. ult. sup. cap.* 59. *inf.* Videntur Pontifices ex tot exceptionibus juris civilis, quas recensui ante, fecisse novam regulam, quæ absorberet veterem regulam juris civilis. Consumunt sæpe exceptiones regulas, et subvertunt. Paulatim enim exceptiones plures coacervatæ abeunt in regulam. In secunda parte docet, quibus casibus appellationi locus non est, ut si causæ cognitio delegata sit remota appellatione, et appellatio, quæ interponitur non sit jure publico specialiter approbata, non esse etiam recusationi locum, ut *cap.* 18. *eod. t. in prima collectione, c.* 43. *inf. hoc t.* In tertia, et ultima parte præscripto judicibus delegatis certo tempore ad judicandum, ut fit sæpe. *l.* 32. *D. de judic.* tempus illud numerari ab eo die, quo mandatum acceperint, non citeriore die. Quod rationem summam habet, quia nec antequam cognoverint se esse delegatos, causæ cognitionem habent.

AD CAP. *Pervenit*. XIII. et CAP. *Consuluit*. XIV

Cap. 13. scriptum est Dunelmensi Episc. qui est in Anglia, et ut intelligatur, sciendum est, privilegium hoc esse summum clericorum, ut qui eorum aliquem pulsaverit, vel verberaverit, statim *ipso facto*, ut loquitur *l.* 1. *C. quib. ex caus. serv. pro præm. libert. ipso facto*, quod verbum etiam est frequens in ore Dd. *et ipsa manus injectione*, ut ait antiqua Decretalis, excommunicationem incurrat, *cap.* 5. *inf. de sent. excom.* Clerici sunt sacrosancti. Nec is item, qui clericum pulsavit, potest vitandæ excommunicationis causa ad ecclesiam Romanam appellare, videlicet si clerico palam, et in conspectu populi talem fecerit injuriam. Nam si eam non fecerit palam, vel si ea non innotuerit omnibus, appellatio ejus recipienda est, et exsequenda ab eo, qui appellaverit intra tempus legitimum, quæ est sententia hujus cap. idemque cavetur *cap. seq.* 14. Et ei, qui clerico palam fecerit injuriam, adjungitur adulter manifestus et diffamatus passim. Nam et huic denegatur appellationis auxilium, *cap.* 5. *§. ult. sup.*

AD CAP. *Suggestum*. XV.

In hoc cap. Pontifex eorum calliditati occurrit, qui adversarium, qui appellavit ad Romanum Pontificem, non sequuntur: sed consulta opera expectant dum is Roma redierit, ac tum ipsi appellatione interposita Romam proficiscuntur. Et censet Pontifex eorum appellationem non esse suscipiendam, nec cognitionem judicis delegati postulante priori appellatore propterea interrumpendam, vel intermittendam esse, licet antequam vocaretur in jus, posterior ille appellaverit, fretus *cap.* 9. *sup. h. t.* cui hoc cap. derogat in hac specie, quia illius cap. 9. decretalis epistola, ut ait, *iniquitati corrigendæ non inducendæ condita est.* Scripta vero hæc Con-

stitutio est Dunelmensi Episcopo, quod refero ut inscriptionem repleas.

AD CAP. *Ad præsentiam* XVI.

Licet excommunicatio, quæ est fulmen Pontificium, sive judicum ecclesiasticorum, jure non teneat, quam judex ecclesiasticus, a quo appellatum est post appellationem inflixit, ut dictum est in *c.* 1. *et* 7. *sup.* quia et appellatione interposita judex esse desinit, ut ait eleganter *l.* 13. *C. Th. eod. t.* in omnem eventum tamen hæc excommunicatio desiderat qualem qualem absolutionem ad majorem cautelam, ut loquuntur, ut presbyter, qui non jure excommunicatus est, sacra faciat interim impune et libere, sublato omni scrupulo. Supervacua absolutio, proficit ad aliquid, scilicet absolutio, quæ fit ad cautelam, ut loquuntur, *cap.* 9. *sup. de except. cap.* 38. *sup. de test.*

AD CAP. *Cum teneamur.* XVII.

In hoc cap. constituitur, judicem, a quo appellatum est, si interim possessione prædii, quo de agitur, dejiciatur is, qui appellavit, vel si alia quacunque ratione possessio ejus perturbetur, statim sine cunctatione posse eum in pristinam causam possessionis suæ formæ, et loco restituere beneficio interdicti: quod et beneficium momenti dicitur, et pleraque alia singularia habet; ut ab eo beneficio appellari non possit; et ut quilibet admittatur ad momenti actionem instituendam pro alio, *l. un. C. si de mom. poss. fuer. app. l.* 1. *C. si per vim. vel al. mod. poss.* ut non sit mirum, si et judex, a quo appellatum est, perturbatam possessionem ei, qui appellavit, quamvis desierit esse judex appellatione interposita, confestim reformare possit: reformandi verbum usurpari congruit frequenter, quia et hoc momentum, aut hoc beneficium momentariæ possessionis appellant celerem reformationem, quoniam sine mora et statim sue possessioni restituendus est, qui pulsus ea, vel spoliatus est. Cap. 18. exposui jam sup. cap. 2.

AD CAP. *Cum. parati.* XIX.

Hoc cap. docet, Episcopo Auriensi, qui est in Hispania, qui vocatus ad synodum, ut est in antiqua Decretali; auctoritate legati Romani Pontificis præsentiam sui facere comtempsit, jure a legato irrogatam fuisse excommunicationem tanquam contumaci, ac si appellaverit ad Romanum Pontificem, frustra id esse, nisi apud eum purgaverit innocentiam suam, probatis causis absentiæ justis et necessariis, ac maxime legatione, qua maxime dicebatur occupatus pro rege Galleciæ. Nam res hæc acta est in Galleciæ regno, et in inscriptione legendum sane Auriensi Episcopo, de quo et in *cap.* 17. *sup. t. prox.* Is Episcopus agnoscit Compostellanum Archiepiscopum, unde et hujus Archiepiscopi mentio fit in antiqua Decretali. Zamorensis, qui vulgo præfertur in inseriptione ejus cap. novus est Episcopatus.

AD CAP. *Ad hæc.* XX.

In cap. 20. constititur, ut omnino stetur judicio ecclesiæ, si qui juraverint se judicio ecclesiæ obtemperaturos in causa aliqua, nec appellatio aliqua eorum recipiatur ad Romanum Pontificem: sicut nec appellationem recipi placet eorum qui arbitrum adierunt ex jurejurando sive compromisso, *l.* 4. *C. recept. arbit.* quod tamen genus arbitrorum, qui ex jurejurando solo adeuntur, Justinianus tollit *Nov.* 82. Verum additur in hoc cap. hic modus, ut in casu proposito non sit rata appellatio, nisi intra dies XL. qui appellarunt pergant ad Romanum Pontificem. Porro conjungendum hoc cap. videtur cum *cap.* 2. *inf. de excess. prælat.*

AD CAP. *Quæstioni.* XXI.

Proxima huic cap. videtur esse sententia cap. superioris. Excommunicatus propter contumaciam si præstito jurejurando, se jussa facturum ecclesiæ, absolutus fuerit, ut plerunque fit, *ut moris est*, inquit, nempe excommunicatos absolvi, si se ecclesiæ obtemperaturos juraverint, *cap.* 15. *et* 52. *de sentent. excommun.* et hoc modo, ut dixi, si excommunicatus propter contumaciam absolutus fuerit, et priusquam ei aliquid mandaret vel imperaret ecclesia, vel etiam posteaquam ei aliquid mandavit ecclesia, idem appellaverit a judicio ecclesiæ, non est recipienda appellatio: quinimo iterum, nisi morem gerat ecclesiæ, ecclesiasticæ censuræ sive excommunicationi subjiciendus est, ut *cap.* 18. *sup. de off. judic. ordin. cap.* 32. *eod. t. de appell. in prima collectione.* Non. est omnino eadem sententia cap. superioris, quod non est de excommunicato. Conjungendum cum hoc cap. est *cap.* 11. *sup. de off. jud. del. et cap. pen. de test. cog. in prima collectione.*

AD CAP. *Præterea.* XXII.

Quod habetur in *cap.* 22. extat etiam in fine *cap.* 24. *h. t.* et a nobis explicatum est in *cap.* 6. *sup.* ut qui appellavit a judice, non possit se tueri appellatione, et ejus obtentu effugere jurisdictionem judicis a quo appellavit, si quod postea grave deli-

ctum admiserit. Non potest, inquam, obtentu appellationis non respondere ex hac causa coram judice, a quo appellavit: appellationem iniquitati arcendæ, non accersendæ comparatam esse, vel tuendæ.

AD CAP. *Constitutis*. XXIII.

Species seu quæstio hujus cap. est de electione Episcopi Corcellani in Histria, qua in electione Archidiaconus ejusdem ecclesiæ nominaverat hominem quemdam macula excommunicationis adspersum, quamvis eidem Archidiacono jam ante denuntiatum fuisset a ceteris ejusdem collegii sive capituli clericis, excommunicatum eum hominem esse, et ab ipsa quoque nominatione Archidiaconi interposita appellatio, si ab ea non desisteret. Primicerius autem ejusdem ecclesiæ, qui alias dicitur Scholasticus, alias caput Scholæ, postea consentiente majori parte Canonicorum, et clericorum elegerat alium quendam, a quorum electione Archidiaconus appellavit. Unde quæritur an appellatio Archidiaconi sit, recipienda? Et Pontifex respondet, quod in plerisque aliis causis valet, indignum esse Archidiaconum honore recipiendæ appellationis suæ, qui contempsit contra se prius factam appellationem, ut in *cap.* 42. *inf. hoc tit. cap.* 23. *sup. de elect.* indignum esse auxilo legum eum, qui contra leges commisit, *l. auxilium, in fine de minor.* alioqui ludibrio ei essent leges, si modo eas contemnere, modo complecti liceret, quod non est ferendum, *l. ult. §. non autem, C. de bon. quæ liber.* Denique qui appellationem contra se factam contempsit, pati debet, ut etiam appellatio, quam ipse facit contra alios in eadem causa ab aliis contemnatur. De c. 24. quod sequitur dixi jam satis in *cap.* 6. et *cap.* 22.

AD CAP. *Qua fronte*. XXV.

Hæc Constitutio scripta est Ricardo Archiepiscopo Cantuariensi in Anglia successori illius Thomæ, qui dictus est Thomas Bequec, illius, inquam, Thomæ, qui post multas turbas excitatas in Anglia adversus Henricum regem, tandem jussu, nutuve regis necatus est, et in martyrum numerum cooptatus, quod tuitio libertatum ecclesiæ adversus potentiam, et impressionem regis ei fuisset causa necis, cujus rei etiam meminit antiqua Decretalis, quæ extat in 1. *Collectione eod. t.* Cum vero non eodem modo se strenuum et diligentem præberet in tuendis libertatibus ecclesiæ adversus regem, Richardus successor ejus, eo quod contra juris ordinem, et contra Pontificalis dignitatis officium electiones Episcoporum confirmaret, arbitratu ipsius regis in cubiculo ejus, in camera regis, nulla habita ante inquisitione morum ejus, qui confirmari volebat, quæ tamen inquisitio omnimodo in confirmationibus Episcoporum præcedere debet, *cap.* 44. *sup. de elec.* (Et hoc Richardi vitium etiam refert auctor historiæ Archiepiscoporum Cantuariensium in medium adducto isto cap. Sunt multa in eo auctore præclara, nomen ejus ignoratur, et liber tantum extat in Anglia, unde accersitur, et accersitus est a me magno pretio) In hoc vero c. Romanus Pontifex Alexander Richardum eo nomine vehementer increpat, nec tamen propterea illius consultationibus respondet minus. Consultus enim ab eo, an is, qui excommunicatus, vel sacris interdictus est propter contumaciam, vel aliud quodcunque vitium, errore cognito et mutato consilio, qui optimus pœnitendi portus esse dicitur, absolvi possit si resipiscat, invito adversario suo, et quo minus absolvatur appellante ad Romanum Pontificem? Respondit eum absolvi posse, si modo præstiterit cautionem idoneam, puta si dederit jusjurandum, ut *cap.* 21. *sup.* vel si dederit fidejussorem, quo interveniente confirmet facturum se, quod juriscumque, et æquitatis ratio dictabit. Quæ cautio etiam exigitur ab eo, qui se non jure excommunicatum dicit, si is, qui eum excommunicavit, quod dicatur non jure excommunicatus, quasi sibi injuria facta ob eam rem appellaverit ad Romanum Pontificem: nec enim appellatio ejus recipitur aliter, quam si eandem cautionem caverit.

AD CAP. *Reprehensibilis* XXVI. et CAP. *Ad hæc*. XXVII.

Sequitur in *cap.* 26. nihil valere excommunicationem factam ab Episcopo, vel Archidiacono nulla monitione, sive denuntiatione præmissa. Monitio præcedere excommunicationem debet, *cap.* 48. *de sentent. excommun. cap.* 61. *inf. hoc tit.* nisi quis forte (addenda est hæc exceptio) ipso facto, vel, ut loquitur in hoc cap. quod idem est, ipso suo jure inciderit in excommunicationem, exempli gratia, quod clericum percusserit, ut docuimus in *cap.* 15. *sup.* et ita excommunicatum eum esse ipso facto, et ipso jure Episcopus declaraverit: nec enim necesse est, ut hanc declarationem præcedat monitio. Constituuntur et pleraque alia in hoc cap. contra disciplinam ecclesiasticam, quam exercent Episcopi, vel alii Prælati in subditos suos, appellari non posse, certe nec religiosi, vel monachi contra regularem disciplinam ordinis sui, ut *cap.* 3. *sup.* Item constituitur appellantibus, etsi jure ipso præfinitum sit certum tempus, intra quod exequantur appellationem, tamen aliud tempus præscribi ab Episcopo, vel quolibet alio judice posse, a quo appellatum sit,

ut *cap.* 5. *sup. et cap.* 33. *inf. et cap.* 27. *et* 28. *eod. tit. in prima collectione*, aliud, inquam, tempus, quam jure publico præscriptum sit, intra quod nisi appellationem executi fuerint, tum Episcopus, vel alius judex quicunque libere sententiam suam quasi non interposita appellatione ad emolumentum perducere potest, vel si nondum sententiam dixerit, in causæ cognitione perseverare, vel, ut additur in cap. seq. cujus explicatio cum hoc conjungenda est, si suspectus fuerit judex alterutri ex litigatoribus aliqua ex justa causa, alium utraque pars juris sui disceptatorem edere, et assumere debet. Et cum seq. cap. quoniam in prima collectione adnotatur, partem id esse *cap. eam te*, non male censent esse conjungendum *cap.* 4. *de ætate, et qual. ordin. præf. et cap.* 22. *de jurejur.* Id quoque cavetur in hoc cap. 26. si appellatione interposita adversarius, contra quem appellatum est, ad condictum diem venerit, appellator non venerit, appellatorem adversario suo viatica, et litis sumptus reddere oportere adversario, adversus quem, aut contra quem appellatum esse dixi, ut *l.* 1. §. *ult. l.* 3. *in prin. D. eod. tit.* qui vulgo dicitur *l' intimè*, perperam hoc loco, is, qui appellatus est, quia non adversarius appellatur, sed judex superior, ut inferioris iniquitatem, vel imperitiam corrigat. Unde et *l.* 2. §. *qui vero, C. de temp. appell.* appellare judicem pro appellare a judice, Græco potius, quam Latino more dictum est appellare judicem, ut exigere debitorem, pro exigere a debitore pecuniam.

AD CAP. *Pervenit*. XXVIII.

Capitulum 28. est de Canonico quodam, qui monitus ab Episcopo, ut resideret in ecclesia, ut ecclesiæ ministerio debito fungi perseveraret, quo minus id faciat appellat ad Romanum Pontificem condicto die certo, quo appellationem consequatur, nempe ut audiatur, ut admittatur appellans, etiamsi frustratoriæ dilationis causa, ut ait, videatur appellare. Nam et quandoque appellatio frustratoria recipitur, ut indicat Concilii Lateranensis sub Alexandro Tertio habiti pars 10. *cap.* 6. Sed addendæ sunt hæ exceptiones, nisi si cui causæ cognitio remota appellatione delegata sit: hoc casu non recipietur frustratoria, *cap.* 53. *inf.* vel nisi frustratio, sive tergiversatio sit evidentissima, qualis est, qui nulla, aut levi ex causa, nulla injuria affectus appellat, qualis est confessi, qualis in flagranti crimine deprehensi, *cap.* 17. *sup. de judic.* Et ita accipiendum quod Paulus ait in 5. *Sent. Moratorias appellationes non recipi*: et Constantinus in *l.* 1. *Cod. Theod. quor. appell. non recip. moratorias dilationes, frustratoriasque non tam appellationes, quam ludificationes non admitti*. Additur autem in hoc cap. ut is Canonicus appellationem exequatur intra condictum diem, et interim in locum ejus vicarium Episcopus substituat: qui vice ejus obeat ministerium ecclesiæ, congrua scilicet portione vicario assignata ex beneficiis, sive præbitis, ut Latini loquuntur, canonicis, quæ et parochiæ dicuntur, et præbendæ: et si neutrum Canonicus impleverit, puta si neque resideat in ecclesia, neque appellationem persequatur, quam interposuit, ut ei beneficium suum Episcopus auferat, et concedat alii viro honesto et idoneo. De congrua portione vicario danda, de qua sæpe litigatur in foro, sunt similes loci in *cap. extirpandæ*, §. *ult. et cap. exposuisti, inf. de præbend. et dignit. c. postulasti, sup. de resc. cap.* 3. *sup. de off. vic.*

AD CAP. *Consuluit*. XXIX.

Cum hoc cap. absque dubio conjungendum est *cap.* 13. *inf. de Judæis.* Sciendum est ex Constitutionibus Imperatorum, et ex canonibus sacris Judæos Christiana mancipia habere non posse, *l. unica, C. ne Christ. manc. hæret. vel Jud. et can. mancipia* 54. *dist.* ac præterea, veteres quidem Synagogas a Judæis refici, aut restitui posse, servata tamen forma, et statu antiquorum ædificiorum, non etiam construi novas, *l. ult. C. de Jud.* Quas Constitutiones, quosve canones cum Episcopus Parisiensis omni ope niteretur ad effectum perducere, id quo minus fieret pro Judæis Rex Ludovicus, qui junior dictus est, ad quem multa tributa redibant a Judæis, appellavit ad Romanum Pontificem, quam appellationem suscipi et proferri Pontifex vetat, quia a legibus, sive canonibus, et jure publico frustra appellatio interponitur. Post Ludovicum filius ejus, qui dictus est Philippus Augustus, etiam fertur expilasse Lutetiæ Synagogas omnes, et Judæos regno exegisse, quod et alii plerique reges fecerunt, cum subinde essent expulsi, subinde revocati.

AD CAP. *Ad hæc*. XXX.

In cap. 30. idem statuitur, quod in cap. 9. idem prorsus: nam et de eo judice loquitur, ut patet ex secunda collectione, cui causæ cognitio remota appellatione delegata est, a quo tamen nihilominus appellare licet ante citationem, ut loquuntur, ante vocationem in jus, non etiam post citationem. Denique idem omnino in hoc cap. cavetur, quod in *cap.* 9. *sup.*

AD CAP. *De Priore*. XXXI.

In hoc cap. Priori ecclesiæ cujusdam, a cujus

injuriis Canonicus ei subditus appellaverat ad Romanum Pontificem extra judicium : quam appellationem jam dixi supra *cap.* 5. non tam appellationem esse, quam vocationem ad causam agendam, ad jus experiundum : si venire contemnat, districte injungitur ut veniat, et si stat se judicio ad condictum diem, ut injuriarum veritate comperta Canonico satisfaciat auctoritate summi Pontificis. Plerunque contemnitur appellatio, quæ fit extra judicium, ut dixi in *d. cap.* 5. Verum hoc casu cum de injuriis agitur non contemnitur. Vocatos enim ad agendam causam injuriarum, vel sustinendam omnimodo venire oportet. Scripta hæc Constitutio est Eboracensi Archiepiscopo, sic restituenda inscriptio.

AD CAP. *Quia nos*. XXXII.

Denegatur in hoc cap. appellationis auxilium Abbatibus, quos commune concilium Capituli generalis ob crimina quædam manifesta, præfectura, et administratione monasterii abire jubet, quia pertinet hæc res ad publicam disciplinam et correctionem Ordinis, et appellatio non criminibus fovendis aut obtegendis condita est, sed detegendis potius et ulciscendis.

AD CAP. *Ad aures*. XXXIII.

Quod est in hoc *cap.* 33. idem jam ante constituit *cap.* 4. *et* 5. sed hoc amplius antiqua Decretalis habet, ut cui causæ cujusdam cognitio delegata est, adjecta in delegatione hac clausula, remota appellatione, si qua alia inciderit quæstio, non possit etiam de ea, remota appellatione cognoscere, quia quod notandum, incidentes quæstiones plerumque principales, atque adeo magni momenti sunt, ut *l.* 1. *C. de ordin. jud.* Verum appellanti præfiniri oportet certum tempus, intra quod exequatur appellationem, cujus quidem temporis præscriptione summotus omnimodo cogitur stare sententiæ judicis delegati, ut cautum est Concilio Lateranensi : cujus caput habuimus in *cap.* 26. quodque etiam refertur in *cap.* 39. *et* 44. *inf.* cogitur, inquam, stare sententiæ judicis delegati tam de incidenti, quam de principali quæstione prolatæ. Et in eadem quoque antiqua Decretali, quæ exstat in 2. *collect. eod. tit. cap.* 6. placet quod appellationem vocet commune remedium, ut commune auxilium, *l.* 3. *§. ult. rem rat. hab.*

AD CAP. *Ad audientiam*. XXXIV.

Constituitur in hoc cap. non tantum post appellationem dictam ab Episcopo sententiam excommunicationis non valere, ut jam ante constitutum est in *c.* 1. 7. *et* 17. *sup. et* 37. *inf.* sed etiam si dicta ea excommunicationis sententia fuerit, post quam si quis et sua, dum opprimitur ab Episcopo ordinario judice suo, subjecerit patrocinio et tuitioni Romani Pontificis. Aliud quidem est appellare, aliud patrocinio se subjicere : verum eadem vis utriusque, quia utroque jure ordinarius judex esse desinit, si specialiter, hoc enim exigitur, adversus eum tuitio postulata fuerit, non si generaliter adversus quemcumque, ut *cap. ex parte* 2. *inf. de privileg* De Zamorensi Episcopo, qui est in Hispania, species hæc est, qui multas exhibebat molestias presbytero ecclesiæ S. Jacobi Zamorensis, quam ecclesiam glossa ait propriam esse ecclesiæ Compostellanæ : profecto vere : nam et hæc verba sumpsit glossa ex antiqua Decretali. Et hoc sane privilegium habuit ecclesia S. Jacobi Compostellani inter multa alia, ut ei responderet ecclesia S. Jacobi Zamorensis, non Zamorensi Episcopo.

AD CAP. *Accepta*. XXXV.

Hoc cap. pertinet ad querelam, quam expoliati bonis suis Canonici Pompelonis (Pompelon dicitur Straboni, et Ptolemæo hic, ut vulgo, Pampelona, *qui est en Navarre*) ad querelam, inquam, quam expoliati bonis suis Canonici Pompelonis instituerant adversus Ducem Navarrorum, ut est in antiqua Decretali. Fuit olim Dux tantum, qui hodie Rex. De qua quidem querela cum dedisset Pontifex cognitorem Archiepiscopum Tarraconensem, ignorans jam ante ab eo ad se appellatum fuisse : cognito errore, merito revocat mandatum suum, quia non debet ad eum causa remitti, a quo appellatum est, nisi ex consensu partium, *l. eos, C. eod. tit. cap.* 2. *de matr. contr. contra interd. eccl. cap.* 2. *et* 3. *sup. de libel. oblat. can. placuit* 2. *qu.* 6. vel nisi pars, quæ appellavit mutato consilio velit causam ad priorem judicem remitti, *cap.* 11. *sup. de except. cap.* 70. *§. ille*, *inf. h. t.*

AD CAP. *Postremo*. XXXVI.

Scripta est hæc Constitutio Gualtero Episcopo Lincolniensi in Anglia, ut *cap.* 8. *sup. de rescrip.* quod cum isto conjungendum est. Matthæus Paris tradit eum fuisse appellatum Gualterum de Constantiis, et ex Archidiacono Oxoniensi Andegavi factum Episcopum Lincolniensem a Richardo Cantuariensi Archiepiscopo, de quo supra in *cap.* 25 nonnihil. Est autem hæc constitutio de recusatione, non de appellatione ; justam esse recusationem judicis delegati, si cognatus sit, si cognatione junctus sit ei parti, quæ illum in causa sua judicem dari postu-

lavit; vel si in ea causa advocati officio functus sit, quamvis remota appellatione ei causa delegata fuerit: nec iis igitur casibus locum habere, quod ante definitum est *cap.* 12. *sup.* et definitur *inf. cap.* 43. ubi removetur appellatio, removeri etiam recusationem, hoc iis casibus non obtinet. Et confirmatur etiam sententia hujus *cap. c.* 4. *sup. ut lit. non contest.* et quatenus loquitur de eo, qui in eadem causa patrocinium præstitit, confirmatur etiam *l. prætor, de jurisd. et l. ult. C. de assessor.* Et eadem ratione dicendum est, jure ac merito testem excipi et refutari productum in causa, in qua advocatus fuit, *l. ultim. ff de testibus*.

AD CAP. *Ad hæc*. XXXVII.

Constitutio *cap.* 37. hoc vult, ut quemadmodum post appellationem excommunicari nemo potest ab eo, a quo appellavit, ut paulo supra dictum est *cap.* 31. ita ante appellationem excommunicatus, vel interdictus sacris frustra appellet, frustrave conetur appellationis remedio abolere inustam semel excommunicationem, vel interdictionem, quod est apertissimum, nec in eo, ut utar verbis Hostiensis, est magna Philosophia.

AD CAP. *Cum in ecclesia*. XXXVIII.

Constitutio 38. scripta est Cantuariensi Archiepiscopo, quod et glossa notat recte: omittitur in inscriptione, ut ab Episcopo Lincolniensi. Nullius Romani Pontificis tot sunt constitutiones in his libris, quot Alexandri Tertii auctoris horum cc. neque tot etiam, quæ pertineant ad alias provincias, aliave regna, quot sunt, quæ pertinent ad Angliam. Unde recte constitui potest, aut tentari saltem, plerisque Constitutionibus, quæ ad Angliam pertinent, non obstringi alia regna. Cavetur autem in hoc cap. ut ab Episcopo Licolniensi, qui subest Archiepiscopo Cantuariensi, a clericis Lincolniensis ecclesiæ interpositas appellationes Archiepiscopus Cantuariensis non recipiat aliter, quam si cognoverit ab interlocutione Episcopi quadam onerosa, vel ab iniqua sententia, ex justa scilicet causa eas interponi. Constare prius judici, qui appellatur, quod notandum, justa appellationis causâ debet, quam appellationem admittat. Unde et appellantes necesse est statim ab initio causam appellationis exponere, et probare. Et hinc etiam observa, Archiepisc. nullam potestatem habere in subditos suffraganeorum suorum, id est, Episcoporum, qui ei subsunt, ut *cap.* 11. *sup. de off. jud. ord.* nisi justa ex causa ad eum provocatum sit, ut in hoc *cap.* 38.

AD CAP. *Directæ*. XXXIX.

In cap. 39. agitur de causa matrimonii, quæ vertebatur coram judice ecclesiastico inter virum, matrimonium judicio ecclesiæ dirimi postulantem, prætextu cognationis, quam dicebat post contractum matrimonium in suam notitiam venisse, et uxorem, quæ ab eo judice appellaverat ad Romanum Pontificem, nec tamen intra tempora constituta appellationem persecuta erat, immo et appellationi renuntiaverat. Qui appellavit, appellationi renuntiare potest, *l.* 28. *C. eod. tit.* quia unicuique non uti licet eo, quod lex ei sua causa dedit, præsertim cum inde adversario nihil infertur incommodi. Et appellatio causa litigantis introducta est, ad privilegium scilicet, et utilitatem ejus, ut ait, *l.* 11. *C. Th. eod. tit.* quod et ita expressit Theodorus in d. l. 28. ὑπὲρ τούτου ἐπενοήθη ἡ τῆς ἐκκλήτου βοήθεια. Qua ratione ex conventione partium amittit provocationis auxilium, *l. ult.* §. *ult. Cod. de temp. appell.* et professione sola *l.* 1. *a quib. appell. non lic.* Appellationi autem renuntiare licet re integra, donec appellatio superiori fuerit oblata, *cap. quamvis, de elect. lib.* 6. Immo et moribus nostris quandocunque appellationi renuntiare licet, antequam de causa pronuntiaverit is, ad quem appellatum est. Quæritur autem in hoc cap. an mulier, quæ semel appellavit, ac deinde appellationem omisit, eique nominatim renuntiavit, pœnitentia acta iterum appellare possit? Et respondet posse. Est quidem mulier jure ipso tempore exclusa ab omni appellationis remedio, et auxilio ex Concilii Lateranensis *cap.* 26. *sup. cap.* 44. *inf.* est item exclusa renuntiatione, sed quia de matrimonio conservando, vel dirimendo agitur, quæ causa est, inquit, favorabilis, ut *cap.* 3. *qui matr. accus. poss. cap. ult. inf. de condit. appos.* ideo iterum appellans hac in causa, non in qualibet alia, auditur, quamvis submota jam sit præscriptione temporis, et renuntiatione, ne temere matrimonium rite contractum infirmetur: et appellatio, inquit, eam eximit a jurisdictione ejus, a quo appellat, hoc est quod ait *l.* 13. *C. Theod. eod.* appellationem efficere ut is, a quo appellatur, judex esse desinat.

AD CAP. *Præterea*. XL.

Docet in hoc cap. dictam excommunicationis, vel suspensionis, vel interdicti sententiam sub hac exceptione, *nisi actori solveris, quod te ei debere ait intra decem dies, excommunicatus esto*, posse impediri quo minus effectum habeat appellatione interposita intra decem dies antequam excommunicatio, vel suspensio, vel interdictio effectum ha-

fuerit. Verum etsi hoc manifesto ita cautum sit in hoc cap. tamen hujusmodi sententia conditionalis non admodum probatur in *c. Romana*, §. *caveant, de sentent. excommunic. in* 6.

AD CAP. *Secundo*. XLI.

Ad hoc cap. notandum est, Cœlestinum III. variis de quæstionibus consultum a Decano Rhotomagensis ecclesiæ, una epistola omnibus respondisse: ac primæ quidem quæstioni in *cap.* 2. *de mutu. petit.* secundæ et tertiæ in hoc *cap.* quartæ in *cap.* 26. §. *ult. eod. tit. in* 2. *collectione:* quintæ et sextæ, tot enim erant quæstiones, in *cap.* 21. *sup. de offic. jud. deleg.* Agam tantum de secunda et tertia, de quibus est tantum hoc cap. Secunda quæstio, quæ hoc loco proponitur, hæc est, an si unius litis variæ sint species, varii articuli, varia capita juncta invicem atque connexa, ne quis objiciat *cap.* 71. *inf.* de mandato Romani Pontificis, cognitio illius litis certis judicibus delegata sit, et uni tantum articulo adjecta clausula vulgaris, remota appellatione, ceteris articulis non itèm, an pro eo res habenda, ac si ceteris adscripta etiam esset? Cui respondet Pontifex, hujus definitionis quæstionem esse petendam ex mente Pontificis Romani, a quo mandatum exiit, adducto illo Gregorii I. verbo, quod exstat in *can. humanæ*, 22. *quæst.* 5. non ex verbis pendere consilia hominum, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus; propter sensus verba esse, non contra: quod et Cicero iisdem verbis scribit pro Cæcinna. Tertia quæstio hæc est, an qui judicem datum rejicit et recusat tanquam suspectum, causam suspicionis debeat palam exponere et probare eidem judici? Cui ita respondet: causam quidem recusationis apud eundem judicem esse proponendam porrecto libello recusationis, ut ait *l. apertissimi, Cod. de judic.* verum probandam apud alios esse, in quos partes consenserint, instante, et urgente judice recusato: apud quos ea non probata, sane judex manet is, qui temere recusatus est. Ut appellatione, ita recusatione judex esse desinit, sed non tamen antequam causa ejus approbata fuerit. Et in fine usurpat illud Nicolai antecessoris sui, quod extat in *can. quod suspecti* 3. *quæst.* 5. suspectos et inimicos esse judices non debere.

AD CAP. *An sit*. XLII.

Quod constituitur in hoc *cap.* 42. ante traditum est in *cap.* 23. ut qui contempsit appellationem adversarii sui, æquo animo ferat, si se et suam appellationem adversarius contemnat, si quod fecit

patiatur, ut loquitur *l.* 12. §. *quæri*, *quod metus caus.* juxta illud Pindari: ῥέζοντά τε καὶ παθεῖν εἰκός: *Æquum est ut quod quisque fecit, patiatur*.

AD CAP. *Novit*. XLIII.

Hoc cap. pertinet ad controversiam, quæ fuit inter Philippum Augustum Francorum regem, et Joannem Anglorum regem, de qua diximus satis in *cap.* 13. *sup. de judic.* cujus initium idem quod hujus c. *Novit ille, qui nihil ignorat*, id est, novit Deus. Quamvis non ad eundem utrumque: nam illud ad Episcopos Franciæ, hoc vero ad Philippum ipsum, quo declaratur, non valere appellationem, quam Rex Philippus interposuerat ad futurum concilium adversus interdictionem sacrorum promulgatam in regno Franciæ a legato Romani Pontificis, quia is legatus executor tantum erat sententiæ Pontificalis, et ab executore appellare non licet, etsi litigatori suspectus executor sit, nisi modum executionis excedat, ut *cap.* 15. *sup. de sent. et re jud. l. ab executore, ff. de appell. l. ab executione, ff. quor. appell. non recip.* Ab executore enim sero appellatur, ut inquit *l.* 3. *C. Th. de appell.* quia res non est integra, cum peractum sit judicium, lisque finita. Inde Paulus 5. Sentent. tit. 35. *Appellationes,* inquit, *quæ ab executoribus, et confessis fiunt, recipi non placet.*

AD CAP. *Sæpe contingit* XLIV.

Hoc cap. respicit ad eam partem Concilii Lateranensis, quæ extat in *cap.* 26. §. *pen. sup* ut ei, contra quem appellatum est, si ad diem condictum judicio adfuerit, appellator, qui non adfuerit condemnetur in expensas, necessarias scilicet, ut est expressum in *cap.* 8. *eod. tit. in* 2. *collectione, et cap.* 3. *in fin. sup. de eo, qui mitt. in poss.* Cum vero hæc condemnatio in expensas non videretur Innocentio III satis idonea esse ad deterrrendos homines a desertione appellationis, Innocentius adjecit aliam pœnam desertæ appellationis, cui locum esse vult hoc tantum casu, si judex, a quo appellatur, appellationem receperit, vel admiserit, vel pars adversa approbaverit eam: hoc nempe casu, si is, qui appellavit, non persequatur appellationem, si post diem condictum agendæ causæ apud judicem, ad quem appellavit, non adfuerit, perinde in absentem eum Innocentius agi vult, ac si edicto peremptorio evocatus præsentiam sui facere contempsisset, id est, perinde atque in contumacem ex edicto peremptorio, nisi, addit enim hanc exceptionem, *justas causas absentiæ suæ proferat*, ut *cap.* 8. *sup. et* §. *pen. hujus cap.* ve-

luti valetudinem adversam, vel majoris caus e occupationem, *l. contumacia*, §. 1. *de re judic.* His consequens est, ut in absentem a judice appellationis forte dicta sententia rei judicatæ auctoritatem obtineat, *l. ult. ad Senatusc. Trebell.* licet, ut ibi loquitur, ea causa apud eum acta sit μονομερῶς, id est, una tantum parte præsente, non ambobus litigatoribus, *l. ult.* §. *illud*, *C. de temp. appell.* Ut item absens quasi ex contumacia ex edicto peremptorio damnetur, nec appellare possit, vel alio modo litem redintegrare, *l. et post edictum*, §. 1. *de judic. l. properandum*, §. *sin autem ex gestis, Cod. eod. l. contumacia, in pr. de re jud. l.* 1. *C. quor appel. non recip.* Et hoc, sicut dixi, si appellatio a judice fuerit recepta, vel ab adversario comprobata, si appellanti adversarius assensum præbuerit. At si appellatio a judice, a quo appellatum est, nec admissa fuerit, ut sæpe aliquo appellante judices respondere solent, *non admittimus*, nec approbata ab adversario etiam fuerit, contra quem appellatum est, valet quidem appellatio, *l. ei cujus, de appellat. recip.* Sed appellatore cessante, nec persequente appellationem, quia, hæc est ratio, quodammodo excusandus videtur qui appellationem a judice non admissam, vel ab adversario non approbatam, deserit: tunc certe in eum non agitur ut contumacem ex edicto peremptorio, sed id tantum servatur, quod antiquis Constitutionibus cautum est, ut pareat sententiæ judicis, a quo temere appellavit, et adversario viatica rependat, et ceteras legitimas expensas, *l. ult.* §. *illud*, *C. de temp. appell. Nov.* 99. *et c.* 4. *sup. et* 33. *sup. et* 64. *inf.* Is autem videtur non persequi appellationem, qui eam neque per se persequitur, neque per procuratorem idoneum sive per responsalem, quem apocrisiarium vocant. Quis vero hac in re censeatur procurator idoneus explicabitur in *cap.* 64. et in *cap.* 70. *inf.* nec enim quilibet est idoneus ad appellationem persequendam, non quilibet procurator appellatorem excusat periculo desertionis. Non omittam quod recte colligere licet ex initio hujus cap. hac in re procuratoris idonei factum sive dolum malum, puta si mandatum non exequatur, vel si id rogatus non proferat in judicium, domino nocere. Cur enim talem procuratorem elegit, quod etiam confirmat *l. procuratoris*, *de tribut. act. et cap.* 1. *sup. ut lit. non contest.* Non omittam etiam differentiam, quæ hoc loco proponitur inter quæstionem facti, et questionem juris: hanc facilius expediri, quam illam, quia jus certum et finitum est, *l.* 2. *de jur. et fac. ignor.* nec ullis indiget externis probationibus testium, vel instrumentorum: illam non nisi productis testibus, vel prolatis instrumentis definiri posse. Adde, judicibus datis de facto consulentibus, præsides, qui eos dederunt, consilium non impertiri, quandoquidem nec possunt, quia quæstiones facti in judicum arbitrio et æstimatione sunt: at de jure consulentibus respondere, et consilium impertiri solent Jurisconsulti, vel præsides, quibus in consilio Jurisconsulti semper assident, inde dicuntur Assessores, vel Principes, qui et se Jurisconsultos dici affectant, *l. ult. C. de leg.* hi omnes judicibus de jure consulentibus respondere solent, *l. eum quem temere*, §. 1. *ff. de judic. l. pen. ad leg. Fab. de plag. l.* 1. §. *sed non utique, ad Senatusc. Turpil. l. ordine*, *ad municip. l. voluntatis def. quæst.* (quæ est facti quæstio, quæ in æstimatione judicis est, *il n'y a que cela*) *C. de fideicom.* Et Principes quidem de jure respondere solent, si credimus Bernardo, quia, ut ait hoc loco ex *l. omnium*, *C. de testam.* Principes omnia jura habent in scrinio sui pectoris, quamvis plerunque sint juris imperitissimi: quod etiam certe Imperatores in *d. l. omnium* non dicunt, sed hoc tantum dicunt, jus omne in scriniis suis esse constitutum, *en leurs thresors*, puta in scriniis memoriæ, et dispositionum, sic vocantur, ut Plinius 10. epistolarum ad *Trajanum*, *Constitutiones*, inquit, *retro Principum ad te non misi*, *quia et parum emendatæ*, *et certæ quædam fidei non videbantur, et quia veras, et emendatas in tuis scriniis esse credebam.* Non omittam etiam, quod est in extremo hujus cap. non valere rescriptum, quod appellator super ea re, de qua litigat, impetravit a Romano Pontifice intra diem præfinitum exequendæ appellationis, nulla facta mentione appellationis interpositæ, nec temporis a se, vel a judice præscripti ad appellationem exequendam, nimirum quia subreptitium id rescriptum est.

AD CAP. *Constitutus.* XLV.

Species hujus cap. est ejusmodi. Vacante Decanatu Claromontanæ Ecclesiæ, quæ major dignitas ecclesiæ est, sive collegii ecclesiastici, *cap.* 4. *eod. tit. in secunda collectione*, et electione sive collatione Decanatus pertinente ad Capitulum, sive collegium ejusdem ecclesiæ; quidam Canonici vota et suffragia sua transtulerunt ad Episcopum Claromontanum, qui est Arvernorum Episcopus, ut quem ipse eligeret et nominaret, is quoque studio, et suffragio suo electus censeretur. Licet igitur suffragium suum in Episcopum transferrent, hanc tamen legem adjecerunt, ut inconsultis ceteris Canonicis, qui in eum sua suffragia non transtulerant, Episcopus non procederet ad electionem Decani. Et cum inibi esset Episcopus, ut Archidiaconum ejusdem ecclesiæ, et Decanum esse declararet, re adhuc integra, undecim ex Canonicis, qui in eum vota et suffragia sua non transtulerant, timentes ne ad electionem procederet Episcopus ipsis inconsultis, si id forte aude-

ret, ab eo appellarunt ad Romanum Pontificem: post appellationem Episcopus ipsis inconsultis peregit electionem. Quæritur an valeat electio? Et causa omni instructa ab Abbatibus S. Andreæ, et S. Ilidii (sic legendum, *qu' on appelle S. Ilide*) in hanc rem delegatis a Romani Pontificis legato quodam, ac deinde ea causa perlata ad Romanum Pontificem; idem rescribit Lemovicensi, et Cadurcensi Episcopis, ut si ita se rem habere compererint, electionem Archidiaconi pronuntient esse nullam, nec moveantur eo quod Canonici appellationem, quam interposuerint, executi non sunt intra annum, ut oportuit ex *Nov.* 49. *et cap.* 5. *et* 8. *sup.* nec ullam habuerint justam causam producendi hujus negotii in alterum annum, quia, et hoc posito semper verum est, nullam esse electionem Archidiaconi, quia facta est post appellationem, et contra formam præscriptam legemve datam Episcopo: et quia Archidiaconus etiam sua sponte declaraverat, se nolle ex facto Episcopi jus ullum in Decanatu vacante sibi vindicare: nullam etiam electionem esse, quam supradicti undecim Canonici seorsim fecerant de quodam Subdiacono Romanæ ecclesiæ, ut est proditum in *cap.* 38. *sup. de testib.* quod est de eodem negotio.

AD CAP. *Constitutis.* XLVI.

Vacante Præpositura cujusdam ecclesiæ Mediomatricorum, *de Metz*, quod quidem munus consistit in administratione bonorum temporalium ecclesiæ, ut est in antiqua Decretali, atque ideo recte OEconomo conjungitur Præpositus in *can. Salvator*, 1. *quæst.* 3. vacante, inquam, Præpositura illius ecclesiæ, cum Canonici ejusdem ecclesiæ eligendi Præpositi, et suffragii ferendi causa certo et statuto die convenissent, una pars elegit Cantorem majoris ecclesiæ, altera Cancellarium, qui et Bibliothecarius dicitur. Et Cancellarii quidem electionem, quasi potentiorem cum numero suffragiorum, tum et conditione, honestate, dignitate electi Cancellarii, Episcopus Metensis confirmavit, dono et investitura Præposituræ collata in Cancellarium. Legendum hoc loco, *donum et investituram porrigere*, non ut vulgo: *domum. Cum vellet tibi*, Episcopus scilicet, *donum et investituram porrigere*, inquit, *ut est moris.* Id vero donum plerumque est annulus, *cap.* 12. *sup. de sent. et re judic. cap.* 3. *inf. de iis, quæ fiunt a maj. part. cap.* quod et donum investituræ Fridericus Imperator vocat in Constitutione de pace tenenda. Cum vero a sententia Episcopi pars altera Canonicorum, quæ Cantorem majoris ecclesiæ elegerat, appellasset ad Romanum Pontificem, nulla alia allata causa, quam quod non possit Cancellarius superesse administrationi bonorum temporalium ecclesiæ; licet et alias plerasque causas se redditurum dixisset, quia id non fecit, et quia ea etiam causa, quam reddidit, probabilis visa non est, Pontifex confirmavit electionem Cancellarii. Potuissent, qui appellaverant alias causas allegare; et eas, quas allegaverant omittere agendo causam appellationis, ut est notandum valde in *l.* 3. *ff. eod. tit.*

AD CAP. *Ex parte.* XLVII.

Antiqua decretalis ostendit, hanc Constitutionem emissam fuisse eo tempore, quo inter se Angli, et Walli in Britannia graves inimicitias, et sæpenumero bella gerebant omni imbuta odio, atque ideo quo tempore tutus non erat Anglis aditus ad Wallos. Quare de iis controversiis, quæ sunt inter Anglos, si forte a Romano Pontifice dentur judices Walli quidam, qui in Wallia morentur ipsa, quia ad eos Anglis non est tutus aditus, recte censet Pontifex in hoc cap. justam esse causam hanc appellandi a supradictis judicibus, vel recusandi eos tanquam suspectos, etiamsi cognitio causæ, quod notandum, eis delegata sit remota appellatione. Neque enim, ut sæpe diximus, hæc clausula removet omne appellationis genus, omnemve appellandi causam. Et hoc quidem ita procedit nisi supradicti judices litigatores ad locum adesse jubeant, quo sine suo incommodo et periculo venire et adesse possint, quod confirmatur etiam *cap.* 4. *sup. ut lit. non contest.* Wallos vero ab Anglis ad extremum fuisse subactos notissimum est, et Walliæ principatum reservatum destinatumque fuisse Regis Angliæ filio natu majori, *qu' on appelle le Prince de Galles*, ut Delphinatum Allobrogum regis nostri filio natu majori.

AD CAP. *Significavit.* XLVIII.

Ex hoc cap. hoc præcipue notandum est, nihil valere eorum, quæ judex, a quo appellatum est, post appellationem tanquam judex in ea re, qua de agitur, gessit; quia appellatione ejus rei judex esse desiit, *l.* 13. *C. Theod. de appellat.* id quod Constitutio prima, et quamplurimæ aliæ in hoc titulo demonstrant, et id denique ipsum, quod vulgo dicitur, et de quo est titulus in Digestis, appellatione interposita nihil innovari oportere. Notandum etiam ex hoc cap. sigillum, quod libello appingitur, quo solet corpus aliquod collegii, vel Capituli, vel societatis suos evocare, idem sigillum non sufficere, eundemve annulum signatorium non sufficere etiam obsignando mandato collegii, vel Capituli, vel alterius cujuscunque universitatis, quo Actor constituitur, vel Syndicus, per quem, quod communiter

agi fierique oportet, agatur, fiat, majore sigillo opus esse: unius collegii sive universitatis varia esse sigilla. Species autem, ad quam hæc respiciunt, fuit ejusmodi. Mortuo Xenodocho sive Rectore, vel Magistro Hospitalis, vel Xenodochii Eboracensis in Anglia, quod Polydorus Virgilius in Eduardo IV. vetus, et opulentissimum Xenodochium esse scribit D. Leonardo dedicatum, Archiepiscopus Eboracensis presbyterum quendam præfecit eidem Xenodochio repugnantibus Decano, et universis Canonicis ecclesiæ Eboracensis, qui ad se, non ad Archiepiscopum contendebant pertinere creationem, et institutionem Xenodochi. Qui quidem Canonici, et ejus rei causa ex rescripto quodam impetrato a Romano Pontifice Archiepiscopum, et Xenodochum ab eo institutum in jus vocarunt ad judices in hanc speciem rescripto Pontificis Romani delegatos, et actorem certum in eam rem nomine Capituli totius constituerunt sub sigillo, sub quo solebat Capitulum ad se vocare subditos suos, quod tamen sigillum non erat sane idoneum ad Actorem, vel Syndicum legitime constituendum. Et hoc cum allegaret Xenodochus ab Archiepiscopo electus coram judicibus delegatis: et præterea cum allegaret jam antea in eam rem alios fuisse datos cognitores et disceptatores, hoc tamen reticuisse procuratorem Capituli cum peteret judices eos, ad quos Archiepiscopus, et Xenodochus ex rescripto Romani Pontificis vocati erant; quæ reticentia est vitium rescripti summum, *cap.* 27. *sup. de rescript. cap.* 57. *inf. hoc tit.* has, inquam, duas objectiones cum objiceret Xenodochus, quarum vel altera sufficiebat, nec eas reciperent judices novissimo rescripto dati: merito Xenodochus ab eis judicibus appellavit, meritoque, quicquid ab eis judicibus post appellationem actum est, constituitur in hoc cap. inane et irritum esse. Quod est in fine hujus *c. Partes, etc.* quæ est imperfecta oratio, supplendum est ita ex antiqua Decretali: *Partes ad vestram præsentiam convocetis, et audiatis diligenter appellatione remota, quæ hinc inde duxerint proponenda contendentes.*

Cap. 49. iisdem verbis repetitum est in *cap.* 2. *sup. de libel. oblat.* ubi satis abunde id me exposuisse memini.

AD CAP. *Ex insinuatione.* L.

Cum lis de prædii cujusdam proprietate ageretur coram judice ordinario inter Canonicos quosdam et Camerarium de Tancravilla in Istria, vel in Normannia, Camerarius a judice ordinario appellavit ad Romanum Pontificem, et nullum quidem ipse certum diem condixit ad exequendam appellationem, verum judex ordinarius, a quo appellatum est, diem certum condixit, intra quem scilicet, quod notandum, utraque pars Roma reverteretur perorata causa appellationis: quod fecit contra morem receptum, et contra jus. Contra morem, quia dies præscribi solet a judice, a quo appellatur perferendæ, et inchoandæ causa appellationis, non peragendæ, ut ex multis cc jam ante didicimus. Contra jus, quod non potuit judex inferior Romano Pontifici legem dicere, sive præscribere ei diem, intra quem de appellatione pronuntiaret, et utramque partem dimitteret: et quia etiam Justinianus constituit in *Novel.* 23. cujus hac de re particula exstat in *tit. C. de tempor. appel.* Latina facta ab Irnerio, cujus etiam verba ipsa in hoc c. usurpat Pontifex: ut lis maneat integra, quæ introducenda est in consistorium Principis, donec princeps consilium suum advocaverit, donec Principi otium fuerit, et opera advocandi consilii sui, et præbendi jus litigantibus, nec interim liti quicquam officiat vel obstet mora vel cunctatio Principis, vel ut scriptum est in *Novel.* eodem sensu: *οὐδὲν ἐκ παραδρομῆς τοῦ χρόνου τῇ δίκῃ γίνεται πρόκριμα*: ut nullum ex mora, vel lapsu temporis liti præjudicium fiat. Itaque præscribendo diem ita ut dixi, judex ordinarius sane nihil egit. Ex quo sequitur, nullo die præscripto ab adversario, ut posuimus, ab appellatore ipso, vel a judice, a quo appellatum est, annuum diem, qui lege præscriptus est, *Novel.* 49. *cap.* 5. *et* 8. *et* 45. *sup.* esse observandum, intra quem si appellator obrepserit Pontifici, et elicuerit ab eo rescriptum, quod ad eam causam faciat, perinde nullius momenti id rescriptum esse, atque id quod eadem calliditate impetravit intra diem a se, vel a judice condictum, *cap.* 44. *in fi. sup.* Et hæc est sententia hujus capit. in quo sane, ut et Joannes, et Innocentius, et Hostiensis sentiunt contra Bernardum glossographum, hæc verba, *usque ad terminum legitimum*, verius est esse accipienda de anno præscripto a Justiniano appellatori, intra quem suam causam agit, et ad jus suum perveniat.

AD CAP. *Bonæ.* LI.

Species h. cap. hæc est. Defuncto Otthone rectore ecclesiæ de Faversan in Anglia, Abbas S. Augustini Cantuariensis cum monachis suis per se in possessionem venit ejusdem ecclesiæ, quasi vacantis ejus custodia ad se pertinente, et interposuit appellationem, quod fit recte, etiamsi fiat præmature, ad Romanum Pontificem, si quis forte possessionem suam deinceps perturbaret vel interpellaret Post a laicis quibusdam per vim possessione cum dejectus esset, mox Archidiaconus Cantuariensis ecclesiæ possessionem non retentam a prædonibus, atque adeo vacuam apprehendit. In quem recte definitur in

hoc c. Abbatem S. Augustini et monachos jure experiri interdicto unde vi, etiamsi nullam ipsis Archidiaconus vim intulerit, quia hoc jure interdicto unde vi, sive beneficium momenti, quod idem est, datur non tantum in eum, qui vim fecit, sed etiam in eum, ad quem res vi pervasa pervenit, *cap.* 18. *sup. de restit. spol. cap.* 11. *sup. de judic.* Fuit ea ecclesia monasterium jam olim a fundamentis extructum a Stephano Rege, ut Matthæus Westmonasteriensis scribit in historia Anglica. Nihil vero, quo minus ita definiret movorunt Romanum Pontificem, quæ allegabantur ab Archidiacono, custodiam vacantis ejus ecclesiæ (quam custodiam pro possessione accipit κατα-χρηστικῶς) ad se pertinere, non ad illos monachos: illos nunquam possedisse supradictam ecclesiam, sive monasterium, se possedisse per Otthonem, qui suo nomine eam ecclesiam possidebat, *c.* 9. *sup. de restit. spol.* cujus rei Archidiaconus argumentum sumebat non satis idoneum ex pensione quadam nummaria, et commessatione annua, quam ei præbere Ottho solebat. Commessationem illam, sive epulationem, vocat procurationem, voce in hoc significatu hoc jure recepta. Et regimen sive administrationem illius ecclesiæ vocat personatum: rectorem, personam, quod scilicet in illa ecclesia, qui præest, prælati personam gerat. Quo modo et Decanus, et Archidiaconus, et quicunque ecclesiasticis dignitatibus præditi sunt, etiam personæ ecclesiæ dicuntur, *cap.* 8. *sup. de rescript.* ut et ceteri, qui quocunque alio officio in ecclesia sive dignitate funguntur. Magis vero pontificem movit suprema illa lex, ut spoliato possessore, etiam si prædo et malæ fidei possessor fuerit, ante omnia prius, quam scilicet de proprietate quæratur, possessio redintegretur et restituatur, ut *l.* 1. §. *qui a me*, *de vi et vi arm. l.* 10. *C. de donat. int. vir. et uxor. l. ult. C. de acquir. poss. cap.* 5. *sup. De restit. spol.* et fructus quoque medio tempore percepti aut percipiendi, ut ei restituantur, *cap.* 7. 11. 16. *sup. de restit. spol. l.* 4. *C. unde vi*.

AD CAP. *Dilecti*. LII.

Ex hoc cap. intelligimus, nullam esse excommunicationem, quam Episcopus adversarii suis inflixit, post appellationem ab eis interpositam ad Romanum Pontificem, sive verbo tenus appellaverint, sive facto ipso. Duplex est modus appellandi: verbo hujusmodi, appello vel provoco: facto ipso, veluti itinere jam directo Romam, ut *cap.* 7. *de dol. et contum.* vel implorato patrocinio Romani Pontificis, *cap.* 34. *sup.* Hæc vero constitutio, atque etiam constitutio *cap.* 2. *inf. de nov. oper. nunt.* pertinent ad controversiam eandem, quæ agitabatur in Anglia de jure parochiæ cujusdam dictæ Lamete, inter Archiepiscopum Cantuariensem et priorem ac monachos ejusdem ecclesiæ, de qua scribit et auctor ἀνώνυμος historiæ Archiepiscoporum Cantuariensium in Huberto. adducto *d. c.* 2.

AD CAP. *Pastoralis*. LIII.

Hoc cap. est de vulgari clausula, *appellatione remota*, quæ solet frequenter inseri rescriptis summorum Pontificum, imo et principum, *l.* 1. §. *ult. a quibus appell. non lic.* non rescriptis aliorum quorumcumque. Nec enim aliorum quorumcumque est auferre partibus commune auxilium appellationis. Et hac clausula ostenditur initio hujus cap. eam tantum appellationem removeri, quæ jure publico specialiter approbata non est, veluti appellationem interpositam morandi tantum et frustrandi causa: vel appellationem, cujus nulla justa causa est, quæve nullo gravamine interveniente, vel imminente, præsente, vel præterito, vel futuro interponitur: vel quæ interponitur antequam vocatus quis fuerit ad eum judicem, a quo appellat, *cap.* 9. *et* 30. *sup.* non si justa fuerit appellationis causa, *cap.* 10. *sup. de rest. spol. cap.* 36 *et* 47. *sup. hoc tit. cap.* 9. *sup. tit prox.* Et hoc est, quod proponitur initio hujus cap. Quod autem sequitur in §. 1. est de excommunicationis sententia, quam definitur non posse suspendi, vel extingui appellatione interposita: quamvis legitime et servato ordine juris interposita fuerit, nec si ea excommunicatio denuntiata nondum excommunicato fuerit: quia statim major excommunicatio vim suam exercet etiam in ignorantem, statim hominem eximit consortio ecclesiæ, et privat commodis, quæ ex beneficiis ecclesiasticis proveniunt, si qua beneficia possederit. Excommunicatio secum trahit executionem, quod tamen perperam Accursius improbat in *l. ult. C. si a non compet. judic.* et cum Accursio alii plerique. Conjungenda autem cum hoc cap. esse multa alia cc. jam satis ostendi in *cap.* 14. *de judic.*

AD CAP. *Solicitudinem*. LIV.

Hoc cap. non est de appellatione interposita post irrogatam excommunicationem, ut superiori cap. sed ex diverso de excommunicatione irrogata post appellationem, quam constat nullius esse momenti, *cap.* 1. *et* 16. *sup. cap. per. tuas*, *inf. de sentent. excommun.* At quæritur, si is, qui appellavit ab Episcopo suo ad Romanum Pontificem, et mox ab eo, quasi contumax, appellationem scilicet Episcopo accipiente pro contumacia, excommunicatus est, si hac de re querelam instituerit apud Metropolita-

num, id est, Archiepiscopum, an possit Archiepiscopus de hujusmodi querela cognoscere, et an possit declarare eum, qui ad se confugit, ipso jure absolutum esse sententia excommunicationis lata ab Episcopo suo, et an Archiepiscopus audire debeat Episcopum illum a se appellantem in hoc, ut absolutionem impediat ejus, quem ipse excommunicavit? Ac primum quidem respondet Innocentius, ea, quæ post appellationem innovata, vel attentata sunt, quia ita attingunt appellationem, itave pendent ex causa appellationis, vel denique ita sunt connexa appellationi, ut eorum cognitio divelli et secerni non possit a cognitione appellationis, sive quæstionis principalis. Officio solius Romani Pontificis, qui de appellatione cogniturus est, incumbere, ut de iis etiam judicet atque cognoscat, quæ post appellationem temere innovata sunt: nisi forte post appellationem interpositam, excomunicationem inique inflictam esse perquam notorium et evidens sit, puta:, quod in comperto sit justissimas eum, qui appelavit ab Episcopo, habuisse appellandi causas. Quo casu Archiepiscopus potest declarare excommunicationem esse ipso jure nullam, quia in iis, quæ notoria sunt, ut loquuntur, nec rigor vel ordo juris observatur, nec probatio, vel accusatio necessaria est, *cap.* 9. *sup. cap.* 3. *inf. de eo, qui cognov. consang. uxor. cap.* 2. *inf. de consanguin. et affin. cap. tua, de cohabit. cleric. cap.* 3. *sup. de testib. cog. cap.* 21. *de jurejur. can. manifesta, et can. seq.* 2. *quæst.* 1. Hi omnes loci sunt de iis, quæ notoria dicuntur, quibus simul junctis pleraque hac de re in medium proferri possent. His additur in hoc cap. eo, qui injuste ab Episcopo suo excommunicatus, est, post appellationem interpositam ad Romanum Pontificem, non tantum de excommunicatione, sed etiam de injuria et iniquitate sui Episcopi admissa in causæ cognitione querelam instituent apud Archiepiscopum, sive Metropolitanum, posse Archiepiscopum etiam de toto negotio principali cognoscere, quia appellationi factæ ad Romanum Pontificem renuntiasse videtur, qui eadem de re questum ivit ad Archiepiscopum: nisi protestatus sit se eidem appellationi non renuntiare, alioqui renuntiasse præsumitur. Protestatio præsumptionem excludit.

AD CAP. *Dilectis*. LV.

In hoc cap. proponitur species hujusmodi. Altissiodorensis Episcopus presbyterum, sive rectorem Xenŏdochii Altissiodorensis, quo domum Dei vocat Gallico more, *l' Hostel Dieu*, cujus quidem Xenodochii ordinationem et dispositionem, ut ceterorum, quæ in eadem diæcesi sunt, certi juris est ad Episcopum pertinere, *cap.* 3. *inf. de relig. domib.* Presbyterum, inquam, Xenodochii illius Episcopus conjecit in vincula, et excommunicavit, ob bona quædam ejusdem Xenodochii, quæ is furtim subtraxerat, nec restituere volebat. Decanus autem ecclesiæ Altissiodorensis, cum diceret eum presbyterum suæ et Capituli, cui præest, jurisdictioni esse subjectum, desiderabat eum ab Episcopo ad se remitti puniendum, vel committi suæ fidei, quod vocat recredere illo loco, *vel saltem recrederet*, et paulo infra in antiqua Decretali, *cum recredidisset Decano Presbyterum*. Vox est in idiotismo nostro recepta. Unde et recredentia pro fiduciaria possessione, sive custodia, *que vous appellez Recreance*. Episcopus autem intellecto desiderio et allegatione Decani, ad Metropolitanum, id est, Archiepiscopum Senonensem appellavit, die condicto exequendæ appellationi, submittens se et suos subjectioni et patrocinio sive tuitioni Archiepiscopi: quæ vel sola submissio pro appellatione est, *cap.* 34. *sup.* Quo facto Decanus statim interdixit sacris ecclesiæ Altissiodorensis, ne qua scilicet in ea sacra fierent Episcopo illo præsente. Et cum dies venisset exequendæ appellationis, utraque pars judicio affuit, cui præerat Officialis Archiepiscopi Senonensis. Et Decanus quidem, ne de causa omni Officialis cognosceret, antequam presbyter carcere solveretur, appellavit ad Romanum Pontificem. Mox vero Officialis interdictionem Decani pronuntiavit esse nullam, recte, ut videtur prima specie, non secunda: quia interdictionem illam Decanus fecerat post appellationem Episcopi, cum post appellationem omnia in eodem statu esse, nec quicquam novi fieri oportebat. Et hæc est summa, et præcipua sententia hujus cap secundum quam etiam in hoc cap. concluditur, non recte officialem interdictionem illam sustulisse post appellationem Decani ad Pontificem Romanum: quam quidem appellationem etiam ipse Officialis approbaverat et receperat, Decano concedendo apostolos, ut etiam vocantur in jure civili, id est, litteras vel libellos dimissorios ad Romanum Pontificem, quos idiotismus noster vocat *des postes*, in curia ecclesiastica scilicet. In curia enim seculari apostoli non sunt in usu. Et ex eo certo conjicere licet, unde cursoriis, aut veredariis vulgo idem inditum sit nomen, *qu' on appelle des postes*, quasi apostolos, nihil verius. Eadem vero ratione, qua interdictio facta post appellationem, et interdictionis abolitio facta similiter post appellationem improbatur. Id quoque, quod post appellationem Decani Episcopus fecit, quod nondum propositum erat, eundem scilicet Decanum excommunicandum, quod temere sacris interdixisset, quod sacra perturbasset: non probatur, quia per appellationem, quam decanus fecit ad Romanum Pontificem, non tantum principalis negotii, quod fuit de jurisdictione et

coercitione in Xenodocum exercenda, sed etiam ceterorum omnium, quæ huic negotio accesserunt, veluti interdictionis sacrorum, et excommunicationis ab Episcopo promulgatæ in Decanum, cognitio ad Romanum Pontificem translata erat per appellationem, ut dixi. Quamobrem etiam in fine hujus cap. decernit nullam esse excommunicationem in Decanum post appellationem Decani ab Episcopo promulgatam, et ab Archiepiscopo Senonensi eandem quoque excommunicationem inutiliter fuisse confirmatam: et consequenter eos, qui usi sunt convictu et societate Decani, non incidisse in pœnam excommunicationis, in quam incidunt, qui scientes prudentesque excommunicato communicant, quasi contagione excommunicati ad eos pertinent, *c. cum desideres*, *inf. de sentent. excommun.* Scripta hæc constitutio est Episcopo, Cantori, et majori Archidiacono Trecensis ecclesiæ, sic legendum in inscriptione.

AD CAP. *Ut nostrum*. LVI.

Cum vacaret officium Cancellarii in ecclesia Mediolanensi, quod præcipue consistit in obsignandis litteris quæ Ecclesiæ illius auctoritate sive nomine Capituli conficiuntur; quo sensu Cancellarius Metensis ecclesiæ dicitur in *cap.* 46. *sup.* nec ullus est in hoc jure locus, qui apertius declaret, quod sit Cancellarii officium in ecclesiis, quam hoc cap. Cum igitur, ut cœpi dicere, in ecclesia Mediolanensi vacaret officium Cancellarii, et Archiepiscopus Mediolanensis in eodem officio alii conferendo cessasset per annum, et interim fructus sigillorum ipse scilicet percepisset. cum, inquam, cessasset per annum, ut constat ex *c. unico*, *inf. ut eccl. benef. si. dimin. confer.* quod cap. omnimodo cum isto conjungendum est, atque ideo juxta concilium Lateranense ex eo tempore potestas conferendi beneficii, aut officii ejus devoluta esset ad Romanum Pontificem, ut *cap.* 3. *sup. de suppl. negl. prælat.* Pontifex Romanus suo jure usus semel, et iterum mandavit Archiepiscopo Mediolanensi, ne de alio Cancellario creando quicquam decerneret, sibi eam rem curæ fore, et se denique ejus rei cognitionem, quasi sibi jure competentem ad se evocare. At nihilominus post mandatum Pontificis, Archiepiscopus alii munus illud contulit, traditis ei sigillis ejusdem ecclesiæ, *traditis bullis*, ut vocant, id est, sigillis sive iconiis. Nam et sigillum vocat iconium: *d'où est le mot de coin.* εἰκών, est Græca vox imaginem significans, quæ et sigillo impressa sit: cum imprimere soleant iconem quandam. Id vero factum Archiepiscopi declarat Pontifex esse nullum, hac ratione, quia si quod fit post appellationem factam ad Romanum Pontificem, irritum et inane est, ut dictum est cap. superiori: et multo magis, quod fit postquam omne negotium Romanus Pontifex ad se avocavit, ut *cap. pen. sup. ut lit. pend. nihil. innovet.*

AD CAP. *Oblatæ*. LVII.

Hoc capitulo nullum est in hoc titulo explicatu difficilius: et tamen nullum est, in quod interpretes pauciora scripserint sunt in rebus facilibus multi, in difficilibus muti. Sententia hujus cap. hæc est. Qui sententia judicum delegatorum superatus erat si appellaverit ad Romanum Pontificem, qui eos judices dederat, nec appellationi persequendæ ipse, vel judices ullum dixerint diem: servari oportet tempus lege definitum ad appellationem persequendam, annum puta, vel ex justa causa biennium, ut ante proditum est in *cap.* 5. 8. 44. 50. *sup. ex Nov. Justin.* 49. At quæritur an interim postulatu ejus, contra quem appellatum est, recte alii judices dentur, qui de appellatione cognoscant: vel ut idem aliter exprimam, an possit is, contra quem appellatum est, anteferre tempus legitimum, et impetrare rescriptum a Romano Pontif. quo judices veri dentur, qui de appellatione cognoscant *anticiper comme l' on dit* in foro? Et respondet Pontifex, posse eum anteferre tempus legitimum, modo id non faciat nimium festinanter, veluti statim post appellationem ab adversario interpositam, nulla data appellatori respiratione, aut justa intercapedine temporis, qua se comparet ad appellationem exequendam. Quinimo definit in hoc cap. quod notandum, et superiorem judicem, ad quem appellatum est, etiamsi apud eum nondum lis contestata sit, nondum lis introducta, ex causa posse legitimum tempus anteferre, ut puta, si agatur de confirmatione electionis cujusdam Episcopi, ne scilicet diutius, quod maxime cavendum est, ecclesia sola maneat, et vidua sine pastore, quæ causa est justissima antevertendi judicii rebus omnibus, præfestinandique, *c. ult.* §. *porro*, *sup. ut lit. non contest. cap.* 5. *sup. de dol. et contum.* Ad hæc, si quæratur an et idem dici possit de appellatore, ut ei quoque liceat diem legitimum anteferre? dicam posse ex illo loco hujus cap. qui apertissimus est, ubi ait terminum legitimum posse restringi, et ab appellatore, sive procuratore, et a provocante, et a judice, a quo appellatum est. Ergo et a judice, ad quem appellatum est, ex causa, ut dixi paulo sup. et a judice, a quo appellatum est, *ut cap.* 45. *sup.* Rursus ad hæc notandum est, nos loqui de rescripto post appellationem impetrato in hoc, ut maturius de causa appellationis judicetur. Nam si nulla facta mentione appellationis interpositæ intra tempus exequendæ ejus legiti-

mum ab adversario, aut a judice præstitutum aliquod rescriptum alterutra pars impetraverit, quod ad causam eam dirimendam pertineat, id quasi subreptitium nullius momenti esse censetur, *cap.* 44. *et* 50. *sup.* Unde et hoc quoque cap. evidens est loqui de variis rescriptis a partibus impetratis post appellationem, in hoc solum, ut appellatio facta ejus mentione, vel infirmetur, vel confirmatur: ut si qui in causa superior fuerit, qui causam tenuit, impetraverit rescriptum, quo certi judices dentur, qui de appellatione rei superati cognoscant: superatus autem reus postea, nulla facta mentione prioris rescripti, priorisque delegationis, sive mandati, et aliud ipse impetraverit rescriptum, quo alii judices in eandem rem dentur. Quo casu censet Pontifex prius rescriptum potius esse sequendum, quam posterius, quo prioris nulla facta mentio est, ut oportuit.

AD CAP. *Per tuas*. LVIII.

In hoc cap. definitur, post sententiam judicis, vel post publicatas apud eum, et lectas depositiones testium, si qua pars ab eo appellaverit ad Romanum Pontificem, posse eam causam apud posteriorem judicem, quem Pontifex delegaverit, agi μονομερῶς, sive κατὰ μίαν μοῖραν, ut loquuntur, id est, parte altera absente per contumaciam, ut *cap. prox. sup. l. ult. ad Senatuscons. Trebell. l. ult. §. illud, C. de temp. appellat.* etiamsi lis, quod notandum, coram eo contestata nondum fuerit, si modo contestata fuit apud priorem judicem, a quo appellatum est, quia et hoc casu priori judicio causa potuit agi μονομερῶς, *l. ult. C. quom. et quand. jud.*

AD CAP. *Ut debitus*. LIX.

In hoc cap. definitur, ne cuiquam temere appellare liceat ante sententiam definitivam, nisi a gravamine, ut loquuntur, præsenti, præterito, vel futuro, ut dicitur in *cap.* 9. *eod. tit. collectione tertia*, et ut non audiatur, qui causam agere frustatur hoc prætextu, quod se libellum Principi, vel summo Pontifici (qui et ipse se Principem dicit ecclesiæ: imo, et Cardinales Principes ecclesiæ illustrissimos) quod se, inquam, libellum Principi, vel summo Pontifici dedisse dicat, et sacrum rescriptum exspectare quæ pars hujus cap. est ex *l.* 4. *ff. de appellat. recip.* Postremo additur, ut si justa et probabilis fuerit appellationis causa, eam judici, a quo appellat, exponant, et probet apud alios; nam ei, a quo appellat, vix unquam probaret, quod traditum est etiam in *cap.* 41. *sup.* Temere autem appellantem, id est, sine justa et probabili causa, ut remittat ad priorem judicem; qui nec appellatione hujusmodi judex esse desiit, quæ habetur pro infecta, et ut remittat eum temere appellantem damnatum alteri parti expensarum nomine. Et hoc est quod continetur in hoc cap. Nec vero quem perturbet, quod in id pauca attulerim. Fateor Interpretes, et Scholiasten ipsum multa cc. hujus tituli hic consarcinasse, sed quæ ego malui, ut debui, distinctim et separatim explicare.

AD CAP. *Cum cessante*. LX.

Docet in hoc cap. comminationem judicis auctoritatem rei judicatæ non habere, ut est constitutum in *tit. C. commin. epist. auctor. rei jud.* et ut Symmachus ait in epistolis, effectu et executione comminationes judicum vacare. Ex quo sequitur, quæ est sententia hujus cap. frustra etiam ab eis appellari, maxime, ut fit, si quod comminatus est judex, executus non fuerit, si non ut comminatus fuerat oneraverit eum, cui minas intentarat, quia cessante causa, puta cessante gravamine, cessat effectus appellationis. Unde sumpserunt illud vulgare verbum, et unde illam regulam, *cessante causa, cessat effectus*, de qua fuit Senator quidam adeo otio abundans et tempore, cujus impensa nulla est major, ut librum scripserit de illa vulgari regula, Cessante causa cessat effectus

AD CAP. *Cum speciali*. LXI.

Ad hoc cap. notandum est, Concilium Lateranense, quod habitum est sub Innocentio III. improbare excommunicationem inflictam nulla ante facta monitione congrua, et competenti testibus, præsentibus, puta de repente excommunicato aliquo, nec ante admonito sui officii; *cap.* 48. *inf. de sentent. excommunic.* Quod cum hac constitutione hujus cap. conjungendum esse indicat, quod ait in fine, *duas constitutiones*, hanc enim intelligit, et illam. Idem concilium, si is, qui denuntiatus et admonitus est, puta, ut resipisceret, statim a monitore suo appellaverit, vel si eum recusaverit, jubet causam appellationis, sive recusationis monitori, et judici ipsi protinus exponi per libellum, ut etiam dictum est *d. cap.* 41. *et* 59. Ac deinde probari arbitris sumptis ex consensu adversarii, vel judicis, si forte nullus existat adversarius, si nulla sit controversia. ex consensu, inquam judicis sui ultro admonentis; aut si in sumendis arbitris conveniri non possit appellator scilicet, et adversarius ejus, vel judex, ut ipse quidem appellator unum arbitrum eligat, adversarius, vel judex alterum,

ea lege, ut si hi duo arbitri dissentiant, tertium assumere possint, ut *l. item si unus §. si in duos, de recept. arb.* et apud hosce arbitros causa appellationis, vel recusationis reprobata, idem judex maneat inter eos, qui fuit ante: causa vero probata, ut is judex, qui recusatur, vel a quo appellatur, ex consensu partium negotium omne transmittat ad alium, quem elegerit, vel ex ordine juris ad judicem superiorem, præstituto tempore certo appellatori, intra quod persequatur appellationem: quod si præterlabi sinat illud tempus, ut sententia judicis, a quo appellavit, rata, vel jurisdictio integra maneat, *cap.* 4. 5. 33. 44. *sup. eod.* Eodem concilio cavetur, ut non recipiatur appellatio reorum, qui confessi, et *ἐπ' αὐτοφόρῳ*, sive *ἐν ἔργῳ* manifesto deprehensi, et oppressi sunt, ut *cap.* 5. §. *ult. cap.* 13 *et* 14. *sup.* Et hoc est, quod dicitur, in notoriis non admitti appellationem, appellationem non ad criminis manifesti defensionem, sed ad innocentiæ præsidium comparatam esse. Hoc quoque cavetur concilio eodem, vel ejusdem concilii parte ista, qua constat hoc cap. ut non recipiatur appellatio, vel recusatio monachorum, Abbate, vel Episcopo operam dante emendationi, et castigationi eorum secundum regulam, et institutionem Ordinis, ut *cap.* 3. *et* 26. *sup.* et ut necesse non sit in eorum correctione juris ordinem observare. Et hoc est, quod in hac parte Concilii continetur, quorum nihil est, quod non sit repetitum ex anterioribus constitutionibus. Sæpenumero Concilia, quæ habentur, habentur tantum in hoc, ut præteritæ constitutiones renoventur, sive restaurentur, aut inculcentur.

AD CAP. *Cum causam.* LXII.

Sciendum est exceptionem dilatoriam, veluti exceptionem procuratoriam, vel exceptionem, sive rejectionem judicis, quasi suspecti, vel exceptionem fori esse opponendam ante litem contestatam, vel in ipso limine litis contestandæ, ut *cap.* 20. *sup. tit. prox. l. exceptionem, C. de probat. l. pen. et ult. C. de except.* Item sciendum est, ante litem contestatam, quo genere judex suscipit cognitionem rei, qua de agitur, non posse etiam judicem procedere ad testium receptionem et examinationem, quia nondum suscepit hujus rei cognitionem, quod est constitutum proprio titulo *sup. ut lit. contest. non proced. ad test. prod. vel sentent. def.* Et his cognitis, animadvertendum est in specie hujus cap. quæ est satis difficilis, Lucium Titium, verbi gratia, qui petit sibi inducias, sive dilationem dari ad exceptiones dilatorias proponendas, quas se habere dicebat, id quidem petiisse ante litem contestatam, id tempori petiisse, id est, tempestive, sed advocatum ejus per errorem postea litem contestatum fuisse adversario suo petitionem suam in judicio proponente, respondendo opposita ei præscriptione XL. annorum, quo spatio temporis dicebat Lucium Titium eam rem, de qua controversia erat, possedisse sine vitio, sine interpellatione. Quamobrem et judices delegati hac in causa, quasi lite contestata testes ab altera parte productos receperunt. Quod Lucius Titius contendit non jure factum esse, quia rite lis nondum contestata erat, quandoquidem per errorem advocatus responderat adversario suo, ac præterea ipse Lucius Titius eodem die advocati sui errorem revocaverat, nec debere igitur sibi advocati sui errorem officere, ut *l. ult. C. de error. advocat.* Ac siquidem ita se res habeat, Pontifex, ad quem ex hac causa Lucius Titius appellaverat, pronuntiat litem non fuisse contestatam, ac consequenter testes non jure esse receptos ante litem contestatam. Notat et aliud vitium fuisse in receptione testium, quod eos testes recepissent judices subdelegati a judicibus subdelegatis, a primis judicibus in hac controversia delegatis a Romano Pontifice, eo quod primi quidem judices, qui dati sunt a Romano Pontifice, subdelegare alios potuerint, ut delegati a principe, *l.* 5. *C. de judic.* Judex vero datus non potest alium judicem dare, nisi datus sit a principe. Idemque extat in *cap.* 27. *sup. de offic. judic. deleg. cap.* 7. *eod. tit. in prima collectione.* Primi ergo judices, qui dati sunt a Principe ecclesiæ, subdelegare alios potuerunt, verum subdelegati ab iis non potuerunt alios subdelegare: et consequenter a posterioribus subdelegatis constat, testes quasi ab incongruis judicibus non potuisse recipi, atque nec primos judices, quos dederat Romanus Pontifex, debuisse testium receptionem coram subdelegatis subdelegatorum factam approbare, maxime post appellationem Lucii Titii. Quæ est sententia hujus cap. sane elegantissima, et notatu dignissima.

AD CAP. *Dilecto.* LXIII.

Romanus Pontifex quendam presbyterum fecerat Canonicum Salmaticensis ecclesiæ, sic vocanda est, et est in Hispania, mandaveratque Archidiacono Civitatensi, qui est etiam in Hispania, et aliis quibusdam, ut beneficientiam suam erga presbyterum exequerentur, puta, ut eum cooptarent in numerum Canonicorum Salmaticensium. Coram quibus quidem executoribus procuratores Episcopi, et Capituli Salmaticensis, nolentes presbyterum illum recipere, opposuerunt, eum factum Canonicum ultra numerum, supra quem jamdiu juraverant se neminem recepturos. Certus in ea ecclesia erat numerus Canonicorum, quem excedere non licebat Canonicis legitimis, quod etiam hi se non facturos jurejurando confirmaverant. De eo vero certo numero Canoni-

eorum presbyter ille, cum a Romano Pontifice se in eorum numerum conscribi postularet, nullam mentionem fecerat, atque ita facile ab eo impetraverat beneficium illud, ut supernumerarius Canonicus esset, non tamen facta mentione numeri, ut dixi. Hanc autem exceptionem de certo numero Canonicorum, si executores non admitterent, procuratores Episcopi professi sunt se appellare ad Romanum Pontificem. Verum hac appellatione contempta executores in Episcopum, et Capitulum Salmaticense, quasi contumacem Episcopum, vel quasi ob contumaciam Capituli, cum tamen appellatio neminem unquam faciat contumacem, excommunicationis sententiam protulerunt, ut est in antiqua Decretali quintæ collectionis, quæ nondum edita est (hodie edita est) quam tamen Panormitanum legisse, casus, quem ponit in hoc cap. in quo facit ejus excommunicationis mentionem, satis infert. Eam vero excommunicationem esse ipso jure nullam, cum facta sit post appellationem, notissimi juris est, *cap.* 54. *sup. et aliis plerisque locis.* Et justam quoque esse appellationis Episcopi, et Capituli causam Pontifex declarat in hoc cap. si constiterit eam fuisse interpositam ob non admissam ab executoribus supradictam exceptionem, vel quam aliam exceptionem legitimam. Dices, an ergo ab executoribus appellari potest, contra quam definitur in *c.* 43. *sup.* et in *l. ab executore, ff. eod.* Dicam posse appellari, si modum executionis excedant, ut *cap.* 15. *sup. t. prox.* quod et ii fecerunt, qui capituli, et Episcopi exceptionem debuerant remittere ad Romanum Pontificem, non rejicere, ut *cap.* 15. *sup. t. prox.*

AD CAP. *Nicolao.* LXIV.

Hoc cap. pertinet ad Scotiæ regnum: nam in inscriptione legendum est, Canonico Dumquetensi, quæ civitas est in Scotia, et in diœcesi Candidæcasæ, ut indicat antiqua Decretalis. Porro in hoc cap. ostenditur, eo, qui appellaverat ad Romanum Pontificem, cessante nec persequente appellationem per se, vel per procuratorem idoneum, eo vero, contra quem appellatum erat, veniente ad diem condictum, et per se agente causam appellationis priusquam de ea disceptetur μονομερῶς, ut fieri solet, appellatorem, tanquam contumacem ei esse damnandum, ut exsarciat et reddat impensas legitimas omniaque alia dispendia, quæ fecit a tempore appellationis interpositæ. Et idoneum procuratorem esse eum, cui tota ea causa agenda et defendenda commissa est, non eum, qui procurator tantum constitutus est ad impetrandum, vel ad contradicendum: qui potius est procurator ad negotium gerendum, quam agendum, ad impetrandum scilicet rescriptum aliquod a Romano Pontifice, et contradicendum iis, qui aliquid in contrarium impetrare tentarent. Quod servatur etiam eo solo cessante, contra quem appellatum est, qui utique cessare videtur, etiamsi miserit procuratorem ad impetrandum tantum et contradicendum, *cap. veniens, sup. de renunt. cap.* 1. *de appellat. lib.* 6. At sciendum est huic constitutioni ita locum esse, si ut species etiam hoc loco ponenda est, appellatio fuerit recepta a judice, vel approbata ab adversario, quia hoc casu ad eam persequendam procuratore idoneo opus est, nec sufficit procurator specialis ad impetrandum, et contradicendum. At si nec recepta a judice, nec approbata ab adversario appellatio fuerit, satis idoneus censetur esse procurator ad eam appellationem persequendam, qui tantummodo constitutus est ad impetrandum, et contradicendum, *cap.* 70. §. 1. *inf.* Quod maxime notandum est. Contigit mihi aliquando interrogare Doctorem juris Canonici, quis diceretur procurator ad impetrandum et contradicendum, ille obmutuit non memines hujus *cap. et cap.* 70. *inf.*

AD CAP. *Sua nobis.* LXV.

Ex hoc cap. intelligimus, trino judicio superatum non posse amplius appellare, quod est ex *l. unica, C. ne lic. in una eademque cau. tert. provoc.* Quod si damnatus ab ordinario judice, velut ab Episcopo suo, appellaverit ad Romanum Pontificem, et datis a Romano Pontifice judicibus, qui de appellatione cognoscerent, ab iis quoque damnatus sit, confirmata sententia judicis ordinarii, ac rursus ab iis appellaverit ad eundem Pontificem, et acceperit ab eo alios judices, qui de appellatione cognoscerent, si ab eis quoque damnatus fuerit, non licebit ei tertio appellare. Atque adeo si forte a Romano Pontifice impetraverit per obreptionem, vel alio modo, ut sibi tertium darentur alii judices: nihil datio eorum judicum valebit. Denique bis tantum licet appellare. Verum non solum a diversis judicibus, ab uno semel, et ab altero iterum, sed etiam ab uno eodemque judice in una eademque causa, in uno eodemque articulo litis, ut *cap.* 39. *sup.*

AD CAP. *Dilecti.* LXVI.

Ex hoc cap. notandum est, a judice, quem dedit Episcopus, appellandum esse ad ipsum Episcopum, qui judicem dedit, non omisso Episcopo ad Metropolitanum. Et ideo, quæ est species hujus cap. eum, qui a judice, quem dederat Episcopus Lemovicensis, præterito Episcopo appellavit ad Archiepiscopum Bituricensem, non jure appellasse. Ad Romanum Pontificem præteritis mediis judicibus forsitan jure appellasset, ut *cap. sup.* Quod tamen Interpretes non admittunt extra territorium Romanæ

ecclesiæ. Ceterum ad Metropolitanum præterito Episcopo non jure appellasse. Quam exceptionem apud Officialem Metropolitani oppositam, quæ est sane legitima, si officialis non admiserit, merito ait appellari ab eo posse ad Romanum Pontificem et quicquid in ea causa post appellationem gessit Officialis Archiepiscopi Bituricensis irritum et inane esse : ut si, quod est in antiqua decretali, interdicti, vel suspensionis in appellatorem sententiam tulerit. Neque vero huic cap. obstat, quod refertur in *cap. referente, inf. de præhend. et cap. pen. inf. de novi oper. nunt.* omisso Episcopo appellari ad Archiepiscopum, quia id refertur tantum, cum usu ita evenisset, ut loquitur *l. si pignore*, *§. pen. et ult. de pignor. act.* nec ullus opposuisset supra dictam exceptionem, non etiam probatur. Et sic, quod ex facto refertur in *cap.* 18. *sup. t. prox.* a judicibus datis ab Archiepiscopo, alios vice sua judices subdelegatos, q od iis tantum licet, qui dati sunt a Principe vel Summo Pontifice, ut dictum est *cap.* 62. ex eo, inquam, non dicemus, et id jure quoque factum videri, quia non omnia, quæ in constitutionibus referuntur esse facta, justa et legitima facta sunt, nisi id expressum sit aperte.

AD CAP. *Ex parte* LXVII.

Alia in hoc cap. proponitur species superiori similis, in qua scilicet merito appellatur a judice, qui rei exceptionem legitimam non admisit, ut puta, hæc est species hujus cap. si matre agente rei vindicatione in aliquem filiorum suorum impuberum nomine, reus excipiat hoc modo : si non filiorum tuorum tutrix esse desiisti transeundo ad secundas nuptias. Quam exceptionem esse legitimam constat *ex l. 2. C. quand. mul. tut. offic. fun. poss.*

AD CAP. *Intimasti*. LXVIII.

Ex legibus etiam est, quod habetur de relationibus in hoc cap. judicem, qui promittit litigatoribus se relaturum ea de re, qua de agitur inter eos, quod sibi nimium dubia videatur, ad Principem, vel Summum Pontificem debere litigatoribus apud acta edere exemplum relationis et consultationis suæ, ut ei si velint adjungant refutationes suas, sive preces refutatorias, ut vocant, *l. ult. quand. appell. sit, l. pen. de appel. recip. l. 1. et 2. C. de relation.*

AD CAP. *Significante*. LXIX.

Magdunum est oppidum in Senonibus, quod Melodunum Cæsari, *que vous appellez Melun*. Magduni est certum Collegium Canonicorum, qui cum hoc juris se dicerent in eo oppido habere, ut in suis tantum stationibus mensisve lanioniis lanii, quos hic barbare carnifices vocat, carnes venditarent certa sibi mercede præstita, *qu' on diroit en François, qui pretendoient, que leurs boucheries estoient bannieres, et que lex bouchers ne pouvoient vendre ailleurs leur chair que là*. Unde plerique sumunt exemplum, qui furnum habent, sive fornacem ejusdem conditionis, sive moletrinam, *un moulin bannier*, imo et equum bannissarium. Cum vero hoc intenderent Canonici, et contradiceret Episcopus Aurelianensis, qui et jura quædam in eo oppido, et laniaria habuit; sumptis judicibus ex consensu utriusque partis, et die præstituto ad litigandum, ad litem contestandam coram eis judicibus, ante diem, et ante litem contestatam Episcopus Aurelianensis carnes Meloduni in aliis, quam Capituli officinis divendi fecit. Qua de re querela a Canonicis perlata ad judices illos ante diem desiderantibus in pristinum statum omnia restitui clusis officinis Episcopi : contra Episcopo asserente rectissime, non posse judices illos ante diem constitutum ex consensu utriusque partis, et ante litem contestatam ea de re cognoscere, quia nondum erant judices. Non est judex, qui nondum suscepit cognitionem, quam utique non suscipit antequam sit lis apud eum contestata, quia eum recusare integrum est ante litem contestatam. Nec igitur ante diem omnino judex est. Et hoc quidem allegante apud eos judices Episcopo, nec auscultantibus judicibus, merito dicitur Episcopus in hoc cap. ab eis appellasse ad Romanum Pontificem, quasi non admissa exceptione legitima, quam sæpissime dictum est esse justissimam appellandi causam: ac præterea Episcopum appellationem persequi posse etiam post annum lege præstitutum exequendæ appellationi, *Novel.* 49. *et cap.* 5. *sup.* quia quantum in eo fuit, ut hic ponitur, intra annum appellationem persecutus est, quatenus intra annum misit procuratorem idoneum, qui eam exequeretur, qui tamen contra mandatum Episcopi in negotio versatus est, petendo sibi judices dari, qui suspecti erant Episcopo domino suo. Igitur merito Episcopus post annum admittitur ad persequendam appellationem, cujus executio, ut eadem Novella cavetur, ex justa causa, qualis fuit in hac specie, proferri potest in alterum annum.

AD CAP. *Interposita*. LXX.

Erravi nudiustertius in cap. 69. Magdunum accipiendo pro Meloduno. Tria sunt ejus nominis oppida in Gallia : Magdunum, quod situm est ad Ligerim prope Gennabum Aurelianorum, quod vulgo dicitur, *Meun sur Loire*, de quo agitur in cap. 69. Aliud est Magdunum in hac Provincia, *qui s' appelle Meun sur Leure*. Aliud Magdunum in agro

Turonensi, *qui s' appelle Meun sur Indre*. Magdunum autem dicitur quasi Matildis Dunum, quæ fuit uxor Roberti Ducis, *du Duc d' Arthois*, cujus mulieris sepultura etiam visitur hodie in Magduno hujus Provinciæ. Dunum autem est oppidum vetere lingua Gallica, ut Occelodunum, Noviodunum, et innumera similia. Ad rem. Certum est, eum, qui appellat, causam appellationis reddere debere, vel ei, a quo, vel ei, ad quem appellat, non tantum si appellet a sententia interlocutoria, sed etiam si appellet a sententia definitiva, *il faut qu' il propose ses griefs*, *l.* 4. §. *ult. eod. t. et t. an per al caus. appell. red. pos. et l.* 6. *C. de iis, quibus ut indig.* et *Pauli lib.* 5. *Sentent. t. in hanc rem speciali, de reddendis causis appellationum*: quæ causæ etiam merita dicuntur, merita appellationum. Idem ostenditur in *cap.* 46. *et* 59. *et cap.* 61. §. *porro, sup. et cap.* 10. *eod. t. in* 6. At quæritur, an causam appellationis etiam probari oporteat huic, vel illi judici? Certe ex initio hujus cap. non male colligitur probari causam appellationis debere judici, a quo appellatur, quod jus plerisque novum esse videtur, quasi aliud obtinuerit olim, ut et in superioribus memini me docuisse, non tantum probari probabilem eam causam esse, sed etiam veram. Qui tamen judex, a quo appellatur, si appellationem non recipiat, atque adeo, nec oblatas probationes causæ appellationis apud se in medium prolatæ recipere velit: constituitur, ut eo solo causa appellationis, quæ non ideo minus valet, quod ipse eam non receperit, pro justa habeatur et legitima, nec necesse sit de ea appellantem docere aliquid judicem, ad quem appellavit. Igitur ex diverso, si judex appellationem facile receperit et admiserit, tum demum dicam causam appellationis e se probandam judici ad quem appellavit, *cap.* 61. §. *ult. sup.* Et hæc de appellatione. Nam quod de probanda causa apud arbitros assumptos ex consensu partium est in *cap.* 41. *et* 61. §. 1. *sup. et cap.* 2. *eod. t. in* 6. *et cap. licet, in fine, de for. compet.* id proprie de recusatione est judicis, non de appellatione. Quod sequitur in §. 1. hujus cap. id jam exposui in *cap.* 61. Illud tantum observandum, verba illa §. 1. *eidem quoque permittitur si non recipiatur appellatio, etc.* aut illud quoque satis indicare, et initium hujus cap. accipi debere de eo, cujus appellatio non recipitur, cui satis est obtulisse judici, a quo appellat, probationes causæ appellationis, quam allegavit, vel si et has probationes judex non receperit, ut justas præsumatur habuisse appellandi causas, nec alias hujus rei probationes adferre opus sit apud judicem appellationis. Post hæc in §. *ille denique*, ostenditur, eum, qui appellavit, ante susceptam, vel delegatam cognitionem ab eo, ad quem appellavit, audiendum esse etiam invito et renitente adversario, si mutato consilio renuntiaverit appellationi, et postulaverit se remitti ad judicem, a quo appellavit. De qua re dictum est satis in *cap.* 35. *et* 39. *sup.* si modo quod omnino requiritur, adversario reddat sumptus legitimos, quos dum eum sequitur in aliud forum, impendit. Additur in §. *ult.* eo, contra quem appellatum est, non veniente ad diem condictum, et absente per contumaciam, si is, qui appellavit paratus sit probare causam appellationis, et agere, audiendum eum esse etiam adversario absente. Denique causam recte peragi μονομερῶς coram judice ad quem appellatum est, etiamsi lis coram eo contestata non sit. Quod et ante sæpe traditum est, et maxime in *cap.* 58. Et nota quod ait in fine hujus cap. ubi agitur principaliter de corrigenda iniquitate judicis, non esse servandum ordinem strictum, sive rigorem juris.

AD CAP. *Inquisitioni*. LXXI.

Hoc cap. est de clausula, remota appellatione, quæ apponitur in rescripto aliquo Romani Pontificis, non extremo loco, ut fit plerunque, sed medio, utrum referenda ea clausula sit, quæ in medio, posita est, ad species eas tantum, quæ præcedunt, an etiam ad species, quæ sequuntur. Et ait eam clausulam referri tantum ad præcedentia, si species, de quibus rescriptum conditum est, quæ præcedunt illam clausulam, aptæ inter se et connexæ non sint. Si, inquam, omnes species, quæ præcedunt, quæque sequuntur (addendum hoc est) aptæ inter se et connexæ non sint. Alioquin ea clausula pertinet ad omnes, quod memini me docere etiam *sup. cap.* 41. In extremo certe rescripti apposita ea clausula refertur ad omnes species exemplo stipulationis ultimo loco subjectæ post plures conventiones, *l. Titia*, §. *ult. de verbor. obligat.* De effectu hujus clausulæ vide *sup. cap.* 55.

AD CAP. *Una sententia*. Pen.

Hoc cap. est ex *l. si qui separatim*, §. *ult. eod. t. et l.* 1. *et* 2. *C. si un. ex plur. appella.* ut si ex pluribus reis priore judicio damnatis, in una eademque causa negotioque communi unus appellaverit, victoria ejus proficiat ceteris, qui non appellaverunt, videlicet si infirmata prioris judicis condemnatio fuerit. Quod tamen aliquando Senatum Parisiensem improbasse Papo refert, cui tamen non nisi intra modum est adhibenda fides. Nam et expres est omnino juris nostri, et mancus, aut falsus sæpe numero in Senatusconsultis referendis: nec aberraverim, si dixerim perniciosissimum ejus esse librum, quo collegit Senatusconsulta summi Senatus,

quod ex hoc plerique libro sumant ansam litigandi. Lucius quæ collegit Senatusconsulta veriora, et certiora sunt.

AD CAP. *Si justus*. Ult.

Hujus cap. fons et origo est *l. 7. eod. et l. 2. C. de his, qui propter met. judic. non appella.* ut qui justo metu, aut vi majore perterritus non appellat, hic intra dies, quibus appellare licet, id est, intra decem dies publice contestetur, expressis causis appellationis, et ea contestatio pro appellatione cedat. Contestatio pro petitione, et litis contestatione est, *l. 2. de naut. fœn.* atque adeo etiam pro interruptione præscriptionis, *l. 2. C. de annal. except.* Non mirum igitur si et pro appellatione in hac causa.

AD TITULUM XXIX.

De Clericis peregrinantibus.

AD CAP. *Conquerente*. Unic.

In hoc titulo est una tantum constitutio, eaque facillima. Vicinitas tituli superioris suadet, ut et constitutio hujus tituli accipiatur de clericis Romam profectis aut proficiscentibus appellationis exequendæ causa, ut bona eorum, quæ in patria reliquerunt, ipso jure, etiamsi tuitionem ipsi nullam petierint a Romano Pontifice, constituantur interim, et sint sub tuitione et protectione Romani Pontificis, ne invadantur aut diripiantur. Formulam petitæ tuitionis invenies apud Cassiodorum 7. Variar. *qu' on appelle Sauvegard.*

AD TITULUM XXX.

De Confirmatione utili vel inutili.

AD CAP. *Si quis*. I. et CAP. *De confirmationibus*. II.

Titulus ultimus hujus libri secundi est de confirmatione utili vel inutili. Confirmatio sententiæ prioris judicis, quam posterior judex, ad quem appellatum est, nonnunquam facit, ut titulo de appellationibus hic subjiceretur titulus, fecit, qu' tamen est generalis de confirmatione utili vel inutili, in quo et de sententiæ confirmatione, *cap. 3. et 7.* Alia vero capitula sunt, vel de confirmatione possessionis, vel confirmatione privilegiorum, officiorumve, aut transactionum. De confirmatione possessionis in cap. 1. hæc distinctio proponitur: aut res, quam quis possidet, controversa aut litigiosa est, aut non. Si litigiosa est, id est, si de ea inter aliquos lis contestata est in judicio, et alterutram partem Romanus Pontifex confirmaverit in possessione ejus rei pendente lite, ea confirmatio inefficax est et inutilis, juxta titulum *ut pendente lite nihil innovetur.* Si litigiosa non est, confirmatio Romani Pontificis efficax et utilis est: hoc enim præstat, ut non possit ea de re judicari et moveri controversia inconsulto Pontifice, videlicet si ea confirmatio subreptitia, rescriptumve confirmationis subreptitium non fuerit, ut *cap. 2.* hoc tit. quod conjungendum est cum *cap. 11. inf. de accusat.*

AD CAP. *Bonæ*. III.

De confirmatione sententiæ est cap. 3. quam confirmationem sententiæ, qui causam obtinuerat per obreptionem, impetraverat a Romano Pontifice, nulla facta mentione appellationis ab adversario interpositæ antequam adversarius, quem vicerat, de eadem sententia infirmanda rescriptum ab eodem Pontifice impetrasset, datis scilicet judicibus, qui causa cognita sententiam infirmarent. Quo casu Pontifex decrevit posterius rescriptum, quod adversarius impetravit, potius esse sequendum, aliter quam in specie *cap. 57. sup. de appellat.* in qua prius rescriptum potentius esse dicitur, eadem ratione, quia posterius ab adversario per obreptionem impetratum erat, ut *cap. 2. sup. de dol. et contum.* At in specie hujus cap. posterius rescriptum, quod impetravit is, qui victus erat, et appellaverat, de infirmanda sententia prioris judicii, potentius est priore, quod obreptitium est, quia qui id impetravit dolo malo, reticuit adversarium interposuisse appellationem. Et hoc ita maxime procedit, si in posteriori rescripto specialiter adjecta sit clausula derogatoria non obstante rescripto confirmationis, non etiam si generaliter et d functorie his verbis usus sit: nullis aliis rescriptis veritati et justitiæ præjudicantibus, vel aliis verbis sensus ejusdem, quo casu antequam constiterit de iniquitate sententiæ, priori rescripto standum esse ait: et hæc est sententia cap. 3.

AD CAP. *Cum dilecta* IV.

De confirmatione et renovatione privilegiorum est hoc *cap. 4.* Vetustate exolescentibus litteris privilegiorum monasterii cujusdam puellarum diœceseos Hildeshemensis in Saxonia, cum ea privilegia recentari puellæ, et quæ eis præerat domina postularent, quibus scilicet hoc monasterium eximebatur ditione et potestate Episcopi Hildeshemensis, cum tamen jure communi omnia monasteria in episcopi potestate

sint, cujus in diœcesi sita sunt, *can. monasteria* 1. 18. *quæst.* 2. et Episcopus ille contenderet monasterium illud esse subjectum ecclesiæ suæ, juxta jus commune, et allegaret hujus juris ecclesiam suam in quasi possessione fuisse, ampliore quam centum annorum spatio sine interpellatione vel interruptione ulla, in possessione libera et continua, et in eam rem judices dedisset Romanus Pontifex, ab eis certis ex causis Episcopus appellavit ad Romanum Pontificem. Pontifex vero motus exemplo testium, quibus veritas patefieri potest, quos constat etiam ante litem contestatam audiri et recipi posse, si senio confecti aut valetudinarii sint, ac proinde periculum sit, ne interim homines esse desinant, *cap. ult. sup. ut lit. non contest. capit.* 34. 41. *sup. de testib. l. in lege, ad legem Aquil. l. quidam, de furt. l.* 3. §. *duæ, de Carbon. edic.* Ex quibus locis intelligitur verum esse, quod ait in hoc capit. *jure civili statutum esse, ut quando periculum testium formidatur, etc.* Et eodem, inquam, exemplo Pontifex instrumenta privilegiorum, quæ jam sentiebant situm et cariem, ne obsolescerent, renovari, id est, recentari, sive denuo in litteras referri et obsignari permittit, non quidem eo animo, ut ipsemet testatur, ut jus novum tribuat, sed ut antiquum si quod sit monasterio conservet. Hujus controversiæ cognitionem delegavit Decano Padeburgensi, sic legendum est in inscriptione quæ diœcesis etiam est in Saxonia, ita ut si potiorem esse cognoverit causam Episcopi Hildeshemensis, privilegia, quæ interim Pontifex renovari permisit, aboleri jubeat. Cum vero id monasterium recta ad jus et proprietatem Romanæ ecclesiæ sanctimoniales illæ dicerent pertinere nullo medio, ut loquuntur, *c.* 2. *de in integr. rest.* Liber fiscalis in recensitione Ordinum mendose, *Ordo Camaldulensis ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinens*. Et inf. *Privilegia monasterii conventus de Sancta Pega, sive de Sanpingham in Anglia ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis*. Et inf. *Abbas et Conventus monasterii S. Spiritus ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinet*. Semper *nullo modo*, quod mendosissimum est, et tamen Rebuffus non admodum callidus vir ea omnia menda sequitur, cum sit legendum, *nullo medio*, id est, immediate, ut loquuntur etiam. Cum igitur moniales illæ, sive nonnæ dicerent monasterium suum ad Romanam ecclesiam pertinere; ob id Pontifex Romanus dominam monasterii, sive Abbatissam supradictam ad defendendum Romanæ ecclesiæ jus, et agendum denique tam suo, quam Romanæ ecclesiæ nomine procuratricem facit. Mulier procuratrix, vel defenstrix, quo verbo usus est Cicero, in judicio esse non potest in rem alienam, ut *l.* 2. *de regul. jur. l.* 4. *C. de procurat.* Hoc est generaliter verum. Abbatissa potest, maxime in rem Summi Pontificis, aut in rem sibi communem cum Summo Pontifice. Et similiter mulier non potest regulariter judex esse ex arbitrio, vel compromisso: at illustrissima domina potest, ut docet Obser. 13. cap. 23. Non omittam, quod obiter ait in hoc capit. cum de jure, quod Romanæ ecclesiæ in eo monasterio dicebatur competere, agitur, nonnisi centum annorum præscriptione possessiones et jura Romanæ ecclesiæ perimi posse, ut *cap.* 13. *et* 14. *et* 17. *in fine, sup. de præscript. cap.* 2. *eod. t. in* 6. *can. ult.* 16. *q.* 4. Et hæc quidem sufficiunt ad hoc capit. 4. Verum iis non inutiliter adjecero de confirmationibus privilegiorum et officiorum, quæ a novo Rege aut Principe peti aut concedi solent, vetustissimum hunc morem esse, et ex instituto Tiberii, auctore Svetonio in Tito Vespasiano cap. 8. *Cum*, inquit, *instituto Tiberii omnes dehinc Cæsares beneficia a superioribus concessa Principibus aliter rata non haberent, quam si eadem iisdem et ipsi dedissent; primus præterita omnia confirmavit uno edicto, nec a se peti passus est.* Aurelius Victor in eodem Tito: *Cum donata concessave a principib. prioribus firmare insequentes solerent, simul ut imperium cepit, talia possidentibus edicto sponte cavit prospexitque.* Dio in eodem Tito: *καὶ γὰρ γράμματα ἐξέθηκε βεβαιῶν πάντα ὑπὸ τῶν προτέρων αὐτοκρατόρων βεβαιωθέντα τισὶν, ὥστε μὴ καθ' ἑκάστους σφῶν αἰτοῦντας αὐτῶν πράγματα ἔχειν*, id est, *Edictum proposuit, quo firmavit omnia beneficia, quæ a prioribus principibus firmata erant, ut ne singuli ea petere a Principibus cogerentur.* Huic vero Titi edicto exstat simile Nervæ Imperatoris apud Plinium 10. Epistolarum cum eleganti obtestatione ejusmodi: *Nolo existimet quisquam, quod alio Principe vel privatim vel publice consequutus est, ideo saltem a me rescindi, ut mihi potius debeat, si illa rata et certa fecero, nec gratulatio ullius instauratis egeat precibus.* Quin etiam in legibus nostris extat memoria moris hujus, quod interpretes non animadvertunt, *l.* 6. *de excus. tut. illo loco*, est enim Modestini Græca lex, *τούτοις ἅπασιν ὁ θειότατος πατήρ μου παρελθὼν εὐθὺς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, διατάγματι τὰς ὑπαρχούσας τιμὰς καὶ ἀτελείας ἐβεβαίωσεν*. *Princeps*, inquit, *omnibus iis* (puta Philosophis, Rhetoribus, Medicis, Grammaticis) *statim atque iniit principatum*, id est, tutelam humani generis; hæc est enim propria definitio Principatus, *sua privilegia et immunitates confirmavit*. Qui mos et in hoc regno Franciæ perquam religiose servatur.

AD CAP. *Ad nostram*. V. *et* CAP. *Porrecta*. VI.

Cap. 5. et 6. una eademque sententia est. Qui in ecclesiis Episcopalibus, vel aliis non Episcopalibus

sunt Canonici, hi plurimi erant olim, et quidam hodie quoque sunt regulares, puta monachi obstricti certis votis, certæque disciplinæ. Canonici non regulares iisdem non sunt obstricti votis. Et ex Canonicorum quidem regularium nullus qui præesset eis constituebatur Abbas, sed Prior, ut in ecclesia Cantuariensi Prior, qui eis præesset post Archiepiscopum, *cap.* 52. *sup. de appellat.* Constituebantur et alii plerique officiales rerum et negotiorum Ecclesiæ administrandorum causa, verum ad tempus, non in perpetuum. Quinimo si forte, qui in eo officio ad tempus constituti sunt, confirmarentur in eo a Romano Pontifice, ut eo officio nimirum quandiu viverent perfungerentur, per obreptionem, impetratis litteris, eo scilicet suppresso, quod regulares essent, hujusmodi confirmationes quasi subreptitias in hoc cap. 5. et 6. definiuntur esse inutiles et inanes. Plus dixit in cap. 6. quod scriptum est Abbati Immolensi, sic restituenda est inscriptio, inutiles quoque eas confirmationes esse quasi falsas, etsi non suppresserint se esse regulares: quia non consuevit Romanus Pontifex in fraudem ecclesiarum, quas dilapidant sæpenumero, qui non sunt perpetui administratores, eos facere perpetuos. Itaque litteræ præsumuntur esse falsæ.

AD CAP. *Examinata*. VII.

In cap. 7. agitur de confirmatione sententia judicis compromissarii. Quæ quidem confirmatio dicitur esse inutilis si sententia lata fuerit contra formam juris compromissi, et maxime si confirmatio non fuerit pura, sed sub hac clausula concepta, quæ clausula vulgaris est cap. 8. seq. sub hac, inquam, clausula, *sicut. sententia provide lata est, et ab utraque parte recep'a confirmamus et probamus.* Quæ quidem formula plerunque conditionem facit, ut notat Joannes hoc loco, et cap. seq. Speciem vero hujus cap. memini me exponere ad *cap.* 15. *sup. de judic.* Quod cum isto omnino conjungendum est.

AD CAP. *Venerabilis*. Pen.

Cap penult. est de confirmatione transactionis de lite quadam incerta decimarum, et possessionum quarumdam nomine facta inter Episcopos Cypri ac Regem et nobiles ejusdem insulæ, interveniente legato Romani Pontificis, ea tamen lege, ut et a Romano Pontifice ea transactio confirmaretur, et post confirmationem Romani Pontificis statim utraque pars eam trasactionem exequeretur et adimpleret. Quod tamen secuta confirmatione Romani Pontificis, cum Rex et nobiles Cypri fieri non paterentur, cum pro sua parte non exequerentur transactionem, rationibus quibusdam nixi infirmioribus, et ineptis, vel frivolis, ut ipse Pontifex ait, jubet Pontifex transactioni omnimodo acquiescere, eam adimplere, et omnino admittere. Ineptæ illæ rationes, quibus nitebantur, hæ erant, quod in confirmatione Romani Pontificis, cui erat insertus transactionis tenor, quod notandum, verbum *Confirmamus*, præcederet tenorem transactionis hoc modo: *Confirmamus transactionem inter illos et illos habitam, cujus tenor sequitur.* Quæ ratio plane inepta est, cum hic sit stilus curiæ Romanæ, nimirum ut confirmatio præcedat, tenor sequatur, vel exemplum instrumenti, quod confirmatur: quod si stilus non fuisset observatus, merito confirmatio falsi coargui potuisset, *c.* 6. *in fin. infra de crim. falsi.* Stilus consistit in verbis, quibus uti consuevit, verbis, inquam, conceptis curia Romana, a quo stilarium præmium stili apud Senecam epistola 97. ubi tamen perperam vulgo *Salarii*, pro *Stilarii*, quod novi concinnatores Senecæ non animadverterunt. Fuit autem hæc altera ratio eorundem, quod non fuerit confirmatio simplex et pura, ut oportet, nimirum quia ei inserta erat hæc clausula vulgaris, de qua jam dictum est cap. superiori, sicut sine pravitate provide facta transactio est. Hæc etiam ratio improbatur: quia illa clausula non apponitur confirmationi transactionis, quæ in manus et sub oculos Pontificis venit, quæque confirmationi ipsi subjicitur: sane tunc conditionem non facit, sed causam exprimit confirmationis, ac si diceret, quia sine pravitate provide facta transactio est, quam scilicet nos inspeximus, et inseri confirmationi jussimus. Et breviter, ut Doctorum verbis utar, aut confirmatio fit ex certa scientia Pontificis, et tunc illa clausula pro causa habetur, aut fit in forma communi, et tunc habetur pro conditione, ut *cap. prox. sup.*

AD CAP. *Sua nobis*. Ult.

Cap. ultim. scriptum est universis Abbatibus, et Prælatis, ac conventibus, et clericis in Constantinopolitana et Chalcedonensi diœcesi constitutis Scilicet Patriarchæ Constantinopolitano obtemperare nolebant, quasi exempti, solutique ditione, et potestate ejus, eo quod Rom. Pontificis legatus quibusdam ecclesiis et clericis monasteria sua contulisset, id est, monasteriorum suorum, in quibus constituti erant, correctionem, et administrationem eis permisisset, eamque collationem, Rom. Pontifex confirmasset. Quod argumentum declarat Pontifex non esse idoneum ad probandam exemptionem, ut *cap.* 2. *inf. de relig. domib.* nec enim hujusmodi collatione derogatum videri juri debito diœcesanis

Archiepiscopis vel Episcopis, speciali derogatione opus esse, speciali exemptione, *cap.* 15. *sup. de offic. jud. deleg. cap. dudum, in fine, inf. de decim. cap.* 15. *et* 18. *sup. de præscript. c.* 1. *de privileg. lib.* 6 Ad hæc postremo monendi estis, quod pauci animadvertunt, ubi Pontifices Romani mentionem faciunt Patriarchæ, Archiepiscopi, vel Episcopi Constantinopolitani, ut in hoc *cap.* et in *cap. inter sup. de major. et obed. et cap. quanto sup. de consuetud.* de eo tantum Patriarcha, vel Archiepiscopo Pontifices loqui, et sentire, qui eo tempore fuit, quo Franci tenuerunt Constantinopolim fugatis Imperatoribus Græcis, quam utique tenuerunt per annos LVIII. Rom. Pontificem tanquam Optimum Maximum Pontificem agnoscentes, a quo Græci semper alieniores fuerunt. Et hic est finis libri secundi Decretalium, non finis totius, quod institui operis. Mihi est in animo reliquos libros primum, tertium, quartum, et quintum interpetrari, non quidem actutum ad rem aggrediundo, sed ubi majores progressus fecero in ff. Juliani, quæ mihi tantum hactenus licuit perducere usque ad librum XXXII. a quo incipiam die perendino. Et hunc finem dedit Deus cui soli sit laus et gloria.

JACOBI CUJACII J. C.

AD LIBRUM TERTIUM

DECRETALIUM

RECITATIONES SOLEMNES.

AD TITULUM I. DE VITA ET HONESTATE CLERICORUM.

AD CAP. *Ut laici*. I.

Primus titulus, quoniam est de Vita et honestate clericorum, præfabor aliquid de hac appellatione clericorum. Clericorum nomen, quod commune est omnium Christianorum, usus et auctoritas Ecclesiæ proprium fecit eorum, ut est in *l.* 2. *C. Theod. de episc. et cleric.* qui divino cultui ministeria religionis impendunt, qui Ecclesiastici ministerii gradibus coordinati, sunt, ut Augustinus ait in *Ps.* 67. Sicut Paparum nomen, quod sane commune erat omnium clericorum, qui ministerium Ecclesiasticum habent, etiam juniorum, et inferiorum, quales sunt ἀκόλυθοι, qui plerumque funales cereos præferunt ceteris, et sunt ad omne reliquum Ecclesiæ servitium parati, et in ecclesia veluti mediastini servi in domo patrisfamilias, qui et Pisinni Papæ, *petis*, vel quod idem est, Græce λιτοὶ παπαὶ dicuntur in Nov. *Isaaci Comneni Imperatoris de Consuetudinibus, quæ ordinationis nomine dantur, et de canonico.* Id, inquam, Paparum nomen usus et auctoritas Ecclesiæ fecit proprium summi Pontificis. Et secundum illam quoque specialem clericorum significationem Cyprianus sæpe dixit *clericam ordinationem, clericam epistolam,* quam vulgo clericalem, clericum ministerium in *can. Cyprianus* 21. *q.* 3 Est enim illo loco legendum, *in clerico ministerio*, ut invenio etiam, Ulpianum Rhetorem in orat. Demosthenis contra Midiam dixisse, κληρικὰς δίκας, *clericas lites*, vel *causas clericorum*, dum ait παρέδρους, id est, *assessores* juris peritos dari præsidibus ætate minoribus, ne quid in disceptandis litibus secularibus, aut clericis, per ignorantiam juris peccent Initio nascentis Ecclesiæ etiam de clericorum controversiis suis præsides et prætores cognoscebant extra ordinem. Et præter illum locum, ad quem nondum quisquam animadvertit. Ulpianum illum fuisse Christianum satis liquet ex initio interpretationis ad secundam Olynthiacam, ubi utitur auctoritate Græ̆gorii Nazianzeni ad Basilium Magnum. Porro de cultu, convictu, moribus, quibus clericos imbutos, et instructos esse oportet, qui in Ecclesia Dei proprie selecti sunt, ut sint in ejus ministerio, est primus, ut jam dixi titulus hujus libri, quo statim initio proponitur Concilii Turonensis secundi Decretum *cap.* 4. ut cum sacra peraguntur, clericis secus altare Dei psallentibus fœminæ et laici non permisceantur, et omnino intra cancellos, quibus clerici continentur, et coercentur, ne laici stent, vel sedeant, utque adorationis (sic in decreto Yvonis legitur recte) et communionis tantum causa pateat

aicis et fœminis aditus, ut ait, ad Sancta Sanctorum, id est, ad altaria. *Sancta Sanctorum* more Hebræorum vocat loca maxime sancta, ut *Cantica Canticorum* omnium, quæ fecit Salomon, præstantissima Cantica: et *Sabbatum Sabbatorum* præstantissimum sabbatorum, quod dominus celebrari jusserat quotannis 10. die mensis septimi, ut est proditum Levit. 16. Quod autem Accurs. tentat in *l.* 2. *C. de sacrosanct. Eccles.* ad sententiam hujus capit. 1. accommodare hujus legis verba, *Apostolorum, vel Martyrum sedem humandis corporibus non esse concessam*, omnino rejicendum est, quia non de gradu, et ordine, vel de dignitate clericorum ea lex loquitur, sed de sepulcris Apostolorum, et Martyrum conditoriis, quæ sunt in urbe, ut in ea mortui non inferantur, sed extra urbem. Quamobrem et posita ea lex est in *C. Th. in tit. de sepulc. violat. ult. loco*. Sedem igitur pro sepulcro, sive loco referto sepulcris Apostolorum, vel Martyrum accipe, ut in antiquis inscriptionibus sepulchrorum eodem sensu legimus, *hanc sedem sibi Divi posuerunt*. Et valde ad eam legem pertinet Concilii Triburiensis canon 17.

AD CAP. *Clerici*. II.

Sequitur in *c.* 2. *hoc tit.* ex concilio Pictaviensi clericos, qui cum telo ambulant, vel fœnus exercent, excommunicandos esse, quod est abstinendos in *can. si quis clericorum* 47. *dist.* quomodo et Cyprianus plerumque loqui solet eleganter *epist.* 65. Ut tutor, vel curator dicitur *abstinere pupillum*, qui in jure declarat, pupillum bona paterna sibi delata agnoscere et attingere nolle, *l. pen. de auctor. tut.* et apud Plinium 29. cap. ult. *Paterfamilias inclusum abstinet gallinaceum*, cui alimenta non præbet, ut Oribasius: *sanguisugas adhiberi, ita ut abstineantur die una*. Yvo vero Episcopus, *abstinere clericum, vel laicum, qui eum non admittit ad communionem sacram*, uno verbo, *qui eum excommunicat*. Neque vero cum hoc decreto hujus capit. 2. pugnat, quod in alio scriptum est: fœneratorem clericum, qui monitus non resipiscat, ordine moveri, vel quod idem est, regradari, *can. si quis* 14. *quæst.* 4. *et can.* 1. *et* 2. 47. *dist.* Quoniam clericus ordine motus redigitur in numerum laicorum. Et consequenter, si in eodem studio, veluti arte quadam fœnoris exercendi causa perseveret, tanquam laicus excommunicandus est. Quo fit ut gravior sit clerico regradatio, quam excommunicatio sola, quia regradationem, qua ordine movetur, e vestigio sequitur venabulum excommunicationis, quod ex hac causa laicis fœneratoribus semper infligitur, *cap.* 4. 5. 15. si non resipiscant, et Ecclesiæ obtemperent, et regradatus clericus, ut dixi, suo ordine motus utique laicus est, non clericus. Et ita *ex cap.* 8. *hujus tit.* licet clerici, qui virginum devotarum monasteria frequentant, ordine moveantur, laici excommunicentur, ut et in specie *cap.* 4. *inf. de excessib. prælat.* tamen non minor, imo major est pæna, regradari clericum, quod est in laicos referri, quam excommunicari, quoniam excommunicationis pœna, nisi resipiscant non potest non statim regradationem sequi. Distinguitur atiam excommunicatio ab anathemate, tanquam excommunicatio sit minor, anathema majus.

AD CAP. *Ut quisque*. III.

Decernitur, Presbyterium, qui vici cujusdam, aut pagi plebem regit, qui plebanus vulgo dicitur maxime in Italia *Plebano*, clericum unum sibi adjungere debere, tanquam adjutorem, et ὑπουργὸν, qui concinat cum eo Psalmos, qui epistolam, et aliam quamcunque lectionem legat, quique pueros una secum doceat fidem Catholicam. Lectio recitatio est, et interpretatio vernacula lingua, ut veteres canones sanciunt, certi loci ex scriptura sacra, puta ex Prophetis, vel epistolis Canonicis Apostolorum, vel ex scriptis Doctorum Ecclesiæ. Qua ex re etiam lectores in Ecclesia, quos Græci ἀναγνώστας vocant præcones, et proclamatores dictos Isidorus refert: cautum autem est Laodicenæ Synodi Can. 17. quod licet certe non observetur, tamen probe constitutum est, ut singulis Psalmis, qui cantantur in Ecclesia, subjiciatur ἀνάγνωσις, *lectio*, nec statim fiat transitio ad alterum psalmum, ne psalmi psalmis coaptentur, nulla lectione interjecta.

AD CAP. *Si quis*. IV.

In tertio *cap.* quod est Gregorii primi, non Gregorii noni: *Si quis*, iniquit, *ex clericis comam laxaverit*, *anathema sit*. Anathematismus major est excomunicatione. Bene ait, *laxaverit*, ut legitur in regesto ejusdem Gregorii primi, quia laxa tantum et diffusa, qualis est fœminarum, et promissa cæsaries, laxi crines, quales fuerunt olim Regum, Franciæ, prohibentur. Crines, inquam, laxi prohibentur, quia et maribus natura indecoram esse promissam cæsariem Apostolus ait. Non igitur quælibet coma prohibetur. Nam et aurium tenus eam clericus nutrice potest, *Can. si quis* 23. *dist.* arce tantum cerebri, seu vertice capitis paulum attonso orbiculatim, ut Anicetus constituit in *can. prohibere*, *ead. dist.* Quod et Marianus Scotus, et Martinus Polonus in Chronicis testantur. At Marianus comæ tantum interdictæ meminit, et ait Anicetus in *d. can. prohibere*, *et* Innocent. 3. *epist.* 2. *ad Tavisium Episcopum*. Martinus etiam comæ

adjicit barbam. Idemque Martinus Aniceto quoque eandem constitutionem tribuit de coma, et barba non alenda, quæ tribuitur etiam Concilii Carthagin. 4. in *can.* 5. Hujus tituli alii canones de coma tantum loquuntur, et intelliguntur de coma, quæ imitatur comam muliebrem: quam etiam in vitis et renitentibus clericis esse rescindendam, scilicet auctoritate Archidiaconi, ad quem omnis disciplina clericorum post Episcopum spectat, potissimum definitur *cap.* 7. *hoc tit. et can. clerici* 23. *dist.* et in constit. Caroli Magni *lib.* 7. *cap.* 165. Et hunc quidem muliebri more comatum clericum etiam definitur in *cap.* 4. *inf. de sentent. excommunic.* impune pulsari citra metum excommunicationis: non modice comatum fine aurium, ut constitutum est, et attonsum per pectinem. De attonso stricte id tantum legi, quod dominus vetat *Ezechielis* 44. ne quis Levitarum, quorumdam profanorum sacerdotum ritu rasitet caput suum. Et quod in Levit. 19. et 21. et Deuter. 14. ne quis funeris ergo, luctus ergo, aliquo defuncto comam radat, aut barbam, aut stigmata inurat corpori, quod ex paganis plerique factitabant. De barba autem, ne clericus eam nutriat, hoc jure proditum tantum inveni in c. 5.

AD CAP. *Clericus*. V.

Quod est ex Concilio Carthaginensi. *Clericus,* inquit, *neque comam nutriat*, *neque barbam alat*, quæ tamen scriptura non est admodum certa. Legebatur enim in ipso capit. et in Concilio ipso Carthaginensi, et legitur etiam hodie in manu exaratis plerisque exemplaribus Concilii Charthaginensis: *Clericus neque comam nutriat, neque barbam radat*: quam scripturam, ut eluderet Monachus quidam, in quem aliquando incidi, hunc canonem ita distinguendum esse ajebat, ut post vocem, *barbam*, punctum adfigeretur, et per se solum cum impetu quodam efferretur verbum *radat.* Similis huic est ille, quem Servius doctissimus Virgilii interpres deridet, qui illo versu: *Lac mihi non æstate novum, non frigore defit*, post vocem *novum,* punctum affigebat, ut superesset, quod solum pronuntiaretur, ultimum verbum *defit.* Cui adjungi potest etiam literator quidam hujusce temporis, qui illo versu: *Urbem, quam statuo, vestra est*, post *statuo*, censet affingendam esse notam interrogationis. Verum ut ad rem redeam, constitutionibus Apostolorum fertur, et Epiphanius, et Clemens Rom. Pontifex testes sunt, non licere clericis, aut monachis abscindere barbam, *μὴ τέμνειν τρίχας δαῆναι*, ne fœminis similes videantur, et batali. Sic enim eos propudioso nomine Clemens Alexandrinus designat, *Pædagog.* 2. *cap.* 3. *μᾶλλον δὲ οὐκ ἄνδρας, βατάλους δὲ καὶ γύννιδας καλεῖν τούτους χρή.*

AD CAP. *Clericus*. VI.

Sciendum est ex Clericis alios esse majoribus gradibus constitutos, et ut dicitur, in sacris ordinibus, ut *cap. a multis, sup. de ætate, et qualit. et ordin. pr.* veluti presbyteros, diaconos, hypodiaconos, qui soli sunt in sacris ordinibus, in majoribus ordinibus, iidemque soli uxores ducere non possunt, ne faciant contra votum, quod faciunt initio, dum in majoribus gradibus locantur: alios esse in minoribus gradibus, velut Acolytos, lectores, ostiarios, exorcistas, cantores, sive psaltas, quos psalmicines, Sidonius Apollinaris, copitas, sive fossarios, qui in sacris ordinibus constituti non sunt, et uxores ducere non vetantur. Ceterum illi proprie dicuntur non esse in gradu, vel sacris ordinibus, qui non sunt in majori gradu, et exceptis quidem acolytis, quibus radi totum caput solet usque ad vivam cutem, ceteris clericis modice abraditur arx cerebri, ut supra dixi, quæ tonsura dicitur, et prima tonsura, *cap. pen. inf. de cleric. conjug.* Coma autem rotundatur aurium fine, quæ corona dicitur, hæc est differentia inter tonsuram, et comam, *cap. pen. infr. hoc tit. et. tit. de cler. conjug. can. duo sunt.* 12. *quæst.* 1. Et hanc differentiam notat satis aperte Isidorus 2. *de offic. ecclesiastic.* dum ait, detonderi clericis caput superius, inferius coronam relinqui. Et inde, ut suspicor, cum alia non pateat causa, Hieronymus ad Augustinum epistola 81. tom. 2. ita Augustinum obtestatur, *per coronam tuam.* Sententia autem hujus cap. 6. uti perscriptum est, valde est obscura. Nec mirum, cum et scriptura ejus sit varia et incerta, quandoquidem in fine hujus capitis, apud Yvonem, et Burchardum, et in 1. collect. Decretal. cap. 1. *de Apostatis* rectius legitur, *nec in vita sua tonsuram dimittere, vel negligere audeant*, cum vulgo legatur, *uxorem*, non *tonsuram.* Sensus autem hic est, ut ex minorum gentium clericis, si quis dimissa tonsura, quasi tonsura maxime aliena esset a nuptiis, uxorem duxerit, quem parentes jam Ecclesiæ obtulerunt, et addixerunt monasterio: parentum est liberos offerre monasterio, sicut offerre curiæ: si quis, inquam, uxorem duxerit, uxorem quidem eum retinere posse, et vero debere, sed resumere etiam tonsuram debere, quam dimisit, neque unquam postea schema illud clericum deponere. Quod tamen de illo solo clerico accipiendum est, qui jam stipendia meret in clero, qui officio aut beneficio aliquo Ecclesiastico potitur, *can. qui tua* 12. *quæst.* 1. *cap.* 7. *inf. de cler. conjug.* Cap. 7. et 8. jam exposui *sup.*

AD CAP. *Quorum*. IX.

In hoc cap. Gregorius VIII. universis Episcopis

scribens statuit, ut ineant rationem, ut curent rationem bonorum, quæ suarum Ecclesiarum propria sunt: simul et onerum, quæ suæ Ecclesiæ sustinent, ut pro modo ejus, quod deductis oneribus superest, singulis Ecclesiis constituant certum numerum clericorum, qui ex bonis Ecclesiæ alantur, et vivant in communione sub eodem tecto et conclavi, et bonis propriis in commune collatis, ut *can. scimus*, *et can. qui tua*, *et can. necessaria* 12. *quæst.* 1. Qui ita vivunt clerici (nec enim hoc statuitur de omnibus clericis) hi sunt, qui Canonici regulares appellantur. Et olim, si Francisco Turriano credimus in constitutionum Apostolicarum lectarum a Clemente Romano libro secundo, olim dicebantur κοινονικοὶ: appellantur, et Canonici Augustini, et clerici religiosi, clerici claustrales. Ex his si qui regulam migraverint, si qui ferantur sursum, neglecta regula castigantur arbitrio Episcopi, ut in hoc cap. definitur. Item ex hoc genere Canonicorum, si qui injuriose invicem sibi manus intulerint, atque ideo ordine moti, et abstenti fuerint, nisi atrox fuerit injuria, quæ majorem judicem desideret, ut ad Episcopum, peracta pœnitentia quæ injuncta fuerit, ordini et societati reddi, et reconciliari possint, nec sit necesse eam ob rem adire summum Pontificem, ut *cap.* 2. 22. *et* 32. *et* 50. *inf. de sentent. excommun.* Si atrox sit injuria, quæ graviorem animadversionem desideret, rejicienda res est ad summum Pontificem, exemplo juris civilis, sicut nimirum solet legatus, quoties id atrocitas facti exigit, rem remittere ad proconsulem, *l. si quid erit, de offic. proc.* Prætor vel præfectus vigilum, vel curatores regionum, aut viarum ad præfectum urbi, *l.* 2. 3. §. 1. *et l.* 4. *de offic. præf. vigil. l.* 1. §. *ult. de suspect. tut.* et apud Julium Capitolinum in Marco Philosopho.

AD CAP. *Cum ab omni*. X.

In hoc cap. constituitur, clericos judices specialiter datos a Romano Pontifice disceptandi certi negotii causa, judicandi officio liberaliter, ut ingenuos homines decet, et gratis fungi debere, nulla cum litigatoribus habita conventione salarii, vel δικαστικῆς decimæ, ut in Novella vocantur de Decimis, vel qua alia parte litis, quod plerique etiam sub pignore in Lombardia tunc temporis turpiter depecisci solebant. Et usque adeo omnis concussio talis, et turpitudo, sive sordities prohibetur in hoc cap. ut nec prætextu quidem, aut nomine assessorum, *ceux du conseil*, quos plerumque, nec ullos adhibent, ulla talis exactio permittatur, ne sint venales judicum sententiæ, ut ait *lex venales*, *C. quando provoc. non est nec. et lex* 4. *C. ad leg. Jul. repet.* Hoc tantum videtur judicibus delegatis permitti hoc loco præter expensas victuales, ut a litigatoribus accipiant quantum victui eorum sufficit pro tempore, quo commissioni operam dant, vel, ut loquuntur, *qu' ils prennent espices.* Quo nomine ea tantum significantur, et significabantur olim in hac Republica, quæ ad parcum et frugalem victum facerent. Et male, ut opinor, illa verba (præter expensas victuales) ab interprete restringuntur ad expensas itineris, quotiens judices accersuntur ex longinquo, cum et testibus longe petitis, citatis, et evocatis, quorum exemplo utimur, non tantum sumptus itineris, sed etiam si detineantur, victus impendia præberi conveniat, *l.* 3. §. *Gabiano*, *de testib. l. quoniam* 11. *C. eod. l. ult. C. Th. de abolit.* Quod iniquum sit, ut est in comœdia quadam Plauti, *tua testem, vel judicem gratia, et operam dare tibi, et ad eam operam facere sumptum de suo.* Invenio et in *l. Titio*, *ad municip.* eadem ratione viatici nomine non tantum τῆς ὁδοῦ δαπάνημα, *sumptum itinerarium*, sed τῆς ὁδοῦ μνῆστρον, ut ibi Basilica habent, id est, *suscepti pro Republica sua itineris præmium*, quo utique continentur sumptus, quem fecit legatus quamdiu Romæ moratur, et agit negotia Reipubl. suæ.

AD CAP. *Deus*, *qui*. XI.

Hoc cap. continetur, ut Monachi, et Canonici regulares, sive Augustiniani, vel religiosi, et quicunque aliam districtiorem regulam sequuntur, ut eodem, non diverso habitu amicti incedant, et ratione vivendi ac regula utantur eadem. Hæc, inquam, constitutio non est generalis, quia pertinet tantum ad Livoniam terram, quæ non ita dudum abjecto paganismo Christianismum receperat, propterea quod plerique in ea novi, vel, ut scriptura loquitur, νεόφυτοι offendebantur diversitate habituum, ut et regularum sive institutorum, quibus nostrates clerici, vel Monachi, eo religionis stabiliendæ causa profecti, utebantur. Ubi est, inquiebant, unum Evangelium, unus Deus, et pater omnium, unus Dominus, Spiritus unus, una fides, unum baptisma, unus animus, cur non est etiam amictus unus, isque concolor? et cur non una eademque vivendi ratio sit? hujus constitutionis partes aliæ in *cap. ult. inf. de divort. et cap.* 8. *de pœnit. et remiss.* Quibus, et alia quædam teneris adhuc et mollioribus Livoniæ populis specialiter indulgentur, ne in ipso initio amplectendæ religionis Christianæ offensi varietate ista regularum et vestium, aut vivendi conditione duriori, vel quo alio more nostro, in fide vacillent, vel penitus ab ea desciscant. Livonia regio est septentrionalis ad mare Balticum, ut omnes sciunt, quæ Christum dominum nostrum professa est sub Innocentio III. auctore Capit. cujus maxi-

me tempore examina regularum exstiterunt multa, amictusque regularum discolores, et varii. Est igitur hæc constitutio τοπικὴ id est, localis et temporalis, non generalis, vel perpetua. Generalis tamen postea una secuta est sub eodem Innocentio, ne quis deinceps novam ullam regulam institueret, aut fundaret, *cap. ult. inf. de relig. domib.* Quod ideo non servatur, quia ex priscis depravantur quotidie, aut inveterascunt quamplurimæ, quarum loco non sit impar alias succedere.

AD CAP. *Cum decorem*. XII.

In hoc cap. damnantur ludicra spectacula, quæ, ut est in antiqua, et integra Decretali quibusdam locis moris erat tribus diebus post festum Natalis Domini continuis clericos personatos populo dare, ut in hac Ecclesia equidem aliquando factitatum scio, ac postea repressum ab Archidiacono non concessum. Summa vero est hujus constitutionis ratio, cum nec clericis liceat spectaculis, quæ eduntur ab aliis, interesse, *can. non oportet*, *de consecrat. dist.* 5. Immo nec filiis eorum, quos forte susceperant ante clericatum, ut est scriptum in *Conc. Chartag.* 3. *cap.* 11. Merito igitur hoc loco ille mos, illa consuetudo damnatur. *Consuetudo*, inquit, *vel potius, corruptela*. Quod genus loquendi libenter, et frequenter Pontifices usurpant, cum de prava aliqua consuetudine loquuntur: *Consuetudo*, inquit, *vel potius corruptela, ut cap.* 5. *de consang. et adfin. c.* 11. *de excess. prælatorum, c.* 7. *et ult. de consuetud.* et multis aliis locis: in quo tamen nullum cerno schema, nullum ornatum, nullam elegantiam, qua, aut similitudine vocum, aut paritate, aut contrarietate vertat in se aures, et titillet animos. Ac sane puto, etiam eos nullum in ea affectasse lumen orationis, sed id sumpsisse ex illo Synodi Sardicensis loco, quo dicitur, radicitus extirpanda esse consuetudo quædam, de qua ibi agitur, *non tam prava*, inquit, *consuetudo, quam perniciosa rerum corruptela*, οὐ τοσοῦτον φαύλη συνήθεια, ὅσον βλαβερωτάτη τῶν πραγμάτων διαφθορὰ, initio Sardicensis Synodi.

AD CAP. *Ut Clericorum*. XIII.

In cap. 13. damnantur, et puniuntur clerici incontinentes et impuri, morbo venereo correpti, quos vocat filios diffidentiæ, υἱοὺς ἀπειθείας, ut in *cap.* 4. *de excess.* ex epistola ad Ephes. *cap.* 5. id est, desperatos homines, qui se tam fæda libidine infamant. Eadem forma, qua filios perditionis, perditos et comploratos, Phrasis est Hebraica. Et ne impunitate alatur tam effrenatus furor, non tantum clerici puniuntur arbitrio Episcoporum, sed etiam ipsi Episcopi a Metropolitanis, si quid tale admittant, vel si ad cleric. suorum connubia conniveant. Et quod observatu dignum est, clerici ceteri gravius puniuntur ob hanc causam, qui uxores habent, veluti clerici inferioris ordinis, quibus uxores habere permissum est, Apostolorum *can.* 16. vel etiam clerici majoris ordinis, quibus juxta veteres canones uxorem retinere, et liberos ex ea procreare licere iidem canones decernunt, quam scilicet duxerint, antequam cooptarentur in clerum (nam post cooptationem in clerum, non ducunt uxores) dummodo ita caveant dum cooptantur in clerum, se non ducturos. Ceterum ante contractum matrimonium clericatus non solvitur, neque clericatus spem adimit, *l. eum qui probabilem*, *C. de episc. et cler. can. Nicena, can. quoniam* 21. *dist. can. si quis eorum* 32. *dist.* Quod Græci ita semper observarunt, *c.* 6. *inf. de cler. conjug. c.* 7. *de pœnit. et remis.* ad quos quidem Græcos respicit extrema clausula hujus cap. *Qui autem secundum regionis suæ morem non abdicarunt copulam conjugalem*, id est, Græci, idem et Latini olim, *can. ministri* 81. *distinct. can. lex.* 31. *distint. cap* 2. *inf. de clericis conjug. et Concil. Pistens. cap.* 9.

AD CAP. *A crapula*. XIV.

In hoc cap. damnantur clericorum com essationes et ebrietates, neque se vino, neque sibi vinum temperantes, ut ait eleganter. Damnantur propinationes, quæ fiunt paribus poculis, ut *can. nullus* 44. *dist.* specialiter et nominatim hæ, quæ fiunt in bibendo obtestationes pro salute animæ suæ, pro incolumitate amici nostri communis, pro amore sanctorum: tetrior illa Joannis 10. animalis in omnia flagitiorum exempla geniti, pro amore Diaboli, *c' est un qui beuvoit pour l' amour du diable*, de quo Ibræus Ticinensis, *de rebus per Europam gestis lib.* 10. Qui quidem Joannes, qui turpiter etiam sede depulsus fuit, in ludo aleæ solebat Diabolum, Jovem, et Venerem invocare, et in agenda missa non communicare, et clericos ordinare passim, quosdam ordinasse in stabulo equorum et alia pleraque nefarie fecisse. Verum ad rem. Quod ad sententiam hujus cap. attinet, placet valde soleoque frequenter hoc testimonio uti adversus combibones illos, quod et Persarum Rex Artaxeres parato lautissimo convivio, edixit ne cui propinaretur invito, neve quis cogeretur educere plura, quam vellet, pocula, ut est proditum *Esther cap.* 1. Caroli Magni etiam Constitutione continentur *lib.* 1. *c.* 144. et ab eodem hoc maxime prohibentur in exercitu *lib.* 3. *cap.* 72. Multa quoque alia damnantur in clericis, *cap. pen. hoc tit.* ut puta negotiationes, et

mercaturæ, ut *cap. ult. hoc tit. et can.* 14. *quæst.* 4. Itemque scurriles, et mimici joci, et popinarum ingressus, ut *can. non oportet clericos, et seqq. aliquot.* 44. *dist. et Apostolorum can.* 54. itemque alearum, talorum, tesserarum lusiones, ut *can.* 1. 35. *dist.* Item larvales habitus, et laicales, aut militares, veluti sagum, lucerna, chlamis, et fibula juncta clamidi, et sago fibula, qua ex una tantum parte chlamis, vel sagum induitur, ut recte Isidorus notat, eaque pars fibula, aut fibulis infrænatur. Quamobrem et chlamidi jungitur fibula *l. un. C. nulli lic. in frænis, equest. sellis, etc. libro* 11. Et Svetonius in Tiberio, et Pollio in Gallienis, et Cornelius Tacitus de moribus Germanorum, sagum fibula conseri: vel si desit, spina. In Synodo Francica, quæ extat, laicos sagis, casulis clericos uti, quia sua cuique ordini sunt propria indumenta. His adduntur in hoc capitulo pen. et alia quædam, quæ pertinent ad ornatum cultumque corporis, et ex his pleraque sumpta sunt ex Gregorii VIII. *cap.* 9. *eod. tit. in* 1. *collec. Bernardi Papiensis.* Etiam hoc capite clericis usus annuli interdicitur cum hac exceptione, nisi quibus competit ex officio dignitatis, quod recte Panormitanus ex libro Pontificali refert ad Episcopos, et Abbates quosdam porrigi, qui jus habent aurei annuli. Quod autem initio hujus *capit. penult.* cavetur, ne clerici negotientur, aut negotiatores ne clericorum munere fungantur, id etiam confirmatur *cap. ult. hoc tit.* quod dirigitur ad Ambianensem Episcopum, cujus in diœcesi est Comitatus Pontiviensis, *de Pontieu*, et Monstriliensis *dont la ville s' appelle Montrevil*, in quo plerique erant clerici negotiatores, ut in *hoc cap. ult.* Honorius Pontifex ex litteris accepisse refert *Comitis Pontivii*, sic legendum. Et quod additur in antiqua Decretali, *Monstrionis*, quæ civitas, et in Chronicis Roaldi Monstrolicum dicitur et in *can. multorum* 35. *quæst.* 6. Et quod hic Hostiensis scribit, proximum esse eum comitatum comitatui *de Guines* est verissimum, *tous les deux sont en Artois, et le Comte de sainct Pol est Comte de Boulogne.* Quoniam autem in eo comitatu clerici negotiabantur, freti privilegio clericorum, nolebant vectigalia, vel portoria, vel quæ alia publica vectigalia persolvere, et modo pro commodo suo agebant se pro clericis, modo pro laicis, quod Honorius in hoc cap. vehementer improbat, generaliter constituens, ob negotiationis causam amitti clericorum privilegia, ut ait, *cum facto*, id est, ipso actu, ipso facto, etiam citra sententiam judicis, si post trinam monitionem Episcopi non desinant facere mercaturam. *Ipso facto*, sæpissime in his libris, id est, sine judice, ut ipso ingressu monasterii, ipsa devotione, se, et sua homines dedicarent monasterio citra alium actum solemnem, ad differentiam eorum, quæ sine judicis sententia explicari non possunt, ut in *l. ejus, de jure fisci*, dicitur, non ipso facto quem pro convicto haberi, sed secuta demum condemnatione judicis. Id vero genus loquendi *ipso facto, ipso actu*, vel *cum facto* sumpsere Pontifices ex *l. pen.* §. *ult. de ritu nupt. et l.* 1. *C. quib. ex causis servi pro præm. libert. accip.*

AD TITULUM II.

De Cohabitatione Clericorum, et mulierum.

AD CAP. *Inhibendum est*. I.

Tituli II. Lib. III. Decretalium de *cohabitatione clericorum, et mulierum*, idem est sensus qui tituli *de singularitate clericorum* apud Cyprianum, vel Origenem, περὶ μονόσεως τῶν κληρικῶν, nimirum ut ne aliquam clerici domi suæ mulierem habeant vel recipiant, quam si ea sit, quæ honeste cum eis habitare possit, veluti mater aut amita, aut matertera, quæ matris loco est, vel filia, aut soror, vel filia fratris, aut sororis, ut *l. eum qui, C. de Episc. et cleric.* ex Nicena Synodo *can. interdixit* 32. *dist.* Gregorius Tur. historiæ suæ 8. *Clericos*, inquit, *canonum statuta extranearum mulierum consortio non potiri volunt, præter eas, de quibus crimen non potest existimari.* Ennodius ad Faustum. *Nullus extraneas secum habeat mulieres, præter personas canonibus designatas.* Extraneas mulieres vocant, ut et *d. l. eum qui,* quas Antiocheni συνεισάκτους appellaverunt, teste Eusebio *Historiæ Ecclesiasticæ* 7. *cap.* 30. et mox ceteri Græci dixere συνεισάκτους. Synodus Ancyrana *can.* 18. συνερχομένας. At ex concilio aliquo veteri (Africanum fuisse puto) cujus sententia proponitur in *cap.* 1. *hoc tit.* omnes mulieres extraneæ et adventitiæ sunt clericis, nec ullæ omnino excipiuntur, non mater, non amita, non filia, non soror: quod adeo probavit Carolus Magnus, ut hæc verba hujus cap. retulerit in librum 7. legum suarum, cap. 291. Ratio autem, quæ redditur in hoc cap. optima et verissima est, quia et his mulieribus, quæ nobis necessitudine conjunctissimæ sunt, vel ancillis, aut comitibus earum, instinctu pravi dæmonis, et occasione aut consuetudine concinnante rem, fieri potest, ut commisceantur. Qua ratione et Augustinum optimum illum Episcopum nullas habuisse secum mulieres, Possidonius in ejus vita refert: quia personæ illæ, quæ can. exceptæ sunt, sine aliis necessariis, et secum commorantibus mulieribus esse non possunt, et recipere quoque aliquando possunt amicas, et familiares invisentes domum. Unde nasci potest suspicio non

mediocris, qua vacare clericum oportet, nedum culpa, nasci et offendiculum non leve in Ecclesia. Quæ ratio etiam, ut puto, efficit, ut subjiciatur in hoc capit. primo, nec mulierem ullam posse in Ecclesia intra conseptum altaris consistere, vel altari servire, presbytero faciente sacra. Et hæc quidem posterior pars hujus capitis abrogata non est: prior videtur abrogata ab Innocentio III. in *cap. pen. hoc tit.* Cui conjungi velim *cap.* 24. *inf. de decim.* In eo restituitur jus vetustissimum canonum, et excipiuntur fœminæ, ut ait, in quibus naturale fœdus nihil permittit fœdi criminis existimari: scribendum scævi, id est, nihil sinistri, quæ verba sumpsit ex *d. l. eum qui*. Excepta igitur matre, et ceteris, quæ excipiuntur Concilio Niceno, de quibus, ut est in Agathensi Concilio *can.* 10. nefas est aliud quam natura constituit, suspicari. Quid ergo, an dicemus cap. 1. abrogari *cap. pen.* Hoc forte recte dicitur, cap. 1. loqui tantum de sacerdote, quo nomine proprie significantur Episcopi, et Presbyteri.

Presbyteri quoque nomine, quod etiam cap. primum usurpat, modo dicit sacerdotem, modo presbyterum: clericos non dicit generaliter: sed sacerdotes presbyteros. Utroque nomine sacerdotis, et præsbyteri significabatur olim Episcopus, *can. olim* 95. *dist. c. legimus,* 93. *dist.* quod Apostolus etiam in Epistolis ostendit perquam aperte, et adi etiam, si libet, ut hoc verum esse cognoscas Isidori II. *libr. de offic. Eccles. capit. de presbyteris*. In cap. 1. igitur, Sacerdos sive presbyter est Episcopus. De ceteris clericis in eo non agit, quasi rejiciens ad caput pen. quod loquitur de ceteris clericis extra Episcopos, quasi major Episcopis continentia inesse debeat. In summa ea constituit indistincte *can. sed si forte* 81. *dist.* in habendo fœminarum delectu, quæ cum clericis honeste vivere possint, summa cautione, cura, et sollicitudine opus esse. Porro, quod prætermisi, excipienda est inter ceteras mulieres, et ea præcipue quidem uxor, quam clericus duxit, antequam fieret clericus, vel postquam factus est clericus minorum gentium, ut *d. l. eum qui, et can. volumus* 81. *dist.* Sed de his satis. Priusquam ad alia transeam, quæ decernuntur in hoc cap. dicam generaliter de inscriptione hujus capit. primi, et simul de omnium priorum capitulorum hujus tit. quæ scilicet præ se ferant, sumpta esse cap. ex Conciliis, et utique cum primo loco ponantur, verisimile est, ea esse ex vetustioribus Conciliis. Verum appellatio, quæ iis Conciliis attribuitur, plerumque varia, incerta, falsa, depravata est, ut in *cap.* 1. *sup. tit. prox.* Alii habent ex Concilio Turonensi, alii ex Concilio Magoriensi, alii ex Concilio Africano, et in cap. 1. alii Nannetensi, alii Mancicensi, alii Maguntino: cui scripturæ stabitur? Facile autem mihi persuadeo, utrumque *cap.* 1. *et* 2. *hujus t.* esse ex eodem aliquo Concilio Africano, quod Augustinus Africanus Episcopus plane vixerit, ut dixi, secundum hujus capit. decretum, nulla omnino muliere in domum suam admissa: tum etiam, quod idem in posteriori parte hujus capitis primi, ne mulieres ingrediantur septa altarium, sicut cautum in *cap.* 1. *sup. tit. prox.* Multa sunt, et præclara, et vetusta Concilia Africana, quorum appellatio latet plerosque homines, ut patet ex Fulgentii Ferrandi Carthaginensis Diaconi Breviario, quod nuper exiit in lucem, veluti Concilium Zellense, Juncense, Hipponense, Thenitanum, Thusdritanum, Marazanense, et Concilium Septimunicense, et Concilium Macrianense: aut sicubi horum Conciliorum fit mentio, eorum appellatio sane valde corrupta est. Nomina illa exotica facile depravantur, ut in *can. sacrorum* 63. *distinct.* Ubi fit mentio ejusdem breviarii Fulgentii Diaconi Carthaginen. illo loco, *sicut in abbreviatione Canonum Fulgentii Diaconi Ecclesiæ Carthaginensis invenitur in septimo Niceno, et Macranensi Concilio statutum*: dubio procul legendum est, *in Septimunicensi, et in Macrianensi*, non *in septimo Niceno, et Macranensi Concilio*. Nunc ut reliqua persequamur, quæ sequuntur in hoc capit. decernitur etiam in hoc capit. ne clerici concubinam, vel focariam in contubernio suo habeant: focariam nec superioris, nec inferioris ordinis clerici, *capit.* 6. *hoc tit.* Concubinam forte superioris tantum ordinis clerici, puta Episcopi, Presbyteri, Diaconi, hypodiaconi. Cum focaria stuprum, cum concubina stuprum non committitur, si mos vetus habendæ concubinæ spectatur, qui legitimus sit, et viget etiam hodie in quibusdam locis in Pyreneo. Erat enim concubinatus legitima conjunctio, *l.* 3. *de concub. l. stuprum, ad l. Julian de adult.* et honestum concubinæ nomen. At hodie turpe est. Concubina, inquam, justam uxorem imitabatur, ut eleganter ait Julianus antecessor in *Nov.* 18. et confirmat *canon is qui, et canon Christiano* 34. *dist.* Pœna autem clerici post trinam admonitionem, sive denuntiationem Metropolitani, Primatis, vel Episcopi domo non jubentis facessere concubinam vel focariam, quam habet, extrema pœna hæc est, ut ab officio et beneficio Ecclesiastico removeatur, et excommunicetur: fœmina vero alia pœna legitima, sive canonica fœminæ congruenti adficiatur, ut cavetur in *cap.* 2. *hoc tit.* quod exstat, et in *canon.* 17. 81. *distinct.* et utroque loco vulgo, sed mendose, ita legitur: *si quisquam sacerdotum, id est, Presbyter, Diaconus, vel Subdiaconus,* sed castiores, sive emendatiores codices habent: *si quisquam Sacerdotum, Presbyterorum, Diaconorum, et Subdiaconorum*. Recte. Sacerdo-

tes sunt proprie Episcopi: Presbyteri secundum a sacerdotibus sive ab Episcopis obtinent gradum. Possidonius in vita Augustini, locum Presbyterii oppropinquare Episcopatui, ut Episcopi passim dicuntur sacerdotes per eminentiam, κατ' ἐξοχὴν, qui sunt summi sacerdotes in sua quisque Ecclesia, *can. si Episcopus* 18. *distinct. can.* 1. *et* 2. 59. *distinct. can. accusatio* 2. *q.* 7. *can.* 1. 2. *quæst. ult. can. miserum* 61. *dist. can. manus, et seq. de consecrat. distinct. quinta*. In his omnibus summi sacerdotes, id est, Episcopi, summum sacerdotium, id est, Episcopatus. Tertul. *lib. singulari de Baptismo, Dandi*, inquit, *baptismi jus habet summus sacerdos, qui est Episcopus, dein Presbyteri, et Diaconi, non tamen sine auctoritate Episcopi propter Ecclesiæ honorem*. Porro quod trina denuntiatio exigitur *cap.* 2. *et* 6. *hoc tit.* id jure Canonico receptum est exemplo juris civilis, quod quibus in causis denuntiatio est necessaria, plerumque trina denuntiatio exigatur, *l.* 4. *de pignorat. act. l. contumacia, de re jud. l.* 8. *et* 9. *C. quomodo et quando, l. ult. C. Th. da Senatascons. Claud. Nov.* 117. §. *pen.* Quamobrem et quæ trina vice fit denuntiatio, et legitima dicitur et canonica, quasi utroque jure probata conventio, monitio, ut *cap. ult. sup. t. prox. cap. contingit* 2. *inf. de sentent. excom.* Denuntiatur autem clerico, ut abstineat concubina, vel focaria, non etiam ut juret se eam ædibus exacturum, se eam dimissurum, *cap.* 3. *hoc tit. ne ex necessitate legis, et Sacramento colorato perjurium committatur*, *l.* 2. *C. de indic. viduit. tol.* Canones, qui perjuria puniunt, viam perjuriis aperiunt, et tamen in uxore dimittenda, quæ non jure ducta est, jusjurandum hujusmodi recipitur, *cap.* 2. *inf. qui cler. vel vov. mat. contrah. poss.* Jusjurandum, inquam, ita conceptum, ut habetur in *can. ab isto die* 35. *quæst.* 6.

AD CAP. *Vestra*. VII.

Præterea, quæ diximus nudiustertius in *tit. de cohabit. cleric.* definitur hæc quæstio, an rite possit quis, et impune sine fraude interesse sacris, quæ facit is, qui concubinam habet vel focariam, qui, inquam, quo in alio flagitio dedecore volutatur, vel etiam, an de manu ejus rite, et legitime sacramenta sumere possit? Qua in re canones invicem pugnare videntur. Alii enim vetant scientem interesse sacris, quæ ille homo sacratus tractare audet, *can. nullus* 32. *dist. can. si quis sunt* 81. *dist. c.* 2. *eod. t.* 5. *in coll.* Alii vero canones interesse permittunt, nec probrum quicquam clerici nocere ajunt, aut infuscare fidem Christianam ejus, qui ad eum accedit, *can. ult.* 15. *quæst. ult.* quam pugnam Lucius 3. in *cap.* 7. *hoc tit.* in tranquillum confert, scribens magistro, et fratribus militiæ sancti Jacobi de Spada (sic restituenda est inscriptio cap. 7.) qui ordo est in Hispania. Adhibet autem sedandi hujus dissidii causa distinctionem hujusmodi: aut notorium est crimen clerici, aut occultum. Si notorium, ut puta si hujus criminis peractus sit reus, vel si de eo crimine in jure confessus, vel si res adeo manifesta est, ut neque accusatorem requirat, neque testem, neque judicem, ut *cap.* 8. *et cap. ult. hoc t. cap.* 3. *de test. cog. cap.* 21. *sup. de jurejur. cap.* 9. *inf. de accus. cap.* 3. *de eo, qui cogn. consang. can. manifesta, et can. seq.* 2. *quæst.* 1. Hoc vero casu, neque ministeriis ejus clerici interesse oportet, neque sacramenta ab eo percipere scientem prudentem, nisi forte baptismum in ultima necessitate: cum et salutarem aquam recte conferat hæreticus, et schismaticus, modo id faciat ritu, et more ecclesiæ universæ, ut ait Pontifex in *can. præter hoc*, §. *pen.* 32. *dist.* Ergo et Arrianus rite dat baptismum, si modo id faciat, ut faciebat quoque, more ecclesiastico, puta in nomine Trinitatis, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti: licet non idem sentiret de essentia Patris, et Filii, *can. de Arrianis, de consecr. dist.* 4. *et conc. Arelatensis* 2. *can.* 17. non si alia in tingendo formula, qua alii hæretici utuntur, ut Paulianistæ, et Cataphryges, qui non tingebant in Trinitate, *can. si quis confugeret* 1. *quæst.* 1. *can. si vero, de consecr. dist.* 4. Ubi tamen, qui Cataphrygib. junguntur Bonosiani, a Bonoso Episcopo dicti, non recte jungi videntur, quia Bonosiani Baptizabant in Trinitate, ac sane puto pro Bonosiani, esse legendum Paulianistæ, et Cataphryges, ut in *sup. d. canonibus*. Nam sicut Arriani, ita Bonosiani baptizabant in Trinitate, ut patet ex *canone* 17. Arelatensis 2. Synodi. Sed de his satis. Hoc tantum addam, non esse servandam scrupolosam, et certe inanem illam differentiam, quam interpretes faciunt, cum de iis, quæ notoria dicuntur, tractant, inter manifestum, et notorium. Hæc enim quatuor, publicum, manifestum, evidens, notorium, εἰς ταυτὸν φέρονται, idem possunt, *cap.* 3. *de consanguin. et affin. cap.* 1. *qui mat. accus. cap.* 4. *de divort.* At ut ad alteram partem Lucianæ distinctionis veniamus, si probrum clerici fuerit occultum: quid est occultum? puta, quod Ecclesia, vel accusator nemo publice coarguit, et damnavit, pro occulto et incognito nobis haberi debet, quamvis de eo publice nonnulla increbuerit fama. Nec enim famæ, aut rumori temere credendum est, *cap.* 2. *hoc tit. cap.* 5. *de eo qui cog. consang. uxor. cap.* 6. *sup. de fide instr.* alioquin inquit Fabius, *fraude inimicorum falsa vulgantium sæpe fama noceret etiam innocentibus. Famæ sæpenumero malignitas initium credulitas incremen-*

tum dat. Qua de re etiam multa Æschines contra Timarchum. Fama igitur notorium non facit, sed ut cautius scriptum est in *cap.* 33. *sup. de jurejur.* quasi notorium: aliud est notorium, aliud longe, quasi notorium. Illo articulo, quasi in utroque jure dici non potest, quam multæ solvantur quæstiones et difficultates. Pertinet vero etiam ad hoc, quod de fama dicimus, quod ait in *cap.* 8. *hoc tit.* non testimoniis, quæ rumor spargit, atque circumfert, etiamsi dicantur esse quorundam bonæ existimationis hominum, sed testibus tantum in judicium productis esse credendum in *l.* 3. §. *idem Divus*, *de testib. c.* 2. *inf. qui matrim. accus. poss.* M. Tullius pro Posthumio: *iisdem testibus*, inquam, *et quidem non productis*, *sed dictis testium reci tatis*, *quasi præjudicata res ad has causas defe ratur*. quasi dicat, minime vero. Corn. Tacitus libro de oratoribus: *Testimonium in judiciis publicis non absentes*, *nec per tabellam dare*, *sed coram*, *et per præsentes*. Potest tamen Episcopus, ut decernitur in hoc cap. 8. si quem premit fama nimis, atque differat domi habere scortillum, et concubinam: potest, inquam, hoc casu Episcopus, neganti se habere, indicere purgationem Canonicam exacto jurejurando, tam ab eo, quam ab aliis, quos dixerit innocentiæ suæ testes, qui vulgo sacramentales dicuntur, qui jurati dicant se credere ita esse, ut ille juraverit, nullam se domi alere concubinam vel focariam, ut *cap.* 5. *et* 13. *de purg. canon.* nolentem vero præstare purgationis jusjurandum, potest Episcopus quasi confessum et convictum ab omni officio et beneficio removere, *d. cap.* 8. *hoc tit. cap.* 7. *de purgat. can.* Et perinde igitur esse, atque si notissimum et compertissimum esset, eum habere concubinam et focariam, et tertium admonitus eam domo exigere, non exegisset. Hujus vero jurisjurandi, quod purgationis jusjurandum dicitur, origo, et exemplum sumptum est ex jure civili, *l* 4. §. *sed si servus*, *de edend. l.* 6. §. *sicubi*, *de iis*, *qui ad Eccl. confug. l. ult. in fin. C. de bon. auct. jud. poss.*

AD TITULUM III.

De Clericis conjugatis.

Titulus III. libri 3. Decretalium est *de clericis conjugatis*, cujus decreta corroborant distinctionem, quam veteres canones faciunt inter clericos in sacris ordinibus constitutos, et clericos inferiores in causa contrahendi matrimonii, quam distinctionem exposuimus satis ample in *cap.* 12. *t.* 1. *h. lib.* Etsi vero decreta h. t. indistincte cujuscunque gradus clerico post clericatum uxorem ducenti auferant quodvis officium aut beneficium Ecclesiasticum, administrationem quoque et dignitatem Ecclesiasticam, et omne privilegium clericale, tamen inferioris gradus clericum veluti cantorem, aut lectorem, uxorem, quam duxit, retinere jubent, *cap.* 4. *in* 1. *coll. eod. tit.* Superioris autem gradus clericum jubent uxorem dimittere, quam duxit post clericatum, *c.* 1. *hoc tit.* quod pars est *d. cap.* 4. *cap.* 2. *eod. t. de cler. conjug. in* 5. *coll.* nondum edita. Jubent, inquam, uxorem dimittere, simul et officio, ut ante dixi, privant beneficio ac dignitate Ecclesiastica, quoad scilicet post longam pœnitentiam longave jeunia tormentaque corporis ex indulgentia Episcopi officio et beneficio suo restituti fuerint. Sufficit indulgentia Episcopi, nec necessaria est indulgentia summi Pontificis, *cap.* 4. *hoc t. cap.* 1. *inf. qui cler. vel vov. cap.* 4. §. *ult. de jud. sup. can. si qua virgo* 27. *qu.* 1. Ad hæc notandum, etiam inferioris ordinis clericum, si uxorem duxerit, non solum eam retinere posse, sed etiam connivente Episcopo, beneficium Ecclesiasticum, modo simplex fuerit, id est, sine cura animarum, *cap.* 1. *et* 2. *hoc tit. cap. pen. et ult. eod. tit. in* 1 *coll.* Quod et Hostiensis probat in *cap.* 8. *hoc tit.* contra Bernardi scholia. Et de hoc genere beneficii, simplicis scilicet, cui non cohæreat curatio animarum, accipi debet *c.* 7. *hoc tit.* beneficium cui cohæret cura animarum, non posse retineri. *Ceterum ablata cura animarum quasi indignis*, ut ait cap. 3. ne, ut fit, *per eos minuantur Ecclesiæ facultates*, *et augeatur res familiaris uxoris*, *et liberorum gratia*, in quos homines propensissimi sunt, ut ait cap. 5. atque ita paulatim fiant beneficia hæreditaria, ut olim erant inter sacrificulos vanæ superstitionis paganorum. Ablato, inquit iis, qui in clericatu inferiori uxorem duxerint, beneficio habente curam animarum, si qua bona propria forte antequam matrimonio conjungerentur, possiderent, Ecclesiæ, cujus curam agebant, continuo eorum dominium ipso jure recipiunt, ex sententia cap. 3. quod singulare admodum est: auferri autem eis beneficia per causam matrimonii, quo abstinere non potuerint, quibus antequam uxorem ducerent amicti, et honestati sunt; vel etiam, quibus ab Episcopo ignorante, postea eos uxorem duxisse. imo et quæ sciens Episcopus beneficia eis donaverit: quo tamen casu Episcopus ipse, qui sciens eos uxores habere, ea beneficia donavit, non aufert, ne revocet, quod indulsit semel, sed ea aufert Metropolitanus, *cap.* 5. *hoc t.* in quo quod ait, *ideo clerico uxorem ducenti beneficium Ecclesiasticum auferri*, *quia divisus est*, *quod est*, *quia si et uxorem et beneficium retineat duplici cura distrahitur*, *uxoris et Ecclesiæ*. Qua ratione utitur etiam Alexand. III. in *cap.* 2. *eod. tit. in* 1. *collat.* Id vero ducit ex *c.* 7. ad Corinth. vulgaris translationis. Ceterum alia est Tertulliani

translatio in lib. *de virg. veland.* nimirum hæc, *divisa est mulier et virgo*, quod est, longe aliter esse mulierem, id est, nuptam atque virginem. Virginem cogitare, quæ Dei sunt, ut sit sancta et corpore et spiritu, mulierem, quæ sunt hujus seculi satagere, cogitare, curare, puta, ut placeat viro, ut liberos procreet, ut tueatur rem familiarem. Et congruit sane magis hæc lectio contextui Græco, quam vulgari. Hieronymus modo hanc, modo illam sequitur. Nobis igitur et hoc sit ἀδιάφορον. Et ut cetera, quæ sunt in hoc titulo expediam in *capit.* 2. *et cap.* 8. quod pars est *cap.* 12. *tit.* 1. definitur, eos qui uxorem habent, non posse admitti in clerum, non posse admitti ad officia, administrationes, dignitates, beneficia Ecclesiastica: etsi qui forte clerici facti per obreptionem impetraverint, quam primum eis adimenda esse. Quod tamen Græci nunquam observarunt, atque ideo nec filios procreatos ex legitimo clericorum matrimonio unquam a clero removent, *d. cap.* 12. *in fin. sup. tit.* 1. *et cap.* 6. *hoc tit.* Quod quidem cap. 6. id observatu dignum est, scriptum est ad Acherontinum Archiepiscopum, qui est in magna Græcia, id est, in Apulia, vel Calabria, et sub eo Aglionensis Episcopus, et Tricariensis. Sic legendum in illo cap. 6. et in libro fiscali Romani Pontificis. Refert autem in illo c. 6. perquam aperte Innocentius; Orientalem Ecclesiam, id est Græcos, votum continentiæ non admittere. Quoniam, inquit, *Orientales in minoribus ordinibus constituti matrimonia contrahunt, et constituti in majoribus utuntur matrimonio jam contracto, antequam conscriberentur in clerum*. Nec absurdum esse existimant, si in eadem sede morentur: eodemve homine matrimonium, et clericatus, si votum matrimonii, quod est prius, et firmius igitur, statuamus, non elidi sequenti voto clericali. Et hoc sane, ut docui in d. cap. 12. congruit omnino cum antiquis canonibus. Et consequens igitur est, filios ex his clericis procreatos, qui sunt in magna Græcia, Episcopos nominari, et eligi recte riteque de sententia Canonicorum cujusque Cathedralis Ecclesiæ: nisi, ut ait in d. cap. 6. aliud suadet contraria consuetudo, quæ invaluerit, et obtinuerit in Græcis versantibus inter Latinos. Nam etsi Apulia et Calabria dicatur magna Græcia, et exotica Græcia apud Plautum, tamen est in Italia, in Latio, in Occidente, non in Oriente. Quamvis autem in ipsa Græcia Orientali et transmarina mos ille consentiens cum antiquis canonibus, jusque illud antiquum approbetur a Romanis Pontificibus, *d. cap.* 12. *et d. cap.* 6. *hoc tit.* tamen in Occidentali et Latiali Ecclesia, idem Romani Pontifices non probaverunt. Imo et maritos majoribus ordinibus indignos esse existimaverunt, ut patet ex antiqua et integra Decret. *cap.* 2. *hoc tit.* nec ullos omnino clericos uxores habere voluerunt. Proinde illos tantum clericos ordine clericali dignos esse censuerunt, qui celibes semper fuissent, vel qui unam tantum, eamque virginem, non viduam uxorem habuissent et ante clericatum habere desiissent, *d. cap.* 2. *hoc tit.* Nam qui duxit viduam pro bigamo habetur. Bigamus, ut vidua, bigamum facit. Et bigami nunquam recipiuntur in clerum. Jus vero illud Occidentale non admittendi maritos in clerum, nisi ab uxoribus diverterint, in Italia fertur introduxisse Gregorius VII. idque Lambertus Schasnaburgensis Monachus Herveldensis *in libro de rebus gest. Germanorum* scribit, Gregorium VII. fecisse secundum instituta antiquorum canonum, quod non est verum. Galliam autem et Germaniam jus illud non recepisse, aut certe tardius, et perquam ægre recepisse, ut constat ex Epistola ad Nicolaum III. Udalrici Episcopi Augustani de cœlibatu cleri. Et ex eo etiam, quod de S. Hilarii, et Episcoporum Gallorum matrimonio Baptista Mantuanus, alter Mantuanus Poeta, cecinit in hunc modum:

Non nocuit tibi progenies, non obstitit uxor
Legitimo conjuncta thoro, non horruit illa
Tempestate Deus, thalamos, cunabula, tædas,
Sola erat in pretio, quæ nunc incognita virtus
Sordet, etc.

Versus elegantissimi. Calixtus vero secundus tandem effecit atque perfecit, ut et Gallia non reciperet, vel retineret maritos in Clerum, denique nec sivit clericos ullos sibi uxores adsumere. Quamobrem et in illum, ut credo vos audisse, feruntur hi versus Leonini:

O bone Calixte, nunc omnis clerus odit te,
Olim Presbyteri poterant uxoribus uti.
Hoc destruxisti tu, quando Papa fuisti,
Ergo tuum festum nunquam celebratur honestum.

In Gregorium septimum etiam fertur hoc distichon:

Nudipes Antistes, non curat clerus ubi stes:
Dum non incedis, stes ubiquunque velis.

Et de his satis. Quod dixi supra obiter, clericum ducta uxore privilegio clericali excidere, utique verum est, etiamsi, quod plerunque faciunt quidam in fraudem fisci, ne solvant portoria, vel subeant munera publica, quandoque habitu clericali procedant; id habetur in *cap.* 7. *et cap. pen. hoc tit.* et cum cap. pen. quod est scriptum ad Berengariam, quondam Reginam Angliæ, cujus etiam fit

mentio in *cap.* 15. *sup. de for. compet.* conjungendum est, quod et ad eandem Reginam scriptum est, *cap.* 27. *de privileg.* Nupserat illa Richardo primo Regi Anglorum, quo defuncto cum illa se contulisset in agrum Cœnomanensem, ut est in antiqua Decretali, *d. cap.* 7. *et pen. collect.* 5. In eo agro, sive territorio Cœnomanensi clerici quidam, quos in hoc *cap. pen. literatos* vocat, ut Idiotæ nostrates vocant, uxorem habentes certis in prædiis, quæ ad jurisdictionem ejus pertinebant, jurisdictionis ejus evitandæ, et onerum publicorum evitandorum causa, se quandoque gererent pro clericis, modo insigniti schemate, et habitu clericali, modo comati laicorum more, ut ex usu eorum erat. Generaliter definit Pontif. in hoc cap. pen. non posse clericos, qui uxores duxerunt, uti privilegiis clericalibus, et non coguntur quidem Clerici hujus generis incedere habitu clericali, vel attonsi, vel etiam erasi clericorum more, ut est constitutum *cap.* 7. *et cap. ult. hoc tit.* quod scriptum est Episcopo Lincolniensi. Sed hoc tamen Cœnomani illi homines astuti, et ad rem suam attenti ultro usurparunt, assumpto scilicet schemate et habitu clericali in fraudem juris fiscalis, quod Pontifices summopere improbant.

AD TITULUM IV.

De clericis non residentibus in ecclesia, vel præbenda.

Titulus IV. est *de cleric. non residentibus in Ecclesia vel præbenda.* Et in eo scilicet agitur de clericis, qui emanent, et evagantur, vel deserunt Ecclesias, in quibus summum sacerdotium obtinent, vel qui deserunt ministerium Ecclesiæ, cujus gratia ex divisione, quæ fit inter clericos, partem, et annonam, et justa, ac sufficientia præbita quotannis ferunt, panesve præbendarios, ut loquitur antiquus interpres Juvenalis. Et sub nomine Ecclesiæ in hoc tit. significatur episcopatus, sub nomine præbendæ ministerium, aut benificium in *cap.* 4. Utrumque nomen idem potest. Ac primum quidem in hoc tit. agitur de parte prima, de Episcopis, ne ex una ecclesia temere migrent in aliam lucri et majoris emolumenti gratia, ut puta ex minore civitate ad majorem. *Vix enim illi*, ut ait, *sunt, qui ex majori ad minorem transeant.* Episcopi plerique nihil, nisi lucrum spectant. Quo lucri verbo et in causa sacerdotiorum Hieronymus utitur in *can. legimus* 93. *dist.* Est enim ibi legendum hoc modo absque dubio, ut constat ex autographo Hieronymi: *si ex Diacono ordinatur Presbyter, noverit se lucris minorem, sacerdotio autem esse majorem.* Et de Paulo Samosateno, a quo dicti sunt *Paulianistæ*, vel *Pauliani* hæretici apud Eusebium 7. *hist. Eccl. cap.* 30. etiam legimus eum, quod et de plerisque aliis hoc maxime exulcerato tempore dici potest, eum, inquam, accepisse cultum Dei pro reditu, et veluti obventione quadam pecuniaria: πορισμὸν ἡγούμενος τὴν εὐσέβειαν: *il estimoit la pietè pour le revenu.* Est autem hoc cap. 1. ex Synodo Sardicensi. Idem tamen cavetur etiam Antiochena *can. si quis Presbyter*, *cum seq.* 7. *q.* 1. Et Nicena: sed non de Episcopis tantum fuit, et de reliquis clericis, veluti de Presbyteris et Diaconis. Imo et de Monachis, *can. ult.* 20. *q.* 4. ne de civitate in civitatem transeant, nisi urgente necessitate aliqua, aut justa, et probabili causa. Hujus exempla quædam proponuntur in sequentibus cap. ne, inquam, a minore civitate transfugiant, et ad majorem aliam devolent. Idem quoque cavetur Synodo Calcedonensi, *can. clericos* 71. *dist.* Et ratio hæc est, quia non potest quisquam clericus ordinari simpliciter et absolute, ἀπολελυμένως, ut Paulus loquitur, quin adscribatur et ut loquitur *cap.* 3. *sup. hoc tit. et can. Sanctorum* 70. *distinct.* quin intituletur Ecclesiæ certæ, ex cujus reditu alatur, vel Martyrio, vel Monasterio. Quo vero in loco sacro semel dederit nomen, quo adscriptus, locatus, titulatus fuerit, perpetuo in eo perseverare debet, nec potest, ut desertor vel emansor, vel desultor, vel transfuga levissimus ab uno loco ad alium emigrare. Verum huic decreto Patrum Synodus Sardicensis addit sanctionem gravissimam, ut Episcopus, qui ita transfugerit, deserueritve militiam Ecclesiasticam, qui ex una Ecclesia transit ad aliam, ordine, sive Episcopatu moveatur, et excommunicetur, adeo ut nec cum laicis fidelibus communicare possit: quod tamen aliis clericis desultoribus permittit *canon Apostolorum* 15. Puto et ex sententia Synodi Sardicensis nec talem Episcopum cum laicis convivia agitare posse, ut *can. constituimus* 17. *q.* 4. *can. de his, de pœnit. distinct.* 5. Quoniam interpretes Græci hujus Canonis Sardicensis talem Episcopum excludunt, et abarceant omni conventu (vel ut loquuntur, καθαρῶνται) fidelium. Eandem vero ob causam in *c.* 2. *hujus t.* refertur ex gestis Romanorum Pontificum in Synodo Romana, quam habuit Leo quartus consilio, ut ait, Lotharii et Ludovici Imperatoris, Anastasium quendam Cardinalem presbyterum ordine motum fuisse, quod sua Parochia longe abesset, et jam per quinquennium abfuisset, ubi parochia, sive parœcia, ut multis aliis locis, proprie dicitur, quæ hodie vulgo διοίκησις. Est enim proprie parochia Episcopatus uni civitati attributus. Diœcesis verbum plures continet. Episcopatus, qui uni respondent Primati, vel Patriarchæ, vel Archiep. Scribendum autem esse in hoc *cap.* 2. *Leo* 4. non, ut vulgo, *Leo,* 3 quod Ant. Augustinus adnotavit, verissimum esse comprobat inscriptio *canon. Rea-*

tina, et canon. inter nos 63. *dist.* Et Lotharius quidem, ac Ludovicus, quorum consilio dicitur Leo 4. hanc Romæ Synodum congregasse, est Lotharius filius Ludovici Pii, et Ludovicus nepos ejusdem Ludovici Pii ex Lothario, ut fideliter exposuit Lupoldus in libro de jur. Imp. Rom. Consilio igitur Lotharii et Ludovici, id est, consilio patris et filii. His vero, quæ decernuntur in *cap.* 1. *et* 2. *h. t.* consequens est, et necessario consequens, quia duobus in locis nemo unus consistere potest, nec duabus rebus necessariis sufficere, ut ait *l. ult. C. de assessorib.* his, inquam, consequens est, quod proponitur ex Concilio Lateranensi *cap.* 3. *h. t. et cap.* 2. *de instit. in* 3. *coll.* Concilium Lateranense intelligitur quod habitum est sub Alexandro III. et semper, ubi legis Concilium Lateranense in jure canonico, intelligas id Concilium, quod Romæ habitum est in Basilica Lateranensi sub Alexandro Tertio semper. Cum vero leges ex Concilio generali, nullo alio addito, intelligas Concilium aliud Lateranense, quod habitum est sub Innocentio Tertio. Proponitur igitur in *cap.* 3. *hoc tit.* ex Concilio Lateranensi habito sub Alexandro Tertio neminem duabus aut pluribus parochiis preesse posse, aut plures dignitates Ecclesiasticas in una Ecclesia, vel diversis Ecclesiis obtinere, et non tantum ei, qui obtinuit, auferri posteriorem parochiam, vel dignitatem, vel etiamsi eam retinere tentaverit, utramque. sed etiam ei, qui contulerit posteriorem, auferri potestatem amplius dignitates, aut beneficia conferendi. Quod confirmat Concilium Lateranense generale habitum sub Innocentio Tertio, *cap. de multa, inf. tit. prox. cap. dudum* 2. *sup. de elect. cap. litteras, de concess. præb.* et in *cap.* 2. *de offic. vicar.* Et verum sane est in dignitatibus, etiamsi eis nulla sit annexa cura animarum, et generaliter, ut habetur in *cap.* 1. *et* 2. 21. *quæst.* 1. nullus clericus duplici titulo duarum Ecclesiarum fungi potest, id est, in duarum civitatum Ecclesiis ministeria religionis impendere non potest. Negotiationis enim, ut ibi dicitur, et αἰσχροκερδίας, turpis lucri hoc est proprium, et a Christiana religione alienum est, et omnino avaritiæ certissimum argumentum, si quis affectet præbendas plures, plura beneficia, ministeria, dignitates, Episcopatusve plures, quinimo nemo duobus monasteriis, ut Abbas præesse potest, *cap. unum* 21. *dist* 1. *quæst.* Usurpare heic liceat vocem illam de via collectam Græcorum, ἓν πρὸς, ἓ *un à un*, una Ecclesia unius sacerdotis, ut est scriptum in *cap.* 15. *inf. tit. prox.* Quod præterea ex Concilio Lateranensi definitur in *cap.* 3. convenienter iis, quæ præcedunt his verbis: *ut ministerium, beneficiumve Ecclesiasticum ei committatur, qui in loco residere possit*, mallem *permanere et perseverare in ministerio suo*. Nam residere est desidis et ignavi hominis, quique possit et per seipsum ejus loci curam agere, nec indigeat vicaria alterius opera. Idem inquam, repetit Alex. Tertius in *cap.* 4. ut addat ea verba, *qui possit residere per seipsum* ea verba esse accipienda cum effectu, ut auctores juris civilis monent sæpe, verba edictorum, vel verba legum esse accipienda cum effectu, *l.* 1. *§. ult. quod quisque juris ui in al. stat. l. ult. §. antepen. ne quis eum, qui in jus. voc.* Verba itaque concilii superioris, synodi superioris, esse accipienda cum effectu, nempe, ut talis constituatur in Ecclesia minister, non qui possit residere simpliciter, si velit, sed et qui resideat. Eum itaque, qui non residet, vel qui non decrevit residere in Ecclesia, vel præbenda sibi concessa, ab ea repellendum et removendum esse, nisi Episcopo exhibitus fuerit: removendum si in ea institutus fuerit, *s' il y a eté instalé desjà*: nisi permissu Episcopi superioris, vel Metropolitani studiorum causa, vel qua alia ex causa honesta absit ad tempus, ut *cap.* 1. *eod. tit.* 2. *coll. cap.* 2. *inf. hoc t. cap.* 3. *eod. t.* 5. *coll.* Studiorum causa justissima est absentiæ causa: imo præsens potius, quam absens videtur esse, qui alio profectus est ad tempus studiorum causa, nec est fraudandus divisionibus, sive erogationibus ecclesiasticis, aliisve, emolumentis interim, dum agit alibi studiorum causa, et eum non haberi pro absente etiam leges nostræ confirmant, *l quæsitum, de leg.* 3. *et l. Sejæ, §. Pamphilæ, de instr. vel inst. leg.*

AD CAP. *Fraternitati*. V.

In hoc capit. Pontifex rescribit Eboracensi Archiepiscopo, sic est restituenda inscriptio, clericum Ecclesiæ, in quam electus et conscriptus est, discedere, et in aliam se conferre, ibique ministerio Ecclesiastico non posse fungi sine commendatitiis litteris sui Episcopi, vel Metropolitani, vel Patriarchæ, vel mandatu summi Pontificis. Quæ constitutio patrum vetustissima est, a quibus commendatitiæ illæ epistolæ ex 2. *ad Corinth. cap.* 3. dicuntur συστατικαὶ epistolæ, ut *Justin. Nov.* 6. *et can. Apostolorum* 12. *et* 33. *et Sardic. Synodi can.* 9. *et cap.* 3. *sup. de cler. peregrin. can. duæ sunt* 19. *quæst.* 2. His etiam addi velim Calcedonensis Synodi Canonem 13. in quo tamen, quod residet mendum, non patiar inolescere. Vulgo ita legitur: Ξένους καὶ κληρικοὺς, καὶ ἀναγνώστας ἐν ἑτέρᾳ πόλει δίχα συστατικῶν γραμμάτων τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, μηδὲ ὅλως μηδαμοῦ λειτουργεῖν, id est, *peregrinos clericos, et lectores extra civitatem suam sine commendatitiis litteris proprii Episcopi, ministerio Ecclesiastico fungi non posse.* Cur lectores potius dicit, quam psaltas, vel ἀκολύτους, vel alios clericos?

aut cur lectores separat a clericis, ac si lectores, sive *ἀνυγάςοι*, non sint clerici? Zonaras rectius perspicue ἀγνάςους, non ἀναγνώςας, *peregrinos clericos et ignotos sine commendatitiis litteris etc.* Inde vero factum est, ex delicto nimirum illo, sive mendo, ut in translatione latina, *can. extraneo* 71. *dist.* legatur, *extraneo clerico, et lectori*, cum sit legendum, *extraneo clerico, et ignoto*. Et idem tamen mendum, aut simile etiam ipsum Zonaram invasit in interpretatione Apostolorum *can.* 12. Porro commendatitias, sive συςατικὰς Epistolas etiam Canonicas vocat, quæ tamen appellatio generalis est, ut Laodicenæ Synodi *can.* 41. et Antiochenæ *can. 7. et canon.* 36. ex eadem Antiochena *de consecr. dist.* 5. Quem locum excutiam breviter. *Non oportet*, inquit, *ministros altaris*, id est, *sacerdotes*, ut Yvo recte interpretatur parte 6. sui Decreti, *vel alios clericos sine litteris canonicis sui Episcopi iter facere, aut peregre proficisci*. Ubi vulgo additur, idem et laicos servare debere. Quam scripturam etiam Ferrandus sequitur, Diaconus Carthaginensis. Caret tamen et auctoritate et ratione, ut laici non possint peregre proficisci sine commeatu Episcopi. Nec juvatur *canone* 12. *Apostolorum*, qui loquitur tantum de excommunicatis, vel non receptis in Ecclesia. Porro commendatitias litteras vocat εἰρηνικὰς, id est, *sequestres pacis*, quæ pacem adferunt et conciliant, *d. can.* 7. et can. 8. Synodi Antiochenæ vocat et dimissorias, sive ἀπολυτικὰς, *can. ult.* 72. *dist.* et Constatinopolitanæ Synodi habitæ in Trullo, quod erat palatium Imperatoris, *can.* 17. Vocant et formatas plurimum, ac sæpissime formatas epistolas. Etiam Sidonius Apollinaris *lib.* 6. *Epistolar. profecturo*, inquit, *cive me epistolam clerico debuisse formatam*. Et formula quoque formatæ extat 73. *dist.* Ductum autem est, illud formatæ nomen ex eo, quod verbis certis et solemnibus formata conciperetur, adhibitis notis et signis quibusdam, sive permixtis. Et invenio eo quoque nomine Græcos uti, Carthaginensis Synodi *cap.* 23. in quo commendatitiam Epistolam patres vocant τετυπωμένην id est, formatam, hoc addito, τὴν παράκλησιν, est, *intercessionem*. Quo exemplo fretus recte dices, sine intercessione sui Episcopi clericum, sua Ecclesia deserta, non posse adspirare ad aliam, non posse recipi in alia. Non est omittendum, quod Chalcedonensis Synodi *can.* 11. proditum est a commendatitiis litteris, sive systaticis εἰρηνικὰς separari modico intervallo, quasi hæ scilicet tantum dentur humilioribus, illæ honestioribus, τοῖς οὖσιν ἐν ὑπολήψει *qui sont en reputation*. Quod autem Gratianus in *can. Ecclesiis* 63. *dist.* separat formatas a commendatitiis et pacificis litteris, quasi scilicet hæ dentur etiam a Chorepiscopis, illæ non nisi ab Episcopis, id tu quæso fuge credere, cum et ipsemet Gratianus *distinct.* 73. confundat has omnes appellationes, et aperte scriptum sit in *can. ult.* 71. *distinct.* ex Synodo Antiochena, *nullum absque formata, quam*, inquit, *Græci εἰρηνικὴν vocant, peregrinorum clericorum suscipi oportere ab Ecclesia*: vulgo legitur fateor, sed perquam inepte, quam Græci epistolam vocant, pro εἰρηνικὴν, ut legitur in ipsa Synodo. Non est etiam verum, formatas dari ab Episcopis, et commendatitias, vel pacificas dari a Chorepiscopis: quod Gratianus detorsit prave ex Antiochenæ Synodi can. 8. quo cavetur, *Presbyteros, qui secundi sunt ab Episcopis, non dare Canonicas*, idest, *systaticas, Chorepiscopos tamen dare εἰρηνικὰς, humilioribus scilicet*. Chorepiscopos, idest, Vicarios Episcoporum, ut Ferrandus et Cresconius interpretantur. Interpretatione vero Sigeberti, Archidiaconos. Sed de his satis.

AD CAP. *Conquerente*. VI.

Cap. 6. scriptum est ad Lincolniensem Episcopum in Anglia, et omnino congruit cum Concilio Lateranensi, quod jam supra propositum est *capit.* 3. *et* 4. Hoc enim vult, ut clericus qui una in Ecclesia idoneum beneficium adeptus est, quo vitam tolerare possit, non ambiat aliud, vel teneat alia in Ecclesia, cui non det operam, cui non serviat. Dico idoneum beneficium, quo tueri se et alere possit, non quod si quo primum donatus est, vitæ non sufficiat, aliud ei optare et obtinere liceat: quod sane non licet uni Ecclesiæ semel adscripto: quia si quid sibi desit, id potius parare sibi debet sua industria et sudore, *can. clericus* 91. *dist.* 8. ut sit imitator Apostolorum, et Doctoris nostri et comitum ejus, qui suis sibi manibus parabant, quæ suppeterent ad cultum et ad victum.

AD CAP. *De cetero*. VII.

Adnotandum *c.* 7. est, multas esse causas, vel necessarias, veluti causas adversæ valetudinis, vel justas et honestas, quibus excusari absentia clericorum potest, ne sportulas et fructus beneficiorum amittant, veluti studiorum causa, ut didicimus *sup. ex capit. quarto*, et constat etiam ex *cap. super. ult. infr. de magistris*, si modo clerici, qui alibi degunt studiorum causa, studiis serio invigilent, et in schola et universitate aliqua celebri, non si dolo malo per speciem studiorum in villis, aut castris morentur, indulgentes genio, ubi nulla vigeant aut exerceantur studia litterarum, quæ est sententia *cap.* 12. *h. t.* Ubi usurpatur illud, quod est tritum in jure civili, nemini dolum suum patrocinari posse Est et hæc absentiæ justa causa si unus,

vel ad summum duo clerici : nec enim supra duos excusari tertius potest : si, inquam unus, vel duo clerici sint in obsequio Episcopi sui occupati, et multo magis si in obsequio maximi Pontificis, *c* 14. *et* 15. *h. t.* ut qui semper agunt circa latus maximi Pontificis Episcopi sex, Hostiensis, Portuensis, Sabinensis, Albanus, Prænestinus, Tusculanus. His, qui sunt in obsequio sui Episcopi, simulque cum Episcopo dant operam his rebus, quæ Ecclesiæ universæ utilitatem respiciunt, et multo magis his, qui sunt in obsequio Maximi Pontificis, quasi præsentibus servandi sunt fructus omnes, et distributiones nummariæ, διανομαὶ sive quæ fiunt in vices divisionis quotidianæ. Sic vocantur in jure civili, *l. si quid relictum*, *l. civitatibus*, *de leg.* 1. *l. cum quidam*, *de ann. leg.* et a quibusdam etiam manualia vocantur, *cap.* 1. *de cleric. non resid. in sexto.* Ab his diversa sunt victualia, in hoc *capit.* 7. cujusmodi sunt panes præbendarii, qui in dies consumuntur : hi non reservantur absentibus, ne his quidem, qui sunt in obsequio superiorum. Et a forte intelligit Pontifex in *capit.* 13. *h. t.* quod scriptum est præposito de Valeriis, qui residet in Ecclesia Turonensi S. Martini, *Prevost. de Valiers*, si is Præpositus, de quo specialiter agitur in hoc cap. 13. Ecclesiæ Turonensi abesse cogatur, jurium præpositura competentium conservandorum, et persequendorum gratia, nec dolo malo huic absentiæ suæ colorem quæsiverit. Atque ita cum capite septimo exposui caput 13. 14. et 15.

AD CAP. *Ex parte* VII.

Hoc cap. scriptum est capitulo Magdeburgensi. Archidiaconus quidam Cœnomanensis Ecclesiæ in Gallia, erat etiam Diaconus Ecclesiæ Magdeburgensis in Germania; morabatur autem in Gallia, et per se in Ecclesia Cœnomanensi Archidiaconi ministerio fungebatur, Decanatu vero in Germania forte per Vicarium, quod et tandem ei etiam indulsit Innocentius III. epistola, quæ incipit *Sacrosancta*, libro secundo, cum Cœlestino III. successisset auctori hujus c. 8. Cum vero Cœlestini tempore ille clericus jam ita se gessisset per decennium, soli Archidiaconatui dans operam, neglecto Decanatus ministerio, non emolumento, Capitulum sive universitas Ecclesiæ Magdeburgensis de sui Decani negligentia conquesta apud Cælestinum, alium, ut sibi eligere liceret, Decanum postulavit (Capituli est eligere Decanum, non Episcopi) Et hoc impetravit a Cœlestino facile, sub hac exceptione tamen, nisi monitus ille semel et iterum ac tertium, Decani officium per se ipsum expleret, contentusque esset alterutra dignitate, quia nec utraque fungi, vel utraque in Ecclesia considere potest. Decani officium est, ut ait hoc loco, præesse et prodesse. Præesse scilicet Presbyteris, quia Decanus et Archipresbyter idem est, *can. in capite* 50. *dist. cap.* 7. *sup. de off. Archidiac.* Et quanquam possit videri in clero tanto major esse Archipresbyter Archidiacono, quanto major est Præsbyter Diacono, tamen Archidiaconus Archipresbytero præponitur, *cap.* 1. *sup. de offic. Archipresbyt. et can.* 1. 25. *dist.* Et Arnulphus Episcopus Lexoviensis in Epistolis etiam scribit, Archipresbyterum ab Archidiacono eligi, et confirmari ab Episcopo. Ex quo sequitur Archidiaconum esse Archipresbytero majorem, nisi dicas, ut Hieronymus dicit de Presbytero, et Diacono in *can. legimus, in fin.* 93. *dist.* Archipresbyterum esse sacerdotio majorem, lucro minorem et emolumento. Præesse etiam Archipresbyterum Ecclesiæ dicitur hoc loco, puto, quia ei non minus, quam Archidiacono cura animarum incumbit, *c.* 7. *§. inferiora, sup. de elect.* ut in vita S. Amandi legi Archidiaconum curam pastoralem agere vice Episcopi. Quod autem ponit in hoc capit. Decanum abfuisse per decennium, id ponit, quia sic evenerat, non quod tot annorum absentia requiratur, priusquam Capitulum possit alium eligere, et in absentis locum substituere, cum idem in cap. seq. permittat Pontifex universitati Ragusinæ, capitulo Ragusino, si eorum Archiepiscopus vel ultra quadriennium abfuerit, et Synodus Romana, si per quinquennium, *c.* 2. *sup. h. t.* Et innocentius III. lib. 1. Epistolarum, scribens Cistercii et Tuellei Abbatib. de Thesaurario Ecclesiæ Bysantinæ, si per biennium abfuerit. Ac præterea, *cap.* 10. *inf. hoc t.* non circumscribitur absentiæ certum tempus, sed generaliter hoc tantum dicitur, congruo medio tempore expectatum clericum, si non revertatur Ecclesia sua post admonitionem privandum esse beneficio. Quod de clericis ibi constituitur in illo *cap.* 10. qui excesserant urbe Constantinopolitana desertis suis Ecclesiis eo tempore, quo urbe expulsis Alexio et Isacio, qui de imperio inter se certabant, capta est a Francis, et Venetis, duce Balduino Comite Flandriæ : quem urbis casum in antiqua Decret. significant hæc verba : *Qui Ecclesias vel præbendas in hac deserunt novitate,* et in *c. inter*, *sup. de majorit. et obed.* quod est conjungendum cum hoc cap. utrumque est scriptum ad *Patriarcham* Constantinopol. in *cap. inter*, hæc verba *priusquam Constantinopolis Civitas caperetur*, a Francis scilicet, et Venetis, Fuit autem is Patriarcha Thomas Maurocenus Venetus, confirmatus a Romano Pontifice, cui etiam is Patriarcha se subjecit, cum qui ante eum fuerunt Patriarchæ, Romano Pontifici nunquam se subjicere voluerint imperantibus Græcis. At urbe capta is electus Patriarcha, et confirmatus a Romano Pontifice se ei

subjecit, quem et Rom. Pontifex in *c.* 5. *inf. de Inst.* reprehendit pro imperio suo, quod Venetos tantum suæ nationis homines in Ecclesiis Constantinopolitanis constitueret, ut Venetis cum institueretur promiserat. Ab eo tempore cœperunt Constantinopolitani, vel Constantinopolitana Ecclesia Rom. Pontificem agnoscere, quam antea non agnoscebant, sibi arrogantes primam sedem orbis Christiani. Qua de causa et in *d. c. inter.* dicitur Constantinopolis fuisse inobediens et rebellis Ecclesiæ Romanæ, scilicet, quæ omnia nosse plurimum interest. Porro quod ait in *d. cap.* 8. non esse in locum desertoris Ecclesiæ suæ, vel emansoris, alium substituendum aliter, quam si admonitus ille prius ut reverteretur, dicto audiens non fuerit, idem confirmat *cap. ult. et penult. h. t.* Et trina monitione, vel edictione, trino programmate opus esse, etiam est expressum in *cap.* 11. *hoc t.* Ut plerumque non censetur esse legitima monitio, vel legitimum edictum quicquam, nisi quod iterum et iterum factum, vel propositum sit, ut didicimus *sup. cap.* 2. Et origo hujus moris est in Apostolorum *can.* 30. Post trinam vero denuntiationem, et edictionem dari 6. menses ad revertendum solemne est, ut ostenditur in *cap* 11. *hoc t. et can. placuit* 16. *quæst.* 3. *et cap. ult.* §. *quod si forsitan*, *sup. ut lite non contest. et Concilii Milevitani can.* 25. Et ad extremum constituitur in *d. cap.* 11. non revertentem Episcopum, non tantum sua Ecclesia privari, suspendi, et excommunicari posse, sed etiam penitus ab spiritualium administratione removendum esse, non etiam discingendum omnino, id est regradandum, non movendum omnino ordine Ecclesiastico, vel clericali.

AD CAP. *Cum ad hoc.* XVI.

Hoc cap. pertinet proprie ad clericos absentes Antiochenæ Ecclesiæ. et ut ait, ad assisios ejusdem Ecclesiæ. Hi sunt, qui in aliis vicarii, in aliis Cappellani dicuntur, et Assisi, ut Hostiensis scribit. Hi sunt in servitio perpetuo Ecclesiæ, in perpetuo actu: liberiores illis multo canonici: *ceux là ne bougent de l' Eglise*. Bernardus existimat eos etiam mansionarios appellari, quod non est verum. Hi sunt mansionarii, qui Paramonarii dicuntur in *l.* 46. *C. de Episcop. et cleric. et can.* 2. *Chalced. Synodi*, cujus latina interpretatio est in *can. si quis* 1. *quæst.* 1. Villicorum genus, sive administratorum rerum Ecclesiæ, non clericorum. Revocari, inquam, absentes clericos Antiochenos, et rescindi indulgentias quibusdam eorum concessas a Rom. Pontifice, vel a Patriarcha Antiocheno. Nimirum, ut eis abesse Antiochia, sine fraude liceret, forte propter Sarracenorum Antiochiæ quotidie insidiantium incursus, impressiones, qui tandem ad extremum Antiochiam Christianis eripuerunt. Et rescindi illas indulgentias ait propter penuriam clericorum, quæ tunc temporis Antiochiæ erat non modica, ut in *l. ut gradatim*, §. 1. *de mun. et hon.* dicitur, quoties penuria est, ut ait, eorum, qui magistratum suscipiunt, immunitates ad aliquid infringi, ut Aristoteles tertio Politicorum, *Spurios civitate donari*, et *l.* 3. §. *spurios*, *de Decurion. Spurios decuriones creari propter penuriam*, δι ἔνδειαν τῶν γνησίων, et Plutarchus quodam loco, διὰ ἐρημίαν ἀνδρῶν, βελτιόνων.

AD TITULUM V.

De Præbendis, et dignitatibus.

Venio ad interpretationem tituli 5. *de præbendis, et dignitatibus*, qui titulus in commendatione famaque multa est. Priusquam vero, ut decrevi, singula hujus tituli capita, ex quibus tantum ordine 4. explananda suscipiam, hæc præcipienda videntur: Beneficia Ecclesiastica modo appellari præbendas, ut Gulielmus Tyrius scribit libro 10. *de rebus gestis in Oriente*, modo ordinationes, ut *can. ex multis* 1. *quæst.* 3. modo Canonicas, vel Canonias, sic appellantur varie, vel Canonicatus quod Canonicis dentur et debeantur. Nec enim semper statim, atque institutus quis Canonicus est, ei præbenda datur, sed postea, cum se facultas offert, et vacat aliqua præbenda: neque enim præbendæ beneficio Canonicus fraudandus est, et interim, dum expectatur occasio, sive facultas dandæ alicujus præbendæ Canonico, usus est communis cum ceteris Canonicis in choro, et capitulo, et in participatione divinorum, et in recitatione lectionum, et Evangeliis, et in divisionibus quotidianis, *c.* 9. *et* 19. *hoc t.* Non omnes igitur Canonici continuo et Canonici præbendarii sunt, non omnes Canoniæ præbendæ, ut ex contrario, non omnes præbendæ sunt Canonicatus, *cap. pen. inf. de magistr. c.* 25. *de præbend. in* 6. Et ad differentiam quoque earum Canoniarum, quæ nondum præbendis auctæ et locupletatæ sunt, sane dicuntur Canoniæ præbendæ, *cap.* 7. *eod. in.* 1. *coll.* et Canonici præbendarii, *can. sanctorum* 70. *dist.* Canonici qui percipiunt fructus præbendarum, *can.* 14. *et* 15. *sup. t. prox.* Sicut panes, qui Canonicis præbendariis plerisque in locis quotidie præbentur, panes præbendarii: sumpto exemplo a Cornuto, vel nescio quo alio veteri Juvenalis interprete, nondum excusso, qui *panes præbendarios* vocat panes, qui in dies servis erogantur, quæ sufficentia præbita dixit Ulpianus lib. 8. de offic. proconsulis, apud Licinum Rufinum, justa præbita, Columella 1. *cap.* 8. Yvo

Carnotensis Epist. 75. *Canonicis*, inquit, *dedi dimidiam præposituram, ut inde facerent panes quotidianos, qui eis erogarentur*. Idem Yvo epist. 93. *Canonicos appellari, quod Canonicas regulas se observare ceteris arctius devoveant*. Nec tamen ideo omnes Canonici regulares dicuntur, sed alii seculares, qui seorsum et liberius vivunt, alii regulares qui communem vitam agunt, *cap.* 5. *inf. de relig. domibus*, *cap.* 9. *sup. t.* 1. *hujus libri*. Nec multum illi, qui regulares dicuntur, distant a monachis, *can. præsens* 20. *quæst.* 3. *can. victum* 81. *dist. cap.* 3. *de appellat.* 2. *coll. cap. ult. de filiis presbyt. in* 1. Et quamvis hæc duo, Canonici et regulares idem significent, et hoc tantum intersit, quod una Græca altera Latina appellatio sit, tamen, quia ita loquendi mos est, ita loquimur, vel discretionis gratia, ut scilicet discernantur a secularibus. Quemadmodum scriptura sacra consimiliter ait, *Abba pater*, quorum unum Siriacum, alterum Græcum. Utrumque idem potest. Et vulgus quoque Pharmacopolarum viticem arbusculam Græco simul, et Latino conjuncto nomine *castum agnum*. Porro a præbendis in hac rubrica, et in *cap.* 8. *et* 18. *et c. pen.* separantur dignitates, quales sunt Archidiaconi, et Decani, et Præpositi, et Præcentores, et Thesaurarii, non quod hisce dignitatibus non sint adjuncta etiam sua præbita, suæ præbendæ, et quidem longe ampliores, quam ceteris suæ divisiones, annonæ, sportulæ, sic vocantur a Cypriano stipendiæ militiæ clericalis, sed quod præcellant, et prædominentur, quod celsiores sint ceteris præbendis. Ut Rex, quatenus Rex est, separatur a magistratibus, quod celsior magistratu sit, quem ipse creat. Et in Repub. primus Tiberius, apud Cornel. Tacitum 3. annal. *non ædilis*, inquit, *aut prætoris, aut Consulis partes sustineo: majus aliquid, et excelsius a Principe postulatur*. Parique ratione dignitates separantur a personatibus in *cap.* 13. *et* 28. *h. t.* Non quod et ipsæ dignitates personatus non sint Ecclesiarum. Sunt enim et ipsæ, dicunturque personatus, ut *cap.* 8. *de rescript. et cap. dudum* 2. *de elect.* et Massoni *lib.* 5. *de Episcop. urbis* exstat rescriptum Martini 2. quo is Pontifex refert, se in Ecclesia Turonensi olim suscepisse Canonicatum præbendamque, ac nobilem personatum Thesaurarii. Verum ideo dignitates a personatibus separantur, quod celsiores sint, et præstantiores illustrioresve ceteris personatibus, qui sunt sine dignitate, quibusque funguntur non ceteri quidem omnes clerici, non diaconus, non hypodiaconus, si nullum aliud ei munus certa in Ecclesia mandatum sit, *cap.* 3. *qui celerici, vel voventes, in prima collect.* Sed præsertim quibus Ecclesiæ alicujus præcipua cura injuncta est, ut *can. quæsitum*, 1. *quæst.* 3. *cap.* 2. *sup. de offic. vicar.* Certe qui in *cap.* 4. *de filiis presbyt.* personatus dicitur, presbyteratus nuncupatur in antiqua Decretali eadem. Inde tamen non efficies esse personatum, aliamve adjunctam habere curam animarum, cum et quidam personatus, ut et dignitates quædam sint citra curam animarum, *cap. ult. eod. t. in* 1. *coll. et cap.* 6. *eod. t. lib.* 6. *et cap. dudum* 2. *sup. de elect.* Quo ostenditur, aliquando Archidiaconatui non esse annexam curam animarum, ac tum personatum esse potius, quam Archidiaconatum. Non omittam, personatus vocabulum usurpasse tantum ab Alexandro III. novissimos Pontifices, et sumpsisse a Gallis, ut colligere licet ex *c. quæsitum* 1. *quæst.* 3. quo veteres nunquam usi usunt, ac ne Carolus quidem Magnus in suis constit. Ecclesiasticis: an quod novissime clerici hujusmodi personæ tantum sint, non homines? His cognitis, quæ non reperiuntur ita distincta alibi, et enucleata, jam tempus est, ut ad singulorum capitum interpretationem accedamus.

AD CAP. *Ut nullus*. I.

In cap. 1. definitur, quod extat et aliis plerisque locis, bona ecclesiastica non posse defunctis clericis, qui ea possederunt, jure stirpis, vel sanguinis, veluti ab intestato transmitti ad filios, vel cognatos defunctorum: non posse filium, vel clericum, vel laicum patri in beneficiis, et bonis Ecclesiæ succedere, *cap.* 3. *de filiis presbyt. conj. cap.* 4. *de cler. conjug.* 1. *coll. c. personas, de appell.* 1. *coll.* non posse etiam bona Ecclesiæ testamenti jure ad alios transferre. Hoc est certis imum, *c. quia nos, inf. de testam.* Ratio hæc est, quia bona Ecclesiastica clerici possident ususfru. non proprietatis jure Denique beneficia ipsa cohærent personis, et cum personis intereunt, *cap.* 25. *hoc t. c. ult. inf. de pecul. cleric.* Et, quo jure utimur in hoc regno, fructus tantum perceptos, et solo separatos exemplo fructuarii ad hæredes suos transmittunt, non fructus pendentes.

AD CAP. *Non liceat* II. et CAP. *Episcopus*. IV.

Cap. 2. cum quo explicabitur etiam *cap.* 4. sumptum est ex Justiniani Nov. 3. quod inscriptio tamen ejus attribuit corpori canonum, nec male, cum et ea pars Novellæ Justiniani inserta sit corpori canonum condito auctoritate Adriani Papæ, et dedicato Carolo Magno, quod Moguntiæ formis expressum est: et eum librum significat inscriptio cap. 2. dum ait, ex corpore can. Hoc autem in hoc cap. decernitur, Clericum inopem victus, qui nulla a parentibus bona habet, qui-

bus vitam tolerare possit, non posse, aut non debere Episcopum ordinare aliter, quam si ei simul adsignet certum quid, unde vitæ necessaria sumat aut ministrum eum constituat in Ecclesia aliqua, ex cujus reditibus alatur, exhibeatur, et titulo, ut vocant sive beneficio donet aliquo, ut *cap.* 2. 70. *dist.* Alioquin Episcopum, qui eum ordinavit, eum alere suis sumptibus, et tueri debere, donec, ut ait *cap.* 4. *et c.* 16. *hoc t. et c.* 37. *eod. in* 6. in Ecclesia aliqua convenientia ei stipendia, id est, justa præbita constituat. Olim ex Concilio Chalced. ordinatio clerici facta absolute sine titulo, erat ipso jure nulla, *can.* 1. 70. *dist.* Verum hoc postea Innocentius III. abrogavit cap. 16. infra, quod benignius sit manente ordinatione clerici, Episcopum, qui clericum ordinavit sine titulo, ei de suo alimenta præbere, quoad eum stipendio aliquo clericali adfecerit. Et observa interim, Pontificem Romanum derogare Concilio generali, Concilio Oecumenico, quale fuit Concilium Chalcedonense. Quamvis autem in hoc cap. 2. dicat generaliter, *clericos non liceat ulli Episcopo ordinare*, hoc decretum tamen non pertinet ad inferioris ordinis clericos, veluti lectorem, psaltam, acolytum, sed ad superioris tantum, veluti præsbyterum, et diaconum, *cap.* 4. Possis addere, et hypodiaconum ex *cap.* 23. *inf.* Nam et hypodiaconus hodie in sacris ordinibus constitutus esse intelligitur. Quod non erat in primitiva Ecclesia, *cap. a multis*, *sup. de ætate*, *et qual. c. pen. de serv. non ordin.* Ergo inferioris gradus clerici ordinari possunt sine titulo.

AD CAP. *Ratio nulla.* III.

Quod est in *c.* 3. *hoc t.* ratio nulla permittit, ut quod pro communi utilitate datum esse cognoscitur, propriis cujusdam usibus applicetur. Quæ est veluti regula quædam hujus juris. Ita recte accommodatur ad hunc tit. ut quod commune est Ecclesiæ veluti reditus, qui sunt Ecclesiæ communes, nulla ratione possit quisquam sibi vindicare, et ἰδιοποιεῖν, nulla ratione possit quisquam usu suum facere, ut *cap.* 7. *eod. t. in* 1. *col.*

AD CAP. *Quia in tantum.* V.

Caput hoc est de pluralitate, ut loquitur, beneficiorum inhibenda, id est, ne in unam personam concurrant duo, vel plura beneficia vel duo personatus, veluti duo presbyteratus, sive curæ Ecclesiarum duarum, vel duæ dignitates, veluti Archidiaconatus, et Decanatus, *cap.* 8. *sup. t. prox. cap.* 7. *de testament. in* 1. *col.* vel duo Archidiaconatus, *cap.* 14. *hoc t.* Quo jure tamen Gallia diu usa non est. In Gallia enim ut nominatim refert Alexander III. in *cap.* 1. *eod. t. de præb.* 2. *col.* hæc invaluerat consuetudo contra sacrorum canonum instituta, unum hominem admittendi ad plura beneficia, quam tamen consuetudinem ipse Alexander improbat, et improbavit quoque Concilium Lateranense, quod auctore eodem Alexandro, et præside habitum est Romæ, *cap.* 3. *sup. t. prox. et hoc cap.* 5. Parisiis, quoque post multas disputationes, et controversias refert Vernerius in fasciculo temporum, referunt et alii plerique, vix tandem decretum et definitum fuisse, ne in hoc quidem regno, unum duo, aut plura beneficia retinere posse citra periculum animæ, ut est etiam scriptum in *hoc cap.* 5. id est, citra noxam lethalem. Quin et Guilielmus Episcopus, quo auctore id Parisiis definitum est, Cosmas interpres Pragmaticæ sanctionis refert hoc in ore habuisse semper: absit, ut habeam cum sponsa concubinam. Provisum idem fuit, et institutum etiam vetustissimis canonibus, ut Synodo Chalcedonensi, qua decernitur, non licere clerico in duarum civitatum Ecclesiis κατκλέγεσθαι, conscribi, *can. clericum* 21. *quæst.* 1. *in duarum civitatum Ecclesiis*, inquit, adde, vel etiam in una eademque Ecclesia nemini duo beneficia obtinere licere ex *cap.* 13. *et* 28. *hoc t.* Item Synodo relata a Carolo Magno *lib.* 6. *sui Capitularis, cap.* 73. *ne presbyterorum quisquam amplius, quam unam Ecclesiam sibi vindicet.* Et Synodo Toletana *can. unio.* 10. *quæst.* 3. Quibus addi possunt ea, quæ hac de re diximus in *cap.* 3. *t. prox.* Id vero juris cum vel intermitteretur, vel passim non observaretur, reduci et restitui necesse fuit utraque Synodo Lateranensi sub Alexandro III. et Innocentio III. Ex his vero omnibus constitutionibus consequens est, quod idem Alexander scribit Lugdunensi Episcopo *cap.* 6. *hoc t.* si forte ei Pontifex mandet ut certo homini beneficium aliquod conferat, ignorans hominem illum esse jam idoneo beneficio præditum, ne Episcopus mandatum exequatur. Imo etsi sciens idem mandet Romanus Pontifex, venia quadam, et indulgentia singulari, quam *dispensationem* vocant, et Græci, quod miror, vertunt οἰκονομίαν. Sicut dispensationis nomine significatur, et dispensatio rei familiaris, et venia singularis: ita etiam οἰκονομίας vocabulum Græci usurpant in utraque significatione. Si, inquam, sciens Pontifex aliquem justo beneficio in Ecclesia donatum esse, mandet Episcopo, ut ei adjungat aliud beneficium, quod jure singulari summum Pontificem statuere posse definitur, ubi et hoc fusius explicabitur in *cap.* 28. *inf.* hoc vero mandatum etiam non debere episcopum exequi, si quod inde sentiat offendiculum, sive scandalum in Ecclesia gliscere et oboriri posse. Qua ratione etiam, id est, vitandi offendiculi causa coercendive electio infringi potest, quæ facta est etiam de eo, qui jam alio beneficio

summus Pontifex in hoc cap. sic incipit, *Avaritiae, quae est idolorum servitus*, ex epist. ad Coloss. c. 5. τὴν πλεονεξίαν εἶναι εἰδωλολατρείαν. Similiter ad Ephesios 5. πλεονεκτεῖν εἶναι εἰδωλολατρεῖν. Quod non alia ratione Apostoli, quam quod omnem vitae suae spem ponat avarus in suis opibus, easque observet, et potius colat, quam Dominum, qui dat vitam omnibus, qui panis vitae est, qui vita et resurrectio est, quodve, ut etiam Dominus ait, *Ubi thesaurus avari est, ibi sit et totum cor ejus*. Ad quem locum eleganter facit illud Æsopi de avaro defodiente aurum, simul defodere etiam τὴν ψυχὴν, καὶ τὸν νοῦν, *cum thesauro defodere animam, mentemque suam*. Quamobrem satis patet, cur avarus dicatur idololatra, avaritia idolatria. Possent si meae essent partes, ex novo Testamento multa proferri praeclara, inaudita.

AD CAP. *Significatum*. XI.

Caput 11. est de praebenda cuidam presbytero collata a Praeposito et Capitulo Insulensis Ecclesiae in Belgico, *de l' Isle*, ea lege modoque, ut quotidie, quod suum est onus, in ea Ecclesia beatae Mariae virginis, matrisque magnae perageret Missam, id est, in honorem et memoriam virginis, ut sacrum ageret mysterium Christianae Coenae, qualem impositam praebendae conditionem legi etiam 2. Epist. Innocentii III. epistola incipiente: *Cum venisset ad sedem Apostolicam*. Et probatur etiam ea conditio, sive modus a Romano Pontifice, qui et vim ejus hanc esse declarat in hoc capit. ut non possit clericus, quam semel sub eo onere praebendam acceperit, dimittere, vel onere illo, functioneque praebendae anniversaria defungi per alium, quod et in praebendis ceteris locum habet, quae sine onere aliquo speciali collatae sunt. Nec enim, qui semel Ecclesiae alicui nomen dedit, eam deserere potest sine auctoritate ejus, qui concedendi jus et potestatem habet, *cap.* 4. *de renunciat. sup. can. sanctorum* 70. *dist.* Neque item per vicarium ejus praebendae ministerium exequi, exceptis certis casibus, *cap.* 8. *sup. cap.* 30. §. *qui vero, inf.* Onus autem praebendae injunctum vocat in hoc cap. anniversarium, quia non opus est multis verbis, quae offundunt tamen multa interpretes in hunc locum, ut Poeta quidam ait, *Redit labor actus in annum*. Missae autem verbum, quo utitur, quodque vulgo receptum est, noli putare, ut plerique, eruditissimi tamen, esse id Hebraicum, vel Syriacum. Est enim vere Latinum, et antiquum. Promiscue enim dicitur *missa*, et *missio*, *remissio*, et *remissa*, *promissa*, et *promissio*. Et est missa igitur, quae Graecis dicitur ἄφεσις, *missio populi*, quam peracto sacro Diaconus pronuntiat, hoc sermone, vel sensu illo, *ire licet*, vel, *ite missio est* id est, jus abeundi, λαοῖς ἄφεσις Graeci, *res peracta est*. Idque patet satis ex Laodicenae Synodi *can.* 19. quo ostenditur, res in Ecclesia peragi solitas olim missione auditorum, qui et catechumeni dicuntur, missionem poenitentium, et ad extremum missionem sive missam fidelium. Missam, et remissam hoc sensu dixerunt Ambrosius, Cyprianus, Tertullianus: quinimo, et Cicero in Orat. *Brachii porrectione in contentionibus, contractione in remissis*, id est, remissionibus, *opus esse*. Promissam vero secundum Florent. scripturam aperte, *l.* 9. *de praescript. verb.*, *Promissa*, inquit, *praestabitur*, id est, promissio. Hinc factum est, ut et in legibus Caroli Magni, et in novis historiographis, et in idiotismo Germanico etiam dicatur, *Missa S. Joannis, missa S. Andreae, missa S. Martini*, non pro mercatu, sive nundinis, ut quidam putant, quod in eos dies festos plerunque nundinae incidant, sed pro ipsis diebus festis, quod festis potissimum diebus peragantur mysteria dominici corporis et sanguinis.

AD CAP. *De monachis*. XII.

Sunt monasteria quaedam, quibus competit in Parochiis jus patronatus, id est, jus nominandi Episcopos, commendandi et offerendi vicarios perpetuos, quorum cura et providentia Parochiae regantur, quos utique Episcopus instituere necesse habet, nisi perspicue incapaces sint ex patronorum voluntate, *cap.* 10. *cap.* 1. *eodem t. in* 6. ubi et ipsa hujus cap. verba referuntur, *cap.* 3. *de privileg. cap.* 7. *de donat. inf.* Quod jus tamen Monachi exequi, et ad effectum producere non possunt, *ut h. t.* definitur, et in dicto *cap.* 1. Etiamsi sint exempti potestate Episcopi ordinaria, aliter quam si vicario, quam nominant, portionem constituant congruam, ut *cap.* 30. §. *qui vero, et cap.* 33. *hoc t. cap. postulasti, de rescript. cap.* 3. *de offic. vicarii, cap.* 28. *de appellat.* Congruam scilicet portionem ex reditibus Ecclesiae, cui vicarius praeficitur, unde se alere, et egenos transeuntes hospites benigne excipere possit: nam et vicarium hospitalem esse oportet, et clericum omnem beneficiarium, *cap.* 2. *sup. de supplen. negl. prael. can. ult.* 16. *quaest.* 7. *et can.* 1. 42. *distinct. Hospitalem sacerdotem esse oportet, etc.* Bona enim Ecclesiae sunt patrimonia pauperum, decimae tributa pauperum, *d. can. ult. cap.* 2. *supra de praescript. cap.* 26. *inf. de decim.* Praeterea congruam portionem, ut et inde possit jura Episcopalia persolvere, exempli gratia, Synodaticum, quod quotannis dum agitur Synodus provincialis aerario Episcopi infertur. Et praeterea cathedraticum, sive enthroniasticum, quod solvitur in honorem throni,

sive cathedræ Episcopalis officii ergo, *cap. conquerente, de offic. jud. ordin. cap. Ecclesiis, inf. de censib. cap. 7. de don. can.* 1. 10. *quæst.* 3. *et Justin. Nov.* 113. De capitulis duobus 13. 14. 15. diximus satis in cap. 7. tractantes de prohibita pluralitate beneficiorum. De 16. autem cap. diximus etiam satis in cap. 2.

AD CAP. *Inter cetera*. XVII.

Duo Canonici Guilielmus et Hugo, unus Laudunensis, *de Laon,* alter Sicliniensis Ecclesiæ, cujus etiam fit mentio in capitulo seq. cum hoc agerent apud Cœlestinum Romanum Pontificem Antecessorem Innocentii tertii auctoris hujus capituli, ut Cœlestino auctore, nec enim aliter poterant, nisi vel Episcopo suo, vel summo Episcopo auctore, præbendas, et beneficia inter se commutare, ea, ut oportet, exposito desiderio suo pure resignaverunt, et cesserunt in manibus Cœlestini, qui mox secutus eorum voluntatem, mandavit Decano Remensis Ecclesiæ, ut beneficium Guilielmi largiretur Hugoni, et vicissim Hugonis Guilielmo, quod priusquam Decanus adimpleret, Episcopus Laudunensis non ignarus eorum, quæ gesta erant apud Cœlestinum, atque ideo sciens, se nihil agere jure legitimo, præbendam Guilielmi Canonici suæ Ecclesiæ, quasi vacantem per cessionem Guilielmi contulit Petro cuidam simplici homini, et nescio fraudis hujusce, qua investitus cum ceteris Canonicis consedit in choro, et capitulo: mox vero Episcopi fraude cognita, Cœlestinus collationem Petro factam irritam fecit, quasi factam contra voluntatem et destinationem Guilielmi, contra voluntatem et destinationem animi sui, contra voluntatem summi Pontificis, qui eam præbendam Hugoni servari et adsignari jusserat: et qua ille Petro cuidam, qui præbenda sibi collata dejectus est, ac denique, qui se ab Episcopo illusum et ludibrio habitum sentit, et conqueritur (est elagans species) ait Innocentius, Episcopus aliud beneficium præbendale, stipendium præbendale, *ut in capit. dilecto, vigesimoquinto, infr.* conferre debet, quod scilicet primum vacare contigerit. Nec interim antequam Petro satisfactum sit, ulli alii antequam vacarit, conferri posse, ne, quod indignum est Episcopo, clericum decepisse et illuxisse videatur. Extat vero integra et satis prolixa constitutio ejusdem Innocentii III. epistolarum, epist. incipiente *inter cetera, quibus ad gubernationem,* ex qua possunt repleri, quæ desiderantur in hoc cap. Et miror neminem adnotasse hunc locum epistolarum.

AD CAP. *Cum jamdudum*. XVIII.

Hujus capituli species partim ex historia repetenda est. Est enim de Præposito Siclinensis Ecclesiæ, cujus mentio facta est in cap. prox. et huic Capitulo magnam lucem adferunt duæ Epistolæ Innocentii tertii, quæ sunt in *lib.* 1. *Epistol. Decretalium*. Una incipit, *Sicut officii nostri*, et scripta est ad Remensem Archiepiscopum, altera, quæ totam causam, speciemve continet, originemve ejus, et scripta est ad Episcopos Atrebatensem, Tervanensem, et Morinensem, *de Therouane*, incipit ab his verbis: *cum illius vicem, etc.* Ejusque epistolæ magna pars extat in *ca.* 1. *de sent. et re jud.* 3. *coll.* ad quod caput etiam nos remittit Bernard. hoc loco. Inde vero inter cetera patet, Siclinum fuisse oppidum Flandriæ prope Tornacum, et in Ecclesia ejus oppidi, quæ est dignitas præposituræ, ejus electionem plenam pertinere ad Comites Flandriæ, quo jure Mathildis filia Alphonsi primi Regis Portugalliæ præmortuo marito in Syria Philippo I. Comite Flandriæ, cum uti vellet, illa, inquam, Mathildis, *que nous disons en Francois Mahaut*, Siclinensi scilicet territorio, morte Philippi dotalitii nomine sibi quæsito, mortuo Præposito illius Ecclesiæ, elegit, in ejus locum procuratorem, et clericum quendam suum: quam electionem Canonicis Ecclesiæ Sicilinensis respuentibus, omnino Mathildis appellavit ad Romanum Pontificem, et quamvis pendente appellatione jus hoc sit certum, ne quid innovetur, quidam tamen ex supradictis Canonicis absentibus, et invocatis ceteris, ausi sunt eligere Joannem de Bethuna, *Jean de Bethune*, et in possessionem quoque Præposituræ cum inducere, vel intrudere potius, quia rite facta non sit electio invocatis collegis. Et intrusus dicitur, qui non recte electus, vel institutus est, vel qui per se venit in possesionem, ut *cap.* 3. *de excess. prælat. cap.* 5. *de concess. præb.* Et intrusi pœna hæc, ut detrudatur. Eam vero ob rem Mathildis appellavit iterum ad Romanum Pontificem, et post multa variaque Pontificis rescripta super ea re, post multas dilationes, delegationes, disceptationes diversorum judicum a Pontifice delegatorum, quarum magna pars auctoritate Pontificis postea rescissa est tandem, cum objiceretur Joanni de Bethuna eum plura beneficia possidere, Prælaturas plures, seu dignitates, nimirum 7. ut est in illa Innocentii epistola, *plures præbendas*, et ad Præposituram Siclinensem fuisse electum malo more, corruptis 5. Electoribus: ac præterea ante confirmationem electionis se immiscuisset administrationi Præposituræ, quod jure prohibitum est, *cap.* 17. *supra, de elect.* atque etiam secuta confirmatione, qualis electionis, post rescis-

sionem ejus confirmationis ; in ea administratione pertinaciter perseveraverit, eaque omnia liquido probarentur, Pontifex Romanus eum de Præpositura depellendum videri pronuntiavit. Ex tribus, vel quatuor, quæ Joanni objiciebantur, vel unum sufficiebat ad eum repellendum, pluralitas beneficiorum aut ambitiosæ sordes, aut præpropera administratio. Et quod posset quis opponere Romano Pontifici, in plerisque aliis vitia tolerari, propter quæ Joannes possessione præposituræ detrusus est, maxime ut obtineant plura beneficia, id Pontificem non movit, quia, inquit, per patientiam multa tolerantur : quæ si deducta fuerint in judicium, exigente justitia non debent tolerari, quæ patientia tamen, dissimulatio, vel conniventia pro dispensatione non est, *cap. 3. de cognat. spir.* vel non dispensatio mera, sed quasi dispensatio, ut *cap. 2. qui mat. accus. poss. 3. coll. dicitur Ecclesiam quodammodo dispensando dissimulare, et dissimulando dispensare : quodammodo,* inquit, et plerumque unum trium patet his, qui habent plura beneficia, et retinere cupiunt, vel dispensatio, vel dissimulatio illa Rom. Pontificis, qui neminem destituit indicta causa, vel etiam hic color, qui tamen non est idoneus, quod beneficia, quæ obtinent, non sufficiant sibi, familiæve suæ : qua de re plenius tractabitur in *cap. de mulcta, infra.*

AD CAP. *Dilectus*. XIX.

Cum Episcopus Lingonensis, *de Langres*, ex mandatu Romani Pontificis Tancredo cuidam adsignasset canoniam præbendariam in Ecclesia Lingonensi, idque Pontifex confirmasset, Capitulum Lingonense tamen nullo modo ad eam præbendam, nec post multas interpellationes recipere vellet, contumacia ejus capituli permotus Romanus Pontifex ei interdixit sacris, et commodis omnibus Ecclesiasticis : quæ res effecit tamen interveniente Remensi Archiepiscopo, ut inter se transigerent, auctore Archiepiscopo (alioquin non possent) Tancredus et capitulum, ita ut Canonici Lingonensis Ecclesiæ Tancredum reciperent in canonicum et fratrem, eique darent locum in capitulo, et stallum in choro, ut solent, stallum accipientes pro statione, sive stabulo, cum et stalla quoque eodem sensu dicantur equorum in epistolis Petri de Vineis Cancellarii Friderici Imperatoris : unde etiam installandi verbum fecere, quo significatur inductio in possessionem : ac postea eundem Tancredum participem facerent divinorum officiorum, sed non etiam fructuum præbendæ, nisi quæ vacaret primo loco, quam postremam transactionis clausulam, id est, exceptionem fructuum præbendæ, quoad vacaret alia, Pontifex improbat in hoc capitulo, quasi contrariam Concilio Lateranensi, quo cavetur, ne cui fiat spes ulla præbendæ nondum vacantis, *cap. 2. de concess. præb. et cap. 29. hoc tit.* Et quia valde etiam novum et incongruum hoc est, ut quis sit canonicus sine præbenda, *capit. 9. sup. hoc tit. capit. 8. de concess. præ.* quapropter Pontifex emendandi hujus erroris, et purgandi causa ipsemet jubet non quidem, ut quæ prima vacaverit præbenda Tancredo adsignetur, quod esset contra Concilium Lateranense, quod etiam ipsum Pontificem tenet, ut Concilio Basiliensi constitutum est ; verum jubet Pontifex, cum se facultas obtulerit, ut Episcopus et Capitulum Lingonensis Ecclesiæ Tancredo adsignent præbendam certam, et interim, ut faciant eum participem divisionum quotidianarum. Qui dicit, *cum se facultas obtulerit,* non hoc vult, ut protinus atque vacaverit præbenda aliqua, ea conferatur, sed cum commodum erit, ut conferatur aliqua. Simile jussum, *cum se facultas obtulerit :* habes *in capit, 8. de concess. præb.* vel *cum poterit Episcopus,* vel *capitulum, cap. 14. eod. tit. Quod* ibi etiam aperte multum distare ait ab illo jusso, *cum primum vacaverit.* Observanda est maxime hæc differentia, multum interesse dicas, *cum primum vacaverit, præbendam illi dato,* vel *cum poteris,* vel *cum facultas se obtulerit,* vel *cum commodum erit,* et ad eandem rem plurimum pertinet *l. nepos, de verbor. signif. et l. 8. §. ult. de testam. tut. l. rogo, quando dies leg. ced. l. ult. qui sine manum. ad libert. perven.* Quibus in locis similes formulæ proponuntur. Possunt vero hæc, quæ hactenus dixi, accomodari ad cap. 20. quod sequitur, de quo tamen satis jam abunde diximus in *cap. 8. sup.*

AD CAP. *Nisi essent*. XXI.

Constitutio hujus cap. est valde singularis, et merito commendatur hoc loco a Panormitano, cum de eligendo priore cujusdam Ecclesiæ tractaretur in Capitulo, Canonicis in unum non consentientibus, sed aliis hunc, aliis illum eligentibus, tamen delegatis judicibus hujus controversiæ dirimendæ causa, et utraque parte in eos judices compromittente. quod fieri jure potest, *cap. 7. et 12. sup. de arb. et capit. 14. de præsumpt.* nempe ut iidem sint judices delegati, et judices sive arbitri compromissarii ; placuit iisdem, ut unus ex electis frueretur Prioratu, alter vero partem ex reditibus Capituli partem ex reditibus Prioratus perciperet quotannis : iidem judices erant delegati, qui et compromissarii, qui ut judices quidem delegati recte Prioratum uni adjudicaverunt. Sed quæ-

ritur, an etiam recte, ut judices compromissarii, ex bono et æquo pronuntiaverint alteri certam summam annuam præstari ex reditibus Prioratus et Capituli. Et Pontifex censet hac quoque in parte ratam eorum judicum sententiam esse oportere, ita tamen ut pensio illa nummaria sit personalis, non realis, id est, ut eam debeat Prior, non Prioratus. Itaque præmortuo Priore, consequens est, pensionem illam extingui. Rata, inquam, illa pensio est, quia sententia judicum bonorum virorum constituta est pacis et concordiæ conciliandæ causa inter duas partes: sententia, inquam, judicum, non ex conventione partium, non ex compromisso, alioquin resiperet Simoniam. Est elegans ut dixi hujus cap. constitutio, cum alibi non sit similis.

AD CAP. *Pro illorum.* XXII.

Cum mandasset Romanus Pontifex Archiepiscopo Burdegalensi, ut L. Titio, verbi gratia, curaret in aliqua Ecclesiarum suarum diœceseos suæ, præbendam, sive canoniam præbendariam dari, Archiepiscopus Burdegalensis, Decano et Capitulo Xantonensis Ecclesiæ, quæ est sub diœcesi Archiepiscopatus Burdegalensis, scripsit, ut L. Titium in Canonicum reciperent, et fratrem in suum numerum, quod Canonici Xantonensis Ecclesiæ exequi detrectabant, per causam indulgentiæ eis concessæ a Romano Pontifice, quæ sane extat etiam apud eundem Innocentium III. *lib.* 2. *epistolarum, epist.* quæ incipit, *Constitutionibus*, etc. Indulgentiæ, inquam, ne transcenderent numerum 40. Canonicorum in ea ecclesia, qua de indulgentia etiam fit mentio in *cap. ult. de verbor. signif.* et ejusdem Innocentii epistolarum 1. *epistola* incipiente, *cum scimus omnibus, etc.* cum tamen tunc temporis plures essent canonici in ea ecclesia, quam 40. Quo cognito Archiepiscopus Burdegalensis, adhibito consilio et consensu Episcopi Xantonensis L. Titium in eadem Ecclesia præbenda una investivit, ut loquitur, per suum annulum, ut fit, *cap.* 12. *de sent. et re jud.* et contradicentes Canonicos investituræ excommunicavit. Hoc vero factum Archiepiscopi Innocentius laudat, et approbat in hoc capite, hac ratione, quia etsi ea indulgentia de certo numero Canonicorum concessa sit Canonicis supradictis, tamen eam ipsimet infregerunt aliis sua auctoritate in suum collegium adscitis Canonicis supra numerum, nec par, conveniesve, sit legem eos dicere Romano Pontifici, quam ipsi non servant. Ac præterea (quod maximi momenti est) in eadem indulgentia, cujus supra locum indicavi in epistolis ejusdem Pontificis, adjuncta fuit hæc clausula, *Salva Apostolicæ sedis auctoritate*, *salvo Apostolicæ sedis mandato*, et idem Innocentius refert in epistola, cujus initium, *Constitutus in præsentia, lib.* 1. Ubi etiam adjicit, eam clausulam, si forte omissa sit, semper subintelligi. Hinc vero notandum est, capitulum posse augere numerum præbendarum: etiamsi certus earum numerus indulgentia speciali determinatus sit. Quod ita tamen intelligi velim, ut explicabitur ab eodem Pontifice in *cap.* 25. *inf.* Item non labefactari propterea indulgentiam concessam Capitulo Xantonensi, quod Capitulum adjunxerit sibi alios Canonicos supra numerum, id est, non ideo non posse eos quandoque postea uti beneficio indulgentiæ, et custodire distincte numerum, sicut *l.* 2. *de privil. vet. et l. voluntariæ, C. de excus. tut.* dicitur, non labefactari immunitatem, vel excusationem, quam quis habet, vel privilegium, si quandoque eo uti noluerit. Item notandum, Canonicorum exemplo, imo et sine exemplo, summum Pontificem numerum Cononicorum, etiamsi ab initio certus constitutus sit, augere posse, Episcopum non posse, id est, summum Pontificem posse propter illam clausulam, *Salvo Apostolicæ sedis mandato*. Minuere autem numerum præbendarum integris facultatibus, et reditibus Ecclesiæ Capitulum non posse constat ex *cap.* 3. *hoc tit. sup. de consitution.* Etiam notandum arbitror, quod in hoc capit. Bernardus observat, non esse idem investituram et iductionem in possessionem corporalem, ut loquuntur etiam nostri auctores juris Civilis Investitura jus tribuit, jus cedit beneficii, non possessionem, et cum jure possessio nihil habet commune, investituram non facere possessorem etiam ostendit *cap.* 5. *inf. de donat. et canon visis* 16. *quæst.* 2. *et Feudorum lib.* 4. ut nos distribuimus, *cap.* 15. Scribite autem hoc loco, et in omnibus aliis *Santonensis* cum S, non cum X, cujus Parochiæ civitas Mediolanum. Santonum (*qui est Saintes*) et in inscriptione hujus capitis ita legitur: *Idem Santonensi Episcopo, et Abbati Blasiaco*. qui hodie retinet nomen, *Blasac en Saintonge*. Sequitur in cap. 23.

AD CAP. *Tuis quæstionibus*. XXIII.

Clericos minorum ordinum posse promoveri ad sacros, et majores ordines puta ad Diaconatum, vel Presbyteratum, si idonei facultatibus, et moribus fuerint. Possunt quidem fieri clerici minorum gentium, qui egeni sunt, et propemodum inopes victus, quales etiam fiunt quotidie. Majorum vero gentium non nisi mediocres, vel divites: opes pro titulo sunt, *capit.* 4. *supra*. Nec potest quisquam majoris gradus clericus fieri sine titulo. Titulus autem est beneficium, quo donari eum oportet, aut patrimonium proprium. Quæ constitutio utinam observaretur.

AD CAP. *Accedens* . XXIV.

Caput vigesimumquartum scriptum est Zamorensi Episcopo, ut *et cap.* 16. *sup.* qui est Episcopatus in Hispania, et est pars Asturicensis (quam appellant *les Asturies*) diœceseos, unde quidam putant appellari pisces illos delicatissimos Asturiones, cum sint Siluri, non Asturiones. Zamorensem esse partem diœceseos Asturicensis idem Innocentius scribit in epistola, *cum scimus in sede* 2. *epist.* Hoc autem definitur hoc cap. 24 absentem et ignorantem beneficio ecclesiastico donari posse, et de eo investiri posse per alium, per interpositam personam. Ut donatio per interpositam personam consummari potest, *l.* 4. *de donat.* ita et investitura beneficii, imo et possessio beneficii per alium acquiritur, *l.* 1. §. *per procuratorem*, *l. possessio*, §. *ult. de acquir. possess.* Nihil vero refert, dicas, posse absentem investiri de beneficio per procuratorem, vel nuntium, an alium pro ipso, quod puto, et in hoc cap. significari, non etiam hæc duo separari, sed conjungi, quasi eadem : sicut nihil refert, dicas, per procuratorem pecuniariam causam agere, vel appellare pro alio posse, ut *l. servi*, *ff. de appellationib.* an alium agere, vel appellare posse per procuratorem. Rursus nihil interest dicas, procuratorem acquirere posse possessionem pro alio, vel alium per procuratorem.

AD CAP. *Dilecto* . XXV.

Lucius Titius in manibus, ut loquitur, Remensis Archiepiscopi, et legati Romani Pontificis libere et pure resignavit præbendam, quam habebat in Ecclesia Trecensi, *a Troyes*, vel Tricassina, ut Archiepiscopus mox eam conferret nepoti suo filio fratris Archiepiscopi, quem idem Archiepiscopus in illa Ecclesia cupiebat præbendam obtinere. Et hoc sentiens L. Titius, ut ei gratificaretur, sua præbenda benigne et libenter cessit : Archiepiscopus vero gratiæ referendæ causa, utrique eam præbendam dedit fruendam, nepoti suo scilicet et L. Titio, ut communiter fructus perciperent, et inter se partirentur, idque fecit consentiente Capitulo Trecensi, et præsente Archiepiscopo Senonensi, et ratum habente procuratore generali Trecensis Episcopi. Quæ tamen ratihabitio parum aut nihil adjecit, quia sine speciali mandato non potuit hoc ratum facere. Sic vero L. Titius per biennium in Ecclesia functus est officio Canonici, recitando sua vice publice Evangelio, dum sacra peraguntur, et lectione, atque suffragio ferendo in Capitulo, et deosculando manum Episcopi Trecensis honoris causa, et alia exequendo, quæ proprie competunt Canonicis, ac præterea emolumenta præbendæ pro sua parte percepit. Imo et a Capitulo impetravit domum, quæ non solet nisi Canonicis attribui. Capituli est dare habitationem, ut ex hoc loco patet. At quamvis hæc ita omnia transacta fuerint, tamen in hoc capit. definitur, eam institutionem L. Titii vitiosam et nullam esse, quasi factam vel contra Turonense Concilium, quia non potuit illa præbenda scindi in duas, vel contra Lateranense Concilium, quia non potuit uni tota adsignari, et promitti alteri proxime vacatura *cap.* 8. *et* 20. *sup.* Qua de re est etiam epistol. Innocentii lib. 1. elegans, quæ incipit, *cum in Turonensi Concilio.* Item quia in Ecclesia Trecensi erat certus numerus præbendarum a Canonicis jurejurando confirmatus, ne unquam eorum numerum excederent, et admisso L. Titio, nunquam fuit capitulo animus, ut is numerus augeretur. Itaque re disceptata inter Episcopum Trecensem et L. Titium, merito præbenda illa pulsus est, quia et ea initio tota cesserat in manibus Archiepisopi, quæ res tamen non præjudicat nepoti ejusdem Archiepiscopi juxta regulam juris, rem inter alios judicatam aliis non nocere, *l. pen. de re jud. l.* 10. *de except.*

AD CAP. *Vacante*. XXVI.

Pertinet hoc capit. ad Concilii Turonensis caput, quod extat in *cap.* 8. *sup.* et cujus mentio frequens in hoc jure; de non scindenda una præbenda in duas. Quod et in *d. c.* 8 et ex hoc loco satis ostenditur, ita excipiendum esse, nisi quæ vacat præbenda adeo sit opima, ut possit sufficere duobus : alioquin scindentem Episcopum unam præbendam in duas, etiamsi hoc faciat de consensu capituli, eamque aut ejus emolumenta dividentem inter duos, utrique suam partem replere debere ad finem modumque justæ præbendæ.

AD CAP. *Dilectus*. XXVII.

Agitur in hoc Capitulo, de mandato Romani Pontificis ad Novariense Capitulum, *Novara en Lombardie*, quo rogabatur Capitulum, ut si qua præbenda vacaret, eam L. Titio conferret, quod Pontificis jussum mandatumve Capitulum implere recusabat, et quod plus est, vacantem præbendam Capitulum alii contulit, quam L. Titio, cui Romanus Pontifex eam conferri jusserat : eam, inquam, alii contulit, non commendato homini a Pontifice Romano, ut refertur in antiqua Decret. hoc colore vel prætextu, quod tempore impetrati mandati ille Rom. Pont. suggessisset, vacare præbendam in Ecclesia Novariensi, quæ tunc nulla vacabat, et mendacem precatorem impetratis carere debere, *l. pen. C. contra jus, vel utilit.* Quod et Divus Augustinus in Evangelium Joannis ex jure forensi esse ait. *Juris*, inquit, *fo-*

rensis est, ut qui in precibus mentitus fuerit, non illi prosit quod impetravit. Verum hanc rationem parum aut nihil opitulari Pontifex respondit, si modo tempore oblati Capitulo mandati canonia sive præbenda aliqua vacaverit. Itaque collationem quidem præbendæ tunc vacantis factam alii a Capitulo Pontifex non rescindit, sed jubet etiam L. Titium recipi in Canonicum, et ali de reditibus Capituli, quoad se aliqua obtulerit occasio, ei quoque L. Titio conferendæ justæ præbendæ: hinc duo colliguntur singularia, ut mendacium non officiat ei, qui mandatum extorsit a Romano Pontifice, si id mendacium reipsa purgatum deprehendatur oblati Capitulo mandati tempore, id est, si eo tempore vacaverit præbenda quædam, ut item collatio beneficii facta alii, præterito eo, quem summus Pontifex Capitulo commendavit, non rescindatur, quod ita Bernardus excipit, si mandato non fuerit subjecta clausula prohibitionis, de qua in *cap.* 17. *et* 25. *sup. si quid Canonici adversus mandatum fecerint, id inane irritumque esto*. Quam tamen Bernardi exceptionem non probo, quia hæc clausula semper intelligitur, et comminatio est potius, quam decretum rescissorium. Et casum hujus capituli dico esse singularem, quod justa aut probabilis ratio fuerit Capitulo rejiciendi ejus, qui in ipsa impetratione mandati mentitus fuerat. Verum tamen non ideo minus culpæ aut mulctæ Capitulum exors esse, quod contempsit mandatum summi Pontificis, et in elusionem, ut ait, ejus mandati alii clerico contulit vacantem præbendam. Namque ita mulctatur Capitulum, ut eum, quem commendaverat summus Pontifex, alat de reditibus Ecclesiæ, donec præbenda eum affecerit aliqua: alioquin in elusionem hujus mandati factam collationem rescindi oportere constat ex ejusdem Innocentii Epistola 185. 2. *epistol.*

AD CAP. *De mulcta*. XXVIII.

Etsi jam multa dixerimus de pluralitate beneficiorum inhibita Concilio Lateranensi in *cap.* 3. *sup. t. prox. et cap.* 5. *sup. hoc t.* adhuc tamen et alia supersunt, quæ reservavimus in hoc caput, quo pleraque alia nova super ea re constituta proponuntur alio Concilio Lateranensi. Sic appellatur utrumque, quod habitum utrumque sit Romæ in Basilica Lateranensi, quæ et Constantiniana dicta est, et fuit olim Lateranorum nobilium civium Romanorum Palatium, de quo Juvenalis Satyra 10. *et egregias Lateranorum obsidet ædes tota cohors*. Et initio quidem hujus capitis propositis verbis ipsis Concilii Lateranensis, quæ sunt in *d. cap.* cui præsedit Alexander III. ex sequenti Concilio Lateranensi, cui præsedit Innocentius III. in hoc capitulo definitur, beneficiarium clericum, cui incumbebat cura animarum, si aliud beneficium ambierit, et obtinuerit, ut priore ipso jure cadat, ac si forte id contumaciter retinere conetur, ut cadat etiam posteriore ipso jure, ipso facto, quod novum est, quoniam olim in ejus arbitrio erat hoc vel illud, quod mallet retinere, et aliud derelinquere, *cap.* 7. *et* 14. *h. t. cap.* 4. *de ætate, et qualit. et Innocentii III. Epistola* 82. *ad Auxitanum Archiepiscopum libro primo*. Hoc vero Concilio hæc ei optio aufertur, et ipso jure definitur, vacare beneficium, quod habuit, priusquam captaret et nancisceretur aliud, ut *cap. dudum* 2. *sup. de elect.* Atque ideo eum, cui jus est conferendi beneficii vacantis, sive sit Episcopus, sive Capitulum, prius illud beneficium quasi vacans, aut vacuum alii conferre posse, vel si id alii Episcopus non contulerit intra 6. menses ex eo die computandos, quo sciverit, aut scire potuerit, id beneficium vacare, præfinitos Concilio Lateranensi habito sub Alexandro tertio, collationem ejus devolvi ad Capitulum, et contra cum jus conferendi competit Capitulo, id non conferente Capitulo intra 6. menses devolvi ad Episcopum, vel Archiepiscopum, et rursus Archiepiscopo cessante, ad Romanum Pontificem, *cap.* 2. *et* 5. *de concess. præb. cap.* 3. *de neg. præla'. cap.* 30. *de testibus, cap. un. ut Eccles. benefic. sine demin. confr. et Innocentii III. epistola* 120. *lib.* 1. Cujus constitutionis causa triplex, ut plectatur incuria et desidia collatorum, et ut eorum cupiditati occurratur, ne forte vacantia beneficia, quæ aliis conferre debent, sibi habeant, et in rem suam convertant, ut Innocentius scribit *epistola*, 458. *lib* 1. ac postremo, ne diutius Ecclesiæ sint sine pastore, vel ministro, aut ministris propriis. Præterea decernitur in hoc capite, ut a die vacationis prioris beneficii, id est, a die indepti, vel adepti posterioris beneficii, qui appetit, et acquisivit posterius, nec frui priore destitit, fructus, quos percepit, restituat Ecclesiæ, ex qua beneficium illud descendit, et generaliter, neque in una eademque Ecclesia plures dignitates, aut personatus habet, ut *capit.* 13. *hoc t. et capit.* 6. *de jure patron. in* 1. *collat.* Etiamsi, ut adjicit, quod novum est cura animarum non sit ei adjuncta, quod in *d. cap. dudum* adsignificatur articulo adjecto, *præsertim in tot beneficiis*, inquit, *præsertim habentibus curam animarum*. Novum est etiam, quod postremo loco subjicitur, sedi Apostolicæ licere sublimibus et litteratis personis facere veniam hujus constitutionis, hoc est dispensare eos, ut plura beneficia in una, vel diversis Ecclesiis obtineant: cujus rei exemplum est apud *Guilielmum Tyrium* 10. *Belli sacri* de Balduino 2. Rege Hierosolimitano, quem ait, in sua adolescentia liberalibus disciplinis imbu-

tum, et clericum factum in Remensi, et Cameracensi, et Leodiensi Ecclesiis præbendas obtinuisse, generositatis gratia, inquit, quæ in eo præcellebat. Novum autem hoc esse dico, non quatenus dispensationem, exceptis personis, Concilium pollicetur, sed quatenus dandæ dispensationis facultatem videtur tribuere, et conservare sedi Apostolicæ, cum eadem olim Episcoporum fuerit potestas, *can. Sanctorum* 70. *distinct.* Per dipsensationem autem hujusmodi non omnino male Vernerius in Fasciculo temporum, maxime hortatur clericos, ne se excusari putent, et Provinciale Concilium Coloniense 1. *partis*, *cap.* 32. *Videant*, inquit, *ut causam dispensationis obtentæ Deo comprobent.* Joannes 22. quoque eas dispensationes pollicitus est Cardinalibus, et filiis Regum, *capit.* 4. *de præbend. in Extravag.* Unde si dispensatio ægre, vel non admodum probata, nec ex dissimulatione quoque Romani Pontificis justa excusatio sumitur præsumptione tacitæ dispensationis. Qua de re memini me dicere in *cap.* 18. *sup.* Non est etiam illa causatio probabilis, si quis dicat, beneficium, quod habuit, esse angustum et tenue, nec sufficere tolerandæ vitæ, cum hoc casu, quod deest beneficio, veteres canones velint clericum sibi parare suo labore et industria, *can. clericus* 91. *distinct. canone* 1. *et* 2. 21. *quæst.* 1. Nec illa etiam est probabilis, quæ sumitur ex decreto Leonis in *canone qui plures* 21. *quæst.* 1. Ut possit quis unum beneficium habere, ut proprium titulum, alterum vero, ut commendatum sibi, aut custodiæ suæ commissum, cum in constitutionibus generalibus Angliæ, et Archiepiscoporum Cantuariensium legamus, nec quenquam consequi posse unum beneficium titulo institutionis, et alium titulo commendæ vel custodiæ: quæ duo verbis quidem sunt diversa, re certe sunt eadem, si usum fructumque beneficii spectes. Quamobrem et in constitutionibus Bonifacii, *cap.* 2. *de præbend. in Extrav.* generaliter hujusmodi commendæ improbantur.

AD CAP. *Grave nimis*. XXIX.

Post cap. vigesimum octavum, quod es ex Concilio Lateranensi habito sub Innocentio III. quodque postrema recitatione jam satis vobis exposui: dantur ex eodem Concilio tria cap. quæ sequuntur, vigesimumnonum, trigesimum, et trigesimumprimum, et est vigesimumnonum de Episcopis sive præsulibus quibuscunque, et de capitulis, qui quæve indignis beneficia Ecclesiastica conferunt, veluti illiteratis ac male moratis hominibus, ut post primam et secundam correptionem, sic legendum est, et sic legit etiam Gallicus interpres Decreti, id est, post primam et secundam admonitionem in eodem vitio perseverantem, id est, indignis beneficium conferre contempta admonitione perseveraverint, Concilium provinciale, quod singulis annis semel aut bis Episcopus Metropolitanus cogere debet, convocatis Episcopis totius diœceseos, ut suspendat eos a jure conferendi beneficia, in eorum locum alio collatore substituto. Quod si Metropolitanus ipse, id est, Episcopus civitatis, qui totius provinciæ tenet principatum, quibus verbis Metropolis significatur in *l.* 3. *C. de natur. lib.* quæ et his verbis civitas provinciæ, *l.* 12. *de pub. jud.* si inquam, Metropolitanus ipse in eodem vitio beneficia indignis conferre deprehensus fuerit, ut id Concilium denuntiet Archiepiscopo. Archiepiscopus olim erat supra Metropolitanum, ut patet ex Justiniani *Nov.* 6. Item ut suspensionis sententiam, quam Concilium provinciale dixerit in aliquem, vel aliquos ob culpam supra dictam, solus Romanus Pontifex, vel propius Patriarcha remittere possit, quæ est sententia hujus capituli. Et Patriarcha hic est non Archiepiscopus quilibet, ut olim, sed unus ex quatuor, Constantinopolitanus; vel Antiochenus, vel Alexandrinus vel Hierosolymitanus. Dixi, unus ex quatuor. Addo, vel ut olim, unus ex quinque: nam et Romanus Patriarchis adnumerabatur, ut patet ex Justiniani Novel. 123. *et cap. pen. et ult.* 22. *distinct.* Hodie Romanus celsior est omnibus Patriarchis, id est, plus quam Patriarcha, *cap.* 23. *inf. de privil.* Hodie quoque illis quatuor sunt additi alii Patriarchæ complures, in Anglia Cantuariensis, in Istria Aquilejensis, in Provincia Narbonensi Narbonensis, in Aquitania Bituricensis aut Burdegalensis. Nam hi duo etiam de Primatu sive Patriarchatu certant, sicut Gangrensis et Aquilejensis, itemque Cantuariensis et Eboracensis. His etiam in Hispania conjungitur Toletanus, et in Oriente Cæsariensis, Ephesinus, Corinthius, Tessalonicensis, auctore Zonara. Viennensis etiam Allobrogum Episcopus proscribit se Primatem primatum, quia sub se habet Primatem Aquitaniæ, et Primatem Narbonensem, sub quo Primate Narbonensi est Gothia. Sic enim Narbonensis provincia vocatur in libro fiscali summi Pontificis, et in testamento Caroli Magni, et in Decreto Yvonis parte 3. *can. Joannes.* Et vocatur etiam Gallia Gothica in *can. cum longe* 63. *distinct.* ut Stephanus de Garybaii ibi legit, historiæ totius Hispaniæ, quam scripsit Hispanica lingua accuratissime, libro primo *cap.* 19. cum vulgo legeretur in eo canone, *Hispaniæ, et Galliciæ*, ipse legit pro *Galliciæ*, *Galliæ Gothicæ*, quæ tota respondebat in Hispania Primati Toletano, idque mendum in his locis vocat non ineleganter sua lingua *danno de pluma, une faute de la plume*. Malim autem legere illo loco Galliæ, simpliciter, et intelligere Gothicæ, ut in *d. canones Joannes.* Vocatur etiam hodie ea provincia, quoniam diu possessa fuit a Go-

this *Languegoth*, vulgo corrupte *Languedoc*. Porro, quod de Provinciali Concilio in hoc capitulo dicitur, ineundo quotannis bis, aut semel Metropolitani jussu, vetus est constitutio Ecclesiæ, ut patet ex *can. habeatur*, *et can. propter*, *et can. quoniam* 18. *distinct.* et ex Justiniani *Novella* 123. et quæ in ejus generis Concilio decernuntur de hæreticis, de disciplina Ecclesiæ, et moribus clericorum, rata sunt omnia, si modo accesserit confirmatio summi Pontificis, *cap.* 3. *sup. de sent. et re judic.* Hæc de Concilio sive Synodo provinciali. Aliud est Concilium, quod dicitur Episcopale, vel Synodus Episcopalis, *nous disons le scene*, quam Synodum quotannis indicit Episcopus Presbyteris, et Parochianis, qui in suo Episcopatu sunt, ut *cap.* 25. *inf. de accusation.* Metropolitanum hodie non habetur quotannis, nec nisi perraro, et jussu summi Pontificis. Episcopale vero bis habetur semper per annos singulos. Hodie in hoc habendo sunt diligentiores, quam in alio. In Episcopali Presbyteri in ærarium Episcopi inferunt stipem certam, quod Synodaticum appellatur *in cap. conquerente*, *de offic. judic. ordin.* Et hæc sufficiant ad cap. 29. Cetera erunt breviora.

AD CAP. *Extirpandæ*. XXX.

In capit. 30. definitur, ut Episcopus, vel patroni Ecclesiarum, qui jus habent nominandi Presbyteros, quibus parochia aliqua pastore vidua regenda, et pascenda committatur ut inquam, Presbyteris singularum Parochiarum constituant congruam portionem, sive sufficientia præbita, unde se et suos exhibere, et alere possint, improbata consuetudine, qua Episcopi quidam, vel patroni modica parte redituum Ecclesiæ Presbyteris relicta, veluti decimarum parte 16. vel semuncia, et sicilico reliquum omne sibi vindicabant. Et in hanc rem utitur testimonio legis divinæ Deuteronom. 25. *Non obligabis os bovis triturantis*, et Apostoli I. ad Corinthios capite nono. Quem tamen locum effert aliter, quam ab Apostolo scriptus sit, nimirum hoc modo, *qui altari servit, de altari vivere debet*, cum Apostoli sententia hæc sit, qui altari assiduam operam impendit, altaris particeps fiat. Sensus tamen est idem. Idem constituitur in hoc capit. ut Presbyteri, vel, qui alii Rectores Ecclesiarum parochiis per se ipsos ministerium religionis exhibeant, non per vicarium, ut *cap.* 3. *de cler. non resid. sup.* nisi scilicet præbendæ, vel dignitati Ecclesiasticæ sit annexa Parochia quædam, sive Parochiæ cujusdam cura. Nam qui præbendam, vel dignitatem habet in majori Ecclesia, cui annexa sit Parochia quædam, potest Parochiæ hoc casu per Vicarium perpetuum, si idoneum elegerit, operam dare congrua vicario portione attributa, ut *cap. postulasti*, *de rescript. cap.* 3. *de off. vic. cap.* 28. *de appel.* Quod si non faciat, ipso jure Concilii hujus auctoritate Parochia privatur, eaque confertur alteri. In extremo hujus cap. constituitur, ne Episcopus cuiquam pro beneficio constituat ex reditibus Parochiæ pensionem certam, veluti pro beneficio: hoc est, ne dispertiatur, et dissipet Parochiarum reditus, ut *cap.* 10. *sup.*

AD CAP. *In Lateranensi*. XXXI.

In cap. 31. confirmatur, quod cavetur concilii Lateranensis habiti sub Alexandro III. *cap.* 9. quod extat in *cap.* 9. *inf. de privileg.* ne quis scilicet Monachus, vel Abbas, vel Canonicus regularis a laicis quasi patronis, sine consensu Episcopi recipiat Ecclesias, vel decimas, ut *cap.* 1. *de jure patron.* 2. *coll.* quod est de Rege Scotorum, ne quis ab eo prætextu juris patronatus accipiat Ecclesiam, aut decimas sine consensu Episcopi. Patroni nominationem habent, et collationem: nominatio pro collatione est: non institutionem. Institutio reservatur Episcopo. Collationem habere dicuntur in *capit.* 4. *de testib. capit. ult. de concess. præbend. cap.* 3. *de dec.* 4. *coll.* Jus igitur nominandi, et conferendi habent patroni, jus instituendi non habent. Jus etiam destituendi sive removendi semel ab Episcopo approbatos: et institutos non habent. Ad hæc animadvertendum, ad Monachos, vel regulares Canonicos interdum Ecclesias pleno jure pertinere jure patronatus, id est, ita ut habeant jus in spiritualibus et temporalibus: et hoc casu instituere, etiam et destituere possunt non consulto Episcopo. At in hoc cap. agitur de his, ad quos Ecclesiæ pleno jure non pertinent, et qui ab eis jure patronatus nominantur Presbyteri, a solis Episcopis institui et destitui possunt, non a patronis, ut cavetur in hoc capitulo, ex concilio alexandri tertii. Alioquin si Ecclesiæ ad eum pleno jure pertineant, id est, si Ecclesiæ exemptæ sint a jurisdictione Episcopi, ut *capit. quoniam*, *inf. de privil.* etiam neglecto Episcopo, arbitratu suo Presbyteros instituere, et destituere possunt. Etiam hoc additur in hoc cap. ex eodem Concil. Lateran. cap. 9. ne excommunicati, vel nominatim Ecclesia interdicti, admittantur ad sacramenta divina, vel etiam ad sepulturam, ut additur in *d. cap.* 9.

Quæ restant in hoc cap. absolvam hodie, si prius repetiero paucis sensum cap. 31. In eo cap. confirmatur cap. 9. Concil. Lateranensis habiti sub Alexandro tertio, quod extat in *c.* 3. *de privil.* scilicet, ne qui regulares Canonici vel Monachi, vel religiosi a laicis quasi patronis sine consensu Episcopi accipiant beneficia, vel decimas, ut *cap.*

1. *de jure patron.* 2. *coll.* Patronos nominationem habere, et præsentationem, *cap.* 3. *de Capell. monach.* 1. *collat.* quæ præsentatio pro collatione habetur: institutionem, vel destitutionem non habent hoc est Episcopale, non patrocinium, videlicet, si ad patronos Ecclesiæ pleno jure non pertineant, id est, si exemptæ Ecclesiæ non sint a jure, et ditione Episcopali: nam si pleno jure ad eos pertineant, et instituere ipsi Presbiteros in Ecclesiis sine Episcopo, et quos instituerint removere ex causa possunt, et cura eis omnis incumbit cum spiritualium; tum temporalium rerum, alioquin temporalium dumtaxat, ad Episcopum spiritualium.

AD CAP. *Licet.* XXXII.

In hoc cap. decernitur, clericos beneficiarios, qui studiorum causa peregre absunt, fructus beneficiorum non amittere, sed diaria tantum, sive panes præbendarios, qui erogari his tantum solent, qui intersunt horis Canonicis, ut *capit.* 7. *sup. tit. prox.* et mandato Pontificis, qui jubet, proventus Ecclesiarum ministrari in assem absentibus studiorum causa, diaria non contineri, quod Pontifex scribit Abbati, et Priori Sanctæ Genovefæ Lutetiam, quos hac in causa dat executores, et scribit hoc de Archidiacono Ebroicensi Lutetiam profecto studiorum causa. Legendum, ut in quibusdam libris, *Ebroicensis*, non *Eboracensis.* Eboracum est in Anglia, Ebroicum in Normania, *Eureux.*

AD CAP. *Exposuisti.* XXXIII.

Scriptum est Episcopo Vespriniensi in Ungaria, ut Canonicis suæ Ecclesiæ, quibus post Concilium Lateranense habitum sub Innocentio III. quæ olim cedi solebant, capellæ sive Parochiæ nullæ concedebantur, quia contra decreta illius Concilii, plura quisquam in eadem Ecclesia beneficia obtinere non potest, *cap. de multa, sup.* quibus, inquam, ob id non sufficiebat ad vitam tolerandam, quod percipiebant ex reliquis commodis præbendarum suarum, ut ex hac causa Canonici illius Ecclesiæ possint annectere capellis quædam in perpetuum, servata Presbyteris capellarum, id est, vicariis portione congrua, ut *cap.* 30. *sup.* Quod cap. adnexas quidem jam præbendis Parochias, et capellas confirmat, ut *cap.* 6. *de præb. lib.* 6. non etiam generaliter statuit, ut deinceps præbendis capellæ, vel Parochiæ annecti possint, quod etiam fieri nequit sine speciali mandato, aut permissu summi Pontificis, ut in hoc cap. 33.

AD CAP. *Dilectus.* XXXIV.

Caput 34. scriptum est Episcopo, et Priori, et Archidiacono Macloviensi. Sic est restituenda inscriptio, et ita malo legere. De mandato Romani Pontificis, quo Pontifex Decanum, et Capitulum Ecclesiæ S. Mauritii Andegavensis rogat simul, et ei præcipit, ut clericum quemdam, quamprimum se facultas obtulerit (qua de formula diximus satis in *cap.* 19. *sup.*) in Canonicum reciperent, et fratrem. Hoc est mandatum, de quo hic agitur, quo, ut ait, Pontifex direxit preces, et præcepta ad Decanum Ecclesiæ Andegavensis. Solet semper Pontifex precibus adjungere præcepta, mandato adjungere præceptum, *cap. litteris, sup. de rescript.* Mandatum est precarium, et ob id mandato etiam adjicit præceptum. Et hujus mandati exequendi causa idem Pontifex executores dedit supradictum Episcopum Macloviensem, Priorem, et Archidiaconum: et definitur in hoc cap. mandatum illud non ideo minus exequendum esse, quod in eo non sit expressum, præbendarum ejusdem Ecclesiæ collationem pertinere ad Decanum ex donatione Regis, cui olim earum præbendarum collatio competebat, ut etiam in plerisque Ecclesiis. Hodie Rex præbendarum plenam collationem habet, ut in capella hujus civitatis, quæ dicitur sancta Capella.

AD CAP. *Super inordinata.* XXXV.

In cap. 35. definitur, impuberes non esse idoneos ad obtinenda Ecclesiastica ministeria, quia Ecclesiæ, et curæ animarum operam præbere non possunt. Eademque ratione, nec beneficiarius puberes, id est, eos, qui jam in Ecclesia obtinent beneficia, non posse aliud obtinere, ne sub titulo quidem vicariæ, ut *cap.* 1. *et* 2. *sup. de offic. vic.* quia duobus ministeriis, et duabus curis Ecclesiæ superesse non possunt. Et jam dictum est *supra cap.* 30. *§. ult.* vicarium idoneum esse oportere. Quis non sit idoneus, hic definitur. Impuberem non esse idoneum ad capessendam curam animarum, nec puberem, inquam, qui jam alio beneficio, aliave curatione Ecclesiastica donatus est.

AD CAP. *Cum causam.* XXXVI.

In cap. 36. constituitur, non posse scindi præbendam alterius, non justæ, et integræ præbendæ supplendæ causa. Qua de re dictum est satis *cap.* 8. *supra.*

AD CAP. *Venerabilis.* XXXVII.

In hoc cap. proponitur, Legatum Romani Pon-

tificis in Argentinensi Ecclesia vacantem jam diu præbendam quasi ejus conferendæ potestas esset devoluta ad Rom. Pontificem, contulisse cuidam clerico, cui cum objiceret capitulum Argentinense, non esse eum nobilem, non esse eum liberum, id est, ingenuum, ut in jure civili liber, id est, ingenuus, non libertinus: cum, inquam, objiceret capitulum Argentinense eum non esse nobilem, et allegaret, in illa Ecclesia illam consuetudinem semper observatam fuisse, quod et pleraque alia Capitula multis in locis sibi adrogant, ne quis nisi nobilis recipiatur in Canonicum: Pontifex non habita ratione hujusce moris et consuetudinis, confirmat collationem sui legati hac ratione, ut ait eleganter, quod non generis, aut claritatis majorum, sed virtutis nobilitas, vitæque honestas Deo gratum, et idoneum ministrum facia, ut *can. nos qui* 40. *dict.* quodque apud Deum non sit acceptio, προσωποληψία personarum, recte quidam Poeta.

—— *non census, nec clarum nomen avorum,*
Sed magnum probitas ingenuumque facit.

Et Euripides τὸ φρόνιμον εὐγένειαν εἶναι. Quam in rem, et multa alia ex auctoribus proferri possent.

AD CAP. *Cum olim.* Ult.

In hoc cap. definitur ex mandato Romani Pontificis, quo jubet alicui in Ecclesia aliqua provideri de beneficio, quod vulgo dicitur, mandatum de providendo, de simplici beneficio accipiendum esse, puta, quod est sine dignitate, et sine cura animarum: hoc est, simplex beneficium, ut *cap.* 2. *de cler. conjug.* 1. *coll.* Mandatum igitur illud de simplici beneficio accipiendum esse, non de dignitate Ecclesiastica, non de beneficio, cui sit adjuncta cura animarum, cura regendæ plebis, regendæ Parochiæ certæ. Hujusmodi mandatorum inventor fuisse dicitur Alexander III. Nam veteres Pontifices ordinariis collatoribus beneficiorum, puta Episcopis, vel Capitulis, non solebant præripere jus suum, et eam ob rem mandata illa restrictius accipiuntur semper quasi odiosa, et nova, quod variis exemplis propositis ostenditur in *cap.* 16. *de præbend. lib.* 6.

AD TITULUM VI.

De Clerico ægrotante, vel debilitato.

AD CAP. *Cum percussio.* I.

Post titulum *de præbend. et dignit.* datur titulus *de clerico ægrotante, vel debilitato*, in quo ostenditur, adversam valetudinem clericum excusare a ministerio, et assiduitate, quam debet Ecclesiæ: quia ministerio debito fungi intelligitur, qui ægrotat. Et ideo nec diaria, salaria, et commoda solemnia redituum Ecclesiæ ei deneganda, minuenda, vel intercipienda sunt, *cap.* 2. *hoc tit. cap. pen. sup. de cler. non resid. cap.* 11. *sup. tit. prox. cap.* 1. *de cler. non resident. in* 6. Et in hanc rem facit etiam maxime *l.* 7. *de usufr. leg. et l.* 4. §. *Stichus, de statulib. Debilitatem autem*, id est, *membrorum damnum*, ut Juvenalis loquitur, ut si cui clerico a prædone, non a se ipso abscissa sit pars manus, quam et deformitatem vocat, ut *l.* 2. *C. Th. de Tiron. et cap. ult. sup. de corp. vitiat.* debilitatem, inquam, excusare, imo repellere ab altaris functione sacra, non etiam a ceteris muneribus Ecclesiasticis, *cap.* 2. *hoc tit.* quod post Concilium Lateranense parte 2. dirigitur ad Sarnensem Episcopum in Flaminia provincia Italiæ.

AD CAP. *De rectoribus.* III.

Tertium caput, quod sequitur, ut hujus quoque inscriptionem emendem, scriptum est ad Episcopum Lincolniensem in Anglia, ut etiam caput 4. Utrumque est de rectore Ecclesiæ post ordinationem fœda vitiligine, sive lepra correpto, ut ei jungatur adjutor, adsignata portione congrua, qua se tueatur et alat adjutor, qui vice ejus fungatur in omnibus, optio accensus, non etiam alius rector constituatur, et ille removeatur, et ut similiter ei quoque Archidiacono, cui lingua syderata fuerit, γλῶττα ἐπιληπτικὴ, ut Græci loquuntur, id est, qui motum et sensum linguæ amiserit, quam παράλυσιν vocant, ut, inquam, ei adjutor detur, per quem obeat munera Ecclesiastica. Eodemque modo, si cujus alterius morbi perpetua et sontica causa fuerit, Episcopo, vel clerico adjutor dandus est, ut infirmis sæpe tutoribus adjutores dantur, *l. solet, de tut.* Et ita in *cap. ult. hujus tit.* summus Pontifex rescribit. Quod de paralysi dixi paulo ante est ex cap. ult.

AD CAP. *Ex parte.* Pen.

In hoc cap. pen. rescribit summus Pontifex Episcopo Arelatensi, et Episcopo Arausiensi, qui ei subest, ut et Massiliensis, et Tolonensis, cui quidem Episcopo Arausiensi morbus sonticus, quo detinebatur, detentusque jam diu fuerat, erat impedimento, ne officio suo fungeretur, dandum ei esse adjutorem, non alium subdendum Episcopum. Quod constituit ex suggestione Principis Arausicensis et civium, qui principatus etiam hodie manet,

et vulgo dicitur *le Prince d' Aurange*, et civitas Arausio Secundanorum. Porro Arelatensis Archiepiscopus, qui dicitur in inscriptione hujus capit. penult. Metropolitanus appellatur in contextu. Ex quo apparet hujus summi Pontificis ætate eundem fuisse Archiepiscopum, et Metropolitanum, ut cap. 7. *sup. tit. prox.* Olim Archiepiscopus major fuit Metropolitano.

AD TITULUM VII.

De Institutionibus.

AD CAP. *Non amplius*. I.

Instituere est facere possessorem beneficii eum, in quem collatum id est, et eum scilicet collocare in Ecclesia, cui devotus et destinatus est. Institutio est inductio in possessionem corporalem beneficii in aliquem collati. Male hic Hostiensis investituram, et institutionem confundit, quia investitura jus tribuit, non possessionem, ut docui in *cap.* 22. *de præb.* Jus nihil habet commune cum possessione. Fit autem institutio ab Episcopo, aut Vicario ejus, vel a Patrono regulari, ad quem Ecclesia pleno jure pertinet, *cap.* 19. *sup. de præbend.* vel sede vacante, a Capitulo, si quem idoneum offerat Patronus Ecclesiæ, *cap.* 1. *de inst. in* 6. vel etiam ab Archidiacono ex consensu Episcopi, sive hoc jus ei cesserit, vel personæ ejus Episcopus quamdiu vixerit, etiam sine Archidiac. non personæ, perpetuo scilicet ut Archidiaconis quicumque futuri essent, jus esset instituendi clericos, et destituendi. Institutio non fit a laico, non fit etiam a seipso: non potest quis seipsum instituere in beneficio aliquo, non potest beneficium sibi ipsi conferre, in eoque se ipsum instituere, *cap. ult. hoc tit.* quod est de ecclesia Peronensi. Sic est legendum in inscriptione, et in contextu, quæ ecclesia est in Picardia. Et quod de Archidiacono dixi, est in *cap. pen.* non potest quis seipsum instituere, quoniam, ut ait, inter dantem et accipientem debet esse distinctio personalis. Nemo potest sibi ipsi dare, seipsum instituere. Patronus item non potest seipsum offerre patronum, cui jus est offerendi alium Episcopo, qui Ecclesiæ vacanti præest, non est jus offerendi seipsum, alius est exhibendus, *cap. per nostras*, *de jure patron.* Quamvis in curiis, et collegiis, cum de aliquo eligendo agitur, receptum sit, posse quemque ex eo corpore seipsum eligere. Et ita servatur, *cap. cum jure*, *de elect. l.* 4. *quod cujusque universit. nom.* Qui vero clericus Ecclesiæ, aut beneficio incubat, quod est proprium verbum malæ fidei possessoris sine institutione Canonica, qui non est institutus in ea Ecclesia, vel beneficio ab Episcopo, vel ab officialibus ejus, ut ait in *cap.* 3. ubi officiales accipere oportet pro vicariis, quoniam Capit. illud pertinet ad Angliam, in qua vicarii Episcoporum vocantur officiales, ut Alanus vocat in hoc cap. qui fuit Anglus. Nobis officiales Episcoporum non sunt Vicarii, sed qui vice Episcopi jus reddunt. Et illud cap. 3. pertinere ad Angliam, manifesto patet ex eo, quod Alexander III. id dirigit ad Thomam Archiepiscopum Cantuariensem, quem Henricus Rex neci dedit, et idem Alexander postea in Sanctorum numerum retulit, quam historiam explicat late Antonius Archiepiscopus Florent. *hist. tit.* 17. *cap.* 1. *et* 3. Porro de clericorum, aut Monachorum instituendorum numero, et modo, hoc primum constituitur in hoc titulo, cap. 1. et 4. ne plures instituantur invito ordine universo clericorum cujusque Ecclesiæ, ne plures admittantur, quam facultates Ecclesiæ tueri, et ferre possunt. Qua de re et extant pleraque alia testimonia in hoc jure, et in *cap.* 2. *ne supra numerum instituantur*, supra numerum, ab initio scilicet conventum, puta inter Canonicos, et constitutum, ut plerisque in Ecclesiis de consensu Capituli constituitur certus numerus Canonicorum, quem excedere non liceat, ut intelligere licet ex *cap.* 22. *de præbend.* ut hic in Ecclesia Bituricensi idem est receptum, ut certum numerum invito aliquo, non possit capitulum excedere. Et præterea in hoc cap. 2. districte prohibetur, ne in eum numerum, qui certus constitutus est, laici constituantur, vel computentur, Canonicos esse eligendos ex clericorum numero et ordine, non ex populo. Postremo his addendum est, quod cavetur in cap. 5. de quo memini me dicere in *cap.* 10. *sup. de præbend.* non esse inspiciendum, cujus nationis sit is, qui instituitur, sicut nec, cujus sit gentis et stirpis, modo legitime conceptus fuerit, ut *cap. pen. sup. de præbend.* sed quibus moribus præditus sit, et quibus litteris imbutus sit.

AD TITULUM VIII.

De Concessione præbendæ, et Ecclesiæ vacantis.

AD CAP. *Nulla.* I. et CAP. *Qui in vivorum.* II.

Alia quæstio de concessione præbendæ, vel Ecclesiæ vacantis: alias legitur, de concess. pr. vel Eccl. non vac. ut in *cap.* 2. beneficia, vel Ecclesiæ præbendæ sunt, quæ beneficia, seu ministeria dicuntur. Ecclesiarum autem nomine significantur curationes, et administrationes certarum Ecclesiarum. Non vacare autem dicuntur ea beneficia, ææve Ecclesiæ, quarum possessor certus extat, et vivit. Vacare vero dicuntur, quarum possessor inte-

riit, aut possessione cecidit vitio suo, vel sua sponte. Et proponuntur quidem sub hoc titulo duo potissimum decreta ex Concilio Lateranensi: primum est prohibitorium, ne scilicet cuiquam concedatur, vel conferatur, vel promittatur præbenda, vel Ecclesia non vacans. Alterum est de jure conferendi beneficii vacantis ob negligentiam ejus, cui jus illud proprium competit, post certum tempus devolvendo ad superiorem collatorem, veluti a Capitulo ad Episcopum. Et quod ad primum attinet, ex *cap.* 1. *h. t.* intelligimus eum, qui vivi sacerdotis beneficium appetierit, et impetraverit, pelli Ecclesiastica communione: *Qui*, inquit, *in vivorum sacerdotum locum ponuntur*, id est, Episcoporum (Sacerdotes proprie sunt Episcopi) qui ponuntur igitur in locum Episcoporum, qui non desierunt hominem vivere, ut in Aurelianensis Concilii 5. *capit.* 12. *et can. Episcopo* 8. *quæst.* 1. Et Episcopi quidem, nec si velint, se sacerdotio abdicare possunt, et quasi divertere ab Ecclesia sua. Quod tamen in Aurelio Augustino servatum non est, qui volens nolens, vivo Valerio Episcopo Hipponensi in locum vicemque ejus factus est Episcopus, ut Possidonius scribit in vita Augustini. Non fuit etiam servatum in Cœlestino V. Romano Pontifice, quo vivo, et se sua sponte eximente summo Pontificio, Benedictus Cajetanus in locum ejus suffectus est, et appellatus Bonifacius VIII. Qua de re Dantes, et Petrarcha, et plerique alii, et latius Antoninus *historiæ parte* 3. *tit.* 20. *cap.* 1. *et* 2. At cum vellet Bonifacius alter Archiep. Germanus, deponere Archiepiscopatum et alium loco suo substitui desideraret, Zacharias Pontifex respondit hoc modo, ut est in Tomis Conciliorum: *Nimis reprehensibile esse, ut te vivente alium substituam. Hoc enim est contra omnem regulam Ecclesiasticam, et instituta Patrum. Sedem, quam obtines sanctæ Moguntinæ Ecclesiæ*, inquit, *nequaquam relinquas, ut impleatur in te dominicum præceptum: qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*, in Epistol. Zachariæ tom. 1. Concil. Quod vero de Episcopis dicitur ex hoc cap. 1. trahitur etiam ad omnes clericos Concilio Lateranensi, cujus verba proponuntur in *c.* 2. *h. t.* generaliter, ne cujusquam viventis Ecclesia, aut beneficium alii concedatur, donetur, tribuatur, conferatur, vel promittatur, ita ut postquam excesserit rebus humanis, qui Ecclesiam, aut beneficium possidet, alius in eo beneficio succedat, vel nullius possessoris expressa persona certa, ut si quodcumque beneficium vacare contigerit, id omnino L. Titio, si superstes fuerit, concedatur. Hoc fit improbe, quandoquidem ea res inducit votum captandæ mortis alienæ. Qua ratione subjicitur etiam in hoc cap. jure civili improbari pacta faturæ successionis, pacta nefariæ speci, ut Seneca loquitur, *l.* 11. *C. de transact. l. ult. C. de pact.* Et quamvis olim quidem non potuerit propalam promitti beneficium nondum vacans, quod quandoque vacaverit, tamen potuit promitti tectioribus verbis, ut puta hisce verbis, *cum facultas se obtulerit, polliceor me tibi collaturum in Ecclesia tali, cum potuero, cum commodum erit, cap.* 14. *inf. h. t.* justa id quod dicitur in *l. si quis Sempronium*, *de hæred. instit.* Quædam, si exprimantur, nullum effectum habent: quæ si verbis tegantur, momentum aliquod habent. Unde orta est illa regula juris: *Expressa nocent, non expressa non nocent*. Bonifacius tamen hoc correxit in *cap.* 2. *eod. tit. in* 6. emendato *d. cap. hujus tit.* 14. quoniam decrevit, ne hoc quidem modo promitti viventium beneficia posse, puta his verbis, *cum potuero, cum commodum erit*, tam nocere non expressa, quam expressa. Hac in causa etiam de patronis Ecclesiarum, qui laici esse possunt, et principes quoque cujuscumque sexus, fœminæ possunt esse patronæ Ecclesiarum: de patronis, inquam, hoc cavetur in *c. ult. hoc tit.* non posse eos patronos, easve patronas nominare quemquam ad Ecclesiarum, in quibus jus patronatus habent, administrationem, eamque, vel promittere, vel cedere, antequam Ecclesiæ vacaverint, præmature. Quod in d. c. constituitur de Joanna Comitissa Flandriæ, meminit Comitissæ Flandriæ, et Joannæ nomen omittit, quod tamen extat in 5. collectione, qua continentur Constitutiones Honorii III. de Joanna igitur Comitissa Flandriæ filia Balduini VIII. Cujus prior maritus fuit Ferrandus filius Regis Portugalliæ, quem bello captum Philippus Augustus per decennium detinuit in carcere. Posterior autem maritus fuit Thomas filius Ducis Sabaudiæ. Hæc vero Joanna Ecclesiis, in quibus jus patronatus obtinebat, solebat præpropere, nondum vacantibus præficere rectores, aut destinare, quod improbatur in *d. cap. ult.* ne illa sibi id adrogare possit, nec alius quilibet, *cap.* 13. *hoc tit. cap.* 19. *de appellat.* 1. *coll.* Solus Romanus Pontifex hoc sibi tribuit, veluti pro imperio quodam extraordinario, ut viventium beneficia polliceri, et conferre possit, quibus scilicet fruatur is, cui collata fuerint post mortem justi possessoris in *cap.* 4. *hoc t.* Secundum plenitudinem potestatis, inquit, de jure possumus supra jus dispensare, quod multum est. Igitur excepto Romano Pontifice, si quis alius contra Concilium Lateranense promiserit alicui Ecclesiam, aut beneficium priusquam vacaret, quod postea vacaverit, ea Ecclesia, idve beneficium cuilibet alii protinus quamvis promissum ei non fuerit, conferendum est sine metu appellationis ab eo interpositæ, cui promissum fuerit, *cap.* 3. *hoc tit.* Ad hoc etiam cap. Concilii Lateranensis pertinet cap. 4. hujus tit. Cælestinus Romanus Pontifex, qui præfuit Ecclesiæ ante Innocentium III. auctorem d. cap.

mandavit Collegio sive Capitulo Cameracensi, ut præbendam proxime vacaturam Capitulum conferret L. Titio, et decanus Remensis Ecclesiæ ejus mandati executor constitutus, eum quoque L. Titium investivit de præbenda primo vacatura, quod fecit nimis Propere, et satis illicite, puta contra Concilium Lateranense. Decano mortuo contigit paulo post, ut vacaret præbenda quædam, quam Cap. Cameracense alii contulit, quam L. Titio. Cælestinus autem contulit L. Titio improbata investitura Decani, quasi facta contra Concilium Lateranense, de præbenda vacatura, non de vacante. Cælestinus vero contulit jam vacantem, et de ea L. Titium per annulum investivit, ut fieri solet, *cap.* 12. *de sentent. et re jud.* Vacantis beneficii investitura recta est, et ideo potior erit L. Titius illo, in quem Capitulum præbendam vacantem contulerit: alterum vero caput Concilii Lateranensis, quod proponitur in posteriore parte *cap.* 2. est de beneficiis vacantibus, ut ne diu Ecclesiæ sint sine rectore, aut ministris, quamprimum clericis idoneis conferantur, saltem intra 6. menses, vel si forte Capitulum, quod conferendi jus potestatemque habuit, semestri integro cessavit in beneficio, vel officio ecclesiastico vacante alii conferendo, ut a Capitulo potestas conferendi transeat, et devolvatur ad Episcopum: ac retro, si Episcopus, ad quem primore loco jus conferendi pertinet, tanto tempore cessaverit, ut ab eo devolvatur ad Canonicos sive Capitulum, utroque vero cessante, ad Metropolitanum sive Archiepiscopum, et rursus Metropolitano, sive Archiepiscopo cessante, ad summum Pontificem, *cap.* 6. *hoc tit.* Quod si collatio vacantis beneficii pertineat ad Capitulum simul, et Episcopum, vel Archiepiscopum, et intra sex menses beneficium vacans in alium non contulerint, tunc etiam ad Metropolitanum, vel Romanum Pontificem jus conferendi devolvitur a Capitulo et Episcopo, quibus initio jus conferendi simul, et communiter proprie competebat. Non igitur conferendi jus competit soli Episcopo, quoniam a jure conferendi exclusus est simul cum Capitulo præscriptione temporis sex mensium. Verum elegans est, quæ additur exceptio, nisi Episcopus, non ut Episcopus, sed ut Canonicus jus habeat una cum Capitulo conferendi vacantia beneficia. Nam hoc casu post sex menses jus conferendi ad eum ut Episcopum, devolvitur, si modo dolo malo non fecerit, ut re infecta tempus id exiret: quia nemini dolus suus patrocinari debet: quæ est sententia *cap. pen. hoc tit.* Unde et præterea intelligimus, non esse novum, ut idem sit in eadem Ecclesia Episcopus et Canonicus: quoniam plerisque in Ecclesiis hic mos increbuit, ut statim atque electus quis Episcopus est, conferatur ei Canonicatus, vel ut in *cap.* 6. *hujus tit.* præpositura, forte, si angustus sit Episcopatus. Atque ita fit, ut idem sit ejusdem ecclesiæ Episcopus et Præpositus. Ad hæc notandum est, hanc constitutionem Lateranensis Concilii, habiti scilicet sub Alexandro III. initio pertinuisse tantum ad inferiora beneficia, ad inferioris ordinis ac minoris emolumenti, aut majoris quidem, sed inferioris dignitatis beneficia, non ad Episcopatus. Nam etsi defuncto Episcopo, Capitulum intra sex menses alium Episcopum non elegisset, non transferebatur jus eligendi ad Metropolitanum *cap.* 12. *inf. hoc tit.* Non ergo a Capitulo Geruntinensi (sic est restituenda inscriptio capit. 12.) quod Capitulum sive Collegium est in Calabria: non transferebatur, inquam, ad Archiepiscopum sanctæ Severinæ, sub quo ille Episcopatus est. Hodie tamen ex altero Concilio Lateranensi habito sub Innocentio tertio, electio Episcopi, vel Abbatis, cessante Capitulo, devolvitur ad Archiepiscopum, vel ad Romanum Pontificem, non quidem post sex menses, ut collatio aliorum benficiorum, sed maturius: quod Ecclesiæ magis indigeant Pastore, quam alio ministro, nempe post tres menses *capit.* 41. *sup. de elect.* Qua ex re intelligitur, Capit. illud 41. abrogare capit. 12. hoc tit. Concilium scilicet aliud ab alio abrogari, vel derogari, prius a posteriore. Notandum etiam est hac in quæstione, sex illos menses computari ex eo die, quo primum sciverit, aut scire potuerit beneficium vacans, is, ad quem ejus collatio pertinet, ut definitur in *cap.* 5. *hoc tit.* ut scientibus jure præscripta tempora utilia cedunt, ignorantibus non cedunt, *l.* 2. *quis ordo in bon. possess. serv. l.* 7. §. *ult. de bonor. possess. l.* 1. §. *ult. C. de annali except. l. in rebus, C. de jure dot.* Unde veteres formulæ juris, *in diebus tot, quibus scierit, poteritve, quibus scieris, poterisve*, qui dies utiles dicuntur, adversi continuis omnino: nam continui etiam ignorantibus cedunt, *l. genero, de his, qui not. infam.* Ac præterea in hac causa tempora 6. mensium his tantum cedunt, quibus nihil impedimento est, quo minus vacantia beneficia conferant. Non etiam iis, qui obstante causa aliqua nondum conferre possunt beneficia, quæ vacant. At, ut integram sententiam hujus capit. 5. exponam, quæ fit in eo mentio Archiepiscopi Eboracensis, suspensi potestate, et dignitate sua ex *epistola* 54. *et* 56. *libro* 2. *Epistol. Innocentii III.* et ex historia Anglica Matthæi Paridis constat, eam esse de Gaufrido Archiepiscopo Eboracensi, quem Richardus primus Rex Angliæ suspendit administratione, et fruitione Ecclesiæ suæ, atque aliquamdiu exsulare coegit. Hic vero Archiepiscopus antequam restitueretur, atque etiam aliquandiu post restitutionem, et reconciliationem Regis, quæ vacabant beneficia in diœcesi ejus, et di-

gnitates ad ejus collationem pertinentes plerique per se occupabant, quos jubet Pontifex post Canonicam admonitionem ea omnia beneficia, quæ temere usurpaverant, dimittere sub pœna excommunicationis, et subtractionis aliorum beneficiorum, si forte plura ex indulgentia summi Pontificis, vel ex alia legitima causa obtinuerint beneficia, etiamsi eis beneficia illa, quæ malo more pervaserunt, confirmata fuerint rescripto summi Pontificis, emisso, ut ait sub forma communi, id est, adjecta clausula hujusmodi, *beneficia uti jure, et sine controversia possiderentur*, *confirmamus*. Quæ confirmatio parvi aut nullius momenti est, et merito hoc loco separatur a speciali mandato summi Pontificis, quo quasi jure singulari, non jure possessa beneficia nominatim possessori confirmantur, et fit hoc modo justa possessio, cujus initium fuit injustum atque vitiosum. Archiepiscopo autem Eboracensi, de quo agitur in hoc capit. quinto, restituto in integrum, rescissa suspensione, beneficia, quæ vacantia repererit, eorum collatio, etiam præteritis jamdiu sex, pluribusve mensibus, ad eum pertinet, ut hic definitur: quia tempus suspensionis, quo ea conferre non potuit, non cedit, aut computatur: vel eo maxime, quod præscriptio illa temporis, ut præscriptiones pleræque omnes, *l. ult. C. de ann. except.* comparatæ sunt pœnæ causa, vel mulctandæ negligentiæ causa, adversus desides, et juris sui contemptores, non adversus eos, per quos non stat, quo minus jure suo utantur, et multo magis adversus eos, qui hoc omni conatu agunt, ut jus suum recipiant, qui non cessant agere de jure suo, *l. contra*, *C. de inoff. test.* Quamobrem in *d. l. ult.* præscriptiones odiosæ esse dicuntur, id est, compositæ in odium negligentiæ. Et inde sequitur, quod etiam in hoc *cap.* 5. est expressum, suspensionem Episcopi non esse justam causam devolvendæ ad Capitulum collationis vacantium beneficiorum, sed expectandum esse, quoad Episcopus in integrum restitutus fuerit. Suspenso Episcopo etiam suspendi collationem beneficiorum interim vacantium: quia, ut ait, tempore suspensionis Episcopi, vel Archiepiscopi, etiamsi culpa sua in eam inciderit, ad eundem ipsum pertinet collatio beneficiorum, non quidem statim, ut eam exequatur, atque peragat, sed cum primum restitutus fuerit: ad eundem ipsum, inquam, pertinet collatio beneficiorum, qui præter desidiam et negligentiam suam poterat præbendas donare, præter, id est, citra, ut in *canone cum societas* 27. *qu.* 2. *Cum societas*, inquit, *nuptiarum ita a principio sit instituta, ut præter commixtionem sexuum*, id est, *citra*, *non habeant in se nuptiæ conjunctionis Christi, et Ecclesiæ sacramentum*.

AD CAP. *Cum nostris*. VI.

Ad capitulum sextum, quod sequitur hæc pauca adnotare satis erit. Præpositura Lausanensi vacante, Præposito electo in Episcopum concordi suffragio Capituli, idem Capitulum postea etiam Episcopatui adjunxit præposituram, quam olim obtinebat. Vacabat ipso jure Præpositura per electionem. Qui Episcopus est electus et consecratus, ejus beneficia omnia, quæ ante electionem habuit, vacant ipso jure, *Capit. cum in cunctis, sup. de elect.* Sicut dicitur in *l.* 23 *ad municip.* quo exemplo utuntur, municipem esse desinere eum, qui senatoriam dignitatem adipiscitur, et sic etiam beneficiarium et præbendarium esse desinere eum, qui Episcopatus dignitatem adipiscitur. Vacabat igitur Præpositura ipso jure, at non vacabat re ipsa, facto ipso, quia statim, aut paulo post præposituræ possessionem, quæ res est facti potius, quam juris, ut *l. possessio quoque de acquir. possess.* Capitulum restituerat eidem. Itaque non deerat præposituræ possessor, et hac ratione, quasi ad Romanum Pontificem devoluta potestate conferendæ præposituræ, cessantibus Canonicis et Episcopo, definitur in hoc capite, non jure fuisse delatam præposituram Thesaurario ejusdem Ecclesiæ, ex mandato summi Pontificis, quia non cessaverat utique Capitulum, quod eidem Episcopo præposituram restituerat. Verum hæc definitio ita procedit, si mos hic fuerit Ecclesiæ, ut Episcopatui jungeretur præpositura, vel si hæc fuerit indulgentia specialis summi Pontificis, vel si id necessitas, aut utilitas Ecclesiæ vel quæ alia justa causa exigebat: alioquin parendum est mandato Pontificis, ut scilicet in obtinenda Præpositura potior sit Thesaurarius Ecclesiæ Lausanensis.

AD CAP. *Post electionem*. VII.

Quod diximus in sexto capit., beneficium vacare, quod habuit is, qui ante Episcopus electus et consecratus est, ad omnia beneficia, quæ habet, id servatum initio hujus capituli 7. fuisse ostenditur in Anglia, Archidiacono Richemundiæ facto Episcopo Eliensi: ob eam nempe causam Gaufridum Archiepiscopum Eboracensem, ad quem ejus dignitatis collatio pertinebat, quoniam ejus Archidiaconatus sedes erat in Ecclesia Eboracensi, eam dignitatem, id est. Archidiaconatum Richemundiæ, Honorio cuidam contulisse, et mandasse Capitulo Eboracensi, ut eum reciperent, quod tamen Capitulum Eboracense exequi noluit, privilegio fretum, a Cælestino Papa concesso, de nemine recipiendo in suum numerum, nisi quem

Decano, et Episcopo Archiepiscopus Eboracensis obtulisset, et commendasset. Honorium autem Archiepiscopus Capitulo tantum commendaverat, non Decano, ad quem præcipue Archidiaconi investitura pertinebat, atque adeo collatione Episcopi quasi habita pro infecta, et transactis jam 6. mensibus, quasi ad se devoluto jure conferendi Archidiaconatus, Capitulum Rogerio cuidam eam dignitatem contulisse. Verum rejecta ea ratione, qua nitebatur Capit. propterea quod oblatus et commendatus Capitulo, etiam oblatus et commendatus esse Decano censetur, cum in Capitulo etiam contineatur Decanus, sicut pars in toto, sicut præses in ordine Decurionum, *l. 1. §. sed etsi præses, quando appellan. sit.* Sicut Princeps in ordine amplissimo Senatorum, *l. quisquis, C. ad leg. Jul. majestat.* Ideo definitur in hoc capitulo, potiorem esse causam Honorii in Archidiaconatu supradicto, quia non potuit ea dignitas jam Honorio jure legitimo collata, eo vivente Rogerio conferri. Ac præterea Honorio nihil officere, quod dicebatur, Honorium se abdicasse et renuntiasse Archidiaconatui, eumque tum deinde etiam Archiepiscopum, supradicto contulisse Rogerio. Nihil, inquam, hoc Honorio officere: quia ut quidam ajunt, aut fingunt, id non probabatur, se abdicasse Honorium Archidiaconatu, sicut in capite 8. quod sequitur, frustra objicitur, recepto in Canonicum, fuisse eum receptum contra decreta Lateranensis Concilii, si id non probatur: quamvis Canonici, quasi suæ famæ prodigi, et male sani, non erubescant dicere, se eum recepisse contra decreto Lateranensis concilii, se improbe fecisse, ut vulgo jactatur illud, non audiri eum, qui dum litigat, tuetur se allegatione vitii, improbitatis, vel turpitudinis suæ. Quocirca recte in capite octavo definitur, si prior ille, quo de agitur, receptus et institutus fuerit in Canonicum, ei quoque priori præbendam, si qua vacaverit, esse conferendam, ne sit Canonicus sine præbenda quia Canonicatus sine præbenda nihil est, *cap.* 9. *et* 19. *sup. de præbend.* Vel igitur ut cæpi dicere, ideo non habetur in hoc capite septimo, renuntiationis ratio factæ ab Honorio, quod liquido non probaretur eam fecisse Honorium: vel potius ideo, quia Rogerius, non tam secunda illa collatione, quam fecit Archiepiscopus, post renuntiationem Honorii in gratiam Rogerii, non tam inquam, illa Rogerius nitebatur, quam prima collatione, quam fecerat Capitulum Eboracense: quod subindicat extrema clausula hujus capit. dum remittit ad jus ordinarium eum, qui de renuntiatione Honorii certare velit, aut se præmunire. Ad hanc vero spem, et dignitatem Archidiaconatus Richemundiæ, etiam pertinet *cap. pen. sup. tit. prox. et caput.* 30. *sup. de test. et cap.* 3. *sup. de suppl. neglig. prælat.*

AD CAP. *Cum litteras*. IX.

In hoc cap. ostenditur, si quis de una præbenda minoris Ecclesiæ vocetur, et eligatur ad aliam præbendam majoris Ecclesiæ, priorem præbendam statim, quamvis ei simpliciter confirmata fuerit ab Archiepisc. in plena Synodo, ut est in antiqua Decretali ipso jure vacare, ex *Concilio Lateranensi, capit. de mulcta, sup. de præbend. cap. dudum* 2. *supra, de elect.* atque adeo recedere a priori illa præbenda ipsum debere, quæ ipso jure vacat, id est, discedere a possessione, ejus, ut quæ vacat ipso jure, vacet, etiam ipso facto, ac proinde alii conferatur, ut *cap.* 6. *supra hoc tit.* Ex quo simul, et ex hoc capite. notanda sunt illa vacantium beneficiorum genera, quasi alia vacent de jure, alia de facto, alia de jure, et reapse. Notandum etiam ex hoc cap. non valere confirmationem Archiepiscopi vel Episcopi, factam contra decreta Concilii generalis, sive Occumenici, nec consuetudinem quoque, puta, si qua in Ecclesia consuetudo aliqua invaluerit, ut unus in eas plures præbendas habere possit: quia pugnat hæc consuetudo omnino cum Concilio Occumenico. Et hoc satis est adnotatum ad cap. 9.

AD CAP. *Ex parte*. X.

In cap. 10. ostenditur, quod summe notandum, capiti Lateranensis Concilii de præscriptione 6. mensium, locum esse non in omnibus Ecclesiis, sed in Ecclesiis, in quibus certus et definitus est præbendarum numerus, quem excedere non liceat. Nam si qua præbenda in iis Ecclesiis vacet, eam nisi is, ad quem collatio ejus pertinet, intra 6. menses alii contulerit, collatio devolvitur ad alium propter negligentiam prioris collatoris. Verum hæc præscriptio sex mensium non habet locum in iis Ecclesiis, in quibus multiplex, varius, et incertus est numerus præbendarum, quandoquidem in iis Ecclesiis subinde, et quandocunque alii clerici præbendari institui possunt ex consensu totius Capituli, vel majoris et sanioris partis, si modo omnibus Canonicis tuendis, et exhibendis sufficiant Ecclesiæ facultates citra Capituli consensum, nec in iis Ecclesiis augeri posse numerum præbendarum, ut *cap.* 22. *sup. de præbend.* nec prætextu quidem collationis devolutæ ad Episcopum, vel Archiepiscopum, ut in specie hujus capit. qua proponebatur, quadriennio integro vacasse præbendas aliquot, atque adeo etiam præscriptione temporis Episcopum, et Archiepiscopum exclusos jure conferendi, et omne hujus rei pontificium jus transisse ad summum Pontificem. Itaque præbendas illas non jam conferri ut vacantes, quia nec vacant,

sed nunc primum institui intelliguntur aucto numero præbendarum in Ecclesia. Denique, ubi non est certus numerus Canonicorum, mortuo uno Canonico, non vacat ejus Canonicatus, quia non est præscriptus certus Canonicorum numerus, et præscriptio illa sex mensium pertinet tantum ad vacantia illa beneficia. Quamobrem si quis postea Canonicus instituitur, non in locum defuncti instituitur, sed novus homo est, qui constituitur in numerum ceterorum, quem augere licet de consensu Capituli, pro modo facultatum Ecclesiæ.

AD CAP. *Constitutus*. XI.

In cap. 11. definitur, quod etiam notandum, posse Episcopum uni ex Canonicis suæ Ecclesiæ dare, vel delegare potestatem, cui voluerit, conferendæ præbendæ sacerdotalis generaliter, quamcumque vacare quandoque contigerit. Denique jus conferendi posse uni delegari Canonico, ut *cap. pen. sup. tit. prox. Præbendæ*, inquit, *sacerdotalis*: quoniam aliæ sunt præbendæ sacerdotales, quas soli sacerdotes obtinere possunt, aliæ non sacerdotales, *cap. 26. de præbend. lib.* 6. Et ratam igitur esse ab eo factam collationem præbendæ, quæ postea vacaverit, cui jus conferendi delegavit Episcopus, quo genere ademit sibi jus conferendi ejus præbendæ: dum id delegat alii, adimit sibi, præripit sibi. Verum ab eo Canonico factam pollicitationem, vel concessionem præbendæ proxime vacaturæ, obtentu hujus privilegii personalis, quod personæ ejus legavit Episcopus, non valere, quoniam Concilium Lateranense hoc improbat, ne conferatur beneficium, aut promittatur antequam vacet. At in hoc c. quod scriptum est Capitulo, et Episcopo Laudunensi, *de Laon*, *vobis filii Capituli*, quæ forma loquendi est observanda: nam Episcopo sic loquitur, *tu frater*, *Episcope*: Capitulo autem his verbis, *filii Capituli*, id est, filii, quibus constat Capitulum. Et sic loquitur in *c. 3. de testam. 3. coll.* De cap. 12. jam dixi sup. illo adnotato, abrogatum id esse posteriori Concilio Lateran. cap. 13.

AD CAP. *Ex tenore*. XIII.

Cap. 13. pertinet ad priorem partem cap. 2. de non promittendis beneficiis cuiquam, antequam ea vacare contigerit. Qua de re satis dixi supra. Exposuimus etiam *sup. cap. 14. et cap. pen. et cap. ult.*

AD TITULUM IX.

Ne sede vacante aliquid innovetur.

AD CAP. *Novit*. I.

Venio ad tit. 9. *ne sede vacante aliquid innovetur.* Cujus Constitutionis, sive Regulæ, ne sede Episcopali vacante aliquid innovetur, tria exempla proponuntur in hoc titulo. Primum in cap. 1. de Cœnobio Glasconiensi amplissimo in Wallia oppido Angliæ, quod Cœlestinus Papa erexit in Ecclesiam Cathedralem, et Abbatiam denique ejus cœnobii in Episcopatum, eumque Episcopatum coadunavit Episcopatui. Bathoniensi. Qua ratione Matthæus Vestmonasteriensis historiographus Anglus, et Polyd. Virgilius etiam conjungit semper Bathoniensem, et Wallensem Episcopatum, nimirum quia utriusque Episcopatus facta est unio, sicut in Delphinatu Episcopatus Valentini, et Diensis, et in Regno Neapolitano Episcopatus Cumani, et Misenatis, *can. et temporis* 16. *qu.* 1. At quia per causam coadunationis, sive unionis illius cænobii Glasconiensis siti in diœcesi Wallensi cum Episcopatu Bathoniensi, eveniebat, eveneratque jam, ut cessarent, quæ in eo cœnobio ante fieri quotidie solebant pauperibus piæ erogationes, et quæ domus ante apertissima omnibus, et perhospitalis erat, sola pateret Episcopo. Denique exorta inde confusione et perturbatione ordinis, et pietatis antiquæ, cum his rationibus moti ejus cœnobii Monachi desiderarent ab Innocentio Tertio, Cœlestini successore, se in antiquum statum restitui, et adversante Saverico Episcopo Bathoniensi, ut est in antiqua Decretali, cujus Saverici etiam mentionem facit Scholiastes illo loco. Bathoniensis Episcopus, et Matthæus Vestmonasteriensis anno 1192. et 1205. Id vero Monachi ab Innocentio non impetraverunt, vivente Saverico: neque enim Innocentius unionem a Cœlestino factam omnino rescindere voluit, sed pro Abbate Monachis Priorem constituit, et Episcopo ex reditu ejus cœnobii aspersit aliquid. At postea defuncto Saverico Episcopo Bathoniensi, quasi omni impedimento sublato, instabant iterum Monachi, postulantes plenam restitutionem sui Cœnobii, et rescissionem unionis supradictæ, adhibito pari postulatu Ecclesiæ Bathoniensis, et Richardi Regis Angliæ, quos omnes censet Innocentius non esse audiendos duplici ratione: quia vacante sede et destituta, legitimo defensore mortuo, nimirum Saverico, nihil innovandum est, quod attingat causam, et jus Episcopale. Cyprianus epistola 31. *Ante constitutionem* (id est, ante ordinationem) *Episcopi mediocriter nihil innovandum putamus, sed la-*

psorum culpam temperandam esse credimus, ut interim, dum Episcopus dari a DEO *nobis sustinetur, in suspenso causa teneatur*. Itaque jus hoc vetus est, ut sede vacante nihil innovetur. Motus præterea est Innocentius altera ratione: quia si defuncto Saverico id Cœnobio concederet, quod eo vivo plene concedere noluit, videretur tunc temporis, contra quam deceat, plus favisse Saverico, quam ecclesiæ, puta si ecclesiæ Glasconiensi faveret post mortem demum Saverici. Itaque hac de re omni definit, se nihil statuere posse, antequam novus aliquis Episcopus Bathoniensis existat, qui Monachis contradicat, si velit, et adversus eos tueatur jus Episcopale, desiderantes unionem supra dictam infringi. Et ita explicanda est species sive historia cap. 1.

AD CAP. *Illa*. II.

Alterum exemplum hujus regulæ est in *cap.* 2. de præbendis vacantibus post mortem Episcopi ante electionem: et consecrationem novi Episcopi: de beneficiis, inquam, vacantibus, quorum si sedes non vacaret, collatio pertinet ad Episcopum: ut Capitulum scilicet vice Episcopi eas conferre non possit, nec quicquam ei, cui eas Capitulum contulerit, collatio prosit, etiamsi confirmata fuerit rescripto summi Pontificis, impetrato in forma communi, ut *cap.* 5. *sup. tit. prox.* Quod parvi aut nullius momenti rescriptum est, ac nec quasi jure conferendi ad se devoluto, suam collationem Capitulum, quam fecit sede vacante, tueri possit: quum ubi sedes Episcopalis vacat, nullus sit Episcopus, a quo propter ejus negligentiam, jus conferendi ad Capitulum devolvi possit, non fit devolutio scilicet, nisi sit a quo fiat, et ad quem. Nec obstat huic cap. 2. *cap. cum olim*, *sup. de majorit. et obed.* quia, ut breve faciam, non collatio præbendarum ibi sede vacante Capitulo permittitur, sed confirmatio tantum Abbatis electi a Monachis quibusdam. Quæ res non pertinet ad jus Episcopale nihilve præripit futuro Episcopo. In inscriptione capituli nihil est innovandum: sunt variæ lectiones, sed vulgaris est certissima, cui etiam congruit mentio Archiep. Capuani, quæ fit in contextu h. cap.

AD CAP. *Constitutis*. III.

Tertium vero exemplum est in *cap.* 3. *h. t.* quod est de interdicto restituendæ possessionis, quod et actio momenti dicitur, quo interdicto agebat ecclesia quædam dicens, se ab Episcopo Burgensi in Hispania spoliatam jure eligendi sibi Prælatum, Episcopo jus in ecclesia eligendi et constituendi Prælati, Prioris puta, vel Abbatis, sibi adrogante, et se quoque ab eodem Episcopo Burgensi expoliatam aliis plerisque rebus. Quam in rem ecclesia producebat testes, sed post mortem Episcopi Burgensis defuncti lite pendente: quam productionem et receptionem testium factam sede vacante, Pontifex improbat in hoc cap. 3. quasi factam μονομερῶς. Debent enim produci et recipi testes utraque parte præsente.

AD TITULUM X.

De his, quæ fiunt a Prælatis sine consensu Capituli.

AD CAP. *Irrita*. I.

Summa regula hujus tit. hæc est: irritam esse donationem, venditionem, permutationem rei Ecclesiasticæ factam a Prælatis, puta Episcopo, aut Archiepiscopo, aut Patriarcha, vel Abbate sine consensu Capituli, aut ratihabitione, ut est expressum in *cap.* 3. *hoc t.* Ratihabitio retrotrahitur, et consensui comparatur. Et hoc generaliter definitum exstat in cap. 1. quod repetitur etiam in *can. sine exceptione* 12. *quæst.* 2. Et ad hæc etiam notandum, non tantum ratihabitionem pro consensu haberi, sed etiam taciturnitatem, puta, si quid Episcopus concesserit de rebus Ecclesiæ tacente, et non contradicente Capitulo, *cap.* 2. *hoc t.* quo casu cavetur specialiter, concessionem, donationem, sive remissionem decimæ cujusdam alicui factam valere, si facta sit a Prælato, tacente et non contradicente Capitulo, et prior fuerit tempore is, cui concessa decima est: sed si facta sit contradicente Capitulo, vel ignorante, potior est concessio sive donatio decimæ, quæ postea alii facta est, non contradicente Capitulo. Species hæc est, ut patet ex constitutione integra, quæ exstat post Concilium Lateranense Alexandri Tertii, *parte* 47. *cap.* 5. Abbas decimam quandam ecclesiæ suæ, Monasterii sui Nicolao contulit atque concessit certa ex causa, quam N. perciperet, et sibi haberet. Ceterum eam concessit contradicente Capitulo: post deinde idem Abbas eandem decimam concessit Huberto de consensu Capituli. Sane posterior concessio potior est priore, quæ non habuit consensum Capituli. Et ex integra illa constitutione legendum in hoc cap. si ignorante conventu, aut contradicente, decimam prius prædicto N. vulgo male, Huberto, et in fine, *decimam concessit eidem*, loco, *eidem*, legendum, *Huberto*, ut patet ex eadem constitutione integra. Quam sententiam aperte confirmat de assensu conventus, eidem decimam dedit id est Huberto. Et

sic omnia erunt plana. Præterea non potest Episcopus, vel Archiepiscopus Abbatem, vel alias ecclesiasticas personas instituere, aut destituere: privilegia, aut confirmationes ullas cuiquam concedere. Et generaliter non potest negotia suæ ecclesiæ tractare sine consensu fratrum, id est, sine consensu Capituli totius, aut majoris partis. Quod de Patriarcha Hierosolymitano constituitur in *cap.* 4. *et* 5. *hoc t.* non posse Patriarcham Hierosolymitanum sine consensu Prioris, et fratrum Canonicorum sancti Sepulchri, quicquam eorum, quæ ante dicta sunt, agere, nec satis esse, si quid agat eorum adhibitis aliis quibusdam clericis, vel laicis, qui non sint e corpore Ecclesiæ, quia ii non sint justi adsessores, sive consiliarii Patriarchæ, vel cujuslibet Episcopi, sed fratres tantum Canonici. Id tamen ille Patriarcha sibi adrogabat, ut instituerет, et destitueret personas ecclesiasticas inconsulto Capitulo. Idem etiam, quod est pejus, in privilegiis, quæ aliis concedebat, solebat falso adscribere nomina absentium Canonicorum quasi præsentium, contrahebatque crimen falsi, *l.* 13. *C. ad l. Cornel. de falsis.* Cujus etiam Cicero in epist. arguit Cæsarem, quod actis quibusdam suis adscriberet quasi præsentes senatores quosdam, qui absentes erant. Hoc valde improbatur in hoc cap. 5. Quod optime coaptabis *d. l.* 13. *ad l. Corn. de fals.* Hæc sunt, quæ continentur in quinque prioribus capitulis.

AD CAP. *Ea noscitur.* VI.

In cap. 6. *de his, quæ fiunt a Prælatis, sine consensu Capituli*, ostenditur, quotiens jus patronatus quorundam ecclesiarum, aut præbendarum pertinet ad Monasterium, Abbatem non habere jus offerendi, vel ut loquuntur, præsentandi Episcopo cujusque clerici, quem in præbenda vacante instituat Episcopus, vel præficiat ecclesiæ vacanti sine consensu Capituli, et collegii sui, aut majoris et sanioris partis. Et si quem præterito collegio suo obtulerit, et Episcopus secutus judicium ejus instituerit, licet idoneum, neque oblationem valere, neque institutionem. Verum adduntur duæ exceptiones, quæ aptari possunt etiam ad omnia capitula hujus tit. nisi Abbas probaverit, hanc esse diuturnam et inveteratam consuetudinem sui Monasterii, ut Abbas in collatione beneficiorum, vel Ecclesiarum non requirat collegii sui voluntatem, vel sententiam. Item, nisi docuerit, hoc sibi privilegium, et hanc sibi libertatem esse concessam, ut in collationibus beneficiorum, vel Ecclesiarum, non consulat Capitulum, ut id faciat sine Capituli sui, sive Collegii sibi commissi, consensu. Duæ igitur sunt exceptiones ad hunc tit. nisi alia sit consuetudo, et nisi Prælatus donatus sit hoc privilegio speciali, ut non teneatur consulere suum Capitulum in ea re, qua de agitur, id est, ut eam solus peragere possit sua auctoritate. Oblationem, quam præsentationem vocant, in hoc cap. vocat collationem. Conferre enim videtur patronus, qui quem exhibet Episcopo clericum, ut eum faciat possessorem beneficii, vel Ecclesiæ vacantis, *cap. ult. sup. de concess. præb. cap.* 4. *de testib.* Confert, qui nominat, et exhibet idoneum: quia non potest non Episcopus sequi judicium ejus, quem Episcopus instituit.

AD CAP. *Cum Apostolica.* VII.

Sequitur cap. 7. quod pertinet ad hanc civitatem Bituricensem. Controversia erat inter Capitulum sancti Stephani et Monachos de Pratea, sic leg. *les moine s de la Prée*, de quadam decima, quam sibi donatam a laico quodam, puta, feudi jure ab hac ecclesia eam possidente: alioquin laicus non posset possidere decimas, nisi id juris haberet ab ecclesia. Et ita in *cap.* 2. *h. t.* cum agitur de Abbate, qui decimam laico concesserat modo Nicolao, modo Huberto, sic pone concessisse, ut eam non haberet pleno jure, vel proprietatis jure, sed feudi jure, tanquam vasallus ecclesiæ. Verum, ut ad rem redeam, Monachi illi contendebant, decimam illam sibi fuisse donatam a laico, feudi jure ab Ecclesia quadam ea possidente, et confirmatam quoque eam donationem fuisse consensu Bituricensis Archiepisc. atque adeo ad se jure optimo pertinere ex *can. ult.* 16. *quæst.* 1. quem significat hoc loco sub Hieronymi nomine: namque est ille canone ex epistolis Hieronymi. Contra Capitulum S. Stephani, dicebat, consensum Archiepiscopi nihil valere, cum adhibitus fuerit sine consensu Capituli, et contendebat Capitulum ad se potius eam decimam rediisse, quoniam a se profecta erat, et data in feudum supra dicto laico, non etiam sine consensu Capituli, transferri eam debuisse ad illud Monasterium. Denique non posse Episcopum confirmare donationem, sive cessionem decimæ factam a laico monasterio, qui eam in feudum possidebat a Capitulo S. Stephani, sine ejusdem Capituli consensu. Idque comprobabant ex *can. sine exceptione* 12. *quæstione* 2. Quod notatur hoc loco sub nomine Leonis: nam est Leonis Papæ: utraque pars nitebatur suo canone. Conflictus hic erat inter duos canones. De hac vero controversia utraque pars compromisit in Archiepiscopum, et magistrum scholarum, et in Petrum de Vico, Canonicum S. Austregisili Bituric. Sic est emendanda inscriptio, quæ vulgo depravata, maxime in 3. collect. Et magister scholarum dicitur, qui nunc Cancellarius, qui in

ecclesia Aurelianensi Scholasticus. Et hi quidem arbitri compromissarii, priusquam hanc controversiam dirimerent, consuluerunt Romanum Pontificem, rogantes, an laico cedente decimam, quam jure feudi possidet, alii ecclesiæ, quam ei, a qua eam possidet vel habet, veluti Monasterio de Pratea, non Capitulo S. Stephani, a quo eam habet, an sufficiat ad eam concessionem, sive donationem confirmandam solius Episcopi consensus, sine Capitulo? Pontifex respondit sufficere solius Episcopi consensum, cum de Monasterii utilitate agitur. Nec obstare huic responso *d. can. sine exceptione:* quoniam ille can. loquitur de alienatione rei ecclesiasticæ, quæ jure non fit ab Episcopo, sine consensu Capituli. Species autem proposita hoc loco, et in *d. can. ult.* 16. *quæst.* 1. est de revocando jure ecclesiastico, quod laicus possidet ad usum ecclesiasticum donante laico, quod fit recte adhibito solius Episcopi consensu, ut et ex Concilio Lateranensi confirmat, quod exstat in *cap.* 3. *de privil.* et in *cap.* 31. *de præbend.* Ducto inde argumento ἐξ ἀντιδιαστολῆς, id est a contrario sensu. Itaque concludit Pontifex, propositiones eorum canonum, quæ invicem pugnare videntur, diversas esse, non contrarias vel adversas. Separant Dialectici adversas propositiones a diversis. Separant et sæpe juris auctores, ut *l.* 3. *D. ut legat. nom.* diversas conditiones a contrariis. Porro ex eodem *can. sine exceptione* 12. *q.* 2. cujus auctoritate Pontifex usus est in hoc *cap.* 7.

AD CAP. *Tua*. VIII.

Idem Pontifex in cap. 8. statuit, non posse Episcopum, nec adhibito Archidiacono, si solum eum adhibuerit sine Capitulo universo, non posse, inquam, conferre perpetuo jure vacantem ecclesiam Baptisimalem, in qua solent cruce signati pueri tingi unda salutari, ecclesiam Parochialem: non posse, inquam, eam conferre sine consensu Capituli Monasterio quidem habenti jus patronatus in ea ecclesia: quia collatio illa, quæ fit Monasterio, vel conventui certo, perpetua est: quoniam monasterium nunquam est interiturum. Et collatio perpetua ecclesiæ sane pro alienatione habetur, et omnium sane maxime collatio est inhibenda, quæ fit monasterie, sine consensu Capituli.

AD CAP. *Pastoralis*. IX.

In cap pen. ostenditur, Episcopum etiam sine consensu Capitali, vel sine auctoritate Romani Pontificis, non posse unius Parochiæ, vel Parochialis ecclesiæ reditus, vel obventiones in totum, vel pro parte, nec consentiente patrono ecclesiæ, piis et religiosis locis conferre, constituto nimirum in ea ecclesia vicario perpetuo, eique reservata, ut oportet, portione congrua, ut se alat et tueatur, videlicet si idem antea religiosi in ecclesia non obtinuerint: quia nova onera Parochiis imponi, vel imposita jam olim augere Concilium Lateranense non patitur, *cap. prohibemus, inf. de censibus*. Et divisio Parochiarum religiose observanda est: divisio vetus juxta decretum Dionysii Papæ, id est, juxta *can.* 1. 13. *quæst.* 1. Hoc tantum Monasteriis datum est, sed jure antiquo, non novo, et aliis ecclesiis, quas constituit Episcopus in Parochia sua, ut si Monasterium constituat, in id transcribat, aut transcribere, etiam sine consensu Capituli possit quinquagesimam partem redituum suæ ecclesiæ, ut significat satis aperte *hoc capit. pen.* vel si constituat aliam ecclesiam, ut possit in eam transferre centesimam partem redituum suæ ecclesiæ, *can. bon. rei* 12. *q.* 2. *et. cap. pen. inf. de donat.* Cum hoc vero cap. etiam conjungi velim *c.* 7. *inf. de don.* quod est ejusdem Pontificis, et eandem sententiam exprimit.

AD CAP. *Etsi membra.* Ultim.

Cap. ultimum h. tit. est Honorii III. Sic est corrigenda inscriptio h. tit. et extat in 5. coll. ut non possit Archiepiscopus habere Concilium provinciale, de quo diximus satis in *cap.* 26. *sup. de præbend.* non vocatis, vel non admissis in tractatu negotiorum, quæ in eo Concilio agitantur, Capitulis diœceseos suæ Episcopis suffraganeis, qui eis subjacent, et Capitulis eorum, sive collegiis, maxime si negotia, de quibus tractatur, contingant Capitula: quoniam durum est et iniquum, non interesse Capitula tractatui, qui ad se respicit. Sententia breviter hæc est: cum habetur Concilium provinciale, sive Metropolitanum, ab Archiepiscopo scilicet, non tantum omnes Episcopos suæ diœceseos vocandos esse, seu admittendos in Concilio, sed etiam fratres Canonicos eorumdem.

AD TITULUM XI.

De his, quæ fiunt a majori parte Capit.

AD CAP. *Cum in cunctis*. I.

Sequitur Tit. XI. *de iis, quæ fiunt a majori parte Capituli*, ut scilicet, quod major et sanior pars Concilii, Collegii, Capituli statuerit, id jus ratumque sit. Lex hæc est curiæ, et judiciorum, et Conciliorum omnium, corporum, sive Collegiorum, ut quod major pars statuit, id omnes statuisse intelliguntur, *l. quod major, ad munic. l.* 160. §. 1. *de*

reg. jur. l. 5. *in fin. C. de legat. lib.* 10. *Lex est curiæ*, inquit Symmachus, *ut majoris apud me numeri antistet auctoritas* : κύριον τὸ δόξαν τοῖς πολλοῖς, inquiunt Græci, et Aristoteles κρεῖττον τὸ πλεῖον. Lex judiciaria, aut caput unum legis judiciariæ in Epistolis Cælii ad Ciceronem: *Quod judicum major pars judicassit, id jus ratum esto*. Quod igitur majori parti Capituli placitum est, si rationi congruat, quod semper intelligitur, et utilitati Ecclesiæ, id minor pars impedire non potest, quo minus obtineat, etiamsi consuetudinem aliquam obtendat, quam se observaturum, dum in collegium reciperetur, juraverit, quia non dejurium, sed injurium est, quod a ratione et utilitate Ecclesiæ alienum est. Non omne jusjurandum est servandum. Imo et qui id juraverit se servaturum, quod in more est contra utilitatem ecclesiæ, arcetur communione, ut in *cap.* 1. donec pœnitentiam egerit, quasi perjurii jusjurandum pro perjurio habetur, quod est παράδοξον.

AD CAP. *Quæsivit.* II.

Sequitur in cap. 2. quod est scriptum Gileberto Claromontano Episcopo, interdicere sacris in ecclesia aliqua quosdam ex Canonicis Capitulum non posse sine consensu Episcopi, et totius sive majoris partis Capituli. Quod tamen plerique Canonici audebant, rapta occasione, vel ex pensione non soluta, quæ debebatur Ecclesiæ, vel ex delicto, quod admisisset clericus, aut Parochianus laicus aliquis. Verum si quis quid deliquerit adversus ecclesiam, is solus ecclesiastico more coercendus est, non interdicenda universa ecclesia: quia, ut ait, quod sumit ex *l. Sancimus, C. de pœn. Peccata suos tantum auctores tenere debent, nec pœna vincere noxiam.* Seneca in Hercule OEteo: *Culpa par odium exigit, cur sæva modicis statuis?* Res est aperta.

AD CAP. *Ex ore sedentis*, III.

Sequitur *cap.* 3. *et pen.* Quod deest, suppleri oportet ex 1. *epist. Innoc. epist.* 289. et quod sequitur, ita legendum hoc loco: *Accedentibus ad præsentiam nostram, etc.* Scribit autem ad Siffredum Præpositum Augustanum, et Bernardum. Vulgo, male, T. et B. ac si scripsisset, Tancredo, et Bernardo. Species est de Præposito Augustanæ ecclesiæ, qui electus in Episcopum Brixiensem, desierat esse Præpositus, ut *c.* 6. *et de concess. præb. sup. c. cum in cunctis, sup. de elect.* Nec tamen sibi Capitulum alium Præpositum elegerat, quod fidem electo in Episcopum Brixiensem dedisset, se alium non electurum Præpositum in locum suum, antequam Roman. Pontifex eum inaugurasset, et confirmasset in Brixiensi Episcopatu. Verum ante confirmationem Pontificis Cœlestinus Papa, antecessor Innocentii Tertii auctoris hujus cap. mandavit Capitulo Augustano, ut Bernardum in Præpositi locum eligeret, cui Bernardo etiam transmisit annulum aureum pro symbolo investituræ, ut *cap.* 4. *sup. de conc. præb. cap.* 12. *de sentent. et re jud.* Annulus aureus, et scipio est simbolum investituræ: investitura dignitatis ecclesiasticæ, investitura feudi cujuscunque fit per annulum, et virgam, per scipionem, *par rain, et par baston*: quoniam Germanica lingua annulus dicitur *Ring*, et Gallice *Rain*. Pontifex, inquam, pro symbolo investituræ Bernardo misit annulum. Qua ex re tamen, id est, ex sola missione annuli, per quem investiretur, certe investitus fuisse non intelligitur. Missio annuli non investit, sed datio, traditio. Unde postea confirmatione secuta electi Episcopi Brixiensis, rite videtur Capitulum, neglecto mandato Cœlestini, processisse ad electionem Præpositi, et elegisse H. Decanum ecclesiæ suæ, et confestim defuncto H. Siffredum, ad quem scribit, de consensu majoris partis Capituli, majoris, inquam, tam numero, quam dignitate. Sicut in *l. majorem, D. de pact.* dicitur, majorem partem creditorem æstimari, non tantum ex numero, sed etiam ex dignitate personarum: ita in electionibus, quod statuerit major et dignior pars, est sequendum. Rite igitur, et legitime esse el ctum H. et mox Siffredum, quia et B. ille, qui nitebatur mandato Cœlestini H. adhuc vivente honorem quasi Præposito, exhibendo quasi tacite juri suo renuntiare videbatur. Et quia erat etiam B. in minoribus ordinibus constitutus, nondum erat in sacris, nondum pervenerat ad sacros ordines, puta subdiaconatum diaconatum, ideoque non poterat promoveri ad dignitatem ecclesiaticam, *cap.* 5. *sup. de ætate, et qualitate ord. præfic.*

AD CAP. *Ex parte*. Ultim.

Cap. ultimum scriptum est ad Archiepiscopum, et Capitulum Rhotomagense, ut cum agitur de restauranda Ecclesia, de sartis tectis Ecclesiæ, cum Archiepiscopo ad eam rem contribuat quisque Canonicus, quisque beneficiarius, ut *cap.* 1. *inf. de Eccles. ædif.* et ut contribuat, quod Capituli major et sanior pars decreverit. Et hoc quoque apertum. Et exstat integrior, et emendatior hæc Constitutio in *epist. Innocentii*, *epist.* 258.

AD TITULUM XII.

Ut Ecclesiastica beneficia sine diminutione, conferantur.

Titulus XII. unam tantum constitutionem habet Innocentii III., quæ extat integrior in epistolis ejusdem lib. 1. epist. 365. Præcipua autem ejus de finitio hæc est, ut is, qui confert beneficium ecclesiasticum, vel Ecclesiam alteri ad ministrandum, id beneficium, officiumve conferat integrum pleno jure sine ulla diminutione, non retento sibi reditu, exempli gratia, anni, biennii, aut triennii, aut quotannis reditus parte certa. Hæc retentio resipit simoniam. Et ita est decretum Concilio Lateranensi. *cap. prohibemus, inf. de censibus, can. pen.* 1. *qu.* 3. Distinctio tamen hujusmodi adhibenda est: aut Episcopus ante collationem beneficii vacantis fructus certo tempore percepit ex certa causa, veluti dissolvendi æris alieni causa, quod defunctus contraxerat, ut *cap. pen. inf. de verb. sign.* et post Concil. Lateran. Alexandri Tertii *part.* 29. *cap.* 6. Aut fructus percepit ex conventione, ex compacto habito cum eo, cui postea contulit beneficium, vel habito cum interprete, et parario ejus, *le truchement, le proxenete*. Hoc postremum illicitum est, prius illud licitum. Aut post collationem beneficii Episcopus ejus beneficii fructus percipit, etiam ex conventione habita cum eo, qui contulit beneficium. Et hoc quoque illicitum est, imo multo magis illicitum, id est, simoniacum est. Agitur in hoc cap. de Cancellaria Mediolanensis Ecclesiæ, quod officium, sive beneficium Pontifex plane censet esse spirituale, quia in eo conferendo simoniam contrahi dicit, si fructus collator sibi retineat, et nudum officium conferat: et quia multa ad Cancellarii officium pertinent, quæ spiritualia sunt. Qui vero in Ecclesia aliqua hoc officium exercet, is etiam inter cetera præest Bibliothecæ Ecclesiæ, qua de causa et Bibliothecarius dicitur, et de eo quoque officio per librum investiri solet, ut est in integriore epistola Innocentii. Dicitur et Cancellarius, quia sigillum tenet Ecclesiæ, idque appendit litteris Ecclesiæ eove obsignat litteras, quæ concipiuntur Ecclesiæ, nomine. Et merito sigillum illud dicitur sigillum Ecclesiæ, non sigillum Episcopi, quod aliud est. Sigillum Episcopi mutatur morte Episcopi. Sigillum Ecclesiæ non mutatur morte Episcopi. Sigillum, et bulla dicitur in eadem epistola Innocentii, et in 3. *coll. Dec.* Ut Harmenopulus quoque vocat βουλλοτήριον, et in constitutionibus Imperatorum Constantinopoleos χρυσόβουλλον, et μολυβδίνη βούλλη, *aurea bulla, plumbea bulla*, in libro officiorum palatii Costantinopolitani nuper edito. Et non hac ratione tantum improbatur collatio Cancellariæ facta ab Archiepiscopo Mediolanensi, quod is sibi Cancellariæ fructus retinuisset, sed et quod eam collationem fecisset obscure, et modo negans, se eam collationem fecisse inconstanter, modo affirmans se fecisse eam, et suppressisse per annum integrum: atque ita in errorem induxisse Romanum Pontificem existimantem jus conferendæ Cancellariæ ad se devolutum. Ac postremo, quod majus, idoneo quoque homini illud beneficium contulisse. Plenior, ut jam indicavi, hujus constitutionis species exstat in illa epistola.

AD TITULUM XIII.

De rebus Ecclesiæ alienandis, vel non.

Titulus XIII. est *de rebus Eccles. non alien.* Regula hæc est utriusque juris, quæ proponitur in hoc titulo exemplo prædiorum, quæ ad minores, quam 25. annorum natu pertinent, quorum jure Ecclesia censetur, ut ait *cap ult. ejusdem tit. in* 1. *collect.* Nemini licere prædium ecclesiæ rusticum, vel urbanum, aut mancipium rusticum, quod ut Julianus antecessor ait in *Novella* 7. veluti membrum est prædii rustici: nemini, inquam, id licere alienare, vel specialiter pignori obligare, ut *dict. Nov.* 7. *et l. jubemus* 2. *Cod. de SS. Eccles. et cap.* 5. *hoc t.* Nec quidquam interest, prædium illud sit proprie destinatum mensæ Episcopi, vel Capituli, an in alios usus Ecclesiæ, *cap.* 8. *et* 10. *hoc t.* Nihil etiam interest prædia sint ecclesiastica, an decimæ, vel jura regalia, Ecclesiis munificentia Regum collata, *cap.* 8. *hoc t.* De quibus regalibus etiam Episcopum investiri moris est nominatim, *cap.* 1. *de iis, quæ fiunt a maj. par. cap.* 3. *collect.* nam et hæc regalia, quæ a Regibus collata sunt Ecclesiis, vel decimæ non possunt alienari: dari tamen posse in feudum, jam diximus superioribus titulis, et repetemus paulo infra. Ait in *cap.* 5. nulli liceat alienare rem immobilem Ecclesiæ, nulli: nec Episcopo igitur, vel Abbati, nec Presbytero, vel Diacono, vel defensori Ecclesiæ. Et dico, Ecclesiæ, vel etiam Regi. Qui res Ecclesiæ a Rege accipit, excommunicatur, *capit.* 2. *hoc t.* nisi, ut fit intervenerit consensus summi Pontificis. Excommunicatur etiam Presbyter, vel Diaconus, vel Ecdicus, vel Syndicus Ecclesiæ, qui alienanti rem mobilem Ecclesiæ subscribit, *cap.* 6. *hoc t.* Porro alienationis verbo ait in *cap.* 5. contineri venditionem, donationem, permutationem, et emphyteusin, sive locationem perpetuam, non temporariam, quod sumptum est ad verbum ex dicta Novel. 7. et Juliani ad eam interpretationem. Et usurpantur hæc eadem verba in Capitulis Caroli Magni additione 3. Unde patet in hoc *cap.* 5. expungendam esse vocem *conditionem*.

Ait: *alienationis autem verbum continet conditionem, etc.* Facessat illud *conditionem*. Hoc enim non est in supradictis locis: nam quis unquam audivit conditionem esse alienationis genus? Ex hoc vero, quod prohibetur alienatio rerum Ecclesiæ, apparet etiam manumissionem servorum Ecclesiæ prohiberi, ut *l. obligari, de auct. tut. l. rebus alien. non alieno, §. qui fideicommissariam, de fideicom. libert. l. ult. C. de reb. alien. non alien.* At ex *cap.* 3. *et* 4. *hoc t:* adhibenda hujusmodi distinctio est: ut si Epicopus de suis bonis Ecclesiæ nihil contulerit, servos Ecclesiæ manumittere non possit. Si quid vero de suo Ecclesiæ donaverit, vel alio modo auxerit facultates Ecclesiæ, pro modo ejus Canonibus definitur, ut servos quosdam Ecclesiæ manumittere possit, jure tamen patronatus Ecclesiæ conservato. Ad hæc notandum est, posse etiam Episcopum, vel Abbatem, sub quo plures sint Ecclesiæ, ex una Ecclesia sumptam possess. applicare alteri, vel unius Ecclesiæ possessionem commutare cum possessione alterius Ecclesiæ, non quidem temere, et pro libidine, sed ex consensu utriusque Ecclesiæ, *cap.* 1. *hoc t.* Itemque aliam quamcumque possessionem Ecclesiæ ex justa causa Episcopum alienare posse, de consensu Capituli nimirum, ut ex ejus pretio reparet meliorem et fructuosiorem possessionem, *cap.* 1. *et* 8. *sup. de his, quæ fiunt a prœl. sine cons. cap.* 8. *§. ult. hoc t.* Ac præterea si quis ex sylva Ecclesiæ novale fecerit, si sylva cæsa illic sationes fecerit, ei, qui agrum meliorem fecit hoc modo novalia perpetuo jure sub annuo canone, annuo vectigali, vel censu, annua pensione concedi posse jure emphyteuseos, *cap.* 7. *h. t.* Emphyteusis est contractus, quo dominus fundi deserti, et squallidi, et non admodum fructuosi usum et fructum alteri concedit, quem sua industria percipere poterit, inserendo, plantando, arando poliendo, ea lege, ut pro eo pendat domino vectigal certum quotannis. Vel sic: emphyteusis est contractus, quo fructus fundi, quem quis excolit, ei conceduntur a domino, ea lege, ut si eum nondum excoluit, excolat, præstito quotannis certo canone, certo vectigali. Eodem modo, si justa interveniat causa, et id usus Ecclesiæ postulet, etiam potest prædium ecclesiasticum in feudum dari, *cap.* 10. *hoc t.* Prædium, inquam, vel decima, ut *cap.* 8. *hoc t. et cap.* 2. *et* 7. *sup. de his, quæ fiunt a prœl. cap.* 7. *sup. de constit.* Attigi fere omnia cap. h. tit. ex quibus necessario consequitur, quod tamen nondum attigi, quodque est ex *cap. ult. h. t.* et multo minus laicos religiosos (sunt quidam laici religiosi, *on les appelle les freres convers*) in *can. laicis* 16. *q. ult. et can.* 1. 96. *dist. et cap.* 10. *sup. de constit. Laicos*, inquam *quamvis sint religiosi, multo minus posse vendere feuda, aut prœdia Ecclesiæ, vel usurpare jurisdictionem Ecclesiæ, vel mortuaria*, inquit, id est, commoda, quæ ad Ecclesiam redeunt morte alicujus, vel jure legati, si quid defunctus Ecclesiæ legaverit, vel jure oblationum, quæ nomine defunctorum offeruntur. Hæc sunt, quæ mortuaria dicuntur hoc loco, et *cap. congruente, sup. de offic. jud. ordin.*

AD TITULUM XIV.

De Precariis.

Precariæ sunt conventiones, sive contractus, quibus hoc agitur, precario rogante eo, qui prædiorum suorum quorundam proprietatem cedit Ecclesiæ, veluti remunerationis, et beneficii loco, ut ea prædia, vel sola, vel adjunctis aliis prædiis ejusdem Ecclesiæ, possideat naturaliter, et fructus percipiat sub onere certo ad tempus certum, vel in perpetuum, ita scilicet, ut etsi non possit eas conventiones ad jus suum quandocunque Ecclesia revocare, vel Episcopus, aut Rector Ecclesiæ, renoventur tamen eædem conventiones, sive precariæ quinto quoque anno, ut cavetur *cap.* 1. *hoc tit.* et possunt quidem precariæ hujusmodi etiam vinculo pœnæ obstringi, quam incurrat Episcopus, vel rector Ecclesiæ, qui eas fecit, vel successor ejus, si eas precarias solverit, si non servaverit, maxime, si justa et probabilis earum faciendarum causa fuerit: nam si nulla fuerit causa justa nulla ratio, revocari quandocunque possunt. Quæ est sententia *capit.* 2. *Successor*, inquit, *antecessoris sui pœna non obligatur*, ubi *antecessorem*, pro *decessore*, accipit, ut Tertullianus aliquando. Hoc autem distare precarias ostenditur in *cap.* 3. *hoc tit.* ab eo negotio, quod precarium dicitur in jure civili, quod precariæ, ut dixi, temere non revocentur, si earum origo, et causa rationabilis, et Ecclesiæ utilis fuerit. Precarium solvitur et revocatur quandocunque ei, qui id concessit, libuerit, *l.* 1. *D. de precar.* statim atque id concessit, si statim mutaverit voluntatem, sicut depositum quoque revocatur, quandocunque depositori placuerit, etiam statim, *l.* 1. *§. est autem, depos. et cap.* 2. *inf. de depos.* Precarium etiam morte ejus, cui concessum est, solvitur, quia personæ tantum concessum videtur, *l.* 12. *§. ult. de precar.* Solvitur etiam alienatione rei precario concessæ, facta ab eo, qui id concessit, nisi accesserit voluntas et confirmatio emptoris, *l.* 8. *§. illud, eod. tit.* et in hoc *cap.* 3. quod totum sumptum est ex jure civili. Præterea precarium est gratuitum, precariæ plurativo numero non item: quia conceduntur sub onere certo. Utrumque tamen, precariæ, scilicet, et

precarium beneficium est, et liberalitatis species quædam, ut Tertullianus ait adversus Hermogenem, *Tribus modis aliena sumi, jure, beneficio, impetu,* id est, ut ipsemet interpretatur, *dominio, precario, vi*. Neuter quoque tit. possessionis, vel precariæ, vel precarii, etsi justus sit, *l. 7. §. inter, communi divid. l. quæcunque, §. 1. de Public. in rem act*. neuter, inquam, per diuturnam possessionem Ecclesiæ præjudicat, *can. sæpe fit*, 12. *q.* 2. *canon. clerici*. 16. *quæst*. 3.

AD TITULUM XV.

De Commodato.

AD CAP. *Cum gratia*. I.

Commodatum etiam precibus impetratur, precibus adhibitis contrahitur, cum quis a domino rem utendam rogat, et inde commodatarius precarius possessor dicitur a Salviano Episcopo 1. *lib. ad Eccl. Cathol.* Verum distat commodatum a precariis, quia revocatur, et repetitur a domino: et a precario, quia non revocatur, quandocunque libuerit commodatori, sed usu demum expleto, in quem res commodata est. Nec enim intempestive, et importune revocari commodatum potest, ut est expressum in *cap. un. hoc tit.* quod sumptum est ex jure civili, puta ex *l. in commodato, §. sicut, commod.* Adjicitur etiam in hoc cap. ex jure civili, quia plerunque commodatum fit gratia commodatarii. Qui re commodantis opus habet, in re commodata præstat omnem culpam, id est, exactissimam diligentiam in ea servanda, et etiam levissimam culpam, non etiam casum fortuitum, sive damnum fatale nisi post moram, vel nisi et casum fortuitum in se receperit, *l. contractus, de reg. jur.. l. si ut certo, §. commodatum, D. commod.*

AD TITULUM XVI.

De Deposito.

AD CAP. *Gravis*. I.

Hoc caput scripsit Alexander Tertius *Episcopo Lugdunensi*, ut est in 1. compil. et in Concil. Lateran. Ait cum Canonico, qui pecuniæ apud se depositæ furtum facit, esse actionem, non cum Ecclesia universa, si in Ecclesiæ utilitatem pecunia versa non sit: quia personæ commendata est, non Ecclesiæ. Commendare, est deponere, *l.* 186. *D. de verb. sign.* Ergo cum Ecclesia non est actio depositi, vel furti. Ac præterea in *cap.* 1. *hoc tit.* censet Pontifex, Canonicum illum, penes quem Episcopus pecuniam suam deposuit, vinculis et tormentis coercendum esse e judicibus ecclesiasticis. Quod notandum, ut possint ecclesiastici judices, puta Episcopi, hac coercitione uti, donec satisfecerit, et confessus fuerit, reddideritque depositum. Plerunque deposita secreta sunt citra probationem. Qua de causa ex 12. tab. etiam depositi actio irrogabat infamiam. Si vero ea pecunia conversa fuerit in rem Ecclesiæ, tum fateor cum Ecclesia esse actionem in factum hoc jure, ut eam pecuniam reddat, et reficiat ex reditibus Ecclesiæ, ut ait in fin. *cap.* 1. aut debet Ecclesia pro ea pecunia, cum Episcopo certa parte redituum decidere, transigere.

AD CAP. *Bona fides*. II.

In cap. 2. ostenditur, a depositario in servanda re deposita præstari dolum malum duntaxat: quia non fit depositum gratia depositarii, sed deponentis. Proinde satis est, depositarium præstare dolum malum. Quod et in eo, qui precario rogavit observatur, quod precarium sit negotium instabile et infirmum, sicut et depositum, cum utrunque possit revocari confestim. Dolum malum, inquam, et latam culpam, ut puta, si minus diligens fuerit, et attentus in rebus depositis, vel precario concessis, quam in rebus propriis, *l. quod Nerva, depos. l. 8. §. eum quoque, et §. et generaliter, de precario.* Culpam autem depositarius non præstat, nisi post moram, nisi in mora fuerit reddendi depositi: post moram præstat omnem culpam, et casum fortuitum, omne periculum, vel nisi ultro se deposito obtulerit, vel, nisi mercedem pro custodia acceperit. Quo genere depositum fit utriusque gratia: vel, nisi id actum sit pacto convento, ut omnem culpam, et omne periculum præstaret *l. si ut certo, §. nunc videndum, commod. l. 1. §. sæpe, depos.* Quæ omnia sumpsit ex jure civili. Suave fuit Gregorio Nono ea in compendium redigere, suaque vel compendii nomine facere ea omnia. Ex quo etiam jure civili additur in cap. 2. reposcenti depositum, non posse objici compensationem, vel deductionem debiti, vice versa, vice mutata, *l. ult. C. de compens.* Et inde Paulus 2. *Sent. tit. de depos. in actione depositi compensationi locum non esse, compensationem non posse remorari restitutionem rei, vel pecuniæ depositæ*.

AD TITULUM XVII.

De emptione et venditione.

AD CAP. *Placuit*. I.

In cap. 1. hoc constituitur, ut Presbyteri plebes suas admoneant, ut hospitales, et benigne sint nec

transeuntibus carius vendant panes, et ceteras res venales, quæ ad victum quotidianum usui sint, quam veneant in foro rerum venalium, ne olera carius, quam habeantur in foro olitorio, ne vina pluris, quam in foro vinario, *ut l. 2. C. Theod. de pub. comp. ut species distrahantur pretiis, quæ in foro rerum venalium*, inquit, *habeantur, et l. ult. C. ut nemini liceat in coempt. specier. lib.* 10. quæ est Græca constitutio, τὸν σῖτον κατὰ τὰ ἐπ' ἀγορᾶς ὤνια, καὶ μηδὲν περαιτέρω: præbeant, inquit, frumentum juxta id, quod servatur in foro rerum venalium. Et in Pragmatica sanctione Justiniani Imperatoris, quam fecit ad petitionem Vigilii Papæ: *Pretiis*, inquit, *pro specierum venalitate, quæ tunc temporis in foro rerum venalium obtinere noscuntur*. Et Cassiodor. 12. variar. *Quoniam*, inquit, *in Istria vinum abunde natum est, exinde quantum de civitatibus illis speratur, postulate, sicut in foro rerum venalium reperitur, quatenus nec ipsi lædi possint, cum eis pretia justa servantur*. In hoc cap. ait: *ne carius vendant, quam in mercatu vendere possint*, id est, in foro rerum venalium. Dixit, *admoneant*. Verum mox addit, *et compellant, jure potestatis suæ, et pro censura Ecclesiastica, modo justo et præsenti pretio vendere*. Hujus rei curam ad Presbyteros pertinere, quod valde notandum, nec pluris quicquam veneat extra forum, seorsum a foro, quam in foro venire soleat. In ponendo justo pretio spectatur fori lex et usus. Presbyteros autem Scholiastes recte Episcopos interpretatur, ut probavi in *cap. 1. sup. de cohab. cler. et mul.* Certe, qui in Actis Apostolorum cap. 20. initio Presbyteri, paulo post Episcopi vocantur, sed postea separati sunt Episcopi a Presbyteris, et cœperunt Presbyteri secundi esse ab Episcopis, tertii Diaconi, quarti Subdiaconi. Hi soli in sacris constituti esse dicuntur, non qui minorum gentium, sive ordinum sunt clerici.

AD CAP. *Ut mensuræ*. II.

In cap. 2. hoc tit. indicitur certa pœna, seu pœnitentia iis qui falsas mensuras, et pondera publica habent. Jure civili hujus rei pœna est relegatio in insulam, et in duplum actio, quæ datur ei, cujus interest, *l. pen. ad leg. Corn. de fals.* Sic coercentur, qui falsant pondera, vel mensuras, quive (ut Salomon loquitur) *habent pondus, et pondus, mensuram, et mensuram*, id est, mensuram parvam, et magnam, ut modo hac, modo illa pro libidine utantur in rem suam, et perniciem emptorum.

AD CAP. *Cum dilecti*. III.

Quod habetur in *cap. 3. et pen. h. t.* congruit omnino cum *l. 2. C. de rescind. vend.* ut venditore postulante possit rescindi venditio rei immobilis (nam in mobili hoc jus non obtinet) si pretium, quod venditori numeratum est minus sit dimidia parte veri et justi pretii. Venditore postulante, inquam, et emptore quoque non abnuente rem restituere, et pretium quod dedit, recipere. Nam si emptor omnino venditionem rescindi nolit, sane non rescinditur, modo paratus sit supplere, quod justo pretio deest: si paratus sit integrare justum pretium: quod confirmat etiam *l. 8. C. eod. tit. et l. 1. C. si major. fact. alien. fact. rat. hab.* et Romani senioris Novella quædam Græca. Sed omnia hæc jura de venditore fraudato loquuntur, non de emptore. Hoc jus interpretes temere porrexere etiam ad emptorem: quod jamdiu multis in locis refutavi, et evici etiam, cum et secuta sunt pleraque Senatusconsulta, quæ hoc juris statuunt habere tantum locum in venditore, quem insania quædam, aut necessitas eo perduxit, ut minoris rem suam venderet, et adeo minoris; ut nec pretii nomine ferret dimidiam partem justi pretii. Cum vero, ut dixi, in arbitrio sit emptoris, agente venditore de rescindenda venditione ex supra dicta causa, vel adsentire, vel dissentire rescissioni, integrato justo pretio: inde apparet, venditionem ex hac causa ipso jure non rescindi, venditionem non omnino rescindi, ut *l. 1. §. si quid in fraudem, et §. seq. si quid in fraud. patr.* Quamobrem in specie hujus cap. male judicarunt delegati judices a Romano Pontifice, qui venditionem non tenere, venditionem nullam esse pronuntiarunt ob id, quod minoris res venisset, quam quod efficeret dimidiam partem justi pretii. Quoniam venditio sane valet, nec rescinditur ipso jure, nec facto quoque ipso, nisi ex voluntate emptoris. Species hæc est: Capitulum Bellovacensis Ecclesiæ conquerebatur de venditione cujusdam sylvæ, nuncupatæ *Nigra vallis, Noirval. en Beauvaisis*, quam quidam Canonici suæ Ecclesiæ, ceteris Canonicis ignorantibus, et inconsulto Capitulo, dicebantur fecisse decem libris Abbati Carilocensi, et monachis. Sic vocatur illud Monasterium in libro Fiscali Romani Pontificis, in quo etiam ponitur Monasterium illud in diœcesi Silvanectensi *Senlis*. Sic legendum etiam in inscriptione cap. 10. supra. Vulgo dicitur *l'Abbaye de Charlieu*. Quidam, inquam, Canonici inconsulto, et invocato Capitulo sylvam illam Abbati Carilocensi decem libris vendidisse, quæ tunc temporis erat digna 40. marcis, ut ait. Quamobrem quasi sylva dimidio minoris vendita: Capitulum agebat de venditio-

ne rescindenda, et judices in hanc rem dati a Romano Pontifice, Episcopus scilicet Morinensis, *qui est de Terouene*, et Decanus Remensis testibus quibusdam fidem habentes, qui dicebant, eam sylvam venisse dimidio minori, pronuntiaverunt venditionem non valere: male. Si ita capitulum egisset, quod non adhibito consensu suo facta venditio sine consensu suo fuisset: recte judices pronuntiassent, venditionem non valere, *c.* 2. *sup. de his, quæ fiunt a maj. part. cap.* Sed quia Capitulum egit hoc modo, et perperam, quod dimidio minoris sylva venisset, male pronuntiaverunt, venditionem non valere, quia eripuerunt emptori electionem, et facultatem supplendi justi pretii, atque ita conservandæ venditionis emptionis. Et vero etiam, quod testes dicebant, pretium, quod Abbas numeravit (numeravit autem 10. libras) non efficere dimidiam partem justi pretii, id bene subducta ratione, reperissent judices, non esse verum. Nam si, ut vulgo existimatur, Marca selibram efficit, *demie livre*, consequens est 40 marcas, quanti digna fuit sylva, ut hic proponitur, 20. libras effficere. Et Abbatem igitur, qui pro pretio numeraverat decem libras, non minus dimidia justi pretii numerasse, sed dimidiam ipsam. Quamobrem, et in fine hujus cap. ait, Capitulum Bellovacense in disceptationem deducere posse, non pretium, quod numeratum est, minus fuisse dimidia parte justi pretii. Itemque in judicium deducere posse Capitulum, quod omiserat non adhibita in venditione exploratаque voluntate sua. Quo genere actionis plane rescinderet venditionem totam. Dices, Ecclesia jure minorum censetur, *cap. ult. de reb. Eccles. non alien. in* 1. *coll.* Hoc omnes probant, Ecclesiam comparari minoribus 25. annis. Atquin in minoribus vendentibus res suas immobiles cum decreto, uti oportet, non servatur finis pretii, qui definitur *d. l.* 2. *C. de rescind. vend.* ut scilicet ad eum finem usque possint circumveniri reipsa citra dolum malum tamen. Nam semper excipitur dolus malus: etiam vendentibus majoribus circumveniri reapse venditor potest. Nam et ubi magna est fraus, in quam incidat minor vendendo rem soli, etiamsi non superet dimidiam justi pretii, ætatis beneficio rescindi penitus venditio potest, aut rescindi venditio potest non penitus, sed ad finem justi pretii, id est, ita ut justum pretium minor consequatur, *l. quisquis, C. de rescind. vend. l. si quidem, C. de præd. et aliis reb. min.* Rescindi etiam a minoribus potest beneficio restitutionis in integrum omnimodo. Et ad idem exemplum videtur dicendum, etiam ab Ecclesia factam venditionem etiamsi fraus minor sit fraude, propter quam, si eam passi sunt majores, qui rem soli vendiderunt, uti possunt beneficio *d. l.* 2. *C. de rescind. vend.* Dicere, inquam, possumus, idem esse dicendum in Ecclesia, ut Ecclesia, si vendiderit rem soli, vel utatur beneficio *d. l.* 2. vel quasi minor penitus rescindat venditionem beneficio prætoris. Et ita hoc in Ecclesia admittendum esse, sicut in minore 25. annis definit Panormitanus hoc loco, si Ecclesia uti malit extraordinario, quod est restitutio in integrum, quam ordinario remedio *l.* 2. Quæ Panormitani definitio summe notanda est.

AD CAP. *Pervenit.* IV.

Capituli 4. definitio hæc est: si vir uxori domum quandam donaverit propter nuptias, dotis vicissim ab ea datæ repensandæ gratia, et idem vir postea cum haberet satis in bonis, unde satisfaceret uxori, consentiente uxore, eandem domum extraneo vendiderit, et pretium in usus utriusque viri et uxoris conversum fuerit, ac deinde emptor, manente inter eos matrimonio, eam domum sine controversia per annos 30. possederit, ut in hoc cap. definitur, præmortuo marito nulla superest mulieri causa rescindendæ venditionis. nulla ratio jure donationis propter nuptias domus sibi vindicandæ, quasi lucri nuptialis sibi obvenientis morte mariti ex donatione propter nuptias: regulariter, ut prædii dotalis, ita prædii destinati in causam donationis propter nuptias alienatio non valet, etiamsi alienationi consenserit mulier, *Nov.* 61. Valet tamen in specie proposita, in qua præter consensum mulieris, cui donata est domus propter nuptias, in vicem aut pensationem dotis, multa alia concurrunt, quæ alienationem corroborant, quod pretium domus in rem communem versum sit viri et uxoris: quod tempore alienationis maritus satisfacere uxori par et idoneus fuerit: quod tricennio emptor domum alienatam sine controversia possederit constante matrimonio, et utroque facile ferente, emptorem possidere rem a se ei venditam. Quæ singulæ rationes etsi videantur exiguæ per se, multum tamen coacervatæ, et connexæ proficiunt emptori. *Itaque si non possunt valere, quia magna sunt (argumenta) valebunt, quia multa sunt: singula levia sunt, et communia, universa vero nostri, etiamsi non ut fulmine, tamen ut grandine*, ut Quintilianus loquitur lib. v. cap. xii. juxta illud Ovidii.

Et quæ non prosunt singula, multa juvant.

l. instrumenta, Cod. de probat.

AD CAP. *Ad nostram.* V.

Quidam fœnerator crediturus L. Titio pecuniam sub usuris, cum id non auderet palam committere metu pœnæ Concilio Lateranensi fœneratoribus manifestis irrogatæ, *cap.* 3. *inf. de usur.* quæsito titulo commentitio emptionis venditionis, a L. Titio emit, et accepit domos quasdam, et olivarum cer-

tum modum in Sicilia, constituto pretio certo, et hac lege, ut venditori, puta L. Titio offerenti pretium 40. tarenorum, non quandocunque vellet, sed offerenti post annos 7. et intra annos 9. ut, inquam, L. Titio liceret domos redimere, et repetere, simul et olivas. Quo genere ita agebatur, ne venditor pretium offerre illud posset, et domos atque olivas recipere intra annos 7. ut scilicet fœnerator fructus medii temporis lucraretur in vicem usurarum. Quæ conventio, quia resipit usuram, quia color est usuræ, improbatur, et jubetur emptor, sive fœnerator venditori domus, et olivas quandoque restituere, offerenti pretium, quod ab eo accepit, quasi ex pacto de redimenda re vendita, quod justum et ratum, est, *l. 2. C. de pact. inter empt. et vend.* Fit hoc loco tarenorum mentio, quorum usus est in Sicilia, ut Albericus scribit in Dictionario suo, et acta res est, qua de agitur hoc loco, in tractatu illo Siciliensi. Quod et integra Decret. indicat, quæ fœneratorem illum ait fuisse ex diœcesi Tranensi, in qua est Episcopus Peanensis, ad quem hæc Epistola scribitur. Sic enim est legendum in inscriptione, Episcopo Peanensi, quod probat liber Fiscalis Romani Pontificis. Inde patet, qui sint Tareni. Taleri sunt alterius generis in Germania, sic dicti, quod cudantur in valle Divi Joachimi. Et ideo dicebantur olim Joachimstal, vel *Taler*: novissime appellati sunt tantum *Taler*. Nam Germanis *Tal* est vallis, *Tal* dicunt, pro *Val*.

AD CAP. *Cum causa.* Pen.

Cum cap. pen. hoc tit. est conjungendum c. 42. de testib. Sententia autem ejus jam exposita est in *cap. 3. sup.*

AD CAP. *Si venditori.* Ult.

Restat tantum caput ult. in quo ex jure civili ponuntur tres casus, quibus re evicta emptori adversus venditorem evictionis nomine non competit ex empto actio, vel ex stipulatu. Quibus igitur re evicta emptor non habet regressum, ἀναφορὰν adversus suum auctorem, id est, venditorem. Primus casus hic est, si lite mota emptori, confestim emptor non laudaverit auctorem, *s' il n' a sommé son garent*, ut liti subsistere, *l. 8. C. de evict. l. 1. C. de peric. et commodo rei vend.* Illaudatus auctor non tenetur de evictione, *si l' acheteur ne l' a sommé.* Secundus casus hic est, si ideo contra emptorem judicatum sit, si ideo res jure judicioque evicta sit emptori, quod judicio contumaciter abfuerit, ut *l. si ideo de evict.* Tertius casus est, si per incuriam judicis emptori res evicta sit, *l. si per imprudentiam, ff. eod. tit. et d. l. 8. C. eod.* Vix potero sequentibus diebus vobis operam dare. Par enim est, ut ea agamus, quæ respiciunt conscientiam et salutem nostram, nec nisi post ferias, quo tempore revertar ad responsa Scævolæ, et nihilominus suis diebus persequar reliquos titulos hujus libri.

AD TITULUM XVIII.

De Locato, et Conducto.

AD CAP. *Ex rescripto.* I.

Cap I. pertinet ad universitatem Bononiensem, quæ semper fuit celeberrima, et dirigitur etiam ad Episcopum Bononiensem, ut ex professoribus, vel ex iis, qui in ea universitate juri, vel aliis disciplinis operam dant, nemo oblata majori mercede, hospitia, vel cœnacula, quæ alii studiosi conduxerunt, conducat in annum proximum, sine priorum conductorum consensu, et antequam tempus prioris conductionis exierit, propterea quod ex ea re sæpe oriebantur rixæ inter studiosos. Quæ constitutio cum sit, ut apparet, relata in corpus juris Pontificii, ideo plerique existimant, porrigendam eam esse etiam ad ceteras universitates. Ceterum, quod notandum, alii quam studiosi non prohibentur conducere hospitia in annum sequentem, quæ in hunc annum aliis locata sunt, etiam sine consensu priorum inquilinorum, vel cœnaculariorum, id est, conductorum, et ante expletum prioris conductionis tempus. Constitutio hujus cap. hoc satis indicat ex contrario sensu.

AD CAP. *Vestra.* II.

Capit. 2. inscriptio sic restituenda est: Innocentius III. Abbati et Conventui S. Petri de *Pratellis Lexoviensis diœceseos*, non *Londonensis*, ut vulgo legitur, quæ Abbatia hodie vocatur *l' Abbaye de S. Pierre de Preaux en Normandie.* Erratum etiam est in nomine Pontificis, et in eadem inscriptione legendum, *Honorius III.* pro *Innocentius III.* quoniam ea constitutio est ex quinta collectione, quæ tota est Honorii III. nec usquam invenitur in Decret. Innocentii III. in eo autem cap. constituitur, ut fructus decimarum possint Ecclesiæ vel Monasterio, etiam invitis Episcopis, locare, *bailler à ferme*, quibuscunque, qui modo conditionem Ecclesiarum meliorem faciant, non etiam vendere jure perpetuo, vel in feudum dare inconsulto, aut vetante Episcopo et Capitulo, ut *cap. 2. et 7. in fin. sup. de his, quæ fiunt a Prælatis sine consensu Capituli*, *Dare ad firmam* dicit hoc loco ἰδιωτικῶς; pro locare sub mercede, sive pensione certa et firma, sub vectigali fixo, quod etiam dixere fictum promiscue, ut infixum et infictum. Fridericus I. in *const. de pace*

Constantiæ, fictum, pro fixum, vectigal scilicet, fixave merces locationis: in antiqua inscriptione, sic legitur: *Senatus populusque Rom. urbem Messalinam, a provinciæ tributis cujuslibet vectigalis fixi, mobilisque pondere liberavit.*

AD CAP. *Propter.* Pen. et CAP. *Potuit.* Ult.

Quæ sequuntur capitula duo in hoc titulo, sumpta sunt omni ex parte ex jure civili. Ac primum, quod est in priori parte cap. tertii, et pen. ut remissionum levationem, exonerationem mercedis, pro rata temporis, Ecclesia, vel alius quilibet dominus colono dare teneatur, si vi divina, sive alio casu fortuito, cui resisti non potuerit, si vi tempestatis, si damno fatali fundi conducti sterilitas contigerit, quæ magno incomodo colonum et Emphyteuticarium (nam et in emphyteuticario idem servatur) adficiat. Vel si sterilitas contigerit, ut ait, sine culpa coloni, nisi sterilitatem ejus anni repenset ubertas superioris, vel sequentis anni. Id vero sane ex *l. ex conducto*, §. 1. *et* 2. *et* §. *Papinianus*, *locati.* Quamobrem eleganter Plinius 10. Epistolarum, *continuis sterilitatibus se cogi ad cogitandum de remissionibus: le rabés.* Et quod ait in cap. pen. *magno incommodo*, sic accipiendum, ut si fructus læsi fuerint plus, quam sit tolerandum ex *l. si merces*, §. *vis major, eod. tit.* Quod autem ait, vitio rei sine culpa coloni, id videtur adjecisse, quoniam si culpa coloni vitium ex re ipsa oriatur, damnum e t coloni, nec colonus ex ea re remissionem petere potest, damnum non est domini, *d. l. ex conducto*, §. *si qua tamen.* Aut sane Gregorius auctor hujus cap. scribere debuit, ut est scriptum in *l.* 8. *C. eod. vitio cæli*, non *vitio rei.* Vitio, inquit, cœli, non culpa coloni. Utrumque idem est, quoniam vitium cœli non contingit culpa nostra, sed ira divina, indignatione divina, ut Græci etiam vocant θεοῦμηνίαν. Scribere, inquam, debuit vitio cœli, sine culpa coloni, seu casu fortuito, et seu casu fortunæ pro seu alio casu fortuito, qui contigerit citra vitium cœli, ut si vi hostium, si vi prædonum, vi fluminis, si sturnorum, vel graculorum, vel murium, ut fit nonnunquam, vel locustarum pernicie irruente vastatæ sint fruges. Et quod ait de compensatione sterilitatis cum ubertate aliorum annorum: idem lego 6. Hexameron Ambrosii, *Terra*, inquit, *fidelis est, et si quando non solverit, alio anno superioris anni damna compensat.* Quod autem est in posteriore parte *d. cap. pen.* ut locator possit expellere conductorem ante impletum tempus conductionis tribus casibus, si domus locata usibus locatoris, quæ non erat necessaria tempore locationis, hodie sit valde necessaria, si in prædio conductor male versetur, si ut est in Epist. Symmachi, prædio conducto abutatur, si prædio labem consulto intulisse dicatur. Qui duo casus sunt ex *l.* 3. *C. eod. tit.* Tertius casus hic est, si biennii continui pensionem conductor non solverit, qui est ex *l. cum domini*, *l. quæro*, §. *inter*, *ff. eod. tit.* nec post biennium emensum scilicet moram purgaverit statim oblatis debitis pensionibus. Moram enim emendare licet, modo quam primum emendetur, re integra, nondum læso domino ob tardiorem solutionem. Et hoc quidem de cessatione conductoris, cessatione biennii continui etiam servatur, non in emphyteuticario paganico, ut vocant emphyteutic. privato, sed in emphyt. Ecclesiastico, ut si biennii continui canonem, sive mercedem ~~non~~ solverit domino, emphyteuticarius cadat jure emphyteutico, et expelli possit. In privato emphyteuticario exigitur cessatio triennii, in Ecclesiastico biennii, sufficit: biennium etiam servari in emphyteuticario Ecclesiastico constat *ex cap. ult. hoc tit.* quod est sumptum ex *Nov.* 120. Et verum hoc est omnino, etiamsi interpellatus non fuerit conductor, vel emphyteuticarius Ecclesiasticus, si interpellatus non fuerit a domino, ut mercedem, sive Canonem solveret: quia, ut ait, dies solutioni dictus interpellat pro domino ex *l.* 2. *C. de jure emphyt. et l. magnam*, *C. de contrah. stipul.* Græci dicunt, ὁ ὑφ' ἡμέραν ὀφείλων ἑαυτὸν ὑπομιμνήσκειν ὀφείλει *apud Harmenop. III. Epito. Qui debet ad diem seipsum appellare, et commonefacere debet, nec expectare interpellationem creditoris.*

Ad §. *Emphyteut.* CAP. Ult.

Ut extraneo emphyteuticarius vendere possit meliorationes, quas in prædio emphyteutico fecerit Græci vocant βελτιώσεις, et ἐμπονήματα, et καλλιεργήματα, meliorationes, ut extraneo emphyteuticarius vendere possit meliorationes, vel jus ipsum emphyteuseos, quod habet consentiente domino, eodemque denuntiato ante venditionem factam extraneo, ut ipse, si velit, emat. Habet enim jus προτιμήσεως, *jus prælationis*, et præfertur extraneo, si tanti emere paratus sit jus emphyteuticum, vel meliorationes, quanti extraneus. Ut igitur extraneo possit emphyteuticarius jus suum vendere, vel meliorationes, denuntiato domino: vel etiam post denuntiationem, si intra duos menses non accedat dominus ad emptionem, et ab emphyteuticario emat jus, quod habet, vel meliorationes: ut post duos menses igitur a denuntiatione possit cuilibet emphyteuticarius etiam invito domino distrahere jus suum, vel meliorationes: cuilibet, inquam, qui modo in contractu emphyteuseos non sit exceptus, et prohibitus ad emptionem ejus juris accedere, quique sit par et idoneus exsolvendo canoni emphyteutico. Id omne quod ita ha-

betur scriptum in *cap. ult.* est *ex l. ult. C. de jure emphyt.* simul et hoc, ut expelli possit tam emphyteuticarius, quam is, qui omissa denuntiatione, et inexplorata voluntate domini emit ab eo meliorationes, vel jus Emphyteuticum. Nihil præterea habemus in hoc t. præterquam, quod in inscriptione cap. 2. de loc. et cond. erratum est etiam in nomine Pontif. et pro Innocentio III. legendum est, Honorio III. ex quinta collect. quæ tota est Honorii III. nec usquam invenitur in Decretalib. Innocentii.

AD TITULUM XIX.

De Rerum permutatione.

AD CAP. *Si Princeps*. I.

Cap. 1. est ex Concilio Silvanectensi, *de Senlis*, habito sub Ludovico Pio Francorum Rege, et ex Justiniani Novel. 7. Sunt sane hujus cap. 1. verba, verba ipsa Juliani antecessoris, qui eam Novellam, et ceteras Justiniani Novellas in Epitomen Latinam redegit, et hoc vult, ut Imperatori liceat possessiones suas, ubi id usus Reipubl. exigit, quæ modo sint ejusdem, vel majoris pretii, permutare cum possessionibus Ecclesiæ, promulgata hac de re Pragmatica sanctione, id est, solemni et consulta jussione, et instrumento Imperatoris, quod permutationi hujusmodi tribuat auctoritatem.

AD CAP. *Ut commutationes*. II. CAP. *Mancipia*. III. et CAP. *Injustum*. IV.

Sequitur in cap. 2 permutationes rerum Ecclesiasticarum temere et inconsulto factas ab antecessore, successorem Episcopi, vel Rectorem Ecclesiæ infringere, et revocare posse, *cap. 2. sup. de precar.* et in *cap. 3 et 4. h. t.* Quod quartum extat etiam in *can. injustum, 12. q. 2.* et est ex Concilio habito apud Carisiachum, quæ fuit villa quondam Regum Franciæ, cujus fit frequens mentio in Historiis eorundem Regum, maxime in Carolo Magno et Ludovico Pio, ut scilicet servi Ecclesiastici non commutentur cum servis privatorum, nisi libertatis causa, nempe ut protinus manumittantur a privatis, qui vice eorum alia mancipia Ecclesiæ tradiderint. Verum additur in c. 4 fugitivos tamen servos Ecclesiæ recte distrahi. Quod non est accipiendum de his, qui in fuga sunt, quoniam l. Fabia de plagiariis, quam non abrogavit jus Canonicum, fugam servorum distrahi vetat, *l. 2. ad l. Fabiam de plag. l. 6. C. eod. tit.* Sed de his servis, quibus hoc est in more positum, ut subinde dominum relinquant, ut *can. fugitivus, 12. q. 2.* Tales servos veteres non servos nuncupabant, sed cervos, quorum, si mansuefacti fuerint, hæc natura est, ut subinde in Sylvas eant et redeant. Et hujus rei testis est Festus, cum de servorum festis scribit.

AD CAP. *Quæsitum*. V. CAP. *Ad quæstiones*. VI. CAP. *Cum olim*. VII. CAP. *Cum universorum*. VIII. et CAP *Exhibita*. Ult.

Capitulo quinto cavetur, ut et *cap. pen. h. t. et c. 8. sup. de præbend. et dign.* nec dignitatum, nec præbendarum, sive beneficiorum inter clericos permutationem fieri posse, et factam rescindi, utroque expoliato suo beneficio, ut *cap. 7. h. t.* Ratio hujus juris hæc est, quia vix unquam fiunt ullæ inter eos permutationes, quin interveniant nummi, quod resipit simoniam. Quin et permutatio omnis proxima et affinis est emptioni venditioni, *l. 2. C. eod. t. Resipiunt.* inquam, *ejusmodi permutationes, et subolent simoniam*. Permutationes, quæ fiunt, ut ait hoc *cap. 5.* circa spiritualia, vel connexa spiritualibus, circa spiritualia, veluti præbendas, dignitates, Ecclesias, vel etiam decimas ecclesiarum, ut *cap. ult. h. t.* Ut si fiant permutationes decimarum cum pecuniæ certa summa, *d. cap pen. h. t. et cap. 5. de decim. in 1. coll.* quod incipit, *Intelleximus*. Quodque Bernardus Glossographus significat plane in ipso extremo suarum glossarum ad hunc tit. dum ait: *Hoc idem habemus in antiqua compilatione*, id est, prima, de decimis. *Intelleximus*, id est, in tit *de decimis, cap. intelleximus*, quæ non debuit inseri in hunc librum. Connexa autem spiritualibus sunt veluti jura patronatus, *cap. 3. sup. de jud. cap. de jure inf. de decim.* Dixi inter clericos ipsos, scilicet per se, ut caute loquitur in *cap. seq.* et in *cap. pen. h. t.* permutationem spiritualium rerum, vel earum, quæ spiritualibus connexæ sunt, per se fieri non posse, non adhibito, et consulto Episcopo, qui causam probet, et examinet, conditionemque permutationis, nec pecuniam ullam intervenire patiatur. Dixi item, quoties agitur de spiritualibus, vel de his, quæ spiritualibus connexa sunt, spiritualia dicamus semper, non, ut delicatiores, spiritalia, cum et ritualia dicamus. Quoties, inquam, de his agitur, permutationes non admitti, nisi probatis casibus, et non interveniente pecunia. Ecclesiæ, aut beneficia Ecclesiastica non possunt permutari interveniente pecunia, ut possessiones, prædia Ecclesiarum invicem permutari possunt: quia temporalia bona hæc sunt, non spiritualia. Permutari, inquam, possunt, etiam interveniente pecunia, quæ permutationem redigat ad æquitatem, et æqualitatem, quæ vis est pecuniæ propria, quoniam ut ait Aristoteles, πάντα ποιεῖ σύμμετρα, omnia redigit ad æqualitatem, maxime in contrahendis permutationibus, in divisionibus re-

rum communium. Et hæc est sententia cap. 6. summe notanda, in quo cap. omnino legendum est illo loco: *Respondemus, quod cum de dictis Parochialibus Ecclesiis per se queat commutatio celebrari*. Perperam *queat*, pro *nequeat*. Et paulo *inf. si altera ratione possessionum alteri præponderet*. Delendum illud *ratione*, et ut sit, si altera possessionum alteri præponderet. Quod confirmat epitome antiqua *d. cap.* 6. quæ sic habet: *Ecclesia*, inquit, *commutatur cum Ecclesia, sine aliqua refusione pecuniæ. Possessiones vero unius cum possessionibus alterius refusa quantitate pecuniæ, si aliæ sint, videl. digniores ceteris. Et separatim*, inquit, *fiunt istæ commutationes, non commistim*, separatim scilicet Ecclesia commutatur cum Ecclesia, sine pecunia: et separatim possessio cum possessione, etiam interveniente pecunia. Quod igitur in hoc *cap.* 6. *et cap. pen.* Glossographus notat, spirituale cum spirituali commutari posse, longissime aberrat a vero, vel a ratione juris vera. Ad hæc non est omittendum, quamvis clerici non possint ipsi per se beneficia Ecclesiastica permutare, tamen placito permutationis inter aliquos factæ, verbi gratia, inter Titium et Gajum clericos, et ex parte Titii impetrata permutatione, beneficium puta, quod obtinuit, eo facile ferente, a Gajo aliud adsignari, *se despouillant de son benefice le premier*, si postea Gajus ex sua parte nolit implere permutationem, æquum est, Titio, cui imposuit Gajus, restitui beneficium suum: quia deceptis, ut ait, non decipientibus subveniendum est, ut *l.* 2. *ad SC. Vellejan.* quia nemo ex dolo suo lucrari debet, *l. ne ex dolo, de dolo*. Et hæc est sententia *cap. pen.* Ergo Titius non privatur beneficio suo, ut tentari posset ex *cap.* 7. *sup.* Utrumque esse privandum suo beneficio, quod de permutatione beneficii mutua inter se convenerint. At sane Titius in hac specie non privabitur suo beneficio, sed beneficium ei restituitur ex indulgentia Pontificis, et miseratione quadam venia tributa simplicitati ejus.

AD TITULUM XX.

De Feudis.

AD CAP. *Insinuatione*. I.

Titulus XX. *est de feudis*, et continet tantum duo capita. Ad prius sciendum est, fructus, quos creditor percipit ex fundo pignori dato, imputari in sortem, minuere sortem, ut *l.* 1. *et* 2. *l. ult. C. de pign. act. l.* 1. *C. de dist. pign. cap.* 6. *tit seq.* Et ideo si fructus, quos percepit creditor, æquaverint sortem, debitorem liberari: quod ita procedit, nisi nominatim ea lege contractum et traditum sit pignus, ut fructus creditoris lucro cederent in vicem usurarum, nec imputarentur in sortem, quæ lex sive pactio in jure dicitur ἀντίχρησις in *l. si pecuniam, D. de pig. act. l. si is qui bona*, §. 1. *de pig. l.* 14. *et* 17. *C. de usur.* Quæ tamen pactio jure Pontificio improbata est, tanquam usuraria, quod ea id agatur, ut fructus creditori cedant usurarum vice, quæ omnino sunt prohibitæ jure Pontificio, videlicet, quæ infliguntur propter lucrum, non quæ infliguntur propter moram, ratione ejus quod interest: improbatur ἀντίχρησις in *c.* 7. *sup. de jurejur. c.* 1. 2. 8. *inf. de usur.* Duo sunt casus tamen, quibus non improbatur, ne jure quidem Pontificio. Unus casus proponitur in *c.* 1. *h. t.* et in *c.* 8. *inf. de usur*. Si vasallus, sive beneficiarius fundum, quem jure feudi possidet, domino feudi pignoraverit ea lege, ut fructus non imputaret in sortem, quæ est lex ἀντιχρήσεως: cui et hæc lex tacite inest, ut fructibus contentus sit dominus, idemque creditor: ne etiam interim, dum fructus percipit pignoris, desideret sibi a vasallo, eodemque debitore servitium exhiberi, quod ratione feudi debet. Nec enim æquum est, ut et servitium domino consuetum exhibeat, et præterea dominus fructus feudi lucrifaciat. Denique fructus in hac specie, non sunt loco usurarum, sed vice servitii. Ideo hæc lex hoc casu non improbatur. Alter casus proponitur in *capit.* 16. *de usur. Si socer genero pro dote numeranda.* Sic est legendum in illo cap. non, *pro dote numerata*: nam dos numerata non desiderat pignus. Si, inquam, socer genero pro dote numeranda pignori obligaverit prædia quædam ea lege, ut fructus gener sibi habeat, nec computet in sortem, in pecuniam dotalem, quæ ei debetur: quia et in hac specie ii fructus non sunt vice usurarum dotis, sed vice repensationis onerum matrimonii, quæ interim gener sustinet.

AD CAP. *Ex parte*. II.

Sequitur in *cap.* 2. *hoc tit.* Vasallo Ecclesiæ defuncto, feudoque reverso ad Ecclesiam morte Vasalli, sive feudatarii, vel quia vasallus sine hærede obiit, vel quia id tantum acceperat in tempus vitæ suæ, ut *lib.* 1. *Feud. tit.* 1. §. 2 Episcopum hoc casu, vel Archiepiscopum posse idem feudum alii concedere, quod morte vasalli redit ad Ecclesiam, quamvis juraverit, se inconsulto Romano Pontifice novum feudum in Ecclesia non introducturum. Quod et juris est, ut Episcopus nova feuda in Ecclesia instituere et introducere non possit, *cap.* 2. *sup. de loc. cap.* 5. *inf. de donat.* Quid ergo? novum feudum instituitne Episcopus?

Minime: quia ut posuimus speciem, novum feudum non constituit, sed quod jam erat feudum, id ad se reversum mortuo vasallo, continuat, et confert in alium. Eademque ratione, non habita ratione sup. dicti jurisjurandi, quod de novo tantum feudo est, constituitur in hoc c. ut feudum alienatum a Vasallo sine consensu domini, atque ideo reversum, ad dominum, ut *lib.* 2. *Feud. t.* 9. *et lib.* 3. *t.* 2. ut ego lib. illos tit. distinxi: et *lib.* 4. *tit.* 54. *et* 57. ut, inquam, Episcopus possit de illo feudo filium vasalli, qui id feudum alienavit inscio domino, vel fratrem ejusdem feudi consortem sive socium investire: consortem utique ejusdem feudi præferre debet ceteris. Imo potest etiam ad se reversum feudum, quod id vasallus se invito, vel ignorante vendiderit, concedere potentiori cuidam viro, per quem ab emptore feudum Ecclesiæ revocetur, si forte Episcopo id revocare perquam difficile sit: quia et his casibus Episcopus nihil facit contra jus, vel contra jusjurandum: nec enim novum feudum instituit, sed quod jam institutum erat feudum ex rebus Ecclesiæ, de eo investit alium, cum ad se feudum rediit. Eadem ratione idem erit in specie *d. cap.* 8. si feudum, quod Episcopus concessit auctoritate Rom. Pontificis, uti oportet, dicto certo modo agri dati in feudum nunc primum: si inquam, invento minore modo agri, quam dixerit Episcopus, eum modum implere Episcopus velit, inconsulto Romano Pontifice: hoc enim potest per se: quia hoc faciendo non novum feudum instituit, sed institutum integrat, absolvit et implet.

AD TITULUM XXI.

De Pignoribus, et aliis cautionibus.

AD CAP. *Nullus*. I. et CAP. *Ex præsentium*. III.

Hic titulus est de *pign. et aliis caut.* veluti de satisdatione, aut repromissione, ut *cap. ult. h. t.* Plura sunt cautionum genera. Pignus est cautio, ἀσφάλεια et securitas. Satisdatio est cautio, repromissio, id est, nuda promissio est cautio. Primum autem, ut cœpi dicere, ex *cap.* 1. *et* 3. intelligimus non posse vasa sacra, quæ destinata sunt sacris mysteriis, quæ sacrificuli obeunt, nec vestimenta sacra, aut libros ecclesiasticos pignori dari. nisi, inquit, urgente maxima necessitate ecclesiæ, veluti redimendorum captivorum causa, *l. sancimus* 1. *C. de SS. Eccles.* Ambros. 2. offic. *Nos aliquando*, inquit, *in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus*. Et paulo infra. *Ornatus Sacramentorum*, inquit, *sacrorumve vasorum redemptio captivorum est. Et vere sunt illa vasa pretiosa, quæ redimunt animas a morte*. Est etiam elegans hac de re locus apud Socratem *hist. Eccles.* 7. *cap.* 23. Additur præterea, ut si quis rector Ecclesiæ vasa aliqua, aut vestimenta aut scripta sacra oppignoraverit, hæres, aut successor ejus, qui in patrimonium ejus succedit (nec enim in rebus ecclesiæ successorem habere potest) ut, inquam successor ejus, qui succedit temporalibus, cogatur ea luere, et repignorare de suo, *cap.* 3.

AD CAP. *Lator*. II.

His addamus etiam ex cap. 2. liberum quoque hominem, puta debitorem ipsum, vel debitoris filium ob æs alienum pignori dari non posse, quamvis non sint debitori alia bona, quæ pignori opponat. Et hoc ita rescripsit ex jure civili Gregorius primus: rescripsit, inquam, Faustino defensori illius civitatis. Sic est emendanda omnino inscriptio cap. 2. quod etiam exstat inter epistolas ejusdem Gregorii primi integrum lib. 3. Regesti, ut vocatur epistola 43. *aut lex habet, ut homo liber pro debito non teneatur*: pro debito, id est, ob pecuniam creditam. Nam ob redemptionis pretium, quod pro captivo quis dedit, eum sane pignoris jure redemptor retinere potest, *l. ult. C. de postlim. rev. quod pignus naturale dicitur in l.* 2. *eod.* et ait, *lex habet*, id est, *l. ob æs, C. de obligat et act*

AD CAP. *Illo*. IV.

Capituli quarti species explicatu satis difficilis est, quod non admodum latine sit expressa, quæ mihi tamen ita facile poni posse videtur. Lis erat inter debitorem et fœneratorem de fundo, certo, quem debitor dicebat, se fœneratori pignorasse pro sorte viginti et sex librarum, quas a fœneratore mutuas acceperat Creditor vero dicebat, se eum fundum a debitore tanti emisse, id est 26. libris, non pignori accepisse, et proferebat instrumentum emptionis venditionis, quo continebatur, ea lege venditum eum fundum fœneratori 26. libris, ut si intra biennium displiceret fœneratori, emptio rescinderetur. Qua lege facta emptio venditio sane pura est ab initio, sed resolvitur sub conditione, si displicuerit emptori intra biennium, ut *l.* 6. *de resc. vend.* Quæ conditio si forte extitisset, puta si displicuisset emptio fœneratori intra biennium, convenit, ut ipse redderet fundum debitori: debitor vero persolveret fœneratori 40. libras, id est, 14. libras supra sortem, fructibus tamen interim a fœneratore perceptis, computatis in sortem. Quæ conventio quamvis et in instrumento prætexatur nomine emptionis venditionis, maxime aliena est a contractu emptionis venditionis, quo certum pretium constituitur, nec quicquam amplius pretio con-

vento adjicitur, quam, ut conventione hujusmodi actum est. Ex quo etiam contractu emptionis venditionis licet resolvatur sub condictione supradicta, non id agitur, ut fructus interim percepti remaneant apud emptorem, cui displicet emptio, sicut nec remanent apud emptorem agentem redhibitoria actione, *l. cum autem, §. pen. de ædil. edict.* Itaque Pontifex hoc genere contractus, maxime cum habitus sit cum eo, qui fœnerari solebat, censet quæsitum usuræ colorem et fucum. Et improbandam igitur hujusmodi emptionem esse, ut *cap. 5. sup. de empt. et vend.* Denique quasi contracto pignore potius hujus rei præsumptionem, vel conjec'uram facit, vel movet, quod cautum est instrumento de fructibus in sortem computandis, quod congruit tantum naturæ pignoris, *cap. 1. sup. titul. prox.* Ideo compelli fœneratorem fructibus computatis in sortem et oblato, si quod sit, residuo 26. librarum restituere fundum debitori: vel si plus perceperit ex fructibus, quam sit in sorte, compelli restituere fundum, et quod ex fructibus amplius sorte percepit. Et hæc est sententia cap. 4.

AD CAP. *Ex litteris*. V.

Cap. 5. est de tacito pignore, sive tacita hypotheca, quam mulier habet in bonis mariti dotis nomine ex *l. unica, C. de rei uxor. act.* Cujus hypothecæ jure, bonis mariti fisco vindicatis, damnati quasi obsessoris viarum, et grassatoris, quod in itinere mercatorem adortus vulnerasset, et spoliasset pecunia, reque omni sua; cujus conditionis homines, ut hodie vulgo, ita etiam olim Volerones dicebantur, quod involarent aliena: Livius lib. 2. *A centurionibus*, inquit, *corruptum exercitum dicere Tribunos plebis*, *cavillans interdum*, *et Volerones vocare*: bonis, inquam, damnati mariti fisco vindicatis, vi tacitæ hypothecæ, potest mulier cum quolibet possessore bonorum mariti, vel cum fisco, vel cum leviro, id est, fratre mariti, quo de agitur in hac specie, si quid levir possideat ex eis bonis: frater mariti levir dicitur, non ut est in antiqua Decretali, sororius est sororis maritus, non frater mariti: potest, inquam, mulier cum quolibet possessore agere hypothecaria actione, et possessionem avocare dotis servandæ causa, cum eam dedisse constiterit: namque plecti mulierem dote propter crimen viri iniquissimum est, *l. quisquis, §. uxores, C. ad leg. Jul. majest. l. 9. C. de bon. proscr.* Et, ut ait non ineleganter, mulieribus favor multus in recuperandis dotibus debetur, juxta *l. 1. sol. matrim.*

AD CAP. *Cum contra*. VI.

In cap. 6. constituitur aperte, quod jam sæpe diximus, fructus pignoris creditorem imputare in sortem, ac proinde si fructus sortem æquaverint, quos percepit creditor, absumi æs alienum, debitorem liberari. Et consequenter, quasi soluta omni pecunia, agere posse pignoratitia actione de recipiendo pignore. Ponitur in hoc cap. creditor, pignus quod acceperat, alii creditori suo pignori obligasse, quod jure fit: sed extincto priore pignore, exstinguitur etiam posterius, *l. 1. C. si pign. pignori datum sit*.

AD CAP. *Significante*. Pen.

Ex cap. penult. intelligimus, pactionem, sive legem commissoriam, quæ probatur in venditione, non probari etiam in pignoribus, ut si convenerit, ut ad diem sorte non soluta, creditor sibi habeat pignus, sive, ut creditori pignus committatur jure dominii. Quæ conventio fiducia olim dicebatur, et erat recepta, post a Constantino Imp. improbata est, *l. ult. C. de pact. pign.* quia sæpenumero huic pactioni inest fraus intollerabilis, maxime, ut fit pro ære modico pignorata re immensi pretii. Itaque non habita ratione pactionis hujus, vel jurisjurandi, quo obfirmata est, censet Roman. Pontifex, quandocunque oblata debitori pecunia, etiam longe post diem solutioni dictum, et fructibus pignoris a creditore perceptis computatis in sortem, debitori esse restituenda prædia pignori obligata.

AD CAP. *Cum constet*. Ult.

Cap. ult. non est plane de pignore, vel hypotheca, sed de cautione idonea, quam fructuarius proprietario cavere debet, usurum se prædiis, vel etiam aliis rebus mobilibus, ut est in *l. 1. D. usufr. quemadm. cav.* quæ modo usu non consumuntur, quæ non sint in abusu, usurum se his rebus boni viri arbitratu, et cum usufr. ad se pertinere desierit, restituturum, quod inde exstabit, τὸ ἑυρισκόμενον *d. l. 1. et l. eum qui, §. ult. de injur.* quæ cautio, sive stipulatio fructuaria dicitur, *l. 4. §. ult. de verb. oblig.* Pecuniam vero numeratam tantundem, non eamdem ipsam, sed quantitatem eandem pecuniæ, non quod exstabit ex ea pecunia, sed parem quantitatem pecuniæ finito usufructu se proprietario restituturum, quæ cautio SC. dicitur, *l. ult. usufr. quemadm. cav.* Pecuniam, inquam, vel etiam aliam rem similem, quæ usu consumatur, veluti, vini, olei, frumenti, cujus usufr. ei relictus est, parem quantitatem. Ceterum hæ duæ cautiones satisdationes sunt non nudæ repromissiones, *l. 4. C. de usufr. §. constit. Inst. eod. t.* Satisdationes, id est dationes fidejussorum: non male huic cap.

subjicitur *tit. de fidejussorib.* Satisdare est cavere fidejussoribus datis, vel etiam cavere pignoribus.

AD TITULUM XXII.

De Fidejussoribus.

AD CAP. *Clericus*. I.

Quod est in cap. 1. hujus tit. quia primum fluxit ex *Apostolorum can.* 20. par est, ut etiam restituta inscriptione, ei acceptum restituatur. Et sunt ejus canonis verba hæc: κληρικὸς ἐγγύας διδοὺς καθαιρείσθω: quibus verbis non hoc significatur, *clericus dans fidejussorem*: cur enim clericus in sua causa, et suæ rei causa non dabit fidejussores creditoribus, quibus mutuas pecunias accipit, vel aliis, quibus cum contraxit quocunque genere? Ergo non prohibetur dare fidejussores, sed prohibetur dare fidejussores, id est, spondere, fidejubere pro aliis. κληρικὸς ἐγγύας διδοὺς, vertunt, clericus fidejussiones dans: unum verbum sufficit, *clericus fidejubens*, καταιρείσθω, inquit, vertunt, *abjiciatur*, rectius καθαιρείσθω, *ordine clericali moveatur*, καθαίρεσις, quæ et depositio dicitur, est poena clericorum propria. Denique sententia cap. hujus est, clericum fidejubentem pro aliis, se immiscentem hac ratione negotiis secularibus esse pellendum ordine. Id vero Zonaras et Aristenus Græci interpretes canonum Apostolorum sic interpretantur, ut non debeat clericus pro publicano fidejubere, qui conduxit vectigalia publica, vel pro conductore alienarum possessionum, vel pro procuratore rei alienæ, sive litis. Pro reo vero, aut debitore laico, vel clerico, nihil refert, forte egeno, et ob æs alienum detento in carcere, pietatis officio functus, si fidejubeat, vel pro alio pecuniam solvat, vel judicio sisti, laudandum magis, quam accusandum esse, ut proponitur in *cap.* 2. *hoc tit.* Conventum clericum ex stipulatu, quod fidejusserit pietate ductus pro inope, si solverit creditori, recte agere mandati adversus eum, pro quo fidejussit, quanti sua interest: et principali debitore non solvente, recte mitti in possessionem prædiorum ejus, si quæ habeat, ut ex fructibus ferat, quod sibi debetur. Et cum hoc *cap.* 2. conjungendum *c.* 5. *sup. de juram. calum.* ex cujus inscriptione legendum in inscriptione c. 2. *Archidiacono Norvicensi,* non *Archiepiscopo*, in quo cap. 2. et illis verbis, *fidei, et juramenti*, non omittam significari duo genera cautionum, nudam cautionem, quæ repromissio dicitur, et cautionem juratoriam, ut *cap.* 2. *sup. de jurejur.* et *cap.* 3. *de his quæ vi, metusve causa gesta sunt*.

AD CAP. *Constitutus*, III. et CAP. *Eum pro quo*. Ult.

In cap. 3. ponitur unus casus, quo fidejussor, antequam solverit, imo et antequam cum eo agat creditor, apud quem fidejussit, potest cum debitore principali agere mandati, ut liberetur, puta si a creditore multas molestias perpetiatur assidua conventione, et si debitum crescat in dies ex mora, si crescat nimis usurarum accessio, usurarum scilicet licitarum, puta, quæ propter moram infliguntur: nam quæ infliguntur propter lucrum, vetitæ sunt hoc jure, etsi debitum sit liquidum, et certum. Quamobrem ut liqueat, nempe de debito, ait in *hoc c.* 3. ab utraque parte exigi posse jusjurandum calumniæ, ut *d. cap.* 5. *de jur. calum.* quodque pars est, ut dixi, *cap.* 2. quæ repetitur iisdem verbis in *hoc c.* 3. Jusjurandum calumniæ defertur utrique parti ad eliciendam veritatem si sit in obscuro, *cap.* 32. *sup. de jurejur. cap. dudum* 2. §. *partibus*, *de elect.* Hic vero casus, qui proponitur in hoc cap. quo fidejussor, antequam conveniatur, appellatur ut solvat, agit cum reo principali, ut liberetur: hic, inquam, casus non est alius, quam qui proponitur in *cap. ult. hoc tit.* ex *l. Lucius*, *D. mand.* si diu in solutione debitor cessaverit. Ex qua *l. Lucius*, et alii duo subjiciuntur in *cap. ult. h. t.* si bona sua debitor dissipare incipiat, et prodigere. Item si fidejussor condemnatus sit, si forte renuntiavit beneficio excussionis, ut vocant, a Justiniano concesso, quamvis nondum sit exactus, nondum sit actum judicati, ut *l.* 10. *C. mand.*

AD CAP. *Quod quibusdam*. Pen.

Hactenus dictum est de clericis. Sequitur de Monachis *c. pen.* quo prohibitio ampliatur ex Concilio Lateranensi, ne pro ullo ulla ex causa Monachi fidejubeant sine consensu Abbatis, et Capituli, ac ne etiam sine eorum consensu pecuniam mutuam accipiant, nisi eatenus, quatenus id Capitulum eis mandaverit, nomine Capituli, ut tot puta nummos rogarent, et acciperent. Alioquin ut ex mutui causa, et fidejussionis, neque ipsi obligentur, nec Monasteria, nisi pecunia, quam mutuam acceperunt, versa sit in rem Monasterii. Clerici fidejubentes etiam, quo casu fidejubere vetantur, puta pro publicanis, aut conductoribus alienorum prædiorum sane obligantur. Et imperfectus est ille canon, qui vetat fidejubere, et fidejubentem tamen non absolvit.

AD TITULUM XXIII.

De Solutionibus.

AD CAP. *Ad hoc*. I.

Comparat hoc cap. 1. filium, qui successit patri jure hæreditario, Prælato Ecclesiæ: filius tenetur ex contractu patris: Prælatus etiam tenetur ex contractu antecessoris sui, non ex quolibet contractu, non ex eo, quem habuit sui commodi causa, privatæve rei causa, sed ex contractu, quem miscuit cum alio, urgente inopia, aut necessitate ecclesiæ. Uterque obligatur jure successionis, et hac ratione, quod decessor se obligavit vel ecclesiæ causa, vel etiam rei familiaris causa, in quam successit filius patri. Additur in *cap.* 2. si qua debita contraxerit Prælatus, puta Episcopus, vel Abbas, extra rem, et causam ecclesiæ, ecclesiam non teneri ex facto Prælati, pro aliis ecclesiam obligari non posse, et Prælatum, qui hoc egerit, suspendi, quasi pravum administratorem, ab administratione temporali et spirituali. Prælati officium est, non ut obliget, sed ut liberet Capitulum, et allevet. Res est aperta.

AD CAP. *Odoardus*. III.

Constitutio *cap.* 3. quodammodo tracta est ex jure civili, quæ hoc vult, ut debitor, qui lapsus est facultatibus casu quodam, vel qui debitum agnoscens bona fide, quod exigit *l. pen. D. de cess. bon.* ultro creditoribus suis bonis cessit, ut hic, inquam, quam in rem, c. 3. vulgo adjicitur *cap. Oldradus*, ut hic, inquam, non possit ob non solutum debitum excommunicari, vel ut excommunicatus protinus absolvatur: quia nec conveniri potest cum effectu, qui cessit bonis, aliter quam si postea aliquid acquisierit, unde creditoribus satisfacere possit, ut §. *ult. Instit. de action. l.* 4. *et l.* 7. *de cess. bon.* Qua de re etiam ab eo debitore idonea cautio exigi potest, puta, ut datis fidejussoribus, vel pignoribus caveat, se soluturum pecuniam debitam, cum primum ampliatæ suæ facultates fuerint.

AD CAP. *Is qui*. IV.

Cap. ult. tractum est ex *l. cum de indebito*, *de probat*. Eum, qui dicit, se indebitam pecuniam solvisse per errorem, et agit condictione indebiti, probare debere indebitam pecuniam fuisse. Eum quoque, qui dicit se solvisse simpliciter, probare debere solutionem, etiamsi reus sit, qui conventus dicat se solvisse, ut *l. in exceptionibus*, *de probat.* videlicet, si contra negetur solvisse, si contra actor neget eum solvisse: ille vero affirmet se solvisse. Quod si impleverit, id est, si probaverit se solvisse, et convicerit actorem, id est, creditorem, tunc onus probandi transfertur in actorem, nimirum ut probet, se accepisse debitam pecuniam. Hoc casu, rei partes non sunt probare indebitum. Imo actoris hæ sunt partes, ut probet debitum, et sic agat: non solvisti, aut si solvisti, aut docueris te solvisse, me existimante te non solvisse, paratus sum probare te solvisse pecuniam debitam.

AD TITULUM XXIV.

De donationibus.

AD CAP. *Prudentes*. I.

Auctor hujus collectionis Decretal. epistolarum, sive compilationis, ut principes invitaret ad donandum Ecclesiis, ad augendas facultates Ecclesiarum, initio hujus titul. proposuit statim illud Gregorii I. quod is 12. epistolarum retulit ad Francorum Regem, *Nobilibus hoc esse proprium*, *innatum, ingenitum, ut facile donent et largiantur aliis*, ut in *l. filiusfam.* §. 1. *de donat.* significatur, Senatorium esse donare. Ac præterea nobilium hoc esse proprium, ut existiment se debere, quod largiantur ultro, quodque donarunt deperiisse, nisi id aliis, atque aliis, subinde beneficiis cumulaverint. Qui mos etiam, sed hic plane ignobilis, et illiberalis eorum fere omnium, qui beneficia acceperunt, ut nihil se accepisse putent, nisi veteribus beneficiis continenter adjiciantur nova. Nam Plinius ait 3. epistol. *Quemlibet sæpe obligatum, si id unum neges, hoc solum meminerint, quod negatum est.*

AD CAP. *Fraternitatem*. II. et CAP. *Ceterum*. III.

Sequitur in *cap.* 2. si quis Episcopus, vel Abbas Ecclesiæ suæ inconsulto Capitulo donaverit, nullam esse donationem, et a successore ejus revocari posse, ut *capit.* 2. *sup. de precar. capit.* 2. *sup. de rer. permut.* Et omnino procuratoris exemplo, ut *l. ignorantis*, *ff. de procur.* Episcopum, vel Abbatem Ecclesiæ meliorem conditionem facere posse, ut *cap.* 2. *sup. de loc.* non deteriorem, ut *cap.* 1. *de in integr. restitut.* Nam et Episcopus, vel Abbas veluti procurator quidam est rerum ecclesiasticarum, non dominus, *can. ult.* 12. *q.* 1. Nec tamen ei prorsus interdicenda donatio est: nam ut ostenditur in capit. 35. si ea sit consuetudo loci, quæ Episcopum quædam erogare permittat, causa cognita, erogatio illa, quæ suffulta est consuetudine

loci, et justa causa, nec Ecclesiæ onerosa, confirmatur, etiamsi prælatus non adhibuerit ea in re consensum Capituli. Quod tamen etiam in hoc cap. 3. indicatur, ita excipiendum esse, si rei donatæ parva quantitas sit: neque enim, ut et interpretes omnes adnotant, rem soli, aut quæ ei semper in jure comparatur, rem mobilem magni pretii, vasave Ecclesiæ pretiosa Episcopo donare licet. Notandum est, quod dico, rei immobilis appellatione rem mobilem pretiosissimam contineri, veluti monile magni pretii. Et merito, quod de re immobili in celeberrima illa *l. 2. C. de rescind. vend.* cum venditor circumscriptus est ultra dimidiam justi pretii, trahendum videtur ad rem mobilem sine pretio pretiosam, quia hæc comparatur immobili in omnibus juris articulis.

AD CAP. *Consultationibus*. IV.

In hoc cap. definitur: beneficium viventis possessoris, non posse Episcopum privatis, id est, laicis (nam legi sæpe laicos significari in Decreto privatorum nomine sive appellatione) donare, vel conferre ullo modo. Monachis autem suis sive religiosis, sive Canonicis, si Episcopus concesserit viventis beneficium, eo beneficio, fruisci illos non posse, quamdiu possessor fuerit in rebus humanis: post mortem ejus eo perfrui posse, ut *cap. 9. sup. de rest. spol.* Quoniam, et privato si beneficium viventis contulerit Romanus Pontifex, quod ei soli licet, inest huic collationi sive donationi semper hæc lex, ut eo donatarius non nisi post mortem justi possessoris perfruatur, *cap. 4. sup. de concess. præb.* Scriptum autem est hoc cap. 4. Abbati Sancti Albani, qui est in Anglia.

AD CAP. *Per tuas*. V.

Orto dissidio, ut frequenter olim eveniebat inter cives Florentinos, aliis faventibus Romano Pontifici, qui Guelfi dicebantur, aliis Imperatori Friderico I. Pontificis Maximi, et Pontificum summo adversario, nobiles quidam Florentini eo tempore Episcopum Florentinum domi suæ occuluerunt, et celaverunt, ne interciperetur, vel aliquid secus, et a dignitate sua alienum agere, aut pati compelleretur a Gibellinis, qui partes tuebantur Imperat. Postea vero composito, et sedato omni dissidio, Episcopus Florent. auctoritate Alexandri tertii, ut Nobilibus referret gratiam feudi nomine, ex bonis Ecclesiæ donavit eis quatuor modios, qui singuli dicuntur actus quadrati a veteribus, agri cujusdam Auctoritate opus fuit Romani Pontificis in constituendo feudo novo ex bonis ecclesiæ. Ac præterea consensu Capituli totius, vel majoris partis, ut *cap. 2. sup. de feud.* Quo quidem Episcopo mox defuncto, successor ejus ut debuit, de recto feudo nobiles illos investivit. Legendum sane in hoc cap. *de recto feudo,* non, *de certo feudo*. Et ita sane legitur in 3. coll. Rectum feudum est, cujus origo et causa rectissima est, ut *Feud. lib. 2. tit. 4. et lib. 4. tit. 46. et* 91. Inséderat gravis error de certo feudo. Sed si minor agri in feudum concessi illis nobilibus Florentinis, numerus inveniatur, ut si inveniantur duo tantum modii, cum dixisset, se concedere quatuor, etiam successor supplere debet, quod deest modo, quem dixit antecessor suus, ne videatur Ecclesia, aut Episcopus Ecclesiæ nomine quicquam egisse per fraudem dolo malo. Qua de re tamen successor ille consuluit Roman. Pontificem: an scilicet modum agri supplere sibi liceret eo, quod etsi nobiles illos investisset de recto feudo, secutus donationem antecessoris sui, tamen eos nondum induxerat in possessionem. Ex quo apparet investituram jus tribuere tantum, non possessionem, ut ex *cap. 22. sup. de præbend. et can. visis* 16. *qu.* 2 *et feud. lib. 4. tit.* 15. Investitura jus tribuit, ergo non possessionem, quia possessio facti est potius, quam juris. Itaque verebatur successor ille, ne videretur inducendo illos in possessionem, sicuti desiderabant, constituere novum feudum ex bonis ecclesiæ, quod non licet inconsulto Rom. Pontifice. Qua re tamen ait Rom. Pontifex, moveri eum non debuisse, quia non constituit novum feudum, qui, quod jam recte constitutum est ab antecessore suo, aut concessum auctoritate summi Pontificis, ad emolumentum, et effectum perducit bona fide: hæc est sententia cap. quinti.

AD CAP. *Cum dilecti*. VI.

Capitulum sextum pertinet ad monasterium de Melios, quod est in Scotia in diœcesi Glascuensi, ut didici ex libro fisc. Rom. Pontificis, cui monasterio nobilis quidam, ea de re conscripto instrumento, pure donaverat possessiones quasdam, et alias possessiones eodem instrumento, sub ac conditione modoque, ut monasterium filio suo quotannis præstaret pensionem certam, vel cessante Monasterio in præstatione pensionis, ut filius eas possessiones ad se revocaret, et ex eis faceret sylvam, sereret sylvam, *qu'on appelle forest en ce chapitre*. Quod vero cessaret monasterium in præstatione pensionis, filius utramque donationem rescindere, et revocare nitebatur, qui merito repellitur: quia conditio illa, sive modus non ad priorem donationem pertinet, quæ pura fuit, et libera, sed ad posteriorem tantum, et incontractibus, ut subjicit, quæ est sententia vulgo jactata, plena interpretatio facienda est, in testamentis, plenior, ut ait *l. in testamentis, de reg.*

jur. Et plenior sic accipitur, plenior, quam in contractibus. In beneficiis autem, et liberalitatibus sive donationibus plenissima interpretatio facienda est, *c. quia circa, de privil. l. pen. ff. de constit. princ.* quod in beneficiis principum facile concedo plenissimam interpretationem esse faciendam: in donationibus aliorum nunquam id concedam, tametsi id scribat Pontifex, in gratiam scilicet Ecclesiarum. Nam eas tantum donationes vult accipi plenissime, quæ fiunt ecclesiis, scilicet quibuscunque fiant. Dico eas semper esse accipiendas strictius, si jus, et verum sequamur, si rationem juris. Idque patet ex *l. cum de modo donation. et l. eum qui, de donat.* Sunt fatui, ut vulgo dicitur, qui, suis prætermissis, sua exteris donant. Et invenio etiam legislatores restrictius donationes accepisse. Primum lex Cincia eis modum imposuit, ne liceret in immensum donare. Constitutiones autem nolunt donationes valere sine insinuatione, quæ fiat apud acta, et ut legere est in *Cod. Th.* etiam olim donationes omnium bonorum non valebant, nisi singulis rebus nominatim enumeratis, quæ constitutio valde placet. Nam plerique stulti bona sua donant, nescientes quid habeant in bonis. Itaque nolebant veteres donationes valere, nisi singulæ res adnumeratæ essent. Unde sane apparet, strictius donationes accipi, et ut ait *d. l. eum qui,* non adnumerari eas bonæ fidei contractibus.

AD CAP. *Pastoralis*. VII.

In cap. 7. quæritur, quid videatur donasse Episcopus, qui Ecclesiam aliquam suæ parochiæ, permissu maximi Pontificis, et consentiente suo capitulo uti oportet, *c. pen. sup. de his, quæ fiunt a prælat. sine cons. cap.* quod est conjungendum cum hoc c. 7. et consentiente etiam patrono ejusdem ecclesiæ, religiosis quibusdam donavit his verbis: *Concedimus vobis Ecclesiam illam.* Quæritur, inquam, quid donasse videatur? Concedendi verbo donatio plena, et directa significatur, ut *l. donari videtur, et l. ult. in princ. ff. de don.* non donatur tamen pleno jure omne, quodcunque conceditur, ut quod in nudum usum, ut *l. pen. in princ. de leg.* 2. vel in peculium, vel quod precario conceditur. Omnis donatio concessio est, sed non retro, omnis concessio donatio est. Illis autem verbis, quæ proposui, Pontifex in hoc capit. definit jus patronatus, quod habuit in ea Ecclesia, religiosis illis contulisse patronum videri. Episcopum vero portionem fructuum, si quam ex ea ecclesia ferre solebat, non etiam videri donasse cathedraticum, quia, quantumcumque generaliter Episc. ecclesiam det, intelligitur semper sibi correctionem retinere, ut *can. visis* 16. *q.* 2. et procurationem, et visitationem, *cap. venerabili, de censib.* et cathedraticum, ut in *hoc. c.* 7. id est, duos solidos, quos Episcopo debent singulæ ecclesiæ in honorem throni, et cathedræ suæ, ut *cap. conquerente, de off. jud. ordin. et cap. eccles. sup. de censib. et can.* 1. 10. *q.* 3. *et Nov. Justin.* 123.

AD CAP. *Inter dilectos*. VIII.

In civitate Luca, civitate Hetruriæ, *Luques en Toscane*, hospitale S. Alucii, de cujus possessione hospitalarii S. Sepulchri Pisis consistentes, quæ proprius abest Luca, qui et hospitalarii dicuntur S. Joannis Hierosolymitani, cum egissent semel interdicto quorum bonorum, et iterum interdicto uti possidetis, et neutro judicio obtinuissent, postea egerunt adversus magistrum, sive rectorem, et fratres ac patronos hospitalis S. Alucii petitorio judicio, et obtinuerunt. Sæpe evenit, ut qui vincitur in possessorio judicio, vincat in petitorio, ut *cap.* 3. *de caus. poss. et propiet.* Obtinuerunt autem in petitorio judicio, quia probarunt liquido, id sibi hospitale, vel Xenodochium fuisse pure, et simpliciter donatum a rectore, sive magistro ac fratribus, et patronis ejusdem hospitalis, vel Xenodochii S. Alucii, nec habita est ratio eorum, quæ allegabant donationis infirmandæ causa, fratres illi S. Alucii, dicentes nimirum, se quo tempore huic rei adsensum præbuissent, fuisse, excommunicatos, et id agendo in perjurium incidisse. Denique se esse perjurii reos, itemque donationem se fecisse dolo malo in fraudem Plebani, *qui veut autant à dire que Cure,* Plebani de Pisis oppido Lucæ vicino. Qui quidem Plebanus in eo hospitali aliquid juris habebat, ut liquet etiam ex *c.* 9. *sup. de arb.* in quo et ejusdem Plebani de Pisis, et hospitalis ejusdem fit mentio. Ideo autem nulla earum allegationum a judice habita est ratio: quia qui turpitudinem suam allegant, non sunt audiendi qui excommunicationem, perjurium, fraudem a se commissam, *l. si servus plurium,* §. 1. *de leg.* 1. nec enim tam improbe causari potest, *l. si creditorib. C. de servo pign. dat manum l.* 4. *C. de revoc. don. l.* 3. *C. de transact. cap.* 8. *sup. de concess. præb.* Non audiuntur etiam, qui quod fecerunt: mutare, et rescindere conantur temere, qui veniunt contra factum suum, *l. post. mortem, de adopt. l. vindicantem, de evict.* Quare donationis jure hospitale illud S. Alucii Pontifex recte addixit hospitalariis S. Sepulchri, salvo tamen jure Plebani de Pisis, si quod habet, atque etiam Episcopi Diœcesani, quia, ut est in reg. jur. quam usurpat hoc loco, res inter alios judicata, aliis præjudicare non potest.

AD CAP. *Apostolicæ*. Pen.

Sequitur *cap. pen.* Sciendum est, Episcopum ad extructionem monasterii donare posse quinquagesimam partem bonorum, sive redituum ecclesiæ, suæ, et ad amplificationem cujusdam ecclesiæ, quæ sita sit in parochia sua, centesimam partem, puta si in ea ecclesia se velit sepeliri, vel si eam monasticis Regulis informare. Sic enim cautum est Conc. Toletano, quod extat in *can. pen.* 12. *q.* 2. cujus canonis verba aliquantulum immutata hoc loco referuntur. Neque vero in eo canone exigitur consensus Capituli. Imo indistincte in eo permittitur Episcopo ex ea causa, quam, dixi, donatio centesimæ, vel quinquagesimæ. Quod confirmatur etiam *cap. pen. sup de iis, quæ fiunt a prælatis*, *et hoc cap. nostro*. Quo etiam ex verbis ipsius can. additur hæc interpretatio, ut nec 50. vel 100. donare in rem supradictam Episcopus possit. Imo nec minus quinquagesima, vel centesima, si quod ex ea grave damnum sentiat Ecclesia: vel si secus fecerit in detrimentum Ecclesiæ, si quid, vel minimum donaverit etiam in rem supra dictam, et detrimentum Ecclesiæ, id successor ejus revocare potest cum effectu, nisi præscriptione temporis communita sit Ecclesia, qua cum successor agit rescindendæ donationis causa, vel qua alia exceptione justa. Plus vero quam 50. vel 100. secundum distinctionem illius canonis in illam rem, quamvis non sit ea donatio Ecclesiæ detrimentosa, etiam Episcopus donare non potest neglecto modo, quem donationi Concilium Toletanum imposuit, sine auctoritate et permissu superioris. Quod autem ait in *sup. d. can.* unam tantummodo, quæ placuerit, Episcopum posse ex his duabus remunerationem adsumere, quod non explicat, et obscurum est tamen, et plane desiderat explicationem aliquam, hoc est, meo judicio, non posse Episcopum munerare, et largiri utramque partem 50. scilicet, et 100. sed alterutram tantum. Et notandum etiam, non posse eum vel 50. vel 100. ita scindere in partes, ut quæ particulatim donaverit, non coacerventur, et coerceantur, ad modum finemque, vel 50. vel 100. Denique nec particulatim ex sup. d. causa factam donationem 50. vel 100. excedere posse modum Concilio Toletano præstitutum.

AD CAP. *Propter*. Ult.

Capituli ult. auctor est Gregorius nonus, qui, ut solet, id mutuatus est ex jure civili: ex causa ingratitudinis donationem actione ingrati a donatore revocari posse, puta, si donatarius in donatorem, manus intulerit, si atrocem ei injuriam fecerit, si damnum rebus ejus intulerit grave, si vitæ ejus insidiatus fuerit, si capitis eum accusaverit, nec obtinuerit, ut *l. ult. in fin. C. de revoc. don.* Quæ tamen actio, ut ait ex eadem *l. ult.* hæredi donatoris non competit soli donatori competit non hæredi ejus, ex offensa, quam sustinuit defunctus, quia actio ingrati vindictæ potius, quam pecuniæ persecutionem habet, ut *l. 7. C. eod. tit. de revoc. don.* ubi *vindicationis*, id est vindictæ.

AD TITULUM XXV.

De peculio Clericorum.

AD CAP. *Investigandum*. I.

Peculium clericorum aliud dicitur esse quasi castrense, quia et clerici militant, et stipendia merent, puta, quod per occasionem clericatus acquirunt, quod a collegis sive conclericis, vel a parentibus, vel cognatis eis in clero agentibus donatur inter vivos, vel relinquitur testamento, aut ab intestato, de quibus rebus omnibus etiamsi sint in potestate patris, vel avi (Clericatus non solvit patriam potestatem, imo nec Episcopatus, nisi ex Nov. 81.) de his, inquam, rebus omnibus libere testari possunt, sicut et de rebus, quas habuerunt proprias ante clericatum, qui erant ante clericatum sui juris, suæ spontis, *l. sacrosanctæ, l. cum lege, C. de Episc. et cler. et Nov.* 123. *et* 121. *et can. Episcopi*, *can. sunt manifestæ* 12. *q.* 1. Aliud est peculium, quod sibi palam clerici ex reditibus Ecclesiæ parasse præsumuntur, ut in *cap. pen.* in quo ex Concilio Remensi proponitur, eum, qui egenus et inops venit in clerum, si quid postea emerit suo nomine, id eum justa præsumptione videri ex reditibus Ecclesiæ acquisiisse, et ecclesiæ relinquere debere, non vel ex testamento, vel quo alio modo id alienare, et transferre in alium. Res denique ex pecunia Ecclesiæ comparatas a clerico, Ecclesiasticas esse videri sicut res, quæ dotali pecunia comparatæ sunt, dicuntur esse dotales, *l. res, ff. de jure dot. l. ult. C. de ser. pig dato manum.* Res item, quæ ex castrensi peculio comparatæ sunt, castrenses esse videntur, sive castrensi peculio connumerantur, *l.* 1. *C. de cast. pec. mil. lib.* 12. Ait vero in hoc c. 1. si quis pauper in clerum cooptatus fuerit, quod post clericatum emerit, ad Ecclesiam, in quam adscriptus et cooptatus est, pertinere juxta canonicam auctoritatem, inquit, id est, juxta *can.* 32. *Carthag. Concilii*, in quo tamen ait, id subjacere potestati Episcoporum. Cresconius can. 251. subjacere potestati ecclesiæ. Utrumque idem potest: nam et Episcopi vicem sustinent Ecclesiarum. Qui Episco-

pum dicit, et Ecclesiam dicit, et contra. Verum objicitur eidem canoni 32. aliud quod Latine expressum extat in *can.* 1. 12. *q.* 3. posse quidem Episcopos, et clericos testari de iis, quæ donationis jure, vel successionis legitimæ, aut honorariæ adepti fuerint, non etiam si nihil habentes in bonis, in clerum venerint, de his scilicet, quæ post Episcopatum, vel clericatum emerint, quæ omnino Ecclesiæ conservare debent: alioquin pro invasoribus habentur, et sacrilegiis ut *cap. pen. h. tit. can. sacrilegium, et can. qui rapit* 17. *qu.* 4. *can. gloria* 12. *qu.* 2. In can. illo 32. Carthag. Concilii perperam legitur, ὡς ἔφιδον πεποιήκοτες ἔνεχονται, quoniam illud ἔφιδον nihil significat, et legendum omnino ἔφοδον, id est, impressionem, invasionem, ut *d. can.* 1. 12. *q.* 3. *Tenentur*, inquit, *ut qui fecerint impressionem, qui quid pervaserint, et rapuerint*.

AD CAP. *Unusquisque*. III.

Et ex hoc c. Concilii Carthaginensis etiam est *cap.* 3. *h. t.* ut unusquisque presbyter, id est Episcopus, qui proprie dicitur consecrari: clericus ordinari, non consecrari: res, quas post diem consecrationis acquisierit, propriæ ecclesiæ relinquat, ut ergo de his rebus testari non possit, *cap.* 9. *tit. seq.*

AD CAP. *Presbyter*. II.

His addamus ex c. 2. hoc tit. quod repetitur etiam in *can. ult.* 12. *q.* 4. ex Concilio Agathensi, ut presbyter diœcesanus, qui est Episcopus, si quid emat, id nisi velit pelli episcopatu, emat ecclesiæ suæ nomine, videlicet, ut Gratianus indicat aperte paulo ante d. can. ult. si id emat ex reditibus ecclesiæ, et subdistingue in hoc c. 2. τὸ *superemerit*, *faut une virgule après*, et post hanc subdistinctionem continenter legito, *ad ipsius Ecclesiæ nomen scripturam faciat*, id est, emat ad ipsius Ecclesiæ nomen: ad Ecclesiæ nomen emere, in ecclesiæ nomen emere, ut in *l.* 2. *ff. quando ex fac. tut.* in nomen suum emere. Confirmantur etiam hæc omnia *cap. pen. hoc tit.*

AD CAP. *Inquirendum est.* Pen.

Hujus cap. sententia hæc est, quod emerit presbyter ex reditibus ecclesiæ, vel ex oblationibus et votis fidelium, alieno vel suo nomine, suppresso nomine Ecclesiæ, in fraudem Ecclesiæ, revocari, et notari factum quasi sacrilegium sive pervasionem, aut deprædationem, quod ante dictum est, quasi crimen simile illi, quod Judas ille Iscariotes proditor Domini admisit, qui ut habetur Joan. 12. fur erat, et quæ inferebantur in fundam communem, *en la bourse commune*, asportabat, et furabatur, ἐβάσταζεν. Denique sicut presbyter nec suo nec alieno nomine fœnus exercere potest, ut *can. ult.* 46. *dist.* ita nec suo nec alieno nomine, sed Ecclesiæ tantum nomine de facultatibus Ecclesiæ quidquam emere.

AD CAP. *Si quis* Ult.

In cap. ult. ostenditur, etiam in solo Ecclesiæ, si clericus novale fecerit, vel vineam instituerit, atque ita meliorem agrum Ecclesiæ fecerit, id Ecclesiæ cedere proprietatis jure, vel juxta regulam juris et civilis et naturalis, superficies cedit solo. Posse quidem novali, aut vinea, quam fecit seu consevit, clericum uti frui, quamdiu vixerit, pro cultura et cura, sed post mortem ejus ad Ecclesiam redire, quod solo Ecclesiæ immolitus est, vel superposuit, nec posse ab eo clerico, testamento, vel codicillis, ad hæredes, aut prohæredes, suos transmitti. Prohæredes vocat veluti bonorum possessores, et fideicommissarios Trebellianos, ut Romanæ Synodi *can.* 3. *Hanc*, inquit, *pœnam placuit hæredes prohæredesque respicere*. Et in formula manumissionis apud Yvonem *parte* 6. *cap.* 131. *Nulli*, inquit, *hæredum meorum ac prohæredum*, *nec cuiquam personæ alii quicquam debeat servitutis*, et in titulis, quos alias legi, Ecclesiarum Sancti Irenei et Justi Lugduni: *Si quis de hæredibus*, *aut prohæredibus nostris contra hanc donationem, vel venditionem nostram fecerit.* At in hoc cap. *si quis sane clericorum agella*, *vel vineolas, celuy, qui avoit escrit celà, ne sçavoit sa Grammaire.* Corrige, *si quis sane clericorum agellos, aut vineolas*, ut *l. prædia*, *§. liberto, de instr. vel instit. leg.* Corrige etiam in exceptione, quæ est in extremo clausulæ h. cap. *nisi forsan Episcopus pro servitiis ac protributione*, sic legi in vetustissima compilatione omnium decretorum, et *protributione Ecclesiæ*, non *præstatione*, *largiri voluerit*.

AD TITULUM XXVI.

De Testamentis, et ult. voluntatib.

AD CAP. *Quorundam*. I.

Hujus quidem tituli capita sumpta sunt ex epistolis Gregorii I. sive ut vocatur ex regesto ejus. Et primum quidem cap. ex epistola 52. lib. 7. ad Anthemium Subdiaconum Campaniæ, sic restituenda est inscriptio. In quo cap. et mentio fit Importuni, est nomen proprium Episcopi civitatis At-

tellanæ, quæ civitas est in Campania, *au Royaume de Naples*. Et ex hoc cap. et ex ejusdem Gregorii lib. 2. ep. 10. quæ scripta est ad Importunum Episcopum, non addito nomine civitatis, supplendum id nomen est. Constituitur autem in hoc cap. qua de re jam dictum est satis tit superiore de peculio Clericor. ut Episcopus possit quidem testamentum facere de his bonis, quæ habuit propria ante episcopatum, ut et cavetur Justiniani Nov. 131. non etiam de iis bonis, quæ Ecclesiæ fuerunt ante ipsius consecrationem, vel quæ ipse post consecrationem acquisivit, quia Ecclesiæ suæ ea quasi justa præsumptione parta ex reditibus Ecclesiæ, omnino Ecclesiæ suæ relinquere debet, *ut cap. 3. sup. tit. prox. et cap. 7. et 8. hoc tit.* cujus inscriptio restituenda est hoc modo, *Cœnomanensi Episcopo, et cap. 9. cap. 12. h. t. et cap. 8. eod. tit.* in 1. *collect.*

AD CAP. *Quia ingredientibus*. II.

Secundum caput hujus tit. est ex eodem lib 3. Gregorii I. epistola cujus initium supplere possis ex *can. quia ingredientibus* 19. *q.* 3. Et hoc c. 2. atque etiam 3. dirigitur ad Januarium Episcopum Caralitanum Sardiniæ, cujus civitas auctoribus promiscue dicitur modo Caralis modo Calaris. Ad quem Episcopum etiam extant multæ aliæ epistolæ in regesto ejusdem Gregorii, et hoc cap. 2. ut plenior ejus epistola indicat, scriptum est Januario supra dicto ad postulationem Gabiniæ Abbatissæ sancti Gabinii, et Luxorii, ut vulgo legitur in Martyrologio S. Sabinii et Crispi: quorum memoria celebratur mense Majo, et est conditum illud monasterium in civitate Sardiniæ, quæ dicitur Turris, vel portus Turris. Constitutio autem hujus cap. congruit cum Novellis Justiniani 5. et 123. ex quibus prodiit illud vulgare verbum, ingressos monasterium ipso facto, ipso ingressu se suaque dedicare Deo sive monasterio. Constituitur igitur huic verbo convenienter in hoc cap. 2. ut ante ingressum monasterii, possit qui cogitat monachismum testamentum facere; post ingressum non item: quia se devovendo monasterio, etiam bona sua eidem devovisse intelligitur. Quamobrem Syricam Abbatissam ejusdem monasterii, cui successit supradicta Gabinia, solemni more ab Episcopo ordinata Abbatissa, ait, non jure testamentum fecisse, quamvis habitum monachicum nunquam induerit; sed presbyterarum more tantum induta processerit: neque enim habitus facit monachum, sed professio regularis, *cap. 13. inf. de regularibus*. Et hoc culpæ potius Episcopi adscribitur: qui eam Abbatissam ordinavit, nec veste monachali induit. Est autem omnino ex epistola illa Gregorii in hoc cap. legendum: *In vestibus, quibus utuntur loci illius presbyteræ, non presbyteri, permansisse*. Presbyteræ dicit, quas πρεσβύτιδας Apost. in epist. ad Titium cap. 2. ubi et illud monet, ut sint ἐν καταστήματι, *en leur habit*, ἱεροπρεπεῖς, ut sint honestæ, et sanctæ in vestitu. Laodicenæ Synodi Canon. 11. πρεσβυτίδας interpretatur καθημένας, id est, præsidentes, quæ puellis præsunt, easque docent, quæ honesta sunt, quæque Dei voluntati congruunt, ut idem Apost. præcipit illo loco. Placet valde, quod Epiphanius scribit lib. 3. contra Colluthianos hæreticos, quod inquam ille ait, et observat, eas mulieres dici πρεσβύτιδας, id est, anus, non πρεσβυτήριδας, quia in Ecclesia ordinari non possunt, sicut mares ex illo Concilio Laodiceno, cujus sententia exstat in *can. ult.* 32. *distint.* ubi aliter hæ mulieres dicuntur vetulæ viduæ, univiræ, matricariæ, sic legendum, unde *le nom de Marguilliers*. Harum quoque mulierem mentionem facit Clemens Apostolicarum Constitutionum *lib. 2. cap.* 28. Ex quibus locis omnibus intelligimus male Antonium Augustinum scripsisse, sic appellatas, πρεσβυτέρας, id est, anus (neque enim hoc nomine significatur ordo, sed ætas) πρεσβυτέρας, sive πρεσβυτήδας, appellari Presbyterorum uxores, cum quibus, ut sorores vivebant, quæ interpretatio falsa est.

AD CAP. *Nos quidem*. III.

Cap. 3. sententia hæc est, ut hæres, quem testator ædificare, et dotare jussit monasterium aliquod intra annum, quæ præscriptio temporis est ex Justiniani Nov. 1 et 131. ut intra annum, inquam, exequatur et impleat voluntatem defuncti urgente et imminente Episcopo: quia ut ait secundum leges, id est, secundum jus civile, dilatas defunctorum pias voluntates Episcopali decet studio adimpleri; ut *l.* 39. *et l.* 46. quæ est Greca, *C. de Episc. et Cler.* Pontificali auctoritate hæredes compelli ad obsequium supremæ voluntatis, ut ait *l. hæreditas, D. de pet. hæred.*

AD CAP. *Indicante*. IV.

In cap. 4. quod est ejusdem Gregorii, non tantum quod testamento, vel codicillis moriens quis dari fierive jussit, sed et quod nudis verbis, ut ait, citra ullam solemnitatem, imo et quod nutu fideicommissum reliquit, ad effectum perducendum et præstandum est, ut *l. nutu, de leg.* 3. *et l. et in epistola, Cod. de fideic.* Quod Gregorius hoc loco rescribit Petro Subdiacono Campaniæ, de muliere quadam, quæ nudis verbis concham suam argenteam vendi, et pretium ejus libertis

suis dari jusserat, quæque scutellam argenteam monasterio reliquerat. Recte ita concipitur titulus de testamentis et ultimis voluntatibus: nam ultimæ voluntates omnes non sunt testamenta, non sunt codicilli, cum ut ex hoc loco apparet, nudum præceptum faciat, et constituat ultimam voluntatem.

AD CAP. *Filius*. V.

In sequenti cap. 5. quod est ejusdem Gregorii, quod dirigitur, sic restituenda inscriptio, *ad dominum* Episcopum *Messanensem*, *Messine en Sicile*, in hoc, inquam, cap. ostenditur, quod notissimum est jure civili, rei alienæ legatum, ac fideicommissum valere, maxime si sciens quis rem alienam esse, eam legaverit, et hæredem ut effectum habeat legatum, velit eam redimere a domino, vel si non possit redimere, veram æstimationem ejus præstare debere, §. *non solum*, *Instit. de leg. l. cum alienam*, *C. eod. tit.* Neque huic juri prorsus in hoc cap. derogatur. Sed si quis rem hujus Ecclesiæ, verbi causa Consentinæ Ecclesiæ, ut in Epistola Gregorii latius exprimitur, Ecclesiæ Messanensi legaverit, quæ sit in possessione ejus, tantum abest, ut Episcopus Messanensis eam retinere possit jure legati, ut potius eam restituere debeat Ecclesiæ Consentinæ, hæc est species hujus cap. 2. Et hæc sunt quinque cap. Gregorii.

AD CAP. *Si hæredes*. VI.

Quod est in c. 6. ex Concil. Moguntino, ut hæres, qui non obtemperat voluntati defuncti, intra annum scilicet, ut dictum est supra cap. 3. hæreditatem amittat, consentit omnino cum Justin. *Novel.* 1. *de hæredibus*, *et Falcidia*.

AD CAP. *Cum in officiis*. VII. CAP. *Ad hæc*. VIII. et CAP. *Quia nos*. IX.

Cap. 7 8. 9. jam satis exposui in tit. superiore, et in cap. 1. hujus tit. et quod amplius est in cap. 8. id exponam in cap. 12.

AD CAP. *Cum esses*. X. et CAP. *Relatum*. XI.

Decimo et undecimo cap. abrogatur jus civile, eave pars juris civilis, quæ in testamentis exigit septem signatores et testes, ut rata sint, in codicillis, quinque, *l. ult. C. de codic.* Namque statuitur in his sufficere duos, vel tres legitimos et idoneos testes: nec enim omnes recipiuntur in testamentis adhibito Presbytero, sub quo testator agit, *son Curé appellé*. Quod et si Velitrensibus scribatur utreque cap. qui subjecti erant Romano Pontifici: tamen et pleræque aliæ civitates hodie, etiam quæ profitentur se sequi jus scriptum, et quibus non dominatur Romanus Pontifex, hoc sequuntur, et probant, non tantum si Ecclesiarum utilitatem testamenta respiciant, sive piæ causæ, sed et si rem aliorum quorumcumque.

AD CAP. *Relatum*. XII.

Cap. 12. de testamentis pertinet, ad interpretationem cap. 7. supra, quo cavetur clericum de bonis, quæ in Ecclesia, sive contemplatione Ecclesiæ, in quam scriptus est, acquisivit, testamentum facere non posse, quod ea omnia bona Ecclesiæ omnino cedere oportet, vel Ecclesiis, si in pluribus Ecclesiis beneficia habuit, si plurium Ecclesiarum fructus participaverit, facta eorum bonorum divisione inter Ecclesias pro rata, sive ἀναλόγως. Huic enim constitutioni cap. 7. definitur in hoc cap. 12. locum esse indistincte, sive mobilia, sive immobilia bona acquisierit. Ac præterea definitur in hoc cap. nomine Ecclesiæ significari non Episcopum, quanquam alias, ut sæpe monui, plerumque dicatur promiscue Episcopus, vel Ecclesia, quod Episcopus sit in Ecclesia, et Ecclesia in Episcopo. Non item significari eum, qui in Clericatus officio defuncto successit, verum significari Collegium, sive Capitulum, ex quorum numero defunctus fuit: vel si nulli Collegio Clericorum defunctus Clericus addictus fuerit, tunc Ecclesiæ nomine significari Clericum, qui ei successit in munere Clericali. Et in extremo hujus cap. addit, de bonis supradictis morientem Clericum, quod Ecclesiæ omnino cedere debeat, nihil statuere, arbitrari, testari posse, nisi modicum aliquid erogare velit pauperibus, aut locis pietati dedicatis in cap. 8. sup. vel famulis suis, quorum vivus ministerio usus est, ut *cap. ult. sup. tit. prox.* De bonis autem, quæ non per Ecclesiam, non respectu, vel ratione Ecclesiæ acquisivit Clericus, sed quæ hæreditate ei obvenerunt, quæque artificio, vel doctrina sua acquisivit, libere testari potest: in his bonis Ecclesia nihil juris habet invito Clerico, ut *cap. 9. sup. hoc tit. can.* 1. 12. *qu.* 3. Scribitur autem hæc constitutio, sive dirigitur electo cuidam Episcopo Cassanensi, quæ civitas est in magna Græcia, sive in Calabria, electo, inquam, Episcopo, et cap. Cassanensi.

AD CAP. *Cum tibi*. XIII.

Cap. 13. quod sequitur, existimant plerique omnes derogare juri civili, quo cautum est, hæredis institutionem alieno arbitrio permitti non posse, *l. illa institutio, de hæredib. instit.* Hæc enim constitutio cap. 13 decernit testamentum conferri posse

in alterius dispositionem, quod nihil est quam hæredis institutio. Testamentum fit his verbis, ille hæres esto. Decernit, inquam, testamentum conferri posse in alienam voluntatem, puta his verbis: is mihi hæres esto, quem Titius voluerit. Sed hoc sane intelligi meo quidem animo ita velim, ut possit testamentum conferri in alienam voluntatem, quasi in conditionem, ac si dixisset: Si evenerit, ut quandoque Titius declaret quem optet mihi hæredem esse, sicut in *l.* 1. *de leg.* 2. dicitur in arbitrium alterius conferri legatum posse, quod nisi aliud adjiciatur est falsum, veluti in conditione. Et ita dicimus testamentum ex sententia summi Pontificis Innocentii, qui noluit mutare jus civile, conferri posse in alienam voluntatem quasi in conditionem, non quasi in merum et solutum arbitrium Titii. Qua interpretatione bene percepta apparet hac in re nullam inter jus civile et jus Canonicum discrepantiam esse. Initium vero hujus Cap. supplendum est ex cap. 8. infra de verb. sign.

AD CAP. *Officii*. XIV.

Sciendum est ex his, quæ quis qualicunque Ecclesiæ reliquit, pro salute sua, pro redemptione animæ suæ, Episcopo suo, vel Ecclesiæ parochiali, deberi pro varietate locorum, vel tertiam, vel quartam, vel dimidiam partem, plerumque quartam, ut *cap. seq. et cap.* 1. 2. 8. 9. 10. *inf. de sepulc.* At si quis nominatim aliquid vel modicum legaverit Episcopo suo arbitratu, si certam summam, certam portionem, quam portionem, mortuariorum vocant, quasi mortis causa Episcopo relictam, ut *cap. ult. sup. de reb. Eccles. non alien. et cap. conquerente, sup. de off. jud. ordin.* si, inquam, vel modicum aliquid legaverit Episcopo, ac deinde variis monasteriis, vel Ecclesiis, aut sacellis plura legata dederit, ex his legatis nihil decerpere Episcopus potest, si ea lege modoque sit ei proprie, et separatim relictum legatum, ut eo contentus abiret, et ipse Episcopus agnoverit judicium defuncti: quia hoc genere videtur renuntiasse portioni Canonicæ sive legitimæ, quam ex reliquis legatis ferre potuit jure suo. Verum additur exceptio, nisi modicam portionem Episcopo adscripserit sub ea conditione modove dolo malo, ut nihil detraheret ex ceterorum legatis, et imprudenter ipse Episcopus acceperit legatum. Sed si legatum Episcopo reliquit pure, is sane hoc casu potest ex aliorum legatis detrahere portionem Canonicam sive legitimam, id est quartam, vel tertiam, ut dixi. In extremo autem hujus cap. confirmantur indulgentiæ a Romanis Pontificibus concessæ quibusdam regulariter viventibus, veluti hospitalariis, puta, ut ne quid ex rebus quibusdam eis relictis veluti ex armis, vel equis, ut *cap.* 10. *inf. de sepulc.* Episcopus detrahere possit. Et conjungendum cum hoc cap. est *cap.* 38. *sup. de elect. et cap.* 9. *de pœnit. et remiss.* et *cap.* 42. *de sentent. excommunic.* quæ omnia diriguntur ad eundem Cardinalem sancti Laurentii.

AD CAP. *Requisisti* XV.

Merito autem cap. sup. subjectum est cap. 15. quoniam ad præcipuam constitutionem hujus juris de portione Canonica legatorum piorum, quæ debetur Episcopo, vel Ecclesiæ parochiali, adhibentur in hoc cap. distinctiones, et exceptiones variæ, quas exponam breviter. Aut testator legat tantum Episcopo, et hoc casu si extraneus sit testator, is legasse videtur Episcopo contemplatione Ecclesiæ Cathedralis, cui præsidet Episcopus, debetque ea Ecclesia ex eo legato ferre portionem Canonicam, veluti dodrantem, aut bessem, aut semissem, pro varietate consuetudinis cujusque loci, ut dictum est supra: Episcopus autem, vel trientem, vel semissem, plerumque quadrantem tantum, ut fit etiam hodie, nisi aliud nominatim caveat testator, puta ut totum id quod legaret, cederet Episcopo sine ulla diminutione, quæ exceptio addenda est etiam, ut in hoc cap. declaratur, et ad *Can. Pontifices* 12. *q.* 3. Si autem testator fuerit propinquus Episcopi, Episcopo legasse videtur affectione ipsius Episcopi sola, favore personæ, ut ait *cap.* 8. *eod. tit.* 1. *collat.* Nisi (nam et hic additur exceptio) manifeste probetur aliud sensisse testatorem. Quod si non probetur totum id quod propinquus legavit, Episcopo cedit, neque ex eo quicquam rescindere Ecclesia Cathedralis potest. Denique in partem ejus legati Ecclesia Cathedralis venire non potest. Aut testator legat Ecclesiæ Cathedrali, et hoc casu ex eo legato Episcopo debetur portio legitima sive Canonica, quam dixi, etiamsi, quod notandum est, testator caverit nominatim ut id totum cederet Ecclesiæ Cathedrali: quia nemo potest facere ne leges, aut canones in suo testamento locum habeant, *l. nemo, de leg.* 1. *Potentius est*, inquit Quintil. in declam. quadam, *quod in albo legitur, quam quod in testamento*. Non potest denique testator Episcopum fraudare portione Canonica, Falcidia Canonica. Idemque erit omnino, si Ecclesiæ et Episcopo conjunctim legatum relinquatur. Aut testator quædam legat Ecclesiæ Cathedrali, quædam Episcopo separatim: et hoc casu commiscentur legata utriusque, et inter Episcopum et Ecclesiam divisio fit eorum legatorum pro quadrante, et dodrante, ut Canones præcipiunt: nisi ita transegerint inter se Episcopus et Ecclesia bona fide, excipitur enim semper dolus et fraus, ut suum Ecclesia, Episcopus æque

suum in solidum legatum retineat. Aut legavit testator quædam Episcopo, quædam non Ecclesiæ Cathedrali, quæ socia est Episcopi, quæ communionem veluti quandam habet cum Episcopo, ac si unum corpus efficiatur Episcopus et Ecclesia Cathedralis: sed si quædam legavit Episcopo, quædam ut cœpi dicere non Ecclesiæ Cathedrali, sed monasteriis, vel aliis piis locis, ut hoc casu in legato Episcopo relicto servetur Canonica divisio inter Episcopum et Ecclesiam Cathedralem: in legato vero, quod monasterio reliquit, vel aliis piis et venerabilibus locis, ut præter proprium legatum hoc amplius etiam Episcopus habeat portionem Canonicam. Breviter suum legatum Episcopus percipiet, et communicabit Ecclesiæ suæ Cathedrali secundum divisionem Canonicam, et ex ceteris legatis, quæ sunt relicta monasteriis, feret quadrantem, sive portionem legitimam, sive Canonicam. Aut Clerico nulli Ecclesiæ præfecto, nulli Ecclesiæ præposito legatum reliquit testator extraneus, vel propinquus, nihil refert; et id sane legatum Clericus ille totum sibi habet et retinet, quod Ecclesiæ contemplatione relictum non possit videri, quod ei relictum est, qui nulli præest Ecclesiæ. Nisi, quæ exceptio est translatitia, et fere semper in causa testamentorum intelligitur, nisi manifeste doceat Ecclesia, cui subest ille clericus, aliud sensisse testatorem, puta, ut et in portionem ejus legati veniret Ecclesia, vel ut totum id legatum cederet Ecclesiæ.

AD CAP. *Raynutius*. XVI.

Jam accedamus ad explicationem cap. Raynutius magni nominis, etusus. Ut vero sit ejus species facilior, non utar nominibus illis mixto barbaris, quæ sunt in capitulo, sed latinis. L. Titius cum haberet duas filias, unam puberem, alteram impuberem, fac puberi Primæ nomen fuisse, impuberi Secundæ. cumque haberet matrem etiam filiarum suarum, et uxorem matrem earundem: testamento facto filiæ puberi, id est Primæ, præter dotem, quam pro ea dederat, reliquit domum et hortum titulo institutionis, eodemque titulo Secundæ impuberi filiæ suæ reliquit cetera bona sua: cui tamen si sine liberis uno pluribusve moreretur, substituit Primam sororem ejus, et filium, quo Prima erat gravida. Quæ substitutio quoniam ita facta intelligitur, quandocunque Secunda decederet sine liberis, substitutio precaria sive fideicommiss. etiam esse ab initio, quod notandum, intelligitur, non directa intra pubertatem, post pubertatem precaria: quia nec quæ ab initio substitutio directo fit impuberi in testamentis paganorum post pubertatem valere potest jure fideicom. *l. verbis, de vulg. et pupill. substit.* nisi id expressum sit nominatim, *l. cohæredi*, *§. cum filiæ*, *eod. tit. §. ult. Instit. de pupill. substitut.* Porro mortuo testatore tutores filiæ impuberis testamento dati eam jam nupturientem ut jussi tamen testamento erant, quemadmodum est scriptum in antiqua Decretali, quæ extat in 3. collect. ca. 13. sub tit. *de sentent. et re jud.* eam, inquam, nuptui collocaverunt viro Lombardo cuidam nomine Petro, sic est legendum hoc loco. Vulgo ita legitur: mortuo testatore tutores impuberis eam cum omnibus bonis et derelictis a patre, jure Lombardo cuidam Petro nomine tradiderunt. At legendum, *viro Lombardo cuidam Petro*, ut legitur etiam in uno veteri exemplari, quod penes me est, perspicuis verbis, et ita etiam legit Gallicus interpres Decretalium, qui etiam ita vertit prisca lingua Gallica. *Et quand il fut mort c' il qui avoit en mambournie, c' est à dire, en garde, la plus Jeune, la donna à un Lombard, qui avoit en nom Pierre. En mambournie, c' est à dire, en tutele.* Ergo, ut dixi, perperam legitur, *jure Lombardo Petro nomine*, quod jus quale esset, aut quo loco legum Longobardarum nulli interpretes certo adhuc et liquido constituerunt, et hujus capituli facto accommodare potuerunt, nec ulli etiam eorum hoc tam grave mendum animadverterunt. Verum ad rem. Tutores ergo Secundæ eam nuptui collocaverunt viro Lombardo cuidam datis in dotem omnibus bonis, quæ ad eam pervenerant testamento patris. Post deinde extitit conditio fideicommissi sive fideicommissariæ substitutionis, ut *l. ex facto, §. pen. ad SC. Trebell.* quia etsi filium Secunda ex Petro susceperit, viva tamen eum amisit, et mortua est sine liberis hærede instituto Petro marito suo, ut Vincentius notat recte: ergo extitit conditio fideicommissi ut dixi, ac proinde fideicommissi petitio Primæ sorori superstiti, et filio ejus, qui Secundæ substituti sunt, competit, deducto quadrante, id est, deducta Falcidia sive quarta Pegasiana, quæ dicitur Trebellianica a SC. Trebelliano, in quod Justinianus transtulit quidquid erat SC. Pegasiani. Hæc quarta debetur hæredibus institutis quibuscunque, et rogatis hæreditatem restituere hæredibusve eorum. Verum in eam quartam quartæque fructus in hac specie Petro hæredi Secundæ, aut filiis ejus, non imputabuntur fructus percepti ex hæreditate antequam mora fieret restitutioni fideicommissi, ut est constitutum in *l. jubemus, C. ad SC. Trebell.* Sed imputabuntur tantum fructus percepti post moram, id est, post litem contestatam, et ita Joannes hujus capituli locum interpretatur recte. At valde nova hæc distinctio est, an percepti fructus sint ante moram, an post moram, ut qui post moram, imputentur in quartam Trebellianicam, quartæque Trebellianicæ fructus: qui ante moram non imputentur: valde,

inquam, novum est, ut et pleraque alia sunt nova in hoc cap. quod tamen omni ex parte est in usu. Nam illa lex *jubemus* non utitur hac distinctione. Pontifex hanc addidit distinctionem ad l. *jubemus.* Itaque petente Prima fideicommissum a filiis Petri, quos ex Secunda uxore Petrus creaverat, ut hic proponitur, a filiis, inquam, Petri sub tutore agentibus: dicebat tutor, eorum se id tantum restituere debere, quod superesset ex bonis Secundæ deducta quarta Trebellianica: Adjiciebat deducendum etiam esse trientem integrum, quem debuit testator matri suæ aviæ filiarum ex rebus certis secundum consuetudinem Tuscanensis civitatis, in qua hæc res sive lis disceptabatur, quæ civitas est Hetruriæ, et hodie Tuscanella vocatur, *la petite Tuscane*, a qua forte, et tota Hetruria Tuscia, vel Tuscana dicitur hodie, sicut ab oppido Theusca prope Coloniam Agrippinam, quod eversum fuit superioribus annis bello Poloniensi, plerique putant universæ Germaniæ inditum nomen Theutonicæ. Eum vero trientem avia donaverat Secundæ, et Petro marito ejus: atque ita triens ille, quia erat Secundæ et Petri proprius, fideicommisso non continebatur: quoniam fideicommisso testator onerare sua bona tantum potest, non bona hæredum suorum, vel extraneorum, *l. cohæredi*, *§. cum filiæ*, *de vulg. sub700stit. l. 2. de dote præleg.* Ac præterea dicebat idem tutor, alium, quoque trientem integrum secundum consuetudinem ejusdem civitatis esse deducendum, quasi debitum uxori testatoris matri utriusque filiæ, quem trientem Petro marito Secundæ vendiderat, et consequenter, quia etiam fideicommisso non continebatur, quia erat in bonis Petri, non in bonis testatoris. Judex Tuscanensis, apud quem hæc lis disceptabatur, deductis his omnibus, quæ commemoravi, quæ tutor filiorum Petri ante omnia deduci desiderabat tutorem, quod superesset, Primæ ex causa fideicommissi restituere jussit: a qua sententia utraque pars appellavit, ut potuit, *l. 1. in pr. C. de appellat. c. 18. inf. utraque pars scilicet*, id est, Prima et tutor filiorum Petri appellavit ad Romanum Pontificem, sub cujus ditione est Tuscanella. Prima appellavit, quod is judex integrum trientem matris, integrumque trientem uxoris testatoris deduci jussisset. Tutor vero appellavit, quod eum damnasset ad restitutionem reliquorum bonorum, quæ ipse contendebat Petro, et pupillis fuisse quæsita per usucapionem pro dote, et per anni, utilis scilicet longiorisque temporis, id est, decennii, aut vicennii præscriptionem, eo quod ea bona Petrus, post mortem uxoris diu possedisset sine ulla controversia. Quæ allegatio, sive causatio, quam fuerit inepta, et falsa ostendam in fine hujus recitationis. Cognitor vero datus a Romano Pontifice, ad quem utraque appellaverat dicta sententia, quam Pontifex probat in hoc cap. et ratam facit, partim confirmavit, partim infirmavit sententiam judicis Tuscanensis: infirmavit scilicet, quatenus jusserat supradictos trientes duos in solidum, sive integros deduci a bonis, quia neque Secundæ fuit unus triens in solidum jure donationis sibi ab avia factæ: neque Petri alter triens fuit in solidum jure venditionis sibi factæ a socru matre Secundæ uxoris suæ: quandoquidem Primæ in bonis aviæ medium, et matris medium Secundæ: debetur etiam portio legitima, quod naturale debitum dicitur in *l. scimus*, *§. illud*, *C. de inoff. test. l. un. C. de impon. lucr. descr. lib.* 10. et in Nov. 1. τὸ κατὰ τὴν φύσιν ὀφειλόμενον μέρος. Hoc cap. et in ca. 18. dicitur jure naturæ debitum, quod idem est, et legitima debita jure naturæ. Et triens unus est ex bonis aviæ, et triens alter ex bonis matris: ergo in utrumque trientem sorores concurrunt: non etiam uterque integer triens debetur Secundæ, nec potuit avia, vel mater in causa portionis legitimæ debitæ neptibus ac filiabus, ut fecit, vel avia donare alteri nepti aut marito ejus, vel mater ejus marito alterius filiæ, vendere solidum, ut patet ex hoc cap. quod hac in re est etiam valde novum, nec conveniens admodum juri civili, quo neque dos, neque donatio revocatur a liberis ad finem portionis legitimæ, nisi sit immodica, et inofficiosa; neque venditio ullo modo, etiamsi parentes vendiderint inter vivos, ut fit, omnia sua bona, et hoc genere fraudaverint liberos suos portione legitima, ut aperte ostendit *l. 2. si a parent. quis manum.* Confirmavit autem idem cognitor in ceteris articulis sententiam judicis Tuscanensis. Ac præterea, quod judex ille omiserat præter quartam Trebellianicam, jussit Secundæ nomine ex fideicommisso deduci portionem legitimam ei debitam, id est, trientem integrum, non quidem de universo fideicommisso, sed de rebus certis tantum, ex quibus detrahi solebat portio legitima, et portio legitima, id est, portio legitimæ portionis obvenientis ab intestato secundum consuetudinem ejusdem civitatatis, et deduci jussit integram portionem legitimæ Secundæ nomine, quæ portio legitima filiis plena et pura debetur, sine onere fideicommissi, *l. omnimodo*, *l. quoniam*, *C. de inoff. test. et cap.* 18. *inf.* sicut portio debita patrono debetur etiam sine onere fideicommissi, et non continetur etiam fideicommisso, *l. 28. ff. de legat. 2. l. si patronus*, *D. de donat.* Hinc ortum est jus, quod occupavit, et invaluit, et valet ubique hodie, ut filius sub conditione rogatus restituere hæreditatem paternam, veluti si sine liberis decesserit, detrahat non tantum quadrantem Trebellianum, quem et extraneus hæres quilibet simili fideicommisso oneratus detraheret: sed etiam portionem legitimæ portionis proprio jure ut filius, id

est, trientem, vel semissem bonor. juxta Nov. 18. quod et ita constituitur in d. cap. 18. Certe contra jus civile, quod unius tantum Falcidiæ deductionem admittit, ut patet ex *l. jubemus*, *C. ad Treb.* et Juliani Antecessoris *Nov.* 37. vel 39. in qua filium rogatum restituere hæreditatem ait, deducta Falcidia, quæ cedit vice debiti naturalis, ceteras res hæreditarias fideicommissario restituere integras, id est, illibatas et intactas. Idem patet ex multis aliis locis juris, civilis et fusius hoc docet Obser. 8. c. 3. Rectius autem in hac compilatione Decretalium, quæ est sexta, hæc constitutio posita est, sub hoc tit. *de testamentis*, quæ tamen in 3. collectione sub tit. *de sentent. et re judic.* quia admodum tenuis, aut sane nulla est causa, propter quam sub tit. *de sentent. et re judic.* poni debeat: hæc tamen adferri potest, sane levis, quod ex hoc cap. intelligamus judicem, ad quem appellatum est, sententiam prioris judicis partim confirmare posse, ut cap. 10. *sup. de fid. instr. cap.* 14. *inf. de privileg. cap.* 18. *inf. hoc tit l. ult. de jur. patron.* Et quamvis id evenerit in specie hujus cap. tamen ea de re in hoc cap. non quæritur: est enim hujus cap. una tantum, et præcipua quæstio de fideicommisso testamento relicto, et deductionib. quæ fiunt ex eo, aut quæ jure ex eo fieri possunt. Non omittam quod supra dixi, ineptam et frivolam esse Petri, aut tutoris filiorum Petri allegationem, omnia bona dotis nomine Petro data a tutoribus prioris uxoris retineri, et nihil ex eis Secundæ restituere volentis prætextu usucapionis pro dote, et præscriptionis anni utilis, et longi temporis: hujus enim prætextus nullam esse rationem patet ex hoc cap. in quo nulla habetur etiam ratio ejus allegationis, sive causationis; et ut non habeatur, suadet optima ratio: quia primum, quæ olim obtinuit in Italia præscriptio anni utilis, qua tollebantur actiones personales, hodie est a Justiniano sublata in tit. *de annali except.* Ac præterea, quod actio fideicommissi, vel quæ alia actio personalis non tollitur præscriptione longi temporis, id est, decem annorum inter præsentes, aut viginti inter absentes, sed præscriptione tantum 30. annorum, si intra ipsos 30. annos in judicium deducta actio personalis non sit, *l.* 5. *C. quib. non obi. long. tempor. præscript.* Ac postremo quia usucapio pro dote non potest habere locum soluto matrimonio morte uxoris, quia post solutum matrimonium dos esse desiit, *l.* 1. §. *pen. et ult. ff. pro dote.*

JACOBI CUJACII J. C.

AD LIBRUM QUARTUM

DECRETALIUM

RECITATIONES SOLEMNES.

AD TITULUM I.

DE SPONSALIBUS, ET MATRIMONIIS

ANNO 1585.

PRÆFATIO.

Quod de hominibus sui temporis M. Tullius in scientia juris se efferre aliquem posse, sed non ejus quidem universi: nam Pontificium, quod est conjunctum, inquit, *nemo discit; id vere etiam de nostris hodie nobis usurpare licet. Quotus enim quisque est, qui non a juris Pontificii cognitione abhorreat, vel quod inconditum, et insuave, et jejunum esse videatur, vel quod nihil a Pontificibus Romanis, vel Christianis Principibus (quod non est sine probro) vel conciliis eorum auctoritate convocatis proficisci possit, ut autumant, imo contendunt impudenter, quod eorum animus sanctum, et sincerum omni ex parte concipere, et sibi persuadere possit: et hoc tamen jure in causis plerisque majoribus utimur: nec si verum amamus, sine eo bene distrahi magna pars controversiarum potest. Ac præterea totus ordo judiciorum, qui ubique Gentium in orbe Christiano observatur, hunc solum veluti fundum habet. Certe quod M. Tullius dixit conjunctum id esse, quanquam suæ ætatis jus Pontificium aliam religionem haberet, cum jure civili negari non potest: nam quæcunque tandem religio fuerit, quæ valeat in republica, conjungi semper necesse est jus Pontificium cum jure civili: nostrum certe negari non potest ex juris civilis rationibus magna ex parte depromptum esse, et retro jus civile, ut Nicephorus Imperator dixit,* συμπράσσειν καὶ συνεδριάζειν τοῖς καλῶς παρ, ἀρχιερέων ψηφισθεῖσι, *et Justinianus noster (Nov.* **83.** *cap.* **1.**) τοῖς κανόσι κατακολουθεῖν οὐκ ἀπαξιοῦσι νόμοι. *Denique duo esse jura quasi cognata, et inter se revincta communi quodam vinculo, adeo ut nec unum sine altero constare possit, id quod meus vobis ostendere gestit animus in hac, quam suscepi interpretatione libri 4. Decretalium, simul et qua parte discrepet alterum ab altero, et qua iterum parte jus Pontificium sit proprium, neque discrepans, neque consentiens cum jure civili, idque cum Deo, qui mihi semper studiorum meorum solus Princeps fuit; quod longe alia ratione præstare, exequi, agere conabor, quam vulgus interpretum soleat, quorum culpa factum est, ut nihil hoc jure rudius, nihil insuavius, aut insultius plerisque videatur esse.*

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Libri quarti titulus primus est *de sponsalibus, et matrimoniis*. Quid sit matrimonium, quid sponsalia, quia prope notius est, quam ut inculcandum sit, idcirco de ea re nihil libandum existimo: satis habebo initio hujus tituli illorum opinionem amoliri, qui Pontifices his vocabulis promiscue, et indifferenter uti arbitrantur. Nam et si verba sponsalium collata sint in præsens tempus, jure tamen Pontificio sponsa nondum uxor, sponsus nondum maritus est. Non potest quidem illa alii nubere, vel hic aliam uxorem ducere: nondum tamen, vel illa uxor, vel hic maritus est, etiamsi præsentia sint sponsalia non collata in futurum tempus, antequam invocatum nomen Dei, et secuta ἱερολογία fuerit, quæ dicitur benedictio vulgo, *can.* 1. 30. *qu.* 1. Leonis Philosophi Nov. 89. Tertullianus in fine libri secundi ad uxorem: *ecclesia* inquit, *conciliat matrimonium, et confirmat oblatio, et obsignatum Angeli renuntiant, pater scilicet cœlestis ratum habet*. Non conciliatur ergo matrimonium sine Ecclesiæ adsensu et auctoritate. Unde, et in *cap.* 13. *sup. de præsumpt.* etsi sponsalia pura, et præsentia fuerint, tamen sponsa nondum habetur pro uxore. Et sicubi in jure Pontificio sponsi dicuntur conjuges, vel sponsæ uxores, recte Gratianus dixit in *can. sic quippe*, 27. *q.* 2. uxores eas esse, ut sic dicam κατ' ἐλπίδα, uxores speratas, non justas uxores. Et quod in idiotismo nostro dicimus, sponsalia fecisse eos, qui inter se nuptias contraxerunt, *qu'ils se sont espousez*, id est, perfecisse potius sponsalia, et implesse, quam fecisse nuptias sive matrimonium, sponsalium perfectio nuptiæ, sive matrimonium est: sponsalia inchoatum et imperfectum est matrimonium, aut linea ad matrimonium. Nec moveor etiam *can. sufficiat.* 27. quo præcipue moventur, ut moveatur Petrus Lombardus, qui in illa opinione fuit, ubi dicitur: in nuptiis contrahendis solum consensum sufficere secundum leges, ut ait, consensus scilicet præsentis temporis, non qui ex tempore futuro dilationem capiat, ut in *cap. ult. inf. de sponsa duor.* Quod congruit omnino cum illo *can. sufficiat*. Id vero dicitur excludendi concubitus gratia, ut illorum locorum integer contextus satis demonstrat. Solus consensus sufficit, id est non necessarius concubitus. Id enim est, quod leges volunt: concubitus non facit matrimonium sine consensu, et consensus tamen facit matrimonium sine concubitu. Non nego tamen in plerisque causis, sponsalia, si modo sint legitima, si modo, quod quidam ea contraxerint temere, legi non obvient, quibuscunque verbis concepta fuerint, loco nuptiarum haberi in quibusdam causis, ut in decreto Synodali legimus facto Constantinopoli sub Joanne Xiphilino Patriarcha, τὴν νομικὴν μνηστείαν γάμων τάξιν καὶ κατάστασιν ἔχει. Nam, ut ex iis causis quædam recenseantur, et patris, et filii naturalis, vel adoptivi sponsam, nec post mortem filii, qui excessit ante nuptias contractas, uxorem ducere possum, quod sit mihi loco nurus, licet nurus vere non sit nuptiis non secutis, *l.* 12. §. 1. *de rit. nupt.* Et qui sponsa ante nuptias mortua cum alia nuptias contraxit, quive alii desponsatam duxit uxorem, pro bigamo habetur, ita ut nec presbyter, nec diaconus, nec subdiaconus fieri possit, ex sup. dicto Decreto, quod tamen hac in re in Occidente obtinuisse non videtur, *c. debitum, sup. de bigam. can. ult.* 59. *distinct.* Ac præterea qua ex causa sunt illicitæ, aut nefariæ nuptiæ, ex eadem etiam illicita sunt sponsalia, *l. tutor*, *l. oratio, de sponsal.* Et in sponsa non minus, quam in uxore adulterium committitur, *l. si uxor*, §. *Divi ad l. Jul. de adult.* et *can.* 99. *sextæ synodi Constantinopolitanæ*, adeo ut et jure mariti, quanquam nondum sit maritus, sponsus eam accusare possit, ut docui Observat. 6. *c.* 16. Ac postremo sive uxori, sive sponsæ fiat injuria, viro competit injuriarum actio, *l. item apud Labeonem*, §. *sponsum*, *de injur.* Sed de his satis.

AD CAP. *De Francia*. I.

Hoc cap. notatur esse ex Concilio Triburiensi, quo sub Arnulpho Imperatore decreta sunt multa ad

communem ecclesiæ utilitatem. Habitum id, et celebratum est Triburi, quæ fuit villa Regia, sive Imperatoria, ut legimus in præfatione ejusdem Concilii, villa Imperatoria in Francia Germanica, quæ continet Turingiam, et Franconiam, non procul a Maguntia. Unde et in hoc cap. 1. Francia est accipienda Francia Germanica, quæ Saxoniæ finitima est, non pro Francia Gallica, pro Francia Orientali, non pro hac nostra, quæ est Occidentalis. Id vero concilium Triburiense inter cetera nobis conservavit elegans illud dictum Bonifacii Episcopi et Martyris, quod exstat in can. *vasa, de consecrat. dist.* 1. quondam sacerdotes aureos ligneis calicibus usos, et nunc vice mutata, sacerdotes ligneos aureis calicib. uti: in hoc autem cap. definit sancta illa synodus, eum qui exteræ nationis uxorem duxit, non legibus, et moribus patriæ suæ, sed patriæ suæ uxoris, si ideo ab illa diverterit, et duxerit aliam, improbe fecisse, et ad priorem reverti debere, quæ sola ei est uxor legitima. Species hæc est: nobilis quidam natione Francus in Saxonia, quæ Franciæ finitima est, duxit uxorem æque nobilem: non fuit impar matrimonium: e Saxonia oriundam, et duxit eam legib. Saxoniæ, non legibus Franciæ, id est, ut plenius est scriptum in Breviario Bernardi Papiensis Præpositi, *eam desponsavit*, hæc sunt verba, *accepit, et dotavit legibus Saxoniæ, non legibus patriæ suæ*. Quid est, quod ait, *dotavit*, an qui mos fuit olim Germanorum, ut Cornelius Tacitus scribit, dotem maritus obtulit uxori, non uxor marito? Minime. Dotem offert uxor marito, non contra, sed quasi vice dotis, unde et nomen ἀντιφερνῶν, aut vice donationis propter nuptias maritus uxori offert, quod dicitur dotalitium, *c. ex parte, de foro compet. c. plerunque de donat. inter vir. et uxor.* quod quidem dotalitium post mortem mariti superstes mulier capiat ex mariti bonis. Id pro consuetudine regionum, vel amplius, vel exiguius est, nisi aliud convenerit inter sponsos. Consuetudo hac in re, vel conventio partium omnia potest, quæ et in constituenda dote omnia potest. Cum autem alia esset apud Saxones consuetudo in constituendo dotalitio, alia apud Francos, vir qui natione erat Francus, consuetudine patriæ suæ neglecta, in eo constituendo servavit formam, quæ in Saxonia uxoris suæ patria inoleverat: an ideo si eum pænituerit facti, ac sic quasi a non justa uxore diverterit, et aliam duxerit, incidit in crimen, quasi reus violatæ legis divinæ, violati connubii? Sic videtur, et ita definitur in hac synodo, ac præterea expiandum esse ei hoc crimen priori uxore reducta, et acta pænitentia, vel eo maxime, ut glossa notat recte, quod diverterit inconsulta ecclesia, quam utique etiamsi divortii justam causam habuerit, semper consulere debet is, cui animus divertendi est. Augetur crimen eo, quod proponitur in Breviario Bernardi, et apud Burchardum lib. 9. diu eum cum priore uxore fuisse, et ex ea liberos suscepisse. Sed etsi hæc non intervenerint, idem esse dicendum, omissio harum circumstantiarum in hoc c. 1. satis indicat. Ratio autem hujus definitionis, sive canonis est elegans, quia ut sine dote matrimonium esse potest, *l. ult. C. de donat. ante nupt. l. ult. C. de repud. et Nov. Justiniani* 18. *et* 22. ita et sine dotalitio. Quidni? quod nec esse potest, nisi sit dos cui respondeat. Substantia igitur matrimonii non consistit ex dote, vel dotalitio, et consequenter nihil refert quibus legibus constituitur, cum et non constitui possit. Verum quod diximus matrimonium, et sine dote consistere, id pugnat cum can. *nullum*, 30. *q.* 5. *nullum*, inquit, *sine dote fiat conjugium*: quod ibi tamen glossa consilium esse ait, ego libenter præceptum esse affirmavero Arelatensis Concilii, cui ille canon adscribitur: nam et illa verba sunt directa, nullum sine dote fiat conjugium. Et similiter invenio legitimum matrimonium non esse, nisi fœmina legibus dotetur in can. 1. eadem causa, et quæstione, nisi interveniat dotalis titulus, *can. consanguineorum*, 3. *q.* 5. et in Novel. Maroriani Imp. *de sanctimon. et viduis*; matrimonium non esse sine dote exerte, et abscise, imo nec justos liberos, qui ex eo matrimonio nascuntur: nec justam igitur uxorem eam, quæ indotata est, quæ dote cassa, et ut Tertullianus loquitur, *quæ investis dotatur*. Nec negare certe possumus, quin varia hac de re Patrum, et Principum constituta fuerint. Ceterum iis, qui sine dote noluerunt rata matrimonia esse, eadem fuit ratio, quæ exigentibus εὐλογίαν, sive benedictionem, eadem quæ exigentibus consensum parentum, quorum in potestate sunt, qui coeunt, nempe ut obviam eatur fraudibus innumeris, ut nuptiæ propalam innotescant omnibus, et hoc genere furtivæ et clandestinæ coerceantur, et ne cui præbeatur occasio suspicandi concubinatum id esse potius, quam matrimonium non interveniente dote, juxta illud Plauti in Trinummo: *Me germanam meam sororem in concubinatum tibi sic sine dote dedisse, magis quam in matrimonium.* Verum obtinuit, et sine dote justum matrimonium esse, non etiam sine benedictione: nam si in quærendis liberis legitimis per adoptionem necessaria est benedictio, et adoratio divini numinis ex Novella Leonis 24. par, et consequens est, ut et in matrimonio, quod liberorum naturalium quærendorum causa contrahitur, nempe ut vir fiat pater, mulier vero mater, a qua et matrimonio nomen, quod semper patre sit certior, eadem benedictio adhibeatur: non etiam sine consensu parentum, quod suo loco inferius explicabitur.

AD CAP. *Præterea*, II.

Ex hoc cap. 2. intelligimus, sponsalia discuti, dissolvi contrario consensu, id est, mutuo dissensu Sponsalia scilicet collata in futurum tempus, non sponsalia præsentis temporis: quoniam hæc propius ad matrimonium accedunt. Et mutuo consensu puberum, non impuberum, qui quid agant nesciunt, quidve egerint ante, *cap.* 7. *et* 8. *tit. seq.* Utitur autem Pontifex in hoc cap. exemplo societatis, quæ mutuo dissensu dissolvitur, *l. actione*, §. *diximus*, *pro soc.* et sponsalia futuræ societatis repromissiones sunt, aut societatis initia quædam. Rursus sponsalia hujusmodi solvi dissensu, etiamsi pure, et sine omni conditione, ut ait, contracta fuerint: quo tamen casu omnimodo viderentur adimplenda esse, quia firmiora sunt sponsalia pura, quam conditionalia, non quia, ut glossa Bernardi Compostellani ait, quæ pure debentur pure solvuntur, id est, pure exsolvi, et præstari debent. Sic est glossa accipienda, quandoquidem etiamsi verum sit, invito creditori, quod pure debetur sub conditione recte non solvi, nihil tamen vetat, quin mutuo consensu solutio, vel quo alio genere dissolutio obligationis fiat sub conditione, veluti pacto convento. Si quid mihi debeas pure, quid vetat quo minus pacto convento te liberem sub conditione? Pacto, inquam convento: nam acceptilatio sub conditione fieri non potest, *l.* 4. *de acceptilat. l. actus*, *de regul. jur.* Quod autem ait in hoc cap. sponsos fidem dedisse de contrahendo quandoque matrimonio, id est, fidem nudam, ex Breviario Bernardi Papiensis, in quo idem Innocentii rescriptum exstat, intelligimus, idem esse dicendum, si fidem jurejurando firmaverint, nempe, quæ est sententia hujus cap. sponsos monendos, et si fieri potest, persuadendos esse, ut verba sanciant reipsa, et fidem suam liberent, ac si parere detrectent, ut mutuo consensu se absolvere, et vinculo, quo tenentur, liberare possint: hanc scilicet mutuam inconstantiam ecclesiam boni consulere, et tolerare, ne quid forte inde, inquit, deterius contingat, videlicet si volentes nolentes cogantur fidem implere. Qua ratione etiam quod plus est, in *c. requisivit*, *inf. hoc tit.* cavetur, unius voluntate, unius renuntiatione dissolvi sponsalia posse in futurum concepta, et ad ea exsequenda monendum quemque, non cogendum esse (monitionem non semper sequitur censura, aut destrictio ecclesiastica: at censuram, sive destrictionem ecclesiasticam semper præcedit monitio) Dic igitur monendum quemque non cogendum esse, quia, inquit, coactiones solent difficiles exitus frequenter habere. Nec huic sententiæ quicquam obloquitur *cap. ex literis*, *inf. hoc tit.* quod glossographum in aliam sententiam traduxit: quia ibi non cogendum esse ait sponsum, vel sponsam ad sponsalium fidem implendam, sed nolentem stare sponsalibus cogendum esse, pactorum conventorum verba sequi, servare, et accipere, juxta loquendi usum, et consuetudinem, quæ in omni sermone domina est, non juxta captum sensumve suum. Quod nihil pugnat cum superiori sententia. Quod dixi de jurejurando, non plus tribuens jurijurando, quam fidei nudæ, etiam glossa hic approbat in verbo *interpositione*, quæ ex *can. juramenti*, 22. *q.* 5. nihil interesse putat sponsio fiat sine jurejurando, an cum jurejurando. Quod etiam congruit cum jure civili, adeo ut sicut ex pacto, ita ex jurejurando non nascatur, vel tollatur obligatio *l. Stichum*, §. *naturalis*, *de solution.* Nondum ære lavantur, qui jure Pontificio ex utroque putant nasci actionem, ex pacto, et ex jurejurando. Quo argumento quæso? nempe quia in *c.* 1. *sup. de pact.* ait, pacta custodiantur, pacta pacis, ut ibi est, serventur. Idem prætor ait in edicto, pacta servabo: et tamen constat, prætorem ex pactis non dare actionem, exceptionem tamen dare: denique pacta servare datis exceptionibus, non datis actionibus. Cetera argumenta quibus utuntur solo silentio, et contemptu digna sunt. Iidem etiam illi ex *c. debitores*, *sup. de jurejur.* statuunt differentiam inter simplicem, et juratam promissionem, quasi debitor, qui jurato promisit usuras dare, eas persolvere cogatur, non item qui simpliciter: male: neque enim est hæc sententia illius *cap. debitores*, neque vero illius sententia admodum recta: vult enim eum, qui se jurejurando obstrinxit, ut Deo satisfaciat, solvere usuras creditori, quas jurato promisit, sed mox eas creditorem illi reddere, quod lusorium, et perridiculum est. Inter Christianos, quos cum dico, bonos viros dico, non plus virium habere debet jusjurandum, quam nuda pactio. Laudat Isocrates Evagoram optimum virum, quod servaret ὁμοίως τὰς ἐν τοῖς λόγοις ὁμολογίας, ὥσπερ ἐν τοῖς ὅρκοις. Fateor tamen Leonem Philosophum pactum jurejurando firmatum fecisse legitimum, ut ex eo nasceretur actio, *Nov.* 72. alioquin, ut eadem Nov. demonstrat, non magis legitimum id erat, quam quod jurejurando destituebatur. Sane decreta Pontificalia nullum faciunt discrimen inter fidem, et jusjurandum, *cap. pervenit*, *in fine*, *de fidejussor.* illo loco *fidei*, *et juramenti*: patria hæc faciunt, fidem et jusjurandum, id est, fidem nudam: et similiter *in cap.* 3. *de jurejur. et in cap.* 3. *de iis, quæ vi met. causa fiunt.* Et hæc quidem ad explicationem hujus cap. satis abundeque sufficiant. Sed non omittendum est vitium, quod illius inscriptioni hæret. *Innocentius tertius*, sic vulgo legitur, *Exoniensi Episcopo*: legendum, *Innocentius secundus*, ut legi in veteri Gregoriano

Antonius Augustinus refert, et ut legi ego in Gallica translatione Decretalium, quam habeo *Innocent le second.* Et hoc quoque pervincit ordo Pontificum, qui semper servatur in his libris, sicut in Codice Justiniani Imperatorum. Cap. 3. est Eugenii tertii, et cap. 4. Alexandri tertii. Ergo necesse est ut hoc caput 2. sit Innocentii secundi, non Innocentii tertii, qui fuit post Eugenium, et Alexandrum illum. Ac præterea Innocentii tertii constitutiones in unum corpus redactæ exstant, in quo cum hæc deficiat, consequens est, eam non esse Innocentii tertii. Scripta autem est Exoniensi Episcopo. Exonia est Angliæ civitas in Comitatu Devonio, quæ alluitur flumine Exi, a quo nomen trahit, ut Polidorus Virgilius scribit lib. 5. neque vero existimes eandem illam esse cum Oxonia, in qua Angliæ Universitas est. Alia est Exonia, alia Oxonia, alius Exoniensis, alius Oxoniensis Episcopus.

AD CAP. *Juvenis*. III.

Hujus cap. inscriptio varie legitur, et verius quidem hoc modo, Eugenius tertius presbytero Osculano: Osculum in Tuscia. Unde proverbium, *Osculana pugna*. Et presbyter in hac inscriptione videtur accipi pro Episcopo, sicut D. Paulo, et Petro, et Lucæ idem est presbyter, et Episcopus. Nam et quidam codices habent, *Episcopo* non *presbytero*, et quod jubet in hoc cap. Eugenius, ut ab eo matrimonium, de quo hic agitur, dirimatur, id argumento est fuisse eum Episcopum, non presbyterum. Hæ enim partes sunt Episcopi, non presbyteri, qui Episcopus non est. Species autem, de qua hic agitur satis explicatu difficilis, hæc est: Juvenis quidam puellam immaturam, id est, minorem quam septem annorum, uxorem duxit domum, neque est uxor, neque est sponsa legitima, *l.* 14. *d. sponsalib. cap.* 4. *et* 5. *et pen. tit. seq. et Leonis Nov.* 119. sponsa legitima non est, nisi quæ excessit infantiam: at quæ nondum septennis est, nondum excessit infantiam, nondum ei omnes dentes primuli decidere, quod est argumentum completæ infantiæ. Porro cum juvenis ille puellam nondum septennem, quasi uxorem duxisset domum et dubitaretur numquid eam deintegrasset, vel tentasset deintegrare, atque adeo, an puella defuncta in ea ætate, consobrinam ejus uxorem ducere posset: consultius esse Eugenius censet, ne consobrinam ejus ducat uxorem, vel si jam duxerit, ut protinus eam dimittat, duplici ratione, quia inquit, defuncta ejus uxor fuisse dicebatur, et uxoris scilicet quondam meæ ducere consobrinam non possum, quæ hoc jure mihi conjuncta est tertio affinitatis gradu. Quæ ratio, quod debilis esset admodum, et infirma, quia etsi uxor ejus fuisse diceretur, vel æstimaretur, cum tamen nec uxor, nec sponsa fuerit, non est cur propter illum rumorem a consobrinæ illius nuptiis abstinere, vel ab ea jam ducta in matrimonium disjungi debeat, *cap.* 6. *inf. de eo, qui cognov. consang. uxor. suæ*, ideo addit rationem aliam, quia prior non erat satis idonea, posterior est idonea, quia de re ipsa dubitabatur, tentasset ne juvenis an patrasset aliquid, et in dubiis, ut ait *tenere debemus, quod certius existimatur, quod certius et modestius est*, ut ait, l. 14. §. *serviles, in fin. de rit. nupt.* Et quod igitur in hac specie juvenilis ætas vero similius facit, ideo honestius et modestius esse Pontifex ait, ne defunctæ consobrinam in matrimonio habeat: nam et cum consobrina ejus, quam stupro cognovit, vetitæ sunt nuptiæ, licet congressus ille citra jus uxorem, vel sponsam non fecerit, *can. nec eam*, 35. *qu.* 2. *cap.* 7. *infr. de eo, qui cogn. consang. uxor.* Et hoc est, quod dicitur, etiam ex stupro affinitatem conjungi inspecta publica honestate, quæ utique semper in nuptiis spectanda est. Unde et in hoc capit. *propter honestatem*, inquit, *ecclesiæ*. Qua ratione sæpe Pontifices utuntur in nuptiis prohibendis, *cap.* 7. *tit. sequ. cap.* 6. *et pen. de eo, qui cong. consang. uxor et* congruit cum jure civili, quo proditum est, in nuptiis non publicum jus, sed publicam honestatem spectari, non jus civile, sed jus naturale, et pudorem, ut ait *lex* 14. §. *serviles, de ritu nupt.* pudorem, inquam, et verecundiam, quæ libidinis et voluptatis moderatrix est. Male autem huic cap. opponitur *cap. ult. hujus tit.* quo dicitur, eum, qui sponsæ, quam sibi designaverat in futurum tempus, zonam, ut loquuntur, sæpius tentavit, nec quicquam peregit, si postea verbis conceptis in præsens tempus aliam despondeat, huic adhærere debere, qui tamen si cum priore rem peregisset, priori potius adhæreret: et hoc esse discrimen inter tentare, sive conari, et perficere: conatu sine effectu, ut dicitur in illo *cap. ult.* non impediri, quo minus sponsalia futuri temporis per sponsalia præsentis temporis, quæ subsecuta sunt, solvantur: nec igitur illius conatus ullam rationem haberi: factum censeri, non voluntatem nudam et inanem: et conatum tamen in specie hujus c. 3. efficere, ne quis consobrinam ejus, cujus zonam frustra tentavit, uxorem ducere possit, conatus igitur haberi rationem. Verum negandum est, hoc recte inferri ex hoc c. quia dubitanter ait, forsan juvenis ille tentavit, quod complere non potuit. Ergo subintelligitur, forsan et rem peregit: quot enim adeo sunt idiomitæ, et infrenatæ libidinis, ut etiam nondum viri potentes adeant? in quos et pœnæ constitutæ sunt, si nondum viripotentes corrumpunt, *l. si quis ali-*

quid, §. qui nondum, de pœn. l. si stuprum, de injur. Dubia res erat in hac specie, non quæ certo citra effectum subsedisset, et quia dubia res erat, ideo cum consobrina defuncti prohibentur nuptiæ, non quia conatus habeatur ratio. Male etiam huic c. opponitur *can. extraordinaria* 35. *qu.* 2. qui extraordinariam conjunctionem, sive congressionem adserit non esse impedimento nuptiis. Id enim sic accipi oportet, non esse impedimento nuptiis cum exteris scilicet contrahendis: incestum incestamve conjunctionem esse quidem impedimento, quo minus, qui in hoc scelus incidit, se matrimonio cuiquam unquam jungere possit: extraordinariam autem conjunctionem, veluti præmaturam, ut Panormitanus interpretatur recte, esse quidem impedimento nuptiis contrahendis cum cognatis puellæ, quæ præmature devirginata est, ut in *hoc c. et c. 7. inf. de eo, qui cogn. cons. uxor.* sed non etiam nuptiis cum exteris contrahendis, *ut d. can. extraordinaria*. Alii interpretes in extraordinaria coitione definienda, nescio quid cogitant infandum et turpe, quod nec unquam auctoribus canonum venit in mentem. Recte Panormitanus, extraordinarium congressum esse intempestivum, importunum congressum, qui non servat tempus, quod naturæ quam fieri potest convenienter leges definierunt. Ad hæc, quod ex glossa Bernardi colligitur, cum infante puella recte contrahi sponsalia si malitia suppleat ætatem, út loquitur *l. 3. C. si min. major. se dix.* τῆς κακίας ἀναπληρούσης τὸ ὑστέρημα τῆς ἡλικίας; id verum esse posset, modo illa proxima fuerit ætati legitimæ, id est septennio, exemplo matrimonii, quod recte contrahitur cum ea, quæ est proxima pubertati, *c. 9. tit. seq.* Et ita etiam idem Bernardus definit in *c. sponsam, hujus tit.* et Aquinas probat, quia, ut Aristot. ait, quod parum abest de eo ita sentimus, ac si nullo modo abesset, τὸ παρὰ μικρὸν, ὥσπερ οὐδὲν ἀπέχειν δοκεῖ. Parum abest ab ætate legitima. Ergo si intelligat quid agatur, si prudentia suppleat ætatem, nihil ea res officere debet, vel sponsalibus, vel nuptiis contrahendis.

AD CAP. *Ad audientiam*. IV.

Inscriptio hujus capit. sic corrigenda est, *Alexander tertius Joanni Papiensi electo:* electo scilicet ad Episcopatum, nondum instituto, vel confirmato, cui tamen jam quasi confirmato Pontifex potest mandare ea, quæ proprie spectant ad officium Episcopi, quod et Alexander facit in *hoc c.* cujus species hæc est. Hugo quidam cum in animo haberet filiam suam Cajo filio Lucii Titii uxorem dare, juravit si quo casu eveniret, ne id posset efficere, veluti obstante necessitudinis jure, quod inter Cajum Lucii Titii filium et filiam suam intercederet, se eam daturum alteri filio ejusdem Lucii Titii ex alia uxore suscepto, quo cum filia sua cognationem vel necessitudinem nullam habuit. Et contraxere illi quidem sponsalia inter se verbis præsentibus auctoritate patrum. Sed detecta postea, et juratis testibus probata cognatione, qua inter se conjuncti erant, matrimonium sponsalia subsequi non potuit. Denique sponsalia irrita facta sunt, vel potius pronuntiatum est, irrita et nulla sponsalia esse ratione cognationis, qua ratione et nullum est matrimonium; nullumque matrimonium inde sequi potest. Quæritur, an, ut juravit, ita recte possit Hugo, quando non potest Cajo, ut præoptabat, an, inquam, possit alteri filio Lucii Titii filiam suam nuptum collocare? Quod Pontifex negat, quia, ut ait, Lex Dei vetat sponsam fratris ducere uxorem. Imo non sponsam, sed uxorem fratris defuncti, *Levitici* 20. id est, eam quæ fuit uxor fratris defuncti. Cujus legis assertio Joanni Baptistæ causa necis fuit, et nostra memoria Thomæ Moro eandem asserenti apud Henricum VIII. Regem Anglorum. Ab ea vero lege hic tantum casus excipiebatur, si frater sine liberis vita decessisset, Deuteron. 25. quam tamen exceptionem nec *l. pen. C. de incest. nupt.* admittit, quæ et morem illum ducendi uxorem fratris, qui excessit sine liberis, morem Ægyptiorum vocat, Ægyptios accipiens pro Judæis. An igitur dum Alexander ait, legem Dei vetare, ne quis sponsam fratris ducat uxorem, cum lex Dei de uxore tantum loquatur, non de sponsa accepit sponsam pro uxore more Hæbræorum? Sic videtur, ac præterea hanc sponsam fratris, quamvis nec jure fuerit sponsa, propter cognationis necessitudinem, qua invicem conjuncti erant Cajus filius Lucii Titii et filia Hugonis, Alexander videtur habuisse pro uxore, quia, ut posui desponsa fuerat verbis præsentibus. Et hoc colore similiter videtur Alexander legem Dei, quæ erat de uxore tantum, traxisse etiam ad sponsam talem. Unde et in Breviario Bernardi Papiensis, ubi hæc constitutio extat integra, quæ hic decurtata est, quod dicimus de sponsa fratris, non tam legi divinæ tribuitur, quam canonicæ rationi, *eum*, inquit, *suum implere propositum*, *quod canonicæ rationi obviat*, *non permittam*. Propositum autem ejus, nempe Hugonis, erat filiam suam fratri Germano sponsi vita defuncti nuptum collocare quod ait obviare canonicæ rationi. Non ergo directe legi divinæ, quæ de uxore est non de sponsa. Et belle poterat se hac ratione tueri Henricus ille VIII. quia directo non faciebat contra legem Dei, sed contra canonicam rationem. Nec enim uxorem, sed sponsam fratris ducebat uxorem. Ergo ex sententia hujus constitutionis, neque sponsalia vel matrimonium consistere potest cum Cajo filio

Lucii Titii, propter causam cognationis, qua filiæ Hugonis conjunctus est, sed neque potest idem Hugo ex jurejurando filiam suam despondere alteri filio, quia fuit sponsa fratris ejus germani. Verum addit Alexander, jurisjurandi ab Hugone temere dati nec satisfacti, quia nec jure ei satis fieri potuit, Hugoni venia opus esse, et pœnitentia, et ad eam compelli debere per censuram et destrictionem ecclesiasticam, monitione scilicet præmissa. Monitio, ut et *sup. ad cap.* 3. dicebamus, censuram semper præcedere debet, sed non contra censura semper monitionem sequi, *cap. requisivit, h. t.* Illud præcipue ex hac constitutione notandum, quod et probatur aperte in *cap.* 1. *eodem tit. lib.* 6. Sunt Decretalium octo libri: quinque continent variorum Pontificum decreta: sextus decreta Bonifacii solius, qui liber nunquam fuit receptus in Gallia, propter inimicitias capitales, quæ intercesserunt inter Reges Galliarum et Bonifacium illum: septimus autem continet Clementis decreta: octavus decreta Joannis. Et non tantum libri quinque dicuntur esse extra, et ita adduci solent, ut *cap.* 1. *extra, de sponsal. c.* 1. *extra, de elect.* sed etiam reliqui libri tres, sextus, qui continet Bonifacianas constitutiones, septimus, qui Clementinas, octavus qui Joanninas, dicuntur etiam extra, id est, extra corpus Canonum, quod primore loco compositum fuit, id est, dicuntur esse extravagantes constitutiones. Verum ad rem. In illo cap. 1. *de sponsal. lib.* 6. ostenditur quod et in *hoc cap.* 4. etiam ex sponsalibus, quæ jure non valent affinitatem conjungi, videlicet si consensum habeant utriusque partis; puta si inter puberes et sanos habita fuerint, non si inter impuberes vel insanos, qui nec sentire, nec consentire intelliguntur, *cap.* 7. *et* 8. *tit. seq.* item si pura, non conditionalia fuerint, ut *d. c.* 1. ubi et hoc dicitur justitiam publicæ honestatis, sive τὸ ἐυπρεπὲς hoc exigere, quæ semper in hisce conventionibus observatur, hoc, inquam, exigere, ut non ducat frater sponsam fratris sui, licet justa sponsa non fuerit, modo pura, et mutuo consensu perfecta sponsalia fuerint.

AD CAP. *De illis*. V.

Duo inter se sponsalia contraxerunt, mas fide data uxorem sibi illam, fœmina maritum sibi illum fore, et uterque cum jurejurando. At culpa mulieris, vel qua alia ex causa vir mutavit animum simul ac zelum, et alio se contulit consulta opera, ne mulieri conjungeretur: an possit mulier alii nubere, confestim scilicet, non expectato biennio, aut triennio, qua de re hic Doctores importune tractant. Quæstio enim est, an illa statim possit alii nubere? Et respondet Alexander, posse, maxime re integra, si vir se illi non commiscuerit; injungendam tamen mulieri esse perjurii pœnitentiam, si per eam mora, vel causa fuerit, quo minus matrimonium sequeretur: quæ et pari ratione viro injungitur, si ipse auctor fuit dissidii, *cap. sicut, inf. h. t.* Et conjungendum est cum hoc cap. *c.* 3. *inf. de condit. appos.* quo idem Alexander ad eundem rescribens addit, posse tamen virum, qui in hæc verba juraverat sub conditione: *ego te in uxorem accipiam, si mihi centum dederis,* eam repudiare sine periculo perjurii, si per eam steterit, quo minus centum daret, cum hac exceptione tamen, nisi postea res confirmata fuerit concubitu, vel præsentaneo consensu, quia his duobus casibus, etiam conditione non impleta, vir cogitur fidem implere, quam dedit, et solemnia matrimonii jam inchoati exsequi, ac fere perfecti, secuto concubitu, vel præsentaneo consensu. Et in hanc rem etiam Urbanus, qui post Alexandrum solium Romanum tenuit, ipsius Alexandri auctoritate utitur in *cap.* 5. *inf. de condit. appos.* Illud non est omittendum, speciem quidem in hoc c. poni de fide jurata, sed idem esse dicendum de injurata. Sive enim fides nuda intervenerit, sive jusjurandum, frangenti fidem injungenda pœnitentia est, nec quicquam huic causæ, sive negotio jusjurandum adjicit, ut exposui supra in *c.* 2. Et ita nominatim Urbanus Pontifex post concilium Lateranense partis sextæ cap. 22. *mulier,* inquit, *ab impetitione prioris viri debet absolvi injuncta pœnitentia de læsione fidei, vel violatione jurisjurandi, si dedit fidem, vel præstitit juramentum.* Non facit differentiam inter fidem et juramentum.

AD CAP. *De muliere*. VI.

Consuluerat Alexandrum Pontificem Eberhardus Paduanus Episcopus, sic est restituenda inscriptio, de muliere, quæ invita ad virum perducta erat, quæque invita a viro quasi uxor retinebatur. Ad quam consultationem Pontifex negat se liquido respondere posse, quod obscurius, vel inexplicatius proposita esset. Neque enim Eberhardus exposuit, quo modo, quove genere vis mulieri fuisset illata. Et, ut ait, inter vim et vim differentia est: non quælibet vis est ejusdem generis, aut ponderis, aut momenti. Non exposuit etiam, consensus mulieris postea fuisset subsecutus nec ne, quæ necessario distinguenda erant. Nam et vis levissima est plerunque gratissima puellis, juxta illud Ovidii:

Vim licet appelles, grata est vis ista puellis.
Quod juvat, invitæ sæpe dedisse volunt.
Vim passa est Phœbe, vis est illata sorori,
Et gratus raptis raptor uterque fuit.

Hæc vero vis non est cujus ulla habeatur ratio. Vis quæ potuit constanti viro terrorem incutere vis est

magna, et nuptiarum, quæ ita per vim extortæ sunt, exceptio justissima, *ut cap.* 15. *et* 28. *inf. h. t.* Item etiamsi majore vi illata in domum viri mulier pertracta fuerit, tamen ratihabitio ejus, sive consensus vitium illud, si quod intervenit, emendasse intelligitur, *cap.* 21. *inf. hoc t. cap. insuper, inf. qui matr. accus. poss.* Conjungendum autem cum hoc cap. est *cap.* 3. *inf. de matrim. contra interd. eccles.* ut conjunctim legitur in Breviario Bernardi. Nec quicquam est præterea, quod ad sententiam hujus cap. pertineat. Ceterum ex eo liquet, etiamsi aliquando consulentibus Pontifices respondeant distinguendo, quod et Jureconsulti faciunt sæpe, ut glossa hic notat ex duobus *cc. hujus tit. et ex cap.* 1. *sup. de ordinat. ab Episc. qui renun. Episcop.* juste tamen eos posse rejicere consultationem propositam ἀορίστως, et indefinite.

AD CAP. *Ex literis*. VII.

De hujus c. sententia jam memini me dixisse aliquid in *c.* 2. *sup.* Sponsalia verbotenus contraxerunt, qui sciebant, quod agerent ætate legitima, nec dubium erat, quin esset eis animus perveniendi ad matrimonium: at quia forte non ejusdem linguæ societate conjuncti erant, vel qua alia ex occasione, seu causa, alter adserit se pactorum, et conventorum verba quædam non bene percepisse, aut longe aliter accepisse, quam pars adversa faciat, nec tamen propterea a sponsalium fide se abducit, sed, ut dixi, de pactorum tantum sensu controversiam facit. Et Pontifex in interpretatione verborum ait, non sensum vel opinionem alterius ex contrahentibus, sed communem usum loquendi, qui in omni sermone dominatur, spectandum et sequendum esse. Rectius hoc cap. positum fuisset sub titulo de verborum significatione, sicut post concilium Lateranense ponitur etiam hoc ipsum cap. sub titulo de interpretatione verborum. Eleganter vero in hanc rem *l. Labeo, de supell. leg.* quam et hic glossæ non omittunt, non ex singulorum opinionibus, sed ex communi usu nomina exaudiri oportere, et *l. anniculus de verb. sign.* in interpretatione verborum consuetudinem loquendi esse sequendam, quæ cum omnium rerum, tum maxime verborum domina est. Quintilianus lib. 10. *verba intercidere invalescereque temporibus, ut quorum*, inquit, *certissima regula sit in consuetudine*. Hoc vero annotare ad hanc constitutionem satis est.

AD CAP. *Sponsam*. VIII.

Scriptum est hoc cap. ad Episcopum Vigiliensem, qui Episcopatus est in Apulia, et hæc sententia ejus: ex sponsalibus conjungi affinitatis speciem, et causam, ex sponsalibus acquiri, et propagari affinitatem inter uxorem et cognatos sponsi, et retro inter maritum et cognatos sponsæ. Quod quidem est certissimum, si sponsaliorum verba præsentia fuerint, quia hujusmodi sponsalia matrimonium imitantur, et plane matrimonium sunt, si intercesserit εὐλογία, sive benedictio. An idem dicemus, si verba sponsalium fuerint futuri temporis? Sic sane inspecto jure civili, quo proditum est, ex sponsalibus affinitatem acquiri, *l. Servius, de grad. et affin.* Ergo ex sponsalibus conceptis in futurum, quia jus civile non novit sponsalia concepta in præsens tempus. Idemque jure Pontificio obtinere omnes existimant ex hoc cap. 8. quo cavetur sponsam alterius neminem ex cognatis ejus uxorem ducere posse, neminem ex cognatis ejus, qui scilicet sit intra quartum affinitatis gradum. Nam hoc jure ultra quartum gradum prohibitio cessat, *cap. non debet, inf. de consangu. et affin. Sponsam*, inquit, *alterius*, *maxime si sit nubili ætati proxima*, id est, si cum ea sponsus matrimonium contrahere potuerit. Nam infantem, aut paulo majorem infante, necdum tamen proximam pubertati, quæ nubilis ætas est, cognati uxorem ducere non prohibentur, modo non sit a sponso deintegrata, ac præterea si deintegratæ ejus nulla suspicio subsit, ut *cap.* 3. *sup.* Ea tantum sponsalia gignunt affinitatis speciem, quæ cum ea contracta sunt, quæ uxor esse potuit, non quæ cum ea, quæ per ætatem nondum uxor esse, et virum pati potuit, nisi forte sponsus stultus, et intemperans cum ea immature rem habuerit. Nam vel ex sola coitione inducendæ, et propagandæ quasi affinitatis causa fit, ut docui *d. cap.* 3. Illud *maxime*, quod est in hoc *cap. maxime si sit nubili ætati proxima*, abundat plane, et abest quoque ab authentico sive originali, et obrepsit ex glossa Alani antiqui interpretis Decretalium. Nec omittendum, quod est in *cap.* 6. *in fin. t. seq.* non licere cognato sponsi eam ducere, quæ illi desponsa est infra nubilem ætatem, non adversari sententiæ hujus cap. quia id accipiendum est de ea, quæ desponsa est infra nubilem ætatem, sed non longe, immo proxime nubilem ætatem, id est, quæ erat pubertati proxima, quod et expressim additur in authentico, et in illo *cap.* 6. repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, id est, ex proxime superiore clausula

AD CAP. *Ex parte*. IX.

Inscriptio hujus cap. sic est emendanda, ut legatur, Abbatibus Sancti Eadmundi, et de Rameseja, quæ cœnobia in Anglia. Et Sancti Eadmundi, Regis scilicet, et martyris. Rameseja autem dicitur apud Matthæum Paridem Angliæ historiographum,

et in *cap. ultim. de institut. in secunda collectione Decretalium*, Ramisia Polydoro Virgilio, qui pleraque verba suo arbitrio temere commutavit. Sententia autem hujus cap. hæc est: si vir jurarit se ab eo tempore mulierem aliquam habiturum pro uxore, et tanquam uxori suæ fidem servaturum, et vicissim illa se ab eo tempore illum habituram pro marito, et quasi marito, suo fidelissimam futuram, eamque vir deduxerit in domum suam, quod domicilium est matrimonii, ut eleganter ait *l. 5. de rit. nupt.* et hæc species etiam extat in §. *quoniam Nov. Justin. 74.* hoc vero genere inter se matrimonio coiisse videntur, quia hæc verba sunt præsentis temporis, *ab hoc tempore*, id est, ex præsenti tempore, quæ firmitatem, et constantiam pollicentur in omne tempus, et statim deductio secuta est in domum mariti, quod, ut dixi, domicilium est matrimonii. Et hoc dicendum est multo magis, si secutus fuerit concubitus, si nati fuerint liberi, ut etiam proponitur in integriori constitutione, quæ extat in Breviario Bernardi Papiensis. Itemque, quod et ibidem proponitur, si fidem hanc sibi mutuam dederint invicem jurati, vel injurati, nihil refert, præsente sacerdote et aliis plerisque tam clericis quam laicis convocatis, id est, rogatis adscitisque, ut in *l. Divus, de milit. testam* in hoc scilicet, ut negotio huic peragendo interessent, aut præessent. Rogatis, inquam, ex abundanti cum et irrogati fidem faciant, *l. 11. ad fidem, de testib.* etiam in causa matrimonii, ut et ibi Alanus notat, et ex eo hic refert Joannes Andreæ. Quod equidem tamen non admodum probo, qui didici ex Nov. Justiniani 90. ἐπὶ τῶν συγγράφων, in conventionibus adhibendos esse testes rogatos, nec irrogatos fidem facere, nisi ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων καὶ περιστατικῶν, ut si in transitu audiverint aliquem alteri facentem injuriam, hæc res recte probatur per testes fortuitos: at cum conventiones fiunt, cum solutiones pecuniarum, cum commiscentur contractus, cum testamenta fiunt, sane testes rogari oportet. Verum ad rem. Quia Raymundus, qui est compilator harum Decretalium, et Pœnitentiarius Gregorii Noni, in hoc capit. superiores illas omnes circumstantias omisit de concubitu subsecuto, natisque liberis, de præsentia sacerdotis, et plurium in hanc rem corrogatorum, quas habet integra constitutio Alexandri, id satis idoneum argumentum præbet, etiamsi illæ circumstantiæ non intervenerint, idem esse dicendum. Unde in hac ipsa specie, si vir ille hac uxore dimissa aliam duxerit, sive superduxerit, recte definit Pontifex, ut sejungatur et separetur a posteriore, et redeat ad priorem, quæ justa uxor est, fretus auctoritate verbi divini, quo vetatur maritus uxorem suam dimittere, præterquam si adulterii rea peracta fuerit, quod in hac specie non proponitur. Et addit, quod notandum maxime, etiam dimissam ex causa adulterii, virum aut reducere debere, aut quasi cœlibem in posterum vitam agere: et consequenter ipsam quoque quasi viduam manere oportere, id est, nulli viro conjungi. Nec enim vir ille proprie cœlebs est dimissa uxore propter adulterium, aut vidua hæc mulier adultera, quam domo maritus exegit foras, quia dum vivit mulier, et ille maritus manet, et dum vivit maritus, hæc ideo non desinit ejus esse uxor: alioquin posset, impune alii nubere. Et in hac sententia fuit D. Augustinus, quem et plerique alii magni viri certatim sequuntur. Contra D. Ambrosius hac in re distinguit mulierem a viro, mulierem, si a viro recesserit luxurioso ob causam adulterii, alii nubere non posse: virum, si ob eandem causam uxorem dimiserit, aliam uxorem ducere posse: quia, inquit non ita lege constringitur sicut mulier, quia est caput mulieris. Sic aperte scribit D. Ambrosius 1. Corinth. cap. 7. cujus verba tamen audet Gratianus modo falsitatis arguere Ambrosio impositæ, modo cavillari in *can. proposuit 32. quæst. 7.* Et invenio in eadem causa, et quæstione *can. ii vero*, recepta D Augustini sententia, quæ etiam invaluit, aliam differentiam superesse inter virum et uxorem: nempe quod si dimissa uxore ex causa adulterii, possit vir muliere defuncta aliam ducere in matrimonium, non etiam mulier viro defuncto alii nubere. eadem ratione, quia lex adstringit, et coarctat magis fœminam, quam marem, ut in aliis plerisque causis deterior est conditio fœminarum, quam masculorum, *l. in multis, de stat. hom.* Quin et hanc quidam statuunt differentiam inter marem et fœminam non tam veraciter, quam probabiliter, quod Dominus in Evangelio loquatur de viro, non de muliere, cum ex causa adulterii dissidium permittit, quasi scilicet ex eadem causa idem mulieri non liceat. Quod tamen Ecclesia non probat, *can. Apostolus 32. quæst. 7. can. præcepit, 32. q. 6.* Et similiter, quæ est alia differentia, adulterii accusationem viris permitti adversus uxores, non fœminis adversus viros, *l. 1. C. ad leg. Jul. de adult.* quæ est in hanc rem apertissima. Quam differentiam ecclesia vix admittit, *can. 32. quæst. 5* servanda enim fides ab utroque alteri est. Vetus est etiam illa differentia, ut possit vir etiam citra causam adulterii uxorem dimittere misso libello repudii. Id obtinuit olim inter eos, quibus Evangelium erat incognitum: nec tamen apud eos poterat uxor virum temere dimittere quacunque ex causa. Et hanc differentiam D. Augustinus in quæstionibus utriusque Testamenti refert obtinuisse ante Juliani edictum, quod idem datum est fœminæ, quod mari. Et locus ille de edicto Juliani est singularis.

AD CAP. *Ex literis*. X.

Ex hoc capit. intelligimus, sponsalia collata in futurum tempus, et, exempli gratia, facta inter filium Caji et filiam Mævii, auctoritate parentis utriusque, et jurisjurandi religione interposita tam a patribus, quam a filiis imminente, et urgente Episcopo adimplenda esse. Posse quidem ea dissolvi uno ex sponsis, vel sponsalia præsentis temporis, vel matrimonium cum alio, aliave contrahente, ut *cap. ultim. inf. hoc tit.* sed quominus id fiat, Episcopum videre, et intervenire debere. Ponit sponsalia facta, sic loquitur, inter duos impubescentes, id est, inolescentes, et prope puberes, molli jam incipientes pubere veste, ut Lucretius loquitur. Hi sunt, quorum vox gallulascit, ut Novius loquitur, quorum jam ramus roborascit. Sponsalia igitur omnimodo valere quasi facta inter eos, qui proxime jam accedebant ad pubertatem. Ponit etiam cum id Episcopus Santodensis (cujus in diœcesi erant ii, de quorum conjunctione agebatur *l' Evesque de Sainctes*, quæ civitas appellatur Mediolanum Santonum) satis ageret, ne filius Caji aliam caperet uxorem, intentata censura ecclesiastica: ob eam rem filium Caji ab eo Episcopo appellavisse ad sedem Romanam. Et hujus quidem rei, sive causæ Pontifex Romanus cognitionem non suscipit, sed omnem causam remittit, non ad Episcopum Santonensem: nam ad eum, a quo appellatum est nunquam is qui appellatus est causam remittit, *cap. accepta, sup. de appellat. l. 6. C. eod.* et post Concilium Lateranense partis sextæ cap. 20. sed causam remittit ad Episcopum Pictaviensem, cui dat in mandatis, ut omnino filium Caji, qui reluctatur, et se abducit a fide, et religione, compellat ad fidem præstandam irrogata excommunicatione: quod recte dixeris esse fulmen Episcoporum, et Ecclesiæ, eodem exemplo, quo Quintilianus exhæredationem vocat fulmen patrum. Si filius ille Caji alii convenisset in manum, aliamve desponsasset verbis præsentibus, quæ desponsatio matrimonium imitatur, non adigeretur ad fidem priori præstandam, quia res non esset integra, sed injungeretur tantum ei pœnitentia jurisjurandi, aut fidei violatæ, ut *cap. 4. et 5. hoc t. cap. 1. inf. de sponsa duor.* non etiam ei irrogaretur excommunicatio, quia qui injustus est, exulat ab ecclesia. Item si qua justa subesset causa renuntiandi sponsalibus, vel renuntiationis etiam admittendæ, quæ sine causa facta essent, tum ille, qui reluctatur monendus esset non cogendus, ut ait in *cap. 7. hoc t.* quod et in hoc cap. significatur his verbis, *nisi rationabilis causa obstiterit*. Et, exempli gratia, rationabilis causa est, si illo coacto ad peragendas nuptias prospiciatur periculum aliquod grande discordiæ, et odii acerbioris. Quam causam etiam attingit Pontifex in *d. cap. 17.* dum ait, sæpenumero difficiles et incertos esse exitus invitarum nuptiarum.

AD CAP. *Non est*. XI.

Causam huic constitutioni dedit Henricus Secundus Rex Anglorum, a quo cum descivisset filius major natu Henricus Tertius Rex et ipse Anglorum vivo, et volente patre appellatus, et arma adversus patrem sumpsisset, ac transfugisset ad Ludovicum Septimum, qui junior appellatus est, Francorum Regem socerum suum, ut ab eo suppetias ferret: cujus impietatis nomine satis vehementer arguitur a duobus Archiepiscopis, Archiepiscopo Rhothomagensi, et Archiepiscopo Cantuariensi apud Petrum Blesensem *epistola* 33. *et* 47. cum vero etiam fratres duo eum secuti fuissent Richardus Dux Aquitaniæ, et Gofredus Comes Britanniæ, quibus falso Hostiensis adjungit etiam Joannem tertium fratrem, quem Guilielmus Neubrigensis, Matthæus Paris, Polydorus Virgilius, et alii, qui hanc historiam conscripserunt, omittunt: tum Henricus Secundus pater uxores filiorum, qui rebellionem fecerant, nurus suas retinebat invitas, et agentibus filiis de eis exhibendis, et deducendis (quam in rem nemo ignorat jure civili in patrem proditam esse actionem, *l. 2. de liber. exhib. l. ult. Cod. eod. l. 11. Cod. de nupt.*) Henricus Secundus dicto audiens non erat, nec filiis suis ante confectum bellum unquam voluit uxores reddere. Quamobrem rogatu Ludovici regis Francorum, et generi sui Henrici Tertii, cui Margarita filia Ludovici nupserat, Henrico II. Alexander diem certam præfinivit, intra quam filiis uxores suas exhiberet et redderet, comminatus ni id faceret, ni fieret sibi obsequens, sacrorum omnium, divinorumque officiorum interdictionem in ea provincia, in qua nurus suæ retinerentur, vel in quam transferrentur: sacrorum, inquam, et divinorum omnium officiorum interdictionem, excepto, ut ait, baptismate parvulorum, et pœnitentiam morientium. Hæc exceptio cuilibet sacrorum interdictioni apponi solet, ut *cap. responso, inf. de sentent. excomm.* et post Concilium Lateranense partis sextæ *cap.* 26. *in fin.* quod pars est cap. proximi supra Matthæus Paris in Joanne Rege Angliæ: *Cessarunt*, inquit, *in Anglia omnia ecclesiastica Sacramenta, præter confessionem, et viaticum in ultima necessitate, et baptisma parvulorum.* Ait confessionem, et viaticum. Plus dicit, quam Alexander hoc loco, qui pœnitentiam tantum dicit, quæ ut detur, accipiaturque declarat *can. pœnitentes* 50. *distinct.* et repulsis quidem, ejectisque a communione fidelium, vel interdictis primum licebat cum mortem obibant pœnitentiam delictorum accipere, postea datum est,

ut simul cum pœnitentia possent viaticum accipere, *cap. quod in te, inf. de pœnitent. et remiss.* Viaticum, id est, εὐχαριστία, sic in moribundis appellatur, quod abeuntibus ex hac vita, et Deum cogitantibus, ac veluti iter instituentibus ea detur, veluti, pro subsidio viæ, *can. qui recedunt* 26. *qu.* 6. in aliis εὐχαριστία tantum dicitur, non viaticum. Ea exhibetur in pane non fermentato. Alia erat panis fermentati, hic benedicebatur, ille consecrabatur. Et de ratione hujusce fermenti consule Innoc. 1. *Epist. c.* 5. et Nicolaum de Cusa *Epistola* 7. *de amplectanda unitate ecclesiæ.* Quod autem Alexander hoc loco etiam excipit baptisma parvulorum, id est, secundum eorum opinionem, qui censent in parvulis non aboleri peccatum originale per fidem, et votum parentum, *can. firmissime*, *de consecratione dist.* 4. a quibus tamen seorsum sensit Cajetanus, et alii quidam. At illorum opinio ni consequens est, ut baptisma parvulorum neque omittatur, neque differatur ulla ex causa, ullove tempore. Nec enim ex voto proprio possunt parvuli tincti, aut baptizati videri, qui nullum votum, nullam intelligentiam habent. Adolescentum, qui fidei, et sensus capaces sunt alia conditio est: iis fides, et votum sufficit ad baptisma urgente necessitate, si desit acqua, si sacerdos fusor aquæ, et orationis, carminisque legitimi minister: scripta autem hæc constitutio est Archiepiscopis, sic restituenda inscriptio, Episcopis, Abbatibus, et aliis ecclesiæ Prælatis, et universo clero per Angliam, et Cismarinam terram illustris Regis Anglorum constitutis Et Cismarinam terram vocat Aquitaniam, Normanniam, Britanniam, quæ tum in ditione Anglorum regis erant.

AD CAP. *Præterea.* XII.

Scriptum est hoc cap. Episcopo Sanctæ Agathæ, videlicet in Regno Neapolitano, et quod ad ejus sententiam attinet, jam diximus supra cap. 3. affinitatem conjungi etiam ex scortatione, et vulgivaga venere. Unde si cum ea muliere se fuisse cognatus tuus clam tibi denuntiaverit, cum qua feceras sponsalia nuptiis dilatis in aliud tempus, debes ab ejus nuptiis abstinere, nisi sponsalia, ut ait, jurejurando confirmata fuerint. Quæ exceptio jurijurando plus tribuere videtur, quam fidei nudæ, quod equidem semper negavi esse admittendum. Verum hoc emplastro Pontifex utitur, non quod in illis causis major sit vis jurisjurandi, quam fidei nudæ, quæ semper quasi Deo præsente dari videtur inter sponsos, res sacra scilicet inter eos peragi, Deo cum teste, tum arbitro: sed quod matrimonio complendo studeret magis, vel ex eo maxime, quod nec illius cognati inverecunda professio audienda fuit, vel palam, vel secreto, juxta *l. mercalem, Cod. de condict. ob turp. caus.* non est audiendus, qui allegat probrum suum, turpitudinemve suam. Accedit, quod nec eam professionem cognatus ille proposuit in publico propter metum, inquit, et potentiam, et opes violentas mulieris, quæ in eum verti potuissent, si mulierem publice traduxisset. Adde, quod nec testibus ea res comprobata est. Itaque nec admodum justa illa causa est, nempe delatio sola cognati, sive professio turpitudinis suæ: non admodum, inquam, illa causa justa est inhibendi matrimonii, ut *cap.* 3. *inf. de eo, qui cogn. consang. ux.* Inhibetur tamen hoc loco matrimonium, extra quam si jusjurandum intervenerit. Quare inhibetur? Non sine ratione magna. Ratio autem hæc est; quia, quod etiam non frustra Alexander proponit, quo minus rem cognatus notam faceret in vulgus, et testibus approbaret, metus obstitit, et potentia mulieris, a qua vim timebat et injuriam, alioqui id palam divulgaturus erat. Et pro eo igitur esse debet, ac si divulgasset, qui voluit quidem, sed non potuit sine periculo. Et interveniente quidem jurejurando, sane nuptiæ non inhibebuntur, ut illa verba ferunt, *nisi juramentum intervenisset*, quæ tamen Hostiensis sic accipit rectissime, meo quidem judicio, maxime si jusjurandum non intervenerit. Suppletur sæpe in legibus et constitutionibus hic articulus *maxime*: maxime, inquit, si jusjurandum non intervenerit, ut *nisi*, sit εἰ μὴ, id est, si non, et hic sensus: idem esse dicendum si jusjurandum intervenerit, nempe vel interveniente vel non interveniente jurejurando tutius et honestius esse non implere sponsalia, et cognato credere, qui bona fide rem detulit, non composito dolo, ut sponsum a proposito deflecteret Quod et ratio, qua utitur Alexander hoc loco indicat, et evincit, *ne*, inquit, *deterius inde contingat*: verba illa mutuatus est ex Evangelio, puta ne incestum committat, nempe cum illa, quæ jam pridem fuit cum cognato suo, et per hanc causam ne se tam hisce, quam aliis nuptiis omnino faciat indignum, ut in incestis servari solet, *can. nec eam*, 35. *quæst.* 2. *cap ex litteris*, *inf. de eo, qui cogn. consang. ux.* Ac præterea, ne ad eam se applicet, quæ ei grata esse desiit post delationem cognati, ut *cap.* 2. *sup.* Fuit quidem ei grata ab initio, quia ut ponit initio *hujus cap.* eam appetebat, vel impetebat, ut ait, quod est petebat in matrimonium appellans ejus fidem. Impetere est inquietare, interpellare, *capit. tenor*, *sup. de sent. et re judic.* at postea dissuasus a cognato deposuit animum ducendæ ejus. Hæc vero ratio non minus valet omisso in sponsalibus, quam adjecto jurejurando: itaque jusjurandum nihil adjiceret, ut recte Hostiensis censet.

AD CAP. *Veniens*. XIII.

Scripta est constitutio hujus cap. ad procuratorem et Canonicos Soranos. Sora est Italiæ civitas Episcopalis in regione Volscorum, et principatus olim, Soræ, et Serogalliæ princeps apud Raphaelem Volaterranum. Notandum autem ex hac inscriptione, eum, qui præest Capitulo Sorano, id est, principem ejus Capituli, sive collegii, appellari Procuratorem, qui alibi dicitur Decanus, vel Primicerius, vel Præcentor, vel Prior. Proponitur autem hoc loco puellam quandam insciis parentibus suis jurato coram tribus testibus fidem dedisse Cajo Sejo, quem diligebat, de contrahendo matrimonio, Parentibus inquit, insciis vel ignorantibus, qua appellatione hoc loco significantur non genitores, sed cognati, ut et in aliis auctoribus, militari et vulgari usu, vel Divo Hieronymo teste adversus Rufinum: nec enim potuisset, aut debuisset, puella hanc fidem dare absque consensu et auctoritate patris. Et eam quoque fuisse sui juris argumento est, quod suæ causæ agendæ gratia ipsamet Romam profecta sit, quod utique non fecisset, vel potuisset si sui juris non fuisset. Cum autem, ut dixi initio, ultro fidem contrahendi matrimonii Cajo Sejo spopondisset, parentes, sive propinqui hujusce rei ignari postea invitam eam, et reclamantem Janos, et Faunos Lucio Titio nuptum collocaverunt, quem illa abhorruit semper, nec unquam ei se præbuit morigeram, dictitans palam, se jamdiu Cajo Sejo non tantum fidem dedisse, sed etiam benigne fecisse. Cum vero hac de re omni disceptaretur apud Episcopum Soranum, Episcopus deprehendit non posse eam Cajo Sejo conjungi propter vinculum propinquitatis, quo invicem constricti erant: ideoque censuit, sponsalia inter eos habita nullius esse momenti. Et quod ad Lucium Titium attinet, nondum finita quæstione Lucius Titius, quia nec illa potiri poterat, aliam duxit uxorem, et illa pariter Ptolomæo cuidam nupsit solemniter et publice in conspectu ecclesiæ, in facie ecclesiæ, ut loqui solent, et ex eo filium procreavit, ac paulo post mortuus est Lucius Titius: hoc capitulo definitur Ptolomæum ei justum maritum esse, non Cajum Sejum, qui ei erat propinquitate conjunctus, non Lucium Titium, cui nupserat invita, nec consenserat unquam. Igitur nihil officere, quod eo tempore, quo Ptolomæo nupsit, jam fuisset a parentibus Lucio Titio nuptum collocata, quia ut dixi, invita illa et reluctante factum id est, et postea quoque Lucius Titius fungi hominem desiit superstite Ptolomæo justo marito. Quamobrem mandat Pontifex Capitulo Sorano, quod tunc forte vacaret sedes Episcopalis, vel Episcopus Soranus hostium potiretur, ut ad illam recipiendam tanquam justam uxorem compellat Ptolomæum, cujus pater illam domo exegerat, alioqui, ut pronuntiet in eum, et in patrem, et in aliam mulierem si quam forte superduxerit sententiam excommunicationis. Capitulum sede vacante jus habet ligandi et solvendi, *cap. his quæ et cap. cum olim, sup. de majorit. et obedient. et eod. tit. inf. lib. 6. cap. un.* Ponit autem initio hujus c. eam cum Cajo Sejo sponsalia fecisse sub trium personarum, ut ait, testimonio, quia, ut arbitror, ad sponsalium fidem faciendam sufficiunt tres testes. Unde et in objurgatione Divi Hieronymi in Susannam illo loco: *si tredecim testibus sponsalibus consummatis, quævis fœmina viro conjuncta, etc. pro tredecim*, scribendum autumo *tribus*, per notas 111. Notandum etiam ex hoc capit. non ideo matrimonio ullum vitium inesse, quod id aliquis contraxerit eo tempore, quo de altera conditione in jure, vel judicio litigabat, si modo in ea lite postea superior evaserit, ut *cap.* 18. *inf. hoc t. et cap.* 2. *inf. de matrim. contract. contr. interd. eccl.* quod et hic Bernardus annotavit recte. Ptolomæum autem dixit pro Tolemæo, ut alii plerique auctores, et Ptolemaida pro Tolemaida quæ est Phœniciæ civitas alio nomine appellata Acon. Guilielmus Neubrigensis, et alii plerique putant eam esse, quæ vulgo appellatur Acra, falso. Acra enim, quæ et Accaron, dicitur, vetera sunt et propria nomina alterius urbis, ut constat ex Josepho. Acon autem hodie est, quæ Ptolemais olim. Consule Eusebii librum de locis Hebraicis.

AD CAP. *Cum locum*. XIV.

Jubet in hoc cap. Pontifex, puellam ἐπίδικον (sic Græci uno verbo vocant eam, de cujus nuptiis duo, vel plures controversantur) jubet, inquam, eam, ut liberius exponat animi sui sententiam abduci a suis, vel ab iis, a quibus detinetur, qui vi forte, aut metu majoris mali eam adigunt, et urgent ad optandas nuptias hominis animo suo ingratissimi. Jubet, inquam, eam donec res judicetur, ut *l.* 3. §. *ult. de liber. exhibend.* interim veluti sequestro deponi apud patrem matremve familias aliquam, ubi soluta ei sit eligendi mariti optio. Matrimonium solo consensu contrahitur, et consensu soluto atque libero, *cap.* 5. *de cond. appos.* nihil autem est consensui contrarium magis, quam vis aut metus, ac praeterea invitæ nuptiæ sæpe difficiles et periculosos exitus habent, *cap.* 17. *inf. ne sequatur*, inquit, *exitus, qui de invitis solet nuptiis provenire*. Quæ verba detorsit ex hisce Ambrosii verbis primæ ad Corinth. *c.* 7. *invitæ nuptiæ*, inquit D. Ambrosius, *solent malos proventus habere*. Eadem vero ratio servatur cum de procuratore a puella constituendo agitur. Nam et hac in re

consensu expedito, soluto, libero opus est, *c. accedens, sup. de procurator.*

AD CAP. *Veniens*. XV.

Ex hoc cap. intelligimus, sponsalia collata in futurum tempus dissolvi per sponsalia collata in præsens, quæ vir postea fecerit cum alia, etiamsi a patre cum ea deprehensus ἐπ' αὐτοφόρῳ, in mediis amplexibus, eodemque cubili compulsus fuerit, eam capere sponsam verbis præsentibus citra vim majorem tamen, citra magisterianum timorem, ut Fulgentius loquitur in continentia Virgiliana. Et hæc quidem sent. hujus cap. vera est, etiamsi priorem sponsam jam deduxerit domum, et ex ea liberos susceperit, ante sponsalia tamen. Deductio in domum sola matrimonium non facit. Quid enim, si quod etiam hic ponitur, ut concubinam deduxerit, non ut uxorem? Liberorum item procreatio per se sola matrimonium non facit. At ut sent. hujus c. sit locus, necesse est, ut post sponsalia eam non attigerit: nam si eam attigerit post sponsalia, si cognoverit, ei adhærere cogitur potius quam posteriori, tametsi posteriorem in conspectu ecclesiæ uxorem duxerit palam, eandemque postea cognoverit. Priorem conjunctionem matrimonium esse præsumptum: posteriorem vero matrimonium nullum esse, ut *c.* 30. *et c. ult. hoc t.* Unde valde notandum est commixtionem, quæ præcessit sponsalia collata in futurum tempus, non esse impedimento, quo minus vir cum alia matrimonium, vel sponsalia præsentanea contrahat, etiamsi ex ea commixtione, quæ præcessit sponsalia, nati sint liberi: sed commixtionem tantum eam, quæ sponsalia secuta est, hominem arcere ab alterius nuptiis. Hanc commixtionem, quæ sequitur sponsalia, inducere præsumptionem contracti matrimonii, non illam: et præsumptionem justam, id est, jure receptam, ita ut nec adversus eam testimonia, vel aliæ probationes admittantur, ut *cap.* 21. *inf. hoc t. cap.* 6. *inf. de cond. appos.* Et hinc satis liquet, quid sit matrimonium præsumptum.

AD CAP. *Commissum*. XVI

Hujus cap. sententia hæc est: qui sponsalia contulit in futurum tempus, etiamsi jurato promiserit se intra triennium sponsam ducturum in matrimonium, is prætulit matrimonio monachismum, ductus lege privata, ut ait, id est, conscientia propria quasi divinitus eum compellente ad arctiorem et duriorem vitam. Lege privata, id est, afflatu et instinctu divino. Quamobrem lex privata dicitur esse dignior lege publica, *canone duæ sunt*, 19. *quæst.* 2. Lex privata præjudicare publicæ, *cap. licet, sup. de regular.* Legem publicam vocat jus canonicum: legem privatam, sanctitatem cujusque, et conscientiam rectam, quæ quid sequendum sit præscribit suadetque, quidve fugiendum. Lex publica est, ut qui se voto religionis obstrinxit, in eo permaneat. Lex privata, ut ab illo voto transire possit ad votum restrictius. Hæc illi præjudicat. Rursus, lex publica est, ut fides servetur sponsæ. Lex privata, ut illa deserta liceat transire ad monachismum. Hæc illi præjudicet, siquidem ei sponsa illa incognita fuerit vel intacta. Igitur in hac specie, qui hac lege privata ductus fidem fregit sponsalium, nec jurijurando satisfecit, et transivit, ut ait, ad frugem melioris vitæ, qualis fuit olim vita monachorum, de qua etiam gloriabantur, ut novi quique religionis, aut sectæ auctores, et professores gloriantur se melius quoddam vitæ genus introducere. Hic vero sponsus, quem lex illa privata, divinitus scilicet inspirata transversum agit, non tam cogitur sponsalia implere, quam jurijurando satisfacere. Quod faciet auctore Pontifice in hoc capit. eadem cautione adhibita, quam adhibendam censuit in specie *c. debitores, sup. de jurejur.* nempe si contraxerit matrimonium cum sponsa, satisfaciendi tantum jurisjurandi gratia, et mox transfugerit ad monachismum. Monachismo solvi matrimonium, nempe quia monachismus morti comparatur. Monachismo, inquam, solvi matrimonium, vel utroque conjuge se devovente, vel altero tantum consensu alterius, ut *l. pen.* §. *nam et maritis, C. de Episc. et cler. Nov.* 5. *et* 22. vel ut in hac specie, dicis tantum gratia contracto matrimonio, non animo perseverandi, et individuam vitam agendi simul. Dicis, inquam, causa, puta, ut Deo satisfaceret, per quem juraverat, ut, inquam, Deo satisfaceret quali quali connubio, quæ est cautio hujus *cap.* cui similis illa *cap. debitores, sup. de jurejur.* Si juraveris te creditori soluturum usuras, quæ jure Pontificio improbatæ sunt, ut solvas quidem eas jurisjurandi satisfaciendi gratia creditori, quas tamen mox reddat creditor tibi Quæ cautiones mihi non admodum validæ videntur, imo potius injuriosæ esse, et adversus majestatis providentiam. Addit vero, ita demum in hac specie hac cautione virum uti posse, si res sit integra, id est, si cum uxore, vel cum sponsa rem non habuerit, ut *cap.* 2. *sup. de conv. conjugat.* alioquin non est ei facilis transitio ad monachismum citra uxoris consensum, ad monachismum inflammationem animi parem, qua de re amplius in *cap.* 21. *inf.*

AD CAP. *Requisivit* XVII.

Scripta hæc constitutio Rapalensi Episcopo, qui Episcopatus est in Apulia, et hoc vult matrimonia libera esse debere non coacta, et ideo monendam quidem sponsam esse, quæ sponsum sibi ma-

ritum forte jurato promisit, ut stet jurijurando, sed non etiam cogendam esse ad matrimonium contrahendum. Quod maxime ita procedit si qua justa causa ei fuerit renuntiandi id matrimonium, vel si qua forte alia affectio eam effrenatius invaserit, cui non dare locum periculosissimum sit, ut diximus in *c.* 2. *et* 10. *sup.* Unius igitur renuntiatione solvi sponsalia concepta in futurum tempus si res sit integra, et multo magis sponsalia in futurum concepta dissolvi mutuo dissensu. Neque vero huic c. quicquam officit, quod Bernardus ait, non ideo minus fore liberum matrimonium in hac specie, si id mulier contrahere cogatur, quia prior ipsa sua sponte hoc sibi intrivit, quæ ultro promisit et juravit se illi nupturam: quoniam, ut respondeam, si invita et clamitans alii nubere cogatur solemniter, non video, qua ratione dici possit libera fronte nupsisse. Nec id quoque loci a Bernardo adducti ullo modo efficiunt, sed hoc tantum, eos, qui commodum aliquod ab Ecclesia perceperunt sub fide remunerationis, vel sub spe perpetui servitii, perpetuæ devotionis, fidem implere compelli, quod ipsum nec admodum recte illi loci efficiunt, si penitius inspiciantur. At in hac specie puella sponso nihil commodi percepit, aut percepisse proponitur: unde nec invito animo suo eum faciet virum, aut maritum sibi.

AD CAP. *Cum in Apostolica*. XVIII.

Inscriptio ita restituenda est: Urbanus tertius Cenomanensi Episcopo, et conjungendum est *cap.* 5. *inf. de condit. apposit.* Litigabat Villicus, ut ponit: proprium est nomen viri, ut in *l. Julianus*, *§. per contrarium*, *de action. emp. l. cum duobus*, *§. item ex facto, pro soc.* litigabat, inquam, Villicus sive Vellicus cum uxore sua: forte negans sibi eam uxorem ductam esse, eaque lis eam de domo sua traxerat ad Cenomanensem Episcopum, ubi cum aliquandiu fuisset, lite nondum finita, nondumque publicatis testium dictis, et patefactis utrique parti, ut fieri solet in judiciis, quos scilicet ipse produxerat, ut per eos Episcopo probaret, inter se et mulierem illam matrimonium consistere non posse, forte propter cognationem propinquam; quæ sibi cum illa erat, cujus ignarus fuerat initio contrahendi matrimonii. Lite igitur nondum finita domum reversus falso vulgavit, se judicio Episcopi, judicio ecclesiæ ab uxore separatum esse, quam forte apud Cenomanos reliquerat litem suam persequentem. Idque persuasit omnibus, adeo ut et alii mulieri ignoranti imposuerit, eamque domum duxerit solemniter, quasi cum priore divortio facto ex sententia Cenomanensis Episcopi, quæ nondum lata erat, quæ tamen postea secuta est, a Romano Pontifice hujus causæ cognitione demandata quibusdam delegatis judicibus, forte cum appellatum esset a sententia quadam interlocutoria Episcopi, vel ipse Episcopus suspectus postulatus. Ex sententia igitur judicum delegatorum postea secutum est divortium: itaque ex post facto apparuit, cum posteriore contractas nuptias justas et legitimas esse: neque enim quod prioris matrimonii lite pendente, et falsa persuasione decepta posteriore muliere vir ad alias nuptias properaverit, non ideo, inquam, nuptiæ injustæ, aut vitiosæ sunt ut *cap.* 13. *sup.* infligenda tamen ei pœnitentia est audaciæ, et præfestinationis hujus, et donec pœnitentiæ tempus expleverit, interdicenda consuetudo posterioris. Ponit, eum posteriorem duxisse fraudis ignaram, litis ignaram. Unde si scientem, litem ei esse cum alia necdum finitam, uxorem duxerit, forsitan nec cum ea justæ nuptiæ esse intelliguntur, sicut nec si viva justa uxore aliam scientem duxerit tanquam uxorem, nec mortua priore, quæ justa uxor fuit, cum posteriore convalescit matrimonium, *cap.* 1. *et.* 7. *inf. de eo, qui dux. in matr. quam poll. per. adult.* Huic vero cap. cujus sententia jam satis explicata est, quod Bernardus objicit *cap.* 4. *sup. h. t.* nihil est. hoc enim vult, sponsalia, etiamsi postea apparuerit non esse legitima, impedite ne sponsa nubat fratri sponsi propter publicam honestatem, quia non etiam hoc vult, ne nubat alii, sicut, et hic prior uxor, quam apparuit non esse legitimam, non prohibetur alii nubere. Nihil etiam huic cap. officit *cap. nuper, sup. de bigam.* quo cavetur non ideo minus bigamum, aut digamum (sicut dissacum dicimus, et bissacum, *une bessasse*) esse eum, qui mortua priore uxore aliam duxit, quod posterior justa uxor non fuerit. Nam etsi e converso idem dici possit, si prior injusta, posterior justa uxor fuerit: tamen ut clericus qui adspirat ad majores ordines ecclesiæ, ob eam rem culpatur, et submovetur ab ordinibus: ita et in hac specie culpatur, et punitur inflicta pœnitentia vice pœnæ is qui aliam dixit cum de priore cœpta lis nondum terminata esset, licet postea apparuerit, cum priore nullum ei fuisse connubium, ceterum matrimonium secundum neque culpatur, neque infirmatur. Non est etiam quod sententiæ hujus capit. objicias *cap. consideravimus, sup. de election.* Quod scilicet ibi, et primam, et secundam electionem Pontifex rescindat, quasi ad idem exemplum in hac specie impediri debeat et primum et secundum matrimonium. Nam in specie *c. consideravimus* Pontifex et primam et secundam electionem rescindit manente ἐπιτιμία eorum, qui electi sunt, id est, salva existimatione, quia utraque electio vitio laborabat: in hac autem specie secundum matrimonium ex eventu apparuit esse sine

vitio, quia festinatio secundi voti nullum vitium affert.

AD CAP. *In præsentia*. XIX.

Ex hoc cap. intelligimus marito capto, et detento ab hostib. vel etiam peregrinante, tametsi jam septennio, vel longiore tempore abfuerit, non posse uxorem ejus, quæ domi mansit, alii nubere, antequam de morte ejus certum nuntium acceperit. Quod congruit cum novissimis Imperatorum constitutionibus, cum Justiniani Novel. 117. cum Leonis Philosophi Novel. 33. Olim satis erat captivum expectari quinquennio, militem, qui Reipub. causa abesset quadriennio primum, deinde decennio, *l. uxor, C. de repud. et Novel.* 22. Cujus quidem Novellæ sententia etiam priusquam promulgata esset a Justiniano expressa est sub nomine Juliani in *l. uxores, D. de divortiis,* ut jam olim me docere memini in Novel. 22. Hodie igitur si mulier antequam de morte viri absentis certum nuntium acciperet, alii nupserit, non jure nupsisse intelligitur, et maritus, ubi redierit, potest eam, si velit, adultero, id est, posteriori viro amovere, et abducere, *cap.* 2. *inf. de secund. nupt.* Nulla quantumlibet diuturna viri absentia mulieris fidem absolvit, nec ex absentiæ prolixitate sola sumitur justa præsumptio mortis, certo nuntio opus est, ut ait, vel quod addere licet ex *cap. ult. §. si autem, sup. ut lit. non contest. non proced. ad test. exam. verisimili præsumptione mortis mariti*.

AD CAP. *Inter opera*. XX.

In hoc cap. laudat eum, qui ex fornice educit meretricem forte cupidam recipiendi se ad bonam frugem, ut eam sibi adjungat uxorem, quoniam hac ratione, ut significat, servat animam mulieris, et suæ bene consulit, qui ex ea re caritatem consequitur, quo modo, et qui dimissam uxorem ex causa adulterii reducit, laudem in ecclesia, et caritatem consequitur. Dimissam, inquam, et convictam adulterii, necdum damnatam tamen: nam qui damnatam reducit in matrimonium, jure civili lenocinii reus est *l. castitati, C. ad l. Jul. de adult.* Et ex hac causa legimus apud Svetonium, Domitianum Imperatorem Equitem Romanum aliquem cum judicia erant apud equestrem ordinem, judicum albo erasisse ob reductam in matrimonium uxorem, cui dimissæ adulterii crimen intenderat. Jure Pontificio etiam damnatam adulterii reducere potest, quia non tam reducit eam in matrimonium, quam reconciliat, et restituit in gratiam. Uxor enim manet, ut docui in *cap.* 9. *sup.* Jure civili uxor esse desinit, quæ domo mariti propter adulterium exturbata est. Vobis licet ex his prælectionibus paulatim colligere differentias inter jus Pontificium et civile.

AD CAP. *Ad id*. XXI.

Species hæc est: Vitricus privignam suam proximam pubertati, quæ scilicet jam attigerat annum undecimum, ut ponit, et confirmat *cap.* 6. *tit. seq.* invitam et reluctantem cuidam nuptum collocavit: nullæ sunt nuptiæ, quia puellæ consensus deficit, sed convalescunt novo puellæ consensu, et vel tacito consensu: cujus quidem idoneum argumentum est consuetudo, concubitus, et cohabitatio, ut ait, anni unius integri, et dimidiati alterius, quo cum eo vixit: et concubuit sine querela, sine ulla animi læsura, ut veteres inscriptiones loquuntur: nec igitur ab eo discedere potest, quod initio non consenserit: immo si hoc prætextu discesserit ab eo, cogitur ad eum reverti, nec auditur si velit testes producere, qui eam non consensisse, immo reclamasse semper affirment, quia quæ tamdiu cum eo placide vixit, præsumitur omnimodo in eum consensisse, et hujus præsumptionis tanta vis est, ut adversus eam probatio non admittatur in contrarium, *cap.* 30. *inf. h. t. cap.* 2. *sup. cap.* 6. *inf. de condit. appos. cap. insuper, qui matr. accus. poss.* Ac si interim forte in illo frivusculo, ut loquuntur Jurisconsulti, in illa frivolaria dissensione, frivolario jurgio uterque plus sibi permiserit, quam fides et sanctitas matrimonii pateretur, eo nomine utrique infligenda est pœnitentia, nec potest alter alterum arguere adulterii interim admissi, quia paria delicta mutua compensatione tolluntur, *l. viro, ff. sol. matr. c. pen. et ult. inf. de adul.* Solvitur tamen inter eos matrimonium, si uterque lege privata, ut loquuntur, et quasi instinctu divino commotus præoptaverit vitam solitariam, vitam monasticam, *cap.* 2. *et* 4. *sup de convers. conjugat.* Quod pene est, ac si ante mortem uterque accersiverit, vel consciverit sibi mortem aut mortis imaginem.

AD CAP. *Sicut*. XXII.

Hoc cap. est Innocentii II. ad Ferentinatem Episcopum. Ferentinitates in Italia inter Hernicos. Et, quod jam sæpe dictum est, sponsalia collata in futurum tempus, etiamsi jurejurando confirmata sint dissolvi per sponsalia, quæ postea cum alia contrahuntur verbis præsentibus, si modo prioris sponsæ res manserit integra post sponsalia. Res, quod Latinis est fœminal aut virginal, aut spurium, idque jam habuimus *sup. in capit.* 15. et habetur in *cap. pen. et ult. inf.* Quod tamen ita non obtinet ex diverso. Nam sponsalia præsentia non dissolvuntur per alia sponsalia, quæ subsequuntur, et conferuntur in fu-

turum tempus. At, ut dixi sponsalia de futuro, ut loquuntur, dissolvuntur per sponsalia de præsenti, si prioris sponsæ res, qua mulier est, integra manserit. Idem vero ex hac constitutione liquet, hac lege tamen et conditione addita, ut si per virum qui posteriora sponsalia cum alia contraxit verbis præsentis temporis, mora fuerit, quo minus impleret priora sponsalia, quæ spem tantum fecerant futurarum nuptiarum, infligatur ei pœnitentia perjurii prioris, non etiam si per mulierem steterit: ut si, quo exemplo utitur, cum esset finitus dies, intra quem nuptiæ fierent, illa impedimento fuerit quo minus fierent, rem forte dum differt ex die in diem. Hoc enim casu maritus culpa vacat, si aliam sibi optaverit sponsam verbis præsentibus: itaque nulla pœnitentia opus est. Quod hic Bernardus notat, post diem condictum contrahendo matrimonio maritum fide, quam dedit, absolvi, si per mulierem, non ipsum mora fuerit, quo minus matrimonium contraheretur, et consummaretur: id nullo modo possum approbare. Dies non solvit fidem, sed fides posterior priorem absolvit, ubi prior tantum collata est in futurum tempus, posterior in præsens. Dies per se sola non liberat fidem, dies non est idonea ratio aut legitima solvendæ obligationis. Dies, inquam, semel natam obligationem tollere non potest, *l. obligationem fere*, *§. placet, de oblig. et act.* Et ex sponsalibus nasci obligationem statim, licet fides eorum conferatur in futurum tempus, negari non potest: sicut si stipulanti promittam, me cum ei commodum erit daturum centum, fides stipulationis confertur in futurum tempus, et tamen ex præsenti tempore statim nascitur obligatio: et vires accipit, etiamsi fuerit sub conditione contracta, *l. ususfructus, de stipul. serv.* Ac præterea, cur ego, si me certa die certam pecuniam daturum promiserim, post eam diem obligatione non obsolvor? *l. Celsus, §. ult. de recept. qui arb. rec. cap. cum dilecti, sup. de dol. et contumac.* et tamen die condicta nuptiis post eam diem fide mea absolvor: quod etiam non est verum, me ex diei lapsu absolvi a sponsalium fide. Proinde, ut initio dixi, non dies me absolvit fide priorum sponsalium, sed fides posterior, quæ majoris momenti est, fides major et uberior, quam alii dedi per verba præsentis temporis. At, ut et in hac constitutione proponitur, si utraque sponsalia collata sint in futurum tempus, potiora sunt ea, quæ tempore priora sunt, in pari causa potiora sunt et potentiora, quæ et priora sunt, et mentitæ tantum fidei posterioris irroganda pœnitentia est, ut *cap. pen. inf. h. t.*

AD CAP. *Cum apud.* XXIII.

Quod est in hoc cap. partim est ex *l. mutus*, *de jur. dot.* quæ mutum, surdum, cœcum ait nuptias contrahere posse, partim ex *l. mutus*, *§. 1. de procurat.* ubi quod dicitur de mandato, mutum surdum procuratorem dare, quod est mandatum dare posse, quia edictum de procuratoribus est prohibitorium, et edicto mutus, vel surdus non prohibetur procuratorem dare: id in hoc cap. Pontifex accomodat ad matrimonium. Nam et ii duntaxat matrimonium contrahere non possunt, qui nominatim legibus, aut canonibus prohibentur: et ut mandatum solo consensu contrahitur expresso vel tacito, nec ullam verborum proprietatem, aut solemnitatem desiderat, *l. 48. et l. 52. §. ultim. de oblig. et act.* ita et matrimonium: hoc tantum exigimus, ut qui contrahunt, intelligant quid agant, et animi sui sensum exprimant, aut verbis, aut nutu, vel gestu, relato vel rejecto capite, vel alio quocumque signo indubitabili, quod pene nihil a sermone distet, ut *cap. 25. inf.*

AD CAP. *Dilectus.* XXIV.

In hoc cap. quod habetur, natura manifestissimum est, nullum esse matrimonium cum furioso vel furiosa contractum, quia scilicet consensu opus est, consensus perficit rem omnem, et quidem solus: at furiosus neque sentire, neque consentire intelligitur, *l. 8. §. pen de opt. leg.* Non videtur etiam conjugum alter, qui sanæ mentis est, consensisse in furiosum, quem putabat esse sanæ mentis, quia errantis nullus est consensus, et ut consenserit, tamen nihil actum intelligitur, quia utriusque partis consensum intervenire oportet, *cap. 26. inf.* Sæpe autem fit, ut puellæ nubant furiosis, dum illis constitutis in conspectu inumbratæ quietis, ut eleganter ait *l. quod meo*, *§. si furioso*, *de acquir. poss.* existimant illos esse sana mente præditos, quæ ita si falsæ sint, sane non intelliguntur consensisse, nec matrimonium consistere. Verum, ut omnino nullum sit matrimonium cum furiosis contractum, duo exigimus: ut furor sit perpetuus, vel ut hic loquitur, continuus: nam si intervallatus sit, nullum matrimonium non est. Item exigimus, ut furor ille continuus ab initio contractus tenuerit hominem: furor enim postea superveniens non infirmat matrimonium, *l. patre*, *de his*, *qui sunt sui vel ali. jur. l. oratione*, *§. furor*, *de rit. nupt. l. furor*, *de sponsal.* Quod tamen postremum Leo Philosophus aliquantulum immutavit Novel. 111. et 112. ita distinguens, ut non quandocunque supervenerit furor alterutri, post contractum matrimonium infirmetur matrimonium, sed si mulieri intra triennium, viro intra quinquennium a die contracti matrimonii. Est autem in inscriptione hujus constitutionis omnimodo legendum,

Episcopo Vercellensi : nam ut plenius scriptum est in tertia collectione Decretalium , quæ a Petro Beneventano prima confecta est publica auctoritate, scripta est hæc constitutio ad postulationem Roberti militis Alexandrini : et Vercellis nemo nescit, qui modo attigerit fauces Italiæ , finitimam esse Alexandriam , cui nomen ab Alexandro III. Pontifice, qua is se communivit imposito præsidio , et inde miles Alexandrinus, adversus vim et injurias Friderici Imperatoris .

AD CAP. *Tuæ fraternitati* . XXV.

Breviter ex hoc cap. intelligimus, verbis, aut re, aut litteris non contrahi matrimonium, sed consensu solo, et quod verba dicantur esse necessaria, quæ præsentem consensum exprimant, hoc ad ecclesiam tantum respicere, id est, ad ritum et morem ecclesiæ, cujus ratio hæc sola, ut facilius probari possit matrimonium esse contractum, et sine iis tamen verbis valere matrimonium , si habeat probationem , *l. 4. de fide instrum. et l. 4. de pignor.* Ex verbis igitur non consistere matrimonium, sed ex consensu solo. Idque ex eo maxime apparere, ut ait , quod mutus jure contrahat matrimonium , ut dictum est c. superiore proximo , pupillus autem non jure contrahat matrimonium : hic , quia consentire non potest: ille autem jure contrahat matrimonium, quia verbis opus non est . Denique qui fari non potest , recte contrahit matrimonium: qui consentire non potest, non recte . Consensu ergo opus est , non fabella , non oratione. Et ita hæc constitutio explananda est.

AD CAP. *Tua nos* . XXVI.

Valde notanda est sententia hujus c. quæ est hujusmodi : non omnia verba præsentis temporis matrimonium facere, aut quæ vocant sponsalia de præsenti . Nam si quis nomine proprio suppresso , et alio conficto , et adsumpto , veluti nomine Joannis, quod non sit ejus nomen proprium , callide , dum magis optat congressum illicitum quam licitum , ita dixerit submota testatione , et solemnitate omni , Joannes te desponso , forte et in digitum arræ nomine immisso annulo, verba quidem sunt præsentis temporis , Joannes te desponso : sponsalia tamen justa , vel justæ nuptiæ non sunt , quia viri consensus abest , et in nuptiis solus novæ nuptæ consensus non sufficit . Et hoc utique verum est , etiamsi hac arte ab ea muliere extorserit rem , libidinem expleverit suam. Sponsalia qualiacunque mutuo consensu contracta commixtione corporum subsecuta , matrimonium diximus esse præsumptum , quod nec infirmari possit ullo modo , *cap. 11. sup. cap. 30. et ult. inf.* At in hac specie nulla sponsalia præcesserunt : neque enim simulata sponsalia , aut simulatæ nuptiæ , sponsalia vel nuptiæ sunt , *l. simulatæ , de rit. nupt.* id est , si vel ab uno ex contrahentibus simulatæ sint , ut in hac specie ponitur masculus simulasse sponsalia , sive nuptias dolo malo , fœmina bona fide consensisse . Itaque deficit substantia matrimonii , quæ ex utriusque consensu consistit. Deficit etiam forma , quia , ut initio diximus , et hic proponitur , nec testes huic negotio gerundo interfuerunt , nec solemnia adhibita sunt , quæ adhiberi moris est in hujusmodi sponsalibus contrahendis. Quin vero nebulo ille puniendus sit , qui ita delusit mulierem , et gravissime etiam puniendus quis negabit? Ceterum verus sensus hujus cap. is est , quem exposui .

AD CAP. *Cum in tua* . XXVII.

Qui mos est in ecclesia , ut trinis denuntiationibus , vel edictis presbyter plebem , cui præest , futuri inter aliquos matrimonii certiorem faciat , ut si quis ex plebe sua aliquid habeat , quod objiciat ne matrimonium contrahatur, id proponat intra certum diem. Quo genere valde cohibentur clandestina connubia. Et generaliter ita constituitur in concilio Lateranensi habito sub Innocentio III. *c. 5. et c. ult. inf. de clandest. despons. et cap. ult. inf. qui matrim. accus. poss.* quod quidem conjungendum est cum hoc c. et ex hoc illius inscriptio restituenda . Eum , inquam , morem , eamque constitutionem originem duxisse ex Gallicana ecclesia ex cap. isto integro constat , quod extat in quarta collectione Decretalium , ubi Innocentius III. scribens ad Beluacensem Episcopum, quem constat esse Episcopum Galliæ , et Beluacum civitatem , quæ olim Cæsaromanum: *bannis* , inquit , *ut tuis verbis utamur* (verbis scilicet Gallicis) *in ecclesiis secundum consuetudinem Gallicanæ ecclesiæ editis.* Galli vulgo denuntiationes , vel edicta quæcunque vocabant banna . Quo sensu et in hoc jure bannum Imperiale , et bannum Episcopale dicitur , pro edicto , proscriptione , programmate Imperatoris , vel Episcopi : et in bannum bona missa , id est , publicata atque proscripta : et bannitus , id est, proscriptus , exsul , sine capitis diminutione tamen , qui et forbannitus , quasi foras exactus , qui , ut dixi, exulat tamen sine capitis deminutione, id est, relegatus est , non deportatus. Deportatio , quæ capitis diminutio est , non est in usu . Species autem hujus c. hæc est : post banna proposita in ecclesia de futuro quodam matrimonio nullus contradictor exstitit : communis tamen fama differt eos , qui in matrimonium coituri sunt, esse propinqua cognatione conjunctos. Contra ex ea cognatione , qui sunt ætate provecti , id negant prorsus , et majores

fidei causa etiam offerunt id se dejeraturos, nempe illos non esse ex gente, vel genere suo, ex quo tamen eos esse communis fama differt. Pontifex mandat Episcopo Beluacensi, ut si quis notæ auctoritatis, gravitatis, et fidei homo ei denuntiaverit, cognatione propinqua illos, quorum de matrimonio agitur, esse conjunctos, simul et docuerit probaveritque: nam illius sola denuntiatio non sufficeret. Si simul ergo docuerit, probaveritque: nam illius sola denuntiatio non sufficeret. Si simul, inquam, docuerit et probaverit, hoc esse in ore omnium, qui matrimonio contracto ex eo offensionem, id est, scandalum accepturi sint: vel etiamsi ipse Episcopus diligentius omnia perscrutatus, ita esse deprehenderit: ut omnino impediat matrimonium, non habita ratione jurisjurandi in contrarium oblati ab iis, qui in eadem cognatione grandiores ætate sint; vel, si hoc potius Episcopo Beluacensi consultius esse videatur (ei enim hujusce rei arbitrium relinquitur) præsertim in re obscura, ut admittat jusjurandum eorum, qui ex ea cognatione ævo grandiores sunt, et negant eos esse, quorum de conjunctione agitur, ex gente, aut genere suo: ut, inquam, eorum jusjurandum admittat, et sequatur contra famam communem. Contra rumorem, et famam populi admittit probationem, et recte: quia nec fama inconstantius, vel incertius quicquam, quæ, ut Poeta ait, est

Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.

Alioqui eorum jurejurando non recepto, nec ullo viro fidei probæ quicquam renuntiante de cognationis obice, id est obstaculo, rumoris non esse tantam vim, maxime inconstantis, et incerti, ut possit impedire matrimonium, sed hoc solummodo propter rumorem, qui famam de cognatione differt, Episcopo observandum esse, ut sponsos commonefaciat, non etiam compellat nuptiis abstinere. Non omnem monitionem Episcopi semper sequitur compulsio, id est, censura ecclesiastica, *cap.* 17. *sup.* Priori casu, cum intervenit hominis idonei, et fide digni denuntiatio, et rumoris offensionisque inde nascituræ certa fides, vel cum ipse per se Episcopus deprehendit inter eos connubium esse non posse: tum non tantum monendi, sed etiam compellendi sunt, ut nuptiis abstineant. Fama quidem communis videtur esse consensus civitatis, et velut publicum testimonium, ut Quint. ait, *l.* 5. *Inst.* et in judicio valde confirmat ejus rei, de qua quæritur quidem, *l.* 3. §. *ejusdem*, *de testib.* fama consentiens, non inconstans, fama consentiens, ut ibi scriptum est, et in *cap. præterea*, *sup. de testib.* At contra eam tamen probatio, et purgatio admittenda est, ut ex hoc c. intelligitur, et ex *cap. inquisitionis*, §. *ult. inf. de accusat. et cap. tam litteris*, *sup. de testib.* alioqui fraude inimicorum falsa vulgantium sæpe fama noceret etiam innocentissimis, cui etiam plerunque malignitas initium dat, et credulitas incrementum. Nota in hoc cap. quod et ante notavi in *cap.* 13. parentes accipi pro quibuslibet cognatis, ut in idiotismo nostro, illo scilicet loco, *non solum debes juramenta parentum sponte oblata*, parentum, id est, majorum natu, qui ex ea cognatione sunt, cognatorum grandævorum. Eodemque modo etiam Tertullianus aliquando loquitur.

AD CAP. *Consultationi*. XXVIII.

Moris est ut solemni pompa ducantur sponsi in ecclesiam benedictionis sive ἱερολογίας, ut vocant, accipiendæ causa, sine qua matrimonium non intelligitur esse perfectum. Et ita in specie hujus cap. ponitur, sponsam, quæ solemni pompa ducebatur in ecclesiam, in ipso limine ecclesiæ, in ipso articulo exequendæ rei, nescio quo impetu ductam perturbasse omnia, et negasse in eum hominem, cum quo ducebatur, se unquam consensisse, ac proinde non intromissam in ecclesiam, non benedictam, re infecta domum rediisse. Sponsum autem negationem ejus refellere productis perquam idoneis testibus, et omni exceptione majoribus, qui mulierem consensisse constanter affirmant. Quorum testimonia plus posse Honorius III. in hoc cap. definit, quam simplicem adsertionem, aut negationem mulieris, quam nec probare posset, quia negantis nulla est probatio, *l. actor*, *C. de probat.* M. Tullius in Partition *Nemo ejus, quod negat factum, rationem, aut potest, aut debet, aut solet reddere.* Igitur nec mulierem illam, quæ elusit pompam omnem nuptialem, talibus testibus convictam ullo modo audiendam esse. Verum aliud esse dicendum, si, quæ est secunda species hujus cap. post benedictionem ecclesiæ, post ἱερολογίαν, nescio quo asilo concita mulier aufugerit a viro, nec unquam illi se morigeram præbere voluerit, causata, se in eum quidem consensisse, sed metu coactam, metu majore quodam, quo terreri potuisset etiam constantissimus vir: hoc enim casu auditur mulier, et ad probationem metus illati admittitur. Metus probatur ex atrocitate facti, *l.* 9. *C. de his, quæ vi, metusve cau.* ut si intentatam sibi mortem, si cruciatum corporis probaverit, nisi nuptiis consentiret, *l. si voluntate*, *Cod. de rescind. vend. l. interpositas*, *C. de transact.* atque ita metu illato dicat se lingua consensisse, ut ait hoc loco, animo dissensisse, se jurasse lingua, mentem injuratam gessisse. Quod si probaverit, proculdubio impedietur matrimonium, quod liberum consensum non habuit mulieris, ut *cap.* 6. *et* 15. *sup.* Scripta autem hæc constitutio est, ut in quinta Decretalium collectione legi, quæ non dum edita est (hodie edita est) quæque continet solius Honorii Tertii decreta, scripta, inquam est, Episcopo Leswbicensi,

cum duplici vinvicem nexo. Leswicum olim colonia Saxonum, quæ alio nomine Eidevum, ut Helmodius scribit in historia Slavorum *lib.* 1. *cap. ult.* Besguensis, aut Berguensis, quem adstruunt vulgo, nusquam est.

AD CAP. *Gemma.* XXIX.

Summa sententiæ hujus cap. sumpta est ex *l.* 2. *Cod. de inut. stipul. et l. Titia, de verb. obligat.* libera sponsalia, et matrimonia esse debere non tantum a vi, et metu, ut *sup. cap.* 17. sed etiam a pœnæ vinculo, id est, a stipulatione pœnali, cui se subjecerit uterque, si quidem falleret fidem. Ideoque sponsalia contracta inter infantes parentum interventu et auctoritate, subdita pœna si quis eorum parentum nuptiis impedimento esset, nullius esse momenti, quasi facta inter infantes, quia utriusque partis consensus abest: ac præterea adversus parentem, qui puellam jam puberem alii nuptum collocavit, pœnalem stipulationem non committi. Hæc est sententia hujus cap. quæ tamen non probatur Leoni Philosopho in Novel. 18. Jure, et more antiquo, quo solebant stipulari sibi uxores futuras, quove solebant a parentibus desponderi uxores futuræ, fide rupta erat actio ex stipulatu in id, quod interest, ut ex Servio Gellius refert *lib.* 4. *cap.* 4. sed non etiam ex stipulatione pœnali, si qua sponsalibus subjecta fuisset, *l.* 2. *Cod. de inutil. stipul.* libera matrimonia esse antiquitus (serva illud, antiquitus) placuit, quod ibi est, libere contrahi, et libere distrahi debere, absque metu pœna in stipulationem deductæ. At recte Leo in *dict. Novell.* 18. et glossa hoc quoque loco, differentiam facit inter pœnam et arram sponsalitiam. Arra est tantum pignus, et argumentum contractorum sponsalium, qua cadit vir, qui eam dedit, si per eum mora fuerit, quo minus matrimonium contraheretur: vel si mora fuerit per mulierem, quæ arram accepit, eo nomine duplo tenus obligatur, *l.* 3. *et l. pen. Cod. de sponsal.* Non omittendum, initio hujus cap. singularem litteram esse debere, G. ut sic incipiat, *G. mulier*, non *Gemma mulier*, atque ita etiam legit interpres Gallicus: illa autem littera singularis variam interpretationem recipit. Sunt enim varia nomina fœminarum, quæ incipiunt a litera G. nec Gemmæ muliebre nomen mihi notum est.

AD CAP. *Is, qui.* XXX. et CAP. *Adolescens.* Ult.

Ex hoc cap. intelligimus, quod et jam supra docuimus cap. 15. præsumptum matrimonium esse, si qualiacunque sponsalia, legitima tamen, de futuro, vel de præsenti, ut loquuntur, subsequatur commixtio corporum, et ita matrimonium præsumptum nullo modo rumpi, vel infirmari posse posteriore matrimonio solemniter, reapse cum alia contracto: præsumptum matrimonium esse potentius vero, nec huic præsumptioni opponi posse contrarias probationes, quæ justa præsumptio est, ducta nimirum ex medio jure, sive recepta jure publico, contra justam et legitimam præsumptionem juris, ut vocant, non admittitur probatio, ut *cap.* 2. *et* 21. *sup. et cap.* 6. *inf. de condit. appos.* Ut autem matrimonium sit præsumptum, commixtionem intervenisse necesse est naturalem, conatus enim solus sine effectu matrimonium præsumptum non facit, *c. ult. h. t.* Ideoque sponsalia, quæ rem principalem differunt in futurum tempus, quæ dicuntur nudis et simplicibus verbis fieri in *can. lex,* 27. *q.* 2. etiamsi conatus quidam irritus subsecutus sit, non ideo minus dissolvuntur per sponsalia habita cum alia verbis præsentis temporis, id est, verbis efficacibus, quia cum priore sponsa, neque verum fuit, neque præsumptum matrimonium, quæ est sententia *d. cap. ult.* a me jam exposita supra in *cap.* 3.

AD CAP. *Si inter.* Pen.

Quod est in hoc cap. id jam habuimus in *cap.* 22. *sup.* sponsalia, quæ rem principalem statim confecerunt mutuo, et præsenti consensu, non dissolvi per matrimonium, quod postea sponsus cum alia contraxerit, etiamsi cum ea rem habuerit, rem autem non habuerit cum priore sponsa: quia priora sponsalia matrimonium perfecisse intelliguntur: ergo quod sequitur matrimonium, adulterium, sive stuprum potius est, quam matrimonium. Et hoc indistincte locum habet, sive priora sponsalia jurata fuerint, sive non. At, ut subjicit in hoc cap. sponsalia in futurum collata facile rumpuntur per alia sponsalia de præsenti, licet priora sponsalia jurejurando confirmata fuerint, dejurii, aut fidei violatæ, pœnitentia scilicet irrogata ei, qui ad alia sponsalia ivit. Sponsalium autem de præsenti hic etiam ostenditur hæc esse solemnia verba: *Ego te accipio in uxorem, et consortem meam. Ego te accipio in maritum, et dominum meum,* ut *cap.* 3. *et* 4. *de spons. duor.* non quod hæc sint verba formalia, et typica, ita ut aliis idem significantibus sponsalia de præsenti non rite contracta intelligantur, cum, ut ait, et alia verba sufficiant, quæ modo consensum præsentem exprimant, ut in *cap.* 9. *sup. ab hoc die,* id est, ex præsenti die, *tu eris mihi maritus, tu eris mihi uxor.* Hujusmodi tamen censentur esse hæc verba: *Vis: me Volo?* quia sunt ambigua, non aperta, et multiplicem sensum admittunt. Quinimo his verbis. *Vis me? Volo,* nihil actum intelligitur, neque de præsenti, neque de futuro, ut etiam recte Aquinas, et Lom-

bardus censent. De cap. ultimo jam dixi satis in cap. 3. et 30. sup.

AD TITULUM II.

De desponsatione impuberum.

AD CAP. *Puberes* III. et CAP. *Ubi non est.* II.

Quod est in cap 3. hujus tit. ex Isidori Hispalensis Episcopi lib. II. Etymologiarum, non libro quinto, aut non debuit inseri huic titulo, quia decretum summi Pontificis, vel Synodi Oecumenicæ, aut provincialis non est, aut quia ad interpretationem tituli pertinet primore loco proponi statim debuit. Id vero etiam depravatum est. *Puberes,* inquit, *a pube*, id est, *a pudentia corporis:* legendum, *a pudendis corporis:* et paulo post: *quidam tamen ex annis pubertatem existimant:* legendum, *æstimant*. Et quidem ex annis æstimabant pubertatem Proculiani, quamvis nondum puberale pubuisset, quorum sententiam etiam Imperatores probavere, *l. 4. Cod. qui testamen. fac. poss. l. ult. Cod. quan. tut. vel cur. esse des.* id est, in fœminis ex annis duodecim impletis, et inchoato decimotertio, in maribus ex annis quatuordecim completis, et inchoato decimoquinto. Citius enim pubescit fœmina, citius festinat ad vota, quod non tam nimii caloris est, quam naturæ infirmioris, ut exilia poma celerius maturescunt: robusta serius: Cassiani autem, sive Sabiniani puberem eum esse dicebant, qui ex habitu corporis pubes appareret, id est, qui generare posset, ut Ulpianus refert libro singular. regularum tit. II. quos sequi videtur Isidorus in hoc cap. cum ait: *Certum autem est eum esse puberem, qui ex habitu corporis pubertatem ostendit, et generare jam potest.* Itemque Gregorius VII. in breviario Bernardi Papiensis *cap. 3. eodem tit.* et post concilium Lateranense partis sextæ cap. 6. *Manifestum est,* inquit, *eum puberem esse, qui gesticulatione sui corporis talis est, ut procreare possit, licet ad metas legibus definitas non pervenerit.* Unus tantum ex Jureconsultis fuit mediæ sententiæ auctor Priscus Javolenus, qui puberem eum esse dicebat, in quo utrumque concurreret, habitus corporis, et numerus annorum. At honestius sane, et melius est, quod etiam obtinuit, non inspecta habitudine corporis nudi, pubertatem tantum æstimare ex annis, pubertatem tantum in annis decernere, non in vigore naturali prorsus, quamquam Isidoro, et Gregorio forte, qui ex habitu corporis pubertatem æstimabant, hæc mens fuit, quæ Cassianis, nempe, ut hujus rei explorandæ causa nudarentur corpora, et puberale, sive ἐφήβαιον, pars qua mares, qua fœminæ sunt, inspiceretur: cum et inspectionem puellarum, de quarum virginitate ambigitur, quæ fit ab obstetricibus, canones probent, *can. nec aliqua, et can. seq. 27. quæst. 1. cap. pen. sup. de probat.* Ex iis vero, per contrarium intelligimus impuberem esse fœminam, quæ nondum explevit annum duodecimum, marem vero eum, qui nondum explevit annum decimumquartum. Nec jam impuberem dici, sed quod frequens est auctoribus, investem proprie, si habitus corporis non spectetur. Investis olim dicebatur, qui nondum in pubem cœperat molli pubescere veste. qui nondum molli vestierat lanugine malas, ut Lucretius loquitur. Et ita in *can. eos quos, §. ult. de consecrat. dist. 4.* legendum esse constat partim ex decretis Felicis tertii c. 4. partim ex eodem Isidori lib. II. c. 2. *Pueris autem, quibus, quod adhuc investes sint, a puritate vocabulum est.* Vulgo legitur, *pueris autem, quibus, quia impuberes sunt, a pubertate vocabulum est*, perquam inepte. Contra, qui pubes est, cujus puberale jam vestem cepit, vesticeps dicebatur. Notum est illud A. Gellii: *arrogari non potest, nisi jam vesticeps,* quia ante constitutionem Antonini impubes arrogari non poterat. Et illud Ausonii:

Idem vesticeps motu jam puberis ævi.

Non placet autem opinio glossæ existimantis, in matrimonio contrahendo pubertatem non æstimari ex annis, sed ex habitudine corporis, et potentia procreandi liberos, ex vigore naturali, quam opinionem etiam improbat Joannes Andreæ filius, et Panormitanus, quorum etiam sententia obtinuit. Ii sufficere arbitrantur annorum numerum, licet vigoris nondum ulla vestigia emerserint, sicut in ordinando testamento, quod negotium non minoris momenti est, quam matrimonium, *l. 4. C. qui testam. fac. poss.* Objicies, imo non observari numerum annorum, quia etiam impubes, si modo sit proximus pubertati, in matrimonium coire potest, *cap. 7. cap. 9. et ult. h. t. cap. 10. et 21. sup. t. prox.* quod plerique ante annos pubescant: quæ res fecit, ut Isidorus et Gregorius pubem spectarent, non annos. At contra ego objiciam, proximum proximamve pubertati pro pubere haberi: maxime si quis vigor in eo eave cernatur, quod memini me docuisse in *cap. 3. sup. t. prox.* Eum vero eamve, qui quæve explevit pubertatis annos, quæ ætas legitima dicitur in *cap. 7. inf. l. 2. C. si mater indem. promis.* (frequentius legitima ætas non dicitur ante vigesimum quintum annum) dicam pro impubere non haberi etiamsi nondum vestitus vestitave sit pubertate. Quod tamen glossa non admittit, quæ impuberem dici existimat, cum agitur de matrimonio contrahendo, quoad pubuerit: etiamsi pervenerit ad duodecimum, aut decimumquartum annum. Proinde dicam, facilius permitti nuptias infra

ætatem legitimam, quam prohiberi post ætatem legitimam prætextu tardioris pubis, confirmat etiam *cap. insuper*, *inf. qui matrim. accus. poss. et cap.* 6. *et* 10. *inf. h. t. et maxime cap.* 2. *hujus tit.* quod nunc simul explicabo: eo plane definitur, inter impuberes duos, vel inter puberem et impuberem nuptias non consistere, quia nuptiæ de affectu, et animo fiunt, qui nullus in impubere esse intelligitur: et pubertatem æstimat ex annis, et docet aperte, in annorum definitione, in nubilis ætatis definitione canones legibus concinere. *Districtius*, inquit, *inhibemus ne aliqui, quorum uterque, vel alter ad ætatem legibus, vel canonibus determinatam non pervenerit, conjungantur*. Verum additur in hoc c. 2. exceptio una, *nisi forte*, inquit, *aliqua urgentissima necessitate interveniente, utpote pro bono pacis, talis conjunctio toleretur.* Hoc vult: pro bono pacis etiam inter impuberes consistere, aut tolerari potius debere matrimonia, pro bono pacis inter Principes, ut fit, vel inter familias illustres componendæ, aut tuendæ, ut in prima collectione Decretalium *eod. tit. cap.* 6. *in fine*, ait, *tolerari matrimonium, quod alias erat illicitum, ne discordia inter utriusque consanguineos olim exorta, nunc autem sopita denuo suscitetur*, hoc est, pro bono pacis. Quæ autem desunt initio hujus cap. 2. *Ubi non est consensus*, et *inf.* repleri possunt ex *can.* 1. 30. *q.* 2. *Ubi non est consensus utriusque, ibi non est conjugium*, et cetera, quæ habentur in illo can. 1. qui conjungendus est cum hoc cap. 2. Ad hæc quia in *Institutionibus tit. de nupt.* scriptum est, justas nuptias inter se cives Romanos contrahere, masculos quidem puberes, fœminas autem viripotentes, quæri potest, cur Imperator malit fœminas dicere viripotentes, quam puberes, cur non dicat masculos et fœminas puberes. Nam quæ viripotentes sunt, aliter viripotes, quæ virum pati possunt, ut *l. pen. quand. dies leg. ced.* utique puberes sunt. Idemque quæri potest in *l.* 1. §. *impubes*, *de Senatuscons. Syllan.* ubi masculos impuberes dicit, et fœminas nondum viripotentes. Hoc expediam uno verbo. Dico in fœmina auctores uti proprio nomine: in mare, quia deficit proprium nomen, uti communi. Non est autem prætermittendum, falsum etiam esse, quod in c. 3. in fine ex Isidoro proponitur, puerperas esse eas, quæ in annis puerilibus pariunt, quia et quæ quacunque ætate recenter pepererunt, puerperæ dicuntur, quod pueros pepererint, quorum appellatione continentur tam mares quam fœminæ. Denique puerperæ sunt νεοτόκοι, id est, recentes ex partu, non πρωτοτόκοι, quæ nunc primum pepererunt, *l.* 163. §. 1. *de verb. sign.*

AD CAP. *Tua fraternitas*. I.

Extat hoc cap. 1. etiam in *can.* 2. 31. *qu.* 2. cum eadem inscriptione, Hormisda Eusebio Episcopo, sic est restituenda, adjecto tamen titulo Paleæ, quo nomine quidam significari putant, quod cassum est et irritum, ut cassa palearum dixit Solinus in India. Itaque Paleam dici per contemptum canonem nullarum virium, nullius fidei, vel auctoritatis, ut apud Joannem Cremonensem Abbatem Uspergensem Imperator Fridericus, qui Alexandro III. valde infensus erat post Alexandriam conditam in Liguria de nomine Alexandri III. eam Paleam vocat, quasi factam ex cassis palearum, ex stramine. Equidem verius puto, hoc nomen paleæ præponi antiquioribus canonibus, et decretis, et scribi debere cum diphthongo Palæa, quia et in basilicis sæpe video παλαιὸν nominari simpliciter antiquum Interpretem: et ita hanc constitutionem cum sit Hormisdæ, qui est ex antiquioribus Pontificibus, recte Palæam appellari. Sententia autem ejus hæc est: multum interest utrum puberem an impuberem filium pater despondeat in matrimonium. Nam si puberem, qui velle jam, et nolle potest, filii consensus necessarius est, alioqui nuptiæ non valent, *l.* 2. *de rit. nupt. l.* 12. *C. de nupt.* Sin autem impuberem despondeat in matrimonium, cujus nulla est voluntas, nulla scientia, nulla intelligentia, cujus status, et habitus non multum abhorrere dicitur a conditione furiosi in *l.* 7. §. *plane*, *quibus ex caus. in poss. eat. l.* 1. §. *pen. l. furiosus*, *de oblig. et act. l.* 1. §. *hoc edicto, ne vis fiat ei, qui in poss. miss.* Si igitur desponderit in matrimonium filium impuberem, filius hic jam pubes factus, non potest mutare, aut rescindere, quod pater fecit. Quod mirum videbitur, nisi reddatur ratio. Rationem hanc esse opinor, quia ut judicium impuberis dicitur suppleri auctoritate tutoris, *l. quamvis*, §. *pen. de acquir. poss.* ita recte dici possit, judicium, voluntatem, et consensum, qui in impubere nullus est, nullusve erat, in hac specie patrem supplevisse, et perinde atque si consensus ipsius filii intervenisset, ratum et firmum esse, quod fecit pater. In pubere cum agitur de nuptiis, vel sponsalibus contrahendis ex præsenti tempore, nihil potest sola patris auctoritas: impubere omnia potest, et post pubertatem cogitur filius implere omnino, ut hic ait, quod necessitatem importat, non honestatem, ut glossa notat, quod pater fecit. Posset opponi huic cap. *l. si patre cogente*, *de rit. nupt.* quæ valere matrimonium ait, si filiusfamilias patre cogente invito animo suo uxorem aliquam duxerit, quia maluisse hoc videtur, inquit. Verum, quod in hoc c. di-

citur non consistere matrimonium, quo pater filium puberem obstrinxit sine filii voluntate, id mox ita recte interpretatur, si aliquo modo non consenserit filius. Ergo si aliquo modo consensit, qualis qualis consensus sufficit, coactus quidem fuit ab initio, sed consensit tandem, et se vinci passus est, coactus consensus, coacta, vel remissa, vel tacita voluntas sufficit. At si restitit semper, si reclamavit, sane nullum matrimonium est. Et hac de re consule Observ. 16. *cap.* 16. *ult.*

AD CAP. *Litteras*. IV. et CAP. *Accessit*. V.

Docet in cap. 4. post sponsalia contracta cum puella infante, id est, minore septennio, si vir antequam puella excederet infantiam, matrem ejus duxerit in matrimonium, jure matrimonium contractum videri, quia sponsalia illa pro infectis habentur, ut ostenditur etiam in *cap.* 5. *et cap. pen. inf. h. t. cap. ex parte, sup. de rest. spol. l.* 14. *de sponsal.* sponsalia, inquam, facta inter infantes, vel cum infante pro infectis habentur: quia nullum consensum habent utriusque partis. Et longe alia est ratio sponsalium, quæ merum et purum consensum habent utriusque partis, licet alias jure non valeant, quia non ideo minus ex eis affinitas conjungitur, ut *cap.* 4. *sup. tit. prox. cap.* 1. *de sponsal. lib.* 6. Item matrimonium contractum cum matre puellæ injustum esse placet, si puella, postquam excessit infantiam, illa sponsalia approbarit, vel potius, si post infantiam refecerit sponsalia novo adhibito consensu, qui aliquis est in majore infante, et satis idoneus ad sponsalia concilianda, in infante nullus est omnino consensus. Unde si post infantiam sponsalia illi placuerint, si post infantiam consensus novus accesserit, si repetierit, et refecerit sponsalia, etiamsi nondum fuerit pubes, eodemque tempore vir matrem ejus duxerit uxorem, et rem cum ea mariti egerit, justum matrimonium non est, quod cum matre ejus contraxit: imo nec eam puellam matrimonio sibi jungere potest, salvo pudore, qui rem habuit cum matre ejus: nam et ex stupro affinitas conjungitur, ut diximus in *cap.* 3. *sup. tit. prox.* Additur in cap. 5. quod sequitur, post sponsalia contracta cum puella majore infante, in quæ ipsa jam pubes facta pubertative proxima non consensit, ut recte interpretatur Joannes Andreæ filius, quamvis ipso jure vir absolutus sit fide, quam dedit, quia per eum non stat, quo minus fidem præstet, honestius tamen eum et jure facturum, si abstinuerit nuptiis matris puellæ sibi desponsatæ, quia fuisse eum filiæ sponsum verum est, et filiam etiam ex ipsius matris sententia ei desponsatam fuisse. Quod ait ipso jure virum absolvi non consentiente puella post pubertatem, vel prope pubertatem, non pugnat cum eo, quod dixit ante, *et per te absolutus fuerit;* quia non est novum, ut sententia judicis absolvatur, qui jam satis ipso jure absolutus est: neque enim tam absolvitur a judice, quam absolutus declaratur. Unde in *cap.* 2. *sup. de jurejur.* non male glossa, *absolvimus*, sic interpretatur, absolutum declaramus. Et in *l. sicut*, § *sed si quæratur*, *si serv. vind.* per sententiam judicis servitutem non constitui, sed eam quæ est declarari: scriptum autem est *cap.* 4. ad Herefordiensem Episcopum, *et cap.* 5. ad Eboracensem Episcopum, uterque Episcopatus in Anglia. Unde et Regis Angliæ mentio in integriore capit. quod exstat in breviario Bernardi Papiensis, Regis scilicet Henrici II. qui fuit tempore Alexandri III. auctoris harum constitutionum, horumve capitulorum: cujus quidem Regis interventu ille, de quo agitur, duxerat matrem puellæ desponsatæ sibi in cunabulis. Sic loquuntur semper canones in cunabulis, in cunis, cum de infante desponsata agunt. Cunabula enim sunt infantiæ panni, quos solos mortui secum auferunt, quasi retroacti ad diem natalem, ad ineuntem ætatem: ut apud Joannem Constantinopolitanum Episcopum, Lazarum in monumento cunabulis involutum. Pro quo in Evangelio est κειρίαις, Hieronymus, et vetus interpres, institis. Arnobius eleganter primo contra gentes, *pollinctorum voluminibus*. Arato cunæ, vel cunabula sunt λίκνα, cum ait, Mercurium fabricasse lyram, cum esset in cunis, παρὰ λίκνῳ.

AD CAP. *Continebatur*. VI.

Puella impubes, major tamen infante, nupsit Lucio Titio ex parentum, id est, cognatorum sententia, et affirmantibus iisdem eam esse puberem, atque ita benedicta est in conspectu ecclesiæ, et in domum mariti tanquam uxor deducta, atque etiam compressa. Pubes autem facta negat se fuisse puberem, negat se in Lucium Titium consensisse, negat se cum eo nuptias peregisse. Contra, Lucius Titius dicit, eam fuisse pubertati proximam, et consensisse in matrimonium, quod cum pubertati proxima jure contrahitur, *cap.* 9. *inf. h. t.* et dixi in *cap.* 3. *sup. t. prox.* ac Lucius Titius consensus argumentum ducit ex concubitu, et patientia puellæ. Et Pontifex quidem, viro allegante concubitum atque congressum, muliere negante, viro potius, qui modo id jurejurando firmaverit, credendum esse ait, quam mulieri, juxta *can. si quis accepit* 33. *quæst.* 1. et quia puella proxima erat pubertati, quo tempore deducta est in domum mariti: justum matrimonium esse definit, et consequenter propter affinitatem, quæ intercedit inter virum et cognatos uxoris, et inter uxorem et cognatos viri, nec virum

posse unquam, ne mortua quidem uxore aliam ducere ex cognatione uxoris, nec mulierem alii nubere ex cognatione viri. Et ut docui in *cap. 8. sup. t. prox.* hæc postrema pars hujus cap. est etiam accipienda de proxima pubertati, atque ita consentit cum *d. cap.* 8. *et cum cap.* 11. *in prima collectione Decretalium, de desponsat. impuber.* Nam si infans mihi desponsata fuerit, quia sponsalia nullius momenti sunt, non prohibeor ea mortua, vel post infantiam non contrahente denuo alia sponsalia, alii conjungi ex cognatione eadem. Quod et in extremo ejus capit, in veteri libro, quo continentur decreta Synodi Lateranensis primæ, ita scriptum legi: *Porro in cunis, inquit, vel infra septimum annum, si fuerit desponsata alicui, si postea aliquem de consanguinitate ipsius viri in virum acceperit, ab eo non separetur.* Nec obstat huic sententiæ can. *lex 27. quæst.* 2. quia ibi filiam despondit pater absentem, promisitque se daturum uxorem: ipsa autem non contraxit sponsalia, quæ res affinitatem nullam parit. Et ita etiam ibi glossa rectissime. Præterea notandum ex hoc cap. illo loco, *si fuerit pubertati proxima, ut in undecimo, vel circa duodecimum annum*, eam esse proximam pubertati, quæ agit « vel explevit annum undecimum, ut *cap.* 21. *sup. tit. prox.* ut Servio interpreti Virgilii eruditissimo is dicitur vicinus pubertati, Græce μελλέφηβος, qui gerit annum decimumtertium, et multo magis, cui supersunt ad pubertatem sex menses tantum, ut *l. non tantum, in princ. de excusat. tut. l. properandum, §. et si quidem, C. de judic. et cap.* 10. *inf.* Notandum etiam, legitimam ætatem hoc loco accipi pro pubertate, ut *cap.* 7. *et* 8. *et* 10. *inf. et l.* 2. *C. si mat. indemn. promis.* et apud Arnobium in Psalmum VIII. *Non tantum*, inquit, *ætates legitimas, sed etiam infantes, et lactantes ad laudem Dei erumpere.*

AD CAP. *De illis.* VII. et CAP. *A nobis.* VIII.

Jam didicimus ex *cap.* 2. *sup. hoc t.* inter impuberes nondum proximos pubertati, vel inter puberem, et nondum proximum pubertati nuptias consistere non posse, vel sponsalia præsentanea, quæ nuptias imitantur, contracta scilicet post annos infantiæ, et quamdiu quidem sunt impuberes, vel quamdiu aliquis eorum impubes est, utroque, vel altero, qui impubes est, dissentiente, sponsalia dissolvi rite non posse, quia, non est alia ratio, impuberes, neque consentire, neque dissentire, nec quicquam ante pubertatem scire, vel intelligere existimantur, ut *cap.* 8. *hoc t. l. ult. de jur. et fact. ignor. l.* 1. *C. de fals. mon.* exspectandam igitur esse pubertatem, ut tum vel consentiant, vel dissentiant, id est, ut tum gesta ante pubertatem probent, vel improbent: post pubertatem dissensu mutuo, vel ejus renuntiatione, qui impubes erat sponsalium tempore, rite ea dissolvi, adhibito scilicet, ut ait, judicio ecclesiæ, quæ una est arbitra matrimoniorum, vel sponsalium contrahendorum, aut dissolvendorum, *cap* 18. *sup. t. prox. cap.* 7. *supra, de sentent. et re judic.* Contra consensu puberis nuptiis peractis, etiamsi alter adhuc sit impubes, non esse puberi integrum dissentire, qui pubes cum esset semel consensit, et ex consensu proprio obligatur, adeo ut nec ulla ratione ea obligatione possit absolvi, nisi causam dissidio præbuerit alterius conjugis jam facti, factæve puberis dissensus. At quod ait in hoc *cap.* 7. et 8. ante pubertatem non audiri eos, qui cum adhuc essent impuberes, majores tamen infantibus, vel qui cum impubere, majore tamen infante, nuptias, vel sponsalia contraxerint, si dissentiant, et ea dissolvi desiderent; id pugnare videtur cum *cap.* 4. *et* 5. *sup.* ex quibus paulo ante intelleximus, sponsalia inter septuennes, vel cum septuenni facta præmature contra definitionem legum, et canonum, qui in sponsalibus contrahendis omnino desiderant annos septem, post septimum annum, id est, statim post infantiam subsequatur impuberum consensus, denique si inter infantes sint contracta sponsalia, vel cum infante, et post infantiam consenserint, sponsalia ante facta in infantia quodammodo convalescere. Verum, ut respondeamus, non tam convalescunt, quæ ab initio nulla erant, id est, quæ in infantia contracta sunt, quam redintegrantur, renovantur, reficiuntur, post infantiam qualiquali impuberum accedente consensu, quia hac in re qualiscunque consensus, qualiscunque voluntas sufficit, *cap.* 1. *sup. h. t.* Ut igitur sponsalia contracta post infantiam, nullis ante factis immature sponsalibus valent, quamvis impuberum proprie nullus sit consensus: ita factis in infantia sponsalibus deinde post infantiam aliis denuo sponsalibus contractis hæc posteriora quasi nova sponsalia valent, quæ nihil habent commune, vel conjunctum cum prioribus factis in infantia. Et ita res procedit in *d. c.* 4. *et* 5. qualiscunque consensus, ergo et impuberum consensus qualisqualis conciliat sponsalia. At in hoc cap. 7. et 8. non proponitur infantes desponsatos, sed impuberes, post infantiam scilicet, post primam ætatem: quæ quidem sponsalia ante pubertatem dissensu dissolvi non placet. Recte autem conjunximus hæc duo cc. 7. et 8. quia ad eundem Episcopum scripta sunt, ad Episcopum Batoniensem, qui Episcopatus etiam est in Anglia. Et sane constitutiones, quæ ad Angliam pertinent, multo sunt plures, quam quæ ad alia regna pertinent. Nam et olim Reges Angliæ Romanis Pontificibus tributarii fuerunt ab Henrico secundo. Et

qui non reges olim? Nam Rex Franciæ, qui creditur semper fuisse immunis, Rex Carolus quidam dicitur pro regno Franciæ Pontifici censum dedisse ab Alberico in *l. item illa*, *de constitut. pecun.* Ac præterea in fine cap. 8. ut legitur in prima collectione Decretalium, sive in Bræviario Bernardi Papiensis, quod idem est, ex *cap.* 7. hæc verba, *si vero alteruter istorum, etc.* repetuntur in hoc *cap.* 8. Quod amplius est in *cap.* 8. est exceptio ad id, quod dixit, inter impuberes, vel cum impubere nuptias non consistere, nempe exceptio hæc, nisi malitia, sive prudentia supplente ætatem, ut ait *cap. ult.* et pubertate antevertente annos pubertatis, sexuum commistio ante annos pubertatis intercesserit, quia συνουσιασμὸς, sive congressus nuptias irroborat, atque consummat.

AD CAP. *De illis*. IX.

In specie hujus cap. qui impuberes, pubertati tamen proximi, matrimonium coierant, ut sibi liceat divertere, dissolvere matrimonium, Ecclesiam rogant, duabus freti rationibus, quod impuberes coissent in matrimonium, et quod vi illata a parentibus ad matrimonium contrahendum adacti fuerint. Et Pontifex priorem rationem non admittit, si fuerint pubertati proximi, quia ii pro puberibus habentur, et jure contrahunt matrimonium, ut docuimus supra variis in locis: posteriorem tamen rationem admittit, si modo vim illatam probent, nec post eam vim novum accessisse consensum: nova enim voluntas, vel rathiabitio conciliat nuptias, ut *cap.* 6. *et* 21. *sup. tit. prox. cap. insuper inf. qui matr. accus. poss* Cojungendum autem est hoc c. cum *cap.* 4. *inf. de spons. duor.* Utrumque est Urbani III. ad Januensem Archiepiscopum, et conjunctum utrumque, atque uno tenore, et contextu uno conscriptum etiam legitur post Concilium Lateranense partis 50. cap. 41. Januensem posteriores dixerunt pro Genuensi, vel Genuate, Januenses pro Genuensibus, vel Genuatibus, in veteri quadam inscriptione, de finibus Genuatium.

AD CAP. *Attestationes*. X.

Hujus cap. species hæc est: impubes puberem duxit uxorem, cum qua frustra tentavit, quod erat viri, sicut uterque confitetur, qua ex re sola ex conatu solo matrimonium non confirmatur, aut non præsumitur esse contractum, *cap. ult. sup. t. prox.* quod et docuimus affatim in *cap.* 3. *eod. tit.* Idem vero impubes antequam pervenisset ad pubertatem, eam mulierem dimisit, nec post pubertatem, vel post ætatem pubertati proximam in eam ullo modo consensit: idcirco nec inter eos justum matrimonium fuisse intelligitur, et liberum est utrique transire ad aliud matrimonium quia a priori consensus abest liber et solutus, merus et purus. Ponit, non potuisse mulierem probare consensum viri, quem allegabat, per testes idoneos, alioqui matrimonium teneret, si id probasset testibus idoneis. Inde vero observa, etiam post publicata dicta testium, ut contigerat in hac specie, cum ponat attestationes, sive depositiones testium fuisse ab Episcopo Cenomanensi transmissas ad Romanum Pontificem, post publicata, inquam, dicta testium admitti novam testium productionem, quod regulariter tamen non fit. Verum si fiat in hac specie, mirum videri non debet, quia alia res est, cujus probandæ causa novi testes producuntur, puta consensus maris, quem mulier allegat: alia vero res est, propter quam initio litis testes producti, et testimonia publicata sunt, nempe minoris, et illegitimæ ætatis, et repudii missi ante legitimam ætatem probandi causa, quod glossa notat rectissime ex *cap. fraternitatis, et cap. causam, quæ vertitur, et cap. ex tenore, sup. de testib.* Post publicationem igitur testium, vel testimoniorum, de eadem re non admittitur nova productio testium, de alia re admittitur, quid ni? Etiam illud observa, in hac specie actore non probante, puta muliere non probante consensum viri, quæ ut ait, sibi virum adserebat, et reddi desiderabat, quo nomine comparatum est interdictum tam vindicanti uxorem, quam maritum: atque ita actore non probante, reum, id est, virum non absolvi, nisi dato jurejurando juraverit, se in eam post pubertatem, vel prope pubertatem non consensisse, cum tamen dicatur in *l. qui accusare, C. de eden.* actore non probante, reum, etiamsi nihil ipse pro sua parte præstat, absolvi: ergo etiamsi non præstet jusjurandum, si non probet exceptionem, quam contestatus est, ut *l. si quidem, C. de except.* Et in *can. Christiana*, 32. *q.* 5. *probatione cessante vindictæ rationem conquiescere*. Unde et Cassiodorus non ineleganter 7. Variarum: *Reus, qui dicitur, et probetur*. Et Apulejus in 1. Apologia: *Omnes homines*, inquit, *rei constituentur, si ei, qui nomen cujuspiam detulerit, nulla sit probandi necessitas, omnis contra facultas percunctandi*. At, ut respondeamus, in dubiis causis ex diverso dicitur recte jusjurandum deferri deficientibus probationibus, *l. admonendi, de jurejur.* et hic quoque dubiam fuisse causam necessario ponendum est, propter præsumptionum forte ex utraque parte conflictum, ideoque etiam actore non probante recte Pontificem a reo jusjurandum desiderare, recte reo jusjurandum deferri.

AD CAP. *Ex literis*. XI.

Species est de puella proxima pubertati, puta agente

annum duodecimum, quæ desponsata est impuberi agenti annum nonum, vel decimum: ergo impuberi nondum proximo pubertati. *Desponsata,* inquit, *et jurata,* ut in *cap.* 13. *sup. t. prox.* ubi quidam perperam legunt, *violata,* pro, *jurata,* quos istud cap. refellit, cum illo collatum quia in utroque dicitur jurata, et desponsata. Eadem quoque puella perducta est in domum patris sponsi, quasi soceri sui, non quidem, sua, sed parentum voluntate, id est, voluntate matris, et fratrum, ut legitur in authentico, id est, in prima collectione Decretalium, sicut apud Tertullianum *libro de carne Christi* scribentem de matre, et fratribus, quos quodammodo Dominus abnegavit, cum eorum nomine compellaretur agens ea, quæ erant patris Dei omnipotentis: *Cum,* inquit, *indignatior parentes,* id est *matrem, et fratrem, non neget, sed objurget.* Et infra: *negavit parentes, quomodo docui esse negandos, pro Dei opere:* elegantissime, negandi sunt cognati, pro Dei opere. Eadem vero puella in domo patris sponsi invito animo suo, ut hic proponitur, plus quam annum fecit persuasionibus, et minis eorundem parentum impulsa. Post, majorem nacta libertatem, vel majorem adsumens animum, rediit in domum propriam. Quæritur, an sit ei liberum alii nubere, non expectata sponsi pubertate? Et ait monendam quidem eam esse, ab Episcopo scilicet ecclesiæ, ut expectet sponsi pubertatem, qua sponsus liquido possit expromere animi sui sententiam, et jus suum tueri: ceterum non esse cogendam, et posse igitur admonitionibus Episcopi non dare locum, et alii nubere statim quia rata non sunt sponsalia cum impubere contracta nondum proximo pubertati: et quia ipsa quoque adserit, se neque in eum consensisse, nec, unquam se ei præbuisse morigeram, quæ res pro consensu esset. Concubitus pro consensu est, cum sponsalia præcesserunt qualiaqualia. Valde autem hoc cap. moderatur, et temperat, quod ante cavetur *c.* 7. *et* 8. de exspectanda impuberis pubertate, antequam pubes ad alias nuptias adspiret, monendus enim tantum est, ut interim aliis nuptiis abstineat, non cogendus, vel cogenda. Et quod Bernardus ait hoc loco, in *d. c.* 7. *et* 8. sponsalia tenuisse, profecto non est verum, quia ut in hoc, ita et illis minor ætas sponsalibus obstitit.

AD CAP. *Duo pueri*. XII.

Proponitur in hoc capit species hujusmodi: Nuptiæ contractæ sunt, vel sponsalia de præsenti inter infantes, uno agente sextum, altero septimum annum, et post infantiam, una vixerunt per triennium in eadem domo mutuo consensu, et affectione maritali, sine querela, sine offensa. At triennio transacto pater puellæ eam sponso abduxit, et collocavit Martino, cum quo vixit septennium. Deinde Martinus eam repudiavit, cum existimaret eam sibi justam sponsam justamve uxorem non esse propter sponsalia ante cum alio contracta, cum quo diu morata erat non ingratiis. Prior autem sponsus jam pubes factus, abducta sibi sponsa a patre, impetrata, ab Episcopo suo venia cum alia contrahendi, duxit in matrimonium consobrinam prioris sponsæ. Non erat ei data venia contrahendi cum consobrina prioris sponsæ, sed cum alia: verum ipse hac impetrata venia duxit consobrinam prioris sponsæ, nec tamen, ut ipse affirmat, eam subegit, eam cognovit, cui illa affirmante contrarium, jam didicimus ex *cap.* 6. *sup. h. t.* potius fidem habendam esse viro, quia ut ait hoc loco, et notanda est hæc ratio ex D. Paulo, vir caput est mulieris, hoc scilicet tribuitur præstantiæ viri, ut ei potius credatur, quam mulieri: non inepta ratio. Cum autem pater, qui eam Martino nuptum collocaverat, videret eam esse repulsam a Martino, id egit totis viribus cum priore sponso vi, vel clam, vel precario, qui duxerat consobrinam filiæ, neptem suam, ut loquitur, ut eam dimitteret, et ad filiam suam rediret. Quod et fecit, et cum ea post reductionem tranquille vixit per biennium, *et coabitavit,* inquit, quod est rem peregit. Ad hæc Clemens III. hoc loco respondet, nullum fuisse matrimonium inter infantes, nulla sponsalia, quod et ante dictum est: et illa nubente alii ætate legitima et congrua, licuisse etiam viro jam facto puberi, quasi absoluto ipso jure fide priore, aliam ducere, quod etiam Episcopus, cui suberat, ei permiserat, ut aliam duceret, non consobrinam tamen, vel cognatam prioris sponsæ usque ad quartum gradum. Ceterum neque cum consobrina prioris sponsæ ei fuisse connubium propter publicam honestatem: quia sponsalia cum priore præmaturius contracta, post infantiam novo consensu redintegrata erant, *cap. sponsam, sup. t. prox.* Non esse etiam ei connubium cum priore sponsa, quæ alii, puta Martino, legitime nupta erat, duos maritos habere non licere. Itaque, si prior sponsus prioris sponsæ consobrinam non cognoverit, utrique licere aliud matrimonium contrahere, sub hac lege tamen, ut uterque agat pœnitentiam, quæ irrogabitur ad tempus eo nomine, quod contra canones invicem coierint in matrimonium. Sed si consobrinam illam prioris sponsæ cognovit, quamdiu, quæ est constitutio nova hujus cap alter eorum vivit, neuter potest alii matrimonio conjungi. Hæc est pœna illiciti et inhonesti congressus, eademque adulterii, ut docui *cap.* 9. *sup. tit. prox.* et in hanc rem hic locus, ut dixi, singularis est. Nihil autem refert, ante an post matrimonium contractum cum ea, cognoverit eam, quia utut eam rem gesserit, semper stat hæc sententia, nullum esse matrimonium cum consobrina sponsæ contractum, et cum

sponsa quoque illa nullum matrimonium consistere posse, cui postea Martinus maritus legitimus esse cœpit, et cui ideo etiam ipsa restituenda est, injuncta Martino pœnitentia temporali, quod absque judicio ecclesiæ temere eam dimiserit. Nam ecclesiam prius consulere debuit, *cap.* 1. *sup. tit. prox. juncta glo. cap. porro, inf. de divort.* Injungenda quoque videtur esse mulieri pœnitentia adulterii, si rem habuerit cum priore sponso, nisi excusata esset ignorantia rerum, quæ in ea erat, et patris auctoritate, qui hoc negotium omne conturbarat. Observa autem, hoc capit. neptem dici filiam fratris, vel sororis, ut nepotem *cap.* 7. *de consanguin. et affin.* Sic posteriores locuti sunt, imo et priores, cum adjuncto tamen, veluti nepotem neptemve ex fratre, vel ex sorore. Spartianus nepotem neptemve per fratrem, vel per sororem, vel nepotem neneptemve fratris, aut sororis. Eutropius *lib.* 7. Octavianum Augustum vocat Julii Cæsaris nepotem, qui filius erat Actiæ sororis Julii Cæsaris. Livius in *Epitome* 116. nepotem sororis Octavianum vocat.

AD CAP. *Ad dissolvendum*. Penult.

Quod jam sæpe diximus, nec majori probatione indiget, cum puella infante nec matrimonium neque sponsalia esse, id in hoc c. pen. adeo verum esse ostenditur, ut nec si arguatur cognatio propinqua inter eam et sponsum, talis sit admittenda criminatio, quia matrimonium, quod non est, legitime accusari non potest. Subesse enim in omni accusatione rem oportet, quæ accusetur. Proinde id tantum matrimonium accusari potest, quod habet consensum utriusque partis per causam proximitatis, quæ inter maritos sit, vel quam aliam causam legitimam, non etiam matrimonium, quod consensum non habet utriusque, non sponsalia, quæ consensum non habent utriusque, puta, quæ cum minore septennio contracta sunt, quæ constat esse ipso jure nulla, et omnino non esse igitur vel matrimonium, vel desponsationem cum infante. Facit autem hoc loco differentiam inter denuntiationem, et accusationem, et accusari quidem frustra per causam proximitatis matrimonium, quod non est, sed non frustra tamen denuntiari utrisque, ne facti puberes matrimonium contrahant, vel ne post infantiam sponsalia redintegrent. Accusamus matrimonium quod factum est ut rescindatur: denuntiamus autem propinquitatem, vel aliud impedimentum, antequam factum sit matrimonium, ne fiat. Sicut denuntiamus novum opus, ne, quod molitur vicinus, nondum fecit, faciat: agimus interdicto quod vi aut clam, ut id, quod jam fecit, tollat, vel reponat quod sustulit, *l.* 1. §. 1. *de nov. oper. nuntiat.* Et, ut denuntiatio novi operis sistit, et inhibet opus: ita et denuntiatio propinquitatis inhibet matrimonium, donec denuntiatio probata, aut remissa fuerit, discussis scilicet exceptionibus adversæ partis, quæ forte allegat, denuntiationem non fieri legitimo modo, vel fieri incongruo tempore, vel fieri ab iis, quorum fides merito debeat esse suspecta. In hac specie agebant fratres puellæ Conradus et Petrus Malebranche, quæ familia in hac provincia est, de dissolvenda conjunctione puellæ, partim infantiam puellæ allegantes, partim proximitatem accusantes, et denutiantes, quorum accusatio non recipitur, denuntiatio tamen recipitur.

AD CAP. *Tuæ nobis*. Ult.

Proponebatur quidam filiam suam proximam pubertati despondisse Lucio Titio, qui et mox eam subarraverat accedente mutuo, et præsenti consensu, quæ res si ita gesta sit constat justum matrimonium esse, etiamsi nondum, ut ait, concubitus intervenerit: matrimonium consensum facere, non concubitum, ut vulgo dicitur, justum matrimonium facere solam mentem matrimonii contrahendi. At si puella nondum erat proxima pubertati, nondum, doli et prudentiæ potens, inter eos non matrimonium, sed sponsalia contracta videri, tametsi a viro fuerit subarrata, modo, quod semper excipitur, et subarrata non fuerit: arram non esse argumentum nuptiarum, sed sponsalium contractorum. Et rursus, quod est valde singulare, sponsalia de futuro videri contracta, ut *cap. un.* §. 1. *lib.* 6. *eod tit.* licet verba collata fuerint in præsens tempus, atque ita licet quodammodo matrimonium contractum videatur, quia nec matrimonium consistere cum illa potuit, in qua prudentia non supplebat ætatem. Valde hoc singulare est, ut sponsalia de præsenti accipiamus pro sponsalibus de futuro, cum ætas minor nuptiis, vel quasi nuptiis impedimento est. Itaque hoc casu puella jam pubere cum alio matrimonium contrahente, qui non sit ex cognatione sponsi intra quartum gradum, sponsalia supradicta, quæ intelliguntur esse de futuro duntaxat, discuti, et dissolvi, quasi sponsalia in futurum collata, licet verba præsentia fuerint. Subarrari etiam legunt quidam apud Solinum, cap. 16. illo loco: *nupturæ, quæ præ aliis specie valent, subarrari volunt, et licentia taxationis admissa, non moribus nubunt, sed præmiis:* ubi tamen verius est *subhastari* esse legendum, non *subarrari*. Iidem etiam ex illo loco Solini in cap. 1. *sup. tit. prox.* perperam legunt, *donaverat*, pro *dotaverat.* Plerunque autem sponsæ annulo pronubo subarrantur, ut *can. nostrates, et can. fœminæ*, 30. *q.* 5. *l.* 36. §. 1. *de donat. int. vir. et ux.* et in legi-

bus Longobardorum *tit.* 22. et in libro Adelmi, qui est liber eruditissimus, et scriptus fere totus lingua prisca, *de laudibus virginitatis: simulata,* inquit, *matrimonii conniventia invitus annulo subarratam sortitur virgunculam*. Eum autem annulum, ut fit etiam hodie, non habuisse σφενδόνην, id est, fundum vel palam, *ce que nous appellons chaston,* Plutarchus scribit in Problematibus. Subarrantur etiam sponsæ monilibus muneri missis, sive monoliis. Monolia, et monilia idem est, ut apud Julium Capitolinum, in Maximo Juniore: *arræ*, inquit, *tales erant: monolium de albis novem* (id est, margaritis) *reticulum de præsinis undecim* (id est, smaragdis) *dextrocherium cum costula de hyacinthis quatuor*, *præter vestes auratas*, *omnesque regias*, *ceteraque insignia sponsaliorum.* Unde et Hesychius ἐνορμα, et καθόρμα interpretatur esse περιθέματα ἀῤῥαβονικὰ. Scripta autem est hæc constitutio Episcopo Halberstadiensi, sic est legendum, qui Episcopatus est in Germania sub Archiepiscopo Moguntino.

AD TITULUM III.

De Clandestina desponsatione.

Tancredus vetus interpres Decretalium in *cap.* 3. *hujus tit.* notat, clandestinam desponsationem, vel clandestinum matrimonium dici tribus modis, quod factum est nullis testibus præsentibus, ut *cap.* 2. *h. t.* vel quod testibus præsentibus, et in ecclesia, sed in ecclesia, vel diœcesi aliena non sua, ut *cap.* 1. *de clandest. desponsat.* in secunda collectione Decretalium, et cui non est adhibita ἱερολογία, sive benedictio, quod ecclesia scilicet non conciliavit, quod item non conciliavit consensus parentum, in quorum potestate sunt, qui coeunt, et cum non est præmissa bannorum, ut vocant, præmonitio, ut *can.* 1. 30. *quæst.* 5. *cap.* 3. *h. t.* Exigebatur etiam olim dos, et donatio propter nuptias, et paranymphorum custodia, ac deductio, oblatio, quam faciant sacerdotes, ut *d. can. qualis*, *et can. sponsus*, *eadem causa*, *et qu.* qui loci melius declarant, qui sint paranymphi, quam ulli Grammatici. Paranymphi sunt, qui adsident novæ nuptæ, donec eam sacerdoti benedicendam obtulerint, et deduxerint in domum viri. Quæ tamen omnia, si non intervenerint, non ideo matrimonium ullum vitium incurrit. Exigebatur etiam in puella consensus cognatorum, *d. can* 1. *et cap.* 1. *de desponsat. impub.* collectione tertia, ubi nominatim ait, adsensum cognatorum in puella nuptum collocanda præcipue requiri. Verum, id etiam hodie non est necesse, juxta *l. in copulandis*, *C. de nupt.* Exigebatur etiam *ex d. can.* 1. omnibus solemnibus expletis continentia bidui, vel tridui, quod novi nupti quidam male sani longius producunt, non tam sua sponte, quam fascino, aut nescio qua mentis stupiditate correpti: alii ne momento quidem hoc servant.

AD CAP. *Si quis*. I.

De nuptiis, vel sponsalibus, quæ furtim et clandestine fiunt, unde furtivæ nuptiæ in *l.* 7. *C. de rep. in c.* 1. *hujus tit.* hoc proponitur ex concilio Arelatensi, si quis clam desponsaverit aliquam, et mulier negaverit, se fuisse desponsatam (facile, et perquam proclive est negare, quod clanculo gestum est) vir autem adfirmet eam sibi desponsatam esse; viro incumbere probationem. Quod non tam hac ratione fit, ut glossa tentat, quod vir caput sit mulieris, quod vir sit auctor mulieris, ut Beatus Ambrosius loquitur *in Epist. Sancti Pauli ad Ephesios cap.* 5. quam quod, ut est in *l.* 2. *de probation.* ei incumbat probatio, qui dicit, non qui negat. Recte Tancredus hoc loco legit, *si quis clam desponsaverit aliquam*, *et mulier neget hujusmodi desponsationem*, Male vulgo, *et mulier*, *vel vir*. Nam si vir negat, tum mulieri, non viro, ut subjicit, incumbit probatio, quod et glossa tradit hoc loco.

AD CAP. *Quod nobis*. II.

Ostenditur in hoc cap. clandestinum et occultum matrimonium, quod factum est remotis arbitris, et nullis superstitibus præsentibus, extra conspectum et faciem ecclesiæ, ita demum valere, si postea res omnis palam ecclesiæ denuntiata fuerit, et ecclesia, quod clam gestum est, ratum habuerit, ut *can.* 1. *in fin. et can. nec illud*, 30. *q.* 5. Et proculdubio, quod gestum est ecclesia approbatura est, conjugibus erratum agnoscentibus, et denuntiantibus ecclesiæ bona fide uti res inter eos initio gesta fuit, nisi scilicet aliud impedimentum subsit. Ac præterea liberos ex eo matrimonio procreatos post ratihabitionem, et approbationem ecclesiæ esse legitimos, ut *cap.* 9. *inf. qui filii sint leg.* quod cum isto omnimodo conjungendum est. Ex legitimo matrimonio legitimos nasci *cap.* 5. *sup. t. prox.* ex illegitimo illegitimos, *can. si quis viduam*, 34. *dist.* et clandestinum matrimonium non est legitimum ante ratihabitionem ecclesiæ: ergo natos ante ratihabitionem ecclesiæ non esse legitimos, etiamsi cum suberat aliquod impedimentum, id conjuges ignoraverint, quia excusata eorum ignorantia non est, qui clam rem gerunt, *cap.* 3. *inf.* Cur enim clam, nisi quia sentiunt subesse periculum, aut impedimentum aliquod? Nihil ergo prætextus igno-

rantiæ eis prodest, quæ non est probabilis, quæ affectata est potius, *d. cap.* 3. At si factum est matrimonium palam in conspectu totius ecclesiæ, etiamsi postea emergente, et patefacto impedimento aliquo divortium intercesserit ex sententia ecclesiæ, interim ex eo concepti, non tantum nati, sed etiam concepti liberi non sunt illegitimi, *cap.* 2. *inf. qui filii sint leg.* In iis, qui palam rem gesserunt, ignorantia excusatur: scientes autem non excusantur, etiamsi palam coierint matrimonium, *d. cap.* 3. Multum interest, quid fiat clanculum, an in propatulo: qui quid faciunt palam, etiamsi quod faciunt non sit legitimum, tanquam errantes excusantur, aut mitius puniuntur: qui clam, tanquam contumaces gravius coercentur, *l. ult. de rit. nupt.* ubi differentiam facit inter eos, qui scientes, et eos qui ignorantes in incesti crimen incidunt. Ac præterea certum est, palam ambire magistratum licere, non clam: ex lege Julia de ambitu. Palam tutori rem pupilli emere licere, non clam, *l.* 2. *§. tutor, pro empt.* Quintilianus *lib.* 5. *cap.* 10. *dicam bona mente factum, ideoque palam, mala, ideoque ex insidiis, noctu, in solitudine.* Et hinc etiam in jure differentia inter fures nocturnos et diarios. Seneca lib. 5. Epistolarum, loquens de gladiatoribus: *quæ clam commissa*, inquit, *capite luerent, tamen, quia palam fecere, laudamus*. Non omittam in hoc c. 2. pro *compellendi*, rectius legi, *repellendi*, post concilium Lateranense, quod factum est sub Alexandro III. partis 50. capit. 17.

AD CAP. *Cum inhibitio*. Ult.

Jure veteri inter cognatos ex transversa linea (nam inter parentes in recta linea, et liberos in infinitum nuptiæ prohibitæ sunt) vel inter affines prohibitum erat matrimonium usque ad septimum gradum, *can.* 1. *et can. nullum, et can. progeniem, et can. de consanguinitate, et can. nulli*, 35. *q.* 2. Hodie, ut ait hoc loco, in ultimis tribus gradibus, id est, quinto, sexto, septimo inter cognatos matrimonium permittitur, nec prohibitio excedit quartum gradum ex concilio Lateranensi habito sub Innocent. III. *cap. pen. inf. de consang. et affin.* cujus etiam articuli fit mentio initio hujus cap. quo proponitur alius articulus ejusdem concilii. Verum intra quartum gradum, ut ait hoc loco, destricte decretum concilii Lateranensis observandum est, incluso ipso gradu quarto. Et præterea, ne quid fiat furtim contra concilii sententiam, ne quid clam contra decretum Patrum admittatur: ideo, ut hic proponitur, plebem a ministro ecclesiæ certiorari oportet de futuro matrimonio edictis sive bannis publice propositis, quod exposuimus in *cap.* 27. *sup. de sponsal.* denique plebs commonefacienda est a ministro ecclesiæ cujusque de nuptiis, quæ inter aliquos contrahendæ sunt, ut cuilibet contradicendi, et objiciendi cognationem, vel quam aliam causam legitimam, quæ nuptias impediat, intra diem certum, quem minister præscripserit, sit copia et facultas. Hic fuit olim, ut ait hoc loco, mos quorundam locorum, veluti ecclesiæ Gallicanæ, *d. cap.* 27. et ecclesiæ Papiensis, *cap.* 8. *de testib. in* 1. *collectione, etc. qui matr. accus. poss. in eadem collectione*. Et hic mos hac constitutione, sive hoc decreto synodi Lateranensis generaliter porrigitur in universum orbem Christianum, ut ne fiant nuptiæ antequam banna, quæ vocant, palam in ecclesia populo exposita fuerint, ut cuilibet sit facultas contradicendi futuro matrimonio, post banna illa scilicet, vel interim. In libro Constitutionum Archiepiscoporum Cantuariensium hujus cap. ultimi mentionem facit Simon Mepham Archiepiscopus Cantuariensis his verbis: *Quia ex contractibus matrimonialibus absque bannorum editione prehabita initis nonnulla pericula evenerunt, et manifestum est in dies provenire: omnibus, et singulis*, inquit, *suffraganeis nostris præcipimus statuendo, quod decretalem cum inhibitio*, (id est, hoc. c. 3.) *qua prohibetur, ne qui matrimonium contrahant bannis non premissis, etc. exponi faciant vernacula lingua.* Patet autem cuique idoneo aditus post banna ecclesiæ ad objicienda ea omnia, quæcunque matrimonio contrhaendo impedimento sunt, bona fide non malitiose, ut ait in fine hujus cap. Ac proinde popularis hæc objectio, contradictio, vel denuntiatio est: ita tamen ut si plures sint contradictores, constituatur quasi divinationis judicium, et præferantur hi, qui sunt alterutri parti sanguine conjuncti, quod glossa notat recte ex Tancredo: vel iis deficientibus, ecclesia æstimabit ex fide, dignitate, ætate, quis eorum idonejor sit, sicut fit in omnibus popularibus judiciis, *l.* 2. *§. hoc interdictum, et §. seq. ne quid in loco pub. et l. si plures, de accus.* Adjicit Tancredus, nullo præmisso banno, cujus rei etiam ex causa ecclesia veniam facere solet, post matrimonium contractum eos, qui tum temporis non erant ignari impedimenti, et tacuerunt tamen, non admitti ad matrimonii accusationem. Quod etiam dicendum opinor, si edicta illa, sive banna præcesserint, et qui sciebant impedimentum intra diem præscriptum non prodierint in publicum, idque ecclesiæ renuntiaverint: neque enim post contractum matrimonium audiendi sunt, quia incongruo tempore, et serius prosiliunt ad accusationem, ac merito suspecti sunt, *cap.* 8. *de testib. in* 1. *collectione, cap. ult. inf. qui filii sint legit.* Ceterum si sint extra omnem suspicionem, admittuntur etiam post contractum matrimonium, *d. cap.* 8. *et cap.*

4. *sup. de sponsal.* quod cum illo conjungendum est. Sequitur in hac constitutione, liberos ex clandestino matrimonio procreatos, quod fecerunt, qui erant sanguine conjuncti intra quartum gradum, esse injustos et illegitimos, nec excusari propter ignorantiam parentum, puta, quod parentes ignoraverint sanguine conjunctos se esse in tertio, vel quarto gradu, quia clam coeundo in matrimonium plane indicarunt se nonnihil scisse de vitio, quod suberat, de impedimento, de cognatione, vel saltem, ut ait, hanc ignorantiam affectasse videntur: affectata ignorantia non excusat, *cap.* 2. *de tempor. ordinat. lib.* 6. *l.* 4. *C. de incest. nupt.* At contra, si clandestinum matrimonium non fuerit, liberos ex eo procreatos excusat ignorantia parentum, quo minus injusti, et illegitimi judicentur, etiamsi parentes incestum per illiciti matrimonii conjunctionem errantes admiserint. Non conservatur quidem matrimonium, quod incestui commixtum est, sed conservatur status liberorum, ut *l.* 38. §. *Iidem Pollioni, ad leg. Jul. de adulter. l. qui in provincia*, §. *ult de rit. nupt. cap.* 2. *inf. qui filii sint legit.* Et glossa recte, vel unius ex parentibus ignorantiam conservare statum liberorum, ut *d. l. qui in provincia.* Ubi tamen exigitur, ut concurrant quatuor ne filii pro injustis habeantur, diuturnitas temporis, quo mulier in matrimonio avunculi fuerit, et juris ignorantia, puta, si existimaverit mulier, in avunculi matrimonio esse licere, sicut et in patrui: nam ante constitutiones Christianorum Imperatorum fratris filiam ducere licuit, non filiam sororis. Et ideo in Digestis perpetua mentio matrimonii contracti ab avunculo cum filia sororis, nusquam matrimonii contracti a patruo cum filia fratris. Quod memini me explicare in Observatione quadam, et probare perquam evidenter. Sic illa, ut ibi proponitur, cum videret cum patruo esse connubium, existimavit et cum avunculo esse connubium: quem errorem auxit, quod ab avia sua collocata esset avunculo, quæ est tertia circumstantia *d. l. qui in provincia.* Quarta et ultima hæc fuit, quod ex ea conjunctione extarent plures liberi. Movit Imperatores in ea l. numerus liberorum, ne tot liberi censerentur esse injusti. Moverunt igitur Imperatores quatuor circumstantiæ, quas etiam omnes vult concurrere, ut conservetur status liberorum; matrimonium autem proculdubio dissolvendum est. Ponit ignorasse mulierem juris impedimentum, virum autem scisse. Ex quo patet scientiam unius non officere liberis, sed scientiam utriusque. Quod hoc loco satis aperte proditum est: si ambo parentes, inquit, scierint justum non esse matrimonium propter proximitatis necessitudinem, quod palam contraxerunt in conspectu ecclesiæ, ex eo justos liberos non nasci: nasci ergo justos, si vel unus ignoravit. Favemus liberis potius, cum unus ignoravit, quam cum unus scivit. In extremo hujus cap. ponitur sanctio sive ποινηλασία adversus sacerdotes non parochiales, ut est in supradicta constitutione Simonis Mepham, et adversus regulares, qui scilicet sunt Canonici, vel monachi, qui scilicet interfuerint clandestinis matrimoniis contrahendis. Neque enim, quod eorum aliquis interfuerit, ideo minus est clandestinum matrimonium, si factum fuit extra conspectum ecclesiæ, si in aliena diœcesi sine licentia sui Episcopi, si in ulla sine testibus, si non ex exposita palam populo futuri matrimonii professione, vel deliberatione. Hæc autem pœna irrogatur sacerdotibus non parochialibus, vel regularibus, qui interfuerunt clandestino matrimonio contrahendo, ut ab officio, quod gerunt in ecclesia, per triennium suspendantur. Eademque est pœna sacerdotis parochialis, qui negligens fuit in clandestinis, vel interdictis matrimoniis investigandi, coercendis, vindicandis. Sacerdos aut est parochialis: si est rector et minister ecclesiæ, qui sæpe in his libris dicitur plebanus, et sic vulgo in Italia: aut sacerdos est non parochialis, ut quilibet alius, cui nondum ulla ecclesia concredita est. Quin etiam sacerdotis appellatio horum non est proprie, sed Pontificum. Ambrosius in primam ad Corinthios cap. 4. *Jurisconsulti*, inquit, *sive Pontifices, quos vocant sacerdotes, certos dies, quibus jus dicatur, decreverunt.* Alii ergo clerici improprie dicuntur sacerdotes, et καταχρηστικῶς, ut in *cap.* 2. *sup. de cohab. cleric. et mul.* Quorum alia etiam divisio proponitur in supradicta constitutione Simonis, nempe alios esse seculares, alios regulares. Seculares qui monachi, aut proximi monachis Canonici non sunt. Unde et beneficia alia dicuntur esse secularia, quæ clericis secularibus conferenda sunt, alia regularia, quæ regularibus. Non est omittendum, quod postremo ait, irrogandam esse pœnitentiam iis, qui clam matrimonium contraxerunt, etiamsi alioqui licitum id fuerit; nempe quia contempserunt formam, et ordinem jure publico præscriptum. Et pœnæ etiam canonicæ, ut ait, pro arbitrio judicis subjiciendos esse eos, qui calumniose matrimonium accusaverunt, qui malitiose impedimentum aliquod denuntiaverunt, cum scirent rem se non ita habere.

AD TITULUM IV.

De Sponsa duorum.

AD CAP. *Duobus*. I.

Quod attinet ad caput 1. id in Gallica translatione præcedit hic titulus, DE FIDE PACTIONIS, ET CONSENSUS, *De la foy de conve-*

nance, *et consentement*. Et sub eo titulo ponitur ex Augustino, quod est in hoc capit. 1. 1. et extat etiam in *can. ult.* 72. *quæst.* 2. duobus modis dici fidem, quæ scilicet datur alter, fidem pactionis, et fidem consensus, quod tamen in Augustini operibus, quæ extant, non legitur. Sequitur deinde in eadem translatione, TITULUS V. DE SPONSA DUORUM, ET SPONSO DUARUM, ut legitur in prima collectione Decretalium. Itaque secundum Gallicam conversionem titulus quartus constat uno cap. tantum: titulus quintus quatuor: et placet ea divisio satis. Quod autem jam sæpe diximus, alia esse sponsalia de præsenti ut loquuntur, alia de futuro: illa matrimonium imitari; hæc mera sponsalia esse; et hæc si præcesserint, id est, sponsalia de futuro, per illa tolli, quæ poste fiunt cum alio, vel alia in præsentiarum, sed violatæ prioris fidei ei, qui ad illa sponsalia migravit, pœnitentiam irrogari oportere, ut *cap.* 4. *et* 5. *et* 10. *et* 22. *et pen. sup. de sponsalibus*, *et cap.* 6. *de sponsa duor. in prima collectione Decretalium*: ex diverso illa si præcesserint, quæ contrahuntur in præsentiarum, non tolli per hæc, quæ de futuro sequenti loco fiunt, quæ in futurum re dilata sequenti loco fiunt, ut *d. cap.* 22. *et pen. sup. de sponsalib.* Id vero etiam proponitur hoc loco, sed aliis verbis: sensus est idem, sermo non idem. Fidem enim pactionis vocat eam, quæ datur in sponsalibus de futuro: fidem con sensus eam, quæ datur in sponsalibus, quæ præsentem consensum, et matrimonii certam spem et causam habent. *Est*, inquit, *fides pactionis*, *quando aliquis promittit alicui fidem*, *quod eam ducet*, *si permiserit eum rem secum habere*, *vel etiam pro consensu*, quæ conditio non videtur esse honesta, et honesta tamen est: quia hæc verba ita accipienda sunt, si permiserit eum rem secum habere, vel etiam pro consensu, id est, vel in hoc, ut qui post sponsalia de futuro sequitur concubitus atque congressus, etiam sit pro fide consensus, sive pro matrimonio præsumpto, ut *capit.* 30. *sup. de sponsal.* pro consensu nuptiali, pro consensu obsequente rationi, non libidini.

AD CAP. *Accepisti.* II.

In hoc cap. ex Burchardi Episcopi Wormatientis *lib.* 19. *de fornicatione*, proponitur, eum, qui sciens in matrimonium duxit eam, quæ desponsa alii erat per verba præsentis temporis, quæ desponsatio pro matrimonio est, ita puniri dissoluta hac posteriori conjunctione, ut hujusce reatus expiandi causa pœnitentiam agat semptennio, ita ut præter solemne jejunium quadragesimæ, singulis annis per quadraginta dies toleret vitam pane solo et aqua, vel, ut Tertullianus loquitur in *lib. de pœnitentia*, ut pastum, vel potum pure noscat, non ventris, sed animæ causa: quod genus pænitentiæ hoc loco traditur Carenam vocari: et vocatur sane ita frequenter in Canonibus a numero dierum esurialium, ut *cap.* 8. *inf. de accusation.* et sæpissime in eodem Burchardi libro, ubi et Teutonicum, sive Germanicum id esse vocabulum dicit pro jejunio quadraginta dierum, *cap.* 5. § *occidisti*, *supradicto lib.* 19. *Burchardi*, et usurpatur etiam idem vocabulum in Salegunstadiensis concilii *can.* 15. 17. *et* 19. Unde et proculdubio vulgare Carenæ nomen origine Teutonicum est, detortum tamen forte ex voce Latina Quadragenæ, vel Quadragesimæ, ut non male quidam etiam Carenam dici quasi Quarantenam, *la Quarantaine.*

AD CAP. *Licet.* III.

In hoc cap. eo remoto, quod de Carena dixit in cap. 2. eadem sententia proponitur, quæ in illo: sponsalia scilicet præsentis temporis, quæ pro matrimonio haberi constat, licet jurejurando, aut concubitu corroborata, aut perducta ad effectum non fuerint, esse potiora matrimonio postea cum alio, vel alia contracto, et consummato per concubitum, ut *cap. pen. sup. de sponsal.* Duos maritos una, vel duas uxores unus habere non potest, ne Judæus quidem jure civili, nec Christianus igitur, *l.* 2. *C. de incest. nupt. l. eum qui*, *C. ad leg. Jul. de adult. l. nemo*, *C. de Judæis*, immo nec sponsam unam, et uxorem alteram, *l.* 3. *C. de donat. ante nupt.* quæ est conjungenda cum *d. l. eum*, *qui* vel uxorem unam, et concubinam alteram, *l. un. C. de concubin.* Augustinus libro de bono conjugali: *Nostris*, inquit, *temporibus*, *ac more Romano uxorem superducere non licet*, *ut amplius habeat*, *quam unam vivam*. Nulla non monstra hæc peperit ætas: exstitit Bernardinus Ochinus, qui impudenter adseruit polygamiam: liber est editus sua, et materna lingua, et quod impudentius est, perniciosissimum illum librum Sebastianus Castalio transtulit in sermonem Latinum. Sed de polygamia alio loco fusius. Sententia igitur hujus cap. 3. est aperta satis. Sed non est omittendum, quod in fine cap. proponitur, aliquando tamen contra sententiam hujus c. quosdam Pontifices existimasse, potentius esse posterius matrimonium, quod consummasset commixtio sexuum, quam prius, quod fuisset sine re: quo jure etiam ita usi sunt in Italia diu Mutinenses, et Bononienses, auctore Tancredo, et de Mutinensibus est *cap. ult. hujus t.* Illud etiam admonebo extremo hujus c. 3. integrum c. quod extat in prima collectione Decretalium ostendere esse conjungendum *c.* 2. *sup. de convers. conjugat.* Illo autem loco hujus *cap.* 3. *ita quidem*, *quod unus alterum in suo mutuo*, *etc.* rectius alii

codices habent, *quod unus alteri in suum, sive suam mutuo, etc.* quod et formula solemnis, quæ hic ponitur, confirmat, *ego te accipio in meam, vel in meum, ut c. pen. sup. de sponsal. et c.* 6 *de spons. duor. in prima collect.*

AD CAP. *Tua fraternitas*. Penult.

Ostenditur in hoc cap. post contracta sponsalia verbis præsentibus, *accipio*, *vel recipio*, si de hisce sponsalibus, quasi non legitime factis inter sponsos oriatur, et moveatur controversia, sive quæstio apud Episcopum diœcesanum, et ea quæstione nondum finita nondumve causa plene cognita, vir aliqua ex causa ad sedem Romanam appellaverit, et pendente appellatione aliam duxerit uxorem, valere quidem matrimonium posterius, si prius injustum pronuntietur, licet pendente l te, nec ex ordine factum sit, *ut cap.* 13. *et cap.* 18. *sup. de sponsal.* Sed addamus hanc exceptionem, nisi si prius, quam posterius matrimonium contraheret, ei fuerit ab Episcopo, a quo appellavit, publice in ecclesia interdictum, ne interim suspensa cognitione, pendente causa appellationis ad aliud transiret matrimonium, et nihilominus contempta auctoritate ecclesiæ transierit ad aliud. Hoc enim casu posterius matrimonium non valet, et hæc est causa cautionis in hoc c. propositæ, ut Episcopus, apud quem de priori matrimonio litigatur, si ab eo appelletur ad Pontificem Romanum, admittat quidem appellationem, deferat appellationi, ut loquuntur, sed destricte inhibeat, quamdiu ea de re disceptabitur, ne quisquam litigatorum de alio matrimonio cogitare, vel ad aliud matrimonium contendere audeat. Hoc enim casu contra interdictum ecclesiæ publice factum ab Episcopo, quod contractum est matrimonium pro nullo, pro infecto habetur: alioquin inane et illusorium esset interdictum ecclesiæ. Denique, quod etiam aperte proponitur in *c.* 1. *inf. de matrim. contract. contr. interd. eccles. in prima collectione*, matrimonium contractum contra interdictum ecclesiæ irritum est, et generaliter quodcunque fit contra interdictum ecclesiæ, ut *cap. pen. in fine, sup. de spons. impub.* Valde tamen huic definitioni obstare videntur constitutiones tres, quæ sunt, *infr. sub tit. de matrim. contract. cont. interdic. eccles.* Verum cap. 3. hujus tit. vult, etiam matrimonium contractum contra interdictum ecclesiæ dissolvi, sive ad irritum deduci, donec constiterit, matrimonium inter eos consistere possit necne, quod ubi constiterit, aut dissolvetur in perpetuum, aut quasi quodammodo judicio ecclesiæ restaurabitur, et renovabitur. Et similiter in *c.* 1. *eod. t.* donec egerit pœnitentiam, quam indixerit ecclesia, qui jussum ecclesiæ contemsit, dissolvi matrimonium. Dico donec egerit pœnitentiam, et donec iteratum, aut legitime redintegratum matrimonium fuerit, dissolvi quod non rite factum est, et interveniente tamen ecclesia inter easdem personas recte redintegratur. Eodemque modo accipiendum, quod dicitur in *cap.* 2. *ejusdem t.* licet contra interdictum ecclesiæ mulier nubere non debuerit, ob id solum, quod contempserit jussum ecclesiæ, nisi alia causa concurrat, non esse prorsus absque spe redintegrationis dissolvendum matrimonium, si modo pœnitentiam sibi impositam ob contumaciam, aut superbiam, quæ ausa est se extollere contra ecclesiam, peregerit.

AD CAP. *Tuas dudum*. Ult.

Abrogatur in hoc cap. nominatim consuetudo civitatis Mutinensis, ut si quis duxerit uxorem, vel desponsaverit, quod idem est, per verba præsentis temporis, necdum cognoverit, ac deinde duxerit aliam, et cognoverit, cognita ei sit justa uxor, non incognita: hæc fuit consuetudo Mutinensium. At verius est, priorem justam esse uxorem, ut dictum est sup. non posteriorem: perficiundo enim matrimonio sufficit solus consensus, id est, non desideratur etiam concubitus, *can. sufficiat*, 27. *q.* 2. cujus canonis verba Innocentius auctor hujus c. usurpat: contra vero, concubitus solus, ut et Quintilianus ait in *Declamatione* 247. citra jus non efficit uxorem, non efficit nuptias. Inscriptio autem hujus c. statim in initio vitiosa est, ubi ita scriptum est: *Si quis jurarit se aliquam ducturum, et citra carnis copulam desponsasset*: quod est, si desponsasset verbis collatis in futurum, si jurasset se ducturum, inquit, non, si duxisset, sed si promisisset se ducturum: et tamen sequentia hujus cap. ostendunt, eum illam desponsasse verbis præsentibus, et veteres etiam libri hoc loco correctius habent: *utrum si quis jurasset, aliquam, et citra carnis copulam desponsasset*: et ita etiam legit interpres Gallicus, *si aucun jurast à aucune, et l' espousast, et ne la touchast point*.

AD TITULUM V.

De Conditionibus appositis.

AD CAP. *Quicumque*. I. et CAP. *De illis*. III.

Quod ex concilio quodam Africano proponitur in *c.* 1. cum quo simul explicabitur *c.* 3. et extat etiam in *can. quicunque*, 27. *q.* 2. id est, de desponsatione facta verbis præsentibus, et sub conditione tamen, exempli gratia, accipio te uxorem,

sunt verba præsentia, si anno sequenti Titius Consul factus fuerit, quæ conditio circumscribitur, quia desponsatio hujusmodi, accipio te uxorem, cum pro matrimonio habeatur, non recipit conditionem. Itaque circumscripta conditione matrimonium manet, nec ulla ratione revocari, rescindi, revelli, aut resolvi potest. Nec distinguo inter turpem, et honestam conditionem: nam et honesta conditio, qua scilicet id agitur, ut matrimonium resolvatur, cricumscribitur, et pro non adjecta habetur. Hoc tamen desidero, ne conditio, quæ adjicitur, sit contra naturam, sive substantiam matrimonii: alioqui nec matrimonium valet, *c. ult. inf. h. t.* Item hoc desidero, ne talis sit conditio, quæ negotium omne conferat in arbitrium parentum, quia hæc conditio non circumscribitur, *cap.* 5. *inf. h. t.* quod qua ratione fiat, inferius explicabitur. Confirmat autem valde sententiam hujus c. 3. ex quo intelligimus, desponsationi collatæ in futurum, non desponsationi collatæ in præsens tempus, desponsationi, inquam, in futurum tempus collatæ, recte adjici conditionem honestam, et conditione deficere etiam, et extingui desponsationem, ut *cap.* 5. *hoc t. cap.* 1. §. *ult. lib.* 9. *de sponsal. et matrim.* cum hac exceptionem tamen, quæ proponitur etiam in cap. 3. nisi consensus de præsenti conjugio, aut commixtio corporalis, quæ pro consensu præsenti hebetur, subsecuta fuerit. Cujus exceptionis, quæ alia ratio, nisi quia consensus præsens non recipit conditionem? Immo si quæ conditio adjecta fuerit sponsalibus ante conceptis per verba futuri temporis, consensus ille præsens arguit, ab ea conditione contrahentes recessisse, *cap. pen. h. t.* Consensus autem præsens non recipit conditionem, eam scilicet, qua id agitur, ut resolvatur matrimonii conventio: aliam enim conditionem recipit: ut puta eam, quæ legem certam conventioni injicit, ut apud Festum Pompejum Fabius inductus magnitudine divitiarum, uxorem duxit Otacilii Maleventani plebeii hominis filiam ea conditione, quæ conditio hodie frequenter adjicitur, ut qui primus natus esset prænomine avi materni, Numerius appellaretur, quæ conditio legem modumque dixit, et imposuit contractui, ita ut compelli quidem potuerit Fabius eam implere, sed non etiam ob eam non impletam potuerit resolvi matrimonium. Itaque Vincentius rectissime hoc cap. 1. accepit de conditione resolutoria contractus matrimonii, sive de puro matrimonio resolvendo sub conditione, quod fieri nequit. His adde si libet de c. 3. quod notavi ad *c.* 5. *sup. de sponsal.*

AD CAP. *Cum sit.* II. et CAP. *Verum.* IV.

Cum hoc cap. 2. conjungam cap. 4. ut utrumque simul explicem. Hic titulus non est tantum de conditionibus appositis in contrahendis sponsalibus, sed etiam de appositis in aliis contractibus, ut in manumissione servorum, hoc capit. 2. et in donatione cap. 4. Donatio contractus est, si fiat sub conditione resolutoria, quia donatarium obligat ad implendam conditionem, *l. Aristo*, *de donat.* vel si id actum sit, ad redhibendam rem donatam, d. c. 4. quod conjungendum est cum *cap.* 4. *sup. de donat.* ut constat ex *cap.* 2. *de consuetudin. in prima collectione*, ex quibus locis simul, et ex cap. 3. tit. seq. restituenda est inscriptio hujus cap. 4. hoc modo: *Idem Alexander III. Vigorniensi Episcopo*, qui Episcopatus est in Anglia, Manumissio quoque contractus est si fiat sub conditione resolutoria, quia hæc conditio manumissioni negotium immiscet, quod contractus est, et obligationem parit. Manumissio directa, id est, quæ fit pure et simpliciter, obligationem non parit, nec contractus est, ut in concilii Spoletani quarti *can.* 72. at quæ fit sub conditione resolutoria, contractus est. In specie autem c. 2. Diaconus quidam duos servos suos manumisit sub conditione, ut monachi fierent in monasterio, in quo ipse Diaconus fuerat, tanquam hospes scilicet, aut minister oratorii, non tanquam Monachus (Monachus servos proprios, aut quicquam proprium habere non potest) et adjecit, ut si servi manumissi conditioni adscriptæ non obtemperarent, in pristinam servitutem redigerentur. Conditio est resolutoria, quæ forte in manumissionibus circumscribenda, et pro non adjecta habenda est, ut *l. mortis*, *de manumiss. l.* 33. ubi dicitur, libertatem ad tempus dari non posse, *l.* 44. *et* 52. *de manumiss. testam.* Sed si manumissi jam conditionem impleverint, id est, si devoverint se monasterio, et inde postea exierint, et se clericis adjunxerint, cogentur ad monasterium redire. Quod ita hic constituitur, cum jam essent facti monachi, adjunxerunt se clericis, quia monachi non erant clerici, *l. generaliter*, *C. de Episcop. et cler.* servus potest fieri monachus non clericus, *l. jubemus*, §. *servos*, *et l. servis*, *C. eod.* Nullus monachus uxorem habere potest, *Nov.* 5. quidam clerici, puta clerici inferioris ordinis, uxores habere possunt, ut dicemus in tit. seq. Clerici deputantur certæ ecclesiæ, in qua divino cultui ministeria religionis impendant: monachi non habent, aut non habebant sane olim ecclesias, sed Oratoria, ut constat *ex Regula Benedicti*, *et Nov.* 133. *et cap.* 6. *sup. de stat. monach.* Et in constitutionibus Justiniani, quod sæpe legitur separari ecclesias ab oratoriis, ita accipi oportet, ut ecclesiæ referantur ad clericos, Oratoria ad monachos. Et est differentia in pœnis clericorum, et monachorum. Clericorum est καθαίρεσις, id est, regradatio, sive ordine motio: monachorum sicut et laicorum, est ἀφορισμὸς, id est, segregatio a com-

munione ecclesiæ. Item legimus in *c.* 5. *de convers. conjugat. in prima collectione*, cœtum clericorum longe præeminere cœtui monachorum. Scripta autem hæc secunda constitutio est a Gregorio I. optimo Pontifice, et doctissimo ad Chrysanthum Episcopum Spoletanum. Spoletum autem hodie, sive Ducatus Spoletanus, quem solum in Italia Longobardi retinuerunt, est, quæ olim Umbria dicebatur, et scripta est hæc constitutio ad expostulationem Valentini presbyteri illius monasterii, de quo agitur hoc loco, et extat integra constitutio in Registro ejusdem Gregorii *lib.* 7. *cap.* 36. unde et in hoc c. 2. pro his litteris, *A presbyter*, legendum est, *V. presbyter*, id est, Valentinus presbyter, et conjungendum etiam ei est *cap.* 1. *de sentent. et excommunicat. in prima collectione.*

AD CAP. *Super eo* V. et CAP. *Per tuas.* Pen.

Huic cap. 5. adjungam c. pen. Fac his verbis contracta sponsalia, *accipio te uxorem, accipio te maritum si pater meus consenserit*: hæc conditio non circumscribitur, quia nec ea id agitur, ut resolvatur matrimonium, sed ne initium sumat, ne fiat antequam consenserit pater. Itaque matrimonium supradictis verbis non ante intelligitur esse contractum, quam consenserit pater in cujus voluntatem totum negotium collatum est et initium scilicet negotii, et exitus. Nam etsi verba sint præsenti temporis, *accipio te in meam*, *accipio te in meum*, tamen quoad consenserit pater per ea verba intelliguntur tantum esse contracta sponsalia de futuro conjugio sub hac conditione, si consenserit pater. Sponsalibus de futuro conjugio recte adscribitur conditio honesta, et legitima, *c.* 3. *sup.* Novum autem non est, ut sponsalia esse intelligantur de futuro conjugio, tametsi eorum verba sint præsentia, nec eorum figura rem differat in futurum tempus, videlicet, si vel matrimonium propter ætatem inter eas personas nondum consistere possit, ut *cap. ult. sup. de desponsat. impub. c. un.* §. 1. *eod. tit. lib.* 6. vel si qua sit verbis præsentibus proposita conditio, quæ antequam extiterit, matrimonium consistere non permittat, ut in hac specie, si conditio apposita desponsationi conceptæ verbis præsentibus rem omnem conferat in arbitrium patris: neque enim tum consensus præsens esse intelligitur, licet verba aliud sonent: nondum, inquam, præsens consensus esse intelligitur, ille scilicet, qui confertur in consensum patris nondum præsentem. Itaque cum dico, *consentio, vel accipio, vel duco te in uxorem si pater consenserit*; primum verbum, quod est præsentis temporis, trahitur ad secundum, quod est futuri temporis, et significationem assumit futuri temporis ex verbo posteriori. Et ita subtiliter in h. cap. respondet Urbanus III. Episcopo Cenomanensi. Ad hæc quærit Bernardus, quid sit dicendum, si antequam consentiat pater, id est, si pendente conditione alteruter sponsorum mutaverit voluntatem, et postea consenserit pater, antequam sciret eum mutasse voluntatem, an consensus patris conciliet nuptias? Quod verius est: nihil enim agit is, quem pœnitet conventionis invito altero: sicut nec quicquam agit, qui quid promisit sub conditione, si pendente conditione mutaverit voluntatem. Et ita quoque Bernardus sentit, sed probat male suam sententiam *ex l. si mandassem, mand. et ex c. mandato, sup. de procurat. ex c.* 33. *sup. de rescr. et ex l. mandato generali, ff. de procurat.* quia in illis locis de mandato agitur, cujus longe alia est ratio, quam sponsionis. Mandatum enim revocari potest re integra: sponsio revocari non potest, nec revocantur etiam sponsalia de futuro, conjugio scilicet: nam semper ita sub audiendum est locutio enim non est barbara: nuda voluntate alterutrius, sed nuptiis tantum, vel de præsenti conjugio sponsalibus cum alia vel alio contractis, *cap. pen. sup. de sponsal.* Unde etsi mandatarius sive procurator, qui ignorans mandatorem mutasse voluntatem, explevit mandatum, id jure fecisse non videatur, quia revocatum erat mandatum, quod tamen ita bona fide gesssit, sustinetur ex æquo et bono, ut patet ex supradictis locis, *et l. pen. de rebus cred.* ne scilicet mandatarius damno afficiatur: pater tamen, in cujus arbitrium per conditionem appositam sponsalibus nuptiæ collatæ sunt si ignorans filium, vel filiam mutasse voluntatem, eam sibi conjunctionem placere declaraverit, non potest non videri id recte fecisse, quia sponsio filiæ, vel filii interim revocari non potuit. Ad hæc notandum, definitioni hujus constitutionis 5. addendam esse exceptionem ex constitutione sequenti, quæ scripta est ad Marsicanum Episcopum, sic legendum, qui Marsorum est Episcopus in Aprutio, parte Italiæ. Res ita gesta est: accipio te uxorem si pater meus, et patruus consenserint, si rem comprobaverint: nondum vero patris, et patrui explorata, et cognita voluntate interim sponsi rem summam peregerunt congressu, et consensu mutuo: ac deinde secuta est dissensio, et contradictio patris et patrui: post quam nec destiterunt se mutuo congressu complecti. Quæritur an quasi defecta conditione nullæ sint nuptiæ, ut cap 5. definitum est. Et recte a definitione cap. 5. hic casus excipitur, definiturque, justas nuptias esse, etiamsi contradixerint pater et patruus. Denique cap. 6. additur hæc exceptio ad cap. 5. nisi pendente supradicta conditione secuta fuerit commixtio sexuum, nempe quia ea commixtio inducit matrimonium præsumptum,

cujus non minor est vis, quam veri, *c.* 3. *sup. de sponsal. et c.* 5. *hoc tit.* Si contraditio patris, et patrui præcessisset commixtionem, atque ita infirmasset desponsationem supradictam, sola commixtio non induceret præsumptionem matrimonii, *cap.* 15. *sup. de sponsal.* Mitto quæstiones, quas Bernardus facit hoc loco, quæ etiam honore quæstionum minime dignæ sunt.

AD CAP. *Si conditiones*. Ult.

Certum est conditionem, vel pactionem adjectam contractui contra ipsius contractus naturam, vitiare contractum: ut precarium, cujus natura hæc est, ut tandiu utendum concedatur, quamdiu dominus, qui concessit, patitur, ut revocetur quandocunque domino, qui id concessit, libuerit: nullum est precarium, si ei adjiciatur hæc pactio, ut domino id revocare non liceat ante certum tempus, quia hæc pactio deerrat a precarii natura, *l. cum precario, de precar.* Item pignus, cujus natura hæc est, ut constituatur crediti servandi causa, ex distractione pignoris scilicet redacta pecunia credita; inutile et nullum est, si pactio ei adjecta, ne unquam distrahatur, omni modo servanda est. *l.* 3. *de pign. act.* Eodemque modo Q. Mutius dicebat, pactionem factam contra naturam societatis non esse ratam habendam, §. *de illa*, *Instit. de societ.* Et ita in hoc cap. ult. ostenditur, in contrahendo matrimonio insertam conditionem contra substantiam matrimonii, vitiare matrimonium: ut si res ita gesta sit, accipio te in uxorem, si nullos mihi liberos procreaveris, vel si id egeris, ne ullos mihi liberos procrees, quia matrimonium sui natura non fit recte, aut jure, nisi liberorum procreandorum causa, *l. liberorum, de verb. sign.* et ut Menander ait παίδων σπορᾷ τῶν γνησίων, quod et nominatim tabulis nuptialibus inseri solebat. Cornelius Tacitus XI. Annal. *Adhibitis*, inquit, *qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum causa convenisse*. Augustinus tertio contra Julianum: *Pudicitia conjugalis facit, quod præscribunt tabulæ matrimoniales, ne ultra quam generandis filiis satis est, conjugis corpus attrectet.* Et sermone 234. *Tabulæ*, inquit, *matrimoniales hoc continent, liberorum procreandorum causa*. Et lib. 1. de nuptiis ad Valerium Comitem: *ut secundum tabulas matrimoniales*, inquit, *non nisi liberorum procreandorum causa concumbant.* Et 14. de civitate Dei, *conjugalis concubitus secundum matrimonialium præscripta tabularum procreandorum liberorum causa fit*. Et inde etiam vulgaris illa fœminæ testatio optantis maritum, de quo fiat mater, *Volo esse mater, et filios procreare, can. requisisti* 33. *q.* 1. Itaque illa conditio apposita matrimonio, si mihi liberos non procreaveris, vitiat matrimonium, quia repugnat naturæ matrimonii. Item, quo etiam exemplo utitur Pontifex in hoc cap. contra naturam matrimonii fit, quod ita geritur: esto mihi uxor quoad aliam invenero digniorem honoribus, et facultatibus meis, ut *can. solet, in fin.* 32. *qu.* 2. Hæc enim natura est matrimonii, ut individuam, quod est in definitione matrimonii proposita in Instit. vitæ consuetudinem contineat, ut individuum sit, atque perpetuum, *l.* 1. *de jur. dot.* illo autem genere matrimonium fit ad tempus. Item, quod est tertium exemplum hujus cap. si ita matrimonium ineatur, si palam corpore quæstum feceris, si corpus tuum meumque alueris, exhibueris tuo corpore, qua conditione nihil fœdius, nihil turpius, nihilque alienius a sanctitate, et natura matrimonii, et matrimonium vitiat, non tam quod sit turpis conditio, quia turpes conditiones per se solæ non vitiant matrimonium, quam quod sit contra naturam, originem, et causam matrimonii. Conditiones, quæ sunt contra naturam matrimonii, vitiant matrimonium. Conditiones autem turpes, vel impossibiles, quæ non sunt contra naturam matrimonii, non vitiant matrimonium, sed pro non adjectis habentur, qua in re matrimonium distat ab aliis contractibus: nam alii contractus vitiantur per adjectionem turpis, vel impossibilis conditionis, *l. impossibilis, l. veluti, de verbor. oblig. cap. ult. sup. de pact.* quod cum isto conjungendum videtur: matrimonium autem propterea non vitiatur, quod in hoc c. Pontifex receptum esse ait favore matrimonii. Unde, et quod post multas controversias obtinuit, impossibilem, vel turpem conditionem non vitiare hæredis institutionem, vel legatum, *l.* 3. *de condit. et demonstr. l.* 1. *et* 9. *et* 14. *de condit. instit.* id dici potest obtinuisse favore ultimæ voluntatis, aut sane, quod auctor testamenti, qui unus est, et solus, mendum in ea re admisisse, et deliquisse præsumatur facilius, quam duo, vel plures, qui contractum inter se miscent. Videtur etiam alia esse differentia inter contractus et legata hac in re, adjectio quæ est contra naturam contractus, vitiat contractum, vitiat matrimonium: adjectio contra naturam legati non vitiat legatum, sed pro non scripta habetur, et ita est proditum nominatim in *l.* 6. §. 1. *de pecul. leg.* Verum ita intelligendum id est, ut adjectio contra naturam legati, id est, contra naturam rei legatæ, non vitiet legatum: ut puta si legetur peculium, non deducto ære alieno: hæc adjectio pro non scripto habetur, nec quicquam adjicit legato, non auget legatum. At adjectio contra naturam legatorum in genere, veluti lego tibi fundum, ita ut ne eum delibes, vel decerpas, vel eximas ex universa hæreditate mea, sane vitiat legatum: legatum est delibatio hæreditatis.

AD TITULUM VI.

Qui Clerici vel voventes matrimonium contrahere possunt.

Dicam primum de clericis, tum de voventibus, quæ sunt duæ partes hujus tituli. Et quidem clerici, qui post clericatum matrimonium contrahere non possunt, ii sunt Presbyteri, Diaconi, Subdiaconi, sive Hypodiaconi, *c.* 1. *et* 2. *hoc t.* et cur non possint, ratio hæc est non cognita omnibus, quia cum cœlibes in clerum cooptarentur, solemni se voto continentiæ obstrinxerunt, quod ut facerent nemo eos compellebat, nemo ad summos istos ordines. Presbyteratum, Diaconatum, Subdiaconarum trahebat invitos, *can.* 1. *et can. quando* 28. *dist.* Ceteri minorum ordinum clerici, veluti Cantores, aut Psaltæ, Acolyti, Juvenes, qui cerea deferunt, Exorcistæ, Lectores, Ostiarii, qui nec eodem se voto obstringunt matrimonium contrahere possunt, nec contracto matrimonio desinunt manere in eodem ordine: quod autem illi, antequam Presbyteri, vel Diaconi, qui et Levitæ dicuntur, vel Subdiaconi fierent, contraxerunt, ut olim obtinuit, clericatum non infirmat, clericatum non dissolvit, *l. eum qui, C. de episc. et cler. illas etiam*, inquit, *non relinqui, castitatis hortatur affectio, quæ ante sacerdotium maritorum legitimum meruere conjugium: neque enim clericis incompetenter adjunctæ sunt, quæ dignos sacerdotio viros sua conversatione fecerint*, est constitutio vetustissima. Sacerdotium igitur non separat conjuges, et retro conjugium non excludit a clericatu. Idem etiam confirmatur Nov. Justiniani 22. *et* 123. *et Nov. Leonis* 3. *et can. Nicena, et can. quoniam*, 31. *dist. et can. si quis eorum*, 32. *dist. et Apostolorum can.* 5. *et* 25. Votum matrimonii prius, et antiquius est: et potentius igitur quam ut alio voto elidatur. Voto clericali non potest elidi vel excludi votum matrimoniale, quod antecessit. Nec absurde in eodem subjecto morantur matrimonium et clericatus. Ita est. Quin invenio etiam Diaconos ex permissu Episcopi ea lege posse in ordinem Diaconorum conscribi, ut tamen sibi quandoque liceat ducere uxorem liberorum procreandorum causa, *can. Diaconi*, 28. *dist.* Quod tamen Justinianus probare non videtur Nov. 123. Voventes autem in hoc titulo sunt, qui continentiæ, castitatis, aut cœlibatus votum fecerunt. Ex iis alii sunt obstricti voto solemni, ut clerici majorum ordinum, majorum gentium, id est, Presbyteri, Diaconi, Subdiaconi: et non ii clerici tantum, sed etiam monachi, quos constat non esse clericos, monachi, inquam, qui bonis se propriis abdicaverunt, eaque vel in monasterium contulerunt, vel in alios, antequam monachi fierent. Nam et ante monachismum testamentum facere possunt: post monachismum non item: sicut clerici majorum gentium, ut ante dixi, ante clericatum uxorem ducere possunt: post clericatum non item, id est, post votum solemne clericatus. Monachi igitur, qui se bonis propriis abdicaverunt, et qui obedientiæ, arctiorisque vitæ professionem fecerunt in manu, uti oportet, Abbatis, vel Episcopi, eoque nomine ab eo benedictionem acceperunt, videlicet post tempus probationis, ut ait *cap. veniens, de convers. conjug.* puta post annum probationis, ut est in regula Benedicti, *cap.* 58. est satis bonus ille liber, et *cap. ex parte, de regularib.* vel post biennium suis casibus, ut *can. monasteriis* 19. *q.* 3. vel post triennium, ut Justiniani *Nov.* 5. *et can.* 1. *dist.* 53. ubi et id temporis, puta triennium, Mauritium Imperatorem definiise refertur, subsecutum scilicet Novellam Justiniani 45. Et ii quidem, qui solemne votum cœlibatus fecerunt, matrimonium contrahere non possunt. Alii sunt obstricti voto simplici, ut qui se devoverunt certæ religioni, vel sectæ, veluti Benedictinorum, vel Augustinianorum, nec tamen locum, aut habitum mutaverunt, ut *c.* 3. *h. t.* vel etiam, qui ejus sectæ habitum susceperunt, non tamen ingressi sunt monasterium vel ingressi nullam monachismi professionem fecerunt. Vulgo dicitur, habitum non facere monachum, quod est sumptum ex *c. porrectum, et c. ex parte, sup. de regularib.* habitus, inquit, non facit monachum, sed professio regularis. Et ii, qui nudo voto obstricti sunt matrimonium contrahere possunt *c.* 4. *et seq. hoc t.* Hæc est summa hujus tituli. Nunc veniamus ad singulas partes, et singula capitula.

AD CAP. *De diacono* I. et CAP. *Ex literarum*. II.

Hoc. c. 1. Diaconus quidam vulneravit alium Diaconum Sabbato sancto, ut ponit, dies auget delictum, qui dies, et magnus dies dicitur in Evangelio Sancti Joannis propter duplex festum Sabbati, et Paschæ. Sanctum Sabbatum dicitur, et in aliis plerisque canonibus, et ab Anastasio Bibliotecario, et similiter ab eodem dies, qui præcedit Sabbatum Parasceve sancta. Ex hoc vero facto Diaconus, qui vulnus inflixit alteri Diacono, factus est irregularis, id est, excidit regula sui ordinis, et incurrit sententiam excommunicationis, sive mortiferum sit vulnus, sive non: nec enim est distinguendum, nec amplius igitur officio Diaconi fungi potest. Idem vero Diaconus postea adjecit huic delicto aliud: duxit uxorem domum: utriusque delicti si pœnitentiam sibi injunctam peregerit, ut hic definitur, et mulierem illam foras exegerit, veniam impetrare potest a suo Episcopo, et Diaconatus administratio-

nem ab eodem quoque, qua excidit, recipere potest: immo et a Diaconatu pervenire potest ad Præsbyteratum. Et quod dico a suo Episcopo eum absolvi posse, id confirmat etiam *cap.* 4. *sup. de cleric. conjug. et cap.* 4. §. *ult. de judic. et can. si qua virgo*, 27. *q.* 1. et ut hic Bernardus Parmensis auctor glossarum hujus condicis, non Bernardus Compostellanus, qui apparatum scripsit in Decretales istas, ut Volaterranus refert, non glossas, ut, inquam, hic Bernardus Parmensis glossographus annotavit, id liquet ex antiqua Decretali, id est, ex Bernardi Papiensis (hic est tertius Bernardus) (*collectione prima*, *eod. tit.* quod tamen nescio, quo ore Zabarella ait esse falsum, cum in ea Decretali antiqua ita sit scriptum claris literis ad Archiepiscopum Remensem, ad quem et hoc *c. si ad ecclesiam redire voluerit* (hæc sunt verba) *ipsum debes recipere, et absolvere a sententia excommunicationis post peractam pœnitentiam, eidemque Diaconatus officium reddere*. Non est igitur ob eam rem adeundus Pontifex maximus, quia transigi, et peragi ea res potest per Episcopum, aut Archiepiscopum. In extremo hujus c. additur, Subdiaconum etiam matrimonium contrahere non posse, sive tota vita innocens fuerit, sive homicidio perpetrato irregularis factus fuerit, quia, quod valde notandum, etiamsi ministerio ecclesiæ ceciderit, tamen laicus factus non est, et extat adhuc integrum ordinationis sacramentum, Diaconatus sacramentum, sic id vocat D. Augustinus, extat integra ordinatio, administratione cecidit, non ordinatione: quod adeo verum est, ut, si peracta pœnitentia restituatur pristino ministerio, non sit iterum ordinandus, ut recipiat quod amisit. Nam et sine ordinatione nova ex indulgentia Episcopi recipit administrationem, sive ministerium, quod amisit suo vitio, *can. quod quidam* 1. *qu.* 1. ex D. Augustino. Porro de subdiacono in c. 2. hujus tit. qui duxit uxorem, hoc addit, eum, uxore illa, vel quasi uxore dimissa, si quidem in monasterium transire voluerit, ex indulgentia Episcopi ad majorem gradum conscendere posse: puta Diaconum, aut Presbyterum fieri, videlicet peracta pœnitentia, ut est in antiqua Decretali, quæ utique semper est plenior, et integrior nova. Quod si noluerit transire ad monasterium, etiam dejici gradu Subdiaconatus, et rejici in gradum inferiorem, puta Lectoris, vel Cantoris, qua in re distat Subdiaconus a Diacono: nam Diaconus pristino gradui, et ministerio Diaconatus restituitur, ut habuimus in cap. 1. Subdiaconus, ut est in hoc *c.* 2. non restituitur ministerio Subdiaconatus aliter, quam si conjecerit se in monasterium. Videamus, quæ sit differentiæ ratio. Aliquando dignitate ejus, qui fecit, augetur crimen, ut *l.* 2. *de re milit.* aliquando vero minuitur, ut *l.* 3. §. *pen. de crimin. stellion. Nov.* 123. §. *reverendissimis*. Et in hac causa dignitate, quæ major est in Diacono, quam in Subdiacono, minuitur crimen: vel potius, quod est certius, argumento ducto *c.* 3. *eod. tit.* in prima collectione, dicitur, gravius coerceri subdiaconos, quam Diaconos, quia difficilius in officio continebantur. Diaconi, qui in majori honore constituti erant, qui splendidiores erant, hoc honore contenti, facilius in officio continebantur, quam Subdiaconi, quibus semper gravis, et molesta visa est nuptiarum prohibitio, fibulæve impositio, non illa, quam Medicus imponit, quod qua ratione fiat Celsus Medicus docet: sed illa, quam canonum rigor imposuit, etiam a Subdiacono extorto eodem voto, quo et Diaconi se obligant. Ait hoc loco, *subdiaconus quandam sibi in conjugium copulavit, quam eundem abjurare fecisti*. Abjurare, ut glossa accipit recte, sane hoc loco est renunciare uxori, quam non jure duxit, præstito jurejurando de ea nunquam reducenda, hoc esse abjurare constat ex *cap.* 3. *sup. de cohabit. cleric. et mul.* quod tamen jusjurandum, ut et ibi ostenditur, non temere deferendum est, ne via perjurio aperiatur; attamen mulier illa omnimodo ab eo spernenda, et segreganda est. Et hæc sufficiant de conjugio clericorum, qua de re, si plura nec inutilia scire aves, legendus tibi est liber Udalrici Episcopi Augustani, qui extat inter auctores orthodoxographos in editione Basiliensi: at in editione Lugdunensi ille liber attribuitur Volusiano Episcopo Carthaginensi, et inscribitur *de cœlibatu clericorum*.

AD CAP. *Meminimus*. III.

Exposui jam priorem partem hujus tituli, quæ est de conjugio clericorum, et ad quam pertinet tantum *cap.* 1. *et* 2. cetera pertinent ad posteriorem partem, quæ est de conjugio devotorum, vel devotarum virginum, vel quasi devotarum, id est, de conjugio eorum, qui, vel solemni, vel simplici voto se obligaverunt. Et ex cap. 3. intelligimus, Canonicos, qui murato habitu, ut fieri solebat, olim, professionem regularem fecerunt, non posse matrimonium contrahere, nec quod contraxerint consistere posse: at eos canonicos, vel quasi canonicos, qui professionem solemniter non fecerunt, et hoc amplius, qui habitum non mutarunt licet se ecclesiæ certæ coram Episcopo devoverint, et mancipaverint, posse matrimonium contrahere. De iis, qui se ecclesiæ devoverunt, est hoc cap. non de iis, qui monasterio, quia ecclesia est clericorum, non monachorum, ut docuimus in *c.* 2. *sup. tit. prox.* Non est etiam hoc c. de clericis quibuslibet, sed de Canonicis tantum, qui et ipsi non minus, quam monachi vestem mutabant, et se professionis vinculo obstringebant. At multo magis fateor idem esse dicendum in monachis, et in eis,

qui simplex monachismi votum fecerunt, de quibus vulgo accipiunt hoc cap. cum tamen sit de Canonicis regularibus, ut loquuntur, non de monachis, quorum ratio, et conditio non per omnia est eadem. Scripta autem est hæc constitutio ad Vigorniensem Episcopum in Anglia.

AD CAP. *Consuluit*. IV.

Ex hoc cap. intelligimus, viduam, quæ sumpsit habitum nonariæ sive nonæ, sic vocantur, et monachi quoque noni apud Arnobium in Psalmis, et apud Persium, quod anxiæ quærunt quid sit nonaria, sane nihil aliud est, quam puella sive nona. Viduam, inquam, quæ sumpsit habitum nonariæ tantum, non etiam ingressa est monasterium, nec ullam regularem professionem fecit, nec bonis se propriis abdicavit, si postea contraxerit matrimonium, id, ante mutatæ vestis ratione dissolvi non posse. Nihil quidem ipsa vovit, sed mutavit vestem tantum, et licet cuique vestem subinde mutare citra dolum malum tamen, *can. quod interrogasti*, 27. *dict.* Non est autem mirum, si quæ nihil vovit, sed vestem tantum mutavit, possit contrahere matrimonium, cum, ut et hic ostenditur, simplicis voti conceptio, quamvis sit impedimento nuptiis ne contrahantur, contractas tamen non dissolvat. Facilius impediuntur, aut prohibentur contrahendæ, quam contractæ dirimuntur. Tertullianus 2. ad uxorem: *Dominus*, inquit, *magis ratum habet matrimonium cum gentili non contrahi*, *quam contractum ante conversionem disjungi*. Et ita Paulus 2. Sentent. tit. 19. *Patriam quidem potestatem impedimento esse nuptiis contrahendis a filiofamilias, vel filiafamilias sine consensu patris, in cujus potestate est · attamen sine patris voluntate contractas nuptias dissolvi non posse contemplatione publicæ utilitatis, quæ privatorum commodis præferri solet.* Quæ ratio etiam spectatur in *c. ult. inf. qui filii sint legit.* Eodemque modo occultæ, et clandestinæ conjunctiones, id est, *non prius apud ecclesiam professæ*, ut eleganter Tertullianus interpretatur in libro de Pudicitia, impediuntur, et prohibentur ne fiant, sed factæ dissolvi non possunt, *can. nec illud*, 30. *q.* 5. *c.* 2. *et cap.* 3. *sup. de clandest. desponsat.* In hanc rem confirmandam non satis apte etiam adducitur *l. patre furioso*, *qui sui sunt*, *aut alien. ju. et l. furor*, *de sponsal.* quia non idem prorsus in iis proponitur, quod in superioribus casibus, quibus fit, ut præsentis impedimenti ratio non dissolvat contractas nuptias: ibi autem longe aliter, nempe superveniens impedimentum post nuptias non dissolvere nuptias, ut supervenientem furorem marito, vel uxori, vel utrique, non dissolvere nuptias. Scripta autem hæc constitutio est ad Lucensem Episcopum, non eum, qui Lucæ sedem tenet in Italia, qui et Lucanensis dicitur, non Lucensis, sed eum, qui Luco Augusti civitate Hispaniæ.

AD CAP. *Veniens*. V.

Idem proponitur in hoc cap. 5. quod in cap. superiore. Mulierem quandam emisisse simplex votum continentiæ, neque tamen locum, aut vestem mutasse, aut professionem regularem fecisse ullam: huic esse liberum nubere cuicunque volet acta pœnitentia voti Deo facti (fiunt omnia vota Deo) nec impleti, et acta pœnitentia etiam, ut ait, fidei mentitæ, quia proponebatur, antequam votum illud faceret, fidem dedisse absenti cuidam per verba futuri temporis. Ponitur autem eam votum illud simplex fecisse in manibus cujusdam Eremitæ sive Anachoretæ, qui proprie est monachus, nempe quia solitariam vitam agit: votum, inquam, illud simplex fecisse in manibus Eremitæ cujusdam, ut in *cap. ult. h. t.* in manibus monachi. Votum solemne non fit nisi in manibus Episcopi, vel Abbatis. Notandum etiam hic est, fidem simplicem appellari sponsalia de futuro conjugio, illo loco: *post fidem*, *et votum simpliciter oblatum*, sic legendum: namque vox illa, *simpliciter*, refertur ad utrumque, et ad fidem et votum, et sic *can. lex* 27. *qu.* 2. sponsalia simplicibus verbis concepta, id est, sponsalia de futuro conjugio, ut plane tibi ex contrario sponsalia præsentanea sive de præsenti conjugio appellare liceat sponsalia solemnia, vel, ut didicimus *tit.* 4. *sup.* hæc, fidem consensus, illa, fidem pactionis. Hinc etiam glossæ notant, sponsalia recte contrahi inter absentes: nec mirum, cum et matrimonia recte contrahantur per procuratorem, *cap. ult. de procurat. lib.* 6.

AD CAP. *Rursus*. Penult.

Hoc cap. est de eo, qui cum Deo fecisset simplex continentiæ votum, postea interposito jurejurando cum aliqua fecit sponsalia de futuro conjugio, quem Pontifex censet ex voto simplici apud Deum obligari non minus, quam ex solemni, sicut apud Deum parem esse causam fidei nudæ, et fidei juratæ docuimus *cap.* 2. *sup. de sponsal.* Itaque acta pœnitentia perjurii facti, votum, quod fecit, ab eo persolvi debere, re scilicet integra. Nam si, quam juraverat se ducturum uxorem, jam duxerit, matrimonium, vel matrimonii votum, quod solemne est, voto illo simplici fortius est. Et quod dixit in *cap.* 4. *sup.* idem repetit in hoc *cap. pen.* simplex votum impedire matrimonium contrahendum, non tamen dirimere contractum, licet non jure contractum videatur.

AD CAP. *Insinuante*. Ult.

Scriptum est hoc cap. ult. ad Olyssipponensem, et Colynbriensem Episcopos in Lusitania, in Hispania: unde et Regis Leg onensis mentio in eo, qui unus tum erat ex Regibus Hispaniæ, nondum confusis omnibus Hispaniæ regnis in unum, regno Legionis, regno Castellæ, regno Navarræ, regno Arragoniæ, regno Portugalliæ, regno Majoricæ, et Minoricæ insularum. Hoc autem vult Pontifex in hoc cap. ult. mulierem, cujus nuptiæ rescripto Regis Legionensium petebantur, contra quam constitutum sit in titulo Codicis, *si nupt. ex rescripto pe'. et can. nullus*, 36. *q*. 2. ut hanc impressionem vitaret, si fecerit simplex votum continentiæ in monachi, ut hic proponitur, cujusdam S. Augustini manibus, nec tamen domo sua migraverit in monasterium, aut bona propria abjecerit, sed assumpserit tantum habitum ordinis S. Augustini, idque fecerit partim metu Regis, ne cogeretur rescripto Principis ad nuptias, quæ sibi cordi non erant, partim suasu, et impulsu cognatorum, et invita igitur quodammodo: eum tamen habitum per biennium gestaverit, et deinde illo abjecto etiam invita nupserit alii, et ex eo quatuor liberos procreaverit: compelli eam ad resumendum habitum religionis, et votum per solvendum. Quod cum his, quæ supra tradita sunt de simplici voto, omnino pugnare videtur, nisi observes ita decrevisse Pontificem permotum conscientia, qua mentem suam impeditam et oppressam mulier habebat, cum nuptias se post votum non jure fecisse existimaret, quas nec apud Deum jure fecerat, et nunc desideraret, ut ait, salutem animæ suæ omnibus rebus anteferre. Ejus igitur conservandæ causa Pontifex censet, eam ad priorem voti religionem reverti debere. Denique hoc ita Pontifex decrevit in hac specie singulariter, ex mulieris ipsius conscientia, pœnitudine, voluntate, postulatione: tum etiam, quod matrimonium illud invita contraxerat, ut diximus, votum autem confirmaverat perseverantia diuturni temporis, ut *cap*. 21. *sup. de sponsal. cap. ex parte*, *sup. de regularib.* quod maxime ad hunc locum facit, nec hic tamen annotatur, perseverantia scilicet biennii, quo gestavit habitum religionis, qua ex perseverantia, quod initio fuit vis, aut metus, apparuit judicium animi fuisse, *l*. 3. *de divort*.

AD TITULUM VII.

De eo, qui duxit in matrimonium quam polluit per adulterium.

AD CAP. *Propositum*. I. CAP. *Significasti*. VI. CAP. *Veniens*. Pen. et CAP. *Si quis*. Ult.

Vetus est canonum definitio, eos inter se jungi matrimonio non posse, qui ante adulterio se contaminaverint, *can*. 1. 31. *q*. 1. qui Leoni I. tribuitur, et Triburiensis Concilii *can*. 40. *et* 51. quod et canonibus Gregorii I. caveri Cœlestinus ait in *cap*. 5. *hoc tit.* Sane et apud Augustinum *lib*. 1. *de nuptiis, et concupiscentia ad Valerium Comitem*, ita vulgo legitur: *marito mortuo, cum quo verum connubium fuit, fieri verum connubium non potest cum quo prius adulterium fuit.* Ubi tamen perperam Gratianus legit, *fieri verum connubium potest*, detracta negatione in *can. denique* 31. *quæst*. 1. Nam si quis, exempli gratia, cum uxore aliena adulterium commiserit, mortuo marito, in ejus matrimonium convenire non potest. Item, si quis cum uxorem legitimam haberet, pellicem ei adsciverit, non ignaram legitimi matrimonii, uterque reus est adulterii, nec si forte legitima uxor mortem obierit, claudente animam forte dolore pellicatus, matrimonio inter se conjungi possunt; sed si id pellex ignoravit, quia ignorantia eam excusat, et vir non debet ex dolo suo lucrari, *l*. 15. *de dol.* quem quidem maritum, non est dubium, ex sua parte adulterium commisisse: pellicatus est adulterium post mortem uxoris legitimæ, non potest pellicem invitam dimittere, si eam sibi ab initio adjunxerit sub specie matrimonii: hoc datur illius ignorantiæ, et innocentiæ, ut *cap. penult. inf. h. t. cap*. 18. *sup. de sponsal.* Morte igitur legitimæ uxoris, et pellex, quæ fraudem viri ignoravit, quæ pellicem se ignoravit, quæ cum marito se versari per errorem existimavit, si velit, tanquam uxor legitima retinebitur. Et hæc est sententia *cap*. 1. Quæ sciens in pellicatum se dedit, nunquam legitima uxor fieri potest adulteri, maxime, ut ait, his duobus, casibus, si viva uxore legitima fidem viro dederit de matrimonio cum eo contrahendo post mortem illius: quæ fides est præmatura, et contra bonos mores, quia votum inducit captandæ mortis, *l. ult. Cod. de pact.* item, qui est alter casus, si facto pellicis legitima uxor interierit. Hi duo casus proponuntur etiam in *cap*. 1. *et* 3. *et* 6. *et pen. et. ult.* Verum, mea quidem sententia, etiamsi horum casuum nullus exsistat, dici potest, eam, quæ sciens præbuit se alieno marito, nunquam ei posse matrimonio conjungi, quia ita abscise scriptum est in *cap*. 2. *et* 4. *hoc t. et can. illud*. 31. *quæst*. 1. quod est ex Concilii Triburiensis *can*. 51. nec, quæ vulgo ei adscribitur inscriptio, est vera. Idemque hoc, et in hoc cap. 1. illa verba annuere videntur: *et illam maxime, cui, etc.* idem enim est, ac si diceret, illis maxime duobus casibus non posse inter eos esse connubium, sed nec posse, si illi casus deficiant, id est, etiamsi nihil pellex in necem uxoris legitimæ machinata sit, nec illa vivente, quasi matrimonium cum marito illius, aut sponsalia fecerit, inter eos connubium esse non posse. Verum Gratia-

nus, cujus sententia invaluit, non ita abscise veteres canones accipi vult, ut illius adnotatio demonstrat ad finem *dict. can. illud*. Igitur extra illos duos casus putat Gratianus adulterio cognitam soluto matrimonio morte uxoris prioris in matrimonium duci posse, purgato adulterio, et expiato per pœnitentiam. Et hanc Gratiani sententiam confirmat aperte *cap.* 6. *et pen. h. t.* alioquin non multum tribueremus Gratiano monacho: fuit monachus S. Proculi Bononiæ. Ergo ut ex concubina uxor fieri potest, potuitque semper, ut ex rapta quoque, et vi compressa hodie uxor fieri potest, accedente novo consensu, *cap. ult. infr. de raptor.* quod olim non obtinuit: ita et ex pellice hodie uxor fieri potest, exceptis supradictis duodus casibus, quod tamen etiam olim non obtinuit jure canonico. Et sane fuit, cur separaretur concubinatus a raptu, et pellicatu, sive adulterio. Est enim concubinatus conjunctio legitima, *l.* 1. *de concubin. can. is qui, et can. seq.* 14. *dist.* Raptus, et adulterium conjunctio est plus, quam illegitima: nam et natura probrosa. Sed et jure novissimo in Concilio Tridentino, quod et ante Imperator Leo Philosophus constituerat in Novel. 91. concubinatus cœpit esse conjunctio illegitima, vel quia ejus juris auctores non intellexerunt, quid esset concubinatus, qui matrimonium imitatur, ut eleganter ait Julianus Nov. Justiniani 18. vel quia matrimonii imitationem ferre non potuerunt, qui et matrimonium perquam ægre ferebant. Scriptum autem est hoc cap. 1. ad Abbatem Sancti Albani, qui est in Anglia. Sanctus Albanus protomartyr Anglorum.

AD CAP. *Significavit*. II.

Angliam etiam respicit hoc cap. 2. cum sit scriptum ad Abbatem de Fontibus, cujus monasterii ortum explicuit Guglielmus Neubrigensis *lib.* 1. *rerum Anglicarum cap.* 14. et inde etiam in antiqua Decretali, quæ extat integrior in prima collectione Bernardi Papiensis, mentio Eboracensis Archiepiscopi, qui est in Anglia, quanquam in ea, quod extat etiam initio hujus capit. 2. causam dedisse huic constitutioni, proponatur Andegavensis quidam, qui scilicet tum morabatur in Anglia, et erat parochianus Archiepiscopi Eboracensis: nam et aliquandiu Andegavenses paruerunt Regi Anglorum. Sententia autem hujus cap. hæc est: eum, qui vi coactus majore interposito jurejurando fidem dedit Semproniæ futurarum nuptiarum, nec tamen eam cognovit, cum alia quadam muliere, quam postea uxorem duxit, manere debere maxime defuncta Sempronia, quia justum fuit matrimonium, quod cum alia muliere contraxit, qui fidem dederat Semproniæ coactus, quique cum ea rem nunquam habuerat. At si sponte sua fidem Semproniæ dederit, eamque cognoverit, qua ex re et cum ea matrimonium contraxisse præsumitur, *c.* 21. *sup. de sponsal.* nec post mortem Semproniæ posse eum manere cum posteriore, videlicet, ut glossæ supplent non male, *si sciens prudensque posterior illum cum alia consuevisse, eidem nupserit* quia hoc casu uterque adulterii reus est, et canones vetant eam duci uxorem, cum qua quis adulterium commisit. Quam rem etiam Seneca *lib.* 1. *de benefic.* notare videtur his verbis: *Hinc decentissimum* (hoc dicit ironicos) *sponsaliorum genus est adulterium, et in consensu vidui cœlibatus, nemo uxorem duxit, nisi qui abduxit*. Et maxime indigere videtur apologia Beati Ambrosii, quæ exstat, David, qui duxit in matrimonium Bethsabeam, ex qua sustulit Salomonem, quam antea polluerat per adulterium, Uria marito Bethsabeæ etiam facto ejusdem Davidis e medio sublato, ut est proditum *lib.* 2. *Regnorum cap.* 11. (libri illi a veteribus omnibus dicuntur libri Regnorum, ut in Græco βασιλειῶν, non Regum, non βασιλέων) potest autem, ut in hoc *cap.* 2. scriptum est, is qui vivente uxore, cum qua ei fuit matrimonium præsumptum propter commixtionem sexuum, quod quidem non minorem vim habet, quam matrimonium verum, justum, atque solemne, se commiscuit alteri, post mortem prioris mulieris alteram ducere in matrimonium, aliam quamcumque uxorem ducere potest, nec ei perpetua continentia injungitur, si modo adulterii pœnitentiam peregerit ut in *cap.* 4. *inf. hoc t.*

AD CAP. *Super hoc*. III.

Scriptum est hoc cap. Bajonensi Episcopo, ut *cap.* 2. *t. seq.* cujus hoc pars esse dicitur: est autem illa civitas, quæ olim Bojacium appellata fuit in Novempopulonia, quæ vulgo Vasconia dicitur, et civitas Medulorum, *la ville de Medoc*, non ut Polydorus scripsit, Tarbellorum. Id autem in hoc cap. 3. vult Pontifex, matrimonium jure consistere non posse, quod quis viva uxore sua cum alia contraxit, quæ postea justæ uxori mortis causa fuerit. Nullum cum ea matrimonium fuit ab initio, quia non licet duas uxores habere, sed nec confirmabitur si prior uxor moriatur, cum posterior ei necem attulit, cum posterior fatum prioris properavit: quod glossa dicit esse verum, si posteriorem cognoverit viva priore, non etiam, si eam non cognoverit. Dico veram esse sententiam hujus cap. etiamsi nondum posteriorem cognoverit: quia indigna est matrimonio viri, quæ ejus uxorem peremit, ut sibi faceret locum. Et glossa male etiam opinionem suam confirmat ex *cap. ult. inf. h. t.* in quo non proponitur

hic casus, si posterior priori mortis causam præbuerit, sed alter casus, si fidem posterior viva priore dederit de futuro matrimonio, vel si eam vir uxoris nomine acceperit vivente justa uxore, quæ res sola cum illa contractum matrimonium post mortem justæ uxoris non dirimit, non dissolvit, nisi et eam cognoverit viva justa uxore, id est nisi se cum illa adulterio polluerit: pœnitentia tamen præfestinati voti, aut fidei præmaturæ datæ utrique, quia uterque conscius fuit, indicenda. Et ita est explicandum hoc *cap.* 3.

AD CAP. *Ex literarum* IV. et CAP. *Cum haberet.* V.

Ut hoc cap. 4. intelligamus, repetendum est memoria, quod jam exposuimus in *cap.* 9. *sup. de sponsal.* ex causa adulterii dimissam uxorem non desinere esse, uxorem etiamsi sumpserit nonariæ habitum, nec item si solemni voto se, et sua monasterio dedicaverit. Ex eo efficitur, et consequitur necessario, quod est in hoc *cap.* 4. eum, qui dimisit uxorem suam ex causa adulterii, non posse, ne mortua quidem illa, eam ducere uxorem, ex qua interim post dimissam uxorem primam liberos procreavit, si et ipsa non fuerit ignara prioris conjugii, ut dictum est *cap.* 1 quia uterque in adulterii reatum incidit, eo quod adulterio dimissa uxor non propterea desierat esse uxor. Verum mortua uxore, quam ex causa adulterii dimisit, aliam quamqumque mulierem ducere potest peracta quam Episcopus indixerit pœnitentia adulterii, ut *cap.* 2. *sup.* non ergo indicitur ei perpetua continentia. Nam etsi eam non potuerit ducere quam adulterio polluit, poterit tamen aliam quamlibet, si nullum interveniat juris impedimentum: id quod pugnare videtur cum *cap.* 5. *hoc tit.* quo explicato, cum et cetera explicata sint, erit finis hujus tituli. In cap. 5. indicitur perpetua continentia utrique, ut sint sine spe conjugii semper, ut cœlibem vitam agant utrique, si post adulterium in nuptias convenerint. Species hæc est: Qui habebat uxorem legitimam, pellicem ei adjunxit: quo nomine cum fuisset a magistratu reprehensus, abjecta pellice juravit sibi deinceps cum illa nullam consuetudinem, nullum consortium fore: post jurisjurandi immemor, eam reduxit quasi in matrimonium, et diutius cum ea fuit vivente uxore legitima: quin et mortua uxore legitima decennium cum illa fuit, et suscepit ex ea decem liberos. Hæc est species. Non movetur Pontifex numero liberorum, non movetur diuturnitate temporis, quo simul vixerunt, sicut, nec in *cap.* 1. quod valde ad hanc rem facit, *qui cler. vel vovent. in secunda collec ione.* His, inquam, Pontifex non movetur ad confirmandum matrimonium, quod dissolvi jubet etiam post diuturnum illud tempus, quæ res tamen movit Imperatores, moveretque etiam Pontificem ad confirmandum statum liberorum, ut in *l. qui in provincia*, §. 1. *de rit. nupt.* moveret numerus liberorum, moveret diuturnitas temporis, si modo mulierem excusaret ignorantia juris, ut in dicto §. proponitur, et exposui supra in *t. de clandest. despons.* At in hac specie uterque fuit conscius et particeps sceleris: ideoque et perpetua continentia utrique indicitur, et status liberorum non confirmatur. Et perpetua quidem continentia indicitur propter contumaciam, in qua diutino tempore perseveraverunt, tam viva, quam mortua uxore legitima, non sine magno scandalo Ecclesiæ, ut ait: diuturnitatem temporis, etiam detracta causa perjurii, quæ concurrebat in hac specie, aut illius nulla habita ratione, satis per se augere crimen, augere contumaciam, ut in *cap. non satis, inf. de simon.* Habuit etiam, ut ait, Pontifex rationem ætatis, qua pene jam confecti illi erant, ut jam tempus esset, continentiam illos amplecti potius, quam liberis operam dare. Sed et hinc, et ex *can. si quis vivente*, 31. *q.* 1. constitui potest, duobus illis casibus, de quibus jam supra dictum est sæpius, puta si viva uxore, aut vivo marito cum alia, vel alio matrimonium, aut sponsalia contraxerit, vel si posterior conspiraverit in necem prioris, perpetuam continentiam indicendam esse, non etiam citra hos casus ob id solum, quod cum alio, vel alia adulterium commiserit, ut *cap.* 2. *et* 4. *hoc t.* Illud notandum est ex fine hujus cap. 5. liberos ex adulterio procreatos esse alendos a parentibus pro modo facultatum, in quibus parentes sunt, quod pugnat omnino cum *Novella Justiniani* 89. §. *ult.* in qua generaliter statuitur, ex damnato concubitu procreatis deneganda esse alimenta. Et hæc differentia potest adjungi ceteris inter constitut. Impp. et constit. Pontific. Unde et in *capit. per venerabilem*, *in fi. qui filii sint legit.* ait, alimenta denegari spuriis, vel ex damnato concubitu procreatis legibus secularibus: serva illud, *secularibus legibus*, non canonibus igitur. Qua in re canones superant leges, aut constitutiones civiles.

AD TITULUM VIII.

De Conjugio leprosorum.

AD CAP. *Pervenit.* I. CAP. *Quoniam.* Pen. et CAP. *Literas.* Ultim.

Sicut furor superveniens alterutri ex conjugibus, vel utrique, non dirimit conjugium, *l. patre*, *de his qui sunt sui, aut alieni jur. l. oratione*, §. *ult.*

de rit. nupt. can. ii qui, et can. seq. 32. *q.* 7. quod explicui etiam in *cap.* 24. *sup. de spon.* ita lepra superveniens utrique, vel alterutri, conjugium non dissolvit. Ergo etsi soleant leprosi a ceterorum consuetudine procul amoveri, et extra portas plerumque collocari, qua ex causa trasportanei dicuntur a Cassiodoro X. Variarum: non tamen, qui matrimonio juncti sunt, ob hanc causam disjungi, et separari debent: una tantum a Domino prodita est justa separationis causa, adulterium scilicet. Usus sum comparatione furoris, qua tamen non licet uti passim, non certe in eo, quod furor nuptiis, vel sponsalibus impedimento est ab initio ne fiant, quandoquidem lepra ab initio nuptiis, aut sponsalibus impedimento non est, si quis forte hoc vitio correptus inveniat miseram aliquam, quæ ei nubere velit, vel contra, quæ est sententia *cap.* 2. *hujus tit.* ubi, et quod de lepra superveniente diximus, ut contractum matrimonium non infirmet, trahitur etiam ad quemlibet alium morbum sonticum. Puto tamen et hanc fuisse differentiam inter furorem, et elephantiasim sive lepram: quod furor superveniens matrimonium jam consensu perfectum, etiamsi nondum consummatum foret, non dirimeret, quia satis erat ab initio in nuptias recte consensisse: lepra autem superveniens matrimonium quidem jam consummatum (consummatur concubitu) non dirimeret, at nondum consummatum dirimeret, etiamsi consensu perfectum esset, ut puta si sponsalia de præsenti matrimonio intervenissent, nondum tamen concubitus secutus fuisset. Et hanc credo fuisse sententiam antiquæ Decretalis, quæ extat in prima collectione, sed interpolata est a Raymundo hujus postremæ collectionis auctore, in *cap.* 3. *hujus tit.* qui adjecit hæc verba, *de futuro*, quæ non erant in antiqua Decretali: *si post sponsalia*, inquit, *de futuro etc.* ut plane secundum Raymundi mentem, a qua etiam forte fuit Gregorius IX. cujus jussu Raymundus hanc collectionem fecit, hodie lepra non solvat sponsalia de præsenti, sed sponsalia tantum de futuro: ut *cap. quemadmodum, illo loco: non solum leprosa, sup. de jurejur.* Qua in re etiam lepra distat a furore, quia furor superveniens non infirmat sponsalia de futuro, *l. furor, de sponsal.* quæ sola jus civile novit. Non est omittendum, lepram etiam clerico supervenientem, eum non removere a clericatus ordine, sed a functione tantum, et administratione, et συνεργὸν sive adjutorem ei dari, qui in hoc vitium incidit, ut impleat ejus vices, *c.* 3. *et* 4. *sup. de cleric. ægrot.* Sed nec ab administratione et functione clericatus is removetur, qui sciens, et sentiens sibi lepræ periculum imminere, ex consilio medici exsecuit sibi virum, et proles amputavit ambo, *cap.* 5. *sup. de corp. vitiat.* quam rem certissimum est lepram propulsare, ut Aetius scribit ex Archigene *lib.* 13. τοὺς εὐνουχιζομένους μὴ ἐλεφαντιᾶσθαι. Ideoque Boetius 1. *de disciplina scholari*, Timothei cujusdam filium lepra incumbente castratum ait. Lepra Græcum est nomen: quidam Latine impetiginem dici putant, male: nam, ut liquet ex *l.* 6. §. 1. *de Ædil. edic.* impetigo membrum tantum aliquod occupat: lepra totum corpus. Eam Seneca III. naturalium quæstionum vocat *vitiliginem*, et *fœdam*, ut subjicit *ex albo varietatem*. Et Arnobius quoque *lib.* 1. *adversus gentes*, cum de leproso a Dom. persanato ita scribit: *Fœdæ vitiligines jussioni Domini obtemperaverunt: pulsæ statim, et concordiam colorum commaculatis visceribus relinquebant*. Et de eodem miraculo Procopius scribens secundo de bello Vandalico, σώματος δὲ ὅλου λεύκας ἐκαθάριζε. Nam et lepram Græci λεύκην vocant, ut apud Herodotum lib. 1. ubi demonstrat leprosos etiam apud Persas emendari extra urbem: quem morem etiam in Syria fuisse Biblia sacra testantur. Imo fuit ubique gentium propter contagionem. At ex eo, quod de albore sive candore lepræ dixi, patet satis, quid proprie sit lepra, idque confirmat etiam Exodi *cap.* 4. et Num. *cap.* 12. ille locus, in translatione 70. λεπρῶσα ὡσεὶ χιὼν. *lepros. ut nix.* Tamen, quæ de lepra dicuntur illa candida seu nivea, trahi debent ad quæcunque alia lepræ genera.

AD TITULUM IX.

De Conjugio servorum.

AD CAP. *Dignum est* I. CAP. *Proposuit*. II. CAP. *Licet* III. et CAP. *Ad nostram.* Ult.

Integrior titulus est, *de conjugio servorum*, *et dispari conditione*. Jure civili inter servos, vel cum servis, matrimonium contrahi non potest, *l. si ancillæ, de condit. et demonstr. l.* 3. *C. de incest. nupt.* Jure Pontificio potest etiam invitis dominis, ut habetur in *c.* 1. *h. t. et can. si quis liber, et can. si fœmina*, 29. *q.* 2. salvo tamen jure dominii. Et hoc si scientes quique conditionem suam contraxerint matrimonium: nam si quis per errorem duxerit uxorem ancillam, quam existimabat esse liberam: vel si qua per errorem nupserit servo, quem existimabat esse liberum, post cognito errore, cognito statu conjugis, ab eo eave divertere, et alii matrimonio conjungi potest, quia errantis nullus est consensus, sine quo nuptiæ non consistunt. Verum si divertat ob eam causam, necesse est, ut omnia restituat in integrum, veluti, ut ancillæ, quam per errorem duxerat quasi liberam, restituat dotem, id est quasi dotem: nec enim ibi proprie dos est,

ubi matrimonium non est, et, ut dixi, matrimonium non est inter errantes, vel cum errante, *cap.* 2. *hoc tit.* Verum huic sententiæ addendus est modus, nempe, ut ita demum locum habeat, si quis, posteaquam cognovit deteriorem conditionem, et servilem statum conjugis, novum consensum non præbuerit, vel si vir, qui se junxerat ancillæ per errorem, errore comperto cum ea concumbere non destiterit, quæ res pro novo consensu habetur, *cap.* 21. *et* 30. *sup. de sponsal. cap.* 6. *sup. de condit. app. cap.* 2. 3. 4. *hoc tit.* Et hæc est hujus tituli summa brevis. Caput 1. scriptum est Eberardo Salisburgensi Episcopo, qui est in Anglia. Cap. autem 2. scriptum est præposito, et Priori Mortariensi, quæ ecclesia in Liguria, in Lombardia, in Gallia Cisalpina, quia ex integra, et antiqua Decretali constat, negotium, de quo agitur in hoc cap. 2. fuisse tractatum in Liguria, in Lombardia, ejusque cognitionem ab Episcopo Astensi, qui est in Liguria, translatam ad supradictum Priorem. Cap. vero 3. scriptum est ad Ariminensem Episcopum, qui est in Gallia Cisalpina, sive Lombardia. Apud Livium *lib.* 28. *et* 38. Ariminum, et Gallia idem est, quia hæc Transalpinis prima occurrit civitas Galliæ Cisalpinæ. Et inde legem provinciæ in hoc cap. 3. recte Tancredus interpretatur legem Lombardiæ, quæ erat talis, ut, qui ex disparis conditionis parentibus nasceretur, patris conditionem sequeretur, non matris, ut est proditum in legibus Longobardorum, tit. 88. At in specie ejus capit. 3. is, quem uxor, quæ erat libera mulier, dicebat esse servum cujusdam monasterii, probabat patrem suum usque in diem mortis, et se quoque per decennium in possessione libertatis fuisse sine controversia ulla, sine interpellatione. Quæ præscriptio tuendæ libertatis, ut idonea esset favor libertatis extorsit, *l. si cum*, §. *Aristo*, *qui et a quibus manum.* præscriptio scilicet decennii inter præsentes, et vicennii inter absentes, *l.* 2. *C. de longi. temp. præscript. quæ pro lib. et non advers. lib.* Itaque cum hoc vir probasset, exclusa est mulier, quæ dicebat, eum esse servum cujusdam monasterii, et id se nescivisse ab initio, postea cognovisse, ut ab eo diverteret. Inscriptionem cap. ult quod est Innocentii III. ego restitui ex veteribus decretalibus Innocentii III. quas habeo, in quibus perspicue scriptum est hoc modo Innocentius tertius Racesburgensi Episcopo: de cujus Episcopatus instauratione nominatim Helmodius Presbyter scribit *lib.* 1. *historiæ Slavorum*, *c.* 78. et qui eujsdem Helmodii supplementum composuit Arnoldus Abbas Lubecensis: id supplementum dedicat Philippo Episcopo Racesburgensi. Itaque rectissima illa inscriptio est.

AD TITULUM X.

De Natis ex libero ventre.

AD CAP. *Indecens.* Unic.

Hic titulus constat uno tantum cap. et est Gregorii I. non Gregorii IX. ad Anthemium subdiaconum, et extat integrum in Registro ejusdem *lib.* 1. *cap.* 53. quod et Antonius Augustinus annotavit. Species hæc est. Quidam servus ecclesiæ Romanæ matrimonio sibi copulavit liberam mulierem, non ita dudum a domina sua manumissam per epistolam, quæ manumissio valet, *l. qui absenti, de acquir. poss.* §. *multis*, *Instit. de libertin.* et eam esse liberam, id est, libertinam, utpote manumissam a domina sua homo ille Romanæ ecclesiæ probabat prolatis instrumentis manumissionis. Ecclesia autem, vel actor ecclesiæ Romanæ, qui filios ex eo matrimonio procreatos tanquam servos ecclesiæ vindicabat, nulla proferebat documenta, sive instrumenta in contrarium, quæ documentis hujus obviarent. *Documentis hujus*, legendum est, non *hujusmodi*, id est, documentis hujus hominis, ut in supradicto Registro Gregorii, ex quo etiam initio legendum est, *Indecens esse credimus, ut progeniti ex libera filii ad servitium retrahantur*, *etc.* Ergo ex sententia hujus cap. nati ex servo et libera matrem sequuntur, id est, liberi nascuntur: et incongruum igitur erat, ut ait, indecensque, ut ecclesia in hac specie, quæ tueri debet libertates, eas infringere conaretur. Non eadem est ratio eorum, qui nascuntur ex muliere libera, quam contra canones Episcopus, vel Presbyter, vel Diaconus, vel Subdiaconus habuit uxoris vice, quia filii ex hac conjunctione progeniti servi fiunt ecclesiæ, nec accedunt matris conditioni, *canone cum multæ*, 15. *q.* 8. nimirum quia ex illicito conjugio nati sunt. Inter servum et liberam hoc jure non est illicitum conjugium, sed jure civili tantum. Quæ tamen differentia inter jus civile et Pontificium videtur hanc conventionem peperisse, ut quia jure civili connubium non est inter servum et liberam, liberi matrem sequantur, *l. Severus*, *de decurion. l.* 3. *C. solut. matrim. l. partum*, *C. de rei vindicat. l.* 16. *C. de postl. revers. ab hostib.* Contra vero, quia jure Pontificio hoc casu connubium tra, videlicet inter servum et liberam, æque ut liberi matrem sequantur. Atque ita duæ contrariæ rationes idem jus efficiunt. Unde tamen rursus nascitur altera differentia inter jus civile et jus Pontificium: Jure civili nati ex legitimo matrimonio patrem sequuntur: Jure Pontificio, ut patet ex hoc cap. matrem sequuntur. Quod tamen stricte accipiendum

est, ut scilicet tantum locum habeat matrimonio contracto inter servum et liberam, ut ex eo nati matrem sequantur, non matrimonio contracto inter liberos homines, quo casu liberi patris originem, patris dignitatem sequuntur. Nam etiamsi jus Pontificium inter servos, et cum servis matrimonium fecerit legitimum contra jus civile: non tamen et sustulit ea, quæ jus civile consequebantur, puta noluit, ut ex legitimo matrimonio inter liberos homines contracto, filii procreati matrem, non patrem sequerentur. Hoc jus Pontificium noluit: nec in hoc igitur recessit a jure civili, quod legitimo connubio interveniente, vult ut liberi semper matrem sequantur in omnibus, *l. cum legitimæ, et l. lex, de stat. homin. l.* 1. *C. Th. de collegiat. lib.* 12. Ulpianus libro regularum tit. 5. *Connubio*, inquit, *interveniente, liberi semper patrem sequuntur, non interveniente connubio, matris conditioni accedunt.*

AD TITULUM XI.

De Cognatione spirituali.

Cognationem spiritualem non tantum Latini agnoverunt, sed et Græci: nam in can. 53. sextæ synodi Constantinopolitanæ, quæ habita est in Palatio magno, sive Basilica, quæ vocabatur Trullus, hæc cognatio vocatur οἰκειότης κατὰ τὸ πνεῦμα. Contrahitur vero cognatio spiritualis inter eum, qui aliquem suscipit ex lavacri sacramento, ex baptismo, et eum, qui suscipitur, id est, inter susceptorem, et susceptum. Susceptus enim susceptave susceptori est filii filiæve loco: et retro susceptor suscepto patris loco, *can.* 1. 30. *q.* 3. *l. si quis alumnam, in fin. C. de nupt.* quæ unica lex est in jure civili de cognatione spirituali, quæ contrahitur inter susceptorem, et susceptum. Est ut dixi, susceptus susceptori filii scilicet adoptivi loco, quem et εἰσποιητὸν παῖδα, id est, adoptivum filium appellari invenio apud Svidam in verbo ἐυνομικὸς. Et ideo susceptor, qui et ἀνάδοχος dicitur, et sponsor, *le parrain*, ducere in matrimonium susceptam non potest: ex diverso quoque susceptix non potest nubere suscepto. Non potest etiam susceptor habere in matrimonium matrem suscepti, ut cavetur *d. can.* 53. quin incurrat τῆς συντεκνείας ἔγκλημα, ut est relatum apud Cedrenum in Nicephoro Phoca. Et ex diverso quoque susceptrix non potest nubere patri suscepti, *cap.* 6. *h. tit.* Idem vero censent veteres canones de suscepto, et filia naturali susceptoris, vel susceptricis et de suscepta, et filio naturali susceptoris, ut non possint matrimonio conjungi, *cap.* 1. *et* 3. *et pen. h. t. cap.* 1. *eod. tit. in* 6. *can. post susceptum*, 30. *quæst.* 3. quia hæc est ratio prohibitionis, ut ait *can. non oportet. eadem caus. et quæst.* divina sententia germani, et fratres spirituales sunt. Et divina sententia Cœlestinus III. interpretatur divina lege in *cap.* 3. *de cognat. spir. in secunda collectione:* nusquam tamen id reperies in divina lege, reperies quidem in legibus Luitprandi regis Longobardorum *tit.* 24. ne susceptus audeat filiam susceptoris uxorem ducere, quia germani spirituales sunt: verum in lege divina idem non reperies, nec si esset ex lege divina, id potuisset, ut fecit, concilium Tridentinum prætermittere, quo cognatio spiritualis non contrahitur inter susceptum susceptamve, et filium filiamve susceptoris. Et omnino ex ejus concilii sententia cognationis spiritualis prætextu prohibentur tantum nuptiæ inter personas, quæ sequuntur inter susceptorem, et susceptricem, si duo sint in baptismo adhibiti susceptores, mas et fœmina, quod fieri potest, et solet, *cap.* 3. *de cognat. spir. in* 6. *can. ult.* 30. *qu.* 4. quod tamen olim non probarat Leo Pontifex optimus, et doctissimus, qui unum tantum adhiberi volebat susceptorem, vel unam susceptricem, *can. non plures, de consecrat. distinct.* 4. Nec abs re, quia sæpe ea res inter marem, et fœminam, qui alienum puerum e sacro fonte suscipiunt, et sustollunt, notitiam facit, quam deinde consequitur nimia familiaritas. Prohibentur etiam eodem concilio nuptiæ inter susceptorem, vel susceptricem, et susceptum susceptamve, inter susceptricem, et patrem suscepti, vel susceptæ, ut capit. 6. hoc tit. et consequenter inter susceptorem, et matrem suscepti susceptæve. Prohibentur etiam inter eum, qui baptismo lotus, tinctus, et recreatus est, et ministrum baptismi, sive mas sit, sive fœmina, quæ urgente necessitate baptismum administraverit solemnibus verbis, et aqua superfusa, vel ut fiebat olim, in aqua immerso homine, *can. super*, 30. *quæst.* 3. *can. mulier, de consecrat. distinct.* 4. et sive clericus, sive laicus sit, quem et ad ministerium necessitas admittit, *can. in necessitate, de consecrat. dist.* 4. Tertullianus in libro de baptismo: *Sufficiat*, inquit, *in necessitatibus, ut utaris laico, sicubi aut loci, aut temporis, aut personæ conditio compellit: tunc enim*, inquit, *constantia succurrentis accipitur, cum urget circumstantia periclitantis*. Hoc autem colore prohibentur nuptiæ inter ministrum, ministramve baptismi, et baptizatum, quia et hic ministro filius, filiave spiritalis est, sicut susceptoris, *can. ad limina, in fine, can. seq.* 30. *quæst.* 1. Prohibentur etiam eodem concilio prætextu cognationis spiritualis nuptiæ inter ministrum baptismi, et matrem tincti, et similiter inter ministram baptismi, et matrem baptizati, ut *cap.* 1. *de cog. spir. in* 6. Et hæ quidem tantum personæ ex sententia supradicti concilii cognationis spiritualis obtentu inter se nuptias contrahere prohibentur. Ergo inter alias quascunque personas nuptiæ permittuntur, quia edictum de nu-

ptiis prohibitorium est, *cap.* 23. *sup. de sponsal.* et ideo, quod prohibitum non est, nominatim permissum intelligitur. Proinde inter susceptum susceptamve, et filium filiamve naturalem susceptoris, hodie nuptiæ permittuntur, quæ tamen jure veteri prohibebantur, ut docui sup. Et simili modo connubium, quod jure veteri non erat inter susceptorem, et filiam suscepti, ut Harmenopulus refert 4. *Epitomarum tit.* 6. vel inter susceptricem, et filium suscepti, hodie permittitur. Item quod jure veteri connubium non erat inter filium, filiamve ministri, et inter baptizatum baptizatamve, *cap. ult. h. t.* hodie permittitur. Item quod æque prohibitum erat inter susceptum, et quondam uxorem susceptoris ante susceptionem ductam, et cognitam, *cap.* 1. *de cognat. spir. in* 6. hodie permittitur. Item quod prohibitum erat inter filium naturalem susceptoris, et matrem, aut filiam suscepti suscepteve, ut Harmenopulus refert supradicto loco, et est proditum *lib.* 28. Basilicon, *tit.* 5. hodie permittitur. Valde igitur hodie restricta est cognatio spiritualis, vel quæ prætextu ejus invaluerat nuptiarum prohibitio. Et in summa hodie cognatio spiritualis, quæ nuptias impediat, et dissolvat, contrahitur tantum inter susceptores, si duo fuerint, mas et fœmina: et inter susceptorem, vel susceptricem, et inter susceptum susceptamve, et patrem matremve ejus: itemque inter baptismi ministrum ministramve, et baptizatum baptizatamve: et patrem matremve ejus. Itaque, ut dixi, valde coarctata est cognatio spiritualis, et tanto quidem, quanto dilatata olim fuerat, maxime in ecclesia Orientali, quæ fuit phanatica, cerebrosa, contumax, superba, et infensissima Occidentali semper, quam et tanquam hæreticam condemnabat, quæ tamen condemnatio ad extremum recidit in ipsam. Creverat autem irroboroveratque usque adeo in ecclesia Orientali hic prætextus inhibendarum nuptiarum, ut eodem fine concluderent cognationem spiritualem, quo legibus, et canonibus finita, et conclusa est cognatio sanguinis, synodo hac de re habita sub Nicolao Patriarca Constantinopolitano, ut legitur in jure Orientali. Nitebantur illo solo verbo canonis 53. synodi sextæ Constantinopolitanæ, *μείζονα εἶναι τὴν πνευματικὴν οἰκειότητα τῆς τῶν σωμάτως συνάφείαν*: *majus esse vinculum cognationis spiritualis, quam corporalis*. Quod tamen cum dictum sit hyperbolicos, eo non est abutendum, ita ut cognationem spiritualem porrigamus ad modum, finemque ejus, quam jus sanguinis creat. Nam et canon ille vetat tantum nuptias contrahi inter susceptorem et matrem suscepti. At novissimum concilii Orientalis decretum, quo hujusmodi cognatio, ficta, et imaginaria coarctata est, longe melius sanctiusque, et forte procedente etiam tempore tota ea fictio, quæ non habet consensum partium, abrogabitur. Certe juris hujus arbitrium totum in hominibus est, neque enim est a Domino, vel Apostolis, nec ulla ejus memoria vetustior tempore Justiniani. His cognitis tempus est, ut exponamus cetera, quæ continentur in constitutionibus hujus tituli.

AD CAP. *Utrum*. I. CAP. *Super eo*. III. et CAP. *Tua nos*. Penult.

Prima, et tertia, et penult. constitutio pertinet ad hanc quæstionem, an inter filios duorum compatrum nuptiæ consistere possint. Compatres sunt pater spiritualis, id est, susceptor, et pater materve naturalis, *cap.* 4. *hoc tit.* et necessitudo, qua ob eam rem invicem conjuncti sunt specialiter, dicitur compaternitas, et confiliatio, sive *συντέκνεια*, et, ut arbitror in Theodori Balsamonis responso 43. et 44. pro *συμπενθερία*, quod est consoceratus, omnino legendum est, *συμπατερία*, vel *συμπατρία*, id est, *compaternitas*. Quæstio igitur, ad quam pertinet *cap.* 1. 3. *et pen.* hæc est, an filius naturalis susceptoris possit ducere in matrimonium filiam naturalem patris suscepti, id est, sororem suscepti, et utrum intersit, filii nati sint susceptori, vel patri naturali suscepti ante an post compaternitatem contractam. Dubitandi ratio hæc est, quia confratres esse videntur, qui sunt compatrum filii, qua ratione utitur etiam Demetrius Comadenus Archiepiscopus Bulgariæ in responso de gradibus cognationum, quod extat in jure Orientali, et movit etiam hæc ratio vetustiores, adeo ut inter filios compatrum ante, vel post compaternitatem genitos nuptias prohiberent: at recentiores inter eos nuptias permiserunt. Et recentioribus canonibus scilicet potius standum esse censet Pontifex in hoc cap. 1. sicut eleganter Tertullianus libro de baptismo ait, *in omnibus posteriora rem concludere, et sequentia antecedentibus prævalere*. Neque est, quod objiciatur *can. domino* 50. *distinct.* circa finem, ubi dicitur, quoties discordia et dissidium inter concilia esse videtur, ei concilio potius standum esse, quod antiquius, et potius est: quia hoc sic intelligi debet, ut potior sit semper synodus Oecumenica, sive universalis provinciali, quamvis sit posterior: alioqui ubi par est potestas utriusque synodi, utriusque Concilii, posterior priori prævalet. Ergo hodie inter filios compatrum nuptiæ permittuntur. Excipiuntur tantum duo casus in hoc cap. 1. si consuetudo certæ cujusdam ecclesiæ alia sit, a qua sine scandalo vix recedi possit, ut *cap.* 3. *inf. h. t.* et hæc est altera exceptio, si quis ex iis filiis, vel si uterque, ut dicitur in *cap.* 3. dederit causam compaternitati: ut si filium meum ex sacro fonte susceperis, hic filius meus non poterit ducere uxorem filiam tuam naturalem, sive ego eam vicissim

baptismo exceperim, sive non. Qui autem sint illi vetustiores, recentioresve canones, quorum in hoc cap. Alexander mentionem facit, ipse non aperit. Consentit quidem cum hoc cap. 1. *can. super quibus*, 30. *quæst.* 3. sed non etiam, ut vulgus existimat, ab hoc cap. 1. dissentit, qui sequitur canonem *super quibus*, can. *post susceptum*, quia non inter filios quoscunque compatrum nuptias prohibet, sed inter susceptum tantum, vel susceptam, et filium, vel filiam naturalem compatris, id est, susceptoris, vel commatris, id est, susceptricis, etiamsi post susceptum filium spiritualem prognatus prognatave sit, quæ est exceptio addita in *hoc cap.* 1. et in extremo *d. can. super quibus*, quam mox subjectus *can. post susceptum* confirmat, cujus verior sensus hic est, quem et glossa notavit in *d. cap. post susceptum*, sed in eo non permansit, ut plerumque homines, nisi natura sint veritatis studiosissimi, et amantissimi, falsa arripiunt potius, quam vera. Confirmatur etiam hæc exceptio *capit. pen. inf. h. t.* quo breviter hoc cavetur, filium compatris mei natum ante compaternitatem matrimonio filiæ meæ, quam compater meus ex baptismo sustulit, conjungi non posse: *can. post susceptum* loquitur de nato post compaternitatem, *cap. pen.* de nato ante compaternitatem, in utroque idem juris est, ut patet ex conjunctione *cap. pen. cum d. can. post susceptum.*

AD CAP. *Si vir.* II.

Docet in hoc capit. inter matrem suscepti, et susceptorem, vel inter patrem suscepti, et susceptricem, nec vetere, nec novo jure matrimonium consistere. At si pater, vel mater sciens, vel ignorans filium proprium in baptismo susceperit, non ideo dissolvitur matrimonium, quod jam ante compaternitatem legitime contractum est. Alioqui scientibus, et divertere cupientibus, hac via ad divortium patefieret aditus: ignorantes autem excusari æquissimum est. Et sic in hac specie non ideo minus matrimonium in suo statu perdurat, quod in eam causam reciderit, a qua incipere non potest, quod et ita in aliis causis sæpe fit, *l.* 85. §. 1. *de reg. jur.* Denique rite contractum matrimonium ex post facto non vitiatur, *l.* 3. *C. de interd. matrim. int. tutor. et pupill.*

AD CAP. *Martinus.* IV.

Ex hoc cap. 4. intelligimus, cognationem spiritualem contrahi, non tantum inter susceptorem, vel susceptricem, et patrem, aut matrem naturalem suscepti, adeo ut susceptore defuncto, id est, defuncto compatre, pater naturalis suscepti non possit viduam, quæ susceptori supervixit, uxorem ducere: quia et hæc patri naturali suscepti, videtur esse commater, quæ coadunata fuit, et commixta compatri suo per connubium, usque adeo, ut caro hujus, illius censeatur esse caro, juxta verbum Dei, *et erunt duo in carne una.* Denique uxor compatris mei est mihi commater, et ego illi compater. Eademque ratione, quæ uxoris meæ commater effecta est constante matrimonio, est etiam mihi commater, adeo ut mortua uxore mea illam uxorem ducere non possim, *can.* 1. 30. *quæst.* 4. Sed hæc, ut dixi in præfatione, concilium Tridentinum abrogavit. Quæ, inquam, uxoris meæ commater effecta est adhuc inter me, et uxorem meam constante matrimonio, non etiam, quæ ejus quam postea uxorem duxi, ante matrimonium, et consummationem matrimonii commater effecta est: hæc non est commater mea, licet uxoris meæ sit commater, *can. post obitum*, 30. *quæst.* 4. Nam et compater uxoris meæ non est is, qui jam compater meus erat, antequam uxorem eam ducerem, *can. qui spiritali*, *eadem causa, et quæst.* Et secundum hanc distinctionem, quæ probatur ab omnibus, evenit, ut modo quis duas, quæ inter se commatres sunt in matrimonium ducere possit, post obitum scilicet unius, alteram modo non possit. Commatrem dicimus, et Compatrem, et consilium, ut Græci συμπάτερα, et σύντεκνον, et confratrem in hac materia, ut in jure civili reperire est passim, et comprivignum, congenerum, et consocerum, et apud Plautum, commaritum.

AD CAP. *contracto.* V.

Ex hoc cap. intelligere licet, cognationem spiritualem contrahi non tantum per baptismum, sed etiam per catechismum. Solebat olim alio tempore fieri catechismus, alio baptismus, et catechismus præcedere, baptismus sequi: quod et hodie fit grandiore jam natu Judæo, vel infideli aliquo complectente fidem Christianam. Et cathecumenis quidem astante sponsore aliquo, ut in baptismo, eumque tenente, et offerente, exhibente, sal in os immitti solet, quod typus, et simbolum est sapientiæ, *can. ex hinc, et can. seq. de consecrat. distin.* 4. Concilii Carthaginensis tertii can. 5. idque primum sacrati salis pabulum dicitur in *hoc cap.* 5. et in *can.* 1. 30. *quæst.* 1. his utique verbis, *a primo sacrati salis pabulo*, catechismus significatur. Hodie catechismi etiam species servatur in parvulis recens natis, sanguinolentis, qui tingendi ecclesiæ offeruntur ori eorum indito sale. Neque enim id est ex forma tinctionis, sive baptismi, sed ex forma catechismi, itemque saliva, qua tingendi nares, et aures continguntur, et exorcismus, et sufflatio clerici, et

unctio pectoris atque scapularum, *can. dehinc, can. postea, can. sine parvuli, can. deinde de consecrat dist.* 4. Hæ omnes ceremoniæ ad catechism. pertinent, non ad baptismum, qui perficitur paucissimis verbis. Et sic hodie in parvulis recens natis uno eodemque tempore catechismi, et batismi solemnia peraguntur. At sciendum est, propinquitatem, sive cognationem, quæ venit a baptismo, hoc distare ab ea, quæ venit, et oritur ex catechismo, quod prioris ratione non tantum prohibetur matrimonium ne fiat, sed etiam, quod non habita illius cognationis ratione contractum jam est, dirimitur, *cap.* 3. 6. *et pen. h. t. cap.* 1. *et* 3. *eod. tit. in* 6. posterioris autem cognationis quæ ex catechismo descendit, non est tanta vis, ut et illius ratione neglecta contractum matrimonium dirimatur. Et hoc est, quod in *hoc cap.* 5. proponitur, et in *cap.* 2. *eod. tit. in* 6. et idem constat sæpe in aliis causis evenire, nempe, ut quod fieri prohibetur, factum tamen non infirmetur, *capit. ad apostolicam, sup. de regul. cap. quemadmodum, sup. de jurejur. cap.* 4. *et* 6. *sup. qui cler. vel vov.* ut ibidem docui.

AD CAP. *Veniens.* VI. et CAP. *Ex literis.* Ult.

Scriptum est hoc caput ad Episcopum Lincolniensem, et Decanum de Untelun: sic leg. hi sunt in Anglia, ad quam et sequentia duo cc. respiciunt: capit. penult. quod scriptum est Magistro Sancio de Melun canonico Herefordiensi, in Anglia igitur, et cap. ult. in quo nominatim fit mentio Officialis Cantuariensis Episcopi in Anglia. Officialis judex est, qui ab Episcopo constituitur causarum ad Episcopi cognitionem pertinentium, diversus a Vicario Episcopi: nec enim idem est Officialis, et Vicarius, *cap.* 3. *de tempor. ordin. in* 6. Sententia autem hujus cap. 6. hæc est: inter susceptricem, et patrem suscepti matrimonium consistere non posse, quod et hodie obtinet: susceptrix patris suscepti est commater, pater susceptrici compater. Sed hac de re satis diximus supra, ut et de cap. pen. et ult.

AD TITULUM XII.

De cognatione legali.

AD CAP. *Si qua.* Unic.

In hoc titulo est tantum unicum rescriptum Nicolai Pontificis ad consulta Bulgarorum: atque sunt ejusdem Nicolai multa rescripta in decreto Gratiani, et congruit omnino hoc rescriptum cum jure civili: nemo potest sibi fratrem, aut sororem facere per adoptionem, *l. nec apud, C. de hæred. instit.* quia nec natura sibi quisquam fratrem gignit, et adoptio naturam imitatur, aut si non imitetur nulla est. Denique ἀδελφοποιΐα, ut Demetrius Comadenus scribit in responso de gradibus cognationum, τῇ φύσει ἀνακόλουθος ἐστιν, id est, *adoptio in locum fratris non est conveniens naturæ.* Fratres igitur adoptio non facit, sed liberos tantum, veluti, filium, nepotem: pronepotem: is tamen, qui adoptatus est in locum filii, vel filiæ, filio, vel filiæ naturali adoptatoris, qui in ejus potestate est, frater est adoptivus, vel soror adoptiva, *l.* 12. §. *ult. de rit. nupt. l. qui in adoptionem, de adoption.* nec quamdiu manet adoptio inter se matrimonium contrahere possunt, ac si quod contraxerunt, id dirimendum est, ut hæc hujus cap. verba demonstrant, *nuptiæ consistere non possunt:* quod est, dirimendæ sunt, si forte temere contractæ sint. Adoptione soluta per emancipationem, vel emancipato filio, aut filia naturali, et filio adoptivo retento in potestate, tunc inter eos licitum est matrimonium, quia desierunt esse fratres, *l.* 17. *de rit. nupt. l.* 9. *in fin. de liber. et postu.* et perinde est, atque si nunquam adoptio intervenisset. Ad hujus vero cognationis legitimæ imitationem, et exemplum, quia initio tituli superioris diximus comparatam esse cognationem spiritualem, filium spiritualem filii adoptivi loco esse: monendi estis hodie ex concilii Tridentini sententia inter hanc et illam cognationem hanc consequi vel conflari differentiam, quod illa pariat fraternitatem adoptivam: hæc vero non pariat: nec enim per baptismum confrater quisquam alteri fit. Etiam illud observa, filium spiritualem non esse adoptivum: quia adoptio desiderat consensum utriusque partis, qui nullus intervenit in baptismi susceptione, vel datione. Nec enim id agitur, ut susceptus susceptori, vel ministro filius adoptivus sit. Non esse igitur filium spiritualem adoptivum, sed adoptivi loco, vel quasi quodammodo adoptivum.

AD TITULUM XIII.

De eo, qui cognovit consanguineam uxoris suæ, vel sponsæ.

Titulus decimus tertius est de eo, qui cognovit consanguineam uxoris suæ, vel sponsæ, et sic legitur etiam hic titulus in tertia collectione Decretalium: at in prima collectione ita legitur, *de eo, qui cognovit consanguineam suæ uxoris, vel sponsam sui consanguinei.* Ego utramque lectionem conjungendam, et restituendam esse censeo hoc modo, de eo, qui cognovit consanguineam suæ uxoris, vel

sponsæ, vel sponsam sui consanguinei : nam et de eo, qui cognovit sponsam, vel uxorem sui consanguinei est *caput.* 3. *et* 6. de eo, qui cognovit consanguineam suæ sponsæ, est *cap.* 9. Consanguineam autem, et consanguineum accipit generaliter pro cognato cognatave cujuscumque ordinis, superioris vel inferioris, vel ex transverso. In jure civili consanguinea strictius accipitur, nempe pro sorore tantum ex eodem patre, consanguineus pro fratre germano, non pro cognato quolibet, nec usquam in jure civili consanguinitas accipitur generaliter pro cognatione, sed specialiter pro fraternitate, hoc est certissimum. Quamobrem, dum diagramma cognationis vocant arborem consanguinitatis, dupliciter peccant: quia neque diagramma illud arboris speciem habet, sed graduum potius, et scalarum, ut JC. ait, et consanguinitas non significat cognationem omnem. Sponsam autem accipit in hoc tit. etiam pro uxore, cum qua tamen vir nondum rem habuit, quasi scilicet uxorem proprie faciat coitus, non consensus solus, quod tamen est falsum : et ita sponsam accipi in *cap.* 2. *hoc tit.* constat ex antiqua Decretali, quam nobis dedit Bernardus Papiensis in prima collectione. Parum vero, aut, nihil in hac causa refert, cognoverit quis, constupraveritve cognatam uxoris suæ, vel uxorem sui consanguinei ante, aut post contractum matrimonium, *cap.* 3. 5. *et* 7. *hoc t.* Nihil item refert cognoverit eam naturaliter, ut natura fert atque postulat, an extra ordinem, *d. cap.* 7. His præmissis venio ad explicationem singulorum capitulorum.

AD CAP. *Si quis*. I. et CAP. *Transmissæ*. IV.

Hoc cap. 1. est de eo, qui sciens scientem privignam suam cognovit, id est, filiam uxoris suæ ex alio marito jam mortuo, quam filiastram vocat, ut *et can. de iis* 30. *quæst.* 1. et antiqua etiam inscriptio urbis Romæ: *Epitincano filiastro, etc.* Ait autem, eum, qui privignam cognovit, nec matrem, nec privignam uxorem retinere, vel habere posse, nec alii quoque ipsum, vel privignam matrimonio ullo unquam tempore conjungi posse, quia adulteri, et incesti, vel ut Seneca loquitur in Thebaide, incestifici sunt, *l.* 38. *in princ. ad leg. Jul. de adult.* et pœna incestorum hæc est, ut quod superest vitæ sine ulla spe conjugii transigant in perpetuo luctu, et squallore, perpetua pœnitentia, *cap.* 2. *et* 8. *hoc t. can. de incestis*, 35. *quæst.* 3. Et huic censuræ utique locus est, sive viva, sive mortua uxore privignam cognoverit, *cap.* 4. *inf. hoc t.* quod et hic explicabitur, in quo et id additur, eum, qui post mortem uxoris privignam cognovit, et aliam uxorem duxit, ac nihilominis cum privigna res mariti agere perseveravit, uxorem quidem secundam non dimittere, sed abstinere ab ea debere, nisi ea ipsum ad rem provocaverit; provocari eum posse, non provocare, sed intentum pœnitentiæ esse oportere. At si uxorem secundam vivendo superaverit, residuum vitæ vivere cœlibem. Si quæras, quid de uxore prima sit dicendum, qua viva privignam cognovit, jam dixi, eum non posse illam in matrimonio retinere. Quod ita intelligo, ut invitam non retineat, quia ex causa adulterii divortium licitum est, quod tamen non dirimit matrimonium, sed corpora tantum conjugum separat, secernit, atque disjungit, adeo ut non possit mulier, quæ ob eam causam divortit a viro, nisi mortuo viro, alii nubere, quod et in antiqua Decretali expressum est, et a me satis probatum in *cap.* 9. *sup.* de sponsal. volentem autem ut domi retineat, ita tamen ut ne ab ea exigat, quod Apostolus ad Corinthios, debitum, sive τὴν ὀφειλὴν vocat, quod et mox eodem loco ἀποστερήσεως, quasi fraudati debiti nomine significat: ut tamen id debitum ipsa ab eo possit exigere. Denique ut possit ab eo desiderare ut jus matrimonii expleat, non item ipse ab illa, quod et in hoc capit. 1. innuunt hæc verba, *nec a matre debitum petere*, id est, τὴν ὀφειλὴν, ut legit vulgatus interpres illo loco Divi Pauli, et Clemens Alexandrinus.

AD CAP. *Veniens*. II.

Ostenditur in hoc cap. eum, qui cognovit matrem sponsæ, vel uxoris suæ alii nuptam priusquam uxori suæ commisceretur, posse, quidem sibi pœnitentia injuncta, aut parte pœnitentiæ, ut in *cap.* 4. *de temp. appellat.* ex dispensatione, id est, ex indulgentia Pontificis, quam et Græci οἰκονομίαν vocant, quo verbo significatur administratio, et dispensatio rerum familiarium, tamen et posteriores Græci οἰκονομίαν accipiunt pro indulgentia, *qu' on appelle dispence*, et οἰκονομεῖν pro veniam dare, *dispencer*, ut in Alexii Comneni *Novella* 3. *de solut. sponsal.* posse, inquam, eum etiam peracta tantum parte pœnitentiæ ex dispensatione, κατ' οἰκονομίαν, aliam uxorem ducere, et illa alii nubere, quasi scilicet non secuto concubitu nondum perfecte uxor fuit, alioqui consummatum matrimonium ex causa adulterii non dissolvitur, ita ut liceat de alio matrimonio cogitare viro, vel mulieri, sed dissolvitur tantum vitæ communitas, et consuetudo exacto a se viro, si in ædibus dotalibus, aut in ædibus uxoriis propriis babitaverit. Et præterea si post vel ante consummatum matrimonium matrem uxoris cognoverit, quia adulterium duplex commisit, violato tum suo, tum soceri matrimonio, et adulterio adjunxit incestum, quod detestationis causa ἀσέβεια dicitur, Levit. 18. quasi nefandum sce-

lus, quo nihil tetrius, et fœdius excogitari potest, tamen ita separatur ab uxore, ut nec ulli alii unquam illa viva, vel mortua matrimonio copulari possit. Sponsam autem in hoc cap. 2. accipi pro sponsa accepta verbis præsentibus, quæ profecto justa uxor est, ex antiqua et integra Decretali constat, quod glossa, quæ illam Decretalem viderat, non observavit, quæ hic sponsam accipit pro sponsa pacta tantum, et sperata, non etiam accepta verbis præsentibus, cum tamen eadem glossa ex eadem antiqua Decretali, cujus testimonio utitur, observaverit, adulterium simul, et incestum fuisse commissum cum matre sponsæ, qua de causa, et major viro dicitur imponenda esse pœnitentia, quam pro adulterio solo.

AD CAP. *De illo*. III. et CAP. *Super eo*. V.

Si cum esset jam contractum matrimonium inter Titium, et Cajam, id convellere conetur frater Titii, dicendo, sibi rem cum uxore fratris fuisse, antequam eam duceret uxorem: hæc fratris allegatio sola, si non probetur idoneis testibus, vel si non res publica, et notoria sit, ut ait, non est idonea ad matrimonium dirimendum: possit esse idonea ad matrimonium impediendum, quod nondum contractum est, *cap.* 12. *sup. de sponsal.* sed non etiam ad dissolvendum id, quod jam rite contractum, et consummatum est, nisi ut diximus, ea res idoneis testibus comprobetur, vel nisi ea res manifesta, et vulgo nota sit omnibus: quod manifestum, publicum, notorium est, probatione non indiget, *l.* 11. *§. idem libro* 2. *de act. empt.* Appius apud Livium *lib.* 39. *Rem evidentem non esse pro dubia quærendam*. Hoc sane casu, si res manifesta, vel si testibus fiat manifesta, matrimonium dissolvi oportet, quasi ratione affinitatis, quæ contrahi videtur non ex licita tantum, sed etiam ex illicita venere, *cap.* 6. *et* 7. *et pen. h. t. can. nec eam*, 35. *q.* 2. Conjungamus huic capitulo capitulum 5. quo ostenditur, etiam non dirimi matrimonium rite contractum ob id solum, quod vir dicat, se ante contractum matrimonium rem habuisse cum cognata uxoris suæ, etiamsi idem illa cognata fateatur, idemque rumor partis cujusdam viciniæ differat, quia idoneum genus probationis non est, quod ex illorum dictis, qui forte colludio inter se habito id agunt, ut divortii causam instruant, vel quod ex viciniæ rumore qualicunque ducitur, quo nec incertius, inconstantius, vel fallacius quicquam est, ut docui *c.* 27. *sup. de sponsal.* Posset quidem fama, sive rumor (nec enim est sequenda glossa faciens differentiam inter hæc duo) impedire matrimonium contrahendum, vel matrimonii consummationem, sed non etiam dissolvere rite perfectum, consummatumque, quod et hic glossa tradit recte.

AD CAP. *Discretionem*. VI.

Sponsalibus de præsenti conjugio factis inter me et mulierem quandam, matrimonium contractum intelligitur, quod sæpe jam diximus sup. etiamsi nondum sit secutus concubitus. Quamobrem etiamsi eam mulierem integram, intactamque nuptum collocaverim cognato meo, qui et mox illam deintegravit: ego lenocinium, illa et cognatus meus adulterium cum incestu commisisse intelligitur: sed tamen si id ipsa fecerit invita, et repugnans totisque viribus me cogente, et illam perducente, ego illi adulterium objicere non possum, quod fecit me auctore. Invitam eam nupsisse posteriori viro, cognato meo, cui eam obtuli, comprobat mox secuta ab eo discessio, ut hic proponitur, et repetitio prioris mariti, id est, repetitio mei. Proponitur enim eam quum primum potuit aufugisse a posteriori viro, et ad me rediisse. Quæritur, an justa sit repetitio? Quod videtur, quia repetit legitimum maritum, vel per interdictum scil. de marito exhibendo, et restituendo, vel per actionem in factum, ut *cap.* 10. *sup. de sponsal. cap. pen. inf. de adulter.* Nec sane in hac specie mulier a petitione hujusmodi repelli potest prætextu adulterii, cum ipse legitimus maritus, qui repetitur, nefarius auctor, et conciliator fuerit adulterii, sive incestus sub falso nomine matrimonii. Adulterium committitur cum uxore aliena etiam virgine: nec mirum, cum et committatur cum aliena sponsa, quæ nondum uxor est, quia neque matrimonium, neque spem matrimonii violare licet, *l. si uxor*, *§. Divi ad leg. Jul. de adulter. l. propter*, *C. eod. t.* Id tamen adulterium, si objiciat maritus, vel sponsus, antequam mulier recepta sit inter reos, qui eam produxit alteri, qui lenocinium ei præbuit, repelli potest exceptione lenocinii, *l. ita nobis*, *C. eod. t.* exceptione, inquam, vel replicatione, ut si repetenti uxori maritum legitimum, maritus opponat exceptionem adulterii, replicatio lenocinii dabitur uxori Non potest etiam uxori objici, quæ congressa est cum cognato legitimi mariti, quod ex ea re contracta sit affinitas inter eum et maritum, eadem ratione, quia id invita fecisse proponitur, lenocinante, et cogente marito, et affinitas quamvis contrahatur, revera tamen ut ait hoc loco, et *cap. pen. et ult.* post matrimonium inique contracta affinitas inter conjuges mulieri officere non debet, quæ iniquitas particeps non est, nec jure suo sine culpa sua fraudari debet. Itaque salva ei est repetitio legitimi mariti, quæ est innocens. Rectius tamen, ut tradit, et honestius fecerit, si vivo ma-

rito continenter vixerit, nec vel ad eum redierit vel alii cuiquam nupserit, nec unquam cognato mariti, cum quo se adulterio incestoque contaminavit. Et hæc est sententia Innocentii in hoc cap. 6. qua rejicitur nominatim, suppresso tamen Pontificum nomine, Alexandri III. et Urbani III. constitutio, qui non in hac quidem ipsa specie, sed in similibus tantum, quæ sub hunc tractatum, et titulum cadunt, distinguendum esse censebant occultum, et manifestum adulterium incestum, et inter proximum, et remotum gradum: inter occultum adulterium incestum, et manifestum. Si quis eam duxisset in matrimonium, cujus matrem, vel sororem, vel filiam adulterio, vel stupro cognoverat, vel cognovit post contractum matrimonium. Quamobrem nolebant invita muliere matrimonium contractum aliter dirimi, quam si manifestum crimen, et notorium esset, non etiam si occultum, *cap.* 4. *eod. t. in prima collectione, et cap. ult. de divort. in ead. collectione.* Distinguebant etiam inter proximum, et remotum gradum cognationis, si quis uxore dimissa sine causa legitima, quam in matrimonium duxerit cognatam ejus, et res cum ea mariti peregerit. Quamobrem, si duæ illæ mulieres proximo gradu cognationis invicem conjunctæ sint, veluti primo vel secundo, perpetuam viro continentiam indicunt, si remotiore gradu, puta tertio, vel quarto, jubent eum ad propriam uxorem reverti, et τὴν ὀφειλὴν, debitionem conjugalem exolvere, vel eam non dimittere invitam, *cap.* 2. *eod. t. in prima collectione, et d. cap. ult. de divort.* Hæ distinctiones non placent Innocentio, neque etiam iis utimur, nec sunt relatæ in hoc corpus constitutionum. Quid igitur hodie? Indistincte ex causa adulterii, neque invita virum dimittit, neque invitus uxorem. Sed et ex causa adulterii, non semper ultro maritus uxorem dimittere potest, non si ipse lenocinium uxori præbuerit, ut hic proponitur, maxime si invitam produxerit, non item si nec pudicitiam, et fidem maritus ipse exhibuerit, *l. si uxor,* §. *judex* (qui est elegantissimus et memoriæ mandandus) *ad leg. Jul. de adult. cap. pen. et ult. inf. de adult. can.* 1. 32. *q.* 6. Omnis labor erat in explicando hoc cap. 6.

AD CAP. *Fraternitati.* VII.

Quidam cum puellam infantem, id est, nondum septennem sponsalibus cum ea factis polluisset extra ordinem, ut ait: nec enim potuit ordine, quem natura posuit, cum ea congredi, quæ nondum erat viripotens: post extraordinariam illam libidinem, sororem ejus uxorem duxit, et per matrimonium igitur commisit incestum: quamobrem recte censet Pontifex in hoc capite, eam conjunctionem, tanquam nefariam dirimendam, et ex stupro qualicunque quæri affinitatem, sive id mature, sive immature, et extra ordinem illatum sit, adeo ut nec possit quis sororem ejus uxorem ducere, quam quoquo modo extra ordinem effusa vi libidinis constupravit: qua de re diximus satis *cap.* 3. *sup. de sponsal.*

AD CAP. *Ex literis.* VIII.

In hoc capit. 8. ostenditur, eum, qui cognovit sponsæ suæ matrem, ac deinde etiam sponsam, si res ita se habeat, ut est scriptum in integra Decretali, sive antiqua, ut ait, vere testatur glossa in cap. seq. videlicet in collectione tertia, eodem tit. si, inquam, ita se res habeat, id est, si judicio ita se rem habere comprobatum fuerit idoneis probationibus, et legitimis, eum, inquam, nec sponsam in matrimonium habere posse, videlicet, si postquam scivit, sponso rem fuisse cum matre sua, non erubuit se ei præbere morigeram, se ei prosternere, quia incesti cum matre admissi conscia et particeps fuit: matrem quoque sponsæ, et virum in perpetuo luctu, et mœrore vivere, et perpetuam continentiam fovere oportere, quod congruit omnino cum *cap.* 1. *et* 2. *sup. hoc tit.*

AD CAP. *Veniens.* IX. et CAP. *Tuæ fraternitatis.* Pen.

Quod sequitur in hoc cap. 9. est de eo, qui speratæ tantum et sponsæ suæ per verba futuri temporis sororem constupravit, ac deinde etiam sponsam duxit in matrimonium, et postea modo hanc, modo illam nefarie, et impudenter adiit: de hoc flagitio est etiam *cap. pen.* quod etiam nominatim Moyses detestatur his verbis *Deuteron.* 27. Maledictus qui concubuerit cum sorore uxoris suæ, et dixit omnis populus, fiat, fiat. Idemque santissimus legislator etiamsi polygamiam permitteret, destricte tamen vetat *Levit.* 18. ne quis viva uxore sororem ejus ducat, extraneam, ut superducat uxori suæ uxorem sed non sororem. Idem flagitium, et naturam abhorrere ex eo satis patet, quod et id infideles, quibus Dei lex, Deusque ipse incognitus erat, abhorruerunt. Certe apud Horat. *Cecropiæ domus*

Æternum opprobrium, quod male barbaras

Regum est ulta libidines, nihil aliud est, quam congressus Therei regis Thraciæ cum sorore uxoris, cum Philomela, quæ erat soror Progues uxoris suæ, quam ipsa est ulta occiso Ity communi filio. At, ut constituitur in cap. 9. hujusmodi flagitium, si in jure prolatum, et probatum non sit, si res sit occulta, si vitium angat tantum conscientiam

propriam, nullus sit alius accusator, nulla judicii forma, sed ea de re agatur tantum, ut loquuntur in foro conscientiæ, proculdubio confitenti, et pœnitenti injungenda est pœnitentia, ita ut ab utraque sorore penitus abstineat: alioqui nulla est pœnitentia, quam correctio nulla consequitur, *can.* 1. *de pœnit. collect.* 3. Sed si hac de re agitur in foro judiciario, ut *cap. pen. h. t.* uxor innocens, quæ nescivit flagitium viri, et sororis suæ, invita non dimittet virum, nec sine culpa sua suo jure defraudabitur, ut *cap.* 6. *sup. et cap. seq.* quanquam et ut in hoc cap. ostenditur melius, et honestius fecerit, si ab ejus viri consortio penitus abhorruerit, quod et ut faciat, monenda, non cogenda est. Etsi interim quamdiu maritus vixerit, alii se non conjunxerit: neque enim desinit esse uxor, aut ille maritus, invita non recedet a viro, sed ea tamen lege manebit cum illo, ut debitionem illa maritalem, τὴν ὀφειλὴν. possit exigere ab illo, non etiam ille ab illa, ut explicatum jam est sup. in cap. 2.

AD CAP. *Jordanæ*. Ult.

Eadem est sententia hujus cap. ult. quæ præcedentis. Desponsam mihi puellam impuberem per verba futuri temporis satis præmature, forte supplente ætatem malitia, cognovi anno ætatis decimo, quæ res præsumptum matrimonium inducit, *cap.* 15. *et* 30. *sup. de sponsal.* quod quidem præsumptum matrimonium non minoris momenti est, quam verum. Itaque si postea matrem ejus puellæ uxorem duxero, et cognovero, adulterium incestum, id est, non matrimonium, et cogor ad filiam ejus redire, si ipsa flagitii, quod mihi excidit, ignara me repetat, et vindicet sibi, quæ tamen, nam et hoc hic additur, rectius, et honestius fugeret congressum meum, quamvis uxor mihi esse non desierit, et vel ad tempus continenter viveret, puta dum viveret ipsa, et ego quoque dum viverem. Perpetua continentia hoc loco, id est, dum vivam, *l.* 1. *pro soc. et superioribus cc.* ubi perpetuæ continentiæ mentio fit.

AD TITULUM XIV.

De Consanguinitate, et affinitate.

Consanguinitas in jure civili est species agnationis, §. *vulgo*, *Institut. de success. cogn.* et accipitur tantum pro fraternitate germana, quæ ex eodem patre venit: hic accipitur generaliter pro cognatione omni et jure sanguinis. Affinitas autem in utroque jure est jus necessitudinis, quo devincti inter se sunt uxor, et cognati mariti, et contra maritus, et cognati uxoris. Ovid. 4. de Ponto:

Jus aliquod faciunt affinia vincula nobis:

Alias, quod satis novum est, affinitas accipitur pro cognatione, et jure sanguinis, *l. sancimus*, *C. de pœn. can.* 1. 35. *quæst.* 2. Et retro, quod etiam valde est novum, propinquitas accipitur pro affinitate in *can. lex* 27. *quæst.* 2. quod nec absurdum videri debet, cum et Aristoteles secundo Politic. συγγένειαν, id est, cognationem aliam faciat πρὸς αἵματος, cognationem, sive jus sanguinis, aliam faciat κατ' οἰκειότητα καὶ κηδείαν, quæ affinitas dicitur, et forte ideo etiam cognatio, vel propinquitas sanguinis, quia sanguis unius familiæ beneficio nuptiarum accedit ad finem sanguinis alterius familiæ. Extrema enim tantum per nuptias, seu fines conjunguntur: uxor scilicet sanguini mariti, et maritus sanguini uxoris, non etiam uterque sanguis, *l.* 4. §. *affines*, *de grad. et affin. cap.* 5. *inf. h. t.* quia et affines vulgus nonnunquam cognatos appellat, utpote uxoris meæ fratrem, et sororis meæ maritum cognatum appello in Vasconia, *mon cognat*, *can. quod autem* 35. *quæst* 5. Et frater quoque meus uxorem meam, quæ secundum Festum fratria ei est, suam cognatam vocat: ut apud Gregorium I. in sexto responso ad quæstiones Augustini Anglorum, sive Cantuariensis Episcopi. *Cum cognata*, inquit, *misceri prohibitum est*, id est cum ea, quæ fuit uxor fratris post mortem fratris, quemadmodum subjicit, quæ per conjunctionem priorem caro fratris facta est: et addit etiam, pro ea re, quod est verissimum, Joannem Baptistam capite plexum fuisse. Ut autem hujus tituli constitutiones facilius intelligamus, et principia totius istius juris teneamus, sciendum est, in computatione graduum cognationis recta, et perpendiculari linea, quæ ex parentibus, et liberis constat, nullam esse disparitatem inter jus civile, et Pontificium: at in linea ex transverso, sive a latere hodie magnam discrepantiam esse. Nam jure civili ex transverso nullus est primus gradus, *l.* 1. *et* 9. *de gradibus*, *et affini*. Jure Pontificio ex transverso est primus gradus. Itaque qui ex transverso proximior est gradus, quis utique is est, in quo frater, et soror constituuntur, jure civili est secundus: jure Pontificio primus, id est, fratres jure civili inter se sunt in secundo gradu, jure Pontificio in primo. Et consequenter fratrum, et sororum filii, id est, consobrini, inter se sunt jure civili in quarto gradu: jure Pontificio in secundo. Fratrum autem nepotes, id est, sobrini, inter se jure civili sunt in sexto: jure Pontificio in tertio, *can. ad sedem*, 5. *quæst.* 35. Et ratio differentiæ ex eo pendet, quod jus Pontificium in supradicta linea, quæ ex transverso, numerat gradus deorsum versum statim incipiens a persona, de qua quæritur quoto gradu ex tranverso nobis conjuncta sit;

jus civile sursum versum ascendit prius ad parentem in recta linea, a quo descendit is, de cujus cognatione transversa quæritur, *l. Jurisconsultus*, §. *sunt et ex lateribus, in fin. de gradibus, et affin.* Exempli gratia, si quæris quoto gradu mihi conjunctus sit frater jure Pontificio, dicam primo gradu: quia hic mihi statim primus occurrit cognatus ex transverso. At si de jure civili quæras, prius ascendam ad patrem, qui me, et fratrem, genuit, et observata regula proposita in §. *pen. Institut. de grad. cogn.* et eleganter explicata a Theophilo in §. 1. *de legit. agn. succes.* quam regulam, et canones sequi videntur, qui idcirco generationem, et gradum dicunt promiscue: observata, inquam, regula, quæ dictat, tot esse gradus, quot sunt generationes, dicam: me pater genuit, una est generatio: ergo unus gradus: idem pater genuit fratrem meum, altera est generatio: ergo alter gradus et consequenter a me ad fratrem meum duo sunt gradus. Frater igitur mihi secundo gradu est, non primo. Denique ubi jure civili duo sunt gradus, jure Pontificio est unus tantum, vel ut ait *dict. can. ad sedem*, duo gradus legales unum gradum canonicum constituunt. Et hæc quidem ratio numerandi gradus cognationis secundum jus Pontificium servatur, cum de nuptiis quæritur, licitæ sint necne: cujus rei cognitionem, quæ olim erat principum, vel populi, Pontifices suam fecere conniventibus Principibus. Ratio autem juris civilis servatur, cum est quæstio de hæreditatibus, vel tutelis proximis cognatis deferendis, cujus cognationem Pontifices non usurparunt, *d. can. ad sedem.* Ratio autem numerandi gradus cognationis recepta jure Pontificio non admodum vetusta est: nam vetustiores, qui eam secuti sint, non habeo Gregorio primo, qui fuit sub Mauricio Imperatore, et Zacharia, qui fuit sub Pipino, quique adeo fratres collocant in primo gradu, quos jus civile in secundo; consobrinos in secundo, quos jus civile in quarto, *can. quædam* 35. *quæst.* 2. *et* 3. *can. ad sedem*, §. *quædam, et can. parentelæ* 35. *quæst.* 5. Imo longe illis antiquiorem B. Ambrosium, qui fuit sub Theodosio Imperatore, invenio sequi computationem juris civilis etiam agentem de nuptiis licitis, vel illicitis in epistola 66. Quin et longo post Gregorium, et Zacariam tempore computationem juris civilis habuisse plurimos adsertores constat ex *d. can. ad sedem*, qui est Alexandri II. qui fuit sub Henrico IV. Imperatore. Nec sane etiam hujus computationis ulla extat certa constitutio, certave regula, certus canon, qui præcipiat deinceps ita numerari gradus. Nec quod Gregorius, aut Zacharias aliter eos numerarint, quam juris civilis auctores, ideo et hanc novissimam computationem sansisse intelligendi sunt. Invenio etiam Græcos Pontifices gradus cognationis nunquam aliter numerasse, quam juris civilis auctores. At pergamus ad alia. Ut facilius intelligamus constitutiones hujus tituli, notanda est etiam alia differentia inter jus civile et Pontificium. Jure civili affinitatum nulli sunt gradus *l.* 4. §. *gradus, de grad. et affin.* Unde jam olim docui in *d. l. Jurisconsultus, in prin. eod. tit.* esse legendum, *cognatorum gradus, et agnatorum*, non *cognatorum grad. et affinium*, quia cum nullæ sint affinium generationes, nec ulli affinium possunt esse gradus quandoquidem non ut cognati, ita etiam affines alii ex aliis generantur, ut pro numero generationum inter eos gradus constitui possint. Quo fit, ut qui ex genero, et filia mea nascitur, sit mihi quidem cognatus, quia filia mea eum generavit, cognatus cognatum gignit, non etiam sit mihi affinis hac ratione, quia affinis meus, id est, gener eum generavit quia affinis affinem non generat. Hæc est ratio juris civilis. At jure Pontificio affinitatum sunt gradus, non quidem ex affinitate sola per se, quod nec potest, constituti, sed deducti, et derivati quodammodo ex ratione cognationis: nam ita censent Pontifices, quo gradu quis uxori meæ cognatus est eodem eum mihi esse affinem, *can. porro* 35. *q.* 5. Et ita quia frater, vel soror uxoris meæ ei est cognatus cognatave primo gradu jure Pontificio, mihi quoque affinis est primo gradu. Et similiter, quia filius filiave sororis meæ uxori meæ cognatus cognatave est secundo gradu, mihi quoque affinis est secundo gradu. Item quia nepos neptisve sororis meæ uxoris, uxori meæ est cognatus cognatave tertio gradu, mihi quoque est affinis tertio gradu. Ad hæc notandum est, differentiam etiam canones facere inter gradus affinitatis, et genera affinitatis, quod sic demonstro. Nuptiæ prohibitæ sunt hodie usque ad quartum gradum affinitatis, et cognationis etiam, incluso etiam quarto gradu, ut dicam fusius in cap. pen. non sunt etiam hodie prohibitæ nuptiæ, nisi in primo genere affinitatis, in secundo, vel tertio genere affinitatis permissæ sunt *d. cap. pen.* Ergo differentia est inter gradus, et genera affinitatis. At primo quidem genere affinitatis marito sunt affines cognati uxoris, et vicissim uxori cognati mariti, hi sunt proprie affines, unde et in specie *cap.* 1. *h. t.* qui prioris mariti erat cognatus in quinto gradu, idem recte dicitur in antiqua Decretali, quæ extat in prima collectione Bernardi Papiensis, recte, inquam, dicitur, viduæ, in cujus matrimonium convenire vult, esse affinis in primo genere affinitatis. Secundo autem genere affines sunt marito affines uxoris ex aliis nuptiis, ex prioribus nuptiis, et vicissim uxori affines mariti ex aliis nuptiis, qui tamen non sunt proprie affines, sed affinium loco, ut in *l.* 15. *de rit. nupt.* nurus uxoris est mari-

to nurus loco, et gener mariti uxori generi loco: qua ratione, et jure civili marito defuncta uxore non erit connubium cum uxore quondam privigni sui, quia ei erat nurus loco: et retro uxori defuncto marito non erit connubium cum marito quondam privignæ suæ, quia ei erat generi loco: quia utique prioris mariti proprie gener erat, quæ est sententia *d. l.* 15. At hodie ex *d. cap. pen.* sive concilio Lateranensi habito sub Innocentio III. in secundo genere affinitatis nuptiæ vetitæ non sunt, et abrogata est *d. l.* 15. Et multo minus vetitæ sunt in tertio genere affinitatis, quod consistit, ut id etiam exponam, inter me, et uxorem secundam quondam generi meæ uxoris. Nam privigna sive filiastra, ut loquitur, mihi est affinis primo genere: maritus privignæ secundo genere, quasi gener, licet proprie non sit gener meus, uxor igitur secunda istius, quasi generi mihi est affinis tertio genere affinitatis. Sic maritus secundus quondam nurus uxori meæ est affinis tertio genere. Nam privignus uxori meæ fuit affinis primo genere: uxor ejus secundo quasi nurus: maritus ergo secundus istius quasi nurus est uxori meæ affinis tertio genere. Proinde quantum intelligere licet ex superioribus in tertio genere affinitatis constituendo, quatuor personæ interveniunt, in secundo tres, in primo duæ solummodo. Quamobrem a Græcis primum genus affinitatis dicitur esse δυογενείας, secundum τριγενείας, tertium τετραγενείας. His cognitis facilius intelligimus constitutiones hujus tituli, quæ alias videbantur difficillimæ, quas sigillatim omnes propria recitatione exponam.

AD CAP. *Ex literis.* I.

Species hujus capituli primi latius exposita est in antiqua Decretali, quæ extat in collectione Bernardi Papiensis, nempe hoc modo: Lucius Titius mulierem aliquam clandestine subarravit tanquam uxorem, vel tanquam sponsam, et in consuetudine eadem, eodemque thoro habuit jam per annum. Mulier autem cum ageret sub cura Mundualdi, id est, tutoris curatorisve, sicut olim omnes mulieres erant in perpetua tutela, vel cura, Mundualdus ille quasi non jure contractis nuptiis Lucium Titium urgebat acriter, ut eam mulierem publice uxorem duceret in conspectu ecclesiæ, quam duxerat clam, et malo more. Vox hæc Mundualdi, quæ extat in antiqua Decretali, est frequentissima in legibus Longobardorum, qua significatur, qui alium, aliamve in potestate habet, a *munde*, quod Germani agnoscunt, et *Walten,* quod est procurare, gerere, agere aliena negotia. Unde et in illa antiqua Decretali idem Mundualdus, paulo post procurator appellatur, procurator scilicet, sive actor rerum mulieris, quæ et ibidem dicitur fuisse in ejus potestate, quæ verba Mundualdi appellationem commostrant, consignificantque, sicut in *l.* 1. *de cur. fur.* dicuntur furiosi, et prodigi esse in potestate curatoris. Cum autem urgente Mundualdo mulieris Lucius Titius paratus esset eam mulierem publice in conspectu ecclesiæ uxorem ducere, ne quid Mundualdus ambigeret de matrimonio inter eos contracto, extiterunt duo testes, qui dicerent Lucium Titium priori viro fuisse cognatum quarto gradu ex transverso, sive a latere, et per hoc etiam affinem esse mulieris quarto gradu, ergo inter eos nuptias consistere non posse. In antiqua Decretali aliter ponitur. Lucium Titium scilicet priori marito fuisse cognatum quinto gradu, et affinem igitur viduæ quinto gradu, quia tum nihil intererat quarto an quinto gradu affines essent, *c.* 6. *inf. h. t.* Prohibitio enim nuptiarum inter cognatos ex transverso, et inter affines tum extendebatur usque ad septimum gradum. At hodie, quia non excedit prohibitio quartum gradum ex *cap. pen. hoc tit.* quinto gradu affinem in matrimonium ducere licet. Hi vero duo testes, qui id dicebant, quod retuli, non erant idonei: nam unus tantum de auditione testimonium ferebat, quod hodie in quæstione de gradibus parum, aut nihil valet, *cap.* 7. *inf. hoc t. cap.* 47. *sup. de testib.* Olim cum prohibitionis finis erat septimus gradus, testimonium de auditione valebat aliquid, *cap.* 2. *de sob. suscep. ex serv. nup. in* 1. *collectione.* Alter vero testis nolebat suum testimonium jurejurando confirmare, quod tamen jura in testibus exigunt omnimodo, *cap. nuper*, *sup. de testib. l. jurisjurandi*, *C. eod. tit.* Itaque eorum testimonio neglecto, aut refutato, et dilata in aliud tempus publica, et solenni celebratione nuptiarum, Lucius Titius in consuetudine ejusdem mulieris perseveravit. Post tamen aliquantulum temporis rursus instante Mundualdo eam publice duxit uxorem in ecclesia. Qua re transacta extiterunt alii duo testes, qui dicerent, et jurarent coram Archipresbytero Palumbare, sic legendum, quod est castrum in regno Neapolitano, subjectum cœnobio Cassinensi, ad cujus Abbatem hæc constitutio scripta est, qui jurarent, inquam, Lucium Titium posteriorem virum fuisse conjunctum priori quarto gradu cognationis, sic legendum hoc loco, quod et sequentia pervincunt. Et ita legitur, ut nunc primum adverti in hac editione. In nuperrima editione Romana, in hoc cap. perperam hic legitur, *quinto*. Et ita etiam Gallica translatio habet, *par le quart degré de lignage*. Qui igitur jurarent posteriorem virum fuisse cognatum priori quarto cognationis gradu: nam ex quinto gradu non prohibemur uxorem ducere jure novissimo, ad quod torsisse Raymundum hujus constitutionis verba manifestum erit, si hæc constitutio conferatur cum antiqua, in qua longe aliter ponitur, hosce posteriores

testes jurasse, patrem posterioris viri Lucii Titii fuisse cognatum priori viro quinto gradu cognationis, et consequenter Lucium Titium fuisse cognatum priori viro sexto gradu: ergo et affinem viduæ sexto: quoto quis gradu cognatus est marito, eodem affinis est uxori ejus. Ea vero affinitas tum impedimento erat nuptiis contrahendis inter mulierem, et virum mulieri affinem quinto, vel sexto, vel septimo gradu: hodie non est impedimento: quia ratione cognationis, et affinitatis prohibitio coeundarum nuptiarum extenditur tantum usque ad quartum gradum, *cap. pen. inf.* Unde si, ut hic proponitur, duo illi posteriores testes sint idonei, et, ut loquuntur, omni exceptione majores, id est, quibus nulla exceptio, sive præscriptio objici possit, *lesquels on ne puisse reprocher*, quo modo loquitur etiam *l. optimam, in fine, C. de contrah. stipul. capit. 47. supra, de testib. et cap. 3. de cogn. spirit. in secunda collectione*, et jurati affirmaverint, Lucium Titium priori viro fuisse cognatum quarto gradu, dissolvi matrimonium oportet, quasi ab initio non jure contractum, quoniam æque abstinere, ut ait, vidua debet cognatis prioris mariti, atque a propriis cognatis usque ad quartum gradum hodie, usque ad septimum olim. Legendum in hoc loco, *a consanguineis mariti*, non *a consanguineis uxoris*. Alioqui ratio non congrueret cum specie hoc loco proposita, quæ, est de muliere, quæ nupsit viri defuncti cognato in quarto gradu, cum ratio sit de viro, qui duxit cognatam uxoris vita defunctæ. Nec tamen heic nego pariter interdici viro connubium cum cognatis prioris uxoris ratione affinitatis usque ad quartum gradum hodie, et contra mulieri cum cognatis prioris mariti, *can. de propinquis*, *et can. æqualiter, 35. quæst. 3.* Hæc est sententia hujus cap. Verum non est omittendum, quod additur in extremo, causas, matrimonii non temere, aut passim quoslibet disceptare, et dijudicare posse, non certe arbitros compromissarios, ut est nominatim proditum in *cap. pen sup. de in integr. rest.* sed judices, inquit, qui judicandi habeant potestatem. Compromissarii, nec judices sunt, quia privatorum consensus, sive compromissum judicem facere non potest. Non dicit judices, qui administrationem habeant, qui distinguuntur ab iis, qui judicandi tantum facultatem habent in *d. cap. pen.* et hi, qui administrationem habent, sunt judices ordinarii, veluti Episcopi, et magistratus, qui jurisdictioni præsunt. Non ergo hoc desiderant ut sint Episcopi, ut sint magistratus, sed hoc tantum ut judicandi habeant potestatem. Nam et delegati ab ordinariis judicibus harum causarum idonei disceptatores sunt: at delegari in hanc rem non temere quoslibet, sed instructos peritia juris Pontificii, et ingenio, prudentes atque providos viros, alioqui satis esset delegare neque mutos, neque surdos.

AD CAP. *Super eo*. II.

Ex hoc cap. 2. intelligimus, dissolvi sponsalia collata in futurum tempus, veluti in ætatem nubilem pullæ, quæ nondum erat matura viro: dissolvi, inquam, si quis interim propinquam ejus stupro cognoverit: etiam ex stupro, vel ex concubinatu quasi affinitatis causam fieri: ex stupro, inquam, quasi affinitatem conjungi, ut *cap. 3. sup. de sponsal. cap. 6. 7. et pen. sup. tit. prox.* immo et quasi cognationem, *l. et nihil, de rit. nup. l. 1. §. pen. de concubin. l. 4. C. de nupt.* quasi affinitatem, inquam, vel quasi cognationem. Proprie enim affinitas, vel cognatio non contrahitur nisi ex justis nuptiis, *l. 4. §. sciendum, de gradibus, et affin.* Sententia vero, quod jam satis exposui, hujus capit. ita procedit, non tantum si stuprum, quod admisit sponsus in propinquam sponsæ, sit manifestum, sed etiam si communi fama, et sermone celebretur: nam et si fama sola non dissolvat matrimonium, ut diximus in *cap. 3. sup. tit. prox.* dissolvit tamen spem matrimonii.

AD CAP. *Quod dilectio* III. et CAP. *Vir qui*. Ultim.

Huic cap. 3. conjungam etiam cap. ult. Ex indulgentia Pontificis Romani in regno Norwegiæ ex sexto gradu cognationis a latere licebat uxorem ducere contra veteres regulas juris Pontificii, quæ nec ex septimo gradu permittebant uxorem ducere, ut constat ex *can. 1. can. nulli, can. progeniem. can. de consanguinitate, can. nulli. 35. quæst. 2. et 3.* Verum in regno illo Norwegiæ, quod hodie coadunatum est regno Daniæ, ex indulgentia Pontificis Romani, ex sexto gradu licebat uxorem ducere, nec mirum, cum et in regno Angliæ in ipso initio, quo id regnum agnovit fidem Christianam, ex indulgentia Pontificis Romani Gregorii I. etiam ex tertio, et quarto gradu licebat uxorem ducere, ne quid in initiis amplectendæ religionis Christianæ, ex aliis antiquis moribus quicquam mutaretur, ut neophyti, qui accipiebant fidem Christianam libentius eam reciperent, et amplecterentur, *can. quædam lex, 35. quæst. 5.* At quod ad speciem propositam de indulgentia concessa regno Norwegiæ, finge: duo sunt cognati a latere, sive ex transverso, mas et fœmina, ex quibus mas distat a stipite, id est, a communi parente, ex quo uterque descendit, secundo gradu, fœmina autem sexto. Quæritur, *an ex indulgentia supradicta inter se matrimonio conjungi*

possint? Exempli gratia, nepos, qui avo est secundo gradu, an potest uxorem ducere trineptem, quæ eidem avo est in sexto? Et videtur posse secundum regulam, quam doctores quidam induxerunt, ut additur in antiqua Decretali, quæ vult spectari remotiorem, non proximiorem gradum: atque ita definit, quo gradu distat remotior a communi parente, qui causa est cognationis ex transverso, eodem etiam eum distare ab eo, qui communi parenti gradu proximior est, *cap. ult. inf. h. t.* Ergo nepos ille, et trineptis sunt inter se cognati ex transverso sexto gradu: avo autem directo limite, sunt liberi sive descendentes, unus secundo, alter sexto gradu. At hæc regula in Norwegia non erat in usu, quinimo in eo regno quo gradu proximior conjunctus erat communi parenti, remotior erat. Et ita in specie proposita, qui quæve communi parenti erat in secundo gradu, non poterat in illo regno conjungi illi, qui quæve eidem parenti erat in sexto gradu, quia non ad remotiorem, sed ad proximiorem gradum spectabant, remotiorem trahebant ad proximiorem, non proximiorem ad remotiorem, ut regula illa Doctorum facit. Et sane hanc consuetudinem, ne quid ejus immutatio offensionis inducat in eo regno, hunc usum longævum, qui in illo regno invaluerat irroboraveratque, potius servandum esse censet Pontifex, quam supradictam regulam Doctorum, ne qua innovatio vetustæ consuetudinis offensionem pariat. Et docet recte, huic consuetudini nihil adversari superiorem indulgentiam, qua licebat Norwegis ex sexto gradu uxorem ducere, quoniam ea indulgentia est intelligenda de iis, quorum uterque a communi parente distat sexto gradu: qui utique et sexto gradu distant inter se, non de iis, quorum unus distat sexto, alter secundo tantum. At, ubi talis consuetudo non invaluit, sequemur regulam illorum Doctorum, quia jure Pontificio recepta est; et comprobata. Unde, quia hodie quinto gradu inter cognatos ex transverso nuptiæ permissæ sunt ex *c. pen. inf.* cognatione secundum canones computata, si vir, ut ostenditur in *cap. ult.* distet a communi stipite quarto gradu, vel, ut ibi glossa addit recte, tertio, vel secundo (non addit primo, quoniam si primo, non esset locus regulæ sive c. ult. certa ratione, quam hic prætermitto) mulier autem distet a communi parente quinto gradu, nuptiæ inter eos consistere possunt quasi cognatos in quinto gradu tantum invicem. Hæc est sententia *c. ult. hujus. t.*

AD CAP. *De infidelibus.* IV.

In hoc cap. hoc tantum ostenditur, matrimonium contractum inter paganos, vel Judæos legibus moribusque gentis suæ, etiamsi inter se cognati sint eo gradu, quo non licet Christianis in matrimonium convenire, iis postea Judæis, vel paganis Christianis effectis baptismo, non dissolvi, *c. gaudemus, inf. de divort.* Et ideo plerunque in utroque jure, matrimonium legitime contractum nulla ex causa est ex post facto dissolvendum, *l. 3. C. de interd. matr. c. 2. sup. de cogn. spirit.* Et in specie quoque generi adoptati non emancipata filia, vel nurus adoptatæ non emancipato filio, cum quæritur, utrum adoptio impediri, an propter adoptionem matrimonium dissolvi debeat, qua in quæstione a se ipso dissentire videtur Theophilus in §. *sed si qua, de nup.* et in *prin. tit. de adopt.* humanior opinio est, adoptionem impediri, quia res fuit controversa, impediretur adoptio an matrimonium, et in re controversa melius est humaniorem sententiam sequi, quam, cum et severiorem proposuisset Theophilus in *d.* §. *sed si qua*, quæ etiam quosdam assertores habuit, ut patet ex *l. pen.* §. *sed videamus, de rit. nup.* tandem Theophilus in *pr. tit. de adopt.* acquiescit humaniori sententiæ, non severiori.

AD CAP. *Quod super.* V.

Ex hoc cap. intelligimus, quemadmodum accipiendum sit, quod Modestinus ait in *l. 4.* §. *affines, de grad. et affin.* affines esse viri et uxoris cognatos. Neque enim id ita accipiendum est, cognatos viri, et cognatos uxoris invicem esse affines. Nam Modestinus utique voluit definire, qui essent affines, et, si is sensus esset definitionis illius, Modestinus omisisset eos, qui omnium maxime inter se sunt affines, puta cognatos viri, et uxorem: et retro, cognatos uxoris, et virum, *can. porro 35. quæst. 5.* quæ affinitas nec morte alterutrius conjugis in superstite perimitur, *can. 1. 35. quæst. 10.* Et hoc quoque solum Modestinus significare voluit, cum dicit, affines esse viri et uxoris cognatos, viri scilicet cognatos uxori esse affines, et uxoris cognatos viro. Quod et in sequentibus demonstrat satis aperte, dum ait, per nuptias duas cognationes ita jungi, ut altera ad alterius finem, id est, extremitatem accedat. Et inde etiam tractum affinium nomen. Affines dicuntur etiam, qui in agris vicini sunt, qui confinia prædia habent et possident, *l. pen. fin. regund.* et apud Festum, et in glossis veterum, in quibus affinis exponitur ἀγχιτέρμον. Ut autem ager meus non toti agro vicini mei est affinis, sed fini tantum, et extremitati ejus: ita cognatio mea, non toti cognationi uxoris meæ est affinis, sed fini tantum ejus, id est, uxori meæ, et contra. Quod et aperte definitur in hoc cap. 5. nempe cognatos viri affines esse uxoris, et cognatos uxoris affines viri: cognatos autem utriusque conjugis inter se non esse affines. Et hac ratione fieri, ut pater et filius recte contrahant nuptias cum matre et filia, quia neque filia meæ uxoris ex alio viro, filio meo ex alia uxore est

affinis, id est, comprivigni inter se non sunt affines, *l. generali*, *§. inter, de rit. nupt. l. Titia, de verb. oblig. §. mariti*, *Instit. de nupt.* nec consoceri quoque, id est, pater mariti, et mater uxoris inter se sunt affines. His consequens est, ut avunculus et filius sororis, qui vulgo dicitur nepos, recte contrahant matrimonium cum duab. sororib. et generaliter duo cognati cum duabus cognatis: quod et hic proponitur. Porro ostenditur in extremo hujus cap. nihil posse consuetudinem adversus jus publicum, quo certis gradibus finita, et cohibita est coeundarum nuptiarum licentia, nisi hæc consuetudo ipsa jure publico comprobata sit, forte propter offensionem, et scandalum, quod inde nasceretur, si quid novi contra consuetudinem fieret, ut *cap. 3. sup. h. t. et c. 1. de cogn. spirit.* Namque alias, ut ait, malam consuetudinem corruptelam potius esse, quam consuetudinem, quod verbum frequenter usurpatur in his libris, *cap. 7. et ult. de consuetud. cap. 11. de excess. prælat.*

AD CAP. *Quia circa*. VI.

Jam didicimus *sup.* in *c. 3.* ex indulgentia Pontificis intra gradus prohibitos, jure Pontificio scilicet, non etiam intra gradus expresse prohibitos, jure civili, ut equidem sentio, et plerique alii mecum: ex indulgentia igitur Pontificis intra gradus prohibitos jure tantum Pontificio nuptias permitti posse, et justas nuptias esse, ut in *l. si Senatori, de ritu nupt.* ex indulgentia Principis inter Senatorem et libertinam. Idemque constat ex *can. quædam lex*, 35. *quæst.* 3. quo Anglis tunc primum conversis ad fidem Cristianam indulgetur singulari beneficio, ut ibidem exponitur, et in *can. ad sedem*, 35. *qu.* 5. ex tertio gradu, et quarto cognationis ex transverso uxorem ducere, quod et ante fidem Christianam solebant. Legendum est in *d. can. quædam lex tertia, vel quarta generatione, non quarta, vel quinta generatione*, ut in *d. can. ad sedem*: et apud Joannem Diaconum in vita Gregorii, et Rabanum Maurum Archiepiscopum Moguntinum, in epistola ad Humbertum Episcopum, *quota generatione licitum sit matrimonium*, hæc et inscriptio epistolæ. Et ita in hoc cap. indulgentia datur nobili cuidam retinendæ uxoris sibi conjunctæ quinto cognationis gradu, ut *cap. 1. eod. t. in prima collectione*. Et ut hic ostenditur, valet indulgentia, etiamsi falsa sit causa, propter quam eam sibi nobilis ille indulgentiam dari postulavit, et impetravit: ut si dixerit, se ex ea muliere liberos habere superstites, cui nullus supererat. Verum hoc ita procedit, si periculum sit, ne dirempto illo matrimonio, et dissociato, inde exoriatur grande scandalum aliquod: alioquin, indulgentia elicita ex falsa causa non valet, *c. dudum, 2. §. pen. illo loco: insuper indulgentiam, sup. de elect.* Indulgentia est, quæ vulgo dicitur dispensatio, et οἰκονομία, quæ quidem datur singulari beneficio, vel de ducenda, vel, et hoc quidem facilius, de retinenda in matrimonio cognata intra gradum prohibitum, qualis fuit quintus gradus, quo de hic agitur, ante constitutionem *c. pen. inf.* ante quam prohibitio nuptiarum porrigebatur usque ad septimum gradum.

AD CAP. *Tua nos*. VII.

Est hoc cap. de testibus, qui in causis matrimonii adhibentur, ut de cognatione conjugum testimonium perhibeant jurati, id est, qui producuntur, ut per eos probetur ex transverso matrimonium esse contractum in gradu prohibito, veluti in secundo gradu, ii testes fidem non faciunt, nisi gradus cognationis computentur a communi parente, qui primum gradum facit, vel a fratre, qui item hoc jure primum gradum facit ex transverso, id est, nisi computationem ineant a primo gradu, et ab illo perveniant ad secundum, atque ita distinguant gradus, personasque designent proprio nomine, vel ea demonstratione, aut demonstrationis nota, quæ vice nominis fungatur, ut *cap. 47. de testib.* et fusius ostenditur in *cap. 1. de consang. et affin. in 4. collectione*. Summa sententiæ hæc est, liquido, distincte, perspicue, non confuse, non obscure, non indiscrete testes testari, et jurejurare, quod testantur, oportere, alioqui non audiri. Exempli gratia, nam explicatione omnino opus est, si testes dicant, virum et uxorem esse conjunctos secundo cognationis gradu, quia scilicet vir uxori sit avunculus, uxor viro filia sororis. Si hoc solum inexplicate dicant, non audiuntur. Ut audiantur, qui volunt docere, uxorem tuam tibi esse cognatam secundo gradu, id docere debent incipiendo a stipite, id est, a communi parente, qui auctor, et origo cognationis est, dicendo hoc modo: te genuit Lucius Titius: primus hic est gradus in directo limite. Idem Lucius Titius genuit Cajam sororem tuam: hic item est primus gradus ex transverso, eadem Caja peperit Semproniam, quæ tibi est in secundo gradu: hanc igitur si uxorem duxisti, duxisti ex secundo gradu, liquidum est testimonium. Vel etiam incipiendo a sorore, quæ cum hoc jure sit in primo gradu, merito et hic ponitur habeturve pro stipite, et dicendo hoc modo: Caja soror tua tibi est in primo gradu, incipiendum est semper a primo gradu, ut *cap. series, supra, de testib.* et consequenter Sempronia filia ejus tibi est in secundo; hanc igitur si uxorem duxisti, duxisti ex secundo gradu. Hanc vero formam debere testes, qui in his causis adhibentur, observare ait, quia

plerunque non nisi de auditione testimonium dicunt puta se audivisse, accepisse, didicisse a majoribus suis, propterea quod vitæ humanæ brevitas non patitur ut se vidisse testari possint, maxime ut olim obtinuit vetitis nuptiis usque ad septimum gradum, *cap.* 47. *sup. de testib. cap.* 2 *de sob. suscept. ex sec. nupt. in* 1. *collectione*, *cap.* 1. *de consang. et affin. in* 4. *collectione*. Id autem auditionis testimonium satis debile et infirmum est: ideoque summa in eo religio, et diligentia requiritur, summa accuratio in distinguendis subtiliter tum gradibus, tum personis, designato graduum numero, et personarum proprio nomine, aut indubitabili signo, quod pene nihil a nomine distet. De auditione testimonium, si necessitate cogente admittitur, ut evenit sæpe in his casibus, maxime liquidum, et accuratum esse oportet. Ut ergo in specie hoc loco proposita non audiuntur testes, si incipiant computare protinus ab avunculo ipso, et filia sororis, quos matrimonio conjunctos esse ajunt, atque adeo in secundo gradu cognationis: ita nec si in aliis speciebus protinus incipiant a tertio, vel quarto gradu, primo præterito et secundo. Et ita explicandum est hoc cap. quod prima fronte, cui non videtur obscurissimum? Testimonium autem de auditione, nec in hujusmodi causis hodie, nimirum prohibitione nuptiarum coarctata ad quartum gradum cognationis, admittitur, nisi forte virorum auctoritate gravium, quibus merito fides habenda, ut *d. cap.* 47. sicut nec in aliis causis admittitur, *cap.* 2. *de sob. suscept. ex sec. nup. in prima collectione*, nisi perraro: ut cum quæritur de finibus agrorum, aut de memoria facti operis: tunc enim admittitur testimonium de auditione, *l. si arbiter*, *de prob. l.* 2. *§.pen. de aq. et aq. pluv. arc.* Itaque cum testimonium de auditione et aliis adminiculis adjuvatur standum ei est, *cap. præterea*, *sup. de testib.* Certe apud antiquos homines priscæ probitatis, et simplicitatis de auditione quoque testimonium dictum ex Cicerone Pedianus notat in Prætura Urbana.

AD CAP. *Non debet.* Pen.

Proponitur in hoc cap. constitutio concilii œcumenici, sive generalis habiti sub Innocentio III. Romæ in Basilica Lateranensi, quæ Constantina appellabatur, quo quidem concilio et hoc cap. affinitatis genera separantur a gradibus affinitatis, et in primo genere affinitatis nuptiæ prohibentur usque ad quartum gradum, in secundo et tertio genere affinitatis non item, quod et Petrus Blesensis explicat, et confirmat epistola 116. Filia uxoris meæ ex alio marito, id est, privigna est mihi primo gradu affinis, maritus ejus, qui uxori meæ est gener, uxori quidem est affinis primo genere, at mihi non nisi secundo genere, uxor autem secunda ejusdem generi meæ uxoris, mihi est affinis tertio genere, quod memini jam supra me exponere in præfatione ad hunc titulum. Et sic soror meæ uxoris mihi est affinis primo genere: maritus ejus, qui uxori meæ est, sororius, mihi est affinis secundo genere, uxor autem secunda ejusdem sororii uxoris meæ, mihi est affinis tertio genere. Ac similiter uxor fratris mei, quæ dicitur fratria, mihi est affinis in primo genere, maritus ejus posterior in secundo genere, uxor autem ejus secunda in tertio. Et, ut dixi, in secundo et tertio genere affinitatis concilium Lateranense non prohibet nuptias, quæ olim tamen in secundo et tertio genere prohibebantur, *can. de propinquis*, 35. *q.* 2. *et* 3. ubi, ut hoc obiter moneam, generatio est accipienda pro genere, non pro gradu. Immo et olim nuptiæ prohibebantur, quæ ob concilium Lateranense permittuntur nominatim in hoc *cap. pen.* inter cognatos prioris viri et sobolem susceptam ex viro posteriori, qui prioris viri cognatis erat affinis secundo genere affinitatis: qua de re extat titulus in 1. *collect. de sob. suscep. ex sec. nup.* qui quidem titulus abrogatur hac constitutione concilii Lateranensis, simul et quod de secundo et tertio genere affinitatis diximus supra in primo tantum genere affinitatis prohibitis nuptiis usque ad quartum gradum, ut cognationis etiam transversæ ratione nuptiæ hac constitutione non prohibentur ultra quartum gradum, quod et Theodosius Archiepiscopus Anglorum sequitur in suo pœnitentiali, ut refert Raban. Maurus. Olim ratione cognationis, vel affinitatis nuptiæ prohibebantur usque ad septimum gradum, ut constat ex multis canonibus relatis in *caus.* 35. *q.* 2. *et* 3. *et c.* 3. *in princ. de cland. despons. et c.* 3. *et* 6. *h. t. et cap.* 2. *eod. t. in* 1. *collectione.* Itaque si cognationem veteres computabant secundum jus Pontificium, quod hodie obtinet, non secundum jus civile, valde concilio Lateranensi coangustata est prohibitio nuptiarum vetus, quoniam ab ea detracti sunt ultimi tres gradus, quintus, sextus, septimus. At si veteres, quod notandum, qui nuptias prohibuerunt usque ad septimum gradum cognationis, gradus computarunt, ut juris civilis auctores, quod et eos fecisse crediderim, quoniam hæc eis hominibus simplicioribus mens fuit, ut quem finem leges dederant cognationi, dederant autem septimum gradum, quia nec ultra eum gradum fere rerum natura vitam cognatorum consistere patitur, *l.* 4. *in prin. de grad. et aff. et Paulus* 4. *Sentent. tit. de grad in fin.* eundem finem inponerent prohibitioni nuptiarum, ut est nominatim proditum in *can. de consanguinitate*, *et can. seq.* 35. *q.* 2. *et* 3. quousque, inquiunt, parentela cognosci, aut memoria retineri

potest, atque ita ut inter cognatos quoque ex transverso non minus, quam inter parentes et liberos nuptiæ in infinitum prohiberentur: si, inquam, veteres ita gradus numerarunt, ut juris civilis auctores, quod puto esse verius, ut ostendi, sane concilio Lateranensi, quod gradus longe aliter numeravit, non valde coangustata est prohibitio nuptiarum: neque enim sunt tres gradus detracti, ut ait *cap. 5. in pr. sup. de cland. desponsat.* sed unus tantum. Valde levis igitur fuit mutatio concilii Lateranensis. Non omittam etiam, eodem concilio prohibitionem nuptiarum non esse redactam ad modum prisco jure civili finitum usque ad quartum gradum, ut Ulpianus refert *libro singulari regularum, tit. de nupt.* quia concilium istud gradus aliter numeravit, quam jus civile facit. Ac præterea jus civile, cum vetabat matrimonia fieri inter cognatos ex transverso usque ad quartum gradum, non includebat quartum gradum, ut indicat §. *fratris, Institut. de nupt.* Nam inter consobrinos, qui sunt quarto gradu, nuptias permittebat: concilium autem includit quartum gradum. Et hic articulus, *usque*, varie accipitur in libris nostris, immo in in omnibus modo includit, modo excludit, modo intendit, modo remittit.

AD TITULUM XV.

De Frigidis, et maleficiatis, et impotentia coeundi.

AD CAP. *Accepisti*. I CAP. *Quod sedem*. II. CAP. *Ex literis*. III. CAP. *Consultationi*. IV. CAP. *Laudabilem*. V. et CAP. *Literæ*. Ult.

In hoc titulo ostenditur matrimonium dissolvi, si jus matrimonii maritus explere non possit, quia frigidus est. Non dico *frigidus ævo*. ut Juvenalis loquitur, vel frigidus a morbo aliquo temporario: neque enim ævitas, aut morbus qui nec latere mulierem potest, quæ cum sene, vel ægro matrimonium contrahit, matrimonio contrahendo, vel contracto retinendo impedimento est: sed frigidus ex imbecillitate virium, atque naturæ citra morbum: is est spado, qui neque morbosus est, neque vitiosus, *l. 6. §. ult. de ædil. edic.* sed διὰ τὴν ψύξιν. ut Theophilus ait in *t. de adoption.* id est, propter frigiditatem feminalis partis serere prolem, et virum fungi non potest. Spadoni additur hoc titulo, qui maleficiis, seu magicis carminibus ita devinctus, et defixus est, ut nihil possit in uxorem. Defictiones proprie sunt *καταδεσμοί* in glossis Philoxeni. Virgilio, vincula Veneris, quæ et defictiones, pro defixiones, ut inficta, pro infixa *l. ne quid, de incend. ruin. et naufrag.* et fictum, pro fixum apud Varronem, et Diomedem. Illud quoque defigendi verbum, quod proprie est magorum, memini me restituere *lib. 5. Sent. Pauli tit. 23.* ubi vulgo ita legitur: *qui sacra impia nocturnave, ut quem obcantarent, interficerent, obligarent, facienda curaverint, etc.* pro interficerent restituto ex veteribus libris verbo, *defigerent*, quod congruit omnino proximis verbis obcantarent, et obligarent. Unde etiam in capitulis Caroli Magni obligatores junguntur incantatoribus. Addere autem licet superioribus, id est, spadonibus, et obligato sive defixo, virginem, cujus φύσις ita obstructa, vel arcta est, ut mulier fieri vel virum pati non possit, ex *c. 3. et 4. pen. hujus t.* Ex his causis, quæ scilicet initio contrahendi matrimonii personis infuerint, inhæserint, non etiam, quæ supervenerint, qua ratione, quove modo matrimonium semel rite contractum dissolvi possit, hoc titulo declaratur latissime. Ac primum ex Burchardi Episcopi Wormatiensis Decretorum *l. 18. c. 1.* ostenditur si post contractum matrimonium vir dicat se aliquandiu omnia tentasse, omnia egisse, ut jus matrimonii expleret, nequicquam, idemque confirmet mulier, et perseveret, id est asseveret, ac præterea ita se rem habere per rectum judicium, inquit, probetur, id est, jurejurando utriusque conjugis, ac præterea jurejurando cognatorum, vel cognatis deficientibus, vicinorum septem, ut *can. 1. et can. requisisti, 33. q. 1. c. 5. et c. ult. inf. h. t.* Jusjurandum illorum rectum judicium facit, idque ex sequentibus satis patet, et ita per rectum judicium re probata dissolvi matrimonium. Ita vero rem probari recto judicio, ut cœpi dicere, ex sequentibus satis patet, dum ait, ex hac causa dissolvi matrimonium. Si vero postea vir aliam uxorem duxerit, et cum ea rem habuerit, virum perjurii reum esse, qui ante juraverat se nihil potuisse, et perjurii peracta pœniten. ad priorem uxorem reverti debere: perjurii etiam ceteros reos esse, qui idem conjuraverunt, ut *d. can. requisisti, et c. 1. inf.* Retractari igitur divortii sententiam priorem, et restaurari prius matrimonium, soluto posteriore sententia divortii, immo et qualibet sententia, quod notandum, ex post facto veritate comperta, et errore prioris judicis, rescindi potest, a principe scilicet, vel Senatu, vel summo Pontifice, ut *cap. pen. inf. h. t. c. lator, sup. de sent. et re jud.* At, ut cetera persequar, quæ proponuntur in hoc c. 1. si mulier sola conqueratur de imbecillitate, et frigiditate mariti, contra maritus dicat, se reipsa probasse mulieri vires suas virilitatemve suam videnda ait in *hoc c. 1.* utrum de ea re queratur mulier paulo, an multo post contractum matrimonium. Si multo post contractum matrimonium, veluti post annum et dimidium, ut Interpres Gallicus legit recte, standum est potius dicto viri, propter dignitatem virilis sexus, quam dicto fœminæ ut in *c. 6. et 12.*

sup. de despons. impub. et can. si quis accepit, 33. *q.* 1. cur enim, ut ait hoc loco, tamdiu cessavit mulier in ea re evulganda? At si paulo post contractum matrimonium, veluti post duos menses ea de re mulier querelam instituat, fides habebitur mulieri, si modo rectum judicium intervenerit, id est, si id probaverit septima manu, ut loquuntur, propinquorum, aut vicinorum, ut tum fieri solebat, idque dicebatur rectum judicium, et conjuratores illi sacramentales, et ahædi in legibus Longobardorum, quia ahæ Germanis sacramentum est, atque ita re probata judici, cujus de ea re cognitio erat divortium sequebatur, quæ est sententia *c.* 1. Est autem maxime hac in re observanda differentia inter jus civile et jus Pontificium. Jure Pontificio spado matrimonium contrahere non potest, *c.* 2. *h. t.* ubi comparatur spado infanti, et si quod contraxerit, dissolvitur: jure civili spado matrimonium contrahere potest, *l. si serva*, §. *ult. de jur. dot.* quia non est spado omnino extra spem procreandorum liberorum, cui peculium est salvum. Sed notandum etiam jure Pontificio hac de re fuisse diversas sententias, diversa decreta, ut ait Pontifex in *cap.* 2. *eod. tit. in* 1. *collectione*, et consuetudines diversas. In ecclesia certe Romana, ad quam respicit *caput* 4. *hujus t.* consuetudo hæc fuit, ut qua quis uxore potiri non possit, vel suo, vel uxoris vitio, eam propterea non dimitteret, sed retineret ut sororem, *c.* 2. 3. 4 *eod. t. in prima collectione*, *can. requisisti*, 33. *q.* 1. quod tamen hodie non fieri, id est, non retineri matrimonium, nisi inter consentientes, liquet *ex capit.* 5. *hujus tit. et. Novel. Justiniani* 22. neque invitus neque invita cum eo eave manet, quem quamve probavit negotio, cujus causa matrimonium institutum est, superesse non posse. Sed quantum temporis conjugibus sit indulgendum, qui frigidi deprehenduntur initio contrahendi matrimonii, ad vires intendendas, et experiendas: nec enim protinus dirimi matrimonium oportet, si quæras, dicam, ut est proditum in *cap.* 3. *eod. t. in secunda collectione,* hujus rei legibus, et canonibus finita esse diversa tempora: quod et verissimum est: biennium definitur in *l. pen. C. de repud.* triennium *Novel.* 22. *et cap.* 5 *et ult. h. t.* mensis, vel tres menses, vel annus *cap.* 1. *h. t.* varie et indifferenter, quia nondum finitum erat certum tempus, quod finitur novissime Justinianus in *d. Nov.* 22. et Cœlestinus *d. cap.* 5. *secundum authenticum legale*, ut est scriptum in antiqua Decretali, secunda collectione, et secundum *Novel.* 22. *de nupt.* vel potius secundum *authentic. sed hodie C. de repud.* Quæ tamen definitio temporis, sive præscriptio ita procedit, si frigiditas illa naturalis statim evidenter probari non possit: nam si statim evidenter probari possit, neque experimento neque dilatione opus est. Idque satis aperte indicat *cap.* 5. *h. tit.* Transacto autem triennio sine re, sine ullo efficaci congressu, divortium fit utroque consentiente bona gratia, et jurejurando præstito, juxta *can.* 1. 33. *q.* 1. *et can quod autem*, 27. *quæst.* 2. Jurejurando denique præstito, quod justi judicii appellatione adsignificatur. Idem est rectum, justum, verum judicium. Hactens perstrinxi paucis omnia cc. hujus excepto *cap. pen.* de quo singulatim dicendum est.

AD CAP. *Fraternitatis*. Penult.

Proponitur in hoc cap. species de muliere, quæ diu fuerat cum marito, et cum ea sæpe maritus frustra, quod virum admittere, et pati non posset; quam, re prolata ad Episcopum, jussu Episcopi adhibitæ obstetrices, inspecta parte illa, qua mulier erat, retulerunt, non esse idoneam admittendo viro: quibus certe matronis hac in re credi par est, quod id facile discernere possint, sicut et iis credi solet, cum quæritur mulier sit prægnans necne, *l.* 1. *de vent. inspic.* et cum quæritur pubes sit puella, an impubes: qua tamen in re Justinianus novissime vetuit inspectionem, inhibuit inspectionem obstetricum. Sed non etiam temere credi oportet obstetricibus, si quæratur virgo sit necne, quod tamen deprehendi posse dicunt, et plerique omnes credunt ex aspectu, et attactu τῆς ὑμένος quasi integra hymen argumentum sit virginitatis, disrupta autem, muliebritatis: quæ opinio facit, ut et hujus rei investigandæ causa vulgo auctore judice obstetrices adhibeantur, et consulantur, *cap. pen. et ult. h. t. cap. proposuisti*, *et cap. pen. sup. de prob.* quanquam earum oculi sæpe manusque fallantur, ut ex Cypriano scriptum est in *d. cap. pen. et canone nec aliqua*, 27. *quæst.* 1. Sed si nulla est hymen in puella, nulla membrana, nulla sepes, quæ virginali prætendatur, ut Oribasius sentit, et hodie medici, atque etiam judices non pauci verum esse comprehenderunt, decepere hac in re obstetrices majores nostros, quibus persuaserunt de eo quoque se ex aspectu, et tactu τῆς ὑμένος, quæ nulla est, aut fuit unquam, judicare posse, virgo aliqua sit necne. Adde quod Ambrosius scribit in *epistola* 64. et ipsos Archiatros, ut ait, dicere, non satis liquido virginitatis explorandæ causam comprehendi inspectionis fide, et ipsius medicinæ vetustos Dd. hujus sententiæ fuisse, et ideo virgines maxime Deo devotas, non esse adducendas ad hujusmodi ludibria. At in specie hujus cap. pen. cum quæritur, apta sit puella ad viriles complexus necne, quia id obstetrices ex aspectu φύσεως, sive fœminalis facile dignoscere possunt, ideo et facile hac in re audiuntur, nec male audita earum testificatio-

ne, et relatione si dixerint puellam esse ineptam conjugio, in hac specie Episcopus ex hac causa dirempto matrimonio, viro aliam uxorem ducere permisit, mulieri autem suasit, ut quoniam non erat viripotens, se alicui nonarum monasterio devoveret. At postea si eadem ipsa puella facta sit idonea ad matrimonium, laxata re forte, ut fit, quæ ante arctior erat, sane retractanda est sententia Episcopi, et mulier restituenda priori viro, dimisso posteriore, si cui nupserit, et retro, prior vir, si aliam interim duxerit, eam dimittere, et priorem recipere debet, nisi illa jam se interim voto solemni cuidam monasterio obstrinxerit post divortium, quia perpetuam continentiam vovit, nec jam ei est integrum, vel alium habere maritum, vel ad priorem reverti. Votum solemne exigimus: votum simplex non dirimit matrimonium rite contractum, *cap.* 4. *sup. qui cler. vel vov.* ubi multa de voto solemni, et simplici, quod hic dicitur verbum simplex. Hæc sufficiant ad cap. pen. At non omittam, titulum hunc quidem esse non tantum de frigidis, sed etiam de iis, quibus maleficiorum malis artibus adempta est facultas coeundi, nullam tamen de iis in hoc titulo constitutionem esse expressam sive directam, ex quo intelligere licet, quæ in eo statuuntur de frigidis, et ad hos producenda esse. Et fere idem est, nisi quod, hoc explicant male ex *can. uli.* 33. *quæst.* 1. quæ divortit a priori viro ex sententia ecclesiæ, vel judicis ecclesiastici post triennium, quod vir maleficiis defixus, et obligatus esset, si alii nupserit, vivo posteriore viro non possit ad priorem virum reverti, quia etiamsi vir prior aliam duxerit uxorem, cum qua præbuerit se virum, nondum certum est maleficio priori solutus sit necne, quo tenebatur vinctus, ut fit, ne quid posset in priorem mulierem, non etiam, ne quid posset in ullam omnino mulierem, cujus maleficii vix scio, an ullum extet exemplum. At propter frigiditatem viri soluto matrimonio, si vir aliam duxerit uxorem, et cum ea virum se præbuerit, tum certum esse cœpit frigiditatis vitium esse sublatum, atque ideo dimissa posteriore, priori reconciliari debet, *c.* 1. *hoc t.* quæ distinctio et in muliere locum habet, *c. pen. hoc t.* Non omittam etiam, quod deest in *cap. ult.* aut in inscriptione *cap. ult.* quæ ita restituenda est nondum restituta, Honorius tertius Episcop. et Magistro B. Canonico Ambianensi: cum qua inscriptione congruit etiam, quod habet integra Decretalis quæ extat in quinta collectione nondum edita (hodie edita est) quæ continet tantum Constitutiones Honorii III. scilicet virum, de quo agitur in *cap. ult.* cui de matrimonio lis erat cum uxore, fuisse Atrebatensis diœceseos, quæ est fere in eodem tractu, eademque provincia, qua diœcesis Ambianensis, Samarobrina Ambianorum, *d' Amiens*, ut liquet ex Ptolomæo, cujus Samarobrinæ Ambianorum mentio etiam fit in epistolis Cic. *la riviere de Saume*, latine etiam Samara. Addam et in fi. *c. ult.* loco horum verborum, *quæ intra prædictos* 8. *annos per continuum triennium*, manifesto, pro *intra*, esse legendum, *ultra*.

AD TITULUM XVI.

De Matrimonio contracto contra interdictum Ecclesiæ.

AD CAP. *Literæ*. I.

Proponitur in hoc cap. 1. hæc species. Quæ desponsa erat uni fide ei data futuri conjugii, postea fidem dedit alteri, fratri scilicet prioris sponsi, se ei nupturam ac deinde hac re perlata ad Episcopum, cum prohibuisset Episcopus ne huic, vel illi, vel alii cuiquam nuberet quoad pronuntiatum esset, utri sponso potius deberetur, vel utra sponsalia validiora essent, vel an neutra valida essent, illa nupsit tertio, puta Lucio Titio, et in domum ejus transivit relicta matre, cum qua morari solebat: mox Episcopus, cujus præceptum contempserat, eam ad matrem redire præcepit, dimisso Lucio Titio quasi non justo marito, quod cum ea matrimonium contraxisset contra præceptum suum. At illa nolens ad matrem reverti, ab hac Episcopi sententia appellavit ad maximum Pontificem, qui in hoc cap. 1. hac de re ita decernit, ne lusorium sit præceptum Episcopi, ac proinde, ut præcepto Episcopi satisfaciat aliqua ex parte, eam debere ad matrem reverti, dimisso Lucio Titio, et cum matre mense transacto; imposita ei pœnitentia tantæ levitatis, et audaciæ, tum demum posse eam ad Lucium Titium redire. Potior est Lucii Titii causa, quia maritus est, quam eorum, qui sponsi sunt duntaxat, siquidem sponsalia secutus concubitus non sit, alioqui sponsalia de futuro conjugio conjuncta commixtione sexuum, matrimonium perfecerunt, *cap.* 18. 20. *et ult. sup. de spons.* Illa quidem dicebat se a posteriori sponso fuisse cognitam, sed falso simul et callido consilio, ut se facilius absolveret a priori sponso, quem, ut hic proponitur, complexa sæpe fuerat, citra commixtionem tamen, tanquam proprium virum, et a quo etiam munera pleraque, quæ sponsalitia dicuntur, acceperat. Itaque plus sane juris in eam habet Lucius Titius, quam hic, vel ille sponsus. At objici huic decreto Pontificis potest, non valere matrimonium contractum contra interdictum ecclesiæ, vel Episcopi summi ecclesiæ suæ sacerdo-

tis, et Papæ: non valere probo ex *cap. pen. sup. de spons. duor. et can. videtur*, 35. *quæst.* 6. ubi id aperte definitur, non valere matrimonium contractum contra interdictum ecclesiæ, vel ejus qui præest ecclesiæ, sicut et quod aliudcunque geritur contra interdictum ecclesiæ, non valere constat, aut in irritum deducendum esse, *c. pen. in fin. sup. de spons. impub.* At respondebo, et dicam, in hac etiam specie matrimonium, quod mulier cum Lucio Titio contraxerat contra interdictum ecclesiæ, Episcopum fecisse irritum, a Lucio Titio divulsa uxore, et reddita matri. Verum potuisse id postea reintegrari a magno Pontifice, imposita mulieri contumaciæ, et inconstantiæ condigna pœnitentia.

AD CAP. *Ex literis*. II.

Sententiæ cap. proximi sup. objici potest cap. 2. hujus tit. cujus species est de Anglo quodam, qui cum aliqua sponsalia fecisse dicebatur verbis præsentibus, quæ pro matrimonio haberi certum est, quæ tamen revera erant tantum de futuro matrimonio, quamobrem nec ἱερολογία, sive benedictio intervenerat ulla in ecclesia, nec secutus erat concubitus: qui postea cum cogitaret de alia ducenda muliere in matrimonium, prohibitus fuit ab Archiepiscopo Cantüariensi, qui per eminentiam sæpe dicitur in auctoribus Episcopus Anglorum, quod sit omnium maximus, ne id faceret antequam de fide contrahendi matrimonii data priori mulieri plane constaret: et nihilominus, contempto præcepto Archiepiscopi, Anglus aliam in matrimonium duxit palam et solemniter in conspectu ecclesiæ, et vicissim prior etiam mulier, contra quam prohiberetur ab eodem Archiepisopo, alii nupsit: et quia potentius est matrimonium, quod vir cum posteriore contraxit, quam sponsalia de futuro, quæ contraxit cum priore: ideo et matrimonium servari Pontifex jubet. Dices: atqui factum fuit contra interdictum Archiepiscopi, dicam fateor, quod nec fieri debuisse ait in hoc cap. 2. immo et irritum fieri potuisse dico ejusdem Archiepiscopi sententia, vel magni Pontificis. Ideoque imposita contumaciæ, et obedientiæ pœnitentia, censet Pontifex matrimonium, quod contra prohibitionem Ecclesiæ contraxit, quodque propter neglectam prohibitionem ecclesiæ nutare videbatur, firmum, et ratum esse. Fit hujus constitutionis mentio in *cap.* 6. *de sponsal. in prima collectione*, ex quo restituenda est inscriptio hujus *cap.* 2. Ex eodem *cap.* 6. intelligimus, causæ, de qua hic agitur, cognitionem, cum fuisset appellatum ab Archiepiscopo Cantuariensi ad Pontificem maximum, ab eo non fuisse remissam ad eundem Archiepiscopum, sed ad Bathoniensem, et Herefordiensem Episcopos, ut jura præcipiunt, ne ab eo, ad quem appellatum est, causæ cognitio remittatur ad eum, a quo appellatum est, sed ad alium, *l. eos, C. de appell. cap. accepta, sup. de appell.* et apertius in *cap.* 2. *de rescript. in secunda collect.* addita tamen hac exceptione, nisi partes in hoc consenserint, ut causa remittatur ad eum, a quo appellatum est. Recte, quia et postulante eo solo, qui appellavit, ad illum causæ cognitio remitti potest, *cap interposita, §. pen. de appel.* At, quod posset quis objicere, in cap. 1. hujus tit. videtur remitti causæ cognitio ad eum, a quo appellatum est. Immo ut respondeam, ad eum non remittitur causæ cognitio, sed executio, decreti Pontificalis, quo confirmabatur sententia ejus, a quo appellatum erat. Et hoc ita fit hodie passim, confirmata sententia prioris judicis, ut executio ei demandetur, ex *cap. ut debitus, sup. de appell. et cap.* 1. *in fin. qui fil. sint leg. in tertia collect.*

AD CAP. *De muliere*. Ultim.

Cum de nuptiis contrahendis ageretur inter eos, qui dicebantur esse cognati intra quartum gradum, et ecclesia interdixisset, ne inter se matrimonium contraherent, donec de impedimento cognationis constaret, si præcepto ecclesiæ non audientes matrimonium contraxerint, aperte definitur dissolvendum matrimonium esse, quod factum est contra interdictum ecclesiæ, non quidem in perpetuum, sed quoad usque liqueat, matrimonium inter eos consistere possit, nec ne: nam si postea licuerit non esse eos inter se cognatos, vel esse cognatos quinto, vel sexto gradu, reconciliari, et ad priores complexus redire possunt.

AD TITULUM XVII.

Qui filii sint legitimi.

AD CAP. *Conquestus.* I. et CAP. *Tanta.* VI.

Qui filii sint legitimi multum interest scire, quoniam hi soli hæredes esse possunt, hi soli plerunque sunt bonis paternis pascendi, et exhibendi, non illegitimi temere, ut suo loco explicabitur. Verum ex iis alii legitimi nascuntur, ut qui ex justo matrimonio nascuntur, *cap.* 5. *sup. de despons. impub. cap.* 8. *in fin. inf. h. t.* alii fiunt legitimi, non nascuntur ut qui nati sunt ex concubinatu fiunt legitimi, concubina in uxoris locum assumpta, *§. ult. Inst. de nupt. et cap.* 1. *hoc t.* cujus, ut hoc obiter moneam, inscriptio ex veteri lib. ita restituenda est, *Alexan-*

der Tertius Exoniensi, et Wigorniensi Episcopis. Natos, inquam, ex stupro, liberoque lectulo legitimos fieri per subsequens matrimonium, quod cum matre eorum contraxerit qui vitio pater erat. Ideoque in hæreditate defuncti hujusce patris potiorem esse filiam ex stupro genitam, ante matrimonium fratre defuncti, id est, patruo suo: aut sane, quæ est sententia *cap.* 1. repelli filia quasi illegitima non potest hæreditate paterna, quam subsequens matrimonium legitimam fecit. Præferetur igitur patruo, et hæreditatem vindicabit, non quidem apud judicem ecclesiasticum, sed apud judicem secularem, ut vocant, ubi judex ecclesiasticus pronuntiaverit, quod veluti præjudicium quoddam est, eam esse legitimam, ut fiat in *cap.* 5. *inf.* utque factum fuisse ponam in *cap.* 3. Nam in causa vindicandæ hæreditatis judex ecclesiasticus, judex competens, judex congruus non est, sed in causa matrimonii tantum, cum quæritur fuerit justum, necne, ac proinde liberi ex eo procreati legitimi sint, an illegitimi. Ad hæc notandum est, aliam esse rationem liberorum susceptorum ex pellicatu, sive adulterio, puta ex alia muliere, viva uxore legitima, ex pellice: hi non fiunt legitimi per subsequens matrimonium; ut puta post mortem uxoris legitimæ cum pellice contractis nuptiis, *cap.* 6. *inf. hoc t.* quia, ut est in antiqua Decretali, cum ea, quæ fuit pellex, legitimum matrimonium non est, maxime si alteruter eorum conspiraverit in necem prioris, vel si ea viva præmature, et turpiter inter se de futuro matrimonio depecti fuerint, de qua re diximus fusius supra *de eo, qui dux. in matrim. quam poll. per adult.*

AD CAP. *Cum inter.* II. et CAP. *Quod nobis.* IX.

Ostenditur hoc cap. 2 ex matrimonio solemniter et publice contracto in facie ecclesiæ, ut loquuntur, sine justo contradictore creatos, vel conceptos liberos esse legitimos, licet postea per causam cognationis diu celatæ, vel incognitæ, quam inter maritos intercedere apparuit, vel quam aliam ob causam, dissolutum sit matrimonium. Quod ita procedit, si uterque, vel si alteruter tempore contrahendi matrimonii, cognationis, vel alterius impedimenti fuerit ignarus, ut *cap. pen. inf.* nam si ambo scientes, prudentesque subesse impedimentum aliquod juris, puta cognatione se esse conjunctos intra quartum gradum, coierint in matrimonium: etiamsi id palam fecerint, nemine intercedente, nemine prohibente, qui ex ea conjunctione nati sunt liberi non sunt legitimi, *cap. ult.* §. *pen. sup. de cland. despons.* Ex quo loco etiam constat idem esse dicendum, si ignorantes causam impedimenti clam in matrimonium convenerint. Ignorantes, id est, qui se ignorare prætendunt: Nec enim credibile est ignorasse eos impedimentum, qui clam et occulte in matrimonium coibant. Cur enim clam si se peccare non putabant? Affectata nimis hæc ignorantia est, atque adeo defendi, vel excusari non potest, *l.* 4. *C. de incest. nupt. cap.* 2. *de temp. ord. in* 6. Alias vero, si nihil sit, quod impediat nuptias, ex clandestinis nuptiis suscepti liberi legitimi esse consentur, si postea nuptiæ ecclesiæ judicio comprobatæ et confirmatæ sint, *cap.* 9. *inf. h. t.* Restituenda autem etiam est ex antiquo libro inscriptio hujus *cap.* 2. quæ vulgo nulla extat, hoc modo: *Idem Canonicis, et universo clero, et populo Termulano*, qui est in Regno Neapolitano. Et plane congruit hæc insrciptio cum his verbis, quæ sunt in antiqua Decretali, *cum inter Joannem veterem concivem vestrum*, et infra: *quoci ca universitati vestræ mandamus*.

AD CAP. *Transmissæ.* III.

In hoc cap. alumnus: qui se gerebat pro filio educatoris, post mortem viri et uxoris, ex quibus se natum esse dicebat, repellitur, si conjuges, dum vixerant, neque pro legitimo, neque pro illegitimo filio eum habuerint, et nullas ipse in contrarium afferat probationes idoneas: immo et in hoc genus judicii, filius sit nec ne, descendere refugiat, ut hic proponitur, quamvis vicini, quorum opinio, aut sententia in iis causis nonnunquam spectatur, *l.* 6. *in fi. de his, qui sunt sui, vel al. jur. l. si vicinis, C. de nupt.* in ea opinione fuerint, ut existimarent, eum educatori fuisse filium spurium, illo nullas implente probationes intentionis suæ, potius standum esse ei, quod vivi declararunt conjuges, quodve nunc mortuo viro declarat mulier superstes. De præjudicio illo, filius sit nec ne, quoniam huic quæstioni plerumque annexa est quæstio de jure matrimonii, Episcopus cognoscit, sive Archiepiscopus, ut proponitur in hoc cap. 3. At de petitione hæreditatis paternæ, quam filius hic ponitur instituisse adversus alumnum, qui ex ea hæreditate aliquid pro hærede possidebat, ne existimes cognoscere potuisse Episcopum, vel Archiepiscopum, quoniam hujus quæstionis cognitio pertinet ad judicem secularem, *cap.* 5. *inf.* et dixi jam supra in *cap.* 1.

AD CAP. *Causam* IV. et CAP. *Causam*. VII.

Cum cap. 4. conjungendum est cap. 7. inf. quod et præcedere debuit, et cum *cap.* 3. *de dol. et contumac.* et cum *cap.* 17. *de off. jud. deleg.* Hæc quator capitula pertinent ad eandem causam, et speciem, nempe ad hanc, quam exponam. Tancredus exposuit male. Duo erant fratres (mutabo nomina

tantum, quod nomina, quæ vertuntur in hac specie, sunt inamœna satis, et confusa) Primus, et Secundus. Primo filia erat Agatha (hoc solum nomen retinebo) sed vitio filia, filia nempe adulterina, quam susceperat ex aliena uxore. Eidem Primo ex hac filia erat nepos Lucius Titius legitimo matrimonio Agathæ, et Caji procreatus, quem Primus peregre proficiscens reliquit in possessione bonorum suorum. Peregre autem intestato defuncto Primo, de hæreditate ejus orta est controversia inter Secundum fratrem defuncti, id est, Primi, et Lucium Titium nepotem ex filia, forte jam defuncta Agatha matre. Et priusquam ea controversia in judicium deduceretur, Secundus Lucium Titium vi dejecit de possessione bonorum defuncti fratris. Res controvertebatur in Anglia inter magnos et nobiles viros, ex quibus Lucius Titius per vim possessione dejectus cum ad Alexandrum Tertium cofugisset, Alexander primum scripsit Londinensi, Exoniensi, et Vintoniensi, Episcopis, sic emendanda est inscriptio, *cap.* 7. *inf.* scripsit, inquam, iis tribus Episcopis Angliæ, ut priusquam ageretur de hæreditate Lucio Titio per vim possessione dejecto redintegrarent, et reformarent possessionem, juxta regulam utroque jure receptam, spoliatum ante omnem contentionem celeriter esse restituendum, etiam prædonem, *cap.* 5. *de restit. spol.* Hoc vero cum intellexisset Henricus secundus Anglorum rex, Pontificem causam possessionis remisisse ad illos tres Episcopos, id non tulit æquo animo, quoniam sibi jura sua a Pontifice præripi sensit: neque enim ad Episcopos pertinet cognitio de possessione: possessio, inquiunt, est res temporalis, res secularis, sed pertinet ad Principem, vel judicem a Principe constitutum, etiamsi agatur, quo jure utimur, de rei, aut beneficii ecclesiastici momentaria possessione per interdictum unde vi, vel uti possidetis, vel utrubi. Imo si jus antiquum spectas quacunque de re agatur nulla est jurisdictio, nullum forum Episcoporum Valentiniano auctore in *Novel. de episcop. judic.* At jure antiquo sublato tandem jurisdictio Episcoporum cœpit esse maxima, tamen, quod cognitio de possessione Principibus erepta non est, non quod et hanc quoque sibi Pontifices vindicare non tentaverint, sed quod Principes semper hac in re habuerint adversos, et in *cap.* 7. etiam causam possessionis non nisi coactus Alexander III. ad regem Anglorum remittit, ut ei satisfaciat, ut eum placet. Et similiter Martinus V. apud Guidonem Papam *decis.* 1. ubi refertur illius constitutio integra, causam de possessione Carolo VII. Francorum regi reliquit disceptandam, non quasi sua cognitio non sit, sed quod, ut ibidem significatur, usu longævo receptum hoc esset, ne in Francia Ecclesiastici de possessione judicarent, etiamsi, quæ quæstio ei conjuncta atque connexa, vel ex ea dependens pertineret ad cognitionem ecclesiæ. Proinde Alexander in *cap.* 7. Episcopis supradictis, mutata sententia, aufert cognitionem de possessione, et mandat tantum quæstionem de matrimonio, ut cognoscant Agatham Primus susceperit ex legitimo matrimonio, an ex adulterino et probroso concubitu. Non omittam, quod hic notat Hostiensis, cessisse Alexandrum III. Henrico II Anglorum regi in causa possessionis, quod tum liberum esset regnum Angliæ, et optima lege, optimo jure possideretur, nec cognosceret Romanum Pontificem. At sua ætate, qua Joannes rex Angliæ, et Hyberniæ cesserat Innocentio III. ita ut deinceps regnum teneret non suo jure, non optimo jure, sed feudi nomine a Romano Pontifice sub certo vectigali, cujus cessionis formula extat apud Matthæum Westmonasteriensem *lib.* 2. *Hist.* et apud Matthæum Paridem in Joanne, putat Hostiensis nihil derogaturum juri regio fuisse Pontificem maximum, si usurpasset etiam cognitionem de causa possessionis quia tum Pontifex ipse potius rex erat Anglorum, quam Joannes, qui id possidebat nomine Pontificum. Verum ad rem. Cum de statu sive conditione Agathæ adulterina esset, an legitima, sive quæstionem de natalibus Agathæ Pontifex delegasset supradictis Episcopis Londinensi, Exoniensi, Vintoniensi, postea removit Londinensem, quod suspectus esset Secundo, ob id quod Lucius Titius sub ejus Episcopi dominio agebat tanquam homo beneficiarius, *il estoit son vassal*, quæ causa recusandi judicis justa est, et valde notanda, et illo remoto in locum ejus substituit Abbatem Fordensem, *c.* 17. *sup. de off. del.* quibus mandat, huic scilicet Abbati, et duobus Episcopis Exoniensi, et Vintoniensi, ut si eis legitime constiterit, Agatham ex adulterio natam esse, pronuntient, eam non fuisse Primi filiam legitimam, atque ideo nec nepotem ex ea Lucium Titium Primo fuisse nepotem legitimum. Et hæc pars epistolæ Alexandri proponitur in hoc *cap.* 4. Porro his eadem Epistola addidit Pontifex, quod est in *cap.* 3. *de dol. et contum.* ut supradicti judices delegati, duo Episcopi, et Abbas, ea de re cognoscant etiam absente Secundo petitore hæreditatis fraternæ, si modo legitime eum evocaverint servato more et ordine judiciorum, vel procuratorem ejus, denuntiationibus ad domum ejus affixis, ut fieri solet in aliis plerisque causis, quemadmodum docet Observatio 7. *cap.* 15. vel etiam ad ecclesiam parochialem ejus, qui latitat, *cap. ult. de dol. et contum. cap. ex tuæ sup. de cleric. non resid.* Hæc est hujus causæ brevis explicatio. At inscriptionem *cap.* 4. sic emendato ex veteribus. Idem Exoniensi, et Vin-

toniensi Episcopis et Abbati Fordensi, non Erophordiensi, quem fuisse Cisterciensis ordinis Matthæus Westmonasteriensis, et Matthæus Paris scribunt.

AD CAP. *Lator*. V.

Sic in inscriptione hujus capituli pro Herefordensi legendum est, Abbati Fordensi, ut in *cap. prox. sup.* Etsi autem de hoc capitulo 5. satis forte videar dixisse in cap. 1. hoc tamen addam breviter. Si partem hæreditatis avi mei petam a patruo meo, qui eam possidet ex asse, et is, ut me ab ea hæreditate plane repellat, objiciat mihi, patrem meum, qui avo meo, suo patri hæres extiterat pro parte, non fuisse legitimum filium hæc quæstio natalium cum sit præjudicialis, prius definiri debet, et cum sit spiritualis a judice ecclesiastico definiri debet, ut in *cap.* 1. 3. *et* 7. *h. t. et cap. pen. sup. de ord. cogn.* deinde quæstio hæreditatis definienda est a judice seculari: distinguendam esse jurisdictionem ecclesiasticam a seculari, et suum cuique jus servandum. At quæso, cur non etiam quæstio natalium disceptatur a judice seculari cum inciderit in quæstionem de hæreditate, sicut legimus, eum, qui non potest cognoscere de statu capitis, si ea questio inciderit in quæstionem de hæreditate, et de statu cognoscere posse, *l.* 3. *C. de judic. l.* 1. *C. de ord. jud.* qua de re non possunt cognoscere principaliter, possunt conoscere incidenter, ut loquuntur. Quid dicemus? Equidem dicerem, verum quidem hoc esse, quod adstruunt *d. l.* 3. *et d. l.* 1. si utraque quæstio sit civilis, ut in illis locis, quæ principaliter movetur, et quæ incidit in principalem: at ubi principalis quæstio civilis est, ea vero, quæ incidit spiritualis, non potest utraque eundem habere judicem, nec ullo modo, ullove prætextu spiritualis definiri a judice seculari: causa natalium est spiritualis, puta, sit ne quis legitimis natalibus ortus, quia de matrimonio est, ex quo is, de cujus natalibus quæritur legitime contracto se prognatum esse dicit, neque enim quisquam est legitimus, nisi qui ex justis nuptiis prognatus est, et ut pater, ita et filius legitimus is tantum est, quem legitimæ nuptiæ demonstrant, ℓ. 5. *de in jus voc. Cap.* 6. *et* 7. jam exposui, sup. atque etiam 9.

AD CAP. *Perlatum*. VIII. et CAP. *Referente*. X.

Certum est, non posse mulierem propter absentiam mariti, si septennio, vel longiore tempore maritus abfuerit peregre, non posse, inquam, alii nubere, antequam certum de morte mariti nuntium acceperit, *c.* 19. *de sponsal.* Verum huic juri hæc adhibetur moderatio in hoc cap. 8. sive exceptio, nisi, quæ est species hujus cap. maritum Vincentia, ubi ei erat domicilium matrimonii. Constantinopolim profectum ibique degentem mulier expectaverit jam per decennium, et post decennium jussu Episcopi Vincentini a cognatis suis admonitus diu adhuc expectatus non venerit, ac tum istante muliere, quæ dicebat, se non posse amplius illum expectare, Episcopus permiserit mulieri alii nubere dissoluto priori conjugio. Namque hoc casu posteriores nuptiæ justæ sunt, et liberi ex eis procreati justi liberi. Hæc est sententia hujus cap. 8. Permissio ecclesiæ, venia ecclesiæ, justas nuptias, et justos liberos facit, ut *cap.* 10. ad quod transeo. Additur in hoc cap. ignorantiam patris, qui scilicet per errorem fecit nuptias illicitas, excusare liberos natos ex hisce nuptiis, ut *cap.* 2. *sup. et cap. pen. inf. et cap. ult.* §. *pen. de cland. desp.* At si sciens pater fecerit nuptias cum ea, quam publicæ honestatis justitia, ut ait in hoc cap. vetat uxorem duci, veluti cum cognata prioris cujusdam sponsæ suæ, ut *cap.* 3. *et* 8. *sup. de sponsal. cap.* 6. *in fin. et cap.* 12. *sup. de desp. impub.* idque fecerit sciens, ut dixi, sine permissu et venia ecclesiæ, proculdubio ex ea conjunctione nati liberi non sunt legitimi. Hodie ex concilio Tridentino judicarentur legitimi, si vel sponsalia cum priore contracta non valerent: vel etsi valerent, nec posterior mulier prioris esset cognata primo gradu, sed secundo, vel tertio, quia ultra primum gradum noluit concilium Tridentinum justitiæ publicæ honestatis rationem haberi, justitiam publicæ honestatis impedire nuptias. Olim, quod notandum, tam late patebat prohibitio nuptiarum ratione justitiæ publicæ honestatis quam ratione cognationis, vel affinitatis. Nam et veluti affinitas quædam est necessitudo, sive propinquitas, quam justitia publicæ honestatis inducit. Ea erat, ut definiam breviter, quæ contrahebatur ex sponsalibus de futuro conjugio inter sponsum, et cognatos sponsæ, et retro inter sponsam, et cognatos sponsi, nec semel contracta dissolvebatur, non secutis nuptiis inter sponsos, aut ruptis sponsalibus, *cap.* 1. *et* 2. *de sponsal. in* 6. Nomen, ut Aquinas docet, publicæ honestatis, ex eo dicebatur, quod ea justitia ab ecclesia instituta esset propter honestatem nudam, ab ecclesia, id est, a Pontificibus, qui non contenti per causam cognationis, et affinitatis, et fictitiæ cujusdam cognationis spiritualis longissime porrexisse prohibitionem nuptiarum, et hanc causam superadjecerunt, sub specie publicæ honestatis privatim a se confictæ, cujus vim, quod ad nuptias inhibendas attinet, non minorem esse volebant, quam cognationis vel affinitatis: sed hoc merito, ut dixi, sustulit pene concilium Tridentinum.

AD CAP. *Pervenit.* XI.

Ostenditur in hoc cap. post mortem viri et uxoris qui inter se vixerunt sine querela; sine animi læsura, ut est in antiquis inscriptionibus, quibusque vivis de eorum matrimonio nemo controversiam movit, ac si non esset legitimum, aut in ecclesia legitime celebratum. Potest aliquid legitime fieri, nec tamen esse legitimum: legitime constabat eos celebrasse matrimonium palam in conspectu ecclesiæ solemnibus omnibus adhibitis: sed et nemo quamdiu vixerant, id non fuisse legitimum dixit. Et ita quidem si res se ita habeat, post mortem eorum, ut hic ostenditur, non potest quæri de filiis ex eo matrimonio progenitis, an legitimi sint, quod et in fine cap. 7. ostenditur, dum ait, satis incongruum videri, ut defunctæ mulieris matrimonium impetatur, quod ea vivente non fuit impetitum. Nec temere igitur audiendi sunt, qui id impetunt, nisi forte probent perquam evidenter, ne matrimonium quidem ullum inter eos fuisse, ut in *cap.* 7. inter Primum, et uxorem alienam, vel nisi probent scientes prudentesque cognatos coiisse in matrimonium illicitum, et incestum, ut heic Innocentius notat, et potest hic casus trahi ad *cap.* 5. *sup.* Restat ut inscriptio restituatur, quæ deest huic cap. hoc modo: *Idem Linconiensi Episcopo, et Abbati*: deest in veteribus libris nomen monasterii. Iterabo sententiam cap. 11. ut eam dilucidiorem faciam. Sententia hujus cap. hæc est. Post mortem viri et uxoris, quorum matrimonium, quod legitime factum erat, quamdiu vixerit nemo impugnavit, ac si non esset legitimum: ea de re quæri non potest, et nec de liberis igitur ex eo matrimonio natis, an sint legitimi: quod et significatur in fine *cap.* 7. dum ait, satis incongruum videri, et absurdum, ut defunctæ mulieris matrimonium impetatur, quod ea vivente non fuit impetitum. Potuisset vivo utroque conjuge, vel etiam altero tantum forte vivo, matrimonium accusari, quasi non legitimum, etiamsi legitime factum esset: nam etsi factum sit legitime, potuit tamen non esse legitimum; ut de baptismo Donatistarum B. Augustinus scribit *cap.* 5. *de baptismo contra Donatist.* baptismum eorum esse legitimum, sed non fieri legitime. At, ut definitur in hoc cap. non sunt temere audiendi, qui accusant matrimonium legitime factum post conjugum mortem, quod eis superstitibus nemo accusavit, quasi illegitimum, forte ut filium, vel filiam ex eo matrimonio natum natamve repellant a parentum bonis, quoniam serius accedunt ad accusationem: aliquando tamen, quod non potest negari, eos audiri constat ex *cap.* 5. 7. *et pen. h. t.* ut puta, si adulterio eos, non matrimonio conjunctos fuisse dicant, quamquam id etiam hoc casu satisfiat incongrue, ut ait in *d. cap.* 7.

AD CAP. *Per tuas.* XII.

Lucius Titius ex Seja, quam habuit in concubinatu, ut vicinorum opinio ferebat, suscepit filium: post dimissa Seja duxit uxorem Cajam, et mox Caja defuncta Semproniam. Seja quoque, quam dimiserat, nupsit alteri. At postea Lucius Titius juratus affirmavit, Sejam sibi non concubinam, sed legitimam uxorem fuisse; et testamento filium ex ea susceptum hæredem instituit, et filium legitimum nominavit. Idem etiam forte Seja dicebat. Et standum esse videtur verbo viri et mulieris, ut in specie *cap.* 3. *sup.* Quod tamen in proposita specie dici non potest, quia etsi verbotenus id dixerit, re tamen ipsa Lucius Titius aliam uxorem ducendo viva Seja, et Seja alii nubendo, negarunt se matrimonio fuisse conjunctos. Unde nec hoc solo argumento filius censetur esse legitimus, quod dixerint eum esse legitimum, ut *l. non nudis, C. de probat.* sed quia filius ipse productis testibus idoneis, probavit, Lucium Titium patrem suum Sejæ matri suæ palam in conspectu ecclesiæ fidem dedisse, vel de præsenti conjugio, vel de futuro, nihil refert, videlicet si, ut in hac specie, fidem de futuro conjugio secutus sit concubitus, quia et sponsalia de futuro pro matrimonio habentur secuto concubitu, non minus quam sponsalia de præsenti, *cap.* 15. 21. 30. *sup. de sponsal. cap.* 3. *de condit. appos. cap.* 2. 3. *et* 4. *de conjug. serv.* Est elegans quæstio hujus cap.

AD CAP. *Per venerabilem.* XIII.

Celeberrima est hæc constitutio. Quidam nobilis dominus Montis Pessulani in Gallia Narbonensi, quæ novissime appellata Gothia, vel Landgothia, quod diutissime eam Gothi insederint, dimissa uxore legitima aliam superinduxit, ex qua liberos procreavit: quia adulterini erant, demississime postulabat ab Innocentio tertio legitimos fieri, ut sibi hæredes esse possent. Cui priusquam respondeat Pontifex, docet, jus sibi esse faciendi legitimos liberos, non tantum susceptos ex concubinatu, qui proprie dicuntur naturales, vel nothi, sed etiam susceptos ex adulterio, qui naturales non sunt, vel nothi, sed pejore conditione: et non tantum ad actus spirituales, puta ut Presbyteri, et Episcopi fieri possint, sed etiam ad seculares sive temporales, ut loquuntur, puta ut honoribus secularibus fungi possint, et ut parentibus suis hæredes consistere possint. Quod tamen sibi soli Principes adrogabant, ut possent legitimos facere ad actus seculares. Sed argumentatur Pontifex a

majori ad minus hoc modo: Si Pontifex potest aliquem legitimum facere ad actus spirituales, veluti ad Episcopatum obtinendum, qui actus longe præstantiores sunt, et ad actus seculares igitur: quæ tamen argumentatio sæpe fallit in confirmando: neque enim ita recte conficies: potest præses provinciæ gladio animadvertere, et deportare in insulam igitur: hæc enim conclusio est falsa, nec cui licet majus, semper etiam ei licet minus *l.* 6. §. *qui universas, de off. præsid. l.* 6. *de interdict. et relegat.* Argumentatur etiam Pontifex a similibus: similia hæc sunt, Episcopum ex filiofamilias fieri sui juris, Episcopum ex servo fieri liberum, et Episcopum ex illegitimo fieri legitimum. Atqui Episcopus ex filiofamilias fit sui juris, ut constat ex *Novella Justiniani* 81 Episcopus, vel Presbyter, aut Diaconus, quem sciens prudensque Episcopus fecit Presbyterum, aut Diaconum, ex servo fit liber, etiamsi id fecerit ignorante domino, cui tamen damnum exsarcire debet, *can. si servus absente* 54. *distinct.* contra quam definitur in *Nov.* 123. cujus statim sententia subjicitur *d. c. si servus absente*: Ergo Episcopus, vel Presbyter, vel Diaconus ex illegitimo etiam fiet omnino legitimus, qui factus erit Episcopus, vel Presbyter, vel Diaconus. Quod nihil aliud est, quam si dicas, eum, qui factus est legitimus ad actus ecclesiasticos, etiam ad actus hujus seculi eadem opera factum legitimum videri, et dum illud præstat Pontifex, et concedit, et hoc eum concessisse videri. Denique consequens est, ut qui illud potest, et hoc quoque possit. Ad hæc Innocentius III. in hoc cap. adjicit, saltem in ecclesia, et sancti Petri patrimonio, in quo ipse non tantum est summus Pontifex, sed etiam summus Princeps, *Seigneur temporel*, sibi, tanquam Principi filios illegitimos legitimos facere licere, etiam ad seculares actus. Patrimonium illud S. Petri, quod vocant, pars Hetruriæ est, quam Mathildis Comitissa donavit Romano Pontifici: de qua donatione nonnihil Accursius scribit in *l. sed et si suscepit,* §. *pen. in verbo modica, de judic.* Idem sibi non licere Innocentius fatetur in aliorum dominio sive territorio, in aliis regionibus nisi ex casu, inquit, ex accidenti, puta si eo nomine adeatur, et rogetur, ut aliquem faciat legitimum ad secularia negotia exercenda, secularia ve jura obtinenda: quemadmodum et initio proponitur: illum fuisse rogatum a nobili illo Montis Pessulani, ut filium, quem ex adulterio crearat, donaret legitimis natalibus. Idque nobilis ille subjectissime postulavit sibi dari ad exemplum Philippi Augusti Francorum regis, cui idem Pontifex, cum dimissa uxore legitima Isenberga sorore regis Daniæ, duxisset in matrimonium Arniam filiam ducis Moraviæ, et ex ea suscepisset Philippum et Mariam, speciali beneficio hoc indulserat, ut etsi Philippus et Maria legitimi non essent, qui nati erant ex posteriore uxore viva priore (et ex adulterio igitur potius, quam ex matrimonio) quam et postea rex Philippus reducere coactus est rejecta Arnia, Franciæ regno ob ea rem sacris interdicto, legitimi tamen censerentur, et essent: cujus indulgentiæ formula exstat in registro Innocentii III. quod penes me est. Philippus ille postea fuit Comes Bononiæ in Belgica, *de Boulogne la Grasse*, et Maria nupsit Comiti Lovaniensi, id est, Comiti Brabantiæ. Philippus autem Augustus ex Isenberga prima omnium uxore, quam duxerat antequam perveniret ad regnum, filia Comitis Hannoviæ, *de Hainault*, suscepit Lodovicum VIII. qui tanquam primogenitus ei successit in regno, ex quo deinde ortus est S. Ludovicus. Nobilis ille utebatur exemplo supradicto ad hunc modum. Philippus Augustus dimissa uxore legitima duxit aliam, et ex ea liberos suscepit, quos tu legitimos fecisti: peto ut etiam liberos, quos suscepi ex ea muliere, quam superinduxi viva priore a me dimissa, facias legitimos. Eadem videbatur esse causa utriusque. At Pontifex hoc loco docet, longe aliam esse causam regis Francorum, aliam illius nobilis. Nam Rex Francorum in spiritualibus alium superiorem non agnoscit, quam Romanum Episcopum, in temporalibus neminem, nec Romanum Episcopum, nec Imperatorem: quod privilegium etiam habere regem Hispaniarum Scholiastes tentat in *cap. Adrianus* 63. *dist.* et alii. Idem etiam privilegium habere Rempubl. Venetorum affirmat Stephanus de Garibay lib. 2. histor. Hispan. cap. 7. At nobilis ille in spiritualibus atque etiam temporalibus superiorem, sine cujus offensa et injuria non potuit hac de re illo præterito adire Romanum Pontificem, habuit Episcopum Magolonensem, sic dictum ab insula Magalona, ubi est ecclesia Episcopalis etiam hodie e regione Montis pessulani, *de Montpellier*, quo fit, ut hodie dicatur Episcopus Montis Pessulani, quam civitatem, ut et hoc obiter dicam, falso Volaterranus scribit esse Agatopolin, est enim Agathopolis, quæ hodie vulgo *Agda*, civitas etiam Episcopalis, *l' Evesque d' Agde*. Debuit ergo ille nobilis hac de re adire Episcopum Magalonensem non Romanum Pontificem. Item Rex Franciæ dimisit Isenbergam ex sententia Gulielmi Remensis Archiepiscopi, et Cardinalis S. Sabinæ in Francia legati Romani Pontificis, qui quidem Archiepiscopus avunculus erat regis. At ille nobilis dimisit legitimam uxorem sua auctoritate perquam temere, sine venia ecclesiæ. Item Rex post dimissam Isenbergam nunquam fuit prohibitus aliam uxorem ducere: nobilis, ille fuit prohibitus, nec paruit ecclesiæ. Ac præterea ex causa, vel obtentu affinitatis testibus aliquatenus comprobatæ apud Re-

mensem Archiepiscopum Rex Isenbergam dimittere jussus est, quæ sententia rescissa quidem est a Romano Pontifice, sed ob id solum, quod lata esset non observato ordine judiciorum, non vitio quodam ipsius causæ sive litis manifesto: at nobilis ille nullam divortii causam, vel speciem justam habuit, vel allegavit: ac plane igitur adulterium est manifestum, quod cum alia muliere fecit, quæ res non solvit prius matrimonium, nisi quod ad lectum, cui facta est injuria, siquidem hoc adulterio a viro commisso uxor ab eo sejungi velit: nam hæc separatio fit, quod ad lectum duntaxat, integro manente jure matrimonii, *cap. 4. sup. de eo, qui dux. in mat. cap. 9. sup. de sponsal. can. qualis* 30. *q.* 5. Ex iis vero apparet, majorem esse rationem, liberos regis Philippi ex secundo quasi matrimonio donare jure legitimorum liberorum, quam liberos illius nobilis, quia hos constabat esse illegitimos, id est, adulterinos: de liberis Regis justa fuit dubitandi ratio. Unde et liberis illius nobilis Innocentius denegat justorum liberorum jus, fretus eo, quod etiam lex Dei manzerem, et spurium (idem utroque nomine significatur) detestatur, et abhorret, puta natum ex probroso, et lege divina damnato coitu, et detestatur adeo, ut vetet tanquam immundum ingredi in ecclesiam Domini usque ad decimam generationem, id est, nunquam ingredi, *Deut.* 23. ubi etiam manzer appellatur Hebraico vocabulo. At multum interest, ea lingua Manzur, vel Mansur dicas, vel Manzer, ut Cedrenus docet in Leone Isaurico: nam Manzer est is, quem diximus: manzur est, qui Græce λυτρωτὸς dicitur, ut apud Cedrenum legendum esse constat ex Anastasio Bibliothecario, id est *redemptus non* λέντραβος. Spurios quoque non posse promoveri ad sacros ordines constat sine venia magni Pontificis ex *cap. consuluit, sup. de serv. non ordin. cap. pen. sup. de fil. presbyt.* Constat etiam jure civili non esse eos pascendos a patre, *Nov.* 89. *§. ult.* quod tamen probari non videtur in *c.* 5 *in fine, de eo, qui dux. in matr.* Et sane non probatur in iis, qui ex stupro nati sunt, ex libero lectulo, ex vulgivaga Venere, ex scorto: nam si ex adulterio, puta viva uxore legitima, vel ex incestu, Novellam Justiniani potius esse sequendam Baldus opinatur recte in *Auth. ex complexu, C. de incest. nupt.* Quamobrem recte dixeris, quod datur legitimis in *cap. 2. sup.* puta, ut non tantum parentibus hæredes exsistant, sed etiam, ut ab eis alantur, ex contrario sensu utcunque illegitimis, non quibuscunque, sed adulterinis, vel incestis denegandum esse. Et hæc dicimus tantum de patre, si quæratur an pater illegitimos alere debeat. Nam ut ad matris hæreditatem illegitimi admittuntur, *l. si suspecta, §. 1. de inoff. testam. §. pen. Instit. de Senatuscons. Orphit.* ita a matre pascendi, et exhibendi esse videntur. Verum, quod notandum, ut matri hæredes exsistant, id datum tantum est spuriis, id est, nothis, ex vulgivaga Venere natis, non adulterinis, vel incestis. Ergo et quod inde sequitur, ut a matre exhibeantur spurii, non videtur esse producendum ad adulterinos, vel incestos. Ad rem: ubi satis ostendit, Pontifex in hoc c. spuriorum (quo nomine etiam intelligit susceptos ex adulterio, ut patet ex specie in hoc capit. proposita, quæ est de adulterinis, et multo magis susceptos ex incestu) ubi, inquam, satis ostendit, deterrimam esse eorum conditionem, quod lex Dei eos abhorreat, et vetet ingredi in ecclesiam, quod non possint promoveri ad sacros ordines, quod jure civili exhibendi non sint; tandem statuit, eos temere producendos non esse ad jus dignitatemque legitimorum liberorum. De naturalibus, vel nothis non loquitur in hoc c. hi sunt, qui ex concubinatu, quæ coitio olim erat legitima, nascuntur, qui etsi ipsi non sint legitimi, tamen facile variisque modis legitimi fieri possunt, qui referuntur in Novel. Justin. sed loquitur de spuriis, quos et Hebraice *manzeres* vocat: hi sunt, qui ex adulterio, vel stupro, vel ex incestu nascuntur, nec facile, aut temere legitimi fiunt. Mitto locos scripturæ sacræ, quos detorquet Pontifex in hoc c. ad sedem Romanam, ut ostendat exortem ab omnibus eminentem ejus potestatem, locum illum unicum esse, quem elegerit Dominus, etiam ejus rei confirmandæ gratia, allato eo, quod vulgo fertur de S. Petro, nec tamen consentit cum historia Ecclesiastica, et unum etiam duntaxat testem habet Ambrosium *epist.* 32. Petrum passionis evitandæ causa hortantibus fratribus Roma egredientem noctu vidisse Dominum in eam ingredientem, eumque rogasse, Domine, quo venis? et responsum accepisse. Venio iterum crucifigi: et mox Petrum intelligentem id ad suam crucem pertinere, quam et Dominus, ut est in Evangelio Joannis, ei priusquam ascenderet in cælum prædixerat subiturum, in Urbem rediisse. Quorsum enim hoc, inquit Pontifex, nisi quod Roma locus est, quem elegit Dominus: hæc vobis excutienda relinquo. Mitto etiam quod notant ex hoc c. regem ipsum, qui neminem superiorem cognoscit, filios suos illegitimos legitimos facere posse, non tanquam patrem filios, sed tanquam principem subditos, ut hodie etiam filius, vel frater regis cum scribit ad regem, vel fratrem, se subditum ejus vocat: immo et mater: hoc mitto, quia id ita non decernitur in hoc cap. sed refertur tantum: hanc quorundam DD. fuisse opinionem, ut verba illa indicant, *videretur aliquibus, quod per seipsum, non tanquam pater cum filiis, sed*

sim alium ab alio, id est, quod consuetudinem solvit, et societatem vitæ, societatem cubilis, et mensæ, non jus matrimonii. Inter hæc duo genera divortii satis apparet quanta sit differentia: nam divortio soluto matrimonio liberum est viro et mulieri aliud cum alio, aliave contrahere matrimonium: divortia autem, soluta consuetudine, et usu lecti genialis, salvo manente matrimonio, non licet cuiquam ex conjugibus quamdiu conjux alter vivit, de alio cogitare matrimonio. Immo et quibusdam casibus nec mortuo altero superstiti cum ullo alio connubium est. Hæc omnia exemplis appositis operæ est, ut clara faciam atque perspicua. Ponam tria vel quatuor exempla: in primis divortii, quo separantur conjuges integro manente matrimonio. Si vitæ mariti uxor insidiata sit, si immiserit sicarium, qui eum interficeret, et ille contra se defendendo aliquem ex eis interfecerit, ex hac causa domo foras exigere uxorem potest, ea tamen lege et conditione, ut quamdiu illa vixerit, ipse aliam uxorem ducere non possit: quia non separatio illa, sed mors sola matrimonium dissolvere potest: illa autem ut nec post mortem viri sui alii cuiquam unquam nubere possit, denique ut vivat perpetuo cœlibem vitam, quæ id ausa est in maritum: quæ est sententia *c.* 1. *hujus t.* quod extat etiam in *can. si qua mulier*, 31. *qu.* 1. ex concilio apud Vermeriam, cui interfuit Pipinus Rex, ut est in inscriptione *can. si quis ingenuus*, 29. *q.* 2. Et, ut hoc admoneam, quo cæcutiunt multi, nihil refert Vermeriam scribas, an Vormatiam: utroque nomine Vangionum civitas significatur, ubi et Pipinum habuisse concilium fere omnes historici narrant. Idem vero fieri constat dimissa uxore propter adulterium, nempe ut vir post mortem ejus aliam ducere possit, non ea viva, quia matrimonium non solvitur; mulier autem post mortem viri alii nubere non possit, sed sine spe conjugii permaneat *ex can. hi vero*, 32. *qu.* 7. Sequitur alterum exemplum in *cap.* 2. Uxor propter facinus, sive crimen aliud quam adulterium, cui deditus maritus sit, veluti ob furandi vel latrocinandi consuetudinem, non potest a viro discedere, nisi vir ad idem facinus eam pertrahere, et fidem ejus, ut ait, timoremque erga Deum, quem ei pietas et religio attribuit, corrumpere nitatur. Quo etiam casu corpora tantum separantur, matrimonium stabile ratumque permanet. Idemque dicendum est de uxore si cui maleficio dedita fuerit, corrigenda enim, et ab eo maleficio deterrenda, non dimittenda est. Crimen adulterii semper excipio: cujus ratione certum est uxorem aut virum dimitti posse. Uxorem, inquam, nisi et ipse vir eodem crimine arguatur, quod admiserit ante, vel post dimissam uxorem, *c. pen. et ult. inf. de adult. can.* 1. 13. *qu.* 6. *l. si uxor*, §. *judex*, *ad l. Jul. de adult.* cujus §. verba digna sunt, quæ memoriæ addiscantur. *Judex*, inquit, *adulterii ante oculos habere debet, et inquirere, an maritus pudice vivens, mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit, periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exhibeat, quam ipse non exhibeat*: quæ verba esse ex edicto Anton. in Cod. Gregoriano B. August. scribit in *lib. de bono conjugali*, et refert eadem verba. His etiam adde *cap.* 4. *et* 5. *hoc t.* Et notandum valde est, quod ait in *c.* 5. eum, qui ex causa adulterii dimisit uxorem, eam domum reducere debere, si et ipse post dissidium in idem crimen inciderit, etiam post dissidium, vel separationem corporum adulterium committi, quia quod est tertium exemplum, conjuges separantur in hoc tantum, ut seorsim habitent, non ut jus matrimonii solvatur, non ut matrimonio honorem habere desinant. Et, ut dicitur in *c.* 3. *qui fil. sint legit.* matrimonii violatio matrimonium non violat, quod ὀξύμωρον esse videbitur, nisi ita accipias matrimonii violationem, id est, adulterium non violare hoc, et non dissolvere vinculum matrimonii.

AD CAP. *Porro.* III. CAP. *De illa.* VI. CAP. *Quanto.* VII. CAP. *Gaudemus.* Pen. et CAP. *Deus.* Ult.

Sequitur ut dicamus de divortio, quod omnino jus matrimonii dissolvit: id vero fit judicio ecclesiæ, vel Episcopi ex causa cognationis, vel affinitatis, quæ post contractum matrimonium, vel per accusatorem certum ecclesiæ probata fuerit, vel quod publice notata in ecclesia esse cœperit, etiam sine accusatore: ex hac causa verum divortium fieri potest, officio arbitrioque Episcopi, *cap.* 3. *h. t.* Idem vero facio, et feci jam ante sæpius, judicium ecclesiæ et judicium Episcopi, ut *cap.* 2. *sup. de matrimon contr. cont. interdict. Eccles.* quia nihil potest Episcopus solus, nec Episcopus Episcoporum sine concilio fratrum, sine concilio ecclesiæ, sine concilio Capituli, *cap.* 5. *inf. hoc t. cap. pen.* 15. *qu.* 7. Capitulum dicitur esse senatus ecclesiæ a B. Hieronymo, et Joanne Romano Episcopo. Et notandum ex *eodem cap.* 3. *hujus t.* nec si publica et notissima sit cognatio et affinitas, quæ versatur inter conjuges, posse uxorem temere a viro dimitti sine judicio ecclesiæ, ut *cap.* 13. *sup. de spons. cap.* 12. *in fin. de spons. impub.* temere dimissam in integrum restituendam esse, qua de specie restitutionis in integrum quibus casibus concedenda sit fusius tractavimus in *cap.* 13. *de restitut. spol.* ubi est proprius locus. Interim ad hanc speciem pertinet in hoc tit. etiam *cap.* 6. *et* 7. in quo tamen hæc potissimum quæstio vertitur, an propter hæresin, in quam vir dilapsus est, uxor ab eo discedere possit,

vel contra? quod sine judicio ecclesiæ negat fieri posse, nisi forte ab eo discedat eo animo, ut ubi resipuerit ad eum redeat, alioqui judicio ecclesiæ, et sententia divortii opus est: cujus quidem divortii ex mente cap. 6. hæc vis est, ut omnino matrimonium dissolvatur; quod tamen cap. 6. merito hac in re, ut Alanus sentit, abrogatur per cap. 7. in quo prædecessor noster est Urbanus III. auctor cap. 6. non Cœlestinus III. ut glossa notat, cujus decretalis, quæ extat in *secunda collectione, tit. de convers. infid.* consentit cum hoc cap. 7. Porro ex hoc cap. 7. sumere licet quartum exemplum divortii, quo non solvitur matrimonium, nec solvi potest judicio ecclesiæ, puta si alteruter conjugum in hæresim inciderit: nam etsi ob hanc causam fidelis ab hæretico discedere possit, non tamen ideo desinit esse maritus aut marita, nec qui repudiatus sive relictus est, aliam uxorem ducere, quæve derelicta et deserta est, alii nubere potest: imo si resipuerit, qui quæve in hæresin inciderit: fidelis ad eum eamve reverti eique reconciliari debet. Idemque prorsus dicendum est in apostata, si ex duobus Christianis conjugibus alter desciverit de fide Christiana, et migraverit ad paganismum. At ex diverso, si ex duobus paganis conjugibus alter factus sit Christianus; et ex hac causa ab altero derelictus sit, matrimonium dissolvitur, et Christiano licet alium maritum, aliamve uxorem optare, quod in hoc cap. 7. confirmatur ex verbis Apostoli, si infidelis discedit, discedat: frater enim vel soror non est servituti subjecta in causa hujusmodi, quorum verborum et hunc sensum esse Joannes Chrysostomus arbitratur, qui addit hanc rationem, *melius esse matrimonium, quam pietatem solvi*. βέλτιον εἶναι τὸν γάμον ἢ τὴν εὐσέβειαν λυθῆναι. Et Ambrosius apertius in eundem locum. *Majorem esse causam Dei, quam matrimonii: et ideo non esse peccatum ei, qui dimttitur propter Deum si alii se junxerit: contumeliam enim creatoris solvere jus matrimonii circa eum, qui dimittitur*, quæ verba Ambrosii falso tribuuntur Gregorio in *cap. 2. de convers. infid. in secunda collectione*, et in *can. si infidelis*, 28. *q.* 2. De matrimonio contracto inter paganos legitime more rituque gentis suæ, qui postea Christiani fiunt, est cap. pen. et ult. si forte ex gradu prohibito cognationis vel affinitatis inter Christianos paganus ante baptismum duxerit uxorem, veluti ex secundo, tertio, vel quarto gradu, ex secundo consobrinam scilicet, non amitam, vel materteram, quæ est etiam in secundo, apprehensa postea ab utroque fide Christiana retineri eam posse in matrimonio, nec baptismate matrimonium solvi, baptismate peccata solvi, non matrimonium, quod initio more gentis suæ contraxerint, ut *cap. 4. de consang. et affin. c. ult. sup. qui fil. sint. legit.* Secundus gradus cognationis, detractis iis personis, quæ parentum locum obtinent, veluti patruo, avunculo, amita, matertera: secundus, inquam, gradus, puta in quo consobrini consistunt, et multo magis tertius, et quartus dispensabilis est, ut loquuntur, venialis est, quia in his gradibus, quæ prohibitio consistit venit ex jure humano, id est, ex Pontificio. At primus gradus nominatim notatus, et prohibitus est lege Divina, veluti cum sorore sua, qui est primus gradus jure Pontificio, vel cum sorore uxoris defunctæ, proculdubio dispensabilis non est. Unde ut expressum in *cap. ult. hujus t.* qui mos est in Livonia, quæ nunc paret Polono. et non ita dudum recepit fidem Christianam, qui in quam mos erat in Livonia, antequam fidem Christianam reciperent, ut fratri liceret mortuo fratre uxorem ejus ducere in matrimonium is mos, quod attinet ad matrimonia jam contracta, retinebitur post receptam fidem Christianam, nisi frater, qui defunctus est, ex uxore sua liberos, et sobolem reliquerit: quo casu, qui nominatim lege Dei vetatur fratre defuncto relictis liberis viduam ducere uxorem, matrimonium inter levirum, sic vocatur frater mariti, et viduam fratris contractum ante Christianismum consistere non potest, *d. c. ult.* Eademque ratione pagano, qui more gentis suæ plures habuerit uxores, quod Dominus destricte prohibuit, facto Christiano non licet omnes illas uxores retinere contra manifestum verbum Dei, sed prima contentus esse debet *c.* 7. In hanc rem idem Innocentius auctor *c.* 7. *in Decretali quadam ad Comitem Nivernensem: Inter divinas*, inquit, *et humanas leges tanta est distantia, ut contra leges divinas nunquam valeat dispensatio: contra autem humanas leges dispensari possit aliquando, prout necessitas, vel utilitas postulabit.* Idem ipse Innocentius hanc distinctionem facit inter divinum et humanum jus in *c.* 13. §. *opinioni, sup. de restitut. spol.* Intelligimus itaque ex *cap. pen.* ea, quæ permittebantur pagano, sive infideli in nuptiis contrahendis, eadem Christiano postea facto ultra permitti non debere, siquidem ea sunt manifesto contra legem et præceptum Dei omnipotentis ut si plures paganus habuerit uxores, Christianus effectus eas omnes in matrimonio retinere non potest, quia πολυγαμία nominatim lege Dei vetita est, item si paganus habuerit in matrimonio sororem suam, vel sororem præmortuæ uxoris quæ est ex primo cognationis et affinitatis gradu: vel si amitam, aut materteram, aut uxorem quondam patrui, vel avunculi sui, quæ sunt ex secundo cognationis vel affinitatis gradu secundum computationem juris Canonici, vel si novercam, socrum, nurum, quæ sunt ex primo affinitatis gradu: si uxorem fratris defuncti, præsertim si sine liberis defunctus non sit, ut

cap. ult. h. t. et Deuteron. 25. quæ etiam est ex primo affinitatis gradu: denique si in matrimonio paganus habuerit neptem ex filio, vel filia, si privignam, vel privignæ filiam, Christianus postea factus nullam earum in matrimonio retinere potest, quia ne eis conjungamur, specialiter lege divina prohibemur, cui etiam adstipulatus est populus, *fiat, fiat* · γένοιτο, γένοιτο, vel quod idem est, Amen, Amen, *Deut.* 27. *et Levit.* 18. At si paganus in matrimonio habuerit consobrinam, quamvis et hæc secundo gradu sit hoc jure, tamen quia lege humana, non etiam divina cum consanguinea matrimonium interdictum est, eam post Christianismum in matrimonium retineb't. Idemque erit multo maxime, si quam aliam ex tertio, vel quarto gradu cognation's in matrimonio habuerit, qui gradus etiam dispensabiles sunt. Item si pagano licebat uxori paganæ ex quacunque causa, vel pro libidine arbitrioque suo repudium mittere, et hoc jure fretus uxorem legitimam et pudicam dimiserit: Christiano postea facto non licet aliam uxorem ducere, quia repudium, sive divortium detracta causa adulterii a Domino nominatim prohibitum est, et quod olim igitur in pagano non improbabatur, nunc in Christiano improbatur. Quod tamen sic excipiendum est, nisi post Christianismum cognita culpa sua temere dimissam reducere velit, et ipsa, quæ adhuc pagana est et gentilis, ei reconciliari nolit aliter, quam si abjuraverit religionem Christianam, aut se, quibus ante solebat, criminibus dediderit, veluti latrocino, aut lenocinio, ut in *can. uxor*, 28. *qu.* 1. ex quo sunt explicanda hæc verba *c.* 7. *hujus tit. ut pertrahat ad mortale peccatum*: hoc enim casu liberum est ei aliam uxorem ducere, qui legitimam non potest reducere sine conditione nefaria et impia, quod etiam ostenditur in *d. c.* 7. Neque vero hoc casu, quod est consequens et consentaneum etiam repudiatæ uxori paganæ, quasi non jure repudiatæ data est restitutio in integrum, quæ tamen facile ei daretur, si ad virum redire vellet simpliciter, nulla ei data conditione turpi, impia et nefaria. Verius enim est, inter Christianum et paganam nuptias consistere posse, quæ inter ipsos initio contractæ sunt, cum nondum eorum quisquam imbuisset fidem Christianam: nam qui jam est Christianus et fidelis, ei cum Pagana vel Judea connubium non est, *l.* 5. *C. de Judæ. nec*, ut D. Augustinus ait in libro de fide, et operib. *Christiani hominis est ab infideli conjugia petere.* At finge, cum duo essent pagani matrimonio conjuncti, vir uxorem temere repudiavit, nec ex causis supradictis, puta, quod dimissa ad eam redire nollet, nisi abjuraret Christianismum, aut Christiani hominis bonos mores et pios, aliam duxit uxorem legitimam; hic si postea Christianus et illa quoque Christiana fiat, aut si hunc, qui jam factus erat Christianus etiam illa secuta sit, id est, si et illa Christiana facta fuerit proculdubio eam reducere cogitur, sive interim alii nupserit; sive non, quia etiamsi alii nubendo per nuptias adulterium commiserit, quæ non desierat priorem habere maritum ob causam injusti repudii, tamen adulterium ei prior maritus objicere non potest, quæ more gentico, ut Cornelius Tacitus loquitur, dimissa nupsit alteri. At si citra nuptias post repudium cum alio homine fuerit, adulterium ei objicere potest, nec invitus eam reducere cogitur. Etiam inter paganos adulterium crimini datur, quia jure gentium, sive naturali prohibitum est, *l. probrum, de verb. sign.* Lactantius in *Epitome Instit. Corrumpere*, inquit, *alienum matrimonium etiam communi gentium jure damnatum est.* Quo fit ut et mulierem, quam juris civilis ignorantia ab aliis criminibus jure civili prohibitis excusat, ab adulterio non excuset, *l.* 38. *§. fratres, ad leg. Jul. de adult.* Cassiodorus de adulterio *I. Variarum*: *omnibus*, inquit, *est animantibus iniquum, quod naturali lege damnatur.* Nefarium id crimen dicitur in *Nov. Majorani, et Leonis.* Unde licet intelligere in *Novel. Justin.* 89. nefarium complexum eum proprie dici, qui et contra jus gentium est, incestum complexum, qui est contra jus civile: nam et incestum aliud est juris civilis aliud juris gentium, *l. ult. de condit. sin. caus.* et eodem loco damnatum complexum accipe, qui citra incestum, qui damnatus est jure civili. Ita hæc tria sunt distinguenda in *auth. ex complexu. C. de incest. nupt.*

AD TITULUM XX.

De donationibus inter virum et uxorem, et dote post divortium restituenda.

AD CAP. *Mulieres.* I. CAP. *Significavit.* II. et CAP. *De prudentia*. III.

De donationibus factis inter virum et uxorem est in hoc titulo tantum *cap. ult.* cetera cc. sive rescripta sunt de dote post divortium restituenda, aut non reddenda, quæ quidem capitula, quia primum locum occupant, ideo et primo explicanda sunt. Dos alia est uxoris, alia viri quasi dos mutua, quæ respondet doti uxoriæ ex æquo tam in quantitate, quam in pactis dotalibus, ut *c. ult. hoc tit. et Nov.* 97. quam ob rem etiam dicitur ἀντιφέρνη, *l. ult. C de donat. ante nupt.* ἀντισήκωσις compensatio dotis uxoriæ: dicitur etiam in hoc titulo dotalitium, et donatio propter nuptias, et donatio propter dotem, *c.* 5. *et* 6. *h. t. c.* 1. *eod. t. in tertia collectio. c. ex parte*, *sup. de for. compet. can. si autem*, 36. *q.* 2. et in Supplemento Chronicorum Sigeberti, cujus auctor Robertus quidam: *Guilielmus*

inquit, *rex Siciliæ fecit Chartam Joannæ reginæ et uxori suæ de dotalitio suo*. Dotem dat uxor viro, ut constante matrimonio ea utatur fruatur tamquam dominus, atque ita allevet, aut facilius ferat onera matrimonii: dotem autem dat vir uxori, quam ex casu mortis viri mulier superstes sibi habeat, vel pro solatio amissi viri, vel pro remuneratione obsequii, et fidei sibi constanter exhibitæ. Et quod ad dotem mulieris attinet, non tantum morte mariti, sed et alio quocunque modo legitimo ex sententia Episcopi vivo utroque soluto matrimonio sine culpa uxoris, veluti, ex causa cognationis diu celatæ et incognitæ, vel qua alia impediente juris auctoritate matrimonium constare, dos uxoris restituenda est, *cap.* 1. *et* 3. *h. t. cap.* 2. *sup. de conj. serv. l.* 1. *C. de condict. ob causam dat.* Restituenda etiam est pars eorum bonorum, quæ manente matrimonio in commune quocunque titulo acquisiverunt, ut cavetur in *cap.* 2. *h. t.* quod etiam pertinet ad hoc regnum: est enim scriptum Capitulo Lexoviensi in Normania. Inde satis apparet morem hodiernum, ut conjuges socii in bonis quæsitis constante matrimonio, jamdiu in Galliis invaluisse, atque in hanc rem hic locus valde est singularis. Ac præterea ex d. cap. 3. est notandum, eum, qui cognoscit, judicem scilicet ecclesiasticum, de matrimonio, legitimum sit nec ne, forte ex delegatione Pontificis, etiam de dote restituenda dissoluto matrimonio cognoscere et pronuntiare posse: quia etsi quæstio de dote videatur pertinere ad judicem secularem, non ad ecclesiasticum: tamen quia incidit in quæstionem principalem, quæ est de matrimonio, qui de matrimonio cognoscit, quamvis sit ecclesiasticus, de dote etiam quasi de accessione cognoscere potest, ut *cap. prudentiam*, §. 6. *in fin. sup. de offic. et pot. jud. del.* Non idem dicam ex contrario: nam si causa principalis sit secularis, veluti de hæreditate, de qua disceptetur apud judicem secularem, et in eam inciderit quæstio de matrimonio, quæ est præjudicialis, de ea quoque judex secularis cognoscere non potest, ut docui in *cap.* 5. *sup. qui fil. sint leg.* Denique judex secularis nunquam potest attingere causam spiritualem, sive principaliter moveatur, sive incidenter: at ecclesiasticus potest etiam attingere causam secularem, quæ modo inciderit in causam ecclesiasticam principalem, sive ecclesiasticæ cognitionis.

AD CAP. *Plerunque*. IV. et CAP. *Etsi*. V.

Docet in hoc cap. mulierem ex causa adulterii dimissam a viro judicio ecclesiæ, vel etiam ultro discedentem a viro libidinis suæ satiandæ causa, amittere dotem et dotalitium, nec defuncto viro hujus vel illius dotis petitionem habere. Idem omnino videtur obtinuisse vetustissimo jure civili: qua ex re Horatius dixit, *deprensam doli metuere*, et Valerius Maximus 8. refert, Cajum Licinium mulierem divitem, sed impudicam de industria duxisse, ut deinde eo crimine damnatam spoliaret dote. Idem certe obtinet jure novissimo, *l. consensu.*, *C. de repud. l. ult. C. ad l. Jul. de adul.* et *Leonis Nov.* 32. Medio jure ob causam adulterii mulier totam dotem non amittebat, pars tantum retinebatur ex dote, *l. Lucius*, *l. cum mulier*, *solut. matr. l. miles*, §. *socer*, *ad leg. Jul. de adul.* et ex lege Julia nominatim amittebat, tantum partem dimidiam dotis, quod ex Paulo nuper ostendi (lib. Obs. xxi. cap. xvii.) qui ita scripsit 2. Sentent. juxta tenorem legis Juliæ: *adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, ac tertia parte bonorum, et relegationem in insulam placuit legi* (Juliæ scilicet) *coerceri*. At culpa mariti non mulieris soluto matrimonio, dicerem mulieri tam dotis retentionem, quam dotalitii retentionem, aut repetitionem esse, quod colligitur ex contrario sensu: morte autem mulieris soluto matrimonio, dotem ad patrem, vel hæredes mulieris reverti: nisi initio dandæ dotis convenerit, ut in hunc casum cederet lucro mariti, vel nisi ea sit consuetudo regionis, qualis Tolosæ viget, ut præmortua uxore cedat lucro mariti, nec, etiamsi sit dos profectitia, redeat ad patrem, contra *l. jure succursum est, de jur. dot.* confirmatur hæc conventio seu consuetudo in *cap. ult. hoc tit.* Dotalitium autem, ut posui, præmortua uxore remanet penes virum: nec enim dotalitio locus est, nisi in casu mortis viri ex pacto, vel ex consuetudine similiter, quæ id addicat mulieri superstiti. Quod si matrimonium injustum sit et nullum, puta quod inter se proxima cognatione conjuncti scientes contraxerint, ut in specie *cap.* 5. *hujus tit.* Rex Legionis, ut ait, et filia regis Castellæ, hoc casu dotalitium viro reddendum est, etiamsi aliud convenerit ne redderetur quocunque modo dirempto matrimonio, videlicet quasi datum non tam ob turpem causam, alioqui repetitio dotalitii cessaret, quam ob nullam causam, quia quod datum erat dotalitii nomine, in dotalitium converti non poterat, quo nomine datum erat: quæ ratio *cap.* 5. petita est ex *l. ult. de condict. sine cau.* Facit vero hujus cap. mentionem nominatim Rodericus Sancius Episcopus Valentinus parte 3. historiarum Hispanicarum *cap.* 38. et alter Rodericus Archiepiscopus Toletanus *lib.* 9. *de reb. Hispan. cap.* 2. qui hanc tamen rem fuisse gestam narrant inter Henricum I. regem Legionis et Castellæ (nam tunc utrumque regnum unitum erat) et inter Maphaldam filiam regis Portugalliæ. Unde et in hoc cap. legendum videtur, *rex Legionis filiæ Regis Por-*

tugalliæ. Quia vero, inquit, *castra quædam, quæ rex Legionis filiæ regis Portugalliæ in dotem tradidisse exponitur, in dotem*, id est, in dotalitium. Nam et Alphonsus a Carthagena, qui scripsit ἀνακεφαλαίωσιν historiæ Hispanicæ, eam dicit fuisse filiam Regis Portugalliæ.

AD CAP. *Nuper*. VI.

Ex hoc cap. intelligimus fructuarium posse commodum fundi, et perceptionem fructuum in solidum vel pro parte uxori dotalitii nomine concedere, sicut et vendere, et locare, et donare cuilibet potest, ut §. 1. *de us. et habit. Instit. l. si usufructus, de jur. dot.* verum morte fructuarii finito usufructu etiam dotalitium finiri, et venditionem, et locationem, et donationem. Observa hoc in loco his verbis, *si qua terra data fuerit alicui, quoad vixerit possidenda*, significari jus ususfructus, *l.* 5. §. *ult. C. de secund. nupt* Idem vero hic ostenditur esse dicendum, qui casus est singularis, si cui proprietatis mentione facta ita datus sit fundus, tibi hæredique tuo, quem ex legitima uxore, ex justo matrimonio susceperis, etc. et is partem ejusdem fundi in uxorem contulerit dotalitii nomine: nam et morte ejus finitur jus, quod in eo fundo habuit, et per consequentias etiam dotalitii jus, quod ipse in parte ejusdem fundi uxori concesserit. Nam ut ususfructus mentione facta aliquando proprietas significatur, *l. ult. de usufruct. ear. rer. quæ us. consum. l. Proculus, de usufr. leg. l. donationes*, §. 1. *de donat.* ita ex diverso proprietatis mentione facta aliquando ususfructus tantum significatur, non plena proprietas, ut in specie proposita, cum dominus dat Lucio Titio fundum, ut ipse eum habeat, hæresque ejus, quem ex justo matrimonio susceperit proprietatis jure, vel, quod prorsus idem est, ut hic loquitur, ut eum habeat in hæreditatem, vel feudum, id est, proprietatis jure, quia satis aperte demonstrat dominus, nolle se jus, quod cedit Lucio Titio, Lucium Titium transferre in hæredem quemlibet, sed in hæredem filium suum tantum, quem si nullum creaverit, consequens est morte ejus jus, quod in eo fundo habuit, vel per ipsum uxor dotalitii nomine, extingui. Et in hanc rem hic locus valde est singularis. In extremo hujus cap. 6. monet, quodammodo abuti nos verbis civilibus, cum donationem propter nuptias, sive dotalitium vocamus dotem, aut cum virum dicimus dotare uxorem suam, ut *cap.* 1. *sup. de sponsal.* nam juris civilis auctores, qui proprietatis verborum retinentissimi sunt, dotem tantum vocant eam, quæ ab uxore proficiscitur, quod vero a marito veluti repensandæ dotis causa, donationem propter nuptias, vel donationem propter dotem.

AD CAP. *Per vestras*. Pen.

In specie hujus cap. petenti marito dotem, quam quis forte ei pro muliere promiserat, objiciebatur, eum uxorem domo jam exegisse foras, quod sibi dos non solveretur, et ejecta uxore, sive dimissa non esse ei integram petitionem dotis, et inopiam quoque ejus non ferre, ut dotem petat, qui si eam haberet, restitueret mulieri; juxta *leg. si constante, sol. matr. l.* 21. *de manumiss. l. ult. C. de jur. dot.* Ac præterea eo jam ante petente dotem apud consules Genuenses, ubi hæc res agebatur, quos inde apparet habuisse jurisdictionem, sicut in plerisque civitatibus Galliæ, etiam sub regibus in Gallia Narbonensi, *en Languedoc.* et in Novempopulonia, en *Gascogne* (Consules civitatum jurisdictionem habent, et merum imperium, quod speciem quandam libertatis præ se fert, sicut et jus quod habent habendi conventus, quos vocant status, *les estas*, quod eædem etiam provinciæ habent) viro, inquam, petente dotem apud Consules Genuenses, eadem ratione, quia vergebat ad inopiam, quia inops fieri, et egenus periclitabatur, Consules pronuntiasse, ne ante ei dos solveretur, quam datis idoneis fidejussoribus cavisset de dote conservanda, et mulieri restituenda quandoque soluto matrimonio, qui mos dandæ satisdationis in hac causa etiam Genuæ invaluerat, contra quam jure civili cautum sit, ne fidejussores dotium dentur, *l.* 1. *et* 2. *Cod. ne fidejuss. dot. dent.* Et Archiepiscopum quoque Genuensem pronuntiasse, ut uxorem, quam temere ejecerat, domum reciperet, et satisdatione præstita dotis nomine ex consuetudine illius regionis dotem acciperet. Ille vero, quod facile ei non esset, fidejussores invenire propter inopiam, aut inopiæ periculum imminens, adito Romano Pontifice impetravit, ut dos ei solveretur præstita cautione juratoria sine fidejussoribus, vel ut ea dos, quæ in nummis consistebat, mercatori cuidam (Genua est patria mercatorum) daretur, ut ex ea coemptis mercibus quæstum faceret, et partem quæstus marito conferret, unde uxorem sustentaret, et allevaret onera matrimonii. Usura hoc jure vetita est: hoc genus compendii, quod ex mercatura venit, quam quis facit per se, vel alium, vetitum non est. Et est hic locus in hanc rem etiam valde singularis. Pontifex Romanus ei remisit satisdationem, quod fidejussores invenire non posset, ut fit etiam in *l.* 6. *si cui plus quam per leg. Falc.* ubi qui satisdare debet, quod amplius ceperit, quam per legem Falcidiam liceat, reddi, id est, fidejussorem dare, qui satisdare, inquam, debet, si doceat se non posse invenire fidejussores, se diu quæsivisse, et non invenisse, *s' il fait apparoir de ses diligences*, si constet de ipsius diligentia, tunc committi eum

nudæ repromissioni, sive juratoriæ cautioni. Et motus fuit specialiter Pontifex hac ratione, quam duxit ex *l. 2. Cod. ne fidejuss. dot. dent.* quod cum viro corpus suum credat mulier, possit et modicum dotis, quod nihil est præ libero corpore, fidei ejus nudæ concredere, aut juratæ saltem. Plautus in Mercatore. *Hem cui te, et tu quæ habeas non commendes viro?* Hæc ratio efficit generaliter, ut jure civili fidejussorem dotis acceptæ, neque socer det, neque maritus manente matrimonio, nisi, ut hic proponitur, alia sit consuetudo regionis, a qua consuetudine nec Pontifex censet aliter recedendum esse, quam si maritus docuerit sibi non esse in facili fidejussores dare, quæ res inopibus etiam plerumque difficilis, ac plane impossibilis est, *l. denunciasse, in fin. ad leg. Jul. de adult. l. 2. §. ult. de collat. bon. l. omnes, §. præterea, C. de episc. et cler.* Difficilium facilis venia est et remissio.

AD CAP. *Donatio*. Ult.

Hoc cap. solum est in hoc titulo de donatione facta inter virum et uxorem constante matrimonio, quæ neque jure civili valet, neque jure Pontificio, ac proinde ex pœnitentia revocari potest expresse, vel tacite, inquit: tacite, puta, re uxori donata, post donata extero, vel pignorata, vel vendita, *l. 12. C. de donat. inter vir. et uxor.* Ex pœnitentia igitur revocari potest quasi invalida, videlicet si ex ea donator pauperior, donatarius locupletior factus sit: alioquin valet si ex ea donatarius factus non sit locupletior: ut si facta sit manumissionis causa, id est, si servus donatus sit ea lege, ut confestim manumittatur, qua ex re nemo fit locupletior: nam et qui libertum habet, non videtur locupletior factus, ut est in regula juris: et hoc etiam proponitur in *l quod autem, §. ult. de donation. inter vir. et uxor.* Ac præterea præmortuo quidem donatario, qui ex donatione factus erat locupletior, sane donatio hæc non valet, *l. cum hic status, §. si ambo, eod. tit.* At præmortuo donatore non mutata voluntate donatio confirmatur, et convalescit ex Oratione Antonini, et Senatusconsulto, et comparatur fideicommisso morte, donatoris confirmato, atque ideo etiam legi Falcidiæ subjicitur, sicut fideicommissum, *l. 12. C. ad l. Falcid.*

AD TITULUM XXI.

De secundis nuptiis.

AD CAP. *Capellanum*. I. CAP. *Dominus*. II. CAP. *Vir autem* III. CAP. *Super illa* Pen. et CAP. *Cum secundum*. Ult.

Ex hoc titulo tria potissimum notanda sunt. Secundas nuptias Ecclesiam permittere potius, quam probare, vel Gregorio Nanzianzeno teste, qui τὸ πρῶτον συνοικέσιον, νόμον, τὸ δεύτερον, συγχώρησιν vocat, *primas nuptias legem, secundas permissionem, sive conniventiam*. Unde et in primis tantum nuptiis ecclesia εὐλογίαν, sive benedictionem presbyteri requirit, non in secundis, *cap. 1. et 3. h. t.* Ambrosius in 1. epistolam ad Corinth. qui locus maxime ad hanc rem facit: *A Deo*, inquit, *primæ nuptiæ sunt, secundæ vero permissæ sunt. denique*, inquit, *primæ nuptiæ sub benedictione Dei celebrantur sublimiter, secundæ autem, et tertiæ præsenti carent gloria.* Sic lego, vulgo legitur, *secunda autem et in præsenti carent. gloria*: pro illud, *in* scribendum est *tertiæ*. Quin etiam et ex cap. 1. hujus tituli presbyter, sive capellanus, ut loquitur, qui secundis nuptiis εὐλογίαν adhibuit, mulctatur ab Episcopo, puta suspenditur officio, et beneficio, non privatur, quæ mulcta semel irrogata ab Episcopo nec remitti potest, nisi a Romano Pontifice. Capellani, et capellæ nomina sunt a Græcis, qui Hesychio auctore ecclesiam, templa, sacella σηκοὺς vocant καπέλλας. Alterum quod notandum est, sumitur ex cap. 2. hujus tit. ut quemadmodum non potest qui quæve mansit in patria peregrinante, vel ab hostibus capto conjuge, cum alio, aliave matrimonium contrahere sine judicio ecclesiæ, donec certum de morte absentis nuntium acceperit, *cap. 19. sup. de sponsal. cap. 8. sup. qui fil. sint legit.* ita etiam non possit absens cum alio matrimonium contrahere, donec de morte conjugis, quem in patria reliquit, certum nuntium acceperit. Nuptias secundas non esse licitas antequam de morte absentis præsenti, vel de morte præsentis absenti liquido constiterit. Vel si quis forte præmature non exspectato certo nuntio cum alio, aliave matrimonium contraxerit, provocari quidem ipsum ad rem a secundo conjuge posse, non etiam provocare, hoc est, τὴν ὀφειλὴν, sive debitionem exigere eum non posse, interpellatum debere reddere, ut fit in specie *c. 4. de eo, qui cogn. consang. ux. et cap. inquisitionem, inf. de sentent. excomm. et cap. 2. in fine, de divort. in secunda collectione.* Tertium quod ex hoc titulo adnotandum est in *cap. pen. et ult.* de infamia, quæ jure civili irrogatur ex edicto prætoris, et constitutionibus viduæ, quæ intra annum luctus transit ad secundas nuptias, *l. 1. Cod. de secund. nupt.* hæc infamia hoc jure remittitur non sine ratione: quoniam, ut docet in *cap. penult. et ult.* Apostolus viduæ permittit, cum sit soluta a priore viro ut nubat cui voluerit, adjecta hac sola conditione, tantum in Domino, quam ita Tertullianus interpretatur secundo ad uxorem. *nullam*, inquit, *aliam formam repeten-*

darum nuptiarum, nisi in domino præscribi : in nomine Domini; quod est indubitate, Christiano scilicet, non pagano, quoniam subjicit, tantum in Domino: *μονον ἐν κυρίῳ* quod etiam Græci (D. Chrysostomus) interpretantur non male: *γαμεῖν μετὰ σωφροσύνης, καὶ κοσμότητος, νομίμῳ γάμῳ, ἐπὶ παιδοποιίᾳ καὶ προςκοίτᾳ, μὴ διὰ πάθος ἐπιθυμίας.* Utinam mihi liceret eodem modo etiam ceteros libros interpretari. Liceret autem si hoc placeret vobis, hoc est, si qui studiosiores sunt ad id me impellerent, et cohortarentur. Sane ego expeditissime ceteris libris multa præstarem singularia et rara, qui tot Cardinales, qui ediderunt in hos libros commentaria, aut præstare noluerunt, aut capessere non potuerunt: nec abnuo si id vobis gratissimum esse intellexero hieme proxima alternis vicibus, sicut feci quarto Decretalium libro, dare operam secundo, quo ordo judiciorum continetur, quem ubique maxima ex parte fora et tribunalia omnia sequuntur. Interim non est quod summam aliam materiam, tum quia et feriæ instant, tum etiam quia studiosi quique nihil aliud cogitant, quam lares suos, et non admodum etiam mihi videntur id ferre res meæ, aut vestræ in his miserrimis et perniciosissimis reipublicæ nostræ fluctibus. Faxit Deus optimus maximus pro sua providentia, et clementia, ut omnis tempestas brevi commutetur.

FINIS PARTIS SEPTIMÆ.

PARS OCTAVA

JACOBI CUJACII J. C.
CONSULTATIONES

JACOBO GUESLÆO

NOBILI ET HONESTISSIMO ADOLESCENTI

JACOBUS CUJACIUS S.

Non habeo hoc tempore ex æqualibus tuis cui debeam potius Consultationes meas offerre quam tibi, qui me supra omnes disciplinamque meam complecteris studio singulari, ceterosque omnes qui in Schola nostra versantur longe antecellis cum ingenii laude, tum industria et diligentia admirabili. Certum erat eas mihi jamdiu uni ex studiosis meis offerre, et cui potius cum valde penderem incertus, te viso protinus expedivi. Animadverti enim in te præclaram illam effigiem humanitatis, et probitatis parentis utriusque tui, conjugii omnium sanctissimi, quod te feliciter extulit eduxitque principem, animadverti candorem, et comitatem morum eximiam, et ceteras omnes elucere virtutes, quibus domus tua præpollet, quæ me tanto tibi domuique tuæ addixerunt, quanto quæ sunt hisce contraria abdicarunt aliis plerisque. Denique non dicam initia, sed virtutes ipsas in te animadverti pene jam omni ex parte, et arte perfectas, quæ vere vicere solæ, ut has Consultationes tibi dicarem soli. Cum enim jacerent inter commentariolos, et memorialia mea, ne perirent, ut aliæ multæ quarum mihi cautius adservandarum studium non fuit, cavendi ratio nulla melior visa est, quam si eas in unum corpus lectas et compositas in publicum emitterem. In his invenies me nihil adserere sciente animo meo, nisi quod est verum et æquum, nihilque adservire consultorum cupiditatibus, sed ut quæque mihi proponitur juris quæstio, ex vivis fontibus juris haurire me quod dirimendæ ei rei proprium est atque conveniens. Vox est de via collecta, et verissima, Consilium rem esse sacram. Hanc secutus tanquam divinam, existimavi non minus religiosos nos in consulendo quam in interpretando, vel reddendo jure esse debere, et vel optaverit etiam vir probus id sibi mali evenire rebusque suis quod alteri suaserit, vel consuluerit male, juxta illud Theognidis, Εἴποτε βουλεύσαιμι φίλῳ κακὸν, αὐτὸς

ἔχοιμι *quam ut unquam aberret recto consilio. Et quod memini me legere apud Justinianum aliquando, eundem non male ei rei judicem addictum de qua ante consultus fuerat, id quid est, nisi eandem in jurisconsulto et judice religionem esse debere? Ad hæc invenies, lectissime Adolescens, non eam me in scribendo rationem sequi, qua plerique omnes consulti, abhinc jam fere abiere centum anni, cœperunt more pravo, prævaro, litigandi potius quam justitiæ tradere vias, ut Eubulus ait,* οἰκείων ἀνέμων ταμίαι, ἀξύνετ' ἀξυνέτοισι γράφοντες, καὶ νόμον ἐκ νόμου ἕλκοντες, *sed quam in suis responsis Papinianum, Julianum, Scævolam, et alios veteres Jurisconsultos videmus insistere, ad eam me contendisse, et aliquanto propius accessisse, certe a consuetudine illorum longe abhorruisse, longe silvis illis maxime frigidis et opacis, ne dicam captiosis, et falsis allegationum, et nullius momenti auctoritatum, quas et diligentius quæsitas ex eis omnes plerasque vix usquam quisquam reperire potis sit, quibus tamen nudis, et nullis illorum consilia refertissima sunt, ac præcipue ne sorderent mea, illorum dictis vulgaribus, vel ut loquuntur Brocardicis, quæ sibi ut essent suæ prudentiæ, quam juris scientiæ venditant nomine falso, fundamenta fabrefecerunt, me reperies cavisse summopere. Una in re tantum forte an coarguar horum esse similis, veterum dissimilis, quod legum capita quibus fulcio sententias meas subnotare satis habeam, nec ipsa proponam auctorum verba, quæ utique veteres non severiores quidem aut simpliciores, ut Scævola, sed accuratiores scribentes aliis exponere solent, et quæ mediæ ætatis Jurisconsultum quendam, cujus nomen mihi compertum non est, videmus exposuisse in ea Consultatione quam meis pro exemplo singulari illius ætatis acceptam ab Antonio Oiselo viro omni eruditione, et virtute præstanti, præfigendam esse duxi. Sed id equidem ego ideo ab eis factum opinor, quod tum non essent in manu passim omnibus scripta Juris auctorum, quodque eorum pauci admodum possessores essent, ut vel ætas Justiniani probavit, qua unus tantum repertus est Tribonianus magnus Jurisconsultus, qui ad componendas Pandectas magnam veterum Juris auctorum copiam suppeditaret. Hæc ætas felicior, qua patent in promptuque cuique sunt volumina Juris, ut ob id recte, mea quidem sententia, hac in re saltem una sequi maluerim de populo juris legumque consultos novos, et locos notare tantum unde auctorum verba peterentur, quibus quod respondissem approbaretur, meliore tamen fide quam illi soleant, quibus sæpe falsos locos notare pudori non est, aut quod pene idem est, generaliter et perfusorie consultorem remittere ad ea quæ Doctores illo vel illo loco notant, in qua perfusione, aut errat certe dolus aliquis aut ignorantia mera. Quod vero longe aliter me gesserim in hac Consultationum parte, et gesserim perinde ac soleo in aliis partibus officii mei, ut tui est ingenii præclara indoles atque natura, non dubito quin eo gratiore animo sis eas excepturus: et nihilominus*

rogo, ut eas libenti excipias, et munus hoc meum liberale ut tibi sit, si me amas, ut me a te amari sentio, stimulus veluti subcisivus satis incitato, ad tuendas et excolendas virtutes eas quas in te familiaque tua ante laudavi, per quas te pergas cum annis adolescentem omni conatu his quorum sanguine prognatus es præstare simillimum. Vale. Lutetiæ Id. Maj. M. D. LXXVI.

Quam veterem Consultationem ab Oiselo acceptam primus Cujacius edidit, atque consultationibus suis veluti exemplar singulare præmisit, eam ex editione Parisiensi Anni MDLXXXVI. aliquantulum in fine locupletiorem eruditissimis quoque Antonii Schultingii adnotationibus visum est commodissimum illustrare. Nam si quæ reliqua in ea e Julio Paulo præcipua continentur, satis a Cujacio ipso explicantur lib. VII. Observat. c. 26.

CONSULTATIO

VETERIS CUJUSDAM JURISCONSULTI.

I. Consuluisti me (1) utrum inter fratrem, et sororem habita de rebus dividendis pactio virtutem aliquam possit retinere, quam tamen pactionem dicis mulierem illam metu mariti, et imperio subscripsisse, et ignorasse quæ vel quales condiciones ipsi pactioni fuissent inditæ, vel insertæ. Ergo si ita est quemadmodum tua Consulatione significas, pactum hujusmodi jure dissolvitur, nec stare poterit, quia legum beneficiis omnimodis impugnatur. Primoreque (2) juxta id, quod proposuisti capite, inviti pactio et metu coacti ipsis legibus de pactis clamantibus apertissime infirmatur: nam manifeste constitutum est, ne quispiam pacisci cogatur invitus. Dein textus memoratarum legum sic continet, quas libero arbitrio, et voluntate confecit. Quis erit tam destitutus sapientia et vacuus intellectu, ut dicat illam pactionem fortem, et firmam esse debere, quam mulier metu coacta mariti subscripsit imperio? Ac sic liberam voluntatem, et proprium arbitrium non intelligitur habuisse. Ac per hoc ipso legum capite, sicut jam supradictum est, tale pactum nullius judicatur esse momenti, quantum leges subter annexæ testantur. *Ex corpore Gregoriani* (3) *lib.* II. Imp. Severus A. *Julio Conserturino*. « Ea quæ per » vim et metum gesta sunt etiam citra principale auxilium irrita esse debere jampridem » constitutum est. » *Accepta Kal. Jul. Dextro II. et Crispino Coss. Item alia ex corpore, et libro supradicto Imp. Antoninus A. Juliæ Basiliæ*. « Pacta quæ ab invitis » contra leges constitutionesque fiunt, nullam vim habere indubitati juris est, etc. PP.

(1) *Non una hic Consultatio, sed plures videntur congestæ esse: atque inde effectum, ut bis aliquando vel sæpius eadem de re et ex professo respondeatur: verbi gratia, de transactione, de re judicata* n. 4. et n. 6. et ult. *Prima vero consultatio tria habet capita: et* n. 4. *incipit secunda. Commodum igitur fore existimavi, si in partes hæc dividerentur, quod ex parte observatum est in Edit Parisien.* 1586. *et numerus cuique parti præponeretur.*

(2) Primoreque) *Paris. jam laudata in marg.* primo ordineque. *Nihil mutandum, maxime cum et ita alibi locutus sit ipse auctor, ut n.* 5. *et* 6.

(3) Corpore Gregoriani) *Auctor hic non est usus integro Codice Gregoriano, aut Hermogeniano, sed Breviario Alariciano. Vide (Schultingium) ad princip. fragmentorum Codicis Gregoriani. Leges vero ex illis Codicibus desumptas, inter illorum reliquias collocatas, et illic illustratas invenire licebit: adeoque hic illas prætermittemus intactas.*

» v. *Kal. Aug.* Antonino A. VI. *et Albino Coss.* Imp. Alexander A. Dionisio ad locum (4). Pactum quod male fide factum est, irritum esse, etc. » PP. ii. *Id. Sept.* Alexandro Aug. Cos. *Item alia eodem libro et corpore*. Impp. Diocletianus et Maximianus AA. Aurelio Heraclidi. « Si non ex mandato uxoris tuæ, adversario ejus cautionem » remisisti, idque evidentibus documentis monstrari potest, quod citra conscientiam » uxoris tuæ, et ea invita factum est, carebit effectu PP. viii. *Id. Sept. Diocletiano V. et Maximiano III. Coss. Item alia eodem libro et corpore*. Impp. Carus et Numerianus AA. Aurelio. « Cum fraudis studio transactionem interpositam esse dicas, quod » inter vos gestum est infirmat juris auctoritas » Et reliqua. PP. VI. Idus Decembris Caro *et* Carino Consulibus. Ergo si leges servantur, et custodiuntur principum statuta, pactionem de qua locuti sumus manifestissimum est nullas vires habere. Nam hoc loco Theodosiani legem (5) de pactis pro hoc credidi inserendam, quia initium ipsius constitutionis tale est, ut dicat. « Si adversum pacta, vel transactiones, quas libero arbi- » trio, et voluntate confecit, putaverit esse veniendum, et pœnam reddat et emolumenta » perdat, et infamiam incurrat. » Sed ille qui liberum arbitrum habuit, non ille qui invitus fecit, et faciendi voluntatem non habuit.

II. Secundo loco me consulendum sub hac voce duxisti, ut diceres divisionem in castello sic factam a marito mulieris ipsius, ut illa nesciente, domus cum membris suis vel hospitiis circumjectis divisa sit sine conscientia uxoris. Si ea prædictus maritus fecerit, nulla æqualitate servata, nulla compensatione in omnibus custodita, ad hæc verba ex legum constitutione respondi, maritum in negotiis uxoris sine mandato non recte aliquid definire, nec posse aliquid firmum et stabile esse, quod sine conscientia uxoris de rebus uxoriis visus fuerit transegisse (6): præsertim si doceatur inutilis esse, et sine æqualitate, vel compensatione ipsa divisio. Notum est, quod etiamsi mandato uxoris niteretur, et fraudulenta divisio vel minus æqualis (7) posset ostendi, vacua et inanis specialiter remaneret. Adde quod sine uxoris conscientia maritus dicitur definisse, qualem poterit habere virtutem? aut quid valebit cum primum uxor hoc refragari voluerit? Sed ne forte dicat, amplexa es divisionem, et acquievisti rebus divisis, respondendum est legaliter, et pro omni veritate hoc specialiter habendum, quia etiam inter majores personas, et legales (8) si fraudulenta divisio facta probetur, legibus rescinditur, et a judice divisio ipsa æstimantibus magnis viris ad meliora reducitur, et facta compensatione firmior divisio constituitur, sicut lex infra scripta evidenti lectione declarat. *Ex corpore Gregor. libro* III. *Imperatores Diocletianus, et Maximianus* AA. *Aureliæ Severæ*. « An divisio quam jam factam esse pro- » ponis convelli debeat, rector provinciæ præsente parte diversa diligenter examinabit, » et si fraudibus eam non caruisse perspexerit quando, etiam majoribus perperam factis » divisionibus soleat subveniri, quod improbum atque inæquabiliter factum esse consti- » terit, in melius reformabit. » PP. xvii. *Kal. Jul. Ipsis* VI. *et Constantio* III. *Coss.*

(4) Ad locum) *Vide Schultingium ad* l. 14. Cod. Gregorian. de pact. et transactionib. *Quæ hic sequuntur sunt particula* l. 4. cod. Cod. et tit.

(5) Legem) *Inserit hic quædam ex* l. ult. Cod. Theod. de pact. et transactionib. *quæ est* l. 40. C. de transactionib. *non tamen verbotenus*.

(6) Visus fuerit transegisse) *Hoc est*, transegerit. *Crebra talia in Codice Theodosiano, quæ collegit Jac. Gothofredus* Glossar. Cod. Theod.

(7) Minus æqualis) *An ergo omnis inæqualitas per se sola divisionem faciet inutilem? Id non videtur, nisi sit facta non bona fide, vel perperam: nec plus evincunt sequentia, et leges mox prolatæ*.

(8) Legales) *Legitimæ ætatis. Alibi ita dicuntur a posterioribus scriptoribus qui personam habent standi in judicio. Vide Du Cange Glossarium*.

Item alia eodem libro, et corpore. *Impp. Diocletianus et Maximianus* AA. *Aproniæ Mammæ*. « Si divisio inter te, et sororem tuam non bona fide facta est, etiam citra » principalis restitutionis auxilium, quod etiam majoribus tribui solet, ad æquitatis tem» peramentum reformari potest, etc. » PP. VI. Kalendas Julii, Maximiano II. *et* Aquila Consulib.

III. Tertio loco, vel capite interrogandum me specialius censuisti, utrum contra judicium iri possit, quod adversus maritum in causa mulieris prius datum est, eo quod mandato usus fuerit uxoris suæ, et in causa ipsa victus abscesserit, et contra eum judicium prolatum fuerit. Addidisti etiam quod mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum, nec satisdatorem dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, quam agebat. Quod si verum est, illud judicium dici non potest. Sed nec judices sine verecundia, et turpitudine erunt, qui personam in ipso litis initio non inquisierunt, sicut est legitimum: nec fecerunt ut satisdatorem daret procurator, quod et consuetudinis est, et revera legaliter observatur. Ac præterea si hoc factum non est, nullam personam habuit litigandi. Sed nec illi potuerunt in causa proferre judicium, ubi fuit ludificatoria, inanis, et nulla persona. Quid potest esse miserius? quid abjectius? Quid legibus sic contrarium, ut ingrediatur audientiam sedentibus judicibus ille qui nullam in se habeat firmitatem, et citra legum solemnia vanas actiones intendat. Respice leges subter adjectas: Tunc intelliges, quod qui mandato utitur, satisdatorem dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut verbo mandatur, aut gestis epistola mandati non legitur allegata. Ergo testimonium legum, sicut jam dictum est, sequentium diligenter attendite. Sic agnoscetis judicium stare non posse, ubi ad agendum solemnis persona, id est solemniter ordinata, ingressa non fuerit. *Ex Pauli Sententiarum lib.* 1. « Voluntarius procurator, » qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet. » *Item alia eodem libro, et corpore :* « Actoris procurator non solum absentem defendere, sed » et rem ratam dominum habiturum satisdare cogitur. « *Item alia eodem libro, et corpore :* « Petitoris procuratorem ratam dominum habiturum desiderante adversario satis» dare cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine satisdatione ». *Item alia eodem libro, et corpore :* « Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine » non datur ». Quid apertius, quam leges supra scriptæ declarant, quod nulla actio per procuratorem sine satisdatione intendi potest, aut proponi? Ergo si actio non datur illi procuratori, qui satis non dederit, quomodo poterit dici, aut nominari judicium ubi accusationis (9) vestigium nullatenus invenitur? Quid testificantur principes per constitutiones innumeras, nisi nulla esse debere judicia, ubi procurator satisdationem non dederit, aut rem ratam dominum habituram evidentissima sponsione firmarit? Attentus audi quid loquitur lex subter adjecta: tunc intelliges cadere judicia, quæ sine procuratoris satisdatione fuerint omnino prolata. *Ex corp. Theodosiani lib.* II. *Impp. Valentinianus, et Valens* AA.: » Commune negotium, (10) et quibusdam absentibus agi potest, » si præsentes rem ratam dominum habituram cavere sint parati; vel si quod ab his pe» titur, judicatum solvi satisdatione firmaverit. » PP. VI. *Id. Decem. Divo Joviano, et Varron. Coss.* Item eodem libro, et titulo. Impp. Gratianus, Valentinianus, et Theo-

(9) Accusationis) *Res ipsa vult legi*, satisdationis.

(10) Commune negotium) *Est* l. 2. Cod. Theod. de cognitorib. et procuratorib. *Cujus legis, ut et aliarum ex eodem Codice desumptarum, explicatio peti poterit a Jac. Gothofredo, Codicis illius interprete eruditissimo.*

dosius · AAA. Pancratio PP.: » In principio (11) quæstionis persona inquiri debet, » utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto: quibus rite, et solemniter con- » stitutis potest esse sententia: preteritis autem his nec dici controversiæ solent, nec po- » test esse judicium, etc. » *Dat. prid. Non. Apr. CP. Antonino, et Syagrio Coss.*

IV. In nomine Dei, quid tractari aut observari debeat quoties pacta inter partes emissa fuerint, si condiciones tales interponantur, quæ nec legibus nec rationi conveniunt, quid agere, aut objicere adversario debeas lectionibus subter adnexis poteris evidentius informari, quod tantum de dubiis rebus pacisci (12) possumus. De rebus enim certis, et incertis, et futuris (13) aut de crimine transigi nulla penitus ratione potest. *Paulus Sent. lib. 1. tit. de pact. et conventionibus, vel transactionibus:* « Functio dotis pa- » cto mutari non potest, quia privata conventio juri publico nihil derogat. In bonæ fidei » contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur, et licet exceptionem pariat, re- » plicatione tamen excluditur, » *eodem lib. et tit.* Enimvero si de re judicata aliqua pactio interponatur, stare legibus non potest, ad quam pactionem excludendam, harum Pauli sententiarum proferes lectionem. « Post rem judicatam pactum nisi donationis » caussa interponatur, servari non potest, *lib. 1. tit. de transact.* Item *eod. lib. et tit.* » Neque contra leges neque contra bonos mores pacisci possumus. De criminibus pro- » pter infamiam nemo cum adversario pacisci potest. » Idem *lib. 3. tit. de instit. hæred.* » Pacta vel condiciones contra leges, vel decreta principum, vel bonos mores nullius » sunt momenti. » *Ex corpore Hermogeniani* (14) *tit. de pact. et transact. Impp. Diocletianus, et Maximianus* AA. *Sebastiano.* » Neque ex nudo nascitur pacto actio, ne- » que si contra bonos mores verborum intercessit obligatio, ex his actionem dari con- » venit; et reliqua. » PP. IV. Kal. Jun. iisdem Coss. Item *eodem corpore, et lib.* (15). *Iidem* AA. et CC. *Flavio Rumitalo*. Inter cetera, et ad locum. « Pactum » neque contra bonos mores neque contra leges emissum valet: et reliq. » PP. *Id.* * AA. *Coss.* Item eodem corpore, et titul. *Iidem* AA. et CC. *Zeuxiano Antonino.* « Pa- » cto transactionis exactio judicati non tollitur. Unde si pater tuus condemnatus judicio, » post transegit, et solvit, solutione magis, quam transactione tuum defende negotium, » et reliqua. » PP. XVII. *Kal. Jan. ipsis* AA. *Coss.*

V. In Dei nomine, quid tractari debeat quotiens adversarius aliqua sibi direpta, sublata, proposita intendit actione reposcere: primore (16) in loco debet personam suam, quæ sit ad repetendum idonea, evidenter ostendere. Et dum claruerit eum ad repetendum personam habere legitimam, in genere actionis quid aut quantum, aut quas species in modum, et mensuram vel summam; et quantitatem, debet specialiter designare, et indubitanter exprimere. Quæ universa secundum leges subter adnexas, hi qui judicaturi sunt, petitorem implere compellunt; qui si aut negligere, aut satisfacere legibus fortasse nequiverit, caussam perdat, secundum leges subter adnexas. Quibus modis caussa peti-

(11) In principio *etc.*) *Est l. 3.*

(12) Pacisci) *Pro* transigere; *pacta enim gratuita etiam de re judicata valere constat: et dictum satis (a Schultingio) ad Paulum*, Sentent. lib. 1. tit. 1. §. 5.

(13) Et incertis et futuris) *Genev. Ed.* 1586. et in certis futuris: *quod tamen nec ipsum stare potest: quid enim certius est, quam de rebus incertis, et futuris transigere non posse? Si legeretur*, nec incertis futuris, *sensus saltem esset commodus.*

(14) Ex Corpore Hermogeniani) *Et hinc desumptæ leges in illius Codicis reliquiis repositæ et illic (a Schultingio) explicatæ invenientur.*

(15) Lib) *mallem* tit. *ut titulus sic solus citetur, quod etiam alibi fit, non liber.*

(16) Primore) *Sic* n. 1.

tor cadit, leges *lib. 1. Paul. Sent. tit. de eo, qui cau. cadit.* (17) Ita: « Causa cadimus, aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate. Loco, alibi (18): Summa, » in repetendo: tempore, ante petendo: qualitate, ejusdem rei speciem meliorem po- » stulando. » Item *lib. 1. Pauli Sent. sub titulo, Si hæreditas, vel quid aliud petatur:* « Hæreditas pro ea parte peti debet pro qua ad nos pertinet. » Alioquin plus petendi periculum incurrimus, et caussam perdimus. *Ex corpore Hermogeniani tit. de calumniatorib. et plus petendo. Impp. Diocletianus, et Maximianus* AA. *Aurelio Dextro*, Inter cet. et ad locum. « Si tutor vel curator plus petierit, causa cadit: quod » cum factum esse dicas, frustra a nobis remedium quæris, quia te ratio juris impu- » gnat. » PP. IV. *Id. Decemb. Nicomedia* Constantio, et Maximo Coss. Idem eodem corpore. Et iisdem (19) AA. et CC. Claudio Menandro. « Quotiescumque ordinatis actio- » nibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur specialiter genus litis edere, ne plus debi- » to, aut eo quod competit, postuletur. Sive itaque fideicommissum, sive fundus, sive » pars fundi, sive domus, sive pars domus, sive debitum, aut quodcumque petatur, » specialiter designari debet petitionis summa, vel quantitas cum genus litis editur. Si » quis igitur plus ab eo, quod ei competit, vel debetur petierit, rem et causam, de qua » agitur, perdit: plus enim petitur, sicut responsis prudentum continetur, summa, loco, » tempore, causa, qualitate, æstimatione. » Unde istius (20) lege rescripti excipe adversarium apud judicem competentem, quem si judex plus petiisse perspexerit, extinctis adversarii tui petitionibus pro partibus tuis sententiam dicet. PP. Mediolano. xii. Kalendas Aprilis, Tusco, et Aquilino Coss. Hic require, qualiter actionis editio pulsato fiat.

VI. Juvante Deo quid tractari debeat adversus eum, qui se hæredem dicit alicujus, aut ad se hæreditatem personæ cujuslibet æstimat posse competere. Et dum agere forsitan tentaverit, primore in loco debet evidenter ostendere se personam habere legitimam, et hoc dum ostenderit, ut juris legumque distat auctoritas, genus actionis edere debet, in quo manu sua subscribat, quo dato genere actionis, acceptis triduanis induciis, quarto die respondeat adversarius suus, ut leges precipiunt, responsionibus salvis pulsato, quæ de jure, et legibus suffragantur; salva etiam actione calumniæ, quia dum calumniator qui pulsat ostensus fuerit, qualis sit pœna calumniæ legibus subter adnexis ostenditur, sic tamen ut ipse probet quemadmodum sua interest, et ostendat ad se universa quæ repetit pertinere. Illud præcipue summa cum cautela observari oportet, ut si adversarius scripturam aliquam donationis ostenderit, et primore in loco fidem faciat scripturæ, quam dum fecerit, in eadem munificentia singulæ quæque res si scriptæ fuerint, quæ donantur, sicut leges jubent, valet facta donatio: et si eas dum vixit in bonis suis habuit, aut ejus juri, vel dominio competebant, aut si lite contestata de hac luce migraverit, quæ universa qualiter, et quibus modis adstruere, defensore (21) vel adversario divinitatis auxilio resistere debeas, inferius continentur adscripta. Et ne forte dicat adversa pars, aliqua sibi principali rescripto, aut præceptione fuisse concessa, ad hu-

(17) De eo qui causa cadit) *In Sententiis Pauli nunc est* de plus petendo.

(18) Alibi) *Apud Paulum est*, si alibi: *et mox*: summa, si plus, quam damus, petimus: *et dein*, tempore repetendo ante tempus, et postulantes, *quod ultimùm est etiam in Ed. Parisien.* 1586.

(19) Et iisdem) *malim*, Iidem, *vel* et Iidem: *sunt enim hæc non subscriptio rescripti, sed inscriptio*.

(20) Unde istius) *Ead. ed. Parisien.* Unde instructus istius *etc.*

(21) Defensore) *An*, et defensori?

jusmodi (22) versutiam potest pulsatus modis omnibus replicare, principem ea semper velle concedere, quæ legibus rationique conveniunt: quia causa, quæ nullam de legibus sortitur firmitatem, in præjudicium alterius a principe non potest sumere firmitatem, sicut idem inferius declaratur. » Petitio hæreditatis, cujus defunctus litem non erat con- » testatus, ad hæredem non transmittitur. *Lib.* 1. *Sententiarum, titul.* 6. *Si hæreditas,* » *vel quid aliud petatur:* Qui petit hæreditatem, ipse probare debet ad se magis, » quam ad eum, qui possidet, sive ex testamento, sive ab intestato pertinere. Idem *eo-* » *dem libro Sententiar. receptarum, eodemque titulo, Si hæreditas, etc.* Eas res quas » quis juris sui esse putat, petere potest: ita tamen ut ipsi incumbat necessitas probandi » eas ad se pertinere. Idem *eod.* leges *lib. et tit.* 4. (23) In petitione hæreditatis ea ve- » niunt, quæ defunctus mortis tempore dereliquit, vel ea, quæ post mortem ante adi- » tam hæreditatem ex ea quæsita sunt. *Eodem lib. et tit. Si hæreditas, vel quid aliud* » *petatur: lib. II. Sentent. Pauli tit. ex empto, et vendito:* Hæredibus debitoris adver- » sus creditorem, qui pignora, vel fiducias distraxit nulla actio datur, nisi a testatore » inchoata ad eos transmissa sit. *Lib. III. Paul. Sentent. tit. de Legatis:* Post diem » legati cedentem actio, quæ inchoata non est, ad hæredem non transmittitur. Item » qualiter donatio fieri debeat, *ex corpore Hermogeniani tit. de Donat. inter vir. et* » *uxor. Impp. Diocletianus, et Maximian.* AA. *Septimio Sabiniano:* Cum de bonis » tuis partem quidem tertiam penes te retinuisse, partem vero tertiam in eum, quem » tu in potestate habebas, ac tertiam in emancipatum donationis titulo contulisse com- » memores, non est juris incerti in eum quidem, qui in sacris familiæ tuæ remanet, » destinationem magis paternæ voluntatis factam, quam perpetuam donationem perve- » nisse, nec in emancipatum translatam, si generaliter idem pater tertiam bonorum » donasti, quia generaliter bonorum portionem donare non posses: cum singulæ res » nominari debeant, quæ donatione, emancipatione, vel in jure cessione transferuntur; » et reliqua. » *Dat. Prid. Kal. Maji, Heraclea, ipsis* AA. *Coss.* Idem *eodem lib. et titul. Impp. Diocletian. et Maximian.* AA. *Cretiano Maximo:* « Nec venditio donatio- » nis causa bonorum omnium valet, sed rerum singularum nominatim donatio facta » capit effectum, etc. » *Dat.* VIII. *Kalen. Januar. Cæsarib. Coss.* Item leges, (24) legatum si per codicillos dimissum fuerit, sine testamento valere non posse. *Ex corpore Hermogeniani tit. de donat. inter vir. et uxor. Iidem* AA. *et* CC. *Aurelio Altino.* Inter cetera, et ad locum: « Codicillis autem sine testamento legatum, nec adi- » mi, nec dari potest. *Datum sub die* VIII. *Kal. Januar. Nicomedia* CC. *Coss.* Item » leges, qua pœna calumniatores plectendi sint. *Ex corpore Hermogeniani tit. de ca-* » *lumniatoribus. Impp. Dioclet. et Maxim.* AA. *Quintiano:* Tibi magis, quam » adversario, qui per calumniam petit, contra quem supplicas, judicio tutelæ conve- » nit excipere actionem, ad quam respondere debes; quippe si per calumniam hoc eum » facere confidis, remedio repromissionis initio postulatæ calumniæ decimæ partis ejus, » quod petit, tibi condemnari eum desiderare potes. » PP. *Kalend. Novemb.* AA. *Coss.* Item leges, qualiter petitor probare debeat, quod intendit non ab adversario instrui.

(22) Hujusmodi) *Ita cad. ed. Par. Aliæ,* (*inter quas Fabrotiana*) hujus mali, *non recte.*

(23) Tit. IV.) *Forte delendus numerus, qui non est verus, nec ad rem facit.*

(24) Item leges etc.) *Hoc nihil pertinet ad præcedentia: ad quæ tamen iterum ex sequentibus alia spectant. Sed nec in principio distincte proponuntur omnia, ad quæ deinceps respondetur: Quod sequitur* dimissum *notat* relictum. *Ita sæpissime Anianus. Plurima collegit Alcander ad* Caj. Instit. lib. II. tit. 7. §. 8.

Ex corpore Hermogeniani titul. ad exhib. Impp. Dioclet. et Maximian. AA. *Aurelio Diogeni:* « Nimis grave est, quod petitis, urgeri ad exhibitionem partem adversam eo- » rum, per quos sibi negotium fiat; unde intelligitis, quod ad intentiones vestras proprias » adferre debeatis probationes, non adversum se ab adversariis adduci. PP. *Kalend. Maii.* » AA. *et* CC. *Coss.* Idem *eodem corpore tit. ubi ag. deb. Impp. Dioclet. et Maximian.* » AA. *Plavianæ.* Inter cetera, et ad locum: Quæcumque ad te pertinentia detineri » dicis ab his, quorum meministi, vel probaveris tibi deberi, præses provinciæ resti- » tui providebit. » PP. VII. *Id. Januar.* AA. *Coss.* Idem *eodem corpore tit. de instrum. Impp. Diocletian. et Maximian.* AA. *Julio Pancratio*. Inter cetera, et ad locum: « Omissis itaque istiusmodi moris, si intentionem suam incipiat adversarius tuus » implere, præscriptionibus temporis, vel alterius, et tu causam magis tuam defende, » habens securitatem victoriæ, si quod intendit adversarius tuus, probationibus implere » non possit. » PP. DD. *Dioclet.* V. A. *et Maximian.* A. *Coss.* Item leges, quod scriptura, quæ nulla de legibus habeat firmitatem, firmari a principe non debet. *Eodem corp. tit. de testament. Impp. Diocletian. Maximian.* AA. *Aurelio Secundino Optioni.* Inter cetera, et ad locum: « Scriptura, quæ nec jure, nec legibus consistit, nec a » nobis hanc confirmari convenit; quippe cum beneficia citra cujusdam injuriam pe- » tentibus decernere minime soleamus. » PP. VII. *Kalend. Novemb. Martianopoli*, CC. *Coss.* Item leges, qualiter quod actor habuit, hoc ejus hæredi possit competere. *Ex corpore Hermogeniani titul. de successionib. Impp. Dioclet. et Maximian.* AA. *Aurelio Asterio*. Inter cetera, et ad locum. » Si secundum edicti formam testamen- » tum obsignatum extitit, bona quæ cum moreretur actor tuus, ejus fuerunt, solemniter » petes; et rel." » PP. III. *Kalendas April. Sirmio* CC. *Coss.* Idem *eodem corpore* » *tit. de pact. et transact. Imp. Dioclet. et Maxim.* AA. *Eusebio.* Inter cetera, et ad locum: » Manifesti atque evidentis juris est, antequam cerneret, vel pro hærede gere- » ret, vel bonorum possessionem peteret defuncta, successionem, eam non potuisse ad » hæredes suos trasmittere. » PP. x. *Kal. Mart. Iisdem* AA. *Coss.* Item leges, qua pœna calumniatores plectendi sunt *lib.* 1. *Sentent. tit. de calumniator.* « Calumnio- » sus est, qui sciens, prudensque per fraudem negotium alicui comparat. » Idem *lib. v. tit.* (25) *de privat. et pub. judic.* » Omnes calumniosi extra ordinem pro quali- » tate admissi plectendi sunt ».

VII. Quantum ad nos delatæ pactionis textus insinuat, potius contra bonos mores chartola ipsi litigii seminarium propagavit, quam tum utili deliberatione adsurgentium jurgiorum scandala resecavit. Dignoscitur itaque calliditas dictantis non habuisse prudentiam. Dum igitur contra legum jurisque ordinem veniens justam arbitrii ignoravit custodire mensuram, quæ tanta duarum personarum dignitas potuit reperiri, aut quæ intra regionem tanta fuit defectio judicantium, ut nec triumvirale judicium etiam de rebus judicatis male paciscentium non tam electio, sed quod verius constat facilitas eligeret: de rebus enim judicatis soli principi, et contra judices licuit judicare, aut si ita convenerat, ut judicii vinculum solveretur. Ergo pactio ipsa judicii ordinem, et constitutionem infirmat, quæ discingit; quod tamen non paciscendo, sed donando fieri po-

(25) Idem lib. V. tit. etc.) *In libro Sententiarum primo* tit. 12. (*alias* 20.) *Paulus egit de judiciis omnibus: nec in quinto titulus de judiciis ullus invenitur: imo nec de judiciis, maxime privatis, illic agi debuit iterum. Unde vereor, ne scriptum fuerit olim* comparat. Et in privatis, et in publicis judiciis omnes etc. *quomodo habent Sententiæ Pauli* lib. 1. tit. 5. (*nobis* 12.)

fuisset, secundum sententiam Pauli juridici; cujus sententias sacratissimorum principum scita semper valituras, ac divalis constitutio declarat. *Pauli Sentent.* 1. *lib. de pact.* » Nec contra leges, nec contra bonos mores pacisci possumus ». Item *eodem lib. et tit.* » Pactum contra jus, aut constitutiones aut S. C. interpositum nihil momenti habet. » Item ex corpore Pauli de *pact. et conventis.* « Post rem judicatam pactum nisi » donationis causa interponatur, servari non potest ». Intelligis memoratæ pactionis constitutionem juridici auctoris sententiis vacuam. Quid inquam ulterius requirendum? dicit pars adversa: pacti sumus libero arbitrio, nullo cogentis imperio tibi, et bonis moribus constat (26). Si certum, non contra jussa, et senatusconsulta (27), quæ judicata sunt, prius effectui contradantur; et de his, quæ altercationi superesse noscuntur, sit dignus, ac legalis numerus judicum, qui cuncta lata sententia moderata ratione discingat. Certe, si necesse est rusticis improbisque moribus aliquid amplius satisfieri, ipsi duo, quos præfata carthola nominavit sub præsentia electarum personarum, defensore quoque adhibito appellentur, ut si præsumunt, aut putant justum, vel legale, audiant quæ partes jurgantium crediderint intimanda, et si ipsius cartholæ, quæ jam dignoscitur juris formulis vacuata, modum æstimant se supplere, promant de agnitis legis sententiam, tunc et ipsi sentient, quid sit temeritas judicantis, ubi minor numerus post majorem, præterea et religiosorum, quos non summi pontificatus honor attollit, contra res judicio terminatas præsumpserit ferre sententiam, ac si destiterint, contestatio allegetur, illos aut differre, aut non præsumere, aut electionem impleant paciscentium. Demum, si quæ in contentionem veniunt, aut ampliori numero judicum, aut summæ potestatis sunt arbitrio decernenda. Deinde vero, quod minime fuerat necessarium consultationem nostram tuis utilitatibus sciscitari (28), si avus maternus nepoti aliqua contulisse noscatur, utrum in jure ejus manere debeant, an matri in possessione sua consorti persuasionibus lubricis imputari, pro eo fortasse, quod usufructuaria de proprietate filii constituta, ac si filiæ proprium, vel cuilibet extraneo aliquid reliquisset, domino de facultate sua testari non licuit (29). Cumque etiamsi pater filio superesset, nec ad ipsum ab avo materno, quod nepoti collatum fuerat, pertineret: ut etiam C. Th. declarat auctoritas, quod tamen superfluum penes electas magnificasque personas fieri judicamus: sed necesse est, ut ignorantia rusticitatis, vel tergiversationis iniquitas directis semper oblationibus comprimatur. Ex Theodosian. lib. IX. (30) sub tit. *de mat. bon.* (31) *et mat. gen. cretione sublata. Impp. Hono. et Arcad.* AA. *Florentio præf. urb.* ad locum: « Quicquid » avus, avia, proavus, proavia, nepoti, nepti, pronepoti, pronepti cujuslibet tituli » largitate contulerint, id est, testamento, fideicommisso, legato, codicillo, donatione, » vel etiam intestati successione; pater filio filiæve integra inlibataque custodiat. » *Dat.*

(26) Tibi et bonis moribus constat) *Ed. Paris.* sibi bonis moribus constet.

(27) Non contra jussa, et Senatusconsulta) *addendum, aut subaudiendum est,* pactum esse.

(28) Sciscitari) *Construendi ratio vellet* sciscitaris. *Littera, s, a qua sequens verbum incipit, semel est omissa, quod non est infrequens.*

(29) Domino de facultate sua testari non licuit) *Dubito, an non ante, vel post hæc intercciderit aliquid, saltem doceri debuit, ad matrem nihil pertinere.*

(30) Lib. IX.) *Leg.* Lib. VIII.

(31) De mat. bon. etc.) *Sic Genev. ed. et recte. aliæ (inter quas Fabrotiana) de* mat. et bon. matern. gener. *etc. Pars hæc est legis septimæ* cit. tit. *quæ est in Cod. Justin.* eod. tit. *secunda.*

prid. Id. (32) *Oct. Mediolano , Olibrio, et Probino Coss.* Luce clarius constitit patefactum, nec matri usum obesse, ut de reliqua facultate possessionem debitam consequatur, et circa nepotem manus aviticum perpetua liberalitate mansurum. Hoc et consultorum jura declarant, quæ necessarium tractatui nostro non duximus adhiberi.

VIII. Adde dum sollicitudinis tuæ cura tractavit (33), ut de effractoribus et manifesto crimine comprehensis, quam judex debuit ferre sententiam, tractatus nostri pagina declaret, aut si maritus quem judiciariæ potestatis cingit auctoritas, de servis qui res uxorias manifesto crimine abstulisse convicti sunt; peremptoriam debuerit ferre sententiam, quasi id objici possit, in propria causa quis judicet stulte, huic lex divorum principum, quæ infra legitur, opponenda, maritum illa tantum negotia uxoris velut extraneum auctorem prosecuturum, quæ procuratio emissa perscripserit. Ex corpore Theodosiani (34). *Impp. Theodosius, et Arcadius, et Honorius* AAA. *Victori proconsuli Asiæ:* « Procurator licet » maritus sit, id solum exequi debet, quod procuratio emissa præscripserit. » *Dat.* v. *Kal. Jul. Theod.* A. III. *et Abundantio Coss.* Agnoscis maritum velut extraneum causam uxoriam prosecutum. Agnoscis judicem de manifestis reis non potuisse tardare sententiam. Item ex corpore Theodosiani lib. IX. tit. *de accusationib.*, *et inscriptio. Impp. Arcad. et Honorius* AA. « Ne diversorum criminum rei, vel desidia judicum, vel quadam le» vitatis (35) ambitione per provincias detenti in carcerem crudelius differantur, mo» neantur omnes Judices productos e custodiis reos discussioni (36) debitæ subjicere, » et quod leges suaserint definire ». *Dat. III. Non. Aug.* CP. *Arcadio* III. *et Honorio Coss.* (37) Hoc etiam specialiter post hanc legem Judex sibi metuat inferendum, quod si dignam tardarit ex lege ferre sententiam, dum principum præcepta despexit, ipse legibus damnabitur. Unde ex corpore Theodosiani. *Impp. Constantinus* A. *et Julianus* (38) *Cæs. ad Taurum* PP. ad locum: « Multabuntur judices, qui rescripta » contempserint, aut distulerint. » *Dat. III. Non. Jul. Constantino* A. VII. (39) *et Juliano Coss.* Intelligat nunc improbus accusator cinctum judicem, et uxoria velut externa debuisse negotia definire, et non licuisse, ut alienum reatum metueret, cui de manifestis reis non licuit tardare sententiam.

IX. Ex corpore Hermogeniani (40). *Impp. Valens, et Valentinianus* AA. *ad Volusianum præfect. urb.* « Post sententiam pacisci non licere, juris ordine præcavetur. » Unde cum supplicans inique se oppressum (41) et post sententiam sacri auditorii » depactum esse commemoret, Volusiane parens charissime atque amantissime, amota

(32) Prid. Id.) *In* l. 7. Cod. Theod. h. tit. *est tantum* Id.

(33) Adde dum) *Legendum est* Addendum, *τὸ autem* tractavit *videtur sumi pro* existimavit.

(34) Ex corpore Theodosiani) *Lex est* 4. de cognitorib. et procuratorib. *unde quoque aliquid adjectum legi* 21. C. de procuratorib.

(35) Levitatis) *Mallem* lenitatis, *quod est in hac lege in Cod. Theod.* l. 18. cit. tit. *et mox* carcere *rectius illic legitur*.

(36) Discussioni) *Ibidem legitur* disceptationi: *et pro* subjicere *ibidem est* subdere.

(37) Arcadio III. et Honorio Coss.) *Rectius in Theodosiano Codice* Arc. IV. *et* Hon. III.

(38) *Legendum*) Constantinus, *et* Constantius. *Lex hæc est* 5. de divers. rescript. *ubi quoque sic reponit Jac. Gothofredus: et res dubio caret*.

(39) VII.) *Idem Jac. Gothofredus edidit* IX. *et notat, Julianum tunc fuisse Consulem secundo, anno nempe* 362. *sed edd. variare*.

(40) Ex corpore Hermogeniani) *Imo* Theodosiani: *est enim l.* 2. Cod. Theod. de pact. et transactionib. *Novum vero hoc caput est, et a priori distinctum. Quædam vero ante hæc excidisse videntur, inter quæ illa, quorum occasione hanc constitutionem Auctor producit*.

(41) Oppressum) *In d. l. est* oppressam, *et mox* depactam.

» pœna, quam pacto contra jus facto serenitas tua inesse prævideril, legum auxilio » consulat supplicanti. *Dat.* IV. *Id. Aug. Mediolani. Iidem* (42) AA. *Pompejo* » *Favonio:* Hæreditatem, quam tibi competere jure confirmas, negotii merito discus- » so, approbatis allegationibus, restitui efficiet legum fonte demanans sententia judi- » cantis, remota videlicet pactione, quam dolo patuerit elicitam. « *Dat.* VIII. *Id. Febr. Alleg. Non.* (43) *Kalen. April. in basilica Thermarum. Comm.* (44) *ipsis* AA. *Coss. Iidem Aug. Mamertino* PP. Inter cet. et ad locum: « Pacta quidem » (45) per vim, et metum apud omnes satis constat cassata viribus esse respuenda. » *Dat.* XII. *Kal. April. ipsis* AA. *Coss. Iidem* AA. *ad Valentinianum Consularem Piceni:* « Non dubium (46) est, eum a fide placiti recessisse, qui quæ promiserat, » implere noluit, Valentiniane charissime. Proinde si adversario supersedente comi- » nus explicare (47) ea, quæ spoponderat, fides placiti vacillat, familiares litteræ. » quas ad se missas dicit, supplici Exoperio (48) non oberunt. Fines etiam quos te- » meratos adseverat, amota præscriptione temporis, hi, qui pervaserunt, ut ratio juris » est, redhibere cogantur. » *Alleg.* IV. *Kalend. Maij Flavia Fenestri in Secreta- rio. ipsis* AA. *Coss. Iidem* AA. *Heliæ Bavoniæ:* « Lites trahi, et (49) sub quo- » dam potentiæ terrore infimos fatigari judiciorum expectat invidia (50): unde si adver- » sarium tuum longe a filii tui successione positum, hæc in te, quæ precibus texuisti » excogitasse constiterit, rector provinciæ hominis, qui nec paciscendi, nec conloquendi » de negotio substantiam (51) habuit, impudentiam submoveat (52), reddique faciat » quicquid claruerit usurpatum, nec (53) impudentia vindicet, quod concedere leges, » et jura non possunt; maxime cum memores nec a prima pactione, quæ substantiam » non habebat, secunda conventione discessum: sed etiam inaniter (54) resedisse, quod » non jam pactio, sed quædam usurpatitiis (55) non subsistentibus causis immodera- » tio (56) doceatur. » *Dat.* III. *Kalend. Aug. Mediolani. ipsis* AA. *Coss. Impp. Valens, et Valentinianus* AA. *Ampeliæ:* « Ea quæ (57) hæredes inter se transa- » ctione interposita composuerint, firma illibataque perseverabunt. Et ideo secundum » fidem instrumenti competens tibi portio a possessoribus cum fructibus restituetur, » per virum clarissimum Proconsularem (58) Africæ amicum nostrum, fide gestorum

(42) Iidem etc.) *Lex est* 5. eod. tit.

(43) Nonn.) *Abest a d. l.* 5. *Jac. Gothofredus mallet* Rom. *hoc est Romæ, ut sic dicatur hoc rescriptum esse allegatum Romæ.*

(44) Comm.) *Id est*, Commodi, *vel* Commodianarum, *quas thermas in prima regione Urbis fuisse docet P. Victor* de regionib. urb. Rom.

(45) Pacta quidem *etc.*) *Est l.* 4. Cod. Theod. eod. tit.

(46) Non dubium etc.) *Lex est.* 5. eod. tit.

(47) Explicare) *In d. l.* 5. *est* explicaret, *rectius.*

(48) Exoperio) *In d. l. pro hoc legitur*, magnopere.

(49) Lites trahi, etc.) *Hæc absunt a l.* 6. Cod. Theod. eod. tit. de pact. et transactionib.

(50) Judiciorum expectat invidia) *melius* ad Judiciorum spectat invidiam, *quod legitur in* d. l. 6.

(51) Substantiam) *Hoc est*, *jus*, *titulum*.

(52) Submoveat) *Ibid.* submovebit: *et mox* faciet.

(53) Nec) *Ibid.* ne.

(54) Sed etiam inaniter) *Dict. loc.* et inaniter.

(55) Usurpatitiis) *Rectius* Usurpatio, d. l.

(56) Immoderatio) *Eod. loc.* in moderatione: *unde Jac. Gothofredus legit* immoderatione, *vel* in moderatione, *pro* apud moderatorem; *quod posterius tamen insolens est et non temere inveniet cui placeat.*

(57) Ea quæ etc.) *Lex est* 7. eod. tit.

(58) Proconsularem) Proconsulem *est in* d. l. *quod recte probat Jac. Gothofredus, certum enim est, sub Proconsule tunc Africam fuisse.*

» diligenti examinatione comprobata. » *Dat. III. Non. Jul. Sirmio, Divo Joviano, et Varron. Coss. Impp. Valentinia. et Valens* AA. *Felici Consulari Macedoniæ.* Inter cetera, et ad locum: « Si servilibus (59) contuberniis sese mulieres quondam » ingenuæ subdiderint, et nunc contemnentes dominum minoris ætatis servitutis jugum » conantur effugere, gravitas tua his, qui (60) servilem condicionem non statim in » ipsis conjunctionum (61) primordiis refugerunt, necessitatem subeundæ servitutis im- » ponat. » *Dat.* XIV. *Kalend. Aug. Mediolani, ipsis* AA. *Coss.* Ex corpore Gregoriano, *Imp. Antoninus* A. *Prisciano militi*: « Summa sententia (62) comprehensa, » quam cessantibus curatoribus quondam tuis judex secutus jurejurandi a te perlati » religionem in condemnationem deduxit, minui pacto non potuit; ac præterea, su- » blata cautione transactionis, quæ nullo jure interposita est, Septimius Varianus rem » judicatam exequatur. » PP. *Kalend. Jul. Leto* II. *et Cereale Coss. Impp. Dioclet. et Maximian.* AA. *Ulpiæ Marcellinæ*. « Si præses (63) provinciæ ignorantiam tuam » fraudulenta transactione, ac dolosis artibus generi tui circumscriptam esse cogno- » verit, si quidem Aquiliana stipulatio, et acceptilatio insecuta non est, pactum cal- » lide scriptum integris singulorum actionibus amovebit. » PP. *III. Non. Octob. ipsis* AA. *Coss. Imp. Gordianus* A. *Clyniæ Antoniæ:* « Pacta quæ contra (64) » bonos mores interponuntur, juris ratio non tuetur. » PP. *Non. Octob. ipso* A. II. *et Pompejano Coss. Imp. Alexander Aurelio Dionysio*: « Cum posteaquam (65) » adversarius matris tuæ victus esset, matrem tuam circumvenerit, ut pacisce- » retur, nullam se controversiam de servis moturam, id pactum mala fide factum ir- » ritum est. Et cum ex ea conventione cum matre tua agi cœperit, judex eam libe- » rabit, quia de re judicata pacisci nemo potest. » PP. *pridie Id. Sept. Alexandro* A. *Cos.* Ex corpore Theodosiani. *Impp. Honorius, et Theodosius* AA. *Juliano proconsuli Africæ.* « Et mulieribus (66), et minoribus in iis, quæ prætermiserint, vel » ignoraverint innumeris auctoritatibus constat esse consultum. » *Dat. prid. Non. Mart. Ravennæ Constantino Cos.* Item eodem corpore. *Imp Constantinus* A. *ad Maximum præfect. urb.* Inter cetera, et ad locum: « Pactiones eas valere volumus, » si cum legibus consentiant, et reliqua. » *Dat. VI. Non. Febr. Romæ Sabino, et Ruf. Coss.* Ex corpore Gregoriani. *Impp. Valerian.* (67) *et Gallienus* AA. *et Valerius Cæsar Aurelio:* « Præses provinciæ æstimabit utrum de dubia lite transactio inter te, » et civitatis tuæ ordinem facta sit, an de re judicata quia de re judicata pacisci nemo potest. » PP. *III. Kal. Jun. Æmiliano, et Basso Coss.* Idem ex corpore Gregoriani *tit. de transact. Imp. Gordianus* A. *Flavio Hercolano:* « Super judicato, non subse- » cuta appellatione, frustra transigi non est opinionis incertæ. » PP. *XIX. Kal. Nov.*

(59) Si servilibus etc.) *Est l.* 5. Cod. Theod. ad S. C. Claudian. *Hoc vero cum præcedentibus non cohæret; sed quidem alia, quæ postea sequentur.*

(60) Qui) *Legendum* quæ *hic et in d. l.* 5. *De mulieribus enim sermo est.*

(61) Conjunctionum) Conjunctionis, *d. l.* 5.

(62) Summa sententia etc.) *Lex est* 3. Cod. Gregorian. de pact. et transactionib.

(63) Si præses etc.) *Lex est* 12. eod. Cod. et tit.

(64) Pacta quæ contra) *Lex est* 7. ibid.

(65) Cum posteaq. etc.) *Lex est* 4. ibid.

(66) Et mulieribus, etc. *Lex est* 3. Cod. Theod. de in integr. restitution. *quam Tribonianus in Codice posuit et est* 1. 8. de in integr. restitution. minor. *rejectis tamen tribus primis verbis, ob l. ult.* C. de jur. et fact. ignorant. *Adde Jac. Gothofredum ad* d. l. 3. Cod. Theod.

(67) Valerian.) *Sic reposuit (Schultingius) pro vulgato* Valentinian.

Sabino. et Veterano (68) *Coss.* Item eodem corpore. *Imp. Alexander Donato militi*: « Si certa quantitas in condemnatione judicii deducta fuerit, pacisci exinde non posse, etc. » PP. *IX. Kalend. Jun. Fusco* II. *et Dextro Coss.*

¶ *Item ex corpore* (69) *Gregoriani*: « *Qui contra arbitri sententiam petit, sola » in eum pœnæ actio ex compromisso competit; non etiam exceptio pacti conventi* lib. » 1. tit. X. » *Ex eodem libro et tit.* Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Sergiæ, et Anagio *inter cetera, et ad locum*. « *De dubia vero lite facta transactio rescindi » non potest.* » *PP. VIII.* Id. April. Cæs. Coss. *Item eodem corpore et titulo* Impp. Diocletian. et Maximian. AA. Aurelio Hermogeni militi. « *Pactum quod contra juris » formam provinciæ Rector factum animadvertit, id infirmare minime dubitabit* » PP. *XIV*. Kal. Nov. Cæs. Coss. ***

(68) Veterano) *In l.* 8. Cod. Gregorian. tit. cit. *est* Venusto. *Utrumque forte ejusdem fuit hominis nomen*.

(69) Item ex corpore etc.) *Hæc ad Paris.* 1586. *sola habet; quæ tamen non, nisi ex veteri libro, proficisci potuerunt*.

INDEX CONSULTATIONUM

JAC. CUJ. CONSULTATIONES LX.

In MS. Codice hæc leguntur : Ex Theognide , quod velim apponi initio consultationum mearum :

Ει ποτὲ βυλεύσαμι φίλῳ κακὸν αὐτὸς ἔχοιμι , Εἰ δὲ τι κεῖνος ἐμοὶ , δὶς τόσον αὐτὸς ἔχοι .

Si quibus exurgant nostris incommoda dictis.
Stantibus his in me non leviora ruant .
Falsa , sed injusto si quis mihi consulat ore ,
Illius involvant mille pericla caput .

CONSULTATIO I.

De Testamento inter liberos .

Pater filiam hæredem scripsit , et rogavit ut hæreditatem post mortem suam cui vellet ex filiis suis restitueret . Filia moriens superstitibus filiis quatuor Sejo , Dajo , Sempronio , Tullia , testamento Cajum elegit, cui fideicommissi paterni bona restituerentur, eundemque aliorum bonorum suorum hæredem scripsit : deducta portione modica Sejo ascripta, et Sempronio titulo institutionis, Tulliam omisit , quæ instrumento dotali renunciaverat successioni maternæ cum jurejurando . Electioni, et institutioni condicionem adjecit, Si Mæviam uxorem non duceret, adjiecit et substitutionem precariam . Id vero testamentum scripsit aliena manu, nomen Caji sua, nullis testibus adhibitis , idem quoque testamentum ipsa signavit . Quæritur an valeat testamentum, an valeat electio in eo comprehensa, an valeat condicio injecta electioni , et institutioni Caji , an substitutio precaria ? Respondi non valere testamentum , quia nec testamentum , nec codicillus dici potest ea voluntas, cui testes desunt . In codicillis enim exiguntur quinque, *l. hac consultiss.* §. 1. *l. cum antiquitus,* §. *ult. C. de testament. l. ult.* §. *ult. C. de codic.* et in testamento rusticanorum, *l. ult. Cod. de testam.* in nuda voluntate tres, *l.* 27. *C. eod.* et Plut. in Coriolano , in testamento procincto tres aut quatuor testes adhibitos refert. Et non offendor constitutione, quæ testamentum imperfectum valere censet inter liberos : nam testamentum imperfectum non vocat , quod testibus , caret , sed quod a testibus , qui interfuerunt neque subscriptum , neque subsignatum est , idque orationis consequentia demonstrat aperte . Primum enim ait non subscriptum a testibus , ac non signatum testamentum pro inperfecto haberi (sic enim probi codices , non, pro infecto (ac deinde subjicit convenienter , ex imperfecto autem testamento voluntatem non tenere defuncti, nisi inter solos liberos; atque ita etiam imperfectum testamentum accipitur in *l.* 6. *ff. ad l. Cor. de fals.* Nihil etiam offendor *l. ult. C. fam. ercisc.* quæ in testamento inter liberos qualiacunque verba, vel indicia sufficere ait : nam hoc sermone testes non excluduntur, sicut cum dicimus nutu fideicommissum relinqui posse, hoc etiam non dicimus , fideicommissum sine testibus relinqui posse, *l. et in epistola, C. de fideic.* et vero etiam Doctores in *d. l. ult.* vel duos testes exigunt . Ceterum indicia non accipi oportet illo loco pro argumentis , sive conjecturis , sed ex comparatione verborum, quod scilicet dicat , verbis vel indiciis , indicia accipio pro notis , quæ Græci σημεῖα vocant. Hoc ergo vult , etiam notis scriptum testamentum valere inter liberos, quod tamen Justiniani sustulit *Nov.* 107. qua abutuntur qui inde colligunt, non valere testamentum inter liberos , nisi sua manu suisque litteris parens scripserit nomina liberorum , et tempus , et unciarum modum . Namque mens Justiniani hæc tantum est , ut sive scribat testamentum parens , sive alius eo dictant , illa litteris perscribantur , non notis , alioquin testamentum non valere : denique non omne vitium negligi in testamento inter liberos . Nec igitur illud , quod summum est , si nulli adhibeantur testes , a quibus nominis te-

stamenti substantia deducitur, et quasi testamenti, sive partis testamenti, qui codicillus dicitur. Verum enim licet scriptura ea matris facta inter liberos neque valeat, ut testamentum, neque ut codicillus, quod testibus nullis munita sit, *l.* 11. §. 1. *ff. de legat.* 3. electionem tamen in eo comprehensam valere opinor. Electio enim illa neque quasi legatum est, neque quasi fideicommissum, *l. unum ex familia* §. 1. *ff. de leg.* 2. *l. pater filium*, *ff. ad l. Falcid.* Potest igitur citra testationem fieri, ut assignatio liberti, *l.* 7. *ff. de assig. lib.* eademque ratione fideicommisso onerari non potest, quia de suo non de alieno quemque largiri oportet, *l.* 6. *et l.* 7. §. *ult. ff. de leg.* 3. *d. l. unum ex familia*, §. *sed si fundum.* Non potuit etiam electioni injici condicio, si Mæviam uxorem non duceret, quam avus non injecerat fideicommisso. Quid igitur tandem statuemus? Quia hoc jure utimur, ut filia onerata fideicommisso deducat duas quartas, ut loquuntur, reliquum restituat fideicommissario: in specie proposita electio matris valebit tantum pro dimidia parte bonorum, quæ sola subjecta erat fideicommisso detracta condicione, ut diximus, et substitutione precaria: altera pars dimidia, quia testamentum matris non valet, dividenda est in portiones æquas tres, ut veluti ab intestato unam habeat Cajus, alteram Sejus, tertiam Sempronius. Nec enim concurrit Tullia in legitimam hæreditatem, quia si is non concurrit, qui concurrere potuit, nisi repudiasset, vel omisisset querelam inofficiosi testamenti, *l. filio, in princ. ff. de inof. test.* multo minus concurreret, quæ ab intestato succedere non potuit propter renunciationem jam ante factam tabulis dotalibus, quæ quidem moribus recepta, et approbata est.

CONSULTATIO II.

De legato a Presbytero filiæ suæ spuriæ relicto.

Quidam Presbyter testamento hæredem scripsit, et ab eo filiæ suæ spuriæ legavit c. his verbis adjectis: *Ut sit unde exhibeatur, et collocetur in matrimonium, pour l'aider à marier, et entretenir.* Filiam educavit hæres, decessit tamen illa antequam nuberet, et legatum perciperet: Primum quæritur, an valeat legatum: deinde si valet, an ad hæredem filiæ transierit: et forsitan verius est legatum esse pro non scripto quasi incapaci relictum: Nam constitutio Novella Justiniani, *Quibus mod. nat. effi. sui*, non tantum ex incesto, sed etiam ex adulterio, vel stupro procreatos, id est, ex damnata, vel nefaria coitione incapaces facit, quibus comparat clericorum liberos, *l. Sacris Canon.* 44. *C. de episc. et cle.* et omnino ita se res habet, exceptis naturalibus, qui ex concubina procreantur, quæ uxorem justam imitatur, quos incapaces prorsus non esse fatemur, ex aliis coitionibus illicitis procreatos incapaces esse, naturales non esse. Nec moveri debemus *c. cum haberet, De eo, qui duxit in matrimon.* quod extra suam speciem porrigi non debet, et collato eo cum *l. qui in provincia*, §. 1. *ff. de rit. nupt.* intelligetur merito confirmari in ea specie statum liberorum quasi ex matrimonio susceptorum propter diuturnitatem temporis, quo matrimonium stetit, et propter numerum liberorum. Quo exemplo male profecto supriorum omnium statum confirmaveris, et de incapacitate filiorum sacerdotis ita nominatim scripsit Accursius §. *ult. Nov. quib. mod. nat. eff. sui.* Si naturales essent, faterer non esse incapaces alimentorum, non esse incapaces dotis: nam hæc præstari iis quos natura novit consequens est, *l. eas obligationes*, *l. legatum*, *ff. de cap. min. l. servus*, *ff. de ann. leg. l. ex parte*, §. *servo*, *ff. fam. erc.* At abhorret hæc probra natura, adulterium scilicet, et stuprum, *l. probrum*, *ff. de verb. sig.* Ideoque recte Justin. ait, eo genere procreatos nec naturales censeri. Sequitur altera quæstio: Demus concedamus hoc, filiam sacerdotis capacem esse legati. An id vero legatum ad hæredem suum filia transmisit? Si hæc verba (*ut sit unde exhibeatur, et collocetur in matrimonium*) accipiantur pro modo, respondeo, non transmisisse. Nam scio quidem hanc esse differentiam inter condicionem, et modum, quod condicio suspendat, modus non suspendat: sed etsi non suspendat, contrahit tamen atque coarctat, adeo ut si velis tibi statim dari, quod sub modo relictum est, cavere oporteat te de restituendo eo, quod acceperis, nisi modum impleveris, *l. si tibi legatum*, *ff. de leg.* 3. *l. cum in testamento*, *ff. de fid. lib.* et hac ratione dicitur in *l.* 1. *C. de iis, quæ sub mod. rel.* modum in legatis adscriptum pro condicione observari, quæ lex de eodem ipso modo loquitur de quo tractamus (*ut nubat*) atque ideo sæpe in libris nostris modus condicio appellatur, *l. Mævia*, *ff. de manum. test. l. liberto*, §. *Lucius*, *ff. de an. leg.* Ex his infero, extingui legatum innupta moriente filia, quinimmo tantum abesse videtur, ut hæredi ejus legati petitio competat, ut etsi id hæres legato oneratus repræsentarit, non secutis nuptiis, repetitio ei potius competat adversus hæredem filiæ. Igitur legatum petenti recte objiciet hæres vulgarem exceptionem, Dolo facis petens, quod mihi te si haberes restituere oporteret. Verba autem illa (*ut sit unde exhibeatur, ac collocetur in matrimonium*) pro modo accipienda esse, etiamsi interpretere, ad nuptui collocandam, alendam, vestiendam eam, probo ex *l. quibus diebus*, §. *ult. ff. de cond. et dem.* Nam ea voluntas testantis fuit,

ut ea pecunia in dotem, et in alimenta consumeretur, et in id solum, ut eam pecuniam hæres consumeret dispensaretve, quemadmodum et hæredem, quandiu vixit, necessaria filiæ defuncti subministrasse proponitur, quæ alimentorum præstatio finita est morte, *l. cum hi*, §. *modus autem*, *ff. de transact.* Ne dicas verba superiora, pro causa accipienda, non pro modo, cum dicat, *ut sit unde nuptum collocetur.* Non dicit ut ipsa sibi quærat condictionem; sed ut hanc opem nubenti ferat hæres. In *l. 4. ff. de alim. leg.* ait prædia do lego, ut quæ viva præstabam, etiam post mortem habeant, et capiant: hic enim est græcorum verborum sensus: et in *l. pen.* §. *ult. eod.* ut habeant, pro soluto scilicet, ut species indicabit: In eis casibus causa est legandi, non modus. Non sic in casu proposito. Proinde hæres unde petitur non habita ratione alimentorum, quæ vivæ exibuit, atque etiam insuper neglecto modo legato adscripto, et non spectata macula, atque incapacitate legatariæ, solidum legatum ab hærede legatariæ non recte peti, meo judicio recte contendit.

CONSULTATIO III.

De insinuandis donationibus.

Donationem simplicem recte insinuari post traditionem, vel post nuptias certissimum est. Cum quæreretur, an et post mortem donatoris? Respondi, non recte insinuari post mortem: alioqui nihil hac in re distaret donatio ab ultima voluntate, quam satis est insinuari post mortem, *l. testamenta*, *l. consulta*, *C. de testam.* sed donatio strictius accepta est semper. Possim proferre exempla quamplurima. An autem ab ipso donatore donatio insinuari possit per procuratorem, et an in mandatis datis procuratori utiliter adjiciatur: etiam post mortem insinuari: si quæratur, respondebo, fieri donationem posse per procuratorem *l. 4. ff. de donat.* ergo et insinuari. Dico fieri, ergo insinuari, plus enim est fieri, quam insinuari: quo argumento utitur *l. ult.* §. *pen. C. de don. ante nupt.* Rursus quibus in causis facere procuratorem licet, licere etiam mandatum porrigere ultra mortem, *l. si vero non remunerandi*, §. *ult. et l. seq. l. si quis alicui*, §. 1. *ff. mand.* Atque adeo insinuationis mandatum recte porrigi ultra mortem mandatoris ejusdemque donatoris voluntate, et hoc genere factam insinuationem post mortem si nulla fraus arguatur, inutilem non esse: maxime si, ut mihi ex facto propositum est, nihil intersit creditoris hypothecarii, et res disceptetur tantum inter hæredem donatoris, et donatarium. Sola igitur fraudis probatione convelli potest donatio mandato donatoris insinuata post mortem, ut in oratione Demosthenis adversus Leocharem non alia est ratio improbandæ adoptionis, qua in defuncti familiam adjungitur quis, quam si fraus arguatur, quamquam adoptionem a vivente fieri nominatim legibus caveretur: quod non ita de insinuatione donationis, ut fiat a vivente cautum est nominatim. Ad hæc quæsitum est, qui in Regis edicto subditi appellentur, quo per subditos, et inter subditos sine insinuatione factas donationes nullas esse constituitur. Dixi, subditos, quos Græci ὑποτεταγμένοις, esse cives, vel incolas, solam possessionem jure civili Pop. Romani civem, vel incolam non facere, *l. 4. C. de incolis, l. libertus*, §. *sola ratio, et* §. *sola domus, ff. ad municip.* Moribus Galliæ, et usu fori etiam possessionem solam legibus obligare, adeo ut si variis regionibus, quæ non eodem jure regantur quis possideat bona, in ordinatione testamenti receptum sit separanda esse bona, et pro varietate regionum variis etiam legibus testatorem obligari. Ut igitur in testamentis, ita in donationibus leges sequamur regionum, et provinciarum, in quibus sita sunt bona. Quamobrem dicemus eum qui moratur in Italia, si donet alteri bona, quæ habet in Gallia, legibus Galliæ obnoxium esse. Idcirco donasse eum inutiliter si vivus donationem non insinuarit, vel nominatim per procuratorem non constituerit, qui insinuaret se vivo, mortuove. An etsi donavit Italo? Sic sane. Nam etsi tum non sit facta donatio inter subditos, facta tamen est per subditum, et utroque casu edictum insinuationem exigit; quam tertio casu non exigerem, puta si Italus prædia Italica donaret Gallo, et multo minus si eadem prædia Italus donaret Italo. Hi duntaxat quatuor casus constitui possunt, e quibus duos priores edictum complectitur, non posteriores: denique his edicti verbis: Per et inter subditos, duos casus exprimi puto. Si subditus non subdito donaverit: si subditus subdito donaverit, qui soli casus lege comprehendi potuerunt, non alii duo. Et subditum non ex origine, vel laris, et sedium positione æstimari, quam ex positione, et situ bonorum, de quibus agitur, quem etiam bonorum situm servari, et distingui convenit in jure præcipuo, quod majoribus natu mores dedere quidam, ut pro regionum numero tot etiam majori natu πρεσβεῖα tribuantur. Postremo si quæratur, an donatio a quolibet principe facta egeat insinuatione, dicam Justinianum se tantum excipere, non etiam reges quibus ipse jura dabat, quales Justiniani imperio subjecti fuere non pauci: eodemque exemplo Regem Galliæ etiamsi si intelligatur excepisse, ceteros tamen principes bona in Gallia possidentes non excepisse.

CONSULTATIO IV.

De successione ab intestato.

Sorore defuncta, ac deinde sororis filia, quæritur, sororis filii ex duobus avunculis uter succedat, qui fuit matri ex utroque parente germanus, an et qui fuit ex patre tantum. Si dixeris, eum, qui ex utroque parente germanus fuit solum filiæ sororis succedere; id tueri hac ratione poteris, quod e contrario si is mortus fuisset, sola filia sororis ei successisset excluso altero avunculo, secundum Nov. Justin. de hæred. ab intest. ven. quæ ratio in successionibus nihil valet. Fratris filiæ succedebat olim patruus, ipsa patruo non item, §. *ceter. Inst. de leg. agn. succes.* idque obtinuit, quoad Justiniani constitutione aliud definiretur. Non sunt igitur successiones ei rationi astrictæ, nisi specialis constitutio accedat. Quamobrem veriorem esse arbitror Bartoli sententiam in *l. post consang.* §. *legitima, ff. de suis et leg. hær.* utrumque avunculum admittentis. Est enim Nov. Justiniani accipienda stricte ea præfert fratres ex utroque parente, eorumque filios fratribus ex uno parente conjunctis. Avunculum matri ex utroque parente conjunctum non præfert avunculo ex uno parente tantum conjuncto. Igitur nec nos eum præferemus, sed omissum a Justiniano pro omisso habebimus, ut *l. si. vero,* §. *de viro, ff. sol. matr.* qui interpretandi jus habemus, omissa supplendi jus non habemus. Denique quod non mutavit Justinianus nominatim, in eo sequemur jus vetus, quo qui sunt ejusdem gradus pariter ab intestato vocantur, licet sint ex diversis parentibus, *l.* 1. *l.* 3. *C. de leg. hær.* Stricte accipiendam esse eam Novellam hoc argumento comprobabitur: fratrum ex utroque parente jam mortuorum filios cum aliis fratribus Justinianus vocat in stirpes, ipsos fratrum filios non concurrentibus aliis fratribus, solos patruis succedentes non vocat nominatim in stirpes. Hunc casum non attingit. Sequemur itaque jus vetus a Gajo proditum III. Institut. et §. *hoc etiam, de legit. agnat. success.* solis fratrum filiis ab intestato succedentibus, et dividemus inter eos hæreditatem in capita non in stirpes, quæ fuit Azonis sententia, rerum sæpissime judicatarum auctoritate comprobata, et ex Græcis, Harmenopuli. Si igitur hæc in specie Novellam stricte accipimus, nec extendimus, cur non et in superiori? Ut in hac valet sententia Azonis, valeat et in illa sententia Bartoli, id est, jus, quod nominatim abrogatum non est, quod et certatim omnes sequuntur.

CONSULTATIO V.

De legatis.

Mulier quædam filium Titii emancipatum hæredem instituit, et a Titio debitore suo nominatim legavit Gajæ cc. cum nupserit, et hoc amplius pure c. a fundo Tusculano, deinde codicillis cavit se legasse, atque adèo legare Gajæ cc. ut nubat. Consultus, an antequam nuberet, legati petitio esset, dicebam esse videri cautione oblata, quia in legatis novissimæ scripturæ valent, *l.* 12. §. *ult. ff. de leg.* 1. *l. si quis eum in pr. ff. de vulg. subst.* Novissima autem scriptura, hoc est, in codicillis Gajæ legata sunt ducenta sub modo, non sub codicione. Proinde ejus summæ petitionem admittendam videri oblata cautione, *l. quib.* §. *ult. l. eas cau. ff. de cond. et demonst. l. si tibi legat. ff. de legat.* 3. nisi nupserit se pecuniam redditurам: quæ committetur Gajæ sacerdotio, aut morte. Atque ita legatum feret. At *l.* 1. *C. de his quæ sub mod.* ait, modum pro condicione haberi, quia scilicet legati relicti sub modo petitio non est antequam modus expleatur, nisi remedio cautionis. Verius autem esse verba illa modalia, quæ codicillis scripta proponuntur, condicionem facere, non modum ex voluntate defuncti, ut *l.* 2. *C. de iis, quæ sub modo rel.* qui condicionem. Cum nupserit, adscriptam testamento non videtur mutasse in modum, utique per hæc sola verba, ut nubat, quibus tam condicio, quam modus concipi potest. Rursus consultus, existente condicione a quo legata deberentur: respondi ducentorum legatum deberi a Titio patre hæredis instituti, quod ab eo quasi debitore nominatim ducenta legata proponerentur: constat enim a debitore legari posse ex constitutione D. Pii, *l. cum quis decedens,* §. *pater, ff. de leg.* 3. legatum quoque eidem Gajæ relictum pure a fundo Tusculano recte a Titio peti arbitror: Nam etsi Titius neque hæres sit, neque possessor, fructuarius tamen est moribus Biturigum, ubi hæc species incidit, sive filius sit in potestate, sive emancipatus usque ad annum 18. Constat autem fructuarium patrem excipere omnes actiones, *l. ult.* §. *ubi autem, C. de bon. quæ liber. acquir.*

CONSULTATIO VI.

De querela inofficiosi testamenti.

Mulier testamento filios quatuor hæredes scripsit, filiæ legavit: filia decessit viva matre relictis nepotibus, qui mortua deinde avia non mutato testamento cum patruis de legato, et de hæreditate

contendunt. Quæritur, an legati matri relicti petitionem habeant, vel an hæreditatis aviæ maternæ partem vindicare possint. Puto, nepotes testamento aviæ matri relictum petere non posse, quia est in causa caduci. At quasi exhæredati, quod in hac specie præteritio sit pro exhæredatione, aviæ testamentum inofficiosum dicere, et hæreditatis quintam partem vindicare possunt. Nam ut exemplum edicti de conjung. cum emancip. liber. sequimur etiam in querela inofficiosi testamenti, *l. si ponas, ff. de inoffic. test.* sic et exemplum edicti de bonor. poss. contra tabul. quo filii fratrum, vel sororum cum patruis, vel avunculis vocantur, *l. si in adoptionem, ff. de bonor. poss. contra tab.* sequemur in querela, *l. Papinianus*, §. *quoniam*, *ff. de inoffic. test.* Et generaliter, quæ ratio, quique ordo servatur in successione ab intestato, idem servatur et in querela inofficiosi testamenti, *l.* 6. *ff. eod.* Denique nepotes de quibus quæritur, actionem inofficiosi testamenti habent adversus avunculos hæredes scriptos ab avia materna, legati petitionem non habent, quod cum sit in causa caduci, jam lucro hæredum scriptorum cessit.

CONSULTATIO VII.

De Communione inter conjuges.

Cum essent ædes communes inter virum, et uxorem, et duo filii Primus, et secundus, Primo mater donavit quicquid juris haberet in ædibus illis, qua ratione is sibi possidet duas partes, et dimidiam, propterea quod ædes matrimonii jure fuere communes matri cum patre, deducta sexta in qua fatetur juris nihil habuisse matrem. Secundus non sextam tantum, sed et quintam deduci petit, quod ea patri obvenerit ex successione Tertii consobrini sui, atque adeo non fuerit communicata matri secundum morem patriæ, quo immobilia non communicantur inter virum, et uxorem, si qua obveniant successionis, legati, donationis jure, qui confirmatur vulgo ex *l.* 7. *et* 8. *Dig. pro soc.* non inscite, quandoquidem apparet doctores manifesto hanc consuetudinum partem, quæ plerisque locis viget, sumpsisse ex eis legibus. Sumpsere et alias consuetudinum partes ex aliis. Denique sunt earum auctores manifesti quam felices, quæstus et Gallici conquæsti confusa vocabula demonstrant, quod in legibus Ludovici, et Lotharii invenio appellari, conquisitum, Auctores vero dico, si excipias juris Gallici vestigia nonnulla. Sed ad speciem propositam revertamur. Secundi profecto intentio valet, nisi negetur patri communi quintam partem obvenisse successionis jure: id vero etiam negat Primus, et probat optime: est denique potentior, meo judicio. Probat autem hoc modo: Pater non potuit Tertio consobrino suo intestato succedere præcedentibus fratribus: Præcesserunt frates Tertio moriente: Ei ergo non successit ipse, nec ex successorio edicto recte dixeris successisse, cum ii, qui præcedebant, successionem neque repudiarint, neque omiserint, *l.* 1. §. *quibus*, *Digest. de succes. ed.* Neque repudiasse, neque omisisse, quinimo hæredes eos defuncto extitisse vel ex eo apparet, quod patri distraxerunt quodcunque juris habebant in eis ædibus, *l. Julianus*, §. *si servum*, *D. de acquir. hæred.* quæ res argumentum est pro hærede gestionis, nisi alio animo distraxisse constet, *l. pro hærede*, *eod.* quod hic non allegatur. Et ex his rursus efficitur, non successione, sed emptione patri obvenisse eam partem post nuptias, ut proponitur, atque adeo in matrimonii communionem venisse. Ne dixeris etiam usucapione, vel præscriptione quæsitam: quod namque emi non usucapio, si a domino emi, cum dominium non possit nisi ex una causa contingere, *l.* 3. §. *ex plurimis*, *ff de acq. poss.* Itaque restat, non successione, non usucapione, aut præscriptione, sed emptione quintam partem, qua de agitur, obvenisse patri, et ideo conjugi, id est, matri Primi, et Secundi jure societatis quæsitam eam, ac donatione postea in Primum jure translatam fuisse pro parte dimidiam: denique habiturus est Primus in eis ædibus donationis jure duas partes, et semissem quintæ.

CONSULTATIO VIII.

De Jure retractus.

Tres fratres Primus, Secundus, Tertius inter se hæreditatem diviserunt, et caverunt invicem ne quis partem suam venderet, pignoraret, alienaret aliis quam cohæredibus, hoc est, ut cohæredes suos præferret extraneis, sin minus, ut extraneo venditam partem cohæredibus retrahere ab emptore, et redimere liceret. Primus partem suam vendidit extraneo: filius idemque hæres Secundi, cui et jus omne suum Tertius cessit, repetit ab emptore partem venditam post septennium, quam contracta venditio fuit. Quæritur an jure agat? Respondi, in emptorem esse in factum actionem, quia jure communi etiam detracta ea pactione eadem actio daretur in emptorem. Pactiones, quæ contractibus apponuntur plerumque sunt supervacaneæ, id est, non necessariæ, *l. quæsitum*, §. *ult. ff. de distract. pign. l. si servus communis*, §. *locavi*, *ff. de furt. l. qui mutuam ff. mand. l.* 3. *C. de fidejuss.* Ex hoc genere hanc esse arbitror: et ideo si quæratur, in rem fuerit an in

personam, in obscura voluntate contrahentium certior interpretatio sumetur ex jure communi, quod in rem dat jus retrahendi ab emptore cujuscunque gradus cognato, et consequenter sicut jus commune Biturigum retrahenti præscribit sexaginta dies, ita hanc conventionem ultra sexaginta dies porrigendam non esse censeo, atque ita hæredi Secundi post tempus in emptorem nullam actionem esse. Sed neque in Secundum, cum pactione id tantum caverint, quod erat in jure communi, ut rem contra pactionem alienatam retrahere liceret ab emptore, non ut invicem eo nomine fratres inter se obligati essent. Hæc igitur conventio jus commune non lædit, et sexaginta dierum brevitate constringitur, et in venditorem nulla est actio, quod si ita convenisset, ut ne quis alii quam co hæredi partem suam alienaret, hoc non adjecto, ut ab emptore redimere liceret, faterer in venditorem esse actionem præscriptis verbis perpetuam, quasi ex permutatione, quæ divisionem perficit, *argum. l. si sterilis, §. si tibi, ff. de action. empt. l. qui fundum 75. ff. de contrah. empt.*

CONSULTATIO IX.

De eodem jure.

Quæritur in jure retractus agnatici in quo proximior præfertur ceteris, utrum gradus secundum jus Canonicum, an secundum jus Civile computentur. Alii spectant jus Cononicum, qui jus retractus deducunt ex lege Moysis: eadem ratione in successionibus, quæ et Mosaica lege comprehenduntur, gradus numerandi sunt secundum jus Canonicum. Hoc autem est falsum: ergo et illud. Numerentur ergo secundum jus Civile, quia et ejus originem non longius repetimus, quam a constitutione Friderici in Occidente, et Romani Lacapeni in Oriente, et retractus jus nihil aliud est, quam emptio venditio, contractus autem jure civili reguntur. Nec verum est jus retractus esse ex Mosaica lege, male enim acceptam a nostris hoc jure esse Mosaicam legem, verba legis ipsa demonstrant.

CONSULTATIO X.

Bona paterna, et materna.

Quidam decessit filiis duobus Secundo, et Tertio, et filia relictis hæredibus, quibus cum matre fuerunt mobilia communia, et quæcunque ex quæstu venirent: manente communione mater a filia redemit portionem hæreditatis paternæ data certa pecunia in dotem filiæ nomine, et eamdem portionem contulit in commune, mox eam præcipue Secundo donavit, ac deinde morte Secundi ad Tertium jure hæreditario pervenit. Tertius autem moriens codicillis cavit, ut bona paterna paternis, materna maternis cederent. Quæritur an paternorum bonorum appellatione contineantur ea, quæ soror matri cesserat dotis habendæ causa. Respondeo, exisse ea bonis paternis pro parte dimidia. Communia enim ipso jure facta sunt inter matrem ac Secundum et Tertium, quia veluti emptione matri obvenerunt data certa pecunia. Igitur pro parte tantum dimidia ad matrem pertinuerunt. Quod si ita est, pro parte dimidia necesse est ea adnumeremus bonis maternis, nec donatio mox a matre collata in Secundum, ea in pristinam causam restituit. Si resoluta fuisset donatio aliqua ex causa rediisset res in pristinam formam, *l. voluntate*, §. *ult. ff. quibus mod. pign. vel hypot. solv.* Sed cum non fuerit resoluta, posterior donatio matris datio, non redditio censebitur: quæ duo sunt valde diversa, *l.* 1. §. *eleganter, ff. depos.* Nam si reddidit, eam quoque partem dimidiam paternis adnumerabimus, si dedit, quod est verius, maternis. Quamobrem ex codicillorum scriptura ea portio dimidia maternis cedere debet non paternis, nisi probetur defunctum in paternis ea bona numerasse. Error enim defuncti jus facit, *l.* 3. *in fin. ff. de supellect. leg.* Quinimo ex usu loquendi etiamsi id non probetur, præsumam ita defunctum sensisse: nam in usu est, ut dicamus paterna, quæ vetustiorem originem ducunt, a patre, licet aliquandiu in extranei persona resederint, ut in usu est feudum paternum dicere quod ab avo patreve descendit etiamsi filiæ obvenerit, non maternum: et ideo jure ipso filiæ posteri in eo quasi materno non succedunt, sed agnati eorum a quibus feudum originem cœpit, ut *lib.* 1. *Feud. tit.* 15. Notum autem illud est, ex communi usu nomina exaudiri debere, et non in omni causa testamentorum ad verborum propriam definitionem descendendum esse, *l. non aliter*, §. 1. *de leg.* 3.

CONSULTATIO XI.

De beneficio abstentionis.

Quæritur, an filius, qui cum a creditoribus hæreditariis conveniretur, primum respondit se abstinuisse bonis paternis, si probetur miscuisse se, et aliquid ex hæreditate amovisse, deinde restitutionem in integrum desiderare possit abstinendi causa. Respondetur, non posse fieri, ut filius miscuerit se simul, et amoverit. Nam si miscuit non potest videri amovisse quicquam de ea hæreditate, quam suam esse voluit. Rei enim suæ furtum non

fit. Amotionis verbum lenius est, res eadem: et retro qui amovisse ponitur, jam hoc ipso ponitur non miscuisse se, amovisse nempe de alieno. Quid igitur? aut miscuit se filius, aut amovit. Si miscuit, non potest quandocunque petenti in integrum restitutio denegari ætatis beneficio, *l. necessariis*, *ff. de acquir. hæred. l.* 1. *et* 2. *C. si minor ab hæred. abst.* etiamsi postquam initio litis negavit se miscuisse bonis paternis, convictus falsæ negationis confugiat ad auxilium restitutionis *l. nemo*, *l. is qui*, *ff. de exc. l. nemo ex his*, *ff. de regul. juris*. Ut si qui negavit initio se debere, re probata tum vel ad ætatis, quasi minori credita pecunia, vel compensationis, vel præscriptionis temporariæ beneficium tranfugiat, quod nemo reis unquam negavit, nec negaturus est. Sin autem amovit clam ex hæreditate filius aliquid, cum palam diceret se hæreditatem nolle, edicto prætoris definitum est, eum abstinendi beneficium non habere, *l. si servum*, §. *prætor*, *ff. de acq. hær.* quod Accursius rectissime accipit de beneficio illo abstinendi, quod ipso jure, id est, ex edicto competit puberibus, qui non miscuerunt se: nam de beneficio abstinendi, quod restitutio in integrum dat, non posse accipi manifestum est: datur enim restitutio in antefacta, ut restituantur, et rescindantur. Quid vero hic egit? An miscuit se? Minime. Ne petat igitur mistionem rescindi, abstentionemque restitui. Quid ergo? amovit. An petet amotionem rescindi? Minime vero. Amotio delictum est, *l. si cum mulier*, §. *pen. ff. rer. amot.* furto scilicet proximum, lenitas modo verbi tantum rei tristitiam mitigat. In delictis autem neminem ætas excusat, *l.* 1. *et* 2. *C. si advers. delict.* Ad hæc quærebatur, an filius, qui negat se amovisse, simul possit et illo scilicet quasi concesso se amovisse, propter ætatem in integrum restitutionis auxilium desiderare. Respondi jam supra respondisse me, ei qui amovit ætatis beneficium non opitulari, neque id postulari sine rubore posse, eum qui miscuerit se non prohiberi utramque defensionem conjungere, cum et actori adhibita protestatione, sive alternatione duas contrarias, vel diversas actiones cumulare liceat, *l. contra*, *C. de inoff. test. l.* 1. §. *quia autem*, *ff. quod leg.* et hodie receptum est, cum alternatione ex decisione Baldi in *l.* 1. *C. de furt.*

CONSULTATIO XII.

De pœna compromissi.

Unus ex litigatoribus, qui in arbitrum compromiserunt victus appellat. Hic mos est Galliæ, ut possit appellare, quod miror, nam refragatur Carthaginensis Concilii cap. 98. et cap. 123. et *l.* 1. *C. de recept. arbit. et l. non distinguemus*, §. *et idem cum a judice*, *ff. eod.* et arbitrii natura, ac ratio vera, quam et Græcorum lex comprobat apud Demosthenem ἐν τῷ κατὰ Μειδίου, et Lucianum in Abdicato. Accidit igitur in Gallia, ut victus appellaret Senatum Parisiensem ubi idem ipse victus est rursum prolatis novis instrumentis. Quærenti an pœna compromissi commissa esset: Respondi, Si ita jus est Galliæ, ut a sententia arbitri liceat appellare, iniquum est eum qui jure licito utitur pœnam committere, argum. *l.* 1. §. *si proponatur*, *l.* 6. §. *plane si nominatim*, *ff. si quis omiss. caus. testam.* vel eo maxime, quod justam eum causam appellandi habuisse constitit ex eo, quod non nisi novorum instrumentorum prolatione in causa appellationis superatus est. Si decreto Senatus non pareat, sane pœnam committit: Sed quod a sententia arbitri appellaverit, non video cur debeat illi ea res esse fraudi. Scio olim ne esset in arbitrio cujusque interposita appellatione sententiam rescindere, sicut et hodie fit, non in appellationibus, sed in retractationibus, quæ fiunt supplicationis genere, pœnam certam cavisse eum, qui appellasset. Ceterum commisisse eum pœnam de qua jam cavisset ante, non legi. Et vero non videtur moram facere qui habet justam causam litigandi, qualis est hic de quo agitur, cui vincendo novo opus fuit auxilio, sive semel, sive iterum ad judicium provocet, *l. qui sine*, *ff. de divers. reg. jur.* Hæc scripseram antequam exisset constitutio regis, quæ definit eum, qui appellat a sententia arbitri, sive confirmata, sive infirmata ea sententia fuerit, committere pœnam in compromissum deductam.

CONSULTATIO XIII.

De vectigali fundi.

Quæris de prædio tuo accepta de Titio certa pecunia vectigal, quod imposuisti simpliciter, redimere id possis necne. Gallice, *si c' est rente foncière, ou rente constituée.* Respondeo, fundo hærere perpetuo obligationem non videri. Et ideo illud te vectigal redimere posse: id enim quod est levius, in ambiguo accipi oportere. Rursus quæris, an si te Gajo Titius delegaverit, cujus fundus Gajo vectigal perpetuum debebat, debeat et fundus tuus eidem Gajo perpetuum, quod numquam redimere possis. Respondeo debere, quia in privatis contractibus non facile scire potest is cui debitor delegatur, quid inter eum qui delegatur, et debitorem actum sit, aut etiam ut sciat dissimulare debet ne curiosus videatur. Proinde idem et tu vectigalis genus videris promisisse, vel constituisse Gajo, quod

illi Titius debeat, cujus tu vice substitutus es. Sed si hoc ignoraveris, tibi adversus Titium eo nomine competere actionem, *l. si quis delegaverit*, *l. doli*, *l. si non debitorem*, *ff. de novation.*

CONSULTATIO XIV.

De nominis hypotheca.

In Saxonia L. Titius a Gajo Sejo mutuam pecuniam sumpsit, et telonium certum pignori dedit ea lege ne Gajus Sejus nomen illud extero pignoraret, vel distraheret sine voluntate L. Titii. Post aliquot menses Gajus Sejus bona sua omnia generaliter pignori obligavit: Primo homini extero, et peregrino, deinde, et nomen illud specialiter: Secundo æque extero homini, et peregrino, utrique sine voluntate L. Titii, tum voluntate L. Titii nomen illud specialiter: Tertio in solutum dedit facta delegatione. Tertius pecuniam a L. Titio exegit scientibus Primo, et Secundo, nec quicquam ob eam rem integro triennio desiderantibus, vel expostulantibus. Quæritur, an post triennium recte agant utili Serviana adversus Tertium. Respondeo, ut pactioni habitæ inter L. Titium, et Gajum Sejum stetur non esse utilem actionem, *l. si creditor*, *§. ult. ff. de distract. pign.* maxime cum ea pactio juri Saxonico congruat, quo rei immobilis pignoratio extra ducatum prohibetur, et res incorporales immobilibus annumerentur, *l.* 2. *C. de servit. et aqua*, *et lib.* 2. *Feud. tit.* 1. Est et alia ratio, quæ repellit Primum, et Secundum, quia liberato L. Titio peremptum est pignus nominis sive telonii, *l. debitor*, *§. ult. ff. de pign. act. l. grege*, *§. 2. ff. de pignor.* Liberatus autem est L. Titius per delegationem. Ne dixeris etiam repelli eos ob scientiam silentiumve triennii: Nam hypothecaria adversus posteriores creditores etiam hypothecarios durat annis quadraginta vivente debitore, *l. cum notissimi*, *C. de præscript. trig. ann.* et multo magis adversus chirographarios, qualis fuit Tertius: et scientia, aut præsentia nihil nocet, *l. Gajus*, *D. de pignor. act. l. Lucius*, *§. Titia*, *ff. de leg.* 2. Ne dixeris etiam repelli primum, quod sub generali hypotheca non contineantur nomina: hoc enim est falsum, *l.* 4. *C. quæ res pign. obl. poss.*

CONSULTATIO XV.

De substitutione precaria.

Lucius Titius nobilis vir, et uxor ejus æque nobilis Gaja Seja, cum haberent liberos quinque, Philibertum, Albertum, Philippum, Annam, Antoniam, eodem testamento duos ex filiis suis hæredes instituerunt, Philibertum, et Albertum, eosque invicem precario substituerunt sub hac condicione si sine liberis masculis ex justo matrimonio procreatis vita decederent, et adjecerunt hæc verba: » Et si contingat quandoque Philibertum, et » Albertum mori sine liberis masculis, naturalibus, et legitimis, eisdem Philiberto, et Alberto substituunt, et hæredem universalem sibi » faciunt Philippum, et suos liberos masculos ex » legitimo matrimonio procreatos, nisi jam in sacris constitutus fuerit. Ipso autem in sacris » constituto, vel alias uxorem ducere prohibito, vel præmortuo, tunc eisdem Philiberto, et Alberto substituunt posthumum, vel posthumos masculos, et suos filios masculos ex » legitimo matrimonio procreandos, et omnibus » supradictis ab humanis sine liberis masculis naturalibus, et legitimis decedentibus eisdem, seu » ultimo sine masculis decedenti substituunt Antoniam, et Annam filias charissimas, et earum » filios masculos ex legitimo matrimonio procreatos, videlicet Antoniam in bonis hæreditate, et » successione, parteque et portione in quibus dictus Philibertus, Annam vero in bonis hæreditate, successione, parteque et portione in quibus Albertus, instituti fuerunt et nominati hæredes, ita quod hæreditates, et successiones supradictorum testatorum ad lineam masculinam illa existente gradatim, et successive, prout supra, » semper deveniant, et remaneant, ipsa autem linea masculina deficiente ad femellas non religiosas propinquiores res ex recta linea ipsorum » testatorum descendentes pleno jure. Et si omnes » dicti liberi, et posthumi ab humanis sine liberis » naturalibus, et legitimis (quod absit) decederent, altero dictorum testatorum jam de medio » sublato supradicti testatores, et eorum cuilibet » prout eum tangit alterum superviventem eorundem testatorum liberis ultimo decedentibus substituunt, et hæredem suum faciunt. His etiam adjunxerunt plerasque alias substitutiones. Post mortem eorum Albertus decessit sine liberis masculis, atque ita portio ejus ad Philibertum pervenit jure substitutionis reciprocæ, quam fecerunt inter eos testatores primo statim loco post institutionem, exclusis Philippo fratre, et sororibus Anna, et Antonia, tum hic Philibertus decessit relicto Philiberto filio masculo ad quem bona omnia de quibus agitur jure pervenerunt. Ac deinde Philibertus decessit relicto Claudio filio masculo, et filiabus quinque ex quibus tres Claudia, Magdalena, Joanna vivente adhuc Claudio fratre vita decesserunt relictis masculis. Quarta item filia cui nomen erat Philibertæ decessit vivo fratre nullis tamen relictis li-

beris masculis . Post eas Claudius mortuus est sine liberis masculis superstite quinta sorore Lucretia . Quæritur , bona de quibus agitur , quæ omnia jure pervenerunt ad Claudium utrum pertineant in solidum ad Lucretiam sororem Claudii , an in solidum ad filios masculos sororum vivo Claudio defunctarum , an vero concurrant in bonorum successione soror superstes , et præmortuarum sororum filii : Respondeo , in successione ab intestato concurrere sororem cum filiis sororum præmortuarum ex Novel. Justiniani de hær. ab intest. ven. cui æquum visum est , ut filii fratrum sororumve in parentum suorum locum succederent repræsentationis jure , et hoc igitur jure si veniat soror , id est, quasi hæres Claudii ab intestato , pariter in ea bona admittere eam debere filios sororum præmortuarum . Sed si vindicet soror ea bona , ut facit , ex substitutione fideicommissaria , quæ adscripta est superiori testamento præferri eam sororum filiis debere , et substitutioni certe in persona sororis omnimodo locum esse, sumo, ex eo, quod testatores non in primo tantum filiorum suorum gradu substitutionem fideicommissariam consistere, sed etiam sequentes liberorum gradus directo limite in infinitum occupare voluerunt : quod liquet satis ex scriptura testamenti , secundum quam necesse est semper expediri quæstiones voluntatis , *l. in his, ff. de condit. et demonstrat. l. illud, §. fin. ff. de jur. codicill.* Si enim post institutos , et substitutos , liberos primi gradus , id est , filios filiasque alios aliis scripsere testatores : Ita quod hæreditates, et successiones supradictorum testatorum ad lineam masculinam illa existente gradatim , et successive prout supra semper deveniant , ipsa autem linea masculina deficiente , ad femellas non religiosas propinquiores ex recta linea ipsorum testatorum descendentes. Vocat his verbis lineam masculinam idque lineæ nomen repetit iterum atque iterum . Porro linea non uno , sed pluribus gradibus constat . Papinius III.

Non tibi clara quidem senior placidissime gentis
Linea , nec proavis demissum stemma .

Facit , igitur his verbis non unum tantum , sed plures substitutionis gradus : et hoc ut sit apertius adjicit , gradatim , quo articulo plures gradus significantur , *l. 1. §. pen. ff. und. cogn.* Inter filios autem , et filias non sunt plures gradus , sed sunt consistuntque omnes in uno : ergo non filios tantum, et filias substituit inter se , sed et filiis nepotes et nepotibus pronepotes , et sic deinceps in infinitum secundum graduum prærogativam: denique filios substituit sigillatim , liberos omnes gradatim . Adjicit etiam , semper , quo articulo nemo ambigit infinitatem illam , et perpetuam successionem liberorum masculorum significari . Ergo si verum amamus , in substitutione testatores omnes gradus liberorum complecti voluerunt : quin etiam suum in substituendo studium liberis non finierunt : sed si nulli superessent liberi mares , vel feminæ , ad substitutionem exteros vocaverunt , puta testatorum alterum , qui superesset , et alios plerosque qui non sunt ex liberorum linea : unde certo coarguitur in infinitum substituendi animosissima voluntas . Quæ igitur mens tentantibus in persona Lucretiæ , quæ testatoribus est liberorum numero gradu tertio , nempe proneptis , non esse substitutioni locum ? Venit igitur ipsa jure ex substitutione superiori , quod Claudius frater testatorum pronepos ad quem bona pervenerant decesserit sine liberis masculis , quo casu testamento alii liberi feminini sexus vocantur palam . Et venire etiam ex substitutione eam dicimus in solidum exclusis sororum præmortuarum liberis masculis testatorum abnepotibus . Idque ut liqueat , fateor quidem illud in primis voluisse testatores ordinem graduum observari, non inter mares tantum, ut constat ex verbo gradatim , sed etiam inter feminas , ut constat ex his verbis , ad femellas propinquiores . Inter mares autem et feminas non observasse eos ordinem graduum : nepotes enim prætulerunt filiabus . Sed quales nepotes ? eos qui ex filiis nascerentur , quod apparet ex illa parte testamenti qua Philiberto , et Alberto filiis suis si uterque decesserit sine liberis masculis substituunt Philippum æque filium suum , et filios Philippi masculos : nepotes igitur ex filio , et rursus his deficientibus posthumum , et filios posthumi masculos. Nepotes igitur ex filio et extremo loco filiis , et nepotibus ex filiis deficientibus , substituunt filias Annam , et Antoniam . Nepotes ergo ex filiis præferunt filiabus , non nepotes ex filiabus : unde consequens est et in sequentibus gradibus eundem morem eos, et ordinem observari voluisse , atque ita abnepotes ex pronepotibus pronepti prætulisse , non etiam abnepotes ex proneptibus , quod et significarunt illis verbis , (prout supra) et etiamsi verba deficerent conjectura voluntatis admitteretur , maxime cum sit manifesta ea conjectura , quæ sumitur ex præcedenti substitutione liberorum primi gradus inter eos a testatoribus sigillatim facta , et quæ vehementer impellit nos ut credamus eam rationem voluisse testatores servari sequentibus gradibus , quam præfinissent primo , sicut ex præcedenti scriptura substitutionis definitur in *l. cum proponebatur , ff. de leg. 2.* ut quo jure in ea fuerint scripti , eodem sint etiam in sequenti fideicommisso , et in *l. si plures , ff. de vulg. subst.* ut quibus ex partibus priore loco quidam instituti sunt , ex eisdem etiam, licet omissæ sint sequenti loco , invicem substituti intelligantur , et additur , vix esse credendum aliam fuisse mentem testatoris nisi evidenter fuerit expressum .

Et sic in proposito casu dicimus vix esse credendum, ut testatores, qui filiabus prætulerunt nepotes ex filiis tantum, non etiam nepotes ex filiabus, non voluerint etiam sequentibus gradibus liberorum, neptibus præferri pronepotes ex nepotibus tantum, non etiam pronepotes ex neptibus, et similiter proneptibus abnepotes ex pronepotibus tantum, non etiam abnepotes ex proneptibus: et ita frequenter in jure, quam legem modumque testator dixit primo gradui eundem dixisse videtur sequentibus, *l. licet, ff. de leg.* 1. *l. cum pater, §. ab instituto, ff. de leg.* 2. idemque est in testamentis expressisse, et intellexisse, *l.* 88. *de leg.* 1. *l.* 6. *de adsign. lib.* quod et in contractibus ita sequimur, *l. Titia, §. item respondi, D. de verb. oblig.* Et in judiciis, *l. si judex, D. de jud.* Et in legibus interpretandis, *l. quemadmodum, §. ult. D. ad leg. Aquil.* Sed hoc non est satis. Etiam docebo, ratione niti voluntatem defuncti. Ex liberis alii sunt agnati, alii cognati: agnati ejusdem sunt nominis, ejusdem familiæ, earumdem imaginum, cognati non item: liberi agnati sunt filii, et filiæ, nepotes neptesve ex filio nati natæve, pronepotes proneptesve ex nepote nati natæve, abnepotes abneptesve ex pronepte nati natæve. Liberi cognati sunt nepotes neptesve ex filia nati natæve, pronepotes proneptes ex nepte nati natæve, abnepotes abneptesve ex pronepte nati natæve: vel brevius: Liberi agnati sunt, qui per mares, cognati qui per feminas conjunguntur. Ratio igitur testatorum vocantium liberos agnatos masculos primum, deinde feminas, hæc est, ut in familia bona remaneant, non extra familiam abeant in liberos cognatos, qui ejusdem nominis, et familiæ non sunt: quæ ratio etiam efficit, ut ab intestato in feudis non succedant liberi cognati jure eo, quod est proditum *lib.* 2. *Feud. tit. de suc. fratr.* Et hac in causa etiamsi verba substitutionis filiorum non docerent aperte hanc fuisse voluntatem testatorum, ut liberi agnati atque etiam agnatæ anteponerentur liberis cognatis etiam masculis, qui scilicet per masculos non per feminas conjungerentur, tamen generis testatorum nobilitas hanc interpretationem exigeret, quod præcipue nobilibus studio et cordi soleat esse familiæ et nominis sui propagatio. Nam ut est scriptum in *l. ex facto, §. si quis rogatus, ff. ad Trebell.* condiciones fideicommissorum ex dignitate, et condicione ejus, qui fideicommisit interpretandæ sunt, ubi et ipse Accursius exemplum de nobilibus rectissime posuit. Ex his liquet morte Claudii ea bona de quibus agitur jure substitutionis deferri Lucretiæ sorori Claudii testatorum pronepti, nec in eorum successione vel præferri, vel concurrere cum ea ex sua persona posse sororum præmortuarum filios testatorum abnepotes ex neptibus. Quin potius in solidum præferri proneptem, quæ sequitur familiam testatorum, quam abnepotes ex proneptibus, qui sequuntur alienam familiam, quod et hoc argumento commonstro. Masculo ultimo morienti sine liberis masculis testatores substituere feminas. Claudius is est, qui ex masculis ultimus decessit sine liberis masculis: nam etsi sorores præmortuæ reliquerint liberos masculos, tamen hi non sunt liberi Claudii, sed ex transverso cognati. Verum est igitur Claudium decessisse sine liberis masculis, ergo testamenti jure necesse est ea bona ad feminas propinquiores pertinere: propinquior est soror Claudii superstes cui nomen Lucretiæ: debet igitur ad Lucretiam ea hæreditas pervenire. Sed hoc etiam refractariis forsitan non est satis: nam et id quoque doceam: requirunt abnepotes eos non posse venire ad successionem eam qua de agitur ex persona matrum jure repræsentationis? Id vero eis concedam multo minus. Quis enim nescit jus repræsentationis habere tantum locum in successionibus ab intestato, non in substitutionibus? Substitutioni enim jus, quod substitutis dum viverent non defertur, nec in filios eorum transit, *l. si ex pluribus, D. de suis, et leg. hær. l. toties, D. de acq. hær. L. qui plures hæredes, l. Lucius, §. ult. D. de vulg. subst.* Numquam vero ex causa substitutionis proneptibus delata ea successio fuit, quæ decesserunt antequam existeret condicio puta vivo Claudio, *l. neminem, ff. de adquir. hæred. l. unica, §. sin autem, C. de caduc. tollend.* Ergo nec transmissa est in liberos earum: proinde cecidisset jure veteri in fiscum quasi caduca, hodie conjunctis, id est, iis qui conjunctim substituti sunt ultimo morienti sine liberis masculis accedet. Porro ex his superest Lucretia sola. Ergo Lucretia sola, quæ sola ex substitutis iisdemque sororibus Claudio superest defuncto sine liberis masculis jure substitutionis in ea bona de quibus agitur veniet, et ita virum bonum, et sanum quemlibet judicaturum opinamur.

CONSULTATIO XVI.

De usuris dotis.

Pater Delphinæ filiæ suæ Constituit certam summam dotis nomine, et genero promisit se ejus pecuniæ partem soluturum intra biennium a die contracti matrimonii, et reliquum divisis pensionibus, ut dotali instrumento comprehensum est: neque tamen quicquam quandiu vixit genero numeravit: moriens autem cum præter Delphinam esset ei etiam Isabella filia, Delphinam instituit ex certa summa, ex reliquis bonis Isabellam. Egit Delphina adversus sororem ad supplementum portionis legitimæ, et

pendente lite cum ea transegit auctore marito, ut accepta certa summa, et parte bonorum a lite discederet, dotem cautam instrumento dotali, et omnia jura sua remitteret reservata marito petitione usurarum dotis, de quibus modo quæritur, an agere maritus cum Isabella pro portione hæreditaria possit, maxime cum de eis cum socero nihil convenerit instrumento dotali, Respondi, promissæ dotalis pecuniæ, quamvis stricto judicio ea pecunia marito debeatur, usuras trientes deberi ipso jure post biennium, *l. ult. §. præterea, C. de jure dot.* non quidem totius dotis, sed partis tantum ejus quam socer se illaturum promiserat intra biennium, ac deinde sequentium pensionum usuras pro rata, ut *l. lecta, D. de reb. cred. si cer. pet.* Jure veteri non debentur marito usuræ dotis sine stipulatione, *l. 2. C. de dot. promiss.* quia stricto judicio debetur ei dos. Nec enim ut actio ex stipulatu de dote ex parte mulieris est bonæ fidei, ita et ex parte viri, quod Accursius non animadvertit in *l. de divisione, D. sol. matr.* quinimo et ex parte viri stricta est, et in strictis judiciis usuræ non veniunt nisi sint in stipulationem deductæ, *l. 3. Cod. de usur. l. Titius, D. de præ. c. verb.* Sed hodie ex constitutione Justiniani etiam marito dotis promissæ usuræ debentur ipso jure post biennium, id est, ex dicto §. *Præterea.* Puto tomen eas in specie proposita non deberi ex die transactionis, quia et ex eo die dotis exactio cæpit locum non habere, *l. cum post, §. usuras, ff. de ju. dot.*

CONSULTATIO XVII.

De Feudis.

Cum quæreretur an feudum, quod culpa vasalli vel alio modo rediit ad Ducem in ejus dominio, ita fiat ut rursus alii dari in feudum non possit. Respondi non fieri, exemplo ecclesiæ in cujus dominio si pari modo feudum esse cæperit, non prohibetur ecclesia id rursus alii in feudum dare, ut aperte dicitur in tit. de cleric. qui invest. fecit. At quemadmodum excipitur ibi ecclesia Mediolanensis, quæ hoc privilegium habet, ut quæ in eam ceciderint feuda, rursus alii non possit concedere, sed retineat ea ac si origine essent dominica, ita nisi hic Dux ostenderit se ab imperatoria Maiestate, quam recognoscit, simile privilegium obtinuisse, responderit ut supra. Ad hæc quæsitum est si Dux is feudum, quod ad se redierat declaraverit reponere se in bonis dominicis, ita ut alienari a se, vel successoribus suis non possit, et post aliquot annos idem ipse Dux id alii rursus feudi jure concesserit, et an jure concesserit, et an successor id ad se quasi dominicum, et inalienabile factum superiori declaratione, revocari possit. Et respondit declarationem in qua non perseveravit non immutasse qualitatem bonorum, quæ origine feudalia non dominica erant. Nec enim potuit dominus sibi solus legem imponere, *l. quod autem, §. pen. D. de donat. int. vir. et uxor.* Et quod Bartolus de vi declarationis ejusmodi definit in *l. si vacantia, C. de bon. vacan.* non habet locum cum eo, qui declarationem fecerit in ea non perseverante, et male etiam declarationis vim eam constituit, argumento incorporationis bonorum vacantium, aut caducorum: nam alia ratio est bonorum feudalium: hæc fuerunt domini etiam antequam ad eum pleno jure rediissent: non potuit igitur eorum originem sibi princeps, et possessionis causam immutare, *l. non solum, §. 1. D. de usurp. et usuc.* bona vacantia domini ante non fuerunt: itaque legitima est eorum quæ in ærarium nunc primum fit incorporatio, *l. 5. C. de bo. vac.* Item quæsitum est an quod feudi pars ad Ducem redierit pleno jure ex privilegio quo fisco habenti partem licet vendere totum consorti reddito pretio pro rata, *l. 2. C. de com. rer. alie. l. 1. C. de vend. rer. fisc. cum pr. com.* liceat etiam Duci retinere totum consortibus oblato pretio. Et respondi, privilegia non esse producenda ad consequentias, *l. quod vero contra, D. de legib.* Vendenti fisco concessum esse privilegium quo facilius inveniret emptorem. Item quæsitum est vendente fisco an consors habeat jus prælationis, et Respondi non habere, *l. 3. C. de com. rer. alien.* nam quod jus prælationis datur dominis feudorum vendente vasallo datur, non vendente superiori domino. Denique nec jus prælationis est inter socios, nec vasallo adversus dominum, sed domino adversus vasallum.

CONSULTATIO XVIII.

De remissione pignoris a muliere facta.

Vir vendidit omnia bona sua, et persuasit uxori dolo malo, ut donationi consentiret et remitteret jus hypothecæ, quod in eis bonis habebat dotis nomine. Quæritur an in emptores mulier agere hypothecaria possit? Respondi non posse, quia hypothecæ remissio valet, nec potest revocari, nam neque intercessioni, neque donationi similis est, *l. etiam, l. jubemus, C. ad Vellej. l. si pignus, D. quæ in frau. cred. l. unica §. et cum lex, C. de rei uxo. act. l. 5. §. ult. D. de leg. 3.* Nulla igitur suppetit causa, ex qua possit resumi hypothecaria actio semel omissa. Nec moveor quod proponitur maritus hoc genere omnia bona sua vendidisse, ac proinde solvendo non esse, quia et hoc casu nulla revocandæ hypothecæ idonea causa subest, non intercessio, hoc est certum, non etiam donatio: quia cum obli-

gatio principalis marito non remittatur, nulla potius est remissio pignoris, quam ulla liberalitas, quanquam Bartolo, et aliis plerisque in *d. l. jubemus*, videatur hoc casu succurrendum esse mulieri, et forsitan Bartoli opinio hodie prævaluerit. Sed si probetur dolo mariti circumscripta, etiamsi non possit constante matrimonio eum convenire actione de dolo malo, *l.* 2. *C. rerum amot.* convenire tamen poterit in factum, quæ subsidio esse solet actioni de dolo, *l. non debet*, *D. de dolo*: cujus actionis exitus hic erit, ut restituatur hypotheca, qua restituta mulieri dabitur utilis hypothecaria, ut fit in specie *l. si fidejussor*, *D. de dolo*: conjuncta *l. cum quis*, §. *pen. D. de fidejuss. l. mora*, §. *ult. D. de usur.*

CONSULTATIO XIX.

De substitutione precaria.

Sempronius filios fratrum Titium, et Mævium hæredes instituit, eosque invicem substituit, si quis eorum sine liberis moreretur: quod si uterque sine liberis moreretur, eis substituit sororum filios. Titius mortuus est relictis liberis. Quæsitum est an unum ex liberis Titii Mævius eligere possit, in quem bona ea conferat testamento, vel donatione, quæ accepit ex testamento Sempronii. Respondi, non tantum Titium, sed etiam liberos Titii Mævio substitutos videri si sine liberis Mævius diem suum obiret: Nam etsi in prima substitutione eos nominatim non substituerit, quia tamen in secunda substituit filios sororum sub condicione si frater uterque sine liberis decederet, et proponitur Titius non decessisse sine liberis, eodem substitutionis jure quo Titium, et liberos Titii præferre liberis sororum voluisse videtur. Voluntas autem sola in fideicommissariis substitutionibus, quales eæ sunt de quibus quæritur, spectatur, *l. hæredes*, §. *cum ita*, *D ad Treb. l. Titia*, §. *Seja*, *D. de leg.* 2. Quod si substitutio prima amplectitur etiam liberos Titii, certissimum est non posse Mævium eligere ex eis quem voluerit. Sed omnibus debere ea bona conservare; idque probat *d. l. hæredes*, §. *ult.* dum ex his verbis, Peto uxor, ut cum morieris restituas filiis meis vel uni eorum, vel nepotibus meis cui volueris, uxori quidem circa nepotes dat eligendi facultatem, quam palam testator dedit, sed non circa filios. Filiis enim omnibus fideicommissi bona restitui debent, vel ei, qui ex eis superfuerit moriente uxore.

CONSULTATIO XX.

De Fideicommissis.

Pater, et mater filio ducenti uxorem favore matrimonii donaverunt inter vivos dimidiam partem omnium bonorum retento usufructu, eundemque morientes testamento universorum bonorum hæredem instituerunt, et si sine hæredibus vita decederet, ut et scriptum in testamento patris, si sine liberis, ut in testamento matris, ei Mariam communem filiam substituerunt per fideicommissum, et Mariæ nepotes ex ea susceptos, et his deficientibus ceteras filias. Porro is filius decessit relictis filiabus quatuor. Quæritur, an dimidia pars bonorum donata filio inter vivos fideicommisso contineatur. Item his fideicommissi verbis, si sine hæredibus, vel, si sine liberis decesserit, utrum mares tantum, an et feminæ contineantur. Respondeo, dimidiam partem bonorum donatam filio inter vivos fideicommisso non contineri, quia a donatario inter vivos fideicommissum relinqui non potest, quandoquidem eorum tantum fideicommittere quis potest, ad quos morte ejus pervenit aliquid, *l.* 1. § *sciendum est*, *D. de leg.* 3. et quæ donata proponuntur filio, non morte parentum ad eum pervenerunt, sed inter vivos; qua de causa recte in *l. cum quis decedens*, §. *pater*, *D. de leg.* 3. ponitur patrem, qui filio donaverat inter vivos ab eodem stipulatum donata restitui cui ipse vellet, ut ab eo fideicommissum relictum valeat quasi a debitore relictum ex constitutione Divi Pii. Nam a donatario inter vivos non debitore fideicommissum relinqui non potest, et multo igitur minus fideicommisso hæreditatis tacite continebuntur bona donata inter vivos, quæ etiam citra hæreditatem, puta alio hærede existente, habiturus filius esset, *l. sequens*, *ff. de leg.* 2. quod usque adeo verum est, ut etiamsi donatio inter vivos ex earum genere sit, quæ non nisi morte donatoris confirmantur, quam constat fideicommisso onerari posse nominatim, non intelligatur tamen contineri fideicommisso hæreditatis aut bonorum, *d. l. sequens*. Neque vero eadem est causa donationum causa mortis: nam et fideicommisso hæreditatis eæ continentur, et nominatim fideicommisso onerari possunt quoquo tempore, *l. ab eo*, *C. de fideicom. l. cum pater*, §. 1. *ff. de leg.* 2. *l. cum hi*, §. *idem erit dicendum*, *ff. de trans.* quia per omnia legatis aut fideicommissis comparantur. Donationes inter vivos non item, ac ne illæ quidem quæ morte confirmantur legati, aut fideicommissi partibus funguntur in omnibus: Nam legatum, aut fideicommissum uxori exempli gratia relictum hæredi institutæ in fideicommissum hære-

ditatis cadit, res eidem donata inter vivos, ut ante dixi, quæ donatio morte confirmatur in fideicommissum hæreditatis non cadit: ac præterea donatio causa mortis pœnitentia facillime revocatur. Donatio inter vivos pœnitentia non revocatur, quia plenum jus tribuit accipienti; et maxime ea quæ matrimonii contemplatione fit filio ducenti uxorem, quæ omnium præcipue favorabilis, certa, constans, irrevocabilis est. At ei cui donasti addere substitutum, quodammodo plenum jus, quod in eum contulisti revocare est. His consequenter concludimus substitutionem factam filio in specie proposita pro dimidia parte bonorum, quæ ei ab utroque parente donata est non valere, pro altera dimidia valere, non in solidum tamen, sed detractis duabus quartis, id est dimidiæ dimidia: nec enim cogitur filius in quartam legitimæ portionis, vel in Falcidiam imputare donationem inter vivos nisi hac mente donatum probetur, ut imputaretur, *l. si non mortis, ff. de inoff. testam. l. cum quo, §. ult. ff. ad legem Falcid. l. si quando, §. generaliter, C. de inoff. test.* Scio donationem propter nuptias imputari, *l. quoniam, C. de inoff. test. §. ult. Instit. eod. tit.* Sed donatio de qua agitur fuit mera, et directa donatio filio facta inter vivos, et quod etiam in tabulis nuptialibus filii hæc donatio propter nuptias appellatur, error est testatoris, vel librarii, quia omnivero verissimum est donationem propter nuptias, quæ imputatur filio in legitimam, eam esse tantum, quam propter dotem donat nurui socer filii nomine, qualis illa certe non fuit. Quod ad quæstionem aliam attinet, an his verbis, si sine hæredibus, vel si sine liberis decesserit contineantur tam mares, quam feminæ, respondeo, contineri utrumque sexum liberorum appellatione, *l. cognoscere, §. ult. ff. de verb. sig.* et eandem in fideicommissis vim esse appellationis hæredum, et liberorum, *l. ex facto, §. ult. ff. ad Treb.* Igitur defecisse condicionem fideicommissi, si hæres filias reliquerit. De voluntate tamen quæri posse: nam si intellexit testator de maribus tantum, et hæres mares nullos reliquerit, secundum mentem defuncti dicemus fideicommisso, sive substitutioni locum esse. Porro mens testatoris æstimanda est ex dignitate, et condicione testatoris, *d. l. ex facto, §. si quis rogatus.* Nam si testator fuerit nobilis, quo exemplo ibidem recte utitur Accursius, dici potest hæc verba, Si sine liberis, vel si sine hæredibus, de maribus solis accipienda esse, qui soli propagant familiæ nomen, cujus rei nobiles studiosissimi sunt: et hac ratione in feudis etiam hæredum nomen pro filiis tantum masculis accipitur, ut in *lib. 2. Feud. tit. de lege Conradi.* Et quo magis ita sensisse appareat testatorem, utrumque observemus, substituisse utrumque Mariæ filiæ suæ filios mares, et his deficientibus ceteras filias, et ita argumentemur: Si prætulere nepotes ex Maria filia sua ceteris filiabus ceteras filias neptibus ex eadem Maria, et in primo quoque substitutionis gradu videntur prætulisse nepotes ex filio Mariæ, Mariam neptibus ex eodem filio, id est in omnibus gradibus pariter affecti fuisse videntur.

CONSULTATIO XXI.

De legatis.

Qui D. dotis nomine se accepisse caverat instrumento dotali, testamento cavit se dotis nomine accepisse M. eamque summam uxori reddi jussit his diebus, et proinde ac dotali instrumento comprehensum esset, et præterea legavit eidem ornamenta, et vestimenta, quæ ejus causa parata essent. Quæritur, an mille debeantur. Respondi, deberi quasi legata: nam reddendi verbum, legati est verbum, cui etiam dandi simplex significatio inest, *l. cum quidam, §. 1. ff. de leg. 2.* et quia paulo post dixit se præterea legare, quæ ejus causa parata essent, manifestum est, et mille eum legasse, et quæ ejus causa parata essent, *l Sejo, §. pen. ff. de ann. leg.* Nec quicquam legato officit falsa demonstratio dotis acceptæ nomine, cum sit expressa quantitas certa, *l. 3. C. de fal. cau. l. legavi, in fin. ff. de lib. leg. l. 1. in fin. ff. de dot. præleg.* Nec quod his diebus reddi jussit, et ita ut instrumento dotali comprehensum est, quia his verbis non minuitur quantitas, quæ legata est, sed his tantum diebus, et eo jure declarat testator velle se reddi mille quo dotem fungi convenit instrumento dotali, et quod de relatione facta ad instrumentum dotis est in *l. ult. C. de fal. cau.* aliam rationem habet: ibi enim testator reddi jussit, dotem, quæ conscripta esset instrumento dotali, non adjecta certa quantitate, atque ita quantitatem sumi voluit ex instrumento dotali, quam in specie proposita non ex instrumento dotali, sed ex scriptura testamenti æstimari voluit. Non moveor etiam eo, quod proponitur testatorem hæc cum dictaret nuncuparetve fuisse proximum morti, adeo ut testamento non plus quadrante supervixerit horæ, cum etsi vox eum et anima defecisset statim perfecto testamento, non ideo minus rata foret morientis ultima voluntas, *l. si quis cum testamentum 25. ff. qui test. fac. poss. l. 1. C. de sac. eccles.* Itaque sic statuo, uxori deberi mille quasi legata. Sed addo exceptionem, nisi liquido ab hærede probetur non mille testatorem legare voluisse, sed errore lapsum cum existimaret se accepisse mille in dotem, mille reddi jussisse, *l. 1. C. de fal. cau.* Onus probandi competere hæredi, et nisi probationem impleverit hæres, legatarii efficacem actionem fore.

CONSULTATIO XXII.

De precaria substitutione.

Cum proponeretur filium hæredem institutum, et rogatum si sine liberis decederet, hæreditatem sorori restituere, omne quicquid obvenerat ex hæreditate alienasse partim æris alieni hæreditarii exsolvendi causa, partim sua sponte, ac deinde sine liberis decessisse, et quæreretur an jure fideicomissi soror ab omnibus emptoribus bona, quæ possiderent, vindicare posset. Dixi, neque posse ab his quibus initio vendidit frater ad modum æris alieni, ut pecunia ex venditione redacta hæreditatem ære alieno liberaret, qua ex causa si solvisset, nec quicquam alienasset, habiturus erat in sororem actionem pro rata fideicommissi, *l.* 1. *C. ad Trebell.* Si actionem, et reputationem igitur: neque ab his quibus vendidisset ad modum usque trientis legitimæ portionis, et ad modum quadrantis Trebelliani, quoniam ad utriusque portionis modum alienatio valet, *l.* 5. §. *res*, *ff. ad Treb. Nov.* 39. *c.* 1. et ut his deductis ante omnia, cetera bona constat fideicommisso obnoxia esse, ita exceptis emptoribus illis consequens esse, ut cum his duntaxat, qui novissime emerunt sit in rem actio, perinde atque si nulla venditio intercessisset, *l. ult.* §. *sed quia*, *C. comm. de leg.*

CONSULTATIO XXXIII.

Variæ, et satis leves quæstiones et opiniones advocatorum.

Sæpe me adierunt advocati fori male, aut parum in jure versati, qui ut in tragædis legimus, clamosi rabiosa fori jurgia vendunt improbi, iras et verba locant: et adierunt per contemptum, atque ita comparati, ut quicquid interrogantibus illis responderem de jure rejicerent atque damnarent prolatis sylvescentibus in ore eorum consiliis, opinionibus, decisionibus Doctorum innumeris, quas ego non minus quam ipsi contra quam existimabant multa nimis diuturnaque lectione triveram, adolescentia pene omni mea in ea re compsunta male, ac proinde melius quam ipsi noveram, quam minima quamve maxima decisiones illæ juris prudentia constarent: et vix unquam accidit quin quæ illi scriptis Doctorum prodita affirmabant, ego in medium prolatis eorum libris, vero præsentibus convicerim aut non esse, aut aliter esse prodita. Sane cum interrogarent an esset hypothecaria actio personalis, et ego negarem ex *l. pignoris*, *C. de pignor. et l.* 2. *C. si unus ex plur. her. cred.* quæ pignoris vindicationem ait non personam obligare, sed rem sequi, illi contra adducebant Doctores multos, qui scriberent actionem hypotecariam esse personalem, quorum nemo postea inventus est adeo vacui capitis. Eadem audacia me negante affirmabant, omnem actionem de re immobili esse realem, veluti pro socio, de pariete communi, vel damni infecti, abutentes Bartoli scripto ad *l.* 1. *C. si adversus trans.* quod non intelligebant: quia non hoc Bartolus tradit, actionem esse in rem, vel in personam, sed mobilem esse, vel immobilem secundum qualitatem rei, quæ in actionem deducitur, et idipsum etiam improbat rectissime, quia jura incorporalia separantur a rebus mobilibus, et immobilibus, ut *l. unica*, §. *exactio*, *C. de rei ux. act. l.* 2. *et* 3. *C. de quadr. præs. l. quam Tuberonis*, §. *in peculio ff. de pec.* Et quod est stultius, incidi etiam in aliquos, qui donationem causa mortis ullam esse negarent nisi quam fecisset æger, cum certissimum sit etiam a sano sola cogitatione mortalitatis mortis causa donationem fieri, *l. Senatus*, §. *mortis*, *ff. de mor. cau. don.* Item qui propiores sobrinis, qui Gallis sunt *Remuez de Germains*, affirmarent concurrere cum amita magna in successione defuncti quod omnes essent quarto gradu, cum nihil unquam fuerit in jure magis hoc certo certius, quam propiores sobrino esse quinto gradu, amitam magnam quarto, et amitam igitur esse potiorem vel ex *l.* 2. *C. de suc. edic.* quæ avunculum magnum præfert propiori sobrino. Itaque in his, quæ defunctus acquisivit, quia mores Galliæ proximum vocant, amita magna propiori sobrino præferetur. In bonis autem quæ a patre habuit, potior est is, qui per patrem etiamsi remotior sit eo, qui per matrem conjunctus est. Et similiter in bonis maternis præferuntur qui per matrem conjuncti sunt, et hoc est, quod dicitur paterna paternis, materna maternis, quod *l. de emancipatis, C. de leg. hær.* constitutum cum esset tantum in fratribus, mores ad omnes cognatos protraxerunt.

CONSULTATIO XXIV.

De imputatione in legitimam.

Mutua acceptilatione avia mea, et mater invicem remiserunt quicquid debebat altera alteri, sed quod sibi debebatur mater hac lege finique ut, quod etiam agebat avia, id mihi quemadmodum fecit donaret inter vivos, et contemplatione matrimonii. Quæritur, an id imputare debeam in legitimam mihi debitam ex bonis matris. Respondi, non imputari, quia non venit directo ex donatione matris, sed ex donatione aviæ. Non venit etiam directo ex judicio matris, sed ex judicio aviæ,

quandoquidem id ultro avia mea dum affectat, ut mihi donet optimo jure omnia sua bona remittit matri obligationem, ut et vicissim mater bona aviæ absolvat omni onere omnique obligatione. Constat autem si quid alieno judicio obveniat filio, id non imputari in legitimam, veluti ex substitutione, ut si filius patri per fideicommissum substitutus sit, vel ex jure accrescendi, ut si deficiens ususfructus morte patris, aut matris, qui fuerit patri, et filio relictus accrescat filio, quod in usufructu ideo ponit ita *l. scimus*, *§. repletionem*, *C. de inoffic. testam.* quia non ut ususfructus, ita proprietas post acquisitionem jus accrescendi admittit, *l.* 1. *§. pen. ff. de usufr. accresc.* His autem casibus, quod erat patris, aut matris licet recta transeat in filium, tamen quia alieno judicio transit, non imputatur in legitimam, et multo minus igitur si quod jam amplius non erat in bonis matris, sed in bonis aviæ, ut in specie proposita, transeat in filium non tam matris, quam etiam aviæ judicio, quæ quicquid gessit cum filia nepotis contemplatione gessit, ut in eum bona sua libera optimo jure, optima condicione transferret. Etiam illud observandum est, imputationem legitimæ non fieri ad juris stricti rationem, sed benevolentia quadam, sive ut ait *d. §. repletionem*, humanitatis gratia filiis concedi multa, quæ non imputant in quartam legitimæ portionis, quæ tamen in aliam forte quartam imputarentur. Præterea etiamsi quis ponat, quod non concedo, id quod mater remisit aviæ, ut mihi donaretur, donationem esse matris, non est cur imputari debeat in legitimam. Est enim donatio inter vivos, quam constat non imputari in legitimam nisi hac condicione facta sit, ut in legitimam imputaretur, *l. si non mortis*, *ff. de inoffic. testam. l. si quando*, *§. et generaliter*, *C. eod.* hac ratione, quia vivente parente donatio inter vivos bonis ejus separata est, et legitima liberis debetur eorum bonorum tantum, quæ morientis fuerunt, *l. cum quæritur*, *C. de inoffic. testam.* qua ratione etiam olim dos, vel donatio propter nuptias non imputabatur in legitimam, ut Codex Gregorianus docet: sed hodie imputatur dos, et donatio propter nuptias ex constitutionibus, *l. quoniam novella*, *C. de inoffic. testam. l.* 1. *§. quo a nobis*, *C. de rei uxor. act.* quasi scilicet justa præsumptione hæc videantur liberis dari hac contemplatione, ut cedant in legitimam, et quasi mortis causa, *l.* 3. *§. sed et si non*, *ff. de bon. lib.* Eandem præsumptionem constitutiones non introduxerunt in absoluta donatione inter vivos: ac proinde in legitimam non imputatur. Ea enim tantum imputari proditum est in legitimam, de quibus specialiter legibus espressum est, ut imputentur, *l. pen. C. de collat.* quæ definitio summe notanda est, quia valde coarctat imputationes in legitimam: nec enim vult licere nobis interpretationibus nostris aliud quicquam imputare in legitimam, quam quod specialiter legibus expressum est: et hæc tantum legibus inveniantur expressa, hæreditas, legatum, fideicommissum, mortis causa donatio, dos, donatio propter nuptias, casus militiæ pecunia parentis comparatæ, donatio inter vivos facta hac lege, ut in quartam imputetur, *l. quoniam*, *l. omnimodo*, *l. si quando*, *§. et generaliter*, *C. de inoff. test. l. Papinianus*, *§. si quis mortis*, *l. si non mortis*, *ff. eod. l. pen. C. de collat.* Donatio igitur inter vivos non ea lege facta, quoniam legibus non est nominatim annumerata his quæ computari debent in legitimam, non computabitur. Neque vero etiamsi proponatur in hac specie voluntate matris avia mihi donasse inter vivos contracturo matrimonium, et contemplatione mei matrimonii, recte quis contendat donationem esse propter nuptias, ut imputetur in legitimam: nam primum hodie nulla fit donatio propter nuptias. Est in usu tantum quædam quæ donationis propter nuptias vicem, vel instar obtinet: hæc est illa quæ vulgo Dotalitium dicitur, id est, quod morte mariti soluto matrimonio ex bonis, ejus uxor lucratur, non donatio, quæ fit a parente filio ducturo uxorem contemplatione matrimonii: neutra vero harum imputatur in legitimam: non certe dotalitium, quia non filio conceditur, sed uxori ejus, et non ex bonis parentis, sed ex bonis filii: non etiam quæ a parente in filium confertur contemplatione matrimonii, quia nulla lege specialiter expressum est, ut in quartam imputetur, et ut definit *d. l. pen. C. de collat.* ea tantummodo legitimæ portioni computantur, pro quibus specialiter legibus, ut hoc fieret, expressum est, quæ regula satis evidenter docet, quam non sit temere quidvis imputandum liberis in legitimam, quamque hac in re favendum sit liberis potius exhæredatis, vel ex minore parte hæredibus institutis, quam aliis hæredibus scriptis.

CONSULTATIO XXV.

De Testamentis.

Ex facto proponitur Cornelius comes cum haberet quinque filios, ex prima uxore Titium, Gajum, et Mævium, ex secunda Lucium, et Sempronium, eos omnes ex æquo hæredes instituisse, et prohibuisse antequam Sempronius minor natu ad annum vicesimum quintum pervenisset, ne bonorum inter eos divisio fieret, et ut ne ex eis interim cuiquam, quicquam pignorare, vendere, alienare, aliudve quid facere liceret, hoc nimirum volens bona conservari fratribus, quos etiam invitavit, et prætulit extraneis post divisionem, si quid ex sua parte eo-

rum quis pignoraret, venderet, alienaret; tum post mortem ejus priorem Mævium decessisse intestatum: deinde Gajum facto testamento antequam Sempronius complesset annum XXV. in quo hærede instituto fratre Titio pleraque legavit reliquis fratribus Sempronio, Lucio, sororibusque, et pauperibus, et amicis, ac domesticis, inter quos etiam actori suo, vel æconomo, eidemque scriptori testamenti: huic testamento subscripsisse tabellionem non testatorem, non testes septem, qui adhibiti sunt, quibus etiam hæredis nomen enuntiatum est: eundem tabellionem solum testamentum absignasse sigillo suo si ei credimus, non suo si Jacobo de Monte uni ex testibus potius credimus: de fide testium constare ex actis habitis intercessione œconomi apud magistratum ejus loci, quo Gajus fato functus est, hinc oriuntur quæstiones multæ. Prima hæc est, an propter prohibitionem ascriptam testamento Cornelii, testamentum, quod Gajus fecit ante legitimam ætatem Sempronii irritum sit. Et quidem si extraneum Gajus testamento hæredem instituisset, jure quidem ideo irritum testamentum non fuisset, sed habuissent fratres superstites bonorum pro parte Gaii persecutionem jure fideicommissi, quod ejusmodi prohibitio contineat etiam exteri institutionem, *l. peto* §. *fratre*, *ff. de leg.* 2. At cum Titium fratrem hæredem instituerit, satisfecit voluntati patris, nec necesse habuit reliquos etiam fratres instituere. Satis namque est unum eligi ex corpore eorum, quibus testator consultum voluit, *l. pater*, §. *quindecim*, *l. is qui complures*, *ff. de leg.* 3. *l. filiusfam.* §. *sed si omnes*, *ff. de leg.* 1. Rursus quamvis ea prohibitione hoc etiam contineri putem, ne quid in exteros legati jure conferatur, *l. si qui prioris*, §. *certum*, *C. de secund. nupt.* servabo tamen judicium Gaii non solum quatenus fratribus legavit, sed et quatenus sororibus, et extraneis, atque ideo eorum legatorum retentionem, aut persecutionem jure fideicommissi ex testamento patris neque Titio hæredi, neque Lucio, et Sempronio legatariis dabo, ne quid faciant contra voluntatem Gaii testatoris, ex qua lucrum sentiunt, *l. ex qua persona*, *ff. de divers. reg. jur.* Mævio, cui nihil testamento Gaii relictum est, persecutionem darem ex *l. filiusfam.* §. *cum pater*, *ff. de leg.* 1. si vixisset tempore testamenti: at is jam ante Gajum decesserat intestatus, aliæ tamen sunt causæ, ex quibus quædam legata rescindi possunt, ut quod sibi œconomus adscripserit. Id enim constat esse pro non scripto, et apud hæredem manere, *l.* 1. *ff. de his, quæ pro non scrip. hab. l.* 3. *et* 4. *C. de his, qui sibi ascrip.* Et hoc amplius eo nomine œconomum falsi teneri ex S. C. Liboniano. Putem et dispensationem relictorum legatorum pauperibus, et domesticis, quam sibi ille œconomus adscripsit circumscribendam, et in Titium hæredem transferendam: quod ultro eam videatur œconomus affectasse, quæ res non levem fraudis suspicionem facit, *l. uxori*, §. 1. *ff. ad leg. Corn. de fal. l. ex sententia*, *ff. de testam. tut.* Item quod ab œconomo vetuit rationes exigi ex eodem S. C. prorsus erit inutile. Quod autem ab Aufidio, sub hac exceptione accipietur, ut tamen exigantur ab eo reliqua, et volumina rationum, et si quid dolo malo interverterit, *l. si quis rationes*, *l. Aurelio*, §. *ult. l. Aurelius*, §. *Mævia*, *ff de lib. leg. l. si servus vetitus*, *ff. de leg.* 1. Sequitur secunda quæstio an Gaii testamentum valeat testamenti, vel codicillorum jure. Et quidem quasi per nuncupationem jure factum esse non arbitror, cum testibus palam non fuerit nomen hæredis nuncupatum, nec de hærede quicquam ex dictis testium exceptis apud magistratum cognovisse eos constet, quod tamen omnimodo exigitur, *l. hæredes*, *ff. qui testam. fac. poss. l. hac consultissima*, §. *nuncupationem*, *C. de testam.* Multo minus id quasi ex scripto jure factum defendemus, cum neque id sua manu scripsisse, neque dictasse œconomo testatorem appareat: et ut maxime dictaverit œconomo, tamen in eo desideretur subscriptio testatoris, signa et subscriptiones testium, quæ usque adeo exiguntur, ut pœnam falsi incurrant tabelliones, qui secus fecerint, et alii, qui conficienda instrumenta procuraverint, ut ait *l. jubemus*, §. *ult. C. de test.* Qua ex re falsi etiam aliud argumentum peti in œconomum potest, quo curante, satagente, scribente, neglectis solemnitatibus juris confectum testamentum est. Quod autem proponitur, solum tabellionem signasse sigillo suo an alieno, incertum, si tabellionis signum sufficeret, eo non moveremur, cum et alieno annulo signari testamentum possit, §. *possunt*. *Inst. de testam. ord.* At tabellionis neque signum, neque subscriptio sufficit: non est igitur jure factum testamentum. Idem etiam testamentum codicillorum jure non valet, *l.* 1. *ff. de jur. eod. l. ex testamento*, *C. de fidei* cum sit omissa clausula codicillaris, et in ipso initio inscribatur a Gajo factum in modum testamenti his verbis: Facio proprio meo motu memoriale in modum testamenti, et ultimæ voluntatis: posset tamen quis hac ratione defendere testamentum, quod in eo institutus sit is, qui ex Nov. Just. de qua inferius dicetur, omnimodo rem ab intestato habiturus est, et ideo legatariis omnibus eum teneri, etiamsi ab intestato non ex testamento hæreditatem vindicarit ex edicto. Si quis omiss. cau. test. quod potuerit ex testamento bonorum possessionem secundum tabulas agnoscere, *l. posthumus*, *ff. de inj. rup. test.* quod sufficit, ut illi edicto locus sit *l.* 2. *C. si omiss. cau. test.* Et quod colligitur ex *l. si quis testamento*, et *l.*

cum pater, §. *si filius ff. de leg.* 2. legitimum hæredem testamento institutum ab intestato vindicata hæreditate legatariis non teneri, ita accipiendum est si neque jure civili, neque jure prætorio ex testamento rem obtinere potuerit. At negandum potuisse Titium de quo quæritur bonorum possessionem secundum tabulas agnoscere, cum defuerint septem signa, quæ jure prætorio exiguntur, §. *non tamen, Instit. quib. mod. testam. inf.* vel secundum nuncupationem, cum nihil sit hæredibus palam nuncupatum. Itaque ab intestato veniens Titius legatariis respondere non compellitur. Tertia quæstio nihil dubitationis habet. An si justum est testamentum contineantur etiam bona feudalia, quæ a patre profecta sunt maxime cum non extraneum, sed fratrem instituerit hæredem, nec a jure feudorum recesserit. Quarta quæstio hæc est, quid sentiendum sit de bonis hypothecariis in Alsatia sitis, ubi juris communis observatur dispositio, an ea loco mobilium, vel immobilium habenda sint. Significatur quædam esse bona in Alsatia, quæ pignoris jure Cornelius filiique possederint. Ea esse ex bonis constat, §. *sane in hac actione, Inst. vi bon. rap.* et ex hæreditate, *l. et non tantum, ff. de pet. hær.* et idcirco venire in familiæ erciscundæ judicium, *l. si pignori, ff. famil. ercisc.* et si solo contineantur, immobilibus annumerari, cum possessio penes creditorem sit, *l. per servum, in prin. ff. de acquir. rer. dom. l. cum sortis*, §. *ult. ff. de pign. act.* ideoque creditori interdictum uti possidetis dari Accursius recte colligit ex *l. si duo*, §. *creditores, ff. uti poss.* Quinta quæstio hæc est, quis jure civili Gajo ab intestato succedat. Et costat ex *Nov. Justiniani de hæred. ab intest. venient.* Titium præferri, quod sit utroque parente conjunctus, Lucio, et Sempronio, qui ex patre tantum conjuncti defuncto sunt. Sexta quæstio. Cum hæc sit consuetudo in Austria, et Carinthia ubi bonorum de quibus agitur major pars existit ut in bonis a patre profectis moriente uno ex fratribus ab intestato superstites indistincte succedant, sive ex altero, sive ex utroque parente conjuncti sint, an hic mos sequendus sit. Sic sane videtur quasi desuetudine abrogata aut nunquam recepta Constitutione Justiniani restet jus vetus, quo fratres invicem succedant etiamsi non sint omnes eadem matre, §. 1. *Instit. de legit. agnat. succ.* Itaque in bonis paternis Mævio, qui prior decessit intestatus, ex consuetudine Austriaca successerunt Gajus, Titius, Lucius, Sempronius: Gajo quoque, qui post Mævium decessit, pro intestato succedunt Lucius, Titius, Sempronius. Septima quæstio hæc est, quid sit dicendum de bonis feudalibus in Alsatia, et comitatu Burgundiæ sitis, ubi jus commune servatur. Et ex communi sententia, de qua multa Alb. Bru. tract. de statutis, art. viii. in eis bonis Titius Gajo succedit summotis reliquis fratribus secundum constitutionem Justiniani, quæ si vera est, ita fiet, ut Titius Gajo ex parte hæres sit jure civili Romanorum, ex parte jure Austriaco, quod videtur absurdum esse non minus quam si quem diceres ex parte Gaii hæredem, ex parte bonorum possessorem, quod nunquam accidit, proptera quod qui vocatur ad successionem ex asse, vel ex parte, in eum assem eamve partem solidam uno jure semper vocatur, non minus quam si quem diceres partim jure testati, partim jure intestati alteri succedere, quod tamen iidem illi doctores admittunt in specie ea, quæ tractabitur in quæstione decima contra certissima principia juris, quibus cavetur solius militis bonorum species separari posse si id ita caverit, *l. cogi*, §. *sed etsi miles, ff. ad Treb.* et ejusdem voluntate unum eundemque, vel diversos ei partim ex testamento, partim jure legitimo succedere posse, quod in paganis, vel militibus jure communi testantibus non fit ad eundem modum, sed jus testati trahit ad se jus intestati, *l.* 1. §. *si ex fundo, ff. de hæred. inst.* Sic etiam in proposito jus patriæ defuncti trahet ad se bona quæ sita sunt in peregrino solo, sive ea sint mobilia, sive immobilia, atque adeo in omnibus bonis ei succedetur jure patriæ suæ. Patriæ jus in successionibus spectatur. Armenius ante Novellam Justiniani de Armeniorum successione, quæ adnumeratur edictis in Græco codice, si intestatus decessisset, prælati in ejus successione fuissent jure patrio mares feminis, qui mos hodieque multis in locis viget. Videndum ergo quæ Gajo patria fuerit. Patria duplex est, una originis, altera domicilii. Domicilium certum non habuit: alioqui domicilii potius locum spectaremus, ut in Isocratis Æginetico: *ἀνάγνωθι δήμοι καὶ τὸν νόμον τῶν Αἰγινητῶν, καὶ γὰρ τοῦτον ἔδει ποιεῖσθαι τὰς διαθήκας· ἐνθάδε γὰρ μετῳκοῦμεν.* recita Æginetarum legem. nam ad hujus præscriptum faciendum fuit testamentum, cum hic inquilini essemus. Originis itaque locus spectabitur, qui est Austria: ubi etiam major bonorum pars existit, et Comitatus in Vitembourg, ex quo Cornelius, hæredesque ejus sibi appellationem usurpant. Jus itaque Austriæ trahet ad se omnia alia bona mobilia, vel immobilia: et ita in simili specie Paulus de Castro ad *l. si fideicommissum, ff. de jud.* jus Florentiæ trahit ad prædia, quæ sunt extra Florentiæ territorium. Proinde Gajo, quem pro intestato haberi jam antea definivimus, in omnibus bonis quocunque loco sitis succedent secundum consuetudinem Austriæ Titius, Lucius, Sempronius, et hæc fuit opinio Fulgosii in *l.* 1. *C. de summa Trinit.* ut arbitror ex jure. Ceterum, ut dixi, communis doctorum opinio se-

parat. Quod attinet ad quæstionem octavam, an bona mobilia, quæ fuerunt in comitatu Burgundiæ comparata ex communi fratrum pecunia ad fratres omnes ex æquo pertineant, et jure, et omnium doctorum auctoritate ad omnes fratres ex æquo pertinent secundum consuetudinem Austriæ: quoniam paterna esse non est dubium quæ communi pecunia a patre profecta fratres comparant, *l. res quæ*, *ff. de jur. dot.* et mobilia trahi ad jus patrium, veluti vasa, vestes, equos, et cetera ejus generis, quæ præsidii causa, et ut perpetuo ibi sint comparata non sunt, quæ tamen et ipsa ex jure confirmavimus supra, immobiliaque omnia patrio jure censeri. Idem eisdem rationibus statuendum (quæ est quæstio nona) de pecunia Antuerpiæ apud mensam deposita, ut sequatur jus Austriæ. Decima quæstio eodem modo deciditur, ut testamentum quod fecit Gajus secundum jus patriæ regatur, non secundum jus ejus loci, quo Gajus vita decessit. Jus patriæ in testamentorum solemnitatibus spectari probat aperte *l. si non speciali, C. de testam.* Itemque in apertura testamentorum, *l. 2. C. quemdam. test. aper.* Suæ igitur patriæ, et civitatis legibus, et moribus quisque testari debet: et deportati ob id testamentum facere non possunt, quod nullius sint certæ civitatis cives, ut secundum leges civitatis suæ testentur, *l. 1. §. hi quibus*, *ff. de leg. 3.* Qua ratione, et in dediticiis Ulpianus utitur *lib. regul. tit. de test.* Itaque testamentum Gaii, quod ad quæstionem secundam ex jure civili Romanorum defendi non posse ostendimus, si ita ferat consuetudo Austriæ, id est, si remittat observationem juris civilis, quam in eo desideramus, proculdubio ratum erit: quoniam satis est testatorem satisfecisse juri patriæ suæ, et ita mihi ex jure dicendum videretur, hoc etiam casu nulla distinctione bonorum facta. At plerique Doctorum tamen in bonis tantum Austriacis servari testamentum, quod rite factum sit Austriaco jure, in bonis reliquis Gajum intestatum dicunt, atque ita efficiunt contra regulam juris, quæ nullam aliam quam militum voluntatis exceptionem admittit, ut idem sit pro parte testatus, pro parte intestatus, in quorum sententiam non nisi ægre concedimus.

CONSULTATIO XXVI.

De Donationibus.

Qui duos habebat filios in potestate Primum, et Secundum, Primo quasi benemerito donavit primum semissem bonorum suorum hac fini, ut Sejam duceret uxorem, et non aliter: eodemque instrumento donationis insinuandæ procuratores fecit certos: mox mutata voluntate, nec sibi placere condicionem Sejæ, nec donationem palam exposuit: revocavit igitur donationem, cum tamen per eum ipsum staret, quo minus condicio impleretur, non per filium. Et revocationi consensit quidem filius coram, sed protestatus est seorsum apud acta cogi se patria potestate, post hæc donationem eandem quam revocaverat pridem confirmavit pater, ita tamen ut valeret tantummodo in trientem, non in semissem, reliquum vero sextantem donavit Secundo, et adjecit in infinitum non expressis personis, quibus filios matrimonio jungi vellet, se utrique donare quasi benemerito favore matrimonii. Tum deinde Primo ducente Semproniam consensit pater simul, ac confirmavit, quæ Primo in bonis suis jura competebant ex donatione, vel ex alia causa ac præterea donavit eidem dimidiam partem domus certæ, quam inquibat, nondum ulli donaverat, eamque voluntatem suam insinuari se velle declaravit per eos procuratores, quos reperitur tantum nominasse in prima illa donatione, cui injecta erat condicio ducendæ Sejæ, eodemque die Primum emancipavit. Quæritur hoc postremo judicio utram donationem confirmare voluerit pater, trientis an semissis. Respondeo, cum in verbis nulla est ambiguitas non debere admitti quæstionem voluntatis, *l. ille aut ille, §. 1. ff. de l. 3. l. si alii, ff. de usu et usufr. leg.* Hujus postremi judicii verba esse perspicua, quæ retuli, quibus scilicet jura tantum ea confirmantur, quæ Primo in bonis paternis competebant ex donationis causa: non esse igitur quærendum an voluerit confirmare donationem, ex qua nullum jus Primo competebat. Porro ex donatione semissis jus Primo competebat pro triente tantum non etiam pro solido, quia scilicet fuerat ea donatio postea ad trientis modum a patre rescissa. Igitur hoc tantum egit pater posteriore judicio, ut pro triente eam donationem confirmaret, non pro semisse integro: nam et verisimile non est, ut voluerit pater eam pro semisse confirmare in fraudem Secundi, quandoquidem ita eum semissem diviserat inter Primum, et Secundum, ut primus haberet trientem, Secundus sextantem concordiæ inter eos conciliandæ causa, ut est scriptum in instrumento donationis simul utrique factæ, quam utique concordiæ rationem non temere videtur dissolvisse. Neque vero potuit etiam Secundo, quod donaverat, adimere tacite. Longe enim alia ratio est donationis inter vivos, alia legati, et fideicommissi. Hæc adimuntur tacita voluntate, illa non nisi expressa. Non est autem ambigendum an potuerit pater minuere donationem initio factam Primo: nam Primus nondum erat emancipatus, et patris, quid filiofamilias donavit, voluntas ambulatoria est usque ad mortem, vel usque ad filii emancipationem *l. sive emancipatis, C. de donat. l. donationes 25.*

C. de donat. inter vir. et uxor. adeo ut exemplo peculii possit etiam pater donationem in filiumfamilias collatam quandoque revocare, vel minuere, *l. donationes* 31. §. *pater, ff. de donat.* At si quis objiciat donationem eam semissis bonorum, de qua quæritur, jurejurando firmatam, atque adeo ratam, et utilem esse, ut feruntur opinari Baldus, Decius, Alexander, et alii, dicam etiamsi admisero ratam eam esse quæ tamen certe rata non est, licet fuerit jurejurando firmata: nec enim jurejurando subverti potest naturalis ratio, quæ non patitur ut sibi ipsi quis donet utiliter, quæ una ratio est infirmandæ donationis inter patrem, et filiumfamilias, quia potestas unius personæ intellectum inducit, *l.* 10. *ff. de opt. leg.* Sed etsi admisero ratam, ut dixi esse donationem eam propter vinculum jurisjurandi, non tamen ideo ademero patri liberam potestatem revocandæ donationis ejus cui specialiter condicionem injecit deficiente condicione, quia et tum non tam donationem revocat, quam jus ipsum. Porro donatio illa de qua quæritur condicionalis, aut perinde ut condicionalis fuit: nam his verbis, hac fini, vel modus vel condicio significatur: et utriusque idem est effectus, puta ne si vel modo, vel condicioni non pareatur rata sit donatio, quod de simili, sive modo, sive condicione ita est proditum, *l. Titio*, §. 1. *ff. de condit. et dem.* et generaliter in *l.* 1. *C. de his, quæ sub mod. leg.* et ab ipso quoque patre satis expressum illis verbis, Non aliter, quibus significat non aliter se donare quam si Primus ducat Sejam uxorem, ut in *l.* 1. §. *ult. ff. de donat.* Nec obstat quod per patrem ipsum stetit quo minus impleretur condicio. Nam fuit hæc condicio non in filii tantum, sed in patris potestate, propterea quod nuptiæ desiderant etiam consensum parentum, in quorum potestate sunt hi qui coeunt. Non adfero capita legum, quæ sunt satis multa, satisque nota. Apposita igitur condicione potestativa, id est, quæ fuit in arbitrio patris, manifestum est patrem sibi quoque perseverandi, aut mutandi voluntatem arbitrium reservasse, et quod adhibuit consensum Primi, ex abundanti est (nam id per se solus suo jure pater efficere potuit) quodque modo, vel protestationis colore, vel jure restitutionis in integrum ne is sibi officiat consensus satagit Primus, idem eadem ratione plane pro supervacuo est. Nam et non adhibito consensu Primi res ita se haberet, hoc est, legitima et rata esset revocatio, vel potius imminutio donationis in eum collatæ. Unum modo restat tantum, quo conatur Primus persuadere postremo judicio eam donationem in semissem integrum confirmatam, quod in eo judicio ad eam se omnino refert pater, dum insinuandæ donationis procuratores facit, quos nominaverat tantum in prima donatione non in rescissione illius. Sed nos nihil eo offendimur. Fatemur enim eosdem procuratores fecisse patrem, fatemur eodem se retulisse, quo Primus dicit, id est, ad instrumentum primæ donationis, sed quatenus scilicet id instrumentum valet, non quatenus rescissione posteriori patris infirmatum est: Nam et instrumentum quo semissem donatum Primo pater mutat in trientem, refert se ad prius illud instrumentum donationis, id est, confirmat prioris instrumenti donationem pro triente, sextante in Secundum translato ac tandem novissimo judicio Primo ducente Semproniam eandem ipsam confirmat quatenus ex ea jus primo competit: pro triente igitur tantum constitutis procuratoribus eisdem insinuandi causa. Et auget quoque eam semisse domus certæ nondum donato, id est, semisse quem sibi retinuerat: alterum enim semissem tam domus, quam ceterorum bonorum diviserat inter Primum, et Secundum, adeo ut verba illa de semisse domus nondum donato argumentum præbeant certissimum alterius semissis non quidem donati Primo, cum in ea voluntate non perseveravit, sed semissis donati Primo, et Secundo ex inæqualibus partibus. His adjectæ erant pleræque aliæ quæstiones, quas idem fecerat consultor mihi, et ad eas responsa mea. Sed dum incuriosius servo mea, quæ sparsim chartis diversis exscripseram hac de re, mihi quod darem publice superfuere tantum superiora, nec recordor a quo possim reliqua repetere, qui tamen, quod recordor esse superioribus aliquanto meliora, vellem habere.

CONSULTATIO XXVII.

De Testamentis.

Qui priori testamento fratrem hæredem scripserat, uxorem duxit, et posteriori testamento si filius sibi ex ea nasceretur, eum hæredem instituit ex asse; si filia, eam instituit ex summa certa percipienda semel tantum, ut in eodem testamento scriptum est. Nata filia, non filio, quæritur universa defuncti bona utrum ad fratrem, an ad filiam pertineant. Dixi filiam patri ex posteriore testamento hæredem esse in assem perinde, atque si certæ summæ mentionem non fecisset pater secundum expeditissimam Sabini sententiam, quam etiam Celsus diversæ scholæ auctor sequitur, *l.* 1. §. *si ex fundo, l. quoties,* §. *si duo, l. si alterius, ff. de hæred. instit.* causa testati, ut interpretes ajunt, ad se trahente causam intestati, ut vice versa causa intestati nonnunquam trahit ad se causam testati, *l. pen. ff. de inj. rup. testam.* Sed et filiam patruo non obligari jure fideicommissi hæreditatis semissem restituere, quæ obligaretur, si quidem cavisset pater posteriori testamento velle se prius testamentum valere, §. *sed et si quis priore, Institut. quib. mod. test. infirm.* quod tamen tantum abest ut caverit, ut etiam nominatim in eo scri-

pserit se prius testamentum infirmare (quod in propositione omiseram) nec ullum præterea in eo extat quale extinguitur manifestissimum argumentum, id est, sermo evidens nullus, quo a se filiam declaret hæredem scribi in certam summam tantum fratris causa : quod si extaret, sane non dubitarem fratri adversus filiam fideicommissi petitionem dari, *d. §. si duo, l. peto, de leg.* 2. Nulla illa institutio in certam summam, sicut nec nudum præceptum non alienandi nulli agnatorum me auctore fideicommissi petitionem dabit. Erit, igitur filia hæres non quidem partim ex testamento in summam illam, partim ab intestato in reliquum, sed ex testamento in assem, non ipsa ex posteriori in summam eandem, frater ex priori in reliquum. Nam et hoc jus directum non patitur, ut quis duobus testamentis moriatur, *l. unum, ff. qui test. fac. poss.* Sed neque ipsa, ut dixi, jure directo in assem, frater in semissem jure fideicommissi.

CONSULTATIO XXVIII.

De Substitutione precaria.

Quidam duobus exemplaribus unum testamentum consignavit, nec scitur utrum prius scripserit, vel posterius. Sed in uno hæres oneratur fideicommisso restituendæ hæreditatis post mortem suam. In altero nullum est ascriptum fideicommissum. Quæritur an mortuo hærede instituto a legitimis hæredibus fideicommissum peti possit. Respondi si unum esset exemplare, alterum exemplum, valeret exemplare non exemplum, *l.* 1. *§. sed etsi unum, ff. de bon. possess. sec. tab.* Sed utrumque est exemplare, utrumque authenticum. Item si unum esset altero posterius, valeret posterius, *l.* 12. *§. ult. de leg.* 1. quasi δευτερων α᾽μεινόνων. At non apparet utrum sit prius, vel posterius quinimo utrumque supremum testamentum videtur *l.* 1. *§. si quis in duobus, ff. de bon. poss. sec. tab. l. ult. ff. de his, quæ in test. del.* Item si verum esset unum; alterum falsum, verum sequeremur: Sed neutrius fides in dubium vocatur. Quamobrem in re tam dubia dixi eredi esse parcendum, ut fideicommisso non teneatur, arg. *l. Sempronius, ff. de leg.* 2. Nec novum hoc esse : nam et alias favore hæredum ne fideicommisso teneantur, disjunctionem pro conjunctione accipi placet, *l. generaliter, in princ. C. de instit. et subst.* et purum sermonem pro condicionali, *d. l. generaliter, §.* 1. *l. cum acutissimi, C. de fideicom.*

CONSULTATIO XXIX

De Societate.

Primus, et Secundus pecuniæ certæ, sive negotiationis societatem contraxerunt, quæ cum per Primum administraretur consensu, auctoritate, atque fide Secundi, ille participem, sive socium admisit Tertium collatis ab eodem in commune quingentis aureis. Egit Tertius communi dividundo, et recepit quingentos aureos sub cautione hac tamen, ut si appareret habita ratione damni facti in societate plus debito eum cepisse, quanti ea res esset tantam pecuniam redderet. Nunc agit ex ea cautione Secundus et probat damnum fecisse societatem, et se indebitum solvisse ex rationibus, non edito libro rationum, et rationibus neque dispunctis, sive summatis, neque perfectis. Multa enim eis dicuntur esse subtracta. Inter cetera caput ex rationibus adducit, quo se societati debere ingentem summam Primus scripsit, qui nunc solvendo non est. Quæritur an idoneæ sint probationes quibus Secundus implet intentionem suam ? Respondi, non esse idoneam probationem, quæ sumitur ex rationibus, nisi edatur totus liber rationum. Est enim actio pro socio generale judicium, *l. pro socio, ff. pro soc.* et consequenter generalis est actio ex stipulatione interposita propter societatem, arg. *l. si eum, §. qui injuriarum, ff. si quis caut.* maxime in hac specie qua agitur de damno pendente ex societate, cujus ratio subduci non potest, nisi damno omni deducto, *l. Mutius, ff. pro soc.* et rationibus igitur omnibus diligenter examinatis. Et ita in aliis judiciis generalibus veluti tutelæ solemne est totum librum rationum edi, *l. Lucius* 46. *§. tutelæ, de adm. tut.* ut scilicet ex inspectione, et examinatione ejus constet tam judici, quam adversario omnis ratio damni, et lucri, expensi, et accepti, et totius administrationis, nec videtur edere rationes qui totas non edit, sicut non videtur edere stipulationem qui totam non edit, *l.* 1. *§. pen. de eden.* Nec quicquam obstat *l. argentarius, §.* 2. *eodem tit.* quæ non totum codicem rationum esse edendum ait, sed eam solum partem, quæ ad instruendum aliquem pertinet. Nam de argentario loquitur qui plurium rationes uno libro complexus est, ut non cogatur cuique edere totum librum, sed partem tantum eam, quæ ad eum pertineat. Nos loquimur de socio, qui rationem tantum societatis libro complexus est, ut non probe agat ex societatis causa, nisi edito toto libro doceat quod intendit. Sed et librum totum edi satis non est, nisi rationes etiam reddantur, aut dispunctæ, aut computatæ proferantur. Alioquin fidei, aut auctoritatis nihil habebit apud judicem, qui eis rationibus utitur. Est enim utique semper necessarium percontari rationes, dispungere, excutere, examinare, ut explorari possit imputationes probe an improbe relatæ, accepta recte relata sint an non recte, subtracta sint quædam aut non sint subtra-

cta, *l. si statulibera*, *§. ult. de statulib. l. cum servus*, *§. ult. de cond. et dem.* quod cum in hac causa factum non fuerit, ac præterea mala fide conscriptas rationes proponatur suppressis in eis rationibus plerisque rebus, merito dicimus nullam rationibus idoneam probationem contineri. Et quod ad allegationem illam facti damni, qua potissimum Secundus utitur, quod Primus sit non solvendo, qui magnam pecuniam societati debet, dicimus non videri propterea ullum damnum fecisse societatem Primo, cum supersit fidejussor locuples is idem Secundus, qui hac allegatione utitur. Nec enim eodem privilegio uti fidejussor potest, ut in id tantum teneatur, quod is pro quo fidejussit facere potest, et in nihilum si nihil facere possit, *l. verum*, *§. 1. ff. pro soc. l. etsi fidejussor*, *ff. de re judic.* Habet autem Primus Secundum locupletem fidejussorem, quandoquidem commissa actus administratione Primo, ut propositum est, fidem suam pro eo interposuit, et obligavit omnibus, qui cum Primo contraherent, ac postea cum, Primo ut proponitur, Tertius contraxit admissus ab eo in societatem, et quamvis Secundus idem sit et socius, et fidejussor Primi alterius socii, nec possit periculum omne nominis contracti a Primo ei soli quasi socio reputari, reputabitur tamen pars quasi socio, pars quasi fidejussori, nec videbitur consumptum societati, quod alterius socii, sive fidejussoris querelam habet, *l. tutores*, *§. adolescens*, *ff. de administ. tutor*. Denique Secundo reputanti periculum nominis facti a Primo in administranda societate objici potest vulgaris exceptio, Dolo facis, qui petis, quod mihi redditurus es, *l. 8. ff. de doli except.* vel quod apud Quintilianum, Idem es reus a quo fui repetiturus si quid tanquam sponsor solvissem.

CONSULTATIO XXX.

De donationibus inter virum, et uxorem.

Vir donavit uxori constante matrimonio certam summam inter vivos, ita ut nullo casu revocaretur, et ut ne quamdiu ipse viveret mulieri ejus pecuniæ exactio esset, sed eo demum mortuo in vicem augmenti dotis, et insinuata donatio est. Idem moriens revocavit testamento generaliter omnes donationes causa mortis, et omnes dispositiones. Cum quæreretur an his verbis intelligeretur revocata donatio collata in uxorem, Respondi, donationem a viro in uxorem collatam constante matrimonio comparari fideicommisso, vel donationi causa mortis post orationem Imp. Antonini, per quam morte insecuta donatoris, nec mutata voluntate ea donatio convalescit, et ideo ex ea detrahitur Falcidia, sicut ex fideicommisso, vel ex donatione causa mortis, quæ tamen ex donatione inter vivos non detrahitur, *l. in donationibus*, *C. ad l. Falc.* et in hac etiam specie nominatim donationis exactio collata est in tempus mortis, ergo censetur esse causa mortis. Nec offenderer eo, quod instrumento donationis appellatur inter vivos. Nam ut quod donatur causa mortis, ita ut ne ullo casu revocetur, non est donatio causa mortis, *l. ubi ff. de don. cau. mort.* sic quod donatur inter vivos, ut morte demum secuta confirmetur, non est donatio inter vivos. Ex quo efficerem testamento mariti eam donationem revocatam videri, quo scilicet is palam revocavit omnes donationes a se factas mortis causa. At in contrariam sententiam me vocat hæc ratio, quod testator eam donationem non habuit numero donationis causa mortis, sed donationis inter vivos, quandoquidem eam instrumento donationis appellavit donationem inter vivos, et ademit sibi ejus revocandæ facultatem, quæ clausula etiamsi non ademerit viro eam facultatem (potest enim quælibet donatio in conjugem collata pœnitentia revocari, *l. cum hic status*, *ff. de donat. inter vir. et ux.*) tamen argumentum præbet facere eum voluisse donationem inter vivos, *d. l. ubi*. Idemque argumentum, ut habuerint scilicet conjuges eam donationem pro donatione inter vivos insecuta insinuatio præbet, quæ in donationibus tantum inter vivos exigitur, non in donationibus causa mortis, *l. ult. C. de don. cau. mor.* Itaque qui revocavit omnes donationes causa mortis, non intelligitur eam revocasse, quam habuit pro donatione inter vivos, quamque donationis inter vivos jure censeri voluit. Nec generalia illa verba, Et alias dispositiones, porrigi possunt ad donationes inter vivos, sed ad similes duntaxat dispositiones, quæ ex mortis tempore formam, et originem accipiunt, veluti ad epistolam fideicommissariam, aliudve quod supremæ voluntatis judicium. Et ita fideicommisso generali placet eam donationem non contineri, *l. sequens*, *ff. de leg. 2.* et speciale fideicommissum desiderari. Et specialem simili modo revocationem igitur. Nam fideicommissum dati ademptio, sive revocatio quædam est, *l. quidam testamento*, *§. ult. de leg. 1.* Etiam illud animadverti, donationem qua de agitur factam ea mente ut cederet in vicem augmenti dotis quemadmodum instrumento donationis cautum est, quod quidem augmentum, sive hypobolon, ut Græci vocant, qui eodem jure aliquando usi sint, in Gallia mores frequentiores morte viri soluto matrimonio mulieri concesserunt. Id igitur haberet uxor etiamsi id vir ultro in eam non contulisset, vel etiamsi id mulierem capere testamento vetuisset, quia plus possunt leges, et mores, quam voluntates defunctorum, *l. nemo*, *de leg. 1.* Quamobrem ita concludo, nec potuisse defunctum

revocare donationem, et ut potuerit, evidenter non apparere eum revocasse donationem, et consequenter, ut eleganter scriptum est in *d. l. cum hic status*, §. *pœnitentiam*, in obscuro procliviorem esse debere judicem ad comprobandam donationem.

CONSULTATIO XXXI.

De Substitutionibus Fideicommissariis.

Lucius Titius G. Sejum filium suum hæredem instituit, eique si sine liberis vita decederet, pluribus gradibus plures per fideicommissum substituit posthumos, scilicet filiam, et sororem, et agnatos quosdam, et ultimo gradu agnatos quoscunque. Et suscepit Sejus postea filias duas, quas tamen moriens non nisi ex certis rebus, ex universo extraneos hæredes fecit, a quibus modo filiæ unius pronepos, G. Seii abnepos, L. Titii adnepos hæreditatem vindicat quasi fideicommissariæ substitutionis jure comprehensæ testamento L. Titii, et adversus præscriptionem temporis utitur beneficio restitutionis in integrum. Quæritur an sit audiendus. Respondi, non esse audiendum, quod neque ex sua persona possit venire substitutionis jure, neque ex persona proaviæ quasi substitutionis jure, quod proaviæ competebat, in se transmisso. Non ex sua persona, primum quia substituti proponuntur agnati ejusdem familiæ, et nominis, et qui utuntur iisdem insignibus, ille vero qui agit, cognatus est non agnatus: deinde, quia etiamsi esset agnatus, deficit conditio fideicommissi: nec enim Sejus decessit sine hæredibus, qui filias duas reliquit, quas etsi non fecerit universales hæredes, fecit tamen particulares, et quamvis non fecisset particulares, tamen hæredum nomine in hoc condicionis genere liberos intelligeremus, *l. ex facto*, §. *ult. ff. ad Treb.* atque etiam exhæredatos diceremus extinguere fideicommissum, quia etsi sub hæredum nomine, non tamen ut hæredes, sed ut liberi in condicione positi sunt, argum. *l. hac edictali*, §. *ult. C. de secund. nupt.* Et rursus etiamsi non defecisset condicio fideicommissariæ substitutionis, tamen quia is, qui agit L. Titio, qui substitutionem fecit, est adnepos, et placet fideicommissarias substitutiones non extendi ultra abnepotem, Nov. de rest. fideicom. non esset audiendus. Ex his tribus rationibus abundant sane duæ posteriores: nam sufficit prima, quod actor cognatus sit non agnatus, et substitutio invitet solos agnatos, vel agnatas. At præterea non potest etiam is qui agit audiri ex persona proaviæ, quia proavia non est substituta in testamento L. Titii, sed in condicione posita tantum, et verius est non esse firmum catholicum Doctorum, quo censent positos in condicione esse in dispositione, cum repugnet *l. Gallus*, §. *idem credendum*, et §. *in omnibus*, *ff. de lib. et post. l. si quis eum*, §. *ult. ff. de vulg. subst.* Nec offendimur *l. Lucius* 85. *ff. de hæredib. instit.* in cujus specie dicimus liberos in condicione positos non quasi testamentarios hæredes patruo succedere, sed quasi legitimos, ut *l. si quis ita hæres*, *eod. tit.* Nec *l.* 3. §. *libertus*, *ff. de bon. lib.* quia et in ejus specie filius pro præterito habetur, et ideo quamvis filio defuncto vivo patre testamentum nullum sit jure civili *l.* 7. *ff. de lib. et post.* tamen ex æquo, et bono patronus admittitur a prætore ad bonorum possessionem secundum tabulas. Et alias in hoc genere substitutionem, Si sine liberis decesserit, illi illum substituo, verum est liberis editis extingui substitutionem, non etiam liberos ex ea scriptura ad substitutionem vocari.

CONSULTATIO XXXII.

De Institutione Hæredis Arriani.

Orthodoxus priore, et posteriore testamento hæredem scripsit filium Arrianum, legata autem reliquit aliis liberis et generis partim Arrianis, partim orthodoxis, atque etiam posteriore testamento Christi pauperibus, adjecta in utroque clausula codicillari. Cum quæreretur de jure testamenti, respondi neutrum testamentum ullo jure valere, id est, neque directo, neque fideicommissi, quod ubique proponatur incapax hæres institutus: est enim hæreticus incapax hæreditatis, et legati, et fideicommissi, *l. ult. C. de hæreticis*: consequenter donationis causa mortis, *l. Senatus ff. de donat. causa mortis*. Atque adeo legata etiam hæreticis uno vel altero testamento relicta, nec jure fideicommissi valere possunt. At legata relicta orthodoxis posteriore testamento, non etiam relicta priore (quod in legatis, et fideicommissis novissimæ scripturæ observandæ sint, *l.* 12. §. *ult. de leg.* 1.) existimo valere jure fideicommissi propter clausulam codicillarem, et deberi ab hærede legitimo defuncti. Cum enim utrumque testamentum pro non scripto sit, consequens est hæreditatem ab intestato pertinere ad eum solum filium filiamve defuncti, qui quæve orthodoxus fuerit, *l. cognovimus*, *C. de hæret.* §. *si qu s de prædictis* 2. *Nov. ut cum de app. cognos.* §. *ult. Nov. de hæred. ab intest. ven. et Nov. de Samaritanis*. Et hic quidem, vel hæc defuncti hæres ab intestato, legata præstabit orthodoxis, et pauperibus multo magis. Nam et ex testamento imperfecto etiam non adjecta clausula codicillari constat deberi pia legata *C. relatum*, *de testam.* Ad hæc quæritur, qua via legatarii orthodoxi uti debeant juris sui persequendi causa. Et certissimum est electionem eis esse utra

malint actione uti, in personam ex testamento, sive codicillis posterioribus, an actione in rem, an hypothecaria, *l.* 1. *C. com. de leg.* sed non etiam Interdicto uti possidetis: Nam quod moribus Galliæ receptum est ut defuncti possessio confestim sequatur successorem sine facto, vel adminiculo ullo alio, in successore juris, id est, hærede, vel bonorum possessore locum habet, non in legatario, vel fideicommissario, nisi forte expressim testator voluerit a se protinus ad legatarium possessionem recta via transire, quod expressit in hac specie priore testamento tantum, non posteriore, ex quo solo legata orthodoxis debentur. Item quæritur an quod suggestione, et hortatu unius ex testibus posterioris testamenti testator mutarit prius, ea res vitiare possit posterius testamentum. Et respondi satis ipsum vitiari incapacitate hæredis scripti simul, ac prius testamentum, et suggestionem illam vitiando testamento non sufficere, quia nec blanditias, *l. ult. C. si quis aliq. test. proh. l. ult. ff. eod.* nec vim, nec dolum, ut in eodem titulo ostenditur, quia scilicet testamentum quidem valet quod quis coactus, vel fecit, vel non mutavit sed ei, qui coegit si eo testamento aliquid relictum sit, denegantur actiones, vel si nihil ei relictum sit, illi cujus interest, in eum datur actio in factum, *l. Lucius*, §. *Sempronia*, *ff. de leg.* 2. §. *si convictus, Nov. ut cum, de app. cogn.*

CONSULTATIO XXXIII.

De donatione inter conjuges facta contemplatione matrimonii.

Quæ ex primo marito habebat filium unum, et ex secundo marito alterum, nupsit tertio, eidemque donavit dimidiam partem bonorum contemplatione matrimonii nulla dote constituta, nullo etiam casu, modo, vel condicione donationi adjecta, et vicissim tertius maritus in casum mortis donavit eidem mulieri certam summam: ex hoc matrimonio natæ sunt filiæ tres, et filius unus, quibus patri superstitibus eadem mulier nupsit quarto; eique donavit bonorum suorum partem quartam contemplatione matrimonii, et in casum mortis, ac similiter maritus donavit eidem mulieri bonorum suorum partem quartam, et constante ejusmodi matrimonio unam ex filiabus tertii matrimonii nuptum collocarunt dote data ex bonis matris, non vitrici, qua puella contenta renuntiavit ultro ceteris bonis maternis, ac deinde mortua est ex iisdem filiabus etiam altera. Tum postea relictis tantum filiabus, et filio ex tertio matrimonio cum jam decessissent filii ex primo, et secundo, et superstite quarto marito, mortua muliere, quæritur quantum ex bonis ejus quartus maritus ferre debeat. Respondeo quadrantem omnium bonorum, quæ mulieris cum moreretur fuerunt, pertinere ad quartum maritum jure donationis: nec enim excessisse modum *l. hac edictali*, *de secund. Nupt.*, cum morienti mulieri non fuerint ex anterioribus nuptiis nisi liberi tres, nam ut in exquirenda quantitate bonorum tempus, quo mulier moritur, spectari visum est, *Nov. de nupt.* §. *quia vero*: ita consequens est in habenda ratione quadrantis donati viro in casum mortis, tempus mortis spectari, sicut fit in ponenda ratione Falcidiæ, et legatorum, *l. non est*, *l. id autem*, *l. ex asse*, *l. in quantitate*, *l. cum quo*, *ff. ad leg. Falcid. l. eo tempore* §. *si creditor*, *de pecul.* videlicet ut si tempore mortis supersint quatuor liberi, pertineat ad maritum quinta, si tres, uti contigit in hac specie, quarta, de qua convenit. Et quarta quidem bonorum, quæ mulier unquam habuit usque in diem mortis: nec enim ea minuisse intelligitur donatio semissis ab eadem muliere facta tertio marito, quandoquidem per errorem omissa in ea fuit condicio mortis, quæ fuit expressa in donatione vicissim in eodem instrumento mulieri a viro facta, ut plane liceat dicere manifestam esse voluntatem mutuæ donationis ex utraque parte factæ sub eadem condicione, ut *l. cum proponebatur*, *ff. de leg.* 2. vel eo maxime, quod cum sine dote id quo de agitur matrimonium fuerit, videtur ea donatio vicem subiisse dotis, ac proinde sicut pactioni de dote non repetenda inest hæc condicio, si morte mulieris solvatur matrimonium, *l. si pater*, §. 1. *l. ut autem*, *ff. de pac. dot.* ita et donationi factæ ea lege, ut nullo casu revocetur inesse eandem condicionem videri, ajo, quod scilicet vice fungatur dotis, quodque, ut initio dixi, par sit et æquabile donationi mariti injectam condicionem, eandem etiam inesse donationi mulieris, *l. ul.* §. *sin autem donatio*, *C. de don. ante nupt.* ne alioquin deterioris condicionis sit mulier quam maritus, quod conjugii societas non patitur. Non utor eo, quod mulier tempore donationis factæ tertio marito duos habuerit liberos ex prioribus nuptiis, quia proponitur non habuisse eos etiam tempore mortis, quod quidem solum spectari oportere diximus ante, sicut fit in omnibus donationibus, quibus inest casus mortis, *l. in mortis causa*, *l. non videtur*, *ff. de don. cau. mort.* Et quod attinet ad portionem filiæ, quam mater, et vitricus, id est, matris quartus maritus nuptum collocaverunt ex bonis matris constituta dote, et filia renuntiante ceteris bonis, non potest ea proficere vitrico ulla ratione, sed accrescit fratribus, quandoquidem frater, vel soror, qui quæve renutiavit bonis patris, vel matris, ceteris fratribus partem non facit, *l. filio*, *in prin. l. qui repudiantis*, *l. si ponas*, § *.ult. ff. de inoff. test.* De-

nique in bonis, quæ mulier habuit tempore mortis, liberi qui bonis non renunciaverunt, habituri sunt dodrantem jure hæreditatis, quartus maritus quadrantem tantum jure donationis.

CONSULTATIO XXXIV.

De hæreditate restituenda uni ex liberis.

Quidam uxorem hæredem instituit, ejusque fidei commisit, ut cum moreretur, vel cum ipsa vellet, hæreditatem restitueret uni ex filiis suis, utque nominaret testatori hæredem Gajum in primis filium suum, et post Gajum Mariam, post Mariam Annam, post Annam Titiam (hi erant testatori filii testamenti tempore) vel aliis filiis, qui post testamentum nascerentur, maribus scilicet potius, quam feminis, et idoneis potius, quam non idoneis electione uxoris. Quod si uxor neminem liberorum nominaret testatori hæredem, ipse sibi nominavit hæredem supra dictum Gajum, et post Gajum alios mares, qui modo bene et sapienter vitam vivere instituissent, et post mares feminas natu majores, ac deinde natu minores: prohibuit autem uxorem, et alios substitutos, ulla Falcidiæ detractione uti. Nulli nati sunt liberi post testamentum, et mortuus est testator superstitibus filio uno et filiabus tribus, quibus initio testamenti a matre hæreditatis fideicommissum reliquerat, et filio quidem supervixit mater, supervixere filiæ. Quæritur an mater teneatur nominare Mariam. Respondeo teneri, nec debere quæri de eo, quod manifesta verba testatoris definivere satis, *l. ille aut ille*, §. *ult. ff. de leg.* 3. Quæritur an possit præferre Annam, vel Titiam. Respondi non posse, nisi velit contumax videri, et irreligiosa. Nec enim electionem ei defunctus dedit, sed ordinem, quem in scriptura tenuit, eum fecit substitutioni, ut in simili specie Papinianus respondit, *l. cum pater*, §. *pen. de leg.* 2. hoc est, uxori substituit Gajum, Gajo Mariam, Mariæ Annam, Annæ Titiam Quem ordinem etiam remota nominatione matris omnimodo observari voluit, qui tamen non observaretur si matris electio esset, sed matre non eligente omnibus liberis esset fideicommissi petitio, *l. si quis Titio*, §. *ult. l. unum ex familia*, §. *sed si uno*, *de leg.* 2. *l. Labeo*, §. *ult. de statulib.* Nec moveor eo, quod testamento comprehensum est, electione matris hæreditatem restitui uni ex filiis: nam hoc primum de filiis tantum scriptum est, qui post testamentum nascerentur, non de jam natis: deinde ea electio non eo pertinet, ut præferat si malit feminas maribus, vel minores natu majoribus contra legem defuncti, sed ut æstimet, qui sint digni vel idonei, qua ex parte plena etiam, et libera matri electio non datur, sed pro boni viri arbitratu, *l. fideicommissa*, §. *proinde si*, *de leg.* 3. Species autem proposita est de liberis, qui jam nati erant tempore testamenti, quique idonei sunt omnes. Et idonei porro sunt non ii tantum, qui bene meriti sunt, sed et ii, qui male meriti non sunt, *l. cum pater*, §. *rogo, de leg.* 2. Ad hæc quæritur si electio esset matris, quod tamen in hac specie non admittimus, an electa una filia liceret matri variare, et eligere alteram. Et respondeo, liceret: quia non tam videretur elegisse, quam destinasse, *l. unum ex familia*, §. 1. *et* §. *rogo*, *l. cum pater*, §. *a filia*, *de leg.* 2. quandoquidem electio collata esset in tempus mortis matris his verbis, cum moreretur. Igitur omne spatium vitæ liberum esse matri ad eligendum, ét ambulatoriam voluntatem ejus usque ad mortem, et præproperam electionem pro destinatione esse, non pro electione certa; dies fideicommissi est incertus. Et quæ igitur ante eum diem quasi electio fit, est incerta, ac revocari potest, vel etiam quia collata esset electio in tempus, quo vellet mater his verbis, cum ipsa vellet, vel, cum ipsa voluerit, vel quandoque voluerit, vel cum volet: nihil enim interest, *l. cum pater*, *de leg.* 2., §. *rogo*, *l. uxorem*, §. *Scævola*, *de leg.* 3. Quia ea verba tractum temporis habent, et extenduntur usque ad supremum exitum hæredis, *l. fideicommissa*, §. *sic fideicommissum, eodem tit.* pœnitentia igitur admittenda est, *l. filii ad Tertyl.* Ceterum, ut dixi, nihil attinebat hac de re quærere in hac specie, in qua electio nulla fuit matris: nec enim nominatio est electio, si præscribas nominatori quem nominet. Imo nec nominatio proprie: videris enim nominare tu ipse, non is, cui nominandi honorem defers, ut Accurs. scripsit recte in *l. institutio talis*, *ff. de condit. institut.* Rursus quæritur, an tot sint substitutiones, quot sunt liberi. At jam respondi supra, dum dixi ordinem scripturæ factum substitutioni, exemplo *l. cum pater*, §. *pen. de leg.* 2. Et ex verbis satis colligitur, hanc fuisse mentem defuncti, dum vetat detrahi Falcidiam a matre, et a substitutis. Item quæritur an si moriatur Maria post restitutam hæreditatem, liberi ab ea relicti excludant materteram? Quidni vero? Cum et liberos ejus qui oneratus esset fideicommisso Papinianus introduxerit excludere patruum, *l. cum avus*, *de condit. et demonst.* etiam non positos in condicione. Postremo quæritur, an quemadmodum mater non potest detrahere Falcidiam, non possit etiam filia, cui hæreditatem restituit. Respondeo perspicua esse verba defuncti vetantis detrahere Falcidiam matrem, et substitutos. Et detractis his verbis, juris certissimi est, fideicommissarios non uti commodo legis Falcidiæ, *l.* 1. §. *denique*, *et* §. *seq. l. si patroni*, §. *qui fideicommissariam*, *ad Trebel. l. lex Falcidia*

47. §. *ult. ad l. Falc. l. cohæredi*, §. *quod si hæredem*, *de vulg. substit.*

CONSULTATIO XXXV.

De liberis in condicione positis.

Nobilis Franciscus satisfecit filiabus, quam minimo potuit, ac deinde posthumum hæredem instituit, et si posthumus non nasceretur, Henricum, filium fratris, eique si sine liberis masculis decederet, per fideicommissum substituit alterum filium fratris Henrici fratrem, prohibita detractione quartæ Trebellianæ: non nato posthumo, Henricus hæres extitit: ex eo nati, et progeniti sunt filii, nepotes, pronepotes, abnepotes. Quæritur an liberi Henrici, qui sunt in condicione, sint etiam in dispositione, adeo ut Henrico videantur substituti filii, et filiis nepotes: nepotibus pronepotes, pronepotibus abnepotes. Respondi, si suffragetur conjectura voluntatis Henrici liberos positos in condicione esse in dispositione, et substitutos videri. Nam in causa substitutionis fideicommissariæ conjectura voluntatis sufficit, etiamsi verba non sufficiant, *l. cum proponebatur*, *de leg.* 2. Conjecturam autem voluntatis quasi quæstionem facti esse in æstimatione judicis, *l. voluntatis*, *C. de fideic. l. ex verbis*, *C. de don. int. vir. et ux.* Nec una tamen contentum esse eum debere, concurrant plures necesse est, antequam quicquam ex eis constituere recte possit: ne sub potestate jurisdictionis, vel specie quaque prima oblata voluntatis erret perniciosissime, ut in *l. librorum*, §. *quod tamen*, *de leg.* 3. Sub chartarum nomine libros legatos videri prudentes conjectant tribus argumentis, quod dixerit testator chartas universas, quod nullas alias chartas quam libros habuerit, quod studiosus studioso ita legaverit. Ac similiter *l. prædiis*, §. *balneas*, *eod. tit.* non ex una, sed ex pluribus conjecturis colligitur, legato domus balneas contineri, quæ publice præberi solebant. In proposita quoque specie ratione directa ad veritatem conjectamus voluisse testatorem invitare liberos Henrici, et in infinitum, quod filiabus suis veluti quadam sexus prærogativa prætulerit filium fratris, et quod adjecerit liberis in condicione positis hanc qualitatem, liberis masculis, quæ affectionis cujusdam præcipuæ, et enixæ erga masculos præclarum argumentum est. Item quod, ut proponitur, ejus familiæ consuetudo hæc fuerit servata ab anterioribus, et posterioribus, id est, qui ante quique post testatorem fuerunt, ut vocarent mares in infinitum. Consuetudo patrisf. conjecturam facit summam, *l. si servus*, §. *ult. de leg.* 1. *l. nummis*, *de leg.* 3. Et consuetudo familiæ igitur, ac tenor, qui perseveravit in eadem domo semper. Et est singularis locus de observanda consuetudine domus in *l. dominus*, §. *testamenta*, *de pec. leg.* Non est etiam levis ea conjectura, quæ ex condicione testatoris sumi potest, puta quod nobilis fuerit. Nam recte Acc. *d. l. ex facto*, §. *quis rogatus*, *ad Treb.* scribente Ulp. de quibus liberis testator senserit, ex dignitate, et condicione testatoris sumi, notat inter cetera observandum esse nobilis is fuerit, necne, quod scilicet soleant nobiles de justis liberis sentire, non de naturalibus, et de maribus potius quam feminis, propterea quod feminæ non propagant familiæ nomen, cujus nobiles plerumque studiosissimi sunt. Non male etiam quis hoc argumento utitur, quod cum non expressa condicio, si sine liberis decesserit, tacite intelligatur, *l. cum avus*, *ff. de cond. et dem. l. generaliter*, §. *ult. C. de inst. et subst.* si ea exprimatur, ne frustra sit expressa, magis sit ut per eam dicamus liberos invitari: quæ ratio etsi per se sola minus movet, turba tamen valet, id est, concurrentibus multis aliis conjecturis. Liberis autem invitatis in causa substitutionum, sive restitutionum, constat comprehendi liberos in infinitum, *l. jubemus*, §. *pen. C. ad Treb. d. l. generaliter*, §. *ult.* quamvis hodie ea infinitas sit coarctata ad quartum gradum ex *Nov. de rest. fid.* in quo gradu sunt abnepotes, quorum lis hæc est, de qua scribimus. Deficientibus superioribus conjecturis negarem, et pernegarem eos, qui sunt in condicione esse in dispositione ex *l. Gallus*, §. *idem respondendum*, et §. *in omnibus*, *de lib. et post. l. si quis eum*, *de vulg. subst. l. ex facto*, §. *ex facto*, *ad Trebel. l. si filiusfam.* §. *cum quis*, *de leg.* 1. nec offenderer *l. Lucius*, *ff. de hær. inst.* in cujus specie liberi, qui sunt in condicione, patruo succedunt, non ex dispositione patrui, sed ex lege ab intestato, ut in *l. si quis ita*, *eod. tit.* Ceterum existentibus conjecturis liberos mares, qui sunt in condicione facile concederem esse in dispositione, et per fideicommissum substitutos videri non tam ex condicione scilicet, quam ex aliis conjecturis voluntatis defuncti, et consequenter dicerem liberos Henrici filii fratris testatoris positos in condicione, neque posse uti deductione ejus quartæ, quæ vulgo naturæ vocatur, quia non debetur iis, qui sunt ex transverso, ac ne fratribus quidem consanguineis, nisi turpibus personis hæredibus institutis, *l. fratres*, *C. de inoff. test.* neque deductione quartæ Trebellianæ, quia ea soli hæredes instituti utuntur, non fideicommissarii, *l.* 1. §. *denique*, et §. *seq. l. si patroni*, §. *qui fideicommissariam*, *ad Trebel. l. lex Falcid.* §. 1. *ad l. Falcid. l. cohæredi*, §. *quod si cohæredem*, *de vulg. substit.* ne ex persona quidem Henrici hæredis instituti, qui possit videri ideo non detraxisse eam quartam, aut non detraxisse pro modo ejus quartæ,

ut liberi sui detraherent, sicut in specie *l.* 1. §. *inde Neratius, ad Trebel.* quia nec Henricus ipse eam quartam detrahere potuit: fuit enim prohibitus a testatore, qui erat fratris filius, non filius suus: nam filio suo non posse interdici deductione quartæ Trebellianæ contendunt quidam: quod tamen ego non admitto. Nam Trebelliana hodie filio debetur, ut extraneo cuilibet, non ut filio, nimirum habenti supra Trebellianam aliam portionem, sive quartam jure filii jureque naturæ secundum jus Canonicum, quo filio rogato restituere hæreditatem duæ Falcidiæ dantur. Nam si jure civili unam tantum Falcidiam ei dederis, fatebor libentissime eam neque novo, neque antiquo jure jussu patris inhiberi posse. Nec moveor *l. si ut allegas, C. ad leg. Falcid. l. filium, C. fam. ercisc.* §. *sed quia instit. de fideic. hær.* nam ii omnes loci de jure civili sunt, quo filius nunquam plus habuit una Falcidia, sive eam desideraret jure naturæ, sive ex lege Falcidia, sive ex SC. Trebelliano, quam utique semper detrahebat, ut filius, non ut extraneus quoquo jure detraheret, et *Nov. de hæred. et Falcid.* quæ hæredi Falcidiam auferri permittit jussu testatoris, de extraneo hærede loquitur, non de filio. Nihil etiam moveor *l. jubemus, C. ad Trebel.* nam et similiter si filio unam tantum Falcidiam dederis, quod certe jure civili verius est, dicam nec posse patrem filio Falcidiam, vel Trebellianam prohibere, nec quæ est sententia *d. l. jubemus*, non prohibita hac vel illa, posse patrem cogere filium, ut in eum imputet fructus non diminutis rebus hæreditariis. Idem igitur esse statuit *d. l. jubemus*, sive Falcidia velit uti filius, sive Trebelliana, et sic in omni jure, ut opinor, eadem ratio ex Falcidiæ, et Trebellianæ, etiam in quæstione imputationum, si recte legatur et intelligatur *l. in quartam, ff. ad leg. Falcid.* ut constat ex *l. filium, C. fam. ercisc. l. in ratione*, §. *tametsi, ff. ad leg. Falcid.* At cum jure canonico duabus Falcidiis filius utitur, unam quasi filius detrahit, alteram quasi extraneus ex SC. Trebelliano. Consequens igitur est, et consentaneum, ut hac quidem prohiberi possit, quam detrahit ut extraneus, vel juberi ne in eam imputet fructus, non illa, vel in illa. Eodem tempore, qui me de his quæ supra scripta sunt consulebant, quærebant essetne legitima, quæ vulgo naturæ vocatur quasi debita κατὰ φύσιν, ut ait *Nov.* 1. vel Trebelliana, vel Falcidia, detrahenda ex una re, an ex singulis rebus hæreditariis. Et respondebam inter hæredem, et legatarios dari arbitrum legis Falcidiæ, qui ex bono, et æquo æstimet, quemadmodum cuique satisfieri oporteat, *l. si debitor, l. cum Titio, ff. ad leg. Falcid.* vel dividi hæreditatem inter hæredem scriptum, et fideicommissarium utili judicio familiæ erciscundæ, *l. sed et ejus rei*, §. 1. *l. si ex asse, ff. famil. erciscun.* quod est bonæ fidei. In bonæ fidei judiciis, et in legatis, ac fideicommissis liberam potestatem permitti judici ex bono, et æquo æstimandi quemadmodum unicuique satisfieri oporteat, §. *in bonæ fidei, Instit. de act. l.* 3. *C. in quib. caus. in int. rest.* Ideoque ipsum judicem æstimaturum quarta ex certis rebus an ex singulis deducenda sit. Aliquando enim deduci eam ex singulis, ut *l. Plautius, ff. ad leg. Falcid. l. debitor*, §. 1. *de pignorat. act.* Aliquando ex una re, ut in specie *l. plane, et l. seq.* §. *si solus, l. si ex pluribus, l. ex asse, l. si fundus mihi legetur, ad leg. Falc. l.* 5. *de leg.* 1. prout is elegerit, qui deductione utitur, vel judex æstimaverit, aut necessaria aliqua causa coegerit, ut fit in legato partitionis, *l. non amplius*, §. *ult. et l. seq. de leg.* 1. Commodius autem plerumque est Falcidiam detrahi ex universo non ex singulis rebus. Et in ambiguis igitur sequenda potius hæc divisio est, *arg. l. cum Stichus, de sol.* ut necessarias impensas in dotem factas videmus deduci ex universitate, non ex singulis corporibus, *l.* 1. *de dote præleg. l. dote, ff. de rit. nupt. l. si is qui Sthicum*, §. *quod dicitur, ff. de jur. dot.*

CONSULTATIO XXXVI.

De Testamentis.

Miles quidam testamento jure perfecto Titium fratrem suum hæredem scripsit, deinde in adversa valetudine moribundus, fessa et propemodum amissa voce interrogatus coram testibus septem, an Cajum alterum fratrem suum sibi ex asse hæredem esse vellet, respondit uno verbo: Ita: et modo porrecta manu, modo eadem manu apprehenso Cajo. his signis quod voce non poterat expressit. Quæritur an ruptum sit testamentum prius. Respondi perfectum testamentum non rumpi imperfecto, *l. hac consultissima*, §. *si quis autem, C. de testament. l.* 2. *ff. de inj. rup. et irri. test.* Et posterius esse imperfectum multis rationibus. Qui testes sunt adhibiti non fuere a testatore accersiti, convocati, rogati. Quod tamen etiam in testamentis militum exigitur omnimodo, *l. divus, ff. de testam. milit. authent. rogati, C. de testib.* Et non usus est testator vel tribus illis verbis quibus posse quem testari per nuncupationem proditum est, *l.* 1. §. *hæc autem, ff. de hæred. inst.* Cajus hæres esto, quæ omnimodo, aut sane his similia in testamentis exiguntur (tolluntur enim tantum formulæ non verba, *l. quoniam, C. de testam.*) sed interrogatus an Cajum sibi hæredem esse vellet, respondit, Ita, et voce quidem summissa, ac fessa. Quod non est satis: nam si in fideicommissis non est satis defunctum militem dixisse ναί, quod perinde est atque, ita in

specie *l. Pamphilo, §. propositum, de leg.* 3. nisi concurrant et aliæ conjecturæ voluntatis, ut puta in eadem specie, quod in discrimine vitæ constitutus per infirmitatem, quasi ad supremam voluntatem rogaverit, et convocaverit amicos, et quod dixerit Cajo se velle certa quædam prædia relinquere, quæ nominavit, et quod ea omnia sciente eo Cajus testatione complexus est. Si, inquam, in fideicommissis non sufficit unica illa vox, μάλιςα, et in testamentis multo minus: nec quod signa etiam quædam adhibita proponuntur, quicquam facit. Nec enim unquam fuit auditum, hæredem nuncupari nutu, vel quo alio gestu, quamvis non inficier id in fideicommisso esse receptum, relicto extra testamentum, ut nutu relictum valeat, *l. et in epistola, C. de fideic. l. nutu, de leg.* 3. Et in assignatione liberti, *l.* 1. §. *assignare, ff. de assignat. libert.* quæ neque legatum, neque fideicommissum est, *l. 7. eod.* in testamento non est receptum. Et quod ait *l. quoties, §. si quis nomen, ff. de hæred. inst.* valere institutionem si quis nomen hæredis non dixerit, si modo eum indubitabili signo demonstraverit, quod pene nihil a nomine distet, non de signo loquitur, quod taciti homines dant, vel manu, vel capite, vel oculis, sed de eo, quod ore loquentis datur demonstratione, quæ nominis vice fungatur, ut ait *l. certum, ff. de reb. cred.* quæ a Græcis dicitur Antonomasium. Et eodem sensu signa Lucianus de Astrologia illo loco οὐ γὰρ ὀνόματα, ἀλλὰ σημήϊα. Et præterea si probemus sententiam Bartoli in *l.* 1. *C. de Sum. Trinit. et fid. cathol.* quam plerique omnes approbant, et sequuntur hodie, debuit ejus municipii morem observare in testamento faciendo testator, in quo testamentum fecit, et in quo mox etiam vita functus est. Et hos mores ejus municipii in quo testatus est esse proponebatur, ne aliter valeret testamentum, quam si esset nuncupatum præsente tabellione, qui tamen nullus interfuerat. Nec rursus potest defendi testamentum, quasi jure militari factum; quod si esset, rumperet sane superius jure perfectum, *l. 2. ff. de inj. rupt. test.* nec enim aliter a milite facta testamenta jure militari substinentur, quam si facta sint in ipsa expeditione, *l. pen. ff. de testam. mil.* Is de quo agitur non fuit in expeditione, sed in aliis locis. Non potest igitur illius testamentum censeri jure militari. Nihil moveor fessa, et languenti voce, cum nec semineci, et balbutienti lingua moveatur Imperator in *l. quoniam, C. de testam.* Sed adeo moveor superioribus argumentis, ut et secundum id, quod est scriptum in *l. Divus, ff. de milit. testam.* nullorum magis interesse concludam, quam ipsorum militum, ne ejusmodi testamenta admittantur. Alioquin non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui adfirmarent interrogatum aliquem an hæredem, quem visum eis sit, sibi esse vellet, respondisse, Maxime, verbo huic etiam addidisse gestum aliquem, et per hoc vera judicia subverterentur.

CONSULTATIO XXXVII.

De Fideicommissis.

Uxorem hæredem instituisti, et rogasti, ut secum educaret neptem, quam habebat per fratrem, eamque imbueret religione orthodoxa, et eidem post mortem suam restitueret hæreditatem, si modo, et parentes ejus neptis resipiscerent, et redirent ad ecclesiam orthodoxam, vel si ea neptis sine liberis decederet, ut similiter secum educaret nepotem quem habebat per eundem fratrem, et imbueret religione eadem, eique post mortem suam hæreditatem restitueret. Ac rursus si is nepos juvenis adhuc et cœlebs vita decederet, rogasti eam, ut hæreditatem restitueret L. Titio, quem et sub eadem condicione nepoti substituisti, si uxori nepos superviveret. Quæritur, an quæ non fuit in personam nepotis repetita condicio, si pater, et mater redirent ad ecclesiam orthodoxam, intelligatur repetita. Et puto cum in ejus persona sit nominatim repetitum, ut imbuatur religione eadem, et id tacito intellectu repetitum videri, ut ita demum perveniat ad fideicommissum, si parentes ejus ad ecclesiam reversi fuerint: nam mens, et finis testatoris hæc est, ne ad ullum quam orthodoxum bona sua perveniant, aut ex bonis suis emolumentum ullum. Et perveniret utique emolumentum ususfructus ad patrem nepotis non orthodoxum, si non intelligeretur condicio repetita. Et in his quæstionibus ex voluntate testatoris capiendæ: sunt conjecturæ: hæ efficiunt, ut condicio imposita legatario ab instituto, videatur etiam repetita a substituto, *l. cum pater, §. ab instituto, de leg.* 2. ut posita condicio in institutione, videatur repetita in legato, *l. ult. §. ult. de dol. except. l. cum servus, de cond. instit.* ut posita in legato, videatur repetita in translatione legati, *l. legatum sub condicione, de condic. et demonst.* Efficient et hic ut condicio adscripta primo gradu substitutionis intelligatur repetita secundo: nec movemur *l. sub condicione, de hæred. instit.* quæ negat condicionem adscriptam instituto et in substituto repetitam videri: nam verum id quidem est stricta ratione et obtinebit, si conjectura voluntatis aliud non suadeat. Sed in specie proposita non deest conjectura, quæ suadeat aliud. Ac præterea licet verum sit condicionem impositam instituto non videri impositam substituto, non continuo etiam verum est condicionem impositam primo substituto, non videri impositam secundo. Nam substitutioni imponitur potius quam substituto, quæ est eadem tam in secundo quam in

primo: major autem separatio majusque discrimen est inter institutionem, et substitutionem. Rursus quæritur, an si neque neptis, neque nepos perveniant ad fideicommissum, ex substitutione vocetur L. Titius. Respondi manifestissimum esse non in hunc tantum casum substitutum esse L. Titium, si fideicommissaria hæreditas ad eum non perveniret, et moreretur juvenis, ac cœlebs, sed etiam in illum si fideicommissaria hæreditas ad eum non perveniret: nam quod in directis substitutionibus receptum est, ut unus casus ducatur ad alium, *l. jam hoc jure, de vulg. subst.* et in fideicommissariis obtinet multo magis, quæ sustinentur, et indicuntur sæpe sola voluntatis conjectura, etiam nullo casu expresso, *l. cum proponebatur, l. Titia* 1. §. *ult. de leg.* 2. nec adeo pendent ex verbis, ut etiam ubi verba aperta sunt, non possint non admittere quæstionem voluntatis, *l. cum virum C. de fideicommiss.* Et ob id *l. quisquis, de leg.* 3. cum esset legatum et fideicommissum Jurisconsultus non satis habet probare verba esse perspicua, sed probat etiam suffragari voluntatem. At, ut dixi ante, e contrario voluntas sola sufficit, etiamsi desint verba.

CONSULTATIO XXXVIII.

De Evit onibus.

Quædam sunt hodie, et fuere olim militiæ, et officia, quæ jure licito emi, et vendi potuerunt, veluti officium adjutoris quæstoris, *Nov.* 35. et silentiarii, *l.* 30. §. *ult. C. de inoff. testam.* Sed et ex eo genere fuisse putem tribunatus, et præposituras numerorum, præposituras castrorum, quod hæc beneficia leges permiserint dare modo magistrum militum, modo quæstorem palatii, *l.* 1. *et* 2. *C. de offic. quæst.* nec enim alio fine id permiserunt, quam ut ex eis quæstum facerent, sicut et quod datur fisci patronis, ut aliquot et ipsi nominent, et promoveant domesticos equitum, et peditum, vel Tribunos Notarios, vel etiam afficiant illustrium titulo honorario, *l restituendæ, C. de advoc. diver. jud.* eo pertinet, ut et ipsi parent sibi inde quæstum aliquem, puta ex venditione officiorum, aut dignitatem hujusmodi. Et ita hodie constat pleraque officia eorum, qui quæstori parent (is vulgo dicitur Cancellarius) et præposituras castrorum licito vendi potuisse semper. His cognitis, quod ex facto mihi proponitur accipe. Cecidit quidam præpositura castrorum: eam impetravit alius a moderatore provinciæ cui dandæ vacantis præposituræ jus erat, et mox vendidit alteri, et partem pretii accepit, tum ablata emptori præpositura est, novo quodam beneficio principis restituto in integrum ejus militiæ possessore primo, qui ea ceciderat. Quæritur an venditor residuam quantitatem pretii petere possit, an emptori teneatur nomine evictionis. Dixi venditori esse actionem ex vendito residui pretii nomine, emptori non esse ex empto evictionis nomine: quod, ut in persimili specie eleganter respondit Paulus in *l. Lucius, ff. de evict.* futuri casus evictionis post venditionem, et traditionem ad venditorem non pertineant. Futuros casus dicit, et inopinatos scilicet, qualis est publicatio, et adsignatio prædiorum facta militibus pro emerito in *d. l. Lucius.* Et ejusdem generis est restitutio principis, quæ non fit ex causis restitutionum solemnibus et jure receptis, sed novo beneficio, nova liberalitate principis. Hæc si non esset inopinata et insperata deportatio non perimeret jus patriæ potestatis, propter spem restitutionis, §. *cum autem, Instit. quib. mod. jus. pot. sol. l. ult. C. de sent. pass.* sicut propter spem postliminii constat non perimi eandem potestatem, et cetera jura civium, sed suspendi: nam postliminium ex jure gentium est, quo certius nullum est magis. Restitutionis quoque in integrum quæ promittitur edicto Prætoris, jus certum est, qua de causa restituto in integrum minore XXV. ann. si ei cui vendidi res evincatur, teneor non directa quidem, sed utili actione de evictione, *l. minor, de eviction.* nec enim is casus novus et inopinatus est. Restitutio quæ fit sponte principis, nec sine injuria possessoris, plane nova et inopinata res est: et eleganter in *l. si per imprudentiam, eod. tit.* Injuriam quæ emptori fit, venditorem non debere contingere, et *l. exceptione, ff. de fidejuss.* Injuriam quæ cui facta est, penes eum manere æquius esse quam ad alium transferri. Confirmatur etiam hoc *l.* 1. *de peric. et com. rei vend.* quæ venditorem ait ex his tantum causis teneri, quæ ex præcedenti tempore causam evictionis parant. Confirmatur et arg. *l.* 1. §. *si magistratus, de magist. conven. l.* 2. §. *si eo, de admin. rer. ad civ. pert.* Possim et aliis argumentis uti. Si emptori dederis in specie proposita actionem de evictione, non dederis utique directam, sed utilem, id est, restitutoriam, arg. *d. l. minor.* Non possis autem nec restitutoriam, quia eventus damni fortuitus restitutionem non indulget, *l. verum, §. sciendum, ff. de minor.* Et æquius est imputari emptori cur temere ad eam emptionem accesserit, cur non prospexerit id evenire posse, ut *l.* 9. §. *pen. loc.* Possit aliud existimans æquum æxistimare sed hoc est æquius. Obtineat igitur *l. si servus communis,* §. *quod vero, ff. de furt.* Quantum a jure scripto recedimus, tantum ab æquitate recedimus. Et in quæstionibus de æquitate, nisi hæreamus juri scripto, plerumque sub auctoritate juris scientiæ perniciose erramus, *l. si servum, §. sequitur, ff. de verb. oblig.*

CONSULTATIO XXXIX.

De condicione cœlibatus.

Pater filiam impuberem hæredem instituit si non nuberet ante annum vicesimum, et post annum vicesimum si nuberet arbitratu tutorum: quæsitum est an eæ condiciones puellæ remittendæ sint. Dixi remittendas quasi repugnantes utilitati publicæ, et nuptiis impedimentum inferentes, *l.* 2. §. *tractari*, *ff. ad SC. Tertyl.* Atque ideo filiam hæreditate non excludi, etiamsi cui honeste nupserit intra annum vicesimum: nam et injuria prohibet pater nuptias, *l. qui liberos*, *de rit. nupt.* Et non minus prohibet injuria si intra *diem certum* prohibeat, quam si in perpetuum, *l. intestato*, §. *sed si intra tempus*, *ff. de suis et legit. hær.* Et constat etiam sine arbitrio tutorum nubentem ad hæreditatem pervenire posse, ne quod omnino nuptiis impedimentum inferatur, *l. cum tale*, §. *si arbitratu*, *de condit. et dem.* nam et alias ad tutoris vel curatoris officium non pertinet nubat pupilla, an non, *l. sciendum*, *de rit. nupt.* *l. in copulandis*, *C. de nupt.*

CONSULTATIO XL.

De portionibus cohæredum.

Titius hæres esto ex semisse, filii fratris et filii sororis hæredes sunto æquis partibus ex altero semisse. Filii fratris sunt tres, filius sororis unus. Titius vivo testatore decessit. Quæritur Titii hujus semis pro qua parte accrescat filiis fratris et sororis. Et constat accrescere pro parte hæreditaria, *l.* 66. *de hæred. instit.* *l. unica*, §. *in his itaque*, *C. de cad. toll.* quod et Accurs. respondet in *l.* 1. *C. quan. non pet. part.* pro virili igitur. Nam ut alterum semissem ex quo sunt instituti dividunt in quatuor partes, quod adjecerit testator, æquis partibus, *l. interdum in princ. de hæred. instit.* sic et semissem Titii dividunt in partes quatuor. Atque ita totius assis, quot sunt hæredum personæ, tot fiunt partes.

CONSULTATIO XLI.

De constitutione regia, quæ vetat testamento dari quicquam tutori, et curatori.

Constitutio est regia, quæ vetat testamento minoris XXV. annis quicquam dari tutori vel curatori directo, vel per interpositam personam: minor testamento sororem hæredem scripsit, eique si sine liberis decederet verbis precariis substituit uxorem curatoris eandemque amitam suam. Quæritur an mortua sorore sine liberis, amitæ eidemque uxori curatoris competat fideicommissi persecutio. Respondi, competere. Eam constitutionem pugnare cum jure civili: hoc enim jure minori licet curatorem hæredem instituere, vel etiam eum qui ejus tutelam administraverit, *l. Aurelius*, §. *eum qui tutelam*, *de liber. leg.* Quo adeunte, ratio tutelæ vel curæ confunditur: nec quod possit tutore aut curatore compellente minori invito extorqueri testamentum in rem ipsius tutoris vel curatoris, ideo cohibenda est libertas testandi, cum satis sit legibus prospectum adversus eos qui quem testari et sibi hæreditatem relinquere coegerunt, erepta hæreditate quasi indignis, si apparuerit vim aut dolum intervenisse, *l.* 1. *C. si quis aliq. test. proh.* Constitutio igitur illa quasi adversa juri strictius accipienda est, nec porrigenda ad filios tutoris vel curatoris emancipatos, nec ad uxorem, et multo minus ad uxorem quæ amita testatoris fuit, et quæ non instituta, sed substituta proponitur. Constitutio ea est Francisci primi, et Henrici filii, cui similis exiit alia eodem tempore Caroli V. Imperatoris, quæ filiis quoque tutoris vel curatoris donari vetat, quod de filiisfamilias accipiendum opinor, propterea quod patri acquiritur emolumentum ususfructus. Uxori tutoris vel curatoris dari non vetat. Et vitrico quoque donari vetat et concubinæ ejus: quod etiam est contra jus: uxori vitrici donari non vetat cum mater sit donatoris.

CONSULTATIO XLII.

An nepotum appellatione contineantur pronepotes.

Filii appellatione non continetur nepos, *l.* 6. *de testam. tut.* nisi aliud suaserit voluntas evidens defuncti, vel præsumptio et interpretatio justa, ut *l. SC. ff. de rit. nupt.* *l. justa*, *ff. de verb. signif.* *l. pen. C. ad Maced.* nec nepotis igitur appellatione continetur pronepos, et sic deinceps. Testatores leges ipsas imitantur. Leges liberorum appellatione utuntur quotiens quid universo generi præstitum volunt, filiorum quotiens filiis solis, nepotum quotiens nepotibus solis, *l. liberorum*, §. 1. *de verb. signif.* Idem est testatorum usus. Eadem igitur ratio filiorum fratris, vel sororis de quibus interrogor, quos in usu vocamus nepotes, ut Acc. in *l.* 2. *C. de succ. ed.* Spartianus nepotes per fratrem. Ovidius nepotes a fratre, nisi pro nepos, malis, tuus, quod in veteribus legi, illo versu, *Ab Ænea qui tibi fratre tuus.* Si quid ergo hodie nepotibus legetur, id est, filiis fratrum, idem etiam nepotibus fratrum non debetur, vel eo maxime quod nec sequens

gradus in usu pronepotum nomen sibi vindicaverit unquam.

CONSULTATIO XLIII.

De donationibus.

Filiafam bona adventitia patri absenti et ignoranti donavit inter vivos, eique si sine liberis moreretur substituit amitam. Insinuationi donationis interfuit amita, non pater: nihil etiam egit pater quo pateret approbare eum, et amplecti donationem a filia factam. Idem filiæ supervixit. Quæritur postea mortuo patre sine liberis, an amita ad ea bona jure donationis sive substitutionis pervenire possit. Respondi, non posse. Nec enim bona adventitia filiamfam. alienare posse citra voluntatem patris, *l. ult.* §. *filiis, C. de bon. quæ lib. adq.* etiamsi pleno jure pertineant ad filiam, *l. Imperator, ff. ad Trebel.* Coercendos esse juveniles calores, et coercendas maxime donationes juvenum. Ea igitur bona morte filiæ patri obvenisse jure peculii, et morte patris, hæredibus patris, non amitæ donationis jure. Si donationem ratam fecisset pater in se collatam quam ei mors filiæ confirmaverat, dicerem substitutioni locum fore. Sed nihil ponitur egisse pater quo possit videri ratam habuisse. Et donatio quæ fit absenti non aliter valet quam si liberalitatem agnoverit. *l. absenti, de donat.* Nec enim est donatio sine acceptione, et recte in illum locum Comici (Dos est x. talenta: Accipio) vetus Interpres, Nisi, inquit, dixisset, Accipio, dos non esset. Datio enim ab acceptione confirmatur, nec potest videri datum id quod non est acceptum. Et hodie quia exemplo emptionis venditionis donatio solo consensu perficitur, non re, ut olim, etiam non videtur perfecta antequam donatarius donationem ratam habuerit et gratam, excepto casu comprehenso Græca constit. *l. 15. C. de sacros. ecc les.* favore ecclesiæ.

CONSULTATIO XLIV.

De donationibus.

Filiafam. patris voluntate donat filiæ suæ mortis causa semissem bonorum, et alterum semissem patri ea lege, ut ex eo dotem sorori constituat: filiæ supervixit pater, et legem donationis implevit dote constituta alteri filiæ, sorori donatricis. Quæritur an valeat donatio collata in patrem. Respondi, valere. Nam ut patris donatio in filiamfamil. collata confirmatur morte patris, *l. donationes 1. C. de donat. inter vir. et uxor.* ita æquum est filiæfamil. donationem collatam in patrem confirmari morte filiæ. Nec quicquam obesse quod voluntate patris donaverit ipsi patri, cum nec aliter possit valere donatio quam si voluerit donatarius, et donationem agnoverit. Nec enim donatur invito, *l. hoc jure,* §. *non potest, de donat.* Et voluntas separanda est ab auctoritate. Auctoritas interponitur in ipso negotio, non post transactum negotium, nec per nuntium aut per epistolam, *l. si quis mihi bona,* §. *jussum, de acquir. hæredit. l. obligari,* §. *tutor, de auctorit. tutor. l. 1.* §. *ult. de tutel.* Voluntas etiam post finitum negotium per ratihabitionem, *l. 3.* §. *sed si mutua, de in rem verso, l. 2.* §. *ult. sol. matrim.* et actu quolibet sine verbis, *l. 5. ff. rem ratam. hab.* Et auctor in rem suam nemo esse potest, *l. 1. de auctor. tut.* Velle et consentire in rem suam quis non potest. Et in donationibus factis a filiafam. voluntatem patris tantum exigit, *l. ult.* §. *filiis, C. de bonis quæ lib.* Scio quid in hanc rem scripserit Guido Papa, quæstione CCXXIII. Sed abutitur auctoritatis nomine, ubi voluntas non auctoritas patris legibus exigitur. Et idem etiam falso præcedere debere consensum patris filio donante mortis causa, allata *l. filiusfamilias,* §. *pari, de donat.* quæ nihil tale exprimit, sed voluntatem tantum requirit. Voluntas autem etiam quæ sequitur ratihabitio est, *d.* §. *sed si mutua, l. si fundus,* §. *1. de ff. pignor. l. Pompon.* §. *ult. ff. de procur. l 9.* §. *pen. ff. de donat. l. ult. C. ad SC. Macedon.*

CONSULTATIO XLV.

De testamento cœci, et legatis.

Cœcus testamentum fecit, et tabulario scribendum dedit coram testibus septem, qui nomen quidem suum adscripsere, non tamen signavere, et adjecit testator, si qua in re jure deficeretur testamentum, velle se quasi codicillos id valere, vel quasi donationem causa mortis. Quæritur utrum valeat jure testamenti an jure codicillorum, an jure donationis causa mortis. Et constat non jure testamenti, quia neque id signavere testes, *l. ad testium,* §. *si quis ex testibus, ff. qui testam. fac. poss.* nec subscripsere uti oportet, puta hoc modo: Lucius Titius subscripsi, et G. Seii testamentum obsignavi, *l. pen. ff. eod.* Non valere etiam jure codicillorum: nam et in codicillis a cœco confectis subscriptiones et signa testium exiguntur, *l. hac consultissima, C. eod.* a qua tamen nonnihil recedit Leonis philosophi Novella LXIX. Putem etiam non valere jure donationis causa mortis: Nam cum ad instar codicillorum redigantur donationes causa mortis, atque ad instar ultimæ voluntatis, ut cum quinque testes in eis requiruntur, sicut in codicillis, *l. ult. C.*

de donationib. causa mort. consequens est etiam, ut quæ in codicillis cœci testium signa exiguntur, eadem exigantur in epistolis, quæ imitationes sunt codicillorum, *l.* 1. §. *sancimus, C. de Lat. libert. toll.* et in donationibus causa mortis, quæ et ipsæ codicillos imitantur, et ultimas voluntates. Non possis etiam hac ratione uti, ut probes donationem causa mortis non valere, quod vivo donatore agnita non fuerit a donatario: nam cum a morte tantum donatoris perfici videatur. *l. non videtur, ff. de donat. causa mort.* nec vivo donatore initium accipere in persona donatarii, *l. Seja, eod.* consequens est, ut antequam mors insequatur, nec repudiari, nec agnosci possit, aut debeat exemplo legatorum, quibus comparari donationes causa mortis nemo ambigit. Ad hæc quærebatur qua actione jus suum persequi debeant hæredes legitimi, si ejus de quo quæritur ultima voluntas, ut diximus, nullo jure subsistat. Et constat de possessione ejus competere interdictum quorum bonorum, agnita bonorum possessione unde legitimi, et de jure civilem aut prætoriam hæreditatis petitionem. Idem qui superiorem speciem proposuerat, et nos de sequenti consulebat. Quidam Lucio Titio legavit mediam partem bonorum quæ habebat in finibus et in territorio vici cujusdam locisque vicinis, quæ modo essent intra fines supradictos, simul et quæ ex eorundem bonorum causa sibi jura et actiones competerent, vel competituræ essent. Et quærebat, an quæ bona is habuit in confinio quæ non sunt in finibus illius vici, legato contineantur. Respondi, contineri, maxime puod proponeret testatorem ea bona rationibus intulisse simul cum prædiis constitutis intra fines supradictos, *l. prædiis, §. Titio, et §. seq. et §. ult. de leg.* 3. et sub eodem colono possedisse: ac præterea simul ea cum ceteris bonis ad eum pervenisse ex hæreditate matris, ut nec separasse ea moriens voluisse videatur. Et idem in simili specie respondit Scævola in *l. patronus, §. Sempronio, eod. tit.* Nec igitur quicquam officit quod adjecit, quæ modo essent intra fines supradictos: nam error in ea adjectione est aut repetitio supervacua, quæ non potest efficere, ut bona in confinio posita, quæ palam legavit, legato non contineantur, licet in ejusdem vici finibus non fuerint. Et postremo quærebat idem an huic legatario deberentur reliqua colonorum. Et respondebam, appellatione jurium, et actionum etiam reliquationes contineri, et ut in *l. prædia §. adfini, de instr. vel instr. leg.* In hujusmodi scriptura posse responderi, hoc solum esse quærendum an manifeste probetur reliqua colonorum legatario dari noluisse. Nam hoc nisi probetur, non possunt non legatario deberi.

CONSULTATIO XLVI.

An substitutus substituto sit substitutus instituto.

Soror substituta per fideicommissum Primo et Secundo fratribus suis, si uterque sine liberis maribus decederet, priusquam condicio substitutionis existeret, superstite Secundo, vita decessit: post decessit etiam Secundus sine liberis. Hæreditatem vindicat altera soror Secundi ab intestato. Contradicit filius unus sororis substitutæ, quod in ea hæreditate is matri substitutus fuisset prohibita quartæ deductione, quem ex filiis suis defuncti nepotibus eligeret, et se illa moriens elegisset. Quæritur ad quem pertineat hæreditas. Respondi pertinere ad filium sororis substitutæ, hac ratione, quia si directa substitutione substitutus substituto, intelligitur substitutus instituto, *l. cohæredi, in prin. de vulg. subst.* et fideicommissaria substitutione multo magis, in qua testatoris voluntas potissimum spectatur, *l. hæredes, §. cum ita, ff. ad. Trebellian.* quæ utique hæc fuit ut deficiente sorore substituta non ad alteram sororem, sed ad filium substitutæ bona pervenirent, quem ipsa eligeret. Nec arbitror præmaturam aut nullam fuisse electionem, quod eum elegerit antequam ex substitutione delata sibi hæreditas esset, cum is quem elegit sit ex numero illorum qui etiam nulla facta electione simul ad fideicommissum invitantur, argum. *l. cum pater, §. a filia, de legat.* 2. *l. unum, §. rogo, l. cum pater, §. hæreditatem* 1. *de legat.* 2.

CONSULTATIO XLVII.

De pactis dotalibus.

Pacto dotali convenit inter virum et uxorem ut dimidia pars bonorum viri pertineret ad filium marem qui ex eo matrimonio prior nasceretur, vel quem ipse vir eligeret, et deficiente mare ad filiam majorem natu innuptam: natæ sunt ex eo matrimonio filiæ duæ, filii nulli. Illas pater nuptum locavit dote constituta, et sub lege ne quid amplius a se peterent: post obiit pater superstite filia utraque, una et ea quidem majore natu nupta adhuc marito suo, altera vidua. Quæritur an earum ulli, et cui dimidia pars bonorum debeatur, de qua instrumento dotali convenerat inter conjuges ut cederet filio vel filiæ natu majori innuptæ. Respondi nulli deberi: non majori filiæ, quia innuptæ pars ea dimidia pacto dotali excepta proponitur; et nupta hæc est: non minori, quia nupsit semel et a patre dotem accepit. Et innuptam accipimus pro virgine, ut in epistolis Pauli plerique innuptam accipiunt, atque

ita separari eam a vidua putant. Et si mentem inspiciamus contrahentium, hæc plane fuit, ut dotis causa non nuptæ, et indotatæ puellæ ea pars bonorum reservaretur. Hæc dotata est et nupta fuit: neque igitur ex verbis, neque ex mente ulla earum admitti ad petitionem dimidiæ potest: neque vero hoc novum est, ut non nuptam interpretemur cœlibem, quæ nec primas nuptias experta sit, cum et nupta intelligatur de primis nuptiis, non de secundis, *l. cum pater*, §. *pater*, *de legat.* 2. *l. boves*, §. 1. *de verb. significat*. Fateor ambiguam esse vocem, ut viduæ: nam vidua et non nupta dicitur tam quæ virum habuit, quam quæ non habuit, *l. malum*, §. *viduam*, *de verb. signif.* Sed capta conjectura ex mente contrahentium, ut diximus, non nuptam videntur appellasse indotatam et virginem. Et ita censeo.

CONSULTATIO XLVIII.

De rescindenda transactione.

Grassante gravi pestilentia in civitate, quidam in contrahendo matrimonio evocatis, testibus et tabellione qui rei gerendæ superessent, contulit in medium duo millia quæ uxori dedit, confitenti se accepisse, eaque de re confectum instrumentum est, cui tamen testes signa sua non apposuerunt. Iidem conjuges fecere donationem mutam, ita scilicet ut qui eorum superviveret, ferret mille ex defuncti bonis: donatio non fuit insinuata. Post vero mortua est mulier intestata. Frater vindicat hæreditatem proximitatis jure a marito possessore. Maritus rationem prius haberi desiderat supradictarum summarum, et aliarum quarumdam sibi ab uxore debitarum, ac præterea de testamento uxoris, quod tamen nullum fecerat, sermones jactat hos fere. Quid agas, aut quo te vertas si me ab ipsa ostendero testamento hæredem scriptum? Ac tandem frater vel territus testamenti jactantia, vel summarum quæ petebantur quantitate, vel qua alia ratione, ita transegit cum marito, ut apud eum bona sororis remanerent cum omnibus oneribus hæreditariis, eaque lege ut evictionis nomine non teneretur, modo certis pensionibus præstaret ei maritus mille octingenta, ex qua summa cum aliquot pensiones tulisset frater, pœnitentia actus cœpit agere de rescindenda transactione, dolum ei dedisse causam, fraudem inesse magnam, pro locupletissima hæreditate tantum mille et octingentis in conventionem deductis: donationem qua fretus maritus petit mille, non fuisse insinuatam, collationem duorum mille fuisse imaginariam, et intsrumentum de ea conscriptum destitui signaculis testium. Quæritur an justum sit desiderium fratris? Dicebam genere transactionis venditionem hæreditatis contractam videri. Hujus rei argumentum præbere quod caverint ut maritus quasi emptor omnia onera hæreditaria sustineret · et quod solemne est in venditione hæreditatis, *l.* 2. *in princ. de hæred. vend. l.* 1. *C. de evict.* ut frater quasi venditor non teneretur de evictione. Item quod summa mille et octingentorum de qua convenit, congruum sit pretium hæreditatis, si ut ex testium productionibus liquet, bonorum quæ fuerunt tempore mortis, quantitas ineatur ex fide, nec sit locus remedio *l.* 2. *et* 8. *C. de resc. vend.* Quo etiam fretus venditor perperam desideraret venditionem rescindi: nam emptor supplere potest quod justo pretio deest. Atque ideo ex ea causa venditio non omnino rescinditur, *l.* 1. §. *si quis in fraudem*, *D. si quid. in fraud. patr.* Quin etiam putem sicut vendita hæreditate non admodum requiritur quanta sit hæreditas, quoniam etiamsi sit permodica, venditio valet *l. qui filiifamil. in fi. de hæred. vend.* ita nec admodum requiri quantu m sit pretium. Et frustra igitur conferri quantitatem pretii cum quantitate hæreditatis. Præterea non est novum transactionis verbo venditionem significari, cum æstimatione facta, quam constat similem esse emptioni, *l.* 3. *pro empt.* scribat Paulus in *l. ejus rei, ff. de rei vindic.* transegisse actorem videri cum adversario, et decidisse eo pretio quod ipse constituit jurando in litem. Ac proinde æstimatio, id est, venditio, litis transactio est. Et contra litis transactio, qua modo rem de qua agitur cedat actor accepta certa summa, venditio rei est. Denique in proposito recte dixeris litis æstimationem factam bona retinente possessore, et pecuniam accipiente petitore: ac juri reique ita gestæ valde congruere pactionem illam ne petitor de evictione teneatur. Nec enim petitor possessori cavere de evictione cogitur ejus rei nomine cujus æstimationem recipit, quia sibi imputare possessor debet, qui rem non restituit: *l. ex diverso*, §. *pen. de rei vind. l. si pro fundo*, *C. de transact.* Quod autem ex diversa parte dicitur dolum dedisse causam transactioni, hoc ego ex ipso facto arguere nullo modo possum. Arguitur dolus ex calliditate atque insidiis manifestis, *l.* 8. *C. de rescind. vend. l. dolum*, *C. de dolo*: nullas in hoc negotio animadverto insidias manifestas. Si persuasisse maritum fratri doceres uxorem testatam decesisse, vel ultro jurando, vel quadam alia fallacia, persuasionem illam dolum esse confiterer, *l. si quis affirmaverit*, §. 1. *l. servus*, §. *ult. l. si legatarius*, *l. cum a te*, *l. cum quis*, *ff. de dolo*. Si jactasse tantum obiter de testamento mentionem, nec in eo perstitisse, ex eo solo doli argumentum non ducam. Et placet valde, quod ait *l. et eleganter*, §. *ult. de dolo*: Non teneri de dolo eum, qui affirmavit idoneum esse eum, cui pecunia credebatur: nec nisi

ex magna, et evidenti calliditate de dolo actionem dari: et quod *l. interpositas, C. de transact.* ad dolum arguendum, qualitatem causæ principalis non sufficere: ut puta si adeo perspicuum, et evidens fuerit jus actoris, quod in hac specie accidit, ut non debuerit de eo transigere. Rursus quod tentatur donationem mutuam non valere propter defectum insinuationis, non admitto. Nam effectu fuisse eam donationem causa mortis, ex eo apparet, quod fiat ei, qui supervixerit, §. 1. *Inst. de don.* nec me movet quod in instrumento appelletur inter vivos, scientem, quod de testatoribus ait *l. non aliter*, §. *ult. de legat.* 3. idem evenire contrahentibus, et tabellionibus, ut plerumque abusive loquantur, nec propriis nominibus, atque vocabulis semper utantur, et eventum effectumque rei quæ agitur spectari tutius esse arbitror. Ad hæc quod fides abrogatur instrumento, quo duo millia uxori adsignata, et adscripta continentur ob signa testium, quæ omissa sunt contra constitutionem Regis, eo satis excusari factum opinor, quod res sit gesta pestis tempore, quo a contrectatione calami, et charte, contagionis malum jure meritoque testes horrent, aut etiam ipse tabellio veretur, ne id mali testibus importet, si roget signa a singulis. Quæ ratio contagionis etiam efficit, ut necesse non sit testes uno eodemque tempore adhiberi, etiamsi id alias negotium quod geritur exigat: ut si testamentum fiat, et hoc tantum reperio non efficere contagionis metum, ne adsit legitimus testium numerus. Denique hoc solum non remittere: cetera igitur solemnia remittere, *l. casus, C. de test.* Et, ut tandem concludam, non esse ajo causam cur frater major viginti quinque ann. juris utriusque Doctor, et qui transactionem confirmavit pactis postea pensionibus aliquot acceptis, eam rescindi postulet, aut si de rescissione nihil doleat maritus, in ejus esse arbitrio ut, solutis his, quæ sibi deberi intendit ex bonis defunctæ, quæque ipsi fratri transactionis nomine dedit, hæreditatem fratri restituat, atque ita utriusque consensu transactio rescindatur, *l. si diversa, C. de transact.* Nec enim si ratam manere velit transactionem, recte desiderat data, vel debita reddi sibi, *l. cum proponas, C. eod. l. pen. ff. eod.*

CONSULTATIO XLIX.

De Militari Testamento.

Qui se a milite hæredem nuncupatum esse ait, producit testes sex coram tabellione, et septimum coram judice. Dixi nullam esse productionem testium sex, nam fieri apud judicem debet, non apud tabellionem, *l. nullum, C. de test.* et judici probandum, *l. quingenta, ff. de probationib. l. 3. C. de condict. ob turp. caus.* nam tabellionis sola testatio privata fidem non facit, *l. 3. C. de testib. l. 5. C. de probation.* et privata est, quæ fit sine judice. Quod autem quæritur, an non aliter valeat testamentum jure militari, quam si fiat in procinctu. Respondeo etiamsi non fiat in procinctu testamentum valere jure militari, modo fiat in expeditione, in castris, in stativis. Alioquin nihil distaret paganus a milite. Nam et a pagano in procinctu, in acie, in hostico quoquo modo factum testamentum valet, *l. ult. ff. de testam. milit.* ratione pari, quod tunc temporis sit prope apud quemlibet intermortua memoria legum et ceterarum disciplinarum. Xenophon. *ἰόντων εἰς μάχην σὺν ὅπλοις πολλοὶ καὶ τῶν μαθημάτων ἐξίσαντο.* Ergo qui in expeditione testatur miles, in castris, in fossato, ut loquuntur: imo et qui in hybernis, ut meum judicium est, stativis, in præsidiis jure militari testamentum facere potest: ac proinde non est necesse ut adhibeat legitimum numerum testium, ut est in principio tituli De militari testamento, in Institut. ubi et unum testem sufficere Theophilus noster scripsit. Et quidem nullum testem necessario requiro, ac satis esse opinor si aliis probationibus legitimis constare possit de voluntate militis: Nam *l. Lucius, ff. de milit. testam.* non testes exigit, sed legitimas probationes, quarum plura sunt genera: nec ex §. 1. *Instit. de testam. milit.* puto recte quosdam sedes interpretari stativa, et malim, ædes, ut nominatim in *l. ult. C. de restitut. militum.* Basilica pro in sedibus habent *ἐν τοῖς ἰδίοις οἴκοις*, aut certe idem est in sedibus, et in ædibus, ut *l. 2. C. Theodos. de dom. et prot. l. ult. C. de postl. et redemp. ab host.* et quod sedes sedeta Theophilus interpretatur, sive sedeta exponas fossata, ut Sudas, id est, castra, sive stativa, ut *l. 18. C. de episcop. audiend.* falsum est, non posse militem in stativis, vel castris jure militari testari.

CONSULTATIO L.

De Substitutionibus.

Joannes hæredem sibi instituit Franciscum filium Ludovici fratris, et liberos ejus masculos. Et si Franciscus, vel liberi ejus masculi, vel deinceps in infinitum liberi liberorum ejus masculi in pupillari ætate, aut quandocunque morerentur sine liberis masculis, eis substituit extraneos quosdam nominis, et familiæ alterius, et ab eis quædam legavit. Franciscus hæres extitit patri, et patruo, et mortuus est relictis dobus liberis masculis Joanne, et Guillelmo, qui et patri suo Francisco hæredes exstiterunt. Post hic Joannes vita decessit re-

lictis quatuor liberis masculis. Francisco, Felice, Alexandro, Guillelmo, qui deinde mortui sunt omnes sine liberis, excepto Francisco, qui reliquit liberos mares Alexandrum, Jacobum, et alios, et testamento hæredem reliquit uxorem, cui deinde supradicti liberi successerunt. Alexander, et Guillelmus testati esse non proponuntur. Felix testamento uxorem suam hæredem scripsit, quo jure possidet hodie portionem bonorum Felicis. Guillelmus autem frater Joannis mortuus est, instituto filio suo Acacio, eique substituta filia sorore Acacii: post Acacius mortuus est instituto hærede filio sororis sibi substitutæ, qui eo jure gerit se pro hærede hodie in portione bonorum, quæ fuit Guillelmi, aut eo infante, mater. Quæritur, An adversus uxorem Felicis et adversus filium sororis Acacii, matremve ejus liberis Francisci posterioris, jure substitutionis competat petitio hæreditatis. Dicebam, Joannem a quo cœpit sermo, manatque quæstio omnis, videri substitutioni imposuisse ordinem scripturæ, ut in specie *l. cum pater*, §. *pen. de legat.* 2. Et Francisco filio fratris substituisse liberos ejus masculos, non etiam eos in eandem hæreditatem conjunxisse: Nam dixit quidem hoc modo: Hæredem instituto Franciscum, et liberos ejus masculos, quod videtur esse perinde ac si si dixisset, cum liberis ejus masculis, quo casu conjuncti re et verbis inter se pater, et liberi sunt, *l. si quis Attio, et l. seq. de usufr. accresc. l. ult. C. de impub. et aliis substitut.* Sed magis est ut conjunctionem illam pro disjunctione accipiamus, ut sæpe fit in legibus testamentisque, quod sequentia verba, quibus disjunctio exprimitur evidenter demonstrant. Et si Franciscus, vel liberi ejus masculi. Ex qua clausula etiam apparet testatorem voluisse plures gradus substitutionis facere. Disjungere igitur non conjungere, et eadem clausula repetitur in legato feminis relicto a substitutis extraneis videlicet, si Franciscus, vel liberi ejus masculi, vel liberi liberorum decederent sine liberis masculis. Et ne dixeris, quod Francisco nondum liberi ulli essent, substitutionem esse pro non scripta, nam et nondum concepti instituuntur recte, *l. placet, de liber. et post.* Et mortui tantum institutio est pro non scripta, *l. pen. de his quæ pro non scriptis hab.* non etiam nascituri, ejus qui desiit esse in rerum natura non ejus, qui possit venire in rerum naturam. Denique sic statuebam, ex eo testamento Francisco substitutos esse ejus liberos Joannem, et Guillelmum. Ac rursus Joanni, ac Guillelmo eorum liberos. Joanni puta Franciscum, Felicem, Alexandrum, Guillelmum, et Guillelmo fratri Joannis Acacium, ac postremo liberis his Joannis Guillelmique substitutos esse liberos eorum masculos. Nam inter liberos masculos in infinitum substitutio facta videtur, *l. hæredes*, §. *ult. ad Trebellian.* Et extranei substituti tantum esse ultimo morienti sine liberis masculis, *l. pen. C. de imp. et aliis substitut.* Et licet sit facta substitutio in infinitum, nihil tamen accidit in hac specie contra modum lege constitutum, *Novel. de restit. fideic.* et Constitutione regia: nec enim dum substitutio excessit quartum gradum, sed consistit tertio. Nec rursus post pubertatem quasi a pagano factam substitutionem verbis directis negandum est eam valere jure fideicommissi ex *l. verbis, de vulg. substitut.* et argumento militis, a quo solo facta substitutio puberi verbis directis valet jure fideicommissi, *l. centurio, eod. l. precibus, C. eod.* Nam usus est verbis communibus, quæ aptari tam ad directam, quam ad precariam substitutionem possunt. Ut enim Substituo est verbum commune, ita instituo, vel hæredem facio, *l. ex facto, in princ. ad Treb.* Et rursus verbum Substituo est commune, sive exprimatur sive intelligatur. Quid enim refert? Imo et ex directa scriptura Ulp. lib. reg. scribit plerisque hanc fuisse improbatam, hæredem instituo tit. 21. quasi ambigua scilicet et ancipiti. Hoc quoque testatorem voluisse ut substituti omni genere substituti essent, perspicue demonstrat clausula codicillaris adscripta testamento, quæ etiam verba directa substitutionum ut pro precariis accipiantur semper efficit, *l. cohæredi* §. *cum filiæ, de vulg. subst.* Itemque quod omnibus liberis masculis interdicit detractione quartæ Trebellianicæ, cui tantum locus est in fideicommissaria substitutione. Et quod etiam nominatim id fideicommissum appellat illo loco testamenti, si non valet ut ordinavit, rogavit sibi venientes ab intestato, ut fideicommissum hanc suam voluntatem impleant. Ergo jure substitutionis precariæ Franciscus filius Joannis vocabitur in locum fratrum Felicis, Alexandri, Guillelmi, et in patruelis Acacii, qui mortui proponuntur esse sine liberis masculis, vel Francisco præmortuo eodem jure sane vocabuntur liberi Francisci, Alexander, Jacobus, et si qui sint alii, in portionem bonorum, quæ contigit patruo, vel patruis, et in eam, quæ contigit propiori sobrino Acacio, bonorum, inquam, quæ obvenerunt a Joanne illo primo substitutionum auctore, nulla deducta quarta Trebelliana, vel legitima, quoniam omnem deductionem prohibuit testamento ut potuit, et legitima nulla debetur cognatis venientibus a latere. Ideoque retinebunt tantum hæredes testamentarii Felicis, et Acacii, si quid ad testatores suos pervenerit ex bonis Ludovici quondam patris Francisci a Joanne illo primo hæredis instituti: namque ea bona fideicommisso, sive substitutioni non fuisse subjecta notissimum est, quia de pecunia non sua Joannes testari non potuit, *l. cum pater*, §. *mando, de leg.* 2. Item retinebunt si quid Franciscus primus, vel alii superiores aliunde acquisierint quam ex bonis Joan-

nis primi, quod ad Felicem, et Acacium pervenerit, vel si quid Felix et Acacius ipsi aliunde sibi acquisierint. Ad hæc etiam adnotari volo nihil detracturam uxorem Felicis, vel filium sororis, aut sororem Acacii nomine legatorum feminis relictorum, quandoquidem a substitutis extraneis non a liberis feminis proponuntur ea esse relicta.

CONSULTATIO LI.

De substitutionibus.

Matertera donavit inter vivos Jacobo, et Ludovico sororis filiis, et eorum liberis masculis bona quædam, eosque invicem substituit si quis eorum decederet sine liberis masculis, et omnibus quandoque defunctis sine liberis masculis, substituit instrumento donationis illum illosve, quem quosve post testamento substitueret: deinde facto testamento, eosdem sororis filios hæredes scripsit, et secundum id, quod donatione erat expressum, si hi horumque liberi masculi sine liberis masculis morerentur, ut in ea bona venirent, quos testamento substitueret: existente prædicto casu, videlicet Jacobo, et Ludovico sororis filiis morientibus sine liberis masculis (hæc sunt fere verba testamenti) in ea bona substituit Jacobum filium Mariæ filiæ fratris sui, et alios ejusdem Mariæ liberos masculos, et his deficientibus alios plerosque gradus substitutionis fecit, quibus semper masculos invitavit. Ex Jacobo illo filio Mariæ natus est Joannes, ex Joanne Richardus: post mortem testatricis evenit, ut prior decederet Ludovicus sine liberis masculis, tum frater ejus Jacobus relicto filio Anselmo. Et hic rursus filius relictis filiis quatuor, Jacobo, Ludovico, Claudio, Urbano, qui omnes defuncti sunt sine liberis masculis, atque etiam feminis excepto Ludovico: qui Claudianam filiam reliquit. Urbanus supervixit ceteris omnibus, quo tandem mortuo. Claudiana ea bona de quibus agitur, possidere cœpit, quæ Richardus jure substitutionis ad se pertinere contendit, quod sit ex liberis masculis Mariæ. Quæritur an defecerit substitutio quod liberi Mariæ altero gradu in hunc tantum casum substituti proponuntur, si Jacobus, et Ludovicus sororis filii sine liberis decederent, qui casus non extitit, quandoquidem Jacobus filium suum hæredem reliquit. Dicebam, non defecisse substitutionem, vel substitutionis casum, qui ita evidenter expressus fuit tam in donatione, quam in testamento, Si Jacobus, et Ludovicus, et eorum liberi masculi decederent sine liberis masculis, qui et manifesto repetitur in testamento per hæc verba, Prædicto casu. Si prædictus casus ille est, et idem est igitur substitutionis casus, licet testatrix subjecerit hæc verba. Videlicet si Jacobus, et Ludovicus decederent sine liberis masculis. Nec enim restringunt substitutionis casum quem prædixit, quemque se prædixisse dixit, ita satis demonstrans se ad eum referri velle, atque impleri ex eo quem inchoat tantum hoc modo. Videlicet si Jacobus, et Ludovicus sine liberis decederent, non etiam absolvit, forte dum celeritati studet, ut in *l. si ita quis, de hæredib. instit.* et dum satis mentem suam ante se prodidisse putat, vel dum eloquitur quidem omnem illum casum, sed minus scribitur, quod evenit sæpe, *l. 1. §. sin autem, l. quotiens, §. 1. de hæredib. instit. l. cum avus de condit. et demonstrat. l. unum, §. pen. l. cum pater, §. cum imperfecta, de legat. 2. l. si in testamento, de legat. 1. l. verbum, C. de fideicommiss.* Ac præterea omnino velim hac in re non tam testamenti, quam donationis scripturam spectari, quandoquidem qui ita instrumento donationis scribit, quos testamento substituero, ii substituti sunto: in donatione ipsa eos substituisse videtur, non in testamento, *l. asse, de hæredib. instit. l. institutio, de condic. instit.* Denique sic statuo, in substitutione repetitum videri omnem casum paulo ante diligentius, et perquam evidenter expressum, quoniam et aliæ sæpe ex leviori conjectura voluntatis defunctorum, vel contrahentium in jure repetitiones tacitæ recipiuntur, *l. 4. §. ult. de pact. l. Titia, §. 1. de verbor. obligat. l. in repetendis, de legat. 3. l. avia, l. quotiens, de condit. et demonst. l. Latinus, de legat. 2.* Rursus quæritur, an defecerit substitutio liberorum Mariæ, quod Jacobus filium reliquerit, et hic quoque Jacobi filius filios quatuor. Et respondeo, non tam defecisse substitutionis casum, quam nondum extitisse. Quinimo post extitisse morientibus illis Jacobi nepotibus quatuor sine liberis masculis: pleraque videntur adempta, aut inutiliter data, quæ non data potius sunt, *l. 1. de reg. Caton.* Et ita pleræque condiciones defecisse, quæ potius non extiterunt, ac quæ defecerunt quidem, et non extiterunt, sed quæ non extiterunt non continuo et defecerunt. Alioquin non resumerentur, *l. quidam, in princ. l. rogo, de fideicommiss. libert. l. pater, §. ult. de condit. et demonstr.* Item quæritur an liberorum nomen accipiatur in infinitum, ut quando substituit Jacobo, et Ludovico, et eorum liberis masculis in hunc casum si sine liberis masculis decederent, intelligatur substituisse non tantum filiis, sed etiam nepotibus filiorum sororis. Quod putem: nam et in condicione substitutionis, sive exprimatur sive intelligatur, Si sine liberis decesserit, constat liberorum nomen accipi latissime, *l. generaliter, §. ult. C. de instit. et substit. l. liberorum, §. Divus, ff. de verbor. significat. l. jubemus, §. pen. C. ad Trebel.*

l. 1. *C. de condic. insert.* nec ulla nos ab ea interpretatione conjectura dimovet. Et consequenter si quæratur deficientibus Jacobi, et Ludovici liberis masculis, substitutio Jacobo filio Mariæ, et aliis Mariæ liberis masculis, an Richardus Mariæ pronepos substitutus intelligatur: dicam substitutum videri, et falso restringi liberorum nomen ad filios in substitutione fideicommissaria, quod, ut ajunt, sit odiosa substitutio: Nam si odiosa esset, omissa non subintelligeretur, ut fit in specie *l. cùm proponebatur, de legat.* 2. Nec contra verba ex interpretatione induceretur, ut fit in specie *l. hæredes, §. cum ita, ad Trebellian.* Nec de casu trahereretur ad casum, ut fit in specie *l. mulier, in princ. eodem tit.* Omnis voluntas defuncti legitima, favorabilis est: nam et latius accipitur, *l. in testamentis, de reg. jur.* et adjuvatur interpretatione, *l. in substitutione, de vulg. substit.* non adjuvaretur si esset odiosa. Exhæredationem recte dixeris odiosam, *l. cum quidam, de lib. et post.* Ergo non institutionem et si non institutionem, aut substitutionem directam, et fideicommissum multo minus, id est, substitutionem precariam, quæ ut ait Ulpianus, non ex rigore juris civilis proficiscitur, sed ex defuncti voluntate nuda consistit. Et præter hæc, quia video id toto testamento per multos gradus substitutionum testatricem agere, ut ad masculos perveniant bona, de quibus quæritur, et inde præsumo eam prætulisse in eis bonis liberos masculos cujuscunque gradus ex Maria filia fratris progenitos Claudianæ, quæ nunc ea pro hærede, aut pro possessore possidet. Et rursus quæ prætulit Jacobum filium Mariæ ipsi Mariæ quamvis esset Maria sanguine proximior, et quemcumque marem propinquum cuicumque feminæ prætulisse censeo. Richardum igitur recte agere petitione hæreditatis adversus Claudianam, et bona vindicare substitutionis jure. Jus autem Claudianæ in ea bona nullum esse.

Appendix superioris Consultationis.

Etsi videamur satis omnia complexi priori consultatione, quæ vel ad confirmandam nostram, vel refellendam contrariam sententiam spectant, tamen refellemus adhuc eam copiosius. Hoc primum statuunt contrariæ sententiæ auctores, substitutionem factam Jacobo, et Ludovico sub condicione si sine liberis decederent, susceptis, et superviventibus liberis in vanum abire. Esset ita sane quasi defecta condicione substitutionis, si Jacobo, et Ludovico tantum facta substitutio fuisset: Sed facta etiam fuit eorum liberis masculis, ut ex donatione, et testamento apparere superius docuimus. Ergo facta utique est filio Jacobi Anselmo, et Anselmi quoque filiis Jacobi nepotibus: nam liberorum nomen in his substitutionibus fideicommissariis si omissum latissime accipitur, et nepotes comprehendit, *l. generaliter, §. ult. C. de instit. et substit.* ergo et expressum. Et consequenter si facta est Anselmi filiis, his morientibus sine liberis masculis, extitisse condicionem substitutionis magis dicendum est. Res est aperta. Sed et si esset dubia, procliviores esse debemus ad admittendam substitutionem, ut cum eodem modo Titio facta est substitutio, si sine liberis decesserit, et Titius filium suscepit verum dubitatur uter prior decesserit Titius an filius, magis favemus substitutioni, *l. ex facto §. pen. ad Trebel.* illo loco: *Cum autem quis ante, aut quis postea decesserit non apparet, extitisse condicionem fideicommissi magis dicendum est; et l. cog. §.* 1. *eod.* In ambiguo id accipitur potius; quo sustinetur fideicommissum. Et utemur etiam in hanc rem non male eo, quod dicitur in *l. Titia, §.* 1. *de leg.* 2. non sic interpretandam scripturam, de qua quæritur, ut fideicommissum inutile fiat: maxime quia toto testamento id egisse testatorem apparet multis gradibus, ut bona obvenirent maribus non feminis, quem totum tenorem testamenti spectari convenit, si quis velit perspicue videre, ut idem semper fuerit tenor voluntatis mares feminis anteponendi. Et non ex uno versu testamenti jus dici oportere, sed ex antecedentibus, et consequentibus perpetuoque tenore, et perpetua continentia ejus, scriptura omnibus ex partibus considerata, pertentata, perpensa. Et hoc si fecerit judex, plane ita judicabit, ubi essent mares, noluisse testatricem vocare feminas. Et male utuntur adversarii consilio Oltradi xxi. quod si legeris attente, invenies non pertinere ad hanc speciem, qua proponitur testator substituisse hæredibus suis, et eorum liberis, sed ad aliam speciem, qua scilicet proponitur tantum substituisse hæredibus suis, si decederent sine liberis, non etiam nepotibus, aut pronepotibus, quæ utique expirat si filiis nepotes superstites fuerint, nec postea mortuis nepotibus sine liberis substitutioni locus esse potest, quoniam semel defecta condicio non resumitur, *l. pater, §. ult. de cond. et demonst.* At in proposita specie non expirat. Itaque eæ duæ species sunt omnino diversæ, nec quod in una procedit, procedere etiam potest in alia. Illud quoque iisdem in mentem venit, ut ab hæredibus testatricis potius bona debeant obvenire ad liberos eorum hæredum, sive mares, sive feminas, quam ad cognatos ex transverso, quam quis captionem ferat? De successione quæritur testatricis, et testatrici tam hæredes instituti, quam substituti sunt cognati a latere omnes. Quid mea si hæredibus institutis, hi sint partim descendentes, partim collaterales? Satis habeo, quod sint omnes ei, de cujus bonis quæritur, fratrum vel sororum liberi. Nihil

etiam moveor codicillo, quo utuntur: nam in eo Mariæ liberi substituti proponuntur, e quorum numero est Richardus, qui nunc his de bonis causam de integro agi desiderat justissimas causas adferens longi silentii.

CONSULTATIO LII.

De Naturalibus liberis.

Quærebatur si quis non habens uxorem ex muliere libera, quam ipse vel alius loco ancillæ in operis, habebat filium procreavit, eumque ex rescripto principis suum, et legitimum fecerit, ex testamento quoque suo hæredem instituerit, cum nulli ei essent liberi justi, et legitimi, an is filius pro legitimo habeatur, et in hæreditate patris ex testamento potior sit filiis natis ex sorore patris. Et dici posset ex rescripto principis filios tantum naturales legitimos fieri posse, naturales autem esse ex concubinatu: hunc non esse ex concubinatu, sed ex stupro. Jure autem civili ex stupro susceptos nullo modo fieri legitimos posse. Sed ut *l. Stichum*, *§. si Stichus*, *de statulib.* scriptum est, Labeonis, et Offilii sententiam rationem quidem habere, sed alio jure nos uti, ita dicam jure civili plerumque ita quidem se rem habere, sed alio jure nos uti, puta ut ex stupro concepti rescripto principis, et aliis modis, quibus suos, et legitimos filios fieri receptum est, sui, et legitimi fiant, cum et quandoque causa cognita adulterini eodem modo legitimi fiant, *C. per venerabilem*, *qui filii sint legit.* in illo loco, *non naturalibus tantum sed adulterinis etiam dispensavit*, ut in specie *c. ex tenore, eod. tit.* Invenio et jure civili ex causa quandoque a principe etiam filios incestos, legitimos fieri, *l. qui in provincia, §. ult. de rit. nupt.* Quod si ei de quo agitur etiam objiciatur, non potuisse eum a principe natalibus restitui, et legitimum fieri non vocatis cognatis patris, qui læderentur natalibus restituto filio illegitimo, quod optime probat *l. nam ita de adopt.* dicam huic sententiæ locum non esse: si pater testamentum fecerit, quia non nisi eo intestato defuncto cognatorum interfuit adhiberi se in restitutione natalium. In specie autem proposita pater testamentum fecit. Imo et in eo testamento filium illum, de quo quæritur, hæredem instituit, quo solo fretus filius, etiamsi pater vivus nullum impetrasset a principe rescriptum, ipse jus sui facile a principe adsequeretur, et obtineret ex *Nov.* 74. Ad hæc quæritur, an rescriptum principis, quo confirmatus est status filii, post infirmetur agnatione posthumi, vel posthumæ, nati ex uxore legitima. Et invenio donationem quidem rescindi posse agnatione posthumi, *l. si unquam*, *C. de revoc. don.* Et testamentum, *l. 3. de inj. rup.* Sed non codicillos factos ab intestato, *l. pen. C. de ju. codic. l. 1. C. eod.* Item ne restitutionem natalium. Quia nec qui factus est legitimus per subsequens matrimonium post natis justis liberis, legitimus esse desinit, *l. nuper*, *C. de natur. lib.* Et ut invitus nemo fit suus, et legitimus, *l. ult. de his, qui sunt sui, vel alien. jur.* ita nec invitus suus esse desinit, nec invitus emancipatur, *l. jubemus*, *C. de emancip. lib.* et *Nov.* 89. Ergo nec agnatione posthumi, quem semel princeps suum, et legitimum fecit, legitimus esse desinit. Et ita Franciscus Ripa concludit ad *d. l. si unquam* et alii plerique interpretes. Sed rursus quæritur, hoc posito non concesso, agnatione posthumi restitutionem natalium infirmari, an ea convalescat mortuo posthumo, parente vivo. Et dico ipso jure non convalescere, sed cum valuerit ab initio, facile eam tuebitur prætor medio tempore defuncto posthumo, sicut et testamentum tuetur, quod ruperat agnatio posthumi si is vivo patre moriatur, *l. posthumus, de inju. rupt.* Ultimo quæritur, si a principe rescriptum impetratum sit nomine filii naturalis, et filius spurius sit, non naturalis, an ex eo possit jura sui, et legitimi filii sibi vindicare. Crediderim hodie posse, quod naturalis appellatione abutamur eamque porrigamus etiam ad eos, qui ex stupro nascuntur. Consuetudo cum omnium rerum, tum maxime verborum domina est, et ut in causa testamentorum, ita et in causa actionum quarumcumque ad verborum proprietatem non descendimus, cum eis abusive populus utitur, aut abusive usum esse apparet eum, qui verba concepit, *l. non aliter, §. ult. de leg. 3. l. cum de lanionis, §. optimum, de instr. vel instr. leg.*

CONSULTATIO LIII.

De Substitutionibus.

Pater filium testamento hæredem instituit, eique si sine liberis vita fungeretur, per fideicommissum substituit posthumum marem, qui ex uxore nasceretur, et posthumo æque si sine liberis moreretur substituit Barbaram filiam suam. Non nato posthumo, ac postea mortuo filio sine liberis, queritur an hæreditas pertineat ad filiam jure substitutionis fideicommissariæ. Et movet, quod nato posthumo quidam volunt interruptum esse ordinem substitutionis, quibus non ideo concedendum est, filiam a substitutione removeri: nam si directa substitutione substitutus substituto intelligitur substitutus instituto, *l. cohæredi in pr. de vulg. subst.* et fideicommissaria substitutione multo magis, in qua testatoris voluntas sola potissimum spectatur non rigor juris, *l. hæredes*, *§. cum ita*, *ad Trebell.* Quæ voluntas uti-

que hæc fuit non tantum, sicut expressit testator, ut nato posthumo, ac postea mortuo sine liberis, sed etiam ut posthumo non nato in hæreditatem filia veniret: eadem ratione, quod si in directa substitutione fit extensio secundi casus ad primum, id est pupillaris ad vulgarem, *l. jam hoc jure*, *de vulg. substit.* ita ut (quemadmodum in causa Curiana tractatum fuit, de qua M. Tullius, et Fab. Quintilianus) substitutus posthumo, qui nasceretur, posthumo non nato, ex substitutione venire, et succedere possit, et multo magis eadem extensio recipienda est in fideicommissariis substitutionibus. In proposito igitur non est quod dubitemus, posthumo non nato, sive vivo, sive mortuo filio, qui hæres institutus est, certum esse cœperit posthumum non nasciturum, ad substitutionem admittere filiam, et secundum substitutionis gradum habere pro primo, deficiente primo, sicut perempto primo gradu institutionis dicitur testamentum capere exordium a secundo, *l.* 3. §. *ult. de lib. et post.*

CONSULTATIO LIV.

De Feudis.

Lucius Titius (in MS. cod. Franciscus Spinola) feudi, quod commune habuit cum alio, partem Ludovico filio suo majori natu in testamento prælegavit, simul et alia bona quædam ea lege nequid horum alienaret extra familiam, sed totum liberis gradu proximioribus, et his deficientibus, fratribus ætate majoribus conservaret. Itemque ea lege, ut ne quid amplius ex paternis, vel maternis bonis speraret, et ut fratribus in annos singulos certam summam daret. Post codicillis idem testator eidem Ludovico permisit, quæ acceperit prælegati jure, vendere fratribus solis: defuncto testatore Ludovicus agnovit legatum, non multo post ab Impp. Ferdinando, et Maximiliano investitus est de feudo supra dicto, ita ut deinceps id alodii condicione, et jure teneret, ac posset alienare extra familiam. Ad hæc notandum est, feudum hujusmodi initio manasse ex concessione Ludovici Imp. nec ab eo tempore majores L. Titii unquam de eo feudo investitos fuisse, neque id recognovisse ab Imperatoribus, sed quasi proprium, et liberum optimo jure semper possedisse per annos fere cc. Hinc quæstiones oriuntur multæ. Ac primum quæritur an obligatio feudi tempore sublata sit. Et dicerem sublatam esse ex Constitutione Friderici, qui videtur idem jus dedisse Neapolitanis, quod ceteri, qui in orbe suo erant sequebantur, relata in *Constit. Neapol.* 3. *tit.* 38. Quæ dum ait, domino jus suum persequenti feudi nomine nihil obstare præscriptionem xxx. annorum, satis indicat obstare xl. quia ubi illa cessat, hæc non cessat, *l. omnes*, *C. de præscr. xxx. ann.* Et multo magis obstare c. aut cc. annorum præscriptionem: nam quod dicitur in *l.* 5. *C. de apochis pub. et Nov.* 30. nullam temporis prolixitatem publico nocere, hoc dicitur tantum de locis publicis, veluti foro, circo, campo publico, æde sacra, quæ mores civitatum usibus privatis exemerunt. Alias enim jus publicum xl. annorum præscriptione tollitur *d. l. omnes*. Item quod dicitur in *l. competit, C. eod.* est tantum de tributis aliisque pensitationibus publicis, quibus prædia nullo temporis spatio redduntur immunia, non de alio jure publico, principali, sive fiscali, non de jure feudi. Semper excipio, nisi alius mos aliave lex regionis, aut municipii fuerit. Item quæritur an L. Titius potuerit bonis quæ olim majores ab Imperatore Ludovico in feudum acceperant, condiciones eas in prælegando, quas apposuit apponere. Et consequens est, potuisse quasi bonis propriis, quandoquidem prolixitate temporis in jus proprium ea bona transierunt, et unusquisque propriæ rei legem dicit quam vult, *l. cum dos*, *l. ob res*, §. 1. *de pact. dotal.* Sed etsi jus feudi Imperatori deperiisse negaveris c. aut cc annorum silentio, tamen verum est, non male vasallum testamento cavisse de feudo servando primogenitis quatenus ea re non fit deterior condicio feudi, nec interest quicquam domini eam legem feudo non imponi, si modo primogeniti idonei feudo obtinendo fuerint, quod semper intelligitur, *l. ut gradatim*, §. 1. *de muner. et hon.* et plerumque, id est, commune vasallorum votum, ut feuda primogenitis obveniant, erga quos pietas major, quod nos hi donent primum, vel posteros nostros nomine patrum, ut Iphigenia dixit patri apud Euripidem, πρώτη σε ἐκάλεσε πατέρα καὶ σὺ παῖδ' ἐμέ, id est, prima te patrem vocavi, et tu me filiam. Et de ea Lucretius: *Nec miseræ prodesse in tali tempore quibat, quod patrio princeps donarat nomine regem.* Et merito Æschines reprehendit Demosthenem, quod filium πρώτην αὐτὸν πατέρα προσειποῦσας, id est, quæ eum prima patrem appellasset, non eluxisset, in oratione contra Ctesiphonem. Porro cum hoc senserit Imp. qui feudum primus concessit, ut ad liberos ejus cui concessit feudum transiret, non videtur ei ademisse electionem primogeniti. Imo ut qui vetat hæredem alienare extra familiam, hæredi non aufert electionem, *l. unum ex familia*, §. *sed si fundum*, *de leg.* 2. *l. filiusfam.* §. *cum pater*, *de leg.* 1. *l. pater filium*, *ad leg. Fal.* ut item, quæ vetus lex vetat lucra nuptialia mulierem alienare exteris; mulieri non aufert electionem cui liberorum ea relinquat, *l.* 3. *l. generaliter*, §. *dividendi*, *C. de sec. nup.* Ita princeps, qui cui feudum concedit familiæque ejus, non videtur ei abstulisse facultatem eligendi, cui

potius ex familia sua a se feudum obveniret. Rursus quæritur an investituræ factæ in personam suam potestate fretus Ludovicus ea bona alienare possit extra familiam. Et respondeo non posse, ne faciat contra voluntatem, ne contra providentiam defuncti, qui ea bona in familia servari voluit: non potuisset quidem is legem dicere, ne alienarentur simpliciter: Sed cum adjecerit, ne alienarentur extra familiam, ea lex utique servanda est quasi fideicommisso familiæ relicto, *l. filiusfam.* §. *divi*, *de leg.* 1. nec infirmari potest ullo rescripto ullave investitura Imperatoris, *l. si testamentum*, *C. de testam.* licet nec contractus cujusquam vis infirmari rescripto potest, *l.* 5. *C. de revoc. don. l.* 9. *C. de don. ante nupt. l.* 3. *C. de resc. vend.* Imo indignus videtur judicio defuncti, qui id egit, ut everteret fideicommissum, ut non pareret judicio defuncti, id est, quem non dispuduit ab Imperatore investituram petere, cujus remedio eluderet judicium defuncti, *l. si patroni*, §. *sed nec illud*, *ff. ad Trebell.* et hoc si contenderis, facile viceris, et facilius si omnino intenderis implendam esse voluntatem defuncti, implendas condiciones adscriptas fideicommisso. Alioquin filiis fideicommissi persecutionem esse. Ea tantum in parte nolo servari voluntatem defuncti, qua de bonis maternis cavit, ut eis se abstineret Ludovicus, quia alienæ rei, vel alienæ successioni non potuit legem dicere, *l. cum pater*, §. *mando*, *ff. de leg.* 2. *l. ult. de suis*, *et legit. hær.* Ex his satis dirimuntur quæcunque circa speciem propositam in consultationem quæstiones deductæ sunt.

CONSULTATIO LV.

De Testamento holographo.

Andreas testamento priore Claudium fratrem suum hæredem instituit, et substituit Petrum alterum fratrem suum, et eidem Petro quædam legata reliquit quæ et codicillis ad testamentum factis ampliavit: post aliud testamentum fecit holographum, id est totum scriptum, subscriptum, signatumque manu sigilloque suo, quo eundem Claudium hæredem instituit, Petro autem minus legavit, quam priore testamento, et codicillis, et quod se omni jure in eo cavit valere velle, nec tamen ullos testes adhibuit in eo, etiamsi extrema parte testamenti scripsisset, se adhibiturum. Petrus desiderat sibi præstari legata ex priori testamento, Claudius constituit ea tantum deberi, quæ relicta sunt ex posteriore. Quæritur ex quo testamento legata peti possunt. Dicebam posterius testamentum cum imperfectum sit, sine dubio nullum esse: non rumpi igitur prius, §. *ex eo*, *Instit. quib. mod. test. inf.* et licet verum sit posteriore testamento non jure facto rumpi prius jure perfectum, si in posteriore sint instituti qui ab intestato venire possunt, *l.* 2. *ff. de inj. rup. et irr. test.* hoc tamen non aliter procedit quam si posteri invenerint quinque testes, *l. hanc consultissima*, §. *si quis autem*, *C. de testam.* Nam sive posterius pro codicillo, sive pro donatione causa mortis acceperis, in utraque dispositione exiguntur quinque testes, *l. ult. C. de codicill. l. ult. C. de donat. causa mort.* Ac præterea posteriore unus tantum ex his institutus est, qui ab intestato venire poterant, non etiam aliter: adeo ut constitui necesse sit, posteriore testamento prius non esse sublatum, maxime cum appareat testatorem ad posterius testes adhibere voluisse, *l. si quis eum*, *ff. qui testam. fac. poss.* qui et in nuda voluntate saltem tres exigerentur, *l. sancimus*, *C. de testam.* Ex his efficitur, aut Claudium rem si velit deducere ad caussam intestati, effecturum ut Petrus ex æquo hæres sit ab intestato, aut si hæreditatem vindicet ex priore testamento, quam utique non potest vindicare ex posteriore, et legatis obligari priori testamento relictis, quæ si solvere detrectet, *ex Nov. de hæred. et Falc.* quasi indigno hæreditas auferenda est, et transferenda in fratrem, qui ei substitutus est. Et quod dicitur in Nov. Valentiniani, in holographo testamento testes non esse necessarios, *l.* 2. *de test.* hoc ita verum est, nisi testator testium præsentiam elegerit, quam utique elegisse eum ex eo apparet, quod signa testium quos post nominaret se adhibiturum scripserit. Et ita cum ea Novella cavisset etiam sine testibus valere testamentum holographum, recte subjicit: cum tamen testium præsentiam elegerit testator, legitimum numerum testium oportebit adhiberi: Etiam id contra Claudium omnino facit, quod non careat dolo, qui propter compendium ex primo testamento institutionem valere velit, et legata ex secundo non ex primo præstare, arg. *l. Julianus*, *ff. si quis om. cau. test.* Et pro Petro, quod est in *l. si jure*, *de leg.* 3. ex posteriore testamento imperfecto fideicommissa, vel legata (ut promiscue loquimur hodie) non deberi, quod ita demum videtur testator a priore testamento recedere voluisse, si posterius valiturum esset. Et infirmari quidem legata nuda voluntate, *l.* 3. §. *ult. de adim. leg. l. militis*, §. *pen. de milit. testam.* Sed ne nudam quidem voluntatem esse, cui testes non sint adhibiti, quos adhibere defunctus voluit (In MS. cod. additur) et ita censemus, qui hæc scribenda dictavimus, et subscripsimus Valentiæ Cavarum II. Non. Aug. MDLXXIII. Jacobus Cujacius, Franciscus Roaldus.

CONSULTATIO LVI.

De adoptionibus, et de nobilitate.

Cum quæreretur, an ignobilis fieret nobilis, si adoptaretur a nobili, et alii adsererent nobilem fieri alii negarent, et plerique omnes hanc in rem abuterentur juris allegationibus; dicebam, honorem et dignitatem separandam esse a condicione et statu hominis, ut *l. falsa*, §. *sed si cui*, *ff. de condic. et demonst.* §. *quibus*, *Inst. de cap. diminut.* condicione autem alios esse cives, alios peregrinos; adoptionem ex cive peregrinum, aut ex peregrino civem non facere. Imo nec civitatem mutare, sed adjicere, adeo ut adoptatus tam in patria sua, quam in patria adoptatoris munera civilia et honores obire cogatur, *l. 7. C. de adopt. l. 1. l. ordine*, §. *ult. ff. ad municip. l. cives, C. de incol.* Rursus condicione alios esse libertinos, alios ingenuos. Adoptionem ex ingenuo libertinum, vel ex libertino ingenuum non facere, *l. ult. de stat. hom. l. ult. de adopt.* Sane ingenuum a libertino adoptatum nusquam inveni. Libertinus quandoque adoptatur a patrono ipso vel a patre naturali, caussa probata, *d. l. ult. de adopt. l. 2. C. eod.*, et jura quidem ingenuitatis nanciscitur in familia adoptatoris, ingenuus non fit, *l. sciendum*, *de rit. nupt.* Aliud esse habere honorem vel jura ingenuitatis, aliud ingenuum fieri, *l. 2. C. de jur. aur. ann.* Solus princeps libertinum ingenuum facit natalibus restituendo, quod et ipsum non potest facere invito patrono, *l. ult. de natal. restit.* sicut nec civitate eum Romana donare si Latinus sit, aut dediticiorum numero, ut ex epistolis Plinii constat, quibus Harpocrati et propinquis Posthumi Marini a Trajano civitatem Romanam petit. Porro condicione alii sunt servi, alii liberi. Et adoptio hodie ex servo liberum facit, §. *ult. de adopt.* hoc favor libertatis extorsit: nec enim hic fuit legitimus modus dandis libertatibus, sed vindicta: census, testamentum, et alii solemnes quidam. Alii sunt præterea sui juris, alii alieni juris et potestatis. Et sane adoptio eum qui sui juris est, redigit in potestatem, filium scilicet alienum, vel etiam filium ipsius adoptatoris emacipatum, *l. 12. de adop.* vel naturalem, *l. ult. de adopt. l. ult. de iis qui sunt sui vel al. jur.* quod tamen hodie non obtinet in naturali suscepto ex concubinatu, *l. legem, C. de nat. lib. Nov. 74. et 89.* Et ex una familia transfert in aliam, ex uno nomine transfert in aliud, scilicet alterius familiæ nomen, *l. qui liberis*, §. *1. de bon. poss. sec. tab.* Atque ita adoptio gentem mutat, genus vero non mutat, *l. 1.* §. *cognationem*, *und. cogn.* Est enim genus a natura, et jus naturæ immutabile. Secundum quod nobilem ex ignobili adoptio facit, si gentem spectas, cum et Ciceronem sociasse se Pisonum familiæ, ut se nobilitaret, Trebellius Pollio scribat in XIX. Tiranno; non si genus spectas, nisi id agatur specialiter adoptione facta apud principem arg. *l. sed si hoc*, §. *patronum*, *de in jus voc.* quia hæc nobilitas ducitur ex genere, ut galli dicunt, *la verge ennoblit*, vel ex beneficio principis et concessione feudi, cui et posteri aliquot longa serie successerint incubuerintque, in quod certum est ex libris feudorum non succedere adoptivos. Inventa tantum et comparata in hoc adoptio est proprie ut filium faciat, non ut civem ex peregrino, non ut civitatem mutet, non ut ingenuum vel liberum faciat, quanquam hodie admittamus per adoptionem liberum fieri, non ut nobilem. Et contra tamen ex nobili ignobilem per adoptionem fieri, ex patricio plebejum sua quemque sponte constat ex Orat. Ciceronis pro domo sua: mutare genus sua sponte, cum ex libero se sua sponte servum facere possit. Ex matrimonio patricii generis mulier quoque ultro si velit in plebem transit, ut de Virginia Livius scribit lib. X. nisi a principe donata sit ornamentis conjugii nobilioris, quod veteres Impp. affinibus suis detulisse, et his maxime quæ nobilitatos maritos non habuerant ne innobilitate manerent, Lampridius scribit in Heliogabalo. Plebeja autem genere mariti nobilitatur ex constitutione *l. mulieres, C. de dignit.* quæ citra constitutionem illam non genere nobilitaretur, sed dignitate tantum augeretur, dignitatem enim separo a generis et sanguinis condicione, et aliter quam de ea supra constituerim, dico dignitatem per adoptionem acquiri vel augeri, sed non etiam minui, *l. in omni*, *l. per adoptionem*, *de adopt. l. 7. de senator.* ut si plebejus adoptatus sit a senatore, vel decurione, eadem dignitate, prærogativa, et privilegiis iisdem fruitur quibus filius naturalis senatoris, quandiu in familia patris adoptivi manet. Atque ita particeps fit honoris paterni, eumque honorem propagat in liberos suos, *l. liberos: de senator. l. ex adoptivo*, *de adopt.* Quod si senator vel senatoris filius adoptetur a plebejo, non amittit dignitatem senatoris vel senatoris filii, *d. l. per adoptionem*.

CONSULTATIO LVII.

De oblatione et depositione pecuniæ debitæ, et aliis articulis.

Lucius Titius creditor, cui debebantur salis modii tot ex caussa emptionis, pecuniam sibi solvi cavit pro sale intra diem certum, et si non solveretur intra eum diem, salis sibi petitionem integram fore, præstito venditori eo quo tum pluris sal foret quam venditionis tempore: venditor intra

eum diem absente creditore et creditore creditoris, cui scilicet L. Titius illud nomen cesserat, ad domum cessionarii facti procuratoris in rem suam, offert pecuniam testibus præsentibus, et deponit apud tabellionem, nec ulla tamen oblationis et depositionis habet acta quæ proferat: post diem cessionarius interpellat debitorem absentem ad domum, deinde absente cessionario, nec ullo domi procuratore relicto, debitor rursus offert eandem pecuniam per filium tabellionis jam mortui, apud quem pecuniam deposuerat. Et denuo reversus cessionarius, interpellato debitore per literas petiit sibi sortem solvi, et id quod interest: debitor se soluturum promittit: sed litigat de æstimatione ejus quod interest: et ad extremum a L. Titio pecunia debita cessionario eidemque creditori suo soluta, lis a cessionario omnis translata est ad L. Titium. Quæritur, an debitor moram fecisse videatur. Et puto oblationem et depositionem debitoris non rite factam videri, tum quod debuerit offerri pecunia absente creditore non tabellione sed judice adito, ibique deponi ubi judex deponi jussisset, *l. si creditrici*, *l. si acceptam, C. de usur.* tum etiam quod importuno tempore obtulerit, et quasi captato tempore absentiæ creditoris vel cessionarii, qui nullum domi procuratorem reliquerat. Exigitur enim in oblatione temporis opportunitas *l. si soluturus, de solut.* Ac præterea idem debitor postea conventus ut solveret, conventioni non paruit, ut debuit, *l. debitor*, *ff. de usur.* et vero, rescribendo se soluturum sortem et id quod interest, satis fatetur se fecisse moram oblationis ac depositionis defensionem omittens, quæ si rite facta esset, eum proculdubio liberaret præstatione ejus quod interest et sortis periculo omni, *l. 1. in fi. de usur. l. tutor pro pupillo in fi. de admin. tut. l. qui x. de sol. l. stipulatus sum Damam, de verb. oblig.* Ad hæc quærebatur, si creditor vel cessionarius mandaverit creditori, ut vel pecuniam vel salem exolveret, an videatur renunciasse cautioni, qua integram sibi fore salis petitionem cavit, si pecunia ad diem non solveretur. Et respondi, non aliter ei renunciasse illum videri, quam si pecuniam, aut pecuniæ partem acceperit, ut in *l. de lege, §. ult. de leg. commiss.* et glossa in *l. seq.* nec temere quacunque arrepta occasione, vel conjectura voluntatis ad fingendas renunciationes esse, *l. naturaliter, §. nihil commune, ff. de acquir. poss. l. qui familiæ, ff. fam. erc. l. nam utique, de except.* Item quærebatur an ut probem non rite factam oblationem, et depositionem jure allegare possim non fuisse eam redactam in literas; et respondi, in oblatione testium præsentiam sufficere, *l. si creditrici*, *C. de usur.* Et constitutionem regiam, quæ vult omnia negotia ex scripto transigi, ad contractus duntaxat pertinere, non etiam ad oblationes, et consignationes pecuniarum debitarum. Idem respondi quærenti an jure translata esset lis a cessionario in L. Titium, jure translatam videri, quia proponitur L. Titius, quod cessionario debebat solvisse, *l. quæ omnia, §. ult. et l. seq. ff. de procur.* ideoque nec cessionario esse fraudi judicii translationem, nec quod a cessionario lis inchoata fuerit ex ejus persona ducere quicquam debitorem posse, quo magis se tueatur a salis præstatione, qui moram fecisse in pecuniæ præstatione, remque omnem longis frustrationibus traxisse, manifestissimus est. Idem quærenti an saltem L. Titium ex lege contractus debitori persolvere oporteret hyperocham, id est, id quo tempore solutionis sal pretiosior est, quam fuerit tempore emptionis: respondi legem contractus esse servandam: nec tamen quod ad ea implenda nihil sententia judicis comprehensum fuerit, ideo minus ratam esse sententiam, qua debitor salem solvere damnatus est. Salvam enim esse reo petitionem hyperochæ ex lege contractus, argum. *l. ult. C. quand. provoc. non est nec.* Item quæsitum est an sit audiendus, qui damnatus est præstare salem, si per libellum petat æstimari salem, et offerat æstimationem, et respondi non esse audiendum, quia cum de eo controverteretur, pecunia an sal præstandus esset, judex ita pronunciavit, ne reus excederet carcere antequam salem ipsum præstitisset, nec defungi quemquam posse solutione æstimationis, qui præcise rem ipsam dare debeat, nisi justam causam adferat cur utique rem ipsam præstare non possit, *l. ult. C. de fid. lib. l. si dominus, §. qui confitetur, et §. seq. de leg.* 1. *§. perficiuntur, Instit. de donat.* nec obstare constitutionem regiam de fructibus æstimandis, quoniam sales, qui petiti sunt pro re principali accipiuntur, nec sunt accessionis vice, ut fundi fructus. Quin et fructus omnes si petiti intelliguntur, pro corpore haberi principaliter in judicium deducto, non pro accessione, adeo ut et eorum usuræ veniant officio judicis, quæ non venirent si accessionis locum obtinerent, *l. hæredi, §. ult. de petit. hæred.* Postremo quæsitum est, an si L. Titius post rem judicatam cum adversario nondum carcere liberato transegerit, non teneatur adversarius ex ea transactione: si carceris tædio, antequam transigeret, seorsim protestatus sit se non ex animo transacturum. Et dixi hoc jure nos uti, ut eum relevet protestatio, ex Accursii sententia in *l. qui aliena, §. ult. de acquir. hæred.* Et hoc amplius post rem judicatam, a qua appellari non potest, pactum nisi donationis causa interponatur, et insinuetur, servari non oportere, *l. et post rem*, *l. post rem, de transact*

CONSULTATIO LVIII.

An substitui possit filio in bonis, quæ ex donatione capit facta in nuptiis contrahendis inter patrem, et matrem.

Tabulis nuptialibus donavit vir bona quædam uni ex filiis, qui ex eo matrimonio nasceretur, quem ipse eligeret, et susceptis liberis, moriens, testamento majorem natu hæredem instituit, eique per fideicommissum substituit alterum filium. Dubitatur de fideicommisso an valeat, quod institutus filius pro electo habeatur, *l. si quis prioris*, §. *certum*, *C. de sec. nupt. l. unum ex familia*, §. *si duos, de leg.* 2. et electo tabulis nuptialibus donatum videatur inter vivos. Non possit autem a donatario inter vivos fideicommissum relinqui, *l. cum qui decedens*, §. *pater, de leg.* 3. quia eorum tantum fidei committere quis potest, ad quos morte ejus pervenit aliquid, *l.* 1. §. *pen. de leg.* 3. Dicebam, non esse donationem inter vivos, quæ facta est ei, qui in rebus humanis nondum esset: et quamvis filio nondum concepto donari possit exemplo institutionis; *l. placet*, *ff. de lib. et post.* tamen effectum donatio non habet antequam nascatur, et eligatur filius, vel, ut proponitur, hæres instituatur a patre. Quæ electio, vel institutio cum vires accipiat ex morte patris, consequens est recte ab eo fideicommissum relinqui, sicut si vivus maritus donaverit uxori, quia ex SC. donatio confirmatur morte mariti *l.* 1. §. 1. *de dot. præleg.* ideo comparatur fideicommisso, et ex ea deducitur Falcidia, *l. cum hic status*, §. 1. *de donat. int. vir. et uxor. l.* 12. *C. ad leg. Falcid.* Et etiamsi nihil præterea morte mariti ceperit uxor, ejus fidei committi potest, ut res donatas alteri restituat, *l. sequens*, *de leg.* 2. Igitur et in proposito casu donatio confirmata testamento, et morte patris, fideicommissaria substitutione onerari potest. Idem hoc argumento comprobari potest, quod revocari, et adimi potest: *l. quidam testamento*, §. *ult. de leg.* 1. potuit autem electo pater adimere bona, quæ in eum contulit titulo institutionis, mutato testamento, et altero filio hærede scripto. Ergo et per fideicommissum eadem filio bona adimere potuit: nec sane alia ratione a legitimo hærede fideicommissum relinqui potest, quam quod facto testamento defunctus ei potuerit adimere bona *l. conficiuntur*, *ff. de ju. cod.* Denique frater fratri substitutus per fideicommissum in specie proposita, deductis quartis, in cetera omnia bona veniet, quæ ad fratrem majorem natu ex institutione pervenerunt. Reliquis autem fratribus legitimam portionem deberi ex universitate bonorum, quæ morientis fuerint, in comperto est.

CONSULTATIO LIX.

De conventione adversa juri publico, et præscriptionibus.

Cum convenisset inter fratrem majorem natu, et minorem, ut quintam portionem, quæ ex more regionis debetur minori: natu æstimatam cc. aureis minor natu teneret, haberet, possideret, quoad major natu oblata æstimatione cc. eam portionem ab eo redimeret, quod et cavit sibi posterisque suis licere cum eis videretur, et quæreretur an valeret ea conventio, dixi, non valere conventionem, quæ expugnat jus publicum, et portiones, quæ legibus, aut moribus deferuntur, nulla cautione onerari posse, *l. si patronus*, *in prin. ff. de donat.* quod obtinuit etiam in Falcidia debita hæredi extraneo ante Constitutionem Justiniani, *l. ult. C. ad l. Falcid.* ad quam inflexa videtur a Triboniano altera pars *d. l. si patronus*. Et rursus si valet ea conventio, cum quæreretur, an jus redimendi portionem quintam excluderetur præscriptione c. annorum, dixi excludi etiam præscriptione XXX. annorum: huic enim peremptoriæ præscriptioni, et patronæ humani generis, ut Cassiodorus ait, subjici actiones, juraque omnia, et quæ leges quive mores præscriptionem tollunt, non intelligunt præscriptionem XXX. an. ut *l.* 1. *C. de bon. mat. l. ul. C. de stat. des.* et aliis plerisque, ac multo minus c. annorum, cum et quæ legibus dicuntur actiones perpetuo competere, aut esse perpetuæ finiantur annis XXX. quam sententiam memini Andream Tiraquellum in suis libris, suis argumentis quantum potest suo more confirmare: et præterea quam legem esse in Belgico narrat, qui me consulit ne jus retractus tempore perimatur, id de eo jure est, quod lege competit agnatis: non de eo, quod ex conventione venit, nec in illo quoque puto Belgicam legem comprehendere immensum tempus, puta c. annorum. Et quod in conventione adjectum est: Cum videbitur, ea verba dico esse accipienda pro viri boni arbitrio, *l. fideicommissaria* 3. §. 1. *ff. de fid. lib.* qui utique non admitteret post c. annos offerentem cc. aureos pro supradicta portione quinta, quæ hodie, ut ille narrat, æstimatur DC.

CONSULTATIO LX.

De persecutione portionis debitæ liberis.

Quærebatur, an perpetua esset persecutio portionis debitæ liberis tam civili, quam naturali jure, vel potius debitæ naturali jure, ut ait *Nov.* 1. κατὰ φύσιν, et taxatæ civili jure, vel lege Glicia. Dicebam non esse ejus pacti cujus proditam specialem persecutio-

nem, sed hoc tantum liberis exhæredatis, vel quibus minus legitima portione relictum est datum, ut agant de inofficioso testamento patris, quæ actio quinquennio finitur, *l. contra, l. si quis filium*, *§. ult. C. de in offic test. l. 2. C. in quib. cau. in int. rest. non est nec.* et jure novo quibus minus legitima relictum est, ut his competat actio supplementi, *l. omnimodo, l. si quando*, *§. illud*, *§. et generaliter*, *l. pen C. de inoffic. test.* quæ cum successerit in locum quinquennalis actionis, id est, querelæ inofficiosi testamenti, et eam arbitror eodem tempore esse concludendam: et ita Bartolus quoque scribit: nam et olim ut dixi, cui minus portione debita relictum esset, dabatur querela inofficiosi testamenti. Et ita datur liberis querela inofficiosæ donationis, non tantum revocandæ, sed et supplendæ legitimæ portionis causa, intra quinquennium tantum, *l. ult. C. de inoffic. donat.* et ad exemplum ejus querela inofficiosæ dotis. Liberis autem præteritis, quæ datur bonor. possessio contra tab. annua est. Neque alias actiones invenio datas liberis legitimæ portionis, aut per causam ejus assis persequendi gratia. Sic igitur statuo, nullas eo nomine actiones esse perpetuas: Nam jus dicendi testamentum nullum, quod competit liberis suis præteritis, non est actio, sed ipso jure, quod est nullum, et perpetuo est nullum. Et si quid forte pater vendiderit in fraudem filii quo minus portio debita ad eum perveniret, filio persequendæ suæ portionis in emptorem quasi Fabiana, vel Calvisiana actio non competit: quia iniquum est patri, ut sit impedimento filius, præterquam si bona sua donet effuse, nec alienet, et administret ea libere: ut e contrario non est æquum filium emancipatum impediri a patre, *l. 2. ff. si a par. manum fuer.* et quia non est honestum coargui fraudem patris, ne post mortem quidem, cui tam mortuo, quam vivo debetur reverentia, *l. apud*, *§. adversus*, *ff. de do. exc.* Et alia est ratio impuberis adrogati, cui datur quasi Fabiana, vel Calvisiana, si quid adrogator fecerit quo minus quarta Antoniana ad eum perveniret, *l. ult. ff. si quid in fraud. pat.* quia defunctum patrem adoptivum non eadem memoria colere debet qua naturalem, cum neque vivum nisi tandiu quandiu durat adoptio, et jure potestatis magis, quam debito honoris, *l. adoptivum*, *ff. de in jus voc.* et servemus hoc quoque soli impuberi adrogato, non puberi datum esse. Quod si filio utilis Fabiana, vel Calvisiana competeret, in portionem legitimam faterer fore perpetuam exemplo patroni, *l. 3. §. 1. ff. si quid in fraud. patr.* cui proprie in portionem legibus debitam competit actio Fabiana, vel Calvisiana adversus eum, cui libertus alienavit in fraudem patroni, non filio si alienaverit pater, non patri manumissori si alienaverit filius, *d. l.* 2. Dico, patri manumissori, quia non minus manumissio libertinum facit. Quæ fit a domino libertum facit, et non est iniquum libertino homini non esse liberam rerum suarum alienationem, qui pene habetur pro servo, et est Stoicis δοῦλος, non tamen οἰκέτης, ut ex Chrysippo Athenæus refert, et non jure quidem et mancipio servus, sed observantia, cultu, officio, operis, donis, muneribus, obsequio, portione legitima; quæ omnia patronis debentur. Quæ vero manumissio fit a patre, filii ingenui condicionem non mutat, et iniquum est ingenuo homini non esse liberam rerum suarum alienationem, *d. l.* 2. qui nec ut libertus ex jurejurando patris operas officiales debet, *l. pen. ff. de obseq. par. præst.* Fateor, etiam filio hæredi instituto ex asse, Falcidiæ retentionem competere perpetuam petito legato post longum tempus, *l. legis Falcidiæ* 58. *l. pen.* §. *ult. ff. ad leg. Falcid.* et soluto legato condicionem incerti, si id solverit per errorem, et similiter instituto ex parte Falcidiæ ejus partis, non etiamsi legitimæ portioni ejus partis Falcidia non sufficiat ejus supplendæ actionem ullam esse perpetuam.

JACOBI CUJACII J. C.

DE DIVERSIS TEMPORUM

PRÆSCRIPTIONIBUS, ET TERMINIS

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ.

Varia præscriptionum terminorumque genera recensere constitui, exemplum sequutus cum Latinorum Dyni, et Oldendorpii, tum Eustathii Græci antecessoris, qui ea de re libros conscripserunt: Latini hac inscriptione, De præscriptionibus, non satis considerate, cum plus polliceatur inscriptio, quam liber contineat. Inscriptio est, De exceptionibus: nihil enim aliud est præscriptio quam exceptio: hinc Tertulliani liber de præscritionibus, id est, de exceptionibus, et defensionibus adversus hæreticos. Dicuntur etiam subscriptiones auctore Charisio lib. 11. hinc lib. 51. *βασιλικῶν* tit. 5. *καὶ ὑπογραφῆς ἐξεβαλλέτω*. Liber autem illorum est de una tantum præscriptionum specie, id est, de exceptionibus temporalibus. Rursus, non de præscriptionibus tantum, sed et de terminis. Terminum voco quod Græci *προθεσμίαν*, quod determinationem Ulpian. *l.* 15. §. *ult. de testam. milit.* quodque ita definiunt, *προθεσμία, ἡ ῥητὴ καὶ τεταγμένη ἡμέρα εἰς τόδε τι, ἡ παρὰ ἰταλοῖς λέγεται τέρμενος*, in libro, *αἱ καταγραφομέναι λέξεις ῥωμαϊκαὶ ἐν τοῖς νόμοις*. Rectius in Pandectis, *De diversis temporalibus præscriptionibus, et de accessionibus possessionum*. Sic legendum, quod Græci confirmant, qui ita vertunt, *περὶ διαφορῶν προσκαίρων παραγραφῶν καὶ προσθήσεων κατοχῶν*. Duo namque eo titulo tractantur, temporum exceptiones, et temporum conjunctiones sive continuationes, quæ accessiones dicuntur interruptionibus temporum contrariæ. Rectius item Eustathius ita suum librum inscripsit: *περὶ χρονικῶν διαστημάτων ἀπὸ ῥοπῆς ἕως ἑκατὸν ἐτῶν*, vel ut alii habent *περὶ χρόνων καὶ προθεσμίας ἀπὸ ῥοπῆς ἕως ρʹ ἐνιαυτῶν*, quo etiam uberius diligentiusque quam Latini hac de re tractat, distinctione titulorum adhibita, ut et Dynus fecit. Ac primus quidem titulus est de momento: Alii sunt de horis, diebus, mensibus, annis, et postremus de tempore infinito.

CAP. I. *De momento*.

Momentum accipiunt juris auctores pro atomo, ut cum id, quod filiusfam. acquirit, scribunt ne momento quidem in ejus persona consistere, et confestim patri acquiri, *l. placet, de acq. hær.* id est, *ἐν ἀτόμῳ*: Tertull. de resurrectione carnis, *Cum in atomo, in momentaneo oculi motu.* Hieron. ad Minervium. *In atomo, et in puncto temporis, et momento*. In articulo, *l.* 2. *C. de off. com. sac. pal.* et in No. Majoriani De bonis caducis, *ordinatis in articulo palatinis*. Accipiunt et momentum *ἐν πλάτει* pro latiore quodam temporis spatio, *l. pen. de cond. trit.* ubi mortis tempus, quod est momentarium, latius accipitur, et pro hora fere interdum, *l.* 3. §. *minorem, sup. de minor.* et ob id non male inter exempla momenti primo loco Græci proponunt *l. ter enixa, inf. de verb. sign.* quæ eam quoque ter enixam videri ait, quæ uno fœtu tergeminos peperit: quod non fit *ἐν ἀτόμῳ*, momento tamen fit, quæ res dubitationem faciebat, num videretur

ter enixa, quæ momento ter esset enixa. Secundo aliud exemplum proponunt ex *l.* 15. *et* 16. *de sta. hom.* Ancilla testamento manumissa est sub condicione, si tres peperisset. Peperit unum, postea tergeminos, vel peperit duos primum, et postea geminos: vel etiam finge, cum nondum peperisset, uno partu peperit quator geminos, quartus liber nascetur quasi ex matre libera. Momentum breve temporis, quod intercedit inter tertium, et quartum partum, quarto largitur libertatem. Atqui, ut Athanasius adnotat, accidit aliquando ut inter unum, et alterum partum intercederent dies XL. *l.* 3. *si pars hær. pet.* An igitur dies XL. accipiemus pro momento? Minime vero. Id enim accidit ἐκ παραδόξου, et ideo considerationis nostræ non est. Similiter vero ut ostenditur in eadem l. 15. ancilla manumissa sub condicione, Si dederit Titio, vel hæredi x. liberum parit, si eo momento quo parit, per alium dederit x. quasi impleta condicione. Tertio illud de momento adnotant, quod proditum est edicto prætoris, et lege Julia de adulteriis, annorum XXV. tempus computari a momento in momentum, *l.* 3. §. *minorem, de minor. l. si maritus* 15. §. *lex Julia, ad leg. Jul. de adult.* quod et in tempore personalium actionum locum habet, *l.* 5. *de obl. et act.* et in nuptiis auctore Justiniano *Nov.* C. et Leone *Nov.* LXXIV. Est vero ea computatio naturalis a momento ad momentum, vel a signo ad signum. Alia est civilis, quoties non a momento in momentum, sed a die in diem annus computatur, quod fit lege Ælia Sentia, cum quæritur de minore XX annis, et in XII. cum quæritur de usucapione, et in in lege Julia et Papia cum quæritur de anniculo, *l. anniculus* 134., *inf. de verb. sign. l.* 1. *sup. de manum. l. in usucapionibus, sup. de usur. et usuc.* et in plerisque aliis causis. Aliquando annus a die statim computatur, ut si dixeris XIV. annorum esse eum, qui nunc primum est ingressus annum XIV. qua de re in *l. qui filium,* §. *Fabius, sup. ad Trebell.* Quarto notandum de momento, eum etiam qui momento tantum possedit rem, quam bona fide emit a non domino, habere actionem Publicianam, *l. cum sponsus,* §. *ult. de Publ. in rem act.* Hæc actio datur bona fide possessori, qui possessionem amisit nondum impleta usucapione. Servorum usucapio erat olim annus, et ideo Publiciana competebat de infante servo nondum anniculo, ut est scriptum in *d. l. cum sponsus*, §. *pen.* quod est certissimum vestigium juris antiqui. namque nondum anniculo, id est, nondum usucapto. Quinto ad momenti titulum pertinet etiam quæstio de pariter mortuis. Pariter enim sic accipitur: eodem momento: de qua in *l. si in emptione,* §. *penult. de contr. empt. l. qui duos, l. quod de pariter de reb. dub.* Sexto notant, condiciones esse quasdam quæ ultimo moriendi momento impleri possunt, veluti si x. dederit, ideoque filius hæres institutus sub ea condicione, hæres extitisse videtur, si eo moriente alius ejus nomine dederit, *l. ult. de cond. instit. l.* 5. *de hær. inst. l.* 15. *sup. de stat. hom.* Septimo notant usumfructum patri non acquiri, si quis donaverit filiofa. servum ut statim eum manumittat: quia eodem momento acquiritur filio, et liber fit. Momentarius ususfructus non est ususfructus, *l. ult.* §. *ult. C. de bon. quæ lib. acq.* Similiter si quis donaverit filiofam. sub condicione ut creditori solvat, et solverit, videtur a donatore eodem momento pecunia pro fecta ad creditorem, et fiunt nummi accipientis, nec quicquam acquiritur patri, *l. sed et si paterfam.* §. 1. *ad Maced.* Octavo, colonos inhærere glebis, id est, agriculturæ, ut ne puncto quidem temporis longius abduci possint, *l. colonos, C. de agric. et cens.* Punctum accipiunt pro momento. Quidam tamen alii differentiam faciunt inter puncta, momenta, uncias, atomos. Nono, ad momentum pertinere putant, quod traditur in *l. si filiusfam. ad Maced.* Si filiusfam. accepta mutua pecunia quasi mandato patris scribat ad patrem, ut eam solvat, pater debet continuo, si nomen improbat, interponere testationem contrariæ voluntatis. Continuo accipiunt pro momento, quo exemplo possent adjici innumera. Sed interdum Continuo sive confestim accipitur latius, veluti pro duabus horis, ut cum dicitur, vim vi esse confestim propellendam, quod est expressum lib. LX. Βασιλικῶν, ut notavimus v. Observationum. Interdum pro triduo, *l. ult. C. de err. advoc. l. ult. C. de judic.* Præterea ideo Græci utuntur iis exemplis, in quibus est Continuo, vel Pariter, quod libri Βασιλικῶν habeant ἐν ῥοπῇ. Potest et iis, quæ tradita sunt de momento adjici *l. cum prætor, de div. reg. jur. l. in numerationibus, de solut. l. continuus, in princ. de ver. obl. l.* 3. §. 1. *Quod vi aut clam.* et aliæ complures, et quæ de momenti interdicto sunt prodita, quod et πρὸς ῥοπὴν interdictum Græci appellant.

CAP. II. *De Hora*.

De hora hoc primum Eustathius tradit, Si alia hora pater sibi, alia filio impuberi testamentum, id est, pupillarem substitutionem fecerit adhibitis testibus quinque, valere pupillarem substitutionem, nec testamentum paternum rumpere, sine quo consistere non potest, *l. si quis eum*, §. 1. *de vul. subst.* Dicit testibus quinque secundum *Nov. Leonis*: nam antea exigebantur testes VII. deinde profert *l.* 2. *de ver. sign.* quæ exposita urbis definitione, postea majorem partem diei ait esse septem horarum primarum, non supremarum. Dies naturalis, id est lux constabat horis XII. quocunque anni tempore.

Nox item: quæ tamen augmentum, et diminutionem recipiebant augescente, vel decrescente die aut nocte, quod exposuit Aldus eleganter in Columellam. Cum igitur dies naturalis sit horarum XII. media diei pars est horarum sex. Hora sexta meridies: et consequenter major diei pars horarum VII. Sed utrum primarum an supremarum? Sane primarum, vel quia recentes, et integri mane libentius homines dant se ad laborem, quam fessi jam. Post meridiem longis diebus, etiam locatore invito, his qui suas operas conduxerunt, acquiescere, et meridiari licet: quod receptum est. *arg. l. medicus, de op. lib.* Vel potius, quia eis Romani litibus negotiisque gerendis potissimum vocabant. Referendam autem eam legem puto ad tribunum pl. et Prætorem suadente inscriptione, quibus extra urbem non erat jus abnoctandi, sicut præsidi jus non est abnoctandi extra provinciam, *l. illud, ff. offic. præs.* Abnoctasse videtur, si nulla parte noctis in urbe fuerit, non si majore parte, veluti horis octo. Major pars noctis est horarum octo, vel septem supremarum, quod paulo ante diem exsurgere homines soleant. Diei autem, septem primarum, quibus si abfuerit Prætor vel Tribunus extra urbem, partem majorem diei abfuisse dicetur: et ob id diei, et urbis definitionem junxit, sicut in *l. urbana, eod. tit.* urbanorum et pernoctationis. Est et dies civilis, sive Romanus a media nocte ad insequentem mediam noctem, qui constat horis XXIV. *l. more, De feriis:* qua ratione cum anni eorum, qui testamenta faciunt computenur a die ad diem, valere dicitur testamentum, quod fecit quis pridie natalis sui post mediam noctem, *l. 5. qui test. fac. poss.* In 12. tab. meridies, et solis ortus, vel occasus nominatur, veluti ante meridiem causam conjicito, etc. Horæ non nominantur auctore Censorino in lib. de die natali, ut in aliis postea legibus, veluti lege Julia de adulteriis, ut deprehensum adulterum quem nolit, aut non liceat occidere, retinere vir aut pater possit testandæ ejus rei gratia horis XX. *l. capite, ad l. Jul. de adult.* quam XX. horarum præscriptionem primo loco posuit Dynus in suo libro de præscriptionibus, Græci posuerunt male sub tit. de duobus diebus.

CAP. III. *De Die.*

Diem jam supra divisimus, horarum cujusque indicandarum causa, in naturalem, et civilem. Est et alia divisio dierum, inutiles, et continuos, et sessionum. Utiles sunt, quibus experiundi juris sui potestas est *l. 1. de div. temp. præs.* quas vocant, ὡρισμένας, ea forma, qua et utilem actionem plerumque ὡρισμένην. Sessionum quas vocant Βημαστικὰς, sunt quibus prætor, vel præses sedet pro tribunali, qui possunt non esse utiles, *l. 2. §. 1. si quis ordo in bo. poss. serv. l. 5. §. satisfationis, ut in poss. leg.* Continui qui sint notum est. De die hoc primum tradunt. Itineri faciendo in singulos dies prætorem præscribere XX. millia passuum ei, qui cavet judicio sisti præter eum diem quo cavet, et in quem sistere debet, *l. 1. si quis caut.* et in 1. Institution. *tit. de excus. tut.* Primum librum Institutionum, primam Institutionem vocant: secundum, secundam Institutionem. tertium tertiam Institutionem. Sic et Theophilus loquitur. Ea temporis præscriptio lege dari dicitur in *l. si cui in provincia, §. 1. Ex quib. caus. maj.* Et ab Ausonio ad Theonem.

Millia bis nongenta jubet demensio legum
Adnumerata reos per tot obire dies.

Id est, per dies XC. Sic legendum esse apud Ausonium me docuit Pet. Pithœus vir eruditissimus. At in cautione Judicio sisti, sicut diximus, in die ponenda ea dimensio servatur. Die non posita, ejus definitio remittitur ad virum bonum, sicut fit in stipulatione Ephesi dari, *l. de die, Qui satisd. cog.* Ante diem moriente eo, qui sisti debuit, solvitur stipulatio, *l. 4. eod. tit.* Secundo sub eodem titulo de die notant, biduum interdum pro uno die computari ex *l. 3. §. minorem, de minor.* et ideo ei, qui natus est bissexto, priore, vel posteriore die diem natalem esse VI. Kal. Mar. anno ætatis XXV. quo non intercalatur: quem complesse oportet, ut videatur major XXV. annorum. Sic et in aliis plerisque causis biduum illud pro uno die habetur, in usucapione, et in actione temporali, et in tempore constituto condemnatis, id est, in actione judicati, non tamen in lege commissoria, et ita recte accipit Hugolinus *l. 2. de divers. temp. præsc.* constituta differentia inter tempus legitimum, et conventionale: ita etiam Græci lib. 51. βασιλικῶν tit. 3. Tertio notant, diebus dominicis præsides debere custodias invisere, et curare ut commentarienses eos tractent humaniter, eisque nisi suo vivant, præbeant alimonia, et lavacra, *l. judices, C. de episc. audient.* Similiter constitutum est, ut episcopi visitent custodias κατὰ τετράδα, ἢ παρασκευὴν, id est, Mercurii, vel Veneris diebus, sive servi sint sive liberi, utque curent, et moneant præsides ea exequi, quæ legibus cauta sunt de custodia reorum: eis cessantibus, ut id deferant Imperatori. Ea constitutio fuit Græca, cujus pars desideratur in t. *C. de episc. aud.* Integra vero in *tit. de cust. reor.* Sententia extat lib. LX. Βασιλικῶν, quam inferius exponam commodiore loco. Partem, quæ est *l. 22. de epis. aud.* quam habeo, subjiciam. Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς Μηνᾷ ἐπάρχῳ πραιτωρίων. Οὐδένα ἐμβάλλεσθαι ἐν φυλακῇ δίχα προστάξεως τῶν κατὰ τὴν εὐδαίμονα ταύτην πόλιν, ἢ ἐν ἐπαρχίᾳ

ἐνδόξων, ἢ περιβλέπτων, ἢ λαμπροτάτων ἀρχόντων, ἢ τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκδίκων βουλόμεθα. ἐπὶ δὲ τῶν ἐμβληθέντων, ἢ ἐμβαλλομένων τοῖς θεοφιλεστάτοις τῶν τόπων ἐπισκόποις μίαν ἑκάστης ἑβδομάδος ἡμέραν τὴν τετράδα, ἢν τὴν παρασκευὴν τοῖς ἐν ταῖς φυλακαῖς διερευνᾶσθαι, καὶ σὺν ἀκριβείᾳ μανθάνειν τὰς τῶν αὐτῶν κατοχῆς αἰτίας καὶ εἴτε οἰκέται τυγχάνειεν ὄντες, εἴτε ἐλεύθεροι, εἴτε ἐπὶ χρήμασιν, εἴτε ἐπὶ ἄλλοις ἐγκλήμασιν, εἴτε ἐπὶ φόνοις ἐμβεβλημένοι παρασκευάζειν τοῖς ἐνδοξοτάτοις, καὶ περιβλέπτοις, καὶ λαμπροτάτοις ἄρχοντας, ταύτης τε τῆς εὐδαίμονος πόλεως, καὶ τῶν παρχιῶν ἐκεῖνα πράττειν ἐπ' αὐτοῖς ἅπερ ἡ πρὸς τοὺς ἐνδοξοτάτους ἐπάρχους περὶ τούτου κατοπεμφθεῖσα θεῖα ἡμῶν διαγορεύει διάταξις ἀδείας διδομένης τοῖς κατὰ καιρὸν θεοφιλεστάτοις ἐπισκόποις εἴ τινα ῥαθυμίαν ἴδοιεν γινομένην παρὰ τῶν κατὰ καιρὸν ἐνδοξοτάτων καὶ μεγαλοπρεπεστάτων, καὶ λαμπροτάτων ἀρχόντων, ἢ παρὰ τῶν πειθομένων αὐτοῖς τάξεων ταύτην μηνύειν ὡς ἂν ἡ προσήκουσα κατὰ τῶν ῥαθυμούντων ἐνεχθείη κίνησις. Dat. XV. Kal. Febr. CP. Decio Cos. Τετράδα καὶ παρασκευὴν interpretatus sum Mercurii, et Veneris recte. Petrus Alexandriæ can. 15. Τετράδι γὰρ καὶ παρασκευῇ νηστευτέον. τὴν μὲν διὰ τὸ κατὰ τοῦ Χριστοῦ τῆς προδοσίας συμβούλιον, τῇ δὲ παρασκευῇ διὰ τὸ σωτήριον πάθος. Quarto notant, die Sabbati Judæos non esse conveniendos, nullaque munera personalia, nullas angarias ab eis exigendas, *l.* 2. *C. de Judæis*. Quinto, ut dies Paschæ, et dies Natalis Domini, et Epiphaniarum, qui et τῶν φώτων dicitur, sint feriati ex *l. omnes* 7. *C. de feriis*. Idemque constituitur in diebus natalitiis urbium, qualia fuere Parilia Romæ. Feriatos dies Græci vocant ἀπράκτοις, et ἀργὰς ἡμέρας. Sexto, ut is, qui in diem debet, non nisi præterito eo die conveniatur, §. *omnis*, *Instit. de verb. obl.* Idemque esse in anno, et mense, *l.* 27. *et* 42. *de verb. obl.* Septimo, ut si eadem die duobus eadem res pignori obligetur, non sit alter altero potior, sed singulis in solidum res sit obligata pro quantitate debiti, *l. si fundus*, §. *pen. de pig.* Horæ potiorem creditorem non faciunt. Sic *l.* 6. *in princip. de excus. tut.* Ultimo, ut si quis ipso die latæ sententiæ appellaverit inter acta viva voce, hoc sufficiat etiamsi libellum non dederit, *l.* 5. §. *ult. de appel.* Itemque eodem die judicem consequentia, quæ desunt sententiæ supplere posse, ut si expensarum condemnationem, vel remissionem omiserit. Sententiæ tenorem ne eo quidem ipso die mutare posse, *l. Paulus*, *l. cum quærebatur*, *de re judic.* quæ duo tantum exempla Dynus de die proposuit. Adjecit et aliud Oldendorpius ex *l. Divu de in int. rest.* Contumaciam purgari, si quis post condemnationem eo ipso die sedentem Prætorem pro tribunali adierit. Est et aliud in *l. unius*, §. *pen. ff. de quæst. l.* 1. *de aq. quot. et æst.*

CAP. IV. *De Biduo*.

Ex Nov. xcv. primum notandum est, præsidem biduo antequam provinciam ingrediatur, debere decessori suo amice scribere, ut sibi officia mittat obviam: qui et tum annonas publicas desinet capere. Item condicionem ita datam, Illud facito in diebus, nullo alio adjecto, in biduo impleri debere, *l. inter illam*, §. *ult. de ver. sign.* Item ex *l.* 1. *C. de erog. mil. an.* militibus expeditionis tempore biduo buccellatum, uno die panem dari oportere, biduo carnem vervecinam, uno die lardum. Item ex *l.* 1 *C. de tract. et stat.* iis quibus dantur tractoriæ, id est, duplomata cursus publici causa, non esse jus stativa habendi, id est, ullo loco considendi ultra biduum. Item ex *l. ædiles*, 38. §. *vendendi, de ædil. ed.* quod solum solus Dynus notabit sub tempus venditionis ornata jumenta videri, quæ biduo ante venditionem ornata visa sunt. Sed pessime eum §. interpretatur. Lex ait emptori dari actionem ex empto, qua petat sibi tradi jumenta uti optime ornata fuerant vendendi causa, videlicet si in ipsa venditione ornata fuerint: nec enim de ornamentis aget, si biduo ante venditionem fuerint ornata, non in venditione ipsa. Hæc est ejus §. sententia. Dynus nescio quid adversi fingit, emptorem venditori opponere exceptionem bidui: quinimo opponet eam potius venditor emptori ornamenta petenti. Sed fortasse Dyni liber corruptus est, ut sunt omnes omnium doctorum, ita fuere semper negligentius descripti, et excusi. Id etiam de biduo adjici potest, libello fieri appellationem intra biduum in propria causa, in aliena intra triduum ex die sententiæ, *l.* 1. §. *biduum*: *quan. ap. sit. l. eos*, §. *sin autem*, *C. de appel.* quod Græci prætermiserunt: credo quia id Justiniani Nov. 23. abrogavit.

CAP. V. *De Tribus, et de quinque diebus.*

Interdictum de glande legenda competit, ut tertio quoque die glandem legere liceat, quæ ex mea arbore decidit in tuum fundum, *l.* 1. *de glan. leg. l. Julianus*, §. *glans*, *ad exhib.* Errorem advocati reum posse corrigere intra triduum, *l. ult. C. de err. adv.* Eum, qui recusavit judicem, intra triduum arbitrum eligere debere, *l. ult. C. de judic.* His perperam Dynus subjecit præscriptionem dierum quinque, quam dicit obstare ei, qui alium judicio sisti promisit, si eum sistat post dies quinque, ex *l. et si post tres*, *si quis caut.* Non loquitur ea lex de quinque diebus potius, quam de

pluribus, vel paucioribus. Ait enim, *Et si post tres, aut quinque pluresve dies.* Non loquitur de eo, qui alium sisti promisit, qui generaliter evitat pœnam sistendo post diem ex *l. sancimus, C. de fidejuss.* sed de eo, qui se ipsum sisti promisit, qui mora purgata non pœnam, sed quanti ea res est, evitat. Præterea tantum abest, ut repellat venientem post quinque dies, ut post plures dies venientem etiam admittat, si modo jus actoris ex mora deterius factum non sit: qua de re diximus in *l. si insulam, ff. verb. obligat.* De diebus tamen quinque si quis exemplum requirat, est in *l. 1. C. de tract. et stat.*

CAP. VI. *De septem, et novem diebus.*

Id inprimis cavetur *l. 1. C. de venation. ferar.* ut feræ quas duces ad principem transmittunt, septem diebus duntaxat resideant, et alantur in singulis civitatibus. Equis præscribuntur dies quinque in *l. 1. C. de tract. et stat.* Septem dies, qui præcedunt quinque sequuntur diem Paschæ, esse feriatos ex *l. ut in die, C. de feriis:* quod Georgius in Chronographia, quia editus est perperam titulo Annalium Constantinopoleos, Constantino tribuit. De novem diebus hoc reste notatur ex *Novel.* 115. post mortem debitoris novem diebus cessare exactionem creditorum, nec nisi post novem dies a morte debitoris experiri eos posse cum hæredibus, qua tamen ex re temporalis eorum actio in periculum non cadet. Novem illis diebus lugeri defunctum. Refertur etiam in *Nov.* 133. in nonum diem fieri μνήμας defunctorum: quod ex paganis sumptum esse iis verbis August. declarat in quæstionibus super Genesim: *Nescio utrum inveniatur alicui Sanctorum in scripturis celebratum esse luctum* IX. *dies, quod apud Latinos Novendial appellant. Unde mihi videntur ab hac consuetudine prohibendi, si qui Christianorum istum in mortuis suis numerum servant, qui magis est in Gentilium consuetudine.* Donatus in Phormione: *In nuptiis septimus dies instaurationem voti habet, ut in funere nonus dies, quo parentalia concluduntur.*

CAP. VII. *De diebus decem.*

Hoc primum notant, tria edicta proponi in contumacem in singula intermisso spatio x. dierum, *l. 69. de judic. l. properandum, §. et si quidem. C. eod. l. ult. C. de delat.* At *Nov.* 112. cuique edicto tribuit spatium xxx. dierum. Secundo constitutum factum sine die in decimum diem collatum videri, *l. promissor 21. §. 1. de const. pec.* qua de re diximus in *l. 41. de verb. oblig.* Tertium pertinet ad appellationum lapsus, quorum extremus dies olim fatalis erat, pro quo Justinianus præscripsit decem dies, *l. ult. §. et cum antea, C. de tem. et rep. appel.* Quarto notandum, sententiam arbitri aditi sine compromisso confirmari silentio x. dierum, id est, nisi intra decem dies litigatores testentur se ejus sententiæ non stare, *l. pen. C. de rec. arb.* Similiter a sententia judicis appellandum est intra dies x. sive propria sit sive aliena causa, *Nov.* 23. sublato veteri jure de biduo, et triduo, de quo diximus sup. et in *Nov.* 123. ut is, qui coram episcopo litigat cum clerico, monacho, vel ascetria, a sententia episcopi appellet præsidem intra dies x. et ut a præside iterum non appelletur, si pronuntiaverit injuste appellatum esse, vel contra, ut appelletur. Sexto ex *Nov.* 53. si reus vocatus extra suum territorium jussu principis, vel præfecti prætorio caveat judicio sisti, et pareat cautioni, actor vero non compareat, expectari actorem x. diebus, postea reum absolvi, et instantiam consumi, actorem expensarum nomine condemnari, et incidere in pœnam. Septimo, a lata sententia intra dies decem præfecto prætorio offerendum esse libellum retractandæ litis causa: quæ tamen res non remoratur executionem, si modo victor satisdato caveat de restituenda re sententia rescissa, *Nov.* 119. Libellus ille appellatur διδασκαλικὸν, et in *Nov.* 22. διδασκαλία, Gallice, *Requeste civile, et proposition d' erreur*, inter quæ tamen differentia est quædam. Hæc omnia Dynus prætermisit, et proponit illud tantum de appellatione intra decem dies exponenda, et aliud ex *l. quod si nolit, §. si quid, de ædil. edic.* summo errore, quandoquidem in eo non de x. sed de LX. diebus agitur. Non debuit etiam Oldendorpius quasi pertinentem ad causam decem dierum adferre *l. rerum mixtura, §. 1. de usurp. et usucap.* quæ quod de decem diebus, obiter et exempli tantum causa dicit.

CAP. VIII. *De* XV. *diebus.*

Ut in pecuniariis causis testes evocati XV. tantum dies cogantur permanere in judicio, *l. pen. C. de testib.* Ut XV. Paschæ diebus cesset omnis debitorum publicorum, et privatorum exactio, *l. omnes, l. actus, C. de Feriis.*

CAP. IX. *De diebus* XX.

Quod proponunt initio est ex illa Constitutione Græca, quæ desideratur in *tit. de custod. reor.* de qua diximus cap. 3. cujus integram sententiam proponam hoc loco. Ut in urbe regia nemo conjiciatur in carcerem sine jussu majorum judicum, nec in provinciis sine jussu præsidum, vel locorum defensorum. Notandum quod de defensoribus ait habere

eos præhensionem, *l. 7. C. de defen. civit.* curiosi, stationarii curagendarii non item, *l. 1. C. de curiosis*, *l. 1. C. de cohortal.* Nunciationem hi tamen habent. Item ut episcopi diebus Mercurii, et Veneris invisant reos, et exquirant causam custodiæ. Si servi fuerint, ut curent intra dies xx. a magistratibus noxios castigari, innoxios domino reddi, vel domino non apparente, absolvi. Liberos autem homines ex causa civili conjectos in carcerem, fidejussoribus datis vinculis liberari. Si fidejussores non inveniant, post dies xxx. solutos carceribus committi juratoriæ cautioni, ita tamen, ut si litem deseruerint jure suo cadant. In causa criminali ita distinguendum esse: Aut capitale est crimen, aut non capitale. Si non capitale, custodiam datis fidejussoribus, vel eis non inventis, post sex menses exire e carcere. Si capitale, reum delatum a publicis personis, veluti curiosis, aut stationariis, non committi fidejussoribus, sed post sex menses carcere laxari. Delatio fit ab eis sine inscriptione, calumniantes tamen talioni subjiciuntur. Delatum a privatis personis cum inscriptione, fidejussoribus datis, vel eis non inventis, post annum carcere laxari. Sed si præsumptio adversus eum faciat, manere eum in vinculis quoad res judicata sit, ac ne fidejussoribus quidem committi. Re judicata protinus pœnam exigi, sive corporalem, sive pecuniariam, ita tamen, ut si pecuniaria sit, liceat ei bonis cedere. In extremo statuit pœna x. librarum auri in præsides, et officia eorum nisi constituta servaverint, et episcopis dat facultatem eo nomine præsides interpellandi, et eorum negligentiam deferendi ad principem. Secundo notant ex *Nov.* περὶ παραςάσιμων, et *Nov.* 96. reum libello citatum non x. ut olim, sed xx. dies habere ad deliberandum, utrum cedere, aut contendere, vel judicem datum recusare velit, nec ante dies viginti cogendum eum contestari litem. Tertio ex *Nov.* 120. si quando ob debita fiscalia necesse sit a domibus sacris prædia vendi, ut actor, sive œconomus id per dies xx. proscriptum, et propositum habeat, et ea plus offerenti addicat. Quarto ex *l. 1. §. ult. C. ut omnes jud. tam civ. quam mil.* actionem civilem, vel criminalem, quæ in eum, qui magistratu aliquo functus est finito magistratu intenditur, intra dies xx. esse finiendam a lite contestata: Judicem qui intra dies xx. eam non finierit, multam subire x. librarum auri, et actionem perimi. Quinto ex *l. ult. C. de procur.* quæ tamen periit, quod esset Græca, ut aliæ omnes fere, notant, Si procuratoris fidejussor non se obligaverit ad certum tempus, et is decesserit intra dies xx. alium dari oportere. Sexto ex *l. 1. ff. de fugit.* veniam dari susceptori servi fugitivi, si eum intra dies xx. magistratui, vel domino reddiderit. Additur in extremo, productionem testium inter præsentes fieri debere intra dies xx. quod non puto extare in libris nostris. Et aliud *Nov.* 106.

CAP. X. *De diebus* xxx.

Primum hoc est, priore accusatore mortuo, vel ex justa causa impedito lege Julia nomen rei aboleri, repeti tamen ab alio accusationem posse intra xxx. dies utiles; qua de re est *l. 3. §. ult. de accusat. l. aut privatim, ad Turpil.* Svetonii *in August. cap.* 32. Similiter publice data abolitione repetendo reo præfiniti sunt dies xxx. *d. l. aut privatim.* Est et alia abolitio, quæ privatim datur accusatori a magistratu, post quam repeti reus non potest. Sed tamen ipsa petenda est intra dies xxx. ab instituta accusatione, ut constituitur in *l. 3. C. de abolit.* Secundum est, pupillo remitti pœnam commissi, si intra diem tricesimum vectigal intulerit, *l. Imperatores*, *§. ult. ff. de publ. et vect.* Commissum appellant τὸ κλεπτοτελώνημα. Tertium, Contra apochas intra dies xxx. non solutæ, vel non datæ pecuniæ exceptionem opponi, non post dies xxx. Sed neque post dies xxx. ea de re jusjurandum deferri. Excipiuntur apochæ rerum depositarum, publicorum tributorum, et datæ dotis, quibus nunquam ea opponitur exceptio, *l. in contractibus*, *C. de non num. pec.* Apochæ nomine tria significantur, Professiones solutæ pecuniæ debitæ proprie, Item professiones pecuniæ datæ, ut dotis datæ, vel rei depositæ, quas vocant ὁμολογίας ἀποληπτικάς. Item acceptilationes, Quartum est ex Constitutione illa *de cust. reor.* cujus sententiam exposui *cap.* 9. post dies xxx. in causa pecuniaria custodiam dimitti præstita cautione juratoria. Quintum, Ut interposita appellatione intra dies xxx. acta cum subscriptione judicis litigatoribus edantur, *l. judicibus*, *C. de appel. Nov.* 126. At in *Nov.* 134. vult Justinianus ea edi sine ulla dilatione, frustratoria scilicet, ut in *l. 1. C. de relat.* et sic in *l. eos*, *§. ult. C. de app.* Apostolos dandos esse ait sine ulla dilatione, qui tamen intra xxx. dies dantur ex *d. l. judicibus*, ut Græci interpretantur recte. Nam relationis verbo etiam Apostoli significantur, *l. si appellationem*, *C. eod.* Sextum est ex *l. pen. et ult. C. qui milit. pos.* ut servorum dominium amittant ii, quibus ignorantibus servi militiam, vel dignitatem adepti sunt, si re cognita eos intra dies xxx. non revocaverint: quod tamen tempus servis, qui jam militabant præscribitur a die Constitutionis, non iis, qui postea militarint: quod et Latini, et Græci interpretes non animadvertunt. Videntur et alia in re Græci cæcutire. Certum est servum ingenuum fieri, qui sciente domino militiam, vel dignitatem adeptus est, *d. l. pen. et ult.* quod et Græca Constitutione *De jure patronatus* Justinianus expressit, quæ deside-

ratur in titulo *de jure patron.* Adjiciunt Græci, idem esse in liberto, ut excidat jure patronatus, qui eum patitur esse militem, quod nusquam reperitur scriptum: et male interpretantur *l. ult. C. de libert. et eor. lib.* quæ libertos etiam militantes ait ob ingratitudinis causam in servitutem revocari. Si, inquit, militantes docebuntur ingrati: et ita in *l.* 1. *ff. de Obs. par. præst.* etiam militibus pietatis rationem constare debere. At illi sic eam accipiunt, quasi hoc ipso, quod militant sint ingrati, atque ideo redigi in servitutem possint: quod verum esse mihi persuadere non possum. Septimum est de tertio capite legis Aquiliæ, quo tanti damnatur is, qui damnum injuria dedit, quanti res in diebus xxx proximis plurimi fuerit, §. *capite*, *Instit. de leg. Aquil.* Est hoc caput legis de vulnerato, vel corrupto, et de occisis animalibus, quæ gregatim non pascuntur. Octavum est ex *l. ult. de tut. et cur. dat.* ut si peregre agant tutores, vel curatores dati, id eis a magistratibus notum fiat intra dies xxx. ex rescripto D. Marci. Nonum est ex *l. ult. C. de jur. delib.* ut hæres ex quo scierit apertas tabulas, vel sibi delatam hæreditatem, intra dies xxx. incipiat inventarium, si quidem velit ex inventario hæres esse. Decimum est ex *l.* 2. *C. de exhib. reis.* Reo exhibendo dari dies xxx. ad componendas res suas. Undecimum est ex *l. si vindicari*, *C. de pœnis*. Damnato a principe irato dari justos dies xxx. de qua Observ. v. scripsimus. Duodecimum est ex *l. ult. C. de delator.* quæ est Constitutio Græca, bona fiscalia, quæ dicuntur ab alio possideri, si incertus sit, et ignotus eorum possessor, statim non occupari a fisco. Dies xxx. dari, intra quos de jure suo disceptat apud Comitem rerum privatarum possessor, qui sua interesse arbitratur: et ea de re edicta proponi jussu Comitis. Decimumtertium est ex *l.* 1. *de lib. agnos.* Post divortium intra dies xxx. continuos muliere m debere marito testato denuntiare, se ex eo esse prægnantem, ut custodes mittat: quod est ex S. C. Planciano. xiv. est ex *l. ult C. de exat. trib.* quæ est Græca, ut post canonicarium missum tributorum exigendorum causa, compulsor non mittatur, nisi post mensem a die quo solvi debuit. Compulsorem vocat ἐξπελευςὴν. Sed huic Constitutioni derogatur *Nov.* 128. Mensem accipimus pro triginta duobus, et e contrario, ut in *l. ult. C. de jure deliber. l. ubi lex*, *De div. reg. jur.* nonaginta dies pro tribus mensibus, sexaginta pro duobus, et in *l.* 3. §. *ult. de suis*, *et legit. hær.* clxxxii. dies septimum mensem attingunt: et ita Hippocrates quodam loco cclxx. dies pro novem mensibus accipit. Alias tres menses latius accipiuntur pro diebus xciii. *l. ult. C. de temp. appel.* XV. est ex *l.* 5. *C. de erog. mil. anno.* ut actuarii, qui Græce dicuntur ὑπομνηματολύακες, id est, actorum, sive commentariorum custodes, intra dies xxx. tradant authentica pittacia. Secundum ea pittacia militibus fit erogatio annonarum, et ideo dicuntur pittacia τῶν ἀποτρόφων. xvi. est ex *Nov.* 17. Ne a præside λόγος ἀσυλίας detur ultra dies xxx. Id tempus Justinianus dicit esse modicum, sive σύμμετρον. ut et *l.* 1. §. *hoc interdicto*, *De itin. actuque priv.* Λόγος ἀσυλίας, id est. ἀσυλία, ut in *Nov.* 128. *et edicto* 2. Gallice *Franchise.* Est et λόγος πίςεως sive πίςις in *Nov.* 5. et in *edicto de officialibus*, Gallice *Saufconduit*, xvii. est id de quo diximus cap. 7. edictis singulis quibus contumaces evocantur, hodie esse præscriptos dies xxx. xviii. adjici potest ex xii. tab. de diebus justis xxx. judicato faciendo, qui tamen sunt mutati in dies lx. postea in menses iv. Constitutione Justiniani. Erant et Romæ olim xxx. dies justi auctore Festo Pompejo, et Macrobio Theodosio, cum exercitus esset imperatus, et vexillum in arce positum. xix. adjici potest ex *l. pen. C. de cust. reor.* Intra diem tricesimum Commentariensem semper debere numerum custodiarum, et qualitatem præsidi inculcare, quod lib. lx. βασιλικῶν interpretantur non male, καθέκαςην ἡμέραν ἕως λʹ. ἡμερῶν. Ultimo Græci hoc adjiciunt, quod unde sumpserint nescio, Καὶ αἱ διοβολαὶ τῶν μαρτύρων διὰ λʹ. ἡμέρας προχωροῦσι, quibus verbis significari puto, exceptiones testium esse opponendas intra dies xxx.

CAP. XI. *De diebus* . xl.

Hoc tantum notant, ut diebus xl. ante diem magnum Paschæ cesset cognitio criminalium quæstionum ex *l. quadraginta*, *et l. provinciarum, C. de feriis.* Excipitur latronum, et maxime Isaurorum quæstio: hi namque puniri etiam possunt ἐν τῇ ἁγίᾳ νηςείᾳ, inquiunt. Isauros ad eam legem Græci interpretantur ἅρπαγας φωνεῖς καὶ οἷς χεσιαρίοις φησίν. Apud Nicetam κουρσάριοι sunt piratæ: et ita vulgo hodie appellantur. Adjicit Oldendorpius ex Acc. in *l. prægnantis*, *De pœnis*, mulierem ultimo supplicio damnatam pleni uteri gratia dilata executione, post partum servari dies lx. quod Accurs. tradit sine lege. Opus est maxime lege in temporum præscriptionibus. Et *l.* 2. §. *si non propter*, *si quis cau.* nihil pro Accurs. facit. Exceptionem tantummodo dat ei, quæ post partum decubuit. At non omnes puerperæ decumbunt, vel non per dies xl.

CAP. XII. *De Diebus* l.

Ut præsides finito magistratu, et adsessores, et domestici eorum l. dies in provincia commorentur actiones provincialium excepturi, *l.* 1. *Cod. ut*

omnes jud. tam civil. l. 3. *C. de adsess. Nov.* 8. 95. 128. 164. Ut tutores, et curatores ex quo scierint se tutores datos, intra dies L. continuos excusent se, *l.* 13. *ff. de excus. tut. l.* 6. *C. eod.*

CAP. XIII. *De Diebus* LX.

Primum hoc est, ut ex die divortii intra LX. dies utiles vir jure mariti adulterii accusare uxorem possit, *l.* 6. *C. ad l. Jul. de adult.* Cor. Tac. lib. 11. Sexaginta dies ad consultandum datos. Jure mariti, id est, ut præferatur ceteris, et ut accuset sine inscriptione, *l. quamvis* 30. *C. eod.* Hoc quidem putant abrogari *Nov.* 117. quæ exigit a marito inscriptionem. Ex Græcis quidam dicunt sic intelligi eam posse, ut inscribat se maritus post dies LX. male: nam loquitur de marito, qui accusat uxorem adulterii constante matrimonio, quod olim non licebat, *l. crimen*, *C. ad leg. Jul. de adult.* Ex ea Nov. licet. Dies autem illi LX. a soluto matrimonio numerantur. Puto illos rectius sentire, qui, et quod ad inscriptionem attinet, jus vetus ea Nov. abrogari tradunt. Hodie igitur non probans maritus incidet in talionem: hæc enim est inscriptionis conditio. Olim non subscribebat crimini, atque adeo non incidebat in talionem. Quod enim est scriptum in *l. is cujus*, §. 1. *ff. ad leg. Jul. de adult.* ad S. C. Turpillianum referendum est, id est, ad pœnam quinque librarum auri, *l.* 3. §. *ult. ff. de prævaric. l. abolitionem*, *C. ad leg. Jul. de adult.* non ad pœnam talionis. Secundum est, ut qui vult fisco opponere compensationem, intra duos menses probet sibi deberi id quod deducit in compensationem, alioquin non admittitur compensatio, *l. aufertur*, §. *qui compensatione*, *ff. de jur. fisc.* Tertium est de actione redhibitoria, quæ diebus LX. utilibus sive duobus mensibus concluditur certis ex causis, quod non præstentur cautiones æditilitiæ, *l. si venditor*, *ff. de ædil. edic.* quod convenit ut si res empta displiceret, redhiberetur certo tempore non expresso, *l. quod si nolit*, §. *si quid ita*, *eod.* quod jumentorum venditorum ornamenta non tradantur, *l. ædiles* 2. *eod. tit.* Alias redhibitoria actio sex mensibus utilibus concluditur. Quartum est ex *l. tutor*, §. *usuræ*, *ff. de adm. tut.* Ut singulis annis duos menses habeat tutor immunes a præstandis usuris pupillaribus: hoc ei laxamentum datur exigendæ, et rursus occupandæ pecuniæ causa: atque ita usuras non præstat statim, id est, continuo, sed intermissis quoquo anno diebus LX. *Nov.* 72. Græci hoc ita accipiunt, quasi a suscepta administratione post menses duos usuris alligetur: male, nam huic rei præstituti sunt sex menses, *l. si tutor.*, *ff. de admin. tut.* Quinto loco proponunt, quod est in *l. ubi lex: de div. reg. jur.* Sed aliter ac sit in ea lege scriptum: nam in ea scriptum est, lege duorum mensium faciente mentionem, etiam sexagesimo primo die venientem audiri: quod videtur falsum. Eum enim, qui venit LXI. die, post duos menses venire certum est, quandoquidem mensem vulgo pro 30. diebus accipimus, ut dictum est supra *c.* 10. vel si latius accipiantur, ut, in temporibus appellationum, cur non potius dicitur etiam LXII. die venientem audiri? At Græci ita scribunt, Ἐὰν δύο μῆνας εἴπῃ ὁ νόμος καὶ ἑξήκοντα ἡμέραι ἀντὶ τούτων προσδέχονται: quod valde probo: nam ita in *l. pater*, *ad l. Jul. de adult.* traditur in diebus LX. et ipsum diem sexagesimum esse Sextum est ex *l. publicas*, *et l. omnes*, *C. de fer.* Duos menses esse feriatos a forensib. negotiis, reservatos scilicet *æstivis*, ut est legendum in *d. l. omnes*, *fervorib. mitigandis*, *et autumni fetibus decerpendis*: hæ sunt messium, et vindemiarum feriæ, Minutius Felix in Octav. *Sane, et ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant.* Cessabant etiam eis mensibus scholæ, ut Augustinus indicat 7. Conf. c. 2. Excipiuntur in *d. l. publicas* causæ fiscales, quæ agi illis mensib. possunt. Excipiuntur et pistoriæ, id est, ut Græci interpretantur, de mancipibus, περὶ μαγκίπων ἤτοι ἀρτοποιῶν: recte. Mancipes enim sunt curatores pistrinorum. Qui in *Nov.* 80. dicuntur προεστῶτες τῶν ἀρτοποιητικῶν ἐργαστηρίων, ab Harmenop. t. de dign. dicuntur mancipes: quod sumpsit ex lib. 6. βασιλικῶν t. 6. c. 1. et in *l.* 1. *ff. quod cujusque univer.* pro *pistorum*, libri βασιλικῶν habent mancipium, ex quibus etiam didicimus ita esse in ea legendum, pistorum, et naviculariorum, et quorundam aliorum. Male autem quidam *l. omnes* accipiunt de mensibus quatuor, ex quibus fuit interpres Cod. Theodosiani ad *l.* 2. *de feriis*, ubi etiam recenset legem quandam Theodorici regis, quæ ad verbum quibusdam codicibus male a quibusdam posita est post *l.* 1. *de feriis*, cum nec libri veteres, nec Græci eam agnoscant. Damnavit eam Alc. lib. VI. παρέργων, sed cujus esset, aut unde sumpta esset, nescivit. Septimum est ex *l.* 3. *C. de jur. emphyt.* ut emphyteuta si velit jus emphyteuseos vendere, id testato denuntiet principali domino, nolente domino emere, post duos menses id alteri jure distrahat, cogaturque dominus novum emphyteutam suscipere accepta pretii parte quinquagesima. Octavum est ex *l. in fraudem*, §. *fiscalibus*, *D. de jur. fisc.* ut fiscalibus debitoribus petentibus dilationem, in majoribus summis non plus quam tres menses, in minoribus non plus quam duo prorogentur. Nonum est ex Constitut. Græca, quæ desideratur in fine *tit. de bon. pos.* Ut qui detinent bona damnatorum perduellionis, in urbe regia intra menses duos, in provinciis intra octo ea deferant fisco: alioquin præter bonorum restitutionem in quadruplum damnan-

tur. Decimum est ex *l. 2. C. de sec. nupt. et l. non tantum, C. de legat.* parvum tempus, duorum mensium intelligi. Olim feminis præfiniti erant x. menses luctui peragendo. Ovid. 1. Fast.

Per totidem menses a funere conjugis uxor
Sustinet in vidua tristia signa domo,

Seneca de consolatione: *Majores decem mensium spatium lugentibus viros dederunt, ut cum pertinacia muliebri mœroris publica constitutione deciderent: non prohibuerunt luctus, sed finierunt.* Et ob id lege Julia Miscella intra annum nubenti remittebatur hæc conditio, Si iterum non nupserit, quia luctui nondum erat præfinitus annus, *Nov.* 22. Postea Theodosius adjecit duos menses, ut scilicet integrum annum lugeretur maritus, quos dum adjicit, parvum tempus se adjicere dicit in *d. l. 2.* Inde auctores, qui post Theodosium scripserunt, non de decem mensibus, sed de anno luctus loquuntur, et qui ante, annum accipiunt pro x. mensibus. Sidonius IV. Epist. *Si decessisset æger, tribueret hæredibus annui luctus tempus immune.* Apulejus 8. *Si luctu legitimo miserrimæ feminæ necessarium concesseris tempus, quoad residuis mensibus spatium reliquum compleatur anni.* XI. est ex *l. ult. C. de fideic. lib.* ut servo legato ea condicione, ut manumittatur, post duos menses a lite contestata cum hærede legati nomine, servus ipso jure liber fiat. Similiter servus venditus ea lege, ut manumittatur non addito tempore, ipso jure liber fit intra menses duos, *l. ult. ff. qui sine man. ad lib. perv.* XII. est ex *l. 1. C. de temp. appell.* ei, qui ad honorem, vel munus publicum nominatur, duos menses dari exequendæ appellationis causa. Ad eam valde pertinet *l. 2. C. Th. de decur.* quæ significat mensem non accipi ex initio Kalendarum, sed ex numero dierum, id est, ut 30. dies habeantur pro uno mense, atque ita duos menses feriarum accipi non est dubium. XIII. est ex *l. pen. Cod. de fidejuss.* fidejussorem sine scripto acceptum judicio sistendi causa non teneri ultra duos menses: nec enim præsumitur in longius tempus fidejussisse. Sine scripto acceptus videtur in privatis causis, etiamsi apud tabularium fidejubeat ὡς ἐν καταθέσει. At in publicis causis hæc testatio sive depositio pro scriptura est. XIV. est ex lege Julia, quæ instituta accusatione adulterii, vetat servos manumitti, et alienari intra dies LX. ne quæstioni subducantur, *l. 3. et ult. C. ad leg. Jul. de adult. l. prospexit, ff. qui et a quib. man.* XV. est ex *Nov.* 66. ut novellæ constitutiones post duos menses, quam insinuatæ fuerint, vim obtineant XVI. est ex *Nov.* 82. ut si a judicibus datis appellentur qui dederunt, causa appellationis exerceatur, et peragatur intra menses duos, post quos tempora fatalia currant, nec post fatalia impetretur reparatio, *l. 3. C. Th. de rep. ap. l. 2. §. sin autem, C. de temp. app.* XVII. ut criminalis causa, quæ movetur adversus clericos, apud Præsidem provinciæ intra duos menses finiatur, *Nov.* 83. XVIII. est ex *Nov.* 96. ut actor non ante possit libello reum convenire, quam satisdederit intra menses duos litem a se contestatum iri, vel omne damnum reo in duplum præstitum iri usque ad quantitatem aureorum 36. XIX. adjici potest, LX. dies ex 12. tab. debitores habitos in vinculis auctore Gel. lib. 20. c. 1. Adjiciendum item, Ab hærede inventarium, quod quidem jam diximus sup. cap. x. inchoandum esse intra dies xxx. absolvi debere intra dies LX. *l. ult. Cod. de jur. delib.* Ita fit ut ad inchoandum, et perficiendum inventarium habeat hæres menses tres, quot dari etiam tutori ad conficiendum inventarium bonorum pupillarium Harmenopulus scripsit *lib. 5. Epit. tit. 11. ex lib. 35. βασιλικῶν tit. 11. et lib. 37. tit. 7.* Sed jam de tribus mensibus tractare proprio capite incipiamus. Addatur tamen aliud, *l. 1. C. de natur lib.*

CAP. XIV. *De Tribus mensibus.*

Primum est ex *l. 1. C. de dilation.* Ut si dilatio petatur testium, vel instrumentorum ex eadem provincia exhibendorum causa, non plus quam tres menses prorogentur. Potest etiam adjici, quod de dilatione trium mensium allatum est proximo capite sup. ex *l. in fraudem, §. fiscalibus, de jur. fisc.* et de inventario conficiendo intra menses tres. Secundum, quod Eustathius proponit est hujusmodi, scriptum hæredem posse intra menses tres renunciare hæreditati, nec teneri creditoribus, etiamsi ante cognoverit se hæredem esse. Hoc tradit quasi renunciationi hæreditatis sive deliberationi sint præscripti tres menses, quod est falsum. Id sumit tamen ex *l. ult. C. de jur. del.* in illo loco, intra trium mensium spatium, quæ verba non ad renunciationem, sed ad confectionem inventarii referenda sunt, nempe hoc pacto, si hæres intra trium mensium spatium, intra quos adire potuit ex inventario, hæreditati renunciet: ex quo illud etiam efficitur perperam illi loco opponi *l. scimus, §. ult. C. de inoff. test.* Tertium est, litem nunciationis novi operis intra tres menses esse finiendam, *l. 1. C. de nov. oper. nunc.* Post tres menses eum, cui nunciatum est novum opus impune ædificare, præstita cautione de opere restituendo. Similiter lis originis, sive de conditione curiali intra tres menses definienda est, *l. generali, C. decur.* Quartum est ex *Nov.* 100. ut soluto matrimonio post biennium, intra decennium exceptio, vel quærela non

numeratæ dotis non nisi intra tres menses opponatur. Quintum est ex *Nov.* 115. ut si unus ex litigatoribus post cognitionalia certamina renunciaverit suis allegationibus, quasi nullas præterea prolaturus, alter nolit renunciare, sed cunctetur, et moras trahat, diffidens causæ suæ, et fingens se alias quasdam habere allegationes quas sit prolaturus, eo nomine non plus quam tres menses ei prorogentur. Solemne erat in dilationibus dandis trium mensium spatium. Sextum est ex *Nov.* 123. ut si quando ex laicis eligatur episcopus, non ante ordinetur, quam tres menses clericus inter clericos fuerit, et ut accusatore ejus, qui ad episcopum electus est, absente, nec accusationem implente intra tres menses, rem mox definiat is, qui episcopum ordinaturus est. Dynus pleraque ex iis, quæ diximus de duobus, et tribus mensibus, adfert. Sed valde depravatus est liber Dyni, et eadem sæpius quasi diversa in eo inculcantur, quædam etiam falsa. Addatur aliud ex *Nov.* 119. *cap.* 6.

CAP. XV. *De c. diebus*.

Cognatis, et agnatis dari centum dies utiles ad bonorum possessionem petendam ex quo se vocatos scierunt, *l.* 2. *C. qui adem. l.* 3. *ff. unde cog. l.* 1. §. *si intra, D. de succ. edic.* Similiter intra centum dies adeunda est hæreditas ex solemni lege testatoris, Titius hæres esto, cernitoque in diebus c. proximis quibus scieris poterisque, Nisi ita creveris, exhæres esto, ut in Frag. Ulp. t. 22. *l. si Titio*, §. 1. *quan. dies leg. ced. l.* 5. §. *et si hæres, de minor*, et ita diem aditionis accipere oportet in *l. Pannonius, de acquir. hæred. l. regula*, §. *si filiusfam. de jur. et fac. ignor.* Interdum lege definitur aditionis sive deliberationis tempus, ut in specie *l. scimus*, §. *ult. C. de inoff. test.* Si filius exhæredatus acturus sit de inofficioso testamento hærede adeunte: præcipitur namque hæredi, ne longior mora fiat exhæredato, inter præsentes, ut adeat intra sex menses, inter absentes intra annum. Alias vero a prætore aditionis sive deliberationis tempus datur, et quidem c. dies plerumque ad consultandum dantur. Possunt et plures. At ex Constitutione Justiniani certa sunt tempora, nec jam in arbitrio judicantium. A principe annus datur, a ceteris novem menses, *l. ult.* §. *sed quia, C. de ju. del.* Sed et olim sæpius, *l.* 3. *ff. de jur. delib.* Ex ea Constitutione semel tantum datur dies ad deliberandum. Est vero multo melius hodie ex inventario se pro hærede gerere; quam ex deliberatione: nam ex deliberatione hæres tenetur in solidum creditoribus hæreditariis, nec Falcidiæ beneficium habet. Ex inventario hæres tenetur pro viribus hæreditatis, et Falcidiæ beneficium habet. Verum contractiora sunt inventarii, quam deliberationis tempora. Inventarii sunt trium mensium. Deliberationis anni, vel novem mensium. Quid si ex deliberatione, et inventario se pro hærede gesserit? Quia ex deliberatione, tenetur in solidum creditoribus. Quia ex inventario, Falcidiam salvam habet, *d. l. ult.*

CAP. XVI. *De Mensibus quatuor*.

Primum est ex oratione D. Marci, ut si unus ex sociis altero cessante communes ædes refecerit, repetat impensas pro parte cum usuris centesimis intra menses quatuor, post quatuor menses, ut dominium ædium ei addicatur in solidum, et μονομερῶς, *l. cum duobus*, §. *idem respondit, ff. pro soc. l.* 4. *C. de ædif. priv.* Secundum est ex *l. in consiliariis, C. de adsessor.* qua cavetur, ne quis in sua provincia præsidi adsideat ultra menses quatuor, *l. hi qui, ff. ex quib. caus. major.* quod constituitur ne quid in suos gratiose, vel per calumniam admittat, auctore Paulo lib. 5. Sent. tit. 12. Tertium est ex *l. quinquaginta, ff. de excus. tut.* Tutore nominato se excusante, a die nominationis intra menses quatuor continuos causam excusationis exequendam, et definiendam esse. Quartum est ex *l.* 2. *et* 3. *C. de usur. rei jud.* Tempus faciendi judicati esse quatuor mensium, a quibus currunt usuræ centesimæ. Quintum est ex *l. ult. C. si pend. ap. mors interv.* intra certa tempora appellandum, hodie intra dies x. ut diximus cap. 7. dato libello; nisi ipso die condemnationis reus viva voce appellaverit. Intra certa tempora edenda sunt acta, dandi Apostoli, puta intra dies 30. ut *c.* 10. Est etiam intra certa tempora exequenda, et agenda appellationis causa, de quibus dicam hoc loco. Pauci reperientur, quia ea perfecte noverint. Fuere olim duo lapsus, et post secundum reparatio ex rescripto principis, varia tempora pro varietate judicum, et causarum, nec in omnibus reparatio, ut ex Cod. Theod. constat. Hodie sunt quatuor lapsus, et post quartum reparatio ex rescripto principis, nec tamen reparatio, nec tempora eadem semper. Reparatio duplex est, quæ Græce ἀνανέωσις: Legitima, ut post primum lapsum, reparatio prima: post secundum, id est, post primæ reparationis lapsum, secunda: post tertium, tertia: post quartum, est reparatio ex rescripto, ex aula, non ipso jure. Nunc finge, appellatione interposita ante primum lapsum, puta intra menses sex cum adhuc superessent menses duo, litigatorem vita decessisse: hæredi ejus non reliquum duntaxat temporis procedet, sed quatuor menses prorogabuntur ad agendam appellationem: qui nec current ex morte liti-

gatoris, sed ex quo finitum erit tempus hæredi deliberandi causa datum. Hic est ejus legis sensus. Itaque nihil ei obstat *l. cum antiquioribus*, *C. de ju. delib.* quæ non de tempore appellationis præstituto loquitur, an defuncto interim litigatore reliquum duntaxat tempus hæredi procedat, sed de tempore deliberationis, puta, de anno, qui hodie petitur a solo principe ex *l. ult. eod. tit.* An hærede interim moriente, reliquum duntaxat tempus hæredi hæredis relinquatur; diversæ sunt quæstiones. Diversum item jus. Hæredi novo, novi quatuor menses prorogantur ad agendam appellationem. Hæredi hæredis novo, nova deliberationis tempora non prorogantur. Litis incertior est, quam hæreditatis causa: ideoque laxioria ubique litibus agendis, quam hæreditatibus adeundis tempora præstituuntur. Sed ut summatim exponamus, quæ sint tempora exercendæ appellationis: Si ad sacrum auditorium appellatur, ab spectabilibus vel a judicibus delegatis a principe, sex, vel tres menses tribuuntur pro diversitate provinciarum. Si ad ordinarios judices, a delegatis, sive pedaneis duo menses, ut et sup. diximus cap. 15. Post horum lapsum, datur mensis. Post primi hujus mensis lapsum, datur alter. Rursus post hunc, tertius. Post tertii mensis lapsum, id est, post quatuor lapsus, intra menses tres reparatio ex rescripto datur, si a viris spectabilibus appellatum sit. Si a judicibus delegatis, reparatio non datur, et fit executio sententiæ statim post quartum lapsum, *d. l. 2. et. ult. C de repar. ap. Nov.* 126. *et* 82. Ad summam alias tempora esercendæ appellationis anno concluduntur, alias novem mensibus, alias quinque. Uniuscujusque lapsus extremus dies erat fatalis, id est, eo agenda erat causa, non citeriore. Verum Justinianus decem dies fatales fecit, quinque ante lapsum, et alios quinque post lapsum, ut diximus cap 7. qui ideo fatales verius dicuntur, quod eis disceptetur causa. Est in causarum disceptatione fatum aliquod, *l.* 41. *Cod. Th. de appellat.* et inde experiri de jure dicimus, id est, periculum facere. Dicuntur et temporales dies, *l. præcipimus, C. de app. l.* 2. *C. de temp. appel. l.* 65. *C. Th. de app. l. ult. C. Th. de repar. app.* Hæc vero tempora sunt præscripta ad agendam, et introducendam appellationem. Causa autem appellationis inchoata, peragenda est intra annum, vel saltem biennium, *d. l. ult.* §. *illud etiam, C. de temp. app. Nov.* 49. *vel* 50. *et* 126. Sed de his satis. Sextum est ex *Nov.* 68. *vel* 69. procuratori, sive actori absente domino, ex cujus ædibus præsenti vicino fit injuria, si dominus sit in proxima provincia quatuor menses dari ad eum evocandum: quod congruit cum *l.* 15. *C. Th. de jure fisc. l.* 41. *C. Th. de. app.* Septimum est ex *Nov.* 123. ut presbyteri, et diaconi, et hypodiaconi vocentur ad legitimam tutelam, vel curam, et gerant, si modo intra menses quatuor, ex quo se vocatos cognoverint, eam sua sponte suscipere se profiteantur, inviti nullam tutelam, vel curam suscipiunt, *l. generaliter. C. de episcop. et cleric.* qua de re extat epistola quædam Cipriani ad clerum, et plebem Furni constitutam lib. 1. et *Nov. Leonis* 68. qua adjicitur, posse tamen eos creari dispensatores, sive curatores testamentorum. qua de re dubitabatur propterea quod utrique ἐπίτροποι appellantur. Octavum est ex *Nov.* 124. ut si litigator uti oportet juraverit se nihil dedisse, vel promisisse, et intra menses quatuor a lata sententia perjurii convincantur, coerceatur pœnis tripli, vel dupli ea Constitutione comprehensis. Post quatuor menses tuebitur se præscriptione.

CAP. XVII. *De mensibus quinque.*

De primo diximus superiore capite, tempora exercendæ appellationis, quoties a judicibus pedaneis appellatur, ad summam concludi mensibus quinque. Alterum est ex *l. ult. C. de privil. schol.* ut scholares quibus commeatus datus est, intra menses quinque civiliter conveniri nequeant. Scholares milites sunt, ut ad eum *tit. de priv. schol.* ostendimus. Sub hoc tit. de quinque mensibus, Dynus falso ponit duo exempla, quorum unum est de tribus mensibus ex *l.* 1. *C. de dilat.* alterum de sex ex *l. sciendum*, §. *ult. ff. de ædil. ed.*

CAP. XVIII. *De mensibus sex.*

Primum hoc est, ut qui a peræquatore desertum agrum accepit, firmo jure eum teneat, reliqua prioris possessoris non solvat. Si superveniat qui agrum vindicet dominii, aut hypothecæ jure, et evincat, meliorationis sumptus ab eo consequatur, si modo is veniat intra sex menses post addictionem agri. Venienti post sex menses, præscriptio obstat, *l. ult. C. de censib. et censitor. l. locorum, C. de omni agro deser.* II. est de actione redhibitoria, quæ sex mensibus utilibus concluditur, *l. sciendum*, §. *ult. ff. de ædil. ed.* Excipiuntur casus expositi sup. cap. 15. III. est de actione æstimatoria Quanto minoris, quæ ex hac causa sex mensibus utilibus concluditur, quod ædilitiæ cautiones non præstentur, *l. si venditor*, *ff. eod.* Alias anno utili cuncluditur. Quartum est ex *l. si tutor*, *ff. de admin. tut.* ut tutor a suscepta administratione intra sex menses occupet pecunias pupillares, cui opponitur *l. tutor*, §. *usuræ eod. tit.* quam exposui sup. cap. 15. Quintum est ex *l.* 1. *C. ut omn. jud. tam civil.* Præsidem qui finito magistratum contra præcepta legum ante dies L. provincia excessit, reduci, et in provincia remanere per sex menses provincialium actiones excepturum. Ait Eu-

stathius, Ἐὰν ὁ ἄρχων μὴ μείνῃ τὰς ν΄. ἡμέρας μετὰ τὴν διαδοχὴν ἐν τῷ θέματι. Manifestum est provinciam ab eo vocari θέμα; et ita Zonaras in Heraclio, ἐκ τῶν θεμάτων, id est, ex provinciis. Theodorus Hermopolites lib. VI. tit. 1. οἱ στελλόμενοι ἄρχοντες εἰς τὰς ἐπαρχίας ἤγουν εἰς τὰ θέματα: et alio loco: ὁ πραίτωρ θράκης καὶ μακεδονίας δικαιοδοσίαν ἔχει κατὰ μόνων τῶν κατοικούντων ἐν τοῖς τοιούτοις θέμασι. Itaque apud Harmenopolum lib. 1. tit. 4. et lib. 3. tit. 3. θεματικοῖς κριτὰς et θεματικοῖς ἄρχοντας male interpretantur delegatos, sive pedaneos. Interpretari oportuit, provinciales. Sextum est ex *Nov.* 6. ut ne ex monachis, vel clericis ordinetur episcopus, nisi sex menses in clero permanserit: quod mutatur *Nov.* 123. et pro sex mensibus tres præstituuntur etiam in laicis. Septimum est ex *Nov.* 59. ut si œconomi ecclesiæ non solvant decanis, et ascetriis consuetudines, sive sportulas, quæ illis pro elatione funerum erogari solent, ex mora sex mensium alligentur usuris trientibus: fiebant funerum elationes sumptibus ecclesiæ, non defunctorum, et non a clericis, sed ab ascetriis mulieribus, et accoluthis, et decanis. Ascetriæ psallebant quasi præficæ olim. Acoluthi juvenes deferebant funalia. Decani feretrum, sive lectum, qui et lecticarii et copiatæ vispelliones olim. Octavum est ex *l. non tantum*, *ff. de excus. tut.* Tres tutelæ excusant a quarta, nisi si qui ex iis quorum tutela geritur, vel defertur, proximi sint pubertati, ut quia semestre duntaxat tempus supersit. Nonum est ex *Nov.* 131. ut piorum legatorum fructus, et usuræ, et accessiones omnes a tempore mortis debeantur, si in eis præstandis hæres sex mensibus moratus sit. Reliquorum legatorum usuræ, et fructus ex tempore moræ debentur, si fuerint per damnationem, vel ex tempore aditionis, si per vindicationem, non ex tempore mortis, testatoris, *l. ult. C. de usur. lega.* Decimum est ex *Nov.* 123. ut si intra sex menses non eligant episcopum ii ad quos electio pertinet, jus eligendi devolvatur ad ordinatorem. Undecimum est ex *l.* 1. *C. de dilat.* ut si dilatio petatur instrumentorum, vel personarum exhibendarum causa, ex continenti provincia non plus quam sex menses prorogentur, si ex transmarina, non plus quam novem, si ex eadem, non plus quam tres. XII. est ex *l. sancimus*, *C. de fidejus.* ut si quis fidejusserit reum judicio sisti intra diem certum adjecta pœna, puta intra sex, vel octo menses, ex die pœna statim non exigatur sed dentur fidejussori sex menses, intra quos sistendo reum evitet pœnam ipso jure commissam ex priore lapsu. XIII. est ex Constitutione Græca *De cust. reor.* de qua diximus cap. 9. ut custodiæ certis casibus vinculis liberentur post sex menses. XIV. est ex *l. ult. C. de jur. fisc.* ut omnis causa fiscalis post litem contestatam finiatur intra menses sex, et ideo in *l. properandum*, *C. de jud.* merito excipiuntur causæ fiscales. XV. ex Constitutione quadam Græca, quæ desideratur in tit. De *proc.* ut procuratore ad litem defuncto intra dies XX. domino peregre agenti in longinqua provincia detur sex menses, intra quos vel alium det procuratorem, vel ipse veniat. Sed si sit in proxima provincia, tempus arbitrio judicis constituetur, de qua dixi etiam aliquid *sup. cap.* 9. XVI. est de rescripto Antonini, quo cavetur, ut legatarii post sex menses, quam petere cœperint, etiam in res proprias hæredis inducantur, inde fructus percepturi quoad satisfiat, *l.* 5. §. *Imperator*, *ff. ut in posses. legat. l. certa*, *C. eod. tit.* XVII. est ex *l. ult C. de commeatu*, ut scriniarius, vel magisterianus, vel palatinus, qui commeatum acceperit, si supra commeatus diem sex mensibus abfuerit, quinque sequentibus postponatur. XVIII. est ex *Nov.* 101. ut si cognatus non curialis velit ab intestato cognato curiali ex asse succedere, intra sex menses apud acta se curiæ offerat, alioquin dodrans curiæ debetur. XIX addendus est casus, quo intra sex menses adeunda est hæreditas, ne fiat mora filio exhæredato, *l. penult.* §. *ult. C. de inoffic. testam.* de quo diximus cap. 15. XX. pertinet ad legem Æliam Sentiam, ut si minor XX. annis velit ancillam manumittere, hæc justa sit causa, si manumittat matrimonii causa, dummodo *intra sex* menses juret se eam ducturum, *l. si collactaneus*, §. *ult. ff. de manum. vindic.* XXI. est, ut in adultera crimen sex mensibus utilibus extinguatur, *l.* 1. §. *accusationem*, *ff. ad Turpil. l. ob commissa*, *C. eod.* XXII. est ex *l. si appellationem*, *C. de appel.* quod etiam c. XVI. adjiciendum est, Ut si spectabiles, vel clarissimi judices oblatam appellationem non recipiant, nec dare Apostolos velint, hac de re querela proponatur intra annum, vel sex menses secundum distinctionem ejus legis. Si judices delegati nolint eam recipere, intra menses quatuor. Potest et aliud addi ex *l. si legatum*, *ff. op. pub.* et aliud ex *l. obsistere*, *C. de an. et trib.*

CAP. XIX. *De* VII. VIII. IX. X. *mensibus*.

Septimo mense nasci partum perfectum, et legitimum, *l. septimo*, *ff. de statu homin.* quod Pythagoræo numero Paulus adscribit IV. Sententiarum tit. 9. et Censorinus De die natali. *Septimo,* inquit *partum jam esse maturum, eo quod in omnibus numeris septenarius plurimum possit.* Idem et alii innumeri. Sexto vel octavo perfectus non nascitur. Undecimo mense a morte mariti genitus non est legitimus ex *Nov.* 39. quod pugnat cum rescripto quodam Adriani, de quo Gellius *libro* 3. quod ita potest defendi, si edatur sub initium mensis XI. non sub finem. De mensibus octo unum expo

suimus cap. 13. ex Constit. Græca de bonis proscriptorum. Alterum est ex *Nov.* 69. Procuratori cui lis movetur, ad dominum evocandum ex proxima provincia dari IV. menses, ex longiori sex, ex remotissimis octo, vel IX. cui adjungenda est etiam *l.* 1. *C. de dilat.* et quod dictum est cap. 16. tempora appellationis exercendæ interdum concludi novem mensibus: et *cap.* 15. ad deliberandum novem menses dari a judicibus. De decem mensibus falso Dynus notavit ex *Nov.* 124. quod est de quatuor.

CAP. XX. *De Anno.*

Quod primo loco notant est de primo capite legis Aquiliæ: quo tanti reus damnatur, quanti res eo anno plurimi fuerit. Id caput est de occiso homine, vel quadrupede, quæ pecudum numero sit *l. ait lex*, *ff. ad leg. Aquil.* Annum continuum intelligimus, qui constat ex CCCLXV. diebus continuis, *l. ita vulneratus*, §. *æstimatio*, *ff. eod. l. cum hæres*, §. *Stichus*, *ff. de statulib. l. anniculus* 134. *C. de verb. sig.* Cicero de nat. deor. *Circuitus Solis orbium* V. *et* LX. *et* CCC. *quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam.* Sic legendum. Anniversarium annum satis nove dixere Impp. in *l.* 4. *C. de suscept.* Annum vero utilem dicimus, qui constat ex CCCLXV. diebus utilibus: et ita in annalibus actionibus, quæ annua præscriptione excluduntur, semper annum accipimus. Enumerabo breviter hoc loco, quem secundum facio, omnes annales actiones. Actio de peculio post mortem, emancipationem, manumissionem, alienationem ejus, qui in potestate nostra est, ut in *tit. quando de pec. act. an. sit*, *l.* 1. §. *si cum servo*, *si quid in fraud. pat. l. si filiusfamil.* 11. *de tutel. et rat. dist. l. pater* 17. *de cast. pec. l. Macedoniani*, *C. ad Maced. l. et ancillarum*, §. *si servus*, *D. de pecul.* quas male separatim, vel Dynus, vel Eustathius proponit quasi non idem eis contineatur. Actio rescissoria usucapionis, *l. in honorariis*, *ff. de obl. et act.* Actio Pauliana. Actio Qod judicii mutandi causa. Actio æstimatoria Quanto minoris, excepto uno casu, de quo c. 18. Interdictum unde vi. Interdictum, quod vi, aut clam. Et omnes prætoriæ pœnales excepta furti: velut actio in factum ex edicto, Si quis jus dicenti non obtemperaverit. Actio in duplum ex edicto De publicanis. Actio in factum ex edicto De in jus vocando, si in jus vocatus sit quem vocare non licebat. Actio in factum, quæ datur in eum, qui in jus vocatum vi exemit. Actio in factum, quæ in eum datur, per quem factum est quo minus quis in judicio sistat. Actio in factum, quæ in eum datur, qui rationes non edit, *l ult. ff. de eden.* quam et in eum competere Græci tradunt, qui non edit speciem actionis. Actio in quadruplum ex edicto de calumniatoribus. Actio depositi in duplum Quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit. Actio rerum amotarum, vel corruptarum ex edicto, Si quis testamento liber esse jussus fuerit. Rerum amotarum appellavi cum Græcis in *l. Titia*, §. *pen. ff. de man. testam. et l.* 1. *C. de noxal. act.* quod notandum: nam et in eo tit. *l. pen. et ult.* Jurisconsulti recte utuntur amovendi verbo: quod non fiat furtum proprie. Actio vi bonorum raptorum in quadruplum vel de turba in duplum. Actio in quadruplum ex tit. de incendio, rui. nauf. Actio quod metus causa in quadruplum. Actio injuriarum, *l.* 5. *C. de injur.* Interdictum ne vis fiat ei, qui in possessionem missus est. Interdictum de tabulis exhibendis auctore Paulo IV. *Sent. tit.* 7. quod ibi ostendimus late. Et civiles quædam pœnales, veluti actio ex lege Julia repetundarum in hæredem ejus, qui repetundarum arguitur, etiamsi lis non sit contestata cum defuncto, *l.* 2. *ff. ad leg. Jul. rep. l.* 2. *C. eod.* De eo, quod pervenit constabat esse perpetuam in hæredem. In reum repetundarum erit perpetua. Imo annua, *l. pen. C. eod.* Loquitur de Comite domorum in Cappadocia, qui erat sub Comite rerum privatarum. Sub eo procuratores, præpositi gynecio, suceptores, tabularii, coloni. Hi fisco si non inferant pensiones, quod dicant sibi pecunias ereptas a Comite domorum, intra annum id probare, et pecunias repetere debent: quod si non fecerint, nihilominus convenientur a fisco. Puto tamen adversus Comitem repetitionem perseverare etiam post annum, et legem illam eo tantum spectare, ut ostendat eis ea ratione anni inducias dari. Item omnes actiones populares, *l. ult. ff. de pop. act.* veluti de dejectis, et effusis, si liber homo occisus, vel si ei nocitum sit, Albi corrupti, Sepulcri violati, Apertarum tabularum ante quæstionem familiæ. Male excipit Accurs. interdictum, Ne quid in loco publico, quod est perpetuum. Nam non est omnino populare: quandoquidem non omnibus, sed ei tantum competit cujus interest. Populare tantum est ad aliquid, nempe quia ad publicam utilitatem pertinet, *l.* 2. §. *hoc interdictum, et* §. *pen. ff. ne quid in loc. pub. l.* 1. §. *ult. ff. de via pub.* Male etiam excipit interdictum de libero homine exhibendo quod est perpetuum: nam id esse populare inficior. Patet quidem omnibus, sed non ideo statim populare, sicut crimina stellionatus, expilatæ hæreditatis, prævaricationis, suspecti tutoris, omnibus patent, non tamen ideo publica sunt prorsus. Pertinet etiam ad utilitatem publicam, quoniam tuetur civium libertatem. At non ideo populare, nisi quid ex condemnatione in publicum redeat, ut ex illa De apertis tabulis ante quæstionem familiæ, cujus pœna aureorum c.

partim actori, partim publico infertur. Idemque sentiendum de actione Albi corrupti in aureos D. et Sepulcri violati in aureos C. et De dejectis, et effusis in aureos L. ut et apud Frontinum 11. de aquæductibus in S. C. quodam: Si quis adversus ea commiserit, in singulas res in dena millia damnas esset, ex quibus pars dimidia præmium accusatori daretur, cujus opera maxime convictus esset qui adversus hoc S. C. commisisset, pars altera media in ærarium redigeretur. Iisdem rationibus collusionis judicium etiamsi admisero esse actionem, non tamen censebitur popularis: quia ex ea nihil in ærarium redit: quæ tradidimus in necem glossæ oppositæ ad *d. l. ult. de pop. act.* Tertium est de testamento facto a milite jure militari, quod eo decedente intra annum missionis eodem jure valet, *l. quod dicitur, ff. de mil. test.* Post annum non valet jure militari. Quartum est ex Constit. Græca, quæ desideratur in *tit. de episc. et cler.* ut piorum legatorum actio ex inficiatione dupletur, videlicet si non solvantur intra annum, cujus fit mentio in §. *ult. Instit. de oblig. quæ quasi ex cont. nasc.* Quintum est de anno luctus, de quo diximus *c.* 13. Desideratur in eod. titulo *de episc. et cler.* Constitutio Græca, qua cavetur, ut si relicta uxore vir tondeatur, qua ex causa ea ætas concedebat matrimonii dissolutionem, ne mulier possit intra annum nubere impune, nisi pepererit intra annum: quod et divortio facto justa ex causa dicendum est, *l. consensu, §. si vero, l. si constante, C. de repud. Nov.* 22. At viro mortuo idem non esse dicendum arbitror: nam et si peperit intra annum, elugere virum debet, quia non tantum propter turbationem sanguinis luctus indicitur, sed et propter reverentiam mariti, nisi sit vir luctu indignus, *l. liberorum, §. 1. ff. de iis, qui not. inf.* et ut est apud Harmenopulum lib. 4. tit. 6. post partum mulier ἐν τῷ πένθει alii non potest nubere, ἐν τῷ πενθίμῳ potest: πένθος est virorum luctu dignorum, πένθιμος indignorum. Sextum est ex *l. ult. C. de dote cav. et non. num.* ut soluto matrimonio, exceptio, vel querela non numeratæ dotis intra annum opponatur, quod ita procedere Justinianus in Novel. 100. constituit, si biennio tantum duraverit matrimonium: alioquin vel nullo modo opponitur, vel intra tres menses tantum, ut diximus cap. 14. Septimum est ex *l. 5. C. de cens. et censit.* ut qui se gravatum dicit a peræquatore, vel censitore, ea de re queri et agere possit intra annum, non post annum. Octavum est, ut qui intra annum non petunt tutorem impuberi, ejus successionem legitimam amittant si impubes decesserit, *l.* 10. *C. de leg. hær. l.* 2. §. *si mater, ff. ad Tertyl.* Nonum est de reis adnotatis, qui annum habent ad se purgandum, intra annum bona eorum obsignantur, post annum fisco vindicantur nisi venerint, *l.* 1. *et* 2. *ff. de req. vel abs. dam.* Decimum est ex *Nov.* 123. Ut si servus clericus fiat ignorante domino jus habeat dominus eum revocandi intra annum. Militiam, vel dignitatem adeptus, perpetuo revocari potest: male enim vulgo interpretantur *l. pen. et ult. C. qui milit. non poss.* ut diximus cap. 10. Clericus non nisi intra annum. At ex *Nov.* Leonis 9. etiam perpetuo, atque ita D. Paulus Onesimum Philemonis servum remisit ad Philemonem: qua de re in Clementis c. 82. Et sic servus monachus cum ex eadem *Nov.* 123. non possit revocari nisi intra triennium, ex Leonis *Nov.* 10. perpetuo revocari potest. XI. est de bonorum possessione, quæ a liberis, et parentibus petenda est intra annum, non solum si suo nomine veniant directo, sed et si per servos hæredes scriptos, *l.* 1. *ff. de suc. ed. l. filii, in fin. ff. ad S. C. Tertyl.* XII. est, ut magistratus, vel officialis, qui finita administratione pecuniam fiscalem penes se esse professus est, et retinet, intra annum teneatur tantum quasi debitor fiscalis, post annum lege Julia de residuis, *l. sacrilegi, §. ult. ff. ad leg. Jul. pec.* XIII. est de causis criminalibus, quæ olim finiendæ erant intra annum: cujus juris vestigium est in *l. reus, ff. de mu. et hon.* ut Obs. 1. c. 8. ostendimus, et in *l. in S. C. §. pen. ff. ad Turp.* ubi hæc verba, *vel biennio*, Triboniani sunt, cujus princeps biennium causis criminalibus præscripsit. Merito igitur, ut ea *l. reus* continetur, intra annum reus delatus honores petere non potest. XIV. est ex *l. 2. C. de naufr.* ut navicularius, qui exportat publicas species intra annum probet naufragium, quod allegat: quod videtur pugnare cum *l. pen. ejusdem tit.* quæ biennium statuit. Solutio sumenda est ex *l.* 2. *C. Th. eod. tit.* quæ pro locorum intervallo annum aut biennium statuendum esse declarat. XV. est ex *Nov.* 1. Ut si hæres monitus sententia judicis in exequenda voluntate defuncti annum moratus sit, hæreditatem amittat deducta portione legitima, si ex eis sit quibus portio legitima debetur: idemque est in legatario, et fideicommissario. Additur ex *Nov.* 131. ut si jusserit testator ξενῶνα fieri, intra annum extruatur, et perficiatur. XVI. est ex *Nov.* 123. et *Nov.* 6. Ut ne episcopi supra annum absint extra episcopem suam. XVII. est ex constitutione quadam Græca, quæ desideratur in *tit. de episcop. aud.* ut episcopus, et tres bonæ opinionis viri singulis annis inspiciant opera civitatis, et curent ea metiri, eorumque rationem ab administrator bus reddi. Hæc tantum Græci. Addi pleraque possunt, ut quod diximus supra c. 15. 16. 18 annum ad deliberandum dari, et interdum intra annum adeundam hæreditatem, et interdum tempora appellationis exercendæ anno concludi. Cœptam item appellationis causam intra annum esse finiendam. Addi etiam po-

test ex *l. ult. C. de ju. delib.* Inventario faciendo esse præscriptum annum, si ab eo loco, in quo sunt bona hæreditaria, longe absit hæres, Præsenti tres menses dantur, ut diximus *cap.* 13. Item aliud ex *l.* 1. §. *sin vero*, *C. de ads. tol.* eum qui ex libertate in servitutem vocatur juratoriæ cautioni committi, et ea præstita si annum abfuerit, in servitutem trahi. Item ex *tit. C. de rei uxor. act.* Dotem quæ in rebus mobilibus, aut moventibus consistit, intra annum esse reddendam. Item ex *l.* 2. *et* 3. *C. de commeatu*, ut miles qui supra commeatus diem annum abfuerit, decem sequentibus postponatur. Item qui Reip. causa abfuerunt, reversi habeant anni vacationem, §. *item qui Reip. Inst. de exc. tut.* Item ex *Nov.* 112. ut post tria edicta, si intra annum non venerit contumax litigator, causa agatur μονομερῶς. Item ex *l.* 6. *C. de erog. mil. an. et l. pen.* §. *pen. C. de præs.* 30. *an et l. quamvis*, *C. de decur.* alia quædam.

CAP. XXI. *De biennio.*

Primum, ut post annos liber esse jussus, post biennium liber fiat, *l. libertas*, §. *ult. ff. de man. test.* Secundum, ut si biennio non apparuerit conductor, nec solverit pensiones, possit expelli, et invecta illataque eo absente adhibitis tabularis describi, *l. quæro*, §. *inter*, *l. cum domini*, *D. Loc.* Lex, *l. cum domini*, est ex lib. de off. præf. vigil. quod casum ponit, quo impune horrea, et insulæ effringuntur, quæ res ne fiat temere pertinet ad curam præfecti vigilum, *l.* 3. §. *effracturæ*, *ff. de off. præf. vig.* Idem vero dicimus de emphyteuticario ecclesiastico, *Nov.* 120. Tertium est de causis criminalibus, ut finiantur intra biennium, *l. ult. C. ut intra cer. temp. crimin. quæst. ter.* excipiuntur aliquot casus, quorum unum exposuimus *c.* 19. alterum *c.* 13. Quartum est de actione de dolo, quæ ex Constantini lege biennio continuo concluditur, *l. ult. C. de dolo*, olim erat annalis. Quintum est ex *l. si mulier perfectæ*, *C. ad S. C. Vellej.* mulierem quæ pro alio intercessit non juvari S. C. Vellejano, si post biennium denuo ejusdem rei nomine se obligaverit, vel satisdederit: idemque est in *Nov.* 61. quod si pro extraneo intercedat, locum habet, non si pro marito: nam et si sæpius intercedat pro marito, non tenetur *Nov.* 134. etiamsi post biennium iteretur obligatio, quod Græci notant. Sic pro extraneo intercedens ipso jure obligatur, pro marito non item. Pro extraneo intercedens non juvabatur ante S. C. Vellejanum. Pro marito intercedens adjuvabatur edictis quibusdam. Sextum est de exceptione non numeratæ pecuniæ, quæ biennio continuo extinguitur, *l. in contractibus*, *C. de non num. pec.* olim quinquennio. Alia sunt tempora exceptionis non numeratæ dotis. Septimum est ex *l.* 2. *C de sponsal.* ut si sponsus præsens in eadem provincia intra biennium non exequatur nuptias, possit puella impune alii nubere. Absens expectatur triennium, *l.* 2. *C. de repud.* Octavum est ex *l. ult. C. de jur. dot.* ut promissor dotis post biennium præstet redditus, pensiones, et usuras trientes, quæ alias non solent venire ex stipulatione nisi in stipulatum deductæ sint, nec redditus nisi post litem contestatam. Nonum est ex *l. ult. C. de jur. dom. imp.* ut creditor, etiamsi nihil de eo convenerit, possit pignus distrahere biennio postquam debitori testato denunciaverit, vel judex pronunciaverit pecuniam solvi, et ut non invento emptore certis dilationibus, et denunciationibus observatis, tum a principe pignoris dominium creditori addicatur, ita tamen ut adhuc intra biennium id debitor soluta sorte, et usuris et damnis recipere possit. X. hoc est, Legatione functis biennii vacationem dari, *l. filius*, *l. Paulus*, §. 1. *l. vicarius*, *ff. de legation. l.* 3. *C. eod. l.* 2. *C. de muner. et honor. non cont.* XI. est ex *Nov.* 134. ut uxorem ob adulterii crimen conjectam in monasterium maritus intra biennium reducere possit si velit: Olim si reduxisset, fiebat lenocinii reus. XII. est ex *l.* 1. *C. de sent. præf. præt.* ut contra sententiam præf. prætorio, postquam ei successum fuerit, intra biennium liceat principem supplicare per libellum. XIII. est ex *l.* 7. *C. de om. agr. des.* Eos qui prædia defecta ἄπορα suscipiunt, non nisi post biennium solemnem canonem fisco inferre. Cui addendum ex *l.* 8. *eod. tit.* ut qui prædia deserta occupant, ab eis ea dominus possit repetere intra biennium redditis meliorationibus: quod videtur pugnare cum *l. locorum*, *eod. tit. et ult. C. de cens. et censitor.* de quibus supra *cap.* 18. Sed illæ de eo loquuntur, cui addicta sunt prædia a perequatore. Lex autem 8. de eo qui occupavit, quod sic Græci: ὁ ἐρήμου ἀγροῦ ἐπιβὰς, ἐντός δύο ἐτῶν ἐναγέσθω παρὰ τοῦ δεσπότου. XIV. est ex *l. ult. C. de bon. auct. jud. pos.* ut quibusdam creditoribus missis in possessionem, quibusdam non missis, admittantur etiam non missi intra biennium inter præsentes, vel intra quadriennium inter absentes. XV. est ex *l.* 1. *D. de term. moto*, ut qui in movendis terminis alii ministerium præbuit, biennio ad opus publicum detur. Addatur et quod de naufragio probando intra biennium diximus cap. superiore, et de causa appellationis peragenda intra biennium *cap.* 16. Item ex *Nov.* 15. ut defensor civitatis biennio id muneris administret. Itemque patronus fisci ex *l. sancimus* 12. *et l. petitionem*, *l. jubemus*, *C. de advoc. div. jud.* et primicerius fabricæ, *l.* 2. *C. de fabricens.* et primicerius notariorum, *l.* 2. *C. de primic. et not.*, et alii *l.* 1. *C. de decan. l.* 1. *C. de*

mensor. l. Alexandrinis, C. de decur. l. ult. C. de off. præf. urb. Et aliud ex *l. ult. C. de commeatu*. Et aliud ex *l.* 1. *C. si quac. præd. potest.*

CAP. XXII. *De Trienni o.*

Primum est de usucapione rerum mobilium, quæ hodie triennio perficitur, *l.* 1. *C. de usuc. transform.* Adjiciunt etiam Græci servitutem aquæ triennio acquiri ex *l.* 2. *C. de serv. et aq.* videntur namque in ea legisse *mobilium*, sed forsitan rectius *immobilium*, ut scilicet servitutes comparentur rebus immobilibus, sicut et panes civiles, *Nov.* 7. Secundum est de emphyteuticario, ut excidat jure emphyteuseos, si triennio cessaverit in solvendo canone, *l.* 2. *C. de ju. emphyt.* De paganico loquimur: nam aliud esse in ecclesiastico capite superiore ostendimus. Tertium est ex *l.* 1. *C. de fideic.* ut si triennio solutum sit annuum legatum, in futurum etiam perpetuo debeatur, nisi probaverit hæres in triennium tantummodo id fuisse relictum. Constabat in ea specie relictum fuisse legatum. Sed de tempore dubitatur. Quartum est ex *l.* 4. *C. de vectig. et com.* ut locentur publica in triennium. Olim in quinquennium, ut Varro scribit IV. de Ling. Lat. Quintum ex *l. pen. C. de pat. pot.* ut filio jam trimo a patre petantur alimenta. Sextum est ex *l.* 4. *ff. de incen. rui. et nauf.* ut qui ex naufragio graviorem prædam appetierunt, liberi in triennium relegentur, vel ad opus publicum dentur. Retinent Græci ubique vocem Latinam *πραίδα*, ut et in legibus Georgicis Justiniani, *περὶ πραίδας ζώων*. Moscopulus *περὶ χεδῶν πραῖδα ἡ γινομένη βλάβη ἐν ἀμπελῶσι καὶ ἀγροῖς καὶ τοιούτοις τισί*. VII. est ex *l. properandum, C. de ujdic.* lites civiles triennio esse finiendas: quod et Manuelis Comneni Nov. quadam confirmatum est. Excipiuntur casus plerique suis locis supra digesti. VIII. est ex *l. pen. C. de apochis pub.* ut qui proximo triennio prolatis apochis ostendit se publica tributa solvisse, præsumatur omni tempore solvisse. IX. ex *l. ult. C. de rep. hæred.* ut suus hæres major XXIX. annis, qui recusavit hæreditatem, rebus integris intra triennium possit ad eam reverti. Itemque minor post annos XXIX. triennium habet. Decimum est ex *l.* 1. *C. de sent. adv. fis. lat. ret.* Res judicatas adversus fiscum intra triennium retractari. Undecimum est ex *Nov.* 22. solvi matrimonium si vir per triennium non fecerit *τὰ τῆς φύσεως*. Antea biennium, *l. in causis, C. de repud.* Addatur et quod cap. superiore dictum est de sponso, qui non exequitur nuptias intra triennium, et cap. 20. de servo monacho revocando intra triennium. Et ex *l.* 2. *C. de mun. et hon. non cont.* ab honoribus ad alios honores triennii vacationem dari. Et ex *Nov.* 123 ut aleatori triennio interdicatur sacro ministerio. Et aliud ex *l. per hanc, C. de adv. div. judicum* ex qua in *l. ult.* ejusdem tit. pro *biennium*, forte legendum, *triennium*. Et aliud ex *l. ult. C. de commeatu*. Adde *l.* 9. §. 1. *De ritu nupt.*

CAP. XXIII. *De quadriennio.*

Primum est de quadrienni præscriptione, quæ fisco datur, et adversus fiscum. Fisco, si alienaverit rem alienam, vel alii pignori obligatam, et eo nomine conveniatur a domino, aut creditore pignoraticio, *l.* 2. *C. de quad. præsc.* Adversus fiscum, si post quadriennium vindicet bona quasi vacantia, quæ alius tenere cœpit, *l.* 1. *C. eod. tit. l.* 1. §. *Divus, ff. de jur. fis. l. intra, ff. de div. temp. præscr.* II. est de restitutione in integrum. Hæc olim anno utili extinguebatur, hodie quadriennio continuo, *l. ult. C. de temp. in integ. rest. l. ult. C. de rep. hær.* De restitutione in integrum loquimur, quæ fit cognitione prætoris, sive minori ea post annum ætatis XXV. sive majori concedatur. Itaque recte sentiunt Græci, venditionem rescindi officio prætoris secundum *l.* 2. *C. de resc. vend.* si supra dimidiam veri pretii fraus intervenerit, intra quadriennium duntaxat, atque ita in foro servari referunt. Imo et decreto Romani Lacapeni *περὶ ὑπερθεματισμοῦ* ita definitum est. His potest de quadriennio adjici quod tradidimus supra *cap.* 21. ex *l. ult. C. de bon. auct. jud. pos.* Et aliud ex *l.* 2. *C. de commeatu*. Et aliud ex *l. uxor., C. de repud.* quod tamen abrogatur *Nov.* 117.

CAP. XXIV. *De quinquennio.*

Primum est de querela inofficiosi testamenti, quæ quinquennio extinguitur *l.* 2. *C. in quib. cau. in interg. rest. nec non est.* Post quinquennium non potest agi querela, nisi ex magna, et justa causa, *l. contra, C. de inoff. test.* Secundum est ex *l. ult. C. de postl. et redemp. ab host.* redemptum ab hostibus, a redemptore teneri quasi pignoris jure, liberari solutione pretii, vel opere quinquennii. Tertium hoc est, divortio facto culpa mulieris, ante quinquennium non posse eam alii nubere, et interim subjici lege Juliæ ac si divortium factum non esset, *l. consensu, §. hæc nisi, C. de repud. Nov.* 22. quod secundum Novellas novissimas ita procedit, si culpa uxoris factum sit, ut repudium. sive *ἀποστάσιον* maritus mitteret, *Nov.* 117. nisi adulterii causa miserit: quo casu nec post quinquennium mulier alii nubere potest, sed conjicitur in monasterium. Quod si mulier ipsa sine causa repudium miserit, ex eadem *Nov.* etiam in monasterium conjicitur, nec ullo tempore potest alii nu-

et prætoris edicto constat ex annis xxv. tam in femina, quam in masculo perfectam, et legitimam ætatem æstimari. Ex venia principis in masculo ex annis xx. In femina ex annis xviii. *l. 2. C. de iis, qui ven. æt. imp.* quæ specialiter dicitur firma ætas proxima legitimæ in *l. 1. C. eod. tit.* Virgil. iv. eclog. *Hinc ubi jam firmata virum te fecerit ætas.* Et ex *Nov. Leonis* 28. ipso jure. De annis xv. hoc notant, ut curatores operum publicorum usque ad annos xv. teneantur, si opera vitium fecerint, *l. omnes* 7. *C. de op. pub.* et ut curialis, vel officialis, non ante ordinetur episcopus, quam se in monasterio exercuerit per annos xv. *Nov.* 123. et ut qui reditum certum donavit, cum possessiones nullas habeat, damnetur statim præstare æstimationem redituum annorum xv. *l. si quis argentum, §. sin autem, C. de don.* De annis sexdecim, ne fiat σιτώνης nisi qui xvi. annum excessit, *l. 2. in princ. ff. de vac. mun.* Sed hoc est potius de annis xvii. nam exigit quodammodo in curatore rei frumentariæ plenam pubertatem.

CAP. XXVIII. *De annis* xx.

Primum est ex S. C. Claudiano, ut major viginti annis, id est, qui complevit viginti annos, qui se venire patitur pretii partiendi causa, servus fiat, nec manumissus recipiat ingenuitatem, *§. pen. Instit. de ju. per. l 1. ff. quib. ad lib. proc. non. licet.* Secundum est ex lege Ælia Sentia, ut minor xx. annis non possit servum manumittere nisi vindicta causa probata apud Concilium, ad quam pertinet *l. 1. ff. de manumiss. l. 4. ff. de ser. exp.* quas male sub hoc tit. Græci separatim exponunt. Ei vero derogatum est Constitutionibus Justiniani, nam viget quidem ea lex inter vivos: at ut testamento minor xx. annis exephebus etiam posset manumittere primum constituit Justinianus *§. ult. Instit. qui et quib. ex cau. man. non poss.* deinde, ut etiam ephebus, *Nov.* 119. Tertium est ex lege Julia, ut minor annorum xx. non cogatur judicare, *l. cum lege. ff. de rec. qui arb. rec.* Eligitur enim interdum, et datur judex dummodo sit exephebus, *l. quidam, de re jud.* Quartum est de criminibus, quæ regulariter xx. annis extinguuntur, *l. querela, C. ad leg. Corn. de fals.* Excipiuntur tria, quæ quinquennio extinguuntur, de quibus diximus sup. *cap.* 24. Excipitur etiam crimen injuriarum, quod anno extinguitur, *l. 5. C. de injur.* Similiter vero omnes actiones civiles fiscales, excepta causa commissi et vacantium bonorum, de quibus diximus sup. xx. annis, extinguuntur, *l. in omnibus, D. de diver. temp. præscr. l. 1. §. pen. et ult. D. de jur. fisc. l. 2. et 3. D. de req. nec abs. dam.* Vulgo autem male in *d. l. 1. §. ult. differri,* cum sit legendum *deferri,* pro quo Græci προσαγγέλλεσθαι lib. 56. Βασιλικῶν, tit. 11. ac similiter, ut ex Petro Fabro rari et singularis ingenii viro, cum ego tum alii plures didicerunt, pro *defendere*, legendum *deferre* in *l. famosi, D. ad leg. jul. majest.* pro quo Græci habent κινεῖν in *l. mulierem, D. de accus.* Rursus Reip. rationes subscriptæ et expunctæ adversus administratorem rerum civitatis non tractantur ultra annos xx. et adversus hæredem ejus ultra annos x. *d. l. in omnibus, l. calculi, D. de adm. rer. ad civ. pert.* Quintum est, justum tempus militiæ esse xx. annorum, quod civilium munerum vacationem præstat, *l. 1. C. de excu. vet. l. 3. C. de iis qui non impl. stip. sac. sol. sunt, l. 1. C. de profess.* Sextum est ex *l. 2. C. de long. temp. præs. quæ pro lib. op.* ut qui bona fide fuerit in possessione libertatis per annos xx. ei non possit fieri controversia status. De xx. annis addi unum potest ex superiori capite, et alia quædam ex *cap.* 16. Addendum et ex *l. in testimonium, D. de testib.* minorem xx. annis in criminalibus causis testimonium dicere non cogi: impubes prohibetur, *l. 3. §. lege, eod.*

CAP. XXIX. *De annis* xxv.

Hæc dicitur ætas plena, integra, perfecta multis in locis, quos referre putidum esset. Et status in *l. cum pater, §. curatoris, D. de leg. 2. l. cum de ætate, D. de probat. l. pen. C. quan. dies leg. ced.* Et justa ac legitima a lege Lætoria, ut constat ex *l. 2. C. Th. de donat.* in qua ita est rescriptum, *Donec annos Lætoriæ legis egressus legitimam compleverit ætatem.* In hanc usque ætatem homines curatorum auxilio reguntur, *l. 1. D. de minor.* Minori xxv. annis juris ignorantia prodest, *l. regula, D. de jur. et fac. ignor. l. 2. C. eod. tit.* Minor xxv. annis adulterii accusare non potest, *l. si maritus 2. §. lex, D. ad leg. Jul. de adult.* Minor xxv. annis decurio fieri, vel ad honores aut munera civilia admitti non potest, *l. non tantum, D. de decur. l. ad Remp. D. de mun. et honor. l. 2. §. 1. D. de vac. mun. l. 2. C. qui prof. se exc.* quod tamen exceptiones habet quasdam. Eadem ætas exigitur in judice, ut Harmenopulus scribit lib. 1. ex lib. vii. Βασιλικῶν tit. v. et in tutore et curatore, *l. ult. D. de leg. tut.* et in diacono et hypodiacono *Nov.* 123. Eandem ætatem in procuratore Oldendorpius exigit male ex *l. exigendi, C. de proc.* cum sufficiat plena pubertas, *§. justæ, Instit. qui et quib. ex cau. man. non poss.* Et *l. exigendi*, de defensore loquitur non de procuratore. Minor xxv. annis defensor idoneus non est, quia restitui potest in integrum, *l. minor, D. de procur.* qua ratione et idoneus fidejussor non est: ideoque improbari a judice potest. Non potest quis eam cujus tu-

tor vel curator fuit, intra annum xxv. uxorem ducere, nec filius ejus. Immo nec post xxv. annum ætatis, etiamsi rationes reddiderit intra annum utilem, quoniam adhuc intra annum impetrata restitutione rationes retractari possunt, quod coitio nuptiarum impediret. Hodie intra annum xxix. quoniam annus utilis mutatus est in quadriennium continuum, *l. si patris, C. de interd. mat. l. non est, D. de rit. nupt. l. si filius, §. si quis eo tempore, D. de lib. et post. l. qui pupillam, D. ad l. Jul. de adult.* In *d. l. non est,* falso quidam codices habent xxvii. quos secutus Dynus ex ea in suo libro posuit præscriptionem xxvii. annorum, eodem errore, quo et præscriptionem ix. annorum sup. Eadem vero ratione puto non posse quenquam arrogare eum, cujus tutor vel curator fuit intra annos xxix. quanquam *l. nec ei, D. de adopt.* de xxv. annis tantum loquatur. Et ita etiam statutum tempus accipere oportet in *l. nam postea, §. si minor, D. de jurejur.* His adjiciunt Græci ex *l. rationes, C. de adm. tut.* rationes administratæ curæ, per actionem scilicet negotiorum gestorum, durante officio ante impletum annum xxv. peti non posse: quod pugnat cum *l. cum curatore, D. de adm. tut. et l. si adhuc, §. ult. D. de tut. et rat. dist.* Utraque est accipienda de actione ex stipulatu. De *l. si adhuc*, est certum. De *l. cum curatore*, dubitantem inscriptio confirmabit: quandoquidem lib. xxiv. ad edictum Paulus de stipulatione Rem pupilli, vel adolescentis salvam fore disputavit.

CAP. XXX. *De annis* xxx.

Primum est ex *Novel.* 120. ut locationes rerum ecclesiasticarum xxx. annum non excedant. Secundum est de præscriptione xxx. annorum, qua tolluntur actiones personales et mistæ, non longa præscriptione, veluti petitio hæreditatis *l. pen. C. in quib. cau. ces. long. temp. præsc. l. hæreditatis, C. de pet. hær. l. licet, C. de jur. del.* et finium regundorum, communi dividundo, familiæ erciscundæ, *l. ult. C. fin. reg. l. 1. §. ad hæc, C. de anna. exc.* furti, etiamsi adhuc vivat fur et rem sæpissime contrectaverit, *d. l.* 1. quod olim non obtinuit, *l. si cum quis, §. quandiu, D. de furt.* vi bonorum raptorum in simplum, *d. l.* 1. Condictio indebiti, *l. indebiti, §. 1. D. de cond. ind.* Actio ex empto vendito, *l. empti, C. de evict.* Actio Fabiana, *l. 3. §. 1. D. si quid in fr. patr.* Actio Fideicommissi, *l. 79. de leg. 2.* Actio tutelæ, *l. tutores, C. arb. tut.* Actio negotiorum gestorum, *l. adversus, C. de neg. gest.* Actio servi corrupti, *l. 13. D. de serv. cor.* Actio judicati, *l. miles, §. ult. D. de re jud.* Actio momenti, quoties absentis occupata possessio est, *l. ult. C. unde vi.* Actio mandati, locati, pro socio, constitutæ pecuniæ, et omnes personales, quibus minora tempora præstituta non sunt *d. l. 1. C. de an. exc. l. 2. C. de const. pec.* Adjicit interpres Nov. Valent *de episcopali judicio*, actionem homicidii, civilem scilicet. (Nam crimen vicennio extinguitur): et actionem de fugitivis revocandis: quod utique verum est si dominus desierit eos possidere. Longa præscriptio non sufficit, *l. 1. C. de ser. fug.* Et de Curialibus vel Collegiatis revocandis, ut in *Nov.* Majoriani *de Curial.* quod tamen abrogatum est *l. 5. C. de præscri. 30. an. l. 55. C. de dec.* Actiones in rem olim in Italia usucapione anni vel biennii tollebantur, in provinciis præscriptione x. aut xx. annor. Hodie et in Italia et in provinciis tolluntur usucapione x. aut xx. annorum adversus bonæ fidei possessorem, et præscriptione xxx. ann. adversus malæ fidei possessorem: itemque *Nov.* 119. adversus bonæ fidei possessorem, qui a malæ fidei possessore ignorante domino emit: idemque dicendum de hypothecaria, quæ adversus extraneum bonæ fidei possessorem perit ann. x. aut xx. *l. si a creditore, et l. ult. C. de obl. et act. l. 1. et 2. C. si advers. cred. præs. op. l. creditor, D. de div. temp. præs.* adversus malæ fidei possessorem an. xxx. *l. cum notissimi, C. de præs. 30. vel 40. ann.* Actiones in personam ex contractibus in Italia tollebantur anno utili, in provinciis erant perpetuæ. Hodie ubique tolluntur præscript. xxx. quibus etiam adjunguntur mistæ, veluti petitio hæreditatis, et finium regundorum et similes. Ac (*) primum quidem Theodosius constituit, ut in provinciis exemplo actionum in rem, tempore etiam tollerentur personales, non tamen x. aut xx. annis, sed xxx. *l. sicut, C. de præscr. 30. ann.* cujus inscriptio talis esse debet, Theodos. A. Fuit Theodosius magnus hujus præscriptionis auctor, vel Juniore teste in *Nov. de 30. ann. præscript.* quam multi auctores celebrant. Ejus peremptorias rubricas omnem litem abolere Sidonius ait. Patronam humani generis Cassiodorus vocat. De ea et Procopius iii. de bello Vand. in hæc verba: Νόμου δὲ ὄντως ῥωμαίοις ἦν τινες οὐχ ὑπὸ ταῖς οἰκείαις χερσὶ τὰ σφέτερα αὐτῶν ἔχοιεν καὶ τριάκοντα χρόνος, εἰς λ ἐνιαυτοὺς ἥκων, τούτοις δὲ οὐκ ἔτι εἶναι κυρίοις ἐπὶ τοῦ βιασαμένοις ἴεναι, ἀλλὰ, παραγραφὴν αὐτοὺς ἀποκεκλεῖσθαι τὴν εἰς τὸ δικαστήριον εἴσοδον. De eadem et Sudas in Prisco Emeseno. Hæc præscriptio currit etiam adversus puberes minores 25. ann. *d. l. sicut. Nov.* 22. cum tamen præscriptio quinquenni, quæ obstat querelæ inofficiosi, adversus eos non currat, *l. 2. C. in quib. caus. in int. rest. l. contra, C. de inof. test.*

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 2. cap.* 12.

nec præscriptio longi temporis, *l. 3. C. in quib. cau. long. temp. præscr.* nec ulla alia, *l. ult. C. in quib. in int. rest.* Pertinet ad eam præscriptionem tricennariam quod traditur in *l. cum satis, C. de agric. et censit.* ut liberi homines, qui per xxx. annos quasi coloni, et adscriptitii detenti sunt, liberi quidem maneant, quia libertas nulla præscriptione infringi potest, sed terram deserere non possint, et solemnem capitationem inferre cogantur: quod ibi esse traditur ex Constitutione Anastasii, quæ non extat. Est autem l. 19. ejusdem tit. Græca. Addatur et aliud ex *l. pen. C. de fund. rei pri. et sal. div. dom.* ut qui annos xxx. servierit collegio, vel curiæ, vel burgo, id est, corpori alicui: non revocetur quasi colonus alienus, vel inquilinus, Tertium est in presbytero exigi ætatem xxx. ann. *Nov.* 123. ubi male quidam legunt xxxv. quæ ætas in episcopo exigitur ex eadem *Nov.* non in presbytero: sed et in *Nov.* 137. hoc tantum exigitur, ut episcopus sit major annis xxx. qua de re Theodorus Balsamon Nomocanonis tit. 1. c. 28.

CAP. XXXI. *De* xl. *annis*.

Sicut quæ non tolluntur minoribus temporibus actiones, tolli eas tricennio traditum est sup. ita quæ non tolluntur tricennio, xl. annis extinguuntur, nec ullæ fere ulterius producuntur, veluti hypothecaria adversus debitorem, et hæredem ejus, et adversus posteriores creditores debitore superstite, *l. cum notissimi, C. de præscr. 30. vel. 40. ann.* Citius ergo perit iis casibus personalis, quam hypothecaria, *l. qui occidit §. 1. ff. ad l. Aquil.* quod et alias accidit, puta, ut sublata personali maneat hypothecaria, *l. debitor, ff. ad Trebel. l. 2. C. de luit. pign.* Puto et vindicationem in servitutem extingui, si quis xl. annis mala fide in possessione libertatis fuerit, *l. 4. C. de præsc. 30. vel 40.* At merito Græci excipiunt servum fugitivum, quando scilicet non desiit possideri a domino. Vindicationi ejus rei, quam non desiit possidere, nulla præscriptio opponi potest, *l. 2. C. eod. tit.* Eadem præscriptione repellitur qui quem vindicat cohorti, *l. si cohortalis, C. de cohort.* ubi vulgo male xxx. veteres, et libri βασιλικῶν habent xl. Actiones etiam fiscales exemplo privatarum xxx. aut xl. ann. tolluntur, *l. justas, C. de jur. fis.* et quidem si vindicet fiscus, quæ nondum habuit, excepta causa commissi, et bonorum vacantium, vel qua alia cui minora tempora præstituta sunt, repelletur a domino, vel bonæ fidei possessore præscriptione xx. annorum, ut dictum est sup. cap. 28. A malæ fidei possessore xxx. Quod si vindicet ea, quæ habuit, et amisit, repelletur præscriptione xl ann. *l. ult. C. de fund. patrim.* Sed et actione personali, si agat de reliquis, hoc est περὶ ὀπισθοτελεσῶν repelletur præscriptione xl. annorum, ut Theodorus Hermopolites interpretatur, non tamen id adversus fiscum ea præscriptione adsequi possessor potest, ut et in futurum a canone sit possessio immunis, *d. l. ult. competit, C. de præsc. 30. vel 40. ann.* Verum, ut idem Theodorus ait, et Accurs. noster probat ex *l. ult. C. de fund. rei priv* si quis sine canone agrum principis acceperit, et xl. annis possederit nullo canone soluto, nec de agro, nec de canone conveniri potest. Est et alia in re locus præscriptioni xl. annorum, si actio, quæ xxx. annis perire solet, interim contestata, et postea omissa sit: nam ex contestatione in annos xl. extenditur, *l. ult. C. de præsc. 30. vel. 40. ann.* qua abrogatur Nov. Valentiniani *de episc. jud.* quæ actionem ex contestatione in alios duntaxat xxx. annos extendit, nisi fuerit contestata post annos xxv. quo casu eam prorogat in annos x. tantum, id est in annos quinque supra xxx. Addendum, hac etiam præscriptione xl. annorum tolli actiones ecclesiasticas ex *Novel.* 131. *et* 111. quod congruit cum *l. ult. C. de fund patr. sublata l. ult. C. de sacros. eccl. et Nov.* 9. quarum una in Orientalibus, altera in Occidentalibus ecclesiis introduxerat c. ann. præscriptionem. Causam hanc fuisse exponit Sudas in Prisco Emeseno. Annus erat xxx. aut. xl. ex quo Emesenorum ecclesia hæres extiterat Mamiano viro illustri, et patricio, cum œconomi ejus arte Prisci, qui optime aliena chirographa imitabatur, pleraque confinxerunt instrumenta tabellionis cujusdam omnium judicio optimi, qui vixerat superstite Mamiano, quibus ostendebant ingentes pecunias a multis Mamiano deberi, atque adeo ecclesiæ jure hæreditario. Sed quod instrumentis obstaret præscriptio tricennii, scelus sceleri adjicientes, Imperatorem etiam Justinianum pecuniis expugnarunt, et data ei, vel quæstoribus palatii pecunia illam legem extorserunt, ne ecclesiis opponeretur alia, quam c. annorum præscriptio, quod postea idem Justinianus mutavit. Legitur in eo Sudæ loco corrupte, οὐ χρόνοις τὰ ἐκκλήτοις τοῖς καθήκουσιν, cum sit legendum, τὰς ἐκκλησίας. Hodie igitur quacunque actione ecclesia experiatur, excludetur præscriptione xl. annorum. At si cum ecclesia agatur, servabimus præstituta tempora *Novell.* 111. Notandum postremo in diaconissa exigi ætatem xl. annorum ex præcepto Apostoli 1. ad Timot. v. et *l. nulla, C. de episc. et cler.* de qua Georgius in Chronographia Ex *Nov.* vi. quinquaginta, ex *Nov.* 123. quadraginta. Diaconissæ curabant ægros, et ad baptismata adhibebantur

CAP. XXXII. *De annis* L.

Repetitio ejus, quod in alea lusum est præscriptione tricennii non tollitur. Anatolius eam tolli ait præscriptione annorum L. atque ita fuisse in *l.* 1. *C. de aleat.* constat ex Latina ejus conversione, quæ circumfertur, et ex eo, quod Græci allata illa lege, sub hoc titulo scribunt iis verbis: Οὐκ ἀντίκειται χρόνος τοῖς ἀπαιτοῦσι τὸ καταβληθὲν εἰς τιτῶν απηγορευμένων παιγνίων εἰ μὴ μόνος ὁ πεντηκονταετής. Non tolli eam tricennio epitome Græca, quæ extat Nomocanonis *tit.* 13. *cap.* 29. indicat, dum ait eam competere διηνεκῶς καὶ παρὰ τριακονταετίας. At Thalelæus eam tricennio tolli putat, quod in contextu Βασιλικῶν id non sit adjectum, ut tricennium egrediatur: quasi hoc sit jus novissimum: et hoc quidem primum de L. ann. notant. Secundum est, Ne decurio quinquagenarius excusetur a muneribus, *l.* 13. *C. de dec.* ubi tamen pro L. lego LV. Et in *l.* 3. *C. qui ætat. vel prof. se exc.* pro LV. lego LXX. Anni LV. excusant a decurionatu. Anni LXX. a muneribus. Tertium est de liberta, ut major L. ann. operas patrono præstare non cogatur, *l. liberta*, *ff. de op. lib.* Quartum est ex *l. si major*, *C. de leg. hær.* partum editum ex quinquagenaria esse legitimum, qua de re in Frag. Ulp.

CAP. XXXIII. *De annis* LX. *et* LXX.

Major sexagenario ducere minorem quinquagenaria potest, *l. sancimus C. de nup.* quod et S. C. Claudiano comprehensum fuisse Ulp. in Frag. testatur: recte, nam auctore Aristotele usque ad LXX. annum vir gignit, femina usque ad quinquagesimum. At lege Julia secus erat, quasi non posset major sexagenario liberis operam dare, *l. si paterfam.* §. *ult. ff. de adopt.* Notandum etiam contra libertatem, nec sexaginta quidem annorum præscriptionem opponi, *l. ult. C. de long. temp. præs. quæ pro lib. op.* De annis autem LXX. quod diximus sup. Annos LXX. excusare a muneribus civilibus, *l.* 1. *C. qui æt. se exc. l.* 3. §. *quamvis*, et §. *cura*, *ff. de mun. et hon. l. si ultra*, *C. de decur. l.* 3. *ff. de jur. immun.*

CAP. XXXIV. *De annis* C.

Cum sublata sit C. annorum præscriptio, quam Justinianus dederat ecclesiis, ut diximus *cap.* 31. restant duo tantum notanda de annis C. Primum est, usumfructum relictum Reip. C. ann. extingui, *l. an ususfructus*, *ff. de usufr.* Respub. æstimatur ὡς ὁ μακροχρόνιος ἄνθρωπος. Longissimum autem spatium senescendorum hominum est annorum C. unde seculum dici Varro putat. Ei l. opponitur *l.* 68. *ff. ad l. Falc.* quæ usufructu Reip. relict. XXX. an. computationem fieri ait. Respondeo usumfructum relictum Reip. annis C. finiri; nam et qui infanti puero relinquitur longius produci posse non creditur, *d. l. an ususfructus.* At quoties de lege Falcidia quæritur, ususfructus Reipubl. relictus tanti æstimatur, quanti est in reditu ann. XXX. nam et qui puero infanti relinquitur amplius non æstimatur, *d. l.* 68. Comparatur ususfructus Reipubl. relictus homini relicto. De illo qui homini relinquitur, agit illo loco, eoque nos jure uti, quem notat non amplius æstimari, quam sit in reditu annorum XXX. atque ita etiam apud Harmenopul. Patritius exponit *lib.* 2. *tit.* 10. Deinde subjicit, sic denique esse, et si ususfructus Reip. legetur. Ususfructus ergo legatum æstimatur, sive privato legetur, sive Reipub. et ex ejus æstimatione detrahitur Falcidia. Alterum, Ea quæ in redemptionem captivorum relicta sunt, non excludi nisi præscriptione C. annorum, *l. ut inter*, *C. de sacros. eccl.* quod quia nominatim non est abrogatum, sicut in ecclesiis, manere Theodorus notavit in *Nov.* CXI. At III. C. III. tit. V. lib. βασιλικῶν id esse abrogatum ait.

CAP. XXXV. *De tempore infinito.*

Primum hoc est, ut si arbiter jusserit solvi non adjecto die, insit modicum tempus, *l. quid tamen* §. *ult. ff. de rec. qui arb. rec.* quod interpretabimur X. dierum, arg. *l. promissor*, §. 1. *ff. de const. pec.* Secundum est ex *l.* 5. *ff. de inter in ju. fac.* Interrogato in jure dandum esse tempus ad deliberandum: quod interpretabimur esse in Prætoris arbitrio. Tertium est ex *l. nulla*, *ff. pro soc.* Societatem in æternum non coiri. Quartum est, Perpetuum tempus varie accipi, quandiu solverit canonem emphyteuticarius, §. *adeo*, *Instit. de loc.* Quandiu vixerit quis, *l.* 1. *ff. pro soc. l.* 1. §. *pen. ff. de offic. præf. urb. l. cum ii*, §. *sive igitur*, *ff. de trans.* Et pro annis XXX. vel XL. ut cum dicimus perpetuas actiones, quæ ex Constitutionibus tricennio, vel quadricennio extinguuntur. Quintum est ex *l. ab hostibus*, §. *ult. ff. ex quib. cau. maj.* Absenti reverso restitutionem dari, etiamsi intra modicum tempus, quam rediit, impleta fuerit usucapio, quod ita definitur, dum hospitium conducit, sarcinas componit, advocatum quærit, et *l. si domus*, §. *in pecunia*, *ff. de leg.* 1. ubi in solvenda pecunia legata modicum tempus dari dicitur, quod relinquitur arbitrio Prætoris. Et *Nov.* 4. accessionibus petentibus arbitrio judicis dari tempus ad adducendum reum principalem. Sub

hoc capite includi possunt tempora omnia, quæ arbitrio Prætoris præstituuntur. Superiora sunt legitima. Sextum hoc est, Temporarias actiones litis contestatione perpetuari, *l. nam postea*, §. *si is qui*, *ff. de jurejur. l. aliam*, *ff. de novat. l. ult. ff. de fid. tut.* Perpetuari secundum jus vetus, id est, æternas fieri, secundum Theodosii Constitutionem prorogari in annos XXX. Perpetuæ autem, quæ olim fuerunt, nunc sunt tricennales, contestatione litis prorogantur in annos XL. ex *l. ult. C. de præscript.* XXX. *an.* nec fit ejusmodi prorogatio nisi semel. Multa alia sub hoc titulo Græci tradunt, quæ nihil ad rem facere videntur, veluti in medio litis transigi posse, ante moram usuras in bonæ fidei judicium non venire, damnatos capitaliter post appellationem testamentum facere posse, Legata ad tempus relinqui posse, et alia quædam, quæ prætermittimus. Subjecimus Eustathii librum.

LIBER EUSTATHII

ANTECESSORIS

DE TEMPORALIBUS INTERVALLIS

A MOMENTO USQUE AD CENTUM ANNOS.

INTERPRETE JOANNE LEUNCLAVIO.

De momento.

1. *a* Ter parit etiam quæ tres uno edidit utero, ut dicitur libro *Digest*. 50. *tit*. 16. *dig*. 137. at Basil. *lib*. 2. *tit*. 2. *cap*. 131.

a L. ter enixa, D. de V. S.

2. *b* Ancilla testamento manumissa est, si tres peperisset. Peperit unum, et postea tres. Quartus horum filiorum liber est: Nam posteaquam tertius editus fuit, condicio libertatis extitit, sicut alia quævis condicio: et quartum libera peperit. Idem est si primo duos, et postea duos peperit: ecce momentum libertatem ei, qui ultimus editus est, largitur. *Dig. lib*. 1. *tit*. 5. *dig*. 12. *et Basil. lib*. 46. *tit*. 1. *cap*. 13.

b L. Arescusa, D. de sta. homin.

Scholium Atanasii.

Quoniam natura non permittit, ut plures uno et eodem momento nascantur, sed momentum quoddam intercedere necesse est inter eos, qui prima et secunda vice in lucem eduntur: propterea, momentum huic libertatem largiri. Perhibetur autem, ab Alexandria perductam fuisse mulierem ad Imperatorem Adrianum prodigii causa, quæ a quadragesimo die, postquam, uno tempore quatuor liberos peperisset, quintum edidit. Et relatum hoc est *c* *D. lib*. 34. *tit*. 5. *dig*. 8. et Basil. *lib*. 26. *tit*. 5 *cap*. 32. *ac præterea d Dig. lib*. 5. *tit*. 4. *dig*. 3. *et Basil. lib*. 42. *tit*. 2. *c*. 3. Quomodo igitur in quadraginta dierum intervallo momentum statuemus? Non aliter atque Paulus ipse jam ante docuit, quum ait: quod semel, aut iterum, legislatores omittunt. Item: non oportet ea, quæ raro et inopinato contingunt, pro regulis accipere, nec ad aliud trahere, ut dicitur *Dig. lib*. 1. *tit*. 3. * et Basil. *lib*. 2. *t*. 1. *c*. 10. Sciendum autem *e* quod quum agitur triticaria in servo defuncto, non spectatur æstimatio, quæ in ipso momento mortis erat: sed a tempore moræ, ac latius fit: ne condemnatio redigatur ad minimam quantitatem. Qualis enim æstimatio sit servi mortifere vulnerati? ut dicitur *D. lib*. 13. *t*. 3. et Basil. *lib*. 24. *t*. 8. *c*. 9.

c L. utrum ita, D. de reb. dub.
d L. antiqui, D. si pars hæred. pet.
* *L*. 3. 4. 5. 6. *D. de Legib*.
e L. 3. D. de condict. trit.

3. Scripta testamento libera, si Petro, vel hæredi solidos decem dederit; si eo momento, quo parit, per alium dederit illos decem solidos, libera peperisse credi-

tur, veluti quæ condicionem impleverit, licet in ipso momento partus eos dederit. * Digestorum *lib.* 1. *tit.* 5. *digest.* 13. et Basil. *lib.* 46. *titul.* 1. *cap.* 14.

* *L. 15. D. de stat. hom.*

4. *f* A momento in momentum computatur annorum xxv. tempus: et qui aliquid intra hoc gesserit, adultus non existimatur, sed circumventus restituitur. *D. lib.* 4. *tit.* 4. *dig.* 2. *et Basil. lib.* 10. *t.* 4. *c.* 2. *th.* 4.

f L. 3. §. minorem, D. de minor.

5. *g* Licet aliquis uno dumtaxat momento rem possederit, quam a non domino bona fide emerit, ea amissa in rem actionem habet. *D. lib.* 6. *tit.* 2. *dig.* 12. et Basil. *lib.* 15. *tit.* 2. *cap.* 12.

g L. 12. §. ult. D. de publ. in rem act.

6. *h* Si quis emerit Petrum, aut Paulum, venditor optionem habet, et qui prior decesserit, ipsius periculo est, alter emptoris. Sed et si ambo decesserint in uno momento, pretium ab emptore petitur, nisi jam ante id solvit. *D. lib.* 18. *t.* 1. *dig.* 30. Basil. *lib.* 19. *t.* 1. *c.* 18. *th.* 7.

h L. si in emptione §. pen D. de contr. empt.

7. *i* Si quis hæres scriptus sit, si centum, verbi gr. solidos adhuc superstes Petro dederit; hæres esse potest, licet in ipso mortis suæ momento per se, vel per alium eos dederit. *D. lib.* 28. *tit.* 5. *dig.* 4. et ibid. *tit* 7. *dig* 28. Basil. vero *lib.* 35. *tit.* 9. *cap.* 5. *th.* 2. *et tit.* 12. *cap.* 25.

i L. ult. de condic. instit. * *et l.* 5. *ff. de hæred. instit.*

8. *k* Si quis alicui donaverit servum ut eum manumittat: eodem momento eum manumittere cogitur. Ergo ne quidem si filiofamil. hac condicione donatus fuerit, patri acquiritur, sed statim manumittitur. *Cod. lib.* 6. *tit.* * 61. Basil. vero *lib.* 45. *tit.* 4. *cap. ult.*

k Toto tit. C. si mancipium ita fuerit alien.
* *L ult. §. ult. Co. de bon. quæ lib.*

9. *l* Agricolæ sic glebæ, hoc est agriculturæ inhærere debent, ut ne momento quidem temporis ab agricultura discedant. *Cod. lib.* 11. *tit.* 48. *const.* 14. et Basil. *lib.* 55. *tit.* 1. *cap.* 14.

l L. 15. C. de agricol. et cens.

10. *m* Si quis filiofam. pecuniam sub condicione donaverit, ut eam ipsius filiifam. creditori solveret: protinus et in ipso momento, quo pecunia filiofamilias hac condicione data fuerit, transfertur ejus dominium ad creditorem filiifamilias qui donationem accepit. *D. lib.* 14. *tit.* 6. Basil. *lib.* 18. *tit.* 4. *cap.* 3. *them.* 9.

m L. 9. §. 1. D. de Senatusc. C. Macedon.

11. *n* Si filiusfamilias præter voluntatem patris accepta mutuo pecunia, litteras ad patrem suum miserit, significans illi, ut suo nomine creditori solveret: si mutuum improbet, continuo testatione utatur, quæ contrariam voluntatem declaret.

n L. 16. D. eod.

12. *o* Annum juxta legem non a momento ad momentum; sed de die in diem numeramus.

o L. 134. D. de V. S.

De hora.

1. Si quis alia quidem hora sibi testamentum authenticum condiderit, alia vero pupillare fecerit, adsumptis in eo quinque testibus: testamentum pupillare valet, et veluti tempore posterius authenticum rescindit. Digestor. *lib.* 28. *titul.* 6. *digestor.* 16. Basil. *lib.* 35. *titul.* 10. *cap.* 17.

Vide Cujac. hic.

2. *a* Cujusque diei major pars est horæ septem primæ, non ultimæ. *D. lib.* 50. *titul.* 16. *digest.* 2. Basilic. *lib.* 2. *titul.* 2. *cap.* 3.

a L. 2. in fin. D. de V. S.

3. *b* Tam masculus, quam femina, quum puberes facti erunt, recte testantur, etiam pridie quam duodecimum, aut decimum quartum annum compleverint, post sextam noctis horam. Didicimus enim ex *lib.* 2. *D. titul.* 12. *digest.* 8. et Basil. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 8. *c* diem a sexta noctis hora incipere, et in horam sextam noctis insequentis finiri: ita quidem, ut quidquid in una illarum viginti quatuor horarum agatur, eodem die fieri videatur. Nec abs re testamentum post sextam noctis horam factum valet, tanquam ultimo anni decimiquarti die factum, *D. lib.* 28. *tit.* 1. *digest.* 5. Basil. *lib.* 35. *tit.* 1. *cap.* 7.

b L. 5. D. qui test. fac. poss.
c L. 8. D. de feriis.

De uno die.

1. Vicena millia in singulos dies numerari Prætor ei jubet, qui se judicio sisti promiserit, præter eum diem, quo quis cavendo satisdedit, et in quem se sistit: nam hi dies ei non computantur. *D. lib.* 2. *tit.* 11. *dig.* 1. Basil. *lib.* 7. *tit.* 16. *c.* 1. Quære et *lib.* 1. *Inst. tit.* 24.

a L. 1. D. si quis caut.

2. Si quis ad diem certum se stiturum aliquem promiserit, is dies spectatur, quo definitum est, ut sistatur. Sin ante statutum ille diem decesserit, quo sisti debere promissum fuerat, alter non tenetur. Digestorum *lib.* 2. *tit.* 8. Basilic. *lib.* 17. *tit.* 14. *cap.* 4.

* *L. 4. ff. qui satisd. cog.*

3. *b* Sive primo die bissexti, sive secundo quis natus sit, nihil refert: Nam ex eo vigesimus quintus annus computatur, ac si pro uno duo dies acciperentur. *D. lib.* 4. *tit.* 4. *de minor.* et Basilic. *lib.* 10. *titul.* 4. *cap.* 2. *them.* 5.

b L. 3. §. minorem, D de minor.

4. *c* Oportet præsides die dominico inspicere carceres, et statuere, ut custodes humaniter cum reis agant, et alimenta præbeant, et lavent eos. *Cod. lib.* 1. *tit.* 4. *const.* 9. Basilic. *lib.* 6. *tit.* 3. *cap.* 33.

c L. judices, C. de episc. aud.

5. *d* Episcopi reos carcere clausos feria hebdomadæ quarta, et in parasceva visitent, sive servi, sive liberi sint: et excitent præsides, ut de ipsis faciant quæcumque leges jubent. Si præsides non obtemperent, Imperatori de ipsis nuntient. *Cod. lib.* 1. *titul.* 4. *const.* 22. quæ in Basil. non extat, et *Cod. lib.* 9. *t.* 4. *const.* 6. Basil. vero *lib.* 60. *t.* 35. *cap.* 22. *th.* 6.

d Debet esse l. 22. C. eod. et lex 6. C. de Custod. reor.

6. *e* Judæus die suo feriato sive festo functiones corporales sive angarias non sustineat. *Cod. lib.* 1. *tit.* 9. *const.* 2. quæ in Basil. non exstat.

e Debet esse lex 2. C. de jud. et cœl.

7. * Dies sanctæ dominicæ **, ac Nativitatis Christi, et Epiphaniorum, feriati sunto. *Cod. lib.* 3. *tit.* 12. *const.* 6. Basil. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 23. *th.* 4.

* *L. 7. C. de Feriis.*
** Scilicet resurrectionis, ut quidam interpretantur.

8. Qui debet in diem, in arbitrio suo totum illum diem habet ad debiti solutionem * *Instit. lib.* 3. *tit.* 15. Similiter de anno et mense traditur. *D. lib.* 45. *titul.*

1. *digest*. 25. *et* 39. et Basilic. *lib*. 43. *titul*. 1. *cap*. 25. *et* 39.

* *Inst. de verb. ob.* §. *omnis. l.* 27. 24. *D. eod.*

9. *f* Si duobus eadem res eodem die obligata fuerit, horæ priores et posteriores eorum alterutri nullum jus prælationis faciunt, sed utrique pro rata debiti res est obligata. *D. lib*. 20. *tit*. 1. *digest*. 16. Basil. *lib*. 25. *tit*. 2. *cap*. 13. *th*. 9.

f L. si fundus 16. §. pen. D. de pignor.

10. * Dies festi natalitii feriatus est. *Cod. lib*. 3. *tit*. 12. *const*. 6. Basilic. *lib*. 7. *tit*. 17. *cap*. 26. *th*. 5.

* *L.* 2. *C. de feriis.*

11. g Si quis in eo ipso die, quo condemnatus est, voce appellaverit, talis ei sufficit appellatio. *D. lib*. 49. *tit*. 1. Basil. *lib*. 9. *tit*. 1. *cap*. 2. *et* 105.

g *L.* 5 in fin. D. de appell.

12. *h* Ante diem unum prædicere debet is qui de aliquo examen habiturus est, futurum examen: ne rei subito casu in metum, ac perturbationem conjiciantur. *Digest. lib*. 48. *titul*. 18. *dig*. 18. Basil. *lib*. 60. *tit*. 50.

h L. unius §. cogniturum, D. de quæstion.

De duobus diebus.

1. Qui alteri succedit in magistratu, biduo prius, quam provinciam ingrediatur, in qua est, qui magistratu defungitur; mittere debet ad illum plenas benevolentiæ litteras, ut officium sibi obviam veniat, et huc usque prior ille præses annonas percipiat, ut est in Novella * *xc. post Cod. edita* Basil. autem *lib*. 6. *t*. 3. *c*. 34.

* Contius XCV. fecit.

2. *a* Si condicio alicui adjecta fuerit, non definito tempore: bidaum ad condicionem implendam habet. *Digest. lib*. 50. *tit*. 16. *dig*. 207. Basil. *lib*. 2. *tit*. 2. *cap*. 207.

a L. inter 217. in fi D. de V. S.

3. *b* Si maritus aut pater adulterum in uxore, vel filia deprehenderit, quem nolit, aut non liceat occidere: viginti nocturnas diurnasque duntaxat horas eum retinere debet, rei testandæ causa. Basil. *lib*. 60. *tit*. 37. *cap*. 24.

b L. capite quinto 25. D. ad leg. Jul. de adult.

4. *c* Si condicio talis data fuerit, *Titius hoc faciet in diebus*, nec adjectum fuerit, quot: duobus aut decem diebus implere condicionem debet. Basil. *lib*. 2. t. 2. *c*. 207. *et lib*. 26. *tit*. 7. *c*. 20.

c D. L. inter, et 1 promisso, in prin. D. de const. pec.

5. *d* Præberi militibus expeditionis tempore debet, duobus diebus buccellatum, uno die panis, uno die vinum, altero . . . . uno die laridum, duob. dieb. caro vervecina. *C. lib*. 12. *tit*. 37. Basil. *lib*. 57. *tit*. 4. *cap*. 1. *th*. 2.

d L. 1. C. de erog milit. ann. lib. 12.

6. *e* Quælibet tractoria duos in stativa duntaxat dies habeat. *Cod. lib*. 12. *tit*. 51. *const*. 1. Tractoriæ vero dicebantur jussus a prætorio præfectis dati, nomine destinatorum ad cursum animalium; quos et combinas lingua Romana vocat, id est, evectiones. Itaque dici magis hæc perspicue sic possunt: Quæ mandata conceduntur iis, qui cursu publico iter faciunt, duos duntaxat dies ad jumenta mutanda impetrant, Basil. *lib*. 56. *titul*. 17. *cap*. 25.

e L. un. C. de tractor. lib. 12.

De tribus diebus.

1. *a* Si ex arbore mea glandes in agrum

tuum ceciderint, nec eas mihi legere permittis: datur adversus te mihi actio ad exhibendum, si tu eas depascas, et interdictum (*) de glande legenda, ut legendi glandes meas, quæ exstant, ad triduum usque mihi facultas sit. *D. lib.* 10. *tit.* 4. *dig.* 9. Basilic. *lib.* 15. *tit.* 4. *them.* 2.

a L. Julianus §. glans, D. ad exhib.

2. *b* Adverbium hoc incontinenti, quod est statim, tres dies significat. *C. lib.* 2. *tit.* 9. *constit.* 3. Basil. *lib.* 8. *tit.* 1. *cap.* 43. *et C. lib.* 3. *tit.* 1. *const.* 18. Basilic. *lib.* 7. *tit.* 6. *c.* 16.

b L. 3. C. de err. aud.

3. *c* Errorem advocati sui quis intra dies tres corrigere potest. *C. lib.* 2. *tit.* 9. *const.* 3. Basilic. *lib.* 8. *tit.* 1. *cap.* 43.

c Ibid.

4. *d* Qui judicem recusaverit, intra dies tres a recusatione arbitrum eligere debet. *C. lib.* 3. *titul.* 1. *Const.* 18. Basil. *lib.* 7. *tit.* 6. *cap.* 16.

d L. ult. C. de jud.

De septem diebus.

1. *a* Bestiæ quæ a ducibus ad urbem regiam mittuntur, in qualibet civitate septem duntaxat diebus pasci possunt. *C. lib.* 11. *tit.* 43. *const.* 2. non extat in Basil.

a L. unic. C. de venat. ferar.

2. * Dies septem, qui præcedunt passionem Christi Dei nostri, et septem qui eam sequuntur, feriati sunt. *C. lib.* 3. *tit.* 12. *const.* 6. Basilic. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 26. *th.* 3.

* *L. ut in die, C. de Feriis.*

(*) et interdictum, supplendum est: *sive legale mandatum*: sic enim græce dicitur: *et interdictum, sive legale mandatum de glande legenda* etc.

De novem diebus.

1. Nullus hæredes defuncti ante novem dies, quibus lugent, incusare, vel convenire potest, aut molestare: nam quæ ante novem hoscie dies a lugentibus geruntur, rata non sunt. Post eosdem vero novem dies quivis absque impedimento agit, nec ullum patitur præjudicium circa temporis præscriptionem. *Novel.* 115. *Basil. lib.* 26. *tit.* 2. *cap.* 1. *th.* 4.

De decem diebus.

1. *a* Ad decem dies edictum præsidis proponi oportet adversus eum, qui temere post litis contestationem abest, usque ad tertium. *D. lib.* 5. *tit.* 1. *dig.* 69. quod non extat in Basilic. Edita vero post Cod. *Nov.* 112. quæ posita est in *lib.* 7. Basilic. *t.* 4. *cap.* 3. triginta dies unicuique tribuit edicto, usque ad tertium.

a L. ad peremptorium 68. cum 2. seq. D. de judic.

2. *b* Obligatio pecuniæ constitutæ die carens decem dierum spatium habet: nam modicum tempus, dies decem sunt. *Digest. lib.* 13. *titul.* 5. *dig.* 21. Basil. *lib.* 26. *tit.* 7. *cap.* 20.

b L. promissor 21. §. 1. D. de pec. castr.

3. *c* Non tantum die fatali appellationem exercere potest is, qui appellavit, sed et ante dies quatuor, et post quinque dies: ut decem dies fatales ad appellationem habeat. *C. lib.* 7. *titul.* 66. *const.* 5. Basil. *lib.* 9. *tit.* 1. *cap.* 128. *them.* 3.

c L. ult. §. et cum antea, C. de temp. et repar.

4. Si futurum sit, ut triennium compleatur quo judicia pecuniaria terminantur, et alter absit: debet is, qui præsens est, decem diebus absentem per judicem citare: qui si non venerit, judicem cognoscere de causa, sententiamque ferre oportet. *Dig.*

lib. 5. *tit.* 1. * *dig.* 72. quæ non exstat in Basil. Legito etiam quæ Theodorus scripsit ad *const.* 13. *tit.* 1. *lib.* 3. *C. ubi meminit et t.* 8. *const.* 43. *lib.* 7. quæ ipsa quoque non extat in Basilic.

* L. et post edictum 73. D. de judic.

5. *d* Silentio decem dierum electi arbitri sententia confirmatur. *Cod. lib.* 2. *tit.* 55 . . . . quæ constitutio non extat in Basilicis.

d L. pen. C. de rec. arbitr.

6. Insimulatus, et in numerum reorum receptus, si non comparuerit is, qui insimulavit, intra decem dies, dimittitur: æstimatas juramento suo impensas accipiens: Actor enim sub condemnationem cadit, ni adsit, ut est in edita post Cod. *Novel.* 53. *de exhibendis reis.* Basilic. *lib.* 7. *tit.* 12. *cap.* 7.

7. Omnis appellatio, vel per condemnatum, vel per procuratorem, vel defensorem, vel curatorem, intra decem dies mitti potest, ut traditur in edita post Codicem *Nov.* 23. *de appellationibus*, et Basil. *lib.* 9. *tit.* 2. *cap.* 3.

8. Præfectorum prætorio sententia retractatur. Unde postquam ea prolata est, potest condemnatus libellum instructivum ipsis offerre præfectis, vel eorum consiliariis, vel iis, qui causas introducunt, intra decem dies. Et pars victrix dat fidejussores, si apparuerit contra jus actionem instituisse, reddituram se, quæ accipit, cum accessione legitima: Nam post illos decem dies absque fidejussione fit retractatio, *Nov.* 119. Basil. *lib.* 9. *tit.* 2. *cap.* 10.

9. Qui apud Episcopum litem adversus clericum, aut monachum, aut ascetriam habet, intra decem dies appellationem offerre præsidi potest, ut coram ipso judicata examinentur: et si præses Episcopo contrariam sententiam tulerit, appellatio conceditur, et lis examinatur, ut est in *Novel.* 123. Basil. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 34.

De quindecim diebus.

1. *a* Testes in causis pecuniariis quindecim duntaxat dies in judicio manere coguntur. *C. lib.* 4. *tit.* 20. *const.* 18. Basil. *lib.* 21. *tit.* 1. *cap.* 38.

a L. pen. C. de testib.

* 2. In quindecim diebus Paschatis neque ob annonas, neque ob publica debita cuiquam molestatio fiat. *C. lib.* 3. *tit.* 12. *const.* 6. Basilic. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 23. *th.* 5.

* *L. actus* 8. *C. de feriis.*

De viginti diebus.

1. Intra viginti dies excitare præsides Episcopi debent, ut cum aliis civitatibus, tum Constantinopoli, conjectos in carcerem servos eximant: quorum domini si non compareant intra viginti dies, servos ipsi liberent, ut *C. lib.* 9. *tit.* 4. *const.* 6. Basil. *lib.* 7. *tit.* 35. *cap.* 22. *th.* 2.

2. Reus non modo decem, ut olim, sed et viginti dies habet ad respondendum oblato libello, ut tradit *Novell.* 53. *de exhib. reis.* Basilic. *lib.* 7. *titul.* 12. *cap.* 8. Licet etiam intra dies hosce viginti recusare judicem, ut est in *Novell.* 96. Basilic. *lib.* 7. *titul.* 4. *cap.* 1. *them.* 2.

3. Si domus aliqua venerabilis, vel Constantinopoli, vel in provincia, fiscalia debeat, et rem solidis trahere velit: administrator scriptum publice proponat viginti diebus: atque ita rem majus offerenti pretium vendat. *Nov.* 120. Basil. *lib.* 5. *titul.* 2. *cap.* 19. *th.* 3.

4. *a* Omnis lis, quæ adversus præsides, quibus est successum, sive civiliter, sive criminaliter exercetur: intra viginti dies a litis contestatione finiri debet: nam si negligens in ea decidenda judex fuerit, ipse libris auri decem multatur, et ipsa lis extinguitur. *C. lib.* 1. *tit.* 49. *const.* 1. Basil. *lib.* 6. *tit.* 3. *cap.* 9. *them.* 8.

a L. un. in fi. C. ut om. jud.

5. *b* Si fidejussor procuratoris nullum certum tempus statuerit, ac forte dixerit, se pro illo fidejubere, licet aut decesserit, aut non extet amplius, idque sic evenerit: intra viginti dies alium dare debet. *C. lib.* 2. *tit.* 13. *const. ult.* quæ non est in Basilicis.

b Debet esse l. ult. C. de procurat.

6. *c* Ei qui servum susceperit, et intra viginti dies indicaverit, ignoscitur. *D. lib.* 11. *titul.* 4. *dig.* 1. Basil. *lib.* 7. *cap.* 1. *th.* 3.

c L. 1. D. de fugitiv.

7. Productio testium in iis, qui peregre non absunt, intra viginti dies conceditur.

De triginta diebus.

1. *a* Si accusator decesserit, aut quo minus accusationem persequatur, impeditus fuerit: rei nomen ex inscriptionibus aboletur. Verum alius intra dies triginta continuos eum de integro accusare potest. *D. lib.* 48. *tit.* 2. *dig.* 3. Basil. *lib.* 60. *tit.* 34. *cap.* 3. *th.* 2.

a L. 3. in fi. D. de accusat.

2. *b* Si criminum abolitio publica facta fuerit propter insignem diem, aut publicam lætitiam, aut ob rem, quæ reip. prospere cesserit: triginta continui dies accusatori dantur, ut accusationem renovare possit, atque in his adire judicem potest. Numerantur autem post finitas illas ferias, ob quas abolitio facta fuit. *D. lib.* 48. *titul.* 16. Basilic. *lib.* 60. *titul.* 1. 17. 18. 19.

b L. 10. §. 2. D. ad Sc. Turpill.

3. *c* Impuberi fraudatio rei suæ distractæ remittitur a fisco petitore, si vectigal intra dies triginta solverit. *C. lib.* 4. *t.* 61. Basil. *lib.* 56. *t.* 4. *cap.* 4.

c Debet esse l. 1. C. de vectig. et commiss.

4. *d* Securitatibus, quæ conficiuntur a creditoribus, vel de universis, vel de particularibus debitis, aut sortis, aut usuræ, aut alterius cujuscumque contractus nomine, quibus securitatibus numeratio pecuniarum, aut datio certarum specierum inscripta est, intra xxx. duntaxat dies, post ejusmodi securitatum expositionem numerandos, exceptio non numeratæ pecuniæ opponi potest: Nam postquam hi dies præterierint, cessat ejusmodi præscriptio, nec in his jusjurandum, hoc tempore lapso, defertur. Ceterum adversus cautionem in deposito, vel probationem de fiscalibus factam, vel adversus cautionem receptoriam, confectam nomine dotis, exceptio pecuniæ non numeratæ nulla est, nec jusjurandum defertur. *C. lib.* 4. *tit.* 30. *const.* 14. Basil. *lib.* 23. *tit.* 1. *cap.* 73.

d L. 14. §. super, C. de non num. pec.

5. *e* In causis pecuniariis, qui fidejussorem propter inopiam dare non potest, ultra dies xxx. in carcere manere non debet. Sin ulteriori opus est dilatione, juratoriæ cautioni committi debet. *C. lib.* 9. *titul.* 4. *constit.* 6. Basilic. *lib.* 7. *tit.* 15. *cap.* 22. *th.* 4.

e Pars l. 6. C. de cust. reor. quæ non extat.

6. Post admissam appellationem, quilibet judex intra xxx. dies litigatoribus acta cum propria subscriptione dare debet, *Nov.* 123. Basil. *lib.* 9. *tit.* 2. *cap.* 13.

7. *f* Si servus ignorante domino suo militaverit, postquam id dominus sciverit, intra xxx. dies eum vindicat. *C. lib.* 12. *tit.* 33. *const.* 6. Basil. *lib.* 57. *tit.* 1. *cap.* 43. Quippe si domino sciente militet, liber efficitur, ac ne juri quidem patronatus obnoxius est, ut dicitur eodem libro et titul. Basilic. *cap.* 44. Idem in servis, qui ad dignitates perveniunt, et in libertis: nam si dignitatem, vel militiam dominis scientibus, nec contradicentibus, adepti fuerint:

non amplius jure patronatus tenentur. *Basil. lib.* 49. *titul.* 1. *cap.* 28. *them.* 2. Nimirum si ignorassent, in servitutem eos retrahere poterant: nam ingrati videntur esse. *C. lib.* 12. *titul.* 33. *const.* 6. Basilic. *lib.* 57. *tit.* 1. *cap.* 47. et 49. *tit.* 2. *cap. ult.*

f L. pen. et ult. C. qui mil. poss. lib. 12.

8. *g* Tertium caput Aquiliæ recurrit ad xxx. retro dies, a re corrupta, et ab iis æstimatio fit. *Digest. lib.* 9. *titul.* 2. *dig.* 27. Basilic. *lib.* 60. *titul.* 4. *cap.* 27. *them.* 4.

g L. si servus 27. §. tertio autem, D. ad leg. Aquil.

9. *h* Si curator peregre absit, intra dies xxx. judex eum certiorem reddat, quod tutor, vel curator nominatus sit. *Digestorum lib.* 26. *titul.* 5. *l. ult.* Basil. *lib.* 38. *tit.* 10. *cap.* 28.

h L. ult. D. de tutor. et cur. dat.

10. *i* Intra dies triginta debet hæres inventarium incipere postquam apertum fuerit testamentum, aut postquam ei significata fuerit ejus apertio, vel postquam acceperit hæreditatem sibi delatam ab intestato. *Cod. lib.* 6. *tit.* 30. Basil. *lib.* 35. *tit.* 14. *cap.* 89.

i L. ult. C. de jur. delib.

11. *k* Intra dies xxx. post factas inscriptiones exhiberi debet accusatus. *C. lib.* 9. *tit.* 3. *const.* 2. Basil. *lib.* 60. *tit.* 35. *cap.* 16.

k L. 2. C. de exhib. et transf. re.

12. *l* Post dies xxx. Imperatoris ira finitur. *C. lib.* 9. *tit.* 47. *const.* 20. Basil. *lib.* 60. *tit.* 1. *cap.* 55.

l L. 20. C. de poen.

13. *m* Intra dies xxx. dantur apostoli. *C. lib.* 7. *tit.* 62. *const.* 22. quæ non est in Basil.

m L. 24. C. de appell.

14. *n* Per xxx. dies exhibere debet, qui res fiscales immobiles detinet. *C. lib.* 10. *tit.* 11. *constit. ult.* Basil. *lib.* 56. *tit.* 7. *cap.* 8. *th.* 4.

n L. ult C. de delator.

15. *o* Intra xxx. dies post inscriptiones, priusquam accusatus diffametur, abolitionem sive remissionem petit is, qui criminaliter aliquem accusavit. Quibus decursis, non amplius abolitionem, sive remissionem petere potest, nisi reus consentiat. *C. lib.* 9. *tit.* 42. *const. ult.* Basil. *lib.* 60. *t.* 64. *cap.* 3.

o L. 3. C. de abolition.

16. *p* Post divortium intra dies xxx. mulier denunciare marito debet, quod prægnans sit. *D. lib.* 25. *tit.* 3. *dig.* 1. Basilic. *lib.* 31. *titul.* 5. *cap.* 1.

p L. 1. §. denuntiare, D. de liber. agn.

17. *q* Post mensem a die præstituto compulsor mittitur. *Cod. lib.* 10. *tit.* 19. Basilic. *lib.* 56. *titul.* 8. *cap.* 24.

q L. ult C. de exact. trib.

18. *r* Intra dies xxx. debent actuarii authentica pittacia militarium annonarum tradere, vel de suo solvere, quod reconditur. *C. lib.* 12. *t.* 37. *const.* 5. Basilic. *lib.* 57. *titul.* 4. *cap.* 5.

r L. actuarii, C. de erog. milit. ann.

19. Usque ad xxx. dies valet præsidis de asylo promissio, veluti *Novel.* 17. *de mandat. principis tradit.* Basil. *lib.* 6. *tit.* 3. *cap.* 21.

20. Quodlibet edictum, quod proponitur,

xxx. diebus includitur. *Novel.* 112. Basil. *lib.* 7. *tit.* 4. *cap.* 3.

21. Etiam testium insimulationes, sive rejectiones intra dies xxx. procedunt.

De XL. *Diebus.*

1. In sacrosancta quadragesima criminalis accusatio non instituitur, exceptis latronibus. Etenim hi puniuntur etiam tempore sacri jejunii. *C. lib.* 3. *tit.* 12. *constit.* 5. *et* 8. Basil. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 22. *et* 23.

De L. *Diebus.*

1. * Neque præsides, quum eis succeditur, neque consiliarii, neque domestici eorum ante L. dies relinquere provinciam debent. *Cod. lib.* 1. *tit.* 49. *et tit.* 51. *constit.* 3. Novel. 8. *et* 95. *et* 128. *et* 161. Basil. *lib.* 6. *tit.* 3. *cap.* 9. *th.* 7. *et cap.* 10. *et* 11.

* L. 1. *C. ut omn. jud. tam Civil.* L. 3. *C. de adses.*

2. * *a* Quinquaginta dies tutoribus ex quo se vocatos ad hoc munus cognoverint, cedunt: quibus in diebus, si volunt, utuntur excusatione. Sin ii præterierint, actione tutelæ tenentur. *Digest. lib.* 27. *tit.* 1. *dig.* 11. *et* 38. *Cod. lib.* 5. *titul.* 62. *constit.* 5. *et* 12. Basil. *lib.* 38. *tit.* 1. *cap.* 11. *et* 32. 50. *et* 61.

* L. *scire* 13. *D. et a* L. 6. C. de excusat. tut. et cur.

De LX. *diebus.*

1. * Maritus accusationem adulterii adversus uxorem jure mariti usque ad 60. dies continuos instituebat. *Cod. lib.* 9. *titul.* 9. *const.* 6. et *D. lib.* 48. *tit.* 4. *digest.* 11. Basilic. *lib.* 60. *titul.* 37. *cap.* 46. *et lib.* 10. *titul.* 4. *cap.* 29. Hodie vero ceu *Novell.* 117. tradit, et Basilic. *lib.* 28. *titul.* 7. *cap.* 1. inscriptiones ab eo petuntur. Etenim ademptum est ei discrimen hoc, jure mariti: nec amplius pœnitere post inscriptionem potest, ipsa muliere non permittente. Verum hoc sublatum aliquibus esse videtur: Non enim hoc expresse Novella dicit, sed simpliciter ait, convenire marito, ut in scriptis scilicet post sexaginta dies . . .

* L. 6. *C. ad L. Jul. de adult. l. is cujus* 14. §. 2 *D. eod.*

2. *a* Qui compensationem fisco vult opponere, probare duos intra menses debet, id quod compensare velit, sibi deberi. *D. lib.* 49. *tit.* 14. *dig.* 40. Basilic. *lib.* 56. *tit.* 2. *cap.* 41. *them.* 4.

a L. aufertur 46. §. qui compens. D. de jur. fis.

3. * Quando venditor de capitibus Ædilicii edicti expresse non caverit, redhibitoria duos intra menses agitur. *D. lib.* 21. *tit.* 1. *digest.* 20. Basilic. *lib.* 19. *tit.* 10. *cap.* 20.

* *L. Si venditor* 28. *D. de Ædil. Edict.*

4. *b* Qui jumenta vendit, etiam morbos eorum, et vitia dicat, et ornatum quo amicti vendendi causa fuerunt, tradit. Qui hoc non facit, de ornamentis restituendis, vel jumentis recipiendis, ornamentorum non datorum nomine intra dies 60. convenitur. *D. lib.* 21. *tit.* 1. *dig.* 30. Basil. *lib.* 19. *tit.* 10. *cap.* 29. *th.* 2.

b L. ædiles 38. D. de ædil. ed.

5. *c* Si quis ita servum vendiderit, ut si quidem displicuerit emptori, redhibeatur: si tempus expressum non fuerit, intra LX. dies id facere potest. Si visum fuerit, ut perpetuo redhibeatur: perpetuo fiat. Quod si moram venditor interposuit, aut non aderat, qui recipere debebat, aut alia quædam justa causa intercessit: etiam post illos LX. dies redhibetur. *D. lib.* 21. *tit.* 1. *digest.* 23. Basilic. *lib.* 19. *titul.* 10. *cap.* 23. *them.* 15. quod si jugum aliquod jumen-

torum distractum fuerit, unius causa redhibetur et alterum. Basilic. *eodem lib. et tit. c.* 26. Eadem et in pecoribus Basilic. eodem *lib. et tit. cap.* 29. *them.* 4.

c L. quod si nolit 31. §. si quid, eod.

Scholium.

Hæc ita quoque nonnullis in exemplaribus scripta reperiuntur. Si tibi servum vendidero, ut si tibi displicuerit, cum mihi redhibeas: si tempus expressum a me non fuerit, intra LX. dies id facere potes. Si visum fuerit ut perpetuo redhibeatur, perpetuo fiat. Quod si moram venditor interposuerit, aut non aderat, qui recipere debebat, aut alia quædam justa causa intercesserit, etiam post illos LX. dies agit. Si jugum jumentorum venditum fuerit, propter unum, et alterum redhibet. Quæcunque de mancipiis dicta sunt, etiam in jumentis locum habent: ideoque post mortem etiam redhibentur. Eadem et in pecoribus.

6. *d* Post duos menses administrationis, tutores usurarum nomine conveniuntur. *D. lib.* 26. *tit.* 7. *dig.* 7. *et Nov.* 72. *Basil. lib.* 37. *t.* 7. *cap.* 6. *them.* 4. *et tit.* 11. *cap.* 4. *th.* 2. Non enim ab eis statim exiguntur, sed ubi, ceu dictum est, duo menses præterierint, aut tantum temporis, quo collocari pecunia potuit. Basilic. *eod. lib. et tit. cap.* 13. *th.* 2. *et* 4. Sed hoc locum non habet in eo, qui suos in usus converterit.

d L. tutor 7. §. usuræ, L. de admin. tut.

7. *e* Si lex duos menses dixerit, etiam dies LX. pro eis accipiuntur. *D. lib.* 50. *titul.* 17. *dig.* 90. Basilic. *lib.* 2. *tit.* 3. *cap.* 92.

e L. ubi 101. D. de reg. jur.

8. * Duobus mensibus feriatis judicia cessant. In causis autem fiscalibus, sive publicis, et ad ærarium spectantibus, et de mancipibus, sive pistoribus, etiam feritatis diebus judicium exercetur. *C. lib.* 3. *titul.* 12. *const.* 4. *et.* 6. Basilic. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 21. *et* 23.

* *L. Publicas* 5. *et l. omnes* 7. *C. de Feriis.*

9. *f* Emphyteuta jus emphyteuticum vendere volens, attestationem domino principali mittere debet, ac pretium indicare: Quippe si dominus ipse principalis emere noluerit, post duos menses alteri venditur, et dominus emptorem post duos menses attestationis, admittere cogitur. *C. lib.* 4. *titul.* 66. *constitut.* 3. Basilic. *lib.* 20. *titul.* 1. *cap.* 3.

f L. ult. C. de jur. emphyt.

10. *g* Si debitores fiscalium pecuniarum dilationem solvendi debiti petant, in minima summa non ultra duos menses eis dilatio conceditur: in magna, non ultra tres. *D. lib.* 49. *tit.* 14. *dig.* 40. Basil. *lib.* 56. *tit.* 2. *cap.* 40. *them.* 10.

g L. in fraud. 45. §. fiscal. D. de ju. fis.

11. *h* Qui bona condemnati ex caussa perduellionis habent, in urbe quidem imperatrice intra menses duos, in provinciis vero intra menses octo ea nuntiare debent. Alioqui cum ipsis bonis quadruplum præstant. *C. lib.* 9. *tit.* 49. *constit. ult.* Basil. *lib.* 16. *tit.* 52. *cap. ult.*

h Debet esse L. ult C. de bon. proscript

12. *i* Exiguum tempus, duorum mensium intelligitur. *C. lib.* 5. *tit.* 9. *constit.* 2. quæ non est in Basilic. * Et qui duobus mensibus cum uxore cohabitaverit, hæres ejus esse potest. *C. lib.* 6. *titul.* 37. *const.* 19. Basilic. *lib.* 44. *tit.* 4. *cap.* 43.

i L. 2. C. de secund. nupt.
* L. non tantum, 19. C. de legat.

Scholium.

Anatolius ait, non modo si quis duobus mensibus cum uxore cohabitaverit, eum relicta consequi, sed etiam si minori tempore.

13. *k* Si hæres servum ita legatum, ut manumittatur, non dederit, eoque nomine conventus fuerit, et in æstimationem litis condemnatus: post duos menses a lite contestata servus fit liber. Hæres autem legata-

rio ad expensas litis præstandas in quadruplum condemnatur. *Cod. lib.* 7. *tit.* 4. *const.* 17. Basil. *lib.* 48. *tit.* 13. *cap.* 15.

k L. ult. C. de fideicomm. libert.

14. *l* Ex quo rem cognoverit is, qui vocatus est ad duumviratum civitatis, vel ad alium honorem, duos menses ad appellandum, et ad recusandum habet. *Cod. lib.* 7. *titul.* 63. *const.* 1. Basil. *lib.* 9. *tit.* 1. *cap.* 125.

l L. 1. C de temp. et repar. appellat.

15. *m* Qui coram tabulario, in causa privata, sic pro alio fidejubet, ac si esset is apud ipsum in deposito, intra duos duntaxat menses tenetur, nisi expresse pro eo longius ad tempus intervenerit. Sin autem in caussa publica fidejusserit, in scriptis fidejussisse videtur, et in perpetuum tenetur. Nota igitur quod qui absque scriptura fidejubet, intra duos menses ex præsumptione teneatur. *C. lib.* 8. *tit.* 40. *const.* 27. Basilic. *lib.* 26. *tit.* 1. *cap.* 88.

m L. pen. C. de fidejuss. et mandat.

16. *n* Servi mulieris in adulterio deprehensæ, transactis duobus mensibus post solutionem matrimonii, et post mortem mulieris, manumittuntur et distrahuntur. *C. lib.* 9. *titul.* 9. *constit.* 3. *et.* 35. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 37. *cap.* 43. *et* 66. *them.* 2.

n L. non solum 3. *et l. ult.* C. ad leg. Jul. de adult.

17. Novellæ constitutiones post duos menses, quam insinuatæ sunt, valent. *Novel.* 66. Basilic. *lib.* 2. *tit.* 6. *cap.* 23.

18. Appellationes a judicibus datis ad eos, qui dederunt, duorum mensium spatium habent ad diem fatalem. *Novella* 82. Basilicorum *libro septimo*, *titulo primo*, *capite* 6. *themate* 2.

19. Quum clerici criminaliter conveniuntur, et a præside judicantur, sententiæ de ipsis promulgatio menses duos excedere non debet, sed intra hos caussa decidi. *Nov.* 83. quæ non est in Basilicis.

20. Actor fidejussores dare debet ante libelli missionem, sive antequam reus de actionis specie commonefiat, se duos intra menses litem contestaturum. Nam alioqui reo duplas expensas præstat, quæ tamen ad 36. solidos duntaxat sese porrigant. *Novel.* 96. cujus primum hoc caput non est in Basilicis.

De tribus mensibus.

1.* Si quis dilationem petierit ad producendos ex eadem provincia testes, ei trium mensium dilatio concedi debet. *C. lib.* 3. *tit.* 11. *const.* 1. Basil. *lib.* 7. *tit.* 17. *cap.* 11.

**L.* 1. *C. de dilation.*

2. *a* Qui hæres scriptus est, intra tres menses hæreditatem repudiare potest, et creditoribus non tenetur, licet ante sciverit se hæredem esse. *Cod. lib.* 6. *tit.* 30. *constit.* 22. Basil. *lib.* 35. *tit.* 14. *c.* 87. *th.* 1. *et.* 9. Hoc autem intellige de majore *. Nam minor citra distinctionem repudiat, etiam quum se immiscuerit. *C. lib.* 2. *tit.* 38. *constit.* 1. Basil. *lib.* 10. *tit.* 21. *cap.* 1.

a L. scimus jam, C. de ju. delib.
* L. 1. C. si min. ab hæred.

3. *b* Qui facit inventarium, intra dies xxx. post apertas testamenti tabulas, vel ex quo se cognoverit hæredem esse, incipere debet, et intra menses tres complere: nisi forte absens sit, vel alibi sint bona hæreditaria: tunc enim intra annum complere inventarium debet. *Cod. lib.* 6. *tit.* 30. *constit.* 22. Basilic. *lib.* 35. *tit.* 14. *cap.* 87.

b L. scimus jam, §. sin autem, C. de ju. delib.

4. *c* Ædificanti si novum opus nuntiatur, intra tres menses causam dicere debet: ac

si non decidatur interea, cavere, si male visus fuerit ædificasse, suis ea sumptibus se dirutrum. *Cod. lib.* 8. *tit.* 10. *const.* 1. Basilic. *lib.* 58. *tit.* 11. *cap.* 11. *th.* 11.

c L. 1. C. de novi oper. nunt.

5. *d* Condicionis curialis caussa, tres intra menses finiri debet : nam alioqui præses decem libris, et officium ejus quinque libris multatur. *Cod. lib.* 10. *titul.* 32. *constit.* 53. quæ non est in Basil.

d L. generali, C. de decurion.

6. Nuptiis jam ad decennium usque constantibus, de dote non numerata tam maritus quam hæres ejus, intra tres menses queri possunt. *Novel.* 100. Basilic. *lib* 29. *titul.* 3.

7. Quum litigantium pars una post cognitionum certamina suis allegationibus renuntiat, altera dicente, se aliud etiam quid habere, quod addat: judex huic parti mensem unum dilationis causa dare debet, ut si quidem possit, aliquid opis sibi ferat. Deinde rursus alium mensem, et rursus alium, sed post decursum trium mensium, sententiam in illum ferat. *Nov.* 105. Basil. *lib.* 7. *titul.* 4. *cap.* 5. *th.* 12.

8. Qui de laicorum est numero, tribus mensibus divino vacare cultui debet, atque ita fieri Episcopus. *Nov.* 123. *cap.* 5. quod non est in Basil.

De centum diebus.

1. *a* Bonorum possessiones, quæ propinquis deferuntur, qui sunt ex transverso, intra centum dies continuos petuntur, ex quo cognitum fuerit eas competere. Et intra hoc tempus aut accipiunt eas, aut repudiant. *C. l.* 9. *tit.* 9. *const.* 2. Basil. *l.* 40. *t.* 1. *c.* 15.

a L. 2. C. qui adm. ad bon. poss.

Scholium.

Bonorum possessio est jus, quo licet alicui patrimonium vel bona defuncti obtinere.

2. *b* Deliberationis tempus sunt centum dies. *Dig. lib.* 28. *tit* 8. *dig.* 1. *et* 2. Basil. *lib.* 35. *tit.* 13. *cap.* 2.

b L. 2. D. de ju. delib.

3. *c* Si frater meus adoptivus post mortem meam intra dies centum emancipatus fuerit, bonorum possessionem amittit. *D. lib.* 38. *tit.* 8. *dig.* 3 Basil. *lib.* 45. *tit.* 2. *cap.* 19.

c L. capitis 3. D. un. cogn.

De IV. mensibus.

1. *a* Si socius socio molestus fuerit in ædificatione domus communis, atque illo hanc non ædificante, solus ædificaverit, et usuras et ipsam expensarum sortem intra menses quatuor post refectionem, ab eo potest exigere. Post quatuor autem menses, si hæc non acceperit, dominus fit domus, qui eam sua dumtaxat ex parte struxit. *Dig. lib.* 17. *tit.* 2. *dig.* 29. Basil. *lib.* 12. *tit.* 1. *cap.* 29. *th.* 8.

a L. 52. §. 10. D. pro soc.

2. *b* Quatuor dumtaxat mensibus in provincia sua quis adsessor esto, nisi principis jussus, aut præceptio præfecti prætorio intervenerit: nam alioqui proscribitur et punitur. *Cod. lib.* 1. *tit.* 51. *const.* 10. Basil. *lib.* 6. *tit.* 1. *cap.* 63. *them.* 2.

b L. in consiliariis 10. C. de adsessor.

3. *c* Ad exercendam recusationem tutoris, menses quatuor competunt. *Dig. lib.* 26. *titul.* 1. *dig.* 32. Basil. *lib.* 38. *tit.* 1. *cap.* 32.

c L. quinquaginta 38. D. de excusat.

4. *d* Quatuor mensium dilatio conde-

mnatis datur, et postea exigantur usuræ centesimæ. *C. lib.* 7. *tit.* 54. *const.* 2. Basil. *lib.* 9. *titul.* 3. *cap.* 86. Et. fidejussores quoque ipsorum quadrimestre spatium habent, ut dicitur eodem cap. ac tit. Basilic. *them.* 2.

d L. 2. C. de usur. rei jud.

5. *e* Si unus ex iis, qui appellarunt, decesserit: hæredes ejus non modo reliquum tempus habent, sed alios præterea quatuor menses accipiunt, etiam post deliberationem. *Cod. lib.* 7. *tit.* 66. *constit.* 6. Basil. *lib.* 9. *tit.* 1. *cap.* 144.

e L. si unus 6. D. si pend. appell. mors interv.

6. Si domus absentis, ab ipsius actore structa, vicino præsenti damnum dat: actor per quadrimestre spatium id indicare principali debet, eumque judicio sistere. Si vero cum id ei sit indicatum, non se steterit, tunc ipse curator litem persequens si condemnatus fuerit, omnem ob opus novum si locuples sit, multam solvit: sin minus, ex bonis absentis exigitur. *Novella* 69. Basilicor. *lib.* 6. *titul.* 21. *capite* 2. *them.* 5.

7. Presbyter, et diaconus, et subdiaconus, si jure ac lege propinquitatis ad tutelam, et curatoris munus vocati fuerint: intra quatuor menses, ex quo id cognoverint, eam sponte subire possunt, nullum hoc eis ferente præjudicium in alia tutela vel cura. *Novel.* 123. Basil. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 11.

8. Si quis litigantium in causa pecuniaria, se nihil judici dedisse, vel promisisse juraverit, et intra quadrimestre spatium, a prolata sententia numerandum, probatum fuerit, aliquid ab eo datum vel promissum, ejus quidem quod donatum est, triplum exigitur: promissi vero, duplum. Post quatuor autem menses, non amplius tale quid quæritur *Novell.* 124. Basilic. *lib.* 7. *titul.* 4. *cap.* 7.

De V. *mensibus.*

1. *a* Appellans a judice dato a præside, duos menses ad exercendum primum diem fatalem habet, et reliquos tres fatales accipit, quorum quisque dies habet triginta. Sed non amplius impetrat etiam aliud trimestre spatium reparationis: Nam reparatio non competit in appellationibus adversus pedaneos arbitros. *Cod. lib.* 7. *titul.* 63. *constit.* 2. *et.* 3. Basil. *lib.* 9. *titul.* 1. *cap.* 126. *them. penul. et ult.*

a L. 2. C. de tempor. et reparat.

2. *b* Si scholares accepto commeatu abfuerint, intra quinque menses ob causas pecuniarias non conveniuntur. *C. lib.* 12. *tit.* 29. *const.* 2. Basilic. *lib.* 57. *tit.* 1. *cap.* 33. *th.* 2.

b L. quoties, C. de privil. schol.

De VI. *mensibus.*

1. *a* Si quis a peræquatore fundum acceperit, eum tuto possidet, ac reliqua prioris possessoris solvere non cogitur. Si quis autem se dominum dicat, vel obligatum esse sibi fundum, experiatur, ac si quidem vicerit, expensas dare cogitur, quas alter ille fecit, ad reddendum fundum meliorem: sed intra sex menses agere quis debet: nam post semestre spatium nullus convenire potest. *Cod. lib.* 11. *tit.* 58. Basil. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap.* 1. *th.* 7.

a L. ult. C. de censib. et censit.

2. *b* Actio redhibitoria, id est, quæ rem distractam reddit, intra sex menses utiles sive continuos movetur. Currit autem hoc tempus, ex quo venditio facta est, vel ex quo promisit, aut stipulatus est venditor de vitiis rei venditæ, si quidem erat manifestum aliquod de vitiis indicium. *D. lib.*

21. *tit.* 1. *dig.* 15. Basil. *lib.* 19. *tit.* 10. *cap.* 15.

b L. sciendum §. ult. D. de ædil. edic.

3. * Quum venditor non diserte de occultis rei venditæ vitiis caverit, actio quanti minoris, hoc est, quæ pretium minuit, intra sex menses movetur, nec in annum extenditur. *D. lib.* 21. *titul.* 1. *dig.* 19. Basilic. *lib.* 19. *titul.* 10. *cap.* 20. **, videlicet ex quo sciverit emptor vitium, aut scire debuerit. *D. lib.* 21. *tit.* 1. *dig.* 45. Basilic. *lib.* 19. *tit.* 10. *cap.* 43.

* *L. si venditor* 28. *ff. eod.* ** *L. cum sex* 55. *ff. eod.*

4. *c* Tutores anno primo sex mensium dilationem habent ad fœnerandas pupillares pecunias. *D. lib.* 26. *tit.* 7. *dig.* 15. quod positum est in Basilic. *lib.* 37. *tit.* 7. *cap.* 15. sed non habet illa de sex mensium spatio *. Quod autem dictum est de spatio bimestri dig. 7. lib. ejusdem et tit. D. et Basil. *lib.* 37. *tit.* 7. *cap.* 15. de anno unoquoque administrationis intellige.

c L. si tutor 15. D. de admin. tut. * *L. tutor* 7. §. *usuras*, *ff. eod.*

5. *d* Si præses quinquaginta diebus, postquam ei successum est, in provincia non manserit, illuc remittitur, et sex menses ibi moratur, de furtis, sive munerum captationibus, et criminibus sese purgans. Basil. *lib.* 6. *tit.* 3. *cap.* 9. *th.* 7. Verum illud de sex mensibus non continet.

d L. un. C. ut omn. judic. tam civil.

6. Episcopus sive de monachorum numero, sive laicorum ordinetur, sex menses in clero debet exigere. *Nov.* 6. *c.* 6. quod non exstat in Basil.

7. Si œconomi consuetudines decanis, et ascetriis intra sex menses non solverint, trientes usuras centesimæ præstant. *Novel.* 59. *tit.* 4. *c.* 2. *th.* 5.

8. *e* Qui propterea quod tres tutelas habet, quartam repudiat, si non ultra sex menses absint a pubertate pupilli priores, vel is cujus tutela suscipienda est, non excusabitur. *D. lib.* 27. *titul.* 1. *Digest.* 15. Basil. *lib.* 38. *tit.* 1. *cap.* 15.

e L. non tantum 17. D. de excusation.

9. Ab eo, qui legatum ad pias causas relictum intra sex menses ab insinuatione testamenti numerandos (et a cautione (*) propriæ manus illius, qui quid ad pias causas se dare cavit) præstare differt, et fructus exiguntur, et usuræ, et omnis accessio legitima, inde usque a tempore mortis ejus, qui legatum reliquit. *Novel.* 131. Basilic. *lib.* 5. *tit.* 3. *cap.* 9. *th.* 6.

10. Intra semestre spatium, vel Episcopi, vel clericorum decretum (**) de ordinatione fieri debet. Si vero qui decretum facere debent, moram interponant: tunc is, cui competit Episcopum ordinare, animæ suæ periculo quem vult ordinat. *Nov.* 123. *cap.* 6. quod non extat in Basilicis.

11. *f* Si eadem in provincia, ubi lis exercetur, quispiam dicat esse conducentia sibi ad litem instrumenta, vel personas, et trium mensium dilationem petat, ipsa ei datur. Sin alia in provincia, loco illi vicina, in quo lis exercetur: sex mensium spatium datur. Sin transmarina provincia sit, quæ aliam provinciam interiacentem habeat, novem mensium dilatio conceditur. *Cod. lib.* 3. *tit.* 11. Basil. *lib.* 7. *tit.* 7. *cap.* 11.

f L. 1. C. de dilation.

(*) ***et a cautione etc.***) **Verba hæc uncis inclusa a veteribus Cujacianis exemplaribus absunt, atque adeo Fabrotiana quoque editio copiosiorem hoc loco versionem habet quam textum. Unde post** *τὸ ἀριθμούμενον* **supplendus textus sic est e' d. Leunclav. Edit.** (*καὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἰδιοχείρου ἐκείνου, ὅστις ἠσφαλίσατο δοῦναί τι εἰς εὐσεβεῖς αἰτίας.*

(**) ***vel clericorum*** **etc.**) *τὰ* ***vel clericorum*** **decretum** ***de ordinatione*** **desunt in textu e' laudata Ed. Francof. supplenda** *ἢ τὸ τῶν κληρικῶν περὶ χειροτονίας* **etc.**

12. *g* Si quis spoponderit, se intra certum tempus personam velle sistere, vel ni stiterit, pœnam præstaturum: ab eo non simul atque tempus hoc præterierit, pœna exigitur, sed aliorum sex mensium dilationem habet. Post sex vero menses exigitur ab eo, nisi intra primum illud tempus insertum stipulationi, mortuus fuerit is, pro quo facta fidejussio fuit. Quippe si secunda dilatione obierit, pœna consimiliter exigitur. *Cod. lib.* 8. *tit.* 40. *const.* 16. Basil. *lib.* 26. *tit.* 1. *cap.* 87.

g L. sancimus 26. C. de fid. et mand.

13. *h* Si ex relatione publicarum personarum aliqui propter cædem admissam adpræhensi fuerint: fidejussoribus committi non debent, sed in carcerem conjici, negotio intra semestre spatium finiendo. Sin a privatis hominibus accusati fuerint, cum legitimis inscriptionibus fidejussores dare debent, aut in carcere manere, negotio intra annum decidendo. *C. lib.* 9. *tit.* 4. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 35. *cap.* 27. *th.* 5.

h Pars. leg. 6. C. de cust reor. quæ integra non extat.

14. *i* Omnis causa fiscalis, sive quæ spectat ad publicum ærarium, intra sex menses a lite contestata terminatur: nisi dilatio necessaria sit. *C. lib.* 10. *tit.* 1. *const.* 11. Basil. *lib.* 56. *tit.* 2. *cap. ult.*

i Pertinet ad l. 11. C. de jure fisci, quæ integra non extat.

15. *k* Si mortuus fuerit, aut non exstet amplius qui ab aliquo datus est in litem procurator, post vigesimum diem propositi a judice edicti de alio constituendo, sex mensium dilationem principalis absens habet, provincia longius dissita, ut alium procuratorem eligat, vel ipse compareat. Quippe si non procul absit, a judice dilatio quædam statuitur. *Cod. lib.* 2. *tit.* 12. *const. ult.* quæ non exstat in Basilicis.

k Epitome leg. ult. C. de procur. quæ non extat.

16. *l* Si hæres vocatus usque ad sex menses contumax fuerit: legatarius non solum in rerum hæreditariarum, sed etiam in ipsius hæredis propriarum possessionem mittitur. *Dig. lib.* 36. *tit.* 4. *dig.* 4. *them.* 9. *Cod. lib.* 6. *tit.* 54. *const.* 6. Basilic. *lib.* 44. *tit.* 22. *cap.* 4. *them.* 9. *et tit.* 31. *cap.* 6.

l L. certa est forma 6. C. ut in possess. legat. l. is cui legat. 5. §. Imperator Anton. D. eod.

17. *m* Episcopus instruere præsidem debet, ut intra sex menses de incarceratis, qui fidejussoribus destituuntur, sententiam ferat, exceptis homicidis. *Codicis lib.* 9. *tit.* 4. *constit.* 6. Basil. *lib.* 60. *tit.* 35. *cap.* 22. *th.* 3. *et* 6.

m Pars leg 6. C. de cust. reor.

18. *n* Si curatores intra sex menses reliqua præteriti temporis non solverint, a dominis exiguntur. *Cod. lib.* 10. *tit.* 16. *const.* 9. Basilic. . . . .

n L. 9. C. de anno. al. lex 10. obsistere. Hoc thema non erat in edit. Cuj.

19. Qui a peræquatore terram accepit, firmiter eam possideat, nec ab eo reliqua præteriti temporis exigantur. Sin aliquis eam sibi vendicat, actionem intra sex menses competentem instituat. *Cod. lib.* 11. *tit.* 58. Basilic. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap.* 1. *them. ult.*

Scholium.

Eadem prius quoque dicta sunt cap. 1. verum hoc loco pro his talia quædam in aliis exemplaribus inveniuntur: *o* Post sex menses, ex quo alteri res tua fuerit a peræquatore addicta, non amplius agere potest.

o L. 11. C. de censib.

20. *p* Qui militat, et post tempus dati commeatus sex mensibus abfuerit, post alios quinque deinceps militat, et ad inferiorem

locum deinde detruditur. *Cod. lib.* 12. *tit.* 42. *const.* 2. Basil. *lib.* 57. *tit.* 1. *cap.* 47.

p L. 2. C. de commeatu.

21. Si liber homo decurioni mortuo veluti propinquus succedere velit, et curiæ semet tradere debet intra sex menses, et hoc ipsum apud gesta monumentorum deponere. *Nov.* 101. quæ non extat in Basil.

22. *q* Locorum domini absentes, sex menses habent ad veniendum, et ad solvenda fiscalia, et ad recuperandos agros a possessoribus, *C. lib.* 11. *tit.* 59. *const.* 11, Basil. *lib.* 56. *t.* 14. *cap.* 11.

q L. locorum 11. C. de omni ag. des.

De VII. *mensibus*.

1. *a* Qui septimo mense natus est, perfectus est, et justus filius parentibus. *Dig. lib.* 1. *tit.* 5. *dig.* 10. Basilic. *lib.* 46. *titul.* 1. *cap.* 10. *et lib.* 45. *tit.* 1. *cap.* 15. *th.* 6.

a L. septimo 12. D. de st. homin.

De VIII. *mensibus*.

1. *a* Qui bona proscripti ex causa perduellionis in provincia possident, nisi intra menses octo ea nuntiaverint, quadruplum solvunt. *C. lib.* 9. *tit.* 49. *const.* 6. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 52. *cap.* 17.

a Pars l. ult. C. de bon. proscript.

2. Actor habet octo menses ad nuntiandum principali, qui agit in extremis Romanæ dictionis locis, ut compareat, vel ei qui nuntiavit, litem committat, vel alium pro ea defensorem constituat. Quod si non venerit is, cui nuntiatum est, et tempus statutum effluxerit, lis in præsentia procuratoris, qui rem nuntiavit, disceptatur: quo condemnato, non amplius ille, cui nuntiatum fuit, agere potest, atque si præter voluntatem suam alter ille litem exercuerit. *Nov.* 69. Basilic. *lib.* 6. *tit.* 21. *cap.* 2. *th.* 3.

De IX. *mensibus*.

1. *a* Qui appellat adversus datum a principe judicem, habet ille quidem sex mensium dilationem, et inchoandos a die trigesimo primo tres dies fatales: sed trimestre spatium ad reparationem sive renovationem litis non impetrat. C. lib. 7. tit. 63. const. 2. quæ posita est lib. 9. Basil. titul. 1. Novel. 126. sed alterum hoc ejus thema de arbitris, sive sacris judicibus omissum fuit, et magis tamen receptum, quam 82. *Nov. lib.* Basil. 7. *tit.* 1. *cap.* 5.

a L. 2. C. de tempor. appell.

De XI. *mensibus*.

1. Si mulier post finitum undecimum a morte viri mensem peperit, stuprum commisit, sive libidinem, et turpitudinem exercuit: et iisdem pœnis tenetur, quibus et illa quæ ante finitum luctus tempus nupta fuerit. Novella 39. Basilicorum *lib.* 28. *titul.* 15. *cap.* 1.

De un anno.

1. *a* Usufructuarius actione legis Aquiliæ proprietarium convenit ob vulneratum servum: et recurrit ejus æstimatio retrorsum ad illum proximum annum, licet ante legatum servi usumfructum anni retroactio inveniatur. *D. lib.* 9. *tit.* 2. *dig.* 12. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 3. *cap.* 13.

a L. sed. etsi 12. D. ad leg. Aquil.

2. *b* Ex quo vulneratus est servus, non ex quo mortuus est, tempus retrorsum currit. *Dig. lib.* 9. *tit.* 2. *dig.* 20. Basil. *lib.* 60. *tit.* 3. *cap.* 20.

b L. ait Lex 21. D. eod.

3. * Dominus, qui agit Aquilia de servo occiso, exigit omnia lucra, quæ ante illum

annum habiturus erat. Digestorum *lib.* 9. *tit.* 2. *dig.* 22. Basil. *lib.* 60. *tit.* 3. *cap.* 22. *them.* 3.

* *L. proinde* 22. *ff. eod.*

4. *c* Post mortem filiifamilias, aut servi, vel post emancipationem filii, vel post manumissionem, aut alienationem servi, actio de peculio annalis est. Annus autem continuus est, incipiens ex quo facultatem agendi quis habuit. Ideoque in debito condicionali, non prius numeratur, quam condicio exstiterit. Convenitur autem patris hæres, licet etiam fiscus scriptus sit hæres. *D. lib.* 15. *tit.* 2. Basilic. *lib.* 18. *tit.* 6. *cap.* 1.

c L. 1. D. quando act. de pecul. annal.

5. *d* Hæres ejus, qui depositum accepit, de illius dolo intra annum tenetur. *D. lib.* 16. *titul.* 2. *dig.* 18. Basilic. *lib.* 13. *tit.* 2. *cap.* 15.

d L. 18. D. depos.

6. *e* Actio quanti minoris, quum diserte venditor constituerit de vitiis rei venditæ, annalis est continua. *D. lib.* 21. *tit.* 1. *dig.* 14. Basil. *lib.* 19. *tit.* 10. *cap.* 14. *th.* 6.

e L. sciendum 19. in fi D. de ædil. edic

7. *f* Si quis jure militari testatus, militia missus fuerit: post annum ejusmodi testamentum veluti militare non valet. *D. lib.* 28. *tit.* 3. *dig.* 7. Basilic. *lib.* 39. *tit.* 2. *cap.* 6.

f L. quod constitutum 21. D. de milit. testam.

8. * Relictum venerabili domui, nisi solutum intra annum fuerit, duplum exigitur. *Cod. lib.* 1. *tit.* 3. *const.* 45. quæ non est in Basilicis.

* *L. Sancimus* 46. *C. de epis. et cler.*

9. * Nec uxor ejus qui tonsuram accepit, ante annum sine periculo nuptias contrahit, nisi quum prægnans esset, intra annum pepererit. *C. lib.* 1. *tit.* 3. *const.* 52. quæ non est in Basilic.

* *L. Sancimus* 53. *C. eod.*

10. *g* A morte viri intra annum exceptio de non numerata dote opponitur. Cod. lib. 4. titul. 30. const. ult. et *C. lib.* 5. *tit.* 15. *const.* 3. quæ non exstant in Basil.

g L. si cui, pen. C. de non num. pec. eadem cum l. 3. C. de dote cau. non num.

11. * Quæ justa causa matrimonium solvit, post annum sine periculo nubet. *Cod. lib.* 5. *titul.* 17. *const.* 8. *et* 9. quæ non sunt in Basil. nam earum loco positum est *cap.* 12. *Nov.* 22. in libris Basilic. *lib.* 28. *tit.* 7. *cap.* 6.

L. 8. § *hæc nisi. C. de Repud.*

12. *h* Qui a peræquatore damnum sibi datum dicit, intra annum agere debet. *C. lib.* 11. *tit.* 57. *const.* 5. Basil. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap.* 5.

h L. qui gravatos 5. C. de censib.

13. *i* Qui pupillo tutorem intra annum non petiverunt, a successione ejus excluduntur. *Cod. lib.* 6. *tit.* 58. *constit.* 19. quæ posita quidem est in Basilic. *lib.* 45. *tit.* 1. *cap.* 42. sed tempus adjectum non habet. Item *lib. Dig.* 38. *tit.* 17. *cap.* 12. Basil. *lib.* 45. *tit.* 1. *cap.* 26. *th.* 18.

i L. sciant 10. C. de legit. hæred.

14. *k* Actio injuriarum annalis est, et perimitur dissimulatione. *C. lib.* 9. *tit.* 35. *const.* 5. Basil. *lib.* 60. *tit.* 21. *cap.* 48. *th.* 2.

k L. si non 5. C. de injur.

15. *l* Qui propter magnum aliquod crimen factus est requirendus, ejus bona, si intra annum non comparuerit, occupantur: ac tametsi postea reversus fuerit, ea repetere non potest. Si vero ad annos viginti fiscus bona ipsius non occupaverit, non am-

plius ea occupare potest. *Dig. lib.* 48. *tit.* 17. Basil. *lib.* 60. *tit.* 49. *cap.* 1. *et* 2. *et* 6. *et* 7.

l L. 1. et l. ult. D. de requir. vel abs. dam.

16. Intra spatium unius anni dominus servilem fortunam probare potest, ordinatione servi facta, quem et recipit. *Nov.* 123. Basil. *lib.* 3. *titul.* 1. *cap.* 28.

17. *m* Tam descendentes, quam ascendentes annum habent ad deliberandum, an hæreditatem adire velint. *D. lib.* 38. *tit.* 9. Basil. *lib.* 45. *titul.* 2. *cap.* 34. *th.* 8. Idem est, si a servis hæredes scripti ad successionem vocentur. * *Lib. eod. et titul. et cap.* Basilic. *them.* 10.

m L. 1. §. largius, D. de success. ed. * *L.* 1. §. *non solum, ff. eod.*

18. *n* Pœnalis actio competens adversus eos, qui jurisdictioni magistratus non obtemperant, post annum non istituitur. *D. lib.* 2. *tit.* 3. Basil. *lib.* 7. *tit.* 7. *cap.* 3.

n L. un. in fi. D. si qu. jus dic.

19. *o* Actio competens adversus eos, qui quem injuste trahunt ad tribunal, post annum non datur. *Digest. lib.* 2. *titul.* 4. *digest.* 23. Basil. *lib.* 7. *tit.* 8. *cap.* 24.

o L. pen. D. de in jus voc.

20. * Actio in eos, qui vocatos in jus vi eximunt, anno exspirat. *Digest. lib.* 2. *tit.* 7. *dig.* 23. Basilicor. *lib.* 7. *tit.* 13. *cap.* 5. *them.* 3.

L. si per alium 5. in fin. D. ne quis eum.

21. *p* Edictum prætorium quod datur in eos, qui dolo fecerint, quo minus se judicio quis sistat, post annum locum non habet. *D. lib.* 2. *titul.* 10. Basilic. *lib.* 7. *tit.* 15. *cap.* 5. *them.* 3.

p L. 1. in fi. D. de eo per quem fact. er.

22. * Actio competens in eos, qui non patiuntur edi speciem actionis, annalis est. *Dig. lib.* 2. *titul.* 13. Basilic. *lib.* 7. *titul.* 18. *cap.* 13.

* *L. ult. D. de edend.*

23. *q* Actio competens in alienantes rem aliquam homini inquieto, vel potenti, ut actio difficilis adversario reddatur, annalis est. *Dig. lib.* 4. *tit.* 7. Basilic. *lib.* 10. *tit.* 37. *cap.* 5.

q L. vel post annum 6. D. de alienat. jud. mut.

24. *r* Actio Fabiana adversus servum, qui cum liberto contraxit in fraudem patroni, post mortem, vel manumissionem ejus servi, contra dominum ejus intra annum instituitur. *Dig. lib.* 38. *titul.* 5. Basilic. *lib.* 49. *tit.* 6. *cap.* 1. *them.* 18.

r. L. 1. §. item, D. si qu. in fr. patr.

25. *s* Actio quæ datur in aliquem quum liber homo per effusa vel dejecta occisus est, annalis est; quum læsus, si quidem agit ipse, perpetua est: sin alius, annalis: ac neque hæredibus, neque in hæredes datur. *Dig. lib.* 9. *titul.* 3. *dig.* 16. Basil. *lib.* 60. *tit.* 4. *cap.* 3. *them.* 6.

s L. si vero §. hæc autem, D. de his, qui dejec. vel effud.

26. *t* Actio competens adversus prohibentes ingredi possessionem, excepto qui missus est in possessionem legatorum, intra annum dumtaxat datur: nam post annum id tantummodo damnatur, quod ad eum pervenit. *Dig. lib.* 43. *tit.* 4. Basilic. *lib.* 51. *tit.* 5. *cap.* 2. *th.* 2.

t L. 1. §. hanc actionem, D. ne vis fiat ei qui in poss.

27. *u* Interdictum competens adversus eum, qui vi possessorem expulerit, anno dumtaxat concluditur: nam post annum in id, quod ad eum pervenit, tantummodo

damnatur. *Dig. lib.* 43. *tit.* 16. Basil. *lib.* 60. *tit.* 7. *cap.* 7.

u L. 1. §. annus, D. de vi et vi arm.

28. *x* Actio annalis continua est, quæ competit in eum, qui liber esse jussus, post mortem domini sui, antequam hæreditas adita esset, dolo res hæreditarias surripuerit. *Dig. lib.* 47. *tit.* 4. Basil. *lib.* 60. *titul.* 3. *cap.* 1.

x L. 1. D. si quis testam. lib. esse.

29. *y* Actio de bonis mobilibus vi raptis intra annum continuum dumtaxat movetur. *Cod. lib.* 9. *tit.* 33. Basil. *lib.* 60. *tit.* 11. *cap.* 30. *et* 31.

y L. 3. et 4. C. vi bonor. raptor.

30. *z* Actio competens in eos, qui alicui damnum in turba dant, intra annum continuum in quadruplum datur: post annum, in simplum. *Dig. lib.* 47. *tit.* 8. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 17. *cap.* 2. *them.* 9. Tertium vero thema quarti capitis eodem tit. dupli mentionem facit.

z L. prætor ait 4. D. eod.

31. *a* Actio quæ instituitur adversus eum, qui rem aliquam rapuit ex incendio, vel ruina, vel naufragio, vel dolo malo recepit, vel damnum in his rebus fecit, intra annum continuum dumtaxat in quadruplum datur: post annum vero, in simplum. *Dig. lib.* 47. *tit.* 9. Basil. *lib.* 60. *tit.* 20. *cap.* 1. *et. lib.* 53. *tit.* 3. *cap.* 25. *et* 42.

a L. 1. D. de incend. ru. et nauf.

32. *b* Si filiusfamilias tutelam administraverit, pater ejus intra annum a finita tutela numerandum, de peculio convenitur. *Dig. lib.* 27. *titul.* 3. *dig.* 8. Basil. *lib.* 38. *tit.* 3. *cap.* 8.

b L. si filiumfam. 11. D. de tut. et rat. distrah.

33. *c* Omnis popularis actio annalis est. *Dig. lib.* 47. *tit.* 23. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 32. *cap.* 10.

c L. ult. D. de popul. act.

34. *d* Etiam hæredes illius, qui pecunias ab aliquibus in magistratu accepit, lege Julia repetundarum tenentur, intra annum ab ejus morte computandum. *Dig. lib.* 48. *tit.* 11. Basil. *lib.* 60. *tit.* 43. *cap.* 2.

d L. 2. D. ad leg. Jul. rep.

35. *e* Si quis peregre proficiscens in provinciam et apud se pecunias publicas habens, eas apud ærarium professus descripserit, et intra annum non reddiderit: lege de residuis tenetur. *Dig. lib.* 48. tit. 13. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 45. *cap.* 10. *th.* 4.

e L. sacril. 9. §. ult. D. ad leg. Jul. pec.

36. *f* Si filiofam. milite defuncto sine testamento, pater ejus peculium lucratus fuerit: pro peculii modo intra annum continuum a creditoribus convenitur. Sin ex testamenti tabulis hasce res habuerit, perpetuo tenetur, id est, usque ad annos xxx. *D. lib.* 49. *tit.* 17. Basil. *lib.* 57. *titul.* 2. *cap.* 16.

f L. pater 17. D. de cast. pec.

37. *g* Si annus post accusationem effluxerit, non impeditur aliquis honores gerere, nisi per ipsum steterit, quo minus causa criminalis intra annum expediatur. *Dig. lib.* 50. *tit.* 4. Basilic. *lib.* 54. *tit.* 4. *cap.* 6.

g L. reus 7. D. de mun. et honor.

38. *h* Quæ ad rescindendam usucapionem datur actio, post annum non instituitur. *D. lib.* 44. *tit.* 7. Basil. *lib.* 52. *tit.* 1. *cap.* 34. *them.* 3.

h L. in honorariis 35 D. de oblig. et act.

39 *i* Actio quæ datur in eum, qui alicui metum incusserit, intra annum quadruplum exigit, post annum, simplum dumtaxat. *Dig. lib.* 4. *tit.* 2. Basil. *lib.* 10. *tit.* 2. *cap.* 11. *them.* 3.

i L. Item si cum 14. D. quod met. cau.

40. *k* Si navicularius se naufragium sustinuisse dicat, convenit ut in provincia, in qua hoc dicit accidisse, testibus id quod evenit, probet, et operam det, ut intra annum hoc ad præfectos referatur, quo veritas intra tempus illud perquiratur. *C. lib.* 11. *tit.* 6. Basil. *lib.* 53. *tit.* 3. *cap.* 46. Si vero per negligentiam id intra annum non fecerit, non amplius facere potest. Ceterum hæc causa naufragii debet intra biennium decidi. *C. lib.* 11. *tit.* 6. *const.* 5. *cujus* hæc pars non est in Basilicis.

k L. 2. et 5. C. de naufr.

41. Si postquam alicui competierit aliquid a testatore relictum, decreto judiciali admonitus, quod ipse sit hæres, aut legatarius, aut universalis fideicommissarius, sive qui universum patrimonium accipit, ut alii restituat, annum totum traxerit, non agens id, quod agere jussus est: si quidem ex illorum est numero, qui lege cogente quid accipiunt, nihil accipit, extra portionem legitimam. Sin extraneus est, nihil omnino accipit, ne quidem ex causa Falcidiæ. *Nov.* 1. Basilic. *lib.* 41. *tit.* 4. *cap.* 1.

42. Si uxor ejus, qui est in expeditione, defunctum audierit maritum suum, postquam apud gesta monumentorum priores ejusdem numeri juraverint, eum obiisse, etiam alio anno lugere debet, *Novel.* 217. Basilic. *lib.* 28. *tit.* 7. *cap.* 7.

43. Quælibet mulier anni spatio lugere maritum debet, nec ante completum annum matrimonium contrahere *l. Dig. lib.* 3. *tit.* 2. *et D. lib.* 13. *tit.* 2. *dig.* 4. Basil. *lib.* 21. *tit.* 2. *cap.* 5. *them. ult. et cap.* 8. *et lib.* 28. *tit.* 5. *cap.* 13. *th.* 4. *et* 5. Quod si etiam mulier ipsa causam solutioni matrimonii præbuerit, duobus casibus exceptis, alteri nubere non potest ante completum quinquennium. *Novell.* 117. Basilicorum *lib.* 28. *titul.* 7. *cap.* 6. Duo vero casus isti sunt, quum adulterii damnata fuerit, ut est in lib. Basil. 28. *tit.* 7. *cap.* 1. *th.* 4. et in sequentibus: et quum absque justa causa libellum repudii marito miserit: tunc enim in monasterium conjicitur, ut est in libri et titul. ejusdem *cap.* 9. *th.* 2. *et sequentibus*. Pœna vero missi sine justa causa repudii communis est, ac de viro quoque intelligitur. Ceterum hæc omnia sparsim posita sunt. Lege præterea *Nov.* 134. (al. 117.) in lib. Basil. 28. *tit.* 7. *cap.* 9. Nam quod positum est in fine *Nov.* 127. non extat in Basil.

l L. Liberorum 11. D. de his qui notant. infam.

44. Si quis in ultima voluntate xenonem jusserit extrui, debet is intra annum ædificari. *Novell.* 131. Basilic. *lib.* 5. *tit.* 3. *cap.* 2.

45. Nullus episcoporum ultra annum ab episcopatu suo debet abesse. *Nov.* 123. Basilic. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 17.

46. Si domino ignorante servus inter clericos relatus fuerit, integrum domino est, ut intra annum, ex quo rem cognoverit, eum recipiat. *Novell.* 123. Basilic. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 8.

47. *m* Actiones pœnam secum trahentes, annales sunt. *Dig. lib.* 44. *tit.* 7. Basil. *lib.* 52. *titul.* 1. *cap.* 34. Et alioqui si qua sine judicis auctoritate fiunt, intra annum pœnas habent. Similiter et invasiones violentæ. * *D. lib.* 47. *tit.* 8. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 17. *cap.* 2. *th.* 2. *et cap.* 4. *th.* 1. *et cap.* 27.

m L. in honorariis 35. D. de oblig. et act.
* *D. de vi bonor. rapt.*

48. *n* Debet episcopus cujusque civitatis cum tribus aliis honestæ existimationis, singulis annis opera civitatis inspicere, et

efficere, ut eorum modus constituatur, et ut curatores illorum rationes reddant. *Cod. lib.* 1. *tit.* 4. *const.* 26. quæ non est in Basil.

n Pars I. 26. C. de episcop. aud.

De biennio.

1. *a* Conductore domus non apparente, potest is qui locavit, domum post biennium aperire, ac res ipsius describere per publicas personas a judice missas, et aliis eam postea locare. *Dig. lib.* 19. *tit.* 2. *digest.* 46. Basil. *lib.* 20. *tit.* 1. *cap.* 56.

a L. cum domini 56. D. loc.

2. *b* Causæ criminales intra biennium decidi debent. *Cod. lib.* 3. *tit.* 1. *const.* 13. Basil. *lib.* 7. *tit.* 6. *cap.* 13.

b L. ult. C. ut int. cert. temp. crim. qu.

3. * Actio de dolo malo, nisi intra biennium continuum ex eo tempore numerandum, quo dolus commissus est, et incœpta et completa fuerit, extinguitur. *C. lib.* 2. *tit.* 21. *const. ult.* Basil. *lib.* 10. *tit.* 3. *cap. ult. c.* Quum autem altera subest actio, non datur actio de dolo, utpote quæ infamiam irroget. *D. lib.* 4. *tit.* 3. *Basil. lib.* 10. *tit.* 3. *c.* 1.

* *L. ult. C. de dol. c.* L. 1. D. de dolo ma.

4. * Si mulier intercedens sive constituens pro extraneo, post exactum ab intercessione biennium denuo consenserit, aut fidejussores dederit, non amplius succurritur ex senatusconsulto. *C. lib.* 4. *tit.* 29. *const.* 22. Basil. *lib.* 29. *tit.* 7. *cap.* 82. Extraneum vero propterea concepimus hoc casu, quia positum est in edita post *Cod. Nov.* 61. quod mulieri, tametsi sæpius post quantumcumque temporis spatium pro viro suo stipulata fuerit, veluti constituenti subveniatur. Basil. *lib.* 29. *tit.* 7.

**L. si mulier perfecte* 22. *C. ad S. C. Vel.*

5. * Exceptio non numeratæ pecuniæ post biennium continuum non opponitur. *C. lib.* 4. *tit.* 30. *const.* 14. Basilic. *lib.* 22. *tit.* 1. *cap.* 73.

* *L. in Contractibus* 14. *C de non num. pec.*

6. * Qui puellam sibi despondit, nullo in sponsalibus tempore definito, intra biennium eam ducere debet uxorem si eadem in provincia præsens sit, impune (*) puella cum alio copulatur. *Codic. lib.* 5. *titul.* 1. *constitutione* 2. Basilicorum *lib.* 28. *tit.* 1. *cap.* 15. ** Sin abest, intra triennium, ut est in *lib. eod. tit. eod. et cap. eod.*

* *L. si is* 2 *C. de spons.* ** *L. liberum* 2. *C. de repud.*

7. * Qui dotem promisit, post biennium a nuptiis usuras et reditus præstat usque ad trientem centesimæ. *Codicis lib.* 5. *tit.* 12. *const.* 31. Basil. *lib.* 29. *tit.* 1. *cap.* 111.

* *L. ult. C. de jur. dot.*

8. * Si pacto convenerit, quomodo et quando creditor pignora distrahere debeat: pactum valet. Sin nullum intervenerit, licet creditori ex judiciali sententia, vel ex denuntiatione, duobus annis a sententia vel denuntiatione lapsis, pignus distrahere. Sin id nemo comparaverit, tunc creditori volenti pignus jure dominii possidere, necessitas incumbit eadem faciundi. Ac si quidem præsens est debitor, testationem ei mittat: si non est præsens, tribunalia adeat, et præsidem accedat, ut per officium is inveniatur, et judex tempus statuet, intra quod debitor quæri debet, ac si quidem inventus fuerit, debitum solvat, et pignus recipiat: si vero non comparuerit, alterum certum tempus statuet. Quod si ne sic quidem venerit, tunc principem creditor adeat, et jure dominii pignus acquirere precum interventu petat. Post eas preces, debitorem alterius biennii dilationem habere oportet,

(*) *impune*) legendum est *alioquin impune* etc. ἐπεί-τουγε καὶ ἀκινδύνως etc.

intra quod offerre debitum cum usuris possit, et pignus recipere: At elapso biennio, jure dominii pignora creditor acquirat. *Cod. lib.* 8. *tit.* 34. Basil. *lib.* 15. *titul.* 7. *cap.* 58.

* *L. ult. C. de jur. dom. impet.*

9. * Legatione fungentibus immunitas biennii conceditur. *Dig. lib.* 50. *tit.* 7. Basilic. *lib.* 54. *titul.* 9. *cap.* 8.

* *L. Paulus 8. ff. de legat.*

10. * Naviculariorum causa, facto naufragio, intra biennium decidi debet. *Cod. lib.* 11. *tit.* 6. *const.* 5. cujus hæc pars non est in Basilicis.

* *L. de submersis 5. C. de Naufrag.*

11. Si matrimonium intra biennium productum sit, et postea vel morte, vel repudio solutum: licet marito de dote non numerata queri, ejusque hæredi, intra annum alterum. Sin matrimonium ad decem annos usque porrectum fuerit, tam ipse, quam hæres ejus, intra menses tres querelam movere potest. Si decennium decurrat, nec ipsi, nec hæredi potestas querendi datur. Quod si minor est maritus, id ei tempus ad restitutionem in integrum conceditur instituendæ querelæ causa; ut tamen annos duodecim a tempore nuptiarum non excedat. Si hæredes ejus minores sint, ipso vel in ætate perfecta, vel non perfecta constituto: quinquennium duntaxat habent ad querelam instituendam. *Nov.* 100. Basil. *lib.* 29. *tit.* 3.

12. Marito mulierem adulteram, et in monasterium conjectam, intra biennium recipere, si voluerit, licet. Si vero prædictum tempus ante transierit, quam eam receperit, tunc et tondetur, et habitum monasticum accipit, reliquum vitæ tempus in monasterio exactura. *Novel.* 134. *cap.* 12. Basilic. *lib.* 28. *tit.* 7. *cap.* 1. *th.* 3.

13. Ab omni conductore aut emphyteuta venerabilis sive domus, sive loci, qui rem conductam, vel in emphyteusin datam deteriorem facit, vel ad biennium contumax est, exigitur canon, de quo convenit, atque ipse pristinum rei statum restituit. Si vero fugerit, aut nusquam apparuerit, ex bonis ipsius venerabili domui satisfit, emponematis non computandis. *Nov.* 120. Basil. *lib.* 5. *tit.* 2. *cap.* 15. * Ceterum non adversetur tibi quod scriptum est *Codicis lib.* 4. *tit* 66. *const.* 2. et Basilicor. *lib.* 20. *tit.* 2. *cap.* 4. ubi dicitur contumaciam emphyteutæ ad triennium tolerandam: nam de paganicis, non de ecclesiasticis loquitur.

* *L. in emphyteuticariis 2. C. de jur. emphyt.*

14. *d* Creditores non missi in possessionem, intra biennium in communione sunt cum aliis in possessionem missis. *Cod. lib.* 7. *tit.* 72. Basil. *l.* 9. *tit.* 7. *cap.* 2.

d L. ult. C. de bon. auct. jud. possid.

15. *e* Adversus sententiam præfectorum appellatio quidem non exercetur, libellus tamen intra biennium imperatori offertur, *Cod. lib.* 7. *tit.* 42. *const.* 1. Basil. *lib.* 9. *tit.* 1. *cap.* 53.

e L. un. C. de sent. pr. præt.

16. *f.* Qui fundos steriles obtinent, post biennium collationes præstent. *Cod. lib.* 11. *tit.* 59. *const.* 7. Basilic. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap.* 7.

f L. quicumque 7. Cod. de om. ag. des.

17. * Qui agrum desertum occupat, intra biennium dumtaxat a domino agri convenitor: eoque reddito capiat quæ in agrum impendit. *C. lib.* 11. *tit.* 59. *const.* 8. Basilic. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap.* 8.

* L. 8. *C. eod.*

18. * Post biennium sententia confirmatur, appellatione non subsecuta. *C. lib.* 7. *tit.* 63. *const.* 5. *Novel.* 49. Basilic. *lib.* 9. *tit.* 1. *cap.* 128. *them.* 5 et *tit.* 2. *cap.*

7. *them.* 4. **. Nisi manifeste sit injusta, ut traditur *lib.* 49. *D. tit.* 1. *dig.* 12. *et* 19. *et tit.* 8. *dig.* 1. Basilicor. *lib.* 9. *tit.* 1. *cap.* 12. *et* 19. *et* 44.

* *L. ult. C. de temp. et repar. appell.* ** *L. si constet* 12. *ff. de appell.*

19. *g* Qui alterius in gratiam terminos evertit, in opus publicum biennio datur. *D. lib.* 47. *tit.* 21. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 31. *cap.* 1.

g L. 2. D. de term. mo.

De triennio.

1. * Qui per triennium aquam per agrum alienum domino prædii sciente ducit, servitutem ad se non pertinentem acquirit. *Cod. lib.* 3. *tit.* 34. *const.* 2. Basil. *lib.* 58. *tit.* 7. *cap.* 2.

* L. 2. *C. de servit. et aq.*

2. *a* Res mobiles, quæ bona fide possidentur, triennio usucapiuntur. *C. lib.* 7. *tit.* 34. *constit.* 2. Basil. *lib.* 50. *tit.* 12. *cap.* 2.

a L. 1. C. de usucap. transf.

3. Qui per triennium vectigal emphyteuticum, quod privatæ personæ præstatur, non obtulerit, emphyteusin amittit. * *Cod. lib.* 4. *tit.* 66. *const.* 2. Basilic. *lib.* 20. *tit.* 2. *cap.* 2. Si vero dominus id triennio non exegerit, emphyteutæ lucro cedit *b*. *Cod. lib.* 1. *tit.* 4. *const.* 32. Basil. *lib.* 20. *tit.* 2. *cap.* 4. De venerabilibus autem domibus dictum est *Nov.* 7. *cap.* 9. Basil. *lib.* 20. *tit.* 2. *cap.* 5. quod usque ad biennium dumtaxat, eo non præstito, expellantur.

* *L.* 2. *C. de jur. emphyt.* *b* L. 32. C. de episc. aud.

4. *c* Legatum annum triennio solutum, creditur etiam ad sequentia tempora perpetuo relictum, et exigitur: nisi qui solvit, manifesto probaverit esse definitum, ut triennio dumtaxat præstetur. *Cod. lib.* 6. *tit.* 42. Basil. *lib.* 44. *tit.* 1. *cap.* 115.

c L. 1. C. de fideic.

5. *d* Vectigalia publica locantur ad triennium. *Cod. lib.* 4. *tit.* 61. Basil. *lib.* 56. *tit.* 4. *cap.* 4.

d L. 1. C. de vectig. et comm.

6. * Qui puellam sibi despondit, si peregre degens nuptias triennio non fuerit exequutus; alteri puella copulari potest. *Cod. lib.* 5. *tit.* 1. *const.* 4. Basilic. *lib.* 28. *tit.* 1. *cap.* 15.

* *L. liberum* 2. *C. de repud.*

7. *e* Puer, qui trimus factus est, alimenta petit a patre. *Cod. lib.* 8. *tit.* 46. *const.* 9. Basilic. *lib.* 31. *tit.* 2. *cap.* 13.

e L. nec filium, pen. C. de pat. pot.

8. *f* Si res, quæ de naufragio conservari a naufragis poterant, flagitiose quidam rapuerint: veluti qui prædam graviorem fecerint, liberi quidem fustibus cæsi ad triennium relegantur: servi vero et flagellantur, et in metallum damnantur. *Dig. l.* 47. *tit.* 9. *dig.* 4. Basil. *lib.* 23. *tit.* 3. *cap.* 33.

f L. Pedius 4. D. de inc. ru. et naufr.

9. * Omnis pecuniaria causa, exceptis iis, quæ ad aliquam publicam causam pertinent, de quibus agitur. Basil. *lib.* 56. *tit.* 4. *cap. ult.* ultra trium annorum spatium extendi non debet. *Cod. lib.* 3. *tit.* 1. *const.* 13. Basil. *lib.* 7. *tit.* 6. *cap.* 13.

* *L. Properandum* 13. *C. de judic.*

10. *g* Quicumque obligatus est ad quodcumque tributum præstandum, si cum hoc ab ipso exigitur, trium præteritorum annorum probationes factæ solutionis osten-

derit: non exigantur ab eo tributa pro ulterioribus annis requirenda. *Cod. lib.* 10. *tit.* 22. Basil. *lib.* 56. *tit.* 8. *cap.* 29.

g L. pen. C. de apoch. pub.

11. *h* Hæres, qui repudiavit, si res a creditoribus distractæ non fuerint, usque ad triennium eas recipit. *C. lib.* 6. *tit.* 31. *const.* 6. Basil. *lib.* 35. *tit.* 4. *cap.* 93.

h L. si quis, ult. C. de repud. vel abstin. hæredit.

12. * Omnis adversus fiscum sententia intra triennium retractari potest. Nonnumquam et post triennium, cum manifesta fisco fraus facta est, aut aliquis causam publicam prævaricando prodit. *C. lib.* 10. *tit.* 9. Basilic. *lib.* 56. *cap.* 17.

* *L.* 1. *C. de sent. adv. fisc. lat. ret.*

13. Si abbas norit eum qui monachus fieri vult, quod conditioni servili non sit obnoxius: dabit ei monasticum habitum, quando visum fuerit. Sin eum non novit, intra triennium quidem hunc sancto non induet habitu: post triennium vero licet hunc ei concedat. *Novella* 123. Basil. *lib.* 4. *tit.* 1. *cap.* 1. *th.* 4.

14. Si quis uxorem duxerit, et ad triennii spatium ea peragere cum ipsa nequiverit, quæ virilis sexus sunt: mulier impune matrimonium ejusmodi solvere potest. *Novel.* 22. *cap.* 5. Basilic. *lib.* 28. *tit.* 7. *cap.* 8. *th.* 2.

De quadriennio.

1. * Fiscus intra quadriennium a domino convenitur earum rerum alienarum nomine, quas alienavit. *C. lib.* 7. *tit.* 32. *const.* 2. Basil. *lib.* 50. *titul.* 13. *cap.* 2.

* *L. omnes* 2. *C. de quadr. præscrip.*

2. * Annus utilis sive definitus restitutionum in integrum, hodie quadriennium est. *Cod. lib.* 2. *tit.* 52. *constit.* 7. Basil. *lib.* 10. *tit.* 34. *cap. ult.*

* *L. supervacuam* 7. *C. de temp. in integr. rest.*

3. * Qui bona vacantia per quadriennium possederit, præscriptionem adversus fiscum habet. *C. l.* 7. *tit.* 7. *const.* 1. Basil. *l.* 3. *tit.* 13. *cap.* 1.

* *L.* 1. *C. de quadr. præscrip.*

4. * Nisi causa restitutionis in integrum intra quatuor annos post vigesimum quintum ætatis annum cœpta finitaque fuerit, extinguitur. *C. l.* 2. *t.* 22. *constit.* 7. *et t.* 53. *constit.* 7. Basilic. autem *l.* 10. *t.* 4. *cap.* 46. *et t.* 34. *cap. ult.*

* *D. l.* 7. *C. de temp. in integ. rest.*

5. * Fiscus, si intra quadriennium ei bona vacantia fuerint nuntiata, non amplius habet actionem. *D. l.* 49. *tit.* 14. *dig.* 1. Basil. *lib.* 56. *tit.* 2. *c.* 1. *th.* 2.

* *L* 1. §. *Divus*, *D. de jur. fisc.*

6. Et licitationis jus, et illius, quod ultra duplum est, receptum est quasi regula quædam, intra quadriennium exerceri debere. Sciendum vero, diserte quidem id legibus vetitum non esse, sed quoniam, uti didicimus ex *l.* 10. Basil. *tit.* 1. *cap.* 1. restitutio in integrum datur propter ætatem, aut metum, aut calliditatem, aut absentiam, aut capitis diminutionem, aut justum errorem: perfectum vero tempus restitutionis in integrum quadriennio concluditur: regulæ loco statutum est apud veteres, ut tam jus licitationis, quam illud de eo, quod duplum excedit, itidem ad quadriennium usque exerceatur, veluti quod ex una causarum indicatarum initium sumat, et cum hoc in judicio obtineret, de cetero in legem conversum est.

De quinquennio.

1. * Quinquennium querelæ de inofficioso testamento, qua de tractat *lib.* 3. *Cod. tit.* 28. *constit.* 16. Basilic. vero *lib.* 34. *titul.* 1. *cap.* 38. *et* 39. ** minoribus post annos XXV. currit. *Cod. lib.* 2. *tit.* 40. *Constit.* 2. Basilic. *lib.* 10. *titul.* 23. *cap.* 2. Post illos autem annos hæc actio nequit institui, nisi ex magna et justa causa, quemadmodum significat scholium adjectum indicato *cap.* 49. *tit.* 1. *lib.* 34. Basilicorum.

* *L. contra* 16. *C. de inoff. test.* ** L. 2. *C. in quib. caus. in integr. rest.*

2. *a* Captivus si quinquennio servierit illi, qui eum redemit, fit liber. *Cod. lib.* 8. *tit.* 50. *constit.* 20. Basilic. *lib.* 34. *tit.* 2. *cap. ult.*

a L. ult. C. de postlim. et red. ab host.

3. * Missio repudii citra justam causam, matrimonium non solvit: videlicet, donec quinquennium in muliere præterierit, in viro annus. Sed et quæ adulterium interea commiserit, marito est obnoxia. *Cod. lib.* 5. *tit.* 17. *constit.* 8. quæ non est in Basilic. Nam ejus loco receptum est *cap.* 12. *Nov.* 22.

* *L. consensu* 8. §. *hæc nisi*, *C. de repud.*

4. * Adulterii crimen post quinquennium extinguitur. *Dig. l.* 48. *t.* 5. *dig.* 26. *et C. l.* 9. t. 9. *const.* 27. Bas. *l.* 60. *t.* 37. *c.* 28. *th.* 4. *et cap.* 62.

L. miles 11. *D. ad Leg. Jul. de adult. et l. ita nobis* 28. *C. eod.*

5. * Cui adhuc superstiti non est mota quæstio status intra quinquennium, si decedat post annos quinque, de ipsius condicione non quæritur. *Dig. lib.* 40. *tit.* 15. Basilic. *lib.* 48. *tit.* 11. *cap.* 1.

* *Tot. tit. D. ne de statu defunctorum post quinquen. quæratur.*

6. * Adulter post quinquennium non accusatur. *Dig. l.* 48. *t.* 5. *dig.* 30. Bas. *l.* 60. *t.* 37. *c.* 30. *et* 45.

* *L. quinquennium* 31. *D. ad Leg. Jul de adult.*

7. * Intra quinquennium dominus servum, contra voluntatem ejus cubicularium factum, vindicat. *C. l.* 12. *t.* 5. *const.* 4. Bas. l. 6. *tit.* 25. *cap.* 5.

* *L. jubemus* 4. *C. de præpos. sacr. cubic.*

8. * Donatio facta in judices Constantinopolis, quinquennali tempore post quam ei successum est, confirmatur. Idem et in consiliariis eorum, et domesticis. *C. l.* 1. *t.* 53. Basil. *lib.* 6. *titul.* 3. *cap. ult.*

* *L. un. C. de contract. jud. vel. eor. qui etc.*

9. *b* Post quinquennium a manumissione, nemo ad libertatem proclamat. Digestorum *lib.* 40. *tit.* 4. *dig.* 24. Basilicorum *lib.* 48. *tit.* 10. *cap.* 4.

b L. uxorem 29. D. de manum. testam.

10. * Etiam post mortem mulieris adulterio pollutæ, intra quinque annos ex quo commissum est adulterium computandos, accusare quis adulterum potest. *Dig. l.* 48. *t.* 5. *dig.* 9. Bas. *l.* 60. *t.* 37. *c.* 13. *th.* 5.

L. miles 11. §. *Adulterii*, *D. ad. L. Jul. de adult.*

11. * Per lasciviam et lusum quis occidit aliquem. Probatum est factum proconsulis, qui hominem ad quinquennium relegavit. *Dig. lib.* 48. *tit.* 8. *dig.* 4. Basil. *lib.* 60. *tit.* 39. *cap.* 4.

* *L.* 4. *Lege cornelia* §. 1. *D. ad Leg. Corn. de sicar.*

12. * Ad quinquennium relegatur judex, qui hæreticum advocati munere fungi per-

mittit. *C. lib.* 2. *tit.* 6. *const.* 8. Basil. *lib.* 50. *tit.* 4. *cap.* 18.

* *L. Nemo* 15. *C. de episc. audi.*

13. * Elapso quinquennio fiscus non amplius vectigal commissum sive suppressum exigit. Imo nec ante quinquennium, dum res non exstat, nec dolo malo supprimitur. Nam forte servus est, et manumissus fuit. *C. l.* 4. *tit.* 61. Basil. *l.* 56. *t.* 4. *cap.* 2.

* *L. neque* 2. *C. de vectig. et commis.*

14. Si præter judicis præceptum in aliquem facta fuerit exequutio, id est, si exactum quid ab eo fuerit, aut illata molestia, exactor sive qui molestiam intulit publicationi et exilio quinquennii subjicietur. *Nov.* 112. *c.* 4. Bas. *l.* 60. *tit.* 4. *c.* 2. *th.* 2. Est autem execuutor qui post sententiam datur ad exequendum, vel ad finem perducendum, et complendum ea, quæ prænuntiata sunt.

15. Si quis in ultima voluntate sua jusserit oratorium strui, hoc ipsum intra quinquennium ædificari debet. *Nov.* 131. Basil. *l.* 5. *tit.* 3. *cap.* 7.

16. * Crimen peculatus post quinquennium non intenditur. *Dig. l.* 48. *t.* 13. Bas. *l.* 60. *t.* 45. *cap.* 8.

* *L. peculatus* 7. *D. ad L. Jul. pecul.*

17. * Qui a sacrosancta ecclesia defecerit, et Paganus, aut Judæus factus fuerit, etiam post mortem intra quinque continuos annos accusatur. *Cod. lib.* 1. *tit.* 7. *constit.* 2. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 54. *cap.* 21.

* *L. Si quis* 2. *C. de Apostat.*

De VII. *annis.*

1. * Infans est qui minor est septem annis. *C. l.* 6. *tit.* 9. *const.* 3. *et tit.* 30. *const.* 17. Basil. *l.* 40. *tit.* 1. *cap.* 15. *et lib.* 35. *titul.* 14. *cap.* 83. Nec infans sponsalia contrahit. *Digest. lib.* 23. *tit.* 1. *dig.* 11. Basilic. *lib.* 28. *tit.* 1. *cap.* 11.

* *L. infantis* 3. *C. qui admit. ad bon. l. si infanti* 18. *C. de jur. delib.*

2. * Si per septennium quis loco cesserit, dominium ejus acquirit, qui pro eo detentus, mortem obierit.

* Hæc præ obscuritate vix intelliguntur.

3. * Minor a septimo ætatis anno convenitur auctoritate tutoris interveniente. *Dig. lib.* 26. *tit.* 7. *dig.* 23. Basil. *lib.* 37. *tit.* 7. *cap.* 23.

L. 1. §. 2. *D. de admin. et peric. tut.*

De VIII. *annis.*

1. Lector minor annis octo, non ordinatur. *Novella* 123. *capite* 20. Basilic. *libro* 3. *titul.* 1. *capite* 6.

De decennio.

1. * Res soli, quæ bona fide possidentur, inter præsentes decennio, inter absentes viginti annorum spatio usucapiuntur. *Cod. lib.* 7. *t.* 30. *et* 33. *et* 34. Item *Nov.* 119. *cap.* 18. Basilic. *lib.* 8. *tit.* 10. *et* 11. *et* 12. *et* 14. *cap.* 11.

* *L. unic. C. de usucap. transfor.*

2. Condictioni indebiti, hoc est, earum rerum petitioni, quæ tametsi non debeantur, solutæ tamen sunt, non opponitur longi temporis præscriptio videlicet annorum decem, et viginti, sed triginta. *Dig. l.* 12. *t.* 6. *dig.* 12. Bas. *l.* 24. *tit.* 8. *c.* 12.

3. * Ususfructus non utendo longi temporis præscriptione extinguitur. Longum vero tempus dicitur etiam decennium. *Cod. lib.* 3. *tit.* 34. *constit.* 1. Basil. *lib.* 58. *tit.* 2 *cap.* 1.

* *L. sicut.* 13. *C. de servit. et aq.*

4. Servus fugitivus non usucapitur. *Cod. lib.* 6. *tit.* 1. *const.* 1. Basil. *lib.* 60. *tit.* 7. *cap.* 6.

5. Mala fide cœpta decennio, vel annorum viginti spatio non usucapiuntur. *Cod. lib.* 7. *tit.* 33. *const.* 6. Basil. *lib.* 50. *tit.* 11. *cap.* 6.

6. * Post annos decem non fit irritum testamentum, nisi tempore intermedio testator in præsentia testium dixerit, se non velle testamentum hoc valere. *C. l.* 6. *t.* 23. Bas. *lib.* 35. *tit.* 2. *cap.* 22.

* *L. sancimus* 27. *C. de testam.*

7. Tempus exceptionis de dote non numerata, decennium est. *Nov.* 100. Bas. *lib.* 29. *tit.* 3.

8. * Receptores abigeorum ad decennium relegantur. *Dig. lib.* 47. *t.* 14. *dig.* 3. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 15. *cap.* 3. *th.* 4.

* *L. ult.* §. *ult. ff. de Abig.*

9. * Si datis in metallum per judicis imperitiam tempus præfinitum non fuerit, anni decem eorum condemnationi definiti videntur. *Dig. l.* 48. *titul.* 19. *dig.* 23. Bas. *lib.* 60. *tit.* 51. *cap.* 22.

* *L. sive* 23. *ff. de pœn.*

10. Ususfructus et servitus non utendo ad decem et viginti annos extinguitur. *Cod. lib.* 3. *titul.* 33. *const.* 13. Bas. *lib.* 16. *tit.* 8. *cap.* 32.

11. * Qui annos decem in aliqua civitate exegit, domicilium ibi habere videtur. *Cod. lib.* 10. *titul.* 40. *const.* 2. Bas. *lib.* 54. *tit.* 6. *cap.* 2.

* *L. nec ipsi* 2. *C. de incol.*

12. * Si quis ab imperatore petierit, ut sibi liceat habere nundinas, sive immunitatem quam vocant, et annis decem hoc jure non fuerit usus, hoc ipsum jus amittit. *Dig. lib.* 50. *tit.* 11. Basil. *lib.* 54. *tit.* 6. *cap.* 7.

* *L. Nundinis* 1. *D. de nundin.*

De XII. *annis.*

1. * Quæ ante duodecimum annum nubit, matrimonium non contrahit. Quod si sponsalia suberant, manent. *Dig. lib.* 23. *tit.* 1. *dig.* 5. Basil. *lib.* 28. *tit.* 1. *cap.* 5. ** Ea si quis solvere velit, si quidem stipulatio pœnæ intervenit, exigitur ab ipso pœna, velut a violante pacta conventa. Sin arra dumtaxat data sit, ea duplicatur. *Cod. lib.* 5. *tit.* 1. *const.* 5. Bas. *lib.* 28. *tit.* 2 *cap.* 2.

* *L. quæsit.* 9. *ff. de sponsal.* ** *L.* 5. *C. eod.*

2. * Feminæ post annum XII. puberes esse judicantur. *Cod. lib.* 5. *tit.* 60. *constit.* 3. Basilic. *lib.* 33. *tit.* 19. *cap.* 3.

* *L. indecoram* 3. *C quand. tut. vel curat.*

De XIV. *Annis.*

1. * Masculis usque ad annum decimumquartum, feminis usque ad duodecimum substituimus. *Dig. lib.* 28. *tit.* 6. Basilicor. *lib.* 35. *tit.* 50. *cap.* 2.

* *L. moribus* 2 *D. de vulg. et pup. subst.*

2. * De minore XIV. annis in personam alterius quæstio non habetur. *Dig. l.* 48. *t.* 18. *dig.* 9. Bas. *l.* 60. *t.* 8. *c.* 9. Nec item testis habetur. *Dig. l.* 22. *t.* 5. *dig.* 15. Bas. *l.* 21. *t.* 1. *cap.* 16.

* *L. de minore* 10. *D. de quæstionib.*

3. Quatuordecim annorum factus, et testatur, et manumittit in testamento. *Novella* 119. *cap.* 3. Basilicorum *libro* 48. *titul.* 26. *cap.* 2.

De XV *Annis.*

1. * Omnes, quibus operum publicorum cura mandata fuerit, usque ad annos quindecim dumtaxat periclitantur una cum suis hæredibus, si quid damni ex operis vitio acciderit: nam de fortuitis casibus non tenentur. *Cod. lib.* 8. *tit.* 11. *const.* 8. Basilic. *lib.* 58. *tit.* 12. *cap.* 8.

* *L. omnes 8. C. de op. pub.*

2. Decurio vel apparitor non potest ordinari clericus, aut episcopus, nisi quindecim annis in monasterio vitam solitariam egerit. *Nov.* 137. Basilic. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 8. Nec item alius quispiam laicus statim episcopus ordinatur, nisi prius tres menses exegerit in consortio clericorum. *Novel.* 123. *cap.* 5. quod non extat in Basilicis. Ceterum vacante throno, nisi intra sex menses per clericos et primates civitatis factum fuerit decretum, tunc is, qui ordinaturus est, animæ suo periculo quem vult ordinare potest. Et episcopus qui præter hanc constitutionem ordinat, ad unius anni spatium sacerdotali munere separatur. *Novella* 123. *cap.* 6. quod non est in Basilicis.

3. * Qui agros incertos alicui donat, etiam litem præstat, æstimatione ad quindecim annos faciunda. *Cod. lib.* 8. *tit.* 53. *const.* 35. Basilic. *lib.* 47. *titul.* 1. *cap.* 67. *th.* 3.

* *L. si quis urgentum 35. §. sin autem, C. de donat.*

De sedecim annis.

1. * Qui decimum sextum ætatis annum agit, non fit comparator frumenti. *Dig. lib.* 50. *tit.* 5. Basilic. *lib.* 54. *tit.* 5. *cap.* 2.

* *L. 2 D de vacat. mun.*

De XVII. *annis.*

1. * Qui decem et septem annos implevit, et octodecim incœpit, advocatus esse potest. *Dig. lib.* 3. *tit.* 1. *dig.* 1. Basilic. *lib.* 8. *tit.* 1. *cap.* 1. *th.* 3.

L. 1. §. initium, D. de postul.

2. Procurator non esto minor annis septemdecim. *Inst. libro* 3. *tit.* 6.

3. * Minor annis septemdecim nec fideicommissariam libertatem dat absque ultima voluntate. *Dig. lib.* 40. *titul.* 1. *dig.* 20. *et tit.* 2. *dig.* 5. Basilic. *lib.* 48. *tit.* 1. *cap.* 20. *et tit.* 2. *cap.* 1.

* *L. causam 20. D. de manumission. et L. 5. D. de manumiss. vind. loquuntur de minoribus 20. annis.*

De XVIII. *annis.*

1. * Perfecta et plena masculorum pubertas anni sunt octodecim. *Dig. lib.* 34. *tit.* 1. *dig.* 13. Basil. *lib.* 44. *tit.* 14. *cap.* 13. et Instit. 1. *tit.* 10. Basilic. *lib.* 33. *tit.* 1. *cap.* 47.

* *L. mela 14. §. 1. D. de alim. vel cib. leg. et §. ult. Inst. quib. ex caus. manum. non lic.*

2. * Adoptans adoptato major esse debet annis octodecim. *Inst. tit.* 10. Basil. *lib.* 33. *tit.* 1. *cap.* 47. *them.* 5.

* *§. Minorem, Inst. de adoption.*

3. * Quæ veniam ætatis petierit, octodecim annos complesse debet. *Cod. lib.* 2. *tit.* 44. *constit.* 2. Basilicorum *lib.* 10. *tit.* 27. *cap.* 2. *them.* 2.

* *L. Omnes 2. C. de his qui ven. ætat. impetr.*

4. Si quis in testamento hæredem reliquerit annis octodecim minorem, et ipse captus fuerit hæres scriptus, neglecta re-

demptione testatoris, ob imperfectam hujusmodi ætatem, veniam consequitur. *Nov.* 115. Basil. *lib.* 35. *tit.* 8. *cap.* 36. *th. ult.*

De XX. *annis*.

1.* Major annis viginti, qui seipsum vendit, præjudicium patitur. *Instit.* 1. *tit.* 1. *et lib. D.* 1. *tit.* 5. *dig.* 5. *et lib.* 40. *tit.* 13. *dig.* 1. *et tit.* 14. *dig.* 2. quæ non exstant in Basilic. licet hi tituli positi sint *lib.* 48. Basil. *tit.* 9. *cap.* 10.

* *§. servi 4. Inst. de jur. pers. L. 5. §. 1. ff. de stat. hom. l. 1. D. quib. ad lib. procl. non lic. et l. qui se 2. ff. si ingen. es. dic.*

2.* Minor annis XX. non potest inter vivos manumittere, nisi secundum legitimam observationem. *Dig. lib.* 40. *tit.* 2. *dig.* 5. *et* 9. Basilicorum *lib.* 48. *tit.* 2. *cap.* 5. *th.* 2. *et* 3. *et cap.* 9.

* *L. 1. D. de manumis. et l. si minor. 4. D. de servis export.*

3.* Majores annis XX. veniam ætatis petunt. *C. lib.* 2. *tit.* 44. *const.* 2. Basil. *lib.* 10. *tit.* 27. *cap.* 2.

* *L. omnes 2. C. de his qui ven. æt. imp.*

4.* Qui anni vigesimi diem supremum ingressus est, recte manumittit. *Dig. lib.* 40. *tit.* 1. *digest.* 1. Basilicorum *lib.* 48. *titul.* 1. *cap.* 1.

* *L. 1. ff. de manumis.*

5.* Minor viginti annis cum condicione libertatis vendere non potest. *Dig. lib.* 10. *titul.* 7. *dig.* 4. Basil. *lib.* 19. *tit.* 7. *cap.* 4.

* *L. si minor 4. D. de servis export.*

6.* Minor annis XX. litigare non potest. *Dig. lib.* 4. *tit.* 8. *dig.* 41. Basil. *lib.* 7. *tit.* 2. *cap.* 41.

* *L. cum lege Julia 41. D. de recept. qui arbit.*

7.* Crimina XX. annis extinguuntur. *Cod. lib.* 9. *tit.* 22. *const.* 12. *et lib.* Dig. 44. *tit.* 3. *dig.* 12. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 41. *cap.* 47. et *lib.* 51. *tit.* 3. *cap.* 12. ** Excepto adulterii crimine. *Dig. lib.* 48. *tit.* 5. *digest.* 26. et Cod. *lib.* 9. *tit.* 9. *const.* 27. Basil. *lib.* 60. *tit.* 37. *cap.* 28. *them.* 4. *et cap.* 62. *** Item crimine peculatus, hoc est, eorum qui sacris, vel publicis pecuniis, vel Deo donatis damnum adferunt. *Dig. lib.* 48. *tit.* 13. *dig.* 8. Basil. *lib.* 60. *tit.* 45. *cap.* 50. Hæc enim quinquennio extinguuntur ****, sicut actio injuriarum anno. Cod. *lib.* 9. *tit.* 45. *const.* 6. Basilic. *lib.* 60. *tit.* 21. *cap.* 48.

* *L. querela 12. C. ad l. Corn. de fals.* (** *L. quinquennium 31. D. ad l. Jul. de adult. et l. ita nobis 28. C. eod.* (*** *L. peculatus 7. D. ad l. Jul. pecul.* (**** *L. si non 5. C. de injur.*

8.* Qui annis XX. militavit, sordidorum munerum vacationem habet. Dig. *lib.* 27. *tit.* 1. *dig.* 9. Basilic. *lib.* 38. *tit.* 1. *cap.* 9. *them.* 2.

* *L. sed et milites 8. §. qui autem intra hos, D. de excusat.*

9.* In ratiociniis rerum ad civitates pertinentium, error calculi recte post decem vel viginti annos retractatur. *Dig. lib.* 50. *tit.* 8. *dig.* 6. Basilic. *lib.* 54. *tit.* 10. *cap.* 6.

* L. *calculi 8. D. de admin. rer. ad civ. pertin.*

10.* Si quis bona fide in libertate viginti annis commoratus est, vel mala fide ad annos quadraginta, non potest amplius nomine condicionis molestari, nisi si fugitivus sit. *Cod. lib.* 7. *tit.* 22. *constit.* 1. *et tit.* 39. *constit.* 6. Basilic. *lib.* 48. *tit.* 24. *cap.* 1. *et lib.* 50. *tit.* 14. *cap.* 6.

* *Tot. tit. Cod. de Long. temp. præscr. quæ pro lib. etc. et l. Comperit 6. C. de præscript. 30. vel 40. an.*

11. * Nuntiatio bonorum vacantium quadriennio finitur. Si vero lis horum nomine mota sit: etiam ultra xx. annos extenditur. *Dig. lib.* 49. *titul.* 14. Basilicorum *lib.* 56. *tit.* 2. *cap.* 1. *them.* 2. ** In requirendorum vero facultatibus anni xx. observantur. *Dig. lib.* 48. *tit.* 17. Basil. *lib.* 60. *tit.* 49. *cap.* 2. *et* 4. *** Et causæ quæ a primo delatore proditæ dicuntur, ultra quadriennium hoc, velut in bonis vacantibus, et aliis etiam ultra viginti annos porriguntur. *Dig. lib.* 49. *tit.* 14. Basilicorum *lib.* 56. *tit.* 2. *cap.* 1. *them.* 2.

* *L.* 1 §. *divus, et* §. *præscriptio D. de Jur. fisc.* (** *L. anni* 2. §. 1. *D. de requis. vel absent. damn.* (*** *d. l.* 1. §. *ult.*

De annis XXV.

1. * Tutor aut curator eum, cujus tutelam administrat, non adoptat, nisi major sit annis XXV. *Dig. lib.* 1. *tit.* 7. *dig.* 17. Basilicorum *lib.* 33. *tit.* 1. *cap.* 13. *them.* 4.

* *L. nec ei* 17. *D. de adopt.*

2. * Minor annis xxv. ad curam non vocatur. Hoc tamen casu inchoatus annus vigesimus quintus pro completo accipitur. *Dig. lib.* 50. *tit.* 4. Basil. *lib.* 54. *tit.* 4. *cap.* 7.

* *L. ad Rempublicam* 8. *D. de mun. et hon.*

3. * Qui vigesimum quintum annum complevit, ætatis est perfectæ: qui non complevit, imperfectæ: nec proprie res suas administrare potest. *D. lib.* 4. *tit.* 4. *dig.* 1. Basil. *lib.* 10. *tit.* 4. *cap.* 1.

* L. 1. §. *apparet, D. de min.* 25. *an.*

4. * Major annis xxv. si jus ignoraverit, veniam non impetrat. *Dig. lib.* 1. *tit.* 7. *dig.* 2. Basilicorum *lib.* 2. *tit.* 4. *cap.* 11.

* *L. regula* 9. *D. de jur. et fact. ignor. et l. cum ignorantia* 2. *C. eod.*

5. * A minore annis xxv. si quid administrat, rationes non exiguntur. *C. lib.* 5. *titul.* 30. *const.* 5. Basilic. *lib.* 37. *titul.* 4. *cap.* 8.

* *L. nemo* 5. *C. de legit. tut.*

6. * Etiam post annum xxv. prodigis ac furiosis curatores dantur. *C. lib.* 5. *tit.* 70. *const.* 1. Basilicorum *lib.* 38. *tit.* 10. *cap.* 17.

* *L.* 1. *C. de cur. fur. vel prod.*

7. Diaconus aut subdiaconus annis xxv. minor non ordinatur. *Novell.* 123. Basilic. *lib.* 3. *titul.* 1. *cap.* 26.

8. * Si qua fuerit alicujus pupilla, et rationes administrationis ab eo acceperit, et ætatis annum xxv. excesserit, filio curatoris matrimonio jungi potest. *Cod. lib.* 5. *titul.* 6. *constit.* 5. Quæ quidem constitutio non extat in Basilic. sed ejus est loco digestum 66. *titul.* 2. *lib.* 24. quod legitur Basilic. *lib.* 28. *tit.* 5. *cap.* 18.

* *L. si patris* 6. *C de interd. mat int. pupil. etc.*

9. * Rationes curatoris ante minoris xxv. annum non poscuntur, quatenus curator manet. *Cod. lib.* 5. *tit.* 37. *const.* 14. Basil. *lib.* 38. *tit.* 9. *cap.* 23.

* *L. rationes* 6. *C. de adm. tut. vel cur.*

10. * Si minor ætatis venia petita, rem alicui donaverit, non valet donatio, nisi post annum ætatis ejus vigesimum quintum, anni decem, vel viginti effluxerint. *Cod. lib.* 5. *tit.* 74. *constit.* 4. Basil. *lib.* 10. *tit.* 4. *cap. ult.*

* *L. si quando* 3. *C. si maj. fac. alien. fact. sin. etc.*

11. * Filii tametsi patria potestate liberati sint, dum studiis vacant, usque ad annum ætatis suæ vigesimum quintum a

muneribus excusantur. *Cod. lib.* 10. *titul.* 50. Basil. *lib.* 54. *tit.* 7. *cap.* 5.

* *L.* 1. *C. qui ætat. vel profes. se excus.*

De XXIX. *annis*.

1. * Post vigesimum ætatis annum, et utilem sive continuum, hoc est, XXIX. tutor pupillam suam uxorem ducere potest, rationibus redditis. *Dig. lib.* 23. *tit.* 2. *dig.* 66. Basilic. *lib.* 28. *titul.* 5. *cap.* 18. ** Quærito etiam *lib.* 48. *tit.* 5. *dig.* 7. *et* Basil. *lib.* 60. *tit.* 37. *cap.* 9. et invenies de anno vigesimo sexto.

* *L. non est* 66. *D. de rit. nupt.* ** *L. qui pupillam* 7. *D. Ad l. Jul. de adult. coer.*

2. * Si minor jusjurandum detulerit, et circumscriptus fuerit; habet replicationem causa cognita, usque ad annum vigesimum nonum. *Dig. lib.* 12. *tit.* 2. *dig.* 9. Basilic. *lib.* 22. *tit.* 5. *cap.* 6. *them.* 4.

* *L. nam* 9. §. *si minor*, *D. de jurejur.*

3. * Etiam emphyteusis sive locatio porrigitur usque ad annum vigesimum. *Cod. lib.* 1. *titul.* 2. *const.* 24. quæ constitutio non exstat in Basilicis, nec annorum XXIX. mentionem facit, sed viginti dumtaxat, De annis vero XX. tractat CXX. *Novell. lib.* 5. Basil. *tit.* 2. *cap.* 5.

* *L. Constantinopolitana* 24. §. *ultra*, *C. de sacros. Eccles.*

De annis XXX.

1. * Hæreditatis petitio longo tempore non excluditur. *Cod. lib.* 7. *tit.* 34. *const.* 4. et *lib.* 6. *tit.* 30. *constit.* 6. Basilic. *lib.* 50. *tit.* 12. *cap.* 4. *et lib.* 35. *tit.* 14. *cap.* 74.

* *L. Hæreditatem* 4. *C. in quib. caus. ces. long. temp. et L. licet* 8. *C. de jur. delib.*

2. * Actio de venditione longi temporis præscriptione non excluditur. *Cod. lib.* 8. *titul.* 44. *constit.* 21. Basil. *lib.* 19. *tit.* 19. *cap.* 21.

* *L. empti* 21. *C. de evict.*

3. * De petenda hæreditate, atque omnis personalis actio, triginta annis extinguitur. *C. lib.* 3. *tit.* 31. *constit.* 7. *et Cod. lib.* 4. *tit.* 18. Basil. *lib.* 42. *tit.* 1. *cap.* 57. *et lib.* 26. *tit.* 3. *cap.* 2.

* L. *hæreditatis* 7. *C. de petit. hæred.*

4. * Actio Fabiana perpetua est. *Digest. lib.* 38. *tit.* 5. Basil. *lib.* 49. *tit.* 6. *cap.* 3. *them.* 6.

* *L. si patronus* 3. §. 1. *D. si quid in fraud. patron.*

5. Perpetuum * lex vocat tam annorum XXX. tempus, quam quod ad hominis vitam usque se porrigit.

* Instit. de perp. et temp. act.

6. * Finium regundorum judicium triginta annorum spatio, nulla denunciatione interrupto extinguitur. *Cod. lib.* 3. *tit.* 39. *constit.* 6. Basil. *lib.* 58. *tit.* 9. *cap. ult.*

* *L. cunctis* 6. *C. fin. regund.*

7. * Actiones personales annis XXX. extinguuntur, nisi tempus interrumpatur per commonitionem, jussu principis, aut judicis. *Cod. lib.* 7. *titul.* 39. *const.* 3. *et tit.* 40. *constit.* 1. Basil. *lib.* 50. *tit.* 14. *cap.* 5. *et tit.* 15. *cap.* 1.

* *L. sicut* 3. *C. de præsc.* 30. *vel* 40. *an.*

8. * Qui annis XXX. rem sine vi, et interruptione possedit, dominium consequitur. *Cod. lib.* 8. *tit.* 4. *constit. ult.* Basil. *lib.* 50. *tit.* 3. *cap.* 59.

* *L. ult. C. und. vi.*

9. Actiones temporales, sive quæ spatium (*) præstitutum habent, annis XXX. extinguuntur : ac ne quidem unum aliquod ex tribus illis judiciis duplicibus puta communi dividundo, de quo tractat *lib.* 12. Basil. *tit.* 2. et familiæ erciscundæ, de quo tractat *lib.* 42. *tit.* 3. et finium regundorum de quo tractat *lib.* 58. *tit.* 9. quæ quidem duplicia dicuntur, quod in his utraque pars, et agat et conveniatur, ut ait *lib.* 12. *tit.* 2. *cap.* 2. et *lib.* 58. *tit.* 9. *cap.* 11. et *lib.* 42. *tit.* 3. *cap.* 2. *them.* 2. nec item furti actio, de qua tractat Basilic. *lib.* 60. *tit.* 12. nec pro socio, quæ continetur *lib. Basil.* 12. nec bonorum sive rerum mobilium vi raptarum, de qua tractat *lib.* 16. *Basilic. titul.* 17. ultra annos XXX. vigent, quemadmodum tractatur *Cod. lib.* 7. *tit.* 40. *constit.* 1. et Basilic. *lib.* 50. *titul.* 15. *cap.* 1. et in adjecto ibid. scholio. Sciendum tamen actionem furti, quæ duplum exigit, non perimi quandiu vivit is, qui furtum commisit. Basilicorum *lib.* 60. *tit.* 12. *cap.* 39.

* *L. Super. C.* 1. *de annal. except.*

10. *a* Qui annis XXX. coloni fuerunt, collationes præstent, licet adscripticii non sint. *Cod. lib.* 11. *tit.* 48. *constit.* 19. Basilic. *lib.* 55. *tit.* 1. *capite* 18.

a L. 18. C. de agric. et cens.

11. * Actiones quatuor quæ nascuntur ex administratione, puta mandati actio, et adversus tutores, et alienorum negotiorum gestorum, et rerum administratarum quasi a tutoribus, omnes sunt personales. *Cod. lib.* 2. *tit.* 18. *constit.* 23. et Basil. *lib.* 17. *tit.* 2. *cap.* 23.

* *L. negotiis* 23. *et L. adversus* 8. *C. de neg. gest.*

(*) Sive quæ spatium) *Sive quæ spatium præstitutum habent* etc. græce dicitur ἤτοι αἱ πρόσκαιροι, καὶ ἐμπρόθεσμοι etc. *sive quæ ad tempus sunt, et antea constitutæ* etc.

12. * Si pater adscripticii pro filio peragat agriculturam, et filius propterea non molestatus maneat usque ad annos XXX. vel XL. nullum domino fundi præjudicium adfertur. *Cod. lib.* 11. *titul.* 66. *const.* 6. *et tit.* 48. *const.* 22. Ac titulus quidem ille 66. expositus est *Basilic. lib.* 56. *tit.* 15. verum constitutio de adscriptico est omissa. Tituli autem 48. *constit.* 22. exstat *lib.* Basilicorum 55. *titul.* 1. *cap.* 21.

* *L. cum scimus* 22. §. *illud quoque C. de agr. et cens.*

13. * Quæ ad annos XXX. manserit in collegio vel burgo, id est, in quocumque corpore, colonatus nomine non convenitur. *Cod. lib.* 11. *titul.* 66. *constit.* 6. Ac titulus quidem hic expositus est Basil. *lib.* 56. tit. 15. sed constitutio est omissa.

* *L. eum* 6. *C. de fund. rei priva.*

14. Post pubertatem annorum XXX. spatium filiis patria potestate liberatis opponitur; quum bona materna petunt. *Nov.* 22. Basilicorum *lib.* 28. *tit.* 14. *cap.* 1. *circa finem.*

15. Si quis mala fide rem possederit, et alius eam bona fide emerit: intra annos XXX. veluti malæ fidei possessor convenitur. *Novell.* 119. *cap.* 8. Basilic. *lib.* 50. *tit.* 14. *cap.* 11.

16. * Actioni adversus tutores annorum XXX. præscriptio non opponitur. *Cod. lib.* 5. *titul.* 51. *const.* 8. Basilic. *lib.* 38. *tit.* 3. *cap.* 29.

* *L. tutores.* 8. *C. arbitr. tutel.*

17. * Minoribus post annum XXV. currit quinquennium agendi de inofficioso testamento. *Cod. lib.* 2. *titul.* 40. *const.* 2. *et* 3. *et titul.* 28. *const.* 16. *et tit.* 29. *const.* 5. Basil. *lib.* 10. *titul.* 23. *cap.* 2. *et lib.* 39. *tit.* 1. *cap.* 38. et *lib.* 41. *tit.* 4. *cap.* 14.

* *L.* 1. *C. si ut omis. hæred. et l. contra* 16. *C. de inoff. testa.*

18. * Actiones fisco competentes temporis præscriptione tolluntur, videlicet annorum xxx. spatio. Nam quæcumque actiones adversus aliquos a fisco instituuntur, si xx. annorum spatium excedere possint, triginta tamen annis extinguuntur. *Cod. lib.* 10. *tit.* 1. *const.* 6. Basilic. *lib.* 56. *titul.* 2. *cap.* 50. et *Dig. lib.* 49. *tit.* 14. Basil. *lib.* 56. *tit.* 2. *cap.* 1. *them.* 2. Et nota quod constitutio loquatur de actionibus institutis a fisco pro vindicatione rerum, quarum dominium nunquam habuit: non de rebus, quas possedit, et amisit. ** Illic enim annorum quadraginta præscriptionem habet. *Cod. lib.* 11. *tit.* 62. *const.* 12. Basil. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap.* 31.

* *L. justas* 6. *C. de jur. fisc. et l.* 1. §. *præscriptio, ff. eod.*
** *L. jubemus* 11. *C. de fund. patrim.*

19. * Qui annis xxx. terram coluerunt, ab agricultura recedere non possunt. Hi vero sunt, qui coloni vocantur. *Cod. lib.* 11. *tit.* 46. *constit.* 23. Basilicorum *lib.* 55. *tit.* 1. *cap.* 22.

* *L. agricolarum* 18. *et l. cum satis* 23. *C. de agric. et censit.*

20. Presbyter ordinari non debet, nisi annos xxx. compleverit. Novella 123. *cap.* 20. Basilic. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 26.

De annis XXXV.

1. Episcopus ordinandus non debet esse minor annis xxxv. *Nov.* 123. *cap.* 3. quod non estat in Basilicis. Nam potius adprobatum est *Novell.* 137. *cap.* 1. quod eum ordinari permittit, tametsi triginta sit annorum. Basilic. *libro* 3. *titul.* 1. *capite* 8.

De annis XL.

1. *a* Ei quæ per ignorantiam copulata fuit avunculo xl. annis, ignoscitur......

a L. qui 57. §. Divus, D. de rit. nupt.

2. *b* Actio quæ annis xxx. non tollitur, annorum xl. spatio extinguitur....

b L. omnes 4. Cod. de præscript. trig. an.

3. * Ne quidem condicionis suæ caussa, quispiam post annos xl. convenitur. *Cod. lib.* 7. *tit.* 39. *constit.* 6. Basilic. *lib.* 50. *tit.* 14. *cap.* 6.

* L. *præscriptionem* 5. *C. de præscript.* 30. *vel* 40. *an.*

4. * Post annos xl. de præteritis publicis collationibus, sive retro debitis tributis quispiam non convenitur. *Cod. lib.* 7. *titul.* 39. *constit.* 6. Basilicorum *lib.* 50. *tit.* 14. *cap.* 7. in quo nihil tale significatur, sicuti nec in lata Thalelæi interpretatione. Verum Theodorus Hermopolites hoc dicit, adjiciens, quod tametsi pensiones præteriti temporis non petantur, interim tamen tributa futuri temporis exigantur. *Cod. lib.* 11. *titul.* 48. *constit.* 9. Basil. *lib.* 55. *tit.* 1. *cap.* 8.

* *L. comperit* 6 *C. eod.*

5. * Qui post actionem institutam quievit annis xl. non amplius agere potest, imo nec ipsius hæres. *Cod. lib.* 7. *tit.* 39. *const.* 2. Basil. *lib.* 50. *titul.* 15. *cap.* 1. quoniam omnis actio in judicium deducta, licet silentio suppressa fuerit, ad annos xl. extenditur.

* *L. sicut* 3. *C. eod.*

6. * Qui cujuscumque juris agrum ad annos xl. possederit, non amplius convenitur, nisi pro solutione canonis. Qui vero agrum ab Imperatore absque canone impetravit, et ad xl. annos nihil solvit, nec canonis nomine convenitur. *C. lib.* 11. *tit.*

62. *constit. ult.* secundum Theodorum. Basilic. *lib.* 56. *tit.* 14. *cap. ult.*

* *L. ult. C. de fund. patrim.*

7. * Præscriptio C. annorum venerabilibus domibus competens, cujus meminit *Cod. lib.* 1. *tit.* 2. *const.* 23. hodie est annorum XL. Ceterum et XXX. annos habent, et XX. et X. et III. et I. ut est in *Nov.* 111. Basil. *lib.* 5. *tit.* 2. *cap. ult.*

* *L. ut inter* 23. *C. de sacros. eccl.*

8. Pro decem, et viginti, et triginta annis, spatium annorum XL. dumtaxat opponitur venerabilibus domibus. *Nov.* 131. Basil. *lib.* 5. *tit.* 3. *cap.* 3.

9. Minor annis XL. non fit diaconissa. *Nov.* 123. Basil. *lib.* 3. *tit.* 1. *cap.* 26.

10. * Actio hypothecaria debitoris rem possidentis, annorum XL. spatio exspirat. Sin alia persona hypothecam possideat, annis X. vel XX. extinguitur. Quod si posterior creditor adversus priorem egerit, annorum XL. præscriptione utitur, quoad debitor vivit. Sin ille decesserit, tunc et proprio nomine agit, et tam X. quam XX. annorum spatio excluditur. *Cod. lib.* 7. *tit.* 37. *constit.* 1. *et* 7. Basil. *lib.* 5. *tit.* 14. *cap.* 1. *et cap.* 8.

* *L. cum notissimi* 7. *C. de præscrip.* 30. *vel* 40. *an.*

De annis L.

1. *a* Nulla temporis obstat præscriptio petentibus id, quod solutum est in aliquo lusu prohibito, nisi dumtaxat annorum L. *Cod. lib.* 3. *tit.* 43. Ceterum hoc tempus apud Anatolium expressum reperitur, sed non apud Thalelæum, qui quidem magis probatus fuit, libro Basilicorum 60. *tit.* 8. *cap.* 3.

a Pars leg. 1. vel. 2. C. de aleator.

2. *b* Decurio post annos etiam L. muneribus fungitur. * *Cod. lib.* 10. *tit.* 32. *const.* 28. quæ non exstat in Basil. sicuti nec ipse tit.

b L. 2. §. ult. D. de decur.
* *L. a muneribus* 13. *C. de decurion.*

3. * A liberto post annum L. operæ sive servilia officia non exiguntur. *Dig. lib.* 38. *tit.* 1. *dig.* 35. Basil. *lib.* 49. *tit.* 3. *cap.* 34.

* *L. liberta* 35. *D. de oper. libert.*

4. * Natus ex ea, quæ annum L. excessit, legitimus est filius. *Cod. lib.* 6. *tit.* 58. *const.* 12. Basil. *lib.* 45. *tit.* 1. *cap.* 44.

* *L. si major* 12. *C. de leg. hæred.*

De annis LV.

1. * Post annum LV. vacatio munerum personalium conceditur. *Cod. lib.* 10. *tit.* 50. *const.* 3. Basilic. *lib.* 54. *tit.* 7. *cap.* 6.

* *L. manifesti* 3. *C. qui ætat. vel prof. se excus.*

De annis. LX.

1. * Post annos LX. quis adrogat, quod antea facere non potest, nisi ex justa causa, puta cum propinquum adrogat, aut quum valetudine præpeditur in procreandis liberis. *Digest. lib.* 1. *tit.* 7. *dig.* 16. Basil. *lib.* 33. *tit.* 1. *capite* 13. *them.* 3.

* *L. si paterfam.* 15. §. *in adrogationibus, D. de adoption.*

2. * Mulier annis LX. major, nubere minori annis L. potest. *Cod. lib.* 5. *tit.* 4. *const.* 27. Basilic. *libro* 28. *tit.* 4. *cap.* 40.

* *L. sancimus* 27. *C. de nupt.*

3. * Licet manumissus annis LX. detentus fuerit ut servus, nullum præjudicium patitur. *Cod. lib.* 7. *tit.* 22. *const.* 3. *Basil. lib.* 48. *tit.* 24. *cap.* 2.

* *L. sola* 3. *C. de long. temp. præscr. quæ pro lib.*

De annis LXX.

1. * Post annos LXX. quis aliquando excusationem a tutela, et aliis oneribus habet, aliquando non habet. *Dig. lib.* 27. *tit.* 1. et *Cod. lib.* 5. *tit.* 67. *et Dig. lib.* 50. *tit.* 4. *et* 5. et *Cod. lib.* 10. *tit.* 42. Basilic. *lib.* 38. *tit.* 1. *cap.* 2. *et cap.* 18. *et lib.* 54. *tit.* 4. *cap.* 3. *et cap.* 56. *th.* 10. *et tit.* 5. *cap.* 2. *th.* 2. *et cap.* 6. *et* 17.

* *L. excusantur* 2. *D. de excusat. L. un. C. qui ætat. se excus. L. et qui* 3. §. *quamvis, D. de mun. et hon. L. neque* 5. *C. de muner. patrim.*

2. * Majores annis LXX. inviti ad curiam vocari non debent. Consentientes vero licet annis LXX. majores sint, munera quidem obire non coguntur, honores autem gerere debent. *Cod. lib.* 10. *titul.* 32. *const.* 10. quæ non exstat in Basilicis, quia nec ipse titulus exstat, sublatus quum sit de decurionibus.

* *L. si ultra* 10. *C. de decurion.*

3. * Qui LXX. ætatis annum excessit, a personalibus muneribus liberatur. *Dig. lib.* 50. *tit.* 6. Basilic. *lib.* 54. *tit.* 6. *cap.* 3.

* *L. majores* 3. *D. de jur. immun.*

De centum annis.

1. * Ususfructus civitati relictus post centum annos extinguitur, ut homo longævus. *Dig. lib.* 7. *tit.* 1. *dig.* 56. Basilic. *lib.* 16. *titul.* 1. *cap.* 54.

* *L. an ususfructus* 60. *D. de usufr. adcresc.*

2. * Ad redemptionem captivorum relicta, spatio centum annorum excluduntur. *Cod. lib.* 1. *titul.* 2. *const.* 23. Hoc autem in Basilicis quidem non est positum: sed ait Theodorus ad CXI. Novellam, in hoc usque tempus obtinere. Tertium vero caput *tit.* 3. *lib.* 5. Basilicorum significat esse sublatum.

* *L. ut inter* 23. *C. de sacr. eccles.*

De tempore non definito.

1. *a* Si judex nullum solutioni tempus definiverit, modicum tempus datur. *Dig. lib.* 4. *titul.* 8. *dig.* 21. Basilic. *lib.* 7. *titul.* 2. *cap.* 21. *them. ult.* Modicum vero tempus præfinitum est ad decennium.

a L. quid tamen 21. §. ult. D. de recept. qui arb. recep.

2. *b* Si tempus lege definitum non sit, a judice dies statuitur. Ut est in *lib.* 7. *titul.* 2. *cap.* 21. *th.* 2.

b d. L. quid tamen § solutioni.

3. * Qui interrogatur, ut aliquid in judicio deponat, tempus ad deliberandum impetrare debet. *Dig. lib.* 11. *tit.* 1. *dig.* 5. Basil. *lib.* 42. *tit.* 4. *cap.* 2.

* *L. qui interrogatur* 5. *D. de inter. in ju. fac.*

4. * Etiam de ætate quis nonnunquam respondere cogitur. Dig. *lib.* 11. *tit.* 1. *dig.* 8. Basilic. lib. 42. tit. 4. cap. 8.

* *L. de ætate* 11. *D. eod.*

5. * actio servi corrupti perpetua est. D. *lib.* 11. *tit.* 3. *dig.* 13. Basil. *lib* 60. *tit.* 6. *cap.* 11.

* *L. hæc actio* 13. *D. de serv. corrupt.*

6. * Etiam in media lite quis transigit. Dig. *lib*. 12. *tit*. 6. *dig*. 23. Basilic. lib. 54. tit. 6. cap. 18. them. 3.

* L. *eleganter*. 23. §. *si quis*, *D. de cond. indeb.*

7. Societas in perpetuum non contrahitur *D. lib*. 17. *tit*. 2. *dig*. 38. Basilic. *lib*. 12. *tit*. 1. *cap*. 38.

* *L. nulla* 70. *D. pro socio*.

8. * Ante moram usura in deposito non recte petitur. *Dig. lib*. 16. *titul*. 3. *digest*. 26. Basilic. *lib*. 13. *tit*. 2. *cap*. 21.

* *L. publia* 26. §. *Lucius*, *D. deposit.*

9. * Capitis damnati post appellationem testari possunt. *Dig. lib*. 28. *tit*. 3. *dig*. 5. Basil. 39. *tit*. 2. *cap*. 5. *them*. 8.

* *L. si quis* 6. §. *hi autem*, *D. de injus. rupt. irrit. test.*

10 * Vox *confestim*, in iis quæ testamento relicta sunt semel, tempus illud post ejus apertionem et hæreditatis acceptionem, significat. *Cod. lib*. 1. *tit*. 3. *constit*. 45. quæ non est recepta in lib. Basil.

* *L. sancimus* 46. *C. de Episc. et Cleric.*

11. * *Post annos Petrus manumittitor*, manumittitur post biennium. *Dig*. 40. *tit*. 3. *dig*. 17. Basilicorum *lib*. 48. *tit*. 2. *cap*. 17. *them*. 5.

* *L. libertas* §. *ult. D. de manum. testam.*

12. * Perpetuum tempus est, usque ad mortem usufructuarii. *Cod. lib*. 3. *tit*. 33. *const*. 12. Basilic. *lib*. 16. *tit*. 8. *cap*. 28.

* *L. ambiguitatem* 12. *C. de usufr. et habit.*

13. * Actiones personales longo tempore non excluduntur. *Cod. lib*. 2. *tit*. 18. *const*. 8. Basilic. *lib*. 17. *tit*. 2. *cap*. 8. *et lib*. 50. *tit*. 12. *cap*. 10.

* *L. adversus* 8. *C. de neg. gest.*

14. * Et legata quædam, et donationes, et contractus, ad tempus valent. *Cod. lib*. 6. *tit*. 37. *constit*. 26. Basilic. *lib*. 44. *tit*. 4. *cap*. 49.

* *L. illud* 26. *C. de legat.*

15. * Interdicto *unde vi*, tametsi maxime usque ad annum agatur, tamen de vi exceptio perpetuo opponitur. *Cod. lib*. 8. *tit*. 25. *const*. 5. Basil. *lib*. 51. *tit*. 4. *cap*. 17. *et lib*. 50.

* *L. licet* 4. *C. de except. et præscr.*

16. Perpetuum tempus significat, donec canon, sive pensio pro domo solvatur a conductore. Institutione 3. tit. 24. itemque spatium XXX et XL. annorum, immo etiam tempus, quod hominis vitam æquat: puta in actionibus, quæ non dantur in hæredes, sed rei vita determinantur, ut est in Instit. 4. *tit*. 12. Verum hæc ex Inst. 4. non sunt in Basilicorum libris exposita. Vim tamen eandem cum eis habent jura ex Digestis et Codice sumpta, et competentibus inserta titulis. Sciendum vero, *thema* 10. *dig*. 1. *titul*. 12. primi libri Digestorum, quod positum est Basilicorum *lib*. 6. *tit*. 4. *cap*. 2. them. 10. et quo traditur, posse præfectum urbis interdicere alicui et advocatione, et foro, tam ad tempus, quam in perpetuum, vocem hanc cepisse pro tempore, quod hominis vitam æquet.

17. Sæpe multum temporis lex dicit, quod sufficit ad litis contestationem, ut *lib*. 2. *tit*. 1. *dig*. 11. Basil. *lib*. 7. *tit*. 16. *cap*. 10.

18. Perpetuum tempus etiam lex vocat, quod æquat vitam illius, qui accipere de-

bet alimenta. *Dig. lib.* 2. *tit.* 15. Basilic. *lib.* 11. *tit.* 2. *cap.* 8.

19.* Modicum tempus intelligitur etiam quod sufficit ad conducendam domum, vel disponendam supellectilem, vel ad quærendum advocatum. *Dig. lib.* 4. *tit.* 6. *dig.* 15. Basilic. *lib.* 10. *titul.* 35. *cap.* 10. *them.* 4.

* *L. ab hostibus* 15. *D. ex quib. caus. maj. in integr.*

20.* Qui actione in rem convenitur, a litis contestatione malæ fidei possessor, sive prædo est. *D. lib.* 6. *tit.* 1. *dig.* 45. Basilicor. *lib.* 15. *tit.* 1. *cap.* 33.

* *L. sed etsi* 25. §. *si ante litem, D. de hæred. petit.*

21. In actione petendæ hæreditatis etiam nuda citatione tempus interrumpitur. *Dig. lib.* 5. *titul.* 3. *dig.* 25. Basilic. *lib.* 42. *tit.* 1. *cap.* 21. *them.* 3.

22.* Actiones prætoriæ per preces et rescriptum perpetuæ fiunt. *Cod. lib.* 1. *tit.* 20. *constit.* 2. Basilic. *lib.* 2. *tit.* 5. *cap.* 10.

* *L. temporales* 2. *C. quando libel. princ. dat.*

23. Tempus a judice statutum dari fidejussoribus debet, qui convenire debitores principales cupiunt. *Novel.* 4. Basilicorum *lib.* 26. *tit.* 2.

24.* Tempus exceptionis pecuniæ non numeratæ, secundum veteres erat quinquennium secundum Justiniani vero constitutionem, biennium. *Instit.* 3. *tit.* 20. et Cod. *l.* 4. *tit.* 30. *constitut.* 14. et Basilic. *lib.* 23. *tit.* 1. *cap.* 73.

* *L. in contractibus* 14. *C. de non num. pecun.*

FINIS LIBRI DE TEMPORALIBUS INTERVALLIS.

JACOBI CUJACII J. C.

EPISTOLÆ

HACTENUS INEDITÆ.

Joanni Truchio præsidi amplissimo, Jac. Cujacius S.

Non fuit cur tantum laboris caperes, præstantissime vir, et publicis magnique momenti occupationibus momentum illud subriperes, quod partim gratulationi scribendæ mihi, partim gratiarum actioni suspendisti. Nec ego scripseram ad te eo consilio, ut elicerem aliquid l tterarum: et qui opto sæpe, laborum demi partem aliquam huic ætati tuæ emeritissimæ, et sanctissimæ, nolueram sane hunc novum tibi parare laborem: hoc tantum mihi erat in animo, ut eff.cerem aliquid quo nosses me tui meminisse, et esse erga te, qui fuerim ante, quique post futurus sum, quoad vita vixero mea, et quod jam pollicitus sum, et hoc ipsum palam facturus clariori testimonio aliquo; mihi satis fuit, vel inspirare te, et agnoscere manum simul, atque animum meum, nec ambitiose appetivi, ut eam deoscularetis: satis erat legere tumultuariam, et inconditam scriptionem meam, nec volui etiam huic rescribere te: et in hoc ipso negotio, de quo me Consules nostri interppellant modo vehementer, ut interpellam te, velim si placet existimes, rem si confeceris ex animi nostri sententia, hoc satis abundeque esse, etiamsi rescripseris nihil, et per breve quidem, id est facileque, quod volumus. Lis istic agitur quædam apud præfectos ærarii de salaria annona; et quod ex ea mihi, et Roaldo præbetur salario publico, quam jampridem institutam coss. nostri, nondum ad exitum perducere potuerunt, te curante mox perductum iri sperant, et uti sperant, ita rogant. Ita rogamus te obnixe ego, et Roaldus, et si hoc quoque tibi dulce est, uti est sane quantum existimamus ex merito hominis eruditissimi, et sapientissimi, etiam his precibus nostris filii pene tui nomen adscribemus, cujus nos consuetudine mirum in modum delectamur, et hanc tibi acceptam ferimus gratiam. XIII. KAL. Dec. M. DLXXIII.

Ornatissimo, optimo, et sapientissimo præsidi Guillielmo Portano S.

Quæ hac ipsa hora a te mihi redditæ sunt litteræ omni ex parte summa me perfudere lætitia, et imprimis, quod nunciarunt tentationem morbi, quem verebare, tumoremve depulsum levi remedio, cujus equidem causam cavere facile fuisset, forte si negotia te meminisse sivissent; quod Horatius ait, *matutina parum cautos jam frigora mordent*: qua in re vero, nemo tamen non incautus, dum alia vesperi, alia mane nos excipit aura, nec licet ad singula temporum momenta attendere. Equidem hoc genere capior, inter cipior, corripior frigore sæpe, nec mihi dum tamen ab eo incommodo prospicio bene, et quis posset mutationi quoque temporum, et intemperiei adeo subitariæ, qualis plerumque subripit prospicere bene? Liceret si possemus, aut si quis posset liceret, et vitam tolerare facilius, et protendere longius, ἀλλὰ τοὶ ἐξ ἀδήλων ἡττώμεθα δεινοῖς. Quod de munusculo rescribis, hæc vel sola rescriptio mihi munus amplissimum, et omni auro pretiosius est. Et de tuo plane jam vilescit meum, nisi æquo animi pondere utrumque æstimaveris, mei licet utique summissioris, tui celsioris, mei ut filii, tui ut parentis. Et major igitur animi tui

propensio quandoquidem fertur, et verum est, parentum charitatem præcellere, et præponderare. Et jam igitur cum munere tum animo superior, quod equidem facile fero, et in felicitatis parte deputo maxima, et habeo gratias, et vel me terra dehiscat, nisi dum hunc mihi ducere spiritum dederit Deus, habuero semper: nam ita natus sum, ita educatus, ita comparatus ab animo, ut velim dominis meis: hi sunt, qui obnixe, ut tu, sese virtuti, probitati, integritati addixerunt totos (hi mi sunt domini) et qui ad hæc suam quoque bonitatem in me exercuerunt gratissimus esse percupiam. Vale Valentiæ Cavarum. Dominus Roaldus jussit me adscribere tibi salutem plurimam, et deferre omnem suam operam, et obsequium: multum est admiratus tuarum litterarum elegantiam, quas ego ut accepi, et legi, (aderat enim) ei quoque dedi relegendas.

Barth. Catino S.

Quod a me rariores litteras accipis, fit vitio meo, et invito animo meo tamen: nec enim pœniteret me vitii, si pertingeret animum: et argutiæ valent apud me Arist. atque probantur esse veræ, ut invitus potius, quam non volens sim in scribendo piger et tardus: quorsum hæc, nisi, ut ignoscas pœnitenti primum, deinde, ut benignus legas, si forte nondum inaudisti, singulari beneficio Regis me sena torem factum, his conditionibus, ut mihi sit jus in Senatu Grationopolitano dicendæ, sententiæ utque honoribus, et privilegiis omnibus senatorum fruar: quæ quidem in hac Provincia præcipuo quodam jure sunt ampliora, quam in ceteris, et ut ne tamen deseram propterea scholam, cujus tuendæ potius, et amplificandæ gratia hic mihi ex insperato ab optimo principe ultro delatus est honos, addita pollicitatione majoris rei: hoc ego te, sive nescientem, sive scientem ex me ipso rescire velle existimavi: novi enim συμπάθειαν amoris tui, sed quæ inter hæc de jure evulgavi nuper, nescio, an ad te pervenerint: ea sunt commentaria in omnes Africani leges, et Paratitla Pandectarum, quæ mittam libens simul ac multa alia, quæ jamdiu prodierunt ex studiis meis, si his quisquiliis ita cares, ut nec carere velis. Paratitla Gregorio Lomelino patricio Genuensi dicavi, qui nunc in Africa Tambarguæ præest cum imperio, ubi legitur corallum, summo amico meo. Is ut pedem in ea regione posuit, ad me scripsit suo more familiariter, ejusque litteræ mihi redditæ sunt fide curaque Alcanii Roncali civis vestri, multam mihi spem facientes de quibusdam libris quos ex Hippone Divi Augustini sede Episcopali brevi accepturus est. Ego meis litteris hominem exacuo, et incendo vehementius, ut hanc rem curet strenue. Genus enim hoc est voluptatis meæ quærere, et perscrutari libros. Quæso te, mi Domine, ut tu Ascanio fasciculum mearum litterarum commendes de meliori nota, quo maxime is, quamprimum fieri poterit, tuto navigio curet vicissim meas ad illum literas perferri Tabarquam. De rebus publicis, quod scribam hoc tantum habeo: multas a Rege copias adventare in hanc Provinciam, ituras porro ubi sunt, qui res moliuntur adversas. Deus fortunet omnia bene. Vale Valentiæ Cavarum III. Id. Januar. MDLXXIII.

Bart. Latino viro ornatissimo, et eruditissimo S. D.

Quod Aristoteles refert, si bene memini ex Phocylide, πολλὰς δὴ φιλίας ἀπροσηγορία διέλυσεν, non cadit in me, vel in te, qui longe aliis moribus imbuti sumus: nec quæ tam coit inter nos firmiter amicitia, ullo silentio dirimi potest. Nec igitur est, quod me, vel de eo purgem, vel a te purgationem expectem: nam ubi peccati nihil nos reputamus es se, nec purgationi sane locum esse censemus, et si quid peccati est, id quando tu ad me novissime scripsisti, quantum quidem ex mercatore intellexi, licet tuæ ad me literæ non pervenerint, si gravis es officiorum exactor, merito potes omne in me transfundere. Sed accipies, nisi me fallo, benignum animum, et mihi moram istam, commutationem, segnitiem (quodcumque volueris licet id vitium nuncupare meum) facile condonabis. Et exacuet me ista tua benignitas ad majore diligentia persequendam tuam erga me benevolentiam. Interea gratulor tibi certe plurimum, et mihi gaudeo quod ex morbo, ut inaudivi, satis periculoso emerseris, et adhuc salvus nobis firmusque resederis, quæ te constitutio habitusque corporis ex voto quidem meo, voto Massiliensium, si bona sua norunt, voto bonorum, et Doctorum omnium ad longissimam permanebit ætatem. Rerum novarum si quid aves, Sanctonum promontorium certo adfirmatur ita esse adflictum, ut nullum jam, aut admodum pauxillum diem restare possit. Qui huic Provinciæ parabant insidias, et suis artibus potiri se facile existimabant posse metropoli, et aliquot aliis civitatibus, hi longe sequiore ratione, quam sibi persuaserant, earum potiti sunt, proditi ipsimet, capti, trucidati, partim suspendio laqueoque strangulati sunt, partim obscuro carcere tanti facinoris conscientia discrutiati, miseram ad supplicii diem usque vitam trahunt. Vale Valentiæ Cavarum 3. Id. Maji MDLXXIII.

D. a Porta S.

De tuo amore dubium mihi non erat, qui audie-

ram sæpe de multis audiisse te et intellexisse sæpius quanto te cultu, et castu colorem, et quam avide cuperem aliquando officii genere piare pietatem, et observantiam erga te meam, quam sanctæ ætati tuæ, et virtuti incomparabili nemo non debet: nam qui me plane nosses ita affectum erga te, non dubitabam, quin mihi tu quoque responderes pariter in amore. At certiorem me modo fecisse literas tuas animi amicissimi indices, est sane, quod confitear, et fecisse quidem facillime jam satis persuasum nobilissimi, et divinissimi Scaligeri, qui ab eo die, quo se in meam familiaritatem insinuavit, die felicissimo mihi, non destitit mihi vel conciliare, vel corroborare aliorum amicitias, perinde atque ego ipse pro mea parte totus ab eo tempore in hunc usque diem, postque futurum, quantaque mirabili quadam amoris magnitudine, qua nulla pariter affici me senseram ante, exarsi et exardeo, et exardescis tu jam ipse quoque, quantum ex tuis literis perspicere possum, et quis non qui modo cognoverit? quam is possideat sincerum et nobile, et ἐν στήθεσι ἄλκιμον ἦτορ, vere Deo charissimus vir, qui tanta ab eo accepit beneficia, quanta vix hodie in ullo alio liquido quisquam adseverare possit. Felix ego, qui hunc habuerim tuæ erga me benevolentiæ pararium, aut confirmatorem, et obsidem præstantissimum. Felix tua amicitia, felix tuarum literarum honore. Ego vero tota vita nunquam tam enitor, quam, ut ne tua amicitia indignus esse videar, et ut ne quasi immemor honoris, et dignitatis tuæ, quam ex pietate constanti sibique pari semper, partim ex literis reconditioribus tibi comparasti amplissimam, quidquam prætermittam eorum, quæ ad celebrandam, ornandam, prædicandam, atque etiam si potero (potero autem brevi) de facultatibus meis munere aliquo cohonestandam pertinere arbitror. In extremo Epistolæ tuæ vellem adjecisses, quod antecedebat μαθόντες δὲ: nam ex his, quæ a nobis, vel ab aliis didicerunt, et si haud quaquam bene μεγαλήνουσιτας ἀκροάσεις πνεύμονες, αὐτοφυὴς οὐδὲν ἔχοντες, non meo judicio, cui etiam fidem, quam, nec impetrares, nullam haberi volo, sed omnium profecto, qui de juris arte judicare possunt. Quamobrem contra quam obganniunt, mihi videntur ἀνεμοφόρητα, καὶ τοῦ τούτων ψόφου οὐκ ἂν φροντίσειν, mihique est, satis ad eum non ita dudum, quod scripsi, et quid Græce, partim ut nesciret solus, si aberet scire quod scriberem, partim ut pudori meo indulgerem, qui non patiebatur me quocumque sermone, quid de eo bene judicarem efferre, non dubito, quin meis literis intellectis, et posthac sit dicturus semper, οὐκ ἀπαρνοῦμαι τὴ μή, ac frustra tamen adstipulatorem quæsiturus alium, quam vita jam functum Gengermerium, qui si revivisceret, non secus profecto sentiret ea de re, et loqueretur ac sentiunt, qui supersunt omnes, ut sentit etiam ipse, nisi taurea percussus παρακεκίνηται καὶ διέφθαρται τὴν γνώμην. Quod mihi tauræ verbum extorsit rei indignitas, non ulla libido mala, ita me Deus amet. Roaldus doctissimus tibi salutem. Vale Valentiæ Cavar. V. Id. Septemb. MDLXXIII. tui observantiss.

Luberto Honradio S. P.

Non me vidisti, Honradi, qui visendi te mei tantum causa in hanc urbem venisse narrabas, qui vix ingressus urbem mox retrocessisti, parvo admodum habito sermone nobiscum, parumque, aut sane nihil explorata mente, judicio, ingenio, facultate nostra quali quali, nec unde dignoscuntur potissimum homines, vel unius ἀκροάσεως nostræ expectato periculo, sed maluisti in urbe residere longe alienissima a literis, quam inter studiosos versari, qui nobiscum una degunt, et meditationes exercent suas: falleris: non is ego sum, quem oculis vidisti, sed quem interioribus sensibus percipere potuisti, nec crevisti, aut percepisti tamen, nec tu ipse es, quem vidi, sed quem oculorum latebat sensus, nec dum brevi temporis spatio per te mens mea contueri, et animadvertere potuit. Ergo alter alteri nondum visi nondumque cogniti sumus: initia tantum quædam in hoc parabamus, quæ mox interrupit, et ipse præproperus tuus recessus, qua re nihil quidem irascor, aut expostulo tecum, negotia enim tua, ut arbitror, te ad hoc compulerunt, sed doleo tamen, nam de me cupiebam te narrare certius D. Remeu veteri amico meo doctissimo, et sapientissimo, cujus equidem recordor nunquam, quin exultet animus jucunditate, et gestiat rursus cupiditate videndi, quandoque oris ejus suavissimi, et honestissimi, aliorum sæpe memoria βάσκανον φέρει, tanti viri memoria παραμυθίεν οὐ μικρὰν. Idem cupiebam te narrare D. Wesembecio summo amico meo, quantum ex ejus scriptis percipere possum, quibus tantum mihi tribuit, quantum ego sanus mihi arrogare non possum, quo nomine brevi, ut spero, ac pro eo etiam ac meretur summa probitas ejus, et eruditio, parem gratiam referemus. Sed cum vix habeas certi quidquam, quod eis de me narrare possis, qui non habuisti otium pertentandi, et per noscendi mei, hoc saltem utrique renunciato me vivere amicitiæ nostræ memorem, et dicere utrique salutem plurimam. Vale Valentiæ Cavar. VI. Id. Sept. MDLXXIII.

Ornatissimo et sapientissimo Præsidi Guillelmo Portano S.

Ad summa tua erga me beneficia, et illud maxime, quo de me in eum cui præsides ordinem con-

scribendo verbis honorificis plerisque amicissimi desiderii egisti sæpe, et peregisti nunc, quod etiam adjunxeris præclarissimum testimonium, quod edere propalam decreveras, nisi brevitas temporis mihi hunc publicum honorem invidisset, et quod ejus modo exemplum ad me transmiseris simul cum Epistola tua eruditionis, et elegantiæ, et singularis cujusdam erga me benevolentiæ notis perquam insigni: et sane quod non modo gratias tibi ingentes, sed, nisi velim me bonos omnes odisse male, etiam omni opera contendam, ut in quem beneficia tua, et studia melius collocaveris, habere te neminem plane sentias. Quod ego ut spero adsequar partim adsiduitate officiorum, partim etiam si quid juvat tale manu ista ex curriculo studiorum meorum subrepto, et elaborato munera quodam luterim cytharam ad te mitto insculptam onyche jam olim, quam mihi dono datam ab amico non trascripserim in alium æquius, quam in te concentus musici, nitoris, et elegantiæ omnis studiosissimo: formam comperies esse talem, qualis a Philostrato descripta est, κερατοῖν δυοῖν καὶ Ζυγοῦ καὶ χέλυος. Et si me memoria nihil fallit etiam a Josepho in Annal. non specie Δ literæ, ut imperitus quidam sub falso D. Hieronymi nomine scripsit in Epistola, quæ inter opera ejus inscribitur ad Dardanum de diversis generibus musicorum, ubi et cytharæ XXIV. fides facit; cum ei verus Hieronymus tribuerit sex duntaxat. Id vero quidquid est muneris si benigne acceperis, valde gaudebo. Vale Valentiæ Cavarum VI. Id. Aug. MDLXXIII.

Jacob. Cujacius Tidemanno Gysio S.

Binas a te literas accepi, quæ me magna lætitia perfudere, maxime posteriores, quæ pristinam te valetudinem recuperasse nuntiabant, et in utrisque signa amoris, quæ das certissima, dici non potest, quam mihi suavissima fuerint. Ego quanti te fecerim semper, et quam unice dilexerim, imo coluerim, et admiratus fuerim multi jam sunt testes, sed in posterum curabo ut habeam, et adhibeam ampliores: nam de probitate, elegantia, ingenio tuo nunquam cònticescam. Et vero meum de te judicium etiam aliquando luce clarissima, ut pateat atque splendidiore papyro inscribatur efficiam. Tu modo te serva mihi, et reipublicæ tuæ, in qua non potes non excellere, nisi delitescas penitus, quod nolim: nam virtutem sine gloria nescio quo loco Aristoteles ait, quodammodo inanem esse. Quod gratulatus es de senatoria dignitate pro omine initio accepi, et augurio bono: nondum enim eram conscriptus in eum ordinem, sum modo. Sed credo te scire, me non ideo renuntiare scholæ, cum et ea lege is honos mihi delatus sit, ne unquam deseram scholam. Is, qui ἐκακούργησε τὴν νομικὴν, si perstat in sententia, ut dedicativa enunciatio labatur in abdicativam, et hoc nemini unquam persuaserit, et infamarit nomen suum prodideritque juris imprudentiam magis, nec mihi ob eam rem, vel aliam ullam unquam cum eo contentio erit, Ac quidquid scripsi ad te, studio tantum aperiendæ veritatis, et minuendæ temeritatis male de arte nostra meritorum hominum φιλαλήθως scripsi. Multum amo, ut scis, et colo præceptorem tuum Sturmium, quem et ipse habeo pro præceptore, cum ex ejus politissimis scriptis didicerim multa, quorum me nunquam pœnitebit: eum tu quæso meo nomine salvere jube. Roaldus communis amicus noster, et domus nostra te tota salutat. Vale Valentiæ Cavarum II. Non. August. MDLXXIII.

Scaliger se ad nos reversurum brevi mihi per literas spem fecit, quare nihil, si credis scilicet, mihi molestius accidere potest.

B. Catino, clar. et eruditiss. viro S. per Joan. Maximum de Limoges Massiliam proficiscentem.

Cum Massiliam proficiscerentur summi amici mei visendæ urbis tam celeberrimæ gratia, nolui committere quin perferrent mearum ad te literarum aliquid, neque vero ipsi cum jam ante multa ex me audiissent de eruditione tua; deque ea, quæ inter nos intercedit amicitia, segnes fuere in reposcendis literis, imo segnem, ac torpentem, cujus rei me sane dispudet, et habes tu, quod eo nomine queraris jure meritoque et agas in me, impulere ut scriberem ad te: quod meditabar quidem quotidie, et in sinu erant mihi semper posteriores literæ tuæ, quæ officii me mei commonefacerent, sed vel tempus mihi non suppetebat, vel κόποι αὐτόματοι, qui meas plerumque insequentur elucubrationes mihi cunctationem injiciebant. Vix tandem scribo, qui vixi interim amicitiæ nostræ memor et virtutum tuarum prædicator assiduus. Hoc unum vero a te postulo, ut hos meos summos amicos ne sinas ad me redire ignaros floris liberi, ejus, quem ego pro peregrino accipiebam errans, et miror esse indigenam. Vale Val. Cavar.

A MONSIEUR,

Monsieur d'Orsenne Lieutenant General d'Yssoudun, à Yssoudun.

MONSIEUR,

Je me sens bien fort obligé à vous, de la souvenance que vous avez de moy, comme j'ay assez am-

plement connu par la vostre qu'avez écrit à Monsieur Perrot, et vous puis assurer que de ma part aussi je conserve la vostre religieusement, heureux de vous avoir connu pour les rares, et notables vertus, qui sont en vous. Monsieur Perrot vous pourra dire de quelle sorte je suis icy attaché à mon estude. Je ne m'y suis trouvé jamais si estroictement empesché pour infinies choses, que je reçois tous les jours de coté, et d'autre, où il me faut vacquer; sans cela je vous assure, que je luy eusse tenu compagnie tant pour vous voir, et saluer, qu'aussi pour ouyr, et voir, *os illud probum pietatis plenissimum* de Monsieur de Passi, *qui nunc solus tota Gallia celebratur, cui si parem, vel adsimilem hic haberemus, melius nobiscum ageretur*: mais ce sera une autre fois, que je pourray faire ce voyage à la premiere commodité, qui se presentera, et à tant,

Monsieur,

Je me recomanderay humblement à vostre bonne grace, et prieray Dieu vous donner vos desirs.

De Bourges ce 27.
Decembre Vostre serviteur et entier Amy, JAC. DE CUJAS.

Jacob. Cujac. in Valentina Academia juris Doctor, Hadriano Ballue Rothomagensi, rectoratum ineunt, in prælectione publica.

Salve, Magnifice Rector, nihil blandius, quam natura mea fert, quæ benigna mavult esse, quam blanda. Tantum dicam gratias Deo immortali, qui non subtraxit superiori in dignitate sua, sed ea finita mox voluit effecitque, ut uno omnium consensu tu in eam potissimum succederes, gratias nos agere, gratias te agere debere, nos quod rari admodum rectores nobis obtingant tui similes, boni, vigilantes, liberales, et quod caput est, studiosi juris utriusque assidui invictique cultores: nam quod de principibus dixit minus quidam, in uno æmulo omnes bonos principes posse perscribi, et depingi, ego de Rectoribus (qui et Principes sunt ipsi, imo quibus etiam summæ rei Domini se adsimulare gaudent) idem dixero vere, de his saltem quos vidi, vidi bonos, paucos tamen vacare bonis literis. Et quoties igitur advenit bonus, is est quasi cœlo missus. Est sane quod lætemur, et ideo gratias agamus: egimus heri multas, easdem tibi libenter male recolimus hodie. Et te quoque, magnifice Rector, quas non Deo gratias agere, et iterare convenit? Quem omnes dignissimum judicaverunt, qui hoc anno huic scholæ præesses, scholæ omnium eruditissimæ, et moribus temperatissimæ. Nihil etiam precipiam, vel monebo, tantum dicam ut idem esse pergas, qui fuisti ante tuæ scholæ similis tui non dissimilis: præcepta des potius ipse nobis, quæ nosti, quæ sequeris, quæ sequamur, ne accipias alia quam tu ipse tibi dederis, qui non potes dare, nisi saluberrima, neve alium sumas ex populo monitorem officii; sic efflorescet schola, sic redundabit virtutum omnium genere. Sic Magistratus tui præmia feres amplissima. Deus te nobis dedit, judicium Deus hinc apparet. Deus te servet, Deus te nobis conservet. Accipe autem bonæ spei loco, certæque fidei diligentiæ nostræ, quæ in dies excrescet diligentia tua, quæ te ineunte magistratum prima accurrit lex, quæque factura est trium legum interpretationem *l.* 87. *et l.* 90. *de legat.* 1. *et l. penult. de his qui ut indig.* anno 1572. quinto Id. Decemb.

Habita ad D. Chamrobertum in Valentina Academia Rectorem, D. Cujacii J. C. Oratio Anno Domini 1575.

Salve, nove rector, prout te gesseris post future, aut non future magnifice: nam si in universa vita, nec boni quidquam, nec beati tribui merito potest, neque aliud quidquam laudabile nomen, antequam exierit e vita, et multo minus in actu, curatione, ministerio modici temporis antequam, quod susceperit, id produxerit ad extremum: sunt enim hominum mores inconstantes et leves, nec ullum animantium ingenium humano mutabilius, ac sæpe quod quis satis feliciter instituit, peragit infeliciter, nec respondent post principia principiis, quinimo dedecorat sæpe extremus actus quidquid ante gestum est bene. Quem initio magistratus vidisti laudatum, ornatum, atque conspicuum, eum sæpe vides abire magistratu illaudatum, atque deformem insignibus notis. Sortes humanæ temporariæ sunt, ut Euripides dixit ἐφημερεῖ τύχαι, ut soleo eam sententiam explere, ἐφημερεῖ μὲν ἀλλ' αὐτὰ χρηστὰ ἐφημερεῖ τύχαι, scilicet optabiles, aut amabiles honores esse, ceterum diarios, atque horarios nonnunquam, aut mementarios. Imprudentes sane natura qui sunt, statim elati illo suo genitali morbo sese efferunt insolentius, et abutuntur fortuna omni, et prudentissimi quoque sæpe exeunt potestate sua, maxime dum auscultant, quas Ulysses ille contempsit quidem, sed quantum reipsa experimur, ut fabulantur, non perduxit ad mortem mortuario glossaria, quorum ingens ubique turba, quam plerique communi lætaminis nomine signant. Vix unum e multis equidem liquido laudare possum, qui eundem locum tenuerunt, quem tu occœpisti, qui non vel hac ratione prudentia exciderit sua, vel imprudentia sua natuli quadam turbaverit, et fœdaverit se, et Rempublicam nostram. Multi sane nos fefellerunt, multorum gesta, prædicationes, falsi aut credulitatis cujusdam nos coarguerunt: ut ne deinceps coarguamur, et neque fallamur, con-

sultius esse existimamus quoad tempus muneri obeundo constitutum præterierit, cum maturius sit ei, qui præclare rem gesserit reddere laudem laborum, honorum, præmiorum abunde satisque. Interim vero non debemus, aut possumus nisi optare, et sperare bene, præsertim quod sciamus te literarum studiosissimum esse: et omni genere literarum delectari plurimum quamquam si vera narrantur, insperatum te ex insperato, improvisum ex improviso, ac fere nescium nescii, ii, quibus optandi jus est optaverint, ac nominaverint suffragiis concordibus, quasi divino quodam afflatu percussi: quod si ita est, satis nobis hæc res non modo spem facit bonam, sed et fiduciam quodammodo inducit certam auspicatissimæ, et certissimæ, administrationis: et eo nomine quidquid gestum est placet satis, tametsi inconsulto collegio gestum, quod tamen more majorum consuli debuit, et cui etiam est adhuc integrum, vel id non ferre si segnius te gesseris, quam dignitas hujus scholæ, et hic nobilissimus studiorum cœtus postulat, vel ita ferre, ut tu fortunam tuleris istam. Sed, ut dixi, melius speramus, et hac spe freti, quod tibi delatum est munus, te primum obire, eoque pro dignitate perfungi rogamus. Deinde studiosos etiam atque etiam obsecramus, cum te quasi divinitus nacti sunt rectorem, et præsidem, ut te observent unum, nec alia signa sequantur, vel si qua extulerint, jam ea deponant, et tibi submittant. Uno si placet rectore contenti simus omnes: una sit nobis omnibus hæc cura, unum studium, Deo placere, et jus intelligere ac sequi, cui damus operam, non quod plerique factitare dicuntur in pecuniam ludere diu noctuque, quo vitio nullum est studiosis perniciosius. Non est mecum arguere, nec ausim, aut velim hoc unquam mihi arrogare, qui existimo nihil mihi in vos, vobis in me licere omnia: sed denuntio tantum, hanc spargi famam in hac universitate, plerosque aleæ potius, quam juris fieri peritos, quod me audire ne quid dissimulem, sane pudet et piget, qui in ore semper circumfero meliora et laudabiliora de vobis. Sed jam tractemus de quæstione difficillima in *l.* 19. *de cap. et postl. revers. ex lib.* 29. Quæst. Papiniani, quæ te jam ineunte magistratum reddita facillima boni ominis, atque auspicii loco erit. Anno MDLXXIII. VI. Id. Decemb. Valentiæ Cavar.

CONS. I.

Quidam decessit, filiis duobus Secundo et Tertio, et filia relictis hæredibus, quibus cum matre fuerunt mobilia communia, et quæcunque ex quæstu venerant, manente communione, mater a filia redemit portionem hæreditatis paternæ, data certa pecunia in dotem filiæ nomine, et eandem portionem contulit in commune: mox eam præcipue Secundo donavit, ac deinde morte Secundi ad Tertium jure hæreditario pervenit. Tertius autem moriens codicillis cavit, ut bona paterna paternis, materna maternis cederent. Quæritur an paternorum bonorum appellatione contineantur ea, quæ soror matri cesserat dotis habendæ causa. Respondeo exisse ea bonis paternis pro parte tertia: communia enim ipso jure facta sunt inter matrem, ac Secundum, et Tertium, quia veluti emptione matri obveniunt, data certa pecunia. Igitur pro parte tantum tertia ad matrem pertinuerunt, quod si ita est, pro parte tertia necesse est ea adnumeremus bonis maternis; nec donatio mox a matre collata in secundum, ea in pristinam causam restituit. Si resoluta fuisset donatio aliqua ex causa, rediisset res in pristinam formam, *l. voluntate*, §. *ult. ff. quib. mod. pign. vel hypot. sol.* Sed cum non fuerit resoluta posterior donatio matris, datio, non redditio consebitur, quæ duo sunt valde diversa. *l.* 1. §. *eleganter, ff. depositi:* nam si reddiderit eam quoque partem tertiam paternis adnumerabimus. Si dedit, quod est verius, maternis. Quamobrem ex codicillorum scriptura ea portio tertia cedere debet non paternis, nisi probetur Tertium in paternis ea bona numerasse. Error enim defuncti jus facit, *l.* 3. *in fin. ff. de supel. leg.* Quinimo ex usu loquendi, etiamsi id non probetur, præsumam ita defunctum sensisse: nam in usu est, ut dicamus paterna, quæ vetustiorem originem ducunt a patre, licet aliquandiu in extranei persona resederint, ut in usu est, feudum paternum dicere, quod ab avo patreve descendit, etiamsi filiæ obvenerit, non maternum. Et ideo jure ipso filiæ postea in eo quasi materno non succedunt. Sed adgnati eorum, a quibus feudum originem cepit, *lib.* 1. *feud. tit.* 15. notum autem illud est, ex communi usu nomina exaudiri debere. In Saxonia Lucius Titius a Gajo Sejo mutuam pecuniam sumpsit, et telonium certum pignori dedit, ea lege ne G. Sejus nomen illud extero pignoraret, vel distraheret sine voluntate Lucii Titii. Post aliquot menses G. Sejus bona ejus omnia generaliter pignori obligavit Primo homini extero, et peregrino, deinde et nomen illud specialiter Secundo æque extero homini, et peregrino, utrique sine voluntate L. Titii tum voluntate L. Titii nomen illud specialiter Tertio in solutum dedit facta obligatione. Tertius pecuniam a L. Titio exegit scientibus Primo, et Secundo, nec quidquam ob eam rem integro triennio desiderantibus, vel expostulantibus. Quæritur, an post triennium recte agant utili Serviana adversus Tertium? Respondeo ut pactioni habitæ inter L. Titium, et Gajum Sejum stetur, non esse utilem actionem, *l. si creditor*, §. *ult. D. de distract. pignor.* maxime cum ea pactio juri Saxoniæ congruat, quo rei immobilis pignoratio extra

Ducatum inhibetur, et res incorporales immobilibus adnumerantur, *l.* 12. *C. de servit. et aq. et l.* 2. *Feud. tit.* 1. Est et alia ratio, quæ repellit Primum, et Secundum, quia liberato L. Titio est pignus nominis, sive telonii, *l. grege*, §. 1. *D. de pign.* Liberatus autem est L. Titius per delegationem: ne dixeris etiam repelli eos ob scientiam silentiumve triennii: nam hypthecaria adversus posteriores creditores etiam hypothecarios durat annis 40. vivente debitore, *l. cum notissimi*, *C. de præsc.* 30. *ann.* et multo magis adversus chirographarios, qualis fuit Tertius. Et scientia autem præsentia nihil nocet, *l. Gajus*, *D. de pign. act. l. Lucius*, §. *Titia*, *D. de leg.* 2. Ne dixeris etiam repelli Titium, quod sub generali hypotheca non contineantur nomina: hoc enim est falsum, *l.* 4. *C. quæ res pign. oblig. possint*.

D. J. CUJACIUS.

C O N S. II.

Mater et filius fundum, quem inter se communem habebant, vendiderunt Lucio Titio non sua sponte, sed justo metu, et vi coacti, adhibita per maritum secundum mulieris, eundemque filii vitricum. Si rei ita gestæ ignarus fuerit L. Titius: quæritur an ad rescindendam venditionem matri, et filio venditoribus ulla competat actio adversus L. Titium emptorem bonæ fidei.

Respondi, esse actionem quod metus causa, quoniam hæc actio in rem scripta est non in personam, et consequenter datur adversus quemlibet possessorem, etiamsi is vim, aut metum non fecerit, neque vis ab alio factæ conscius fuerit, *l.* 9. §. *ult. quod met. caus.* quod et edicti, quo prætor coercet, et restituit, quod vi metusve causa gestum est, hæc verba demonstrant, quod metus causa gestum erit, ratum non habebo: quæ rem notant, non personam. Et hoc quoque evidenter declarat *lex si cum exceptione*, §. *in hac actione, eod. tit.* et evidentius §. *aliquando*, in quo aperte concluditur ex Juliani sententia, etiam bonæ fidei emptorem non conscium metus ab alio illati, qui rem vi, aut metu extortam possidet, hoc judicio teneri, ne, inquit, metus, quem quis passus est, ei captiosus sit. Nec obstat *lex non interest*, *Cod. eod.* in illo loco: an vero sciente emptore ab alio: quoniam ut cum Accursio Bartolus et Doctores omnes sentiunt, in specie illius legis sic evenerat, ut sciens emeret ab eo, qui vim adhibuerat. Idem tamen esset si emisset ignorans ab eodem, vel ab iis, qui ab eo vim passi erant. Constat etiam in emptorem competere rei vindicationem rescissa traditione, quasi res non desierit esse in bonis eorum, qui vim passi sunt, *d. l.* 9. §. *volenti*, *et* §. *licet.* Verum actores sive hac, sive illa actione agant, oportet emptori pretium offerre, et restituere, quod ab eo acceperunt, ut *l.* 3. *et* 4. *C. eod. l.* 1. *C. de rescind. vendit.* quoniam omnem restitutionem in integrum reciprocam esse oportet. Jacobus Cujacius dictavi, et recognovi Avarici Biturigum anno a nato Rege Messia MDLXXXVI. 4. Nonas Junii.

JAC. CUJAC.

C O N S. III.

Quæritur, usu nemoris, aut sylvæ concesso, quid concessum intelligatur? Dicebam: non hoc tantum concessum videri, ut usuarius ligna eo in loco cedat vitæ suæ tuendæ causa, sed etiam ut asportet in civitatem: nam et cui fundi usus legatus est, lignis uti potest eisque non tantum eodem loco uti, sed et in civitate, in qua moratur, *l. plenum*, §. *sed utetur*, *de usu et hab.* unde etiam fuisse definitum Albericus scribit, usu nemoris Abbati concesso, si is Abbas sub se diversas capellas habuerit, habitatores cujusque capellæ inde ligna cædere invito domino, et his uti posse, vendere autem ligna legatarium, vel eum, cui alio jure usus sylvæ competit non posse dicebam, nisi alioquin inutilis futurus ei sit usus sylvæ, vel nemoris, ut *l. Divus*, *de usu et habit.*

JAC. CUJAC.

Jacobus Augustus Thuanus Historiarum libro LIII.

Contra eam defensionem biennio, post contraria defensio edita est admodum virulenta a Gallo quodam in Germania profugo, Zachariæ Furnesteri nomine, quæ cum Monlucii nomen, et pudorem admodum sugillaret, anno post Lugduni publicatur adversus illum Furnesteri libellum pro Joanne Monlucio Episcopo, et comite Valentino Diensi præscriptio elegantissime scripta a Jacobo Cujacio Jurisconsultorum hujus ætatis principe, nomine tamen suppresso: qui licet in hoc scribendi genere non exercitatus, et aliis gravioribus studiis occupatus, tamen amicissimo viro hoc officium minime denegare potuit: et interim, quod in simili argumento posset, hoc edito ingenii specimine luculenter ostendit.

PRO JO. MONLUCIO EPISCOPO,

ET COMITE VALENTINO DIENSI PRÆSCRIPTIO

Adversus libellum quendam nuper editum Zachariæ Furnesteri subdititio nomine.

Vix ullam legi, vel audivi unquam fuisse ætatem feraciorem ingeniorum projectorum ad calumnias omnes, et callido astu tamen calumnias se refutare adsimulantium, quam hæc sit nostra. Et hoc observans nimium diu jam in hoc nobilissimo Galliæ regno, sæpe defleo apud me statum præsentem, rerum hominumque mores, et ingenia prava, et modo sumo stilum in manus, quo quantum potest licentiam hujusmodi cohibeam, atque coarguam, modo depono, cogitans quam sit alienum a studiis meis congredi cum hominibus nullo alio, quam maledicendi studio præditis, quamque inutile commonefacere scribendo, quos nihilo meliores redditurus sim, ac præterea subit animum sæpe veritatem ipsam quæ neque latere, neque ullis calumniis infuscari potest, satis, se ipsam tueri, satis mendacia refellere: denique se ipsa esse contentam, et innocentiam quoque ipsam, ut Cæcilius poeta dixit, summam eloquentiam esse: et hæc me potissimum res hactenus quiescere, et tacere compulit, ridentem interim stultitiam hominum, nec pro mea parte officium, quod debeo reddentem plerisque præstantissimis, et regno fidelissimis viris, quorum famam peti cernebam, ac ne Christianissimis quidem regibus nostris, alisque principibus, quorum tamen existimationem, et dignitatem, cujus illi nullam penitus rationem habent, curæ nobis esse, quam maxime decet, quibus nos ipsi una cura sumus: illustris certe insignisque eorum virtus sui sortis per se, et idonea vindex satis, defensionem suscipere conanti mihi restitit sæpenumero, et retinuit impetus, manumque compescuit, usquedum exiit libellus quidam Zachariæ Furnesteri, si verum est auctoris nomen, quo omnium, qui sunt in Gallia mihi noti eminentissimi, et eruditissimi viri Jo. Monlucii Episcopi, et comitis Valentini suggillat famam, rapta occasione ex defensione quadam adversus calumnias injectas Illustrissimo Andium duci, cum de eo rege eligendo ageretur in Polonia, qui modo felix, et hoc et illo potitur regno, multa enim me in eo libello commoverunt. Primum, quod struerit is libello defensionem oppugnandam sibi, quam nondum quisquam viderat, nec ante curaverat formis exprimi, quam si ex scripto emissa fuit unqam, pauci Poloni legerunt, modo legit Christianus orbis, curante illo scilicet, hancque ad maledicendum sibi comparante materiam, quam si verbo uno negarem a Joan. Monlucio esse conscriptam, non haberet ille ulterius quo progredi posset, quave fide probaret, quem fingit auctorem: si quidem Polonica legatione, quæ is præclare gessit, dixit scripsit, facile passus est divulgari omnia, in his defensionem illam neque audio, neque video, et vero supprimendæ ejus nulla fuit causa, quisquis enim defensor ille est, sive Monlucius, sive alius quivis, pius sane fidusque suo principi est, et in omnibus, quæ narrat, quæve probat verax, et quod nec forsitan ipse Monlucius abnuerit, demus, concedamus, quod vult auctorem defensionis esse Monlucium: nam et his, quæ tanto viro objicit objicere me paria mea erga eum fides pietasque jubet: et quæ me post principes contumelia magis afficit in eo libello, ea est, quæ ei aspergitur principum nostrorum antiquissimo, et fidissimo legato, cui tamen non mirum est, si non pepercerit libellus ille, qui nec dominis pepercit: qui mos hic est? licet insultare principibus hodie pro libidine cuique jure vel injuria,

licet comminisci quidvis in eosdem, et credulam levemque plebem his artibus concitare contra Dei ministros (hi sane sunt principes) et sub Dei nomine tamen hæc agere, et specie religionis purioris emendatiorisque: quo quid sceleratius? licet calumniari sub umbra exagitandæ calumniæ, et ut quidam ex veteribus objecit Augusto auctori legis Juliæ licet cuique acrem se fingere in eo vitio reprehendendo, in quo sibi mirum in modum indulget, et si desit reus, quem libuerit cumque sibi statuere pro reo, scholasticorum declamantium in scholis more. Et qui tandem hi homines sunt, qui tantam sibi adrogant licentiam? quis hic Zacharias Furnesterus? an qui se adoptaverit aliquis, et ex alio nomine transierit in aliud licentioris licentiæ captandæ causa? Est enim omnis fictitia, et adserta hæc proles quicunque plaustra hæc convitiorum exædificant, hodie passim sedente magistratu deside. Si esset tuum verum nomen Zacharia, reponerem et ipse meum: ficto malui nullum, quam fictum reponere, et abhorrui ab exemplo malo: nam qui habet, quod in alio reprehendat, idque in medium proferre studet, vel ut rem prodat publice cunctis, vel ut erranti monstret viam (nec enim alia fini possit quis quidquam in quenquam scribere nisi maligne) is sane si numen Dei reveretur, si pius est, si qua, ut diximus, fini oportet, scribit, non suum debet subticere, aut commutare nomen: alioquin scripto fidem derogabit omnis. Erubescis tuum, hoc nimirum dicturus est, qui scribis efferre nomen. Erubesco et ipse his, quæ scribis habere fidem. Commentitium est auctoris nomen, et commentitia igitur merito suspicor esse omnia, quæ sub falso nomine edita lego. Idem de tuo libello Pseudozacharia, si non adsident insani, proculdubio judicium facturi sunt omnes. Quam jure vereque mox patefaciam, singula refellens, quæ tu, vel in principes illustrissimos sacratissimosque, vel in Monlucium effudisti temere, tuaque venena meis insequens antidotis, Monlucium, inquis ad mentiendum mercede conductum Polonis commendasse natura crudelissimum, indignumque regno principem. Gravem injuriam in ipso limine statim facis illustrissimo principi, quem natales certisssimi fecere regem, gravem Polonis, qui concordibus suffragiis eum sibi optavere regem, gravem magno et præpotenti Deo, cui nos, qui pii sumus acceptos ferimus reges: manifestam denique injuriam cœlo terræque. Et quod de crudelitate addis, etiamsi tu tuique similes, quorum hæc ætas alit numerum ingentem nimium, crudelem pœnarum, quas merentur, exactorem sane requirant: tamen quam is princeps a crudelitate absit testem advoco, et tibi oppono uni homini obscuro, ac pene nullo, Polonorum gentem innumeram eamque generosam, et illustrem, quibuscum post electionem serenissimus rex annum egit integrum, testem Galliam universam, si quid gessit idem antequam ad Polonos proficisceretur, si quid post reditum, quod resiperet ferum, si non omnes summam in eo clementiam humanitatemque experti sunt semper, si non et mox a reditu suo eam patefecit, promptus, pronus, facilisque proposita indulgentia seditiosis omnibus, qui modo resipiscerent, et ad bonam frugem redirent: qua de re et arcessitis ad se horum ducibus quibusdam cum eis egit nuper Lugduni familiariter superstitibus multis, meque vident ipso præque desiderio publicæ pacis, tacite interea illud Andromachæ immurmurante, quo te celsum altius superi levarunt, mitius lapsos preme: quod utique cum illis agebat etiam optimus princeps totis viribus omnique conatu, necquidquam: duriora enim rebelles ferro pectora gerunt: et quando semel male providi a recto deerrarunt, feruntur in præceps. Etiam te non feram scribentem Monlucium mercede conductum ad mentiendum: an Monlucius tibi est veluti e circulis petitus præco quidam, vel ex foro rabula vocem, qui prostituat suam, et verba locet, vir quem tota vita tuipse fateris documenta dedisse multa gravitatis, prudentiæ, pietatis, integritatis, benignitatis, atque justitiæ, figurata laude tamen, et malitiosa, qua pariter se a Ruffino perstringi quæritur Hieronymus sæpe, quem citra istam commendationem tuam subdolam et vafram, nempe desinentem in convitia tandem, satis commendant principum aulæ omnes, et respublicæ universi orbis, quas adiit legatus continuis XL. annis nomine regum Galliæ quatuor. Eæ satis vociferantur et clamant, quam in obeundis legationibus fuerit religiosus, castus, verax, strenuus, efficax adeo, ut plus gloriæ crediderim eum sibi inde apud exteros comparasse, quam apud suos. Et tu homo nulli rei, furtivus, clancularius, tot tantisque elogiis publicis durum os tuum opponere audes? et quod iteras frequenter, per eandem lineam incedens, hominem castissimum, et genitum in omnia virtutum exempla, quem tot colunt et admirantur principes, tot urbes, incusare mendacii, atque etiam vilissimæ conductionis hominem liberrimum, si quis fuit unquam, et liberalissimum, et vix forsan ullam dum etiam Polonicæ legationis mercedem nactum, quam honorem et gloriam immortalem, quæ sola etiam abunde ei satisque est. Quotiens legatione functus est, functus, vero est, si bene memini, Romana 11. ad Paulum et Julium summos pontifices, Belgica ad Carolum, Hungarica ad Ferdinandum Impp. Veneta ad Ducem et remp. Anglica 11. ad Henricum et Isabellam reges, Scotica ad reginam cum titulo etiam Cancellarii regni Scotiæ ab Henrico 11. transmissum, Græca 11. ad Turcarum Imp. et posteriore quidem summa cum laude et gratulatione omnium

principum de pace universi orbis egit atque peregit, quemadmodum et ceteris omnibus nonnisi re confecta feliciter ad dominos suos reversus est. Polonica quoque ad Sigismundum regem, et iterum re adducta ad interregnum, hunc quis credat totiens, aut hac postrema tantum Poloniæ legatione pretio coemptum, Episcopum claris natalibus ortum, et fortissimo atque invictissimo fratre majore natu gloriosum nescio, an magis, quam ille vicissim splendidus de suo nomine, eruditione, sapientia, atque dotibus etiam belli, nonnullis, ne dum togæ, an par utriusque ratio relinquo civilibus rebus, an sint anteponendæ militares, suum hæc campum quæstio proprium requirit, in quo me sedente vix vincerent viri militares. Sed quot civilia officia hujus possis memorare, tot etiam illius militaria, et nulla non felicia atque prospera, miro rerum utrumque sequente successu, et alite secunda semper: quis rursum credat pretio corruptum hominem invicti animi adversus divitias, qualem eum præ se tulisse semper juxta mecum omnes intelligunt, hominem dignitatibus, opibus, et gloria florentissimum, jamque versantem annos xv. in interiori consilio regum, gratissimum, amicissimum regibus cum propter acumen ingenii vigoremque in dicendo incomparabilem, tum propter candorem, et liberam ingenuamque loquendi facultatem, nullis contaminatam adulationibus, ut philosophi definiunt, blandis inimicitiis regum, si suos bene utique nossent, nec fallerentur, et capti exemplo Alexandri plus diligerent nonnunquam Hephestionem φιλαλέξανδρον, quam Craterum φιλοβασιλέα. Et de hoc quidem nativo ingenitoque candore mentis hanc retulit laudem ab omnibus, ut quemadmodum Pisonis inimici non poterant diffiteri quin is esset frugi, ita Monlucium etiam æmuli faterentur nihil adumbrare, nihil adsentari, nec posse χαριτογλωσσεῖν, et genere jocandi quodam Veronensem eum esse dicerent, non Placentinum, denique vera pro gratis loqui. Ceterum Monlucium partem consilii regii eum esse indico, satis hoc uno improbo, quod ille impudenter jactat, Monlucium a rege mercede conductum. Exteros enim conducimus, utimur nostris, rei nostræ conductio nulla est. Et ad mentiendum, quod adjicit, falsa Pseudozachariæ oratio est, falsi scilicet nominis oratio falsa, quam satis, ut supra docui, vita superat moresque Monlucii, nisi mendacia appellat laudes virtuti principis debitas redditasque, cum de regno Polonico haberentur Comitia atque conciones, ductas ab illustriori domo totius orbis Christiani, ab ætate justa principis, a rebus jam domi militiæque præclare gestis, a modestia, liberalitate, ceterisque virtutibus regio solio dignis. Hæc sunt tibi Pseudozacharia mendacia: esto, sint, nec jam igitur deinceps te arbitro ulli sint pararii, nulli sequestres pacis, nulli nuptiarum conciliatores, nulli laudatores, nulli nominatores, aut si Monlucio iterum esset idem insinuandus Princeps te consultorem, si sequeretur sceleratum diceret, sordidum, ignobilem, et cetera usurparet, quæ tu in eum stultus stulte jactasti, quod non possit, nisi evaserit tui similis, suamque mentem oppleverit omni genere vitiorum, mendaciorum: calumniarum, spurcitiarumque, et vel sibi potius terram dehiscere præoptaverit. Pene præteribam studia adserendæ veritatis, impugnandique mendacii, quæ in Monlucio extiterunt luce clariora quandiu ei Valentiæ suo munere fungi, profiteri, et annunciare verbum Dei licuit per vos, hoc est tuis moribus adsimiles: nec enim improbi estis omnes: alii vestro incedunt templo æquo et plano, tu tuique sacellum aliquod angularium obsident, quod tamen numerum vix capit, templo liberum spatium est. Vos, inquam, abruptis piissimis piissimi hominis studiis actionibusque invasistis Valentiam perditi proinde, ac ceteras omnes partes regni hujus conturbastis, confudistis, cruore complevistis, intentavistis etiam eidem Monlucio necem: nec jam, ut opinor miratur se ab eis infamibus verbis impeti, qui suum sitiere sanguinem, dolent scilicet deesse tantum sibi approbatorem facinorum suorum, dolent quod non eodem et ipse furore pellatur, vastationem regni dolent contra, quod omni opera obsistat furori tam funesto, inclamet, insurgat omni tempore locoque juxta Nestoris sententiam in eos quos delectant maxime discordiæ, cædes civium, populationes, grassaturæ, latrocinia communia, et quibus pretium curæ hoc unum est summa imis miscere, nihilque pensi habere prorsus ad tuendam societatem humanam, tuendos privatos focos legesque publicas, ac ne tuendam religionem quidem veram, quam obtendunt, induentes personam moresque Satanæ, qui sub specie religionis plerumque decipit incautos, a qua tamen abhorret longeque distat, et tui quoque similes, vel ejerant religionem omnem, vel hanc suam non minus derident, quam inveteratam inolitamque diu, ut nuper accepi unum ex vestris Imperatoribus tres menses antequam e muro oppiduli cui præerat decideret, et moreretur transeunte ministro, sive concionatore, qui rarus tunc forte aderat, edixisse militibus, procedenti verbo Dei, ut decederent de via. Sed quid ago? aberro, nec insequor ordine, quod restat operis edolandi tui. Non uno illo libello tantum Pseudozacharia, quem potissimum mihi castigandum delegi, hoc in animum induxisti, ut sanctissimi et præstantissimi viri læderes existimationem, quæ invulnerabilis retundit tamen eluditque tela omnia vestra, nec lædi aut minui ullo modo potest, sed et nisi fallor alio nequissimo et impurissimo libro, cujus titulum nunc non possim ex tempore latino, nec nisi ἐλεδεμυνᾶς Græco sermone Gallici vice vocare, et

utriusque inspectio, vel te solum, vel si estis diversi vos arguit ambo Dei nullum adorare numen: vix enim possit, vel levi tinctus cognitione Dei, vel levi percussus metu tot tantaque excogitare in principes, et adfingere flagitia, quibus ne vilissimus quidem ganeo ullus aut lanista, aut prædo coopertus possit esse omnibus. Solis nimirum impiis licet hodie quales vos prodit esse omni ex parte oratio vestra in principes, in principum legatos, amicos, domesticos, subditos, in omnès probos: non quomodo liceret in perditum, profligatum, deploratum, nebulonem aliquem debacchari, sed ultra etiam eum modum, ultraque capacitatem sceleratissimæ mentis. Et hi tamen in piorum censum irrepunt, et ut pii censentur inter pios, et laudantur aut conniventibus oculis sane calumniæ eorum, et probra facile tolerantur ab his quibuscum animam placidam et tutam vivunt. O quantum hæc res religioni vestræ odium, quantam offensionem parit! quantum decolorat decoris nitorem, quo splenduit initio, quantumve ex eo decerpit quo claruit olim priusquam de scammate legitimo pateret egressus, et ageret nemo, quod agunt fere omnes hodie certatim, excipio paucos priscæ probitatis, et omnes cum dico, πολλοὺς dico, sive plurimos, quod nomen in malis usurpavere veteres Græci, Latinique. Et hoc sensu rectissime vetus poeta quidam, quod et his convenit proprie:

Uni se atque eidem studio omnes dedere et arti
Verba dare ut caute possint, pugnare dolose,
Blanditia certare, bonum simulare virum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Quamobrem ut idem vel alius poeta ait:

Vigilandum est semper: multæ insidiæ sunt bonis.
Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni.

Sed jam missa causa publica, ad principes mihi, ad Monlucium redeundum est, et mox forsan erit, prout series et nexus convitiorum tuorum Pseudozacharia feret resumenda causa publica: quanquam si verum amamus, una communisque omnium est causa, nec deerro a re, si permisceo nomina principum, publici, Monlucii. Certe principum communis cum publico res est, certe Monlucii publicæ personæ, et publica causa, atque adeo publica, quæ Monlucio infertur injuria. Quid vero post superiora convitia agis, quid tentas, Zacharia, quo pergis insanus? regem facis auctorem cædis patratæ in Gallia ab hinc annis duobus, facinoris patronum Monlucium improbum, impudentem, intestabilem, audacem, impium: exundat oratio convitiis, quæ nimirum prodit ex animo fœcundo in convitia, proinde ac cecinit Æschylus.

I [illegible]
II [illegible]

Age dum excutiamus rem istam diligentius, maximus in ea vertitur cardo; hæc una te res perduxit ad insaniam, vel potius hunc tu malitiæ tuæ et contumaciæ quæsivisti prætextum non minus sanguinarie, imo si quo magis, quam qui sanguinem illum, quem luges, effunderunt. Index animi scriptio tua feralis, cruenta, mænas. Non potuit Monlucius antequam in Poloniam proficisceretur ejus rei patrocinium suscepisse, quæ nondum evenerat, ac ne venerat quidem cuiquam in mentem. Et vero nec suscepisset unquam, et legationis quoque periculum adire retractasset, si quid ejus rei præscivisset, nec etiam principes, quibus erat carissimus, si quid ejus scivissent, designassentque profecto in tam evidens eum periculum conjecissent, legationem nec injunxissent, quam futuræ cædis conscii merito suspicari poterant inanem fore, maxime apud eos, qui in Polonia partes amplectuntur, et defendunt vestras, quorum si non numerus, auctoritas certe in eo regno non minor est, quam Catholicorum. Et quod initio contigisse in Gallia Monlucius negavit, aut si contigisset non jussu principum factum, aut si jussu principum, magnam igitur, justamque aliquam intervenisse causam, ut præsumebat, ita adfirmavit, non dum accepto certo nuntio, quos ex animi sententia potuit alios incidere sermones, cui res videbatur incredibilis, cui notissima erat justitia principum? neque vero quasi penuria argumentorum, ut imprudenter adseverat Pseudes ille Zacharias, quo innocentiam principum comprobaret, et odium ejus rei a tantis principibus dimoveret in alios, ullam ex ore et vultu eorum legetur in defensione illa sumpsisse conjecturam, qua tamen qui utatur, non video cur a Zacharia derideatur potius, quam arrideatur, si quidem legimus vultum esse imaginem animæ, tacitumque sermonem mentis, et ex eo sæpe animadvertimus certissima signa duci vel clementiæ, vel sævitiæ, nec frustra doctissimos viros dicere, ut legimus in veterum rethorum panegyrico quodam, naturam ipsam magnis mentibus domicilia corporum digna metari, et ex vultu hominis, ac decore membrorum colligi posse quantos illa cœlestis spiritus intrarit habitator. Et hic tamen crater mendaciorum absque te in Monlucium sustollit cachinnos, dum ipse sibi fingit hanc eum de vultu fecisse conjecturam, quod vel unum satis comprobat, quam ferream frontem gerat, qui scribente Monlucio, nulla in suo principe unquam apparuisse vestigia feritatis, præsumit statim ex vultu ab eo duci conjecturam: nec minus impudenter in ea parte, quæ de puniendis hæreticis est, exemplo aliorum principum Monlucium expurgare ait de hæreticis jubente Henrico II sæpius sumpta supplicia: nec enim hac levi excusatione Monlucius usus est unquam, quod idem fecerit Carolus Imperator, idem alii principes:

sed mirari se tantum scripsit, quod parcerent ceteris Zachariæ populares, de solo rege Galliæ querelam instituerent, certissimo argumento male affecti animi erga nos, quem si aliter affectum habuissent, capere noluerunt, nequiveruntve Monlucii sermonem, benevoli facile tenuissent, competitoribus scilicet posteris Caroli Imperatoris hoc unum sensisse Monlucium non esse causam repudiandi principis sui, quod filius esset Henrici II. qui pœnas sumpsisset de hæreticis, suo communique judicio omnium Galliæ curiarum, collegiorumque de fidelibus judicio vestro, aut eadem ratione etiam repudiandum esse Archiducem Ernestum, quorum parentes idem admisissent. Ceterum et quod tantopere facta Henrici II. incusas exagitasque, Zacharia, in eo ne pilum quidem unum habere te ingenui et sinceri animi plane cognosco, qui manifesto dissimulas ignorare te qua mente ad hæc Henricus optimus maximus rex prosilierit, quæ sola tamen factorum justa æstimatrix est. Lex mentem punit, inquit quidam, et alter, quia mens est, quæ peccat, non corpus, et unde consilium abest, culpa abest. Et convenienter Epicharmus νοῦς ὁρᾷ καὶ νοῦς ἀκούει. Quæ mens Henrico regi fuerit, quæso videamus. Lex erat vetus, quam nec vos improbatis, de hæreticis sumenda esse supplicia, legum custos rex, animadversi quicumque sunt eo tempore judicio Senatus et omnium ordinum, qui de literis judicare poterant hæretici esse censebantur: sane et seditiosos esse testificabantur sacratæ hostiæ valvis ecclesiarum affixæ tunc temporis, et solemni die ferenti sacerdoti e manibus avulsa sacra, et plebs in arma concitata, et alia pleraque nefaria: vel seditio sola supplicio digna erat: quid prava de religione opinio? Vos pravam fuisse inficiamini: idem inficiarentur Arriani, si cum eis res esset, idem ceteri, quos consentientes nobis et ipsi damnatis, et hac se via tuerentur hæretici omnes, celebria, ut soletis, suæ opinioni sanctaque nomina prætenderent, Deum, veritatem, puritatem, ut qui se Catharos, qui Encratitas, Angelicos, et Apostolicos, Gnosticos nuncupabant, et hisce contraria diversæ parti affingerent, Satanan, Antichristum, imposturas, atque mendacia: si quæ vero adhuc in ea parte essent perspicue reduviæ religionis veræ, eas quacunque ratione vel limarent, vel occulerent. At Henricus optimus maximusque princeps, qui vestris minime traducebatur opinionibus, qui affixus hærebat pietati priscæ inque familia sua, regnoque suo insitæ, inolitæque, qua pietate complecteretur religionem suam, quam non possis ipse negare fuisse Christianam, nec adeo dissimilem tua, si abesset pervicacia, et qui malus te, tuosque transversus agit genius mensque mala: non potuit, inquam, explicatius ostendere studia erga religionem sua, quam studio pellendi religioni suæ hostes seditiosissimos et infensissimos. Debuisse scilicet, inquies, eum diligentius explorare pondera, momenta, merita causarum: quid quæso audes? quid concedis regibus? omne arbitrium: etiam legibus solvis? admodum: o quanta pernicies, si res ita se haberent, si regerentur nutu unius non legibus certis. Fac regem esse Arrianum: quid ageres, si Constantius Constantini filius rerum potiretur? quid nos? non liceret leges appellare, moresque, et instituta patrum? quæ in præcipitia prolabaris miser non vides, non sentis, non intelligis? Sed quid mirum, si Henrici II. severitatem legitimam damnas, qui et clementiam filii ejus Caroli IX. quæ prima dos est principum, conteris convenientem sententiæ veterum sacerdotum: et adeo inimicissimus regiæ nostræ es, ut omne quidquid ex ea prodit vituperes, sive severitas sit, sive clementia, male conciliate omnia in vitium vertis: quo vero modo, paulum attendamus. Est, inquis, in speciem aliquid edicere, ne quis religionis, quam vos certe speciosius reformatam nuncupatis, deinceps pœnam sufferat ullam. Ceterum eventus non respondet edicto: quinimo edicto successere facta contraria, interemptis innumeris, et multo pluribus sub Carolo, quam sub aliis regibus cecidissent, et longe deteriore via, nempe manu, et viribus, cum in priores legibus agi soleret, adeo ut supposita fuisse videatur tibi plane indulgentiæ principis dolosa fax; quæ incenderet privatos ad necem innumeram. Sic sane fuisset innumera, et auctoritate magistratuum, ne dicam privata interiissent xx. millia hominum, nisi rex frenasset impetus, et fuisse quoque non possis sine rubore: sed me corrigo, possis, qui jamdiu os perfricuisti, adfirmare innumeram, cum revera duo, aut tres tantum constet antequam ulla moverentur arma interfectos, vel privati jurgii causa, ut adsolet in Gallia plurimum, vel in vicem cæsi a vobis Lutetiæ Chiarrii in ipso comitatu regis et Fumelli trucidati domi suæ, una cum uxore, quod uni ex beneficiariis suis, diacono ecclesiæ vestræ fustem impegisset: et Bernetari quoque domi suæ dum cœnat cum uxore, et liberis interfecti crudeliter, et aliorum multorum nobilium, de quorum mihi nominibus liquido non constat. Populi vero furore impatientis licentiæ, audaciæ simul ac impunitatis vestræ, quod accidit Cadurci eodem tempore, quodque pace sequestra fecere Ambiani, Rothomagenses, Turones, hæc omnia quis nescit jussu principis fuisse vindicata maximis gravissimisque pœnis, in Ambianos misso Cossæo, in Rothomagenses Mommorencio, in Cadurcos Monlucio, præfectis rei militaris, necnon adhibitis senatoribus quibusdam: in Turones autem misso præside Ferrerio, viro vita innocentissimo, et omnibus virtutibus ornato, quas vel mortalis natura recipit, vel industria percipit, magno

et incomparabili non sui tantum, sed omnis ævi Jurisconsulto, cujus mentioni, quæ semper mihi jucundissima fuit, hanc causam dedisse locum, magna mihi lætitia est. Contra his, si vis, addam quot, quantæque a vobis privatim, publiceque aliæ in pace patratæ sint cædes, et non nisi exemplis vestris edoctos Catholicos ostendam evasisse, ut dicitis, crudeles et vobis reposuisse paria: vix autem te vel le putem, hæc ut enarrem, qui, nisi me fallo, pernegas paria vobis excidisse unquam. Enim vero, ut veterum quidam ait, cui placet obliviscitur, cui dolet meminit. Vos obliviscimini facinorum vestrorum: aut certe ea æterna memoria consepeliri, et eorum mentionem haberi nunquam concupiscitis. Catholici, qui suos lugent, qui tostos altos templorum conspiciunt parietes, qui ædes majorum flamma deflagratas, agros opertos situ, squalore, vastitudine, violata asyla mortis, incensa, vel disjecta publica librorum scrinia sine ullo delectu, qui hominum, atque pecudum actas prædas frustra requirunt, patria, fortunis expertes, qui stipem rogant non possunt non meminisse plusquam barbaricæ immanitatis vestræ: cujus ego descriptionem inferiori sermoni reservo: nec enim hoc impetrabis a me, ut de tuis conticescam, qui nostra, quæ scilicet a vobis didicimus exageras quam altissime potes. Et transeo ad ea, quæ ut ter a rege violatam pacem approbes, adsumis, et ita concludis, ut tibi nec volens lectis solis rationibus tuis quidquam quisquam concessurus sit. Legebas in Monlucii defensione tantum abesse, ut rex de violanda pace vobiscum pacta cogitaret, ut ad condictum inter vos diem S. Michaelis inermis is pene sit a vobis oppressus, obsessus vero mox usque ad eum finem, dum coactæ essent copiæ, quibus fretus Lutetia egredi posset: quo plane indicio certissimo proditio, et perfidia convincitur vestra: superdicis, regem post pacem vobiscum pactam integrum triennium consumpsisse stipatum militibus, et pene exercitu justo in peragrandis regni sui provinciis: et infers adversus vos igitur eum parasse bellum. O quam absurda collectio. Dixisses potius mentis tuæ si compos fuisses, vel potius si sanior te possideret mens. Rex integrum triennium armatus consumpsit in peragrando regno, nemini nostrum nocuit, pacem ubique fundavit, et constabilivit: proinde nullum parabat nobis inferre bellum: et illa etiam, quam fallax et stulta collectio sit, æstiment sani. Rex multis locis propugnacula construi curavit, multis præsidia imposuit. Ergo de bello nobis inferendo cogitabat. Quin probabilius, Rex ubique præsidia collocavit, turres exædificavit et arces. Ergo pacem his firmamentis munire voluit, ne quis adversus eam deinceps quicquam auderet, ne quis eam infringeret, ne quis deinceps urbes suas invaderet, plebem expilaret, permisceret cœlum et terras, concuteret statum regni, et in præruptum rursus idem, atque anceps periculum adduceret, et qui multis, aut omnibus locis hoc curasse regem scribis, non possis ostendere tamen, nisi Lugdunum, et Aureliam. Ceteras partes regni adeo nudatas præsidiis celeberrimo ille die S. Michaelis invenistis, ut plusquam cc. civitates, vel oppida scelerata conspiratione uno die subtracta imperio regis venerint in potestatem vestram: denique nulla possis idonea signa dare, quibus efficias regem de violanda pace cogitasse: nam quas præterea garris suspiciones, nemo non dixerit esse futiles et vanas: regem regni sui eos fines adiisse, qui attingunt Hispaniam, ut sororem inviseret illustrissimam Hispaniæ reginam, majorem, et frequentiorem legationem isse ad Catholicum Hispaniæ regem, habuisse in Gallia regem secretiora sæpe consilia: quid ni? regii, et quotidiani moris hæc sunt, et pia sanctaque, quid vero ad te pertinent, custodem suspiciosum, et ridiculum actionum alienarum? quæ te furiæ exagitant, quæ umbræ ut et quotidiana dimoveant a recto statu mentis? num regem vis nihil agere rerum te insciente, inconsultoque (Te cum dico, tui similes dico) nihil curare Rempublicam? quid denique? Rempublicam permitti arbitrio tuo? otiari regem, et agere nugas, ut vobis interim liceat veluti consopito et consepulto eo vastare, et exscindere quæcunque reliqua nefariis consiliis vestris impedimentum adferre possent, ac tandem, quod jamdiu captatis dominio potiri rerum. Hæc mens vobis? hæc fides? hæc actionum vestrarum finis? hæc religio, o conclamata, et profligatissima ingenia. Deus bone serva, parce, vi-
« gila, multæ insidiæ sunt nobis. Circumvenimur,
« perimus nisi subveneris. non videremur cum dæ-
« mone conflictari, mitis videretur erga nos, et
« satis suavis præ hominibus his, quibus cum con-
« flictamur, nisi beneficio tuo per hos dæmonem
« suas in nos inimicitias exercere cognosceremus:
« te adoramus veniam petentes, huic beneficio ad-
« das aliud, ut qui vicisti jamdiu, et palam trium-
« phes, ut agnus dilectissimus ille tuus, qui occi-
« sus est pro nobis vincat, et vix tandem recipiat
« unusquisque mercedem suam, secundum quod
« fatur dictio tua æterna, fidelis et verax. At ut
« de suspicionibus, quod residet persequar, si quæ
« etiam suppetebant vobis meliores probabilioresque, non erat sane confestim ex suspicionibus justa causa violandæ pacis: alioquin perfidiæ suæ quisque hanc aptaret causam, nullaque adeo sancta fides esset, ut suspicione violari nequiret: vos igitur pessimi, vos, inquam, eo tempore primi violastis fœdera pacis, jusjurandi religionem, regem, rempublicam, jus omne, piumque, et qua nulla major impudentia excogitari potest, vitia modo, quæ sunt

vestra propria, ingenitaque in nos derivare conanimi. Etiam residet adhuc una, ut tibi videtur suspicio magni momenti. Helvetiorum sex millia ad se rex evocasset, quam in illa defensione cum repulisset satis Monlucius, et ita ut diceret moris esse regibus nostris, cum in Belgico comparatur exercitus, quod ibi tum agebat dux Albanus, et secundum se aliquas cogere et instruere copias, ne si quid forte in se Belgæ tentarent, subito opprimerentur, elidere conaris hoc modo: nullam fuisse causam muniendi se adversus Belgas: quorum princeps regi erat arctissima necessitudine conjunctus: itane? ac si milites sæpe non indulgentiam potius ducum sectentur, quam voluntatem et in scelera prorumpant? et ad hæc, quæ fuit unquam natio, quæ non sumpserit arma, vicinos populos etiam si amicos ubi sensit legere militem. Memini Carolo V. Imperatore multis, magnisque copiis instructo in Germania, Henricum regem quantumvis licet certa esset inter eos principes amicitia, nec incertum quid moliretur Imperator, et suas vicissim instruxisse copias, et evocatos ex Germania auxiliares per annum integrum penes se habuisse multos. Eamus porro. Depravas omnia, atque deformas magis initio, adjiciens non fuisse tum occulta consilia Guisianorum, quibus vos totis viribus occurrere necesse erat salutis vestræ tuendæ causa: nam si hæc vos potissimum res ad arma perpulit, cur non Guisianos mox ab aula digressos potius, quam regem adorti estis, cur Guisianis possessionibus pepercistis, regias quantum licuit occupavistis? cur in libello, quem tunc nobiles partium vestrarum obtulerunt regi, veluti supplices, nullam consiliorum a Guisianis contra se habitorum fecere mentionem, nullam de religionis libertate, quæ erat integra, sed de statu tantum publico regni, de tributis, de vectigalibus, de civilibus officiis? hoc nescis, stulte? et aliam tuo Marte tibi fabrefacis causam qualem qualem, ut libet, qua expies scelus inchoatum festo illo S. Michaelis die. Memini eundem Monlucium, quem tu potissimum incessis, permissu regis isse ad nobiles, qui hunc sibi impetendo regi condixerant diem, et hæc fere, quæ summatim referam, insonuisse surdis summa cum libertate, et integritate. « Quid hoc rei est nobiles? Quo men-« tes? quid vobis vultis? quid agitis? quid me-« ditamini? quæ huc ventio est? non jam existi-« matio curæ? non quid de vobis existimaturi sint « principes exteri? quid sapientes? quid posteri-« tas? Quis tam felix vobis corrumpendis fuit? « inermen armati regem vestrum adorti estis, et Lu-« tetiam, ut se properato itinere conferret compu-« listis. Si non est vobis mens ulla in regem prava, « si non intemperantes sunt animi, intemperantes « manus, cur eum adhuc armati Lutetiæ inclusum « obsidetis? O quanta hodie labes religioni per vos « inuritur, cujus vos esse fautores profitemini! « quanta sanctissimo nomini Dei, quo abutimini « blasphemia? Et interim aut ego, aut vos desipitis, « nisi prospicitis exiguiores esse vestras copias quam « ut omnes Lutetiæ aditus obsidere possint, ac vix, « aut ne vix quidem huic rei sufficere armatorum, « millia centum: quid hic igitur frustra teritis tem-« pus. quem tandem ex ista pertinacia referetis « fructum præter infamiam, iramque regis pene « implacabilem? Et quod ad libellum regi oblatum « attinet, equidem non ediderim alium, si de ea « esset agendum, imprudentiæ vestræ testem: ni-« hil in eo de religione, nihil de salute vestra, quan-« doquidem nulla etiam subest regem expostulandi « causa de hac, vel illa re. Sermo omnis est de ha-« bendis comitiis, de minuendis collationibus, de « ordine civili: quid desideratis? moniti quæso « animadvertite, si haberentur comitia, exigu-« um numerum vestrum facile vincerent Catholico-« rum suffragia, quorum longe superior turba nu-« mero, auctoritateque: et de collationibus, qui-« bus vos nobilitas eximit vestra, tantumne otii vo-« bis est, ut solliciti sitis, qua de re nulla civitas « queritur, nulla dedit mandata, eam proferre in « medium vobis otium voluptasque est? quid si idem « in vos auderent subditi vestri? vel potius quid si « pariter his silentibus, alii nobiles vos pro his ar-« mati interpellarent, urgerent, obtestarentur? Re-« dite, redite viam et his inhorrescite ausis. Pœ-« nitentia pro innocentia erit, et major ex ea laus, « quam ex errato vobis parabitur nota, imo omnem « ad quietam mentem regressus delebit, et expu gnet notam. Hæc aut his similia dicente Monlucio, certo scio Cardinalem Castillonæum, Andelotium, Comitem Saltus, Comitem Rupefocaldum, qui ei propinqui aderant, quantumvis licet in vestrorum numero essent, libenter audientes addidisse animos, incitasse, exacuisse, dicentem libere ut cœperat, ut persecaret et enodaret rem. Non eodem omnes ducebantur spiritu, plerique inviti alludebant principi Condæo ejusque partibus semel immersi, nec poterant revocare gradum: denique adversus regem, vel pro religione ægri arma ferebant, et suspiria sæpe ducebant: cujus rei sum optimus testis, quod seducti tam facile in eas partes concessissent. Utrumque esse nefarium contra regem, contra patriam, contra ejusdem civitatis cives, contra parentes, contra liberos arma capere, et neque solem vereri, qui cuncta tuetur, neque magnum et pervigilem oculum cuncta pollentis Dei, neque patriam, quæ genuit, quæ eduxit, quæ ingratæ proli ingemiscit suæ. Sic enim de hisdem Demosthenes: οὔτε τὸν ἥλιον ᾐσχύνοντο. οὔτε τὴν γῆν πατρίδα οὖσαν: et alio loco eleganter τοὺς τοιαῦτα ποιοῦντας

τὴν ἑαυτῶν πατρίδα ἀνδροστηριάζειν : quod alii ἀνδροτομῆσαι. Æque inter Christianos de certis opinionibus disceptare armis impiissimum esse, nunqum ecclesiam Dei caruisse certaminibus, nunquam de his tamen Christi fideles servos armis decrevisse, moriendo non occidendo, fidem conservasse Christi, quorum et hanc piissimam vocem esse. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non per nostram disciplinam magis occidi liceret, quam occidere : nec adsimilem apud Philonem Judæum, Petrono Syriæ præside Judæis insultante et eorum in templa, quod omnium maxime detestantur inferente Gaii Cæsaris statuas, cum coissent in unum totius Syriæ Judæi tanti piaculi arcendi gratia : » Inermes, Petroni, sumus ut vides, ne quis nos « dicat hostilem in modum seditiosos esse, manus « pro armis natura datas, etiam post terga revin« ximus, exhibemus corpora telis, uxores, libe« ros, familiam adducimus, supplices ad genua ac« cidimus tua, Cæsaris nomen implorantes, et « orantes, ut vel nos omnes servet integra, illæsa« que religione nostra, vel perdat simul religionem « simul nos omnes, ne patiamur vivi rem morte « graviorem : non ita insanimus, ut servi domino « nos apponamus: libentes deprehendet vis Cæsaris « et abire paratos Optandum esset nobis, ut hic cum Judæorum, a quibus Christiani profecti sunt, tum piorum Christianorum exemplis hæc moneatur ætas, et ut mittantur innumeri, qui ad testimonium vocari possent, cum juvantia non mediocri se memoria repetere dicebant, quod Gregorius Nazianzenus scribit, persecutoribus Christianos quantum in ipsis est parcere oportere, nec ullum eis creare periculum : et quæsita Cregorii verba hæc esse reperi : χρὴ τοὺς χριστιανοὺς καὶ τῶν διωκόντων φείδεσθαι, ὡς τόγε εἰς αὐτοὺς ἧκον μέρος; μὴ τῷ κινδύνῳ τὶ συνεισφέρειν τῶν πολεμίων. Et ad extremum addebant se contremiscere, quotiens a cæde redeuntem aliquem ex suis plerumque ita efferri et commendari audirent. Macte, o bone, manus tuas sanguine malignorum consecrasti Deo. Sed de his satis. Redeamus ad te, Zacharia, vel potius ad Acharin Zachariæ libellum, et de vexata illa jam tot libellis ultro citroque cæde tractemus. Exardescis in Monlucium, qui occubuisse Lutetiæ mille et cc. nobiles cum esset in Polonia negabat, et numerum proferebat non a Catholicis emissum, ut tu impudenter affirmas solens more tuo, sed a te forsitan ipso, certe ex infami illa scriptorum familia, unde tu prodiisti principibus obtrectantium, quo 40. tantum, aut 50. continebantur, et in his fere xii. qui spirant adhuc et formam hominum habent : cui in numero quando derogas fidem et adeo projectus es ad mentiendum, quæso edas tu ipse numerum alium occisorum : hærebis in ipso capite, sat scio, et vix te expedies : vix in solidum mille et cc. efficies : verum aude, et fac delicias nobis, risusque move, licet tibi, qui semel a pudore descivisti, insigniter impudenti esse : stomacharis rursus et graviter inardescis, quod jussu principum negaverit Monlucius patratam illam cædem, defungens scilicet munere injuncto sibi, ut apud Polonos excusaret, extenuaret, vel negaret factum ; id vero nunquam ei injunctum fuisse jam ante dixi, et jactari hoc magis a te, quam verum esse, ut ipse non dicam, convenire inter omnes Polonos pro miscue puto : si recordantur Lansacium longe post adventum Monlucii apud eos ista præcipue defunctum cura ; nec quidquam vetet si quam rerum humanarum peritiam habes, edicto tamen regem facti in se vertisse periculum, ut id avertere ab universo regno, quandoquidem certum erat si proditi nulli actores fuissent, aut si alii, quam principes, aut si non ipse solus, pessum itura omnia in Gallia uno quoque audente passim citra auctoritatem publicam similia perpetrare : nec sane ea mens falsum regem habuit, quandoquidem exceptis paucis locis tota se in officio continuit Gallia, nec quidquam etiamsi fremerent multi spirantes minarum et necium perausa est ultra. Ceterum tam pravus animus regi sine exemplo novissimo, jústissimoque, nec minus in vos (horreo dicere) hostes, quam in suos clementissimo, nisi, quæ gravissima eum permovisset causa, majoris puta arcendi periculi, nunquam fuit, ut ubi nihil hostile erat, ipse faceret, quod et propalam testatus, nec minus, quam vos bilem tantam vulgi abominatus est sæpe : nec minor fuit indignatio Monlucii in omnia humanitatis exempla geniti, et sui imparis in demerendis hominibus, et cujus legationi tum nulla res magis, quam is casus poterat officere : unde liquet sane nunquam suscepturum eam Monlucium fuisse si scivisset Lutetiæ fore ut is, qui haustus est, hauriretur sanguis. E contra uteris tu tamen ad revincendam Monlucii conscientiam conjectura hujusmodi : Monuit paulo ante quam in Poloniam proficisceretur et strages illa Lutetiæ horribilis fieret, Comitem Rupefocaldum pro amicitia, quæ sibi cum eo intercedebat, ut Lutetia excederet, seque domum capesseret, quod utique non fecisset, si futuræ cædis nihil penitus cognovisset. Falleris : multæ aliæ causæ movere Monlucium potuerunt, quam sola animi sui conscientia. Non erat ignarus Monlucius post vastatam igni ferroque Galliam per multos annos, quo fastu, quo supercilio, quo comitatu septus Admiralius ille factionis vestræ princeps venisset in aulam, quam se gessisset insolenter, quam magnifice loqueretur, et vel voce, vel gestu hæc fere jactare videretur effrenus. « Is ego sum, « o rex (mea voce audis meos) qui te regno spo-

« liare omni ope annisus sum , qui pellexi in hanc « ipsam rem principes tibi sanguine propinquos , « qui implevi aulam tuam proditoribus , qui urbes, « oppida , castella regni tui innumera , partim oc- « cupavi , partim delevi , qui templis religioni tuæ « dicatis injeci ignes , qui sacris me meosque vasis, « vestibus , donariis , capsulis ditavi , qui accersivi « insulares veteres hostes Gallici nominis , qui Ger- « manos tibi charissimos pecunia tua , tuorumque « correpta in Galliam conscivi , atque perduxi , « qui fiscos , qui æraria compilavi , qui conflavi « tormenta bellica , qui auream argenteamque mo- « netam abusus tuo nomine , qui juratam pacem ir- « ritam feci , eluso nomine Dei , qui avorum et aba- « vorum tuorum sepulchro reseravi , ossibus etiam « per deridiculum lusi , qui nec privatorum vilissi- « mis arcis , loculis , ossuariis , peperci , ac veluti « hyæna inquisitione cadaverum busta violavi omnia « quæcumque potui , qui cruces pia peregrinantium « pia nostræ salutis indicia disturbavi , signo ipso « crucis , quod ad omnem actum , ad omnem in- « cessum nunquam non adhibuere piissimi Christia- « ni , abhorrui , nec nisi eventilandis muscis id esse « usui jocatus sum , qui sacras virgines ludibrio ha- « bitas claustris eduxi , qui sacerdotibus religionis « tuæ , qui monachis membra reliqui sine viro , « laniavi viscera , qui magistratus , quos tu creave- « ras abrogavi , alios meo arbitrio feci , aliumque « ordinem juris , qui regem ubique gessi , forum « egi , vectigalia imposui nova , indixi pœnas , in- « dixi præmia , legatos ad exteros transmisi , atque « recepi , stultitia mea pervagata , etiam ad exteros « suæ rei parum consultos , dum se alienæ admi- « scent inconsiderate : ego is sum , qui literarum « scholas omnes dissipavi , libros , census , monu- « menta publica quacunque pervasi , combussi : qui « tot famosos in majestatem tuam , familiæque tuæ « emisi libellos , qui te non plus feci , quam expo- « situm infantem aliquem eductum e cœno , qui « strages edidi tuorum bello pauciores , quam pa- « ce , qui milites tuos , qui nobiles partim e saxo « præcipitavi , alios insidiis , aut veneno necavi , « qui denique in regno tuo multos annos impie ne- « farieque alia super alia sum ausus . Ecce me qui « hæc feci omnia , et possim facere cum mihi li- « buerit iterum atque iterum. Quæ mens quæso agebat Admiralium , ut post tot facinora subito elatus veniret in aulam , et hæc , ut dixi , vel voce , vel gestu eloqueretur , et regi regiisque quodammodo legem daret , incuteret certe horrorem omnibus , memoria recenti præteritorum facinorum: servabant hominem Catholici tristes et mœsti , servabat princeps optimus , et cupiditate publicæ pacis ductus ferebat utcumque . Sane ademerat Deus Admiralio mentem sanam , jamque sera , quæ solet esse Dei sive prosperi , sive adversi , qui dicitur pedes lanatos habere , debitaque vindicta ante pedes Admiralii erat : alioquin domo se is , qui cautissimus fuerat semper , sane continuisset , nec fidem tantam instrumentis pactionum habuisset , ut non meminisset ejus , quod apud Froisardum legerat de Gandavorum ducibus seditiosissimis Francisco Abtremoni, et Petro du Boys adversus ducem Burgundiæ principem dominumque suum , quorum unus pace transacta solemniter cautaque instrumento , ut loquuntur , authentico , nempe Franciscus securus mansit in patria sub legibus , in quas ante una cum collega sumpserat licentiam omnem , nihil meminens anteactæ vitæ : et hæc est ut ante dixi ratio divina , ut factorum obliviscantur , quos vindictæ servat , et inter cetera nihil meminens occisi a se crudeliter Domini ab Harselles , Petrus cautior secessit in Angliam , quasi in exilium voluntarium , monuit collegam , ut faceret idem , neque instrumentorum fidei fideret nimium , usurpans hæc suo sermone verba , cum ille instrumentorum objiceret fidem , « *François en lettres écrites ne gisent pas tous les vrais pardons* : ac post aliquot menses interfecto Francisco ultore necis paternæ filio naturali ab Harselles , et rumore in Angliam perlato , Petrus hæc reddidit verba, « *Je lui avoys bien chanté ses vigiles* . Eadem erat conditio Gaspari , quæ Francisci , et poterat idem insuper Gaspar Admiralius ille celebris et a vobis etiam post mortem cœlo locatus meminisse , historias enim sciebat fere omnes ejus , quod Jason cum Colchis pace induciisve conventis Medeæ dixit .

Η' [illegible] σοφεῖν .

et quod Cicero suadet , si linguas minime possumus. oculos hominum male de nobis opinantium esse vitandos : sed judicium Dei non potuit effugere : incidit incautus , intutus , imprudens in parata sibi ante divinitus provisaque supplicia una cum comitibus consceleratis , quos secum ducebat , quique profecto videntur ei præbuisse mortis causam , dum aliter sentienti , ut permaneret in aula , persuasere non alio , quam lucri sui et ambitionis studio : nullam enim importuni opportuni sine principis largitate aliqua sinebant abire diem . At res admonet hoc loco , ut petulantiæ et insolentiæ cum Admiralii tum comitum , et adseclarum ejus eximia quædam exempla proponam . Tumente bello illo exitioso Galliæ, et calamitoso ducebat cohortes quasdam Pileus per agrum Lemovicum , et parabat oppidi cujusdam, cui sancto Leonardo nomen est , ædes sacras incendere : hoc plebs ne pateretur , sponsionem fecit sex fere millium aureorum si servarentur integræ , et præ-

sentia numeravit duo millia, reliquæ summæ obsides dedit: vix pedem extulerat oppido Pileus, et mox alii ingressi ferro igneque ædes sacras vastant. Post finito bello reliquæ summæ oppidanos Pileus reos fecit apud regem. Contra dicebant oppidani, æquum esse reddi potius sibi prænumeratam pecuniam ob causam, quasi causa non secuta, quam reliquam exsolvi, quæ nec ex totius oppidi venditione refici posset. Aderant Pileo Admiralius et alii plerique ejusdem familiæ magna contentione, et acerbitate animi quadam effera Pilei causam agentes. Rex cum non posset ex animi sententia litem secundum Pileum dare suscepit arbitri partes, et post longam disceptationem cum Pileo, qui quidem summo jure experiebatur, rem ita decidit, ut ejus, quod peteret parte dimidia contentus abiret, quod sibi arbitrium iniquissimum videri, nisi de suo damnum arbiter ipse sarciret, cum postea libere, ut solet, Monlucius ipse regi adseveraret, sic accepi respondisse regem. Quid vis faciam? ne hac quidem ratione, huic generi hominum satisfacere possum: sed quando ita suades, de meo oppidanis omne pensabo damnum. Eodem tempore Admiralius contradictum, quo sancita pax fuerat, sibi fratrique in Anglia defuncto ereptas e nummulariorum mensis pecunias, ereptaque mobilia belli tempore apud regem reposcebat, eo stomacho, et iracundia, ut pene sui impos videretur, verbaque ejus auribus suis, aut consilia animis neque rex, neque ceteri, quos in consilium assumpserat recipere possent, et in hac ipsa re persequenda, vel in alia certe cujus non memini, præsente rege semel parum abfuit, quin inter se Admiralius et Niverni Dux ferrum manusque conferrent, tanta Dux ab Admiralio procacitate lacessebatur. Eadem audacia se adesse in consilio Admiralium animadvertabant quicunque erant ab eodem imbuti, eumque rege ipso amplius reverebantur, desideria sua exponebant regi. Memorare possim Roberti Causidici Parisiensis, et Cavanii senatoris Tolosani exempla, quorum uni cum de re levissima ageretur facillimaque transactu, de re redintegranda principi Condæo jurisdictione Suessonum, per bellum erepta, in qua re idem plane erat regis, qui petitoris animus, verecundiæ non fuit extra rem ordiri a civilibus dissensionibus inter ducem Burgundionum, et ducem Aurelianensium, non alia fini, quam ut gentem unde ortus erat rex, sceptro insinuaret insuaderetque, non fuit verecundiæ minitari vim et arma, non sine horrore, fremituque totius consilii: alteri vero cum jus sibi reddi populi Galliæ Narbonensis postularent in sua provincia, nec extrahi se in aliam, etiamsi edicti pacis clausula quædam, quam usus docebat reipublicæ perniciosam exitiabilemque esse, obstaret, et fidem antiquiorem sacratioremque appellarent regis, qui initio imperii jurasset, neminem subjectorum suorum extra territorium suum iturum juris experiundi causa, et proponerentur conditiones, quibus utrique parti satisfieret ex æquo bonoque, excidit pari furore mentis senatori, qui hujusce rei consultandæ et transigendæ gratia accitus fuerat veluti sequester litis, ut nullis redditis causis, nulla ad æquanimitatem admissa cohortatione, statim rigidus annueret, aut perpetuum et irrevocabile edictum fore, aut pro infecto, irrita, cassa, conclamata omnia. Mitto alia exempla. Ceterum Monlucius hæc cum videret simul, et fastum, quo vestri turmatim incedebant per aulam, et pertinaciam Admiralii in concitando rege ad Belgicum bellum, frementibus Catholicis omnibus, qui id perquam nefarium et detestabile esse censebant, ut est natura sagacissimus, et acutissimus, præsentium futurarumque rerum cautor, Zacharia, non uni tantum Rupefocaldo, sed et multis aliis dixit, vereri se ne hi mores vestri perniciem aliquam tandem vobis adferrent, nescio quid mali animum prospicere, et præsagire suum, caverent sibi si saperent, et vel mores alios induerent, vel domum redirent, nec fallacis aulæ jam fulgore fragilique bono decepti in ea hærerent diutius, qui populo, et majori aulicorum parti invidiosi et offensi erant. Inest, Zacharia, si nescis, in animis hominum quippe, qui Divorum cognatione tenentur, præsagitio quædam extrinsecus injecta atque inclusa divinitus cujus vi, ut veterum quidam ait, ψυχαὶ πολλὰ τῶν ἐσομένων προθεσπίζουσι. Inest in Monlucio certe admirabilis, ego ipse quandiu mihi frui ejus suavissima consuetudine licuit, vaticinantem ipsum pleraque audivi de his, quorum nullæ adhuc apparebant notæ. Et hæc est communis vox familiarium ejus, et domesticorum omnium, divinum esse hominis animum: nec mirum igitur si quorum jam ex insolentia vestra animo conceperat notas, præsciverit prædixeritque vobis eventum. Denique divinatio hæc fuit, Zacharia, quam tu falso scientiam appellas. Et ut cetera cavilla tua persequar, quod Polonis hanc vobis cladem contigisse volente rege, Monlucius amoliretur, quis non videt hoc non speciale mandatum aliquod regis fecisse, sed adversarios competitores, qui nulla re eum oppugnabant magis, quam quod aspiraret ad Poloniæ regnum, qui tanto, ut dicebant, scelere contaminatus esset, qui spargebant passim libellos, programmata, pictas tabellas, infamandi regis nostri causa, quo magis illustrissimorum electorum Poloniæ animos satis in regem nostrum propensos abalienarent, qui quod integra defensio Monlucii patefaciebat (hoc vero tu truncasti subdole, ne ineptias proderes accusatorum) manifestissimo mendacio jactabant, regem Admiralii ca-

daver per forum conto gestasse sublime: eundemque prægnantis filiæ Admiralii uterum cædi jussisse, quod et tu de aliis, mulieribus adfirmas, nec tibi vero, nec his alium, quam rem ipsam fidemque responsorem dabo: fides ipsa perfidiæ tuæ index est manifestissimus. Sane nihil illis erat sancti verique, dum nos ablegarent modo longissime Poloniæ comitiis: hoc unum agebant quacumque via. Etiam Carolum ix. bonæ memoriæ, qui fratrem hodie regem nostrum, et Polonorum, Polonis insinuabat extremis libellis, quibus Monlucius respondit laudabant, quem primis infamarant: quæ ingenia leviora, vitio re scilicet propria inconstans ut sit? mitem scilicet moribusque dulcem confitebantur, soli malediscebant fratri, inque solum eum conferebant Lutetiæ commissam cædem, et supra quam credi potest sævitiæ, et crudelitatis ingerebant. His erat legato respondendum. Qua ratione respondisset, nisi qua respondit? Si quæ fuit de cæde illa objurgatio, eam introduxere adversarii, si quæ excusatio eam iidem provocare, nec potissime, imo nec ullo modo spectabat Monlucii legatio ad eam rem: vos si de ea nihil, et ipse Monlucius de ea nihil, cui et ea res displicebat vehementer. Sed tu, Zacharia, cujus nomen ambitu suo complectitur vos omnes, nihil non vel scribendo, vel loquendo depravatis detorquetisque in aliam, quam actum est partem: nec ulla actione vestra, nisi furibundæ mentis signa animadverto, qui æquus quievi usque in hunc diem, et ponderavi facta utriusque partis, ac tandem fere utramque damnavi, sed mage vestram, et alteram, quasi castigatiorem tamen subsequi malui, quoad Deus omnipotens misereretur omnium nostrum, nosque ecclesiæ suæ filios certe omnes varios dispersosque cogeret in unum gregem, atque lumine sapientiæ suæ circumferret, lustraret, expiaret, et redderet sui similes: nam quo modo vivimus, sane dæmonibus utrique propiores sumus: et placuit placetque satis non ἀδιαφορία, hanc abominor, sed quod vos pro ea perperam accipitis, nimirum illud Phocylidis, πολλὰ μέσοισιν ἄριστα, μέσος θέλω ἐν πόλει εἶνε, et quod Pindarus ait, ἀγαθαὶ πέλοντ' ἐν χειμερίᾳ νυκτὶ θοᾶς ἐκ ναὸς ἀπεσκίμφθαι δύ', ἄγκυραι. Attigi fere summa capita libelli tui, Zacharia, et valent hæc quæ calumniis objeci jam satis apud æquos judices apud te nunquam valebunt, cui animus occalluit in iracundiam insanabilem, et odium nostri execrabile: nam qui tibi ipse non satisfacis, qui eadem scilicet totiens inculcas in tuo libello, nec certa ratione rem finis, λαλεῖν ἄριστος ἀδυνώτατος λέγειν, nec hominum quisquam sane tibi unquam satisfacere possit, nec auctoritas ulla commovere, aut deterrere ob ea opinione iniquissimum rerum, quam de rege nostro semel imbibisti. Æqui judices regis majestati potius credent, quam humilitati tuæ, et merito cuique ad imitationem M. Scauri principis senatus populi Romani licebit adversus te regis innocentiam tueri his verbis: Pseudozacharias Henricum regem Gallorum ait, satellites, nobiles, populum concitasse ad fundendum sanguinem innocentium: res Gallorum negat, testis nemo est: utri vos convenit credere? Et si quæ argumenta præter quæ attigi Zacharias ille adfert a loco, vel a tempore ducta, etiam me tacente refellere cuique in facili est: quis enim non videt contra quam Zacharias scribat, Lutetiam fuisse incommodiorem opprimendo Admiralio, et ceteris in qua veluti sylva ingenti, vel latibulis se defendere facillima cautio fuit: et hac quoque ratione se nobiles servarunt multi, nulla vero fuisset angustiore loco? cui etiam non liquet nullum potuisse homicidio captari tempus, in quod post longam patientiam homines a vobis lacessiti sæpius, nec ex parte vestra astuta inutilique pace sopiti, neque obliti alter occisi patris, alter fratris, alter filii erupere, et exarsere repente? ut jam ante in Belgico Petro Attremonii per tempus pacis ob eandem causam contigisse retuli, non citra vaticinationem, sicut nec vate caruisse cladem illam vestram etiam ante monstravi. Et his calumniam illam tuam annecto, qua Monlucium ratiocinantem inducis: si Theodosius Imperator multos indicta causa contra jus fasque necavit, quid non et regi licuerit idem? facile est respondere ex scripto, et defensione ipsa, quam tu Monlucio tribuis, si quod is scribit, eam fuisse semper erga subditos suos regis comitatem, ac benignitatem, ut si Theodosius ex cæde patrata, semel Thessalonicæ jussu suo dum iræ nequiret tempus, et spacium dare, non est habitus pro tyranno, nec haberi debeat rex cæde patrata, semel injussu suo, et ut jussu suo, quod tamen per quam falsum est, ex uno actu non ingenerari habitum, et habitus cui abest tyrannidis, nec tyrannum eum esse: hoc inquam, quod ita scribit Monlucius itave sentit, si quis judicaverit eum, quem efficis sensum referre, nullam causam dico quin Monlucius tui similis judicetur impostor et fallax. Sed tantum abest, ut hoc quisquam judicaturus sit, ut nec tu ipse, si paulo intervallo redieris ad te. Neque vero mirum, si noxam, cujus arguimur nos purgare non pateris, aut ubi perspicue purgavimus, purgasse non concedis, cum nec certissimorum criminum relatione nos uti æquo animo feras, si qua enim vestra fuerint, jam oblivionem delevisse dicis: sic sane apud vos, qui fecistis, non apud nos, qui ea perpessi sumus: præsens enim est semper nobis facinorum vestrorum, et acerba memoria, nec ullius conventionis publicæ vis tanta est, ut eam abolere possit. Vos non obliviscimini justa vi vobis inflicta damna nos obliviscamur injusta, quæ sumus perpessi; tam homines sumus,

quam vos: nequimus: rursus si quos nobiles regina Navarræ auctore Comite Mongom. qui pro regina in Pyrenææ Aquitaniæ parte, et Bigerronibus imperabat, indicta causa per cruciatum, et ad contumeliam necavit, dicis obiter non exteros necasse, sed imperio suo obnoxios, atque subjectos: dicam, nec nisi subditos regis Lutetiæ necatos: dices illos defecisse a regina: dicam hos defecisse a rege: igitur non esse tibi causam inferias solvere his potius, quam illis, nec hos lugere adeo, ut huic luctui tuo nulla alia cogitatio inseri possit, illos nullo modo. Et horum quoque adjiciam necem videri justitiorem, illi enim religionem a majoribus, per manus traditam vindicabant: hi novam introducebant: nec tamen prorsus concedo omnes eos, quos regina Navarræ, aut legatus ejus necari jussit, quique occubuerunt post cœnam, et lusus actos cum submissis ab eo interfectoribus decumbentes in lecto genere cædis fœdissimo, et perfidissimo, reginæ Navarræ subditos fuisse: certe non Dominus S. Columbæ, non Dominus Goffas, non Baro Perdeacus, certi beneficiarii regis Galliæ. Præterea si quos alios qua vi, qua fraude necastis; si quid ausi estis hostile, hoc vos belli jure fecisse dicitis, pacem religiose conservasse, qui scilicet statim a pace pleraque templa a fundamentis proruistis Aureliæ, Valentiæ, et aliis multis locis, multos ut jam ante recitavi, neci dedistis, et antequam regi nobisque palam denunciaretis bellum, etiam viceregem ipsum Valentiæ Cavarum laqueo suspensum cum ad cavares belli metus nondum pervenisset, qui nunquam insidiari nobis et hostilia quæque facere, et rumpendæ paci rimam aliquam quærere destitistis, qui et porrectiore fronte jus belli facinoribus vestris obtenditis, non dicam destituti auctoritate principis, sed contra principem ipsum arma gerentes: nec enim possit hoc modo a parte vestra jus ullum stare belli, ac proinde, nec jure a vobis geri quidquam tempora rebellionis vestræ potius, quam belli. Jus belli vocas desciscere a regis imperio? regi bellum inferre? regem obsidere? urbes regias invadere? fiscum compilare? Jus belli flamma sternere ædes ædificiaque omnia? jus belli post occisos DCCC. in agro Segusianorum, sedato jam primo militum impetu, captivos splendidiores e turri præcipites dare? Jus belli in agro Arecomicorum cives tota vita innocentes, vivos defodere in altam specum?

Quis Colchus hæc, quis sedis incertæ Scytha
Commisit? aut quæ Caspium tangens mare
Gens juris expers?

Sed fessus sum hæc commemorare scribendo: vos nationem Gallorum, quæ humanitate morum exsuperabat omnes, barbaram et efferam reddidistis, vos infamastis, apud exteros, vos regem virtuti simillimum Carolum IX. adsidua XII. annorum insectatione, pene ad imitationem vestri compulistis, nulla ætas in Gallia tulit nequiores vobis, nulla mitiorem clementioremque principem, si forte factus est asper, vitio meritoque factus est vestro, nec jam diligentius perpendendi omnia, causa mihi videtur esse admodum succensendi vobis dum vitia, quorum estis auctores, confertis in principem: nam cum sitis omnium, qui sunt, qui fuerunt, quique futuri sunt improbissimi in tantumque detestandi in quantum nequities, et improbitas ipsa, exleges, impii, perjuri, sacrilegi, fraudum satores messoresque omnium, pene malim vituperari a vobis, quam laudare principes: namque, ut Antisthenes dicebat, idem est laudari ab improbis, et vituperari a probis, et retro vituperari ab improbis idem atque laudari a probis: vestra convitia laudes sunt: sive quæ in principes, sive quæ in Monlucium jactatis principum legatum. Sic solebat eum appellare magnus ille Franciscus I. et dicendo legatum, per eminentiam non alium quam Monlucium intelligi volebat: et sero jam intelligo non debuisse me hanc aggredi operam, nec confligere tecum; qui modum non habes ullum, sed, ut ait Comicus, quo magis te in altum capessis, tam æstus te in portum refert, et subinde cruentus ordiris tibi, atque retexis in oratione una orationem eandem. Monlucii certe quid scripseris pluma non interest. Generosum pectus, nihil commovetur calumniis tuis: dolet tantum vicem tuam, qui majestatis divinæ providentiam nihil revereri te, nihilque credere re, ipsa prodis, in nullam aliam rem, quam ad struenda maledicta cernuus, præditusque gutture, ut divinus vates ait tetriore hianti funera sepulcro putri. At si is vellet eloquentia te sua, qua mirum in modum pollet insequi et traducere, sane confossiorem faceret soricina nænia. Sed contemptu magis te et silentio dignum esse judicavit: nos amici Monlucii pluris te fecimus, qui perlecta, perpensaque omni scriptiuncula tua modo tamen cognoscimus non plus facere debuisse nuce vitiosa: idemque una nobiscum plerique e vobis sentiunt; nec enim, ut supra dixi, contagione se vestra contaminarunt omnes: audivi plerosque execrantes vocem frequentem illam vestram, justa esse arma, quibus extollitur gloria Dei, et plerasque alias nefarias jam a me indicatas supra. Etiam finito primo tumultu Admiralius ipse cum ad eum his de rebus nuncium Monlucius noster misisset, respondit, nunqam se probasse mores eorum, qui sacra profana, publica privata haberent, et quod populus Romanus censori permittebat, apud nos solius esse principis ex privato in publicum addicere, et ex publico in pri-

vatum, qui hanc potestatem usurpassent, hos se habere pro prædonibus: nunquam se probasse demolitiones ecclesiarum, nunquam al a facinora contra disciplinam a se initio tumultus institutam, testatamque literis scriptis ad principes orbis Christiani, commissa, religionem extirpari his artibus, quam propagari, nec si oppetendæ ei essent mille mortes tales homines se unquam habituros pro duce: nondum contagio vestra pervenerat ad Admiralium: qua tamen adeo postea depravatus, corruptusque est, ut cum videret everti ædificia publica arridens diceret: hos esse suorum militum lusus, hanc relaxationem animi, et quasi aucupationem. Non defuerunt tamen alii, qui constanter, etiamsi signa sequerentur vestra, facta vestra execrarentur semper: nam et Catholici quidam cohortibus se miscuerant vestris, vel addicti, vel obærati nimium principibus, aut dominis quibusdam, unus principi Condæo, alter Admiralio, alii aliis: nimium inconsulte: nec enim prudenti viro ullus tanti patronus esse debet, ut propter eam a regis sui deficiat obsequio, sicut M. Tullius ait, Nullam Appietatem, aut Lentulitatem plus valere apud se, quam ornamenta virtutis: et optaverit potius vir prudens quisque, ne sibi Deus injiciat adversus principem rebellem animum, ut Chorus apud Æschylum. μηδάμ' ὁ πάντα νέμων θεῖτ' ἐπᾷ σνώμα ἀντι παλουζίεῖ. Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, concludam, Christiani proprium esse pati, non facere injuriam, qua de re est Chrisostomi homilia elegans inscripto hoc modo. melius esse pati, quam facere injuriam: et exemplo Christi Domini nostri speciosius esse, ut Valerius ait, beneficiis vincere injurias, quam mutui odii pertinacia pensare, Christiani proprium esse observare regem, ut D. Petrus præcipit, qui tamen tum non Christianus, sed paganus erat, Christiani proprium neminem infamibus verbis lacessere, vel ulcisci, neminem calumniari: manifestam esse calumiam regem Lutetiæ cædis commissæ facere madatorem, Monlucium* patronum, quam etsi non refutassem res ipsa refutasset vel ex Catholicorum promiscue cæsorum numero, vel ex his, quos dux Guisius post vindicatam cædem patris invictissimi, et nobilissimi principis ultro servavit, et Lansacius, et alii, qui a latere regis perseverabant, quos utique non servassent, si alia fuisset mens, aliud votum regis. Vos igitur, hoc est, populares tuos, quibus vestro judicio licet quidquid libet, qui nullas emendatæ, ac ne depravatæ quidem religionis in animo impressas notas habetis jure meritoque concludam, non esse Christianos. Christianum me non Christiano respondisse pudet pigetque: nec jam in hoc ipso articulo tamen rapto mihi de manibus scripto, quod conscindere parabam factum mutare integrum est.

NICOLAI RIGALTII

PRÆFATIO

Ad Nobilissimum, et Amplissimum Virum

JACOBUM AUGUSTUM THUANUM

Regium in sanctiore consistorio Consiliarium, et in amplissima Curia Præsidem.

Homines mortali conditione generatos mori nemo sanus queritur, aut indignatur: sed qui mortem ipsam non interitum omnia delentem, verum quandam quasi migrationem, animæque a corpore discessum esse sibi persuadent, quod utique bonis omnibus persuasissimum est, hanc præcipue curam circa defunctorum manes adhibere solent, ut æternitatis honore consecratos quanta possint pietatis religione venerentur: quumque nobilissimum illud supremi rerum dominatoris opus omnino corporis, animæque mixtura constet; et corporis quidem coagmentatio abscedente anima sensim ad terrena sua principia resolvatur; anima vero cœlestis posteaquam emersit e corpore in altissimum divinæ naturæ domicilium recipiatur, inventa sunt etiam in morte arcendæ mortalitati præsidia, quibus et animæ et corpora ipsa mortuorum inter superstites homines æternum vivere videantur: sane veterum fuit sententia, salem ab Homero divinum ideo nuncupari, quod divinam animæ vim imitetur, defunctisque membris inspersus quasi secundariam vitam profligata putredine sufficiat, et incorrupta ævis servet; quemadmodum et cedria et nitrum, et bitumen, et si quæ fuerunt in Æhyptiorum taricheutarum apothecis aliæ medicando funeri pollincturæ: sed ut corpori longe multumque mens præstat; ita multo divinior ea curatio est, quæ defuncti cujusque consilia, mores, ingenium sempiternæ memoriæ mandare novit, quam quæ rancidum excordis, et eviscerati cadaveris scelerum a tabo et carie vindicare conatur tamdiu scilicet inter mortales vivimus, quamdiu rerum a nobis gestarum memoria in posterorum animis velut thesauris reposita viget: ideoque se publico Musas suas ostendisse profitetur Herodotus, ne multa præclare a Græcis, atque Barbaris gesta cum tempore simul evanescerent: augurio quidem certe verissimo; nam nisi scriptor extitisset ille, eadem vis fati, quæ sepulcrorum statuas, et marmora distrivit, etiam virorum quamvis præstantium famam, et nomina penitus obruisset: parumque ipsis aut nihil omnino fuisset fecisse scribenda, si non et aliquem, qui legenda scriberet invenissent: utrumque autem nobilissimo viro Gaspari Chastreo tam larga,

benignaque manu concessum est, ut quum ipse, dum advixit, plurima memoratu, relatuque dignissima confecerit, eos in obitu suo sit nactus præcones, quos si magnus ille Alexander, quum in Sigæo ad Achillis tumulum adstitit, secum habuisset: neutiquam Iliadis Homericæ memor ducis Achivi cineres invidia sollicitasset: etenim Chastreum vita, quam gloriosissime degebat abeuntem Jacobus Cujacius civilis sapientiæ perfectissimum decus frequentissima concione laudavit; eaque laudatione tam graviter prudenterque quidquid Aspasia Socratica Menexeno super fortium virorum obitu disseruit, æmulatus est, ut nihil ad consummatum epitaphii sermonis gloriam desiderari queat, nisi quod Gallicæ dictionis angustia comprehendi generosa divinæ mentis sensa plerumque reluctantur: quare Latinis ea vocibus explicare sum ausus, ne quid eximiæ laudis Chastreorum nomini subducatur, neve quid operæ Cujacianæ pereat; quando nihil exile aut minutum ab eo sit elaboratum viro, quem nemo nisi doctrina, judicioque præcellentissimus satis unquam est emiratus: sane post illam ab Cujacio commendationem Chastreani sanguinis splendori nihil addi posse omnes facile judicabant: per te tamen, Augustissime Thuane, Chastreo simul et Cujacio novus honos accessit, quod jam utriusque nomen, non figurato theoricæ demonstrationis acroamate, sed publico historicæ fidei tuæ testimonio celebratur; cujus eo major apud bonos auctoritas, quo minor apud malos gratia: nam quod alii fere privatis affectibus indulgent, hoc te veritati, publicisque exemplis impendisse nullus ibit infitias, nisi qui pravo more impune omnia sibi esse debere putat, quæ vel audire tamen erubescit: atque hæc præcipua quidem inter publica illa, quæ certatim in Chastreum collata sunt ornamenta censeantur: inter domestica vero non postremo collocandum istud, quod XVI. postquam excessit anno, te suæ Gasparillæ, quam vix altero mense adultiorem vidit, maritum obtigisse eo pietatis sensu, quo beatas mentes tangi sapientissimi viri credunt, intellexit mortalium certe, vel Solonis judicio felicissimus, si tantulo sufflamine, donec abs te socer audivisset, præcipitata vivendi tempora inhiberi potuissent: quanquam illi, si quid ablatum, negatumque fuit, totum nunc cumulatissime reponi, ac repensari fatendum est: habet enim Thuanulos, Franciscum ingenii flosculis, et jam altæ mentis igniculis emicantem, Magdalenen, Achillem, tibique cognominem Jacobum Augustum, quos ex te lectissimaque conjuge laudes omnes, quæ cadere in fœmina solent supergressa nasci decebat Thuanorum, Chastreorumque genti nepotes: quibus adeo nihil optandum superesse putem, nisi seculum olim virtuti minus inimicum.

Ex libro 62. histor. V. C. Jac. Aug. Thuani A. S. MDLXXVI.

Extremo anno III. Kal. xbr. obiit ex vulnere pugna Drocensi in ilibus accepto, et tum forte ex violenta equitatione aperto Gaspar Chastreus Nancæus stipatorum regiorum quasi gentilitio jure præfectus, quippe qui Joachimum patrem, Gabrielem avum, et Claudium proavum eadem dignitate ornatos habuit; raro fidei judicio, cum fere cetera munia meritis debeantur, hoc etiam præter merita, gratiæ ac peculiari benevolentiæ tribui soleat. et sane fuit vir, ut forma, sic moribus suavissimis, virtute militari præstans, ob idque Carolo regi acceptissimus, et qui erga omnes officiosus non solum procerum, sed etiam nobilitatis gratiam sibi in aula conciliaverat, ex Gabrielide Batarnæa Renati Buchagii comitis, et Isabellæ Subaudæ filia Henricum superstitem reliquit, Magdalenam, et Aloisiam, et ultimam, quæ patre defuncto ad jucundam ejus renovandam memoriam cum de sacro lavacro a Claudio Chastreo patrueli fratre, et Anna Batarnæa matertera, quæ postea Bernardo Nogareto Valetæ maris præfecto nupsit, susciperetur, ex voluntate matris Gaspara vocitata fuit: quadragesimale sacrum de more postea magno equitum conchyliatorum, ex quorum collegio erat, aliorumque cognatorum, et adfinium concursu Nancæi celebratum fuit, in quo, ne quid ad eximium apparatum deesset, Jacobus Cujacius Jurisconsultorum retro seculis, et sua ætate princeps Avarico Biturigum, ubi docebat, a Chastreo provincæ præside evocatus oratione funebri mortuum tanto viro dignissimus præco laudavit.

Accensos o qui pulcræ virtutis amore
Tot certo numeras ordine Gaspar avos,
Quorum præclare crevit res Gallica gestis,
Inclita nec patitur facta perire dies:
Has bonus inferias, hæc liba novissima longo
Tempore post cineri reddita sume tuo;
Quæ soceri ad tumulum gener haud inglorius adfert,
Cujaci docta liba profecta manu.
Non alium laudis tantus vir quærere campum,
Laus tua non alio debuit ore cani.

JAC. CUJACII ORATIO

IN FUNERE

Nobilissimi, Præstantissimique Viri

GASPARIS CHASTREI NANCÆI

REGIORUM STIPATORUM PRÆFECTI

Habita in æde sacra Nancæi Biturigib. Cubis xv. Kal. Febr. M. D LXXVII.

Etsi totus hic sermo, quem super excessu genero-

sissimi equitis Gasparis Chastrei Nancæi facere aggredior, nonnisi cum acerbissimo vobis, ac mihimetipsi mœrore, luctuque fieri possit: tamen excellentissimi viri virtutes hoc imprimis flagitant, ut cujus nos præsentia serius cariturós sperabamus, ejus absentiam digne ac meretur posteritati commendemus: etenim si virorum illustrium funera complo ratione, aut sermocinatione ulla prosequi moris hactenus non fuisset, hinc certe laudabilis instituti primordia ducenda esse jure viderentur: adeoque quamvis hoc vernaculo sermone concionari minus adsueverim, ætas præterea, studiorumqne ratio sonticas suggerat excusationes, nihil tamen causari mihi licuit, neque si licuisset, debuissem, voluissemve: quin potius honori semper ducam maximo, in hoc electum me ab illustrissima fuisse matrona, ut viri, qui ipsam mirifice adamavit, quemque ipsa unice dilexit, memoriam in frequenti nobilissimorum virorum corona celebrarem: morem itaque geram pio lectissimæ fœminæ desiderio, cujus unicum inter perennes lacrymas solamen charissimi conjugis subinde prædicari virtutes, simul et æquis præstantissimi viri Claudii Chastrei, quem heic bona piaque mente consobrino parentantem cernitis, quemque omnes ob eximiam fortitudinem ac pruden iam ubique suspiciunt, hortatibus, consiliisque libens obtemperabo; ac demum annuente Deo, quem uti benignus annuat invocato Domini nostri Jesu Christi nomine supples veneror, mœstitiam ex tanti viri obitu conceptam consolatione aliqua lenire, ac sustentare conabor, sed ante omnia, quam optime de vobis meritus vixerit Nancæus, quibusque artibus omnium erga se studia conciliaverit, considerandum: qui dicendi locus egregia virtutum exempla continebit superstitibus liberis, quos heic pullis velatos amiculis interesse arbitror, dictanda paulatim et proponenda, ut ea, quamprimum adoleverint, imitentur: tum demum, quæ in ingenti luctu reperiri poterunt solatia commonstrabo. Primum igitur nemini dubium esse existimo, quin excellentium virorum, ac parentium bene de nobis, bene de republica meritorum funera, quum ex æternæ legis præcepto diem in Christo supremum obivere, lacrimis et fletibus adornare debeamus: nam etsi certo nobis constet sanctas animas cœlo confestim recipi, nihilominus effundendæ lachrymæ, amoris, ac pietatis indices, quales olim in phialis, et alabastris oblatæ circa tumulum spargebantur: etenim Salvatorem nostrum, quatenus homo natus fuerat, in Lazari, quem diligebat, obitu flevisse; et Stephani martyrum principis funus ab quamplurimis veræ pietatis, ac religionis cultoribus cum maximis ploratibus et lamentis accuratum fuisse didicimus: ex eoque manifestissimum est nimis duriter eos et inique sentire, qui mortuos lugere homini Christiano indecorum, ac prope nefas esse opinantur: quum et sapientiæ fortitudinis, constantiæque laudibus celeberrimi viri, cujusmodi hæroas, et semideos nuncupabat antiquitas, amicos, aut consanguineos suos satis concedentes veris lacrymis, ac tantum non muliebri ululatu ploraverint: Trojanisque temporibus Homerus Achillem, ac fortissimos Achivorum duces interfectum ab Hectore Patroclum tanto luctu, tantaque mœstitia prosequutos fuisse tradiderit, ut lacrymis uberrime libatis non solum arma lugentium rigarentur, sed et arenæ quoque madescerent:

δεύοντο ψάμαθοι, δεύοντο δὲ τεύχεα φωτῶν

δάκρυσι . . . . . verum ad lugendi, quem heic instituimus modum, haud sufficit puellæ vestis austeritate squallere, oculos flendo corrumpere, querelas ingeminare, mortuum conclamare, pectus tristitia macerare; sed præterea publico mœrore lugendum, narrandæque rerum præclare gestarum historiæ, quarum commemoratione audientium animi, quantam in ejus, qui lugetur absentia jacturam pati cogantur, intelligant. Sic Jeremias super obitu Josiæ non privatim, aut sine teste, sed in concione totiusque populi cœtu flevit, et regis optimi virtutes lamentabili carmine prædicavit: sic regius vates Saulem fortissimum ducem commisso cum Philistinis prælio cæsum adstante numerosissimo exercitu laudavit et luxit, quin et Athenis Platæisque institutum fuisse legimus, ut Socratis oratio super eorum funere, qui pro republica fortiter occubuerant, composita, non solum ipso funeris et exequiarum die, sed quotannis velut concepta formula ab strenuo juvene recitaretur: hæc virtutum incitamenta justis Nancæo rite ac solenniter persolvendis usurpanda, lugendusque ille simul et laudandus, cui præmatura quidem, sed pulchra et decora mors, per vulnera pro patria, pro libertate, pro regis, et populi salute accepta venit: quorum unum tam alte fuerat inflictum, ut læsis præcordiis vim illam vitalem graviter fuisse labefactatam docti prudentesque medici judicaverint: nimirum insita generosissimæ genti virtus Nancæum abstulit, Nancæum amplissimis honoribus functum Atropos humanæ vitæ testricum antistita intercepit, et numeratis honorum non annorum curriculis ætatem ejus in ipsa trama conturbato, quod supererat filo præcidit: abiit Nancæus, adhuc vivida virtute vigens, et tum quum spectatissime florebat, aura mortiferum spirante afflatus emarcuit: o dignum æterna pubertate florem! quem non caducum, sed extinctum avulsumque, si qua lacrymarum copia plangere videmur, at nulla unquam dicendi vis suppetet, qua gloriosissimas extinctionis aut avulsionis causas convenienti præconio celebremus, illam dico rei bellicæ peritiam per ardua laborum experimenta quæsitam, et vel hæroicorum temporum exemplis anteponendam: illum ferocem pugnacem-

que animum, quo totiens in perduellum capita fulmineus incubuit: illas denique honestissimas adverso pectore cicatrices certissima rerum fortiter ubique gestarum argumenta: etenim omnium oculis obversari puto notissimos illos campos Drocenses, Sandionysios Jarnacensès, Moncon'urios, quibus velut thæatris conspicua Nancæi virtus effulsit, quæ utinam monimenta, iterum autem utinam alibi, quam in Gallia nostra, contraque alios, quam nosmetipsos recenseri possent; neque illæ nos internecinis odiis excitatæ furiæ perfido religionis obtentu ad arma contra legitimum principem movenda præcipites adegissent, gratior foret atque jucundior multo victoriarum, quæ de nocentissimis factiosorum conatibus sunt reportatæ recordatio, quamquam, si verum amamus, hujusmodi bella plusquam civilia, vel potius plusquam hostilia fuisse fatendum est: quando ipsi partium duces totius rei Gallicæ statum a fundamentis convulsum evertere nitebantur: dignique immortali commendatione videntur ii, qui regno, ac regibus adversus tam nefarios ausus tuendis custodiendisque vitam et opes constantissime prodegerunt: nam sive mortem in vestigio pugnantes oppetierint, sive acceptis vulneribus semineces inter suorum manus ab certamine erepti vitam aliquamdiu post ægre traxerint, omnino in ipsa morte gloriam vivere intelliguntur, sed neque silentio transeundæ mihi Blœsarum, Augustoriti Pictonum, Avarici Biturigum, Rotomagi, Rupellæ, aliarumque urbium, quas regni regisque hostes invaserant, gravissimæ difficillimæque obsidiones, quibus Nancæum regi ad omnia pericula præsto semper adfuisse memoriæ narrant, ac Rotomagi quidem, quum depluente circumquaque plumbea grandine primus impetu facto per ruinam irrupisset ab invictissimo præstantissimoque Duce Henrico Lotaringo Guisio corona murali coram universo exercitu donatus est, et magnificis laudum titulis ornatus: mox et a munificentissimo rege stipatorum corporis præfectura comulatus, ut præter jam adeptam gloriam, quæ vera solidæ virtutis erat merces, hoc etiam fortis excelsique animi præmium ferret: etenim ea præfectura, quia rei eximiæ totoque regno præstantissimæ curam gerit, nonnisi viris apprime illustribus probatissimæque fidei ducibus tribui solet: itaque perennis et propria Chastreorum genti laus est, ut optimo jure sese custodiæ regiæ præfectorum quasi seminarium fuisse gloriari possit: quippe Ludovicus XI. animo nimirum, quam suspicaci quum ad sui tutelam centum nobilium satellitium, primus adhibuisset, Carolo fratre Aquitaniæ duce qui cum simultates exercebat, vita functo, Gabrielem Chastreum, quamvis ipsius Caroli partibus constantissime favisset, evocavit, et novi collegii principem esse jussit: exindeque ea dignitas in eadem gente continuata permansit; ac etiamnum, si per ætatem licuisset, ad Henricum Gasparis F. quasi hæreditario jure pervenisset: hoc certe significavit pia regiæ majestatis cura, quum se dolere dixit ætatulæ vicem, quæ non etiam hunc honorem, sicut cetera patria, et avita decora cernere, ac retinere possit; simul et hoc elogio sponsionem cum adolescentulo fecisse videtur, se illi, quum primum anni tulerint, paternis insistenti vestigiis dilatam tantisper dignitatem repræsentaturum: paterna vero quum dico vestigia, dico insignia virtutum exempla, quæ sedula mater in animum sensim adolescentis instillabat, ut quum legitimos annos attigerit, catholicæ Christianæ fidei observantissimum, honoris virtute parti retinentissimum, regno regique devotissimum præstet, hujusmodi fuere patris initia curante Fuchera Henrici Chastrei avia, quam ex illustri Theniorum Pictavensium gente prognatam magnus ille rex Franciscorum primus ad vivificos fontes Franciscam appellaverat: nec aliunde sane petenda, quæ filius imitetur exempla, domi illa nascuntur, uniusque Gasparis vita quamplurima suppeditat: nam vix dum e pueris excesserat, quum in exercitum, atque in militiæ disciplinam sub auspiciis egregie fortis et prudentis castrorum Imperatoris Francisci Lotaringi Guisii, qui tum Paulo IV. P. M. laboranti suppetias laturus in Italiam magnis itineribus contendebat, profectus est: ab eoque tempore quotiens sedit occasio, toties manu consilioque promptus et alacer gentilitiam Chastreorum gloriam novis amplificavit adoreis: sed quem genere ac fortitudine præcellentem suspicimus, eundem nunc non adumbrata pietate sublimem admiremur. Notum omnibus esse reor impavidum et imperterritum ejus animum tanta fuisse comitate ac benignitate temperatum, ut qua manu in certamine, velut efferatus adversa omnia proruebat, eodem pauperum inopiam liberaliter sublevaret, oppressos erigeret, subditos sibi provinciales benevolentia indulgentiaque prope paterna foveret, ut de Nancæo jactari verissime possit, quod de Alexandro Darium dicere solitum ajunt, in bello asperrimum fuisse ac truculentissimum, parta victoria mitissimum lenissimumque: item illud Constantini, militiæ trucem, domi civilem et perhumanum, verum hæc etiam insuperhabenda præ illo religiosissimo rerum divinarum cultu, qui ita penitus in Nancæi mente, imoque corde insederat, nulla ut convelli vi morbi potuerit, neque hora fuit, quum in lectulo febribus æstuaret, qua non humili demissoque animo, reputatis secum iis, in quæ se humanitus impegisse judicabat, cœlestis misericordiæ per efficacissima soteria veniam imploraverit, donec inter adstantium vota catholico Christianorum ritu sacrosancti mysterii particeps morbo ingravescente opprimi cœpit, sed ne tum

quidem adempta loquendi facultate extingui potuit igneus ille vigor: nam adhuc gestiebat, seque de caduco divortio in æternam summæ felicitatis mansionem ire certissimis indiciis ostendebat: quum tandem soluta corporis compage placide, ac sine horrore migravit: o felicem animam! o stirpem generosa sobole fœcundam! de cujus naturali bono nulli usque adhuc degeneravere, neque porro degenerabunt surculi: etenim supersunt liberi paternarum virtutum spirantes imagines, maxima mœstissimæ matri solatia: superest Baltasar Chastreus Bezinius Gasparis frater, de quo multa si dixero, paucissima tamen dixisse videbor; superest agnatus Claudius Chastreus, et regia præfectura provinciam hance felicissime obtinet: ejusque adeo comitati, ac prudentiæ nihil non Bituriges debetis; superest Ludovicus Claudii F. omnes de nobili trunco nobilissimæ propagines, unde et nepotes venturis seculorum ætatibus profuturi pollulabunt: equidem in tanta rerum memorabilium copia pene tacitus præteribam rem sane cum tempore fugitivam, verum in Nancæo nostro valde laudabilem; illam scilicet speciem, atque staturam: illam totius oris dignitatem hilaritate permista venerandum quiddam, et amabile renidentem: illos denique, ut præcipua notentur emendatissimi vultus bona, oculos claros et nitidos, supraque hominem albicantis manitudinis acie clarissimorum siderum modo vibrante, quales Augusti fuisse plerique commemorant: jam illa percensere longum esset, comitatem affabilitatemque, et ornate loquendi sapientiam non sine vi quadam majore fluentem, qua difficile dictu est quantopere dissidentium animos conciliabat; alia item multa, quibus sermonem prudens abstineo, ut ea ipsa secum unusquisque reminiscens quantum assequi cogitatione poterit admiretur; ac tandem quam minime reparandam Gallia jacturam fecerit æstimet, et expendat: hoc agamus, obsecro, et quæ nobis in præsentia sunt proposita, si minus elocutione, saltem lacrymis, suspiriis, et querelis diu multumque deploremus, dissociatos conjuges quos honor bene concordati matrimonii, communium liberorum fides, mutuus amoris castissimi nexus copulaverat: orbam incomparabili marito fidelissimam uxorem: spoliata paterno præsidio dulcissima pignora: desolatas amisso mansuetissimi domini patrocinio provincialium, ac familiarum clientelas: Nancæum denique nobis ostentatum simul, et raptum, quem quotiens appello, totiens magnos, et elatos animos, sic enim solebat, totiens exsuperantes omnia spiritus videre mihi videor; quos illi spiritus animosque, non opum honorumve abundans copia, non adeptarum dignitatum tituli, sed veræ virtutis amor, sed generosi propositi tenax conscientia fecerant: hac arte acceptissimus Deo Nancæus non solum audacissimorum imperii Gallici hostium conatus fregit, sed et infestissimi mentium humanarum prædonis crudeles, ac furibundos impetus, qui persæpe fortissimum quemque, qua libidini, qua ambitioni, qua avaritiæ patet, de recta ratione transversum agunt, repressit ac debellavit: hæc omnia in unius obitu defecisse videmus, sentimus, et querimur; et quis alium lamentationi statuet modum, nisi quem aut Jeremias, aut Simonides, aut Pindarus præfinirent? premi tamen, atque cohiberi suspiria velim tantisper, dum superstitibus optimo patri liberis, quam sum initio pollicitus hortatiunculam absolvo; ut parvulorum adhuc in tenera ætate sopitæ mentes quum primum evigilaverint sese paternarum virtutum sacris hoc veluti carmine initiatas fuisse resciscant; cujus mentio frequenti recitatione paulatim accrescentium animis impressa tam alte descendat in pectus, ut in filiis vivere adhuc pater, aut elatus revixisse credatur, ac reciprocante laudis elogio talium liberorum parens, et talis parentis liberi indigitentur: at vos o Nancæorum propinqui, adfines, amici, per illa vos obtestor Chastreæ gentis columina, facite, ac deformate parvulis istis præsentem ubique Gasparem hæc paternæ pietatis oracula, sive consilia suggerentem. Dulcissima pignora, animulæ meæ charissimæ, cogitate vobiscum, unde genus, unde originem, unde filiorum nomen habetis: sæpe me prævara seculi perversitas, ut de recto virtutis tramite desciscerem incitavit, et per temporum, in quæ incidi, mores impune descivissem, tamen ita me semper divini numinis favor, atque benignitas rexit, ut honestissima sequi majorum vestigia maluerim, quam fortunæ blandientis illecebras: neque me tantillum unquam animo meo indulsisse memini, unde vobis aliqua dedecoris, aut probri macula posset adspergi: quippe sic indicavi, supremum omnium fore nefas, si qua per me labes obiiceretur, quæ patrium ab Joachimo splendorem avitum, a Gabriele decus, proavitas a Claudio, abavitas a Petro, tritavitas ab Joanne dignitates, atque ab ceteris longa serie majoribus tradita quasi per manus ornamenta deturparet, eumque semper existimavi lucis indignissimum usura: Deo item ut hominibus invisum, qui bene a decessoribus suis constituta, ignavia, socordia sua corrumpit: quare mihi credite, ac tenete memoria vestra, quod mihi pro vobis sumpsi consilium: videte ne quid per vos detrimenti parta ab majoribus gloria capiat, neve quæ vobis illi præluxerunt, apud vos indiligentius habita tandem obscurentur: equidem illud beatissimi Pauli lubens usurpaverim, de meque ipso dicam, quod ille de se prædicabat: imitandum me esse vobis quemadmodum Christum ego sum imitatus: colite igitur, ac timete communem omnium parentem et dominum: colite invictam ejus manum, ac semper

vigiles oculos, simul et fidenter maximam vobis cum illo fore gratiam sperate, si fidejussorem idoneum dominum nostrum Jesum Christum cœlestis ecclesiæ corpus uno spiritu sancto suo in semetipso continentem appelletis: at si monita mea infrunito corde fastiditis, tum et opes a me vobis relictæ et dignitates, et felicis naturæ dotes ruere pessum incipiant: nam quid opibus facietis, si modum utendi cum virtute conjunctum esse nescitis? aut quo vobis dignitates, fœdatis atque turpificatis vitiorum cœno moribus? quo denique pulchra, et decens bene habentium membrorum structura, quam et ignavus, et iners, et vilis animus intraverit? Itaque peculiari virtute vestra contendite, ut quos a me, quos a majoribus accepistis honorum titulos, non tantum adæquetis, verum etiam amplificetis: ita me a vobis vinci jure gloriabor: at contra magni dedecoris sensu afficiar, si non alia vos laude, quam majorum vestrorum commendatione, et proavorum nomenclatura nobiles esse animadvertero: in summa operam date ne vos erubescam illo ultimo et perpetuo judicii die, qui nos omnes domino sistet: nam ut aquilæ pullos suos etiamnum implumes adversus disci solaris radios spectare cogunt, eumque cujus acies irretorta contra steterit abducant; quem vero conniventem nictantemque deprehendunt, velut imbellem ac degenerem e nido præcipitant: ita vos, si gentilitium splendorem fulgoremque constantissime sustinueritis, agnoscam; sin secus, abdicabo. Hæc omnino liberis suis provida parentis anima nunciare me jussit: neque est quod ambigamus, ut veterum more cum addubitationis condicione loquamur. Si qui mortuo sensus, aut, si qua nostri cura sepultos attingit; sed Christiana fide simpliciter ac pure dicendum, animas postquam e corpore migravere, nihilominus audire, cernere, atque intelligere quidquid heic agimus; proindeque felicitatis nostræ sollicitudine tangi: pias præsertim sanctorum animas, quas Josephus doctissimus Judæus iisdem omnino sensibus affici ait, quibus dum erant in corpore afficiebantur: quocirca jam incipio subvereri ne beatos Nancæi manes supervacua lamentatione fatigemus, aut de fiducia nostra prævaricari videamur, nisi commodum omissis næniis in hanc cogitationem incumbamus, ipsum in Christo vitam vivere longe potiorem ea, quam in carne vivebat: nam quod vulgo mori dicimus, obdormiscere est, abire, vel abesse, quemadmodum Tertullianum. Florentem notare memini Christianis quondam exsequiis post soluta mortuo funerum justa conclamari solitum fuisse, abiit, et propediem revertetur, nimirum ad diem domini magnum, quo mortuorum, ac viventium sedebit judex: qui dies æque tunc erat in proximo, atque nunc est: æternæ quippe substantiæ, cujus neque principium est, neque finis, nulla sæculorum intervalla, nulla annorum spatia, nulla dierum discrimina considerantur, sed et sæcula illi in continenti, et anni in instanti, et dies in præsenti: omnia denique tempora fluunt in puncto: unde mortuos brevi surrecturos, brevi revicturos, ac reversuros cum legimus, breve illud nobis diutinum si videtur, stuporis esse nostri fatendum est, qui divina humano, cœlestia terreno modulo dimetimur: at si mentis oculo sublimia illa nobis quæsita per Christum hæredia suspiciamus, profecto multa esse comperiemus, propter quæ desertis ac derelictis hisce mapalibus in illorum possessionem mitti, deque hoc ærumnosissimo Satanæ spelæo ad excelsos sempiternæ beatitudinis montes evadere postulemus: de cetero non esse, cur lugeamus subductum interim, quem credimus reversurum: nisi tamen homini lugere mortuum, vel potius absentem desiderare concedimus, in tantum, ut humanitatem non exuat, qua exuta merito detestabilis et execrandus haberetur: faciamus itaque lugendi finem, vel certe modum, nec imitemur infantulos, qui quum inciderunt in lapidem, vano se rumpunt ejulatu, interea jacent afflicti solo, neque hilum se, ut erigant conituntur: erigamus ipsi nos, et fidei nostræ bene ominantes pronunciemus, Nancæi, spiritum, quum in infimis istis morari diutius tæderet, in celum, unde originem sumpserat, remeasse; lectissimum militem Imperatoris accitu de præsidii statione maturius evocatum decessisse; diuturnam vitam, diuturnam esse imperatæ militiæ pœnam; præterea vitam quam vivebat non fuisse vitam, sed præceps incitatæ rotæ curriculum, sed bullam, sed vaporem, sed umbram, sed somnium umbræ; sed et vitam quamvis longissimam, immo omnium, qui sunt, qui fuerunt, quique posthac futuri sunt ætatibus cumulatam, æternitatis qua nunc fruitur Nancæus minutissimam esse particulam, vel si quid minutissima particula minutius cogitari possit: denique dolorem nostrum hoc sane solatio consolemur, quod sacra divinæ vocis oracula depositos in conditoriis quiescere, ac dormire quum ajunt, significant eos in adventu domini postmodum evigilaturos; ut quot in Christo dormiverint formosissima, gloriosissimaque immortalitate recorporentur, ac redanimentur, sicut ipse Christus, cum eoque jam alii complures in antecessum totius humanæ summæ resurrecturæ surrexerunt: narrant agricolæ semina terræ mandata dissolvi primum et putrescere, dein, aut in arbores frondescere, aut in spicas resurgere: norunt physyci sanguinem communi liberorum quærendorum libidine primum in putridam seminis naturam decoloratum, extinctumque locis genitalibus condi, mox in figuram humanam, divinamque imaginem efformari. Sunt qui putent de juvencorum morticiniis, aut de bubulis ventribus fimo obrutis apum examina reparari; deque phœnicis ambusti ossibus

nasci phœnicem decessore suo longe vivaciorem: quin et sericarii affirmant bombycinos vermes egesto, quod intra viscera digesserant, lanitio folliculis aráneosis, velut sepulchris necydalos jacere, exindeque ruptis folliculis animatos volare papiliones; et vitrarii, fossiles arenas, aut vitrea fracta fornacibus liquata in perlucida vitri crystalla concrescere: nempe hæc est naturæ publica disciplina; dona sua intercipit; ut auctiora reddat, dilapidat, ut meliora reficiat, decoquit, ut ampliet, itaque bene de nobis speremus, et cum spe summa, tum majore etiam animo cogitemus, hominem divinorum operum potissimam partem, ne quidem cum moritur, interire: sed mori, ut nunquam postea moriturus resurgat: hac fiducia freti luctum utique temperemus, et præpotentem rerum omnium conditorem, atque adeo naturæ totius præstantissimum artificem veneremur, ut lætitiæ, sic mœroris modus esse debet: nam et legum ipsi latores præscriptum luctui tempus anno terminavere; neque ultra fœminarum etiam in elugendo viro vota morari fas esse duxerunt: vana quidem et irrita apud sanctissimam Nancæi. Gabrielidem indulgentia: nec enim alium sibi statuet viduitatis, aut lugendi modum, nisi quem Deus dederit vivendi: ut rarum fidei continentiæque conjugalis experimentum, quod jam Francisca soror Antonii Dallii conjux domesticum fecit, exemplo geminato quasi familiare fiat: nec postremum inter egregia virtutum exempla, quæ Renatus Batarnæus Francisci Batarnæi, et Franciscæ Malliæ filius, Imberti, et Georgiæ de Montecanuto nepos; et Isabella Renati Sabaudi, et Aunæ imperatorio Lascaridarum genere prognatæ filia nobilissimi parentes nepotibus imitanda proponi voluerunt, annumeretur: o te hac etiam beatitatis parte felicem Nancæe, cui conjux in florentissimo venustatis vigore superstes votiva univiratus sanctitate parentat: macte Nancæe, cui sic abire licet gratissimo: abis quum maxime desideraris, et, sicut prudens orator, quum maxime places, illicet, vos nobilissimi viri, me in verba præeunte supremum vale Nancæo dicite, vale Nancæe bene tibi omnes adprecamur: tu bene nobis omnibus adprecare: faxit vero Deus Dominus, et Salvator noster, cui soli gloria, magnificentia, robur et virtus in æterna secula. Amen.

Vernili dictus lingua satis ante placebat
Sermo, nec externæ vestis egebat ope.
Qui tamen est latio postquam donatus amictu
Jam magis incipiet atque placere magis.
Hoc illi propria decus arte Rigaltius addit
Eximio magni captus amore viri;
Dumque pio cineri dignos instaurat honores,
Auget et ipse suum dignus honore decus.

JACOBI CUJACII J. C.

DE CONFESSIONE,

ORATIO.

Habita in Schola Bituricensi,
Anno Domini MDLXXVI.

Nescio plane unde hic mos ceperit originem, ut quæ hoc ipso die in aliis fere omnibus Scholis solent esse partes Theologorum, eæ in hac nostra Jurisperitis imponantur: maxime cum in ea, ut est, et fuerit semper magna copia Theologorum, qui huic rei satis abunde sufficere possunt, nec quicquam causæ cur, quas ipsi obirent multo melius, quasque jam jam cedo libens, et decedo loco, si quis eorum suscipere velit, eas defugiant tamen hoc die potius, et sibi præripi sinant, quam pridie Natalis Domini nisi forte, quod illo de Sanctissima Trinitate proponitur Quæstio, quæ omnino est Theologica: hoc vero die, quæ proponitur de Confessione privata et arcana communis videtur nobis et illis, propterea quod juris divini ea sit an juris humani, inter nos et inter illos curiose disputatur. Nam qua juris divini an sit, Theologi certe est hac de re disputare, non Jurisperiti, qui ut quilibet de populo implicatam et involutam habet rerum divinarum notitiam, non explicatam et enucleatam illam, quam sibi merito Theologi vindicant. Qua vero juris humani, an sit, Jurisperiti esse hac de re respondere certe negarem, quod prior potiorque sit Consultatio de jure divino, cujus soli Theologi peritissimi et consultissimi sunt, nisi scirem de ea jamdiu multos jurisperitos, bene volentibus atque etiam rogantibus Theologis, et scripsisse, et respondisse. Nec alia ratione putem hanc illos nobis dedisse, aut veluti conniventibus oculis permisisse provinciam, quam quod existimarent forte nos partem quæstionis de jure humano explicatius finire posse, aut quod rem inter ipsos controversam, controversia alieni, et omni disputandi scrupulosa via longe abhorrentes, nobis mallent tanquam arbitris honorariis potius, quam justis, utcumque pro ingenio nostro dirimendam relinquere. Quibus, si ita est, pro mea parte, et pro mea sponte, quia nec cogi poteram, ultro ut morem geram, venia petita, et Deo in auxilium advocato, et omnibus, quæ dicturus sum subditis censuræ Ecclesiæ Catholicæ, simul ac testatus nihil sciente animo meo prolaturum me in medium, quod dissideat ab ea.

Quando hic Scholæ mos est, ut hoc die ex Jurisperitis in orbem, vice pari, suo quisque anno disserat de sententia *cap. Omnis utriusque sexus*,

De pœn. et rem. et hic meus dicitur esse annus, meaque vicis aggrediar ad quæstionem de Confessione: de qua hujus capituli priore parte agitur.

Capitulum sumptum est ex Concilii Lateranensis, can. 21. sub Innocentio III. Romæ habiti in Basilica quondam Laterani Cæsaris jussu necati, quæ et Constantiniana postea dicta est, ut D. Hieronymus scribit. Id vero Concilium cum fuerit omnium celeberrimum (interfuere enim in eo, et consedere innumeri) et ad hujus capituli intelligentiam multum prosit nosse, quæ præcipua cogendi ejus causa fuerit. Sciendum est tum fluctuasse Ecclesiam, et laborasse vehementer: primum ob scriptum quoddam Joachimi Abbatis, hominis minime hæretici, sed lapsi in uno articulo de Trinitate: et facile tamen concedentis in id, quod de sua opinione statuerat Ecclesia, ceterum pii admodum, et eruditi, ut ipsius scripta testantur. et ut opinio etiam erat, afflati divino numine, cum et multa dicatur vera Christianis præfatus de urbe sancta recuperanda sollicitis, et in commentariis in Esaiam, et Islebium urbem Saxoniæ Martini patriam prædixisset, unde esset exiturus pestilens spiritus contra Dominum: deinde etiam propter Almarici Carnotensis perniciosissima dogmata, quæ magna ex parte retulit Martinus Polonus in suo Chronico, et damnavit quoque ea Concilium Lateranense, nec non et Joachimi libellum, *cap. 2. sup. de summ. Trin.* Præcipua vero causa Concilio cogendo fuere hæretici exorti in Gallia Narbonen. a quibus etiam fuisse Almar. Carnotensem quidam volunt: quorum quod fautor esse credebatur Raymundus Comes Tholosanus, ob eam rem omni execratione damnatis hæreticis, *C. sicut ait, sup. de hæreticis*: ei decreto Concilii Lateranensis fuit abrogatum jus Comitatus, et datum Simoni Comiti a Monteforti Almarici, quod est oppidum in agro Carnotensium, qui diu gessit bellum, filiisque suis veluti hæreditarium reliquit, adversus eosdem hæreticos. Nam ut idem sentiebant, quod hi, qui nunc contumeliosissime vexant Ecclesiam ex illis recocti, et redivivi, ita manu et viribus opiniones suas insinuabant, ut necesse fuerit Catholicis, et se partim, adversus illorum vim armis defendere, cui rei præfuit Simo; partim assidua adnunciatione Fidei rectæ, qua parte multum ea ætate præstitit S. Dominicus Hispanus, ex urbe Catagurra, et S. Franciscus Umber, ex Asisio oppido, quam quidam falso autumant Propertii fuisse patriam, cum Amerinus fuerit non Asisinas. At vero fulsere tum commodo illa duo lumina Dominicus, et Franciscus, quæ resolverent, aut propellerent tenebras, quas illi inducebant in Ecclesia Dei. Cum autem inter opiniones illorum, et eadem valeret de Confessione, et Eucharistia, quæ occupavit hodie mentes plurimorum, qui repudium Ecclesiæ Catholicæ dixerunt, ideo Concilio Lateranensi ita hoc cap. decretum est: ut omnes fideles cujuscunque sexus, qui ejus ætatis sunt, ut intellectum capiant, omnia sua soli peccata semel in anno proprio sacerdoti confiteantur. Ex quo haudquaquam recte dixeris antea in Ecclesia Confessionis usum non fuisse receptum. Nam, ut ordiar ab incunabilis Ecclesiæ, quis nescit in Ecclesia fuisse primum in usu publicam confessionem, quam ἐξομολόγησιν vocabant, maxime post baptismum relapsorum ad paganismum, vel Judaismum; qualis est illa Ecebolii, πατήσατέ με ἅλας ἀναίσθητον, et eorum etiam, qui quid propalam admisissent, aut etiam privatim, quod ultro vellent prodere Ecclesiæ, salutis suæ certioris causa, quæ tanta fiebat dejectione animi, tanto lamento, suspirio, luctu, ut universa collachrymaretur Ecclesia, pœnitente prostrato humi, facie inculta, veste mutata, incompto capillo provoluto ad aras Dei, ad pedes sacerdotum, ad pedes singulorum, ambiente singulos, ut pro se elicerent misericordiam Dei. Vera pœnitentia, vera confessio: unde illa nomina, πρόκλαυσις, ἀκρόασις, ὑπόπτωσις, σύστασις, quæ partes sunt, vel gradus ἐξομολογήσεως, ut exomologesis sive confessio, pars Pœnitentiæ, sicut contritio, et satisfactio, id est, pars sacramenti, non sacramentum. Post vero defervescente pietate erga Deum, hominibus de rubore suo sollicitioribus: quam de salute, exomologesis in desuetudinem abiit, et in singulis Ecclesiis Orientis designatus est presbyter unus, qui dicebatur, ὁ ἐπὶ τῆς μετανοίας, vel ὁ τῶν μετανοούντων τεταγμένος πρεσβύτερος, cui sua quisque secreto delicta exponeret, is pro modo eorum irrogaret pœnam cuique, quam lueret ea lege, ut ad mensam Domini non accederet, nisi persoluta ea, sed inter pœnitentes consisteret, aut consideret. nec enim ignoratis quatuor fuisse distincta suis locis regionibusve in Ecclesia Christianorum genera, competentes, auditores, fideles, pœnitentes *C. Audite 34. dist.* In Occidente idem fere semper observatum fuit, rem totam peragente Episcopo, vel certo presbytero, qui Pœnitentiarius dicebatur, et eo ordine rituque, quem Hermias exponit lib. 1. hist. Eccl. At in Oriente hic religiosissimus mos non diu permansit. Nam auctore Nectario Patriarcha Constantinopolitano, et consentientibus ceteris Orientalibus Episcopis, rapta occasione ex abusu quodam, et casu nefario, qui per speciem confessionis, et pœnitentiæ evenerat in Ecclesia, et hoc quoque Confessionis genus exulavit ab Oriente, unoque permisso suæ conscientiæ: ut se ipsum quisque consuleret, exploraret, pertentaret solum, et sic etiam sine absolutione sacerdotis accederet, vel non accederet ad mysteria sacra, id est, ad mensam Domini, in qua exhibetur nobis verum Corpus, verusque Sanguis Domini nostri Jesu Christi, quo modo, respondet

Theophilactus *ἀῤῥήτῳ ἐνεργείᾳ*. Samonas *ἀῤῥήτῳ φιλανθρωπίᾳ, καὶ θαυμαστῇ οἰκονομίᾳ*: sed ad rem. Quod de Orientali Ecclesia dixi, quæ Confessionem, quam tenuerat ante, perperam ejeravit, id proditum est in *cap. ult. de Pœnit. dist.* 1. quo legitur Græcos soli Deo confiteri sua peccata. At Occidentalis haudquaquam illi credula, non destitit perseverare in eo, quod per manus a majoribus traditum acceperat, nec pœnitenti e ind cendæ sacerdotem unquam exclusit: sed illo non sufficiente audiendis omnibus pœnitentibus, rei necessitas fecit, ut etiam cuilibet proprio sacerdoti sua cuique peccata confiteri daretur, et injungeretur, ut in hoc cap. quod ex jure divino haustum, qui dicunt, multis magnisque nituntur argumentis, quibus libenter pervincor, ut adquiescam. Qui ex jure posititio, sive humano potius nonnullis, sed minime necessariis: ut merito damnetur glossa *de Pœn. Dist.* 1. *in princ.* quæ nec cordis contritione ait, nec oris confessione aboleri peccata, sed tantum gratia Dei: et in *cap. omnis, qui non diligit, ead. dist.* quæ non dimitti peccatum sine oris confessione, negat esse verum: et *de Pœn. d.* 5. quæ decidit confessionem oris esse *δευτέρωσιν*, sive traditionem Ecclesiæ, nec auctoritate niti scripturæ sacræ: quam glossam etiam Panormitanus sequitur in hoc capit. et alii plerique, et videtur idem judicium fuisse Gratiano, qui cum *de Pœnit. dist.* 1. hanc Quæstionem instituisset, an sine oris confessione, et arbitrio sacerdotis possit quis Deo satisfacere, eam indecisam reliquit judicio Lectoris, *c. pen. de Pœn. dist.* 1. ut vere possis dicere distinctionem primam de Pœn. non esse Distinctionem sed Quæstionem nudam. Quotquot tamen sunt hujus sententiæ, interea prudentissime monent, ne quis sibi blandiatur, fallatve seipsum; Ecclesiæ non minus obtemperandum esse, quam Deo: frustra quem agitari an confiteri sacerdoti debeat, et detegere sua peccata, hoc Ecclesiam præcipere, Ecclesiæ dicto audiendum, et auscultandum esse, non etiam audiendos Novatianos, vel his adsimiles, qui per hominem negant peccata posse dimitti: nam ut nos sacerdoti non confitemur, tanquam homini, sed tanquam Deo, ita ille non dimittit nobis peccata tanquam minister Dei, non suo nomine, sed nomine Dei, ut Davidi post cædem Uriæ, et adulterium Bethsabeæ pœnitenti Propheta respondit; *Dominus abstulit a te peccatum tuum.* Alioquin, nec nos suo ministerio sacerdos faceret Baptismi compotes, in quo est remissio peccatorum. Quid enim interest, ut eleganter D. Ambrosius, utrum per pœnitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes vindicent? unum in utroque ministerium est. Sed inconstantes homines quam in baptismo amplectuntur, in Pœnitentia repudiant gratiam, et ut D. Pacianus ait, Remedium Pœnitentiæ contemnit superba Justitia: rectissime: nemo enim hæreticus est, in quo has notas facile non deprehendas atque perspicias: Fastidium, et abrogationem quorundam librorum sacræ scripturæ, et omnium sanctorum Tractatorum, sive Doctorum maledictionem, et contumeliam quamque turpissimam, inter philosophorum sectas, eam tantum quæ omnium deterrima erat, puta Epicureorum, legimus abundasse convitiis, et ceteras omnes modestiores et humaniores totis voluminibus concidisse, Socratem parentem philosophiæ scurram Atticum vocasse. Chrysippum nunquam nisi Chesippum per dericulum. Ad hæc nullus eorum qui non vi, et armis experiatur, spirans minarum, et nescis, aut illecebra aliqua utatur licentioris, et securioris vitæ, nullus qui non exuerit omnem charitatem etiam erga suos, qui non *κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου*, hoc est, ut D. Paulus ait, principiis tantum fretus mundanæ naturalisque rationis, nihil spectans ad ea quæ supra naturam sunt, supraque captum mundani hominis, et probabilitate artificiosa dicendi quadam, quam idem *πιθανολογίαν* vocat, suas opiniones inserere, et Catholicas evellere conetur, nullus qui non insolenti jactatione quadam, et timore Dei insuperhabito, justum se esse prædicet, et mundum. Quam Pacianus superbam Justitiam vocat. Eæ sunt hæreticorum ut perpetuæ, et certissimæ notæ. Sed in ea parte quam tractamus de oris confessione, quæso peccator mei similis, imo me minor memineris eum qui nos solvit religione confessionis, et purgationis quæ fiat sacrificio, et manu sacerdotis, ut D. Cyprianus loquitur, claves Ecclesiæ datas intervertere flagitiose, et fenestram aperire flagitiis omnibus. Et serva obsecro atque percense, quot confessionis desertio atque contemptio pepererit stupra, quot furta, latrocinia, homicidia, et quid non pravi atque prævari? Et quæcunque veteres scripserunt de Exomologesi cum Græci tum Latini, si vis in hac parte sapere aude transferre ad confessionem arcanam qua utimur: quia hæc in illius, mitior scilicet in severioris successit locum: et ex eodem fonte scripturæ sacræ manat utraque, ritus tamen, et forma est ex jure posititio, sicut et quod habetur in hoc cap. ut semel anno quoque omnes sua delicta proprio sacerdoti confiteantur, illud, inquam, *omnes*, quo nullus excipitur: D. Thomas ait, esse ex jure posititio: Jure enim divino eos tantum, qui sunt in reatu criminali apud Deum, huic alligari decreto. Et quod dixi sublata confessione, aperiri viam maleficiis omnibus, et qui non reveretur suum sacerdotem, et sensim desinere revereri Deum: idem quæso audi dicentem Hermiam post sublatam a Nestorio in Oriente confessionem: *πρότερον ὡς ἠγνοοῦντο μεῖον τὰ ἁμαρτήματα ὁπότε οὐδεὶς τῶν ἐξαγγελλόντων τὰ* [illegible] *πλημμελήματα, καὶ ὑπὸ α-*

ἀκριβείας τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κριτῶν, id est, minus antea delinquebatur cum propter pudorem eorum, qui peccata sua confitebantur, tum propter severitatem, et diligentiam sacerdotum, quos adibant rei, absolutionis consequendæ gratia. Velim etiam te scire, et ex illis qui Ecclesiæ Catholicæ nuntium miserunt, quosdam approbare confessionem, quam nostra servat Ecclesia. Erasmum dico in commentariis ad D. Hieron. in Epitaph. Fabiolæ, scribentem, secretam admissorum Confessionem Ecclesiam salubriter instituisse, si modo fideliter, ut etiam cavetur hoc cap. ea utatur populus, et sacerdos. Et Melancthonem variis locis, uno Absolutionem privatam necessariam esse sicut Baptismum. Quoniam testimonium est remissionis peccatorum, alio impium est ex Ecclesia privatam absolutionem tollere, neque quid sit remissio peccatorum, aut potestas clavium intelligunt, qui privatam absolutionem aspernantur: alio, prodest retinere in Ecclesia Confessionem propter absolutionem, et disciplinam: quia per eam occasionem indocti audiri, et commodius institui de tota doctrina possunt, et indecorum est, prorsus inexploratos accedere ad Communionem: et item alio, prodest assuefacere, ut quædam peccata enumerent, ut doceri facilius possint. Nec jam hæc res mihi ampliores testes, maxime apud vos desiderare videtur. Et esto hujus sermonis igitur extrema clausula, quod ad delictorum, si sani esse volumus, voluntariam Confessionem nos omnes cohortatur distichon Greg. Nazianzeni.

> Χρήζων δὴ παθέεσσιν ἀκέστορος, ἢν τάδε κεύθεις
> Οὔποτε σηπεδόνα φεύξεαι ἀργαλέην.

Hoc est,

> *Cum medicum poscunt tua vulnera, si tegis illa,*
> *Non vitare queas pestiferam saniem.*

Ita Virg. 3. *Georg. . . . Alitur vitium, vivitque tegendo.* Hoc etiam eleganter expressit Sedulius Presb. *his versibus:*

> *. . . Magna est medicina fateri*
> *Quod nocet abscondi, quoniam sua vulnera nutrit*
> *Qui tegit, et plagas trepidat nudare medenti.*

DEO SIT LAUS.

JACOBI CUJACII J. C.

DE RATIONE DOCENDI JURIS.

ORATIO.

Habita in Schola Bituricensi An. Dom. M. D LXXXV.

Quod impositum mihi laboris, et officii in aperienda Schola, ut nunc quod quasi totius Collegii hujus munus exsequar, id memini me jam olim subiisse sæpius, et quidem cum voluptate quadam, atque alacritate, et excelsitate animi, cum melior mihi ætas suppeditabat ex inopia forte rerum, ut fit, majorem verborum copiam. At in mala hac quam gero, copia rerum aliquanto major, multum decoxit ex verbis; ut quorum satis magnus est fructus in sensibus, eorum plerumque in verbis parvus suspectus esse solet. In me certe obtorpuit plane omnis illa vis ubertasque dicendi, et quæ olim velut torrens concitatissime ferebatur oratio, hodie velut placidum flumen sedatissime fluit. Quo fit ut nec ea argumenta, maxime quæ in medio posita, et nullius non sermone celebrata facile peroranda suscipiam: rara fugientiaque consecter libentius. De laudibus igitur Jurisprudentiæ, quo argumento hoc ipso die in scholis nullum est frequentius, dicere pudet pigetque. Nam præterquam quod vulgaris ea materies est, nullam in me sentio facultatem, ut rem tam excelsam, tamque divinam pro dignitate qua exsplendescit, verbis augere, vel æquare, vel ornare possim: detriverim potius ex ea aliquid, si tentaverim. Hujusque rei etiam metu ab ea me sperno penitus, et alia re quacunquem tali quæ sui magnitudine minuendi metum faciat: amplificandi vero spem omnem auferat. Sed et illud, quod non minus frequenter hoc ipso die versatur in Scholis de ratione docendi et discendi juris, ad meum animum non respondet. Quot enim hac de re sunt judicia doctissimorum hominum, quot publice evulgatæ sententiæ? et variæ quidem omnes, nec consentiens invicem; suam quisque quam putat optimam affingit methodum, modumque. Nec enim negari potest, quot capitum vivunt, tot viarum patere ingressus ad capessenda artium omnium studia. De fortuna dici solet, unumquemque esse fabrum suæ fortunæ. Idem de methodo usurpare licet, suam sibi quemque fingere methodum: et artem quidem unam esse, quæ ostendit, quid sit bene docere, et quid sit bene discere: ceterum, viam non esse unam bene docendi, beneque discendi, verum ut quisque artem discendi et disserendi apprehenderit, ita pro captu suo eam sibi aperire, ac munire viam ad eam rem. Nec igitur eum tantum, qui artem tenet, quam profitetur, sed etiam, qui artem illam asservat, quam qui tenent, eruditi appellantur: vel si non hanc quoque, saltem rationem rectam sensumque communem: fateor enim sine illa Jurisconsultum aliquem reperiri posse, ut de Trebatio legimus, in quo ars illa non fuit. At vero sine sensu communi, neminem unquam Jurisc. extitisse persevero, atque confirmo, ac propterea posse illum, ut Trebat. magno usui esse, quod etiamsi non habeat quomodo dicat, habeat tamen, quod dicat: hunc, qui sensu communi caret,

quod neutrum habeat, tanquam humanis auribus inutilem, procul amandandum esse. Verum cum ex his, quæ dixi paulo ante, liqueat satis, nullam esse certam et unicam rationem docendi, aut discendi juris, aut si quam quis sequatur, quæ eadem etiam sit optima, non esse eam διδακτικήν, quod et de omni virtute Socrates affirmat, nec posse monstratam ab uno, facile percipi ab altero, alioqui frustra sit si quis in ea, quam novit, et se quitur, commonstranda aliis non eodem, sed si quo majore, aut minore ingenio præditis aliam omnino sibi ab animo viam sternere, et communire parat, is futilem et inanem, quæ nimirum cedit in vanum, navarit operam. Inanem quidem hoc tempore, quod ipsum, ut labitur, exigere videtur, si opera est auribus, ad vos, quod obiter attigi supra, paulo sollicitius, liberiusque de eo instituere sermonem: nempe de iis, non quidem omnibus, sed de maxime necessariis, quæ in eo, qui juris interpretandi curam suscipit, desiderari et servari debere videntur. Jamque igitur, si licet per vos, hanc mihi causam agere, legi illum vellem a principibus rerum dominis, ut antea factum est hac in Schola, ut fit etiam in aliis plerisque celeberrimis Italiæ et Germaniæ. Nam præterquam quod viles se fecerunt, qui ultro munus adierunt, plerumque videas, non nisi imperitos sese inferre, imperitia faciente confidentiam: cum ex diverso summa eruditio non mediocrem metum faciat. Imperitorum attrita: peritorum mollis et imbecilla frons est. Sic fit, ut illi efferant se scientia Juris, quam animo præsumpserunt, non alia: hi, exemplo Socratis, nihil se scire profiteantur, nisi nescire: illi nihil non audeant et tentent; et quæ monstra hodie non pariunt? quæ monstra non ferunt? hi contra hoc solum agunt, ut assequantur majorum ingressus, nec temere ab eorum prudentia desciscant, ac præceptis, quæ tanquam fundamenta quædam posuerunt disciplinarum omnium. Denique sudor omnis hisce bonis et cordatis viris hodie in hoc, ut aperiant, quæ illorum temeritas abstrusit, atque damnavit: restituant quæ corrupit atque delevit. Quæ omnia cum sint manifesta, satis fidem faciunt, quam mutent longeque distent, qui honores sequuntur, nec appetunt, ab iis qui appetunt, nec sequuntur, quique adeo importunitate quadam animi præsentis, modo hunc, modo illum, totis viribus in doctorum sedem, qui honor est non minimus, aut furtim irrepere, aut violenter irrumpere conantur. Itaque non immerito, ut legantur publice, vel sublegantur, nec ambientes, aut cogitantes quicquam de se, commodisve suis desidero, imo et posco, ac flagito: laudis, honoris, et gloriæ satis habet, habebitve, qui fecerit recte, nec quæsierit quicquam amplius; alioqui, me auctore, vel subscriptore, nemo unus unquam aliter optaverit. Mores enim imprimis ejus spectandos reor, qui optandus e multis et quasi edecumandus est. Nam si doctrinæ non respondent mores, quis quæso fructus ad studiosos pervenire poterit: quemve juris præceptor, qui capturam quærit, et lucrum duntaxat spectat, fructum serat, quem demetant alii, qui non ali studet, sed sibi soli? ac ne sibi quidem, ut plus ac melius aliquid sciat, sed ut facultates suas augeat. Quare fit, ut eam quoque artem, quam tractat, tractet incondite, infeliciterque, ne dicam turpiter et fœde. Exemplo nobis sunt medici, quos fere omnes transverse agi immani et effrenata habendi cupiditate, consentiens fama est. Quæ ex eorum opera, nisi perraro, aut fortuito magis, quam arte, ad ægros sanitas et levatio dolorum? Quæ non labes potius, ac pernicies; quot conjuges, parentes, liberi, ut cum Accio loquar, orbificantur pernici letho et tabificabili? Nempe quia avaro quicquid agit, non potest non infeliciter succedere: quia cum Deo nihil agit: et, ut ait Euripides, Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, οὐδὲ βούλεται. Vitium hoc certe, quod ceterorum Metropolis esse dicitur, in juris professore teterrimum et fœdissimum est, quem nobilem, vel, si genere jam nobilis sit, nobiliorem, juris scientia facit, ut de Salvio Juliano legimus, jurisprudentiam nobiliorem eum fecisse, quam majorum claritatem, vel præclare gestos in Rep. amplissimos honores. Verum, ut cetera, quæ desidero, quæve res ipsa desiderat, sequar: et illum quoque a nostro ordine arceri volo, qui indocilis est, qui comperto, vel indicato errore aliquo, sibi dissimulans sustinet esse conscius, contra quam fecerunt potiores, qui sunt auctores juris, Scævola et Papinianus, quibus pudori non fuit mutare, quod multis annis non senserant modo, sed et approbaverant. Quod et de Hippocrate refertur, et M. Tullio, qui jam editos suos libros, veluti Catullum et Lucullum, postea damnavit. Et omnino ita res est, nonnisi qui melior et doctior facile mutat senteniam in melius: quia nec unquam sibi ipsi satisfacit, imo calumniatur sæpenumero et subinde damnat seipsum. Idem quoque in Doctore nostro requiro, ut nihil unquam tradat obscure in jure, quod non redigat ad æquitatem et facilitatem juris, et ut tradit patefacta ratione, quæ et juris animus et medulla dicitur, clare et perspicue. Quo enim mihi juris interpres, nisi sit in eo, quod in poeta Aristoteles exigit, τὸ τιθέναι τὰ πράγματα, sive res palam ante oculos ponere, et in bono lumine. Quid enim σκοτεινοί illi Heraclito similes, nihil nisi cruces atque tormenta? quid item turpius, quam id esse ipsum obscurum, quod in eum solum adhibetur usum, ne sint cetera obscura. Ab his nebulis, nebulonibusque dicti sunt proculdubio nodi juris, dicta legum ænigmata: non a legum conditoribus, auctoribus nostris, in quibus facilia omnia, perviaque con-

peries, si exotici nihil admiscueris, si inde veluti ex fontibus, aquam vivam hauseris, nec lacunas, aut lamas consectatus fueris. Namque ut ait ingeniosus Poeta.

Multum crede mihi refert. a fonte bibatur
Quæ fluit, an pigro quæ latet unda lacu.

Et faciliora quidem in jure ad intelligendum, lucidioraque Dei beneficio, hodie omnia nemo est tam cœcus animi, qui non videat et sentiat, cui modo libido fuerit uti Pandectis Florentinis, quorum castissima scriptura factum est, ut magna pars conciderit Commentariorum inanium, quæ Doctores Itali (hujus enim sectæ pauci sunt Germani et Galli) glossis adjecerunt, quas alioqui per se solas plurimum commendat docta, et concisa brevitas. Glossæ inquam, ut vulgus loquitur, ut proprie loquar, Scholia sunt, ut Fabius docet, interpretationes linguæ secretioris, sive vocum minus usitatarum, quæ verbum pro verbo reddunt: ut glossæ Philoxeni, glossæ Isidori, glossæ veteres, quas Sosipater sæpe in testimonium vocat. Scholia hoc amplius, et similes, et in usum, vel speciem dissimiles locos notant et distinctiones varias atque sententias priorum interpretum, Irnerii, Joannis, Jacobi, Ugolini, Bulgari, Rogerii, Cypriani, Martini, Placentini, quorum magna pars fuit in Concilio Friderici I. Imperatoris. Et ex his quidem distinctionibus sententiisque variis, et si fieri non possit, ut plus una vera sit, utile tamen est in ea quærenda, tum in excutiendis ceteris exercere et exacuere se, atque ita complura me Scholia legisse profecto non pœnitet, qui fugi semper Doctores longe lateque recedentes a Juliano, Papiniano, et Scholiorum quoque illorum auctoribus, qui verbis ad intellectum rei, qua de agitur, ultra quam satis est, utuntur. Absit igitur ut hæc Scholia (quod faciunt quidam male sani et inexperientes rei quam tangunt) comparem panno insuto purpuræ. Sed ne longius abeam, fateor, jus etiam civile lucidius effecisse plerosque bonos auctores majoribus nostris invisos inauditosque: simul et eos, qui eorum usum introduxerunt, et congruentibus locis juris accommodaverunt. Ingratissima hæc ætas est, nisi concedat, et Deo omnipotenti gratias agat, qui ut ceteras, ita et hanc nostram disciplinam luce et spiritu suo complere voluit procul fugatis tenebrosis interpretibus: ut quod de medicorum Græcorum doctrina dixit M. Cato, jam satius suaviusque sit eorum literas inspicere, quam perdiscere. Nondum pertexui quæ sum exorsus: Nam in parandis insuper his, quæ juris professor in Scholam adlaturus est, summam diligentiam in tradendis, summam religionem et fidem requiro: ceteroquin nihil patefacere, nihil comparare sibi vel studiosis poterit: sibi enim nullum nomen, studiosis nullum aut modicum certe fructum: quinimo de suo nomine damnum fecerit aliqua ex parte, de studiosis in assem, qui in curia et negligentia professoris commoti, præsertim qui eximio et illustri ingenio pollent, inde sese proripient, et ad professores amœnioresque literas mittent, ut de seipso Ariostus lectissimus ille Poeta conqueritur, hoc fere sensu: ignavia, inertia, et incuria, ne dicam spurcitia, me prorsus jura docentium conspurcavit: nec patienter ferens, subduxi me protinus, et addixi Camœnis, a quibus benigniss me sum exceptus. Ea removeor, et tangor ad suadendum, ut nunquam quisquam juris professor quicquam afferat in Scholam, quod non exquisitim cogitaverit et ponderaverit rationibus omnibus. Nescio ut alii se hoc in negotio gerant. Equidem ego Periclis Atheniensis exemplo, tacere malim, quam ἀσύντακτος, sive imparatus, prodire in publicum: tanti est apud me multorum annorum sudoribus et vigiliis collecta existimatio quædam, ut ejus nolim in hoc puncto temporis periculum adire; quod et ceteros sequi non solum suadeo, sed etiam rogo, sicut præceps cuique fama, quæ vere sola gloria nominari potest. Cum sint ad hæc multa alia, hæc sunt præcipua, quæ juris professori inesse meus optat animus: cujus voti adeo sum avarus, ut tamen nec ullum putem reperiri posse, in quo perfecte omnia sint; desiderio et cupiditate boni publici exuperante vires. Quin et deberem adversariorum (quorum forte non parvus numerus) dicta refellere, qui mihi in his, quæ dixi, gestiunt magis, quam possunt occurrere sermonibus. Verum huic parti exequendæ pro suo merito hæc clepsydra nequaquam suffecerit, quæ jam pene tota exinanita est. Eam igitur ad aliud tempus reservabo. Nam vobis, meo judicio, satis erit, si ad extremum hoc præcepero, quatuor, aut summum quinque in Juris professore requiri; artem dicendi et disserendi, aut quod huic sermoni prævertit, naturæ saltem communem sensum, et perspicuitatem, docilitatem, ac quod caput est, viri boni mentem et speciem: uter enim ex duobus pluribusve dicetur melior mihi homo, is utique mihi erit et doctor melior: ac postremo legitimam electionem, et in hac re consentiens collegii judicium et municipum civitatis, quorum est accire, et nominare Doctores: illorum est intueri et observare ne qui irrepant intrudanturve, qui ab iis, qui jam probati et selecti sunt, dissimiles sint, his præsertim moribus et temporibus. Nam et certe novimus, exemplumque sequimur libenter Scipionis Æmiliani, cui cum in Censura datus esset collega homo elumbis et enervis vitæ, pro rostris dixit, se ex majestate popul. Rom. omnia gesturum, sive sibi cives collegam dedissent, sive non dedissent. Ne qui etiam supra justum numerum, cum et hoc tempore ærarium civitatis plures ferre non possit, admittan-

tur. Justus, imo legitimus numerus, qui conficitur ex tribus: idque constat, cum ternarius sit initium multitudinis: unde et tridentem τρίαινον Dionysius dixit πολυπίδακα: idemque in Asia multiplicem Oceanum, qui tres duntaxat ibi sinus habeat. Verbum quod iis addam amplius non suppetit, nisi, solemne illud quod debemus Deo optimo, maximo Majestatem ejus, venia petita, supplici votivoque pectore adorantes, ut hoc maxime tristi et exulcerato tempore, nos et studia nostra commendata habeat: utque pace sua rem summam locet in solido et tuto: nosque pro sua clementia dignos habeat quos exaudiat, per Jesum Christum Dominum nostrum. Cujus rei ergo, si placet, in eum locum nos conferamus, qui hujus Scholæ et Universitatis supplicationibus præcipue dicatus et destinatus est.

Recitatio de Pœnitentia habita Biturig. in scholis publicis ante Paschæ festum anno 1587.

Hoc in more positum est, ut hoc ipso die quotannis quisque nostrum vice sua interpretationem faciat cap. 12 *de pœnit. et remiss.* id quia mihi denunciatur hodie vicis est meæ partium *mearum*, et *navorum est* (ut ait Ennius) *imper um servare induperantium*: volui et ipse non ignavus defungi partes easdem, non quidem ut Theologus omnino, verum si lubet mage, ut interpres juris: neque item fune in longum protracto, sed si, et hoc quoque placet, distento, brevi. Ac primum quidem admonebo constitutionem hujus cap. esse ex Concil. Lateranensi Romæ habito sub Innocentio III. quo tempore Albigensium secta grassabatur in Gallia Narbonensi, quæ hodie ubique gentium multa multis facessit negotia, multasque turbas excitat, quæ nota non *sat bona*, et non tantum civilia, imo et hostilia bella concipit et excitat, et cum inter cetera ea gens valde infidelis insultaret iis, qui submisse in aurem sacerdotis, quasi Deo præsente, sua non erubescunt errata confiteri, et certo sibi persuadentes erranti optimam medicinam confessionem esse, statim initio huisce synodalis Decreti constituitur, ut omnes fideles si tam præclari nominis omnimodo salutarius perfrui velint, sua peccata confiteantur, si non pluries, semel in anno, saltem siuguli proprio sacerdoti omnes cujuscunque sexus, non item omnes cujuscunque ætatis: nec enim *impuberes doli impotentes, quorum*, ut poeta quidam ait, *nondum implevere medullas nativæ nequitiæ*, hoc decreto continentur, et proprio sacerdoti, id est, parrochiano sacerdoti, vel etiam voluntate parrochiani sacerdotis parrochiano, inquam, non dioecesano Sacerdoti, quia non omnes cives, qui ex plebe, quique ex ordine clericali, sed qui ex *ordine tantum ut lege antiqua consistat cautum his verbis: Præcipimus ut quilibet clericus suo prælato debitam reverentiam exhibeat, et eidem prælato, et non alii confiteatur*, nisi ex consensu sui prælati, et ab eo venia petatur. Peccata autem proprio sacerdoti constitutum est ea tantum nominatim, distincte, et enucleate confitenda esse, quæ majora sunt, veluti homicidium, adulterium, perjurium, non minora, quæ oratio legitima, ut Ausonius vocat, oratio dominica, et pleraque alia remedia facile delent, quæ ut est in constitutionibus Simphridii Archiepiscopi Coloniensis summatim, sive generaliter, et perfunctorie commemorare satis est, quæ, ut in Tridentina Synodo, gratiam Dei non excludunt, et prætermitti citra culpam possunt, eis sunt qui adjungant originalia, quorum abolitio lavacri Sacramentum est. Ergo et cetera, quæ alia quacumque ratione perempta sunt. Porro confessionem sequitur pœnitentia, quam sacerdos pœnitenti indicit, injungitque veluti pro pœna et coercitione delictorum, eorum denique sub lege subeundæ pœna absolutio, venia, id est, meritæ aut debitæ majoris pœnæ remissio, quam eleganter et significanter Tridentina synodus ait, divini esse beneficii: Dei enim solius est remittere peccata, et misericordiæ nobis obvenientis per Jesum Christum Dominum nostrum dispensationem esse. Iis mox succedit sine quo hæc, quæ dicitur vita, certe vita: non enim saltem paschate quolibet annotino, quo munere sæpius percipi sanctius esset summum illud et admirabile εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας sacramentum, τελετῶν τελετὴ, ut Dionysius Areopagita vocat, sacramentum sacramentorum quod nempe fit ἀῤῥήτῳ ἐνεργείᾳ, verba sunt hæc Theophilacti, esui nobis sit ipsum corpus Domini nostri Jesu Christi, et bibitur sanguis. Re nimirum tanta confecta iis sanctissimis, et solemnibus verbis: *Hoc est corpus meum*, sanctiss. et solemnibus, et summa cum reverentia excipiendis enunciandisve. Sed quid? nulla sunt verba Domini hodie excepta majore cum distortione, et varietate. Quot enim sunt ejus oraculi voces, tot iis sunt adnati errores: aliis primam vocem accipientibus δεικτικῶς ac si tum seipsum Dominus discipulis digito monstrare: aliis secundum signum ex Augustino, si credere dignum est. *Nam ex eo*, inquit, *quod scriptum est* (Deuteron. 13. 23.) *sanguinem pecoris animam ejus esse, præter id quod supra dixi, non ad me pertinere quid agatur de pecoris anima, possum etiam interpretari, præceptum illud in signo esse positum*, mox addit: *Non enim dominus dubitavit dicere. Hoc est corpus meum, cum signum*

daret corporis sui adv. Adimantum cap. 12. ejus loci longe, ac putant, sensus alius est, de quo viderint, qui hanc scientiam potissimum profitentur: alii vero corpus τοπικὸν intelligentibus, aliis νοητὸν, quos omnes refellunt Evangelistæ, qui non *corpus* simpliciter dicunt, sed *corpus quod pro vobis datur*, vel *frangitur*, et hoc poculum nullo alio adjuncto verbo. Itemque D. Paulus cum de iis loquitur, qui ω'θεμυθ' ὥρευες, si hac in re licet verbis Theocriti uti, *irruunt ut sues ad mensam Dominicam, non dijudicantes Corpus Domini*, id est, non advertentes, in eo apponi cibum sine pretio pretiosissimum, verum corpus Domini ineffabili quadam benignitate Dei, quam in suis precibus Græcia vocat ἄφατον φιλανθρωπίαν: et tanti hujusce misterii veritatem ex pluribus miraculis, quibus ea comprobatur ab optimis auctoribus, unum hoc loco referre juvat ex hoc jure Pontificio, nempe ex Constitut. una Alexandri III. quæ extat in 2. collect. Decretali quam condidit Joannes Vallensis Volaterranus. Mulier quædam venenaria dum virum suum impotenti amore deperit, ut et vicissim ille sibi mutuum redderet, exceptum ore Corpus Christi, exceptamve coronam; quo nomine destinatum ac pene jam dedicatum sine fermento panem plerique designant, Damasus, Ambrosius, Gregorius, quasi et is panis valeret ad conciliandum, vel augendum amorem, ac proinde in veneni usum, ut mancipia pleraque Diaboli factitant etiam hodie, et in iis non pauci, quod dicere animus abhorret, hodie et concessu ordinis convenientibus Episcopis panem illum abutentes in maleficia omnia. Verum ne a cœpta narratione deerrem, cum mulier illa panem ore contineret avide deosculata complexaque est virum, qua re perfecta panem deglutire cum niteretur, non potuit versum jam in carnem, et faucibus hærentem pertinaciter. Quo de casu mulieris in miscentis jam et sentientis manum Domini consultus Alexander, respondit, non alia ratione posse isto malo defungi, et liberari mulierem, quam expiato tanto facinore arctæ cujusdam, et continuæ pœnitentiæ, jam tum ori Fidelium indebatur Corpus Christi, quod, ut ita fiat, etiam cautum Concilio Rhotomagensi, non tradebatur de manu in manum, ut olim, sicut ex eo intelligere licet, quod de alia muliere Cedrenus scribit, quæ manu acceptam εὐλογίαν ut vocant, de manu Chrysostomi servandam dedit ancillæ, et ex Cyrillo, et Cypriano, et aliis plerisque: sed de iis jam, ut opinor, satis: alia vice persequar cetera, quæ restant ex hoc cap. 12. post ferias autem, quæ supersunt de 2. decret. absolvam, nec antequam id fecerim revertar ad jus civile.

ORATIO

JACOBI CUJACII J. C.

Publice in Academia Valentina Cavarum habita cum utriusque Juris Laurea dabatur Georg. Haloandro Spirkerman Orientali Frisio

Multæ causæ sunt propter quas Deo immortali laudes gratiasque agere convenit, doctissime Haloander. Nam si me pateris dicere, quæ novi de virtute et felicitate tua, dicam in hanc usque ætatem, in qua tu es, æqualis tui et popularis fere nullius vitam fuisse fortunatiorem. Tu in adolescentia, cujus viæ sunt adeo lubricæ, ut insistere his, aut ingredi sine casu aliquo illa vix possit, ita te gessisti, ut in reprehensionem aut vitium nullum incurreres, quo pietas, vel existimatio læderetur tua, quove excideres prorsus timore gratiaque divina; in hac fuisti, hanc invocasti, implorasti, tenuisti, hæc veluti manu duxit te, et conservavit in hunc usque diem semper. Et cum in eo primum eras ut deligeres certam rationem vitæ, eadem indicavit bonas literas, singularia dona Dei, quibus invigilares. His tu in Germania eductus excultusque, mox juris legumque studiis totum animum admovisti, nec satis habuisti, ea qualia essent in Germania prægustare, sed Galliæ etiam Antecessores, et Italiæ quid possint tentare libuit. Ego te Biturigis sæpe quanquam flagrantissimum servavi recitationibus mirabiliter incendi, nec ut te habuerint post Italicæ, ullum mihi de te inquirere curæ pretium fuit, cum non ambigerem, quin quas meliores offendisses in Italia, eæ quoque te inflammassent magis, ac tandem etiam perduxissent ad finem ipsum, quo studia referebas: ad peritiam summam utro malles munere fungi, vel docendi, vel reddendi juris. Cujus tamen ut priusquam specimen ederes, et præmia reposceres, referresque debita, quod ego bonum factum magnopere laudo, voluisti et Græciam videre genitricem literarum, omnium, et præcipuas insulas Mediterranei maris, Corcyram, Cephaleniam, Zacynthum, Cretam, Cyprum, ac inde etiam trajicere in Palæstinam, appulisti Joppen civitatem Palæstinæ antiquissimam, quo itur Hierosolymam, ad quam tu iter potissimum instituebas, et in qua perquam suave fuit sepulcrum videre Domini nostri Jesu Christi, et illa non longe natale solum ejusdem, et Cæsaream et plerasque alias Palæstinæ civitates, quo in itinere, ita omnia tibi prospere et feliciter evenere, ut parvo sumptu, et citra periculum tempestatum omnium et impressionum exsors, quibus cum mare, tum terra omnis illa infesta est nimis, Venetias unde solveras salvus, sospesque redires. Quis

non audiens facile credat divinum tibi numen præmonstrasse viam? Quis non ex eo argumentum ducat pietatis tuæ, ac pietati simul divinitus adjunctæ fortunæ? Porro, reverso in Italiam nihil aliud supererat, quam ut ageres cum Professoribus juris de emerito studiorum tuorum: at noluisti, et nondum patefacto in Galliam libero aditu propter infandos, innominalesque tumultus. Amamus te de isto animo: te servasti nobis quoad detumescentibus, paratisque rebus non convenire tutius posses. Quoad ut Deus obtulit, et convenisti mox et aliquandiu hic nobiscum commoratus, studiaque pristina tecum ipse recolens, hodie Collegio te nostro probandum dedisti; vix aperuisti os, vix, ut ita dixerim, frenum momordisti, et statim omnes intueri te, suscipere, quid admirari, laudare, doctoratus honore, eo quem detulerunt dignissimum judicare, dignissimum ornamentis solemnibus, quæ etiam, ut de manu nostra sumeres, concesserunt, pileo, annulo aureo, cingulo, cathedra, libro. Est profecto, ut dixi initio, quod Deo immortali ob hæc omnia grates agas, et donum etiam tantæ felicitatis ei go feras, voveasque in posterum, vitam, scilicet, mentemque puram, integram, castam, vitam similem superiori, mentem eam ipsam, quam gessisti ante. Debemus et nos ob hæc laudare Dominum, et tibi gratulari animo lætanti, amplexu etiam, aut si quo alio indicio adsimili significare, quam nos delectet virtus hæc, eruditio, dignitas, felicitasque tua. Vale Dilecte Deo. Gratia Dei nostri, et Domini Jesu Christi permaneat tecum semper.

Libri, ex quo hæc Oratio desumpta, hæc est inscriptio Hugon. Donelli Jurisc. Opuscula Postuma, et aliorum quædam ex Bibliotheca Scipionis Gentilis Jurisc. Hannoviæ typis Wechelianis apud Claudium Marnium, et hæredes Joannis Aubrii, 1604.

CONSULTATIO JACOBI CUJACII

PRO REGNO PORTUGALLIÆ.

EX BIBLIOTHECA PUTEANA.

Henrico Rege Portugalliæ vita decedente sine liberis, et sine agnatis, superstitibus tamen cognatis, qui scilicet per fœminas ei conjuncti sunt, puta Philippo Hispaniarum Rege Filio Sororis, et Rainutio Farnesio Nepote Fratris ex Filia Principe Parmæ; cum quæreretur uter potior esset in successione Regni, Philippus, an Rainutius; dicebam si legibus aut moribus Regni, de quo agitur etiam post mares fœminis, et cognatis, qui per fœminas conjunguntur, nec idem nomen, eamdem familiam, easdem imagines, eademve insignia habent, patet aditus ad successionem regni, Filio Sororis qui est 3. gradu potius, quam Nepoti Fratris ex Filia, qui sequentem gradum occupat, deferri successionem Quod si leges aut mores regni fœminas, et cognatos per fœminas non admittunt ad successionem, neutri eam deferri, et jus creandi vel confirmandi Regis finiendæque totius controversiæ proprie ad summum Pontificem redire, nisi Henricus Rex forte sibi, vel Rainutium, vel quem alium Principem testamento, vel inter vivos successorem adoptaverit, eamque adoptionem S. Pontifex confirmaverit, vocatis his quorum interest.

Hujus responsi tria sunt capita, quorum priore nihil certius, quia cum proximitatis jure eos, qui proprio nomine cognati appellantur, quales Henrico Regi sunt Filius Sororis, et Nepos Fratris ex Filia, ad successionem vocari constet, *l. avunculo, C. communia, de success.* et Henrico, de cujus successione quæritur, Filius Sororis gradu proximior sit, quam Nepos Fratris ex Filia, consequens est in successione ejus huic illum præferri. Idem Filius Sororis etiam potior est jure repræsentationis, ut vulgo loquimur, quod non habet Nepos Fratris, quia id tantum Filiis Fratrum datur ex Novella Justiniani, cum agitur de successione Patrui, vel Avunculi magni, et Henricus Philippo est Avunculus, Rainutio Patruus magnus, quia Matris Rainutii Patruus, *l. Jurisconsultus, §. patruus magnus, de gradib. affin. ff.* et utrique cognatus, non agnatus: ac merito Joannes nihil facit opinionem Pilei, qui sine lege, imo contra legem audet jus repræsentationis in ordine cognatorum ex transverso producere, etiam ad Nepotes Fratrum, ut Glossa notat recte ad *authenticam post fratres 2. C. de legit. hæred.*

2. Caput pertinet ad casum, quo fœminæ, et liberi earum, cognati scilicet ejus, de cujus successione agitur, non sint legitimi successores regni, deficientibus agnatis maribus, cui vix ac ne vix quidem putem esse locum in specie proposita; quia legem Salicam soli sibi vindicant Franci (vindicarunt etiam olim Angli) ne, ut in eorum legibus scriptum est, hæreditas a lancea transiret ad fusum, quod nomen jampridem receptum est, complecti non tantum fœminas, sed etiam per fœminas descendentes, ut et Jason probat in *l. Gallus, §. nunc, de lege Velleja, ff. de lib. et post. ex l. 1. §. hoc autem notandum in lib. Feudorum.* Sed Angli hodie alio Jure utuntur: Item quia nec Lotharingia unde origo est Regum Portugalliæ, ut Raphael Volaterranus, et Alphonsus Carthagena, et alii plerique Historici tradunt, legem Salicam, aut Salicæ similem ullam habet, et probabile est profectos e Lotharingia, Lotharingiæ, mores retinuisse: quæ tantum res in facto posita est, et amplius disquirenda his quorum interest.

Verum hoc posito, Cognatos non esse legitimos Successores Regni Portugalliæ, deficientibus agnatis: Respondi, jus creandi vel confirmandi Regis, finiendæque totius controversiæ redire ad S. Pontificem, quia invenio apud Rodericum Archiepiscopum Toletanum, qui Historiam condidit Hispaniæ ab Eugenio Papa III primum fuisse factum Portugalliæ Regem Alphonsum, qui cum tenuerat ante Ducatus titulo:

Pater vero ejus Henricus Comes Lotharingiæ, vel ut alii volunt, Guillelmus Baro Joinvillæ, titulo Comitatus et Beneficio Castiliæ Regis, quo tantum posteri ejus soluti sunt, ut Volaterranus scribit, et usus probavit. Itaque deficientibus posteris, qui regno possidendo legitimi sunt, quid restat quam ut res suæ origini reddatur, juxta id quod vulgo dicitur: Facile quamque rem ad suam originem redire et naturam, ut in *l. si unus*, *§. pactus ne peteret, in fin. ff. de pactis*, *can. ab exordio* 35. *distinct.* quod Panormitanus tradit in *cap. licet*, *de foro comp.* Origo est a S. Pontifice, cui etiam id regnum supradictum Alphonsum fecisse censuale Rodericus scribit. Ea igitur origo repetatur, cum defecerit gens, et familia Regia. A populo velim non repeti, quia primus suorum Regum pronuntiandorum auctor non fuit, licet post esse cœperit, Ferrando Rege mortuo, relicta tantum Filia, quæ nupserat Castiliæ Regi, cujus nomine maritus incubuit Regno, usque dum eum expulit Joannes filius naturalis Ferrandi, qui populi consentientibus suffragiis, in Regem electus est, ex quo sunt profecti, qui insecuti sunt Portugalliæ Reges, ut ejus rei testis locupletissimus *Baldus in Consil. LXXI.* 1. *part. Consil.* et si quis ab eo tempore hanc usurpationem populi magis spectari vult, ut pleraque usurpata contra leges et instituta majorum vim legis ad extremum obtinent, *l. injuriarum*, *ff. de injuriis*, *l.* 1. *§. ludi*, *ff. de extraord. cogn.* Aut igitur ad S. Pontificem, aut ad populum Regis creatio pertinet. Nec tantum ad populum; ita ut a quo primitus Regem accepit, ab eodem etiam quem sibi optaverit confirmari, non desideret; si quidem omni ex parte in ea re jure legeque agere velit.

Addidi 3. capite conditionem cautionemque, ut rei dirimendæ causa Henricus Rex ipse in filium adoptet, quem voluerit Principem sibi, vel testamento, vel inter vivos. Res non caret exemplis, cum alienis, tum nostris; sed aliquot nostra proponere satis erit. Qui Neapolitanum regnum sibi vindicarunt, quod et hodie successores eorum tenent, jure adoptionis nitebantur, quod Joanna Regina adoptasset sibi in locum Filii Alphonsum Tarraconensem Regem, qui eorum proavunculus erat, quamvis eam adoptionem non multo post Joanna Regina Alphonso subirata rescidisset: Henricus Pomeraniæ Dux a Margarita Regina Sveciæ de consilii sententia adoptatus in locum Filii, Sveciæ regnum consecutus est, quod in Svecia Krantzius scripsit. Annales quoque Galliæ testantur, Catharinam Filiam Caroli VI. Regis Franciæ ea lege in matrimonium fuisse collocatam Henrico V. Regi Angliæ, ut in familiam Franciæ Henricus adoptaretur, et si Carolo forte superstes esset, ut ei in regno succederet. Eodem exemplo dixi posse sibi Henricum Regem Portugalliæ in locum Filii, quem voluerit Principem adoptare, et confirmationem S. Pontificis exigi: ut si qua in re jure non facta videretur adoptio, ut puta si testamento, in quo jure directo adoptiones non fiunt; vel si quo alio vitio laboraret, id suppleret auctoritas S. Pontificis, ad quem etiam, ut dixi, hujus regni origo referenda est. Id quoque exegi ut in confirmanda adoptione vocentur hi, quorum interest adoptionem non confirmari, juxta *l. adoptio*, *et l. nam ita Divus*, *ff. de adopt.* quo scilicet sit major vis adoptionis confirmatæ, palam vocatis his, qui læderentur confirmatione ejusmodi, et æstimatis his, quæ contra dicerentur ab eisdem, ut et in alio casu censet esse servandum Trajanus in Epist. ad Plinium de Nicensib. ut et in omni æque servandum esse verum est, *l.* 1. *§. pœn. de Ventr. inspic et cap. exhibita*, *est. de Judiciis*.

EXTRAIT D' UNE LETRE DE MONSIEUR DE CUJAS
éscrite à Monsieur DU PUY, Conseiller du Roy en sa Cour de Parlement.

Monsieur, Sur la question que vous m' avez faite par vos dernieres, que c' est à dire Coemptionalis senex, *j' ay pris plaisir à vous faire ce petit mot de response, dautant que c' est un mot de nostre gibier, et que parlant en Jurisconsulte, quand on veut dire ou signifier un vieillard qui a desja le pied dans la fosse, on ne sçauroit mieux dire que de l' appeller*, Coemptionalem senem; *et il ne me souvient jamais de ce mot, qu' il ne me souvienne aussi de ce qui est* in l. 15. de fid. lib. interesse nonnunquam potius a sene manumitti, quam a juvene: nam et sic intererat hominis, ne diutius suppeditaret sumptus faciendis sacris defuncti, in coemptione familiæ adhiberi capularem senem. Morte enim coemptoris extinguebatur obligatio, vel imaginaria illa coemptio producebatur in hæredem. *Comme il est certain qu' on ne doit jamais estendre les fictions du Droict, ny rien de ce qui se fait* νόμου χάριν *et vous scavez quelle difference il y avoit*, inter hæredem et coemptorem familiæ: *l' un pouvoit estre tesmoin* ex testamento per æs et libram, *et l' autre non. Et Curius a grace quand il dit, que celuy n' advancera pas beaucoup qui vendra l' usufruit de soy* coemptionali seni, *dautant qu' il sera de peu de durée. Ie vous remercie bien fort du SC. Grec qu' il vous a pleu m' envoyer, et vous prie de continuer de nous ramasser par de là quelque bonne chose,*

qui serve à nous tirer tousjours de l' ignorance, en la quelle nous sommes encore bien avant; et m' entretenir aussi en la bonne grace de Monsieur Muret, au quel j' espere de bref éscrire plus amplement. Après cette paix il s' est rendu icy si grand nombre d' Escoliers, que pour leur satisfaire je n' ay pas du temps assez, et me semble que je ne suis plus à moy, si ce n' est quelque jour de Feste, quand il vient, auquel toutesfois et parmy mes leçons aussi je suis tousjours occupé après mes Paratitles sur le Code. Et à tant, Monsieur, je me recommanderay humblement à vostre bonne grace, et prieray Dieu vous donner la sienne tres-saincte. De Valence ce 10. *Decembre.*

Vostre serviteur, et meilleur amy, JAC. DE CUJAS.

A la marge est la presente. *Monsieur du Puy, il me semble que nos Livres disent,* emptorem familiæ, *et non,* coemptorem: *et ne me souvient d' avoir jamais leu,* coemptionem familiæ. *Vous qui avez plus leu et retenu que moy, pensez-y, et m' en advertissez,* aut etiam oraculum ipsum, id est Cujacium consule. *De Rome ce* 14. *d' Avril* 1571. Vostre serviteur, MURET.

EXTRAIT D' UNE AUTRE DU MESME AUCTEUR, du 12. Novembre 1588.

Monsieur, je me suis remis sur le Droict Canon, où il advient quelquefois que je soupire, ne me voyant en main vostre Taxe, ou comme Volaterran l' appelle, le Livre fiscal de Sa Sainteté. S' il vous plaisoit encores me le prester pour deux ou trois mois, vous me feriez un singulier plaisir, et je ne faudrois à vous le garder du feu et de l' eau, et rendre fidelement, aprés que j' avray achevé le 3. *des Decretales, sur lequel je suis, Je trouve parmy les Canons qu' il y en a qui sont pris,* ex gestis Romanorum Pontificum, *qui est non le Livre Pontifical de Damasus, mais de quelque autre, qui n' à mis que ce titre au Livre,* Gesta Romanorum Pontificum. *Je voudrois bien sçavoir de vous si l' avez jamais veu, s' il est imprime, ou non: et si Monsieur F. Pithou n' est encor de retour de son pais, qui en a un. Je vous prieray aussi de me prester le* Corpus Canonum, *imprimé à Mogunce; et disposez de tout ce qui est en ma puissance de la mesme façon et liberté que je fay du vostre. Sur ce, Monsieur, je me recommanderay tres-humblement à vostre bonne grace, et prieray Dieu vous donner la sienne tressaincte. De Bourges ce* 12. *de Nov.* 1588.

Vostre bien humble amy et affectionné serviteur, JAC. DE CUJAS.

EPISTOLÆ JACOBI CUJACII QUAS, AD BATISSERIUM scripsit, qui Institutiones versibus edidit.

Quarum autographum manuscriptum beneficio Illustrissimi D. JOANNIS DE PERRAULT, *in suprema rationum Parisiensi Curia Præsidi, est penes* CLAUDIUM MONGIN *Juris Professorem.*

CUJACIUS BATISSERIO SALUTEM.

Cum essem Augustæ Taurinorum, qui tum ibi erat Senator quidam Curiæ ejus civitatis, mihi ostendit librum, quem ipse curaverat suis sumptibus excudi: quo Institutiones juris in numeros redegerat; ostendit, inquam, mihi non etiam ejus legendi per otium bonam copiam fecit. Nec mihi quoque cura fuit ea de re eum compellare, quia nec meo genio prima specie carmina ejus arridebant. Tua placent valde. Tu quod Solo fecisse fertur, quod et de XII. tab. M. Tullius testatur, feliciter præstitisti, ut principia Juris, quæ Justinianus adolescentibus exposuit, si possint, tuo beneficio, habere in numerato, et facilius memoriæ infigere descripta ἐμμέτρως, quam καταλογάδην, quo nomine tibi gratulor vehementer: Vale Id. Novemb.

CUJACIUS BATISSERIO SALUTEM.

Memini jam me ad te scripsisse, cum me primum eadem de re appellares, qua de scripsisti nuper, mihi vehementer probari institutum tuum, probari numeros elegantes et lepidos, ad quos Institutiones redegisti. Et ad hæc cum agerem Augustæ Taurinorum, in manus meas incidisse similem operam, si conatum spectas, longe dissimilem, si successum, qui certe infelicissimus est, tuus tibi labor cessit perquam feliciter. Ergo perge, nec ante conquiescas, quam rem perduxeris ad exitum, et annitere denique ut brevi isto bono fruantur Juris studiosi, a quibus eo nomine magnam referas gratiam, Vale.

FINIS.

ALEXANDRI SCOT J. C.

TRACTATUS

De controversis Jacobi Cujacii sententiis, et singularibus, contra Joannem Bodinum, et alios ejus virtutis æmulos (1).

Composito toto Jacobi Cujacii Jurisconsulti, et præstantissimi et diligentissimi opere: duo mihi superesse videntur tractanda, quæ collectam summis laboribus famam et εὐδοξίαν, tanti viri minuere, aut verius reliqui temporis spem lectoribus, Reique publicæ possent adimere, opinio scilicet et obscuritas. Opinionem, quæ per hominum animos etiam de bonis viris pervaserit, ita discrimen existimationis parere, ut ejus commenta sola dies delere possit, et sciunt omnes, et rerum probat eventus: Nec raro studiosi a bonis auctoribus falsa licet opinione avocantur: Obscuritatis causam, si quæ in Cujacio est, non dictio, aut ordinis ulla immutatio, sed ipsa rei gravitas et brevitas contulerunt. Cum enim innumeros cerneret Juris interpretes, et forte plures quam foret Reipublicæ necessarium: id primum explicare conatus est, quod vel omnes fefellit, vel erat ab omnibus prætermissum: non tam igitur rudibus explicationes legum, quam doctis judicia, quædam prætermissorum, aut errorum suppeditare studuit, idque breviter, et succincte. *Brevis esse laboro obscurus fio.* Verum cum ad tractandum, et explicandum leges se convertisset: uti docendo, ita scribendo: nemo distinctior, nemo clarior, in optimo illo suo presso et composito dicendi genere. Adauxit forte difficultatem Græcorum frequentior usus, cujus linguæ ignoratio, et veteribus, priorisque sæculi Jurisconsultis non parum nocuit: et nostris etiam nocet plurimum. Sed hanc causam familiari Græcarum sententiarum versione, quæ in limine est cujusve voluminis, substulimus: in ipso opere quicquam nisi Cujacianum inserere, nefas duxi. Reliquum igitur mei esse muneris existimavi, etiam hac in parte defuncto feliciter præceptori meo succurrere. Brevitas obscuritasque uberiori rerum explicatione tollenda est, et eam auctor ipse, *si fata dedissent,* tollere meditabatur. Multa discretis locis explicavit uberrime: cætera deinceps explicaturus Nos igitur ab auctore explicata indicabimus, cætera ex auctoris mente, (modo prius de opinione) persequemur: opinionem de Cujacio non dico iniquam, (cum ingenii ejus vires etiam inimicissimi prædicent) sed obscuriorem duo pepererunt, invidia æqualium, et quorumdam stilus malignior: aliorum vero, vel severior, vel diligentior in scribendo calamus. Æquales enim, quos nactus est cum Duarenum præsertim, tum alios præstantes viros) cum Cujacium excellente opinione evolasse, seque relictos sensissent: non præstantiam modo dignitatis, et fortunæ, sed etiam æquabilitatem communis juris ægre tulerunt, ægritudini successit invidentia, cujus esse omnium acerrimum motum dixit, et recte Tullius. Verum nihil jam habet Cujacius quod offensione invidiæ deperdat. *Mors enim*, dixit orator, *cum extinxit invidiam, res gestæ æterna nominis gloria nituntur.* Neque etiam scribentium malevolentia, aut severitas egere mea videtur industria. Excellentium enim hominum virtus ad imitationem etiam sua sponte rapere solet; nec tanti viri laboribus et periculis parta dignitas, insolentia forte vix sani aliquando hominis, aut communi, et pervagato mortalium vitio minui potest: Ille certe feliciter cessit: nobis tamen credo conandum, ne qui auctorem suum fefellit errore, vel fastidium, præcipites etiam rapiat posteriores. Hæc jam cura sit. Qui igitur singularem hujus viri doctrinam sectati sunt, in tres videntur ordines statuendi: Alii enim insita sibi ab adolescentia con-

(1) *Alexander Scot J. C. Auctor hujus Tractatus, fuit unus ex auditoribus Jacobi Cujacii; qui nedum pro Præceptore suo (et quidem jure merito) pugnam iniit contra varios ejus virtutis æmulos; sed et diligentiam præstitit Collectioni ejusdem Cujacii Operum, in edictione præsertim Lugdunensi anni* 1614., *unde Tractatus hic depromptus est. Aptissimam insuper versionem, seu interpretationem Græcarum sententiarum ad mentem Cujacii in unoquoque Commentario conspersarum, adhibuit ac præfecit in limine singulorum Voluminum. Sicque in edit.* **Neap.** *anni* 1722. *satis feliciter peractum inspicitur, quod in cæteris vetustioribus editionibus omnino desideratur.*

suetudine reprehendendi, in Cujacium irruerunt: Alii novitatis admiratione, cum non prius explicata, vel animadversa tradi viderent, eum novitatis insimulaverunt, et quasi rerum novarum causas diligentius perquireret, reprehenderunt. Alii denique controversarum sententiarum opinionem diversam, diverso sensu, diversaque ratione moti, sequentes vel verecundius, vel severius contrarias sententias agitant. Primi sola reprehensione, vel etiam propter malignitatem (uti loqui solet Cujacius) scutica digni: Secundi, sola sententiarum uberiori explicatione mitigandi sunt. Tertii denique, vel in probabili sua sententia relinquendi, vel si sectantur severius, rationibus sunt ad probabiliorem opinionem traducendi: Tria hæc nos conamur: Sed de primo hominum genere prius est agendum. In hoc primus et quasi princeps occurrit Joannes Bodinus, scriptor Gallicus, et non auditæ Reipub. inventor: et cujus malevolentiam jam multæ nationes imbiberunt. Hic dum nec sacris parcit nec profanis: et antiquos omnes scriptores, et præter cæteros Aristotelem uti novæ suæ Civitatis, et novorum Civium hostes lacerat: eodem etiam genio Cujacium persequitur. Quæ possent sacra contingere advertit Antonius Possenus, e Societate Jesu, vir prudens *lib.* 1. Bibliothecæ selectæ, *cap.* 26. in Cautione ad lib. de Rep. Joan. Bodin. in summa quid de ejus hominis ingenio existimare debeamus, in priori quadam Cautione monet his verbis: *Quod de ingenio scriptisque Bodini quæ multorum manibus teruntur, existimari potest, hoc eo magis scribendum est, quod rerum usus, variarumque in homine scientiarum species incautis sensim instillat, Catholicæ religionis oblivionem, ut mitissime loquar. Et vero etiam magis, quod non ita pridem commendati sunt Italice genti, versi ab interprete aliquot ejus libri tamquam viri, ut vocat, divinissimi.* Ubi plura ejus non modo falsa, sed periculosa, ne dicam venenosa etiam dogmata notat, et recenset. Fabius Albergatus, Italicæ genti traditam scriptionem Florentinus, Italico etiam idiomate refutavit: Civilis disciplinæ uti ejus gentis plerique vir doctus. Deliberavique diu ex ejus sententia, An Bodinum (qui se omnium gentium, et nationum consensu jam multis sæculis probatæ, et doctrinæ, et receptæ solus opposuit, et cujus omnes in pertractandis artibus, et scientiis subtilitatem hactenus mirati sunt, solus evertere et reprehendere nixus est) non tam refutatione, quam miseratione dignum dimitterem: constitui tandem, quod et in politicis fecit Albergatus: ne relictis sanioribus cibis novarum semper rerum avidus humanus animus fungos ejus appetat: etiam ad ea quæ rem nostram tangunt, respondere.

CAP. I.

De definitione magistratus, et an plures ejusdem rei tradi possint definitiones.

Bodinus lib. 3. Reip. cap. 2. quam ego vere soleo vocare Rempublicam, (quia ex publico desumpta est, licet Reip. perniciosa) sic disserit: Cujacius, præter definitionen (magistratus) Aristot. tres allaturum se spopondit; sic enim ille: *Magistratus*, iniquit, *est persona publica, quæ jurisdictioni præest: vel quæ pro tribunali jus dicit. vel quæ jurisdictionem, ac judicium publicum habet. Ista quidem ratione quatuor futuræ sunt unius, et ejusdem rei definitiones: quo nihil est a Dialecticorum præceptis, ac doctrina, atque adeo ab ipsa natura magis alienum, quæ non patitur unius rei plures una definitiones esse:* Subtilis dialecticus hæc ex Aristotele subtiliter: qui sexto lib. Top. quem ille citat, et cap. 3. Definitionum naturam explicans, cum propter scientiam tradi rerum definitiones concludat, sic statuit. φανερὸν οὖν ὅτι μὴ διὰ τούτων ὁριζόμενος οὐχ ὥρισται. εἰ γὰρ ὥρισται πλείους ἔσονται τοῦ αὐτοῦ ὁρισμοί. δουλον γὰρ ὅτι καὶ ὁ διὰ προτερων, καὶ γνωριμωτέρων, ἔτι βέλτιον ὥρισται. ὥστε ἀμφότεροι ἂν εἴησαν ὅροι τοῦ αυτοῦ. καὶ δὲ τοῦτον οὐ δοκεῖ· ἑκαστῶν γὰρ ὄντων ἓν ἐστὶ τὸ εἶναι, ὅπερ ἐστιν, εἰ πλείους ἔσονται τοῦ αὐτοῦ ὁρισμοί. τῆς αυτὸν ἔσται τῷ ὁριζομένῳ τὸ εἶναι ὅπερ καθ' εκατερον τῶν ὁρισμῶν. δηλοῦται. *Manifestum enim* (inquit Aristoteles) *qui per hæc* (notiora scilicet) *non definiverit, non definiet. Si enim definiat, plures erunt ejusdem rei definitiones. Certum enim quod qui per priora et notiora, etiam melius definiet. Sic ambæ erunt ejusdem rei definitiones, quod non ita videtur. Cujusque enim rei una est natura qua consistit: At si plures ejusdem rei fuerint definitiones, eadem erit rei natura, quæ utraque definitione explicatur.* Negat ne hoc loco Aristoteles unius rei omnino tradi plures definitiones: an vero plures ab anteriori? Definitiones propter scientiam inventæ sunt, quæ etiam a posteriori datur: estque Demonstratio (cujus definitio semper medium est) ex posteriori. Datur igitur et definitio a posteriori: et plures igitur ejusdem rei definitiones. At enim eæ dicet non naturam rei enodabunt, sed illustrabunt tantum: hoc certe in Logicorum principiis aberranti Bodino darem, subtili philosopho, Aristotelisve interpreti non darem. Siquidem Metaphysicus, aut Physicus adeo utraque definitione etiam naturam rei (diversa licet via) explicari concedet definitionum naturam si penitius ex Aristotelis Analyticis, quarto aut duodecimo μετὰ τὰ φύσικα perquisisset, non eo definitio-

nes a descriptionibus abesse, quod illæ genere constant et differentia ; hæ vero non : sed hoc potissimum, quod hæ ad qualemcumque rei cognitionem: illæ vero ad scientiam, sive ea sit a priore sive posteriori ducant statim (quo erat acuto ingenio) perspexisset. Unde recte loco per ipsum Bodinum citato concludit Aristoteles, non ex iis quæ singulis, sed ἐκ τῶν ἑκάστοις γνωριμωτέρων τὸν ὁρισμὸν ποιεῖσθαι χρῆ. *Ex omnibus notioribus rem definiendam esse*. Non ergo in eo deliquit Cujacius, quod non essentiam, sed scientiam magistratus traditurus, plures ejus definitiones constituerit: quod et ante ipsum fecit Aristoteles. Imo etiam per singulas causas rem definiri posse a priori tradit Aristoteles primo Posteriorum Analyticorum: definitionesque eas inter se comparat. Non ergo una tantum, sed quatuor tradi possunt ejusdem rei definitiones a priori. Modo tamen in unam junctæ, aut unam efficiant, aut una accuratissima Methaphysica eas quatuor contineat. Sed forte cum Aristotele aget benignius, quem etiam eodem loco docuit Græce loqui. Quis unquam Græcorum ἀρχεῖν, dixit, ἐπιτάττειν? Ante Bodinum certe nemo. νόμος ἐπιτάττειν. *Lex statuit apud* Platonem, ἐπὶ ἀττῳ μὴ κλέπτειν *statuo non furari* dixit Xenophon; sed decepit Lexicon Vulgare. Non tam magistratum, quam principatum definit Arist. lib. 4. Politic. plerisque locis. Sed qui Magistratum a nemine dicit recte definitum in nova sua Rep. novum etiam statuit magistratum lib. 3. cap. 3. *Magistratus*, inquit, *est Officialis, qui publicum imperium habet*. Genus est hujus definitionis *officialis*, quem initio secundi capitis ita definit. *Officialis est publica persona, quæ munus habet lege definitum*. Statimque tertio capite adscribit. *Officialem genus esse diximus personarum publicarum, quæ munus ordinarium lege definitum habent:* qui modo Officialem esse voluit genus, speciem jam statuit. Imo Magistratum per suam speciem describit: Idipsum ergo quod ante me Albergatus cujus ego opere perillustris et Domini mei Horatii Caponii, Episcopi Carpentoracti officio usus sum) hic affirmo: tam acute Arisiotelomastygem, ea definiendo, dividendoque distinxisse, in quibus non modo Sigonium, Goveanum, Cujacium, Cruchium, præclara Galliarum Italiæque lumina: sed omnium qui unquam exstiterunt phylosophorum principes ignorantiæ imperitiæque arguit, ut ne ipsa quidem confusio rerumque prima moles permixtis iterum naturis, specierum generumque obducta ut primum facies, discordantius quicquam posset effingere. Hæc abscondita, et de Magistratibus inaudita, prioribus sæculis prodidit Bodinus. Sed nos ad alia.

C A P. II.

De fatalibus, et eorum nuncupatione, ex eodem Bodino.

Idem ipse Bodinus ponendi callidissimus, eodem lib. 3. cap. 6. sic scribit: *Sed quæri potest an magistratus suam sen tentiam, a qua provocatum est exequi possit, post stata tempora, quæ Nostri fatalia vocant, ab inveterato eorum errore, qui libros Codicis Justiniani, et Græcorum leges* νεαράς novellas *latinas fecerunt, in quibus pro* κυρίας ἡμέρας *legerent* κηρίας ἡμέρας, *qui dies in Leg. XII. stati appellatur, ut in hac lege* SI STATUS DIES CUM HOSTE, *idest, cum Peregrino: eodem sensu a M. Tullio* κύρια δόγματα *decreta philosophorum certa ac rata vocantur. Nec vero latinorum quisquam aut Græcorum,* κυρίας ἡμέρας, κηρίας, *aut fatales appellavit. Jurisconsulti sæpe dies sessionum a continuis diebus sejunxerant: quod si quid intra certum tempus a magistratu fieri jubebatur, statutum tempus, et edictum peremptorium J. C. vocant. cum vero tempus quo lis terminari debeat, lapsum fuerit, litem mori, nos instantiam perimi dicimus; antea vero litem vivere. Sed Jurisconsultorum nemo, fatalem diem, aut fatalia tempora usurpavit: omnis error ab unius litteræ* υ *in* η *derivatur; nam cum verbo* κὴρ *seu* קיר, *quo Græci, æque ac hebræi fatum significarent, necesse fuit* κυρέαν ἡμέραν *fatalem diem interpretari. Demosthenes sæpe* κυρίαν *vocat, quod latini statum diem, nostra praxi præfixum appellamus: Sic enim Demosthenes contra Midiam* ἐςὶ ἧκεν ἡ κυρία τῶν νόμου. *Item contra Stephanum* κηρίαν ἔγγραψαι, *interdum etiam,* ἡμέραν διαμετρημένην, *ad Nicostratum. juniores Græci* ἡμήραν ἐμπρόθεσμον, *et* ὡρισμένην *nusquam tamen* κυρίαν *appellarunt. Synesius quidem Pontifex, vitæ postremum diem* κυρίαν *metaphorice appellavit; ne* κηρίαν *diceret verbum a Christianis hominibus, et vera religione alienum. Verius igitur ac melius pro fatalibus appellationum diebus, statuta tempora dicamus, sic enim Jurisconsultus vocat*. Hucusque felix illud Bodini fatum produxit appellationum fatalia. Cujacius, naturali sua, et solita modestia, qui nunquam sponte in quenquam stylum acuit, ad hæc suppres-o Bodini nomine sic paucis respondet lib. 18. Observat. cap. 38. *Misereor ejus qui petito ex vulgaribus lexicis ignavo subsidio, nulla necessitate probandi coactus,* κυρίας *rectius esse probat, quam* κηρίαν; *ac proinde laborat in corrigendo mendo nec quicquam, quod nusquam est, nec potuit admitti in vertendo, si forte illi credere dignum est, in latinum ser onem C.*

Just., *Theod.*, *Hermog. ab his quos comminiscitur illos Codices vertisse in linguam latinam. Nam ut cætera, quæ per quam verterunt bene, probant si peritissimi fuerunt linguæ Græcæ nunquam κηρίας pro fatalibus accepissent.* Et ad l. 1. de Temp. et repar. appell. clarius. *Deinde ponit dies fatales appellari Græce κηρίας per η παρὰ τῶν κῆρα quo nomine significatur fatum : quod nemo unquam probavit. Nam a nomine κὴρ quod significat fatum, dicunt κῆρας, aut καιρίας non κηρίας*, Dionysius Gothofredus in annotationibus ad Novell. 49. parum a Cujacio dissentire putat Bodinum. Ego vero penitus video discordes. Primum enim ex versione Codicis nasci potuisse hunc errorem negat fortiter Cujacius: imo et Codicem quem habemus ex Græco fuisse conversum, merum esse dicit somnium : nec ejus conjecturæ ulla recta ratio assignari potest, aut de eo ante Bodinum ullus unquam concitavit. Sed conjectanti credatur, in quo exemplari legit κηρία? in quo manuscripto? Græci (inquit) pro κυρίας legerunt κηρίας. Quasi vero patrii sermonis doctissimi usitatas voces ab exoletis non discreverant : aut usitatarum non agnoverunt rectos usus : κυρία usitatum nomen, et inter cætera statutum diem significat κήριος : item in oratione soluta, non fatale, sed favum mellis. a κηρὸς οὖ, *cera* significat, aut cellulam in qua apes mellificant. Vel Dioscoridi tumorem in cute excrescentem. Exempla in suo thesauro plura adfert Stephanus : pro fatali non invenitur inter solutæ orationis scriptores : nec a κὴρ quod fatum est deducitur. Detur tamen Bodino antiquitatis vestigatori, uti ἀ'κήριος, in poetarum versibus scriptum est, pro immortalis ἄνοσος ἀ'θάνατος etiam et κήριος itidem reperiri, quod etiam mortalis : non tam a κὴρ fatum, seu potius *malum fatum*, quam κοῦροι id est, Parca deducetur : unde Eustathius Ιλιαδ. μ. ἀκήριοι interpretatur ἀ'β. λαβεῖς idest illæsi. Vel a κηραίνω, quod est *perimo*, *lædo*, *noceo* : eruntque κηρίαι ἡμέραι, si ita scriptum fuisset, quod neque credidit Cujacius, nec credendum est, dies peremptoriæ seu quibus lites perimuntur. Sed integra ne sunt in jure omnia, an vero aliquis hic latet error, nec amplius Græcorum errore decepti fatales dies nuncupabimus? Certe si qui Ciceronis auctoritate tam est usus constanter, cum κύρια δόγματα philosophorum vertit etiam ad eundem iterum divertisset lib. 1. de Divin. num. 125. quo est a nobis dissectus, fati hanc descriptionem invenisset. *Fatum autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, idest, ordinem seriemque causarum, cum causa causæ nexa rem ex se gignat.* Non igitur in deteriorem partem, fatum accipitur, ut a Græcis κὴρ, quod et pluribus probat Stephanus: sed fatum dicitur quod destinatum et constitutum est, ut veniat, ut ipse fui interpres M. Tullius de fato, et fatalis necessitas, fatalis casus, dies fatalis etc. *tam enim*, (inquit Cicero de fato num. 30.) *fatale est medicum adhibere, quam convalescere*, nunquid hoc loco fatale est constitutum? quid ergo periculi si latini homines dixerint latine dies fatales, qui essent terminandis litibus constituti, et ita sine errore κυρίας ἡμέρας vocaverint?

CAP. III.

De ætatibus ædificiorum, et eorum æstimatione, contra eundem.

Lib. 4. Reip. cap. 2. dum quærit Bodinus, an rerum publicarum conversiones, ex ædificiorum ætatibus liceat metiri : Hæc habet, *Legibus quidem cavetur ædium exustarum æstimationem ab ætatibus fieri oportere : Sic enim in exemplari Hetruscorum legitur : tametsi Cujacius antiquarum lectionum diligentissimus interpres eorum sectam sequitur, qui* QUANTITATIBUS, *legendum putant. Sed hac ratione marmoreas ædes augustissimas, vilius æstimari oporteret, capacissimis horreis, luto, ac materia putri constructis. At Vitruvius, et architecti omnes ex ædium exustarum ætatibus cui si parietes lateritii fuerint, hos enim Plinius æternos, si ad perpendiculum ~~erigantur~~, appellavit, accepti damni æstimationem inire solent.* Primo hoc loco videndum quid statuerit Cujacius, deinde quam Vitruvius æstimationem esse voluerit : Cujacii mens ex lib. 6. observ. cap. 3. (quem etiam locum indicare videtur Bodinus) colligitur. *Alia est*, inquit, *ætatis significatio in l. domus*, *ff. de legat*, 1. *Ædificiorum ætatibus æstimatis, idest, amplitudine, et magnitudine, ut in Evangelio D. Matthæi*, ἐπὶ τὴν ἡλικίαν *ad etatem, idest, ad magnitudinem corporis, Euseb. lib. 4. de vita Constantini*, σωμάτων θ' ἡλικίαν, τὸ πλεῖον ὑπερβάλλοντα μεγέθη, *et alio loco* μέτρον ἀνδρὸς ἡλικία. *Corporum ætates communi granditate excedentem, mensura hominis ætas*. Non ergo QUANTITATIBUS legendum dixit Cujacius, nec ullam hujusmodi sectam sequitur: non abnegat in quibusdam libris legi QUANTITATIBUS. Lectionem tamen non probat in letionibus ad legem domus lib. 9. responsor. Papin. His verbis, pro *ætatibus, quod est rectissimum, habent quantitatibus Codices quidam, in quibus scilicet glossa subiit locum vocabuli huic rei proprie accommodati, quo usus est Papinianus*. Tantum ergo abest, ut hujusmodi ullam sectam probet, ut mere dixerit glossema : Sed hinc concludit subtiliter Bod. *Sed hac ratione marmoreas ædes augustissimas vilius æstimari oporteret, capacibus horreis, luto ac materia putri constructis* : Mathematico certe quantitatem a subjecta substantia, cæterisque accidentibus discernente di-

gua conclusio: et in aliis reprehensus, hactenus harmonicæ Reipublicæ dignus evadit Magister, sic concludit. Quantitatum ratio in æstimandis ædibus habenda, qualitates igitur negligendæ: Docto satisfaciet quod ab eodem Cujacio lib. 18. observ. cap. 38. scriptum est; sed ne decipiantur rudiores accedat quod ad prædictam legem commentatus est. Nam, ut Græci ἡλικίαν sumunt non tantum ἀπὸ τοῦ χρόνου sed etiam ἀπὸ τοῦ μεγέθους καὶ μήκους, ut grammatici docent, *non solum a tempore, sed etiam magnitudine, et longitudine.* Ita proculdubio latini *ætatem* accipiunt etiam pro quantitate, mensura, magnitudine corporis cujusque. Hoc ergo vult Papinianus, sumptuum factorum in restituendis ædibus rationem haberi pro modo, sive mensura ædificiorum, quæ restaurata sunt: qualiter scilicet se ædificiat habent, qualive materia constructa sunt: nec enim unquam quantitas spectatur sola sine qualitate, et iis sumptibus ab hærede retentis sive deductis, nova ædificia fideicommissario Præstari. Physica igitur est hæc ædium æstimatio, et quantitati juncta qualitas, etiam ubi, et quando: id notat Hesychio vox ἡλικία quam sic interpretatur μέγεθος τοῦ σώματος καὶ μέτρον τι, *magnitudo corporis, et mensura quædam.* Etiam prima sua significatione ab ἥλικος quantus quantitatem notat; sed Bodino in perquirendis Græcæ linguæ proprietatibus diligentior, Stephanus, aut si quis alter Thesauri Auctor, suppeditet exempla. Sed forte uti in multis, etiam et hac voce Latio est Græcia ditior. Nec idem apud latinos authores ætas significabit. Ad Ciceronem ergo ejus linguæ et patrem, et patronum recurramus hic 5. In Anton. num. 43. *His adolescens subvenit Reip. sed ætate multo robustior.* de Amicitia num. 76. *Omnino amicitiæ corroboratis jam confirmatisque, et ætatibus judicandæ sunt.* Et quod de ætatibus Virgilius, aliique poetæ non tam successionem futuri temporis, quam integrum seculi spatium notat. Sed addit Cujacius, quod non advertit Bodinus: hoc loco ætatem ædificiorum accipi pro ætate statuque præsenti, non pro ea ætate: eove statu, quo in futurum hæc ædificia duratura sunt. *Nam in jure* inquit, *præsentia rerum pretia spectamus, non quæ futura sunt olim, ut l. 3. §. Divi D. de jure fisc. l. 2. Cod. de patr. qui fil. distrax. et multo minus ea pretia, quæ futura sunt spectamus, si non spectamus præterita. Præterita enim sunt certa, futura incerta.* Nec hac in re communem Doctorum interpretationem, (quod plerumque insimulat Bodinus) aspernatur Cujacius. Sic enim ad hanc legem Bartol. Certe æstimatur quantum modo valet ædificium, non quantum expendit hæres. Idem Baldus, Imola, cæterique omnes. Sed Vitruvio architecturæ perito nititur Bodinus, ex cujus lib. 2. cap. 8. etiam hæc verba in ora libri citantur. *Non enim quæ sunt molli cæmento 4. de Rep. cap. 2.* subtili sacie venustatis, non ea esse possunt in vetustatem non ruinose itaque cum arbitri communium parietum sumuntur non æstimant eos quanti facti fuerunt: sed cum ex tabulis inveniunt eorum locationes, pretio præteritorum annorum singulorum deducunt octuagesimas: et ita ex reliqua summa partem reddi jubent pro iis parietibus, sententiamque pronunciant eos non posse plus quam annos octuaginta durare. Sed ex verbis Vitruvii apparet, nihil ad collapsum, aut incensum, et iterum refectum ædificium: sed ad communis stantisque parietis communi dividundo datis arbitris referri, uti et ipse in Observat. notat Cujacius: verum nec sensus quidem proderit Bodino: Nec enim statuit lex sumptuum rationem haberi, adamussim æstimatis quantitatibus ædificiorum, sed etiam boni viri arbitratu; quæ verba multa requirunt: ut puta deducto veterum ædificiorum, deducto etiam ruderum pretio, id tantum æstimetur, quo amplius constat restitutio ædificiorum. Imo quod etiam addit Vitruvius, *pro qualitate structuræ, sumptus, vel pluris, vel minoris æstimentur: et lateritia quidem structura etc.* Est ergo hic Vitruvii animus idem qui Papiniani, sub diversa tamen specie, non genus structuræ, non perpetuitatem ædificiorum, sed quantitatem, et mensuram spectandam, quam Græci ἡλικίαν, Latini ætatem vocant: Sed ita tamen ut etiam qualitatis ratio aliqua habeatur: quod ad eundem Vitruvii locum ita fatetur Cujacius. *Sed si anno primo quo sumpti sunt arbitri communi dividundo, ineatur sumptus æstimatio, deducatur sumptus pars octuagesima, si anno secundo, duæ octuagesimæ, si anno tertio, tres: si quarto, quatuor, et sic deinceps quoad perventum sit ad annum octuagesimum, quo structura cæmentitia nullo est in pretio. Et hæc etiam quæ ille auctor prodidit non specie proposita, esse spectanda non nego; quis sanus, et siccus id negaret?* Sed in eo ponenda differentia, quod Vitruvii vetus ædificium spectet, quo consumpto, etiam ejus pretium consumitur: Papinianus non vetus consumptumque ædificium, sed refectum, quod eædem ædes esse intelligitur (*l. servitutes, §. si sublatum, D. de servit. urb. præd. l. Paulus, §. domus, et l. ult. D. de pignorib.*) quod ex fideicommisso restituendum est, intuetur, præsentisque ædificii pretium dicit æstimandum examinatis ætatibus.

C A P. IV.

An Consul apud Consulem manumittat.

Dum Joan. Bodinus de mutuis Magistratuum inter se officiis disserit, excusare nititur Ulpianum quod *l. un. de Offic. Consul.* dixerit Consulem apud Consulem manumittere: sunt enim hæc Bodini verba *nihil magistratus præsente collega imperare.*

aut decernere potest nisi aperte assentiatur, aut se imperio socii sponte subjiciat: sic enim Paulus scribit apud eum cui par imperium est manumitti non posse: neque pugnat Ulpiani dictum illud, Consulem apud Consulem manumittere posse, quod quidem intelligi debet de Consule, quo die fasces ac imperandi jus habet. Sint primum hujus controversiæ fundamentum ipsa Ulpiani verba: hæc enim sunt: *Consules apud se servos suos manumittere posse, nulla dubitatio est: Sed si evenerit, ut minor viginti annis Consul sit, apud se manumittere non potest: cum ipse sit qui ex Senatusconsulto consilii causam examinat, apud collegam vero, causa probata, potest.* Nunquid hoc loco Consulem apud Consulem manumittere dicit Ulpianus? nibil minus: apud Consulem collegam causa probata, dicit posse manumittere non autem apud collegam manumittere. Imo Consulem minorem viginti annis non apud collegam, sed apud se manumittere affirmavit idem Ulpianus: *l. 2. de Offic. Consul.* quæ est inserta *l. si Rogatus de manum. vindic.* suntque ejus hæc verba: *Consul apud se poterit manumittere, etiamsi evenit, ut minor annis viginti sit:* Ulpianusne sui an vero Bodinus felicior interpres? Sed defensionem Ulpiani videamus, quam ex Festo meditatus est Bodinus. *Quod quidem intelligi debet de Consule, quo die fasces, ac imperandi jus habet.* Affirmat Ulpianus causam apud collegam probandam cum Consul minor est: Bodinus: cum collega fasces: et imperandi jus habet: si Imperium habent alternum, collegæ non sunt. Non vidit, quæ de alterno fratrum regno scripsit Statius poeta.

Hæc inter fratres pietas erat: hæc mora pugnæ
Sola, nec in regem perduratura secundum.

In regno verum, *nusquam par stare caput.* Aspera ne illa populi Romani sors, *hic imperat, ille minatur?* Certe quod de fascibus alternatis scribit Festus, non ad imperandi jus alternum referendum est, sed ne nimia Consulum prærogativa populus a Consulari imperio crescente discederet, a primis est Consulibus constitutum. Quod his verbis clare Dionys. Halicarnas. lib. 5. antiq. Roman. sub initio, ὡς δὲ κατεςήσαντες ταῦτα, δείσαντες, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μὴ δόξα τοῖς πολλοῖς ἐγγένηται περὶ τῆς καινῆς πολιτείας οὐκ ἀληθής, ὅτι δύο βασιλεῖς κύριοι γεγόνασι τῆς πόλεως ἀνθ' ἑνός, ἑκατέρου τῶν ὑπάτων τοὺς δώδεκα πελέκεις ἔχοντος, ὥσπερ εἶχον οἱ βασιλεῖς. ἐγνώκασι τὸ δέος ἀφελεῖν τῶν πολιτῶν, καὶ τῆς ἐξουσίας μειῶσαι τὸν φθόνον τοῦ μὲν ἑτέρου τῶν ὑπάτων, τοὺς δώδεκα κατατάξαντες ἡγεῖσθαι πελέκεις, τοῦ δὲ ἑτέρου δώδεκα ὑπηρέτας ῥάβδους ἔχοντας μόνον. ὡς δέ τινες ἱςοροῦσι, καὶ κορύνας. γίνεσθαι δὲ τῶν πελέκεων τὴν παράληψιν ἐκ περιτροπῆς, ἕνα μῆνα κατέχοντας αὐτοὺς παραλλὰξ ἑκατέρου. τοῦτο δὲ τὸ πολίτευμα κατασςησάμενοι πρόθυμον ἐποίησαν εἰς τὴν διαμονὴν τῶν πραγμάτων τὸν δημότην καὶ τάπεινον ὄχλον. καὶ ἀλλὰ τούτοις παραπλήσια οὐκ ὀλίγα. *His* (inquit) *constitutis veriti ut mihi videtur, ne opinio invalesceret in populo innovatæ Reipublicæ non vera, quod duo Reges pro uno facti sunt urbis domini, cum uterque Consul duodecim secures habeat, uti antea Reges habebant: judicarunt, metum populo adimere, et potestatis minuere invidiam: Constituentes alteri Consulum duodecim præferri secures, alterum præcederent duodecim lictores fasces tantum ferentes, et uti scribunt non nulli etiam furcas: fierique securium singulis mensibus commutationem ad invicem inter collegas.* Non ergo imperium, sed insignia tantum commutabant Consules: et recte Paulus *l. An apud, de manum. Vind. An apud se manumittere possit is, qui consilium præbeat sæpe quæsitum est: ego cum meminissem, Javolenum Præceptorem meum, et in Africa, et in Syria servos suos manumisisse, cum consilium præberet, exemplum ejus secutus, et in prætura, et in Consulatu meo, quosdam ex servis meis vindicta liberavi.* Et docet Paulus, prætorem, vel Consulem minorem viginti annis. Cum Consilium præbet, manumittere volentibus, etiam apud se servum suum manumittere posse, de Consilii, et collegæ sui sententia, et id præceptorem suum, et in Syria, et in Africa præstitisse. Statuendum ergo: causa probata apud collegam, et apud Consilium, minorem viginti annis servum apud se manumittere posse: causam apud se probare non posse, ne in re sua sit Judex: At manumittere apud se potest, quoniam dominus est: cum et privatus detracto magistratu manumittere servum suum possit. Ita recte scribit idem Cujac. lib. 7. Observat. cap. 17. *Et omnino sicut per procuratorem non fit manumissio, l. 3. Cod. de Man. Vin. quod nemo alieno nomine lege agere possit, causa tamen probatur recte per procuratorem*, l. etiam §. absens ff. eod. *Ita vero apud collegam non manumittimus, sed causam probamus etc.*

CAP. V.

Quid sit legis actio, et an eam habeat legatus Proconsulis nomine alieno.

Scribit iterum Bodinus lib. 1. de Rep. cap. 8. in hæc verba. *Et quemadmodum Magistratus, qui legato jurisdictionem ita mandavit, ut nihil omnino retinere, aut agere videatur: non tamen in legato imperandi prohibendique potestas, aut legis actio inest, sed in ipso magistratu: quod si*

præter mandatum quid agat imperetur : nihil agitur, nisi ratum habeat, qui mandavit: quem locum in adoptandis alienis diligens, ex animad. rub. lib. 1. cap. 21. in suam rempublicam traduxit uti suum citatis etiam in ora libri *l. nec adoptare, de offic. Procons. l. et quia, et l. solet, ff. de jurisdict.* et ex his efficere molitur legatum non habere legis actionem suo nomine, habere tamen alieno. Primum ergo videndum, quæ legis actiones dicantur: deinde an alieno nomine dari possint legis actiones. Et actus legitimos converti inter se, nec minus complecti legis actiones, quam actus legitimi nomen, satis docet ipse Cujac. lib. 28. quæst. Papin. ad leg. *Actus legitimi, de Reg. Jur.* Definitque esse Actus, qui in jure peraguntur solemnibus verbis, et solemni ritu : et certo numero in eadem lege expresso circumscribit. De quibus recte Boetius, *Hos solos actus ausim vocare legitimos et legis actiones, quos invenio ita appellari : non ausim alios adjicere, alioquin unum si super adjicerem, sane paulatim adjicerem omnes, ut omnes inducunt, qui scribunt, actum legitimum esse procuratoris dationem, quam constat fieri nudis verbis, et mancipationem testamenti, et stipulationem, ergo et omnem contractum : quia ea est conclusio omnium contractuum.* Ad hæc : legis actiones, nec diem, nec conditionem recipiunt expressam. Nec etiam quod secundo dicendum per procuratorem, nisi remediis quibusdam succurratur possunt exerceri, de quibus fuse ea lege Cujacius, (nec an actiones quibus inter se homines decertant ex duodecim tabulis legis actiones jam censeantur de certo, *ex l. Necessarium, §. Deinde ex his legib. de orig. jur.*) periculosum certe a lege designatis ullas adjungere: hoc tamen certum, etiam antiquo jure neminem per procuratorem lege, sine jure legitimo agere potuisse, nisi pro populo, pro libertate, et tutela, quod notat regula juris, *l. nemo de reg. Jur. Nemo*, inquit, *alieno nomine lege agere potest.* Et cum lege agere commune sit reorum, et magistratuum, neutrique agant per mandatarium recte Martianus *l. 2. et 3. de Off. Proc.* magistratum non posse lege agere per eum, cui mandavit jurisdictionem : legatum igitur proconsulis non habere legis actiones solemnes respondit Jurisconsul. non suo nomine, cum non habeat eam jurisdictionem, *l. 3. de Offic. Procons.* nec etiam alieno, *l. nemo de Reg. jur.* Cur igitur Jo. Bodinus legatum legis actiones alieno nomine voluit exercere? Primo certe, cum Cujacio crediderim non satis acute legis actiones a cæteris judiciariis actibus discrevisse. Ad hæc : legatum omnem a Proconsule, a se nullam jurisdictionem habuisse, more aliorum delegatorum judicium, sibi persuasisse: Verum discernendæ sunt, legis, et Jurisdictionis actiones. Cum mandata igitur jurisdictione transeunt, quæ jurisdictionis sunt : non tamen legis actiones, quæ nec mandari possunt, nec in legatum Proconsulis ex mandato transit legis actio : quod enim habet magistratus a lege specialiter concessum alteri, uti merum imperium, quod ei lex dedit, alii mandare non potest, *l. 1. §. ult. de Offic. ejus.* Verum legatus Proconsulis, cum mandata jurisdictione non modo actus jurisdictionis, sed etiam legis actiones exercet ; alieno igitur nomine : non enim ex se, sed mandato sortitur imperium. Sed advertendum ante mandatam jurisdictionem, *l. 13. de Offic. Proc.* respondisse Pomponium, legatum proconsulis non habere quicquam proprium : mandata tamen jurisdictione habere, notatur. Nec enim a Proconsule, a quo mandatam suscipit jurisdictionem, sed Senatusconsulto datur legatus, ut acute *Cujac. lib. 7. Observ. c. 21.* et ideo ad *l. si quid erit, de Offic. Procons.* contendunt Græci interpretes, legatum ex lege propriam jurisdictionem habere, non prorsus ex mandato : ita tamen ut eam ante mandatum non obtineat. Potest enim esse legatus sine mandato, utpote, quem Proconsuli dedit adjutorem Senatusconsultum, uti de Fontejo Servili legato scribit Appian. lib. Belli civil. Sed proconsul commodo suo mandat jurisdictionem, quod etiam ex *l. 2. ff. quis, et a quo,* convincitur quæ a legato Proconsulem appellari docet, quod ex *l. 1. ejusdem titul.* fieret frustra, nisi quid proprium haberet. Multa igitur etiam ex lege habet legatus : habet enim jus dandi tutoris ex oratione Divi Marci *l. 1. ff. de tutor.* Constitutione Severi, et Anton. cognoscit de suspectis tutoribus, quod uti pleraque alia in favorem pupillorum introductum est, *l. 10. §. ult de test. tut. l. 3. §. præterea, de suspect. tut. l. 1. §. ult. de usura, l. 12. de Offic. Procons.* legatus mandata sibi jurisdictione jus habet dandi judicis, et facile etiam ei permittitur quæstionis publicæ exercitio, *l. 1. Cod. eod. tit.* Denique ad legatum Proconsulis, non tantum jurisdictio transit, sed et totum prope officium juris dicundi. Non ex mandato, sed lege. Atque ideo habet Proconsulis legatus Adsessores, sive Comites, *l. 6. §. penult. de pœn.* Scribit etiam Spartianus, in Africa, legatum, et sellam, lictores, et fasces habuisse. Et ideo dicit *l. prima, §. damus de susp. tut.* in mandata jurisdictione totum officium juris dicundi ad legatum transire, non ex mandato tamen, nec etiam totum : nec enim ad eum transit jus gladii, vel extrema animadversio, *l. 1. §. penult. de offic. ejus, cui mand. est, leg. si quid de Offic. Proconsulis.* Nec est apud eum legis actio, *l. 2. et 3. de Offic. Procons.* ex quibus frustra nixus est Bodinus, legatum alieno nomine legis actiones exercere. Nam *leg. et quia, et leg. solet de jurisdic.* quibus suam sententiam confirmat delegata a prætore jurisdictione differunt : cujus est a legato diversa ratio. Nec enim permittitur exercitio judicii,

publici, *leg.* 1. *de Offic. ejus.* Nec datio tutoris, *l.* 8. *de tut. dat.* Nec cognitio suspecti, *l.* 1. *de susp. tutor.* Nec etiam datio judicis, cum nihil habet proprium.

CAP. VI.

De pœna legitima Adulterii.

Non levis fuit semper inter Jurisconsultos controversia, quænam antiquo, et Regio Romanorum jure pœna adulterio deberetur. Jo. Bodinus lib. 1. de Repub. cap. 3. scribit: *Cum lege Romulia jus etiam vitæ, ac necis marito tribuatur: si vel eam in adulterio deprehændisset, vel partum, vel claves supposuisset, vel vinum bibisset.* Hanc legem describit Dionysius Halycarn. lib. 2. Antiq. Roman. cujus etiam verba lucis non parum adferent. ἁμαρτάνουσα δέ τι, δικαστὴν τὸν ἀδικούμενον ελάμβανε, καὶ τοῦ μεγέθους τῆς τιμωριας κύριον. ταῦτα δὲ οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον ἐν οἷς ἦν φθορὰ σώματος, καὶ ὃ παντων ἐλαχιστον ἁμαρτηματων ἔλλησι ἔδοξεν ἂν ὑπάρχειν, εἴ τις οἶνον εὑρεθειη πίουσα γυνὴ, ἀμφότερα γὰρ ζημιοῦν ἐκέλευσεν ὁ Ρ᾽ωμύλος, ὡς ἁμαρτηματων γυναικείων ἔσχατα. φθορὰν μὲν ἀπονοίας ἀρχὴν νομίσας, μεθην δὲ φθορᾶς, καὶ μεχρι πολλοῦ διεμεινε χρόνου ταῦτ᾽ ἀμφότερα παρὰ Ρ᾽ωμαίοις ἀπαραιτήτου τυγχάνοντα ὀργῆς, μάρτυς δὲ τοῦ καλῶς ἔχειν περὶ τὸν γυναικῶν νόμον ὁπόλυς χρόνος. *Si quid peccaverat, judicem sumebat eum, qui erat injuriam passus, et magnitudinis pœnæ moderatorem: Hæc cognati cum viro judicabant, in quibus erat violata pudicitia: et (quod erat inter Græcos vitiorum omnium levissimum) si quæ deprehensa fuisset mulier bibens vinum: nam utrumque multabat Romulus, ut vitiorum muliebrium extrema: stuprum insaniæ principium judicans; temulentiam vero stupri: Et longo tempore inter Romanos, utrumque remansit iræ implacabilis. Testisque æquitatis hujus de mulieribus legis tempus diuturnum.* Cujacius cum ad l. 7. et 8. ff. Quod metus caus. scripsisset, *quemlibet adulterum argumento legis Corneliæ jure a marito occidi, si se telo defendat,* et iterum: *uxorem in adulterio deprehensam impune occidere licuit, quemadmodum ex Catone Aulus Gellius refert.* a Bodino, et Rober. levitatis arguitur: quod in libris Observ. scribat frequentius adulterium non esse capitale: verum lib. 18. Observ. cap. 38. illam temeritatis notam torquet in auctores: *Ju occidendæ adulteræ quod olim fuisse maritis plane scripseram ad* leg. 7. Quod metus caus. *id eis jus non fuisse me scripsisse Obser.* 6. *qui hoc tibi tantum scripsi, male hoc quosdam legi Regiæ adscribere, de qua verba M. Catonis loquuntur, nec ullus auctor ea lege scribit dari jus occidendi sed dimittendi tantum, vel multandi, sicut nec si partum supposuerit, aut claves adulteraverit, aut vinum biberit: nam de vino epoto fuit multa tantum et infamia, licet quidam mariti severiores ob eam rem usque ad cædem progressi ferantur.* Legene Regia occidendam adulteram putat Bodinus, multandam Cujacius? Non admodum moveret me illa censura, nisi gravius Justi Lipsii, hominis et humani, et in humanioribus artibus, inter primos numerandi judicium, accederet: qui ad lib. Annalium Cornel. Taciti, sic scribit, nec ejus verba propter eximium et cum brevitate ornatum censui mutanda. *Adulterii pœnæ quæ olim, non in promptu: recludam si potero, et tenebris prisci ævi radium aliquem dabo novæ lucis. Romuli lege, matrona ejus culpæ rea, marito permissa cognatisque: ii uti visum multabant, puniebant. Sed utrumne morte? Puto verecunde contra virum doctum licuisse. Ex Dionysio qui lege Regia maritum constituit,* κύριον τοῦ μεγέθους τῆς τιμωρίας. arbitrum magnitudinis pœnæ. *Ex jure ipso: quia mulier, quæ juxta sacratas Romuli leges nupta ita in manu viri, ut proles in patris: ex Tacito apud quem Plantius prisco instituto, de capite famaque conjugis, propinquis coram cognovit, et insontem nunciavit,* Ait, capite famaque. *Si in superstitionis crimine id juris, credo et in adulterii; in eas quæ sacris Baccanalium incestu usæ, cognati maritique, intra domos animadverterunt, ajunt Livius, et Valerius: nec dubito quin ea animadversio ad caput pertinuerit. Denique Egnatius quispiam uxorem, quod vinum bibisset, fusti interemit: idque factum non modo accusatore, sed etiam reprehensore caruit: quidni idem juris in graviori culpa sit?* Conjecturæ sunt, et graves, et acutæ: Sed cum in contrarias frequenter partes trahantur, incertiores certe puto quam ut a tanti Viri sententia deducant. Sed ad rem penitius. Non omnes uxores in manum viri convenerant; nam quæ non convenerat in manum viri, ad successionem mariti intestati, et vicissim vocatur ex prima parte Edicti, *unde vir, et uxor*, deficiente omni cognatione legitima, *l.* 1. *C. Unde vir, et uxor.* Deficente cognatione præfertur scripto: quæ vero in manum viri convenit, inter suos numeratur, et eo nomine vocatur ad hæreditatem, et more liberorum etiam emancipatur, unde ex Gallo remancipatæ mulieris definitio, ex Festo, et Gellio, cum ex manu viri dimitteretur, quod Græcorum Glossæ ἀποκαθιστάναι, ἀντιπαραχωρεῖν, et ἀντιπαραγράφειν dixerunt. Multis tamen eam potestatem a patria abesse docent juris auctores. Plantius de capite, et fama conjugis propinquis coram cognovit, et crimine superstitionis: nec tamen inde convincitur, adulterii pœnam esse capitis: Plantius itidem Sylvanus Prætor

in certis causis, Aproniam conjugem in præceps jecit, tractusque ad Cæsarem, venas præbuit exolvendas, unde contraria licet ratiocinatione concludere: In maritorum severitatem sæpe animadversum: uti sunt ejus generis plura exempla. In incestuosas domi animadverterunt mariti, lege tantum denique Egnatius fusti uxorem interemit: severiores quosdam maritos ob eam causam ad cædem progressos fatetur Cujacius. Nos fatemur: Imo subtili et humano, quo valet ingenio Lipsius fatetur, eo severo jure per quam raro maritos usos: addo ego, nunquam lege, severitate aliquando: nunc Dionysii verba perpendamus. Scribit Dionysius, marito cujus est quasi læsa auctoritas, concedi modum vindictæ, id enim significat τιμωρία nec tamen ea vox pœnam legitimam, quam iræ arbitrium notat, uti ad hanc vocam scire magis, quam religiose scribit Stephanus: quid mirum si nonnumquam mariti severius exarserint? Imo Plutarchus in vita Romuli hanc legem non ad necem sed repudium extendit ἔθηκε δὲ νόμους τίνας, ὧν σφοδρὸς ἐςὶν ὁ γυναικὶ μὴ διδοὺς ἀπολίπειν ἄνδρα, γυναῖκα δὲ διδοὺς ἐκβαλεῖν ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων, ἢ κλειδῶν ὑποβαλῇ καὶ μοιχευθεῖσαν. *Leges igitur constituit Romulus: quarum una vehemens, ne virum uxor relinquat: vir uxorem dimittat si veneno liberos occidat, vel clam et furtim marito mœchata sit*. Imo ipse Bodinus adulterii pœnam proximorum arbitrio potius, quam furori mariti concessam esse fatetur: idem sonant Dionysii verba, a Lipsio probe, ab aliis plerisque vix intellecta, Bodinus vel non intellexit, vel dissimulavit. Accedit quod multorum sæculorum moribus hanc legem probatam esse dicit Dionysius non severitatem, sed æquitatem plura sæcula probasse; sæcula certe non cædem, sed repudium probaverunt: et deinceps utar Lipsii, et verbis, et sensu *Moribusque receptum videtur, ut adulteram apud cognatos convictam, domo saltem exigerent, multarentque dote*: *Id jus*, (*sive mos fuit*, et in eo dubius Lipsius) *Plautus indicat in Amphytruone*:

Quod si adduco tuum cognatum hoc, a navi Naucratem,
Qui mecum una vectu' st, una navi: atque is si denegat
Facta, quæ tu facta dicis, quid tibi æquum et fieri?
Nunquid caussam dicis, quin te hoc multem matrimonio?

Et respondet mulier, si deliqui, nulla causa est, *et clare Valerius lib. 8. cap. 11.* Cum C. Titinius Minturnensis, Fauniam uxorem, quam impudicam de industria duxerat, eo crimine repudiatam spoliare dote conaretur, *Portius Latro contra adulteram*: illud Judices mihi tormento est, quod notata judicio vero; ut multiplicatam dotem perdat; plus tamen ex quæstu habet, plus habitura est, quam quantum damnatæ perdendum est. *Hæc antiquitus obtinuisse videntur, quibus addo: Si maritus cognatique dissimulabant, aut, ut Livii verbis utar, idoneus in privato suplicii exactor nemo erat: non raro, publico judicio persequebatur id crimen magistratus: et præsertim Ædilis: ac damnatos damnatasque apud populum reperio pecuniaria multa, imo exilio interdum, exempla adduxi supra de Vistilia: et nunc non repono. Adde è Valerio de Cn. Sergio Silo*: cui promissorum matri familiæ nummorum gratia, dies ad populum dicta, damnatusque lib. 6. *nec pluræ reperio prisco ævo*: Satis igitur et super habemus adulterii pœnam morte mitiorem, etiam probante Lipsio, nec deinceps adderem, ni et sequentia Cujacii doctrinam illustrarent, quam de lege Julia de Adulteriis tradidit et brevius et obscurius, lib. 6. Observ. cap. 11. Adscribam igitur: *Lex Julia secuta est ferente Augusto: pœna ejus in volumine Digestorum, quod miremur, non expressa: et ideo serram inter se reciprocant viri docti, Capitalem eam fuisse plures senserunt, deterioresque relegationem tantum pauci bonique. Et Hercle non fuit mors: ex Taciti verbis lib. 3. de Julia filia neptique.* Adulteros earum morte, aut fuga punivit. *Statimque addit, culpans Augustum*: Clementiam majorum, suasque ipse leges egrediebatur. *Nam intelligit Julias leges. Ne exilium quidem, ex eodem loco: sic enim interpretor fugam. Et ex hoc qui in manibus*: (qui erat lib. 4. Annal.) *Ubi Tiberius contra legem Juliam, severitatem pervicaciter amplexus, Aquiliam exilio damnat. Exilium, intelligo perpetuum, quod sit vice deportationis, esto igitur relegatio. Facit huc illud Taciti, de* Vistilia, eaque in Insulam Seriphon abdita est, id est, *in Insulam relegata. Et paulo clementius de Manlio, relegatione simplici* Adultero Manlio Africa atque Italia interdictum. *Juvat aliquid illud Ovidii, qui ob adulterium damnatus*: Nam relegatus, non exul dicor. *Et rationes quædam ex jure scripto: Quas pete ex Cujacio lib. 6. Observ. cap. 11. Nodus aliquis esse possit in Jurisconsulti verbis ad legem Juliam*: Adulterii damnatam si quis duxerit uxorem, lege eadem tenetur, *quod tollere videtur relegationem. Et in verbis Porcii Latronis quæ supra: è quibus multa dotis saltem erui potest, et infamiæ nota. Porcius autem posterior Julia lege. Dicam vere, parum certa res est: et exempla relegationis, quæ in Historia in personis eximiis videri possunt, a severitate Principum, non a lege, aliudque servatum fortasse in hominum vulgo. Ni fuisset, non illæ tam frequentes essent de adulteris apud scriptores id ævi querelæ. Seneca audet scribere.* Nunquid jam ullus adulterio pu-

dor est? Postquam eo ventum est, ut illa maritum habeat, nisi ut irritet adulterum. *Aliaque reperies passim in eam sententiam parum probabilia, si relegatio, et fuga adulterii pœnæ: quicquid ejus est capitale postea id crimen factum, ut ex Apulejo notat idem Cujacius: cui adde Arnobium lib.* 4. Adulteria tamen legibus vindicant, et capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genialis se lectuli expugnatione jecisse. *Et gladio animadverterunt, non in adulteros modo, sed omnes impudicos, stupratoresque Wandalicæ leges, ut legi apud Salvianum lib.* 7. Addiderunt quoque hoc ad libidinem comprimendam, severas pudicitia sanctiones decretorum gladio pudicitiam coercentes. Ex his efficio lege Regia maritum vitæ necisque arbitrium non habuisse in uxorem adulteram, imo neque vetusto jure.

C A P. VII.

Jus accrescendi an transeat in emptorem hæreditatis; an vero hæredi adhæreat.

Quæ hactenus ex Bodino allata sunt, satis indicant, quam temere multi in Cujacii gloriam insurrexerint. Mercerium, et alios ejus ingenii persequi, vix putavi necessarium: imo contra voluntatem defuncti facturum: qui ne coquo quidem suo, nedum nomine aut scriptione ipsæ superstes dignum existimavit: nos ergo utiliores et studio veri agitatas quæstiones deinceps persequemur. Quarum sit hæc prima. Jus accrescendi an transeat in emptorem hæreditatis: an vero adhæreat hæredi. Cujus prima mihi videtur a Bart. profecta contentio: ejus sententiam *ad l. Re conjuncti, ff. de legat.* 3. *num.* 26. effusa fere omnium vox est secuta: hic indistincte contra Pet. Ar. judicium, ad successorem cum singularem, tum universalem, jus accrescendi et in legato et in hæreditate voluit transire. Sententiæ fundamentum in Ulpiani statuit judicio: qui *l. si totam ff. de acquirenda hæreditate* ait hæredi tacite rogato restituere, eo nihil accrescere, quod non videatur rem habere, nec igitur hæredi, qui venditionem et rem hæreditariam et jure inde quæsita dimisit, quicquam accrescet. Franciscus Duarenus, de jure accrescendi lib. 2. cap. 6. sententia Juliani a Papiniano laudata, *l. si Titio ff. de usufruct.* perobscuram et difficilem hanc contentionem adeo dicit apertam, ut probabilibus argumentis eam subvertere velle, parum prudentis consultique hominis esse videatur. Bartoli igitur rationem ab alluvionis similitudine adauget; quod accedit fundo vendito alluvione, lucro cedit emptoris, non venditoris: et hæreditati igitur venditæ si quid accreverit, pari jure debebitur emptoris commodo, non hæredis. Alia etiam ejus sententiæ fundamenta statuit Antonius Gometius tomo primo Resolutionum cap. 10. et cum secutus Andreas Fachineus controversi juris scriptor μεθοδικώτατος. lib. 10. Controvers. cap. 3. Primum suppeditat l. 2. §. cum quis ff. de Hæredit. et act. vendit. dum. *emptorem*, dicit, *vicem hæredis obtinere*: Alterum est ex eadem lege, quæ hæreditate vendita omnia, quæ ad hæredem quavis occasione perventura, concedit emptori hæreditatis: *ut neque amplius neque minus juris emptor habeat, quam apud hæredem futurum esset*: et fortius eadem leg. §. non tantum. *Non tantum quod ad venditorem hæreditatis, sed et quod ad hæredem ejus ex hæreditate pervenit, emptori restituendum est: et non solum quod jam pervenit, sed et quod quandoque pervenerit, restituendum est*. Si quid igitur jure accrescendi pervenerit, restituendum est.

Tertio emptor hæreditatis, in hæredis locum ὑποβαλλόμενος sive surrogatus, fideicommisarii instar est, si testator, qui duos pluresve instituit hæredes, unumque portionem suam alteri restituere jusserit, qui et restituit: si eo hæres portionem alteram repudiaverit non hæredi onerato, sed fideicommissario, in quem transeunt omnia hæreditatis utilia jura, *ut l.* 1. *et per titul. ad Senatusc. Trebell.* ea portio accrescet; estque tex. *in l. Papinianus eod. tit.*

Denique jus accrescendi portionem, sive rem sequitur, non personam, ut in *d. lege si totam, de Acquir. vel omitt. hæred. l. hæc scriptura*, §. 1. *ff. de Cond. et Demonst. et l. si Titio*, ibi: *quoniam portio fundi portioni: ususfructus personæ accederet*.

Jacob. Cujacius lib. 12. Observat. cap. 13. contrariam prorsus sententiam secutus: portionem defectam vel repudiatam non emptori hæreditatis, seu singulari successori, sed hæredi directo et principali censuit accedere: Cujacii hæc prima ratio.

Si jus accrescendi non plus tribuit, quam dari voluit testator, ne faciat contra voluntatem, quod ex voluntate ducitur; non alii tribuet hæreditatem quam cui dari voluit testator: id est, ei, qui proprius accedit seu successori directo et universi juris: altera hæc: vendita hæreditate id plerumque agitur, ut veneat quod ad venditorem pervenit venditionis tempore, l. 2. §. primo, de Hæred. *ibi, plerumque autem hoc agi videtur, ut quod ex hæreditate pervenit in id tempus quo venditio fit, id videatur venisse*. Non igitur quod postea accrevit: non quod accrescit ex substitutione vulgari aut pupillari, quæ nec fideicommissarium sequuntur, si sponte adierit hæres, quamvis sit fideicommissario ex S. C. Trebell. restituta hæreditas.

Hisce rationibus addit Fachineus tertiam: quia venditor hæreditatis retinet jura directa: nam licet

hæreditatem vendiderit, adhuc videtur eam possidere, l. 4. §. ult. ff. Si quis omissa caus. ibi *Si quis vendiderit hæreditatem, possidere videtur*. Jus igitur accrescendi quod directum est: et hæredem non extraneum intuetur, videbitur retentum.

Quarto: quia inter succedentes jure diverso non habet locum jus accrescendi: *l. sed cum patrono, ff. de Bonor. possess.* Sed in præsenti casu, hæres succedit ex testamento, emptor vero hæreditatis ex contractu: non datur ergo inter eos jus accrescendi.

Quinto: quia si testator instituat duos pluresve hæredes quos invicem substituat, unusque partem ut indignus amittat; substitutio hæc virtusque ejus, non fiscum qui ablatam portionem retinet, sed hæredem, jam propter accommodatam fidem punitum sequetur, *l. ex facto §. Julianus, ff. de Vulg. et pup. substit.* Hæc ratio est Gometii, sed eam expressus substitutionis casus elidit qui cohæredem, non fiscum respicit.

Sexta etiam ratio est Gometii: si jus accrescendi emptorem sequeretur, damno id hæredis, fieret, qui nullo accepto pretio jus id perdidit, contra contractus naturam, et partium voluntates, quæ præsentia non futura respiciunt ex arg. *l. si ita legatum, ff. de Aur. et arg. leg. et Doctor.* communi sententia *in l. fin. C. Quæ res pign. oblig. possunt.*

Hæc posterior sententia est doctoribus probatior: et rejecta Duareni in Bart. fundata conclusione, a Gometio et Fachineo laudata: imo post Jas. *in d. l. re conjuncti ff. de leg. 3. num.* 106. qui eam de communi testatur. *Vasquius de Tacit. substitut. seu jure accrescendi lib. 3. §. 21. vers. denique*, non solum magis communem, sed etiam veriorem, imo perspicuam esse concludit.

Rationes pro Duareno allatæ dissolvuntur facile. Primæ enim cui Bartolus innititur, respondet Cujacius: eum cui ut indigno est erepta hæreditas, quod tacite cavit se incapaci restituturum hæreditatem, ut est species *l. si totam*, a Barto. allatæ, plane rem amisit, *l. 5. De his quæ ut ind. auf.* ergo et jus accrescendi: at qui vendidit hæreditatem, adhuc videtur eam possidere: ergo rem non amisit: nec jus accrescendi igitur. Duareni ratio eo ruit, quod alluvionis comparatio non omni ex parte respondet: et quod dicitur portio accrescere portioni, eo tantum pertinet, ut intelligamus, habenti portionem alienam accrescere: at venditor ut jam supra, adhuc possidet: alluvionis jurisque accrescendi hanc diversitatem notat acute Cujacius in Recitatione solemni ad hanc legem, quod jus accrescendi competens ratione conjunctionis est a jure civili, alluvio a jure gentium, et ab hoc loco plenior hujus legis explicatio petatur.

Ad leg. *Papinianus*, respondet Cujacius lib. 12. Observ. cap. 12. loqui de eo, qui compulsus adiit, non qui sua sponte: constat autem eum qui compulsus adiit, quique quantum in ipso fuit, irritam fecit voluntatem defuncti, indignum esse qui ex voluntate defuncti, vel occasione ejus quicquam quasi hæres consequatur; quamobrem omne id perdit, quod non haberet si hæreditatem non adiisset: contra vero non perdet ea, quæ haberet etiam si hæres non esset, veluti substitutionem vulgarem, aut substitutionem pupillarem factam puru. At is qui sponte adiit, nihil omnino perdit: retinet enim Falcidiam, et cætera omnia: hanc responsionem laudat Fachineus: cætera ad hujus legis emendationem tradun-tur citato loco: et totam hanc controversiam fusius explicat Fachineus lib. 10. Controvers. cap. 70. et lib. 5. cap. 91.

CAP. VIII.

Provisio facta a testatore, an extendatur ad casus similes: sive, an mentio mortis facta in institutione extendatur ad emancipationem, vel deportationem.

Controversia hæc ex *l. Gallus §. et quid si tantum ff. de Liber. et posth.* tota dependet. Glossa enim, Bart., Bald., et communiter alii veteres ex hoc §. concludunt provisionem testatoris in uno casu factam trahi ad alios casus similes: et est §. ejus hæc species: provisio facta in casum mortis filii, ad consimilem casum trahitur, quo emancipetur vel deportetur. Bartol. dissimilitudine seu distinctione conditionum contentionem hanc conciliare nititur: alia, inquit, conditio voluntaria est, alia necessaria: et hæc rursus duplex: vel ad actum ipsum necessaria est, vel ad actus effectum; si spontanea fuerit dispositionis conditio, citra controversiam in forma (ut ipse loquitur) specifica debet adimpleri, nec ad ullum consimilem rapietur casum: ad speciem *l. qui duobus, et l. Mævius, de conditionibus, et demonst.* quibus præcise adeo servari jubetur conditio legis, ut nec scindi, nec pro parte adimpleri possit: sed si ad actum vel ejus effectum necessaria apponatur conditio, nullam legem putat Bart. prohibere, quominus per æquipollens adimpleatur, exemplis id illustrat, casus hujus §. et legati filiofamilias relicti: quo nisi sui fiat juris, frui non potest: id fiat, ætate, patris interitu an emancipatione, nihil interest.

Hanc sententiam ab acuta (prima specie) distinctione profectam, omnes Latini interpretes sunt secuti. Andreas Alciatus lib. 3. Paradox. cap. 9. πραδόξως primus ab hac doctrina discessit: eum uberiori explicatione ad hanc legem Franciscus Duaren. secutus est. Jacob. Cujacius eodem loco ab Æmilio Peroto profectam animadversionem et lau-

dat, et sequitur. Duarenus cum duo Velleæ legis capita a Galli cautione discrevisset, sic. §. Quid si tantum, sensum constituit: *In nostra*, inquit, *specie proponitur casus, qui nec pertinet ad verba formulæ Aquilianæ, nec ad verba legis Velleæ:* si filius meus vivo me deportabitur, tunc si quis nepos post mortem meam nascetur, hæres esto. *Hæc enim institutio non potest dici facta secundum formulam Aquilianam: quæ formula Aquiliana loquitur de morte, non de deportatione: non convenit etiam verbis legis Velleæ: quia lex Vellea non pertinet ad institutionem eorum, qui sunt nasciturі post mortem testatoris: sed vivo eo. Hic autem institutio fit post mortem ejus. Quid igitur dicemus in hac specie? Scævola ait, institutionem in hac specie factam secundum cautionem Galli: sed in cautione Galli in qua fit mentio mortis, supplendos alios casus ex sententia legis Velleæ: quia apparet Velleum ita sensisse. Nam cum ea lex lata sit post formulam conceptam a Gallo Aquilio, credibile est eum sensisse etiam in institutionem posthumorum nasciturorum post mortem testatoris, de quibus conscripta est formula, hos casus pertinere: Accursiani aliter hæc verba interpretantur. Sic enim ajunt: si testator mentionem mortis fecerit in institutione. Nepotis nascituri, ille casus expressus a testatore porrigitur ad alios casus similes; nempe deportationem, emancipationem, et similes, et hinc colligunt hanc thesim. Provisionem factam a testatore ad alium casum similem porrigi. Qui hoc colligunt ex verbis Scævolæ, ostendunt se hoc omnino non intelligere. In lege hoc verum est: sed interpretatio legis multum differt ab interpretatione testamenti: Dico, quod si testator expresserit unum casum, nisi appareat evidenter eum de alio casu sensisse, non producemus ad alium casum: veluti si dixerit, si filius me vivo morietur, nepos qui mihi ex eo nascetur, hæres esto. Nam et si emancipatus fuerit, vel in Insulam deportatus, tamen Nepos non erit hæres. Nam sequenda est voluntas testatoris cum manifesta est etc.*

Jacobus Cujacius, sic (suo more) paucis, sed fortiter *ne dixerimus* (inquit) *in casum mortis factam institutionem ad alios casus trahi: nec enim is est hujus §. sensus, ut hic Æmilius Perotus acute animadvertit. Proferet quidem* l. si ita, quando dies legat. cedat, *ut ostendas casum mortis trahi ad casum emancipationis, vel deportationis: qua de re extat constitutio Antonini in* l. 3. C. de Instit. et substit. *sed nihil ages: Nam contra proferam ipse* l. ex ea §. pen. de Verb. oblig. l. cum pater §. hæreditatem de legatis 2. *in quibus casus mortis non trahitur ad deportationem, jus civile directum, et strictum est, nec suppletur sine certa lege, aut constitutione.*

Hanc sententiam laudat. Anton. Faber, ut ab Andrea Fachineo citatur: (mihi enim nondum eam scriptionem videre contigit) Bartoli et veterum probat ipse Fachineus. Nec meo judicio satis firmis rationibus: nam Bartoli distinctionem nemo vel leviter bonis literis tinctus non videt inanem; cum enim institutionis conditio quæ eam constituat et formet ab Aquilio ponatur, frustra vel secundi, vel tertii actus, (ut naturales Philosophi deducere solent) necessitatem proponeret, cum prius constet validam institutionem esse debere, saltem natura; quam ad actum aut ejus effectum prorumpat. Nec tam modum, quo institutus hæreditate fruatur, quam quo institutionem formaret prospexisse videtur testator.

In Duarenum conversa ratio facile diluitur: sic enim ratiocinatur Fachineus: *Formula Galli loquitur de testatore; testator instituit nepotem si filius moriatur: hæc nepotis institutio sub ista conditione, si filius moriatur, trahitur ad casum quo filius deportetur, vel emancipetur: ergo provisio, seu dispositio testatoris facta in uno casu, trahitur ad similem. At hoc sit ex sententia leg. Velleæ: quid ni? legis Velleæ et sententiæ ejus ratio unde colligitur? nonne inde, quia omnes casus complexa est, quibus testamentum rumpitur: ad quem effectum et testator respicit cum Galli formula utitur.* Ponamus, licet, Vellea lege testamentorum ruptionibus provisum, non tamen eo prospexisse testatorem recte concluditur: cum natura morientium voluntates non tam testamentorum robora quam progeniei, naturæque suæ, quam in successione perpetuari dixit Aristotiles conservationem prospicere solent: nec tam in præsenti casu sollicitus fuisse videtur testator, quo mortuo filio testamentum deveniat, quam quo modo agnoscente suo successio servetur. Alius est ergo legis, alius morientium finis: lex ruptionibus testamentorum: morientes naturalis vinculi conservationi prospiciunt; nec dubium quin lex ad similia procedat: sed in lege tantum hoc verum est, non etiam in testamentis. Rationes Cujacii vel ipso Fachineo teste, sublata distinctione Bartoli (quam dudum statuimus inanem) dissolvi non possunt.

C A P. IX.

Uno ex hæredibus promissoris in prætoriis stipulationibus contraveniente, an adversus omnes pœna committatur.

Bartolus in *l. Eadem dicemus §. Cato, de verbor. obligation.* pluribus præmissis dividui, et individui distinctionibus statuit, promissore mortuo, pluribus relictis hæredibus, quorum unus venit contra pactum defuncti, non in solidum, sed adversus eum tantum hæredem qui contravenit pœnam committi. Hanc sententiam post veteres plures lau-

dat. Andreas Fachineus lib. 10. Controvers. cap. 56. stipulationum discriminibus, tandem n. 23. In prætoriis stipulationibus fundamentum laudationis suæ in l. 2. §. incertam, de Præt. stipul. constituit ubi sic disserit Paul. *Incertam quantitatem continet stipulatio judicatum solvi, rem ratam dominum habiturum, et damni infecti, et his similes: in quibus respondetur scindi eas in personas hæredum*. Et in l. Pœnales §. Julianus ad l. Falc. *Omnes enim prætorias stipulationes ejusdem interpretationis esse. Nam constare ex judicatum solvi stipulatione, sive a parte actoris, sive a rei plures hæredes extitissent non omnibus adversus omnes actionem contingere, sed dumtaxat his qui vicissent, et adversus victos, hisque adversus quos res defensa non esset, adversus eos qui rem non defendissent*.

Cujacius ad lib. 73. Paul. ad Edictum, dum *l. 2. de Prætor. stipulationibus* interpretatur, contra videtur sentire, et prorsus docet: dum explicatio hæredum stipulatoris, et promissoris discrimine sic disserit: *Paulus qui ante dixerat generaliter scindi stipulationes has in hæredum personas, nunc ait: dici posse, hoc est non improbabiliter dici posse, in uno ex hæredibus promissoris victo committi stipulationem in solidum: in id omne quod stipulatoris interest: hac ratione, quod non possit stipulatio, quæ a defuncto descendit, qua et se et hæredem suum obligavit, (hoc enim in his omnibus stipulationibus prætoriis, nominatim caveri solet: me hæredemque meum, per me hæredemque meum) quod, inquam, stipulatio quæ a defuncto descendit, qua et se et hæredem suum obstrinxit, diversam hæredis cujusque conditionem facere non possit, quam defuncti fuerit. Nam et unus hæres ex pluribus propius accedit ad vicem defuncti. Committi autem stipulationem in solidum, est committi stipulationem, vel uno victo adversus omnes hæredes, non adversus eum solum qui victus. Ita tamen ut singuli teneantur tantum pro portionibus hæreditariis. quod etiam ostenditur* in l. 2. §. item si facto, et l. 3. et l. 4. §. ult. de Verbor obligat. *Ubi et hæc differentia proponitur inter hærēdes promissoris, et hæredes stipulatoris. Itaque his verbis, Paulus, quæ sunt in hac lege, quamvis possit dici omnino voluit hanc stipulationum differentiam inter hæredes stipulatoris, et hæredes promissoris statuere: nec tamen per eam corrigere, quod ante proposuit in his stipulationibus, quæ incertam quantitatem continent scindi eas in personas hæredum. Nam et inter hæredes promissoris scinduntur, et inter hæredes stipulatoris. Hoc tantum interest, quod vincente uno ex hæredibus stipulatoris, in partem tantum ejus committitur stipulatio: victo autem uno ex hæredibus promissoris, stipulatio committitur in omnes pro portionibus hæreditariis: stipulatio committitur in partes omnium hæredum promissoris*. Hæc Cujacius.

Hæc sententia subtili, et acuto Jurisconsulto loco citato displicet, et contrarium omnino ex textu legis concludit: et apparentem ἀντίθεσιν excusat.

Bartoli scio judicium in foro judiciisque publicis sæpius probari: quæ non tam subtile juris quæstionum, quam æquitatis patrocinium, et defensionem frequenter suscipiunt. Cujacii tamen interpretationem, qui verum Pauli sensum vestigat, non aspernabitur. Cum sit enim stipulationum in Judiciales, prætorias, et conventionales a Pomponio fabricata distinctio: non tam ab ipsa rei natura, quam ab efficiente, et externa causa profecta, uti omnes fatentur et est *leg. stipulationum, de Verb. oblig.* expressum: dum judiciales dicit, *quæ a mero judicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio: Prætoriæ, quæ a mero Prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti*. Eadem erit interna omnium stipulationum ratio, eademque prima conditio a diversis, licet efficientibus causis sint profectæ: et in diversos forte fines directæ. Si ergo stipulationis vel judicialis, vel conventionalis a defuncto profecto conditio teneat hæredem uti *eodem num.* 23. docet Bartolus; Cur a Prætoria liberabitur saltem, si non actione in rem, eo forte quod totam rem possideat, sed uti hæres, et hæreditario nomine conveniatur? Quid ergo mirum si probabile hoc dixerit Paulus, imo probaverit in jure: et quod Joan. Imol. *ad eundem §. Cato n.* 27. de rigore dicit substinendum: et clarius ad l. *pœnales, §. Julianus, ad l. Falcidiam num.* 5. notandum dicit, *quod stipulatio prætoria habet hanc naturam, quod non committitur contra omnes, sed solum contra eum qui contra fecit, et similiter non committitur omnibus, sed solum illi, cui est conventum etiamsi individuum versetur in obligatione: et est speciale propter magnam æquitatem, quæ exuberat in prætoriis*. Imo. et Bartol. ipse, si recte perpendatur, ad hunc ipsum sensum redivit, uti recte idem advertit. *Imol. ad dict. §. Julianus*.

CAP. X.

Confiscatio bonorum propter delictum an extendatur ad bona futura.

Antonius Gometius tom. 3. variar. resolut. cap. 14. de Confiscat. bonor. num. 1. ita neganter respondet, ut bona post condemnationem acquisita propria rei, et suorum hæredum fore concludat: innixus verbis leg. si mandavero tibi, §. is cujus, ff. mand.

Is cujus bona publicata sunt, mandare alicui potest, ut ea emat: et si emerit utilis erit mandati actio, si non præstet fidem: quod ideo receptum est, quia publicatis bonis quicquid postea acquiritur non sequitur fiscum, et *l.* Ejus qui §. 1. his verbis: *Si cui aqua, et igni interdictum sit, ejus nec illud Testamentum valet, quod ante fecit: nec id, quod postea fecerit: bona quoque quæ tunc habuit cum damnaretur, publicabuntur etc.*

Prosper Farinaceus, tit. de pœnis quæst. 25. limitatione 8. num. 138. Gometium sequitur, doctorumque, quos ipse citat, magnam turbam: imo fortius num. 140. deportatum posse condere Testamentum, et post sententiam quæsita, ad suos hæredes probat transire Arius Pinellus ad Rubr. C. de bonis mater. num. 3. vult deportatum frui quæsitis post sententiam: Eo tamen mortuo omnia ab eo relicta ad Fiscum redire, quod deportatus hæredem habere non possit: ex textu magistrali in l. *sunt quidam, ff. de Pœnis*, ubi respondet Marcianus. *Deportatos ea quæ juris civilis sunt non habere, quæ vero juris gentium sunt habere.* Pinellum sequitur Soares in additionibus ad Gomet: loco citato. Id unum huic sententiæ, quæ subinde lata sententia quæsita, a Fisco libera esse dicit, facit negotium. Quod Alexander Aug. rescribit Frontoni l. 2. C. de bonis prospcript. *Deportatos nec earum quidem rerum, quas post pœnam irrogatam habuerint, hæredem habere posse, sed et has publicari.* Aperta enim cernitur oppositio: Pandectarum leges confiscatione liberant exinde quæsita, hæc recentior eadem vult publicari: Doctorum plerique triplici conciliatione ab Accursio ad d. l. 2. *et ad l. si mandavero*, excogitatam contenti: in cæteris suum sunt Judicium secuti.

Cujacius singularem harum legum, veramque ὁμονοίαν, ex iis quæ ad Tit. de interd. et releg. l. 15. et de Bon. damnat. l. 7. supplevit ex Basil. adinvenit: quam lib. 6. Observ. cap. 23. inseruit. Lex enim septima de Bonis damnatorum hoc carebat §. *post deportationem acquisita, mortuo deportato, ad Fiscum pertinere*: quia deportatus est capitis minutus: et hæredem habere non potest: post relegationem, et publicationem bonorum quæsita in Fiscum non transire: quia relegatus ex Testamento, vel ab intestato hæredem habet. Et in commentariis ad Cod. tit. de bon. proscript. sic rem explicat fusius: *Quorum bona*, inquit, *expressim publicantur hi proscripti dicuntur: quorum tacite, damnati, veluti damnati capite, aut deportatione, aut metallo, aut simili pœna, quæ inferat capitis diminutionem maximam, vel mediam, idest. quæ civitatem, et libertatem auferat: vel tantum civitatem non libertatem: hanc pœnam qui sustinent sicut omnia pristina jura, ita et bona tacito jure amittunt, quamvis hoc in sententia non sit expressum. Bona fiscus vindicat: et non præsentia tantum bona: sed etiam futura, ut si deportatus in insulam, postea in insula aliquid acquisierit, l.* 2. hoc tit. *Quia etsi* iis quæ *acquisivit post deportationem ipse fruatur quandiu vivit,* l. 15. de interd. et releg., *quæ una est ex his quas restituimus in ff. ex Basil., non tamen ex iis postea quæsitis bonis alium hæredem habere potest quam fiscum*, l. 2. hujus tit. *Cui nihil obstat* l. si mandavero, §. is cujus ff. mandat., *quæ ait bonis publicatis, quicquid postea acquirit, non sequi fiscum: Nam ut omittam quæ alii tradunt, perspicue verum est, in eo* §. is cujus, *non agi de deportato, quem constat capite minui, et ne in bonis postea quæsitis alium habere hæredem quam fiscum: sed agere in eo* §. *de eo cujus bona publicata sunt sine capitis diminutione, id est, integro statu: ut si sit relegatus in insulam non deportatus*, l. 7. §. ult. ff. de Bon. damnat. *qui etiam* §. *est ex restitutis: vel etiamsi tantum sit confiscatus ex causa administrationis et muneris publici, ex causa actus fiscalis forte quem gessit*, ut l. 9. §. ult. hoc titul. l. 3. infr. de sententiam pass. *Hic quidem confiscatur, sed salvo statu, salva civitate, et libertate, id est, sine capitis diminutione et hæredem habere potest, puta in bonis postea acquisitis: res est perspicua:* Hæc Cujacius: cujus diligentia contra communis turbæ cæcutientes divinationes veritas eluxit. Et ex hac sententia notandum putat Fachineus, et vere, *Quod si de eo agatur qui nostro tempore, fuerit bannitus cum publicatione bonorum. quia civitatem Romanam amittit, teste Andr. Gayl. lib. 2. de pace publica cap. 12. num. 5. vel qui aliam pœnam loco deportationis passus sit: quandoquidem deportationis pœna non est amplius in usu; sed ejus loco alia pœna judicis arbitrio imponitur, ut declarat Menoch. de arbitr. cas. 330. Sic erit de tali condemnato statuendum: ut bona quæsita post condemnationem retinere possit: sed in eis hæredem non possit habere: quia eo defuncto ad fiscum transeunt:* sunt ejus verba, cujus etiam judicio hac in re standum putarem.

C A P. XI.

Malæ fidei possessor quomodo utiles impensas possit auferre.

Difficultas hæc in legum ἀντινομία, et oppositis Jurisconsultorum responsis fundata est. Cajus enim Jurisconsultus, l. adeo, §. ex diverso, ff. de acquir. rer. domin. ita respondet. *Ex diverso si quis in*

alieno solo sua materia ædificaverit, illius fit ædificium, cujus et solum est: et si scit alienum solum esse sua voluntate amisisse proprietatem materiæ intelligitur. Itaque nec diruto quidem ædificio, vindicatio ejus materiæ competit. Adeo scienter in alieno solo de sua ædificans materia, diruto ædificio, nihil potest repetere. Verum idem Jurisconsultus l. 39. utiles, de petit. hæreditat. ita ratiocinatur: *Prædoni probe dicetur non debuisse in alienam rem supervacuas impensas facere: ut tamen potestas si fieret tollendorum eorum, quæ sine detrimento ipsius rei tolli possunt.* Impensas igitur tollet malæ fidei possessor. Id ipsum statuit Antoninus Aug. l. 2. *si inferiorem, C. de reivindicat.* Uti cæterorum fere omnium interpretum, ita etiam Cujacii fuit difficilis hujus nodi singularis expeditio. Andr. Fachineus quinque priorum sententias, Cujacii sextam statuit, et refellit: illas erudite distinctas, et refutatas breviter attingo: erat enim prima Bart. et Accursii, l. *utiles de petit. hæreditatis* intelligendam legem vero, *adeo; de acquir. rer. dom.* de privatæ rei vindicatione, quarum est in jure diversa ratio. Secunda erat Eguinarii Baronis uti etiam tertia: leg. *adeo*, loqui de ædificante ex propria materia in solo alieno: leg. vero *utiles*, et l. 2. C. de rei vindicat. intelligendas de eo, qui ex aliena materia in alieno solo ædificat. Et hanc sententiam uti indubitatam tuetur Oinotomus, ad §. 29. instit. de rer. divisio. Quarta erat Sarmienti l. *utiles* intelligendam de possessore, qui rem detinet, l. *adeo*, de eo, qui rem non detinet. Quinta denique Mynsigeri hanc legem de aliis malæ fidei possessoribus, illam de inquilino intelligendam. Nos hisce relictis, Cujacii mentem perpendamus.

Is igitur in notis ad marginem Institut. *lib. 2. de rerum divisio.* Jure quidem tradit malæ fidei possessorem impensas non repetere. Benignius tamen esse eas malæ fidei possessori dari, usque eo quo dominus locupletior factus est, *l. plane de petit. hæred. ff. l. Julianus 2. de rei vindicat.* et hæc ita si sciente, non si ignorante domino soli ædificaverit, l. jure §. 11. donavi, de except. Hanc sententiam præter cæteras expressa legum verba tuentur, ita enim l. plane: *Prædo autem de se queri debeat, qui sciens in rem alienam impendit: sed benignius est, in hujus quoque persona haberi rationem impensarum: non enim debet petitor ex aliena jactura lucrum facere*, et l. Julianus, *nec enim debuit jam alienam certus ædificium ponere: sed hoc ei concedendum est, ut sine dispendio domini areæ tollat ædificium quod posuit.*

Sed huic sententiæ nocet, *l. sumptus 48. ff. de rei vindic.* in qua scribit Papinianus, sumptus in prædium alienum factos, peti quidem non posse, sed opposita exceptione doli æquitatis ratione et judicis officio servari: si a bonæ fidei possessore facti sint æquitatis ratione servari non possint: legis sunt hæc verba: *Sumptus in prædium quod alienum esse apparuit, a bonæ fidei possessore facti, neque ab eo, qui prædium donavit, neque a domino peti possunt: verum exceptione doli opposita, per officium Judicis æquitatis ratione servantur.* Leges oppositæ quarum ὁμονοίαν querimus de ædificiis in alieno solo erectis, quæ destrui facile, et evelli possunt, plane loquuntur, et de materia divulsa statuunt. Hæc de Prædiorum accessionibus, quas vix unquam divelli posse plane loquitur. Mirum ergo non est si Jurisconsulti diversam diversarum rerum conditionem esse voluerint. Accedit etiam, quod in commentariis ad lib. 2. respons. Papiniani scribit idem Cujacius, hanc legem *sumptus* caute, custoditeque loqui de donatore tantum: quia donator de evictione non tenetur donatario; ideoque nec ei sumptuum nomine tenetur donator, quibus rem donatam fecit meliorem.

Concors est Fachinei cum Cujacio sententia, *l. 2. C. de reivindic.* constituisse Imperatorem, eum qui sciente domino, patienteque in alieno solo ædificaverit propter patientiam domini materiam suam vindicaturum. *Arg. l. puræ, §. donavi, de doli, et met. except.* dolo siquidem fecit, qui ædificare passus est, et est ex Cujacio desumpta D. Fachinei conjectura ex verbis legis: *Si inferiorem partem ædifi. ii, quæ solum contingit ad te pertinere probare potes, eam, quam vicinus tuus imposuit, accessisse dominio tuo non ambigitur.* Hic enim lib. 13. Observat. cap. 26. observavit ex Dionysio Halicar. lib. 10. antiq. Roman. dari solitam duobus, tribusve facultatem ædificandi in loco publico, ita ut unus supra alterius ædificium cænaculum possideat jure dominii: dum montem Aventinum plebi ad ædificandum ex S. C. fuisse divisum his verbis describit Dionysius: μετὰ τοῦτο τὲ ἱεροφαντῶν τῶν παρόντων καὶ οἰωνοσκόπων καὶ ἱεροποιῶν δυοῖν καὶ ποιησαμένων τὰς νομίμους εὐχάς τε καὶ ἀρὰς ἐν τῇ λοχιτῶν ἐκκλησίᾳ συναχθείσῃ ὑπὸ τῶν ὑπάτων, ὁ νόμος, ἐκυρώθη δὲ ἐστιν ἐν στήλῃ χαλκῇ γεγραμμένος ἣν ἀνέθεσαν ἐν τῷ Αβεντίνῳ κομίζαντες εἰς τὸ τῶν Ἀρτέμιδος ἱερὸν κυρωθέντος δὲ τοῦ νόμου, συνελθόντες οἱ δημότικοι τὰ δὲ οἰκόπεδα διελάγχανον καὶ κατῳκοδόμουν ὅσον ἕκαστοι τόπον δυνηθεῖεν ἀπολαμβάνοντες, εἰσὶ δὲ οἱ σύνδυο καὶ σύντρεις καὶ ἔτι πλείονες συνιόντες οἰκίαν κατεσκευάσαντο μίαν, ἑτέρων τὰ κατάγεια λαγχανόντων δὲ τὰ ὑπερῷα. *Post hæc cum præsentibus Pontificibus, Auguribus, et duobus Sacrificis, solemnes ab iis preces, et vota facta essent: Centuriatis Comitiis a Consulibus indictis, lex perlata est, quæ est in columna ænea descripta, quam posuerunt in Aventino erectam in tem-*

plo Dianæ , lata lege , plebeii areas ejus soli diviserunt , et in ædificia quantum quisque poterat assumpserunt : simul duo tresve , vel plures convenientes domum unam extruxerunt ; alii inferiora , alii superiora occupabant. Loquitur Imperator de eo , qui superius tenebat cænaculum: ergo nec poterat ignorare ædificium in inferiori parte extructum. Ideo merito statuit lex, nisi animo donandi factum fuerit , vindicari debere dissolutam Materiam. Et ex adverso dum de sciente , et prudente extructore loquitur tacita quadam donatione vindicationis ipse sibi viam occlusit *l. utiles de Petit. hæred.* uti *lex domum*, *C. de rei vindic.* Jure quidem non deberi impensas in alieno solo factas , tolli tamen posse modo dominus nihil capiat detrimenti, idem concludit Cujacius , quod lucro domino accrevit tollere posse benigne : verbis ergo non voto restat discordia.

C A P. XII.

Possessor bonæ fidei , qui exinde noverit rem esse alienam quamdiu faciat fructus suos.

Discors Pauli , et Juliani responsum hanc primum Doctoribus contentionem peperit : hic l. qui scit , §. ult. ff. de usur. ita respondit : *bonæ fidei emptor sevit : et antequam fructus perciperet , cognovit fundum alienum esse , an perceptione fructus suos faciat, quæritur? Respondi: Bonæ fidei emptor , quoad percipiendos fructus intelligi debet quandiu fundus evictus non fuerit : Nam et servus alienus, quem bona fide emero , tamdiu mihi ex re mea , vel operis suis acquirit , quandiu evictus non fuerit* , en fructus adjudicantur possessori quandiu res evicta non est. Sed contra Paulus in l. bonæ fidei , §. in contrarium, ff. de acquir. rer. dom. *In contrarium quæritur , si eo tempore quo mihi res traditur , putem vendentis esse , deinde cognovero alienam esse , quia perseverat , per longum tempus capio , an ante fructus meos faciam ? Puto verendum , ne non sit bonæ fidei possessor , quamvis capiat: hoc enim ad jus, id est, capionem , illud ad factum pertinet , ut quis bona vel mala fide possideat.* Pauli ergo contra judicio, cognita re aliena , fructus non acquirit.

In aperta hac contradictione , et apparente opinionum repugnantia , multi desperata victoria abjectis armis saluti suæ fuga consuluerunt.

. . . Nihil illi tendere contra
Sed celerare fugam in sylvas , et fidere nocti.

Ita Eguinarius Baro ad §. *si quis a non domino* Instit. de *rerum divis.* Baronem sequutus est Didac. Covarr. lib. 1. Variar. resolut. capit. 3. num. 7. Cui hæc dicta videntur ex opinionum conflictu , ut tandem prorsus adversa hos Jurisconsultos opinatos fuisse existimet : *Constat etenim* (inquit) *passim ipsos Jurisconsultos ob varia Judicia contraria respondisse : siquidem plerumque Juliano adversatur Paulus , a Paulo dissentit Ulpianus : Nec mirum est eos qui Justiniani Cæsaris imperio tot Jurisconsultorum responsa ex tot eorum libris ad Epitomen deduxerunt , memoriæ lapsu* (homines enim erant) *non advertisse repugnantia invicem responsa seipsos Pandectarum libris adnectere.* Hæc Covarr. Menochium etiam in Didaci sententiam traxit vox *interim* in principio legis posita , uti ipse ratiocinatur *de Recuper. poss. Remed.* 15. *num.* 615.

Sed qui in acie constiterunt tres fere sunt in singulares fere distracti sententias : Primus est Jo ; a Medina in tract. de Contract. qui quæst. 17. sic hanc sententiarum varietatem excusare nititur , quod possit quis scire rem quam possidet esse alienam , et tamen bona fide credere eum qui sibi eam vendidit , mandatum habuisse a domino ad ejus venditionem : quo casu recte procedet *l. qui scit.* et Juliani sententia. Sed hanc excusationem uti inanem deridet Covarr. Nam si mandato domini rem venditam putavit , jam vere bona fide possidet : et fructus acquirit : nec enim scit esse rem alienam , qui a legitimo Procuratore credit esse venditam. Altera est Donelli sententia, lib. 4. Commentar. Jur. civilis cap. 24. Qui putat recte defendi non esse has sententias contrarias. Reperimus enim utrumque recte dici , eum qui postea cognovit rem alienam esse , malæ fidei possessorem esse , nec quicquam ex re possessa acquirere pos e , et eundem non intelligi malæ fidei possessorem esse , si se esse neget : priusquam ei res judicio evicta fuerit : unde infert , ex sententia Juliani bonæ fidei emptorem tum demum in mala fieri fide , cum res erit judicio evicta , nec prius ; Pauli vero sententiam consistere , cum vere possessor rem novit esse alienam, nec id negat. Sed hanc sententiam contra Jurisconsulti verba militantem reprehendit Fachineus lib. 1. controv. c. 54. Vult enim Julianus bonæ fidei emptorem postea cognovisse fundum esse alienum nec remisisse , mansisse tamen in bona fide : adeo ut fructus acquirat , donec fundus evincatur .

Tertia est sententia Cujacii ab Accursio quidem designata, sed a nemine satis explicata : hic igitur ad §. *Si quis a non domino Institut. de Rerum divis.* sed pressius : *Tract. 7. ad Afric.* uberius dum *leg. quæsitum , ff. de Aquir. rer. domin.* consimili cum *leg. Bonæ fidei* argumento tractat. tandem ad lib. 7. Digestor . Juliani ad legem *qui scit de Usuris* . Ad Afric. *Dicitur quidem in* l. Bonæ fidei Possessorem omnes fructus suos facere , interim etiam eos qui natura proveniunt : *sed aliud*

est interim suos fructus facere, aliud suos facere absolute. Quos interim suos facit, re evicta, restituit; nam interim id est quando res non evincitur. Quos absolute, hi in restitutionem non veniunt, et post quædam: *Si igitur malæ fidei possessor fit, qui postea cognovit rem esse alienam, sequitur eo tempore fructus ejus non esse, licet eos severit ipse: neque vero mirum, si non censeatur eodem jure usucapio, et possessio: Dominii acquisitio, et fructuum acquisitio: illa ex jure venit id est XII. Tabul. et procedit jure ipso, si initium habuerit justum: hæc ex facto, id est possessione bonæ fidei, quæ nisi perseverat, non est etiam quod duret fructuum utilitas. Et ita nonnumquam evenit, ut rem bona fide possessor non possit usucapere, qui tamen ex ea perceptos fructus suos faciet*. d. l. Bonæ fidei *et eleganter* l. 2. pro Emptor. *Separata, inquit, est causa possessionis, et usucapionis: Nam quod possideo, non usucapio etiam statim. Quod vero diximus de fructibus idem Ulpian. in* l. Qui bona §. 1. de Acquir. rer. dom. *statuit de his quæ ex re bonæ fidei possessoris vel ex operis suis acquirunt servi alieni, aut liberi homines bona fide possessi: ea enim acquirunt possessori, quandiu perseverat bona fides, non etiam posteaquam is cognovit hominem esse alienum, aut liberum: quia tunc cœpit esse injustus, et malæ fidei possessor: ut et D. August. quodam loco scribit lib. de fide, et operibus. In eo igitur spectanda sunt singula momenta: nec satis est initium cœpisse a fide bona, eademque sententia est Africani hoc loco*, et iterum inferius. *Solet huic legi ac similibus opponi* l. Qui scit. §. ult. *eo quod dicat bonæ fidei possessorem fructus suos facere, et acquirere ex opera servorum, et ex re sua per servos eosdem, etiam posteaquam cognovit rem esse alienam: sed nihil est facilius: interim acquirit, id est, quandiu res non evincitur: absolute, et perfecte non acquirit: sicut fructus, qui sine opera hominis nascuntur bonæ fidei possessor interim acquirit, non absolute, et alios quoque interim antequam consumpserit*. Sed ad locum citatum Juliani, sic multo clarius (nec enim piget in re prius desperata, iterare sententias) l. *Qui bona* l. bonæ fidei, §. 1. de acquir. rerun. dom. *valde pugnare videntur cum hoc* §. ultim. *et adde can. si virgo, ex D. Augst. 34. quæst. 2. hoc a me jam diu explicatum est; et quidem liquido respondeamus, cum qui bona fide cæperit possidere, si postea cognoverit rem esse alienam proculdubio malæ fidei possessorem fieri: quantum ad fructuum acquisitionem attinet: non quantum ad usucapionem implendam; et ratio differentiæ redditur in* l. bonæ fidei. *Atque ideo fructus quidem quos ab eo tempore percepit, vel consumpsit absolute, vel pleno jure suos non facit, sed interim dumtaxat, quod ait* §. ult. *idest quandiu res non evincitur. Nam re evicta restituendi sunt: aut existimatio eorum: itaque ex eventu apparet pleno jure fructus ei quæsitos non fuisse, quos percepit postquam cognovit rem esse alienam*. Hæc Cujacii sententia Covarruviæ omnes difficultates evitat: nec enim juris Canonici reprehensionem patitur: nam a Divo Augustino de fide, et operibus hæc probatur sententia can. si virgo, *sicut in jure prædiorum tandiu quisque bonæ fidei possessor rectissime dicitur, quandiu se possidere ignorat alienum: cum vero scierit, nec ab aliena possessione recesserit: tunc malæ fidei possessor perhibetur: tunc injuste injustus possessor vocabitur. Hinc etiam ignorantia excusat eum, qui nesciens dormivit cum sorore uxoris suæ;* quod de momentorum pondere quærit ex Ulpiano, quod item de possessione interrupta satis ex Cujacii sententia ad Africanum dissolvitur.

Nec poterit Covarr. fuga ex Juliani in Paulum odio, Paulive in Ulpianum animo velari: siquidem Africani fuit idem cum Juliano judicium: cui nulla fuit cum Paulo discordia, nulla cum Ulpiano contentio: et recte citato loco ad Africanum scribit Cujacius, nullam esse Africani cum Juliano contradicendi speciem cum idem eodem librorum numero scripserint. Neque fuit Ulpiano cum utrovis dissidium: nec si contradictionis suspicionem ab eruditissimo Fachineo tollas, ab hac sententia quicquam discedit: imo prudentiorum salvo semper examine, subtilius in jure nihil, aut verius puto reperiri.

CAP. XIII.

Emendatio §. Quoniam l. cum Tabulis, de his quæ ut indig. auferuntur, a Cujacio excogitata defenditur.

In leg. 16. cum Tabulis, §. 1. quoniam, ff. de his quæ ut indig. auferuntur, vulgo ita scriptum est. *Quoniam stuprum in ea contrahi non placuit, quæ se non patroni concubinam esse patitur ejus, qui concubinam habuit, quod testamento relictum est actio non denegabitur: idque in testamento Coccei Cassiani clarissimi Viri, qui Rufinam ingenuam honore pleno dilexerat, optimi maximique Principes nostri judicaverunt, cujus filiam, quam alumnam testamento Cassianus nepti cohæredem datam appellaverat, vulgo quæsitam apparuit.* Cujus cum perfectum hujus §. sensum non invenisset Cujacius, corruptam legem censuit restituendam: lib. 5. Observ. cap. 6. ita scribit: *Restituendum vero ipse, ac explicandum ita censeo. Concubinatus pugnat cum stupro: stuprum l. Julia*

vindicatur. Concubinatus nulla lege vindicatur, Cum ingenua stuprum committitur, nec potest cum ea concubinatus constitui nisi vel testato, vel sine testatione si obscuro loco nata sit, vel vulgo quæstum fecerit, in l. concubinatu D. de Concub. *Vulgo non palam dico: sunt hæc diversa*, l. probrum D. de Ritu nupt. *Ad hæc stupro cognita, non etiam quæ in concubinatu fuit, nihil ex ejus, cui benigne fecit, testamento capere non potest. Cum concubina est connubium: cum stupro cognita non est connubium. Coccejus Cassianus vir clarissimus Rufinam ingenuam honore pleno dilexit: Hic est honor maritalis quo secernitur uxor a concubina*, l. item legato §. penult. D. de leg 3. l donationes D. de donat. *Concubina enim matris familas honestatem non habet, nisi patroni concubina sit*, l. probrum D. de Rit. nupt. *Post Rufinæ mortem filiam ejus, idest, privignam suam in concubinatum assumpsit. Non est novum hoc, ut cum qua non est connubium, sit concubinatus: nam et cum ancilla, cum adulterii damnata, cum quinquagenaria, cum muliere ejus provinciæ, in qua quis officium administrat, est concubinatus, non etiam connubium. Ergo jure privignam Cassianus in concubinatum habuit. Atqui erat ingenua, ut pote Rufinæ ingenua filiæ. Cæterum eam vulgo fecisse quæstum apparuit; Sic enim legendum arbitror. Nam et Flor.* quæsitum *legitur, non* quæsitam *: sine verbo tamen* Fecisse, *quod ut et alia aliis locis me auctore licebit addere. Jure ergo eam Cassianus in concubinatum habuit. Proinde quod ei sub alumnæ appellatione Cassianus reliquit, quasi educasset eam una cum matre, jure relictum videri, nec quasi cum ea commisso stupro auferendum, Severus, et Antoninus ju licaverunt. Fuit enim cum muliere ingenua, quæ vulgo quæstum fecerat concubinatus, non stuprum. Hæc est hujus §. sententia*: Hacteus Cujacius.

Hic Cujacius Rufinam esse vult Coccei uxorem: causam habet: quod vocet lex ingenuam, et eam Coccejus pleno honore dilexerat: nam ingenuam sine testatione, nisi quæ obscuro loco nata sit, vel quæstum vulgo fecerit, habere in concubinatu non licet, *l. in concubinatu ff. de Concub.* Et plenus honor, maritalis est, non concubinatus: imo concubinatui rite opponitur *l. Donationes, ff. de Donationib.* nec pigeat ipsa verba adscribere. *Donationes in concubinam collatas non posse revocari, convenit. nec si matrimonium inter ipsos postea fuerit contractum, ad irritum recidere quod ante jure valuit, an autem maritalis honor et affectio pridem præ esserit personis comparatis vitæ conjunctione considerata perpendendum esse respondi;* et l. item legato §. parvi de legat. 3. uxor a concubina sola dignitate distinguitur. Si pleno ergo honore dilexerat: uxor erat, non concubina. imo veteres Græci dignitate, ut honore uxores a concubinis distinguebant. Ita enim Lysias contra Eratosthenem *καὶ οὕτωσφόδρα ὁ νομοθέτης ἐπὶ ταῖς γαμεταῖς γυναιξὶ δίκαια ταῦτα ἡγήσατο εἶναι: ὥστε καὶ ἐπι ταῖς παλλακαῖς ταῖς ἐλάττονος ἀξίας τὴν αὐτὴν δίκην ἐτέθηκε. Et sic fere legislator in nuptiis uxoribus justa hæc esse duxit, et in concubinis, quæ sunt minoris dignitatis eandem legem statuit*. Progreditur Cujacius, et mortua Rufina privignam suam, seu Rufinæ filiam in concubinatum assumpsisse, quæ vulgo quæstum fecerat, et condito testamento cum nepte sua instituisse concludit. Nec auferri ut indignæ; quod privignam, ingenuam licet, quæ vulgo quæstum fecerat, non uxorem, at in concubinatum habere liceat: nec cum ea stuprum committi, quod reddat indignam. Guillielmus Ranchinus Jurisconsultus subtilis, et disertus Antecessor, lib. 3. Variar. lectionum c. 1. ab hac Observatione discedit suo sensu, invitus: et Rufinam Coccei non uxorem, sed concubinam fuisse contendit cum vulgo. Ejus autem filiam, quam Coccejus simul cum nepte hæredem instituit, ex hoc concubinatu fuisse natam: idque comprobat his rationibus: prima est. *Si fuisset Coccei uxor Rufina non concubina, uxoris appellatione sine dubio eam designasset Papinianus: nullum enim honestius nomen hac in re: at quia non ejus uxor, sed uxoris loco habita, ideo ait Ulpianus eam a Cocce,o pleno honore, sive amore dilectam fuisse. Utpote quod spretis aliis mulieribus, solam domi haberet, solam amaret, solam thoro et convicto honestaret. Rufinam, deinde testamento suo Rufinæ filiam alumnam appellaverat: verisimilius est eam potius ita appellasse quam ex concubina susceperat, quam eam cum qua concubuerat*. Hæc Ranchinus.

Salvo tanti, et tam docti viri judicio, nam necessaria ista dicendi ratio ab eo qui in jure obtinet primas, in levem mihi conjecturam versa videtur. Uxorem dixit Cujacius: quod eo nomine, quo leges uxores solum non concubinas designare solent notarit, addo: quod et alibi idem Cujacius, quo antiquitas ipsa uxores a concubinis discernebat: concubinam dicit Rauchinus: quod non uxorem, sed pleno honore dixerit dilectam. Leve certe: et vix calamo dignum: *filia mea præcipiat, sibique habeat volo rem matris suæ*, dixit idem Papinianus 8. Responsorum uxoremne hanc negabimus testatoris qui eam non uxorem (caro nomine) sed liberorum matrem vocavit? talia sunt in jure innumera: sed digna silentio.

At *verisimilius est*, inquit, *eam potius alumnam appellasse quam ex concubina susceperat*,

quam eam cum qua concubuerat : Ego contra : verisimilius eam quam cum matre aluerat, licet mortua matre in concubinatum vocatam testamento vocasse alumnam : quam ex concubina susceptam, quæ et testamento, et ab intestato liberorum loco haberi poterat, et patrem juris in parentum bonis sortiebatur. *Nov.* 18. quod etiam antiquo jure fuisse servatum notatur *eadem Novell. c.* 5

Pergit Ranchinus : *Deinde quo jure ex uxore natam, concubinam habere potuit? nonne privignam uxorem ducere quis prohibetur? ita quidem ait vir doctissimus*, etc. *Sed cedo exemplum ejus mulieris, quam quis propter sanguinem, aut affinitatem uxorem habere prohibeatur, concubinam habere non prohibeatur. Nullum est in jure, ne quæras : qui ob hanc causam a nuptiis alicujus mulieris repellitur, et a concubinatu abstinere debet: contrahitur enim stuprum utrovis modo, et nefarius perpetuo hujusmodi complexus*. Retorqueo, quod ipse dudum : hæc omnia ex ingenio non ex auctoritate, satis sententiæ suæ fecit Cujacius; cum novum non esse probavit; ut cum qua non est connubium, sit concubinatus : jam contra quod asseritur restat probandum : affinem a nuptiis prohibitam, etiam a concubinatu repellendam : nec de eo lex ulla civilis.

Vehementior est altera Cujacii ratio cur Rufinæ filia ex concubinatu nata non sit : quod nothos nusquam spurios aut vulgo quæsitos appellari dicat in jure. Hanc sic arguit Ranchinus : imo vulgo quæsiti dicuntur ii omnes, qui ex justis nuptiis suscepti non sunt : et justis liberis opponuntur multis in locis, atque spurii appellantur : *l. cum legitimæ, et l. vulgo, ff. de stat. hom. l.* 4. *in fin.*, *et l.* 5. *et* 6. *D. de in jus vocand. l. patronæ, ff. de Bon. Libert. l.* 1. *ff. ad Municip. l.* 2. *in princ. ff Ad S. C. Tertull.* Quibus addendus Cajus in frag. tit. de matrimoniis. Si leges hoc loco citatæ nothos cum spuriis confunderent, vinceretur Cujacius : et qui legum peritissima scrutari solebat: jam in meridie cæcutiret. Perpendatur ergo. *Cum legitimæ nuptiæ factæ sunt, patrem liberi sequuntur. Vulgo quæsitus, matrem sequitur*. Certe non tam hic Celsus, legitimos liberos spuriis, quam nuptias scortationi opponit: et jure nam concubinatus nuptias imitatur, et si quæ præter dignitatem, de qua *l. cum legato, D. de leg.* 3. pugna inter hæc fuisset, sine dubio nothorum meminisset. Quid altera? Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt : vel qui possunt quidem, sed eum *habent quem habere non licet* : omnia hæc vera : sed de nothis nihil : nam et nothi patrem norunt, et eum habere licet, cum sit concubina legibus probata : spurii certe vel sunt ex scortatione nati, et patrem ignorant, vel ex stupro, et patrem forte norunt, vel etiam ex contubernio : in quo nec nuptiæ, nec concubinatus. *Ad l.* 4. 5. *et* 6. *de in jus voc.* Audiatur ipse Cujacius lib. 4. Pauli ad Edictum dum easdem explicat. Spurii sunt, aut intelliguntur esse sine patre filii : maxime si ex stupro nati sint, aut puella vulgari, qui dicuntur etiam publici pueri, quia non ut matrem ita et patrem naturalem certum habent, *l. vulgo, de stat. hom. l. unde cognati* 4. *l. divus de Capt. et postlim. rev. l. si qua illustris, C. ad S. C. Orficia.* Et eleganter de hujusmodi puero Caphur. Flacc. *in hoc puero*, inquit, *nescio quid sit indignius, utrum patris origo, quæ est dubia, an matris, quæ certa est?* At spuriis etiam adnumerantur quibus natura certus est uterque parens, sed quibus neuter est civilis parens, ut qui ex contubernio nascuntur : quæ conjunctio servilis est, *l.* 3. *C. Sol. matrim. l.* 6. *C. de suis, et leg. lib.* 6. *C. Theod. de lib. causa.* Quoniam servi, ut Paulus ait 4. Sent., neque patrem, neque matrem civilem habere dicuntur : adnumerantur etiam spuriis qui ex matrimonio illicito, et injusto nascuntur. §. *si adversus, Instit. de nupt.* Et aperte Apulejus 6. *legitimæ*, inquit, *nuptiæ non sunt, ac per hoc spurius nascitur*. Ex quo intelligitur, neque injustum matrimonium pro concubinatu haberi : quia ex injusto matrimonio spurii nascuntur : ex concubinatu spurii non nascuntur. Est enim concubinatus, ut Julianus noster loquitur, imitatio justi matrimonii : et consequenter qui ex concubinatu nascuntur, etiam civilem patrem, matremque habent : ex his etiam intelligimus matrem esse semper certam; quod Paulus ait esse natura verum, non jure civili : nam ex contubernio, vel ex injusto, et illicito matrimonio jure civili nec mater dicitur esse certa : natura autem patrem esse certum non est semper verum, etc. Hæc Cujacius.

Quid præterea *l. patronæ de bonis lib.* Patronæ liberos etiam vulgo quæsitos habere possessionem bonorum maternorum : ut habeant possessionem bonorum : patroni liberi debent esse jure quæsiti : nonne jam ex concubinatu natos jam dictum jure esse quæsitos, et probante lege sortiri portionem bonorum, *l.* 1. *ad municip. et* 2. *ad S. C. Tertull.* Vulgo quæsitos liberos matris conditionem sequi volunt, et justos liberos iis opponunt : nec ad hæc quicquam Cajus in fragmentis. Fatetur quidem Ranchinus vulgo quæsitos, seu conceptos eos proprie appellari, qui ex scortatione procreati sunt : etiam fateatur necesse est, leges adductas etiam lata significatione ex concubina natos non vocari spurios : nec quid loquatur Festus moror, sed quid Jurisconsulti verborum (utpote ex stoica profecti schola) semper observantissimi.

Ipsum non movet, quod exemplum parum convenire videatur cum eo, quod proposuerat Papinianus. Cum enim dixit actionem esse ad petendum quod

concubinæ relictum erat: exemplum autem subjicit de relicto filiæ ex concubina susceptæ: quod sit eadem ratio in filia, atque concubina. Me tamen movet, et alget: cum enim quærat de concubina, quorsum subjiciet de ea, quæ concubina nunquam fuit, aut cur ad similia confugiet cum in specie multa suppeterent? nonne rectius quis sine reprehensione, et facti, et exempli speciem servavit? nec video quod posset a Cujacii observatione quenquam dimovere.

CAP. XIV.

Societas vectigalium an ex pacto transeat ad hæredes.

Cicero in Oratione pro P. Quintio numer. 76. Societatem, aliam dicit voluntariam, aliam hæreditariam: *Cum eo tu*, inquit, *voluntariam societatem coibas, qui te in hæreditaria societate fraudarat*, ex quo loco acute (suo more) Cujacius lib. 10. Observat. c. 25. societatis conditiones deducit: statuitque societatem aliam esse voluntariam, quæ consensu, tractuque habito inter socios contrahitur. aliam esse necessariam, quæ improprio societas: proprie tamen rerum communio vocatur: illa morte solvitur: hæc etiam tenet hæredes, qui commune retinent quicquid damni, vel lucri contigit ex re communi vivo, vel mortuo socio: *l. actione* §. *si in rem*, §. *si morte pro Soc.* D. Porro alias esse societates privatas, sive de privatis rebus coitas: alias vero publicas, quæ pro vectigalium, rerumque publicarum collectione ineuntur, et contrahuntur: et harum inter socios eandem esse rationem tradunt omnes: inter socios superstites, et defunctorum hæredes aliam esse rationem in privata: aliam in publica societate, tradit Ulpian *in leg. verum*, §. *in hæredem ff. pro socio.* Itidem *Pomponius leg. adeo eod. tit.* esse in eo discrimen est omnibus acceptum: quodnam tamen illud sit sunt discordes multi: sunt hæc Ulpiani verba. *Et circa societates vectigalium cæterorumque idem observamus: ut hæres socius non sit: nisi fuerit adscitus; verumtamen omne emolumentum societatis ad eum pertineat: simili modo et damnum agnoscat, quod contingit, sive adhuc vivo socio vectigalis, sive postea, quod non similiter in voluntaria societate observatur.* Pomponius vero sic disserit. *Adeo morte socii solvitur societas, ut nec ab initio pacisci possimus, ut hæres etiam succedat societati. Hæc ita in privatis societatibus ait: in societate vectigalium nihilominus manet societas, et post mortem alicujus: sed ita demum si pars defuncti ad personam hæredis ejus adscripta sit, ut hæredi quoque conferri oporteat: quod ipsum ex causa æstimandum est.* Eas sic explicat Cujacius ubi supra: contrahitur autem cum hærede societas voluntaria, ut si mortuo socio vectigalis cæteri publicani hæredem ejus adsciscant, eique ascribant defuncti partem, quod his verbis significatur. *d.* §. *in hæredem nisi fuerit adscitus*, et separatur ea re societas vectigalium a privatis societatibus, ut fit in *l. adeo D. eod.* quæ etiam a nemine explicatur recte: duo in ea initio proponuntur ex Sabino: morte solvi societatem, quod est certissimum: et non valere pactionem ut hæres succedat societati: cujus dicti ratio est satis obscura, etc. Porro hæc duo cum proposuisset Pomponius ex Sabino, *d. l. adeo* notat, hæc ita in privatis societatibus ait, Sabinus scilicet ait, et hoc non quod dixit de pactione, sed quod dixit primo morte solvi societatem: hoc inquam, in privatis societatibus verum est: in societatibus vectigalium non item. Nam et mortuo uno societas manet inter cæteros, si modo hæres defuncti communi cæterorum consilio adscitus, et adsumptus sit in eam stationem, sive partem vectigalis exercendi, quam defunctus administrabat. Solebant enim publicani per partes inter se distribuere vectigalium exactionem: nec minus tamen communia erant invicem commoda, et incommoda omnia; *l. locatio* §. *socii, de publicanis.* Non ergo novo consensu coiri societatem inter superstites, alioquin nihil hæc societas distaret a privata; sed solam hæredis assumptionem ajo inter eos continuare societatem: hæc Cujacius.

Hæc sententia, quam novam dicit induxisse Cujacium, non placet Ranchino lib. 3. variar. lectio. c. 13. in primis quia ex pacto ad hæredem transmitti evincunt illa Pomponii verba. *An in societate vectigalium* etc. *Docuit antea*, inquit, *Pomponius privatam societatem adeo dissolvi morte, ut nec ab initio pacisci possimus, ut hæres succedat in societate ac deinde verba a nobis relata subjicit: quod cum ita sit, et ipse contrarium statuere velit in societate vectigalium in eo quod de pacto addidit, necesse est illud dicamus, partem defuncti adscriptam fuisse ad personam hæredis pacto ab initio interposito. Et sane id clarius exprimunt verba quæ sequuntur*, ut hæredi quoque conferri oporteat, *idest, ut necesse habeant socii hæredem adsciscere, eique defuncti partem adjudicare, nisi enim ita exaudiantur ea verba, quænam oro, erit differentia inter hanc vectigalium societatem, et eam quæ sit de re privata? Quamvis enim societas privata non transeat ad hæredes, ne quidem ex pacto, si tamen hæredem socium sibi adsciverint superstites socii, eis ipse socius erit sine dubio*, l. nemo et l. plane D. pro socio, *similis ergo societas vectigalium privatæ societati: at dissimilem hac in re eam Pomponius voluit esse. Sed omnem dubitandi materiam præ-*

ripiunt verba , quæ superioribus jam a nobis relatis statim connectuntur . Quod ipsum ex causa æstimandum est : quid enim si is mortuus sit , propter cujus operam maxime societas coita est etc. *Ait ex causa æstimandum esse an portio defuncti hæredi conferri debeat : sive an hæres ad societatem admittendus sit : quæro si nullum interpositum fuit pactum de portione defuncti hæredi conferenda , aut si interpositum non valeat, quid opus istiusmodi æstimatione ? vult enim Pomponius id esse a judice æstimandum et perpendendum , non autem ab ipsis sociis : id igitur vult Pomponius in tota illa lege , privatam societatem finiri morte, nec ex pacto continuari in hæredem Societatem , vectigalium finiri morte , ex pacto tamen transire in hæredem , nisi eo casu hæres non est idoneus, quod ipsum a judice causa cognita æstimandum est . Hæc* contra Cujacium *Ranchinus* .

Hic mihi bis in Cujacium peccare videtur Ranchinus : et quod novam duxerit opinionem Cujacii: et quod levi motus conjectura , nec ulla innixus auctoritate , acute dispositam tanti viri sententiam agitaverit : nam licet in eo nova sit , quod prius involuta et Doctorum disputationibus obscurata , jam sit perspicua ; vere tamen nova non est , cum idipsum voluerit Bald. *in l. mandatum , in 3. oppo. C. mandat. et cons.* 418. *Paul. Castr. cons.* 354. dum solo usu institorum renovari volunt societatem.

Sed quæ ratio ? Cum non transire societatem privatam statuisset Pomponius : adeo ne pacto quidem, addit contra fieri in vectigalium societate : ergo hæc ex pacto transeat necesse est .

Hæc Ranchini ratio : transire quidem , sequitur necessario , quod probat Cujacius . sed pacti nulla est necessitas , cum ex duobus utrumvis demonstrare possit pronomen , *Hoc* . Et licet id in alternatis frequenter indicet quod posterius: tamen mutari frequenter hunc ordinem non igorat vir disertus , et id a Sylvio fuisse ex Valerio Maximo probatum credo advertisse . Nec verba sequentia , *ut hæredi quoque conferri oporteat,* plus hunc quam illum sensum juvant : æque enim si ex sola adscriptione transeat societas hæredi conferetur , ac si ex pacto. Non prius ergo censeo aspernandum Cujacii judicium, quam appareat pronomen , *hoc*, non id quod prius , sed quod dudum de pacto tantum indicare posse , de quo nihil dum dicitur : aut alia quædam firma ratio divellat : judicis autem æstimationem quam requirit Pomponius, non video quo pacto difficultatem tollat , aut Cujacio noceat. Nec enim pacti robur , aut hæredis adscriptionem : sed vires tantum dijudicat : nam si societatis firmitas ex defuncti persona pendebat adeo , ut sine eo geri non possit causa cognita arbitratu judicis vectigalium , societas illius morte secuta , prosus dissolvetur . Et quod dicit Ulpian. *nisi adscitus fuerit* , cur ad assumptionem voluntariam , non autem necessariam (eo saltem quo dictum modo) potius referentur ? Hæreo igitur adhuc firmus , et nisi quid fortius , hærendum duco .

C A P. XV.

Pacto de litigando coram Judice non competente quod standum sit .

Standum esse omnino conventioni semel factæ visus est Justinianus asserere , *l.* 1. *si qui . C. de pact.* dum conventionem quam quis fecit in scribendo instrumento sese non usurum fori præscriptione, validam fore statuit his verbis : *Sancimus nemini licere adversus pacta sua venire , et contrahentes decipere* . At Africanus *l. si convenerit ff. de Jurisd.* in hac ipsa facti specie , re integra discedere a conventione patitur : his verbis . *Si convenerit, ut alius prætor, quam cujus jurisdictio esset, jus diceret, et priusquam adiretur mutata voluntas fuerit : proculdubio nemo compellitur ejusmodi conventioni stare* .

Bartol. ad *l. si convenerit* , sic respondet ex sensu Gloss. quem dicit tenendum : quod pactum , inquit , quod quis conveniatur coram judice non suo, quem non astringit ; ut hic . Sed pactum quod quis conveniatur coram judice suo , quem poterat ex privilegio recusare , ut in scholaribus , hoc pactum bene valet , ut in contrario . Vult igitur Bart. eum qui de jure communi est subjectus jurisdictioni , privilegio tamen eximitur , posse pacto a privilegio ad pristinum jus redire : nec licere constitutione Imperatoris ab eo discedere , quod pacto stabilitum Pactus autem quis de eo cujus jurisdictionem ordinarie non agnoscit , potest Authore Africano ab eo pacto re integra discedere . Bart. sequuti sunt fere omnes veteres .

Decius ad dictam *leg. C. et cap.* 1. *de Judic.* cum universam esse Imperatoris constitutionem advertit , quæ ad pedaneos etiam judices , et ad compromissarios , et arbitros electos perveniat : respondit , Imperatoris mentem de eo qui renunciavit foro , voluntatemque suam altera parte invita mutare nititur , concipiendam esse ; quo casu erit pacto standum : Jurisconsultum vero respondisse de pacto mutuo partium consensu dissoluto . Covarruv ad *C. quamvis* §. 4. *num.* 7. Hanc sententiam et veram putat , et communem : his verbis : *Nam l. si convenerit* , inquit, *intelligenda est de voluntate utriusque paciscentis mutata , siquidem uterque invito judice , de cujus honor agitur , mutare poterit voluntatem : nec Jurisconsultus inibi loquitur de mutatione voluntatis unius tantum : sed* , inquit ,

si mutata fuerit voluntas, unde absolute de utriusque voluntate mutata vera est interpretatio, quod eleganter in d. l. si convenerit notavit Alberic. et post eum Dec. in d. c. 1. de Judic. num. 19. Andr. Alciatus ibid. num. 32. idem Alciatus lib. 2. Par. cap. 17. et Coras. lib. 4. Miscell. cap. 5. *Atque hæc ipsa opinio maxime probabilis est, ne dicamus ita facile judicium, et pactorum auctoritatem eludi, si permiserimus pænitentia unius tantum partis pactum prorogandæ jurisdictionis, aut non declinandi judicis alieni jurisdictionem tolli. Nec in praxi admittenda foret Jurisconsulti responsio, si quis post pactum prorogandæ jurisdictionis alicujus judicis quæ prorogari potuisset, etiam ante litem contestatam pœniteret. Hæc Covarruv.* Sed hoc mali patitur ista sententia, quod ne verbum quidem fit in dicta *leg. si convenerit*, quod utriusque partis consensum vel designet, vel inducat.

Ab hac tertio alii ita discesserunt, ut Jurisconsulti responsum suscipiant in jure civili: Justinianum Pontificii juris pietatem secutum, et in hoc jus civile a canonum rectitudine discedere: hoc probat Alex. in *d. l. si convenerit* 3. *Fall. Bald. in l. si quis in conscribendo, C. de Episc. et Cler.* Sed certum hoc non minus Imperatorem quam Africanum civili more locutum et de jure civili utrumque esse intelligendum. An vero vis jurisjurandi pactum alioqui inutile corroboret, differit ubi supra Covarruv. nihil ad rem præsentem facit hæc disputatio.

Successit tandem singularis sententia Cujacii: aut certe prius animadversa: sed ejus arte explicata, *Tract. 7. ad Afric.* si convenerit, inquit, inter me, et te ut pro competente judice incompetens adiretur, veluti prætor tutelaris pro fideicommissario, cum esset inter nos controversia de Fideicommisso: non teneor conventioni stare, quia nuda conventio obligationem non parit. Nec quicquam *l. 1. de Judic.* et si quæ sunt similes: quoniam non videntur se subjecisse, nisi qui eum adierunt. Hic non dum fuerit aditus. Nec l. pen. C. de Pact. quia de conventione loquitur contractui apposita ex continenti: ne reus utatur præscriptione fori, ex qua nemo ambigit obligationem nasci: et quamvis non nasceretur: tamen posset præscriptio fori apposita repelli replicatione pacti conventi: quia constat, et si ex pactis jure Civili non dentur actiones, jure prætorio exceptiones, et replicationes dari. Sed si post conventionem de adeundo judice incompetenti: etiam eum adierimus: et nos ei subjecerimus et litem centestati apud eum fuerimus: quæ fuit initio nuda conventio desinit esse nuda; quia ex facto id est ex conventione judicis, et litis contestatione sumpsit effectum, et teneor conventioni stare. Vult ergo Cujacius leg. Africani intelligendam esse de pacto nudo. Justiniani legem capiendam de pacto contractui adjecto: quod propterea nudum non est, et obligationem parit. Habet pro se Cujacius expressa Imperatoris verba: *Si quis in conscribendo instrumento sese confessus fuerit non usurum fori præscriptione etc.* ecce pactum in continenti appositum contractui: Jurisconsultus simpliciter respondet: *Si quis convenerit*: etc. Hanc ipsam sententiam agnovit Abb. in *d. c. 1. et Dec. ibid. num.* 20. et Anton. Govean. eam ad *l. si convenerit* aperte amplexus est, tandem eandem And. Fachineus *lib. 1. controv. cap.* 61. uti veriorem probat. Nec me etiam ab eadem deducet Covarruv. ubi supra, anxia conclusio, qua arbitratur nihil referre fiat prorogatio per pactum nudum, an per stipulationem, cum sit certum pactum contractui in continenti appositum, etiam contractus vim sortiri, nec posse mutari: *l. qui fundum de contrah. empt.* cum similibus.

CAP. XVI.

Periculum rei venditæ, et non traditæ ad quem pertineat, ad emptorem ne, an ad venditorem seu potius quid veniat nomine periculi in hoc casu.

Africanus in *l. si fundus, ff. locati*: ita disserit: *si vendideris mihi fundum, isque priusquam vacuus traderetur, publicatus fuerit, tenearis ex empto, quod hactenus verum erit ut pretium restituas, non ut etiam id præstes, si quid pluris mea intersit, eum vacuum mihi tradi.* Vendidisti mihi fundum, qui sine culpa tua ante traditionem publicatus est, teneris mihi inquit Africanus, ex empto, sed in simplum, ut scilicet vel me liberes actione ex vendito, vel pretium quod recepisti restituas, non autem id omne quod mea interest fundum vacuum non tradi: unde inferri videtur, rei venditæ periculum nec traditæ ad venditorem non ad emptorem pertinere. Quod responsum ex diametro repugnare videtur Jurisconsultorum judiciis: qui vendita re, nec dum tradita, periculum esse volunt emptoris: sunt leges in id plures: rem ita distinguit Cujacius Tract. 8. ad Africanum. *Verum ita,* inquit, *est accipienda regula, ut pereat res emptori, non pretium, id est, si res perierit ante traditionem: et perire videtur quæ in publicum redigitur, ut pereat emptori, ne id quod interest supra pretium rei consequatur: non etiam, ut vel precium non repetat, quod solvit, vel quod non solvit venditori solvere compellatur; quod confirmat* l. quod si neque, de peric. et commod. rei vendit. *quæ lectis venditis, si ante traditionem eos ædilis plebis cum in via publica positi*

essent, consciderit: venditoris periculum esse ait, quia scilicet pretii petitionem non habet, quinimo restituit precium si quod acceperit. Idem confirmat l. ult. de condict. caus. dat. *quæ in permutatione ad exemplum emptionis, si data pecunia ut daretur Stichus perierit Stichus ante traditionem, pecuniæ repetitionem esse ait: cum tamen constet ex* l. Naturalis, §. 1. de Præsc. verbis *non esse in id quod interest Stichum tradi præscriptis verbis actionem, idem etiam infra confirmabit* l. 39. de solut.

Gulielmus Ranchinus lib. 3. variar lect. cap. 11. Putidum putat illud periculum de lucro captando intelligere, et non potius de precii jactura. Idque ratione, et auctoritate legis nititur confirmare: sic primum ratiocinatur. *Quod ad emptorem perfecta semel venditione pertineat omne lucrum atque emolumentum rei emptæ*, l. 1. C. de Peric. et comm. rei venditæ. L. pen. C. de act. empt. et vend. *ergo omne damnum et detrimentum ad eum quoque spectare debet: nullum vero ad venditorem, qui jam securus esse debet, quique ut lucri expers est, damni quoque immunis esse debet. Deinde si in persona emptoris periculi nomine solum lucrum cessans venire volumus, non etiam precii amissionem, idem quoque in persona venditoris admittamus necesse est: ut dum dicimus periculum ad eum spectare, id exaudiri debeat, non de rei jactura, sed de lucro quod ex precio consequi potuisset: quod est absurdum.* Hæ sunt rationes.

Sed respondet ipse Cujacius ad speciem l. Lucius de evict., ex mente Azonis: *ante traditionem perempta re vendita precii remissio, vel repetitio est: post traditionem precii remissio, vel repetitio non est*: et traditam fuisse rem in casu *l. 1. C. de peric. et comm. et l. pen. de act. empt. C.* non minus apparet quam in *l. Lucius* ex mentione facta evictionis: nec enim evinci potest, nisi quod traditur, nec ante traditionem evictionis nomine datur actio, quam tradi in casu alterius legis his verbis voluit Imperator: *Auctor enim ex his tantum causis suo ordine tenetur; quæ ex præcedente tempore causam evictionis parant*. Ad quam ita paucis Cujacius, eod. tit. Præcipua sententia legis primæ est, post perfectam venditionem, ad venditorem non pertinere, nisi periculum evictionis: alias respicere emptorem. Altera vero lex fructus respicit, et rei traditæ.

Ratio vero altera nihil concludit, cum non quæretur comparate: sed quid de re perempta statuendum: dispar ad hæc est precii a re vendita ratio: nam venditor cum teneatur rem tradere tantum, non autem facere emptoris: obligatur de evictione: *l. ex empto, ff. de action. empt.* At emptor cum cogatur nummos facere accipientis, *l. si mandavero, §. si mandaverim, et l. cum servus, Mandat.* nullum jam amplius sequitur periculum: estque hoc casu dispar comparatio, vid. Cujac. lib. 23. Obser. c. 32. Correlativorum plerumque dispar, diversaque ratio est.

Sed expressis verbis legum quam rationibus certare tutius: l. ult. C. de Periculo et comm. rei venditæ, ita loquuntur Imperatores. *Mortis casus ancillæ distractæ etiam ante traditionem, sine mora venditoris, non ad venditorem, sed ad emptorem pertinet. Et hac re non ex præterito vitio rebus humanis exempta solutionem precii emptor non recte recusat.* Idem dicit Julianus, *l. cum emptor, §. 1. D. de rescinden. vend.* Idem Paul. *in l. si emptione §. pen. D. de contrah. empt. et l venditori, ff. de hæredit. vel act. vend.* Primum ego, legi ex Paulo adductæ, oppono Paulum, *l. Quod si neque ff. de peric. et commod. rei vend. Quod si neque traditi essent, neque emptor in mora fuisset, quominus traderentur, venditoris periculum erit.* Venditoris periculo affirmat discindi lectos, si emptor in mora non fuit; ergo in pari casu in emptorem vertet periculum si in mora fuisset. Idem de Juliano: mortuo enim homine tum venditor liberatur, si per eum non stetit quominus traderetur. Idem *de leg. lectos, de peric. et comm. rei ven. Idem de leg. Quod si, de jure dotium*. Multisque pluribus in eundem sensum statuendum est, cum mora per emptorem fuerit, quominus res traderetur.

Quod ex tit. *Instit. de empt. et vend. §. tum autem*, tradit Justinianus perfecta emptione periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinere, non id aspernatur Cujac. quasi ex rudimentis artis deductum: quod affirmat Ranchinus. Sed uti sunt pleræque institutionum regulæ ex summo jure deductæ, et mitioribus subinde legibus temperatæ, quod probat exemplo §. *certe, de rerum divis*. Ita et hæc exactius est in ceteris libris ad æquitatem reducta. Habetque Cujacius non Africanum modo in hac sententia Auctorem, sed Paulum etiam et Celsum: nec forte recte concepta cæterorum mens ab hisce discedit: aperte certe accedit Cujacius *l. quod sæpe, §. si res vendita, D. de contrah. empt.* ubi scribit, damnandum ob hoc ipsum venditorem, quod in emptorem actiones transferre non potest; quod ita accipiendum etiam Anton. Faber (quem se habere belli socium in hac expeditione gloriatur Ranchin.) fatetur, ut precii tantam jacturam sentiat, non etiam ut ad præstationem ejus quod emptoris interest teneatur: in eo recte non socium habet, sed hostem, quod cum Accursio Africani sententiam in singulari tantum casu putet procedere: nec in cæteris, cum vix faveat, de auxiliaribus ejus copiis multum gloriabitur.

CAP. XVII.

Constitutio l. 2. C. De Rescind. venditio. an habeat locum in emptore læso.

Covarruvias variar. Resolut. lib. 2. c. 3. Arius Pinellus in comment. d. leg. part. 1. cap. 2. plurimique per eos citati Constitutionem Diocletiani et Maximiani Cæsarum non minus emptori læso ultra dimidium justi pretii, quam venditori credunt indulgere: cum propter promiscuam emptionis et venditionis nuncupationem: tum propter parem in utroque æquitatis rationem.

Cujacius (ante quem nullus, ut ipse fatetur indicaverat beneficium l. 2. non esse producendum ad majorem 25. annis) lib. 16. Observat. c. 18. et lib. 23. cap. 32. contra constituit immodicam fraudem rescindi oportere ex constitutione d. l. 2. non tamen ex utraque parte, sed ex parte venditoris tantum: si in ponendo pretio supra modum fuerit læsus, non etiam ex parte emptoris, si quis stultus impenso, et immenso pretio rem emerit. Æquitatis causas assignat d. lib. 16. *Æquum erat*, iniquit, *subvenire venditori qui minoris vendidit. quem plerumque necessitas rei familiaris compellit vendere precio minore*, l. 2. 12. et 16. C. de rescind. vendit. l. 1. C. de Præd. cur. l. 2. C. sine cen. vel rel. l. ita ut omnes, §. 1. Mandat. *non etiam emptori ultro accedenti ad emptionem prædii sæpe fraudandi causa, et plerumque ementi precio impenso et immodico affectione opportunitatis, vel vicinitatis, vel cæli, vel quod illic educatus sit, vel parentes sepulti, ut* l. 1. §. sed si rem ff. si quid in fraudem Patr. *vel quod majorum ejus fuerit, ut* l. si in emptionem ff. de Minor. *qua cupiditate incensus ultro sæpe projicit ingentia, et immensa pretia, quod calorem vocat* l. locatio D. de Publicanis et vect. *alii insaniam,* hæc ille: vult igitur hac constitutione venditoris inopiam juvari: non foveri emptoris invidiam.

Hæc Cujacii sententia si eleganter a Roberto Aureliano lib. 2. animadversionum cap. 13. reprehensa: eadem est ab Anton. Mercat. in Notat. lib. 2. cap. 13. fortiter defensa. Ideo nos paucis ad ea quæ Andr. Fachineus contra hanc sententiam lib 1. Controv. cap. 16. qui sic contra nititur.

Quis, inquit, *ignorat sæpe accidere, ut quis emat utilia sibi, vel necessaria bona fide, non animo injuste lucrandi, neque fraudandi? Rursus sæpe venduntur res, ut aliæ emantur utiliores, nullaque necessitate urgente: quare sicut humanum est subvenire venditori, ita quoque emptori subveniendum est: et cur liceat majoris rem vendere alteri ementi propter affectionem cum illa minime qualitas esse dicatur apta ad augendam rei æ. timationem.* His satis occurrit Cujacius dum ad finem cap. 18. lib. 16. probat pertinere ad majores non ad minores, et ad res soli, non ad mobiles, in mobilibus enim non immobilibus occurrunt utilium cum inutilibus, vel necessariorum commutationes: nec licere majoris rem vendere ex animi affectione concludit Cujacius: sed impensas hasce invidorum voluntates comprimendas potius damno emptionis, quam restitutione in integrum adaugendas. Neque umquam negavit æquum esse emptori subveniri, si dimidio pluris emerit. Ita enim ipse statuit ad Tit. C. de Rescind. vendit. *Et ratio facit, nec quisquam contradicit, ut emptori etiam subveniatur, eadem electione data venditori, ut vel precium reddat quod accepit, et rem recipiat, vel quod soluto precio superest, restituat, l.* 1. §. *in fraudem ff. si quid in fraud. pat.* et exemplo etiam id illustrat quemadmodum emptor dimidio pluris emat. hoc vult ista constitutione non esse emptori subventum. Lib. vero 23. cap. 32. dum ex Senec. Cont. Plaut. et Plin. probat emptores solidarum rerum non relevari: non uti Jurisconsultos, quorum responsa legum vim obtineant: sed rerum Romanarum infortunatissimos testes, Romæ observatorum adducit. Ita in facto recte Seneca, qui etiam Jurisconsultus: *Non possum domum habere nisi hanc emero, nulla alia venalis est, et hanc occasionem videt vendtor, et premit: non tamen hanc venditionem rescindes, alioqui in infinitum calumnia excedet*, et Plaut., inquit, *ædes male emptas non licere redhibere*. Rationem, et formam justi precii a Cujacio traditam probat Fachineus: et probanda est etiam contra communem sententiam a Covar. late ubi supra discussam: nec tam in restitutione, quam in assignatione justi precii discedit.

CAP. XVIII.

Minores sine Tutoribus suis an possint ex stipulatu obligari, et bona alienari.

Contentio hæc a duabus legibus sese invicem oppugnantibus, profecta, et potentissimorum Ducum acies in contrarium instructa fuit defensa. Modestinus enim l. 101. de Verb. Obligat. Respondit. *Puberes sine curatoribus suis possunt ex stipulatu obligari*. Diocletianus, et Maximianus Cæsares l. si Curatorem habens C. de in Integ. Restitut. ita scripserunt: *Si curatorem habens minor quinque et viginti annis post pupillarem ætatem res vendidisti, hunc contractum servari non oportet: Cum non absimilis ei habeatur minor curatorem habens, cui a prætore curatore dato bonis interdictum est.* Lex altera puberem sine curatore obligari patitur:

altera, contractum sine curatore initum vetat servari.

Joannes Imola, aliique plerique veteres ita has leges conciliant, ut *lex puberes* recte concipiatur, de pubere qui Curatorem non habet: recte eum posse obligari: lex vero, *si curatorem*, statuat eum qui habet Curatorem non posse sine eo obligari: hos sequutus Francisc. Duarenus ad eandem legem ita explicat: *Puberes, qui curatores suos non habent, possunt ex stipulatu obligari. Nam si ita accipimus, ut puberes possint ex stipulatu obligari, quamvis non accedat tutorum, quos habent, auctoritas, id falsum reperiretur, et rescripto Diocletiani contrarium*, l. si Curatorem. C. de in integr. restitut. *Nec sententiam eorum probo, qui distinguunt alienationem rerum ab obligatione personali: Cum Diocletianus in Rescripto illo suo de venditione loquatur, ex qua personalis nascitur obligatio. Nec minus stipulatione, quam venditione res alienari possunt, si sequatur traditio.* hæc ille.

Cujacius ad eandem legem a Duareno reprobatam sequitur sententiam. puberes, qui curatores habent ex stipulatu obligari posse ex ea lege, sed bona sua distrahere non posse, ut l. si curatorem. Sic ipse. *Pessime hæc lex ab interpretibus accepta de puberibus, qui curatores non habent, cum dicat, suis, et hoc tantum de impuberibus sit proditum inumeris locis, non obligari eos sine tutoris auctoritate, quasi scilicet non idem sit in puberibus. Puberes igitur sine tutoris auctoritate obligantur. Nec movere eos debuit* l. 3. C. de in integ. restit. *quæ de rerum alienatione, vel ut de rerum venditione jam perfecta, impletaque loquitur, non de obligatione, fateor res suas puberem non alienare sine curatoris auctoritate: nam curatori rerum administratio commissa est. At in personam puberis curator potestatem non habet, pubes enim est suæ tutelæ; ideoque de sua persona promittere potest sine curatore suo.*

En duo hac gentis suæ splendidissima lumina, contrariis se acuminibus configunt. Sed in eo primum Duareni ratio videtur deficere, quod contractum venditionis, qui personæ obligationem continet, cum rerum alienatione, recte quidem conclusit, sed alterum ab altero non satis recte secrevit: alia enim obligationis, alia distractionis vera ratio. Quod stipulatione, subsequente traditione, alienari posse dicit: id hoc modo recte dissolvit Fachineus Jurisconsultus in l. 101. non de tali stipulatione loquitur, quæ cum traditione transferat dominium rei, nec talem potestatem minori concedit sine curatore. Sed tantum dicit obligari posse puberem ex stipulatu, quod est accipiendum de personali obligatione, juxta naturam ipsius tituli de verbor obligation. non autem ubi stipulatio continet rerum alienationem: quia sic repugnaret Diocletiani rescripto in d. l. *si curatorem*. Cum sit hæc sententia per Anton. Mercatorem satis contra Rob. Aurelianum defensa, judicanda hæc erant potius quam discutienda.

CAP XIX.

Testamentum inter liberos non adhibitis Testibus, an valeat.

Julius Clarus §. testamentum. quæst. 14. ex Alex. magis communem dicit sententiam Jurisconsultorum ex Shedula, seu testamento inter liberos imperfecto ratam esse parentum voluntatem, etiam nullis ad id præsentibus, aut vocatis testibus: idem tradit Menochius lib. 4. Præsumpt. præs. 7. num. 5. qui auctores suos adducit præcipuos Bald. in Auth. quod sine. *C. de testam. Bart. in l. si is qui num. 14. eod. et ibid. Paul. Gul. Bened. in c. Raynutius in verbo testamentum lib. 1. num. 87. vers. si quidem illa*: opinionisque causam assignat: quod æquitati conveniat filios observare parentum voluntatem, etsi omni solemnitate careat: cum sola ipsa veritas inter eos spectari debeat: et frustra hic requiritur testium præsentia, cum satis constet talem fuisse parentum dispositionem. Andreas Fachineus lib. 4. Controv. cap. 1. qui et fundamentum in tribus legibus constituit. Prima est Constantini l. ult. Cod. fam. Ercisc. *Defuncti dispositio custodiatur, etiamsi solemnitate hujsmodi dispositio fuerit destituta*: Altera Theodosii, l. hac consultissima §. ex imperfecto. C. de testamentis, *ex imperfecto autem testamento voluntatem tenere defuncti, nisi inter solos liberos a parentibus utriusque sexus habeatur, non volumus*. Tertia Justiniani ex jure novissimo, Novel. de Testament. imperfec. ex qua desumpta est Authen. Quod sive C. de Testament. *Volumus si quis litteras sciens inter suos filios voluerit facere dispositionem, primum quidem ejus subscriptione tempus declaret: deinde quoque filiorum nomina propria manu, ad hoc uncias in quibus eos scripsit hæredes non signis numerorum significandas, sed per totas literas declarandas, ut undique claræ, et indubitatæ consistant.*

Conjecturis ad hanc sententiam ducitur doctissimus Fachineus, primum quod dicat lex: *Etiamsi solemnitate legum hujusmodi dispositio fuerit destituta*. Deinde ex verbis Novellæ, quibus cum disponendi formam inter liberos præscripsisset Imperator nulla facta testium mentione, subdit uxori vel extraneis legata tum firma fore, *cum propria scripta manu, dictaque a testatoribus coram testibus* etc. Quæ verba firmum testimonium, nedum

argumentum suppeditant pro confirmatione communis sententiæ : Denique Theodosio eodem modo in sua lege dicitur imperfectum testamentum, quo Constantino, ut ex Theodosii verbis conjicitur : At Constantini judicio omni solemnitate caret, et testibus : igitur Jacobus Cujacius ab hac communi sententia sua Consultatione prima discedit. Nec testamentum dici posse eam voluntatem cui testes desint, respondit, quia, inquit, *nec testamentum, nec Codicillus dici potest ea voluntas, cui testes desunt. In codicillis enim exiguntur quinque*, l. hac Consultissima §. 1. l. cum antiquitas §. ult. C. de Testam. l. ult. de Codic. *et in testamento rusticanorum* L. ult. C. de Testam. *In nuda voluntate tres*. l. 27 C. eodem, *et Plutarch. in Coriolano in testamento procincto tres, aut quatuor testes adhibitos refert*.

Item non omne vitium negligetur in testamento : nec igitur illud quod summum est, si nulli adhibeantur testes, a quibus nominis testamenti substantia deducitur, et quasi testamenti, sive partis testamenti, qui codicillus dicitur. Denique fundamenta adversæ opinionis qua facilitate extruuntur, eadem avertuntur. Lex enim Constantini famil. ercisc. nihil officit. Cum enim in testamento inter liberos qualiacumque indicia dicuntur sufficere, non magis hoc sermone excluduntur testes : quam cum dicimus, nutu fideicommissum relinqui posse *l. nutu de legat.* 3. testes tamen adhibendos rescripserunt Diocletianus, et Maximianus Cæsar. *l. et in Epistola C. de fideicommiss.* Adeo et in eadem lege, DD. saltem duos testes. Imo Bartol ipse, testes Legitimos requirant.

Theodosii constitutio testamentum non id vocat imperfectum, quod testibus caret. Sed quod a testibus ad id præsentibus nec subscriptum nec signatum est. idque ex verbis Constitutionis et rationis consequentia convincitur : prius enim aperte id esse imperfectum testamentum declarat : quod testium subscriptione, vel signatura non munitur : *Non subscriptum autem a testibus*, inquit, *ac non signatum testamentum pro imperfecto haberi convenit* : Hisce addit, *ex imperfecto*, etc. ex quibus voluntatem defuncti inter liberos tantum, ex imperfecto testamento firmam esse statuit. Imo Africanus, *l. si quis legatum ff. Ad leg. Cornel. de fals.* testamentum signatum opponit, non ei quod testibus caret, sed non signato : quo loci ex Cujacio vide causam, cur testamenta non signata dicantur imperfecta. Denique ex non signato Prætor non dat bonor. possessionem, *l. cum tabulæ, ff. de bonor. possess. sec. tab. et l. posthumus, ff de Injust. rup. test.*

Nec credo a Cujacii sententia divertere poterunt ex Nov. 107. a Fachineo sumptæ conjecturæ : qua cum ante posteriora Novellæ cum prioribus collata, testamentum id imperfectum esse quod testibus destituitur et inter liberos servandum concludunt : Eadem, et clarius multo ex *l. Hac consultissima* id esse imperfectum testamentum, quod præsentibus licet testibus non est signatum convincit Cujacius : nec collatio legis Constantini cum Theodosiana quicquam facit: nam conformes licet statuamus has leges, neutra tamen id factum est, quod contenditur : cum exclusionem solemnitatum non excludere testes sit supra demonstratum, nec solutum tamen aut a Fachineo, aut ab alio.

Nec solus fuit in hac sententia, quam primus licet illucidavit Cujacius : eandem enim defenderunt Alex consil. 76. num. 12. lib. 3. et Salyc. ad eandem leg. Theodosii §. ex imperfecto.

C A P. XX.

Pupillaris substitutio tacita, quæ in expressa vulgari continetur, an habeat locum cum mater in medio est.

Quæstio hæc *ad l. precibus, C. de Impub. et al. subst. l. ult. de Instit. et substit. eod.* passim disputata est, imo diversis subinde judiciis diverse terminata, tam in vulgari expressa, quam in compendiosa substitutione, uti plurib. advertit. Anton. Peregr. de Fideicommiss. artic. 34. num. 36. 57. 38. 39. Ranchinus ad quæst. 521. Guid. Pap. quam de substitutione compendiosa instituit. Estque præsentis casus communior, probabiliorque sententia : pupillarem substitutionem tacitam, quæ in expressa vulgari continetur, locum non habere superstite Matre Pupilli. Nec tam eam disputationem hoc loco duxi inferendam, (utpote a Fachineo recte discussam, et ex verbis ipsarum legum ad quas omnis hæc controversia instituitur optime perpensam et libratam, imo quid in judiciis sit terminandum, tradiderunt Afflictus, et Thesaur., et omnium copiosissime loco designato Peregrin.) quod novi in ea quicquam vel singulare tulerit Cujacius : quam quod diffusam prius opinionum pelagus paucis sit primum complexus, veramque opinionis causam tradiderit : quas alii causas attulerint vide apud Trentacinquum de Substitut. part. 1. c. 12. et Ant. Peregrinum ubi supra. Cujacius lib. 12. Observat. cap. 27. quid censerit, vide his verbis.

Falli enim opinor interpretes, qui putant vulgari factæ a milite non inesse pupillarem, si mater, non si alii hæredes sint in medio : nec enim hac in re ullum esse discrimen inter paganum, et militem : et sive hic, sive ille testatus sit, vulgari inesse pupillarem : sed effectum non habere adversus matrem : non si cohæres sit adjecta filio, ut l. ult. C. de Instit. et substit. *Sed etsi non*

sit adjecta, ut l. precibus, de Impub. et aliis substitut. *quia non ea tantum ratione utitur dicta* l. ult. *quod mater sit cohæres adjecta filio : sed quod æquum sit matrem, ad quam summus mœror morte filii pervenit, et amissi filii et luctuosæ hæreditatis damnum non sentiat, ex solo tacito intellectu pupillaris substitutionis : quæ ratio locum habet etiam matre cohærede filio non adjecta, et cessat in alio legitimo hærede*. Hæc ratio hujus controversiæ nodum recte explicat : et an eadem in compendiosa substitutione recipi possit ex Peregrino disce : sed rem totam copiosius ad *d. leg. precib.* sub hoc sensu tradit Cujacius : cujus verba licet prolixius : tamen propter perspicuam rei explicationem puto hoc loco non indigna, explicantque celebrem doctorum contentionem, et a multis de conciliatione *d. l. precibus, et l. Centurio, ff. de vulg. et Pup. substit.* tractatam : uberrimeque ab And. Fachineo lib. 4. Controver. cap. 43. et Jacob. Menoch. lib. 4. Præsump. 52. Ita ergo Cujacius. *Et hac in re nihil omnino distat miles a Pagano, num scilicet testator substituit in vulgarem casum: et post immixtionem discessit Filius superstite matre : Quod si in secundum casum miles substituit filio impuberi, vel expressa certa ætate, veluti si intra pubertatem decesserit, intra 14. annum, veluti in* l. centurio, *si intra 25. annum decesserit : vel etiam compendio, sic legendum id est, compendio orationis hoc modo, quandocumque filius decesserit, non expressa certa ætate, dum brevitati studet miles : tunc filio moriente intra pubertatem, certo certius est, substitutum qui non repudiavit hæreditatem pupilli excludere matrem, tanquam ex expressa pupillari substitutione Nam satis est expressa pupillaris substitutio, et quæ generali breviorique sermone concipitur et constringitur, ut non sit necesse ad eum sermonem quicquam supplere, et satis interpretari quid eo contineatur. Nota es differentia inter supplere et interpretari* ex l. Gallus §. quid si qui filium et §. seq. de lib. et Post. *hac etiam in parte nihil interest inter militem et paganum testatorem : Utrobique enim expressa pupillaris substitutio specialiter, vel generaliter excludit matrem : si substitutus hæreditatem amplecti velit: Sed si filius cui miles directe substituit, vel nominatim, si post pubertatem decederet, puta intra 25. annum, vel si cui substituit compendio orationis, quandocunque decederet. Si inquam is filius post pubertatem moriatur, hoc casu mater ei succederet ab intestato, sed debet ut ait* l. Sempronio Substituto filii restituere hæreditatem, veluti ex causa fideicommissi. *Ubi*, veluti, *non significat similitudinem, sed approbationem et confirmationem. nimirum ut hoc casu favore militiæ, quod hoc voluerit, ut veniret substitutus, etiam post pubertatem defuncto filio: favore voluntatis militaris verba directa substitutionis deflectuntur ad casum fideicommissi : et pro precariis accipiuntur : ita ut substitutus veluti ex causa fideicommissi, non capiat bona propria filii, sed bona tantum, quæ militis cum moreretur fuerint, et quæ ab eo ad filium pervenerint: mater autem retineat bona propria filii. Et si quid filio deest ex bonis patris ad complendam falcidiam, id est: portionem legitimam. Nam pupillo quidem directo substitui potest in secundum casum, etiam in legitimam portionem : quia datur ei hæres, qui sibi hæredem facere non potest, si moriatur intra pubertatem* in l. tribus, de inoff. test. C. *Ergo pupillo in hunc casum si moriatur pupillus, pater directo substituit recte etiam in portionem legitimam : post pubertatem puberem filium non potest onerare fideicommisso in portione legitima, quam æquum est filium habere sine onere ullo, sine fideicommisso, sine dilatione, sine conditione : et ita Accursius notat recte* in ult. gl. hujus leg. *Notanda igitur hac in re differentia inter substitutionem pupillarem directam, et substitutionem fideicommissariam sive precariam, vel quæ cum figura verborum sit directa : perinde accipitur pro precaria conservandæ voluntatis militis causa. Nam qui venit ex pupillari directa, non tantum capit bona quæ habuit pupillus a Patre, sed etiam bona adventitia, quæ aliunde habuit propria quæsita post mortem patris, vel etiam ante mortem patris ex causa unde non acquirat filiusfam. patri* in l. Sed si plures §. ed substitut. ff. eod. *Qui autem venit ex fideicommissaria substitutione non capi bona filii propria, sed bona tantum, quæ a testatore ad eum pervenerunt*, l. cohæredi, §. quod si cohæredes eod. tit. *Quia fideicommisso nemo onerari potest, ultra id quod a testatore accepit*, l. 6. de leg. 3. l. ab eo, infr. de fideicommiss. *De suo enim quisque fideicommissa aut legata relinquere, de suo largire non de alieno debet : et ita in fine hujus l.* precibus, *ut evidentius ostendam, substitutionem a milite factam filio impuberi, verbis directis post pubertatem valere tantum jure fideicommissi: addit tantum valere in bonis profectis a patre, non in bonis propriis filii, hæc remansura penes matrem, jure legitimæ successionis. Et hæc est omnino sententia hujus legis* precibus *Eademque est penitus sententia* l. Centurio ff. hoc titul. *tantum abest ut pugnent inter se, Illius leg. species hæc est : Centurio, et miles igitur filio impuberi directo substituit expressa certa ætate, sed in longius tempus, puta si intra 25. annum sine liberis decederet, filio moriente intra puber-*

tatem substitutus jure communi, non tantum bona patris occupat, sed etiam bona filii propria, jure scilicet substitutionis pupillaris directæ, quæ secum trahit omnia bona pupilli, unde profecta fuerint, filio autem moriente post pubertatem intra 25. annum, substitutus ex privilegio militum, nec jure communi jam sed jure singulari: igitur tantum capiet bona Centurionis cum fructibus inventis in hæreditate, quoniam et ii fructus bonis centurionis annumerantur: fructus quos postea filius percepit bonis propriis fi ii enumerantur, l. postulante §. ult. ad Trebell. l. 24. de usufr. legat. l. 1. C. de his quibus ut indig. *Non dicit nominatim* l. Centurio, *eam substitutionem post pubertatem valere jure fideicommissi, quod dicit aperte* l. precibus: *Sed cum ait substitutum, tantum capere bona patris, quid aliud significat, quam substitutum venire jure fideicommissi? Hic effectus est fideicommissi, quo longe amplior est effectus et major substitutionis directæ, quæ occupat omnia bona. Ergo ea tantum bona, quæ centurionis cum moreretur fuerunt, substitutum capere de manu matris, vel alterius hæredis legitimi filii. Hæc est vera interpretatio* l. Centurio, *secundum quam apparet nullum inter eam et* l. precibus *esse dissidium, nullas inimicitias. Quia* l. Centurio *non loquitur de matre, ut hæc* l. precibus, *nec spectat quis filio succedat, ab intestato, mater an alius legitimus: ex eo inquam apparet etiamsi mater non sit in medio, sed alius legitimus hæres filii, substitutionem directo a milite factam filio, in longius tempus post pubertatem tantum valere jure fideicommissi in bonis profectis a patre*: Hæc Cujacius. Eadem, sed pressius tamen lib. 12. Observ. c. 27 et lib. 11. cap. 25.

Quæ ex veterum opinionibus contra hanc sententiam facere possunt, vel ex levibus conjecturis ducta sunt, vel a Fachineo, et Menochio fuse refutata: Tandem Duaren. lib. 2. Anniversariarum d.sput. cap. 7. nusquam fideicommissariam, sed perpetuo directe pupillarem esse ex verbis l. Centurio sumit conjecturam. *Quod autem* inquit, *Papinianus respondit, substitutum bona testatoris capere cum fructibus in hæreditate inventis, argumento est, hanc institutitonem fideicommissariam non esse, cum fructus inventi in hæreditate non restituantur fideicommissario*. l. in fideicommissariam ff. ad Trebell. Sed in eo labitur conjectura, quod fructus tempore mortis inventi, etiam bonis Centurionis annumerantur, *l. postulante* §. 1. *ad Trebell.* hæreditatis appellatione fructus contineri respondit Ulpianus: fructus vero, quos l. in fideicommissariam designat ii sunt, quos hæres percepit, quod paucis notavit Cujacius, lib. 11. Observat. cap. 25. Quod verbis Imperatoris in l. *precibus* directam substitutionem contineri contendit: Sed perinde valere ac valeret jure fideicommissi, si verbis fideicommissi facta esset. Longe et improprie nimis petitum esse acute advertit Fachineus · qui et Cujacii mentem præ ceteris sequendam putat.

CAP. XXI.

Conjuncti re, et verbis an ab initio partes faciant, an concursu.

Communis Doctorum Schola conjunctos re et verbis ab initio solidum capere, concursu vero partes semper sustinuit: rationes, et jura tractant alii: Ab hac sententia cum Zasio decessit Franc. Duarenus. lib. 1. de Jure accres. cap. 2. *Quæstio*, inquit, *est de iis qui re et verbis conjuncti sunt: Sed verius est eos partes habere, non solidum ab initio: movent me Ulpia. verba l. 34. de leg. 1. Si conjunctim res legetur constat partes ab initio fieri, et quæ sequuntur in eodem loco: Nam etsi testatoris voluntas partes distribuentis obscurior sit in hac conjunctione mixta, nec tam diserte verbis expressa, quam in ea quæ verborum tantum est: tamen videtur ad eam expressionem propius accedere: quare similiores hi existimandi sunt iis qui verbis tantum, quam qui re tantum conjunguntur. Præterea constitutio Justiniani de solido loquens et jure non decrescendi ad re conjunctos tantum pertinet, quos prima facie solidum habere Justinianus ait: Ut vel hinc satis appareat, in cæteris omnibus, qui aut verbis tantum: aut re simul et verbis conjuncti sunt diversum jus esse*. Duarenum ergo movent *l. plane* §. *Si conjunctim, de leg.* 1. Verborum conjunctio quæ cum rebus est: et Auctoritas Justiniani legis verba premunt vehementius, sunt enim et clara, et exemplo illustrata: quod ex verborum conjunctione sumitur, recte dissolvit Fachineus, lib. 5. c. 94. Conjunctio enim re, et verbis licet in ea et res, et verba copulentur, tertiam tamen speciem efformat, nec minus realem quam verbalem conjunctionem imitatur: et ad realem æque ac verbalem accedit Justinianus: licet de re conjunctis tantum loquatur expresse, eadem tamen erit re, et verbis conjunctorum ratio quo saltem realis naturam sequitur. Sed de hac constitutione inferius.

Cujacium retinuit communis Scholæ auctoritas, sed in novas tamen cogitationes abduxit legum et Imperialis dignitas. Is in Commentariis *ad leg. Unicam C. de Caduc. toll. leg. conjunctim de leg. 3. cum lege plane §. si conjunctim de leg.* 1. prima nova interpretatione conciliat: *lex conjunctim accipienda est secundum jus antiquum, quod scilicet obtinuit ante l. Papiam: Nam*

ea lex est ex lib. 36. D. Celsi, quo constat. ex l. 1. de Reg. Catoniana, Celsum tractasse de regula Catoniana, quæ pertinet ad jus antiquum, non ad legem Papiam: lex autem, plane §. si conjunctim, *est etiam vera, licet plane contrarium statuat, sed non secundum jus antiquum: sed secundum novum, idest secundum legem Papiam, ex qua pars non concurrentis caduca fit, sive per vindicationem, sive per damnationem conjunctim legatum relictum sit. Quod ergo dissidium* (inquit paulo superius) *nunquam interpretes nostri, qui juris veteris erant ignari, componere potuerunt, et sedare: utroque loco conjunctim, idest, re et verbis, nam hic articulus conjunctim nunquam aliter accipitur: Componi debet hoc modo: Hi quibus conjunctim per vindicationem legatur hoc modo:* illi et illi fundum illum do, lego, *concursu parte faciunt, non ab initio partes habent: ut Ulpianus ostendit, eodem lib. Regularum, et ita est accipienda dicta lex,* Conjunctim: *cum satis aperte loquatur de legato vindicationis: cum de hæreditate loquatur, quæ semper per vindicationem relinquitur.* Hæres esto, et de legata dato: *Nam, do, est verbum vindicationis: Hi autem quibus per damnationem conjunctim eadem res legatur:* Hæres meus illi, vel illi, fundum illum dare damnas esto, *ab initio quasi divisim partes habent, in ea re æquas, et ita accipienda* d. l. plane §. si conjunctim: Dum, inquam, dictas leges conciliat. Tandem ad finem ejus commentarii, dum differentias hæredis, et legatarii in forma accrescendi designat, ita concludit in tertia differentia.

Pars cohæredis quæ deficit, semper cohæredi accrescit: pars collegatarii quæ deficit, etiam collegatario accrescit, si sint disjuncti ex hac constitutione, sublata veteri differentia, inter legatum per damnationem, et legatum per vindicationem. Item pars collegatarii quæ deficit accrescit collegatario, si sint conjuncti per vindicationem, ut l. si duobus 16. §. ult. l. legatum §. 1. l. plane 34. §. si duobus de leg. 1. l. si servo sub conditione ff. de statulib. *Sed si sint conjuncti per damnationem, pars quæ deficit, non accrescit collegatario, sed remanet apud hæredem: et ita est accipienda* l. si duobus 16. et l. plane 34. §. si conjunctim de leg. 1. et l. 7. de leg. 2. *Nec invenio hanc differentiam esse sublatam, quæ est inter legatum per damnationem, et legatum per vindicationem.*

Fachineus hanc Cujacii sententiam refert, uti doctam: dubitat tamen ut substineri possit: Cum sit omnis illa verborum solemnitas a Justiniano sublata, *Instit. tit. de legat. §. sed olim:* nec fiat mentio differentiæ ab ipso allegatæ in adductis legibus: Verum fuisse hanc differentiam constat: et licet in posterioribus defunctorum elogiis Constitutioni suæ locum fore jusserit Justinianus: an adhuc esset sublata hæc differentia jure dubitavit Cujacius, nec pauca ejus distinctionis ope in jure expediuntur. uti ipse recte advertit in notis ad Ulpian. *tit. de leg. ad verb. siquidem conjunctim*: dum de earundem legum concordia sic disserit: *Hinc vero apparet,* l. conjunctim de leg. 3. *de legata vindicationis,* l. plane, §. si conjunctim de leg. 1. *de legato damnationis accipiendum esse: Sed hoc ideo in eis suppressum est, quod jam sublatæ essent ab Justiniano legatorum differentiæ: non tamen ita ab eis locis sublatæ sunt, ut hæc manifesto non supersint hujus differentiæ vestigia: quæ prima specie, quasi contra se stare videantur: ut plane jam ex eo appareat, quam hebetes, aut indigentes fuerint hi, quibus studium fuit, Pandectarum capita ex veterum jurisconsultorum libris decerpere: Cæterum quod diximus de legato damnationis, nominatim traditur* in l. 7. de leg. 2. *Unde et in* l. hujusmodi §. si Titio, l. si duobus de leg. 1. *optimo jure legatum fuisse necesse est ut statuamus, alioquin pars vacans accrescit conjuncto, cum quo partes per concursum fiunt. Nec inconcinna, hæc ratio cur de hac differentia silentium.*

Quod vero de exemplo, *legis planæ*, affert Fachineus a paucis iri puto defensum: ego certe vix digero. *Exemplum illud,* inquit, *quod affertur in* l. plane §. si conjunctim. Si Titio, et servo proprio sine libertate etc.: *non pertinere ad verba præcedentia testus, quibus dicitur si conjunctim aliquid legetur, partes ab initio fieri: Sed ad verba sequentia quibus dicitur.* Nec solum ii partem faciunt in quorum persona consistit legatum. Textura enim ipsa verborum exemplum illud præcedenti §. *si conjunctim* satis vindicat. et particula, *ut puta,* ad prima, æque ac posteriora revocat, acute fateor inventum: sed si ab alio profectum, ne ipse quidem Auctor probaret: est autem hæc §. structura: *Si conjunctim res legetur constat partes ab initio fieri: nec solum hi partem faciunt, in quorum persona constitit legatum: verum hi quoque in quorum persona non constitit legatum, ut puta: Si Titio* etc. Exemplum est eorum, qui licet non capiant partem, faciunt tamen ergo et exemplum est factarum partium: ab initio igitur factas dicemus, in re et verbis conjunctis, nec distinguendi consequentiam viam invenio, cum sit exemplum in re, et verbis conjunctis.

C A P. XXII.

Legatum an conferri possit in voluntatem alienam: et an in voluntatem hæredis.

Modestinus *l. 52. de Condit. et demonstr.* re-

spondit, in alienam voluntatem conferri legatum non posse: Ulpianus *l.* 1. *de leg.* 2. In arbitrium alterius conferri legatum veluti conditio potest. Ille legatum in alienam voluntatem conferri expresse negat. Hic vero conferri posse et tacite et expresse probat.

Covarr. *ad c. cum tibi, de Testam. num.* 6. *et* 7. Receptissimam omnium interpretum hanc statuit sententiam, legatum posse in extranei arbitrium conferri tanquam boni viri, non autem in liberam voluntatem. Sed ut recte ex Sarmiento notat Fachineus nondum solvitur nodus: de voluntate expressa, et tacita. Modestinus expressa voluntate conferri negat: id affirmat Ulpia. Nec quicquam *interesse, Si Titius in Capitolium ascenderit mihi legetur, an si voluerit:* Cujacius quem nondum Sarmientus dixit insolubilem, lib. 2. Observatio. cap. 2. explicat. Sed ad leg. Senatus §. legatum, de leg. 1. et clarius, et explicatius: *Igitur utroque modo legatum confertur in voluntatem extranei, hoc tacite, illo nominatim, Quæritur cur potius hoc casu valeat, quam illo? rationem esse puto, quod natura nihil frustra facit ἡ φύσις οὐδὲν περίεργον ποιεῖ Sic etiam ars, quæ naturam imitatur, et sic sobrii homines nihil frustra facere intelliguntur. Itaque Testator, qui dicit, si* Capitolium ascenderit, *non frustra videtur hoc adscribere, et magis videtur rationem habuisse hujus ascensus, quam taciti in ipsum collati arbitrii. Ac cum dicit,* si Cajus voluerit, *nihil aliud spectat quam arbitrium Caji, ejus finis est Caji voluntas: quod non fit jure: nam quæ in testamentis scribuntur, per se firma esse debent, non ex alieno arbitrio pendere,* l. illa institutio de Hæred. institue. Verum hic obstat, hic §. (legatum in aliena voluntate poni potest) *Verum explicandus est ex* l. 1. inf. tit. proximo, (ea lex Ulpiani) *ut legatum poni possit in aliena voluntate, quasi in conditione: ut tam nihil intersit, sive dicat si Capitolium ascenderit, an vero si Cajus voluerit, idem dicitur de legato libertatis, in l.* 46. §. 1. de fideic. libert. *Sed ut hoc melius intelligatur, notandum est hæc verba:* Si Cajus voluerit, *dupliciter accipi posse: vel pro conditione, hoc sensu, si forte acciderit aliquando, ut Cajus assenserit: et tum legatum valet, et voluntas Caji expectatur, quasi quælibet conditio: vel accipiuntur pro dandi legati mera voluntate, dum scilicet Testator totum confert in voluntatem Caji: ut sit quasi largitor legati, et tum non valet: denique non potest legatum conferri in alienum arbitrium, nisi quasi in conditionem:* l. 1. tit. prox. et d. l. 46. *loquor de arbitrio, libero quod et dicitur plenum, et mera voluntas. Nam est arbitrium liberum; et est arbitrium boni viri.* l. hæc venditio de contrah. empt. *Non est dubium quin legatum possit conferri in arbitrium alterius, quasi boni viri:* Ut hæres meus Titio tot aureos dato quot Cajus arbitratus fuerit, *quasi vir bonus, et id legatum est purum: nam arbitrium boni viri non pendet ex eventu futuro, sed ex æquitate, quæ semper est certa. Ideoque legatum quod confertur in liberum arbitrium alterius, non est purum sed conditionale, nec sustinetur, nisi conditionale.* Hæc nove, perspicue, et vere Cujac. de legato in alienam voluntatem conferendo: nunc de hærede restat videndum.

Negotium hujus quæstionis eo potissimum coercetur, quid contra l. Senatus §. legatum, quo ita scribit Ulpianus ad Sabinum, *legatum in aliena voluntate poni potest: in hæredis non potest:* quid inquam, contra ipse sentiat, *l.* 46. *de fideic. libert.* Respondet enim primo poni posse: subinde judicii sui quasi incertus respondet non posse: ita loquitur: *fideicommissa libertas ita dari potest, hæres si volueris fidei tuæ committo ut Stichum manumittas, quamvis nihil aliud in testamento potest valere ex nutu hæredis:* et infra: *Quod si ita scriptum sit, si hæres voluerit, non valebit: sed ita demum, si totum fecit in voluntate hæredis si ei libuerit: cæterum si arbitrium*, etc.

Ad incertam hanc Ulpiani responsionem quod veteres interpretes alii posterioribus verbis priora corrigi quasi momento mutata voluntate: alii, priorem partem boni viri non libero arbitrio; posteriorem voluntati liberæ tribuendam, alii fideicommissariam libertatem ex priori parte responso posse relinqui: sed libertatem directam non posse: in hoc libertates hasce distingentes, et id genus plura commenti sunt, a Sarmiento et Fachineo satis refutata prætereo: vide Fachin. lib. 5. c. 54. Cujacius ubi supra sic disserit, paulo quam lib. 2. Observat. cap. 2. clarius.

Duplex est voluntas, inquit, *ut dixi libera, et boni viri: in arbitrium hæredis quasi boni viri legatum conferri potest, ut si hæres meus arbitratus fuerit, si utile, æquum ei visum fuerit,* l. si sic legatum, de leg. 1. l. fideicommissa §. fideicommissum, de leg. 3. *Verum in hæredis liberum arbitrium legatum conferri non potest, ut si in hæredis potestate an debeat: hæres enim debet legata. Absurdum autem est: esse hoc in ejus potestate an debeat,* l. utrum §. cum quidam, de reb. dub. *Et hac eadem ratione hoc ita procedit, ut nec possint ea verba, si hæres voluerit, accipi pro conditione sicut in extraneo, nisi favore libertatis.* d. l. 46. *ut si libertas ita relinquatur, si hæres voluerit, quasi sub conditione, non eo animo, ut ipse solus hæres sit quasi auctor, et dator libertatis, libertas debebitur ex nutu hæredis statim atque annuerit; Verum si ita relinquatur, si hæres voluerit, omnino est inutile, nec debetur, etiamsi hæres voluerit, quia valde absurdum hoc est, ut dixi-*

mus : Verum alia conditione recte legabitur , etiamsi tacite contineat voluntatem hæredis , ut si Capitolium ascenderit, *supradicta ratione : vel,* nisi hæres noluerit . *item recte confertur in arbitrium hæredis quando debeat , non autem an debeat* ; ut cum voluerit hæres , *id mortuo hærede omnino præstabitur : nec erit inutile etiamsi vivus nihil constituerit.* Hanc ergo statuit Ulpiani mentem Cujacius legatum ita conceptum , *si hæres voluerit* , quod liberam voluntatem redolere videtur , favore libertatis trahi ad conditionem : et ita validum esse legatum : nisi manifesto constiterit testatorem liberum arbitrium hæredi esse voluisse : quo casu prorsus erit inutile : hoc Fachineus cum ex lib. 2. Observat. vix nisi obscure colligeretur in hac sententia desideravit : concors tamen cum Fachineo Cujacius : valere legatum ex prima parte legis , sub ea conditione si hæres voluerit , ut conditio adimplendi legati ab hæredis nutu dependeat : ex posteriori non valere : si totum legatum testator in plena hæredis potestate posuerit .

CAP. XXIII.

Utrum hæreditas per procuratorem adiri possit .

Hic iterum duo summi duces Duarenus , et Cujacius directas acies sustentant : Cujacius per procuratorem negat hæreditatem adiri , pro se instruit veterum interpretum catervam , et communem consensum , Pauli responsum , l. 90. et rationem : affirmat igitur primo acquiri non posse per tutorem : secundo nec per procuratorem , cum sit hoc in procuratore Cæsaris singulare : et si secus , hæreditas nullo discrimine a possessione bonorum secerneretur .

Duarenus contra , rationibus arteque certat : arte enim generalem procuratorem a speciali discernit, et ab hoc hæreditatem posse acquiri : ab illo non posse . Ratio hæc : quod legibus non prohibeatur, ergo uti et alia pleraque etiam hæreditas per procuratorem acquiretur : addit insuper tutore auctore acquiri posse non tamen curatore : non tamen ipso tutore adeunte : speciale denique hoc esse in Cæsaris procuratore generali , quod possit acquirere . Sed duces ipsos in acie cernamus : sic Duarenus lib. 2. disputat. c. 27.

Procuratorem non posse hæreditatem adire vulgo creditur : et adducitur hæc ratio, quia cum quia procuratorem dat ad hæreditatem adeundam , hoc ipso adire videtur , ac idcirco nihil relinquitur procuratori quod agat , cum hæreditas solo animo adeatur . Sed hanc ego rationem non probo : quia fieri potest, ut is qui hoc mandat Procuratori , cogitet eum non statim id facturum esse , ac totum medium tempus sibi liberum fore ad deliberandum : itaque existimo per procuratorem adiri hæreditatem posse : cum id nullo jure exceptum reperiatur . Paulus autem , ex cujus responso veteratus hic error manavit, non de Procuratore loquitur: sed de curatore in Codicibus emendatis : l. per curatorem ff. de acquir. hæred *Nam Curator datus pupillo, ad adeundam hæreditatem non sufficit, sed tutor necessarius est,* l. cum in una ff. de appellat. *ut et Ulp. scribit in reliquiis* Institut. tit. de tutel. *procuratorem hic accipimus, cui specialiter mandatum est . Nam procurator universarum generaliter datus adeundo nihil agit , excepto procuratore Cæsaris ; Ac ne tutor quidem aut Curator propter subtilitatem juris veteris .* l. potuit C. de jure delib. *Sed per tutorem, aut curatorem recte dicitur adiri hæreditas, id est interveniente tutore , aut curatore : quamvis ipse minor adeat arg. l. vivum.* Idipsum , sed prolixius in comment. ad tit. de acquir. hæred. c. 4.

Contra hæc instat Cujacius communem interpretum mentem secutus, lib 1. Observ. cap. 34. et ad 6. Responsum Pauli lib 21. Responsorum : Paulus , inquit , respondit ademptam scilicet hæreditatem adoloscenti , ejus nomine non acquiri hæreditatem adolescenti . Idemque erit si Curator nomine adolescentis immiscuerit se hæreditati , vel si pro hærede gesserit . Nam et per tutorem pupillo acquiri hæreditas non potest , *l. potuit , C. de jure delib.* Sed acquiritur per pupillum ipsum tutore auctore , non per tutorem , ac multo minus per procuratorem , ut quidam Codices habent in hoc responso , *per procuratorem :* major enim est potestas tutoris, vel curatoris quam procuratoris : etsi per tutorem et curatorem non potest acquiri hæreditas , multo minus per procuratorem : et hac in re differt hæreditas a bonorum possessione : quia bonorum possessio per tutorem , vel curatorem , vel per procuratorem petentem eam alieno nomine alii acquiri potest , prætore non ignorante , quis petat , cuive petat , *l. 47. hoc tit. l. Servo invito §. si pupillo , ad Senatus Trebell. l. 7. §. penult. et l. 8. et 11. de bonor. possess. l. bonorum, l. qui admitti ad bona, l. 5. C. mandat.* facilius acquiritur bonorum possessio quam hæreditas , ut *l. 6. in princ. supra* . Bonorum possessio est ex jure prætorio : et jus prætorium utique benignius jure civili , quod directum est semper , et asperum . Hæc Cujacius . Andreas Fachineus lib. 6. cap. 96. Duarenum laudat , ex ea ratione , quam adfert ipse Duarenus præcipuam, quod Procuratoris usus permissus sit in omnibus negotiis , nisi in quibus exceptum reperitur, *l. 1. de Procurat.* at nullo jure id excipitur : nulla lex proferri potest, in qua exceptum id reperiatur de hæreditatis aditione : Nec me tamen potest ea ratio, nedum etiam Pauli emendatio a communi sententia , et a Cujacio probata dimovere. ne-

dum etiam rationem, quam ab aliis dissentientibus adduci Duarenus asserit, ut osteudant adiri non posse hæreditatem per procuratorem, probo: Solo ajunt animo hæreditatem adiri: ideoque qui procuratorem constituit ad adeundam hæreditatem ipse adire videtur, nec enim ea sola causa, licet eam requirant interpretes: et idem notet auctor noster in *l. non dubito, ff. de servitut.* Sed accedit, quod idem ipse observavit ad *l. Servus bonorum*, *§. impubes: ff. de honor. possess.* et distinctius, *tract. 4. ad African. ad l. eum qui, de acquir. hæredit.* quia scilicet, actus est legitimus, atque ideo fieri debet pure, et semel, et tutore auctore, et jussu patris, vel domini, et testato, et certis conceptisque verbis, et per se non per alium, et symbolo interveniente aliquo, veluti digitorum percussione, quæ omnia cessant in bonorum possessione: quia jus prætorium, jus solemne non est. Ratio vero Duareni ex eo mihi videtur deficere, quod legis indultum pro ipsa lege sumpsisse videtur: et salvo tanti Doctoris acumine, contra rectius concludam: contra jus civile est introductum, quod universitas per actorem adire possit cum sit incertum corpus, et procurator Cæsaris: nec invenitur alius casus in jure expressus: ergo nullo alio casu per procuratorem acquiritur hæreditas: Certum enim est olim non fuisse permissam institutionem civitatis: et legimus Attalum, Populum Romanum hæredem fecisse: Sed illo nullo jure: quia ut scribit Ulp. tit. *Qui hæredes instit. poss.* nec municipia, nec municipes hæredes institui possunt: quoniam incertum est corpus, ut neque cernere universi etc, Senatusconsulto tamen concessum est, ut a libertis suis hæredes institui possint: fuit ergo id primum ab Imperat. Nerva introductum: temporibus Marci Senatus confirmavit *l. omnibus ad Sen. Cons. Trebell.*

Nec etiam artificiosa Procuratorum distinctio liberat; nec enim magis specialis, quam generalis procurator solemnia aditionis perficere poterit: firmum ergo adhuc mihi videtur, per procuratorem hæreditatem adiri non posse, exceptis duobus hisce casibus, indulto servatis: et hæc quidem de controversis sententiis, quæ majoris mihi visæ sunt momenti ex iis quas adhuc legi reprehensas: plura reperio ex Roberti Aureliani, Fornerii, et Antonii Fabri (in posterioribus præsertim conjecturarum libris) et aliorum judicio, reperio citata: ab aliis vel laudata, vel reprehensa: quorum tamen omnium disquisitionem eo usque distuli, donec ipsorum auctorum libros, (quos nondum videre contigit) nactus, veras ipsorum rationes didicerim. Nonnullas vero quæstiones, quæ Feudorum materiam attingunt, ex industria distuli in eum tractatum, quem divino auxilio de tota consuetudine Feudorum instituo, vel potius restituo, quales de origine Feudorum: an filius repudiata hæreditate paterna, possit feudum retinere: an filius revocare possit antiquum feudum a patre alienatum: an succedant fœminæ: et quid in Feudo Franco. Controversia inter duos de Feudo per quem Judicem terminetur: et ejus generis plures. Et hæc quidem ad ultimum usque Julii, anni redempto homine 1606.

CÆSARIS GUARASII J. C.

CONSENTINI, ATQUE AGATHENSIS PATRICII

EXPOSITIO

In L. pen. C. ad L. Corn. de Sicar.

ADVERSUS

JACOBUM CUJACIUM.

SERTORIO GUARASIO

JURISCONSULTO CLARISSIMO

JOSEPHUS PALMERIUS

S. P. D.

Qui virtutis, atque bonarum litterarum est cupidus, is profecto ibi sit oportet, ut earum incrementum, atque studium in aliis promoveat. Quod quidem, quam alienos commendat; eos vero, qui consanguinitate sunt proximi, quibusque suorum credita est institutio (opus sane magnum atque mirificum) maxime facit honestissimos. Namque ex Plutarcho, *Nihil majus, nihil præstabilius homini libero educatione, eruditione congrua, et debita excogitari possit.* Ego quidem, nedum consilium tuum in eo laudavi, verum etiam suspexi, quod filii tui illa Dissertatio in toto tibi fuerit probata, quum dignam putasti, quæ per formas emitteretur, duorum vitiorum, alioqui negligendorum, rationem non habens; sermo enim nonnihil est quæsitus; ordo autem non satis accuratus: eo nimirum consilio, ut videretur esse suo sibi marte. Hoc sane pacto, sapientis, qui vere es, speciem prætulisti: tuum enim filium adhuc juvenculum, fervidum in studia animum quum patefecisset, laudari oportuit. Adolescentibus namque eximio ingenio instructis, quum laudantur, copia fit crescendi, atque illustriora spectandi. Tibi ergo gratulor, mi Sertori, quod stirpem alis tam præstantem, cujus fructus spes elucet, quæ nos non frustrabitur; ab ipso enim ea sedulo irrigatur, et colitur. Deum precor, te ut prosperet, tuæque gratiæ me permitto. Vale

U. J. D. ac Pauperum Patrono Citerioris Calabriæ, Constantium Academiæ Principi, ac Civitatis S. Agathæ Rhegiensis Patricio Sertorio Guarasio Cæsar filius obsequentissimus.

S. D.

Nosti Genitor amantissime, quid contigerit, cum ego inter studendum considerarem Textum juris Romani in L. pen Cod ad L. Corn. de Sicar. vidisti enim me fluctuantem, et agitatum super Legis perdifficilis intellectu: et cum jusseris, ut Cujacium consulerem, parui statim: inventaque in doctissimo Interprete explicatione, hæc magis, magisque ita ingenium meum contorsit, ut (licet tremebundus) male explicasse Virum insignem putaverim: quod vix, et summis labiis tibi ausus sum proponere, qui risu primum excipisti: verumtamen, textu, et Interprete bene, serio, et diligenter perspectis; et ERRORE vere comperto, taliter me commendasti, ut mandaveris, Dissertationem super ea re per me faciundam. Hoc jussu obstrupui ego, et quasi ingemiscens silebam, nihil de viribus meis confidens, vix impubertatem egressus. At, heus tu! exclamasti, ne timeas; ego enim, et ordinem, et methodum dabo, librosque perquirendos. Quamobrem, timore demisso, et paterno imperio obtemperans, studui, diu elaboravi, opus mediocriter, ut non ignoras, consummavi. Nec diffiteor, et ERROREM Viri clarissimi, et veram, genuinamque Legis interpretationem in propatulo posuisse. Mea nunc ferret opinio, typis evulgare in gratiam veritatis, et si minimam, et male ornatam. Dissertationem meam. Sed adeo vereor de hoc, et de permissu tuo sermonem instituere, ut calamum quasi fugere videam; scio enim, quam ab hoc proposito abhorreas; nam, etsi varia, et valde utilia, et egregia opuscula, acri, et longo labore, multisque vigiliis composueris, Historiam nempe Chronologicam Juris civilis Romanorum, Institutiones Feudales ad veram normam civilium, et Fundamenta Juris civilis deprompta ex tit. Digestor. de Regulis juris; nihilominus, non solum inutiles fuere amicorum impulsus pro eorum publicatione, verum et eam mihi tam rigide vetuisti, ut fidem cum sacramento exegeris,

ne luci darem post obitum tuum (quem Deus Opt. Max. abesse faciat) Ut ergo mihi hac vice permittas, de tuaque in hoc severissima disciplina ad utilitatem publicam aliquid relaxes, te Pater dignissime reverenter oro, et exhortor, Vale.

Cæsari Guarasio Juris Civilis Professori, et Filio dilectissimo Sertorius Pater.

S. D.

Vidi, et perlegi Dissertationem tuam, Nate dulcissime, et dulce decus meum. LAPSUS Viri clarissimi evidenter apparet; atque, ni fallor, optime Legi aptatur, et vera videtur interpretatio tua, de quo lætatus sum nimis, gratiasque summo Deo egi, et agam semper, quod immature quidem de te, ac de tuo litterario progressu mihi argumenta ministret. Maximum boni publici præsidium est veritas. Quapropter, nec tua licet, nec mea talia sint, ut prælo digna esse possint; verumtamen in veritatis obsequium tibi, tuisque votis assentior, ea lege adjecta, ut prius, et videant, et probent Viri doctissimi. Age interim, prosequere studia tua ea cura, et methodo, qua incepisti. At, super omnia timor Domini sit in corde tuo, te circumsepiat, in te veterascat; memorans, quod sine vera sapientia, quæcunque scientia hujus Mundi, stultitia est. Vale.

Obstupebunt quidem literariæ Reipublicæ Cives, cum viderint, qualem, et quantam provinciam assumpserim ego, qui, tribus non expletis lustris, Jacobi Cujacii locum audacter expugnare præsumpsi. Illius Cujacii dicam, sola cujus nuncupatio obsequium, et venerationem parat; et qui non Gallis solum ornamentum facit, sed cunctam Europam ejus nomine, et fama implevit? Quapropter videbitur prodigiose colluctari cum Gigante Pygmæus: maximusque stupor excrescat, cognito, per manum nimis imbecillem patefactum ERROREM illum, qui vel latuit doctum Joannem Robertum; hic enim lividus Æmulus, immo detractor acerbissimus Cujacii, quærens nodum in scirpo, ut est in proverbio, inter tot errores, quos in eum notare nixus est (quam quam non feliciter ut plurimum) HUNC VERUM INEXCUSABILEMQUE NON VIDIT. Sed quoniam veritas semper prævalere debet, et huic summum, præcipuumque studium dirigitur; libenter operi accingor, et præmissa veneratione insigni Auctori debita, qui tam bene, copiose, et egregie scripsit: nec mirum, si in uno erraverit, teste Horatio *de Art. v.* 360. qui et de magno Homero loquebatur, *Verum opere in longo fas est obrepere somnum:* quod imbecillitas mea sustinebit, aperiam manifestum ERROREM, in quem Vir magnus lapsus fuit, exponendo textum *in leg. si quis necandi, penultima Cod. ad leg. Corn. de Sicar.* cum explicatione FALSA, ET ERRONEA, non solum eruditionis ratione, et historiæ, sed etiam in sensu legali, literalique, ita ut oporteat credere, vere eam dormitantem produxisse celeberrimum illum hominem.

Imperatores Valens, Valentinianus, et Gratianus ita Probo rescripserunt *in leg. pen. Cod. ad leg. Cor. de Sic.* sunt præcisa textus verba: *Si quis necandi Infantis piaculum aggressus, aggressave sit, sciat se capitali supplicio esse puniendum.*

Nullius fere admirationis esse debet, Baldum, Accursiumque pessime in hoc aberrasse: dicente primo: *aggrediens infantem, causa occidendi, punitur, ut homicida; et glossante secundo* (risum teneatis amici?) *infantis, qui nondum est natus, vel etiam si natus sit: piaculum; hoc est crimine* (1) *piandum; vel quod pietatem promovet: aggressus, etiam si non necavit etc.* Quoniam, ut omnibus manifestum est, erant hi NUDI, ET SIMPLICES LEGULEI: quinimmo prorsus expertes tum historiæ tum eruditionis. Sed quod celeber, insignis, eruditissimus Jacobus Cujacius post eos abierit, et tam GRAVITER ERRAVERIT; hoc quidem maximæ admirationis est: utque hoc pateat, in primis afferre nostrum erit interpretationem, quam duobus in locis, semperque similem ille dedit textui supradicto; ut deinde, manuducta demonstratione, ostendam, nullo modo posse eam sustineri, inspecto sensu tum literali, tum legali, et multo minus juxta saniorem eruditionem.

Explicat ille igitur textum nostrum non minus *in libro sexto Observationum cap.* 21. de occiso infante; quam *ad nonum librum Codicis tit. decimo sexto ad l. Corn. de Sicar.* imponi ab illis Imperatoribus ultimi supplicii pœnam contra Infantis occisorem.

Propria ejus verba in primo indicato loco sunt, *Imperatores capite puniendum censent eum qui infantem occiderit leg. pen. ad leg. Corn. de Sic. qua pœna etiam plectitur qui virum occiderit.*

Homicidas enim lex ultore ferro persequitur: de infante DUBITARI POTERAT (verba hæc siguis duplicibus demonstrata bene sunt denotanda) *quoniam lex Cor. ait qui hominem occiderit; et inde crimini nomen homicidium sive viri cædem: simili modo de fœmina dubitari POTUIT: infans, homo nondum est: Fœmina item proprie non est homo leg. si quis aliquid §. qui abortionis ff. de pœnis. Sed ut in leg. Julia, et Papia hominis significatio augetur a jurisconsultis leg. hominis ff. de verb. signif., ita et in leg. Cornelia ut fœminam quoque demonstret, et infantem d. leg. pen.; nam Homerus Iliade* 23. *eis versibus qui*

(1) Scribere voluit Guarasius SANGUINE, ut est lectio Accursii.

referuntur in leg. aut facta ff. de pœnis, infantis cædem sive viri cædem vocat; sed per abusionem Eustachius inquit his verbis: quæ verba tamen ex græco latino idiomate traducta sunt, et per hæc verba sonant: *puerum occidens non perfectum hominem; aliter enim hominis cædes, aliter pueri cædes dicitur per significationem totius ex parte hominis; viri occisor enim qui simpliciter hominem occidens, sive puer fuerit occisus, sive adolescens: sive mulier;* et eodem in loco Cujacius prosequendo ait, *sic Ædicto Pub iciano, hominis appellatione continetur etiam infans leg. cum Sponsus §. Publiciana ff. de Pub iciana in rem actione.*

In posteriori autem prænotato loco Cujacii verba hæc sunt, *hæc lex homicidia capitali pœna coercet; et ait generaliter qui hominem occiderit, et ideo cujuslibet conditionis hominem comprehendit, non dicit, ut lex Numæ,* qui hominem liberum dolo malo sciens morti duit; *sed qui hominem occiderit; proinde cujuslibet* (1) *conditionis hominem comprehendit, etiam servum, et peregrinum, qui fuerit occisus leg.* 1. *§. et qui hominem ff. eodem tit. leg. inde Neratius §. si dolo ff. ad leg. Aquiliam; imo, et ‹u›uscumque ætatis infantem, seu imperfectum hominem leg. pen. Cod. hoc tit. et generaliter quoque quemcumque hominem qui occiderit, modo fuerit pubes, aut impubes doli capax etc.*

Ecce quot in ERRORIBUS hæc explicatio involvitur; ego dico, nunquam in homine ratiocinante cadere posse tam impropriam sententiam nostræ legi affictam; et primo quomodo eo sensu in quo ab Auctore PESSIME usurpatur, verbum *aggredior* pro *invadere* sumi potest? quoniam nullo modo potest denotare occisionem infantis: immo sequeretur aggressionem, sive invasionem esse erga piaculum, non infantem: habente textu: *Si aggressus sit piaculum infantis etc.* Neque invasio dicit ex necessitate occisionem: quæ res ex subsequenti verbo *necandi* significatur in textu: sed in sensu præparatæ, aut futuræ necis, non autem præsentis, sive etiam alterius violentiæ, quæcumque invasio accipitur.

Verbum *piaculum* ALIUD NON DENOTAT, NISI SACRIFICIUM, prout opportuno loco clare patebit auctoritate insignium, et classicorum Scriptorum.

Præmisso igitur, quod verbum *piaculum* significet Sacrificium; sumendo illud verbum *aggredior* in sensu invadendi; sequeretur illud tam horribile inconveniens, quod omnino veracem offendit historiam, et eruditionem: fuisse nempe (ut ex necessitate dici deberet) ab ea lege impositam capitalem pœnam contra Invasorem preparati Sacrificii infantis; ita ut pœna tam aspera foret puniendus quicumque disturbare, atque impedire auderet tam horrendam oblationem: quasi leges, pæna superindicta, illam sartam tectam conservare voluerint: quando, tenentibus Romanum imperium Christianis Imperatoribus, in maxima abominatione habebatur; immo usque a temporibus Adriani rigidis pœnis hujusmodi impia Sacrificia fuerunt prohibita, ut apud doctissimum Vives ad Divum Augustinum de Civitate Dei lib. 7. cap. 19. lit. C. Nec non apud nostrum Janum Vincentium Gravinam *lib. de Legibus, et Senatusconsultis pag.* 346. Ulterius consequeretur et merito sub hac mortis pæna voluisse consummationem hujus horrendi, et prohibiti Sacrificii Imperatores Valentem, Valentinianum, et Gratianum, qui et si Arrianorum Fautores, non tamen Idolorum Cultores, sed Christiani fuere, ut habemus *ex Cod. Theodosiano sub tit. de Maleficis, et Mathematicis.* Et en quomodo in hoc justa Auctoris sensum in Historiam peccatur, communiter, et ubique comprobatam: cæteros omittendo, nos monet etiam Heinnecius *cap.* 5. *de Statu juris a Constantino Magno pag.* 387 Hæc occurrebant quantum ad sensum literalem pertinet, unde excurrunt ERRORES, de quibus hactenus effuse actum est. Sed paulatim sermonem vertamus ad alium perscrutandum non minus GRAVEM ERROREM, inspecto sensu legali.

Et primum, cum absolutum sit, quamcumque legem a ratione dubitandi ortum habere, atque ad eam tollendam Sanctionem consistere: videamus modo dubitandi rationem a Cujacio assumptam in interpretatione, quam dare ei placuit nostræ legi, *si quis necandi etc.*

Ille igitur (et hic memorare est verba superius signis denotata) pro dubitandi ratione assumit ad suam firmandum expltcationem, quod nempe hæsitari potuisset, an infantis occisio, tanquam non adhuc perfecti hominis, plectenda foret mortis pæna. Nec tam FALSA, neque magis ERRONEA ratio præsupponi poterat; et ad eam destruendam sufficit solum observare inter leges Divinas, humanasque, et apud omnes optimos Auctores, inter quos est doctissimus Antonius Matthæus mox citandus pro certo esse, capitali, et ultima dignum esse pæna abactorum fœti (1) animati, qui, cum non adhuc viderit mundi lucem, est infinite minus perfectus homo infante jam nato. Septuaginta Interpretes Sacri Codicis super textum Moysis Exodi cap. 21. 22. ita hæc habent: *Si rixati fuerint viri, et percusserint mulierem prægnantem exieritque fœtus ejus, si quidem informis, mulcta mulctabitur: si vero jam*

(1) voluit dicere Guarasius CUJUSCUNQUE, ut Cujacius inquit.

(1) Voluit dicere Guarasius FOETUS.

formatus, *dabit animam pro anima*, *Jurisconsultus in leg.* 38. §. *qui abortionis ff. de Pœnis*. *Matthæus tit.* 5. *cap.* 1. *de Partu abacto nu.* 2. quinimmo (quod mirum valde est) Cujacius ipse immemor sui ipsius, et ejus quod viriliter, solideque scripserat, *et* sustinuerat *in Observationibus lib.* 15. *cap.* 1. (1) debere mortis pœna puniri reum abacti partus, sequentibus elegantissimis verbis ex Tertulliano quem citat : *Homicidii festinatio est prohibere nasci : nec refert natam quis eripiat animam*, *an nascentem disturbet : homo est*, *et qui est futurus: etiam fructus omnis jam in semine est :* immemor, inquam, ejus, quod ipsemet egregie tradidit, pro tuenda interpretatione a nostra lege penitus extranea, assumpsit pro ratione dubitandi, utrum occidens infantem, veluti non perfectum hominem, pœnam capitalem subire debeat; at ubi nam est hic dubitandi occasio? Si homo est etiam futurus homo; non ne homo erit infans jam natus, et præsens, jam Reipublicæ membrum constitutus? Si igitur est pœna supplicii ultimi statuta contra reum abacti partus, pro ut solidis fundamentis, solitoque egregio stylo idem confirmat doctissimus Auctor; quid nam aliis erat opus legibus quoad infantem occisum? Quoniam si bene ponderetur, est centies, immo millies levius homicidium per abactionem partus, quam illud infantis jam nati, qui jam Reipublicæ civis, et membrum est, nec amplius utero inclusus, in quo sive obortu, sive alio casu deficere poterat: ex quo bene dignoscitur, non solum circa sensum literalem, historiamque cucurrisse aberrationem, verum etiam quantum ad sensum legalem pertinet, hoc est circa rationem dubitandi, quæ FALSISSIMA EST, EXTRANEA, ET INCONGRUA, ut pro mea imbecillitate aperui, ad hoc ut patefieret undique interpretatio, non vera, et impropria, quam præfatæ Legi, *si quis necandi*, vir magnus adstruxit.

Cum itaque sit visum, FALSISSIMAM hujusmodi interpretationem esse, operæ pretium erit investigare et aperire, quænam sit vera, et quæ juxta literam, legalemque sensum, veracem historiam, et eruditionem sit ei aptanda. Ideo ad eam transeo, quam reor veram esse, propriam, ac textui genuinam explicationem. Opinor igitur, Imperatores Valentem, Valentinianum, et Gratianum aliud in ea lege non sensisse, nisi statuere ultimi supplicii pœnam contra quemcumque hominem, qui incipere, et attentare auderet barbarum, nefandumque Sacrificium alicujus infantis jam jam expositi pro victima mendacibus offerenda Diis: et hoc juxta usum antiquæ, et severæ prohibitionis Romæ habitæ usque a temporibus Adriani Imperatoris, et successive ab aliis Imperatoribus confirmatæ.

(1) Voluit scribere Guajasius lib. 19 cap. 9.

Ad meam tuendam explicationem solidissimis argumentis ostendam, omnem aliam habere in eo loco significationem voces, *aggressus*, et *piaculum*, quibus usi fuere tres Legislatores, quam illam, perperam, et inconsiderate a doctissimo Auctore usurpatam. Et quantum ad verbum, *aggredior*, primo loco id certissimum est, non denotare invasionem solum, quo sensu Cujacius male assumpsit, sed sumi apud optimos Auctores in sensu etiam *incipiendi*, *se accingendi*, *suscipiendi*, pro ut, omittendo Dictionaria, quæ plusquam clarissime hoc indigitant, habemus apud Sallustium in illis verbis : *naturam loci vincere aggredior* : et pariter apud Ciceronem de Officiis : *omnibus in rebus priusquam aggrediare*, *adhibenda est præparatio diligens*. Sed ut verba legum Romanarum ipsis Romanis legibus percipiamus, quæ melior, et aptior auctoritas illa Domitii Ulpiani in l. 1. ff. ad l. Jul. de Adulter. ubi hæc habet? *Si non legem prodidisse dicatur*, *ob hoc*, *quod aggressus accusationem Adulterii*, *destitit*; en quomodo Ulpianus voce, *aggressus*, in proprio nostro sensu *suscipiendi* in hac Lege usus fuit.

Nomen vero, *piaculum*, quod voci infantis adhæret expers certe est significatione illa, quam Accursius inepte produxit, eam legem glossando; verumtamen apud Latinos meliores non aliud denotat., nisi Sacrificium. Et quod ita res se habeat, doctissimus Rosinus in suis Antiquitatibus pag. 41. litt. A. adducit locum Catonis *de Re rustica*, quod verbum hoc bene percipitur, explicaturque, dum de porci sacrificio sermo erat, dicendo : *Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor*, *ut sies*, *volens propitius mihi*, *domo*, *familiæque meæ*, *liberisque meis*. *Harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto*. Et hujus rei meminit etiam Plinius *in lib.* 12. diligens Calepinus quoque in hac se firmat significatione, afferendo versus Virgilii, et Horatii; Virgilii versus *in sexto Æneidos* est sequens

. . . . *ea prima piacula sunto*.

Secundi, idest Horatii versus *in primo libro Carminum Od.* 28.

Teque piacula nulla resolvent.

Gullielmus Stuchius clarissimus Auctor in suo Tractatu *de Gentilium Sacrificiis pag.* 148. in nostra firmatur opinione, idest, proprium esse significatum verbi, *piaculum*, Sacrificium; non solum citatos adducendo versus Horatii, Virgiliique, sed sequentes Plutarchi adjungens; *mene piaculum oportet fieri propter stultitiam tuam*, *ut meum tergum stultitiæ tuæ subdeat succidaneum*, *idest oportet ne tuam stultitiam mea pœna expiari ?* porro quid clarius in his verbis Plutarchi desiderari potest.

Cum itaque visum fuerit, qualis nam sit proprius, verusque sensus earum vocum *aggressus, et piaculum*: hinc ejus Legis naturalis, et purus sensus insurgit: velle nempe puniri capitali pœna eum, qui audeat incipere, et jam præparavit infantis sacrificium mox pro victima perituri: sensus verbis proprius, uniformisque barbaro mori omnium ferme Gentilium sacrificandi falsissimis Deitatibus etiam Sacris litteris millia luctuosa exempla talium iniquorum Sacrificiorum, ut paulo post notabitur, per inhumanam cædem tot miserabilium innocentium in eorum tenera, et inculpabili ætate, modoque inhumano, et crudeli; quoniam, ut a viris probatæ fidei habemus, reponebant miserum puerulum, junctis manibus, intra quasdam concavas statuas, stolaque involutum a perfidis excogitata, ut ad incendium esset apta, et ita enorme, horrendumque compleretur Sacrificium, talem innoxiam vitam eorum falsis Numinibus offerendo, pro ut habetur a citato Gullielmo Stuchio de Sacrificiis Gentilium pag. 42.

Non solum, ut dixi, recognoscitur in his Sacrificiis iniquitas, sed stultitia etiam per maxima, quæ in modo præsertim circa animalium sacrificia versabatur; et hujusmodi ineptorum sacrificiorum divisio hæc erat. Alia enim animata, ut animalium communium, inanimata, ut plantarum, frugum etc., mixta, animalium, plantarumque, nobis tradit idem Stuchius de Gentilium Sacrificiis pag. 43. rursus addendo et aliam divisionem: animalium nimirum ratione utentium, ut hominum, et ratione expertium, ut bestiarum: confirmando ibi, quod supra a nobis dicebatur, iniqua hominum Sacrificia divina Lege esse severe prohibita, tum in libro Levitici, tum in libris Deuteronomii, et Regum infra cum aliis etiam a nobis citandis.

Usitatissimum vero, et magis frequens erat, ut prosequitur idem Auctor, sacrificare infantes Diis gentilibus plurimis in Libyæ locis; et ita, ut dici posset, hunc iniquum, impiumque sacrificandi modum in consuetudinem abiisse: et nihil mirandum, si severa Lege Valentis, Valentiniani, et Gratiani opus fuerit, actu proximo maleficio dumtaxat inspecto, pro ut ejus iniquitas a Legislatoribus solet exigere. Sed non solum, ut refert contra eos scribens diligentissimus Plinius, sacrificabantur ab ipsis Gentilibus infantes, sed integri quoque homines: res quippe inhumanior, atrociorque juxta egregium Tullium in Oratione pro Frontejo. *Quis ignorat ad hanc diem retineri illam barbaram, et immanem consuetudinem hominum immolandorum*? Porphyrius, comprobando quod dixi, ait: *apud Rhodios in honorem Saturni mactabatur* XII. *Kal. Decembris homo; quod cum perdiu servatum fuisset, in consuetudinem abiit*.

Ex eodem, in citato loco, Stuchius refert, alteram tamen horrendam consuetudinem ab Ægyptiis Eliopolis servatam sacrificandi in Deorum honorem in unaquaque die tres homines. Similiter non parum proclives erant ad hoc immane piaculum Lacedæmones; sed hoc, comparatum si fuerit impiæ Aristomenis consuetudini, nihil profecto est. Ea enim erat, ut a Philone Historico admonemur, sacrificandi uno in momento tercentum homines.

Diversa tamen Taurorum consuetudo, qui pro piaculo faciundo advenas, quibus, et honor, et omnis humanitas exhibenda est, sacrificabant. Proclives Laodicæi erant ad iniquum infantis virginis sacrificium; alii ad illud captivorum inclinabant, eos per centurias dividendo, et tot in honorem Martis jugulabant, quot capiendo unum ex singulis centuriis, collegissent.

Ex quo maxime patet impia proclivitas horum Gentilium in similibus sceleribus perpetrandis, sacrificando pro more, et diversitate regionum, modo homines, modo virgines, advenas, captivos, plantas etiam, boves, aliaque animalia. Sed maximum, et præcipuum scelus, ex quo ad immolandos miserrimos infantes faciliores erant, ut nobis tradunt Stuchius de Gentilium sacrificiis mox citato loco, doctissimus Vives in additione ad Divum Augustinum de Civitate Dei *lib. 7. pag.* 86., Plutarchus *tom. 1. pag.* 529. Rosinus *de Antiquitate pag.* 146. fuitque magnum nefas taliter dijudicatum, ut multi ipsorum Gentilium tales immolationes deriderent, abominarentur detestarenturque velut ineptas, et scelestissimas, ut ostendit Plutarchus citato loco *pag.* 530., qui in iis deridendis his utitur verbis. *Stultum porro esse numina putare quædam, quæ cæde, et sanguine hominum delectentur. Et profecto si sint aliqui talis generis, nihil eos posse, contemnendos fore. Absurdas enim has eorum, et immanes cupiditates impotentia, vel animi malitia proficisci*.

Et hæc quidem, et non alia fuit ratio, quæ merito impulit Imperatores ad pœnam capitalis supplicii comminandam, contra attentantes enorme pueruli sacrificium. Hæc si animadvertere voluisset; pro ut NOLUIT insignis, oculatissimus Auctor, in scopulum, in quo vere fataliter reperitur, non incidisset.

Sed proh Deum Immortalem! quando omnia defecissent, atque historiam de Gentilium Sacrificiis fuisset dedignatus purgatissimus oculus; non ne vel in Sacris paginis millia habebat sincera monumenta, hujusmodi immanis infantium Sacrificii? Forsan gravissima flagella ignorabat, quibus manus Omnipotentis armata, de talibus impiis piaculis severissima sumpserat supplicia, ita sanguinem innoxium tot miserabilium puerulorum vindicando? loca Scri-

pluræ quamplurima sunt, sed sequentia adnotare sufficiat. *Levitici* 18. 22. *Deuteronomii* 18. 10. *Regum lib.* 2. 32. *Sapientiæ* 14. 33.

Sed quod maximam admirationem parit, illud est, Virum excellentissimum, qui merito dici potest Historiæ, et Legalis eruditionis emporium ne quidem animadvertisse, annos fere biscentum quinquaginta, ante Flavios, Valentem, Valentinianum, et Gratianum conditores nostræ Legis penultimæ Cod. ad L. Cornel. de Sicar. uno ex celebrioribus Senatusconsultis severe vetita, et proscripta fuisse hujusmodi horrenda Sacrificia in toto Orbe Romano tempore Adriani Imperatoris, ut diserte nobis tradit Vir clarissimus noster Janus Vincentius Gravina de *Origine juris tit. de legibus, et Senatusconsultis pag.* 346. Adrianus enim, ut cunctis est obvium, regnavit anno Urbis conditæ DCCCLXIX. Valens vero, Valentinianus, et Gratianus anno Urbis conditæ MCXX. regnavere.

Nec Romæ defuere post Adrianum similes pœnales jussiones, et præcipue, ut habemus ab Henrico de Coccejo ad Grotium lib. 2. cap. 20. §. 47. litt. Y. Y. tempore Claudii Imperatoris, qui et per centum annos in Imperio præcessit Valentem, Valentinianum, et Gratianum. Quinimmo cœptum fuisse interdici tali genere Sacrificii ab Augusto, et Senatusconsultum factum de ea re fuisse anno Urbis conditæ DCLVII., Publio Licinio Crasso, et Gneo Cornelio Lentulo Coss. nobis tradit Ludovicus Vives ad Divum Augustinum de Civ. Dei lib. 7. cap. 19. Quodque Romani post Adrianum semper persequuti fuerint impias hujusmodi immolationes, sat sit pro omnibus Hugo Grotius *de Jure belli, et pacis lib.* 2. *cap.* 20. §. 47. *num.* 5. En ejus verba: *nec minus illi, qui Deos colunt hominum innocentium sanguine, a quo more, quod Chartaginenses abstinere coegerit, laudatur Darius Persarum Rex, et Gelo Syracusarum Tirannus, narrat et Plutarchus barbaros quosdam, qui humanis victimis Deos colebant, pœnas daturos Romanis fuisse, sed cum antiquitate moris se excusarent, nihil mali passos, vetitos tamen, ne quid in posterum tale facerent.*

Hi ergo ad compescendam hominum audaciam, ut pote qui, non obstante severitate antiquissimi Senatusconsulti, aliarumque legum posteriorum, proni adhuc Romani videbantur ad easdem fædissimas immolationes, vim Senatusconsulti augentes, earum solum CONATUM, capitali pœna proposita, interdixere in dicta Lege penult. Cod. ad Legem Corneliam de Sicariis: Hoc voluere, hoc voluisse debuerunt Imperatores, qui licet Arriana labe infecti, Christiani erant, ac subinde nefandorum Sacrificiorum persecutores. Et Cujacii interpretatio, ut supra visum est geminate habita de occisione infantis, et de pœna ibi statuta contra infantis occisorem UNDIQUE FALSA redditur, et nulla ex parte substineri potest. In ea enim Lege, non de infante necato sermo est, sed de infante necando per enormis, et jamdiu prohibiti Sacrificii præparationem verbo illo *aggressus* plane, et evidentissime denotatam, ita cum supplicio, etiam simplicis conatus pœnam, quæ ex antiquo Senatusconsulto erat, augendo.

Nec defendi unquam potest, quod hujusmodi præparatio, infantis occisionem jam secum ferebat; tum quia hæc inductio necessaria non est, cum multa perfectionem criminis impedire valeant, et pessima Logica esset: præparata fuit infantis cædes, ergo fuit infans occisus; tum quia alioquin de pæna Sacrificii, non vero occisi infantis, in quo figit pedes auctor, justa hanc interpretationem, textus esset intelligendus, pro ut vere intelligendum esse, satis, ut credo, fundavimus: de attentato nempe, et disposito infantis Sacrificio, in augmentum antiquæ pœnæ ad quod inverecunda, immanisque criminis frequentia traxit Imperatores. Si ad hæc dignatus fuisset tantisper oculum admovere Vir clarissimus, atque ad ea, quæ ex littera, ex historia, et eruditione adlatæ interpretationi fortiter resistunt, omni dubitatione cessante, ab ea recessisset.

Hæc mihi occurrebant, quantum ad veram, propriamque interpretationem textus in Leg. pen. Cod. ad Leg. Cornel. de Sicar. circa quam nescio, quo fato PESSIME se habuit Vir maximus, ille, et præceptor, qui omnia scivit, et perenne dedit lumen Romanis Legibus. Tu lector humanissime non severo excipias supercilio, sed ætati indulgens, meum æquo animo suscipe laborem.

Ita fiet, ut saltem ab humanitate tua vires quasdam accipiat oratio mea. Scio enim Zoilos non defuturos, et amara fronte mihi objurgantes: quis tu, ut Cujacii locum corrigere, et reprobare præsumas? Sed utique, vobis etiam obsequentissimus respondeam ego. Veruntamen, non quis scripserit, sed quid scriptum fuerit attendentes, dijudicate.

JACOBUS RÆVARDUS

LIBER III. CONJECTANEORUM.

CAPUT I.

Qui hominem occidit Lege Cornelia de Sicariis tenetur cap. 1. ad Legem Corneliam de Sicariis: ergo et qui Infantem occidit: Infans enim homo est; idque adeo verum est, ut mulierem visceribus suis vim inferentem, quo partum abigeret, interpretatione justa legi etiam Corneliæ obnoxiam esse Veteres voluerunt cap 8. d. Tit. Quanto igitur magis, quæ Infantem occidit: qua de re Tertullianus in Apologetico ita ait: *nobis vero homicidio semel interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem delibatur dissolvere non licet: omicidii festinatio est prohiberi nasci, nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet: homo est, et qui futurus est, et fructus hominis jam in semine est*: et in Octavio, Minutius felix: *sunt* inquit, *quæ in ipsis visceribus medicaminibus epotis originem futuri hominis extinguunt, et parricidium faciunt, antequam pariant*: et Cicero pro Cluentio: *memoria teneo Milesiam quandam mulierem cum essem in Asia, quod ab hæredibus secundis accepta pecunia, partum sibi ipsa medicamentis abegisset, rei capitalis esse damnatam, nec injuria, quæ spem parentis, memoriam nominis, subsidium generis, hæredem familiæ, designatum Reipublicæ civem sustulisset*: et quia hoc exemplum pro Lege laudat Triphoninus, addens insuper mulierem post divortium visceribus vim inferentem temporali exilio mulctari Principes voluisse cap. 39. de Pœnis; quis credat eo tempore Infanticidio nullam fuisse pœnam irrogatam? Non est quod sibi persuadeat aliquis, primos Valentinianum, Valentem, et Gratianum Imperatores videri constituisse, ut is qui Infantem occidit capite puniretur, cap. penult. C. de Lege Cornelia de Sicariis: illud enim Rescriptum quædam ambigui intellectus verba continet, ex quibus ambigua, et incerta eruitur argumentatio; sic enim Imperatores scribunt. *Si quis necandi Infantis piaculum aggressus aggressave sit*: Piaculum DUPLICEM admittit significationem; scelus, piaculum est, ut apud Virgilium.

Distulit in seram commissa piacula mortem.
Sacrificium item denotat, ut apud eundem Virgilium Æneidos VI.

Duc nigras pecudes, ea prima piacula sunto.
Hæc si vera sunt, necandi igitur Infantis piaculum, tam de singulari Sacrificio, quo a parentibus Infantes immolabantur, quam de vulgari quovis Infanticidio accipi potest, præsertim, quum sic in Octavio scripserit Minutius Felix: *Saturnus filios suos non exposuit, sed voravit*, merito ei in nonnullis Africæ partibus a Parentibus Infantes immolabantur, blanditiis et osculo comprimente vagitum, ne flebilis hostia immolaretur; et Tertullianus in Apologetico: *Infantes*, inquit, *penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad Proconsulatum Tiberii, qui eosdem Sacerdotes in iisdem arboribus. Templi sui obumbratricibus scelerum, votivis crucibus exposuit; sed et nunc in occulto perseverat hoc sacrum facinus*. Hæc Tertullianus. Ad hujusmodi Sacrificium, ut credam, necandi Infantis piaculum hos Imperatores referri voluisse, variis adducor conjecturis; certo enim certius est hujusmodi Infantium immolationem PIACULUM dici, nam sic non Valentinianus dumtaxat, sed Lactantius etiam illud Sacrificium appellat lib. 1. cap. 21. his verbis: *Pescennius Festus in libris historiarum per satyram refert Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare, et cum victi essent ab Agatocle Rege Siculorum iratum sibi Deum putavisse, itaque ut diligentius PIACULUM solverent, ducentos nobilium filios IMMOLASSE*: nec est etiam verisimile usque ad tempora Valentiniani Imperatoris Infanticidium relictum fuisse impunitum, tam quod Infans homo sit, quam quod mulier partum abigens graviter olim puniretur cap. 39. de Pænis. Et quia sacrum hoc facinus ad usque sua tempora, in occulto perseverasse expresse testatur Tertullianus, certe necdum etiam Valentiniano Imperante videri potest radicitus extirpatum fuisse, ejusque extirpandi gratia hoc rescriptum ad Probum, per Italias Præfectum Prætorio directum fuisse, sub cujus dispositione Italia, Illyricum, et Africa in notitia Provinciarum numerantur: fuisse autem Probum hunc Præfectum Prætorio per Italiam, satis in eo carmine demonstrat Ausonius, quo libellum suum ad hunc Probum mittebat: hunc enim Probum exceptis tribus heris Valentiniano, Valente, et Gratiano Herorum primum appellat, Prætorioque Præfectum maximum hisce versibus:

Qui solus exceptis tribus
Heris, herorum primus est
Prætorioque maximus,
Duo hunc Senatus Præsulem
Præfectum eundem, et Consulem.

Est igitur in hoc rescripto piaculum, necandi Infantis sacrum facinus, non autem vulgare quodvis Infanticidium, ut putant Interpretes.

DISPUNCTORES

AD GUARASIUM

In Expositione *L.* Si quis necandi *C. ad L. Corn. de Sicar.*

DOMINICO ALBANENSI

In Supremis Regni Neapolitani Tribunalibus Causarum Patrono.

TYRONES PRÆCEPTORI

UMANISSIMO

S. P. D.

Paucis ab hinc diebus, Præceptor humanissime, nostras in manus libellus appulit, cui titulus Cæsaris Guarasii J. C. Consentini, atque Agathensis Patritii Expositio in L. pen. C. ad L. Corn. de Sicariis adversus Jacobum Cujacium. *Animum titulus expectatione accendit: utque Nobis nuperæ illius legis expositionis maxima inerat cupiditas, integrum libellum lenta festinatione percurrimus, perlustraturi videlicet quidnam erroris in Cujaciana explicatione irreptum detegeretur. Trilustris Juvenculus* (1) *ejus auctor, quum* ordinem, methodum, librosque *a Sertorio suo Patre acccepisset* (2), *Cujacio obstrepere molitus est, adgressus novam, quam cudit illius legis sub verbis* Piaculum, et Aggressus *explicationem. Percursa, ut par erat, ejus expositione, et semel atque iterum fidelibus oculis subjecta, quid dubitaremus in ea Juvenis ingenium vel audax vel tenue hallucinatum dignoscere? Sensimus profecto eam Juri repugnantem, et Juvenem in Cujacio carpendo fuisse temere progressum.*

Operæ pretium esse visum Nobis est, si quicquid ille peccarit, apta respponsione palam proferremus: quare viribus ad opus adjectis, Dispuntionem *elaboravimus, simili quo usus fuit titulo Osius Aurelius adversus Merillium. Neque vero cui labores nostros dicaremus quærere paululum hæsimus, qui tibi sumus omnes pluribus nominibus obstricti: an enim non tibi dicaremus Nos, qui in legali facultate patrocinium tuum selegimus? Tibi, qui tanta benignitate Nos erudis, tuumque studium, ut Nos legum doctrina ex Cujacii sententiis præcipue petita informemur tam assiduum, tam solers et adhibuisti, et adhuc in dies adhibes? Administros Nos præterea voluisti elucubrationis Promptuarii tui universorum Jacobi Cujacii operum* (3) *et Nobis frequenter demandasti collationem textuum cum Cujacianis interpretationibus, variantesque legum lectiones Florentinæ cum vulgata editione Pandectarum; quæ omnia Nobis non mediocrem ad Adolescentis errorem patefaciendum opem contulere. Sed et Nos eum te esse, cujus sincerum, politumque judicium nihil sequutum, nisi quod foret æquitati consonum præclare meminimus. Summus ille vero tui prudentis, religiosique animi modus etiam ante nostros oculos obversabatur, cum eas Clientum causas agendas accipere etiam prærogato ære (quod Nobis, aliisque maxime fuit admirationi) recusaris, quæ modo aut veritati, aut justitiæ vel minimum dissentire videntur. Costanti proinde animo, expectamus, ut Dispunctionem hanc nostram, vel adprobes, vel si ita videatur improbes, rejiciasque.*

Illud superest, ut pro ea, qua erga Nos singulari præditus es humanitate, vigiliolas hasce nostras lubens suscipias, in iisque et grati nostri animi signum, et quicquid sub tua disciplina profecimus (quod totum quantum est tibi debemus uni) intuearis. Faxint boni Superi ut diu tibi inde nostro etiam, comunique bono valeas (4).

(1) Guarasius *col.* 2073. A. se talem fatetur.

(2) *Idem epist.* Sertorio Guarasio Patri *col.* 2071. fatetur.

(3) Dominicus Albanensis *T.* I. Promptuarii Jacobi Cujacii operum in Præfatione sub *n. XIX.* Tirenes suos nominat, eosque diligentiæ administros, laborisque participes appellat.

(4) Huic epistolæ respondet Albanensis in limine suarum vindiciarum.

Nemini eorum, qui primas in legali facultate tenent mirandum est, Cæsarem Guarasium ad tertium ætatis lustrum non adhuc appulsum (5), celeberrimæ legis *si quis necandi C. ad L. Corn. de Sicar.* adversus JACOBUM CUJACIUM expositionem edere non dubitasse. Ex ipsis imo suis ausis, est in eum laus derivanda. Quanquam enim in eum Virum nervos intendere, cui omnes jure lubenterque primum subsellium dederunt, falsamque ejus mentem dicere, audacioris quidem animi fuerit, vel nimium confidentis, tamen commendandus in arrepto consilio is videtur, qui Parentis amantissimi jussibus morem gerens, eique obsequutus, se se quamvis imbecillem, viribusque imparem summo discrimini concredidit. Quin etiam, et Sertorium ejus Parentem commendare fas est, qui non affinis modo nomine, verum animo etiam illustri illi Sertorio, nulli Romanæ gentis Imperatorum secundo, de quo meminit Gellius (6), tantos filio indidit animos, ut mentem hic ad egregia ejusmodi facinora, eo ætatis præsertim adjecerit.

Quod autem Juvenis iste, in eo quod est adgressus negotio decipi potuerit, non est sane mirum; cum cæteroqui ad eundem lapidem Rævardus Vir alioqui probatissimus impegerit (7).

Quicquid tamen id est, Nos susceptum munus persequi conabimur, demonstrandi videlicet, nihil officere veræ CUJACII interpretationi quæ in contrarium Guarasius jactitat, quæque per partes enucleabimus.

Oportet vero primum in hoc quasi orationis vestibulo verba legis de qua sermo est, referre, quæ sic habent: *Si quis necandi Infantis piaculum aggressus, aggressave sit, sciat se capitali supplicio puniendum.* Legis hujus sex in locis meminit CUJACIUS (8) in quorum duo, tanquam in scopum, peculiariter ingenii sui vim intendit Guarasius (9): hoc est lib. 6. Observat. cap. 21. et in Commentariis ad Lib. 9. Cod. tit. 16. ad L. Cornel. de Sicariis, iique textus ab ipso referuntur. Nos utriusque loci ea solum verba referemus, quæ magis ad quæstionem faciunt, ut quænam eximii Viri fuerit interpretatio dignoscatur.

Observationum lib. 6. cap. 21. ait » *Imperatores* » *capite puniendum censent eum, qui infantem oc-* » *ciderit l. pen. Ad L. Corn. de Sicar* Et commentariorum Codicis lib. 9. tit. 16. Ad L. Cornel. de Sicar. *Hæc lex homicidia capitali pœna coercet* et ait generaliter, *qui hominem occiderit, et ideo cujuslibet conditionis hominem comprehendit . . . Immo et cujuscumque ætatis Infantem, seu imperfectum hominem l. pen. h. t. et generaliter quoque quemcumque hominem qui occiderit, modo fuerit pubes, aut impubes doli capax.* Hactenus CUJACIUS, qui docet Imperatores Valentinianum, Valentem, et Gratianum capite puniendum censuisse eum, qui Infantem occidisset.

Guarasius autem hos, qui modo dicti sunt, Impp. *aliud in ea lege non sensisse*, dicit (10) *nisi statuere ultimi supplicii pœnam contra quemcunque hominem, qui incipere, et attentare auderet barbarum, nefandumque sacrificium alicujus Infantis jam jam expositi* pro victima mendacibus *offerenda Diis.* Plura deinde congerit argumenta, si id nominis appellanda sint, ut CUJACII interpretationem refellat, suamque firmet opinionem: Primum, et præcipuum est verbum hocce *Piaculum*, cujus meminit *l. si quis necandi*, uno *sacrificii* sensu esse sumendum. Si ergo ostendere contingat eodem verbo *Piaculum* crudele scelus, nefasque significari (quod ceteroqui ab Auctoribus quam plurimis, tum iis, quos pro sua parte esse Guarasius opinatur, cum ex pluribus aliis legibus a Guarasio prætermissis, solerter didicimus), liquet CUJACII interpretationi suum robur inesse integrum, Guarasii expositionem radicitus evelli: cui proinde simile quidpiam eveniet quod sacris literis (11) proditum est evenisse statuæ, quam somniatus est Nabuchodonosor, quæ superba pridem eminens, humi deinde vel unius scrupuli ictu procubuit.

Ipse ergo firmo animo asserit (12) et nos ejus verba rescribemus, quoniam fundamentum indigitant, cui vis ferme omnis suæ expositionis nititur: *Verbum Piaculum aliud non denotat, nisi sacrificium, prout opportuno loco clare patebit aucturitate insignium, et classicorum scriptorum.* Si res ita se haberet, corrueret profecto Cujacii opinio, cor-

(5) Gellius *Lib.* 15. *cap.* 28. *Noct. Att.* insimulat Cornelium Nepotem, qui Ciceronem pro Sexto Roscio, orationem quæ proxima est a prima, habuisse dicit anno tertio et vigesimo, et probat eum pro Quintio, hoc est tunc primum in Foro perorantem, septimum supra vigesimum ætatis annum egisse: quid profecto dixisset, si Cæsarem Guarasium trilustrem adversus Cujacium attollentem iras audivisset?

(6) Idem Notium Attic. lib. 15. cap. 22. inquit *Sertorius vir acer, egregiusque Dux et tuendi, regendique exercitus peritus fuit. Is in temporibus difficillimis et mentiebatur ad Milites, si mendacium prodesset, et literas compositas pro veris legebat, et somnium simulabat, et falsas religiones conferebat, si quid istæ res eum apud Militum animos adjutabant*: cum sequentibus.

(7) Rævardus III. Conjectaneorum cap. 1. existimavit hanc legem non ad vulgare quodvis infanticidium pertinere, verum, ad infantium immolationem, et sacrificia a Paganis usurpari solita, et quidem in Africa.

(8) *T. VIII.* 1327. *Tom. I.* 244. *Tom. V.* 400. *T. VII.* 597. *T. VI.* 1753. *T. IX.* 2133.

(9) *Col.* 2074.

(10) *Col.* 2077.

(11) *Daniel. cap.* 2. *n.* 34.

(12) *Col.* 2075.

ruet Guarasii, si oppositum patebit. Ad opus ergo aggredimur, remque totam discutiemus.

Falsum est verbo *Piaculum* dumtaxat significari *Sacrificium*. Guarasius quidem refert (13) Rosinum in elucubrationibus de Antiquitatibus, qui textum Catonis de Re Rustica indicat, Calepini auctoritatem, in quo aliquot Virgilii, atque Horatii carmina ad id operis opportuna enumerantur, et Gullielmum Stuchium tractatu de Gentilium Sacrificiis, qui Plutarchi testimonium profert: hæc scilicet in causa fuerunt, cur animum induxerit ad statuendum *Verbum Piaculum aliud non denotare nisi Sacrificium*.

Ab auctoritate diligentis (sic enim eum appellat Guarasius) Calepini exordiamur, et ejus præsertim, qui recentissime ex typis in lucem prodiit Patavii MDCCXLI. accurrante Jacobo Facciolato: quicumque textus Virgilii, et Horatii, et Catonis a Guarasio adducuntur, ii omnes inveniuntur sub verbis *Piacularis*, *Piaculo*, *Piaculum*, ibique legere est singulos; nobis enim mens est exscribere quicquid neque vidit, neque fortasse legit trilustris Guarasius verbo *Piaculum*.

Piaculum, i; n. scelus, delictum a pio Virg. 6. Æneid. v. 595.

Distulit in seram commissa piacula mortem, ubi Serv. *piacula commissa, propter quæ expiatio deberetur. Metonymice sumitur pro quolibet sacrificio piaculari, seu expiatorio, sacrificio, purgatione Horat. lib. 1. Od. 28.*

Teque piacula nulla resolvent.

Atque hæc illa auctoritas est, quam proferre unam voluit Guarasius, prætermisso quicquid diligens Calepinus ante disseruerat. Eam propterea opposuit verbo *piaculum legis si quis necandi*, in qua habetur denominatio profluens a Metonymia, quæ nonnisi Tropus est, *per quem punitur causa pro effectu, vel contra, vel continens pro re contenta, vel signum pro re significata,* ut idem Facciolatus testatur verbo *Metonymia*.

Quicquid tamen id est, illud unum scire nobis abunde, eodem verbo *Piaculum, et scelus, crimenve denotari,* ut sui erroris fiat certior Guarasius, qui serio asseruit, *aliud non denotare, nisi sacrificium,* idque luce ipsa clarius progrediendo patebit.

Aulus Gellius (14) referens celebre Senatusconsultum, eruditissime si quis alius, disserit de hostiis victimisque seu *præcidaneis*, seu *succidaneis*, quæ immolabantur in sacrificiis, quorum jubendorum ille scopus erat, aut deprecandi videlicet aliquod infortunium, vel crimen, aut *luendi PIACULI gratia*. Aperte hinc liquet ex verbo *PIACULUM* non intelligi *sacrificium;* secus si foret illa verba *luendi piaculi GRATIA* edixissent luere sacrificium non autem delictum, ostentum, vel quidpiam simile, unde offerendæ essent victimæ istiusmodi præcidaneæ, vel succidaneæ.

Nieuport (15) de portentis loquens, quæ procul arcenda erant sacrificiis, hæc habet: *Ad hanc classem etiam debent referri sacrificia expiatoria, vel piacularia, quibus portentum aliquod, vel piaculum expiabant, hoc est piaculum quidem purgabant, portentum vero avertebant: Piaculum enim proprie significat crimen expiandum. Metonymice autem sacrificium, quo illud crimen expiatur.*

An vero non hoc sensu capienda sunt verba *luendi*, et *piaculi* quibus Gellius utitur? Eodem ipso in sensu profecto adhibet tum Tullius ad Att. lib. 8. ibi: *Itaque mei peccati luo pœnas, et* 3. Philip. *Utrum ille pœnas Reipublicæ luat:* tum Livius lib. 1. *Ut tamen debito supplicio scelus lueret:* et lib. 38. *Pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua.*

Quod Gellius, id ipsum Rosinus (16) affirmavit: *Succidaneæ hostiæ dicebantur si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ cædebantur, quæ quasi prioribus jam cæsis,* LUENDI PIACULI GRATIA *subdebantur, ob id succidaneæ nominatæ.*

(13) *Col.* 2078.

(14) Gellius *Nott. Att. lib. 4. cap. 6.* inquit: in veteribus memoriis scriptum legimus, nunciatum esse Senatui, in sacrario, in Regia hastas Martias movisse, ejus rei causa Senatusconsultum factum est a M. Antonio et A. Posthumio Coss., ejusque exemplum hoc est.

Quod C. Julius L. F. Pontifex nunciavit in sacrario, in Regia hastas Martias movisse, de ea re ista censuerunt, uti M. Antonius Consul hostiis majoribus Jovi, et Marti, et ceteris Diis, quibus videretur placandis uti procurasset satis habendum censuerunt, si quid succidaneis opus esset Rogibus accederet: quod succidaneas hostias Senatus appellavit quæri solet, quid verbum illud significet? in Plauti quoque comœdia, quæ Epidicus inscripta est super eodem ipso verbo requiri audio in his versibus.

Men piacularem oportet fieri ob stultitiam tuam

Ut meum tergum stultitiæ tuæ subdas succidaneum

Succidaneæ autem hostiæ dicuntur *e* littera per morem compositi vocabuli in *i* litteram commutata, nam quasi succedaneæ, appellatæ, quoniam si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur, quæ quasi prioribus jam cæsis *luendi PIACULI gratia* subdebantur et succidebantur: ob id succidanæ nominatæ, littera *i* tractim pronunciata .... Eadem autem ratione verbi præcidaneæ quoque hostiæ dicuntur, quæ ante sacrificia solemnia pridie cæduntur. Porca etiam præcidanea appellata, quam *PIACULI gratia* ante fruges novas captas immolari Cereri mos fuit si qui familiam funestam, aut non purgaverant, aut non aliter eam rem, quam oportuerat procuraverant.

(15) *Sect.* 4. *c.* 3. § 8.

(16) *Lib.* 3. *cap.* 33. *de Veterum sacrificiis.*

Noster Alexander ab Alexandro (17) disserens de Romanorum aliarumque Nationum sacrificiis, ait: *apud Athenienses, et Lydos sacrum piaculare fit ut conciones, thœatra, et populum minutis porcellis lustrent per peristiarchos, et ita calamitates averterent, et averruncarent. Sed quod est de sulphure dictum, idem de lauro, et verbena compertum est: siquidem verbena, et laurus suffitionibus frequens fuit propter religionem animo incussam, quod qui aliquo essent piaculo polluti, sæpius sulphure, nonnunquam aqua, ovo, igne verbena, et lauro expiantur.*

Intelligat modo Guarasius *Piaculum* denotare crimen, scelus atrox facinus juxta simplicem vocis acceptionem, et *sacrum piaculare* dici sacrificium, quo hujusmodi crimen, aut quicunque alius sinister casus expiabatur.

Id ipsum eruditissimus Cassiodorus (18) confirmat his, quæ sequuntur verbis, et ad suam rem, et ad nostram facientibus. *Alioqui* PIACULUM *quoddam est inter tristes velle gaudere, et humanitatis refugit affectum, qui dolorem non sequitur alienum.*

Dignum tandem est quod adnotetur, a Barnaba Brissonio (19) apertissime enunciatum, verbo *Piaculum* crimen adsignificari, et ad id nostræ leg s *Si quis necandi C. ad L. Cornel. de Sicar.* verba per ipsum allata fuisse; quare si mens tanti auctoris attendenda est, liquet verbum *piaculum* legis commemoratæ *crimen*, seu *delictum* denotare.

Sed tempus jam derivandi argumenta ex sublimioribus principiis validioribusque: ostendemus videlicet in aliis quoque legibus verbo *piaculum* crimen intelligi, ut inde hujus, quæ ad trutinam revocatur, expositio vera pateat. Non enim in sola *L. si quis necandi* verbum *piaculum* offenditur, sed ipsius creber incidit usus in aliis etiam quamplurimis, Esto initium ex sententiis J. C. Pauli a Cujacio collectis (20).

Primum Paulus lib. 1. tit. 29. alias 21. §. 4. de sepulchris, et lugendis (21) quæ subjiciuntur dixit. *Qui corpus perpetuæ sepulturæ traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudaverit, et solis radiis ostenderit,* PIACULUM *committit; atque ideo si honestior sit, in insulam: si humilior, in metallum dari solet.* Ibidem §. 11. *neque juxta monumentum, neque supra monumentum habitandi jus est. Adtactu enim conversationis humanæ* PIACULUM *admittitur, et qui contra ea fecerit, pro qualitate personæ, vel opere publico, vel exilio multatur.*

Primæ harum Pauli sententiarum erudite meminit Rodulphus Fornerius *Rerum quotidianarum lib. 6. cap.* 13. in Thesauro Everardi Othonis (22) illustrans legem antepen. C. Theod. de Sepul. viol. Ad secundam vero refertur. l. 2. Constantis Imp. in C. Theod. de Sepul. viol (23) quæ ita se habet: *Eadem etiam pœna qui dissiparunt, vel ornatum minuerunt, teneantur, et qui posita in agris suis Monumenta calcis coctoribus vendiderunt, una cum his, qui ausi sunt comparare: Quicquid enim adtingi nefas est, non sine* PIACULO *comparatur.*

Operæ pretium hic est observare quod Jacobus Gothofredus (24) commentariis illustrans relatam legem adfert ad confirmandum Pauli effatum. *Qui posita in suis fundis monumenta calcis coctoribus vendiderunt, ut et qui ausi sunt comparare. Ut de hoc postremo dicam, vult scilicet emptorem, velut calcis coctorem, eadem pœna puniri, qua venditorem. Nam ut eleganter Imp. addit: quicquid adtingi nefas est, non sine piaculo comparatur.* PIACULUM *non minus admittit qui emit, quam qui vendit.* PIACULUM IDEST VIOLATÆ RELIGIONIS CRIMEN ADMITTIT.

Non inficiamur Gothofredum in suo commentario adfirmavisse idem verbum Piaculum indicare etiam sacrificium, ob veterem quandam inscriptionem, quam et ipse refert, et noster Cujacius (25) lib. 21. cap. 13. suarum observ. commemorat: nequit tamen in dubium revocari nostra in lege non pro sacrificio, sed tantum pro crimine accipiendum esse, quemadmodum eodem cum Gothofredo paulo ante firmavimus.

Neque solum id l. 2. verum etiam clare denotat l. 5. tum quæ in Theodosiano de sepulchris violatis, tum quæ in Justiniani Codice de sepulchro violato habetur, licet inter utramque quædam discrepantia intercedat, quæ inferius proferetur. En verba: *pergit audacia ad busta defunctorum et ageres consecratos, cum et lapidem hinc movere, et terram evertere, et cespitem evellere proximum sacrilegio majores nostri semper habuerint: sed et ornamenta quædam tricliniis, aut porticibus auferri de sepulchris. Quibus primo consulentes ne in* PIACULUM *incidat contaminata religio defunctorum:* ita in Cod. Iustiniani, expressius tamen in Theodosiano: *quibus ne in piaculum incidant contaminata religione bustorum hoc fieri prohibemus.*

(17) *Lib.* 5. *cap.* 27. *Dierum genial.*

(18) *Lib.* II. *variar. epist.* 17.

(19) *De verbor. quæ ad jus pertinent signif. verbo PIACULUM.*

(20) *Tom. V. a pag.* 2013 *ad* 2262.

(21) Vide *Cujac. tom. V. pag.* 2048.

(22) *Tom. VII.* 665.

(23) *In Cod. Theod. T. I.* 244.

(24) *D. T. I.* 248.

(25) *Tom. I. p.* 958.

Gothofredus in commentario legis Cod. Theodosiani (26) jure videtur, meritoque in Tribonianum assurgere, qui verba hæc *ne in piaculum incidat contaminata religio* in Justiniani Codicem detulit : ait enim, *Tribonianus satis incondite . Non enim religio incidit in piaculum , sed violatores incidunt in piaculum propter contaminatam religionem .*

Superest jam illud ut palam fiat ex quibus præterea legibus eruatur , verbo *Piaculum* non sacrificium , sed crimen , atque adeo atrox , denotari . In C. Theod. perlegere est celebrem legem , quæ in C. Justin. prætermittitur : ea est l. 122. tit. de *Decurion.* qua Impp. Valentin. II. Theodos., Arcadiusque decreverunt quicquid modo subjicitur . *Hii quibus detulimus splendidos Magistratus, quosque etiam ornavimus insignibus dignitatum , si non habent Curiam , cui aut necessitudinis fœdere , aut nexu sanguinis teneantur , in splendidissimum ordinem Senatorium, et illam nobilissimam Curiam cooptentur . His vero ratio diversa sit , qui statim ut nati sunt, Curiales esse cœperint. Hii namque prærogativa quidem concessæ dignitatis utantur, atque eos præstiti honoris splendor exornet; sed maneant in sinu patriæ, et veluti dicati infulis, mysterium perenne custodiant : sit illis* PIACULUM *inde discedere .*

Hac super l. ita Gothof. (27) . *Obiter notandæ allusiones , quibus Curiales Theodos. M. cum Sacerdotibus, et Flaminibus comparat . Nempe* 1. *et illis infulas tribuit, infulisque veluti dicatos ait .* 2. *Mysterium perenne eos similiter custodire .* 3. *sine* PIACULO *patria discedere non posse* . Jam quis dubitet ex allatis verbis l. 122. Cod. Theodos. de *Decurion.* , quæ deest in C. Justin . scelere se , crimine , hoc est PIACULO obstringere , si quis in aliqua dignitate constitutus Patria discesserit , proindeque PIACULUM idem esse atque scelus ? Ex hac quidem l. profluxit ut hoc ipsum statueretur in posterum, sicut a Magistratibus hujus Urbis , totiusque Regni observatur .

Lege 2. C. Justin Ne sanctum baptisma iteretur per Impp. Honorium, et Theodos. sapientissime sancitum est, ut capite damnarentur quiqui iterandi baptismatis scelus patravissent , tum minister, qui baptisma contulisset, tum qui suscepisset . *Si quis rebaptizare quempiam de Ministris Catholicæ sectæ fuerit detectus; una cum eo, qui* PIACULARE *crimen commisit (si tamen criminis per ætatem capax sit) ; et hic , cui persuasum sit , ultimo supplicio percellatur* . Illud *piaculare crimen* expressum invenitur l. 6. C. Theod., quin imo ita sub initium procedit lex *Nullus rebaptizandi scelus* adripiat : quod magno argumento est , in legibus , si quando crimen, scelus infandum significari debeat, plerunque verba hæc *piaculum,* vel *piaculare* adhiberi . Utque magis ad *L. si quis necandi* confirmandam adversus Juvenis impugnationem accedamus, advertere oportet quod Gothofredus in suo glossario nomico C. Theodosiani verbo *piaculum* expresse docuit *Piaculum idest scelus; si quis infantis necandi piaculum aggressus* .

Nullus tamen inficias iverit, interdum , sed raro verbum *piaculum* pro sacrificio acceptum . Id ipse Gothof. in eodem suo glossario testatur . *Piaculum secretius, idest domesticum, et familiare sacrificium* ; testatur enimvero ob l. 12. de Pagan. quam idem auctor indigitat ; subdit tamen fretus auctoritate Theodosii in Nov. 3 de Pagan. : *ita et qui duræ frontis OBSTINATO PIACULO locum veniæ non relinquent* , per quæ verba scilicet *obstinato piaculo* non revera sacrificium denotatur, sed crimen frontis audacissime deteriora prave sequentis .

Neque unus hic sensus inest verbo *Piaculum* , ut nempe crimen significet; quemadmodum legibus modo adlatis patet: solet quandoque et pro infortunio, periculoque adhiberi , ut aperte conjicitur ex l. 7. §. *in causæ de Jure delib.*, ibi lectio Flor. Pand. ita habet: *in caussæ autem cognitione hoc vertetur, an justa causa sit ut diminuere Prætor permittat . Ergo et funeris causa diminui permittet . Item eorum , quæ sine* piaculo *non possunt præteriri* . Lectio autem vulgata non verbo *piaculo* utitur , sed *periculo* quod certe neque sacrificii , neque criminis , sed una significatione infortunii intelligendum est , saltem id genus infortunii , quod conjicere est ex Senatusconsulto , quod ex Gellio excerptum sub initium exposuimus .

Ut ergo eo revertatur prima hæc Dispunctionis nostræ pars unde discessit , illud demum ex dictis arguendum : Impp. Valentin. Valent. et Gratianum , cum in *l. si quis necandi* verbum *piaculum* adhibuerunt , non sacrificium , sed crimen , nefasque horrendum indicavisse. Quare qui sapientes et sunt, et audiunt , modo ad ea quæ dicta sunt , animum advertant , iniquis auribus accipient quod temere effutivit Guarasius *verbum piaculum aliud non denotat , nisi sacrificium* .

ALTERA jam laboris nostri superest pars , ut scilicet postquam aperte demonstratum sit , non sacrificium , sed crimen verbo *piaculum* denotari in *l. si quis necandi* , ad secundam rationem , quam Guarasius adfert , ut Cujacii opinionem evertat , gradum faciamus . Is ergo (28) fingens hostem quem feriat , id affirmat , quod re tamen vera nullibi , nisi in sua imaginatione existit : Cujacium nempe sumpsisse verbum *aggressus pro invadere* , ita enim ait : *Et primo quomodo eo sensu , in quo*

(26) *Tom. I. C. Theod. p.* 245.
(27) *T.* 4. *C. Theod. p.* 1229.

(28) *Col.* 2075.

ab auctore pessime usurpatur verbum aggredior pro invadere sumi potest ?

Cujacii mens per nos superius jam est patefacta, eamque rursus in medium proferre non pigeat. Sic ait (29) *Imperatores capite puniendum censent eum, qui Infantem occiderit l. pen. C. ad l. Cornel. de Sicar.*

Dicat modo Guarasius quonam gentium Cujacius verbum aggredior pro invadere usurpavit? Nonne Juvenis qui talia mentitur, dignus est profecto cui quis e rigida Philosophorum schola, caperata fronte, exertis nudatisque lacertis, gravi ore horrendum illud intonet *Nego suppositum*. His ergo a fundamentis ejectis, statim omnino concidit quicquid absurdi col. 52. C. putat manaturum, si verbum *aggredior* pro *invadere* capiatur, ut cæteroqui a Cujacio captum Guarasius fortasse per somnium est opinatus.

Verum quanquam falso nitatur principio, ulterius progreditur ad probandum quod *usque* (sunt ipsissima Guarasii verba col. 52. D.) *a temporibus Adriani rigidis pœnis hujusmodi impia sacrificia fuerunt prohibita, ut apud doctissimum Vives ad Divum Augustinum de Civitate Dei lib. 7. cap. 19. lit. C. Nec non apud nostrum Janum Vincentium Gravinam lib. de Legibus et Senatusconsultis pag. 346.* Esto: imo ad confirmandum quod Guarasius asserit, sit argumento ipsius Cujacii (30) auctoritas *Eadem lege tenentur, qui hominem pro victima immolant, vel humano sanguine litant quod et Tiberium et Adrianum voluisse proditum est.*

Joanni Vincentio Gravinæ tamen in suo tractatu de Legibus, et Senatusconsultis (31) placuit Cujacii sententiam amplecti. Ejus verba tum eam ob rem, tum etiam quod non parum ad integram historiam horrendorum id genus sacrificiorum conferunt, juvat hic referre. *Ad nefaria etiam sacrificia ex S. C. legis hujus pœna porrigitur, ut si quis impia sacra nocturna fecerit, faciendave curaverit, quo aliquem incantaret, interficeret, obligaret, quive hominem immolaverit, ejusve sanguine litaverit, fanum, templumve polluerit, humilior quidem cruci affigeretur, honestior vero capite plecteretur: Tiberio et Adriano decernente. Cujac. ad Pauli sent. 5. cap 23. §. qui hominem immolaverit, ubi Cujac. et §. qui sacra. Feralis autem* (prosequitur Gravina) *hæc atque stigia superstitio non minus horrenda est, quam vetusta. Homines enim enormes moribus, et errabundi mente, quasi Deus immanitate placaretur, scelera sceleribus expiabant, et publicam calamitatem oblatione cariorum pignorum, immo et Regiæ prolis mactatione propulsare studebant, si ita superstitio poposcisset. Hinc illa fabulosa de Saturno, qui filium unicum cælo patri, fami, pestilentiæque avertendæ immolavit. Ab hac fabula dira superstitio de gente in gentem dilapsa, Chananæos incessit, qui liberos Molocho Idolo conburebant; et Phœnices eorum finitimi peste, aut fame ingruente Regum filios nefario ritu devotos Diis mactabant. Et Ægyptii ad sepulchrum Osiridis homines Typhoni colore similes, nempe Rufos, qui ea in regione rariores erant, ideoque peregrinos ad immolandum auferebant; unde origo fabulæ de sævitia Bussiridis in advenas: Osiridis enim tumulus Ægyptia lingua Busiris appellabatur.*

Gallos etiam refert Cæsar, in suis calamitatibus aut immolare pro victimis homines, aut immolandos vovere consuevisse. Nec hujusmodi cædibus abstinuere Græci utcunque omnium cultissimi, quod in fabulis ab exemplo Iphigeniæ discimus; neque Chartaginenses, utpote a Phœnicibus oriundi, qui Saturno sanguine humano litabant. Immo nec Latini, qui victimas humanas cædebant Egeriæ Deæ, ut opus fuerit, quod Plinius memorat, DCLVII. demum anno ab V. C. Senatusconsulto prohibere hominem immolari. Adeo insederat omnibus, non posse Deorum numen aliter placari, nisi pro salute hominis, hominis vita redderetur.

Hactenus Gravinæ erudita commemoratio omnium sacrificiorum, quæ priscorum ætate fiebant. Sane si verum foret verbo *piaculum*, *sacrificium*, non autem indignum *facinus* significari, ignarus dicendus esset Gravina, utpote qui non calluisset id ipsum sacrificium fieri quoque consuevisse, ut Guarasius commentatur, temporibus Valentiniani, Valent. et Gratian. qui *l. Si quis necandi* edixerunt. Ipse quidem Gravina docte meminit celebris Senatusconsulti promulgati teste Plinio A. DCLVII. ab V. C. Cn. Domitio Ænobarbo, et Cajo Cassio Longino, aliquot annis ante bellum cum Mithridate gestum, quo interdictum tunc primum fuit victimas humanas immolare.

Temporibus etiam Adriani Imperatoris, enarrat et Gravina, et Guarasius (32) et Cujacius, ejusmodi sacrificia vetita fuisse. Adrianus autem regnare cæpit A. DCCCLXX. ab V. C., qui æræ Christianæ est 119. contra vero a Valentin. Valente, et Grat. rerum summa administrabatur, præsertim quum anno 374. æræ Christianæ prolata est *l. Si quis necandi* A. ab V. C. MCXXV. Neque tempore quod ab Adriani regno usque ad regnum Valentin. Valent. et Gratiani interfluxit, sacrificium victimæ alicujus humanæ perpe-

(29) *T. I. col.* 261.
(30) *Lib.* 5. *tit.* 21. *alias* 23. *Sentent. Pauli* §. 10. *tom. V. col.* 2242.
(31) *Cap.* 103.

(32) *Col.* 2076.

tratum esse memoriæ proditum, perinde quasi opus esset lege vel nova, vel rursum edita interdicere ea sacrificia, quæ pridem edita fuerant.

Nullius autem obicis esse potest auctoritas Henrici Coccei ad Grotium (33) ipsiusque Grotii (34), quas refert Guarasius col. 56. A. suæ expositionis: neque Coccejus enim, neque Grotius dicit ab Adriani regno adhibita fuisse id genus sacrificia. Non abs re erit utriusque verba subdere, ut inde longe clarius veritas nostræ sententiæ elucescat, quum præsertim ea Guarasius afferre recusaverit. Hæc Grotius: *Nec minus illi, qui Deos colunt hominum innocentum sanguine, a quo more quod Carthaginenses abstinere coegerit, laudatur Darius Persarum rex, et Gelo Syracusarum tyrannus. Narrat et Plutarchus, barbaros quosdam, qui humanis victimis deos colebant, pœnas daturos Romanis fuisse: sed cum antiquitate moris se excusarent, nihil mali passos: vetitos tantum, ne quid in posterum tale facerent.*

Quæ sequuntur, Coccejus. *Qui deos colunt hominum innocentum sanguine. Adeoque qui victimis humanis Deos placare solent, bello puniri posse, putat: Quod itidem verum non est, quia aliis gentibus non fit injuria.*

Et Gelo Siracusarum tyrannus *Plutarchus in apophth. c. 20. tradit, Gelonem Carthaginenses ad Himeram devictos coegisse inter conditiones pacis etiam hanc adscribere, ipsos in posterum liberos Saturno nunquam immolaturos. Conf. Pindar schol. in Pythys ad II. At hoc non dedit causam bello. Alii Iphycretem finem imposuisse huic mori apud Athenienses recepto, ajunt. Vid. Porphyr. de abstinent. l. 2. Alii hunc morem usque ad excidium Urbis continuatum, tradunt Curt. 4. 3. 39. Tertullianus Apolog. cap. 8. notat. Chartaginenses sub principatu Tiberii prohibitos fuisse ut humanas victimas Diis offerant, cruci quoque affixis sacerdotibus: nihilominus tamen perseverasse in eo sacrificandi more, etiam sua ætate sed occulte. At certum est, ideo bellum gestum non esse, victis autem hostibus tales conditiones imponi posse, negari nequit.*

Pænas daturos Romanis fuisse *sed barbari illi armis subacti, Romanis paruerunt, adeoque prohiberi lege publica potuerant, eodem modo uti Druidæ a Claudio prohibebantur. Suet. Claud. Cap. 25.*

Stultum ergo est cum Guarasio sentire, legem Impp. Valentin. Valent. et Gratiani sacrificium Infantium vetuisse, illud nempe sacrificium quod putandum esset dissimulatum, aut ab Imp., qui eos præcessit, aut temporibus ipsorum Valentin. Valentis, et Grat., quorum imperium antecesserat Constantinus M., qui regnavit ab A. Christi 307. ad usque A. 338. Cui bono iccirco, nisi ad ineptam eruditionis pompam tot congessit Guarasius exempla? frustra auctoritatem Stuchii de Gentil. Sacrific. et Cic. pro Fontejo et Porphyrii commemorat, tum quæ a Rhodiis, Lacedæmoniis, Tauris, Laodicæis, aliisque antiquis nationibus perpetrabantur, cum nullo modo videntur aptari posse ad tempus *l. si quis necandi*, quam potuissent, vel debuissent sancire Valentin. Valens, et Grat. ad avertenda ejusmodi sacrificia jam non interdicta solum, sed etiam exoleta.

Quid denique, ut inducat Impp. eam proferentes, in memoriam revocat (35) vetustiora tempora, quibus vetita sunt ea sacrificia in sacris literis, multosque textus adducit exceptos ex Levit. c. 18. 22. et Deuteron. c. 18. 10., ex Regum L. 2. 32. et ex Sapient libro c. 14. 33. quomodo enim hujusmodi tempora cum Impp. Valentin. Valentis, et Grat. ætate conferri possunt?

His, similibusque futilibus armis securus, ausus Guarasius fuit in Cujac. assurgere (36) his verbis, *et en quomodo in hoc juxta Auctoris sensum in historiam peccatur*, eodem ferme pacto, quo antea enucleans sensum verbi *Piaculum*, firmo animo adversus eundem adsuerit (37) *verbum piaculum, aliud non denotat, nisi sacrificium.*

Videat modo Guarasius, quomodo sui in Cujacium conatus omnino evanuerint; videat, probe, nec ne Cujacius interpretatus fuerit *l. si quis necandi*. Nos profecto illud in animum tandem percursa ipsius expositione, induximus, ab ipso prima fronte multa promitti, sed ubi ad calcem deventum sit, nihil concludi. Quare optime videtur congruere ipsius expositioni posse quod lepidissima fabula illa de Monte parturiente tradidit Phædrus lib. 4. his versibus.

Mons parturiebat, gemitus immanes ciens;
Eratque in terris maxima expectatio:
At ille murem peperit: Hoc scriptum est tibi,
Qui magna cum minaris, extricas nihil.

Reliquum est, ut Guarasio fiat satis super errato quodam, quod nostro Cujacio adscribit (38). Cum enim Cujac. (39) verbis initio relatis dixisset hanc l. pen. circa eum versari, qui *infantem* occiderit, statim subdit: *Homicidas enim lex ultore ferro persequitur: De infante dubitari poterat.* Quare

(33) *In. l. 3. Grot. edit. Lausannæ cap.* 20. §. 47. *p.* 396.

(34) *d. l.* 3. *lib.* 2. *c.* 20. §. 47. *n.* 5. *p.* 314.

(35) *Col.* 2080.
(36) *Col.* 2076.
(37) *Col.* 2075.
(38) *Col.* 2076. *et seq.*
(39) *T. I. col.* 244.

cum pæna tit. ad L. Corn. de Sicar. esset jam iis indicta, qui homicidiis se adstringerent, Valentin. Valenti, et Grat. Impp. ut e medio omnis dubitandi occasio penitus auferretur, visum est, ut capitis pæna ii etiam intelligerentur damnati, qui enecuissent infantes, qui juxta communem loquendi modum pro hominibus quodammodo non habentur. Hinc factum ut consulto loco prædicto subdiderit Cujac. *de Infante dubitari poterat, quoniam lex Corn. ait, qui hominem occiderit: et inde crimini nomen homicidium sive ἀνδροκτασίαν viri cædem. Simili modo de fœmina dubitari potuit, Infans homo nondum est.*

Ingratiis hæc ratio a Guarasio excipitur, eamque quantum ad sensum legalem falsam, et erroneam, qua nulla magis præsupponi poterat appellat col. 53. A. falsissimam, extraneam, et incongruam dicit ead. col. 53. D. Quanquam enim, sic ipse autumat (1) lex quælibet a dubitandi ratione derivata sit, et ad dubium tollendum constituta; tamen frustra prolata *l. si quis necandi* fuisset, qua Infantum occisioni consuleretur: non enim deerant divinæ et humanæ leges, quibus illud ipsum, hoc est pæna mortis, statuebatur in Abactores fætus: si ergo iis quicunque violenter fætum in utero materno adhuc degentem oppressisset, pæna erat jam præscripta, potiori jure ea debebatur iis, quicunque occidisset Infantem jam natum, constitutum in civem, Reique publicæ membrum.

Ut strenue suam hanc Guarasius tueretur sententiam, non adlegavit solum verba sacri libri Exod. 21. 22. et dispositionem l. 38. §. qui abortionis ff. de Pænis, verum etiam quod Cujacius ipse dixerat lib. 19. cap. 9. suarum observat. Verba Exodi per Guarasium allata hæc sunt: *Si rixati fuerint Viri, et percusserint Mulierem prægnantem, exieritque fætus ejus, siquidem informis, multa multabitur: si vero jam formatus, dabit animam pro anima.*

In vulgata tamen longe alia leguntur. *Si rixati fuerit Viri, et percusserit quis mulierem prægnantem, et abortivum quidem fecerit, sed ipsa vixerit, subjacebit damno quantum Maritus Mulieris expetierit, et arbitri judicaverint.* Subditur deinde v. 23. *Sin autem mors ejus fuerit subsecuta, reddet animam pro anima.* Non aliud vero hic potest, non aliud intelligi debet, nisi mors Matris, non autem fætus, seu abortus facti; quandoquidem v. 24. et 25. imponit pænam talionis sequentibus verbis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede. Adustionem pro adustione, vulnus pro vulnere, livorem pro livore.* Quamquam vero in fœtu oculi, manus, pedes dignoscantur et raro dentes: quomodo tamen incluso in ventre oculi excæcari, et dentes exscindi possunt?

(40) *Col.* 2706.

Lex 38. §. qui portionis ff. de Pœnis hæc est: *Qui abortionis: aut amatorium poculum dant: et si dolo non faciant, tamen quia mali exempli res est, humiliores in metallum damnantur, honestiores in Insulam, amissa parte bonorum, relegantur. Quod si eo mulier, aut homo perierit, summo supplicio afficiuntur.*

Verba hæc et si clarissima, præsertim postrema *quod si eo, mulier, aut homo perierit*, in alium sensum detorquet Guarasius; neque virum, mulieremve posse perire intelligit ex poculo abortionis, aut amatorio, sed ipsum fætum, sive is masculus fuerit genitus, sive fæmina. At qui ejus interpretatio ex integro intelligentiæ legis adversatur. Sicut enim adnotat docte Accursius post verba *si eo* supplendum est *scilicet poculo*. Revera obire potest Mulier prœmature diem si poculum exhauserit, quod abortum inducat: potest etiam vir, cui amatorium poculum apponatur, ab eo perire. Neque aliter textus intelligendus est; secus non dixisset, *si mulier, aut homo*, quæ vocabula personis integræ ætatis congruunt, *sed si eo fætus perierit.*

Atque ut ulterius convincatur Guarasius, etiamtum, cum ad Cujacii auctoritatem confugit, audire hic est ipsum Cujacium in observ. lib. 19. cap. 9. De Pœna abacti partus: Discutit ipse quæ posset pæne esse abacti partus, et re attente considerata, ait, hoc non ita facile esse ut definiri statim possit, *cum lex Cicero ff. de pæn. priore sui parte statuat pænam capitis mulieri, quæ sibi partum abegit, posteriori autem parte exilium temporarium.* Lex inquit » Cicero in oratione pro A. Cluentio Habito scribit (Flor. scripsit) Milesiam » quandam Mulierem cum esset in Asia quod ab » hæredibus secundis accepta pecunia partum sibi » medicamentis ipsa abegisset rei capitalis esse dam- » natam. Sed et si qua visceribus suis post divor- » tium, quia prægnans fuisset (Flor. quod prægnans fuit), vim intulerit, ne jam inimico marito » filium procrearet: ut temporali exilio coerceatur » ab optimis Imperatoribus nostris rescriptum est ». Hæc lex primo enarrat quod in Asia forte contigit: cum vir hæredem fecisset alvum fæcundam Milesiæ suæ maritæ, eique alios substituisset, illico substituti pecunia oblata corruperunt Milesiam ut abortum procuraret, id ea præstitit, et capite multata est, Secundo vero subjicit. *Sed et si qua visceribus suis post divortium quod prægnans fuit, vim intulerit; ne jam inimico marito filium procrearet, ut temporali exilio coerceatur ab optimis Impp. nostris rescriptum est.* De facto Milesiæ inquit Cujac. illam mortis pænam promeruisse, quia pecunia accepta illud nefas perpetravit, et plura scelera tam indigno opere comprehendit. De aliis abactionibus exilii pænam esse statuendam.

Pæna eadem exilii invenitur statuta l. 4. ff. de extraord. crimin. (1), et l. si mulierem ff. ad L. Corn. de Sicar. (2) quas leges a Cujacio in eod. cap. 9. relatas, ne oculi quidem intuitu Guarasius dignas judicavit: unice Tertulliani auctoritate fretus, ex cujus celebri apologetico collegit, homicidium haberi apud Christianos, si ne aliquis nasceretur tentatum fuisset, tandem intulit morte plectendum quemcumque abortum tentavisset: et idcirco non opus fuisse, ut mortis pæna *l. si quis necandi* in Infantium occisores indiceretur. Esto quod Tertullianus ait homicidium committi, impediendo ne in lucem prodeat; dicat modo Guarasius quonam loco ob abortus procuratos supplicium capitis statutum Tertullianus dixerit?

Variis de causis in jure nostro hominum perfectæ ætatis, ne dum Infantium, aut fætuum cædes, non semper extremo supplicio plectuntur, quod conjicere est in tit. Ad L. Cornel. de Sicar. tum in Pandectis, tum in Codice. Et quando de abortu res agitur, semper, uti demonstratum est, solum exilium tot legibus præscriptum.

Inepte igitur procedit opinio Guarasii, dum sibi ipsi suadet, opus non fuisse, ut promulgaretur *L. si quis necandi*, cum adessent leges, quæ in partus abortivi effectores animadverterent, Cujaciumque in eadem lege exponenda infeliciter deceptum. Potius putandum id muneris a Guarasio susceptum, ut ipse in suam sententam eruditos Viros adduceret, faceretque ut crederent suum illud imaginarium sacrificium Infantium occasionem dedisse Valentin. Valenti, et Grat. ut legem eam cuderent.

Abstineat jam Guarasius, neque Cujacium in *L. Si quis necandi C. ad L. Corn. de Sicar*, expositione aberrasse a vero sensu adserat, aut ipsius errorem Joannis Roberti æmuli acerrimi oculos effugisse jactitet, qui stylum in Cujacium hac super lege non acuit, quia nihil, quo nixus acueret, habebat.

Hactenus luculenter satis patet, convulsis cardinibus, quibus fulciebatur, Guarasii opinionem prorsus concidere. Non enim verbo *piaculum sacrificium* significatur, non verbum *aggressus* in sensu *invadendi* sumitur; non denique quidpiam in historiam peccatum, juxta criticam legalem ab eo effictam de sacrificiis humanarum victimarum adversus sensum virorum in litteris, legibusque versatorum, videtur. Jam ergo sit finis Dispunctioni huic, qualiscunque tandem ea sit. Cæsar quidem Guarasius sub auspiciis Sertorii parentis optimi magnum opus adgressus est, ut suo nomini immortalem famam compararet, saltem ex eo, quod adamussim genitoris imperio obtemperarit: nos conati pariter sumus, quantum nobis per nostram tenuitatem licuit, verum sensum tutari *L. si quis necandi* in dubium revocatum, eumque esse ostendere, qui in sincera principis Jurisconsultorum JACOBI CUJACII interpretatione continetur. Speramus nostros labores fore communiter gratos, eosque publicam adprobationem consequuturos, eam videlicet, quæ debetur iis, qui pro Innocente pugnant, non vero qui audacis Accusatoris partes gerunt.

(1) *L. 4. ff. de extraord. crim.* Divus Severus, et Antoninus rescripserunt eam, quæ data opera partum abegerit, a Præside in temporale exilium dandam: indignum enim videri impune eam maritum liberis fraudasse.

(42) Si mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum suum abigeret constiterit, eam in exilium Præses Provinciæ exiget.

DOMINICUS ALBANENSIS

ALUMNIS SUIS.

Significastis nuperrime mihi, Juvenes egregii, consilium vestrum, operamque a vobis diligenter navatam in accuranda Dispunctione adversus Cæsarem Guarasium, acerrimeque tuenda Cujaciana Interpretatione Legis Si quis necandi *Cod.* Ad L Corn. de Sic. *Qua in re, tum vobis, tum ipse mihi gratulor vehementer; nam quod ad Vos attinet, nacti estis, opportuneque occasionem arripuistis pulchræ, honestæque laudis adipiscendæ: cujusmodi ea certe est, quæ ex illius Viri defensione oritur, qui primas in legali Republica jamdiu obtinet: quique tot merito habere debet sententiarum suarum Adsertores, partiumque suarum studiosos, quot sunt a Natura sortiti bonam mentem, animumque ad veritatem mirifice factum. Nescio vero, an idem possit de iis affirmari, qui a Cujacio recedunt: quum ii potius abducti videantur esse a quadam minime laudanda cupiditate clarescendi ex magnis, ut ita dicam, inimicitiis, susceptisque adversus communem sensum, opinionemque contentionibus. Quod vere attinet ad me ipsum, æquissima mihi est vestro hoc in labore gratulandi caussa. Qui enim fiat, ut summopere non delecter, quum videam, inolevisse penitus in vestris animis ea, quæ a me sæpissime audivistis, quum Tirocinium fori apud me ponere deliberastis, inhærendum nimirum uni Cujacio, tanquam firmissimæ, tutissimæque anchoræ, quotiescunque Auctorum placita, Lege super aliqua, incerta esse, ac fluctuare contigerit. Laudo itaque consilium vestrum, et fore confido, ut ex hac ultro citroque suscepta contentione, Cujacii dignitas non modo non labefactetur, sed inclarescat etiam magis, et luculentius emicet expositio, quam is exhibuit in interpretatione controversæ* L. Si quis necandi.

Illud tamen doleo; me vestro obsequi desiderio minime posse, meumque de vestra Dispunctione fere judicium. Meæ quidem sententiæ conscius ipse sum mihi; sed eam pervulgare neque meæ conditionis est, neque hujus temporis. Non est, inquam, conditionis, quum perspecta sit omnibus mea erga vos paterna sane benevolentia: quo circa nostis optime per Leges ipsas excludi a sententia, et a testimonio ferendo eos, qui erga alterutrum eorum, qui judicio agunt, vehementer sunt affecti. Non est etiam hujus temporis, quum et ipse mecum majus aliquid moliar hac super re, plenasque vindicias comparem, quibus aperiam, quid egomet sentiam non modo de recens edita opinione Cæsaris Guarasii, magnæ quidem spei Juvenis, Parentique suo Sertorio, Viro doctissimo, futuri olim quam simillimi: sed etiam de iis, quæ Cujacio objecere præsertim Jacobus Gothofredus, et postremo Gerardus Noodt, ut nihil loquar de conjectura primum Jacobi Rævardi, ex qua suspicari quis posset suam excerpsisse opinionem, seu interpolasse Cæsarem nostrum Guarasium. Consultius itaque vobis erit, inde vos Dispunctionis vestræ Judicium opperiri, unde et ipse mearum Vindiciarum judicium expecto; ab aliis nimirum clarissimis viris, reique præsertim legalis scientissimis, quibus ætas hæc nostra, et nostra hæc potissimum Urbs, ad ceterarum omnium invidiam, abundat. Et primum quidem a præstantissimo, doctissimoque viro BERNARDO TANUSIO, quem merito suspicimus tanquam divinum quoddam legum sacratissimarum Oraculum, atque acerrimum earundem Vindicem, integerrimumque Custodem. Ab hoc uno, si vestram Dispunctionem, measque deinde Vindicias probari contigerit; nullus profecto erit, qui contra hiscere, ejusque judicio audeat refragari, quod, ob gravissimi viri Auctoritatem, jure merito universæ instar Academiæ est, tum apud nos, tum apud ceteros homines, ubicunque terrarum Legum scientia viget, ac forensis disciplina. Valete, Juvenes optimi, meique amantissimi.

DOMINICI ALBANENSIS

VINDICIÆ

PRO JACOBI CUJACII SENTENTIA

In interpretatione *L.* Si quis necandi *C. Ad L. Corn. de Sicar*

ADVERSUS

JACOBUM RÆVARDUM: JACOBUM GOTHOFREDUM:

GERARDUM NOODT; CÆSAREMQUE GUARASIUM.

Tres veluti latentes scopulos in Oceano legali nostro exhibet celeberrima lex penult. *Cod. ad Legem Corneliam de Sicariis* , et in quos incidere , seu offendere videntur feliciora quorundam Eruditorum ingenia ; verba scilicet INFANTIS , PIACULUM , et AGGRESSUS , AGGRESSAVE SIT. Illam propterea Valentiniani Senioris , Valentis , et Gratiani A.A.A. Constitutionem varie interpretatus fuit Jacobus Cujacius , et summi etiam in re legali viri Jacobus Gothofredus , et postremo Gerardus Noodt a Cujacii sententia aberrantes ; varieque nuper Cæsar Guarasius sub auspiciis non modo Sertorii ejus parentis optimi, ac Academiæ nuncupatæ *Constantium* Principis , sed forte etiam Jacobi Rævardi (1) intelligendam autumat in expositione , quam in lucem emisit adversus Cujacium. An jure , meritoque dissidium hoc , et ut ita loquar , sententiarum divortium factum sit , hic videndum ; et ne longe vager, ante omnia proponenda censeo controversæ legis verba. Inquit lex : *Si quis necandi* INFANTIS PIACULUM AGGRESSUS , AGGRESSAVE SIT, *sciat se capitali supplicio esse puniendum.*

Hanc legem in Justiniani Codicem transtulit Tribonianus ex Codice Theodosiano sub eodem titulo, *ad L. Corn. de Sicariis* , ubi reperitur sub numero insignita primo hisce verbis : *Si quis necandi infantis piaculum adgressus , adgressave sit , erit capitale istud malum.*

In Decreto Gratiani (2) hæc quoque lex transcribitur iisdem Triboniani verbis , ac in Codice Justiniani conceptis.

Et tandem in Basilicis relata inspicitur in vol. VII. Lib. LX. Tit. XXXIX. sub Constitutione XXV. ibique hoc statutum legitur : Καὶ τὸν νήπιον φονεύσας ὑπόκειται τιμωρίᾳ , idest , *is etiam , qui infantem occidit , pœnæ subjicitur.*

Verbis *IS ETIAM* respondet Gloss. Theodor. in illam Constitutionem : Καὶ ὁ μικρὸν βρέφος ἀποκτείνων τῷ περὶ φόνου ἐγκλήματι ὑπόκειται , idest, *et qui parvulum puerum occiderit , crimine homicidii tenetur.*

Hi igitur sunt fontes juris , ex quibus maximopere petendam arbitror controversæ legis interpretationem ; quandoquidem , ut recte cecinit Poeta apud Cujacium ipsum in oratione habita in schola Bituricensi *de modo docendi juris.*

Multum , crede mihi , refert a fonte bibatur ,
Quæ fluit , an pigro , quæ latet unda , lacu.

Minime propterea ferendos censeo Auctores aliquot, seu dicam potius legum corruptores, qui *qualiacunque ex Interpretibus sui similibus , hoc est cœnosis lacunis haurire* malunt , *quam ex ipso puro fonte;* ut per belle inquit Jo. Ludovic. Vives lib. 1. *de causis corruptarum Artium* .

Basilicorum librum LX. titulosque in illo VII. volumine comprehensos nulli dubium , quin Cujacius Latine verterit anno 1565. et Carolus Annibal Fabrotus recensuerit , auxerit , et Græce ediderit anno 1647.

Consulant insuper Eruditi legalem Historiam de Basilicorum libris non modo a Suares in Notitia Ba-

(1) *Lib. 3. Conjectaneorum cap.* 1.
(2) *Part. 2. de Pœnit. Caus.* 33. *distinct.* 1. *cap.* 10.

silicorum : a Marquardo Frehero in Præfat ad jus Græco-Rom. a Doviat. in Inst. Jur. Civil. pag. 47. a Leunclavio in Jure Græco-Rom. quam a Jo. Brunquellio in Histor. post Justinianum (3) et luculenter a Jo. Vincentio Gravina (4) satis concinne exaratam .

Brunquellius in cap. VIII. *de necessaria conjunctione juris Græci cum juris Justinianei studio* §. II. sic ait : *Cum enim plerique juris Græci Conditores : atque Interpretes paullo post Justinianum , et in ipsa quidem urbe Constantinopolitana , quæ imperii , et studiorum sedes , legumque custos fuit , vixerint , non dubium est , quin integra juris Romani volumina, quæ incuria scribarum non dum corruperat, possederint , adeoque sua ex illis hauserint .*

Ejusdem deinde Brunquellii §. III. hæc sunt verba : *Quæ cum ita sint , non commodius jus Justinianeum interpretari , lacunæ ejus suppleri* , VERAQUE ET GENUINA LEGISLECTIO INVENIRI , *quam ope Basilicorum , ceterorumque juris Græci* INTERPRETUM POTERIT .

Hanc postmodum assertionem suam Brunquellius firmavit ex Mercerio *in Conciliatore* , ubi hanc in rem nostram Mercerius verba facit : *Si quis locus suspectus fuerit : si de cujus vera , et germana lectione non constet satis, suppetias ferent ad interpellandam eorum possessionem Græci interpretes , etc.* et mox : *Verosimile est , eos emandatissimis libris usos , cum ex Latio in Græciam jus transferrent . Etiam observati loci quamplurimi , quibus lucem illi Authores dispersere ; receptæ ex eis emendationes plane innumeræ , fides facta* VERIORIS *lectionis , si quando aut excusi inter se , aut scripti cum excusis discreparent .*

Gravina prænotato loco insuper inquit : *Ex quibus* (Basilicorum libris) *atque ex Græcorum Jurisconsultorum superstitibus notis, et interpretatiunculis Cujacius multos juris civilis locos restituit, et explicavit , et illustravit : ita ut illius eruditio Græcorum luminibus adspersa germanam Romanorum jurisprudentiam caligine temporum intermortuam suscitarit .*

Quod confirmatur a Gotifrido Mascovio in suis ad Gravinam notis , ibi : *In horum numero Basilica præcipua sunt , ad quæ decurrere solemus , quoties lux deficit lectioni Latinæ , ex quibus plura juris Romani capita restituit Cujacius .*

His jactis fundamentis , operæ nunc pretium est sub unaquaque ex voculis *Infantis, Piaculum, Aggressus , Aggressave* conjecturas congerere adversariorum Cujacii; ejus vero primum sententia exponenda est, ut deinde perspicue videatur , an bene inita ratione Cujacius , an perfunctorie , et oscitanter, carpendique libidine ab ejus virtutis æmulis reprehensus sit .

Is non uno , vel altero loco (quos citant Jacobus Gothofredus, Gerardus Noodt, et nuper Guarasius) de *l. Si quis necandi* verba facit , sed bene multis ope Promptuarii mei in XII. Justiniani Codicis libros sub illa lege congestis ; et qui hic integre , et fideli calamo describentur .

In lib. 6. observ. 21. *de occiso infante* (5) sic Cujacius loquitur : *Impp. capite puniendum censent eum , qui infantem occiderit , l. pen. C. ad l.* Corn. de Sicariis ; *qua pœna etiam plectitur , qui virum occiderit : homicidas enim lex ultore ferro persequitur. De infante* DUBITARI POTERAT , *quoniam lex Cornelia ait : Qui hominem occiderit , et deinde crimini nomen homicidium , sive ἀνδροκτασία .*

Simili modo de fœmina DUBITARI POTUIT , *infans homo nondum est : fœmina item proprie non est homo* , l. si quis aliquid §. qui abortionis *ff.* de Pœn.

Sed ut in lege Julia, et Papia hominis significatio augetur a jurisconsultis , l. Hominis *ff.* de verb. sign. *ita et in l.* Cornelia , *ut fœminam quoque demonstret; et infantem in dicta l. penult. nam et Homer. Iliad. XXIII. ejus versibus , qui referuntur in* l. aut facta ff. de Pœn. Infantis cædem ἀνδροκτασίαν, idest *viri cædem* vocat , sed καταχρηστικῶς , idest *per abusionem* inquit , Eustathius. Παῖδα γὰρ κατέκτανε , καὶ οὐ τέλειον ἄνδρα ἔτι δὲ ἑτέρως ἀνδροκτασία καὶ ἡ παιδοφονία λέγεται κατὰ τὴν ἀπὸ μέρους δήλωσιν τοῦ παντὸς , ἀνδροφόνος γὰρ ὁ ἁπλῶς ἄνθρωπον ἀναιρῶν , εἴ τε παῖς εἴτ' ὁ πεσὼν , εἴ τε ἀγχαιὸς , εἴ τε καὶ γυνή , idest, puerum occidens non perfectum hominem : aliter enim hominis cædes dicitur per significationem totius ex parte hominis . Viri occisor enim , qui simpliciter hominem occidens, sive puer fuerit occisus, sive adolescens , sive mulier . *Sic edicto Publiciano hominis appellatione continetur etiam infans, l.* cum Sponsus §. Publiciana de Publ. in rem action.

Hicque unus est locus , quo usi fuere Gothofredus , Noodtius , et Guarasius , ut Cujacii sententiam reprobarent .

In Paratitlis ad lib. 9. Tit. 16. Cod. (6) sic idem Cujacius ait : *Sequitur lex* Cornelia de Sicar. *quæ homicidia capitali pœna coercet : lex ait :* Qui hominem occiderit dolo malo *quæ verba generaliter comprehendunt qualemcumque occisorem, puberem , vel impuberem doli capacem , ut alio capite ejusdem legis* . Qui venenum malum fecerit .

(3) *Part. 3. Membr. 1. Cap. 1. et seq.*
(4) *Sub Cap. 138. de Ortu , et progressu jur. civ.*

(5) *Tom. I. col.* 244.
(6) *Tom VIII. col* 1327.

M. Tull. pro Cluentio omnes, aut, viros, fœminas, liberos, servos in judicium vocari, ac similiter occisum qualemcumque, etiam servum, et peregrinum, l. 1. §. qui hominem, *ff. eod. et infantem* IMPERFECTUM *hominem, l. pen hoc tit.*

Libro insuper XIX. Pauli ad edict. in comment. ad §. *Si res* l. 12. *de Publ. in rem act.* (7) cum hæc de infante servo nondum anniculo statuisset Paulus in §. *Publiciana* hisce verbis: *Publiciana actione etiam de infante servo nondum anniculo uti possumus*, Cujacius deinde ait: *Ad hæc subjungit Paulus etiam de infante servo necdum anniculo Publicianam actionem competere in* §. *pen. Nondum anniculo, id est nondum usucapto. Nam usucapio rerum mobilium annua erat. Et est profecto evidentissimum istud vestigium juris antiqui: ex constitutione Justiniani res mobiles usucapiuntur triennio: ex jure, quod ante Justinianum semper obtinuit, anno: Et ita respiciens ad hoc jus ait, et de infante nondum inniculo, idest non dum usucapto Publicianam actionem competere. De usucapto competere directam, et civilem, quum major est anniculo.*

Causam dubitandi autem hoc loco manare ex edicto ipso necesse est; quod videtur fecisse mentionem HOMINIS *traditi bonæ fidei emptori. Unde existebat dubitatio eadem, quæ incidit in legem Corn. de Sicar. l. pen. C. ad l.* Corn. de Sicar. *an* HOMINIS *appellatione contineretur* INFANS? *et contineri ait, etiam nondum usucaptum.*

In comment deinde ad §. *In vectigalibus* ejusdem legis 12. ff. de Public. in rem act. (8) hæc protulit verba Cujacius: *Et ita hoc edicto mentio videtur facta* HOMINIS: *et ideo quæritur, an pertineat etiam hoc edictum ad* INFANTEM, *sicut in l.* Cornel. de Sicar. *qui* HOMINEM *occiderat, ambigitur, an lege Cornelia teneatur, qui* INFANTEM *occiderit, quia is non videtur esse* HOMO, *et trahitur etiam ea lex ad* INFANTEM, l. penult. ad L. Corn. de Sicar *atque ideo Publiciana agere possumus non de* HOMINE *tantum vendito, et tradito nondum usucapto, sed etiam de* INFANTE *non dum anniculo.*

Ex l. *Hominis appellatione* ff. de *verb. signif.* habetur: *Hominis* appellatione tam fœminam, quam masculum contineri, eamque dum interpretatus fuit Cujacius (9) iterum verba facit de nostra controversa l. *Si quis necandi*: ibique ait: *Hæc lex docet, in eisdem legibus Julia, et Papia hominis appellatione contineri fœminam. Caput certum vix notari potest. Id* CURIOSI *nostri adnotarunt etiam ad* l. Cornel. de Sicariis. *De, eo qui* HOMINEM *occiderit: vel de eo, qui Hominis occidendi causa cum telo fuerit. Dubitabatur, an teneretur ea lege qui* INFANTEM, *aut fœminam occiderit, et constitutum est teneri l pen. C. ad* l. Cornel. de Sicar.

Postremo Cujacius in commentario ad Tit. Cod. ad L. Corn. de Sicar. (10) de l. *Si quis necandi*, ceterisque sub illo titulo comprehensis sic generaliter loquitur: *Hæc lex homicidia capitali pœna coercet, et ait generaliter*: QUI HOMINEM *occiderit, et ideo cujuslibet conditionis hominem comprehendit. Non dicit, ut lex Numæ*: Qui hominem liberum dolo malo sciens morti duit; *sed qui* HOMINEM *occiderit: proinde cujuscunque conditionis* HOMINEM, *comprehendit etiam servum, et peregrinum, qui fuerit occisus, l.* 1. §. et qui hominem *ff. eod tit. L. Inde Neratius* §. *ad* L. Aquil. *Immo et cujuscumque* ÆTATIS INFANTEM, *seu imperfectum* HOMINEM *l. pen. hoc tit.* et hic alter locus est, quem in sua expositione affert Cæsar Guarasius.

Hæc igitur omnia sunt documenta Cujacii. Videndum nunc quid sibi voluit in primis Jacobus Rævardus, Jacobus deinde Cothofredus, Gerardus Noodt, et novissime Cæsar Guarasius in ejusdem legis expositione.

Rævardus lib. 3. Conjectaneorum, monente Gothofredo ipso, et Noodt putat *l. Si quis necandi* a Valentiniano, Valente, et Gratiano prolatam fuisse in Infantum immolatores (11). Gothofredus in Comment. ad eandem leg. in Cod. Theod. lib. desuper notato, conjicit illam legem pertinere ad Infantes recens *natos, quos vulgivaga, et illicita venere, sive de vulgo Patres, sive vulgariæ Matres enecare soliti, velandæ turpitudinis causa.*

Gerardus Noodt in lib. sing. inscripto: *Julius Paulus*, sive *de Part. expositione, et nece apud veteres* cap. 9. alteram sibi adscribit conjecturam, inflictam scilicet in illa lege mortis pœnam Infantum expositoribus.

Guarasius insuper opinionem Rævardi jam diu excogitatam, interpolando, (si suspicari licet eam perlegisse) idem censet in recenti expositione sua. Quin etiam putat (id minime divinante Rævardo ipso) in Infantum immolatores, nedum peracto sacrificio, sed et cum crimen hoc solummodo attentatum fuisset, ultimum ex hac lege supplicium infligendum.

Contra Rævardum audacioris ingenii virum utpote figmentis assuetum, id monente Jo. Vincentio

(7) *Tom. V. col.* 400.

(8) *Tom. VII. col.* 597.

(9) *Tom. VI. col.* 1753.

(10) *Tom. IX. col.* 2183.

(11) Integram Rævardi interpretationem, ejusque verba hic, in gratiam eruditorum, recudenda censui post Guarasii expositionem col 2083. et seq.

Gravina (12) insurrexit Goth. et Noodt. Noodtiumque insimulat Cornelius Van-Bynckersoek in suo opusculo: *de jure occidendi liberos etc.* Omnes insuper quodam veluti fœdere, et æque bello inter ipsos indicto, ac alio migrantes, sibimetipsis, et vicissim contradicentes in Cujacii doctrinam cum Guarasio conspitant; ut revera hic fas sit dicere id accidere opinantibus, dum ex vera legis vi, ac ratione demigrant, ut minime scilicet inter se conveniant; quod et maximum est argumentum contra insectatores veracitatis Catholicæ Fidei nostræ, utpote qui dum aliud sentiunt, quam sacrosancta edocet Ecclesia, inter se iidem pugnant, lacerantur, dilaniantur.

Deveniendum modo ad controversæ legis elucidationem sub unaquaque ex voculis jam supra descriptis patefaciendam.

CAPUT I.

Quid veniat sub appellatione Infantis, *quidque* Hominis.

Cujacius Infantem definivit nondum perfectum hominem, et alias imperfectum, et a nemine hoc in dubium revocari censeo. Infans ab homine differt tantum sermone, et ætate, non quidem natura, quæ eadem viget in homine, ac in Infante, immo et in fœtu non dum lucem emisso. De Homine, et quidem perfectæ ætatis Tullius sic fatur in suo tractatu de Legibus: *Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum memor, plenum rationis, et consilii, quem vocamus Hominem.* Quis sani capitis de Infante hoc idem diceret?

Plautus de Homine, nec quidem de Infante loquitur (13) *Euge, Epidice, pugnasti*, HOMO *es:* et alias (14) inquit: *Mi homo, et mea mulier, vos saluto.* Ipsemet supremus rerum omnium opifex, dum ex humo creavit Adam, illum minime Infantem creavit, et vocavit (15), sed HOMINEM, cum omnibus scilicet qualitatibus perfectæ ætati convenientibus, eique a Tullio, ut nuper dixi, sapienter attributis.

Seneca epist. 118. ad suum Lucilium de Infante sic fatur: *Infans fuit, factus est pubes, alias ejus proprietas fit: ille irrationalis est, hic rationalis;* quod et lucdenter explicat in epist. 124. hisce notabilibus verbis.

Quare autem bonum in arbore, animalique muto non est? quia nec ratio ob hoc quoque in INFANTE *non est, nam et huic deest. Tunc ad bonum perveniet, cum ad rationem pervenerit. Est aliquod irrationale animal, est aliquid nondum rationale. Est rationale, sed* IMPERFECTUM. *In nullo horum bonorum ratio illud secum affert. Quid ergo inter ea, quæ retuli distat? Nunquam erit bonum in eo, quod irrationabile est. In eo quod nondum rationale est, tunc esse bonum non potest:* IN IMPERFECTO *jam potest esse bonum, sed non est. Ita dico, Lucilii, bonum non in quolibet corpore, non in qualibet ætate invenitur: et tantum abest ab* INFANTIA, *quantum a primo ultimum, quantum ab initio* PERFECTUM. *Ergo nec in utero modo coalescente corpusculo est. Quid ni non sit? non magis quam in semine; ut si dicas, aliquod arboris, aut sati bonum: hoc non est in prima fronde, quæ emissa cum maxime prorumpit. Est aliquod bonum tritici: hoc nondum est in herba lactente, nec cum folliculo se exerit spica mollis, sed cum frumentum æstas, et debita maturitas coxit. Quemadmodum omnis natura bonum suum nisi consummata non profert, ita hominis bonum non est in homine, nisi cum illo ratio* PERFECTA EST.

Infantium, et parvulorum hæc porro sunt, quæ effundit contemptus verba Textus sacer in Sapientia cap. 12. vers 24. Infantium INSENSATORUM more viventes. Et in Proverbiorum libro cap. 1. vers. 22. *Usquequo, parvuli, diligitis Infantiam, et stulti, ea quæ sunt noxia capient?* et cap. 14. vers. 18. *possidebunt parvuli stultitiam.*

Ipsemet Gothofredus, et Noodtius in expositione *l. Si quis necandi* adduxerunt exemplum ex Philone in vita Mosis, de pravo scilicet Vulgi usu, seu populari errore vix habentis pro homine Infantem recens natum: sicque Philo Mosis Parentes inducit loquentes: *Debueramus recens natum exponere* quod *priusquam Nutricis intercedat officium* VULGUS *vix habet pro homine.*

Ipsa quoque Romuli antiqua lex in XII. postea Tabulas a Decemviris translata statuit necari partus aliqua deformitate insignitos; ut monet Antonius Matthæus *de Criminibus* (16) *ibi: Monstruosos partus sine fraude cedunto*. Et pro iisdem attulit illud Senecæ: *Morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus, portentosos fœtus extinguimus, liberos quoque, si debiles, monstruosique editi sint mergimus*. Et ut ceteros prætercam magni nominis Auctores, qui hac de re, et de quamplurimis exemplis, et legibus aliarum Nationum scripsere, sat est adire Noodtium ipsum in suo Tractatu *De partus expositione, et nece*: nec non Van-Bynkershoek in Opusculo: *De Jure occidendi, vendendi, et exponendi liberos*. Insuper eundem Noodtium in altero Tractatu inscripto: *Amica responsio*; et denique Bynkershoekium ipsum in

(12) *De Jur. Nat. et Gent. et Civili cap.* 78. *sub verbo* partit.

(13) *Epid.* 3. 4. 57.

(14) *Cist.* 4. 2. 52.

(15) *Genn. cap.* 1. *vers.* 26.

(16) *Li.* 4. *Tit.* 5. *Digest.* dt Sicariis *cap.* 1. *n.* 6.

suis *secundis* cur's, sive eruditissimis Notis ad *Amicam responsionem*, Noodtii : quandoquidem mihi nunc mens, animusque est de Legibus in Pandectis, et Codice Justiniani ad eundem Titulum *de Sicariis* pertinentibus aliqua disserere.

In Pandectis decem, et septem congestæ sunt sub illo Titulo a Triboniano leges. Prima varia continet capita hominis occisionem respicentia. Et sub §. *præterea* vers. *et qui hominem*, notanda est illius Jurisconsulti diligentia dubitationis tollendæ causa adhibita, ne scilicet prior dispositio calumniaretur, si de homine libero occiso, et non fortasse servo, et de Viro, non de fœmina priora verba legis exaudirentur. Inquit propterea : *Et qui hominem occiderit non habita differentia cujus conditionis hominem interemerit*. Recte quoque Gloss. hoc advertit in verb. *Hominem* his verbis: *vel liberum, vel servum. Item si sit in dignitate, vel non, masculus, vel fæmina*. Et Cujacius noster ducto exemplo a l. Numæ, id mirifice confirmat.

Lex 2. prohibet non posse patrem occidere inauditum filium; et quæ sequuntur leges de Hominis nece constanter multis, variisque modis loquuntur, et minime de Infantis cæde.

Insurgat tamen hic lex 8. et 12. quæ ad partus abactionem et Infantis crimina pertinent, ut exinde liceat ex illis conjecturam sumere Cujacii sententiam confirmantem in controversa lege, *Si quis necandi*. Ulpianus in l. 8. ait : *Si mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit, eam in exilium Præses Provinciæ exiget*. Guarasius, ut Cujacium reprehenderet, ait (17) : Abactorem fœtus animati incidere in crimen leg. Corn. *de Sicariis*. Quid dicendum nunc, si sub appellatione Hominis, vel Infantis contineatur fœtus, et ad fœtum non pertineret sane illud sacrificium, quod post Rævardum excogitavit Guarasius sensisse Valentinianum in illa Cod. lege? Nisi forte Guarasius dicat olim immolatam fuisse aliquam mulierem prægnantem, et sic fœtum in ejus utero inclusum.

Præclara deinde verba Modestini in leg. 12. hæc sunt : *Infans, vel furiosus si* HOMINEM *occiderit, lege Cornelia non tenetur, cum alterum innocentia consilii, alterum fati infelicitas excuset.* En quoque differentia in jure inter voculas *Infantis*, et *Hominis*; ut non mirum inde videatur in leg. *Si quis necandi*, cum anteriores leges de hominis occisione statuissent pœnam; eandem protraxisse Impp. in Infantem occisores, dubitationis nempe tollendæ causa, quæ incidere poterat inter vocabula *Hominis*, et *Infantis*.

In Codice novem indictæ sunt leges sub eodem Tit. Ad l. Corn. *de Sicar.* Nusquam de Infantis nece, sed tantum de Hominis occisione mentionem faciunt; una excepta leg. penul. de cujus interpretatione controversia est. Exaudienda tamen verba legis 7. utpote uberiorem legem præstantis posteriori legi, *Si quis necandi* : inquit lex 7. de qua recurret sermo sub cap. 3. harum Vindiciarum : *Is, qui cum telo ambulaverit* HOMINIS NECANDI *causa sicut is, qui* HOMINEM *occiderit, vel cujus dolo malo factum erit commissum, legis Corneliæ* de Sicariis *coercetur*. Hæc igitur lex de HOMINIS occisione loquitur; quid mirum, si posterior lex, *Si quis necandi* de Infantis nece id quoque statuerit, dubitationis nempe tollendæ causa, ut nuper dixi, inter voculas HOMINIS, et INFANTIS?

Idem insuper verbum NECANDI, quo utitur lex, *Is, qui cum telo* 7. æque adhibetur in subsequenti lege *Si quis necandi*. Ibi denotat occisionem Hominis; hic auctore Rævardo, et Guarasio, Infantis immolationem! Quid absurdius? Si id profecto voluisset lex illa penult. nonne poterat id idem commonere, et exprimere verbis sacrificium, seu immolationem denotantibus? poterat equidem dici: *Si quis* IMMOLANDI *infantis etc.* Hoc non dixit. Noluit ergo Valentinianus sub illa lege contineri Guarasianum, Rævardianumque sacrificium.

Et revera nuspiam in jure, Lexicisque omnibus, verbum *necare* sumitur pro *immolare*; durum propterea esset *torquere leges, ut torqueant homines*, inquit Franciscus Baconius aphorismo 13. de *Justitia universali*; magisque in eo valerent *acumina ingeniorum, quam authoritates legum*, ut inquit idem Baconius aphorismo 16. ac proinde corruere necesse est cum conjectura Rævardi Guarasii opinamentum; semperque omnibus numeris absolutam Cujacii sententiam præponendam reor. Sed de hoc aliud remanet dicendum sub cap. sequ. in verbo *Piaculum*. Pergamus modo ad Gothofredi, et Noodtii conjecturas.

Jacobus Gothofredus in prænotato loco putat primum Valentinianum Seniorem illam legem protulisse, ut augeretur pœna abacti partus, quæ anterioribus legibus statuta erat, et plerumque exilii. Hæc Goth. conjectura (de qua alius mihi erit dicendi locus) fateor mihi arridet; non ita tamen, ut altera Cujacii nostri in *errore manifestario* cubet, sic affirmante Goth. ipso hisce verbis : *Proinde Cujacius in errore manifestario cubat, et post eum alii, et quidem duplici, cum Infantem nondum esse hominem tradit : et* DUBITATUM FUISSE *ait, an homicidium committeret, qui infantem necaret. Nam de pœnæ tantum genere dubitatum fuit, et cum infantem Cujacius nondum hominem esse prodit, joculariter proprietate idiomatis nostri deceptus videtur, quo nonnisi perfectæ ætatis viros Homines vocamus. Geminus sane hic est ejusdem Cujacii error fæminam Hominis appellatione comprehensam negantis*.

(17) *Col.* 2076.

Sed ubinam loci Cujacius hæc dixerit, quæro? de Infante scilicet, quod non habeatur pro homine, vel quod fœmina sub Hominis appellatione non comprehendatur? Nusquam certe; imo contrarium, dum Infantem Hominem vocavit, sed imperfectum cum Seneca, et fœminam sub Hominis appellatione contineri, ut supra demonstratum est, Cujacius aliarum legum auctoritatibus constanti judicio affirmavit, substinuitque.

Eodem errore notatur Cujacius a Noodtio, et hic ejus quoque verba describere juvabit, ut æque ambobus dirigatur amica responsio mea pro Cujacii sententia vindicanda.

Suam conjecturam Noodtius existimavit non esse extra omnem difficultatem, *Quia*, inquit, *aliter eam legem interpretantur viri summi Jacobus Cujacius, et Jacobus Ræevardus. Cujacius certe (nam ab eo initium faciam) lib. 6. observat. 21. eam exaudit de quocumque infante, putatque, ea tolli dubitationem, quæ apud VETERES fuerit, infantis cædes lege Cornelia* de Sicariis *puniri possit. Quod non probo: immo vereor, ne Cujacius, cum sic censet, parum intenderit felicis ingenii vires. Quis enim* VETERUM *dubitavit, an Infans, utique editus, agnitus, alique jussus, Homo intelligeretur?* NEMO. *Non igitur ejus Infantis cædes novam desiderabat constitutionem: quia ut absque ea foret, tamen si dolo malo esset occisus, et si Infans, tamen Homo, jam lex de Sicar. sufficiebat. l. 1. §. 2. ff. Ad L. Corn.* de Sicar. *Ne addam nunc, quod præterea parentibus, a quibus occisus diceretur Infans, agnitus, alique cœptus, ex Constantini constitutione, quæ est lex* unica C. de his, qui parentes, vel liberos occiderunt, *etiam lex* Pompeja, *indistincte irasceretur. Nullius igitur rei est Jacobi Cujacii sententia.*

En errores, seu crimina Cujacii. Attamen forte vereor, ne illustres ejus adversarii in PIACULUM aliud, seu crimen incidisse videantur ex altero ejusdem leg. Corn. capite, nimirum de *Falsis*, quandoquidem in jure cautum legimus falsum esse quicquid in veritate non est, et pro vero adseveratur, ipso Cujacio ex sententia Pauli id monente in Paratitlis *Cod. ad lib. 9. tit. 22. Ad l. Corn. de Fals.* (18); dum autumant Cujacium sensisse Infantem non haberi pro Homine, nec sub appellatione Hominis fœminam comprehendi. Quod hoc sit evidenter falsum, patet ex modo dictis adversus Jacobum Gothofredum; et unicuique jam facilis patet aditus singula Cujacii verba in prænotatis locis percensendi.

Augetur hoc idem falsitatis crimen; quod Cujacius forte dixisset *apud VETERES dubitatum fuisse*, an Infans haberetur pro Homine, quum de VETERIBUS, quos innuit Noodtius, nullum vestigium in verbis Cujacii ad illam legem pertinentibus reperiatur. Nec insuper Cujacius somniavit dubitatum fuisse, sed tantum quod dubitari *potuit*, vel *poterat*, an Infans, et fœmina sub *Hominis* appellatione comprehenderentur. Verba igitur illa: *potuit*, *poterat* ad indicium seu dubitandi conjecturam referuntur, minimeque ad actum, quo scilicet revera dubitatum fuisset ab assertis VETERIBUS; tantumque propterea differunt inter se Cujacii verba, et ea, quæ ab ejus Adversariis conficta sunt, quantum actus a potentia differt, et vicissim potentia ab actu.

Unus tantummodo locus est, in quo Cujacius de quibusdam CURIOSIS verba facit, et nuspiam de is VETERIBUS, quorum meminit Noodtius in expositione sua controversæ legis, *si quis necandi*; et locus ipse inter ceteros allatus est supra (19).

Quinam isti Curiosi fuerint, ibi ex Cujacio non liquet. Ceterum verbum hoc: CURIOSUS, multiplici gaudet significatione, et æque in bonam, ac in malam partem: *Ita est homo*, ait Tullius (20) *non modo prudens, verum quod vidi etiam CURIOSUS*, et alias (21). *Quo minus familiaris sum, hoc sum ad investigandum CURIOSIOR.* Plautus similiter (22) inquit: *Curiosus nemo est: quin sit malevolus.* Huc tandem spectare videtur illud facetum dictum Euclidis Philosophi (23), qui rogatus a Curioso quodam, quales essent Dii, quibusque potissimum gauderent: *Cetera quidem ignoro*, inquit: *at CURIOSOS illis ODIO esse certo scio.*

Ah, et utinam aliquot vetustæ ætatis Theologastri abstinuissent se quoque a similibus Curiositatibus, quæ versantur circa Augusta, et æque recondita Mysteria infallibilis fidei nostræ!

In jure Curiosi meruerunt efformari de eorum conditione, ~~et~~ qualitatibus Titulum peculiarem *in Cod. Theodos. lib. 6. et in Cod. Justin. lib. 12. de CURIOSIS, et STATIONARIIS.* Multiplex eorum cura fuit, et præcipua in *leg.* 1. utriusque Codicis, crimina investigandi, nunciandique Judicibus; non citra tamen eorundem Curiosorum periculum, si insontibus constitisset nexuisse calumnias, et hinc infertur, ut si Curiosos istos appelles DELATORES, verendum non est, quin Cujacio nostro Duce in expositione Novellæ 15. (24) a veritate forte aberres.

Curiosos igitur istos, vel Noodtii VETERES, minime jurisConditores intelligendos esse, dicendum est; sed potius molestos quosdam vestigatores verborum juris, quo in sensu suspicor Cujacium ironice de Curiosis verba facere in prænotato singulari loco. Et alias

(18) *Tom. VII. col.* 1338.

(19) *Col.* 2109.
(20) 3. Familiar.
(21) *Lib.* 4. *epist.* 14.
(22) *Stich.* 1. 3. 55.
(23) Ex Maximo *serm.* 21.
(24) *Tom. IX. col.* 603.

certum est in jure, vocabulo hoc *Veteres* denotari anteactæ ætatis Jurisconsultos, quorum præclara nomina exhibentur in Volum Pandectarum. Sic Papinianus (ut de aliis taceam exemplis, quæ afferri possent (25) sub verb. *Veteribus* indigitavit Jurisconsultum Labeonem, qui ea de re vel simili suam protulit sententiam in *l.* Labeo *scribit ff. de Contrah. empt.* id monente Glossa marginali ad illam *l. Veteribus*: ibi *Veteribus; scilicet Labeoni, ut l. Labeo scribit ff. de Contrah. empt.* et Cujacius in Commentario ad eandem *l. Veteribus* (26) id idem confirmat ibi: *Sic veteribus Jurisconsultis placuisse ait, ut Labeoni, qui est ex veteribus*; similemque protulit sententiam in suis notis ad librum II. *instit. Justin. cap.* 10. §. 10. *vers. Et veteres*, (27) ibique inquit: *Et veteres* idest *juris Conditores.*

Sed hoc parum ad rem, de qua agimus, pertinet; aliisque proinde non quidem Curiosis, seu verborum juris vestigatoribus, sed eruditissimis ætatis nostræ in re legali viris, investigandam rem relinquo; nam redeundum interea est ad ceteras depellendas Gothofredi, et Noodtii in Cujacium animadversiones.

Lex penult. §. 2. *ff. ad l. Cornel. de Sicariis*, quam Noodtius invocat, minime de Infante, sed de Homine occiso loquitur. Verba hujus legis, seu §. jam antea conscripta sunt cum Accursii Glos. circa variam hominis occisi conditionem; si esset nempe homo liber, vel non, servus, peregrinus, aut in aliqua dignitate positus, masculus, vel fœmina. Non igitur, ut Noodtius putat, lex Cornel. *de Sicar.* quidquam disposuit in illo §. de occisione infantis; et opus propterea fuit in Cod. id specifice provideri in *l. si quis necandi.*

Quid insuper negotii cum aliis legibus, quas indigitat Noodtius in parricidas, et partus expositores; quidque commune cum eis habet lex *si quis necandi?* hæc enim lex ultore ferro persequitur occisores cujuscunque Infantis; illæ circa liberos, et partus proprios vertuntur: et saltem Noodtius id hic induceret absurdi, ut tantum parricidas, et expositores parentes morte, seu quacunque alia pœna plectendos censeat, non alios quoscunque alieni Infantis interfectores.

Inter Hominem, et Infantem nulla equidem differentia, immo cum fœtibus non dum editis eadem humanitatis ratio viget. Infans igitur Homo est, si naturam utriusque spectemus; sed proprietate sermonis quotidianæ loquutioni finitima fœmina, sive mulier, non dicitur Homo, sicuti nec Infans Homo, nec Homo infans vocitatur. Et si velis aliquando Hominem vocari mulierem, ut hæc vox usurpatur apud Plautum (28) de Homine imbelli, et effœminato: *Non me arbitratur militem, sed mulierem*

Leges ipsæ (quod et summopere notandum) cum de Hominum officiis, fortuna, fato, variisque actionibus disponunt, Hominem, non Infantem, nec fœminam, sive mulierem vocitant, et vicissim; et hic tantum otii non est, ut singulas percenseam. Fœtus ipse quousque in utero materno delitescit, dicitur portio viscerum matris, seu fœnimæ, non Hominis. Quid absurdi non insurgeret, si illam fœminam vocemus Hominem, Hominemque fuisse aliquando prægnantem saltem ab vulgi derisione auscultaremus: immo Infantem, quia homo est, et ipsum quoque in tenella ætate sua prægnantem?

Maneat igitur in suo robore legislatorum sapientia, et recta ratio qua scilicet in legibus condendis aliter Hominem, aliterque fœminam, Infantem, recens natum, et fœtum appellant; et imo ne aliqua dubitandi causa subsit, sensum, et verba sua admodum declarant, et explanant, ut saltem cavillationibus vulgi occurratur aliter sentientis de verbi *Hominis* significatione quam de *fœminæ,* et *Infantis.*

Nec dicendum, quod leges sapientibus tantum inductæ sint, vel dirigantur; imo maximopere vulgaribus Hominibus; et quibus profecto magna, ut non dicam maxima pars Rerumpublicarum constat. Ac proinde hoc præcipuumLegislatorum omnium munus esse arbitror, ne legem (et præsertim in criminibus puniendis) nisi claram, et perspicuam proferant; minimeque a falsis vulgi interpretationibus exturbandam, aut calumniandam.

Inter sapientum, et vulgi conditionem hanc recte adnotavit Antistenes (29), ut negaret sapientem vivere justa leges, sed potius justa normam virtutis. Id ipsum innuit Plato (30). *Recte,* iniquit, *enim is mihi videtur dicere, qui statuit de virtute prius agendum, ut institutus de legibus sermo, commode, et quemadmodum decet, explicari possit; quandoquidem ad virtutem illæ plane revocantur.*

An hoc idem de vulgaribus hominibus dici possit, auctor nobis primum sit Plato ipse, qui (31) sic fatur: *Quod autem ea, quæ et minus sunt, accipit minus vere, firmiterve repletur fallaciorisque, et falsioris voluptatis particeps.* Huic sententiæ luculenter congruit illud Publii Syri memorabile dictum: *Sæpe oculi, et aures vulgi, sunt testes mali.*

Vulgi insuper natura, sive indole, ingenioque comprobatum est illum quandoque insanire, quum in meliorem venire videatur mentem. Sic de populo Atheniensi arbitratus fuit Phocion (ex Plut.). Cum

(25) *Lib.* 15. *quæst ad l. Veterib. ff. de Pact.*
(26) *Tom. IV.* col. 710.
(27) *Tom. II. col.* 816. *Notar. Post.*
(28) *Bacch.* 4. 8. 4.
(29) *Stobæus serm.* 42.
(30) *Lib.* 1. *de legibus*.
(31) *Lib.* 9. *de Republica*.

enim magna cum libertate illum reprehenderet, Phocioni Demades dixit: *Laniabit te, Phocion, plebs, si paululum insanierit*; *quin*, inquit ille, *si paululum resipuerit.*

Nec minoris sapientiæ alterum ejusdem Phocionis dictum refert Plaut. in apoph. Cum enim orationem apud illum Populum haberet, omniumque plausu exciperetur, idque quum cerneret Phocion, conversus ad amicum ait: *Quid num mali dixi impudens?*

Jure igitur merito *in legibus condendis* (monente eodem Baconio aphorismo 68.) *atque edictis ordinariis, et politicis, in quibus nemo Jurisconsultum adhibet, sed suo sensui confidit, omnia fusius explicari debent, et ad captum vulgi, tanquam DIGITO MONSTRARI.*

Hinc propterea per quam sapienter dixisse censeo laudatum *Vives* (32) dum iniquit: *Jam vero quando lex est, velut quædam regula, ad quam unusquisque actiones omnes suas debet accommodare, par est, ut leges sint et APERTÆ, ac faciles, ac paucæ; ut sciat quisque, quomodo sit vivendum: nec id propter obscuritatem legum ignoret, nec propter illarum multitudinem ei excidat*; et paulo post luculentius ait: *Vos ergo scribendis legibus non mitem quandam ostenditis, et benignam degendæ vitæ rationem, SED INSIDIAS STRUITIS SIMPLICITATI POPULARI.*

Recte quoque Senecam epist. 94. ad suum Lucilium insimulasse reor Platonem ipsum putantem adjicienda legibus principia quædam, seu Præfationes, vel Prologos, quibus quamplures, ne dicam universas, Justiniani Novellæ abundant; *Legem enim* (inquit Seneca) *brevem esse oportet: quo facilius AB IMPERITIS teneatur, velut emissa divinitus vox sit.*

Quinam sit non modo vulgi circa Hominis, et Infantis appellationem, sed etiam eruditissimorum virorum, aliarumque legum ipsarum sensus, jam supra, et abunde demonstratum est. Nonne igitur ex his evidenter apparet Valentiniani senioris sapientia adhibita in prolatione legis, *si quis necandi*; nimirum, ut quasi digito monstraret pœnæ legis *Corneliæ de Sicariis* subjiciendos quoque interfectores Infantum, cum anteriores leges sub eodem titulo comprehensæ de HOMINIS occisione verba fecissent, et minime Infantum?

Sed hic opportunius sit ex eadem lege, *Si quis necandi* aliud maximum, solidumque eruere argumentum, quo Cujacii sententia adversariorum ipsorum opinamentis, et judicio firma, stabilisque remaneat.

Priora verba controversæ legis hæc sunt: *si quis necandi infantis piaculum AGGRESSUS AGGRESSAVE SIT.* Otiosum equidem esset, et superfluum illud verbum AGGRESSAVE, cum sub priori verbo SI QUIS tam Hominem, quam fœminam comprehendi omnia jura clament.

Quid ad hæc Gothofredus in Commentario ad eandem legem, ubi Cujacium reprehendit? *Infantem* (ait) *quoque* (μικρὸν βρέφος idest, *parvulum puerum* vertunt Græci, seu νήπιον, idest, puellam) *qui occidit, capitali pœna a Valentiniano seniore puniri hac lege jubetur; non minus scilicet, quam qui perfectæ ætatis Hominem interemit; idque sive mas, sive fœmina sit, seu ut loquitur interpres, sive mulier, qui id fecit.* Antequam integra Gothofredi verba recenseam, prænotanda sunt illius interpretis verba: *Sive vir, sive mulier Infantem necaverit . . . . Quod quidem* (Gothofredus deinde ait) *hoc dubitationis tollendæ causa expressum, cum alias verbo SI QUIS satis indicaretur.*

Eadem fere dubitationis tollendæ causa Imperator Justinianus in *l. 7. C. ad Senat. Cons. Tertullianum* adhibuit expressionem *si quis, vel si qua matre, etc.* et in jure nostro consuetudinario sub tit. *de successionibus ab intestato* eadem perhibetur expressio, scilicet: *Si quis, vel si qua ab intestato etc.*

Esto igitur quod Cujacius in interpretatione controversæ nostræ legis dixisset *dubitatum fuisse*, non *dubitari potuisse*, et imo apud veteres juris conditores tempore illius ferendæ legis, minimeque apud juris Curiosos; et ego affirmanter ajo verisimilem hanc conjecturam tantum habere roboris, quantum altera ipsius legis *si quis necandi* vires accipit a verbo *aggressave*; et non modo, ut vulgi opinioni, et sensui occurreretur; sed summorum etiam virorum auctoritatibus, et opinamentis; qui revera aliter de Infante, aliterque de Hominis perfectæ ætatis qualitatibus verba faciunt, ut cum Tullio, Plauto, Seneca, et sacro Textu jam antea monui.

Conjecturam hanc Gothofredi, quæ proficiscitur ex verbis, *si quis*, et *Aggressave sit*. Noodtius non animadvertit in expositione ejusdem legis, licet integra verba legis referat, et Gothofredum ipsum indigitet Ræverdum suaviter opinantem in illa Valentiniani lege Infantis sacrificium, seu immolationem; unde indicium sumo, Noodtium approbasse eandem Goth. non conjecturam tantum, sed evidentiam ab illa lege manantem. De Guarasio patre, vel Cæsare filio ejusdem trilustri id forsan dici nequit, certe namque ejusdem legis expositio a Rævardo jamprimum excogitata, a Gothofredo deinde, et Noodtio satis feliciter improbata nunc denuo lucem non vidisset.

Redeamus ad Gothofredum. Ipse primum appellat Infantem *hominem imperfectæ ætatis*, et hoc

(32) *Lib. 7. de Causis Corruptarum Artium.*

quoque Cujacius dixit, vocando infantem *imperfectum Hominem;* ipsemet quoque Gothofredus existimat (et quod ita existimare debuerat, haud dubium est, lege illa cogente) quod scilicet dubitationis tollendæ causa expressum fuit verbum *aggressave,* cum satis mulier, seu fœmina subintelligeretur sub priori vocabulo *si quis.* Et Cujacius deinde, quod existimasset potuisse simili modo dubitari non contineri sub Hominis appellatione Infantem, ac proinde prolatam a Valentiniano seniore legem, *si quis necandi* in Infantum etiam occisores, objurgandus est, quod in errore manifestario cubet, ut verbis utar Gothofredi, vel parum intenderit felices ingenii sui vires, ut moderatim Noodtius; sive quomodo juvenili fervore ductus Guarasius Cujacium ipsum criminatur *col.* 2075. his verbis: *Ecce quot in erroribus hæc explicatio involvitur. Ego dico nunquam in homine ratio inante cadere posse tam impropriam sententiam nostræ legi affictam.*

Intellexistis hæc, vos in re legali Viri eruditissimi, quibus mens fuit, animusque est cum Cujacio sapere id, quod germana, ac mascula Romanorum Jurisprudentia edocet!

Sed in hoc eodem subjecto adhuc parumper insistendum est. Cujacius certe minime ait, quod dubitatum fuit apud Valentinianum illius legis conditorem, an quod de homine occiso statutum fuerat anterioribus legibus, idem intelligi de Infante necato, seu quomodolibet occiso; sed tantum dixit, quod *dubitari poterat*, et alias, *dubitari potuit*. At cur, et a quibus hæc dubitatio? Ab iis forte, sive vulgaribus, sive sapientibus hominibus, qui ne dubitarent, an mulier comprehenderetur sub dispositione Legis *si quis necandi* admoniti fuere ab Imperatore illa sequenti vocula *Aggressave*.

Argumentum simile eruitur ex legibus anterioribus legi nostræ, *si quis necandi* sub tit. *ad l. Corneliam de Sicar.* in quibus de Hominis nece, et non equidem Infantis absoluta, et præcisa sermocinatio est. Simile quod affert Cujacius in *l.* 2. *§. Publiciana ff. de Public. in rem act.* in qua diversus sermo de Homine, et de Infante inspicitur, dispositionesque diversæ, ut jam antea dictum est; et ab aliis juris sanctionibus libenter abstineo, ne in re tam clara amplius immorari videar, maxime cum alio decurrendum sit, ad alteram nempe Gothofredi conjecturam, quam, ut Cujacium errore manifestario notaret, affinxit controversæ legi *si quis necandi*. Qua in re paucis me expediam.

Jacobus igitur Gothofredus, ut Cujacii interpretationem refelleret, pertinere ait legem, *si quis necandi* ad Infantes recens natos ex vulgivaga venere, et quos de vulgo patres, vel vulgariæ matres enecare solebant velandæ turpitudinis causa. Ex hac interpretatione damnum jam sentiet primum conjectura Noodtii, qui de Infantibus expositis arguit illam legem protulisse Imperatorem Valentinianum. Rævardus insuper, et nuper Guarasius noster, qui eam legem referunt ad Infantis immolationem, funestumque sacrificium. In tanto dissidio nonne melior erit interpretatio Cujacii, qui eam legem accipit de quocunque Infante occiso? et alias suspicari quis posset, si conjecturam Gothofredi probaremus, eandem legem non pertinere ad eos, qui quocunque furore perciti, ac diversa, quam vulgivagæ veneris, seu turpitudinis velandæ causa inducti Infantes enecant: nec ad eos, qui non modo recens natos, sed usque ad septennium, quo perdurat infantilis ætas (33), tale facinus committerent? Imperatores denique in nostra l. *si quis necandi* indistincte de Infante, ejusque nece verba faciunt; nulli propterea fas est attentare distinctionem, ubi lex non distinguit; alias hoc revera esset, vel torquere leges, vel novum calumniandi leges ipsas inventum, quod vulgata jura satis superque prohibent, et abhorrent. Satis igitur bene Cujacius noster edocet in Comment. ad *l.* 4. *ff. si ingen. esse dicetur* lib. 22. quæst. Papinian. (34) inquiens: *Nec male illo loco Interpretes, ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debere: nam et ita Hermog. lib. de statu*, lex, *inquit*, non distinguit, sed simpliciter loquitur, et indistincte. *Unde significat, nec nos distinguere debere: nihil horum distinxit lex, sed simpliciter locuta est. Qua tamen sententia non debemus abuti*.

Præclara hæc verba a Cujacio jamdiu prolata videntur; ut quodammodo præsentiendo tot Adversariorum suorum censuras, propriam propterea tueretur causam; injuriamque sententiæ suæ illatam strenue, ac sapienter aliorum jurium innixus auctoritatibus depelleret, ac propulsaret.

Quod insuper a Noodtio excogitatum est in interpretatione legis 2. *C. de infantis exposit*, referendam scilicet animedversionem in dicta lege constitutam ad nostram leg. *si quis necandi*, vel parvi faciendum est, vel nihil habet commune cum objecto disputationis nostræ: vel saltem incidit in idem argumentum, quod paulo ante expositum est adversus Jacobi Gothofredi conjecturam; vel tandem, quia ipso Gothofredo adversante, verum est quod *in Patres*, ait Gothofredus, *liberos exponentes aliæ sunt leges, quæ cum lege*, si quis necandi *nihil commune habent*. Sed operæ nunc pretium sit perpendere hic quoque, quæ non modo adversus Rævardum, Noodtium, et Gothofredum, sed contra Cujacium ipsum in interpretatione hujus vexa-

(33) *Ex l.* 18. *C. de jur. deliber.*

(34) *Tom. IV. col.* 1196.

tissimæ legis opinatus fuit vir clarissimus Cornelius Van Bynkersoek in suo opusculo : *de jure occidendi liberos* .

Hic igitur conjecturas Noodtii improbat : obiter adversatur Rævardo , Cujacio , Gothofredo item ipsi , (cap. 7. circa finem) cujus conjecturis adhærere prius videbatur ; sed ut facile perspiciatur , an Bynkersoechius recte sentiat adversus Cujacium nostrum, hic ante omnia exscribere juvabit verba ejus, quæ sic habent: *Itaque quod ad Infantis necem sic fuit, ut supra exposui jure Pandectarum, sic fuit ex lege Constantini , quam , ut supra laudavi ; et sic etiam est ex constitutione Valentiniani , Valentis , et Gratiani* in l. 8. C. ad l. Cornel. de Sicar. si quis, *inquiunt Imperatores,* necandi infantis piaculum aggressus , aggressave sit , sciat se capitali supplicio esse puniendum : *quæ lex totidem verbis transcripta est in jus Pontificium* c. 1. de Pœnitent. distinct. 1. *et hæc ipsa lex est , qua Lipsius* PRIMUM *vindicatam putat Infantis cædem ANTE LICITAM ; et ita quoque censet vir clarissimus Gerardus Noodt in Julio Paulo c. IX. ita tamen, ut Noodtius eam non exaudiat de omni Infante, sed tantum de sanguinolento, sive recens nato , ratus aliorum cædem, et ante hanc Constitutionem fuisse punitam .* CUJACII , *et Ræ vardi sententiæ de hac l.* 8. *ab aliis relatæ , et merito suo refutatæ sunt, etiam Jacobo Gothofredo ad l.* 1. C. Theod. ad l. Cornel. de Sicar. *postea , et ab aliis, in eandem sententiam IPSE NIHIL ADDO : Gothofredus autem, qui nobiscum sentit , omnem omnino Infantum cædem, et ante fuisse prohibitam, Valentinianum* in d. l. 8. *de novo genere pœnæ intelligit de pœna capitali, quæ et perfectæ ætatis homine occiso irrogatur*, breviter, *inquit,* hac l. pœnæ genus costituitur, et augetur : *sed ea sententia nos non utimur , quia jam ante Valentinianum Infanticidarum pœna capitalis fuit, et quidem pœna parricidii ex Constitutione Constantini* in l. unic. C. de his, qui parent. vel liber. occider. *Et , si vel largiamur , ad recens natos unice pertinere hanc l.* 8. *quo et Jacobus Cothofredus inclinat, sine ulla tamen auctoritate , an et ideo eorum cædem ante permissam dicemus ? non dicit Gothofredus, imo contradicit , sed advocat necandi partus frequentiam, quæ Constitutioni causam dedisset . Id tamen dicit Clar. Noodtius hoc argumento, quod populari errore vix pro homine fuerit habitus Infans , cui nutricis officium non accesserit: ut Philo scribit eo loco, quem et Gothofredus attulit ad l.* 1. *Sed an is error etiam veteres Jurisconsultos occupaverat ? nuspiam reperio, quin nec Philonem ipsum occupasse ipse luculenter demonstrat eo loco, quem supra indicabam ex legibus specialibus, ubi eum, qui matrem fœtumve in utero percussit, ut inde abortus sequatur, tunc pro homicida habendum censet, si fœtus non sit amplius rudis indigestaque moles, sed formam hominis acceperit , quæ distinctio et Philosophis quibusdam probata fuit : magis igitur secundum Philonem homicida erit qui partum jam editum necaverit .*

Sed hæc si ita sint , quid tandem dicemus de hac l. 8. ? Et quid tunc ad Infantum necem coercendam opus fuit nova Constitutione ? Atque si scilicet grassantibus delictis non sæpius occurratur novis legibus , quæ repetunt veteres pœnas . Infantes cædere , vel primum natos , vel aliquantisper adultos pro LUDIBRIO *fere habebant corrupti mores illius ætatis, ut ab aliis prolixe observatum est, et ingravescentem hanc nequitiam nova lege compescuit Imperator Valentinianus . Si hæc ratio non suffecerit, dici forte posset non aliam legem ante hanc fuisse, quæ nominatim de Infantibus edixerat, in hos sibi plus licere si quis malesanus existimaret , quod Constantinus in d. l. unic.* filii *meminisset, distincti fortasse ab Infante, vel partu, ejus imprudentiæ hic occursum est . Addo, quod Constantini Constitutio fuerit emissa ad Vicarium Africæ , neque ideo forte Romæ innotuerit ; hæc autem l. 8. data fuit Romæ ad præfectum Prætorio, utque ita multis modis non sit laborandum de ratione novæ legis .*

Ex his Bynkersoekii verbis satis evidenter noscitur, et apparet clarissimum illum virum neque verbum minimum attulisse sententiæ Cujacii nostri tot in locis supra vindicatæ adversus Gothofredi animadversiones . Verba illa sua , IPSE NIHIL ADDO , satis etiam superque demonstrant morem potius gessisse Gothofredi opinamentis , quam ut Cujacii sententiam aliqua in parte vel refelleret , vel propulsaret . Erexit se imo Bynckersoek veluti in Arbitrum tantæ litis , parte altera non audita, utpote Cujacii ipsius argumentis , et ad eandem legem interpretationibus minime perpensis , aut saltem indigitatis . Sed quicquid de hac Bynkersoekii libertate dici amplius posset , et solummodo comparanda vetustæ Romanorum Tribunicæ potestati in legibus condendis , (Tribunis namque illis licebat unico hoc verbo VETO Senatusconsulta, sententiasque evertere) et e converso verum est abunde me in hac Vindiciarum parte Cujacii interpretationem ad illam legem solidis aliorum jurium argumentis et ceterorum Eruditorum consensu firmasse contra Gothofredi animadversiones ; nihil propterea laborandum de Bynckersoekii ipsius judicio, quod corruere necesse est cum Gothofredi opinamento , sub cujus fide Bynckersoek , et stans veluti in pede uno , Cujacii sententiam inconsiderate respuit , et rejecit .

Nollem insuper , quod Guarasius lætetur de hoc futili , vanissimoque Bynkersoekii judicio adversus

Cujacium, nam potius dolendum ei est non modo de Rævardi sui figmento ex omnium consensu funditus everso, sed et propter ceteras, quas attulit considerationes suas Bynkersoekius.

Justi Lipsii auctoritas putantis controversam nostram legem: *si quis necandi* fuisse PRIMUM pro latam ab Imperatore Valentiniano, Valente, et Gratiano Infantum necatores, id quod antea LICEBAT, nonne confirmat, quod alias diximus (35) pro tuenda Jacobi Cujacii sententia? Nec equidem licere antea poterat Infantum nex, nisi fateamur, simulque velimus necatores illos a credulitate quadam, sive etiam dubitatione, et vulgari errore inductos, quod scilicet vix pro homine habuissent infantem; et antiquissima propterea lex Cornelia *de Sicariis* irascebatur tantum contra interfectores hominum, et non Infantis.

Quod forte insuper fuerit lex nostra, *si quis necandi* emissa, ut occurreretur corruptis illius ætatis moribus circa Infantum cædes, quæ, ut putat Bynckersoekius, pro LUDIBRIO habebantur, et propterea ingravescentem illam nequitiam opus fuit nova lege compescere; vel quod prior lex unica Constantini C. *de His*, *qui parentes*, *vel liberos occiderunt* (quæ revera nihil habet commune cum l. *si quis necandi*, ut alias dixi (36) emissa erat ad Vicarium Africæ, ac proinde necesse fuisset alteram eandem legem a Valentiniano indici Præfecto Prætorio Romæ; quid quæso detrimenti Cujacii sententiæ, quidve adjumenti afferret expositionibus Rævardi, et Guarasii opinantium in illa Valentiniani lege sacrificium, sive Infantum immolationem? et quid tandem, si aliis perspicuis anterioribus legibus et in Pandectis, et in Codice relatis ut in sequenti capite dicetur, hæc impia sacrificia fuere expresse jam antea prohibita, et vetita?

Sed de his omnibus satis sit; et quod præterea contra Rævardum asseruit ipsemet Gothofredus, et post eundem Noodtius, hic in sequenti capite propriis eorundem verbis exscribere curabo, ut Guarasius saltem lætetur non esse suum tantum (fas sit dicere) errorem, quem in medium attulit recens expositio ejus contra Jurisconsultorum facile Principem Jacobum Cujacium.

CAPUT II.

Quomodo intelligendum est verbum Piaculum *in leg.* si quis necandi C. *Ad* leg. Corn. de Sicar.

De hac vocula *piaculum* multum, erudite, ac sapienter dictum est a Dispunctoribus ad Guarasium (37) ut nihil addendum hic censeam, quam sacrum illud in libro Judic. cap. 20. sub vers. 6. *Nunquam tantum nefas, et tam grande PIACULUM factum est in Israel.* Quis ergo sani capitis hoc sub *Piaculo* Guarasianum, Rævardianumque deprehendet sacrificium?

Perpendantur nunc Gothofredi, et Noodtii verba contra Rævardum: *Inanior*, inquit Gothofredus, *adhuc est Rævardi Conjectura tertio Conjectaneorum cap. 1. existimantis, hanc legem non ad vulgare quodvis infanticidium pertinere, verum ad Infantium immolationem, et Sacrificia a Paganis usurpari solita, et quidem in Africa, quæ Tertullianus suis temporibus in occulto perseverasse scribit Apologetici c. 9. eamquem in rem PIACULI vocem expendit, quod infantium immolationem, seu sacrificium significet. Verum frustra primum hanc vocem urget, quandoquidem, ut ipse fatetur, PIACULUM pro omni scelere sacroque facinore, et detestando accipi, quomodo sane hic accipitur, locisque aliis pluribus.*

Abrumpatur aliquantulum eruditissima hæc Gothofredi sermocinatio, ut miremur quid contra Rævardum ipsum senserit de verbo PIACULUM Guarasius noster! En verba sua (38): *verbum PIACULUM aliud non denotat nisi sacrificium.*

Forsitan aut hoc absolute dicere credidit Guarasius, ne alias corrueret expositio sua, si *Piaculum* aliquando denotaret scelus, flagitium, crimen atrox, non sacrificium; aut indulgendum ætati, quæ ut adoleverit, Reipublicæ legali nostræ meliora præstabit.

Auscultemus nunc Gothofredum: *Secundo*, ipse ait, *ad Valentiniani tempora perperam trahuntur ea, quæ Tertullianus de suo seculo scribebat, interque tempora intervallum est* 150. *et amplius annorum. Sed et magnum est ipsorum temporum discrimen.*

Tertio nihil attinebat speciatim a Valentiniano hac lege Infantum sacrificia prohiberi, quandoquidem et priores ante ipsum ætate Principes Christiani, et ipsemet Valentinianus in imperii exordio; et si Religionum libertate facta, funesta, et quæcunque tandem sacrificii nominatim prohibuere, et docebit lex 7. infra de Maleficiis.

Hic et parumper insistendum, ut adnotetur, quod licet lex 7. quam innuit Gothofredus in Cod. Theod. sub tit. *de Maleficiis*, absit a Cod. Justiniani sub eodem tit. *de Maleficiis*, reperitur tamen clariori luce idem dispositum a Constantino (qui per plures annos Valentinianum præcessit in imperio) in l. 1. sub tit. *de Paganis, et sacrificiis*, his verbis:

(35) *Col.* 2111. *et seq.*
(36) *Col.* 2117.

(37) *Col.* 2087. *ad* 2094.
(38) *Col.* 2074.

Volumus etiam cunctos sacrificiis abstinere. Quod si aliquid forte hujusmodi perpetraverint, gladio ultore sternantur: facultates etiam vindicari: et similiter puniri Rectores Provinciarum, si facinora vindicari neglexerint.

Mirum, quod Guarasius, ut ipse tentat (39) viderit tit. *de Maleficiis, et Math.* in Cod. Theod. Non mirum, si non viderit præcedentem dispositionem Constantini in l. 1. in Cod. Justiniani *de Pagan.* nam aut quædam gloriæ cupido eum incessit, ut expositione sua celeriter Rempublicam legalem erudiret nostram, et recrearet, aut nimia festinatio, quæ sæpe juvenilem comitatur ætatem, illum vexavit, ac opprexit.

Hoc certe videre debuisset saltem Sertorius Pater (quem dum nomino, honoris causa nomino) cum etenim Filius reprehendisset Cujacium (40) non fuisse opus aliis legibus quoad infantem occisum, cum pro partus abactione anteriores extarent leges in Pandectis: et partus, sive fœtus deteriori, quam Infans sit conditione, videnda quæ huic objectioni respondent Dispunctores (41), hic retorqueri potuisset contra Filium, eadem, utcunque sit, argumentatio sua.

Nedum retorquendam reor ex lege Constantini, sed ex legibus, quæ in pandectis ipsis referuntur circa hoc funestum sacrificium, quod subactum, sive infictum excogitavit primum Rævardus, deinde Guarasius huic legi nostræ *si quis necandi*.

Paulus lib. 5. sententiarum tit. 21. alias 23. §. 9. (42) sic ait: *Qui sacra impia, nocturnave, ut quem obcantarent, interficerent, obligarent, fecerint, faciendave curaverint, aut cruci suffiguntur, aut bestiis objiciuntur.*

Huic sententiæ respondet l. *Ex Senatusconsulto, ff. ad l. Cornel. de Sicar.* cujus verba nec pigeat audire: *Ex Senatusconsulto ejusdem legis pœna damnari jubetur, qui mala sacrificia fecerit, habuerit.*

Sequitur Paulus in §. 10 suarum sententiarum prænotato loco: *Qui hominem immolaverint, phanum, templumve polluerint, bestiis objiciuntur, vel si honestiores sint, capite puniuntur.*

Hanc Pauli sententiam objicit Noodtius, ut dicam infra, Rævardo; sed de eadem inspiciendum, quid prius dixerit Cujacius: *Eadem lege,* inquit, *tenentur, qui hominem pro victima immolant, vel humano sanguine litant: quod et Tiberium, et Adrianum vetuisse, proditum est.*

Quid ergo opus fuerat constitutione l. *si quis necandi*, si anterioribus legibus jam primum in Pandectis, et Codice statuta quoque erat pœna mortis in impie sacrificantes?

Guarasius ipse de eodem argumento (43) perfuse loquitur, et de sacrificiis non modo Infantum, sed et hominum; videat nunc, et videat non festinanter, ne ipse asserens impia sacrificia Infantum prohibita fuisse in posteriori lege Valentiniani, in alium scopulum primo duriorem incidat, ut scilicet derogatum hac lege sit anterioribus vetantibus funesta sacrificia *Hominum*. Infans certe, et saltem in jure, accipitur, is, qui septimum ætatis annum non fuerit egressus; ut memini dixisse supra. Neque dubium est, quod posteriora jura derogant prioribus; vel saltem ex opinione Guarasii insurgeret vulgarium hominum alter calumniandi modus adversus leges.

Regrediamur ad postrema, quæ supersunt, Gothofredi verba contra Rævardum: *Postremo*, inquit, *quod Rævardus de Africa notat, ad hanc legem nihil prorsus pertinet: nam et si Probum, cui lex hæc inscribitur, Italiæ, Illyrici, et Africæ Præfectum Prætorio fuisse fateamur, quod et ipse jam dicere anteverti; pertinet tamen hæc lex ad Urbem Romam, ut subscriptio ejus testatur; dicitur enim proposita Romæ.*

Hactenus Gothofredus. Insurgat nunc Noodtius: *Non melior*, ait, *Jacobi Rævardi* (sententia). *Is lib. 3. Conjectan. cap.* 1. *conjicit, prohiberi in d. l. 8. Infantum immolationem, quæ olim in Africa invaluerit. Qua causa? duplice. Una est, quod Piaculum aliquando sacrificium significat, et Impp. capitale supplicium constituunt:* Si quis infantis Piaculum aggressus, aggressave sit. *Altera causa est, quod ea constitutio scripta est ad Probum, qui fuerit Præfectus Prætorio per Italiam: sub cujus dispositione Italia, Illiricum, et Africa in notitia Provinciarum numerentur. Sed primum, quod de PIACULO dicit Rævardus, nihil efficit: siquidem PIACULUM vel ipso authore, non tantum sacrificium, sed qualecunque aliud malum facinus significat. Deinde apparet ex Tertulliano, quem allegat Rævardus, olim Principe Tiberio prohibita fuisse hominum sacrificia, et ante Valentinianum, Valentem, et Gratianum. Clare Paulus noster lib. 5. sententiarum tit. 23. §.* 10. Qui, *inquit,* hominem immolaverit, ex ejusque sanguine litaverit, Phanum templumve polluerint, bestiis subjiciuntur, vel si honestiores, capite puniuntur.

Postremo, quod de Probi Præfectura addit Rævardus nec hoc ullius momenti est. Ut enim verum sit, Probum fuisse Præfectum Prætorio

(39) *Col.* 2074.
(40) *Col.* 2077.
(41) *Col.* 2095.
(42) *T. V. col.* 2242.

(43) *Col* 2078 *et seq.*

per Italiam, sub ejusque dispositione Italiam, Illyricum, et Africam fuisse, liquet tamen (quod jam Jacobus Gothofredus animadvertit) hanc legem proprie ad Urbem Romam spectasse: quia in ejus subscriptione dicitur P. P. 7. Id. Februarii Romæ: *idest* proposita *VII. Id.* Februar.

Et hæc quæ contra Rævardum dicta sunt a Gothofredo, et Noodtio, nec non a Dispunctoribus adversus Guarasium (44) satis esse censeo, ad eliminandam conjecturam, seu opinionem ipsius Guarasii, quam astruxit intelligentiæ illius l. *si quis necandi* adversus sententiam Jacobi Cujacii.

Unum tantum hic superest notandum, palmarem scilicet lapsum, sive errorem Jacobi Rævardi in interpretatione sua (45) a Gothofredo, et Noodtio non observatum; æque scilicet Imperatorem Valentinianum in nostra controversa l. *si quis necandi*, quam Lactantium lib. 1. cap. 1. expendisse verbum PIACULUM pro *sacrificio*. Hoc evidenter falsum est ex ipsius Lactantii verbis a Rævardo adductis. Ibi etenim Lactantius certo certius sumpsit verbum PIACULUM pro crimine aliquo Carthaginensibus admisso; et ut illud propterea solverent, sive luerent, vel purgarent, immolasse ducentos nobilium filios irato Deo. Videantur ad hanc eamdem rem Dispunctores ad Guarasium (46) Sed quid insuper non dixisset Gravina, supra (47) de altero hoc Rævardi commento, ut verba doctissimi Lactantii in suam traduceret sententiam?

CAPUT III.

Quid denotent verba Aggressus, Aggressave sit *in l.* si quis necandi.

Fateor de his verbis dubitatum fuisse apud complures, an scilicet significent non modo occisionem Infantis, sed æque consilium, sive conatum Infantem ipsum occidendi.

Guarasius pluribus in locis de iisdem verbis *aggressus*, *aggressave* loquitur in expositione sua; et deinde (48) inquit: *Opinor igitur Impp. Valentem, Valentinianum, et Gratianum aliud in ea lege sensisse, nisi statuere ultimi supplicii pœnam contra quemcunque hominem, qui incipere, et attentare auderet barbarum, nefandumque sacrificium alicujus Infantis jam jam expositi pro victima mendacibus offerenda Diis.*

Unde hanc suam opinionem apprehenderit Guarasius, non constat. Forte conjicio ex summa Baldi, et Accursii glossa ad eandem legem, cujus verba descripsit Guarasius (49) inquiens: *Nullius fere admirationis esse debet Baldum, Accursiumque pessime in hoc aberrasse: dicente primo:* aggrediens Infantem causa occidendi, punitur ut homicida; *et glossante secundo (risum teneatis amici)* Infantis, qui nondum est natus, vel etiam si natus sit: Piaculum, hoc est *crimine* (dicere voluit Guarasius, ut Accursius ait, *sanguine*) piandum; vel quod pietatem promovet: *Aggressus*, etiam si non necavit. *Quoniam*, sic fatur Guarasius, *ut omnibus manifestum est, eran hi nudi et simplices legulœji: quinimmo prorsus expertes tum historiæ, tum eruditionis*. Audistis hæc quoque in re legali summi viri?

Baldo hoc merito accidisse puto, utpote cum discipulus ille fuisset Bartoli, tandem evasit æmulus: *Quæ tamen æmulatio*, inquit Gravina (50) *ut mea fert opinio, ingenii potius Baldo, quam virtutis laudem promeretur. Quid enim inhumanius, quam carpere ubique, occasione data, magistrum, ut solet Baldus? . . . Hujus tamen petulantiæ gravissimas pœnas Baldus dedit.*

At de Accursio LEGULEJO, ut eum honorifice appellat Guarasius, quid ipsemet Gravina dixerit cap. 151. aliique magni nominis Auctores in Præfatione Promptuarii mei relati sub num. IX. ibi videndum; et unum istud elogium, quod ei attexuit Cujacius lib. 3. observat. cap. 11. (51) omittendum hic non est: *Accursius noster*, inquit Cujacius, *quem ego et Latinis, et Græcis omnibus Interpretibus juris facile antepono.*

Attamen si verum amamus, quod scilicet Guarasius suam apprehenderit conjecturam a summa Baldi in verb. *aggrediens*, et Accursii glossa in verb. *aggressus*, ut non tantum necem Infantis, sed et consilium, seu conatum denotarent occidendi Infantem ipsum; et hæc una est differentia inter conjecturas illorum *legulejorum*, et propriam Guarasii, ut illi putarent hoc versari æque in occisione, ac in consilio occidendi Infantem, et Guarasius in immolatione, et etiam in sensu præparati Infantis sacrificii, potuisset igitur, et saltem gratitudinis gratia abstinere Guarasius a maledictis adversus Baldum, et maximopere contra Accursium; quandoquidem (52) *Maledicto nihil habet propositi præter contumeliam*. Et verissimum est alterum Publii Syri memorabile dictum: *Plerique ubi aliis maledicunt, faciunt convitium sibi*. Vel tandem potuisset vereri Guarasius, ne absolute reprobando summam Baldi, et Accursii glossam, ipsam quoque conjecturam suam corruere, et reprobandam fateri deberet.

(44) *Col.* 2087. *ad* 2100.
(45) *Col* 2084.
(46) *Col.* 2089.
(47) *Col.* 2111.
(48) *Col.* 2079.

(49) *Col.* 2074.
(50) *De ort. et progressu juris civ. cap.* 164.
(51) *Tom. I. col.* 104.
(52) *Cic. pro Cœl.*

Sed videamus quid de propositis verbis, *aggressus, agressave sit*, dixerit primum Cujacius, deinde ceteri, quos subjiciam, Auctores.

Cujacius nuspiam scilicet in iis, quos antea adduxi locis de hoc asserto consilio, sive conatu, verba facit, Guarasius tantum (53) affirmat, quod sumeret verbum *aggredior* in sensu *invadendi*. Hoc falsum est, ac recte id ipsum adnotarunt Dispunctores ad Guarasium (54) et indubitanter Cujacius illa verba *Aggressus, Aggressave sit* accepit pro occisione Infantis, ad actum perducta, et minime pro invasione, sive *invadere*: verbum, quod etiam denotat *aggredi*: sic Virgil. 9. Æneid. vers. 187.

. . . . *Aliquid jamdudum invadere magnum*
Mens agitat mihi.

Cujacius ipse, aliud quam occisionem Infantis in sensu peracti criminis sentire nequibat, cum id idem satis Basilicorum lex, et Theodori glossa intellexerint: verba prænotavi in principio harum Vindiciarum; eademque hoc opportuno loco non pigeat repetere.

Is etiam, qui infantem occiderit, pœnæ subjicitur, sic illa lex in Basilicis. *Et qui parvulum puerum occiderit, crimine homicidii tenetur.* Sic Theodorus illius legis Glossator.

Si hanc legem in Basilicorum libris vidisset Gothofredus, non dixisset eam prolatam ab Imperatore Valentiniano in interfectores recens natorum. Noodtius quoque se abstinuisset ab interpretatione sua, inflictam scilicet pœnam mortis parentibus partus suos exponentibus, Rævardus Infantum immolatoribus, et cum eo Guarasius; et hic tandem abhorruisset a conjectura sua in sensu immolandi, et imo suscipiendi tantum illud funestum sacrificium, cum ibi satis aperte loquatur lex de actu perfecto occisionis Infantis, seu parvuli pueri.

Mirum tamen quod, præcisa illa Basilicorum lege, non intelligeretur ab iis omnibus, aliisque Auctoribus hic verus sensus verborum *aggressus, aggressave sit* in eodem Justiniani Codice! Imperator enim Valentinianus non equidem dixit: *si quis necandi causa Infantis piaculum aggrediens;* ex quibus fortasse verbis in suspicionem aliquam venire quis potuisset de criminis imperfectione, seu de conatu, vel consilio tantum necandi, aut immolandi Infantem, ut tentavit Guarasius; sed ait Valentinianus, *aggressus, aggressave sit*: quæ indubitanter verba denotant tempus, seu actum criminis admissi, et minime incepti tantum, vel attentati.

Imperator deinde ipse non etiam dixit, *si quis infantem aggressus*, sed *piaculum necandi*. Piaculum indubitanter est idem, ac scelus atrox; et verbum *necandi* actum ipsum necandi, et minime aggrediendi jugulationem denotat infantis. Hoc si voluisset Imperator Valentinianus, nonne poterat simplicem hanc aggressuram, invasionem, conatum, seu consilium, et attentationem hisce verbis exprimere: scilicet: *si quis Infantem aggrediens etc.* seu, *si quis piaculum aggrediens, ut infantem necaret?*

Non igitur consilium, seu conatum occidendi, sed actus perfectionem occisionis Infantis priora verba legis satis superque exprimunt, et declarant; id quod clariori luce videbitur infra argumento ducto a præcedenti *l. is, qui cum telo* 7. ejusdem tituli.

Veruntamen quicquid sit de hisce grammaticalibus quæstiunculis a vero germanoque nostræ legis sensu abhorrentibus, et de quibus vivissime conqueritur laudatus Ludovicus Vives in supranominato loco, inquiens: *Quam plausibiliter dixit Bartolus*, de verbis non curat Jurisconsultus. *De quibus ergo rebus movent tam multas quæstiones, nisi de verbis legis, quæ si intellexissent, non ita passim depravassent leges stultissimis sensiculis?* hic aliud non remanet dicendum; iisdem forsan grammaticalibus, sive sensiculis, sive contentionibus abreptos fuisse Baldum, si verum est eundem de verbo *aggrediens* sensibile actus imperfectionem: Accursium similiter nostrum in verbis suis · *Et si non necavit*· Noodtium, qui prænotato loco id etiam tenuat in partus alienæ misericordiæ exponentes, non autem Jacobum Gothofredum, qui in fine Commentarii ad L. *Si quis necandi* in suo C. Theodos. hisce se notabilibus verbis explicat: *Illud hic adhuc notandum ERROREM ESSE EORUM, qui hanc legem, et hæc verba ADGRESSUS, ADGRESSAVE, etc. de solo conatu sentiant, quamvis nullum homicidium secutum fuerit.*

Dionysius Gothof. in sua notula ad verbum *aggressus* ejusdem legis in Cod. Justiniani dubitanter inquit: *Si hanc particulam referas ad consilium, huic Constitutioni in Gallia derogatum erit; nam conatus in Gallia non punitur.*

Id idem advertit ad eandem l. Johannes Brunnemannus. Antonius vero Perez (ferme nescius in quo consisteret loco) in suo Commentario ad eundem titulum, etsi fretus auctoritate Zypei obiter ait sub num. 3. *Item l. pen. hujus tit. ubi punitur Aggressor Infantis nullo secuto effectu*; ipsemet tamen Perezius sub præcedenti num. 2. de eadem l. sic fatur: *Eadem lege punitur, qui hominem cujuscumque conditionis interemerit, sive masculum, sive fœminam, sive liberum, sive servum etiam proprium, sive adultum, sive adhuc Infantem, leg. pen. hoc tit. Quamvis de Infante dubitari poterat, cum perfectus homo nondum sit. Concepta autem sic lex Cornelia de eo, qui hominem occideret, atque inde crimini nomen.*

(53) *Col.* 2075.
(54) *Col.* 2094.

Et hæc eadem est sententia Cujacii, quam sequitur quoque, ut ceteros omittam Auctores, Vincentius Gravina in tractatu de Legibus, et Senatuscons. Cap. 103. ubi verum est eruditissimum illum virum (prout innuit Guarasius (55) de nefandis Sacrificiis non modo Infantium, sed etiam Hominum verba facere, et quæ allata sunt (56) a Dispunctoribus; sed verum quoque est in eodem Cap. quod vellem animadvertisset Guarasius, prius Gravinam obtemperasse Cujacii nostri sententiæ de l. Cornelia in hunc modum loquentem; *Quæ lex eædem quamlibet a quocumque ortam, sive a pubere, sive ab impubere dummodo doli capace, atque in quoslibet, sive liberos, sive servos, sive peregrinos, sive* INFANTES. l. pen. C. ad l. Corn. de Sic. Cujac. 6. Observat. 21.

Et hæc sufficerent dixisse de voculis *Aggressus*, *Aggressave sit*. At quoniam eadem quæstio digna videtur altera ingenii cura, et vindice, dignus nodus ille, quo ab aliquorum Auctorum opinamentis implicita est controversa lex nostra, *Si quis necandi*, hic liceat rem repetere ex aliarum legum solidissimis argumentis, quibus dignoscetur notabile discrimen inter perfectum flagitium occisi Infantis, et conatum Infantem ipsum occidendi.

Legis *Is, qui cum telo* 7. immediate præcedentis legi, *Si quis necandi* hæc sunt verba; et quæ nec grave, nec inutile sit denuo exscribere: *Is qui cum telo ambulaverit hominis necandi causa, sicut is qui hominem occiderit, vel cujus dolo malo factum erit commissum, legis Corneliæ de Sicar. pœna coercetur.*

Abest hæc eadem lex a Codice Theodosiano, ac proinde illam censeo a Triboniano desumptam ex Cod. Hermogeniano. In Basilicis reperitur sub Constitutione 24. lib. 60. tit. 39. et ibi ad verb. *Si quis ferro* hæc fatur Glossa Theodori: *Qui ferrum gestat percutiendi hominis causa, quasi homicida damnatur, licet non occidat.*

Illa igitur l. 7. evidenter loquitur de consilio, et conatu homines occidendi; sed qua potissimum ratione? Exaudiantur præclara verba Cujacii in Commentario ad eundem Codicis titulum *ad leg. Corn. de Sic.* (57) ubi post interpretationem l. pen. cujus verba antea sunt relata, inquit: *Et non eum tantum lex Cornelia coercet, qui occiderit, sed etiam eum, qui in publico cum telo ambulaverit* OCCIDENDI *hominis causa.* L. 7. hoc tit. l. 3. §. 1. ad l. *Juliam de Vi publica*, juxta legem veterem μὴ ξιφοφορεῖν, idest, non ferre arma. *Lege autem Cornelia tenetur, qui CUM TELO in publico ambulaverit, cum hac adjectione HOMINIS OCCIDENDI CAUSA. Hæ duæ leges vere sunt fundamenta omnium Rerum publicarum. His legibus stat omnis Respublica, omne corpus, omne Collegium: HIC STETIT HÆC SCHOLA DIU.*

Postrema hæc Cujacii nostri verba, haud dubium est, quin menti teneantur ab hujus inclytæ Urbis nostræ, ceterisque Antecessoribus doctissimis, ut nimirum auditorum suorum animis, cordibusque ingerant, infigant, refigantque: Sic etenim stabit eorum quoque Schola diu.

Legi deinde 3. §. 1. ad *l. Jul. de vi publ.* quam indigitavit Cujacius, hæc sunt verba: *Eadem lege tenetur, qui pubes cum telo in PUBLICO fuerit.*

Conatus igitur hi, sicuti præcipue considerantur ex peculiari causa publice incedendi cum telo, seu armis in ambabus legibus, quibus stat omne corpus, omne Collegium, et uniuscujusque Reipublicæ salus; ita in privato delicto occisionis infantis, de quo l. penult. simpliciter, et absolute loquitur, minime de hisce conatibus actum fuit, sive consilio, et attentationibus occidendi Infantem. Ipsa imo verba l. 7. toto cælo diversa a verbis l. penult. controversiam, seu quæstionem hanc nostram apertissime definiunt. Ubi namque lex 7. voluit conatum, expressit, et ubi conatum noluit Imperator Valentinianus in l. penult. non expressit.

Ex illa igitur lege 7. non modo mirifice confirmatur Cujacii nostri sententia, ut alias dixi, circa repetitam verbi *Hominis* appellationem, et solummodo *Infantis* in l. *Si quis necandi*, sed et altera, quæcumque sit opinio mea, firmatur; ut scilicet minime capitis supplicium in *l. Si quis necandi* protrahi debeat ad simplicem conatum occidendi Infantem: cum conatus ipse vim tantum privatam, non publicam respiciat.

Eruditissimus Antonius Matthæus varias enumerat species sd eandem vim publicam pertinentes (58) ibique facili negotio perspiciendas; sed quod idem Matthæus in præcedenti tit. de *Adulteriis* cap. 2. n. 8. dixit, omittendum minime censeo.

Osculum, basium, sive suavium, quod quis infert mulieri, in jure dicitur conatus, et persæpe Adulterii: non tamen punitur ordinaria, sed solummodo extraordinaria pœna (excepto jure nostro, quo in hoc Regno utimur vigore Capituli Serenissimi Regis Roberti, et Pragmaticæ sub tit. *de osculantibus mulieres*) satis igitur bene hanc in rem nostram inquit Matthæus prænotato loco, qui contra Bartoli opinionem sic fatur: *Unde apparet errasse Bartolum, dum contendit, eum qui oscula jam sumpsit, ordinaria pœna afficiendum esse; nec juvat eum l. 5. C. de Episcop. et Cleric. quæ de Ascetriis dumtaxat loquitur, non de nuptiis.*

Sed nec illi laudandi, qui osculum vi extortum

(55) *Col.* 2081.
(56) *Col.* 2095.
(57) *Tom. IX. col.* 2183.

(58) *Lib.* 48. *tit.* 4. *cap.* 1. *de vi publica.*

in publico capitale faciunt, eo quod concurrat vis cum attentione: VIS ENIM ISTA NON PUBLICA, SED PRIVATA EST; nec adulterium perfectum, sed CONATUS adulterii est. Igitur gravius quidem animadvertetur, attamen intra gladii pœnam. Publium quidem Mænium legimus in libertum gratum sibi animadvertisse, quod nubilis jam ætatis filiæ suæ osculum dedisset: verum is severioris seculi, is Mænii sensus fuit. Aliter animatus fuit Pisistratus Athenarum tyrannus: Nam cum Trasibulus filiam ejus in publico obviam osculatus esset, uxori vindictam expetenti respondit: Si illos, qui nos amant, habemus odio, quid faciemus iis, qui nos oderunt?

Adulterii crimen, nulli dubium quod gravissimum quoque sit: ad publica judicia refertur, et gladio plectendum ait Justin. in §. 4. Instit. *de publ. Judic.* hisce verbis: *Item lex Julia de Adult. coercendis, quæ non sólum temeratores alienarum nuptiarum GLADIO punit, sed, et eos, qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent.* At conatus adulterii vis non publica, sed privata est.

Paulus lib. 5. sententiarum in *l.* 1. ff. *de extraordinariis criminibus*, sic hanc in rem nostram inquit: *Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectus sceleris potiri non possunt propter VOLUNTATEM* (en conatum) *tamen perniciosæ libidinis extra ordinem puniuntur.* Et in §. ult. ejusdem legis hæc demum habentur verba: *Qui puero stuprum, abducto ab eo, vel corrupto comite, persuaserit: aut mulierem, puellamve interpellaverit, quodve impudicitiæ causa fecerit, domum præbuerit, pretiumve, quo id persuaderet, dederit, PERFECTO FLAGITIO, PUNITUR CAPITE, IMPERFECTO IN INSULAM DEPORTATUR.*

Quid igitur dicendum ést de asserto conatu in controversa nostra *l. Si quis necandi*, cui similis est conatus, seu attentatio in altero flagitio, seu crimine de adulteriis, et stupro? et demum de conatu, quem interpretatus fuit Accursius, ceteriqué, quos innui Auctores, vel ferme decepti ab illis voculis, *aggressus*, *aggressave*, vel pietate permoti erga miserrimos Infantes?

Sed esto, quod illæ voculæ aliquam dubietatem inducerent, (et quam non agnoscit, ut alias dixi, eadem purioris lectionis constitutio in libris Basilicorum) quis sani capitis in pœnalibus ultimum supplicium protrahet, ubi id expresse lex non dicat? Quinimo, ait l. 4. ff. *de pœnis*, *interpretatione legum, pœnæ molliendæ sunt prius, quam exasperandæ.* Quod si alias in controversa *l. Si quis necandi* voluisset Imperator Valentinianus, id expressisset, et hic non quærimus, ut quæri solet in eminentiori Principis consistorio de jure constituendo, sed ut docent Interpretes, de Jure constituto, semperque *In dubiis benigniora*, ait lex (59) *præferenda sunt.*

De conatu insuper, aut consilio criminis ad actum non perducti adhuc leges prostant idipsum, et expresse capitis supplicium statuentes; et præcipue in horrendi, detestabilisque Majestatis criminis reos: patriæ proditores: seditiosos incedentes cum telis, de quibus proprie loquitur lex, *Is qui cum telo*: publicos insuper latrones, aliosque Reipublicæ salutis perturbatores; quorum propterea conatus, et crimina inter atrocissima de vi publica rectissime habenda sunt, ac referuntur; et Valentinianum, ceterosque Augustos, illius legis penultimæ conditores, certe non latebat adfuisse.

Duo propterea sunt fontes juris, ex quibus potissime fluunt, seu derivari videntur varia conatus crimina capitali supplicio plectenda; §. scilicet 3. et 5. in eod. tit. Institutionum *de publicis Judiciis*: Prior §. hæc habet verba: *Publica autem sunt hæc, lex Julia Majestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel Rempublicam aliquid MOLITI SUNT, suum vigorem extendunt.*

In altero deinde §. sic loquitur Imperator Justinianus: *Jtem lex Cornelia de Sicariis, quæ homicidas ultore ferro persequitur, VEL EOS, QUI HOMINIS OCCIDENDI CAUSA CUM TELO AMBULANT*: et hic sensus est legis, *Is qui cum telo*, de qua abunde dictum est supra.

Quid igitur habent commune conatus hi cum asserto conatu in lege nostra, *Si quis necandi?* Nil prorsus. Hæc enim lex minime loquitur de conatu forte occidendi Regium aliquem Infantem; nec de conatu illato per quempiam in publico deambulantem cum telo causa necandi non modo perfectæ ætatis homines, quam miserrimos Infantes, exemplo ducto a crudeli edicto Herodis Ascalonitæ. Quis ergo, quove conatu, vel molimento pertrahet ad capitale supplicium in l. nostra, *si quis necandi* simplex consilium, seu conatum Infantem occidendi? Conatum insuper a lege non expressum, ut in aliis legibus exprimitur, sed tantum in illa lege præsumptum ab aliquot Auctorum opinamentis, sive etiam divinationibus, ut non dicam deliramentis?

Dicendum propterea est conatum hunc non equidem in illa lege statutum, (et quem definire et expresse poterat, si voluisset) sed tantum ex aliquorum Auctorum ingenio, vel etiam erga Infantes ipsos pietate exortum; id quod certo certius noluit controversa nostra lex, *Si quis necandi*.

Et hæc potissimum, non alia ratio est, cur in Gallia (monente Dionysio Goth. supra col. 334. ceterisque quas sciam, cultis nationibus) lex ipsa,

(59) *L.* 57. *flor.* 56. *de Reg. jur.*

Si quis necandi non observetur quoad conatum, quem aliqui cum Accursio Auctores, et minime Valentinianus, Valens, et Gratianus, voluerunt infictum eidem nostræ legi. Nec revera exemplum unum adferri potest in hisce nostris, aliisque totius Europæ Regnis, quo demonstretur assertum ex hac lege conatum fuisse aliquando ultore ferro vindicatum. Quinimo in generali hac repugnantia, et omnium fere nationum consensu suffulta vim quandam Legislativam inesse censeo, qua scilicet Imperatores nec voluissent, nec cogitassent quidem plecti capitali supplicio conatum illum Infantem aliquem occidendi.

Sed forte quis cum Guarasio (60) dicet: Quid opus erat lege *si quis necandi,* cum aliis legibus pœna eadem injuncta erat abactoribus partus, qui deterior est Infante? Quidque novi attulit l. *Si quis necandi*, si verum est leges alias sub eodem tit. *ad l. Corn. de Sicar.* pertinentes ultore ferro irasci contra necatores Hominum, inter quos et Infans est? Vel igitur in l. *Si quis necandi* aliquid aliud sancitum fuit adversus Infantum immolatores, et æque illud funestum sacrificium attentantes, vel in eadem l. pro infligenda pœna ultimi supplicii sat sit conatus infantem occidendi, licet non occidat, et cum telo non incesserit illius criminis patrator.

Variis in locis harum vindiciarum facili negotio quis noscere potest discrimen inter controversam nostram l. *si quis necandi*, ceterasque, quas indigitat Guarasius, aliique cum Accursio Auctores de asserto conatu loquentes, sed hic præcipua cura sit aliud eruere argumentum ex prima scilicet conjectura Gothofredi (ut innui sub cap. 1. harum Vindiciarum) quam etiam adhibuit in suo Commentario ad hanc, de qua agimus, legem; et forte inter hanc, aliasque leges deprehendet Guarasius eam notabilissimam differentiam, quæ intercedit inter vitam, ultimumque malorum.

Potest igitur rectissime quoque conjici, Cujacii sententia in suo robore manente, Imperatorem Valentinianum in l. *Si quis necandi* auxisse pœnam in occisorem Infantis, quæ prius constituta erat in hominum interfectores ex l. *Cornel. de Sicar.*

Absurdum quippe non est, ut duplici ex causa una legis dispositio derivet; sicque cum ex Cujacii conjectura velimus, quod lex *Si quis necandi* ortum habuerit a dubitatione illa, quæ saltem apud vulgares homines incidere poterat inter voculas *Hominis*, et *Infantis*; ita quoque pœna augeretur in eademet lege: anterioribus namque legibus sub illo titulo ad *l. Corneliam de Sicariis* pœna ipsa non semper fuit ultimi supplicii, sed aliquando *deportationis* statuta in Hominum interfectores. Hæcque prima Gothofredi conjectura fateor (ut alias memini dixisse) mihi summopere arridet; quamvis eam non intellexerit Noodtius: eandemque in dubium revocasset Bynckersoekius; et ipsemet Gothofredus obiter, et pauca dixerit, ut in alteram migraret conjecturam suam jam antea hic solidis argumentis rejectam.

Videndum igitur, quibus legum fundamentis nitatur illa prima Gothofredi conjectura

Inquit Gothofredus: *Hæc cum ita sint, et jam olim ante Christianorum tempora fuerit observata, ecquis de Infante dubitare possit, homicidio ejus pœnam irrogatam fuisse? Ecce enim Tertullianus apertissimis verbis lib.* 1. ad Nationes, *quem nos primi edidimus cap.* 15. Non aliter vos quoque, *inquit*, Infanticidæ, qui Infantes editos necantes, legibus quidem prohibemini, sed nullæ magis leges tam impune, tam secure eluduntur: *ad quem locum nonnulla jam notavi; de his igitur constabat. Nisi quod moribus jam corruptis, de facto hæc cædes dissimularetur, et in consuetudinem venerat. Sed de illo dubitatum, quanam pœna infanticida teneretur? Nam quæ visceribus suis vim infert, ut modo dicebamus, et si homicidium proculdubio admittat,* EXILIO *tamen* (videnda quæ scripsit Guarasius (61) *ferme hactenus puniebatur. Verum Valentiniano hac lege visum fuit crimini adeo obviare, ut capitalem Infanticidæ pœnam imponat, idest eamdem, quæ perfectæ ætatis homine occiso imponitur. Homicidium enim lex ultore ferro persequitur l.* 3. §. 5. *ff.* de Sicariis. BREVITER *hac* lege POENÆ GENUS CONSTITUITUR, ET AUGETUR.

Miror quod Gothofredus pro hac firmanda conjectura usus fuerit tantum legibus pœna exilii vetantibus partus abactionem, cum aliæ sint melioris notæ leges in Pandectis, et Cod. sub eod. tit. Ad l. *Corn. de Sicariis*, ex quibus arguere poterat auctionem pœnæ ad ultimum usque supplicium in l. *si quis necandi*.

In Pandectis namque sub prænotato tit. duobus in locis perspicue de pœna legis Corneliæ fit mentio; in §. scilicet pen. l. 3. (qui idem §. est, quem supra allegavit Gothofr.) et *in* l. *qui cædem*. Illius §. hæc sunt verba: *Legis corneliæ de Sicariis, et Veneficis pœna in insulam* DEPORTATIO *est, et omnium bonorum ademptio. Sed solent hodie capite puniri: nisi loco positi fuerint, quam ut pœnam legis sustineant: humiliores enim solent, vel bestiis subjici: altiores vero* DEPORTANTUR, *in insulam.*

Lex deinde QUI CÆDEM sic concepta est: *Qui cædem admiserit sponte, dolove malo in honore aliquo positi,* DEPORTARI *solent: qui secundo gradu sunt, capite puniuntur. Facilius hoc in Decuriones fieri potest: sic tamen ut consulto Prin-*

(60) *Col.* 2077.

(61) *Col.* 2077. *et seq.*

cipe, et jubente id fiat: nisi forte tumultus aliter sedari non possit.

Ad hanc legem respiciens eruditissimus Bynkersoek in cap. 4. *de Jure occidendi liberos* sic inquit: *Vides Adrianum punivisse patrem filii interfectorem, quamvis justissima indignatione motum, et punivisse* DEPORTATIONE, *quæ* ORDINARIA *legis Corneliæ de Sicariis pœna est.*

In lege deinde 7. Cod. ad *l. Cornel. de Sicariis* (cujus verba antea sunt relata) nulla alia pœna statuta fuit, quam illa sub capite legis Corneliæ contenta: hæcque (ut ibi recte adnotavit Accursius) *est* DEPORTATIO *in majoribus, sed in minoribus de capitatio, vel bestiis subjici.*

Hic denique referenda sunt verba *l. quoniam C. ad l. Juliam de vi publica*, utpote multum ad pœnarum diversitatem, seu differentiam, de qua agimus, pertinentia: *Quoniam* (ait lex) *multa facinora sub uno violentiæ nomine continentur, cum aliis vim inferre certantibus, aliis cum indignatione resistentibus verbera, cædesque crebro deteguntur admissæ: placuit si forte quis, vel ex possidentis parte, vel ex ejus, qui possessionem temerare tentaverit, interemptus sit, in eum supplicium exerceri, qui vim facere tentaverit, et alterutri parti causam malorum præbuerit: et non* RELEGATIONE, *aut* DEPORTATIONE *plectatur, sed supplicium capitale excipiat.*

En pœnarum differentia inter Deportationem, et ultimum supplicium, et en quomodo luculenter insurgit nunc legis *Si quis necandi* conjectura altera: ut scilicet indistincte pœnam mortis subiret is, qui necandi Infantis piaculum aggressus, aggressave fuerit; et nulla penitus adhibita distinctione, an Infanticida, seu tanti sceleris patrator altioris, vel humilioris conditionis fuisset; quandoquidem in hominis cæde, sive occisione anteriores leges pœnam deportationis infligebat Decurionibus cum ademptione bonorum tantum, non vitæ.

Hoc revera exigebat flagitium, et crimen necandi Infantem; ac propterea rectissime Imperatores in illa Codicis lege non alia ex causa usi fuere vocabulo PIACULUM, nisi quod sit scelus, facinus, et non vulgare quoddam crimen, capitali propterea supplicio plectendum, minimeque deportationis, aut bonorum ademptionis pœna.

Et quis neget, quæso, atrocitatem criminis in Infantis crudelissima nece? Infans dicitur, quia nescit fari (ut ait Ulp. in l. 1. §. *sufficit ff. de administr. Tutor.*) Non ergo aliqua injuria permotus hoc horrendum facinus quis patrare dicendus esset, ut Infantem necet: perbelle Ovidius (62) cecinit:

Quid puer admisit, tam paucis editus horis?
Quo læsit facto, vix bene natus Avum?

Infans certe suis tenellis manibus contra quemcumque scelestissimum interfectorem nullam suæ innocentis vitæ custodiam adhibere valet, nec aliquo modo tanti facinoris patratorem repellere. Infans insuper innoxius, innocens, omnique destitutus auxilio, quo vitam tegat, et tueatur suam, barbaro aggressori succumbens, indigebat profecto legum sanctissimarum quodam veluti præsidio, ut altera majori pœna impius Infantis occisor plecteretur, quam in alios statuta erat, vel exilii, ut voluit Gothofredus, vel deportationis, ut innuunt modo allatæ leges ad rem nostram optime facientes. Et imo ad hoc necandi Infantis PIACULUM, flagitium, scelus, aliquantisper confluere Accursii glossam, quam reprobavit Guarasius, dici ab aliquo posset; dum Accursius ipse ait in verbo PIACULUM: *hoc est sanguine piandum, vel quod PIETATEM PROMOVET.*

Ceterum ad hanc pietatem excitandam, sive promovendam Guarasius ipse pluribus in locis expositionis suæ (licet ad Infantum sacrificia tendentis) multa sapienter, et eloquentiæ lepore adspersa verba fecit. Ecquis revera hanc pietatem non sentiet, non video, nisi forte quempiam barbara ac ferina natura indutum censeamus?

Hoc igitur scelus, Piaculum, æque merebatur sanctissimarum legum pœnam deportatione majorem, et pro miserrimorum Infantum præsidio legem ab anterioribus diversam, ut sic tanti facinoris patratores, ubi illud forte crimen ausi sint committere, indistincte, et nullo facto, sive adhibito personarum discrimine ultore gladio plecterentur.

Et hic aptissime congruit Benedicti Carpzovvii sententia in sua Praxi Rerum Criminalium (63) ubi ait, Nobiles quoque subjiciendos esse pœnæ Infanticidii, et nulla prorsus adhibita personarum distinctione, cum leges pœnam illam statuentes indistincte loquantur. Ac propterea (inquit *num.* 41.) *Nec Nobiles acerbitatem pœnæ Infanticidii effugere posse, delicto hoc ab ipsis perpetrato;* et demum (64) sic fatur: *Ratione personæ quoque aggravanda est pœna in occidentem Infantem. Quia enim homicida ab infante non offendi, neque Infans homicidium præcavere, minus vero huic resistere potest, utique homicidium ejusmodi atrocius est quovis alio simplici adeoque homicida talis graviori pœna affici debet.*

Nollem hic tamen, ut hac pietate permotus erga miserrimos Infantes quis cum Accursio, aliisque Auctoribus putet, ut alias dixi, eadem forte afficiendum pœna, qui conatum, sive consilium præsti-

(62) *Epist. Heroid.* 11. *vers.* 109.

(63) *Part.* 1. *quæst.* 9. *n.* 38.
(64) *Quæst.* 24. *n.* 33.

tisset tantum occidendi Infantem ; et qua in lege nostra, *si quis necandi* plectitur Infantis occisor ; satis enim aperte me probasse censeo in crimine de vi privata nunquam conatum puniri illa eadem pœna, qua tanti facinoris patrator, ad actum nimirum occisionis perducti, a legibus plecti jubetur ; et alias nulla esset differentia inter crimina de vi privata (de quibus loqueretur lex, *si quis necandi*, modo in ea concipi posset assertus conatus occidendi Infantem) et crimina de vi publica, de quibus verba facit l. *Is qui cum telo 7.* nullumque insuper discrimen pœnarum in utraque lege.

Ipsemet deinde Carpzovius (65) sic rectissime loquitur: *In omnibus, et quibusvis delictis* (supplerem *de vi privata*) *sive sint atrocissima, sive non, conatus, quantumvis ad actum proximum fuerit deventum, ordinaria cujusvis delicti pœna non debeat puniri.*

Et Carolus Antonius de Rosa in Defensione Reorum 5. sub *n.* 33. sic ad pœnarum discrimen rectissime hæc verba fundit: *Igitur quod convenit, est, ut pro modo culpæ inferatur pœna, minimeque convenit, ut tam pro consumato crimine, quam pro attentato, sicque pro gravi, et minus gravi, eodem quis feriatur supplicio; id quippe ex eo ratio non patitur, quod sensui non quadret.*

Nec revera sensui, et rectæ rationi quadraret (ut verbis utar laudati Auctoris) eadem pœna afficiendum conatum Infantis occidendi, qua plecti jubetur vel infantis occisor, vel voluntas, et consilium in atrocissimis criminibus de vi publica adversus seditiosos et conspiratores in Rempublicam, Patriam, Principem ipsum, Civiumque securitatem. Sed e diverticulo in viam.

Conjectura igitur hæc, et qualiscunque sit mea ab illa prima Gothofredi, de qua hic iterum recurrit sermo, in hoc tantum differt, quod ipse respiciens pœnam, et plerumque exilii anterioribus legibus inflictam partus Abactoribus, existimarit pœnam in l. *si quis necandi* a Valentiniano in eosdem auctam, ut æque esset pœna, quam contrahit hominis perfectæ ætatis occisor; ego existimem pœnam ultimi supplicii in illa lege a Valentiniano statutam complecti non modo partus Abactores, sed et ceteros quoque Necatores Infantum, et cujuscunque ætatis Infantes sint, et qualiscunque conditionis illius sceleris patrator.

Cujacii conjectura illam legem exaudit de quocunque Infante necato, quod vellem animadvertissent Gothofredus, Noodt, et Guarasius illius clarissimi viri sententiam impugnantes. Sive enim abactus in matris visceribus fœtus, sive dum recens natus, et sanguinolentus velandæ turpitudinis causa necatus, sive dum expositus fuit, sive immolatus; unum certe idemque legis, *si quis necandi* objectum, et finis est; scilicet Infantis nex, aut mors, et minime consilium, sive conatus Infantem occidendi: et hinc Gothofredi, et Noodtii lapsus (ut de Rævardi, et Guarasii conjectura altera taceam) qui non de quocunque Infante eam legem exaudiunt.

(65) *Part.* 1. *quæst.* 17. *n.* 11. *et* 13.

De illa vero prima Gothofredi conjectura quod dixi, hic testor, profiteorque, me non eo animo dixisse, ut altera Cujacii nostri pessum eat: summopere enim me probasse censeo Cujacii Conjecturam optimis, ac solidis aliarum legum argumentis fulciri. Id quod optassem, ut Gothofredus fecisset de sua, dum pœnam exilii ad ultimum usque supplicium auctam *in* l. *si quis necandi* autumat, argumento ducto a legibus partus abactionem vetantibus, non ab aliis melioris notæ legibus sub eodem Tit. *ad l. Corn. de Sic.* pœnam tantum deportationis Decurionibus, aliisque honestioris conditionis viris minitantibus.

Hanc nihilominus opinionem meam, Vindiciasque omnes (etsi quam maxime a Fori occupationibus distentas, ac interturbatas) libenter subjicio approbandas, vel rejiciendas non modo a Bernardo Tanusio nostro, aliisque sapientibus in re Legali Viris, ut in epistola ad Dispunctores memini dixisse, sed doctissimo quoque Sertorio Guarasio *Constantium* Academiæ Principi, et Cæsaris magnæ spei adolescentis ad majores legalis scientiæ progressus advolantis parenti amantissimo. Cæsarem tamen ipsum obsecro, obtestor, deprecorque, cum in ceteras Cujacii nostri sententias forte voluerit intendere felicis ingenii sui vires, nunc certe tenellas, id faciat ipso Cujacio consulto, legibusque prius, quarum Cujacius Eruditorum omnium consensu vindex, et custos est, bene, exacteque perpensis.

Eundem postremo Cæsarem moneo (quod saltem huic meæ concedat ætati, qua in exercitationibus forensibus perdiu impallui) ut inter ceteras egregiæ indolis suæ commendabiles dotes fulgeat animi quædam moderatio erga alios spectatæ, probatæque scientiæ legalis viros (66) quoniam maximopere in Juvenculis præcellens, et pulcherrima est virtutum, modestia; eandemque in adultis quoque viris optandam sapienter hortatur nos Tullius (67) inquiens: *Modestia virtus est, per quam pudor honestus claram, et stabilem comparat auctoritatem.*

(66) Videndi quæ Guarasius contra Cujacium scripsit *col.* 2071. *in fine* 2073. *et seq.* 2076 2081 *et* 2082. *B. D.*

(67) *Lib.* 2. *invent.*

TANTUM EST.

DOMINICI GENTILIS J. C.

Et in Regia Neapolitana Academia Juris Civilis Primarii Professoris.

VINDICIARUM SECUNDUM CUJACIUM ADVERSUS MERILLIUM

LIBRI TRES.

JOSEPHUS PASCHALIS

CYRILLUS

In Regia Neapolitana Academia Juris Civilis Ordinarius Professor.

ÆQUO AC SAPIENTI LECTORI

S.

Decimus quartus jam annus agitur, quum Cl. Vir DOMINICUS GENTILIS, *qui sibi laudi ducebat ex Cujacio sapere, pro Cujacio contra Merillium scribere aliquid cœpit, et, qui mos erat hominis, ut unam aut alteram chartulam compleverat, eas typographo dare literariis formis mandandas. Ita is ad caput nonum primi Vindiciarum libri venit. Sub id tempus Laurentius Ciccarellius Ottonianum Thesaurum juris Neapolim invehendum curavit. In tertiam ejus Thesauri partem conjecerat Everardus Otto rarissimum Osii Aurelii libellum, cui titulus*, Dispunctor ad Merillium, seu de Variantibus Cujacii interpretationibus in Libris Digestorum Dispunctiones LIII. *Continuo studiosi juris Osii librum in manus sumere, et meliora de Gentili sperantes ei instare, ut propositum urgeret suum: at vero Gentilis ab incœpto desistere, et videri alia omnia cogitare. Hinc rumor afflare, eum, quæ dederat edenda, ea omnia ex Osio descripsisse. At Gentilis tamen in animum induxerat rem a principio repetere, et Merillium non æquum Cujacii censorem, et Osium haud idoneum Cujacii vindicem per singula capita castigare: sed rei familiaris angustia felices ausus interturbavit. Nunc, quoniam eum acerba heu! mors abstulit, ego Januario Mutio auctor fui, ut imperfectum Cl. Viri opus evulgaret, quo turpis nota honestissimo ejus nomini adspersa elueretur. Tu Gentilem cum Osio confer, et bene vale.*

DOMINICI GENTILIS J. C.

VINDICIARUM

SECUNDUM CUJACIUM

ADVERSUS MERILLIUM

LIBER PRIMUS.

Quid sit jus, quod necessitas constituit in l. pen. D. de legibus, Senatusq. Cons.

CAPUT. I.

ERGO OMNE JUS, AUT CONSENSUS FECIT, AUT NECESSITAS CONSTITUIT, AUT FIRMAVIT CONSUETUDO. *Modest. in d. l. pen.*

CUJACIUS in *paratit. Digest. ad tit. de legibus.* Ergo omne jus, aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo; jus enim, quod expressus consensus populi, vel plebis fecit lex est: QUOD NECESSITAS CONSTITUIT, SENATUSCONSULTUM *l.* 2. §. *deinde quia difficile, sup. tit. prox.*

Idem Cujacius *lib.* XIV. *observ. cap.* XVI.

Breviter scripsisse videtur Modestinus hanc juris partitionem ex hoc Menandri loco: *τία γὰρ ἐστὶ δέσποτα δὶ ὧν ἅπαντα γίγνεται, ἢ κατὰ νόμους, ἢ ταῖς ἀναγκαῖς, ἢ γε τρίτον ἔθος τὶ*, idest, tria enim sunt potissimum, per quæ omnia fiunt, aut secundum leges, aut necessitatem, aut denique consuetudinem aliquam, non jus omne tantum, sed et omnia, aut leges efficere, aut necessitatem, aut consuetudinem.

MERILLIUS. *Jus, quod consensus fecit, est jus civile scriptum, puta leges, rogationes, plebiscita, quæ populi, aut plebis consensus fecit, l. de quibus* XXXII. *supr. hoc titul. jus, quod firmavit consuetudo, est jus civile non scriptum, quod fluxit ex interpretatione Prudentum ad LL.* XII. *tabul. et fuit non scriptum, l.* 11. §. 11. *et* §. *novissime, D. de orig. juris, et longa utendi consuetudine fuit comprobatum d. l.* XXXII. *sup. hoc tit. ut substitutio pupillaris moribus fuit introducta, l.* 11. *D. de vul. et pupill. substitutione, seu jure civili, l. ex facto* XLIII. *D. eod. Donationes inter virum, et uxorem moribus prohibitæ, l.* 1. *D. de donatio. inter vir. et uxor. seu jure civili, l.* IV. *D. de pactis dotalib. In legibus ferendis expressus fuit populi consensus, in moribus introducendis tacitus, seu illiteratus, ut Gellius lib.* XII. *cap.* XLIII. *et hoc quidem satis constat, quid sit jus, quod consensus fecit, aut quod firmavit consuetudo, at non satis constat quid sit, quod NECESSITAS constituit in d. l. penult. D. de legib.* Cujac. *in paratit. Digestor. ad tit. de legibus, ait: SCta esse jus, quod NECESSITAS constituit, cum populus universus in tanta hominum multitudine difficile convenire posset, et necessitas ipsa curam Reipublicæ ad Senatum deduxisset, d. l.* 11. §. *deinde quia difficile, D. de orig. jur. At lib* XIV. *observ. cap.* XVI. *Jus, quod NECESSITAS constituit, interpretatur, Jus gentium, quia usu exigente, et humanis necessitatibus, gentes quædam jura sibi constituerunt,* §. *jus autem, Institut. de jure naturali, gentium, et civili; puta commercia, venditiones, locationes, bella, captivitates.*

GENTILIS. Hoc caput ex eorum numero est, in quibus, quid sibi velit Merillius, non facile perspicias. Variantium enim duplex genus constituit sup. *cap. octavo ex Cujacio*, et expressas quidem, retractationes appellavit, *at per oblivionem, seu incogitantiam relictas, variationes potius, quam*

retractationes : at Cujacius in explicando Modestino, neque retractat, quod dixerat, neque per oblivionem variam sententiam reliquit, neque unquam jus, quod NECESSITAS constituit apud Modestinum in *d. l. penult.* exposuit pro jure gentium; quod adeo verum est, ut ex sola locorum collatione intelligi possit.

Duo Cujacii loca adfert Merillius: alterum ex *parat. D. ad titulum de legibus*; *alterum ex* XIV. *observ. cap.* XVI. Utroque loco eadem sententia proponitur: ibi quidem *Senatus- Cons. esse jus, quod NECESSITAS constituit, cum populus universus etc.* Hic vero latius idem exequitur, et cur ita sentiat, eleganter docet his verbis: *Sane articulus ille ergo a quo incipit dicta lex penult. significationem præbet, eam legem summam esse, et conclusionem totius tituli, sive repetitionem, et congregationem, non omnium partium juris, sed earum tantum, quæ in eo titulo tractatæ sunt, quæ tres sunt, Leges, SCta, et Consuetudo; nam titulus est de legib. et SCtis, et longa consuetudine: De decretis Principum est tit.* IV. *De author. prudent. tit.* II. De tribus illis partibus ille titulus tertius; *de quibus cum satis multa in illo tradita essent ex libris Prudentum, tandem res omnis a Modestino ita concluditur: ergo jus omne, aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo: nam jus, quod consensus fecit, lex est, quæ populi, aut plebis jussu sancita est; jus autem, quod NECESSITAS fecit, est SCtum, ut in l.* II. *§. deinde quia D. de orig. juris*.

Nihil est his locis a Merillio adductis, in quo animadvertas, aut expressam Cujacii retractationem, aut per incogitantiam variasse, nempe utrobique jus, quod NECESSITAS constituit, interpretatur esse Senatus-Consult. quæ omnium ferme DD. opinio est, Hotomanum si excipias *ad tit.* II. *lib.* I. *Instit.* et Bacovium *ad Treutlerum disput.* I. *Thes.* V. qui satis inciviliter in Pomponium, et Tribonianum invehuntur.

Sed neque tantum his locis id docuit Cujacius, sed et alibi, (sic sæpe solet) in *l.* II. *§. deinde quia, D. de orig. jur. ubi jus, quod NECESSITAS* constituit ad SCtum refert, nominatim adducta in testimonium *dicta lege penult. De legib.* et in *l. jus autem* VII. *De just. et jur.* ubi *d. l. pen.* late interpretatur. Uterque locus Merillio neglectus præcipitem illum egit, nam et quæ esset Cujacii sententia, facile intellexisset, et non tam cito hanc ex Cujacio variationem retulisset: *Breviter ergo sic se res habet: jus quod consensus fecit, est lex; jus, quod NECESSITAS CONSTITUIT EST SCtum; jus, quod firmavit consuetudo, est longa consuetudo: ergo dicta lex pen. summa est, at conclusio illius tituli, qui has tantum partes juris civilis tres complectitur, Leges, SCta, et longam consuetudinem*. Hæc Cujacius, additque fere iisdem verbis ea, quæ observaverat *d. lib.* XIV. *cap.* XVI.

Nunc quid Merillium deceperit ostendam. Scripserat Papinianus id *d. l* VII. *jus civile esse, quod ex legibus, Plebiscitis, Senatus-Consultis, Decretis Principum, authoritate Prudentum venit*; exponens id Cujacius, quærit, cur Modestinus tres tantum fecerit partes, Papinianus quinque? an quod plures sint partes juris civilis scripti, de quo Papinianus, et pauciores juris civilis universi, de quo Modestinus? quod sane ineptum est, cum hoc postremo contineatur jus non scriptum; an fortassis, quod triplici ea divisione partes omnes juris civilis contineri posse videantur, ita scilicet, ut præter legem, et plebiscita, et SC. Principum decreta, et responsa Prudentum, et jus etiam Prætorium intelligantur comprehensa? Et putat Cujacius, tam in *d. l.* VII. quam in *d. cap. observ.* posse Principum placita, et responsa Prudentum sub ea Modestini regula contineri, et jus Prætorium jure non scripto comprehendi; plura affert in *d. l.* VII. Illud præcipuum, nihil adduci posse, cur non ex necessitate pars juris quodammodo dicantur, cum necessario Princeps constitutus sit, qui rerum omnium sit Dominus, et interpretatio Prudentum necessario desiderata fuerit, quando etiam Justinianus in §. *jus autem, De jure nat. gent. et civ. humanis*, inquit, *necessitatibus exigentibus, gentes jura quædam sibi constituisse*, belli puta et pacis, quod ita accepit Merillius noster, ut Cujacium arbitratus sit, jus, quod necessitas constituit in *d. l. penult.* exposuisse pro jure gentium, et vult etiam, si Diis placet, Modestinum in ea hæresi constituere, ut ad jus gentium potius respexerit, quam ad SCta non tantum hoc *capite*, sed I. *observ. cap.* XXXVIII. (ubi quicquid sapit ex jecore Cujacii sapit) quod fieri nulla ratione potuit, dum in eo *tit. de Legibus, et Senatus-Consultis* agatur, nusquam de *jure gentium*: nec, si Merillium excipias, quisquam est in Interpretum familia, qui senserit aliter. Sed, inquit, Menandri verba obstant, ad quæ respexit Modest. τρία γὰρ etc. nempe, quod *Cujac.* dubitanter profert, multos scilicet persuasum habere, Modestinum respexisse ad ea Menandri verba, Merillius pro solida sententia accepit, et vult, Menandrum non potuisse de SCtis cogitare, propterea nec Modestinum. Nugæ ædepol et gerræ.

MERILLIUS. *Et ibi quidem Cujacius attigit utramque interpretationem, ut jus, quod NECESSITAS constituit, referri possit ad Senatus-Consultum, vel ad jus gentium*.

GENTILIS. Sponsione facta cavere posses, nun-

quam Cujacio id in mentem venisse, ut jus, quod necessitas constituit, in *d. l. penult.* interpretaretur jus gentium; sed tantum hoc tentat in eo capite, ut monuimus, an Modestini responso omnes partes juris civilis contineantur, non vero, an et JUS GENTIUM comprehendatur; ita enim docet *d. cap.* XVI. *Verum tentemus etiam ea divisione, ut jus omne, aut consensus faciat, aut necessitas constituat, aut firmet consuetudo, posse contineri omnes partes JURIS CIVILIS, etc.* quod sane cum tot locis expressum sit a Cujacio, mirum est, Merillium tam facile potuisse labi.

Hæc pro Cujacio satis. Quæ sua addit Merillius, juris imperitia laborare videntur. *Jus civile,* inquit, *non scriptum, quod fluxit ex interpretatione Prudentum ad LL.* XII. *tab. fuit non scriptum l.* 11. *§.* 11. *et §. novissime, D. de orig. jur. et longa consuetudine fuit comprobatum, l.* XXXII. *D. de leg.* 1. *ut substitutio pupillaris moribus fuit introducta l.* 11. *D. de vulgari, et pupill. seu Jure civili, l.* XLIII. *D. eod. Donationes inter virum, et uxorem moribus prohibitæ, l.* 1. *D. de don. inter vir. et uxor.*

Nescio cur vir doctus ita accipiat Pomponium, ut jus civile non scriptum consuetudine firmatum, de quo in *d. l. penult.* velit esse illud, quod fluxit ex interpretatione Prudentum ad *LL.* XII. *tab.* cum longe alia sit sententia Pomponii, de qua mox, quasi nesciverit, jus civile Romanum a Grecarum urbium legibus, et institutis ortum, *§. et non ineleganter. De jur. natur. gent. et civil.* ob eamque rationem in duas distributum esse partes, *l.* 11. *§.* IV. *De orig. jur.* in scriptum, et non scriptum. Nec a vero abludit, quod ait Tribon. in *d. §. et non ineleganter*, ab Atheniensium, et Lacedæmoniorum institutis originem ejus fluxisse. Idonei auctores sunt *Athaeneus l.* VI. *Polybius*, qui eam laudem Romanis attribuit, ut mores alienos, et assumerent, et æmularentur melius; καὶ μεταλαβεῖν ἔθη, καὶ ζηλῶσαι τὸ βέλτιον; præclare Cicero pro Flacco; *ab Atheniensibus humanitas, doctrina, religio, jura, leges, ortæ, atque in omnem terram distributæ putantur . . . . Lacedæmoniorum spectata, ac nobilitata virtus, non solum natura corroborata, verum etiam disciplina putatur, qui soli toto Orbe terrarum septingentos jam annos amplius unis moribus, et numquam mutatis legibus vivunt.* Plutarchus quoque in Solone et Lycurgo, cujus illa sunt, μιμησάμενοι κατὰ πάντα τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν διετήρησαν αὐτοὶ μᾶλλον ἢ ἐκεῖνοι, imitantes (Romani scilicet) per omnia politiam Lacedæmoniorum, observarunt melius, quam ipsi: plura apud Tullium *de leg. lib.* 1. Prudentissimi enim mortalium Quirites, durationi urbis futuræ gentium Dominæ consulentes, cum non omnia legibus comprehendere possent, præclarioribus gentium moribus, quos suos fecerunt, usi sunt. Dionysius, Diodorus Siculus, Livius, etc.

Non itaque jus civile non scriptum, et consuetudine firmatum de quo in *d. l. penult.* fluxit ex interpretatione Prudentum. Certe in libris juris exempla occurrunt de jure non scripto ante *LL.* XII. *tab.* cum nondum essent leges e Græcis allatæ. In *l.* 1. *D. de curat. furios.* consuetudo refertur ante eas leges: *lege,* inquit Ulpianus, XII. *tab. prodigo interdicitur bonorum suorum administratio, quod moribus quidem ab initio introductum est, ab initio* idest ante *leg.* XII. *tab.* Goveanus *ad l.* 11. *n.* 1. *de vulgar.*

Patria potestas moribus recepta dicitur in *l. patre. De his, qui sunt sui, vel alien. jur.* et tamen constat ante *LL.* XII. *tab.* jus patriæ potestatis apud Romanos viguisse, et ineleganter profecto a Merillio adducitur exemplum pupillaris substitutionis pro eo jure, quod fluxit ex interpretatione Prudentum ad XII. tab.; pupillaris enim substitutio ortum a patria majestate trahit, ex eaque proficiscitur *l.* 11. *D. de vulg., et pupill.* nam, sive testamenti, sive mortis tempus inspicias, sive, quod est verius, utrumque, ita patriæ potestati innititur, ut sine illa comprehendi non possit; *l. cohæredi §. cum filiæ D. cit. tit. l. nec ei permittitur §.* 1. *D. de adopt.* At jure patriæ potestatis usam fuisse Urbem sub Regum dominatu, palam est ex Livio *lib.* 1. Quippe Horatius tergeminus, ob sororis cædem in jus raptus, cum a rege Tullo, et Duumviris ad populum provocasset (lex enim erat horrendi carminis; *Duumviri perduellionem judicent: Si a Duumviris provocarit, provocatione certato: Si vincent, caput obnubito; infelici arbori reste suspendito: verberato, vel intra pomærium vel extra pomærium*) flens Pater, jure cæsam filiam proclamavit; *ni ita esset PATRIO JURE in filium se animadversurum fuisse.* Quo loci Francisci Polleti, viri tersi, et culti, lapsum vix est, ut non mirer, cum ait III. *de Foro Romano* V., novo quodam, et inusitato posteris exemplo, eam provocationem a Rege, et Duumviris ad populum factam, cum potestas Regia summa sit; diserte enim Livius adjunxit, Regis Tulli clementia id factum, ne auctor videretur ipse subvertendi judicii: nec tamen, nisi post longam deliberationem, ut ait Dionysius, ea cognitio ad populum relata est. Quamvis dissentire videatur Festus a Livio, nam exponens quid sit *Sororium tigillum*, Horatium, ait, parricidii fuisse condemnatum, et Aurelius Victor *de viris illustribus*, eandem referens historiam titulum criminis silentio involvit. Sane Livio pleniorem fidem adhibendam jure dixeris qui perduellem facit. Sed facile in amicitiam adduci possunt; quod Legibus Regiis parricidii nomine,

quodlibet homicidium comprenderetur, ut in LL. Numæ; *Sei queis sciens hominem liberum morti duit, parricida esto.*

Ea igitur est ratio, cur pupillaris substitutio moribus introducta dicatur in *d. t.* 11. *D. de vulg. et pupill.* quicquid vulgo perperam conentur. Quippe jus patrium, cujus fonte manat, et ipsum moribus receptum est *d. l.* VIII. Et minus caute Donellus *ad tit. Cod. de impub.*, *et aliis*, pupillarem refert *ad* XII. *tab.* ex quibus vulgaris duntaxat. His enim verbis, *uti rei sua legassit*, *ita jus esto l. verbis legis de V. S.*, et plenius apud Auctorem ad Herennium: *Paterfam. ubi super familiæ, pecuniæve suæ legassit, ita jus esto,* etsi latissima potestas tributa sit, intra tamen vulgarem consistit, nec egreditur porro, *leg. ut hæredibus*, *De legatis lib.* 11. Etenim uti quisque rei suæ legasset, statuissetque, jus esse XII. tabulis cautum est, at, ut quisque de re non sua, per pupillarem statuat, iisdem tabulis non continetur; quod vel in suo exhærede deprehenditur, cui pupillariter parens substituere potest, quamvis ab hæreditate submoto *l.* 1. §. 11., *et l. sed si plures* §. *ad substitutos*, *de vulgari*, *et pupillari*, *l. filius* XLI. *De acquirenda*, *vel omittenda hæreditate*. Hinc apud nostros, sermone oborto de pupillari, adjicitur, *moribus* fuisse introductam, nempe ad discrimen *vulgaris*, quæ Legibus Decemviralibus profecta est, quo sensu non male Goveanus substitutionem vulgarem appellat *legitimam* Ulpianum sequutus in *fragmentis*, et in *l.* 1. *De legitimis tutoribus*, ubi tutelam agnatorum, et quæ patronis defertur, *legitimam* dixit, et Harmenopulus *lib.* v. *tit.* XI. tutorem Attilianum vocat legitimum *καὶ λέγεται, ὁ παρὰ τοῦ δικαστοῦ διδόμενος ἐπίτροπος λεγέτιμος*, additque rationem *ὅπερ ἐστι παρὰ τοῦ νόμου δοθεὶς*. Recte, nam Prætor tutorem non facit, sed dat ex L. Attilia: tutor datur a lege, vel Senatu, vel a Principe nam tutoris datio, neque est imperii, neque jurisdictionis, sed ei soli competit, cui nominatim hoc dedit, vel lex, vel Senatus, vel Princeps, *l. Prætor* IV. *De tutoribus datis*, *l. muto*, §. *tutoris*, *De tutelis*. Observandum tamen, ne quis labatur, tutelam legitimam apud Harmenopulum non posse cedi in jure, sed illam tantum, quæ reipsa, et proxime a lege descendit. Locus est elegans Ulpiani in *fragmentis tit.* XI. ubi corrupte legitur *Cessicus*, legendum *cessitius*, ut sit tutor *cessitius,* tutela *cessitia*, etc.

Sed hic viris doctis dubitatum est, qui fiat, ut patriam potestatem *moribus* introductam dicat Ulpianus in *dicta l.* VIII., cum Papinianus *lege regia* concessam fuisse scribat *tit.* IV. libro singulari, de adulteriis, in collatione, sed *cum patri*, inquit, *lex regia dederit in filium vitæ*, *necisque potestatem*, *quod bonum fuit lege comprehendi*, *ut potestas etiam fieret filiam occidendi*.

Pithæus in notis ad *Collationem*, aliique politi interpretes dissidium componunt hunc in modum, ut quæ moribus Populi Romani servata, et custodita fuere in *leges regias* translata intelligamus, quod et Cujacius probavit in *dicta l.* 11., et verum esse ostendunt Dionysius, et Plutarchus. Certe, ante leges regias, *moribus* Urbs usa est, quos in judiciis observasse ipsum urbis Conditorem Romulum, testatur Dionysius, libro 11. exemplo Græcorum veterum, apud quos legis nomen incognitum fuisse, scribit Josephus *libro* 11. *adversus Appionem Alexandrinum*, additque *legis* nomen in Homero nusquam reperiri. Ergo legibus regiis mores comprehensi sunt, ne scilicet populus iis, quibus assuevit, abstineret statim; jus itaque patriæ potestatis recte ad *mores* Ulpianus retulit, recte ad *leges regias* Papinianus.

Displicuit hæc expositio Merillio, et novam prorsus attulit 11. *observationum* VIII., ubi opinatur *lege regia*, et XII. *tabulis*, patriam potestatem *patri* tantum fuisse concessam, non *avo*, et cæteris parentibus a patre, at *moribus* deinde receptam, et in patre, et in avo, cæterisque a patre, qui parentum appellatione continentur, *l.* IV. *De in jus vocando*: Movetur, quod interdum non censeantur pari jure pater, et avus, ut in L. Pompeja de parricidiis, et in L. Julia de adulteriis, *l.* 1. *D. ad legem Pompejam de parricidiis*, *l.* XX. *D. ad Juliam de adulteriis*, *etc.*

Sed vix est, ut possit admitti: obstat temporis ordo, et juris ratio, primum enim *moribus* recepta, deinde *legibus regiis* repetita est, quod adeo verum est, ut nullis rationibus obscurari queat; et frustra putat patrem et avum non censeri eodem jure, sive in L. Pompeja de parricidiis, sive in L. Julia de adulteriis, nam propria utrobique ratio est a Merillio nimis aliena; ait itaque J. C. in *d. l.* 1., quasdam personas subjici pœnæ legis Pompejæ de parricidiis, in quibus avum numerat, patrem non numerat. Merillius, non observato discrimine inter *avum paternum*, et *maternum*, ita accepit hunc locum, ut avum separarit a patre, quasi pater interficiens filium non subjiciatur legi Pompejæ de parricidiis, at subjiciatur avus, si nepotem occiderit, quæ sententia, quam vulgus Doctorum tuetur, a juris principiis abhorret omnino: nimirum Martianus in *dicta l.* 1. de avo *materno* sermonem orditur, qui cum jus potestatis non habeat, pœnæ legis Pompejæ de parricidiis subditur, quod Bachovius ad Treutlerum observavit acute *disputatione* XXXII. *thesi* VII. Ipsa etiam mater filium interficiens, eadem pœna tenetur, eandem ob rationem, *dicta l.* 1. Non igitur diverso jure censentur pater, et avus pa-

ternus, imo eodem prorsus. Ecce, pater legi Pompejæ de parricidiis non subjicitur, quomodo enim subdi potest, qui in filium jus vitæ, et necis habet? nec igitur avus paternus subjici potest, cui par jus, *d. l.* 1. *l. juxta, de verborum significatione, l. appellatione, eodem titulo.* Nec quis regerat, nusquam patres jure vitæ, et necis usos in liberos, et ad terrorem magis, quam ad veritatem fuisse concessum, ut scripsit Arrianus in *Epicteto*. Scilicet plena exemplorum rei Romanæ monumenta sunt; Manlius Torquatus, Decium Syllanum filium suum repetundarum delatum, morti addixit; Spurius Cassius filium Tribunatu functum, Regni ambiti reum, verberibus ad mortem cædi jussit; et patrem, qui filium in silvas abductum interemit, Divus Adrianus relegavit, quia jure latronis, non jure patris interfecisse videretur; *l. Divus, D. ad l. Pompejam de parricidiis*, opponit jus patris juri latronis, de quo alibi commodiore loco sermo instituetur. Non negarim tamen valde fuisse successu temporum hoc jus coangustatum, ut illius umbræ, et simulacra quædam relicta sint.

Et hæc ipsa probant satis, cur patris mentio omissa sit in *dicta l.* 1., neque enim pœna legis Pompejæ de parricidiis adfici potest, cum ea lege non comprehendatur, uti et avus *paternus*, qui potestate gaudet. At non idem in avo *materno*, non idem in *matre*, cui jus illud denegatum est *dicta l.* 1. Pœna illa legis Pompejæ de parricidiis est eadem, ac pœna legis Corneliæ de sicariis, et ægre Tribonianum excuses, qui pœnam illam atrocem parricidii de culleo, etc. legi Pompejæ adsignat, in §. *item lex, Inst. titulo ultimo*, cum longe ante Pompejum ejus vestigia deprehendantur, apud Valerium, aliosque, et more majorum fuisse institutam Modestinus tradit, *l. pœna, Ad legem Pompejam de parricidiis;* laboravit eo vitio, quod Greci μνημονικὸν ἁμάρτημα vocant, quo etiam vitio laborasse videtur Ulpianus in *l.* III. §. *si liber. De condictione causa dati*, in specie illa nobili Paridis pantomimi, quem egisse refert adversus Domitiam, *filiam* Neronis: filiam appellavit, quam Tacitus XIII. *annalium* Neronis *amitam* dixit: *nec multo post ereptus amitæ libertus Paris*.

Sequitur *lex* XX. *Ad legem Juliam de adulteriis*, a qua auxilium petit Merillius, ut ostendat jus potestatis *patri* interdum concedi, *non avo*: Lex est nobilis, cujus sententiam non videtur assequutus, quæ patrem, et avum ita conjungit in jure potestatis, ut in utroque esse neget potius, quam alterum ab altero sejungat. Quærit in ea lege Papinianus, an pater possit occidere adulterum cum filia, quam habet in potestate, et respondit posse scilicet τῷ ἔργῳ deprehensum, ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ τῆς μοιχείας Harmenopulus *cap.* 11. *lib.* VI., sed ita, si filiam habeat in potestate, nec ipse sit in potestate, puta emancipatus, vel alio modo solutus: nec immerito, inquit Ulpianus in *l.* XXI., nam non videtur habere in potestate, qui non est suæ potestatis. Quid si pater adulteræ sit adhuc filiusfamilias? idest sub avo, an saltem *avo* jus occidendi competat? et cum Patri non permittatur, nec *avo* esse permittendum Papinianus innuit *dicta l.* XX. *dicta l.* XXI., idque ut filiæ consuleretur, pietas enim paterni nominis consilium pro liberis facile capit; quæ ratio in avo non est tam efficax. Hinc marito adulteram uxorem interficere interdicitur; cujus justus alioquin dolor, et calor, et impetus refrænandus fuit, ut ait *lex nec in ea* §. IV. *D. eodem*. Extra tamen jus patriæ potestatis sejungitur interdum *avus* a patre *l.* III. §. 1. *De administratione tutorum l.* VII. §. 11. *De rebus eorum, qui sub tutela sunt, etc.*

Sed videamus, quid sit jus illud, quod fluxit ex interpretatione Prudentum *ad* XII. *tabulas*, de quo Pomponius in *dicta l.* 11., et quantum distet a jure non scripto, de quo Modestinus in *dicta l. ergo omne jus;* locus ad lapsum lubricus, qui diligentiam Merillii, aliorumve effugit. Est igitur animadvertendum, interpretationem Prudentum ad XII. tabulas, ex earum obscuritate esse profectam, quæ certe magna in illis fuit, ut testatur Gellius XX. *noct.* 1., *et* XVI. *cap.* X., et nominatim Cicero de Sexto Ælio, et L. Acilio scripsit 11. *de legibus*, eos non intellexisse, quid *lessum* XII. tabulæ appellarent. Cum enim valde concisæ, præscriptisque verbis conceptæ essent, nec, quæ earum sententia, quæve mens foret, facile appareret, subsistebant Judices in decernendo, donec Jurisconsulti interpretatione adhibita ambiguitatem tollerent, et ad similes species, vel protenderent ulterius, vel coangustarent responsis; quorum authoritas in judiciis præcipua fuit, unde *disputatio fori* in *dicta l.* 11. §. *his legibus*, qui locus quamvis diverse legatur, semper tamen hanc exprimit sententiam, *fori disputationem* necessariam fuisse authoritate Predentum. Recte ita; nam incertæ, et sine nomine interpretationes non recipiebantur, *d. l.* 11. §. VI. Igitur, ubi dubitatio exoriebatur, Prudentes adhibebantur, qui legum verbis, momentisque rationum perpensis, diuque inter se collatis, quid statuendum in judicando esset, proferebant. Et videor aptum exemplum afferre ex Tryphonino in *l. cum in fundo*, §. *si fundus communis*. *De jure dotium,* quæ desumpta est ex libro XX. *disputationum,* ubi ait se in auditorio *disputasse*; et pariter ex *l. cum quidem*, *De liberis, et posthumis,* ubi Paulus quoque, Scævolam *disputasse* refert; nempe, cum disputatio obtineret, custodiebatur in foro, si quando eædem species emergerent; nec dubitandum, quin hi Jurisconsulti ad exemplum Veterum, *disputationes,* vel instituerint, vel

collegerint, ut constat ex libris *disputationum* Ulpiani, et Tryphonini, et de Modestini testatur Charosius in *l. fin.* §. *mixta munera*. *De muneribus*, *et honoribus*, eum *disputando* bene multa decrevisse. Hic est Arcadius, Charisius, quem Cujacius Christianum fuisse scribit VII. *observationum* 11, fuitque Magister libellorum sub Philippis Imperatoribus.

Has tamen interpretationes tunc obtinuisse, et in foro servatas censendum est, cum nec juri scripto adversarentur, nec ei consuetudini, quæ in Urbe servaretur, ut testis locuples est Cicero *lib.* 1. *De Oratore*, et Paulus in *l. si de interpretatione*, *De legibus*, additque Callistratus in lege proxima, omnes legum ambiguitates pelli, vel consuetudine, vel rebus perpetuo similiter judicatis, ex constitutione Severi, ut etiam colligitur ex *l. nemo*, *Cod. de sententiis, et interlocutionibus*. *Disputationem fori*, innuit, cum rerum perpetuo similiter judicatarum meminit, unde palam est, hujusmodi interpretationes, juris civilis nomine, quod scriptum, et expressum erat, non potuisse comprehendi, cum Prudentes vim legis condendæ nunquam habuerint, saltem ante Cæsares, dumtaxat enim, ut diximus, in foro receptæ erant, ubi post magnas varietates obtinuisset, ex *l. ultima D. Pro legato*, l. cum ex uno De obligationibus, et actionibus, *post magnas varietates obtinuit*. l. 1. §. Veteres, de acquirenda possessione *Veteres putaverunt* l. XII. D. qui satisdare cogantur *inter omnes convenit* l. XXXI. De vulgari, et pupillari substitutione *placuit Prudentibus*.

E diverso interpretationes Decemvirorum pro lege custoditæ fuerunt, *dicta l.* 11. §. IV. Cur ita? nempe quia Decemviris ea Potestas concessa fuit, unde eorum interpretationes novissimis tabulis comprehensæ sunt, *d.* §. IV., at reliquorum Prudentum disputationes, ad exemplum observatæ receptæque, proprium jus Romanorum dici cœperunt, idest, ut ego sentio, non aliundè a Populo Romano desumptum, non ab exterarum Urbium, vel legibus, vel institutis depromptum. Nomine etiam vacasse Pomponius addidit, sine scripto quoque venisse, scilicet tacite tantum in forensibus negotiis, fuisse custoditum. Πολιτικὴ νομοθεσία, Theophilo dicitur, in *tit. De acquisitione per adrogationem*, et jus civile, communi nomine, in *dicta l.* 11. quasi jus civile in artem redactum, et ad trituram forensem accommodatum Interpretum peritia. *Commenticium* jus adpellat Paulus in *l. si pœna*. *De pœnis*, idest ab ipsis Jurisconsultis inventum: *per manus traditum*, Papinianus in *l. quod per manus, de jure codicillorum*: acutas ineptias Jurisconsultorum, vocat Seneca, *lib.* VI. *de beneficiis cap.* V. Et a legibus separat Cicero, *in oratione pro Cæcinna*, locutionum juris plena.

Sed illud dubitationem omnem amovere videtur, quod Paulus V. *sentent.* IV a jure non scripto, Prudentum authoritatem distinguit. Jus enim omne dividit in leges, et mores, idest in scriptum, et non scriptum, et mixtum ex utrisque. Æqua interpretatio facit, ut jus mixtum referamus ad Jurisconsultorum *disputationes*, quæ ex legibus profectæ, consensu adprobatæ sunt, ut exempla, quæ Paulus subjicit, ostendunt. Ex his conficitur, longe aliud esse jus, quod consuetudo firmavit, et jus compositum a Prudentibus, quod inter partes juris civilis scripti recenset Papinianus in *d. l.* VII., et Justinianus 1. *Institutionum* 11. Et hoc est jus, quod fluxit ex interpretatione Prudentum ad leges XII. *tabularum*, quod quantum distat a jure non scripto, scilicet consuetudine, quam Populus Romanus retinebat? et de qua Modestinus in *d. l. ergo omne jus?* quicquid se involvant in ea disquisitione Doctores, præcipue Hotomanus, et Corasius in *d. l.* 11. oscitanter sane. Unus Rævardus commentario ad *Legem Scriboniam* rem tangit, sed varius, et fluctuans nihil certi concludit.

Alterum exemplum, quod a Merillio adfertur, de prohibita donatione inter virum, et uxorem, ex interpretatione Jurisconsultorum ad XII. *tabulas*, iisdem rationibus collabitur. Nam, non Prudentum authoritate, sed moribus extrariis a Populo receptis, interdictæ fuerunt. Docet id Jurisconsultus in *l.* 1. *De Donationibus inter virum, et uxorem*, ubi moribus receptum esse, tradit, ne conjugum inter se donationes valerent, *moribus*, iniquit, *receptum*. *Mos receptus* est, quem sponte Civitas alienum adscivit. Festus in *ea voce*; adscitus sane e Græcis, nam Soloni eam prohibitionem adsignat Plutarchus, *in Romulo*.

MERILLIUS. *Magis tamen probarem, referendum esse ad jus gentium.*

GENTILIS. Opinionem suam pro Cujaciana exhibet, immemor instituti sui, quo profitetur, se exploratorio judicio, potiorem ex variantibus elegisse, ut *utramlibet sumpserit*, semper Cujacium Lector sit habiturus Authorem. At nos supra demonstravimus, nunquam Cujacium eo in errore fuisse, ut in *d. l. penultima*, *de jure gentium* agi existimarit; cum ea lex exscripta sit ex libris regularum Modestini, quibus jus civile complexus est, et præterea refertur sub titulo de legibus, Senatusque Consultis, et longa consuetudine. Sane tam in *dicto libro* XIV. *observat.* XVI. quam in *dicta l.* VII; postquam jus, quod *necessitas* constituit, retulit ad Scta, quam interpretationem *verissimam* esse ait, *et comproba-*

tam justissima ratione, nititur ostendere, an omnes juris civilis partes, ea divisione tripartita comprehendi possint, qua de re plura satis.

An Præsides, qui jus gladii habuerunt, alias coërcitiones habuerint, vel non.

CAPUT II.

ULPIANUS in L. VI. §. *qui universas. D. de offic. Præsid.*

Qui universas Provincias regunt, jus gladii habent; et in metallum dandi potestas eis permissa est.

CUJACIUS in *Paratit. Digestor. ad tit. de offic. Præfect. Prætor.*

Præter hunc, vel Vicarium ejus, nullus Magistratus habet plenissimum imperium merum. Alii partes tantum aliquas habent, ut Consul jus gladii, sed non jus relegandi: ac similiter Præses jus gladii, et jus damnandi in metallum, non jus deportandi, vel confiscandi. Eandemque sententiam tuetur Cujacius in exposit. tit. *de injust. rupt. et irrit. fact. test.*

Sed aliter scripsit *lib.* XXI. *observat. cap.* XXX. *Per eminentiam, gladii potestas, summa pars meri imperii: nam et omnem aliam facinorum graviorem coërcitionem, veluti* damnationem in metallum, deportationem, publicationem bonorum; et judicii publici executionem lege delatam, *imperium merum complectitur. L. solet, D. de offic. Procons. et Legat. L.* 1. *D. de offic. ejus, cui mandata est jurisdict. L. aliud*, in fine, *D. de verbor. significat.*

MERILLIUS. *Ex eo, quod Ulpianus in hac L.* 6. *ait, Præsides, qui universas Provincias regunt, jus gladii habere, eisque potestatem in metallum dandi permissam esse; plerique inferunt, Præsides Provinciarum non habuisse alias coërcitiones, puta, jus deportandi: aut etiam leviores, puta, jus confiscandi. Et in ea sententia fuit* Cujacius *in paratit. Digest. ad tit. de offic. Præfect. Præt. et in exposit. Tit. de injust. rupt. ad L.* VI. *in* §. *ejus, qui deportatur. Quæ quidem his rationibus juvari potuit; quod ea, quæ sunt imperii meri, specialiter concedantur, L.* I. *D. de offic. ejus, cui mandata est jurisdict. L. solent.* VI. *D. de offic. Procons. et Legat. L.* I. §. II. *D. de legat.* III. *L. aliud* CXXXI. *in fin. D. de verbor. signific. Concesso igitur jure gladii, jus aliter animadvertendi specialiter concedi debuit. Tum quia Præsides, licet jus gladii habuerint, non potuerunt concedere liberam mortis facultatem, nec abuerunt jus veneno necandi. L. aut damnum* VIII. §. I. *D. de pœnis, nec jus deportandi, L. inter pœnas* VI. *D. de interd. et relegat. nec jus confiscandi, L. unica C. Ne sine jussu Princip. cert. judicib. liceat confiscare. Verius tamen videtur, eos omnes, qui jus gladii habuerunt, alias etiam coercitiones, seu graviores, seu leviores habuisse: nam gladius fuit symbolum hujusce summæ potestatis: quem propterea Imp. in Urbe gestabant, ut de Vitellio Tacitus lib.* III. *histor. et Præfectus Prætorio, Philostratus lib.* IV. *de vita Apollonii, isque solus, ut observat Herodianus lib.* III. *scilicet ad differentiam præfecti Urbi, cui licet Jus gladii non quidem ab initio; sed postea cencessum fuerit; tamen gladium in Urbe non gestabat. Præsides in Provinciis, seu Legati Cæsaris gladium in Provinciis etiam gestabant, symbolum suæ potestatis, D. Paulus ad Roman. cap.* XIII. *Jure autem gladii concesso vel Præfectis Prætorio, vel Præfecto Urbi, vel Proconsuli, vel Legato Proconsulis, vel Legatis Cæsaris, vel aliis Provinciarum Rectoribus, omnimodam coercitionem habuisse videntur. Et hanc sententiam tandem probavit* Cujacius *lib.* XXI. *observat. cap.* XXX. *ubi ait, gladii potestatem, summam esse partem imperii meri; et complecti omnem aliam facinorum graviorem coercitionem; veluti dationem in metallum, deportationem, publicationem bonorum, et Judicii publici exercitionem lege delatam.*

GENTILIS. Monui supra, me de Merillio non aliter judicare, quam de præstanti sapientia viro, et de studiis nostris perbene merito, ne quis de illo me unquam loqui tam contemtim existimet, ut Cujacii sententiam hoc illi capite ignoratam adfirmem. Apagesis ἐνσγρίαν hanc, ejusque nominis dignitati hæc venia concedatur, flexo interea parumper sermone, dicis causa locutum dixerim, et potius finxisse nescire se, quam nescisse, ut de Alciato Cujacius noster ad tit. *Cod. de bonis maternis.* Sed quando ita se res habet, a primordio repetenda est.

Vetus est quæstio, an jus gladii omnimodam coercitionem comprehendat, ita scilicet, ut concesso jure gladii omnium pœnarum concessa potestas intelligatur? et exinde, an Præsides, quibus nominatim deferebatur, potuerint, cæteris coercitionibus in facinorosos animadvertere, veluti deportatione in Insulam, et publicatione bonorum. Nonnulli omnem animadversionem jure gladii comprehendi docent, sed excipiunt in Præsidibus deportationem. Horum agmen ducit Duarenus ad *l. imperium, De jurisdictione*, et ad tit. *De officio Præsidis.* Quidam indistincte jus gladii pro quacunque gravi coercitione accipiunt, et Præsides in Insulam deportare posse, et bona proscribere reorum. Hujus sententia est Merillius *hoc cap.* Plerique vero tuentur, omnium pœna-

rum genera jure gladii non contineri, et Præsidibus deportationem, et publicationem adimunt. Ita Cujacius, non locis tantum, quos Merillius adducit, sed alibi; in paratitlis *Cod. De sententiam passis. Nec enim Præses deportare potest*, et late in *l.* I. *De jurisdictione* in prima expositione; *Verum ad rem, Præsidibus, qui habent jus gladii, jus deportandi non est, l. inter pænas* §. 1. *D. De interdictis, et relegatis; ratio, quia datum non est, eis etiam non est jus confiscandi, l.* 1. *Cod. Ne sine jussu Principis*, et latius in *l.* 1. *De officio ejus, in quæst. Papin. libro* 1. *Item Præses non habet jus deportandi, quia non est datum ei, nec confiscandi bona reorum*, et latissime ad *tit. Cod. Ne sine jussu Principis. At lex Augusti dedit Præsidibus Provinciarum jus gladii, et jus dandi in metallum dedit, et jus relegandi, l. relegatorum* §. I. *De interdictis, et relegatis, et ad id nonnihil facit lex secunda tit. super. at jus deportandi, vel confiscandi non dedit.* Et ne sim longior, eadem habet in *l.* I. II. *et* III. *De jurisdictione* in II. expositione, et in *Novel. De Mandatis Principum*, et in *l. aliud fraus, de V. S* et in hanc sententiam nominatim in testimonium adducitur, non solum vulgo, sed etiam a Scipione Gentili III. *De jurisditciione* XXIV., qui in Cujacii libris non hospes quidem, omnem rimam quærens, si quid reprehendat, utpote Donelli auditor, variasse eum in hac quæstione, profecto adnotare non omisisset.

Est itaque Cujacii opinio, Præsides deportare in insulam, et bona publicare non posse, quippe gladii potestas omnem facinorum coercitionem non habet, quæ ad merum imperium pertinet, non per partes, sed totum; jus enim gladii pars est, et quidem summa meri imperii, at non totum imperium merum, quale habet Præfectus Prætorio, ejusque Vicarius.

Ab hac sententia tot locis expressa, recessisse Cujacium Merillius existimat, ex hoc observat. XXX. cap. lib. XXI. §. *Per eminentiam gladii potestas, summa pars meri imperii, nam et omnem aliam facinorum graviorem coercitionem, veluti damnationem in metallum, deportationem, publicationem bonorum, et judicii publici executionem lege delatam imperium merum complectitur.* Mirere hic virum, culto scribendi genere sat nobilem, ejus loci sententiam non fuisse assecutum; quæ plane (quoniam in has angustias deducimur) illa est gladii potestatem summam esse partem imperii meri, velut illam, quæ jus mortis irrogandæ habet; cæterum imperium merum complectitur omnem aliam facinorum coercitionem graviorem, veluti damnationem in metallum, deportationem, publicationem bonorum, et judicii publici executionem lege delatam. Quid nos ludis Emunde Merilli? jus gladii, major pars est meri imperii, et ideo non omnia continet, quæ imperio mero comprehenduntur; habet sane jus vitæ adimendæ, at non habet reliquas criminum coercitiones; illas infliget, qui plenum habet imperium merum, et ea propter Præsides, qui jus gladii, majoremque partem imperii meri exercent, nec totum habent imperium merum, deportare, vel bona proscribere non possunt, cum hæc animadversionum genera imperii meri, sint non partis imperii meri. Separat itaque Cujacius *d. cap.* XXX. jus gladii ab imperio mero, tanquam partem a toto; *Hæc vero* (eodem capite scribit) *est major animadversio, et a majore parte imperii meri confecta definitio est; major pars est jus gladii, et cæt.* Nihil est clarius.

Quid? quod idipsum tradit non uno loco; ut in *l.* III. *De jurisdictione* in secunda expositione: *Per eminentiam autem potestas dicitur pro gladii potestate, summa parte meri imperii, nam præter gladii potestatem, merum imperium complectitur omnem aliam facinorum graviorem exercitionem, veluti damnationem, vel in opus publicum, deportationem in Insulam, et relegationem, et publicationem omnium bonorum, et generaliter omnem judicii publici exercitionem*; et in *l.* 1. *De jurisdictione* in prima expositione, *merum imperium definitur gladii potestas simpliciter, quoniam hæc est summa pars meri imperii, nempe capitis animadversio, vitæ ademptio, sed continet etiam merum imperium, jus damnandi in metallum, jus deportandi, relegandi, atrociter verberandi, jus confiscandi.* Viden, ut congruant simul ista cum *d. cap.* XXX. *observat.*? Sed et eadem in notis *π. De officio Præfect. Prætorio; meri imperii pars præcipua est jus gladii, idest, jus vitæ noxiis adimendæ l. illicitas* §. *qui universus, de officio Præsidis*, et paulo post, *jus relegandi, deportandi, confiscandi, damnandi in metallum, continentur mero imperio, nec possunt irrogari nisi ab eo, cui Lege datum est.* Rectissime, nam jus damnandi in metallum speciali Augusti constitutione Præsidibus concessum fuit *d. l.* VI. §. *qui universas*; Dio *lib.* LIII. Hæc ipsa docet in *d. l.* 1. *De officio ejus* et alibi, ut vel cervicosissimo hominum satis esse possint.

Per eminentiam itaque gladii potestas summa pars meri imperii, ad animadvertendum facinorosos homines, *d. l.* III. Animadvertendi verbum, quo utitur Ulpianus, in summo supplicio usurpatum passim. Marcianus in *l. perspiciendum* §. *ult. De pœnis.* animadversionem recenset inter pœnas capitis Mater, in *l. quod ad statum, eodem titulo*, eos, in quos animadverti jubetur, similes facit iis, qui ad bestias objiciuntur: Augustinus sæpe in *epistolis ad Dona-*

tum Proconsulem, *et* mille exemplorum hujusmodi. *Per eminentiam*, κατ' ἐξοχὴν. Ulpianus *in fragmentis*. *Legitimi tutores sunt, qui ex lege aliqua descendunt*: per eminentiam *autem legitimi dicuntur, qui ex Lege* XII. *tab. introducuntur, seu propalam, quales sunt agnati, seu per consequentias, quales sunt patroni*. Dicitur et *jus securis*, ut eleganter Servius ad illud Virgilii.

Sævumque securi
Adspice Torquatum:

an et *jus fori*? Sic putat Scipio Gentilis III. *De jurisdictione* II. ex Prudentio

Et sub jure fori non noxia colla secare

Nollem ita putasse; quid enim? *forum* pro *gladio*, nimis insolens locutio est. Jus fori apud Prudentium est jus, quod indicto foro exercetur, redditurque, ut apud Latinum Homerum

Indicitque forum, et Patribus dat jura vocatis,

Livius *lib*. XXXI. *Prætor Romanus conventus agit, eo imperio evocati conveniunt, excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident, virgæ tergo, secures cervicibus imminent*.

Cur autem Præsidibus jus vitæ adimendæ concessum sit, non item deportandi, publicandive bona reorum; ea potissimum ratio videtur, quod quæ meri imperii sunt, ab iis dumtaxat irrogantur, quibus expressim, et nominatim delata sunt, ut probat Papinianus in *leg*. 1. *De officio ejus*. Neque enim insunt jure Magistratus, quæ speciali lege mandantur, quod quidem Cujacii verbis proponere placet, ad *tit. Cod. Ne sine jussu Principis. Ergo vera ratio, propter quam non est Præsidi Provinciæ jus deportandi in insulam, vel confiscandi omnia bona, est, quia in iis, quæ pertinent ad coercitionem delictorum, quæve sunt meri imperii, quod Lege dicitur dari* l. 1. De officio ejus, *tantum habet Magistratus, quæ ei Lex specialiter dedit, nec si dederit majora, ideo habet minora, quæ non dedit. Nec hæ argumentationes sunt in hac quæstione receptæ, ut cui licet majus, etiam minus liceat, quia hoc totum est Legis, quæ circumscripsit Præsidis potestatem*. Hæc ille perquam eleganter.

Ex his constat, ni fallor, et Cujacium non variasse locis a Merillio relatis, et nimis a vero aberrasse Merillium, dum hanc variationem colligebat. Quod documento erit omnibus, ne, si quid offendant in summis viris, quod non satis clarum videatur, reprehendant statim, et damnent: verba, rationes, sententia serio prius perpendenda sunt, ut refrigerato animi ardore recte pronunciari possit. Verum ad rem; opinio itaque Merillii, non Cujacii est, Præsidibus, jure gladii concesso, cæteras omnes coercitiones concessas videri, deportationem, publicationem bonorum, et cæt. non tantum *hoc capite, sed et observatione* XXIX. *libri* IV. cujus armarium (remoto parumper e conspectu Cujacio) instituti operis ratio postulat, ut excutiamus.

MERILLIUS. *Nec desunt huic sententiæ tuendæ rationes, quia cum Populus libera Republica, Imperatores, aut Proconsules cum exercitu mitteret, eis dabat summum imperium, atque omnimodam coercitionem*. Sallustius in conjurat. Catil. *ea potestas per Senatum me maxima permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis cives, atque socios: domi militiæque summum imperium, atque judicium summum habere*.

GENTILIS. Non una responsio esse poterit: illa omnino solida, ægre trahi tempora liberæ Reipublicæ, quibus Sallustius scripsit, ad Cæsares, quorum Legati iidem, qui Præsides *l. Legatus de officio Præsidis*, ab Augusto primum, in quem imperium devenit, missi in Provincias, ut Dio scribit, *d. lib*. LIII. Nec minor illa, maximam potestatem apud Sallustium, male cum jure gladii comparari, quod licet potestas appelletur ab J. C. in *d. l*. III. non tamen est maxima; Ulpianus enim per paradigma ibi definit, imperium merum est habere gladii potestatem, deest *velut*, vel quid tale: in hunc modum, imperium merum est, *velut* habere gladii potestatem, quod vidit, et in *Foro Romano* Polletus tradidit, *lib*. III. *cap*. I. nempe ut ostenderet, gladii potestatem minus quiddam esse imperio mero, quod maximam potestatem Sallustius appellat.

MERILLIUS. *Ideo Præsides iis pœnis, quemque afficere possunt, quæ aut vitam adimant, aut servitutem injungant, aut Civitatem auferant, aut exilium, aut coercitionem corporis contineant*, *l*. VI. §. *ult. D. de pœnis, idque deprehenditur ex variis pœnis, quibus Præsides Provinciarum Christianos affecerunt: quorsum enim tam varias pœnas inflixissent, nisi quia jure gladii concesso omnimodam coercitionem habuerunt?*

GENTILIS. Respondent nonnulli, in *d. l*. VI. §. *ult*. recenseri quidem inter pœnas, quas Præsides infligere possunt, ademptionem vitæ, servitutem, et cæt. sed generaliter Præsidis nomine accepto, *l*. 1. *De officio Præsidis*; deinceps vero tradi, quæ ad Proconsules, ad Legatos Cæsaris, cæterosque Provinciarum Rectores pertineat, *l*. VIII. *De pœnis*, idque deprehendi, quod *dicta lex* VI. excerpta sit ex libris Ulpiani, quibus egit de officio Proconsulis, enumeratis pœnis, quarum jus penes eos esse possit, qui Provincias regunt. Sed rectius, et promptius responderi potest, pœnarum genera in *d. l*. VI. recensita, pertinere ad imperium Præsidis, sed iis mo-

dis, qui in eadem lege enumerantur. Ecce, servitus injungi potest a Præside, sed ita, si in metallum damnet, vel in opus metalli in perpetuum, quod eis speciali Augusti constitutione delatum est *d. l.* VI. *§. qui universas, de officio Præsidis: d. l.* VIII. *§. est pœna, de pœnis*. Ita quoque Civitas auferri potest, *sed exilio, non deportatione, d. l.* VI. *§. ult. Aut exilium*, inquit, J. C. aut *coercitionem*. Et magna est Merillii audacia *d. observ.* XXIX. exponentis exilium proprie pro deportatione, cum Marcianus tres faciat exilii species in *l.* V. *De interdictis et relegat.* et Ulpianus agens de ademptione Civitatis, jus deportandi negat Præsidibus, *deportandi autem in Insulam jus Præsidibus Provinciæ non est datum*, inquit, in *l.* VI. *De interd. et relegat.* Exemplum vero de variis pœnis, quibus Christiani olim adfecti sunt, alio ducit. Specialiter enim ea potestas Rectoribus Provinciarum concessa fuit, quo Servatoris nostri Relligio deprimeretur, quæ cum corporis voluptates profliget, in ejus cultores odio quodam humani generis sævitum est. Plenissima itaque potestas rescriptis Principum Præsidibus concessa animadvertendi in Christianos pro eorum arbitratu, ea formula, quæ apud Julianum in *Epist.* ad Præsidem Achajæ Κρίνοις δὲ αὐτὸς τὰ δέοντα. Rescripta illa collegit Ulpianus, ut author fieret Alexandro Severo, earum calamitatum, quas adhuc horret Ecclesia, ut testatur Lactantius *Divinarum Institut.* II. *Domitius De officio Proconsulis libro, septem rescripta Principum nefaria collegit, ut doceret quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei profiterentur*; Legendum, *septimo*, nam eo libro de pœnis egisse patet ex iis legibus, quæ ex eodem in π. referuntur, et fortasse cum ait idem J. C., curandum esse Præsidi, *ut malis hominibus Provincia careat, eosque conquirat l.* XI. *De officio Præsidis*, Christianos intelligere voluit, quod etiam Rævardus arbitrari videtur.

MERILLIUS. *Et cum varia sint criminum genera, quæ aliam, atque aliam pœnam mereantur, modo graviorem, modo leviorem, absurdum esset, ut pœna gladii omnes punirentur*.

GENTILIS. Nugatur suavissime: quis enim gladio, idest eadem pœna criminum genera punienda dixerit? ne Porticus quidem, quæ inter παράδοξα enumeravit, æqualia esse τὰ ἁμαρτήματα, sed longius transgredi, qui patrem, quam qui servum interfecisset, et ideo majore pœna dignum illum videri, quam hunc, ut apud Stobæum, Tullium, et cæt. Sunt pœnæ legibus præfinitæ, quarum cancellos potestas Præsidis non egreditur, præcipue olim cum judicia ordinaria essent. Scholiastes Harmenopuli, Ποινή ἐστίν, ἡ ἀπὸ τοῦ νόμου ὡρισμένη τιμωρία ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν, ἥ τις οὐκ ἀπὸ τοῦ δικαστοῦ ποσοῦται καὶ εὑρίσκεται, ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ νόμου πεπόσωται, καὶ ὥρισται, καὶ αὔξειν, ἢ μειοῦν ταῦτα ὁ δικαστὴς οὐ δύναται, Hæc ille in Scholis ad L. Μεταξὺ titulo περὶ Σημασίας ὀνομάτων. Scilicet pro criminum qualitate, pœnæ infliguntur, juxta septem modos, quos recenset Saturninus in *l.* XVI. §. 1. *De pœnis*, de quibus S. Augustinus XXI. *De Civitate cap.* XI. sed non omnes gladii potestate comprehenduntur, nec pro Præsidum arbitratu: interdum Princeps est consulendus, quo pertinet Plinii *Epistola* LXIV. *lib.* X. interdum ad Præfectum Prætorio causa remittenda *l.* IV. *Cod. locati*. Cæterum leviora crimina, mitiore pœna plectenda esse, quis negarit? Et cum alicui jus gladii tribuimus, non ideo *leviores pœnas* negamus, quod Merillius opinatur; dumtaxat dicimus non *omnes* sive graviores, sive leviores, gladii potestate contineri. Gladii mentio ob id frequens apud J. C., quod hæc *plerumque* ratio adimendæ vitæ permittebatur; *l. aut damnum* VIII. §. I. *De pœnis*. Cujacius illa ipsa *observat* XXX. *libri* XXI. S. Augustinus in *Epist. ad Donatum Proconsulem*. Petrus Faber in *l.* XX. *De regulis juris*; iis enim temporibus hoc pœnæ genere mortem a Magistratibus inferri solitam, ostendit Hotom. *observat.* II. *De pœnis*, quod probo; adhibita tamen distinctione criminum, de qua Paulus V. *Sentent.* XVII. Unde non recte Duarenus ad *l.* III. *De jurisdictione*, *gladii*, vocem expungere conatur; et minus recte, qui addunt eidem legi III. *vel alterius coercitionis*; et omnino male, qui *gladii potestatem*, pro *gladio materiali*, ut loquuntur, exponunt. Nam ut supra diximus, Ulpianus in *d. l.* III. per paradigmata definitionem meri imperii confecit, et ad exemplum vox *gladii*, expressa est: nempe ut intelligatur, posse, et alio pœnæ genere mortem irrogari præter *gladium*, quod in morte Redemptoris nostri perspicue apparet. Cruci enim per Pontium Pilatum affixus est, penes quem jus gladii. Crux *Romanis LL.* propria seditiosorum pœna erat, et seditionis reus præcipue Dominus delatus est, regnique ambiti, et propterea Crucis supplicio adfectus, per Pontium Pilatum *Procuratorem* Tiberii, ut *Tacitus* XV. *Annalium refert. Procuratorem* scilicet, sed qui *partibus Præsidis* fungebatur, ut adversus Robertum Cujacius ostendit XIII. *cap. libri* I. *sub nomine Mercatoris*. Crucis vocabulum in *d. l.* VIII. expunxit Tribonianus, substituitque *furcæ*, Crucis pœna per Constantinum sublata, ut monet S. Augustinus *in quæstionibus novi, et veter. test.* Sozomenus *lib.* I. *Hist. Eccles. cap.* VIII. Niceph. *Hist. Eccles. lib.* VII. *cap.* XLVI.

Atque hic insignis Merillii error detegitur, in notis ad Joannis *cap.* X, ubi Pilatum, Procuratorem

tantum egisse probat in Judæa, cum certissimum sit, jus gladii nunquam fuisse penes simplicem Cæsaris Procuratorem *l.* III. *De officio Procuratoris Cæsaris*, *l. nec quicquam*. *De officio Proconsulis*, sed penes eum Procuratorem, qui *vice Præsidis*, vel *partibus Præsidis* Provinciam regebat *l.* II. *Cod. de jurisdictione*, *l.* IV. *Cod. ad legem Fabiam*, *de plagiariis l.* II. *Cod. de pœnis*, cujus verba digna sunt, quæ referantur: *Procurator meus*, *qui vice Præsidis non fungebatur*, *exilii tibi pœnam non potuit irrogare, ac propterea frustra vereris sententiam*, *quæ nulla juris ratione subnixa est*. Papinianus *l.* XXIII. *§. cum procurator. De appellationibus*: *Cum Procurator Cæsaris*, *qui partibus Præsidis non fungebatur*, *etc. l.* VIII. *Cod. de sententiam passis*, *l. defuncto*. *De publicis judiciis*, *l.* I. II. *et* III. *Cod. ubi causæ fiscales*, *etc.* Theodorus in titulo: de penis, Ο' προκουράτωρ τοῦ βασιλέως οὐ δύναται ἐξορίζειν τίνα, εἰ μὴ ἄρα ἄρχει. Videtur respexisse ad *d. l.* II. *Cod. de pœnis*, cujus eadem verba sunt: alibi procurator *vice præsidis* est, qui habet ἐξουσίαν τοῦ ἄρχοντος, in *Basilicis ad hunc titulum*. Hæc ut eluderet Merillius finxit, Pilatum fuisse tantum Procuratorem Cæsaris, sed ei merum imperium a Tiberio concessum: *Sic igitur Pilato*, *licet tantum Procuratorem in Judæa ageret*, *imperium merum*, *seu potestatem animadvertendi*, *cum exercitu*, *et copiis militaribus a Tiberio Cæsare datam existimo*, *etc.* Sed majore lapsu præceps fertur; si enim habuit imperium merum, ergo non fuit tantum Procurator. Sunt hæc ἀντικείμενα, de quibus Proculus in *l. hæc verba* CXXIV. *De V. S.*, et Simplicius ad illa Epicteti τὸ ἡμέρα ἐστὶ, et cæt. et posito altero, tollitur alterum, ut exemplo Proculi palam ostenditur, si dies est, nox non est, atqui dies est, ergo nox non est. Si itaque Pilatus fuit tantum Procurator, imperium merum non habuit, atqui habuit imperium merum, ergo non fuit tantum Procurator. Vel ita, aut Pilatus habuit imperium merum, aut fuit tantum Procurator, simul enim conjungi non possunt, ut clarissime demonstratum est; atqui habuit imperium merum, ut vult Merillius, quamvis nullo authore id comprobet, ergo non fuit tantum Procurator.

MERILLIUS. *Nec minus absurdum esset*, *ut ei*, *cui gladio vitam adimere licuisset*, *non liceret id*, *quod minus est*, *puta deportare*, *confiscare*: *siquidem non debet*, *cui plus licet*, *quod minus est non licere l. non debet* XXI. *De reg. jur.*

GENTILIS. Nimirum ita se res habet, ut in causis meri imperii nullum argumentum duci possit a majore ad minus, aut e diverso. Ecce Consul habet jus gladii, at non habet jus relegandi *l.* XIV. *De interdictis*, *et relegatis*, *etc.* Sed ipsum Cujacium audiamus *in quæst. Papinian. in dicta l. De officio ejus*; *nec in causis hujus imperii licet argumentari a minore ad majus*, *quia partes imperii nemo adsumit omnes, et qui majorem partem accepit*, *non propterea potest sibi adsumere minorem*, *nec si minorem*, *acceperit*, *ideo etiam recte acceperit majorem*. Et paulo post: *non licere cuiquam ultra*, *aut contra*, *quam ei sit præscriptum*. Et non esse aliam hujus rei quærendam rationem, docet in *l.* 1. *De jurisdictione* in prima expositione: *sæpe cui datur jus gladii*, *non datur jus confiscandi*, *atque ita ille minore carebit potestate*, *cum non careat majore*, *et inde nullum argumentum sumendum est*, *quia hoc totum facit lex*; ita etiam in dicta *l.* VI. *§. ejus*, *de injusto testamento*, et omnibus locis, quos supra adduximus, et sequuntur Petrus Faber in *d. l.* XXI. *De reg. jur.* Scipio Gentilis III. *De jurisdictione* XX. Anton. Faber, Bocerus, et cæt. qui omnes id genus argumenti, quo utitur Merillius in causis imperii, nihil ponderis habere tuentur. Et nulla ratio idonea adfertur, vel ab iis, qui Præsidi deportationem adimunt, quod gravissima pœna sit civitatem auferens; quasi Præses exilio coercens civitatem non auferat *d. l.* VI. *§. ult.*, aut deportatione mors gravior non sit, *l. capitalium*, *De pœnis*, ubi ait J. C. deportatum ultimo supplicio afficiendum, si fines insulæ excedat; vel ab iis, qui Præsidi negant jus deportandi, quod nullas insulas habuerint, in quas ablegarent reos, quæ Dini primum, deinde Hotomani sententia fuit III. *Observ.* XIII. Miror, virum rei Romanæ oppido peritissimum, tam leviter allucinatum! Nullæ ne in Provinciis Præsidum insulæ? idest in toto pene Orbe Romano, nam exceptis Provinciis, et iis quidem paucis, quæ per Proconsules, prætoriis Provinciis paulatim sublatis, cæteræ per Præsides gubernabantur, ut Dio scribit *d. lib.* LIII. saltem ergo ii Præsides, qui Provincias subjectas habebant deportare poterant; at Ulpianus *d. l. inter*, Præsidibus indistincte *jus deportandi* aufert; sed ut hoc illis concedamus, quid faciemus eidem J. C. in *d. l. aut damnum* §. IV. *De pœnis*, ubi ait, Præsides, si quos damnent in metallum, vel in opus metalli, et Provincia, cui præsunt, metalla non habeat, mittere in eas Provincias, quæ metalla habent, cur non ita in deportatione? qua denegata Præsidibus, hoc tantum eis permittitur, ut Principi scribant, *plena opinione*, ut Florentiæ scriptum est, in *l. inter* VI. §. I. *De interdictis*, *et releg.* jus civitatis retinere, quem deportandum censuerunt. Βασιλικῶν, *tit. De pœnis*: οἱ μὲν περιοριζόμενοι παρὰ ἀρχόντων, οὐκ ἐκπίπτωσι τῆς πολιτείας.

MERILLIUS. *Ista concessio imperii meri speciales partes continebat ut generalis hypotheca continet specialem*, *l.* II. *Qui potiores in pignore habeantur*.

GENTILIS. Duplici errore labitur, I. cum causas meri imperii similes facit hypothecæ expressæ, de qua agit Papinian. in *d. l.* II. cum hypotheca expressa placito, et conventione proficiscantur, at imperium merum sola mandantis concessione defertur; II. quod concesso jure gladii, scribat, *generaliter* imperium esse concessum. Supra autem demonstratum est, jus gladii partem dici imperii meri, ab eoque secerni, tamquam a toto. Sed missa hæc faciamus, uti et reliqua, quæ *hoc capite* adferuntur; leviora enim sunt, quam ut in eis immorari amplius oporteat.

Nunc, quam scite Cujacus in *l.* II. *De orig. jur.* et in *l. aliud fraus*, *De V. S.* docuerit, nullum esse hodie imperium merum, liquido adparet; quod enim olim fuit merum, hodie est mixtum, præsertim in summis magistratibus, nam non speciali lege tribuitur, sed statim inest jure magistratus. Accedit, quod hodie pœnæ sunt arbitrariæ, et de iis provocatio est, *l. hodie De pœnis*, ergo insunt jurisdictioni, et propterea earum irrogatio, mixtum est imperium, non merum. Quibus duobus argumentis, quam infeliciter respondeat Scipio Gentilis, videsis *caput* XXVI. *libri* III. *De jurisdictione*, quo inurbane satis in virum incomparabilem invehitur. Quid illud? recepta opinione Cujacii, fore, ut imperium merum insit imperio mixto; itane profecto? Nec videt, vir alioqui solers, ea sententia admissa, nullum fore imperium merum, quod cum jure magistratus competeret, statim esset mixtum, eum in modum, quo dicimus jurisdictioni Proconsulis, Prætoris, et cæt. cohærere imperium, quod ex ea junctura mixtum appellamus, *d. l.* 1. *De officio ejus*, cui si addas imperium Lege delatum, erit e vestigio merum; unde fit, ut si imperium, quod nuncupatur merum, statim insit vi, et censura magistratus, nec nominatim, expressim tribuatur, mixtum sit sine præscriptione dicendum. Res est manifesta nimis, eamque dubio carere ajunt Treutlerus in *disputat. De jurisd.* Bocerius, et ipse *in hoc tractatu cap.* VI. Discrimen deinde, quod comminiscitur Gentilis *inter pœnam*, *et jus pœnæ*, quis illi credulus admittet? *Pœnæ*, inquit, *sunt arbitrariæ, at jus pœnæ merum imperium est*, *quod lege datur*, revolvitur eodem; siquidem jus pœnæ irrogandæ fuit olim imperium merum, cum Lege, vel SCtis, vel Constitutionibus tribueretur expressim. Cæterum hodie, cum cohæreat jurisdictioni, nec nominatim detur lege aliqua, sed creato Magistratu, confestim competat, mixtum rectissime appellatur, ut initio Urbis, cum Regiis legibus Magistratus crearentur, *l.* II. *§. deinde*, *De orig. juris*.

CAPUT III.

An omnis jurisdictio sit cum imperio, an quædam sit jurisdictio simplex, et sine imperio.

ULPIANUS lib. II. *de officio Quæstoris. In L.* III. *D. de Jurisd.*

Imperium aut merum est, aut mixtum est. Merum est imperium, habere gladii potestatem ad animadvertendum facinorosos homines: quod etiam potestas appellatur. Mixtum est imperium, cui etiam jurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Jurisdictio est etiam judicis dandi licentia.

CUJACIUS *lib.* XXI. *observationum, cap.* XXX.

Duo in ea lege proponuntur imperii genera; duo sunt in ea termini tantum, merum imperium, et mixtum imperium; non tres, ut plerique opinantur, merum; et mixtum imperium, et jurisdictio simplex; quia nulla est jurisdictio simplex, *vel nuda; nulla sine imperio, cujus vi ad effectum perducatur; quod ex hac etiam societate, atque junctura, qua jurisdictioni connexum est, mixtum appellatur.*

Idem Cujacius aliter in prima expositione *Tit. D. de jurisdict. ad L. primam.*

Hæc sunt majoris cujusdam potestatis, quam sit jurisdictio simplex, qualem habet Magistratus municipalis: nam simplicem tantum jurisdictionem habet; *et ita recte Græci*, ad d. L. ea quæ, *ajunt*, *Magistratus municipales non habere ea, quæ sunt majoris potestatis, jurisdictionem simplicem habere.*

Idem CUJACIUS ad *L. Duumvirum* LIII. *C. de Decurionibus;* Duumviri imperium non habent, *jurisdictionem habent.*

MERILLIUS. *Cum Ulpianus in hac L.* III. *mixto imperio inesse jurisdictionem dixerit; hæc verba variam interpretationem patiuntur. Quidam ex Latinis Interpretibus, et primis juris civilis Glossographis, existimarunt, jurisdictionem ita inesse imperio, ut jurisdictio ab imperio nullo modo separari possit; quia et jurisdictio insit imperio, et imperium jurisdictioni cohæreat. L.* I. *in fine*, *D. de offic. ejus*, *cui mandat. est jurisdict. Hanc sententiam probavit* Cujacius *lib.* XXI. *observ. cap.* XXX. *et iis rationibus firmari potest: quod mandata jurisdictione imperium quoque transeat: quod modica coercitio sit imperii mixti; et jurisdictio nulla sit absque modica coercitione*, *L. ult. D. de of-*

fic. ejus, cui mandat. est jurisdict. Præterea, si ulla esset jurisdictio absque imperio, maxime Magistratuum municipalium, qui sunt minores Magistratus: At Magistratus municipales ea facere possunt, quæ sunt imperii mixti; nam pignus capere possunt, L. quemadmodum XXIX. §. *Magistratus, D. ad legem Aquil. et pignoris capio est imperii. L. sacrilegi* IX. §. *cum eo, D. ad L. Juliam peculat. Habent multæ dictionem, L. aliud est* CXXXI. *D. de verb. sign. et multæ dictio est imperii, d. L.* IX. *D. ad L. Jul. peculatus. Magistratus municipales habent coercitionem cum jurisdictione, ut est apud Hygenum in libro de limitibus constituendis: et coercitio vel modica, est imperii, d. L. ult. D. de officio ejus, cui mandat. est jurisd. Magistratus municipales possunt mittere in possessionem, damni infecti nomine. L.* IV. §. *duas, D. de damno infect. et missio in possessionem est imperii. L.* IV. *inf. hoc tit. de jurisdict. Denique si Magistratus municipales non habent ea, quæ sunt magis imperii, saltem ea facere possunt, quæ sunt magis jurisdictionis, sed tamen imperii: et ita cum jurisdictione Magistratuum, municipalium, licet sint minores Magistratus, cohæret semper imperium. Græci vero Interpretes, et quidam ex Latinis, aliter sentiunt, Jurisdictionem posse separari ab imperio, et quandam esse simplicem jurisdictionem absque imperio. Et hanc Græcorum sententiam probavit* Cujacius *in prima expositione Tituli de jurisd. ad legem primam. Ita igitur variat Latinorum, et Græcorum interpretatio; an quædam sit jurisdictio simplex, vel mera, aut potius omnis jurisdictio mixta sit cum imperio.*

GENTILIS. Hoc caput egregiam Merillii diligentiam ostendit, egregiam sane! qui cum Cujacium, quem non probe percepit, variasse scribit, eas opiniones Græcis, et Latinis Interpretibus affingit, quæ neque illis excogitatæ unquam, et palam improbatæ. Viri docti jure suo pronuntient. Nos interea rem ipsam damus.

Putat Merillius, in quæstione de jurisdictione *simplici* Cujacium variasse, ut qui scripserit XXI. *observ.* XXX. (ex qua etiam observatione superiorem variationem mire concinnavit) nullam esse jurisdictionem *simplicem*, vel *nudam*, cum in *l.* 1. *de jurisdictione* in secunda expositione, et in *l. Duumvirum Cod. de Decurionibus*, *simplicem* jurisdictionem admiserit, ex Græcorum sententia in *l. ea quæ* XXVI. *Ad Municipalem*. Mox variationis thema exponens Græcos, Latinosque Interpretes, utcumque repugnantes, in suam sententiam trahere conatur, susque, deque inversis, confusisque omnibus, quæ simul extricata, et Cujacium non variasse probabunt, et Merillium leviter hanc juris partem attigisse.

Lex est tertia *De jurisdictione* ex libris sumpta Ulpiani *De officio Quæstoris*, quæ de imperio agit mero, et mixto, sive de imperio, quod inhæret, misceturque jurisdictioni. Quæsitum est, an in ea lege agatur de jurisdictione, uti vocant, *simplici*. Simplex jurisdictio duplicem acceptionem habet, designat enim vel nudam tantum cognitionem, absque omni imperio, qualis in Judicibus pedaneis deprehenditur, vel minorem quamdam jurisdictionem, ut ita dixerim, quæ minoribus Magistratibus competit, qualis in Duumviris apparet, non tamen sine imperio, quod quamvis exile, in est illis tamen. *Simplicem* jurisdictionem, idest *nudam*, rejiciunt omnes fere *DD.* tam *Græci*, quam *Latini*, nec Accursius, nec Faber, qui in contrarium male adducuntur, pro ea contendunt, ille in *l.* I. *et* III. De *jurisdictione*, hic IV. *conject.* IV. ut intuenti palam erit. De *Græcis* res dubia videri potest, nam locus a Cujacio consignatus, nisi fugit diligentiam meam, in qua me totum exerui, nullus in Basilicis extat, saltem his, quæ Fabrotus edidit; nec tamen fides Cujacio deroganda, qui eam e Græcis opinionem refert, siquidem ex plerisque titulis, qui adhuc in Basilicis desiderantur, quosque Cujacius promiserat, duos tantum Labbæus formis literariis excudendos curavit, denato jam Cujacio, reliqui publici juris numquam facti, in Perrum Fabrum, ejusque hæredes devenerunt, ut Brœus in *Chronologia juris* testatur. Sed et corpus integrum Βασιλικῶν cum scholiis nactum etiam fuisse, Giphanius monet, idque se constanti fama accepisse, quod verum puto, nam in præfatione ad *titulum De excusationibus*, Jacobo Cambrayo in grati animi obsequium, hæc inter alia scribit, *verum etiam collatis etiam postea nobis ex tua liberalitate* Βασιλικῶν *libris*, etc. quin ἐκλογὴ Βασιλικῶν a Leunclavio edita *tom.* II. *juris Græco-Romani* ex membranis Sambuci, XXVIII. titulos habet, quibus leges aliquot subjiciuntur, deinde recensentur alii tituli inter quos, *de Magistratibus*, nullis subjectis legibus, et tamen hanc Synopsim integram Cujacium habuisse patet ex *cap.* XXXVII. *observ. lib.* XVIII. ubi et laudat incerti Authoris μικρὸν κατὰ στοιχεῖον, quod opus uti et alia, quæ citat in dicta præfatione *ad tit. De excusationibus*, vidimus nusquam. Utcumque se res habeat, ita Cujacius in dicta prima expositione eam e Græcis opinionem refert, *ut simplicem* jurisdictionem, *nudam* ab omni coercitione, quin improbarint, dubitandum non sit, cum ab jurisdictione *simplici* ea auferant, quæ majoris sunt potestatis, concessis iis, quæ minoris cujusdam potestatis esse videntur, ut mox dicetur. Et de hac jurisdictione nuda, et inani non agi in *d. l.* III. constans omnium opinio

est ; quippe notio potius, quam jurisdictio appellanda est. *Simplicem* jurisdictionem tenui imperio, et levi coercitione nixam, qualis in Magistratibus municipalibus, admittunt pene omnes veteres Itali, cultique juris Interpretes, quam jurisdictionem *in specie* appellant Gentilis in *hoc tractatu* statim initio, Duarenus ad *tit. de jurisdictione cap.* II. Eguinarius Baro, Corasius, etc. Simplex dicta est, quia vix aliquid imperii habet, nisi tantum, ut ad exitum perducatur. Treutlerus *De jurisd. thesi* II. *et hæc est jurisdictio, quam DD. simplicem appellant:* competit tamen jure Magistratus, quique eam habet, Magistratus, quamvis minor, in libris juris nuncupatur, ut Magistratus municipales, in quibus præcipue disputatum est: et de hac jurisdictione agi in *d. l.* III. plerisque persuasum est, qui tres terminos in illa agnoscunt, merum, mixtum imperium, et jurisdictionem simplicem, quod et tuetur Bachovius ad *Treutlerum,* post veteres in ea *thesi.*

Dissentit ab his Cujacius, et in *d. l.* III. solum agi existimat de imperio mero, et mixto, non de imperio mero, et mixto, et jurisdictione *simplici, vel nuda;* quippe *simplex, vel nuda* ab omni imperio jurisdictio nulla est, prorsusque incognita JCtis. Duos itaque in ea lege terminos proponi, non tres, hac potissimum ratione, qua frequens utitur, et cujus ignoratio Merillium in has ἀλογίας deduxit, quod jurisdictio simplex, sive in specie, sive proprie accepta, coercitionem habeat, partemque imperii mixtam, unde satis comprehensa videtur sub imperio mixto, de quo Ulpian. in *d. l.* II. et ea propter, si tres termini in ea lege proponerentur, merum imperium, mixtum, et jurisdictio *simplex;* eveniret, ut hæc jurisdictio simplex esset nuda, et expers imperii: nuda autem jurisdictio, et expers imperii nulla est, siquidem omnis jurisdictio, partem imperii mixtam habeat necesse est, ergo in ea *l.* III. duo tantum sunt termini, imperium merum, et mixtum, quod postremum cum jurisdictioni insit, mixtum ideo appellatur, si addas jurisdictionem *simplicem,* et eam separes ab imperio mixto, erit jurisdictio nuda, et inanis, quæ nulla omnino est.

Hanc esse Cujacii sententiam, ex eo *cap.* XXX. deprehendes facile; ubi non quærit, an detur jurisdictio simplex, ut Merillius perperam scribit, sed docet in *d. l.* III. duos tantum terminos proponi, non tres; *Duo,* inquit, *in ea l. proponuntur imperii genera, duo sunt in ea termini tantum, merum imperium, et mixtum imperium, non tres, ut plerique opinantur, merum, et mixtum imperium, et jurisdictio simplex.* Rationem addit, *quia nulla est jurisdictio* simplex, vel nuda, *nulla* sine imperio, cujus *vi ad effectum perducatur, quod ex hac etiam societate, atque junctura, qua jurisdictioni connexum est, mixtum appellatur.* Et ut ostendat jurisdictionem sine imperio admitti non posse, mixtum imperium, et jurisdictionem rem unam, eandemque facit, *quamobrem* pergit, *mixtum imperium, et jurisdictio res una, et eadem est.*

Iisdem fere verbis utitur in *l.* III. *De jurisdictione* in secunda expositione. *Duo, inquam, in hac l.* III. *proponuntur genera imperii, mixtum, et merum, non tres, ut vulgo opinantur, merum imperium, mixtum et jurisdictio* simplex, *nam mixtum imperium, et jurisdictio unum, idemque est.* Eadem leges in prima expositione ad eundem tit. De jurisdictione. *Nego,* inquit, *in illa lege* III., *ullo genere definiendi* simplicem *jurisdictionem definiri. Lex proponit hoc tantum initio, duplex esse imperium, merum, et mixtum, de jurisdictione nihil proponit,* nempe quia sine imperio esse non potest. Eadem in secunda expositione in *d. l.* III. *Ex his quidem liquido apparet, non definiri hoc loco jurisdictionem* nudam, vel simplicem, *ut comminiscuntur, sed imperii tantum duo genera constitui, atque præscribi; nihil est evidentius.* Mallem vel hunc solum locum Merillii animadversum. Et quidem his locis *simplicem* jurisdictionem confestim *nudam* appellat: quam apte, et significanter! ne scilicet imperitus aliquis verbis ambiguitate deceptus, simplicem jurisdictionem exploderet, cui modica coercitio inest, qua explicatur, et ad exitum perducitur, *d. l.* 1. *De officio ejus.*

Hæc ipsa in *d. l.* 1. *in quæstionibus Papin.* illustrat clarius. *Mixtum imperium*, ait, *est potestas, quæ jure Magistratus competit, seu quæ jurisdictioni immixta, et implicata est.* Et aliquot interjectis; recta infert, *nulla est jurisdictio* simplex, *nulla* nuda *ab imperio, et sive meam jurisdictionem exerceo, eam exerceo pro meo ïmperio, sive alienam, eam exerceo pro ïmperio alieno, ut est in l.* III. *hoc t. Eam ob rem,* pergit deinde, *illud imperium, quod cohæret jurisdictioni, dicitur mixtum imperium, quia scilicet jurisdictioni immixtum, et implicitum est.* Et idipsum probans utitur testimonio legis secundæ De officio Proconsulis, et legis ultimæ De officio ejus, *et hoc est,* scribit, *quod ait lex secunda De offic. Procons. cui data est jurisdictio, ei videri et ea data, sine quibus ea explicari non potest, idest mixtum imperium, hoc est; quod ait lex ult. h. t. quia jurisdictio sine modica coercitione nulla est.*

Hæc de jurisdictione *simplici, vel nuda*, ut appellat Cujacius locis relatis, et dicto *cap.* XXX. *observ.* ex quo Merillius hoc caput intexuit, de ea nimirum tradens, non posse agi in *l.* III. *De jurisdictione*, cum nulla sit sine imperio, cujus ope exitu potiatur; nulla sane, et ab juris aliena principiis, quæ jurisdictionis ea conferunt, sine quibus

explicari non potest, *d. l.* 1. *d. l. ult. d. l.* II. Quæ cum ita sint, quid commune habent cum jurisdictione Magistratuum municipalium? quibus jurisdictionem attribuunt omnes Græci, et Latini, sive illam appellent in specie, sive proprie, sive simplicem, sive eos simpliciter Magistratus nuncupent? tot enim modis locutos memini; aut quid commune habet quæstio a Cujacio proposita *d. cap.* XXX., an in *l.* III. *De jurisdictione* sint tres, an duo termini, cum illa, an detur jurisdictio simplex? Si quidem in prima expositione ad *tit. De jurisdictione* loco, quem adducit Merillius, hoc solum docet, exempla quædam imperii mixti, in quibus vis major elucet imperii, quam jurisdictionis; divelli ab jurisdictione Magistratuum municipalium, qui jurisdictionem, *simplicem* habent, sive proprie sumptam, unde non totum imperium mixtum; sed partem aliquam exercent; quam sententiam et alibi proponit, ut ostendemus. Hæc plane, quo modo degenerent in quæstionem, an detur jurisdictio *simplex*, et sine imperio, veluti in Duumviris, non video; cum nusquam apud Cujacium dubitatio hujusmodi moveatùr, qui Magistratibus municipalibus veram, et propriam jurisdictionem assignat, cum Græcis, et Latinis, dumtaxat ab iis dissentit, qui de jurisdictione simplici agi putant in *d. l.* III. ea profecto ratione, quod cum imperium mixtum ex parte habeat; et de imperio mixto loquatur Ulpian. in *d. l.* III. necesse est, ut sub illo contineatur; alioquin, si sejungas ab imperio mixto, et velis agi in ea lege de imperio mero, et mixto, et jurisdictione simplici; erit hæc sine imperio, et nuda, et vacua; quod recipi non posse juris regulæ persuadent.

Verum age addamus loca, quibus jurisdictionem *simplicem* agnoscit, additis semper quibusdam coercitionibus; parteque aliqua imperii mixti. Ergo in ea expositione prima, quam refert Merillius, eodemque prorsus loco, *Hæc sunt majoris cujusdam potestatis, etc.* ex legibus de limitibus agrorum, jurisdictionem simplicem separat a judicis datione. *De eadem re jurisdictio, Judicisque datio, et addictio esto.* Et inde paululum digressus: *Sic igitur,* inquit, *jurisdictio simplex a judicis datione separatur, hæc est magis imperii, quam jurisdictionis.* Pariter in *d. l.* I. *De officio ejus, in quæst. Papin.* postquam Magistratibus municipalibus jurisdictionem concessit, quam simplicem cum Græcis appellat, genera ei quædam coercitionis attribuit, quibus traditis, *ergo*, concludit. *jurisdictio municipalis non vacat imperio.* Et in eandem sententiam in dicta expositione prima, ad eundem tit. *De jurisdictione. Sunt Magistratus, qui imperium mixtum habent, sunt qui tantum simplicem jurisdictionem habent, veluti Duumviri, et Æediles Urbani,* quibus statim assignat pignoris capionem, corporis retentionem, et multæ dictionem, *alioquin*, inquit, *esset ludibrio ea jurisdictio, veluti sine modica coercitione,* et pollicetur, se hanc simplicem jurisdictionem definiturum. *Et hanc simplicem,* addit, *jurisdictionem definiemus infra*, et definiti, ni fallor, cum jurisdictionem *in specie* definiit, *notionem, seu potestatem statuendi, et pronuntiandi, quæ jure Magistratus competit. in secunda expos. ad l.* I. et prius in paratitl. π. *De jurisdictione*, et in parat. Cod. *eodem*, quibus duobus locis, propriam, et ordinariam jurisdictionem illam appellat, et in *l. notionem de V. S. et in cap. cum contingat, De foro compet.*

Ita enim ad extremum primæ expositionis in *d. l.* I. II. III. locutus prius de iis, quæ majoris cujusdam potestatis esse videntur, ut dare bonorum possessionem, jubere possidere etc. in hæc verba concludit, *hoc plus est, quam cognoscere, et ideo hæc non omnes Magistratus habent, at jurisdictionem simplicem omnes Magistratus, vel potestates habent, et hoc amplius ea etiam, sine quibus illa jurisdictio,* simplex nimirum, *explicari, expediri, et exequi non potest.* Et ita, ne sim longior, ad libros Pauli ad Edictum, in *l.* XXVI. *ad Municipalem*, et sparsim in utraque expositione ad *eundem t.* et in Parat. Cod. *De Magistratibus municipalibus*, et in *l* II. in secunda expositione *De jurisdictione*, et in Paratit. Pand. et Cod. *De jurisdictione, et in l. notionem De V. S.* et iterum ad libros Pauli ad Edictum in *l. ult. De jurisd. et in l.* XII. in secunda exposit. et in utraque recitatione ad titulum *Quod quisque juris in alterum*, et in prima, et secunda prælectione ad tit. *Si quis jus dicenti non obtemperaverit; et in* IV. *Sentent. Pauli* V. *et d. l.* LIII. *Cod. De Decurionibus*, nec ullus locus est, in quo magis Cujacius noster luxurietur, quam hic, prorsus, ut in contrarium niti, non nisi dementis esse videatur.

Quid nunc faciemus Merillio? qui primo, ex adverso Cujacium citat in *d. l.* LIII. ut probet esse simplicem jurisdictionem, absque imperio, saltem in Duumviris, cum e diverso Cujacius ibi Duumviris assignet pignoris capionem, multæ dictionem, legis actionem, et modicam castigationem et quidem per summam injuriam verba illa detruncata refert, *Duumviri imperium non habent, jurisdictionem habent* (oblitus Celsi JCti in *l. incivile De legibus*) nempe Duumviri imperium merum non habent, at mixtum habent pro tuitione suæ jurisdictionis, ut eo loco probatur satis. II. cum opinionem de jurisdictione nuda, et feriata ab omni imperio quibusdam Latinis adscribit; *Quidam*, inquit, *ex Latinis aliter sentiunt, jurisdictionem posse separari ab imperio, et quamdam esse simplicem jurisdictionem*

absque imperio, cum nullus, aut fere nullus Latinorum ita sit locutus. Sed jurisdictioni cuilibet, etiam Magistratuum municipalium, coercitionem adscribunt, et ea, sine quibus expediri non potest, quorum meminit Accurs. in *d. l.* 1. *et* III. et ipse quoque Merillius id fatetur ingenue *obs.* XV. *lib.* II. *vulgo*, inquit *omnibus fere persuasum etc.* III. Cum Latinor., et Græcor. interpretationem variare dicit in hac quæstione, et non variat tamen, nisi in modo, et ratione explicandæ coercitionis, quæ juxta utrosque Magistratui simplici competit. IV. Cum Græcos trahit in eam sententiam, quando isti jurisdictioni simplici majora quædam denegant, cætera concedunt; quod quamvis dubium, ut dixi, videri potest, cum non extet locus a Cujacio relatus, latius tamen ex sequentibus Græcorum locis demonstratur.

Primo, quod Magistratus municipalis in Basilicis vere proprieque Magistratus dicitur, ut Cyrillius, nisi fallor, probat in Scholiis ad *tit.* XXI. *Basil. lib.* LX. Quilibet autem Magistratus, et habet jurisdictionem, et alia sine quibus jurisdictio procedere non potest *Basil.* III. *tit.* III. ὁ ἔχων δικαιοδοσίαν καὶ τὰ ἄλλα πράττει, ὧν ἔκτος οὐ δύναται προβαίνειν ἡ δικαιοδοσία. II. Quod Magistratibus municipalibus modicam castigationem permittunt, ut eodem tit. μετρίως σωφρονίζειν. III. Quod sententias Magistratuum municipalium impune contemni docent, extra locum Præfecturæ suæ, ergo impune non contemni in loco Præfecturæ *ib. th.* XX. quod quid est aliud, nisi partes imperii in coercendo positas illis assignari? ἔξω τῆς ἐπαρχίας ἀζημιώως τὶς ἀπειθεῖ τῷ ἄρχοντι, *extra Præfecturam*, ita malim, quam ut vulgo, *extra Provinciam*. Siquidem thema illud XX. desumtum est ex *d. l. extra territorium De jurisd.* ut constat ex sequentibus verbis καὶ τῷ δικαιοδοτοῦντι ὑπὲρ τῆς ἰδίας δικαιοδοσίας prorsus ut integer *d. thematis* contextus Græce referat, quæ Latine Paulus in *d. l. extra territorium*, ubi de Magistratibus municipalibus agi cum vulgo, tum etiam Cujacius docet ibidem; *extra territorium,* inquit JCtus, *jus dicenti impune non paretur*; *idem est et si super jurisdictionem suam velit jus dicere*; Basil. Ἔξω τῆς ἐπαρχίας ἀζουμίως τὶς ἀπειθεῖ σῷ ἄρχοντι, καὶ τῷ δικαιοδοῦντι ὑπὲρ τῆς ἰδίας δικαιοδοσίας. Non est itaque cur ἐπαρχία vertatur Provincia, alioquin confunderentur Magistratus provinciales cum municipalibus elegantius præfectura, ut sæpe apud Aristidem, et præfecturam dicere apud Plautum *in Captivis*.

Nunc ibo, ut præfecturam, et jus dicam larido. et præfectura Urbis apud Ulpianum in *l.* 1. *ff. De officio Præfecti Urbi*.

Nec movet, quod Græci municipales Magistratus appellent στρατηγοὺς non, vero ἄρχοντας, neque enim est id temere concedendum Antonio Augustino a[d] *Modestinum*: sæpe quidem, at non perpetuo. Ecc[e] Theodorus in *themate* XXXII. *Basil.* De injuriis, loquens de Magistratibus majoribus, quos sine fraud[e] in jus vocare non possumus *Strategos* appellat, καὶ οἱ λοιποὶ στρατηγοὶ, quos scilicet in jus vocare non possumus, idest majores οὓς οὐ δυνάμεθα καλεῖν, etc ἄρχων vero pro quolibet Magistratu sexcentis locis apud Græcos; ille insignis in L. Δόλον *De reg. jur.* δόλον ποιεῖ ὁ τῷ ἄρχοντι μὴ πειθαρχῶν, etc. caut[e] Modestinus in *l. Spadonem* §. *si civitatis De excusation.* τῆς πόλεως ἄρχων, Magistratus Civitatis. Videar longius hac in re immoratus, sed non fortassis abs re, ut vel ex hoc quæ sit Merillii diligentia possit intelligi, qui Græcis eam opinionem assignat, quam nunquam, imo et ei contrariam docuerunt.

Reliquum est modo, ut quæ adfert hoc capite diluamus, quod facilius, puto, consequemur, si prius, simplicem Magistratuum municipalium jurisdictionem imperio non destitui fuerit demonstratum. Coercitio imperii est, cujus pars eminens gladius *l.* III. *De jurisd.* Jurisdictio sine coercitione nulla est *l.* I. *De Officio ejus, l. ult. D. eod.* nempe ut exitum haberet, necesse fuit quodammodo, ut pars quædam ab imperio divulsa, concederetur jurisdictioni, atque ex ea junctura imperium mixtum diceretur, seu pars imperii mixta jurisdictioni, quod Paulus vocat cohærere jurisdictioni in *d. l. prima;* ita origine sua jurisdictio ab imperio sejungitur, unde alia jurisdictionis, alia imperii definitio in *d. l.* III. et Prætor cum jus dicit, jurisdictione utitur, cum exequitur, imperio *l. a Divo Pio de re judicata, etc.* Sed quoniam ut dixi, sine aliqua imperii parte jurisdictio esset inermis, et elusoria, effectum est, ut illam secum traheret admixtam, quæ mixtura non ita potuit esse exacta, ut interdum vis major non eluceat imperii, quam jurisdictionis, ut Ulp. in *l.* IV. *De jurisdictione*, scribit ad edictum, et Græci in *d. l.* XXVI. Id unde profectum fuerit addendum est, nec longe abest. Etenim civilium causarum, quæ graviores esse viderentur, majorum Magistratuum fuerunt; Prætoris præcipue, cui multo plura concedenda erant, quam quæ aliis Magistratibus permitterentur, quantum Prætor: qui juris angustias dilatavit, ut est in *tit. De bonorum possess.* cæteros prævertitur: minores e diverso, tenuesque causæ minorum Magistratuum fuerunt, quales in municipiis Duumviri, minus itaque imperii eis concessum, unde ea, quæ sunt majoris cujusdam jurisdictionis, non exercent *d. l. ea quæ*, ita simplex eorum jurisdictio appellata, ut a majore illa secerneretur, vulgo, non habent totum imperium mixtum, sed partem; et hæc ita cùm sint, recte dicitur jurisdictionem, et imperium mixtum com-

meare simul, pro tuitione scilicet jurisdictionis, idest jurisdictio, et id imperium, quod ei admixtum est, simul incedunt, sed observato Magistratuum discrimine; ita Præses, majus habet imperium mixtum, quam Duumviri, majus Prætor, quam Præses, etc. Et solertissime Ulpianus in *d. l.* III. *mixtum imperium*, inquit, *cui etiam jurisdictio inest;* inest enim mixto imperio jurisdictio, cum hæc in pronunciando, et statuendo consistat, illud sit amplius, et plenius, nam κατ᾽ ἐξοχὴν sumptum plurima comprehendit, quæ non sunt cujuslibet jurisdictionis, ut Cujacius noster docet in *l.* II. *De in jus vocando*, quod exemplo Prætoris satis intelligitur, qui ex mixto imperio habet, unde jus civile privatum inflectat, et moderetur, *l.* VIII. *De just. et jur.* edictis, interdictis, actionibus, stipulationibus, vetando; servando, rescindendo, animadvertendo, ut ubique Pandectarum patet, et tamen non omnes Magistratus majores ea facere possunt, qui propterea et mixtum imperium recte habere dicuntur, sed id imperii, quod singulorum jurisdictioni tuendæ, et explicandæ sat est. Quod peritissime Paulus expressit in *d. l.* 1. in notis ad Papinianum, et in *l. ult. De offic. ejus,* traditque, mandata jurisdictione transire imperium, quod *jurisdictioni cohæret,* non imperium cui jurisdictio inest, idest mandata jurisdictione non transeunt omnia, quæ sunt imperii mixti, sed id, quod mandatæ jurisdictioni explicandæ sat possit videri; exemplo est *lex cognitio* IV. *init. et* §. 1. *De offic. ejus,* ubi quædam mandari possunt nominatim a majore Magistratu, quæ tamen mandata jurisdictione, non transeunt, licet transeant ea, sine quibus esset exanguis; quod ostendit notam Pauli ad Papinianum serio esse adpositam, non dicis causa, et perfunctorie, quamvis causam: unde profecta fuerit, nullus animadverterit. Et male Hotomanus in *d. l.* III. legit, *mixtum imperium est, quod etiam jurisdictioni inest,* quæ lectio si recipiatur, totus ordo hujus doctrinæ invertitur. Exhis conficitur, Magistratuum municipalium jurisdictionem, cum sit minorum causarum, imperii partem exilem habere, quæ in quibusdam coercitionibus collata est, quod his verbis Cujacius exponit in *l.* I. *De offic. ejus*, *in qq. Papin. pignoris habet capionem, et modicam coercitionem ex l.* III. §. I. *ff. de reb. eorum, qui sub tutel. l. quemadmodum* §. *Magistratus ad l. Aquiliam, dicta lege* XII. *De jurisdictione l.* XVII. §. I. *Qui, et a quib. manumiss. l.* XV. §. *adjicitur De injuriis,* quibus addi potest *d. lex ultima De jurisdictione,* quæ argumento a contrariis, quod Papin. *fortissimum* dicit in *l.* I. *De offic. ejus*, idipsum probat. Sic etiam multam dicit, ut ibidem Cujacius, et plenius in *l. aliud fraus de V. S.* eo nomine a Scipione Gentili reprehensus I. *De jurisd.* VII. quo loci et ejus argumentis respondet; quam autem inepte, dicemus in *cap.* LXIV. ubi de multæ dictione agemus nominatim.

Atque hæc ita tradita ostendunt, quam indiligenter hanc juris partem *DD.* tractarint, etiam ille, qui primas in hac disquisitione obtinuisse creditus est Goveanus, tam sæpe Magistratuum, et imperii, et jurisdictionis nomine abutuntur. Nam quid illud Alciati in *Comment. ad eundem tit.* confundendis Duumviros sub Regibus cum Magistratibus municipalibus? quantus anachronismus viri eruditissimi diligentia indignus! Quid illud Eguinarii Baronis in *l. unica, ff. si quis jus dicenti,* quod sequitur Gentilis *loc. cit.* posse Magistratus municipales implorare auxilium superioris Magistratus; sed nonne ita iterum nuda constituitur jurisdictio? Quid illud Corasii ad *eundem tit.* in *l.* III. distinguentis duplicem coercitionem, alteram, quæ sit imperii mixti, sed divulsa ab jurisdictione, alteram, quæ sit pars jurisdictionis, hanc habere Magistratus municipales. Sed ubi est proditum dividi jurisdictionem in coercitionem, et jurisdictionem? cum utriusque natura in diversa collimet? hæc sententiam profert, illa exequitur *l. Præses D. cit. tit. l.* I. et sparsim *C. de executione rei judicatæ*, et imperium diserte dicitur Paulo in *d. l. ultima*. Quid tandem illud Duareni in *Comment. ad eundem tit.* ubi probans recte dici imperium admisceri jurisdictioni, nec dari jurisdictionem sine ulla imperii mixtura, objicit sibi, quod quærimus, an in Magistratibus municipalibus ea vera sint; et respondet se lòqui de Magistratibus Populi Romani, non de municipalibus. Elusoria sane responsio. Quid enim? minime erunt fortassis appellandi Magistratus, qui tam sæpe in libris nostris dicuntur Magistratus municipales? an non erit jurisdictio eorundem jurisdictio? sententiæne ab his prolatæ carebunt exitu? *tot. tit. Cod. De Magistratibus municipalibus;* conjecere se in has tricas non probe perpensis iis, quæ retulimus. Sed redeat sermo, unde paulo ante digressus est, et quæ sint Merillii argumenta videamus.

MERILLIUS. *Alii erant Magistratus majores Romæ; et illi cum imperio, ut Consules, Prætores, Ædiles majores; alii erant Magistratus, ut Ædiles minores. Gellius lib.* XIII. *cap.* XIV. *et in Provinciis minores Magistratus erant Magistratus municipales, qui quidem jurisdictionem habebant l. unic. ff. si quis jus dicent. non obtemper. non imperium. Magistratus majores habebant imperium mixtum, idest imperium cum jurisdictione, minores habebant jurisdictionem*, sed sine imperio, *l. nec Magistratibus* XXXII. *De injuriis.*

GENTILIS. Ex falsa *d. l.* XXXII. interpretatione

colligit dari jurisdictionem simplicem, et sine imperio, quam non animadvertit statim esse nudam, quæ pura puta notio est, et nuda appellantur, quæ nihil habent adjunctum, veluti nuda proprietas in *l.* VIII. *De usu, et usufr. leg.* nulla ratio *l.* XLIX. *De peculio*, nudum pactum *in l.* VII. *De pactis*, nuda pollicitatio in *l. nuda C. de Contrah. stipul. etc.* hac jurisdictione Magistratibus municipalibus concessa, qui fiet, ut a pedaneis, datisque Judicibus distinguantur? Sed explicanda est sententia Ulp. in *d. l.* XXXII. quæ male exposita tenebras Merillio offudit. Quærit JCtus, an Magistratus injuriarum possit conveniri? et posse respondit; an posito Magistratu, an in ipso Magistratu? et distinguit inter majores, minoresque Magistratus, illi, ut posito, isti ut in ipso Magistratu conveniantur. Minores dicit, qui sine imperio, aut potestate sunt. Eadem sententia exprimitur ab eodem Ulp. in *l.* II. *ff. De in jus vocando*, inde Merillius docet jurisdictionem municipalium esse sine imperio, cum tot locis expressum sit, jurisdictionem imperii expertem esse non posse. *Videndum*, inquit Hotom. in *epist. ad d. tit. De jurisd. ut d. lex* XXXII. *considerate accipitur, neque enim inter privatum, et Magistratum, quicquam præter potestatem interest*; et pro majore vi, vel gladii, vel deportationis, vel carceris, imperium, et potestatem intelligit, inclinatque in eorum sententiam, qui in *d. l.* II. de imperio mero agi putant. Certe Græci de imperio mero accipiunt, *lib.* LX. *Basil. tit.* XXI. Si vero, et minoribus non habentibus imperium merum, aut potestatem εἰ δὲ τῶν μικρῶν τῶν μὴ ἐχόντων τιμωρητικήν, ἢ ἐξουσίαν. Sed placet Merillio Cujacii verbis, quem variasse scribit, respondere, ergo in *d. l.* II. *ff. De in jus vocando*, tradens *d. l.* XXXII. sententiam, hæc habet, *majores Magistratus*; *qui majora auspicia habent, qui imperium habent*: imperium mixtum scilicet summum, et plenum, etc. et paulo post, *minores Magistratus, qui minus imperium habent*; qui majus, et summum imperium *non habent, veluti Ædiles in Urbe, aut Duumviri in municipiis, etc. etiam in Magistratu ipso sine fraude in jus vocari possunt, d. l. nec Magistratibus*. Et deinde, *majores Magistratus imperium summum habent immixtum jurisdictioni suæ, jurisdictionem summam immixtam imperio*. Non itaque minores Magistratus intelligendi sunt in *d. l.* XXXII., qui sine imperio, et potestate omni ex parte sunt, sed qui majora auspicia non habent, etc.

MERILLIUS: *In majoribus Magistratibus, qui habent mixtum imperium, semper jurisdictio inest imperio, et imperium semper cohæret jurisdictioni; at in jurisdictione minorum Magistratuum nihil est quicquam imperii, licet Magistratus municipalis pignus capiat, multam dicat, coercitionem inferat, id non facit pro imperio sui Magistratus, quod non habet, sed quia a lege municipali concessum est, ut pignus capiat etc.*

GENTILIS. Ingenii sui divitias refert, jam sibi ipsi contrarius. Magistratus municipalis, *inquit*, quem sine ullo imperio constituit, multam dicit, pignus capit, coercet, sed non pro imperio, sed ex concessione legis municipalis; si flagitas, cur illa concesserit lex municipalis, ad tuitionem dicet jurisdictionis, ergo hæc non erit exanguis, et inermis, sed cum imperio a lege municipali concesso; rursus *inquit*, municipalis Magistratus imperium non habet, cur igitur, ea quæ sunt imperii exercet? est enim coercitio imperii *d. l. ult. De officio ejus, d. l.* II. *De jurisd. d. l.* I. *eod. tit. De offic. ejus*. At regerit, pignus capere, multam dicere, non sunt imperii; quid audio? erunt igitur jurisdictionis, et exanguis illius jurisdictionis, quam ab omni imperio sejungit. Sic sane consequitur, et Autorem habet Corasium in *d. l. Magistratibus cit. tit. et in l.* III. *ff. eod.* qui nullibi incertior quid statuat, quam in hac quæstione. Ea contingunt, respondet, *observ.* XV. *lib.* II. quia coercitio non est mixti imperii, et dolet, se eo in errore fuisse versatum, cum præproperus juvenilis ardor, quædam ad *l. imperium, ff. de jurisd.* effundebat, cur autem se retractarit, dignum quod ipsius verbis proponatur; *Habent igitur Magistratus municipales coercitionem, et tamen sunt sine imperio, utpote minores Magistratus l. nec Magistratibus De injuriis, nec quicquam facere possunt ex iis, quæ sunt imperii l.* IV. *De jurisdictione, l. ea quæ, ad municipalem; siquidem Magistratus, qui habet imperium, ut Prætor, coercet, coercitio erit imperii. Si Magistratus sit sine imperio, ut Magistratus municipalis, coercitio non erit imperii*. Nobilissima ratio; eant nunc Dialectici, nec amplius inculcent, vitiose ad probandum propositæ quæstionis thema adduci. Quærimus, an Magistratus municipales habeant imperium, et an coercitio eorundem sit mixti imperii, Merillius respondet, Magistratus municipales esse sine imperio, et eorumdem coercitionem non esse mixti imperii, quia (animum advertite) Magistratus municipales non habent imperium, et eorum coercitio non est mixti imperii, *teneam quo Protea nodo?*

Subtilius Corasius id velle videtur, imperium esse solius Populi Romani, et coercitionem ex *lege municipii*, partem esse jurisdictionis, non imperii, *l. Magistratus. Ad municipalem, l.* I. *C. De emancipationibus liberorum*; postremum horum non consentire cum juris nostri positionibus, supra

demonstratum est, cum jurisdictio, et coercitio origine, et natura differant, primum illud aperte est falsum, imperium enim solius Populi Romani *l.* II. *De orig. jur.* ab hoc transiit in Principem *l.* I. *De constit. Principum*, a Principe subjectis gentibus, pars pro arbitratu concessa, vel relicta ex vetere, quod habebant. Ex innumeris sit exemplum. In Synedrio Judæorum, cui pars imperii, et quidem meri relicta, saltem in causis adulterii, et religionis, ut sacer Evangelistarum textus ostendit abunde, ita Civitates, quæ sub Orbe Romano erant, Magistratus sibi creabant, jus intra territorium dicturos, iis concessum, ut de minoribus causis cognoscerent, denegatum, ut ea quæ magis sunt imperii, quam jurisdictionis, exequerentur *l. Duum viri C. de Decurionibus lib.* X. *d. l. ea quæ*, et stulte affirmatur habuisse jus gladii ex Apuleii IX. et X. qui vel ibi fabulatur, vel mendosa sunt loca:

MERILLIUS. *Non movet, quod jurisdictio nulla sit sine imperio, l. ult. De off. ejus; non enim est ea mens Pauli in d. l. ult. ut velit dicere, omnem jurisdictionem sine imperio, sed eam tantum jurisdictionem, quam Magistratus privato mandato nullam esse, idest nullius momenti, ut probamus lib.* II. *observ. cap.* XVI. *etc.*

GENTILIS. Non movet, ait vir impense eruditus, quod jurisdictio nulla sit sine imperio, non enim ea est mens Pauli in *d. l. ult.* quod probare se scribit II. *obs.* XV. videamus, ut probet, mens, *inquit*, Pauli est, ut nolit dicere omnem jurisdictionem esse cum imperio, sed eam tantum, quæ privato mandatur, quippe nullius momenti erit, nisi imperium cum mandata jurisdictione transeat, et ne putes fortuito loqui, ecce affert Paulum in *l. si quis postquam ff. de fidejus.* ubi scriptum est *erroris fidejussio nulla est;* quæ verba sic interpretatur, *non hoc vult Paulus omnem fidejussionem sine errore fieri, sed eam fidejussionem, quæ fit per errorem nullius esse momenti*. O hominis in libris juris non infeliciter versati oscitantiam! Et cur mandata jurisdictio, secum trahit imperium, nisi ut explicetur? quæ ratio cur non in jurisdictione municipalium locum habebit? tanquam hæc sententias non proferret, tamquam istæ ad exitum adduci non deberent? præsertim cum mandata jurisdictione, transeat imperium, quod cohæret jurisdictioni, idest modica coercitio *d. l. ultim.* non omne mixtum imperium. Nec scite, nec ad rem *d. l. si quis postquam* affertur, quæ sola est de errore juris, et statuit fidejussorem ex errore juris datum, inutiliter dari, non quidem ipso jure, sed per exceptionem. Ita eam exponit Cujacius in *l. qui erat hæres ff. famil. ercisc. eadem est ratio*, inquit, *legis l. si quis ff. de fidejuss. Quidam liberatus tempore, errore juris dedit fidejussorem, quia scilicet actionem, qua tenebatur, putabat esse perpetuam, cum esset temporalis, erroris fidejussio nulla est, licet tamen dicat nullam esse, non tamen dicendum est, nullam esse ipso jure, sed exce ptionem dari fidejussoribus.*

MERILLIUS. *At jurisdictio minorum Magistratuum nulla non est sine imperio: quia non opus habent imperio ad jurisdictionem suam exercendam, utpote qui facere non possunt ea, quæ sunt imperii l.* IV. *hoc tit. l. ea quæ, ad municipalem, etc.*

GENTILIS. Nimirum hic docet, cur mandata jurisdictio, opus habeat imperio, jurisdictio municipalis non item. Rationem discriminis diligenter retineamus; *quia minores Magistratus non possunt facere ea, quæ sunt imperii, l.* IV. *hoc tit. l. ea quæ, ad municipalem.* Ratio bellissima, sed quæ falsitate laborat. In *l.* IV. scriptum est, *jubere caveri prætoria stipulatione, et in possessionem mittere, imperii* magis *est quam jurisdictionis.* Pariter in *d. l. ea quæ, ea quæ* magis *imperii sunt, quam jurisdictionis Magistratus municipalis facere non potest;* inurbanum profecto, legibus falso abuti ad testimonium.

CAP. IV.

An in mixto imperio quædam sint magis imperii, quam jurisdictionis; et an magis *in L.* IV. *D. de jurisdictione, positive, an comparative sumi debeat.*

ULPIANUS in L. IV. *De Jurisdictione.*

Jubere caveri prætoria stipulatione, et in possessionem mittere, imperii magis est, quam jurisdictionis.

CUJACIUS in secunda expositione Tit. *D. de jurisd. ad L.* IV.

Observandum tum hoc, tum illo loco, magis, *accipi* συγκριτικῶς, *et esse in comparando; quoniam nihil est mixti imperii, quod non sit et jurisdictionis: et hæc etiam ipsa,* jubere caveri, *nominatim jurisdictioni vindicantur, in d. L.* I. *et L.* IV. *D. de damn. infect. et vice mutata, nihil est jurisdictionis, quod non sit etiam mixti imperii: sed in hac mixtura est tamen aliquid, quod eminet, et excellit.*

Idem CUJACIUS ad lib. 1. Pauli ad Edictum, in *L. ea quæ* XXVI. *D. ad municipalem.*

Constituamus, Magistratus municipales jurisdictionem, atque adeo mixtum imperium habere; sed ea, quæ sunt magis mixti imperii, et majoris cujusdam potestatis, quam jurisdictionis nudæ, Magistratum municipalem non habere.

Idem CUJACIUS aliter in prima exposit. Tit. *D. de jurisdict. ad leg. primam.*

Hæc sunt majoris cujusdam potestatis, quam sit jurisdictio simplex, qualem habet Magistratus municipalis: nam simplicem tantum jurisdictionem habet: et ita recte Græci ad L. ea, quæ, *ajunt Magistratus municipales non habere ea, quæ sunt majoris potestatis, jurisdictionem simplicem habere.*

MERILLIUS. *Quod ait Ulpianus in hac L.* IV. *Jubere caveri, et in possessionem mittere, magis esse imperii, quam jurisdictionis,* συγκριτικῶς, *idest, comparative, vel* θετικῶς, *idest, positive sumi potest. Quam diversam acceptionem Pyrrho induxerat, ut refert Diogenes Laertius in Pyrrone, et ex eo Suidus in verbo,* οὐδὲν μᾶλλον. Magis *ita comparative sumitur, veluti cum dicimus, sanitatem magis optandam esse, quam divitias; utrumque optandum esse dicimus, sed fit comparatio sanitatis ad divitias; et utriusque comparatione facta, alterum magis optandum esse dicimus.* Magis *autem positive, seu negative, ita sumitur: veluti cum dicimus virtutem magis laudandam esse, quam vitium; utrumque laudandum esse non dicimus, sed ita virtutem laudandam esse affirmamus, ut vitium laudandum negemus. Ita Justinianus in* §. 1. *Instit. quib. mod. re contrah. obligat. Indebitum magis esse ex distractu, quam ex contractu. Latini Interpretes in hac L.* IV. *et L. ea quæ* XXVI. *D. ad municip.* magis *comparative acceperunt: Accursius, et Odofredus Accursio antiquior: quasi cautio, quæ exigitur damni infecti nomine; et missio in possessionem sit imperii, et jurisdictionis, sed magis imperii, quam jurisdictionis. Comparatio fit eorum, quæ sunt imperii mixti ad invicem, et alterum dicitur esse magis imperii, quam jurisdictionis: non negatur esse jurisdictionis, sed dicitur magis esse imperii.* Cujacius *Latinorum Interpretum sententiam secutus est in secunda exposit. tit. D. de Jurisdict. ad L.* IV. *et lib.* I. *Pauli ad Edictum, in d. L.* XXVI. *D. ad municipal. Græci Interpretes* magis *in d. l.* XXVI. *positive acceperunt: quorum sententiam refert, et probat* Cujacius *in prima exposit. tit. de jurisdict. ad L.* I.

GENTILIS. Appendix superioris capitis, et ex eo catenatus error; vix quicquam, ut immoremur. Scriptum est in *l.* IV. *De jurisd. jubere caveri prætoria stipulatione, et in possessionem mittere imperii magis est, quam jurisdictionis.* Magis vel *comparative* sumitur, vel *positive.* Si sumas comparative, sententia erit, *jubere caveri etc.* esse quidem imperii simul, et jurisdictionis, sed magis imperii, quam jurisdictionis; et ita fere omnes Latini, et Græci, quos refert, et sequitur Cujacius in *d. l.* IV. et in d. l. I. iis nempe locis, ex quibus Merillius colligit, variasse; e diverso si accipias positive: sententia legis erit *jubere caveri, etc.* esse solius imperii, non jurisdictionis, et ita Græcos, et Cujacium docuisse Merillius scribit, hoc capite. Varians interpretatio erit, quod in *d. l.* IV. *comparative* sumpserit, in *d. l.* I. *positive;* videamus an vere, sed licet statim mirari viri inconstantiam, *cap.* III. scripsit, quosdam ex Latinis, admittere jurisdictionem sine imperio, *lib.* II. *obser.* XV. vulgo omnibus fere persuasum esse, nullam esse jurisdictionem sine imperio; *hoc capite* ait; Latinos interpretes sumere *magis* comparative, quod idem est, ac statuere, jurisdictionem simplicem Magistratuum municipalium, numquam imperio destitui, quæ quomodo inter se consentiant, non tam facile explicatu est. Recte tamen Cujacium refert in *d. l.* IV. sumere *magis* comparative, quod et omnibus iis locis ostenditur, quos dedimus, et placet hunc addere ex *d. l.* IV. *reipsa numquam secernitur imperium ab jurisdictione, cum alia facimus, et dicimus esse magis imperii, quam jurisdictionis, quæ non tribuimus omnibus Magistratibus; omnibus tribuimus imperium, et jurisdictionem, sed non omnibus omne imperium, non id, quod dicitur* ἀρχικώτερον, *quo nihil evidentius,* Hæc ille; et quomodo *magis* in comparando sumatur, docet ibidem. *Observandum,* inquit, *tum hoc, tum illo loco,* scilicet in *d. l.* ea quæ. Ad municipalem, magis *accipi* συγκριτικῶς, *et esse in comparando, quoniam nihil est mixti imperii, quod non sit et jurisdictionis, et hæc etiam ipsa, jubere caveri de damno infecto, etc. nominatim jurisdictioni vindicantur in d. l.* I. *et* IV. *et vice mutata, nihil est jurisdictionis, quod non sit etiam mixti imperii; sed in hac mixtura est tamen aliquid, quod eminet, et excellit; et in mixtura honesti, et utilis, valde placet, quod Diogenes Laertius scribit ex disciplina Pyrrhonis,* magis *sive* μᾶλλον *modo accipi* συγκριτικῶς *ut cum dicimus, mel magis dulce esse, quam uvam, nam et uvam dulcem esse non negamus, modo etc.* quod exemplis ex jure petitis doctissime prosequitur.

Sed variavit, *inquit,* et *magis* positive sumpsit in *d. l.* I. secutus Græcos, qui acceperunt positive θετικῶς id profecto non tam falsum, quam injuriosum est, et omnino Lectorem velle decipere. Græci

comparative sumserunt in *d. l. ea quæ*, eorum sententiam retulit Cujacius in *d. l.* IV ubi mota dubitatione, *magis* accipit in comparando, ut diximus, et Græcorum authoritate utitur; et quamvis locus ille non extet in Basilicis vulgatis, extat tamen apud Cujacium ibidem, *Et Basil. in d. l. ea quæ* esse ea *jubere caveri, et mittere in possessionem* μείζονος ἐξουσίας, dum ita definiunt, τὰ ὄντα μείζονος ἐξουσίας πράττειν ὁ στράτηγος οὐ δύναται. Et quædam addit firmans Græcorum, quam tuetur, sententiam. Eadem habet in *d. l.* quo ex loco, variasse dicitur, res mira, Merillio: nam et ibi docens pariter, quæ sunt imperii mixti, esse et jurisdictionis, sed rectius dici quædam esse imperii, objicit sibi *d. l.* IV. et non obstare respondit, quoniam *magis* ponitur in comparando, Verba consignemus necesse est quæ mutila Merillius retulit. *Huic sententiæ nihil obstat lex* IV. *hoc tit. quippe,* inquit, *lex his verbis non negat esse jurisdictionis, quoniam* magis *ponitur in comparatione, igitur composita est vis Magistratus propria ex imperio, et jurisdictione, sed quædam accedunt plus ad imperium, quam ad jurisdictionem, ut jubere possidere, jubere judicare, possessionem dare bonorum, in integrum restituere. Et ne subsit dubitationi locus,* pergit, *hæc sunt majoris cujusdam potestatis, quam sit jurisdictio simplex, qualem habet Magistratus municipalis, nam simplicem tantum jurisdictionem habet:* Et ita recte Græci ad *d. l. ea, quæ* ajunt *Magistratus municipales non habere ea, quæ sunt majoris potestatis, jurisdictionem simplicem habere.* Eadem legas in *d. l. ea, quæ ad lib.* I. *Pauli ad Edictum, et* II. *observ.* XXIX. *et in l.* V. *et* VI. *De legatis lib.* I. *et notis* π. *hoc tit.* quibus locis *magis* accipi docet nominatim in *d. l.* IV. σύγκριτικῶς. O summam Merillii in Græcis, o præclaram in Cujacio evolvendo sedulitatem, illo ipso loco, quo *magis* comparative accipiunt, velle positive sumpsisse . .

Exigeret instituti operis ratio, ut argumentis Merillii responderemus, sed non sunt tanti, est enim tam evidens, *magis in d. l.* IV. sumendum σύγκριτικῶς, ut nulla possit ratione subverti, nam θετικῶς sumtum extrema continet contraria, ut ex Laertio Cujacius refert in *d. l.* IV. ne res exemplis egeat Merillio emendicatis, *modo,* inquit *magis, accipi* θετικῶς, *ut cum dicimus virtutem magis prodesse, quam obesse, etc. in l.* II. §. *mutui. De reb. credit.* ad Edictum Pauli, *magis accipitur* θετικῶς *positive, ac proinde vim negationis habet, ut cum dicimus virtutem magis prodesse, quam nocere, quo exemplo utitur Diogenes Laertius in Pyrrone Eliensi, notans hanc hujus articuli significationem, idest positionem, hoc enim dicimus virtutem prodesse, non nocere, etc.* si itaque positive sumas, efficies contraria extrema, imperium, et jurisdictionem; quo quid absurdius? cum imperio insit jurisdictio *d.* l. III. cum mandata jurisdictione, transeat simul imperium, quod ei cohæret *d. l. ult.* cum jurisdictio sine imperio nulla sit *d. l.* II. denique, quæ miscentur simul, et una gradiuntur, contraria dicere, est hominis parum feliciter in Dialectica versati; at vero συγκριτικῶς acceptum extrema jungit inæqualia, *ut in l. et magis, ff. de solution.* et plus uni concedit, quam alteri, quod in utroque constituit, ut mel esse magis dulce, quam uvam; inæqualia autem esse imperium, et jurisdictionem satis, opinor, demonstratum est.

Hinc ego puto pendere rationem legis, *qui clavum* §. I. *ff. De Ædilitio edicto,* ubi Ulpianus ex Pædio docet, inæqualitatem maxillarum, oculorum brachiorum esse extra redhibitionem, veluti, si quis emerit servum, cui alter oculus sit major, et negat quidem redhibitioni locum, *si nihil ex ministerio præstando subtrahit*, idest si recte utatur ad ministerium, tametsi *magis* altero oculo utatur, *inæqualitatem* appellat acutissime, cum servus utroque oculo utitur, sed *magis* uno quam altero; *magis* συγκριτικῶς.

CAPUT V.

An Magistratus in jurisdictione voluntaria possit se subjicere alii Magistratui æqualis, vel inferioris potestatis.

ULPIANUS in L. est receptum XIV. *D. de jurisdict.*

Est receptum, eoque jure utimur, ut si quis major, vel æqualis subjiciat se jurisdictioni alterius, possit ei, et adversus eum jus dici.

CUJACIUS in secunda expositione *tit. D. de jurisdict. ad L.* XIV.

Voluntariam jurisdictionem Magistratus, nec in Magistratum volentem, qui par, aut major sit, exercere potest: *ut puta, Prætor non potest manumittere, vel adoptare, vel emancipare apud collegam; qui actus sunt voluntarii, et exercentur inter eum, qui vult manumittere, et eum qui vult manumitti, emancipare, et emancipari, adoptare vel adoptari. Denique hæc sunt voluntariæ jurisdictionis; et tamen hæc Prætor apud collegam exequi non potest.* L. apud filium, §. I. de manumiss. vindict. *et ratio est, quia apud seipsum hæc exequi potest, apud seipsum servum manumittere, aut filium emancipare, apud seipsum extraneum in locum filii adoptare.* L. V. ff. De manumiss. vindict. L. IV. ff. De adoptionib. L. II. De offic. Præsid.

Idem CUJACIUS aliter in prima expositione *tit. D. de jurisd.* ad L. XIV.

Nunc dico, si quis major, vel æqualis sua sponte adeat minorem Magistratum manumittendi causa, (neque enim potest hoc exequi per procuratorem) non magis sibi faciet injuriam, hoc est, suam majestatem minuet, quam si litiget per se. Hoc vero non prohibetur, hoc est, litigare potest; ergo nec illud, injuriæ illius metu; igitur in majorem, vel æqualem Magistratum nullam esse jurisdictionem contentiosam, vel voluntariam, nisi se ei subjiciat.

MERILLIUS. *Satis constat, Magistratum se posse subjicere jurisdictioni alius Magistratus æqualis, vel etiam inferioris potestatis, in jurisdictione contentiosa: puta, ut apud eum actiones moveat, litiget, jusque suum persequatur. Sed dubium esse potest, an idem sit in jurisdictione voluntaria; puta, cum legis actiones exercentur, L.* II. *ff. de offic. Præsid.* Cujacius *in secunda exposit. tit. ff. De jurisdict. existimat, Magistratum parem, aut minorem non posse voluntariam jurisdictionem exercere in alium Magistratum, licet volentem: et ita intelligit L. apud* XIV. *ff. De manumissionib. et L. apud* XVIII. *ff. De manumiss. vindict. ut Prætor ne volens quidem apud Prætorem possit servum suum manumittere; et rationem istam subjicit, quod Prætor apud seipsum id facere possit; frustra igitur apud alium faciat, quod apud seipsum facere potest. Tum quia minuitur dignitas Magistratus, si se alius æqualis, inferiorisve jurisdictioni subjiciat. Verum in prima exposit. ejusd. tit. de jurisdict. aliter sensit, Magistratum posse apud alium Magistratum parem, minoremve, legis actiones exercere; seque posse ipsius jurisdictioni subjicere: quod magis probarem; idque suadent verba hujusce L.* XIV. *ut ei possit, et adversus eum jus dici. Ei jus dicitur, puta, in jurisdictione voluntaria: in eum jus dicitur, puta, in jurisdictione contentiosa.*

GENTILIS. Una litura delendum est Merillii ingenio præsens caput indignum, nam et argumentum Cujacii, quo utitur, ut ostendat quorumdam interpretum imperitiam, pro variante interpretatione adducit, et quod Cujacius opponit, his refert tamquam Cujacii sententiam, et argumentum. Res cognitu facilis, et labor in eo, ut proposita quæstione singula Cujacii loca percurrendo lustremus.

Jurisdictionem duplicem facit Marcianus in *l.* II. *De Offic. Procons.* voluntariam, et contentiosam; hæc tribunal exigit, illa per fori planum exercetur. Contentiosæ, vel ut est apud *Apulejum,* controversiosæ jurisdictioni subjicitur quisque, inferior, par, major Magistratus, inferior quidem etiamsi nolit, at illi non aliter, quam si se subjiciant, Ulp. in *l. est receptum, De jurisdict.* Quæsitum est, an in jurisdictione voluntaria idem statuendum sit? idest, an par, majorve Magistratus possit se subjicere alterius voluntariæ jurisdictioni, qui sit inferior, vel æqualis? *DD.* scissi in utramque partem disputant. Plerique negant, quorum sententiam tuetur Cujacius utroque loco per Merillium relato, et primo quidem loco, idest in II. *exposit. De jurisd. ad l.* XIV. rationem statuit hanc esse, quod legis actiones, quæ sunt voluntariæ jurisdictionis, possint per ipsum Magistratum exerceri, unde frustra adit parem, vel majorem, ob id, quod apud seipsum exequi potest; at altero loco, idest in prima expositione *De jurisdict.* eadem sententia proposita ait, illam non recte quibusdam probari, et eorum argumentum optima ratione infirmat; quæ ratio in Adversarios producta, perinde a Merillio accepta est, ac si proprium esset Cujacii pronunciatum, in quo vellet insistere. Ergo varians interpretatio hæc erit, quod Cujacius in secunda expositione in *d. l.* XIV. docuerit, Magistratum parem, vel majorem, nec volentem subjici voluntariæ jurisdictioni minoris, vel æqualis; at in prima expositione ad *d. l.* XIV. aliter senserit, et Magistratum parem, majoremve, posse se subjicere alterius jurisdictioni voluntariæ, vel paris, vel minoris scripserit.

Sed falli ex Cujacii verbis dumtaxat relatis constabit abunde, nimirum ex prima expositione in *d. l.* XIV. ex qua colligit variasse, et docuisse posse Magistratum subjici in jurisdictione voluntaria, vel pari, vel majori. *Notandum est,* inquit, *Magistratum, non habere jurisdictionem, vel imperium, in majorem Magistratum, vel in collegam, vel in parem,* et deinde, *Magistratus potest cogi, ut hæreditatem, de qua rogatus est, adeat, et restituat* et paulo post, *verum debet cogi a majore; a minore, vel pari Magistratu cogi non potest, veluti Prætor a Prætore cogi non potest, vel Consul. a Prætore, sed si libens subjiciat se jurisdictioni Prætoris, collegæ, Prætor solet jus dicere l. ille a quo §. tempestivum, Ad Trebellianum.* Vides jam sermonem ordiri de jurisdictione contentiosa, de qua est species illius §. *tempestivum;* nunc vide, quid de voluntaria statuat, et quidem leviter reprehensio Accursio, qui putavit Prætorem apud collegam manumittere posse, tuetur Florentinam lectionem in *l. apud. De manumis. vindicta;* mox addit, *igitur recte Prætor manumittere apud Consulem, apud collegam non recte, nempe quia Consul majus habet imperium, collega par.* Vides sermonem institui de jurisdictione voluntaria; cujus

est manumissio, quæ est legis actio, sive actus legitimus. Sed pergamus; *alii differentiam esse statuunt inter jurisdictionem contentiosam, et voluntariam, quam non probant* (veteres quosdam Italos innuit) *nam ajunt, si major, vel æqualis subjiciat se contentiosæ jurisdictioni ei, et in eum jurisdictio est*. Sed si major, vel æqualis, *subjiciat se voluntariæ jurisdictioni non est jurisdictio, et utuntur hac ratione differentiæ; quod major Magistratus possit contrahere per procuratorem, manumittere autem non possit per procuratorem, ne imminuatur majestas, inquiunt, majoris Magistratus, si ipse adeat minorem Magistratum*.

Hanc tamen rationem Cujacius recte improbat, loco a consequenti admisso, Græcis κατασκευαστικός, cui opponitur locus a consequenti destructo, Græcis ἀνασκευαστικός, de quo in *l.* II. *De rebus creditis*, ille autem ita concipitur. Non propterea, quod in voluntaria jurisdictione major magistratus non possit se subjicere minori, cum non possit id exequi per procuratorem, imminuendo majestatem suam, consequitur, esse prohibendum in contentiosa, adire per se Tribunal minoris, quoties nollet agere per Procuratorem; at hoc potest, nec ideo dicitur sibi facere injuriam, non est igitur in voluntaria prohibendus injuriæ illius metu, etc. Constat ergo Cujacii sententiam hanc esse, ut nec volens possit, par, majorve Magistratus inferiori, vel æquali subjici, dilucide ita, ut nihil addendum sit; Et exinde duplicem habes Merillii lapsum, primus quod pro variante eam retulerit; alter vero, quod argumentum a dignitate imminuta, quod Cujacius rejecit, tamquam Cujacii refert.

MERILLIUS. *Et quidem si Magistratus se se alteri subjicere potest in jurisdictione contentiosa, ubi adversus eum invitum, et nolentem jus redditur, multo magis in jurisdictione voluntaria, ubi nonnisi volenti jus redditur*. Et addit argumentum a Cujacio improbatum, *non magis minui dignitatem Magistratus, si se in hac, vel illa jurisdictione alii subjecerit, etc.*

GENTILIS. Vis argumentationis in eo est posita, ut si in contentiosa major Magistratus subjicit se, ergo et in voluntaria, idque potius in hac, quam in illa, cum in contentiosa judicium reddatur in nolentem, et invitum, in voluntaria nonnisi in volentem; quæ omni ex parte vitiosa collectio juris principiis adversatur; ecce in jurisdictione litigiosa profertur quidem sententia a minore in majorem, sed nonnisi volentem, ut qui voluerit se subjicere *d. l.* XIV. deinde in litigiosa necesse est, ut Tribunal minoris adeat major Magistratus, ne in re sua sibi jus dicat *d. l. ille §. tempestivum*, at in voluntaria, nulla ratio id exigit, certe nulla necessitas, *d. l. apud §* I. *ff. de manumiss. vindic. l.* V. *ff. eod. l.* II. *ff De offic. Præsid* sit e multis exemplum in manumissione, hanc ut Prætor exerceat, servi voluntas requiritur, ut velit manumitti, itidem et Prætoris, ut manumittat, non est id in re sua jus dicere, cur igitur *Merillius* scribit, multo magis posse subjici in voluntaria cum subjiciat se in contentiosa? nempe negligit animadvertere, ubi ad actiones ventum est, necessario cogi apud alium, seu majorem, seu minorem eas promovere, ne in re sua pronuntiet, quod quidem pessimi exempli esset, *l. si quis in tantam, C. Unde vi; l.* I. *ff. Quod legatorum, l. cum proponas, C. de legatis*, quæ sane nulla est in voluntaria necessitas, in qua nulla lis agitur, sed legis actiones exercentur dumtaxat.

Hinc cum legatus Proconsulis non habeat jurisdictionem voluntariam, nec legis actiones habere dicitur *l.* III. *ff. de off. procons.* quo loci insignis est Bodini lapsus II. *De republ.* ubi contendit, legatum Proconsulis habere legis actionem nomine alieno, pluribus in Cujacium congestis, quem suppresso nomine designat, extatque amarulenta Cujacii expostulatio XVIII. *observ.* XXXVIII. ubi Bodinum jubet in scholam juris reverti, et sane vix est quicquam ineptius, quam legatum Proconsulis nomine alieno habere legis actionem, seu quod legis actio non potest per alium exerceri, seu quod nominatim certis Magistratibus conceditur *l. apud Præfectum ff. de manum. vind.* seu tandem, quod adfirmat Ulp. in *l.* II. *ff. de offic. Procons.* omnino apud legatum Proconsulis non esse legis actionem: quid quod ibidem legis actionem accipit pro omni actu judiciario? quod et Budæus scribit in *l.* IV. *De adopt.* ubi neglecto voluntariæ, et contentiosæ jurisdictionis discrimine, contentiosæ attribuit legis actionem, ille quidem Græce, et Latine impense doctus, sed non juris, sæpe habet pro antinomiis, quæ consentientia sunt, et plures colligit in *l. ultima, De Æditilio edicto* quas Cujacius in amicitiam adduxit in *l.* V. *C. De condict. indebiti*. At Polletus in *Foro Romano lib.* III. *cap. ultimo*, legis actiones ad merum imperium trahit, cum Marcianus in *d. l.* II. *De officio Procons.* jurisdictionis voluntariæ esse dicat; et quid gladii potestas cum legis actionibus? nempe et hi, et nonnulli politioris literaturæ Scriptores moti *l.* II. *§.* VI. *De orig. jur.* et quibusdam Latinorum locis in eas sententias iverunt, nec tantum illos, sed et summos juris interpretes res ista fefellit, quam ut illustremus, locus hic jure flagitare videtur.

Lege agere duplici significatione apud Latinos invenies, et ut ad contentiosam jurisdictionem referatur, et ut sententiæ executionem contineat, rarior hæc, frequentior illa, utraque tamen usurpata. Va-

ler. *lib.* VII. *Egregia Pisonis Præfecti Urbi constitutio, cum enim ad eum Terentius, ex octo filiis. quos in adolescentiam perduxerat, ab uno in adoptionem dato exhæredatum se, querelam detulisset, bonorum adolescentis possessionem ei dedit, hæredesque lege agere passus non est;* lege agere est petere bonorum possessionem secundum tabulas, siquidem Piso hæredes scriptos ab ea petitione submovit, *l. ut scriptus, De bonorum possess. secundum tabulas,* Cicero *primo de Oratore, cum egisset lege in hæreditatem paternam testamento exhæres filius, etc.* idest, cum egisset inofficiosi, *l.* III. *De inofficios. testam.* Idem eodem libro, *quod alter plus lege agendo petebat, quam lex in* XII. *tabulis permiserit,* nimirum ultra duplum petitum erat actione tutelæ, quod tantum XII. tabulæ permiserunt, adversus tutorem, qui rem pupilli furatus est, Triphoninus in *l. tres tutores, De administr. tutor. Sed si ipsi tutores rem pupilli furati sunt, videamus an ea actione, quæ proponitur ex l.* XII. *tabul. adversus tutorem in duplum.* Ulp. *in l. nemo, De reg. jur. nemo alieno nomine lege agere potest.* Lege agere dixit, quod nos experiri adversus aliquem apud Magistratum. Siquidem ea regula jus antiquum respicit, ut titulus demonstrat, et jure vetere alterius nomine agere non licuit, nisi pro populo, pro libertate, et tutela et ex *l. Hostilia,* ut monet Justinian. *tit.* X. *lib.* IV. *instit.* Augustinus *in Dialogo de Altercatione Ecclesiæ, et Sinagogæ. Idcirco in hoc cœtu vestro jus recito, tabulas offero. Lege agatur, quia de possessione contentio est,* et sexcenta id genus.

Sententiæ vero executionem, quamvis rarius, ut monui, comprehendit tamen Livius *eo loco: Fulvius acceptas literas, neque resolutas, cum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere juberet,* nimirum ut sententiam damnationis exequeretur. Valerius *lib.* III. *Delegatis ad palum hostibus, literas a PP. conscriptis, nequicquam Capuanis salutares, accepit; in sinistra enim manu, sicuti erant traditæ, reposuit, ac jusso lictore lege agere, tunc aperuit, postquam Illis obtemperare non poterat.* Plautus in Mercatore.

Annos natus sexaginta, qui erit, si quem scibimus,
Seu maritum, sive hercle adeo cœlibem scortarier,
Cum eo nos hic lege agemus . . .

His relatis adparet, lege agere idem esse, quod per legem agere, per jus agere, et ut Ulp. loquitur in *l.* III. *De offic. procons. jure agere,* et lege igitur agit, qui actionem edit, et lege agit lictor, cum jussu Magistratus sententiam exequitur: unde illud toties apud Latinos, *lictor age, etc.* ipse etiam Prætor, lege agere non ineleganter dicitur. Varro *lib.* V. *De lingua latina, Dies fasti, per quos Prætoribus omnia verba, sine piaculo licet fari, contrarii horum vocantur dies nefasti, per quos nefas Prætorem fari, do, dico, addico, itaque non potest agi; necesse enim est aliquo uti eorum verborum, cum lege quid peragitur.*

Hæc ita cum sint, dices non immerito, lege agere referri quoque debere ad jurisdictionem voluntariam, et illa enim prætoriis verbis continetur, sed nullus occurrit locus, quo diserte id exprimatur, et frustra eris diligens, si quæras, præter Constantini constitutionem in *l.* II. *C. de his, qui a non domino, etc.* ubi de emancipatione servi alieni, *lege,* inquit, *actum esse doceatur.* Nisi velis huc trahere illud Ciceronis pro Muræna, *posset lege agi, nec ne pauci quondam sciebant, fastos enim non habebant;* tamquam referendum sit ad utramque jurisdictionem, aut illud Taciti *lib.* XII. *Divus Augustus apud Equestres, qui Ægypto præsiderent. lege agi, decretaque eorum perinde haberi jusserat, ac si Magistratus Romani constituissent.* Sed hæc et his loca similia fortassis invita eam interpretationem accipient; longe itaque, lateque, cum lege agere protendatur, frequentius, ut dixi in contentiosa usurpatur, quod lites componere dixit Macrobius, I. *Saturnalium. Lege Hortensia effectum, ut fastæ essent nundinæ, scilicet uti rustici, qui nundinandi causa in Urbem veniebant, lites componerent;* idest lege agerent.

At non tam lata significatione est legis actio Jurisconsultis, quam restrictius acceptam jurisdictioni tantum voluntariæ tribuerunt, quod ita verum est, ut contra niti sit libros juris nunquam inspexisse. Ulp. in *l.* I. *De officio jur. d. adoptare quis apud juridicum potest, quia data est ei legis actio.* Marcianus in *d. l.* II. *Omnes Proconsules statim quam Urbem egressi fuerint, habent jurisdictionem, sed non contentiosam, sed voluntariam, ut ecce manumitti apud eos possunt, tam liberi, quam servi, et adoptiones dari; apud legatum vero Proconsulis nemo potest manumittere, quod non habet jurisdictionem talem.* Rationem addit Ulpianus in *l.* III. ibidem, *omnino enim apud eum non est legis actio.* Modest. in *l.* IV. *De adoption. Magistratus, apud quem legis actio est, et emancipare filios suos, et in adoptionem dare apud se posse,* Neratii *sententia est.* Paulus II. *sententiam* XXV. *apud Magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari, et manumitti potest.* Gordianus in *l.* I. *C. de adopt. Hi, qui in aliena potestate sunt, juxta jus civile, non nisi apud eum, apud quem plena legis actio, adoptari possunt.* Ille ipse sanciens Author Justinianus in *Novell.* LXXXI.

emancipationes, etc. legis ἀντιόνας *vocat; et in l. penult. C. de emancipation. liberor. apud competentem judicem, ad cujus jurisdictionem actus emancipationis pertinet;* ad cujus jurisdictionem, *inquit*, Anastasius, voluntariam innuit, etc.

His, si κριτικώτατοι illi nolint acquiescere monendi sunt, nullum testimonium proferri posse ex libris juris, quo legis actio aliter accipiatur, præter unum Pomponii in *d. l.* II. *§. ex his deinde,* qui quomodo explicandus sit mox dicetur; cæterum quas dicimus legis actiones, Papinianus in *l. actus De reg. jur.* vocat actus legitimos, et quos dicimus actus legitimos appellantur legis actiones in *d. Novel.* LXXXI. *in d. l.* IV. *etc.* obliteratis iis omnibus, quæ Hotoman. scripsit *illustr.* XXXII. scilicet his, quæ diximus non animadversis, necesse fuit, ut Gothofredus in *d. l. nemo,* Petrus Faber *ibidem,* Eberlinus in *d. l.* II. *cap.* VII. Alciatus II. *parergon.* 3. aliique plurimi, præcipites ducerentur.

Sed obstat *d. lex.* II. §. *deinde ex his*, ubi Pomponius, disceptatrices illas legis actiones vocat. Agnosco, et fateor, illas ipsas esse legitimas actiones, tamquam profectas ex *l.* XII. *tab.* tamquam formulas ex *l.* XII. *tab.* conceptas, reipsa tamen esse actiones, quibus, quod nobis debetur persequimur. *Deinde,* inquit, *ex his legibus, eodem tempore fere actiones compositæ sunt, quibus scilicet inter se cives disceptarent*: actiones esse compositas *ex legibus* XII. *tabul. et legis* XII. *tabul.* actiones in unum idemque collineat; interdum simpliciter actiones dictas, et librum actionum, qui eas contineret, patet ibidem *§§. sequentib.* Ergo rudi ea tempestate, ut jus civile propriis nominibus designaretur, inter ejus partes numeratæ sunt legis actiones, quæ mox additis quibusdam formulis ab Appio Claudio, et a Flavio ejus scriba subrepto libro, jus civile Flavianum dictæ sunt, et additis nonnullis aliis a Sexto Ælio, jus civile Ælianum.

Hæc ita se habere nulli dubium est, sed non ideo dicendum est illas solas disceptatrices esse legis actiones, ad exemplum locutus est Pomponius, non ad definitionem, ut cessio in jure apud Boetium *in topic. Cicer.* appellatur legis actio, quo modo dicimus tutelam legitimam, hæreditatem legitimam, etc. non quod ille tantum sint legitimæ, reliquæ enim tutelæ, et hæreditas ex testamento, et ipsa legitima non improprie dicuntur, Ulpianus *in fragm. de tutelis lege obvenire. De V. S.* unde fallitur Hotom. putans apud Pomp. actiones legis, quæ sunt voluntariæ jurisdictionis omitti. Non ibi definit J. C. legis actiones, cum illas disceptatrices ait appellari legis actiones; aliud est (inquit recte Cujacius) appellari, aliud esse. Sed cur Pomponius litium actiones, legis actiones vocavit? nempe ob idipsum, quo dicimus hodie actus legitimos esse legis actiones, habent enim omne a lege, et solis legis sollemnitatibus constant, ut in emancipatione, adoptione, etc. ita et primis illis Reipublicæ temporibus actiones illæ disceptatrices *leg.* XII. *tab.* ortæ, omne ab iisdem, earumque interpretatione trahebant, et quibusdam sollemnitatibus peragebantur. *Certas*, inquit, *sollemnesque esse voluerunt*, numerum demonstrat, et sollemnitates, conceptis formulis, quibus lege ageretur hinc formula pro actione passim; apud Plinium *juniorem* V. *epistol. formula ad exhibendum* Apulejus IX. *de asino aureo*, *communi dividundo formula dimicabo*, Cicero sæpe *pro Roscio*, *pro Murœna*, Ulpianus etiam in *framg. etc.* hinc auceps syllabarum dicitur Ciceroni JCtus *primo de oratore*; hinc vetitum, ne quis alieno nomine agere posset *d. l. nemo*, *De reg. jur.* quæ regula, ut dixi, ex jure antiquo est, ex jure XII. *tab.* quod proprium est earum legis actionem, quæ voluntariæ jurisdictioni innituntur *l. per procuratorem, De acquir. hæreditate.* Successu dehinc temporum sollemnia illa, quibus litium actiones constabant paulatim inobservata contemni cœperunt, pluribus jam per Prætores actionibus introductis, qui juris civilis angustias dilatarunt, quoad usque radicitus exaruerint, *l.* II. *C. De Formulis, etc.* prorsus ut nihil, aut fere nihil habeant a lege; at adoptio, emancipatio, cæterique actus legitimi omnia a lege consequuntur, præscriptisque solemnitatibus perficiuntur, *l.* IV. *C. de emancipationib.* hinc legis actiones eleganter dictæ JCtis, non quæ pertinent ad contentiosam, ubi nonnihil trahunt ab jurisdictione, sed quæ spectant ad voluntariam, ubi nihil non trahunt a lege. Viri eruditione summi his neglectis, et juris loca, et Latinos scriptores depravarunt. Sed quis non peccet in arte non sua? Sed redeat sermo unde longe digressus est.

MERILLIUS. *Non movet, quod in d. l.* IV. *De manumiss. et d. l.* XVIII. *De manumiss. vindic. Prætor non possit apud Prætorem manumittere, aut emancipare; ita enim debent intelligi, nisi se Prætor collegæ jurisdictioni subjecerit.*

GENTILIS. Quid facies viro alioqui deserto? ait eas leges accipiendas ita, ni Prætor se subjiciat sed nonne hoc quæritur, an possit? an possit in voluntaria se, quod potest in contentiosa, subjicere? cumque objeceris non posse, quia Prætor apud Prætorem manumittere non potest *d. l.* XIV. *d. l.* XVIII. respondet, esse intelligendas, nisi Prætor se subjiciat; ita ne? si nec potest se subjicere; si id ipsum causam disputationi præbuerat?

MERILLIUS. *Non movet etiam, quod cum Magistratus apud seipsum legis actiones exercere*

possit, eas frustra apud alium exerceret; quid enim si legis actiones apud alium, quam apud seipsum exercere malit?

GENTILIS. Eodem revolvitur; nam et si velit Magistratus legis actiones apud alium exercere, obstat, quod apud seipsum exercere possit *d. l. I. d. l. IV.* Quid illud? *si malit exercere apud alium?* ergo ut exerceat apud alium, sat est, ut velit; quid audio? an potius, ut possit; ita sane: posse autem ubi Merillius docuit?

MERILLIUS. *Istamne potestatem adimemus Magistratui, quæ cuivis alii conceditur?*

GENTILIS. Vix feres in viro tam docto tam insignem errorem, qualem hæc verba declarant; quisquis enim ille alius sit, qui velit exercere apud alium legis actiones, quamvis apud se possit, non ideo dicitur legis actiones exercere, sed tantum, cum apud Magistratum, cui nominatim, voluntaria jurisdictio concessa est, veluti si quis manumittat testamento, manumissio non est legis actio, debet peragi sollemniter in jure, ut sit legis actio, quod Cujacius pluribus docet ad Papinian. in *d. l. actus.*

CAPUT VI.

An Pœna, quæ imponitur ei, qui jus dicenti non obtemperavit, actori, vel fisco, vel utrique vindicetur.

ULPIANUS in L. unic. §. ultim. D. si quis jus dicenti non obtemperaverit.

Hoc judicium non ad id, quod interest, sed quanti ea res est, concluditur; et cum meram pœnam contineat, neque post annum, neque in hæredem datur.

CUJACIUS in repetita prælactione ad *L. unic. D. si quis jus dicenti non obtemperaverit.*

Ea pœna, quam statuerit Judex ea de re aditus, utrique partienda erit, inter actorem, et fiscum; ut plerumque fit in popularibus actionibus, L. lege Cornelia, de SCto Sillan. *vel ut Accursius tentavit, tota cogenda erit in fiscum, ut quandoque pœna actionis popularis tota in publicum redigitur.* L. ultim. infr. de term. moto.

Idem CUJACIUS aliter in prima expositione ad *L. unic. D. si quis jus dicenti non obtemp.*

Hæc actio datur adversario in adversarium; non est dicendum dari fisco; non est dicendum duas dari, unam fisco, alteram adversario, ut male Accursius: sed datur hæc actio adversario in adversarium, qui jus dicenti non paruit.

Idem CUJACIUS *lib. XXIV. observat. cap. XXV.* in fine nihil definit.

MERILLIUS. *Hoc edicto proponitur pœnale judicium, seu pœnalis actio adversus eum, qui jus dicenti non obtemperaverit; cum rem restituere jussus fuerit, eamque non restituerit: et datur quanti ea res est, non quanti interest actoris. Proinde licet actor nullum jus in re petita habuerit, aut reus se exceptione tueri potuerit; is, qui non paruit jus dicenti, tenetur quanti ea res est: eaque actio non utilitatem actoris, sed meram pœnam continet. At quæstionis est, an pœna, quæ hoc edicto proponitur, fisco vindicetur, vel actori, an inter fiscum, et actorem partienda sit. Cujacius in secunda expositione hujus legis, ait, utrique partiendam esse, id est, inter actorem, et fiscum esse dividendum, vel totam esse cogendam in fiscum. Et lib. XXIV. observat. XXV. in fin. dubitanter ait, partiendam esse, vel inter fiscum, et actorem; vel inter actorem, id est, eum, qui egit populari actione, et eum, cui res restituta non est. At vero in prima expositione, ait dari pœnam adversario in adversarium: puta, actori in reum, vel reo in actorem, et non dari fisco. Quam interpretationem magis admitterem: quia in §. ult. hujusce leg. pœna mera utilitati actoris opponitur, quasi actor utilitatem, seu id, quod interest, sed pœnam meram ista actione consequatur.*

GENTILIS. Hoc caput ex iis est, quæ Merillium juris imperitia lapsum ostendunt ita, ut quo excuses non appareat omnino, dum enim actionem pœnalem, et pœnam, quæ inde statuitur pro una eademque re sumit, et Cujacio pugnantia excidisse immerito scribit, et se quod non intelligeret improbasse demonstrat; tantam ejus animo caliginem mirabere offusam, ut malit non J. C. videri, quam non variasse Cujacium in utraque expositione *ad l. unicam D. si quis jus dicenti non obtemper.* quod, ut constet liquido, quæ paulo obscurius sunt *hoc capite* tradita a Merillio, clariore sermone referamus, oportet.

Omnibus magistratibus igitur jurisdictionem suam, vel *majestatem*, ut in *l. IX. De jurisdict.* tueri licere ait *Ulpian. in d. l. unica* pœnali judicio, exceptis *Duumviris*, complexus certe cæteros magistratus, sive Urbanos, sive Provinciales; quamvis enim ad eam tuitionem Duumviris sint pignora, modica coercitio, etc. non sunt tamen edicta pœnalia. Horum illud refertur *in d. l. unica*, quo Prætor jus dicenti non obtemperantes coercet, proposita eo nomine pœnali actione. Sed cum non uno modo quis non obtemperare jus dicenti dicatur, tradit Ulpianus ibidem, illum hic intelligi non obtemperantem, qui, quod extremum est in jurisdictione non facit, veluti si quis conventus rei vindicatione, illam a se vindicari non passus, sequentia etiam

recusat, abduci scilicet, vel auferri manu militari; Ergo in hunc est actio pœnalis, non ad id quod interest, sed quanti ea res est, tametsi nihil actoris intersit, mera enim pœna est in hæredes non transitura §. IV. *ibid.*

Plura a DD. quæruntur. I. Quodnam sit extremum jurisdictionis, II. Uter agat, adversarius an Fiscus? III. Utri cedat ea pœna, actori an Fisco? IV. Sit ne actio popularis, an privata. V. Quid comprehendatur illis verbis, *quanti ea res erit*. Cujac. 21. *obs.* XXV. et in prima, et secunda *recitat. ad titulum De jurisdict.* quæ sunt loca a Merillio relata, singulas tractat quæstiones illas; et *ad lib. primum Pauli ad edictum in l.* II. *ff. De popular. action.*

I. Extremum jurisdictionis in eo edicto interpretatur ultimam lineam jurisdictionis, sive, quod est ultimum, et postremum in jurisdictione, et inde ait, non incidere in hoc edictum, si quis jus di centi non obtemperet initio, vel medio, ut si quis in jus vocatus rei vindicatione moretur, nec rem mobilem vindicari patiatur, quamvis non impune id faciat, sed illum dumtaxat in hoc edictum committere, qui, quod est ultimum in jurisd. non facit, puta si Prætor manu militari rem abducendam jubeat, et resistat reus, nec ferri patiatur.

Ergo in prima recitatione, inquit, *in hoc edicto jus dicenti non obtemperare, est extremæ jurisdict. non parere;* Et in secunda *extremum jurisdict.* vocat *ultimam lineam, et terminum jurisdictionis*, et in d. l. II. De Popul. Action. *quod extremum est jurisdictionis, in extrema linea jurisdictionis, etc.* Ea fuit Bulgari sententia, quam juvat satis non observata DD. ἔλλειψις J. Cto usurpata, intelliguntur, enim hæc verba in *d. l. unica,* tunc obtemperasse videtur, *Cæterum*, inquit, *si et sequentia recusavit, tunc non obtemperasse, videtur*. ubi igitur sequentia non recusavit: idest, rem abduci, vel ferri, tunc obtemperasse videtur, fecit enim, quod est extremum in jurisd. Par reticentia est *in l. in bello D. de captiv. et postliminio reversis*, supplenda sunt *postliminium est, etc.* ut etiam *in l. in substitutione* §. I. *D. vulgari et pupill. et in l. Gallus* initio *D. de liberis, et posthumis* et alibi. Mirum sane scripsisse Donellum XXV. *Commentar.* XXIV. obscure Ulpianum interpretari, qui dicatur non obtemperare jusdicenti, et quod magis mirere, se ad Duarenum remittit, qui non profecto ingenue *primo anniversarium* L. neminem, ait, cujus scripta in manus suas pervenerint, satis explicasse sententiam *d. l. unicæ*, ipso interea idem pene, quod Bulgarus, docente; et suavius est Faber in rationalibus ad hanc legem, vulgo hanc opinionem adscribens, quam Jason in *d. l. unica*, omnibus improbatam scripsit DD.

II. Docet actionem dari adversario in adversarium, non fisco, ut veterum plerique apud Jasonem *loco cit.* non fisco simul, et adversario, ut Accursius in eadem *lege,* sed solum agere adversarium in adversarium, sive sit reus, qui non obtemperaverit, sive actor, nam et petitorem hoc edicto posse coerceri ex Labeone refert J. Ctus *ibidem:* firmatque lex *cum Papinianus Cod. de sententiis, et interloc. Hœc actio,* inquit in prima recitatione *datur adversario in adversarium, non est dicendum dari Fisco, non est dicendum duas dari, unam fisco, alteram adversario, ut male Accursius, sed datur hæc actio adversario in adversarium, qui jus dicenti nan paruit*. Et in d. l. II. ad lib. I. Pauli ad edictum, *quæ autem ex edicto datur actio pœnalis in actorem, vel reum etc.* et ita etiam *dicto cap.* XXV. *observat. lib.* XXIV.

III. Pœnam, quæ inde statuitur, vel partiri inter se actorem et fiscum, vel totam cogi in fiscum, utrumque enim probabiliter dici existimat *ex l. ultim. D. de termino moto et ex lege. L. Cornelia D. ad S. C. Sillanian. Ea pœnam, quam statuerit judex ea de re aditus, utrique partienda inter actorem, et fiscum etc.*, et omnes ferme *DD.* alteram ex his duabus sententiis amplectuntur, pauci pœnam actori adjudicant indistincte post Corasium h c, et Geddæum in *l.* XII. *de V. S.*

IV. Actionem hanc esse popularem, non privatam, *dicta observat.* XXV. *nec spectatur ergo quantum actor s intersit, quia et si nihil intersit, locum habet, cum sit popularis;* Et edicto loco ad Paulum, *ea actio videtur quidem fuisse popularis, quoniam pertinent ad vindictam publicæ majestatis*. Idem quoque repetit *in utraque recitatione ad dict. l. unic.* et ita crebrius receptum est, tametsi Treutlerus, post Duarenum loco adducto, dissentire videatur, De in jus vocando *thesi* IX.

V. His verbis, *quanti ea res erit* significari meram pœnam, etiamsi nihil actoris intersit, et etiam si jus nullum in re petita habuerit, ut *in l. penult D. Ne quis eum, qui in jus vocatus*, ita in *prima recitatione*. Pœnam hanc edicto non definitam religioni judicantis æstimandam, et constituendam relinqui pro modo contumaciæ, pro modo delicti, ita in II. *recitatione*. Quanti contumaciam puniri non obtemperantis jus dicenti publice utile est; ita *dicta observ.* XXV. et plenius *in d. l.* II. ad Paulum, *quanti ob eam rem æquum esse videbitur, ad contemtam majestatem jus dicentis vindicandam*, ita putat Scipio Gentilis, obtinuitque frequentius; Constantinus tamen Harmenopulus *lib.* I. *tit.* II. §. LX., *quanti ea res est*, pro vera quantitate interpretatur. Ἡ ποίνη τῶν μὴ πειθαρχούντων οὐκ εἰς τὸ διαφέρον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἀληθὲς ποσὸν

ἁρμόζει. Non ad id quod interest, sed ad veram quantitatem, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἀληθὲς ποσόν; nempe rem petitam, quamvis falso petitam; ita ét quidam e nostris: omnino non male, ut tanti scilicet contumacia non obtemperantis puniatur, quanti res jussa abduci fuerit æstimata.

His traditis, apparet liquido, *Merillio* esse unum idemque, actionem pœnalem, et pœnam, quæ inde statuitur; Vult enim variasse Cujacium, quod *actionem pœnalem* concesserit tantum actori, non fisco, nec simul fisco et actori; pœnam vero, vel soli fisco, vel fisco et actori; Cujacius, inquit, *in* II. *exposit. hujus legis, ait utrique partiendam esse, idest inter actorem et fiscum esse dividendam, etc.* At vero in *prima exposit.* ait *dari pœnam adversario in adversarium, etc.* mirum quidem nomine *pœnæ intellexisse actionem;* siquidem eo loco Cujacius agit de actione utri danda sit fisco, an actori, et vult omnino dandam esse actori: *Hæc actio datur adversario in adversarium, non est dicendum dari fisco, non est dicendum duas dari, unam fisco, alteram adversario, etc.* pœnam, vel soli fisco, vel fisco, et actori concedit, *ea pœna, quam statuerit, etc.* manifestum est itaque non variasse Cujacium, et ejus hanc esse sententiam, ut pœna non sit danda soli actori, sed ut diximus, vel simul cum fisco, vel soli fisco: At Merillius hic contendit, solius esse actoris, fisco excluso, id ut probet videamus.

MERILLIUS. *Præterea, ut in pœnali judicio, quod datur adversus libertum, qui absque venia patronum in jus vocaverit, pœna quinquaginta aureorum patrono datur, L. si libertus* XII. *D. de in jus vocand. Ita ex hoc edicto pœna ei dari debet, cui res non est restituta: ut etiam pœna ei datur, qui in possessionem admissus non fuerit, L.* I. *§. ult. D. ne vis fiat ei, qui in possess. Denique ubi pœna edicto definita non est, eam actor æstimat, seu quanti ea res est, L. penult. D. ne quis eum, qui in jus vocab. At quorsum actor pœnam æstimaret, nisi ipsi inferretur?*

GENTILIS. Levia argumenta, et dispar ratio in singulis edictis; Pœna L. aureorum datur patrono sine prætoris permissu in jus vocato a liberto, nempe ob reverentiam, quæ ipsi debetur, *l. generaliter, D. cit. titulo*, quæ neque a Principe remittitur, cum sit juris naturalis *l.* II. *Cod. eodem*, cujus pars est, ne a liberto vocetur in jus, sine venia prætoris, ut ait *Theoph. de action.* §. XII. μέρος δὲ τῆς τιμῆς ἐςὶ καὶ τοῦτο. etc. tam igitur ingrato existente liberto, pœnam L. aureorum quam præstat, recte patrono concessit, quæ ratio facit, ut contemta majestate jus dicentis in extremo jurisdictionis, pœna fisco acquiratur potius, quam actori: ita etiam *in d. l.* I. *§. ult. D. Ne vis fiat ei, etc.* proponitur pœnalis actio in factum adversus illum, qui dolo malo facit, quo minus, quis in possessione sit, prætoris permissu, et pœna quidem ei, qui in possessionem missus est acquiritur, sed quantum ejus interest possessionem habere, ita hæc verba *quanti ea res erit* in eo edicto interpretatur Ulpianus *d. l.* I. §. III., unde infert ob falsum creditum, falsamve petitionem nihil prodesse edictum illud, et non esse locum actioni; at longe aliter in nostro edicto, *quanti ea res erit* accipiuntur pro mera pœna, etiamsi nihil actoris intersit. Videtur Prætor in duobus illis edictis certarum ratione personarum ob oculos habuisse, ut earum gratia proposita pœna illis cederet, puta, patrono, et vero petitori; in edicto autem *si quis jus dicenti*, solius jus dicentis jurisdictionem contemtam censuit vindicandam. Non est quærendum ulterius, actiones prætoriæ eam habent naturam, quam prætores dederunt, non recte ducitur argumentum ab una ad alteram; quamobrem illud ineptum est, pœnam non definitam edicto æstimari ab actore *d. l. pen.* §. I. et idcirco inferri actori; ineptum, inquam, cum id locum habeat in edicto, *Ne quis eum qui in jus vocabitur*. Neque est temere trahendum ad edictum nostrum, *in d. l. unica*, deinde falsum est, pœnam edicto non fuisse definitam adversus vi eximentes in jus vocatos, hæc est pœna edicto definita, ut actor rem æstimet, ideo hæc actio pænalis, quippe, qui vi eximit, condemnatur, non quanti vere res est, sed gravius, quanti actor æstimaverit *d. l.* V. §. I. et nugatur Faber ad hanc legem, expungens ea verba, *quanti ab actore æstimata est*, nugatur sane, vix enim aliter, ac ne vix quidem erit pœnale judicium, cum Ulpianus diserte adjungat, *hoc enim additum est*, idest rem ab actore æstimari, *ut appareat, etiamsi calumniator quis sit, tamen hanc pœnam eum persequi*, nihil est certius.

MERILLIUS. *Non movet, quod in popularibus actionibus pœna quandoque fisco vindicatur, aut inter actorem, et fiscum dividitur: Nam actio, quæ hoc edicto proponitur, non est popularis, ut nec pœnale judicium in factum, quod datur adversus libertum, qui patronum in jus vocaverit, d. l.* XII. *de in jus vocand. in popularibus actionibus, cuivis e populo agere permittitur: at ista actio datur tantum adversario in adversarium, hac L. unic. §. penult.*

GENTILIS. Supra adnotatum est, pœnalem actionem ex edicto *d. l. unicæ* Cujacio esse popularem ut et plerisque interpretum, indeque fieri, ut exemplo popularium actionum, vel fisco soli, vel

fisco, et actori simul pœna adjudicari possit; rejicit id Merillius, et putat ideo non esse popularem, quod nec populare sit judicium in factum pœnale, quod datur patrono adversus libertum, *d. l.* XII. *De in jus vocando*, additque in popularibus actionibus, quemlibet e populo posse agere, at ex hac actione pœnali, agere tantum adversarium in adversarium. Sed non animadvertit, nihil commune habere edictum adversus libertum, cum edicto adversus non obtemperantes jus dicenti: illud privatum profecto, privata enim persona est patronus, cui ob insigne libertatis beneficium, observantia et obsequium præstanda sunt, quo respiciunt. tituli *De jur. patron. De Obsequiis parent. et patr. præstandis*. Eleganter Theodorus Hermopolites in *l.* I. *D. de offic. Præfecti urbi*, *libertum*, ait, *quasi gigni per manumissionem, cum antea ignotus jure civili fuisset* διὰ τὸ δοκεῖν etc. contra vero, publica persona est magistratus, cujus jurisdictione contemta, cuilibet ut agat permittendum est, confundit perperam hæc duo edicta Merillius, non tantum hoc loco, sed et *cap.* XXXI. *lib.* IV. *obser.* tamquam utrumque edictum propositum fuerit ad tuendam jurisdictionem Magistratus; cum primum respexerit patronum, alterum vero jus dicentem, quamobrem veniam primi edicti dat Prætor *l.* X. *D. in jus vocan.* quæ debet peti justis ex causis *d. l.* X. §. IV. et causa cognita impetratur; Eustathius apud Macrobium VII. *Satur. dicturus pro vario cibo, ab authoritate vestra, tamquam ab edicto prætoris, venia impetrata, gulæ patronum, quia necesse est, profitebor;* at secundi non item. Quod addit in pop. actionibus agere quemlibet, in hac actione agere tantum adversarium in adversarium, rejicitur ex *l. sed si* III. *D. de popularib. actionib.*, ubi expressum est in popularibus actionibus, quamvis quilibet agere possit, præferri tamen cujus interest; *in popularibus actionibus;* inquit Ulpianus, *is præfertur, cujus interest;* interest autem ejus, qui ob contumaciam læditur; is est adversarius.

MERILLIUS. *Non movet etiam, quod ut actio albi corrupti popularis est, qua vindicatur contempta dignitas Magistratus, L. si quis* VII. *D. de jurisd. Ita et actio, quæ hoc edicto proponitur, popularis esse videatur: quia et hujusmodi actione contempta Magistratus dignitas vindicatur. Etenim actio albi corrupti popularis est, quia publice interest, non corrumpi album Prætoris, ex quo Prætor jus cuique dicere debet: at non ita publice interest, rem petitam non restitui, ut popularis actio detur adversus eum, qui non restituerit.*

GENTILIS. Respondet Cujacio, qui illa potissimum ratione usus est, sed exanguis est responsio, non ita scilicet publice interesse rem petitam restitui, ut publice interest, non corrumpi album Prætoris, quid est hoc quod excidit Merillio? tanquam pluris sit album Prætoris quam ipse Prætor? quicquid sit, quod eo nomine significetur, seu paries, seu tabula dealbata, seu tabula proposita in albo, idest palam, ut apud Livium *lib.* IX. *Gneus Flaccus fastos in albo proposuit*, etc. publice ergo interesit, album Prætoris non corrumpi? publice non interesit, Prætoris jurisdictionem vindicari contemptam?

CAPUT VII.

An pactum sit genus, vel species conventionis.

ULPIANUS in L. I. §. *conventionis, D. de pact.*

Conventionis verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi, transigendique causa consentiunt, qui inter se agunt.

CUJACIUS *in paratit. D. ad tit. de pact.*

Transactio est species, pactum genus; *cujus definitio, ut sit duorum, pluriumve in idem placitum consensus, id est, nihil nisi consensus: ut in definitione legati, Donatio testamento relicta, id est, non nisi testamento.*

Idem CUJACIUS aliter ad *tit. D. de pact. in L.* I. §. *conventionis.*

Pacti igitur nomine exposito, reliqua erat conventi explicatio: et pactum quidem (*ut diximus*) species est, *conventum genus: Nam et pacta, et contractus, conventa, sive conventiones sunt.*

MERILLIUS. *Probarem magis, pactum dici debere speciem conventionis, quam genus. Conventionis nomen generale est, quod continet contractus nominatos, L. jurisgentium* VII. *in princ. D. de pact. atque etiam pacta nuda continet, quæ sunt tantummodo pacta, et remanent in nomine conventionis, et placiti fine stant, L. si tibi* XXVII. *C. de locat. et conduct.*

GENTILIS. Nullus hoc capite juris error, sed quæ referuntur detruncata et manca, non bona fide egisse Merillium, demonstrant; pactum enim esse genus, et speciem diverso sane obtutu, nemo opinor, negaverit, absurdum profecto, si in unum, idemque collineans dicatur genus, et species; sanior Cujacio mens, *et pactum quidem in transactione, ait esse genus, in conventione speciem;*

Merillius dum loca mutila, et abscisa refert, variasse Cujacium putat immerito, sed locis ipsis ex fide relatis, una prorsus eademque sententia constabit.

Triplicis illius conventionis in *l. conventionem ff. de pactis*, quæ jurisgentium esse perhibetur, vel parit actionem, vel exceptionem, idest, vel est contractus, vel pactum, contractus, aut habet causam, et nomen, actionemque parit propriam, veluti ex empto vendito, locato conducto, aut habet causam vacans nomine, et parit quidem actionem, sed incertam civilemque in factum, idest in rem gestam, civilem, idest ad instar actionis civilis ex contractu nominato, unum si excipias articulum, facio ut des, ex quo actio in factum prætoria, aut de dolo *L.* XV. *ad l. Falc. l. cum mota C. de transact. l.* VII. *De pactis l. naturalis §. quod si faciam De præscriptis verbis, l. cum proponas C. de dolo*. Pactum autem ignotum pene juri civili, Prætoris authoritate exceptionem parit, hæc conventio proprie est duorum, pluriumve in idem placitum consensus, idest nihil nisi consensus, et præterea nihil, nisi nudus consensus *d. l.* I. *§. et est pactio*, quo loco cum pactio omnino idem sit, quod pactum, aut falluntur, qui discrimen statuunt inter pactionem, et pactum, aut legendum est pactum, ne Ulpianus aliud, quam pacti definitionem attulisse videatur, cum primo pacti originationem tradiderit.

Nunc se se ingerit quæstio vetus, utri accedat transactio, contractui, an pacto? Quædam contractum esse persuadent, contra nonnulla pactum. Veteres post Bartolum *in l. sive apud C. de transaction.* contractum docuerunt esse innominatum; et est vulgo jam recepta sententia, quam tamen Corasius damnat I. *Miscell.* XXII. nominatum putans esse transactionem contractum; Cujacius vero *in d. l.* I. *et in d. l.* VII. *De pactis et in tit. Cod. de pactis* pluribusque aliis locis, pactum docuit esse, non contractum, quod et Donello visum est *in tit. C. de transact.* idque multis rationibus ostendi potest. Necesse est itaque ut transactio, in quantum est pactum, comprehendatur sub genere pactorum, unde fit ut pactum in transactione sit genus, verum cum dividatur conventio in contractum, et pactum, consequitur necessario comprehendi sub genere conventionum, unde fit, ut pactum in conventione sit species. Est ergo pactum, species et genus, species in conventione, genus in transactione.

Hæc ita cum sint, ut subverti non possint, apparet statim non aliter, atque aliter scripsisse Cujacium, sed constanter docuisse respectu diversorum pactum esse genus, et speciem. Sed jam loca integra proferamus, quæ manca, ut dixi, retulit Merillius. *Et ex d. paratit. De pactis* locus integer est: *transactio pactum est, quod fit inter duos, pluresve negotii, aut litis decidendæ causa, vel pactum, quo remittitur lis præsens, aut futura. Ex quo intelligitur, quam recte tractatui de cautionibus judicio sisti, sint adjuncti tituli De pactis, et transactionibus, transactio est species, pactum genus*, etc. Vides hic transactionem esse pactum? consequitur omnino pactum esse genus in transactione. Ita pariter *ex d. l.* I. *tit. De pactis* locus integer est, *conventio autem, quam συμβολὴν vocant, genus est, nam et pacta, et contractus conventiones sunt, et hoc est quod sequitur hac lege, conventionis verbum generale est, etc. quod ideo Ulpianus tradit, quia in edicto Prætor ait, pacta conventa; pacti igitur nomine exposito reliqua erit conventi explicatio, et* pactum *quidem, ut diximus, species est, conventum genus, nam et pacta, et contractus conventa sive conventiones sunt*. Vides hic conventionem esse genus? et complecti pacta, et contractus, necesse est igitur, ut pactum sit species in conventione. Hæc docet alibi et sæpe X. *observ.* XXX. *etc.* sed rei tenuitas, dubitatione remota, omni, amplius immorandi labore nos levat. Quæ tamen ad *tit. Cod. De pactis* scribit, quoniam rem proxime tangunt omittenda non sunt; *est igitur*, inquit, *pactum genus, sed ita tamen pactum vel pactio est genus, ut et occupare possit speciei locum, non respectu ejusdem, sed alterius, quæ genera philosophi dicunt ὑπάλληλα. Est etiam species pactum, est enim conventionis species*. Vide hoc ipsum ex Cujacio probantem Borcholten *cap.* I. *De transact.*

MERILLIUS. *Pactum, ut est pactum nudum est species conventionis, non est genus: nec transactio est species pacti, sed contractus innominati, L. cum mota* VI. *C. de transactionib. et pactum nudum non est, cum aliquid datur: L. legem* X. *C. de pact. cum subest aliqua causa dationis, vel facti, d. L.* VII. *D. de pact. sed est contractus innominatus*.

GENTILIS. Cum multa sint, quæ docere possint; transactionem esse contractum innominatum, collecta late in *d. l. jurisgentium,* tres dumtaxat rationes adversus Cujacium Merillius selegit. Primam *ex l. cum mota C. de transactionib.* ex qua putat ostendi, transactionem non esse speciem pacti, sed contractus innominati, quod ibi dicatur præscriptis verbis ex transactione agi posse; sed respondetur facillime, præscriptis verbis concedi quidem in ea *l.* actionem, verum ex negotio do, ut facias, non ex transactione. Est enim species de hac conventione, dabo partem bonorum, ut a lite discedas, te ergo discedente a lite, et ex parte tua implente placiti fidem; negotium est, non pactio, et hinc actio præscriptis verbis, nec

potest aliter fingi conventio, veluti, discedam a lite, ut des partem bonorum, esset enim articulus facio, ut des, et te implente ex parte tua, de dolo adversus adversarium competit actio *l.* v. §. *quod si faciam, De præscriptis verbis*. Quod si stipulatio transactioni sit subdita, ex stipulatu agendum est, *d. l. cum mota l. cum proponas Cod. de pactis*. Non est tamen id intelligendum de Aquiliana stipulatione, ut est error communis, hæc enim perimit priorem obligationem, infirmat potius, non confirmat. Cæterum omissa stipulatione, reque integra, nulla oritur ex transactione actio, sed exceptio tantum; vetus enim actio perempta non est, quæ iterum proponi potest, *l. sive apud Cod. de transact.* sed proposita transactionis exceptione elidetur *d. l. cum proponas,* non est igitur transactio contractus innominatus, sed pactum; nec parit actionem, sed exceptionem *d. l. sive apud d. l. cum proponas*.

Secundam *ex l. legem* x. *Cod. de pactis;* ubi pactum nudum non dicitur, cum aliquid datur, sed est utilis ad implementum condictio; nec igitur transactio, videtur colligere, est pactum. Sed est animadvertendum *in d. l.* x. pactum de reddenda dote, cohærere statim ipsi dationi dotis, et genere quodam loquendi censeri eandem rem, quæ agitur. Id autem quod agitur, contractus est; nam dotis datio est contractus *l. contractus De reg. Jur.* aut saltem ex parte dantis est hoc negotium do, ut reddas, do dotem, ut restituas, et inde actio utilis. In *d. l.* x. species est de eo, qui dotem, pro alumna dedit, et sibi reddi dirempto matrimonio pactus est, competet condictio utilis instar directæ actionis rei uxoriæ: lex namque, quæ ei negotio dicta est, servanda est, quæ non ita format actionem, ut direpta competat paciscenti. Rei uxoriæ actio consequendæ dotis causa soli mulieri competit, extraneo cuilibet nulli, qui sibi reddi paciscitur, matri nec etiam *l. avia. Cod. de jure dotium* ubi appellatur actio præscriptis verbis, quæ dicta est utilis in *d. l.* x. Pater tamen pacto frustra cavet, et nulla est conventio, ni stipulatio interveniat. *D. l. avia*. Quod est optime constitutum, et sapienter nimis, patris enim est, et dotem filiæ statuere et servare non auferre temere, et pro arbitratu.

Tertiam ex *d. l.* vii. *de pactis,* ibi, in §. ii. *et* iv. expressum est, esse contractum, non pactum, cum subest causa præter conventionem, veluti dationis, vel facti; at transactio, videtur colligere præter conventionem requirit amplius, ut aliquid detur, vel fiat. Nihil est, quod tam facile expediri possit; nempe in transactione, nec dationem, nec factum requiri, ut perficiatur; sed præter conventionem de dando, vel faciendo nihil exigi ulterius, *d. l. transactio,* ergo si dictum sit, dabo partem bonorum, ut a lite discedas, transactio est perfecta, nec tamen datio intervenit, nec factum, *d. l. cum mota, d. l. transactio*. Sunt hujusmodi sexcenta in libris juris, puta aliud fidejubere, aliud promittere fidejubere, aliud contrahere, aliud promittere contrahere, aliud vendere, aliud promittere vendere *l. si quis ita stipulatus sit* §. *ult. de V. O. etc.* inde colligitur rectissime, transactionem esse pactum; cum nomen non habeat proprium, et legitimum, nec factum, dationemve requirat, quæ si diligentius perpendisset Corasius, nusquam tam imprudenter contractum nominatum transactionem dixisset.

An pacta incontinenti apposita contractibus stricti juris, insint etiam ex parte actoris.

CAPUT VIII.

ULPIANUS in L. Jurisgentium vii. §. *quinimo, D. de pact.*

Quinimo interdum format ipsam actionem, ut in bonæ fidei judiciis; solemus enim dicere, pacta conventa inesse bonæ fidei judiciis.

CUJACIUS *lib.* x. *observationum cap.* xxiv.

Docui in L. jurisgentium, §. quinimo, D. de pact. *male quosdam colligere ex* L. petens C. eod. tit. *pactum ex continenti adjectum stipulationi, inesse ex parte actoris; quod loquatur* L. petens, *de stipulatione adjecta pacto, non e converso, de pacto adjecto stipulationi: et recte; stipulatio enim adjecta pacto obligat, pactum adjectum stipulationi non obligat. Et hac in re distat stipulatio maxime a contractu bonæ fidei; pactum enim emptioni adjectum ex continenti obligat,* l. venditor, D. commun. prædior. *et si obligat, ex eo etiam competit actio, ut ait* l. in bonæ fidei C. de pact. *non quidem propria actio quædam, sed actio empti venditi; format enim, et præparat pactum actionem ipsam ex vendito, vel ex empto, potius quam pariat novam.*

Idem CUJACIUS aliter in prima expositione *L. lecta est, D. de reb. credit.*

Posterior ratio hæc est, quia etiamsi concedamus illi; si demus, inquit, quod ille existimabat, pactum statim subjectum stipulationi prodesse tantum debitori ad exceptionem, et ipso jure prima pensione non soluta sortem totam peti posse: etiamsi hoc demus, quod tamen non obtinuit; quoniam ipso jure pactum inest stipulationi, et stipulationem transformat statim.

MERILLIUS. *Conventiones considerantur, vel ut sunt contractus, vel ut opponuntur in ipsis contractibus; vel ut apponuntur ante, vel statim*

post contractum, vel ut apponuntur ex intervallo post contractum. Siquidem apponantur contractibus bonæ fidei, partem faciunt contractus, et pariunt actionem ex eo contractu, cui insunt. L. venditor XIII. *D. comm. prædior. L. contractus* XXIII. *D. de regul. jur. Idem est, si ante, vel statim post contractum, seu incontinenti apponantur contractibus bonæ fidei, L. in bonæ fidei* XIII. *C. de pact. et L.* VII. *§. quinimo. Sed ex hoc, quod Ulpianus dixerit, pacta incontinenti apposita bonæ fidei judiciis inesse ex parte actoris, seu proficere ad actionem; plerisque aliter visum est in contractibus stricti juris, veluti in mutuo, et stipulatione. Stephanus Græcus Interpres ad L. rogasti* XI. *§. si tibi decem D. de reb. credit. scripsit pacta in contractibus stricti juris incontinenti apposita, inesse tantum ex parte rei, non ex parte actoris, id est, proficere tantum ad exceptionem, non etiam ad actionem.* Cujacius *hanc Græci Interpretis sententiam secutus est in exposit. hujus tit. ad L.* VII. *in §. quinimo: et lib.* X. *observationum cap.* XXIV. *quæ pluribus rationibus juvari potest. Prima est, quam Stephanus colligit ex d. L.* XI. *D. de reb. credit. si tibi decem dedero, ut undecim debeas, amplius quam decem peti non posse: scilicet, quia pactum mutuo adjectum non insit ex parte actoris: si tibi decem dedero, ut novem debeas, non nisi novem peti posse: scilicet, quia pactum insit ex parte rei. Alia ratio petitur ex verbis Ulpiani in §. quinimo: cum enim ait, pacta incontinenti adjecta bonæ fidei judiciis inesse ex parte actoris, aliud videtur constituere in contractibus stricti juris: ut pacta ipsis adjecta incontinenti non insint ex parte actoris: veluti alias sæpe judiciorum bonæ fidei facta mentione, judicia stricti juris excluduntur. L. mora* XXXII. *§. in bonæ fidei, D. de usur. et fructib. L. in actionibus* V. *D. de in litem jurand. Tertio, in L. lecta est* XL. *D. de reb. cred. pactum incontinenti stipulationi adjectum inest tantum ex parte rei, ut exceptio ipso jure insit; non etiam ex parte actoris, ut agere possit. Latini Interpretes, et Accursius ad hunc §. quinimo, aliter sentiunt, pacta incontinenti apposita contractibus stricti juris, veluti stipulationi, inesse ex parte actoris, et ex parte rei, eorumque sententiam* Cujacius *secutus videtur in prima expositione d. L.* XL. *D. de reb. credit. ubi ait, pactum incontinenti stipulationi adjectum ipso jure inesse stipulationi, et stipulationem transformare confestim. Quod si verum est, pactum in continenti stipulationi adjectum inerit etiam ex parte actoris, et hoc magis admitterem.*

GENTILIS. Et nullus quoque hoc capite juris error, sed est Merillio quæsita diligenter causa disputandi, ut in secunda quæstione pluribus adversus Cujacium pugnaret argumentis. Eam Cujacius dicta *observ.* XXIV. *lib.* X. attingit quidem, sed in *l. lecta de rebus creditis libro* III. *QQ. Pauli* tractat abunde, utrobique docet, pacta in continenti adposita contractibus stricti juris inesse *ex parte rei tantum*, non ex parte actoris, contractibus bonæ fidei, inesse etiam *ex parte actoris*, putatque id esse præcipuum ita in *d. l. lecta*, ut eo neglecto, nec legis sententia, nec ratio possint iniri, eamque extitisse causam, cur Bartolus veteresque fere omnes *lectam illam*, non intellectam pronunciarint; facileque diceres ejus ignoratione hoc esse caput Merillio concinnatum. Sed cum idem scribat supra *capite* IX. ad lectorem et III. *observ*. XXIV. nullus relinquitur hæsitationi locus, quin eo animo variantem hanc struxerit interpretationem, ut integram Cujacii expositionem *d. l. lecta* convelleret et infirmaret, usque eo, ut hujus rationibus simulata causa responderit; verum priusquam ad Merillii argumenta viam sibi sermo patefaciat, Cujacii in amicitiam loca adducamus.

Et locus quidem ex *d. cap.* XXIV. *lib.* X. *observ.* pacta strictis judiciis statim adposita probat inesse, inesse tamen ex *parte rei*, ut recte ad testimonium retulit Merillius; est tamen addendum eodem *capite* XXIV. Cujacium quæri, male opponi *legem lecta de rebus creditis et l.* IV. *§. ult. de pactis*, quasi velint inesse etiam *ex parte actoris*, et duobus locis se contumacibus eas leges dolet exposuisse frustra: *et lex lecta* (inquit) *de rebus creditis, ut duobus locis memini, me jam contumacibus exposuisse frustra, simul ac lex* IV. *De pactis non hoc dicunt, ex pacto stipulationi adjecto ex continenti parari stipulatori actionem, sed reo parari ipso jure defensionem, idest pro jure tutum esse reum, ipso jure non esse in reum actionem*. Duobus locis inquit, cum *liber* X. *observat.* editus fuerit anno 1669. quo jam tempore ad Paulum scribebat, duo illa loca possunt intelligi, et in *d. l.* IV. *lib.* III. *Pauli ad edictum, et in d. l. lecta lib.* III. *quæst. Pauli*, plures enim e recitationibus excerpsit observationes; sed magis est, ut indicarit alterum in *d. l. jurisgentium §. quinimo*, et alterum in *l. si ita quis D. de verbor. obligat.* ubi ostendit ex *l. lecta*, non posse colligi, pacta incontinenti adjecta contractibus stricti juris inesse ex parte actoris, et hoc quod scripserat, præsertim in *d. l. si ita quis*, memorat in *l.* XIII. *De pactis, ex parte actoris non inesse pactum in continenti, nisi in judiciis bonæ fidei, ex parte autem rei inesse pactum factum in incontinenti, non tantum in judiciis bonæ fidei, sed et strictis*, et paulo post, *eodem modo dicendum est de lege lecta, nam lex lecta, cujus speciem totam dete-*

xui quodam loco de V. O., is est in d. l. si ita quis, *non dicit pactum stipulationi adjectum in continenti inesse ex parte actoris, sed ex parte rei, etc.* Cæterum adversus Robertum non duobus, sed multis locis ait, se *d. leg. lecta* respondisse. *Audes etiam adfirmare in contractibus stricti juris, pacta in continenti facta, parere actionem, idque confirmas ex* l. lecta *si certum petatur*, *et* l. cxxv. §. *Seja De V. O.* et l. xxvii. *De R. J. quibus maligne dissimulas, te nescire; ut dominus jampridem responderit multis in locis, nempe hoc modo, pacta in continenti facta stipulationi inesse ex parte rei etc.* Idipsum probat in *d. l.* iv. §. *hujus rei*, et in *l.* xvii. *de pactis lib.* iii. *Pauli ad edictum*, et in l. xxiv. *de præscriptis verbis tractatu* viii. *ad Africanum*: Adde et ad *Papinianum lib.* iv. *respons. in l. inter socerum §. filia*, *de pactis dotalibus*, in hæc verba, *et quod dicitur in l. lecta de rebus creditis pacta facta in continenti stipulationi inesse, hunc habere intellectum ea ipsa lex ostendit, ut insint stipulationi ex parte rei, idest, ut pariant exceptionem, non etiam ex parte actoris, ut pariant actionem;* Idem scribit *in l. nec ex prætorio de R. J.* Et ne sim longior, eandem sententiam firmat in *l. rogasti* §. *si tibi decem de reb. cred.* ubi hanc Græcis attribuit, latinis vero illam, ut insint etiam ex parte actoris; verba referamus, *sed ex parte actoris alii etiam inesse dicebant, ut hodie latini interpretes; alii negabant, ut Græci, quorum sententia verior est;* Denique in *d. l. læcta lib.* 112. *Quæst. Pauli* pro hac ipsa opinione, lege, et ratione pugnat, ab eaque, ut memini, pendere ait ejusdem legis interpretationem, laudatque propterea solum ex Veteribus Castrensem, qui id viderit, et asseveraverit (nam *Fulgosius*, inquit, *eundem sensum afferre tentavit, sed diffidenter, solus* Paulus Castrensis *asseveravit*.

Est ergo Cujacii hæc opinio, pacta addita statim contractibus strictis non inesse ex parte actoris, sed ex parte rei, sive ut jocatur adversus Robertum *loco cit.* inesse ex parte actoris, ut noceant, non ut prosint; ex parte autem rei inesse, ut prosint, et ita quidem, ut ipso reus jure sit tutus, neque esse opus, ut exceptio opponatur, sed ipsa juris censura proficere, ut dicitur in *d. l. rogasti §. si tibi,* ibi scriptum est ipsa. *Si tibi dedero decem sic, ut novem debeas,* Proculus *ait et recte non amplius te ipso jure debere, quam novem*.

Verum ab hac sententia discessisse Cujacium contendit hoc capite Merillius et vult contrariam scripsisse in prima explicatione *d. legis lecta,* ibique docuisse, pacta adposita illico contractibus strictis inesse etiam ex parte actoris; atque his Cujacii verbis movetur; *Quin etiam si concedamus, inquit, quod ille existimabat, pactum statim subjectum stipulationi prodesse tantum debitori ad exceptionem, et ipso jure prima pensione non soluta sortem totam peti posse, etiamsi hoc demus,* quod tamen non obtinuit, quia ipso jure pactum inest stipulationi, *et stipulationem transformat confestim*. His igitur verbis, vult Merillius, exprimi pacta etiam inesse ex parte actoris, *ipso jure inesse stipulationi, et stipulationem transformare confestim*; res dictu mira illa ipsa expositione illis ipsis verbis, quibus Cujacius probat pacta non inesse ex parte actoris, velle ut docuerit, ex parte actoris, inesse; et quantus juris interpres Merillius? et tamen ignorasse diceres, quid sit inesse stipulationi et transformare stipulationem ex parte rei, aut ex parte actoris; insunt ex parte actoris, cum huic præbent actionem ex contractu, vel præscriptis verbis; insunt ex parte rei, cum ipso jure relevatur reus; utroque modo contractum transformant, recte ergo Paulus, recte Cujacius in *d. l. lecta,* pactum inesse stipulationi, eamque transformare confestim; *sed ex parte rei, non ex parte actoris;* hoc erat in disputatione præcipuum, hoc quærebatur in auditorio Papiniani, inter Paulum et Ulpianum, sive quisquis ille fuerit, qui Paulo contradixit, an pactum inesset ipso jure ex parte rei, an per exceptionem; et inesse Paulus, ille autem ad exceptionem dumtaxat proficere, *itaque,* Cujacius ibidem, *hoc tantum dicit author hujus legis, pactum subjectum stipulationi in continenti ei inesse ex parte rei debendi tantum, ut scilicet ei ipso jure proficiat, non etiam, ut præbeat creditori actionem ex stipulatu, vel præscriptis verbis;* et ut videas quam fuerit diligens hoc capite Merillius, concludit Cujacius eodem loco; *hoc enim postremum ex hac lege nullo modo colligi potest;* nempe id erat postremum adnectere, *inesse etiam ex parte actoris*. Immutat igitur stipulationem pactum, sed *ex parte rei*. Transformat, *sed ex parte rei,* inest, *sed ex parte rei,* quod tam crebro Cujacius repetit in *d. l. lecta,* ut pudeat loca transcribere, sed et illud est diligentiæ Merillii specimen insigne, quod citet *primam expositionem*, tamquam extet altera Cujacii dictæ legis lecta *expositio* cum multis lectionibus, unica tamen expositione interpretatus sit illam *lib.* iii. *Quæst. Pauli; et hæc,* inquit, *in præsenti lectione sufficiant: et in extremo; hæc velim addi iis, quæ ante tradidimus ad d. l. lecta*. Primæ scilicet lectioni, non primæ expositioni.

Cujacii igitur locis jam in concordiam adductis, sola supersunt Merillii argumenta, ut probent inesse et ex parte actoris pacta in contractibus strictis, adversus Græces adversus Cujacium.

MERILLIUS. *Et probatur manifesto ex L. petens* xxvii. *C. de pact. ex stipulatione agi posse,*

sive antecessit pactum, sive postea secutum est. Propter pactum datur actio, quod stipulationem secutum est, quasi stipulationi insit; igitur pactum, quod incontinenti stipulationi adjectum est, etiam ex parte actoris. Si quæ dubitatio est, cur pactum stipulationi adjectum non insit ex parte actoris; ea est, quod non continetur verbis stipulationis, et sequatur stipulationem: at nihilominus parit actionem, d. L. XXVII. *C. de pact.*

GENTILIS. Primum e pharetra Merillii emissum telum retusum omnino est. Dicta *lex petens* est de stipulatione subjecta pacto, non de pacto subjecto stipulationi; hæc sive antecedat, sive subsequatur pactum, ea quæ placuerunt, robore et actione firmat; id ostenditur verbis rescripti; *petens ex stipulatione, quæ placiti servandi causa secuta est seu antecessit pactum, seu post statim interpositum sit recte secundum se ferri sententiam postulat.* Non est idem in pacto stipulationi subjecto, nam ad agendum inefficax, ex parte rei solum inest, illique prodest dumtaxat, qua in re *Antonii Fabri* ingenuitatem licet demirari; hic cum Cujacium nominatim reprehendat in rationalibus ad *d. l. lecta*, eidemque multa objiciat, fatetur tamen *d. l. petens* inepte opponi, nec ex illa probari posse, pacta inesse et ex parte actoris in contractibus strictis; *illud tamen post Castrensem*, inquit Cujacius *bene notat, nihil ad hunc tractatum pertinere, quod scriptum est in l. petens C. de pactis, ibi enim agitur, non de pacto in continenti post stipulationem adjecto, sed de stipulatione interposita, servandi placiti causa*. Placuit referre, ut Merillio, Fabrum pro Cujacio opponerem. Is Cujacii locus, si quis, desiderat, est in *d. l. in bonæ fidei Cod. de pactis*, quamvis, et alibi repetat.

MERILLIUS. *Præterea, sententia Pauli obtinuit; in d. L.* XL. *D. de reb. credit. qui dicebat, pactum incontinenti stipulationi adjectum inesse stipulationi; at si inest, non minus inest ex parte actoris, quam ex parte rei: Nam idem est pactum inesse contractui, et contractu contineri, hac L.* VII. *§. adeo, et L. pacta* LXXII. *D. de contrahend. emption. Sed cum pactum contractu continetur, ex eo agi potest, d. §. adeo: igitur si pactum insit stipulationi, inerit etiam ex parte actoris.*

GENTILIS. Secundum telum est brutum, et nullo metuendum ictu, jactum antea a Duareno post Veteres: Pauli, inquit, sententia obtinuit in *d. l. lecta*, sententia Pauli hæc fuit, ut pactum stipulationi inesset; inest, ex parte actoris, et ex parte rei, sed est in promtu responsio, inesse quidem, verum ex parte rei solius, non ex parte actoris, eam fuisse Pauli sententiam, ut paulo ante dictum est, eamque obortam lecta cautione quæstionem. Quæstio enim fuit hujusmodi, an pactum inesset ex parte rei, pactum inquam, quod statim subjectum est de solvenda sorte per partes, promiserat enim reus se totam sortem soluturum Kalendis proximis, verum illico placuit, subdito pacto stipulationi, ut ex ea treceni menstrui denarii solverentur. Hoc pactum inesse ait Paulus, et reo proficere ipso jure ad usurarum petitionem, nec potest ullo modo colligi, inesse ex parte actoris, cum id in quæstionem adductum non fuerit: hoc si Merillius ignoravit, quod præcipuum est in *d. l.* ignoravit; sed pactum, instat, quod contractu continetur, ad agendum est efficax, *d. l.* VII. *§. adeo* ergo et pactum, quod stipulationi inest siquidem inesse contractui et contineri contractu paria sunt. Verum in luto hæsitat eodem; respondetur enim pactum contineri contractu eo modo, quo inest, addatur in continenti contractui bonæ fidei, continetur, et inest ex parte actoris et parte rei. Addatur illico contractui stricti juris, continetur, et inest, ex parte rei, non ex parte actoris; et hoc sibi velle Ulpianum in *d. l.* VII. *§. adeo*, ex ipso paragraphi contextu elicitur liquido.

MERILLIUS. *Et quænam esset ratio diversitatis, ut pactum inesset ex parte actoris, et impediret actionem; et non inesset ex parte actoris, ut actionem pareret? At in d. L.* XL. *debitor propter pactum incontinenti adjectum stipulationi, tutus fuit exceptione ipso jure; ita ut creditoris actionem impediret. Si pactum ita transformat stipulationem, ut actionem impediat, ita etiam transformare debet, ut actionem pariat: si inest ex parte actoris, ut actionem non habeat, inest etiam ex parte actoris, ut ad actionem proficiat. Denique Paulus in d. L.* XL. *D. de reb. credit. ait pactum incontinenti stipulationi adjectum, perinde valere, ac si P. Mævius stipulatus esset: sed si P. Mævius stipulatus esset, ex stipulatione agere potuisset: igitur ex pacto incontinenti adjecto agere potuit. Finge, P. Mævius stipulatus erat a Titio quindecim millia reddi post annum; postea incontinenti pactum stipulationi adjectum est, ut Titius quindecim millia Kalendis proximis redderet: Ex hoc pacto Mævius adversus Titium agere poterit, et quindecim millia Kalendis proximis petere; quia pactum incontinenti adjectum perinde est, ac stipulatio: id est, non minus inesse creditur stipulationi, quam si stipulationis verbis comprehensum esset. Et ut pactum incontinenti adjectum stipulationi parit actionem ex stipulatione; ita pactum incontinenti adjectum mutuo parit actionem. L. frumenti* XII.

C. de usur. Nec quicquam interest , si interest , si in ipsa dationem fructuum accessionem præstari conveniat ; an statim post dationem . Igitur sive pacta in continenti stipulationi adjecta sint , sive mutuo , etiam ex parte actoris insunt .

GENTILIS . Tertium Merillii argumentum nulla vi intenditur, promptaque responsione declinatur , nempe illam esse rationem diversitatis , quod non sint iidem contractus stricti juris , qui bonæ fidei , et multa judici in his permittuntur , quæ denegantur in illis , ea vis est formulæ , authoritatisque prætoriæ, cum igitur longe inter se dissitos plerumque animadvertamus , æqua interpretatio facit , ut etiam in hac quæstione discrimen agnoscamus , inde fit , ut si pactum in continenti inest ex parte actoris , et parit actionem in contractu bonæ fidei , non idem statuamus in stricti juris contractu , siquidem pacta ex intervallo adposita , quandoque insunt ex parte actoris , et ex parte rei contractibus bonæ fidei , *l.* VII. §. *adeo , de pactis* , at neutra ex parte insunt contractibus strictis , pactum vero statim adpositum contractibus bonæ fidei inesse ex parte actoris , idest , parere actionem expressum est in *d. l.* VII. §. *quinimo etiam* , inquit , *ex parte actoris insunt*, conjungit enim vox illa *etiam* reum , et actorem , vultque inesse , et ex parte actoris , quæ insunt pacta , ex parte rei in contractibus bonæ fidei , ergo non insunt , nec actionem pariunt ex parte actoris in contractibus strictis ; aliter respondet Donellus in *l.* III. *Cod. de pactis* , quod pacta in continenti in contractibus bonæ fidei, sint veluti pars contractuum, illisque contineantur, quod non esse in strictis pluribus rationibus ostendit .

Quæ sequuntur objecta *ex l. lecta* , una litura delenda sunt . Monuimus enim supra quæstionem eam fuisse , an pactum inesset ex parte rei , et inesse obtinuit , et quidem ipso jure , quod quid est aliud , quam non inesse ex parte actoris ? Non uno modo hic fallitur Merillius *finge* , inquit , *Mævius stipulatus erat a Titio quindecim millia reddi post annum , postea in continenti pactum stipulationi adjectum , ut Titius quindecim millia Kalendis proximis redderet ; ex hoc pacto Mævius adversus Titium agere poterit , et quindecim millia Kalendis proximis petere* , imo non poterit agere ex hoc pacto pactum hujusmodi non inest ex parte actoris , non stipulationem transformat , non stipulatione continetur , ea Pauli sententia est , in *d. l. lecta* , ex parte tamen rei stipulationem transformat statim , inestque ipso jure , quod , et in mutuo observare licet , nam pactum de reddendis undecim , numeratis decem , et parte actoris non inest , pactum vero de reddendis novem , numeratis decem, ex parte rei inest , *d. l.* XI. *De rebus creditis* ; nec movet dicta lex *frumenti Cod. de usuris* , ubi ex nudo pacto frumenti , vel hordei accessio præstanda est , non movet inquam , cum propria ibi sit ratio, ut mox latius dicemus .

MERILLIUS. *Non movet in contrariam sententiam ratio Stephani Græci Interpretis , ex d. L.* II. *D. de reb. credit. Titius decem Mævio dedit, et convenit , ut Mævius undecim redderet ; Titius non nisi decem petere potest : non quia pactum non insit ex parte actoris , sed quia mutuum re contrahitur , nec pacto potest contrahi ultra , quam datum est, L. si tibi* XVII. *D. de pact. L. cum ultra* IX. *C. de non numerat. pecun. Nisi in iis rebus , quarum pretium incertum est , d. L.* XII. *et L. oleo* XXIII. *Cod. de usur. at semper pecuniæ æstimatio certa est . Finge præterea , Titius decem dedit Mævio , et convenit , ut novem redderet ; Titius non nisi novem petere poterit : non quia pactum insit ex parte rei , sed quia Titius Mævio novem credendi animo , et reliquum donandi animo dedisse intelligitur .*

GENTILIS . Suavia sane verba ad ridendi materiam, pactum de reddendis undecim datis decem, non valere, quia mutuum fit re, non pacto, nec potest contrahi ultra id, quod numeratur, pactum de reddendis IX. datis decem valere ideo , quia creditor unum donare censetur , et cur quæro , non est eadem ratio in priore specie , censeri scilicet debitorem donare unum tamquam ad ἀντίδωρα obligatum; quod rectius, et æquius affirmari posse videtur, ex *l. si non sortem* , initio , *de condictione indebiti* , ubi usuræ indebitæ sortis indebitæ , si fuerint solutæ , non repetuntur ex antidotali obligatione , si vera est Latinorum lectio , Græci legunt *debitas* , detracta negatione, et Harmenopulus *lib.* 3. *tit. de usuris* , usuras debitas, τοκοὺς κεχρεωστημένους. Video quid opponat ; nempe mutuum fieri numeratione rei , ultra pacto non contrahi, at ego non contendo , sed nonne idipsum recta in Merillium intorquetur ? si non valet pactum in XI. datis decem , quia in X. contractum est mutuum , solaque X. debentur , nec valet pactum in IX. datis decem , quippe X. in mutuum numerata sunt , et decem omnino debentur , utrumque concludit ratio Merillii , utroque modo eliditur mutuum , solida ergo ratio erit , quod pactum in IX. inest ex parte rei , et ideo substinetur , pactum in XI. inesset ex parte actoris , et ideo collabitur. Et pueriliter sane Antonius Faber , in *d. l. lecta*; comminiscitur discrimen pacti addentis , et pacti detrahentis , et scribit pacta detrahentia admitti , et recipi , rejici vero , et expelli pacta , quæ addunt , indeque fieri ; ut pactum in IX. valeat datis decem , non valeat in XI. Pueriliter sane ; quippe distinctio

illa pacti in detrahens, et addens, recepta est tantum in contractibus bonæ fidei, *l. pacta de contrah. empt.* nusquam legitur in contractibus strictis, nec est locus in libris juris, ubi liceat invenire, et frustra adlabores si quæras, nam in contractibus strictis nunquam insunt pacta ex intervallo, sive detrahant, sive adjiciant, in contractibus vero bonæ fidei quandoque insunt, cum detrahunt, et inde locus distinctioni in hujus generis contractibus.

MERILLIUS. *Non movet etiam, quod Ulpianus in hoc §. differentiam quandam signare voluerit, inter contractus bonæ fidei, et contractus stricti juris: quia differentia non est inter hos, et illos contractus, circa pacta incontinenti apposita, quæ insunt contractui; eodem enim modo insunt, et ex parte actoris, et ex pacte rei. Sed est differentia circa pacta ex intervallo apposita, quæ quandoque insunt contractibus bonæ fidei, hac L.* VII. *§. adeo, et d. L.* LXXII. *D. de contrah. empt. At nunquam ex intervallo inesse possunt contractibus stricti juris, puta, mutuo, stipulationi. Non est differentia, quod aliter insint his, et illis contractibus, sed est differentia, quod quandoque contractibus bonæ fidei ex intervallo facta inesse possint; nunquam vero ex intervallo contractibus stricti juris inesse possint. Denique in d. L.* XL. *D. de reb. credit. pactum incontinenti factum stipulationi inesse creditur, id est, perinde habetur, ac si stipulatione comprehensum esset; igitur non minus ex parte actoris, quam ex parte rei inest.*

GENTILIS. Respondet Cujacio, qui omnibus pene locis, quos dedimus, eo utitur præcipue argumento, et tam sibi placet in hac responsione Merillius, ut illa etiam utatur *d. l.* III. *observ.* XXIV. suppresso tamen Cujacii nomine, adversus Stephanum Græcum interpretem, sed amans veritatis ingenium animadvertet statim, in *d. §. quinimo* agere Ulpianum de judicis bonæ fidei primo, et de pactis, quæ his insunt ex continenti, deinde de pactis ex intervallo, quinimo, inquit *format ipsam actionem ut in bonæ fidei judiciis, solemus enim dicere, pacta conventa inesse bonæ fidei judiciis.* Hoc, quia subobscurum videri poterat, dilucidum reddidit, nempe tunc inesse, cum ex continenti pactum est subsecutum, *sed hoc ita accipiendum est, ut si quidem ex continenti pacta subsecuta sint, etiam ex parte actoris insint.* Cum sermo fuerit de bonæ fidei judiciis institutus, consequens est, ut illa, *etiam ex parte actoris*, intelligamus conjunctim, *et ex parte rei* in judiciis bonæ fidei, *l. in bonæ C. de pact.* in bonæ fidei contractibus *ita demum ex pacto actio competit, si in continenti fiat*, ergo his insunt pacta ex continenti utroque modo, ex parte actoris, et ex parte rei, non igitur insunt utroque modo in judiciis strictis, sed ex parte rei dumtaxat, et inde non possunt peti usuræ ex pacto, quamvis in continenti adjecto in *l. Titius de præscriptis verbis, in l.* III. *C. de usuris;* rectissime; ut quemadmodum est discrimen in pactis ex intervallo adpositis, eadem ratione sit hæc differentia admittenda inter bonæ fidei, strictosque contractus, ut paulo ante dixi; nec aliter Authores nostri loquuti sunt; sane Græci constanter, cum de pacto egerint ex continenti, inesse quidem docent ex utraque parte, sed in bonæ fidei judiciis addunt expressim, ut Stephanus aliique *in Basil.* Harmenopulus etiam *lib.* I. *tit.* XI. *de pactis*, τυποῖ τὴν ἀγωγὴν ὡς ἐπὶ τῶν καλῇ πίστει δικαστηρίων, scripserat antea, ἐν ἀρχῇ δὲ γινόμενον initio, in ingressu.

Sed separandum est in hujus quæstionis controversia mutuum, eo quod genere rerum constituitur, quas species appellamus, veluti frumentum, hordeum, inest enim huic mutuo pactum ex continenti, transitque in contractum, et parit mutuatori actionem, ut in *d. l. frumenti C. de usuris.* Nec longe abest ratio, quippe pretium incertum est, fieri potest, ut crediti tempore magno constent, contra solutionis parvo, hæc ratio incerti pretii fecit, ut pactum inesset ex parte actoris cum mutuum alioquin sit stricti juris; et hæc eadem ratio extorsit, ut hujusmodi usuræ esse possent graviores *l.* XXIII. *Cod. eodem Novell.* XII. quæ ratio est plana, et verissima, habetque locum, ut dixi in his rebus, quas supra retulimus, in frugibus, et ut scriptum est in *l.* XXVI. *C. eod. in datione specierum*, τῶν καρπῶν Græci malunt, et non recte Salmasius *de modo usurarum* putat, id eo esse statutum, quod hujus generis mutuum speciem exhibeat emptionis venditionis, quid est hoc, quod scripsit? nisi omnem evertere jurisprudentiam, turbatisque juris regulis, contractum, qui re celebratur, trahere in contractum, quid fit consensu, sed quis non peccet in arte non sua? male etiam Faber distinguit inter fœnus, et accessionem, tanquam accessio possit peti in frumento, et id genus speciebus, non possit autem fœnus, ex pacto addito in continenti, quod fœnus sit odiosum, et citra stipulationis vinculum non debeatur. Male omnino, si quid mei judicii est, nam in contractibus bonæ fidei fœnus debetur ex pacto, citra stipulationis vinculum, si pactum subsequatur confestim, cur igitur fœnus, ex eodem pacto in his debetur, in strictis contractibus non permittitur, nisi addas stipulationis vinculum? Si ratio sumenda est ex odio fœnoris, illi etiam locus esset in contractibus bonæ fidei. Sed, et illud summam Fabri ostendit peritiam, quod fœnus trajectitium ex nudo pacto debetur, quemadmodum, et in ar-

gentariis receptum est *l. in quibusdam* VII. *De nautico fœnore*, jure singulari, fateor, sed non erant hæc omittenda subtilissimo interpreti, tam audactor scribenti *hactenus autem odiosæ sunt usuræ, nempe fœnebres, ut ex nudo pacto, quamvis incontinenti apposito deberi non possint*, verum hæc alii excusabunt, vel sine delectu scriptum dicent, illud autem quis ferat, omnes DD., præcipue Cujacium in explicanda *d. l. lecta* fuisse deceptos, non observato discrimine, inter stipulationem, cæterosque contractus stricti juris; *sed quod præcipites egit omnes interpretes, præcipue vero Cujacium illud est; quod differentiam, quam attulimus inter stipulationem, cæterosque contractus stricti juris non observarunt*. Hæc turbidus juris interpres in Rationib. *ad dic. legem lecta*; et inde colligit, pactum in continenti additum stipulationi inesse ex parte actoris, et rei, non idem esse in reliquis contractibus strictis, *quippe*, inquit, *constat pactum verbis et consensu, non minus, quam stipulatio, nec aliter differunt, quam in animo stipulandi, aut paciscendi, et in solemnitate verborum, quam requirit stipulatio, non etiam pactam*; hoc erat illud, quod omnes DD. præcipue Cujacius ignorarunt, pacta fieri verbis, et consensu, animoque paciscendi, stipulationes verborum solemnitate constare, animoque stipulandi, sed est monendus tam pulchræ, et absconditæ doctrinæ repertor prima juris elementa ejus animo excidisse, omnesque contractus consensu celebrari, tam differre pactum a stipulatione, quam a reliquis contractibus, denique contractus omnes fieri verbis, et consensu *l.* I. §. *conventionis de pactis l. in omnibus de obligation. et action.* hinc illis qui consentire plerumque nequeunt contrahere denegatum *l. in negotiis de Reg. jur. etc.* Illud interest, quod certis perscriptisque verbis consensus declarandus est, certaque forma, hæc contractum a contractu disterminat, prorsus, ut pactum tam distet a stipulatione, quam ab aliis contractibus, siquidem ab illa secernitur verborum solemnitate, ab emptione venditione pretio, a mutuo rei numeratione, a societate rerum communione, verbis interea, et consensu constant omnes, *d. l. prima* §. *adeo autem*. *Ex his vero concludamus*, sunt Cujacii verba, *nullum esse locum in jure, quo probatur pactum factum in continenti inesse stipulationi ex parte actoris, quoniam inest duntaxat ex parte rei*.

An procurator ex re domini sibi stipulando, domino acquirat actionem

CAPUT IX.

PAPINIANUS in l. quod procurator. LXVIII *D. de procuratoribus.*

Quod procurator ex re domini, mandato non refragante stipulatur, invito procuratore dominus petere potest.

CUJACIUS ad lib. III. Responsor. Papiniani, in *L. quod procurator* LXVIII. *D. de procuratorib.*

Apparet loqui Papinianum de procuratore, qui sibi stipulatus est ex re domini; alioqui non posset cedere actionem: et cessionis significatio inest illis verbis, invito procuratori: *atque ideo non loqui Papinianum de procuratore, qui domino stipulatur.* Et postea. *Tota quæstio est de procuratore, non qui domino stipulatur, sed qui sibi stipulatur.*

Idem CUJACIUS aliter in *tit. De verbor. obligat. ad L. si procuratori* LXXIX.

Per liberam personam nonnunquam utiles actiones parantur nobis, si quid sibi procurator præsentis stipuletur: quod ita intelligendum est, si ex re, et ex negotio domini stipuletur. Alioquin, si quid extra rem domini sibi stipuletur, domino præsente nullam ei parabit actionem, nec enim res procuratoris quicquam habet commune cum re domini, et ob id recte mihi videtur a quibusdam accepta de procuratore præsentis, L. quod procurator, sup. De procuratorib.

Idem scripsit in not. Digestor. ad L. LXVIII. *D. de procuratorib.*

MERILLIUS. *Græci Interp. hanc L.* 68. *intelligunt de procuratore, qui ex re domini, sibi non domino dari stipulatur. Finge: Titius procur. Mævii pecuniam fœneravit Sempronio, et usuras hujus pecuniæ sibi dari stipulatus est. Græci legunt, inserta negatione, Mævium usuras hujus pecuniæ petere non posse, nisi Titius Mævio actiones mandaverit. Græcorum sententiam refert Cujacius ex lib.* VIII. *Basilicon, tit.* II. *in recitationib. ad lib.* III. *Respons. Papiniani, ex quo sumta est d. L.* LXVIII., *eamque multis rationibus tuetur: sed præcipuæ sunt, quod per liberam personam actio nobis acquiri non potest, L. solutum* XI. §. *per liberam, D. de pign. act. L. stipulatio* XXXVIII. §. *alteri* XVII. *D. de verb. oblig. L. quæcunque* XI. *D. de obligat. et actionib. Tum quia hæc verba, invito procuratore, inferunt cessionem actionum: at si procurator domino stipulatus esset, non posset cedere actiones. Igitur dicendum est procuratorem sibi, non domino stipulatum fuisse, et dominum petere non posse, quod in stipulationem

deductum est ; nisi procurator domino actiones cesserit. Latini vero Interpretes aliter hanc L. LXVIII. *intelligunt de procuratore , qui ex mandato , et ex re domini , ipsi domino præsenti dari stipulatur. Finge: Titius procurator Mævii præsente Mævio , nec refragante ; aut vetante , dedit mutuam pecuniam Mævii , et stipulatus est usuras : Mævius invito Titio usuras pecuniæ petere poterit ; (ita legunt , ut in Pandectis Florentinis , absque negatione ,) invito Titio , idest , etsi Titius Mævio actiones non cesserit. Ratio illorum est , quod cum præsens fuerit Mævius , ei utilis actio ex stipulatione acquiratur , L. si procuratori* LXXIX. *D. de verb. oblig. Nec enim sufficit Titium ex re Mævii stipulari , ut ei acquirat ; sed et præsentem esse Mævium , d. L.* LXXIX. *nec mandatum refragari , hac L.* LXVIII. *idest , Mævium , non vetare , aut contradicere. Latinorum sententiam retulit Accursius ad hanc L.* LXVIII. *eamque probat Cujacius in exposit. tit. de verbor. obligat. ad d. L.* LXXIX. *et in notis Digestorum , ad hanc leg.* LXVIII. *quam et magis probarem ; quia licet regulariter per procuratorem nobis actio non acquiratur, tamen quandoque acquiritur , L. per procuratorem ,* LXXII. *D. de procuratorib. ut in stipulationibus Prætoriis , L. in omnibus* V. *D. de stipulat. Prætor. Sed hac potissimum ratione , quod Græci negationem inferant in d. L.* LXVIII. *quæ deest in Pandectis Florentinis , et aliis Codicibus vulgatis : nec temere negationes , quæ contrarium sensum inducunt , sint admittenda.*

GENTILIS . . . .

FINIS

GRÆCARUM DICTIONUM

QUÆ IN HOC TOMO DECIMO CONTINENTUR

INTERPRETATIO

pag. 15 φίσκος fiscus cophinus erat, in quo proscriptorum pecuniæ habebantur: postea ærarium factum est Cæsaris, in quo servabantur pecuniæ fiscales, et fiebant ærarii: quæcumque olim populi erant, transierunt in Principis substantiam.

pag. 18 εἰς τὰ ἑαυτοῦ, ad res (curandas) sui ipsius, et quæ populi erant.

ἅπαντες, omnes cives, et incolæ.

pag. 19 τῶν μετοίκων, incolarum.

ἐὰν οἱ, si officiales Præsidum, sive Catholiciani.

pag. 20 εἰ δὲ καὶ, at si officiales Catholici legem prætergredi occœperint.

εἰ μὴ, nisi catholicus ipsum confirmaverit.

κινδύνῳ, catholicorum periculo.

τῶν τῆς, diœcesis catholicum.

ὁ καθολικὸς, catholicus, sive qui præest, et publicarum rerum curam habet.

τῆς μαγιςροτ. officii magistri, et catholici.

πραγματείᾳ, tractatu.

pag. 21 κατὰ πρόληψιν, per prolepsin.

φυλαττόμενοι, custodia habiti a Cæsarianis (sergentibus) centum.

pag. 22 Ἐλπίδιος, Elpidius, cui privatæ Principis substantiæ, et possessionum cura demandata; Comitem quidem privatarum hunc appellare Romani solent.

τὸν κόμητα, Comitem privatæ substantiæ, hoc est rerum ad proprios Principis usus statutarum curam habentem.

pag. 23 καπητὸν, capitum, pabula animalium.

εἰρηνάρχαι, Irenarchæ, qui præsunt, ut bene populo prospiciatur.

pag. 24 Πᾶσα, omnis (ad publicum pertinens) publica lis intra semestre tempus a die contestatæ numeratum, finiatur, nisi ex necessitate contigerit, sive personas aliquas sive documenta ex provinciis agi ad Principem urbem, sive ipsi qui conventi sunt causam dilationis præbeant, ut minime parati.

περὶ, de temporum intervallis.

πᾶσα φισκ. omnis fiscalis causa, sive publici ærarii, intra sex menses a quo contestata est die, finiatur, nisi dilatio necessaria intervenerit.

αἱ γὰρ τοῦ, lites quidem publicæ (ad publicum, ad fiscum pertinentes) intra sex menses finiuntur: at quæ de publicis muneribus (ministeriis) controversiæ sunt, intra menses tres finiendæ: publicum autem munus (ministerium) est, puta aliquem frumentarium fieri, ut exercitui frumentum emat, negotietur.)

pag. 26 ἀνυπερθέτος, absque cunctatione.

καὶ πληρώσας, et implens te.

pag. 27 μεθ' ὃ, donec fiscum impleverint.

βρέβιον, *brevium*, epitome dicitur, et concisus libellus.

καὶ τὰ, et libellos in medium tunc proposuit, quos *Brevia* appellare

consueverunt, in quibus describuntur quæ in singulis delubris sunt monumenta.

pag. 27 τὰ βρέβια, *brevia*, quæ apud nos servantur.

περὶ, igni tradidi *brevia*, quæ apud nos in iscriniis conjecta sunt.

pag. 28 προσκυρώσεις, addictiones.

ὑπερθεματισμοὺς, adjectiones.

pag. 29 ὠνεακὰ, instrumenta emptionis.

pag. 30 τρώξιμα, edulia.

pag. 31 ἐν τοῖς, in illustrioribus urbis locis.

Αὐτοκράτωρ, Imperator Zeno Domneno. Si alicujus proscripti bona vendantur, permissum est Comiti rerum privatarum Principis, et scholæ Palatinorum, et Fisci patrono aliqua ex iis emere, nemine rescindente contractum.

pag. 33 ὁ δημόσιος, fiscus in diversis provinciis eos habet, qui ipsius negotiis provident: et quælibet cura, dicitur statio.

εἰς οἴκου, ad domus eversionem,

pag. 34 καὶ οὕτως, et hoc pacto in concordiam rediguntur, quæ inter se adversa videbantur.

πρωτοπραξίαν, primam actionem.

pag. 36 ἀκληρονόμητα, bona, quæ sine hæredibus sunt.

pag. 38 σήμαντρα, signa, titulos (signacula.)

pag. 41 κατὰ, jussu catholici.

pag. 42 πίπτειν, cadere in Cæsarem.

pag. 43 συνοπτικῶς, per synopsin.

Μήτε, neque comes privatarum rerum, neque alius ex magistratibus Constantinopolis, vel provincialibus de thesauro indicantem (deferentem) admittat: at si de alia quavis re fiscali nunciet, sub fidejussione statim fiat non minori quinque librarum: nec signum aliquod describatur, neve aliquid novi in bonis delatis (nuncitatis) fiat ante sententiam scriptam.

pag. 48 διὰ λ'., Intra dies xxx. exhibere debet, qui res fiscales immobiles detinet, ut C. l. x. tit. xi. const. ult.

παιτίτα, petita, Romana dictio: significat autem notam petitionis.

pag. 50 εἰ μὴ, nisi Proclus prohibuerit, qui ad Regem tunc adsedebat, honorem, qui Quæstoris vocatur, habens, vir justus: ideo quidem nullam temere legem scripsit.

pag. 50 Τριβουνιανὸς, Tribonianus Regis adsessor: Quæstorem hunc vocant Romani.

Φιδέλιος, Phidelius Atalaricho adsidebat: Quæstorem, magistratum hunc Romani vocant.

pag. 51 εἶχε, habuit consuetum canicloma, et hanc Regis Manuel in Chr. Deo fidelis rex purpura genitus, et Imperator Romanorum Comnenus, et inferne bullam auream ab alto dependentem per (metaxam) sericum hastæ, et exterius stupeum per Theodorum, qui a Caniclio (mag. scrin.) erat, et jurisconsultus.

οἱ ἐν, qui in monumentis erant.

οἱ τῶν, qui monumentorum omnium (curam habebant.)

τῶν κελεύσεων, ei qui mandata servabant.

λόγῳ, verbo, ἔργῳ, re.

pag. 52 ὁ κτείνων, hominem occidens, etsi juste, et se defendens, et vi coactus, fons videtur esse ob affinitatem, quæ superne venit, et communis est.

παρασημείωσις, adnotatio est (scriptura) potiora dictorum comprehendens, et ea velut synopsi scribens, et paucis, ut videmus olim regias adnotationes fuisse.

pag. 55 Αἱ σχολάζουσαι, Vacantes deinceps annonæ, et capita, fisco vindicentur, neque a magistratibus distribuantur, ac concedantur aliis, vel in publica opera impendantur, sine sacra forma, qua et datio, et modus sumptuum præfiniatur. Sed neque etiam ex publico (fisci) canone in proprium (privatum) vel publicum opus materiæ transferantur. Neque ad emptionem materiæ, pecuniæ præstentur sine sacra forma. Qui secus fecerit suis bonis fiscum implebit, et competens scrinium gravissimis pœnis subjicetur.

pag. 56 δηλεγατίων, delegatio apud Romanos, dispositio Præf. Præt. transmissionis frumenti, et annorum translationis (commeatus).

pag. 58 προσοδεύειν, præcurrere per duas villas.
pag. 59 τοὺς φόρους, tributa Proconsules ab iis, quibus imperant, exigunt.
εἰς ἀπαιτ. in exigenda.
pag. 60 Αὐτοκράτωρ, Imperator Anastasius Anthemio Præf. Præt.
pag. 62 τυχικῆς, fortuitæ. ψυχικῆς. animalis.
pag. 63 καὶ τῶν, et gentibus per capita inferentibus (solventibus) argentum.
εἰ ταῖς, si talibus. εἰ μὴ, nisi.
ἐπινεμήσεις, distributiones.
Ἰνδικτιόνων, indictionum Constantini hinc principium.
pag. 64 ὀνόματι, nomine super canonem.
pag. 65 καὶ ὑπερ. et excelluit, mundi (eximias) dignitates subiens, et ducenarius potius quam Episcopus cupiens appellari.
pag. 66 καὶ τοῖς γε, et Procuratoribus Cæsaris, et hoc ipsum dignitatis nomen a numero commissarum eis pecuniarum inditur.
pag. 68 ἵνα μὴ, ne regis immunitas (a tributis) gravis evadat provinciis.
pag. 70 ὁ τῆς, militaris annonæ exactor.
ὃς ἐπεμελεῖτο, qui sumptuum domesticarum curam habebat, Optionem eum vocant.
φύλαρχον, philarchum.
οὐδεὶς δὲ, nemo autem Romanorum militum dux, neque Saracenorum, Romanis fœderatorum: Phylarchi horum duces appellantur.
καὶ αὐτὸν, ipsumque Rex Phylarchum Saracenorum, qui in Palæstina erant, præposuit.
Ἀλαμ. Alamundari Phylarchi Saracenorum.
pag. 71 ἐπιτρέπει, mandat his instare Præsidibus, et urgere ad exactionem vectigalium, magisque cum horum officialibus, tributis colligendis laborare,
μητροκωμῆται, metrocomitæ.
pag. 72 Αὐτοκράτωρ, Imperator Anastasius Anthemio Præf. Præt.
pag. 74 μετὰ μῆνα, post mensem præfiniti, certique temporis, mittitur compulsor.
ὁ κανὼν, canon qui datur a serico, et metaxa purus (integer) inferatur, octo libras præbentibus canonicariis.
καὶ τισὶ, et quibusdam quidem subditorum dari, et quæ vocantur endomatica recipi.
pag. 76 ἀμεριμνία, securitas, apodixis.
εὐτρεπίσματα, rectas ordinationes.
μηνυτὰς, delatores, indices.
pag. 78 σιτηρεσίων, annonæ militaris distributionem.
τροφῶν, victus militibus statuti susceptionem.
στρατολογίαν, militum, exercitus rationem.
pag. 79 παροχῶν, parochus. præbitor.
pag. 80 ἐκεῖσε, ibi Roma est ubi Princeps.
ὅπου, ubi quidem Princeps, ibi semper et fortuna manet.
pag. 81 ὁ δὲ μακαρίτης, felix Patricius Cohortalinos quidem vocat beneficiarios, dicit autem curam iis esse mansionum equorum.
pag. 82 τὴν τοῦ, Regis ordinem (locum).
pag. 87 συνώνητον, comparatio frumenti.
σεβάσμια, sacer apex. sacros, et divinos apices.
pag. 91 πρὸς τὴν, pro rata jugorum, sive jugorum capitum.
ζυγοκέφαλα, jugationem et capitationem simul.
pag. 94 λογοθέτης, qui rationes capit. discussor.
pag. 100 τῆς βασ. regiæ. Principis ærarium, sive locus in quo aurum conditur.
ἦν δὲ, erat Alexander quidam in Byzantio, qui publicis rationibus præerat, logothetam (inspectorem) honorem hunc græco vocabulo Romani vocant.
μέγας, magnus Logotheta Principis jussa, et mandata ad Reges Sultanos mittenda, disponit, ac edicit, idque proprium magni Logothetæ ministerium.
τὸν οἰκεῖον, domesticum, ut latinorum vox sonat, cancellarium, ut autem Græci dicerent, logothetam.
pag. 101 ἑκάστης, unaquaque urbe instar Senatus, homines, qui in consilii locis (curiis) sunt et habente, et constituente.
ἀγωνοθεσία, constituendi, designandique certaminis munus.
pag. 102 ἐνέχυρα, pignora vitæ.
pag. 105 ἀγοραῖα, forensia.

pag. 105 περὶ, de tabulariis.
ἐπὶ, in ore.
pag. 106 φελώνιον, indumentum Sacerdotis, casulam.
συμποσιάζειν, convivari cum præsentibus, et simul voluptate impleri.
pag. 109 οὐ πολύτι, non multum a Romana amplitudine superatam.
πλούτῳ, divitiis, et amplitudine, et hominum copia Urbium omnium, quæ in oriente sunt, principem.
pag. 111 ὁ ἐκ πολ. qui ex cive (matre) in quibusdam locis, civis est.
λογιςὴς, discussor. rationum curator.
κριτὴς, judex censor.
pag. 117 ὁ χρεωςῶν, qui debitor est, et machinatione quadam debitum intercipere parat, nec creditori exsolvere.
ὃν πραίτωρα, quem Prætorem vocant.
pag. 123 ὁ τῶν, qui multorum judiciorum est dominus.
pag. 136 καταχρηςικῶς, per abusionem.
pag. 144 τὰ διδόμενα, quæ dantur ad alimenta.
σιτηρέσια, cibaria. opsonia.
σιτηρεσίοις, cibariis. salariis.
pag. 146 καὶ εἰκότως, et jure merito. non enim domicilium primam, et antiquam originem facit, sed locus, unde originem trahimus, ut et invito sua prima origo sit: domicilium vero, quoniam ex habitatione nostra demonstratur, licetque nobis, ubi velimus, mutare.
pag. 147 μέτοικος, transmigrator pro inquilino. *apud Soph.*
τὰ αὐτὰ, hæc ipsa, et in inquilinis.
εἰ οἱ, si famuli coloni, vel inquilini.
τὸ γὰρ, etenim cum habitationem quis commutat, primam quidem originem non mutat, sed domicilium mutatur.
pag. 148 ἀληθὲς, verum est, ut qui in montanis alicujus urbis habitant, ut incolæ munera publica obeunt, et honores suscipiunt: itaque non habitans in ipsa urbe, sed in montanis, et ipsius finibus, eo pacto muneribus publicis obnoxius est, ut qui in ipsa urbe habitat.
pag. 149 τὸ ἐναπογραφῆναι, adscribi civibus. est adlegi in ordinem in illa urbe.
pag. 151 μηδένα, neminem, ante annos quinque postquam in urbe magistratum gesserit (denuo) eligi.
pag. 154 πεντάπρωτοι, quinqueprimi, decemprimi, vigintiprimi (magistratus).
ὑπὲρ, pro inopibus.
pag. 155 ἡ ἱερωσύνη, Sacerdotium, hoc est curare *cynegesia*.
ἀλλὰ μόνον, sed tantum ad rem pertinentia (sumptum afferentia).
pag. 158 ὁ πατὴρ, Pater urbis ædium dirutarum dominos adigit ipsas reficere.
pag. 160 αἱ κολακικαὶ, sententiæ assentandi causa (latæ).
pag. 161 ὑποςάσεων, substantiarum.
ὑδραύλαι, hydraulæ sunt tibicines in organis, quæ non a follibus, sed ab aqua, arte quadam spiritum suscipiunt.
pag. 162 οἱ πραγματευόμενοι, qui vestem conficiunt, vel linteum, vel purpuram, vel parthicas pelles.
pag. 166 γυριταὶ, pistores panem e polline conficientes.
προετοιμάζειν, præparare pistoribus molere.
κεφαλικὰς, capitalia tributa.
τοῖς ὑπὸ, a Principe evocatis.
pag. 168 ὑπὲρ, supra canonem.
αἰτηθὲν, petitum.
pag. 169 συνώνητον, coemptionem frumenti.
εἰς συνωνὴν, ad coemptionem, et advectionem frumenti.
pag. 170 συνώνητον, coemptionem frumenti.
ἢ συνωνῆς, vel coemptionis frumenti, vel aliarum specierum.
pag. 173 ἀπὸ τῆς, a custodia.
pag. 175 τουτέςιν, hoc est, qui supputare, ac discutere rationes docent.
pag. 176 καὶ οἱ, et doctores (qui pueros erudiunt) et alii magistri literarum.
pag. 177 λέγειν, dicere non omnibus publice permittitur in bene institutis urbibus, sed si præclarus quis fuerit, et genus possit, et educationem patefacere, atque dignam disserendi eruditionem, (humanitatem), his dicere leges permittunt.
πωγονοτροφίαι, τριβωνοφορίαι, cura alendæ barbæ. cura gestandi pallii.
pag. 181 βετεράνος, Veteranus apud Romanos, qui militia dimissus: viginti annos hi ministerium præstiterunt.

pag. 181 τάγματα, ordines.
πράγματα, res.
pag. 182 ἀπόντες, absentes.
ἀκόντες, inviti.
pag. 187 τινὲς δὲ, sed et quidam ex Asiarchis (qui ludis theatralibus præerant) hortabantur, non dari ipsum spectaculo.
καὶ ἠρώτων, et rogans Philippum Asiarcham ut leonem Polycarpo immitteret, is respondit, ipsi permissum non esse, quoniam impleta erant cynegesia.
pag. 192 ὁ δεσμοφύλαξ, carcerum custos, quem et *clavicarium* nunc dicimus.
κομενταρίσιος, Commentariensis, scripturas criminum suscipiens.
ἐὰν δὲ si autem, qui apothecam exercuit, vel mensarius, vel cavidarius, vel argenti, vel vestium venditor, tentaverit fieri apparitor, ejiciatur.
λιθοθήκτας, lapidum prolitores.
οἱ τοὺς, qui lapides splendidos reddunt.
ἐὰν οἴνου, si vini plenum laccum (cisternam) albario locavero.
pag. 193 ἐπὶ τῷ, ad perforandum.
ζυγοστάται, libripendes.
οἱ τὰ σάγματα, carpenta camelorum.
σαγματοποιοὶ, clitellarum artifices.
τέκτονες, fabri.
τεκτονας ξυλῶν, fabros lignorum.
ἐκάθησαν, ipsum in asino cum carpento sedere fecerunt.
pag. 194 σάγμα. σαῦμα, carpentum.
pag. 196 ἐπειδὴ, quoniam Scriba non est perfectus (eximius) judex, sed et judicibus supremis, et ipsis antigraphariis subjicitur, et omnis fere cura impuberum, et omne de rebus ipsorum periculum ex magna negligentia, ad ipsum pertinet.
λογογράφος, logographus, qui sententias, et forensia scribit.
pag. 198 οἱ βοηθοὶ, adjutores logistarum, populi scribæ, et logographi, et rationum dispunctores.
pag. 201 ὥσπερ τοῖς, quemadmodum in præsentiarum libræ usque ad LXXII. numerantur, ita olim centenæ erant, erantque usuræ centum nummorum, nummi XII. Ideo et centesimæ dicebantur, veluti exactæ pro centum.
pag. 205 ἐπίμετρον, auctarium. superpondium.
pag. 207 ζυγοστάται, libripendes.
ὡς ἀπηριθμησαν, ut dinumerarunt, ut ponderarunt, ut publico signo aurum notarunt.
pag. 209 Ἐπειδὴ, Quoniam Judæi præbebant, ut fieret eorum Sacerdoti corona, quotannis certam auri quantitatem, in præsenti hujus coronæ aurum in publicam utilitatem translatum est, et de ipso habetur titulus.
στεφανητικὸν, coronarium canonem.
pag. 211 χρυσάργυρον, *chrysargyrum*.
pag. 216 νηνεμία, ventorum tranquillitas.
pag. 219 ἑρμηνεύτικον, declarandi causa additum.
pag. 220 βόνος ὁ ναύκληρος, bonus navicularius frumentum dixit publico reliquari, quem venti, et turbines, et procellæ per mare dissiparunt; vel igitur maris fluctus increpate, qui res juste gubernatis, vel casibus, qui nulla nostra culpa evenerunt, ignoscite.
pag. 223 ἐπίμετρον, auctarium. superpondium.
εἶναι τὴν, esse modios mille aureorum quinquaginta.
pag. 224 συντέλεια, tributum ballucæ pendatur.
τὴν χρυσίδα, auream arenam.
ἀχώνευτος, non usta terra, sive aurea.
ἐπειδὴ, quoniam multam diminutionem habet.
pag. 226 καὶ νῦν, et nunc consueverunt dicere falsam monetam cudentes.
παραχαράκτης, falsus monetarius, inversor.
μονητάριος, monetarius, qui pecunias cudit.
pag. 227 ἐπειδὴ, quoniam catholici nostrarum quidem rerum, et baphii, et gynæciarii.
ὥστε καὶ, ut et gynæciis; vel linophiis injecti crudeliter estis, et miserum laborem patiamini, vel servi statuamini in promtuario.
βαφεῖς, baphii.
καὶ τιμῆσαι, et honorori cura, per Tyrum, purpureæ tincturæ.
pag. 229 υἱὸς πορφύρας, filius purpuræ.
θειοτάτους, sacratissimos, et dominos.

pag. 250 σὴρ, ser vermis, qui metaxam facit, a quo sericæ vestes metaxωta.
ἐκ μετάξας, e metaxa vestes confectas, ipsæ enim sericæ.
αὐτοφυές, sua sponte natum.
pag. 252 τῶν βαφείων, baphiorum, et linifariorum.
τῆς αὐτοῦ, ipsius dexteræ scripta adnotatio.
pag. 256 σήρικα, sericæ texturæ.
ὁλοσήρικα, holoserica similia auro.
pag. 257 Φοινικοβαφὴς χιτὼν. tunica Phœnicum tinctura infecta.
ἁπαλὸν, tenerum, et purum igne facile solvitur, et separatur.
pag. 258 ςίγματα, stigmata vocant, quæ in facie, aliove corporis membro compunguntur, cujusmodi sunt et quæ in militum manibus inscribuntur.
pag. 242 ἀπαραποίητον, formam, et materiam non adulteratam habens, et pondus plenum.
τὸ τοῦ Καίσαρος, Cæsaris numisma mensario reprobare non licet, neque olerum venditori; sed si ostenderis, velis nolis, projicere oportet, quod pro ipso est venditum.
pag. 245 ςωτῆρα, omnes nummos Principum effigiem ferentes, ejusdem potestatis esse iis, qui nuper cusi sunt.
pag. 247 περὶ χοιρεμπ. de suariis, et cauponibus.
pag. 248 ἄρτου, panis forma.
παντὸς, omnis nummi exagii pondus ferentis.
τὸ ἐξάγιον, exagium siliquarum XXIV.
pag. 249 συςηματικοὶ, collectivi.
pag. 250 οἱ πρϊςάμενοι, præpositi corpori negotiationis causa.
οἱ τὰ σώματα, qui cubantium (mortuorum) corpora obvolvunt.
περὶ συςημ. de collegiis, et chalcopratis.
pag. 255 παλατῖνοι, palatini, species panum, quos populo Constantinus magnus erogavit consulatus tempore, ita ipsos vocans, quod e palatio ducebantur: his addidit et carnes, et vinum, et oleum.
pag. 256 εἰς πρόχρειαν, in promutuum pondus.
δεδωκάσοι, dedi tibi et in promutuo horum annorum mercedem.
pag. 258 τῆς ἀργίας, inertiæ libellus (actio).
pag. 259 ὁ ἐρχομένος, frumentum quod ex Alexandria venit: suscipiatur, excutiatur, et admetiatur (imputetur) in Alexandriam.
τῆς οἰκουμένης βάραθρον, orbis terrarum barathrum.
τῆς οἰκουμένης μεγ. orbis terrarum maximus mercatus.
pag. 273 οὐκ ἔςι δὲ παιδικὴ, est autem ludicra ars, neque dedecus afferens athletarum munus, et ludi olympici, (quæ dicta entheria) et in arena contendentium.
pag. 277 δοχεῖα, susceptacula.
νυμφικὰ, balnea nymphica, quæ ex fontibus publicis ad nuptias celebrandas capiuntur.
pag. 279 Θεοδόσιος, murum hoc Theodosius Imp. et Præfectus Prætorio Orientis Constantinus extruxerunt in dies sexaginta.
ἐγγὺς δὲ, prope autem locum, quod dicitur Prætorium, Ajacis, et Achillis aram posuerunt. Ibi et in præsentia balneum Achillis nuncupatur.
εἰς ἀνανέωσιν, ad refectionem aquæductus, pecuniæ quæ in scalas sunt præstitæ, impendantur.
Συκαὶ, Sicæ Urbs contra novam Romam, quæ a nobis Justinianæ est dicta.
ἐκ τῶν, ex arboribus ficus ferentibus.
pag. 283 τότε πρῶτων, tunc primum monomachorum spectacula sunt prohibita.
pag. 284 οὐκ ἐξὸν, cum non liceret vulgaribus hominibus arma ferre.
ἐναπόγραφος, adscriptitius, qui terræ addictus, accola.
pag. 286 ὁ γεωργός, agricola fructibus colligendis, vel rationibus non vacans.
pag. 287 ἰδιοκτητάριοι, propriorum bonorum possessores.
pag. 289 παραπομπὴν, advectionem.
pag. 291 Ἀριαράθεια, Ariarathia Urbs prope Cappadociam.
γεγόναμεν, facti sumus secundæ Cappadociæ, cum essemus apud te primæ.
pag. 292 κατὰ, per scientiam, scienter.
pag. 294 Αὐτοκράτωρ, Imperator Anastasius.

pag. 297 κειμηλιοφυλακίῳ, in loco ubi sacra vasa servantur.
pag. 298 φανερὰ, præclara substantia.
pag. 300 κἂν, licet conductus fuerit ut adscriptitius.
εἰ δὲ τὴν, verum si conductionem sponte confirmavit depositione, (confessus) vel declaratione; imposterum talis esse credatur.
pag. 306 τῆς Θράκης, Thraciæ, in provincias sex ipsa dividitur.
pag. 310 δημοσίοις, publicis asinis, et mulis, et equis uti.
ὁ ἔξαρχος, princeps officii.
pag. 311 περὶ ἐκποιήσεως, de fundis alienandis.
παλαιὸς νόμος, vetus lex est, ne quis a cognatis, vel sociis vendere quibus voluerit impediatur: altera autem lex recta contrarium statuit, non licere alteri vendere, nisi habitatoribus suæ metrocomiæ. Nos autem nostrorum vectigalium simul, et publicorum tributorum, et militaris et civilis ministerii, et utilitatis plurimam curam habentes, quod videtur inter ipsas contrarium esse, neque definitum, hac sacra nostra constitutione, claro et concinno sermone corrigentes, statuimus.
pag. 312 προτιμήσεως, prælationis. *pl. ead. pag.*
κλασματικὴν, præruptam terram.
pag. 313 ἄνδρας, homines peræquatores dimisit.
ἐπόπτης, inspector dicitur peræquator.
pag. 314 ἐάν τις, si quis vites inciderit, vel feraces ramos ruperit.
pag. 315 τὰ ἔρημα, deserta cum bene cultis, et uberibus computentur.
pag. 316 οὐ μόνον, non solum dignitatis.
pag. 321 περὶ ἐπιβ. de accessionibus.
ἐκ τῆς, ex eadem substantia.
pag. 322 ἐπιβολὴν, accessionem, additamentum.
ὁμόδουλα, eandem servitutem habentia, eidem serventia. ὁμόκηνσα, simul censum pendentia.
ἐπαρχικὸς, forma præfecti prætorio, de his qui eidem domino subjecta prædia possident.
pag. 327 μηδεὶς, nemo Apamæorum prata depascatur.
pag. 349 σὺν αὐταῖς, cum ipsis equorum gregibus.

pag. 350 εἰ πολιτικοὶ, si agri reip. locati alicui fuerint, qui diligentiam in illis adhibeat. ei non auferuntur.
pag. 354 διοικητάς, dispensatores.
pag. 356 τῶν, octo pedum strata (via) constituitur.
τῇ ϛράτᾳ, qui strata utitur.
κατὰ μῆκος, per stratæ longitudinem.
pag. 358 Δάφνη, Daphne suburbium præclarissimum Orientis Antiochiæ metropolis.
ἀλλ' οὐδὲ, sed nec Alytarcha id facere potest.
pag. 359 ἰλλουϛρίους, illustres quidam vocant protospatharios, et qui supra hos sunt.
ὁ πρωτοσπαθάριος, protospatharius, et qui supra ipsum sunt.
καὶ τῶν, et Illustrium, et eorum qui supra ipsos sunt.
pag. 361 οἷον, puta negotiatores, artifices viliores publicani, et apparitores: hi omnes licet privatim ambiant, et studeant dignitates consequi, harum honore non perfruuntur, sed iis privantur eodem pacto ac turpes.
pag. 362 ταῖς ἀπαιτήσεσιν, constituit (eum) exactionibus militaris auri, quod vocatur tyronicum.
pag. 364 ὕβριν γὰρ, dedecus id judicat et regiæ domus, et Senatus: regia enim domus senatui adnumeratur. (par ducitur.)
καλῶς, recte dicit Imperator adnumerari cum Senatoribus, quoniam et consul esse substinet.
pag. 367 ὑπόμνησιν, admonitionem, significationem, advocationem.
pag. 368 ἢ κατὰ, vel sub prætextu revocatoriæ.
pag. 369 καὶ τὴν, et paternam glebam stipendiariam senatui excipiens.
περὶ κλοπῆς, de furto.
pag. 372 περὶ συγκλητ. de senatorum ordine, de senatoribus in unum coactis.
τῆς ἀξίας, dignitatem patricii consecutus erat, primus hunc excogitans honorem, et eos qui eo dignati erant, præsedere præfectis Prætorio constituens.
ἔμπρακτος, actuosus, ministerium exercens.

pag. 374 εὐνοῦχον, eunuchum inter patricios non admittere.
ὃν ἑαυτῷ, quem sibi ipsi patrem constituit.
pag. 375 φροντιστὴς, minister curam possessionum habens et sub domorum comite: est autem is in Cappadocia, qui subest privatorum comiti.
pag. 378 ἡγούμενον, ducem regiorum.
ἡγεμόνα, ducem officiorum palatii.
pag. 380 καὶ τῆς εὐνῆς, et cubiculi minime suspectos custodes esse: id enim nomen perhibet.
Εὐτρόπιος, Eutropius enim eunuchus Principis cubiculo præpositus fuit, et consulatus dignitatem primus inter eunuchos consecutus est.
οἱ τοῖς, qui Principis cubiculi ministerium habent, quos eunuchos dicere consuevimus.
pag. 381 πρωτοστάτης, Principis subscriptionibus præpositus.
pag. 382 τὸν τῶν, scribam arcanorum, a secretis vocant.
σεκρετικοὶ, secretici ab eo, qui secretis præpositus est, referuntur, vel a ministris, qui ei subsunt.
pag. 384 μὴ προκριματισθῆ, ne matriculæ præjudicium inferatur.
οὐ βλαβήσεται, detrimento non erit descriptio in actorum tabulis importantibus in conventu, discrepantium in conventu.
pag. 387 οὕτως, sic digere. sic corrige.
pag. 388 σκρινιάριος, scriniarius, qui scrinium, sive arcam fert.
pag. 390 κομήτων, comitum, alii quidem primo ordine dignati sunt, alii secundo, alii tertio.
οἱ δέ γε, Qui quidem omnis exercitus ductores, et comites, et omnem magistratuum ordinem, quibus etiam Principem prius adorare jusserat.
κεφαλὴ, caput rogatorum francorum.
pag. 394 τῶν χαμ. dignitatum inferiorum.
διὰ τῶν, per tela a silentiariis lata.
pag. 397 γενικὸς, generalis.
pag. 398 τῶν δορυφόρων, satellitum aliquis, quos domesticos Princeps vocat.
δομέστικοι, domestici equites Romanorum, qui apud Romanos familiares milites.

pag. 403 ἀσυνδέτως, disjunctim.
προσάγειν, honorem habentes admittere preces daturos.
pag. 410 οὐκ ὡς πατρῷον, non ut avitam hæreditatem, sed Principis benignitatem.
pag. 413 ὑπὲρ τῶν, super iis, qui dicti sunt inducentes.
ταχυγράφοι, velociter scribentes.
συμμαρία, summaria, compendia velociter scribentium.
ἐκέλευσαν, jusserunt notariis scribere. Anysio Principis ministro, et Callicrati exceptori Rufini Præf. Præt., et Olympio, et Nicetæ, et Basilio a memorialibus.
pag. 415 οἰκειακὸν, familiarem.
πλινθίον, parvus later.
pag. 429 περὶ, de curam habentibus publici cursus.
pag. 432 διασαφητικὸν, declarationi inserviens.
pag. 436 τὸ ἄργυρον, argentum hoc est quod Romani miliarisium vocant, quod interpretatum militare donum.
pag. 441 μηνιστηριανὸς, ministerianus (dictus qui) castrensianus.
ὁ πονηρότατος, improbissimus tunc temporis officiorum comes.
pag. 446 τὴν τοῦ, eum qui Nobilissimi dignitatem a Justiniano obtinuerit.
pag. 454 ἦν δὲ οὗτος, erat quidem hic vir Imp. Justiniani satelles, dein candidatorum in numerum allectus est.
pag. 458 δωνατικὴ, donatica distributio, quæ datur a Principe exercitibus.
χωρὶς τῶν, præterquam in privatis locis ipsis vetitis.
pag. 470 δίπυρος, bis coctus, et exsiccus panis, et *paxemadium*.
ὑείων, suillarum carnium susceptorem, quibus exercitus nutritur.
pag. 471 βετωρινοῖς, vetorinis.
pag. 472 ὑπομνηματοφύλακες, monumentorum (*memorialium*) custodes.
pag. 475 ἀπαργυρίσεσθαι, adærare (ære mutare) liturgiam, idest pro liturgia, et ejus munere fungendo dare pecunias.
pag. 479 καὶ μὴ, neque secundum consuetudinem, quæ hactenus viguit.
pag. 486 τούτους γὰρ, his enim non oportet argentum concredere.

pag. 486 Μετάτωρ, metator, qui ad Præsidem nuntius præmittitur.

pag. 488 τὸ δὲ, id autem alterius Urbis, dicitur de Damasco et Ireaopoli.

pag. 489 συνήγορος, advocatus.
σάβανα, sabana.
κοιτῶνα, cubiculum.

pag. 490 εἰς τοὺς, ad turres novi muri Constantinopolis in pedeplanis subsistunt.

pag. 493 ἀφοπλιςὰς, exarmantes.

pag. 494 κομιάτων, commeatus, veniam accipientem abeundi.
δότε μοὶ, date mihi scripturam discessus, (commeatum) ut militibus Principes (solent) et si is velit, cum testimonio secundo.

pag. 497 διὰ τῶν, per arma (obtinere) vim facere.

pag. 499 ἐγκατελέξαμεν, te allegimus in familiarium (numerum) ordinem: fiunt autem hi ab iis, qui impleverunt, et militarunt.

pag. 504 σκρινιάριος, scriniarius ex ducum ordine Præfecti Præt. qui est chartarum custos: scrinium enim tabularum, arcam Romani vocant.

pag. 507 καὶ ἔςιν, sunt autem angariæ, transitus per publicam viam, (publicum) cursum habentem: ut puta hinc in Tyrum. Parangariæ vero transitus per viam obliquam, puta hinc in Heliopolim.
τὸ παλαιὸν, olim erat cursus latus (amplior) dictus (cum vehiculis) per vehicula.

pag. 508 ταχυδρόμοι, veloces cursu.
ὁ δὲ ἵπποις, qui publicis equis vehitur, quos veredos vocare visi sunt.
τῶν δημοσίων, publicorum equorum cursum.
τῶν τὰς βασιλ. missis, qui Principis responsiones (ferunt), quos veredarios vocant.

pag. 514 τοῦ δημοσίου, publici cursus equorum stationes.

pag. 516 τὸ παλαιὸν, olim erat cursus amplior, qui dictus per vehicula.

pag. 518 τρακτωρεῖαι, tractoriæ dicebantur jussa, quæ a Præsidibus fiebant prætextu animalium cursualium, quas combinas ipsa Romanorum lingua vocat, hoc est tesseras.

pag. 518 πλαςοῦ, falsæ tesseræ (duplomatis falsi.
οὐκ ἔτι δὲ, non autem et iis, qui ad ministerium ipsius sunt: excipiendi tamen qui ad comitatum animalia ferunt Principis ministerio apta.

pag. 525 πριμίπιλον, primipilum est, quod principibus jaculatoribus militibus datur cibarium, ut id ipsis distribuatur.
ὁ διατροφὰς, cibaria militaria publico debens.

pag. 527 ἐμβατμοὺς, ordinarios.

pag. 539 ἐνεχυριασμοὶ, pignorum oppignorationes.

pag. 542 ῥητόρων, rhetorum, κτητόρων, possessorum.
ἐκδίκους, defensores scholasticos.
ὅταν, deinde scholasticus effectus omnium causidicorum novitius et extremus est.

pag. 543 τὰ λόγῳ, quæ ratione solatii accipiuntur.

pag. 545 τηβεννοὶ, tabennæ, togæ.
εἴτε, si laurata nuntiarent (deferrent.)

pag. 549 θυμὸν, carum in pectoribus animum necessitate (angustiis) confecti.

pag. 550 παρατηρημάτων, observationum.

pag. 551 τοὺς παλαιοὺς νόμους, omnes veteres leges renovavit, librum conficiens, quem et Novellas Constitutiones vocavit.
νεαρὰ, Novellæ post Codicem.

pag. 560 ἀλλὰ κἀκείνου, sed et super illo providimus.

pag. 561 τὸ ἀφαιρούμενον, quod ablatum est, aliis bonis adjiciatur.

pag. 567 ὑπὲρ, de legativis.
διετάξατο, statuit legatum accipere.
ἀγνωμόνως, indevote, per contumaciam.
αὐτὸν μὲν, ipsum quidem recedere.
ἀνήβοις, pupillis.
εἴτε ςρατιωτικοῦ, sive militaris.
καὶ ἦν τις, et erat quidam palatinus.
Εἶτε καὶ, dixit et filius palatini morbo minime laborans erat confectus.

pag. 570 τὸ πρῶτον, primas nuptias statuit lex: secundas permissio: tertias legum inobservantia: quartas vita porcis conveniens.

pag. 572 ἀπαιδίας, orbitatis.

pag. 572 ἐν κτήμασιν, in possessionibus, ἐν χρήμασιν, in pecuniis, rebus.

pag. 573 τούτω τῷ, hac peculiari lege, ταῦτα, hæc peculiari.

γενικῷ, generali.

ἡγεμονικῷ, principali.

ἰδικὸν, peculiarem.

pag. 574 σχῆμα, habitum.

ἀναγνώςας, lectores.

ἀγνώςους, ignotos.

ἀγνώςοις, ignotis.

ἀναγνώςαις, lectoribus.

pag. 575 περιμένοντα, circumeuntes anus, viduas quasdam.

πρεσβύτιδας, προκαθημένας, seniores (feminas) ætate provectas.

δεῖπνα, prandia varia.

ἀντὶ τῆς, pro alimentorum expensis.

pag. 578 νόμον παλαιὸν, veterem legem.

pag. 579 ἐγγυνταῖς, sponsores enim et hujusmodi juvare sanctum est.

δυσωπίαν, vitiosum pudorem.

ταῦτα, eadem dicenda sunt.

καὶ οὐ τοῦτο, nec id duntaxat in creditoribus.

pag. 580 παραβάτης, transgressor, apostata.

καθαίρεσις, regradatio.

ἀφορισμὸς, excommunicatio.

καταφρονοῦσιν, contemtui omnia habent, et communia ducunt.

pag. 581 ἓν πρὸς τοὺς ἐν, alterum ad monachos qui in cœnobiis, seu congregationibus, degunt.

ἐξέδρα, exedra, frenum, ala, axilla avis, equestris acies.

ἀφῆλιξ, improlis, non genitus.

ἀφῆλιξ, improlis nondum civitatem adeptus.

ἡσυχαςήρια, *hesychasteria*, loca in quibus silentio peragitur.

κελλεῖα, cellia et quæ lauræ vocantur, in eremis esse.

λαύρα, laura, angusta monachorum habitatio.

pag. 583 κουρᾶ τε καὶ, tonsura et veste.

Ζώσιμος, Zosimus.

τὴν καλουμένην, ipsi dari quæ vocatur fides, commeatus.

λόγον πίςεως, commeatum.

καὶ πίςεις λαβών. et fides, commeatus accipiens, ut nihil mali subjiciat id quod lex altera nostra statuit.

pag. 583 τοῖς ἱεροῖς, sacris nostris legibus censemus uti, et hanc addere, qua, ex virtute, non ex temporibus, sacra imperia præstantur, ut super venerabilibus monasteriis, vel asceteriis non omnino præstante, suppetente, desistente (Duce) vel Ducis successor (adjutor), vel alterum imperium fiat.

ἀρχιμανδρίται, archimandritæ.

ὁ νῦν μὲν, qui nunc quidem nullus, cras maximus.

χθὲς δοῦλον, heri servum perjurum, hodie tyrannum.

οἱ χθὲς σκυτοτόμοι, qui heri sutores, hodie arma gerentes.

χθὲς ἱερόσυλοι, heri sacrilegi, hodie sacerdotes. Heri extra sacra, hodie sacrorum principes.

pag. 584 διὰ τῶν διαρίων, per diaria.

pag. 585 γράμματα, commendatitias epistolas ab ipso accipere.

συςατικὰς, commendatitias, εἰρηνικὰς, formales epistolas, commeatus, *pl. ead. pag.*

συςατικαὶ, commendatitiæ, εἰρηνικαὶ, commeatus, licentiam abeundi præbentes, *pl. ead. pag.*

Ἐν ἐπιςολιμαίοις, in literis dimissoriis, diplomatibus, quibus ex gentibus in gentes mittimus efflagitantes, indigentes.

pag. 586 λωβωτροφεῖα, loca, in quibus mutili, et vitio affecti nutriuntur.

ἀντίδωρα, remunerationes.

ἀντιδώρῳ, remuneratione, *antidoro*.

pag. 587 αὐτουργιῶν, prædiorum sua sponte fructus dantium. *auturgiorum*, *pl. ead. pag.*

παντα, omnia quæ faciliter multos fructus dant.

pag. 590 ὁ Θεὸς, Deus quidem noster nec lancibus indiget nec poculis. Nam neque comedit, neque bibit, quippe qui nulla re opus habeat.

ἀντιχρήσεως, antichresis.

pag. 591 λειτουργία, liturgia, missa. *pl. ead. p.*

λειτουργίαν, liturgiam.

μετὰ τὸ ἐξελθεῖν, post egressum.

καὶ τῶν προσελθ. et accedentium, et abscedentium.

ἀντίδωρον. *antidorum*. remuneratio.

pag. 591 μηδὲ παντὶ, nec omni munere.
μηδ' ἐπ' ἀντιδώρῳ, neque sub remuneratione.
Καὶ συλλογίζεσθαι, Et computari (mercedem) ex pretio collecto, coacto.

pag. 592 ἐρείπια, *eripia*, proprie lapsus ædium dicuntur.
Θεουπολιτῶν, Deipolitarum (Antiochenorum).
ἄπορός τις, dubia quædam et incerta possessio.
δεσποτικὰ, despotica .i. ea, quæ domino dantur.

pag. 593 σύμβολα, commonitoria. *bis ead. pag.*
ἡ παρὰ Ε῞λλησιν, qui apud Græcos coctus later, laterculum a Romanis dicitur: erat autem later publicus, in quo Senatorum, et exercituum nomina describebantur.

pag. 594 τοῖς ἐζημιωμένοις, damnum passis.
περὶ τοποτηρητῶν, de vicariis (locumtenentibus) *bis ead. pag.*

pag. 595 βιοκωλύτης, qui vim, et deprædationem arcebat.
ἀφοπλισμοῦ, armorum ablationis, exactionis, ne arma auferrentur.

pag. 596 καὶ χρίεται, et ungitur Imperatorio more ab Archiepiscopo Bulgariam tunc temporis gubernante: pluribus enim aliis ipsam ex vetusta decoravit Imp. Justinianus natalem ipsius patriam, et primam Justinianam nominavit, et nomen quidem mutare imposterum constituit.
καὶ βασίλειον, et regiam sedem eam urbem futuris (Imperatoribus) esse sanxit, quam Archiepiscopatus honore decoravit Imp. Justinianus, et primam, ut diximus, Justinianam nominavit: deinde illius gentis dato ei nomine, Bulgaria dicta est ea regio, et metropolis Bulgariæ, prima Justiniana.

pag. 597 ἀθέμιτος, nefarius.

pag. 599 ἀκούσιον, involuntarium in pœnitentia, in mutato consilio est.

pag. 601 νυκτοστρατηγὸς, νυκτερινὸς στρατηγὸς, νυκτεπαρχὸς, Dux per noctem, nocturnus dux, noctis prætor (præfectus vigilum.)

pag. 602 στενοπάρχους, angiportuum, vicorum Præfectos.

pag. 603 συναρπαγὴν, obreptionem, raptum.
τῇ τε ὑπατείᾳ, consulatu conjunctos Prætores.
δευτέραν, secundum ipsis per legem dantes ordinem.
τῆς μεγίστης, maximi principes consilii.
τοῦ υψηλοτάτου, altissimi gradus.

pag. 605 περὶ, de distributione precii militum.

pag. 606 παραγγέλματα. ὑποθήκας. ἀπονρίσεις, monita, præceptiones, responsa.

pag. 607 λόγους, verba, fidem.
λόγους ἀσυλίας, fidem publicam, securitatem.
περὶ φονευόντων, de occidentibus cum gladio.
ἡ τοῦ Μωσέως, Moysis lex declarat. Homicidam ex altari capias; sed et ex Justiniano non est asyli locus adulteris, et puellarum raptoribus, et latronibus, et homicidis.

pag. 608 τῶν δημοσίων, publicarum descriptionum, censuum custodes.

pag. 609 δείγματα, characteres, signa.
ἐπείτοιγε, alioqui et gratuito lites audire.
ζυγοκεφάλων, jugationum, et capitationum zygocephalorum.

pag. 610 νόμιμον, legitima portio. legitima sors. ratio.
τῶν ἐξ ἀδιαθέτου, eorum qui ab intestato.

pag. 613 πάσης, omni conditione, omnique dilatione ablata.

pag. 621 ὅσον, quicquid ambobus (parentibus) a liberis recte natis debetur, id omne accedere oportet a patre carentibus, ad matres.

pag. 625 ἤδη μὲν, olim enim sacram legem fecimus.
καὶ παρῇ, et adsit nobis præstantissimus quæstor.
κόμης τῶν οἰκείων, comes familiarium.
τῶν οἰκῶν, domorum.
κατὰ τὴν φύσιν, ex natura sui imperii. propriæ jurisdictionis.

pag. 627 μετ' εὐφημίας, cum commendatione, sine contentione.
οὐ δύναμαι, non possum ab Andromache uxore recedere, vetat enim charta, et lex Ausonia.

pag. 628 κατὰ προπέτειαν, per insolentiam. temere.

pag. 628 παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν, ex iis qui ante nos fuerunt.
pag. 629 σύμβολον, indicium, symbolum.
pag. 631 τὸ λεγόμενον, quæ dedit a nobis repudium appellatum.
pag. 632 πῶς συ, quomodo prudentiam exigis, contra vero minime præstas?
pag. 634 ἀπὸ, ob mortem.
pag. 636 ἄωρον, immaturum.
pag. 638 ἀπαιδίας, orbitatis.
pag. 642 διομοσαμένη. jurata. διεπαγγειλαμένη, nunciata.
ἱκανοδοσίαν. ἀσφάλειαν, satisdationem. cautionem. securitatem.
pag. 645 οἱ δὲ αἰτίας, his sine omni causa.
τῷ ἐνδοξοτάτῳ, illustrissimo, gloriosissimo magistro militum.
κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem. *pl. ead. pag.*
ἐκ προλήψεως, ex præsumptione.
ὡς προλήψει, exeo, quod præsumptione videatur ipsi pretium remittere.
οἱ μάρτυρες, testes vel dignitatem, vel militiam, vel officium, optimamve substantiam habentes, ex præsumptione (excipiendi) admittendi sunt.
τηνικαῦτα, tunc omni liberalitate.
τὸ φιλοτιμίας, verbum liberalitatis hic non de donatione propter nuptias videtur dictum, vel de muneribus sponsalitiis; hæc enim ut debitum, filiis omnino debentur. Sed illud dicitur proprie liberalitas, idque amittit quæ secundo nupsit, quod futura erat lucrari, puta legata, dona, et alia hujusmodi, in quibus, filii ipsius quæ non nupsit secundo, nullum jus habent, donationis vero propter nuptias, quæ secundo non nupsit filii quidem accipit partem (per dominium) per proprietatem: quod si deliquerit (denuo nubens) et ea privatur, et habet partem secundum usum tantum: neque hanc alienabit, evertitur enim a filiis quod actum erit.
pag. 646 πρόνοια, attamen provideat.
pag. 647 ἀποφάσεων. προφάσεων, negationum, occasionum.
οὗ δὴ, quos quidem et Prætores vocabant.
pag. 648 οἱ μὲν Σικελίαν, qui quidem Siciliam.
pag. 648 περίγε αὐτῶν, de ipsis Consulibus.
ὃν ἄν τις, quem Græcorum aliquis *harmosten* diceret, quod et Lacedæmonii potestatem habentibus indidere nomen.
pag. 649 ἀναφορικῶς, per relationem.
pag. 650 ταμεῖον, cubiculum ubi repositæ opes, ærarium.
ἤ τινι, quo in Africa Romani primum.
οὐ γὰρ, non enim quis tale quid fisco intulerit.
ὥςε καὶ, ut et publicam substantiam faciat.
pag. 651 ἀπὸ γενικῶν, a generalibus, a census magistris.
pag. 652 λέξις τὸ ἀγέρωχος, verbum *agerochus* hæc tria significat, gloriosum, et superbum, nec non injuriam. *agerochi* gloriosi hoc pacto rationem nominis ducit.
ξηρῶν καρπῶν, fructuum aridorum.
pag. 655 βίνδικας, vindices.
pag. 658 χορηγὸν, militaris sumptus dispensatorem.
ςρατιωτικὰς δαπάνας, militares expensas.
ἀφορισμὸς, excommunicatio.
τῶν εἰς, eorum quæ pulchre, non velociter scripta sunt.
pag. 659 νεκροφόρος, vespillo barbarus. prædictionis barbaræ.
νομικοὶ, ἀγοραῖοι, legum periti. forenses.
ἀπὸ τοῦ σχίζειν, a scindendo.
pag. 660 γενικὸν, generalem.
διὰ πάντως, semper.
δύο πάντως, duo omnino.
pag. 661 περὶ συμβολαίων, de (symbolis) instrumentis.
τὸ μίγμα, mixtio consiliorum personarum inter se convenientium, symbola dicitur ideo quæ inde fit descriptio symbola vocatur, quale monumentorum conventorum cum contrahentibus, sive se commiscentibus, et consentientibus, et in hoc unum simul suas sententias colligentibus.
τοῦ βαθμοῦ, proprii gradus.
pag. 662 δασεῖα, spiritus asper.
ὁλογραμμάτους, integre scriptas. *bis ead. pag.*
αὐτοκράτωρ, Imperator integre scriptus.

pag. 662 αὐτοκράτωρ, ἐπειδὴ, Imperator, quoniam huic respondet integre scriptus, ideo omnibus characteribus, omnibus syllabis scriptum est.

ὁλογράμματα, integre scripta.

pag. 665 ὡς ἐν πλάτει, veluti latius.

pag. 666 ἡ παρασημείωσις, adnotatio ipsa eget comparatione.

pag. 667 Θεοὶ γὰρ, Dii enim in bonis, et justis confessionibus gaudent adhiberi, non in turpibus, et injustis.

pag. 668 σωματικοὺς ὅρκους, corporalia juramenta.

pag. 669 συνδικαςὴν, eum, qui simul judicet.

pag. 670 ἀντιβιβλίῳ, responsionis libello.

pag. 671 δεκαπλασίαν, διπλασίαν, decuplam, duplam.

Εἰσελαςικὰ, Iselastica.

pag. 674 ὥςε μὴ, ne sacra Dei contaminentur.

pag. 675 ἀῤῥήτῳ arcana virtute, et quæ aperiri nequit.

ἀῤῥ́ήτῳ φιλ. indicibili humanitate, et mira œconomia.

πρὸς Θεοδώραν, ad Theodoram Canonicam de vita canonica.

περὶ τοῦ μὴ, de (mulieribus) canonicis quod non decet cum viris habitare.

pag. 676 Συκαὶ καθ' ἡμᾶς, Sycæ apud nos Justinianæ adnominatæ.

pag. 677 μνημόσυνα, mnemosyna.

ἐννάτη, nono quidem die aderam post Principis mortem, et omnes nobiles mulieres aderant justa perficientes, et mnemosyna.

Πλωτίναν, Plotinam defunctam honoravit, ut et in dies novem lugubribus vestibus indutus fuerit.

pag. 682 κακὸν πρᾶγμα ἔχων, malam causam habens.

pag. 684 ἀπαιδίας, orbitatis.

pag. 686 ὑπὲρ τοῦ, pro absente propric gerentem.

νομίμως, juste, legitime gerentem.

pag. 689 ἀποδείξεις, *apodixes*, documenta æris alieni.

pag. 690 ἀνεκλόγιςον, rationibus reddendis non obnoxium.

pag. 691 δύω πάντως. διὰ πάντως, duo omnino. semper.

πέντε μαρτύρων, quinque testium,

pag. 692 τὰ χρυσᾶ, aurei filii Principis appellatione, lege tui filii facti.

pag. 693 κυρίαν, dominam vocabat.

αἱ γυναῖκες, mulieres statim ab annis XIV. a viris Dominæ vocantur.

τῶν προτέρων, priorum. τῶν πατέρων, patrum.

νόμους, asperas leges adversus impudicos.

pag. 695 Λέων, ἐνομ. constituit Leo, clericos in præfecto Prætorio duntaxat judicari.

ἐν τῷ διακονικῷ, in diaconico.

pag. 696 τῆς ἀργίας, inertiæ sub Dracone infamia pœna erat. Sub Solone autem qui tertio deliquisse compertum esset, infamia notabatur.

Ἀθήνησι, Athenis inertiæ causæ (actiones) sunt.

pag. 696 μία, ὀλίγου δεῖν, una prope omnibus delinquentibus pœna statuta erat, ut et inertiæ, lentitudinis damnati, morti darentur.

pag. 697 χαμαιδικαςαὶ, terrestres, pedanei judices.

διαιτηταὶ, cognitores sorte electi.

νόμων καὶ πείρας, legum et experientiæ.

pag. 698 ἐν σχήματι, per adnotationem (more adnotationis.

τουτέςι μὴ, hoc est non fieri acta ampla (latiora, integra) in judiciis mediis (quæ in medio fiunt) et omnes litis partes descriptas habentia.

παρασημείωσις, adnotatio, hoc est, præcipua eorum quæ dicta sunt, comprehendens, et ea veluti in synopsi scribens, et paucis.

pag. 699 ἀναψηλαφήσεως, retractationis causæ.

pag. 700 τὴν ςωὰν, regiam porticum, ubi olim jus dicebatur.

μηδὲ φαίνεσθαι, neque apparere æquius lege.

pag. 702 οἱ βαλλιςάριοι, ballistarii sub cura Patruum civitatum sunt.

παραμήρια, enses qui fœmori aptantur, pugiones.

τῷ παραμηρίῳ, ense (fœmorali) caput ipsius abscidit.

σιγύνους, *sigynnos* hastas, spicula.

σίγυννοι, *sigynni*.

συγύνην εὐρυκάρηνον, hastam vasto capite.

pag. 706 ἐπὶ τῶν, in iis, quæ fortuito accidunt.

pag. 706 ὁμολογία καθοριςικὴ, confessio determinata.

pag. 707 ἑκάςης, singula productione diem unum, comprehendente.

ἐπειδὴ, quandoquidem scimus.

τοῖς περὶ, de his qui circa Eusebium erant, ut inimicis exceperat.

pag. 708 μεσεγγυητὰς, sequestres.

μεσάζοντας. μεσιτεύοντας, mediatores. conciliatores.

μονομερῶς, una duntaxat parte præsente.

pag. 711 καὶ περ ἀπαγ. lege quidem prohibente nullo pacto Præsides migrare.

τὰ τῆς ἀρχῆς, imperii insignia, et dignitatis ornamenta.

pag. 714 φανερὰ οὐσία. ἀφανῆ, evidens substantia. obscura. locuples. tenuis.

pag. 715 παρὰ, tanto minus accipere.

παρὰ τοσοῦτον, συνεισφ. tanto minus collationem facere.

ἐμπορικῶς, mercatorum more.

pag. 717 ἀλληλέγγυοι, duo rei debendi; qui invicem spoponderunt.

pag. 719 τήβεννος, τίβενος, trabea. toga. tabenna:

τὴν περιπορφ. purpuream vestem Romani tabennam vocant.

λαμπρὰν, candidam tabennam, candidam vestem.

ἐν τῇ ταβ. in veste tabennica, in toga.

ὑπατείαν, consulatum.

ὑπατείαν, consulatum, sparsionem multam.

pag. 720 μονημέριον, *monemerium*. spectacula unius diei.

εἰς τὰ μονημέριον, in *monemerium*.

ἀπὸ παγκάρπων, e lignis fructus omnes (varios) ferentibus.

πάγκαρπος, *pancarpus*, omnes fructus ferens.

πόρνας, meretrices.

Ἑπτὰ, Septem noctium.

pag. 721 προσέρχεται, accedit autem, cum ipsis annuerit, stola.

αὐτὸς, ipse.

pag. 725 κολακικὰ, blanda (per adulationem obtenta.)

συνδικαςὴν, eum qui simul judicet.

pag. 732 συμπόνους. παρέδρους. συνέδρους. συγκαθέδρους, participes. adsessores. consiliarios.

pag. 734 ἐπὶ τινι, in aliqua quantitate.

ἵνα ὁ δαν. ut creditor possideat.

ἀντίχρησις *antichresis* (mutuus usus.)

Ὀδήσσου, Odessi, et Tomi.

pag. 735 μίσθωμα, merces.

pag. 737 χρῆναι, opus esse iis, qui proprias ecclesias derelinquunt, omnem ecclesiam auferri.

κύβους, cubos, acuta perpolita ossa, quibus utuntur alea ludentes.

πεττοὶ, tali, sunt bola, quibus utuntur alea ludentes.

δημοσίαν, publicum congressum.

pag. 741 τῶν ἐρήμων, eremorum, ac desertorum fundorum.

pag. 742 ἐπιβολῆς, superindictionis.

ὁμοκήνσους, ex iisdem fundis simul pendentes census. *pl. ead. pag.*

ὁμοδούλους, conservos. fundos, vel servos fundorum ratione iisdem dominis servientes.

pag. 743 ἀγωγικὰ. παραπομπικὰ, ea quæ pro ferendis, et mittendis mercibus penduntur.

σιτῶνας, frumentarios.

pag. 746 ἐπιδημητικῶν, epidemeticorum.

pag. 747 ἐπειδήπερ ἐν πολλαῖς, quoniam in multis, etc.

pag. 748 τύπον δὲ δέδωκε περὶ τῶν ἐπισκόπων, καὶ οἰκονόμων, καὶ ὀρφανοτρόφον, καὶ ξενοδόχων, ὥςε μὴ, Formam autem dedit de episcopis, et œconomis, et orphanotrophis, et xenodochis, ut hæredes hi habere non possint, nisi in iis, quæ haberent, antequam crearentur, in sua substantia; de his quidem disponant: a quo autem momento fuerint electi, facultatem non habeant de his quæ acquisiverint, disponendi; sed in his omnibus venerabilem domum succedere.

pag. 749 παροχὰς, largitiones. munera.

pag. 750 εἶδον ἐγὼ ἐλεεινὸν θέαμα, παῖδας ἐλευθέρους, miserandum ipse spectaculum vidi, liberos ingenuos ob æs alienum patrum, trahi ad Prætorium.

pag. 754 αὐτομάτως, sua sponte.

pag. 756 ἀνδρομανίαν, hominis furorem.

pag. 757 βιοκωλύτης, ad vim, et deprædationes prohibendum præpositus.

pag. 762 τῆς ἡμέρας, diei. τῆς ἡμετέρας, nostræ.

pag. 764 Κιντίου Σεντίου Cintiæ . Sentiæ legis .

pag. 766 ἐπαρχικῶν, formarum Præf. Præt.

περὶ ἐπιβολῶν, de superindictionibus . de adjectionibus, quæ ob prædia deserta feracibus irrogantur .

ἐπιβολῇ, superindictioni .

pag. 767 ἐπιβολὴ, ἐπιβολὴν, superindictio . superindictionem .

εἴποτε τοίνυν τὶς κατά τινα τῷ νόμῳ γνώριμον αἰτίαν ἐκποιήσειν ἀργὸν, ἢ χωρίον, ἢ γήδια, ἢ σύγκτησιν ὅλην, εἶτα τελευτήσας ὕστερον παραπέμψειε τὴν αὐτοῦ περιουσίαν εἰς ἐξωτικοὺς, ἢ παῖδας, κἀκεῖνοι τὸν ἴσον τρόπον ἐκποιήσειαν τῆς περιουσίας, ἧς διεδέξαντο, χωρίον, ἢ ἀγρὸν, ἢ γήδια, ἢ σύγκτησίν, τινα, καὶ τὸ παρὰ. Si quis igitur ex causa lege probata agrum forte alienaverit, vel fundum, vel territorium, vel integram possessionum massam, postea decedens bonorum reliquum extraneis, vel liberis reliquerit: qui pariter ex substantia, quam comparaverunt, fundum, aut agrum, aut territorium, aut compossessionem aliquam alienaverint, et id quod a successoribus alienatum, desertum sit effectum ; ut locus sit epibole (adjectioni desertorum agrorum ad feraces): Neque omnibus simul (bonis) prius possessis, neque juxta successionis ordinem inferri onus defecti prædii ex conservis (eidem domino servientibus) jubemus: sed prius quidem, quod ab illius filiis, vel extraneis successoribus possessum. quod nunc defecerit, et immobilia bona ipsorum epibolen (superindictionem) pati. Desertus autem cum is ager apparuerit, pariterque ipsius possessio: in ceteris bonis ipsi relictis, onus irrogari. Sed si neque horum prædia ad tributorum præstationem sufficiant; tunc in primum dominum, qui filiis, vel extraneis id transmiserit, ut posuimus initio, et in res soli ipsius (si id ferat illius substantia) reverti: et hoc pacto ex sterilitate (deficientia) omnium, in eum iri, qui a priore domino fundum, agrum, vel territorium initio comparaverit, vel ex legitima quavis causa acceperit. Idem dicendum est, si forte multæ interim successiones fuerint, donec enim qui conterminus est (qui adhæret) fertilis, ac idoneus sit, nihil eos turbari, qui antiquiori tempore prædia habuerunt, nec illorum substantias decet: et hæc quidem ita statuta sint. (Epibolæ) Adjectiones autem defectorum agrorum, omnibus inferantur, cum multi sint, et eundem ordinem habeant, (etsi parvi sint agri) pro rata fertilium fundorum, qui ex eadem substantia quocumque pacto pervenerint, fieri, et tunc fundorum idem tributum pendentium onus ipsis irrogari: quando et desertum prædium ipsis pro rata tradi contigerit ; vel quando ad id suscipiendum, ipsis vetitum sit. Ad hæc æquum minime est, pro his alicui tributorum onus irrogari: tuæ igitur claritatis erit, ut ea hoc pacto fiant, diligenter curare. Quod si hæc ut statuimus non serventur, noris pœnam te decem auri librarum cum officialibus tibi datis, præstiturum, vel etiam aliam, ut par fuerit, majorem subiturum ; nihilque minus ea quæ a nobis statuta sunt, et sic vigere debere. hujus enim gratia, et Nicomedia ex nostra potestate ablata est.

pag. 768 περὶ ἐπιβολῶν, de adjectionibus, quæ ob prædia sterilia fertilibus irrogantur.

Βάσσου τοῦ ἐνδοξοτάτου, Bassi præstantissimi Præf. Pret.

Βίσσου τοῦ ἐνδοξοτάτου, Bissi præstantissimi Consulis.

ὑπάρχου, Præf. Præt.

εἴ τις ἀκινήτου τινὸς, ἀντιλαβέσθαι σπουδάζων, ἀρχικὰς ψήφους πορίσοιτο, ἐπὶ μὲν τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως ἀρκέσει τυχὸν ἡ τάξις τὴν σχολὴν μαρτυροῦσα τῆς τῶν πραγμάτων νομῆς τούτων, ἢ καὶ τῶν γειτόνων ἡ αὐτὴ τάξις λέγει μαθεῖν, ὡς οὐδεὶς τῶν πραγμάτων ἐπιλέλειπται. ἐπὶ δὲ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κειμένων ὑπὸ τοῖς τῶν, si quis rem soli aliquam apprehendere cupiens magistratuum sententias ferat; in

felici quidem hac civitate sufficiet fortasse ordo executorum adseverantium vacuam ejus rei possessionem esse; sive ex vicinorum testimonio, ipse executorum ordo dixerit scire, quod nemo bona apprehenderit. In rebus autem, quæ in provinciis sitæ sunt, sub locorum defensoribus monumenta, (acta) quæ id ipsum fere operantur, oportet confirmari, et parare, testimonium quidem vicinorum habentia: tunc autem copiam facimus sententias petentibus res occupare: et iis pariter qui ex aliquo contractu accepturi rem aliquam sint, talemque possessionem, vel dominium sibimetipsis quæsituri, necessaria defensorum civitatis in provinciis testimonia ducimus; ut ex monumentis, quæ apud ipsos confecta sunt, traditio aperiatur; sive mandata (commissiones) forsan scripta colonis sint; sive sine mandatis traditio futura est, cum adsit defensor, et colonos, sive phrontistas oportet confiteri apud acta, et consensum præstare; ut novum sciant possessorem, ac dominum, et ex sententia tradentis sequatur id ipsum ei concedentis; at si defensor non adsit, clarissimum Præsidem provinciæ, hæc acta conficere jubemus; vel sanctissimum Sacerdotem Urbis; in qua prædium est, super quo hæc aguntur, si fortasse longe absit Provinciæ præses a loco ubi traditio fit. In hac autem Regia Urbe, et exactiones, et testimonia, quæ super traditione desiderantur, tempus sufficiens iis dari, qui adepturi erunt, ducimus.

pag. 769 ἐπιβολή, superindictio, *pl. ead. pag.*

ὁμοδούλων. ἢ ὁμοκήνσων, conservorum, simul subjectorum uni domino. (prædiorum) vel simul censum pendentium.

pag. 770 ὁμόκηνσα, simul censum pendentia.

προστάττομεν κήνσῳ, ἤγουν ἀπογραφῇ, χωρία φέρεσθαι μόνον. οὐ μὲν οἰκίας ἢ ἄλλα πράγματα: ἡ δὲ ἐπιφορὰ ὁμοκήνσοις γίνεται: φυλάξει δὲ τοῦτο ὁ τοῦ ἔθνους ἡγούμενος, καὶ ἡ πειθομένη αὐτῷ τάξις, καὶ οἱ πράκτορες τῶν δημοσίων εἰσφορῶν, ἀλλὰ τριάκοντα χρυσίου λιτρῶν ὑφορώμενοι ποινὴν ταύτῃ τῇ ψήφῳ, καὶ νῦν ἀκολουθ. jubemus censui, sive descriptioni prædia duntaxat subjecta esse, non vero ædes, aliasve res. accessioni autem, et intributioni prædia eundem censum prestantia obnoxia sunt, id autem servabit gentis Præses, et qui ipsi parent officiales, et publicorum tributorum exactores XXX. auri librarum pœnam præstituri hac constitutione: et quæ sequuntur generales facimus formas, ut nulla detur epibole (adjectio) de eidem servientibus, vel eidem censum præstantibus (fundis) statuta, super ædibus, nec super civili annona, vel alia quavis re in censu non descripta. Hæc serventur: hæc ubique mandentur. qui deliquerint, decem librarum auri pœnam præstabunt, et eorum substantiæ habita ratione, non minus damni unquam patientur. Qui enim in his injustitiam passi sunt, habent adversus delinquentes, et eorum hæredes, et ipsarum rerum actionem, quod damnum præter legem substinuerint: illustribus Præsidibus, et qui ipsorum ministerio sunt, officialibus, et omnibus ubique locorum defensoribus populorum, quæ a nobis generaliter statuta sunt, servaturis, et pœnam hac ratione illaturis.

pag. 831 ἀντίδουλοι, qui servorum loco sunt.

στέρησιν αὐτοπραγίας, privationem potestatis agendi quæ velis.

ἐν κτήσει, in possessione.

ἐν ὑποτάξει, in subjectione.

pag. 833 περὶ στρατιωτῶν, de militibus.

pag. 834 ἐκ τῆς κοινότητος, non selectos. vulgares.

πλωϊμοί. πλωτῆρες, navigandi periti, nautæ. classiarii.

συντηρεῖσθαι δὲ εἰς ἑκάστην στρατείαν, ἱππέων μὲν τεσσάρων λιτρῶν ἀκίνητον κτῆσιν. οἷς ἀριθμεῖσθαι κελεύομεν. καὶ ἐπὶ τὸν στόλον τεταγ. servari autem in unamquamque expeditionem equitum quidem, rem soli (prædium)

quatuor librarum: quibus numerari jubemus et classi addictos ac statutos nautas Ægæi pelagi. et Samii: reliquos vero classiarios duarum librarum.

pag. 835 ἢ αὐτῶν, ἢ ἐκείνων, vel ipsis, vel illis. ἢ αὐτῶν ἐκείνων, vel illis ipsis bonis suis cedentibus.

εἰσδεκτικὰ, præstationes, quæ fiunt, ut in possessionem mittantur.

pag. 839 ... εἷς δέ τις ἀρχὸς ἀνὴρ βουληφ. unus autem aliquis navium dux consultor fiat.

pag. 840 ὅπερ ἐν τοῖς Ῥωμαίων στρατεύμασιν ὁ βασ. ut in Rom. exercitibus, qui regium signum habet, apud latinos Marchio dicitur.

pag 841 προσήκοντες, spectantes. pertinentes. utiles.

pag. 846 ἀντίδωρον, remunerationem. *bis ead. pag.*

ἀντίφερνα, quæ contra dotem, dotis vices dantur.

pag. 852 μονόμαχον, eum, qui solus pugnat. præcisum.

μονιὸν, singularem.

pag. 857 παραμοναρίους, permanentes, mansionarios.

μονὴν, mansionem.

σύγκτησιν, compossessionem: possessionum massam.

ἀλλαγὰς, mutationes.

pag. 860 φήλωσις, fraus. impostura. deceptio.

σύνταρσία, conjuratio.

pag. 861 ἀργὸς, iners.

ἀκίνητος, qui torpens erat in concubitu, dicebatur *argus* (iners):

καὶ γυνὴ, et mulier venefica.

pag. 863 εἰ δέ τινες παρὰ ἐπόπτου, ἢ βασιλικοῦ στρατιωτικοὺς, at si aliqui a Censore, vel Basilico militaria prædia per libellos vendiderint.

παροικικὸν, superficiarum. libellarium.

pag. 865 ὁ ἔχων χρῆσιν καρπῶν, δύναται πωλεῖν αὐτὴν, qui usumfructum habet, potest eum vendere et invito domino, vel hærede ipsius.

ἀνακάμψεις. εἰσδεκτικὰ, redemptiones. præstationes, quæ fiunt, ut in possessionem mittantur.

pag. 866 προτιμήσεως, prælationis. *pl. ead. pag.*

pag. 873 ἀντίχρησις, antichresis. mutuus usus.

pag. 874 εἰσδεκτικὰ, quod solvitur, ut in possessionem mittantur.

περὶ ἀνακάμψεως, de renovatione. ἀνάκαμψις, renovatio. *bis ead. pag.*

εἰσδεκτικὸν, quod præstatur, ut in possessionem mittatur.

pag. 897 ἐμοῦ εἰδότος me sciente.

pag. 900 ἰσδεκτικὰ, quæ expenduntur pro immissione in possessionem obtinenda.

εἰσδεκτικῶν, præstationum, quæ debentur domino, ut in possessionem immittat.

ὀπισθοτελειῶν, reliquorum (vectigalium.)

pag. 903 τοῦ γεγραμμένου νόμου ἔλλειμα, τὸ παρὰ τὸν γεγραμμ. quod lege scripta prætermissum, quod justum est præter legem scriptam.

εἰσδεκτικοῖς, pecuniis, quæ persolvuntur pro immissione in possessionem.

εἰσδεκτικῶν, pecuniarum, quæ ut immitteretur in possessionem sunt præstitæ.

ἦθος ἐξ ἔθους, mos ex consuetudine provenit.

pag. 909 ἀντιχρήσεως, mutui usus. ἀντίχρησις, *antichresis*, mutuus usus.

pag. 911 ἀνάκαμψις, renovatio. restauratio feudi.

pag. 912 προτιμήσεως, prælationis. *pl. ead. pag.*

εἰσδεκτικὰ, præstationes, quæ fiunt, ut in possessionem mittatur.

pag. 917 εἰσδεκτικὰ, pecuniæ pro immissione in possessionem præstitæ.

προτιμήσεως, prælationis.

βουκκελλάριος, buccellarius, permanens miles. stationarius.

pag. 918 τοὺς δὲ πελάτας ἔδει τοῖς ἑαυτῷ προστάταις θυγατέρας τε συνεκδίδοσθαι γαμουμένας, erat autem opus, a clientibus patronos adjuvari in filiarum nuptiis: et redemtionis pretium hostibus illos præstare, si quis ipsorum vel liberorum captivus factus esset.

κοινῇ δ' ἀμφοτέροις οὔτε ὅσιον οὔτε θέμις ἦν κατηγορεῖν ἀλλήλων ἐπὶ δίκαις ἢ καταμαρτυρ. commune autem ambobus, neque jus, neque fas erat, accusare se invicem in judicio, vel testimonium adversus dicere: quod si quid horum fecisse aliquis comperiretur, legi proditionis erat obnoxius.

pag. 919 καὶ εἴ τι δὲ ἴδω, ἢ νοήσω, ἢ ἀκού

παραλήψομαι εἰς ἀτιμίαν ὑμῶν, καὶ λύμην τοῦ ὑμετέρου φερόμενον, et si quid videro, vel cogitavero, vel audiens suscepero, quod in vestrum dedecus, perniciemque sit coronæ vestræ, et vos de hoc scientes me facturum, et ut mihi permissum fuerit, id prohibiturum.

ἐπ' ἀντιδώρῳ, remunerationis ergo.

pag. 922 εἰσδεκτικά, pecunias pro immissione in possessionem obtinenda, solutas.

ὑπόβολον, *hypobolum*. donationem propter nuptias. *pl. ead. pag.*

pag. 923 θεώρεθρον, donum, quod a sponso dabatur, cum primum sponsam videndi ei erat copia. ἀνακαλυπτήριον, idem est.

ἀνακαλυπτήρια, dona quæ dantur sponsæ, dum retectam se præbet videndam.

ἐγκαλυπτήρια, dum adhuc tectam, et velo conditam.

pag. 924 προτιμήσεως, prælationis.

pag. 932 ὑπόβολον, donationem propter nuptias *hypobolum*.

pag. 933 προτιμήσεως, prælationis. *pl. ead. pag.*

πρότιμος. πρότιμον, qui prælationis jus habet. cum, cui prælatio competit.

προτίμησις, prælatio.

pag. 946 ἀναγκάζεται, compellitur.

pag. 950 καὶ τὸ εὖ ποιεῖν, καὶ τὸ εὖ πάσχειν τῶν ἡδέων, τὸ μὲν γὰρ εὖ πάσχειν, τυγχάνειν ἐστὶν, et bene facere, et bene pati jucunda sunt: bene enim pati est, quæ cupimus nancisci: bene autem facere est habere; et utrumque horum desideratur.

pag. 953 τῆς προδοσίας, proditionis.

pag. 962 ἀνακάμψεις, redemptiones.

εἰσδεκτικὰ, pecunias, quas solvimus, ut in possessionem immittamur.

pag. 963 προτιμήσεως, prælationis. *pl. ead. pag.*

pag. 972 ἀντιχρήσεως, *antichresis*. mutui usus.

pag. 973 ἀναλόγως, pro rata. ratione ducta.

pag. 975 ὑπόβολον, donationem propter nuptias *hypobolum*, *pl. ead. pag.*

pag. 980 ὅρκος ἀντεπαγόμενος, jusjurandum relatum.

pag. 987 προτιμήσεως, prælationis *bis ead. pag.*

pag. 988 γυμνάζεσθαι, se exercere ad simulacra animi expertia.

pag. 1042 ἐν τῷ κατὰ Θεομνήστου πρώτῳ. ἐν ἐκείνῳ χωρίῳ, ὅταν τὰς τοῦ φόνου δίκας δικάζονται, οὐ διὰ τούτου, in prima adversus Theomnestum oratione. Et in loco cum de homicidio: controversia est, hoc nomine minime calumniæ jusjurandum præstatur, sed ut ego probe audivi, actor quod interfecerit, jurat, reus autem quod non interfecerit.

pag. 1043 καὶ αὐτῶν πρότον μὲν εἰς τὸ τοῖς μάστιξι σῶμα, καὶ ἐν χρῷ κουρείᾳ ἀτιμάζεσθαι: τοῖς μὲν ὁρίζεσθαι τὴν ποινὴν μέχρι τῶν εἰς τὸ σῶμα, et ipsi quidem, antequam flagris eorum corpus cædatur, et cute tenus tonsione deformetur. His autem statui pœnam, ut flagris cædantur, eorumque corpus detondeatur: virgis, et pilorum abscissione ignominiæ plena.

pag. 1058 προτιμήσεως, prælationis.

pag. 1059 προτιμήσεως, prælationis. *pl. ead. pag.*

pag. 1060 προτιμήσεως. prælationis.

ἐμφυτεύσεων, emphyteusewn.

συγγενεῖς, cognatos.

pag. 1061 Νεαρὰ Ῥωμανοῦ τοῦ γέροντος, etc. Novella Romani Senioris, de alienatione prædiorum, et prælatione cognatorum, et sociorum, et permixtorum, et consortium adjacentium, et conjunctim unitorum, et prædiorum, quæ idem tributum pendent, et agellorum, et prohibitione potentium personarum, et militarium fundorum alienatione.

Παλαιὸς νομος ἐστιν ἵνα μηδ. etc. Novellam hanc, et sequentem, scilicet eam cujus initium Ὥσπερ σώματι etc. pag. 1064. emendatiores vide et in latinum versas ad calcem lib. V. Feudor.

pag. 1063 οἱ ἀναμὶξ, permixtim quoquo gradu (modo) juncti cognati.

pag. 1064 ἐμφυτεύσεων, emphyteusewn.

προτιμήσεως, prælationis. *bis ead. pag.*

ἔν τισι, in villis, vel prædiolis, in quibus proprios fundos non possident.

ἀνακοινώσεως, communionis. vicinitatis.

πλησιασμοῦ, accessionis.

περὶ δυνατῶν, de potentioribus, qui in

possessionem pauperum ingrediuntur.

pag. 1064 προσωκειωμένος, qui adhæret.

Νεαρὰ Κωνςαντίνου Πορφυρογεννήτου περὶ ςρατιωτῶν etc. Vid. interpretationem latinam ad calcem libri V. Feudor.

pag. 1068 ἐρυθρόγραφον, rubro inducto scriptam.

προτιμήσεως, prærogativæ.

pag. 1133 καθαιρεθῆναι, etc. deponi, gradu aliquem moveri ante condemnationem, justum non est.

pag. 1143 ἀνυπεύθυνος πάσης δίκης, nulli causæ dicendæ obnoxius.

ἀνυπεύθυνος, causæ dicendæ non obnoxius.

pag. 1154 τοῦτο εἰς περιφρόνησιν καὶ ὕβριν τοῦ ἐπισκόπου ἐςὶν, id in spretum, et injuriam Episcopi est.

pag. 1161 τὸ κοινὸν τῶν Θρακῶν, τὸ κοινὸν τῶν Θεσσάλων, τὸ κοινὸν τῶν Ἀχαίων, commune Thraciæ, commune Thessaliæ, commune Achajæ.

pag. 1172 βίβλιον τῆς αἰτιάσεως, τῶν αἰτιάσεων, libellus accusationis, accusationum.

pag. 1183 παχυμερῶς, crassius.

διαφαινομένου, declarati, perspicui.

pag. 1193 ἀπόκρεω, carnisprivii.

ἀπόκρεω ἦκ καιρὸς, etc. carnisprivii tempus erat, cum ad lautiores epulas, et meraciorem potum dant homines.

pag. 1196 παραβύςῳ, clanculum.

pag. 1197 προτιμῶντας, εἴγε δύναντο σχολάζειν, ὡς χριςιανοὶ, præferentes, si queant vacare, ut Christiani.

pag. 1198 ὅτι οὐ δεῖ ἐν τεσσαρακοςῇ γάμους, ἢ γενέθλια ἐπιτελεῖν, quoniam non decet in quadragesima nuptias, et natalitia celebrare.

pag. 1201 ὁ ἐγκαλεσάμενος, ἐνάγων ἐςὶν, qui in jus vocavit, actor est.

pag. 1209 ἀμέσεως, sine medio.

pag. 1218 τὴν ὀφειλὴν, debitionem, sive debitum,

pag. 1221 ἄπορον, inopem.

pag. 1227 ἀνακωχαὶ, dilationes, induciæ.

pag. 1240 περιοχὴν, συνοχὴν τῆς δίκης, complexionem, continentiam litis.

pag. 1245 τῆς ὑμένος, membranæ.

ὕμενα, membranam.

pag. 1252 παρασημειώσεως, adnotationis.

pag. 1255 συςάδην, comminus partibus constitutis.

pag. 1255 μονομερῶς, una tantum parte præsente.

pag. 1257 ἀποκρισιαρίους, actores, defensores Ecclesiarum.

pag. 1261 πᾶς πατὴρ μωρός, omnis pater stultus.

pag. 1287 δοκιμασίας, probationis.

pag. 1297 προχρονισμον, prælationem temporis.

pag. 1306 ἀδιακρίτως, ἀσαφῶς, indiscrete, obscure.

pag. 1307 κατὰ πρόληψιν, *pluries ead. pag.* ex præsumtione.

pag. 1311 παρέχουσα, περιέχουσα, retinens, continens.

ἐπαγγελλομένη, ἤγουν περιέχουσα, condices, sive continens.

pag. 1319 ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἁπάντων ὕςατον, in hominibus omnium postremum.

pag. 1321 προπετῶς, perperam, inconsulto.

pag. 1330 καθ' ἡμέραν, quotidie morior per vestram gloriam, quam habeo in Christo Jesu D. N.

pag. 1342 παρὰ τῶ δύο ςάθμω, ultra duas mansiones.

pag. 1346 προναω, templi vestibulo.

pag. 1347 ἀπογραφῆ, descriptioni.

ἀριθμοὶ, numeri. ματρίκιον, archium.

χαρτοτήσιον, ἀρχέτυπον, grammatophylacium. ἐν ταῖς ματρικίαις, in matricibus, sive cathedralibus.

pag. 1349 ἐκ παραλλήλου, per voces idem notantes.

pag. 1360 ἄδικος, *bis eadem pag.* injusta.

pag. 1371 τὸ κριθὲν ποιεῖν νομοτέθημα, judicatum constituere legem.

pag. 1374 πρυνάῳ, templi vestibulo.

pag. 1378 συμμετρίαν, æqualitatem.

pag. 1381 ἄρχων ἀρχόντων, magistratus, princeps magistratuum.

pag. 1394 ὑπὲρ τούτου ἐτενοήθη, etc. ad hoc est excogitatum provocandi auxilium.

pag. 1402 οὐδὲν ἐκ παραδρομῆς τοῦ χρόνου, etc. nullum ex temporis excursu fiat liti præjudicium.

pag. 1403 καταχρηςικῶς, per abusionem.

pag. 1407 εἰκὼν, imago.

pag. 1411 ἐπ' αὐτόφορῳ, ἐν ἔργῳ. in ipso scelere, in facinore.

pag. 1413 μονομερῶς, una duntaxat parte præsente.

pag. 1418 μονομερῶς, una duntaxat parte præsente.

pag. 1430 ὑπουργὸν, ministrum.

pag. 1431 μὴ τέμνειν, non abscindere pilos nosse.

pag. 1599 συνουσιασμὸς, conjunctio, commixtio.
pag. 1605 περιθέματα ἀρραβωνικὰ, ornatus arrhæ nomine dati.
pag. 1610 ποινηλασία, pœnæ constitutio.
καταχρηστικῶς, per abusionem.
pag. 1619 παίδων σπορᾷ τῶν γνησίων, legitimorum liberorum segeti, procreationi.
pag. 1634 εὐνουχιζομένους μὴ ἐλεφαντιᾶσθαι, castratos lepra non laborare.
σώματος δὲ ὅλου λεύκας εκαθάριζε, corpus lepra purgavit.
pag. 1637 οἰκειότητα κατὰ τὸ πνεῦμα, cognatio, consuetudo secundum spiritum.
ἀνάδοχος, susceptor.
τῆς συντεκνείας ἔγκλημα, crimen confiliationis.
pag. 1640 συντέκνεια, confiliatio.
pag. 1642 συμπάτερα, σύντεκνον, compatrem, confilium.
pag. 1644 ἀδελφοποιΐα, adoptio in locum fratris.
pag. 1646 ἀποστερήσεως, fraudationis.
κατ' οἰκονομίαν, per indulgentiam.
ἀσέβεια, impietas.
pag. 1649 τὴν ὀφειλὴν, debitum.
pag. 1652 πρὸς αἵματος, secundum sanguinem.
κατ' οἰκειότητα, καὶ κηδείαν, secundum consuetudinem, et affinitatem.
pag. 1655 δευτερογενείας, secunda progenies, secundus generis gradus.
τριγενείας, tertius generis gradus.
τετραγενείας, quartus generis gradus.
pag. 1660 ἀγχιτέρμων, vicinus. οἰκονομία, indulgentia.
pag. 1665 διὰ τὴν ψύξιν, per refrigerationem.
καταδεσμοὶ, defixiones.
pag. 1666 φύσις, vulva.
pag. 1668 τῆς ὑμένος. *bis ead. pag.* membranæ.
φύσεως, vulvæ.
pag. 1700 σηκούς, καπέλλας, fana, sacella.
τὴν ὀφειλὴν, debitum.
pag. 1701 μόνον ἐν κυρίῳ, solum in Domino.
γαμεῖν μετὰ, etc. nubere cum moderatione, et temperantia legitimo matrimonio ad filios procreandos, etc.
pag. 1705 Εἴποτε. V. *infra pag.* 1721.
pag. 1706 οἱ κείων *etc.* suorum ventorum dispensatores stulta stultis aggerentes, et legem ex lege trahentes.
pag. 1721 Εἴποτε *etc.* Si unquam consulam amico malum, ipse habeam.
Si vero aliquod ille mihi, bis tantum ipse habeat.
pag. 1726 ὑποτεταγμένους, subjectos.
πρεσβεῖα, primogenia.
pag. 1773 οὐ γὰρ, non quidem nomina, sed signa.
pag. 1786 ἰόντων, euntium ad pugnam multi ex disciplinis discesserunt.
pag. 1804 κατὰ φύσιν, ex natura.
pag. 1807 προθεσμία *etc.* *prothesmia*, dicta ac statuta dies ad aliquid tale, quæ ab Italis *terminus* dicitur.
αἱ καταγραφαὶ. Romana verba in legibus descripta.
pag. 1808 περὶ χρονικῶν, de temporalibus intervallis a momento ad centum annos.
περὶ χρόνων, de temporibus, et termino a momento ad annos centum.
ἐν ἀτόμῳ, in atomo. *bis. ead. pag.*
ἐν πλάτει, latius.
pag. 1809 ἐκ παραδόξου, non passim, præter opinionem.
pag. 1810 ἐν ῥοπῇ, in momento.
πρὸς ῥοπὴν, ad momentum, momentarium.
pag. 1811 ὡρισμένας, definitas (utiles).
ὡρισμένην, definitam (utilem).
βηματικὰς, sessionum dies.
pag. 1812 Αὐτοκράτωρ *etc.* Imperator Justinianus Menæ Præf. Præt. neminem in vinculis conjici sine magistratuum mandato per felicem hanc urbem volumus: vel in provincia sine gloriosorum, et illustrium, et clarissimorum Præsidum, vel in Urbibus, sine defensorum ipsarum jussu. Conjectos autem, et detentos in custodiis volumus, Dei dilectissimos locorum Episcopos una die cujusque hebdomadæ, Mercurii scilicet, vel Veneris perscrutari, diligenterque qua de causa detineantur cognoscere: et sive servi, sive liberi, sive ob æs alienum, sive propter alia delicta, sive ob cædes detineri inveniantur, et gloriosissimos, perillustres, ac clarissimos magistratus felicis hujus Urbis, et provinciarum admonere, ut super ipsis ita se gerant, quemadmodum sacra nostra ad Præsides directa constitutio statuit; facultatem tribuens sanctissimis Episcopis, qui pro tempore erunt, siquidem negligentiam

adhiberi norint, a gloriosissimis pro tempore, et perillustribus, ac clarissimis Præsidibus, vel ab officialibus ab ipsis statutis, eam aperire, ut quod opus fuerit adversus negligentiam adhibentes, statuatur.

pag. 1813 τετράδι *etc.* Mercurii enim, et Veneris dies jejunio peragenda, illa quidem ob consilium adversus Christum initum, ut proderetur, Veneris autem ob salutarem ejus passionem.

ἀπράκτους, non negotiosas, et otiosas dies.

pag. 1815 μνήμας, memorationes.

pag. 1816 διδασκαλικόν, didascalicum.

pag. 1818 τὸ κλεπτοτελώνημα, fraudati vectigalis crimen.

ὁμολογίας ἀπολ· professiones pecuniæ acceptæ.

pag. 1820 τῶν ἀποτρόφων. militarium annonarum.

λόγος, asyli promissio. *bis. ead. pag.*

σύμμετρον, commodum. conveniens.

ἀσυλία, asylum. καθ' ἑκάστην, quot diebus usque ad dies XXX.

καὶ αἱ διαβ. exceptiones testium intra dies triginta competunt.

ἐν τῇ, in sancto jejunio. ἅρπαγας, raptores, parricidas, et quos piratas vocant.

pag. 1822 ἐὰν δύο, si duo menses dicat lex, sexaginta dies pro his intelliguntur.

περὶ μανκ. de mancipibus, sive de pistoribus.

προεστῶτες, qui præsunt pistoriis officinis.

pag. 1826 μονομερῶς, parte non audita.

ἀνανέωσις, renovatio.

pag. 1828 ἐπίτροποι, curatores.

pag. 1829 ἐὰν ὁ ἄρχων *etc.* si præses quinquaginta diebus, postquam ei successum est, in provincia non maneat.

οἱ στελλόμενοι, Præsides in provincias missi, sive in themata.

ὁ πραίτωρ *etc.* Thraciæ prætor, et Macedoniæ, jus dicendi habent duntaxat adversus habitatores in iis provinciis.

θεματικούς, provinciales judices, et provinciales magistratus.

pag. 1833 ἐν τῷ πένθει, in luctu. luctus tempore.

pag. 1836 ὁ ἐρήμου, si quis in desertum agrum se immiserit, intra biennium a domino agatur.

pag. 1837 περὶ πραῖδας ζώων, de præda animalium.

πραῖδα ἡ γιν. præda. damnum, quod fit in vineis, et agris, et hujusmodi.

τὰ τῆς φύσεως, quæ naturæ sunt.

pag. 1837 περὶ ὑπερθεματισμοῦ, de meliori conditione allata.

pag. 1839 οἱ δὲ ἡ γυνή, si uxor a viro sine ratione discesserit.

κατὰ τρυφὴν καὶ παιγνίαν, per lasciviam, et ludum.

pag. 1840 δι' ἑπταετίας *etc.* ejus, qui per septennium loco cesserit, dominium acquirit qui pro eo detentus decesserit.

pag. 1841 ὁ ποιήσας, qui fecit in urbe decem annos.

πανήγυριν, nundinans, sive quæ vacatio dicta.

pag. 1842 ὥστε, ut vacatio (nundinæ) fiat prætextu alicujus mercaturæ.

ἐν πανηγύρεσι, in nundinis, et vacationibus.

pag. 1846 Νόμου δὲ *etc.* Lex cum esset Romanis, ut si quis in suis manibus ipsorum bona non habuerint, et tempus annorum XXX. transierit, his quidem non amplius licere dominis in eos agere, qui expulerunt, sed ex præscriptione ipsis viam ad judicium claudi.

pag. 1848 τὰς ἐκκλησίας, Ecclesias.

pag. 1849 οὐκ ἀντίκειται *etc.* nullum obstat tempus petentibus id quod solutum est in lusu aliquo prohibito, nisi duntaxat L. annorum.

διηνεκῶς, continue et præter annos XXX.

ὡς ὁ μακροχρόνιος ἄνθρωπος. velut homo longævus.

pag. 1930 ἀλλὰ τοῖ ἐξ ἀδήλων verumtamen incerto modo, et abscondito gravibus rebus tangimur.

pag. 1933 ἐν στήθεσι in pectoribus fortem animum.

μαθόντες δὲ discipuli vero.

μεγαλύνουσι τὰς, etc. recitationes extollunt: ceu pulmones, genuinum nihil habentes.

ἀνεμοφόρητα a ventis disjecta, et ad

horum strepitum ne respicerem quidem.

pag. 1933 ου'κ ἀπαρνοῦμαι non denego τὸ minime.

pag. 1934 παρακεκίνηται emotus est mente, et perditus.

βασκάνιον φέρει odium gignit.

παραμυθίαν ου' μικρὰν consolationem non mediocrem.

pag. 1935 κερατοῖν, etc. duorum cornuum, et jugi citharæ, et chelys.

pag. 1936 ἐκακούργησε τὴν νομικὴν malo scientiam legum affecit.

φιλαληθῶς veritatis studio.

κόποι, etc. labores, qui ultro fiunt.

pag. 1938 ἐφημεφεῖ τύχαι sortes unius diei.

pag. 1949 τῶν τοῖ ματαίων hominibus quidem vani animi, lingua verus accusator est.

pag. 1951 νοῦς ὁρᾷ mens videt, et mens audit.

pag. 1956 οὔτε τὸν ἥλιον, etc. neque solem verentur, neque terram, quæ patria fuit.

τοὺς τοιαῦτα, etc. hujusmodi facientes ipsorum patriam mutilent.

pag. 1962 ψυχαὶ πολλὰ mentes, eorum quæ futura sunt, multa prædicunt.

pag. 1963 αδιαφορία indifferentia.

πολλὰ μέσοισιν multæ res mediis optimæ, medius volo in Urbe esse.

α'γαθαὶ πέλοντ', etc. Bonæ sunt in nocte hyberna, nave ex veloci duas anchoras dejicere.

λαλεῖν ἄριςος loqui optimus minime possibilis dicere.

pag. 1967 Μήδαμ ὁ πάντα, etc. nequaquam, qui omnia curat adversarium fervere det meo animo.

pag. 1972 δεύοντο ψαμμ. rigarentur arenæ, rigarentur arma virorum lacrymis.

pag. 1987 διδακτικὴν ad docendum apta.

pag. 1988 ου'δὲν φρονεῖ nihil cogitat justi: neque vult.

pag. 1991 πολυπίδακα multis fontibus scatentem.

pag. 1992 ευ'χαριςίας καὶ ευ'λογίας eucharistiæ, et benedictionis.

α'ρ'ρ'ήτῳ energia ineffabili.

δεικτικῶς ad demonstrandum positam.

pag. 1993 ευ'λογιὰν benedictionem.

INDEX ALPHABETICUS

TITULORUM CODICIS JUSTINIANEI

IN HOC DECIMO TOMO

A JACOBO CUJACIO EXPOSITORUM.

D

E

F

G

H

Q

R

S

INDEX ALPHABETICUS

NOVELLARUM CONSTITUTIONUM

QUARUM INTERPRETATIO HOC TOMO CONTINETUR.

A

S

T

V

INDEX TITULORUM

QUI IN LIBRIS FEUDORUM EXTANT

ORDINE ALPHABETICO AD CUJACIANAM PARTITIONEM ACCOMODATUS.

A

INDEX ALPHABETICUS

TITULORUM DECRETALIUM

GREGORII IX.

IN HOC DECIMO TOMO

A JACOBO CUJACIO

EXPLICATORUM

INDEX ALPHABETICUS

CAPITUM DECRETALIUM

GREGORII IX.

IN HOC DECIMO TOMO

A JACOBO CUJACIO

EXPLICATORUM.

A

B

C

D

E

INDEX CONSULTATIONUM

CONSULTATIO VETERIS CUJUSD. JURISCONS. pag. 1708.

INDEX CAPITUM

DE DIVERSIS TEMPORUM PRÆSCRIPTIONIBUS.

INDEX TITULORUM EUSTATHII

DE TEMPORALIBUS INTERVALLIS.

INDEX

EPISTOLARUM JACOBI CUJACII J. C.

INDEX

ORATIONUM, CONSULTATIONUM, etc.

INDEX ACCEDIT SUMMARIUS

NUPERRIME HUIC EDICTIONI ADDITUS

CAPITULORUM TRACTATUS

ALEXANDRI SCOT J. C.

NECNON EXPOSITIONUM ET VINDICIARUM

IN INTERPRETAMENTO L. PEN. COD. AD L. CORN. DE SICAR.

ADVERSUS JACOBUM CUJACIUM

QUÆ OMNIA IN HOC DECIMO VOLUMINE

CONTINENTUR.

ALEXANDRI SCOT J. C.

CÆSARIS GUARASII J. C.

Espositio in L. pen. C. ad L. Cor. de Sicar.

JACOBI RÆVARDI LIBER III.

Conjectaneorum.

DISPUNCTORUM AD GUARASIUM.

In expositione L. Si quis necan. C. ad L. Corn. de Sicar.

DOMINICI ALBANENSIS VINDICIÆ.

DOMINICI GENTILIS J. C.

Vindiciarum Secundum Cujacium adversus Merillium libri tres.

FINIS.